TÜRK ANSİKLOPEDİSİ

CİLT XVIII

MİLLÎ EĞİTİM BASIMEVİ — ANKARA 1970

TÜRK ANSİKLOPEDİSİ

ON SEKİZİNCİ CİLDİN YAZILARINI HAZIRLAYANLAR

Te'lif :

Nihad AKAY, Dr. Ünal AKYOL, Prof. Kenan AKYÜZ, Dr. Orhan ASLANOĞLU, Efser ATALA, Besim ATALAY, Doç. Dr. Hüseyin ATAY, Nihâl ATSIZ, İ. Hakkı BALTACIOĞLU, Nihad Sami BANARLI, Prof. Dr. A. Refik BEKMAN, Nezihi BİLGE, Prof. Dr. Ahmed CAFEROĞLU, Dr. Müjgan CUNBUR, Prof. Dr. Güngör Sami ÇAKIRGİL, Perihan ÇELEBİ, Uğur DERMAN, A. DİLÂÇAR, Emek. Amrl. Vehbi Ziya DÜMER, Yük. Müh. Enver EDİGER, Dr. Ümit EMÜLER, Korg. Cemalettin ENGİNSOY, Refik EPİKMAN, Sabri ERDEM, Prof. Dr. Enis ERDİK, Prof. Dr. Hasan EREN, Coşkun ERTEPINAR, Enver ESENKOVA, Dr. Emel ESİN, Necmeddin ESİN, Prof. Dr. Semâvi EYİCE, Ord. Prof. Dr. Ziyaeddin FINDIKOĞLU, Ahmed Suphi FIRAT, Beşir GÖĞÜŞ, Abdülbaki GÖLPINARLI, Dr. Rasih GÜVEN, Yük. Müh. Ali HAYDAROĞLU, Dr. Baymırza HAYİT, Dr. Sezai HAZER, Prof. Dr. Halil İNALCIK, Abdülkadir İNAN, Ziya İSHAN, Prof. Dr. Reşat İZBIRAK, Âtıf KAHRAMAN, Prof. Dr. Abdülkadir KARAHAN, Prof. Dr. Kâmil KARAMANOĞLU, Prof. Dr. N. Şâkir KARASU, Nusret KARCIOĞLU, Alb. Fâzıl KARLIDAĞ, Süleyman KAZMAZ, Dr. Esat KILIÇER, Prof. Dr. Firuzan KINAL, Dr. Fahreddin KIRZIOĞLU, Prof. Dr. Abdullah KIZILIRMAK, Reşat Ekrem KOÇU, Ergin KORUR, Doç. Dr. Yaşar KUTLUAY, Alb. Raşit METEL, Afif OBAY, Prof. Dr. Tayyip OKİÇ, Doç. Dr. Aral OLCAY, Prof. Dr. Selçuk ÖZÇELİK, Prof. Dr. Nimet ÖZGÜÇ, Prof. Dr. Tahsin ÖZGÜÇ, Cahit ÖZTELLİ, Prof. Dr. Fevzi ÖZTIĞ, Yılmaz ÖZTUNA, Prof. Dr. Ercüment PALABIYIKOĞLU, İsmet PARMAKSIZOĞLU, Prof. Dr. Ârif T. PAYASLIOĞLU, Nejdet SANÇAR, Zeki SOFUOĞLU, Hâlis SÖZERİ, Emek. Gnl. Selim SUN, Kemal Sâhir SUNAR, Yük. Ziraat Müh. İsmail Bahâ SÜRELSAN, Dr. Nâfiz SÜRMELİ, Fevziye Abdullah TANSEL, Ord. Prof. Dr. Ali Nihad TARLAN, Prof. Dr. Ahmed TEMİR, Dr. Fethî TEVETOĞLU, Burhan TEZCAN, Ord. Prof. Dr. Zeki Velidî TOGAN, Prof. Dr. İsmâil TUNALI, Alb. Tahsin ÜNAL, Ord. Prof. Dr. Süheyl ÜNVER Doç. Dr. Turgut VARDAR, Doç. Dr. Nihad N. YÖRÜKOĞLU, Prof. Dr. Tâlip YÜCEL Prof. Sabahattin ZAİM.

Tercüme :

Yağmur ATSIZ, Deniz EGEMEN, Yük. Müh. Enver EDİGER, Prof. Dr. Hasan EREN, Enver ESENKOVA, Ziya İSHAN, Aydemir NOYAN, Afif OBAY, Dr. Ergun ÖNEN, Prof. Dr. Yaşar ÖNEN, Dr. Vedad ÖRS, C. Ziya ŞANBEY, Dr. Fethî TEVETOĞLU, Rukiye TÜMEN, Aydoğan TUNCER.

İktibas :

Perihan ÇELEBİ, Nejdet SANÇAR.

MADDE SONLARINDAKİ YAZAR ADLARININ AÇIKLANMASI

A. N. A. — Ahmed Nihad AKAY
N. A. — Necâti AKDER
B. A. — Besim ATALAY
N. A. — Nihâl ATSIZ
N. S. B. — Nihad Sami BANARLI
A. C. — Ahmed CÂFEROĞLU
M. C. — Müjgân CUNBUR
A. D. — Agop DİLÂÇAR
Ü. E. — Ümit EMÜLER
R. E. — Refik EPİKMAN
H. E. — Hasan EREN
N. E. — Necmeddin ESİN
S. E. — Semavî EYİCE
A. G. — Abdülbakî GÖLPINARLI
B. H. — Baymırza HAYİT
H. İ. — Halil İNALCIK
A. İ. — Abdülkadir İNAN
R. İ. — Reşat İZBIRAK
A. K. — Abdülkadir KARAHAN
K. K. — Kâmil KARAMANOĞLU
F. K. — Fâzıl KARLIDAĞ
F. K. — Fahreddin KIRZIOĞLU
Y. K. — Yaşar KUTLUAY
A. O. — Afif OBAY
N. Ö. — Nimet ÖZGÜÇ
T. Ö. — Tahsin ÖZGÜÇ
Y. Ö. — Yılmaz ÖZTUNA
İ. P. — İsmet PARMAKSIZOĞLU
K. S. S. — Kemal Sâhir SUNAR
İ. B. S. — İsmail Bahâ SÜRELSAN
A. N. T. — Ali Nihad TARLAN
F. A. T. — Fevziye Abdullah TANSEL
A. T. — Ahmed TEMİR
F. T. — Fethî TEVETOĞLU
Z. V. T. — Zeki Velidî TOGAN
İ. T. — İsmail TUNALI
T. V. — Turgut VARDAR
N. Y. — Nihad YÜRÜKOĞLU
T. Y. — Tâlip YÜCEL

G

GÖL (Fr. Lac), karalardaki çanak, tekne ve başka çukur yerlerde birikmiş durgun su. Başka bir deyişle G., karalarda çevresi kapalı ve denizle doğrudan doğruya bağlantısı bulunmayan su dolu çanaklardır. Buna göre, deniz kıyıları boyundaki G. ler de, denizle bağlantıları geniş ölçüde kesilmiş ise, G. sayılır. G. leri çeşitli yönleri ile inceleyen ilme göl bilimi, (b. bk. limnoloji) denir. G. ler, ya kendiliğinden meydana gelmiş olan çanaklarda toplanan sulardır veya insan eliyle önü kapanmış yerlerin gerisinde birikmiş sulardır. Yağışların yeter derecede bulunduğu bölgelerdeki çanaklar içinde sular birikmiş, böylece G. ler doğmuştur. G. lerin büyüğüne *büyük G.*, küçüklerine *küçük G.* veya *gölcük* denir. Çok büyük ve derin G. ler bulunduğu gibi (Kuzey Amerika'da Lake Superior G. ünün yüzölçümü 83 300 km², derinliği 308 m), sadece birkaç yüz metre karelik pek küçük G. ler de vardır. Bu arada bataklıklar da G. ler arasında yer alır. Geçici G. ler, yılın yağışlı mevsimlerinde yer yer sazlık ve bataklık halindeki birer G. görünüşünde olmalarına karşılık, aylarca kuru kalır veya sadece yer yer balçık birikintileri durumunda bulunurlar. G. lerin bazısı çok derin olur, bunlar *derin G.* olarak belirtilir, bazısı da sığ olur, bunlar da *sığ G.* olarak söylenir. G. lerin bazısı tuzlu, bazısı tatlı suludur. Bunlardan birincisine *tuzlu G.*, ikincisine *tatlı su G. ü* adı verilir. G. lerin bazısının ayağı vardır ve fazla suları bu ayak denilen akarsular yolu ile başka bir yere dökülür. Bazısında ise ayak yoktur ve bunlara da *kapalı G.* denir.

Yeryüzündeki G. lerin kapladığı alan, yaklaşık olarak 2,5 milyon km² dir. Bu değer, kara yüzeyinin sadece % 1,8 ini tutar. Ancak, G. lerin umumî yüzölçümü sabit değildir. Çünkü G. lerin yüzölçümü G. sularının seviyesine göre değişir: G. sularının kabarık bulunduğu zamanda G. ün yüzölçümü yüzlerce, hatta topografik şartlar elveriyorsa, binlerce km² artar (İç Anadolu'da Tuz Gölü, Afrika'da Çad Gölü gibi), kurak zamanlarda ise bu türlü G. ler çok çekilir. Buna göre, kabarık ve çekik zamanları göz önüne alındığında, G. lerin umumî yüzölçümünde önemli farklar görülür.

Yeryüzünde G. lerin dağılışı, biçimi, büyüklüğü, derinliği G. çanaklarının meydana gelişleri ile ilgilidir. G. sularının birikerek G. lerin doğuşuna yol açan çanakların meydana gelişi çeşitli sebeplerden ileri gelir:

1. Buzulların oyma ve biriktirmelerinden doğmuş G. ler: Bunlara buzul G. leri denir. Bu türlü G. ler ya yüksek enlemlerdeki memleketlerde (Kanada, Kuzey Avrupa, Rusya, Finlanda) inlandsisler (geniş alanları kaplayan buzul örtüleri) in bulundukları yeri aşındırmaları ve sürüklenen taş parçaları (morenler) nın yer yer yığılmalarından doğmuş çanaklarda meydana gelmiştir veya yüksek dağlarda buzulların ve buzkar (neve) ların yeri oymalarından doğmuş oyuk ve çanaklarda teşekkül etmiştir. Bunlardan birincisinde birbiri ardınca çok sayıda ve bir kısmı pek büyük G. ler meydana gelmiştir. Bu memleketlerden biri olan Finlanda'ya Göller Ülkesi adı verilmiştir. Bu memleketin yüzölçümünün %10 dan çoğu bu türlü G. lerle kaplanmıştır. Dağ buzulları G. leri Türkiye'de de vardır (Sat, Cilo, Kaçkar dağları).

2. Yer kabuğunun kırılmalara uğramış ve bu yüzden yer yer çökmüş alanlarında da G. ler bulunmaktadır. Bunlara da tektonik G. ler denir. Bunlar, uzun ve derin G. lerdir (Doğu Afrika G. leri, Lût Gölü).

3. Arazinin yapısında kalkerlerin geniş yer tuttuğu ve kalın tabakalar halinde bulunduğu, yağışın da yeter derecede olduğu bölgelerde bu taşların erimesinden doğmuş çanaklarda suların birikmesiyle G. ler meydana gelmiştir. Bunlara da karstik G. ler denir. Türkiye'de bu şartlar çok yerde bulunduğundan karstik G. ler de çoktur.

4. Volkanik bölgelerdeki krater, maar ve kaldera adı verilen çanaklar içinde ve lav akıntılarının set meydana getirdiği yerlerde suların birikmesi ile G. ler doğmuştur. Bunlara volkanik G. ler denir ve çeşidine göre de krater G. ü, maar G. ü gibi adlar verilir. Türkiye'de bu çeşit G. ler de çoktur.

5. Karaların iç bölümlerinde de birtakım G. ler vardır. Bunlar kurak bölgelerde, çevredeki dağlardan beslenen akarsuların son bulduğu çanaklardır. Kurak mevsimde geniş ölçüde çekilen ve çoğu az derin olan bu G. lere uç G. leri denir.

6. Irmakların menderes şekilleri çizerek aktığı ovalarda, çoğu yarım ay biçimli ırmak büklümlerinin içinde, su taşkınları sırasında biriken sularla meydana gelmiş G. ler vardır. Bunlar da ırmak boyu G. leri veya akmaz denilen ve bazısı yıl içinde kuruyan G. lerdir.

7. Eski koy ve körfezlerin önlerinin kapanarak denizle ilişiği kesilmek suretiyle belirmiş G. ler de vardır. Bu G. ler, denizden ya iyice ayrılmışlardır (Batı Anadolu'da Bafa G. ü gibi) veya dar bir ağızla denize bağlantısı vardır (Küçük Çekmece G. ü gibi).

G. lerin bazısı, bir çukurluğun türlü sebeplerle bir yerinden kapanmasından doğmuştur. Bir heyelân sonucu bir vadinin kapanarak geride G. doğmasına yol açması bunlardandır. Türkiye'de Tortum G. ü, Sera G. ü bu çeşit G. lerdendir. Bu G. lere set G. leri denir.

9. Bir kısım G. ler de insan eli ile yapılmıştır. Barajların gerisinde meydana gelen baraj G. leri gibi. Bunların çok büyükleri de vardır. Türkiye'de Hirfanlı, Sarıyar baraj G. leri gibi.

G. dibi ve G. yüzünün yükseklik değeri göz önüne alınarak G. ler üç bölümde toplanır:

a. Hem yüzü, hem dibi deniz seviyesinden yüksek olan G. ler. Bu türlü G. lerin sayısı çoktur. İç Anadolu'da Tuz G. ü, Doğu Anadolu'da Van G. ü gibi.

b. Yüzü, deniz seviyesinden yukarıda, fakat dibi bu seviyeden aşağıda bulunan G. ler. Bunlara kiyptodepresyon denilmiştir. Bu türlü G. lerin sayısı bütün yeryüzünde 250 kadardır. İskandinavya G. lerinin çoğu, Kanada'nın birçok G. leri, İskoçya'nın bazı G. leri gibi.

c. Hem yüzü, hem dibi deniz seviyesinden aşağıda bulunan G. ler. Bunlara ya deniz kıyıları yakınında kumul (eksibe) ların ve setlerin gerisinde kalmış, deniz yüzünden birkaç metre aşağıdaki çukurluklar halinde rastlanır (Hollanda'da olduğu gibi) veya karaların iç bölümünde geniş yer tutan, derin iç bölge çöküntü hendekleri ve çanaklar olarak rastlanır. Bunun bir örneği, İsrail ile Ürdün arasındaki çöküntü hendeğinin en derin bölümünü doldurmuş bulunan 920 km² yüzölçümündeki Lût G. üdür. Bu G. ün yüzü deniz yüzünden — 392 m aşağıdadır. Ayrıca Asya'da Turfan çöküntüsü (— 170 m), Hazar depresyonu, Afrika'da, Güney Tunus'ta, Güney Libya'da, Doğu Afrika'da bu türlü depresyonlar vardır.

Her G. de, G. çanağının biçimi durmadan değişir:

a. Dalgalar kıyıyı oyar, G. kıyısının çizgisini geriletir, dik kıyılar ve yarlar meydana gelir.

b. G. e dökülen akarsuların taşıdığı taş parçacıkları G. kıyılarında yığılır, deltalar meydana gelir.

c. G. suyunda bulanıklık doğuran ve oldukça açıklara doğru da sürüklenebilen pek küçük yüzücü maddeler G. dibine çökerek çanağın dolmasına yol açar.

d. G. çanağının bulunduğu yer ve çevresinde ağır ağır çöküntüler oluyorsa, bu da çanağın biçimi üzerinde tesirli olur. Yavaş yavaş dolan ve biçimleri değişen G. lerin çoğunun yaşama süresi uzun değildir. Bunlar 5 - 15 bin yıl G. olarak kaldıktan sonra karalaşırlar. G. lerin daha uzunca süre kalanları da vardır.

G. lerin beslenmesi, dökülen akarsular, G. e sızan yeraltı suları ve yağışlarla olur. Buna karşılık G. suları, buharlaşmalar, G. ün ayağı ve G. dibindeki akıntı ve sızmalar yüzünden kaybolur. Böylece G. ün devamında bir «su bilançosu» vardır. Bu bilanço G. ün su kazancı ve su kaybı şeklindedir. Yıla ve yıllara göre bu durumda az veya çok oynamalar olur. Her ikisi arasında denk bir durum bulunursa, G. seviyesinde az oynama belirir. G. ü besleyen suların kimyevî özelliklerine, G. ün ayağı bulunup bulunmamasına ve buharlaşma derecesine göre G. suyunun kimyevî özelliği belirmiştir. Sularının terkibi göz önüne alınarak G. ler, tatlı su G. leri, tuzlu G. ler, sodalı G. ler olarak ayırt edilmiştir. Türkiye'de tatlı sulu olmayan G. lerin bazısına acı G. adı verilerek bu özellik belirtilmiştir. G. sularının terkibi ile G. de yaşayan canlılar arasında yakın ilgi vardır. G. ün rengi ile suyunun terkibi arasında da yakın bağlantı bulunur: Saf G. suyu mavimsi görünür, humus maddeleri ve bazı demirli maddeler kalkerle birleşmişse, G. suyunun rengi yeşile çalar, bataklıklarla ilgisi olan G. lerin suyu ise sarımsı esmerden siyaha kadar renklerde bulunur.

G. suyunun ısınması ve soğuması, güneşlenme ve ışıma olaylarından ileri gelir. Güneşlenme, G. suyunda farklı tesirlerle karşılaşır ve güneş ışınlarının bir bölümü G. yüzüne vurduktan sonra çokça akseder (% 35 e kadar çıkabilir), bir bölümü G. üzerindeki buharlaşmalarla harcanır, geri kalan güneş ışınları nakletme hassası az olan suyun içine işler, böylece G. ün yalnız yüzü değil, G. çanağının içinde belli bir kalınlıktaki su tabakası da ısınır. Fakat ışınların derinlere doğru işlediği yol boyunca sular ısıyı geniş ölçüde emdiğinden (absorbtion) dibe doğru suyun ısınma derecesi çabuk azalır. G. suyunun bulanık olması halinde, absorbtion (emilme), suda yüzen parçacıklar ısıyı daha çabuk ve çok emmelerinden daha da artar. G. suyunun soğuması ısı kaybı yoluyle olur, geceleri ışıma olayının tesiri ile soğuma, türlü derecelerden derine işler. G. yüzünün sıcaklığı belli bir şekilde bir yıllık gidiş, bir de günlük gidiş gösterir. Günlük farklar nispeten az olur. G. sıcaklığının yıllık gidişi ise, havanın durumuna uyar. Bu arada, orta kuşak iklimleri ile kutup bölgelerindeki G. ler, soğuk mevsimde G. yüzündeki suların sıcaklığı 0° den aşağı düştüğü zaman buz tutar. Bu buz, G. ün üst kısmında olup 3 m ye kadar kalınlık gösterebilir.

G. lerin insanlar için büyük önemi vardır: Bulunduğu çevredeki ulaştırma, balıkçılık, akarsu ve kanallardaki düzenli akış, tarım, içme ve kullanma suyu bulma işi, su taşkınlarını önleme işi ve su gücü elde etme işlerinde büyük değer taşırlar. G. lerin çok tuzlu olanlarından tuz elde edilir. G. ler, çevrelerini güzelleştiren tabiat varlıklarındandır.

İnsanlar, çok eskiden beri çeşitli alanlarda G. lerden faydalanmışlardır. Cilâlı Taş Çağının insanları G. lerde kazıklar üzerine kurdukları evlerle kendilerini yırtıcı hayvanlardan korumaya çalışmışlar, G. lerden elde edilen av ürünleri, her zaman için insanların en değerli gıda maddelerinin başında gelmiştir. Büyük G. ler, bulundukları çevrenin iklimine de ılıtıcı ve düzenleyici, mevsimine göre serinletici tesir yapmışlardır. Derin ve büyük G. lerle bunları birbirine bağlayan akarsular, ulaştırmada önemli yer tutmuşlardır. Eskiden sallar ve sandallarla yapılmış olan bu ulaştırmanın yerini şimdi gemiler almıştır. Böyle G. lerden biri olan Van G. ünde 70 - 80 ve 350 tonilatoluk gemilerle motorlar yük ve yolcu taşımada önemli yer tutmaktadırlar.

Türkiye'nin gölleri: Türkiye'nin birçok yerlerinde büyüklü küçüklü G. ler vardır. Bunlar ya toplu halde yan yana bulunurlar veya tek tek görülürler. Toplu olarak bulundukları yerler şunlardır: 1. Marmara bölgesi, 2. Batı Toroslar bölgesinin iç bölümü (buraya G. ler Bölgesi de denir), 3. Doğu Anadolu'da Van Gölü ve çevresi, 4. İç Anadolu'nun orta bölümü.

Türkiye'deki G. ler içinde Van G. ü gibi büyük G. ler bulunduğu gibi, sadece birkaç yüz metre karelik küçük G. ler de vardır. Bu küçük G. ler de göz önüne alındığı zaman Türkiye'de 100 den çok G. vardır. Türkiye G. leri arasında 50 - 100 m derinlikte olanları bulunduğu gibi, sadece birkaç m derinlikte bulunanları da vardır. G. lerimizin bir kısmı yazın çok çekilir, yerlerinde bataklıklar kalır. Türkiye G. lerinin bir kısmının fazla suları bir ayakla denize döküldüğü halde (Marmara bölgesi G. leri gibi), birçoğunun ayağı yoktur (İç Anadolu ve Doğu Anadolu G. lerinin çoğunda olduğu gibi). Denize akışı olan G. lerimizin suları tatlı, kapalı tekne durumunda bulunanlarının hemen hepsinin suları tuzludur.

Türkiye G. lerinin doğuş ve oluşu türlü sebeplere dayanır: 1. Tektonik G. ler: Bu çeşit G. ler yer kabuğunun bölümlerinin dikine hareketlerinden doğmuştur. Böyle yerlerdeki çöküntü alanlarında sular toplanarak G. meydana gelmiştir. İç Anadolu'da Tuz G. ü, Sife G. ü, Tuzla G. ü; Batı Anadolu'da Simav G. ü; Batı Torosların iç bölgesindeki Akşehir, Eber, Ilgın, Çapalı, Eğridir, Beyşehir, Kovada, Suğla G. leri ve Acı G. ile Ulubat, Manyas, İznik, Amik, Hazer G. leri bunlardandır.

2. Set G. leri: Bu türlü G. ler alüvyal set G. leri, delta G. leri, kıyı set G. leri, lav ve tüf set G. leri, heyelân G. leri ve baraj G. leri olarak görülürler. Alüvyal set G. leri arasında Bafa, Köyceğiz, Emir ve Gölbaşı G. leri ile ırmakların aşağı kesimlerindeki küçük G. ler anılabilir. Delta

Dünyanın başlıca gölleri

Gölün adı	Yüzölçümü km²	Göl yüzünün denizden yüksekliği (m)	En derin yeri (m)	Gölün ayağı
AVRUPA'DA:				
Ladoga	17,660	5	223	Neva
Onega	9,550	33	125	Svir
Vener	5,330	44	98	Götaälv
Peipus	3,513	30	15	Narva
İl'men'	2,230	19	10	Volhov
Vetter	1,869	88	119	Motalasrön
Saimaa	1,460	76	58	Vuoksi
Mälar	1,140	0,3	64	Saltısjön
Inari	1,100	115	80	Pastjoki
Balaton	596	106	11	Sió
Cenevre	582	372	310	Rhône
Boden (Konstanz)	538	395	252	Rhein
Garda	370	65	346	Mincio
Neuchâtel	216	432	154	Zihl
Maggiore	212	194	372	Ticino
Neusiedler	183	113	4	(Ayağı yok)
Comer	146	198	410	Adda
Śniardwy	122	117	25	Pissa
Müritz	115	62	31	Elde
Vierwaldstätter	114	437	214	Reuss
Mamry	104	117	38	Angerapp
Zürich	88	409	143	Limmat
Chiemsee	80	519	74	Alz
Łeba	75	0,3	6	Łeba
ASYA'DA:				
Hazar Denizi	424,300	—26	946	(Ayağı yok)
Aral	66,458	54	68	(Ayağı yok)
Baykal	33,500	462	1 741	Angara
Balkaş	18,800	340	26	(Ayağı yok)
Isık Göl	6,205	1 615	702	(Ayağı yok)
Rızaiye Gölü	3,885 (5,955)	1 275	15	(Ayağı yok)
Van Gölü	3,738	1 646	100	(Ayağı yok)
Tuz Gölü	1,642	925	8	(Ayağı yok)
Gökçe Göl	1,416	1 925	95	Razdan
Lût Gölü	980	—392	399	(Ayağı yok)
Beyşehir Gölü	650	1 121	10	(Kanal ile)
Eğridir Gölü	486	916	16	(Kanal ile)
AFRİKA'DA:				
Victoria	68,800	1 133	79	Victoria - Nil
Tanganyika	32,880	780	1 435	Lukuga
Nyassa	30,800	480	786	Sehire
Çad	11,000 (22,000)	240	7	(Ayağı yok)
Rudolf	8.000	407	73	(Ayağı yok)
Albert	5,335	607	48	Bahrü'l - Cebel
AMERİKA'DA:				
Superior	83,300	184	308	St. Mary River
Huron	59,500	176	215	St. Clair River
Michigan	58,100	178	266	Mackinac Boğazı
Büyük Ayı Gölü	29,000	119	137	Büyük Ayı Irmağı
Büyük Köle Gölü	28,930	159	140	Mackenzie
Erie	25,735	174	64	Niagara
Winnipeg	24,330	216	21	Nelson
Ontario	18,760	75	225	St. Lawrence
Athabasca	11,500	212	391	Büyük Köle Irmağı
Nicaragua	7,700	33	70	San Juan
Titicaca	6,900	3 812	272	Desaguadero
Büyük Tuz Gölü (Great Salt Lake)	4,400 (6,100)	1 283	16	(Ayağı yok)
AVUSTRALYA'DA:				
Eyre	9,500 (15,000)	—12	20	(Ayağı yok)

G. leri, ırmakların deltaları kenarında sıralanmış G. lerdir. Kıyı set G. leri, eski koy ve körfezlerin zamanla bir setle kapanmasından doğmuştur. Küçük Çekmece, Büyük Çekmece, Terkos G. leri gibi. Lav akıntılarının ve tüf yığılmalarının birer set yapacak şekilde uzanarak eski çukurlukları bir yerinden kapaması ile doğan G. ler arasında Van G. ü, Çıldır G. ü vardır. Heyelân G. leri türlü bölgelerimizde görülür. Tortum G. ü, Trabzon yakınındaki Sera G. ü, Bolu yakınlarındaki Yedi G. ler bunlardandır. Baraj G. leri ise barajların gerisinde meydana gelmiş olan G. lerdir. Son 15 - 20 yıl içinde Türkiye'de birçok baraj G. leri meydana getirilmiştir: Hirfanlı, Sarıyar, Kurtboğazı, Kesikköprü, Kemer, Demirköprü, Porsuk, Apa, May, Almus, Bayındır, Çubuk baraj G. leri gibi.

3. Volkanik G. ler: Bunlar Türkiye'nin volkan dağlarının ve genel olarak volkanik bölgelerinin kraterlerinde, kalderalarında ve maar biçimindeki yerlerinde suların birikmesinden doğmuş G. lerdir. Karapınar G. ü, Nevşehir'in Dobada G. ü, Nemrut Dağı üzerindeki Nemrut G. ü, Isparta'nın Gölcük G. ü bunlardandır.

4. Buzul G. leri: Türkiye'nin yüksek dağlarında görülen, bazı yerde birkaç tanesi yan yana bulunan buzul G. leri küçük G. lerdir. Bunlar Dilüvyal devir buzul ve buzkarlarının bıraktığı çanaklarda suların birikmesinden doğmuş, çoğu derince G. lerdir. Yurdumuzda en çok bulundukları yerler Hakkâri bölgesi dağları (Sat, Cilo dağları, Karadağ), Doğu Karadeniz Dağları ile Aladağlar, Bolkar Dağı gibi dağlardır.

5. Karstik G. ler: Türkiye'de eriyerek çanak biçimlerinin doğmasına yol açacak kalker tabakaları çok geniş yer tuttuğundan, karstik çanaklar çok sayıda meydana gelebilmiş ve G. ler teşekkül etmiştir. Bunlar arasında dolin ve obruk tipi G. ler, küçük ve dipten sızmalara yer veren derince G. lerdir. Batı Toros G. leri, Ambar, Obruk, Çıralı, Apa Saraycığı, Ovacık, Hafik, Todurga ve Ulaş G. leri gibi.

Türkiye'de, zaman zaman çokça beslenerek geçici G. görünüşü alan, fakat derinlikleri pek az olup buharlaşmalarla yerini sazlık, çamurluk yerlere bırakan ve böylece bataklık durumunda bulunan alanların çoğu kurutularak ekilebilir toprak durumuna getirilmiştir. — R. İ.

GÖL BİLİMİ (Fr. Limnologie), sular biliminin bir kolu, gölleri çeşitli yönleri ile inceleyen bilim. Bu bilim içinde göllerin doğuşu, biçim değişikliklerine uğramaları ve dolmaları, göllerin beslenmesi ve su kaybı, göl seviyeleri ve bunlardaki oynamalar, göl suyunun sıcaklık durumu, donmaları, yüzden dibe olan sıcaklık değişmeleri, göl sularının optik ve akustik özellikleri ile bileşimi, göldeki canlılar ve biyolojik özellikleri incelenir. Bk. GÖL.

GÖL ESNEMESİ (Fr. Seiche), göl yüzünün dönemli olarak ve ritmik şekilde oynaması olayı. Özellikle büyük göllerin üzerine olan hava basıncı farkından ileri gelen G. E. veya *seiche* hareketi, çeşitli şekillerde belirir. Sade haliyle, gölün bir yarısında göl yüzünün yükselmesi olurken, öteki yarısında alçalma belirir ve bu oynamalar bir «orta nokta» etrafında sürerse, buna tek boğumlu veya tek düğümlü (uninodale) hareket denir. Buna karşılık, gölün yüzü, karşılıklı iki kıyıda alçalırken ortada bir yükselme olursa, buna da çift düğümlü (binodale) hareket seviye oynamaları adı verilir. Bazı yerde ve bazı zamanda da üç düğümlü veya çok düğümlü hareketler olabilir. Bu hareketler, gölün her yönüne doğru belirebilir. Bununla ilgili olarak, bu hareket uzunlama oluyorsa, buna boyuna G. E. (seiches longitudinales), enlemesine oluyorsa, buna da enine G. E. (seiches transversales) denir.

G. E. hareketleri gözlemlerle birlikte gittikçe geliştirilmiş bulunan ve limnimetre denilen yazıcı araçlarla ölçülür. Bu hareketin temel unsuru, dönemin süresidir. Bu dönem (devre) in değeri, dalganın uzunluğuna ve göl çanağının derinliğine bağlıdır. Meselâ, bu hareketlerin ilk gözlendiği ve incelendiği, *seiche* teriminin de kıyılarında oturan halkın dilinden alındığı Cenevre gölünde uzunluğuna tek düğümlü *seiche*'in periyodu 73 dakika olduğu halde, enine tek düğümlü *seiche*'inki 10 dakikadır. Çift düğümlü göl esnemeleri de farklı değerler gösterir. Yine aynı yarım ay biçimindeki bu uzun gölde uzunluğuna olanının devresi 35, enine olanının 5 dakikadır. Bu arada, düğümün yerinin her zaman gölün tam yarısındaki bir noktada bulunması gerekmez. Bunun gibi, çift düğümlü hareketlerde de dalganın, gölün boyunun dörtte birinde bulunması mutlaka beklenmez. Bunda gölün derinliğinin de tesiri vardır.

G. E. sırasında en yüksekte ve en alçakta yer tutmuş olan göl seviyeleri arasındaki seviye farkı (amplitude) çok defa azdır (birkaç mm den birkaç cm ye kadar). Ancak bazı büyük ve derin göllerde (meselâ Cenevre gölünde) bu fark 1,87 m değerinde olup, belirli bir durum almıştır, G. E. dalgalanmaları, bir defada olup geçmez, birbiri ardınca birçok dalgalanmalar (çok vakit 100 kadar) olur. Cenevre gölünde en çok 148 dalgalanma göstermiştir.

G. E. olayının sebebini F. A. Forel açıklamıştır. Bu araştırıcıya göre, seş hareketi, göl oyununun denk durumunu bozan atmosfer olaylarından ileri gelir. Birinci derecede göl yüzünün bir bölümüne olan hava basıncı ve bundaki değişmeler, bunun dışında da dağlardan göl yüzüne inen hava kütleleri ve birden beliren fırtına ve kasırgalar gibi rüzgâr esişleri G. E. nde rol oynar. Bütün bu hareketler, gölün boyuna ve enine eksenlerinde bir çeşit alçalma - yükselme şeklindeki ritmik hareketleri doğurur. Orta derecedeki hava basınçları sırasında da böyle hareketler olabilir. Cenevre gölünde 1,87 m değerindeki büyük G. E. (seiche hareketi), hava basıncının 8 mm lik değişmesinden doğmuştur. — R. İ.

GÖL EVLERİ (Fr. Habitation lacustre) [Ftnog.]: bk. KAZIK ÜSTÜ EVLERİ (Fr. Palafittes).

GÖLBAŞI. Ankara ilinin Çankaya ilçesine bağlı bir bucak. 29 köyü ile birlikte nüfusu 18 177 (1965) dir. Bucak merkezi olan Gölbaşı'nın nüfusu 3 351, denizden yüksekliği 978 m dir. Bucak arazisi, Ankara şehrinin 30 km güneyinde, Moğan Gölü yanındadır. Burada birçok yeni yapılar yapılmış, plaj yerleri açılmıştır. 6 km kadar uzunlukta ve 1 km enlilikte olan Moğan Gölünün suyu yazın çok çekilir ve toprak, tuz ile örtülür. Seviyesi en çok 4 m ye çıkar. Suyu acıdır. Bu gölde 1951 den sonra sazan, kefal ve bazı sardalya türleri üretilmeye başlanmış, gittikçe artan bu balıklar iktisadî değer taşıma yoluna girmiştir. Ankara - Konya

GÖLBAŞI: Moğan Gölü kenarındaki yüzme havuzu

yolu üzerinde bulunan G., başkentin mesire yerlerinden biri olmuştur. Bucak halkının geçim kaynakları arasında tarım ve hayvancılık yer almaktadır.

GÖLBAŞI, Adıyaman iline bağlı bir ilçe. Nüfusu 26 300 (1965) dür. İlçe merkezinin nüfusu 5 044, ilçeye bağlı köy sayısı 28 dir. Kasabanın denizden yüksekliği 890 m dir. G. ilçesi 1958'de kurulmuştur. Merkez bucağından başka Belören ve Harmanlı adlı iki bucağı vardır. İlçede nüfusu 1 000den çok 3 köy (Balkar, Savran, Çelik) vardır.

G. ilçesinin toprakları Adıyaman ilinin batı bölümündedir. Maraş ve Malatya illeri ile sınırları vardır. İlçenin çok yeri dağlıktır. Batı bölümünde, içinde birtakım küçük

GÖLBAŞI'ndan bir görünüş

göllerin sıralandığı geniş bir çukurluk uzanır. Buradan Fevzi Paşa - Malatya demiryolu geçer. İlçe, adını G. denilen bu çukurluktan almıştır. Asıl G. Gölü, çukurun kuzeydoğu ucunda olup 4 km² kadar yüzölçümünde, 840 m yükseklikte, güzel görünüşlü bir göldür. Bk. GÖLBAŞI GÖLLERİ.

İlçede yazlar kurak ve sıcak geçer, kış mevsimi yağışlı ve soğukça olur. İlçedeki dağlarda orman ve fundalıklar çoktur. Tarla tarımı (çeşitli tahıllar), meyvecilik ve bağcılık halkın başlıca geçim kaynağıdır. Pamuk, susam ve haşhaş da yetiştirilir.

İlçenin merkezi olan G., Fevzi Paşa - Malatya demiryolu boyunda olup, Adıyaman'ın istasyonudur ve il merkezine 76 km boyunda bir yol ile bağlıdır. İşlek bir yol uğrağı olması kasabanın gelişmesine imkân vermiştir.

GÖLBAŞI ANITI, Lykia bölgesinde, eski Trysa şehrinde bir anıt. Anıt, dikdörtgen planlı taş avlu ve içindeki mezardan ibarettir. M. Ö. V. yüzyıla âit Yunan sanatının son safhası (430 - 400) nı temsil eden anıtlar arasında çok önemli bir yeri vardır. Frizler halindeki kabartmalar avlu duvarlarının içeriye bakan yüzlerine, güney duvarının dış yüzüne ve girişin muhtelif kısımlarına işlenmiştir. Bunlarda domuz avı, Yunanlıların amazonlara karşı savaşları, Odysseus ile ilgili sahneler, mızraklı, miğferli süvariler, sıra halinde askerler, kalelerin zaptı, uyuyanları, ölüleri muhafaza eden çalgı figürleri tasvir edilmiştir. Ayrıca, kapının üst kısmında boğa heykelleri vardır.

Bugün G. A. nın yerinde avlu duvarının taş kalıntısından başka hiçbir iz kalmamıştır. Bir sanat çağını karakterlendiren bütün heykeltıraşlık eserlerini Avusturyalılar 1872 yılında Viyana'ya götürmüşlerdir. Bu eserler, bugün Viyana'daki müzenin şaheserleri arasında yer almaktadır. Gölbaşı kabartmalarının bazılarında Eski Doğu ve Mısır sanatının tesirleri tesbit edilmiştir. — T. Ö.

GÖLBAŞI ANITI

GÖLBAŞI GÖLLERİ, Adıyaman ve Maraş illerinin birbirine en çok yaklaştığı Pazarcık - Gölbaşı demiryolu istasyonları arasındaki çukurda sıralanmış üç göl. Bu çukurluk, Maraş'ın Pazarcık ilçesinin 30 km kuzeydoğusunda olup, Fevzi Paşa - Malatya demiryolu buradan geçer. Güneybatı - kuzeydoğu istikametinde 30 km uzunluk gösteren, eni ise 3 - 5 km olan, denizden yüksekliği 850 m bulunan bu çukurluk, buradaki Toros dağları arasında bir çukurlaşma alanıdır. Üzeri oldukça kalın alüvyonlarla örtülü, gü-

ney ucu plio - kvarterner, batı tarafı orta miosen tabakaları, kuzey bölümündeki yanları eosen ve kretase kıvrılmış arazisiyle çevrili bulunan bu çukurluğun üç yerinde göl meydana gelmesine yol açan çanaklar olmuştur. Bunlardan kuzeydoğu ucundaki, Gölbaşı Gölü adı ile anılır. Boyu 2 km den, eni 1 km den biraz fazladır. Bu göl, oldukça derin, kıyılarında sazlıklar az, görünüşü güzel, balığı çok bir göldür. Buradan çıkan gölün ayağı yaz ayları dışında 16 km güneybatıdaki Azaklı gölüne iner. Bu göl de derin, kıyıları sazlık ve kamışlık, her biri birkaç kg lık balıkları çok olan bir yerdir. Bu gölün suları da 8 km ileride, buradaki göllerin en küçüğü olan ve hemen her yanı sazlık bulunan İnekli Gölüne dökülür. Bu gölden çıkan su da Ceyhan Irmağının kollarından Aksu'yu besler.

GÖLCÜK (Coğ.): bk. HAZAR GÖLÜ.

GÖLCÜK. Kocaeli iline bağlı bir ilçe. Nüfusu 38 904 (1965), yüzölçümü 2 199 km² dir. İlçe merkezinin nüfusu 21 544, ilçeye bağlı köy sayısı 24, kasabanın denizden yüksekliği 10 m dir. 1936'da ilçe olmuştur. G. Belediyesi de aynı yılda kurulmuştur.

İlçe toprakları, İzmit Körfezinin nihayetine yakın bir yerinde, körfezin güney yakasındadır. Körfezin kıyısında dar bir kıyı ovası uzanır, bunun gerisinde Samanlı Dağlarının bir devamı dik yamaçları ile yükselir. Bu dağlarda kayın, meşe, çam ormanları ile kıyıya yakın yerlerde makiler yer tutar. Ana çizgileriyle Akdeniz iklimini, biraz da Karadeniz boyu iklimini andıran bu çevrede, dağların denize bakan yamaçları zeytinliklerle kaplıdır. Burada zeytin, halkın geçiminde önemli yer tutar. Bu arada Değirmendere fındığı adı ile taze olarak satılan ve Istanbul piyasasında yer tutmuş bulunan fındık da ilçenin başlıca ürünlerindendir.

G., İzmit Körfezinin çok daraldığı (karşı kıyıdan uzaklığı 2 - 3 km) bir yerde, kıyıda kurulmuş bir şehirdir. Güneydeki yassı biçimli yamaçlarla deniz kıyısı arasında, yer yer basamaklar şeklindeki düzlüklerde ve kısmen de kıyı ovasında yayılmış bulunan G. kısa bir süre içinde gelişmiştir. 1927'de askerî deniz fabrikalarının burada kurulması ile yerleşme başlamıştır. Bu sıralarda bu çevredeki köyler, 4 km kadar güneyde vadi içindeki İhsaniye Köyünün merkez teşkil ettiği nahiyeye bağlı bulunuyordu. G. 1936'da ilçe olmuş, daha sonraki yıllarda bu idarî vasfını hemen batıdaki Yalı Değirmendere'ye vermiş, sonra yeniden ilçe merkezi olmuştur. G. ün nüfusu 1940'ta 5 000 kadar iken. 1960'ta 19 000'e yaklaşmış, şimdi ise 22 000 nüfuslu bir

GÖLCÜK'ten bir görünüş

şehir olmuştur. Şehrin kısa bir süre içinde büyümesi, çevredeki köylerden ve başka yerlerden gelip yerleşmelerle olmuştur. 10 000'den çok nüfusun türlü işlerde çalıştığı G. te, kıyıda büyük sanayi tesislerinin artması, okullarla hastahane, gazino, otel ve büyük binaların çoğalması buraya tam bir şehir özelliği vermiştir.

G. adı, kıyıda bulunan bir kıyı gölünden alınmış olmalıdır. Yerleşmenin ilk meskenleri olarak burada deniz fabrikalarında çalışan işçilerin lojman binaları ve bu tesislere bağlı başka yapılar olmuş, spor alanları, eğlence yerleri ile önce bir Merkez mahallesi doğmuştur. Daha sonra İzmit - Yalova karayolunun geçtiği yol boyunda, çevreden gelen halkın yerleştiği bir yeni mahalle büyümüş, bundan sonra da güneydoğudaki basamaklar üzerinde Dumlupınar mahallesi gelişmiştir. G. çarşısı, İzmit - Yalova yolundan kıyıya doğru inen bir cadde üzerindedir. Oteller, bankalar, mağazalar ve resmî binalar bu çarşıda ve buraya yakın yerlerdedir.

G. ilçesi nüfusunun önemli bir kısmı, geçimini topraktan elde eder (bağcılık, bahçecilik). Yeni yeni meyvelikler kurulmakta, bu arada şeftali ve elma plantasyonları genişlemektedir. G. ile birkaç km batıdaki Yalı Değirmendere arasındaki düzlük ve tepelikler meyve bahçeleri ve yer yer bağlarla doludur. Bugün nüfusu 4 000 i geçen Yalı Değirmendere, Yukarı Değirmendere halkının buraya gelip yerleşmesi ile büyümüştür. Beyoğlu Deresi, G. ün hemen doğusunda başka derelerle birlikte bir delta meydana getirmiştir.

G. te büyük bir tersane vardır. Bu tersane 300 000 m² lik bir arazi üzerinde kurulmuştur.

Gölcük Tersanesi: Bütün harp tesislerimizin Istanbul'a sıkıştırılmasının mahzurları İstiklâl Mücadelesinde kendini gösterdiğinden, çok önceki yıllarda tersane mevkileri üzerindeki çalışmalar da göz önünde bulundurularak Gölcük mevkii tersane sahası olarak kabul edilmiş ve 1924 yılının Haziran ayında arazi istimlâklerinin yapılması, bataklıkların kurutulması ve aynı zamanda 5 000 tona kadar her türlü gemilerin makine tamirlerini ve inşalarını yapacak kabiliyette bir tersane projesinin yapılması Genel Kurmay Başkanlığınca istenilmiştir.

I. Dünya Harbinden yaralı olarak kalan 23 000 tonluk «Yavuz» (Goeben) gemisinin tamiri için G. te bir havuzun inşa edilmesini üzerine alan Alman firması, bu maksatla gerekli tesisatı yapmış, böylece G. Tersanesinin nüvesi kurulmuştur.

1926 yılı son aylarında «Yavuz» un onarılmasını üzerine alan Fransız firması da birtakım ilâveler yaparak tesisler tersane hüviyetini almaya başlamıştır. 1928'de Haliç Tersanesi (b. bk.) nden bir kısım tezgâhlar G. e getirilmiştir.

Esaslı bir tersane projesi ihtiyacı için yapılan ihaleyi Hollandalılar alarak 1934 Haziranında bir mukavele imzalamışlar ve Hollanda projesi olarak bilinen G. tersane projesi böylece meydana çıkmıştır.

Her yıl verilen ödeneklerle gelişen G. Tersanesinde bugün çıkarma araçları, karakol gemisi ve 17 635 deplasman tonajında kuru yük gemileri yapılmaktadır. İşçi sayısı 3 000 dir.

GÖLCÜK (eski adı: **Misli**), Niğde ilinin merkez ilçesine bağlı bir bucak. 13 köyü ile birlikte bucak nüfusu 17 792 (1965) dir. Bucak merkezinin nüfusu 1 871, denizden yüksekliği 1 315 m dir. Bucağın köylerinden Edikli

2 400 e, Hacıabdullah Köyü 2 000 e yakın nüfuslu olup, ayrıca 6 köyü 1 500 den çok nüfusludur. G., Misli Ovası adı verilen çok geniş yüksek düzlükler ortasındadır. Hayvancılık ve tarım ürünleri (buğday, arpa) başlıca geçim kaynaklarıdır. Niğde'yi Nevşehir'e bağlayan şose G. ten geçer. Bk. NİĞDE.

GÖLCÜK, Balıkesir ilinin Sındırgı ilçesine bağlı bir bucak. 5 köyü ile birlikte nüfusu 3 911 (1965) dir. Bucak merkezinin nüfusu 1 894, denizden yüksekliği 435 m dir. Bucak arazisi alçak, dağlık ve tepelik olup, bazı yerlerinde fundalıklar vardır. Geçim kaynağı tarım ve hayvan beslenmesidir. Akhisar - Sındırgı karayoluna 18 km lik toprak bir yol ile bağlıdır. Bk. SINDIRGI.

GÖLCÜK (eski adı: **Tilfetis**), Urfa ilinin Hilvan ilçesine bağlı bir bucak. 12 köyü ile birlikte bucak nüfusu 5 905 (1965) tir. Bucak merkezi olan Gölcük köyünün nüfusu 523, denizden yüksekliği 690 m dir. Bucak arazisi dalgalı düzlükler halinde olup tarım ve hayvancılık geçim kaynaklarıdır. Urfa - Diyarbakır karayoluna 16 km lik bir toprak yol ile bağlıdır. Bk. HİLVAN.

GÖLDÜZÜ (eski adı: **Arin**), Bitlis ilinin Adilcevaz ilçesine bağlı bir bucak. 12 köyü ile birlikte bucak nüfusu 5 417 (1965) dir. Bucak merkezinin nüfusu 592, denizden yüksekliği 1 664 m dir. Bucak arazisi çok yerde düz olup, Van Gölünün kuzey kenarında ve Arin Gölü adı ile anılan göl yakınındadır. Bu gölün suyu sodalı olup, buradan soda elde edilir. G., Bitlis - Erciş şosesine 7 km lik bir toprak yol ile bağlıdır.

GÖLE, Kars iline bağlı bir ilçe. Nüfusu 47 081 (1965), yüzölçümü 1 420 km² dir. İlçe merkezinin nüfusu 3 826, ilçeye bağlı köy sayısı 57 dir. Kasabanın denizden yüksekliği 2 030 m dir. G. Cumhuriyetten önce kurulmuş eski ilçelerdendir. Belediyesi 1926'da kurulmuştur. Çayırbaşı adlı bir bucağı vardır. İlçede 1 000 den çok nüfuslu 12 köy, 500 - 1 000 nüfuslu 35 köy vardır.

G. ilçesi arazisi, Kars ilinin batı bölümünde, Ardahan ile Selim ilçeleri arasında, yüksekliği çok yerde 2 000 m yi geçen yüksek dalgalı düzlükler ve dağlar alanındadır. Bu dağlardan biri Allahüekber Dağı'dır. Ana çizgileri ile 2 500-2 800 m yüksekliğinde olan bu dağın üzerinde yer yer doruklar yükselir ki, bunlardan biri Ziyarettepe (3 124 m) dir.

GÖLE'den bir görünüş

Bu dağın üstü kalınca bir toprak tabakası ile örtülü olup, çıplak yeri azdır. Dağın suları, çayır ve otları boldur. Çayırlık denilen geniş çayır alanlarında yaz mevsiminde kuruyan yer yer küçük su birikintileri vardır ki, bunlara Sarıgöller adı verilir. Çevrenin köyleri, bu dağdaki çayır ve otları biçerler. Allahüekber dağlarının kışları uzun ve serttir. Yılın yedi ayında kar yerde kalır, yeşillik zamanı 1 - 2 ay sürer. Bu yüzden bu dağda tarım yapılamaz. Sadece eteklerinde ve vadi tabanlarında arpa ekilir. Bu dağların çevresi de verimli topraklarla örtülü, otluk, çayırlık yerlerdir. Batıda orman ve koruluklar (meşe, kayın, gürgen, çam), yer yer yaban meyveleri (alıç, ekşi elma) de görülür. G. kasabasının hemen güneyinde ve batısında iyi çam ormanları vardır. Bu arazide yaban hayvanları olarak dağ keçisi, domuz, ayı bulunmaktadır. Bu dağlık bölgede bol ve güzel kokulu çiçekler çok olduğundan fazla miktarda bal elde edilir.

Kışları uzun, sert, karlı geçen, yazları kısa süren G. nin hayvancılığı ün salmıştır. G. inekleri her yerde tanınır. Yağ, peynir gibi hayvan ürünleri de önemli yer tutar. En çok yetişebilen tahıl arpadır. Güney taraflarında az miktarda buğday da ekilir.

G., iki mahallesi bulunan bir kasaba olup, nüfusu 1927'de 411 iken, 1965'te 4 000 e yaklaşmıştır. Su ihtiyacı, 2 km uzakta ormanın kenarındaki kaynaklardan elde edilmiştir. Kars'a 77 km lik bir yol ile bağlıdır. Bu yol Oltu ve Tortum üzerinden Erzurum'a uzanır. İlk okulu, orta okulu, otel ve fırınları, çarşısı vardır.

Tarih: G., Türkeşen Boğazından geçmeden birleşen Kür Irmağı baş kollarından dört su ile bunların yayıldığı büyük düzlüktedir. Ardahanlar sancağının güney kesimindeki G., «Küçük Ardahan» sayılır. 645 İslâm fethinde Ardahan cizyeye bağlanmıştı. Sacoğlu Yusuf, 912'de Kola ile Ardahan çevresini yine Divin emirliğine bağlamış, I. Giorgi'yi yakalamaya gelen II. Basileios 1021'de Oltu'yu yakarak Kola'dan geçip Ardahan halkını tutsak götürmüştü. 1025 barışında VIII. Konstantinos'a malikâne verilen yerler arasında Kola merkezi Orotha (şimdi Urut Köyü) ile arazisi de vardı.

Selçuklu Alparslan, Ardahan - G. bölgesini Nemrud hanedanından alıp İslâmlaştırmıştır.

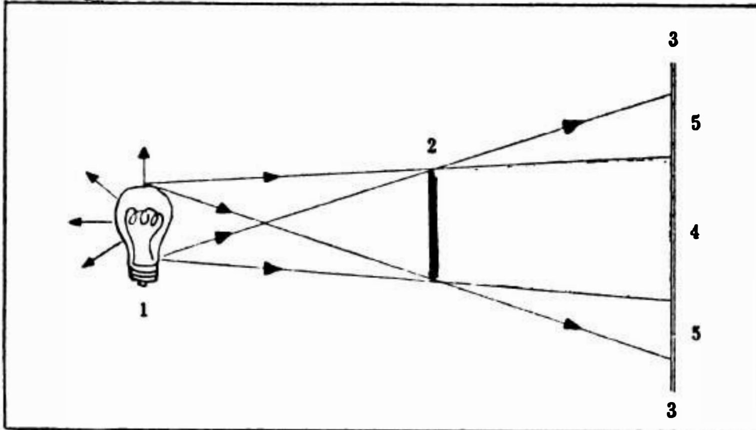
G., 1239'da Cengizlilere geçmiş, 1414 ve 1444 yıllarında Karakoyunlular G. yi de işgal edip Atabekleri kendilerine tâbi kılmışlardır.

1457'de Uzun Hasan, Oltu - G. - Ardahan üzerinden Tiflis'e akın ederken tâbi kıldığı Atabekleri, Gürcistan kralına karşı koruyup, ona bağlanmaktan kurtarmıştır. Atabek Mirza Çabuk, 1514'te Tebriz'den dönen Osmanlı ordusuna azık vererek, Kars'tan G. ye yönelmiş olan Yavuz'un gazabından kurtulmuştur. Çabuk'un halefleri Safevîlere tâbi olduğundan Osmanlılar, Haziran 1551'de Ardanuç ile birlikte G. ve Ardahan bölgesini alarak, Küçük Ardahan Sancağı adı ile G. yi Erzurum'a bağlamışlardır. Bu sırada Küçük Ardahan, Güney, Kuzey, Hoçuvan ve Germücük adlı dört nahiyeye ayrılıyordu. Bu yüzden bugün bile Hoçuvan bucağına Küçük G. denilmektedir.

1579'da Kars eyaletine bağlanan Küçük Ardahan'ın sancak beyi, G. kalesinde otururdu. Evliya Çelebi 1646'da burada han, hamam, cami varken, çarşısı bulunmadığını yazar. Erzurum - Ahıska yolu üzerinde bulunduğundan 1818' de Çıldır (Ahıska) eyaletine bağlanan Küçük Ardahan sancağı, 1828'deki ilk Rus işgalinden çok zarar görmüş,

halkı kırılıp dağılmıştır. 1830'da merkezi Oltu olan Çıldır sancağına kaza olarak bağlanmış ve merkezi Dedeşen Köyü olmuştur. 1866'da nahiye halinde Ardahan kazasına verilmiştir. 1878'de Çarlık eline geçince, G. kazası merkezi Merdinik köyü olmuş, Aralık 1914 sonunda X. Kolordu G. ye girince çok sevinen köylüleri, Ocak 1915'te Rus ordusu çoluk çocukları ile kırmıştır. 1918 Martında Abdullah Bey çetesi, G. ye hâkim olup Ermenilerin zulümlerine fırsat vermemiş ve Nisanda idareyi ordumuza teslim etmiştir. 1919 Mayısından itibaren işgalci Gürcü ordusu ile Ermeniler arasında çekişme konusu olan G., 30 Eylûl 1920'de kurtulmuştur.

GÖLGE (Fr. Ombre), ışık ışınlarının yollarını kesen bir cisim tarafından hasıl edilen karanlık bölge. *Bir nokta ışık kaynağının* önüne konulan ışık geçirmez bir cisim tarafından verilen gölge kesin olarak sınırlanmış bir yüzeydir. Gölgede kalan kısım, *ışığın doğru yolla yayılması prensipine* göre, tepesi nokta ışık kaynağı olan bir koninin içinde bulunur. Önemli büyüklükteki bir ışık kaynağı veya *ışıklı bir cisim* (meselâ bir elektrik lambası), ışık geçirmez bir cismin arkasına konulan bir perde (ekran) üzerinde iki farklı bölge hasıl eder: 1. G. veya tam G. adı verilen karanlık bir kısım, 2. yarı G. adı verilen az karanlık bir kısım (bk. şek.). Yarı G. nin genişliği, ışık kaynağının büyüklüğüne ve uzaklığına tâbidir. Güneş tarafından aydınlatılan Ay'ın bir yarım küresi G. de bulunur. Ay tutulması, ay üzerine düşen arzın gölgesidir. Güneş tutulması, ışık geçirmez bir cisim olan Ay'ın Güneş ile Yer arasına girmesinden ve Ay'ın G. konisinin Yer üzerine düşmesinden ileri gelir. Bk. AY TUTULMASI, GÜNEŞ TUTULMASI.

GÖLGE ve YARI GÖLGE: 1. Büyük ışık kaynağı, 2. Cisim, 3. İki çizgi, 4. Karanlık perde,. 5. Yarı gölge

Güzel sanatlar: Resim G. lendirme tekniğinde, ışık kaynağının solda bulunduğu ve cismi 45 derecelik bir açı ile aydınlattığı kabul edilir ve G. lerin çizilmesi bir geometri veya perspektif probleminin çözümünden ibaret kalır. Fakat ışık ışınlarının kırınmasını da hesaba katmak gerektiği için bu problemler de o kadar basit kalmaz.

GÖLGE BALIĞI (Umbria cirrhosa) [Zoo.]: bk. MİNAKOP.

GÖLGE BALIĞIGİLLER (Sciaenidae), Omurgalı hayvanlardan, Balıklar sınıfının Kemikli balıklar takımının Dikenliyüzgeçliler alt takımına giren bir familya. 150 türü olan G. B. in sarıağız, gölge balığı, işkine ve trampet balığı gibi türleri tanınmıştır.

GÖLGE KUŞU (Lat. Scopus umbretta; Fr. Ombrette), Leyleksiler (Ciconiiformes) takımının Çekiçbaşgiller (Scopidae) familyasından bir kuş türü. Uzunluğu 56 cm olup yüksekçe bacaklı, uzun gagalı ve iri hotozlu, eflatun ile koyu kahve rengi karışımı tüylü bir hayvandır. Tropik Afrika'da göl ve dere kenarlarında yaşar. G. K. yuvasını ağaçlar üzerinde kurar. Dallardan yaparak üzerini balçıkla sıvadığı bu yuva, çapı bazan 4 m yi bulan içi oyuk bir top biçimindedir; girişi yan taraflardadır. G. K. Çekiçbaşgiller familyasının tek temsilcisidir.

GÖLGE KUŞU

GÖLGE OLAY (Fr. Épiphénomène) [Psikol.], bir olaya katılan, fakat onun üzerinde etkisi olmayan olay. Psikolojide G. O. şuuru (conscience épiphénomène) deyiminde geçer: İradî bir davranışta bulunan kimse, şuuru ile hareket ettiğini ve serbestçe karara vardığını sanmaktadır. Maudsley, Huxley, Le Dantec gibi bazı filozoflara göre, bu kimse bir vehmin kurbanıdır. Alt canlılarda davranışlar tamamiyle otomatiktir. Bir dış etkileme ile bir sinirsel seyyale harekete geçer, bir sinir merkezini uyarır ve o oradan yansıyarak kasların sıkışmasını sağlar; böylece fiil meydana gelir. Bütün bu süreçte şuurun hiçbir rolü yoktur. Üstün canlılarda ve insanda da davranışlara yol açan mekanizma aynıdır. Fakat beyinde oluşan psikolojik çalışma sırasında bir miktar kullanılmamış kuvvet artar ki şuur içinde tasavvura, düşünceye ve karara dönüşen işte bu artık kuvvettir. Bu haller, aslında, beyin çalışmasının sonuçlarından ve işaretlerinden ibaret olup onlardan doğar. Bunların, beynin faaliyeti üzerinde hiçbir etkisi olmadığı gibi, davranışları da etkilemezler. Bu sebeple G. O. adını almışlardır.

GÖLGE OYUNU: bk. HAYAL OYUNU.

GÖLGECİL BİTKİLER (Fr. Plantes ombrophiles), yüksek ağaçların veya bitkilerin gölgesinde, güneşsiz yüksekliklerde (dağ yamaçları, çöküntü hendekleri, akarsu kıyıları) veya üstbitki (épiphyte) olarak ulu ormanların yeşillik kubbesi altında yetişen bitkiler. Bulundukları gölgelik yerler umumiyetle nemli olduğu için bu bitkilerin, ekseri, büyük, ince ve yumuşak yaprakları, en küçük ısıkları özümleme yoluyle değerlendirme içgüdüleri vardır. Birçokları, yaprak alt yüzündeki kıllar vasıtasiyle ışığı bir ayna gibi yansıtarak birkaç defa özümlenmesini sağlar. Işığa dayanıklılık bakımından G. B. in bir alt ve üst sınırı vardır ki açıkta, oda içinde veya limonlukta yetiştirilmeleri halinde dikkate alınması gerekir. Çoban düdüğü, hemen bütün eğrelti otları, yer sarmaşıkları, gölge çiçekler, Cezayir menekşesi, gloksinya, Kandiye otu, yosun çiçeği gibi saksı ve oda bitkileri bu türdendir.

GÖLGE - IŞIK (Fr. Clair - obscur; Alm. Hell - dunkel), bir tabloda, gravürde veya desende gölgeden bir fon üzerinde ışığı dağıtarak ince nüanslarla işleme sanatı. Correggio, bu türlü yağlı boya resmin yaratıcısıdır. Giorgione, Tiziano, Tintoretto, Caravaggio, Velázquez, Murillo, özellikle Rembrandt, ondan sonra da Flaman ve Hollandalı ressamlar (Van Ostade, Nicolaes Maes, F. Bol, Pieter de Hoogh v. b.) bu usulde çalışmışlardır. Fransız okulu üstatları arasında ise George de La Tour ile P. - P. Prud'hon başta gelir.

GÖLHİSAR, Burdur iline bağlı bir ilçe. Nüfusu 32 666 (1965), yüzölçümü 1 011 km² dir. İlçe merkezinin nüfusu 5 562, ilçeye bağlı köy sayısı 31 dir. Kasabanın denizden yüksekliği 990 m dir.

G., Tefenni'ye bağlı bir bucak iken 1953 te ilçe olmuştur. G. ilçesi Burdur ilinin güneybatı bölümündedir. Antalya, Muğla, Denizli illeri ve Burdur'un Tefenni ilçesi ile sınırları vardır. Merkez bucağından başka Altınyayla (eski adı: Birmil) ve Çavdır adlı iki bucağı bulunmaktadır. İlçenin 1 000 den çok nüfuslu 8 köyü vardır. Kozağaç köyü 2 034 nüfusludur.

G. ilçesi arazisi, yer yer dağlık (Çavdır dağı, Karadağ), düzlük olup gölleri de (G. gölü, Haravza gölü, Söğüt gölünün batı bölümü) vardır. İlçenin kuzey bölümünde kendi adı ile anılan bir ova vardır. G. ovası, alüvyonlarla örtülü, kuzey - güney ve doğu - batı boyu 15 km yi bulan bir düzlüktür. Bu ovanın doğu bölümünde birbirinden tepelerle ayrılmış iki küçük göl vardır. Bunlardan G. Gölü, en uzun yerinde 5 km boyunda ve 3 km eninde, yaklaşık olarak 7 - 8 km² yüzölçümü olan bir göldür. Gölün en derin yeri, güney bölümünde sadece 5 - 6 m dir. Gölün sığ kenarları sazlık ve kamışlıktır. Ovanın bir bölümünü kaplayan bu göl, her iki yanından geçen Çavdır ve Horzum çaylarının birbirlerine yaklaştıkları yerde meydana getirdikleri alüvyon yığıntıları gerisinde oluşmuş bulunmalıdır. Gölün yağış alanı dardır. Göle az sayıda küçük dereler iner. Göl, daha çok yanlarından ve dipten kaynayan sularla beslenir. Kabarık zamanında gölün ayağı Çavdır çayına dökülür. Gölün kuzey kenarı ile ortası arasında, her yanında hisar yıkıntıları bulunan küçük bir ada vardır ki, G. adı buradan gelmektedir. Ada, kuzey kenarına çok zaman su altında kalan bir yol (kaldırım) ile bağlıdır. Suyu tatlı olan G. Gölünde çok miktarda balık (yayın, ayrıca sazan ve tatlı su kefalı) yetişir. Gölde balıkçılık yapılır.

GÖLHİSAR: Horzum harabelerinden bir görünüş

G. Gölünün kuzeydoğu kenarındaki tepelerin ötesinde Haravza gölü vardır. Yayvan çanaklı olan bu küçük göl, az beslendiğinden yavaş yavaş kurumaktadır Yaklaşık olarak 40 km² yüzölçümündeki Söğüt Gölü (b. bk.) nün ise sadece bir bölümü G. ilçesi içindedir.

İlçe topraklarından geçen iki çay (Çavdır ve Horzum çayları) dağlardan beslenir, G. ovasında birleşerek Kelekçi çayı adını alır ve Dalaman ırmağının başlangıç kollarını meydana getirirler. Bu akarsuların bir kısmı gür kaynaklarla beslenir. Geçim, en çok tarıma dayanır, tahıl (en çok buğday), şeker pancarı yetiştirilir, hayvan beslenir.

G. kasabası ovanın batı bölümünde, Burdur'a 112 km uzaklıktadır. Yakın çevresi için bir pazar yeri olan G., ilçe olduktan sonra oldukça gelişmiştir. Bugün bir kısmı iyi olan bir yol ile Çavdır üzerinden Burdur'a ve başka yollarla da Fethiye'ye bağlıdır. Çarşısı, pazar yeri, ilk ve orta okulları vardır. — R. İ.

GÖLKÖY (eski adı: **Kuşluyan**), Ordu iline bağlı bir ilçe. Nüfusu 38 592 (1965), yüzölçümü 512 km² dir. İlçe merkezinin nüfusu 5 852, ilçeye bağlı köy sayısı 29'dur. Kasabanın denizden yüksekliği 925 m dir. G. ilçesi 1936'da kurulmuştur. İlçede çok nüfuslu köyler vardır: Gürgentepe (4 861 nüfuslu), Işıktepe (eski adı: Nari) ve Mahmudiye (her biri 2 000'den çok nüfuslu). Bunlar dışında 1 000'den çok nüfuslu 11 köyü bulunmaktadır. Nüfusu 500'den fazla olan köy sayısı 12 dir. İlçede arazi dağlık ve akarsularla parçalanmış olduğundan mahalleler halinde dağınık bir yerleşme vardır.

G. ilçesi, Ordu ilinin ortasına yakın bir bölümünde olup, ilin başka ilçeleri ile çevrilidir. Denize en yakın yeri 20 km den daha çok içeridedir. Arazi dağlık (1 500 - 1 800 m), dereler ve derin vadiler çoktur. İklim, kıyı boyuna göre serttir. İlçenin doğusundan Melet suyu geçer. Dağlık yerlerde iyi ormanlar (kayın ağaçları ve ladinler) vardır. G. kasabasının yakınında Çermik adı ile anılan kü-

GÖLKÖY den bir görünüş

GÖLKÖY: Şıhmanoğlu Küçük Hacıtlı Ağa Hamamının kalıntısı

kürtlü bir maden suyu bulunmaktadır. İlçede patates, fasulye, mısır, arpa, yumurta ve yağ elde edilir.

G. kasabası, il merkezine 72 km uzaklıkta, Ordu'yu Sivas'a bağlayan ana yol üzerindedir. Bu yol kasabadan geçer. Gürgentepe geçidi (1 275 m) ni aşarak G. e uzanan, buradan da Mesudiye kasabasından geçerek Kelkit vadisine uzanan bu yol çok dönemeçlidir. Bu yol üzerinde bulunuşu G. ü canlandırmıştır. Bu bölgede kış aylarında yolların kapandığı, hatta ana yolun da kısa bir süre kapalı kaldığı olur. 5 mahalleden meydana gelmiş bulunan G. kasabası, 30 yıl öncesine kadar 2 - 3 bin nüfuslu iken, şimdi bu nüfus 6 000'e yaklaşmıştır. Kasabanın çarşısı, ilk ve orta okulları bulunmaktadır. Kasabada lokanta, gazino ve oteller vardır.

GÖLLÜ (eski adı: **Çoğun**), Kırşehir ili Merkez ilçesine bağlı bir bucak. 20 köyü ile birlikte bucak nüfusu 11 178 (1965) dir. Bucak merkezi olan G. köyünün nüfusu 537, denizden yüksekliği 1 305 m dir. Bucak arazisi tepelik ve dağlık olup, tarım ve hayvancılık geçim kaynaklarıdır. G., Kırşehir - Kaman yolu yakınındadır. Bk. KIRŞEHİR.

GÖLLÜDAĞ, Niğde ilinin Gölcük bucağında, Kömürcü köyü yakınında 2 143 m rakımlı tepe üzerine kurulmuş bir Geç Hitit şehri kalıntısı.

Burada, yağmur sularının meydana çıkardığı çift başlı arslan heykeli 1933 yılında görülerek Hamit Zübeyr Koşay tarafından incelenmiş, 1934 yılında da Remzi Oğuz Arık G. da kısa süren bir kazı yapmıştır. G. da 1968 yılında Burhan Tezcan'ın başkanlığında arkeolojik kazılara yeniden başlanmıştır.

Kalıntılar büyük bir tepe üzerinde olup, 3 km² lik bir sahayı kaplamaktadır. Şehrin etrafı, mühim bir kısmı ayakta olan şehir suru ile çevrili olup, biri doğuda, biri de güneyde olmak üzere üç şehir kapısı vardır. Şehir suru içinde kalan krater gölünden dolayı buraya G. adı verilmiştir.

Sur içinde, birbirinden cadde ve sokaklarla ayrılmış dikdörtgen planlı yapı kompleksleri ve müstakil yapılar vardır. Şehir suru içindeki en yüksek yer, şehrin orta kısmına rastlamakta olup, burada inşa edilmiş 110 m eninde ve 260 m boyundaki büyük bir yapı kompleksi ayrıca takviye görmüştür. 1934 ve 1968 yıllarındaki kazılar bu büyük yapının kapısından başlamak suretiyle geliştirilmiştir.

Saray veya mabet olabileceği tahmin edilen bu yapının giriş kısmı iki yanda çift başlı arslan heykelleri ile süslüdür. Bunların arasında dörder arslanla süslü iki sütun kaidesi bulunmuştur. İç kapıda ise iki taraflı işlenmiş sfenks heykelleri vardır. İç kapı ile dış kapı arasında kalan ve doğuya açılan odaya girilen kapının önünde yine iki taraflı ve baş kısmı heykel olarak işlenmiş bir arslan kabartması bulunmuştur.

İç kapıdan büyük bir avluya girilmektedir. Revaklı olan bu avlunun kuzeyinde işlenmiş büyük taşlardan orthostat tarzında inşa edilen, ön kısmı revaklı olan başka bir yapı vardır. Kazıda geometrik desenlerle veya hayvan figürleri ile süslü Phryg kaplarına benzer boyalı ve tek renkli çanak çömlek ele geçmiştir.

Kalıntılara ve arkeolojik kazıların verdiği sonuçlara göre, G. daki Geç Hitit şehrinin M. Ö. VIII. yüzyılda büyük bir yangınla tahrip edildiği ve bir daha da büyük ölçüde bir iskâna sahne olmadığı anlaşılmaktadır.

GÖLLÜK KÖRFEZİ (Coğ.): bk. GÜLLÜK.

GÖLMARMARA (eski adı: **Gölmermere**), Manisa ilinin Akhisar ilçesine bağlı bir bucak. 8 köyü ile birlikte bucak nüfusu 11 720 (1965) dir. Bucak merkezi olan G. nın nüfusu 8 301 (1965), denizden yüksekliği 135 m dir. G. nın eskiden kurulmuş bir belediyesi vardır. Kasabada Halime Hatun ve Şahuban camileri, meydanlar, düzgün yollar, kaynaklardan sağlanmış su tesisi, orta okul, ilk okullar, hanlar, çarşı ve pazar yeri vardır. G. da her hafta pazar kurulur. Çevresinde her çeşit tarım ürünleri yetiştirilir. Yılda 150 - 200 bin kg tütün elde edilir. Un fabrikası ve tarım kredi kooperatifi vardır. Kasabaya 4 km uzaklıktaki Akpınar kaynağının çevresi yaz ayları için bir mesire yeridir. Akhisar - Salihli yolu buradan geçer. Bk. AKHİSAR, MANİSA.

GÖLOVA (eski adı: **Ağvanis**), Sivas ilinin Suşehri ilçesine bağlı bir bucak. 34 köyü ile birlikte bucak nüfusu 10 700 (1965) dür. Bucak merkezinin nüfusu 1 052, denizden yüksekliği 1 350 m dir. Bucak arazisinin kuzeyi dağlık (1 800 - 2 000 m), güneyi düzlük ve tepelik olup, küçük birkaç göl bulunmaktadır. Tarım ve hayvancılık geçim kaynaklarıdır. Erzincan - Samsun yoluna 5 km lik bir toprak yol ile bağlıdır. Bk. SUŞEHRİ.

GÖLOVA (eski adı: **Müğren**), Antalya ilinin Elmalı ilçesine bağlı bir bucak. 7 köyü ile birlikte nüfusu 3 988 (1965) dir. Bucak merkezinin nüfusu 1 200, denizden yüksekliği 1 110 m dir. Bucak arazisi, Elmalı ile Korkuteli arasında, Elmalı ovasının bir bölümündedir. Arazi çok yerde düz, yer yer dik yamaçlı dağlar halindedir. Geçim kaynağı tarımdır. Finike, Elmalı - Korkuteli - Antalya şosesine 2 km lik bir yol ile bağlıdır. Bk. ELMALI.

GÖLÖREN (eski adı: **Gölveren, Gölviran**), Konya ilinin Karapınar ilçesine bağlı bir bucak. 9 köyü ile birlikte bucak nüfusu 12 517 (1965) dir. Bucak merkezi olan G. köyünün nüfusu 704, denizden yüksekliği 1 375 m dir. Bucağa bağlı köylerden Emirgazi'nin nüfusu 3 509 olup belediyesi vardır. Ayrıca Belkaya (eski adı: Arısama) köyünün üç bine yakın ve Işıklar ile Kayalı köylerinden her birinin de 1 650 kadar nüfusları vardır. Bucak arazisi Karapınar ovası ile

Ereğli ovası arasındaki Karacadağ volkanik alanının bir bölümünü içine alır. Hayvancılık ve tarım geçim kaynaklarıdır. Konya-Ulukışla karayoluna ve Karapınar'a 33 km lik bir yol ile bağlıdır.

GÖLPAZARI, Bilecik iline bağlı bir ilçe. Nüfusu 23 668 (1965), yüzölçümü 895 km² dir. İlçe merkezinin nüfusu 3 960, ilçeye bağlı köy sayısı 69'dur. Kasabanın denizden yüksekliği 430 m dir.

İlçe 1926'da, belediyesi daha önce kurulmuştur. Merkez bucağından başka Yenipazar adlı bir bucağı vardır. İlçeye bağlı köylerin 40'tan fazlası 150 - 300 nüfuslu, geri kalanlarının çoğu 300 - 400 nüfusludur. Nüfus en çok G. ve Yenipazar ovalarında kalabalıktır. İlçe arazisi ilin kuzeydoğu bölümünü tutar.

G. ilçesinin çok yeri tepelik ve dağlık (1 000 - 1 250 m), bir kısmı ovalıktır. Başlıca düzlükleri G. ovası ile Yenipazar ve Karaağaç düzlükleridir. İlçenin en yüksek yeri G. ovasının güneybatısındaki Göl Dağının Kurşunlu tepesi

GÖLPAZARI'ndan bir görünüş

(1 284 m) dir. G. ovası 10 - 12 km uzunlukta ve 2 - 3 km eninde, dağlar arasında, alüvyonlarla örtülü bir çöküntü ovasıdır. Bu ovaya Göl Ovası da denir. İlçenin sınırlarında, Sakarya ırmağı ve Göynük çayı ile ayrıca Yenipazar çayı, Sürüm çayı ve Karagözler deresi bulunmaktadır. Ova ve çevresinin suları Sakarya'ya dökülür. İlçede az miktarda orman (çam, meşe, gürgen) ve daha çok olarak da fundalık ve baltalıklar vardır. İlçede iklim, ova ve dağlarda farklı ise de, genel olarak mutedildir. Sıcaklık nadir olarak — 9° ye düşer. Yazın ise 30° kadar olur.

G. ilçesi halkının başlıca geçim kaynakları tarım ve hayvancılıktır. Tarım ürünleri arasında buğday, şeker pancarı, üzüm, arpa, patates, mısır, kaplıca, kuru soğan, yulaf, meyve (elma, erik, ceviz, armut), ay çiçeği. fasulye, nohut ve burçak vardır. İlçe merkezi ile bir kısım köylerde ipek böcekçiliği de yapılır. Hayvancılık olarak sığır (15 000), koyun (40 000), keçi (50 000) vardır. İlçe merkezinde ve Yenipazar'da her hafta pazar kurulur. Yılda bir defa kasabada 4 gün süren bir hayvan ve eşya panayırı açılır.

G. kasabası, kendi adı ile anılan ovanın kuzey kenarındadır. Vezirhan demiryolu istasyonuna ve Eskişehir - Bilecik - Istanbul ana şosesine 29 km lik bir yol ile bağlıdır. Kasaba ve çevresi eski yerleşme yerlerindendir. Ovada yer yer hüyükler vardır. Kasabada devamlı elektrik enerjisi bulunmaktadır. Evlerin hemen hepsi elektrikle aydınlatılmış, bazı köylerine de elektrik verilmiştir. İçme ve kullanma suyu için tesislerden faydalanılmıştır. Kasabada 140 dükkânın da bulunduğu kapalı bir pazar yeri vardır. Ayrıca eski yapılardan Taşhan adlı kervansarayın da bir çarşı durumuna getirilmesi için çalışılmaktadır. Kasabada 10 yataklı bir sağlık merkezi, iki ilk okul ve bir orta okul, sinema, otel ve lokantalar vardır.

G. arazisi Osman Bey zamanında Osmanlı ülkesine katılmış, kısa bir süre sonra bu çevre Türk eserleri ile (Taşhan adı ile anılan kervansaray, bir hamam, bir cami, Zincirlikuyu) zenginleşmiştir. Kasaba başlangıçtan Resulşel adını taşımış, daha sonra Dönen, Akçaoba, Akçaova adı verilmiş, daha sonra Gölpazarı adını almıştır. Bk. BİLECİK. — R. İ.

GÖLPINARLI, Abdülbâkî (doğ. Istanbul 1 Ocak 1900), edebiyat tarihçisi. Babası, Gence'nin Gökçay bucağına bağlı Gülpınar Köyünden Bursa'ya göç etmiş ve sonra Rusçuk Eytam Müdürü olmuş İzzet Efendi'nin oğlu Ahmet Âgâh Efendi, annesi ise Kafkasya muhacirlerinden Şöhret Âliye Hanım'dır. Ahmet Âgâh Efendi Rusçuk'ta Ahmet Midhat Efendi tarafından yetiştirilerek gazetecilik mesleğine alınmış ve Istanbul'da bir yandan Evkaf Nezareti Hulefâ Kaleminde vazife görürken, diğer taraftan «Tercemân-ı Hakikat» gazetesinde ve diğer gazetelerde çalışmış ve basın mensupları arasında Şeyhü'l muhabirîn ve Baba diye anılmıştır. G., ilk tahsilini Yusuf Efendi Mekteb - i İbtidaî'sinde tamamlamış, hususî Membâülirfan İdâdîsi'nin rüşdî kısmını bitirmiş, Gelenbevî İdâdîsi'nde tahsiline devam ederken babasının vefâtı üzerine son sınıfta tahsilini bırakmak zorunda kalmıştır. Bir süre aynı okulun rüşdî kısmında öğretmenlik yapmış, Mütareke'de Anadolu'ya geçerek Alaca'da Kenzülirfan ilk okulunda başmuallim muavinliği ve sonra başmuallimlik yapmıştır. Istanbul'a gelerek Erkek Muallim Mektebi'nin son sınıfına imtihanla giren G., 1927'de buradan me'zun olarak Istanbul'un 36., 45., 28., 42. ilk okullarında öğretmenlik etmiş, aynı zamanda Istanbul Dârulfünûn'u Edebiyat Medresesi'ne devamla şerh - i mütûn, Türk ve İran edebiyatı tarihi derslerinden diploma almıştır (1930). Bundan sonra Konya, Kayseri, Balıkesir, Gazi Osman Paşa, Kastamonu ve Haydar Paşa liselerinde edebiyat okutmuş olan G., Ankara Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesinde doktora vererek İran edebiyatı doçentliğine tâyin edilmiş, Istanbul Üniversitesi İslâm - Türk Tasavvuf Tarihi ve Edebiyatı kürsüsüne nakledilmiş, 1949'da emekliye ayrılmıştır. İyi Farsça ve Arapça bilen G. nın 1931 den bu yana yayımlanmış 60'a yakın kitabı, Türk Ansiklopedisi'nde birçok maddeleri ve gazetelerde, «Şarkiyat» ve «Türkiyat» mecmualarında pek çok makaleleri vardır. Başlıca eserleri şunlardır: *Melâmîlik ve Melâmîler* [1931]; *Kaygusuz Vizeli Alâeddin* [1933]; *Yunus Emre, hayatı* [1936]; *Tansuk - nâme - i İlhânî* [1939]; *Yunus Emre ile Âşık Paşa* [1941]; *Pîr Sultan Abdal* [1943]; *Mevlânâ'dan Seçme Rubâîler* [1945]; *Yunus Emre Dîvânı I - II* [1948]; *Fuzulî Dîvânı* [1950]; *Nedim Dîvânı* [1951]; *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik* [1953]; *Ömer Hayyam, Rubâîler ve Silsilet - üt - Tertib ve İbn - i Sînâ'nın Hutbesinin Tercümesi* [1953]; *Hâfız Dîvânı*

A. GÖLPINARLI

[1954]; *Vilâyet - nâme, Menâkıb - ı Hacı Bekdâş - ı Velî* [1958]; *Mevlevî Âdâb ve Erkânı* [1963]; *Alevî - Bekdâşî Nefesleri* [1963]; *Ca'ferî Mezhebi ve Esasları* [1966]; *Hüsn - ü Aşk* [1968].

GÖLVEREN: bk. GÖLÖREN.

GÖLYAKA (eski adı: **İmamlar**), Bolu ilinin Düzce ilçesine bağlı bir bucak. 18 köyü ile birlikte bucak nüfusu 15 430 (1965) dur. Bucak merkezi olan G. Köyünün nüfusu 2 069, denizden yüksekliği 126 m dir. Bucak arazisi Düzce'nin güneybatı bölümündedir. Çevresi tepeliktir. Bu bölümde Melen gölü bulunmaktadır ki, suların kabarık bulunduğu sıralarda gölün kenarı bucak merkezine yaklaşır, suların çekilmesi ile buraları yer yer sazlık ve bataklık olarak kalır. Geçim kaynağı tarımdır. Bolu - Düzce - Istanbul karayolu G. yakınından geçer.

GÖMGÜ (Fr. Pompe), korno, trompet v. b. gibi teneke çalgıların ana borularına geçirilen ve çekilip itilmesiyle sesin tizleşip pesleşmesine yarayan sürgü boru. Flüt, obua, klarinet ve fagot'ta, çalgının esas kısımları arasına takılmış olan madenî bilezikler G. vazifesi görür. Bu bilezikler, parçaların eklenmesine yaradığı gibi, bunların biraz aralanması suretiyle ses perdelerinin tiz ve pes arasında oynamasına da hizmet eder.

GÖMLEK (Fr. Chemise) [Tekn.], motor veya buhar makinesi piston yataklarını muhafaza eden ve icabında değiştirilebilen özel bir metalden yapılmış iç kaplama. Havagazı lambalarının alevi üzerine geçirilen ve akkor gelerek kuvvetli ışık sağlayan, amyanttan, delikli, ince külâh.

[Zool.], memeli hayvanlarda bağırsakları örten yağlı zar tabakası. Yılanlardan her yıl belirli zamanda bir eldiven gibi soyularak düşen pullu deriye verilen ad.

[Kıyafet], Eski Yunanlılar çıplak vücutlarına *endima* denilen hafif G. ler giyerlerdi. Romalıların giydikleri buna benzer G. lere ise *tunica* denirdi. Franklar zamanında kadın G. leri umumiyetle erkeklerinkinden daha uzun ve daha ince kumaştan yapılır; bel kısmı, ekseri, işlemeli veya kırmalı olurdu. Bütün bunlar bugünkü anlamdaki G. ler olmayıp kadınların iç G. leri (kombinezon) ne benzeyen entarilerdi. G. in göğüs kısmı her zaman açık olmazdı. Önceleri uzun ve düz biçimde olan G., zamanına ve yerine göre değişik modellerde yapılmış ve değişik adlar almıştır. XV ve XVI. yüzyıllarda giyilmesi umumileşmiş olan G. kısalmış, asiller daima ipek G. giymişlerdir. Gecelik entarisi olarak kullanılan iç G. leri Avrupa'da XVI. yüzyıldan itibaren giyilmeğe başlanmıştır. Ondan önce çıplak yatılırdı.

Bizde G. in ilk şekli, bugün hâlâ köylülerimizce kullanılan, millî kıyafetler altına da giyilen mintandır. Pamuklu imalât endüstrisinin geçen yüzyıl sonlarında gelişmesi, hele memleketimizde Batı kıyafetlerinin yerleşmeğe başlaması neticesinde devrik yakalı G. şehirlerimizde mintanın yerine geçmiş ve adına, yakın zamanlara kadar, Frenk G. i denilmiştir.

İki dünya harbi arasında milliyetçilik cereyanları yarı askerî bir karakter kazanmış, bu hareketlere mensup olanlar özel üniforma yerine geçen ve teşkilâtın remzi olan belirli renklerde G. ler giymişlerdir. Bunların en tanınmışları şunlardır:

Yeşil Gömlekliler: Brezilya'da, 1932 - 1938 yılları arasında faaliyet göstermiş olan faşist karakterli «integralist parti» üyelerine verilen ad. Rumanya'nın meşhur «Demir Muhafızlar» ı da yeşil G. giydikleri için aynı adı almışlardır.

Kahverengi Gömlekliler: 1925 Şubatında Hitler ilk defa kahverengi bir G. giydiği için bütün arkadaşları bunu özel üniforma olarak kabul etmişler ve Alman Nasyonal - Sosyalist Partisi üyeleri bu adı almışlardır. Sonradan bu ad, daha ziyade, Sturmabteilung (Hücum - kıtası) denilen milis kuvvetlerine verilmiştir.

Kara Gömlekliler: İtalyan faşist teşekküllerine halk arasında verilen ad. İlk defa 1919 Martında Benito Mussolini ile eski muharip arkadaşları tarafından Fascio di combattimento adı altında kurulan bu teşekkülün mensupları, gri külot pantolon üstüne kara G. giymişlerdir.

Kırmızı Gömlekliler: Garibaldi (b. bk.) taraflısı gönüllüler kırmızı G. giydikleri için böyle adlandırılmışlardır (1860 - 1871). Garibaldi'nin altı torunu, I. Dünya Harbi başlarında 10 000 gönüllüden meydana gelen bir birlik kurarak Fransız kuvvetleri safında çarpışmışlar ve İtalya'nın Fransa yanında harbe girmesini desteklemişlerdir.

GÖMLEK (Fr. Tunicine veya tunique) [Biyol.], Gömlekliler (b. bk.) in vücudunu kaplayan madde. Bu G., selülozdan, azotlu maddelerden ve inorganik maddelerden meydana gelir; bitkisel selülozdan farklıdır.

GÖMLEKLİLER (Lat. Tunicata veya Urochorda; Fr. Tuniciers), Çok hücreli hayvanlardan Sölomlular (Coelomata) alt bölümünün İkincil ağızlılar (Deuterostomia) filumunun Kordalılar (Chordata) alt filumuna giren bir dalı. Bunlar, yalnız denizlerde yaşayan, kimi sabit kimi pelajik canlılardır. Sâbit cinslerde ışık geçirmeyen, pelajik olanlarda ise şeffaf olan, üst deri tarafından salınan, oldukça dayanıklı ve selüloza benzer bir maddeden meydana gelmiş bir zarla kaplıdırlar. Bunlar, Omurgalılarınkine benzeyen ilkel bir sırt ipi (korda) ile belirlenen bir larva dönemi geçirirler; bu yüzden ilkel Omurgalılarla Omurgasızlar arasında bir geçiş şekli sayılmışlardır. Larva, bütünü ile, bir dere iskorpitine benzer. Gelişmemiş bir omurilik sayılabilecek olan sırt ipi, önden şişkin ve çukur bir sinir sistemine paraleldir. Geniş bir soluma boşluğu üzerinde balıkların solungaçları gibi yarıkları ve iki sifonu vardır. Bu sifonlardan biri su ile birlikte küçük planktonik organizmaların besin olarak girmesine, öbürü ise kullanılmış suyun ve artıkların atılmasına yarar. G., münferit veya koloni halinde yaşayan er - dişi hayvanlar olup üç sınıfa ayrılırlar: Ekliceler (Larvaceae), küçük cüsseli, yüzgeç hayvanlar olup kuyruklariyle sırt iplerini ömür boyu muhafaza ederler; Salpler (Thaliaceae), derin deniz faunasındandır; Tulumlular (Ascidiaceae), erişkinliklerinde sâbit hale gelirler. Bu son iki sınıftaki hayvanın kuyruğu ve sırt ipi larva dönemi sonunda vücut tarafından emilip sindirilir. G., en büyük derinliklere kadar bütün denizlerde bulunur.

GÖMME (Fr. Inhumation), ölen bir insanın kefenle donatılmış veya giyimli veya çıplak olarak, bir tabut, bir hasır içinde veya olduğu gibi, kabir (Ar. kabr) denilen özel bir çukura yatırılıp üzerinin toprakla örtülmesi ve bu işlerle birlikte yürütülen dinî tören. G. âdetleri çeşitli ülkelere ve milletlere göre değişir. Fakat en eski çağlardan beri insanların ölmesi vesilesiyle birtakım dinî törenler yapılması âdet olmuştur. Bu törenlerin amacı ölüyü ağırlamak, ona tanrıların veya Tanrının mağfiretini sağlamak olmuştur. Bir görüşe göre de, G. törenleri insanların hort-

lak hayaleti görmelerinden korkmalariyle ve aynı zamanda ölen bir kimsenin ruhunun ruhlar ülkesine gidişine yardımcı olmak düşüncesiyle başlamıştır.

Eski Yunanlıların inanışına göre, ölülerin ruhu Stiks (Yun. Styks) denilen bir ırmağı aşmak zorundaydı. Bu ırmaktan geçişi de Erebos'un oğlu Kharon sağlardı. İşte bunun için, her ölünün ağzına kayıkçı Kharon'a vermesi için *obolus* adı verilen bir sikke konulurdu. Romalılar, M. Ö. 55 yılında İngiltere'yi istilâ ettikleri zaman, İngilizler onların G. töreni için siyahlar giyinmek, cenazenin arkasında alay hâlinde yürümek, kabrin üstünde bir tümsek meydana getirmek gibi âdetlerini benimsemişlerdi.

Daha Taş Devrinde insanlar ölülerini hayatta iken kullandıkları bazı âletleri ve çanak - çömlekleriyle beraber gömmekte idiler. Eski Mısırlılar da bu âdeti sürdürmüşlerdir. Mısırlılara göre ölünün ruhu (*ka*) zaman zaman kabri ziyaret ettiğinden, orada onun için yiyecek ve eşya bulundurmak gerekirdi. Bu kavmin başka bir inanışına göre de cesedin bozulmaması, ruhun yaşamaya devam etmesini sağlardı. Bu düşünceyle yapılmış olan mumyalar zamanımıza kadar bozulmadan kalmıştır. Peru'nun İnka'ları da ölülerin kabrine güzel elbiseler ve eşyalar koyarlardı. Bazı Afrika kabileleri ölülere hizmet konusunda daha da ileri gitmişler, ölen bir kralın arkasından onun karılarını, kölelerini ve davarlarını da öldürmüşler, bu kurbanların ruhlarının öteki dünyada kralın ruhuna hizmet edeceğine inanmışlardır. Yine bazı Afrika zencileri, ölen akrabalarının ruhlarının, yaşayanların çok yakınında bulunduklarına ve kızdırılacak olurlarsa, onlara zarar verecekler ine inanırlar. Bazı Avustralya kabilelerinde G. töreninin bir gereği olarak matemciler vücutlarını keskin taşlarla yaralarlar. Bazı G. törenlerinde de, ölüler diyarında her şeyin bu dünyadakinin tersine olduğu inancı ile matemciler elbiselerini tersinden giyip cenazenin ardından arka arkaya yürüyerek ilerlerler ve çoğu zaman hazin şarkılar okurlar. Bk. CENAZE, ÖLÜ.

Eski Türklerde: G. töreni üzerine en eski haberler Çin kaynaklarından gelmektedir. Buna göre, Hunlar, ölülerini tabut içine koyarlardı. Bu tabut iki katlı olup dış ve iç tabutlardı. Tabutları altın ve gümüş işlemeli kumaş ve kürklerle sararlardı. Ölü ile birlikte yüzlerce kimse öldürülerek gömülürdü.

Çin kaynaklarına göre, ormanlık bölgelerde yaşamış olan eski Türkler, ölüyü toprağa gömmeyip tabutu ile beraber ağaçlar üzerine bırakırlardı. Bu maksatla ormanda iki, üç veya dört ağaç budanır, adam boyundan biraz yüksekçe sırıklarla birbirine bağlanır, ölü orada son istirahatine terk edilirdi. Balıkçı ve avcıların özel âletlerini ve yiyeceklerini de oraya koyarlardı. Bu gömme şekli Tuvalar arasında son yıllara kadar sürmüştür.

Bozkır bölgesinde bu âdetin tatbik edilememesi tabiîdir. Bu bölgede ölüler ya yakılır veya toprağa gömülürdü.

Çin yıllıklarına göre Gök Türkler ölüyü yakarlar, atını ve kullandığı eşyayı da onunla beraber ateşe atarlardı. Bu şekilde «defnedilen» Gök Türk kahramanı ileri gelen biri olursa, hem kayaya kazılan bir yazıtla kahramanlıkları ebedîleştirilir, hem de mezarının üzerine küçük bir yapı, Çinlilere göre bir «tapınak» oturtulurdu. «Tapınak» ta ölenin resmini, hayatının başlıca olaylarını duvara asarlar, yani duvara resmederlerdi. Son zamanlardaki arkeoloji araştırmaları bir Gök - Türk âdetinin izi olarak ölü yakmayı hatırlatan kalıntılar ortaya çıkarmıştır.

Eski Türk kavimlerinde başka bir gömülme âdeti daha vardır. Bu, toprağa gömülmenin bir şekli ise de, ölenin kalıntılarının tek bir mezar çukuruna konmayıp yer altında bir mahzenli kabre konuşu şeklidir (bölmeli G.). Eski seyyahlar tarafından tesbit edilen bu âdet, bugün Kırgızlar arasında yaşamaktadır. Müslüman Kırgızlar, ölüyü yıkarlar ve kefenlerlerse de, basit bir mezara gömmeyip kefenledikten sonra eski âdetlerini güderler. Mezar çukurunun dibinde yana doğru bir koridor açarlar. Ölüyü oturur vaziyette yüzü doğuya dönük olarak bu koridora yatırırlar ve sonra koridorun ağzını kapatırlar; boş kalan mezar çukurunu da ondan sonra doldururlar. Burada töreni imam yaparsa da, şamanın rolünü de üzerine alır. Doğu Türkleri ölüyü mezara oturur durumda değil, yatık olarak, başını kuzeye, ayağını güneye doğru koyarlar. Koridorun ağzını ise toprakla değil, pişmiş tuğla ile örterler.

Bu âdetin en önemli tarafı, G. yerinin belirsiz bırakılmasıdır. Göçebe ileri gelenlerine âit bu gizli mezarların anlamı anlaşılamamıştır. Gizli mezar yapmaya onları sevk eden şey dinî inanışları mı idi, yoksa zengin mezarları yağma eden soyguncelardan mı korkuyorlardı, bilinmemektedir. Çünkü son yıllarda yapılan kazılardan anlaşıldığı gibi, göze çarpın tepelerde, kurganlarda yatan ölülerin mezarları her çağda soyulmuştur. Bu soygunlardan kurtulmak için mezarlar kurganların içinde değil, daha çok altında yapılmıştır.

Eski göçebelerden kalan mezarlar arasında Kuzey Moğolistan'daki Noynula (b. bk.) kurganları özel bir yer tutar. Bu çevredeki mezarlar Karahoto şehrinin kalıntılarını bulan Kozlov tarafından açılmıştır. Açılan bir kurganın altındaki mezarın derinliği aş. yu. 9 m dir. Daha önce soyulduğu anlaşılan bu mezarda altın eşyaya pek rastlanmamışsa da, taşlı, boncuklu birkaç altın levha bulunmuştur. Mezardan bir tunç kazan da çıkmıştır. Demir olarak üç yüzlü ok uçları ele geçmiştir. Mezarda bulunan fincanlar işçilik bakımından dikkati çekmiştir. Bu mezarların M. Ö. I - II. yüzyıllara çıktığı ileri sürülmüştür.

Noynula mezarından çıkan fincanın Çin'den geldiği tesbit edilmiştir. Bunun gibi, bu mezarda bulunan ipekli kumaşlarla nakışlı yün dokuma örtünün de Çin'den geldiği anlaşılmıştır. Noynula kumaşlarında geyik, Tibet öküzü tasvirlerine rastlanmıştır ki bunlar, Sibirva yoluyle gelen İskit tesirine bağlanmıştır. Bu mezarların Asya Hunlarına, yani Hiunğ - nu'lara âit olduğu sonucuna varılmıştır.

İç Asya'nın başka yerlerinde de eski göçebe mezarları bulunmuştur. Bunlar arasında Doğu Altaylar'daki Pazırık (b. bk.) yanında kazılan mezarlar önemlidir. Bu mezarlar da daha önce soyulmuştur. Mezarda eyer, üzengi ve gemler bulunmuştur. Fakat mezarın en büyük değeri, tam takımlı yedi attır.

Minusinsk steplerindeki Oğlaktı'da, Batı Altaylar'daki Katanda ve Onguda'da, Biy ırmağı vadisindeki Kudirge'de de mezarlar kazılmıştır. Bütün bu çalışmalar sonunda eski Türklerin G. âdetleri üzerine değerli bilgiler elde edilmiştir.

Eski Türk kitabeleri de bu bakımdan dikkate değer bilgiler sağlamıştır.

Gök Türkler için Çin kaynakları şunları bildirmektedir:

Ölüyü çadıra koyarlar. Oğulları, torunları, erkek, kadın başka akrabaları at ve koyunlar keserek çadırın önüne bırakırlar. Ölü çadırının çevresinde at üzerinde yedi kere

dolaşırlar. Kapısının önünde bıçakla yüzlerini keserek ağlarlar. Bu töreni yedi kere yaparlar. Daha sonra belli bir günde ölünün atını, kullandığı eşyaları ölü ile birlikte yakarlar. Külünü yılın belli bir gününde mezara gömerler. İlkbaharda ölenleri sonbaharda, kış veya sonbaharda ölenleri ilkbaharda gömerlerdi. Bu külü G. sırasında, ölenin akrabaları ilk öldüğü gündeki gibi at üzerinde gezerler, yüzlerini keserler, ağlarlar. Mezar üzerine kurulan yapının duvarlarına ölenin resmini, yaptığı savaşları resimlerler. Mezar üzerine hayatında öldürdüğü kimse sayısında taş dikerler. Kimi zaman bu taşlar binleri bulur.

IX. yüzyılda Oğuz Türklerinin G. töreni söyledir: Oğuz Türklerinden biri hastalanınca ona köleleri ve cariyeleri bakar, ev halkından kimse hastaya yaklaşmaz. Evden uzak bir yere bir çadır kurarak hastayı oraya koyarlar. İyileşinceye veya ölünceye kadar orada kalır. Yoksul bir kimse veya köle hastalanırsa, onu kırlara bırakıp giderler. Oğuz ölünce büyük bir çukur hazırlanır. Ölene ceket giydirilir, kuşağını sararlar, yayını yanına koyarlar. Eline içki dolu tahta bir kadeh verirler, önüne içki dolu bir kap bırakırlar. Bütün mal ve eşyasını bu çukura doldurup ölüyü de arasına oturturlar. Sonra çukurun üzerine topraktan kubbe gibi bir döşeme yaparlar. Atlarından, varlığına göre birkaç yüz at veya bir at keserek pişirip yerler. Başını, derisini, ayaklarını ve kuyruğunu sırıklara asıp «bu onun atıdır, bununla cennete gider» derler. Ölü yaşarken adam öldürmüşse, öldürdüğü adamlar sayısınca ağaçtan suret yontarak mezarın üzerine koyarlar. «Bunlar uşaklarıdır, cennette ona hizmet edecek» derler.

XIII. yüzyılda Kıpçak boyları mezarlar üzerine yüksek tepeler yaparlar, üzerine bir heykel koyarlardı. Bunlar doğuya bakardı. Zengin kimselerin mezarı üzerine piramit biçiminde bir ev yaparlardı. Mezarın üzerine sırıklara asılarak at derileri bırakılır, mezarın yanında kımız ve et bulundurulurdu.

Eski Şaman Türklerinin ölü G. törenlerine âit birçok gelenek ve görenekler Türk destanlarında derin izler bırakmıştır. Manas Destanı (b. bk.)'nda birkaç yerde G. töreninden söz açılır. Bunlardan biri şöyledir: Ölüm döşeğinde yatan hâkan milletine şunları vasiyet eder: «Halkım, ilim, gözlerim yumulduğu zaman vücudumu kımızla yıkayınız. Etimi keskin bıçakla sıyırınız, zırhımı giydiriniz, deriye sarıp beyaz kefenimi başımın altına koyunuz. Başımı doğuya çeviriniz. Kızıl buğra (erkek deve)'lara kızıl çuhalar, kara buğralara kara kadifeler yükletiniz. Kırk buğradan meydana gelmiş bir kervan ile benim yanıma, evime böyle geliniz. Küme küme kadınlar gelir, onlara kumaşlar dağıtınız. Kervan başı, kara sart seksen keçinin yağı ile karıştırıp tuğla hazırlasın. Büyük, küçük yolların kavşaklarında aya benzer ak saray, göğe benzer gök saray yapınız... İlim, halkım, bana hizmette kusur etmeyiniz »

Çoğu yoksul oymaklar oldukları için çağdaş boylarda eski zengin gelenekler artık görülmez olmuştur. Eskiye göre çok sönük bir halde ölü G. gelenekleri yaşamaktadır. Eski gelenekleri asıllarına uygun olarak yaşatmakta iken bugünkü Yakut ve Altay Türklerinin Buddhist sayılmaları, geleneklerinin bozulmasına sebep olmuştur. Bugün, sözde Buddhist sayılan Tuba'larda bir kimse ölünce hemen bir çadıra çıkarıp üstünü keçe veya deri ile örterler, evi önüne bir koyun bağlarlar. Koyun meleyinceye kadar beklerler. Meledikten sonra keserler. Şaman, koyunun en iyi parçalarını ateşte yakar, töreni yapar. Ölüye hitaben: «Bu yeri bırakıp gidenlerin birincisi sen değilsin. Et ye, kımız iç, darı ye, çay iç» der. Törende bulunanlar ateşe tütün atarlar, böylece evdeki tören son bulur. Sonra çadırın bir yanını sökerek ölüyü çıkarırlar. Ölüyü yere gömmezler, uzaklara kırlara atarlar. Başına bir sırık dikip dibine Buddha dinine âit dualar yazılı kâğıtlar bırakırlar. Bunun yanına çamurdan küçük bir ev yaparlar.

Anadolu'da: Bugün Anadolu Türklerinin G. geleneklerinde eski Türk kavimlerinin, özellikle Oğuzların izleri varsa da, İslâmlığın tesiri yerleşmiş, bazı bölgelerde eskilerden ancak silik izler kalmıştır. Bunları daha çok Alevî zümreleriyle kültür merkezlerinden uzak kalmış göçebeler arasında görmek mümkündür. Güneybatı Tahtacılarında ölüm gece olursa baş ucunda en az üç kişi nefesler okurlar. Sabahleyin mezarcılara ölünün boyunun ölçüsü verilir. Kazıcılar kazma ve küreği baş aşağı tutarak mezarlığa giderler. Mezardan eski ölü kemikleri çıkarsa, içine metelik atılır. Ölü yıkayıcı önce kendisi abdest alır, sonra ölüye de abdest aldırır, baştan aşağıya yıkar. Üzerine yedi türlü dövülmüş baharat dökülür. Ölüye kesilmemiş bir gömlekle bir don giydirilir, kefene sarılır. Ölü tabutun üzerine konulmak suretiyle cenaze namazı bazen evde, bazan mezarlıkta kılınır. Ölü, elbisesi ile tabuta konur. Kapağı hafifçe çivilenir. Ölen gençse, akrabalarının yaptığı ipekli ve renkli kumaşlardan yapılmış bayraklarla, kadın erkek tabutun arkasından giderler. Bayrakları yapanlar taşır, sayısı on ikiyi geçmez. Mezara yakın bir yerde tabut omuzlardan indirilir; tabutun kapağı ve ölünün yüzü açılır, kadınlar ağlar ve ağıt ederler. Gömülmeden önce ev halkı, hısımları, ölü ile helâllaşmak için ölünün elini öpmeğe ve yüzünü koklamağa çağrılır. Helâllaşma töreni bitince yüzüne bir beyaz tülbent örtülür. Mezarı açmak için ilk kazmayı vuran kişi, parmaklarının ucu ile biraz toprak getirir, ölünün üstüne baştan aşağı serper. Tabutun kapağı çivilenir, çukura indirilir. Bu işte çok kişi yardımcı olur. Ölen kimse yoksul ise tabutun etrafı toprakla doldurulur. Ölü zengin ise tabut seviyesinden başlamak üzere mezarın içine *sapıtlama ağacı* denilen ve uzunluğu bir metreyi geçmeyen ağaçlar çaprazlama yatırılır. Bu ağaçların üstüne mersin çalıları, selvi dalları atılır, üzeri çapa ve kürekle toprak doldurulur. Herkes mezara üçer avuç toprak atar. G. işi bitince, mezarı kazanlar çapa ile küreğin, kürekle çapanın ağzını, sık sık ölüm olmasın diye kazırlar, zengin ölülerin mezarın içine konan tabutun dört yanı harçla doldurulur. Mezarın üstüne mersin çalısı atılır, su serpilir, yanları taşlarla çevrilir. Mezar baş ve ayak uçlarına başı geniş ve yuvarlak, ucu ince iki tahta dikilerek tepelerine birer çivi çakılır. Ölünün kullanılmamış örtülerinden, mendillerinden ve kefeninden ensiz ve uzun kordela gibi parçalar yırtılıp bir yün ipe dizilir. Buna *yel bayrağı* denir. Yel bayrağı, baş ucuna dikilen tahtalara iki ucundan bağlanır. Bu bayrak ölünün kırkına kadar kalır. Bayrak bağ-

GÖMME: Eski Anadolu'da bir küp - mezar

landıktan sonra erkekler evlerine giderler. Kadınlar mezar başında kalarak ağıt yaparlar, sonra dönerler.

Ölü gömüldükten sonra ikindi vakti, komşular yemekleriyle ölü evine giderek yemeklerini orada yerler. Yemekten sonra ölü sahipleri ayağa kalkarak, önce büyükler, sonra küçükler, baş sağlığına gelenlerin yaşça büyük olanlarının ellerini öperler. Bundan sonra ölü evinin en yaşlı kadını veya ölünün anası bir ağıt nefesi okur. Ölünün kırkıncı günü mezarın üstü ve çevresi taşla örülür. Baş ve ayak ucuna, üzerleri manzum yazılarla süslü taşlar dikilir. Çevresine çiçek sakşıları dizilir. Baş ucuna bir testi ve bardak konur.

İslâmlığı kabul eden Türkler her ne kadar eskiden kalma bazı âdetleri dinî usûl ve kaidelerini bilmeden devam ettirirlerse de, genellikle Sünnîliği kabul eden Anadolu Türkleri arasında İslâmlık töresine göre G. töreni yapılır. Ölüm gece olursa, sabaha kadar beklenir, üstü örtülür, başucunda *Kur'an* okunur. Ölüm gündüz olursa ve karanlık basmadan G. işi bitirilecek zaman varsa, hemen ölü yıkayıcılarca ılık su ile yıkanır, gusul ettirilir. Kefenlenerek tabuta konur, namaz yakınsa camiye götürülür, musalla taşına konur (bk. CENAZE). Namaz vakti değilse, doğru mezarlığa gidilir. Kadınlar kafileye katılmazlar. Ölü, önceden hazırlanan mezara vakit kaybetmeden tabutu ile veya kefenle indirilir. Hazır bulunanlar hep birlikte ölünün üzerine toprak atmak suretiyle mezarı örterler, daha üstüne taşlar konarak ve su dökülerek gevşek toprak bastırılır, sıkıştırılır. Bundan sonra başucunda bir veya birkaç hoca tarafından *Kur'an* okunur. Yere çömelmiş olarak okunan *Kur'an*'ı dinleyen ve en sonda yapılan duâ'ya ve okunan fâtiha'ya bizzat katılan cemaat, G. töreni sona erdiğinden dağılırlar. En sona kalan imam, mezar başında telkîn vererek G. törenini tamamlar. Ölü gençse başına ve ayak ucuna kavak dalları dikilerek üzerine renkli bezler bağlanır. O gece komşular ölü evine yemek gönderirler. Kırkıncı günü helva yapılır, yağından ocağa atılır ki, bu ölünün hakkıdır. O gece çağrılanlara yemek verilir. Kadınlar ayrı, erkekler ayrı odalara alınır. Güzel sesli hâfızlar tarafından Mevlût okunur, duâlar edilir. Her sene yıl dönümünde varlıklı âileler bu töreni yenilerler. Genç ölüler için, ölü gömüldükten sonra ağıtçı kadınlar çağrılır. Ölünün elbiseleri ortaya konarak bu kadınlar tarafından tırnakları ile yüzleri yırtılmak suretiyle ağlanır, feryat edilir, bir yandan da ölünün iyilikleri, güzel huyları, güzellikleri acıklı sözlerle anlatılır, nefesler okunur. Bu tören bugün artık hemen hemen bırakılmıştır.

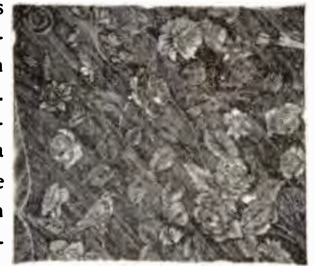
GÖMMECİLİK (eski ter. Tarsî'; Fr. Marqueterie; Alm. Intarsia), masa, koltuk, kitaplık ve benzeri eşyanın veya duvar kaplamalarının belirli yerleri oyularak bu oyuklara başka renklerde tahta, fildişi, sedef, bağa veya metalden parçacıklar yerleştirmek suretiyle desenler, kuş ve çiçek şekilleri yerleştirme sanatı. Bu süslemeciliğe, kullanılan maddeye göre, meselâ: Fildişi mozaik işi, sedef mozaik işi de denir. Bazan süslenecek satıh kıl testeresi ile oyularak çıkarılan parçalar yerine bu süs maddelerinin yerleştirildiği de olur. G. in kakmacılık (Fr. incrustation) ile karıştırılmaması gerekir. Kakmacılık (b. bk.), tunç, bakır, gümüş gibi madenî eşya üzerine altın tel veya çubuklar kakma suretiyle yapılan ayrı bir süsleme sanatıdır. G. te, süslenecek satıh ile gömülen parçacıkların aynı seviyede olması şarttır. Bazan, ucuz olsun diye gömme yerine desenli kâğıt tabakalarının süslenecek satıh üzerine yapıştırılarak iyice

GÖMMECİLİK: Sedef mozaik işi bir kitap cildi (İran)'

ütülendikten sonra üstüne bir vernik tabakası geçirildiği de görülmüştür. Buna kâğıt G. adı verilir.

G., Eski ve Orta çağlardan itibaren uygulanmış, özellikle İslâm sanatında çok rağbet görmüştür. Erken Rönesansta İtalya'da en başarılı çağına erişen G., mukaddes emanet dolapları, koro sandalyeleri gibi kilise eşyasının, çekmece, sandık, masa gibi mobilyaların süslenmesinde kullanılmıştır. Bazan bir odanın bütün duvar bölmeleri gömme işi ile süslenmiştir (Urbino'daki Dukalık sarayı, Siena'daki Palazzo pubblico). Rönesans devrinde Orta ve Kuzey Avrupa ülkelerinde de G. sevilen bir süsleme tarzı idi. XVI. yüzyıl başlarından XVII. yüzyıl sonlarına kadar Almanya ve Hollanda'da fil d i ş i ve abanozdan gömme işleri tercih edilmiştir. Bu yüzyıllarda Alman ve Hollandalı u s t a l a r İtalyan G.i seviyesine ulaşmışlardır. Fransa'da XIV. Louis zamanında, G. te bağa, kalay, pirinç ve sedef de kullanılmıştır. XVIII. yüzyıl Fransız mobilyacılığında şerit halinde süslemecilik pitoresk bir tesir yaratmakla G. in yerini almış, o tarihlerden sonra da bu sanat eski önemini kaybetmiştir.

GÖMMECİLIK: Bir Fransız gömme işi (XVIII. yüzyıl)

GÖN (Fr. Peau, cuir) [Sanayi]: bk. DERİ (Dericilik).

GÖNDERLİ TORPİTO, küçük bir stimbot veya denizaltı gemisinin baş tarafına bağlanan 3 m kadar uzunlukta bir gönder (sırık) in ucuna patlayıcı madde yerleştirmek ve bunu gece karanlığında gözükmeden yaklaşılarak düşman gemisinin su kesiminin altından tekneye çarpmak suretiyle patlatarak gemi karinasında yara açarak onu batırmak prensipi ile meydana getirilmiş silâhın adı. Bu silâhta patlayıcı madde olarak kara barut, ateşleme için de

bakır bir mahfaza içine yerleştirilmiş asit sülfürik şişesinin çarpma esnasında kırılması ile asidin mahfazadaki klorat dı potas'a karışarak patlamayı sağlayan bir tertibat kullanılmıştır.

G. T. ilk defa Amerika iç savaşlarında Güneyliler tarafından «David» adlı bir tekne ile Kuzeylilerin «New Ironside» adlı gemisine karşı kullanılmış ve bu gemide küçük bir hasar, fakat maneviyat bozukluğu ve fazla korunma tertibatı almak lüzumu gibi bir netice elde edilmiştir. İkinci defa yine Güneyliler tarafından «Henley» adlı bir denizaltı gemisi tarafından Kuzeylilerin «Housatonic» adlı firkateynine karşı kullanılmış ve bu gemi batırılmıştır. Bu vaka tarihte bir denizaltı gemisi tarafından bir su üstü savaş gemisinin ilk defa batırılışı olayıdır. G. T. 1877 - 1878 Osmanlı - Rus Harbinde de Ruslar tarafından küçük stimbotlarla Tuna nehrindeki Türk gemilerine karşı kullanılmış ve «Seyfi» adında bir nehir gambotu batırılmıştır. Seyyar torpitoların meydana gelmesiyle G. T. silâh olarak terk olunmuştur.

GÖNEN, Balıkesir iline bağlı bir ilçe. Nüfusu 55 982 (1965), yüzölçümü 1 152 km² dir. İlçe merkezinin nüfusu 11 666, ilçeye bağlı köy sayısı 89'dur. Kasabanın denizden yüksekliği 32 m dir. Merkez bucağından başka Buğdaylı, Sarıköy ve Tütüncü adlı üç bucağı vardır. G., Cumhuriyetten önce kurulmuş ilçelerdendir. Belediyesi 1882'de kurulmuştur. İlçe arazisi Balıkesir ilinin kuzey bölümünde, Manyas'ın batısındadır. İlçenin batısında Çanakkale ili uzanır.

G. ilçesinin arazisi, şehrin kurulu bulunduğu geniş bir ova (G. ovası) ile bunu çevreleyen tepelik ve dalgalı arazi görünüşündedir. G. ovası, kuzey - güney uzunluğu 15 km, doğu - batı genişliği 8 - 10 km kadar olan alüvyal bir çöküntü alanıdır. Çevresindeki tepelikler ise, Neojen devri tabakaları ile yer yer andezit, spilit, porfirit ve volkanik tüflerle aglomeralardan meydana gelmiş volkanik arazi yapısı gösterir. Ovanın çevresindeki tepeliklerin sularını toplayan ve özellikle Kaz Dağının doğuya doğru bir uzantısı halindeki Eybek Dağından esas kaynağını alan G. Çayı, G. ovasını boydan boya geçer, yeni kollarla beslenir, Ayvalıdere boğazına girer, taşıdığı bol alüvyonlarla meydana getirdiği Tahirova'dan geçer, sığ ve bataklık bir kıyıda denize dökülür. G. Çayının oldukça büyük bir deltası vardır. Bu deltanın kenarında Tahir Gölü bulunur. G. Çayının yağış alanı 1 500 km² kadar olup, aşağı bölümündeki akımı 24 m³/sn dir. Ancak, kış sonuna doğru çayın çok kabardığı, yer yer taştığı olur. Bu taşkınlardan biri 1968 Eylülünün sonunda

GÖNEN'den bir görünüş

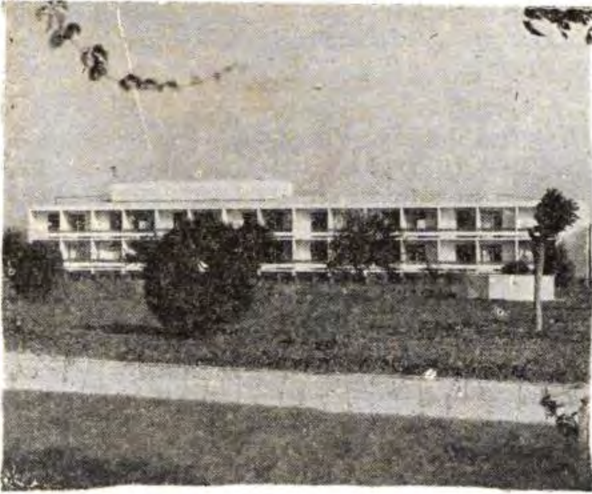

GÖNEN: Çarşı Câmii

olmuş, G. ovası su altında kalmış, çeltikler zarar görmüştür. Yaz aylarında ise çay çok çekilir. G. de kışlar oldukça ılık ve yağışlı, yazlar ise sıcak ve kurak geçer.

G. ilçesi önemli bir tarım alanıdır. G. ovasında tahıl, fasulye, nohut, bakla, burçak, patates, sebze, mısır, susam, tütün yetişir, kavun ve özellikle karpuz elde edilir. Sarıköy bucağı ile Bostancı gibi köylerde karpuz ve kavun yetiştirme işi bir meslek durumundadır. Tütüncülük ve ipekçilik de ilçenin önemli geçim kaynaklarındandır. Un fabrikaları ve değirmenler bulunan ilçede, sütçülük, peynircilik ve yağcılık da ileri durumdadır. G. in ilkbaharda ve güzün olmak üzere yılda iki defa kurulan hayvan panayırları (sığır, at, merinos sergisi) bu çevre için bir gelir kaynağıdır.

G. ilçesinin alım ve satımı 44 km uzaktaki Bandırma üzerinden yapılır. Bu yol ile ilçeden gönderilen mallar arasında canlı hayvan (koyun, kuzu, sığır, tavuk), meyve ve sebze, tütün ve koza, tereyağı ile yün ve yapağı başta gelir. Tahirova adı verilen delta ovasının batı bölümünde Örnek Tatbikat Çiftliği yer alır.

G. in önemli bir varlığı da kaplıcalardır. G. kaplıcası, G. Çayının kenarında alüvyal bir alandadır. Kaplıca suyu, toprak yüzünden 1 m kadar derinlikte beton bir kuyuda kapte edilmiştir. Kaynar su genişçe bir sahaya dağılmış olduğundan kaynağın etrafında 100 - 150 m uzaklığa kadar olan yerde toprak biraz kazılınca sıcak su çıkar. Bu kaplıcanın suyunun sıcaklığı 77°C olduğundan, ekseriyetle ılıtılarak kullanılır. Her türlü romatizma, nevralji, nevrit ile kadın hastalıklarına iyi gelir. Eski Çağdan beri faydalanılmış olduğu kaplıca çevresindeki kazılar sırasında bulunan eserlerden anlaşılan G. kaplıcası, değerini muhafaza etmektedir. Bugünkü tedavi tesisleri olarak bir umumî havuz, çamur banyoları, 120 kadar özel banyo, fizik tedavi enstitüsü ile hidroterapi, su altı masajları, buhar odası ve fizikomekanik bölümleri, ayrıca büyük yüzme havuzu, lokantası vardır.

GÖNEN KAPLICALARI: Park Oteli

G. ilçesi kaplıcalarından biri de Ekşidere Ilıcasıdır. Şehrin 15 km güneybatısında, Balcı Köyü yakınındaki bu kaplıcanın suları andezitler içinden çıkar, bir havuzun dibinden kaynar. Kaynağın çevresi güzel ve ağaçlık olup, suyun sıcaklığı 41°C dir. Kaynak üzerinde bir hamam vardır. Banyosundan romatizma, nevralji gibi hastalıklara karşı faydalanılır. Ayrıca, şehre yakın ve duvarlarla çevrili Ban Ilıcası ve Dağ Ilıcası adı ile anılan ılıca ve maden suları vardır.

G. ovasının ortasında, G. Çayının yanında bulunan G., çevresinin bir tarım, hayvancılık, pazar yeri özelliği gösteren ve kaplıca merkez olarak gelişen bir küçük şehirdir. Bandırma, Bursa, Balıkesir ve Çanakkale'ye bağlıdır. 18 km doğusunda Manyas Gölü ve Manyas Kuş Cenneti millî park alanı vardır. G., geniş caddeleri, birkaç katlı yapıları, orta okulu, ilk okulları, otelleri, sineması, Türk Hava Kurumu binaları, hükûmet konağı, hamam ve camileri, kaplıca tesisleri ile güzel ve bakımlı bir şehirdir. Kitaplığı, Gençlik Spor Klübü, Çocuk Esirgeme, Kızılay ve Hava Kurumları gibi teşekkülleri vardır. Şehrin içme ve kullanma suları kaynaklardan ve G. Çayından sağlanır. İçme suları Köypınarı'ndan getirtilmiştir. Kasaba elektrikle aydınlatılmıştır.

G., eski bir yerleşme yeridir. Eski Çağda hamamları ile ün almış, buradaki kaplıcalar türlü efsanelerin konusu olmuştur. Şehrin 5 km kuzeybatısındaki büyük harabeler, eski devirlerin kalıntılarıdır. G., türlü devirler geçirdikten sonra Osmanlı İmparatorluğuna katılmış, Bursa sancağında kadılık olmuş, bağlık, bahçelik, evleri kiremitli, Türk eserleri ile süslü (bu arada üç cami), güzel görünüşlü bir şehir olmuştur. G. büyük Türk yazarı Ömer Seyfettin (b. bk.) in doğum yeri olarak da tanınmıştır. — R. İ.

GÖNENKÖYÜ (Gönen), Isparta ili Merkez ilçesine bağlı bir kasaba. Nüfusu 3 859 (1965) dur. Isparta'ya 20 km, Kırıkçayır istasyonuna 4 km uzaklıktadır. Gönenköyü İlk Öğretmen Okulu'nun bulunduğu kasaba ve çevresinde yılda 2 000 tondan çok tahıl elde edilir. Ayrıca haşhaş ve afyon da gelir sağlar. Her hafta, pazar kurulur. Belediyesi 1947'de kurulmuştur. Kasabada 30 çeşme vardır; elektrik tesisi yapılmıştır. Çevre ile olan ulaştırma işleri belediyenin işlettiği otobüslerle yapılır.

GÖNENSAY, Mustafa Hıfzı Tevfik (Selânik 1892-İstanbul 1949), Türk şâiri ve yazarı. Seyr-i Sefain (Deniz Yolları) idare meclisi üyeliğinden emekli, Sıraemînizâde İshak Tevfik Beyin oğludur. Selânik'teki Mekteb-i Feyziyye'de başladığı ilk öğrenimini İstanbul'daki Nümune-i Terakkî'de tamamladı. Orta öğrenimini Mercan İdadî'sinde yaparak, Mekteb-i Mülkiyye'ye girdi ve 1913'te mezun oldu.

H. T. GÖNENSAY

Öğretmenliği, başka çalışma alanlarına tercih eden G., bu görevine, ilk olarak, Kabataş Sultanîsi (Lisesi) Türkçe öğretmenliği ile başladı ve ömrünün sonuna kadar bu meslekten ayrılmadı. Sırasiyle Vefa Sultanîsi (1916), Kabataş Sultanîsi (1919), İstanbul Erkek Lisesi (1920), özel Feyz-i Âtî Lisesi (1928) ve Kabataş Lisesi (1933-1949) Türkçe ve edebiyat öğretmenliklerinde bulundu. Sonradan Boğaziçi Lisesi adını alan Feyz-i Âtî'nin müdürlüğünü de yaptı.

Edebî hayata şâir olarak giren G., muhtelif dergilerde yayımlanmış olan şiirlerini bir araya toplamış değildir. Gazetelerde fıkra yazarlığı da yapan ve değişik konularda birçok yazılar yazmış olan G. ın Türk edebiyatı ile ilgili çalışmaları arasında ise *Türk Edebiyatı Nümuneleri I* [XI. asırdan XVI. asra kadar, Hasan Âlî Yücel ve İhsan Hamamî ile birlikte, 1929], *Başlangıçtan Tanzîmat'a kadar Türk Edebiyatı Tarihi* [Nihad Sami Banarlı ile birlikte, 1943] ve *Hâmid: Son Yılları, Son Şiirleri* [1943] adlı eserleri vardır.

GÖNÜLLÜ (Ask.), genel olarak, «bir hizmeti kendi isteği ile yapan kişi» anlamına gelir (boş zamanlarını hastahanede hastaların hizmetinde G. hemşire olarak değerlendirme; büyük fedakârlığı gerektiren bir askerî harekâta G. olarak katılma v. b.)

Askerlik terimi olarak G., kendi arzusu ile silâhlı kuvvetlere katılan ve barış zamanında devamlı olarak silâh altında bulundurulmayan asker» anlamında kullanılır.

Büyük bir G. kuvveti meydana getirilmesi düşüncesi, Batıda ilk önce İngiltere'de belirmiştir. Bu fikir, 1758'de İngiltere Parlamentosunda kabul edilen bir kanun değişikliği sonucu gerçekleştirilmiştir. Başlangıçta sınırlı olan İngiliz G. kuvvetlerinin sayısı, Fransız ihtilâl savaşlarının ortaya attığı tehdit karşısında büyük ölçüde artmış ve 1783 yılında 380 000 kişiyi (genel nüfusun % 3,5 u) bulmuştur. İngiltere'de G. teşkilâtı 1907-1908'de yurt içi kuvveti hâline getirilmiştir.

Fransa'da G. kuvvetler ihtilâl yıllarında kurulmuş ve geliştirilmiştir. 1791 ve 1792 G. leri, Millî G. ler ve Parisli G. ler, tarihte isim yapmış Fransız G. kuruluşlarıdır.

Amerika Birleşik Devletleri, I. Dünya Harbine kadar millî bir olağanüstü olay vukuunda, büyük ölçüde G. kuvvetlere dayanmıştır. Amerika iç harbi sırasında her iki taraf, başlangıçta savaşa G. sistemiyle girmiş, sonraları mecburî hizmete yönelmiştir. Amerika-İspanya Savaşında (1898) Amerika Birleşik Devletleri Ordusunda 60 000 muvazzaf askere karşılık, G. lerin sayısı 200 000 kişi idi. Amerika Birleşik Devletler I. Dünya Harbinde G. kuvvet sistemini kesin olarak bırakmıştır.

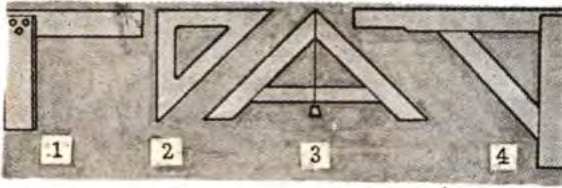
Teşkilâtlı G. kuvvet sisteminin Türkler tarafından kullanılması tarihi, Batılı milletlerinkine kıyasla çok daha eski yıllara, Orta Çağa kadar uzanır. Selçuklular, harp zamanlarında fazla askere lüzum gördükleri vakit, çok defa Türk boylarından ve kısmen de Selçuklu İmparatorluğundaki çeşitli milletlere mensup ahaliden ücretle er tutarlardı. Orta Çağ tarihinde sürekli orduların kurucusu sayılan Fransa Kralı VII. Charles'den yüz yıl önce, 1363'te böyle bir orduyu kurmuş olan Osmanlı Türkleri, G. kuvvet sistemini de Batılılardan çok daha önce, özellikle uç beyliği ordusunda ve ilk fetihler sırasında kullanmışlardır.

G. lerin kullanılmasına İstiklâl Harbinin başlangıcında büyük ölçüde yer verilmiştir.

1950'lerde G. lerin kullanılması, milletlerarası ilişkilerde politik bir faktör olarak sahneye çıkmıştır. 1950-1953 Kore Savaşında, Kızıl Çin Halk Cumhuriyetine mensup yüz binlerce G., Birleşmiş Milletler kuvvetlerine karşı Kuzey Kore komünistlerine esaslı yardımda bulunmuştur. 1956 Süveyş buhranı sırasında Sovyetler Birliği, kara ve hava G. askerleri göndermek suretiyle, İngiltere, Fransa ve İsrail'e karşı Mısır'ı desteklemiştir. Böylece, yakın bir tarihe kadar yabancı G. lerden kurulu lejyonlarla yapılan bu gibi destek hareketleri, zamanımızda millî G. kuvvetler tarafından devir alınmış bulunmaktadır.

Silâhlı kuvvetler bünyesine katılan G. unsurlar, devletler hukuku yönünden, silâhlı kuvvetlerin bağlı bulunduğu statüye tâbıdir.

GÖNYE (Yun. *gonia* = köşe; Fr. Équerre; İng. Square < Lat. *exquadra* < *exquadrare* = kareleştirmek), bir dik açı meydana getirecek biçimde birbirine tutturulmuş iki parçadan bileşik bir âlet ki, dik açı çizmeye ve kesişen iki düzlemin meydana getirdiği dik açıyı denetlemeye yarar. En çok kullanılan çizgi G. si dik üçgen biçimindedir. Bu dik üçgen ikizkenar olabildiği gibi, taban açılarından biri 30, öteki 60 derecelik de olabilir. Uzay geometrisi ile ilgili olan denetleme G. si, yapım ve yapı işlerinde çalışan işçilerin kullandıkları bir âlettir ve genellikle metaldendir. Dik açılı

GÖNYE: 1. Çelik G., 2. 45° li G., 3. Duvarcı G. si 4. Destekli G.

bir G. nin doğruluğunu anlamak için iki G. ye daha ihtiyaç vardır. Bunlar bir mermer üzerinde ikişer ikişer bitiştirilerek kontrol edilir. İlkin 1 ve 2 numaralılar, sonra 2 ve 3 numaralılar, daha sonra da 3 ve 1 numaralılar bitiştirilir. Bu bitişmeler aralık göstermezse, üç G. nin de birbirinin eşi ve açılarının 90 derecelik olduğu anlaşılır. Bu iki çeşit G. den başka, köşeleri mafsallı olan ve istenilen büyüklükte açılar çizmeye veya bu gibi açıları denetlemeye yarayan oynak G. ler de vardır.

GÖPPERT [*göpirt*], **Heinrich Robert** (Sprottau 1800-Breslau 1884), Alman botanikçisi. Breslau Üniversitesi profesörlüğünde bulunmuş, bilhassa *Über die Entstehung der Steinkohlen* (Taşkömürünün teşekkülü üzerine) [1848] adlı eseri ile paleobotanik ilminin kurucusu olmuştur. Silezya ve Bohemya'nın balta girmemiş ormanları üzerinde yaptığı araştırmalar, tabiatın korunması alanında yeni bir çığır açmıştır.

GÖRDES, Manisa iline bağlı bir ilçe. Nüfusu 37 524 (1965), yüzölçümü 1 052 km² dir. İlçe merkezinin nüfusu 5 665, ilçeye bağlı köy sayısı 81 dir. Kasabanın denizden yüksekliği 560 m dir. Merkez bucağından başka Köprübaşı adlı bir bucağı vardır. İlçenin köylerinden çoğu 250-500 nüfusludur. 1 000 den çok nüfuslu köylerin sayısı 3 tür. G., Cumhuriyetten önce kurulmuş ilçelerdendir. Belediyesinin kuruluşu da eskidir. İlçe arazisi, Manisa ilinin kuzey bölümünün orta kesimindedir.

G. ilçesi, Akhisar ovasının doğusundaki alçak dağlık ve tepelik yerleri içine alır ve Uşak-G. yaylasının batı bölümünde uzanır. Arazi derelerle yarılmıştır. Bunlar

GÖRDES'ten bir görünüş

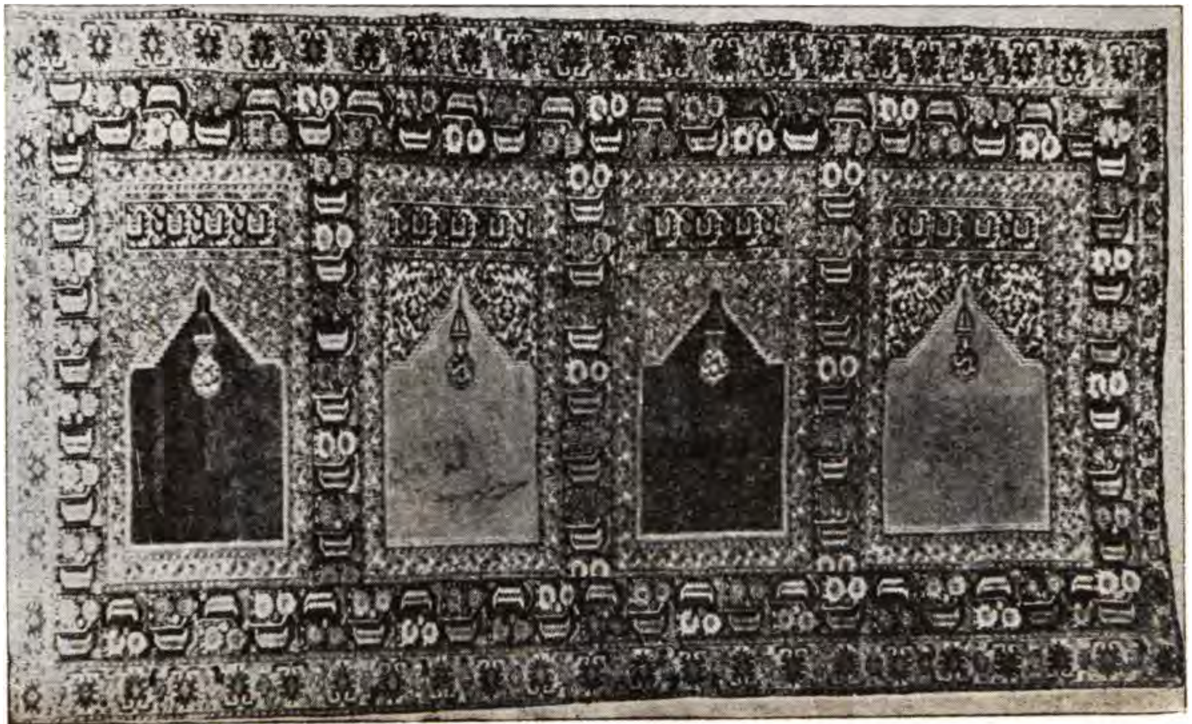
arasında Gediz Irmağının kollarından olan Kumçayı anılabilir. Geniş bir alanın sularını toplayan (3 000 km²) bu çay, sulama yapılması ve kumlu yerlerden geçmesi yüzünden Gediz ırmağına ancak ulaşabilir. Kışın ise kabarır. 1952 yılının Şubat ayı başlarında saniyede 1 494 m³ su geçirmiş, seviyesi birkaç m yükselmiştir. Normal akımı ise 10 m³/sn dir. Dağlık yerlerde iyi korunmuş ormanlarla fundalıklar vardır.

G. ilçesi halkının başlıca geçim kaynakları tütün yetiştirmeye (yılda 400 tondan çok) ve halıcılığa (büyük çapta yılda 40-60 000 m² halı dokunur; bk. HALI) dayanır. Ayrıca fasulye (yılda 80-100 ton), palamut (yılda 1 000 ton) ile badem, ayva, ceviz gelir kaynaklarıdır. Kasabada haftada bir pazar kurulur. G. pazarı eskiden beri, yaylalarda elde edilen tahıl ile vadilerde yetiştirilen meyvenin alım satım yeri olarak tanınmıştır.

G. kasabası, Kumçayı'nın yukarı kesiminde, bir yamaç üzerindedir. Akhisar'a 58, Salihli'ye 81 km uzaklıktadır. Bu çevrede yer yer toprak kaymaları olur. Eski kasabanın bulunduğu yerde çeşitli sızıntı suları ve yeraltı su seviyeleri vardır. Yeni kasabada yeraltı suyu yoktur. Kasaba ve çevresi, Alaşehir ve Manisa ile Sındırgı deprem bölgesinin tesiri altındadır. Yeni G. kasabasına su tesisleri yaptırılmış, elektrik getirtilmiştir. Kasabanın güzel mesire yeri Kumçayı mahallidir. G. te orta ve ilk okullar vardır.

G. in bulunduğu yer çok eski bir yerleşme alanıdır.

1

2

GÖRDES HALILARI: 1. Kenarlardan örnekler 2. XVII. yüzyıl

Eski Çağda burası tahkimli bir yer olmuş, sonraları kalesi yıkılmıştır. Karesi Beyliğinin toprakları ile birlikte Osmanlı mülküne katılmış olan G., eskiden beri Saruhan eyaleti (Manisa ili) nin kazaları arasında bulunmuştur. 1671 yılında Evliya Çelebi buradaki kalenin henüz bulunduğunu, kasabada cami, çarşı, hamam ve hanların mevcut olduğunu belirtmiştir. G., İstiklâl Harbi sırasında savaş alanı olmuş, 1920 Temmuzunda işgal edilmiş, 30 Ağustos 1922'de kurtarılmıştır. — R. İ.

GÖRDES KIZI. Makbule (Gördes 1902 - Kocayayla 1922), Türk İstiklâl Mücadelesi'nin kadın kahraman ve şehit lerinden. Gördesli asil bir âilenin kızı olan Makbule, akıncılığa çıkmadan iki ay önce İştipli Halil Efe ile evlenmiştir. 7 Kasım 1921 sabahı akıncıların Demirci'ye hareketi sırasında, Söğütçük'te Halil Efe'nin teklifi, kumandan bulunan Demirci Kaymakamı İbrahim Edhem Bey tarafından kabul edilince, G. K. akıncılar arasında kalmıştır. Kısa mantosu, külot pantolonu ve kısa çizmeleriyle tam bir Türk amazonu olan ve yurduna son derece bağlı bulunan G. K., «vatan düşman işgalinden kurtuluncaya kadar akıncıların yanından ayrılmayacağına» yemin etmiştir (Bâki Vandemir; *İstiklâl Harbinde Demirci Akıncıları*, Istanbul, 1937, s. 70, 72, 120).

Sekiz ay her türlü zorluğa katlanan ve omuzunda tüfek at sırtında ustaca silâh kullanarak Türk akıncılarına yürek desteği olan bu Türk kızı, 24 Mart 1922 günü Kocayayla baskınında Yunanlılarla çarpışırken başından yaralanıp şehit düşmüştür. Akıncılarda büyük üzüntü yaratan bu şehâdet, onların: «İntikam alalım intikam!» diye haykırarak düşmana arslanca saldırışlarında G. K. nın son mânevî teşviki olmuştur.

GÖRDÜREN, Süreyya (Tekirdağ 31 Ekim 1903 - Ankara 5 Mayıs 1964), Türk askerî doktoru ve göz hastalıkları profesörü, Türk Göz Bankası kurucusu. Babası askerî kaymakam İstanbullu Memduh Bey, annesi Binbaşı Ali Bey kızı Üsküdarlı Mürüvvet Hanımdır. İlk tahsilini Edirne'de, orta ve lise tahsillerini Üsküdar ve Vaniköy'de tamamlamış bulunan G., 1918'de giriş imtihanlarını kazandığı Tıbbiye ve Baytar mekteplerinden Askerî Tıbbiyeyi seçmiştir. 1923'te Tıp Fakültesini bitiren G., teğmen olarak Gülhane Hastahanesinde stajyerlik yapmış, bu yıl içinde Göz Kliniği'nde Niyazi İsmet Gözcü'nün yanında çalışmış ve 1924 Ekiminde üsteğmenliğe yükselerek Samsun Hastahanesinde ve Samsum 45. Piyade Alayında vazife görmüştür. 1926 Ekiminde yüzbaşılığa yükselmiş, 1927 Ağustosunda Gülhane göz asistanlığına seçilen G., 1929'da göz mütehassısı olmuş, 15 Ekim 1924'e kadar Kayseri Hastahanesi göz mütehassıslığı görevini yapmıştır. Bu tarihte açılan müsabaka imtihanını *Glokom patojeni ve tedavisi* konulu tezi ile kazanmış ve 15 Ekim 1934'te Gülhane Hastahanesi Göz Kliniği başasistanı olmuştur. 9 Eylûl 1936'ya kadar bu vazifede çalışan G., bu arada *Hipertansiyonsuz çukurluklu görme siniri dumuru* konulu çalışmasını yayımlamıştır. 30 Ağustos 1936'da binbaşılığa yükselen G., ihtisas sahasında daha ilerlemek için kendi hesabına Almanya'ya gitmiştir. Bir yıl Rostock Üniversitesinde Prof. Cimberg'le ve bir yıl da Berlin Üniversitesinde Prof. Löhlein ın yanında çalışan G., bir ay müddetle dekolman ve ameliyatları üzerinde bilgisini artırmak için Utrecht Üniversitesinde Wewe'nin çalışmalarına katıldı. Paris'te Hotel Dieu Hastahanesinde Prof. Terrien'in, ayrıca Viyana ve Peşte Üniversiteleri göz kliniklerinin çalışmalarını da kısa müddet izleyen G., 10 Ekim 1938'de yurda dönerek Van Hastahanesi göz mütehassıslığına tâyin edilmiştir. 15 Haziran 1939'da Erzurum Mareşal Çakmak Hastahanesine atanan G., 1941 Ağustosunda yarbaylığa yükselmiş, 1941 Kasımında Haydarpaşa Hastahanesine atanmış; 10 Nisan 1942'de ise Gülhane Göz Kliniği profesör muavinliğine seçilmiştir. 7 Aralık 1944'te Gülhane göz profesörü olan G., Ankara Tıp Fakültesinin kurulması üzerine 12 Temmuz 1945'te ordudan izinli tabip olarak Gülhane'deki görevine devam etmek üzere Tıp Fakültesi göz profesörlüğüne seçilmiştir. İstifa suretiyle askerlikten ayrılan G., Temmuz 1950'de Londra'da toplanan Milletlerarası Oftalmoloji Kongresine katılarak *Retinitis Pigmentosanın plasenta ve plasenta ekstresiyle tedavisi* adlı teb'iğini sunmuştur. Oradan Amerika'ya giderek değişik eyaletlerdeki on kadar ünlü hastahanenin göz kliniklerinde incelemeler yapan G., 11 Eylûl 1950'de yurda dönmüştür. 1954 Haziranında Ankara Tıp Fakültesi dekanlığına seçilen G., 23 Haziran 1956'ya kadar bu vazifede bulunmuştur. Profesörler Kurulu kararı ile ilmî araştırmalar için 18 Ağustos 1956'da Almanya ve İsviçre'ye giden ve Köln'de toplanan Milletlerarası Göğüs ve Kalp Hastalıkları Kongresine, 2 - 6 Eylûl 1956 tarihinde de Heidelberg'de Alman Oftalmoloji Kongresine ve Bürgenstock/Lüzern'deki İsviçre Oftalmoloji Kongresine katılan G., 10 Ekim 1956'da yurda dönmüştür. 10 Ocak 1957'de Türkiye Göz Bankası Derneği'ni kuran G., derneğin 10 Mart 1957'de yapılan umumî heyet toplantısında Göz Bankası Derneği başkanlığına seçilmiştir. G., 5 Mayıs 1964'te hayata gözlerini yumuncaya kadar Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Göz Kliniği kürsü profesörlüğünü ve Göz Bankası Derneği başkanlığını deruhde etmiş, pek çok değerli göz mütehassısı, asistan ve talebe yetiştirmiş, Türk Tıp literatüründe ve dünya oftalmoloji alanında yer alan değerli eserler yayımlamıştır. Türk Ansiklopedisi'ne de ihtisası ile ilgili maddeler yazmış bulunan G. in 20'den fazla travay ve kitabından bazıları şunlardır: *Göz temaruzları* [Ankara, 1943]; *Göz ve Spor* [Ankara, 1945]; *Endüstri gözici yabancı cisimleri* [Istanbul, 1949]; *Göz hastalıkları* [Ankara, 1954].

S. GÖRDÜREN

GÖRECİLİK (Fel.): bk. İZAFİYET (Fr. Relativisme).

GÖRELE. Giresun iline bağlı bir ilçe. Nüfusu 48 544 (1965), yüzölçümü 390 km² dir. İlçe merkezinin nüfusu 5 687, ilçeye bağlı köy sayısı 55'tir. Kasabanın denizden yüksekliği 50 m dir. G. Cumhuriyetten önce kurulmuş ilçelerdendir. Merkez bucağından başka Çanakçı adında bir bucağı vardır. İlçede 3 260 nüfuslu Çavuşlu Köyü, 1 900 nüfuslu Derekuşçulu, 1 570 nüfuslu İnanca büyük köylerdir. Ayrıca 1 000'den çok nüfuslu 7 köy vardır. Öteki köylerin çoğu 400 - 700 nüfusludur. Arazi çok parçalı olduğundan burada köy yerleşmeleri çok dağınık mahalleler ha-

lindedir. G. ilçesi, ilin doğu bölümünde olup, batısında Esbiye, doğusunda Eynesil ilçeleri, güneyinde Gümüşhane'nin Torul ilçesi vardır.

İlçe arazisinin dar bir kıyı düzlüğü dışında hemen her yeri dağlık (2 000 - 3 000 m) ve tepeliktir. Burada dağlar, güney - kuzey doğrultusunda akarak Karadeniz'e yönelen derelerle çok yarılmıştır. Hemen her mevsim yağışlıdır. Kışlar oldukça ılık, yazlar ise çok sıcak değildir. G. dağlarında orman geniş yer tutar. İlçe halkının başlıca geçim kaynağı fındıktır. G. de fındık kırma fabrikaları ile orman işletmesi vardır. Geçim kaynakları arasında balıkçılık, mısır ekimi ve elma yetiştirme (burada yetişen elmalar dayanıklı olduğundan Erzurum ve Istanbul'a gönderilir), kızılağaç ve ceviz kütüğü, sade yağ ve yumurta satışı, ipek böcekçiliği de bulunmakla beraber nüfus kalabalık, arazi dar olduğundan bir kısım halk gurbetçilik yolu ile kazanç sağlamak için şehirlere geçici olarak çalışmaya gider.

G., Karadeniz kıyısında, kıyı yolu üzerindeki güzel ve temiz kasabalardan biridir. Giresun ve Trabzon ile çok bağlantısı vardır. G. ile Tirebolu arasında bir yerden ayrılan çok virajlı fakat iyi bir yol ile Gümüşhane'ye bağlıdır. Kasabada iki üç katlı güzel yapılar, üç ilk okul, bir orta okul, sağlık merkezi, sinema, otel, gazino ve lokantalar ile park, çocuk bahçesi, çarşı ve pazar yeri vardır. Her hafta

GÖRELE'den bir görünüş

kurulan pazara çevrenin kasaba ve köylerinden alışverişe gelenler çok olur. Kasabanın iyi içme ve kullanma suları bulunmaktadır. Kasabaya elektrik enerjisi veren hidroelektrik santrali ilk yıllarda ihtiyacı karşılarken, sonraları küçük sanayiin (fındık kırma fabrikaları, karoser yapım evleri...) günden güne artması ile enerji harcanması da artmıştır. Haftada 1 - 2 defa G. ye vapur uğrar, taşıma işleri Trabzon ve Samsun'a motorlarla yapılır. — R. İ.

GÖRELE, Hamit (doğ. Görele 1903), Türk ressamı. Güzel Sanatlar Akademisini bitirdikten sonra Avrupa yarışmasını kazanarak devlet hesabına Paris'e gönderilmiş, André l'Hôte atelyesinde çalışmıştır. Önceleri empresyonist görüşlü eserler vermiş, sonra kübist ve ekspresyonist bir anlayışla canlı renkleri eserlerine uygulamağa çalışmıştır. Son eserlerinde, renk ve çizgiyle anlatıma (abstre) yer verir. Devlet Resim ve Heykel sergilerine devamlı olarak katılan G., ikincilik ve üçüncülükler kazanmış, Çağdaş Türk Ressamları Cemiyeti'nin açtığı sergide yılın sanatçısı seçilmiştir (1968). Uzun süre öğretmenliği yanında, sanat çalışmalarını da eksiltmeden sürdürmüş, yurt - içi ve dışı birçok ortak sergilere katılmış, Ankara ve İstanbul'da özel sergiler açmıştır. Resim ve Heykel Müzesi (Beşiktaş, Istanbul) nde, Millî Kitaplık (Ankara) koleksiyonunda ve özel koleksiyonlarda eserleri bulunmaktadır. Eserleri arasında «Erzurum'dan manzara»; «Sarı - pembe uyumu»; «Karadeniz»; «Yelkenliler ve müzik» (Resim ve Heykel Müzesi, Istanbul) anılır.

H. GÖRELE: «Karadeniz»

GÖRELİ, İsmail Hakkı (İstanbul 1879 - Ankara 1955), Türk hukukçusu. Babası Nevşehir in Göre Köyünden Kâtipoğullarından Ahmet Efendi, annesi Fitnat Hanımdır. İstanbul'da Vefa İdadisinde okuduktan sonra Mülkiye Mektebine girmiştir. Mülkiye (yeni adı: Siyasal Bilgiler Fakültesi) yi birincilikle bitiren G., bir yıl sonra Mülkiyede resmî kitabet hocalığına tâyin edilmiş, daha sonra da idare hukuku öğretmenliğine getirilmiştir. Mülkiyenin Ankara'ya nakledilmesine kadar Harp Akademisinde de idare hukuku okutmuştur. Kısa bir süre de İstanbul Hukuk Fakültesinde idare hukuku dersleri vermiştir. 1927'de Şura-yı Devlet Mülkiye Dairesi Başkanı olarak Ankara'ya gelmiş, 1939'da Şura-yı Devlet Birinci Başkanlığına seçilmiştir.

İ. H. GÖRELİ

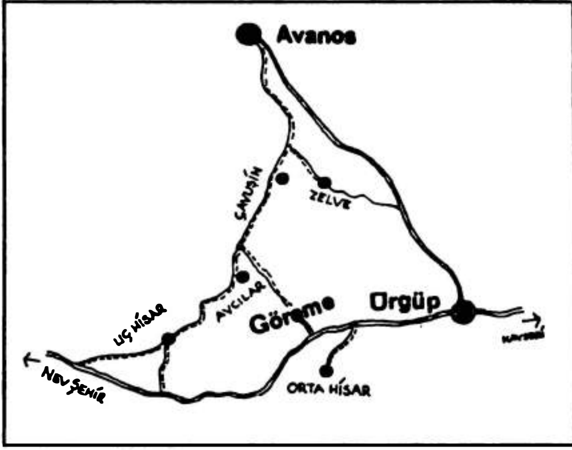
1927'de Mülkiye Mektebinde idare hukuku profesörlüğüne tâyin edilmiş, emekli olduktan sonra da Siyasal Bilgiler Fakültesinde idare hukuku okutmuştur. Eserleri: *Memleketimizde vilâyetler idaresi tarihine bir bakış* [1945], *Usul - ü idare* [1952], *Danıştay* [1953], *İl idaresi* [1952], *Bizde belediyecilik* [1953].

GÖRELİK (Fel.): bk. İZAFET (Fr. Relation).

GÖRELİLİK (Fel.): bk. İZAFİYET (Fr. Relativité).

GÖRELİLİK KURAMI (Fiz.): bk. İZAFİYET NAZARİYESİ (Fr. Théorie de relativité).

GÖREME (eski adı: **Korama**), Nevşehir ili içinde, Ürgüp ilçesine 12, Kayseri hava alanına 92 km uzaklıkta, kaya veya mağara kiliseleri ile ün salmış tarihî, arkeolojik

GÖREME: Bölgenin krokisi

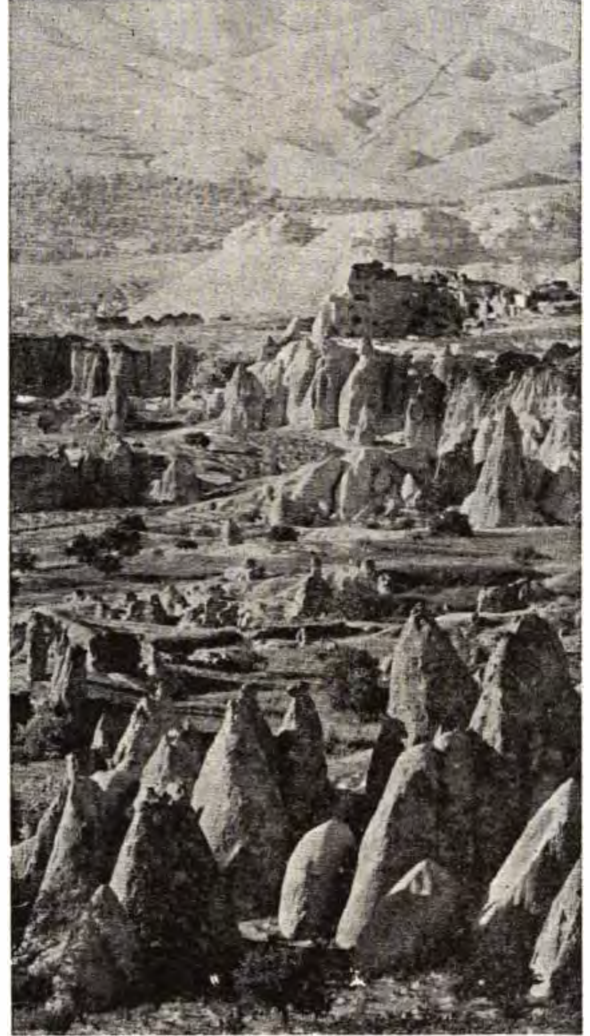
ve turistik bölge. Gülşehir'i Nevşehir'e ve onu da Ürgüp'e bağlayan yol, G. bölgesinin güney, Kızılırmak nehri ise kuzey sınırını teşkil eder. Bu bölge içinde G. gibi metrûk eski bir iskân merkezinden başka, Avcılar (Maçan), Uçhisar, Ortahisar, Çavuşin kasaba ve köyleri de bulunmaktadır.

Dünya hârikalarından biri sayılan eski Kappadokya bölgesindeki bu G. vâdisi, Erciyes Dağı'ndan çıkmış lâvların meydana getirdiği tüf kaya kütlelerinin yağmur ve rüzgârlarla aşınmaları sonucu aldıkları huni biçimindeki acâip piramitler ve peri bacaları (b. bk.) ile doludur. Bu kayalarda, yüksekte açılmış pencereler, kenarlarında boya ile yapılmış melek resimleri bulunan kapılar görülür. Kayaların içleri oyularak kilise, manastır, ev ve yiyecek deposu hâline getirilmiştir. G. nin eski adı olan Korama, Maçan veya Matiana (bugünkü Avcılar) da piskopos olan St. Hieron (VI - VII. yüzyıl) un vesikalarında bu bölge için kullanılan bir addan gelmektedir. G., Orta Çağdaki keşiş hayatının bir merkezi olmuştur. G. deki kadar birbirine yakın ve dar bir bölgeye sıkışmış çok sayıda kiliseye dünyanın başka hiçbir yerinde rastlamak mümkün değildir. Vaktiyle sayılarının 360 kadar olduğu yazılan ve birkaç metre aralıkla birbirinden ayrılmış bu kiliseler, irili ufaklıdır. Bâzıları çok geniş olduğu halde, birçoğu da ancak 2 - 3 m genişliğinde küçük oyuklardan ibarettir. Zamanla bunların çoğu harap olmuş, bâzıları da oldukları gibi kalabilmişlerdir. Kiliselerin hiçbirinde tipik bir dış cephe yoktur. Hiçbir kilise veya manastır, kapısında oyulmuş bir

GÖREME: Genel görünüş

haç yoksa, dış görünüşü ile diğer insan meskenlerinden ayırt edilememektedir. Buna mukabil cemaat reislerinin veya önemli sayılan din adamlarının gömülü bulunduğu narteksler kolayca anlaşılmaktadır. Her biri, yapılmış olduğu çağın özelliklerini taşımaktadır. Kilise hâlini alan mağaraların duvar ve tavanları fresklerle süslenmiştir. Çeşitli renkte boyalarla çizilmiş olan bu süsler, bâzen doğrudan doğruya kaya üzerine yapılmıştır. Bu süsler geometrik şekillerden, düz, zikzak çizgilerden, kırmızı ve yeşil haçlardan meydana getirilmiştir. Kiliseler içindeki resimler bu bölgenin M. S.

GÖREME: Vâdinin genel görünüşü ve kaya kiliseleri ile manastırları

VII - XIV. yüzyıllar arasında meskûn olduğunu. göstermektedir.

Buradaki kiliselerin bâzıları sütunlu, bâzıları sütunsuzdur. En önemlileri sayılan ve sütunlu yahut kolonlu grupunu teşkil eden kiliseler şunlardır:

Karanlık Kilise (VII - XIV. yüzyıl): Çevresinde manastırlar vardır. İki kat arasındaki döşeme ve ön duvarın büyük bir kısmı yıkılmıştır.

Elmalı Kilise: Tokalı Kilise'den daha küçüktür. Kolonlarla süslüdür.

Çarıklı Kilise (VII - XIV. yüzyıl): Hıristiyan inanışınca Hazret - i İsâ'nın göğe yükselişini gösteren tasvirin

1

2

3

4

5

6

GÖREME: 1. Râhibeler Manastırı; 2. Tokalı Kilise'nin kapı üstü; 3. Tokalı Kilise'nin fresklerinden; 4. Tokalı Kilise nin kesiti; 5. Kaya Kilise'lerinden biri; 6. Kaya Kilise'lerinden diğer iki örnek

altındaki çarık izlerinden ötürü kilise bu adla anılmaktadır. Bu izlerin İsrail'de Ascension tapınağında bulunan Hazret - i İsâ'nın ayak izlerinin aynı olduğu söylenmektedir. Kilisede Hazret - i İsâ'nın doğuşu, çarmıha gerilişi ve göğe çıkışı tasvirleri, doğu tarafında ise Hazret - i İbrahim'e âit bir fresk yer almıştır. Plânı diğerlerine nazaran daha düzensizdir. İçinde iki sütun vardır.

Bunlar mimarî tarzları bakımından diğer kiliselerden farklıdırlar. Plânları ve süsleme tarzındaki özellikleri Bizans tipidir. Bu üç kilise çevresinde manastırlar yer almaktadır. Bu manastırlarda cemaatın toplandığı geniş salonlarla bu salonlarda taştan yontma büyük bir masa ve onu çevreleyen yine taştan yontulmuş oturma sıraları bulunmaktadır. Bu geniş salonlardan çıkılması güç merdivenlerle birbirlerine bağlı hücrelere, zaviyelere geçilmektedir.

Tokalı Kilise (VII - XIV. yüzyıl): Bölgedeki en önemli kiliselerden biridir. Yanında bir şapel de bulundu ğundan âdetâ bir çift kilise hâlindedir. G. deki en büyük manastırdan biri de bu kiliseye âittir. Buradaki freskler en iyi durumda olanlardır. Hazret - i İsâ'ya âit freskler, kronolojik bir sıra ile kilisenin bütün duvarlarında ve nartekste yer almış bulunuyor. Diğer duvar yüzlerinde yüzlerce Hıristiyan azizinin hayatlarından sahneler ve tasvirler vardır. Bu kilisenin bulunduğu plato üzerinde üçköşe bir kaya hâlinde St. Eustache Kilisesi de bulunmaktadır.

Tokalı Kilise, Küçük Kilise, Sta. Barbara Kilisesi, Yılanlı Kilise, Saklı Kilise, St. Theodoros Kilisesi, Kılıçlar Kilisesi ve Kızlar Kalesi, G. deki kilise ve manastırların en ünlüleri arasındadır.

Bu bölgeyi bütün özellikleri ile turistik değer taşıyan ve Türk gelenekleri ile folklorunun güzel örneklerinin toplandığı bir bölge olarak gezilecek ve görülecek bir varlık hâline getirmek üzere Göreme Millî Parkı adı altında, geniş bir alanda uzun devreli bir gelişme plânı hazırlanmıştır.

Son yıllarda Turizm ve Tanıtma Bakanlığı'nın büyük önem verdiği G., Ankara'ya yakın ve yollarının mükemmel bulunması, modern otel ve te'sislere kavuşturulması sayesinde bilhassa Hıristiyan turistlerin çok rağbet gösterdikleri bir ziyaret yeri hâlini almıştır.

GÖREV (Fr. Fonction) [Dil.], bir kelimenin, ekin veya unsurun, cümlede oynadığı rol, taşıdığı veya aktardığı anlam. Söz bölükleri (parties du discours) veya şekil unsurları (morphèmes) ile formel bir ilgisi yoktur. Meselâ, *iyi* kelimesi, *iyi yazı* da sıfat, *iyi yazıyor*'da da zarf G. indedir; aralarında şekil farkı yoktur. *Sokakta gördüğüm adam*'da *sokakta gördüğüm* kelime takımı sıfat, *kuş gibi uçtu*'daki *kuş gibi* de zarf G. inde bulunuyor. Yapı eklerimizden *- cı*, *- cu*, *püskülcü*'de yapanı, *sucu*'da satanı, *arabacı*'da süreni, *yolcu* da gideni, *çöpçü*'de toplayanı, *kolcu*'da memuru, *ikinci*'de sırayı, *inatçı*'da huyu, *Atatürkçü*'de inancı anlatma G. indedir. Çekim eklerimizden *-den*, *evden*'de ayrılmayı, *bu yoldan gidilir*'de ayrılmayıp takip etmeyi, *hasta olduğundan*'da sebebi, *beşer kuruştan*'da tane hesabını gösterme G. inde bulunuyor. G. yer, vurgu, uzatma ile de yapılır. Meselâ, *karı koca* ile *koca karı*, *sirkeci* ile *Sirkeci*, *askeri* ile *askerî*: birincideki G. taksem (taxème, yani sıra), ikincideki G. tonem (tonème, yani vurgu yeri), üçüncüdeki G. de kronem (chronème, yani uzunluk - kısalık) farkı ile yapılmıştır. Bk. GRAMATİKAL KATEGORİLER, GRAMER. — A. D.

GÖREV, bir mahkemenin derecesi bakımından bir dâvâya bakabilme yetkisi.

Hukuk muhakemeleri usulünde görev: Muhakeme G. i, sulh hukuk ve asliye hukuk mahkemeleri arasında paylaştırılmıştır. Hangi dâvâya sulh, hangisine asliye mahkemelerinin bakacağını belirten ayrı bir kanun olmadığından, tatbikatta Hukuk Muhakemeleri Usulü Kanununun 5464 sayılı kanunla tadilli 8. maddesi, Medenî Kanun, gayri menkul kiraları hakkındaki kanun ile Yargıtay genel kurul ve içtihadı birleştirme kararlarından yararlanarak G. in tâyini cihetine gidilmektedir. Buna göre, tesis ve iflâs dâvâları hariç olmak üzere, değer ve miktarı 1 000 lirayı geçmeyen ve ticarî olmayan alacak, menkul ve gayri menkul ayın dâvâları ile, yoksulluk nafakası, evlenmeye izin verme, genellikle gayri menkul tahliye dâvâları ve onlarla birlikte açılan kira bedeli ve tazminat istemleri, nesep işleri, ayrılık dolayısiyle muavenet nafakası talebi, kayyımlık, vesayet muameleleri, vasiyet, miras ve tereke taksimi işleri ile taksim ve izâle - i şüyû dâvâları sulh hukuk mahkemesinin, 1 000 lirayı geçen, ticarî olmayan alacak, menkul ve gayri menkul ayın dâvâları ile sulh mahkemesinin sarahaten belirtilen G. i dışında kalan hususlar asliye hukuk mahkemesinin G. ine dahildir.

Ceza muhakemeleri usulünde görev: Ceza dâvâlarında G., sulh ceza, asliye ceza ve ağır ceza mahkemeleri arasında paylaştırılmıştır. Bu mahkemelerin de G. lerini açıkça belirten ayrı bir kanun bulunmadığından, tatbikatta 26 Nisan 1926 tarih ve 825 sayılı Ceza Kanununun yürürlüğe konması hakkındaki kanunun 29. maddesi ile 4 Nisan 1929 tarih ve 1412 sayılı Ceza Muhakemeleri Usulü Kanununun 421. maddesinden yararlanarak G. tayini cihetine gidilmektedir. Bunlara göre, sulh ceza mahkemeleri, genellikle kabahat mahiyetinde çeşitli suçlarla, âdiyen tehdit, mesken masuniyetini gündüz ihlâl, sırrın masuniyetini ihlâl, âdiyen hakaret ve sövme, nâsı ızrar, haksız rekabet suçlarına, ağır ceza mahkemeleri ölüm ve ağır hapis ve beş yıldan fazla hapis cezasını gerektiren cürümlere âit dâvâlara, asliye ceza mahkemeleri ise diğer iki mahkemenin sarahaten belirtilen G. i dışında kalan suçlardan doğan dâvâlara bakmakla görevlidirler.

GÖREV (VAZİFE) veya FONKSİYON (Fr. *Fonction* < Lat. *fonctio* < *fungi* = ödevini yapmak, ödemek), herhangi bir nesnenin, tabiî veya normal işlemesi. 1. *Biyoloji*: Bir organın veya bir organlar topluluğunun gördüğü iş. Bir canlı varlık solunur, yiyip içer, sindirir, özümler, dışkılar, uyarmalar alır, hareket eder. Hayatın devamını sağlayan bu çeşitli faaliyetler, solunum, sindirim ve dışkılama F. ları gibi temel F. lardır. Bir F. un birden fazla organ tarafından yerine getirilmesi halinde bu organların bütününe sistem, cihaz veya aygıt denilir. Sindirim F. unu sindirim cihazı, solunum F. unu solunum cihazı yerine getirir. Cihaz ile F. arasındaki ilişki, sadece fizyolojik nitelikte olduğu için cihazın yapısının her yaratıkta aynı olması gerekmez. Nitekim solunum cihazı yaratığın karada veya suda yaşadığına göre değişik olur.

Biyolojide şu F. lar ayırt edilir: a. *Beslenme fonksiyonları*: Sindirim, soğurma, dolaşım, solunum ve dışkılama F. larını kapsayan bu F. ları sindirim cihazı ile onun bezeleri, dolaşım cihazı, solunum cihazı ve dışkılama cihazı sağlar; b. *İlişki fonksiyonları*: Bireyle dış ortam arasında bağlantı kuran, ona dış uyarmaları kaydettiren ve bu uyarmaların kaslar tarafından gerçekleştirilen hareket tepkileri-

ne dönüşmelerini sağlayan sistemler, sinir sistemi ile duyu organları, kas sistemleri ve kemik - eklem sistemleridir; c. *Üreme fonksiyonları*: Üreme cihazı ve onun eki olan bezeler (meme bezeleri) tarafından sağlanır.

Temel F. ları meydana getiren bu üç grupa, omurgalılarda iç salgı bezleri ile özerk sinir sistemi tarafından sağlanan doku - organ bağlılık (korrelasyon) F. larını eklemek gerekir. Çeşitli cihazlar özerk olmakla beraber aralarında sıkı bir bağımlılık vardır. F. ların hepsi birden uyumlu ve ayarlı bir bütün meydana getirirler. Bir F. daki nispeten fazlaca bir çalışma öteki F. ları da etkileyebilir.

2. *Kimya*: Bir cisimler grupunun kimyevî rolü ve bu rolü oluşturan özgülüklerin tümü. Çok sayıda bulundukları organik kimyada dikkate alınmaları gerekli olan F. lar, F. grupu veya kümesi denilen belirli bir radikal (kök) ile nitelenirler. Asit F. lu bir cismin radikali $-CO_2H$, primer bir aminin radikali $-NH_2$ dir. Bir F. grupunun özgülükleri, içinde bu grup bulunan bütün cisimlerde bulunur. Bazı cisimlerde bu radikallerin birkaçı birden bulunur ve bu radikallerin özgülüklerinin tümünü kendinde toplamış olan cisimlere «birden çok F. lu» cisimler denilir. Bununla beraber, gerek basit F. durumunda, gerek ve özellikle birden çok F. durumunda, molekülün arta kalan bölümünün niteliği ve tertibi grupun karakterini etkiler. Meselâ asiklik bir radikalde birleşen NH_3 grupunun bazikliği, radikalin benzenik olması durumuna oranla daha kuvvetlidir. Yine diketon β'lar «cuivrique» türden kompleks bakır tuzları verdiği halde, monoketonların böyle bir bileşim verdiği bilinmiyor.

Başlıca kimyevî F. lar şunlardır: Karbürler (doymuş, etilenik, asetilenik, benzenik, siklanik v. b.), alkoller, eter - oksitler, halojenli türevler, aldehitler, ketonlar, asitler, anhidritler, klorürler, nitriller, amidler, esterler, aminler, fenoller v. b.

3. *İşletme iktisadı*: Altı temel F. veya operasyon (iş) tespit edilmiştir: a. *Teknik işler* (üretim, yapım, transformasyon [yani örnek olarak ham petrol gibi bir tabiat ürününden benzin çıkarılması]); b. *Ticaret işleri* (alımlar, satımlar, mübadeleler); c. *Malî işler* (sermayenin sağlanması ve kullanılması); d. *Güvenlik işleri* (kişilerin ve malların korunması); e. *Muhasebe işleri* (envanter, bilanço, maliyet, istatistikler, previzyonlar [yani geleceğe ait tahminler yaparak daha iyi bir randıman almak amaciyle, gerekiyorsa teşebbüsün gidişini değiştirme işlemleri]); f. *Yönetim işleri* (ileriye ait tedbirler, teşkilât, emir ve kumanda, koordinasyon, denetleme).

4. *Dil bilimi*: Başlıca F., insanların ağzından çıkan ses kütlesini kesin sınırlı parçalara bölen *ayırma* veya *ayırt etme* F. udur. Bu F. olmasa, o ses kütlesi anlamsız bir ses akımından ibaret kalır. Fakat iyice bilinmesi gerekli olan bir nokta vardır ki o da bir sesin çeşitli dillerde ayrı ayrı rolleroynayabileceğidir. Bir sesin belirli bir dildeki F. unu o sesin kendi sistemi içindeki yeri tayin eder.

GÖREY, İhap Hulûsi (doğ. İstanbul 1898), ticarî resim, duvar ilânı ve afiş sanatkârı. Babası Kemahlı Ahmet Hulûsi Bey, annesi Vecide Hanımdır. Kahire'de S a i n t Mary'de

İ. H. GÖREY

İ. H. GÖREY: Bir devlet tahvili afişi

İ. H. GÖREY: TARİŞ'in üzüm afişi

(1912), Saidiye Lisesi orta kısmında (1915), München'da Kunstgewerbe Schule'de (1924) tahsilini tamamlayan G., 1920 - 1925 yıllarında Almanya'da Hairman Schule'de çalışmış, 1923 yılında henüz München'da öğrenci iken Galatasaray Sultanisinde sergilediği afişleri Sultan Mecid'in takdirlerini kazanmış ve 1925'ten sonra yurda dönerek ticarî serbest resim çalışmalarına başlamıştır. İngilizce, Almanca, Fransızca ve Arapça bilen G., 1925'te bir aralık Hariciye Vekâletine kâtip olarak atanmış, fakat birkaç gün sonra bu vazifeden istifa ederek ayrılmış, 1927'de Hamdullah Suphi (Tanrıöver) tarafından yeniden Hariciyeye memur kaydettirilmişse de, bir ay sonra yine istifa suretiyle serbest meslek hayatına dönmüştür. 1928 - 1929'dan sonra kendi kurduğu atelyesinde meslek çalışmalarına başlamış bulunan G., süsleme sanatının bir kolu hâlinde ticarî resim sanatını Türkiye'de ilk kuran sanatkârdır, denilebilir.

GÖREY, Yavuz (doğ. Cenevre 1912), Türk heykeltıraşı. Babası Kemahlı Ahmet Hulûsi Bey, annesi Vecide Hanımdır. İlk ve orta okulu Galatasaray'da (1926 ve 1929) bitiren G., Liège'de Institut Van Herck'te üç yıl matematik okumuştur. Yüksek öğrenimini 1940'ta İstanbul Güzel Sanatlar Akademisinde tamamlamıştır. İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesinde öğretim görevlisidir. Fransızca, İngilizce, Almanca ve Arapca bilen G. in eserleri şunlardır: Diyarbakır için büyük bir kartal heykeli (bir arkadaşı ile birlikte) [1940]; Kavalalı Mehmet Ali Paşa [1944]; İran prensesi Eşref'in büstü; Samsun Merkez Bankası röliyefleri [1949]; Istanbul Üniversitesi Atatürk ve Gençlik Anıtı [1953]; Irak'ta Kral II. Faysal büstü ve diğer birçok büstler ve bâzı heykeller.

GÖRGÜ (eski ter. Âdâbı muaşeret; Fr. Savoir - vivre; Alm. Lebensart; İng. Rules of good society), toplum içinde kişiler arasında uyulması gerekli saygı ve incelik kaideleri. İki büyük Dünya Harbinin altüst ettiği toplum düzeni karşısında bugün hâlâ G. den söz etmek bazılarınca bir cüret sayılabilir. Topyekûn harbin bir neticesi olarak savaşların cepheleri aşarak hava bombardımanları, sabotajlar, baskınlar gibi faaliyetlerle şehirlere intikal etmesi yüzünden bir ölüm kalım mücadelesine zorlanan toplumların can korkusu ve yılgınlık içindeki insanları, bu türlü incelik ve kibarlık kaidelerine elbette eski önemi vermeyeceklerdir. Barış sürelerinde ise, gerek teknik ilerlemenin icabı olan çok ve ağır çalışma yüzünden insanların yorgun düşmesi, gerek her an patlak verebilecek yeni bir çatışma tehlikesinden gelen kaygı ve huzursuzluk, insanları, dinlenme saatlerinde daha rahat, daha külfetsiz, teşrifat mecburiyetlerinden uzak bir yaşama şekli seçmeğe zorlamaktadır. Öte yandan, kadınların çalışma hayatına girerek erkeklerle tam bir eşitlik içinde iş birliği etmesi de, bilhassa hanım meclislerinde uyulması gerekli etiket kaidelerinde, özellikle gençlik çevrelerinde, bir çözülme meydana getirmiştir. Bu çevrelerde, yukarıda açıkladığımız huzursuzluklar ve başka psikolojik ve sosyal tesirler karşısında, toplum düzenini kökünden sarsan, bütün geleneksel değerleri hiçe sayan ölçüsüz bir hürriyet eğilimi baş göstermiş, bunun tehlikeli aşırı tezahürleri, birbirinden ayrı davranışları bulunan, fakat hepsi yeni bir hayat felsefesi arama çabasında birleşen, eski değer hükümlerine meydan okuyan deri ceketliler, beatnik'ler, hippy'ler gibi gruplaşmalarda görülmüştür. Halbuki G., esas itibariyle, bir toplumun insan münasebetlerinde davranış birliğini meydana getiren, çoğu geleneklerden doğmuş kaideler olup ilkel topluluklarda dahi var olagelmiştir. G., sadece yüksek bir zümrenin harcı olan bir zarafet sayılamaz. Bu, kendimize ve benzerlerimize karşı duyduğumuz saygının bir ifadesi, aynı zamanda da bize çevremizi yadırgatmayan, kendi yurdumuzda, kendi insanlarımız arasında bulunmaktan gelen rahatlığı ve güveni sağlayan bir disiplindir.

Otomobil, uçak, caz, televizyon, atom ve nihayet uzay çağında elbette ki saraylar, landolar ve uşaklar devrinin hayatı olmayacak, yaşama şartlarının başkalaşması G. kurallarında da değişiklikleri gerektirecektir. Hele sosyal sınıfların birbirine karıştığı bir dünyada, hiç değilse günlük yaşayışımız içinde, G. nün klasik kesinlikleriyle uygulanmasına lüzum ve imkân kalmayacaktır. Fakat temel prensipler her devir için geçerlidir ve eğer hayvanlaşmak istemiyorsak öyle kalmak gerekir. Oturup kalkmamızda, aile içi ve dışı münasebetlerimizde uyulmasını beklediğimiz birtakım usuller vardır ki G. lü insanla G. süzü bunlara göre ayırt ederiz. G. lü kimsenin her toplulukta ilgi, sevgi ve saygı görmesine karşılık, G. süz kötü karşılanır, küçümsenir, mevki ve serveti ne olursa olsun dudaklarda gizli gülümsemeler uyandırır ve bu eksikliği, yani G. süzlüğü, kendisine şu veya bu şekilde hissettirilir.

G. yü töreler düzenlediği için, bâzı G. kuralları bir ülkenin her tarafında aynı şekilde geçerli değildir. Bunu bilerek mahallî âdetlere göre davranmak yine G. lülüğün bir icabıdır. Yurdumuzda, bilhassa kadın - erkek münasebetlerinde, çevre özelliklerini göz önünde tutmalıdır.

G. âile ocağında başlar. Ancak ailemiz içinde bu kurallara kendimizi alıştırırsak, bir toplulukta onları rahatlıkla uygulayabiliriz.

Dinimizin de emrettiği büyüğe saygı, küçüğe şefkat prensipi âile G. sünün temelidir. Geleneksel Türk terbiyesi, çocukların ve gençlerin aile büyüklerine, ana - babalarına karşı saygılı davranmalarını, onları rahatsız edecek hareketlerden sakınmalarını, odada onlara daima en iyi yerleri ikram etmelerini, konuşmalarına ulu orta karışmamalarını, her fırsatta güler yüzle hizmetlerine koşmalarını, sorularına nezaketle karşılık vermelerini, onlara hitap ederken argo sözler kullanmamalarını gerektirir. Kardeşler arası münasebetlerde de yaş farkının gözetilmesi Türk G. süne uygun düşer. Halk arasında yabancılara dahi, yaşına göre, abla, teyze veya ağabey, amca diye hitap edildiği dikkate alınırsa, büyüğe saygının geleneklerimize dayandığı anlaşılır. Sinemaların ve yabancılarla temasların da tesiri ile, yabancı milletlere âit birtakım âdetlerin özellikle büyük şehirlerimizde yaygınlaşarak öz törelerimizin yerini alması, hızla önüne geçilmesi gereken bir durumdur. Batılılaşma içinde milliyetçilik, her şeyden önce törelerin korunmasiyle mümkün olur; G. kuralları ise töreler arasında yer alır.

G., ev halkından kimsenin ötekine ait eşyayı izinsiz kullanmamasını, mektubunu açmamasını, dolabını, çekmesini karıştırmamasını, çocukların ana - babalarının odasına kapıyı vurmadan girmemesini öğretir; bunların benimsetilmesinde büyüklerin küçüklere örnek olmasını tavsiye eder. Okunan, çalışılan bir odada yüksek sesle konuşmak, gürültü etmek, radyo çalmak da doğru değildir. Umumiyetle, müzik âletlerinin komşuları rahatsız etmeyecek şekilde kullanılması G. icabıdır.

G. kurallarına en fazla dikkat edilecek yer sofradır. Anne sofraya çağırdığı zaman herkes çabuk gelmeli, hele küçükler büyükleri, önemli bir mazeretleri olmadıkça bek-

letmemelidir. Aile reisi, herkes yemeğini bitirdikten sonra, «Afiyet olsun» dileğiyle sofradan kalkar; aile üyeleri de aynı sözleri söyleyerek onu takip ederler. Bir mazeret sebebiyle daha önce sofradan ayrılmak isteyen kimse aile büyüğünden izin ister. Sofrada daima neşeli konular ele alınmalı, çirkin, iğrenç veya üzücü şeylerden bahsedilmemelidir. Ağız dolu iken konuşmak, başını çevirip eliyle ağzını örtmeden aksırıp öksürmek, çok yüksek sesle gülmek, ağzını şapırdatmak veya gürültülü su içmek, tabağın üzerine fazla eğilmek, çatal - bıçağı hızla tabağa vurmak, G. lü bir insanın sakınacağı hareketlerdir. Çatal, bıçak ve kaşığın nasıl tutulacağını, nasıl ağıza götürüleceğini, anne - baba çocuklara küçük yaşlardan itibaren öğretir.

Medenî insan için, sokakta yürümenin, konuşmanın, davranmanın âdâbı vardır. Sokak, herkesin dolaştığı umumî bir yer olduğuna göre, başkalarının haklarına saygılı olmak gerekir. Kaldırımlarda daima sağdan yürüyerek karşıdan gelenlerin soldan geçmesine imkân bırakmalı, grup halinde yan yana veya kol kola yürüyerek geçişi zorlaştırmamalı, hep bir tempoda yürümeli ve arkadan gelenleri engellememeli, yüksek sesle ve geniş el hareketleriyle konuşmamalı, etrafın duyacağı şekilde kaba şakalar yapmamalı, müstehcen sözler sarf etmemeli, başkalarını, hele hanımları rahatsız edecek kadar ısrarla süzmemelidir. Yerlere sümkürüp tükürmek ise medenî bir insana yakışmayacak iğrenç ve çirkin bir davranıştır. Taşıtlara binerken sırayı gözetmek, hanımlara, yaşlılara ve hastalara öncelik tanımak, itişip kakışmamak, elindeki sigara ile başkasının üstünü yakmamak, kirli, yağlı, boyalı veya fena kokan meslek kıyafetleriyle umumî taşıtlara binmemek ve umumiyetle kalabalık içine girmemek, bilhassa dikkat edilecek G. kurallarıdır. Başkalarının üstünü kirletmeğe, midesini bulandırmağa hakkımız yoktur. Boyacılık, tamircilik, kasaplık ve benzeri mesleklerde çalışanların temiz sokak kıyafetleri olması gerekir. Taşıtlardan inerken gençlerin yaşlılara yardım etmesi, taşıt içinde gerekirse onlara yerini vermesi hem insanlık hem de G. icabıdır.

Bir tiyatro, sinema veya konser salonunda da yüksek sesle konuşmak, ayağını ön sıraya dayamak, yerli yersiz ve lüzumundan fazla alkış tutmak, yuhalamak veya ıslık çalmak, arkadakinin görmesini engelleyecek şekilde sağa sola eğilmek, gürültülü bir şekilde burnunu veya gırtlağını temizlemek, G. lü bir insanın sakınacağı davranışlardır.

Selâmlamada da bazı umumî G. kaideleri vardır: Yüksek mevkide bulunan bir kimse veya pek samimî olmadığımız bir hanımla karşılaştığımız zaman, önce bunların bize bir b kış veya gülümseyişle ilgi göstermesini beklemeli, ancak ondan sonra kendilerini selâmlamalıdır. Bir erkek yanında giden bir hanımın selâmlanmasında da aynı kaideye uyulmak gerekir. Bir erkek, yanında yürüyen bir hanımı selâmlayan tanımadığı bir erkeğin selâmına nezaketle mukabele edecektir. Büyük bir şahsiyetin veya bir hanımın selâmlanmasında, şapka - varsa - çıkarıldıktan başka, gövdenin de hafifçe öne doğru eğilmesi yerinde olur.

Sokakta, yaşlı veya yüksek mevkili bir kimsenin veya bir hanımın daima solunda yürümek lâzımdır. Bir binaya girerken veya merdivenden çıkarken erkek önden giderek hanıma yol gösterir. Merdiven inerken ise erkek arkadan gelir. Taşıtlara binip inişlerde de G. kuralları hanımlara ve büyüklere yardım ve saygı prensipine göre ayarlanmıştır.

Tanıştırmalarda genel prensip, önce yaşça veya mevkice küçük olanın, bir hanımla bir erkeğin tanıştırılmasında ise önce erkeğin adının ve sıfatının söylenmesidir. Eğer bir genç kız yaşlı bir erkeğe veya hanıma tanıtılacaksa, önce genç kızın adı söylenir. Kendisine bir erkek tanıtılan hanım, ayağa kalkmadan, elinde eldiven varsa çıkarmadan el sıkar. Erkeğin erkeğe veya hanıma tanıtılmasında ise erkek ayağa kalkacak ve varsa eldivenini çıkaracaktır.

Bir toplantıda, zeki bir ev sahibesi konuşmaları, hissettirmeden idare eder: böylece herkesin ilgisini çekecek konuların açılmasını, bu arada herkese söz düşmesini sağlar; ihtilâflı tartışmaları, oradakilerden birinin veya üçüncü bir şahsın şerefi ve haysiyeti etrafında gelişmek istidadı gösteren dedikoduları, alayları nâzik ve ustaca müdahalelerle önler. Konuşanlar, başkalarına da söz sırası bırakmak için ölçülü konuşmalı, fazla bilgiçlik taslayarak gülünç olmamağa veya başkalarını mahcup etmemeğe dikkat etmelidir. Önemli bir şahsiyetin veya bir hanımın yanında uzunca kalarak onu sıkmak ve meclisi onun sohbetinden mahrum etmek de doğru değildir.

Ziyaretler, büyük bir samimiyet bulunmadıkça, habersiz ve olur olmaz saatlerde yapılmamalıdır. Telefonu bulunan kimselere önceden, gerekirse bir iki gün öncesinden, bildirilerek izin istenmeli; telefonu olmayanlar ise, herhangi bir yoldan haber verilmesi mümkün değilse, en uygun gün ve saat kollanarak ziyaret edilmelidir. Bu gibi hallerde en uygun ziyaret zamanı, pazar günleri ve saat 11 ile 13 arasıdır.

G. kurallarının uygulanmasında, umumiyetle, durumların özelliği, samimiyet dereceleri, bilhassa mahallî şartlar dikkate alınmakla beraber, zekâ ve sağduyu büyük rol oynar. Bir çevrede çok ince ve kibar sayılacak bir hareketin başka bir çevrede gülünç görülebileceği, hattâ tepki uyandırabileceği unutulmamalıdır.

G. kurallarını bütün ayrıntılariyle inceleyen G. kitapları yazılmıştır.

GÖRGÜCÜLÜK (eski ter. İhtibariye; Fr. Empirisme, bizde Ampirizm terimi de yaygın olarak kullanılmaktadır): 1. Sadece tecrübeye dayandığı kabul edilen metot. 2. Fikirlerin, bütünü ile, tecrübenin mahsulü olduğunu iddia eden felsefe doktrini.

Tıp: İstanköy (Kōs) lü Philinos, İskenderiyeli Serapion (M. Ö. aş. yu. 200) ve ardılları gibi eski G. ü temsil eden hekimler, sanatlarını uygulamada tabiatın gözlenmesine ve analojilere göre hareket ederler ve her türlü yorumlayıcı doktrini reddederlerdi. G., Romalı hekim Galenus (II. yüzyıl) zamanında ortadan kalkmışsa da, prensipleri, pozitif bilginin tek dayanağı olarak devam etmiştir. Gözlem ve analoji (olayların karşılaştırılması) sayesindedir ki hekimlik ilerlemesini engelleyen metafizikten yavaş yavaş kurtulmuştur. Bugün dahi gerçek anlamındaki G., hekimliğin yararlandığı hemen bütün keşiflerin ilk unsurlarını sağlamaktadır. Bununla beraber, bu keşiflerde tesadüfün az çok payı olmuşsa da, elde edilen en önemli ilerleme şudur ki, vaktiyle G. ün, olayları sadece müşahede ve kaydetmekle yetinmesine, bunların mekanizmasını ve aralarındaki münasebetleri araştırıp bulmağa çalışmasına karşılık, şimdi biz, bu olayları objektif metotlarla kontrol altına alabilmekte ve deneyleme yolu ile bunların meydana gelmesini sağlayabilmekteyiz.

Felsefe: G., klasik ve inneist (bk. İNNEİZM) rasyonalizmin karşıtıdır. Bu iki tez arasındaki tartışmalar bütün felsefe tarihi boyunca sürüp gitmiştir. Bazı filozoflar bu tezleri bağdaştırmaya çalışmışlardır. Eflatun'a göre, ilmin ilkeleri ruhta doğuştan mevcuttur; Aristo'ya göre, bunlar tecrübe

ile aklın birleştirilmesinden doğar; Epikuros'çular ise mutlak bir G. ü kabul ederler. XVII. yüzyılda Descartes'ın «doğuştan mevcut fikirler» (les idées innées) doktrinine karşı Locke, iç ve dış dünyaya ait bütün bilgilerimizin tecrübelerimizden geldiği tezini savunur. Leibniz'e göre ise ilkeler, küçük algılar (petites perceptions), yani şuurdışı veya bilkuvve (gizli) yargılar halinde ruhta doğuştan mevcuttur, ancak, bunları tam algılar (aperceptions) haline, yani seçik olarak idrak edilip şuurlu olarak uygulanır hale getirmek için tecrübe şarttır. G., David Hume'un ve Stuart Mill'in felsefelerinde çağrışımcılık (eski ter. teşarükiye; Fr. associationnisme) şekline dönüşür. Bu filozoflara göre, kişinin tecrübelerinden doğan çağrışımlar, bizim ilkeler kavramımızı ve bunların gerekliliğine ve evrenselliğine olan inancımızı izaha kâfidir. Herbert Spencer, bu ilkelerin kişide doğuştan var olduğunu, fakat insan nesilleri boyunca tecrübelerin kümelenmesi sonucunda bunlardan doğan önüne geçilmez çağrışımların tesiri ile gitgide şekillendiğini kabul eder. Tekâmül (evrim) ve irsiyet (soyaçekim) faraziyeleri yolu ile Spencer, Kant ile Stuart Mill'i bağdaştırır; nasıl ki Leibniz de Descartes ile Locke'u bağdaştırmıştı.

Mantıkî G. (empirisme logique), Viyana Okulu doktrini adı ile de anılan yeni bir doktrin olup, aslındaki şekliyle, kazanılan bilgiyi, olayların bir ifadesi ve bunların lüzumsuz tekrarlara dayanan usullere göre düzenlenmesi şeklinde göstermeğe çalışmıştı. Bu görüşleri, bilhassa açık bilgi doktrini (doctrine de la connaissance ouverte) çürütmüş ve araştırmanın ampirik ânı ile teorik ânı (yani tecrübenin nazariye haline gelmesi) arasındaki gelgit hareketlerine dikkati çekmiştir.

Bacon, Hobbes ve Locke tarafından temsil edilen bir maddeci (materyalist) G., bunun karşısında da Berkeley, Hume, Mach ve Avenarius un temsil ettikleri bir ülkücü (idealist) G. vardır.

GÖRİCE (Arnav. Korça veya Korçë), güneydoğu Arnavutluk'ta bir il ve il merkezi bir şehir. Ohrid ve Pers göllerinin güneyinde, verimli bir tektonik çöküntü alanı içinde bulunan G. nin denizden yüksekliği 835 m, il nüfusu 159 115 (1967), merkez nüfusu ise 53 563 (1967) tür. Alan ve nüfus yoğunluğu bakımından Arnavutluğun ikinci derecede bir ilidir. Şehirde kültür sarayı, devlet tiyatrosu, stadyum, müzeler, iki lise, cami, kilise ve kütüphaneler, cam, bira ve şeker fabrikaları, halı, kilim ve dokuma tezgâhları, sigara imalâthaneleri, çevresinde Osmanlı devrinden kalma kömür işletmeleri vardır.

Tarih: G., Osmanlı idaresinin son zamanlarında Manastır vilâyetine bağlı 18 000 nüfuslu bir sancak merkezi (sancak nüfusu 159 379) olup II. Bayezid devrinde Koca İmrahor İlyas Bey tarafından kurulmuştur. Bu zatın eski bir manastırı, bedeli karşılığında satın alarak yerine yaptırdığı bir cami, bir medrese, bir imaret ve bir tekkeden ibaret külliye, kasabanın çekirdeğini teşkil etmiştir. Adriya ile Ege denizleri arasındaki mevkii, ticaretinin gelişmesini sağlamış, kasaba gittikçe önem kazanmıştır. Yüzyılımız başlarında bir lisesi (idadi), iki ilk okulu, Arnavutça eğitim yapan biri kız biri erkekler için iki okulu (kuruluşu 1887), Rumlara mahsus üç okulu, Ulahça (Rumence) okutan bir okulu, iki camii, dört kilisesi, bir un fabrikası, otuz dört fırını, bir saat kulesi, dokuma tezgâhları, hanları ve hamamları bulunan G. nin ahalisi tamamiyle Arnavut olup bunların üçte biri Müslümandı. Balkan Harbi sırasında (1912) Arnavutluğun istiklâl kazanması ile kaybedilen G. de I. Dünya Harbinde Fransız ordusu himayesinde küçük bir cumhuriyet idaresi kurulmuş, bu topraklar 1919'da Yunanistan'a, sonra Arnavutluğa katılmıştır. II. Dünya Harbinde ise İtalyanlar tarafından Yunanistan'a karşı ileri üs olarak kullanılmış, 1940 Kasımında bir süre Yunanlılarca işgal edilmiştir.

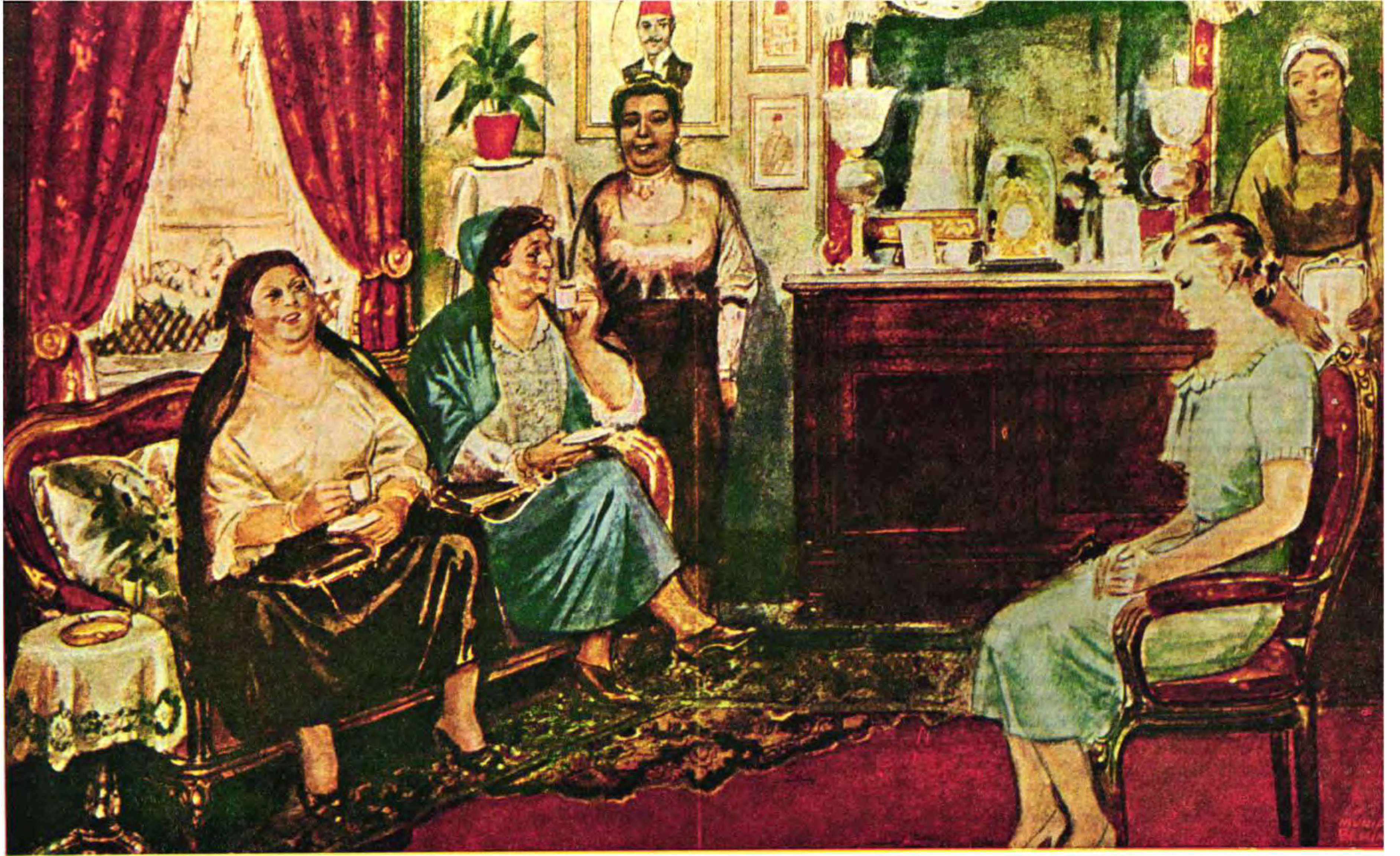

GÖRİCE: Modern bir mahalle ve İskender Bey Stadyumu

GÖRING, Hermann (Rosenheim, Bavyera 1893 - Nürnberg 1946), Alman Nazi idaresi politikacısı ve devlet adamı. I. Dünya Harbinde askerî pilot, 1919'da Danimarka havacılık idaresinde müşavir, 1920 - 1921'de İsveç hava yollarında pilot olarak çalışan G., 1922'de Alman Nasyonal Sosyalist İşçi Partisi (NSDAP) ne girmiş ve hücum kıtaları (SA) nın sevk ve idaresini üzerine almıştır. 9 Kasım 1923'te München'da Feldherrnhalle binası önünde ağır yaralanmış, bir süre İtalya'da ve İsveç'te yaşamış, 1927'de affedilerek Almanya'ya dönmüş, 1928'de milletvekili seçilmiş ve 1930'da Hitler'in özel temsilcisi olarak Berlin'de görev almıştır. Ağustos 1932'de Alman Parlamentosu başkanlığına seçilen G., 30 Ocak 1933'te Hitler hükûmetinin kuruluşunda önemli bir rol oynamıştır. Bundan sonra Prusya başbakanı, Prusya iç işleri bakanı, aynı zamanda devlet hava yolları bakanı, 1934'te de devlet orman ve avcılık dairesi başkanı olmuştur. Berlin Parlamento binası yangını (27 Şubat 1933) nda G. in aslî faillerden mi, yoksa bunu önceden bilenlerden mi olduğu meselesi tamamen aydınlatılmamıştır. Röhn isyanının bastırılması (30 Haziran 1934) ve Blomberg - Fritsch buhranı (Şubat 1938) sırasında vicdansızca dolaplar çevirmişse de, başka meselelerde, bilhassa Yahudi düşmanlığı konusunda nispeten ölçülü davranmıştır. Hava ulaşımının, hava kuvvetlerinin ve silâhlanma ekonomisinin geliştirilmesinde G. in önemli hizmetleri olmuştur. 1935'te yeni kurulan hava kuvvetlerinin başkomutanlığına (1936'da Orgeneral, 1938'de Mareşal) getirilen, 1936'da dört yıllık planı yürütmekle görevlendirilen G. e bu son vazifesinde olağanüstü idarî ve iktisadî yetkiler verilmiştir. Harbin başında devlet savunması ile ilgili bakanlar kurulu başkanlığına getirilen G., Hitler'e halef seçilmiş ve 1940 Fransa seferinden sonra mareşalliğe yükseltilmiş iken 23 Nisan 1945'te Hitler tarafından bütün vazifelerinden affedi-

H. GÖRING

GÖRÜCÜ: (Münif Fehim'in Hayat Mecmuası için yaptığı toblo).

lerek partiden çıkarılmıştır. G., Nürnberg Mahkemesince baş harp suçlusu olarak asılmak suretiyle idama mahkûm edilmiş, fakat infazdan önce zehir içerek intihar etmiştir.

G., önce İsveçli kontes Karin Fock (Stockholm 1888 - Stockholm 1934) ile evlenmişti. Onun ölümünden sonra sahne sanatçısı Emmy Sonnemann ile evlenmiştir.

GÖRKAU (Coğ.): bk. JIRKOV.

GÖRLITZ [*görlits*], Doğu Almanya'da, Dresden bölgesinde, Neisse nehri üzerinde, Bohemya masifi eteklerinde bir şehir. Nüfusu 96 100 dür. Makine, tekstil ve optik cihazlar sanayilerine sahiptir. XIV. yüzyıldan kalma bir şatonun harabeleri ile tanınmıştır. Şehrin Neisse'nin sağ

GÖRLITZ'den bir görünüş

kıyısında kalan kısmı bugün Polonya'ya ait olup Zgorzelec adiyle anılmaktadır.

GÖRME - İŞİTME YOLU İLE EĞİTİM (Fr. Éducation audio - visuelle), hareketsiz veya hareketli resimler, diyagramlar, haritalar, modeller veya bunların temsil ettiği nesnelerin asıllarını gösterip üzerlerinde açıklama yapma yolu ile uygulanan eğitim. İnsanların gözleriyle gördüklerini, yalnızca işitmek ve okumakla belleddiklerinden daha iyi öğrendikleri bir gerçektir. Bu metotta açıklamaların özel bir önemi vardır. Çünkü öğrenciler çoğu zaman, gözlerinin önüne serilen şeylerin en önemli bölümlerini fark etmeyebildikleri gibi anlamayabilirler de.

G. İ. Y. E. araçları dört bölüme ayrılabilir: *Tabiî araçlar*: Kimyevî maddeler, bitkiler, hayvanlar, her yerde bulunmayan büyük bitki veya hayvan türlerinin örnekleri, mekanik âletler; *resimler*: Sinema filimleri, fotograflar,

BİR KÖYDE GÖRME - İŞİTME YOLU İLE EĞİTİM

çizme resimler, stereograflar; *şemalar*: Haritalar, yer küreleri, minyatür modeller; *semboller*: Planlar, krokiler, grafikler ve diyagramlar.

Bu çeşit eğitimin en önemli araçlarından biri sinemadır. Okullarda sessiz filimler ilkin I. Dünya Harbi sıralarında, sesli filimler de 1920 yılında kullanılmaya başlamıştır. Eğitim uzmanlarının inanışına göre, gelecekte özellikle televizyonun gelişmesi sayesinde G. İ. Y. E. alanında büyük adımlar atılabilecektir.

GÖRRES, Joseph von (Koblenz 1776 - München 1848), Alman yazarı ve gazetecisi. Heidelberg Üniversitesinde profesörlük yapmış, Fransız İhtilâlini başlangıçta desteklemişse de, 1799'da Paris'te oturduktan sonra kanaatini değiştirmiştir. Alman Romantikleri (Arnim, Grimm Kardeşler) ile temas sağlaması onda millî duygular uyandırmış, Alman Kurtuluş Harplerinde «Rheinische Merkur» adlı gazetesinde, Napoléon'a karşı girişilen savaşı tesirli bir şekilde desteklemiştir (1814 - 1816). Fakat hürriyetçi bir anayasa ve Almanya'nın birleştirilmesi gibi isteklerle ortaya çıkınca, Prusya hükûmeti tarafından gazetesi kapatılmış, kendisi de Strassburg'a kaçmıştır. G., München Üniversitesinde tarih profesörlüğü sırasında (1827), bir Katolik partisi kurulması fikrini savunmuştur. Onun adını taşıyan Görres - Gesellschaft (G. Derneği) 1876 da kurulmuş olup 12 şubesi ile Roma, Madrid ve Kudüs'te birer enstitüsü bulunan Katolik eğilimli ilmî bir teşekküldür. Eserleri: *Teutschland und die Revolution* (Almanya ve İhtilâl) [1819]; *Mythengeschichte der asiatischen Welt* (Asya âleminin mitoloji tarihi) [2 cilt, 1810]; *Die Christliche Mystik* (Hıristiyan tasavvufu) [4 cilt, 1836 - 1842].

GÖRÜCÜLÜK, oğlunu, kardeşini, yakınlarından bir erkeği evlendirmek için kadınların kız görmeğe gitmesi. Eskiden, evlenme çağına erişen genç kızlarla delikanlıların birbirlerini görüp tanımalarına kaçgöç sebebiyle imkân yoktu. Esasen o devrin toy gençlerinin bilgi, görgü ve hayat tecrübesi de bu kadar önemli bir seçimi yapmağa yeterli değildi. Bu görevi, yaşlı başlı, görmüş geçirmiş hanımlar üzerine alırdı ve bunlara görücü denirdi. G. uzun ve yorgunluklu bir işti. Evlenecek erkeğin, müstakbel eşinin fizik yapısı hakkındaki arzulariyle bunun sahip olması gereken ev kadınlığı, sadakat, zekâ, zarafet ve hünerlilik gibi manevî değerleri bir genç kız üzerinde toplanmış halde bulabilmek için, görücü hanımların aylarca, hattâ bazan yıllarca semt semt, mahalle mahalle dolaşarak araştırması lâzım gelirdi. Aileyi gündelik yaşayışı içinde, tertipsiz ve hazırlıksız yakalamak için kız evine umumiyetle habersiz gidilirdi. Görücü hanımlardan biri kapıyı açana ne maksatla geldiklerini söyler, ziyaretçiler misafir odasına alınır ve sokak kıyafetlerini (yaşmaklarını, feracelerini, çarşaflarını) çıkarmadan otururlardı. Evin hanımı, ziyaretçileri dereden tepeden konuşmalarla oyalar, böylece küçük hanımın giyinip kuşanmasına, süslenmesine fırsat verilirdi. Bu arada bir hizmetçi misafirlerin karşısına bir iskemle koyup çekilir, sonra gümüş tepsi, zarflı fincanlar içinde kahve getirirdi. Evin kızı bu sırada odaya girerdi: Kahveyi vermek onun görevi idi. Çünkü kahve fincanını zarfın ayağından üç parmakla hafifçe tutarak zarif bir hareketle misafire sunmanın, görücülerin vereceği notta önemi vardı. Küçük hanımın odaya girmesiyle görücülerin: «Maşallah, hanım kızımız pek de güzelmiş! Allah nazardan saklasın!» gibi okşayıcı sözler söylemesi âdetti. Kahveyi ikram ettikten sonra evvelce hazırlanmış boş sandalyeye gayet edepli bir şekilde ilişen genç kız, görücüler tarafından in-

ceden inceye tetkik edilir, zemine uygun sözlerle utandırılır, güldürülür, böylece bütün halleri, davranışları, görgü durumu, fizik yapısı, psikolojik reaksiyonları incelenirdi. Bazı şaşırtıcı sorulara verdiği cevaplarla da zekâ derecesi ölçülürdü. Bu sebeple, kahve faslı mümkün olduğu kadar uzatılırdı. Hanım kız gülerken dişleri incelenir, öpme bahanesiyle ağzı koklanırdı. Kahveler içildikten sonra genç kız fincanları alır, kapıda tepsi ile bekleyen hizmetçiye verir, kendisi de odadan çıkardı.

Umumiyetle bu ilk ziyarette kız istenmezdi. Çünkü görücü hanımlar başka kızlar da görecek ve bunlar arasından en uygununu seçecektir. Bir yandan da kız hakkında mahallesinden ve tanıdıklarından soruşturma yapılacaktır. Çok titiz görücüler arasında, kızın hamam gününü öğrenerek onun vücut güzelliği hakkında bilgi edinmek için aynı hamama gidenlere bile rastlanırdı. Bu ilk ziyarette kız anası müstakbel damadın kimliği, işi gücü ve kazancı hakkında birkaç sual sorar, iki taraf da: «İnşallah! Kısmetse olur» gibi yuvarlak sözlerle birbirlerinden ayrılırdı.

Soruşturmalar iyi sonuç verdiği ve görülen kızlardan biri üzerinde karara varıldığı takdirde, görücü hanımlar kız evine ikinci bir ziyarette bulunurlar ve «Allahın emri ile» hanım kızı oğullarına isterlerdi. Kız anası, damadı ne kadar uygun bulsa yine de kesin cevap vermez: «Babasına danışalım. Allah yazdı ise olur» gibi sözlerle görücüleri selâmetlerdi. Bundan sonra kız tarafının damat hakkında soruşturmaları başlar, müspet sonuç alınırsa, oğlan evine olumlu cevap gönderilirdi. Bu arada damadın kız evinin önünden geçerek kafes arkasında bekleyen küçük hanıma görünmesi sağlanabilirse de, erkeğin düğünden önce kızı görmesine pek izin verilmezdi. Öte yandan, tahkikat sırasında bazı düşmanların işi bozmak için her iki aile hakkında kötü bilgiler verebileceği göz önünde tutularak soruşturmalar daima çok taraflı olur, her söylenene inanılmazdı.

Durum bu safhaya gelince artık görücülerin vazifesi biter ve iş erkeklere kalırdı. Olumlu cevabı alan oğlan babası kız babası ile buluşur, damadın iç güvey olarak kız evine mi geleceği, yoksa kızın dışarı mı, yani oğlanın evine mi gideceği kararlaştırılır, söz kesilir ve nikâh şartları konuşulurdu. Bu şartlar arasında en önemlileri, mehr - i muaccel, yani oğlan tarafının nikâh sırasında kız tarafına vereceği ağırlık ile mehr - i müeccel, yani boşama veya erkeğin ölümü halinde kadına ödenecek tazminat miktarlarıdır. Her iki ailenin şerefine uygun olması gereken bu ödenekler, nikâhı kıyacak imam efendinin şeriat mahkemesine tescil ettireceği nikâh kâğıdına işlenirdi.

Köylerde, küçük kasabalarda herkes birbirini tanıdığı için G. geleneği uygulanmazdı. Bu, daha ziyade büyük şehirlerde yerleşmiş bir âdetti.

I. Dünya Harbi sırasında kadınların, bilhassa genç kızların çalışma hayatına girmeleri ve kaçgöçün kalkması ile G. âdeti de yavaş yavaş tavsamağa başlamış. Cumhuriyetten sonra ise bu gelenek büsbütün tarihe karışmıştır.

GÖRÜKLE, Bursa ilinin merkez ilçesine bağlı bir bucak. 13 köyü ile birlikte bucak nüfusu 12 134 (1965) tür. Bucak merkezinin nüfusu 2 039, denizden yüksekliği 80 m dir. Bucağa bağlı ve Ulubat Gölüne yakın bir yerdeki Akçalar Köyünün nüfusu 2 144, Gölyazı (eski adı: Abulyont) Köyünün nüfusu 1 330'dur. Bucak arazisi Bursa ile Karacabey arasında, tepelik, çok yeri ekilmiş ve dikilmiş bir alandadır. Bursa - Bandırma karayolu buradan geçer.

GÖRÜLDÜĞÜNDE (Tic.): bk. SENET.

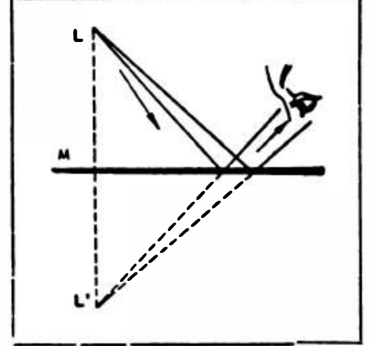
GÖRÜM (Fr. Vision) [Biyol.]: bk. GÖZ.

GÖRÜNEN GÖRÜNTÜ (Fr. Image virtuelle) [Fiz.]: bk. GÖRÜNTÜ.

GÖRÜNEN ODAK (Fr. Foyer virtuel) [Fiz.]: bk. ODAK.

GÖRÜNTÜ (Psik.): bk. HAYÂL.

GÖRÜNTÜ (Fr. Image), ayna, mercek ve optik aletler tarafından hasıl edilen bir cismin resmi. İki türlü G. vardır: 1. *Gerçek görüntü*, 2. *Zahirî görüntü*. Bir ekran (perde) üzerine alınabilen bir G. gerçek bir G. dür. Gerçek G. ler, asıl ışınların kesiştikleri noktalarda teşekkül eder. Gözle görülebilen, fakat bir perde üzerine alınamayan sanal bir G. bir zahirî G. dür. Zahirî G. ler, asıl ışınların uzantılarının kesiştikleri noktalarda teşekkül eder.

GÖRÜNTÜ: L. Aydınlık noktadaki G.; M. Ayna düzeyi; L'. Zahirî G.

Göz önüne alınan cisme göre *doğru görüntü*, *ters görüntü*, *büyük* ve *küçük görüntü* ler olur. Cisme göre ters olmayan G. lere doğru G. ler adı verilir. Düzlem aynalar doğru ve zahirî G. ler verir. Cisme göre ters olan, yani tepesi yukarıda olan bir cismin tepesi aşağıda olan G. sü, ters G. dür. Bir çukur ayna ve bir yakınsak mercek, odakları ile sonsuz uzak arasındaki cisimlerin ters G. lerini verir.

GÖRÜNÜRLÜK (eski ter. Rüyet, Fr. Visibilité), belirtici karakteristikleri olan bir cismin çıplak gözle görülüp teşhis edilebileceği veya gece rasatları durumunda, genel aydınlanma gün ışığı seviyesine çıkarılmış olsaydı, aynı cismin görülüp tanınabileceği en uzak yatay mesafe.

Son zamanlarda radyo ve radar tekniğinde kaydedilen gelişmeler, pilot mahallinde oturan bir pilotun pencereden dışarıya bakmaksızın uçmasını imkân dahiline sokmuşsa da, görüş mesafesi gerek askerî gerek sivil uçuş faaliyetlerinde önemini muhafaza eden bir unsur olarak durmaktadır. Uçuş halinde olan pilot, nirengi noktalarını, hedefleri, manialarıve radyo sinyal istasyonlarını gerek yerden gerek havadan ne kadar mesafeden görebileceğini bilmek zorundadır. Bu cisimlerin görülebilmeleri, atmosferin durumuna bağlı olduğu kadar cismin büyüklüğüne, biçimine, rengine, aydınlanma durumuna ve cismin arkasındaki fon'a bağlıdır. Bütün bu şartların bilinip tayin edildiği kabul edilse dahi, atmosfer arz yüzeyinden yukarılara doğru süratle değişen özelliği ile görüş mesafesini ciddî halini muhafaza eden bir unsur olarak bırakmakta devam eder.

Görünürlük: 1. Yüksek seyiyedeki ufuk 2. Yerdeki ufuk

Gündüzleri gökyüzünün ufukla kesiştiği fon'da görülen siyah veya siyaha yakın durumdaki cisimlerden G. tayin edilir. Değişik tipte ışık ve cisimlerin değişik mesafelerde bulunuşları

sebebiyle geceleri G. tayini çok daha zordur. Bu sebeple, önceden tayin edilmiş ışıklara dayanarak atmosferin şeffaflık durumu tayin edilir ve şeffaflığın gün ışığına tekabül eden değerlerinden istifade ile gece G. ü ölçülür.

Görünürlük çeşitleri: *Pist görünürlüğü*: Pilotları rehberlik bakımından temin edilen cisim veya ışıkların pistte rasat edilmesine pist G. ölçümleri, bu usulle tayin edilen G. mesafesine de pist G. ü denir. Pist G. ü ölçümü, pist başından aş. yu. 300 m içeriden yapılır. Geceleri pist G. ü pistin her iki tarafına 60 m, pist ortasında 15 - 30 m aralıkla konulan muhtelif şiddetlere sahip lâmbaların ışı şiddetinden istifade ile yapılır.

Meyil görünürlüğü: Yaklaşma ve inişte, pilotun, süzülme meylinden uçuş pisti başlangıç noktasını (threshold) ve yaklaşma ışıklarını veya pist başı lâmbalarını (apprach lights) görebildiği uzaklığa meyil G. ü (slant visibility) denir. Meyil G. ü yalnız uçuş halinde olan pilot tarafından yapılır.

Dikine görünürlük: Dikine G., karartıcı bir ortamda (sis, toz fırtınası, kum fırtınası v. b.) yatay G. olmadığı zamanlarda gökyüzüne doğru görülebilen en uzak mesafedir. Dikine G. ü tesbit etmek için meteoroloji istasyonlarında 10 gr lık balonlardan istifade edilir. Hidrojen gazı ile şişirilen balonlar uçurularak karartıcı ortama giriş zamanları kronometre ile tesbit edilir. Bırakılışla ortama giriş arasında geçen zamana takabül eden yükseklikler ilgili tablolardan bulunur ve böylece dikine G. tespit edilmiş olur.

Uçuşta görünürlük: Uçaktan uçağa yapılan G. ölçümüne uçuşta G. denir. Uçuşta G., uzaktaki uçağın büyüklüğü, rengi, aydınlığı, uçak gerisindeki fon ve uçağın süratine bağlıdır. G. ölçümü yapan rasatçı bakımından, rasatçının görüş hattının Ay'a veya Güneş'e göre durumuna ve pilot mahallindeki camların geçirgenlik durumuna bağlıdır. Atmosferin geçirgenliği, bulut varlığı veya bulut yokluğuna tâbidir. Bulut ve yağış dahilinde G. çok düşük olur.

Daha yükseklerde, meselâ atmosferde bulut ender görülür. Toz ve duman hemen hemen hiç yoktur. Böyle olmasına rağmen, yükseklik arttıkça güneş parlaklığının gittikçe artması ve gökyüzü parlaklığının gittikçe artması ve gökyüzü parlaklığının azalması şiddetli göz kamaşmasına sebep olduğundan, yükseklerde cisimlerin birbirlerini kolaylıkla görebilecekleri söylenemez.

Görünürlüğü daraltan faktörler: G. ü daraltan faktörler sis, bulut, yağış, denizden rüzgârla savrulan serpintiler, duman, toz ve kumdur.

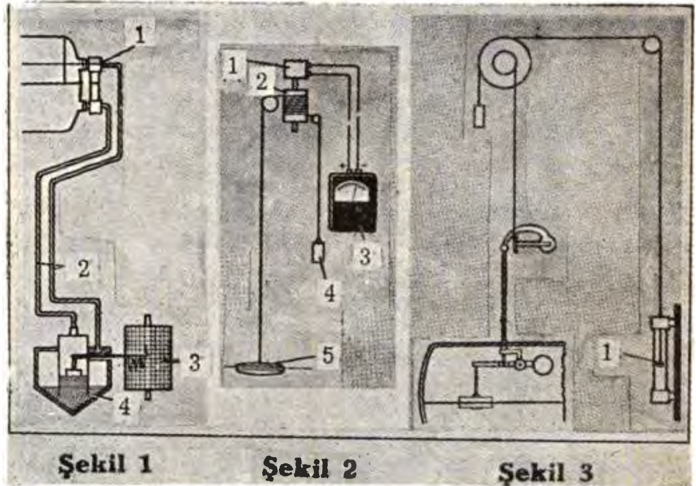
GÖRZ (Coğ.): bk. GORIZIA.

GÖSTERGE veya GÖSTERİCİ veya BELİRTEÇ (Fr. Indicateur < Lat. *indicare* = işaret ederek göstermek): 1. **Çekirdek fiziği**'nde «radyoaktif belirteç» (Fr. indicateur - radioactif veya radio - indicateur) tabiî bir kimya elementinin radyoaktif izotopu olup o elemente karıştırıldığı zaman geçirdiği dönüşümler sırasında, aktifliği sayesinde onun varlığını belirtir. Çekirdek fiziğinde, partikülleri ivmeye yarayan özel makineler (akseleratörler) ve bilhassa atom pili sayesinde, bütün kimya elementlerinin ve meselâ hidrojenin, karbonun, fosforun, iyodun, demirin, sodyumun v. b. nın radyoaktif izotopları sunî olarak üretilebilmektedir. Bu izotopların fiziksel ve kimyasal özgülükleri aşağı yukarı normal atomlarınkinin aynıdır. Böylece, izotoplar normal atomlara en küçük bir miktarda bile katıldıkları zaman onlarla sabit oranlı karışımlar halinde kalırlar. Bu izotoplar Geiger sayacı veya fotograf camı yardımiyle eser halindeyken bile tespit edilebilirler ve böylece birlikte bulundukları kimya elementinin niteliğini belli ederler. Bu metottan yararlanılarak yüksek kesinlik derecesinde kimyevî analizler yapılabilmektedir.

Sanayi alanında da uygulamaları olan bu radyoaktif belirteçler, dökme demir ve çelikteki karbon, fosfor ve kükürdün dağılışını ve bu maddelerin cüruf ile dışarıya atılışını incelemeye, filimlerin kalınlığını, metallerin sürtünme sonucu aşınmalarını, aynaların sırlanmasını ve kaynakların durumunu kontrol etmeye yararlar. Fakat bilhassa biyoloji alanındaki uygulamaları önemli olan radyoaktif belirteçler sayesinde, hayat için varlıkları zarurî olan çeşitli elementlerin veya bileşiklerin metabolizması, bunların asimilasyonu, yani özümlenmesi, dokulara dağılışı ve başka maddelere dönüşüp dışarıya atılmaları şekilleri incelenebilmektedir. Nihayet tedavide de, bazı canlı hücrelerin özel bir kimya elementine karşı olan kimyevî afinite (ilgi) sinden yararlanılmaktadır. Meselâ tiroit bezi iyot depo eder, kalsiyum da bilhassa kemik dokusunda tutunur. Böylece, belirli bir organa yöneltilen ölçülü dozda radyoaktif bir elementle, çevredeki dokulara zarar vermeksizin kanserli hücreler tahrip edilebilmektedir.

2. **Kimya**'da «renkli gösterge», içinde bulunduğu ortamın az çok asit veya bazik olmasına göre rengini ve yapısını değiştiren organik maddedir. Bu madde genel anlamda bir G. olmakla beraber kimyada **ayıraç** (eski ter. mîyar; Fr. réactif) adını alır. Sulu çözeltisi bazlara değince mavi renk ve asitlere değince kırmızı renk alan turnusol eskiden beri bilinir; yine sulu çözeltisi bazik ortamda sarı ve asit ortamda pembe olan helyantin (Fr. hélianthine) maddesi ile bazik ortamda eflatunsu kırmızı ve asit ortamda renksiz olan fenolftalein de bu türden maddelerdir. Bu renkli G. lerın başka birçoğu vardır.

Bir renkli G. nin rengi çözeltisinin pH değerine bağlıdır (pH, bir litre çözeltinin atom gram hesabiyle hidrojen

KAZAN SEVİYESİ GÖSTERGELERİ: Şekil 1. Diferansiyel basınçlı: 1. Tespit seviyesi, 2. Borular, 3. Reseptör, 4. Civa; Şekil 2. Elektrik: 1. Reosta, 2. İndirgen çıkrık, 3. Galvanometre ve pil, 4. Muvazene ağırlığı, 5. Flotör; Şekil 3. Işıklı seviye G. si: 1. Işık G. si

konsantrasyonunun negatif logaritmasının sembolüdür) ve renk dönüşmesi veya dönmesi G. nin karakteristiği olan 1 ilâ 2 pH ünitelik bir alanda meydana gelir. Bu karakteristik alanlar meselâ helyantin için 3 - 4,5, turnusol için 6 - 8, ftalein için 8 - 10'dur. Genel olarak bir renkli G. nin yapısı, zayıf bir asidin veya organik zayıf bir bazın yapısıdır. HIn sembolü ile göstereceğimiz bir kloridrik asidin durumunu ele alalım: Bu asidin ayrışma dengesi $H \rightleftarrows H^+ \ In^-$ şeklindedir ve bu denge H^+ iyonları bakımından konsantrasyona göre, yani ortamın asitlik derecesine göre değişir. Bununla beraber, kütle etkisi kanunu gereğince elde daima $\frac{[H^+][In^-]}{HIn} = k$ eşitliği vardır (bu eşitlikte köşeli parantezler konsantrasyonları gösterir). Dolayısiyle de $\frac{[In^-]}{HIn} = \frac{k}{[H^+]}$ olur. In^- iyonu ile HIn molekülünün ayrı ayrı renklerde olduklarını farz edelim. Tam bir renk değişmesinin $\frac{[In^-]}{[HIn]}$ oranının $\frac{1}{10}$ dan 10'a geçmesiyle oluşacağı kabul edilebilir ki bu da $[H^+]$ nin 10^2 ile bölünmesiyle, yani pH nin iki ünite artmasiyle gerçekleşir. $[In^-] = [HIn]$ şartını yerine getiren pH, G. nin pK ile gösterilen karakteristiğini tanımlar.

Mûtat pH leri kasayan bir sıra renkli G. vardır. Bu G. ler asido - alkalimetride ve kolorimetri usulü ile çözeltilerin pH sini tespit etmede kullanılır.

3. **Termodinamik:** A) *Dinamometrik gösterge*: İşleyen bir makinenin silindiri içindeki bir akışkanın geliştirdiği gücü ölçmeye yarayan aygıt. Watt G. si, herhangi türden silindirli bir motorda buharın veya gazların geliştirdiği gücü, akışkanın o andaki basıncını ve pistonun o basınçtaki durumunu kaydetme yolu ile gösterir. B) *Kazan seviyesi göstergesi*, herhangi bir anda kazandaki suyun seviyesini gösterir. Bunlar iki türlüdür: Cam borulu G. ler ve şamandıralı G. ler. Cam borulu olanları birleşik kaplar ilkesine göre çalışır ve su seviyesinin doğrudan görülmesini sağlar. Bütün buhar üreteçlerinde bulundurulması zarurî olan bu aygıt, kırılma halinde cam parçalarının zararsız kalması için bir mahfaza ile çevrili bulunur. Şamandıralı G. ler, şamandıranın sıvı içindeki seviyesini dışarıdaki bir elektrik ampulünü yakarak belirten mekanik, elektrik veya magnetik usullerden yararlanırlar.

GÖSTERİ: 1. bir topluluk önünde gösterilen hünerli hareketler, oyunlar. 2. (Eski ter. Tezahürat) bir kimsenin veya bir topluluğun kendi duygularını gösteren söz veya hareketi.

GÖSTERİ YÜRÜYÜŞÜ, belirli bir konu üzerine toplumun veya ilgililerin dikkatini çekmek üzere yapılan yürüyüş. 9 Temmuz 1961'de kabul edilen 334 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 28. maddesine göre, herkes önceden izin almaksızın silâhsız ve saldırısız toplantı veya G. Y. yapma hakkına sahiptir. Ancak, bu hak kamu düzeninin korunması için kanunla düzenlenir.

G. Y., 10 Şubat 1963'te kabul edilen ve 27 Haziran 1956 tarih ve 6761 sayılı Toplantılar ve G. Y. hakkındaki Kanun'u yürürlükten kaldıran Toplantı ve G. Y. hakkındaki Kanun ile etraflı hükümlere bağlanmış bulunmaktadır. Buna göre G. Y. ne güneş doğmadan başlanamaz ve güneş batınca son verilmesi gerekir (3. madde). G. Y. yapılabilecek meydan ve açık yerler vali ve kaymakamlarca kararlaştırılarak mutat vasıtalarla ilân edilir (4. madde). Genel yollar üzerinde yapılacak G. Y., en az 48 saat önceden yerin en büyük mülkî âmirliğine verilecek ve tertip komitesinden en az üç kişinin imzasını taşıyan bir beyanname ile ilgililere bildirilir (7 ve 11. maddeler). Ayrıca G. Y. ne geçmek için seçilecek toplanma yeri ile takip olunacak yol ve dağılma yerinin bu beyannamede belirtilmesi gerekir (11. madde). Belirtilmiş olan bu kayıtlara uymaksızın yapılan G. Y. ile, ateşli silâh veya patlayıcı maddeler veya her türlü kesici, delici veya taş, sopa, demir ve lastik çubuklar gibi bereleyici araçlar veya yakıcı, aşındırıcı, yaralayıcı eczalar veya diğer her türlü zehirler veya her türlü sis, gaz maddelerini hâmil olarak yapılan G. Y., genel yollar ile parklarda, mabetlerde, kamu hizmeti görülen bina ve bunların eklentileri ile Türkiye Büyük Millet Meclisinin bir kilometre uzaklığı içinde gürültü ile veya kamunun huzur ve istirahatini ihlâl edecek şekilde yapılan toplantı ve G. Y., kanunların suç saydığı maksatlar için yapılan toplantı ve G. Y. yasaklanmıştır (12 ve 13. maddeler).

Toplantı ve G. Y. hakkındaki Kanun, ayrıca, yasaklara aykırı hareket edenler, toplantı ve yürüyüşe engel olanlar, huzur ve sükûnu bozanlar, kanuna aykırı propaganda vasıtaları hazırlayan, yazan, basan, bastıran ve kullananlar, hükûmet emrine karşı gelenler, toplantı veya yürüyüşe silâhlı gelenler ile tahrikçiler ve suç ortakları hakkında uygulanacak çeşitli para ve hapis cezalarını da ayrıntılı şekilde düzenlemiştir (18 - 24. maddeler). Bu kanun hükümlerine muhalefet, meşhut suçların muhakeme usulüne dâir kanunun 1. maddesinin A bendinde yazılı mahâl dışında vuku bulsa bile failleri hakkında 3005 sayılı kanuna göre soruşturma ve takibat yapılır (25. madde).

GÖSTERMELİK, Karagöz perdesinde, oyunun başlamasından önce duran bir suret. Bk. KARAGÖZ.

GÖTALAND [*yutaland*] **veya GOTYA** (eski adı: **Götarike**), İsveç'in güney bölümü. Ülkenin en verimli ve en kalabalık yeridir; yüzölçümü 87 113 km², nüfusu 3 467 000 dir. Merkezi Göteborg, başlıca şehirleri Malmö, Norrköping, Hälsingborg, Borås'tır.

GÖTEBORG [*yutebɔr*] (eski adı: **Gothenburg**), İsveç'te bir şehir ve liman. Skagerrak boğazında, Göta Älv ırmağının güney kolu ağzında, *län de Göteborg - och - Bohus* ilinin idare merkezidir. Nüfusu 400 000'dir. G., 1619' da Gustav Adolf tarafından kurulmuş olup İsveç limanlarındaki trafiğin % 35 ini çeken, hiçbir zaman buz tutmayan mükemmel bir ticaret limanıdır. Aynı zamanda büyük bir sanayi merkezi olan G. da tersaneler, petrol rafinerileri, plastik maddeler sanayii, makine yapımevleri, bilyalı yatak fabrikaları, elektrik cihazları yapımı, dokuma sanayii, hızar

GÖTEBORG: Göta Meydanı (sağda Şehir Tiyatrosu)

atelyeleri, kâğıtçılık ve kâğıt hamuru fabrikaları v. b. yer alır. Ticaret ve denizcilik okulları vardır. G. aynı zamanda bir kültür merkezidir (üniversite, kütüphaneler, müzeler). Län de Göteborg - och - Bohus ilinin nüfusu 633 000'dir.

GÖTEBORG SİSTEMİ, alkollü içki iptilâsiyle savaşmak için İsveç ve Norveç'te kullanılan bir sistem. Bu sistemde, alkollü içkilerin perakende satış imtiyazı yalnız komünler tarafından ve hayır derneklerine verilir. Bu dernekler de yaptıkları satıştan kendilerine bir kazanç sağlamamayı taahhüt ederler. Hem bayî'lerin sayısı hem de tüketiciye verilen içkinin miktarı sınırlıdır. İlkin 1865 yılında Göteborg (eski Gothenburg) şehrinde uygulanmış olan bu sistem sayesinde kuzey ülkelerinde alkollü içki tüketimi insan başına yılda 46 litreden 6 litreye düşmüştür.

GÖTTERDÄMMERUNG (Müz.): bk. RING DES NIBELUNGEN.

GÖTTINGEN [*götingîn*], Batı Almanya'da, Aşağı Saksonya'da, Leine Irmağı üzerinde, denizden 150 m yükseklikte bir şehir. Nüfusu 112 300 (1966) dür. Eski bir Hansa şehri olan G., şöhretini 1731'de kurulan üniversitesine ve zengin kitaplığına borçludur. Eskiden bu üniversite Almanya'nın en çok öğrencisi olan üniversitesi idi. II.

GÖTTINGEN: Belediye binası ve meydanı

Dünya Harbinde zarar gören şehrin XVI. yüzyıldan kalma bir belediye sarayı, Roman ve Gotik üslûplarda kiliseleri ve eski evleri hâlâ sağlam durmaktadır. Dokumacılık ve sinemacılık sanayii vardır. Kauçuk, optik, ilâç ve ince mekanik eşya endüstrilerine âit bâzı tesisler buraya nakledilmiştir.

GÖTÜRÜ: 1. Ekonomik iş ve faaliyet sahasında ve emeğin bedelinin hesabında kullanılan bir terim. Emeğin, istihsal faaliyetinde değeri, hukukî bir terim olarak ücret ile ifade edilir ve ücret çeşitleri arasında G. ücret bir çeşit sayılır.

2. Teşebbüs ve işletme ilmi bakımından istihsal edilen mamülün maliyetinde işçilik masrafı, onun bedeli olan ücret dikkate alınarak hesaplanır. Ücretin hesabında, ilmî iki usul vardır. Biri, istihsal sırasında fiilen geçen zamana izafeten (zaman esası ücret) veya geçmesi gereken zamana izafeten akord ücret'tir. G. ücret ilmî olmaktan ziyade vülgarizasyona bağlı olarak bilinen bir ücrettir ve bu sebeple modern işletmeciliğin kullanmadığı bir ücret tahakkuk sistemidir. İlmî ücret sistemlerinde emeğin istihsale iştiraki oranı, ücret tespitinde esastır. Mal ve hizmetlerin istihsalinde insanlar tarafından sarf edilen fikrî ve bedenî enerjiye emek dediğimize ve bunun değerini ücret olarak ifade ettiğimize göre: G. ücret, belli bir işin veya hizmetin yapılması için zaman veya istihsal miktarı ölçülerine bağlı kalınmadan emeğin sahibi işçiye ödenen ücrettir.

3. G. ücret, hususiyle inşaat, nakliye, sıva, boya, cilâ veya tamirat, bir işletme ve teşebbüsün muhasebesinde hesapların tetkiki ve bilanço tanzimi gibi bir işin veya hizmetin tamamının yapılması için verilir. Bundan başka, bir işin zaman veya parça birimleriyle yaptırılmasının veya birimlere ve zamana bölünmesinin güçlük arz ettiği ahvalde veya işin ve hizmetin daha elverişli ve iktisadî olacağı mülâhazasiyle G. ücret sistemi uygulanır. — K. S. S.

GÖTÜRÜCÜ DAMARLAR (Fr. Vaisseaux efférents) [Anat.], organlardan çıkan damarlar (tersi *getirici damarlar* [Fr. vaisseaux afférents] dır). Götürücü sıfatı özellikle lenfa düğümlerinden çıkarak toraks kanalı (Lat. ductus thoracicus = karındaki bütün lenf damarlarının ulaştığı kanal) na giden lenf kordonlarına verilir.

GÖTZ VON BERLICHINGEN (Biyogr.): bk. BERLICHINGEN, GÖTZ von.

GÖTZE [*götzî*], **Alfred** (Leipzig 1876 - Giessen 1946), Alman Germanisti. Freiburg ve Giessen üniversitelerinde profesörlük etmiştir. Alman dili tarihi, etimolojisi, Alman halk şarkıları üzerinde incelemeleri ve Trübner'in Almanca sözlüğü'ne âit 4 ciltlik bir eseri [1936 - 1943] vardır. G., F. Kluge (b. bk.) nin *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache* (Alman dilinin etimolojik sözlüğü) adlı sözlüğünün yeni baskısını da yayımlamıştır [1951].

GÖVDE (Fr. Tronc < Lat. *truncus* = kolu kanadı budanmış) [Anat.], hayvanlarda ve bilhassa omurgalılarda vücudun kollar, bacaklar ve baş dışında kalan merkezî büyük bölümü. Batı dillerinin anatomi terminolojisinde, terminal dallara ayrılan bâzı ana damarlar ile ana sinirler de «gövde» anlamında *tronc* ve *trunk* terimleriyle anılırlar: *Tronc coelaque* = selyak veya çölyak atardamar (aorttan ayrılarak karına giden büyük damar) gibi.

GÖVSA, İbrahim Alâaddin (İstanbul 1889 - Ankara 1949), Türk şâiri ve yazarı. Babası, son görevi Trabzon Vilâyeti Mektupçuluğu olan, Filibelizâde Mustafa Âsım Beydir. İlk öğrenimine İstanbul'da, Şemsü'l Maârif özel okulunda başladı. Orta öğrenimini Vefa ve Trabzon idâdîlerinde yaparak Mekteb-i Hukuk'a girdi (1907). 1910'da mezun oldu. Bir yıl kadar Adliye Nezâretinde memur olarak çalıştıktan sonra, Trabzon Sultanîsine edebiyat öğretmeni oldu.

İ. A. GÖVSA

1913'te kazandığı bir imtihan neticesinde, psikoloji ve pedagoji öğrenimi için devlet hesabına İsviçre'ye gönderildi. Cenevre Üniversitesinin psikoloji bölümü ile Jean Jacques Rousseau Pedagoji Enstitüsünü bitirdi. Dönüşünde (1916) İstanbul Dârülmuallimîni (Erkek Öğretmen Okulu) psikoloji ve pedagoji öğretmenliğine tâyin edildi. Bu okulda üç yıl da müdürlük yapan G., 1926'da Maarif Vekâleti Talim ve Terbiye Dairesi âzâlığına getirildi. 1927'de Sivas milletvekilliğine seçildi. İki dönem milletvekilliği yaptıktan sonra, 1935'te Maarif Vekâleti müfettişi oldu. 1936' dan 1946'ya kadar İstanbul milletvekilliğinde bulundu. 1941 başlarında bir yandan da «Türk Ansiklopedisi» nin hazırlık işlerinde çalışmaya başlamış, bir müddet sonra, Ansiklopedi'nin genel sekreterliğine getirilmiş ve 1945 yılı başlarında ayrılmıştır. 1946'da Ziraat Bankası İdare Meclisi üyeliğine getirildi ve bu görevde iken öldü.

Fecr-i Âtî nesline mensup bulunan G., bu teşekküle girmişse de, sanatın gayesi konusunda görüş birliğine varamadığı için, kısa bir süre sonra ayrıldı. Edebiyata karşı duyduğu büyük ilgi ile önce şiire başladı. Fakat çalışmalarını yalnız şiir sahasında bırakmayarak, bilhassa psikoloji, pedagoji ve ansiklopedi gibi sahalarla da yakından ilgilendi.

İlk manzumeleri, daha çok, çocuk şiirleri tarzındadır. Sonraları, Millî Edebiyat cereyanına katıldı. Devrinin hâdiselerinden ilham alan epik şiirler de yazdı. Çanakkale'de yaratılan kahramanlıkları yakından görmeleri ve duyurmaları için hükûmetçe cepheye gönderilen edebî heyete katıldı. Bu gezinin izlenimlerini birçok şiirlerinde tesbit edip yayımladı. (Kıvılcım) takma adı ile mizahî şiirler ve yazılar da yazan G., hece ile birlikte arûz'u da devam ettirenler arasındadır. Kendisini ilmî çalışmalara daha çok vermeye başladığı 1940 tarihine kadar şiirle ilgisini kesmedi. Atatürk'ün ölümü üzerine yazdığı ve içinde:

Bir meş'aleydi neş'esi, her bezme nûr olur;
Bir hârikaydı benliği bir mülkü doldurur.
Cismiyle pek güz·ldi ve rûhuyla devdi O;
Bir yıldırımdı, bir mütekâsıf alevdi O.

. . . .

Ey, eski kahramanları geçmiş asırların!
Gazi'ye ihtirâm ile kalkın ve toplanın.
Saf bağlayıp selâma durun hep, O'dur gelen!
Türk ırkının muhabbeti üstünde yükselen.

gibi güzel mısraların bulunduğu «Tavâf», en tanınmış şiirleri arasındadır.

G., Türkiye'de psikolojik ve pedagojik çalışmaların henüz pek yeni olduğu bir devirde, bilhassa çocuk ve ilk gençlik psikolojisi ve pedagojisi alanlarında yaptığı değerli çalışmalarla da kendisini kabul ettirmiş ve küçümsenemeyecek hizmetler görmüştür.

Fakat onun ilmî yönden en çok hizmet ettiği sahalar, biyografi ve ansiklopedidir. Ancak bir heyet tarafından yazılabilecek genişlikteki çalışmaları, tek başına ve büyük bir başarı ile yürütmüştür. Bu bakımdan, XIX. yüzyıl sonlarının büyük ansiklopedisti Şemsettin Sami ile mukayese edilebilir. Cumhuriyetten sonraki biyografik ve ansiklopedik çalışmaların öncüsü ve tek temsilcisidir. Türkiye'nin son devir fikir hayatında mühim bir yeri bulunan G., bir başına yürüttüğü çalışmalarının dışında, bir süre genel sekreterliğini yaptığı «Türk Ansiklopedisi» nin hazırlık safhasında da değerli hizmetler gördü.

Başlıca eserleri: 1. Edebiyat: *Çocuk şiirleri* [1911]; *Güft ü gû* [şiirler, 1912]; *Çanakkale izleri* [şiirler, 1926]; *Şen yazılar* [mizahî yazılar, 1927]; *Nazîf'ten Hâmid'e Âhiretten Mektuplar* (manzum ve mizahî yazılar, 1932]; *Acılar* [şiirler ve nesirler, 1941]; 2. Psikoloji ve pedagoji: *İlk Gençlik Hakkında Ruhiyat ve Terbiye Tetkikleri* [1921]; *Bediî Terbiye* [1925]; *Çocuk Ruhu* [1926]; *Ruhiyat ve Terbiye* [1929]; 3. Biyografi ve ansiklopedi: *Süleyman Nazîf* [1933]; *Meşhur Adamlar* [4 cilt, 1933-1938]: *Kâşifler ve Mûcitler* [1939]; *Elli Türk Büyüğü* [1940]; *Türk Meşhurları Ansiklopedisi* [1945-1946]; *Resimli Yeni Lûgat ve Ansiklopedi* [*lâkerda* maddesine kadar, 1947-1949].

GÖYMEN, Ahmet Tevfik (Selânik 1885-İstanbul 1949), meteoroloji uzmanı. Selânik'te Mustafa Paşa ilk okulunda ve rüştiye mektebinde okuduktan sonra Selânik Ziraat Mektebini ve daha sonra Halkalı Ziraat Mektebini bitirmiştir. Maarif Nezaretinin 5 Ekim 1911 tarihli kararnamesi ile tabiiye tahsil etmek üzere Fransa'nın Gurumubla Üniversitesi Fen Fakültesine gönderilmiştir. Daha sonra Cenevre şehrine nakledilmiş, tahsilini tamamladıktan sonra Kasım 1917 sonunda memlekete gelmiştir.

1908'den 1910 tarihine kadar Üsküp Darü'l-Muallimini ulûmu tabiiye muallimliği ve Üsküp Sultanisi ulûmu tabiiye muallimliğini yapmış, 328'den 1911 sonuna kadar İstanbul Sultanisi ulûmu tabiiye muallimliğine tâyin edilmişse de, vazifesine gitmediğinden müstafi addedilmiştir.

1919'dan 1 Eylül 1920 tarihine kadar Çamlıca Sultanisinde Fransızca öğretmenliği, 1920'den 1927 sonuna kadar İstanbul Lisesi ulûmu tabiiye öğretmenliği yapmış, 1927-1935 yıllarında Maarif Vekâleti Talim ve Terbiye Heyeti üyeliği yapmış, bu arada Maarif Vekâleti müsteşarına 23 Aralık 1929 tarihinden 13 Ocak 1930 tarihine kadar vekâlet etmiştir.

1935-1937 yıllarında Ankara Gazi Lisesinde tabiî ilimler öğretmenliği yapmış, bu arada 1927'de Ziraat Vekâleti Meteoroloji Enstitüsüne idare müdürü tâyin edilmiştir.

Bu sıralarda muhtelif vekâletler kendi açılarından birer meteoroloji şebekesi kurmaya başlamışlardı. G., bunun mahzurlu olduğunu görmüş, bir kanun tasarısı hazırlamış ve bütün bu teşekkülleri bir araya toplayarak (27 Şubat 1937 tarih ve 3127 sayılı kanunla) Başbakanlığa bağlı Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğünün kurulmasına muvaffak olmuş ve bu teşkilâta umum müdür olarak tâyin edilmiştir.

GÖYNÜCEK, Amasya iline bağlı bir ilçe. Nüfusu 19 838 (1965), yüzölçümü 569 km² dir. İlçe merkezinin nüfusu 1 531, ilçeye bağlı köy sayısı 40'tır. Kasabanın denizden yüksekliği 500 m dir. Amasya ili merkez ilçesine bağlı Ilısu bucağının merkezi iken G. adı ile ilçe olmuştur

GÖYNÜCEK'ten bir görünüş

(1954). Merkez bucağından başka Gediksaray (eski adı: Varay) adlı bir bucağı vardır. Köylerin çoğu 300 - 600 nüfusludur. G. ilçesi, Amasya ilinin güney bölümünde, Tokat ve Çorum illeri arasındadır.

İlçe arazisi, ortasından Çekerek ırmağının geçtiği geniş tabanlı vadi ile bunun iki yanındaki dağlık arazi (1 000 - 1300 m) den mürekkeptir. Bu dağlarda yer yer orman ve fundalıklar vardır. Başlıca geçim kaynakları tahıl (buğday, arpa) ile şeker pancarıdır. Meyvecilik ve bağcılık da geçim kaynakları arasındadır.

İlçe merkezi olan G., Amasya'nın 36 km güneybatısında, Çekerek Irmağı vadisinin batı yamacında küçük bir kasabadır. İl merkezine bir yol ile bağlıdır.

GÖYNÜK, Bingöl ilinin Karlıova ilçesine bağlı bir bucak. 9 köyü ile birlikte bucak nüfusu 4 596 (1965) dır. Bucak merkezinin nüfusu 583, denizden yüksekliği 1 860 m dir. Bucak arazisi Bingöl ile Karlıova arasında olup çok yeri 1 800 - 2 500 m yükseklikte dağlık, yer yer orman ve fundalık, birçok yerleri otluktur. Bu arazi ve çevresinin sularını G. suyu Murat Irmağına boşaltır. Hayvancılık ve tarım geçim kaynaklarıdır. Bingöl - Erzurum yolu, çok virajlı olarak bucaktan geçer.

GÖYNÜK, Bolu iline bağlı bir ilçe. Nüfusu 20 720 (1965), yüzölçümü 1 437 km²dir. İlçe merkezinin nüfusu 2 084, ilçeye bağlı köy sayısı 64, kasabanın denizden yüksekliği 720 m dir.

G. ilçesi, dağlık ve tepelik, akarsuların derin vadiler açtığı bir araziyi içine almıştır. Doğu bölümündeki Kocaman Dağ, 1 450 m yüksekliktedir. Arazi batıya doğru alçalır. İlçenin başlıca akarsuyu Sakarya Nehrinin kollarından

GÖYNÜK'ten bir görünüş

GÖYNÜK: Akşemsettin Türbesi

olan G. suyudur. G. dağlarından inen bu su, yer yer dar ve derin vadilerden geçer, yazın cılızlaşarak Sakarya'ya dökülür. İlçenin çok yerinde kışlar soğuk, yaz mevsimi kurak ve sıcak olur. İlçe, orman bakımından zengindir.

G. ilçesi halkının başlıca geçim kaynakları arasında tarım (tahıl, yem bitkileri), bağcılık ve pekmez yapılması, çeşitli meyve ağaçları, kozacılık, orta derecede hayvancılık (başta kıl keçisi olmak üzere koyun, tiftik keçisi, sığır, tavuk) vardır. Kereste, canlı hayvan, tahıl, afyon, ham deri, av derisi, tavuk ve yumurta, peynir, ipek kozası, patates ve ceviz ilçenin ticaret mallarıdır. Bunlardan bir kısmı İstanbul ve Bolu'ya, bir kısmı da Adapazarı, Hendek ve Geyve pazarlarına gönderilir. Kasabada banka şubeleri vardır. Her yıl Ekim ayının 10 unda başlayıp 3 gün süren mal ve hayvan panayırı ile haftada bir kurulan pazar, ilçeye canlılık vermiştir. İlçede el sanatlarından dokumacılık (birkaç bin tezgâh vardır) başta gelir. Halk, giyim eşyaları ile kilim, çuval, heybe gibi ihtiyaçlarını bu dokuma yerlerinde kendisi karşılar.

G. kasabasının 30 km uzağında, Çatak Köyü yakınında Çatak Kaplıcası vardır. Sıcaklığı 32°C olan bu kaynak üzerinde bir hamam ve havuz bulunmaktadır. Ziyaretçiler kaplıcaya 2 km uzaklıktaki Çatak Köyünde kalırlar. Çocuk felci, yarım felçler, polinevrit'e karşı şifa vericidir. İçilirse diüretik olarak etki yapar.

G. kasabası, Bolu ile Bilecik arasında, bu iki şehri birbirine bağlayan şose boyunda, G. çayı vadisinin iki yakasındadır. İstanbul - Eskişehir demiryolu üzerindeki Ali Fuat Paşa (Geyve) istasyonuna 65 km lik bir yol ile bağlıdır. İlçenin esas yolu budur. Evleri 2 - 3 katlı, ahşap, çatıları

kiremitle örtülü, bahçeler ortasında güzel görünüşlüdür. Çay boyuna serpilmiş bulunan 7 mahalleden meydana gelen kasaba, meyve bahçeleri ortasındadır. Elektriği vardır. Kasabanın Hisar mevkiinde ve yüksekçe bir başka yerinde iki saat kulesi ile temiz cadde ve sokakları, resmî binaları, ilk ve orta okulları, çarşısı dikkati çeker. Kasabanın içme suları, yakınındaki kaynaklardan getirtilmiştir.

G. ilçesini içine alan arazi ve çevresi Osman Gazi zamanında tekfurlardan alınarak Osmanlı ülkesine katılmıştı. Bu arazi, Bolu ilinin tarihini yaşamıştır. Kasabada Osmanlı devrinde yapılmış büyük bir câmi, bunun yanında da sonraları yapılmış Akşemsettin Türbesi vardır. Ayrıca, bu devirde yapılmış bir hamam bulunmaktadır. G. 1865'te ilçe olmuştur. — R. İ.

GÖZ (Folklor): bk. NAZAR.

GÖZ: Görme organı olan G., canlıların baş kısmında iki tane olmak üzere, sinir dokusundan gelişmiştir. Canlıların vücut yapısına uygun olarak, ya başın ön kısmında veya yanlarda bulunurlar. Meselâ insanlarda önde, bâzı omurgalılarda yanda, aşağı sınıf hayvanlarda tepede yer alırlar.

Gelişme bakımından da G. ler, canlılarda farklı bir durum gösterir. Aşağı sınıf hayvanlarda ışık duyusunu alan spesifik hücreler ektoderma (dış deri) dan, omurgalılarda ise beyin taslağından gelişirler. Beyin taslağının ön parçasının alt yan taraflarından başlayan uzantılar, baş iskeletinde kendilerine âit olan yerleri almak üzere öne doğru uzanırlar. Ektodermaya yaklaşınca, ön duvar içe çökerek, iki cidarlı bir kadeh şeklini alır. Bu suretle iç tabakadan retina, dış tabakadan pigment (renkli hücre) tabakaları meydana gelir. Dıştan tas'ağı saran mezankim (orta deri) de sert tabaka (sklera) yı ve korioidea'yı yapar. Önde bulunan ektodermadan meydana gelen bir çöküntü, ileri safhalarda ektodermadan ayrılıp kadehin ön kısmında yer alır, bu da mercek olacaktır.

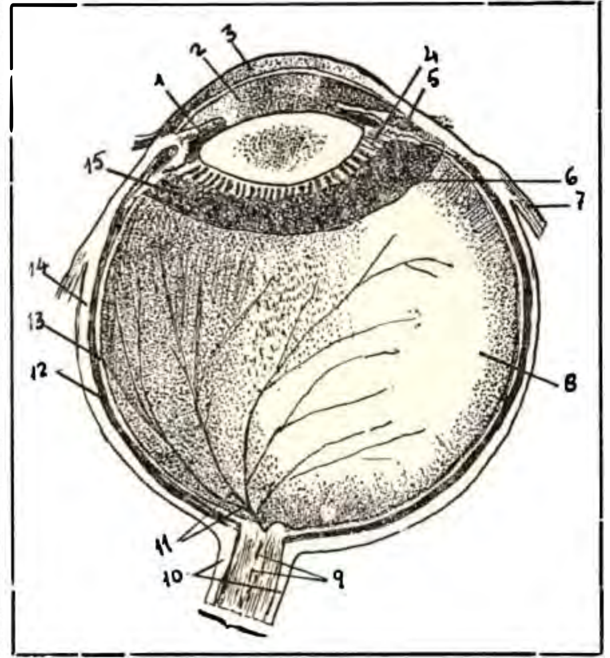
G., G. küresi, küreyi muhafaza eden G. çukuru, G. yaşı bezi ve kasları ile beraber bir bütün teşkil eder.

Göz küresi: Yukarıdan aşağıya doğru basık bir küre şeklindedir. Önde bulunan kornea'nın konveksliği daha fazla olduğu için, kürenin ön kısmı daha çıkıntılıdır. Bu durum dolayısiyle kürenin mihverleri de birbirine eşit değildir. Dikey mihveri en kısa olanıdır, sagittal (yani önden arkaya yatay mihveri) en uzunudur. Enine yatay mihveri sagittal mihverden daha kısadır.

Kürenin önde en çıkıntılı noktasına ön kutup (polus anterior), arkadaki en çıkıntılı yerine arka kutup (polus posterior) denir. Bu iki kutup, küreye dıştan bakıldığı zaman, önde kornea'nın en çıkıntılı yerine, arkada ise görme sinirinin çıktığı yerin biraz üstüne isabet eder. Bu kürenin iki mihveri vardır: Kürenin merkezinden geçen ve iki kutbu birleştiren mihver, geometrik mihverdir (axis bulbi). Kornea'nın tepesi ile merceğin en çıkıntılı noktasından G. küresinin arkasına doğru uzanan ikinci mihvere optik mihver (axis opticus) veya görme çizgisi (linea visus) adı verilir. Bu çizginin retinaya isabet eden noktasında en iyi görmeyi sağlayan merkezî çukurcuk (fovea centralis) bulunur.

G. kürelerinin dıştan en şişkin kısmında, iki kutuptan aynı uzaklıkta bulunan noktaları birleştiren çizgiye G. ün ekvatoru denir. İki kutbu birleştiren ve ekvatora dikey olarak geçen meridyenler bulunur.

G. küresinin yapısını teşkil eden üç tabakadan birin-

Şekil 1: Sağ gözün meridional kesiti: 1. iris, 2. ön kamara, 3. kornea, 4. siliar iplikler, 5. siliar kas, 6. ora serrata, 7. gözün dış kası, 8. - 13. retina, 9. retina damarları, 10. görme siniri, 11. göz damarları, 12. korioidea, 14. sklera, 15. siliar cisim

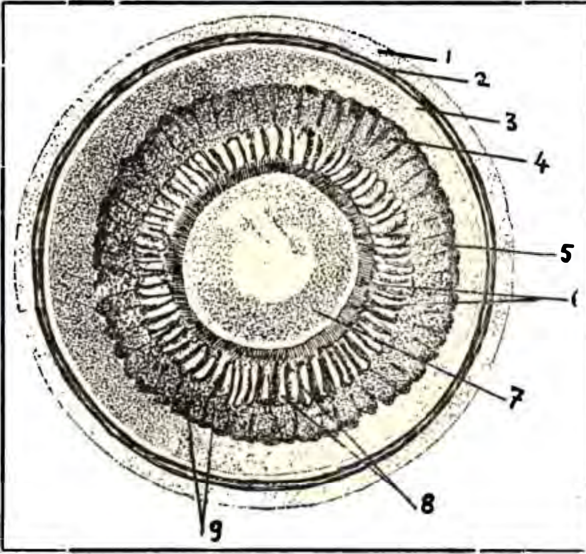
cisi dış tabaka (tunica fibrosa bulbi) dır. Dış tabaka iki kısımdan tüşekkül eder. Bu kısımlardan biri kornea, diğeri sert tabaka (sklera) dır.

Sert tabaka: G. küresinin 5/6 sını teşkil eder. Çocuklarda mavi, erişkinlerde beyaz renkte olup, yaşlılarda yağ dokusunun birikmesinden dolayı sarımtırak renktedir. Kollagen liflerden yapıldığı için sert tabaka adı verilmiştir. Kollagen lifler çeşitli yönlerde birbirini çaprazlarlar. Bu sebeple, bu tabaka G. ün biçimini verir. Aynı zamanda G. ün içindeki teşekkülleri de korur. Yapısı dolayısiyle fazla genişleme kabiliyeti olmadığı için, G. içi basıncının artması halinde, basınca karşı koyar ve gerilir. G. içi basıncının hafif değişiklikleri bu şekilde ayarlanır. Fakat basınç fazla arttığı takdirde genişleyemez, o zaman yükselen iç basınç tesiri ile G. ün iç tabakaları harap olur (glaukom).

Sert tabakanın dış yüzü önde konjunktiva, arkada bağ dokusu (lamina episkleralis) ile örtülüdür. Bu tabaka verdiği ince uzantılarla tenon kapsülüne tutunur. Aralarında tenon aralığı bulunur (spatium circumbulbare). İkinci tabakanın korioidea kısmına da gevşek bağ dokusu ile tutunmuştur. Arada kapiller ve limfa aralıkları vardır.

Kornea: Kürenin 1/5 ön kısmını kornea yapar. G. kapakları ve hava ile temas eden yüzü ön yüzü (facies anterior), ön kamaraya bakan yüzü arka yüzü (facies posterior) dür. Ön yüzün konveksliği, arka yüzün konkavlığından daha az olduğu için, kornea'nın kenarları daha kalın, ortası daha incedir.

Kornea beş katlı bir yapıya sahiptir. En dış tabakası ile en iç tabakası epitel dokusundan yapılmıştır. Arada esnek liflerden yapılmış iki tabaka ve bu iki tabaka arasında kollagen liflerden yapılmış kalın bir bağ dokusu tabakası bulunur. Damarları olmadığı için korneanın beslenmesi dokular arasındaki aralıklardan geçen doku sıvısı ara-

Şekil 2: Siliar cisim: 1. sklera, 2. korioidea, 3. retina, 4. siliar cisim, 5. ora serrata, 6. siliar iplikler, 7. mercek, 8. siliar uzantılar, 9. siliar halka

cılığı ile olur. Epitel tabakası içinde ve kollagen liflerin en sık olduğu kısımlarda zengin sinir ağları vardır. Bu sebeple, kornea çok hassas bir organdır.

Sert tabaka ile kornea arasındaki en önemli fark, korneanın şeffaf olmasıdır. Bu da korneanın yapısında kan damarları bulunmaması ve kollagen liflerin şişkinlik derecesinin sert tabakadaki kollagen liflerin şişkinliğine göre farklı olmasındandır. Ölümden sonra kamara sıvısının kornea dokusu içine sızması ve kollagen liflerin şişmesi sonucu şeffaflığı kaybolur.

G. küresinin ikinci tabakası damarlı tabaka (tunica vesculosa bulbi) dır. Bu tabaka biçim, durum ve görev bakımlarından farklı üç kısımdan teşekkül eder: Korioidea, siliar cisim ve iris.

Korioidea: G. küresinin geniş kısmını örten bu tabaka, bol miktarda kan damarı ihtiva eder. Bu damarlar daha içte görme işi ile ilgili retinayı beslerler. Damarların arası bağ dokusu ile doldurulmuştur. Pigment hücreleri, esnek lifler ve düz kas lifleri bulunur.

Siliar cisim: G. küresinin ikinci tabakasının daha ön tarafında bulunan parçasıdır. Arkada ora serrata denen çentikli bölgeden önde iris'e kadar uzanır. İrise yakın kısmı daha kalın bir yapı gösterir. Genel olarak, yapısını kas ve bağ dokusu teşkil eder. Burada bulunan kas siliar kas'tır.

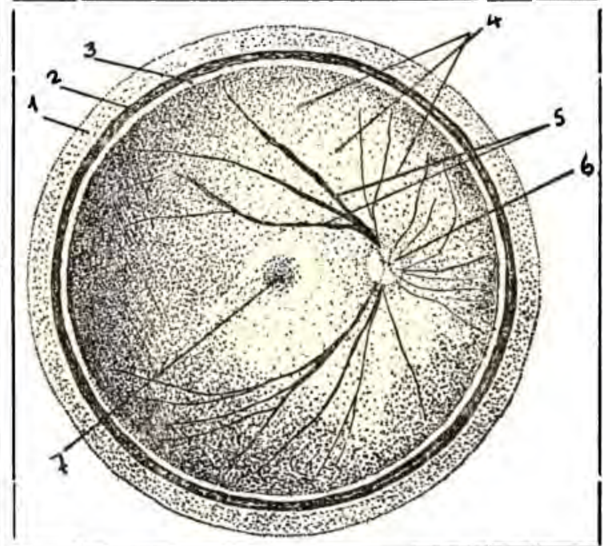
G. küresi en şişkin yeri (ekvator) nden kesilirse, ön ve arka iki parçaya ayrılır. Ön parçaya arkadan, yâni kürenin iç tarafından bakılacak olursa, siliar cisim ortası boş, geniş, yassı bir halka biçiminde görülür. Halkanın orta kısmındaki boşluğu mercek doldurur. Arkadan baktığımız bu yüz bir büyüteçle incelenirse, radier, yâni ışın tarzında dağılan çizgiler ihtiva ettiği görülür. Bu çizgiler yer yer birleşerek kalınlaşırlar ve gözle bakılınca bâriz olarak görülen siliar uzantıları meydana getirirler. Siliar uzantılar halkanın kenarında sonlanırlar (merceğe aş. yu. 0,5 mm uzaklıkta) ve buradan merceğe doğru uzanan iplikçikler başlar. Bu iplikçikler merceğin kapsülüne yapışır ve kapsülün yapısına karışırlar.

Bu kısımdaki düz kas lifleri kornea ile sert tabakanın birleştiği yerde hasıl olan korneaskleral çıkıntılardan başlarlar ve meridional yönde ilerleyerek korioideaya tutunurlar. Başlangıç noktaları sabit olduğu için bu kaslar kasılınca siliar cisim arkadan öne doğru çekilir ve bütün olarak küçültülür. Bu durum siliar cismin ortasındaki deliğin küçülmesine ve merceğe uzanan iplikçiklerin bollaşmasına sebep olur.

Bu kasların bir de eğik olarak seyredenleri vardır. Bu kaslar kasılınca dairesel bir durum alırlar ve deliğe yakın kısımda kalınlaşırlar. Bu sırada siliar uzantılar içe doğru itilirler ve deliğin küçülmesi ve merceğe uzanan iplikçiklerin bollaşması sağlanır.

İris: İkinci tabakanın son parçasıdır. Dış kenarı siliar cisme tutunur, iç kenarı ise mercek üzerinde serbest olarak sonlanır. Bu serbest kısım önde bir halka şeklinde açıklık meydana getirir, buna *pupilla* denir. İrisin ön yüzü ön kamaraya, arka yüzü arka kamaraya bakar. İrisin rengi G. ün rengini tâyin eder. İnsanlarda bulunan pigment herkeste aynı renktedir. Bu sebeple, pigmentin rengi G. rengini tâyin etmez. Fakat G. renginin farklı olması, pigment ihtiva eden hücrelerin, her hücrede bulunan pigment miktarının ve irisin kalınlığının farklı olmasına bağlıdır. Işık dalgaları irisin arkasında bulunan koyu renkli tabakaya çarpınca yansırlar. Bu yansıyan ışınların dalgalarına göre renk meydana gelir. Sarışın insanlarda kısa dalgalı (mavi dalga) ışınlar yansıdığı için G. ün rengi mavidir. İris dokusu kalın ise, G. gri ve yeşil olur. Esmer insanlarda pigment çok olduğu için, G. ün rengi kahve rengi olur. Bu rengin ton farkları da pigmentin az veya çok olmasına bağlıdır. Pigment çok fazla ise, G. ün rengi siyah olur. Bâzan esmer insanlarda mavi, sarışınlarda siyah G. rengi görülebilirse de, bu istisnaî bir durumdur.

İrisin ortasındaki delik (pupilla) genişleyerek veya daralarak G. e gelen ışık dalgalarını durumа göre ayarlar. Bir insan çok aydınlık bir yerden az aydınlık bir yere veya az aydınlık bir yerden çok aydınlık bir yere girerse, ilk anda hiçbir şey göremez. Ancak kısa bir süre sonra tekrar görmeye başlar. Bu durum irisin ortasındaki delik sayesin-

Şekil 3: Sağ gözün ekvatordan kesiti: 1. Sklera, 2. korioidea, 3. retina, 4. retina (gören kısım), 5. retina damarları, 6. göz sinirinin çıkış yeri, 7. sarı nokta ve merkezî çukurcuk

de düzenlenir. Bu düzenlenme işi irisin yapısında bulunan genişletici ve daraltıcı düz kaslarla sağlanır.

G. ün yapısını meydana getiren üçüncü tabaka sinir tabakası (tunica interna bulbi) dır. Sinir tabakası da pigment ve retina tabakalarına ayrılır.

Bu tabakalardan en önemlisi *retina*'dır. Retina, ışık duyusunu alan spesifik hücreler ihtiva eder. Önde irisin iç kenarından arkada görme sinirinin çıktığı yere kadar uzanır. Önde siliar cismin arkasını örten kısım ışık almaz, onun için buraya kör saha denir. Ora serrata'dan sonra başlayan kısım gören sahadır (pars optica retinae).

Retinanın gören sahası şeffaftır. Fakat buradaki kan damarları ve pigment hücrelerinin rengi tesiri ile kırmızı renkte görülür. Canlıda muayene esnasında, G. ün arka tarafında, retina üzerinde iki nokta görülür. Bunlardan biri görme sinirinin çıktığı yerdir. İkincisi de arka kutup yanında ve bir miktar dış tarafta bulunan yuvarlak sahadır. Bu sahanın ortası, retinanın en iyi ışık alan ve en iyi görebilen parçası olan çukurcuk (merkezî çukurcuk) tur.

Retina içten vitröz cisimle, dıştan pigment tabakası ile temastadır. Retina, bu pigment tabakası ile önde ve arkada iki noktadan sıkıca tutunmuştur. Diğer kısımlarda ise bağlantı gevşektir. Buna rağmen iki tabakanın yakın teması vitröz cismın içten yaptığı basınçla sağlanır. Bu basınç azalırsa, retina pigment tabakasından ayrılır (ablatio retinae) ve beslenmesi bozulur. Bu durum görmenin azalmasına sebep olur.

Göz merceği (Lens): Siliar cismin ortasındaki deliği dolduran, arka yüzü daha fazla olmak üzere, her iki yüzü konveks cisimdir. Önünde irisin halkası bulunur; arkadan vitröz cisme yaslanır.

Mercek dıştan bir kapsülle sarılmıştır. Merceği ayırmak istersek, bu kapsülün mercekten kolayca ayrıldığı görülür. Bu sebeple, kapsül yırtılırsa, mercek kolayca yerinden ayrılır.

G. merceğinin orta kısmı (mercek çekirdeği) daha serttir. Merceğin dış kısmı yumuşak bir yapıdadır. Diğer taraftan yaş farkının da merceğin sertliği üzerinde tesiri vardır. Gençlerde yumuşak, esnek ve şeffaftır. Yaşlılarda sarımtırak bir renk alır, sertleşir ve esnekliğini kaybeder. Bâzan şeffaflığı tamamiyle kaybolur ve bulanık beyaz bir renk alır. Buna *katarakt* veya halk ağzında *perde inmesi* denir.

Mercek, G. e gelen ışınların kırılmasında rol oynayan oluşumlardan biridir. Diğerleri kornea, aköz (sulu) sıvı ve vitröz cisimdir.

Mercek, ışığı kırma kabiliyetini değiştirerek, değişik uzaklıktaki cisimleri net görmeyi sağlar. Buna akkomodasyon denir. Merceğin ışığı kırmasında siliar cisimde bulunan kaslar ve merceğe uzanan lifler görevlendirilmişlerdir. Merceğin ışık kırması gençlerde 7 - 14 dioptri'dir. Yaşlı insanlarda mercek yalnız uzağa ayarlanmış olarak kalır. O zaman şahıs yakın göremez, onun için G. lük kullanır.

Kırıcı ortamlardan bir diğeri olan aköz sıvı (humor aqueus), G. kamaralarını doldurur. G. de ön ve arka olmak üzere iki kamara vardır. Ön kamara kornea, iris ve mercek arasında olup, irisin sınırladığı delik (pupilla) aracılığı ile arka kamaraya bağlanır. Arka kamarada iris, mercek, siliar cisim ve vitröz cisim arasında bulunur. Bu kamaraları dolduran aköz sıvı renksiz ve berraktır.

Bir başka kırıcı ortam, vitröz cisim, G. ün iç kısmında bulunan boşluğu tamamiyle doldurur. % 98 su, az miktarda protein ve tuzdan meydana gelmiştir. İnce bir zarla sarılmış olup ön kısmı çöküktür.

G. ün aldığı ışık duyusu görme siniri (nervus opticus) aracılığı ile nakledilir. G. boşluğundan kafatası boşluğuna giren sinirin lifleri kısmen çaprazlaşırlar. Çaprazlaşan lifler retinanın iç kısmından (burun tarafından) gelen liflerdir. Dış taraftan gelenler çaprazlaşmaz. Çaprazlaşan ve çaprazlaşmayan lifler daha sonra sağ ve sol tarafta görme yolu (tractus opticus) nu yaparlar.

GÖZ: a. makula lutea, b. kan damarları, c. optik sinir

Bu çaprazlaşma sayesinde iki G. le aynı zamanda ve tek olarak cismin görülmesi sağlanır. Görme yolu beynin orta parçasına gelir. Bu parçada refleks merkezi bulunur. Esas görme merkezi beyin yarım kürelerinin iç yüzünde ve arka taraftadır. — T. V.

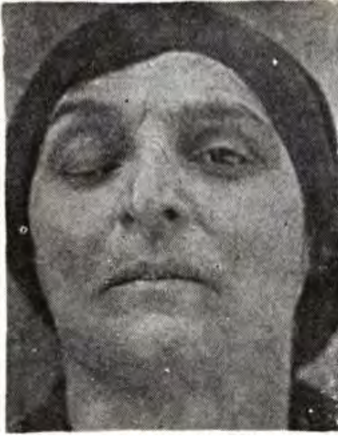
Göz hastalıkları: Dört ana grupta incelenebilir:

Göz kapağı hastalıkları: Kapak derisinde enfeksiyon, tümör gibi birçok deri hastalıkları görülebilir. Tümörlerin özelliği, bunların vücudun diğer dokularına yayılmamasıdır.

Blefarit, kapak kenarının enfeksiyonudur. Kirpiklerde çapaklanma ile belirir, ağrı yoktur. İki tipi vardır (blefaritis skuamoza; blefaritis ülseroza). Birinciye daha sık rastlanır. Ülserli tip ise ağır seyreder. Dikkatle tedavi edilmediği takdirde kirpikler dökülür.

Şalazyon, kapak kenarına yakın bezlerin ağrısız küçük kistleridir.

Hordeolum (arpacık), şalazyondan daha nadir görülür. Kirpik foliküllerinin akut iltihabıdır. Sıcak tatbiki ve antibiyotiklerle tedavi olunur. Bk. ARPACIK.

GÖZ: Üst kapakta pıozis

Gözyaşı sistemi hastalıkları: Gözyaşı bezi hastalıkları: En önemli hastalıkları iltihap ve tümörlerdir. Gözyaşı bezinin akut iltihabı çok defa iki taraflıdır. Üst kapağın dış kenarında kızarma, şişlik ve ağrı ile kendini gösterir. Hastalarda kırıklık ve ateş olabilir.

Tüberküloz, sifilis gibi enfeksiyonlarda hastalık daha az gürültülü fakat uzun seyreder. Tükürük bezlerine atlayabilir. Gözyaşı salgısını akıtan kanallarda bir tıkanıklık meydana gelirse, salgı kese içinde birikerek bir kist meydana getirir.

Gözyaşı bezinin tümörleri seyrek görülür, genellikle karışık hücreli tümörlerdir. Çok defa doğumda mevcut olup sonradan büyürler.

Gözyaşı yolları hastalıkları, özellikle ileri yaşlarda alt kapağın dışa doğru dönmesi neticesi ortaya çıkar. Gözyaşı burun boşluğuna akamaz, aynı hâdise kronik konjonktivit ve blefarit gibi hastalıklarda da görülür. Gözyaşını drene eden kanallarda doğuştan veya sonradan olma çeşitli hastalıklara bağlı tıkanıklıklar görülür. Bu hastalıkların başında kanalın iltihapları gelir. Burun ve sinüs enfeksiyonları, polip, kemik fraktürleri neticesinde olabilir. Gözyaşı kesesinin en önemli hastalıkları akut veya kronik enfeksiyonlardır. Olay akut olduğu takdirde kese bölgesi ve çevre derisinde kızarma, şişlik, ağrı mevcuttur. Hastalarda ateş ve düşkünlük olabilir. Antibiyotiklerle tedavi edilir.

Hastalığın kronik şekli ise daha sık görülür, kanallarda darlık veya tıkanıklık neticesi ortaya çıkar. Kese içinde biriken sıvı enfekte olarak kesenin iltihabına yol açar ve nüksler gösterir. Hastalar gözlerinin sulanmasından şikâyet ederler. Hastalığı tedavi etmek için önce sebebi ortadan kaldırmak gereklidir. Antibiyotikler lokal veya genel olarak verilir. Bu tedavi yetersiz olduğu takdirde gözyaşı kesesi ile burun mukozası arasında yeni bir yol açan ameliyatlar yapılır.

Göz küresi hastalıkları: Konjonktiva hastalıkları: Konjonktiva göz küresinin ön kısmını ve kapakların iç yüzünü tamamiyle örten ince ve şeffaf bir tabakadır. Konjonktiva dış tesirlere açık olduğundan kolaylıkla enfekte olur. Bu olaya konjonktivit denir ve gözde kızarma, akıntı ile kendini gösterir.

Konjonktivitler enfeksiyöz, allerjik ve travmaktik olmak üzere üç ana grupta incelenebilir.

Trahom: Filtrabil bir virüsle meydana geldiği kabul edilir. Birçok memleketlerde ve ülkemizin güneydoğusunda endemik olarak bulunur. Özellikle üst kapak konjonktivasında nodüllerle kendini gösterir. Önceleri, konjonktiva şeffaflığını kaybeder, gözde sulu bir sekresyon vardır, daha sonra kapak konjonktivası kalınlaşır ve sarı renkte foliküller meydana gelir. Bu sırada kornea üst kenarından pannüs denilen damarlar ilerler. Hâdise kronik bir seyir takip eder, sonunda kapaklarda hipertrofi ve şekil bozuklukları olur. Kirpikler içe dönerek korneanın şeffaflığını bozan lekeler meydana getirir. Körlük sebebi budur. Tedavi antibiyotik melhemlerledir. Bk. TRAHOM.

GÖZ: Orbita tümörü (yandan görünüş)

Kornea hastalıkları: Korneanın birçok hastalıkları bu tabakanın şeffaflığını bozar. Göz tamamiyle normal olduğu halde görme fonksiyonu yapılamaz.

Dejeneratif hastalıkların başında arcus senilis (yaşlılarda kornea kenarında çepeçevre görülen beyaz halka), herediter ve âilevî distrofiler gelir. Çok tanılan bir diğer hâdise de, keratokonüs veya konik korneadır. Bu hastalıkta kornea incelir ve bir koni şeklinde öne doğru göz içi basıncı sebebiyle büyür. Görme bozulur, tedavi olarak kontakt lenslerden faydalanılır.

Kornea ülserleri, kornea yüzeyinde gri bir leke şeklinde kendini belli eder. Ülserler çok ağrılıdır, fotofobi vardır. Göz kırmızıdır. Tedavi, gözün kapalı tutulması, lokal ve genel antibiyotik ve pupillayı genişleten atropin damlaları ile yapılır. Tedavi yeterli olduğu takdirde ülserler leke bırakmadan veya az bir leke bırakarak iyileşir. Bâzı hallerde ise, ülser tedaviye cevap vermez, yayılır ve kornea delinir. Bu takdirde, göz içi enfeksiyonları ve özellikle panoftalmi meydana gelerek göz kaybedilir. Kornea ülserlerini derin ve sathî olmak üzere iki grupta toplayabiliriz.

Sathî keratitler, birçok sebeplere dayanır; uzun süre devam ederse korneanın üst tabakaları harap olur. Şifa devresinde harap olan doku yerine opak, fibröz bir doku meydana gelir. Hâdisenin yaygınlık derecesine göre görme azalır. Eğer kornea iltihabı şiddetli ise, iris de olaya karışır ve iritis tablosu ortaya çıkar. Ön kamara iltihap hücreleri ile dolar, bu da korneanın arka yüzünde leke bırakır. Olaya sebep olan ajanlar bakteri, virüs veya yabancı bir proteine karşı allerjidir. Diğer sebepler arasında vitamin eksiklikleri, kapak felçlerinde olduğu gibi, korneanın uzun süre dış tesirlere açık kalması, kornea yabancı cisimleri, asit, alkali, kireç yanıklarıdır. Sıcak pansuman, atropin damlaları ve antibiyotik melhemlerle tedavi edilir.

Derin keratitler, daha çok genel bir hastalığın kan yolu ile korneada yerleşmesi sonucu ortaya çıkar. En sık rastlanan ve ağır seyreden tip interstisiel keratittir. Konjenital veya sonradan kazanılmış sifilise bağlıdır. Kornea kalın ve gri bir hâl alarak, şeffaflığını kaybeder. Göz kırmızı ve ağrılıdır. Hastalar iyileştikten sonra da opasite ve damarlanma devam eder. Tedavi genel ve lokal antibiyotik, atropin damlaları ve kortizondur.

Korneada leke bırakan bütün hastalıklar herediter olsun, sonradan kazanılmış olsun, görme fonksiyonunu bozarlar. Bu gibi vakalarda ölü gözün şeffaf korneası hasta kornea yerine emplante edilir, bu ameliyata keratoplasti denir. Hasta yalnız görme fonksiyonunu kazanmaz, aynı zamanda estetik olarak da lekeden kurtulur.

Lens hastalıkları: Lensin yaşlılıkla bulanık ve beyaz bir hal alarak şeffaflığını kaybetmesine *katarakt* adı verilir. Bu, lensin en önemli hastalığıdır. Orta yaşlardan sonra ortaya çıkar. Gözde ağrı ve kızarma yapmaz, yalnız görme bozukluğuna yol açar. Nâdir olarak çocuklar opak lenslerle doğarlar, buna konjenital katarakt denir. Bundan başka, travma, göz içi iltihapları, diabet gibi çeşitli hastalıklarda katarakt meydana gelebilir. Tıbbî tedavisi yoktur, ameliyatla lens çıkarılır.

Uvea hastalıkları: Uveanın 3. bölümü olan iris, korpus siliare ve koroidea birbirleriyle devam ederler. Bu dokuların iltihaplarına sıra ile iritis, siklitis ve koroiditis denir. Dokuların birbirleriyle devam etmesinin tabiî bir sonucu birinde meydana gelen bir hâdisenin diğerine geçmesidir.

İritis, genellikle organizmanın başka yerlerinde bulunan hastalıklar neticesidir. En önemli sebepler romatizma, sifilis, tüberküloz gibi hastalıklar ve sinüs, diş, tonsil, jenital organ iltihaplarıdır. Bunlardan başka, gonore, guts ve diabet sayılabilir.

İritis akut bir tablodur, gözde ağrı, kızarma, sulanma ve fotofobi şeklinde kendini belli eder, görme azalır. Genellikle siliar cisim de olaya karışır ve iridosiklit meydana gelir. Atropin damlatılarak pupili genişletmek ve yapışıklıklara mani olmak, yüksek dozda sülfamid, antibiyotik ve kortizon kullanılır.

Behcet Hastalığı: bk. BEHCET, Hulûsi: Behcet Hastalığı.

Retina hastalıklart: Retina iltihapları, dâima komşu koroideayı da ilgilendirilir, retinit veya korio retinit tablosu ortaya çıkar. Retinada bulanıklık ile başlar, sarı küçük eksüda mihrakları belirir, küçük kanamalar olabilir. Hastalar mikropsi (küçük görme), makropsi (büyük görme) ve metamorfopsi (çarpık görme) den şikâyet ederler. Neticede atrofi, pigmentasyon ve görme bulanıklığı yerleşir. Sebep ve tedavi uvea iltihapları ile aynıdır.

Retina dekolmanı: Retinanın pigment tabakasından ayrılarak vitreusa doğru kabarmasıdır, arkasında sıvı birikir. Görme ileri derecede bozulur, hastalar gözlerinin önünde yüzen cisimlerden, dekolmanın yerine göre görme bozukluğundan, ışık çakmalarından şikâyet ederler. Erken tedavi ile görme şansı % 80 e çıkar. Tedavi cerrahidir.

Retina beynin göze doğru bir sinir uzantısından ibarettir ve sinir hücrelerinden oluşur. Retinada meydana gelen izlenimler optik sinir yolu ile beyne taşınır. Oftalmoskopi ile retina, damarlar ve optik sinir hakkında geniş bilgi elde edilir. Bu, bize böbrekler, beyin ve vücut damarları hakkında genel bilgi verir. Diabet, böbrek hastalıkları, gebelik toksemisi, hipertansiyon gibi hastalıklarda kanama ve eksüdalarda erkenden teşhis konabilir. Diğer taraftan birdenbire görme kayıpları, retinanın arter veya ven tıkan malarında ortaya çıkar.

Retinoblastom, çocukluk yaşlarında ortaya çıkan habis bir retina tümörüdür. Göz içine veya beyne doğru büyür, kan yolu ile de yayılabilir. Çocuğun âilesi pupil alanında amarotik kedi gözü denilen sarı bir refle görerek doktora gelirler. Erken teşhis ve tedavi çocuğun hayatı bakımından çok önem taşır.

Optik sinir hastalıkları: İltihapları iki kısımda incelenir. Göz içinde olan optik sinir kısmının iltihabı santral ve periferik görme bozukluğu, renklere karşı körlük ile başlar. Pupilla büyük ve kabarıktır, damarlarda dolgunluk vardır. Kanama ve eksüda olabilir. Sifilis, tonsil, diş sinüs gibi odakların enfeksiyonu, kurşun zehirlenmeleri başlıca sebeplerdir. Gözün arkasında kalan kısmın iltihabı ise, yalnız görme bozukluğu meydana getirir, erken teşhis edilmediği takdirde her iki şekilde optik atrofi ve körlük ile sonuçlanır. Tedavi, sebebi ortadan kaldırmak ve B vitamini enjeksiyonları ile antibiyotikleri kullanmaktır.

Kafa içi tazyikini artıran beyin tümörlerinin trakraniyel kanamalar optik sinirde staz papiller denilen ve sinirin şişmesi ile kendini gösteren bir tablo ortaya çıkarırlar. Hastalar bulanık görmeden ve esas hastalığa ait belirtilerden şikâyet ederler. Sebep süratle ortadan kaldırılmalıdır.

Kronik nevrit, alkol, tütün, karbon sülfür, kinin entoksikasyonlarında görülür. Oldukça nadir olup, iltihaptan ziyade toksik ambliyopi şeklindedir. Özellikle alkol zehirlenmelerinde anî görme kaybı olabilir. Çok defa iki taraflıdır. Hastalık sinsi bir başlangıç gösterir, neticede ağır görme bozukluğu bırakır. Renk körlüğü olabilir, eskimiş vakalarda optik atrofi mevcuttur. Tedavisi esas sebebin ortadan kaldırılması, B vitamini enjeksiyonları ve damar genişletici ilâçlardır.

Glokom (kara su): Gözde ve vücutta dejeneratif değişikliklerle beraber göz basıncının yükselmesi ve optik sinir hücrelerinin harabiyetiyle karakterlidir. Bütün dünyada körlük sebeplerinin başında gelir. Glokom, akut ve kronik olabilir.

Akut glokom, bir gözde şiddetli ağrı ile başlar. Ağrı etrafa yayılarak baş, diş ağrısı sanılabilir. Bazen o kadar şiddetlidir ki, bulantı ve kusma ortaya çıkar. Görme süratle düşer, göz tansiyonu çok yükselir, göz adeta taş sertliğindedir. Konjonktivalar kırmızıdır, kornea bulanıktır, pupilla orta büyüklükte ve hareketsizdir. Tedavisi göz içi basıncını düşüren ezeren ve pilokarpin gibi ilâçların damlatılması, göz içi sıvı salgısını azaltan karbonik anhidras inhibitörlerinin verilmesi ve ozmotik yolla gözden su geçen gliserin gibi sıvıların içirilmesidir. G. hastalıkları içinde acil cerrahiyi icap ettiren belli başlı hastalıktır.

Kronik glokoma daha sık rastlanır. Sinsi bir hastalık olduğundan erken teşhis etmek güçtür. Hastalar çoğu zaman görme kaybından şikâyet ederler, bulanık görme de olabilir. Teşhis, tansiyon yüksekliği, görme alanı ve optik sinirde meydana gelen değişikliklerle konur. Akut glokomda kullanılan ilâçlara ilâve olarak epinefrin damlalarından faydalanırlar. Tıbbî tedaviden istenilen sonuç alınamazsa, göz içi sıvılarını konjonktiva altına drene eden filtren ameliyatlarından istifade edilir.

Çocuklarda görülen şekline konjenital glokom, buftalmus denir. Gözün büyümesi, çocuklarda göz tabakalarının esnek olmasındandır. Tedavi aynıdır. Glokom eğer iridosiklit, göz içi tümörleri, santral ven tıkanmaları, katarakt gibi sebeplerle, yani diğer bir göz hastalığına bağlı olarak ortaya çıkarsa, sekonder glokom adı verilir. Esas sebep ortadan kaldırılarak tedavi edilir. Bütün glokom şekilleri erken teşhis ile tedavi edilmediği takdirde körlükle sonuçlanır.

Göz yaralanmaları: Gözü çevreleyen kemikler, kapaklar ve burun, gözü korur. Arkasında yumuşak yastık vazifesi gören yağ dokusu vardır. Bütün bunlara rağmen, çok hassas bir organ olduğundan yaralanmaları fazladır.

Delici olmayan, künt darbeler neticesi ön kamarada kan, iriste yırtık, lenste lüksasyon, koroideada yırtık, retinada dekolman gibi çeşitli olaylar olabilir. Delici yaralarda ise, yalnız delinen göz değil, diğer gözde de şiddetli bir iltihap meydana gelir. Eğer yara dudakları arasında iris, siliar cisim varsa ve bu durum cerrahi olarak tedavi edilmezse, her iki gözde körlükle sonuçlanan oftalmi sempatik meydana gelebilir. Eğer delici cisim küçük demir, çelik gibi magnetik ise çıkarılabilir. Büyük cisimler ve kurşun, bakır gibi magnetik olmayanlar gözün canlılığı ile bağdaşamaz ve körlüğe gider. Bu gibi vakalarda 48 saat içinde müdahale gerekir.

Erimiş metal, asitler, alkoller ve kireçlerle yanıklar meydana gelebilir, kısa zamanda gözün temizlenmesi esastır. Bâzen uzun süre kaynak yapılışını gözlüksüz seyretmek şiddetli fotofobi ile karakterli kerato konjektivit tablosu meydana getirir. Göze melhem sürülerek birkaç gün istirahate sevk etmek gerekir.

Strabismus (Şaşılık): Hasta gözün normal göze göre çeşitli yönlere doğru kaymasıdır. Paralitik ve non paralitik olarak ayrılır. Paralitik şaşılıkta bir veya birkaç göz kası felçlidir. Meselâ, gözü dışa baktıran kasta bir felç olursa, bu kas görevini yapamaz ve gözü içe baktıran kas hâkim duruma geçerek içe şaşılık meydana gelir. Bu tip vakalarda çift görme, baş ağrısı, bulantı vardır. Sinirlerde iltihap, tümör, kanama, dejenerasyon gibi çeşitli sebeplerle oluşur. Tedavi sebebe göredir.

Non paralitik şaşılık, daha ziyade çocuklarda ortaya çıkar. Füsyon kabiliyetinin doğuştan yokluğu, santral görmenin teşekkül edememesi, ileri derecede refraksiyon kusuru gibi çeşitli sebeplerle meydana gelir. Bu gibi vakalarda çocuk okul çağına gelmeden önce doktora baş vurması gerektir. Erken tedavi edilmediği takdirde bir gözde tembellik meydana gelir. Tedavi, ortoptik, pleoptik, sağlam gözün kapatılarak hasta gözün çalıştırılması gibi esaslara dayanır. İleri vakalarda estetik ameliyatlar yapılabilir.

Refraksiyon kusurları: Göz bir fotograf kamarası gibidir. Kornea ve lens kırma sistemini meydana getirir. Retina ise, negatif hayalin meydana geldiği kısımdır. Refraksiyon kusuru olmayan bir gözde, göze paralel gelen ışıklar makula luteada toplanır. Ametropi ise, refraksiyon kusuru demektir. Ametropi çeşitlerini sıra ile inceleyecek olursak, hipermetropi (yakını iyi görmeme) halidir. Göze paralel gelen ışınlar retinanın arkasında kesişirler. Düzeltilmediği takdirde baş ağrısı, sulanma ve göz yorgunluğu yapar. Miyopi, uzağı iyi görememektir. Göz küresi önden arkaya doğru uzamıştır. Astigmatizma, aynı gözün korneasının değişik meridyenlerinde kurvatür farkları vardır, bazen lenste de olabilir. Bazı yüksek miyopi vakalarında retinada da dejeneratif değişiklikler olduğundan bu gibi şahıslar gözlüğe rağmen az görürler. Astigmatlar miyopik, hipermetropik ve mikst tipte olabilir. Prespiyopi ise, 40 yaşını geçen kimselerde lensin sertleşerek akomodasyonun bozulması neticesi yakını iyi görememe halidir. Hipermetroplarda erken ortaya çıkar, miyoplarda ise daha geç görülür, konveks yakın gözlüklerle tedavi edilir. — Ü. E.

GÖZ HAPSİ, askerî ceza hukukunda uygulanan bir disiplin cezası. 22 Mayıs 1930 tarihinde kabul edilen 1632 sayılı Askerî Ceza Kanunu'nun 23. maddesi G. H. ni kısa hapis cezaları arasında saymış, 24. maddesi ise subaylar ile askerî memurlara tatbik edilme şeklini belirtmiştir. Ancak 16 Haziran 1964'te kabul edilen 477 sayılı Disiplin Mahkemeleri Kuruluşu, Yargılama Usulü ve Disiplin Suç ve Cezaları hakkında Kanun, infaz şeklinde bazı değişiklikler yapmıştır. Bu kanunun 38. maddesine göre, G. H. cezasına çarptırılanlar resmî daire, kışla, eğitim alanları ve sair yerlerdeki hizmetlerine devam etmekle birlikte, hizmetin sona ermesinden sonra hiçbir yere gidemezler. Kışlada veya resmî odalarda kalırlar, hizmete ilişkin olanların dışında hiçbir ziyaret kabul edemezler.

GÖZ KAPAĞI HASTALIKLARI (Tıp): bk. GÖZ HASTALIKLARI.

GÖZ MERCEĞİ (Anat.): bk. GÖZ.

GÖZ YAŞARTICI MADDE (Fr. Matière lacrymogène): bk. GAZ, Göz yaşartıcı.

GÖZ YAŞI ŞİŞESİ (Lat. Lacrymatorium; Fr. Lacrimatoire), cam veya topraktan yapılmış, dar boğazlı, vazo biçimli küçük bir kap ki, adının manâsına bakılarak, eski Romalıların ölülerin arkasından dökülen göz yaşlarını bu kabın içinde sakladıkları sanılmıştır. Fakat bunun sadece bir parfüm şişesi olduğu anlaşılmaktadır.

GÖZCÜ, genel olarak, «belirli bir bölgede olup bitenleri gözetleyen ve ilgililere bildiren kişi» anlamında kullanılan bir terim. Grev G. sü gibi.

Askerlik terimi olarak G. «kara, hava ve denizden gelmesi muhtemel tehlikeleri gözleyen ve gördüklerini belirli bir haberleşme sistemi ile gerekenlere duyuran asker» anlamına gelir. Askerî birlik ve tesislerin yakın emniyetinin sağlanmasında zarurî bir unsurdur. Kullanılış maksatlarına göre, «kara G. sü», «hava G. sü», «kıyı G. sü», «trafik G. sü» v. b. adlar alır.

G. lük hizmeti, muharebe gözetlemesinin unsurlarından biridir. Muharebe istihbaratının bir parçası olan muharebe gözetlemesinin amacı, muharebe sahasının sürekli olarak ve sistemli bir şekilde gözetlenmesi suretiyle, taktik kara harekâtı için zamanında bilgi edinmektir. Gözetleme, her türlü hava şartlarında gece ve gündüz devam eder. Muharebe gözetlemesi, hava keşfi dahil, muharebe sahası gözetlemesi için mevcut bütün unsurların birleşimidir. Bu arada muharebe gözetlemesi, topçu ateşinin idare ve kontrolünde de önemli bir rol oynar.

Muharebe gözetlemesi sağlayan asıl unsur «gözetleyici» lerdir. Bu gözetleyicilerin içinde bulundukları askerî teşkiller hava kuvvetleri keşif birlikleri, kara kuvvetleri havacılık birlikleri (uçaklar ve helikopterler), kara ve deniz kuvvetleri keşif birlikleridir. Bundan başka, silâhlı kuvvetler (kara, deniz, hava ve jandarma kuvvetleri) birliklerinden gözetleme için görevlendirilen diğer unsurlardan da faydalanılır.

Muharebe gözetlemesi için gerekli teçhizat ve malzeme, zamanımız ilim ve teknolojisinin en ileri gelişmelerinden yararlanarak meydana getirilmiştir. Bunlar, Tanrı vergisi olan insan gözünden başlayarak, optik ve elektronik alanda (çeşitli dürbün, fotograf, radar v. b.) birçok âlet ve cihazları kapsar. Gözetleme sonuçlarının ilgili verlere ulaştırılması modern bir haberleşme ve ulaştırma sistemine dayanır.

Gözetleme hizmetinin yapıldığı yer «gözetleme yeri»

GÖZCÜ

adını alır. Gözetleme yerleri, mevcut ortama eldeki imkânlara göre, en basit saha tahkimatı türlerinden en dayanıklı beton ve çelik tesis tiplerine kadar çeşitli biçim ve yapıdadır.

Barış zamanında sınır ve kıyı boylarının gözetlenmesi için gözetleme kulelerinden faydalanılır. Bu kuleler, her milletin kendi faktörlerine göre, çeşitli yükseklik ve tipte inşa edilen ahşap, beton ve çelik yapılardır.

GÖZCÜ, Niyazi İsmet (İstanbul 1884 - İstanbul 23 Temmuz 1965), Türk doktoru, göz hastalıkları profesörü, tümgeneral. Babası deniz makina kolağası İsmet Bey, annesi Vasfiye Hanımdır. Tahsilini sırasiyle Dârüttedris te (1894), Fâtih Askerî Rüşdiyesinde (1898), Kuleli Askerî Tıbbiye İdadisinde (1901) ve Askerî Tıbbiye Okulunda (1907) tamamlamıştır. Gülhane Hastahanesi Göz Kliniğinde asistan (1907); yine Selânik ve Manastır askerî hastahanelerinde asistan (1909); 35. Alay 4. Taburunda askerî tabip olarak çalışan G., 1910 yılında Gülhane Askerî Hastahanesi Göz Servisi şefliğine getirilmiş ve 1913'te bu kliniğin hocası (profesörü) tâyin edilmiştir. I. Dünya Harbinde I ve V. Ordu'larda ve Çanakkale cephesinde hizmet gören (1914 - 1915) G., 1916 da tekrar Gülhane Hastahanesindeki hocalığına dönmüş ve bu tarihî tıp müessesesi Gülhane Askerî Tıp Akademisi (b. bk) hâline geldikden sonra da burada göz profesörü ve akademi komutanı (müdürü) olarak 28 yıl şerefli eğitim ve yönetim hizmetleri görmüştür. 1944'te Gülhane Tıp Akademisi göz profesörlüğü ve Gülhane Müdürlüğü vazifesinde iken emekliye ayrılan Tabip Tümgeneral G., 1945 - 1946'da İstanbul'dan milletvekili seçilmiştir. 1929'da Türk Oftalmoloji Cemiyetini kurmuş ve üç ayda bir «Türk Oftalmoloji Gazetesi» ni çıkarmağa başlamış olan G., Türk göz doktorluğunun yurtiçi ve yurtdışı tanınmasına ve gelişmesine büyük çapta hizmet etmiştir. Türk Tıp Encümeni, Türk Tıp Cemiyeti, Türk Oftalmoloji Cemiyeti, Türk Hekimleri Dostluk ve Yardım Cemiyeti, Ankara Oftalmoloji Cemiyeti, Ege Göz Tabipleri Derneği ve Türkiye Göz Bankası gibi tıpla ilgili kuruluşlarımızda kurucu, başkan veya faal üye olarak büyük yardımları geçmiş olan G., orijinal çalışmaları ile oftalmoloji alanına yeni buluşlar da getirmiştir. Trahom pannüsüne bleu de méthylène'in tesirli bir ilâç olduğunu G. ortaya koymuştur. Trahom pannüslerinin sık nükslerinde tüberkülin tedavisi, ülküs rodens ve distrofik keratit'lerde A vitamininin mevziî olarak tatbiki, göziçi yabancı cisimlerinin çıkarılmasında Volkmann elektro - emanı'na küçük elektro - eman uçlarının eklenmesi modifikasyonu, glokom'da kısmî sempatektomi düşüncesiyle muhiti geniş iridektominin müsait tesirinin tesbiti, Dr. Hulûsi Behcet (b. bk.) ile beraber Behcet Hastalığının göz belirtisini tetkik ve müşahede etmek, G. nün ünlü ve önemli çalışmaları arasındadır. 34 yıl içinde 94'ü Türkçe ve 8'i Fransızca olmak üzere 102 makale, broşür ve kitap yayımlamış bulunan G. nün başlıca önemli eserleri şunlardır: *Gülhane seririyatında 336 - 337 kış sömestrisinde verilen emrâz - ı ayniyye dersleri* [İstanbul, 1921]; *Göz frengisi* [İstanbul, 1924]; *Trahom tedavisi ve trahomla mücadele* (İkinci Millî Türk Tıp Kongresi'ne Rapor) [Ankara, 1927]; *Küçük sıhhat memurlarına mahsus trahom ve sair göz sârî hastalıkları el kitabı* [Ankara, 1931]; *Gülhane Askerî Tıp Akademisi Ankara Tıp Fakültesi'nden ayrılırken düşündüklerim* [İstanbul, 1951].

N. İ. GÖZCÜ

GÖZE (Fr. Cellule) [Biyol.]: bk. HÜCRE.

GÖZE BİLİMİ (Fr. Cytologie) [Biyol.]: bk. SİTOLOJİ.

GÖZE BÖLÜNMESİ (Fr. Division cellulaire) [Biyol.]: bk. HÜCRE BÖLÜNMESİ.

GÖZE TEORİSİ (Fr. Théorie cellulaire) [Biyol.]: bk. HÜCRE NAZARİYESİ.

GÖZELİ (eski adı: **İringil**), Elazığ ilinin Sivrice ilçesine bağlı bir bucak. 22 köyü ile birlikte bucak nüfusu 5 843 (1965) tür. Bucak merkezinin nüfusu 779, denizden yüksekliği 1 575 m dir. Bucak arazisi Hazar Gölünün güneybatı kenarındaki Sivrice'nin batısında olup, çok yeri dağlık (1 800 - 2 000 m), bir kısmı dalgalı düzlük ve tepeliktir. Hayvancılık ve tarım geçim kaynaklarıdır. Elazığ - Malatya asfalt yoluna 12 km lik iyi bir yol ile bağlıdır. İlçe merkezi olan Sivrice'ye 26 km lik bir toprak yol ile bağlıdır. Bk. SİVRİCE.

GÖZ - KAPAKSIZ KERTENKELE (Ablepharus) [Zoo.]: bk. ABLEFARUS.

GÖZLEME MERCEĞİ (Fr. Oculaire), bir optik âlette göze en yakın olan mercek veya mercekler sistemi; mikroskopta gözümüzü dayadığımız mercek. G. M. ve cisme yakın olan mercek cisim merceğidir (bk. MİKROSKOP). Çeşitli tiplerde gözleme mercekleri vardır. Bunlar yapışık bulunmayan iki mercekten Yapılmış olabilir.

GÖZLEVE MUHAREBESİ, 1853 - 1856 Osmanlı - Rus savaşında Kırım Yarımadasının batı kıyılarındaki Gözleve dolaylarında, Türk - Rus kuvvetleri arasında 17 Şubat 1855 tarihinde yapılmış bir muharebe. Bu muharebenin yapıldığı yerin adı bâzı Türk ve yabancı eserlerinde Kozlov, Eupatoria şeklinde geçer.

14 - 18 Eylûl 1854 tarihinde Gözleve'ye çıkan Fransız, İngiliz ve Türk kuvvetleri, kıyı boyunca güney istikametinde ilerlemişler, Alma, Balıklava, İnkerman muharebelerini yaptıktan sonra Sivastopol'u kuşatmışlardı. Gözleve ikmal üssünün korunması için pek zayıf bir kuvvet bırakmışlardı. Ruslar Sivastopol'da kuşatılan birliklerini kurtarmak ve Kırım'a çıkarılmış müttefik kuvvetleri imha etmek maksadiyle Perekop - Bahçesaray yoluyle devamlı olarak takviye kuvvetleri getiriyorlardı. Müttefik devletler, Rusların Sivastopol'a takviye kuvveti getirmelerine engel olmak ve kendi hareket üsleri Gözleve'yi emniyette bulundurmak maksadiyle Perekop - Bahçesaray yolunu kapamaya karar verdiler. Bunun için Türklerin Rumeli ordusundan üç tümenlik bir kuvveti Gözleve'ye çıkardılar.

İki tarafın durumu: Türk ordusu: Komutan: Serdar-ı Ekrem Ömer Paşa. Kuvveti: üç tümen (ikisi Türk, birisi Mısır tümeni). Kuvvesi: 20 000 muharip (piyade), bir miktar süvari, 18 batarya (108 top).

Ayrıca 4 - 5 kadar Türk - İngiliz gambotu.

Rus ordusu: General Herelov. Kuvveti: 24 piyade taburu, 29 süvari bölüğü, 400 kazak, 105 top. Kuvvesi: 30 000 piyade, 3 000 süvari, 105 top.

Rusların muhtemel taarruzlarına karşı Türk kuvvetlerine Gözleve şehrinin kuzey dolaylarında (yel değirmenleri ve mezarlık) savunma tertibi aldırılmıştı. Ruslar, Türk savunma mevzilerine 16 Şubat 1855 akşamı karanlıktan yararlanarak 700 m ye kadar sokuldular. Türklerin savunma mevzilerini ateş altına alabilecek 76 adet toplarını mevzilendirdiler.

Ruslar, 17 Şubat sabahı saat 6 da sisli bir havada topçu hazırlık ateşi yaptıktan sonra üç grupa ayrılmış bir halde Türk savunma mevzilerine şu şekilde saldırdılar:

Önce Rus sağ kolu (grupu) cephesine rastlayan mezarlık duvarlarından yararlanarak iki piyade taburlarını Türklere 100 m ye kadar yaklaştırdılar. İleri yaklaştırılan bu kuvvetin örtüsü altında yeniden iki piyade taburu, bir kısım dragon alayları ve Rus gönüllüleri hücum mesafesine yanaştılar.

Önce Türk kara ve deniz topçusunun ve sonra da piyadelerinin açtıkları ateşlerle Rusların hücumu durduruldu. Peşinden karşı hücuma geçilerek Ruslar geri atıldılar.

Rus sağ kolunun Türkler tarafından püskürtülmesi üzerine, Ruslar geride topladıkları kuvvetlerle merkez ve sol kanattan iki hücum daha yaptılar. Bu hücumları da Türklerin karşı süngü hücumu ile bertaraf edildi. Bunu mütaakıp Türkler karşı taarruza geçtiler. Taarruz önce Türk süvarileri tarafından yapıldı ise de, Rus ihtiyatları Türklerin bu taarruzunu karşıladılar. Dört saatlik bir muharebeden sonra topçu ve süvarilerinin himayesinde Rus piyadeleri 4 km geriye çekildiler. Türk komutanı Serdar-ı Ekrem Ömer Paşa, çekilen Rus kuvvetlerini takibe lüzum görmedi.

Sonuç: Bu muharebenin kayıpları: Ruslar 420 ölü, 300 yaralı. Türkler: 103 şehit, 298 yaralıdır. Türk şehitleri arasında çok cesur ve tecrübeli tümen komutanlarından biri olan Selim Paşa da vardı.

Rusların Gözleve'deki yenilgileri, Petersburg'da yankılar yaptı. Hasta olan Çar I. Nikolay üzüntüsünden öldü. Yerine II. Aleksandr geçti. Kırım'daki Rus kuvvetleri komutanı Prens Mençikov görevinden alındı. Başkomutanlığa general Gorçakov getirildi.

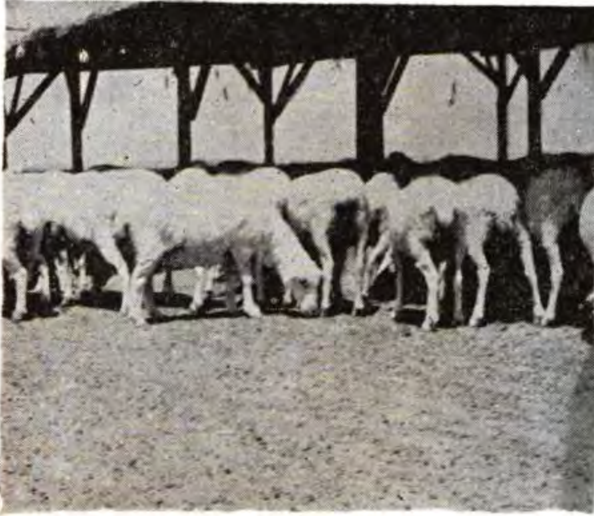
Bu muharebeden sonra Ruslar Gözleve'ye taarruz edemediler. Yalnız burasını gözetlemek üzere bir miktar süvari bıraktılar ve buradaki kuvvetlerini daha doğuya aldılar. Müttefik devletler düzenli olarak Gözleve üssünden personel ve malzeme ikmallerini yaptılar. Aldıkları bu kuvvetlerle 9 Eylûlde Sivastopol'a son taarruzu yaptılar ve şehri düşürdüler.

GÖZLÜ DEVLET ÜRETME ÇİFTLİĞİ, Devlet Üretme Çiftlikleri Genel Müdürlüğüne bağlı bir müessese. Kuruluş kanunu 1 Mart 1950'de yürürlüğe girmiştir.

12 Şubat 1937 tarih ve 3130 sayılı kanunla Ziraat Vekâletine bağlı olarak Ziraî Kombinalar teşkilâtı kurulmuştu. Bu teşkilâtın gelişmesi ile Konya ilinin mülkî sınırları

GÖZLÜ DEVLET ÜRETME ÇİFTLİĞİNDE HASAT

GÖZLÜ DEVLET ÜRETME ÇİFTLİĞİNDE MERİNOS SÜRÜSÜ

içinde, Sarayönü ilçesine bağlı Özkent, Gözlü, Kolukısa, Başkuyu, Karabıyık, Çeşmeli ve Kuyulusebil köyleri arasında 290 000 dekar arazi üzerinde kurularak 1942'de faaliyete geçmiştir.

1950 yılına kadar Tarım Bakanlığı Ziraî Kombinalar Dairesi Reisliğine bağlı bir ziraî kombina şeklinde çalışmış, 1950 yılında Devlet Üretme Çiftlikleri Genel Müdürlüğü kurulduktan sonra 5433 sayılı kanuna istinaden Devlet Üretme Çiftlikleri Genel Müdürlüğüne bağlanarak faaliyetine devam etmiştir. Çiftlik, Konya'ya 80 km uzaklıktadır.

Çiftlikte yıllık yağış ortalamasının 290 mm civarında olması, sulama imkânlarının bulunmaması dolayısiyle bu şartlara uygun kuru tarım (dry - farming) şeklinde hububat ziraatı ile bilhassa hayvancılığın koyunculuk bölümünde faaliyet gösterilmektedir. Diğer tarım kolları ise çevreye örnek olmak bakımından yapılmaktadır.

Çiftlikte her yıl 85 - 90 bin dekar buğday ile 8 bin dekar arpa ekilmektedir. Dekar verimleri buğdayda 170 kg, arpada 250 kg dır. Çiftlikte bulunan tabiî çayır meraların çok zayıf bulunması sebebiyle her yıl program dahilinde sunî çayır mera ve yonca korunga tesisleri kurulmaktadır.

Bugün işletmede 20 bin dekar verime geçmiş sunî çayır mera ile 2 500 dekar kıraçta yonca ve korunga tesisi vardır.

Çiftlikte bağ bahçe şubesi yalnızca kıraç ağaçlaması yönünden faaliyet göstermektedir. Bugüne kadar 2 000 dekar kıraç ağaçlaması yapılmıştır.

Müessese çiftçilerle iş birliği yaparak her yıl 100 - 200 bin dekar civarında sözleşmeli buğday ekimi yapmakta, bu sözleşmeli çiftçilerden alınan iyi evsafta hububatı da tohumluk ameliyelerine tâbi tutarak tohumluk halinde hazırlamaktadır.

Çiftliğin hayvancılık şubesi faaliyetleri ise, sığırcılık, koyunculuk, tavukçuluk ve arıcılık şeklindedir. Bunlardan sığırcılık, tavukçuluk ve arıcılık yalnız çevre çiftçilerine örnek olmak, görgü ve bilgilerini artırmak bakımından yapılmaktadır. Koyunculuk ise daha geniş tutulmaktadır. 4 000 baş merinos ve merinos melezi ana koyun üzerinde çalışılmaktadır.

Tavukçulukta leghorn ve new - hampshire cinsleri üzerinde çalışılmakta olup 1 000 baş kadro vardır. Ayrıca 86 fennî kovanla arıcılık yapılmaktadır.

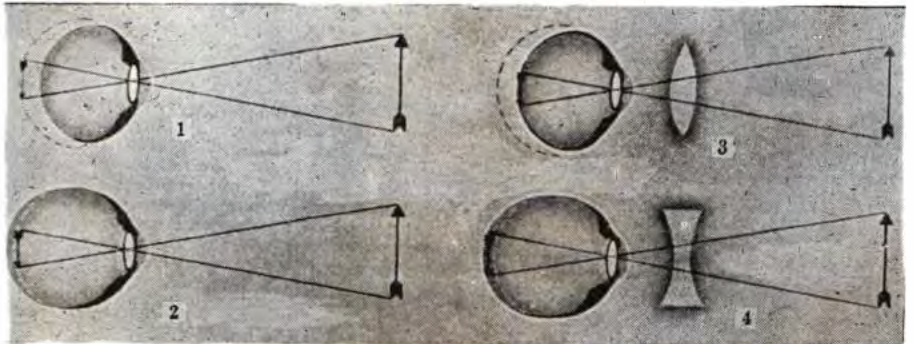
Çiftlikte kendi tarım âlet ve edevatlını ve işlerin müsaadesi nispetinde çevre çiftçilerinin âlet ve edevatını onarmak için bir atelye de vardır. Çiftlikte 55 âile ikamet etmekte ve devamlı olarak 250 işçi çalışmaktadır.

GÖZLÜK: G. camları binlerce yıl önce Roma'da, Çin'de büyütücü mercek şeklinde kullanılmıştır. İlk defa bugünkü manada G. 1317 yılında Floransa'da yapılmıştır. G. ler optik veya profilaktik olarak kullanılırlar. G. camları çeşitli materyalden yapılır. Son zamanlarda kırılmaz materyal kullanılmaktadır.

Optik maksatla kullanılan G. ler görmeyi normale getirmek üzere yapılmış şeffaf kırıcı merceklerdir. Çeşitli camlardan yapılabilirler. Mercekler sferik ve silindirik olmak üzere iki kısımda toplanabilir. Sferik mercekler, bir veya iki yüzü bir kürenin parçası olan, bütün meridyenlerinde ışığı aynı derecede kıran merceklerdir. İki türlü sferik mercek vardır. Konveks sferik mercekler, tabanları birbirine yapışık iki prizma gibi kabul edilebilirler. Bundan dolayı ortası kalın, kenarları incedir. Bu mercekler yaklaştırıcı ve büyütücüdürler. Konveks mercekler hipermetrop ve prespiyop gözlerde kullanılır. Sferik merceklerin ikinci grupu konkav merceklerdir. Tepeleri birbiri ile birleşen iki prizmadan meydana gelmiş gibi kabul edilebilirler. Bundan dolayı ortası ince, kenarları kalındır, uzaklaştırıcı ve küçültücüdürler. Miyop gözlerde kullanılırlar.

Silindrik mercekler ise bir silindirin kendi aksına paralel kesilmiş bir parçasıdır. Bunlar da konveks ve konkav olarak ikiye ayrılırlar. Silindirin aksına paralel olarak gelen ışınlar kırılmadan geçerler. Aksa dikey olarak gelenler ise, merceğin konveks veya konkav oluşuna göre küçültücü veya büyütücü bir tesir gösterirler. Bu tip G. camları astigmatizmada kullanılır.

G. ler, ünifokal (bir mesafeye göre ayarlı), bifokal (iki, yani yakın ve uzağa göre ayarlı) veya trifokal (üç mesafeye göre ayarlı) olabilir. Son olarak, tedricî değişen ve her türlü mesafeden görme kusurunu düzelten multifokal G. ler vardır. Bunlar refraksiyon kusuruyle birlikte prespiyop olan şahıslarda başarı ile kullanılır.

GÖZLÜK: 1,3: hipermetrop (göz yuvarlağı kısalmış); 2,4: miyop (göz yuvarlağı uzamış)

Bazı göz hastalıklarında görmeyi temin etmek için yüksek kudrette lensler kullanılır. Bunlar büyütücü lensler, teleskopik G. lerdir.

Profilaktik, yani koruma gayesi ile kullanılan G. ler ise, kullanılan yere göre değişir. Işığa karşı renkli camlar, endüstride kullanılan kırılmaz G. camları, kar G. leri, kaynak G. leri gibi çeşitler sayılabilir.

Kontakt lensler (temas camları), ileri derecede astigmat, hipermetrop, miyop ve keratokonüste optik maksatlarla, yanıklarda yapışıklık meydana gelmesini önleyerek koruyucu maksatla kullanılan mercek veya camlardır. Prensip olarak ilk defa 1827'de ortaya atılmış, fakat teknik ilerlemeler sayesinde son yıllarda yapılmıştır. Kornea ile cam arasında ince bir tuzlu su tabakası bulunur. Bu suretle kornea korunmuş bulunur. Optik ve estetik bakımlardan G. lerden üstündür. — Ü. E.

Teleskop gözlüğü

GÖZLÜKLÜ ÇALI BÜLBÜLÜ (Zoo.): bk. BÜLBÜLLER.

GÖZLÜKLÜ YILANLAR (Fr. Serpents à lunettes), zoolojide kobra veya naja adiyle tanınan yılanların halk arasında kullanılan adı. Bk. KOBRA.

GÖZLÜKULE, Tarsus'un güneydoğusunda bir höyük, en eski Tarsus. 22 m yüksekliğinde, 300 m uzunluğundadır. Amerikan bilim kuruluşları adına Hetty Goldman tarafından 1934 yılında başlanan kazıların ilk safhası 1938'e, ikincisi 1947'den 1949'a kadar sürmüştür. G., eski Çukurova medeniyetlerinin aydınlanmasında, eski büyük medeniyet bölgeleri arasındaki yerinin tayininde birinci derecede önemli bir merkezdir.

G., XIX. yüzyılın ortasında yabancı antikacıların usulsüz kazılarına ve 1921'de Fransız birliklerinin tahkimat işlerine sahne olmuştur.

G. nin son medeniyetini temsil eden Türk - İslâm çağı, sağlam yapıları, caddesi, medeniyetin safhalarını tarihlendirmeye yarayan Selçuklu ve Abbasî sikkelerinin varlığı ile aydınlanmıştır. Bununla beraber, bu devrin asıl şehri bugünkü Tarsus'tur.

Roma şehri, bugünkü Tarsus'un yerinde kurulmuş olmasına rağmen, G. de de Helenistik Çağ ile Roma Çağının büyük harabeleri gün ışığına çıkarılmıştır. M. Ö. I. yüzyılın sonlarından başlayan Roma Çağı, M. S. V. yüzyıla kadar devam etmiştir. Helenistik Çağ, M. Ö. IV. yüzyılın sonundan II. yüzyılın ortasına kadar varlığını korumuştur.

Gözlükule kazılarından çıkarılan bir Asur tableti

G., üçüncü medeniyet katını temsil eden Demir Çağında kuvvetli bir surla tahkim edilmiştir. Bu çağ M. Ö. 1100 - 520 yılları arasına rastlar. Bu çağda G. ile Kıbrıs - Suriye arasındaki kültür münasebetleri çok kuvvetlenmiştir. Asur kralı Sennaherib zamanında, Asurlular tarafından işgal edilen ve Asur hâkimiyetine giren G. de çivi yazılı Asurca tabletler de bulunmuştur.

M. Ö. 1650 - 1100 arasını kapsayan Geç Tunç Çağını, Eski Hitit ve Hitit İmparatorluk Çağları temsil eder. Çukurova'da Hitit İmparatorluk Çağı medeniyeti mahallî bir özellik göstermiş olmasına rağmen, G. de Orta Anadolu üslûbundaki büyük bir mabedin bir kanadı, çeşitli bina grupları, çivi yazılı ve hiyeroglifli Hitit mühür baskıları, özellikle Hitit kralı III. Hatuşiliş'in karısı Putuhepa'ya ait mühür baskısı ile Kizvatna kralı İşputahşu'ya ait olanı anılmağa değer. Burada arazi bağışına ait çivi yazılı Hitit tableti ile Hitit üslûbunda kristal bir heykelcik de bulunmuştur. Bu çağda G., Orta Anadolu'ya bağlıdır. G. Orta Tunç Çağı (2000 - 1650) nda Kuzey Suriye'nin tesiri altında kalmış olmasına rağmen, Orta Anadolu ile de kuvvetli kültür bağları kurmuştur.

M. Ö. 3000 - 2100 yılına tarihlenen Eski Tunç Çağında, G. bir taraftan Kuzey Suriye ile, bir taraftan da karayolu ile Batı Anadolu (Troia) medeniyetleri ile de çok yönlü ilişkiler kurmuştur. Bu kültür alışverişlerine rağmen, bu çağda yerli, Çukurovalı özelliğini kaybetmemiştir.

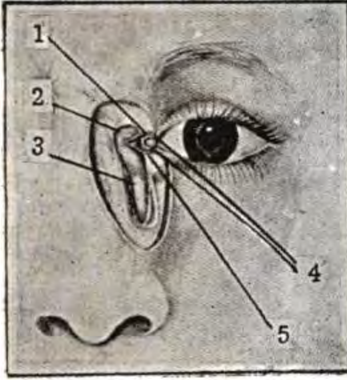
Eski Tunç Çağının altında başlangıç tarihi bilinemeyen, fakat M. Ö. 3000 yıllarında sona eren Kalkolitik, yani İlk Maden Cağını temsil eden çeşitli yapı katları vardır.

G. nin ana toprak üstüne kurulmuş olan en eski medeniyetini, milâttan 5000 yıl sonra başlayan Neolitik Çağ temsil eder. Bütün Çukurova'ya yayıldığı anlaşılan bu medeniyet safhasında da G. nin hem Konya bölgesinde gelişen Neolitik medeniyetle hem de Kuzey Suriye'dekilerle münasebete giriştiği anlaşılmaktadır. G. den çıkarılan eserlerin hepsi Adana Müzesinde sergilenmektedir. — T. Ö.

GÖZNE, İçel ilinin Merkez ilçesine bağlı bir bucak. 12 köyü ile birlikte bucak nüfusu 8 321 (1965) dir. Bucak merkezinin nüfusu 1 433, denizden yüksekliği 1 030 m dir. Bucağa bağlı Evcili köyü 1 750 nüfusludur. Mersin'in kuzeybatısındaki bucak arazisi dağlık, akarsularla derin kazılmış, ormanlık bir alandır. Hayvancılık ve tarım yapılır.

GÖZYAŞI: Gözyaşını meydana getiren lakrimal bezler tarafından G. kanalları yoluyle göz küresinin ön kısmına salgılanır. Diğer taraftan lakrimal glanta yardımcı Krause ve Wolfring bezleri de salgıya katılır. Hafif alkali, steril ve berrak bir sıvıdır. İçinde az miktarda sodyum klorür, eser halinde diğer tuzlar ve albüminden başka bakterilerin gelişmesine mani olan lizozim denilen bir ferment de bulunur. Bazı göz hastalıkları ve ilâçlar G. terkibinde değişiklik yapabilir. Normal bir kimsede esasen az olan bu sekresyon uykuda daha da azalır. G. kornea ve konjoktiva kaypaklığını sağlar ve küçük yabancı cisimlerin korneaya yapışmasını önler. Korneanın şeffaflığı epitelin devamlı bir şekilde G. ile ıslanmasına bağlıdır.

G. azlığı, G. bezinin hastalıkları, ameliyatla çıkarılması veya kanalların tıkanmasiyle meydana geldiği gibi, sinire vuku bulacak travma ve ameliyatlarında veya A vitamini eksikliğinde de görülebilir. G. azlığı bâzen menopoz devrine girmiş kadınlarda, tükürük bezleri sekrosyonunda azalma ve kronik eklem iltihaplariyle birlikte görülür. Has-

GÖZYAŞI: 1. üst G. kanalı, 2. G. torbası, 3. G. burun kanalı, 4. G. noktası, 5. alt G. kanalı

talar gözlerindeki batma ve kuruluklardan şikâyet ederler. Kornea ve konjonktivanın satıh tabakalarında anormal bir desküamasyon vardır. Koyulaşarak mukoid bir hal alan sekresyon ve epitel döküntüleri yer yer kornea üzerine yapışabilir. G. nın tam yokluğunda ise epitel dejenere olarak kornea bulanık bir hal alır. Tedavi için kuruluğa karşı serum fizyolojik damlatılır, A vitamini ve östrojen hormonları verilir. Gerekirse punktumlar koterize edilerek azalmış olan G. nın gözde kalması sağlanır.

Yaşarma: G. sekresyonunun artması (lakrimasyon) ndan veya drenajın bozulması (epifora) ndan ileri gelir. Sekresyon artması bazı burun ve göz (konjonktivit, keratit) hastalıklarında görüldüğü gibi, gözü irite eden dış tesirler (toz, duman, göz ve kuvvetli ışık) ve psişik sebeplerle (gülme, ağlama) husule gelebilir. Tedavileri sebebe göredir.

GÖZTAŞI (bakır sülfat, Fr. Vitriol bleu, Alm. Blaustein, mavi vitriol), $CuSO_4 \cdot 5\,H_2O$. Molekül ağırlığı 249,71, susuz $CuSO_4$ molekül ağırlığı 159,63 dür. Genel olarak kristal suyu ihtiva etmeyene $CuSO_4$, bakır sülfat ve 5 mol kristal suyu ihtiva edene G. denir. Susuz bakır sülfata G. denmediği gibi, çözeltide de G. ndan bahsedilemez. Sulu bakır sülfat çözeltisinden oldukça sağlam, şeffaf, iri mavi renkli triklin G. kristalleri ayrılır. Yoğunluğu 2,3 olup 3 kısım suda yavaş yavaş çözünür. Sulu çözelti de Cu^{++} iyonlarının mavi rengini gösterir. Alkolde çözünmez. Çözünürlüğü sıcaklık yükseldikçe azalır. Bakır sülfatın sudaki çözeltisi kuvvetli asit reaksiyonu verir ve lezzeti metaliktir. Gliserinde zümrüt yeşili renkte çözünür.

G. ısıtıldığında 4 mol kristal suyu kolayca uzaklaşır. 5 mol su ise ancak 250° de buharlaşır ve geriye $CuSO_4$ dan ibaret beyaz bir toz kalır. Bu toz, su ile tekrar $CuSO_4 \cdot 5\,H_2O$ vererek rengi mavi olur.

Sülfürik asidin bakır oksit veya bakır sülfür filizlerine etkisi ile elde edilir.

Kullanılma yerleri: Bakır sülfat çözeltisi kireç sütü ile karıştırılarak Bordeaux karışımı adı altında insektisid olarak, su depolarında yosunları bertaraf etmek üzere ve elektrolitik kaplama banyolarında kullanılır.

Yüzme havuzlarında bakterileri öldürmek üzere suya G. ilâve edilir.

GPU (Rusça *Gosudarstvennoe politiçeskoe upravlenie* [Devlet Siyasî Dairesi] adının kısaltması), Sovyet siyasî polis teşkilâtı. Başlıca vazifesi devletin tesbit ve tayin ettiği «yol» un dışına çıkan her türlü muhalif düşünce ve faaliyetleri takip etmektir.

Diktatörlükle idare edilen devletlerde (Sovyetler Birliği ve benzeri devletlerde) muhalefet yasaktır, muhalif olanın yok edilmesi (vücudunun ortadan kaldırılması) kaidedir. Her türlü hak ve hürriyetler (insan hakları) inkâr edilir. Fert, devletin gösterdiğinin dışına ne düşüncesi ile ne de hareketleri ile çıkamaz. Böyle bir rejim, ifadesini tek partide bulur. Parti her şeyin üstündedir. Fertleri ve kurumları parti yönetir, şekillendirir. Partinin en yakın yardımcısı «siyasî polis» teşkilâtıdır. Fertlerin düşünce ve faaliyetleri bu teşkilâtın murakabesi altındadır. İfade edilmesi yasak olan düşünceler veya girişilmesi mahzurlu sayılan hareketler bu yoldan takip edilir.

Bu maksatla Sovyet Rusya'da 20 Aralık 1917'de kurulan ilk siyasî polis teşkilâtının adı Çeka (b. bk.) idi. Bu teşkilât kısa zamanda o derece korkulu hale gelmişti ki adını duymak bile insanlara ürperti veriyordu. Bir ara Veçeka (*Vserossiyskaya çrezvıçaynaya komissiya* [Bütün Rusya'yı kapsayan olağanüstü komisyon]) adını alan bu teşkilât, özel bir kararname ile kaldırılmış, yerini GPU almıştı (2 Şubat 1922). Sovyet anayasasında yer alan, baskısını devam ettiren ve halkı sindiren bu teşkilât, hükûmet kontrolünde gösterilmek ve halka daha mülâyim görünmek gayesi ile 1934'te NKVD (*Narodnıy Komisariat Vnutrennıh Del* [İç İşleri Halk Komiserliği]) adını almış, fakat siyasî polis teşkilâtı vasfını muhafaza etmiştir.

Teşkilâtın yetkileri hudutsuzdur. Durumu şüpheli görülen kimse bu teşkilât tarafından sorgusuz sualsiz tutuklanır ve teşkilâtın kendi mahkemesinde muhakeme edilir. Teşkilât ölüm kararı vermekte serbesttir. Bu teşkilât, 10 Temmuz 1934 kararnamesi ile «çalışarak uslanma (eğitme) kampları» veya kısaca «çalışma kampları» adı ile bilinen ve hâlen de mevcut olup milyonlarca (6 milyon) insanın esir hayatı yaşadıkları kampların idaresini de sağlamaktadır.

GRAAF, Reinier de (Biyogr.): bk. DE GRAAF, Reinier.

GRAAF, Robert Jemison Van de (Biyogr.): bk. VAN DE GRAAF, Robert Jemison.

GRAAH [*grɔh*], **Vilhelm Augustus** (Kopenhag 1793 - Kopenhag 1863), Danimarkalı gemici, kâşif, kartograf ve arkeolog. İzlanda ve Grönlanda kıyılarını tetkik etmiş ve buraların haritasını yapmıştır. Grönlanda'da Norveçlilerin eski yerleşme yerlerini araştırmıştır.

GRACCHUS [*grąkkus*], eski Roma'da, Sempronius âilesinden gelen halk menşeli bir asiller soyunun sanı. Bunlardan konsul Tiberius Sempronius G. un oğulları olup Roma iç savaşlarına adı karışan ikisi önemlidir:

1. **Tiberius Sempronius G.** (M. Ö. 162 - 133), sonuncu Pön savaşlarında hizmet gördükten sonra 133 yılında halk *tribunus*'luğuna seçilen G., Roma köylüsünün iktisadî çöküşünü devletin geleceği bakımından tehlikeli görerek büyük kısmı asîl toprak ağalarının elinde bulunan devlet arazisi (ager publicus) nin yeni bir plana göre dağıtımını tasarlamış, Senatonun muhalefetine rağmen kimsenin 500 *jugera* (aş. yu. 12 500 ar) dan fazla devlet toprağını işleyemeyeceğini ve geri kalan arazinin âile başına 30 jugera düşmek üzere topraksız köylüye dağıtılacağını öngören bir kanun çıkarmıştır. G., iktidarda kalabilmek için anayasaya aykırı olarak ertesi yıl için de *tribunus*'luğa adaylığını koyunca, bazı senatörlerin yönettiği bir ayaklanma sırasında 300 kadar taraftarı ile birlikte kılıçtan geçirilmiştir.

2. **Gaius Sempronius G.** (M. Ö. 153 - 121), 1. nin erkek kardeşidir. Ağabeyinden on yıl sonra halk *tribunus*'luğuna seçilmiş, onun eseri olan **toprak** kanununu desteklemiş, fakat bu arada asillerin mentaatlerini ön planda tutarak onlara en verimli toprakları ayırmıştır. Fakat halkın hoşnutluğunu kazanmak için, onlara ucuz tahıl dağıtımını

öngören bir kanun çıkarmış, şövalyeler sınıfını kazanmak için de, o zamana kadar yalnız senatörlere mahsus olan jüri üyeliği hakkını bunlara da tanımıştır. Taraftarlarınca 122 yılında da *tribunus* seçilen G., İtalya dışındaki Romalıları, bu arada Kartaca'dakileri, Iunonia sömürgesine yerleştirmeyi ve İtalya'lı müttefiklere Roma vatandaşlık hakkı vermeyi tasarlayınca, artan bir muhalefetle karşılaşmış ve ertesi yıl *tribunus*'luğa seçilmemiştir. Yeni konsul Lucius Opimius'un Iunonia sömürgesinin kuruluşuna dair olan kanunu geçirmemesi üzerine kargaşalık çıkmış, bu ayaklanma sırasında G. taraftarları yenilmiş, G. ise intihar etmiştir.

GRACIOSO [İta. *graçioso*, İsp. *grathioso*], bir müzik âletini hafif ve zarif tarzda çalmayı ifade eden İtalyanca musiki terimi. Daha çok allegro G., andante G. gibi bir musiki parçasının usul veya ölçüsü terimlerinde ortaklaşa yer alır.

GRACIOSO [*grathioso*] (İspanyolca = zarif < Lat. *gratiosus*), İspanyol komedisinde bir soytarı tipi. İspanyol piyeslerinde pek eski olan bu tip XVII. yüzyıla kadar sürmüştür. Torres Naharro, XVI. yüzyıl başlarında, komedinin esas entrikasına G. ile hizmetçi kız arasında gelişen ikinci bir entrika katmıştır. Sonra Lope de Vega, eski tiyatronun bu budala tipini hareketli ve hoş bir role çevirmiştir.

GRACQ [*grak*], **Julien** (doğ. Saint - Florent - le - Vicil, Maine - et - Loire 1910), Fransız yazarı. Zengin tasvir ve remizlerle dolu olan eserleri sürrealizmin tesirinde kalmıştır. Goncourt armağanı kazanmış olan *Le Rivage des Sirtes* (Sirt'let kıyısı) [1951] ile *Un Balcon en forêt* (Ormanda bir balkon) [1958] de yazar, iç yaşantılarla dış olayların birbirini tamamladığı bir roman konusu yaratır. Başka romanları: *Au Château d'Argol* (Argol Şatosunda) [1938]; *Un brau ténébreux* (Küskün âşık) [1945]. G., denemeler ve bir tiyatro piyesi de yazmıştır.

GRAÇA ARANHA [*graşa aranya*], **José Pereira da** (São Luís 1868 - Rio de Janeiro 1931), Brezilyalı romancı. Yenilik taraftarı gençler grupunu destekley erek 1924'te Brezilya Akademisinden istifa etmiştir. En ünlü eseri *Canaã* (Kenan) [1912] dır. *Malazarte* (ad) [1911] adında bir dram da yazmıştır.

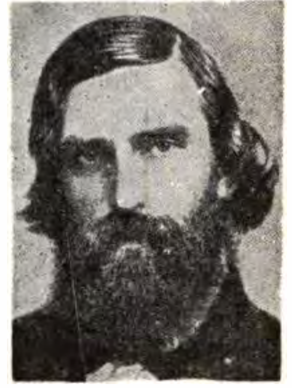
GRAD (Lat. Gradus, Fr., İng. Grade), açı ölçüsü birimi. Bir daire çevresinin 1/400 ne bir G. lık yay ve bu yayın karşısına gelen merkez açıya da bir G. lık açı denir.

Bir G. lık yay veya açının onda birine bir desigradlık yay veya açı, bir desigradlık yay veya açının onda birine bir santigradlık yay veya açı, bir santigradlık yay veya açının onda birine de bir miligradlık yay veya açı denir. Ondalık olmasına rağmen, tatbikatta açı birimi olarak daha çok *derece* kullanılır.

GRAEBE [*grebe*], **Carl** (Frankfurt 1841 - Main 1922), Alman kimyacısı. Cenevre Üniversitesinde kimya profesörü idi. Çalışmaları arasında antrakinondan alizarin sentezi (Graebe ve Liebermann, 1869), akridin sentezi (1870), fluoren, karbazol sentezi (1872) sayılır. Bunlardan başka, kinolinden türeyen boya maddeleri üzerinde önemli araştırmalarda bulunmuştur. *Geschichte der organischen Chemie* (Organik kimya tarihi) [1920] adlı bir eseri vardır.

GRAECIA [*grekia*], Eski Çağda Yunanistan'ın Latince adı.

GRAEFE [*grefi*], **Albrecht von** (Berlin 1828 - Berlin 1870), Alman göz hekimi. Operatör Karl Ferdinand von Graefe (b. bk.) nin oğludur. 1850'de Berlin'de bir göz kliniği kurmuş ve bu kliniğin 1866'da profesörü olmuştur. Helmholtz oftalmoskop (göz aynası) unu pratik göz hekimliğine kazandırmış, glokom (gözde cam tabakasının şeffaflığını kaybetmesi) tedavisinde büyük başarılar elde etmiştir. Ayrıca göz perdesinin ameliyatında yeni metotlar getirmiştir. Göz hastalıklarının beyin rahatsızlıkları ve genel hastalıklar ile olan bağlantısına ilk defa dikkati çeken G. dir. Basedow hastalığı (b. bk.) nın teşhisinde kullanılan klinik metotlardan biri de G. belirtisidir.

A. GRAEFE

GRAEFE [*grefi*], **Karl Ferdinand von** (Varşova 1787 - Hannover 1840). Alman cerrahı. 1807'de Berlin göz kliniğinde doktor, sonra profesör, 1811'de de müdür olmuştur. G., amputasyonlarda bâzı yeni metodlar getirmiş, rinoplastiyi ıslah etmiştir.

GRAF (Germen dilinde = başbuğ > Eski Yüksek Almancada *Grafio*; Lat. comes), kont. İlk zamanlar, özellikle Franklar ve Anglosaksonlarda kralın bir memuru ve belirli bir görevde (Burggraf [şato kontu], Pfalzgraf [tımar kontu], Sendgraf [murahhas kont] gibi) veya idarî bir bölgede (kontluk; Grafschalft; Lat. comitatus) temsilcisi. Sonradan bir meslekî birliğin (loncanın) özel görevlerine de G. sanı verilmiştir. Salzgraf (tuzcular kontu), Waldgraf (ormancılar ve keresteciler kontu) gibi.

Frank devletinde G., aynı zamanda savunma, hukuk, maliye ve yönetim işlerinde de yüksek sorumluluk yüklenirdi. Devlet, yönetim bölgeleri halinde kontluklara bölünmüştü. Bu teşkilât Avrupa'da örnek tutulmuş, Büyük Britanya ve İrlanda'dan günümüze (county), Macaristan da ise kısa zaman öncesine kadar devam etmiştir.

Zamanla kontluk teşkilâtında gerek kişisel gerek bölgesel yönlerden bâzı bozulmalar görülmüştür. Bu değişiklik kontluk hizmetinin miras yoluyle intikalini de mümkün kılan bir feodal sisteme kadar gitmesiyle iyice belirli bir hâl almıştır. Bu suretle kontluklar (bâzan kadınlara da geçerek yalnız tevarüs yoluyle (Erbgraf = mirasçı kont) intikal etmekle kalmamış, taksim ve terhin edilmiş, hattâ hediye edilebilmiştir.

G. lar, asaletin en yüksek sınıfı olarak kısmen üst, kısmen de daha aşağı tabakalarına mensup idiler.

1806'dan sonra egemenlik haklarını kaybeden G. lar, iktidarda bulunan kral âileleriyle aslen ve neslen bir olma ve bunun yanısıra 1848 e, kısmen de 1918'e kadar birçok imtiyazları muhafaza etmişlerdir. Bu tarihten sonra G. lık yalnız bir âile unvanı olarak devam etmiştir.

GRAF, Arturo (Atina 1848 - Torino 1913), İtalyan yazarı. İlk şiirleri (*Medusa* = mitolojik ad) [1880] derin bir teessür ifade eder. Bu karamsarlık sonraki şiirlerinde biraz hafifler: *Dopo il tramonto* (Güneşin batmasından sonra) [1893]; *Le Danaidi* (mitolojik ad) [1897]; *Morgana* (efsanevî peri adı) [901]; *Poemetti drammatici* (Sahne için kısa şiirler) [1905]; *Rime della selva* (Orman şiirleri)

[1906]. G. roman da yazmıştır: *Il Riscatto* (Kurtulmalık) [1901]; *Per una fede* (Bir inanç için) [1906] gibi. Torino Edebiyat Fakültesinde profesör olduktan sonra önemli tenkit eserleri de yayımlamıştır.

Arturo GRAF

GRAFF, Anton (Winterthur 1736 - Dresden 1813), Alman ressamı. Devrinin tanınmış şahsiyetlerinin, bilhassa Glebert, Herder gibi Alman kültür dünyasına mensup kişilerin portrelerini yapmış, 1766'dan itibaren Dresden Akademisi öğretmenliğinde bulunmuştur.

Anton GRAFF

GRAFFITI (İtal. *graffito* = karalama sözünden çoğul isim), arkeologlarca, yazıtlar dışında olarak, eski yapılar üzerindeki tesadüfî yazıları, kaba resimleri ve işaretleri belirtmek üzere kullanılan genel terim. Taş veya sıva üzerine sivri bir aletle kazılmış yahut kırmızı tebeşir veya siyah odun kömürüyle yazılmış G. ye özellikle eski Yunan ve Mısır anıtlarında çok rastlanır. G. nin büyük kısmını sokak serserilerinin ve işsiz güçsüz seyyahların bazan müstehcen karalama ve çizgileri, ilkel karikatürler, seçim sloganları ve bâzı şiirlerden alınmış mısralar teşkil eder. Mülk sahipleri duvarlarının çirkinleştirilmesinden tedirgin olmuş olacaklar ki Roma'da, Porta Portuensis yakınlarında, halktan duvarları karalamamalarını (scariphare) rica eden bir yazı bulunmuştur.

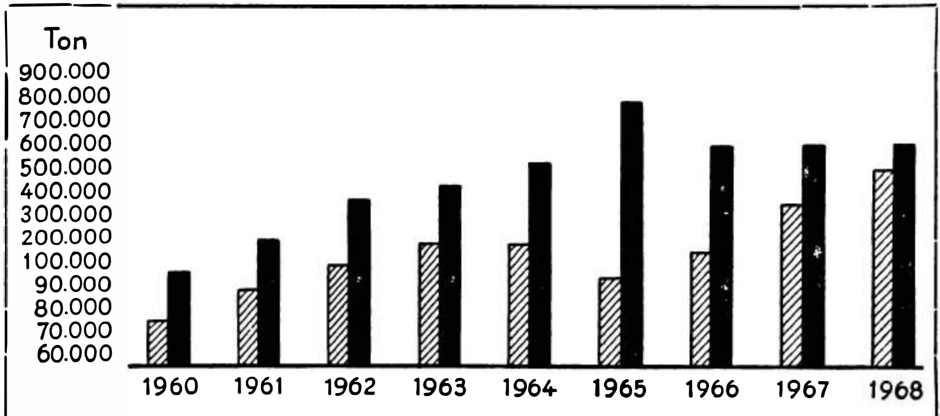
G., eski kavimler tarafından kullanılan alfabe ve dilleri, bunların bozuluş şekillerini göstermesi dolayısiyle paleograflar ve dilciler için önemlidir; arkeologları da yapıların tarihini tesbit konusunda aydınlatırlar. Ama bunların en büyük değeri, belli devirlerde yaşamış «sokaktaki adam» ın günlük yaşantısına ve düşüncesine, eski törelere ve müesseselere ışık tutmasıdır. Meselâ gladyatör gösterileri ile ilgili Pompei G. si, eski Campania dilinin bir kısım halk tarafından hâlâ konuşulduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

GRAFİK (Fr. Graphique), istatistik bilgilerin resim veya çizgilerle tasvir edilmesi için meydana getirilen şekil. G., birtakım değerlerin bir bakışta görülebilecek tarzda tasvirini sağlamakla beraber, bir çizelgenin tam ve doğru ifadesine her zaman erişemez. Belli büyüklüklerin zaman içinde veya zamanla bağımsız olarak gelişmesini gösteren G., nüfus, üretim, tüketim, ithalât ve ihracat, meslekî faaliyetler, iş grupları, işsizlik ve bunun gibi pek çok olay ve alanlardaki dalgalanışların doğrudan doğruya veya kıyaslamalı olarak gösterilmesine yarar ve bu olaylara en uygun düşen çizgi düzenleriyle ifade edilir. İstatistik maksatlar dışında G. ten eğitim ve reklâmcılık alanlarında da geniş ölçüde yararlanılır. Farkların daha canlı belirmesi için bazan çeşitli renklerde G. ler düzenlenir. En yaygın G. şekilleri arasında, eğri veya kesik çizgilerle, sütun veya kolonlarla, dairelerle, üçgenlerle, iç içe karelerle ifade edilen G. ler sayılabilir.

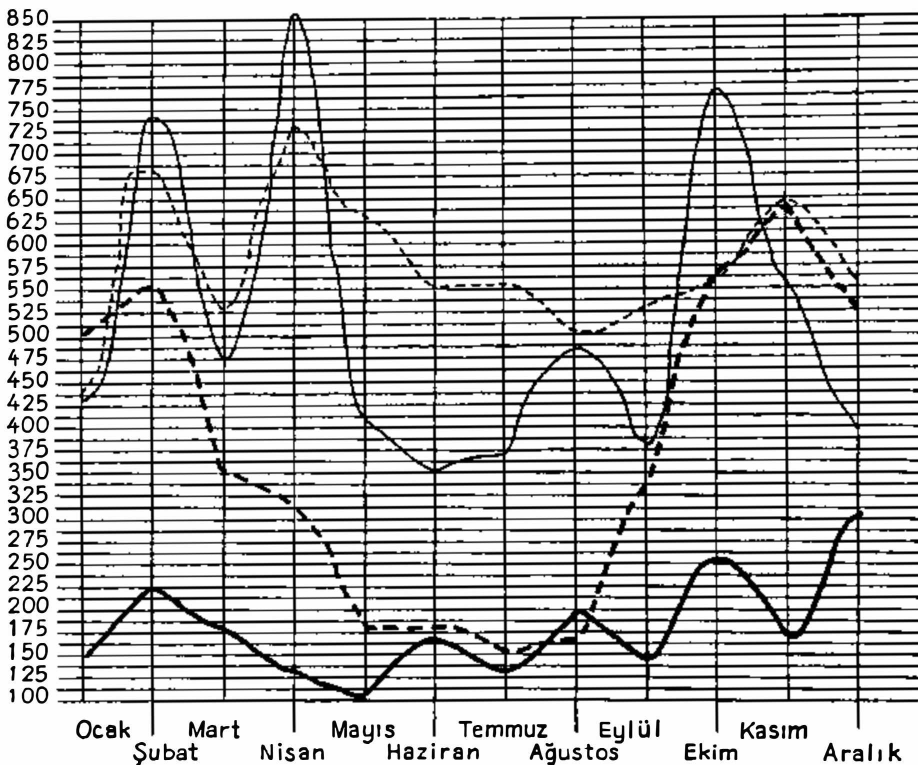
Meselâ bir ülkenin ihracat veya ithalâtında belirli bir dönem içindeki artış veya azalışlar sütunlu bir G. ile gösterilebilir (Şekil 1).

İthalât ve ihracatın belirli bir yıl içinde aylara göre dağılışını ve bunların kıymetlerini göstermek için ise eğrilerden faydalanılmak daha uygun düşer. Meselâ Türkiye'nin 1968 yılına âit ithalât ve ihracatı, çizelge halinde şöyle tesbit edilmiştir (Devlet İstatistik Enstitüsü yıllık dış ticaret istatistikleri, 1968):

Aylar	Miktar (kg olarak)	Kıymet (TL olarak)	
Ocak	431 167 496	446 750 911	İthalât
	146 766 962	503 191 543	İhracat
Şubat	739 748 357	687 864 946	İthalât
	223 669 098	553 224 988	İhracat
Mart	476 365 062	528 397 391	İthalât
	180 464 519	356 803 412	İhracat
Nisan	856 449 778	725 940 851	İthalât
	140 603 945	316 354 146	İhracat
Mayıs	415 547 693	634 577 935	İthalât
	109 998 516	177 391 886	İhracat
Haziran	354 910 971	554 637 731	İthalât
	165 359 632	179 222 215	İhracat
Temmuz	373 233 400	554 833 470	İthalât
	135 958 047	158 956 969	İhracat
Ağustos	483 966 300	509 385 708	İthalât
	194 870 690	169 575 774	İhracat
Eylûl	377 918 613	527 855 868	İthalât
	143 786 446	337 869 003	İhracat
Ekim	770 326 383	558 295 791	İthalât
	254 757 016	561 008 301	İhracat
Kasım	561 173 360	645 260 776	İthalât
	173 295 218	638 050 065	İhracat
Aralık	394 042 415	560 224 000	İthalât
	311 597 017	515 671 102	İhracat

GRAFİK: Şekil 1 (Tarama sütunlar ihracatı, siyahlar ithalâtı gösterir)

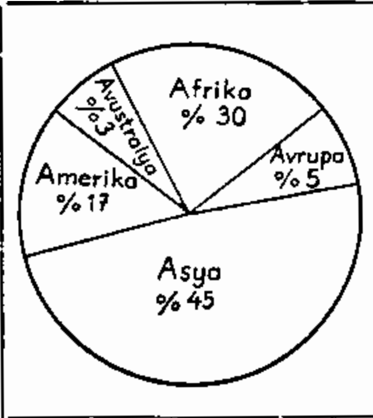

GRAFİK: Şekil 2 (İnce siyah eğriler ithalâtı, ince siyah noktalar ithalât kıymetlerini, kalın siyah eğriler ihracatı, kalın siyah noktalar ihracat kıymetlerini gösterir)

Bu tablonun bir G. halinde gösterilmesi istenildikte uygun şekil olarak eğrilerden faydalanılabilir (Şekil 2).

Herhangi bir dine mensup olanların yer yüzünde yüzde hesabıyla dağılışını en uygun şekilde bir daire G. ifade edebilir (Şekil 3).

Bir ülkenin kw - saat hesabıyla ve yıllara göre enerji üretimindeki gelişmeler kesik çizgili bir G. ile gösterilebilir (Şekil 4).

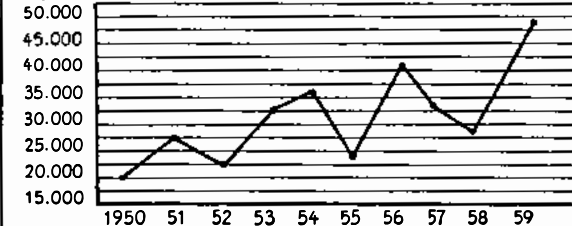

GRAFİK: Şekil 3

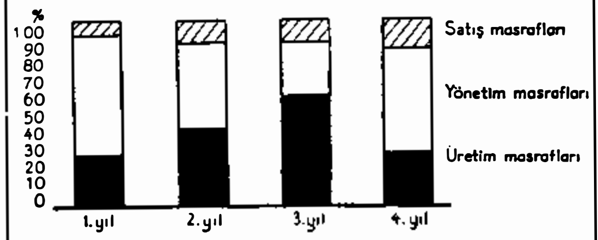
Bir sınaî kuruluşun belli bir süre içindeki çeşitli masraflarını yüzde hesabiyle kıyaslamalı olarak belirtmek için bölümlü kolonlardan meydana getirilmiş bir G. uygun düşer (Şekil 5).

Bu basit örnekler dışında karma - karışık şekiller gösteren G. ler de vardır. G. lerin hazırlanmasında genel olarak milimetrik çizgili özel G. kâğıtları kullanılır.

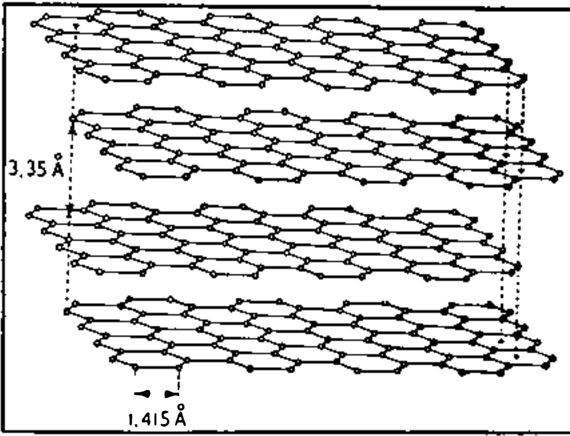
GRAFİT (Fr. Graphite), heksagonal sistemde billûrlaşan, rengi griden gri siyaha kadar değişen, şeffaf olmayan, metal parlaklığındaki bir karbon çeşidi. Pek nadir olarak saf halde bulunur; bunun için yandığı zaman % 20 kadar kül bırakır. G., çoğu zaman pul pul, toprağı andıran kütleler teşkil eder. G. saf oksijen içinde 690° C nin üstünde yanar; Bunsen alevinde ancak zorlukla yakılabilir. G., elmasa nispetle kimyevî müessirler tarafından daha kolay tesir altında kalır; potasyum klorat ve dumanlı nitrik asitle muamelede yeşilimsi grafit asidine ($C_8H_2O_4$) veya G. oksit (C_2O) veya $C_6(OH)_3$ haline döner. Bu takdirde G. in şebeke satıhları arasına giren oksijen G. i kabartır. Klor, G. ve kömüre önemli bir tesir yapmaz, fakat flüor gazı ancak 500° C nin üstünde enerjik bir reaksiyon verir. Alkaliler sudaki mahlüllerinde G. ile reaksiyon vermez; hidrojen G. ile ancak pek yüksek derecelerde az miktarda metan ve asetilen teşkil eder. G. in tek çözücüsü erimiş demirdir. Bundan başka, G. metal parlaklığına ve önemli bir ısı ve elektriği nakletme kabiliyetine sahip olduğundan kendisine karbonun metalik şekli gözü ile bakılır.

GRAFİK: Şekil 4

GRAFİK: Şekil 5

GRAFİT'in normal yapısı

G., karbonun en sebatlı şeklidir. Bu şekil çok yüksek sıcaklıklarda dahi değişmez. Meselâ elmas havasız bir kapta şiddetle ısıtılacak olursa, G. haline döner. Halbuki G. i elmasa çevirmek mümkün değildir. G., kendisine yakın olan elmasa nispetle dikkati çeken bir derecede yumuşaktır, sertliği sadece 1 dir, ellendiği zaman yumuşak ve yağlı bir cisim hissini verir, cilt üzerinde koyu lekeler bırakır, kâğıt üzerinde yumuşak, siyah bir çizgi yapar (kurşun kalemi yapımında kullanılması bundan ileri gelir). Bu özellik, Debye, Scherer, Mark Otto ve Grimm tarafından tabiatı ortaya konulmuş olan kristal şebekesinin özel yapısı ile açıklanır (bk. Şekil). Buna göre G. bir tabaka yapısındadır. Tabakalar arasındaki açıklık 3,35 Å dır. Bunun için G. in yumuşaklığı ve yapışkanlığı bu tabakaların birbirine karşı kolayca kayabilmesine atfolunur.

Şekilden anlaşılacağı gibi, her tabakanın içinde her karbon atomu ancak diğer üç karbon atomu ile sarılmıştır. Bütün C — C aralıkları 1,42 Å dir.

Bulunuşu: G., özellikle, kuvvetli değişikliklere konu olan alanlarda bulunur; en çok rastlandığı memleketler Finlanda, Kanada, Madagaskar ve özellikle Sevlan adasıdır. Meteoritlerde dahi az miktarlarda G. tespit edilmiştir.

Kullanılması: G., kurşun kalemi, eritme potaları ve filtreler yapımında, demir dökümhanelerinde kalıpları pudralamakta, pastan koruma boyası olarak, elektrot yapımında, soba siyahı hazırlamakta, mikrofon ve ark lâmbaları kömürleri ile projektörlerde ve diğer birçok maksatlarda geniş çapta kullanılır. İnce toz halindeki kil G. ler kurşun kalemlerin kurşununu teşkil eder.

GRAFOLOJİ (Fr. Graphologie <Yun. *graphē* = yazı, *logos* = bahis), yazıya bakıp yazıyı yazanın karakterini söylemek ilmi. Bu, insanları eskiden beri ilgilendiren bir çalışmadır. Bu çalışma XIX. yüzyılın başında gelişmeye başlamış, Michan adlı bir din adamı bu konuda yazdığı kitabına «grafoloji» adını vermiştir. Yine bu konuda Crépieux - Jamin (b. bk.) tarafından yazılmış olan *L'écriture et le caractère* adlı kitap da ilk ilmî G. eseridir.

G. ilminin konusu, el yazısını incelemek, el yazısını ana karakterine göre bölümlere ayırmak, el yazısının kanunlarını bulmaktır. Böyle anlaşılan G., müsbet bir ilim demektir.

El yazısı, her seyden önce bir jest, bir el ve kol hareketi jestinin özel şeklidir. Onun için jestler şahsiyetin bir belirtisidir. Aksaklıklar bir yana, yazı yazma işi yalnız biyo - psikolojik benliğin mekanik bir sonucundan ibaret değildir, moral ve kollektif şahsiyetin de içine girdiği bir sentezdir. El yazısı sosyo - psikolojik bir ameliyedir. Böylece el yazısı mekanizması ile iç benlik arasında bir çeşit dayanışma vardır. Yazı denilen şekilleri yaratıp dışa vuran işte bu benliktir.

El yazısı denen jest bir anlatma, bir duyurma jestidir. Bu jestten hareket ederek onu meydana getiren ruh oluşunu öğrenmek mümkündür. Yazı başkalığı karakter başkalığını gösterir. G. ilminin üzerine kurulduğu temel, işte bu başkalıktır. Pek az tanınmış olan bu ilmin özel konusu, yazı jestleri üzerinde insan şahsiyetini incelemektir.

Yazı devamlı değişen bir şeydir. Öyle kimseler vardır ki aynı kelimeyi birbirinden apayrı olarak yazarlar. Bu şekil değişikliğine karşı yazıda hiç değişmeyen karakterler de vardır. İşte mahkemelerde istiktap (yazı denemesi) işini görmek için baş vurulan karakterler bunlardır.

G. ilminin konusu, yazı özelliklerinin incelenmesidir. Bu özelliklerin şekille ilgili olanlarını G. nin aşağıdaki beş bölümünde toplayabiliriz: 1. Morfolojik G.; 2. Fizyolojik G.; 3. Psikolojik G.; 4. Estetik G.; 5. Sosyolojik G.

Bir yazının göze en çok çarpan karakteri onun şeklidir. Onun için morfolojik karakterler herkes tarafından kolayca görülebilir. Yine onun için yazının şekli kolayca taklit edilebilir. Yazı sahtekârlarının en çok yazının şekline saldırmaları da bundan ileri gelir. Yazı morfolojisini meydana getiren unsurlar üçtür:

1. Harf şekilleri; 2. Çizgiler arasındaki paralellik münasebeti; 3. Yazının sınırları, plân.

El yazısının ikinci ayırıcısı fizyolojik karakterleridir. G. nin bu kolu, doğrudan doğruya yazının şahsiyetini açığa vuran hareket, harflerin yazılışında takip edilen yol, harflerin veya kelimelerin ayrı yahut birleşik yazılmaları özellikleri ile uğraşır. El yazısındaki fizyolojik özellikler şekille, morfoloji ile ilgili olan özelliklerden daha şuursuzdur. Onun için fizyolojik özellikleri yazı belgeleri olarak şekil belgelerinden daha çok önem taşırlar. Yazı anatomisi, yazı fizvolojisi ile ilgili olan özellikleri bir dereceye kadar yazıda aklın kavrayabileceği özelliklerdir. Onun için matematik ile, akıl yolu ile incelenmeleri mümkündür.

Psikolojik G., el yazısının durgun veya dinamik belirtilerini inceleyecek yerde, şuur ve şuursuzluk üzerindeki tesirlerini inceler. Bu tesirler her yazının temelli karakterlerine göre değişir. Meselâ, sevimli yazılar olduğu gibi, sevimsiz olan yazılar da vardır. Her yazının kendine göre bir psikolojisi vardır, bir ahlâkı vardır. Yazıdaki zekâ, his, istek, yazının şuursuzluğu ile ilgilidir.

G. uzmanı, yazının psikolojisini incelemekle de kalmaz, yazının estetiğini de yakalamak zorundadır. Estetik G. nin konusu, yazının artistik özelliklerini incelemektir. Yazı yazma işi her şeyden önce bir yaratma işidir. Bu da büyük çapta şahsiyete bağlıdır.

Öte yandan yazı her şeyden önce bir resimdir. Sembolik, sâde bir resim resmin kendisi gibi yazı da yaratıcısının yalnız kafa durumunu, zekâsını değil, hem de hassasiyetini, isteğini gösterir. Onun için her yazı bir dereceye kadar estetik bir değer de taşır.

Bundan başka, bütün yaratma ameliyeleri gibi yazı yazma ameliyesi de sâde bir ameliyedir. Bu işte zekânın payı ikincidir. Yazı, organik bir bütündür. Öyle ki yazının her parçası kendiliğinden bu canlı bütünün alın yazısını taşır. Her harf, her kelime içinde bir ayrı yazı dünyası (microcosme graphique) dır. Onun için harfler kelimeler ister istemez bütün yazının ana karakterini taşırlar.

Cumhuriyetin 10 uncu yılında
Kurtuluş ve inkılabımızın ilk
ve sadık işçisi « Hakimiyeti Milliye »
ye.
Gazi M. Kemal

Atatürk'ün el yazısı ve imzası

Atatürk'ün *Cumhuriyetin 10 uncu yılında Kurtuluş ve inkılabımızın ilk ve sadık işçisi «Hakimiyeti Milliye» ye* yazısı ile aynı yazı altındaki *Gazi M. Kemal* imzası, İsmail Hakkı Baltacıoğlu tarafından incelenmiştir.

Grafolog, bu yazıdaki harflerin ve kelimelerin son derece açık ve okunaklı oluşunu, Atatürk'ün zekâsına büyük karakterini veren açıklığın yazılarındaki belirtisi saymaktadır. *Cumhuriyetin* kelimesindeki *C*, *Kurtuluş* kelimesindeki *K*, *Gazi* kelimesindeki *G*, *Kemal*'deki *K* harfleri ile aynı kelimenin sonundaki *l* harfinin son derece gergin olduğuna işaret eden grafolog, bu gerginliğin, yüksek derecede enerji sahibi olan büyük adamların yazılarında görülebileceğini, mimarlık ve trajedi estetiğinde (grandiose) denilen değerin bu olduğunu belirtmektedir.

GRAFOMETRE (Fr. Graphomètre), eskiden arazi yüzeylerinin ölçülmesinde ve plânlarının çıkarılmasında açıları ölçmek için kullanılmış olan bir çeşit gönye.

GRAFOMETRE

GRAHAM [*greyîm*], **George** (Cumberland 1673 - Londra 1751), İngiliz saatçisi ve astronomu. Birçok buluşları yanında, civalı kompansasyonlu sarkacı (rakkası) ve maşalı eşapmanı icat etmiş, Halley, Bradley ve Fransız Akademisi için özel astronomi âletleri yapmıştır.

GRAHAM [*greyîm*], **Martha** (doğ Pittsburgh 1895), Amerikan dansözü ve koreografı. Başlangıçta Danishawn okulu ve kumpanyası üyesi bulunmuş (1916 - 1923) olan G., Isadora Duncan'ın temel prensiplerini yayanların başında gelmektedir. Amerikan çağdaş dansının gelişmesinde büyük tesiri olmuştur. 100'den fazla koreografik eseri farklı üç devreye ayrılır: Danishawn tesirini aksettiren dekoratif devre (1926 - 1929), bağımsız devre (1930 - 1938), sentez devresi (1939). Bu son devreye âit eserleri: *Death and Entrances* (Ölüm ve vecitler) [1943]; *Cave of the Heart* (Kalp ini) [1947]; *Appalachian Spring* (Appalach baharı) [1944]; *Clytemnestra* (ad) [1958].

M. GRAHAM

GRAHAM [*greyîm*], **Thomas** (Londra 1805 - 1869), İngiliz kimya profesörü. Çalışmaları aşağıdaki mevzuları ihtiva, etmektedir: 1. Sıvılar tarafından gazların emilmesi, 2. tuzların inhilâli, 3. aşırı doyma gösterileri, 4. gazların intişarı (difüzyon), 5. çözülmüş tuzların aktif kömürle yüze emilmesi (adsorpsiyon), 6. fosforun oksitlenmesi, alkolat, fosfat, arsenatlar, 7. reaksiyon ısıları, 8. kolloid kimyasının tesisi.

Graham Kanunu: Mesamatlı bir cidar arasından intişar eden gazların intişar hızı, gazların basıncı ile doğru orantılı, yoğunluklarının kare kökleri ile ters orantılıdır. Şu halde, iki gazın intişar hızları C_1, C_2 ile, molekül ağırlıkları (yoğunlukları) m_1 ve m_2 ile gösterilecek olursa, aşağıdaki muadele (denklem) geçerli olur:

$$C_1 : C_2 = \sqrt{m_2} : \sqrt{m_1}$$

Buna benzer bir kuralı Bunsen bulmuştur. Bu zat gazların intişar (çıkma) hızlarının tâyini için bir cihaz yapmıştır.

GRAHAM [*greyîm*] **ÜLKESİ** (İng. Graham Land), Antarktika'da uzun bir yarımada olup Güney Amerika'nın uzantısını teşkil eder ve Antarktika'nın en kuzey kısmıdır. Palmer Yarımadası ve O'Higgins Toprakları adları ile de anılır. Derin körfezlerle çevrelenmiş olup kıyısı boyunca birçok adaların sıralandığı bu topraklar, senklinal çöküntüler ve çöküntü hendekleriyle ayrılmış, boydan boya ve yükseklikleri 4 500 m yi geçen üç sıradağdan teşekkül eder. Antarktika'da çalışan balina avcılarına bol sığınaklar sağlayan bu topraklar üzerinde İngiltere, Şili ve Arjantin hak iddia etmektedir.

GRAHAME [*greyîm*], **Kenneth** (Edinburgh 1859 - Pangbourne, Berkshire 1932), İngiliz yazarı. Uzun süre İngiltere Bankasında çalışmıştır. Bu müessesenin genel sekreter vekili (1893) ve genel sekreteri (1898) olmuş, 1908 yılına kadar bu görevde kalmıştır. Başlıca eseri *The Wind in the Willows* (Söğüt ağaçlarındaki rüzgâr) [1908] dır.

K. GRAHAME

GRAHAMİT (İng. Glance pitch), Oklahoma, Meksika, Trinidad ve Arjantin'de bulu-

nan saf tabiî asfalt. Tecrit işlerinde, lak v. b. yapımında kullanılır.

GRAHAMSTOWN [*greyimztaun*], Güney Afrika Cumhuriyetinin Cap ilinde, Port-Elisabeth'in kuzeydoğusunda bir şehir. Nüfusu 32 000 (1960) dir. 1812'de İngilizler tarafından Bantu Zencilerine karşı üs olarak kurulmuş olan G., hızla gelişerek çevresinin tarım ürünlerini toplavan bir ticaret merkezi haline gelmiştir. Önemli okulları (Rhodes University College) vardır.

GRAIE [*gre*] **ALP'İ,** Batı Alplerin, Fransa-İtalya sınırının her iki tarafında ve kuzeyde Küçük St. Bernhard Dağı ile Col de Fréjus Boğazı arasında bulunan kısmı. Bu dağların Grand Paradiso Tepesi 4 061 m, Grande Casse Tepesi 3 861 m yüksekliğindedir.

GRAIN [*greyn*], Amerika Birleşik Davletlerinde eczacılıkta kullanılan ağırlık ölçüsü. 1 G. = 1/480 unze = 0,0648 gr dır.

GRAINGER [*greyncir*], **Percy Aldridge** (Brighton 1882 - New York 1961), Avustralyalı piyanist. İlk müzik derslerini annesinden almış, 10 yaşında iken resitaller vermeye başlamış, Almanya'da devam ettiği müzik öğreniminden sonra konçerto karyerine 1900'de İngiltere'de başlamış, daha sonra Güney Afrika ve Avustralya'da turnelere çıkmıştır. Grieg'in piyano konçertosunun tefsiri ile ün kazanmıştır. Amerika Birleşik Devletlerinde ilk konserini 1915'te verdikten sonra bu ülkede yerleşmiştir. Müziği, hakikî halk şarkılarına olan ilgisini aksettirir ve birçok renkli aranjmanlar ihtiva eder. Bunlar arasında başlıcaları: *Country Gardens* (Kır bahçeleri), *Shepherd's Hey* (Çoban seslenişi), *Mock Morris* (ad), *Colonial Song* (Sömürge şarkısı) ve *Danish-Song Suite* (Danimarka halk şarkısı süiti).

P. GRAINGER

GRAISIVAUDAN [*grezivodâ*] **veya GRÉSIVAUDAN,** Fransız Alpleri (Savoie ve Isère) nde bir bölge. Batıda Grande-Chartreuse ile doğuda Belledonne ve Sept-Laux dağ çemberi arasında uzanan Isère vadisini içine alır. Fransız Alp'leri çöküntüsünün (Sillon Alpin) en geniş parçası olup çok endüstrileşmiş bir bölgedir. Metalürji, kimya maddeleri, elektrik malzemesi, kâğıtçılık, eldivencilik v. b. endüstriler bunlar arasındadır.

GRAM (Fr. Gramme), C. G. S. (Centimètre-Gramme-Seconde) birimler sisteminin temel kütle birimi (bk. BİRİM SİSTEMLERİ). Milletlerarası Ağırlıklar ve Ölçüler Bürosu (Paris) nda saklı bulunan iridyumlu platinden yapılmış bir silindir (ana kilogram) in kütlesinin 1/1000 ine eşittir. G., önceleri +4°C de 1 cm^3 saf suyun kütlesi olarak tarifedilirdi. G. ın kısaltması G veya gr dır. Bk. GRAM-KUVVET.

GRAM, Hans Christian Joachim (1853-1938), Danimarkalı hekim. 1891'de eczacılık profesörü, 1892'de Kopenhag'daki Frederik Hastahanesi'nde başhekim olmuştur. 1910'dan sonra yine Kopenhag'da Rig Hastahanesinde başhekimlik etmiştir. 1900-1924 yıllarında iç hastalıkları profesörü olarak çalışmıştır. Bilhassa bakterileri iki grupa ayırma imkânını veren bir boyama metodunun bulucusu olarak tanınmıştır. G. boyama metodu adı verilen bu usul, hâlâ teşhiste kullanılan en önemli bakteri boyama metodudur.

H. C. GRAM

Gram Boyama Metodu: Bu metodla, mikroorganizmalar kristal viyole (crystal violet) ile boyanır, $\frac{1}{15}$ Lugol iyodu dilüsyonu ile muamele görür, ethanol veya ethanol-acetone ile renksizleştirilir ve nihayet bir tezat teşkil eden boya ile tekrar boyanır. Bu boya genel olarak safranindir. Kristal viyoleyi tutan mikroorganizmalara gram-pozitif adı verilir; kristal viyoleyi renksizleştirme muamelesiyle kaybeden, fakat mukabil renkle boyanan mikroorganizmalar ise gram-negatif olarak vasıflandırılır.

GRAMATİKAL KATEGORİLER (Fr. Catégories grammaticales), cümle veya söz unsurlarının mahiyet, yapı ve göreve göre ayrıldıkları sınıflar. Meselâ, nominal kategorinin karşısında verbal kategori yer aldığı gibi, sıfatlık (adjektival), zamirlik (pronominal), zarflık (adverbial) kategoriler de vardır. Sözbölükleri (aksâm-ı kelâm, Fr. parties du discours, Alm. Redeteile) nin karşısında özne, (fâil, Fr. sujet) nesne, (mef'ul, Fr. objet) tümleç (mütemmim, Fr. complément), gibi cümle bölükleri (cümle kısımları, Fr. éléments de la proposition, Alm. Satzteile) de ayrı ayrı kategoriler meydana getirir. Bunlar, mantığa dayanan statik dil (langue) in değil, anlatış psikolojisine dayanan dinamik söz (parole) ün parça ve sınıflarıdır. Aristo ve Kant felsefesinde, fikir, kategori denilen belli kalıplara döküldükten sonra anlaşılıp birer kavram haline geldiği gibi, dilde de söz, G. K. e dökülerek düşünülür, söylenir, aynı şekilde kavranır. Cümlede kelime, *takı*, (edat), ek veya «sıfır morfem» (= hiçbir ilâve yapılmadan) ile anlatılan bu kategorilerin başlıcaları şunlardır: sayı (b. bk., nombre), hal (b. bk., cas), cins (b. bk., genre), şahıs (b. bk., personne), aspekt (b. bk., aspect) veya kılınış (veçhe, Alm. Aktionsart), bina (b. bk., voix) veya çatı, siga veya kip (b. bk., mode), zaman (b. bk., temps). Bk. GÖREV, GRAMER. — A. D.

GRAMATOM (Atomgram, Tom, Atol), bir elementin, atom ağırlığı kadar gr miktarı.

1 G. hidrojen 1,008 gr hidrojene, 1 G. oksijen 16 gr oksijene tekabül eder. Her elementin 1 G. u aynı sayıda, yani $6,023.10^{23}$ atomu ihtiva eder.

GRAMER (Fr. Grammaire, İng. Grammar, Alm. Grammatik, Lat. Grammatica, Yun. grammatikē < *gramma* = yazı), geniş mânâsiyle dilin kullanılışında yerleşmiş kurallara göre, dili meydana getiren sesleri (phonèmes), şekilleri (morphèmes veya [A. Martinet'ye göre] monèmes), kelimeleri, yapı ve dizi ameliyelerini, usullerini, kelime sınıflarını, çekimlerini, cümledeki vazife ve münasebetlerini sistemli olarak inceleyen linguistik kolu.

Adı ve kapsamı: Bu geniş anlamiyle alındığı zaman, G., ses bilgisi (phonétique), şekil bilgisi (morphologie) ve söz dizimi bilgisi (syntaxe) nden başka, anlam bilgisi (sémantique) ni, kelime bilgisi (lexicologie) ni, dil tarihi (histoire de la langue) ni, imlâ (orthographie) yı, tecvid (orthoépie) i, üslûp bilgisi (stylistique) ni de içine alır.

Asya'da G. i kuran Hintliler, M. Ö. IV. yüzyılda buna bir ilim ve sanat olarak *vyakaraṇa*, yani «ayırma, tahlil» demişlerdir. G. in Avrupa'daki kurucuları olan Yunanlılar da aynı yüzyılda G. i «yazılı işaretlerle, yâni yazı ile ilgili sanat» (*tekhnē grammatikē*) olarak kavramışlardır. Romalılar bu adı Latinceye *ars grammatica* şeklinde aktarmışlar, bu ad Orta Çağda ufak değişikliklerle Avrupa dillerine geçmiştir: İta. *grammatica*, İsp., Port. *gramática*, Rus. *grammatika*, Pol. *gramatyk*, Fel. *grammatica*, Dan., Norv., İsv. *Grammatik*, İrl. *graiméar*, Gal. *gramadeg* v. b. Avrupa'da bâzı milletler G. için «dil bilgisi» anlamına, kendi kelime hazinelerinden terimler yaratmışlardır: Çek. *mluvnice*, İsl. *málfræði*, Mac. *nyelvtan*, Fin. *kielioppi* Bizde G. e çok kere *dilbilgisi* denemekte ise de, bu terim «dil bilgisi» (Alm. Sprachkunde, yâni türlü diller bilme) ile asıl G. (Alm. Grammatik, Sprachlehre) kavramları arasındaki kesin farkı belirtememektedir (krş. Fr. linguistique, Alm. Sprachwissenschaft'ın Türkçe karşılığı olarak kullanılan *dilbilim*). Kazak Türkleri G. e *tilkural* (dil kuralı) demişlerdir.

Doğuda Araplar G. i *sarf* (= tasrif, yâni çekim, bükün [Fr. *déclinaison*, *conjugaison*, Lat. iki kavramı kapsayan *inflexio*, İng. *inflection*, *accidence*] ilmi), *naḥv* (= söz dizimi, sintaks ilmi) ve *ḳavāʿid* (= kaideler, kurallar) terimleriyle karşılamışlardır (krş. Fars. *ṣarf o naḥv*, *ʿilm-e ṣarf*, Pakistan'da Orduca *gawāʿid*, Afganistan'da Peştuca *gramar*, İsrail'de İvritçe *dikduk*, İndonezya'da *tata bhasa*, Viet-nam'da *van pham*, Kore dilinde *mal bon*, Moğolca *ḫele tokdağal*, Çince *un fā*, Japonca *bunpō*, Filipinler'deki Tagalog dilinde *balarilà*, hepsi «dil», «kural», «yazı», «unsur» kavramlariyle ilgili kelimeler).

Çeşitleri: Linguistiğin çeşitlerine göre G. in de başlıca iki ana grubu vardır.

I. *Umumî G.* (Grammaire générale): hiçbir dile sınırlanmadan, insan dilinin kuruluş esaslarını, kurallarını, düşünceyi anlatma şekillerini ve bu anlatımda gramatikal kategoriler (b. bk., catégories grammaticales) in meydana çıkışını ve gelişimini inceler. Buna bâzen, ufak farklarla, *evrensel* (*cihanşümul*) *G.* (g. universelle) veya *felsefî G.* (g. philosophique) de denir. Tabiî dillerle pek uğraşmazlar. Bunların bir alt bölümü vardır:

Mukayeseli Umumî G. (g. générale comparée): âile farkı gözetmeden bütün tabiî dilleri karşılaştırmak suretiyle G. in genel prensiplerini pankronik (b. bk., panchronique), yâni her yerde ve çağda geçer olan kuralları meydana çıkarmağa çalışır. Konusu çok geniş, metodu da yetersiz olduğu için, bu çeşit G. bir ilim sayılmamış ve karşılaştırmalı G. tabiî dil âilelerine sınırlanmıştır (bk. AKRABALIK, Dil.).

II. *Özel G.* (g. spéciale): belli bir dilin, bir lehçenin veya dil âilesinin G. idir. Alt bölümleri:

1. *Mukayeseli G.* (g. comparée): dil ve lehçeleri ses, şekil, yapı ve söz dizimi bakımından kendi âileleri içinde birbirleriyle karşılaştırarak inceler, dil âilesi içinde veya akraba sayılabilecek diller arasında benzerlik kurallarını, kronolojilerini meydana çıkarır ve ortak ana unsurları itibarî olarak tespit eder.

2. *Târifli G.* (g. descriptive): karşılaştırmaya kaçmadan herhangi bir dilin veya lehçenin tarifli açıklamasını yapan G. dır. İki şekli vardır:

a. *Statik veya senkronik G.* (g. statique ou synchronique): bir dilin veya lehçenin belli bir çağında kesiti yapılarak o çağdaki yapısının senkronik (b. bk., synchronique), yâni o çağa mahsus kurallarla incelenmesidir. Bir bakımdan (Albert Séchehaye'ye göre), statik G. in üç nev'i vardır: Cümlede şekil unsurları (morphèmes) nın terkip ve tertibini inceleyen *sintagmatik G.* (g. syntagmatique); düşüncede anlam unsurları (sémantèmes) nın terkip ve tertibini inceleyen *asosyatif G.* (g. associative); söylenişte ses unsurları (phonèmes) nın terkip ve tertibini inceleyen *fonolojik G.* (g. phonologique).

b. *Tarihî veya istihaleli G.* (g. historique ou évolutive): belli bir dilin, lehçenin veya dil âilesinin tarih boyunca geçirdiği değişiklikleri ve diyakronik (b. bk., diachronique) yani istihale kurallarını tespit eden G. dir.

Öbür başlıca G. ler şunlardır.

Tahlilî G. (g. analytique): aralarında akrabalık bağları bulunup bulunmadığını bakmadan, türlü dillerin G. yapısını mukayeseli olarak inceler. Dillerin teker teker alınarak tahlilî G. i de yapılabilir.

Mantıkî G. (g. logique ou rationnelle): şekle bakmadan, dildeki gramatikal kategoriler (catégories grammaticales) le mantıkî kategoriler (catégories logiques) arasındaki münasebetleri araştırır.

Bergamalı Kadri Efendi: *Müyessiretü'l-ulûm* (yaz. 1530, bas. 1946) [kompozisyon]

Formel G. (g. formelle): fikir ve mânâya bakmadan ve mantıkî G. in tersine olarak, cümlenin yalnız formel, yâni şeklî ifadesiyle uğraşır.

Dış G. (g. externe): söz bölükleri (parties du discours) nin cümlede aldığı yerleri ve görevlerini inceler.

İç G. (g. interne): cümlenin morfo-fonolojik ve ritmo-melodik yapısını inceler.

Taksonomik G. (g. taxonomique): cümlede söz unsurlarının rol ve görevlerini, tertip sıralarını inceleyerek sözün morfo-sintaktik tahlilini yapar.

Açıklamalı G. (g. explicative): dilin bütün iç mekanizmasını, görevleri ve gramatikal olayların meydana gelişini açıklar.

Öğretici (g. didactique) veya *kuralcı* (g. normative) veya *kuralcı-tarifçi* (g. normative-descriptive) veya *buyurucu G.* (g. prescriptive) veya *okul G.i* (g. scolaire): okullarda kullanılan, dil kurallarını anlatan, doğruyu öğreten, yanlışa işaret eden, öğrenciye alıştırma ödevleri veren G. dir. Daha yüksek seviyede, bilginler, ilmî heyetler, akademiler tarafından yazılan G. lere *ilmî G.* (g. scientifique), *klasik G.* (g. classique), *akademik G.* (g. académique) denir.

Fikir G.i veya *nosyonel G.* (g. notionnelle): bir çeşit tahlilî G. olan bu G., formel G. in zıddına olarak şekilden daha çok fikire, kelime sınıfları (classe de mots) veya söz bölükleri (parties du discours) nden daha çok kelime «bağlantıları» na ve bunların derecelerine (Lat. nexus, junctio ve altbölümleri) ne önem verir. Başlıca, Danimarkalı dilci Otto Jespersen (b.bk.) ın geliştirdiği fikir G. i, dilin şekle dayanan dış yapısiyle değil, görev (fonction) esasına dayanan iç yapısiyle uğraşır.

Son yıllarda dilcilikteki yeni akımların meydana koyduğu G. ler şunlardır:

Yapı veya *kuruluş G.i* veya *strüktüral G.* (g. structurale): dili ve dilleri mimarî tarzda birer yapı ve kuruluş olarak kabul eden strüktüral linguistik (b. bk., linguistique structurale), yapı G. inde dil yapısını ses, şekil ve diziliş bakımından ana şeklini, ana direklerini, kuruluş nizamını ve unsurların karşılıklı münasebetini inceler. Bu alanda N. S. Trubetskoy, R. Jakobson v. b. 1926'da Prag Dilcilik Derneği (Çek. Pražský Linguistický Kroužek) nde fonoloji (b. bk., Fr. phonologie, İng. phonemics) yi, 1931'de de L. Hjelmslev ile H. J. Uldall, Kopenhag Dilcilik Derneği (Dan. Lingvistkredsen i København) nde glossematik (b. bk., glossématique) teorisini ortaya koymuşlardır. W. Köhler'in 1912'de Berlin'de kurduğu geştalt (Alm. Gestalt) psikolojisi (b. bk.) nin paralelinde olan ve İsviçreli dilci F. de Saussure'ün 1916'da yaptığı «dil» (langue) ile «söz» (parole) tefrikine ve Cenevre Dil Kurumu (Société Genevoise de Linguistique) nun görüşlerine dayanan bu iki ekolden sonra 1945'te başlıca Z. S. Harris'in gayretiyle New York Dilcilik Derneği (Linguistic Circle of New York) kurulmuş, buradan ve sonraları Massachusetts'ten iki G. nev'i doğmuştur:

Transformasyonel G. (g. transformationnelle): 1952'de Amerika'da Zelig S. Harris (b. bk.) ile öğrencisi Noam Chomsky (doğ. 1928) tarafından ortaya atılan (transformasyon) nazariyesinin üzerine kurulan G. dir. Meselâ, *Ahmed'in kitabı* ∾ *Ahmed'in bir kitabı var* G. de bir transformasyon'dur. G. in bu nev'i, bu gibi şekil ve mânâ değişikliklerini, münasebetlerini ve kurallarını inceler.

Doğurucu G. veya *jeneratif G.* (g. générative): Ana dilinin ruhunu, yapısını, kalıplarını ve işleme tarzını iyi bilen bir kişiye bu dilin G. ine uygun yeni sözler (phrases grammaticales) söylendiği zaman anlaşılacağına ve böyle birçok yenilikler doğurabilme (capacité générative) esasına dayanan G. dir. Transformasyon nazariyesinden doğan bu G. i, 1955 yıllarında Amerika'da M. I. T. (Massachusetts Institute of Technology) de N. Chomsky ile Morris Halle (b. bk.) ortaya koymuş, bunlar Z. S. Harris, R. Jakobson, T. A. Sebeok v. b. dilcilerin görüşlerinden de faydalanmışlardır.

G. nev'ilerinin tablosunu tamamlamak üzere şunları da bu araya katmak gerekir:

G.-öncesi veya *pre-G.* (Prégrammaire): İnsan dilinin veya dillerinin ilk çağlarında, G. henüz teşekkül etmemişken, konuşmanın tarzını ve yavaş yavaş G. farklarının meydana gelişini ve bu unsurların geçirdikleri istihaleyi inceler; din-öncesi (pré-religion) nin ve mantık-öncesi (pré-logique) nin paralelindedir. Bu çağı esas alarak, dil âileleri arasında yapılan araştırmalara *G.-öncesi araştırmaları* (études ou recherches prégrammaticales) denir.

G.-ötesi (L'au-delà des grammaires): İnsanın, bilhassa şâirlerin, duyguya kapılarak G. kurallarına uymayan fakat haklı görünen ifade tarzı alanıdır. Ph. Lebesque'in bu adı taşıyan bir eseri vardır. P. Valéry de *Les droits du poète sur la langue* (Şâirin dil üzerindeki hakkı) [1928] adlı eserinde G.-ötesi hakkını savunmuştur.

Yanlışlar G.i (g. des fautes): Yazıda ve bilhassa

Institutionum LINGVÆ TVRCICÆ, LIBRI QVATVOR. Quorum I. Continet Partem Isagoges Grammaticæ Turcicæ Priorem, de orthographia TurcArabica. II. verò Isagoges Grammaticæ Turcicæ Partem Posteriorem, de Etymologia Turcorum. III. complectitur diversa linguæ Turcicæ Exercitia, & duas Proverbiorum Turcicorum Centurias. IV. Dictionarium est Latino-Turcicum & vicissim Turcico-Latinum. Authore HIERONYMO MEGISERO, P. Co. Cæs. Serenissimi Saxoniæ Electoris Historico. Cum Gratia & Privilegio Cæsareo & Saxonico. Anno clↄ. Iↄc. XII.

Hieronymus Megiser: *Institutionum Linguae Turcicae libri quatuor* (Leipzig, 1612)

konuşmada yapılan G. yanlışlarının sebepleri (benzetme, ayırt etme, kısaltma, değiştirmeme, anlatımlı olma gibi ruhî ihtiyaçlar) ni inceleyip bunları bir sisteme bağlayan G. dir; bk. H. Frei'in aynı adlı eseri (Cenevre, 1929).

Eğitimde gramer: G. i genel olarak bir «sanat» (Yun. tekhnē grammatikē, Lat. ars grammatica) diye târif ederlerse de, gerçekte G. sanat öğreten bir ilimdir. G. in özünde bulunan bu ikiliğin sebebini dilin teşekkülünde aramak gerekir. Dil (langue), mücerret bir varlık, daha doğrusu bir ses - şekil - vazife - diziliş - mânâ kompleksi ve bir kuruluş (structure) sistemidir. Bu mücerret varlık müşahhaslaşırsa, söz (parole) meydana gelir, ki sese dayanan ifade vasıtasının bir duyu organında billûrlaşmış en gerçek şeklidir.

F. de Saussure 1916'da *dil* ile *söz* farkını ortaya koymakla, dile daima müdahale edildiğini göstermiş oldu. Dil, bir konuşma âdeti, tarihe karışmış sayısız konuşanlardan kalma konuşma kurallarının ve sesle ifade vasıtalarının bütünüdür. Söz ise ferde bağlı bir faaliyet, görülür ve işitilir bir gerçektir. Söz, dilin fertteki belirtisidir. Meselâ, Türk dili kuvvede mevcut olan mânevî bir varlık, bir idealdir. Türkçe konuşan her fert, bunu kendine göre maddîleştirme yoliyle gerçekleştirir. Bundan dolayı her ferdin sözü başka başkadır. Strüktüral linguistiğe göre, her dilin merkezinde bir *sistem* vardır, ki dilin kuruluş modeli ve bu modele göre dil unsurlarının dizilişi demektir. Bu, dilin değişmeyen esasıdır. Bunun dışında, *norm* denilen bir kısım vardır, ki her unsurun değişme kabiliyeti sistemine dayanan ve bu değişme sınırlarını tespit eden kuralların bütünüdür. Dil kalıbının müsaade ettiği elâstikiyet sınırı içinde doğru - yanlış payının ortalamasını ve doğrunun örneğini temsil eder. Bu tabakanın dışında norm'a dayanan ve belli bir devirde belli bir topluluk tarafından hoş görülen değişikliğin derecesini tespit eden kurallar vardır, ki bunlara da *âdet ve kullanış* (usage) denmiştir. Son olarak da, ferdin kullanışı olan *pratik* (pratique) gelir.

Yukarıda anılan ilmî veya klasik G., dilin sistemine göre yazılmış olan G. dir, ki kuruluş modelindeki ana direkleri, ana prensipleri ve yön gösterici ana kuralları tespit eder, gizli kalmış özellikleri meydana çıkarır. Öğretici okul G. i ise dilin sistemini daima göz önünde bulundurmak şartıyle, öğrenciye daha çok dilin normunu ve buna bağlı kuralları öğretir, âdet ve kullanıştan ayrılmanın yanlış olacağını örneklerle ve alıştırmalarla gösterir.

G. - öncesi çağından beri insan, anlatmak istediğini tüm bir fikir veya düşünce halinde tasarlanmış ve bunu tüm bir cümle, yani «söz» halinde açıklamıştır. Şimdi, gidimli (discursif) bir düşünce ifadesine «düşünce cümlesi» (phrase-pensée, meselâ *sürekli alkışlar işitildi* veya *sürekli olarak alkışlandı*), gidimsiz (non - discursif) bir fikir ifadesine de «fikir cümlesi» (phrase - idée, meselâ *sürekli alkışlar*) diyoruz. Sözün birimi cümle olduğu için, kelimenin rolü ikinci plânda kalır. Kelime sadece «dil» in ünitesidir. İlk - insan, şimdiki mânâsiyle «kelime» bilmez, «söz» bilirdi. Bu söz de, kelimelere bölünemeyen toptan bir ifade olduğu için, buna bugünkü anlamiyle «cümle» denemezdi. Şimdi biz bunu «cümle - kelime» (holophrase) terimiyle karşılıyoruz.

Aradan binlerce yıl geçtiği halde, ifadede sözün ve cümlenin değeri değişmemiştir. Hâlâ cümle halinde düşünüyor ve cümle halinde anlatıyoruz. Meydana gelen biricik değişiklik, ifadenin, yâni cümlenin, kelimelere bölünebilir bir hale gelmiş olmasıdır. Fakat bu durum, G. de ilk konu olarak kelimelerin ele alınmasını gerektirmez, çünkü bir dil ana dili gibi konuşulurken bu tahlil yapılamaz. Kaldı ki, kelimeler ancak cümleye girip görev aldıkları zaman tam ve belirli bir değer kazanır. Onlar bir dilin kelime hazinesinde, içleri gizli güçle dolu, fakat görevleri belirsiz ve genel olarak bir kavram veya fikir anlatan statik varlıklardır. Bu durumda olan kelimeler, kışlalarda ayrı ayrı koğuşlarda görevsiz olarak bekliyen birer ere benzer. Cümleye girdikleri zaman ise bir diziliş sistemine ve karşılıklı bağıntı esasına göre cephede görevlendirilmiş bir bütünün dinamik unsurları olurlar.

Eskiden G. öğretimi şu sözlerle başlardı: «Harfler yan yana gelerek hece teşkil ederler; hecelerden kelime meydana gelir; kelimelerle de cümle kurulur.» Bu doktrin dilin teşekkül ve inkişaf tarihine taban tabana zıttır. G. de ele alınacak ilk konular, harfler, heceler, kelimeler ve «söz bölükleri» değil, toptan anlatım, yani cümle, keyfiyet, kemiyet yer, zaman gibi kavram kalıpları, sayı, cins, hal, şahıs, kılınış, çatı, siga, zaman gibi gramer kategorileri, süje, obje, tamlama gibi cümle bölükleri (Alm. Satzteile) dir. Cümle konusunda, düz anlatım, soru, buyruk, dilek, şart cümleleri ve bunların olumlu, olumsuz ve soru nev'ileri ele alınacak ilk kavramlardır. Hal, ismi veya zamiri bir çekim ekiyle, başka bir unsurla irtibat haline koyan bir ameliye; sıfat, bir isim veya isim takımını, zarf da bir fiil veya fiil takımını renkleyen (modifier) bir unsur; zamir, bir temsilleme unsuru; edat da bir irtibat unsuru olarak tanıtılmalıdır. Fiil konusunda şekillerden önce açıklanmaları gereken kavramlar şunlardır: süreç (vetire, procès), durum (état), oluş (devenir), eylem (ameliye, action) ve bunların etken (malûm, actif), geçişli (müteaddi, transitif), geçişsiz (lâzım, intransitif), edilgen (meçhul, passif), ettirimli (malûmdan müteaddi, factitif), oldurumlu (lâzımdan müteaddi, causatif), karşılıklı (müşareket, réciproque), öze dönüşlü (mütavaat, réfléchi), müşareket (coopératif) nev'ileri; fiil - özne - nesne münasebetini gösteren bina (b. bk.) veya çatı (voix); fiil vetiresinin icra tarzı hakkında konuşanın, bildirme (indicatif), buyruk (impératif), şart (conditionnel), dilek (désidératif), gerekirlik (nécessitatif), bağımlılık (subjonctif) gibi ruhî durumunu anlatan kip (siga, mode); fiille anlatılan sürecin gelişme tarzında süreklilik (duratif), bir - andalık (momentané), başlama (inchoatif), bitirme (terminatif) kavramları gibi özellikler, yani kılış ve kılınışın tarzı, aspekt (b. bk., Fr. aspect, Alm. Aktionsart); geçmişlik, şimdikilik, gelecеklik, veya bitmişlik (perfectif) ve bitmemişlik (imperfectif) gibi zaman (temps) kavramları.

G. yalnız şekil teşrihi demek değildir. Dilde, şekle dayanmıyan birçok kategoriler de vardır. Aynı şekil, bize birden fazla kategori de verebilir. G. öğretiminde en sağlam yol «fikir G. i» (g. notionnelle) metodudur. Yâni, fikir ve düşünce kategorilerini öne alarak öğrenciye ilk önce anlatım ve cümle tiplerini misallerle göstermek. «Söz bölükleri» üzerinde durulmadan, bu fikir ve G. kategorileri ele alındıktan sonra «şekil» konusuna baş vurmaksızın, doğrudan doğruya «cümle bölümleri» konusuna geçilir. Cümle bölükleri anlatılırken «kelime takımları» meselesi kendiliğinden ortaya çıkacaktır. Tamlama, tümleç, «modifiye eden kipleyen kelime takımı» (zarf tümleci), «vasıflandıran veya renkleyen kelime takımı» (sıfat tümleci) de bu bölümün konularıdır. Belirten - belirtilen konusu da bu bölümde yer alır. Sıra, ve mutabakat konuları bu bölümü tamamlar.

Fikir G. inden sonra artık «şekil G. i» (g. formelle) ne geçilebilir: İsim ve fiil tasrifi, tasrif ve teşkil ekleri, işaretler v. b. Fakat burada da sadece şekle bağlı kalmak doğru

olmaz. Şekil kendini apaçık gösteren bir belirtidir; asıl önemli olanı şeklin görevidir. Bundan dolayı şekille birlikte görevini de belirtmek gerekir.

Buraya kadar söylenenlerde, «dil» değil, «söz» esas alınmıştır: yâni, cümle, ifadedeki fikir kategorileri, cümledeki unsurlar, G. kategorileri, kelime takımları, sıra, dizim, mutabakat, son olarak da şekil. «Söz bölükleri» kavramı, deyimde «söz» kelimesi bulunduğu halde, bunun dışında kalır. O, sözün değil, dilin malı olduğu için, ele alınacak son konudur. Dinamik olmıyan, yâni cümleye girmemiş olan bir kelimenin bölüğü kesin olarak bilinemez. İsim gibi görünür, fakat sıfat olarak görevlendirilebilir; statik olarak sıfat sanılır, fakat görevi onu zarflandırabilir; edat sanılan bâzı kelimeler gerçekte isimdir ve tasrife girer; birçok kelime de fiille sıfat arasında bocalarlar; meselâ *çürük*, fiilden olma sıfat, *çürümüş* ise ortaç, yâni sıfat rolünde fiil olarak kabul edilir, fakat her ikisi de «renkleyici kelime» görevindedir. G. in görevi önce «renkleyici kelime» yi öğretmek, sonra *-ük* ve *-ümüş* ekleri arasındaki farkı açıklamaktır.

Eskiler «söz bölükleri» ni üç olarak kabul etmişlerdir. Sonra bunların sayısı 8 - 9'a, hattâ 10'a çıktı. Fakat esas yine üçtür: İsim, fiil ve yardımcı kelime (edatlar, takı, zarf, rabıt edâtı; nida başlı başına bir «cümle» dir). Bunlardan isim (nomen veya épithétologue), sıfatı ve zamiri de içine alır. Çinliler isimle fiile «dolu kelime» (Çin. shih - tse), öbürlerine de «boş kelime» (Çin. hsü - tse) demişlerdir; onlar için fiil «canlı kelime» (Çin, huo - tse), isim de «ölü kelime» (Çin. sih - tse) dir. Kavram doğrudur, çünkü fiil - hele Türkçede - cümlenin en canlı unsurudur. Batıda, isim ve fiil «özgür kelime» (mot autonome) olarak tanınır ve çok kere bu ikisi «onomatorrhème» (yâni isim - fiil) adı altında birleştirilir. Aynı zamanda «épithétologue» ların (yâni isim + zamir + sıfat) fiilden daha eski olduğuna inanılır.

Dilcilikte W. von Humboldt'tan kalma bir bilge sözü vardır: «Dil bir eser (Yun. ergon) değil, bir faaliyet (Yun. energeia) tir». Buna göre, öğretmenin başlıca ödevi dili olmuş bitmiş statik bir eser olarak değil, canlı ve dinamik bir faaliyet olarak ele almak ve aynı şekilde öğretmektir. Bu da pek tabiî olarak, mantığa ve külçeleşmiş şekillere, «bölük» lere değil, psikolojiye, dinamizme, söze, göreve ve cümleye, anlatıma dayanır.

G. ci bir kanun yapıcı olmadığı için, G. öğretimi de sınırsız ve mutlak olamaz. Eğer dilin hayatiyeti, yâni kullanılışı ve akışı bir katara benzetilebilirse, o zaman G. ci bir lokomotif değil, bir furgondur. Asıl lokomotif, dili kullanan halk ve ediplerdir; G. ci furgonda, dilin gidişini izleyerek onun kurallarını kaydedip düzenler. Fakat müdaheleciliği pek ileri gidemezse de, dil normunun korunması bakımından faydalı ve gereklidir.

G., eğitimde, kültürde, ana dilinin ve milliyetin korunmasında son derece önemli bir rol oynar. Ana dili, onu konuşanın dil şuurunu belirttiği gibi, onda, çocukluk çağından başlayarak bir dil duygusu da yaratır. Her ana dilinde, hâlihazırı geçmişe, millî geleneklere bağlayan mistik bir kuvvet vardır. Her dil, kendi kuruluş düzeni, işleme mekanizması, yapı ve diziliş sistemi ile bir düşünüş ve anlatış kalıbı, mimarî bir düzeni, üslûbu olan bir yapıdır. Ana dili, topluluk şuurunu aksettiren millî bir varlık, G. de eğitimde bu varlığın en kuvvetli koruyucusudur.

Tarihçe: Akkad'lılarla Eski Mısırlılardan G. e âit ancak bâzı emsile (paradigme) parçaları kalmış, ilk G. leri Hintliler, Yunanlılar ve Romalılar yazmıştır. M. Ö. V. veya IV. yüzyılda, hâlâ dünyanın en büyük G. cilerinden biri sayılan Hintli Pāṇini (b. bk.), *Aṣṭāḍhyāyī* (Sekiz konferans) adlı eseriyle Sanskrit dilinin G. ini vermiştir. Her biri 4 *pāda* (fasıl) ya ayrılan 8 *adyāyī* (bölüm) li bu eserde, 100 sayfada Sanskrit dilinin 4 000 *sūtra* (kural) sı, cebir formülü şeklindeki aforizmlerle özetlenmiştir. Avrupa, G. terimlerini, G. kategorilerini, fonetik kanunları, ses değişimini, vurguyu, kök, gövde, yapı ve çekim ekleri kavramlarını, sintaksı ve fonetikle morfolojiyi karıştırmamayı Pāṇini'nin «yer yüzünde ölü veya yaşamakta olan diller için yazılmış G. lerin en mükemmeli» diye kabul edilen bu eserinden öğrenmiştir. *Vyākaraṇa* (G.) ve *Şişkā* (fonetik) alanında Pāṇini'nin selefi Sakaṭāyana, önemli haleffleri de Kātyāyana, Patañjali, Kaccāyana, Hemacandra ve Vopadeva olmuşlardır. Daha çok sözlüklerle uğraşan Çinliler önemli bir G. bırakmamışlardır.

Yunanlılarda G. i kuran Aristo (M. Ö. IV. yüzyıl) dur. *Peri hermēneias* (Anlatım hakkında) adlı eserinde «söz bölükleri» (merē logou) ni isim (onoma), fiil (rhēma) ve edat (synthesmos) olmak üzere üçlü esasa bağlamış ve bu esas (*isim*, *fiil*, *edat* veya *harf*) Araplara geçerek Osmanlı G. i yoliyle bize kadar gelmiştir. Bu sınıflamanın eskiliği yine Hintlilere kadar çıkar: Sanskr. *naman* (isim), *ākhyāta* (fiil), *nipata* (edat). Avrupa'da ilk muntazam formel G. olarak, M. Ö. II. yüzyılda Dionysios Thraks (b. bk.), Yunancanın uzun zaman model diye kullanılan *Tekhnē grammatikè* (G. sanatı) adlı G. ini ortaya koymuş, 400 satırlık bu eserde G. in ödevini, vurguyu, noktalamayı, harfleri (yâni sesleri; iyi fonetikçi olmayan Yunanlılar harf'le ses kavramını birbirinden ayıramamışlar ve bu karışıklık Araplara da geçmiştir), 8 «söz bölüğü» nü ve çekim şekillerini anlatmış, fakat sintaksa dokunmamıştır. Bu ampirik - didaktik eserden sonra, İskenderiye ekolü (M. Ö. III. - M. S. II. yüzyıllar) nden Semadirek-(Samothrakē) li Aristarkhos ile Apollonios Dyskolos ve oğlu Herodianos, Yunancanın G. i üzerinde çalışmışlardır.

Dionysios Thraks'ın G. i Romalılara da geçmiş, onlarda Marcus Terentius Varro (M. Ö. I. yüzyıl) *De Lingua Latina* adlı eseriyle Latincenin 24 fasıllık ilk G. ini meydana getirmiştir. M. S. IV. yüzyılda Aelius Donatus'un yazdığı G. (*Ars grammatica*), Orta Çağa kadar Latincenin en olgun G. i sayılmıştır. VI. yüzyılda da İustinianos'un emriyle Priscianus Latincenin *Institutio de arte grammatica* adlı dolgun bir G. ini meydana getirmiştir.

VII. yüzyılda dilcilik alanına atılan Araplardan, rivayete göre, Hz. Ali, Ebülesvedü'd - Düili'ye üç «söz bölüğü» (aksamü'l - kelâm) nü ve emsileyi öğreterek ilk Arap G. ini yazdırmıştır. Basra ile Kûfe'de G. cilik ekolleri kurulmuş, sıkı disiplinleri savesinde Basralılar (Basriyun) bu alanda önderlik etmişlerdir. Basra'da İmam Halil'in öğrencisi olan ve 33 yaşında ölen Şiraz'lı Sibeveyhî (b. bk.), VIII. yüzyılda Arapçanın şimiye kadar emsalsiz kalmış G. ini yazmıştır. *El - Kitab* yüksek adını taşıyan bu eser, Arapça ile uğraşan bütün filologların otoriteler müracaat kitabı olmuştur. Endülüs G. cilerinden Zübeydî, XI. yüzyılda bu kitaba ek olarak *El - İstidrak* (Erişme) adlı bir eser yazmıştır. Yine İmam Halil'in öğrencilerinden olan El - Esmaî, IX. yüzyılda G. ilmini Harunü'r - Reşid'in sarayına kadar yükseltmiştir. Fakat Sibeveyhî'den sonra Arap G. inin en büyük üstadı Harezm Türklerinden Zemahşerî (b. bk.) olmuştur. 1119 - 1121 yıllarında yazdığı *El - Mufassal* adlı G., açıklamanın

genişliği ve tamamlığı ile bütün Arap dünyasında şöhret kazanmıştır. Zemahşerî'nin Harezm hükümdarı Atsız'a sunduğu *Mukaddimetü'l - edeb* adında 5 kısımlı sözlükte de isimler, fiiller, harfler, isimlerin ve fiillerin tasrifi hakkında G. e âit bilgi verilmiştir. Genel olarak bütün Arap sözlüklerinde de «kavaid» kısmı bulunmaktadır. İran'da da G., sözlüklere «giriş» şeklinde eklenmiştir. *Ferheng - i Şuurî* (1742) ile *Ferheng - i Nâsırî* (1871) nin mufassal önsözleri birer G. özeti sayılabilir. İran'da Mirza Mehdi Han, *Mebâni'l lugat* adlı eserinde Çağatay Türkçesinin bir G. ini de vermiştir (bas. 1910).

G. de İbraniler genel olarak Arapları taklit etmişlerse de, VIII. yüzyıl sonu ile IX. yüzyıl başlarında Kuzey Afrikalı G. ci Yehuda ibn Kureyş, *Risale* adlı eserinde Arapçayı, İbrancayı ve Aramcayı karşılaştırmak yoliyle Samî dillerin ilme dayanan ilk karşılaştırmalı G. ini meydana getirmiştir ki yeryüzünde ilk karşılaştırmalı G. budur. X. yüzyılda Fayyum'lu Saadia ben Yosef, *Agron* (Derleme) adlı sözlüğünde G. e de yer vermiş, XI. yüzyılda Zaragoza'lı Yona ben Gannah da Arapça olarak yazdığı 26 fasıllı *Kitabü'l - usûl* adlı eserle mükemmel bir G. meydana getirmiştir. XIII. yüzyılda, Süryanî'lerden Bar Ebhraya (Gregorius Ebül Ferec) nın *Kethabha dhe Semhe* (Şualar kitabı) adlı büyük G. i de anılmağa değer.

Avrupa'da Orta Çağda Türk G. ciliğini Kâşgarlı Mahmut *Divan - ü lûgati't - Türk* adlı eseriyle kurmuş, Arapça yazılan bu kitapta Karahanlı Türkçesinin yapısı, ses değişmeleri, isim halleri ve fiiller hakkında bilgi ve kurallar verilmiştir (bk. Besim Atalay'ın 1931'de bu Divan'dan derleyip yayımladığı *Türk Dili Kuralları* adlı eser; Kaşgarlı'nın asıl grameri kayıptır). Bu alanda XIV - XV. yüzyıllardan kalma Mısır Kıpçak Türkçesine âit anonim bir eser de vardır: *El - kavaninü'l - külliye li zapti'l - lûgati't - Türkiye*. Yazarı Mısırlı bir Arap olsa gerek.

Orta Çağ İskolastiklerinden Anselm XI. yüzyılda *De grammatica*, Duns Scotus da XIII. yüzyılda *Grammatica speculativa* adlı birer Latince felsefî G. yazmışlarsa da, bu çağın en olgun okul G. i, Normandiya'lı Alexander de Villa Dei'nin *Doctrinale puerorum* (Çocuklara ders kitabı) adlı eser olmuş ve Fransızca, Almanca örneklerle genişletilerek XVI. yüzyıla kadar kullanılmıştır. Bu arada, XI. yüzyılda İngiltere'de Anglo - Saksonlardan Aelfric, *Grammatica latino - saxonica* adlı G. i yazmıştır. Bundan sonra millî diller alanında Avrupa'da ilk olarak 1451'de Almancanın G. i, sonra sıra ile Yunanca (1476), İspanyolca (1492), Endülüs Arapçası (1505), İbranca (1506) ve Eski İslâvcanın (1516) G. leri ortaya konmuştur.

1530'da Avrupa ve Asya dillerine âit birçok G. lerden önce, Bergamalı Kadri (b. bk.) Efendi, *Müyessiretü'l - ulûm* adlı Türkiye Türkçesi G. ini yazmış, İstanbul'da Kanunî Sultan Süleyman'ın sadrazamı İbrahim Paşaya sunmuştur. Ancak 1946 yılında basılabilen 182 sayfalık bu eser iki bölüme ayrılmıştır. 99 sayfalık birinci bölümde kelimelerin tarifi ve bölümlenmesi yapılmış, fiiller, mekân, zaman, âlet, küçültme, nispet, aşırılık isimleri ele alınmıştır; 83 sayfalık ikinci bölümde de isim çeşitleri, tasrif, sayılar, zamir, zarf, sorular, edatlar, isim takımları ve yapılışları, mütemmimler, hal ve kullanılış şekilleri, istisna şekilleri, işaret isimleri gözden geçirilmiştir. Bergamalı'dan 3 yıl sonra, 1533'te, Floransa şehrinin İstanbul balyosluğu sekreterliğinde bulunmuş olan Filippo Argenti (b. bk.), *Regola del parlare turcho* (Türkçe konuşma kuralları) adlı küçük bir eser yazmışsa da, bu kitap ancak 1938'de tanıtılabilmiştir.

Bundan sonra Avrupa'da Macarcanın (1539), Latincenin (1540), Eski Habeşçenin (1548), Süryancanın (1554) ve Fransızcanın (1569) G. leri yayımlanmış, XVII. yüzyıl başlarında, 1611'de, Messina'lı İtalyan Jesuit papazı Pietro Ferraguto *Grammatica turchesca* adlı bir G. yazmış, daha çok Türkiye'ye gelen papazlar için hazırlanan bu eser ancak 1940 yılında tanıtılmıştır. Avrupa'da Türkiye Türkçesinin ilk G. ini 1612'de Leipzig'de Hieronymus Megiser (b. bk.) adında Stuttgart'lı bir Alman yayımlamıştır. Açıklamaları Latince olan *Institutionum linguae turcicae libri quatuor* (Dört bölümde Türk dilinin esasları) adlı küçük ölçüde 328 sayfalık bu eserin ana bölümleri şunlardır: Giriş, yazı, gramer, büyük bir kısmı atasözleri olmak üzere metin örnekleri, Latince - Türkçe ve Türkçe - Latince 2500'er kelimelik sözlük. Avrupa'da Arapçanın (1613), Farsçanın (1614), Mancucanın (1696) G. leri Türkçe G. den sonra yayımlanmış, Moğolcanın G. i ancak 1831'de çıkmıştır.

XVII. yüzyılda P. della Valle (1620), A. Du Ryer (1630), F. M. Maggio (1643), B. de Paris ile P. d'Albeville (1667), W. Seaman (1670), Fr. de Mesgnien Meninski [b. bk.] (1680) ve J. D. Schieferdecker (1695) de Türkiye Türkçesinin birer G. ini yayımlamışlar, aynı yüzyılda Fincenin (1649), İngilizcenin (1653), Çincenin (1667) ve Rusçanın (1696) G. leri de çıkmıştır. 1631'de dil pedagojisini kuran Çek Jan A. Komenský, *Janua linguarum reserata* (Dillerin açılan kapısı) adlı eseriyle ana dili G. lerini teşvik etmiştir.

XVIII. yüzyıldan XIX. yüzyıl ortalarına kadar Avrupa'da Türkçe G. leri yazanların başlıcaları şunlardır: G. B. Podestà (1703), Th. Vaughan (1709), L. Antonelli (1724), J. C. Clodius (1729), J. B. Holdermann (1730), B. Pian-

Ahmed Cevdet Paşa: *Kavaid - i Türkiye*, 1875

Abdurrahman Fevzi Efendi: *Mikyasü'l - lisan kıstasü'l beyan* (yaz. 1847, bas. 1881)

zola (1781), J. von Preindle (1789), C. C. de Carbongnano (1790), M. Viguier (1790), D. Alexandridēs (1812), A. Jaubert (1823), A. Hindoğlu (1829), A. L. Davids (1832), Sir James Redhouse [b. bk.] (1846), K. Adosidēs (1850). XVIII. yüzyılda mukayeseli G. in temelleri atılmağa başlamış, bu yolda J. Ludolf (1702) Samî, Leibniz (1710) Ural - Altay, Sajnovics (1770) ile Gyarmathi (1799) Fin - Ugor dilleri üzerinde çalışmışlar, C. Lancelot ile A. Arnauld 1660'taki Port - Royal *Grammaire général*'leri ile felsefî ve genel G. yolunu tutmuşlar, J. Harris (1751), N. Beauzée (1767) ve J. H. Tooke (1786 - 1805) de aynı alanda birer deneme yapmışlardır. İlmî mukayeseli G. i İslandalı R. Rask (1814 - 1818) ile Alman F. Bopp (1816) Hint - Avrupa dilleri, tarihî G. i de J. Grimm (1819 - 1837) Germen dilleri alanında kurmuşlardır. Hint - Avrupa âilesi kollarından Kelt dillerinin mukayeseli G. ini J. K. Zeuss (1853), Roman dillerinkini F. Diez (1836 - 1844), İslav dillerininkini de F. Miklosich (1852 - 1874) meydana getirmişlerdir. Hint - Avrupa âilesinin mukayeseli G. ini devam ettirenler A. Schleicher (1861 - 1862), K. Brugmann ile B. Delbrück (1876 - 1900), A. Meillet (1903) ve H. Hirt (1921 - 1937) olmuşlardır. Samî dillerinin mukayeseli G. ini meydana getiren de C. Brockelmann (1908 - 1913) dır. Bu arada, 1822'de W. v. Humboldt, gramatikal şekillerin meydana gelişi hakkında önemli bir eser yayımlamıştır.

1851 yılında O. v. Böhtlingk, Yakut Türkçesinin ilmî G. ini yayımlamış, Türkiye'de de Meclis - i Maarif - i Umumiye âzâsından Keçecizade Fuad ve Ahmed Cevdet Efendi (daha sonra ikisi de Paşa) ler, yeni zamanların ilk Türkçe G. i olan *Kavâid - i Osmaniye*'yi meydana getirmişlerdir. 143 sayfalık taş basması bu eserin ana bölümleri şunlardır: 1. Takrîz, 2. Mukaddime, 3. İsim, 4. Sıfat, 5. Kinâyât (zamir), 6. Fiil (50 sayfa), 7. Edevât, ek olarak da Cümle. Her bölüm Türkî, Farisî ve Arabî olmak üzere üçe ayrılmıştır. Yine 1851 yılında Ahmed Cevdet Efendi «Sübyan» mektepleri için bu kitabın, yine taş basması olarak, 55 sayfalık bir özetini *Medhal - i kavâid* başlığıyle yayımlamıştır. Bölümleri şunlardır: 1. Muallimlere lâzım olan malûmat, 2. Mukaddime, 3. İsim, 4. Sıfat, 5. Zamir, 6. Mastar, 7. Fiil (16 sayfa, başlıca emsile), 8. Fer'î fiil (ortaç, participe), 9. Edevât, 10. Hâtime. Batıya yönelmiş olmakla beraber Türkçeci de olan Ahmed Cevdet Paşa, 1875'te 3. kitap olarak 45 sayfalık *Kavâid - i Türkiye*'yi çıkarmıştır. Bölümleri şunlardır: 1. Mukaddime, 2. İsim, 3. Sıfat, 4. Zamir, 5. İsm - i işaret, 6. Mübhemât (belgisiz sıfatlar, zamirler, edatlar), 7. Mastar, 8. Fiiller (22 sayfa, başlıca emsile), 9. Fer'î fiil, 10. Edevât. Daha sonra, 1885'ten itibaren, *Kavâid - i Osmaniye*'nin birçok *Tertib - i cedid*'leri çıkmıştır. Mekteb - i Fünun - u Harbiye hocalarından Kütahyalı Abdurrahman Fevzi Efendi, *Kavâid - i Osmaniye*'nin yayımlanmasından 4 yıl önce, 1847'de, *Mikyasü'l - lisan kıstasü'l - beyan* adlı büyük ölçüde 184 sayfalık orijinal bir Türkçe G. i yazmışsa da, bu eser ancak ölümünden sonra 1881 yılında yayımlanabilmiştir. Beş «maksad», birçok «bab», «kısım», «nevi», «hasîsa», «tenbih» lere ayrılıp 312 bölümlü olan bu G. de, yazar Türk dilini orijinal bir şekilde teşrih etmiş ve yeni terimler kullanmıştır. Bundan sonra, 1875'te de Süleyman Hüsnü Paşa askerî mektepler için 64 sayfalık *İlm - i sarf - ı Türkî*'yi, 1868'de Abdullah Ramiz Paşa, fiil bölümü geniş ölçüde işlenmiş olan 199 sayfalık *Lisan - ı Osmanînin kavaidini hâvi emsile - i Türkî* adlı değerli G. i yayımlamışlardır. XIX. yüzyıl sonlarında Türkiye'de yayımlanan G. lerden, Manastırlı Mehmed Rifat Efendinin 3 kısım ve 550 sayfalık *Hâce - i lisan - ı Osmanî* adlı eseri önemle anılmalıdır (1894 - 1895). XX. yüzyıl başlarında Şeyh Ali Vasfî Efendinin *Mufassal yeni sarf - ı Osmanî*'si ile *Mufassal nahv - ı Osmanî*'si [ikisi de 1900], okullarda çok kullanılan G. ler arasında idi. XIX. yüzyılın ikinci yarısında yabancı memleketlerde, 1839'da Kazanlı Mirza Mehmed Ali Kâzım Bey Rusça olarak Türk - Tatar dilinin genel G. ini, Finli A. Castrén 1857'de Koybal - Karagas Türkçesinin G. ini, Alman asıllı Ruslardan Wilhelm Radloff da Kuzey Türk dillerinin mukayeseli fonetiğini (1882 - 1883) ortaya koymuşlardır. Türk dillerinin ilk tarihî fonetiği ise 1902'de Danimarkalı Vilhelm Grønbech tarafından yayımlanmıştır: *Forstudier til tyrkisk Lydhistorie.* Macarlardan G. Bálint de 1875 - 1877 yıllarında Kazan Türkçesinin 3 kısımlı mufassal G. ini meydana getirmiştir (*Kazáni - tatár nyelvtanulmányok*).

J. Grimm'in Almanca tarihî G. inden sonra, F. Brunot (1887), K. Nyrop (1904 - 1930) ve W. Meyer - Lübke (1913 - 1921) Fransızcanın, O. Jespersen (1909 - 1949) İngilizcenin, E. Kieckers da eski Yunancanın (1925 - 1926) ve Latincenin (1930 - 1931) mufassal tarihî G. lerini, daha yakın zamanlarda da J. Szinnyei (1922) Fin - Ugor, G. J. Ramstedt (1952 - 1966) ile N. Poppe (1960) de Altay dillerinin mukayeseli G. lerini meydana getirmişlerdir. A. Cuny, Hamî - Samî ve Hint - Avrupa dillerinin gramer - öncesini incelemiş, Jespersen (1924 - 1933) G. felsefesini, mantıkla G. ilişkisini, G. sistemini, J. R. Kantor (1952) G. in psikolojisini, E. A. Sonnenschein (1927) G. in ruhunu, Th. Kalepky (1928) ile P. Hartmann (1963) G. teorilerini araştırmışlar, J. Damourette ile E. Pichon (1911 - 1953) da yeni bir metodla Fransızcanın 8 ciltlik bir G. ini yayımlamışlardır. Bu arada Fransız Akademisi de 1932'de

Fransızcanın yeni bir G. ini hazırlamış ve aynı yılda F. Brunot'nun tenkidlerine uğramıştır. Fransa'da «Journal de Psychologie» dergisi de 1950'de *Grammaire et Psychologie* başlıklı özel bir sayı çıkarmıştır. Söz bölükleri, gramatikal kategoriler, morfoloji ve sintaks alanında R. de La Grasserie, R. Lenz, V. Brøndal, E. Benveniste, G. Guillaume, E. A. Nida, L. Hjelmslev v. b. önemli incelemelerde bulunmuşlardır. G. deki yeni akımlar (N. S. Trubetskoy, R. Jakobson, L. Hjelmslev, Z. S. Harris, M. Halle, N. Chomsky v. b.), yukarıda G. in çeşitleri bölümünde açıklanmıştır.

Yeni Türk harflerinin kabulünden (1928) sonra, Türkiye Türkçesi gramerine âit çalışmalar oldukça büyük bir gelişme göstermiş, Türk ve yabancı dil bilginlerince bu konuda birçok tedkikler yayımlanmıştır. Bu çalışmaların Türkiyedeki örnekleri arasında Tahsin Banguoğlu'nun (Ana Hatlarile Türk Grameri, 1940), Muharrem Ergin'in (Türk Dil bilgisi, 1962) ve Faruk K. Timurtaş'ın (Osmanlıca Grameri, 1964) adlı eserleri zikredilebilir. Yabancı ülkelerde yapılan çalışmaların başlıcaları ise şunlardır: W. Bang, C. Brockelman (*Osttürkischen Grammatik der Islamischen Litteratursprachen Mittelasiens*, 1951 - 1954) Gy. Németh, M. Räsänen, K. H. Menges, A. v. Gabain (*Alttürkische Grammatik*, 1941, 2. bas. 1950), N. A. Baskakov, K. Grønbech, J. Eckmann (*Chagatay Manual*, 1966). A. M. Şçerbak v. b. Türkiye dışı Türk dil ve lehçeleri G. leri alanında, J. Deny (*Grammaire turque, dialecte osmanli*, 1921). Gy. Németh, G. Bergsträsser, A. N. Samoyloviç, G. Weil, E. Rossi, H. J. Kissling, H. H. Kreider, G. L. Lewis, R. Godel, H. Jansky, A. Tietze. L. Rásonyi, L. B. Swift v. b. da Türkiye Türkçesinin G. i üzerinde çalışmışlardır.

Yakın Doğudaki ölü dillerin G. lerini işleyip meydana getirmiş olanlardan Sumerologlar (Fr. Delitzsch, St. Langdon, A. Poebel, A. Deimel, A. Falkenstein v. b.), Akkadistler (Fr. Delitzsch, B. Meissner, A. Ungnad, W. v. Soden v. b.), Hititologlar (B. Hrozný, E. Forrer, L. Delaporte, E. H. Sturtevant, J. Friedrich v. b.), Egyptologlar (A. Erman, H. Grapow, A. H. Gardiner, E. Erdel v. b.) ile 1887'de icat ettiği uluslararası Esperanto dilinin G. ini düzenleyen L. Zamenhof da ayrıca burada anılmalıdır. — A. D.

GRAMER KATEGORİSİ (Dil.): bk. GRAMATİKAL KATEGORİLER.

GRAMINEAE (Bot.): bk. BUĞDAYGİLLER.

GRAM - KUVVET (Fr. Gramme - force), belli bir yerde 1 gr lık bir kütle üzerine tesir eden yerçekimi kuvveti. Buna *gram - ağırlık* adı da verilir. 1 G., kilogram - kuvvetin binde birine eşittir. Yerçekimi hızının $g = 981$ cm/Sn² olduğu bir yerde (yani Paris'te) 1 G. 981 din eder. Bu kuvvet birimi fazla kullanılmaz. Bunun yerine kuvvet birimi olarak *din* veya *newton* (b. bk.) kullanılır.

GRAM - KÜTLE (Fr. Gramme - masse): bk. GRAM.

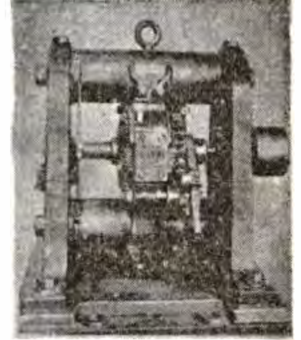
GRAMME [*gram*], **Zénobe Théophile** (Jehay - Bodegnée, Liège ili 1826 - Bois - Colombes, Seine departmanı 1901), Belçikalı mûcid. 1869'da düz akım üreten dinamoların yapılmasına imkân veren kollektörüîcâd etmiş, 1871'de Fransız Fen Akademisi'ne «manyeto» adiyle ilk dinamoyu sunmuş, bu akademinin 50 000 franklık Volta Armağanını kazanmıştır.

Z. GRAMME

GRAMME HALKASI (Fr. Anneau de Gramme) [Fiz.]: bk. GRAMME MAKİNESİ.

GRAMME [*gram*] **MAKİNESİ**, 1860'ta Floransa'lı Dr. A. Pacinotti tarafından icat edilip 1870'te Belçika'lı mucit Z. T. Gramme tarafından geliştirilmiş olan doğru akım dinamosu. Bu dinamo kendi dönme eksenine dikey bir indüksiyon alanında dönen bir halka üzerine sarılı birkaç bobinden meydana getirilmiş, kendi üzerine kapalı bir devreden ibarettir. Bobinlerin her birinde bir alternatif elektromotor kuvvet meydana gelir ve her bobinin iki ucu bir kollektörün birbirini izleyen iki parçasına tutturulmuştur. Nötr düzleme, yani indüksiyon çizgilerine dikey düzleme, yerleştirilmiş olup *fırça* veya *kömür* denilen ve kollektörün dönmesi sırasında ona sürten ve akım geçiren iki parça makinenin kutuplarıdır. Sargının, nötr düzlemin iki yanındaki bölümleri paralel halinde iki dinamo vasfındadır.

Bu makine tersine işletilip elektrik motoru olarakda kullanılabilir. G. M. nin mütekâmil şekli olan bugünkü dinamolarda halka biçimindeki kollektörün yerini silindir biçiminde bir kollektör almıştır. Bk. KOLLEKTÖR.

GRAMME MAKİNESİ

GRAMMONT [*gramõ*], **Maurice** (Damprichard, Doubs 1866 - Montpellier 1946), Fransız gramercisi. 1895'te Montpellier Edebiyat Fakültesinde profesör olmuştur. Gramer üzerine birçok eserler yazmıştır. Bunlar arasında başlıcaları: *La Dissimilation consonantique dans les langues indo - europêenes et dans les langues romanes* (Hint - Avrupa ve Roman dillerinde ünsüz disimilasyonu), *Le Patois de la Franche - Montagne et en particulier de Damprichard (Franche - Comté)* (Franche - Montagne ve özellikle Damprichard (Franche - Comté) köy ağzı) [1901], *Le vers français, ses moyens d'expression, son harmonie* (Fransız şiiri, ifade imkânları ve ahengi) [1904], *Petit traité de versification française* (Fransız nazım sanatına dâir küçük eser) [1908], *Traité pratique de prononciation française* (Fransız telâffuzuna dair pratik eser) [1916], *L'assimilation* (Benzeşme), *Notes de phonétique générale* (Genel fonetik notları) [1924]. Genel fonetik alanında *Traité de phonétique* (Fonetik ana kitabı) [1933, yeni bas. 1950] adlı şaheseri ile tanınmıştır.

GRAMMOS DAĞLARI, Yunanistan'ın kuzeybatısında, Arnavutluk sınırında 2 522 m yüksekliğinde bir dağ sırası.

GRAMOFON (Fr. Gramophone; Alm. Plattenspieler; İng. Pick - up; bugün dilimizde İngilizce karşılığı Türk imlâsiyle pikap şeklinde daha yaygın olarak kullanılmaktadır), bir plâk üzerine kaydedilmiş bulunan müzik veya konuşma seslerinin dinlenmesine yarayan cihaz. Plâklar, uygun tur sayısında dönen ve umumiyetle dakikada 78, 45, 33 1/3 ve 16 2/3 tur sayılarına göre ayarlanabilen bir plâk tablası üzerine oturtulur. Oynak bir ses koluna tesbit edilmiş olan âhize başlığı plâk yivleri üzerinde dolaşır. Bu başlık, bir iğne (günümüzde safir veya elmastan yapılır) ile bir ses alıcısından ibarettir. Ses alıcısı, mekanikten elektriğe bir tahvil cihazı olup plâk yivleri üzerinden geçen iğnenin ufkî titreşimlerini elektrik gerilimlerine tahvil eder. Kristal ses alıcılarda iğnenin titreşimleri Seignette tuzu yapılı bir

kristalde gerilim değişmeleri meydana getirir. Stüdyo cihazlarında tercih edilen magneto - dinamik ses alıcılarında ise iğne, sâbit bir bobin ile ilgili bulunan küçük bir daimî mıknatısı harekete getirir ve böylece bobin içinde gerekli gerilimler indüklenir. Ses alıcısının gönderdiği alternatif gerilimler bir amplifikatörde kuvvetlendirilerek bir hoparlöre yöneltilir.

Modern G. lar otomatik olarak çalışır, yani cihaz işletilince âhize başlığı kendiliğinden plâğın ilk yivine oturur, plak sona erince de cihazın işlemesi kendiliğinden durur.

Stereo tipi, yani üç boyutlu ses tesiri verecek şekilde hazırlanmış olan G. larda yine stereo tipi özel plâklar kullanılır. Bu plâkların hazırlanmasında ufkî titreşimlerden başka, dikey titreşimlerden de faydalanılarak değişik yönlerden gelen sesler ayrı kanallara bölünmüştür. G. ların ses alıcıları da bu özelliğe göre yapılmış olup iki alternatif gerilim üretir. Bu gerilimler ayrı ayrı şiddetlendirilerek ayrı hoparlörlere verilir. Bu bakımdan hoparlörlerin konulacağı yerler önemlidir. Bk. FONOGRAF.

GRAMONT [*gramǭ*], **Antoine Alfred Agénor, duc de** (Paris 1819 - Paris 1880), Fransız diplomatı. 1866' dan sonra Viyana'da elçi bulunduğu sırada Avusturya başbakanı Beust ile birlikte Prusya'ya karşı bir Fransa - Avusturya - İtalya ittifakının kurulması için çalışmıştır. Ollivier kabinesinde dışişleri bakanı iken, Temmuz 1870'te Hohenzollern hanedanının İspanya tahtı veraset adaylığı meselesi yüzünden Prusya'ya harp açılmasına sebep olmuştur. Bk. EMS TELGRAFI.

GRAMPIAN [*grămpyīn*] **DAĞLARI** (İng. The Grampians), İskoçya'da, kuzeyde Kaledonya kanalı ile güneyde Clyde vadisi arasında bulunan sıra dağlar (Ben Nevis tepesi 1 343 m). G. D. batıda gnays, kuvarsit ve granitlerden

GRAMPIAN DAĞLARI

meydana gelmiş ve çok aşınmış bir yüksek yayla meydana getirir ve büyük kısmı fundalık ve bataklıklarla, yer yer göllerle kaplıdır.

GRAMPIAN [*grămpyīn*] **DAĞLARI** (İng. Grampian Mountains), Avusturalya'da, Melbourne şehrinin kuzeydoğusundaki acaip şekilli kıyı dağları.

GRAN (Alm.; Macarca adı: **Esztergom**) : bk. ESTERGON.

GRAN (Alm.; Slovakça adı: **Hron,** Macarca adı: **Garam**) : bk. HRON.

GRAN CANARIA [*graŋ kanąrya*], Kanarya Adalarının ikinci büyük adası. Yüzölçümü 1 667 km², nüfusu 404 600 (1960) dür. Adada 1 950 m yüksekliğinde sönmüş bir yanardağ bulunmaktadır. Sunî sulama ile ekilip biçilebilir pek çok tropikal ve subtropikal bitkiler yetiştirilmiştir. Buna karşılık, bağcılık epeyce gerilemiş ve kırmız boyası üretimi durmuştur. Merkezi Las Palmas de Gran Canaria'dır.

GRAN CHACO [*gran çąko*], Güney Amerika'da, Paraguay Nehri ile And Dağları arasında, takriben 100 - 300 m yüksekliğinde büyük bir ova. Yağmur mevsimi olan yazın çok sulak, kışın kurak ve kısmen bataklıktır. Başlıca ırmakları Pilcomayo ve Bermejo, her mevsimde Paraguay Nehrine dökülürler. Bu ırmakların taban suyu çok defa tuzludur. Bu bölgede birbirinin ardı sıra çayırlar ve ormanlık arazi görülür; kuzeyinde dikenli çalı yetişir. G. C. içerilerinde hâlâ kızılderili küçük göçebe toplulukları yaşamaktadır; bunlar, Arjantin'de bulunan güney G. C. dan kuzeye sürülmüşlerdir. İktisadî bakımdan bu bölgeden henüz az istifade edilmektedir. Beyazların hükmettiği kısımlarda tanen (Quebracho) elde edilir ve hayvan yetiştirilir. Tarım kolonizasyonu I. Dünya Harbinde başlamıştır. Kenar kısımları iklim bakımından tropik ve subtropik kültür bitkileri, bilhassa pamuk için elverişlidir. And Dağları eteklerinde petrol bulunduğu anlaşılmıştır. G. C. siyasî bakımdan Arjantin, Paraguay ve Bolivya arasında paylaşılmıştır; Paraguay ve Bolivya arasındaki Chaco Boreal'da bulunan sınır, Chaco savaşiyle batıya kaydırılmıştır. G. C. nun Arjantin'de bulunan güney kısmından iki demiryolu boydan boya geçmektedir; Paraguay'da bulunan kuzey kısımda ise yalnız tâli demiryollar vardır.

GRAN CHIMU [*gran çįmu*], Peru'da, Chimu vâdisi (Libertad ili) nde Columbus öncesinden kalma harabeler.

GRAN SASSO D'ITALIA, Abruzzi masifi üzerinde bir dağ kütlesi. Apenin'lerin en yüksek noktası (Monte Corno 2 914 m) nı teşkil eder.

G. S. D., Jura kalker devrinde oluşmuş sarp bir dağ

GRAN SASSO D'ITALIA

kütüğüdür ve buzul devri buzlaşmaları sebebiyle, bilhassa kuzey kesiminde Alpin şekiller gösterir. Bol karlı yüksek yaylası çok sevilen bir kış sporu yeridir (teleferikle çıkılır).

GRANADA, Nueva, Kolombiya'nın eski adı.

GRANADA [*granąđa*] (Arapça adı: **Gırnata**), İspanya'da bir bölge ve şehir: 1. Güney İspanya'da bir il. Yüzölçümü 12 531 km², nüfusu 762 400 (1964) dür. G. kuzeyden Córdoba, Jaén ve Albacete, doğudan Murcia ve Almería, batıdan Málaga illeriyle, güneyden ise Akdeniz ile çevrilmiştir. Denize paralel olarak uzanan Sierra Nevada'nın ve aynı zamanda İspanya'nın en yüksek tepesi olan Cerro de Mulhacén (3 482 m) ve G. şehrine hâkim Picacho de

Veleta (3 472 m) ile Genil ve Guadiana Menor nehirleri il sınırları içindedir. Bölgede yazın kuraklık hâkimdir; ancak dağ yamaçları çam ormanlariyle kaplıdır. Bununla beraber, Sierra'nın kuzeyindeki yüksek havza ile Güney Vega (ova) bütün İberya yarımadasının en verimli topraklarını teşkil eder. Bu bölge Mağribîler zamanından beri sistemli bir şekilde sulanmaktadır. Sierra'da koyun ve keçi yetiştirilmekte, yüksek bölgelerde alfa otu elde edilmektedir. Tek önemli sanayi pancar şekerciliği olup yerine göre tütün, keten, kenevir, üzüm ve turfanda sebze gibi ürünler de yetiştirilir. Madrid - Málaga - Algeciras ana demiryolu G. dan geçer. İl merkezi G. dışındaki başlıca şehirleri: Loja (11 023), Motril (15 961), Guadix (18 318), Baza (14 330), Montefrío (4 807), Alhama de Granada (7 308), İllora (4 498), Huéscar (5 453), Pinos Puente (7 499) ve Almuñécar (5 258) dır.

2. Güney İspanya'da bir şehir, G. ilinin merkezi. Sierra Nevada eteklerinde, Madrid - G. - Algeciras demiryolu üzerinde ve Darro (Arap. Hadarra) ile Genil (Arap. Şenil) ırmakları kavşağındadır. Nüfusu 157 800 (1965) dür.

Şehir, üzerinde Elhamra (b. bk.) sarayının bulunduğu bir tepenin eteğinde, hilâl şeklinde uzanır. Birbiri üzerine kurulmuş teras şeklinde sokaklar, kuleler, süslü kubbelerle doludur.

G. adının, bir rivayete göre çevredeki nar ağaçlarının bolluğuna izafeten İspanyolca *granada* (= nar) kelimesinden (şehir armalarında nar şekli görülür); başka bir rivayete göre de *Kurn Nattâh* (Arap. *kurn* = tepe; *nattah* = yabancı, yâni «yabancılar tepesi») sözünden geldiği sanılmaktadır.

Endülüs Arap devletine son verildikten bir yıl sonra (1493), G. bir başpiskoposluk merkezi olmuşsa da, nüfusunun büyük çoğunluğu Mağribî kalmakta devam etmiş, II. Felipe'nin Mağribî ayaklanması (1566) nı kanla bastırması (1569 - 1570) üzerine Arap hicreti başlamış, 1609'da çıkarılan bir emirname ile de bütün Mağribîler İspanya'dan sürülmüştür. Bu tarihten sonra şehir eski zenginliğini ve refahını gittikçe kaybetmiştir. G., 1936 - 1939 iç harbinde Milliyetçiler tarafından zaptedilmiş, fakat ilin büyük kısmı hükûmete sadık kalmıştır.

XVI. yüzyılda inşasına başlanıp 1703'te tamamlanmış olan Barok üslûbundaki büyük katedral, Diego de Siloé'nin bir şaheseridir; cephe, Alonso Cano tarafından yapılmıştır (1667). Katolik krallara tahsis edilen şapelde I. Isabella ile II. Fernando'nun, I. Felipe ile Çılgın Juana'nın mezarları vardır. Bu şapelin bir bölümü müze haline getirilmiş olup Flaman primitiflerinin dinî konuları işleyen tablolariyle doludur. Kaptan Gonzalo de Córdoba'nın lâhdi ise San Jerónimo kilisesindedir. G. daki kiliselerin çoğu eski Arap camilerinden çevirmedir. Bu arada eski bir medrese olan Casa del Cabildo, XIX. yüzyılda depo haline getirilmiştir. Yine Endülüs devri (XIII. yülyıl) ne âit güzel bahçelerle çevrili bir villa ile Mağribî hanım sultanları için inşa edilmiş olan El Kasr - el - Şenil (Alcázar de Genil) ise muhafaza edilmiştir. G. nın eski tarihi için bk. GIRNATA.

GRANADA'dan bir görünüş

GRANADA, Nikaragua'da G. vilâyetinin yönetim merkezi. Nüfusu 40 100 (1963) dir. Sönmüş Mombacho yanardağının eteğinde bulunan G., Nikaragua'nın en eski şehri (kuruluşu 1523) olup evvelce bu devletin başkenti idi.

GRANADA, Fray Luis de; bk. LUIS DE GRANADA,

GRANADOS Y CAMPIÑA [*granaðos i kampiña*], **Enrique** (Lérida 1867 - Manş denizi 1916), İspanyol bestecisi. Piyano derslerini Pujol'dan alan G., iki yıl Paris Konservatuvarına devam etmiş, 1890'da Barcelona'ya dönmüştür. Felipe Pedrell'in öğrencisi olarak virtüoz ve besteci vasfı ile ikili kariyerini devam ettirmiştir. 1900'de Sociedad de Conciertos Classicos (Klasik Konserler Cemiyeti) u kurmuş ve yönetimini yapmıştır. Başlıca eserleri: Piyano için; oniki İspanyol dansı, altı parça, halk şarkıları olarak; romantik sahneler, poetik sahneler, saatler kitabı, empromptüler, çocuklar için parçalar ve bilhassa çağdaş İspanyol müziğini temsil eden iki adet, birer şaheser sayılan, ünlü İspanyol ressamı Goya'nın eserlerinden mülhem Goyascas'lar. Ayrıca, oda müziği olarak bestelediği telli sazlar icin Trio, telli saz ve obua için Oriental, orkestra için süitler ve bir senfonik şiir, eski üslûpta olan Tonadillos (Halk komik operaları) ların toplanması ile şan için hazırlanmış eser. Başlıca dramatik eserleri: *Marîa del Carmen* (ad), *Gaziel* (ad), *Petrarca*, *Follet* (ad) ve özellikle Goyescas'lar. G. un kendine vergi İspanyol üslûbundaki ahenkli müziği çok zariftir.

E. GRANADOS Y CAMPIÑA

GRAND ANICUT [*grænd ænikît*], Hindistan'da (Madras), Kaveri ve Kollidam ırmakları arasında bir baraj. Chola'lar hanedanı tarafından XI. yüzyılda inşa edilmiş ve XIX. yüzyılda ıslah edilmiştir. Kaveri deltasını sulayan G. A. kanalı (aş. yu. 100 km) nı besler. G. A. a bağlı sulama şebekesi 1 000 km ye yakındır.

GRAND CANAL [*grænd kinæl*], İrlanda Cumhuriyetindeki kanalların en önemlisi (uzunluğu 333 km). Dublin'de İrlanda Denizine ulaşır ve bu denizi Shannon ile birleştirir.

GRAND CANYON [*grænd kænyîn*], Amerika Birleşik Devletleri'nin Arizona eyaletinde, Colorado Nehrinin meydana getirdiği boğazlara verilen ad. Bu nehrin Little Colorado adlı kolunun aşağı kısımlarında, bir millî parkın içindedir.

1 2 3

GRAND CANYON: 1. Fern Glen Canyon, 2. Sheer Wall Rapid
3. Marble Gorge

G. C., manzarasının vahşî güzelliği ve ihtişamıyle dünyanın en tanınmış turistik yerlerinden biridir.

GRAND COULEE [*grænd kūli*], Amerika Birleşik Devletlerinin Washington eyaletinde, Columbia nehri üzerinde, Spokane'in kuzeybatısında bir kasaba. Nüfusu 2 700 dür. 1942 yılında tamamlanmış olan 168 m yüksekliğindeki

GRAND COULEE BARAJI

G. C. barajı, Amerika Birleşik Devletlerinin en yüksek su bentlerinden biridir (Franklin D. Roosevelt Gölü). 6,4 milyar m³ su toplayan baraj 2 milyon Kw enerji üretir, 200 000 ha toprağın sulanmasını sağlar ve taşkınları önler.

GRAND GUIGNOL, Le [*lı grã giñol*], Paris'in Montmartre mahallesinde 1895'te Théâtre (Salon tiyatrosu) adı altında kurulmuş olan tiyatro. 1897'den itibaren Oscar Ménénier, sonra da Max Maurey bu tiyatroya özel karakterini belirten yönü vermişlerdir: Çılgınca neşe ile tüyler ürpertici korkuya yer veren kısa piyeslerden meydana gelecek oyunlar. Tiyatronun ününü sağlayan bilhassa korku piyesleri olmuştur. II. Dünya Harbinden sonra da korku unsuruna sadık kalan G. G., «roman noir» denilen korku romanlarından adaptasyonlar ve ilmî gelişmelerden ilham alan konularla repertuvarını genişletmeğe çalışmıştır. G. G. tiyatrosu 1962'de temsillerine son vermiştir.

GRAND RAPIDS [*grænd ræpidz*], Amerika Birleşik Devletlerinde (Michigan), Grand River Nehri üzerinde bir şehir. Grand River Irmağının şelâlelerinden faydalanarak kereste ve mobilya sanayiinin merkezi haline gelmiştir. Nüfusu, dörtte biri Hollanda asıllı olmak üzere, 202 379 (1960) dur.

GRAND RIVER [*grænd rivır*], Amerika Birleşik Devletlerinde iki nehrin adı:

1. Colorado ve Utah devletlerinde bir nehir. Uzunluğu 560 km dir. Batı Colorado Nehrinin bir koludur,

2. Michigan devletinde bir nehir. Uzunluğu 435 km dir. Michigan Gölüne karışır. Grand Rapids (b. bk.) şehri yakınlarına kadar gemilere açıktır.

GRAND - BASSAM [*grãbasam*] (eski adı: **Bassam**), Fildişi Kıyısında, Güneydoğu vilâyetinde bir şehir ve liman. Ebrié deniz kulağını denizden ayıran kıyı kordonu üzerinde olup yönetim çevresi merkezidir. Nüfusu 14 000 (1960) dir. Orman işletmeciliği ve bıçakhaneleri, ananas, muz, kahve, kakao ve yağ palmiyesi plantasyonları, meyve (ananas) suyu fabrikası, balıkçılık limanı vardır. Fildişi Kıyısı ticaretinin en büyük kısmı 1931 yılına kadar G. - B. rıhtımından yapılmıştır. G. - B. yönetim çevresinin nüfusu 39 470'tir.

GRANDE (İsp. = büyük), Castilla Krallığında XIII. yüzyıldan itibaren en yüksek asılzadeler sınıfının irsî unvanı. 1520'den itibaren İspanyol sarayına mensup en yüksek asılzadelere bu unvan verilmiştir. G. lerin 1834 anayasası (Estatuto Real) nda dahi I. Meclis üyelerine âit olmak üzere tesbit edilmiş bulunan siyasî imtiyazları, 1931'de krallık idaresine son verilmesiyle kaldırılmıştır.

GRANDE ALLIANCE [*grãd alyãs*] (Fr. = Büyük İttifak), 1689 yılında Fransa kralı XIV. Louis'ye karşı İngiltere, İsveç, İspanya, Felemenk ve Mukaddes Roma İmparatorluğu arasında kurulan ve Papa ile birçok İtalyan prenslikleri tarafından da desteklenen ittifak. Bu ittifak,

İsveç'in aracılığı ile, Fransa'nın öteki dört devletle yaptığı ve Augsburg Ligası Harbi denilen savaşı sona erdiren 1697 tarihli Ryswick (bugünkü Rijswijk) antlaşmalariyle dağılmıştır.

GRANDE CHARTREUSE (Coğ.): bk. CHARTREUSE, La Grande.

GRANDE, RÍO [*rio grande*], Arjantin'de bir nehir. Uzunluğu 700 km dir. And Dağlarından çıkar, Jujuy'u suladıktan sonra Río Bermejo Nehri ile birleşir. Aşağı bölümlerinde Río San Fransisco adını alır.

GRANDES-ROUSSES [*grand rus*], Fransa'da, Savoie ve Isère vilâyetleri sınırında Dauphin Alplerine âit kısmen buzullaşmış bir kütle (3 473 m).

GRANDİ (Fr. Grand Mât, İng. Mainmast), geminin baştan ikinci ve en büyük direğinin adı. G. direği sübye donanım ise bu direğe çekilen bumbalı yelkene G. ana yelkeni, G. çubuğuna çekilen üçköşe yelkene de G. pik denir. Gemi kabasorta, yani tam armalı ise üzerine dörtköşe yelken açılan en alttaki serene mayistra sereni, gabya çubuğu iki serenli ise alttakine abaşo gabya, üsttekine G. gabya sereni, babafingo çubuğu üzerindeki serenlerden alttakine G. babafingo sereni, üsttekine G. kuntura babafingo sereni denir. Bu serenlere açılan yelkenlere alttan itibaren yukarı doğru sıra ile mayistra yelkeni, G. abaşo gabya yelkeni, G. gabya yelkeni, G. babafingo yelkeni, G. kuntura babafingo yelkeni adı verilir. G. istralyaları üzerine, yani G. ile pruva direkleri arasına açılan üçköşe yelkenlere aşağıdan yukarı sıra ile G. velenası, G. üst velenası, G. gabya velenası yelkenleri denir. G. ana direğinin arkasındaki iğneciğe pukruva sereniyle çekilen bumbasız yelkene de pukruva yelkeni denilir.

Güvertenin G. direği ile puruva direği arasında kalan kısmına G. payı denildiği gibi, G. babafingo çubuğunun en üst kısmına da G. kuntura çubuğu veya payı denilir.

GRANDI, Dino (doğ. Mordano, Bologna 1895), İtalyan politikacısı ve diplomatı. 1922'de «Roma üzerine yürüyüş»ü idare eden dört liderden biri ve Büyük Faşist Konseyi üyesi olmuş, dışişleri bakanlığında ve Londra elçiliğinde bulunmuş, 1939'da Fasciolar ve Korporasyonlar Meclisi başkanlığına seçilmiş, 1943'te kral ile iki generalin Mussolini'yi tutuklamaya hazırlandıklarını öğrenince Büyük Konseyde Mussolini'ye karşı bir hareket yaratarak anayasa rejimine dönülmesini öngören bir karar sureti çıkartmış, Mussolini'yi istifaya davet etmiş, hükûmetin başına Mareşal Badoglio'yu getirmiş, sonra Portekiz'e kaçmış, Almanların desteklediği Cumhuriyetçi Faşistler tarafından ihanetle suçlandırılarak gıyaben ölüme mahkûm edilmiş, II. Dünya Harbinden sonra da yargılanmış, 1947'de beraat etmiştir.

D. GRANDI

GRANDI, Ercole veya ERCOLE DA FERRARA [*erkole da ferrara*] (Ferrara 1465 ? - Ferrara 1531), İtalyan ressamı. Ercole ile, sonra da Costa ile iş birliği etmiştir. Londra, Ferrara ve Budapeşte'deki üç eser ona atfedilmektedir.

GRANDI, Guido (Cremona 1671 - Pisa 1742), İtalyan matematikçisi. 1714'ten başlayarak Pisa Üniversitesi matematik profesörlüğünde bulunmuş, özel bir üçüncü derece eğrisi olan sisoid (Fr. cissoïde) in uzunluğunun ölçülmesi, logaritma eğrisi ve konik kesitler üzerindeki çalışmalariyle tanınmıştır.

GRANDSON [*grãsõ*] (Almanca adı: **Grandsee**), İsviçre'de Vaud kantonunun merkezi. Neuchâtel Gölünün güneybatı ucu yakınlarında, demiryoluyle Neuchâtel'in 32 km güneybatısında ve Yverdon'un 5 km kuzeyindedir. Nüfusu 1 800 olan kasaba halkının çoğunluğu Fransızca konuşur. Bu bölgenin halkı önceleri Savoia'ya tâbi idiler. 1475 yılında, Savoia Düşesi ile ittifak halindeki Bourgogne Dukası Pekgözlü Charles (bk. CHARLES, Pekgözlü) ile yaptıkları harbin başlangıcında, kale İsviçreliler tarafından zaptedilmiş, 1476 yılında Charles tarafından büyük kayıplar pahasına geri alınmıştır.

GRANDÜK (Fr. Grand-duc, Alm. Grossherzog) [Tar.]: bk. BÜYÜK DUKA, BÜYÜK PRENS (Fr. Grand prince, Alm. Grossfürst, Rus. Velikiy knyaź), ARŞİDUKA (Fr. Archiduc, Alm. Erzherzog).

GRANDVILLE [*grãvil*] **Jean** (asıl adı: **Ignace Isidore Gérard**; Nancy 1803 - Vanves 1847), Fransız desinatörü, karikatüristi ve litografyacısı. Tiyatro sanatçısı Gérard'ın küçük oğludur. Daumier (b. bk.) den önce «La Caricature» adlı mizah gazetesine resimler yaparak mesleğe atılmış, sonra çeşitli hiciv gazetelerinde çalışmıştır. Litografya resimleri çok çabuk Barok bir karakter almış, fantastik buluşları, birçok sanat amatörlerinin ilgisini çekmiştir. İnandırıcı olmaktan daha çok büyüleyici gücü olan çok hoş görünüşlü resimleriyle ününü sağlamıştır. «Yıldızlar», «Canlanmış çiçekler», ömrünün sonuna doğru ince bir dikkatle meydana getirdiği kâbus ve rüya görüntüleri, Baudelaire'in «İstidadının deli tarafiyle de Grandville önemlidir» sözleriyle değerlendirilmiştir. Tahayyül zenginliği ve yırtıcı tabiatı, sürrealistlerce, kendi öncülerinden biri olarak, saygı görmüştür. G. bir ruh hastalıkları yurdunda ölmüştür. Eserleri Lorrain Müzesi (Nancy) nde yer almıştır: *Les fables de la Fontaine* (La Fontaine'nin masalları); *Robinson Crusoé*; *La Bruyère*; *Don Quichotte*; *Les voyages de Gulliver* (Gulliver'in seyahatleri); *Les fables de Florian* (Florian'ın masalları); *Les Chansons de Béranger* (Beranger'nin şarkıları); *Voyage où il nous plaira* (Dilediğimiz yere seyâhat).

J. GRANDVILLE: «Günümüzdeki Kılık Değiştirmeleri» adlı eser için yaptığı bir karikatür (Bibliothèque Nationale, Paris)

GRANET [*granę*], **Marcel** (Luc-en-Diois, Drôme 1884 - Paris 1940), Fransız Sinoloğu. Çin'deki incelemelerine sosyoloji metodunu uygulayarak Çin köylülerinin yaşayışı, bu ülkedeki feodalite düzeni ve eski Çin'in dini ve efsaneleri üzerine bir sıra eser yayımlamıştır: *Fêtes et chansons anciennes de la Chine* (Çin'de eski şenlikler ve şarkılar) [1919], *La Civilisation chinoise* (Çin medeniyeti) [1929], *La Pensée chinoise* (Çin düşüncesi) [1934].

GRANGEMOUTH [*gręyncmīth*], İskoçya'da (Stirlingshire), Forth Nehri ağzının güney kıyısında bir şehir ve liman. Nüfusu 18 900 (1962) dür. Petrol tasfiyehanesi, kimya maddeleri endüstrisi (sabun) ve plastik madde yapımevleri vardır.

GRANGES (Coğ.): bk. GRENCHEN.

GRANİKOS, Kuzeybatı Anadolu'da Kaz Dağı (eski adı: İda Dağı) ndan doğarak Marmara'ya dökülen Kocabaş Çayının tarihî adı. Büyük İskender İranlılar'ı (M. Ö. 334), Romalı kumandan Lucullus da Pontus kralı Mithradates'i (M. Ö. 74 - 73) burada yenmişlerdir.

GRANİT'LER (Fr. Granites < Lat. *granum* = tane), yaygın bir metamorf kütle. Taneli, benekli bir görünüşü vardır. Benekli olmasının sebebi, 1 - 4 mm büyüklüğünde, sıkıca birleşmiş kuvars billûrlarından, feldspat ve şistten ibaret olmasıdır. Şist kısmı küçük, parlak biyotit veya moskovit levhacıklarından ibarettir. G. in felspatı çoğu zaman ortoklas veya plajioklastır. Bu esas kısımlardan başka G. lerde daha küçük, çok defa ancak mikroskopla görülebilen magnetit demir sülfür, turmolin, kalay taşı, topaz, granat andalusit, fluorit, klorit ve bunlara benzer kısımlar da görülebilir.

G. taneleri ufak, orta ve iri olmak üzere üç türlüdür. Çok iri taneli olanlara pegmatit denir. Küçük taneli bir esas kütlede feldspatlar özel büyük taneler teşkil ederlerse bir G. de porfir mevcut demektir. Esas kısımlara göre aşağıdaki G. türleri ayrılır: Biyotitgranit (= granitit, feldspat, kuvars ve biyotitten ibarettir). Amfibol - biyotit - muskovit graniti (feldspat, kuvars, muskovit), alaskitler (feldspat, kuvars). Uzun süre arzın yüzeyinde kalmış olan G., çok sert olmakla beraber kolayca ufalanabilir, bileşenleri (kuvars, feldspat, mika) mevsimlerin değişik sıcaklıklarında farklı genleşmelere uğrarlar; bu suretle kütleyi gevşeten gerilimler meydana gelir. Bu hava değişikliklerinden özellikle iri taneli G. ler müteessir olur.

Bir G. parçası bir süre sıcak gaz alevine tutulur, sonra soğuk suya daldırılırsa, yüzeyi biraz ufalır. Bunun için meselâ G. merdivenler, yangında önemli hasara uğrarlar. Tabiatta G. in yüzeyi hava tesiri ile hasara uğrayınca feldspat nihayet kil haline gelir, halbuki kuvars tanecikleri her türlü kimyevî tesire karşı mukavemet gösterirler.

G. lerin aşağıdaki meydana gelişi şöyle tasavur edilir: Archaikum'dan Tersiyer devrine kadar türlü sebeplerle devamlı olarak arzın derinliklerinden yukarıya doğru kızgın magma kütleleri yükselmiş, fakat arzın yüzeyine kadar çıkamayarak soğuması yavaş olmuş ve büyük billûrlar teşekkül etmiştir.

G., Karaorman, Vogeslar, Bavyera Ormanı, Riesengebirge, Kuzey İngiltere, Alpler, Orta Fransa'nın yüksek yaylasında, Pireneler'de, Yukarı Mısır'da, Kamerun ve Habeşistan'da, Madagaskar, Grönlanda, Cordiller'lerde açıkta bulunur. G., büyük binalarda yapı taşı, kaldırım taşı, köşe taşı, yalak, değirmen taşı v. b. olarak kullanılır.

GRANNUS veya GRANNOS, Gallia Keltlerinin şifa tanrısı. Kitabelerde bu tanrının adı çoğu zaman Apollon yerine geçer. Karısının adı Sirona'dır.

GRANÖ Johannes Gabriel (Lapus 1882 - Helsinki 1956), Fin coğrafyacısı. 1919'da Dorpat'ta, 1922'de Helsinki'de ve 1962'de Turku'da profesör olmuş, coğrafya ilminin metodolojisini geliştirmiş ve Finlanda ile Orta Asya'nın coğrafya bilgisini zenginleştirmiştir. Başlıca eserleri: *Reine Geographie* (Salt coğrafya) [1929]; *Die geographische Gebiete Finnlands* (Finlanda'nın coğrafî bölgeleri) [1931]; *Mongolische Landschaften und Örtlichkeiten* (Moğol arazi ve bölgeleri) [1941 ve sonra]; *Das Formgebäude des nordöstlichen Altai* (Kuzeydoğu Altay'ın yapısı) [1945].

GRANT [*grānt*], **Cary** (asıl adı: **Archibald Alexander Leach**; doğ. Bristol, İngiltere 1904), Amerikalı aktör. İlkin 1924'te Broadway'de bir operette oynamaya başlamış, aktris Mae West'in aracılığı ile sinema aktörü olmuş, 1932 de *This is the Night* (İşte bu gecedir) ı çevirmiş, ondan sonra da çoğu komedi vasfında olan pek çok filimde başrolleri almıştır.

C. GRANT

GRANT [*grānt*], **James Augustus** (Nairn 1827 - Nairn 1892), İngiliz subayı ve seyyahı. İskoçyalı olup doğu Ekvator Afrika'sında Speke ile birlikte Nil bölgesinde keşifler yapmıştır. *A Walk Across Africa* (Afrika'da yaya yolculuk) [1864] adlı eseri tanınmıştır. *Transactions of the Linnaean Society* (Linné derneğinde ilmî konuşmalar) adlı eserin 29. cildinde «Speke - Grant seferinde botanik çalışmalar» adlı bölümü yazmıştır.

GRANT [*grānt*], **Madison** (New York 1865 - New York 1937), Amerikan ırk politikacısı. Avrupa ırkının üstünlüğü, özellikle Kuzey Amerika kültürü için kuzey ırklarının göç etmesinin önemi meselelerini çözmeye çalışmış ve kuzey Avrupalıları tercih eden bir göç kanununu başarıyle savunmuştur. G. in, Gobineau, Günther ve benzerleri gibi kuzey ırkını büyük bir taassupla yüceltmesi tepkiyle karşılanmıştır. Başlıca eserleri: *Passing of the Great Race* (Büyük ırkın kayboluşu) [1916]; *Conquest of a Continent* (Bir kıtanın fethi) [1933].

GRANT [*grānt*], **(Hiram) Ulysses Simpson** (Point Pleasant, Ohio 1822 - Mount McGregor, New York 1885), Amerikalı general ve Amerika Birleşik Devletlerinin 18. cumhurbaşkanı. Soyca İskoçyalı olup, West Point Askerî Akademisi mezunudur (1843). Birçok savaşlara katıldıktan sonra askerlikten ayrılan (1854) G., sırasiyle çiftçiliği, ticareti ve memurluğu başarısızca denemiştir. Ayrılma Harbi (b. bk.) çıkınca, albay rütbesiyle alay komutanlığına tayin edilmiş (1861) ve Missouri bölgesinde gerillacılara karşı savaşmıştır. Kazandığı bâzı önemli zaferler (Fort Henry ve Fort Donelson kalelerinin alınması) üzerine tümgeneralliğe yükseltilen, bir sürü iftiralara ve siyasî dolaplara konu edilen G., Vicksburg kalesini ve şehri 30 000 güneyli askerle birlikte teslim alınca bir millî kahraman sayılmıştır. Bundan sonra general Sherman ile birlikte kazandığı büyük zaferler (Atlanta'nın

U. S. GRANT

zaptı, «Denize yürüyüş» hareketi) üzerine Kongrece, adına bir askerî madalya ihdas edilerek korgeneralliğe yükseltilmiştir. Daha sonra G., general Lee'nin konfedereler ordusuna karşı uzun ve kanlı savaşları, Sherman ve Sheridan kuvvetlerinin desteği ile idare etmiş ve Lee'nin, ordusuyle birlikte Appomattox'ta teslim olmasını sağlamıştır (9 Nisan 1865). G., halkın hayranlığını kazanan büyük âlicenaplık göstermiş, teslim şartlarında çok cömertçe davranmış, sonra da bütün nüfuzunu kullanarak Lee'nin idam edilmesine engel olmuştur.

Bütün ülkenin sevinç çığlıkları arasında Washington'a dönen G., kısa zaman sonra Lincoln'ın katli ile büyük bir hayâl kırıklığına uğramıştır. 23 - 24 Mayısta Washington'daki geçit resminde hazır bulunduktan sonra, kuzey şehirlerinin pek çoğunu ziyaret etmiş, yurtdaşlarından hediyeler almış, Harvard Üniversitesi ve diğer kuruluşlar kendisine şeref pâyeleri tevcih etmişlerdir. 25 Temmuz 1866'da Amerika Birleşik Devletleri târihinde ilk olarak kendisi için orgenerallik rütbesi ihdas edilmiştir.

G. artık cumhuriyetin en önde gelen adamı olmuştu. Bunun üzerine G., Chicago'da yapılan Cumhuriyetçi Parti konvansiyonunda oy birliğiyle başkan adaylığına seçilmiş ve kampanyada çok az vazife görmesine rağmen 294 oydan 214 ünü almak suretiyle demokrat rakibi vâli Horatio Seymour'u mağlûb ederek Cumhurbaşkanı olmuştur (1868).

G., Kongre'den geçirdiği bir kanunla eski zenci kölelere oy hakkı tanımış, Kızılderililere karşı barışçı bir politika takip etmiştir.

1872'de ikinci defa Başkan seçilen G. ın vazifesinin son yılları, memleketin siyasî ahlâkında kaydedilen büyük çöküntü devresidir. Maaşlardaki viski vergilerindeki yolsuzluklar, mâliye bakanlığındaki Sanborn mukaveleleri rezâleti, kasa hırsızlıkları, mühür - kilit ve prim yolsuzlukları gibi karanlık işler, şahsen Başkanı hedef tutmamakla beraber, genel hoşnutsuzluğu artırmıştır. Sonuç olarak, demokrat aday Samuel J. Tilden, 1876 yılında halkın oylarından çoğunu almış, fakat cumhuriyetçi aday, seçim kurulu kararıyle Başkanlığa getirilmiştir.

İkinci iktidar devresinden sonra siyasetten çekilen ve ticarete atılan G., aşırı güvenini kötüye kullanan ortakları tarafından iflâsa sürüklenmiş, kendisinin ve âilesinin bütün servetini kaybettikten sonra gırtlak kanserinden ölmüştür. G., New York şehrinin Riverside Drive mevkiinde, Hudson Nehrine hâkim büyük anıt - kabirde gömülüdür. Ölümünden dört gün önce tamamladığı *Personal Memoirs* (Şahsî Hâtıralar) [1885 - 1886] ı, dünyanın en ünlü biyografileri arasında yer alır.

GRANT LAND [*grant lænd*], Kanada'nın Arktik takımadalarından biri olan Ellesmere toprağının kuzey bölümüne verilen ad. G. L., Kanada'nın en kuzey noktası olan Columbia burnunda sona erer.

GRANÜL (Fr. Granule) [Biyol., Jeol.]: bk. TÂNECİK.

GRANÜLASYON (Fr. Granulation) [Biyol., Tıp, Maden]: bk. TÂNECİKLENME.

GRANÜLİT (Fr., İng. Granulite, Alm. Granulit, Lat. *granulum* = küçük tâne), çok küçük ve düzensiz kristaller hâlinde kuvars ve feldspattan meydana gelmiş olup çoğunlukla düzgün yuvarlaklıkta, soluk kırmızı renkli bir miktar grena ihtivâ eden, az veya çok şeritli, ince tâneli metamorfık kaya. Bilhassa Saksonya (Erzgebirge), Karaorman (Schwargwald), Bohemya, Finlanda ve Seylan'da bulunur.

GRANÜLOM veya GRANULOMA (Fr. Granulome, Lat. *granulum* = tânecik; Yun. *oma* = ur) [Tıp], yapıları bakımından et benini andıran, iltihaplı vasıfta küçük urların genel adı. *Annüler granü'oma*: bir dâire biçiminde belirip sonunda halka biçimi alan, sert ve kızartılı düğümcükler ki daha çok ellerde ve parmaklarda husule gelir. *Diş granülomast*: dişlerin köklerinde teşekkül eden, bakterili ve küçük bir granülasyon dokusu kümesi. *Kasık granülomast* veya *zührevî granü'oma*: cinsiyet organlarının derisinde açılan irinli derin yaralarla vasıflanan bir zührevî hastalık ki Donavania granulomatis bakterisi tarafından meydana getirilir ve bilhassa Güney Amerika ve Hindistan'da olmak üzere koyu esmer renkli ırktan insanlara musallat olur.

GRANÜLOMATOZ veya GRANULOMATOSİS (Fr. Granulomatose, Lat. *granu'um* = tânecik; Yun. *oma* = ur; *osis* = durum) [Tıp], mültipl granüloma teşekkülü durumu. *Lipoid granülomatoz* veya *ksantomatoz* (Yun. *ksanthomatosis*): yağlı maddeler metabolizmasındaki bir bozukluktan ileri gelip vücudun çeşitli yerlerinde ve bilhassa uzuvlarda yağlı madde urları teşekkülü ile vasıflanan bir hastalık. *Habis granülomatoz* veya *Hodgkin hastalığı*: lenf düğümlerinin, dalağın ve genel olarak lenf dokularının tedricen ve ağrısız olarak genişleyerek ölümle sonuçlanan bir durumu yol açması ki ilkin boyundan başlayıp bütün vücudu sarar.

GRANÜLOMETRİ (Fr. Granulométrie < Lat. *granulum* = tânecik; Yun. *metron* = ölçü): 1. *Jeomorfoloji*: topraktaki mineral tâneciklerinin iriliklerini ölçme metodu. G. de ilkin tâneçikler bir elekten geçirilir, sonra tâneciklerin su içindeki çöküş hızları incelenir veya belirli bir hızla yürüyen bir su akımı ile tâneciklerin irilik bakımından ayrılmaları sağlanır. G., toprağın tarıma elverişlilik derecesinin tespit edilmesinde de önemli bir rol oynar.

2. *Pedoloji*: toz halindeki kumlu, taşlı kütleler içinde bulunan veya bir kireç harcının, bir betonun terkıb ne giren çeşitli irilikte ve biçimde elementlerin miktar nisbetlerinin tespit edilmesi. Bu ameliyeden maksad, kireç veya çimento ile hazırlanacak belirli dozajdaki bir harç içindeki boşlukları asgarî hadde indirmek için en elverişli kum - çakıl bileşimini bulmaktır. Granülometrik ölçmeleri yapılacak olan kum veya çakıl, ilkin en büyük deliklisinden başlanılmak üzere bir sıra standart elekten geçirilir. Her elemeden elde edilen kalburüstü kum veya çakıl tartılır ve bütün kalburüstlerinin ağırlık toplamı 100 rakamı ile bölünerek «incelik modülü» tespit edilir.

GRANVILLE, Earl (Biyogr.): bk. CARTERET, John.

GRANVILLE [*grænvil*], **George Leveson - Gower, Earl of** (Londra 1815 - Londra 1891), İngiliz devlet adamı. Parlâmento ve Lordlar Kamarası üyeliklerinde, ticaret, dışişleri ve sömürgeler bakanlıklarında bulunmuş olup ticarette serbest mübâdele prensipini savunmuş, önce Whig Partisinden iken sonra bu partinin Toristlerle birleşmesinden meydana gelen Liberaller safında yer almıştır. G., en çok dışişleri bakanı (1851 - 1852; 1870 - 1874; 1880 - 1885) olarak ve Gladstone'ın siyasetini desteklemesiyle ün almış bir devlet adamıdır.

GRANVILLE BARKER [*grænvil barkır*], **Harley** (Londra 1877 - Paris 1946), İngiliz oyun yazarı, aktörü ve idarecisi. Genç yaşta tiyatrodaki öncü hareketlere katılmış, Ben Greet'in Snakespeare repertuvarı ile yaptığı turnelerde

ve William Poel'in Elisabeth Sahne Derneği'ndeki temsillerinde sahne anlayışını gösterme fırsatını bulmuştur. Bernard Shaw'nun en iyi 6 - 7 piyesi ilk olarak Court Tiyatrosunda temsil edilmiş, halkın Shaw'ya duyduğu büyük ilgi G. - B. idaresindeki bu temsillerle başlamıştır. G. - B. ın kendi oyunları içinde en tanınmışı *The Voysey Inheritance* (Voysey'in mirası) Court Tiyatrosundaki en başarılı temsillerden biri olmuştur. G. - B. bu tiyatroda rejisör olarak da kabiliyetlerini geliştirmiştir. Karısı aktris Lillah McCarthy ile birlikte üç yıl boyunca yaptığı idareciliği, I. Dünya Harbi'nin patlaması ile sona ermiştir.

H. GRANVILLE - BARKER

G. - B., tiyatro alanında sözü geçer önderlerden biri idi. Piyesleri arasında, *The Voysey Inheritance*'tan başka, *Waste* (İsraf) [1907], *The Madras House* (Madras firması) [1910] ve Laurence Housman ile birlikte yazdığı *Prunella* [1906] adlı sevimli bir fantezi yer alır. I ve II. Dünya Harpleri arasındaki devrede tiyatro sanatına kazandırdığı eserleri *Prefaces to Shakespeare* (Shakespeare'e önsözler) [1927 - 1945] adlı seri hâlindeki yazıları ile 1922'de yazdığı *The Examplary Theater* (Örnek tiyatro) ve ikinci eşinin de yardımıyle İspanyolcadan yaptığı birkaç tercüme olmuştur. G. - B., British Drama League'in yönetim kurulu başkanlığında, Yale ve Harvard Üniversiteleri misafir profesörlüğünde, 1937 - 1939 yılları arasında da Paris Üniversitesi İngiliz Enstitüsü müdürlüğünde bulunmuştur.

GRAO VASCO [*grāō vaşku*] **veya VASCO FERNANDEZ** [*vaşku fırnādiş*] (Viseu aş. yu. 1480 - Viseu aş. yu. 1543), Portekizli ressam. Eserlerindeki natüralizmde heyecanlı bir renk ve hareket zenginliği göze çarpar.

GRAPPA, Monte G., Vizent Alplerinde, Brenta Geçidinin doğusunda bir dağ. Yüksekliği 1778 m dir. 24 - 30 Ekim 1918 târihleri arasında yapılan Vittorio Veneto Savaşı ile tanınmıştır.

GRAPTOLİT (Paleontoloji), soyu tükenmiş bir organizmalar grupu. Günümüze intikal etmiş fosillerinden, bunların cins ve görünüşleri tam olarak tesbit edilememiştir. Son keşifler G. leri, Bryozoa'lara veya Pterobrankiya'lara benzetme imkânını vermiştir. G. ler, Kambriyen tabakalarda görülmeye başlar ve Devon tabakalarında kaybolurlar.

G. ler dallı veya düz çubuk veya değneğe benzer bâzan da yaprak veya kozayı andıran bir yapıdadır. Bu kalıntılar, bir sapla birbirlerine bağlanmış küçük havvancıklardan müteşekkil bir koloninin ortak iskeletini gösterirler.

G. iskeletinin genel görünüşü, zamanımızda yaşayan hidrozoaları andırırsa da bunlara tam olarak benzemez, bu sebepten G. lerin paleontolojik su hayvanları olduklarını kabul etmek için elimizde kat'î bir delil yoktur.

G. lerin hayat tarzı hakkında bilgimiz yoktur. Pek çoğunun açık deniz diplerinde yaşamış organizmalar oldukları, bâzılarının da şu veya bu şekilde yabancı seviyelere bağlanmış bulunabilecekleri akla gelmektedir. G. lerin belli başlı cinsleri arasında: monograptus'lar, diplograptus'lar, phyllograptus'lar ve dimorfograptus'lar yer alır.

GRAREM, Cezayir'de, Constantine departmanında, Mila arondismanında bir şehir. Bir ticaret merkezi olup nüfusu 23 727 (1962) dir.

GRASSE [*gras*], Fransa'da, Alpes - Maritimes departmanına bağlı arondisman merkezi olan târihî bir şehir. Cannes'ın 17 km kuzeydoğusunda olup nüfusu 27 226 (1966) dır. İklimi, akciğer tüberkülozunda bilhassa tavsiye edilir. Eski bir katedrali (XII. yüzyıl) ve ressam Fragonard'ın eserlerine âid bir müzesi vardır. Çevresinde yetiştirilen çiçekler, önemli parfümerilere ham madde sağlar.

GRASSER [*gra̧sır*], **Erasmus** (Schmidmühlen, aş. yu. 1450 - München aş. yu. 1518), Alman heykeltıraşı ve mimarı. Çok sevilen «Dansçılar» (München Belediye Sarayı) adlı eserini, Orta Çağ sanatına âid bir üslûpla tahtadan yontmuştur.

E. GRASSER: «Endülüs'lü bir Arap dansörü» (Târihî Müze, München)

GRASSI, Giovanni Battista (Rovellasca, Como 1854 - Roma 1925), İtalyan zoologu ve mukayeseli anatomisti. Catania ve Roma'da profesörlük yapmıştır. Sivrisineğin sıtma hastalığının portörü olarak keşfinde büyük yardımı olmuştur.

GRASSMANN [*gra̧sman*], **Hermann Günther** (Stettin 1809 - Stettin 1877), Alman matematikçisi ve dilcisi. Teorik ve tecrübeye dayanan fizikle, bilhassa elektrodinamik, optik ve akustik konulariyle uğraşmışsa da, en çok matematikle ilgilenmiştir; çok buutlu geometri tasavvuruna ilk ulaşanlardandır. Noktalar, dâire parçaları, üçgenler v. b. gibi geometrik büyüklükler üzerinde doğrudan doğruya işlem yapılmasını sağlayacak bir hesabı ilk düşünen de G dır. Bu metodunu, modern cebirin ana kitabı sayılan *Ausdehnungslehre* (Boyutlar bilgisi) [1862] adlı eserinde geliştirmiştir. G., ayrıca Sanskrit dili üzerinde de çalışmış. *Wörterbuch zum Rigveda* (Rigveda sözlüğü) [1873 - 1875] ve Rigveda nın tercümesi (1876 - 1877) gibi önemli yayınlariyle ün kazanmıştır. Dil sahasındaki çalışmaları arasında Yunanca için formülleşmiş bir fonetik kanunu da mevcuttur ki, G. Kanunu diye anılır.

GRATIANUS Flavius (Sirmium 359 - Lyon 383), Roma imparatoru (M. S. 375 - 383). Babası I. Valentinianus'un ölümünden sonra, imparatorluğun batı kısmının idâresini üzerine almış, Valens ise doğu kısmını idâre etmiştir. Aynı zamanda batıda, G. un henüz olgunluk yaşına gelmemiş olan erkek kardeşi II. Valentinianus da Augustus olarak bulunuyordu. Bugünkü Colmar şehrinde Alemannus'ları ezdikten sonra G., Gotlarla savaşan Valens'e yardıma koşmuş, fakat geç kalmıştır. Edirne'de ölen Valens'in yerine G., I. Theodosius'u seçmiştir. G., öğretmeni Ausonius'un

te'siriyle, başlangıçta mülâyim ve senatoyu memnun edecek bir idâre kurmuştur. Milano piskoposu Ambrosius'un hayrânı olan G., Nikaia (İznik) tarîkatını kabul edenlere iyi muâmele etmiş ve pagan geleneğine dayanan Pontifex Maximus unvanını bırakarak devletin pagan râhib birliklerine verdiği paraları kesmiştir. Sonradan Germen askerlerine karşı olan sevgisi, bütün imtiyazları kaldırması ve Priscillanus'un tarîkatını koruması nefretle karşılanmıştır. Haksız imparatorluk iddiâ eden Maximus'tan kaçarken öldürülmüştür.

F. GRATIANUS

GRATTAN [*gręṭin*], **Henry** (Dublin 1746 - Londra 1820), İrlandalı siyâset adamı. 1775'ten itibaren İrlanda Avam Kamarası üyesi bulunan G., İrlanda Parlamentosunu İngiltere'nin murâkabesi altında tutan Poynings - Act kanununun 1782'de kaldırılmasına muvaffak olmuştur. İrlanda Milliyetçi Partisi lideri olarak, İrlanda'nın Büyük Britanya ile birleştirilmesine karşı (1800) ve Katoliklere eşit haklar tanınması için boşuna mücâdele etmiştir. 1806 - 1820 yılları arasında İngiltere Avam Kamarası üyeliğinde bulunmuştur.

GRAUNT [*grænt*], **John** (Londra 1620 - Londra 1674), İngiliz istatistikçisi. Royal Society üyesidir. G., ilk olarak, Londra doğum ve ölüm istatistiklerinin tahlilinden nüfus dalgalanmalarının dayandığı kanunu çıkarmağa çalışmış, böylece İngiltere'de nüfus istatistiği ilminin kurucusu olmuştur. Başlıca eseri: *Natural and Political Observations upon the Bills of Mortality* (Ölüm kayıtları üzerine tabiî ve siyasî mütalâalar) [1662].

GRAVE [*grav*] **BURNU,** Fransa'da, Atlas Okyanusu kıyısında (Gironde departmanı), Gironde Nehri halicinin sonunu teşkil eden burun. Royan feribot iskelesi buradadır. La Fayette'in ve 1917 - 1918 yıllarında yardıma gelen Amerikalıların şerefine buraya dikilmiş olan anıt, 1942 yılında Almanlar tarafından havaya uçurulmuştur. G. B., 1944 yılında Almanların Atlantik cephesindeki son mukavemet yuvalarından biri idi.

GRAVELOT [*gravlǫ*], **Hubert François** (asıl soy adı: **Bourguignon**; Paris 1699 - Paris 1773), Fransız ressamı, gravürcüsü ve desinatörü. Restout ve Boucher'nin öğrencisi olan G., 1732'de Londra'ya giderek taşlamalı gravür ve desenleriyle şöhret kazanmıştır. Shakespeare, J. J. Rousseau ve Boccaccio'nun eserlerini resimlemiştir. Zarif desenlerinden «Kanava işi» ve «Sohbet» Louvre Müzesi'ndedir.

GRAVELOTTE [*gravlǫt*], Fransa'da, Moselle departmanında, Metz şehrinin 10 km batısında bir kasaba. Nüfusu 375 (1962) tir. Fransızlarla Prusyalılar arasında geçen G. - Rezonville (16 Ağustos 1870) ve G. - Saint Privat (18 Ağustos 1870) meydan muharebeleri, Fransızların yenilgisi ve Metz müstahkem mevkiinin kuşatılması ile sonuçlanmıştır.

GRAVENHAGE, S' [*sḫrafinhągi*], La Haye şehrinin Felemenkçe adı. Bk. LA HAYE.

GRAVES, Les [*le grāv*], Fransa'da, Gironde departmanında Bordelaio'nın bir bölgesi. Garonne'un sol kıyısında, La Galle'de, Blanquefort ile Langon arasında, birikinti şekillerinden meydana gelmiştir. Ünlü bağları ve otlakları vardır.

GRAVES [*greyvz*], **Robert James** (Dublin 1796 - Dublin 1853), İrlandalı doktor ve tıp profesörü. Basedow hastalığı (b. bk.) nı ilk olarak târif etmiştir. Bundan dolayı bu hastalığa G. hastalığı da denilmektedir.

GRAVES, Robert von Ranke - G. (doğ. Wimbledon 1895), İngiliz şâir, münekkit ve romancısı. Ünlü tarihçi Von Ranke'nin torunudur. Oxford Üniversitesi nazım sanatı profesörlüğünde bulunmuştur (1961 - 1966).

G., en büyük şöhretini, sağlam bilgilere dayanan tarihî romanlarıyla sağlamıştır.

Başlıca eserleri: *Poems* (Şiirler) [toplu şiirleri, 1965]; *Claudius, God and his Wife Messalina* (Claudius, Ulu İmparator ve karısı Messalina) [roman, 1934]; *King Jesus* (Kral İsa) [roman, 1946]; *Collected short stories* (Toplu kısa hikâyeler) [1964]; *Good - bye to all that* (Hepsine elveda!) [otobiyografya, 1929]; *The Greek myths* (Yunan mitleri) [2 cilt, 1960].

GRAVESANDE [*grąvîsandî*], **Willem Jacob's** (Bois - le - Duc 1688 - Leiden 1742), Hollandalı fizikçi. On dokuz yaşında iken yazdığı *Essai sur la perspective* (Perspektif üzerine deneme) ile mesleğe girmiştir. G., Leiden Üniversitesinde matematik ve astronomi, sonra da felsefe profesörü olmuş. Galilei ve Newton'ın fikirlerini yaymıştır. Katı cisimlerin dilatasyonunu göstermek için adını taşıyan halkayı bulmuş, ilk heliostat'ı yapmış (1720), hava boşaltma makinelerini ıslah etmiş ve cisimlerin çarpışmasına dâir bir teori hazırlamıştır.

GRAVESANDE HALKASI

GRAVESEND [*gręyzend*], İngiltere'de, Kent kontluğunda, Thames Nehri ağzının güney kıyısında bir şehir. Nüfusu 51 400'dür Kılavuz kaptanlar Londra'ya giden gemilere buradan binerler. G. de kâğıt fabrikaları, otomobil lastiği ve kablo sanayii vardır.

GRAVİMETRİ (Fr. Gravimétrie), fiziğin, yer çekimi alanının şiddetini inceleyen bölümü.

Kimya: tartılarla yapılan kantitatif analiz.

Jeofizik: yer çekimi alanının düşey bileşeninin, incelenecek bölge üzerinde muntazam şekilde tâyin edilmiş noktalarda sistematik olarak ölçülmesine dayanan bir mâden araştırma metodu. G., yer altında az veya çok yoğun kütlelerin bulunmasından ileri gelen yer çekimi şiddetindeki değişiklikleri ortaya koyar. Böylece, mâden araştırmalarında, demir filizleri gibi özgül ağırlığı yüksek olan mâden filizlerinin, petrol araştırmalarında ise, tortul teknelerin dibini teşkil eden daha kesif eski taş kemerlerini meydana çıkarmak mümkün olur. Eş çekimde eğrilerin tâyinini sağlayan gayet hassas G. ler kullanılmaktadır.

Jeodezi: yer çekiminin ölçülmesi ve bunun tatbikatı ile uğraşan bir dal. Clairaut, yeryüzünde yer çekiminin arz dairesi farklarına uyarak değiştiğini ve dünyanın yassılığının bu değişikliğe göre hesaplanabileceğini göstermiştir. Stokes ise, jeoidin şeklinin, müşâhede yoluyle tesbit edilen yer çekimi değerleriyle hesaplanarak bulunan bir satıh üzerindeki teorik yer çekimi değerlerinin kıyaslanmasından elde edilebileceğini ispatlamıştır. Şu halde G., dünyanın şeklinin tâyinine yarayan dolaylı bir vâsıtadır. Verdiği sonuçlar, yer kabuğunun araştırılmasında birinci derecede önem taşır.

GRAVINA. Gian Vincenzo (Roggiano, Cosenza 1664 - Roma 1718), İtalyan hukukçusu ve yazarı. 1689'dan itibaren Kardinal Pignatelli'nin sekreterliğini yapmış, 1699'da Roma'da hukuk profesörü olmuştur. Arcadia Akademisinin kurucularından olup bu edebî derneğin tüzüğünü kendisi hazırlamıştır. *Ragion poetica* (1708) adlı eserinde şiir sanatında reform yapılmasını savunmuştur. Gerek Barok üslûbunun aşırılıklarına, gerek Fransız klâsik tiyatrosuna karşı idi. Roma hukuku konusundaki *Originum iuris civilis libri tres* (Ius civile'nin menşei hakkında üç kitap) [1708 - 1713] adlı eseri İtalyan hukuk târihinin teessüsüne hizmet etmiştir.

GRAVITATION: bk. GENEL ÇEKİM.

GRAVÜR, (Fr. Gravure), kazı (gravür) tarzı veya sanatı, ağaç veya mâden levha üzerine kazılarak (gravür) veya taş üzerine yağlı kalemle işlenerek (litografya) baskı ile elde edilen resim, şekil veya yazı. Bk. ESTAMPE.

GRAVYER (Fr. Gruyère), İsviçre menşe'li, tekerlek biçiminde ve içi göz göz olan bir peynir çeşidi. G. in yapılışı şöyledir: Kısmen kaymağı alınmış inek sütü bir kazanda 32° C ve ısıtılarak içine maya katılır. Süt katılaştıktan sonra 55° - 57° C sıcaklıkta savrularak pişirilir, bir bezin içine alınır ve baskıya konularak süzülmeğe bırakılır. 24 saat süzülen peynir tuzlanır ve soğuk bir mahzene götürülür. Burada kuruyan ve kabuk bağlayan peynir bu defa sıcak bir mahzene aktarılır; peynir burada mayalaşarak G. gözleri denilen delikler meydana gelir. Bundan sonra peynir yine soğuk bir mahzende dinlenmeğe bırakılır; bu dinlenme sırasında peynirin kabuğu zaman zaman tuzlu su ile oğulur.

GRAY [*grey*], **Asa** (Sauquoit, New York 1810 - Cambridge, Massachusetts 1888), Amerikalı botanikçi. Harvard ve Cambridge Üniversitelerinde profesörlük yapmıştır. Bilhassa memleketinin çiçekleri, bitkilerin coğrafî dağılışı ile meşgul olmuştur. Eserleri: *Element of Botany* (Botaniğin unsurları) [1836]; *The Flora of North America* (Kuzey Amerika bitkileri) [1838 - 1842].

A. GRAY

GRAY [*grey*], **Elisha** (Barnesville 1835 - Newtonville, Massachusetts 1901), Amerikalı mûcid. Telgraf ve telefonun gelişmesi konusunda birçok yenilikler getirmiş, telefonu kendisinin bulduğunu dahi iddiâ etmiştir. Fakat uzun ve çetin bir dâvâ sonucunda, Amerika Birleşik Devletleri Yüksek Mahkemesi hakeme başvurarak telefonun îcâdında önceliği Alexander Graham Bell (b. bk.) e tanımıştır. 1888'de G., yazılı metinleri tel aracılığıyle uzağa nakleden bir teleotograf cihazının patentini almıştır.

E. GRAY

GRAY [*grey*], **Stephen** (aş. yu. 1670 - Londra 1736), İngiliz fizikçisi. XVIII. yüzyılın en büyük elektrik bilginlerindendir. İzole edilmek şartiyle nakledici cisimlerin, elektrikle yüklenebileceğini ispat etmiştir (1727). Nakledicilik prensibini keşfetmek (1729) suretiyle enerjinin uzağa nakli konusunda ilk tecrübeleri yapmıştır. Te'sirle elektrikleme usulünü de G. keşfetmiştir. Büyüteç (pertavsız) olarak kullanılan bir su damlasiyle yapılan müşâhedeler de onun buluşudur.

GRAY [*grey*], **Thomas** (Londra 1716 - Cambridge 1771), İngiliz şâiri. Üniversite tahsilini Eton ve Cambridge'de yaptıktan sonra Horace Walpole ile dost olmuş ve onunla Fransa ve İtalya'yı dolaşmıştır. Cambridge'e yerleşerek hayatının geri kalan kısmını klâsik eserleri, tabiî ilimleri ve arkeolojiyi incelemekle geçirmiştir. Romantizmin habercisi sayılabilecek zarif ve melankolik bâzı güzel şiirler yazmıştır. *Elegy Written in a Country Churchyard* (Bir kır kilisesi mezarlığında yazılmış ağıt) [1744 - 1750] adlı eseri üslûb âhengi, duygu ve tasvirlerin dokunaklı sâdeliği bakımından dikkate değer. G. in manzum eserleri küçük hacimde olmakla beraber, İngiliz şiirinin gelişmesinde pek büyük önem taşır. Buna çok çeşitli konuları ele alan *The Letters of Thomas Gray* (T. G. in Mektupları) [3 cilt, 1900 - 12]'i eklemek gerekir.

Thomas GRAY

GRAZ [*graų*], Avusturya'da Steirmark Land'ının merkezi. Alpler'in yukarı kenarında, Graz bölgesinin kuzey havzasında. Mur Nehrinin iki kıyısı üzerinde kurulmuştur. Denizden yüksekliği 365 m, nüfusu 252 000 (1967) dir. Steirmark ve Kärnten için yetkili bir Land Yüksek Mahkemesi ve bir Land Mahkemesi vardır. Üniversitesi 1585'te kurulmuştur. Yüksek Teknik Okulu, Müzik ve Temsilî Sanatlar Akademisi, sanat ve meslek okulları, kütüphaneleri ve müzeleri, devlet arşivi, operası ve tiyatrosu, vagon ve çelik inşaat tezgâhları, otomobil sanâyii (Steyr - Daimler - Puch),

GRAZ: Şehrin eski bölümünde bir meydan ve şehrin sembolü sayılan XV. yüzyıldan kalma saat kulesi

kağıt, cam, ayakkabı, deri, tekstil, şapka ve kurşun kalem fabrikaları, büyük bira îmalâthaneleri vardır. Güneyinde Thalerhof hava meydanı bulunmaktadır. Mur'un doğusunda saat ve çan kulesiyle Schlossberg (473 m yükseklikte bir dolomit) görülür. Bunun güneydoğu yamacında eski şehir ile Mur Nehrinin öbür kıyısına kadar uzanan daha yeni şehir kesimleri yer alır. Eski şehirde Gotik katedral (1438 - 1462), Landhaus (1557 - 1565), II. Ferdinand'ın anıt - kabri (1614), silâh koleksiyonuyle Devlet Askerî Müzesi ve Joanneum Müzesi (1811'de kurulmuştur) bulunur. Şehrin batı banliyöleri olan Eggenberg ve Gösting'de Barok tarzında iki saray görülür.

Orta Çağda şehrin adı Bairisch Graetz idi. G. 1281'de kral Rudolf'tan şehir haklarını almış, 1379 ve 1564 yıllarında Habsburg'ların memleketlerini taksim ettikleri sırada Avusturya'daki Steir hattının merkezini teşkil etmiştir. II. Dünya Harbi sırasında yapılan hava hücumları sonucunda G. daki evlerin % 32 si harap olmuştur.

GRAZIANI [*gratsyani*], **Rodolfo, Neghelli markisi** (Filettino, Frosinone eyaleti 1882 - Roma 1955), İtalyan mareşali. 1913'te Libya'da, sonra I. Dünya Harbi'nde İtalyan cephesinde savaşmış, Fizan ve Girenaica'da başarı göstermişve 1930'da bu bölgelerin genel vâlisi olmuştur. Habeşistan ın istilâsı (1936) sırasında Somali cephesi komutanlığında bulunarak mareşalliğe yükselmiş ve Badoglio'dan sonra Habeşistan kral nâibi olmuştur. 1940'ta Libya'daki birliklerin başına getirilmişse de, İngilizlere mağlûb olarak bozulan birliklerini El Ageyla üzerine geri çekmiştir. 1943'te Mussolini'nin cumhuriyetçi hükûmetinde Millî Savunma Bakanlığına getirilmiştir. 1945'te bir İtalyan mahkemesi tarafından 20 yıl sürgüne mahkûm edilen G., 1950'de serbest bırakılmış ve neo - faşist temayüllü İtalyan sosyal hareketine katılmıştır.

R. GRAZIANI

GRAZZINI [*grattsini*], **Anton Francesco** (Floransa 1503 - Floransa 1584), İtalyan yazarı. Kültürlü ve nüktedan bir tüccar olan G., Umidi Akademisinin kurucularından (1540) olup kendisine Lasca lâkabı verilmiştir. Crusca (b. bk.) Akademisini de o kurmuştur (1582). Mizahî şiirler, *Le Cene* (Akşam yemekleri) [aş. yu. 1540] adlı 22 hikâyeden müteşekkil bir demet kaleme almıştır. 1582 yılında yedi tane de komedi yazmıştır.

A. GRAZZINI

GREAT EASTERN [*greyt îstırn*] (İng. = Büyük Doğulu), demir saçtan yapılmış, yelkenli ve buharlı bir İngiliz gemisi. Devrinin en büyük gemisi olarak inşâ edilmiştir (1854 - 1858). 207 m uzunluğunda, davlumbazlariyle 36 m genişliğinde, 18 m yüksekliğinde idi; 11 000 beygir gücünde sekiz makinası vardı. G. E., yolcu gemisi olarak düşünülmüşse de, bilhassa transatlantik kablo döşeme işlerinde yararlı olmuştur.

GREAT EXUMA [*greyt eksumi* veya *egzumi*], Batı Atlantik'teki Bahama adalar grupunun Exuma (b. bk.) takımının en büyüğü. İngilizlere âid olan bu adada bir Amerikan deniz üssü vardır. Halk, hayvancılıkla geçinir. Exuma adalarının nüfusu 3 440 (1963) tır.

GREAT INAGUA [*greyt inagua*], Batı Atlantik'teki Bahama adalar grupunun güney bölümünde, Inagua adını taşıyan iki adanın büyüğü. Uzunluğu 80 km, genişliği 40 km dir. Inagua adalarının nüfusu 1 240 (1963) tır.

GREAT SMOKY MOUNTAINS [*greyt smouki mauntinz*], Amerika Birleşik Devletlerinde, Appalachians dağlarında bir dağ zinciri. Kuzey Carolina ile Tennessee sınırı boyunca uzanır. Yüksekliği 2 024 m dir. Çeşitli bitkileri ve balta girmemiş ormanları ile tanınmıştır.

GRECO [*grеko*] **veya EL GRECO,** (Isp = Yunanlı) **Dominikos Theokopulos** (Kandiye çevresi, Girit aş. yu. 1541 Toledo, İspanya 1624), Yunan asıllı İspanyol ressamı. Bizans sanatının hâkim olduğu Kandiye manastırlarında Athos (Aynaroz) papazlarından ilk resim bilgisini aldığı, o zaman Venedik Cumhuriyetine bağlı olan Girit'ten Venedik'e gelerek San Giorgio ve Rio dei Greci kiliseleri yakınında, Yunanistan'dan gelen zanaatkârların Bizans tarzında ikon resimleri yaptıkları atelyelerden birinde çalıştığı sanılmaktadır. Bu dönemde G. ya mal edilen eserlerin ona âid olup olmadığı bilinmiyor. G., Venedik'te Jacopo Bassano ve özellikle Tintoretto'nun te'sirinde kalmış, 1567 - 1569 arasında Roma ve Parma'da oturmuş, Corregio'nun «Gece» adlı eserini kopya etmiştir. Michelangelo ve Tintoretto'nun te'sirleri görülen ilk resimlerinde, Venedik okulunun hususiyetlerinden sayılan renklenim anlayışı içinde sıcak renkleri kullanan iyi bir ressam olduğunu belli etmiştir. Roma'da bulunduğu döneme âid eserleri arasında Giulio Clovio'nun portresi (Napoli Müzesi) ile «Körün iyileşmesi» (Dresden Müzesi) anılır.

D. EL GRECO

G. nun asıl sanat hayatı Toledo'ya yerleşmesinden sonra başlar. Bilinmeyen sebeplerle muhtemel olarak 1575'te İtalya'dan ayrılmıştır. II. Felipe'nin G. yu Escorial Sarayı dekorasyonlarına devam etmesi için çağırmış olduğu veya sanatçının İspanya'ya gelmesinin bu sarayda çalışmak isteğinden doğduğu ve belki de «II. Felipe'nin rüyası» adlı tablosunu bu dönemde yaptığı tahmin edilmektedir. Bundan sonra G., Santo Domingo Manastırına bir mihrab arkalığı resmi yapmak üzere Toledo'ya çağrılmış (1577) ve Toledo Katedrali başrâhibi Castilla'lı Don Diego tarafından korunmuştur. II. Felipe devri İspanya'sının gerçek kalbi olan Toledo'nun mistik havasiyle sanatçının kafasında yaşayan dînî hayaller arasındaki esrarlı yakınlıklar, çevrenin atmosferi ve manzarasiyle çabuk kaynaşmış, onu Venedik te'sirinden kurtararak üslûbuna kişilik kazandırmıştır. 1586'da Santo-Tome (Toledo) Kilisesine yapmış olduğu «Orgâz Kontu'nun gömülüşü» kompozisyonu, kendi üslûbunun karakteristik bir

D. EL GRECO: «Toledo» (Metropolitan Müzesi, New York.)

örneği olarak tanınmaktadır. Ayrıca II. Felipe'nin ısmarladığı «St. Mauritius'un din uğrunda can verişi»(Escorial) tablosunu yapmıştır. Eserlerinde aşırı deformasyonlardan gelen akademik kaidelere aykırı nispetsizlikleri, göz bozukluğu, ihtiyarlık, Bizans sanatı hâtıraları gibi düşüncelere bağlayanlar da olmuştur. Fakat çoğu eleştirmeciler bunların sebeplerini, sanatçının mistik dünyasında ve bu dünyada fizik kanunlarının geçersizliği inanışında bulmaktadır. Aşırı derecede uzayan, dünyadan ayrılır gibi gerilen ve kıvranan figürlerle ifâde edilen esrar ve îman, G. nun hayatına karışmış iki unsur olmuştur. Fırtınalı havada yapılmış Toledo manzaraları, portreleri ve âilesini gösteren kompozisyonlar gibi birkaç eseri dışında, hepsi dînî konulu olan resimlerinde üslûbunun bu karakteristik hususiyeti yer almıştır. Hür mizâcına ve II. Felipe'nin gözünden düşmesine rağmen, birçok kilise ve manastırların sipârişleri eksilmemiş, bu istekleri karşılamak için başka sanatçılar (oğlu Joge Manuel [1578 - 1631], Francisco Proboste ve Luis Tristan) ın yardımına başvurmuştur. Filozof, bilgin, mîmar, heykelci ve eşsiz bir sanatçı olarak G. nun hayatı ve eserleri XX. yüzyıl yazar ve sanatçıları tarafından büyük ilgi ile karşılanmıştır. Oturduğu ve eserlerini yaptığı, bugün de G. Müzesi olan evi (Casa Greco) nin kitaplığında bulunan eserlerden anlaşıldığına göre, Homeros'u, Euripides'i, Hıristiyanlığın ilk devirlerinde yaşamış büyük din adamlarını, Petrarca, Vitruvius ve Alberti'yi okumuş, geniş kültürlü bir sanatçı olduğu anlaşılmaktadır. Bugün modern resmin öncüsü sayılan G., modern ressamların abstre araştırmalarına birçok meselelerde hayret verici bir şekilde ışık tutar. Başka eserleri arasında: «İsa'nın vaftizi» (Prado Müzesi); «Çarmıha geriliş tabloları» (Louvre ve Prado müzeleri): «Teslis» (Prado Müzesi); «St. Ildefonse» (Illescas); «Apokalypsis tasavvuru» (Zuloaga Müzesi); «Toledo'nun plânı» (Casa Greco, Toledo); «XI. Louis'nin portresi» (Louvre Müzesi); «Eli göğsünde centilmen» (Prado Müzesi); «Ölümden sonra diriliş» (Prado Müzesi); «Toledo manzarası» (Metropolitan Müzesi, New York); «Toledo manzarası» (Casa Greco, Toledo); Antonio Cavarubias'ın portresi (Louvre Müzesi) sayılabilir.

GREDOS, SIERRA DE, İspanya'da Sierra de Guadarrama'nın devamı olup Tajo ve Duero nehirleri vâdilerini ayıran dağ sırası. Çıplak ve kuru olan bu dağların en yüksek noktası Pico de Almanzor (2 592 m) dur. Daha sulak ve yeşil durumdaki güney yamaçlarında Yuste Manastırı yükselir. V. Karl 1556'da bu manastıra çekilerek orada ölmüştür.

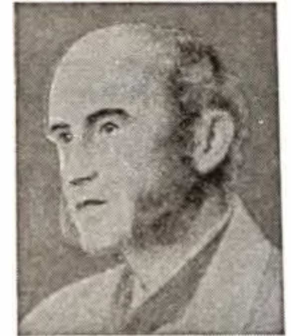
GREELY [*grîli*], **Adolphus Washington** (Newburyport, Massachusetts 1844-Washington 1935), Amerikalı kâşif. 1881 yılında Lady Franklin Körfezine (Kuzey Kutbu bölgesindeki Grans arâzisi) yapılan bir seferi idare etmiş ve orada iki yıl kalmıştır. Bu arada yol arkadaşları Lockwood ve Barnard 83°24' kuzey enlemine kadar ilerlemişlerdir. Dönüş çok güç olmuş ve sefere katılan yirmi beş kişiden ancak yedi kişi 1884'te yurtlarına dönebilmişlerdir. 1887 yılında G., Amerika Birleşik Devletleri meteoroloji servisinin başına getirilmiştir. *Three Years of Arctic Service* (Kuzey Kutbunda üç yıl) [1885], *American Weather* (Amerika'da hava şartları) [1888], *Handbook of Polar Exploration* (Kutup keşfi el kitabı) [1906], *Handbook of Alaska* (Alaska el kitabı) [1925] başlıklı eserleri ve bâzı hâtıraları vardır.

A. GREELY

GREELY [*grîli*], **Horace** (Amherst, New Hampshire 1811 - Pleasantville, New York 1872), Amerikalı nâşir. Matbaacılık ve gazete yazarlığı yapmış, 1834 yılında haftalık «The New Yorker» dergisini, 1841'de de günlük «The Tribune» gazetesini kurmuştur. Bu gazeteyi ölümüne kadar idare etmiş ve esirlik aleyhtarlığı konusundaki ateşli fikirlerini ve liberal inançlarını burada yayımlamıştır.

GREEN [*grîn*], **George** (Sneinton, Nottingham 1793 - Sneinton 1841), İngiliz matematikçisi. Matematiği tamamen kendi kendine öğrenmiştir; ilgilendiği fizik problemlerini çözmek için kendine mahsus garip metodlar kullanmış olması belki bu yüzdendir. «Potansiyel» terimini fiziğe sokan ve bunun magnetik ve elektrik alanlarına uygulanmasında bugün «G. teoremi» diye adlandırılan formülü bulan G. in başlıca eserleri: *Essay on the Application of Mathematical Analysis to the Theory of Electricity and Magnetism* (Matematik analizlerinin elektrik ve mıknatıs nazariyesine uygulanması üzerine bir deneme) [1828]; *On the Laws of the Equilibrium of Fluids Analogous to the Electric Fluid* (Elektrik akımına benzeyen akıcı maddelerdeki denge ile ilgili kanunlar hakkında) [1832] ve *On the Determination*

G. GREEN

of the Attractions of Ellipsoids of Variable Densities (Değişen özgül ağırlıklarda elipsoidlere âid çekimlerin tâyini hakkında) [1833] dir. Eserleri: *The Mathematical Papers of the Late George Green* (Müteveffa G. in matematik denemeleri) [1871] adı altında toplanmıştır.

Green Formülü: *n* boyutlu bir alan üzerindeki integral ile (*n - 1*) boyutlu bir alan üzerindeki integral arasındaki bağıntıyı gösteren formül. Alışılmış şekli şudur:

$$\int_C \{ P(x,y)\, dx + Q(x,y)\, dy \}$$

$$= \int_A \left\{ \frac{\delta Q(x,y)}{\delta x} - \frac{\delta p(x,y)}{\delta y} \right\} d.A$$

Bu formülde P (x, y) ile Q (x, y) ın A alanında devamlı kısmî birinci derecede türev (müştak) leri vardır. Bk. İNTEGRAL (Integrale), TÜREV (Derivée).

GREEN [*grīn*], **John Richard** (Oxford 1837 - Mentone 1883), İngiliz târihçisi. Önce râhiplik, sonra kütüphânecilik etmiştir. Kültür târihi açısından İngiltere târihini ilk özetleyen G. dir. Başlıca eserleri: *A Short History of the English People* (İngiliz ulusunun kısa târihi) [1874]; *History of the English People* (İngiliz ulusunun târihi) [4 cilt, 1877 - 1880]; *Letters* (Mektuplar) [1901].

GREEN [*grīn*], **Julien** (doğ. Paris 1900), Amerikan asıllı Fransız yazarı. Romanlarında birtakım orijinal vakalara devamlı bir metafizik korku karışır. *Adrienne Mesurat* (kadın adı) [1927]; *Lêviathan* (ad) [1929]; *Moïra* (Kader) [1950]; *Partir avant le jour* (Gün doğmadan gidiş) [1963]; *Mille chemins ouverts* (Bin açık yol) [1964] adlı romanları ve *Sud* (Güney) [1953]; *L'ombre* (Gölge) [1956] piyesleri meşhurdur.

Julien GREEN

GREEN [*grīn*], **Thomas Hill** (Birkin, Yorkshire 1836 - Oxford 1882), İngiliz filozofu. Oxford'daki Balliol kolejinde öğretmenlik (1860 - 1876), sonra da felsefe profesörlüğü (1877 - 1882) yapmıştır. *Prolegomena to Ethics* (Ahlâk'a giriş) [1883] adlı bir eser yazmıştır. Ahlâkçı olarak, faydacılığa şiddetle karşı koymuştur.

GREEN [*grīn*], **William** (Coshocton, Ohio 1870 - Coshocton 1952), Kuzey Amerikalı işçi sendikası lideri. Mâden işçisi ve mâden işçileri sendikasında me'mur olarak hayata atılmış, sonra bu sendikanın vezne müdürü, 1906 da da Ohio bölgesi başkanlığına yükselmiştir. Ohio senatörlüğü sırasında (1911 - 1915) yeni sosyal kanunların çıkarılmasında büyük ölçüde rolü olmuştur. 1924'ten itibaren AFL (American Federation of Labor = Amerika İşçi Federasyonu) başkanı olan G., bu federasyonun CIO (Congress of Industrial Organizations = Endüstri Kuruluşları Kongresi) ile yeniden birleşmesini sağlamıştır.

GREEN BAY [*grīn bey*], Amerika Birleşik Devletlerinde bir şehir. Wisconsin devletinde, Fox River adlı ırmağın ağzında, Michigan Gölünün bir parçası olan G. B. körfezi üzerinde önemli bir limandır. Nüfusu 125 082 (1960) dir. Madencilik, kâğıt yapımı ve balıkçılıkla uğraşır.

GREEN HARBOUR [*grīn hąrbīr*] (İng. = Yeşil liman), Batı Spitzbergen'deki buz fiyordunun güneyinde bir yan körfez. Burada G. H. telsiz istasyonu, meteoroloji istasyonu ve doğusunda Sovyetler Birliğine bağlı Barentsburg mâden kömürü şehri vardır.

GREEN MOUNTAINS [*grīn maųntīnz*], Amerika Birleşik Devletlerinin New England bölgesinde, Vermont devletinde kuzeyden güneye uzanan bir dağ sırası (Mansfield tepesi 1 318 m).

GREEN RIVER [*grīn rivīr*], Amerika Birleşik Devletlerinde, Cumberland yaylasından çıkan Ohio'nun sol ayağını meydana getiren bir nehir. Uzunluğu 595 km dir.

GREENE [*grīn*], **Graham** (doğ. Great Berkhamstead, Hertfordshire 1904), İngiliz romancısı. Mâcera hikâyeleri yayımladıktan sonra psikolojik roman yazmayı benimsemiştir. Karakterlerin işlenmesinde Katolik inançlarının te'siri altında kalmıştır: *The Man Within* (İçimizdeki insan) [1929]; *Stamboul Train* (İstanbul treni) [1932]; *England Made Me* (Beni İngiltere yetiştirdi) [1935]; *A Gun for Sale* (Satılık tüfek) [1936]; *The Lawless Roads* (Kanunsuz yollar) [1939]; *The Power and the Glory* (Kudret ve şeref) [1940]; *The Heart of the Matter* (Meselenin can alıcı noktası) [1948]; *The Fallen Idol* (Kırık put) [1951]; *The Quiet American* (Sâkin Amerikalı) [1956]; *Our Man in Havana* (Havana'daki adamımız) [1959]; *A Burn - out Case* (Yanık çanta) [1961] başlıca romanları arasındadır. *Living Room* (Oturma odası) [1953] tanınmış bir piyesidir.

G. GREENE

GREENE [*grīn*], **Robert** (Norwich aş. yu. 1558 - Londra 1592), İngiliz tiyatro yazarı ve romancısı. Fransa, İtalya ve İspanya'yı gezmiş, sefâhat içinde yaşamıştır. Kısa süren yazarlık hayatı çok verimli geçmiştir; kırk kadar mensur eseri muhayyilesinin zenginliğini gösterir. Çeşitli tarz ve konularda romanlar yazmıştır. Bunlardan bâzıları, meselâ *Mamillia* (ad) [1583] parlak ve gösterişli bir üslûbla kaleme alınmıştır; diğerleri, meselâ *Menaphon* (ad) [1589] tabiattan mülhemdir; *Pandosto* (ad) [1588] ise mâcera romanıdır. *Connycatching Tracts* (Tavşan avlama risâlesi) [1591 - 1592] ve bilhassa ölümünden sonra bulunan *A Groat's Worth of Wit, bought with a million of Repentence* (Bir milyonluk pişmanlığa satın alınmış bir meteliklik zekâ) [1592] gibi en realist eserleri, Londra'nın tavernalarına ve yer altı dünyasına âid bir dekor içinde, yazarın başından geçen olaylara âid hâtıralarını hikâye eder. Tiyatro eserleri arasında: *Friar Bacon and Friar Bungay* (Râhip Bacon ve râhip Bungay) [1589]; *Comical History of Alphonsus, King of Aragon* (Aragón kralı Alphonsus'un komik hikâyesi) [1587]; *Orlando Furioso* (Çılgın Orlando) [1592] ve Thomas Lodge ile birlikte yazdığı *A Looking - glass for London and England* (Londra ve İngiltere için bir dürbün) [1592] adlı komedisi sayılabilir. Belirli bir romanesk idil zevkinin varlığını hissettiren bu piyeslerle G., Elizabeth devri tiyatrosunun üstadları arasında yer alır.

GREENOCK [*grînık*] İngiltere'de, İskoçya'da (Renfrewshire), Clyde Nehri ağzının güney kıyısında, Glasgow'un kuzeybatısında bir şehir. Nüfusu 74 600'dür. G. limanı II. Dünya Harbi sırasında Hür Fransız kuvvetlerinin üssü olmuştu. Gemi tezgâhları şeker tasfiyehâneleri dokuma (yün) ve kimya sanayileri vardır.

GREENSBORO [*grînzbîro*], Amerika Birleşik Devletlerinin Kuzey Carolina devletinde, Appalachian Piedmont bölgesinde bir şehir. Nüfusu 269 513 (1960) tür. Dokuma endüstrisi ve kolejleri vardır.

GREENVILLE [*grînvil*], Amerika Birleşik Devletlerinin Güney Carolina devletinde, Appalachian Piedmond bölgesinde bir şehir. Nüfusu 119 574 (1960) tür. Döküm hâneleri kimya ve dokuma endüstrileri vardır. Üniversitesinde, Botticelli, Tintoretto, Veronese, Lucas Cranach gibi ressamların tablolarından meydana gelmiş zengin bir koleksiyon bulunmaktadır.

GREENWICH [*griniç*], Londra'nın güneybatı banliyösünde, Thames Nehrinin güneyinde bir semt. Nüfusu 86 500 (1962) dür. Makine fabrikaları vardır. XVII - XVIII. yüzyıllarda yapılmış olan G. Hospital (G. Hastahânesi) 1873'te Royal Naval College (Kraliyet Denizcilik Okulu) hâline getirilmiştir. XVIII. yüzyıldan kalma bir küçük kilisesi ve Deniz Müzesi vardır. Le Nôtre tarafından plânı çizilmiş

GREENWICH RASATHANESİ

olan G. parkında, eski rasathâne binaları yer alır. G., meridyeni Paris'in 2° 20'.4" batısındadır. Bu rasathânenin mevkii, meridyenlerin başlangıç noktası sayılmıştır. Bu rasathâne, İngiltere kralı II. Charles tarafından 1675'te kurulmuş olup 1948'de Herstmonceux (Sussex) ye nakledilmiştir.

GREGG [*greg*], **John Robert** (Rockcory, Monaghan, İrlanda 1867 - New York 1948), Amerikalı pedagog ve stenograf. Anglosakson ülkelerinde çok kullanılan bir stenografi metodu bulmuş, ticarî öğretim kitapları yayımlamıştır. *Gregg Shorthand Manual* (Gregg stenografi el kitabı) [1888] bunlar arasındadır.

GREGH [*greg*], **Fernand** (Paris 1873 - Paris 1960), Fransız şâiri ve yazarı. Şiirlerinde tabiat ve insan rûhunu yorumlamaya çalışmıştır. Mısrâlarındaki âhenk ve şekil serbestliği dekadanlar ile sembolistlerin te'sirini gösterirse de, G., «Figaro» dergisinde yayımladığı şiir hakkındaki beyannâmesinde (1902) sembolizmi ve üslûb özenticiliğini reddetmiş ve tabiîliğe dönülmesini istemiştir. Bu isteğini *Les clartés humains* (İnsan ışıkları) [1904]; *L'or des minutes* (Dakikaların altını) [1905]; *La couronne douloureuse* (Iztırap tâcı) [1917]; *La gloire du cœur* (Kalbin şerefi) [1932]; *Le mot du monde* (Dünya kelâmı) [1957] gibi şiir kitaplarında bizzat gerçekleştirmeğe çalışmıştır.

G., ayrıca *La belle au bois dormant* (Uyuyan prenses) [1950]; *Le Petit Poucet* (Parmak çocuk) [1955] gibi masal oyunları; edebî tenkitler ve denemeler (bilhassa Victor Hugo'nun hayatı ve eserleri hakkında); *L'âge d'or* (Altın çağı) [1947]; *L'âge d'airain* (Tunç çağı) [1952]; *l'âge de fer* (Demir çağı) [1956] ve *Mon amitié avec Marcel Proust* (M. Proust ile dostluğum) [1958] gibi hâtıra yazıları da kaleme almıştır.

GREGOR [*gregır*], **William** (Trewarthenick 1761 - Creed 1817), İngiliz kimyacısı ve mineraloji uzmanı. Creed Üniversitesinde rektörlük yapmıştır. G., 1791 yılında menakat'i keşfetmiştir (Klaproth, sonradan bu mineralin içinde titanyum bulunduğunu ortaya koymuş ve ona ilmenit adını vermiştir). G., zeolit ve vavelit üzerinde de tecrübeler yapmış, bu minerallerde florik asit bulmuştur.

GREGORIUS, bu adı taşıyan 16 papa vardır. En mühimleri şunlardır: **I. G., Büyük G.** (Roma aş. yu. 540 - Roma 604, papalığı: 590-604). 596'dan itibâren Hıristiyanlığı Britanya adalarında yaymış, rahipleri ve manastırları kalkındırmış, kilise mûsikisinde ve âyin usullerinde reformlar yapmış, papalık emlâkinin örnek bir şekilde idaresi sâyesinde papalık devletinin kuruluşunu hazırlamıştır. Kilise doktrincisidir (yâni «doctor ecclesae» unvânına sahiptir).

I. GREGORIUS

II. G. (Roma 669 - Roma 731, papalığı: 715 - 731). Bizans imparatoru III. Leon'un dînî tasvirleri yasaklamasına karşı gelmiş, Germania havârîsi Bonifatius'un yardımı ile Alman kilisesini papalığa bağlamıştır.

VII. G. (eski adı: **Hildebrand**; Toscana aş. yu. 1021 - Salerno 1085, papalığı: 1073 - 1085). Papalık kudretinin dünyevî hükümdarlardan üstünlüğünü sağlamış, dînî mevkilerin satın alınması (Simonie) nı, bu mevkilere sivillerin getirilmesini ve din adamlarının evlenmesini yasaklamıştır. Bu kilise reformları *dictatus papae* adiyle anılır. Bu reformlara karşı çıkan Germania imparatoru IV. Heinrich'i aforoz eden (1076) G., hükümdarın Canossa'ya giderek tövbe etmesi üzerine onu affetmiştir (1077). 1080'de G., IV. Heinrich tarafından papalıktan indirilmiş ve 1084'te Engelsburg'da kuşatılmış, fakat G., Salerno'ya kaçmayı başarmış ve ertesi yıl orada ölmüştür.

VII. GREGORIUS

IX. G. (**Segni kontu Uglino**; Anagni aş. yu. 1170 - Roma 1241, papalığı: 1227 - 1241). 1227'de Germania imparatoru II. Friedrich'i aforoz etmiştir. G., Franciscusçu ve Dominicusçu tarîkatlarını geliştirmiş ve İslâm ülkelerine de yaymıştır.

XIII. G. (eski adı: **Ugo Buoncompagni** Bologna 1502 - Roma 1585, papalığı: 1572 - 1585). Kilise hukukçusu olan G., Karşı - Reform hareketi (Katolik Kilisesinin Protestanlığa karşı giriştiği hareket) ni ve İngiltere kraliçesi I. Elizabeth'e karşı açılan mücâdeleyi teşvik etmiş, bilhassa Jesuitleri korumuş, birçok dinî eğitim kurumları meydana getirmiştir. G. takvimi (bk. TAKVİM), onun tarafından te'sis edilmiştir (1582).

GREGORIUS TAKVİMİ (Kronol.): bk. TAKVİM.

GREGORY [*gręgīri*], **James** (Drumoak, Aberdeen 1638 - Edinburgh 1675), İskoçyalı matematikçi ve astronom. Merceklerin renk değiştirme hatâsını bilmediği halde 1663'te yayımladığı *Optica Promota* adlı eserinde bir aynalı teleskopla ilgili bir teklifte bulunmuştur. Bu teklif, R. Hooke tarafından 1674'te gerçekleştirilmiştir. Büyük ehemmiyeti ancak 1932'den beri yapılan incelemeler neticesinde anlaşılan ilmî metrukâtı arasında, Newton'dan ayrı olarak esaslıca geliştirilmiş bir dizi bilgisi (Taylor dizisi ile birlikte) ve yüksek analize âid dikkate değer araştırmalar bulunmuştur.

GREGORY [*gręgīri*], **Lady Isabella Augusta** (Roxborough, Galway 1852 - Coole Park, Galway 1932), İrlandalı kadın yazar. W. B. Yeats ile beraber, Dublin'deki Abbey Theater'da İrlanda Edebî Tiyatrosunu idare etmiştir. Birçok yabancı eserleri ve bilhassa Molière'in komedilerini İrlanda lehçesiyle İngilizceye çevirmiş, kendisi de otuzdan fazla piyes yazmıştır. Başlıca piyesleri: *The Rising of the Moon* (Ayın doğuşu) [1907]; *Seven Short Plays* (Yedi küçük oyun) [1909]; *Three Wonder Plays* (Üç masal oyunu) [1922]; *Three Last Plays* (Son üç oyun) [1928]. *Our Irish Theater* (İrlanda tiyatromuz) [1912] adiyle bir tiyatro târihi de vardır.

L. I. GREGORY

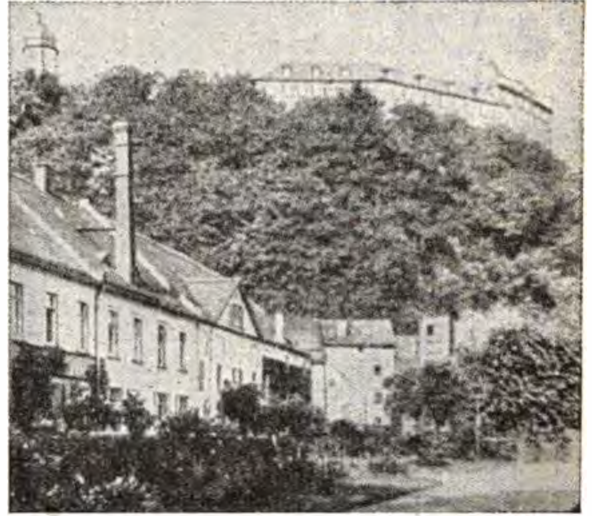
GREGORY [*gręgīri*], **William King** (doğ New York 1876), Amerikalı paleontolog. Columbia Üniversitesinde profesör olan G., omurgalı hayvanların dişlerinin gelişmesi üzerindeki araştırmaları ile insanın menşei târihinin tâyininde yeni bir çığır açmıştır. Başlıca eseri *Evolution emerging* (Tekâmülün belirişi) [2 cild, 1951] dir.

GREIFSWALD [*grayfsvald*], Doğu Almanya'nın Rostock yönetim çevresinde bir şehir ve liman. 1945 yılına kadar eski Prusya'nın Pomeranya eyâletine bağlı idi.

GREIFSWALD: Çarşı Meydanı ve Maria Kilisesi

Ryck çayı üzerinde, bu çayın Baltık Denizi ağzındaki Wieck limanına 5 km uzaklıktadır. Nüfusu 45 800 (1968) dür. Balıkçılık ve balık konserveciliğine, cerrâhî âletler, tarım makinaları, dokuma ve kimya endüstrilerine, bıçkıhanelere ve tersânelere sâhiptir. Başlıca ticâret maddeleri tahıl (mısır), kereste ve tuzlu balıktır. Şehir, 1456'da kurulmuş olan üniversitesi ile tanınmıştır. Üniversitenin ilâhiyât, hukuk, felsefe ve tıp fakülteleri vardır. Şehrin kale duvarlarıyle çevrili eski kesiminde, Kuzey Alman «tuğla Gotik» stilinde birçok yapılar vardır. 1270 yılında Hansa birliğine katılan şehir, Westphalia Barışı (1648) ndan sonra İsveçlilerin hâkimiyetine girmiştir. 1713'te Ruslar tarafından tahrip edilmiş, 1815'te Prusya'nın hâkimiyetine geçmiş, II. Dünya Harbi'nden sonra da Sovyet işgal bölgesine katılmıştır.

GREIZ [*grayts*], Doğu Almanya'nın Gera idarî bölgesinde, Elster nehri üzerinde, Leipzig'in 75 km kadar güneyinde bir şehir. Eskiden Reuss prensliğinin başkenti idi. Büyük dokuma ve makine fabrikalarına, otomobil, kâğıd, boya ve kristal sanâyilerine sâhiptir. Kayalık bir tepe üzerindeki XVI. yüzyıldan kalma eski şato, prens sarayı, belediye binâsı, tiyatro, müze ve kütüphânesi G.ın meşhur binalarıdır.

GREIZ: Yukarı şato

GREKO KATOLİK KİLİSESİ Transilvanya (Erdel) Habsburgların hükmü altına girince I. Leopold, 1692'de yayınladığı bir emirnâme ile Rumenlere, Roma kilisesi ile birleştikleri takdirde bâzı haklar ve vergi indirimleri tanıyacağını bildirmişti. Bu sûretle, Macarlara karşı denge sağlamak istiyordu. Macarların baskısı altında bulunan Rumenler için bir hürriyet yolu olan bu birleşmeyi sağlamak üzere, 1697'de, Alba Iulia şehrinde bir sinod (dînî toplantı) düzenledi. Din adamları ile delegeler Doğu (Bizans) usûl ve kaidelerini muhâfaza etmek şartıyle Katolik kilisesinden ayrıldıkları dört noktayı kabul ettiler. Bu karar, imparatora bildirildi; ancak, görüşmelere katılan Metropolit Teofil Sereni ölünce mesele yarıda kaldı. Onun yerine geçen Atanase Anghel, görüşmelere yeniden başladı ve 1698'de topladığı sinod bir yıl önce alınan kararları tasdik etti ve 5 Eylûl 1699'da yine Alba Iulia'da daha büyük bir sinod toplandı. Bu defa, bütün papazlarla birlikte, her köyden

üçer delege gelmiş bulunuyordu. Bu şekilde, Transilvanyalı Rumenler kat'î olarak Roma kilisesi ile birleşiyorlardı. Sinod'un aldığı birleşme (unirea) kararını İmparator 1701'de tasdik etti.

Atanase Anghel'in ölümünden (1713) sonra, Transilvanya Rumenleri arasında, yarım asır süren dînî mücâdeleler ortaya çıktı. Bu mücâdeleler üzerine, Rumenler iki mezhebe ayrıldılar. Roma ile birleşenlere «birleşikler» (uniti) veya Greko-Katolik adı verildi, birleşmeyi kabûl lere ise «neuniti» dendi.

Greko-Katolikler, derhâl kiliselerini ve dînî teşkilâtlarını kurdular. Birleşme, Rumenlere birçok nîmetler getirdi: Macarların sâhip oldukları vatandaşlık hak ve hürriyetlerine kavuştular; ayrıca, Transilvanya'da birçok okullar da açıldı. Halbuki Fener Patrikhânesi, Ortodoks Rumen halkını her türlü maârif hareketinden uzak tutuyordu. Tek okuma yolu Rumca idi. Bu bakımdan Transilvanya Rumenleri, kısa zamanda, Rumen milletinin en ileri unsuru oldular.

1918'de Transilvanya yeni Rumanya devletine katılınca Ortodoks Rumen kilisesinin yanıbaşında G. K. K. nin de resmîliği tanınmıştır (1923). Bu tarihten itibaren Rumen hükûmeti bu mevzuda Vatikan ile de temasa geçmiştir. 1920'de bir konkordat (papalıkla yapılan ve Katolik kilisesine hürriyet tanıyan anlaşmalara verilen ad) için görüşmelere girişilmiş, uzun süren temas ve tartışmalardan sonra 1927'de Roma'da bir anlaşma imzalanmıştır.

1945'ten sonra Rumanya'yı siyasi çemberine alan Sovyet Rusya, emrine giren Rumen idârecileri vasıtasıyle, 1 Ocak 1948'de G. K. K. in lâğv etmeye karar verdi. Râhiplere ve halka karşı girişilen sindirme hareketinden sonra, 38 Greko-Katolik papazı Ortodoksluğa geçmeye zorlandı 1 Ekim 1948'de, Ortodoks kilisesine geçişi ancak sembolik sayıda papaz imzâlamıştı. Böylece yasak edilen greko- katolikliğe mensup yüzlerce insan eski dîne bağlılıkla ithâm edilerek öldürülmüş, çalışma kamplarına sürülmüştür.

GREKO-ROMEN (Fr. Gréco-Romain) [Tar., Spor]: bk. GÜREŞ.

GRENADA [*greneydi*] (İspanyolca adı: **La Granada**), Küçük Antillerde, Yelaltı Adalarının meydana getirdiği kavsin güney ucunda bir ada. Yönetim merkezi Saint George's'un nüfusu 91 700'dür. G. volkanik bir ada olup kakao, küçük Hindistan cevizi, pamuk, muz ve şeker kamışı yetiştirir. 4 000 ha dan fazla bir kısmı ormanlıktır.

1498'de Christophorus Columbus tarafından keşf edilen ve Concepción adı verilen ada, 1650'de Fransa'ya geçmiş, 1762'de de İngiltere tarafından zaptedilmiştir. 1779'da Estaing Kontu adayı geri almışsa da, 1783 Versailles Antlaşması gereğince yeniden İngiltere'ye devredilmiştir.

GRENADINES [*grenîdînz*], Küçük Antillerde, İngiltere'ye bağlı Yelaltı Adaları grupunda yer alan küçük adalar (aş. yu. 600 ada). Venezuella'nın kuzeydoğusunda bulunan bu adalar, St. Vincent ile Grenada arasında, kuzeydoğudan güneybatıya doğru 100 km lik bir alanda yayılırlar. Yüzölçümleri 77 km² dir. İdarî bakımdan St. Vincent ile Grenada arasında bölüşülmüş durumdadırlar. 43 km² yüzölçümündeki St. Vincent grupunun nüfusu 80 042 (1960) dir. Bu grupun en büyük adası Bequia (16 km²) dır. Grenada'ya bağlı Carricaou, gruptaki en büyük adadır (33 km², nufusu 6 433, 1960) Hillsborough koyu ve daha güneyde Tyrell koyu, tabiî limanlarını meydana getirir. Zenci köylüler küçük arâzi parçalarını işgal ederler ve yarıcılık sistemiyle çalışırlar. Pamuk ve sığır bu adaların başlıca ihraç mallarıdır.

GRENA'LAR (Fr. Grenats), çok yaygın, değişik terkipte, kübik-holoedrik şekilde billûrlaşan, silikatlı mineraller. Bunlar çok defa güzel, büyük (10 kg a kadar ağırlıkta) billûrlar veya sağlam taneler yahut kum tâneleri hâlinde bulunurlar. G. çok defa renksiz veya koyu kırmızı ise de mâviden başka her renkte de bulunurlar. Satıhları bâzan cam gibi parlak, bâzen de yağ parlaklığındadır. Sertlikleri 6,5 - 7,5, voğunlukları 3,4 - 4,6 dır. Eritildiği zaman silis jelatini ayrılmak sûretiyle tahallül eder (ayrışır). Billûrî şistlerde (mika şist, gneis, eklogit) kireç taşlarında ve dolomit külçelerinde bulunur. Metamorf taş külçelerinin ayrılmasında mukavemet kabiliyeti dolayısıyle çok defa olduğu gibi kalır ve kum hâline tahavvül eder. Şeffaf, ışığı kuvvetle kıran, güzel renkli parçalar çok defa bilenir ve süs taşı olarak kullanılır. Kıymetli Seylan taşından türeyen sarı-kırmızı hessonit veya kaneel taşı, mangantongranat, yakut kırmızısı almandin bu cümledendir.

Eski Mısır'da kadınlar G. dan yapılmış gerdanlıklar takınmışlardır. Bu taş zamanımıza kadar mücevherât olarak kullanılagelmiştir. Bugünkü lâl taşı, özel bir şekilde yontulmuş koyu kırmızı bir G. dır (almandin). G. lar. Yunanlılar tarafından yontulmuş mücevher taşı olarak fazla kullanılmamış bulunmakla beraber, Roma İmparatorluğu sınırları içinde hayli rağbet kazanmıştır. Anglo-Saksonlar ile Merovinglerin zivnet eşyâlarında, almandin veya o zamanki adıyle «değerli G.» dan dilim şeklinde düz parçalar kakılmış mozaikler bulunmaktadır. Tabiatta görülen G. lar, çoğu zaman, koyu kırmızıdır; ancak pembe, kahverengi, sarı-kırmızı, yeşil ve bâzan renksiz çeşitleri de görülür. G. mühim bir zımpara maddesidir. G. kâğıdı veya bezi bilhassa mobilyacılık ve camcılıkta, kauçuk ve derileri yumuşatma işlerinde kullanılır.

GRENARD [*grînâr*], **Fernand** (Paris 1866- ?), Fransız kâşifi ve diplomatı. 1891-1895 yılları arasında Dutreuil de Rhins ile birlikte Doğu Türkistan ve Tibet'i gezmiş, bu sırada Dutreuil de Rhins öldürülmüş, G. ise kısa bir esâretten sonra hürriyete kavuşmuştur. *Mission scientifique dans le Haute Asie* (Yukarı Asya ilmî seferi) [atlaslı, 3 cilt, 1897-1899] adlı eserinde Dutreuil de Rhins ile yaptığı bu seyâhati anlatır.

GRENCHEN [*grenhin*] (Fransızca adı: **Granges**), İsviçre'nin Solothurn kantonunda, Jura'larda, Grenchenberg Dağının güney eteğinde bir kasaba. Bu dağın altındaki 8,5 km lik tünelden Münster-Lengnau demiryolu geçer. Denizden yüksekliği 459 m dir. Çoğu Almanca konuşan nüfusu 20 700 (1968) dür. Elmastıraşlık ve saatçilik endüstrileri ve bir planörcülük okulu vardır. Bugün Solothurn Müzesinde bulunan Holbein'ın Meryem tablosu, G. civarındaki Allerheiligen köy kilisesinde bulunmuştur.

GRENOBLE [*grînobl*], Fransa'da, Isère nehrinin sol kıyısında bir şehir, Isère departmanının başkenti. Nüfusu 156 707 (1962) dir. Üniversitesi (1339), yüksek okulları ve meslekî okulları, mühim bir resim galerisi bulunan müzesi ve kütüphânesi vardır. Burada eskiden beri yerleşmiş olan zanaatlar, sepicilik ve eldiven imalâtıdır. Bilhassa kâğıt, çimento ve elektrometalürji fabrikaları vardır; daha yeni bir sanâyi dalı olarak, Alplerden gelen ırmakların su kuvvetinden faydalanılmaktadır. Son yıllarda

GRENOBLE'dan bir görünüş

G. da bir atom araştırma merkezi kurulmuş olup şehir turizm bakımından da geliştirilmiştir (1968 kış olimpiyatları).

G. Kelt boylarından Allobrogların Cularo kasabasının ve Romalıların Gratianopolis'inin bulunmuş olduğu yerdedir. Eski şehir, Orta Çağ dan kalma binalar bakımından zengindir. Bunlar arasında, aş. yu. 800 yılında yapılmış olan St. Laurent Kilisesi, Roman üslûbunda bir çan kulesi olan katedral (XIII. yüzyıl), St. André Kilisesi ve Rönesans yapısı olan adâlet sarayı bulunmaktadır.

GRENVILLE [*grẹnvil*] **ÂİLESİ**, Buckinghamshire'lı eski bir İngiliz âilesi. Temple kontları (Earls of Temple) ve son Buckingham dukaları bu âileden yetişmiştir.

George Grenville (1712 - Londra 1770): İngiliz devlet adamı. 1754'ten itibaren hükûmet üyesi olan G., bacanağı Yaşlı Pitt'in çekilmesinden sonra da görevinde kalmış, 1762'de dışişleri bakanı olmuş, 1763 - 1765 yıllarında başbakanlık etmiştir. 1765'te çıkardığı ve Kuzey Amerika sömürgelerinin şiddetli tepkisine uğrayan damga resmı kanunu (Stamp Act) 1766'da kaldırılmıştır.

William Wyndham Grenville (Dropmore, 1759 - Buckinghamshire 1834): İngiliz devlet adamı, L o r d (1790) George G. in oğludur. Genç Pitt'in başbakanlığı zamanındaki dışişleri bakanlığı (1791 - 1801) süresince Fransız ihtilâl hükûmetine karşı harb politikasını idare etmiş sonra da Katoliklere daha geniş h ü r ri y e t verilmesine Kralın karşı koyması üzerine iştîfa ederek Charles Fox'un liderliğindeki Whig muhalefet partisine katılmıştır. Pitt'in ölümünden sonra başbakan olmuş (1806 - 1807) ve köle ticaretini yasaklamıştır.

W. GRENVILLE

GRESHAM [*grẹşım*], **Sir Thomas** (Londra 1519 - Londra 1579), İngiliz iktisadçısı ve merkantilisti. Kraliçe Elizabeth için borç para sağlamak ü z e r e, 1551'de mâlî ajanlıkla Antwerpen'a gönderilmiştir. Bu borçların ödenmesine çalışan G., bu yüklü ödemeler sırasında dahi İngiliz lirasının kambiyo değerini sâbit tutmayı başarmıştır. G., kambiyo destekleme hareketleri için bir muvâzene fonu te'sisini teklif etmişse de, gerekli sermâye bulunamamıştır. Onun bu fikri I. Dünya Harbi'nden sonra yeniden ele alınmış olup istikrarlı kambiyo prensibine dayanan bugünkü para sistemimizde mühim bir rol oynamaktadır. G. tarafından iktisatta ve para mevzuunda ortaya konulmuş olan *G. Kanunu* ilk olarak 1857'de H. D. Macleod tarafından kullanılmıştır.

Thomas GRESHAM

Gresham Kanunu: İktisat ilminde, para bahsinde adı geçen bir kaide. Kaide: «Fenâ para, iyi parayı tedâvülden kovar» şeklinde konulmuştur. Mübâdele kıymeti üzerinde yazılı îtibârî değerinden farklı olan iki para aynı zamanda tedâvülde bulunursa, yüksek değerli para elde tutularak düşük değerlisi tedâvülde kalır. Altın ve gümüş paraların bir arada kullanıldığı devirlerde, resmen tedâvülde olan iki mâdenî para, devlet tarafından tesbit edilen îtibârî değerleri üzerinden değiştirilebilirdi. Ancak, her hangi bir sebeple, iki mâden için geçerli olan nispet değişince, mübâdele değeri daha yüksek olan mâdenden yapılmış iyi (sağlam) para saklanır, düşük değerli (fenâ) para tedâvülde kalırdı.

Bu kaide, zamanımızda şu özellikleri gösterir: Merkez bankaları, toplayabildikleri iyi parayı kasalarında saklarlar. Şahıslar, rûhî sebeplerle, iyi parayı biriktirirler. İyi para, hâriçte hakîkî değeri ile mübâdele edildiğinden, tahdidlere rağmen, dışarı kaçar. İyi para, piyasadan toplanıp eritilerek külçeye çevrilir ve daha yüksek kıymetli olan mâden değeri üzerinden satılır.

GRÉSIVAUDAN (Coğ.): bk. GRAISIVAUDAN.

GRÉTRY [*gretrị*], **André Modeste** (Liège 1742 - Montmorency 1813), Fransız bestekârı. Eserleriyle Fransa'da komik operanın gelişmesine tesir etmiştir: *Richard Cœur de Lion* (Arslan yürekli Richard) [1784]; *La Barbe Bleue* (Mavi sakal) [1789]; *Guillaume Tell* (ad) [1791]. Koro eserleri, orkestra ve oda musikisi de yazmıştır.

GREUZE [*grȫz*], **Jean - Baptiste** (Tournus, Saône - et - Loire, 1725 - Paris 1805), Fransız ressamı. Önce Lyon'da Grondon'un yanında yetişmiş, P a r i s't e Natoire'ın öğrencisi olmuştur. İlk e s e r i n i 1755'te sergilemiştir G., Diderot'nun ortaya koyduğu estetik nazariyelerini benimsemiş, resimde moral değerlerin ifâdesine öncülük tanıyan bir sanat anlayışına bağlı kalmıştır. 1769'da Akademiye kabul edilen G., zamanında büyük bir ün yapmış, fakat bu şöhret kısa sürmüştür. Tarzı, Neo - klasisizm'in tepkisine karşı koyamamış, antik'e dönüş çabalarına rağmen bu yeni tarza uyamamıştır. Ömrünün sonları tam bir ihmal ve sıkıntı içinde geçmiştir. G. dikkate değer portreler de yapmıştır. Eserleri arasında: «Evlâtlık şefkati» [1763], «Babanın lânetlemesi» [1765], «Küçük sütçü kız»; «Sevgili anne» [1765], «Kırık

J. - B. GREUZE

J. - B. GREUZE: «Köy kızına söz kesilmesi» (Louvre Müzesi, Paris)

testi»; «Ölü kuş»; «Danae» (Louvre Müzesi); «Aşka adak» (1769) anılabilir.

GREV VE LOKAVT (Fr. Grève, İng. Lock out) *târihî tekâmülü* Grev, sen- dikaların iktisâdî mücâdele vâsıtasıdır. Sendika, sanâyiin süratle inkişâfından doğan meslekî bir teşekküldür. Sanâyiin inkişâfı, sermâye kuvveti ile emek kuvvetinin ayrılmasına, ikincinin berikine tâbi duruma girmesine âmil olmuş ve, neticede emek sâhibi işçilerin sermâye sâhibi işverenlere karşı iktisâdî ve hukukî menfaatlerinin çatışmasından birlik kuvvetine dayanan sendikalar doğmuş ve sendikaların hakkı zorla kabul ettirme gücü olarak grev müessesesi ortaya çıkmıştır.

Geçen asırdan evvelki devirlerin küçük sanâyi ve ticâreti ile at - başı gitmek üzere kurulan ve *lonca teşkilâtı* adı verilen işçi ve esnaf teşekkülleri, bir taraftan meslekî menfaatleri korur, iş ah'âkını düzenler; diğer taraftan da usta, kalfa ve çırak münâsebetlerini tanzîm ile her birinin hukukunu tesbit ve müdâfaa ederdi. Bilâhara fabrika sanâyii gelişince, loncaların yerini sendika denen işçi teşekkülleri almış ve günden güne kuvvet ve ehemmiyet kazanarak, işverenlere karşı işçileri temsil eden bir organ hâline gelmişlerdir. Bu direnme zamanla tepki yapmış ve gelişen meslekî teşekküller zamanın aşırı ferdiyetçi düzeni içinde çalışma ve çalıştırma hürriyeti ile iktisâdî faâliyetin serbestliği prensiblerine aykırı görülmüş ve yasaklanmıştır. Bu yasaklara rağmen, işçilerin direnmeleri gittikçe artmış ve XIX. asrın ikinci yarısına doğru hükûmetler işçi teşekküllerini tanımak zorunda kalmışladır. Bu tanıma ile birlikte, işçilerin işverene karşı direnme vâsıtası olan grev hakkı da doğmuştur.

Türkiye'de durum: Türkiye'de küçük sanâyi devrinde iş hayatı, Ahîlik teşkilâtı içinde, İslâmî iş ahlâkı esaslarına göre düzenlenmiştir. Bilâhara, lonca teşkilâtı içinde bütün küçük sanâyi manzûmesi ve meslek kolları düzenlenmiş ve teşkilâtlanmıştır. Loncaların orta sandıkları sosyal dayanışmayı sağlardı. XIX. asrın sonlarında fabrika sanâyi hayatı başlayınca ve lonca teşkilâtı da lâğv edilince, sendika mâhiyetindeki işçi teşekkülleri ortaya çıkmıştır. Türkiye de işçilerle ilgili ilk cemiyet, 1871'de kurulan «Amelperver Cemiyeti» olup bilâhara 1915'te «Osmanlı Amele Cemiyeti» kurulmuştur. İlk grev, ücretleri ödenmeyen Kasımpaşa Tersanesi işçileri tarafından 1872 târihinde yapılmıştır. Bunu, 1906 târihinde, Reji tütün işçilerinin grevi tâkib etmiştir. Bu grevlerin diğer şehirlere de sirâyet etmesi ve buna İzmir'de Balya - Karaaydın şimendifer işçilerinin grevi ile Adana pamuk işlerinde çalışanların grevlerinin de eklenmesi, o zamanın hükûmet kudretini elinde tutan İttihâd ve Terakkî Fırkası'nın grev husûsunda ağır baskı tedbirleri almasına sebep olmuş ve 25 Eylül 1324 (1908) târihli «Ta'til - i Eşgal Kanun - ı Muvakkati» çıkarılmıştır. Bu kanunun 8. maddesine göre, memleketimizde işçi cemiyetleri kurmak ve teşkilâtlandırmak ve grev yapmak yasaklanmıştır. Memleketimizde, Türk Medenî Kanunu'nun 1926'da kabulünden bu yana, cemiyet kurma hakkı yeniden tanınmıştır. Bu hakka dayanılarak, birçok işçi cemiyetleri kurulmuştur. 1936'da çıkarılan 3008 sayılı İş Kanunu, işçilerin cemiyetler kurmalarına mâni olmamakla beraber, Türkiye'de grevi ve lokavtı yasak etmiştir (md. 72). Bunu tâkiben, 1947'de yürürlüğe giren 5018 sayılı İşçi ve İşveren Sendikaları kanunu ile sendikalara grev hakkı tanınmamış, sâdece, işçilere Borçlar Kanununa göre «takım mukaveleleri yapmak» hakkı verilmiştir. Ta'til - i Eşgal Kanunundan sonra, Türkiye'de grev hakkı ilk defa 8 Temmuz 1961 târih ve 334 sayılı T. C. Anayasası ile tanınmıştır. Anayasa'nın 46. maddesi, çalışanların ve işverenlerin, önceden izin almaksızın sendika kurmak, 47. maddesi ise tarafların grev ve lokavt yapmak hakkına sâhib olduklarını belirtmiş ve bu hususların özel kanunlarla düzenleneceği zikr edilmiştir. Anayasa'nın bu genel kaidesi ve emri üzerine, önce 24 Temmuz 1963 târih ve 274 sayılı Sendikalar Kanunu ve sonra da 24 Ağustos 1963 târih ve 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi - Grev ve Lokavt Kanunu çıkarılmıştır. Bugün Türkiye'de, işçilerin teşkilâtlanmaları ve grev hakları ve işverenlerin mukabil teşkilâtlanmaları ve lokavt hakları bu kanunlara göre, tanzîm ve icrâ edilmektedir.

Grev Çeşidleri: İşçilerin muayyen bir gayeye erişmek üzere birleşerek işverene karşı te'sirli bir mücâdeleye girişme vâsıtasına *grev* adı verilmiş ve grev ile, toplu şekilde işi bırakma sağlanmıştır. Ancak, grevin mezkûr olup olmadığı hususu; memleketlere, devirlere ve bir toplulukla uygulanan iktisâdî, sosyâl ve siyâsî görüşlere göre dâima değişik olmuştur. Bugün umûmiyetle çok partili demokratik rejimle idâre edilen ülkelerde, hür sendikacılık ve bunun tabiî icâbı olan «toplu sözleşme» sistemi ve «grev hakkı» kabul edilmiştir. Buna mukabil, otoriter rejimlerde ve bütün komünist ülkelerde, sendikaların toplu sözleşme ve grev hakkı hukuken veya fiilen kaldırılmış bulunmaktadır. Umûmiyetle grevler: 1. siyâsî grevler, 2. meslekî ve iktisâdî grevler olmak üzere iki büyük gurupa ayrılmaktadır. Siyâsî grevde, gaye çok geniştir. Sosyal ve iktisâdi maksatlar dışında, devlet rejimine, idâreye ve uygulanan hukuk kaidelerine karşı yapılır ve iktidârı ele geçirmek, hukuk nizâmını değiştirmek gayesi güdülür. İktisâdî yönlü meslekî grevlerde ise, işyerindeki istihdam şartlarının geliştirilmesi gayesi güdülür. İktisâdî ve meslekî grevler kanunî usullere uygun olarak yapılmazsa, bunlara *kanun dışı grev* veya *lokavt* denir. *Sempati grevleri* ise bir işyerinde yapılmakta olan grev hareketini münhasıran meslek tesânüdü, zümre anlayışı ve menfaati bakımından desteklemek isteğinden ibarettir.

Grevin mânâsı: Grev, sendikaların işverenlere karşı kullandığı bir baskı silâhıdır. Sendikalar, toplu sözleşmelerle işçilerin çalışma şartlarını düzenlemek ve geliştirmek için bu silâhı kullanabilir. İşverenlere de aynı baskı imkânı lokavt hakkı ile tanınmıştır. Bu duruma göre grev,

işçilerin işverenle olan münasebetlerinde iktisâdî ve sosyal haklarını korumak veya geliştirmek maksadiyle ve topluca çalışmamak sûretiyle, bir iş kolunda veya işyerinde faâliyeti durdurmaları veya işin mahiyetine göre mühim ölçüde aksatmalarıdır. Sosyal ve iktisâdî menfaatlerin korunması, bir yandan, işçilere tanınmış olan *hak*'ların korunması amacını taşır. Bu durum, işyerinde işçilere toplu iş sözleşmelerinin, örf ve âdetlerin, bir hakem kurulu kararının veya işletmenin iç yönetmeliklerinin veya mevzuâtın tanıdığı hakların işveren tarafından ihlâli hâlinde söz konusu olur. Bu nevi *hak ihlâline* örnek olarak, sendika için kanunen işveren tarafından kesilecek üye âidâtlarının kesilmemesi veya kesildiği halde sendikaya ödenmemiş olması, sendikanın kanundan doğan bir hakkının işveren tarafından tanınmaması gösterilebilir. Kezâ, işçiye kanunî hakkı olan hafta tâtili ücretinin işveren tarafından ödenmemesi, işçilerin kanundan doğan haklarının ihlâlidir. Fakat grevin asıl konusunu, yukarıdaki örneklerde gösterilen hak ihtilâfları değil, *menfaat ihtilâfları* teşkil eder. Grev, bilhassa, işçilerin hepsini ilgilendiren iş müddetleri, ücret ve ücretle ilgili hususlar, işyerinde işçilerin sağlığını koruma ve iş emniyeti ile ilgili işyeri şartlarının düzenlenmesi, iş akidlerinin feshinden doğan kıdem ve feshi ihbâr tazmînâtlarının miktarının belli edilmesi gibi istihdam şartlarının geliştirilmesi veya muhâfazası ile ilgili sendika tekliflerini işverenin kabul etmemesi hâlinde söz konusu olur. Toplu sözleşme müzâkerelerinde taraflar bu hususlarda anlaşamadığı takdirde, grev veya lokavt gibi mücâdele vâsıtaları ile karşı tarafa dileklerini kabul ettirmeğe çalışılır. Ülkemizde, iktisâdî ve meslekî gayesi bulunmayan grevler kanun dışıdır. Siyâsî grevlerle sempati grevleri de yasaktır. Meselâ, devletçe, il özel idârelerince veya belediyelerce bir karar alınmasını veya alınmış bir kararın değiştirilmesini veya kaldırılmasını sağlamak maksadı ile hareket eden grevciler, meslek dışı bir davranışta bulunmuş olurlar ve hapis ve para cezâsı ile tecziye edilirler. Kanunî grevde, iki temel unsur vardır. Birincisi toplu görüşme yapılmış olması, ikincisi de uzlaştırma safhasından geçilmiş olmasıdır. İşçi teşekkülü, toplu görüşmeye taraf olan ve uzlaştırma safhalarına katılan teşekkül vasfında olmak şartı ile, ancak, işçilerin işi topluca ve birlikte terk etmeleri hususunda karar almaya yetkilidir. Bu kararı veren işçi teşekkülünün toplu görüşmeye başlayabilmesi için, işyerinde veya iş kolunda *işçilerin çoğunluğunu* temsil etmeye yetkili bulunması lâzımdır.

İşyerinde, herhangi bir sebep ve maksadla, işçilerin anlaşmak suretiyle topluca iş verimini düşürmeleri ve düşürmeye karar vermeleri, grevin şartı olan *işi bırakma* anlamına gelmeyeceği gibi, kısa süre ile, meselâ yarım saat için işin topluca bırakılması da grev sayılmaz, Fakat işi bırakma uzun süre devâm ederse, kanun dışı grev olur.

Kanun dışı grev: İşçilerin işverenle olan münâsebetrinde iktisâdi ve sosyal durumlarını korumak veya düzeltmek maksadı güdülmesine rağmen, kanuna uygun olarak yapılmayan grev, kanun dışı grevdir, Kanuna uygunluktan maksad, kanundaki usul hükümlerine, grev tahdid ve yasaklarına riâyet etmektir. Grev kararı alınmadan önce, kanunda zikredilen uzlaştırma yoluna başvurulması gerekir. Ayrı ca, grev kararının işverene altı iş günü içinde bildirilmesi ve altı gün geçmedikçe greve başlanmaması icâp eder.

İş yerini terk: Grev veya lokavt ile birlikte, işçiler işyerini terke mecburdur. Greve katılmayan işçileri işveren çalıştırıp çalıştırmamakta serbesttir. Teknik bakımdan zaruret olan işyerlerinde, gerekli sayıda işçi greve katılmaz.

Grev oylaması: Bir işyerinde çalışan işçilerin üçte ikisi, grevin ilânından itibâren altı iş günü içinde, oylama yapılmasını isteyebilirler. Grev oylamasında işçiler grevin o işyerinde uygulanmamasına karar verirse, artık grev yapılamaz.

Lokavtın târifi: İş kolları yönetmeliği ile belli edilmiş işkollarından birinde veya işyerinde, faâliyetin büsbütün durmasına sebep olacak tarzda, işveren veya vekîli tarafından kendi teşebbüsü ile veya mensûbu olduğu teşekkülün verdiği karara uyarak işçilerin topluca işten uzaklaştırılmasına lokavt denir. Bu hareket istihdam şartlarını muhâfaza veya değiştirmek maksadı ile ve kanunî usullere uygun olarak yapılırsa, *kanunî lokavt* olur. Aksi halde, kanun - dışı lokavt söz konusu olur. Lokavtta da, kanunî usuller ve şartlar grevinkinin aynıdır.

Grev ve lokavt yasakları: Her ülkenin mevzuâtında, grev ve lokavt yapılacak haller ve yerler sınırlandırılmıştır. Ülkemizde de, savaş ve seferberlik zamanı ile toplu sözleşme yapıldığı süre içinde ve halkın sağlığını, güvenliğini ve kamu düzenini ilgilendiren işyerlerinde, meselâ, sağlık, eğitim müesseseleri ile elektirik, su, havagazı te'sislerinde ve seyir hâlindeki ulaştırma vâsıtalarında grev ve lokavt yapılması yasaklanmıştır.

Bakanlar Kurulu yangın, deprem, su baskını gibi tabiî felâket hallerinde ilgili işyerlerinde grev ve lokavtı muvakkaten yasaklayabilir. Yine Bakanlar Kurulu, memleket sağlığını veya millî güvenliği bozucu mahiyette bulduğu takdirde, grev'i veya lokavt'ı, otuz gün veya Yüksek Hakem Kurulu'nun mütâlaasından sonra altmış gün süre ile tehir edebilir.

Kanunî grev ve lokavtın hukukî neticeleri: Hizmet akidlerine, grev ve lokavt hakkından vazgeçileceğine dâir hükümler konulamaz. Greve katılma veya lokavta mâruz kalma, iş akdini ortadan kaldırmaz, akid askıda kalmış olur. İşveren, bu esnâda, akidleri askıda kalan işçilerin yerine başka işçi çalıştıramaz, işçiler de başka bir iş tutamaz. Buna mukabil, kanun dışı greve katılan işçilerin akdini işveren fesh edebilir.

Grev ve lokavt gözcüleri: Kanunî bir grev ve lokavt kararının işyerinde uygulanmasına nezâret etmek maksadı ile grev mahallinde belli miktarda grev gözcüsü bulundurulur. Grev gözcüleri, greve katılmayan işçilerin çalışma serbestliğini ihlâl edemezler.

Halkı koruma: Grevin veya lokavtın uygulanmaya konulduğu mahallin en büyük mülkiye âmiri, işyerlerinde gerekli gördüğü emniyet, inzibat koruma ve sağlık tedbirlerini ve bilhassa halkın gündelik yaşaması için zarurî olan ihtiyaçlarının sağlanması maksadı ile lüzum gördüğü bütün tedbirleri, kanunî yetkisine dayanarak alır ve halkın grevden veya lokavttan zarar görmemesini sağlar.

GRÉVY [*grevi*]. **Jules** (Mont - sous - Vaudrey, Jura 1807 - Mont - sous - Vaudrey 1891), Fransız siyaset adamı. Milletvekili olarak cumhuriyetçi tutumiyle tanınmıştır. Mac - Mahon'dan sonra cumhurbaşkanı seçilmiştir (1879). Gerek öc alma gerek sömürgecilik politikasına karşı cephe almış ve *recueillement*

J. GRÉVY

(millî murakabeye dalma) politikasını teşvik etmiştir. 1885'te yeniden cumhurbaşkanı olmuşşa da *scandale des decorations* (nişanlar rezaleti)'ne damadı Wilson'un adı karıştığı için istifa etmiştir.

GREW [*grü*], **Joseph Clark** (Boston 1880 - Manchester 1965), Amerikalı diplomat. Kahire (1904 - 1906), Mexico City (1906 - 1907), St. Petersburg (1907 - 1908) Berlin, Viyana ve tekrar Berlin elçiliklerinde (1912 - 1917) görev almıştır. 1918'de. barış görüşmelerinde bulunmak üzere, elçi payesi ile Amerikan komisyonuna genel sekreter atanmıştır. I. Dünya Harbinden sonra Danimarka (1920) ve İsviçre (192) elçiliklerinde bulunmuş, Lausanne Konferansı sırasında Birleşik Amerika Devletleri ile Türkiye arasında düzenlenen barış müzakerelerini yürütmüş ve daha sonra Ankara'da beş yıl büyükelçi olarak bulunmuştur (1927 - 1932). 1932'de atandığı Tokyo büyükelçiliğinde Pearl Harbor baskınına kadar vazife görmüş, sonra yurduna dönerek emekliliğine (1945) kadar, Dışişleri Bakanlığında çeşitli görevlerde çalışmıştır. Eserleri: *Sport and Travel in the Far East* (Uzak Doğuda spor ve gezi) [19 0]; *Report from Tokyo* (Tokyo'dan Rapor) [1942]; *Ten Years in Japon* (Japonya'da on yıl) [1944]; *Turbulent Era, a Diplomatic Record of Forty Years, 1904 - 1945* (Karışık devir, Kırk yılın diplomatik belgesi, 1904 - 1945) [1952]. Bu son kitapta Lausanne Konferansına âid kısım I. ciltte, (s. 475, 605) *The Lausanne Conference*, Atatürk zamanına âid kısım da II. ciltte (s. 707 - 919) dir: *The New Turkey, 1927 - 1932* (Yeni Türkiye, 1927 - 1932, Türk. terc. *Atatürk ve İnönü*. 1966).

J. GREW

GREW [*grü*], **Nehemia** (Atherstone, Warwick 1641 - Londra 1711), İngiliz botanikçisi. Royal Society (İlimler Akademisi) genel sekreteri idi. *The Anatomy of Plants* (Bitkiler anatomisi) [682] adlı eseri ile bitki anatomisinin kurucuları arasında yer alır.

GREY [*grey*], **Zane** (Zannesville, Ohio 1873 - Altdena, California 1939), Amerikalı yazar. Kovboy hikâyeleri milyonlarca nüsha olarak basılmış ve birçok filimlere konu olmuştur. Bunlar arasında *The Spirit of the Brother* (Kardeşin rûhu) [1906]; *Desert Gold* (Çöldeki altınlar) [1913]; *The Mysterious Rider* (Esrarengiz süvâri) [1921]; *The Vanishing American* (Gözden kaybolan Amerikalı) [1924]; *Wild Horse Mesa* (Vahşi at Mesa) [1928] sayılabilir.

GREY [*grey*] **ÂİLESİ**, Norman asıllı eski bir İngiliz âilesi.

George G., Sir (Lizbon 1812 - Londra 1898), Güney Avustralya (1840 - 1845) ve Yeni Zelanda (1845 - 1853) genel vâliliklerinde bulunmuş, Sömürgeleştirme Kumpanyasının nüfûzuna son vermiş ve Maori'lerle barışı sağlamıştır. Cap sömürgesi genel vâliliğine getirilmiş (1854 - 1860) ise de, Londra hükûmetinin siyasî tutumu Güney Afrika Devletleri Federasyonunu gerçekleştirmesine engel olmuştur. Yeniden Yeni Zelanda genel vâliliğine getirilmiş (1861 - 1868), sonra da başbakan olmuştur (1877 - 1879).

Edward G., Viscount (Fallodon, Northumberland 1862 - Fallodon 1933), Sir George G. in torunu. Liberal Parti mebusu (1885) olarak siyâsete atılmış, 1905 - 1916 yılları arasında dışişleri bakanlığında bulunmuştur. İngiltere ile Fransa arasındaki Entente Cordiale'in ve Rusya'nın da katılmasıyla meydana gelen Üçlü Antlaşma (İttifak - ı Müselles) nın kurucusudur. Ancak, Almanya'nın askerî gücünden çekindiği için, bu antlaşmayı işlemez hâle getirmiştir. Bununla beraber, İngiltere'yi Fransa ve Rusya'nın yanında harbe girmekten alakoyamamıştır (4 Ağustos 1914). Lloyd George ile siyasî muhâlefette olduğu için, 1916'da görevinden ayrılmıştır.

GREYHOUND [*greyhaund*], özel olarak yarış için eğitilmiş İngiliz tazısı.

GREYHOUND

GREYHOUND BUS LINES [*greyhaund bas laynz*], dünyanın ilk karayolu nakliyat şirketi. 1925 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde, Carl Eric Wickman adlı İsveçli bir göçmen tarafından Motor Transit Corporation adı altında kurulmuştur. 1928'de ortaklık, Amerika'yı bir uçtan bir uca aşan ilk muntazam otobüs seferlerini başlatmış, iki yıl sonra da G. B. L. adını almıştır. II. Dünya Harbi'nden sonra, Amerika Birleşik Devletleri'nde uzun mesâfeli karayolu ulaştırmasının %40ı G. B. L. tarafından 160 000 km lik bir yol şebekesi üzerinde yapılmaktadır.

GREYPFRUT (İng. Grape - fruit = üzüm meyvası) bahçelerde yetiştirilen bir nârenciye türü. Buna Fransızlar *pamplemousse* veya *pamelo* derler. Türkçede halk arasında *kız memesi* adiyle anılan G. a *altın top* adı da verilir. Bu tür, duruşu ve meyvalarını salkım halinde taşıyışı ile öbür türlerden ayrılır. Özel olarak Amerika Birleşik Devletleri'nde ve İsrâil'de geniş sâhalarda yetiştirilir.

GREYPFRUT

GRİBOEDOV, Aleksandr Sergeeviç (Moskova 1795 - Tahran 1829), Rus diplomatı, oyun yazarı ve şâiri. 1816'da dışişleri bakanlığında görev almıştır. Bu sırada aynı bakanlıkta çalışan A. S. Puşkin (b. bk.) ile tanışmıştır.

G. 1826'dan itibaren Osmanlı İmparatorluğu ve İran ile diplomatik ilişkilerin düzenlenmesi görevini almıştır. 1826 - 1828 İran harbinin sona ermesi üzerine Türkmençay Antlaşmasını yapmıştır.

1828'de Tahran'a büyükelçi olarak gönderilen G., Türkmençay Antlaşmasından yararlanmak istemiş, sert bir politika gütmeye çalışmıştır. Tahran siyasî çevrelerinde büyük bir tepki uyandıran bu tutumu karşısında Tahran'da çıkan karışıklıklarda öldürülmüştür. G., birkaç küçük komediden başka, *Gore ut uma* (Akıl yüzünden belâ [1824], Türk. terc. 1884, 1945) adlı komedinin de yazarıdır.

GRIEG [*grig*], **Edvard Hagerup** (Bergen, 1843 - Troldhaugen villası, Bergen çevresi 1907), Norveçli bestekâr.

1858'de, 15 yaşında iken, Leipzig Konservatuvarına gönderilmiş ve orada üç yıl Ignaz Moscheles, Moritz Hauptman, Carl Reinecke ve başkalarının idaresi altında müzik tahsil etmiş ve Schumann ve Mendelssohn gibi üstadların te'sirinde kalmıştır. Daha sonra G. Christiania (Oslo) da yaşamış (1866 - 1874), burada Filarmoni Cemiyetini idare etmiş, 1867'de Norveç Müzik Akademisi'ni kurmuş ve üç İskandinav bestekârı (Niels Gade, Ole Bull ve Richard Nordraak) nın te'siri ile bir millî musiki yaratmıştır. 1874'ten sonra bütün zamanını beste yazmaya hasretmiştir.

E. GRIEG

G. in mûsikîsi, romantizmi ve Norveç halk şarkılarını aks ettirir. G. bütün İskandinav ülkelerinde şimdiye kadar yetişen bestekârların en mühimidir. «Ben İskandinav mûsikîsini değil, yalnız Norveç mûsikîsini temsil ediyorum» demiştir. G., Norveç için Chopin'in Polonya, Liszt'in Macaristan, Anton Dvořak'in Bohemya (Çekoslovakya) için yaptığını yapmıştır. Eserlerinin en çoğu şarkı ve kısa piyano parçalarıdır. En tanınmış eserleri şunlardır: «La minör Piyano konçertosu» (1868), Ibsen'ın *Peer Gynt* pivesi (1874) için bestelediği iki orkestra süiti, pivano için 10 takım lirik parça (1867 - 1901) ve aralarında «Seni seviyorum» ve «Solvejg'in şarkısı» gibi birçok nefis parçalar bulunan şarkılar.

GRIERSON [*grîrsîn*], **Sir George Abraham** (Glanageary, Dublin 1851 - 1941), İngiliz Hindoloğu. 1871'de Hindistan sivil idâresinde vazife alan G., Bihar ve Batı Bengal'de 26 yıl mâliye işlerinde yüksek me'mur olarak çalışmış, 1898 de Hindistan dil bilimi tedkik başkanlığı (Superintendent of the Linguistic Survey of India) na tâyin edilmiş ve bu dâirenin geniş teşkilâtı sâyesinde milletlerarası bir şöhrete ulaşmıştır. Yayınları arasında en mühimi Hindistan'daki 364 dil ve lehçeyi tetkik eden *Linguistic Survey of India* (Hindistan dilleri alanının tetkiki) [19 cilt, 1903 - 1928] adlı büyük eseridir.

GRIESS [*grîs*], **Johann Peter** (Kirchhosback, Hesse 1829 - Bournemouth, İngiltere 1888), Alman kimyacısı. İngiltere'de bir bira fabrikasının müdürlüğünü yapmıştır. 1858 yılında diazotasyon reaksiyonlarını keşf etmiştir. Bu usul, renk verici maddelerden pek çoğunun îmâlini mümkün kılmıştır.

GRIFFIN [*grifin*], **Donald R.** (doğ. Southampton, New York eyaleti 1915), Amerikalı biyolog. 1965'ten beri New York Rockefeller Üniversitesinde profesör bulunan G., yarasaların ultrason (kulağın duyamayacağı frekansta ses) lar neşrederek bu seslerin etraftaki eşyâya çarpıp aks etmesinden kendi mevkilerini tâyin ettiklerini tecrübe yolu ile ispat etmiş ve bu şekilde yön tâyinine *echolocation* (ekolokasyon = yankı ile yön bulma) adını vermiştir. G., 1953'te troglophile (mağaralarda yaşamayı seven) kuşların açık havada gözlerinden faydalandıkları halde, yuvalandıkları mağaraların karanlığında ekolokasyondan yararlandıklarını ispat etmiştir.

GRIFFITH [*grifith*], **Arthur** (Dublin 1872 - Dublin 1922), İrlandalı siyâset adamı. Asıl mesleği matbaacılık olan G., 1899'da «The United Irishman» haftalık dergisini kurmuş ve gazeteci olarak Sinn Fein Partisi'nin öncülüğünü yapmıştır. İrlanda Parlamentosu İrlanda Cumhuriyetini ilân edince (1918) G. başkan vekilliğine getirilmiştir. Adanın taksimini önleyemeven G., 1921 Londra Antlaşmasını imzalayarak, İrlanda Cumhuriyetinin İngilterece tanınmasını sağlamıştır.

GRIFFITH [*grifith*], **David Llewelyn Wark** (La Grange, Kentucky 1875 - Hollywood 1948), Amerikalı sinema oyuncusu, direktörü ve prodüktörü. Biograph filim ortaklığının müdürü, sonra da bağımsız prodüktör olmuştur. Kamerayı daha hareketli ve orijinal bir şekilde kullanarak sinema sanatında bir gelişme yaratmıştır. Sahnelerin tedricen gözden kaybolması ve vakaların yürüyüşünün durdurularak bir an için geçmişteki olaylara dönülmesi gibi sinema tekniklerini îcad etmiştir. Başlıca eserleri: *The Birth of a Nation* (Bir milletin doğuşu), *Intolerance* (Hoşgörmezlik), *Hearts of the World* (Dünyanın kalbleri), *Way Down East* (Doğuya doğru), *Broken Blossoms* (Kırık ümitler), *Orphans of the Storm* (Fırtınanın yetimleri), *Abraham Lincoln* (ad), *The Struggle* (Cidâl), *America* (Amerika).

GRIFFITH [*grifith*], **Francis Llewellyn** (Brighton 1862 -? 1934), İngiliz Egyptologu. Flinders Petrie ve Edouard Naville ile Mısır'da uzun müddet arkeolojik çalışmalar ve kazılar yapmış (1884 - 1888), 1892'den itibaren çeşitli İngiliz üniversitelerinde öğretim üyeliklerinde bulunmuştur. 1910'da Nubya'ya giderek Oxford Üniversitesinin arkeoloji araştırmalarını idâre etmiştir. Başlıca eserleri şunlardır: *The Inscriptions of Siût and Der Rifeh* (Siût ve Der Rifeh yazıtları) [1889]; *Hieratic Papyri from Kahûn and Gurob* (Kahûn ve Gurob bölgelerine âid hiyeratik papiruslar) [1898]; *Demotic Magical Papyri* (Büyücülükle ilgili demotik papiruslar) [Sir Herbert Thompson ile birlikte, 1904 - 1909]; *Catalogue of Demotic Papyri in the Rylands Library* (Ryland kitaplığındaki demotik papirusların katoloğu) [1909]; *Meroitic Inscriptions* (Meroe yazıtları) [1911 - 1912].

GRIFFON, XIX. yüzyılın sonlarında Almanya ve Hollanda'da yetiştirilen sert ve sık tüylü bir cins köpek. G. un av, ev, süs köpeği ve tazı olarak değişik cinsleri vardır. Bunlar, sert tüylü G. veya Korthals, İtalyan G. u veya Spinone, kıvırcık tüylü G. veya Boulet'dir. Tazı cinsleri arasında Vand G. u, Nevers G. u, vahşi Bretagne G. u, mavi Gaskonya G. u vardır. Ayrıca Basset G. ları önemlidir.

GRIFFON

Süs G. ları arasında Bruxelles G. u, Belçika G. u, Bralanson G. u, Tibet G. u, Hollanda G. u (tavla G. u) veya Smoushound belirtilebilir.

GRIFIT (Fr., İng. Griphite), demir ve manganez halitası hidrofosfat tuzu olan triplit'in bir çeşidi. Tabiî bir

minerâl olan G., halita olarak triplitten, mühim oranda alüminyum. kireç taşı ve soda ihtiva etmesiyle ayrılır. Amerika Birleşik Devletlerinde South Dakota eyaletinin Black Hills bölgesinde bol miktarda bulunur.

GRIGIONE (Coğ.): bk. GRISCHUN.

GRIGNARD [*grin·ā*], **Victor** (Cherburg 1871 - Nancy 1935), Fransız kimyacısı. Lyon ve Nancy üniversitelerinde kimya profesörlüğü yapmıştır. Organik sentezler için çok mühim olan *G. reaksiyonu*'nu bulması (1900) üzerine, 1912 Nobel kimya armağanını kazanmıştır (Sabatier ile birlikte). *G. halitaları*, metilmagnezyum iyodür (CH_3MgJ) cinsinden halitalardır ve halojen alifatik ve aromatik karbonlu hidrojen (meselâ, metil iyodür CH_3 J) in magnezyum talaşları te'siriyle kuru eter şeklinde meydana gelirler. Bunlar, metâl - organik halitalar olup reaksiyon kabiliyetlerinin çok yüksek olması sebebiyle organik kimyada pek çok sentez muamelelerinde kullanılır. *Traité de chimie organique* (Organik kimya dersleri) adlı eseri ölümünden sonra yayımlanmıştır [1950].

GRİGORENKO, Fedr Grigor'eviç (doğ. Ukrayna 1906), II. Dünya Harbi'nden sonra Kırım Türklerinin uğradıkları felâketleri Kremlin'e karşı protesto eden ve bu yolda mücâdeleye girişen hürriyetçi emekli Rus generali. Yirmibir yaşında Komünist Partisi'ne girmiş bulunan G., II. Dünya Harbi'nde bir alaya kumanda ederken iki defa yaralanmış ve harpten sonra Moskova'daki Frunze Askerî Akademisi'ne öğretmen olmuştur 1956'da Nikita Hruşçev (b. bk.) Stalin'in suçlarını ifşâ edince G., komünist rejimin felsefesindeki sakatlıkları incelemiş ve 1961'de Moskova'da yapılan parti toplantısında Stalin cinayetlerinin târihî bir tesâdüf değil, Sovyet siyasî sisteminin tabiî bir sonucu olduğunu ileri sürmüştür. G. nun ilk defa büyük bir cesâretle: «Şimdi de bir Hruşçev efsânesi var. Bundan sonrakini önlemek istiyorsak, sistemi değiştirmek zorundayız» demesi, Sovyet ölçülerine göre «vatan hâinliği» suçu sayılmış ve derhâl öğretmenliğine son verilerek, rütbesinin tümgenerallikten erliğe indirilmesine, emeklilik hakkının geri alınmasına ve ondört ay bir akıl hastahanesine kapatılmasına sebep olmuştur.

P. GRİGORENKO

Yapılan bütün baskılardan yılmayan G., hastahaneden çıktıktan sonra işçi olarak çalışmaya başlamış ve Sovyet cemiyetinin adâletsizliklerine karşı giriştiği mücâdeleyi şiddetlendirmiştir. Rejime karşı gelen aydınların duruşmaları sırasında G., dâimâ başında kürklü şapkası ve elinde kalın bastonu ile mahkeme salonları dışında görülmüş ve duruşmaların halka açık tutulmasını istemiştir. Sovyet birlikleri Çekoslovakya'yı işgal edince de G., Politbüro'ya bir dilekçe göndererek Sovyet siyasetinin değiştirilmesini istemiştir. G., bu dilekçesinde: «Bir devletin büyüklüğü, hürriyete susamış küçük bir ülkeyi ezmek için kullandığı ordularının kudreti ile değil, sâhip bulunduğu ahlâk gücü ile ölçülür» demiştir. Liberal yazar Aleksey Kosterin'in 1968'de öldürülmesi üzerine de G., «Uyan Alyoşka! Çarpış Alyoşka! Bizler, senin dostların, arkandayız. Hürriyet bir gün gelecektir! Demokrasi bir gün gelecektir!» diye haykırmıştır.

II. Dünya Harbi sonunda Stalin tarafından Naziler le iş birliği yaptıkları gerekçesiyle yurtlarından uzaklaştırılmış milyonlarca Kırımlı, Kafkasyalı v.b. Türkler, yollarda ve sürgünde imhâ edilmişlerdir. Bu arada 200 000 i bulan Kırımlı Türkler de, hayvan naklinde kullanılan vagon ve kamyonlara doldurularak köy ve kasabalarından Sibirya, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'ın uçsuz bucaksız steplerine sürülmüşlerdir. Böylece, kendi kültür ve geleneklerini yaşatmak hakkından mahrum edilen Kırım Türkleri, bir millet olmaktan çıkarılmış ve Kırım Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti adını taşıyan idarî bölge, harita ve kitaplardan silinmiştir. Yüksek Sovyet Şûrâsı, 1967 Eylûlünde Kırımlıların kısmen berâatine karar vermişse de, Sovyet Hükûmeti, Kırım Muhtar Cumhuriyeti'nin tekrar kurulmasını yasak etmiştir. Uğramış oldukları haksızlıkları yıllardır Moskova'da ve hür ülkelerde dile getirmeğe çalışan Kırımlıların en atılgan sözcülerinden onbiri, Sovyetler Birliğini lekelemekle suçlandırılarak tutuklanmışlardır. Taşkent ve Simferopol'de başlayan muhakemelerinde, Moskovalı üç tanınmış avukat, hayatlarını tehlikeye atarak Kırımlıların savunmasını üzerlerine almışlardır. Sovyetler Birliği'ndeki liberal düşünceli entellektüeller arasında Kırım dâvâsının en korkusuz savunucusu yine emekli general G. olmuştur. Sovyet rejimi için «1 numaralı huzur kaçırıcı» ilân edilmiş bulunan G., Kırımlı Türklerin desteklenmesi için düzenlenmiş bir toplantıda korkusuzca şunları ifâde etmiştir: «1944'te milletinize yapılmış olan şeyin bir tek adı vardır: Irk katl-i-âmı, hem de su katılmamış!»

G., Sovyetler Birliğindeki haksızlıkların düzeltilmesi için, kendi formülünü şöyle açıklamıştır: «İstemeğe başlayın. Ve sadece ufak, ehemmiyetsiz şeyler değil, sizden kanunsuz yollarla alınmış olan her şeyi isteyin.»

Kırımlıların Taşkent'te muhakemeleri görülürken, bu haklı insanların yargılanmasını protesto etmek üzere oraya hareket etmiş olan G., 1969 Mayısında, Sovyet aleyhtarı faâliyette bulunmakla suçlandırılarak tutuklanmıştır. Hâlen, yine bir akıl hastahanesine kapatılmış bulunmaktadır.

GRİGOR'EV, Vasiliy Vasil'eviç (1816 - 1881), Rus Türkoloğu. 1863 yılında üniversitede Doğu tarihine âit dersler vermeğe başlamıştır. Böylelikle Rusya'da Doğu târihi, üniversite programlarında ilk defa yer almıştır. G. in teşebbüsü üzerine, 3. Milletlerarası Müsteşrikler Kongresi 1876 yılında Petersburg'da toplanmıştır. Bu kongrenin başkanlığına G. seçilmiştir. G., Doğu kaynaklarından yararlanarak Orta Asya târihi üzerinde çalışmış, bilhassa Kazak Türklerinin târihi üzerinde durmuştur. 1842 yılında *O dostovernosti yarlıkov dannıh hanami Zolotoy Ordı russkomu duhovenstvu* (Altın Ordu hanları tarafından Rus ruhânilerine verilen yarlıkların mevsûkıyeti üzerine) adlı çalışmasını yayımlamıştır. 1844'te çıkan *Yarlıki Tohtamışa i Saadet Gireya* (Toktamış'ın ve Saadet Giray'ın yarlıkları) adlı çalışması da aynı sâhaya ayrılmıştır. *Opisanie hivinskogo hanstva* (Hive Hanlığının tasvîri) [1861] adlı eseri Orta Asya Türk târihi bakımından mühim bir çalışmadır. G. 1862'de *O peredaçe zvukov kirgizskogo yazıka bukvami russkoy azbuki* (Kırgız dilinin seslerinin Rus alfabeşi harfleriyle yazılması) adlı bir yazı da yazmıştır. G. in başlıca yazıları *Rossiya i Aziya* (Rusya ve Asya) [1876] adlı eserde toplanmıştır.

GRIJALVA [*grihalva*], **Juan de** (Cuéllar, Eski Castilla, XV. yüzyıl sonları - Olancho vâdisi, Orta Amerika 1527), İspanyol denizcisi. Yucatán kıyılarını keşfetmiş ve orada bir İspanyol sömürgesi kurmuştur. Meksika'ya ayak basan ilk İspanyol denizcisidir. Veracruz yakınlarında imparator Montezuma'nın gönderdiği bir elçilik heyetiyle karşılaşmış ve bu heyetle müzâkerelerde bulunmuştur.

GRILLPARZER [*grilpartsir*], **Franz** (Viyana 1791 - Viyana 1872), Avusturyalı edebiyatçı ve tiyatro yazarı. 1813'te devlet hizmetine girmiş, 1856'da Hofrat unvânı ile emekli olmuştur. Kendisine karşı güvensizliği, şan, şöhret ve sevgiye düşkünlüğü ve hayat karşısındaki ürkekliği şahsiyetinde bir ikilik yaratmış, bu yüzden, çok sevdiği ve anlaştığı bir kadın olan Kathi Fröhlich «e b e d î nişanlısı» olarak kalmıştır. Tiyatroların'da, Avusturya Barok sanatının, Viyana halk tiyatrosunun, İspanyol Katolik dramının, romantizmin, bilhassa yeni başlayan psikolojik gerçekçilik hareketi ile Goethe devri ve modern çağ arasındaki geçiş dönemini belirten îmân sarsıntılarının hâkim olduğu klâsisizmin müşterek te'sirleri görülür. G. ın hicviyeleri kuvvetli ve te'sirlidir. Hâtıra defterleri ve otobiyografik yazıları bilhassa meşhurdur. Eserleri: Trajediler: *Die Ahnfrau* (Büyük ana) [1817]; *Sappho* (ad) [1818]; *Das Goldene Vliess* (Altın Post trilojisi) [1818 - 1820]; *König Ottokars Glück und Ende* (Kral Ottokar'ın yükselişi ve sonu) [1825]; *Ein treuer Diener seines Herrn* (Efendisinin sâdık uşağı) [1828]; *Des Meeres und der Liebe Wellen* (Denizin ve aşkın dalgaları) [1831, Türkçe çev. 1950]. Ölümünden sonra çıkan eserleri: *Ein Bruderzwist in Habsburg* (Habsburglarda bir kardeş kavgası); *Die Jüdin von Toledo* (Toledo'lu Yahudi karısı); *Libussa* (ad); *Der Traum, ein Leben* (Rüya, bir hayat) [Türkçe çev. 1947].

F. GRILLPARZER

GRIMALDI, Francesco Maria (Bologna 1618 - Bologna 1663), İtalyan fizikçisi. Önce belâgat, sonra geometri ve felsefe dersleri vermiştir. Asıl şöhreti, ışığın girişimi ve kırılmalarını keşfetmiş olmasıdır. Bu keşiflerini *Physicomathesis de lumine, coloribus et iride* (Işık, renk ve gökkuşağı fizik - matematiği) [1650] adlı eserinde açıklamıştır. G. bu eserinde beyaz ışığı, renkli ışınların meydana getirdiği bir bütün olarak telâkki ediyordu. 1651 yılında Riccioli ile birlikte bir ay haritası yayımlamıştır. Bu haritada verilen ölçü ve bilgilerden astronomlar dâimâ faydalanmaktadır.

GRIMALDI veya MENTONE MAĞARALARI, İtalya'da Fransız sınırının çok yakınında bulunan dokuz mağaraya verilen ad. En mühimleri Barma Grande, Baousso da Torre, Grotte des enfants'dır. Burada, 1872'den itibâren, buz devrinin sonlarına âid Cro - Magnon (b. bk.) tipinde insan iskeletleri bulunmuştur. Çene kemiklerinin öne doğru çıkıntılı görünüşü yüzünden bunlar ilk önce negrid ırkına bağlanmışsa da, bu arızanın kısmen ölümden sonra kafataslarının ezilmesiyle meydana geldiği hükmüne varılmıştır.

Grimaldi Mağaralarında bulunan bir kafatası

GRIMM [*grim*], **Jacob** (Hanau 1785 - Berlin 1863), Alman dilcisi, Germen filolojisinin kurucusu. 1802 de Marburg Üniversitesinde h u k u k okumuş, 1805'ten itibâren çeşitli me'muriyetlerde bulunduktan sonra 1814 - 1815 Viyana Kongresine elçilik müsteşarı o l a r a k katılmıştır. 1816'da Kassel Seçmen prensliği kütüphânesi ikinci müdürlüğüne, 1830'da Göttingen Üniversitesi profesörlüğüne getirilen G., kral Ernst August'un anayasayı çiğnediğini iddia eden Göttingen'lı yedi profesörden biri olarak görevinden uzaklaştırılmış (1837), IV. Wilhelm tarafından Bilimler Akademisi üyeliği ile Berlin'e dâvet edilmiştir (1841). 1848 de Frankfurt Parlâmentosuna seçilen ve burada imparatorluk verâset dâvâsını tutan G., bu siyâseti tâkip eden partiye katılmıştır.

J. GRIMM

G., yazarlık mesleğinde Heidelberg Romantiklerinin kesin tesiri altında kalmıştır. Halk ve bölge edebiyatlarına karşı duyduğu alâka, geniş çaptaki araştırmalarının mihrâkını teşkil eder. Kardeşi Wilhelm G. ile birlikte *Kinder und Hausmärhen* (Çocuk ve ocak başı masalları) [3 cild, 1812 - 1822] ı ve *Deutsche Sagen* (Alman efsâneleri) [2 cild, 1816 - 1818] ı yazmıştır. Bu iki kardeş dünya edebiyatında G. Kardeşler diye anılırlar.

G. in dil târihi alanındaki çalışmaları, bilhassa dört cildlik *Deutsche Grammatik* (Alman Grameri) [1819 - 1837, yeni bas. 1870 - 1898] i ve Germen mitolojisi konusundaki yayınları bu ilim dallarının temel taşları sayılır. G., ses değişiminin dil kurallarına göre meydana geldiğini kabul eder. Danimarkalı Rasmus Rask'ın temas etmiş olduğu mütasyon olayı üzerindeki çalışmaları sonuca ulaştırmış (bk. **Grimm Kanunu**) ve mukayeseli linguistiğin metodunu tâyin etmiştir.

G. in, kardeşinin iş birliği ile hazırlamağa başladığı *Deutsches Wörterbuch* (Almanca sözlük), onun en büyük eseridir. Bütün Almanca kelimeleri içine alan ve bunları târihî ve etimolojik yönlerden açıklayıp yorumlayan bu sözlük 16 cild olarak düşünülmüş ve ilk cildi 1854'te çıkmıştır. Eserin yayımına önce Prusya İlimler Akademisi, sonra da Berlin İlimler Akademisi tarafından devam edilmiş olup 1961'de tamamlanmıştır.

G. in yayınları arasında: *Über den altdeutschen Meistergesang* (Eski Alman saz şâirleri üzerine) [1811]; *Deutsche Rechtsaltertümer* (Alman hukukunun Antik çağı) [1828; 4. bas. 2 cild, 1899]; *Deutsche Mythologie* (Alman mitolojisi) [1835]; *Die Geschichte der deutschen Sprache* (Alman dili târihi) [2 cild, 1848] bilhassa anılır. Bunların dısında eski Alman şiirine dâir eserleri vardır. Yazıları 8 cildde toplanmıştır (864 - 1890). Kassel da bir G. Kardeşler Derneği ile bir G. Kardeşler Müzesi vardır.

Grimm Kanunu (Alm. Grimms Gesetz): Jakob G. in, *Deutsche Grammatik* adlı eserinin 1822'deki II. baskısında, bir yandan Hind - Avrupa ana dili ile Germen dilleri, bir yandan da Batı Germen dillerinin Aşağı (Nieder) bölümü ile Yüksek (Hoch) bölümü arasında görüp formüllediği «seri halinde ses değişimleri» (Alm. Lautverschiebung, Fr. mutation) ni idare eden fonetik kanun veya kanunlar. Bu kanunlara G. den önce Danimarkalı dilci Rasmus Rask *Undersøgelse om det gamle nordiske eller islandske Sprogs Oprindelse* adlı eserinde (yaz. 1814, bas. 1818) temas etmişse de, dilcilikte bunlar G. K. olarak tanınmıştır.

G. K. veya kanunları, iki seri hâlindedir: 1. Hind - Avrupa ana dilinden Germen dillerine geçerken meydana gelen *birinci veya Germen ses değişimleri* (Alm. Erste oder germanische Lautverschiebung) ile ilgili kanun; 2. Batı Germen dillerinin Yüksek denilen bölümünün, ana kütleden ayrıldığı zaman meydana gelen *ikinci veya Yüksek Germence ses değişimleri* (Alm. Zweite oder hochdeutsche Lautverschiebung) ile ilgili kanun. Bk. BATI GERMENCE, GERMEN DİLLERİ. — A. D.

GRIMM [*grim*], **Wilhelm** (Hanau 1786 - Berlin 1859), Alman dilcisi. 1814'ten itibaren Kassel Kütüphanesi sekreterliğinde bulunmuş, 1830'dan sonra kardeşi Jacob G. ile birlikte Göttingen'a giderek 1831'de Göttingen Üniver sitesi profesörlüğüne getirilmiş, 1837'de ağabeyi ile birlikte aynı sebepten azledilmiş (bk. GRIMM, Jacob), yine onunla beraber Berlin İlimler Akademisi üyeliğine seçilmiş (1841) ve *Deutsches Wörterbuch* (Almanca sözlük), *Deutsche Sagen* (Alman efsâneleri) ve *Kinder - und Hausmärchen* (Çocuk ve ocak başı masalları) adlı eserlerin yazılmasında onunla kalem birliği etmiştir. Bu son eserin tam bir çocuk ve halk kitabı olmasında, masal dilini gayet güzel kullanan Wilhelm'in hizmeti geçmiştir. G., ayrıca, eski Alman şiirine dâir birçok eserler de vermiştir; *Die deutschen Heldensagen* (Alman destanları) [1829: 3. bas. 1890] bunların başında gelir. Makaleleri, ölümünden sonra yayımlanmıştır (*Kleinere Schriften*, 4 cild 1881 - 1887).

W. GRIMM

GRIMMELSHAUSEN [*grimılshauzın*], **Hans Jakob Christoph von** (Gelnhausen aş. yu. 1621 - Renchen, Baden 1676), Alman hikâyecisi ve romancısı. G., düzenli bir eğitim görmemişse de, kendi kendini yetiştirerek zamanının bütün bilgilerini kazanmış, sanat mizâcına uygun iklimi Yukarı Rhein bölgesinin ahlâkî hiciv geleneğinde bulmuştur. Çok genç yaşta (13 - 14) iken Otuz Yıl Harbleri'nin Protestanlar safında savaşa sürüklediği G., Almanya'nın çeşitli bölgelerini dolaşmış ve intibalarını *Der abenteuerliche Simplicissimus* (Simplicissimus'un maceraları) [1669] romanında gayet renkli ve çok realist bir dil, kâh karamsar kâh mizahlı bir ifâde ile anlatmıştır. Bu roman, genç bir mâceracının kendi ağzından yazılmış hayat hikâyesidir. Bahtının rüzgâriyle oradan oraya sürüklenen Simplicissimus, sonunda, her şeyin fânî olduğuna inanarak dünyadan elini eteğini çeker.

H. GRIMMELSHAUSEN

G., uzun zaman unutulmuş, Romantikler tarafından yeniden keşfedilmiş, fakat asıl 1837'de, çeşitli müstearlar altında gizlediği adı meydana çıkarılarak eserleri edebiyat târihine kazandırılmıştır. O zamandan beri G., geniş hayali, güçlü ve renkli anlatma kabiliyeti ile Alman edebiyatında ün kazanmıştır.

G. ın başlıca eserleri şunlardır: *Lebensbeschreibung der landstörtzerin Courage* (Gezgin kadın Courage'nin hayat hikâyesi) [1670]; *Der seltsame Springinsfeld* (Acâyip Springinsfeld) [1670]; *Das wunderliche Vogelnest* (Sihirli kuş yuvası) [hikâye, 1672 - 1675].

GRIMOIN - SANSON [*grimuą sąsǫ*], **Paul** (Elbeuf 1860 - Oissel, Seine - Maritime 1941), Fransız mûcidi. «Malta haçı» denilen çarkın kullanılması sûretiyle Louis Lumière'in sinema projeksiyon cihazını geliştiren fototakigrafı bulmuştur. G., 1900 yılı Dünya Sergisinde «Sineorama» yı teşhir etmiştir. Bu sistem, modern «Sinerama» nın atasıdır.

GRIMSBY [*grimzbi*] **veya GREAT GRIMSBY** [*greyt grimzbi*], İngiltere'de (Lincolnshire), Humber halici ağzında bir şehir ve liman. Nüfusu 95 110 (1967) dir. Dünyanın en büyük balıkçılık limanlarından biridir. Üç yüzü aşkın balıkçı teknesinin getirdiği deniz mahsulleri buradan her gün trenlerle İngiltere ve İskoçya şehirlerine taşınır. G., aynı zamanda, Hollanda, Danimarka ve İsveç'e yolcu naklini sağlar ve mühim bir taş - kömürü ihraç limanıdır. Tersâneleri, yağhâneleri, balık konserveciliği, bisküvi fabrikaları ve gübre îmalâthaneleri vardır.

GRIMSEL [*grimzıl*], Bern Alplerinin Finsteraarhorn ve Damma grupları arasında, 2 172 m yüksekliğinde bir geçit. Eski Çağda ve Roma devrinde buradan geçilmekteydi. Meiringen'den başlayarak Hasli vâdîsi üzerinden Gletsch'e giden modern şose bu geçitten geçer. Geçidin güneyinde ıssız kayalık arâzîde Toten Gölü; kuzeyde, G. bölgesi içinde 1940 - 1942 yılları arasında önüne bent yapılarak aşağı Aar buzuluna kadar yükseltilen ve en yüksek seviyesinde 72 km² lik bir yer kaplayan G. Gölü ve bu gölün başında G. kimsesizler yurdu (1 875 m) bulunmaktadır.

GRINGOIRE [*grẽguar*], Fransa'da yayımlanan haftalık siyasî ve edebî dergi. 1928'de Paris'te H. de Carbuccia, J. Kessel ve G. Suarez tarafından kurulmuştur.

GRINNELL [*grinẹl*] **ÜLKESİ** (İng. Grinnell - Land), Kanada'nın kutup takımadalarında bulunan Ellesmere topraklarının orta bölümü. 1854'te Kane tarafından keşfedilmiş ve bu arâzîye Kane'in keşif seyahatini desteklemiş olan Henry Grinnell'in adı verilmiştir.

GRİP (Fr. Grippe), enfluenza grupundan bir virüsün meydana getirdiği, salgınlar yapan enfeksiöz bir hastalık. Hastalığa *grip* adını Fransız doktorlarından Sauvage vermiştir. Diğer bir adı da *enfluenza*'dır.

Mevsim değişiklikleri zamanında çok görülür. G. kadar selim ve selim olduğu kadar da ciddî, öldürücü başka bir hastalık yoktur, denebilir. Ağır, kötü şekilleri enderdir ve ancak salgınların başında görülür. Bu virüsün A. B ve C tipleri vardır. Bu virüs, natürünün dâima değişmesi ile karakteristiktir. Virüsün bu vasfı sebebi ile tam bir aşısı yapılamamış ve salgınların önüne geçilememiştir.

Enfluenza virüsü, filtran bir virüstür, 56 derecedeki bir sıcaklıkda ölür, buzda ve gliserinli solüsyonlarda saklanır.

Târihte birçok G. salgınlarına rastlanır. En büyük salgın 1918'de olmuş ve 20 000 kişi ölmüştür. 1742, 1782, 1803, 1836 ve 1889'da büyük ölümlerle sonuçlanan pande-

miler yapmıştır. G. hastalığı, damlacık enfeksiyonu şeklinde insandan insana geçer. Virüs, hasta şahsın ağız ve burnundan çıkan damlacıkların etrafa saçılması, diğer sağlam şahsın bu damlacıkları teneffüs etmesiyle geçer. Bir iki günlük kuluçka devrinden sonra hastalık birden yüksek ateş, titreme, baş ağrısı ile başlar. Öksürük, gözlerde konjesiyon, nezle ve burun kanaması da vardır. Devamlı yüksek bir ateş görülür. Ateş iki üç gün devam eder, hasta bir hafta içinde iyileşirse de halsizlik, yorgunluk, neşesizlik bir iki hafta daha sürer. Bu nekahat devrinde komplikasyonları önlemek için hastanın istirahatini uzatmak ve dışarı çıkarmamak lâzımdır. Zîra, birçok komplikasyon bu devrede meydana çıkar. Komplikasyon olarak, akciğer konjesiyonu, pnömoni, akciğer absesi yapar.

G. öldürücü değildir, ölüm bu akciğer komplikasyonlarından olur.

Yaşlı kimselerde, diabetlilerde, bilhassa genel durumu iyi olmayanlarda G. ten sonra akciğer komplikasyonları çok olur. Bu şekil hastalarda tedâviye çok dikkat edilmelidir. Komplikasyonların bu hastalıkta sık olarak görülmesinin sebebi, virüsün vücutta meydana getirdiği anerjidir, yâni vücudun mikroplara karşı olan normal mukavemetini ortadan kaldırmasıdır.

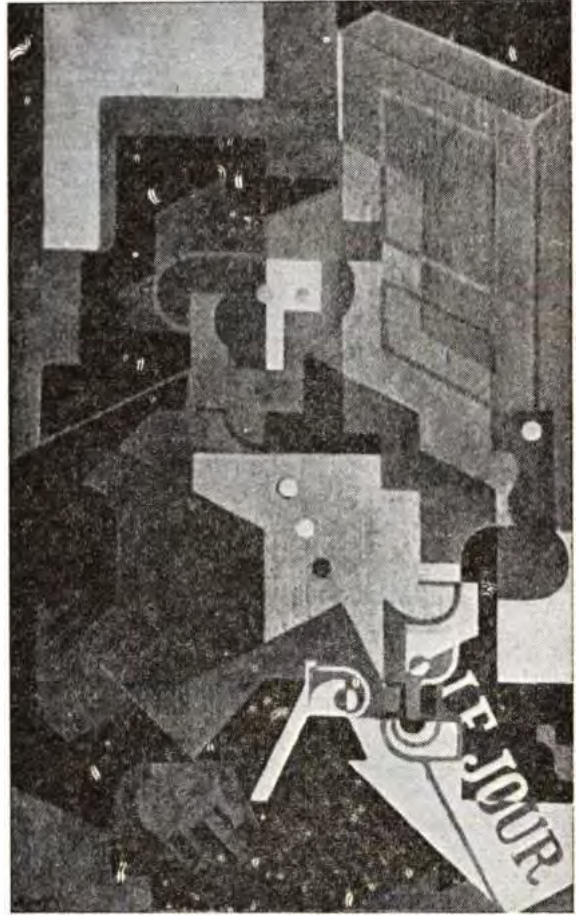
Mevsim G. leri hafif geçer, salgın varsa, hastalığa dikkat etmek lâzım gelir. Hastalık, damlacık enfeksiyonu ile geçtiğinden, korunma için G. e yakalanmış kimselerden uzak durulmalıdır. Büyük salgınlarda okul, sinema gibi topluluklar tâtil edilmelidir. Hastalıktan korunmak için bir aşı yoktur. Her yeni salgın için aşı yapılabilir. Bu aşı tam bir muâfiyet vermez. 2 - 12 hafta süren % 70 müâfiyet veren aşı ihtiyarlara, gebelere, kalb hastalarına, diabetlilere ve akciğer hastalarına tatbik edilebilir. G. virüsüne karşı spesifik bir ilâç yoktur. Tedâvide istirahat başta gelir, birkaç gün dışarı çıkılmamalıdır. Kırgınlığı, halsizliği giderici analjezik ilâçlar, bol sulu içecekler alınmalıdır.

Ateş 2 - 3 günden fazla sürerse, komplikasyonlar düşünülmeli ve antibiyotik ilâçlar da kullanılmalıdır.

GRIQUALAND [*grikualænd*], **BATI** (İng. West Griqualand), Güney Afrika Cumhuriyetinin kuzey kısmında, Cape eyâletinde, Orange Irmağının kuzeyinde bir idârî bölge. Nüfusu 144 700 (962), başkenti Kimberley'dir. 1837' den beri bir İngiliz sömürgesi olup 1880'de Cape eyâletine katılmıştır. Başlıca kaynakları, manganez, kurşun ve bilhassa elmas gibi mâdenlerdir. Elmas en çok Kimberley'de bulunur.

GRIQUALAND [*grikualænd*], **DOĞU** (İng. East Griqualand), Güney Afrika Cumhuriyeti'nin doğu kısmında, Cape eyâletinde bir idârî bölge. Nüfusu 361 000 (1962), başkenti Kokstad'dır. 1875'ten beri Cape eyâletine bağlı olan bu topraklarda Boer'larla Hottentot'ların karışmasından hâsıl olan Grikua'lar yaşar. Hayvan yetiştirilir ve yün üretilir.

GRIS [*gris*], **José** (**Juan Gonzales** de denir; Madrid 1887 - Boulogne - sur - Seine 1927), İspanyol ressamı ve dekoratörü. Hayatını kazanmak için resimli gazetelere karikatür desenleri yapmış, bu arada da resme çalışmıştır. 1906 da Paris'e gelen G. , yine karikatür dergilerine ve gazetelere resimler yapmıştır. Birçok ressam ve şâirin barınağı olan Ravignan sokağındaki ünlü «Bateau - Lavoir» a yerleşmiş, burada çalışmakta olan Picasso ile tanışmış ve kübizm çalışmalarını yakından tâkib etmek imkânını bulmuştur. «Picasso'ya saygı», bu dönemde yaptığı ilk resimlerinden biridir. Kübizmin teknik ve estetik gelişiminde yer almış olan analitik kübizm (cubisme analytique), eşyayı ayırma ve parçalama, parçaların her yönünü resim üzerinde açma, görüldüğü gibi değil, düşünüldüğü gibi gös-

J. G. GRIS: «Tours'lu adam»

terme usullerini tatbike başlamış (1911) ve Müstakiller Sergisi'nde eserlerini sergilemiştir (1912). Daha sonra da sentetik kübizm (cubisme synthétique) e yönelen G., kâğıt yapıştırma tekniği (papier colle) ni de ele almıştır. 1920'den sonra Dyagilev'in baleleri ve opera için dekorlar yapmış. Armand Salacrou, Raymond Radiguet ve Max Jacob'un çeşitli kitaplarını resimlerle süslemiştir. Eserleri arasında «Bir iskemle üzerinde natürmort» [1917] (Millî Modern Sanat Müzesi, Paris); «Üzümlü natürmort» [1914]; «Tours'lu adam» vardır.

GRIS NEZ [*gri ne*], Dover Boğazı (Fr. Pas - de - Calais) nın Fransa kıyısında, Boulonnais bölgesinde bir burun. Denizden yüksekliği 50 m dir. Bir deniz feneri vardır. Buradan, 34 km uzaklıktaki İngiltere kıyısı iyi görülür.

GRISCHUN [*grişun*] (Alm. Graubünden; İta. Grigioni; Fr. Grisons), İsviçre Konfederasyonu'nun en büyük kantonu. Konfederasyon topraklarının güneydoğusunda, Avusturya ile İtalya arasındadır. Yüzölçümü 7 109 km², nüfusu 155 000 (1964), başkenti Chur (Fr. Coire) dur. Bu kantonda, Almanca, İtalyanca ve Latinceden türeme Romanş dili (1938'de İsviçre millî dilleri arasına alınmıştır) konuşulur.

GRISCHUN ARMASI

Doğu Alpleri nihâyetinde bulunan G., etekleri ovalık bir dizi yüksek vâdiler (1 500 - 2 000 m) sisteminden meydana gelmiş, aşağıdaki derin vâdilerden ve çevre bölgelerinden, vaktiyle zor ge-

GRISCHUN'dan bir görünüş

çit veren boğazlarla ayrılmıştır. Buna karşılık Rhein, Inn ve Adda ırmakları havzaları içinde bulunan bu yüksek vâdiler 2 500 m yi bulan Maloja, Albula, Bernina, Flüela ve Ofen boğazları ile kendi aralarında ulaşım sağlarlar. Bu geçitler G. halkına küçük bir Alpliler topluluğu ve bir kantonlar federasyonu hâlinde teşkilâtlanma imkânı vermiştir. Arâzinin sarplığı yüzünden demiryolu güzergâhının batıya kaydırılması, G. un tenhâ kalmasına sebep olmuş, sanayileşme hareketine katılmasını engellemiştir. 1900 dolaylarında ulaşım hâlâ posta arabalarıyle sağlanmakta idi. Fakat sonradan kurulan barajlar (Breglio, Mesocco) sâyesinde G., elektrik enerjisi üreten kantonların başına geçmiştir. Topraklarının % 70 i ekime elverişli, % 20 si ormanlık (çam) tır. İklimi çok sert olan dağlık bölgelerde ve yüksek vâdilerde (Engadin, Anvers v. b.) kereste, canlı hayvan ve hayvan ürünleri elde edilir; daha yumuşak iklimli vâdilerde (Chur dolaylarındaki Rhein vâdisi, Domleschg, Bergell) ise tahıl, meyve, tütün ve üzüm yetiştirilir. Bu durum, yüksek vâdilerden turistik merkezlere ve ufak çapta bir endüstriye sâhib bulunan başkente doğru mühim bir iç göçe yol açmıştır. Kantonun en mühim gelir kaynağı turizmdir. Karayollarına rekabet eden dağ trenleri, Davos dolayları ve Yukarı Engadin gibi bâzı bölgelerin çehresini değiştirmiş, mühim bir turist akımı sağlanmıştır. Çok sayıdaki kaplıcalar ve şifâlı sular (St. Moritz, Schuls - Tarasp, Passug, Serneus, Disentis), dinlenme, tedâvi ve kış sporları merkezleri (Davos, Arosa, Flims, Klosters) bol turist çeker.

Târih: Kelt asıllı Rhaetia'lıların yerleşmiş olduğu G., Alp geçitleri üzerindeki mevkii sebebiyle Romalıların (M. Ö. 15), Doğu Gotlarının (493 - 537), Frankların ve Orta Çağda Alman İmparatorlarının gözünü dıktiği bir ülke olmuştur. Orta Çağda, Suabya dukalığına katılan (916 - 1256) G., birçok derebeyliklere bölünmüş, bunlar da Habsburg'luların istilâsına karşı koymak gayesi ile XIV. yüzyıldan îtibâren aralarında teşkilâtlanarak üç küçük liga (birlik) kurmuşlardır: Gotteshausbund (1367), Grauer Bund (1395) ile Oberer Bund (1424) ve Zehngerichtenbund (1436). Büyük kısmı Protestan olan G., Otuz Yıl Harbleri boyunca Fransızlar, Avusturyalılar ve İspanyollar arasındaki savaşlara sahne olmuş, Jenatsch tarafından istiklâline kavuşturulmuştur. Fransız İhtilâli harbleri sırasında ise Fransızlarla Avusturyalılar arasında yeniden çekişilmiştir. 1798'de G., Rhaetia kantonu adıyle Helvet Cumhuriyetiyle birleşmiş, 1803 antlaşmasıyle 15. kanton olarak Konfederasyona katılmış, 1814'te yeni bir anayasa kabul etmiş, fakat ancak 1854'te halkı müstakil, birleşik bir kanton hâline gelebilmiştir. 1892'de anayasa yeni bir değişikliğe uğramıştır.

GRISELDA veya GRISALDIS. ilk olarak Boccaccio'nun *Decamerone*'sindeki son hikâyede adı geçen, Petrarca'nın Latince hikâyesinde (1373) de ele alınan bir kadın şahıs. Fakir bir taşralının kızı olan G., Marchese di Saluzzo tarafından eş olarak seçilir; bu zât sonra karısının itaat ve saygısını gayet güç sınamalardan geçirir. Bu konu Orta Çağ sonlarında birçok Avrupa memleketlerine yayılmış, XVI. yüzyıldan îtibâren halk romanı olarak yayımlanmış, zamanımıza kadar da gerek tiyatro gerek destan şekillerinde işlenmiştir.

GRISÉOFULVINE [*grizeofülvin*], mantar hastalıklarına karşı kullanılan bir antibiyotik. *Penicillium griseo - fulvum* ile *Penicillium Janozewskii* kültürlerinden izole edilmek sûretiyle elde edilmiştir. Bu antibiyotik şifâ sağlayıcı olmaktan ziyâde, durdurucudur; paraziti öldürmekten çok gelişmesini önler. Dermatofit mantarlarla bunları meydana getiren tenyalara karşı çok te'sirlidir. Derin mukozalarda az te'sirli, *Candid albican*'lara karşı ise te'sirsizdir.

GRISI [*grizi*] **ÂİLESİ**, bir İtalyan âilesi. **Giuditte** (Milano 1805 - Robecco d'Oglio 1840) ile kardeşi **Giulia** (Milano 1811 - Berlin 1869), Bellini ile Rossini'nin eserlerini çeşitli Avrupa sahnelerinde üstün başarılarla yorumlamışlar, bunların kuzini olan **Carlotta** (Visinada, Istria 1819 - Saint - Jean, Cenevre 1899) da, senaryosunu Théophile Gautier'ye ilham ettiği *Giselle* (ad) [1841] adlı romantik baleyi yaratmış, sonra *La jolie fille de Gand* (Gand'lı şirin kız) [1842], *La Peri* (Peri) [1843], *Le diable à quatre* (Dörtlü şeytan) [1845] gibi büyük romantik balelerde dans etmiş, 1845'te Jules Perrot'nun *Pas de quatre* (bir bale terimi) balesinde rol almış, 1846'da yine Jules Perrot'nun *Esmeralda* (ad) ve *Pasquita* (ad) balelerini yaratmış, 1850 - 1853 yıllarında Rusya'da kalmış, otuz beş yaşında iken sahneden avrılmış, Prens Radzivill'in hediye ettiği Cenevre yakınındaki malikâneye çekilmiştir.

C. GRISI

GRISONS (Coğ.): bk. GRISCHUN.

GRITTI, Andrea (Venedik 1455 - 1538), Venedik doge'si (1523 - 1538). Siyâset alanına İstanbul'da ticâretle uğraştığı sırada girmiş, 1520'de Venedik Cumhuriyeti ile Osmanlı Devleti arasındaki barış görüşmelerini yönetmiş, Venedik Cumhuriyeti'ne karşı kurulan Cambrai Birliği ile savaşmış, 1512'de Fransızlara karşı Brescia'yı savunurken Gaston de Foix tarafından esir edilmiş, daha sonraları Paris'e giderek XII. Louis ile barış antlaşması imzalamış, 1523'te doge seçilmiş ve Fransa ile imparatorluk arasında bir denge politikası izlemiş, fakat birdenbire I. François'-

dan ayrılarak V. Karl (Şarlken) ile ittifak kurmuş, daha sonra da imparatora karşı kurulan Cambrai Birliğine katılmış. fakat 1538'de Padişahın tehdidi üzerine V. Karl'ın Hıristiyan ligasına katılmıştır.

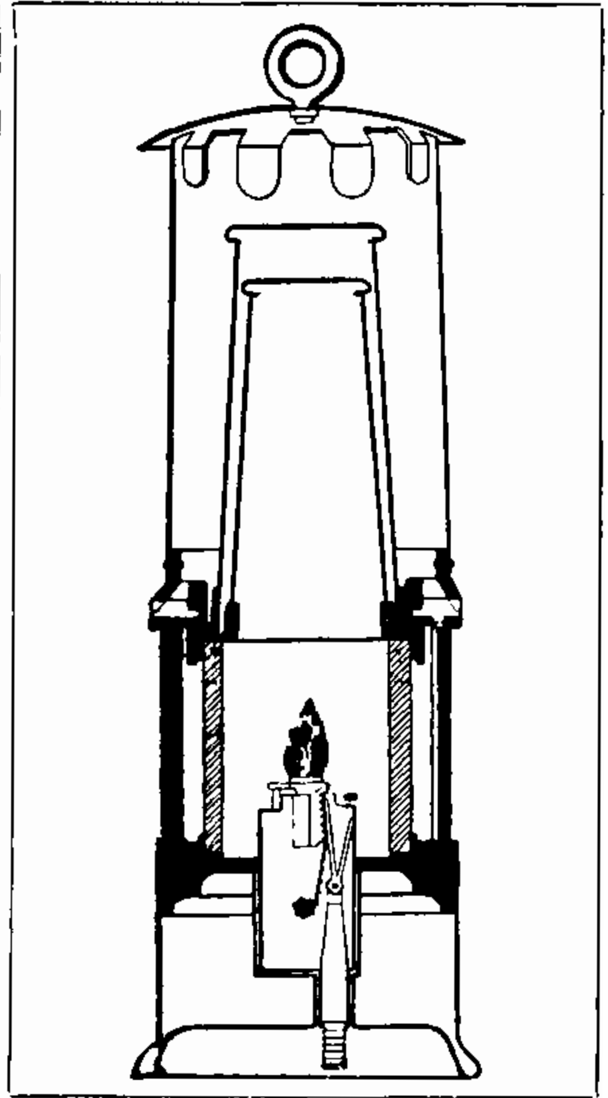
GRİVAS, Geōrgios Digenēs (doğ. Trikomi, Magosa, Kıbrıs 1898), Yunan subayı ve politikacısı. Kıbrıs asıllı olup sonradan Yunan yurttaşlığına geçmiştir (1919). G., topçu subaylığı ile Anadolu seferine katılmış (1922), genel kurmay başkanı olmuş (1940), Alman istilâsı sırasında İngiliz yüzbaşısı O'Driscoll tarafından gerillacılık ve yeraltı faaliyetleri konusunda eğitim gördükten sonra Atina'da «X» adıyle gizli bir teşkilât kurmuştur (1944). 1951'de Kıbrıs'a dönen G. generalliğe yükseltilmiş, burada terörcü EOKA (b. bk.) yı kurmuş (1954), İngilizlerden öğrendiği gerillacılığı, 1955'te giriştiği terör hareketleriyle önce kendi yetiştiricilerine karşı tatbik etmiş; onları adadan çıkardıktan sonra da silâhsız mâsum Türklere, hattâ EOKA'ya katılmayan Rumlara karşı katliâmlar tertiblemiştir. Makarios'un rekabeti karşısında seçimleri kaybeden, 1964'te 11 000 millî muhâfızın, ayrıca da Kıbrıs ta üslenmiş bulunan 10 000 mevcutlu Yunan birliğinin komutanlığı ile görevlendirilen G., Zürich ve Londra Antlaşmalarına karşı cephe almış, bu davranışında Yunan hükûmeti ve genel kurmayı tarafından desteklenerek *Enōsis* (b. bk.) tezini savunmuş; Kıbrıs Türklerine karşı açılan savaşları yönetmiş, ancak Makarios ile sık sık ihtilâfa düşerek nihâyet 1967 Kasımında adada çıkardığı kargaşalıklar yüzünden görevinden alınmış, bunun üzerine istifa etmiştir.

GRİZAY (Fr. Grisaille < *gris* = kurşunî), gri Camaieu (b. bk.) gibi tek renkli fakat kabartma heykel görünüşlü, ışıklı yerleri tuvalin beyazından faydalanılarak ve gölge kısımları gri veya kahverengi renklerle sağlanmış taslak resme verilen ad.

Orta Çağda mihrap arkalığı (retable) kanadları üstündeki resimler genellikle G. usuliyle yapılmıştır: Jan van Eyck'in çok kanatlı (L'Agneau mystique), Nicolas Froment'ın (Buisson ardent) kompozisyonları gibi. Gri Camaieu usuliyle yapılmış birçok örnekler, Orta Çağ minyatürlerinde de vardır. XVIII. yüzyılda gözü aldatan alçak kabartma taklidi işler, Marie - Antoinette'in dâirelerine işlenmiştir.

GRİZU (Fr. Grisou), mâden kömürü ocaklarında görülen, büyük kısmı metan (CH_4) gazından ibâret bulunan, hava ile karışık olduğu vakit bir sıcak alev temâsında patlama ile yanan bir «gaz karışımı».

Grizunun teşekkülü: G. nun esas maddesini teşkil eden metan gazı, mâden kömürlerine vücut veren nebâtî organik maddelerin tabiatta geçirmiş oldukları kömürleşme (carbonisation) olayının bir ürünüdür. Kısmen sularla getirilen, büyük kısmı ise, derinliği 0,40 m yi geçmeyen sığ göl ve bataklıklarda yetişen bitki organlarının ana materiyeli olarak bilinen selüloz $(C_6H_{10}O_5)^n$ ve lignin $(C_{40}H_{4?}O_{11})^n$ unsurları mikroorganik canlıların te'siri ile parçalanmakta ve ürün olarak, yeni doğan su (H_2O) yun yanı sıra karbonik asit (CO_2), karbon monoksit (CO), hidrojen (H), metan (CH_4) gazları ortaya çıkmaktadır. Bu kimyevî parçalanma ve gaz intişarları turbalaşma safhasında cereyan etmiş olmakla kalmayıp, kömür tabakalarının üzerleri kil, kum, marn, konglomera gibi tortulaşmış sedimentlerle kapan-

GRİZU EMNİYET LAMBASI

dıktan sonra, jeolojik devirlerde devam etmiş ve sonuç olarak, turba yataklarında birikmiş olan organik materiyelin hidrojen ve bilhassa oksijen miktarı azalır, buna karşılık karbon yüzdesi yükselir. Kömürleşme (carbonisation) veya incohlung gibi adlar verilen bu kimyevî değişmenin süresi, hızı ve şiddeti ile orantılı olarak, sırası ile turba, linyit, taş - kömürü, antrasit, grafitoid gibi çeşitli mâden kömürleri meydana gelir. Bu mâden kömürlerinin her birinde hâsıl olan gaz miktarı, örtü kayaçlarının ve özellikle kömür tabakalarının indiği derinliklerde karşılaştıkları yer sıcaklık derecesi ile bölgede hüküm sürmüş olan tektonik kuvvetlerin te'sir derecesi ile orantılı bulunmaktadır. Kömürlerin turbalaşma safhalarında serbest bıraktıkları gazlar, kömürlerin üzerleri henüz örtülmemiş olmaları sebebiyle atmosfere uçmuşlardır. Linyitleşme safhasında ise, daha ziyâde CO ve CO_2 ve pek az miktarda metan (CH_4) gazı intişar etmiştir. Bu sebebten dolayı linyit ocaklarında CO ve bilhassa CO_2 gazlarına genellikle, metan gazına ise pek nâdir olarak rastlanmaktadır. Kömürleşmenin biraz daha ileri safhasında, yâni taş - kömürü teşekkül safhasında daha ziyâde CH_4 gazı (bir miktar diğer gazlarla beraber) hâsıl olmaktadır.

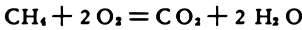
Kömür tabakasının tortul kayaçlarla (rüsûbî sahrelerlerle) örtülmesinden sonra jeolojik devirler boyunca, bölgenin uğradığı statik ve dinamik kuvvetlerin te'sirine uyan kömür gazları, ilkin yataklaştıkları kömür tabakalarından çıkarak kömür tabakalarını kapsayan çeşitli kayaçların gözeneklerine (deliklerine) diyaklaz ve yarık boşluklarına sızmaktadırlar. Jeolojik devirlerde vukua gelen bu gaz muhâcereti, taş - kömür ocaklarında hızlanmakta ve özel bir vasıf kazanmaktadır.

Filvaki, bu ocaklarla delikli ve çatlaklı kayaçlar içine sürülen nakliyat galerilerinin yüzeyleri boyunca ve kömür işletme amacı ile açılan kömür tabakalarından, az çok basınç altında bulunan kömür gazları (bu arada metan gazı) açığa çıkar; galerilere, kömür ayak ve bacalarına (kömür işletme şantiyelerine) geçer; kömürü alınmış bulunan eski göçük boşluklarında toplanır. Metan gazı, vantilasyon maksadı ile ocağa gönderilen hava ile karışınca G. dediğimiz patlayıcı ve tehlikeli «gaz karışımı» nı vücuda getirmiş olur.

Bu gazın esas unsuru olan metan (= bataklık gazı) saf olduğu vakit 0,56 özgül ağırlığında, renksiz ve kokusuzdur. Tabiatta ve taş - kömür ocaklarında çok kere diğer gazlarla az çok karışık olup metan yüzdesi hacmen 90 - 95 raddelerindedir. Bu nispet bazan % 75 - 80 e kadar düşmektedir. Başka gazlarla olan karışma derecesine göre değişen G. nun özgül ağırlığı çoğunlukla 0,70 tir.

G. nun % 75 - 95 metandan geri kalan kısmı normal hallerde karbonik asit (% 0 - 3), karbon monoksit (CO), oksijen (% 1 den az), azot (% 1 - 5); ârızî, müstesnâ olarak (% 15 - 25) tan ibârettir. Bâzı nadir hallerde hidrojen (H), kükürtlü hidrojen (SH_2), amonyak ve etan (C_2H_6) gazlarına da rastlanmaktadır. Ancak, inaktif unsur olarak G. gazına karakteristiğini veren, gaz karışımının en büyük nispetini hâiz olan metan gazıdır.

Grizunun yanması: G. ocak havasiyle karışık olduğu vakit ve bir sıcak ısı kaynağı ile temâs hâlinde olunca tutuşur ve

$$CH_4 + 2O_2 = CO_2 + 2H_2O$$

formülüne uygun olarak karbonik asit ve su meydana getirir. Havanın terkibinde % 21 oksijen ve % 79 azot bulunduğuna göre, yaklaşık olarak bir hacım metan, 2 hacım oksijen ve 8 hacım azot içinde, yâni havada % 9,5 nispetinde metan bulunduğu vakit G. nun yanması tam olur.

Grizunun tutuşması (Inflammation): Âdî sıcaklıkta G. nun tam yanması için ocak havasında metan nispetinin %, 9,5 olması gerekmekle beraber, taş - kömür ocakları havasının mûtat sıcaklığı altında G. nun tutuşması, metan gazının % 6 nispetine ulaşmasından îtibâren vuku bulur, % 9,5 ilâ 16 arasında da devam eder. G. oranı % 16'yı aşınca alev söner. Demek oluyor ki âdî sıcaklıkta % 6 ilâ 16 nispetlerindeki G. lar tutuşabilecektir.

Mâden kömürü ocaklarında G. - hava karışımı sıcaklığının artması veya bu karışımın bir sıcaklık kaynağı ile teması hâlinde ise, büsbütün başka şartlar ortaya çıkmaktadır. 650 derecede ve bunun üzerindeki sıcaklıklarda, G. nispeti ne olursa olsun, hava - G. karışımının içindeki metan ve başka yanıcı gazlar tutuşurlar.

G. patlamalarının sebeblerini araştırmak üzere, kömür üreten ileri memleketlerde özel olarak yapılmış kap ve galerilerde pek çok denemeler yapılmış ve şu sonuçlara varılmıştır: Kapalı bir kap içine münâsib oranda «hava - G. karışımı» koyup bunu yeter bir süre zarfında, sıcaklığını 500 santigrat derecesinin üzerinde tutacak olursak, metan gazı oksitlenir ve bu reaksiyon sebebi ile sıcaklığı gittikçe artar. Karışımı taşıyan kabın cidarları tarafından harâret radyasyonu yoluyle ısı kaybı olmadığı takdirde, sıcaklığı gittikçe artan G., en sonunda tutuşur. Ancak, tutuşmaya kadar bir müddet geçer. Bu gecikme, G. - hava karışımı 500 santigrat civârında bulunduğu vakit birkaç saat, 600 santigratta birkaç dakikadır. G. nun «kritik sıcaklığı» veya «tutuşma sıcaklığı» diye anılan 650 santigrat sıcaklığında bu gecikme 10 saniye sürer. Sıcaklığın artması ile gecikme müddeti daha da azalır ve 1 000 santigratta tutuşma olayı ânî olur, yâni pratik olarak gecikme vuku bulmaz. Metan gazının oksidasyonu ile artan ısı, gaz karışımının bulunduğu kabın cidarları yolu ile (ocaklarda galeri ve bacaların yan taşları yolu ile) kaçacak olursa, bu ısı kaybının şiddeti ve hızı ile bağlantılı olarak, G. hava karışımının tutuşmasına kadar geçen müddet de o kadar gecikir ve hattâ ısı kaybı, artan ısı miktarına eşit veya ondan fazla olduğu vakit tutuşma önlenir. İşte, bu prensibe dayanılarak G. mâden ocaklarında kullanılmak üzere «emniyet lâmbaları» düşünülmüş ve bunlar G. lu ocaklarda yakın zamanlara kadar kullanılmıştır. Bk. EMNİYET LAMBASI.

Grizunun patlaması: Alınan bütün tedbirlere rağmen, yukarıda açıklanan tutuşmaya elverişli şartlar altında, G. nun tutuşması ve ocak içinde yayılması bâzan çok büyük hızla vâki olur. Bu halde ortaya çıkan büyük mekanik basınç, ocak içinde büyük tahribâta ve insanların ölümüne yol açar. Memleketimizde 27 Ocak 1955 târihinde Zonguldak taş kömür havzasının Gelik bölgesinde vukua gelen G. patlaması, 54 kişinin ölmesine ve 19 işçinin yaralanmasına sebeb olmuştur.

Patlamayı önleyici her türlü tertibât alındığı hâlde, kömür üretici ileri ülkelerde dahi G. patlamaları ve fâciaları önlenememektedir. Batı Belçika'da Mons havzasındaki Agrappe ocağında 17 Nisan 1879 târihindeki G. patlaması 121 maden işçisinin ölümüne yol açmıştır.

G. nun tutuşma ve patlamasının önlenmesi için aşağıdaki tedbirlerin alınması zorunludur: 1. G. yüzdesinin asgarî hadde kalmasını sağlamak ve aynı zamanda sıcaklığının yükselmesini önlemek üzere iyi bir vantilasyonun uygulanmış olması; 2. G. — hava karışımı sıcaklığının muhtelif te'sirlerle artmasına yol açan her türlü mahzurların ortadan kaldırılması ve sıcaklığın 500 santigratın çok altında kalmasının sağlanması; 3. G. ya karşı emniyetli olmayan lâmbaların kullanılmaması, emniyetli olduğu tecrübeyle tahkik edilmiş elektrik lâmbalarının kullanılması; 4. İşçiler tarafından sigara içmek maksadiyle veya başka sebeblerle ocak içinde kibrit yakılmasının önüne geçilmesi; 5. Elektrik kablo ve motorlarından çıkabilecek olan kıvılcımlara karşı emniyet tertibâtının alınması; 6. G. lu ocaklarda, bu gaza karşı emniyetli patlayıcı madde kullanılması; 7. Kömür tozları ile mücadele edilmesi; 8. G. lu kömür tabakalarına en yakın komşu, bitişik galeri ve işlemekte olan kömür tabakalarından sondaj delikleri açılması ve bunlar vasıtasiyle mevcut G. gazlarının emici vantilatörlerle emilerek ocak dışına atılması.

GRİZUÖLÇER veya GRİZUMETRE (Fr. Grisoumètre), kömür ocaklarında mevcut grizunun miktarını ölçmeye yarayan bir âlet. Üzerinde grizu yüzdesinin derhâl okunabileceği derece taksimâtını taşıyan bir emniyet lâmbasından ibârettir. Birçok grizumetrik lâmba tipleri

vardır. Bunlardan biri Fransa'da çok kullanılan Chesneau lâmbasıdır. Lâmbanın alt kısmında bir hazine mevcut olup buraya yakıt olarak kullanılan 92,5 B - dereceli metil alkol konur. Bu hazinenin üzerinde alevi kuşatan 40 - 42 mm çapında bir saç silindir bulunur. Bu silindir üzerine tel veya pirinçten yapılmış, iki katlı kafese çelik saçtan bir zırh külâh geçirilmiştir. Saç külâhın uzunluğu boyunca açılan pencereye mika yerleştirilmiştir. Bu pencerenin bir kenarında grizu alevinin yüksekliğini tâyin eden santimetre taksimâtı, pencerenin diğer yanına da ölçünün alev yüksekliği ile mukayese edilebilen grizu yüzdesini gösterir taksimât konmuştur. 25 cm uzunluğunda olan bu G. ile kömür bacalarının tavanı yakınlarındaki grizuyu kontrol etmek ve ölçmek mümkün olamamaktadır. Buna karşılık genel olarak, grizunun mevcûdiyetini ve % 3 nispetine kadar olan grizu miktarını tesbit tecrübeleri ocak içinde kolaylıkla ve derhâl yapılabilmektedir.

GRODKÓW [*grodkuv*] (Alm. **Grottkau**), Yukarı Silezya'da, Oder Ovasıyle Südetler arasındaki dağların doğu eteğinde, denizden 175 m yükseklikte bir kasaba. Nüfusu 4 500 (1962) dür. Makine ve tarım âletleri endüstrisi vardır. 1945'ten beri Polonya'nın Opole voyvodalığına bağlıdır.

GRODNO (Beyaz Rusça: **Hrodna**; Litv. **Gardinas**), Sovyetler Birliğinde, Neman (Pol. Niemen) Nehrinin sağ kıyısında bir bölge başkenti. Nüfusu 94 000 (1965) dir. Mühim bir demiryolu kavşağı ve nehir limanı olan G. da büyük tabakhaneler, ayakkabı ve tütün imalâthaneleri, kereste ve tarım ürünleri (kuru sebze) işletmeleri, dokuma tezgâhları ve cam fabrikaları, yüksek okullar, tiyatro, târih ve arkeoloji müzesi, hayvanat bahçesi, XII. yüzyıl yapısı bir kilise ve iki saray vardır.

XIII. yüzyıl ortalarından itibaren bir Litvanya şehri olan G., 1569'da Litvanya ile birlikte Polonya'ya ilhak edilmiş, Polonya'nın ikinci bölüşülmesi ile Rusya'ya geçmiş (1793), 1918'de yeniden Polonya'ya bağlanmış, 1939'dan itibaren de Sovyetler Birliği işgal bölgesine alınmıştır.

GRODZISK MAZOWIECKI [*grocisk mazovyetski*], Polonya'da, Varşova voyvodalığına bağlı Łódź demiryolu ve karayolu üzerinde bir ilçe. Nüfusu 20 000 (1962) dir. Eskiden beri bezciliği ile meşhurdur; bugün kimya endüstrisi de vardır.

GROENER [*grönîr*], **Wilhelm** (Ludwigsburg 1867-Bornstedt, Potsdam 1939), Alman generali ve devlet adamı. 1918'de genel kurmay başkanı yardımcılığına tâyin edilerek Ludendorff'un halefi olmuştur. Ulaştırma (1920-1923), savunma (1928-1932), aynı zamanda içişleri (1931-1932) bakanlıklarında bulunmuştur. Eserleri: *Der Weltkrieg und seine Probleme* (Dünya Harbi ve problemleri) [1920]; *Das Testament des Grafen Schlieffen* (Kont Schlieffen'ın vasiyetnâmesi) [1927]; *Der Feldherr wider Willen* (Zoraki kumandan) [1930].

W. GROENER

GROG, şekerle karıştırılmış ve su ile sertliği hafifletilmiş rum veya arrak. 1 litre su, 1/4 litre rum, 250 gr şeker ve biraz limon kabuğu kaynatılır ve elde edilen G. sıcak olarak içilir.

GROMAIRE [*gromēr*], **Marcel** (doğ. Noyelle-sur-Sambre 1892), Fransız ressamı. Paris'in serbest akademilerinde kendini yetiştirmiş, I. Dünya Harbi'nden sonra Paris'te özel sergiler açmış, Müstakiller Sergisinde (1925) «Harp» kompozisyonu ile parlak bir başarı sağlamış, Doktor Girardin tarafından birçok eserleri satın alınarak Paris Modern Sanat Müzesi'ne bağışlanmıştır. II. Dünya Harbi'nden sonra Louis Carré (Paris) galerisinde ve New York'ta sergiler açmıştır. G., Millî Dekoratif Sanatlar Yüksek Okuluna profesör olmuş, Carnegie (1952), Guggenheim (1956) ve Millî Güzel Sanatlar armağanlarını kazanmıştır. Eserleri arasında «Üç çağ» [1946]; «Flamanlı çayır crakçısı» [1924]; «Harp» [1925]; «Işık ve kitaplar» [1945]; «Üç adam başı» [1940]; «İşsiz» [1936]; «Satranç oynayanlar» [1933]; «Balkonda çıplak» [1933]; vardır.

M. GROMAIRE: «Harp» (Modern Sanat Müzesi, Paris)

GROMIKO, Andrey Andreeviç (doğ. Minsk 1909), Sovyet devlet adamı. Moskova Bilimler Akademisinde iktisat profesörlüğünde (1937-1939), Washington Sovyet Büyükelçiliği müsteşarlığında (1939-1943), sonra da Büyükelçi olarak (1943-1946) bulunmuş, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinde Sovyetler Birliği dâimî delegesi olarak çalışmış (1946-1948), Dışişleri bakan vekilliği (1949-1952) nden sonra 1955 Mayısına kadar Londra Büyükelçiliğinde bulunmuş, bu târihte Dışişleri bakan vekilliğine, 1957'de de bakanlığa getirilmiştir.

GRØNBECH [*grönbek*], **Kaare** (Frederiksborg 1901-Kopenhag 1957), Danimarkalı Türkolog. G., yüksek tahsili sırasında, Kopenhag Üniversitesinde Türkoloji problemleri üzerinde çalışmak imkânını bulmuştur. Dil bilgisinin en tanınmış temsilcilerinden biri olan Vilhelm Thomsen (b. bk.), bu üniversitede öğretim üyesi olarak çalışmış ve Orhon Yazıtları'nı çözmüştü (1893). G. in babası Vilhelm G. (b. bk.) de Türkoloji alanında çalışmış ve Türk diyalektlerinin mukayeseli fonetiğine âid bir eser yazmıştı.

K. GRØNBECH

1927 yılında üniversiteyi bitirdikten sonra G., 1928'de Türkiye'de bir araştırma gezisi yapmıştır. Øregoard Gymnasium'unda klâsik filoloji okutan (1932-1946) G., boş

zamanlarında *Der türkische Sprachbau I.* (Türk dilinin yapısı I.) [1936] adlı eseri üzerinde çalışmış, 1936'da bu eseri Kopenhag Üniversitesinde doçentlik tezi olarak kabul edilmiştir. Daha sonra yeni araştırma gezilerine çıkan G., 1937'de tekrar Türkiye'yi ziyâret etmiş, 1938 - 1939'da da 2. Danimarka Orta Asya Heyeti üyesi olarak Kuzeybatı Çin'de ve İç Moğolistan'da araştırmalar yapmıştır. Bu suretle Türk ve Moğol âlemini yakından tanımak imkânını bulmuş, eski Moğol yazmalarından meydana gelen zengin bir koleksiyon yapmıştır. Bu alandaki en zengin koleksiyonlar arasında yer alan bu yazmalar, bugün Danimarka Kraliyet Kitaplığında saklanmaktadır.

Asya yolculuğundan döndükten sonra G., üniversitede öğretim üyeliğine getirilmiştir. 1942 yılında Kopenhag Üniversitesinde Orta Asya dilleri ve bilhassa Türk dili kürsüsüne tâyin edilmiş, 1946'da profesör (Ekstra - ordinaer Docent) ve 1947'de de ordinaryus profesör unvanını almıştır. G., Kopenhag'da bir Orta Asya Araştırmaları Merkezi (Centralasiatiske Laboratorium) kurmuştur. 1943'te Kopenhag İlimler Akademisi üyeliğine seçilmiştir. Daha sonra, yabancı ilim akademileri ve cemiyetleri de G. i üyeliğe seçmişlerdir.

G. in 1936'da çıkan *Der türkische Sprachbau I.* adlı eseri ilim çevrelerinde büyük bir takdirle karşılanmıştır. G., Türk dilinin yapısını büyük bir açıklıkla ele alan bu eserinin II ve III. bölümleri üzerinde çalışmışsa da, hepsini tamamlayıp yayımlayamamıştır.

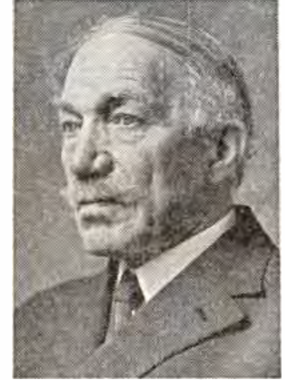
G., Türk (ve Moğol) dil anıtlarına da önem vermiştir. «Monumenta Linguarum Asiae Maioris» serisini kuran G., en önemli Türk ve Moğol yazmalarının faksimilesini yayımlamayı tasarlamıştır. G., bu dizinin I. kitabı olarak 1936'da Codex Cumanicus'un yazmasını yaymıştır. Bu serinin «Subsidia» bölümünde ise Latin yazısiyle yazılmış en eski Türkçe yazmanın sözlüğünü ortaya koymuştur (*Komanisches Wörterbuch. Türkischer Wortindex zu Codex Cumanicus* [Kumanca sözlük. Codex Cumanicus'un Türkçe kelime endeksi]) [1942]. Bu serinin IV. kitabı olarak 1948'de Rabguzi'nin *Kısas - ı enbiyâ* adlı eserinin faksimilesini de yaymıştır (Rabghuzi - *Narrationes de prophetis*).

G., çağdaş diyalektler, Çuvaş ve Moğol halk edebiyatı eserleri üzerinde de çalışmış (*Tschuwaschische Gesänge. Transkription und Übersetzung der tschuwaschischen Originalliedertexte* [R. Lach, *Gesänge russischer Kriegsgefangener.* I. Bd. 4. Abt.]; *Specimens of Mongolian Poetry* [*Reports from the Scientific Expedition to the North - Western Provinces of China under the Leadership of Dr. Sven Hedin. The Sino - Swedish Expedition. Publication 21. VIII. Ethnography. 4. The Music of the Mongols, Part 1. Eastern Mongolia*, Stockholm, 1943, 39 - 67]). Türk ve Moğol kavimlerinin sosyal yapısına ve dînî inançlarına da temas etmiştir (*Et tyrkisk tabu - ord*: *böri* [Türkçede tabu olan *böri* kelimesi], In memoriam Kr. Sanfeld, 1943, 80 - 84, *Begrebet navn på Tyrkisk* [Türkçede ad kavramı], Festskrift til L. L. Hammerich, 1952, 269 - 272, *The Turkish System of Kinship* [Türk akrabalık sistemi], Studia Orientalia Ioanni Pedersen... dicata, 1953, 124 - 129).

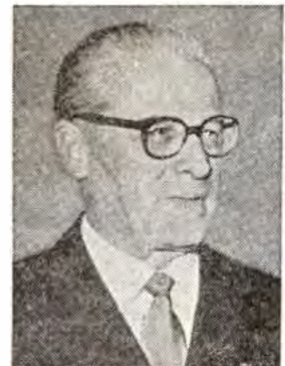
G., *Philologiae Turcicae Fundamenta* adlı eserin yazılmasiyle ilgili çalışmalara da katılmıştır.

G. in *Türkologie und Mongolistik* (Türkoloji ve Mongolistik) [«Archiv für Vergleichende Phonetik», 1937]; *Turkish Inscriptions from Inner Mongolia* (İç Moğolistan'da Türk yazıtları) [Monumenta Serica 4:1, Pekin 1939, 305 - 308], *Der Akzent im Türkischen und Mongolischen* (Türkçede ve Moğolcada vurgu) [«Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft», XCIV, 1940, 375 - 390]; *A Far Eastern Branch of the Aramaean script* (Ârâmî yazısının bir Uzak Doğu kolu) [«Indian Art and Letters, India and Pakistan», 1948, 60 - 65]... gibi yazılarında da Türkoloji bakımından değerli bilgi ve müşahedeler vardır. — H. E.

GRØNBECH [*grönbek*], **Vilhelm Peter** (Allinge, Bornholm 1873 - Helsingör 1948), Danimarkalı Türkolog. Kopenhag Üniversitesinde öğretim üyesi olarak çalışmıştır. Başlangıçta İngiliz dili ve edebiyatı doçentliği yapmış (1908-1911), daha sonra din târihi dersleri vermiştir. *Forstudier til tyrkisk Lydhistorie* (Türk ses târihi üzerine ön araştırmalar) [1902] adlı küçük eseri, Türk fonetiği üzerine yazılmış müspet bir çalışmadır. Bu eser hakkında Danimarkalı Holger Pedersen de bir yazı yazmıştır (*Türkische Lautgesetze*: «Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft», LVII, 1903, 535 - 561). G. in bundan başka, *Vor Folkeæt i Oldtiden* (Ulusumuzun eskilikleri) [4 cilt, 1909 - 1912]; *Primitive Religion* (İptidaî din) [1915]; *Folkenes sange. Ai Mergén. Et Heltedigt fra Altai* (Halk şarkıları. Ay Mergen. Altay'dan bir kahramanlık şiiri) [1920]; *Nordiske Myter og Sagn* (Kuzey mit ve efsaneleri) [1929]; *Goethe* (ad) [2 cilt, 1935 - 1939]; *Hellenismen* (Hellenizm'ler) [2 cilt, 1939]; *Paulus* (ad) [1940]; *Hellas, Kultur og Religion* (Hellas, kültür ve din) [3 cilt, 1942 - 1945]; *Buddha* (ad) [1952] gibi eserleri de vardır. — H. E.

V. GRØNBECH

GRONCHI [*gronki*], **Giovanni** (doğ. Pontedera 1887), İtalyan siyaset adamı. 1919'da Luigi Sturzo ile birlikte İtalyan Halk Partisi'ni kurmuştur. İlk Mussolini hükûmetinde (Ekim 1922) sanâyi ve ticaret bakanı olmuş, fakat Ağustos 1923'te Mussolini aleyhine dönmüştür. 1942'de İtalyan direnmesini idare eden G., 1944 - 1946 yıllarında yeniden ticâret ve sanâyi bakanı olmuş, 1948 ve 1955'te millet vekili seçilmiş, 1948 ve 1955'te meclis başkanı, 1955 - 1962'de cumhurbaşkanı olmuştur. G., İtalya Cumhurbaşkanı olarak 1957'de Türkiye'yi ziyaret etmiştir.

G. GRONCHI

GRONINGEN [*hroningin*], Hollanda'da Groningen eyâletinin başkenti. Aa ve Hunse ırmaklarının birleştiği yerde, bataklıklar ve marş köyleri karşısındadır. Nüfusu 154 300 (1962), civariyle birlikte 195 000'dir. Üniversitesi (1614), zirâî deneme istasyonu, mahallî sanatlar müzesi vardır. G., Kuzey Hollanda'nın en önemli ticâret merkezidir.

Endüstrisi, yeni bulunan tabiî gaz kaynakları sâyesinde gelişmiştir (kaba karton, şeker, tütün, nişasta, bisiklet). Etrafındaki bataklık arâzinin kurutulmasiyle yeni dış mahalleler kazanılmıştır. Üç kanalla denize bağlanmış olan G., faal bir ulaşım merkezidir (yıllık ortalama nakliyat 90 000 ton).

Groningen Eyâleti: Hollanda'nın kuzeydoğusunda bir eyâlet. Yüzölçümü 2 246 km², nüfusu 497 500 (1965) dür. Başkenti G. dır.

GRØNLAND: bk. GRÖNLANDA.

GROOS [*grōs*], **Karl** (Heidelberg 1861 - Tübingen 1946), Alman filozofu. 1898 den itibaren Basel, Giessen ve Tübingen'da profesör olarak çalışmıştır. G., oyunun psikolojik ve biyolojik önemini keşfetmiş, sonra da bilgi ve sistem teorisiyle ilgili çalışmalara yönelmiştir.

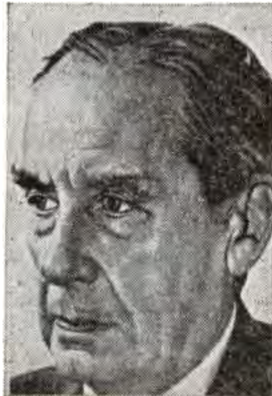
GROOT [*grōt*], **Albert Willem de** (Groningen 1892 - Utrecht 1963), Hollandalı dilci. Amsterdam Üniversitesinde Latin dili ve edebiyatı profesörü olarak çalışmış (1921 - 1951), sonra Vancouver Üniversitesinde (1951 - 1956), son olarak da Utrecht Üniversitesinde (1956 - 1962) bulunmuştur. G., iki Dünya Harbi arasında, dilcilikte strüktüralizm'in başlıca temsilcilerinden biri olmuştur. Başlıca eserleri: *Structural Linguistics and Phonetic Law* (Strüktürel dilcilik ve fonetik kanunu) [1914]; *A Handbook of Antique Prose Rhythm* (Antik Çağ nesir ritmine dâir el kitabı) [1918]; *Algemene Versleer* (Genel nazım bilgisi) [1946]; *Structurele Syntaxis* (Strüktürel sentaks) [1950]; *Scientific Grammar of Present Day English* (Bugünkü İngilizcenin ilmî grameri) [1954] dir. Milletlerarası «Lingua» dergisinin kurucuları ve redaktörleri arasında idi.

GROOT, Huig de (Biyogr.): bk. GROTIUS, Hugo.

GROOTE EYLANDT [*grōt aylīnd*], Avustralya'nın kuzey kıyısında, Corpentaria körfezinde ıssız bir ada. Yüzölçümü aş. yu. 4 000 km² dir. Manganez cevheri çıkarır.

GROOTFONTEIN [*h ōtfonteyn*], Güneybatı Afrika'nın kuzeyinde, denizden 1 460 m yükseklikte bir bölge. Nüfusu 3 200 (1961) olup pek azı beyazdır. Bölge çiftliklerle kaplı bir sâhanın ortasında bulunur ve Otavi demiryoluna bağlı bir hattın son durağıdır. Yakınlarında vanadyum, bakır ve kurşun çıkarılır. Bilinen en büyük gök taşlarından biri bu civâra düşmüştür. Bk. GÖK TAŞLARI.

GROPIUS, Walter (Berlin 1883 - Boston 1969), Alman mimarı. Berlin ve München'da tahsil gördükten sonra Peter Behrens (b. bk.) in yanında çalışmış (1907 - 1910), Weimar Güzel Sanatlar Akademisi ve Tatbikî Güzel Sanatlar Okulu müdürü olmuş (1918), bu okulları Staatliches Bauhaus (Devlet Mimarlık Kurumu) içinde toplamıştır (1919). 1926'da Bauhaus, Dessau şehrine taşınmıştır. Berlin'de (1928 - 1934), Londra'da Maxwell Fry ile birlikte (1935 - 1937) çalışan G., 1937'de Harvard Üniversitesine profesör olmuş, bilhassa Marcel Breuer ile iş birliği kurmuştur (1937 - 194).

W. GROPIUS

G., modern mimarlığın yön vericisi ve önderidir. Bauhaus'un kurulması ile, çevre çehresinin el işçiliğinden endüstri şekline yönelişinin bir adımını pedagojik alanda gerçekleştirmiştir. Harvard Üniversitesindeki dersleriyle de önemli bir öğrenci topluluğuna pragmatik - rasyonel ve sosyal yönlerden sorumluluk taşıyan öncülüğün şahsî kabiliyetin önderliğinde bir ekip çalışması olacağını öğretmiştir.

Yapıları: Alfeld - Leine'deki Fagus Fabrikaları (1911-1916; A. Meyer ile birlikte); topyekûn tiyatro projesi (1927; rejisör E. Piscator için); Dessau - Torten iskân mahallesi (1926 - 1927); Berlin - Simensstadt lojmanları (1929 - 1930); Impington Köy Koleji (1936; Fry ile birlikte); New Kensington amele mahallesi (1941; M. Breuer ile); Harvard Üniversitesi me'zunları lokali, Cambridge - Massachusetts (1949 - 1950); Britz - Buckow - Rudow meskenleri, Berlin (1959'dan itibaren); Bağdad Üniversitesi (1960'tan itibaren) v. b.

Eserleri: *Idee und Aufbau des staatlichen Bauhauses Weimar* (Weimar Bauhaus'ında fikir ve yapı) [1923]; *Internationale Architektur* (Milletlerarası mimarlık) [1925]; *Bauhaus 1919 - 1928* (1919 - 1928 yılları arasında Bauhaus) [1955; H. Bayer ve I. Gropius ile]; *Architektur - Wage zu einer optischen Kultur* (Mimarlık - bir bakış eğitimine giden yollar) [1956]; *Die neue Architektur und das Bauhaus* (Yeni mimarlık ve Bauhaus) [1965] v. b.

GROS [*gro*] (Fr. = kalın, şişman), Fransa kralı St. Louis tarafından 1266'da ihdâs edilmiş olan gümüş sikke. 12 Tours mangırı (denier tournois) veya 9 Paris mangırı (denier parisis) değerinde idi. Provence, Lorraine, Luxembourg gibi birçok Fransız ülkelerinde, sonra da yabancı memleketlerde bu paranın benzerleri basılmıştır (bk. GROSCHEN).

GROS [*gro*], **Antoine Jean, Baron** (Paris 1771 - Meudon 1835), Fransız ressamı. Bir minyatürcünün oğlu olan G., ondört yaşında iken David'in atelyesine girmiştir. İmparatoriçe Joséphine tarafından Bonaparte'a tanıtılan G., ordu müfettişi olarak Napoléon ordusunda savaşları yakından görmek ve tasvir etmek fırsatını bulmuştur. Bu tesâdüf, geleceğin savaş ressamı için güzel bir inceleme vesilesi olmuştur. David'in antik devrini canlandırma düşüncesinden kendini kurtararak, çalışmalarını millî târihi ve yaşadığı devri ifade etmek yolunda toplamıştır. G., bilhassa iki târihî tablosiyle («Eylau savaşı» ve «Yafa'da vebâya tutulanlar arasında Napoléon») romantizmin başlıca öncüleri arasında yer almıştır. 1804 sergisinde sergilediği bu ikinci tablosiyle büyük bir ün kazanan G., 1806'da «Aboukir savaşı», 1808'de «Eylau savaşı», «Madrid'in alınışı», 1810'da da «Ehramlar ve Wagram savaşları» nı sergilemiştir. Panthéon kubbesinin süslenmesinde görev almış (1812 - 1825), bu işlerdeki başarısından dolayı kendisine Baron ünvânı verilmiştir. Ayrıca Louvre Müzesinin salon süslerini ve tavan resimlerini de yapmıştır. Enstitü üyeliğine tâyin edilen (1816) G., birçok şahsiyetlerin portrelerini de yapmıştır.

A. GROS

A. GROS: «Eylau Savaşı» (Louvre Müzesi, Paris)

Bununla birlikte, eserleri sert tenkitlere uğramış, bu husus G. da derin tesirler yaratmış ve sanatçı bir rûhî buhran sonucu Meudon yakınında Seine Nehri kollarının birinde boğulmuş olarak bulunmuştur.

G. nun eserleri, David'in sanatiyle romantik sanat arasında bir dönüm noktası olarak kabul edilmiştir. Eserleri arasında «Yafa'da vebaya tutulanlar» (Louvre Müzesi); «Aboukir savaşı» (Versailles); «Eylau savaşı» (Louvre Müzesi); «Madrid'in alınışı»; «Ehramlar ve Wagram savaşları» ve General Lasalle, İmparatoriçe Joséphine, Bonapart'ın portreleri (Louvre Müzesi) vardır.

GROS TOURNOIS (Numis.): bk. GROS (Numis.)

GROS VENTRE [*grovạntr*] (Fr. = büyük karın), Kuzey Amerika yerlilerinin birbiriyle ilgisi olmayan, ova kültürüne sâhip iki ayrı grupunun adı: 1) Missouri havzasındaki Hidatsa'lar (bir Siu grupu); 2) Atoin'ler (bir Algonkin grupu).

GROSCHEN [*grọşīn*] (Lat. *grossus* = kalın), ilk olarak Tours (Fransa) da basılıp (1266) birçok memleketlerce taklit edilen gümüş sikke (bk. GROS) nin benzeri, küçük değerli bir Alman ve Avusturya parası. Prusya, İsviçre, Bohemya gibi dış ülkelerde de aynı ad altında benzerleri basılmıştır. 63 Praha G. ı (Grossi Pragenses), 15 ayar 1 Mark değerinde idi. G., 1571 tarihine kadar 1/21 - 1/24 Taler idi. XVI. yüzyılda önce Avusturya'da, sonra da Silezya ve Bohemya'da basılan G. lar ise 1/30 Taler'e geçmiş olup 1821'de Silbergroschen (Gümüş G.) adı ve 12 Pfennig değeri ile Prusya bozukluğu olarak 1873'e kadar sürümde kalmıştır. G., Avusturya'da 1925 - 1938 arasında, sonra da 1945'ten itibaren en küçük ufaklık para (1 Şilin = 100 G.) olarak geçer. Almanya'da 10 Pfennig'lik madenî paralara da G. denir. Bizde eskiden gruş olarak yazılan *kuruş* kelimesi G. dan türemiştir.

GROSCHEN

GROSS [*gros*], **Hans** (Graz 1847 - Graz 1915), Avusturyalı hâkim ve hukuk profesörü. Kriminolojinin doğmasına ve gelişmesine hizmet etmiştir.

GROSS [*grous*], **Robert Edwards** (doğ. Baltimore 1905), Amerikalı kalb cerrahı. Mitral kapakçığına âid hastalıklarda valvülotomi denilen müdâhale metodunu kalb hastalarına ilk olarak tatbik etmiştir.

GROSS GLOCKNER (Coğ.): bk. GLOCKNER.

GROSSA [İta.] (Fr. Gros), ticârette bâzı malların 12 düzinesine verilen ad; meselâ 2 G. kurşun kalemi = 288 kalemdir.

GROSS - BERLIN [*gros berlịn*], asıl Berlin şehri ile dış mahallelerine bir arada verilen ad. 1912 - 1920 yılları arasında idarî gayelerle teşkil edilmiş bir yönetim bölgesi idi. 1945 - 1948'de G. - B., Berlin'in resmî adı olmuş, bu terim Doğu Berlin tarafından da kabul edilmiştir.

GROSS - BETSCHKEREK (Coğ.): bk. ZRENJANIN.

GROSSDEUTSCHLAND (Coğ. - Tar.): bk. BÜYÜK ALMANYA.

GROSSE METEOR BANK (Coğ.): bk. BÜYÜK METEOR - BANK.

GROSSENDORF (Coğ.): bk. WIELKAWIES.

GROSSENHAIN [*grọsīnhayn*], Doğu Almanya'nın Dresden Bezirk'inde, Dresden şehrinin kuzeydoğusunda, Röder Nehri üzerinde bir şehir. Nüfusu 19 900 (1968) dür. Makine yapımı ve dokuma endüstrileri, kâğıt ve cam fabrikaları vardır.

GROSSẸTO, İtalya'nın Toscana bölgesinde, Ombrone ırmağı üzerinde, G. ili (provincia) nin merkezi olan bir şehir. Nüfusu 51 000 (1962) dir. Maremma yönetim bölgesinin başlıca merkezidir. XVI. yüzyıldan kalma tabyaları vardır. G. ilinin nüfusu 218 800 (1962) dür.

GROSS - GERAU [*grọs - gẹrau*], Batı Almanya (Hessen) da, Rhein - Main Bölgesinin güneyinde bir Kreis şehri. Nüfusu 13 200 (1968) dür. Şehir, sanâyileşmeden sonra kuzeye ve güneye doğru gelişmiş olup kereste, metal eşyâ, ilâç sanayii, konserve, şeker ve şapka fabrikaları, peynir îmâlâthaneleri vardır. Hımış tarzda inşâ edilmiş belediye binası (1579) na Gerau Land'ı bölge müzesi yerleştirilmiştir.

G. Landkreis'ının yüzölçümü 462 km², nüfusu 201 600 (1968) dür. İktisâdî yapısı bakımından burada tarım, ormancılık, sanâyi ve zanaat bir arada götürülmektedir. Bölgede buğday, patates, yulaf, arpa, şeker pancarı, hıyar, kuşkonmaz ve çeşitli meyvalar yetiştirilir.

Toprakların % 27'si ormanlarla kaplıdır. Almanya'nın en büyük firmaları burada kurulmuştur. Opel fabrikaları Rüsselsheim'da, MAN ve Vereinigte Metallwerke Gustavsburg'ta, Glanzstoff A. G. Kelsterbach'ta, Caltex tasfiyehanesi Raunheim'dadır.

GRỌSSI, Tommaso (Bellano, Como Gölü 1790 - Milano 1853), İtalyan avukatı ve yazarı. Önce Carlo Porta ile Milano lehçesinde şiirler yazmıştır: *Raccolta completa delle poesie in dialetto milanese* (Milano lehçesindeki şiirlerin tam derlemesi) [1926]. Bir siyasî hicviye olan *La Prineide* (Prina destanı) [1815] Prina adındaki bir bakanın Milanolular tarafından öldürülmesini anlatır. Bundan sonra, Romantik üslûbta üç manzum hikâye yazmıştır: *Ildegonda* (kadın adı) [1820]; *Ulrico e Lida* (Ulrico ile Lida) [1834] ve İskoçyalı romancı Walter Scott'un romanı *Ivanhoe* (ad) dan ilham alan *I Lombardi alla prima Crociata* (Birinci haçlı seferinde Lombard'lar) [1826]; Verdi'nin «Jerusalem» operası [1843] bu esere dayanır. G. nin en çok sevilen

eseri Manzoni'yi taklit ederek yazılmış olan *Marco Visconti* (erkek adı) [1834] adlı tarihî romanıdır; bir halk türküsü hâline gelen *Rondinella* (Kırlangıç) başlıklı şiir, bu romandadır. G. nin heykeli Milano'da Brere Kütüphanesi'ndedir.

GROSSMOYEUVRE (Coğ.): bk. MOYEUVRE-GRANDE.

GROSS - STREHLITZ (Coğ.): bk. STRZELCE-OPOLSKIE.

GROSSULARIA (Bot.): bk. BEKTAŞİ ÜZÜMÜ.

GROSSWARDEIN (Mac. Nagyvárad): bk. ORADEA MARE.

GROSVENOR [*grovnır*], **Gilbert Hovey** (İstanbul 1875 - 1936), Amerikalı coğrafyacı. 1873 - 1890 yıllarında İstanbul'daki Robert College Amerikan okulunun târih profesörlüğünde bulunmuş olan Edwin Augustus Grosvenor'ın oğludur. 1899 - 1900'de muhâbir üye olarak «National Geographic Magazine» dergisinin yazı kurulunda bulunmuş, daha sonra, National Geographic Society'nin editörlüğünü ve başeditörlüğünü yapmıştır. Eserleri: *Young Russia* (Genç Rusya) [1914]; *The Land of the Best* (En iyi insanların ülkesi) [1916]; *Discovery and Exploration* (Keşif ve araştırmada bulunma) [1924]; *A Maryland Pilgrimage* (Maryland tavâfı) [1927]; *Maps of Victory* (Zafer haritaları) [1942].

G. GROSVENOR

GROSZ (çoğulu: groszy), Polonya'nın bozuk para birimi. Önce gümüş, sonra bakır olan G. un değeri 1/100 złoti'dir. 50, 20, 10 G. luk nikel; 5, 2 ve 1 G. luk bronz paralar vardır (bk. GROS ve GROSCHEN).

GROTAN, kompleks p - klor - m - kresol - alkali bileşiği olan sarımtırak, suda eriyen, hemen hemen kokusuz bir toz. Tabakçılıkta yapıştırma maddelerinin, boya ve mürekkeblerin bozulmaması için kullanılır.

GROTEFEND, Georg Friedrich (München 1775 - Hannover 1853), Alman dilcisi ve Doğu bilgini. Göttingen ve Frankfurt/Main'da lise öğretmeni idi. 1802'de Göttingen Bilimler Derneğine sunduğu bildirisi ile şöhrete ulaşmıştır. Bu etüdünde G., Eski İran çivi yazılarındaki kral adlarından faydalanarak çivi yazısının okunuşunu bulmuş ve bu yazının doğru alfabesini tesbit etmiştir. Bu alfabe sonradan E. Bournouf ve Lassen tarafından tamamlanmıştır.

Eserleri: *Neue Beiträge zur Erläuterung der babylonischen Keilschrift* (Bâbil çivi yazısının açıklanmasına âid yeni bilgiler) [1840]; *Neue Beiträge zur Erläuterung der persepolitanischen Keilschrift* (Persepolis çivi yazısının açıklanmasına âid yeni ilâveler) [1837]; *Elemente der umbrischen Sprache* (Umbria dili unsurları) [1835 - 1838]; *Elemente der oskischen Sprache* (Osci dili unsurları) [1839].

GROTESK (İta. *grotta* = mağara sözünden türetilmiş sıfat ve isim), kasden şekli bozulmuş, acâib, gülünç. Bu kavram, XV. yüzyıl sonlarında bulunmuş olan Antik Roma Çağına âid yeraltı mağaralarında görülen çarpık çurpuk duvar resimleri tarzını anlatmak üzere bir güzel sanatlar ve edebiyat terimi olarak kullanılmaktadır.

Plâstik ve dekoratif sanatlarda G., insanın, birtakım bitkiler, yemişler, kanatlı çocuk melekler, efsâne yaratıkları v. b. ile sarılmış olarak bir masal dünyası içinde ve acâib jest ve mimikler altında ifâde ve tasvir edilişini anlatır. Bu tarz resim ve süslemeler Roma'da XV. yüzyılda moda hâline gelmişti. Başlıca örneği, Raffaello'nun Vatikan salonları duvarlarına yapmış olduğu ileri Rönesans devrine âid yağlı boya tablolarında görülür. Dekoratif sanatlarda bu tür resimler Klâsik Çağa kadar devâm eder (Fransa'da Fontainebleau sarayındaki süslemeler). İtalyan majolikalarında, döşemecilikte ve mimarlıkta da G. üslûbu işlenmiştir.

Edebiyatta, XVI. yüzyıla âid eserler, bilhassa Fransa'da Rabelais ve Almanyada Fischart gibi yazarların eserleri, G. karakteri gösterir. Daha sonra romantik edebiyat, bilhassa korku ve dehşet verici, şeytânî konuları işleyen romantikler (E. T. W. Hoffmann, Victor Hugo, Edgar Allan Poe) G. üslûbu geliştirmişlerdir. F. Th. Vischer, W. Busch, Chr. Morgenstern, P. Scheerbart v. b. ise, alaylı ve nükteli bir G. tarza gitmişlerdir. G., dadaizm ile sürrealizmin belli başlı karakterleri arasında yer alır. F. Dürrenmatt, çağdaş tiyatroya en uygun şeklin ürküntü veren G. komedi olduğunu ileri sürer. Belli karakterdeki bir yazıya da G. adı verilir.

GROTH [*grot*], **Paul von** (Magdeburg 1843 - München 1927), Alman kristalografı (billûrlar bilgini) ve mineralogu. Strassburg (1872) ve München (1883) üniversitelerinde profesör olarak bulunmuştur. Gruplar teorisine dayanarak röntgen ışınları spektrografisini kullanmak suretiyle billûrî şebekelerin yapısını incelemiştir. «Zeitschrift für Kristallographie» nin kurucusudur (1877). Başlıca eserleri: *Krystallographie* (Kristalografi) [1905]; *Chemische Krystallographie* (Kimyevî kristalografi) [1906 - 1919]; *Entwicklungsgeschichte der mineralogischen Wissenschaft* (Mineraloji biliminin gelişme târihi) [1926].

GROTHE, Hugo (Magdeburg 1869 - Starnberg 1954), Alman coğrafyacısı ve etnologu. Bilhassa Almanya dışında yaşayan Alman halkının meseleleri üzerinde çalışmış ve Deutsche Kulturpolitische Gesellschaft (Alman Kültür Politikası Derneği) ile Institut für Auslandkunde (Yabancı Ülkeler Bilgisi Enstitüsü) yi Leipzig ve Berlin'de kurmuştur (1948'den sonraki adı: Institut für Auslandkunde und Kulturwissenschaft). G., ayrıca, Friedrich - Ratzel - Stiftung für Wanderungsforschung und Kulturgeographie (Dış Göçler üzerinde Araştırmalar ve medenî coğrafya Friedrich - Ratzel Vakfı) nin de kurucusudur (1951). Başlıca eserleri: *Meine Vorderasienexpedition* (Ön - Asya seferim) [2 cild, 1911 - 1912]; *Die Deutschen in Übersee* (Denizaşırı ülkelerdeki Almanlar) [1932]; *Deutsche Kultur in der Welt* (Dünya üzerinde Alman medeniyeti) [dergi, 1913 - 1944]; *Auslandkunde* (Yabancı Ülkeler Haberleri) [dergi, 1952'den itibaren çıkmaktadır].

GROTIUS, Hugo (**Huig de Groot** [*hoyh di grōt*], Delft 1583 - Rostok 1645), Hollandalı hukuk bilgini ve devlet adamı. Hukuk alanındaki çalışmalariyle, milletlerarası hukukun kurucusu olarak tanınmıştır. Hollanda'da çıkan siyasî ve dinî tartışmalara katılan G., hapse mahkûm edilmişti. Bunun üzerine 1621'de Fransa'ya sığınmıştır. Kral XIII. Louis ona maddî yardımda bulunmuşsa da, Richelieu

devrinde bu yardım kesilmiştir. 1631'de yurduna dönmüş, fakat bir yıl sonra sürgüne gönderilmiştir. Hamburg'a giden G., 1634'te İsveç hizmetine girmiş ve 1634 - 1645 yılları arasında Paris'te İsveç elçisi olarak görev almıştır. Stockholm'den Lübeck'e giderken bindiği gemi batmış (1645), kurtulan G. hastalanarak Rostock'ta ölmüştür.

H. GROTIUS

G. un *De iure belli ac pacis* (Savaş ve barış hukuku) adlı eseri 1625'te yayımlanmıştır. Büyük bir ilgi ile karşılanan bu eser, birçok dillere çevrilmiştir (Türkçeye çevrilen seçmeler 1967'de çıkmıştır).

GROTTAGLIE [*grottalye*], İtalya'da, Puglia bölgesindeki Taranto provincia sında ve Taranto şehrinden 22 km uzaklıkta bir şehir. Nüfusu 20 000 (1958) dir. Şehirde seramik sanayii vardır.

GROTTGER [*grotgır*], **Arthur** (Ottynowice, Galiçya 1837 - Amélie - les - Bains, Doğu Pireneler 1867), Polonyalı ressam. 1861 - 1863 Polonya ayaklanması sırasında ve ondan sonra zorbalığı suçlayan «Warszawa», «Polonia» «Lithuania» ve «Wojna» (Harp) başlıklı resim serisini yaratmıştır.

GROTTHUSS veya GROTHUSS [*grotbus*], **Christian Johann Dietrich,** sonradan **Theodor, Baron von** (Leipzig 1785 - Gedduz, Litvanya 1822), Alman tabiat bilgini ve kimyacısı. Bir elektroliz teorisi meydana getiren ve elektro - stenoliz olayını tesbit eden (1805) ilk bilgindir. G. daha 1818'de yalnız ışığa karşı hassas bir madde tarafından absorbe edilen ışığın fotoşimik bakımdan te'sirli olduğunu tesbit etmiştir (Bu keşif ekseriya Draper'e mal edilir).

GROTTKAU (Coğ.): bk. GRODKÓW.

GROUIN [*grüẽ*] (Fr. Pointe de Grouin), Batı Fransa'da, Bretagne bölgesinin kuzey kıyılarında (Ille - et - Vilaine departmanı) bir burun. Batı yönünden Mont - Saint - Michel koyunu sınırlar. Manzaralarının güzelliği ile meşhurdur.

GROUSSET [*gruse*], **René** (Grenoble 1885 - Paris 1952), Fransız şarkıyatçısı ve târihçisi. 1925 yılında Guimet Müzesi konservatör yardımcılığı, sonra da «Journal Asiatique» dergisinin sekreterliğinde, Cernuschi Müzesi müdürlüğünde (1933), Guimet Müzesi konservatörlüğünde (1944) bulunmuştur. 1946'da Fransız Akademisi üyeliğine seçilmiştir. Başlıca eserleri: *Histoire de l'Asie* (Asya târihi) [4 cild; 1920 - 1922]; *Le Réveil de l'Asie* (Asya'nın uyanışı) [1924]; *Histoire de l'Extrême - Orient* (Uzak Doğu târihi) [2 cild, 1928 - 1929]; *Les civilisations de l'Orient* (Doğu medeniyetleri) [4 cild, 1929 - 1930]; *L'Empire des Steppes* (Bozkırlar imparatorluğu) [1939]; *L'Empire Mongol* (Moğol imparatorluğu) [1941]; *Histoire de la Chine* (Çin tarihi) [1942]; *Vie de Gengis - Khan* (Çingiz Han'ın hayatı) [1944]; *L'Empire du Levant* (Doğu imparatorluğu) [1946]; *Bilan de l'histoire* (Târihin bilânçosu) [1946]; *L'Homme et son histoire* (İnsan ve târihi) [1954].

R. GROUSSET

GROVE [*grouv*], **Sir William Robert** (Swansea, Wales 1811 - Londra 1896), İngiliz hukukçusu ve fizikçisi. Avukat, sonra da hâkim olan G., boş zamanlarında elektrik ve mıknatıs konularında araştırmalarla uğraşmış, böylece 1839'da odun kömüründen elektrodlarla çalışan ve Bunsen pilinin esâsını teşkil eden gazlı bir Volta pili (G. pili) îcad etmiştir. Platin - çinko pilleri ve platin filamanlı lâmbalar kullanma suretiyle London Institution'daki konferanslarından birinde elektrik ışığı elde eden G., 1840'tan 1847 yılına kadar London Institution'da fizik ve tecrübeye dayanan felsefe dersleri okutmuştur. *The Correlation of Physical Forces* (Fizik kuvvetler arasındaki ilişkiler) [1846] adı altında yayımladığı bir konferanslar serisinde, enerjinin muhâfazası nazariyesini açıklamıştır. Hukuk mesleğine döndükten sonra, G. 1871'den itibaren hukuk ve ağır cezâ hâkimliklerinde bulunmuş, 1887'de emekli olmuştur. G., Daguerre plâğını pilde elektrod olarak kullanmak suretiyle bunun üzerinde gravür yapan ilk bilgindir. Ayrıca, seyreltilmiş gazlardaki elektrik deşarjı konusunda da tecrübeleri vardır.

GROZNIY, Kafkasya'nın kuzeyinde, Dağıstan Cumhuriyeti sınırı yakınında, Sunşa Irmağı üzerinde bir bölgenin başkenti. Nüfusu 319 000 (1966) dir. Bir petrol ve metan gazı merkezi olan G., Tiflis ve Stavropol'e, Mahaç Kalaya, Donets bölgesine ve Tuapse'ye toprakaltı borularla petrol verir. Üç tasfiyehanesi, bir cracking (b. bk.) tesisi, petrol endüstrisine âit makine ve delme âletleri yapan bir fabrikası, gıda ve kimya maddeleri fabrikaları ve bir petrol enstitüsü vardır. G., 1818'de Groznaya adıyle bir müstahkem şehir olarak kurulmuştur.

GRÖBER [*gröbır*], **Gustav** (Leipzig 1844 - Strassburg 1911), Alman Romanisti. Orta Latince ve Eski Fransızca uzmanıdır. *Grundriss der romanischen Philologie* (Roman dilleri filolojisinin ana hatları) [2 cild, 1888 ve 1892-1902] adında bir eser yazmış; «Zeitschrift für romanische Philologie» dergisini kurmuş (1877), «Bibliotheca romanica» başlığı altında, Roman dilleri metinlerinin ilmî şekillerini toplayan bir seri çıkarmıştır (1907).

GRÖNLANDA (Danca: Grønland, İng. Greenland = yeşil toprak), Arktik Danimarka'ya bağlı bir ada. Dünyanın en büyük adasıdır. Batıda Davis Boğazı, Baffin Körfezi, Smithsund (Smith Geçidi), Kane Teknesi ve Kennedy Kanalı ile Kanada'ya bağlı Arktik Takımadalarından doğuda G. Denizi ile Spitzbergen (Svalbard) Adalarından ve Danimarka Boğazı ile İslanda Adasından ayrılır. Uzunluğu, kuzeyde Morris Jesup Burnundan, güneyde Farvel Burnuna kadar 2 650 km dir. Yüzölçümü 2 175 600 km² olup bunun 1 833 900 km² si buzullarla kaplıdır. Nüfusu 24 200, başkenti Godthaab'dır.

Jeolojik yapısı bakımından G. arkaik bir kalıntı keseği (Rumpfscholle) olup, bu keseğin etrafı sonradan meydana gelen tortul ve püskürük taşlarla çevrilmiştir. 70° kuzey enleminden gerek doğu, gerek batıda Üçüncü Jeolojik Çağa âit bazalt buluntularına rastlanır; bunların iç buzul tabakası altından birbirine bağlı olduğu sanılmaktadır.

GRÖNLANDA

İç buzul kenarlardan başlayarak yavaş yavaş yükselir, 70 - 75° kuzey enlemde 3 000 m yüksekliği geçer ve 2 300 m kalınlığa varır. Bu sebeble, buz tabakası altındaki kayalık tabanın kâse biçimli olması muhtemel görülür. Denize kadar ulaşan büyük buzullardan kopan buz dağları, özellikle adanın batı yanından sulara kapılır. Kenar bölgede, buzullar arasından nunatak (b. bk.) lar fırlar. Bu bölgenin berisinde, keskin sırtlı, 2 000 - 3 000 m yi bulan dağları; daha alçakta, vaktiyle buzullarla örtülmüş bulunan kayaklıkları; geniş vadileri, fiyordları, gölleri, buzultaş yöreleri, düz ve alçak önyerleri ile 150 km genişlikteki kıyı şeridi yer alır.

İklim bakımından kıyı bölgeleri, değişken Kuzey Atlantik hava şartlarına tâbidir. Zaman zaman fön yellerinin yarattığı sıcaklıklar hissedilir; fakat genel olarak iç buzul ve ondan gelen soğuk hava akımının te'siriyle ve denizin donmasiyle yazın serin, kışın soğuk olur. Adanın kuzeyi genel olarak güneşli ve kuru olup kutup ısı dereceleri gösterir (kışın - 30°, yazın 0 ' ın biraz üstünde). İç buzul üzerinden zaman zaman siklonlar ve çok şiddetli kar fırtınaları geçer. Son yıllarda yükselen ortalama ısı dereceleri mühim biyolojik ve ekonomik değişmeler yaratmaktadır.

G. faunası genel olarak kutup hayvanları olup, aralarında sürüngen ve kurbağagiller yoktur. 224 kuş türü vardır. Bunların en çoğu denizden beslenir. Bitki örtüsü, güneyden kuzeye doğru seyrekleşir, fakat kuzeyde tamâmiyle yok olmaz. Aş. yu. 4 m lik kayın ağaçları ve kızılağaçlar, ardıçlar, rododend onlar, otlar, yosunlar ve likenler, kuzeyde ise kutup otlakları bulunur.

G. halkının ancak küçük bir kısmı saf kan Eskimolar (Etah'lar) olup çoğunluğu (Grönlandalılar) Avrupalılarla karışmıştır. Son yüzyılda nüfus iki kattan fazla artmıştır. 1951' de en çoğu Danimarkalı olan 1 061 Avrupalı vardı. 22 600 kişi Batıda, 1 700 kişi Doğuda yaşar. Bunların çoğu, kıyı yakınlarındaki küçük, sâbit, İskandinav stilindeki yerleşme yerlerinde oturur.

Devlet hukuku bakımından G., 5 Haziran 1953 tarihli Danimarka anayasasına göre, krallığın hukuken eşit bir parçasıdır. G., Danimarka Parlamentosuna iki milletvekili gönderir. İdâre, Kopenhag'daki başbakana bağlıdır.

Yerleşme yerleri bir Landshøvding (eyâlet başmemuru) tarafından yönetilir. G., Kuzey, Güney ve Doğu G. olmak üzere üç idârî bölgeye ayrılmıştır. Batı G. halkı ise, belirli alanlarda müstakil yetki sahibi olan bir eyalet meclisi seçer.

Başlıca ekonomi dallarını küçük morina balığı ve bir dil balığı cinsi, fok, ren ve tilki avı; son zamanlarda gelişen koyunculuk (6 300 baş hayvan); kryolith mâdenciliği (73 000 ton); grafit (Ivigtut) ve kömür (4 500 ton) teşkil eder. Ticâret, devlet tekelindedir. İhrâcat: 26 milyon, ithalât 15 milyon kuron; Danimarka topraklarına ihrâcat 31 milyon, ithâlât 34 milyon kuron (1952) dur. Godthaab' da Danca ve Grönlandca yayın yapan orta ve kısa dalgalı bir memleket radyo istasyonu vardır.

GRÖNLANDA: Bir balıkçı köyü

Tarihçe: G., M. S. 900 yılına doğru Gunnbjörn adındaki Norman tarafından keşfedilmiştir. 981 - 982 de Kızıl Erich ilk defa olarak buraya bir seyâhat yapmış ve adaya «Yeşil Toprak» (Grönland) adını vermiştir. 986'da yine bu zat Julianehaab civârında, güneybatı kıyısında bir Norman sömürgesi, sonra da Godthaab civârında ikinci bir sömürge kurmuştur (1921'de Herjolfsnes'te Norman yerleşme yerlerinin kazısına başlanmıştır). Normanlar ülkeyi bilhassa batı kıyısının kuzeyine doğru Skrälingjars (Eskimolar) la meskûn bulmuşlardır. Bu Normanlarla anayurtları Norveç arasında İslanda yolu ile bağlantı XV. yüzyıla kadar sürmüştür. Bu tarihten sonra iskâncılar kendi hallerine bırakılmış ve y o k olmuşlardır. 1576'da Frobisher kıyıyı gemisinden görmüştür. 1585 - 1587 yıllarında Davis batı kıyıyı, 1607'de Hudson, 1616'da da Baffin G. yı uzaktan görmüşlerdir. 1721'de Danimarkalılar güneybatıda ö z e l o l a r a k misyoner H a n s Egede'nin idâresi altında yerleşmişlerdir. 1730'dan sonra Herrenhuter t a r i k a t ı G. da çalışmıştır. 1750'de Danimarka Ticaret Şirketi G. ile ticaret bağlantıları kurmuştur. 1774'te bu işi Danimarka hükûmeti üzerine

GRONLANDA: Bir Eskimo tipi

almış, 1775'te Julianehaab'ı kurmuş ve 1782'de bir anayasa çıkarmıştır. Ancak XIX. yüzyılda G. adasının incelenmesine başlanmıştır (1818'de John Ross kuzeydoğu kıyıyı, 1822'de Scoresby doğu kıyısını, 1829'dan îtibaren de Danimarkalılar bütün kıyıyı tetkik etmiştir). 1869 - 1870'te doğu kıyısına Germania ve Hansa seferleri yapılmış; 1891-1895, 1898 ve 1900'de Peary kuzeybatı kıyısını, 1905'te Gerlach ve Philippe d'Orléans kuzeybatı kıyısını, 1906-1908 yıllarında Mylius - Erichsen ve J. P. Koch kuzeydoğu kıyısını incelemişlerdir. Daha sonraları, adanın içerilerine girilmiştir: 1888'de Nansen ilk defa olarak bir kıyıdan öbür kıyıya geçmiştir; 1891 - 1895 yıllarında Peary iç buzullardan geçerek kuzey kıyısına ulaşmıştır. 1912'de Rasmussen'ın «Thule» seferi, 1929 ve 1930 - 1931'de Alfred Wegener'ın, 1938'de Almanların G. seferleri yapılmıştır. Bu tetkiklerde uçak da kullanılmıştır (1935'te Labrador'dan güney G. yolu ile İslanda'ya uçuş; 1938'de Lauge Koch'un uçuşu). II. Dünya Harbi'nde Amerikalılar batı ve doğu G. kıyılarında hava üsleri, 1945'ten sonra Thule'de, yüksek kuzeybatıda, kutuplararası bir hava üssü kurmuşlar ve meteorolojik istasyonları şebekesini geliştirmişlerdir. 27 Nisan 1951'de Danimarka ve Amerika arasında, G. nın müşterek savunması için bir antlaşma imzalanmıştır. 1947 - 1950 yıllarında Danimarkalı Eigil Knuth'un, 1948 - 1951'de Fransız kâşifi Victor'un, 1951'de de İngiliz kâşifi Simpson'ın idaresinde seferler yapılmıştır.

GRÖNLANDA DENİZİ, Norveç Denizinin, doğuda Svalbard (Spitzbergen) Takımadaları ve Jan Mayen Adası ile batıda Grönlanda arasında bulunan bölümü. Büyük bir kısmı kışın buzlarla örtülen bu denizin derinliği 4 846 m yi bulur.

GRUBER [*grüber*], **Francis** (Nancy 1912 - Paris 1948), Fransız ressamı. 1928'den 1932'ye kadar Paris'teki İskandinavya Akademisinde Friesz, Waroquier ve Dufresne'in öğrencisi olmuştur. G , resmini gerçekçilikle bağdaştırmaya çalışmış, sonra ekspresyonizme yönelmiştir. Sonbahar ve Tuilleries sergilerine katılmış, resim millî armağanını kazanmıştır (1947). G., insan figürlerini ön planda tutan resimler yapmıştır. Modern ekspresyonizmin üstatlarından biridir.

F. GRUBER: «Figür»

GRUBER [*grubir*], **Otto von** (Salzburg 1884 - Jena 1942), Alman fotogrametri uzmanı. München'da Technische Hochschule'de asistanlık etmiş, 1919'da aynı okula doçent tâyin edilmiş ve fotogrametri dalında ihtisas yapmıştır. 1926'dan sonra profesör olarak Stuttgart'ta çalışmaya başlayan G., fotogrametri alanında dünyanın en tanınmış uzmanlarından biridir.

GRUBY [*grubi*], **David** (Kis - Kér, Macaristan 1810-Paris 1898), Macar asıllı Fransız hekimi. Tenya ve müge parazitlerini keşfetmiştir.

GRUDZIĄDZ [*grujöts*](Almanca adı: **Graudenz**), kuzey Polonya'da, Bydgoszcz (Pomorze) voyvodalığında, Gdańsk (Danzig) ın güneyinde ve Varsova'nın kuzeybatısında bir şehir. Aşağı Vistula (Pol. Wisła) nın sağ kıyısı üzerinde bir liman, demiryolu kavşağı ve mühim bir tarım merkezidir. Mâden, makina, halı, seramik, kimya ve ayakkabı endüstrileri, sigara fabrikaları vardır. Nüfusu 72 300 (1966) dür. G., 1291'de Töton şövalyelerinin burada bir şato inşa etmesiyle kurulmuştur. 1466'da Thorn barışı ile Polonya, 1772'de Polonya'nın birinci taksiminden sonra Prusya tarafından ele geçirilmiş, 1918'de Polonya'ya geri verilmiştir. G. kalesi 1807'de Courbière kumandasındaki Fransız kuvvetlerine karşı başarıyla müdâfaa edilmiştir. Modern anlamda gelişmesi 1880'lerden îtibaren, Vistula üzerinde demiryolu ve demiryolu köprüsü inşaatının tamamlanması ile gerçekleşmiştir. II. Dünya Harbi'nin ilk haftasında Almanya tarafından işgal edilen G., harb sırasında büyük tahribâta uğramış ve 1945'ten sonra yeniden Polonya'ya katılmıştır.

GRUENBERG [*grüinbirg*], **Louis** (doğ. Brest - Litovsk çevresi 1884), Rus asıllı Amerikalı piyanist ve bestekâr. New York'ta piyano tahsil etmiş, sonra Viyana Konservatuvarında çalışmıştır. Cazlı oratoriumlar yazmıştır: *Daniel* (ad), *The Creation* (Yaradılış). Senfonik eserleri ve operaları da vardır: *Emperor Jones* (İmparator Jones).

GRUENTHER [*grüinthir*], **Alfred Maximilian** (Platte Center, Nebraska 1899), Amerikalı general. 1918'de West Point Askerî Akademisi'nden me'zun olmuş, iki Dünya Harbi arasında çeşitli görevlerde bulunmuş, West Point'te sekiz yıl elektrik ve matematik öğretmenliği yapmış, çeşitli kurslar görerek askerî bilgisini artırmıştır. 1941 - 1942 yıllarında 3. Ordu Kurmay Başkanlığı, Dwight D. Eisenhower'ın «sağ kolu» olarak İngiltere ve Kuzey Afrika'da Müttefik Kuvvetleri Karargâhı kurmay başkan yardımcılığı (1942 - 1943) görevlerini îfâ eden G., tümgeneral rütbesiyle İtalya'da 5. Ordu, sonra 15. Ordular Grupu Kurmay Başkanı (1944) olarak hizmet görmüştür. Clark ile birlikte Kuzey Afrika, Sicilya ve İtalya'daki savaşlara katılmış, Müttefik kuvvetlerinin İtalya'yı geri alma plânlarını hazırlamış ve bu plânların tatbikatını yönetmiştir. 1944'te korgeneralliğe yükseltilen G., birçok mühim kumanda mevkilerinde bilgi ve görgüsünü artırarak Amerika Birleşik Devletlerinin savaş hâlinde tatbik edilecek askerî stratejisinin bir numaralı plânlayıcısı hâline gelmiştir. 1950 sonunda NATO'-

nun Avrupa Müttefik Kuvvetleri Başkumandanlığı'na (bk. SHAPE) getirilen Eisenhower, G. ı kurmay başkanlığına seçmiştir (1951 - 1956). 1953 - 1956 yıllarında NATO Avrupa Müttefik Kuvvetleri Başkumandanlığı'nda bulunan ve bundan sonra meslekten ayrılan G., bugün çeşitli Amerikan kurumlarının yönetim kurullarında vazife görmektedir.

GRUIDAE (Zoo.): bk. TURNAGİLLER.

GRUITHUISEN [*grüthüzîn*], **Franz von** (Haltoenberg 1774 - 1852), Bavyeralı astronom ve tabiat bilgini. München Üniversitesinde tıp, sonra da astronomi profesörlüğü yapmıştır. Pek çok eser yayımlamıştır. 1840 yılında, ay yüzeyindeki kraterlerin göktaşı bombardımanlarından ileri geldiği yolunda bir faraziye ortaya atmıştır.

GRUMENTUM, Güney İtalya'nın Lucania bölgesinde, Grumento Nova yakınlarında bir Eski Çağ şehri. Cumhuriyet devri Roma kolonilerinden biri olan şehrin yerli Lucania'lılar tarafından kurulduğu anlaşılmaktadır. M. Ö. 215'te şehri kuşatan Kartacalı general Hanno burada yenilmiştir. Holste'ye göre, şehir Aciris (Agri) Irmağının sağ kıyısında bir bayırın üzerinde yayılmakta idi. Roma zamanından (M. Ö. I. yüzyıl) kalma şehir harâbeleri, 3 km uzunluğundaki surları, bir su kemeri, bir tümülüsü, bir bazilikası, bir tiyatrosu, hamamları ve revakları vardır. G. da büyük bir amfiteatrın kalıntıları (arena 62×70 m dir) görülür.

GRUNDTVIG Nikolai Frederik Severin (Udby 1783 - Kopenhag 1872), Danimarkalı şâir ve yetişkin eğitimcisi. Danimarka'da halk okulları ve yetişkinlerin eğitimi için kurulan ilk halk üniversitesi (1844) onun eseridir. G., şâir olarak kuzey mitolojisi aracılığı ile tabiat sevgisini terennüm eden yeni bir dinî şiir tarzı yaratmıştır.

N. F. S. GRUNDTVIG

GRUNDY [*grąndi*], **Sydney** (Manchester 1848 - 1914), İngiliz piyes yazarı. Edebiyat alanına Londra'nın Haymarket Tiyatrosun'da temsil edilen *A Little Change* (Küçük bir değisme) [1872] adlı bir piyes ve *The Days of His Vanity* (Kendini beğendiği günler) adında bir romanla girmiştir. Eserleri: *The Snowball* (Kar topu) [1879]; *In Honour Bound* (Namus mecburiyeti) [1880]; *The Bells of Haslemere* (Haslemere'nin çanları) [1887, Henry Pettitt ile birlikte]; *A Fool's Paradise* (Bir aptalın cenneti) [1889]; *A Pair of Spectacles* (Gözlük) [1890]; *Sowing the Wind* (Rüzgâr eken fırtına biçer) [1893]; *A Bunch of Violets* (Bir demet menekşe) [1894]; *Slaves of the Ring* (Ringin köleleri) [1894]; *The Late Mr. Castello* (Rahmetli Bay Castello) [1895]; *A Marriage of Convenience* (Hesaplı bir evlenme) [1897]; *The Musketeers* (Silâhşorlar) [1899]; *The Garden of Lies* (Yalan bahçesi) [1904]; *Business is Business* (İş iştir) [1905]; *The Diplomatists* (Diplomatlar) [1905]; *A Fearful Joy* (Korkunç neş'e) [1908].

GRUP (İng. Group): Boş olmayan bir G cümlesi içinde * işâreti ile göstereceğimiz bir bayneri işlem tanımlanmış olsun. Bayneri işlemden kasıt şudur: G nin a ve b gibi iki elemanına bu işlemi tatbik edersek, $a * b = c$ bulunur, c de G nin elemanıdır. Bu hâli, G cümlesi * işlemi üzerine kapalıdır diye de ifâde ederiz. * işlemi genel anlamdadır; bizim şimdiye kadar bildiğimiz ve kullandığımız toplama ve çarpma işlemlerine benzer.

Eğer G cümlesi, kendi üzerine tanımlanmış * işlemine göre şu özellikleri (aksiyonları) gerçeklerse, G ye G. denir:

1. $a, b, c \in G$ olmak üzere

$$a * (b * c) = (a * b) * c$$

Birleşme veya asasyatif özelik

2. Her $a \in G$ için

$$a * e = e * a = a$$

olacak şekilde bir e elemanı varsa, bu e elemanına özdeşlik elemanı (veya birim elemanı) denir.

3. Her $a \in G$ için

$$a * x = x * a = e$$

olacak şekilde bir $x \in G$ varsa, bu x elemanına a nın tersi denir.

Bir G cümlesinin G. olması için bu üç şart gerek ve yeterdir. Eğer

$$a * b = b * a$$

ise, buna değişme özeliği (kamutatif özelik) denir. O zaman G ye kamutatif grup veya abeliyen grup denir (bk. ABEL).

Tam sayılar cümlesi + işlemine (toplama işlemine) göre bir abeliyen G. tur.

Alt grup: Bir G G. unun bir alt cümlesi $g \subset G$ bir G. ise g ye G nin alt grupu denir.

GRUP ÇALIŞMALARI (Fr. Activités par groupes) [Eğit.], öğrencilerin tespit edilmiş konular ve amaçlar üzerinde grup hâlinde yaptıkları çalışmalar. G. Ç., faâl okulun tatbik ettiği metotlardan biridir. Öğrencilerin kendi ilgi, kabiliyet ve seviyelerine göre yetişmelerini müdâfaa eden yeni eğitim anlayışlarına cevab veren bir çalışma şeklidir.

G. Ç. nda, ferdî öğretim (b. bk.) gibi, köy okullarında çeşitli yaş ve seviyelerdeki öğrencileri yetiştirmek zorunda kalan öğretmenlerin, bir kısım öğrencilerle ders yaparken öbürlerini de meşgul etmek ihtiyâcından doğan Dalton plânı, Winetka sistemi ve proje usûlü içinde yer almıştır.

Çalışma gruplarının kadrosu, konuya ve amaca göre değişirse de, sınıf içi çalışmalar için 4 - 6 öğrenciden meydana gelir. Grup, bir şef tarafından yönetilir. Gerek grupun kurulmasında gerek şefin seçilmesinde öğrencilerin serbest bırakılmaları, öğretmenin ihtiyaç duyulduğu zaman yol göstermesi tavsiye edilir. Şefin sempatik, arkadaşlarına te'sirli ve dürüst bir çocuk olması gerektir. Gruplar, zaman zaman değişebilmekle birlikte devamlı olmalı, üyelerini bağlamalıdır. Bir birliğe bağlanma duygusu çocuklarda 8 yaşından sonra uyandığı için, bu yaşa kadar olan çocuklar ancak geçici oyun grupları kurabilmektedirler.

Her konu gruplarla çalışmaya uygun görülmemektedir; temsil işleri, gazete çıkarma, bahçe düzenleme ve bakımı, iş derslerinde çok yönlü ödevler, gezi ve incelemeyi gerektirenler en uygun konular arasında sayılabilir. Oyunlar kendiliğinden bir grup faâliyetidir. Çeşitli derslerde öğrencilerin daha derin ilgi duydukları konular, bir grup tarafın-

dan incelenebilir. Kitab ve yazar incelemeleri G. Ç. konusu olabilir.

İncelenecek olan konu üzerinde grupça bir proje hazırlanır ve grupun her üyesine, ilgi ve kabiliyetine göre ödev verilir. Bâzan bir konu bütün sınıfça işlenebilir. Bu durumda, proje hep birlikte yapılır; her grup bunun bi rbölümünü alır.

Konu üzerinde görevlendirilen her öğrenci, belli bir süre içinde, kendisine salık verilen kaynakları inceler. Aslında dershane, yeteri kadar kitab ve araçla donatılmış olmalıdır. Her üye, çalışmalarının sonucunu grupa getirir ve bunlar birleştirilerek bir rapor yazılır; sonra sınıfa okunarak üzerinde tartışılır. Arkadaşlarının sorularına cevab vermek grupun vazifesidir.

Grupun çalışmasında başlıca güçlükler, konunun seviye üstü olması, amacın iyi anlaşılmaması, konuya ilgi duyulmamış olması, yeteri kadar kaynak sağlanamaması, bir kısım üyenin pasif bırakılmasıdır. Aslında her üye belirmeye imkân bulan özel kabiliyetiyle grupa güç katar ve G. Ç. sonucu, ferdî çalışmalardan daima üstün olur. Grup içinde öğrenci hür, araştırıcı, sorucudur, bu ise onun gelişmesine başlıca âmil olur.

Daha çok ilk okulların 1 - 3. sınıflarında, öğrenci seviyeleri çok farklı olduğu takdirde, seviye grupları denilen gruplar da kurulmaktadır. Bütün sınıfta üç seviyede teşkil edilen bu gruplar, daha çok gerileri yetiştirmek, ilerileri ise daha iyi geliştirmek amacını güder. Çalışmalar, normal G. Ç. na benzeyebilir.

G. Ç. yapılan dershânelerde mobilya değişmiştir; sıralar bir veya iki kişilik, fakat üstleri, yanaştırıldığı zaman büyük bir masa durumu alması maksadiyle düzdür. Oturmak için, yine kolay taşınabilmesi için, sandalyeler tercih edilir. Kitab ve araç konulması amaciyle dershânede yeteri kadar dolap ve masa bulundurulur.

G. Ç. bugün okullarda çok verimli bir metot olarak baş vurulan yollardan biridir.

GRUP SİGORTASI (Huk.): bk. TOPLU SİGORTA.

GRUPELLO, Gabriel (Geraardsbergen 1644 - Ehrenstein sarayı, Kerkrade 1730), Hollandalı heykeltıraş. Barok devri Flaman - Alman heykeltıraşlarının başında yer alır.

GRUS (Zoo.): bk. TURNA.

GRUŞEVSKİY Mihail Sergeeviç (Holm, Chełm 1869 - Kislovodsk 1934), Ukraynalı târihçi ve siyâset adamı. 1917 - 1918 yıllarında Ukrayna'nın Rusya'dan ayrılmasını isteyen hareketin ileri gelenlerinden biri idi. Komünistlerin Ukrayna'ya hâkim olmalarından sonra kaçmışsa da, 1924'te Sovyet rejimini kabul etmek zorunda kalmıştır.

GRUTERUS, Janus (asıl adı: **Jan van Gruytere,** Antwerpen 1560 - Heidelberg 1627), Hollandalı hümanist, tenkitçi ve arkeolog. Öğretici değeri olan eserler yayımlamıştır. *Inscriptiones antiquae totius orbis Romanorum* (Bütün Roma dünyasındaki antik yazıtlar) [1603] bunlar arasındadır.

GRUYÈRE, LA [*la grüyęr*] (Alm. **Greyerzer Land**), İsviçre'de, Fribourg kantonunda, Sarine nehrinin suladığı bir bölge ve eski bir kontluk. G., peynirleriyle tanınmıştır (Türkçede «gravyer» peyniri). Kereste ticâreti de yapar.

GRUŽ [*gruj*] (İta. **Gravosa**), Dubrovnik (Yugoslavya) şehrinin büyük gemilere de açık olan limanı. G. da bir denizcilik okulu vardır.

GRÜN, Anastasius, Anton Alexander (Kont von Auersperg'in edebî eserlerinde kullandığı takma ad; Laibach [Ljubljana] 1806 - Graz 1876), Avusturyalı şâir, yazar ve siyâset adamı. Laibach Diyetinde Carnolia temsilcisi iken Metternich hükûmetini şiddetle tenkit etmiş, 1848 yılından sonra Frankfurt'taki Alman Millet Meclisi'nde kısa bir müddet için Laibach bölgesini temsil etmiştir. 1861'de Avusturya Âyân Meclisi'ne ömür boyu üye tâyin edilmiştir. G. ün asıl şöhreti siyasî şiirlerinden ileri gelir. Bunların bâzılarını imzâsız olarak yayımlamıştır. *Spaziergänge eines Wiener Poeten* (Viyana'lı bir şâirin gezintileri) [1831] ve *Schutt* (Enkaz) [1836] adlı şiir kitabları, orijinalliği ve cesaret dolu liberal fikirleriyle Almanya'da heyecan ve ilgi uyandırmıştır. *Die Nibelungen im Frack* (Fraklı Nibelungenler) [1843] ve *Der Pfaff vom Kahlenberg* (Kahlenberg papazı) [1850] adlı eserleri çok ince ve alaylı bir mizah ile doludur. Carnolia'da söylenen Sloven halk şarkılarını *Volkslieder aus Krain* [1850] ve Robin Hood ile ilgili İngilizce şiirleri [1864] ustalıkla Almancaya çevirmiştir.

GRÜNBERG (Coğ.): bk. ZIELONA GÓRA.

GRÜNDGENS, Gustaf (Düsseldorf 1899 - Manila 1963), Alman aktörü, rejisörü ve tiyatro müdürü. 1928'den itibaren Berlin'de aktör ve aynı zamanda opera rejisörü, 1934 - 1945 yıllarında Berlin Devlet Tiyatrosu müdürü, 1947'den itibaren Düsseldorf'ta tiyatro müdürü olarak çalışmış, aynı zamanda sinema aktör ve rejisörlüğü [*Friedemann Bach* (ad), *Tanz auf dem Vulkan* (Yanardağ üzerinde dans), *Zwei Welten* (İki dünya)] yapmıştır.

Sihirli flüt ve *Don Carlos* (Verdi) operalarının G. tarafından sahneye konuluşu bir tiyatro hâdisesi olmuştur.

Kendi oynadığı tiyatro eserleri arasında, Hamlet, Julius Caesar, II. Richard, Fiesco ve Franz Moor başlıca rollerdir.

Wirklichkeit des Theaters (Tiyatronun gerçeği) [1953]; *Faust* (ad) [1959, Melchinger ile birlikte] adındaki inceleme eserleri meşhurdur.

GRÜNE FRONT (Alm. = Yeşil Cephe), Almanya'da Reichslandbund (Devlet Toprak Birliği) ile Vereinigung der deutschen Bauernvereine (Alman Çiftçi Birlikleri Federasyonu) arasında 1929'da gerçekleştirilmiş olan bir iktisadî birlik. En mühim meslekî tarım teşekküllerini (Merkez Partisine yakın olan «Deutsche Bauernschaft» [Alman Çiftçiler Birliği] hariç) bünyesinde toplayan bu kuruluş, iktisâdî alanda ağır basan bir kuvvet faktörü meydana getirmiştir. O târihten sonra Parlamentoda tarım menfaatlerini temsil eden başka birleşmelere de G. F. adı verilmiştir.

GRÜNEWALD [*grünîvald*], **Mathis Nithard** veya **Gothardt** (Würzburg 1460 - 1470 arası - Halle 1528), Alman ressamı. Üslûbunun ilk tarzı olarak gravürleri ile tanınmıştır. 1490'dan sonra Basel'da Bergmann von Olpe'nin ağaç işleri üzerine yaptığı çizgi desenleriyle dikkati çekmiştir. Öğrencisi Dürer'in ağaç gravür sanatında ustalaştığı bir sırada onunla buluşmak üzere Nürnberg'e gelmiş (1499 - 1502), ona yardımcı olmuştur. Mistitizm ve realizmin bir sentezi olarak değerlendirilen olgunluk devri eserlerinden «İsa'nın çarmıha gerilişi» (mihrap arkalığı, Colmar Müzesi) kompozisyonu, korku ve heyecan yaratan dramatik bir sahneyi canlandırmaktadır. Eserleri arasında «St. Laurent ve St. Cyriaque» (1509, Frankfurt Müzesi); «Hakarete uğrayan İsa» (1503, Basel Müzesi) vardır.

GRÜNWEDEL [*grünvedil*], **Albert** (München 1856-Lenggries 1935), Alman İndologu. Berlin Etnografya Müzesinin Hint bölümünü yönetmiştir (1904 - 1920). 1902 - 1903 ve 1905 - 1907 yılları arasında Çin Türkistanı'nda yaptığı seyahatlerde (Turfan seferleri), Orta Asya medeniyeti ve dil târihi için esas olan birçok eski sanat eseri ve el yazması toplamıştır. En mühim hizmeti, Gandhara sanatı ile Lamacılık mitolojisi alanındaki yorumlamalarıdır.

Eserleri: *Buddhistische Kunst in Indien* (Hindistan'da Buddhist sanat) [1893]; *Mythologie des Buddhismus in Tibet und der Mongolei* (Tibet ve Moğolistan'da Buddhizm mitolojisi) [1900]; *Bericht über archäologische Arbeiten in Idikutschahri und Umgebung im Winter 1902 - 1903* (1902 - 1903 kışında İdikutşahri ve çevresinde yapılan arkeoloji çalışmaları hakkında rapor) [1906]; *Altbuddhistische Kultstätten in Chinesischen Turkestan* (Çin Türkistanı'nda eski Buddhist ibâdet yerleri) [1912]; *Die Geschichten der 84 Zauberer* (84 sihirbaza âid hikâyeler) [Tibetçeden, 1916]; *Die Tempel vom Lhasa* (Lhasa tapınakları) (1919); *Buddhistische Kunst in Indien* (Hindistan'da Buddha sanatı) (2. bas. 1920); *Alt - Kutscha* (Eski Kuça) [1920]; *Die Teufel des Avesta und ihre Beziehungen zur Ikonographie des Buddhismus* (Avesta'daki şeytanlar ve bunların Buddhist ikonografyası ile ilişkileri) [1924].

GRÜSSAU (Coğ.): bk. KRZESZÓW.

GRYLLOTALPA (Zoo.): bk. DANABURNU.

GRYLLUS CAMPESTRIS (Zoo.): bk. CIRCIR BÖCEĞİ.

GRYLLUS DOMESTICUS (Zoo.): bk. OCAK ÇEKİRGESİ.

GRYPHIUS [*grüfius*], **Andreas** (asıl adı: **Greif**; Glogau 1616 - Glogau 1664), Barok devri Alman şâiri ve tiyatro yazarı. Alman Shakespeare'i diye anılır. Bilhassa komedileriyle tanınmıştır: *Herr Peter Squenz* (Bay P. S.) [1653]; *Horribilicribrifax* (oyunun iki kahramanından birinin adı) [1653]; *Das verliebte Gespenst* (Âşık hayalet) [1660]; *Die geliebte Dornrose* (Sevgili Dornrose) [1660] adındaki komedileri en meşhurlarıdır.

A. GRYPHIUS

GRZEGORZEWSKI [*gjegorjęvski*], **Jan** (1849 ? - 1922), Polonyalı Türkolog. Karaim lehçesi üzerinde çalışmalar yapmıştır: *Ein türk - tatarischer Dialekt in Galizien* (Galiçya'da bir Türk - Tatar lehçesi) [«Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften in Wien», CXLVI, 1903]; *Caraimica. Język Łach - Karaitów, nerzecze potudniowe* (Karaim araştırmaları. Lach Karaitlerinin dili, güney ağzı) [«Rocznik Orientalistyczny», I, 1916]. Bundan başka, muhtelif devirlere âid Osmanlı belgelerini yayımlamıştır: *Z sidżyllatów rumelijskich epoki wyprawy wiedeńskiej* (Beç seferi devrine âid Rumeli sicilleri) [Lwów - İstanbul, 1912]; *Ferman sultana Abdul Hamida z r. 1775 w sprawie wykupu jeńców chrześcijanskich* (Hıristiyan harb esirlerinin kurtarılması konusunda Sultan Abdülhamid'in 1775 yılına âid fermanı) [Kraków, 1913]; *Dwa fermany sultańskie z w. XVIII* (XVIII. yüzyıla âid iki sultan fermanı) [«Rocznik Orientalistyczny», I, 191]. Bk. Tadeusz Kowalski, *Materjaly karaimskie S. P. Jana Grzegorzewskiego* [Wilno, 1933].

GSELL [*gzel*], **Stéphane** (Paris 1864 - Paris 1932), Fransız arkeologu ve târihçisi. Vulci (Etruria) de ilk kazıları, Tipasa ile Cezâyir'in çeşitli bölgelerinde de başka kazılar yapmıştır. *Histoire ancienne de l'Afrique du Nord* (Kuzey Afrika'nın eski târihi) [1913 - 1923] başlıklı bir eseri vardır.

GUACANAYABO [*guakanayavo*] **veya GUACANABO** [*guakanavo*] **KÖRFEZİ**, Orta Amerika'daki Karaibler Denizi'nin kuzey bölümünde ve Cuba (Küba) Adası'nın güneydoğu kıyıları açıklarında yer alan bir körfez. Başlıca limanı Manzanille, en geniş yeri 88 km dir.

GUADALAJARA [*guadhalahara*] (Ar. *Vâdi - al - Hacara* veya *Vâdi'l - Hicâra* = taşlı vâdi), 1. Orta İspanya'da bir şehir. Nüfusu 183 545'tir. Büyük bir bölümü yüksek bir yaylâ biçimindedir ve burada nüfus çok seyrektir. Halkın, başlıca geçimi koyun yetiştiriciliktir.

2. Aynı adı taşıyan ilin merkezi (eski adı: Arriaca). Madrid in 53 km kuzeydoğusunda, Henares Irmağı üzerindedir. Yünlü kumaş, deri ve sabun sanayii ve bir askerî akademisi bulunan G., kiliseleri ve sarayları ile pitoresk bir yerdir.

G., Romalılardan ve Batı Gotlarından sonra 714-1081 yıllarında Arap hâkimiyeti altında kalmışrır. Arap hâkimiyeti devrinde Medînetü'l - Ferec adiyle de anılmış olan G., Mûsâ ile Târık'ın müşterek olarak sevk ve idare ettikleri seferde (714) zapt edilmiştir. İspanya'nın kuzey sınırında büyük bir kale olarak tanınmış olan G. da birçok âlimler yetişmiştir.

GUADALAJARA [*guadhalahara*] **veya GUADALAJARO** [*guadhalaharo*], Orta Meksika'nın batı bölümünde, deniz yüzeyinden 150 m kadar aşağıdaki bir havzada, Jalisso eyâletinin merkezi. Nüfusu 1 183 000 (1967) dir. Meksika'nın üçüncü büyük şehridir. Çeşitli sanayii ve bu arada gümüş ve kömür mâdenciliği de bulunan G., seramikleriyle tanınmıştır. Çevresinde çiftçilik yapılır.

GUADALAVIAR [*gaudhalavyar*], doğu İspanya'da bir nehir. Uzunluğu 140 km dir. Teruel Dağlarından doğar, Valencia Ovası'nı sular ve Akdeniz'e dökülür.

GUADALCANAL [*guadılkınæl*] **veya GUADALCANAR**, Büyük Okyanus'ta, Yeni Gine'nin doğusundaki Salomon Adaları'nın en büyüğü. Birçok Hindistan cevizi dikim alanları bulunan bu adanın orta bölümünde altın bulunmuştur. Adanın uzunluğu 128 km, genişliği 40 km dir.

Guadalcanal Savaşı: II. Dünya Harbi'nde G. Adası'nda yer almış olan askerî harekât. Bu harekât, müttefiklerin güneybatı Pasifikteki durumlarını tehlikeye düşüren bir Japon hava üssünün bulunduğu adaya 7 Ağustos 1942'de Amerikan deniz piyadelerinin saldırısiyle başlamış, Japonlar adayı hemen boşaltmışlar ve harekâtın büyük safhası Japonların adayı yeniden ele geçirmeye girişmeleriyle gelişmiştir. 3 Şubat 1943'te Japonlar çekilmişler, durum Japonların aleyhine dönmüş ve ada sonraki savaşlarda Amerikalılar için mühim bir üs olarak kullanılmıştır.

GUADALETE [*guadhalete*], İspanya'da (Andalucía) bir nehir. Uzunluğu 171 km dir. Sierra de San Cristobal'-dan inerek Cádiz körfezinde Atlantik Okyanusu'na dökülür.

GUADALHORCE [*guadhalorthe*], İspanya'da (Andalucía) bir nehir. Uzunluğu 166 km dir. Dar ve derin Los Gaitanes boğazını aştıktan sonra Málaga yakınında Akdeniz'e dökülür. Nehir üzerinde hidro-elektrik tesisleri vardır.

GUADALKAZARIT (Fr. Guadalcazarite), adını, Meksika'da Guadalcázar mahallinden almış, çinko ve civa tabiî sülfoseleniürü bileşiminde bir mineral.

GUADALOPE [*guadhalope*], İspanya'da bir nehir. Uzunluğu 199 km dir. Sierra de San Just'ten çıkar ve Caspe'de sağ koldan Ebro Nehrine katılır.

GUADALQUIVIR [*guadhalkivir*] (< Ar. *Vâdi el-Kebîr*; Antik Çağdaki adı: Baetis), İspanya'da (Andalucía) bir nehir. Uzunluğu 560 km dir. Sierra da Segura'nın eteklerinden doğar; Guadiana Menor ve Guadalimar nehirleriyle beslenir, Córdoba'da seyrüsefere elverişli hâle gelir, Genil Nehrini aldıktan sonra Sevilla'ya geçer; bataklık Las Marismas bölgesinde dolambaçlar çizerek Cádiz körfezin-

GUADALQUIVIR'den bir görünüş

den Atlantik Okyanusu'na dökülür. Suları, Sevilla ve Córdoba tarafında mühim sulama şebekeleriyle birçok hidro-elektrik santralini besler.

GUADALUPE, Sierra de [*sierra dhe gaudhalupe*], orta İspanya'da, Estremadura bölgesinde, Tajo ve Guadiana ırmakları arasında uzanan dağlar. En yüksek noktası Cabeza de Moro (1 558 m) dur.

GUADALUPE [*guadilūp*] **veya SACRAMENTO** [*sækrimentou*] **DAĞLARI,** Amerika Birleşik Devletleri'nde, Texas bölgesinin batı bölümü ile New Mexico bölgesinin güneydoğu bülümünden ve Carlsbad şehrinin 80 km kadar güneybatısından geçen sarp sıradağlar. Yukarı yamaçlarında çam ormanları bulunan bu kayalık dağların en yüksek tepesi, Guadalupe Sivrisi (aş. yu. 2 630 m) dir. Sıradağların uzunluğu 32 km dir.

GUADARRAMA [*guadharrama*], **Sierra de,** İspanya'da, Castilla sınır dağlarının doğusunda bir dağ sırası. Yüksekliği Peñalara'da 2 046 m yi bulur. Puerto de Guadarrama'da bir karayolu, dağın 1 511 m yüksekliğinden geçer. Buna karşılık, Madrid-Segovia demiryolu tüneli denizden sâdece 1 215 m yüksekliktedir.

GUADELOUPE [*guadlup*] (İspanyolca adı: **La Guadalupe),** Orta Amerika'nın doğusunda Küçük Antiller'in en büyüğü olan bir Fransız toprağı. Yakınındaki yedi küçük adacıkla birlikte yüzölçümü 1 780 km², nüfusu 283 223'tür. Ada 60 - 200 m genişliğinde Rivière Salée (Tuzlu Dere) ile birbirinden ayrılan iki kısımdan batıda Basse-Terre (Aşağı Topraklar), doğudan Grande-Terre (Büyük topraklar) dan ibarettir. Basse-Terre üzerinde 1484 m yüksekliğindeki Grande Soufrière (Büyük Kükürtlük) yanardağının

GUADELOUPE: Pointe à Pitre çarşısı

bulunduğu dağlık bir orman vardır. Buna mukabil Grande-Terre düzlük ve ormansızdır. G. sık sık kasırga ve deprem gibi âfetlere mâruz kalır.

İklim, deniz seviyesindeki bölgelerde devamlı olarak aynı sıcaklık derecesinde olup, yükseklere çıkıldıkça serinleşir. Doğu-kuzeydoğuda esen alize rüzgârları senede 300 gün devam eden ve arazi ile temas sonunda bol yağmurlar getirir. Bu yağmurlar sahillerden çok yükseklerde daha kesiftir. «Kışlama» 15 Temmuzdan 15 Ekime kadar sürer, bol yağmurların düştüğü mevsimdir. Büyük siklonlar bu devrede görülür, bâzan tahribâtları fevkâlâde büyüktür. (meselâ 1928'de olduğu gibi).

G. un nüfusunun % 70 ini melezler, % 25 ini Zenciler, % 5 ini ise (4 000 kişi kadar) beyazlar teşkil eder. Ayrıca Hindistandan XIX. yüzyılda getirilen «coolies» (köleler) i katmak lâzımdır. Konuşulan dil Fransızcadır. Başlıca geçim kaynakları tarımdan ve tarım ürünlerinin işlenmesinden (şeker fabrikaları, içki fabrikaları, sigara fabrikaları gibi) elde edilir. Başlıca ihraç malları şeker, muz, kakao, vanilya ve kahvedir.

G. un başkenti Basse-Terre'dir. Mühim ticaret merkezleri Pointe-à-Pitre (nüfusu 45 000), La Moule ve Sainte-Anne'dir.

G., 1483'te Christophorus Colombus tarafından keşfedilmiştir. Columbus yerli halka Caraïbes (Karayib) den bozma Karukera adını vermiştir. 1635'te G. adasını Fransızlar işgale yeltenince yenilgiye uğrayan Karaibler işgalcilerle birlikte yaşamamak için adayı terk etmişlerdir. Gidenlerin yerine Fransızlar getirilmek istenmişse de Çiftlik sahipleri Afrika'dan köle getirmeyi tercih etmişlerdir. 1644'te adaya şeker kamışı sokulmuş, bundan böyle çiftliklerin yetiştirdikleri başlıca mahsul olmuştur. XVIII. yüzyılda adada yetiştirilmeye başlanılan kahve ve pamuk muazzam servetler temin eden şeker kamışının yerini alamamıştır.

Fransız İhtilâli (1789) sırasında çiftlik sahipleri ile orta halliler arasında mücadele baş gösterince ada İngilizler tarafından işgâl edilmiştir (Nisan 1794). Ancak birkaç ay sonra Fransa adayı tekrar ele geçirerek köleliği kaldırmışlardır. G. üzerindeki İngiliz-Fransız mücadelesi devam etmiş, ada 1810'da, 1814 ve 1815-1816'da yeniden İngilizler

tarafından işgal edilmiştir. 1816'da Ada Fransaya kat'î olarak bağlanmıştır. 1833'de adanın yerli halkından köle olmayanlara bâzı siyâsî haklar tanınmış ve 1848 de kölelik kesin olarak kaldırılmıştır. Bundan sonra, bir taraftan kölelerin artık şeker kamışı tarlalarında zor ile çalıştırılamaması, diğer taraftan şeker pancarının doğurduğu rekabet adadaki şeker üretimini tamamen durdurmuştur. 1870'de yerli halkı Fransızlaştırma siyâsetini güden Fransa hükûmeti adayı 1946'da Fransa'nın bir vilâyeti hâline getirmiştir.

GUADIANA [*guadhyana*], İberya yarımadasının beş büyük nehrinden biri. Uzunluğu 830 km dir. Yeni Castilla'nın güneyini çevreleyen bu nehir, Ciudad Real'ın alt kesiminde Meseta ovasına dar geçitler hâlinde girer, Villanueva de la Serena havzasından geçer ve yeniden dar geçitler içine gömülerek İspanya - Portekiz arasındaki sınırı teşkil eder. Mérdola'dan itibaren nehir gemi işletmeye elverişlidir.

GUADIANA, Meksika'da Durango şehrinin eski adı.

GUADIANA MENOR (Coğ.) : bk. GUADALQUIVIR.

GUADIX [*guathih*], güney İspanya'da, Granada ilinde, Sierra Nevada'nın kuzeydeki uzantılarında bir şehir. Nüfusu 26 023'tür. Granada'ya kadar demiryolu ile bağlıdır. G. in kuzeybatısında 8 km uzaklıkta Romalılardan kalma kalıntılar vardır. G. VIII. yüzyıldan 1489'a kadar mühim bir Arab kalesi idi. Bu târihte İspanyolların eline geçmiştir. Eski İberlerin Acci (Colonia Iulia Gemella) şehri yakınında bulunur. Bu şehir şimdi Guadix el Viejo adını taşır ve G. şehrinin kuzeybatısındadır.

GUAIRA, La [*la guayra*], Venezuella'da Karaib Denizi'nde, dalgakıranlarla tahkim edilmiş bir liman. Nüfusu 40 000 dir. Caracas ile arasında dağ treni ve karayolu bağlantısı vardır.

GUAÍRA [*guayra*] **veya GUAYRA veya CONENDIÚ ÇAĞLAYANI,** güneybatı Brezilya ile doğu Paraguay arasındaki Paraná Irmağında yer alan ve Brezilyalıların Sete Quedas (Yedi Çağlayan) dedikleri çağlayan. Irmağın bu noktaya kadar geniş bir cephe ile gelen suları dik bir yamaçtaki birkaç dar kanaldan geçerek aş. yu. 61 m genişliğinde bir boğaza dökülür. Çağlayanın yüksekliği 114 m dir.

GUALDO TADINO, orta İtalya'nın Umbria bölgesinde bir kasaba. Nüfusu 14 000'dir. Seramikçiliği ile meşhurdur.

GUALEGUAY [*gualeguay*], doğu Arjantin'de, Entre Ríos eyâletinde, 37 100 nüfuslu bir şehir. Et konserveciliği ve un sanayii ile tanınmıştır.

GUAM veya GUAHAN veya SAN JUAN (İsp. Guaján), Büyük Okyanus'taki Mariana adaları'nın en güneyde bulunanı ve en büyüğü. Yüzölçümü 541 km², nüfusu 74 000'dir. Merkezi Agaña'dır. 1521'de Magalhães (Magellan) tarafından bulunmuş, İspanyollarca iskân edilmiş, 1898'de İspanya tarafından Amerika Birleşik Devletleri'ne verilmiştir. Apra'da büyük bir deniz üssü, Sumay'da hava meydanı vardır. 1941'de Japonların eline geçmiş, 1944 Ağustosunda Amerikalılar tarafından geri alınmıştır. Ormanlarla ve dikili sâhalarla kaplı olan adanın ürünleri kopra ve Hindistan cevizi yağıdır.

Guam Konferansı, Amerika Birleşik Devletleri ile Güney Vietnam arasında 21 Mart 1967'de G. da yapılan konferans.

GUANABACOA [*guanavakoa*], Küba Adasın'da Havana şehrinin batı kesiminin adı. Nüfusu 42 000, denizden yüksekliği 45 m dir. Mâden suyu kaynakları ile tanınmış bir kaplıca yeridir.

GUANABARA [*guanavara*] **KÖRFEZİ**, güneydoğu Brezilya'nın Atlantik kıyılarında, Rio de Janeiro'nun bulunduğu dar ve derin körfez. 1502'de Portekizli denizci Gonçalves tarafından bulunmuş ve büyük bir ırmağın ağzı sanılarak Rio de Janeiro (ocak ayı ırmağı) diye adlandırılmıştır. Körfezin giriş yerindeki genişliği 1 600 m, uzunluğu da 27 km dir.

GUANACASTA [*guanakasta*], Kostarika (Costa Rica) nın kuzeybatı bölümünde bir il. Nüfusu 123 000, başkenti Liberia'dır. Değerli ağaçlarla donanmış büyük ormanları ve açık otlakları vardır. Büyük baş hayvan yetiştirilir.

GUANACO [*guanako*] (Zoo.), Güney Amerika kıtasının batı kıyıları boyunca uzanıp giden And Dağları'nda, bu kıtanın güney ucundan ekvator düzeyine kadar olan yer-

GUANACO

lerde, sürüler hâlinde yaşayan ve deve familyasından olup lamaya, alpakaya ve vikunyaya çok benzeyen büyük boy bir memeli. Vahşi ve ürkek bir yaratık olan G. nun esmer renkte, sert ve kısa tüylü bir postu vardır.

GUANAJUATO [*guanahuato*]: 1. Meksika Cumhuriyeti'nde dağlık bir arâziye yayılmış bir eyâlet. Yüzölçümü 30 589 km², nüfusu 1 735 490 (1960) dır. Sierra Gorda bölgenin kuzeydoğusuna hâkimdir. Dağlık arâzinin ortasında, aş. yu. 3 000 m yüksekliğindeki zengin mâden cevherleri bulunan Sierra de G. dağları uzanır. Üzerinde pek çok bazalt tepeleri ve sönmüş volkanlar bulunan verimli ovalarda en iyi cins mısır ve buğday mahsulü alınır ve büyük baş hayvanlarla koyun ve keçi beslenir. Mâdencilikten sağlanan kâr geçen yüzyıllara göre azdır.

2. G. ilinin Sierra de G. dağları üzerinde kurulmuş olan başşehri. Denizden yüksekliği 2 084 m dir. Nüfusu aş. yu. 25 000'dir. Vaktiyle dünyanın en zengin gümüş mâdenlerinin bulunduğu bir yerdi. G. bugün de büyük gümüş mâdeni ocaklarının ve içinde kızıl derili mumyalarının eski devirden kalma yeraltı mezarlarının bulunduğu bir şehirdir.

GUANARE, doğu Venezuella'da, Caracas'ın 348 km güney - batısında, Portuguesa eyâletinin merkazi. 1593'te kurulmuş olan G. nin nüfusu 15 364'tür.

GUANCHE [*guançe*] (Dil), Hâmî - Sâmî dil âilesinin Libya - Berber kolundan bir dil. Eskiden, XVII. yüzyıla kadar, güneybatı Afrika açıklarındaki Kanarya Adaları (Islas Canarias) nın yerlileri olan G. ler (İsp. Guanches) tarafından konuşulduktan sonra yerini İspanyolcaya bırakmıştır. G. dilinden kalma, eski Libya - Berber yazısiyle yazılı bâzı yazıtlarla birlikte, yazı ve anlamları henüz çözülememiş olan başka belgeler de kalmıştır. Bunlardan biri 1590 yılında meydana çıkarılan bir resim - yazı (piktogram) dır. Bu adalara gelen Araplarla Avrupalılar XIV - XVII. yüzyıllar arasında bâzı G. kelimeleri de toplamışlardır. Bugün güney Fas'ta konuşulan ve yazılı anıtlarının eskiliği XII. yüzyıla kadar çıkan Şilḥı veya Şelḥ (Taşölhît) Berbercesi ile G. dilinin kalıntıları arasında dikkati çeken bir yakınlık görülmektedir. Bk. BERBER DİLLERİ. — A. D.

GUANCHE [*guançe*] **LER,** Teneriffa Adası'nın Avrupalılardan önceki sâkinlerine verilen eski ad. Sonraları Kanarya Adaları'nın bütün eski sâkinleri bu adla anılmaya başlanmıştır. Antropolojik yönden esmer (muhtemel olarak çoğunlukla Akdeniz ırkı) ve beyaz (Cro - Magnon, Dalrasse) insan tipi ayırt edilmektedir. Aynı fark, G. lerin dillerinin akraba olduğu kuzey Afrikalı Berberîlerde de görülmektedir. Adaların XV ve XVI. yüzyıllarda İspanyollar tarafından fethedilmesinden sonra vaktiyle yaklaşık olarak 25 - 30 bin kadar olan G. ler, İspanyollar arasında tamâmiy'e kaybolup gitmişlerdir. Bk. KANARYA ADALARI.

GUANİDİN (Fr. Guanidine), $NH = C(NH_2)_2$, beyaz suda ve alkolde kolay çözünen, higroskopik (nem çekici), kolayca sulanan, havadan karbondioksit çeken kristaller. G., arginin ve kreatinde bulunur. Strecker, bu cismi ilk defa guanin'in oksitlenmesinden elde etmiştir (1861). G. yağ asitleriyle iyi emülsiyonlar yapan, su, alkol, benzin, karbon tetraklorür ve benzolde çözünen sabunlar teşkil eder.

GUANİDİN NİTRAT, $CH_6N_4O_3$, beyaz bir toz. Mahlûlü asit reaksiyonu verir. Erime noktası 206 - 212° F dir. İlâç sentezlerinde, fotografçılıkta tespit banyolarında v. b. işlerde kullanılır.

GUANİN (iminoksantin, 2 - amino - 6 - oksipurin), ($C_5H_5N_5O$), G. beyazdan sarımtırak beyaza kadar değişen renkte bir toz. Suda, alkolde ve eterde çözünmez, fakat alkalilerle asitlerde tuz teşkil ederek çözünür. G. nukleik asitlerinin bir kısmı olup birçok hayvanî ve nebatî organlarda adenin ile birlikte bulunur. Balıkların, kurbağagillerin ve sürüngenlerin pullarında ve ciltlerinde çok miktarda G. vardır. Bunlarda görülen özel parlaklık G. den ileri gelir. G. ilk defa olarak 1846'da Unger tarafından guano'dan elde edilmiştir.

GUANO, bilhassa Peru'nun ve Şili'nin yağmuru az olan kıyılarında ve adalarında binlerce yıl içinde çok miktarda birikmiş olan ve fosfat gübresi olarak kullanılan kuş pislikleri. İnka'lar, daha yüzlerce yıl önce, az miktarda G. yu gübrelemede kullanmışlardır. Bugün işlenerek hemen hemen tüketilmiş olan eski Peru G. ları, % 20 - 30 nispetinde bitki tarafından kolay alınabilen kalsiyum fosfat ve % 10 - 15 bağlı azot ihtivâ ederdi. Bu azotun bir kısmı amonyum üreat ve oksalat şeklinde bağlı idi. 1930'da piyasada mevcut olan Peru G. türlerinin % 7 azot, % 15 fosforik asit ve % 2 potas ihtivâ ettiği bildirilmiştir. G. nun plânlı olarak işletilmesi 1840'ta başlamıştır. Yeni teşekkül etmiş G., potasyum tuzları ile karıştırılarak Peru tarımında gübre olarak kullanılmakta veya ihrâç edilmektedir.

GUANO ADALARI, güneybatı Afrika kıyısında bir adalar grupu. 1886 yılından beri İngiliz hâkimiyetindedirler.

GUANTÁNAMO, Küba'nın Oriente Province (Doğu eyaleti) sinde, Guaso Irmağı üzerinde, Santiago de Cuba'nın aş. yu. 64 km kuzeydoğusunda ve G. koyunun 19 km kuzeybatısında bir şehir. Bu koydaki Boquerón ve Caimanera limanlarını kullanır. 932 km batı - kuzeybatısında bulunan Havana ile demiryolu, kara ve hava yolları irtibatı vardır. Nüfusu 64 761 (1963) dir. 1819'da, Haiti'den kaçan Fransız göçmenleri tarafından Santa Catalina del Saltadero de Guaso adı ile kurulmuş olup bu adı 1843 tarihine kadar muhafaza etmiş bulunan G., şeker kamışı, kahve, rum ve muz çıkaran zengin bir tarım bölgesinin merkezi haline gelmiştir. Çikolata, likör fabrikaları ve tuzhaneleri vardır. Halkının bir kısmı da G. koyundaki Amerikan deniz üssünde çalışmak suretiyle geçimini sağlar.

Cuba ve Haiti adaları arasında bulunan ve Atlantik Okyanusunu Karaib denizine ve Panama kanalına bağlayan Windward geçidini kontrol etmesi bakımından büyük stratejik önem taşıyan G. koyu, dünyanın en geniş ve en iyi korunmuş limanlarından biri olup 19 km uzunluğunda ve 6,5 km genişliğindedir; derinliği ise en büyük gemilerin girmesine elverişlidir. Bu stratejik önemi 1898 İspanyol - Amerikan Harbi sırasında anlayan Amerika Birleşik Devletleri, koyu 1903'te yıllık 2 000 dolar karşılığında kiralamış, bu kira bedeli 1933'te doların devalüasyonu sebebiyle yükseltilmiştir. Bu anlaşma 1934'te imzalanan yeni bir antlaşma ile teyid edilmiş ve Amerika burada geniş askeri tesisler kurmuştur. G. koyu II. Dünya Harbi sırasında Atlantik'te faaliyette bulunan Alman denizaltılarına karşı mücadelede Amerikan donanmasının başlıca üslerinden birini teşkil etmiştir. 1960'dan itibaren Küba ile Amerika arasındaki diplomatik 1960'dan itibaren Küba ile Amerika arasındaki diplomatik münasebetlerin kesilmesinden sonra Fidel Castro birçok defalar Amerikalıların üssü boşaltması yolunda başarısız teşebbüslerde bulunmuştur.

GUAPORÉ [*guaporę*], Brezilya'da 1943'te kurulmuş olup Brezilya ile Bolivya sınırını çizen Rio G. ye izâfetle adlandırılmış olan bir idârî bölge. Bugünkü adı Rondônia (b. bk.) dır.

GUAPORÉ (Rio G., Rio Iténez), Amazon Nehrinin bir kolu. Uzunluğu 1 716 km dir. Brezilya'nın Mato Grosso eyâletinin batısından çıkar. Rio Verdé'den Mamoré'ye kadar Brezilya ile Bolivya arasındaki sınırı teşkil eder. Mato Grosso şehrine kadar olan 1 110 km boyunca gemi işletmeye elverişlidir.

GUARANA, kafeini hâvi ve Brezilya'da kendiliğinden yetişen *Paullinia sorbilis* adlı bitkinin parlak esmer tohumlarından elde edilen bir ilâç. Bu tohumlar Kızılderililer tarafından kurutulur, kavrulur; sonra kaba bir toz hâline getirilerek su ile hamur yapılıp yoğrulur ve nihâyet uzun çubuklar hâline getirilir. Bu, esmer siyah, tadı acı bir kütle olup % 3 - 6 kafein, % 5,8 debagat maddeleri, nişasta ve yağ ihtiva eder. G. kafeini hâvi olduğu için, Güney Amerika'da keyif verici madde olarak kullanılır.

GUARANDA, orta Ekvador'da, And Dağlarında, Bolivar eyâletinin başkenti. Nüfusu 7 300'dür. Kereste ve tahıl pazarı olarak tanınmıştır.

GUARANI, Paraguay'ın para birimi. 1 G. = 100 centimos.

GUARANİ'LER, Güney Amerikalı bir Kızıldereli topluluğu. Tupi - Guarani dil ve kültür grupuna mensup olan G. ler, çok usta denizciler olup Parana ile Paraguay arasındaki bölgeden Parana Irmağı ağzına, Yukarı Amazon'a ve Guyana'lara kadar kalabalık göçler halinde yayılmışlardır. Paraguay halkının büyük bir kısmını teşkil eden G. lerin dili bu ülkede hâkimdir. Bk. TUPİ - GUARANİ.

GUARDAFUI [*guardafui*] **BURNU** (Ar. *Ra's - i Asîr* = güç burun), kuzeydoğu Afrika'da, Aden Körfezi girişinde ve Somali kıyılarında yer alan burun.

GUARDI [*guardi*], **Francesco** (Venedik 1712 - Venedik 1793), İtalyan manzara ressamı. Canaletto'nun öğrencisidir. İtalyan resmine Venedik resim mektebinin sanat değerini kazandıran sanatçılar arasında yer almış ve güçlü bir renkçi ve büyük bir manzara ressamı olarak da Bonington, Boudin, Corot ve empresyonistlerin müjdecisi olmuştur. G., 1784'te, resim akademisine kabul edilmiştir.

F. GUARDINI: «Canal Grande kıyısındaki Palazzo Cornaro» (Trecanni koleksiyonu, Milano)

GUÁRICO [*guariko*]: 1. Kuzey Venezuella'da et ürünleri ihrâç eden bir devlet. Başşehri San Juan de las Moros, nüfusu 244 966 (1961) dır.

2. Batı Venezuella'da bir ırmak. Uzunluğu 495 km olan bu ırmak güneybatıya ve güneye doğru akarak Apure Irmağına katılır.

GUARINI [*guarini*], **Battista** (Ferrara 1538 - Venedik 1612). İtalyan şâiri, saray nedîmi ve öğretmeni. *Il Pastor Fido* (Sâdık çoban) [1581 - 1589] adiyle pek ünlü bir trajikomedi yayımladıktan başka *L'Idropico* (İstiskal) [1584] adlı bir komedi yazmış ve çeşitli lirik şiirler düzmüştür.

GUARNIERI, Giuseppe (Pisa 1856 - Offida 1918), İtalyan hekimi. Pisa'da profesörlük yapmıştır. Çiçek hastalığının teşhisi üzerinde mühim bir metod keşf etmiştir. Buna göre, çiçek kabarcığının muhtevâsı ada tavşanının derisi altına aşılanması hâlinde orada G. yuvarlakları teşekkül etmektedir.

GUASTALLA, Yukarı İtalya'da, Po Nehri kıyısında, Reggio Emilia ilinde bir şehir. Nüfusu aş. yu. 15 000'dir. Burada matbaacılığın ilk örneklerinin de bulunduğu 50 000 ciltlik Maldotti Kütüphanesi vardır. G. da ipek ve deri endüstrileri mevcuttur.

GUAŞ (Fr. Gouache; İta. Guazzo veya aguazzo), zamklı boya, toz boyaların Arab zamkı veya ballı su ile ezilerek hamur hâline getirilmesinden elde olunan mat boyaya verilen ad. Su ile çalışılan bu boyanın sulu boyadan farkı, şeffaf olmayışı, beyaz renk için kâğıdın beyazından faydalanılacak yerde beyaz boyanın kullanılmasıdır. Buna göre G. , sulu boya ile tutkallı boya (détrempe) arasında az farkı olan bir donuk boyadır. G. sulu boya ile birlikte de çalışılır, fakat sulu boyanın şeffaflığı ortadan kalkar, resimde yağlı boya te'siri meydana gelir. Renkler kuruduğu zaman tutkallı boyadaki gibi açılmaz, daha canlı durur, ilk durumunu kuruduğu zaman da muhâfaza eder ve yağlı boyada olduğu gibi boyaları üst üste sürmek imkânı vardır. G. ı uzun zaman korumak güçtür, renkler çoğu zaman eski parlaklığını sürdüremez, sararır. Bilhassa bu hâl beyaz renklerde daha açıktır. Bu takdirde beyaz boyanın içine oksijenli su katılırsa, renk eski canlılığını kazanır. Beyaz G. boya ile renkli kâğıtlar üzerinde de çalışılır. Çizgi - resim, kroki, ışık - gölgeli etütlerde rahat çalışma sağlar. Öteki renklerde de karıştırılarak çalışıldığı için beyazın terkibine dikkat edilmesi gerekir. Kurşun beyazı (céruse = üstübeç) öteki renkleri kararttığı için tutya beyazı (zinc) nı kullanmak yerinde olur. G. resimde kullanılacak tahta, mukavva ve kâğıtların iyi tutkallanması lâzımdır.

Eski Mısırlılar, İranlılar, Hintliler bu usûlü kullanmışlardır. Bu usûl sonradan Doğu'da ve Orta Çağ'da (kitab süslerinde, Türk minyatür ve tezhipçiliğinde) da kullanılmış ve XVIII. yüzyılda da birçok ressamlar ve dekoratörler tarafından bu teknik çok tutulmuş ve zamanımıza kadar - yalnız veya sulu boya ile birlikte - tatbikine devam edilmiştir. Bu usûl ile resim yapan sanatçılara G. ressamı (gouachiste) denir. G. - sulu boya karışımı resimlere G. lı sulu boya (Aquarelle guachée) adı verilir.

GUATELLI, C. (Paşa) (ölm. İstanbul 1899), Abdülmecit devrinin en sonlarında Beyoğlu'nda Naum Tiyatrosunda temsiller veren bir İtalyan opera takımının pek genç bir orkestra şefi iken, gösterişli idaresi padişah tarafından beğenilerek Mabeyn Muzıkasına «usta - i evvel» sıfatı ile alınmış ve kaymakam rütbesi verilmiş İtalyan asıllı müzisyen. Artistik uzun saçlariyle yakışıklı bir delikanlı imiş. 1858'de mevkiini terk eden G. , Abdülâziz'in Avrupa seyahatinden dönüşünde Saray Orkestrası'nın başına getirildi. Alaturka musikiye merak etmiş olan G. , piyano için peşrevler ve şarkılar düzenlemiş ve bunları bastırmıştı. Abdülâziz'in son yıllarında bir «Marşı Sultanî» bestelemiş, padişahın beğenmesi üzerine rütbesi livalığa çıkarılmıştır. G. Saray dışında da müzik dersleri veriyordu. Abdülhamit zamanında emekliye ayrılan G. , İstanbul'da pek yaşlı olarak 1899'da ölmüştür.

Eserleri arasında millî nağmelerden mülhem oldukları için yurtta çok tutulanlardan Şark Uvertürü, «Osmaniye» ve «Şefkat» marşlarını zikretmek lâzımdır. Türk ve Müslüman muhibbi olan G. nin gizliden Müslüman dinine geçtiği rivayet edilir. Fevkalâde sevilmesi sebebiyle giyim ve sakal tarzının çok kimselerce taklit edilmiş olduğu da söylenir. Başı biraz büyük olan G. nin paşa olması üzerine piyasada başına uygun paşa fesi bulunamayınca Viyana'dan hususî olarak 12 fes ısmarlamıştır.

G., Muzika - i Hümayunda Mehmet Ali Bey, Saffet Bey, Zati Bey, Pazı Osman Bey, Faik ve Zek beyler gibi elemanların yetişmesine yardım etmişti.

GUATEMALA, Orta Amerika'da, batısı ile kuzeyinde Meksika, doğusunda İngiliz Honduras'ı ile Karaibler Denizi (Honduras Körfezi), güneydoğusunda Honduras ile El Salvador, güneyinde Pasifik Okyanusu bulunan cumhuriyet. Yüzölçümü 108 889 km², nüfusu 4 278 000, başkenti Guatemala şehridir. G. nın yüksek yaylalarında serin bir iklim, Pasifik kıyıları ile Karaib Denizi kıyılarında ve Maya medeniyetinin ilk merkezi olan kuzey G. daki Petén departmanında tropik iklimi hüküm sürer. Güneydoğu Meksika'daki Chiapas eyâletinde El Salvador'a ve Honduras'a kadar uzanan yayla bölgeleri, nüfusça en kalabalık olan yerlerdir. Yükseklikleri bâzı yerlerde 4 000 m ye yaklaşan sarp sıradağların Pasifik tarafındaki bütün uzunlukları boyunca, bâzıları faâliyette olan Tacaná, Tajumulco ve Agua gibi yanardağlar sıralanmıştır. Yanardağ patlamaları ve büyük taşkınlar başlangıçtan beri G. için birer âfet olmuştur. Ülkenin kuzeybatı bölümü verimlidir ve nüfusun % 65 ini teşkil eden yerliler tarafından işlenmektedir.

GUATEMALA ARMASI

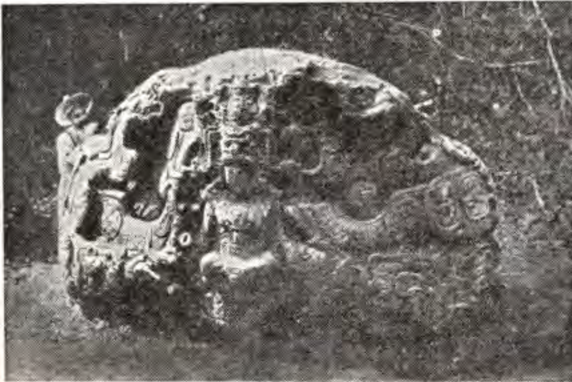
G. ekonomisinin başlıca dayanağı tarımdır; fakat, Quezaltenange gibi büyük şehir çevreleri müstesna olmak üzere tarım her yerde yerlilerin eski usulleriyle yapılmaktadır. Bilhassa büyük plantasyonlarda üretilen kahve, ihracatın değerce üçte ikisini temsil eder. Muz, kakao, pamuk ve çiğneme sakızı (İng. chewing-gum) nın ibtidâî maddesi olan sapodilla sakızı üretimi de geniş yer alır. Ormanlardan maun ve kerestelik odun elde edilir.

Târih: G. adı, bütün Orta Amerika'yı içine alan bir İspanyol sömürgesine, sonra da bunun parçalanmasiyle ortaya çıkan bir cumhuriyete verilmiştir. Quiriguà, Tikal ve Uaxactúm harâbelerinin gösterdiği üzere, G. da Eski İmparatorluk devrinde (IV - X. yüzyıllar) parlak bir Maya medeniyeti gelişmiştir. Sonra kuzeyden gelip ülkeyi istîlâ eden Toltekler (XIII. yüzyıl) ve Aztekler (XV. yüzyıl) de ülkenin medeniyetini benimsemişlerdir. Fakat toprağın bitki yetiştirme gücünü kaybetmesiyle birlikte zayıflayan Mayalar dünyası, İspanyolların gelmesiyle bütün bütün dağılıp yok olmuştur. Cortés'in emriyle Pedro de Alvarado ülkeyi zaptetmiş (1523 - 1524), toprakları ve yerli serfleri askerlerine dağıtmış ve böylece bir toprak sahibleri aristokrasisi meydana gelmiştir. 1544'ten îtibaren Orta Amerika, doğrudan Madrid'e bağlı olan ve çoğu zaman G. Krallığı adiyle anılan G. Genel Komutanlığı olarak yönetilmiş, sömürge 15 Eylûl 1821'de bağımsızlığını îlân etmiş, sonra bir süre (Haziran 1822 - Mayıs 1824) Meksika imparatorluğunun bir bölümü olmuş, 1823'te Orta Amerika Birleşik Provensleri adiyle yeniden bağımsız hâle gelmiştir. Bu sırada ülkede liberaller ile siyasete karışmak isteyen din adamları arasında bir mücâdele baş göstermiş, din adamları kışkırttıkları yerlilerin desteğinden ve genel muhtâriyet taraflısı olanların gücünden yararlanarak mevcut federasyonu parçalamayı başarmışlardır (1839). Yeni kurulan devletlerin en kalabalığı olan G., uzun zaman üstünlük iddiâsında bulunmuş, sınırlarını Honduras aleyhinde genişletmek istemiş ve İngiliz Hondurası üzerinde hak iddia etmiştir. Ülke, zaman zaman *pronunciamento* (keyfî yönetim) ve askerî yönetim rejimlerini tatmış, fakat halkın çoğunluğunu meydana getiren yerliler bu kargaşalara pek istisnâî olarak katılmışlardır. Yerliler tarım komünotelerinde, kendilerini yönetmekle görevli devlet me'murlarını yok farz etmeye çalışarak tarım işlerini Maya

GUATEMALA

tekniği ile yürütmeye devâm etmişlerdir. XIX. yüzyılın büyük sîması, 1873'ten îtibaren ülkeyi aydın bir müstebit olarak yönetmiş olan General Justo Rufino Barrios'tur. Bu general, râhiblerin mallarını ellerinden almış, yerlileri çalışmaya mecbur tutmuş, demiryolları şebekesini yaptırmaya başlamış, Orta Amerika ülkelerini yeniden G. ile birleşmeye zorlamış ve kendisine karşı birleşen El Salvador, Kostarika ve Nikaragua ordularının kurduğu bir pusuda öldürülmüştür (1885). Bu olaydan sonra Amerika Birleşik Devletleri'nin ülke üzerindeki tesiri kesin sonuçlu olmuştur. Amerika Birleşik Devletleri iki okyanusu birleştirecek olan kanal için bir geçiş yeri arıyor, bir yandan da United Fruit Company (Birleşik Meyva Ortaklığı) plantasyonlarını alabildiğine genişletiyordu. 1898 - 1920 yıllarında Manuel Estrada Cabera adında bir hukuk bilgini, 1931 - 1945 yıllarında da Jorge Ubico adında bir general ülkeyi diktatörlükle yönetmişlerdir. Ubico, enflasyonu önleme bahânesiyle United Fruit Company'den işçi ücretlerini azaltmasını istemiş ve üniversite öğrencilerinin düzenlediği bir genel grev sonucunda devrilmiştir. Bu târihten îtibaren, ülkenin demokrasiye yönelme devresi başlar gibi görünmüştür. Başlıca ihraç malı olan kahvenin yetiştirildiği ve Almanların malı olan plantasyonlar devletleştirilerek kooperatif işletmeleri hâline getirilmiş, 1951'de seçilen albay Jacobo, Arbenz Guzmán toprak reformunu devâm ettirmiştir: 15 Haziran 1952 târihli bir kanunla, işlenmeyen toprakların bir kısmı ve bu arada United Fruit Company'nin gelecekte kuracağı plantasyonlar için yedek dikim sahası olarak elinde bulundurduğu 121 000 ha topraktan 83 000 ha ı istimlâk edilmiştir. Başkan Arbenz bir komünist ajanı olarak suçlandırılmış, bir kısım G. lı ülkeyi terk ederek Honduras'ta toplanmıştır. 1945'te G. Polonya'dan silâh almış, 18 Haziranda Honduras'taki G. lıların başına geçen albay Carlos Castillo Armas, sınırı aşarak Arbenz rejimine saldırmış, 27 Haziranda cumhurbaşkanı istîfâ ederek Avrupa'ya gitmiş, 1954 Ekiminde cumhurbaşkanı seçilen albay Armas, 1957 Temmuzunda katledilmiş, az sonra general Miguel Ydígoras Fuentos iktidarı ele geçirmiş, fakat 30 Mart 1963'te albay Azurdia tarafından devrilmiş ve o târihten îtibaren G. nın İngiliz Hondurası konusundaki iddiâları kesinleşmiştir.

1956 anayasası, yürütme hakkını altı yıl için seçilen bir başkana, yasama hakkını da dört yıl için seçilen bir millet meclisine vermektedir. 18 yaşını doldurmuş olan ve okuma bilen erkek ve kadın bütün vatandaşlar oylarını kullanmak zorundadırlar; okuma bilmeyenlerin oylarını belirtmeleri isteklerine bağlıdır.

GUATEMALA: Maya'lardan kalma «Tortuga» (Kaplumbağa) denilen abide

GUATEMALA: yerli bir kadın tipi

Edebiyat: G. nın millî edebiyatı Antonio José de Irasasi (1786 - 1868) ile başlar. Bu yazarın *Âvâre Hıristiyan* adlı romanı, pikaresk tarzında bir hikâyedir. José Batres Montufar (1809 - 1845) da hikâyeler yazmıştır, fakat aynı zamanda millî efsânelerden ilhâm almış olan ilk şâirdir. José Milla (Salomé Gil) [1822 - 1882], bilhassa *Adelantado'nun kızı* adlı eseriyle târihî roman alanında ün kazanmıştır. XIX. yüzyıl başlarında G. edebiyatına en çok te'sir eden yazarlar, *Aşk İncili* adlı romanı veren ve aynı zamanda kronikçi olan Gómez Carrillo (1873 - 1927) ve bilhassa *İdeal* ve *Beyaz Evin Gölgesi* adlı eserlerin yazarı bulunan denemeci, şâir ve romancı Máximo Soto Hall (1871 - 1944) olmuştur. Daha sonraki devir, ince ve ateşli bir şâir olup *Ata benzeyen adam* ve *Manuel Aldano* adlı eserlerinde büyük anlatma hüneri olan Rafael Arévalo y Martínez (doğ. 1884) adındaki hikâyeciyi yaratmıştır. Fakat G. nın en büyük yazarı Miguel Ángel Asturias (doğ. 1899) tır.

G. da, Maya âilesinden olan Kiçe (Quiché) dili en mühim yerli dil olarak 275 000 kişi tarafından konuşulmaktadır. Columbus'tan az sonra G. nın geleneklerini anlatan ve *Popol Vuh* denilen efsânevî târih bu dilde yazılmıştır.

GUATEMALA, Santiago de, G. La Nueva (G.-City), Guatemala'nın başkenti ve Orta Amerika'nın en mühim şehri. Agua ve Fuego yanardağları arasında, denizden yüksekliği 1 480 m, nüfusu 573 000 (1964) dir. Üniversitesi ve yüksek okulları vardır. Verimli bir tarım bölgesinin ortasında yer alan G., yakın zamanda tekstil, puro, ayakkabı, mobilya fabrikaları ve bira îmâlâthaneleriyle endüstri alanında da ilerlemiştir. 1541'de Ciudad Vieja'nın Agua ya-

nardağının bir sel baskınıyle hasâr görmesinden ve 1773'te G. la Antigua nın bir yer sarsıntısı sonunda tamâmiyle yıkılmasından sonra, Guatemala'nın üçüncü başşehri olarak 1776'da kurulmuş ise de, 1917'de bir kere daha tamâmen yıkılmış ve 1918'de yeniden yapılmıştır.

GUAVIARE (Coğ.): bk. ORINOCO.

GUAYAKİ'LER, Paraguay'ın doğusundaki ormanlık bölgede yaşayan bir Kızılderili topluluğu. G. ler avcılık, la büyük ormanlardan bal toplamakla geçinirler.

GUAYAQUIL [*guayakil*] (eski adı: **Santiago de G.**), Guaya eyâletinin merkezi, Ekvador Cumhuriyeti'nin en büyük şehri. Daule ve Guayas nehirlerinin birleştikleri yerin alt kesiminde, G. körfezinin dar bir koyunda bulunur. Nüfusu 680 209 (1966) dur. G., Ekvador'un bütün dış Şeticâretinin antrepo limanıdır. Şehrin 1535'te kurulmuş olan kuzey kesiminde zenciler, kızılderililer ve melezler oturur. G. körfezi, Büyük Okyanus'un, Güney Amerika'nın batı sâhilindeki en büyük koyudur.

GUAYAS veya EL GUAYAS, Batı Ekvador'da bir il. Başkenti Guayaquil (b. bk.) dir. Ekvador'un en kalabalık ili olan G. ın nüfusu 1 238 200 (1967) dür.

GUAYAS IRMAĞI, Orta Ekvador'da güneye doğru akarak Bodegas Irmağının ağzında Guayaquil körfezine dökülen bir ırmak. Uzunluğu 56 km dir.

GUAYULE (Meksika yerli dilinde; Lat. parthenium argentatum), bol nispette (%20) kauçuk ihtiva eden, frenk üzümü boyunda, çabuk üreyen (4 yıl) ve kolay yetişen bir ağaççık. Amerika'da geniş çapta tarımı yapılmaktadır.

GUAZUMA, Stercuriaceae familyasından, havlı yapraklı, yaprak dibinde biten demet-çiçekli bir ağaç. Tropikal Amerika'da 3-4 cinsi tesbit edilmiştir. G. ulmifolio cinsinin kerestesi yapılarda ve marangozlukta kullanılır; kabuğunun kitabiye tabakası (Guaxima, Huasima) ndan sicim yapılır ve ağ örülür. Yemişi tatlıdır, yenir.

GUBÂR (Ar. = toz): Türk târihinde hatt-ı G., G. yazısı diye anılan bir yazı tarzı. Bu yazı, Türk hattatlık târihindeki kûfî, sülüs, nesih, tâlik, dîvânî ve rık'a yazıları gibi bir sanat yazısı değildir. G., gözle seçilemeyecek kadar ufak yazılmış, ancak pertavsızla okunabilen yazı demektir. Onun için G. yazısı bir sanat yazısı değil, yalnız bir elişi, bir ustalık eseridir.

Târihte bu işle uğraşanlar pirinç tânesi üzerine İhlâs sûresini yazmışlardır, küçücük bir kâğıt parçası üzerine Yâsin sûresini sığdırmışlardır. G. la uğraşanlar arasında kıl üzerine yazı yazanlar da görülmüştür. G. sanatının ne zaman doğduğu, kimin tarafından meydana getirildiği bilinmemektedir.

GUBÂRÎ, Abdurrahman (ölm. Mekke 1556), Türk şâiri, hattâtı ve bilgini. Akşehir'de doğmuştur. Babasının adı Abdullah tır. Akşehir'de başladığı tahsilini İstanbul da tamamlayan G., Nakşibendî tarikatı şeyhlerinden Ahmed Buhârî zâviyedârı Abdüllâtif Efendi'ye intisâb etmiştir. G., bu yoldaki aşk ve muhabbeti ile seyahata çıkmış, bir müddet Mekke-i Mükerreme'de kalmış ve Hicaz'dan döndükten sonra II. Bayezid'in şehzâdelerinden Orhan'a hoca olmuştur. Kanûnî Sultan Süleyman zamanında orduda kitâbet hizmetiyle Irak seferine katılan G. nin bu sefer sırasında yazılmış bir manzûmesindeki şu beyti meşhurdur:

Gubârî makdem-i şâhîden istersen haber almak
Gubâr ol yollar üstünde gelenden sor, gidenden sor.

Ömrünün son yıllarını, sürre-i hümâyûn kadılığına tâyin edilerek gittiği Mekke-i Mükerreme'de, Haremeyn-i Şerîfeyn'de ibâdetle geçiren G., burada vefât etmiştir.

Amasya'lı hattât Şeyh Hamdullah'ın oğlu meşhur hattât Mustafa Dede'den sülüs ve nesih yazılarını öğrenerek hattâtlıkta da ün alan G., gubâr (b. bk.) denilen yazı tarzındaki üstatlığından ötürü Gubârî mahlâsını almıştır.

Sehî Tezkiresinde beyitleri bulunan G. mahlâslı başka bir şâir daha vardır ki, Muğla'nın Ula ilçesindendir.

Ey Gubârî bu cihân içre benim
Kimse eş'ârıma toz konduramaz
Meğer ol kâtib-i müsta'cil kim
Hatt-ı şi'rim kuruyunca duramaz

diyen G., nin Kanûnî Sultan Süleyman vakalarını nakleden *Süleymannâme* adlı ve bir nüshası Manisa'da Murâdiye Kütüphanesi'nde bulunan Farsça bir târihi ile, bir nüshası Velîyüddîn Efendi Kütüphanesi'nde mevcut *Terceme-i Târih-i Cenâbî* adlı diğer bir târih tercümesi de vardır.

G. nin eserleri arasında İran şâirlerinden Nişâbur'lu Fettâhî (b. bk.) nin *Şebistân-ı hayâl* adlı eserine ve Molla Câmî (b. bk.) nin *Yûsuf u Zelîha*'sına nazîreleri; Kâbe-i Muazzama'nın medhine dâir, bir nüshası Manisa'da Çaşnigir Kütüphanesi'nde mevcut *Kâbenâme* manzûmesi ve Kâbe'nin ölçülerine âid, bir nüshası Ayasofya Câmiindeki I. Sultan Mahmud Kütüphanesi'nde mevcut *Mesâhatnâme* adlı bir risâlesi de bulunmaktadır.

GUBEN (Coğ.): bk. WILHELM PIECK STADT.

GUBERNATIS, Angelo, Kont (Biyog.): bk. DE GUBERNATIS, Kont Angelo.

GUBOGLU, Mihail (doğ. Ceadâr Lunga 1911), Türk (Gagavuz) asıllı Rumen Türkoloğu ve târihçisi. Cernauți Üniversitesinde okumuş (1934-1938), Türk-Rumen münasebetleri üzerine bir doktora tezi hazırlamıştır (1938-1940). 1940 yılı başında Iaşi Üniversitesinde açılan Türkoloji Enstitüsünde görev almış, 1945'te Bükreş'te kurulan Balkanoloji Enstitüsüne tâyin edilmiş, ayrıca 1949'a kadar Iaşi ve Bükreş Üniversitelerinde Türkoloji dersleri vermiştir. Rumen İlimler Akademisi'nin Târih Enstitüsü'nde çalışmış (1948-1963), daha sonra akademinin Güneydoğu Avrupa Enstitüsü'nde görev almıştır (1963-1968). Sofya'da (1958, 1967) ve İstanbul'da (1966. 1968) Türk belgeleri üzerinde araştırmalar yapmıştır. Belli-başlı yayınları: *Dimitrie Cantemir și istoria Imperiului Otoman* (D. C. ve Osmanlı İmparatorluğu târihi) [1957]; *L'inscription turque de Bender relative à l'expédition de Soliman le Magnifique en Moldavie* (1538-1945) (Kanunî Süleyman'ın Buğdan seferine âid Bender'de bulunan Türkçe kitâbe) [1958]; *Paleografia și diplomatika turco-osmană* (Osmanlı Türk el yazmaları ve siyasî belgeleri) [1958]; *Catalogul documentelor turcești* (Türk belgeleri kataloğu) [I, 1960, II, 1965]; *Di-*

M. GUBOGLU

mitrie Cantemir - orientaliste (Müsteşrik olarak Dimitrie Cantemir) [1961]. G., Evliya Çelebi'nin Romanya gezisiyle ilgili bilgi ve müşâhedeleri üzerinde de durmuştur.

GUCARAT (İng. Gujarat, Guzerat), Hindistan'ın batısında, Hindistan Birliği'ni meydana getiren mahallî hükûmetlerden biri. Yüzölçümü 187 115 km², nüfusu, 20 633 350, merkezi Ahmedâbâd (2 210 199) dır. G. üç bölgeye ayrılır: Şauraştra Yarımadası; kuzeyde alçak bir bölge olan Kutch; Banas ve Sabarmati nehirleri arasında kalan asıl bölge. Banas, Sabarmati, Mahi, Narmada ve Tapi nehirleri toprağın verimliliğini artırır. Umman Denizi ve Cambay Körfezi, iklimin sertliğini yumuşatır. Endüstri ve ticaret, G. lıların bellibaşlı faâliyetlerindendir. Petrol ve tabiî gaz araştırmaları da mühim bir yer alır. Nüfusun çoğunluğu tarımla uğraşır. Tekstil, küçük el sanatları, tezyinî ağaç oymacılığı, ipekli ve pamuklu kumaşlara elbasması ve boncuk işçiliği çok gelişmiştir. Mühim şehirleri arasında Dwarka Baroda, Jamnagar (liman), Porbandar (Mahatma Ganddhi'nin doğum yeri) sayılabilir.

G. ın târihi, destanlar devrine kadar uzanır. Dwarka, tanrı Krsna'nın ikinci bir yurdu olmuştur. Bugün de en mühim hac yerlerinden biridir. Ahmedâbâd'ın 80 km güneybatısında yapılan arkeolojik kazılar, bundan 4500 yıl önce Sind vâdisinde bulunan Mohenjo - Daro ve Harappa'ya benzer bir medeniyetin varlığını göstermektedir. Lothal o zamanlar zengin bir şehir, Mısır ve Mezopotamya ile ticarî münasebetleri olan bir liman idi. G. ın tesbit edilen târihi, Mauryalılarla başlar. G., M. Ö. 319'da Çandragupta Maurya zamanında Maurya İmparatorluğu'nun bir parçası oldu. Büyük Aśoka'nın 14 emri Junagadh'ta kayalar üzerine oyuldu. Mauryalıların inkırâzını Yunanlıların istilâsı tâkib etti ve G. Saka Kşatrapa hanedânı tarafından idare edildi. IV. yüzyılın son kısmında Gupta İmparatorluğu'na katıldı. Bu hânedânın yazılı âbideleri de Junagadh'dadır. Guptaların inkırazını diğer birçok hânedânlar tâkib etmiştir. Vallabhi hânedânı zamanında Vallabhipur şehri, Nalanda gibi, Budhizm eğitimi yönünden çok tanınmıştı ve meşhur Çinli Budhist hacısı Hiuen Tsang tarafından ziyaret edilmiştir (VII. yüzyıl). Arab istilâları, Vallabhi hânedânının düşmesini çabuklaştırdı. Bunları Chavdalar ve Solanki idarecileri tâkib ettiler. Solankiler güzel sanatlara ve edebiyata değer verdiler. Somnath'da tanınmış Şiva mâbedini inşâ ettirdiler. Bilâhare Solankilerin hizmetinde bulunan Vaghela'lar güçlü bir hânedân kurdular. Vastupal ve Tejpal adlarında iki vezir büyük ün yaptılar ve Girnar'da, Satrunjaya ve (Rajastan'daki) Abu dağında harikulâde büyük mâbetler inşâ ettirdiler.

Müslüman te'siri altında G. târihinde yaratıcı yeni bir devir açıldı. Alâeddin Khilji, 1304'te G. ı kendi devleti içine alan ilk Türk - Müslüman idarecidir. Bunu kısa sürelerle diğer mahallî sultanlar tâkib etti. Bunların tanınmışları Ahmedâbâd şehrini kuran I. Ahmed Şah (1401 - 1524) ve Mahmud Baghera (1458 - 1511) dır. Hindû ve Müslüman sanatının karışmasından, Hind - Arab tarzında yeni bir mîmarî tarzı gelişmiş ve bu tarzda çok sayıda eserler yapılmıştır. Ekber Şahın hükümdarlığı zamanında sultanların bağımsızlığı sona ermiş ve G. birkaç nesil Moğol imparatorluğunun bir parçası olmuştur. Evrengizîb (b. bk.) ile Moğol imparatorluğu inkırâza doğru ilerlemiş, kısa süre sonra da İngilizler Maratha beyleri ile yaptıkları anlaşma sonucu G. ı vergi sistemi içine almışlardır. 1947 bağımsızlığından sonra bir süre Bombay mahallî hükûmetinin bir parçası, daha sonra da bağımsız bir mahallî hükûmet statüsü ile Hindistan Birliği içindeki yerini almıştır.

GUCDUVÂNÎ, Abdülhâlik (ölm. 1179 veya 1189), Hacaganiya olarak tanınan, sonra Nakşibendî adını alan tarikatın esaslarını kuran mutasavvıf. Ebu Yakub Yusuf b. Eyyûbü'l - Hemedânî'nin halîfesidir. Ali b. Hüseyin Şâfî'ye göre, G. nin babası Gucduvan'da yerleşmiş, Malatyalı Abdülcelil İmam adında bir zâttır. G., Gucduvan'da imam Sadreddin'den ders almış, bâtınî ilme olan ilgisi sebebiyle, intisâb edecek birisini ararken, Yusuf el - Hemedânî'nin Buhâra'ya geldiğini işiterek oraya gitmiş ve kendisine intisâb etmiştir. G. nin kendi rivâyetine göre «daha yirmi yaşında iken, Hızır ile sohbet etmiş olduğu» kabul edildiği için mânen Hızır'a bağlanmıştır. Yusuf el - Hemedânî nin açtığı çığırı esaslı prensiplere bağlayarak kitap hâlinde sunan G. nin şöhreti yalnız Buhâra havâlisinde kalmayıp, Hacca giden mürîdleri vâsıtasiyle bütün Arab âlemine yayılmıştır. Şam'da adına bir tekke yaptırıldığı da söylenmektedir. G., tarikatının yayılmasında Sünnîlerin, bu arada Selçukluların himayesini görmüş, ancak kendisinden sonra halifeleri bir hayli zorlukla karşılaşmışlardır.

Tarikat, Yusuf el - Hemedânî'nin hâlifelerinden Ahmed Yesevî vâsıtasiyle Türkistan'da yayılmakta iken, öte yandan G., kalb ile zikr etme yolunu bulmuş, Yusuf el - Hemedânî Buhâra'ya geldiği zaman G. nin kalbî zikir ile meşgul olduğunu görünce, onu bu yolda devama teşvik etmiş, G., tarikatını sekiz esas üzerine kurmuş, sonra vukuf - ı zamanî, vukuf - ı adedî, vukuf - ı kalbî ve çile - i hâtır gibi prensiplerin de ilâvesi ile Nakşibendîliğin esas kaideleri hâlinde tedvîn etmiştir (bk. NAKŞİBENDÎLİK).

G. nin *Vasiyetnâme* adlı bir eseri ile *Makāmāt el Yusuf el - Hemedânî* adlı bir risâlesi vardır.

GUCRĀNVĀLA (*İng. gujrānwāla*), Batı Pakistan'ın, Lahor bölümünde bir vilâyet merkezi. Şenab ile Râvi arasında bulunan şehrin, mülteciler dahil, nüfûsu 196 154 (1961) tür.

Peşaver demiryolu ile Büyük Trunk yolu üzerinde bulunan G., mühim bir sanayi merkezidir. Çelik ve alüminyüm sanayiinden başka son yıllarda tekstil sanayii ile tıp ve elektrik âletleri sanayii de gelişmiştir.

Pencab Üniversitesine bağlı erkek kız ve yüksek okulları ile çeşitli orta okulları vardır.

GUCRANWALA (İng. Gujranwala), Batı Pâkistan (Pencâb) da bir endüstri şehri. Nüfusu 200 000 kadardır. Şehirde hubûbat ticâreti yapılır ve mâdenî eşyâ fabrikaları vardır. G., Sikh teşkilâtının eski bir merkezidir.

GUDDE (Anat. ve Fizyol.): bk. BEZ.

GUDE, Hans (Christiania 1825 - Berlin 1903), Norveçli ressam. Daha çok Norveç'in dağ ve deniz motifleri üzerinde çalışmıştır.

GUDENNA, Danimarka'nın en uzun (158 km) nehri. Doğu Jylland'ın ortalarında akar ve Randersfjord'da denize dökülür. G. Randers'e kadar gemi işletmeye müsâittir.

GUDERIAN, Heinz (Kulm, Batı Prusya 1888 - Schwangau 1954), Alman orgenerali. I. Dünya Harbi'nden sonra büyük bir azimle Alman zırhlı kuvvetlerinin kuruluşu için gayret sarf etmiş, 1938 yılında zırhlı birlikler kuman-

danı olmuştur. I. Dünya Harbi başlarında bir zırhlı birlikler kıtası, 1941'den itibâren zırhlı birlikler grupu, 1941 Ekiminden sonra da zırhlı birlikler ordusu yönetmiştir. 1941 Aralığında görevinden azl edilen G., 1943 Martından itibâren zırhlı birlikler genel müfettişliğine tâyin edilmiş, 20 Temmuz 1944'ten 28 Mart 1945'e kadar ordunun kurmay başkanlığı görevini de deruhde etmiş ve 28 Mart 1945'te tekrar azl edilmiştir. Başlıca eseri: *Erinnerungen eines Soldaten* (Bir askerin hâtıraları) [1951].

GÛD - İ - ZİRRE (Fr. Gûd - i - Zirah), Afganistan'da, Sîstan kapalı teknesinde bir göl. Düzensiz bir akışı olan Hâmûn Nehri bu gölü besler.

GUDMUNDSSON, Kristmann (doğ. Lundareykjadal - Borgarfjordur 1902), İslandalı yazar. 1924'te Oslo'ya gelmiş ve o zamana kadar bilmediği Norveç dilinde kısa hikâye ve roman yazmış ve çok geçmeden bu dile hâkim olmuştur. Konularını, yurdu İslanda'dan almıştır. 1937'de İslanda'ya dönen G., şimdi İslandaca yazmaktadır. Başlıca eserleri: *Livets morgen* (Hayatın sabahı) [1929]; *Hvite netter* (Beyaz geceler) [1934]; *Jordens barn* (Toprağın çocukları) [1935].

GUDRUN veya GUTHRUN veya KUDRUN, Orta Çağ Alman edebiyatında *Niebelungenlied* (b. bk.) den sonra en mühim manzum destan olan *Gudrunlied* (Gudrun şarkısı) in kadın kahramanı. 1210 - 1220 yıllarında yazılmış olan bu destanda, Hegelingen kralı Hetel in kızı ve Seeland (Zealand) kralı Herwig'in nişanlısı olan G., Normandiyalı Hartmut tarafından kaçırılır. Evlenme teklifini reddettiği bu adamdan gördüğü her türlü kötü muameleye onüç yıl göğüs gerer ve sonunda kendi erkek kardeşi ile sâdık nişanlısı kral Herwig tarafından kurtarılır.

Volsungasaga ve İslandalıların *Laxdaelsaga* efsanelerinde de aynı kadın kahramana rastlanmaktadır.

GUÉHENNO, Marcel (Jean diye anılır; doğ. Fougéres 1890) Fransız yazarı. Bütün insanların eşit haklara sahip olması idealini desteklemiş, aynı zamanda da bir fikir aristokrasisinin meydana gelmesi yolunda bir eğitim çalışmasına gidilmesini savunmuştur. 1962'de Fransız Akademesine kabûl edilmiştir. Eserleri: *Caliban parle* (Caliban konuşuyor) [1928]; *Couversion à l'humain* (İnsana dönüş) [1931]; *Journal d'un homme de 40 ans* (40 yaşındaki bir adamın günlüğü) [1934]; *Jean - Jacques en marge des Confessions* (İtirafları dışındaki Rousseau) [1948 - 1952; 3 cilt]; *Aventures d'esprits* (Fikir maceraları) [1954]; *Sur le chemin des hommes* (İnsanların yolunda) [1959]; *Changer la vie* (Hayatı değiştirmek) [1961]; *Plaisir de dire* (Söyleme zevki) [1964].

GUELDRE (Coğ.): bk. GELDERLAND.

GUELDRE KONTLUĞU VE DUKALIĞI (Tar.): bk. GELDERLAND.

GUELF'LER VE GHIBELLIN'LER, iki büyük İtalyan partisi. Bu adların Welf âilesine mensup IV. Otto'nun taraftarları ile Suabia'daki Waiblingen şehrine atfen Waiblinger olarak adlandırılan Staufer (Hohenstaufen) âilesine mensup II. Friedrich'in taraftarları arasındaki savaş (1212 - 1218) sırasında meydana çıkmış olması muhtemeldir. İlk olarak 1240'ta Floransa'da, Guelfi (< Welf, Guelfler) kilisenin taraftarları olarak İmparatorluk taraftarları Ghibellini (< Waiblinger, Ghibellinler) den ayrılırlar. XIII. yüzyılın sonlarında bu parti adları bütün İtalya'ya yayılmış bulunuyordu, fakat yavaş yavaş asıl mânâlarını kaybetmişlerdi. Çok geçmeden, XIV. yüzyılda başlayan yasaklara rağmen, XVII. yüzyıla kadar İtalya'nın şehirlerinde, birbirine amansızca düşman iki partinin adları olarak yaşamağa devam etmişlerdir. Bk. WELF'LER.

GUELMA (Coğ.): bk. GELMA.

GUELPH [*guelf*], Kanada'da, Ontario ilinde bir şehir. Nüfusu 53 000 (1967) dir. Kanada'nın en tanınmış yüksek zirâat okulunun ve bir veteriner kolejinin bulunduğu yerdir. G. te kireç taşı ocakları vardır. Şehirde deri, dokuma ve gıdâ maddeleri fabrikaları, demir ve elektrikli âletler endüstrisi kurulmuştur.

GUÉMAR (Coğ.): bk. GEMAR.

GUERA (Coğ.): bk. GERA.

GUERCINO [*guerçino*], **Giovanni Francesco Barbieri, (Il G.** da d e n i r; (Cento 1591 - Bologna 1666), İtalyan ressamı. 1610'da Bologna'da G. B. Cremonini'nin okuluna girmiştir. Bologna'ya getirdiği tablolarından bâzıları «İncil yazarları» (Dresden Galerisi); S. Agostino - Cento - Kilisesi için yaptığı «Meryem, çocuk İsa ve dört aziz» (1616, Bruxelles Müzesi) büyük ilgi toplamıştır. Bu dönemde ünlü eserlerinden sayılan «San Guglielmo d'Aquitanio» (Bologna) tablosunu da yapmıştır. G., Ludovisi villası tavanına «Şafak» resmiyle (1621) Papa'nın portresini (Strafford House, Londra), ayrıca da Casa Pamini'ye güzel manzara resimleri yapmıştır (1615). Rakursi ve ışık - gölge sanatında ustalığını «Lazaros'un yeniden dirilişi» (Louvre Müzesi) eseriyle ortaya koymuş, ayrıca «Peygamberler» adlı kompozisyonlariyle de ün almıştır.

G. GUERCINO: «Şafak» (tavan resmi; Villa Margherira, Roma)

GUERICKE [*geriki*] (eski şekli: **Gericke), Otto von** (Magdeburg 1602 - Hamburg 1686), Alman devlet adamı ve fizikçisi. İsveç ve Saksonya prensliği hizmetinde mühendislik ettikten sonra Magdeburg belediye başkanı olmuştur (1646). G., hava pompasını îcâd etmiş; hava genleşmesini, basıncını ve ağırlığını incelemiş; hava durumunun hava basıncı ile ilgili olduğunu elektrik yüklemesi deneyleriyle ispât etmiştir. 1654'te Regensburg parlâmentosunda yaptığı gösteride, kendi îcâdı olan hava pompasının tesirini içi boş iki yarım küre üzerinde denemiştir. Bu tecrübe, Magdeburger Halbkugeln (Magdeburg yarı küreleri) adıyle bilinir. G., ilk elektrostatik makinasının da mucididir.

G., *Experimenta nova Magdeburgica de vacuo spatio* (Magdeburg'ta hava boşluğunda yapılan yeni tecrübeler) [bas. 1672] başlıklı bir fizik ve astronomi kitabı, ayrıca da *Geschichte der Belagerung, Eroberung und Zerstörung Magdeburgs* (Magdeburg'un kuşatılması, zaptı ve tahribi) [bas. 1860] adında târihî bir eser bırakmıştır. Bk. MAGDEBURG YARI KÜRELERİ.

GUERNSEY [*gırnzi*] (= Yeşil ada), Manş Denizinde İngiltere'ye bağlı Norman adalarından biri. Fransız kıyılarının 45 km açığında ve Jersey adasının 26 km kuzey-batısındadır. Yüzölçümü 63 km², nüfusu küçük adalarla birlikte 47 200 (1961) dür. Yumuşak iklimi sebebiyle çok sevilen bir dinlenme ve turizm yeri olup inekleriyle meşhurdur. Halkın başlıca geçim vâsıtası turfandacılık, sebzecilik ve turizmdir. Adada İngilizce ve Keltçe karışımı bir Norman ağzı konuşulur; 1946'dan beri resmî dil İngilizcedir. Alderney ve diğer adalarla birlikte (Jersey Adası hâriç), bir «bailiff» (kral adına hareket eden hükûmet temsilcisi) ve küçük bir parlâmento (States - Assembly) tarafından yönetilen G. nin başkenti St. Peter Port'dur. Ada, 1940 - 1945 yıllarında Alman işgalinde kalmıştır.

GUERNSEY'den bir görünüş

Arması: Kırmızı zemin üzerinde altın rengi üç leopar. Bayrağı: Beyaz zemin üzerinde boydan boya uzanan haç.

GUERRAZZI [*guerątsi*], **Francesco Domenico** (Livorno 1804 - Fitto di Cecina, Volterra 1873), İtalyan yazarı ve siyâset adamı. Livorno'da avukatlık eden G., Toscana radikallerinin lideri ve Mazzini'nin taraftarı olarak tekrar sürülmüştür. 1848 ihtilâlinden sonra Toscana başkanı ve içişleri bakanı olmuştur. Büyük duka Leopold kaçınca, G. kısa bir müddet Floransa Cumhuriyeti'ni diktatör olarak idaetmiş, fakat Cumhu- riyetçilere karşı iyi davranmamıştır. İhtilâl bastırılınca hapsedilmiş (1852), sürülmüş, fakat 1859'da Toscana'ya dönme izni almıştır. İtalya Parlâmentosu'nda radikal solcuların liderleri arasında bulunmuştur (1860 - 1870). Eserleri: *La battaglia di Benevento* (Benevento Savaşı) [1827]; *L'assedio di Firenze* (Floransa Kuşatması) [1836]; *Beatrice Cenci* (ad) [1854]. Bu eserler târihî romanlardır. Bunlardan başka *Memorie* (Hâtıralar) [1848] ve *Apologia della vita politica di F. D. G.* (F. D. G. nin siyasî hayatının savunulması) [1851] adlı eserleri anılabilir.

GUERRERO [*gerero*], Meksika'da, Büyük Okyanus kıyısında bir eyâlet. Yüzölçümü 64 454 km², nüfusu 1 283 000 (1963) dir. Sıhhî olmayan sâhildeki düzlükten başlayarak ormanlık olan Sierra Madre del Sur'u da içine alarak Rio Balsas vâdisine kadar uzanır. Melezler ve kızıl derililerden ibaret olan sakinleri daha çok tropikal ve astropikal ziraat ve hayvancılıkla uğraşırlar. Fazla işlenmemiş olan kuzeydoğu bölgesinde maden cevherleri vardır. Başşehri Chilpancingo, en önemli limanı Acapulco'dur.

GUERRERO [*gerero*], **Manuel Amador** (1833 - 1909), Panama'lı hekim. Panama'nın istiklâli için savaşan liderlerden biri olan G., bu ülkenin ilk Cumhurbaşkanı (1904 - 1908) olarak tanınmıştır.

GUEST [*gest*], **Lady Charlette Elizabeth** (kızlık adı: **Berthie**; Uffington House, Lincolnshire 1812 - Dorsetshire 1895), Welsh edebiyatı bilgini İngiliz kadını. Welsh dilinde yazılmış 12 eski masalı *Mabinogion* (3 cilt, 1839 - 1849) adiyle nesir olarak İngilizceye çevirmiş, böylece romantik Welsh edebiyatının incelenmesine önemli bir hizmette bulunmuştur.

GUEVARA, Luis Véles de: bk. VÉLEZ, Guevara Luis de.

GUFRÂNÎ, Karamanlı (Başkışla 1844 - Karaman 1921), Türk halk şâiri. Babasının adı Ferhad Mehmed'dir. XIX. yüzyılda Konya çevresinde ün salmış halk şâirlerinden Âşık Niyâzî ve Şem'î'den sonra G. gelir. Bir yolculukta eşkıyâların soygununa uğrayan şâirin Konya'ya gelip hükûmete verdiği:

Meclis - i kübrâya arzıhâlim var,
Bakın, ey tabibler, ehl - i derde siz.
Mecrûh - i dil oldum, bir melâlim var,
Derdli kısmı olur imiş perdesiz.

diye başlayan ve:

Efendim fakire hakaret oldu,
Ne bir hükûmetten nezâret oldu.
Mülk - ü millet size emânet oldu
Evel Allah sâhibsiniz yurda siz.

diye devam eden dilekçesi meşhurdur.

GUGGENHEIM [*gugınhaym*] **MÜZESİ** (The Guggenheim Museum), New York'ta modern sanat müzelerinden biri. Salomon Guggenheim vakfından 1937'de ayrılan para ile kurulmuştur. Müzenin yuvarlak binası, mîmâr Frank L. Wright (1869 - 1959) tarafından yapılmıştır (1956 - 1959). İç galeriler, helezonî olarak yükselen rampa şeklinde tertiplenmiştir. Bu rampa boyunca XIX. ve XX. yüzyıllara âid yerli ve yabancı 3 000'den fazla tablo, desen, grafik ve heykel yerleştirilmiştir. Bunlar arasında Vasiliy Kandinskiy (b. bk.) in yaptığı tablolardan zengin bir koleksiyon vardır. 1969 baharında, Salomon G. ın yeğeni Peggy G., Venedik'teki «palazzo» sundan zengin bir XX. yüzyıl resim ve heykel koleksiyonu getirerek bu müzede sergilemiştir.

GUGLIELMI [*gulęlmi*], **Pietro Alessandro** (Massa di Carrara 1718 - Roma 1804), İtalyan bestekârı. Modena'da babasından müzik dersleri almış, müzik tahsilini Napoli Konservatuarında tamamlayarak (Opera seria - seri operalar) ve (Giocosa) alanlarında ihtisas kazanarak bu eserlerini 115 partisyonla süslemiştir. 1762'de Dresden'e, 1772 - 1776'da Braunschweig ve Londra'ya geziler yaptıktan sonra Napoli'ye dönerek 1788'de *Debora e Sisera* oratoryosunu bestelemiştir.

GUGLIELMINI [*gulyelmini*], **Domenico** (Bologna 1655 - Padua 1710), İtalyan matematikçisi, hidrolik bilgini ve hekimi. Bologna Üniversitesinde ilkin matematik, sonra da hidrolik bilimi profesörlüğü etmiş, astronomi ile de uğraşarak güneş tutulmalarını müşâhede etmiş, kuyruklu yıldız-

ların vasıflarını ve hareketlerini incelemiş, bâzı kristaller üzerinde açıların sâbitliği kanununu doğrulamış, Fransız Fen Akademisi'nin ilk yabancı üyesi olmuştur.

GUGLIELMO TELL [Mus.]: bk. ROSSINI.

GUGUK KUŞLARI, Gugukgiller (Cuculidae) familyasından olup pek çok cinsi bulunan güzel kuşların genel adı. Çok ürkek bir hayvan olan guguk kuşu, varlığını hazin ve titrek ötüşü ile belli eder. Boyu, uzunca olan kuyruğu ile beraber, 30 - 35 cm, sırtı genellikle koyu boz renkte, boyun altı ve karnı beyazdır. Gagası uzunca ve hafifçe büküktür. Parmaklarının ikisinin öne, ikisinin arkaya doğru olmasiyle öteki kuşların çoğundan ayrılır. Avrupa gugukları (Cuculus canorus) nın ötüşü Amerikaninkine nisbetle daha tatlıdır. Kuzey Amerika'da, sarı gagalı guguk (Coccyzus americanus) ve kara gagalı guguk (C. crythrophthalmus) olmak üzere iki çeşit ayırt edilir. Kara gagalısının gözleri birer kırmızı çemberle çevrilidir; sarı gagalısının kuyruğunda daha büyük beyaz benekler bulunur. Avrupa gugukları göçmen kuşlardır, kışı Afrika'da geçirirler. G. K. zararlı böceklerle beslendikleri ve öteki kuşların dokunmadıkları tüylü tırtılları bile yiyerek yok ettikleri için çok faydalı hayvanlardır. Pek derme çatma olan yuvalarını ormanlarda, korularda veya meyve bahçelerinde kurarlar, fakat yumurtalarını başka küçük kuşların yuvalarına yumurtlayıp veya yumurtalarını oraya taşıyıp kuluçkalama ve yavruları büyütme işini o kuşlara bırakırlar ve hattâ o kuşların yumurtalarından çıkmış olan yavrularını öz yuvalarından dışarıya atarlar.

GUGUK KUŞU

GUGUKGİLLER (Cuculidee), Omurgalı hayvanlardan Kuşlar sınıfının Guguksular takımının Guguk kuşları (b. bk.) alt takımına giren bir familya. Kanatları uzun ve sivri, gagaları hafif eğri, kuyrukları kama biciminde olan G., umumiyetle Avrupa ve Asya'da yaşarlar. Külrengi guguk, altın guguk ve tepeli guguk cinsleri tanınmıştır.

GUGUKLAR (Coccygomorphae), bâzı sınıflandırmalara göre guguk kuşları, fâre kuşları, gök kuzgunlar alt takımları ile tukangiller, parlakkuşgiller familyalarını kapsayan bir takım.

GUGUKSULAR (Coculiformes), Omurgalı hayvanlardan Kuşlar sınıfının Karinalılar bölümünün bir takımı. Ayakları tırmanıcı tipte, gagaları muhtelif biçimlerde olan G. ın dilleri küçüktür. Umumiyetle ormanlarda yaşarlar. Guguk kuşları (b. bk.) ve papağanlar olmak üzere iki alt takımı vardır.

GUHA, Biroja Sankar (Kalkuta 1894 - Güney Hindistan 1961), Hint antropoloğu. 1925'ten itibaren Kalkuta Üniversitesinde profesör olan G., paleontoloii (fosiller ilmi) ve tarih öncesi alanındaki önemli araştırmaları yanında, Hindistan'ın ırk yönünden bağıntıları üzerinde de çalışmalarda bulunmuştur. Bu maksatla yaptığı bir ilmî seferde bir tren kazası sonucunda ölmüştür. Başlıca eseri: *Racial Affinities of the Peoples of India* (Hindistan uluslarının soyluk bağıntıları) [1935] dir.

GUI DE LUSIGNAN [*gi di lüzinyą*] (Lusignan aş. yu. 1129 - Lefkoşe 1194), Kudüs kralı (1186 - 1192) ve Kıbrıs derebeyi (1192 - 1194). Lusignan senyörü ve Marche kontu III. Hugues'ün oğludur. Kudüs kralı I. Amaury'nin dul kızı Anjou'lu Sibylle ile evlenmiş (1180), 1186'da kraliçe olan Sibylle, G. yi krallığın idaresine ortak etmiştir. Trablus kontu III. Raimond'un öğütlerini dinlemeyen G., Salâhaddin Eyyûbî'ye harp açmış, fakat yenilerek Hatin'de esir düşmüş (1187), Kudüs'ün zaptından sonra ertesi yıl Salâhaddin tarafından serbest bırakılmıştır. Ancak, maiyetindeki beyler, Sibylle'in eski kocası Conrad de Montferrant'ı G. ye karşı kışkırtmışlar, fakat bunu koruyan Arslan Yürekli Richard, Conrad'ın Kudüs krallığını tanımakla beraber, G. ye de bu kaybına karşılık, Templier şövalyelerinden satın aldığı Kıbrıs'ı bağışlamıştır (1192). G., Filistin'deki topraklarını kaybeden birçok Bizans beyini Kıbrıs'a yerleştirmiştir.

GUIANA DE MARANHÃO (Coğ.): bk. MARANHÃO.

GUIBAL [*gibal*], **Jules** (Toulouse 1813 - Paris 1888), Fransız mühendisi. Madenlerin havalandırılması konusunda ihtisas sahibi olan G., kendi adıyla anılan rotatif santrifüj vantilatörler icad etmişrir.

GUICCIARDINI [*guiçardîni*], **Francesko** (Floransa 1483 - Arcetri 1540), İtalyan târihçisi. *Storia d'Italia* (İtalya târihi) [1561 ve 1564, tamamı 2 cild, 1567] ve bilhassa ölümünden sonra yayımlanan *Storia Fiorentina* (Floransa Târihi) [1543] adlı eseri, modern mânâda tahlilî târih yazarlığının başlangıcı sayılır.

GUIDI [*guidi*], **Carlo Alessandro** (Pavia 1650 - Frascati 1712), İtalyan şâiri. Pindaros'u taklit ederek İtalyan şiir sanatını yenilemeğe çalışmıştır. Şiirleri *Rime* (Şiirler) [1704] külliyâtında toplanmıştır. G., zarif, fakat soğuk dramlar da yazmıştır. En sevileni *Endimione* (Endymion) [1692] dir. G., Arcadia okulunu kuranlar arasında yer almıştır.

GUIDIMAKA (Coğ.): bk. GİDİMAKA.

GUIDO D'AREZZO [*guido daretso*] **veya di AREZZO** (990 - 1050), Orta Çağ İtalyan müzik üstâdı. Rahip olan G. olup, Pomposa manastırında şan hocalığı yapmıştır. Şan öğretiminde uygulamak istediği pedagojik yeniliklere iltifat edilmediği için Pomposa'dan ayrılmak zorunda kalarak, katedralinin okuluna profesör tâyin edildiği Arezzo'ya yerleşmiş ve burada kendi metodunu açıklavan eserlerini yazmıştır. G., çizgi üstü ve arası nota yazma sisteminin kurucusu olmuş, daha sonraları geliştirilmiş beş çizgili Porte'nin esasını ortaya koymuştur. Müzik üzerine yazdığı *Antiphonarium* adlı eserinde bulduğu yeniliklerden bahs eder. Polifoni ve ritm hakkında, iki ilgi çekici fasıl ihtivâ eden *Micrologus*, XV. yüzyıla kadar, müzik üzerine yazılmış en yaygın eser olmuştur.

GUIDO RENI (Güzel San.): bk. RENI, Guido.

GUIEYSSE [*giyes*], **Paul** (Lorient 1841 - Paris 1914), Fransız matematikçisi, filoloğu ve politikacısı. Hayat sigortası alanıyla ilgili matematik meseleleri ile birlikte Eski Mısır medeniyeti (Egyptologie) araştırmaları ile de uğraşmıştır, G., Egiptoloji Yüksek Okulunda öğretim üyeliği almış (1884), Lorient departmanından mebus seçilmiş (1890 - 1910) ve Léon Bourgeois kabinesinde sömürgeler bakanlığı etmiştir (1895 - 1896). «Association des Bleus de Bretagne» (Bretagne'lı Askerler Derneği) adındaki derneğin kurucusudur (1898).

GUIGNES [*giny*], **Joseph de** (Pontoise 1721 - Paris 1800), Fransız Sinologu. Yazıtlar Akademisi üyesi (1754), College de France profesörü (1757) ve Louvre Sarayı Antik Eserler Muhâfızı (1769) olmuştur. *Histoire générale des Huns, Turcs, Mogols et autres Tartares occidentaux* (Hunlar, Türkler, Moğollar ve diğer batı Tatarları genel târihi) [1758 - 1765] adlı büyük eseri, Türk târihi bakımından mühim bir çalışmadır. Çin kaynaklarında eski Türkler ve Türklerle ilgili kavimler hakkında verilen bilgileri toplayan bu eser, Hüseyin Cahit (Yalçın) tarafından dilimize çevrilmiştir (*Hunların, Türklerin, Moğolların ve daha sair Tatarların târih-i umûmîsi*, İstanbul, 1923 - 1925. 8 cild).

GUIGNOL, LE [*lï giñol*] (Fr.), elle oynatılan basit bir kukla oyunu. Çok eski zamanlardan beri Çin'de bilinen bu oyunu İtalyanlar adapte etmişler (pupazzi), sonra da Laurent Mourguet adlı bir Fransız sanatçı Lyon'da bir G. tiyatrosu kurmuştur (1795). Sanatçı, işâret parmağını kuklanın başına, orta ve baş parmaklarını da kollarına geçirerek buna canlı hareketler yaptırır. Oyunun iki baş kişisi vardır: G. ve arkadaşı Gnafron. G., her şeye îtirâz eden, idarî makamlara çatan halk tipini temsil eder; lâfını esirgemez, ağzı da bozuktur. Gnafron ise, bir k u n d u r a tâmircisi kılığındadır. G. ve Gnafron, vaktiyle Lyon'da yaşamış gerçek kişilerdir.

GUIGNOL

GUIGOZ [*gigoz*], memleketimizde süt tozu ve çocuk maması olarak bilinir. Uzun yıllar eczahanelerimizde tek çocuk maması olarak satılmıştır.

Aslında bir İsviçre süt fabrikasının adıdır. 1915'te İsvicre'de kurulmuş, öncelikle süt tozu, sütlü şekerler gibi mâmuller çıkarmış iken I. Dünya Harbindsn hemen sonra imâlâtını münhasıran küçük çocukların beslenmesine ayırmıştır.

Fransa, Belçika ve İtalya'da satış yerleri açan Guigoz S. A. (Anonim Şirketi) fabrikaları 1930'dan sonra Fransa, İtalya ve Holanda'da da fabrikalar açmıştır.

GUILDHALL [*gildhōl*] (Loncalar Sarayı), Londra şehrinin belediye sarayı. 1411 - 1435 arasında yapılmış, 1666 yangınından sonra tekrar eski hâline getirilmiştir. En son şeklinde büyük sarayın uzunluğu 153 kadem, eni 48 kadem, yüksekliği 55 kadem idi. Zarif bir açık çerçeveli dama, Victoria üslûbunda renkli camlara ve Gog ve Magog (Ye cüc ve Me'cüc) u temsil eden iki dev heykele sâhibti. II. Dünya Harbi'nde tekrar yanmıştır. Şimdiki heykeller taştan yapılmıştır. Duvarlar boyunca meşhur adamların heykelleri yerleştirilmiştir.

GUILLAUME [*giyom*], **Charles Edouard** (Fleurier, İsviçre 1861 - Paris 1938), İsviçreli fizikçi. Neuchâtel'de okumuş, Fransa'nın Sèvres şehrindeki Milletlerarası Ağırlıklar ve Ölçüler Bürosu müdür yardımcısı (889) ve müdürü (19 5) olmuştur. 1920 Nobel fizik armağanını kazanmış olan G., metallerin termik genleşmesi alanında yaptığı araştırmalarla tanınmıştır. Bu araştırmalar sâyesinde, elektrik ampullerinde kullanılan plâtinit ve hem standart ölçülerde, hem de hassâs fen âletlerinde kullanılân invar gibi alaşımlar keşf edilebilmiştir. Eserleri: *Etudes thermométriques* (Isı ölçme incelemeleri) [1886]; *Mètres prototypes* (Prototip metreler) [1894]; *Application des aciers au nickel* (Çeliklerin nikele uygulanması) [1904]; *La Compensation des horloges et des montres* (Sarkaçlı ve maşalı saatlerde harâret te'sirinin ayarlanması) [1921].

Ch. E. GUILLAUME

GUILLAUME DE LORRIS [*giyōm di loris*] (Lorris - en - Gâtinais, aş. yu. 1200 - 1240'tan sonra), Fransız şâiri. G., *Le Roman de la Rose* (Gülün romanı) un birinci bölümünün yazarıdır. Bin mısrâlık bu manzum hikâye, G. un geniş kültür sâhibi, saray çevresi aşklarını iyi bilen bir şâir olduğunu gösterir. Sevgilisine bir gül remzi altında mistik bir kişilik vermesi de meslekî bir kaygıdan ileri gelmiş olsa gerektir. G., öğretici şiiri 1225 - 1230 yılları arasında Fransa'da moda hâline getirmiştir.

GUILLAUME DE MACHAUT: bk. MACHAUT.

GUILLÉN [*gilyen*], **Alvarez Jorge** (doğ. Valladolid 1893), İspanyol şâiri. Madrid ve Granada'da edebiyat ve felsefe tahsil ermiş, İsviçre'de yaşamış (1909 - 1911), Sorbonne (Paris) da öğretmen olmuştur (1924). 1941'den beri Wellesley College (Massachusetts, Amerika Birleşik Devletleri) de İspanyolca öğretmenidir. Modern İspanyol şâirleri arasında en orijinallerden biridir. Fransa'da ortaya çıkan poésie pure (saf şiir) okulunun İspanya'da en tanınmış mümessilidir. *Cántico* (Şarkı) başlıklı külliyâtını tekrar tekrar yayımlamış ve zenginleştirmiştir Jiménez, Valéry ve Mallarmé'nin te'sirleri göze çarpar. *La poética de Becquer* (Becquer'in şiir sanatı) [1943] adlı eseri de tanınmıştır.

GUILLÉN DE CASTRO Y BELLVÍS (Biyogr.): bk. CASTRO Y BELLVÍS, GUILLÉN de.

GUILLERAGUES [*giliraġ*], **Gabriel Joseph de Lavergne, Vicomte de** (Bordeaux 1628 - İstanbul 1685), Fransız yazarı ve diplomatı. Bordeaux'dan Paris'e gelerek Madame de Sable'in salonunda Molière, Boileau ve La Rochefoucauld ile arkadaş olmuştur. 1669'da birkaç şiir ile çok şöhret bulan G., *Lettres portugaises* (Portekiz'den mektuplar) adlı eserini yayımlamıştır. 1669'da XIV. Louis'nin özel kâtipliğine tâyin edilmiş, on yıl sonra da İstanbul'a Fransa büyükelçisi olarak gönderilmiştir. *Bin bir gece*'yi Fransızcaya çeviren Antoine Galland (b. bk.), G. ın İstanbul'da sekreteri olarak çalışmıştır.

GUILLOTIN [*giyotin*], **Joseph Ignace** (Saintes, Fransa 1738 - Paris 1814), Fransız hekimi. 1789'da Kurucu Meclis (Assemblée constituante) üyesi sıfatiyle, bütün ölüm cezalarının o zamana kadar asillerin bir imtiyazı olan baş kesme yolu ile infaz edilmesini teklif etmiş ve bunun en çabuk ve insanlığa yakışır bir şekilde ancak bir makine ile sağlanabileceği düşüncesini belirtmiştir. Bu teklifin kabul edilmesi üzerine, gerekli makine, Cerrahlık Akademisi daimî

sekreteri Dr. Antoine Louis'nin kontrolunda Schmidt adında bir Alman teknisyeni tarafından yapılmış ve ilk olarak 25 Nisan 1792'de kullanılmıştır. Makineye başlangıçta *louison* veya *louisette* adı verilmiş, daha sonraları ise G. in adı alem olmuştur. G., iddia edilmiş olduğu üzere giyotinle îdâm edilmiş olmayıp eceliyle ölmüştür. Bk. GİYOTİN.

GUIMARAES [*gimîrães*], **Bernardo Joaquim da Silva** (Ouro Preto, Minas Geraes 1827 - Ouro Preto 1884), Brezilyalı şâir ve romancı. Büyük bir lirik şâir olan G., romancı olarak Brezilya'nın tabiatını, gelenek ve görene klerini canlandırmış ve millî ruhûnu ifâde etmiştir. Başlıca şiirleri: *Poesias* (Şiirler); başlıca romanları: *O garimpeiro* (Kaçakçı elmas arayıcıları) [1872]; *A escrava Isaura* (Isaura adlı köle kadın) [1875]; *Mauricio* (erkek adı) [1877].

GUIMERÁ [*gimerą*], **Angel** (Santa Cruz de Tenerife, Kanarya adaları 1849 - Barcelona 1924), Katalan şâiri. Barcelona'da büyümüştür. Sahne şâiri olarak târihî konuları işleyen romantik piyeslerle ortaya çıkmıştır. Sonra, Gerhart Hauptmann ve Hermann Sudermann'ın te'siriyle realist dramlar yazmağa başlamıştır. Fakat sonunda romantizme tekrar dönmüştür. Başlıca piyesleri: *Mar i cel* (Deniz ve gök) [1888]; *Marta Rosa* (kadın adı) [1894]; *Terra baixa* (Çukurel) [1896]; bu piyes Eugène d'Albert'in *Tiefland* (Çukurel) adlı operasının temelini teşkil eder.

GUIMET [*gimę*], **Emile** (Lyon 1836 - Fleurieu - sur - Saône 1918), Fransız sanayicisi ve doğu bilgini. 1879'da bir dinler tarihi ve etnoloji müzesi olan Musée Guimet'yi kurmuş ve 1884'te bunu Fransa Devletine hediye etmiştir. Müze, o tarihten beri Paris'te bulunmaktadır.

GUIMET [*gimę*] **MÜZESİ,** Fransız millî müzelerinin Asya sanatlarına ayrılan kısmına verilen ad. 1879'da Lyon'da Emile Guimet tarafından kurulan bu müze, 1885'te Paris'e, Iena Meydanında özel olarak inşa edilen bir binaya nakledilmiştir. 1945'te Millî Müzelere bağlanmıştır. 50 000 ciltlik bir kütüphanesi, bir fototek'i ile bir diskotek'i konferans ve projeksiyon salonları vardır. Iena Caddesine bakan ek binasında Uzak Doğu tetkiklerini yöneten çeşitli cemiyetlerin merkezleri ile Tatbikî Yüksek İlimler Okulu'nun Dokümantasyon Merkezi vardır.

GUINAND, Paul Louis (1748 - 1824), İsviçreli gözlükçü. Saat imalâtı işçisi iken kalıp halinde ve kusursuz cam elde etmek için çalışmış, hassas camlar imalâtçısı olmuştur. 1805'ten 1814'e kadar bütün dünya astronomlarına achromatik objektifler temin etmiştir.

G. adına izafeten kurşunlu eritilmiş gözlük camının soğuyunca ikiye ayrılmasını önlemek için refrakter bir silindirle terbiyesine Guinandaj denmiştir.

GUINEA (Coğ.): bk. GİNE.

GUINEA [*gini*] (Fr. **Guinée**), başlıca İngiliz altın sikkesi (1663 - 1816). 1670'ten îtibâren 22 kıratlık 7,688 gr altın ihtiva ederdi ve 21 şilin (1 Sterlin ve 1 şilin) değerinde idi. 1816'dan îtibâren G. nin yerini Sovereign adındaki sikke almıştır. G. adı bugün İngiltere'de sâdece para hesaplarında 21 şilin karşılığı anlamında kullanılır.

GUINEA ECUATORIAL [*ginęa ekuatoriąl*] [İsp. = Ekvator Ginesi), 12 Ekim 1968'de İspanyol Ginesi (Territorios Españoles del Golfo de Guinea) nden meydana getirilen müstakil bir cumhuriyet. Yüzölçümü 28 051 km², nüfusu 281 000 (1968) dir. Devletin 1/4 ini Biafra Körfezindeki adalar (Fernando Póo, Annobón, Elobey'ler, Corisco), 3/4 ünü de kıtadaki Río Muni arâzisi meydana getirir. Hükûmet merkezi Fernando Póo adasındaki Santa Isabel şehri (nüfusu: 37 237). Başlıca şehir Río Muni'deki Bata (nüfusu: 27 000)dır. Bayrak: ufkî olarak yeşil, beyaz, kırmızı, gönder tarafında da mâvi bir üçgen. G. E. 12 Kasım 1968' de Birleşmiş Milletler Teşkilâtı'na 126. üye olarak kabul edilmiştir. İstiklâlinden evvelki durum için bk. İSPANYOL GİNESİ.

GUINEA YEŞİLİ, triarilmetan boyası, asit bir boya olarak kullanılır. Bu, kırmızı esmer bir toz olup suda yeşil bir renkle çözülür. Yün ve ipeği yeşile boyar.

GUINIZELLI [*guinitselli*], **Guido** (Bologna aş. yu. 1240 - 1274?), İtalyan şâiri. Bologna'da hâkimlik etmiş ve 1274'te sürülmüştür. Şiirlerinden ancak birkaç sone ve canzone'si kalmıştır. Bunların bâzıları Casini'nin *Le rime dei poeti bolognesi del secolo XIII* (XIII. yüzyılda yaşamış Bologna'lı şâirlerin şiirleri) [1881] adlı eserde çıkmıştır. G. eski İtalyan lirik şiirine asalet vermiş ve platonik, mistik sevgiyi terennüm etmiştir. Böylece Bologna Okulu denilen grupun başı ve Dolce Stil Nuovo (Tatlı yeni üslûp) nun kurucusu olmuştur. Dante, G. ye «aşk şarkıcılarının babası» adını vermiştir.

GUINNESS [*ginis*], **Sir Alec** (doğ. 1914), İngiliz aktörü. 1938'de *Hamlet*'i modern kostümlerle oynaması derin bir te'sir yaratmıştır. Charles Dickens (b. bk.) ın *Great Expectations* (Büyük ümitler) ını çok zarif bir şekilde sahneye koymuş ve kendisi Herbert Pocket rolünü oynamıştır. 1946'da aynı rolde David Lean'ın filminde oynamış ve böylece sinamada çok başarılı bir meslekî hayata başlamıştır. Az görülen derecede değişken bir aktör olup bu vasfını Robert Hamer's'in *Kind Hearts and Coronets* (İyi yürekler ve küçük taçlar) [1948] adlı piyesinde sekiz çeşitli rol oynayarak göstermiştir. Ealing Studios (E. atelyeleri) un seri hâlinde hazırladığı komedilerde başrolü oynamıştır. Oyun ve filimleri arasında en çok sevilenler şunlardır: Alexander Mackendrick'in *The Man in the White Suit* (Beyaz kostümlü adam) [1951], *The Lady Killers* (Çapkınlar) [1955], *Lawrence of Arabia* (Arabistanlı Lawrence) (Bizde Lavrens olarak tanınan câsus) [1962]; *Dr. Zhivago* (Dr. Jivago) [1966].

A. GUINNESS

GUIPÚZCOA [*giputhkoa*], İspanya'nın Bask dili konuşulan üç eyâletinden en küçüğü. Biskaya (Vizcaya) Körfezi içerlerindedir. Nüfusu 474 000, idare merkezi San Sebastian'dır. Derin vâdîlerin böldüğü dağlık bir bölge olup sığırcılık, kıyılarda balıkçılık gelişmiştir. Hidrolik enerjiden faydalanılmasıyle an'anevî zanaatlar canlanmış ve vâdîlerde küçük küçük fabrikalar kurulmuştur (makine inşâatı, kâğıt ve dokuma îmâlâtı).

GUIRACA, Amerika'da ve Meksika'da yaşayan uzun gagalılara bilhassa pembe, siyah, beyaz göğüslü (Zamelodia ludoviciana) uzun gagalıya verilen ad.

GUISAN [*gizą̃*], **Henri** (Mézières, Vaud kantonu 1884 - Pully 1960). İsviçreli general. Önce ziraatçi olarak yetişmiş, sonra general olmuştur. II. Dünya Harbinde İsviçre ordusunun başkomutanlığını yapan G., 1940 yazında İsviçre, Alman ve İtalyan orduları tarafından tamamiyle kuşatılınca, Réduit national (Millî istihkâm) i yaptırmıştır. 20 Ağustos 1945'te görevini tamamladığını bildirerek istîfa etmiştir. 1946 yılından sonra İsviçre Askerî Bilimler Akademisi üyesidir. üyeliğinde bulunmuştur.

GUISE [*gīz*] **HÂNEDÂNI,** Fransız dukalık âilesi. Lorraine hânedânının bir kolu olup François - Joseph'in ölümü (1675) ile sönmüş, verâset Condé hânedânına geçmiştir.

1. Charles de Lorraine (Joinville 1524 - Avignon 1574), Cardinal de Lorraine diye anılır. Reims başpiskoposu (1538) ve kardinal (1547) idi. Huguenot'ların rakîbi olan bu duka, II. François zamanında kardeşi François ile birlikte sarayı ve hükûmeti nüfuzu altına almıştır. Trento konsiline katılan Charles, bu konsilin sonuçlanmasında faydalı olmuştur.

2. Charles de Lorraine (Alençon 1554 - Soissons 1611), Mayenne dukası. Kardeşi Henri de Lorraine'in öldürülmesinden sonra Sainte Union (Mukaddes Birlik) un liderliğini almış (1588), Cardinal de Bourbon'un ölümü (1590) ile Fransa tahtı üzerinde hak iddiâ etmişse de, IV. Henri'nin krallığını kabûl etmiştir (1595).

4. François de Lorraine (Bar - le - duc 1519 - Orléans önü 1563), Claude de Lorroine'in oğlu ve G. dukası, I. François ile II. Henri'nin V. Karl'a karşı savaşlarında büyük yararlık göstermiştir. Kardeşi Charles de Lorraine (1.) ile birlikte, İspanya'ya ve İngiltere'ye harb açılmasında müessir olmuştur (1557). Bu iki kardeş, II. Henri zamanında Fransa hükûmetini tamamiyle ellerine almışlar ve idareye sıkı bir Katolik yön vermişlerdir. François, Vassy'de Protestan katliâmı (1 Mart 1562) nı tertiplemekle Din Harbleri'nin çıkmasına sebeb olmuştur. Orléans kuşatması sırasında protestan bir asîlzâde (Poltrot de Méré) tarafından öldürülmüştür.

5. Henri I de Lorraine (1550 - Blois 1588), François de Lorraine'in oğlu ve G. dukası. «Balafré» (= Yüzü yaralı) lâkabı ile anılır. Huguenot harblerinde Katoliklerin yöneticisi idi. Protestanların önderi Amiral Coligny'nin can düşmanı ve IX. Charles'in İspanya aleyhtarı politikasına muhâlif olan Henri, Saint - Barthélémy katliâmının başlıca kışkırtıcısı idi. Din harbleri sırasında protestanları Dormans civarında yenmiştir (1575). Ertesi yıl Mukaddes Birliğin başına geçen Henri, İspanya ile birleşmiş ve Paris ayaklanması (12 Mayıs 1588) nı çıkararak Kral III. Henri'yi nüfuzu altına almıştır. Kralın emriyle Blois'da öldürülmüştür.

GUITON DE MORVEAU [*gitǭ dī morvǫ*], **Louis Bernard** (Dijon 1737 - Paris 1816), Fransız hukukçusu ve kimyacısı. 1760'tan îtibâren Dijon Parlâmentosu başsavcılığında, Dijon Akademisi kimya profesörlüğünde (1776-1789) bulunmuştur. G. M., Fransa'da ilk soda fabrikasının (1783) ve bir cam fabrikasının (1784) kurucusudur. 1794'te École Polytechnique'te kimya profesörü, 1800'den îtibâren de bu okulun müdürü olan G. M., flojistik teorisi ile Lavoisier doktrini arasında ortalama bir görüşü temsil etmiştir.

GUITRY [*gitrį*], **Lucien Germain** (Paris 1860 - Paris 1925), Fransız aktörü. Konservatuvarı bitirir bitirmez Gymnase Tiyatrosu'nda ilk defa olarak *La Dame aux Camélias* (Kamelyalı kadın) da oynamıştır (1878). Sarah Bernhardt (b. bk.) ona Renaissance Tiyatrosu'nda oynamayı teklif etmiş ve G. orada ilk büyük başarısını kazanmıştır. G., birbirinden çok farklı piyeslerde oynamıştır. Meselâ Maurice Donnay'nın *Amants* (Sevgililer) (1895) ve Anatole France'ın *Crainquebille*'inde, en şiddetli ihtirâsı, ifâde vâsıtalarında âzamî tasarrufla temsil etmiştir. 1918'den sonra oğlu Sacha, G. (b. bk.) nin piyeslerinde rol almıştır. *Pasteur* (ad) ve *Mon père avait raison* (Babam haklı imiş) [1919] piyeslerinde baş rolleri yaratmıştır.

L. GUITRY

GUITRY [*gitrį*], **Sacha** (Petersburg 1885 - Paris 1957), Fransız tiyatro ve senaryo yazarı, film prodüktörü ve artisti. Lucien G. (b. bk.) nin oğludur. Târih, biyografi, tiyatro sanatı gibi alanlarda eser vermiş bulunan G., kendine hâs, orijinal, spiritüel komediler de yazmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Le Veilleur de nuit* (Gece bekçisi) [1911]; *La Prise de Berg - op - Zoom* (B. op. Z. 'un zaptı) [1913], *Jean de La Fontaine* (ad) [1916]; *Pasteur* (ad) [1919]; *Mon père avait raison* (Babam haklı imiş) [1919]; *L'amour masqué* (Maskeli sevgi) [1923]; *Mozart* (ad) [1926]; *Le Roman d'un tricheur* (Hîlekâr bir kumarbazın romanı) [1935]; *Napoléon* (ad). [1935].

S. GUITRY

GUIZOT [*gizǫ*], **François Pierre Gillaume** (Nîmes 1787 - Val - Richer, Calvados 1874), Fransız târihçisi ve devlet adamı. 1805'te Paris'te hukuk tahsil etmiş, 1812'de Sorbonne Üniversitesinde edebiyat profesörlüğü yardımcılığına başlamış, daha sonra yeni kurulan Yeni Çağ târihi kürsüsüne çağrılmıştır. 1828-1830 yıllarında Sorbonne'da verdiği dersler *Histoire de la civilisation en Europe* (Avrupa'da medeniyetin târihi) [1828] ve *Histoire de la civiisation en France* (Fransa'da medeniyetin târihi) [1830] adlariyle yayımlanmıştır. G. 1830'da milletvekili seçilmiş, 1830 Temmuz ihtilâlinden sonra içişleri bakanı olmuş ve Doctrinaire denilen meşrûtî - kralcı partinin liderliğini yapmıştır. 1840 - 1848 arası sekiz yıl Başbakanlık etmiş, fakat halkın gözünden düşmüş ve 1848'de Millet Meclisi ne girememiştir. Tâkib ettiği liberal siyaset, Bourbon - Orléans hânedânının meşrûtî monarşi idâresini devam ettirme yolunda yaptığı mücadele yüzünden gitgide daha muhafazakâr

F. P. GUIZOT

bir vasıf kazanmıştır. G. nun başlıca eserleri şunlardır: *Histoire de la civilisation en France* (Fransa medeniyeti târihi) [5 cild, 1829 - 1832]; *Histoire de la république d'Angleterre et d'Oliver Cromwell* (İngiltere cumhuriyeti ve Oliver Cromwell târihi) [2 cild, 1854], *De la démocratie en France* (Fransa'daki demokrasi üzerine) [1849]; *Discours sur l'histoire de la révolution d'Angleterre* (İngiltere ihtilâli târihi üzerinde düşünceler) [1850]; *Mémoires pour servir à l'histoire de mon pays* (Memleketimin târihine yarayacak hâtıralar) [8 cild, 1858 - 1865].

GUKE (Deniz.): bk. GÖGE.

GUL, eski Arapların inançlarına göre, cin tâifesinden, bir çok şekillere girebilen hâin, hiyleci, dişi bir ifrittir. Erkeğine kutrub denilen G., bu kötü vasıfları ile insanları kandırır, onlara yollarını şaşırtır ve böylece kandırdığı insanları parçalayıp yutar.

Halk dilinde G., insan veyâ ifrit ayırt edilmeksizin, adam eti yiyenler için kullanılan bir tâbir olmuştur. İnsan eti yiyen bu «umacı» lar masallara da girmiştir.

Bir hadiste, G. diye bir varlık bulunmadığının ifade edildiğini ileri sürerek, bir çok Müslümanlar, G. ü tamâmen inkâr etmişlerdir. Fakat diğer bir kısım Müslümanlar da, G. leri boğmak için ezan okumayı tavsiye eden bir hadisi ileri sürerek aksi fikri savunmuşlardır.

G., Türk edebiyatında meşhur bir romana konu olmuştur. Hüseyin Rahmi Gürpınar (b. bk.) ın Gulyabani adlı bu romanı, «Garaip Faturası» başlığı altında çıkmış iki romandan birincisidir. Gulyabani, varlıklı bir kadının, kapatıldığı bir köşkte, cinli perili bir âlem içinde başından geçen mâcerânın hikâyesidir.

GULA (*gu - la* = büyük, kuvvetli), Lagaş, Drehem, Umma, Ur ve Nippur'a bulunmuş 3. Ur hânedanı zamanından (M. Ö. 3 ve 2. bin yıl) kalma Sumer tabletleri üzerine yazılmış bir tanrı adı, «büyük Ana» sınıfına dahil tanrıçalara verilen ad. Sumer sonrası devrinde G. nın bâzı tanrıçalarla karıştırıldığı görülür (Bau gibi). Son Lagaş metinleri Bau'yu sık sık, fakat G. yı hepsinden çok zikreder. Umma ve Drehem metinlerinde ise Bau'ya ender, G. ya çok sık rastlanır. Ur'da ise G. sadece dinî metinlerde vardır.

Hammurabi yasasında Ninkaralının (yani G. nın) kanunlara karşı saygısızlık edenleri devâsız hastalıkla cezalandıracağını yazar. Kassit kudurrun'da (hudut taşları) G. otururken, bâzan yanında bir köpek olduğu halde gösterilir. G. adı harb ve avcılık tanrısı Nımurta ile birlikte bulunur ve söylenir. Bâzen Nimurta'nın ve bâzen de Marduk'un eşi gibi gösterilir. Âsûrluların eller havada yapılan dualarında, siptu'larda, G. «temiz limanlarda oturan, bağışlayıcı, havat verici. şifa getirici tanrıça» olarak adlandırılır ve krallar ondan kızgın Marduk ile karısı Sarpanitu (Şarpanitu) nezdinde aracı olmasını isterler. Babil'in son kralı Nabu - Nâ'id (M. Ö. 556 - 539) uzun ömür vermesi için G. ya yalvarır.

G. adına Babil ve Borsippa ile İsin'de mâbetler vardır. Âsur kralı II. Aşurnasirpal (M. Ö. 884 - 859) G. adına Âsur'da bir mâbet inşa ettirmişti.

GULÂM: bk. GILMAN.

GULÂM AHMED KADYÂNÎ, Mirzâ: bk. AHMEDİYE.

GULÂM ALİ, el - Hüseyin el - Vâsiti el - Bilgrâmî (1704 - Avrangâbâd 1786), Hindli şâir ve biyografi yazarı. Seyyid Bilgram âilesindedir. Hindistan'da uzun geziler yapmış, 1738'de Hac farîzasını yerine getirerek hacı olmuş ve Mekke'de iki yıl kalmıştır. Hindistan'a dönüşünde Avrangâbâd'a yerleşmiştir. Çok sayıda eserleri arasında Bilgram âilesinin meşhurları ile Hindistan'daki meşhurların biyografilerini toplayan *Maâsir el - Kirâm fî târih - i Bilgrâm* adlı eseri anılabilir. Ayrıca, Hindistan'ın büyük velîlerine âid *Ravzat el evliyâ* adlı küçük bir risâlesi vardır. Ordu dili ile ve Farsça yazan şâirlerin biyografilerini toplayan üç tezkiresi de düzenlemiştir.

Şemsüddevle'nin Türk - Hind İmparatorluğu devrindeki müşhurların biyografilerini toplayan *Maâsir el - Ulemâ* adlı biyografi lûgati, yazarın ölümünden sonra G. A. tarafından yayımlanmıştır. Şiirlerinde *Âzâd* mahlâsını kullanan G. A. nin Farsça ve Ordu dili ile yazılmış şiirleri de vardır. Eserlerinin birçoğuna kendisi tarafından yazılmış bir biyografisi eklenmiştir.

GULÂM HÜSEYİN HÂN (doğ. 1728), Hindli târihçi. *Siyer el - Mutaahhirîn* adlı Hindistan târihinin yazarı olan G. H., bu eserinde 1707 - 1781 yılları arasında Hindistan'daki hâdiseleri anlatır. Kitabında Evrengizîb'in haleflleri devrinden bahisle İngilizlerin Bengal'deki hareketlerini, onların idare şeklini ve politikalarını tenkidî mahiyette nakleder.

GULÂM HÜSEYİN ZAYDPÛRÎ (? - 1817), Hindistan'ın Zaydpûr şehrinde dünyaya geldiği için Zaydpûrî diye anılan G. H., Bengale içindeki Maldah'ta yerleşmiş ve hayatının büyük kısmı orada geçmiştir.

Maldah'taki Şarkî Hindistan Kumpanyasına girip posta müdürlüğü vazifesi yapan G. H. Z., kumpanyanın temsilcisi Udny'nin teşviki ile Bengale'nin tarihini yazmaya başlamış ve *Riyaz al - salâtin* adını taşıyan farsça eserini 1788'de tamamlamıştır. Bu kitap, Bengale Müslümanlarının tarihi üzerine yazılmış en güzel eser olarak tanınmıştır.

GULÂM MUHAMMED (Lahor 1895 - 1956), Pâkistan devlet a d a m ı. Aligarh (Hindistan) daki İslâmî Anglo - Oriental College'den me'zun olmuş, Hindistan hesab ve teftiş dâiresine tâyin edilmiş (1920), Bhopal devleti Kalkınma Komisyonunda hizmet etmiş (1932 - 1934), mâliye, posta ve telgraf m ü d ü r l ü k l e r i n d e (1934 - 1939), Hindistan hükûmeti nezdinde mâliye murakıplığında ve ulaştırma hizmetinde (1940), satın alma genel mürakıblığında (1941), levâzım dâiresi genel sekreter yardımcılığında (1942 - 1945) çalışmış, Haydârâbâd Nizâmı hükûmetinde mâliye bakanı olarak vazife görmüş (1945 - 1947), Pâkistan'ın Hindistan'dan ayrılmasından sonra Pâkistan mâliye ve ekonomi bakanlığına getirilmiştir (1947).

M. GULÂM

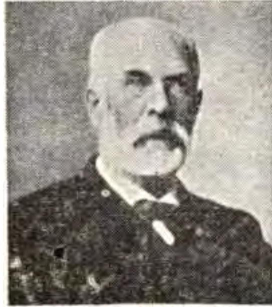
1951'de Pâkistan genel vâliliğine getirilen G. M., yedi yıl gibi uzun bir süre içinde Pâkistan anayasasını hazırlayamamış olan Pâkistan Kurucu Meclisini dağıtmış (1954), sağlam bir ülke kurmak amacıyle Batı Pakistan'ın çeşitli eyâlet ve devletlerini bir birlik içinde toplamağa teşebbüs etmiştir. Ölümünden bir yıl önce sağlık sebebleriyle genel vâlilik görevinden ayrılmıştır (Ekim 1955).

GULÂMÎ, Abdülkadir Efendi (ölm. Sivas, 1887), Kaadirî tarîkatından bir Türk şâiri. Şeyh Abdurrahman Talbânî hulefâsından ve Kaadiriye şeyhlerinden Sivas'ta medfun Nûrî Ali Baba'nın oğludur. Doğum yılı bilinmeyen G. nin genç denecek yaşta Sivas'ta öldüğü ve babasının yanına gömüldüğü kayıdlıdır. Gulâmî mahlâsını kullanan şâirin dîvânı 1874'te tamamlanmış ve *Dîvân-ı Gulâmî* adıyle basılmıştır (1875).

GULÂŞ (Macarcada: Gulyâs), Macar usûlünce hazırlanan bir sığır eti yemeği. Bu yemek kuşbaşı büyüklüğünde doğranmış eti, kıyılmış soğan, maydanoz, kekik, defne yaprağı, kırmızı biber, kimyon, merzenkuş, Hind cevizi v. b. ile birlikte üç- dört saat kadar pişirmekle hazırlanır. Yemeğin suyunun bir miktarı alınarak biraz un ile meyâne hazırlanır ve tekrar yemeğe katılır.

GULÂT-I ŞÎA: bk. GALİYE.

GULDBERG [*gulber'*], **Cato Maximilan** (Christiania, [bugün: Oslo] 1836 - Christiania 1902), Norveçli kimyacı ve matematikçi. 1869'dan îtibâren Christiania (Oslo) Üniversitesinde tatbikî matematik profesörlüğü yapmış olan G., hazırladığı *Abhandlungen über die chemischen Affinitäten* (Kimya üzerinde çalışmalar) [Peter Waage ile birlikte, 1864] adlı eserinde, kesifleşme (konsantrasyon) nin fizikoşimik dengeler üzerine yaptığı te'siri, kantitatif bir şekil vermek suretiyle, «kütlenin te'siri kanunu» olarak ortaya koymuştur. Ayrıca *Etudes sur les mouvements de l'athmosphère* (Atmosfer hareketleri üzerinde çalışmalar) [H. Mohn ile birlikte, 1876] adlı bir eseri de vardır.

C. M. GULDBERG

Kütlenin te'siri kanunu (G. - Waage Kanunu), teorik kimyada bir ana kaide olup bir maddenin te'sirinin kendi kesifleşmesiyle orantılı olduğunu ifâde eder. Kimyevî değişikliklerin seyri ve ters yönelme (réversibilité) olaylarında meydana gelen denge durumu bu kanuna göre tâyin edilir.

GULDBERG [*guldber'*], **Ove Hoegh - G.** (Horsens 1731 - Hald 1808), Danimarkalı devlet adamı ve bilgin. 1761'de Sorø Akademisinde profesör olmuş ve bir «dünya târihi» yazmaya başlamıştır (3 cilt, 1768 - 1772). 1772'de G., Struensee'yi iktidardan düşürdükten sonra, 1772 - 1784 yılları arasında Danimarka hükûmetinin başkanı olmuştur. Onun idâresinde Struensee'nin reformları ortadan kaldırılmış, basın hürriyetine karşı konulan tahdidler ve bağlı bulunulan topraktan ayrılmama mecbûriyeti tekrar yürürlüğe konulmuş ve Alman nüfuzuna karşı Danimarka dili üzerinde ısrarla durulmuştur. A. P. Bernstroff'un kabinede tekrar vazifelendirilmesi üzerine G., görevinden uzaklaştırılmıştır.

GULDEN (Para): bk. FLORIN.

GULEMAN KROM İŞLETMESİ: bk. ŞARK KROMLARI İŞLETMESİ.

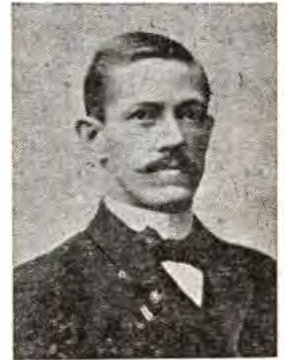
GULEMÂN-I SARAY: bk. GILMAN.

GULF OIL CORPORATION [*galf oyl korpireyşin*], New York'ta Amerika Birleşik Devletleri'nin petrol tröstü. 1901'de A. W. Melon tarafından kurulmuştur. G. O. C. Texas, Mexiko ve Venezuella'da petrol çıkarmaya başladıktan sonra, 1934'te Anglo - Iranian Oil Co. petrol limited şirketiyle birlikte Kuveyt bölgesinde petrol çıkarma imtiyâzını elde etmiştir. 1949'da dünya petrol rezervlerindeki hissesi % 11,5, dünya petrol istihsâlindeki payı % 5, dünya rafineri kapasitesindeki payı ise % 3,4 idi. Dünyanın ikinci büyük tanker filosuna (1952 de: 365 869 brüt tonluk 51 sarnıç gemisi) ve büyük bir petrol boru hattı şebekesine sâhibtir. Kuwait Oil Company'nin sermâyesine % 50, Bahrein Petroleum Company'nin sermâyesine de % 50 hisse ile iştirâk etmiştir.

GULF STREAM: bk. GOLF STRİM.

GULLA - NEGRO [*gilinigrou*], (Dil.), İngilizcenin Amerika'daki zenci lehçeleriyle karışmış bir bozuntusu. Amerika Birleşik Devletleri'nin Güney Carolina, Georgia ve kuzey - doğu Florida bölümleri kıyılarında ve kıyıya yakın adalarda (İng. Sea Islands) oturan zenciler tarafından konuşulur. Merkezi, Güney Carolina'nın güney kesiminde, Port Royal koyu dolaylarındaki Beaufort kontluğudur. G. - N. yu konuşan ve Gulla veya Gullah denilen zenciler, XVIII. yüzyıl başlarında Afrika'nın batı kıyılarından köle olarak buraya getirilip yerleştirilmiş, yaşlı efendilerinin konuştuğu köylü İngilizcesine, gençlerin de konuştuğu kaba İngilizceye kendi dillerinden zenci kelimeleri katmışlar, İngilizcenin telâffuzunu da büsbütün bozmuşlardır. G. - N.'nun başlıca karakteristiği, İngilizcedeki zamirlerden cins farkının kaldırılmasıdır. — A. D.

GULLISTRAND [*gulstrand*], **Allvar** (Landskrona 1862 - Stockholm 1930), İsveçli göz hekimi. Çeşitli göz hastalıklarının teşhis ve tedâvileri üzerindeki çalışma ve buluşlarına karşılık, 1911 Nobel tıp ve fizyoloji armağanını kazanmıştır.

A. GULLISTRAND

GULLIVER'IN SEYÂHATLERİ (İng.: *Travels into Several Remote Nations of the World in four Parts by Lemuel Gulliver, first Surgeon and then Captain of Several Ships* = (Önce cerrah iken sonradan birçok gemilerin kaptanı olan Lemuel Gulliver'in dünyanın çeşitli uzak milletlerine yaptığı dört bölümde anlatılan seyahatler), İngiliz yazarı Jonathan Swift (b. bk.) in hicivli romanı. Dört bölümden ibâret olup 1721 - 1726 târihlerinde yazılmış, ilk olarak Londra'da 1726'da yayımlanmıştır.

Birçok dillere çevrilmiş olup hâlâ yeni baskıları yapılmakta olan G. S., dünya edebiyatında insanlığa yöneltilmiş en acı istihzâ ve hicivleri konu edinmiş olmasına rağmen, La Fontaine'in *Masalları* gibi, bir çocuk kitabı sayılmıştır. Bunun sebebi, satirik gayesinin anlaşılmamış olmasından değil, eserin edebî değerindendir.

Swift, Lâtin şâiri Lucanus'tan beri yazılagelmiş, Defoe'nün *Robinson Crusoe*'suyle yeniden canlandırılmış olan hayâlî seyahatnâmeler nev'ini, birinci şahıs ifâdesiyle tekrar ele alır. Roman, tasvirlerin sâdeliği, hikâyenin hislere hitâb eden canlılığı sâyesinde, kendi bünyesinde bir bütün meydana getirmekte, devrinin kişileriyle mües-

seselerine telmih edilen birçok gizli kinâyeler, pek kolay fark edilememektedir. Romanın asıl güldürücü tarafı, vakaların acâibliğinden ve şaşırtıcılığından değil, beşerî gerçeklikten, yâni insanlık âlemi düzenini dışarıdan tarafsız bir gözle seyreden müşâhide beşerî münâsebetlerin mânâsız bir gülünçlük içinde görünmesinden doğar.

Cüceler adası Liliput'taki mâceraları anlatan I. bölüm, tersinden bakılan bir dürbün gibi, insanı, bütün küçüklüğü ve değersizliği içinde göstermekte, onun gülünç tarafını (İngiliz müesseseleri ve siyasî partileri), dertlerini, kavgalarını (Kiliseler arasındaki kavgalar) ve harplerini alaya almaktadır. Devler ülkesi *Brobdingnag*'da geçen II. bölümde ise, dürbünün büyüten tarafı çevrilmekle insanlık, bütün ürkütücü canavarlığı ve iğrendirici vücut yapısı içinde belirir (Gulliver'ın çocukca bir gururla memleketinde başarılan büyük işleri anlatması ve buna karşı devler kralının duyduğu küçümseme ve nefret). III. bölümde: hayattan uzak kalmış bir ilimle dünyaya sırt çevirmiş bir felsefenin hiçliği, târih yazarlığının sınırları, uygulanamayacak plânlar kuranlarla fikir spekülatörlerinin maskaralığı, yeni bir ahlâk düzenine dayanmayan bütün o dünyayı düzeltme çabaları gülünç bir budalalık şeklinde gösterilmektedir. En dokunaklı hicivler, insanoğlunun aklını kullanmaktaki aczini dile getiren IV. bölümde yer alır: üstün zekâ ve kabiliyetteki atlar, *Houyhnhnm*'lar şeklinde temsil edilen gelişkin tabiat insanoğluna galebe çalar ve onu, soysuzlaşmış, akıldan yoksun varlıklar (*Yahoo*''lar) olarak, üstün yaradılışlı atların kulluğuna düşürür.

G. S. nin ilk iki bölümü çocuk romanı olarak dünya çapında bir şöhret kazanmıştır. Dilimize de tercüme edilmiş bulunan bu bölümler, ilk önce 1912'de Çocuk Dünyası adlı dergide «Güliver cüceler memleketinde» ve «Güliver devler memleketinde» başlıkları altında ve resimli olarak tefrika edilmiş, sonra kitap hâlinde de çeşitli baskıları yapılmıştır. Bu bölümlerin Millî Eğitim Bakanlığı Okul Klâsikleri serisinde de bir yayını vardır. Ayrıca, dört bölümlük tam eser, aynı bakanlığın İngiliz Klâsikleri serisinde de (Gulliver'in Seyâhatleri, 1943 - 1944) adıyle çıkmıştır.

GULÜV: bk. GALİYE.

GUMAL veya GOMAL, Afganistan ile Batı Pakistan'ın kuzey - batı sınır ili arasında bir geçit. Süleyman Dağlarını aşan ve deniz sathından yüksekliği 2 625 m yi bulan bu geçit, Belucistan ile Veziristan arasında güney - doğu istikametinde akan G. Irmağı vâdisini tâkib eder. Geçidin doğu nihayetinde Dera İsmail Han vilâyeti ve onun merkezi yer alır. G. geçidi, kuzeydeki Hayber geçidi ile güneydeki Bolan geçidi arasında ve bu iki geçitten takrîben aynı uzaklıkta bulunması bakımından mühimdir.

GUMDÂN, Yemen'de, San'a'da büyüklüğü ile meşhur bir kale. Yemen, 1130 yılı sıralarında Habeşler tarafından zeptedildiği zaman bile harâbe şeklinde olan kalenin daha önce tahrip edildiği tahmin edilmektedir. Sonraları tâmir edilmiş olan G. hakkında çeşitli kaynaklardan alınan bilgiye göre, burasıbir kaya üzerine oturtulmuş olup, alt kısımları yontma taştan, yukarı kısımları ise cilâlı mermerden yapılmışır. Hamdânî'ye göre kale harâbesi baş câminin doğuya doğru olan kapısının karşısındaydı. 1502'de Karmâtîler kalenin yukarı kısmındaki hisarda ordugâh kurmuşlardır. Üslûbundan ve taşların büyüklüğünden anlaşıldığı üzere, buradaki câminin de eski kalenin kalıntıları ile yapıldığı zannedilmektedir.

GUMİLÉV [*gumilǝf*], **Nikolay Stepanoviç** (Kronstadt 1886 - Petersburg 1921), Rus şâiri. Petersburg ve Tiflis'te okuduktan sonra Paris'te (1906 - 1908) Sorbonne'a devam etmiştir. 1907 - 1913 yılları arasında Avrupa, Afrika ve Yakın Doğu ülkelerinde geziler yapmıştır. Bolşevik İhtilâli aleyhinde faâliyette bulunduğundan dolayı kurşuna dizilmiştir. G., XX. yüzyılın en seçkin Rus şâirleri arasında yer alır.

GUMMA, Japon adalarının en büyüğü olan Honşu'nun orta bölümünde ve Tokyo'nun 96 km kadar kuzey - batısında bir il. Merkez dağlarının bâzı bölümleri, bunların etekleri ve yukarı Kwanto ovası bu ilde bulunur. Tepelerinin yamaçlarında geniş ölçüde dut ağacı yetiştirilen G. da mühim bir ipek üretimi, dağlarında da birçok dinlenme ve eğlenme yerleri vardır. İlin merkezi Maebaşi'dir; yüzölçümü 6350 km², nüfüsu 1 945 000 dir (1965).

GUMMERSBACH [*gumîrsbah*], Batı Almanya'nın Nordrhein - Westfalen devletinde bir şehir. Nüfusu 33 500 (1967) dür. Buhar kazanı, makine, elektrik, dokuma, duvar kâğıdı ve deri sanâyii ve taş ocakları işletmeleri vardır.

GUMMI ARABICUM [*gumi arạbikum*] (Osm. Zamk - ı arabî), Afrika, Hindistan ve Avustralya'da yetişen çeşitli akasya cinslerinden elde edilen ve başlıca terkibi arabik asidin kalsiyum, magnezyum ve potasyum tuzları olan bir çeşit zamk. En iyi G. A. cinsi *Acacia senegal* ile *Acacia arabica*'dan alınır ve hemen hemen beyaz ve yarı şeffaftır. Ağacından sızan bu zamkın çıkışı, ağacın kabuğunda yaralar açma yolu ile kolaylaştırılır. G. A. mürekkep, tatlı ve şeker yapımında, dokuma ve eczacılıkta kullanılır.

GUMPLOWICZ [*gumploviç*], **Ludwig** (Kraków 1838 - Graz 1909), Leh asıllı Avusturyalı hukuk bilgini ve sosyolog. Graz Üniversitesinde idârî hukuk profesörü olan G., devletlerin, etnik gruplar (ırklar) arasındaki hâkimiyet mücâdelesinden doğduğunu ileri sürer (üstün ırk teorisi) ve cemiyetin unsurlarını fertlerde değil, sosyal gruplarda görür. Başlıca eserleri: *Der Rassenkampf* (Irklar mücâdelesi) [1883]; *Grundriss der Soziologie* (Sosyolojinin ana hatları) [1885]; *Die soziologische Staatsidee* (Sosyolojik devlet fikri) [1892]; *Geschichte der Staatstheorien* (Devlet teorileri târihi) [1905]; *Sozialphilosophie im Umriss* (Ana hatlariyle cemiyet felsefesi) [1910].

GUMTİ, Hindistan'ın Tripura eyâletinde bir nehir, 143 mil sonra Tippera vilâyetinde Meghna'da Doğu Pakistan'a geçer.

GUMTİ, Kuzey Hindistan'da (675 km) bir nehir, (Yeni adı Gomati). Pilibhit vilâyetinden ve Uttar Pradesh'ten geçer, güney - doğuya doğru 500 millik bir kavis çizdikten sonra Lucknow ve Jaunpur'dan geçer ve Ghazipur vilâyetinde Benares'ten biraz önce Ganj nehrine ulaşır. G. Jaunpur'da XVI. asırdan kalma güzel bir köprüden sonra seyrü sefere müsâit hâle gelir.

GUN, Japonya'da idârî taksimat. Taika (700) ıslâhatı sırasında her eyâlet içinde meydana getirilen ve hâlen devam eden idârî taksîmât.

GUNARĒS [*gunaris*], **Dēmētrios** (Patras 1867 - Atina 1922), Yunan siyaset adamı. 1908 yılında mâliye bakanı olmuş, I. Dünya Harbi sırasında siyaset sahnesinde birinci plâna geçmiştir. 1915'te Venizelos'un istifâsından sonra başba-

kanlığa getirilmiş ve Kral Konstantin tarafından benimsenen, fakat 1917 yılında onun tahtını kaybetmesine sebep olan bir tarafsızlık siyaseti gütmüştür. Kralın geri dönmesi üzerine (1920), yeniden hükûmet başkanlığına getirilmiştir. Anadolu harekâtında Yunan ordusunun 1922'de uğradığı bozgundan mes'ul tutulan G., İhtilâl Komitesi tarafından başka askerî şeflerle birlikte îdam edilmiştir.

GUNDOLF, Friedrich (asıl adı: **Friedrich Gundelfinger**) (Darmstadt 1880 - Heidelberg 1931), Alman yazarı. Başlıca eserleri: *Shakespeare und der deutsche Geist* (Shakespeare ve Alman ruhu) [1911]; *Goethe* (ad) [1916]; *George* (ad) [1920]; *Caesar. Geschichte seines Ruhms* (Caesar. Şöhretinin hikâyesi) [1924]; *Paracelsus* (ad) [1927]; *Shakespeare* [2 cild, 1928]; *Romantiker* (Romantikler) [2 cild, 1930 - 1931].

GUNN [*gan*], **Battiscombe George** (Londra 1883-Oxford 1950), İngiliz Egyptologu. Mısır'da Harageh, Amarna ve Saqqarah bölgelerini incelemiş, fakat daha çok dilciliğe âid yayınlarıyle ün yapmıştır: *The Instruction of Ptahhotep* (Ptah-hotep'in direktifi); *Studies in Egyptian Syntax* (Mısır dili sentaksi üzerinde araştırmalar) [1924].

GUNNARSSON, Gunnar (doğ. Valpjófsstadur, Doğu Islanda 1889), İslandalı yazar. Reykjavik'te profesör olarak çalışır. Gençliğinde keçi gütmüş, sonradan miço olarak gemilerde çalışmış, sonra da Danimarka'da işçilik yapmıştır. Danimarka dilinde yazılmış kısa hikâye ve romanlarında eski ve yeni zamanlara âid İslandalıların hayatını canlandırır. Başlıca eserleri: *Af Borgslægtens Historie* (Borgluların târihçesinden) [1912 - 1914]; *Salige er de enfoldige* (Saf olanlar mesuttur)[1920]; *Det nordiske Rige* (Kuzeydeki ülke) [1927]; *De Blindes Hus* (Körlerin evi) [1935]; *Graamand* (Gri adam) [1937]; *Brandur paa Bjarg* (Bjarg'taki yangın saati) [1940].

G. GUNNARSSON

GUNTER [*gʌntır*], **Edmund** (Hertfordshire, 1581 - Londra 1626), İngiliz matematikçisi ve astronomu. 1619' dan itibâren Gresham College'de astronomi profesörlüğü etmiş, 7 desimalli ilk logaritma cetvellerini yayımlamış, magnetik meridyenle coğrafî meridyen arasındaki yıllık magnetik sapmayı keşfetmiş, trigonometriye *kosinüs* ve *kotanjant* terimlerini sokmuş; kendi adiyle anılan, güneşin ufuk üstündeki yüksekliğini ve bir noktanın râkımını tâyin etmeye yarayan bir kadran ve bâzı trigonometri ve denizcilik problemlerini çözmeye yarayan bir cetvel gibi faydalı âletler îcad etmiştir.

GUNTUR, Hindistan'da, Andhara Pradesh mahallî hükûmetinde bir şehir. Nüfusu 187 122 (1961) dir. XVIII. yüzyılda Fransızlar tarafından kurulmuştur. 1765'te Sirkarlardan İngilizlere geçiş zamanında Basalat Jang'ın şahsına âid bir Jagir idi ve vergiden muaf tutulmuştu. Çevresinde pamuk, tütün, ve pirinç yetiştirilir.

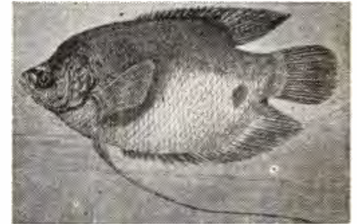
GUR, Batı Afganistan'da, Helmend vadisi ile Herirud vâdisri ve Bamyan arasında dağlık bir vilâyet. Bugün dil itibâriyle İranlılaşmış olan Türk ve Moğol âasıllı kimselerin yaşamakta olduğu bu yerde XIII. yüzyıl Moğol istilâsından evvel Gurlular yaşamakta idi. Bu ülkeye gelen her zümreyi Farslaştıran bu kavmin hangi İran kabilesinden geldiği belli değildir ve G. da onların kendi adları değildir. G. Çin târihlerinde Ho-a ve Gwar adıyle bir Eftalit kavmi olarak kaydolunan bu kavim, daha X. yüzyılda oradaki Halaçlarla birlikte Türk kabilesi sayılıyordu (Şemseddin Dimaşkî). Fakat yavaş yavaş yerli İranlılar bu Türk kabilesini temessül ettiler. Mâmâfih târihçi Mahmud ibn Velî'nin anlattığına göre, bunlar daha XIV. yüzyılda Türklüklerini muhafaza ediyorlardı ve Hindistan'a Gurîler ve Herat'a Gurîler ve Kertler adındaki Türk sülâlelerini vermiştir. Mahmud ibn Velî, Hindistan Gurîlerinin Bamyan'da yerleşenlerindenmiş. Kert sülâlesi ise Gur Yemekleri adındaki aşiretten imiş ki Yemek tanınmış bir Kıpçak kabilesidir. Bunlar buraya hâkim Türk sülâleleri olarak gelmiş ve eriyip bitmişlerdir. — Z. V. T.

GURÂB (Corvus, Karga), gök yüzünün güney yarım küresi burçlarından biri.

GURÂBİYE, Şîîlikte; dinde ve mezhebte taassubu çok ileri götürenlerden bir kol.

GURĀGĒ, Sâmî dillerin güney kolunun güney bölümünden bir dil. Habeşistan dillerindendir. Addis Abeba'nın güney-batısındaki Gurage bölgesinde lehçeler hâlinde Müslümanlar, Hıristiyanlar ve payenler tarafından konuşulur. Başlıca lehçe, batıdaki Çaha lehçesidir, edebiyatı da vardır. Doğudaki lehçeler, yine Habeşistan'daki Sâmî gruptan olan Harerî diline yaklaşır. En eski yazılı anıtları XIX. yüzyıldan kalmadır. — A. D.

GURAMİ (Zoo.), güney-doğu Asya bölgesi ile güney Asya adaları bölgelerinde yaşayan, Cennet balıkları (Anabantidae) familyasından bir balık (Osphronemus). Hava teneffüs eden bu balıkların 100 kg ağırlığında olanları varsa da, 20 kg gelenleri büyüklerinden sayılır. Doğuda havuzlarda yetiştirilen G., eti makbul olduğu için Fransa ve Guyana gibi ülkelerde de rağbet görmektedir. G. ler bâzı kuşlarınkini andıran küre biçimindeki yuvalarını suyun dibine yakın bir yerde çamurdan ve bitkilerden kurarlar. Ana - baba, yuvanın yakınında durarak yumurtaları veya yavruları korurlar ve arasıra suyun yüzüne çıkarak solungaçlarının altındaki husûsî bir organın yardımiyle hava çekerler.

GURAMİ

GURBETÇİLİK: bk. GÖÇ.

GURBÎ (Ar.), Kuzey Afrika'da bir mesken tipi. G. ler kaba taş veya tuğladan inşa edilmiş, yalnızca küçük bir kapıdan ışık alan, saz veya toprakla örtülü, dikdörtgen biçiminde, tek gözlü, basit yapılardır. Bâzan yarıya kadar toprağa gömülüdürler.

GURBÎ (XVIII. yüzyıl), Bektaşî şâiri. Asıl adı Ahmed'dir. Târihî kaynaklarda G. nin hayatına dâir bir bilgiye rastlanmamaktadır. İnkılâb Müzesi'nde bulunan yazma dîvânından baba adının Ali, doğum yerinin Yenipazar (Bosna)

olduğu ve uzun müddet Edirne'de oturduğu anlaşılmaktadır. G. bir manzûmesinde Seyyid Ali Dergâhı'nda Rahmî mahlâslı Mehmed Muslî adında bir Bektaşîye intisâb ettiğini ve dîvânını 1774'te tamamladığını anlatmaktadır. Şiirlerinde Derviş Ahmed mahlâsını da kullanan G., Nakşibendîliğe de intisap etmiştir. Bu sebeble, bâzı manzûmelerinde diğer Bektaşî şâirlerinde rastlanmayan konular da bulunmaktadır. Şiirlerini hem arûz, hem de hece vezinleriyle yazmış olan G., oldukça başarılı bir şâirdir.

GURCARA - PRATİHARA, Orta Çağda iki Hindû hânedânı. G. ların aslı belli değildir. Hazar Türklerinden geldikleri ileri sürülmüş ise de, Hindli târihçiler G. adına M. Ö. VI. asırdan evvel rastlanmadığına dayanarak bunların Hint asıllı olabileceklerini iddia etmektedirler. G. lar, bir devlet kurmak için uzun mücâdeleler yapmışlar, nihâyet 890 - 910 yıllarında müreffeh bir devlet ortaya çıkmıştır. Kannauj şehrinin gelişmesi ve şöhreti de o zamana rastlar. Kral Mahendrapala'nın ölümünden sonra yeniden iç mücâdeleler başlar. X. asırın sonunda artık G. P. hânedânı Ganj Nehrinin suladığı toprakların çok az bir kısmına hâkimdir. G. P.nın son mühim kralı, Rajyapala Kannauj'dan 1018'de Gazneli Mahmud tarafından sürülünce, çok geçmeden Chandella Vidyadhara tarafından öldürülmüştür. Bundan sonra G. P. lar bir nesil boyunca küçük bir Pratihara prensliği olarak Allahabad vilâyetinde hüküm sürebilmişlerdir. Bundan sonra G. P. hânedânı, İslâm fetihleri sonunda sönmüştür.

GURDASPUR, Hindistan'da Pencab eyâletinde bir şehir ve vilâyet adı. Şehir Pâkistan'ın doğu sınırına 9 mil uzaktadır. Nüfusu 27 665 (1961) dir. Bir eski kalesi vardır, 1712'de Moğol muhasarasında karşı koymuştur. Pencab Üniversitesine bağlı bir fakültesi, bir yüksek okulu ve bir mühendislik okulu vardır.

Vilâyetin nüfusu 987 944 (1961) tür. Siwalik sıra dağlarını da içine alan G. vilâyeti, Ravi ve Beas nehirleri arasındadır. Buğday, mısır, pirinç, şeker kamışı ve pamuk yetişir. Dhariwal ve Batala başlıca şehirleridir. Dhariwal yün fabrikaları, Batala ise çelik sanâyii ile meşhurdur.

GURE (Fr. Gouré), Nijer'de bir kasaba. Ülkenin doğu bölümünde bulunan bir çevre (cercle) nin başkentidir. Nüfusu 1 000 (1962) dir. G. çevresinin nüfusu 116 000'dir. Bu bölge, cumhuriyetin istihsâl ettiği bütün Arab zamkı'nın kaynağıdır.

GUREBÂ: bk. GUREBÂ - İ YEMİN VE GUREBÂ - İ YESAR BÖLÜKLERİ.

GUREBÂ HASTAHANESİ. Bezm - i Âlem, İstanbul'un Şehremini semtindeki Yenibahçe mevkiinde yer alan vakıf hastahanesi. Bu hastahane, II. Mahmud'un kadın efendilerinden biri, Sultan Abdülmecid'in annesi ve hayırsever insan Bezm - i Âlem Vâlide Sultan tarafından şahsî servetini vakfetme yolu ile yaptırılmış, 1843 yılında (24 Rebiülevvel 1261 cuma günü) câmii ve çeşmesi ile birlikte hizmete açılmıştır. O târihe kadar İstanbul'da bulunan sağlık kurumlarının adları şifahane, darüşşifa veya bîmarhâne olduğuna göre «hastahane» adı ilk olarak bu yeni kurumun adında kullanılmıştır. Gurebâ tâbiri ise daha önce 1836'da Edirnekapı'daki Mihrimâh Sultan Câmii avlusunda açılıp, sekiz yıl sonra kapatılan bir hastahanenin adında kullanılmıştır. Hastahanenin bugünkü resmî adı Yenibahçe Vakıf Gurebâ Hastahanesi'dir.

Hastahanenin açılışından iki yıl sonra tanzim edilmiş olan vakfiyesinde, kurumun «gurebâ - i Müslimîne» tahsis edilmiş olduğu birkaç kere belirtilmektedir ve «gurebâ ve fıkara'nın parasız tedavi ve tımar edilmesi» de bugüne kadar uygulanan esasları teşkil eden «şart - ı vakıf» lardan biridir. Vakfiyeyi hazırlayan heyetin başında bulunan sultan kethüdâsı ve Darbhâne - i Âmire Nâzırı Mehmed Tahir Bey, aynı zamanda Evkaf Nâzırı olduğundan, hastahanenin nâzırlığını da yapmış; onun ölümünden sonra da hastahane «evkaf - ı mazbûta» dan olduğundan idâre bakımından doğrudan doğruya Evkaf Nâzırı olan zâtın nezâretine verilmiş, fennî nezâretine ise Hekimbaşı Efendi memur edilmiştir. Hastahanede bulunması gerekli ecza, âletler ve eşya ile hekimlerin ve cerrahların tâyin ve azilleri konusunda doğrudan doğruya hekimbaşı söz sahibi olmuş, daha sonra da bu «vazife - i fenniye» Mekteb - i Tıbbiyye - i Mülkiyye - i Şâhâne Meclisi'ne verilmiş, hastahanenin hekimleri, cerrahları ve eczacıları başhekimin inhâsı ile ve adı geçen meclisin tasdiki ile tâyin olunmuş, hastahanenin müdürü evkaf idaresine karşı iç yönetimden sorumlu bulunmuştur.

Hastahanenin o zamanın bilgi ve inançlarına göre düzenlenmiş olan yönetim tüzüğü bugünkü görüşlerin çoğunu içine alan mükemmel denilebilecek bir belgedir. Hastaların kabul ve tedâvi şartları bile en ince noktalarına kadar tespit edilmiştir. Hastahanenin ilk kadrosunda maaş baremindeki derecelerine göre şu personel vardır: müdür, birinci hekim, ikinci hekim, birinci cerrah, birinci eczacı, ikinci cerrah, ikinci eczacı, sülükçü, havanzen, iki kâtip, maaş müvezzii, vekilharç ve yamağı, dört aşçı, başhademe, otuz hademe, berber ve iki kapıcı. Bunlardan cerrahlar ve eczacılar mektepsizdir. Yalnız iki hekim tıp öğrenimi görmüşler, Tıphaneden çıkmışlardır. Çalışma, geceli gündüzlüdür, ancak evli olan hekimler haftada üç gece evlerine çıkabilirler. İlk kuruluşunda, hastahanede 12 koğuşa dağıtılmış 210 yatak vardı. 1894 yılındaki depremden büyük zarar gören hastahanenin onarımı bir yıl sürmüş, bu süre içinde hastalar Okmeydanı'nda yaptırılan pavyonlarda barındırılmıştır. 1892 yılından itibaren hastahanede ihtisas şûbeleri ve koğuşları kurulmaya başlamış ve zamanla göz, cerrahî, masaj, kulak, laboratuvar, deri ve frengi, çocuk hastalıkları, röntgen, ortopedi ve üroloji şûbeleri açılmıştır. Hastahane 1 Mayıs 1924'te yine Vakıflar bütçesine dâhil olmakla beraber, Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekâletine devredilmiş ve bu vekâlete bağlı sağlık kurumları gibi yönetilmeye başlamış, 1924 - 1925 öğretim yılında Haydar Paşa Tıp Fakültesi öğrencileri için Gurebâ, Haseki ve Cerrahpaşa hastahanelerinden yararlanmaya karar verilince, G. ya da Tıp Fakültesinin 4 ve 5. sınıflarından 50 öğrenci alınmış, artık öğretim görevi de yüklenen bu hastahanelere birer profesör başkekim atanması uygun görülmüş, bu arada G. ya da Süleyman Nûman Paşa (b. bk.) başhekim olmuştur. 1933'te İstanbul Üniversitesinin yeniden kurulmasiyle Tıp Fakültesi klinikleri hastahanelere dağıtılınca G. nın payına da İkinci Dâhiliye, Kulak - Burun - Boğaz ve Deri ve Frengi klinikleri düşmüş, bu üç klinik eski binaya yerleşmiştir. Tıp Fakültesi kliniklerinin Yukarı G. pavyonlarına yıllarca süren yerleşmeleri sırasında, Evkaf İdâresiyle, Üniversite arasında varılan anlaşmalar uyarınca, Tıp Fakültesinin daha başka klinikleri de uzun bir süre eski G. dan yararlanmıştır. Hastahane, 26 Eylûl 1956 târihinde Sağlık Bakanlığından tamâmen ayrılarak her yönü ile Vakıflar İdâresine geçmiştir.

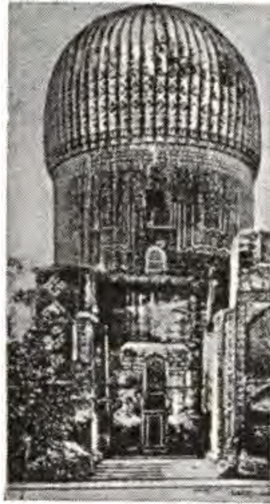
Gurebâ - i Müslimîn Hastahanesi'nde kuruluşundan îtibâren hizmet görmüş olan başhekimler sırasiyle şunlardır: Miralay Ahmed Bey (1843 - 1873), Ferik Ahmed Paşa (1873 - 1909), Hüseyin İhsan Paşa (1909 - 1911), Necmeddin Ârif Bey (1911 - 1918), Dr. Neşet Osman Usman (1918 - 1921), Necmeddin Ârif Bey (1921 - 1923), Müderris Süleyman Nûman Paşa (1923 - 1924), Dr. Ömer Lûtfi Eti (1925 - 1943), Dr. Şükrü Derviş Aykın (1943 - 1944), Dr. Nüzhet Çevik (1944 - 1946), Dr. Sedat Erman (1946 - 1952), Dr. Sezai Konukgil (1952 - 1955), Dr. Necmeddin Ülker (1955 - 1956), Dr. Ali Eşref Gürsel (1956 - 1960), Dr. Târık Özerengin (1960 - 1967), Dr. Seyfi Nâzım Basa (1967).

GUREBÂ - İ MÜSLİMÎN HASTAHANESİ: bk. GUREBÂ HASTAHANESİ.

GUREBÂ İ YEMÎN VE GUREBÂ - İ YESÂR BÖLÜKLERİ, Galata, İbrahim Paşa ve Edirne saraylarından çıkanlarla, savaşlarda yararlık gösteren yabancılar ve yeni Müslümanlardan teşkil olunan suvari bölükleri. Bunlara *garip yiğitler bölükleri* ve *aşağı bölükler* de denilirdi. Bu bölükler seferde merkez kolunda her gece otağ ve ağırlıkları muhafaza ederlerdi. Harpte en önemli görevleri Sancağ - ı Şerîf'in muhâfazası idi. Sancağı Şerîf'in ordu ile bulunamadığı devirlerde padişah sancaklarının muhafazası da bunlara âiddi. Seferde ordugâha odun nakli gibi görevleri de vardı. G. Y. emîn'in bayrakları sarı ile beyaz, G. Yesâr'ın ise yeşil ile beyazdı.

GUREMÂ TAKSİMİ, (Huk.), İslâm hukukunda tereke mevcudunun alacaklılar arasında alacakları nispetinde bölüştürülmesi.

GUR - EMÎR, Semerkand'da Özbek Türklerinin G. E. dedikleri Timur'un türbesi. Önce câmi olarak yapılan bu binâya sonradan Türk-Moğol soyundan gelen ünlü cihangir Timur (Temür) defn edilmiştir (1405). Depremler bu âbideye çok hasar vermiştir. Önde bulunan iki minâre çökmüş, çini kaplamalarının büyük bir kısmı da dökülmüştür. Eyvan (cephede açılan büyük niş) lı kapısından geçilerek âbidenin önündeki avluya girilir. Âbidenin ikinci bir eyvanlı kapısı daha vardır. Dışarıdan bakılırsa, sekiz köşeli bir kaide arz eder. Bunun üstünde yuvarlak bir kısım yükselir. Bu da yüksek bir kubbe ile örtülüdür. Silindir şeklindeki kasnağın hafifçe dışına uzanan kubbe, kabartma kenarlarla süslüdür. Eskiden tam olarak mavi ve altın seramikle kaplı idi. Silindir şeklindeki kasnak, pembe tuğla zemin üzerinde mine motifleriyle süslenmiştir. İçeride, içinde Timur'un nâşı gömülü olan bir yeraltı (crypte) kabri bulunur. Timur'un kabri, bir nevi' yeşim taşı olan uzunca nefrit taşı ile kaplıdır. Yeraltı kabrinin üzerindeki katta, âbidenin başlıca salonu bulunur. Kare şekilli olup, prizma şeklinde girinti (stalaktit) lerle taçlanmış dört derin nişi vardır. Kubbe şeklindeki tavan 22, 55 m yüksekliktedir. Bunu kaplayan kubbe 34 m ye yükselir. İç süsünü boyalı resimler ve yontulmuş tahta kısımlar tamamlar.

GUR - EMÎR

Timur'un ölümünden tam 562 yıl sonra, 24 Eylûl 1967 târihinde, Başbakan Süleyman Demirel'le birlikde 41 kişilik bir Türk hey'eti G. - E.'i, yâni Timur'un kabrini ziyâret etmiştir.

GURGAON, Hindistan'da Pencap eyâletinde, Delhi'nin 17 mil güneybatısında bir şehir ve vilâyet merkezi. Nüfusu 37 868 (1961) dir. Pencap Üniversitesine bağlı, biri kızlar için olmak üzere, iki fakültesi vardır.

G. vilâyeti Pencap eyâletinin güney - doğu kısmındadır. Yüzölçümü 2 367 mil olup, nüfusu 1 240 706 (1961) dır. Kurak iklimi darı, sorgho, buğday, arpa, kolza, hardal yetişmesine elverişlidir. Faridabad (nüfusu 39 852) sanayi merkezidir.

GURGUM, M. Ö. 1200 yılında Hitî İmparatorluğu ortadan kaldırıldıktan sonra Güney - doğu Anadolu'da kurulan Geç Hitit beyliklerinden biri. Merkezi Marqasi (bugünkü Maraş) olan G. Beyliği, kuzeyde Engizek Dağı civarına düşen Kammânu, batıda Hilakku, güneybatıda Sam'al, doğuda Kummuḫ ülkeleri ile çevrilidir. Batısındaki beylikler Asur hâkimiyetini kabul etmiş olmalarına rağmen, G. Beyliği uzun süre istiklâlini korumuştur.

G. a ilk akını büyük Asur kralı III. Salmanesar (858-824) hâkimiyetinin ilk yılında yapmıştır. Bu ülkeyi III. Tiglatpileser (745 - 727) Asur krallığına vergi vermek zorunda bırakmış ve bu bağlılık M. Ö. 711 yılına kadar sürmüştür. II. Sargon G. Beyliğini M. Ö. 711'de ortadan kaldırmış ve Asur krallığına bağlı bir vilâyet hâline getirmiştir.

G. da sistemli kazı yapılmamıştır. VIII. yüzyılın sonuna tarihlenen sanat eserleri Maraş ve civarında tesadüfen, dağınık olarak bulunmuştur. Kabartma ve heykeller arasında günlük hayattan alınmış motiflerle süslü mezar taşları, Hitî hiyeroglif yazıtlı kapı arslanı önemli bir yer tutmaktadır. Bunlarda Asur ve Aramî sanatının kuvvetli tesirleri vardır. Bugün bu sanat eserlerinin mühim bir kısmı New York'ta Metropolitan Museum'da, pek azı Paris'te Louvre Müzesi'nde, İstanbul ve Adana arkeoloji müzelerinde, çoğu da Maraş Müzesi'ndedir.

GURHÂN, Ḳara - Ḫıtay (b. bk.) prenslerinin unvânı. Müslüman menbâlarına göre, bu kelimenin «hanlar hânı» mânâsında olması îcâb eder. G. kelimesi ile Moğolca «dâmad» mânâsına gelen *gürgen* kelimesi arasında yakınlık bulanlar varsa da bu mütâlaaya mesned teşkil edecek hiç bir vesika gösterilmemiştir. Ḳara - Ḫıtaylara âid İran vesikaları ise, G. sarayında «dâmad» yerine bu kelimenin Çincesi olan *fu - ma* tâbirinin kullanıldığını isbât etmektedir. XIII. asrın ilk yıllarında Cengiz Han'ın muhâsımı Câmûḳa (bk. CAMUHA yahut CAMUGA) kendisine G. dedirterek Ḳara - Ḫıtay prenslerini taklid ediyordu.

GURÎ'LER, Afganistan'da hüküm sürmüş bir Müslüman hânedânı. Gur (b. bk.) meliklerinin aslı olan eski bir İran soyundan gelmekle övünürler. Bu hânedânın târihi, Saffârîler zamanında Yâkub b. Leys'in Zemindâver ve Bust taraflarını işgal etmesiyle başlar. O târihlerde Gur bölgesinde Sûrî adlı bir melik bulunmaktaydı ve halk henüz Müslüman olmamıştı. 1009'da Gazneli Mahmud'un hücumuna uğrayan bu melikin oğlu Muhammed'in de kâfir veya Hindû olduğu, Gazneli Mahmud'a esir olan ve kalesi zaptedilen Muhammed'in hapishanede kendini zehirleyerek öldür-

düğü, oğlu Ali'nin ise Müslümanlığı kabul ettiği söylenmektedir. Gazne tahtına Mes'ud çıktığı zaman Ali, yeğeni Abbas tarafından tahttan indirilmiş ve hapsedilmiştir. Abbas'ın Mandeş Dağları'nda kendisine bir hisar yaptırdığı, Gazne'nin hâkimiyetini tanıdığı, Sultan İbrahim tarafından tahtından indirilerek yerine oğlu Muhammed geçirilinceye kadar memleketi idare ettiği zannedilmektedir.

Muhammed'den sonraki melikler Kutbeddin Hasan ve İzzeddin Hüseyin'dir. 1099'da III. Mes'ud tarafından emirliği tasdik edilen İzzeddin Hüseyin, 1107'de Sencer ile aralarında çıkan bir anlaşmazlık yüzünden esir olmuş, ancak iki yıl sonra serbest bırakılmıştır. Sonraları kendisinin batıda Selçuklulara, doğuda ise Gazne'lilere tâbi olduğu anlaşılmaktadır.

Bundan sonra hânedân, Gur kolu ve Bamiyan kolu olmak üzere ikiye ayrılmıştır. İzzeddin Hüseyin'in ölümünden sonra oğlu Seyfeddin Sûrî, reislerin büyüğü sıfatı ile babasının yerine geçerek babasından kalan memleketi bölmüş, Varşada (bugünkü Taymânî) adlı dağlık bölgenin idaresini kardeşi Kutbeddin Muhammed'e vermiştir. Kutbeddin Muhammed burada Firuzkûh Kalesini yaptırmıştır. Seyfeddin Surî, Tohâristan ile kuzey Bâmiyân'ı annesi Türk olan diğer kardeşi Fahreddin Mes'ud'a vermiştir.

Hânedânın esâsı olan Gur kolunun yükselişinin başlangıcı pek açık değildir. Seyfeddin Sûrî'nin kardeşi Kutbeddin Muhammed kardeşleri ile arasında çıkan bir anlaşmazlık yüzünden Gazne'ye Behram Şah'a sığınmış, fakat burada zehirlenerek öldürülmüştür (1146). Bunun üzerine Seyfeddin Sûrî, Gazne üzerine yürüyerek burayı zaptetmiştir. Behram Şah, Afganlı ve Halacilerden müteşekkil bir ordu toplayarak harekete geçmek üzere iken Seyfeddin Sûrî, Gazne'den kendisini sultan ilân etmiş ve kardeşi Bahaeddin Sâm'ı da Gur ülkesinin başına geçirmiştir. Behram Şah'ın yaklaşmakta olduğu haberi üzerine, Gaznelilerin ileri gelenleri Seyfeddin Sûrî'ye karşı ayaklanmışlar, Sûrî, Gur'a kaçmaya teşebbüş etmişse de, etrafı sarılarak esir edilmiş, bir süre sonra da idam edilmiştir. Bu haberi alan Bahaeddin Sâm, Gazne üzerine yürümek için ordu toplamışsa da, yolda ölmüştür. Halefi ve kardeşi Alâeddin Hüseyin, Zemindâver Ovasında Tiginabad'da Behram Şah'ın ordusunu yenmiş, Behram Şah'ın oğlu Devlet Şah da bu savaşta ölmüştür. Gazne Alâeddin Hüseyin tarafından yakılıp yıkılmış, ahali kılıçtan geçirilmiş, bir kısım Gaznelilerin kemikleri mezardan çıkarılarak yakılmıştır. Bu hareket ona Cihansûz (= dünyayı yakan) unvanının verilmesine sebeb olmuştur.

Bu sırada batıdan Selçuklu sultanı Sencer tarafından sıkıştırılmakta olan Alâeddin uzun müddet Gazne'yi elinde tutamamış, Behram Şah Gazne'yi tekrar ele geçirmiştir. Alâeddin Hüseyin Gazne'den çekilirken Bust'tan geçerek orayı da yakıp yıkmış ve Fîruzkûh'a giderek bir müddet kalmış, fakat Sencer yaklaşınca her iki ordu karşılaşmışlardır. Bu muharebede G. ler yenilmiş, Alâeddin Hüseyin esir edilmişse de, bir süre sonra Sencer'in itimadını kazanarak ülkesinin başına geçirilmiştir. Durumu sağlamlaştıktan sonra topraklarını kuzeye doğru genişletmiştir. Alâeddin Hüseyin 1156'da öldüğü zaman oğlu Seyfeddin Muhammed, Fîruzkûh'ta onun yerine geçmiştir. Babası tarafından tutuklanan Bahaeddin Sâm'ın iki oğlunu serbest bırakarak, ufak bir iki sefer yapmak istemişse de, yenilerek ölmüştür (1162). Bundan sonra Sâm'ın oğullarından biri olan Gıyaseddin ordu tarafından tahta oturtulmuş, kardeşi Muizzeddin de onun yanına getirilecek yardımcısı olmuştur. Bu defa iki kardeş, amcaları Fahreddin'le mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Gur toprakları üzerinde kendisinin daha çok hakkı olduğunu savunan amcaları yenilmiştir. Yenilen amcalarını serbest bırakan Sâm'ın oğulları Bâmiyân topraklarını kendisine vermişlerdir. Gıyâseddin, Gazne'yi, Oğuz Türklerinden almağa çalışmış, fakat Gazne 1173'te kardeşi Muizzeddin tarafından ele geçirilmiştir. Bunun üzerine Gıyaseddin kardeşi Muizzeddin'i Gazne sultanı îlân etmiş, Gur'un idaresini de üzerine alarak kardeşi ve kendi adına sikke bastırmıştır.

Gıyâseddin 1175'te Sultan Sencer'in kölelerinden Tuğrul'un elinde bulunan Herat'ı zapta muvaffak olduysa da, bir ara Tuğrul tarafından şehrin bir kısmı geri alınmış, şehir ancak 1192'de tam olarak ele geçirilmiştir.

Gazne'deki hâkimiyetini kuvvetlendiren Muizzeddin Hindistan'a karşı silâhlanmış, 1174'te Multan'ı zaptetmiştir. 1178'de Nahrvâla üzerine yürümüş, fakat yenilerek çekilmek zorunda kalmıştır. 1179'da Peşâver'i zaptetmiş, 1182'de yeniden güneye dönerek Debul'ü, 1186 veya 1187'de Lahur'u ele geçirmiştir. Bundan sonra G. hükümdarları, Mahmud hânedanının bütün fütuhatına kendilerini vâris saymışlardır. 1192'de Muizzeddin, kardeşi ile birlikte Hârezmşah'ın oğlu Sultan Şah'ın bir hücumunu defetmiş, ve onu mağlûp etmiştir. 1199'da Nişapur, Hârezmşah'ın elinden alınmıştır.

Muizzeddin 1191'de Bhatinda kalesini almış, Delhi racası üzerine yürümek için Camna'ya doğru ilerlerken bu kaleyi amcazadesi Ziyâeddin'in komutasına bırakmıştır. Bu seferinde ordusu yenilmiş ve Lahur'a çekilmiştir. Raca, Bhatinda üzerine yürüyerek şehri kuşatmış, fakat yenilerek muharebede ölmüştür. Muizzeddin Gazne'ye dönerek fütuhatın devamını ordu komutanı Kutbeddin Aybeg'e bırakmıştır. Ordu komutanı önce Mirath'ı, ertesi yıl da Delhi'yi almış, Sultan 1193'te yeniden harekete geçerek Kannauc üzerine yürümüş, bu seferinde birçok şehirleri ele geçirmiştir.

Muizzeddin'in Horasan'da bulunduğu bir sırada, Gıyaseddin 1202'de Herat'ta ölmüş, Muizzeddin kardeşinden kalan bu büyük imparatorluğun idaresini de ele alarak Gur mülkünün idaresini Alâeddin Muhammed adını alan amcazadesi Ziyâeddin'e vermiştir. Bundan sonra Hârezm mülkünü istilâ ederek, akınlara son vermek üzere bir ordu hazırlamış, fakat bu teşebbüsünde muvaffak olamamıştır. Mühim meliklerinden İzzeddin Hüseyin'in kendisinden ayrılması üzerine Gazne'ye dönmüştür. Bundan sonra Pencap'a sefere çıkan Muizzeddin, dönüşünde İndus kenarında konakladığı sırada öldürülmüştür.

Muizzeddin'in ölümünden sonra G. devleti parçalanmış, memleketin Hindistan'daki toprakları Türk kumandanlarının eline geçmiş, Bamiyan terk edilmiştir. Kudretsiz hâle düşen G. devletinin başına bu sırada Gıyâseddin Muhammed'in oğlu Gıyâseddin Mahmud geçmiştir. Bu hükümdar Fîruzkûh'ta saltanatına devam ederken Hârezmşah kendi kardeşi Ali Şah'ın hapsedilmesini istemiş, bunun üzerine Ali Şah'ın taraftarları Gıyâseddin Mahmud'u öldürmüştür. Oğlu ve halefi Bahaeddin'in Ali Şah'ı serbest bırakmasını bir meydan okuma sayan Hârezmşah, Fîruzkûh kalesini zaptederek bütün Gur ülkesini topraklarına katmıştır. Hârezmşah'ların hâkimiyeti altında ismen sultanlığı kabul eden Cihansûz'un oğlu Alâeddin Atsız da 1214'te Yalduz'un emri üzerine Gazneli askerler tarafından öldürülmüştür. Bundan sonra yine ismen sultan olan Alâeddin Muhammed bir yıl sonra Yalduz'un ölümü ile Hârezmşah'a teslim olarak Hâ-

rezm'de yerleşmeye mecbur olmuş, bir süre sonra da ölmüştür.

G. ler artık Gazne ve Horasan memleketleri ile beraber Hârezmliler'in bir kısmı hâline gelmiş, bunların da hepsi bir süre sonra Türk'lerin eline geçmiştir.

Türk hükümdarları geleneği devam ettirerek Muizzeddin'e nispetle Muizzî Sultan unvanını kullanmışlardır. Bunlardan Gazne, Kuraman ve Bâniyân (Banu) da 1215 yılına kadar hüküm süren Tâcüddin Yalduz, müstakil hükümdar olarak Muizzüddin adını sikkeleri üzerine koydurmakta devam etmiş ve kendisine onun «kulu» ünvânını vermiştir. Bu hükümdarlar arasında en mühimmi Delhi'de saltanat süren bir hânedânının kurucusu olan Şemseddin İl-Tutmuş'tur.

İki kola ayrılan hânedânın ikinci kolu, Bamiyan'dan Muhammed Fahreddin'in halefi Şemseddin hâkimiyetini Belh ve Bedahşan'a kadar genişleterek Toharistan'ı idaresi altına almış ve Gazne'deki amcalarının tasvibi ile kendisine sultan unvanı verilmiştir. 1192'de yerine oğlu Bahaeddin Sâm geçmiş, ölümüne kadar saltanatta kalmıştır. Ondan sonra hükümdar Celâleddin Ali, Gazne'yi ele geçirmek için kardeşi Alâeddin'e yardım ederek, yağma mallardan mühim bir kısmını kendi hesabına almıştır. Yalduz Alâeddin'i Gazne'den çıkarmış, Celâleddin burayı yeniden almak için harekete geçmişse de, Yalduz'a esir olmuş, bir süre sonra serbest bırakılmış ve Bâmiyân mülkünün başına geçirilmiştir. Celâleddin Hârezmşah'ın istilâsına kadar hüküm süren Celâleddin bu istilâ sırasında yenilerek öldürülmüştür (1215).

G. âilesinin Bâmiyân kolu da bu suretle Hârezmşah tarafından ortadan kaldırılmış, hânedân da böylece son bulmuştur.

Bahâeddin ve Celâleddin, Bâmiyân kolunun en güçlü hükümdarı olup, ikisi adına da sikkeler bastırılmıştır.

Gurî (Gıyâseddin) Câmii, Herat şehrinde G. ler zamanında, tahminen XII. yüzyılda Sultan Gıyâseddin tarafından yaptırıldığı söylenen bir câmi. Çok daha eski bir câminin yerinde ve onun temelleri üzerinde kurulmuş olduğu anlaşılmaktadır.

GURÎ GIYÂSEDDİN CÂMİİ

Dünyadaki bütün câmilerden daha büyük olan bu câmi, Türkiye'dekilere benzememektedir. Bu bina çok geniş bir avlu ile bunun etrafında kıble tarafında kapalı bir kısım ve öteki taraflarında da açık veya kapalı revaklardan meydana gelmiştir. Bütün binanın üstünü örten büyük bir kubbe yoktur. Câminin bütün yüzü çok güzel çinilerle kaplıdır.

GURION, David ben (Biyog): bk. BEN-GURION, David.

GURKHA veya GURKHA'LAR, Nepal'de küçük ve dağınık bir kasaba. Ülkeyi idare eden hânedânın ata ocağıdır. 1559'da Drabya Şah tarafından kurularak küçük krallığının merkezi hâline getirilmiştir. Bunun halefi olan Prithiwi Narayan Şah Nepal'deki küçük Malla krallıklarını fethederek topraklarını Nepal devletine katmıştır (1768); bu bakımdan G., umûmiyetle Nepal'in mukabili olarak kullanılır.

Yeni G. şehrinin fazla bir ehemmiyeti bulunmamakla beraber, aynı adı taşıyan yönetim çevresinin merkezidir. Şehirde, G. hânedânının pîri olan Gorkhaneth'in mezarı, ince yapılı bir muâyede (bayramlaşma) salonu ve Hindû tanrıçası Bhavani (Devi) adına kurulmuş bir tapınak vardır

Hindistan İngiliz ordusunda hizmet eden Nepal'lilere G. lar denilirdi; 1960'larda İngiliz ve Hind ordularında hâlâ G. alayları vardı. Kast, soy ve dil bakımından savaşçı Thakuri ve Çhetri kastları mensuplarından farklı olsa da Nepal asıllı bütün askerlere G. denilmiştir. Gerçekte ise, silâhşorlukta gayet usta, son derece cesur ve fedakâr olan bu askerler, çoğunlukla başka kabîlelere mensuptular; bunlardan kimi Hindû, kimi Buddhist, kimi de daha başka dinlere bağlı idi.

GURLITT [*gurlit*], **Cornelius** (Nischwitz, Wurzen 1850-Dresden 1938), Alman Barok araştırmacılarının öncülerindendir. Eserleri: *Geschichte des Barockstils, des Rokoko und des Klassizismus* (Barok ve rokoko tarzıyla klasik üslûbun tarihi) [3 cild, 1886-1889); *Das Barock und Rokokoornament Deutschlands* (Almanya'nın Barok ve Rokoko mîmârîsi tezyînâtı) [1886-1890]; *Die deutsche Kunst des 19. Jahrhunderts* (XIX. yüzyıl Alman sanatı) [1899]; *Die Baukunst Frankreichs* (Fransız mîmârîsi) [1896-1900]; *Die Baukunst Konstantinopels* (İstanbul'un yapı sanatı) [1907-1912]; *Handbuch des Städtebaus* (Şehir mîmârîsi el kitabı) [1920].

GURLITT [*gurlit*], **Ludwig** (Viyana 1855 - Freudensstadt 1931), Alman pedagogu. Fanatik bir istiklâl taraftarı olan G., hür ve daha çok sanat yönlü bir eğitim istemiştir. Eserleri: *Erziehung zur Mannhaftigkeit* (Azimli olmaya yönelmiş eğitim) [6. bas. 1906]; *Der Verkehr mit meinen Kindern* (Çocuklarımla olan ilişkilerim) [1907]; *Erziehungslehre* (Eğitim bilimi) [1909].

GURLITT [*gurlit*], **Wilibald** (Dresden 1889 - Freiburg, Br. 1963), Alman müzikoloğu. Müzik tahsilini Heidelberg'te P. Wolf- rum'un, Leipzig'de H. Riemann'ın yanında yapmış, burada M. Praetorius hakkında felsefe doktorası yapmıştır (1914). 1919'da Friburg Üniversitesine müderris ve 1920'de profesör tâyin edilmiş, Bern müzikoloji kürsüsünü yönetmiştir (1947-1949). Her devrin müzikal icrâsına uygun tefsir bulma arzusu, onu (Praetorius orgu) yapılmasına ve Orta Çağ müziği tefsîri ile ün kazanmış Collogium Musicum'un kurulmasına sevk etmiştir. Başlıca eserleri: *H. Schütz* (ad) (1935), *J. S. Bach* (ad) (1935), *R. Schumann und die Romantik in der Musik* (R. Schumann ve müzikte romantik) (1950). *Archiv für Musikwissenschaft* (Müzik Bilgisi Arşivi).

GURLULAR (Tar.): bk. GURÎ'LER.

GURMA, XIII. yüzyıl başlarında Diaba Lompo tarafından kurulmuş ve mevcûdiyetini zamanımıza kadar muhâfaza etmiş bir Batı Afrika zenci krallığı. Togo ve Daome'nin kuzeyindeki bu krallığın nüfusu 130 000 (1965) dir. Burada konuşulan dil, civârındaki ülkelerde bulunan yarım milyon kadar halk tarafından da kullanılmaktadır.

GURMUHÎ, Sindhî ve Pencabî dillerinin kullandıkları yazı şekillerinden biri.

GURRE, hâmile kadının çocuğunu düşürmesine sebep olan kişinin ödemekle yükümlü bulunduğu mal diyeti.

GURUNSİ, Afrika'da Nijer Nehri kıvrımının içinde, Kara Volta ile Ak Volta arasında bir ülke. Gana ile Yukarı Volta arasında bölüşülmüş durumdadır.

GURUNSİ'LER, Batı Afrika'da, Fildişi Kıyısı'nın kuzey - doğu bölümünde ve Altın Kıyısı'nın kuzey topraklarında yaşayan ve Sûdânî dilini konuşan bir kavim. 1912 yılında sayıları 265 000 olarak tahmin edilmiş olan G. lerin Awuna, Bura, Busansi, Kasena, Kuruma ve Sissal alt grupları vardır. G. ler tarımla geçinirler, başlıca besinleri de akdarıdır.

GURUPI Brezilya'da bir nehir. Uzunluğu 800 km dir. Atlantik Okyanusuna dükülür. Okyanusa döküldüğü yerde geniş bir ağız meydana getirir. Brezilya'nın Para ve Maranhão devletlerini birbirinden ayırır. Ağzına yakın, boksit yatakları vardır.

GUSEV (Almanca adı: **Gumbinnen**), Sovyet Rusya'da bir şehir. (1946 yılında Almanya'dan ilhak edilmiştir) eski doğu Prusya bölgesinde, Kaliningrad (Königsberg) ın doğusundadır; Nüfusu 30 000'dir.

GUSLA, Balkan İslâvlarında kemana benzer bir müzik âleti. Hersek'te G. tek tellidir. Kuzey ve Orta Dalmaçya ile kuzey - batı Bosna'da iki tellidir. Şarkıcılara refakat için kullanılan G. telleri şarkıcının sesine göre ayarlanır.

GUSTAF I. (G. Eriksson Vasa; Uppland 1496 veya 1497 - Stockholm 1560), İsveç kralı (1523 - 1560). Vasa hânedânının kurucusu olup İsveçli asil bir âileye mensuptur. 1520'de Dalerne köylülerini Danimarka kralı II. Christian'ın zorba yönetimine karşı ayaklandırmış, 1523'te kral seçilmiş, 1527'de Luther Reformasyonunu memleketine sokmuş, kilise ve manastırlar emlâkine el koymak suretiyle mâlî buhranı önlemiştir.

GUSTAF I.

GUSTAF II., Adolf (Stockholm 1594 - Lützen 1632), İsveç kralı (1611 - 1632), I. G. ın torunudur. Örnek bir idare ve eğitim sistemi kurmuştur. Başbakanı Oxenstierna'nın desteği ile Danimarka (1611 - 1613), Rusya (1614 - 1617) ve Polonya (1621 - 1629) ya karşı açtığı seferler neticesinde birçok topraklar kazanmış ve İsveç'i Kuzey'in en kudretli devleti haline getirmiştir. Protestanlığı kurtarmak maksadı ile Otuz Yıl Harpleri'ne müdâhale etmiştir. Fransa ile Bärwalde antlaşmasını yapan (1631) G., Tilly'yi Breitenfeld savaşında yenerek München önlerine kadar inmiş (1632) ise de, Wallenstein'a karşı açtığı Lützen savaşında vurularak ölmüştür.

GUSTAF II.

GUSTAF III. (Stockholm 1746 - Stockholm 1792), İsveç kralı (1771 - 1792). Adolf Friedrich ile Büyük Friedrich'in kız kardeşi Luise Ulrike'nin oğludur. Korporasyonlar partisi hükûmetini devirmiş (1772), fakat dış siyasetteki keyfî idaresi (Rusya seferi, 1788 - 1790) umûmî hoşnutsuzluk uyandırmıştır. G., bir maskeli baloda bir emekli subay tarafından öldürülmüştür.

GUSTAF IV., Adolf (Stockholm 1778 - Sankt Gallen 1837), İsveç kralı (1792 - 1809). III. G. ın oğludur. I. Napoléon'a karşı açtığı harpte Ön Pomeranya'yı Fransızlara kaptırmış, İngilizlerin kıta ablukasını reddettiği için de Rusya ve Danimarka ile savaşmak zorunda kalarak Finlandiya'yı kaybetmiştir. G., 1809'da tahttan indirilmiştir.

GUSTAF V., Adolf (Dorttningholm sarayı 1858 - Dorttningholm 1950), İsveç kralı (1907 - 1950). II. Oskar'ın oğludur. Her iki Dünya Harbi'nde üç kuzey devletinin tarafsızlık politikasını yürütmüştür.

GUSTAF VI., Adolf (doğ. Stockholm 1882), İsveç kralı (1950'den itibaren). V. G. Adolf'un oğlu olup 1905'te Büyük Britanya ve İrlanda prensesi Margaret ile evlenmiş, 1920'de bunun ölmesi üzerine 1923'te Lady Louise Mountbatten (ölm. 1965) ile evlenmiştir. Arkeoloji ve sanat tarihi konularında tanınmış bir bilgin olan G., Yunanistan'da İsveç hükûmeti tarafından yönetilen başarılı kazıları teşvik etmiştir. İsveçlilerin çok sevip saydığı bu kral veliahtlığı sırasında memleketimizi ziyaret etmiş (3 Ekim 1934), Atatürk tarafından Çankaya'da ağırlanmıştır. Oğlunun bir uçak kazasında ölmesi (1947) üzerine veliahtlık torunu Carl Gustaf'a geçmiştir.

GUSTAF VI.

GUSTAF JANSON [*gustaf yanson*], **Gösta** (doğ. Saltsjö - Duvnäs - Stockholm 1902), İsveçli hikâye yazarı. Eserlerinde orta sınıfı tasvir eder. Başlıca eserleri: *Gubben kommer* (İhtiyar geliyor) [1934]; *Stampen* (Damga) [1951].

GUSTAV HATTI, II. Dünya Harbi'nde, Almanların güney İtalya'da kurdukları bir savunma hattı. Adriyatik Denizi kıyısındaki Pescara'da başlayıp Cassino'dan geçerek İtalyan «çizmesinin» batı kıyısındaki Gaeta yakınlarında bir noktaya varan bu hatta saldıran müttefikler, 1943 - 1944 kışı boyunca ve ilkbahar başında bilhassa kilit noktası olan Cassino'yu zaptetme uğrunda göze aldıkları kanlı muharebelere ve büyük kayıplara rağmen onu yaramamışlardır. Anzio çıkarması ile de bu engeli deviremeyen müttefikler, ancak 1944 Mayısında Roma'ya karşı giriştikleri umûmî taarruzla hattı düşürmeyi başarmışlardır.

GUSTAVO A MADERO (Guadalupe Hidalgo'nun resmî adı), Orta Meksika'da bir şehir. Mexico City'nin 5 km kuzeyinde, tahminen 26 000 nüfuslu bir kenar mahalle. Adını Meksika istiklâli kahramanlarından Hidalgo'dan almıştır. 2 Şubat 1848 de burada imzalanan bir barış antlaşması ile Meksika harbine son verilmişti.

GUSTI, Dimitrie (1880 - 1955), Rumen sosyoloğu ve siyaset adamı. Sosyal varlığın objektif bir gerçek olduğunu belirten G., sosyolojik monografi usûlü ile sosyal araştırmaları hızlandırmıştır. Çağdaş cemiyetin en ehemmiyetli varlığı, kaderini idrâk edebilme şuûruna erişmiş millettir. G., milletlerin hususiyetlerine, ihtiyaçlarına, yükselme ve buhran anlarına dikkati çeker.

İrâdeci tutumu ile G., sosyal gelişmede «sosyal irâde» ye tâyin edici bir rol verir ve sosyal gerçeği müşahhas bir takım «sosyal üniteler» (köy, şehir, âile gibi) içinde bâzı «tezahürler» (ekonomik, mânevî, hukukî ve siyasî) olarak tasavvur eder. Bu «tezâhürler» birçok faktörün, (kâinat, hayat, mâneviyât ve târih gibi) aynı anda gelişen ve «sosyolojik paralelizm kanunu» tesirine bağlı gören G., cemiyetin gelişmesinde nihâî temayülün bir «sosyal âhenk» olduğunu kabul eder. Üniversite profesörü iken (1910 - 1938) Rumanya'da kurduğu Rumen İçtimâiyât Enstitüsü, Rumen Köyü Müzesi gibi kurumlar Rumen kültür hayatında silinmez izler bırakmıştır. Rumen ve Fransız akademileri âzâlığına seçilmiş olan G., 1932 - 1933'te Maarif ve Güzel Sanatlar Bakanı olmuştur. Rumanya komünist idareye geçtikten sonra G., kurduğu sosyolojik sistemi marksist nazariyeye göre düzeltmek için zorlanmışsa da, bu yola girişmeden ölmüştür. G. nin araştırmaları ve metodu hâlen Rumen marksistleri tarafından değiştirilerek yeniden kaleme alınmaktadır. Başlıca eserleri: *Sozialwissenschaften*: *Soziologie*, *Politik und Ethik* (Sosyal ilimler: Sosyoloji, siyâset ve ahlâk) [Berlin, 1909], *Sociologia Râzboiului* (Harbin sosyolojisi) [Bucureşti 1915] *Sociologia militans* (Hareket sosyolojisi) [Bucureşti 1934 ve 1946'da yapılan «gözden geçirilmiş» 2. baskı]; La *science de la réalité sociale* (Sosyal varlığın ilmi) [Paris, 1940]; *Ştiinta - şi pedagogia Naţiunii* (Millet ilmi ve pedagojisi) [Bucureşti 1941].

GUSÜL, yıkanmak mânâsına gelen, Müslüman dinine mahsus bir terim. Buna halk arasında «boy abdesti» de denir.

G., erkek ve kadınlarda cünüp hâlinde, kadınlarda ayrıca aybaşı âdetlerinde ve lohusalıkta kan kesilir kesilmez İslâm dinî gereğince yapılması zarurî yıkanma. Hanefî mezhebi'ne göre: 1. cuma namazı için, 2. bayram namazı için, 3. ihrâma girerken, 4. Hac esnâsında Arafat'ta güneş battıktan sonra G. etmek sünnettir.

Bunun dısında, yine Hanefî mezhebi'nce: 1. bir kimse Müslüman olduğu zaman, 2. bulûğ çağına erince, 3. akıl hastalığından kurtulduğu zaman, 4. kan aldırdıktan sonra, 5. ölünün gaslinden sonra, 6. Berat Gecesi, 7. Kadir Gecesinde nûr görünce, 8. Medine'ye girince, 9. Kurban Bayramında Muzdalife'de, 10. Mekke'ye tavaf için girildiği zaman, 11. güneş tutulmasında, 12. ay tutulmasında, 13. yağmur duâsı için, 14. korku namazı için, 15. zulmet namazı için, 16. şiddetli rüzgâr estiği zaman kılınan namaz için G. etmek uygun görülür. Bu yıkanmanın yapılması sırasında uyulması farz olan üç esas vardır:

1. Ağzına üç kere su alıp boğaza kadar çalkalamak 2. Üç kere burnuna su çekmek ve yıkamak, 3. Göbek çukuru, küpe deliği ve vücutta bir iğne ucu kadar olsun bir kuru yer kalmamak üzere tepeden tırnağa yıkanmak.

G. ün sünnetleri ise şunlardır: 1. G. e evvelâ Besmele ile başlamak; 2. G. e niyet etmek; 3. Bedenin bir tarafında pislik varsa onu önceden güzelce temizlemek; Avret yerini, pis olmasa dahi, ayrıca yıkamak; 5. G. den evvel abdest almak; 6. Bedenine üç defa su dökmek ve her defasında suyu vücûdun her tarafına ulaştırmak; 7. Su dökünmeğe baştan başlamak, sonra sıra ile sağ omuza, ve sol omuza dökmek; 8. İlk su dökünülünce bedeni oğmak ve suyu bedenin her tarafına ulaştırmak; 9. Ayağının bastığı yere su birikirse, abdest alındığı zaman ayak yıkamasını sonraya bırakıp, o birikinti dışında yıkamak.

G. banyolarda, akar temiz sularda bu sûretle yapılır. Deniz ve göllerde ise abdest alındıktan sonra suya üç kere dalıp çıkarak G. yerine getirilmiş olur.

Su bulunmayan yerlerde G. yapma imkânı olmadığı hallerde temiz kum veya toprakla teyemmüm (b. bk.) edilir.

Eskiden evlerde G. yapmak için ufak bir yer yapılır ve adına «gusülhane denirdi. Bâzı mezarlıklarla câmi ve hastahanelerde ölü yıkanan yerlere «gasılhane» denir ki, birbiriyle karıştırılmamalıdır.

GUŞA (Tıp): bk. GUVATR.

GUŞRÎ HAN (1581 - 1653), Moğol hanı. Oyrat kabilesinden gelen G. H., 1630 sıralarında Orta Tibet'i ele geçirmiş ve Lamaizmi (b. bk.) yaymaya çalışmıştır.

GUT (Fr. Goutte) **HASTALIĞI:** bk. DAMLA HASTALIĞI.

GÛTA, Şâm'ı çevreleyen bahçelik sâhanın adı. Baradâ Nehrinin deltası ve cedvelleri ile sulanan kesîf ziraat bölgesine tekabül eder ve bu nehirin Antilübnan boğazlarından çıktığı noktalardan îtibâren, eskiden Baḥr al - Dimaşḳ «Şam Denizi» denilen ve zaman zama susuz kalan Atayba Gölü yatağından kaybolduğu yerlere kadar uzar. Bu göller ve kamışlıklar G. yı çölün yayılmasına karşı korumaktadır. Şarka doğru uzanan münbit sâha kum deryâsını yararak ilerlemiş bir yeşil dağ burnu gibidir. G., Peygamberin ileride büyük bir harb sahnesi olarak işâret ettiği bir hadîsinde ve İbn al - Kays al - Ruḳayyât, Aḫṭal ve al - Râ'î gibi Emevî devri şâirlerinin eserlerinde geçmektedir. Şâm (b. bk.), bu lâtif vâha sâyesinde, «dünyanın dört Cennetinden biri» şöhretini kazanmıştır. An'aneye göre, İbrâhim Aleyhisselâm orada doğmuş ve orada bulunan bir tepe de Hz. İsâ ile anasına sığınak olmuştur (Kur'an, El - Mü'minûn sûresi, 50, H. B. Çantay tercümesi). En büyük genişliği doğudan batıya doğrudur. Eski coğrafyacılar, G. dahilinde binlerce bostan, 530 bağ bulunduğunu zikretmektedirler.

GUTA (Mac. Gúta), Çekoslovakya'nın güney - batısında, Váh (Alm. Waag) ırmağı ile Tuna'nın kuzey kolunun birleştiği Veliký Ostrov Zitný (=Büyük Schütt Adası) üzerinde, Komárno'nun kuzey-batısında bir şehir. Nüfusu 11 718 (1947) dir. Toprak ürünleri, meyve ve canlı hayvan yetiştiren zengin bir bölgenin merkezidir. Ağ ve sepet yapılır. G. 1918'e kadar Macaristan'a bağlı idi; 1938 - 1945 yıllarında da Macaristan'a bağlanmıştır. Eskiden çoğunluğu Macar olan nüfusu 1945'ten sonra Macaristan'a gitmiştir. Şehir sık sık sellere uğrar ve havası ağırdır.

GUTACH [*gutaḫ*], Schwarzwald (Karaorman) da bir nehir. Triberg'in yukarısında doğar, Triberg şelâlerini teşkil ettikten sonra Hausach'ta Kinzig'e dökülür. Arâzi olarak güzel olan G. vadisinden 38 tüneli ve dönüş tüneli bulunan Schwarzwald (Karaorman) demiryolu geçer.

GUTENBERG [*gūtınberg*], **Johannes** (Mainz 1397-Mainz 1468), münferit harflerle kitap basma usûlünün mûcidi. G. unvanını taşıyan asîl bir âilenin oğlu olduğu için bu adı almıştır. 1430'da Mainz'dan ayrılan G. ın Strassburg'ta bulunduğu, burada elmastıraşlık ve ayna yapımı işleriyle uğraştığı ve en geç 1436'dan itibaren kitap basımı ile ilgilendiği bilinmektedir. Çok gizli tuttuğu bu matbaacılık işi, ölen bir ortağın veresesi tarafından dâvâ açılması yüzünden gelişememiştir. 1448'den sonra tekrar Mainz'a dönen G., matbaacılık alanındaki projesini gerçekleştirmek

için büyük bir sermaye toplamağa başlamış, bu arada Fust adında birinden de 1550 gulden ödünç almıştır.

Ondan önce de iskambil kâğıdı, kumaş örnekleri ve kâğıd başlıkları basılmakta idi. G. ın buluşundaki hususi'yet, metalden yapılmış münferid harfler kullanmasıdır. Her harf ve her işâret için bir çelik ıstampa oyulmakta, sonra bununla bir bakır külçesinden kalıp çıkarılmakta, bu kalıbın icine de istenildiği kadar harf dökülmekte idi. Döküm için kullanılan madde, bir kalay - kurşun - antimon karışımı olup içinde biraz da bizmut vardı. Böylece uzun yıllar süren bir çalışmadan sonra G. ilk eserini vermiş, 1282 sayfalık Lâtince bir *Kitâb-ı Mukaddes*'in baskısını tamamlamıştır (1455). Bu işte 6 mürettibin 2 yıl çalıştığı ve takrîben 180 nüsha basıldığı sanılmaktadır; bunlardan ancak 47 nüshası, kısmen eksik olarak zamanımıza intikal etmiştir.

GUTENBERG

Baskı tekniği târihinde bir inkılâp yaratan bu îcâdını G. uzun zaman gizli tutamamıştır. *Kitâbı Mukaddes*'in ortaya çıkması üzerine, alacaklı Fust, parasını geri isteyerek mahkemeye baş vurmuş (1455) ve muhtemelen dâvâyı kazanarak G ın matbaasına el koymuş ve onun harfleriyle 1457'de, Peter Schöffer ile birlikte, *Mainzer Psalterium* (Mainz Mezâmîr'i) diye bilinen kitabı yayımlamıştır. G. e atfedilen başka baskılar üzerinde katiyet olmayıp 1460 ta basılan *Catholicon* (bir hicivli komedinin adı) ın dahi G. tarafından basılmadığı bilinmektedir.

1465'te Mainz Seçmen Prensi ve başpiskoposu, G. i sarayında görevlendirerek geçimini sağlamıştır.

G. in adını taşıyan Mainz Üniversitesinde 1900'de bir «G. Müzesi» açılmış olup, biblivografya konusunda bir ihtisas kitaplığına sahiptir. Bu müzenin adı 1962'de Weltmuseum Druckkunst (Dünya Matbaacılık Müzesi) olmuştur. «G. Yıllığı» ise 1901'de kurulmuş olan «G. Derneği» tarafından yayımlanmaktadır.

Ayrıca bir de G. Armağanı ihdas edilmiş olup 20.000 Marklık bu armağan ilk defa 1968'de Giovanni Mardersteig'a verilmiştir. Bu para, yarı yarıya, Mainz şehri ve G. Derneği tarafından karşılanmaktadır. Bk. BASIM.

GUTHNICK [*gutnik*], **Paul** (Hitdorf, 1879 - Berlin 1947) Alman astronomu. 1903 - 1906 yılları arasında Bothkamp'da Herr von Bülow'un özel rasathanesinin astronomuydu. Daha sonra ileride Babelsberg'e nakledilen Berlin Rasathanesinin astronomluğunu yapmıştır. 1921'den itibâren Berlin Üniversitesinde astronomi profesörlüğünü ve rasathanenin direktörlüğü vazifelerinde bulunmuştur. Bilhassa elektrik ışığıyla yapılan ölçü metodu ile yıldız parlaklıklarının tâyini alanında çalışmıştır. Eserleri: *Nachweis der Veränderlichkeit des kurzperiodischen spektroskopischen Doppelsterns β Cephei mittels photoelektrischen Messungen* (Kısa periyodik spektroskopik β Cephei çift yıldızlarının değişiminin fotoelektrik ölçüleri vasıtasıyle ispatı) [1913]; *Photoelektrsiche Untersuchungen an spektroskopischen Doppelsternen und an Planeten* (Spektroskopik çift yıldızlar ve gezegenler üzerinde fotoelektrik araştırmalar) [1914 ve 1918].

GUTHRIE, Thomas Anstey (Biyog.): bk. ANSTEY.

GUTHRIE [*gatbri*] **TEST'İ** (Amerikalı mikrobiyolog R. Guthrie [doğ. 1916] nin adından), kanda fenilalanin maddesinin fazlalığından meydana gelen «fenilketonüre» veya «üzüm asidi yangısı - geri zekâlılığı» hastalığının erken teşhisine yarayan mikrobiyolojik test. G. T. için, kana bacillus subtilis yumurtaları verilir; bu basilin özelliği, ancak fenilalanin bulunan ortamda gelişmesidir. Bu test sâyesinde yeni doğmuş çocukların kanında birinci haftadan itibaren fenilketonüre'nin varlığı tesbit edilebilir. Tedâvi, içinde fenilalanin bulunmayan bir gıda rejimi tatbik edilmek suretiyle yapılır. Böylece, süt çocuğunun kanındaki fenilalanin kaybolur ve bacilus subtilis'in gelişmesi önlenir. Hastalık, vaktinde tedâvi edilmezse, ileride idiotizm (salaklık) e yol açar ve hastada pigment bozuklukları yanında kas titremeleri, sarsaklık gibi nörolojik tezahürler de belirir. Bunların durdurulması için ise glutamin asidi ve B_6 vitamini verilir.

GUTİ, ilk olarak Zagros Dağlarında yaşamış eski bir Şarklı kavim. M. Ö. III. binyılda Âsurlulara ve Bâbillilere karşı devamlı olarak savaşmışlar ve Agade hânedânına son vermişlerdir. Ancak G. lerin egemenliği, Lagaş, Uruk ve Umma misâllerinde olduğu gibi, Aşağı Mezopotamya şehirlerini gelişmekten ve yüksek bir kültüre ulaşmaktan alıkoymamıştır. G. hânedânı, III. binyıl sonlarında Ur şehrinin üstünlüğünü kabul ettirmesiyle birlikte ortadan kaybolmuştur.

GUTIÉRREZ, Antonio García (Biyog.): bk. GARCÍA GUTIÉRREZ, Antonio.

GUTLAND, Luxembourg dukalığının güneyinde bir bölge. Ösling adı verilen Ardennes Dağları masifine göre «iyi ülke» (Alm. Gutland) sayılır.

GUTS MUTHS, Johann Christoph Friedrich (Quedlinburg 1759 - Ibenhain 1839), Alman jimnastik öğretmeni. 1875'ten itibaren Schnepfenthal'da öğretmen olarak bir okul jimnastik sistemi yaratmış ve öncelikle yazılarıyle kültür fizik eksersizlerinin gelişimini teşvik etmiştir. Başlıca eserleri: *Gymnastik für die Jugend* (Gençlik için jimnastik) [1804]; *Spiele zur Übung und Erholung des Körpers und Geistes* (Vücut ve rûhun dinlenmesine ve ekzersizine ilişkin oyunlar) [1802]; *Kleines Lehrbuch der Schwimmkunst* (Yüzme sanatının küçük ders kitabı) [1797]; *Turnbuch für die Söhne des Vaterlandes* (Vatanın çocukları için jimnastik kitabı) [1817].

GUTSCHMID [*gutşmit*], **Alfred von** (Loschwitz, Dresden 1831 - Tübingen 1887), Alman târihçisi. G. in çalışmaları bütün Eski Çağ târihini, bilhassa Doğu târihini kapsar. Bu çalışmalar *Kleine Schriften* (Küçük etüdler) [5 cild, 1889 - 1894] adı altında toplanmıştır. Bunun dışında *Geschichte Irans und seiner Nachbarländer von Alexander d. Gr. bis zum Untergang der Arsakiden* (Büyük İskender'den Arsaklıların çökmesine kadar İran'ın ve komşularının târihi) [1888] adlı eseri de tanınmıştır.

GUTTACOR [*guttakor*], inci çiçeği, akdiken, kedi otu ve eğrelti otu gibi otların te'sirli kısımlarından elde edilmiş mahlûller karışımı. Bu karışım tıpta kalp za'fiyyetine ve kan dolaşımı bozukluğuna karşı verilir.

GUTTAPERKA (Malayaca: *getah* = reçine; *perčah* = bir çeşit ağaç), Sumatra, Cava ve güneydoğu Hindistan'da isanondra gutta ağacının yarığından akan ve hava ile temas edince pıhtılaşan süt usaresi. Bu usare toplanır, çabucak yoğurulur, hamur haline getirilir ve ham G. olarak ticarete

sürülür. Esnek olmayan, süngerimsi, kırmızımsı, esmer veya gri renkli ürünün bir kısmı yerinde kaynatma ve yıkama suretiyle, bir kısmı da Avrupa'da 50° lik sıcak su içinde yoğurularak arıtılır ve ezilerek yaprak hâline getirilir.

En saf, beyaz G. elde edilmek istenirse, yapraklar benzin veya kloroformda çözülür. Bir kısmı gibs ile çalkalanır, pisliklerin dibe çökmesi beklenir ve ayrılan berrak mahlûle hacimce iki misli % 90 lık alkol katılır. Bu takdirde G. kar gibi beyaz bir halde ayrılır. Bu ürün ince, beyaz çubukçuklar şeklinde ticarete sürülür. Bunlar esnek halde tutulmak için, içine % 10 oranında gliserin katılmış suda korunur. Şişenin ışıktan korunması gerekir. Kimyaca kauçuğa yakın olup bunun gibi vulkanize edilebilir. Bu madde fizikî bakımdan kauçuktan esaslı surette ayrılır, soğukta esnek değildir, serttir, fakat kırılmaz. Orta hararette ısıtılınca yumuşar ve iyi yoğrulabilir bir hâle gelir. Daha fazla ısıtıldığı zaman (100° ye doğru) yapışkan bir hâl alır ve kısmen ayrışarak erir. G. kuru olarak damıtıldığı zaman kauçuğun damıtılmasında elde edilen ürünlerin aynını verir. Havada parlayan, isli, özel kokulu bir alevle yanar, kloroform ve karbon sülfürde, sıcak terebantin yağında iyi, alkol ve eterde az çözünür, suda hiç çözünmez. G. kauçuktan daha sert olduğu gibi ondan daha iyi yalıtır. Bu özelliğinden dolayı elektrik kablolarını sarmakta, galvanoplastik negatifler, flaster ve sargı malzemesi yapımında, dişçilikte muvakkat dolgu veya daimî kapatma kanal tedâvisinde mâcun v. b. kullanılır.

GUTTON [*gütǫ̃*], **Camille** (Nancy 1872 - Paris 1963), Fransız fizikçisi. Nancy Fen Fakültesinde profesör olan G., radyoteknik alanında eserleri vardır. Yer ile bir uçak arasında temâsı ilk olarak o kurmuştur. Çok hassas bir elektrometre de icat etmiştir (1938). Uçakta yere ilk radyo sinyalleri vermek tekniğini icad etmiştir.

GUVATR (Fr. Goitre), boyunun ön tarafından kalkanbezi (thyroide) nin çeşitli sebeblerle büyümesi.

Kalkan bezinin 1914'te Kendall tarafından bulunan ve tiroksin (thyroxine) denilen bir iç salgısı vardır.

Kalkan bezi büyümeleri bâzan bu salgının çoğalması ile, bâzan azalması ile, bâzan da durumda kalması ile kendini gösterir. Son şekline basit G. da denilir.

Kalkan bezi, iyot (iode) metabolizmasının yönetildiği ve düzenlendiği yerdir. G. adiyle, bilhassa iyot azlığından meydana çıkan büyümeler anlaşılır. Bezin iltihapları, urları ve hormon artmasından olan hastalıkları bu araya katılmaz.

G., bâzı bölgelerde fazla görülür (andemik G.). Eskiden bu durum tamamiyle iyot azlığına verilirdi. İyot azlığı ile bölgesel azlığı veya çokluğu arasında düz oran birçok yerlerde mevcuttur. Tersine su, hava, besin ile yeteri kadar iyot alınan bölgelerde G. bölgesel olarak görülmez.

Halk içinde arasıra görülen G. lara sporadik denilir. Kadınlarda G. fazladır. Bu hâl andemik olanlardan daha çok sporadiklerdedir. Oran 1 e nispetle 7 kadardır.

Genel olarak, vücutta kalkan bezi iç salgısı azalır. Yâhut vücutta bu iç salgıya ihtiyaç artarsa, hipofiz bezi kalkanbezini uyaran bir madde (tirotropin, thyropine) salgılar. Bu salgı, kalkan bezini fazla salgı yapmaya zorlar. Kalkan bezinin salgısı da, trotropin'in frenleyicisidir. Kalkan bezi salgısı yeteri kadar olmazsa, tirotropin hormonu kalkanbezini geliştirerek G. a sebeb olur.

Kalkan bezi hormonu ihtiyacı gelişme çağlarında, gebelikte, süt vermede, sinirlilik hallerinde, bâzı mikroplu hastalıklarda artar. Kalkan bezi salgısının yeteri kadar yapılmadığı haller şunlardır: İyot yetersizliği, bezin iyodu tutamaması ve hormon yapamaması. İyot, deniz kenarında ve denizden çıkarılan besinlerde yeteri kadar vardır.

Bâzı bitkiler içinde bulunan siyanit ve nitrit maddeleri ile, bezdeki tabiî bozukluklar iyodun kalkan bezinde tutulmasını engeller, ayrıca bu haller hormon yapılmasına da karşı durur.

Kalkan bezinin hormon yapmasını engelleyen bazı kimyevî bileşikler de bulunmuştur. Bunlar tiroksin'in zararlı artmalarında ilâç olarak kullanılır (thiourée bileşikleri). Fazla miktarda iyot tuzu, tedavi için kullanılınca da G. görülebilir.

A vitamininin az alındığı hallerde ve çok miktarda kalsiyumlu ilâçlar kullanmakla da iyot yetersizliği artarak G. görülür.

G. yeni doğan bebekte de görülebilir. Bunun sebebi G. yapan sebebin veya ilâçların anneden çocuğa geçmesidir.

Boyunda görülen ve gırtlağa yapışık olan, ayrıca yutkunurken gırtlakta hareket eden şişliklerinin büyük oranda G. olduğu bilinmekle beraber, bilhassa üzerinde ayrı sert veya sıvı dolu hissini verenlerin bir kısmında başka hastalıklar bulunabilir. Bu sebeble, bunların ayrıca incelenmesine çalışılmalıdır. Kalkan bezi salgısının fazlalığı, normal olması veya yetersizliği laboratuvar incelemeleriyle anlaşılır. Son zamanlarda izotop hâline getirilmiş iyot (İ 131) verilmek suretiyle kalkan bezinin incelenmesi kabil olmuştur. Bu madde ile iyodun bezde tutulup tutulmadığı yahut bâzı yerlerinde yerleşmediği incelendiği gibi, vücudun başka yerlerinde. bilhassa akciğerde başka kalkan bezi dokusu bulunup bulunmadığı da anlaşılabilir. Anlasılması güç olan hallerde cerrâhî yolla parça alınarak muâyene edilir.

Tedâvi: İyot azlığına dayanan G. da ölçülü iyot tedavisi, hormon salgısının azlığı ile kendisini gösterenlerde hormon tedâvisi ile boyunda fazla büyümüş yahut göğüs içinde gelişen G. ın nefes yolunu zorladığı durumlarda ameliyatla tedâvi faydalı sonuçlar vermektedir.

Koruma: G. bölgelerinde (yurdumuzda Kastamonu, Aydın, Muğla, Isparta, Burdur v. b.) yemek tuzuna iyot tuzu karıştırmak ve ayrıca besin maddelerinde tiroksin olusunu engelleyen kimyevî maddeler arayarak koruyucu bir yol da tutulabilir. Bk. BASEDOW HASTALIĞI.

GÛY, çevgân denilen âletle oynanan topa verilen ad.

GUYANA (İng. **Guiana**), Güney Amerika'nın kuzey bölümünde, Atlas Okyanusu kıyılarında, Venezuela, Brezilya ve Surinam ile sınırlanan devlet. Yüzölçümü 215 000 km², nüfusu 611 000, başkenti Georgetown'dır.

G., G. lar bölgesinin öteki ülkeleri gibi eski bir masif ile primer kütleler üzerinde yayılır. Arazi G. ile Venezuela ve Brezilya arasında ortak durumda olan Roraima Dağı'nda yükselir (2 835 m). İklim sıcak ve nemlidir. Ülkenin onda dokuzu ormanlarla kaplıdır. Tarımın temeli şeker kamışı ve pirinçtir; kopra, kahve ve nârenciye ek niteliğindedir. Sığır üretimi de önemlidir. Kıyı ovasında, Demerara ile Essequiba ırmakları arasındaki bataklık kurutma çalışmaları ülkenin ekonomik kaynaklarını artırmıştır. Fakat G. nın ekonomisini gerçekten geliştiren şey, yeraltı

GUYANA ARMASI

GUYANA'LAR

kaynaklarının işletilmesi olmuştur: G., boksit üretiminde dünya ikinciliğine yükselmiştir ve Demerara ırmağı boyunca, Essequibo ve Berbice ırmakları arasında uzanan boksit yataklarında 65 milyon tonu aşkın yedek vardır. Altın ve elmas üretimi ikinci derecededir; ağaç ürünü için de durum böyledir. İngiliz G. sı Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada ile alışveriş yapar.

Tarih: 1596'da Felemenkliler, sonradan Georgetown olan Stabrock'u kurmuşlar, Doğu Hint Kumpanyası (1621 - 1791) da şeker kamışı ve pamuk ihracatı ile ülkenin gelişmesini sağlamıştır. 1796'da İngilizler bölgeyi ele geçirerek Felemenklileri Courantyne (Fel. Corantijn) Irmağının ötesine sürmüşlerdir. 1802'de Batav Cumhuriyetine geri verilen sömürge, 1803'te yeniden İngilizlerce işgal edilmiş, fakat 1814 antlaşmaları ile bugünkü Surinam Hollanda'ya bırakılmıştır. 1928'de İngiliz G. sına bir anayasa verilmiş, 1961'de de iç muhtariyet sağlayan yeni bir anayasa kabul edilmiştir. People's Progressist Party (İlerici Halk Partisi) hükûmeti başkanı olan Cheddi Jagan o zamandan başlayarak bağımsızlık istemiş, fakat 1964'te seçim kanununun değiştirilmesi sayesinde, Hintli denilen yerlilerden olan bu liderin yerine People's National Congress (Millî Halk Kongresi) partisinin lideri olan Forbes Burnham adında bir zenci getirilmiştir. G. 1966'da bağımsızlığını kazanarak Commanwealth'in bir üyesi olmuştur. Bayrağı: yeşil zemin üzerinde altın sarısı üçgen, bu üçgen üzerinde de kırmızı bir üçgen.

GUYANA, Hollanda G. sı (Fel. Nederlandsche Guyana) [Coğ.]: bk. SURİNAM (Fel. Suriname).

GUYANE FRANÇAISE (Coğ.): bk. FRANSIZ GUYANASI.

GUYAU [*güyo*], **Jean Marie** (Laval 1854 - Mentone 1888), Fransız filozofu ve şâiri, Dinamik bir natüralizmin temsilcîsi idi. G., Schiller ve Spencer'in oyun teorisine karşı olan ye sanatı hayatın canlı bir fonksiyonu sayan estetiğini, sosyolojik diyebileceğimiz bir dayanışma duygusu üzerine binâ etmiştir. G., ahlâk ve dinde, bizzat hayatın yüksek kademelerinde ifadesini bulan bir şekil görmektedir. G., dünya görüşünde, sevgiden ilham alan bir münasebetler manzûmesi, yâni daha da genişletilmiş bir insan cemiyeti düşünen bir sosyolojik din doktrininin kurucusudur.

Böylece G.. ya göre, sanat, felsefe. ilim, din, esterik bunların hepsi değerlerini sosyal gerekliliklerinden almaktadırlar. **Eserleri:** *Vers d'un philosophe* (Bir filozofun şiirleri) [1881; Türk. Terc. Abullah Cevdet 1930]; *Les Problèmes de l'esthétique contemporaine* (Çağdaş estetiğin problemleri) [1884]; *Esquisse d'une morale sans obligation ni sanction* (Müeyyide ve mecburiyete dayanmayan bir ahlâk taslağı) [1885]; *Education et hérédité* (Eğitim ve irsiyet) [1889]; *L'art au point de vue sociologique* (Sosyoloji açısından sanat) [1889]; *La genèse de l'idée de temps* (Zaman fikrinin doğuşu) [1890].

GUYENNE [*güyen*] **veya GUIENNE** (Lat. Aquitania), sınırları çok değişmiş olan eski bir Fransız eyâleti. G., Paris Antlaşması (1258 - 1259) ndan sonra İngiltere krallık hanedanına bağlı eski Aquitania dukalığı idi. 1453'te tekrar Fransa'ya geçen bu dukalık, 1469'da XI. Louis tarafından kardeşi Charles'a «has» olarak verilmiş, onun ölümü (†1472) üzerine de krallığa kalmıştır. Krallık rejiminin sonlarında G., Orta ve Yukarı Garonne havzasının kuzey bölgesi ile Dordogne havzasını, Quercy ve Rouergue'i içine almakta olup, başkenti Bordeaux idi. Bk. AQUITANIA.

GUYON LOYS, Dolois (XVII. yüzyıl) Fransa kralının Limousin eyâleti mâliye müşaviri.

Les Diverses Leçons adlı ve 1603'te Lyon'da yayımlanan eserinde Türk İmparatorluğu'nu ayakta tutan 12 temel'i şöyle sayar: 1. İman beraberliği; 2. Hıristiyanlara tanıdığı hürriyet; 3. Siyasî temkin; 4 ve 5. Târih bilgisi ve «faydasız kitaplar» dan kaçınma; 6. Hükûmete sadâkat; 7. Devleti şahsî menfaatlerin üstünde tutmak; 8. Adâleti en iyi şekilde tevzi; 9. Cezalandırmadan ziyâde mükâfatlandırmayı usul ittihaz etmek; 10. İyi bir disiplin; 11. Kuvvetten önce nezakıt; 12. para ve silâh bolluğu.

G., XVII. yüzyıl sonuna doğru Romalılarla Türkleri mukayese ederek: «Türkler, Romalıları taklid ederek onların yerini alacaklardır» demektedir.

GUYOT [*güyo*], İsviçreli bir coğrafyacının adından yapılmış bir terim. Pasifik okyanusunda çok sık raslanılan denizaltı arâzi şekli. Bunlar muhtemelen eski volkanlar olup zamanla denizin 1 000 m derinliğine çökmüş tepelerdir.

GUYOT [*güyo*], **Yves** (Dinan 1843 - Paris 1928), Fransız iktisatçısı ve devlet adamı. Her sahada hürriyet taraftarı olan G. devletçiliğin ve sosyalizmin karşısına dikilmiş ve serbest tedavül lehinde uğraşmıştır.

GUYOU [*güyu*], **Emile** (1843 - 1915), Fransız denizcisi ve matematikçisi. 1885'te *Théorie du navire* (Gemi nazariyesi) adında değerli bir eser yazmış, seyir âletleri ve müşahadeleri üzerinde mühim keşifler yapmıştır. Med - cezir meselelerini de incelemiştir (1894).

GUYTON DE MORVEAU [*gitǫ̃ dî morwo*], **Louis Bernard, baron** (1737 - 1816), Fransız kimyageri ve hukukçusu. Hukukçuluğu bırakıp kendini kimyaya veren G. 1772' de yayımlandığı *Digressions académiques* adlı eserinde Flojistik ve kıistalleşme hakkındaki fikirlerini açıklamıştır. Bir soğutucu tesirinde amonyak gazını mai haline getirmiştir.

GUYS [*güis*] **Pierre Alphonse** (Marsilya 1755 - Tarablus 1812), Fransız diplomatı ve yazarı. İstanbul'da elçilik ataşesi olarak diplomasiye girmiş (1777), Kanarya Adaları'nda (1786) konsolosluk etmiş, Trablus (1793) ve Suriye (1797) başkonsolosluklarında bulunmuştur. Eserleri: *Lettres sur les Turcs* (Türklere dair mektuplar) [1776]; *Éloge d'Antonin le Pieux* (Antoninus Pius için methiye) [1786]; *La Maison de Molière* (Molière'in evi) [komedi, 4 perde; bu eser yanlışlıkla Mercier'ye mal edilmiş ve onun adiyle Comédie Française tiyatrosunda 1878'de temsil edilmiştir]. Ayrıca, vazife ile bulunduğu Sardinya, Korsika ve Bingazi'ye âid hâtıraları da vardır.

GUZ: *Oğur* adı kısaltılarak *Gur* şeklini aldığı gibi, *Oğuz* kelimesi de kısaltılarak G. şeklini alır. Her iki kelime aynı asıldan gelmektedir. Birisi «LIR», diğeri «ŞAZ» lehçeleri telâffuzuna göredir. Bu iki kelimeden hangisinin daha eski olduğunu kestirmek güçtür. Umûmiyetle Bulgar ve Hazarların ve başka bâzı eski Türk kavimlerinin konuşmuş olduğu «LIR» lehçe gruplarının daha eski olduğu kanaati vardır. «Z» ile söylenen *kız* kelimesinin arkasına *kır* şekli ekleyerek «kız - kırkın» denilmesinin emsâli çoktur. Bu da «R» şeklinin daha eski olduğu, «Z» li kelimeleri izah için bazen «R» li şeklin de eklendiği dilcilerin dikkatini çekmiştir. Yalnız eski Sakalar devrinde asıl hakim unsur Yugur ismini taşımış ve umumî hakanına Yugur hâkanı denilmiştir. — Z. V. T.

GUZ (Gaz, Ges, Gos, Göss, Göso), Doğu Hindistan, İran ve Arabistan da kullanılan bir uzunluk ölçüsü. Kullanılış gayesine ve kullanıldığı yere göre 0,61 ve 1,44 m arasında değişir. Hindistan da 1 G. 2 Hath, Bombay'da 0, 91 m, Madras'ta 0, 84 m dir. G., Bombay'da kumaş ölçüsü olarak 1 1 / 2 Hath = 0, 68 m, inşaat alanında ise 1, 44 m dir. Surate'de kumaşlar için 0, 71 m, inşaat alanında 0, 61 m dir. İran'da 1 G. (zer, arşın), Ekvator derecesi olan 0, 92621 m nin 120 000 de l'i olarak kabul edilmiştir. G. gerçekte 0, 635 ve 1, 04 m arasında değişir. Arabistan'da 1 G. 0, 64 m dir.

GUZ veya GUZZ (Tar.): bk. OĞUZ.

GUZANA (bugünkü adı: **Tel - Halaf**), Kuzey Mezopotamya'da, Habur nehrinin sol sahilinde, Vîranşehir'in güneyinde, Türkiye - Suriye sınırındaki Re's - ül Ayn'ın 5 km güney - batısında bir beyliğin merkezi. 1899 yılında keşfedilmiş, 1911 - 1913 yıllarında büyük ölçüde kazılmış, 1927 ve 1929 yıllarında araştırmalara devam edilmiştir.

Anakaya üstüne kurulan en eski medeniyeti Neolitik Çağ temsil eder. Bunu Halaf medeniyeti adını alan kalkolitik çağ takip eder. M. Ö. 5. bine tarihlenen ve Kuzey Mezopotamya, Kuzey Suriye ve güneydoğu Anadolu'da gelişen kalkolitik medeniyetin en mütekâmil safhasını temsil eden Halaf medeniyeti, geometrik motiflerle nakışlı seramiği, bereket tanrıçasının şişman heykelcikleri ve yuvarlak plânlı yapılarıyle karakterlenir. G. bu çağdan sonra terk edilmiş ve 2000 yıldan daha fazla süren bir devrede iskân edilmemiştir.

G., tarihî önemini M. Ö. 1. binde kazanmıştır. Adı, Âsur kralı II. Adadniraris'in akınları münasebetiyle (894) çivi yazılı vesikalarda zikredilmiş ve Âsur'a vergi vermek zorunda bırakılmıştır.

G., Âsurlular tarafından verilmiş bir addır. Asıl şehir halkını Ârâmîler teşkil ediyordu. Kültür ve siyaset bakımından, en mühim safhayı Âsur devrinden önceki Ârâmî merkezi temsil eder. Bu çağ 100 yıldan fazla sürmemiştir. M. Ö. IX. yüzyıla âit olan ve kuvvetli surlarla tahkim edilmiş bu şehirde büyük bir saray ve bir de mabet - saray keşfedilmiştir. Bu çağın son safhasını Hadianu'nun oğlu G. nın Ârâmî kralı Kapara temsil eder. Kral Kapara, şehri mabet ve saraylarla donatmış, cephelerini karyatidlerle ve üstlerinde çeşitli motiflerin görüldüğü kabartmalı taşlarla süslemiştir. G. yı Âsurlular kral Kapara çağından biraz sonra ve M. Ö. 808'de bir Âsur eyaleti haline getirdiler. Bununla G. nın 1. bine rastlayan tarihinin ikinci safhası, yâni Âsur çağı (VIII. yüzyıl) başlar. Burada Âsurlulara âit çeşitli yapılar, özellikle, büyük bir mabet ve kale açığa çıkarılmış; Ârâmî kitabelerinden başka, VIII. yüzyıla tarihlenen Âsur çivi yazılı tabletleri keşfedilmiştir. G. da mimarlık ve heykeltıraşlık eserlerinden başka, Suriye üslûbunda fildişi eserler, altın eşya ve mühürler de bulunmuştur.

G. nın Helenistik ve Part çağlarında da varlığını koruduğunu gösteren eserlere rastlanmıştır.

G. da bulunup dış ülkelere götürülen kabartmalı taşlar Amerika ve Avrupa'nın çeşitli müzelerinde teşhir edilmektedir. Heykel ve kabartmaların en büyük kısmı Berlin'e götürülmüş ve orada inşâ edilen Tel - Halaf Müzesi'nde teşhir edilirken, II. Dünya Harbi sırasında bombalanmış, müze ve eserler tahrip edilmiştir.

GUZERAT (Coğ. - Tar.): bk. GUCERAT.

GUZMÂN [*gusmạn*], **Martin Luis** (doğ. Chihuahua 1887), Meksikalı romancı. *El águila y la serpiente* (Kartal ile yılan) [1928], derin ruh tahlilleri ve heyecanlı sahneleri bulunan bir hikâye kitabıdır. G. romanlarında Meksika iç savaşlarını tasvir etmiştir.

GUZÛLÎ, Alâeddin Ali (ölm. 1412), Berberî asıllı Arap yazarı. *Matali el - budur fî menazil el - Surur* [Kahire 1299 - 1300] adlı bir munthabatı vardır. G., bu eserinde evden, onun aksâmından, hayatın hazlarından, eğlencelerden bahsetmekte, bunlara âit birtakım kıssalar, son devir şiirinden alınmış beyitler ve manzumeler ile örnekler getirerek İslâm kültürü hakkında zengin bilgi vermektedir.

GÜBRE: Bitkilerin muntazam gelişmesi ve üstün seviyede bir mahsule erişebilmesi için, azot, fosfor, potasyum ve tali derecede de diğer bâzı elementlerin toprakta belirli miktarlarda bulunması gereklidir. Bu sebeple, toprakların ihtiva ettikleri bitki gıda maddelleri arasında

gerekli muvâzeneyi kurmak için toprağa bitkilerin hücre metabolizması ile doğrudan doğruya ilgili olan azot, fosfor, potasyum elementlerinin biri, ikisi veya her üçü bakımından zengin olan maddeler verilmekte ve bu maddeler G. olarak adlandırılmaktadır. Daha geniş anlamda belirli miktar ve şekillerde bitki gıda maddelerini ihtiva eden organik veya anorganik maddelere G. denilmektedir.

G. leri menşe'lerine göre tabiî ve sunî veya organik ve anorganik gibi tasnif etmek mümkün ise de daha ziyade yerleşmiş tasnif usulü işletme G. leri ve ticarî G. ler şeklindedir.

İşletme G. leri hayvanî ve nebâtî esaslı olan organik G. lerdir. Azot, fosfor ve potasyum muhtevaları ticarî G. lere nazaran daha düşüktür. Toprağın mikrobiyolojik değerini, havalanmasını ve su tutma kapasitesini artırırlar. Anorganik fosfat asidini absorbe ederek daha uzun müddet aktif kalmasını ve bitkiler için iyi bir gelişme vâsatı te'min ederler. Bitkilerin protein teşkilini teşvik edecek şekilde devamlı azot sağlarlar.

Toprağa anorganik esaslı G. lerin aşırısının tatbikinde meydana gelebilecek menfi te'sirleri önleyici tampon rolleri vardır. Bu grupa giren belli - başlı G. çeşitleri, ahır G. si, sun'î ahır G. si, yeşil G., kompost ve fekallerdir.

Ticaret G. leri yukarıda bahsedilen üç bitki G. gıda maddesinden birini, ikisini veya her üçünü yüksek konsantrasyonlarda ve suda kolay erir bir halde ihtiva etmektedirler. Esas fonksiyonları toprakların bahsedilen bitki gıda maddelerince noksanlarını gidermektir. Bünyelerindeki bitki gıda maddelerinin çeşitlerine göre şu dört esas grupa ayrılırlar:

1. Azotlu G. ler; 2. Fosforlu G. ler; 3. Potasyumlu G. ler; 4. Kompoze G. ler.

Azotlu G. ler menşelerine göre: 1. Organik esaslı G. ler: Kalsiyum siyanamid, üre, kan tozu, boynuz ve tırnak tozları, deri tozu, guano ve balık guanosu; 2. Anorganik esaslı G. ler: Sodyum nitrat (Şili güherçilesi), potasyum nitrat, kalsiyum nitrat (Norveç güherçilesi), amonyum nitrat, kalsiyum amanyum nitrat, amonyum sülfat - nitrat, amonyum sülfat, amonyum klorür şeklinde tasnif etmek mümkündür. Bu G. lerin büyük bir kısmına tabiî olarak rastlamak mümkündür, ve amonyak ile nitrat asidinin sun'î olarak elde edilişine kadar da dünyada azotlu G. ye karşı duyulan ihtiyaç bu tabiî kaynaklardan karşılanmıştır.

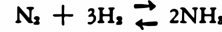
Amonyak ve nitrat asidi teknolojisine paralel olarak azotlu G. lerin sunî yoldan istihsali de hızla artmış ve milletlerin millî ekonomisinde mühim rol oynayan beynelmilel bir ticaret metaı haline gelmiştir.

GÜBRE: Kütahya Azot Sanâyii İşletmeleri te'sislerinden bir görünüş

Sunî yoldan istihsalde ilk ham maddeler kömür ile hava olmuş ve kömürden hidrojen, havadan azot istihsali için istifade edilmiştir. Daha sonraları teknolojik gelişmeler ve ekonomik sebeblere bağlı olarak hidrojen kaynağı olarak ham petrol veya ürünleri ile tabiî gazdan da faydalanılmıştır.

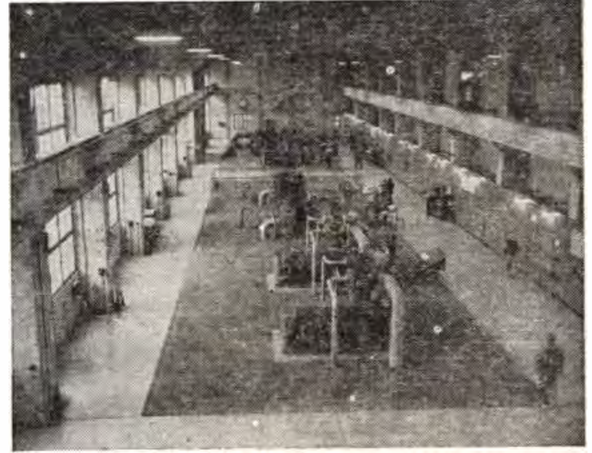
Kömür, ham petrol veya ürünleri ve tabiî gazdan elde edilen hidrojen ile havanın baskı altında soğutulup ayrımsal damıtılmaya tâbi tutulmasından elde edilen azot çeşitli prosesleri kullanan fabrikalarda belirli basınç ve sıcaklıklarda aşağıdaki formüle göre birleştirilerek amonyağa çevrilir:

$$N_2 + 3H_2 \rightleftarrows 2NH_3$$

İlk zamanlar sıvı amonyağın depolanması ve nakliyesinde karşılaşılan teknik güçlüklerden ötürü amonyak hemen elde edildiği yerde G. ye çevrilmiş ve te'sisler amonyak, asit, G. veya amonyak, G. ünitelerini bir arada bulunduracak şekilde komple kurulmuştur. Bahsedilen teknik güçlüklerin halledilmesinden sonra ise bu zorluklar ortadan kalkmıştır.

Sun'î yoldan elde edilen amonyağın bâzı şartlarda doğrudan doğruya G. olarak toprağa tatbiki mümkün ise de, ekseriya G. fabrikalarında nitrat asidi, sülfat asidi veya alçı taşı, sodyum klorür ve karbon dioksit ile reaksiyona sokularak amonyum nitrat, amonyum sülfat, amonyum klorür ve üreye çevrilmektedir.

GÜBRE: Kütahya Azot Sanâyii Fabrikasından bir iç görünüş

Bunlardan amonyum nitrat patlayıcı karakterde olduğundan piyasaya sürülmeden önce ekseriya fabrikalarda bir katkı maddesi ile karıştırılarak emniyete alınmaktadır.

Azot için tabiatta hava ile toprak arasında dâimî bir devr - i dâim var ise de, fosfor ve potasyum için durum böyle değildir ve her yıl bitkiler tarafından topraktan kaldırılan bu bitki gıda maddelerinin G. leme sureti ile toprağa iadesi gereklidir. Fosforlu G. endüstrisinde tabiatta bulunan fosforitler, maden endüstrisi artıkları ve kemikler ya alkali tuzları ile izâbe edilerek yahut da asit ile muamele edilerek içlerinde bulunan fosfor suda münhâl hâle getirilmektedir. Bu yolla elde edilen fosforlu G. lerin en mühim ikisi normal süperfosfat ve triplsüperfosfattır.

Bunlardan normal süperfosfat sülfat asidi ile fosforitin, triplsüperfosfat ise fosfat asidi ile fosforitin reaksiyonundan meydana gelmektedir ve bünyesinde kalsiyum

sülfat olmadığı için triplsüperfosfatın fosfor muhtevası diğerine nazaran yaklaşık üç mislidir.

Potasyum tuzları ise dünyanın birçok bölgesinde geniş yataklar halinde bulunmakta ve ekserisi suda çözülmektedirler. Bunun için ayrıca büyük çapta endüstriye ihtiyaç göstermemekte, ya yataktan çıkarıldıktan sonra yalnız öğütülerek veya yabancı tuzlardan ayrılması gayesi ile suda çözülüp billûrlandırılarak kullanılmaktadır.

Azot, fosfor, potasyum bitki gıda maddelerinden yalnız birini ihtiva eden G. lerden başka bu bitki gıda maddelerinden iki veya üçünü belli oranlarda bir arada ihtiva eden G. ler de vardır ki bunlara kompoze G. ler denilmektedir.

Bunlar adı geçen bitki gıda maddelerine âid tuzların kimyevî reaksiyonu veya sadece karışması ile meydana gelirler ve ekseriya azot ve fosforlu G. lerde olduğu gibi tesislere ihtiyaç gösterirler.

1. Türkiye'deki gübre fabrikalarının işletmeye alınma tarihleri, yıllık istihsal kapasiteleri ve gübre cinsleri şöyledir:

Yıllar	Fabrika Adı	Gübre Cinsi	Kapasite Ton/yıl
1939	Karabük D. Ç. İ.	Amonyum Sülfat	182
1962	Karabük Tevsi	Amonyum Sülfat	7 500
1944	Karabük D. Ç. İ.	Süper fosfat	10 000
1951	Karabük Tevsi	Süper fosfat	22 000
1954	Güb. Fab. İskenderun	Süper fosfat	100 000
1961	Güb. Fab. Yarımca	Süper fosfat	100 000
1972	(x) Güb. Fab. İskenderun	Tripl Süper fosfat	200 000
1972	(x) Güb. Fab. Yarımca	Tripl Süper fosfat	200 000
1962	Kütahya	Amonyum nitrat	60 000
1962	Kütahya	Amonyum sülfat	80 000
1969	Kütahya Tevsi	Amonyum nitrat (% 26 N)	338 500
1970	(xx) Samsun I	Diamonyum fosfat	139 500
1970	(xx) Samsun I	Tripl süper fosfat	220 000
1972	Samsun II	Diamonyum fosfat	150 000
1970	Elâzığ	Süper fosfat	300 000
1970	Mersin	Amonyum nitrat (% 26 N)	594 000
1970	Mersin	Diamonyum fosfat	148 500

(x) Gübre fabrikalarının Yarımca ve İskenderun işletmeleri süperfosfat tesisleri, 1972'de tripl süperfosfat imâl edilecek şekilde tâdil olunacaktır.

(xx) İhtiyâcına göre 6 ay diamonyum fosfat ve 6 ay tripl süperfosfat îmâl edecektir.

Not: III. Azotlu gübre kompleksi projesi üzerinde çalışmalar başlamıştır.

2. Türkiye'de Sun'i gübrelerin ilk kullanış yılı: Sun'i gübrelerin ilk kullanışı 1928 yılında, T. Şeker Fabrikaları A. Ş. tarafından ithal edilen nitrofoska ve amonyum sülfat gübreleriyle toprak verimini arttırmak maksadiyle Sarımsaklı çiftliğinde kullanıldığı tesbit edilmiştir. Bundan önceki tarihlere âid bir kayıt ve bilgiye raslanmamıştır.

3. Gübre istihlâkinin yıllara göre artış miktarı ile bu günkü ihtiyaç ve istihsal durumu:

Yıllar	AZOTLU % 21 N		FOSFORLU % 17 - 18 P_2O_5		POTASLI % 48 - 50 K_2O		TOPLAM	
	İstihlâk Ton	Artış (*) %	İstihlâk Ton	Artış %	İstihlâk Ton	Artış %	İstihlâk Ton	Artış %
1962	180 316	100	104 528	100	10 477	100	295 321	100
1963	186 760	103,5	218 661	209,1	21 000	200,4	426 421	144,3
1964	258 000	158,6	265	253,5	9 200	87,4	532 200	180,2
1965	350 125	194,1	452 037	437,2	10 750	102,6	812 912	275,2
1966	467 946	259,5	546 330	522,6	11 480	109,5	1 025 756	347,3
1967	675 566	374,6	844 712	807,9	15 000	143,6	1 535 278	519,8
1968	918 957	509,6	1 177 424	1 126,4	21 055	200,9	2 117 436	717,0

(x) 1962 Yılı başlangıç kabul edilerek artışlar buna nisbet edilmiştir. Azotlu ve fosforlu gübrelerin istihsâli 1969-

1975 yıllarında ve aynı seneler için Devlet Plânlama Teşkilâtının istihlâk tahminleri aşağıda verilmiştir:

YILLAR	İSTİHSAL		İSTİHLÂK	
	Azotlu (ton)	Fosforlu (ton)	Azotlu (ton)	Fosforlu (ton)
1969	265 000	352 000	1 470 000	1 738 000
1970	1 050 000	1 284 250	1 385 000	2 013 000
1971	1 556 000	1 481 150	2 100 000	2 288 000
1972	1 681 000	2 515 500	2 395 000	2 568 500
1973	2 587 000	2 890 800	2 550 000	2 750 000

GÜCERAT (Coğ. ve Tar.): bk. GUCERÂT

GÜCÜK. Maraş ilinin Elbistan ilçesine bağlı bir bucak. 22 köyü ile birlikte bucak nüfusu 10 933 (1965), bucak merkezinin nüfusu 896, denizden yüksekliği 1 500 m dir. Bucak arazisi, Elbistan ovasının doğusunu çevreleyen dağlık bir yerdedir. Ârâzisi otluktur. Bu dağlardan Gücük deresi iner. Hayvancılık ve tarım, geçim kaynaklarıdır. G., Elbistan - Malatya şosesine 2 km lik bir yol ile bağlıdır. bk. ELBİSTAN.

GÜÇ (Fr. Puissance; İng. Power), birim zamanda yapılan iş (bk. İŞ). İş târif edilirken müddet bahis konusu olmadığından, işin yapılması için geçen süre, istenilen bir süre olabilir. Halbuki bir makine tarafından yapılan işin değeri, bunun yapılma süresine bağlıdır. t zamanında yapılan iş W olursa, târif olarak G.

$$\text{güç} = P = \frac{\text{iş}}{\text{zaman}} = \frac{W}{t}$$

olur. Yapılan iş $W = F \cdot l$ olacağından

$$P = \frac{F \cdot l}{t} = F \cdot v$$

bulunur. Çok kullanılan G. t birimleri *Watt Joule s*, *Kilowatt*, *beygir gücü* (B. G. = Cv) ve *İngiliz beygir gücü* (H. P. İng. = horse power, beygir gücü) dür. Mekanik ve elektrik güçleri ayırtedilebilir. Bk. GÜÇ ÇARPANI.

GÜÇ ÇARPANI (Fr. Facteur de puissance; İng. Power factor), bir alternatif akım devresinde gerçek (harcanan) gücün görünür güce oranı. Doğru akımda güç $P = VI$ ye eşittir (V = potansiyel farkı ve I = akım şiddeti). Buna alternatif akımın *görünür gücü* adı verilir ve bu güç *Volt x amper* ile ifade edilir. Alternatif akımda gerçek güç $P = VI \cos\theta$ dır ve watt ile ölçülür. $\cos\theta$ = güç çarpanıdır. Burada θ, potansiyel farkı ile akım arasındaki faz farkıdır.

GÜÇHAN, Muzaffer Esad (Kerak, Ürdün 1902 - İstanbul 1963), tıp doktoru ve profesörü. Sivas mektupçuluğundan emekli Mehmed Esad Bey'le Güşehan Hanım'ın oğlu olan G., ilk ve orta tahsilini Burdur ve Malatya'da yapmış, liseyi Şam'da bitirerek (1917) burada tıp tahsiline başlamış, sonra İstanbul Tıp Fakültesi'ne devam ederek 1922 de doktor çıkmıştır. Şişli Etfal Hastahanesi'nde iki yıl iç hastalıkları asistanlığı yaparak mütehassıs olan G., bir süre Kavak Tahaffüzhânesi baştabip muavinliği ve Galatasaray Lisesi tabipliği görevlerinde bulunmuştur. 1924'te Dârulfunûn Dişçi Mektebi'ne farmakoloji muallim muavini olan G., 1924'te müsabaka imtihanı sonucu İstanbul (Haydarpaşa) Tıp Fakültesi I. Dâhiliye Seririyati müderris muavinliği'ne atanmıştır. 1933'te İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi iç hastalıkları doçenti olan G., 1937'de I. İç Hastalıkları Kliniği profesörlüğüne yükselmiştir. Bir ara Londra'ya giderek Thomas Lewis'in yanında elektrokardiyografi ve aritmileri etüd eden G., yurda dönüşünde, beraber çalıştığı Ord. Prof. Neşet Ömer İrdelp (b. bk.) ile Türk tababetinde kardiyoloji branşının gelişme ve ilerlemesine yardımcı olmuştur. Kardiyolog ve iç hastalıklarının bütün dallarında bilgili bir klinisyen olan G., 1950'de kliniğinin ordinaryüs profesörlüğüne yükselmiştir. Türk Tıp Cemiyeti, Türk Tıp Encümeni, Fransız Kardiyoloji Cemiyeti, Milletlerarası İç Hastalıkları Cemiyeti ve Türk Sağlık Şûrâsı'nda uzun yıllar değerli hizmetler gören G., 28 Ekim 1960'da Fakülteden ayrılmış, 28 Nisan 1962 de tekrar eski görevine dönmüştür. G., 9 Ekim 1963' te âni bir kalp krizi ile vefat etmiştir.

M. E. GUÇHAN

Fransızca, İngilizce ve İtalyancayı iyi bilen G., yerli ve yabancı tıp dergilerinde pek çok orijinal makaleler yayımlamıştır. Türk Ansiklopedisi'nin ilk dört cildinde önemli tıp maddeleri de yazmış bulunan G. nın kitap hâlinde yayımlanmış başlıca eserleri şunlardır: *Serirî Elektrokardiyografi* [Neşet Ömer İrdelp ile, İstanbul, 1934, 2. bas. 1942]; *İç İfraz Guddeleri* [M. Sadi Anadolu - Irmak ile, İstanbul, 1935, 2. bas. 1939]; *Karaciğer Hastalıkları Notları* [İstanbul, 1939]; *Mide ve Duodenum Hastalıkları Notları* [İstanbul, 1942]; *Kolesistitlerin Etyoloji ve Patojenileri* [İstanbul, 1943].

GÜÇSÜZLER EVİ: Târih boyunca insan hayatında güçsüzlük, toplulukların sosyal inanışlarına göre ele alınmıştır. Biyolojik gelişmenin, döllenmeden başlayıp ölümle sonuçlanan devresi, yaşlılığı kronolojik kaideler içinde sınırlamıştır. Hayat boyunca, geçirilen yılların, insanın fizik yapısı üzerine tesiriyle, güç azalmasını gerektiren sonuca götürdüğü, bir vâkıadır. Gücü azalmış insan ise, ilk çağlardan beri topluma yük olmaktan kurtulamamıştır.

Milâttan önce Meksika ve Seylan'da güçsüzler için bakım yurtları mevcut olduğu, ihtiyarların da bu yerlerde bakıldığı bilinmektedir.

M. S. 306 - 337 yıllarında Büyük Konstantinos zamanında Hıristiyanlık devletin resmî dini olunca güçsüzlere eskiden şahsî ve cemaata has olan yardım şekli karakterini kaybetti; küçük kilise cemaatları yerine büyük cemaatlar teşkiliyle, daha ciddî müesseselerin kurulması yoluna gidildi.

Güçsüz yurtlarının yaşlı müesseseleri şeklinde değişmelerinin başlangıcı XIII. yüzyılın 2. yarısından sonradır. Goldberk, 1282 yılında Strasbourg şehrindeki Léon Hospital'inin tamamen bir yaşlı evi olarak çalıştırıldığını kaydeder. Bu yerlerin işletilmesi belediyeler tarafından tâyin edilen bir müdür vasıtasıyla yapılmaktadır. Bu evlere ekseriya «Allahın evi» adı verilmekteydi. Bu evler 10 - 20 kişilik büyük odaları ve müşterek yatakhaneleriyle büyük binalar hâlinde tesis edilmişlerdi. Bu yerlerde ekseriya hayırseverlerin özel odaları vardı. Bu odaların ücreti ve masrafı hayırseverler tarafından tekeffül edilmekteydi.

1765'te Hamburg'da kurulmuş bulunan pedagoji cemiyetinin idaresinde 1770'te bütün güçsüzlere has bir müessese kurularak işletmeye açıldı.

XVIII. yüzyılın sona ermesiyle güçsüzlere yardım fikri artık zirveye ulaşıyordu.

1780 yılında Saksonya'da yapılan yardımın % 16'sının sebebini yaşlılık teşkil ediyordu. 1794 yılında kanunlaşmış ilk yardım şekli Prusya'da başladı. 1842'de yapılan tâdilâtla gelişti. 1 Kasım 1867'de serbest muhaceret kanunlaşarak Almanya'da fakir halka serbest yerleşme hakkı tanındı. XIX. yüzyılın sonlarına doğru bu amme müesseselerinin bir-

ANKARA'DA GÜÇSÜZLER YURDU SİTESİ

birinden farkı, vazife sahasında görülmeye başladı. Güçsüz insanlar umumiyetle gruplanmaya, evlere ve iş atelyesine muhtaçtılar. Sakatların, yatalakların, delilerin, alkoliklerin, yetimlerin, çalışamayacak durumda çökmüş ihtiyarların birarada kalmaları iyi sonuçlar vermiyordu. Sakatlar ve diğer çalışamayanlar, «cemiyet bize bakmağa mecburdur» düşüncesiyle hareket etmekteydiler. Asıl güçsüz grup hem çalışmak, hem de sakat gruptan ayrılmak istemekteydi. Böylece fakir evlerinin statüsü bir karışıklık arz ediyor ve burada barınmak isteksiz hâle geliyordu. Yenileşme cereyanları bu fikir ışığı altında gelişti, fakir evlerinde yaşayan insanlara kendi tutum ve vasıflarına uygun bir muhit yaratmak ve onlara bir âile yanında bakmak fikri doğdu. Bu yerlerde toplu hâlde iş görme sahasının aranmasına da başlandı.

Evvelâ güçsüz insan için salonlarda toplu bir hâlde yaşama mecburiyetine karşılık tek kişilik odalarda bakım ihdas edildi. Evde bakım ise daha serbest hâle getirildi. Karı kocanın birlikte barınmasına âid müesseseler kuruldu. Banyo, sinema, tiyatro, kütüphane, müzik dinleme yerleri yapıldı ve müesseseler arasında karşılıklı yardım çârelerinin birleştirilmesi yoluna gidildi.

Bu gelişmelere paralel olarak, İslâm âleminde de yardım fikri ön plânda ele alınmaktaydı. Müslüman toplulukların yaşlı, güçsüz ve bakıma muhtaç kimselere daha geniş imkânlarla el attığı ve meselenin çözüm çarelerini dinî esaslar hâlinde maddeleştirdiği görülmektedir. Fitre, zekât müesseselerinin kurulması, tekke ve imârethânelerin herkese açık birer yardım müessesesi hâlinde faaliyete geçirilmesi, bimarhane, şifahane gibi tesislerin vücut bulması mühim teşebbüslerdir. Bu gibi sosyal tesislerin ayakta durabilmesini temin için, malî kaynakların devamlılığını sağlamak amacıyle kurulmuş olan vakıf müesseseleri bu kuruluşların ayakta durması için bulunan en güzel bir sosyal sigorta sistemidir.

Selçuklular devri bu tesislerin şaheserleriyle doludur. İbni Tallal'ın Mısır'da inşâ ettirdiği hastahane, Bağdad'da Bimaristan, Mardin'de Darüşşifa, Şam'da Nureddin Şehit Hastahanesi, Musul'da Gökbörü müesseseleri, Kudüs'te Selâhaddin Eyyubî Hastahanesi, Akkâ Hastahanesi, Kayseri'de Cevher Nesibe Hastahanesi, Sivas'ta I. Keykâvus Vakfiyesi, Divrik'te Melih Turan Hastahanesi, ayrıca Çankırı, Konya, Kastamonu, Amasya ve Haleb'deki çeşitli darüşşifa ve bimarhaneler.

Memleketimizde yaşlı ve güçsüzlere bakımın devlet eliyle yapılması, 1895 yılında İstanbul'da kurulmuş bulunan Darülaceze (b. bk.) ile başlamaktadır. Dahiliye Nazırı Halil Rifat Paşa zamanında II. Abdülhamid'in arzusu ve para yardımıyle açılmış olan bu müessese, bugün dahi yurdumuzda tek değerli tesis olarak ayakta durmaktadır.

Bu tesise paralel olarak kurulmuş ve kurulmakta olan çeşitli kurumlara bağlı güçsüzlerin bakımı ile ilgili tesisler şunlardır:

I. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığına bağlı olanlar:

A.	Hâlen çalışan:		
1.	Konya (Dr. İsmail Işık Huzurevi)	110	yataklı
2.	Eskişehir (Hacı Süleyman Çakır Huzurevi)	65	»
B.	Yapılması için çalışılanlar:		
1.	Ankara (Huzur ve Dinlenme Yurdu)	250	»
2.	İzmir » » »	200	»
3.	İstanbul - Bakırköy » »	225	»
4.	Antalya - Huzur ve » »	100	»
5.	Bursa » » »	100	»
6.	Elâzığ » » »	100	»

II. İllerde belediyelere bağlı olanlar:

A.	Hâlen çalışan:		
1.	Adana	30	yataklı
2.	Ankara	31	»
3.	Aydın	30	»
4.	Balıkesir	135	»
5.	Bursa	85	»
6.	Diyarbakır	30	»
7.	Erzurum	33	»
8.	Gaziantep	30	»
9.	İstanbul	600	»
10.	İzmir	160	»
11.	Malatya	15	»
12.	Manisa	50	»
13.	Mardin	20	»

B. Yapılması için teşebbüse geçilenler:
1. Aydın (Söke)
2. Bursa (Yenişehir)
» (Mustafa Kemal Paşa)
3. Çanakkale
4. Hatay
5. Kütahya
6. Malatya
7. Manisa (Salihli)
8. Maraş (inşâ hâlinde)
9. Mardin
10. Tokat

III. Cemiyetlere bağlı olanlar:

A. Hâlen çalışan:
1. İstanbul: (Türkiye Emekli Öğretmenler Cemiyeti); 12
2. İstanbul Güçsüzler Yurdu 50
3. Sakarya: (Hayırsevenler Cemiyeti); —

B. Yapılması için çalışılanlar:
1. Adana: (Hayır Cemiyeti); (inşâ hâlinde)
2. Erzurum: (Fakirlere Bakımevi Yaptırma Derneği); (inşâ hâlinde)
3. Ankara: (Kimsesizleri, Güçsüzleri Barındırma Derneği); (inşâ hâlinde)
4. Kayseri: (Yardım Sevenler, Kimsesizlere Yurd Yaptırma ve Yaşatma Derneği); (inşâ hâlinde)
5. Niğde: (Hayırişleri Yaptırma ve Yaşatma Derneği); (inşâ hâlinde)
6. Yozgat: (Ebe - Hemşire Okulu, Hastahane, Doğumevi ve Huzurevi Yaptırma Derneği);
7. Samsun: (Düşkünlere Yurd Yaptırma Derneği).

GÜDERİ, geyik, koyun, kuzu ve keçi derisi kullanılmak suretiyle yapılmış yumuşak ve mat meşin. Esas ham maddesi geyik derisi ise de umumiyetle koyun ve kuzu derisinden yapılmaktadır. Hayvânî bir yağla sepilenmiş olan G., sarı renkte ve elâstikîdir. Yumuşak, elâstikî ve sünger gibi su emme hususiyetine sahip olması, su ile temasta sertleşmemesi, cam silme, otomobil temizleme gibi işlerde kullanılmasına sebep olmaktadır. Ayrıca çanta, eldiven, yelek imâlinde de kullanılmaktadır.

GÜDÜ (eski ter. Sâik, Fr. Motif), ferdin, ferdî veya ahlâkî, sosyal hareket ve eylemlerini belirleyen bilinçsiz veya bilinçli bir sebep veya te'sir. G. ler, ya içsel ya da dışsal olurlar. İçsel G. ler, organik ihtiyaçlar, arzular, tavırlar, ilgiler, alışkanlıklar, sempatiler ve antipatiler v. b. dir. Dışsal G. ler mükâfat, ceza, sosyal tasvip, başarı ve başarısızlık v. b. dir. G., ferdin tasavvur tarzına, bilinç durumuna, ben - yaşantılarına ve karakterine bağlıdır.

G. ler, ahlâkî eylemde de etkilidirler. İçtepiye dayanan hareket ve davranışlarda sadece bir tek G. etkili olduğu halde (susama, acıkma v. b. gibi), ahlâkî eylemlerde, yâni iradî ve seçmeye dayanan eylemlerde, G. ler arasında bir çatışma kendini gösterir. Denebilir ki, irade, böyle bir çatışmada daha güçlü olan G. yü izler, yâni onu seçer. Böyle bir seçim ise, ahlâkî karar verme etkinliğini gösterir.

GÜDÜK MİNÂRE, XIV. yüzyıl Türk mimarî eserlerinden Sivas'ta bulunan büyük bir türbe. 1347'de yaptırılan ve kubbesi yarım kaldığı için enine nispetle boyu kısa olan bu türbe, bir minâreyi andırdığından, halk tarafından G. M. diye adlandırılmıştır. G. M. türbesi içinde Alâeddin Eretna (b. bk.) nın oğlu Şeyh Hasan (ölm. 1347) yatmaktadır. Bursa'daki Ulu Câmiin I. Sultan Selim tarafından yaptırılmış doğu minâresine de, evvelce tamamlanmadan kısa olarak kaldığı için, G. M. dendiği söylenir.

GÜDÜK MİNÂRE

GÜDÜL, Ankara iline bağlı bir ilçe. Nüfusu 18 314 (1965), yüzölçümü 419 km², ilçe merkezinin nüfusu 4 385, ilçeye bağlı köy sayısı 26, kasabanın denizden yüksekliği 710 m dir. G., daha önce Ayaş ilçesine bağlı bir bucak iken 1957'de ilçe olmuştur. Belediyesi 1904'te kurulmuştur. İlçede nüfusu 1 000'i geçen 5 büyük köy vardır. G. ilçesi, Ankara ilinin kuzey - batı bölümünde, Beypazarı, Kızılcahamam, Çamlıdere ve Ayaş ilçeleri arasındadır.

İlçe arazisinde Hızır Dağı (1658 m) nın bir bölümü, Kirmir Çayı çevresindeki düzlük ve tepelikler başlıca yer şekilleridir. Yağış, İç Anadolu'nun başka yerlerine göre

GÜDÜL'den bir görünüş

bolcadır. İlçenin başlıca ürünleri pirinç (Kirmir Çayı çevresindeki tarlalar pirinç tarımına ayrılmıştır), üzüm ve çeşitli meyveler, fiğ, tiftik, yapağı ve deridir. Leblebisi bu çevrede çok aranır. Bütün bu ürünler, yakın ve uzakça pazarlara da gönderilir. Her hafta pazar kurulur.

G. kasabası, bu çevreden geçen Kirmir Çayının güney tarafındaki düzlük ve tepelik yerde kurulmuştur. Beypazarı-Ankara şosesine 25 km lik bir yol ile bağlıdır. Bu yol, daha ileride Çeltikçi üzerinden Kızılcahamam asfaltına uzanır. Kasabanın içme ve kullanma suyu kaynaklardan sağlanmıştır. G. de orta ve ilk okullar vardır. G. halkının bir kısmı Ankara'da yerleşmiş ve çeşitli işler tutmuşlardır.

GÜDÜMLÜ BALON (Fr. Dirigeable, Alm. Luftschiff), havadan daha hafif olan bir hava taşıtı. G. B. un statik yüzme gücü, Arkhimedes Kanunu esâsına dayanır: balon içine doldurulan gazın yukarı itiş gücünü, yâni kaldırma gücünü bulmak için, taşırdığı hava miktarından gazın ağırlığı düşülmek gerekir. Bu toplam kaldırma gücüne, boş durumdaki balonun ağırlığı (büyük G. B. larda toplam kaldırma gücünün % 50 - 65 ine eşittir) karşı koyar. Kaldırma gücü ile boş balonun ağırlığı arasındaki fark, faydalı kaldırma gücü (randıman) nü meydana getirir. Balona doldurulan hafif gaz sâyesinde sağlanan statik kaldırma gücü dışında, G. B. bir çeşit dinamik kaldırma gücüne veya yüzme gücüne sahiptir ki bu güç, balon hareket hâlinde iken, irtifa kanatlarının eğik duruma getirilmesi ile elde edilir. Bu dinamik kaldırma gücü, hareket hâlinde, statik kaldırma gücünde meydana gelen değişikliklere karşı koyar.

Yapı hususiyetleri bakımından iki çeşit G. B. ayırd edilir: *Sâbit yapılı* G. B. (Starrluftschiff) ve *esnek* G. B. (Pralluftschiff).

Sâbit G. B.un hafif metalden, meselâ duralüminden bir iç iskeleti vardır ve bu sâyede manevralar sırasında simetrik biçiminin muhafazası sağlanır. Alman Zeppelin ve I. Dünya Harbi'nde kullanılmış olan Schütte - Lanz (SL) balonlarıyle İngiliz ve Amerikan yapısı R - balonları bu tiptendir.

Esnek G. B. lar ise, simetrik ve sâbit şekillerini, üstün bir iç basınç sâyesinde elde ederler. Bu maksatla bu balonların basınçlı hava odaları (hava baloncukları) vardır. Bu basınçlı hava, vantilatörlerle belirli bir seviyede tutulur ve bütün hacma dağıtılır. Sâbit olmayan bu G. B. ların tipik örneklerini Alman *Parseval* G. B. ları (P - Schiffe) teşkil eder. İlk askerî G. B. lar Almanya'da yarı sâbit tipten inşâ edilmiştir (M - Schiffe). G. B. lar, dıştaki balon sepetlerine tesbit edilmiş bulunan pervaneli *ihtirak* motorları gücüyle hareket eder.

Târihçe: Balonların hareketli ve güdümlü hâle getirilmesi yolundaki ilk denemeler Fransız mühendisi Giffard (b. bk.) tarafından buhar makinası gücünden faydalanılarak yapılmıştır.

G. B. un geliştirilmesinde çalışanlar arasında Helmholtz, Hänlein (1872), Renard ve Krebs (1884), Baumgarten ve Wölfert (1896), Schwarz (1897) ve Santos Dumont (1900) başta gelirler. İlk işe yarar G. B. sâbit yapılı tipten olmak üzere Graf Zeppelin tarafından gerçekleştirilmiştir (ilk uçuş 2 Temmuz 1900). Bu G. B. (LZ 1), 11 300 m^3 hacminde, 128 m uzunluğunda olup beheri 15 PS gücünde 2 Daimler motoruna sahipti; sürati saniyede 9 m idi. 1908'de Luftschiffbau Zeppelin G. m. b. H. ortaklığı kuruldu ve G. B. i'mâline geçildi. 1913 - 1914 yıllarında yapılan Schütte - Lanz (SL. 2) ise modern G. B. un bütün hususiyetlerini bünyesinde toplamıştı.

I. Dünya Harbi sırasında G. B. yapımı büyük gelişme göstermiş, 73 000 m uçuş irtifaı (20 Ekim 1917) sağlanmıştır; en uzun uçuş (Bulgaristan - İstanbul - Hartum, gidiş - geliş: 6 757 km) 21 - 25 Kasım 1917'de gerçekleşmiştir. İki Dünya Harbi arasında «LZ 129» tipi bir Zeppelin'in ilk Kuzey Atlantik seferi esnasında Lakehurst üzerinde yanması (6 Mayıs 1937), İngiliz R 101 tipi bir G. B. un da aynı şekilde kaybı üzerine G. B. yapımı Almanya ve İngiltere'de durdurulmuştur. Bugün yalnız Amerika Birleşik Devletleri, «Blimps» tipi ve helium gazı ile şişirilmiş küçük G. B. lardan sâhil korunması ve denizaltılarla mücadele hizmetinde yararlanmaktadır.

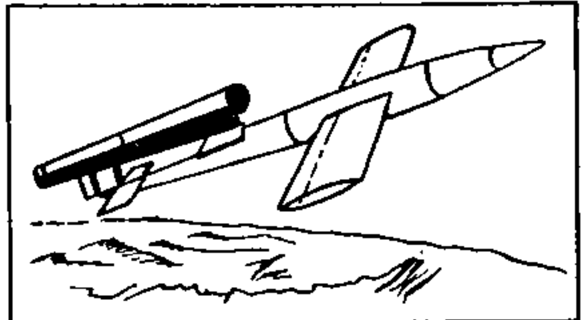
GÜDÜMLÜ İKTİSAT: bk. İKTİSAT.

GÜDÜMLÜ MERMİ (Fr. Engin spécial veya missile; İng. Guided missile; Alm. Ferngesteuertes Geschoss), pilotsuz, kendi kendine hareket edebilen, yerden güdülerek icabında yolu değiştirilip savaş başlığını hedefe ulaştırabilen bir silâh. İnsanlık böyle bir silâhı bulabilmek için yüzyıllardan beri gayret sarf etmiştir. XIII. yüzyılın barutlu roketlerinden sonra, XVII. yüzyılda, Hindistan'a girmek isteyen İngiliz kuvvetlerini, Mysore racası Haydar Ali ve oğlu Sahib, acayib sesler çıkaran ve morali bozan silâhlarla karşılamışlardı. Bu silâh, 20 cm uzunluğunda, 3,5 cm çapında ve kuyruğuna 3 m uzunluğunda bambu kamışı bağlanmış, 1 500 m uzaklığa gidebilen bir mermi idi.

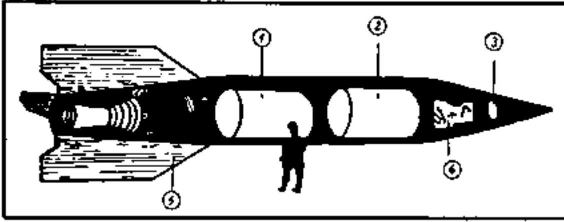
Napoléon harplerinin başında, İngiliz bilim adamlarından William Congreve bu Hint roketini geliştirmiş ve 3 000 m öteye atmaya muvaffak olmuş, İngiliz gemilerinden Boulogne'a 200, Kopenhag'a 260 roket atılarak bu şehirler harap edilmişti. Fakat bu sırada topçuluğun süratle gelişmesi, roketlerin gerilemesine ve unutulmasına sebep oldu.

XIX. yüzyıl sonu ile XX. yüzyıl başında bilim adamları yeniden G. M. üzerinde çalışmaya başladılar. Alman Herman Ganswindt, Amerikalı Dr. Robert H. Goddard, Rus Konstantin E. Tsiolkovskiy bunların başında geliyordu. 1914'te Goddard, dumansız barut kullanmak, hızı saniyede 2 500 m ye çıkarmak, verimi % 60 olan bir yanma odası sağlamak suretiyle G. M. yapılabileceğini iddia etti ve 1918'de böyle bir silâhın tecrübesini yaptı.

Çeşitli memleketlerde bu konuda çalışmalar devam ediyordu. Alman Siemens - Halski firması, kumanda sistemini bir hayli geliştirdikten sonra, patlayıcı madde dolu bir tekneyi karadan bir kablo ile idare etmeyi başarmıştır. Fakat kumanda yeri ile idare edilecek vasıta arasında mutlaka bir kablo bulunması mahzurluydu. 1910'da Ch. Wirth ve Rover Mauracher, buldukları bağlantısız bir idare sistemini hareket hâlindeki uçaklara tatbik ettiler. 1914'te Jena'-

GÜDÜMLÜ MERMİ V - 1

GÜDÜMLÜ MERMİ V - 2: 1. Sıvı tankı, 2. Alkol tankı, 3. Savaş başlığı, 4. Kontrol odası, 5. Kanad

da toplanan bir bilim kongresinde «uçakların uzaktan idaresi büyük zorluklar ortaya çıkardığından, bunun deniz vasıtalarına tatbik edilmesine» karar verildi. 1915'te, teknelerin havadan ve karadan vasıtasız idaresi için yapılan tecrübeler müsbet netice verdi. Bunun geliştirilmesi Alman deniz piyade teşkilâtına verildi.

I. Dünya Harbi içinde Fransa'da da Abraham ve Dolme - Déhan gibi bilim adamları tarafından araştırmalar yapıldı. 1928 - 1935 döneminde Avusturyalı bilim adamları tarafından Graz'da yapılan bir tecrübe sonucunda bir posta roketini radyo dalgalarıyle sevk ve idare etmeye muvaffak oldu.

Almanlar ilk roket tecrübesini 1931'de yaptılar; 1932'-de general Dornberger, imal edilmek ve savaşta kullanılmak üzere sıvı yakıtlı roketlerin etüt edilmesi için müsaade aldı ve bu işe 40 000 000 dolar tahsis edildi. 17 Mayıs 1940'ta Almanlar «Ju. 52» adını verdikleri bir G. M. ile «hız verme, yükseltme, alçaltma ve konma» hareketlerini başardılar. Fakat ancak 1944'te bunun seri halinde i'mâline ve savaşta kullanılmasına başladılar. 200 km ye kadar atılabilen bu G. M. lere A - 1, A - 2, A - 3 ve A - 4 adları verilmişti. Aynı târihlerde Amerikalı Goddard da «pirivate - A» adını verdiği G. M. yi 17 km uzağa atmaya muvaffak olmuştur.

G. M. nin icadında, yapılma ve kullanılmasında Almanlar başta gelmektedir. A - 1 ve A - 4 seri imalâtı esnasında, Almanlar G. M. menzilini ve güdüm sistemini birdenbire geliştirmeye ve II. Dünya Harbi'nin sonunda kıtadan kıtaya atmaya muvaffak oldular, adını da «öç alma» (Vergeltung) kelimesinin baş harfi olan «V» koydular. V serisinden V - 1, ilk defa 12/13 Haziran 1944'te kullanılmaya başlandı.

V - 1, tahrik kısmı, harp başlığı kısmı (içinde parçalayıcı, yıkıcı, patlatıcı, yakıcı maddeler vardır), güdüm ve kontrol kısmı ve bütün bunları içine alan gövde kısmı olmak üzere başlıca dört kısımdan ibaretti. 7, 73 m boyunda, 0, 82 cm çapında olup toplam ağırlığı 2, 2 tondu. Jet motorlu, sıvı yakıtlı, saniyede 160 m hızlı, 280 km menzilli, pilotsuz küçük bir uçağa benziyordu. Kanat uzunluğu 5 m idi. Katapult vazifesi gören bir rampadan atılan bu mermilerin yönünü, hava ile tahrik edilen bir magnetik kompasın desteği ile bir jiroskop düzenliyordu. Hedefin uzaklığını kontrol etmek için ön ucuna pervaneli bir «yol sayacı» konulmuştu. Hedefe erişince sayaç, tahrik sistemini durduruyor ve mermi dalışa geçiyordu. Fakat evvelce tesbit edilen programı uygulayamıyor, hızı da ses hızını aşamıyordu.

V - 1 den Londra üzerine 8 000 adet atılmış, fakat 5 000 tanesi avcı uçaklarıyle (o zaman avcı uçaklarının hızı V - 1 hızından fazla idi), uçaksavar toplarıyle ve balon manialarıyle düşürülmüştü. Buna rağmen, Londra'da 5 650 kişinin ölümüne, 16 200 kişinin yaralanmasına ve 23 000 binanın tahribine sebep olmuştu. V - 2 ise ilk defa 8 Eylûl 1944'te kullanılmıştır: 14 m boyunda, 1, 65 m çapında, toplam ağırlığı 12, 9 tondu. Sıvı yakıtlı olup saniyede 1 700 m hızla uçuyor, 320 km uzaklığa beş dakikada varabiliyordu. Bu da V - 1 gibi tahrik, harp başlığı, güdüm, kontrol ve gövde olmak üzere dört kısımdan ibaretti. Bu mermilerden Almanlar Londra'ya 2 000 adet atmışlar, 1 000 tânesi müdafaa silâhlarıyle imha edilmiş ve 1 000 tânesi de hedefine isabet ederek 2 750 kişinin ölümüne, 16 500 kişinin yaralanmasına ve 25 000 evin yıkılmasına sebep olmuştur.

Güdüm sistemleri: G. M. lerin biri katı, öbürü sıvı olmak üzere iki tahrik maddesi, elektromagnetik, uzaktan kumandalı, radarlı, bileşik sistem (gibi çeşitli güdüm sistemleri vardır. V - 1 in atış ve orta yol safhası programlı, son safhası güdümsüz ve balistik safhalı idi. V - 2 nin ise atış ve varış safhaları uzaktan güdümlü idi. Bu sistem, hedefi ve mermiyi radarla veya optik âletlerle daima takip etmek ve mermiyi hedefine çarptırmak esasına dayanır. Elde edilen bilgiler, önce elektrikî kemiyetlere çevrilir ve elektronik hesap makinalarına verilir: alınan neticeye göre, mermiye gönderilecek işaretler belli olur. Mermi içindeki elektronik cihaz bu işaretleri alır ve uçuşu ayarlar. Böylece, mermi istenilen hedefe yöneltilir.

Bu sistem için dâima bir güdüm merkezine ihtiyaç vardır. Bir merkezden yalnız bir mermi atılır ve o, hedefe isabet edinceye kadar takip edilir; sonra ikincisi atılabilir. Radyo - güdüm'lü irtibat, düşman tarafından yakalanarak güdüm aksatılabilir. Yağışlı havalarda güdüm yapılamaz. Her sistemin kendisine göre aksak tarafları olduğu için çeşitli güdüm sistemleri ortaya çıkmış ve bileşik sisteme gidilmiştir. Bileşik sistem kıtalararası büyük mermilerin idaresi için kullanılır. Bunda merminin yükselişi atalet sistemiyle, uzaklara uçuşu astronomik güdüm sistemiyle, hedefe döndürülmesi ve hedefe varışı ise Homing güdüm sistemiyle sağlanır.

GÜDÜMLÜ PARA (Monnaie dirigée) [İkt.]: bk. PARA.

GÜEMAR, kuzey - batı Afrika kıyıları açıklarında, İspanya'ya âid Kanarya takımadalarından dördünü kapsayan Santa Cruz de Tenerife ilindeki Tenerife Adasının doğu kıyısında bir şehir. G., bir sayfiye şehri ve balıkçı limanıdır. Nüfusu 14 000 dir.

GÜFTÎ, Ali (ölm. 1677), Türk şâiri. Edirne'de doğmuştur. Muhtelif şehirlerde kadılık yapmış olan G., çağının şâirlerini lâtife ve mizah yollu ifadelerle anlattığı *Teşrifât - üş - şüerâ* adlı şüerâ tezkeresiyle ün kazanmıştır. Çağının şâirlerini zayıf taraflarıyle karikatürize eden G. nin basılmamış olan bu eserinden bir yazma nüsha Ali Emîrî Efendi Kütüphanesindedir. Eserde, XVII. yüzyıl şâirlerimizden bâzılarının zevkli bir üslûpla yazılmış mizahî tasvirleri arasında, ağıza alınmaması gereken bâzı müstehcen sözlere de rastlanmaktadır. Oniki İmam'ın vasıflarına dâir bir manzûmesi de bulunan G. nin, *Gamnâme* adlı ve *Şah ve Derviş* başlıklı manzûmelerini ve rübaîlerini hâvi bir şiir mecmuasının da Edirne'de Sultan Selim Kütüphanesinde bulunduğunu, Bursalı Tâhir *Osmanlı Müellifleri*'nde kaydetmektedir.

GÜĞÜM, su taşımaya ve ateşte su ısıtmaya mahsus, karın kısmı şişkin, boyun kısmı ince uzun, kulplu, bâzan kalaylı, bâzan kırmızı bakırdan büyükçe kap. Pekmez, kahve, rakı, mürekkep, süt ve sâlep G. leri de vardır.

Su G. lerinin oluklu küçük bir dili vardır. Bugün hâlâ kullanılan bu G. ler eskiden çeyiz eşyası arasında aslâ unutulmayan bir parça idi.

Çeşitli güğümler

Günümüzde artık kullanılmayan pekmez, kahve ve sâlep G. leri de aynı biçimde olursa da, pekmez G. ünün oluğu yoktur ve ağzı kapaklıdır. Eskiden 20 - 30 kişiye birden kahve yetiştirilmesi gereken büyük konaklarla kahvehanelerde kahve G. le pişirilirdi. Bu G. ler dilli ve kapaklı olurdu. Sâlep G. ü kapaklıdır ve altında bu G. ün oturtulduğu özel bir mangalı vardır. Sâlep G. leri bugün hâlâ seyyar sâlepçiler tarafından kullanılır.

Eski meyhanelerde şarap testi ile, rakı ise G. ile sunulurdu. Su G. lerine benzeyen, fakat bunlardan daha küçük olan bu kulplu ve kapaklı G. lerin gövdesinde pirinç veya bakırdan bir yürek şekli bulunurdu.

Mürekkep G. üne gelince, su G. üne benzeyen bu G. ün oluğu yoktur, ağza sıkı sıkıya geçen bir kapağı vardır. Eski Türk mürekkepleri çalkanıp dövüldükçe iyileşirdi. Bu sebeple, mürekkepçiler mallarını G. lerde muhafaza ederler ve sık sık çalkalardı. El yazması Mushaflar her mürekkeple yazılmazdı. Mürekkepçi, bu iş için ayırdığı birkaç G. mürekkebi her yıl Sürre Alayı'na teslim eder, bu alayla birlikte Mekke'ye gönderirdi. Yol boyunca deve sırtında çalkanan mürekkep, istenilen kıvamı bulurdu. Hac'dan sonra bu mürekkepler birkaç gece Ravza - i Mutahhara'da Peygamberin kabri yanında bırakılır, âdetâ bir kutsiyet kazanırdı. Dönüşte de çalkalanıp dövülen bu en âlâ mürekkep Mushaf yazmaktan başka hiçbir işte kullanılmazdı.

Bunlardan ayrı tutulması gereken silindir biçimli ve kapaklı süt G. leri ise umumiyetle galvanizli tenekeden yapılmıştır.

GÜĞÜMBAŞI, Tanzimattan önceki saray teşkilâtında hazine koğuşunun en kıdemlilerinden bir memur. Evliyâ Çelebi, G. yı kiler koğuşunda göstermişse de, görevi hakkında hiçbir bilgi vermemiştir. *Enderun Târihi* yazarı Tayyarzade Atâ Bey ise G. nın hazîne dâiresinde muhafaza edilen kıymetli elbiselere nezâret ettiğini, doğru adının giyimbaşı olmak gerektiğini kaydeder. Padişah yazlığa geçince, beraberinde G. nın muavini olan «göç eskisi» giderdi.

G. ve kürkçübaşı önde gelmek üzere oda eskilerinden onikisine bıçaklı denirdi. Bunlar odalarının inzibatı ile uğraşırlardı. G. terfi edince, has odaya yükselir, dışarı çıkarsa müteferrika olurdu.

Giyimbaşıdan ayrı bir vazifesi olan esvapçıbaşı ise padişahın ve ayrıca saraya mensup kimselerin giyim işleriyle meşgul olan esvapçıların başı idi. Buna ser esvâbî de denilmiştir.

GÜHERÇİLE (Potasyum nitrat, KNO_3), şeffaf, renksiz, kokusuz, serinletici, tuzlu ve biraz acı lezzetli, havada bozulmayan billûrlar veya beyaz billurî toz. Suda oldukça fazla erir, fakat kaynar suda bu erime nispeti düşer. Alkolde erir, gliserinde az erir. Potasyum nitrat mahlûlü, tartarik asit mahlûlü ile muâmele edilirse, yavaş yavaş ayrılan beyaz, billurî bir tortu verir.

G. li argentum nitrat, G. kâğıdı, G. li tatula yaprağı, yavaş yanan fitil olarak ve cam sanâyiinde kullanılır.

GÜIRALDES [*guįrąldes*], **Ricardo** (San Antonio de Areco, Buenos Aires 1886 - Paris 1927), Arjantinli romancı. *Don Segundo Sombra* (İkinci karanlık adam) [1926] adlı bir roman yazmıştır. Bu eserde Gaucho'lar romantik bir üslûp kullanılmaksızın ve folklorla ilgili teferruâta fazla yer vermeksizin tasvir edilmektedirler. Diğer eserlerinde derin bir tabiat sevgisi içinde yurdunun güzelliklerini dile getirmiştir.

GÜL (Pehl. vard > Arap. verd · Yun. rhodon; **Lât.** rosa; Fr. rose), Rosales takımının Gülgiller (Rosaceae) familyasından, 200 den fazla türü bulunan çalı biçimli bir bitki cinsi (G. ağacı). Kuzeyin mutedil iklimlerinden astropikal bölgelere kadar her yerde yetişir. Ekseri yaprak döken bu çalılar, dala dikenleriyle tutunan filizler verir; dikensizi (Rosa banksia) nâdirdir. Yanlarında yaprakçıklar da bulunan G. ağacı yaprakları, almaşık düzenli ve kuş tüyünde olduğu gibi sapın iki yanında dizilidir. Beş yapraklı çiçekleri sap uçlarında biter; çiçekler tek olduğu gibi, kısa yan sürgünler üzerinde salkım hâlinde kümelendiği (Rosa multiflora) de görülür. Bahçe G. ü (ehlî G.) çeşitlerinin, mavi dışında her renk tonundaki çiçeği çok hoş kokulu ve bilhassa goncası pek asîl görünüşlüdür. Erkeklik organları ile dişi organlar beşli olup testi biçimli çiçeklik (receptacle) e doğru eğiktir; çiçeklik, döllenmeden sonra etlenerek kırmızı, sarı veya kara bir renk alır; kuşburnu denilen yemişi (yalancı yemiş), asıl yemişi saklayan bir hazne olup her bir tohum, fırça gibi tüylü bir çekirdek olan ve asıl tohumu taşıyan gerçek meyvayı içine alır. Yukarıda târifi yapılan yalınkat çiçekli G., yaban G. ü (Rosa canina) dediğimiz çeşitten olup yol kenarlarında, çalılıklarda, orman kıyılarında biter. Yemişi (kuşburnu) ni kuşlar yerler ve hazmolmadan çıkan çekirdekler (tohumlar) i ile yaban G. ünü yayarlar.

Yaban Gülü
(Rosa canina)

Yaban G. ü aşılanmak sûretiyle pek çok çeşitleri olan katmerli G. (ehlî G.) elde edilir. Ehlî G. iki grupta toplanır: yılda bir kere, baharda açanlar ve yılda birkaç kere çiçek verenler. G. ler, az veya çok katmerli, az veya çok kokulu yahut büsbütün kokusuz, ağaç veya çalı biçimli, tırmanıcı, sürünücü, az veya çok dikenli, nâdiren hiç

Sirke Gülü
(Rosa gallica

dikensiz, her tonda beyaz, pembe, kırmızı, sarı, eflâtun ve kahve rengi (siyah G.) gibi değişik teşekkülleri ile de büyük çeşitlilik gösterirler. Memleketimizin tanınmış G. çeşitleri arasında: kayısı G. ü, misk G. ü (Rosa moscata), Sakız G. ü, Şam G. ü (Rosa damascena), Van G. ü, has G. (sadberk = Rosa centifolia), okka G. ü (reçellik G., Şam G. ünün bir türü), yediveren G. ü (Rosa semperflorens), kadife G. ü sayılabilir.

Çay Gülü (Rosa thea)

Yediveren Gülü
(Rosa semperflorons)

Yetiştirilmesi: G., ya yabânî G. fidanları ehlî G. den alınan göz aşılariyle aşılanarak veyâ aşılı ve iyi kaliteli fidanların sürgünlerinden alınan dallar toprağa daldırılmak suretiyle yetiştirilir. Bâzan da en iyi cins G. ün tohumlarından faydalanılır. G. aşı kalemlerinin en iyileri, ucu çiçekli veya çiçeği açıp geçmiş olan sürgünlerin uca yakın kısımlarından alınan çeliklerdir.

G., killi-kilisli toprakları, bol ışığı sever; çok ıslak ve su geçirmeyen topraklardan hoşlanmaz. Önce, toprak 60 cm derinliğinde bellenir, yanmış gübre ile gübrelenir; sonra, açılan çukura kökler dik durumda dikilir. Fidanların rüzgârdan korunması, kurak mevsimlerde sulanması gerekir. İcâbında köklere ıslak bir bez sarılır; yakınında başka ağaçların bulunmamasına dikkat edilir. Dikim zamanı umumiyetle ilkbahardır; dayanıklı çeşitler sonbaharda da dikilebilir. Budama, iyi gül yetiştirmede önemlidir: ilkbaharda ölü, zayıf dallar budanır, kuvvetlilerin de tepeleri kesilir. Bütün yıl boyunca G. yetiştirmek için limonluklardan faydalanılır.

Zararlılarla mücadele: G. lere musallat olan çeşitli zararlılar ve hastalıklar vardır. G. yetiştirilen yerlerde dâimâ beyaz mantarlara rastlanır. Bunlar, G. yapraklarını, fidanını beyaz bir pudra hâlinde sarar. Yok edilmeleri için bakır veya kükürt mahlûlleri püskürtülmeli, yâhud toz hâlinde ekilmelidir. G. ün yapraklarına dadanan G. biti (b. bk.) de bu türlü parazitlerdendir. G. ün, tırtıl, böcek gibi başka düşmanları da vardır; bunlara karşı türlü savaş ilâçları kullanılır.

Gülün yararlığı: Lâtif şekli, renk ve kokusunun meydana getirdiği âhenk sebebiyle bütün dünyaca çiçeklerin kraliçesi sayılan G. ün, bahçelerde, limonluklarda, saksılarda, vazolarda göze ve ruha hitabeden güzelliğinden başka, taç yapraklarından gülyağı, gülsirkesi ve gülsuyu elde edilir; reçel, likör, şurup ve gülbeşeker adı verilen bir tatlı yapılır. Yaban G. ünün yemişi olan kuşburnunu Türk köylüleri kaynatarak kuvvet için hastalara içirirler. Batılılar ise bunun ezmesini yaparlar; bâzı cins yaban G. ü yapraklarını çaya, tütüne katarlar.

Gülcülük: G. yetiştiren başlıca Avrupa memleketleri arasında İngiltere, Fransa, Belçika, Almanya, İtalya, Bulgaristan ve Türkiye yer alır. Bizde G. bahçeleri Burdur ve Isparta havâlisinde bulunur (3 000 dönümden fazla). Bu işlerle uğraşanlar en çok eski Rumeli göçmenleridir. Birçok batı ülkelerinde bahçecilerle gülseverlere meslekî bilgi veren G. dernekleri kurulmuştur. G. üzerindeki çalışmaların sonuçlarını gösteren G. sergileri vardır. Bu konuda özel dergiler ve kataloglar yayımlanır.

Târihte ve dünya edebiyatında Gül: Yaban G. ü (Rosa canina), çok eski zamanlarda Orta Asya'da bilinmekte idi. Bahçe G. üne âid en eski belge ise Bâbil'den Herodotos tarafından verilmiştir. Yunanlıların yaban G. ü Rosa sempervens olmak gerekir; bu, beyaz çiçekli, yaz-kış yeşeren bir ağaççık idi. Terbiye edilmiş bahçe G. üne Yunan edebiyatında ilk olarak Arkhilokhos'ta rastlanır. Kırmızı çiçek açan Frenk G. ü (Rosa Gallica) nün Homeros zamanında Doğu'dan, Yunan adaları ve Trakya yolu ile Balkan yarımadasına yayıldığı anlaşılmaktadır.

Zend Avesta'da G., dinî ve kozmogonik bir mânâ taşır. Hindistan'da, Eski Suriye ve Mısır'da ona ibâdet edildiğini gösteren işaretler vardır. Herodot, Midas'ın dört yapraklı G. lerle mis gibi kokan bahçelerinden bahseder. Antik Çağ'da bu asîl çiçek etrafında nice efsâneler yaratılmıştır: Aphrodite'nin doğuşu sırasında vücudundan akan köpüklerden bir G. ağacı bitmiş, sonra tanrıça onu tanrılar içkisi nektar ile sulayınca ağaç G. vermiş. Bir başka inanca göre de G., Dionysos'un çiçeği sayılmış, bu sebeple sofralardan eksik olmamış; bâzan da yaprakları mezarlar üzerine serpilmiştir.

Romalılarda da G. sevgisi devam etmiş, G., aşk ve neş'e çiçeği sayılmıştır. Câriyelerle rakkaseler G. den çelenkler takınırlar, sofralar G. lerle donatılırdı. Bir ziyafet için Neron'un seksen bin liralık G. kullandığı, dâvetlilerin altına G. yapraklarından döşekler serdiği anlatılır. Geniş gülistanlarda yetiştirilen bu çiçek, yemek ve ilâç olarak da kullanılırdı.

Hıristiyanlığın ilk çağlarında kırmızı G., İsâ'nın mistik bir sembolü, G. çelengi de din uğrunda işkence ile ölenlerin alâmeti sayılmış; sonra, Meryem'e «dikensiz G.» adı verilmiş; paganizmin Aphrodite ile ilgili efsâneleri kısmen Meryem'e mal edilmiştir. Bir aşk işâreti olarak gökten yere indiği inanciyle bu çiçek pek çok kilise ve şapellerde temsil edilmiştir.

Germenler, yaban G. ü ağaçlariyle mukaddes bölgelerin etrafını çitlerlerdi. G. ü bir aşk sembolü sayarlar, genç sevgililerin mezarlarına G. ağacı dikerlerdi. Yahudilerin G. bayramına Germenlerde de rastlanır. Ehlî G. ise önce keşişler tarafından manastır bahçelerinde yetiştirilerek Almanya'da hayli geç tanıtılmıştır. Haçlı Seferlerinden dönen şövalyeler Orta Avrupa'ya yeni G. çeşitleri getirmişlerdir. Önce Asya, bilhassa İran (Şîraz), Orta Çağ'da gülcülüğü ile ün almıştı.

Orta Çağ Fransız edebiyatında *Le Roman de la Rose* (G. ün romanı) [1230-1240, 1277] önemli bir yer tutar. Birinci kısmı [4068 mısra) Guillaume de Lorris, ikinci kısmı ise (18 000 mısra) Jean de Meung tarafından yazılmış olan bu allegorik manzûme, Ovidius'un *Ars amatoria*

(Sevişme sanatı) sının yeni bir şekli, kibar çevrenin aşk metodlarını, sevişme tarzlarını dile getiren didaktik bir eserdir (bilhassa 1. bölüm). «Gül», ideal sevgiliyi; «Amant», ideal âşığı; Aşk, Akıl, Kin, Haset, Hüzün, Sevinç, İhtiyarlık, Güzellik, Zenginlik ve İkiyüzlülük (Dîvan şiirimizdeki Zâhit tipi) gibi mefhumlar da hikâyenin öbür kişilerini temsil ederler. 2. bölümde, kibar çevrenin aşk geleneklerі, tabiattan uzaklaştıkları için mahkûm edilmektedir.

Yine Orta Çağ'da G. resmi paralarla armalar üzerinde görülür, binâ süslemelerinde yer alır (Elhamra sarayı, Heidelberg Şatosu v. b.). G., Mason teşkilâtında da bir amblem olarak günümüze kadar gelmiştir. Birçok Batılı şâirler G. ün güzelliğini terennüm etmişler, nazlı ve kısa ömürlü oluşunu hayata benzeterek onu bir ölüm sembolü olarak görmüşlerdir.

Danimarkalı şâir H. C. Andersen, İzmir yakınlarındaki bir gezisinde, kervan yolu üstünde ulu çınarlar altında rastladığı bir küme G. ün ilhâmı ile *Homeros'un mezarındaki Gül* adlı masalını yazmıştır ki bize, Yahya Kemal in *Rindlerin ölümü*'nü tedaî ettirir.

Türk edebiyatında gül: Dîvan şiirimizde hemen hemen bir gazel yoktur ki, şâir güzelin ağzını, dudaklarını, yanaklarını överken, teşbih veya istiâre yolu ile G. den, goncadan söz açmasın. Tasavvuf edebiyatında: çehre - i gülgûn (G. renkli yüz), ilâhî tecellînin nurlarını; leb - i lâ'l (gonca gibi kırmızı dudak), bâtınî feyzi ve ruhânî lezzetleri; gülzâr (G. bahçesi), gönül sefasını anlatan birer remizdir. Bülbül veya onun Farsça karşılıklarından biri olan hezar yahut Arapça andelîb, Hak âşığı kulun sembolü olduğuna göre, bülbülün sevgilisi olan G. de Tanrının ta kendisidir. Şu halde, Antik paganizmin, ilk Hıristiyanlığın bu çiçekte görmek istediği mukaddes tarafa bizim edebiyatımızda rastlanmaz. G., ne gökten inmiştir, ne de tanrıların mukaddes çiçeğidir; ancak güzelliğin tasvirinde bir remiz veya sıfat olarak kullanılır. Böylece, din - dışı edebiyatımızda G., «şûh, mağrur ve cefâkâr» yâr'in timsâli; mistik şiirimizde ise Tanrıya âid vasıfların mazmûnu olmuştur. Mutasavvıflara göre, Tanrı nasıl kendini yoluna adayan kullarına naz eder, çile çektirirse, G. de aşkıyle yanıp tutuşan «şeydâ» bülbüle öylece eziyet etmekten hoşlanır. Ses benzerliği ve kafiye uygunluğu bakımından da birbirine yakışan bu gül - bülbül ikilisi ve onların mâcerası bize İran edebiyatından geçmiş olmakla beraber, yüzyıllar boyunca şiirimizde, nesrimizde, folklorumuzda işlene işlene millî bünyemize sindirilmiştir.

Bu motifi işleyen birçok eser arasında Kara Fazlı (XVI. yüzyıl) nın *Gül ve Bülbül* mesnevisindeki «Gül», Yunan mitolojisinin Narkissos'u gibi kendi güzelliğine vurulan bir delikanlıdır. Ancak Narkissos, aynasında kendini seyrettiği suya düşerek boğulur, sonra sudan bir nerkis biter; Fazlı'nın allegorik hikâyesindeki «Gül» ise Bahar Şâhı'nın oğludur; bülbül onun güzelliğine vurulur ve birçok çilelerden sonra Bahar'ın yeniden ülkeye hâkim olmasiyle sevgilisine kavuşur.

Doğu menşeli başka bir efsâne (Oscar Wilde'ın *The Nightingale and the Rose* adlı allegorik şiiri bunun bir varyantıdır), G. ile bülbülün edebiyatımızda görülen değişik hüviyetlerine ışık tutması bakımından ilgi çekicidir: Hasta bir genç kızın vefâlı dostu bir bülbül penceresinden hiç ayrılmazmış. Hekimler kızın iyileşmesi için bir kırmızı G. koklamasını salık verir; fakat o zamanlar hiç kırmızı G. yokmuş. Bülbül tanıdığı bir G. fidanına gider, bir kırmızı G. açmasını diler. Fidan, ancak bülbülün kanı pahasına bu işin olabileceğini söyler. Kuşcağız, şafak vakti G. ağacının dikenlerine göğsünü yaslar ve üç şarkı söyler: birincisi dostluğun güzelliğine, ikincisi sadakatin güzelliğine, üçüncüsü de fedakârlığın güzelliğine dâirdir. Gün doğarken ağaç bir kırmızı G. vermiştir. Bülbül bu G. ü götürüp genç kıza koklatır, fakat kendisi bütün kanını verdiği için ölmüştür.

Ferhat ile Şirin konulu bir halk hikâyesinde, iki bahtsız sevgilinin yan yana mezarları üzerinde birer G. ağacı biter, birbirine doğru dallar uzanır, fakat tam kavuşacakları zaman aralarından fışkıran bir kara çalı - ki Ferhad'a Şirin'in öldüğü yolundaki yalan haberi getiren kötü yürekli kadının ruhudur - onları ayırır.

G., edebiyatımızda, bâzan bülbül ile yan yana, bâzan da yalnız olarak: gül - i ra'nâ (yarısı kırmızı, yarısı sarı G.), gül - i sadberk (katmerli ve çok kırmızı G.), gül - i gûze (Van G. ü), gül - i piyade (kısa saplı G. veya nerkis, menekşe, susam gibi çiçekler) adlariyle geçer. G. motifi, Ahmed Dâî'nin:

Ey bülbül - i dilhaste melûl olma kafeste
Kim menzilin ol bağ - ü gülistan ola bir gün
Hem bâd - ı sabâ ire bişaret vere gülden
Hem gonce dahi gül gibi handan ola bir gün

kıtasında görüldüğü gibi, bâzan mistik bir mânâ taşır. Bâzan da Fuzulî'nin:

Gül - i ruhsârına karşu gözümden kanlı akar su
Habîbim fasl - ı güldür bu akan sular bulanmaz mı

beytindeki gibi dünyevî kalır. G., Nef'î'de, çiçeklerin ve baharın sultanıdır:

Yine sultân - ı gül etti müşerref taht - ı gülzârı;

aynı zamanda da içki içmek için bir vesiledir; çünkü: «Gül devri ayş eyyâmıdır». Nedîm, sevgiliyi düşündürdüğü için G. ü sever:

Gülüm şöyle gülüm böyle demektir yâre mûtadım
Seni ey gül sever cânım ki cânâne hitâbımsın.

Ama sevgiliye kavuşmak için birtakım engelleri, çileleri göze almak gerekir; nasıl ki «bâğbân bir gül için bin hâre hizmetkâr olur».

Dîvan edebiyatımızda G. ile ilgili gülberk (G. yaprağı), hâr (diken), gülşen, gülistan, bağ, çemen, çemenzâr gibi isimler; gülçehre, gülrû, gülizar, goncafem gibi teşbihler çokça geçer.

Köyünden şehrine, kulübesinden sarayına kadar, yeni doğan Türk kız çocuklarına ad verilirken G. ve G. lü adlara pek çok rastlanır. Gül, Güllü, Gülnar, Gülnihâl, Gülcemâl, Gülbeden, Gülten, Gülden, Gülderen, Gülberk, Gülriz, Gülcan, Gülfem, Gülruh, Gülçin, Gülser, Gülizar, Gülüm v. b.

G., halk edebiyatımıza da mal edilmiştir, manilerde yer alır: «Ben yârime gül demem - gülün ömrü az olur»; ata sözlerimizde görülür: «Gülü seven dikenine katlanır».

G. motifi Servet - i Fünûn edebiyatında terk edilmiş, fakat Ahmed Hâşim'in sembolizminde «arza eğilmiş, muttasıl kanayan güller» ve «alev dallarda kanlı bülbüller», «yıldızlar elinde gül» olan sevgililer gibi egzotik imajlarla tekrar görünmüştür. Yahyâ Kemâl ise, kâh «bir kanlı gül ağzında ve mey kâsesi elde» «bezm - i ezelde» rastlanmış bir güzelin şuuraltı tedâisi olarak; kâh suların derinliğinde beliren uzak bir hâtıranın mehtaplı ve G. dekoru içinde; kâh şâire: «uğramam bahçelerin semtine, gülden yandım» dedirten eski aşk acılarının pişmanlığı hâlinde bu çiçekten sık sık bahseder. Şâir, mistik bir hassasiyetin ilhamını taşıyan başka bir şiirinde de, rindlerin kabrini: «Her seher bir gül açar, her gece bir bülbül öter» mısrâ'iyle anlatır. — A. O.

GÜL, Türk süslenme gelenek ve göreneğinde büyük bir değer taşır. Kadın ve erkek için baş, göğüs ve yakaya; yemenilerin, çemberlerin, hotozların, oyaların, işlemelerin, altın pulların, incili elmaslı iğnelerin, perçemlerin, kâküllerin, zülüflerin yanında yaprakları ile beraber bir gül veya G. goncası iliştirmek şâhâne bir süs bilinmiştir. G., sarığın, destarın, yemeninin veyâ hotozun bir kenarına, kıvrımına iliştirilir.

Güllü çorap: El örgüsü yün çoraplarımızdan G. motiflerini taşıyan çorbalara verilen ad. Güllü kadın çorablarını gelinlik çağındaki genç kızlar, erkek çorabını eşbeh civanlar giyerdi.

Güllü dîbâ: Fransızların *brocard* dedikleri çiçek nakışlar dokunmuş lüks, ağır ipekli kumaşın G. veya goncalı çeşidi. İstanbul'un güllü, telli al dibâsı, geçmiş yüzyılların en makbul ipekli kumaşı sayılırdı.

GÜL ALİ DEDE (ölm. 1914), son asırda tekkelerde iyi devrân idare eden zâkir'lerden biri olup, Koca Mustafa Paşa meydancısı iken vefât etmiştir.

GÜL BEDEN BEGÜM (Kâbil 1523 - Agra 1603), Bâbür Şah'ın kızı, Humâyûn'un üvey kız kardeşi, Ekber'in halası.

G. B. B., babası öldüğü zaman Agra'da bulunmakta olup, 1539 sıralarında Yunus Han'ın torunu Hizr Haca Han ile evlendiği söylenmektedir. Bir süre sonra Pencap vâlisi olan kocasından biri erkek, diğeri kız iki çocuğu olmuştur. G. B. B., Humâyûn'un ölümünden sonra Kâbil'den Hindistan'a, oradan da Hacca gitmiş, dönüşte bindikleri gemi kazaya uğradığından memleketine ancak 1581 veyâ 1582'de dönebilmiştir. 1590'da Ekber'in annesi ile beraber Kâbil'e giderek hükûmdarı ziyaret etmiş ve 83 yaşında ölmüştür.

Hayatına âid hâtıraları kaleme alan G. B. B. ün ölümünden sonra Ekber tabutunu omuzunda taşımıştır. Eserinin adı *Humâyûnnâme*'dir. Bu eserinde G. B. B., kendi ev hayatını ve Humâyûn devrinin saray hayatını anlatır.

GÜL BÖCEĞİ (Lât. Cetonia aurata; Fr. cétoine dorée veya hanneton des rosiers; Alm. gemeiner Rosenkäfer; İng. rose - chafer), Böcekler (Insecta) sınıfının Kınkanatlılar (Coleoptera) takımından bir eklembacaklı türü. Altın böcek de denir. Metal yeşili parlak kırmızı renkte olan G. B., çiçekler ve ağaç yaraları üzerinde yaşar, bitkilerin özsuyunu emer, ağır şekline rağmen çok rahat uçar. Bıraktığı kurtçuklar bitki kalıntıları, çürümüş ağaç tozları içinde gelişir. Güllerin yapraklarını tahrip ettiği için çok zararlıdır. Bk. GÜL.

GÜL CÂMİİ, İstanbul'un fethinden sonra câmiye çevrilmiş Bizans devri kiliselerinden biri. G. C., şehrin kuzey tarafında, Haliç kıyısında, Unkapanı ile Ayâkapı arasında bulunmaktadır. Şehrin mühim târihî eserlerinden biri olan G. C. nin târihçesi karanlıklar içindedir. Önce Hagia Euphemia Kilisesi iken sonra Hagia Theodosia Kilisesi adını aldığı ileri sürülür. Diğer aynı adlı kiliselerden Petrion'daki Euphemia Kilisesi olarak ayırt edilen binâya, İkonoklasma cereyanı başladığında, 729'da öldürülen ve azize ilân edilen Theodosia gömülmüştür. Theodosia'nın mezarının hastalara şifa veren bir ziyaret yeri olarak çok büyük bir şöhrete erişmesi sonunda, kilise bu azizenin adı ile anılmağa başlamıştır. XIV. yüzyılda İstanbul'a gelen Hıristiyan hacılar, bu ziyaret yerinden bahsederler. Theodosia'nın yortusu 29 Mayıs günü kutlandığından, 1453 yılı 28 - 29 Mayıs gecesi şehir halkının büyük bir kısmı burada toplanmıştır. Nasıl doğduğu bilinmeyen bir rivayete göre, Türk kuvvetleri şehre girdiklerinde kiliseyi bu yortu sebebi ile güller ile donatılmış olarak bulduklarından, buraya sonradan G. C. denilmiştir. Fakat bu efsânede bir doğruluk payı olabileceğine pek ihtimal verilmez. Türk menşe'li başka bir efsâneye göre ise, bu eski kilisede târihî hüviyeti bilinmeyen Gül Baba (b. bk.) adında bir yatırın mezarı olduğundan, burası G. C. olarak adlandırılmıştır. Euphemia - Theodosia Kilisesi fetihten sonra bir süre Tersâne ambarı olarak kullanılmış ve daha sonra II. Selim (1566 - 1574) in emri ile câmiye çevrilmiştir. Fakat 1553'e doğru Melchior Lorichs (b. bk.) tarafından yapılan İstanbul panoramasında, aynı yerde minareli bir câmi işaret edildiğine göre, G. C. nin daha önce, belki de I. Selim zamanında câmiye çevrilmiş olduğuna da ihtimal verilebilir. G. C., Türk sanatında klâsik ülûbun hâkim olduğu bir devirde büyük ölçüde tâmir edilerek, dış duvarları ve kubbesi yeniden yapılmıştır. XIX. yüzyılda II. Mahmud tarafından da içerisinde hünkâr mahfeli yaptırıldığı bilinmektedir.

G. C., plânı bakımından Yunan haçı biçimindeki yapılardandır. Bu bakımdan VII - IX. yüzyıllarda yapılmış olabilir. Doğu cephesinin yan apsislerindeki tuğla süslemeler, bu kısımların XIII. yüzyıl sonları veyâ XIV. yüzyıl başlarında yenilendiğini belli eder. Yan cepheler, kademeli mahya hattı, bu cephelerdeki pencereleri, içerideki büyük kemerler ve ortadaki basık kubbe ise gayet açık olarak XVI. yüzyıl Türk yapı sanatı karakterindedir. Aslında ortada,

GÜL CÂMİİ

yüksek kasnaklı bir kubbe bulunması gerekirdi. Lorichs'in resminde bina çatı örtülü olarak görüldüğüne göre, kubbesi yıkıldığı için XVI. yüzyıl ortalarına kadar böyle kullanıldığına ihtimal verilir. G. C., benzeri yapılar ile kıyaslanamayacak derecede yüksek olarak inşa edilmiştir. Zeminden aşağıda, altında ayrıca aynı plânda bir de mahzeni olduğu bilinir. Nartheks kısmı kaybolmuş, yerine şimdiki son cemaat yeri yapılmıştır. Yüksekliği sebebi ile, haç biçimli mekânın kuzey, güney ve batı kolları içine, bir taraftan ikişer desteğe dayanan galeriler yapılmıştır. Haçın kolları arasında kalan dört küçük mekân ise, kubbeler ile örtülü kapalı hücreler hâlindedir. Bunlardan kuzeybatıdakinin yanında, galerilere çıkışı sağlayan merdiven vardır.

G. C., mimarî bakımdan Pulgher (1878 - 1880), Gurlitt (1909 - 1912), Millingen ve Traquair (1912), Ebersolt ve Thiers (1913), Brunoff (1930) tarafından incelenerek yayımlanmıştır. Burada Gül Baba adlı yatırın mezarından başka, Müslümanlarca saygı gören ve «Hazret - i Îsâ'nın havârisi» ne âid olduğuna inanılan, sâhibi meçhul bir mezar vardır. XIX. yüzyılda, bu mezarın son Bizans imparatoru XII. Konstantinos'a âid olabileceği yolunda bir fikir ortaya atılmış ise de, sonraları bu unutulmuş, ve Vefa semtinde başka bir yer Konstantinos'un mezarı olarak gösterilmiştir. G. C. içinde Bizans süsleme sanatından mühim bir şey bugün görülmemektedir. Batı tarafının 125 m kadar ilerisinde, bâzı dikkate değer yapı kalıntıları görülmektedir. — S. E.

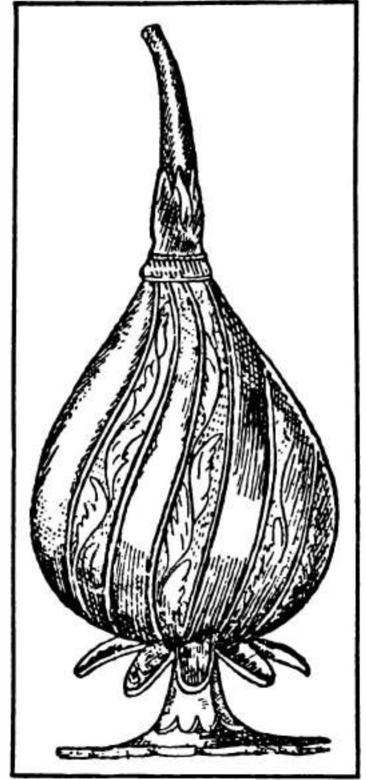
GÜL PENCERE (Fr. Rose), Roman Gotik üslûbundaki binalara, kiliselerde cephelerin ortasına taçkapı (Fr. portail) ların üstüne, transept'in iki kolu nihayetindeki duvarlara açılan, içi taş kayıtlarla kuvvetlendirilmiş büyük yuvarlak pencere. Bu pencerelerin XIII. yüzyılda yapılanları, büyük bir dâire biçiminde ve ortasından ayrılan kayıtlarla, araba tekerleği biçimindeydi.

GÜL PENCERE

GÜL SUYU, imbikten geçirme usulü ile yapılan gülyağı üretiminin başlangıç safhasında taze gül yapraklarının kokusunu suya geçirerek hazırlanan gül kokulu su. G. S. bilhassa güllâç ve su muhallebisi gibi sütlü ve şekerli veya aşure gibi yalnız şekerli yiyecekler üzerine döküldüğünde onlara husûsî bir nefaset kazandırdığı gibi, aralarında kolonya suyu da bulunan çeşitli tuvalet sularının yapımına ve göz ilâcı olarak kullanılan losyon ve merhemlerin hazırlanmasına da girer. Ayrıca, Mevlid gibi dinî toplantılardan misafirlerin ellerine G. S. dökmek âdettir. Bk. GÜLÂBDÂN.

GÜLÂBDÂN, altın, gümüş, çeşitli mâden ve porselenden yapılmış dar ağızlı, içine gül suyu konulan, armut biçiminde kab. G. ın ayrıca bir tablası da olur, umûmiyetle Mevlîd'lerde buhurdanla birlikte kullanılırdı. Her ikisi bir takım meydana getirirdi. Üzerinde çok zarif şekilde işler, kıymetli taşlar bulunan G. lar zamanımızda eski, antika eser olarak muhafaza edilmekte, gerektiğinde Mevlûd gibi dinî toplantılarda kullanılmaktadır.

GÜL - BABA (? - Budin 1541), XV. yüzyıl sonunda ve XVI. yüzyıl başında y a ş a m ı ş, Budapeşte'nin Buda (Budin) kısmında türbesi bulunan ünlü bir Türk mücâhidi ve Bek'âşî dervişi. Târihî şahsiyeti, yaşadığı çağ ve çevre hakkında çeşitli rivâyetler bulunan G. B., Evliyâ Çelebi'nin babasından naklettiği bilgiye göre, Merzifonlu b i r Bektâşî dervişidir. Aynı adı taşımış iki şahsı karıştıran Evliyâ Çelebi'ye göre G. B., Fâtih Sultan Mehmed devrinden Kanunî Sultan Süleyman devrine kadar b i r ç o k gazâlarda bulunmuş, B u d i n fethine de katılmış ve Budin Kal'ası önündeki savaşlarda şehid düşerek Budin'e gömülmüştür (1541). Cenâze namazının Ebussuûd Efendi tarafından kıldırıldığını, Kanunî Sultan Süleyman'ın da bu namazda bulunduğunu yazan Evliyâ Çelebi, elinde büyük bir kılıçla muharebelere giren G. B. nın başında dâima bir gül taşıdığı için bu lâkabı aldığını kayd ve hikâye etmektedir (*Seyahatnâme*, VI, 225, 248).

GÜLÂBDÂN

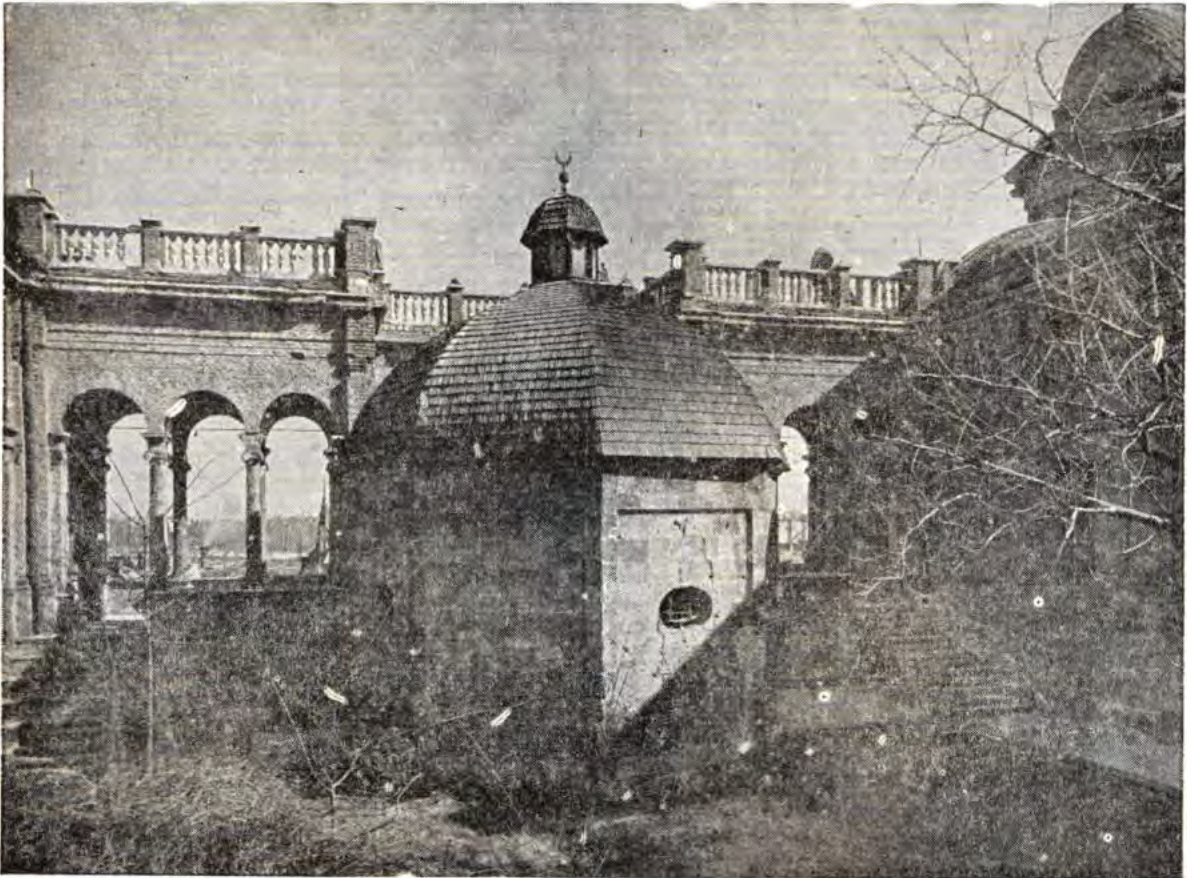
Macar ressamı Ferenc Eisenhut (b. bk.) un 1886'da yaptığı - Ankara'da Macar Büyükelçiliği'nde bulunan - «Gül-Baba'nın şehâdeti» tablosunda da G. B. nın yere düşmüş gülü görülmektedir.

GÜL - BABA'nın şehâdeti tablosu (Ankara, Macar Büyükelçiliği'nde)

G. B. adının nereden geldiği hakkındaki fikirler çeşitlidir. Umûmiyetle kabul edilen izah tarzı, bu Bektâşî dervişinin gülü çok sevdiği için bu adla anıldığıdır. G. B. Türbesi'nin bulunduğu yer de Rózsadomb (Gül - Tepesi) diye meşhurdur. Bu izah tarzına aykırı olarak Ignác - Kúnos, bir delile de dayanmaksızın, G. B. adının «Kel Baba» okunması gerektiğini iddia etmiştir (Béla Tóth, *Magyar ritkaságok*. Budapest, 1899, 116) Bâzı Macar ansiklopedileri de, başında saçı olmadığı için «kel» diye anılan dervişin adındaki bu kelimenin halk etimolojisi te'siriyle *gül*'e çevrildiğini kaydederek ayrıca şu bilgiyi vermektedirler: «G. B., edebî hayatımıza da girmiştir. Onun hakkında küçük hikâyeler, şiirler ve makaleler, hattâ tiyatro eseri yazılmıştır. G. B. Türbesi, Budapeşte'de yaşayan Türklerin dînî bir merkezidir. İbâdet zamanları ve bayramlarda Müslümanlar burada toplanırlar.» (Pallas *Nagy Lexikona*, VIII. 365; Tolnai, *Új Világ Lexicona*, VI, 49; ayrıca bk. Dr. Fethî Tevetoğlu, *Büyük Türkçü Müftüoğlu Ahmed Hikmet*, Ankara, 1951, 42 - 43). Gyula Németh ise, *gül* kelimesinin *gül*- mastarından emr - i hâzır olduğunu ileri sürerek, bu görüşünü *Gülsün* ve *Korkut* örnekleriyle ispata çalışmaktadır (*Kőrösi Csoma - Archivium*, II, 379). Theodor Menzel'e göre ise G. B. adı, tekke şeyhi alâmeti olarak tâcının tepesinde bir gül taşımasından ötürü verilmiştir. (*Beiträge zur Kenntnis der Derwischtağ*, Festschrift Georg Jacob. Leipzig, 1932, 191 v. d.).

Macar târihlerinde bulunan G. B. ile ilgili diğer bir rivâyet de şudur: «Kanunî Sultan Süleyman Hazretlerinin hafidesi ve II. Sultan Selim Hazretlerinin kızı Cevher Sultan (*Meşâhir - ün - nisâ*'da Gevher Sultan, *Sicil - i Osmânî*'de Gevher Melük Sultan) evvelâ Kaptan - ı - deryâ Piyâle Paşa ile evlenmiş, onun ölümü üzerine Halayıkoğlu Kalaylıkoz Ali (Alaikoğlou Kalailikoz) - Fekete bu adı Kalaylıkaz Ali diye zikrediyor - isminde biriyle evlenmiştir. Ali, fevkalâde cesaret ve kahramanlığı ile meşhurmuş. Budin Valiliği'ne tâyin olunarak 1581 - 1583 târihlerinde Macaristan'da bulunmuştur. Halayıkoğlu Ali Paşa, Cevher Sultan'la evlenmeden önce diğer bir kadınla evli imiş. Cevher Sultan kendisiyle evlenmeden, ilk hanımından boşanmasını ve çocuklarını bırakmasını şart koştuğundan Ali Paşa eşini ve çocuklarını bırakarak Sultanı almıştır. İlk karısı kendisini delice sevdiğinden boşamamasını ısrarla rica etmiş, Paşa kararını değiştirmediğinden son derece kederli ve bedbaht eşinin lânetine uğramış ve şimdi türbesinin bulunduğu yerde geçen bir savaşta şehid düşmüş, maiyeti halkı kendisine gül fidanları arasında bir türbe yaptırmışlar ve Paşaya, Gül - Baba adını vermişler. «Diğer bir rivâyete göre Ali Paşa, savaş sırasında Hıristiyanlar tarafından atılan gülleleri eliyle yakalayarak tekrar düşman üzerine atar ve her defasında muvaffak olurmuş. Bundan ötürü kendisine «Gülle - Baba» adını vermişler (Rumbeyoğlu Fahreddin, Budapeşte Başşehbenderi: *Târih - i Osmânî Encümeni Mecmuası*, 1 Ağustos 1328, 962 - 965).

G. B. Tekkesi, G. B. Türbesi, Gül Tepesi ile G. B. nın adı ve şahsiyeti hakkında en geniş bilgiyi veren Fekete de, Hammer'in (Hammer, *Târih - i Osmânî* 1834, II.) G. B. hakkındaki hayâlî rivâyetini vermekte ve Peçevî'nin de bahsettiği (Peçevî, *Tarih*, II, s. 28) Ali Paşa'yı söz konusu ederek «Türbeye gömülü olan Ali Paşa değildir» demektedir. (L. Fekete, *Gül - Baba et Le Bektâşî Derk'âh de Buda*, Acta Orientalia, IV, Budapest 1954, 1 - 18).

GÜL - BABA TÜRBESİ: Bugünkü dış görünüş

Isparta'nın Uluborlu kazasına bağlı İlegüb Köyü'nde bulunan Veli - Baba Dergâhı'na âid kayıdlar arasındaki bir şecereden çıkan bilgiler, Evliyâ Çelebi'nin G. B. hakkındaki rivâyetlerini düzeltmekte ve tamamlamaktadır. Bu şecereden öğrenildiğine göre, Gül - Dede diye de anılan G. B. nın asıl adı Ca'fer'dir. Sâdâttan Kutb'ül - Ârifîn Veli'üd - Din İbn Yalınkılıç'ın oğlu olup, Isparta'nın İlegüb Köyü'ndendir. 1541 (948) de, Kanunî Sultan Süleyman'ın dâveti üzerine Budin fethine katılmış ve fetih sırasında şehid düşerek burada gömülmüştür. Babası, G. B. nın şehâdetinden epeyce sonra vefat etmiştir (Tâhir Erdem, *Gül Baba*, *Ün Mecmuası*, Isparta 1935, II, sayı 19, s. 270). Bu şecerenin ortaya koyduğu bir bilgi de, G. B. veya Gül Dede'nin kardeşi es - Seyyîd Hüseyn'in (Sünbül Dede) adını taşıdığıdır ki, G. B. nın adındaki *gül* kelimesinin çiçek mânâsını taşıdığı fikrini doğrulamakta ve kuvvetlendirmektedir. Ayrıca, Evliyâ Çelebi'nin G. B. hakkındaki Fâtih'ten Kanûnî'ye kadar birçok gazâlarda bulunmuş olduğu rivâyetinin târihî gerçeklere uymadığı da bu şecere ile meydana konulmaktadır. Cevrî, Fâtih Sultan Mehmed zamanında yaşayan bir G. B. dan bahsetmektedir ki, bu zat, Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'ndeki rivâyette düşülen yanlışlıkla, Budin fethinde şehid olan G. B. ile karıştırılmamalıdır.

Gül Mehmed Dede diye de anılan bu G. B., Şirvan-'dan Anadolu'ya gelmiş ve Fâtih Sultan Mehmed in İstanbul'da yaptırdığı câmide sekiz yıl tefsir ve hadîs okutmuş, Padişaha da hocalık etmiştir. Bu hizmetine karşılık bir maaş kabul etmeyen G. B., Fâtih Sultan Mehmed le Edirne'de beraber bulunduğu bir av sırasında, Korucu Köyü'nü çok beğenince, bu yer kendisine verilmiştir. G. B. burada kurduğu zaviyesi ile dört - bir yana ün salmış ve bu şöhreti ölümünden sonra da devam etmiştir. Edirneli Tıgî'nin onu öven bir manzûme yazmış bulunması da G. B.'nın şöhretinin XVII. yüzyıl başına kadar geldiğini gösterir (Cevrî, *Târih*, İstanbul 1291, I, 22 v. d.).

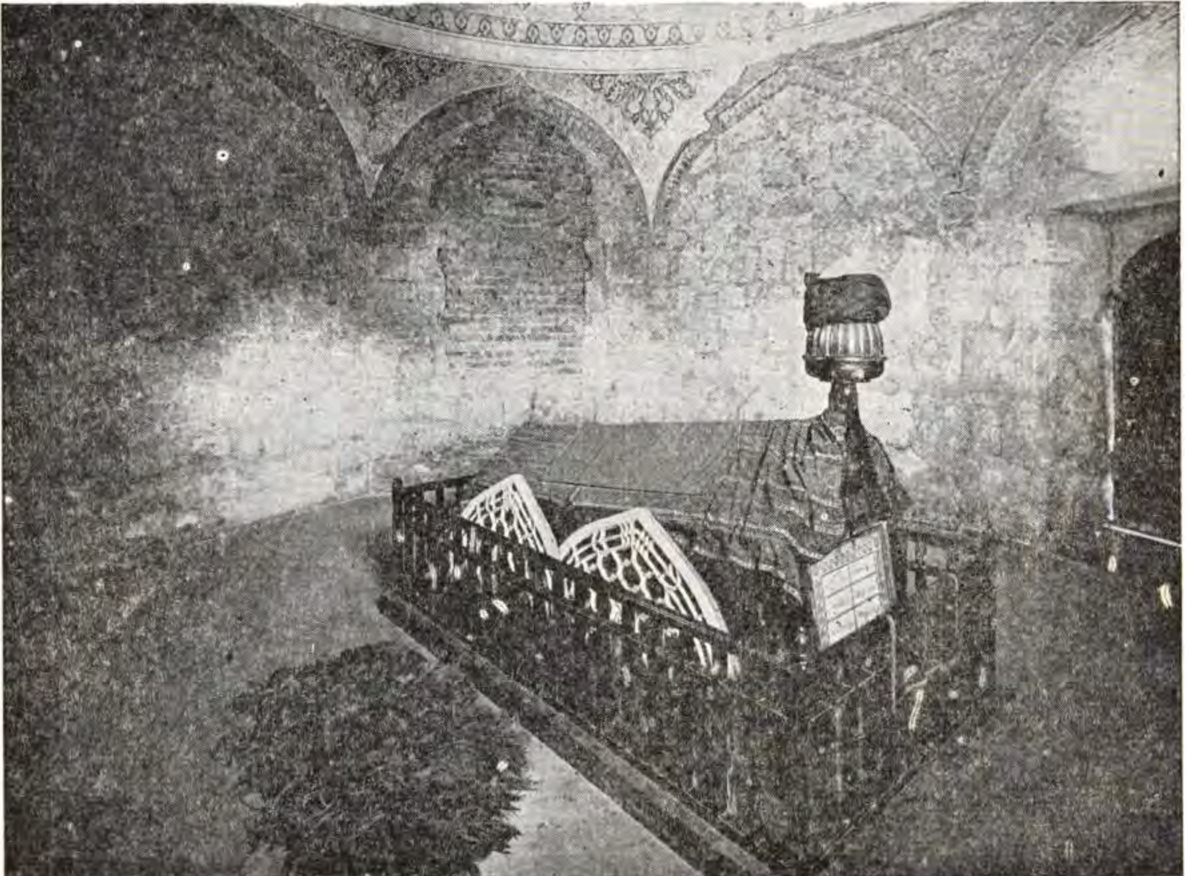
II. Bayezid devrinde de İstanbul'da bir diğer G. B. nın yaşadığı ve rivâyete göre Galatasarayı'ndaki Enderûn Mektebinin bunun tavsiyesiyle kurulduğu zikredilir (Atâ, *Târih*, İstanbul 1293, I, 72 v. d.).

Ayrıca, Türk menşe'li diğer bir rivâyete göre, Fetihten sonra kiliseden câmiye çevrilmiş Gül Câmii (b. bk) nin adı da, burada mezarı bulunan Gül - Baba adlı bir yatıra izâfe olunur ki, kimliği meçhûldür.

Riza Tevfik (Bölükbaşı), G. B. nın manzûm ve mansûr yazıları olduğunu ve bunları *Miftâḥ al - gayb* adlı bir risâlede topladığını tesbit etmiş ve bu eserden parçalar yayımlamıştır (*Textes Houroufîs*, GMS, London 1909, 290 v. d.).

Bundan başka, *Güldeste* isimli bir yazmadan alınarak yayımlanan bir araştırma yazısında da 9 manzûme örnek verilerek G. B. nın Misâlî mahlâsı ile şiirler yazdığı ve Hurûfî şâirleri arasında yer aldığı ileri sürülmüştür (Nâcî Kum, *Gül - Baba'nın elde ettiğimiz izleri*, Ün Mecmuası, Isparta 1936, sayı 26 - 27, 380 v. d.).

Gül - Baba Tekkesi ve Türbesi: Araştırma ve incelemeler sonucu bulunan kayıtlar ve yapılan neşriyat, G. B. Tekkesi ile bunun yanındaki Türbe'nin, Türk idâresinin ilk yıllarında, 1543 ile 1548 arasında 3. Budin Beylerbeyi bulunan Yahyâ Paşa - zâde Mehmed Paşa (bk. BUDİN EYÂLETİ) tarafından yaptırıldıklarını ortaya koymaktadır.

GÜL - BABA TÜRBESİ: Bugünkü iç görünüş

974 (1566) yılındaki bir tâmirat tezkeresinde adı geçen G. B. Tekkesi, 60 dervişi barındıracak kadar büyük ve geniş teşkilâtlı bir yapı idi. Gelip geçen birçok yolcuları ve fakirleri de üçer gün müddetle parasız barındıran ve doyuran tekkenin masraflarını karşılayacak, devamlı dervişlerinin, abdallarının geçimlerini sağlayacak birçok vakıf, Türk idâresi tarafından bu müesseseye tahsis edilmişti. Tuna üzerinde çalışan iki değirmen, Orta Çağ'da Katolik kiliselerine âid olan birçok binâlar, evler, hamamlar, buğday tarlaları ve Solimar nahiyesinin tamamı bu tekkeye bağlanmış bulunuyordu. Ayrıca tekkenin şeyhi de hazineden muntazaman maaş almaktaydı (Vienne, Mscr. orientaux de la Bibl. Nat. Mxt. No 613. Ayrıca bk. Fekete, a. g. m.).

G. B. Tekkesi'nin Bektâşî tarikatı kaidelerini tâkibettiğini, ordu ve devletle alâkası bulunduğunu Evliyâ Çelebi ve Peçevî yazmaktadırlar. Budin gazilerinin bir seferden dönüşte getirdikleri büyük bir karacayı kesilmek üzere G. B. Tekkesi'ne verişleri de, bütün diğer Bektâşî kuruluşları gibi, bu tekkenin de Yeniçerilerle olan sıkı münasebetini göstermektedir.

Tekke, Török (= Türk) Caddesi yukarısında, şimdiki G. B. Türbesi'nin bulunduğu Rózsadomb (= Gül Tepesi) un doğu yamacında kâindi ve kalıntıları ancak XIX. yüzyıl sonundaki inşaat sırasında kaldırılmıştır. Tekkenin orta salonu (meydan) müşterek âyinler için kullanılıyordu. Ayrıca bir yaz, bir de kış için daha küçük ve kapalı salonlar da mevcuttu. Bu meydanlarda, armağan olarak verilmiş şamdanlar, lambalar, buhurdanlar, gülâbdânlar bulunuyordu ve duvarları baştan aşağı misafirlerin, dedelerin, abdalların ve dervişlerin şâir olanları tarafından yazılmış manzûm hâtıralarla kaplıydı ki, bunlar tamâmen Bektâşî geleneklerine uygun şeylerdi. Tekkenin ve türbenin etrâfı, Türkler ve İtalyanlar tarafından çizilmiş harita ve resimlerde görülmektedir. Bu çevre, tarikatın ileri gelenlerinin gömüldüğü bir hususî mezarlık hâline getirilmişti.

Tekkenin ortasındaki büyük salona (orta meydan), tekkede kalan dervişlerin ikametine mahsus hücreler, büyük bir mutbak, depolar ve helâlar eklenmiş bulunuyordu. Sulh zamanı dervişler ibâdetle, tarla işleriyle ve tekkenin işletilmesiyle meşgul olurlar; savaş zamanı ise Yeniçerilerle birlikte sefere çıkar, savaşa katılır ve askerlerin mânevî güçlerini artırmaya çalışırlardı.

G. B. Türbesi de bu tekkenin yanında bulunuyordu. Kanunî çağındaki mimarî tarzına uygun ve sekiz köşeli bir plâna göre, muntazam kesilmiş büyük kalker taşlardan yapılmış sâde bir yapıdır. Üstü ot ile, eski kiremitlerle örtülmüştür; tabanı ise tahta kaplıdır. Kapısı küçük, fakat oyma tahtadan yapılmıştır. İstanbul câmii şerifleri ve medreseleri kapılarının mimarî tarzındadır. Duvarları sivri kemerli sathı nişlerle teşkilâtlandırılmış olup başka bir dekor yoktur. Sekizgenin kenarları 3,31 m, kubbenin çapı 6,10 m, yüksekliği 5,50 m, duvarların kalınlığı 75 cm dir. Sekiz bölümlü kubbe, sâde fakat olgun bir güzellikle türbenin üzerini örtmekte ve tepesinde bir fenerle nihayetlenmektedir; ucuna bir de hilâl konulmuştur. Oval pencereler XVIII. yüzyılda açılmıştır. Eski ve tek pencereyi örten renkli mozaik camlardan bâzı parçalar kalmıştır ki, bunlardan, camlar üzerine renkli olarak âyetler yazıldığı anlaşılıyor. 1690'da Hıristiyanlar tarafından küçük bir şapel hâline getirilmesi, türbeyi yıkılmaktan kurtarmış ise de, içindeki Türklere âid eşya ve dekorlar bu sırada ortadan kaldırılmışlardır. Uzun zaman Jesuitlerin işgal ettiği G. B. Türbesi, daha sonra hususî ellere geçmiş, ancak 1885'te Bâb-ı-âlî'nin müracaatı ile tekrar türbe hâline konulmuştur (Oktay Aslanapa, *Macaristan'da Türk Âbideleri*, İst. Ün. Ed. Fak. Târih Dergisi, Mart 1950, s. 330-331).

Ortada bulunan sanduka sembolik bir şeydi. Evliyâ Çelebi'nin Bektâşî tacı ile süslü olarak tasvir ettiği sanduka, çok önce harap olmuş ve kaldırılmıştı. Abdülaziz'in Avrupa seyahati dönüşünde G. B. Türbesini ziyaretinden sonra türbe 1885'te Türk hükûmeti tarafından Lajos Grill adlı bir mimara tâmir ettirilmiştir. Müftüoğlu Ahmed Hikmet Bey, Peşte başşehbenderliği sırasında türbenin yeniden onarılmasını sağlamış; Hereke Fabrikasından ısmarladığı ipek Türk seccadeleri ve Hattat Hâlid'e yazdırdığı celî hatlı levhalarla süslettiği G. B. Türbesini, Türk tezyin san'atının Avrupa'da açılan bir müzesi hâline getirmiştir.

I. Dünya Harbinden sonra, türbenin etrafında Wagner adlı biri tarafından evvelce yaptırılmış binanın Tuna cephesini kapayan bölümü, Ahmed Hikmet Bey'in teşebbüs ve gayretleriyle Macar hükûmeti tarafından yıktırılınca, türbe tekrar çok uzaklardan görülebilir hâle gelmiştir. Peşte İslâm Cemaati Reisi Abdüllâtif Efendi ve başşehbender Muavini Enis Behiç (Koryürek) in Gül Tepesi'nde, G. B. Türbesi avlusunda yapılan dostluk mitinglerinde söyledikleri nutuklarla türbe, Peşte İslâm cemaatinin dinî toplanma yeri olduğu kadar, Türk-Macar kardeşlik toplantılarının da düzenlendiği yeni bir sosyal hizmet yeri hâline gelmişti.

1945-1946 yıllarındaki Sovyet istilâsının yıkıcılığı sırasında G. B. Türbesi de büyük hasara uğratılmış (bk. Dr. F. Tevetoğlu, *Yıktırılan Gülbaba Türbesi*, Zafer 12 Şubat 1952, s. 2-3; Türk Folklor Araştırmaları, Nisan 1952, 515-516), fakat daha sonra Macarlar tarafından tâmir ve ihyâ edilerek tekrar Budapeşte'nin belli başlı tarihî ve turistik ziyâret yerlerinden biri olmuştur. — F. T.

GÜLBAHAR HÂTÛN TÜRBESİ, İstanbul'da Fâtih Türbesi (b. bk.) karşısında bulunan ve Fâtih Sultan Mehmed'in zevcesi ve II. Sultan Bayezid (b. bk.) in annesi G. H. a âid türbe. 1765 (H. 1179) depreminde yıkılmış ve Topkapı Sarayı Arşivlerindeki kayıtlara göre 1767-1768 (H. 1181) de 1 780 kuruş sarf edilerek ve som köfeki taşı kullanılarak yeniden yaptırılmıştır. G. H. T. nin 1953 yılı ba-

GÜLBAHAR HÂTÛN TÜRBESİ

şındaki onarımda, en eski duvarlarından bir buçuk metresinin muhafaza edilerek yapıldığı tesbit edilmiştir.

Türbenin elde bulunan en eski resmi D'Ohsson (b. bk.) un eserindeki gravürdür (*Tableau général de l'Empire Othoman* c. II, planş 35). Bu gravürde G. H. T. nin içi bütünüyle görülmektedir. G. H. un sandukası, diğer iki kadın sandukasının ortasındadır ve üç sanduka tahta bir şebekeyle çevrilidir; baş ve ayak uçlarında birer geçit yeri bırakılmıştır. Kubbe tezyinâtı daha eski devre âid görünüyorsa da, alçı pencereler Barok üslûbundadır. D'Ohsson eserinde, türbede G. Sultan ile Fâtih Sultan Mehmed'den olan iki kızının yattığını yazmaktadır (c. II, 511). — F. T.

GÜLBANK veya GÜLBANG (Far. *gulbâm* = tertip edilmiş), bir topluluk tarafından bir ağızdan okunan duâ; eskiden okula başlayan çocukların okulun önünde hep birden ettikleri duâ. Gülbank - i Tevhîd, Gülbank - i Cünûd, Gülbank - i Bülbülân, Gülbank - i Muhammedî, Gülbank - i Müslümânî v. b. vardır.

Yeniçerilerin yaptıkları bâzı duâlara da aynı ad verilir. Bu duâlar hem yazı ile hem de sözle olur. Her sabah Etmeydanından alınan etleri seğirdim ustaları getirdiklerinde, bütün seğirdim usta ve neferleri kışlanın ortasındaki meydanda toplanırlar, usta çavuş denilen seğirdim aşçılarının meydan şeyhi adı verilen en büyük üç zabitinden biri G. taşı üzerine çıkar, sağ elini sol omuzuna, sol elinin parmakları da sağ omuzuna gelecek şekilde kavuşturarak G. çekerlerdi.

Ulûfe dağıtılırken matbah - ı âmirede hazırlanan çorba, pilâv ve zerde Babussâde önüne konur, Yeniçeriler de bunları alıp sarayın avlusunda yerlerdi. Yemeği yemeleri itaatlerine, reddetmeleri de isyanlarına hamledilirdi. Yeniçeri neferleri yemekten sonra Ortakapı'ya gelirlerdi. Bu sırada Ocak Başçavuşu Kubbealtı'nın önünde durur, ellerini yukarıda târif edildiği gibi bağlar, sonra yüksek sesle şu G. i çekerlerdi: «Allah Allah illâllah, baş üryan, sîne püryân, kılıç alkan, bu yerlerde nice başlar kesilir olmaz hiç soran. Eyvallah, eyvallah, kahrımız kılıcımız düşmana ziyan, kulluğumuz Padişâha ayân, üçler, yediler, kırklar Gülbank - i Muhammedî, Nûr - u Nebî, kerem - i Ali, pîrimiz sultânımız hünkârımız Hacı Bektâş - ı Velî, demine devrânına hû diyelim hûûû». Başçavuş en sondaki «hû» ya geldiğinde Yeniçeriler de yüksek sesle ve hep birden iştirak ederlerdi.

H. 1033 târihli ulûfe defterinin ilk sahifesinde şu G. vardır: «Eûzubillâhi mineşşeytânirracîm bismillâhirramânirrahim. Duâ edelim Allâhu teâlâ hazretlerinin birliği için, hâtemül enbiya Hazret - i Muhammedü'l - Mustafâ'nın - sallallâhu aleyhi ve sellem - pâk, nûr, mutahhar, azîz ve şerîf ve lâtîf rûh - i şerîfleri için, evlâdiçün, ashabiçün, çihar yar - i güzîn ervahiçün, enbiyâ ve evliyâ ve ulemâ - i izâm ve meşâyih - i kirâm seyyidüs - sadat selâmetiçün ve kutb - âlem sultan Hacı Bektâş - ı kuddise sırruhu'l - azîz hazretlerinin rûh - i şerîfleriçün, rıdvanullah - i teâlâ aleyhim ecma'în. Sırları ve himmet - i âliyeleri üzerlerimize hâzır ve nâzır olmaklığıçün, selâtîn - imaziyyîn için hâlâ izzetli ve saadetli padişah - ı âlem penâh hazretlerinin ömrü devleti yevmen fe - yevmen ziyâd ber - ziyâd olmaklığıçün, asâkir - i İslâm her nereye müteveccih olurlar mansûr ve muzaffer olup âday - ı dîn hor ve hakîr olmaklığıçün, ağa hazretlerinin selâmetliğiçün ömrü devleti yevmen fe - yevmen ziyâd ber - ziyâd olmaklığıçün ve sadrdan gelmiş geçmiş kâtibîn - i mâziyyîn için, hâlâ efendi hazretlerinin selâmetliğiçin, ömr - i devleti yevmen fe - yevmen ziyâd ber - ziyâd olup tevabii ve levâkihi ile dâima sıhhat u selâmette olmaklığıçün, ve bu makamda gelmiş geçmiş halîfelerimiz ervahı için ve hâlâ halîfelerimizin gönülleri muradı için, devam - ı din ve devlet için, def'i belâ için, redd - i kaza için ve rızaullah için ve celle alâ Fâtiha».

Yeniçeriler savaşa başlayacakları zaman da G. çekerlerdi. Ayrıca mehterlerde, diğer günlerde çekilen G. ler vardı.

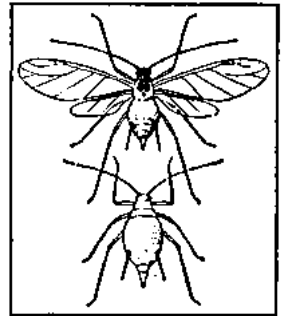
G. aynı zamanda sûfiyye ıstılahındandır. Bektâşî ve Mevlevî tarîkatlarının da G. leri vardır.

Bektâşîlerde bir «tâlib», «nasîb» aldığı zaman merasimin sonlarında şerbet içilir, sonra da «Dede» şu G. i çekerdi: «Allah Allah, hizmetin kabûl ola, murâdın hâsıl ola, elhak yardımcın ola, Muhammed Ali yârânın ola, hünkâr Hacı Bektâş - ı Velî destgîrin ola, menzilin pâk ola, günahların affola, kısmetin ganî ola, üçler, yediler, kırklar hazır ve gaip erenleri gözcün ola, gerçekler demine hûû». Ayrıca ikinci Emevî Halifesi Yezid ve ona bağlı olanlara lânet okuyan G. ler de vardı.

Mevlevîlerde sema' G. i, ehlullahın kabirlerini ziyâret G. i, aşûra, hatim, seyahat, zifaf, cenaze v. b. G. leri vardı. 1302 yılında İstanbul'da basılmış bir *Evrad - ı Kabîr ve Sagîr* Mevlevî risalesinin sonunda şu G. bulunmaktadır: «Vakt - ı şerîf hayrola, hayırlar fethola, şerler def'ola, Allâh - u azîmüşşân isim ve zâtının nûrîle kalbimizi pür - nûr ve münevver eyleye ve niyazımız dergâh - ı izzetinde kabûl ve makbûl ola, demler safâlar müzdâd ve kulûb - ı âşıkân kuşâd bâd, dem - i hazreti Mevlânâ sırr - ı Şems, kerem - i imam Ali hûû». — Y. K.

GÜLBENKYAN, Kalust Sarkis (İstanbul 1869 - Lizbon 1955), Türkiyeli Ermenilerden iş adamı ve filantrop. Fransa ve İngiltere'de tahsil görmüş, Royal Dutch Shell ortaklarından Henry Deterding ile ticarî ilişki kurmuş, 1902'de İngiliz tâbiyetine geçerek Musul petrolleri imtiyazını almış, sonra bu imtiyazı, mülkiyet ve temettü üzerinde % 5 nisbetinde hak muhafaza etmek suretiyle, Fransa, İngiltere, Hollanda ve Amerika Birleşik Devletleri tarafından 1920'de kurulan Irak Konsersiyomu'na devretmiştir. Bu sebeple kendisine «Mister yüzde beş» lâkabı verilmiştir. Anglo - İranian petrol kumpanyasında da büyükçe bir hissesi bulunan G., 1926'da İran tâbiiyetine geçerek İran'ın Fransa büyükelçiliğine atanmış (1940), Musaddık'ın başvekilliğine kadar İran'ın ticaret müşavirliğinde bulunmuştur. G., 15 milyon dolar kıymetindeki tablolarıyla san'at eşyası koleksiyonunu ve servetinin büyük bir kısmını Lizbon'daki G. Vakfı'na bırakmıştır.

GÜLBİTİ (Lât. Aphis rosae; Fr. Pucéron; Alm. Rosenblattlaus; İng. rose aphis), Böcekler (Insecta) sınıfının Hortumlu böcekler (Rhynchota) takımının Eşkanatlılar (Homoptera) altakımına giren bir Eklembacaklı türü. Bunlar, 3 mm boyunda, yeşil renkli, şeffaf kanatlı, yumuşak böcekler olup güllerin çiçek saplariyle taze dallarına dadanır ve buralarda toplu halde yaşayarak uzun gagalariyle bitkinin özsuyunu emerler. Birçoklarının anüslerinden at-

GÜLBİTİ

tığı şekerli bir maddeyi karıncalar pek sever. bu sebeple birçok karıncalar G. ni ehlileştirme âdetine sahiptir. G., bol döl vermesiyle tanınmıştır; çeşitli böceklerden birçok düşmanları vardır. Güllere büyük zarar veren bu böceklerle mücadele şekli için bk. GÜL.

GÜLCÜBAŞIZÂDE MEHMED EFENDİ, İstanbullu Türk bestecisi. IV. Sultan Mehmed devrinde (1648 - 1687) meşhûr olmuş, Tersânede mahzen kâtipliği yapmıştır.

Şeyhülislâm Es'ad Efendi (1685 - 1753), *Atrab ul âsar fî tezkiret - i urefâ'il evdâr*'ında, bu zâtın bir mikdâr güzel eserleri olduğunu kaydediyor.

GÜLÇE, yuvarlak ve gül şeklinde tezyinî motifler. G. ler dâire içine resmedilen tezyin yapraklarıdır. Bunlar tavanların, kubbelerin ortalarının ve bâzı satıhların süslenmesinde kullanılırlar. Ayrıca kitap cildlerinin üzerlerine mâdenî kalıplarla basılan yuvarlak tezyinâta da G. adı verilir. G. lerin ışınlı olanlarına şemse denir.

GÜLÇE

GÜLÇE

GÜLÇİÇEK HÂTÛN TÜRBESİ, I. Sultan Murad (Hüdavendigâr; 1326 - 1389) ın eşi ve I. Sultan Bayezid (Yıldırım; 1347 - 1403) in annesi (bk. I. BAYEZİD) olan G. H. un yattığı Bursa'da Yahşi Bey Mahallesi Sarıklı Değirmen sokağındaki türbe. Pâdişah analarından kendi adına türbe yapılanların ilki G. H. dur. Doğum ve ölüm târihleri kat'iyetle bilinmeyen G. H. hakkında bir Bursa kadı sicilinde (c. 7, s. 10) şu kayıt vardır: «Merhûm Yıldırım anası Gülçiçek Hatun evkafı câbîsi Şirmerd bin Abdullah 8 Receb 893» (18 Haziran 1488). 28 Mayıs 1772 târihli diğer bir sicilde (c. 331, s. 117) ise: «Merhûme Gülçiçek nâm hatunun Yahşi Bey Mahallesi'nde mescid - i şerîfi ve türbe - i münevvereleri harâb olduğundan 23 400 akçe ile ta'mîri» zikredilmektedir.

GÜLÇİÇEK HÂTÛN TÜRBESİ

İçten içe 6,46 m ölçümünde bir kare olan ve üçgenlerle duvara oturtulmuş yüksek kasnaklı bir kubbe ile örtülü bulunan binâ, üç sıra tuğla, bir sıra taşla yapılmıştır. İçinde dört kabir vardır. G. H. dan başkalarının kimlere âid oldukları bilinmemektedir. Türbe 1958'de dikkat ve titizlikle onarılmıştır.

Evvelce bu türbenin karşısında G. H. Medresesi ve Mescidi (oğluna izâfe edilerek Yahşi Bey Mescidi diye de anılır) nin de bulunduğu, fakat sonradan bunların yerine evler yapıldığı bilinmektedir.

GÜLDESTE, Hokandlı bir Türk şâiri. Hayâtı hakkında yeter derecede bilgi bulunamayan G. mahlâslı bu şâirin Hoca Ahmed Yesevî (bk. AHMED YESEVÎ) tarz ve edâsında *hikmet*'ler yazdığını ve *Dîvân - ı Hikmet*'i taklitle büyûk ve ehemmiyetli bir *Dîvân* vücuda getirdiğini Zeki Velidî Togan'a atfen Fuad Köprülü kaydetmektedir (F. Köprülü, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, 2. bas. s. 146.).

GÜLDÜRÜCÜ GAZ (**Azot protoksit**), bir anestezi maddesi. Formülü N_2O olan renksiz ve kokusuz bir gazdır, yoğunluğu 1,3 tür, basınç altında kolayca sıvılaştırılabilir, 0° santigratta bir litresi aynı hacımda suda erir, amonyum nitratın usulca ısıtılmasiyle elde edilir. Genel olarak çelik tüplerde satılan bu gaz, hava ile birlikte teneffüs edildiği zaman beyinde bir uyarma ve sonuç olarak da insanda bir gülme hâli yaratır, bunun ardından da anestezi meydana getirir. Te'sirinin sakıncasız ve çabuk yok olur vasıfta olması dolayısiyle bu madde dişçilikte ve küçük cerrahlık ameliyelerinde ve bu arada doğumlarda kullanılır. Bileşimindeki oksijen, organlardaki gerginliği giderir ve bu te'sirini artırmak ve kasları daha da yumuşatmak için bâzen az miktarda eterle birlikte verilir. G. G., ısı te'siriyle parçalanır. Kor hâlindeki bir maddenin temasiyle husûle gelen bu bölünme 1/3 nispetinde oksijeni bulunan bir azot - oksijen karışımı verdiği için, önceden tutuşturulmuş kükürt, fosfor, karbon ve magnezyum canlı bir parlaklıkla yanmaya devam etmelerini sağlar. G. G. ilk olarak 1776'da İngiliz kimyacısı Joseph Prietley (1773 - 1804) tarafından hazırlanmıştır.

GÜLDÜRÜCÜ KAS (eski ter. Adale - i mudhike; Lat. Musculus risorius), yüzde, dudaklar civarında bulunan küçük bir derialtı kası.

GÜLEÇ ALİ PAŞA (Biyog.): bk. Ali PAŞA, Güleç.

GÜLEK, İçel ilinin Tarsus ilçesine bağlı bir bucak. 32 köyüyle birlikte bucak nüfusu 19 664 (1965), bucak merkezi olan Çamalan köyünün nüfusu 511, denizden yüksekliği 715 m dir. Bucak arazisi, Tarsus'un kuzeyinde uzanan dağlık ve ormanlık bir yerdedir. Hayvancılık, biraz tarım ve ormandan faydalanma başlıca geçim kaynaklarıdır. Mersin - Tarsus - Konya asfalt yolu bucaktan geçer. Bk. TARSUS, GÜLEK BOĞAZI.

GÜLEK, Kasım (doğ. Gülek, Adana 1910), Türk politika adamı. Babası Mustafa Rifat, annesi Tayyibe'dir. Malazgirt Muharebesinden sonra Anadolu'ya gelen ve Gülek Boğazı'nda yerleşen Türklerden olan ve Gülek Yaylası'ndan Adana ovasına inerek Gülekli Damı köyünü kurmuş olan Hacı Nebi Ağa, G. in dedelerindendir. İlk okulu Adana'da, orta okulu Galatasaray'da, liseyi İstanbul Amerikan Kolejinde tamamlayan G., Paris Üniversitesi'nde hukuk tahsil etmiş, Paris Siyasal Bilgiler Okulu'nu bitirmiş ve New York'ta Columbia Üniversitesi'nde iktisat doktorası yapmıştır. Rockefeller Vakfı bursunu kazanan G., Cambridge ve Berlin üniversitelerinde ihtisasını tamamlamıştır. 1940'ta milletvekili olan G., 1947 - 1949 yıllarında Bayındırlık, Ulaştırma ve Devlet bakanlıklarına getirilmiş, 1950 - 1959 yıllarında C. H. P. Genel Sekreteri vazifesini yapmıştır. 1961 Kurucu Meclis'ine üye gelen G., 1961 seçimlerinden beri Adana milletvekili olarak parlâmentoda bulunmuştur.

G., 1969 seçimlerine katılmamış; fakat Cumhurbaşkanı tarafından Kontenjan Senatörü seçilerek teşriî hayâtına C. Senatosu'nda devâma başlamıştır. Türk parlâmentosunun milletlerarası kuruluşlarda temsil edilmesinde 1949 yılından beri mühim hizmetler gören G., Avrupa Konseyi Asamblesi üyesi, Avrupa Konseyi İktisat Komisyonu başkanı, Avrupa Konseyi Asamblesi ikinci başkanı. NATO Parlâmenterleri Konferansı üyesi ve Politik Komisyon başkanı olmuştur. İngilizce, Fransızca, Almanca, Rusça, Arapça, Farsça ve Korece bilen G., ekonomi, bankacılık ve Türkiye'nin kalkınma ve demokratik gelişmesi konularında İngilizce olarak bâzı kitap ve risaleler yayımlamıştır.

K. GÜLEK

GÜLEK BOĞAZI, Bolkar Dağlarının güneydoğusunda, Konya - Adana asfalt yolunun geçtiği bir boğaz. Dar (20 - 30 m) ve dik yamaçlı olan boğaz, Pozantı'nın güneybatısından Çamalan (Gülek) bucak merkezi güneyine kadar 30 km den çok bir uzunluktadır. Asıl dar boğaz, Gülek Gediği adı verilen yerde başlar, Çamalan köyü güneyine kadar uzanır.

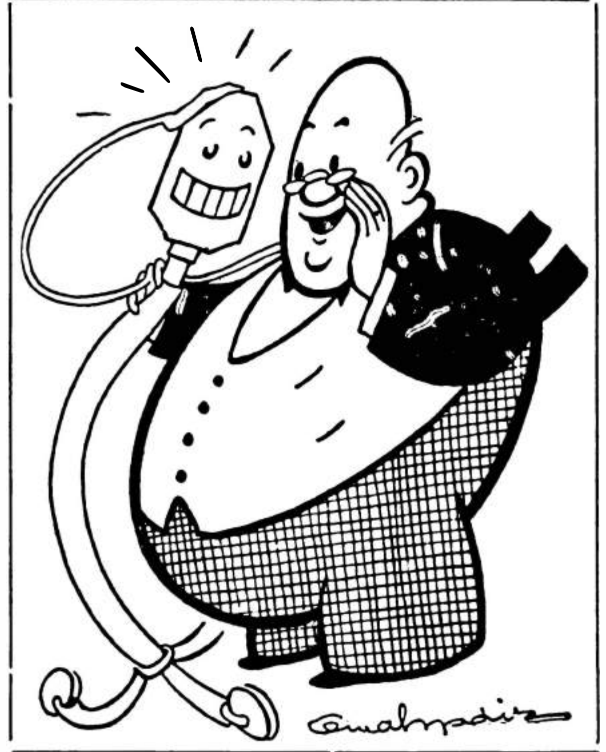
İç Anadolu'yu Çukurova ve çevresine bağlayan bu geçit, târih boyunca başlıca akınlara sahne olmuş, eski kaynaklarda Kilikya Kapısı (Pylae Ciliciae, Ciliciae Portae) olarak anılmıştır. Boğazın dik yamaçlarında yer yer kaleler yapılmıştır. Yamaçların birçok yerleri ve boğazı çevreleyen dağlar, orman ve fundalıklarla örtülüdür. Gülek bucağı bu çevrededir. Bk. TOROSLAR.

GÜLEN KUMRU (Zoo.): bk. KUMRU.

GÜLER, Cemal Nâdir (Bursa 1902 - İstanbul 1947), Türk karikatürcüsü. Babası Bulgaristan göçmeni ve annesi Bursa yerlilerinden olan bir âilenin oğludur. Öğrenimini Bilecik İ'dâdîsi ile Bursa Sultanîsinde yapmıştır. Küçük yaşta kasnakçı ve makinist çıraklığı ile hayata atılan G., bir müddet Bursa'da tabelâcılık da yapmıştır. Bursa'da Kazganî, Hisar Numûne, Locaalizâde ilk okullarında resim öğretmenliği yapmıştır. İlk eserleri Sedat Simavî'nin çıkardığı «Diken» adlı mizah dergisinde yayımlanmıştır (1920). İş bulmak için bir ara İstanbul'a gelmiş, tutunamayınca yeniden Bursa'ya dönmüştür. 1926'dan sonra haftalık «Akbaba» gazetesinde karikatürlerini yayımlamaya başlamıştır. «Akşam» gazetesinin, geçimini sağlamak üzere İstanbul'a çağırması onu bu gazeteye bağlamış, ayrıca da «Cumhuriyet», «Akbaba», «Karikatür», «Yücel» gibi gazete ve dergilerde en güzel karikatürlerini yayımlamıştır. «Resimli Dünya» dergisinde (1924) çizdiği «Firuz Bey» den başlayarak «Amca Bey», «Ak ile Kara», «Dalkavuk» adlariyle yarattığı yerli karakterdeki tipleri, güçlü çizgisi, düşündürücü lejantlariyle yaşatmıştır. G., uluslararası karikatür yarışmasında (Viyana) birinciliği kazanmıştır. Bâzı eserleri kitap ve albüm hâlinde toplanarak yayımlanmıştır. İstanbul'da «Akşam» gazetesinin bulunduğu sokağa Cemal Nâdir Sokağı adı verilmiştir.

C. N. GÜLER

C. N. GÜLER: Amca Bey

GÜLER MARTI (Zoo.): bk. MARTI.

GÜLHÂNE, İstanbul'da, Sarayburnu ile Ahırkapı arasında Saray sınırları içindeki geniş bir bahçenin adı. Fâtih II. Mehmed devrinde Saray - ı cedid (= Yeni saray) adı ile kurulan, bugün Topkapı Sarayı denilen büyük saray manzûmesinin etrafını çeviren (sûr - u sultânî) duvarlarının iç tarafında bulunan G., Bâbıhümayun - Babüsselâm (Ortakapı) arasındaki Birinci Avlu ile Marmara kıyısı arasında kalan meyilli sâhayı kaplıyordu. Bu bakımdan, bugün Sirkeci tarafındaki bahçeye verilen G. Parkı adı yanıltıcıdır. İstanbul Belediyesi şehir rehberinde (1933), Babüsselâm (Topkapı Sarayı Müzesi girişi) a giden yolun sağ tarafı G. Meydanı olarak adlandırılır ise de, bu da tamamen doğru değildir. Bu yolun sağ tarafında evvelce, Defterdar Efendi Kapısı denilen Mâliye Dâiresi ile Saray hizmetlilerine mahsus Hastahâne ve Has Fırın vardı. Defterdarlık H. 1283 (1866 - 1867) te yanarak ortadan kalkmıştır. Fossati'nin Ayasofya gravürleri albümünde (1852) burada-

ki binâlar kısmen görülür. Fr. Kauffer'ın 1776'da çizdiği İstanbul'un ilk şehir plânında, G. Bahçesi'nin Saray surlarından, İncili Köşk'ün çok geniş olan bahçe duvarına kadar uzandığı, kıyıya inen meyilli arâziyi tamâmen kapladığı dikkati çeker. G. bölgesinde Bizans devrinde önce Mangonoi askerî deposu, sonraları aynı adla anılan saray ile Hagios Georgios manastır ve kilisesi, kutsal bir ziyaret yeri olan Panagia Hodegetria ayazma ve kilisesi bulunuyordu. Fransız işgal kuvvetleri tarafından 1921 - 1923 yıllarında, burada kazılar yapılarak ortaya çıkan buluntular R. Demangel ile E. Mamboury eliyle yayımlanmıştır (*Le Quartier des Manganes.* Paris, 1939). Adları geçen yapılara âid oldukları sanılan pek çok, büyük mahzenler incelenmiş, ayrıca bir sarnıçta parçalanmış halde, 2 ×1 m ölçüsünde mermerden bir Meryem ikonası da bulunmuştur ki, G. Meryem'i olarak tanınır. Şimdi İstanbul Arkeoloji Müzesinde olan bu eser, Bizans san'atının plastik san'atlar kolunun bir şaheseri olarak kabul edilir (bk. BİZANS SAN'ATI). Burada, Saray'ın mutfakları dış duvarına paralel olarak uzanan ve eski Akropolis'e âid olduğu iddia edilen bir duvar ile, buna bitişik, 4, 8, 9 ve 15 sütunlu dört Bizans su sarnıcı vardır.

Türk devrinde buraya verilen G. adının esâsı kat'î olarak anlaşılamaz ise de, kuzey rüzgârına kapalı olan bu yamaçta, Saray'ın gül bahçesinin bulunması tabiîdir. G. adının burada bu güllerden, Sarayın ihtiyacı olan gülsuyunun çıkarıldığı veyâ gülbeşeker yapıldığı yolunda tahminler de ileri sürülür. G. adının buradaki bu adla anılan kasırdan gelmiş olması da mümkündür. Fetihten sonra Saray'ın en geniş sınırı içinde kalan G. bölgesi yakınında veyâ içinde, XV. yüzyılda Sadrâzam İshak Paşa'nın yaptırdığı İshâkiye Kasrı vardı. Mermerleri Mısır'dan getirildiğine göre, her halde Memlûk üslûbunda renkli taş kaplamalı I. Selim (1512 - 1520) in Mermer Köşk'ü de burada bulunuyordu. İshâkiye Kasrının veya bu adı devam ettiren bir kasrın XIX. yüzyıl başlarına kadar durduğu bilinir. Bu sâhanın içinde, esâsının ne vakit yapıldığı öğrenilemiyen, fakat H. 1242 (= 1826 - 1827) de II. Mahmud'un tâmir ettirdiği bir de G. Kasrı vardı. Kauffer'ın haritasında bu kasrın, İç Cebehâne olan Hagia Eirene Kilisesi (eski Askerî Müze) nden kıyıya doğru inen yokuşun alt başına isâbet eden yerde olduğu anlaşılmaktadır. Bâzı eski İstanbul gravürlerinde burada görülen yapıların G. Kasrının mimarîsi hakkında yeter derecede bilgi verdikleri söylenemez. Dolmabahçe mesiresinde, H. 1168 (1754 - 1155) de Yeni G. Kasrı (Gülhane - i nev) yapıldığına göre, eskisinin bu târihten çok daha önceye âid olması gerekir. Meclis - i Vâlâ - i Ahkâm - ı Adliye adı ile kurulan komisyon, Bâbıâli'deki binasının yapımı bitinceye kadar toplantılarını G. Kasrında yapmıştır.

Türk târihinde, G. Kasrı ve Meydanı'nın büyük şöhreti Tanzimat Fermanı'nın burada okunmasından dolayıdır. Tanzimât - ı Hayriye adlı ıslâhat hareketinin ilânı olan ve Gülhâne Hattı da denilen irade - i seniye bu kasrın önünde, G. Meydanında 26 Şaban 1255 (= 3 Kasım 1839) günü kalabalık bir topluluk karşısında okunmuştur. Bu olay sırasında Pâdişah da G. Kasrında bulunuyordu.

G. Meydanı ve Kasrının bakımı ile önceleri bostancılar görevlendirilmiştir. Saray hizmetinden başka, Pâdişaha mahsus köşk ve kasırların bakım ve bekçiliği, şehrin giriş çıkış kapılarının ve iskelelerin kontrolu, Pâdişah kayıklarının idâresi, çeşitli bahçelerin bakımı gibi, inzibat, bakım ve hizmet işleri yapan bostancıların, Saray'daki on dört birlik (ocak) inden bir tanesi de G. Ocağı olarak adlandırılmıştır. G. nin bir bölümünde, Saray mutfakları hizasında yamacın bir kısmı taraça hâlinde düzlenerek, Saray'ın husûsî cirit oyunu sahası (cündî meydanı) yapılmıştır. Pâdişahların bâzı günlerde burada bulunmaları usuldendi. G. Meydanında cereyan eden Tanzimat Fermanı okunuşunu ebedîleştirmek üzere burada bir anıt yapılması düşünülmüştür. İsviçreli mimar G. Fossati bir proje çizmiş ise de, anıt yapılmamıştır. Sonraları aynı fikre bir daha dönülmüş, Bilezikçiyan adında biri yine kâğıt üzerinde kalan bir proje daha çizmiştir.

G. Meydanında pâdişahların yaptıkları atışların hâtıraları, dikilen nişan taşları ile ebedîleştirilmişti. Bunların en eskisi I. Ahmed (1603 - 1617) adınadır. Yokuşun solundaki ilk deponun hizasında ise III. Selim'in H. 1205 (1790 - 1791) târihli, hattatı Yesârî Efendi olan nişan taşı bulunmaktadır. Bu küçük anıtın tepesindeki mermerden işlenmiş lahana, III. Selim'in mensup olduğu Lahanacılar Ocağı'nın işaretidir. Bunun karşısında II. Mahmud'un H. 1226 (1811) târihli nişan taşı ise Mustafa İzzet Efendi hattı ile, Pâdişahın tüfekle yaptığı bir atışı bildirmektedir. Bunun da tepesinde bu Pâdişahın mensup olduğu Bamyacılar Ocağı'nın alâmeti olan bir bamya bulunuyordu (şimdi kayıptır). Ahmed Atâ Bey'in *Tarih*'ine göre, bu iki ocağın esası, Çelebi I. Mehmed tarafından Amasya ve Merzifon halkından kurulan birer küçük atlı birlikten gelmektedir ve Amasya'nın bamyası, Merzifon'un lahanası bu ocaklara işaret olmuştur. At üzerinde oyunlardaki ustalıkları ile meşhur olan bu iki ocak, G. Meydanındaki cirit oyunu ile yakından ilgilidirler. II. Mahmud'un nişan taşında İshâkiye Kasrı anıldığına göre, burası 1811'de henüz duruyordu. Cirit oyunu sâhasının girişini kontrol eden iki nöbetçi kulübesi bugün hâlâ durur. Sekiz köşeli olarak taş ve tuğladan yapılan bu binalar XVIII - XIX. yüzyıl üslûbunda, oldukça gösterişli yapılardır. Denize yakın kısmında saray hizmetlilerine mahsus ikinci hastahâne, Kırım Harbi sırasında gelişmiş, sonraları da G. Hastahânesi (b. bk.) olmuştur. Eski G. Bahçesi arâzisi içinde, surlara yakın XIX. yüzyıl ortalarında Matbaa - i Âmire (Devlet Basımevi) kurulmuş, Sarayburnu istikametinde de dört büyük ambar ile ilk ambarın hizasında yukarıda bir Baruthâne yapılmıştır. Bu ambarlar geçen yüzyılın üslûbunda büyük kitlelerdir. G. sâhasında ayrıca bâzı çeşmeler de olduğu anlaşılmaktadır. II. Mahmud'un turası ile süslü bir tânesi, aynı Pâdişahın nişan taşı yanındadır. Hodegetria ayazmasının suyu ile beslenen, şadırvan biçiminde altı köşeli çok zarif ve kasideler ile bezenmiş bir XVII. yüzyıl çeşmesinin bâzı taşları da 1921 - 1923 kazıları sırasında bulunmuştur. — S. E.

GÜLHÂNE (GÜLHÂNE ASKERÎ TIP AKADEMİSİ, GÜLHÂNE SERİRİYÂTI, GÜLHÂNE HASTAHÂNESİ; kuruluşu; 30 Aralık 1898), modern bilgi ve metodlarla Türk Ordusu için mütehassıs askerî doktorlar yetiştiren ve askerî tabâbet alanında tatbikat ve ilmî araştırmalar yapan Türk Tıp Akademisi.

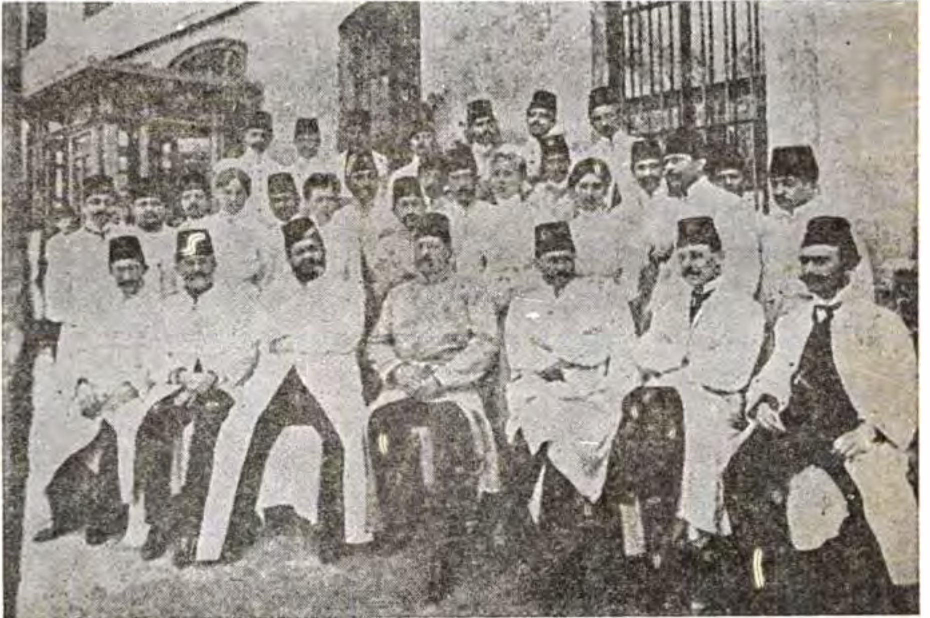
Umûr - u Sıhhiye - i Askeriye Nizamnâmesi hükümleri gerğince 1870 yılında asker hekimlerine mahsus bir tatbikat okulu hâline getirilmiş olan Haydarpaşa Hastahânesi, Askerî Tıbbiye Mektebi'nden çıkan hekimlerin nazarî bilgilerini pratik bilgilerle tamamlayan ilk askerî tatbikat okulu olmuştur. II. Abdülhamid, şehzâdeliği sırasında Pâdişah Abdulaziz'le beraber Avrupa seyahatinde bulunmuş; Almanya'yı, Alman Ordusunun disiplin ve intizamını çok beğen-

GÜLHÂNE: kuruluştaki ilk binalar (1898 - 1941) (Sarayburnu, İstanbul)

miş ve pâdişah olunca Almanya'dan muhtelif sınıflar için mütehassıslar getirtmek sûretiyle Türk Ordusu'nda bir gelişme sağlamak istemiştir. İmparatorluğun geniş topraklarına yayılmış ve sayısız savaşlar vermiş olan Türk Ordusu'nun, pratik ve modern bilgilere sâhip askerî doktorlara büyük ihtiyacı vardı. II. Abdülhamid, komutanların teşebbüsü ve Askerî Mektepler Genel Müfettişi Tophane Müdürü Zeki Paşa'nın müsbet telkin ve yardımlariyle gerçek tatbikî tıp ilminin Türk askerî tabâbet öğretiminde yer almasını uygun bulmuştur. Askerî Tıbbiye - i Şâhâne'nin ıslâhı için pâdişahın irâdesi çıkmış; Berlin Sefaret - i Seniyesi vasıtasıyla Almanya'da yapılan araştırma ve anlaşmalar sonucu, Prusya Maarif Nezâreti'nin tavsiye ettiği iki doktor için kontrat imzalanmıştır. Bunlar Bonn Üniversitesi Tıp Fakültesi'nden Prof. Dr. Robert Rieder (b. bk.) ile Hamburg Eppendorf Hastahânesi kıdemli asistanı Dr. George Deycke'dir. Dr. Rieder'e paşa (general) lık rütbesi ile «Mekâtib - i Tıbbiye - i Şâhâne Müfettişi ve Seririyât - ı Dâhiliye ve Hâriciye Muallimi» unvânının, Dr. Deycke'ye ise kaymakam (yarbay) lık rütbesi ile «muavinlik» unvânının verilmesine ve üç yıl müddetle hükûmetimiz hizmetine girmelerine karar alınmıştır.

Her iki Alman hekimi, 1898 Mayısında Türkiye'ye gelerek Askerî-Tıbbiye - i Şâhâne'nin ıslâhı için gerekli etütlere girişmişlerdir. Rieder Paşa, kontratındaki «bir hastahânenin kayıtsız şartsız kendi idâresine verilmesini, âlât ve edevat tedariki için de yeter mikdarda para tahsisini» kabul eden maddeden faydalanarak, Topkapı Sarayı sınırları içinde harap bir durumda bulunan Askerî Rüşdiye binasını Gülhâne adı ile emri altına almış ve dört ay zarfında 1 400 altın lira harcanarak buranın 150 yataklı modern bir klinik hâline getirilmesini sağlamıştır. Türk askerî tıp târihinde ikinci tatbikat okulu sayılan bu hastahâne, 30 Aralık 1898' de G. Seririyatı (Kliniği) adı ile ve sâde bir törenle hizmete girmiştir. Törende Serasker ve Mekâtib-i Askeriye Umum Müfettişi Müşir Zeki Paşa ile Alman sefiri Adolf Freiherr Marschall (b. bk.) von Bieberstein hazır bulunmuşlardır. Bu açılışta dinî merasim yapılmıştır. Almanya'dan yetişmiş hemşireler de getirterek, Türkiye'de modern hastabakıcılığın ilk temelini atan Rieder Paşa, tabâbetin Avrupa'daki son ilerlemelerine uygun modern bir tatbikat kliniği hâlinde çalışmaya açtığı G. de, Askerî Tıbbiye Okulu'nu bitirenlerin bir yıl staj yapmaları mecburiyetini, başarı gösterenlerin ordulara gönderilmeleri usulünü koymuş ve kabul ettirmiştir. G. ye hazırlık öğretimini yapan Askerî Tıbbiye İ'dâdîsi'nin ders programlarında gerekli gördüğü bâzı değişiklikleri rapor ve talep eden Rieder, o âna kadar rüşdiye okulu mezunlarını alan Mülkî Tıbbiye Okulu'na girebilmek için en az lise dereceli bir hazırlayıcı eğitimi şart koşmuş ve her tabibin Almanca, Fransızca öğrenmesi mecburiyetini koymuştur. Dr. Rieder'in programı şu idi: 1. Askerî Tıbbiye - i Şâhâne Mektebi'ni bitiren askeri doktorların

GÜLHÂNE: ilk profesör ve asistanlardan bir grup (17 Mayıs 1907): Sağdan sola (oturanlar): Orhan Abdi, Süleyman Nûman, Wieting, Deycke, Râşid Tahsin

G.de muhtelif tıp dallarında staj görmelerini ve modern bir hastahâne idaresini öğrenmelerini sağlamak; 2. Orduda askerî hastabakıcı yetiştirmek için bunun nüvesini kurmak; 3. Hastaların tedâvisini en modern ve en iyi şartlar altında yapmak; 4. Geleceğin tıp öğretim üyelerini ve ordunun mütehassıs hekimlerini yetiştirmek.

Böylece, Türkiye'de doktor yetişip, G. de asistan ve öğretmen olmak üzere dört veya altı yıl müddetle Almanya'ya ihtisasa gönderilen Türk askerî hekimleriyle de kadrosu tamamlanan ve takviye edilen G., tıbbın başlıca klinik ve laboratuvar bölümlerinde tatbikat görülebilecek bir tıp eğitim ve ihtisas merkezi hâline getirilmiştir. İlk iki - üç yılda, deri ve tenâsül hastalıkları, ortopedi ve masaj şubelerinin de açılması ile G. öğretim kurulu şöyle teşekkül etmiştir: Müdür, baştabip: Prof. Dr. Robert Rieder Paşa, Cerrahî Kliniği: Prof. Dr. Wieting Paşa, Doğum - Kadın Hastalıkları Kliniği: Prof. Âsaf Derviş, Kulak - Burun - Boğaz Hastalıkları Kliniği: Dr. Ziya Nuri, Ortopedi ve Masaj Kliniği: Dr. Hoffmann, İç Hastalıkları Kliniği: Dr. Süleyman Nûman, Anatomi Patoloji ve Histoloji Kliniği: Dr. G. Deycke, Deri ve Tenâsül Hastalıkları Kliniği: Dr. Eşref Rûşen, Sinir ve Ruh Hastalıkları Kliniği: Dr. Râşid Tahsin.

1903'te Dr. Reindhard tarafından açılan Patolojik Anatomi Şubesi, Dr. Bnb. Hamdi Suad (bk. AKNAR) ın 1904'te Almanya'dan dönmesi üzerine, yurdumuzda ve G. de patolojinin ilk modern kuruluşu olmuştur.

1898'den itibâren G. nin müdür ve başhekimi olarak büyük emeği geçen ve 1902'de Askerî Tıbbiye Okulu inşaatında düşüp iki bacağını kıran ve koltuk değnekleriyle de iki yıl vazifesine devam eden Rieder Paşa, 1904'te emekliye ayrılarak Almanya'ya dönmüştür. Daha sonra G. Deycke (Paşa) ve Wieting (Paşa) müdür ve başhekim olarak G. de vazife görmüşler, bu tıp müessesesinin modernleşmesine ve gelişmesine yardım etmişlerdir. 13 Kasım 1908'de ilk defa G. de «Tıbbî Müsamere» düzenlenmiş ve başkanlığını bizzat Dr. Wieting Paşa (b. bk.) yapmıştır. Bu târihten itibaren G. de ilmî bir gelenek olarak öğretim yılının, on beş gün ara ile, perşembe günleri (1950'den sonra cumartesi günleri) «Tıbbî Müsamere» ye ayrılagelmiştir. Dr. Wieting'in müdürlük devri, G. de cidden övünülecek çalışma ve gelişmelere sahne olmuştur.

1915 yılında G. ye Selling ve Brunning adında iki Alman hekimi daha getirilmiş; bunlardan birincisi G. müdür ve baştabibi olarak çalışmıştır. Savaş zamanı Tıp Fakültesi'nden çıkan hekimler doğrudan doğruya ordu saflarına katıldıklarından, G. de staj yapılamamış ve bu devrede G., bir askerî hastahâne olarak vazife görmüştür.

1918'den bu yana Türk profesörlerin yönettiği G. nin târihini: a. G. nin İstanbul Devri (1918 - 1941); b. G. nin Ankara Devri (1941'den günümüze kadar) diye ikiye ayırmak yerindedir.

Genel Kurmay Başkanlığı ve Millî Savunma Bakanlığı'nın tasvipleriyle 20 Temmuz 1941'de Sarayburnu'ndaki binalarından gerekli eşya ve malzemesiyle Ankara'ya, Cebeci Mevki Hastahânesi'ne taşınan G., bundan sonra Askerî Doktor Mektebi ve Kliniği (1941 - 1945); Gülhâne Asker Hekimliği Tatbikat Okul ve Kliniği (1946) olarak işlemiş ve 27 Mayıs 1947 târihli Gülhâne Askerî Tıp Akademisi Tâlimatı 122-D ile bugünkü şeklini almıştır.

GÜLHÂNE: Müdür G. Deycke Paşa (1865 - ?)

GÜLHÂNE: Ankara'ya taşınışında yerleştiği Cebeci Mevki Hastahânesi (1941 - 1952) merkez binası

1945 yılında 4761 sayılı kanun ile Ankara Tıp Fakültesi'nin kurulması, G. kadro ve kliniklerinden faydalanılmak sûretiyle gerçekleştirilmiş ve böylece, yıllardır Türk Ordusu'na hekim yetiştiren G., Ankara Tıp Fakültesi'nin doğuş ve kuruluşu târihî vazifesini de yapmıştır. 20 Haziran 1952 gün ve 5985 sayılı kanunla Gülhâne Askerî Tıp Akademisi, Ankara Tıp Fakültesi'nden ayrılarak, evvelce Yedek Subay Okulu ve Mevki Hastahânesi olan bugünkü binalarına yerleşmiştir. G. Askerî Tıp Akademisi yakında, inşaatı bitmekte olan Etlik yolu üzerindeki yeni ve mükemmel binalarına taşınacaklardır.

Gülhâne'ye kuruluşundan günümüze kadar müdürlük ve komutanlık etmiş olan doktorlar:

Prof. Robert Rieder	1898 - 1904
Prof. George Deycke	1904 - 1907
Prof. Wieting	1907 - 1914
Dr. Selling	1915 - 1918
Albay Ali Riza.	1919
Yarbay Hüsameddin Kural	
Prof. Tevfik Sâlim (Sağlam). . . .	1923 - 1927
Prof. Refik Münir (Keskingil). . .	1928 - 1931
Prof. Fuad Kâmil (Beksan)	1932 - 1933
Prof. Hasan Kadri (Sirim)	1933 - 1934
Prof. Süreyyâ Hidâyet Serter (vekil)	1934 - 1938
Prof. Süreyyâ Hidâyet Serter (asil)	1939 - 1941
Prof. Niyâzi İsmet Gözcü (vekil) .	1941 - 1942
Prof. Niyâzi İsmet Gözcü (asil). .	1942 - 1944

GÜLHÂNE: 1952'den bugüne kadar kullanılan eski Yedek Subay Okulu

Kâzım Akdoğan (Prof. N. İ. Gözcü'nün kıt'aya çıkmasından sonra altı ay; yine N. İ. Gözcü'nün emekliye ayrılmasından sonra bir müddet G. nin müdür ve baştabipliğini yapmıştır).

Prof. Nâzım Şâkir Şakar	1944
Prof. Zeki Hakkı Pamir	1944 - 1947
Prof. Zeki Faik Ural	1947 - 1948
Prof. Ekrem Şâdi Kavur	1948 - 1950
Prof. Hamza Vâhid Göğen.	1950 - 1952
Prof. İbrâhim Şevki Atasagun	1953 - 1956
Prof. Burhaneddin Tugan.	1956 - 1957
Prof. Vahdeddin Özan.	1957 - 1958
Prof. Cihad Borçbakan	1958 - 1962
Prof. Necmi Ayanoğlu	1962 - 1970

G. nin ilk elli yıllık hizmet devresinde 1898'den 1948'e kadar 2 804 muvazzaf asker stajyer, muhtelif ihtisas kollarından 953 mütehassıs doktor ve 183 başasistan (müşavir doktor) yetişmiştir. — **F. T.**

GÜLHÂNE: Yeni yapılan modern G. (Etlik, Ankara)

GÜLHÂNE HATTI, 3 Kasım 1839'da Tanzimat çağını açan ferman. Sultan Abdülmecîd'in eliyle yazdığı Hatt-ı Hümâyûn'u taşıyan bu ferman, Topkapı Sarayı'nın Marmara tarafındaki bahçede Gülhâne Meydanında o zaman Hâriciye Nâzırı bulunan Mustafa Reşîd Paşa tarafından Pâdişah, devlet büyükleri, yabancı elçiler ve halktan binlerce kişi önünde okunarak ilân edilmiştir. G. H., Osmanlı Devletinin batılılaşma târihinde bir devir açmış, modern Türkiye'nin doğuşunda bir temel taşı olmuştur.

Hattın sûreti bütün vâlilere gönderilerek şehir ve kasabalarda meydanlarda okunup halka açıklanmıştır. Hükûmet, bu münasebetle toplar atılması, donanma düzenlenmesi sûretiyle G. H. nın yeni bir devrenin başlangıcı olduğunu göstermeğe çalışıyordu.

Fermanı yazan ve içindeki yeni ıslahat esaslarından sorumlu olan Mustafa Reşîd Paşa (b. bk.) idi. Mehmed Ali Paşa karşısında II. Mahmud, bir taraftan Sadrâzam Hüsrev Paşanın çabaları ile askerî durumunu kuvvetlendirirken diğer taraftan Londra'da büyük elçi bulunan Mustafa Reşîd'in diplomatik faâliyetlerine ve onun, devletin idâre ve hukuk düzeninde bâtılı esaslara göre köklü değişiklikler öngören rapor ve tasarılarına ehemmiyet vermekte idi. Mehmed Ali'nin Nizip'te Osmanlı Ordusuna karşı ezici zaferi üzerine artık yalnız Mustafa Reşîd Paşanın temsil ve müdafaa ettiği politikayı izlemekten başka çâre kalmıyordu. Reşîd Paşa daha II. Mahmud zamanında tespit etmiş olduğu reform esaslarını bu şartlar içinde ilân ederek bu radikal adımla devleti buhrandan kurtarmak ve yeni bir yola sokmak azminde idi. İşte G. H. bu köklü reform esaslarını içine alan bir belgedir. G. H. nın bugünkü Türkçeye çevrilmiş tam metni şudur:

«Osmanlı Devleti doğuşundan beri Şeri'ata son derece bağlı olduğundan saltanat kuvvetli ve halk refah içinde idi. Fakat 150 yıldan beri birbiri ardından gelen gâileler ve çeşitli sebepler yüzünden Şeri'ata ve kanunlara uyulmadığından eski kuvvet ve zenginlık güçsüzlük ve fakirliğe dönmüştür. Şer'î kanunlar altında idâre olunmayan memleketlerin ayakta kalmayacağı açık bir gerçek olduğundan tahta çıktığımız günden beri bütün düşüncemiz sırf memleketi kalkındırmak ve halkı refaha kavuşturmak noktasında toplanmıştır. Halbuki devletimizin coğrafî mevkii, verimli toprağı ve halkın kabiliyeti göz önüne alınırsa, gereken işlere girişildiği takdirde beş on yıl içinde Allah'ın yardımiyle dilediğimiz şeylerin gerçekleşeceği meydandadır. Bu sebeple Tanrı'nın yardımına ve Peygamberin rûhâniyetine güvenerek bundan böyle:

1. Devletin ve memleketin idâresi için bâzı yeni kanunlar konulması lüzumlu görülmüştür. Bu kanunların esasları ise, can emniyeti, ırz ve nâmusun ve mülkiyetin korunması, verginin tâyini ve gereken askerin toplanması ve hizmet süresi noktalarında toplanır. Şöyle ki:

a. Dünyada candan ve ırz ve nâmustan daha aziz bir şey yoktur. Bir insan onları tehlikede gördükçe kendi yaradılışında hıyânete meyil olmasa bile can ve nâmusunu korumak için muhakkak bir harekete kalkışır. Bunun ise devlet ve memlekete ne kadar zararlı olacağı meydandadır. Buna karşılık şu da bir gerçektir ki, insan canından ve nâmusundan emin olursa doğruluktan ayrılmaz. İşi ile gücü ile uğraşarak yalnız devlet ve milletine faydalı olur.

b. Mal emniyetine gelince, bu olmazsa kimse devletine ve milletine ısınamaz; ve memleketin kalkınmasına ilgi göstermeyip daimî bir kaygı içinde yaşar. Halbuki şu da bir gerçektir ki, malından emin olan kimse kendi işiyle uğraşır, geçim çevresini genişletmeğe çalışır ve kendinde her gün devlet ve millet gayreti ve vatan sevgisi artar.

c. Vergilerin belirli olması noktasına gelince, bir devlet ülkesini korumak için elbette askere muhtaçtır ve bunun için gereken masrafı yapmak zorundadır. Bu masraf ise tebaanın vergisiyle meydana geleceğinden bunun daha iyi bir hâle getirilmesi yollarını aramak mühimdir. Eskiden bir gelir kaynağı sayılmış olan tekel belâsından yakında kurtulduk, fakat şimdiye kadar aslâ bir faydası görülmeyen yıkıcı iltizam usûlü bugün de yürürlüktedir. Bu usûl bir memleketin siyasî ve malî işlerini bir adamın keyfine ve hattâ baskısı altına teslim etmek demektir. Eğer bir de o adamın iyi bir karakteri yoksa, yalnız kendi çıkarına bakıp her işi zulümden ibâret olacaktır. İşte bu sebeple bundan sonra herkesin emlâkine ve kudretine uygun bir vergi tâyin olunarak kimseden fazla bir şey alınmayacak ve devletin kara ve deniz askerî masrafları ile diğer giderlerini gerekli kanunlarla sınırlandırıp belli ederek masraflar ona göre yapılacaktır.

ç. Asker meselesi dahi söylediğimiz gibi mühim meselelerdendir. Memleketi korumak için asker vermek ahâlinin boynunun borcudur. Fakat şimdiye kadar bölgelerin nüfus miktarı göz önünde tutulmayarak kiminden fazla kiminden nok-

san asker istenmekte idi. Bu da hem nizamsızlığa hem de ziraat ve ticaretin zarar görmesine sebep olmakta idi. Diğer taraftan askerliğe gelenlerin ömürlerinin sonuna kadar bu hizmete bırakılmaları, kendilerinin ümitsizliğe düşmeleri sonucunu vermekte, soy sop sahibi olmalarını önlemekte idi. Bundan dolayı şimdiden sonra her bölgeden gerektiği zaman istenecek askerin daha iyi bir usûle göre alınması ve dört beş yıl müddetle sıra ile hizmet etmelerini sağlayacak bir usûl bulunması gerekmektedir.

2. Hulâsa olarak, bu nizâmî kanunlar meydana getirilmedikçe kuvvetlenme, kalkınma ve huzur mümkün olmayıp hepsinin esâsı da yukarıda açıklanan noktalardan ibârettir. Bundan sonra suçluların dâvâları şer'î kanunlara göre herkesin önünde incelenip hüküm verilmedikçe hiç kimse hakkında gizli açık idam ve zehirleme gibi muâmeleler yapılmayacak, hiç kimse başkasının ırz ve nâmusuna el uzatamayacak ve herkes mal ve mülküne tam bir serbestl k ile mâlik ve mutasarrıf olacak ve kimse kimsenin işine karışmayacaktır. Farazâ biri bir suç işlemiş olsun, onun mirasçıları onun suçu ile suçlandırılamayacağından suçlunun malının devlet tarafından müsaderesiyle mirasçılar haklarından mahrum bırakılmayacaktır.

3. Tebaamızdan olan Müslümanların ve diğer milletlerin (dinî cemaatler) bu müsaadelerden istisnâsız faydalanmaları için can, ırz ve nâmus ve mülkiyet maddelerinde, Şeri'at hükmü gereğince bütün memleket halkına tarafımızdan tam garanti verilmiştir.

4. Başka hususlara dahi oy birliğiyle karar verilmesi gerektiğinden Meclis - i Ahkâm - ı Adliye üyeleri lüzumu kadar çoğaltılacak ve vükelâ, devlet ricâli belirli günlerde orada toplanacak ve herkes düşüncelerini hiç çekinmeden serbestçe söyleyerek can ve mal emniyeti ve vergilerin tâyini hususlarına dâir gereken kanunları karar altına alacaklar, diğer taraftan askerî tanzimat (tanzimat - i askeriyye) da Bab - ı Seraskerî Dâr - i Şûrâsında söyleşilip gereken kanunlar kararlaştırılacaktır. Her kanun karara bağlandıkça Hatt - i Hümâyûn'umuzla tasdik edilmek için tarafımıza arz olunacaktır.

5. Şeri'ata uygun olan bu kanunlar, ancak din ve devlet, mülk ve milleti kalkındırmak için konulacağından tarafımızdan buna aykırı hareket vuku bulmayacağına ahd ve mîsâk olunup Hırka - i Şerîfiye odasında bütün ulemâ ve vükelâ Tanrı adı ile ayrıca yemin edilecektir. Ulemâ ve vükelâdan dahi yemin alınacaktır. Bu sebeple, ulemâdan vüzerâdan kim olursa olsun, bundan sonra bu şer'î kanunlara aykırı hareket edenlerin meydana çıkan kabahatlerine göre rütbeye, hatır ve gönüle bakılmaksızın lâyık oldukları cezaya çarptırılmaları için husûsî bir cezâ kanunnamesi düzenlenecektir. Bütün memurların şimdiki halde yeter maaşları vardır. Olmayanların da durumu ayarlanacaktır. Onun için şer'an pek kötü sayılan ve memleketin yıkımına en büyük sebep olan rüşvetin bundan sonra olmamasının da bir kanun ile sağlam bir şekilde te'minine bakılacaktır.

6. Açıklanan bu hususlar, eski idâre usûlünü tamamiyle değiştirip yenileştirme demek olacağından bu irâde - i şâhânemiz İstanbul halkına ve bütün İmparatorluk ahâlisine ilân edilip duyurulacağı gibi, dost devletlerin bu usûlün inşallah ebediyete kadar bekasına şâhid olmak üzere İstanbul'da oturan sefirlerine de resmen bildirilecektir.

Yüce Tanrı hepimizi muvaffak buyursun, konulacak kanunlara aykırı hareket edenler Yüce Tanrının lânetine uğrasınlar ve ebediyen felâh bulmasınlar âmin.»

G. H. nı Batı anayasa düzenine doğru esaslı bir adım sayanlar şu noktaları göz önünde tutarlar: Evvelâ, halkın can, mal ve şerefinin korunması prensipleri, bundan sonra devlet idâresi ve kanunların yapılmasında değişmez esaslar olarak tespit edilmekte idi. Bu esaslar G. H. nda ifade ve tespit edilmiş, Pâdişah'ın merasimle yaptığı bir yemini ile garanti altına alınmıştı. Kanunlar bundan sonra Meclis - i Vâlây - i Ahkâm - i Adliyye denilen bir mecliste serbestçe görüşülerek bu prensipler çerçevesinde yapılacaktı. Ancak bu meclisin devletin tâyin ettiği kimselerden kurulu olduğu da işaret edilmelidir. Hükümdârı yeminle bağlayan ana haklar prensibi, şüphesiz 1830 - 1840 Avrupa'sındaki yaygın meşrutiyetçi fikirlerin te'siri altında benimsenmiş olmalıdır.

Kanunun, kişi ve zümrelerin, idârecilerin, hattâ hükümdârın üstünde herkese eşit olarak uygulanan genel kaide vasfı, kezâ G. H. na Batıdan gelmiş bir fikirdir. Müslim ve gayri Müslim bütün tebaanın aynı haklardan istifâde etmesi prensipi, gerçi Hıristiyan milliyetlerin ayrılma ve bağımsızlık hareketleri karşısında alınmış bir tedbirdi. Fakat netice itibariyle devlet idâresinin ve kanunların dinî esaslardan ayrılıp lâikleşmesine doğru mühim bir adım teşkil ediyordu. Osmanlı Devleti geleneğinde yalnız Sultanın irâdesine dayanan bir hukuk dâima var olmuştur. G. H. bunu canlandırmakta, genişletmekte idi. Halkın refâhı ve emniyeti konusu üzerinde devletin esas vazifesi olarak kuvvetle durulmuştur ki, bu, halkı devlet için değil, devleti halk için var sayan Batı devlet anlayışının esas prensipini getirmekte idi. Nihayet Batı anayasalarında olduğu gibi, G. H. nda mahkemelerin alenîliği, vergi mükellefiyeti ve askerlik hizmetinin âdil kanunlar dâiresinde düzenleneceğine dâir prensiplerin konmuş olması dikkati çeker. Tabiî G. H. nın ilânından asıl maksad, devletin birliğini, selâmetini sağlamaktı. Bununla beraber G. H. bir anayasa değildir. G. H. nı, Batı'dan alınan bu esaslarla geleneksel doğu devleti kaidelerinin bir karışımı kabul etmek gerekmektedir. Bu vesikada Pâdişah, her şeyden önce Müslümanların Halîfesi idi. Hattâ çıkarılacak kanunların Şeri'ata uygun olacağını ilân etmekte idi. Bu değişmez esas ve onun bütün sonuçları açıkça ifâde edilmekte idi. Halkın korunması ve zenginleşmesinin devletin kuvvetlenmesi için bir vâsıta sayılması gibi gelenekçi devlet anlayışı da G. H. nda ifâdesini bulmuştur. Hatt'ın ilânı, eski bir Doğu devlet geleneğine de uygundu: İslâm devletinin ve cemaatinin hayrı gayesiyle Sultan, olağanüstü bir durumu karşılamak üzere sırf kendi irâdesine dayanarak bir takım yeni nizamlar getiren *adâletnâme*ler yayınlayabilirdi. Halka ilân edilen ve bir takım garantiler veren bu gibi adâletnâmelerin birçok örnekleri vardır. G. H. şekil bakımından bu gibi adâletnâmelerden biri sayılabilir. Bütün bu noktalar göz önünde tutulmakla berâber, şu nokta kat'iyetle öne sürülebilir ki, G. H. modern devlet ve hukuk prensiplerini getiren ve böylece modern Türkiye'nin doğuşunda bir dönüm noktası teşkil eden inkılâbcı bir belgedir. Hatt'ın kabuliyle, Sadrâzam Hüsrev Paşa gibi ıslâhâtı yalnız askerî ve teknik alanlarda yeter görenlere karşı, devlet anlayışı, hukuk ve idâre alanlarında batılılaşmayı esas tutan yeni bir ıslâhat devri açılıyordu ki, buna târihimizde Tanzimat devri denmektedir. 1876'da ilk Kanun - i Esasî'nin ilânına kadar devam ettiği kabul edilen bu devirde, G. H. esaslarının birçokları gerçekleştirilmiştir. Bk. TANZİMAT. — H. İ.

GÜLHÂNE KASRI: bk. GÜLHÂNE.

GÜLHÂNE MEYDANI: bk. GÜLHÂNE, GÜLHANE PARKI.

GÜLHÂNE PARKI, İstanbul'da Alay Köşkü, Topkapı Sarayı ve Sarayburnu arasında uzanan park. Saray burnu Parkı da denir. Eskiden Sarayın bahçesi olup bir korudan ibâretti. 1839 yılında Tanzimat Hattı Hümâyûnu Sadrâzam Mustafa Reşîd Paşa tarafından burada ilân edilmiştir (bk. GÜLHÂNE HATTI). 400 yıl kadar Osmanlı Pâdişahlarının oturdukları Topkapı Sarayının bir dış bahçesi olarak kullanıldıktan sonra, 1912 yılında o zamanın Şehremini Operatör Cemil Topuzlu (Paşa) tarafından düzenlenip park hâline getirilerek halka açılmıştır. O târihten beri İstanbullular için güzel ve temiz bir d nlenme yeri olmuştur. 100 dönüm kadar genişliktedir. Parka girildiğinde sağ tarafta İstanbul'a şehreminliği, belediye reisliği yapmış altı kişinin büstleri vardır. Parkın ortasından geçen asfalt yolun sağında ve solunda çeşitli dinlenme yerleri, gazinolar, kahvehâneler, yazın geceleri Karagöz temsilleri verilen tiyatro, son yıllarda kurulmuş bulunan bir hayvanat bahçesi ve solda Şehir Botanik Pavyonu ile Akvaryum'un yer aldığı sarnıç vardır. Hafif bir yokuştan sonra Boğaza doğru kıvrılan bu yolun sağında Romalılardan kalma Got'lar sütunü mevcuttur.

1950 - 1958 yılları arasında İstanbul Belediyesi tarafından G. P. nda büyük rağbet gören Bahar ve Çiçek Bayramları yapılmıştır.

Eskiden Sirkeci demiryolu hattı üzerindeki bir köprü ile bağlı bulunan parkın Sarayburnu kısmı, 1958'de açılan sâhil yolu sebebiyle parktan ayrılmıştır. Parktan kopan bu kısmın ön bölümünde Atatürk ün Türkiye'de ilk dikilen heykeli bulunmaktadır.

Avusturyalı heykeltıraş Krippel tarafından yapılan bu heykel, Atatürk'ün, Cumhuriyetten sonra dikilen ilk heykelidir. Dörtköşe bir mermer kaide üzerinde Boğaziçine doğru cephesi bulunan bronzdan yapılmış bu heykelde Atatürk sol eli kalçasında ve sivil elbise ile temsil edilmiştir.

1928'de yeni Türk alfabesinin kabul edilmesi üzerine Atatürk, G. P. nın bu yerini bir açıkhava dershânesi olarak kullanmış ve halka kara tahta üzerinde yeni alfabeyi burada öğretmiştir (Eylûl 1928). Atatürk'ün nâ'şı 19 Kasım 1938 günü Ankara'ya nakledilmek üzere «Yavuz» zırhlısına götürülürken, İstanbul'daki son tören G. P. nın bu Sarayburnu köşesinde yapılmış ve tabut saat, 12 42', 10" de top arabasından 12 general tarafından alınarak rıhtım üzerindeki dubaya yanaşan «Zafer» destroyerine buradan konmuştur.

GÜLHATMİ (*Althaea rosea*), Ebegümecigiller (Malvaceae) familyasından bir bitki türü. Çok eskiden beri bilinen bu bahçe bitkisinin vatanı kat'î olarak tespit edilememekle beraber, Balkan ve Yakın Doğu memleketleri olduğu tahmin edilmektedir, muhtemelen Anadolu'dur. Bitki 2 - 3 m yüksekliğinde, iki veyâ çok yıllık, büyük ve güzel çiçekli, bahçelerde oldukça bol yetiştirilen, sevilen bir süs bitkisidir. Bitkinin gövdesi dik, hafif tüylü, yaprakları yürek biçiminde, uzun saplı, ekseriyetle 5 - 7 dilimli, yapışkan, kenarları dişli ve dalgalıdır. Alt yapraklar üst yapraklara göre daha büyüktür. Çiçekleri kısa saplı, tek veyâ 1 - 2 si bir arada bulunur, çapı 10 cm çapa kadar erişebilir. Çiçek renkleri çok çeşitli, aynı rengin çeşitli tonları da bulunur. Ekseriyetle süt beyaz, sarı, kırmızı, pembe menekşe, siyahımsı kırmızı, siyahımsı kahverengi renklerde olurlar. Meyvanın

GÜLHATMİ ve tohum kapsülü

üzeri tüylüdür. G. bahçelerin süslenmesinde çok eski zamandan beri yetiştirilen mühim bir süs bitkisidir.

G. yurdumuzda çok yetiştirilir. Eskiden çiçeklerinden elde edilen boya maddesi şaraplara, likör, şurup ve diğer içkilere de renk vermek için kullanılmıştır. Çiçekleri halk hekimliğinde ebegümeci çiçekleri gibi kullanılmıştır. — K. K.

GÜLİBRİŞİM (*Albizia*), Mimozagiller (Mimosaceae) familyasından 10 kadar türü bulunan ağaç ve ağaççıklar. Yurdumuzda bu cinsin G. adını taşıyan *Albizia julibrissin*, mutedil bir iklimin bulunduğu bölgelerimizde, bilhassa k yı bölgelerinde. park ve bahçelerde yetiştirilir. En çok İstanbul ve civârı, Karadeniz kıyı illerinde yetiştirilmektedir. Bu süs ağacının vatanı, İran'dan Japonya'ya kadar olan mutedil bölgelerdir. G. 12 m ye kadar yükselebilen ağaçlardır. Yaprakları tüylü, çiçekleri küremsi, çanak yaprakları bitişik tüp biçiminde 5 dişli, taç yaprakları yarı bileşik, 2,5 - 3 cm çapında açık pembe renkte, saplı başçık durumunda, meyvası 7 - 15 cm uzunluğunda. yaklaşık olarak 2 cm genişliğinde, bakla biçiminde, erkek organlar çok sayıda iplik (filament) kısmı uzun, dip kısımda birbiriyle bitişik, pembemsi sarı renktedir. Erkek organlarının bu durumu, çiçeğe gösterişli bir vasıf kazandırmaktadır. Haziran - Ağustos arası çiçek açar. — K. K.

GÜLİSTAN, Azerbaycan'da, Karabağ bölgesinde bir yerin adı. 1813 yılında Feth Ali Şah ile Rusya arasında yapılan G. Muahedesi ile tanınmıştır. Bu muahede ile Rusya, Karabağ, Şeki, Şirvan, Derbend, Kuba, Bakû ve Taliş hanlıkları topraklarını almıştır.

GÜLİSTAN, İran'ın büyük şâirlerinden Müşerrefeddin Muslihiddin Abdullah Sa'dî - i Şirâzî (1213? - 1292) nin

dünyaca meşhur eseri. Bu eserini 1258 târihinde diğer mühim eseri olan *Bostan*'dan sonra yazmıştır. *Bostan* tamamen manzumdur. G. ise arasına manzum parçalar karıştırılmış mensur bir eserdir. Sa'dî G. ı ile en büyük şöhretine erişmiştir. G. küçük hikâyelerden müteşekkildir. Bu hikâyelerin mevzuları çok çeşitlidir. Sekiz bâba taksim edilmiştir. Bu kısımlarda pâdişahların ve saray erkânının hâl ve hareketlerinden, derviş ahlâkından, kanaatin faziletinden, sukûtun faidelerinden, gençlik aşkından ve ihtiyarlık za'fından, terbiyenin insan üzerindeki tesirinden ve sohbet âdap ve usûlünden bahseder. G. 'ın hususî bir üslûbu vardır. Nesri ekseriyâ sec'ili nesirdir. Bu üslûp kendisinden evvel de İran'da Şeyhülislâm Abdullah Ensârî tarafından da kullanılmış ve Türk edebiyatında XV ve XVI. asırlarda revaç bulmuştur. Sinan Paşa (ölm. 891) nın *Tazarruât*'ı da aynı üslûptadır. G.ın mevzu ve hikâyelerindeki câzibe, nesrinin sehl - i mümteni olacak derecede akıcı ve sâde olmasıdır. Şark üslûbunun girift hayallerine nüfuz edemeyen Avrupalıları bu üslûp hayran etmiştir. Mevzular derin olmamakla beraber hepsinde akl - i selim hâkimdir. Hikâyeler kısa, fakat mevzuun bütününe hâkimdir.

G. hemen hemen bütün İslâm ülkelerinde ders kitabı olarak okutulmakta idi. Yalnız birçok nüshalarında aşk ve gençlik bahsi hazf edilirdi. Matbaanın îcâdından evvel yazmaları ve sonra taş basmaları dâima ellerde gezerdi.

Gülistan'a nazireler: Mevlânâ Mecd'in *Ravzatü'l - huld* (Cennet Bahçesi) u, Mevlânâ Câmî'nin *Bahâristân*'ı (1487'de te'lif edilmiştir). Bu kitap (1574 - 1579) târihleri arasında Şem'î (ölm. 1592 / 1593) tarafından şerh edilmiştir. Sâilî'nin *Ravzatü'l - Ahbâb*'ı (1518), Muîniddîn Cuveynî'nin *Nigâristân*'ı 1335'te yedi fasıl üzerine yazılmıştır. İkinci *Nigâristân* da 1533 yılında vefat eden Kemâl Paşazâde Ahmed bin Süleyman tarafından sekiz bâb üzerine yazılıp Kanunî'nin veziri İbrâhim Paşaya ithaf edilmiştir. Kaanî (1853 târihinde Tahran'da vefat etmiştir) nin *Perişân* adlı eseri vardır.

G. Türkçeye tercüme ve şerh edilmiştir. Seyf Serayi 1565'te G.'ı tercüme etmiştir. Daha sonra sırasiyle Sururî (ölm. 1561) ayrıca *Bostan* ve Hâfız şerhini de yapmıştır. Şem'î, Kilisli Rif'at [Bilge] ve Hikmet İlaydın'ın da G. tercümeleri vardır.

G., Avrupa dillerine de tercüme edilmiş ve çok alâka görmüştür. Fransızcaya A. Duryer, Almancaya Olearius, İngilizceye Fr. Gladvin, Rusçaya Nazarianz, Lehçeye Otinnovski, Hinçedye Mîr Ali Efsus tarafından tercüme edilmiştir. Arapçaya da 1848 târihinde tercüme edilmiştir. — A. N. T.

GÜL'İZÂR (Far. - Ar. = gül yanaklı), Türk mûsikîsinin 3 - 4 asırlık makamlarından birinin adı.

Hüseynî - Gül'izâr da denilen bu makam iki türlü kullanılmıştır:

1. Tanbûrî İsak (ölm. 1814) ın, G. saz semâîsinin birinci, ikinci ve dördüncü hânelerinde görüldüğü gibi inici bir Hüseynî makamından başka bir şey olmayan şekli. Bunun muhayyer makamından farkı, sâdece, Hüseynî makamı tiz sekizlisinin daha dar bir sahâsında dolaşmasıdır ki, G. makamının bu türlüsü birleşik bir makam sayılamaz.

2. Yine Tanbûrî İsak'ın G. (Bir hoş hırâm tâze civân aldı gönlümüz) ağır semâîsi ve Dede Efendi (b. bk.) nin G. (Bî - vefâ bir çeşm - i bî - dâd) veyâ (Sular gibi çağlarım ben) şarkılarında görüldüğü gibi, yine tizden başlayan bir Hüseynî makamı olmakla berâber, karcığar geçkisini de ihtivâ eylemesi sebebiyle birleşik sayılan şeklidir.

Durağı, Hüseynî makamında olduğu gibi, dügâh (la) perdesidir. Güçlüsü, birinci derecede Hüseynî makamının güçlüsü olan Hüseynî (mi) perdesi ve ikinci derecede de, karcığar makamının güçlüsü olan nevâ (re) perdesidir. Donanımına, Hüseynî makamında olduğu gibi, si için bir koma bemolü ve fa için bir bakıye diyezi konulur. Karcığar geçkisi için gereken mi bakıye bemolü, icab eden yerlerde, nota içinde gösterilir.

G. makamının her iki türlüsü de tiz durak çevresinden başlar ve basit G. makamında inici bir Hüseynî makamı gibi seyrederse de, birleşik G. makamında, arada karcığar geçkisi yapılmak sûretiyle ya Dede Efendi'nin Bî - vefâ bir çeşm - i bî - dâd şarkısında görüldüğü gibi karcığar ile sona erer yâhut Tanbûrî İsak'ın G. peşrevinde olduğu gibi Hüseynî beşlisi ile karar verir.

Basit veyâ birleşik bütün makamlarda olduğu gibi, G. makamında da, arada, karcığar'dan başka geçkiler - Tanbûrî İsak'ın G., Zencir Beste - i zencîr - i zülfündür gönül ey dil - rübâ bestesinde görüldüğü gibi - de yapılabilir. — İ. B. S.

GÜLLÂBİCİ, eskiden tımarhânelerde ellerinde kamçı, azgın delileri döverek uslandırmak görevini yapan kimse, şimdiki gardiyan.

GÜLLÂÇ, katı veya sıvı hâlindeki ilâçları koymaya mahsus, ince buğday unundan ve buğday nişastasından, ortası çukur ve yuvarlak, ince yaprak hâlinde hazırlanan mahfaza. G. gevrek olmamalı ve suya batırılınca yumuşak, kokusuz ve lezzetsiz bir yapıya sahip olmalıdır.

GÜLLÂÇ (*güllü aş*'tan), nişasta ile hazırlanan ince, kuru yufka ve bu yufkadan yapılan tatlı. Tâze nişastadan hazırlanmış olanı makbûldür. G., Türklerde bilhassa Ramazan tatlısı olarak meşhurdur. G. tatlısı birkaç şekilde hazırlanır:

1. Kenarlı bir tepsiye içinde gülsuyu olan şeker şerbeti veyâ şekerli süt konulur; bunun içine bir G. yufkası yayılır ve yumuşatılarak düzeltilir. Sert kenarları alındıktan sonra, tepside kalan yufka önce ikiye, sonra her iki kenarı ortaya gelmek sûretiyle katlanır; ortasına şekerle dövülmüş ceviz, fındık, bâdem veyâ fıstık konulur ve dolma şeklinde sarılır. Servis tabağına sıralanan G. dolmaları üzerine kestirilmiş ve ılıtılmış şerbet veyâ şekerli süt dökülerek soğutulur ve servis yapılır.

2. G. yufkalarından üç dört tânesi ıslatılarak bir tepsiye serilir. Üstüne, dövülmüş ceviz, fındık, bâdem veyâ fıstık döşenir, bunların üzerine yine ıslatılmış 3 - 4 G. yufkası konulur ve yumuşamaya bırakılır. Yumuşayan G. yufkaları baklava şeklinde kesilerek çalkalanmış yumurtaya bulanır ve kızartılır. Kızartılan parçalar ılık tatlıya atılarak servise hazırlanır.

3. Tepsiye yayılan G. yufkası su ile ıslatılıp yumuşatıldıktan sonra süzülerek başka bir tepsiye veyâ düz bir yere alınır, bir kenarına kavrularak şekerle dövülmüş bâdem, ceviz, fındık veyâ fıstık dökülür ve kalem şeklinde sarılıp bükülür. İki ucu bir araya getirilmek sûretiyle dâire şekli verilir. Bu sûretle hazırlanan G. yufkaları çalkalanmış yumurtaya bulanarak kızgın yağda kızartılır, tatlıya da atıldıktan sonra servis tabağına alınır.

Güllâç paluzesi: G. ile yapılan eski tatlılardan biri. Önce şerbet hazırlanır ve ılık olarak muhafaza edilir, sonra

kenarlı bir tepsi ateş üzerine oturtularak içine bir G. yufkası konulur, bir miktar şerbet ilâve edilerek karıştırılır, yufka bu şerbet içinde iyice eritilir. Diğer yufkalar da aynı tepsi içinde, aynı muameleye tâbi tutulmak sûretiyle tatlı paluze kıvamına getirilir. Üzerine gülsuyu dökülerek soğumaya bırakılır. Soğuyan paluze üzerine fındık, bâdem, Şam fıstığı serpilir ve servise hazırlanır.

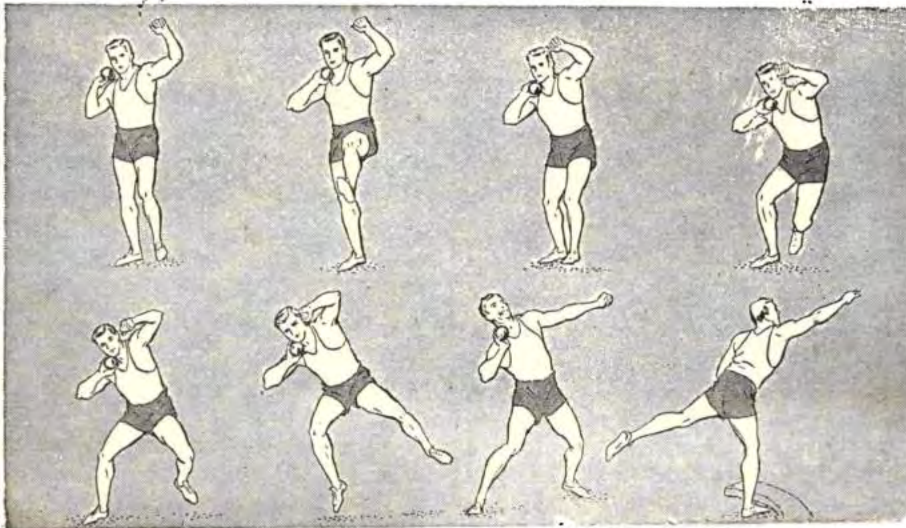
GÜLLE, top mermisi. Taştan veya demirden yuvarlak olarak yapılırdı. Bugün silindir şeklinde ve ucu sivri olarak yapılmakta, içine de patlayıcı maddeler konulmaktadır. İçinde patlayıcı maddeler bulunduğundan düşmana ağır zâyiat vermektedir.

Eskiden taş veyâ demir G., ancak düştüğü yeri deler, çökertir, yıkar, gemiyi ise (can alıcı bir yerine değmişse) batırırdı. Köprülü Mehmed Paşa zamanında Venediklilerle yapılan Boğaz savaşında, topçu Kara Mehmed'in bir G. ile amiral gemisini batırdığı meşhurdur.

Askerî teknikte G. i'mâl eden ustalar ve san'atkârlar vardı. G. nin büyüklüğü ve ağırlığı, topçulukla paralel olarak gelişmiştir. XIV. yüzyılın başında toplar ancak 50 kg ağırlığında G. atabilirlerken, XV. yüzyılın başında 100, ortasında 250 - 300 kg G. atabilecek duruma gelmişlerdi. Fâtih in i'mâl ettirdiği büyük toplar, 600 kg (800 - 900 kg diyenler de vardır) ağırlığında G. atıyorlardı.

GÜLLE ATMA. (Ing. Shot - put), belirli ağırlıkta sert bir kütleyi uzağa fırlatma kabiliyetini geliştirmeyi amaç edinen bir atletizm kolu veyâ bu biçimde yapılan bir güç gösterisi veyâ yarışma. Eskiden G. A. da ağır bir taş kullanılırdı, bugün ise bu iş için demir bir gülleden faydalanılıyor. Küçükler 4 librelik, orta okul öğrencileri 8 librelik, yetişkinler de 12 librelik güllelerle çalışırlar.

G. A. da başarı, gülleyi yukarıya doğru fırlatan kolu, vücudun olanca gücü ile desteklemedeki ustalığa bağlıdır. Atış, çapı 7 ayak olan bir çember içinden yapılır. Çemberin ön kenarında umûmiyetle, 10 cm kadar yüksekliği olan ağaç bir set bulunur. Atlet, sol ayağı bu setin gerisi yakınında olmak üzere, gülleyi sağ elinin avucu ile orta parmakları arasında tartar ve vücudun ileriye doğru bir hamlesi ile gülle fırlatıldığı sırada yapılan yarım sola dönüş hareketiyle sağ ayak ileriye fırlayıp sol ayağın yerini alırken sol ayak da arkaya doğru kalkar ve bu sırada sağ kol ileriye doğru gerilmiş bulunur. En başarılı atışlar, güllenin havaya doğru 40 derecelik bir açı ile fırlatılmasiyle sağlanabilir. Ölçme, güllenin ilk düştüğü yerde bıraktığı izin atış çemberine en yakın noktası ile atış çemberinin en yakın noktası arasındaki aranın ölçülmesiyle yapılır.

GÜLLE ATMA: Atışta yapılan hareketler

GÜLLÜK (eski adı: **Küllük**), Muğla ilinin Milâs ilçesine bağlı bir bucak. 5 köyü ile birlikte bucak nüfusu 4 768 (1965), bucak merkezi olan G. köyünün nüfusu 669, denizden yüksekliği 10 m dir. Bucak arazisi Milâs'ın güneybatısında, G. limanı adı ile anılan körfezin kıyısı ve çevresindedir. Bu körfez, Mandalya körfezinin bir uzantısı durumundadır. Birkaç yüz m lik tepeler arasında rüzgârlara karşı iyi korunmuş tabiî bir liman olan G. koyuna dökülen iki akarsu (Değirmendere, Sarıçay), deltalarını birleştirerek az derin bir deniz girintisini doldurmuş, bir bölümünde geniş bataklıklar meydana gelmiş, buradaki göl ve bataklığın denizle az da olsa bağlantısı kalmıştır. G. ün güneyindeki Tuzla Ovasında, karaya doğru 5 km sokulmuş bulunan ve eskiden Menteşe Tuzlası adı altında tuz çıkarılmış bir deniz girintisi vardır. Buraya çok sürüntü maddeleri getiren bir dere dökülmediğinden derince bir koy olarak kalmıştır. Milâs'ın iskelesi olan G. ten zaman zaman zımpara ve krom ihraç olunmuş, körfez bol balık tutulan bir yer olarak tanınmış, bugün de Milâs'ın bir iskelesi ve gümrük kapısı durumunda bulunmuştur. Halkın geçim kaynakları arasında tarım ve balıkçılık vardır. Bk. MİLÂS.

GÜLME: Psikolojik mânâsındaki G., komik'e bağlı olarak ortaya çıkar. Bir neş'e duygusunun ifâdesidir. Kant'a göre G., heyecanla bağlı «kramp» tarzındaki neş'edir. G. ve ağlama, «boşalma yoluyle yaşama gücünün bir engelden kurtulması» olarak ortaya çıkar (Kant, *Anthropologie.* I, 76 - 79). G. olayı üzerinde enine boyuna duran H. Bergson olmuştur. Ona göre, G. komik'e bağlı bir olaydır. Komik, insana vergi bir şey olduğu için G. de yine insana vergidir. Bergson'a göre, G. de heyecan ortadan kalkar, G. sâdece bir zekâ işi olur, âdetâ kalbin bir an için anesteziye uğramasıdır. Karakterlerde ve şahsiyette meydana gelen katılaşma, bir otomatizm bizi güldürür. Komedi kahramanına gülmemizin sebebi, onun kişiliğindeki bu kalıplaşma, bu tipleşmedir. Cimrilik gibi. Bergson'a göre, G. aynı zamanda bir sosyal olaydır. Çünkü komik bir şeye diğer insanlarla birlikte gülünür. Öte yandan G. nin bu sosyal karakteri sosyal intibaktan uzaklaşmada görülür. Sosyal intibaksızlık gösteren kimselere gülünür ve G. bunun bir «düzeltilmesi» olarak ortaya çıkar (H. Bergson, *Le Rire* [Gülme]).

GÜLMEZ GEÇİDİ, Malatya'dan Erzurum'a giden yolun 109. km sinde, 1 360 m yüksekliğinde bir geçit.

GÜLMEZZÂDE, Enis Mehmed Efendi (ölm. İstanbul 1693), Türk dîvan şâiri. Reisülküttap (Dîvân - ı Hümâyûn kâtiplerinin âmiri, hâriciye

nâzırı) Gülmez İsmail Efendi'nin oğludur. Haleb'de muhassıl kâtibliği vazifesinde bulunmuş olan G., iyi bir şâir ve kâtip olarak tanınmışsa da, eserleri, sayısı binlere varan dîvan şâirlerinin birbirine benzeyen manzûmeleri arasında unutulmuştur.

GÜLNAR, İçel iline bağlı bir ilçe. Nüfusu 36 373 (1965), yüzölçümü 2097 km², ilçe merkezinin nüfusu 4 983, ilçeye bağlı köy sayısı 51, kasabanın denizden yüksekliği 925 m dir. Merkez bucağından başka, Aydıncık (Gilindire) ve Ovacık adlı iki bucağı vardır. İlçede nüfusu 1 000 i geçen 7 köy vardır. Belediyesi 1915'te kurulmuştur. Anamur ile Silifke arasında, Taşeli yaylalarının bir bölümünde bulunan bu ilçenin merkezi denizden 25 km içeridedir. 1915'ten önce, şimdiki kasabanın bulunduğu yer, bir yayla köyü ve pazar yeri olarak şimdiki Aydıncık bucağına bağlı bulunmuş, bu târihten sonra, G. ın bugünkü yerindeki Anaypazarı (Hanaypazarı, Büyükpazar) nın bulunduğu alan uygun görülerek burasının ilçe merkezine yer olabileceği düşünülmüş, 1923'te ilçe durumuna getirilmiştir.

GÜLNAR'dan bir görünüş

G. ilçesi toprakları, kuzey bölümünün çok yeri 900 - 1 100 m yükseklikte, yer yer düz (burada bunlara *alan* denilir), dalgalı ve tepelik bir yayla, bunun çevresi 1 300 - 1 400 m yükseklikte yassı dağlar hâlinde olup, denize kadar olan bölümünde oldukça dik ve birçok derelerle yarılmış vâdileri ve paralel birçok dağ sırtları olan bir arâzidir. Bu arâzide düdenler, inler, mağaralar ve yeraltı su akışları vardır. G. kasabasının bulunduğu yaylalar otluk ve çayırlık, öteki bölümler ormanlıktır. Eskiden beri burada halk, dikçe yamaçlarda taş duvarlar yaparak ekim alanı kazanmaya uğraşmıştır. Kalker yapılı arâzide kırmızımsı topraklar çok yer tutar, bunlar arasında yumrular ve molozlar hâlinde kalker parçaları bulunur.

GÜLNAR: Zeyne köyünde Zeynel Âbidin Türbesi

G. ilçesinin iklimi Akdeniz iklimidir. G. kasabasının sıcaklığı, kıyı boyundan düşük olduğundan yazın halk bu yaylalara çıkar. İlçenin başlıca geçim kaynakları tahıl, hayvancılık ve kıyı boyunda da portakal, limon gibi ürünlerdir.

G. kasabası son 50 yıl içinde köy durumundan kasaba olmıya doğru gitmiştir. 1927'de nüfusu 640 iken, şimdi 5 000 olmuştur. Yazın nüfus, kıyı boyundan gelenlerle daha da artar. İçme suları temiz ve bol olup, kasaba elektrikle aydınlatılır. G. ın iskelesi Aydıncık olup, buraya 35 km lik bir yol ile bağlıdır. Çarşısı, güzel evleri, orta ve ilk okulları vardır.

GÜLNAR HANIM (doğ. Kazan 1865; asıl adı: **Olga Lebedeva** veya **de Lebedeff**), Rus kadın müsteşrik ve yazar. Türk diline ve ahlâkına duyduğu ilgi ve takdirle Türk dostu olarak G. takma adını almıştır. Lebedeva soyadı ise, Kazan'da çok geniş arâzi ve mülk sahibi bulunan ikinci kocası Fransız asıllı Rus asilzâdesinden gelmektedir. 1889 yılında Stockholm (1 - 7 Eylûl) ve Christiania (9 - 11 Eylûl) şehirlerinde toplanan VIII. Müsteşrikler Kongresi'ne katılan G. H., burada Türkiye'yi temsil eden Ahmed Midhat Efendi (b. bk.) ile tanışmış ve bir ay süren seyahatlerinde İsveç, Norveç, Almanya ve Fransa'yı dolaşmışlardır (Ahmed Midhat, *Avrupa'da bir cevelân*. İstanbul, 1307/1889, 172 - 786). G. H., 1890 Kasımında İstanbul'a gelerek altı ay Türkiye'de kalmıştır. 1891 Mayısı ortasına kadar Tepebaşı'nda Döblöbo Oteli'nde kiraladığı dâirede oturan G. H., birçok Türk edip ve şâirleriyle tanışmış, Türk dili ve âile hayatı üzerinde incelemelerde bulunmuştur. G. H. daha İstanbul'a gelmeden «Tercümân - ı Hakikat» ta Puşkin'den çevirdiği *Kar Fırtınası* adlı hikâye çıkmış, Türkiye'de bulunduğu sırada ise Puşkin'in hayatı ve eserleri hakkındaki etüdünü ve Lermontov'un *İblis* adlı eserinin hulâsasını Türkçe yazarak aynı gazetede tefrika etmiştir. Petersburg İslâm Cemaati Müftüsü Bayazıtzâde Ataullah Efendi'nin Ernest Renan'a karşı İslâmlığı savunan cevabı ile aynı müellifin İslâmiyetin ilim ve medeniyete tatbikine dâir eseri de G. H. tarafından Rusçadan Türkçeye çevrilerek yayımlanmıştır.

Ana dili olan Rusça kadar Fransızcası da son derece kuvvetli bulunan G. H., Almanca, İngilizce, Rumca, Arapça, Farsça ve Türkçe de biliyordu. *Kâbusnâme*'yi Farsça-

GÜLNAR HANIM

dan Rusçaya çevirmiş ve yayımlamıştır. Yağlıboya resim yapmakta da başarılı olan G. H., Türkiye'de kaldığı kısa zaman içinde te'lif ve tercüme birkaç eser yayımlamayı başarmış, ayrıca, şahsen tanıştığı Müftüoğlu Ahmed Hikmet'in çarşaf ve ferâcelerimizden, Türklerin giyinişlerinden de bahseden *Tuvalet yâhud Letâfet-i âzâ* eserine bir takriz yazmıştır. Şark ve Türk dostu G. H. a Sultan Abdülhamid, ikinci rütbeden şefkat nişanı vermiştir. G. H. ın Türkçe olarak yayımlanmış eserleri arasında şunlar bulunmaktadır: *Kar Fırtınası* (A. Puşkin'den) [İstanbul, 1889]; *İblis* (Lermontov'dan) [İstanbul, 1890]; *Şâir Puşkin* (çeviren: Ahmed Midhat) [İstanbul, 1890]; *Kâğıt Oyunu* (A. Puşkin'den) [İstanbul, 1891]: *Familya Saâdeti* (Tolstoy'dan) [İstanbul, 1881]; *Rus Edebiyatı* [İstanbul, 1893] ve *Müslimeler Hürriyeti* (*İslâm Kızının evvelki ve şimdiki hâli*) (Rusçadan Kazan Tatarcasına çeviren Rakib Rakibî ve Tatarca'dan Türkive Türkçesi'ne çeviren Kaya Nuri) [G. H. ın Roma da verdiği bir konferans; İstanbul, Kader Matbaası, 1335/1919].

GÜLNÛŞ EMETULLAH VÂLİDE SULTAN (ölm. 1715), IV. Mehmed'in başhasekisi. II. Mustafa ile III. Ahmed'in annesidir.

GÜLPÂYEGÂN, Zağros Dağları eteğinde bir İran şehri. Nüfusu 12 000 - 15 000 arasındadır. Verimli olan Kum vadisinde kurulmuştur. Arap coğrafyacıları G. ı Carbazekan veya Gurbazekan olarak gösterirler. Şehrin adına son devirde sık sık rastlanmaktadır. Arap coğrafyacıları G. dan sadece İsfahan'dan Hemedan'a giden yol üzerinde bir konak yeri olarak bahsederler. G. bir eyâlet merkezi olmasına, afyon, tütün ve pamuklu dokumalar ihraç etmesine rağmen, göze çarpacak şekilde inhitat halindedir.

GÜLPINAR (eski adı: **Külâhlı**), Çanakkale ilinin Ayvacık ilçesine bağlı bir bucak. 20 köyü ile birlikte nüfusu 6 823 (1965), bucak merkezi olan G. ın nüfusu 908, denizden yüksekliği 130 m dir. Bucak arazisi, Çanakkale ilinin güney-batı uç bölümünde, tepelik bir alandadır. Bababurnu buradadır. Kuzeyinden Tuzla çayı geçer. Tarım ve biraz da hayvancılık geçim kaynağıdır. Çanakkale - Ayvacık - Edremit kara yolundan ayrılan 24 km lik bir toprak yol G. a uzanır. 10 km güneyinde Midilli Adası bulunmaktadır. Bk. AYVALIK.

GÜLSÜM BACI (Tırhala 1853 - İstanbul 1928), son asır Bektâşî kadın şâirlerinden. Tırhala'lı tanınmış bir âilenin kızı olan G. B., önce Çamlıca Bektâşî Tekkesi postnişîni Nûrî Baba'nın dervişi iken, sonra Fâtih türbedârı Melâmî Âmiş Efendi'ye intisap etmiştir. Oldukça güzel nefeslerine rastlanır.

GÜLŞEHİR (eski adı: **Arapsun**), Nevşehir iline bağlı bir ilçe. Nüfusu 26 608 (1965), yüzölçümü 931 km², ilçe merkezinin nüfusu 3 549'dur. İlçeye bağlı köy sayısı 31, kasabanın denizden yüksekliği 885 m dir. Gümüşkent adlı bir bucağı vardır. İlçeye bağlı 2 000 den çok nüfuslu 2 köy, 1 000 den çok nüfuslu 2 köy vardır. G., Cumhuriyetten önce kurulmuş ilçelerdendir. Daha önce Aksaray vilâyetine ve 1954 yılına kadar Niğde'ye bağlı bir ilçe iken, bu târihte kurulan Nevşehir iline bağlanmıştır. İlçe arâzisi ilin batı bölümündedir.

GÜLŞEHİR'den: bir görünüş

GÜLŞEHİR: Eski medrese ve yeni kütüphane binası

G. ilçesi arâzisi Kızılırmak'ın iki yanında, düzlük ve tepelik yerlerin çok yer tuttuğu bir alandadır. Hırka Dağı kuzeyde 1 670 m ile başlıca yüksekliği gösterir. Kızılırmak, burada geniş bir vadide akar. G. ilçesinde iklim serttir. Yazlar sıcak olur. Yıllık yağış tutarı 300 mm dir. Bozkırlar geniş yer tutar. Başlıca ürünleri buğday, arpa, çavdar ile patates ve üzümdür. Koyun ve sığır da yetiştirilir.

G. kasabası Kızılırmak'ın güney yakasındadır. Niğde demiryolu istasyonuna 102 km uzaklıktadır. Nevşehir'e ve Hacıbektaş üzerinden Kayseri-Kırşehir asfaltına iyi bir şose ile bağlıdır. İçme ve kullanma suyu 1779'da Karavezir Ahmed Paşa tarafından 5 km uzaktan künk borularla getirtilmiştir. G. elektrikle aydınlatılır. Kasaba ve çevresi eski yerleşme yerlerindendir. Yakın vakitlere kadar Arapsun adı ile anılan kasaba, son yıllarda G. adını almıştır. Kasabada Karavezir tarafından yaptırılmış ve kendi adı ile anılan çok süslü bir câmi, Karavezir Kütüphanesi, ilk ve orta okullar, çarşı, park vardır.

GÜLŞEHİR: Açık saray harabelerinden bir görünüş

GÜLŞEHİR: Açık saray harabelerinde bir kilisenin içi

GÜLŞEHRÎ, XIII. yüzyıl sonlariyle XIV. yüzyılın ilk yarısında Kırşehir'de yaşamış bir şeyh ve şâir. İlk araştırmalarda öz adının Ahmed, sonrakilerde eserine ve bâzı belgelere dayanılarak Süleyman olduğu yazılmıştır. Kırşehir'de gömülü, 1297 târihli bir vakfiye sahibi Süleyman Türkmânî'nin G. olduğunu yazanlar da vardır. Sultan Veled'in, *Lemezât - ı Hulvî*'si gibi bâzı kaynaklara ve küçük bir mesnevîye göre de *Ahî Evran*'ın halifesi olarak gösterilen G., çağının tanınmış sofilerinden, ahlâkçılarından biridir.

Eserlerinden, *Feleknâme* 1300'de yazılmış, İlhanlılardan Gazan Mahmud'a sunulmuş, İslâm felsefesinden mebde ve mead konusunu işleven Farsça bir mesnevîdir (Tek nüshası Ankara İl Halk Kütüphanesi, No. 817). Türk dilinin Anadolu'da ilk büyük eseri olan *Mantıku't - tayr*'ı, Attar'ın aynı addaki mesnevîsi esas alınarak, Türkçeyle Farsçadan daha güzel bir eser yazılacağını ispatlamak amacıyle düzenlenmiştir. 4 222 beyitte varlıkta birlik felsefesini, Allahta yok olmak inanışını konu edinen bir büyük hikâye çevresinde 29 hikâye anlatılmıştır. (Yazma nüshaları, İstanbul Arkeoloji Müzesi, No. 236, 1360, Fâtih, Süleymaniye Kütüphanesi, No. 2557, Türk Dil Kurumu A 120, Râif Yelkenci özel kütüphanesindedir. Sonuncu nüsha 1957'de Türk Dil Kurumu'nca bastırılmıştır. G. ye atfedilen *Ahî Evran Mesnevîsi*, 1930, 1955 yıllarında Franz Taeschner tarafından yayımlanmıştır. Mensur ve Farsça *Aruz risalesi*'nin tek nüshası İstanbul Millet Kütüphanesi Ali Emirî Farsça yazmalar No. 517 de kayıtlıdır. Manzum *Kudurî tercümesi* henüz bulunamamıştır. *Mecmu'atü'n - neza'ir*, *Cami'ü'n - nezai'r* ,gibi bâzı eski şiir mecmualarında gazel ve kasideleri de vardır.

Attar'dan başka, başta Mevlâna Celâleddin Rûmî olmak üzere, Hakim Senâî, Sadî - i Şirâzî, Genceli Nizâmî ve Sultan Veled'in tesiri altında kalan, bilgin bir kimse olan G. nin, *Mantıku't - tayr*'ın bitiş târihi olan 1317 yılında epeyce yaşlanmış olduğu eserinden anlaşılmaktadır. Hayatı üzerine çağına âid kaynaklarda yeterince bilgi bulunamamıştır. — M. C.

GÜLŞENÎ, İbrâhim (ölm. Mısır 1533, H. 940), büyük Halvetî tarikatının Gülşenî kolunu kuran mutasavvıf. Azerbaycan'da doğdu. Doğum târihi kat'î olarak belli değildir. Atâyî, Şakayik zeylinde «830/1426 hududunda» doğduğunu söylerse de, 1533'te öldüğü bilindiğine göre bu târihi ihtiyatla telâkki etmek icap eder. Bir Türkmen âilesine mensup olmalıdır. Soy kütüğü İbrâhim Gülşenî b. Mehmed b. Hacı İbrâhim b. Şihâbeddin b. Aydoğmuş b. Gündoğmuş b. Oğuz Ata şeklinde gösterilmiştir. Bu Oğuz Ata'nın Türkçe «vâzı'ü'l - luga» (sözlük yazan yâhud dil îcâd eden) olduğu kaydolunmuştur. Târihî kayıtlarda böyle bir şahıs olmadığına göre Oğuz Ata'nın destandaki Oğuz Han olduğu ve bir dervişin atasının cihangir kumandan olmasından ise bilginliğinin daha yakışıklı düşeceğinden «lûgat sâhibi» diye tanıtılmış bulunduğu muhakkaktır. Soy kütüğü, G. nin göçebe bir âileden çıktığına işaret olabilir. Ana tarafından Halife Ali'ye ulaştığı hakkındaki kayıt da yine birçok mutasavvıflarda görülen yakıştırma bir şecereden başka bir şey değildir.

G., ilk öğrenimini amcası Seyid Ali'den yaptı. Daha sonra Tebriz'e gidip Dede Ömer Rûşenî'ye intisap etti. Aydınlı Rûşenî, Halvetî şeyhlerinden Seyid Yahya'nın halifesiydi. G. ilkönce Heybetî mahlâsını almışken, herhalde şeyhinin Rûşenî mahlâsına uygun düşşün diye Heybetî'yi bırakıp Gülşenî mahlâsını aldı. Evlenmesi de Tebriz'de olmuş olmalıdır. Oğlu ve halifesi Emîr Hayâlî Çelebi (Ebu's - Safâ Ahmed Şemseddin) Tebriz'de doğdu.

Şah İsmail'in ortaya çıkması sırasındaki huzursuzluklar yüzünden âilesiyle birlikte Mısır'a gitti. Buradaki en yakın arkadaşı Şeyh Şâhin adında biri oldu.

1516'da Yavuz Sultan Selim Kahire'ye girince G. ona büyük bir saygı gösterdi. Yavuz da G. ye bir arsa temlik etti. G. 1519'da dostlarının da yardımıyle bu arsaya zâviyesini yapmaya başladı. 1524'te bitirdi. Adı sanı gittikçe yayılmaya başladığından zâviyesi dolup taşar hâle geldi. Şöhreti o kadar yayıldı ki her sokağa çıkışında halk kendisini görmek için yığılıyordu. Onu görünce mistik cinnetle canına kıyanlar bile oldu.

Bu aşırı şöhret Kanunî Sultan Süleyman tarafından duyulunca kendisini İstanbul'a çağırdı. 1528 târihlerinde başkente gelip pâdişah tarafından kabul olundu ve büyük ikram gördü. İstanbul'da bulunduğu sırada ünlü bilgin ve Şeyhülislâm Kemalpaşaoğlu Ahmed Şemseddin ile de görüştü.

Mısır'a döndükten sonra 1533'te ölüp zâviyesine gömüldü. Halifesi olan oğlu, yerine geçip o da 1569'da ölünce babasının yanına gömülmüştür.

G. nin en ünlü eseri 40 000 beyitli *Ma'nevî*'dir. Bu Farsça eser, Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sine nazîre olarak yazılmıştır. Mutasavvıflar arasında bu eserin 40 günde yazıldığı hakkında bir gelenek vardır. *Ma'nevî*, *Mesnevî* gibi meşhur olamamıştır. Meçhul bir müellif tarafından yapılan şerhi Süleymaniye'deki Hacı Mahmud Efendi Kütüphanesinin 2358 numaralı cildinin 39^b — 145^b yapraklarındadır.

Diğer eserleri şunlardır: *Türkçe dîvan*, *Farsça dîvan*, *İbnü'l - Fârız*'ın *Tâiyye kasidesine nazîre*, *Etvâr risâlesi*, *Çobannâme*, *Sîmürgnâme*, *Pendnâme*, *Kademnâme*.

G., Türkçe şiirleri bakımından üçüncü sınıf bir şâirdir. Fakat tasavvuf erbabı arasında büyük şöhret sâhibi olmuş, kendisinden üç asır önce yaşayan Mevlânâ'nın G. nin ve Rûşenî'nin geleceğini haber verdiği ileri sürülmüştür. Tabiî bu kerâmet de bir yakıştırmadan ibarettir ve G. ile Rûşênî kelimelerinin bir beyitte kafiye olarak kullanılmasından doğmuştur ki bu iki kelimenin, esasen kafiye olmak bakımından başka benzeri pek azdır. — N. A.

GÜLŞENÎ, Saruhânî, XV. yüzyıl ortalarında yaşamış bir Türk şâiri. Teslim ve tevekkül ile tasavvuf yolunda münzevî bir ömür sürdüğü bilinen G., Saruhanlıdır. Şâirin yedi bâb üzerine düzenlenmiş *Makalât* adlı eseri, 1459'da tamamlanmış ve zamanın Pâdişahı Fâtih Sultan Mehmed (1432 - 1481) e ithâf edilmiştir. G. bu eserini Sa'dî'nin *Bostân*'ı tarzında yazmıştır.

Makalât, ahlâk meseleleri ile ilgili manzum, karşılıklı ilmî tartışmalardan ve bunlara örnek olarak nakledilmiş menkıbelerden ibârettir.

GÜLŞENÎLÎK, Halvetîye tarikatının bir kolu. İbrâhim b. Muhammed Gülşenî tarafından temsil edildiği için bu adı almıştır. XVI. yüzyılda İbrâhim Gülşenî (b. bk.) tarafından önce Tebriz ve çevresinde yayılmaya başlamıştır. Sonra bu şehrin Safevîlerce ele geçirilmesi üzerine tarikatın pîri memleketi terk ederek Diyarbakır'a gelmiştir. Bir müddet sonra (1507) Diyarbakır da Safevîlerin eline düşünce hicretle önce Kudüs'e, sonra da Mısır'a geçmiştir. Tarikat daha ziyade Mısır'da yayılmıştır.

Gülşenî'nin Kanunî Sultan Süleyman zamanında İstanbul'a celbedilmesi ve yazdığı *Ma'nevî*'nin şeriata uygunluğu hakkında Kemalpaşaoğlu'nun fetvâ vermesi üzerine kendisine İstanbul'da da bâzı iltihakların olduğu anlaşılmaktadır. Gülşenîlerin «halvet» ve «zikr»den başka, kendile-

rine has «âdâb»ı vardır. Mevlevîlikten, başta «sema» olmak üzere bâzı âdetleri iktibas etmişlerdir. Daha sonraki yıllarda bâzı Bektâşî âdetlerini de benimsemişlerdir. Bunun üzerine tarikatın şeriat dışı kaldığı iddia edilmiştir. Sezâiye ve hâlvetiye adlı iki kolu vardır. — Y. K.

GÜLTEKİN: bk. KÜL TEGİN.

GÜLÜSTÜ SULTAN TÜRBESİ, İstanbul'da Fâtih Câmii mezarlığı içerisinde ve Nakş-ı-dil Sultan Türbesi'nin arkasındadır. Sultan Abdülmecid tarafından eşi Gülüstü Kadın Efendi için yaptırılmıştır. Yuvarlak bir türbedir. İki kat penceresi vardır. Kubbesi kalem işleriyle süslüdür. Kubbeden bronz bir âvize sarkar.

İçerisinde 9 sanduka bulunmuktadır. Ön sıradaki tek sanduka türbeye en son gömülen V. Mehmed Reşad'ın eşi Dürrüaden Kadına âiddir. İkinci sıradaki 4 sandukadan ikincisi Abdülmecidin eşi Ceylânyar Kadın, dördüncüsü yine eşi ve VI. Mehmed Vahdeddin'in annesi Gülüstü Kadın Efendi ile diğer ikisi kızlarına âid sandukalardır. En arkadaki üçüncü sırada bulunan dört sanduka türbeye en önce gömülen ve Abdülmecid'in küçük yaşta ölen kızlarına âiddir.

GÜLYAĞI veya GÜL ESANSI (Fr. Huile essentielle de rose veya *huile de rose*; İng. Attar < Far. *atar* = güzel kokulu yağ, gülyağı < Ar. *ıtr*), gülün taç yapraklarından çıkarılan yağ. Çeşitli parfümlerin hazırlanmasında bâzan ilâve, çoğu zaman da temel madde olarak kullanıldığı gibi, sabunların, kremlerin, briyantinlerin ve ruj, allık ve pudra gibi düzgünlerin kokulandırılmasına da yarar.

G. üretimi için kullanılmış olan en eski usullerden biri, öteki kokuların üretimi için de baş vurulmuş olan bir usûldür. Bunda gülün taç yaprakları susam taneleri ile birlikte günlerce bir kaba bastırıldıktan sonra susamın yağı çıkarılır ve böylece elde edilen yağda hâkim bir gül kokusu bulunur. Bugün, nispeten küçük ölçülerde olmakla beraber, ünlü parfüm fabrikalarının kullandığı bir usûl de, gülün bütününü sığır veya domuz yağı gibi kokusuz denilebilecek olan ve soğuk alkolde eriyip parçalanmayan bir yağ ile birlikte kapalı bir kapta bir arada tutmaktan ibârettir. Böylece çiçeğin kokusu yağa geçer ve bu muâmeleden zarar görmeyen çiçeğin canlı hücreleri koku üretmeye devam ederek yağa geçen parfümü gittikçe kesif bir hâle getirir. Sonra bu kokulu sığır veya domuz yağı çiçeklerden ayırılır ve kuvvetli alkolle yıkanır. Alkol hayvanî yağ kütlesindeki bitki yağını eriterek kendi içine alır.

G. üretimi için kullanılan basit usûllerden biri de gülün taç yapraklarını kaynatmak ve elde edilen gül suyunu imbikten geçirmekten ibârettir. Fakat bugün büyük ölçüde yapılan G. üretimi, büyük kaplara yerleştirilen taç yapraklarının içinden su buharı geçirerek G. nı buharla sürüklemek ve elde edilen G. yüklü buharı soğutarak sıvılaştırmak şeklindedir. Bu sıvı, gül suyu ve G. olarak kendiliğinden iki ayrı seviyeye ayrılır.

G. üretimi dünyanın sayılı birkaç ülkesinde yapılır. Başlarında Bulgaristan ile Fransa gelen bu ülkeler arasında Türkiye, İran, Tunus, Hindistan ve İtalya da yer alır.

Türkiye'de başlıca G. üretim merkezleri Isparta ve Burdur illerinde toplanır. Burada gül bahçeleri 3-5 bin dönümlük bir alanı kaplar. Bölgenin en verimli gülü *Rosa damascena*'dır. Buranın köylerinde, G. iptidaî metodlarla çıkarılır. G. fabrikası ise Isparta'dadır. Isparta'daki fabrikada, «fabrika tipi» G. imbikten geçirme sûretiyle, bâzan da imbikten **geçirme ve eritme** metodları bir arada tatbik olunarak elde edilir.

GÜLYAĞI: Gül bahçesinde güllerin toplanışı

Elde edilen G.: 1. Fabrikasyon, 2. Köylü tipi, 3. Konkret (katı) olmak üzere üç tipte piyasaya verilir. Hâlen G. sanayii ile uğraşan iki kooperatif, bir anonim şirket, ikisi Türk, ikisi yabancı sermayeli olmak üzere dört özel kurum vardır. G. üretim hacmi yıldan yıla değişmektedir. Dünya koku (parfümeri) sanâyiinin temel maddelerinden biri olan G., Doğu memleketlerinde koku olarak, esans ve sabun sanâyiinde ise, büyük ölçüde ham madde olarak kullanılmaktadır.

Son yıllarda sentetik koku (parfümeri) sanâyiinin gelişmesi, tabiî G. isteklerini azaltmıştır.

Gül tarımı yapılan sâhalar, son üç (1967, 1968, 1969) yılda aynı genişliği muhafaza etmiş ve 1807 hektarda kalmıştır. Bu yıllara âid G. istihsâlimiz şöyledir:

Elde edilen miktar (kg olarak)

Yıllar	Fabrikasyon	Köylü tipi	Konkret (Katı)
1967	445	161	1061
1968	528	155	1483
1969	453	138	1920

İç piyasa ve ihraç fiyatları aşağıda gösterilmiştir:

Yıllar	İç piyasadaki fiyat (kg olarak)
1967	8 500 - 9000 TL
1968	6 000 TL
1969	1 000 TL

Yıllar	İhraç fiatı (kg olarak)
1967	9 200 TL
1968	7 000 TL
1969	1 100 TL

GÜMEÇ (Arıcılık): bk. PETEK.

GÜMENEK [eski adı: Komana Pontika], Tokat'ın 8 km kuzeyinde bir köy. Tokat'a hâkim tepeler, Komana'ya giden yolların birine de hâkim olduğundan, bu stratejik noktanın en eski zamanlardan beri bir kale hâline getirilmiş olması muhtemeldir. Tokat Kalesi (eski adı: Dazimon Kalesi), güney ve güney-doğuda Komana'ya hâkim idi. Gerek Komana Pontika, gerek aynı adı taşıyan Kappadokika Komana (Kappadokia Komana'sı, şimdiki adı: Kumannu) muhtemelen Hititler tarafından M. Ö. II. bin yılda yapılmıştır. Komana Pontika Amaseia ile beraber Romalıların idaresinde Pontos'un en önemli şehirlerinden biri idi. Fakat Bizanslılar zamanında önemini kaybetmiş, Türklerin fethinden sonra da Tokat, Komana'nın yerine geçmiştir.

GÜMRÜ BARIŞ ANDLAŞMASI, 2 Aralık 1920'de Türkiye ile Ermenistan arasında Gümrü'de imzalanan barış andlaşması. Millî Hükûmetin akdettiği ilk barış andlaşması olduğu için G. B. A. târihî bir ehemmiyet taşımaktadır.

Doğu Anadolu bölgesindeki Türk Ordusu'nun 28 Ekim 1920 günü Kars üzerine yürümesi sonucu düşman, mukavemet etmeksizin şehri terk etmiş ve 30 Ekimde Kars, 7 Kasım 1920 günü de Arpaçayı'na kadar olan bölge ve Gümrü, kıtalarımız tarafından işgal olunmuştur. Bu hâl karşısında, Menşevikler elindeki Ermeni Hükûmeti, 6 Kasımda çarpışmaya son verip, barış için anlaşmaya hazır bulunduğunu bildirmiştir. Bunun üzerine Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti Doğu Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa, Erkân - ı Harbiye Reisi ile birlikte 8 Kasımda Gümrü'ye giderek Türk hâriciyesinin anlaşma şartlarını bildiren notasını Ermeni Hükûmetine göndermiştir. 25 Kasımda başlayan barış görüşmelerinin üçüncü günü (27 Kasım 1920) Ermeni hey'etine Sèvres Muâhedesi'ndeki imzaları geri aldırılmıştır. Müzakerelerin hemen başlangıcında, askerî başarıya eklenen bu parlak diplomatik sonuç, başta Ankara ve Büyük Millet Meclisi olmak üzere bütün Anadolu'da mânevî gücü ve şevki artıran büyük bir memnunluk yaratmıştır. Görüşmeler 2 Aralıkta tamamlanıp maddeler tesbit edilerek 3 Aralık 1920'de G. B. A. tarafların temsilcilerince imzalanmıştır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti adına Şark Cephesi Umum Kumandanı Ferik (Korgeneral) Kâzım Karabekir, Erzurum Valisi Hâmid Bey, Erzurum Meb'usu Süleyman Necati Bey; Ermenistan Cumhuriyeti adına ise eski Başvekil Alexandre Khatissian (Hatisyan), eski Mâliye Vekili Abraham Kulhandyan ve Dahiliye Vekili Muâvini Stepan Gorganyan 18 maddelik bu anlaşmayı imzalamışlardır (T. B. M. M. Zabıt Ceridesi). G. B. A., Türklerle Ermeniler arasındaki savaşı durdurmuş (Madde 1); emperyalist devletlerin kışkırtma ve destekleriyle büsbütün kızışmış olan târih, ırk, din, arâzi ve mülk ile ilgili anlaşmazlıkları (Madde 4, 11, 12 v. b.) ortadan kaldırmış; sınır, tazminat ve mübadele meselelerini (Madde 2, 3, 6, 7, 8 v. b.) halletmiş: T. B. M. M. Hükûmeti tarafından kat'î surette reddedilmiş bulunan Sèvres Muâhedesi'nin Ermeni Hükûmeti'nce de «keenlemyekûn ad ve ilânını» ve Ermenilerin Avrupa ve Amerika'daki emperyalist ve siyasî mahfiller elinde tahrik âleti olan murahhas hey'etlerini geriye çekmelerini (Madde 10) sağlamış; ayrıca, bu andlaşmanın bir ay içinde tasdik olunarak onaylı sûretlerinin Ankara'da teâti edileceğini karara bağlamıştır (Madde 18) (T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, İçtimâ 108, s. 199 - 202).

Taşnaklarla imzalanmış olan bu andlaşmanın Moskova'daki te'sirleri büyük olmuş ve Rus Hâriciye Komiseri, Türkiye nezdindeki temsilcileri (sonra sefir) Mdivani'ye: «Ermenilerle barışı, Taşnaklarla yapmayıp Bolşeviklerle de yapsanız aynı esas dâhilinde o'abilir» diye tâlimat yazmıştır (K. Karabekir: *İstiklâl Harbimiz*, İstanbul, 1960, s. 902).

İmzalanan G. B. A., Yusuf Kemâl (Tengirşenk) tarafından alınıp Ankara'ya götürülmüştür. Bu anlaşma ve sonucu ile ilgili olarak Atatürk şunları söylemiştir: «Gümrü Muâhedesi, Hükûmet - i Millîye'nin akdettiği ilk muâhededir. Bu muâhede ile düşmanlarımızın hayalhânesinde kendisine tâ Harşit vâdisine kadar olan Türk ülkeleri bahşedilmiş olan Ermenistan, Osmanlı Devleti'nin 1877 Seferi'yle kaybetmiş olduğu yerleri bize, Hükûmet - i Millîye'ye terk ederek dâvâ hâricine çıkarılmıştır. Şarkta, vaziyetlerde mühim tebeddül olması yüzünden, bu muâhede yerine, bilâhare akdolunan 16 Mart 1921 târihli Moskova ve 13 Teşrinievvel (Ekim) 1921 târihli Kars Muâhedeleri kaim olmuştur.» (Gazi M. Kemâl, *Nutuk*, İstanbul. 1938, s. 349).— F. T.

GÜMRÜ MUHAREBESİ (I. Dünya Harbi): I. Dünya Harbi'nde Kafkas cephesindeki Türk kuvvetlerinin Ermeni kuvvetleriyle yaptığı son muharebelerden biri. Batum andlaşmasıyle sonuçlanmıştır. Harp esnasında doğu illerimizi istilâ eden ve 1917 Rus ihtilâlinin çıkması üzerine inhilâl eden Kafkas cephesindeki Rus ordusu, istilâ ettikleri bu doğu illerimizden çekilmiş ve Türk kuvvetleri karşısında yalnızca Ermenilerin Nazarbekov komutasında, mevcudu 45 - 50 bin tahmin olunan bir kuvveti kalmıştı. 1918 yılı başından itibaren Ermenilerin doğu illerimizde türlü mezâlim ve katliamlara başlamaları üzerine Türk Ordusu, 8 Şubat 1918'de ileri harekâta geçti ve doğu illerimizi kurtarmaya girişerek sırasıyle Erzurum, Trabzon, Van vilâyetlerini kurtardıktan sonra Mâverâ - i Kafkas delegeleriyle yapılan Trabzon Konferansının sonuçlanmaması üzerine 1914 Osmanlı - Rus hududunu geçerek Güney Kafkasya'ya doğru harekâtını devam ettirdi. Sarıkamış - Kars istikametinde harekât yapan grupun (5, 9, 11, 36. tümenler ile 1. Kafkas Kolordu Karargâhı) komutanı Yakup Şevki Paşa, 11 Nisanda Kars'ı aldıktan sonra, 15 Mayısta Gümrü istikametinde taarruza karar verdi. 11. Tümenin cepheden Gümrü istikametinde, 9 ve 36. tümenlerin güneyden ve 5. tümenin kuzeyden kuşatıcı taarruzları üzerine 11. Tümen Gümrü'ye girdi. Ermeni kuvvetlerinin büyük kısmı doğuya, Karakilise'ye doğru çekiliyorlardı. Bunun üzerine 20 Mayısta Karakilise istikametinde ileri harekete geçildi. Grup birlikleri Ermeni ileri kuvvetlerini atarak harekâta devamla Karakilise'yi ele geçirdiler. Karakilise alındıktan sonra 5. Tümenin Karakilise kuzey - doğu, 11. Tümenin Karakilise güney - doğu sırtlarında durmaları emri verildi.

Bu sıralarda bir yandan Batumda Kafkas hükûmet murahhasları ile barış görüşmeleri devam etmekte, bir yandan da Mayıs sonlarında Azerbaycan'da Gence şehrinde Enver Paşanın kardeşi Nuri Paşa komutasındaki İslâm Ordusu kurulmaktaydı. 31 Mayısta Ermenistan hükûmeti ile Batum'da barış andlaşması imzalandı ve böylece Ermeni harekâtına son verildi. Gümrü Barış Andlaşması (b.bk.) na göre, 1877 - 1878 Osmanlı - Rus seferinde kaybedilmiş olan Türk toprakları geri alınmış oldu.

G. M. (İstiklâl Harbi): İstiklâl Harbin'de Doğu Cephemizde Ermenilerle yapılmış olan ve Gümrü Andlaşması ile nihayet bulan son muharebe. Kâzım Karabekir Paşa komutasındaki Doğu Cephesi kuvvetleriyle Ermenistan'a karşı 1920 yılının Eylûl ayı sonlarına doğru eski Osmanlı - Rus sınırından başlamış olan bu harekâtta Sarıkamış ve Kars'ın zaptedilmesi üzerine Genel Kurmay Başkanlığı, Ermeni ordusunu büsbütün silâhtan tecrit etmek ve Ermenileri barış isteme zorunda bırakmak için Gümrü istikametinde taarruzî harekâta devam etme kararını verdi. Bu maksatla 9. Kafkas Tümeni 4 Kasımda giriştiği Gümrü batısındaki Şahnalar muharebesinde Ermeni kuvvetlerini Gümrü istikametinde geri attı ve Şahnalar'ı işgal etti. 5 Kasımda, Doğu Cephesinin 9. Kafkas ve 12. Tümenleriyle bir mürettep piyade ve iki mürettep süvari tugayları ileri hareketlerine devam ettiler ve ileri kısımlarını Arpaçay'ın batı sırtlarına kadar sürdüler. Doğu Cephesi birliklerinin Ermenistan topraklarına doğru ilerlemesi, Ermeni kuvvetleri komutanını 6 Kasımda mütareke istemeye mecbur etti. Doğu Cephesi komutanı aynı gün mütareke şartlarını bildirdiyse de, Ermeni komutanı bu şartları kabul etmediğinden Doğu Cephesi birlikleri Arpaçayı'nı geçerek 7 Kasımda Gümrü'yü zapt ve doğuya doğru ileri harekâta devamla Gümrü doğusundaki büyük Sarıyer - Cacur - Çıraklı - Golfat ve güneyi

hattını tutmuş olan Ermeni kuvvetlerini bu hatta cereyan eden muharebelerde tekrar yenilgiye uğrattılar. Ermeniler için artık mütareke şartlarını kabul etmekten başka çare kalmadığından 28 Kasımda mütareke şartları gereğince Arpaçay'ın 15 km doğusundan geçen mütareke hattı gerisine çekildiler. Bir süre sonra da 2/3 Aralık 1921'de iki taraf arasında Gümrü Barış Antlaşması (b. bk.) imzalandı. Böylece hem bu cephedeki Türk kuvvetleri serbest kalmış, hem de 1877 - 1878 Osmanlı - Rus Harbinde kaybedilmiş olan Kars vilâyeti toprakları tekrar ana vatana kavuşmuş oluyordu.

GÜMRÜK: Gümrük kelimesinin dilimize hangi yabancı kelime karşılığı olarak girdiği ve bunun hangi millete âid bulunduğu, bugün için, kesinlikle söylenememektedir.

Bununla beraber dilimize «*commercia*» veya Yunancada «eşya» mânasına gelen «*kommerkion*» kelimelerinden alınmış olabileceği tahmin ve ifade olunmaktadır.

Bu kelime hangi dilden alınmış olursa olsun, çok eski devirlerden beri milletlerin, genel anlamiyle, bugünkü gümrük vergisinin genel hatlarını taşıyan bir vergi aldıkları herkes tarafından kabul edilen bir gerçektir.

Giriş eşyasından alınan vergiye Venedikliler *quadragesima*, Yunanlılar *kommerkion* ve Romalılar da hem ithal ve hem de ihraç eşyasından alınan vergiye *portoria* ismini vermekteydiler.

Hangi kelimeden ve hangi *dilden* gelirse gelsin, bugün, *gümrük* kelimesinin ifade ettiği mâna: «Bir ülkenin, gümrük hattı tesmiye edilen siyasî sınırlarını, girmek veya çıkmak suretiyle aşan veya sınıra bir noktasından girdikten sonra o ülkeyi baştanbaşa geçip sınırın başka bir noktasından yabancı bir ülkeye transit edilen yabancı menşeli eşyadan devletçe alınan vergi ve resimleri» ifade etmektedir.

Yurda giren bir eşyanın hattını geçtiği sırada alınan vergilere giriş vergileri; çıkan eşyadan alınanlara çıkış vergileri ve transit geçirilenlerden alınanlara da transit vergileri denilir.

Bugün, genellikle, çıkış ve transit vergileri terkedilmiş olup yalnız giriş eşyası vergi ve resme tâbi tutulmaktadır.

G. terimi: a. Yukarıda anlatıldığı üzere, bâzı yabancı eşyanın yurda girişi, bâzan da yurttan çıkışı veya transit geçirilişi esnasında, tahsil edilen vergiler; b. G. formalite ve işlemlerini yerine getirmek suretiyle bu vergiyi toplayan idare; c. G. kuruluşunun görev yaptığı bina; d. G. kuruluşunun görev sahası, meselâ muayyen bir amirin sorumluluğu altında hizmet görülen G. hattı ve G. bölgesi: e. Nihayet yukarıdaki fıkralarda belirtilen hususların düzenlenmesini sağlayan yazılı hukuk kaideleri yâni G. mevzuatı; mânalarına kullanılmaktadır.

G. vergi ve resimleri G. tarifelerine dayanılarak tahsil olunur. Bir başka deyimle G. tarifeleri: Yabancı menşeli giriş eşyasının ithalinde hangi matrah üzerinden hangi nisbet veya miktar uygulanarak vergi tahsil edileceğini gösteren listelerdir.

Bugünkü milletlerarası ticarî ilişkilerin gereği olarak bâzı memleket menşeli ve kanun veya anlaşma hükümlerine göre o memleket menşeli sayılan eşyaya uygulanacak indirimler, kanunî veya anlaşmalara dayanan muafiklar, giriş kısıntı veya yasaklıkları yine bu tarifelere göre düzenlenir. Bu bakımlardan tarife sistemlerini de incelemek gerekir.

Gümrük tarife sistemleri: A. Tarihî sistemler.

1. Tek ve muhtar tarife sistemi: Bu türlü tarifelerin; a. Giriş eşyasının menşeine bakılmaksızın tek tarifeye tatbik edilmesi; b. Bu tarifeyi uygulayan memleket için tek taraflı olarak değiştirilebilmesi (vergi haddinin artırılabilmesi veya indirilebilmesi), gibi iki ana vasfı vardır.

2. Çift ve muhtar tarife sistemi. Bu tarife sisteminde: a. Her eşya için tarifede, azamî ve asgarî olmak üzere, iki vergi haddinin kabul edilmesi; b. Azamî tarifenin genel ve kânunî vergi hadlerini göstermesi; c. Kendisiyle mukavele akdedilmemiş memleket menşeli eşyaya azamî vergi haddının tatbik edileceği; d. Mukavele akdetmiş memleketlerden gelen eşyaya asgari veya en çok ile en az arasında kararlaştırılan nisbete göre indirimli bir vergi haddinin uygulanacağı ve asgarî haddin daha da altına düşülmeyeceği, esasları kabul edilmiştir.

B. Çağdaş tarife sistemleri: 1. Umumî ve ahdî tarife sistemi: Bu sistemde biri kanuni ve diğeri ahdi olmak üzere iki vergi sütunu mevcut olup bunlardan kanunî vergiler sütunu mukavele akdetmeyen devletlere ve ahdi tarife sütunu ise mukavele akdetmiş olan ve bu sebeple indirimli vergi haddinden faydalanan devletlere uygulanır: 2. Ahdi tarifeler ticaret mukavelelerine müteferri «En ziyade müsaadeye mazhar millet şartı» denilen bir kaydı çok defa ihtiva etmektedir.

G. Vergi matrahı bakımından tarife nev'ileri:

1. *Ad valorem* G. tarifeleri: Bu tarife sisteminde, G. vergi ve resimleri, eşyanın tanımlanan kıymeti üzerinden alınır. 5383 sayılı Gümrük Kanununun 6290 sayılı kanunla değişik 68. maddesi bu kıymeti: 1. Eşyanın G. vergisi ödeme mükellefiyetinin başladığı tarihteki normal fiatıdır. 2. Normal fiat birbirinden müstakil bir alıcı ile bir satıcı arasında serbest rekabet şartları altında hasıl olan fiattır. Bu fiat tesbit edilirken: a. Eşyanın alıcıya Türkiye'deki ithal liman ve mevkiinde teslim edildiği, b. Satıcının eşya bedeline navlun, sigorta, satış komisyonu ve ithal yerine teslimine kadar yapılan bilumum masraf ve ücretleri ilâve ettiği, c. İthal liman ve mevkiinden ödenmesi gereken bütün vergi ve resimlerin alıcıya âid olduğu, gözönünde tutulur tarzında tarif etmiş bulunmaktadır.

11. Spesifik G. tarifeleri: Bu cins tarifeler eşyanın fiziki durumu ve maddi ölçüleri üzerinden, yâni ağırlık, uzunluk, hacim, adet veya baş gibi tesbiti son derece kolay nitelikleri üzerinden vergi alınmasını derpiş eden tarifelerdir. Ancak, eşyanın yukarıda mezkûr fizikî ölçüleri, her zaman onun ekonomik kıymetini aksettiremediğinden toplanan vergi verimsiz kalmakta ve çok defa âdil de olmamaktadır. Bu sebeplerle bu cins tarifeler yerlerini, eşyanın kıymeti üzerinden vergi alınmasını daha olumlu gören, Ad valorem tarifelere terketmiş bulunmakta veya terketmektedirler.

D. Malî tarifeler, hamî tarifeler: a. Malî tarifeler: Bu sistem mübadelede liberal ekonomi sistemini esas alan memleketlerde tatbik olunmaktadır. Gaye Hazineye gelir sağlamaktır. Müdahaleci fikirlerin yerli sanayi'in veya millî ekonominin korunması gibi bir gayenin bu tarifelerde yeri yoktur. b. Hamî tarifeler: Bu tarife sisteminde esas gaye millî sanayi'in veya millî ekonominin, gümrük duvarları siper edilerek, himaye edilmesidir.

Bunun için de devlet, gerektiğinde, yerli mamül ve mahsülleri korumak için lüzumlu tedbirleri alır ve bunu da G. tarifelerinde yapacağı ayarlamalar yansıtır.

Zamanımızda bütün milletler müdaheleci ve hamî tarifelere yer vermek usûlünü, sayısız millî faydalar yönünden, üstün tutmaktadırlar.

Yukarıda açıklanan işlemleri, Türkiye'de Gümrük ve Tekel Bakanlığı düzenlemekte ve uygulamaktadır.

GÜMRÜK VE TEKEL BAKANLIĞI, Atatürk'ün direktifi ile 29 Aralık 1931 tarihinde 1909 sayılı kanunla, **kurulan bir bakanlık. Bu kanunun tabiî gereği olarak,**

gümrük ve tekel hizmet gruplarının yürütülmesi için teşkilât kurulması zarurî görülmüş ve bu hususu teminen 2 825 sayılı kanunla bakanlık teşkilâtlandırılmıştır.

A. Bakanlığın gümrüğe bağlı hizmetleri: Bakanlığın kuruluşu sıralarında mahdut olan gümrük hizmetleri, miktar, mahiyet ve şekil itibariyle büyük değişiklikler ve gelişmeler göstermiş ve istatistikî çalışma sonuçlarına göre bu hizmetler miktar itibariyle halen 14 katına çıkmış görülmekle beraber, süratli artışı da devam etmektedir. Başlangıçta kendi kendine yetme politikası güden devletler, gümrüğe düşen hizmetlerin azalması neticesini doğururken, bilâhare bundan sarfınazarla, eşya ve insan hareketine hız vermişler ve eskiden kendi memleketinden gayrisini görenler parmakla gösterilecek kadar az iken, bugün işçi veya patron, zengin veya orta halli insanlar her yıl değişik ülkelere akın etmekte, milletlerarası ticarî akımın gittikçe gelişen temposu yanında insan akımı da gümrüğün görevlerini artırmaktadır.

Gümrüğün eşyaya mütaâllik görevlerinin gayeleri:

a. Malî, b. Himaye maksatlarına mâtuftur. Malî gaye, vergi yolu ile hazineye vergi sağlamaktır.

Hamî gaye ise gelişmekte olan sanayiimizi gelişmiş sanayilere karşı korumak zaruretinin neticesidir.

Gelişmekte olan sanayiimizi himaye maksadı ile gümrük vergilerinin nispeti artırılmakta, böylece yüksek vergi ödenerek ithal edilecek yabancı menşeli eşya, maliyet yönünden durumu ağırlaştırılmak suretiyle piyasaya arz olunmakla, benzeri mâmûl veya mahsulümüzün mahiyet yönündeki gayri müsait satış şansına imkân sağlanmış olunmaktadır. Himayenin bir diğer vasıtası da, dış ticaret rejimi, yâni kota sistemidir.

Gümrük vergisi, Gümrük Tarife Kanununda yazılı nispetlerde alınır. Gümrük Tarife Kanunu, bir nevi eşya tasnif listesidir. Birbirine benzer mahiyette olan eşya küçük gruplar altında toplanır.

Tarife Pozisyonu adını alan bu küçük eşya grupu bir numara almakta ve numaralı bu pozisyonun karşısında vergi % si yazılı bulunmaktadır. Her eşyanın, ayrıca tarife pozisyonu numarası ile birlikte okunan bir de istatistik numarası vardır. Eşya hangi tarife pozisyonuna uymakta ise, orada yazılı vergi nispeti kadar vergilendirilir. Şu kadar ki gümrükte yalnız gümrük vergisi değil, vergi matrahı değişik olan damga vergisi belediye hissesi, rıhtım resmi ve istihsal vergisi de tahakkuk ve tahsil olunmaktadır. Bu bakımdan, bilfarz gümrük vergisi % 25 olan bir eşya, diğer vergilerle birlikte, gümrükten çıktığı zaman % 100 veya daha fazla mükellefiyete tâbi olunmuş bulunmaktadır.

Gümrüğün bir de zabıtası bulunmaktadır. Gümrük Muhafaza Teşkilâtı adını alan bu silâhlı zabıta mensupları resmî kıyafet taşımakta olup görevleri kanunda tasrih edilmiştir.

B. Tekel alanındaki çalışmalar: Bâzı maddelerin yapımının veya satışının veya ithali hem yapım, hem de satışının devlet eliyle yapılması görevini yapan Tekel İdaresi yurdumuzda alkollü içkiler, tütün, sigara, oyun kâğıdı, çay, tuz gibi maddelerin imâli veya satışı veya hem imâli, hem de satışı ile iştigal eder ve hazineye gelir sağlar. Bakanlık tekel alanındaki bu çalışmalarını Tekel Genel Müdürlüğü vasıtasiyle yönetir. Genel Müdürlük merkezi İstanbul'dadır.

G. ve T. B. nın yukarıda sayılan görevlerini uygulamağa mâtuf bakanlığın teşkilâtı, şu şekildedir:

Bakanlık, Merkez ve Taşra olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Bakanlık Merkez teşkilâtında, Özel Kalem Müdürlüğünden başka, aşağıdaki daireler vardır: Müsteşar; Müsteşar muavini;

1. Teftiş Heyeti Başkanlığı; 2. Hukuk Müşavirliği; 3. Gümrükler Genel Müdürlüğü (6 Şb. Müdürlüğü ile görev yapar); 4. Tetkik ve Murakabe Heyeti Başkanlığı; 5. Savunma Sekreterliği; 6. Dış Münasebetler Dairesi Başkanlığı; 7. Zat ve Sicil İşleri Müdürlüğü; 8. Gümrükler Muhafaza Müdürlüğü; 9. Levazım Müdürlüğü; 10. Organizasyon ve Metod Şubesi Müdürlüğü.

Taşrada: Gümrük Başmüdürlükleri, Gümrük Müdürlükleri, Gümrük Başmemurlukları, Gümrük İdare Memurlukları.

Müdürlüklerin bir kısmı doğrudan doğruya Bakanlığa, bir kısmı da başmüdürlüklere bağlıdır. Baş memurluklar, idare memurlukları müdürlüklere bağlı bulunmaktadır.

Gümrükler Muhafaza Taşra Teşkilâtı: Gümrük muhafaza müdürlükleri; gümrük muhafaza bölge âmirlikleri: Gümrük muhafaza kısım âmirliklerine ayrılmıştır. Bölge âmirliklerinin bir kısmı müdürlüklere, bir kısmı da doğrudan doğruya Bakanlığa bağlıdır.

Tekel Teşkilâtı: A. Merkez; B. Taşra.

Merkez Teşkilâtı: Genel Müdür; Genel Müdür muavinleri; Teftiş Heyeti Reisliği; Hukuk Müşavirliği ve Muhakemat Müdürlüğü; Plânlama Ünitesi Başkanlığı; Enstitüler Müdürlüğü; İç Dağıtma ve Satış Grupu Müdürlüğü; İdare ve Yardımcı İşleri Grupu Müdürlüğü; İşletme Grupu Müdürlüğü; Muhasebe Müdürlüğü; Eğitim Başkanlığı; Savunma Sekreterliği.

Taşra Teşkilâtı: 1. Ticarî yönden: Başmüdürlükler; müdürlükler; idare memurlukları.

2. İşletme yönünden: Tuzlalar; içki fabrikaları; tütün fabrikaları; Yaprak tütün bakım ve işletme atelyeleri; çay fabrikaları; çay deposu; çay atelyeleri; çeşitli fabrika ve atelyeler (İstanbul Kutu Fabrikası, İyidere Kereste Fabrikası v. b.).

Cumhuriyetin ilânından bugüne kadar G. ve T. B. nda bulunmuş olan zatlar şunlardır:

1. TARHAN, Ali Rânâ	30 Aralık 1931	- 26 Mayıs 1939
2. KARADENİZ, Râif	27 Mayıs 1939	- 10 Mart 1943
3. ÜRGÜPLÜ, S. Hayri	10 Mart 1943	- 13 Şubat 1846
4. COŞKAN, Tahsin	20 Şubat 1946	- 11 Şubat 1947
5. ADALAN, Şevket	11 Eylûl 1947	- 11 Haziran 1948
6. ERIŞİRGİL, Emin	11 Haziran 1948	- 17 Ocak 1949
7. F. BÜRGE, Şerâfeddin	17 Ocak 1949	- 22 Mayıs 1950
8. ÖZSAN, Nuri	23 Mayıs 1950	- 14 Mart 1951
9. BURÇAK, Rıfkı Sâlim	15 Mart 1951	- 25 Ekim 1951
10. Vekâleten, N ÖZSAN	26 Ekim 1951	- 1 Aralık 1951
11. YIRCALI, Sıtkı	2 Aralık 1951	- 9 Nisan 1953
12. KALAFAT, Emin	9 Nisan 1953	- 9 Aralık 1955
13. HÜSMAN, Hâdi	9 Aralık 1955	- 27 Mayıs 1960
14. AŞKIN, Fethi	30 Mayıs 1960	- 28 Ekim 1961
15. BULATOĞLU, Şevket	20 Kasım 1961	- 25 Haziran 1962
16. ÖZTIRAK, Orhan	26 Haziran 1962	- 25 Aralık 1963
17. YÜCELER, Mehmet	25 Aralık 1963	- 21 Şubat 1965
18. TOPALOĞLU, Ahmet	21 Şubat 1965	- 27 Eylûl 1965
19. TEKİN, İbrâhim	27 Ekim 1965	- 9 Aralık 1968
20. MENTEŞE, Nâhit	10 Şubat 1968	- 3 Kasım 1969
21. BİRİNCİ, A. İhsan	3 Kasım 1969	

GÜMÜLCİNE (**Yun. Komotinê**), Batı Trakya'da öteden beri önemli bir tarım ve ticaret merkezi. En eski adı Phoros'tur. Daha sonra Helenistik çağda Porsulae, Türk

yönetiminde de Gömenciye adını almıştır. Eski bir Odrys şehri olup, bu Trak kabilesinin kahramanlarından ve daha sonraki çağlarda tanrı mertebesine yükseltilen Phoros (Telphoros) un avulunun burada olması dolayısı ile bu adı almıştı. Odryslerin ömürsüz feodal krallıklarının yıkılışı üzerine M. Ö. V. yüzyılda Pers ve IV. yüzyılda da Makedonya kralı II. Philippos tarafından zaptedilmiş ve adı bu defa Porsulae şeklinde değiştirilmişti. M. Ö. 280'de Galat istilâsı ile tahrip edilmiş ve 168 yılında Makedonya krallığının Roma'ya katılması üzerine bu imparatorluğa bağlanmıştı. Roma ve Bizans devrinde çevredeki köylerin yönetim merkezi anlamına gelen Komarkhia adı ile anılmıştı. Bu adın Bulgarca söylenişi bu bölgeye gelen Osmanlı Türkleri tarafından Gömenciye şeklinde alınmış ve Fâtih devri kaynaklarından itibaren G. olarak tespit edilmiştir.

G. nin fethi, Osmanlı Türklerinin Rumeli fütuhatının ilk hamlesinde gerçekleşmiştir. I. Murat 1361'de bu amaçla Rumeli'ye geçtiği zaman, Evrenos Bey komutasındaki akıncı kuvvetleri ile Batı Trakya yöresinde Sırpların bir saldırısına karşılık bir emniyet kuvveti olarak kalmış, bu arada Dimetoka ile G. yi işgal etmişti. Bu suretle asıl Osmanlı kuvvetlerine Sırpların saldırısı önlenmiş oluyordu. Aradan kısa bir süre geçince Dimetoka'ya gelen Sultan Murat, Lala Şahin Paşayı Rumeli beylerbeyliğine getirip, Evrenos Gazi'yi uç beyliğine tâyin ederek İpsala'nın fethini buyurmuştu. İpsala fethedildikten sonra burası Rumeli de meydana getirilen yeni uca merkez olmuş ve Türk akıncıları ilk işgalden sonra elden çıkan G. ile kıyı boyundaki araziyi ele geçirmek üzere akınlara girişmişlerdi. Sırp Sındığı savaşını izleyen kış günlerinde ise Evrenos Gazi G. ye girmiş ve Serez'e kadar olan alanı işgal etmişti. Ancak, o kış G. hariç öteki açılan kasaba ve kaleler elden çıkmıştı. Bunun üzerine 1371'de uç merkezi İpsala'dan G. ye kaydırılmış ve batıya yönelen akınlar bu merkezden beslenmeye başlamıştı. Bu suretle Ferecik, Kavala, Drama, Kara Ferye ve Zihne fetholunmuş, 1382'de Serez'e girilmişti. Türk akınlarının Makedonya'ya intikali üzerine uç merkezinin daha batıya alınması zorunluğu doğunca, 1385'te Serez merkez ittihaz edilmiş, G. Paşa Sancağına bağlı bir kadılık haline konmuştu. Osmanlı hâkimiyetinin uzun süresi içinde G., Edirne vilâyetinin teşkiline kadar Paşa Sancağının sol kolunda bulunan on bir kadılıktan biri olarak yönetilmişti. Bu târihlerde Nevrekop ve Zihne ile birlikre üç zeamete ayrılan G. de 588 köy, 82 mezraa, 7 çiftlik ve 1 Tanrıdağı Yürük cemaati bulunmakta idi. Yıllık hasılatı ise 3 595 264 toplam akça ediyordu. Bu Yürük cemaati, meselâ 1548'de 58, 1586 ve 1591'de 44, 1642'de 20 oba teşkil etmekte, çeribaşı ile 155 yamak çıkarmakta ve 7 020 akça geliri bulunmakta idi. Daha fetih gününden itibaren G. ve çevresi geniş ölçüde Türkler tarafından iskân edilmiş ve meselâ H. 896 tahririne göre G. vilâyetinde cizyeye bağlanan hane sayısı 203'e kadar inmişti. Bölgenin Türkleştiğini gösteren önemli kayıtlardan biri de Edirne Muradiye İmareti vakıf kaynaklarında anılan köy adlarıdır. Bunlar Böri kasabası, Yeniköy, Çalılu, Kokçalu, Çırpulu, Kütüklü, Dursun, Yöneldük, Beğli, Şahin adası, Elmalu, Veysan, Saruyar, Uğurluviranı, Darıderesi, Ardıçlı, Ilıcaderesi, Uzuntepe, Çıracık, Gülcük, Akpınar köyleri ile Yürük obalarının bulunduğu Furuncuk, Tosyalu ve Köseler yurtluklarıdır. Bu köy adları bütünü ile Türktürler. İmparatorluğun bu tarihlerinde G. önemli bir tarım ve hayvancılık merkezi haline gelmişti. G. kadılığında H. 896 târihinde 5 237 hâne yağcılıkla, 1 019 hâne de çeltik tarımı ile uğraşmakta idi. Ayrıca XVII. yüzyıla kadar çalıştırılan bir şap madeni ile üç yıllık iltizamı 1 200 000 akça tutan bir tuzla bulunmakta idi.

G., fethi takip eden yıllarda uç durumundan çıktığından olayların akımı dışında kalmıştı. 1471'de Alaiye'nin Gedik Ahmet Paşa tarafından imparatorluğa katılması üzerine Alaiye beyi Kılıç Arslan Beye burası dirlik olarak verilmişti. XVII. yüzyılın sonlarına doğru ise bâzen arpalık olarak ilmiye ricaline ikta edilmekte idi. 1699'da ise savaşların getirdiği iç huzursuzlukla bu çevrede Karaca ve Valova adlı iki yol kesici türemişse de, Edirne Bostancıbaşı Ali Ağa bunları yakalamış ve asayişi sağlamıştı. 1729'da Türkiye'ye iltica eden ve daha sonra Müslüman olarak Ahmet adını alan Conte de Bonneval (bk. HUMBARACI AHMET PAŞA) bir süre G. de ikamet ettirilmiş ve masrafları G. mukataa gelirinden karşılanmıştı. G. nin Türk târihinde önem kazanması, Avrupa'daki Türk sınırlarının bu kasabaya doğru gerilemesi ve istilâ ordularının bu Türk bölgesini tehdit etmesi ile başlar.

Edirne'nin birinci defa Rus istilâsından kurtulmasını izleyen günlerde, 1830'da bu şehir 5 sancaklı bir vilâyet merkezi haline konulunca G. de yine kaza olarak Edirne vilâyetinin Filibe sancağına bağlanmıştı. 1876 - 1877 Türk - Rus Harbinde General Gurko'nun taarruzları karşısında mukavemeti kırılan ve ricat hattı kesilen Süleyman Paşa, elinde kalan kuvvetlerle arazinin meydana çıkardığı müşkülâta rağmen çok mahirane bir sevkü idare ile Şipka'dan G. ye çekilebilmiş ve bu kuvvetlerin burada tutunmasının bir sonucu olarak da G. Rus işgaline düşmemişti. Edirne'nin teslimi üzerine heyecana kapılan Bab - ı Âli Ruslarla barış görüşmelerine başladıkları sırada Rus delegeleri gerek Der saadet konferansında, gerek esas - i sulh mazbatasında sözü geçmemiş iken G. de dahil birçok Türk topraklarını Bulgaristan'a bırakma teklifinde bulunmuşlardı. Ancak bu teklifler, sonra Ayastefanos ve Berlin kongrelerinde geriye alınmış, G. 1879'da yeniden teşkilâtlandırılan Edirne vilâyetine bağlı birinci sınıf bir sancak haline konmuştu. Yeni G. sancağı İskeçe, Darıdere, Sultanyeri, Ahi Çelebi kazalarından meydana geliyordu. Bundan sonra Osmanlı hükûmeti G. yi kalkındırmak için çeşitli teşebbüslere girişmişti. Bunlar arasında İdadîlerin vilâyet ve sancaklarda kuruluşu ile ilgili plânda daha 1884'te G. de de bir idadi (lise) açılmasının öngörüldüğü söylenebilir. Balkan Harbi sırasında, 22 - 23 Ekim 1912'de Kırcaali - Edirne savaşı sonunda, Osmanlı ordusunun yenilmesi üzerine, Doğu Trakya ile Makedonya arasındaki bağlantıyı korumakla görevli Ali Yaver Paşanın Ferecik civarında Bulgarlara teslim olması üzerine, G. de 551 yıl süren Türk hâkimiyeti de sona ermiş bulunuyordu.

Bundan sonra G. târihi bir sıra istiklâl ve hürriyet mücadeleleri ile geçecektir. Balkan Harbinin başlangıcında *statuquo*'nun korunması tezi Osmanlı ordularının feci bir bozguna uğraması üzerine Batılı devletlerce fesholunup, Rumeli'deki Türk toprakları Balkanlı devletler tarafından paylaşılırken, II. Balkan Harbi sırasında Türk ordusunun Edirne'yi kurtarma hamlesinde, Bab - ı Âli târihinin en büyük hatalarından birini işlemiş ve başarılı Türk ordularının hedefinin sadece Edirne olduğu ve Meriç Nehrini geçmeyeceği teminatını Batılı devletlere vermiş idi ki, bu suretle nüfusunun % 85'i Türk olan G. sancağının ne Balkan savaşları sonunda, ne de Mudanya mütareke veya Lausanne konferansında kurtarılması mümkün olmamış, bu rıza gösteriş,

Türklerin batılı her çeşit hasmınca daima Türkiye ve bu çevre Türk halkına karşı kullanılagelmiştir. Buna rağmen Batı Trakya Türkleri millî istiklâl ve hürriyet mücadelelerini bugüne kadar devam ettiregelmişlerdir. Edirne'nin kurtarılmasından sonra Hurşit Paşanın Bulgaristan işgalinde kalan Türk topraklarına saldığı akıncı kuvvetleri Kuşçubaşı Eşref ve Süleyman Askerî komutasında Ortaköy, Koşukavak, Mestanlı, Kırcaali'yi işgal ettikten sonra 31 Ağustos 1913'te bölgenin merkezi G. ye girmişti. Burada süratle yeni bir Türk hükûmeti kurulmuş ve Garbî Trakya geçici hükûmeti adını alan bu hükûmetin başına müderris Salih Efendi getirilmişti. Böyle bir hükûmetin kurulması gerek Sofya'da, gerek İstanbul'da olumsuz karşılandı. Batı Trakya'yı işgal eden Türk komutanları geri çağrıldı. Onlar Batı Trakya'nın yerli Türklerine olan vicdan borçlarına dayanarak bu defa anılan devletin istiklâlini ilân ettiler. 25 Eylûl 1913 ve Yunan hükûmetinden Bulgarlara karşı desteklenmeye başlandılar. Yunanlılar işgalleri altında bulunan Dedeağaç'ı yeni hükûmete teslim ettiği gibi, para ve silâh yardımı vaadinde bulundu. Yeni devlet ayyıldızlı, beyaz, yeşil, siyah renkli bir bayrak kabul etmiş, hükûmet merkezi de G. olmuştu. Ancak, Osmanlı hükûmetinin bu konuda olumsuz tutumu, halkın ve fedakâr subayların gerçekleştirdiği bu kurtuluş hareketini baltaladı. Osmanlı devlet adamları, Enver Paşanın rahatsızlığından da faydalanarak Cavit Bey ve Cemal Paşa, Batı Trakya'yı, bu arada G. yi kendi elleriyle Bulgaristan'a terk ettiler. I. Dünya Harbi sonunda 1919'da G. Fransızların gayret ve himmetiyle bu defa Yunanistan'a bırakıldı ve Yunan hükûmetince kurulan Komoténé vilâyetinin merkezi oldu. Bk. KOMOTİNĒ.

GÜMÜŞ (sembolü: Ag; atom numarası 47; atom ağırlığı 107,8), metal elementleri arasındadır. G. büyük bir ihtimalle altın ve bakırın bulunmasından sonra keşfedilmiştir. Altın gibi, G. de havada ısıtıldığı zaman parlak olarak ve oksitlenmeden kalır ve bu özelliğinden dolayı bütün kimyacılar tarafından «asil metal» olarak adlandırılır.

Târih: G. daima altın ile birlikte düşünülmüştür; buna âid örneklere Babilliler devrinde rastlanır. Az miktarda olmasına rağmen dünyanın her yanına yayılmış olması sebebiyle altın G. ten çok önce kullanılmaya başlandı. Rüzgâr ve nehirlerin yardımıyle altın ilkel insanların bulabilecekleri yerlerde toplanmıştır. Bu sebeple, çok eski devirlerden itibaren ondan faydalanılmıştır. Diğer taraftan tabiî durumda G. altından hem daha az hem de derinlerde bulunuyordu. Çoğu zaman G. bileşikler veya karışık filizler halindeydi. G. ün varlığı M. Ö. 2500 yıllarında Çinliler ve Persler tarafından belirtilmiştir. Atina'daki G. madenlerine Yunan târihinde rastlanır. İspanya'nın geniş G. yataklarının Pön savaşlarında kısmen de olsa rolü vardır. Meksika'da bulunan geniş G. yatakları altın için yapılan araştırmaları azaltmıştır. Endüstri ilerledikçe, daha karışık ve saf olmayan G. filizleri üzerinde çalışmaya başlandı. Bugün G. büyük bir nispette bakır, kurşun ve çinko istihsalindeki yan ürünlerden elde edilir. Çok nadir olarak da bâzı yerlerde sadece G. istihsali ile uğraşılır, bu da çok pahalıya mal olur.

Bulunuşu: Eski çağlarda G. dünyanın birçok yerlerinde az miktarda bulunan «tabiî G.» kaynaklarından elde ediliyordu. Tabiî G. saf veya daha çok altın, bakır, civa ve diğer metallerle alaşımlar halinde bulunuyordu. Norveç'te, Güney Peru'da, Colorado'da kazılarda işlenmiş büyük G. külçeler bulunmuştur. 1860'ta 8 tonluk bir külçe İspanya'da çıkartılmıştır. Tabiî G. filizleri arasında en önemli G. sülfat veya argentit olarak bilinen Ag_2 S dir. Arsenik yeya antimonla karışmış olan sülfat filizleri de vardır. G. klorür de çok bulunan filizler arasındadır.

G. basit usullerle bu filizlerden ayrılır. Bunlardan biri Babilliler tarafından da tatbik edilen ve hâlâ kullanılan kurşunla karıştırma usûlüdür. Bu usulde G. filizleri veya saf olmayan G. ürünleri kurşun veya kurşun filizleriyle basit bir fırında eritilir ve G. kurşun karışımı elde edilir. Buradan da G. ü saf olarak ayırmak çok kolaydır.

Yapılan analizlere göre, yeryüzünde şu nispette G. vardır:

Gümüş filizleri	% 20
Yan ürün olarak elde edilen G.	
a. Kurşun ve kurşun filizlerinden	% 45
b. Bakır ve bakır - nikel filizlerinden	% 18
c. Altın filizlerinden	% 15
d. Kalay filizlerinden	% 2

Üretim: G. filizlerinden G. elde etmek için birçok usuller geliştirilmiştir, fakat bunlardan birçoğunun şimdi sadece târihi önemi kalmıştır.

Bartolomes de Madina tarafından 1557 yılında Meksika'da G. ün civa içinde erimesi esasına dayanarak geliştirdiği amalgam usulü birkaç yüzyıl kullanıldı; dönen taş tekerleklerin arasında, G. madeni su ile ezilerek çamur haline getirilir ve sonra taş zemin üzerinde tuz ve civayla karıştırılır ve birkaç gün bu taş tekerlekler arasında ezilir. Bu usûlde, gümüş bileşikleri metal G. e indirgenir, civayla beraber meydana gelmiş olan amalgam toplanır ve yıkanır. Elde edilen civa dağıtıldıktan sonra yeniden kullanılmak için toplanır ve G. çökelekleri de temizlenmek için tasfiyehanelere gönderilir.

Bundan başka, 1905 yılında Meksika'da tatbik edilen siyanat usulü gibi birçok G. elde etme usulleri vardır.

Özellikleri: İzomerik sistemde küp ve altıgen olarak kristallenir. Erime noktası 960,5 C, kaynama noktası 1950° C, özgül ağırlığı 10,49 dur. Sertliği 2,5 ile 3,0 arasında değişir. G., en beyaz metaldir. Elektriği ve ısıyı çok iyi iletir. G. altından sonra en iyi kıvrılabilen ve tel haline getirilebilen metaldir.

Atmosferde oksitlenmeye karşı büyük bir mukavemet gösterir, asitlerle ve bilhassa birçok organik maddeler tarafından aşınmaz. G. nitrik asit ve derişik sıcak sülfürik asitle kolayca eritilir.

G. kükürt ve birçok kükürt bileşikleriyle hemen brileşir. G. bromür, G. iyodür, G. klorüre benzer ve fotoğrafçılıkta kullanılır.

Alaşımları: Saf G. genellikle paslanmaya karşı olan mukavemeti, ısıyı ve elektriği çok iyi iletmesi sebebiyle, bu karakterlerin icap ettirdiği yerlerde kullanılır. Bununla beraber, saf G. yumuşaktır ve mekanik kuvvete karşı mukavemeti azdır. Atmosferde parlaklığını kaybederek donuklaşır. Mekanik kuvvete karşı dayanıklığı ve diğer özelliklerini kazanması, G. ün diğer metallerle yaptığı alaşımlar sayesinde olur.

Bu alaşımlar üzerine yapılan çalışmalar donuklaşmayan G. alaşımlarının elde edilmesine yaradı. G. ün çinko ve kadmiyum ile yaptığı alaşım normal G., bakır alaşımından çok daha yavaş bir şekilde parlaklığını kaybeder. Bu sisteme antimoni ve kalay ilâve edilirse, bu parlaklık ve dayanıklılık daha da artar.

G. ün diğer metallerle yapmış olduğu daha birçok alaşımları vardır. Bunlar endüstride saf G. ten çok daha fazla kullanılır.

Kullanılışı: G. elektriği çok iyi geçirdiğinden ve kolayca tel hâline geldiğinden elektrik teli olarak kullanılmaktadır. Havada oksitlenmesinin çok güç olması, endüstride büyük rağbet görmesine yol açmıştır. Fakat nâdir bulunması ve kıymeti dolayısiyle şimdi bu iş için kullanılmamaktadır. 1792'de Amerika'da saf G. ün 15 kg ı 1 kg saf altına tekabül ediyordu. Fakat 1834'te bu nispet 16,1 olmuştur ve daha sonra bu değerinden dolayı G. alaşımlarından para yapılmaya başlanmıştır.

II. Dünya Harbi sırasında bankalardan G. alınmış ve harp sanâyiinde lüzumlu bakır yerine kullanılmıştır.

Saf G. aynı zamanda asetik asit, boyalar, esaslı yağlar ve fotoğraf maddeleri, sirke elde etmede kullanılır.

Gümüş bileşimleri: G., bileşimlerinde ekseriyetle tek değerlidir. G. oksit (Ag_2O): G. nitrat çözeltisi sodyum veya potasyum hidroksit ile muamele edilirse, kahverengi bir çökelek meydana gelir. Dayanıklı değildir, 300° C üzerinde ısıtılırsa, tamamen G. e dönüşür.

G. peroksit (Ag O): G. nitrat çözeltisine potasyum persülfat ilâvesiyle elde edilen dengesiz bir maddedir.

G. sülfür (Ag_2 S): G. tuzunun çözeltisi üzerinden hidrojen sülfür geçirmekle elde edilen dengeli bir bileşimdir.

G. nitrat (Ag NO_3): G. ün nitrik asit içindeki çözeltisinden elde edilir, renksiz şeffaf plâkalar hâlinde kristallenir. Bu tuz 209° C de erir ve baston şeklindeki çubuklara döküldüğü zaman «kameri yakıcı» adını alır ve tıpta dağlamak maksadı ile kullanılır. Deriyi ve organik maddeleri karartmada kullanılır ve zehirlidir. Bâzı hallerde az dozlar halinde alındığı zaman, G. metalinin, derinin altında ve parmak uçlarında toplanması sebebiyle derinin bronz rengine dönmesine sebep olur.

G. haloienleri: G. klorür (Ag Cl), G. bromür (Ag Br), G. iyodür (Ag I), G. nitrat çözeltisine dengeli halojen tuzlarının ilâve edilmesiyle çöker. Bunların hepsi ışığa karşı hassastır ve bundan dolayı fotografçılık endüstrisinde çok önemli bir rolü vardır.

G. siyanat (Ag CN): G. tuzuna sodyum veya potasyum siyanatın ilâve adilmesiyle meydana gelen zehirli beyaz bir tuzdur.

Gümüş kaplama: G. ün donuk veya yarı parlak bir şekilde elektroliz kabında diğer metallerin üzerine toplanmasıdır. Endüstride siyanat banyolarında G. kaplama yapılır. Bir veya daha fazla G. madeni tabakaları cinslerine göre daha fazla yapışma temin etmek için ilk önce seyreltik bir çözeltiye batırılır, birkaç dakikalık kaplama işleminden sonra ikinci bir kaba nakledilir. Bu, G. filizlerinde bulunan diğer metallerin G. ten önce depolaşmasını önlemek içindir.

Gümüş (Miner.): Nabit G. özünde çokluk altın, civa, bakır ve demir vardır. Tabiatta, kübisal - heksakisoktaedrik mineral olarak küçük küboktaedrler veya tel, saç biçimlerinde, bâzen garip şekillerde, münferit hallerde büyükçe parçalar olarak bulunur. Meselâ Almanya'da Erzgebirge'de, Schneeberg mevkiinde, 1477'de bulunan Silbertisch (Gümüş masa) adı ile anılan parça, 2×4 m alanında olup tam 20 000 kg ağırlık göstermiştir. G., genellikle temiz olmayıp izabe yolu veya başka usûllerle temizlenir. Temiz halde rengi gümüş beyazı olan G. özündeki karışım metallere göre sarı, kahverengi veya siyahımsı renklere bürünebilir. Nabit G. ün porselen üzerindeki çizgi rengi gümüş beyazı, sertliği 2,5, kristal kafesi: kübisal - yüzler merkez ayarlı. $a_0 = 4{,}078$ Å., $\delta = 10$ ilâ 11, kristallerinde ekseriya (100), bunun yanısıra (111), (110), (210) v. b., basit veya kombinezonlar halinde deformasyonlar ve kristal yüzlerinde çatlaklıklar görünür.

Önemli G. mineralleri ve mineralojik özellikleri: *Arjentit* (Ag_2 S), rengi, siyah ile siyahımsı kurşun grisi arasında olup porselen üzerinde parlak koyu gri çizgi bırakır, katılığı az (2,5), kristal sistemi kübisal, kristal şekli heksaedr, oktaedr, dodekaedr, ikositetraedr olabilir. Diğer metallerin kükürtlü cevherlerinde en sık rastlanan G. taşıyıcısıdır. Terkibinde % 87 oranında G. bulunur. *Pirarjirit* Ag_3 S_3, rengi kırmızımsı kurşunîden grimsi siyaha kadar olup, porselen üzerinde kiraz kırmızısı çizgi bırakır, katılığı (3), kristal sistemi heksagonal, kristal şekli iğnemsi, ok şeklinde veya çubuklar halinde, G. lü cevherlerin en yaygın olanıdır, terkibinde % 60 oranında G. vardır. *Prustit* (Ag_3 AsS_3), rengi kiremit kırmızısı, elmas gibi parlak olup porselen üzerinde koyu kırmızı (sinabr kırmızısı) çizgi bırakır, katılığı (3), kristal sistemi heksagonal, kristal şekli iğne, kıl veya çubuklar biçimindedir. Terkibinde % 65 oranında G. bulunur. *Serarjirit*, (AgCl), rengi gri, parlaklığı elmas gibi, balmumu gibi yumuşak, kristal sistemi kübisal, bileşiminde % 75,2 oranında G. vardır. *Stefanit* Ag_5 SbS_4, rengi demir siyahı olup porselen üzerinde grimsi siyah çizgi bırakır, katılığı 3, kristal sistemi psödo heksagonal, kristal şekli kalınca levhacıklar biçimindedir ve terkibinde % 68,5 G. vardır.

Gümüş istihsal bölgeleri (Türkiye): Bugünkü bilgilere göre, Türkiye G. cevheri bakımından zengin değildir. Türkiye'de G. e «galen» le birlikte rastlanır. Bolkar Dağı'nda, Gümüş Dağın'da, Akdağ da G. bulunur. Bugün doğrudan doğruya G. istihsali yapan maden ocakları yoktur. XIII. yüzyılda, Gümüşhâne Merkez kazasında, G. mâdeni işletilmiş ise de, hâlen terk edilmiş durumdadır. Zamanımızda Elâzığ ilinde, Etibank Keban Müessesesi tarafından yıllık ortalama 3,5 ton istihsal edilen G. (1968'de 3 712 kg), ana cevher olan simli kurşundan elde edilen yan ürün mahiyetindedir. Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü tarafından yürütülen geniş arama ve prospeksiyon faaliyetleri sonucunda, yurdumuzun çeşitli yerlerinde G. zuhurları tespit edilmiş olup bunlar arasında ekonomik değeri olanlarının üretime açılacaktır. Enstitünün tespit ettiği başlıca G. zuhurları:

İl	İlçe	Mevki
Bitlis	Merkez	Zeydan mah. Tahtişut
Bursa	Merkez	Kayabaşı
Bursa	Orhaneli	Gümüşçukur
Çorum	Mecitözü	Sarıtaş Deresi
Denizli	Çivril	Sarıbaba Tepesi
Erzincan	Ilıç	Yarbasan Köyü
Gaziantep	Islahiye	Mısır Tepesi
Giresun	Merkez	Gümüşlü Mâdeni
Giresun	Şebinkarahisar	Sel Deresi
Giresun	Şebinkarahisar	Veleşik Kandil
Giresun	Şebinkarahisar	Subah Deresi
Gümüşhâne	Kelkit	Maden
Gümüşhâne	Merkez	Madenler
Isparta	Uluborlu	Gümüş Bucağı
İzmir	Bergama	Geyikli Dağ
İzmir	Kemalpaşa	Kızılüzüm
Malatya	Merkez	Kurşunlu Deresi

İl	İlçe	Mevki
Uşak	Eşme	Dağardı Şaraphane Deresi
Manisa	Salihli	Çamurhamamı
Niğde	Ulukışla	Bolkardağ
Ordu	Fatsa	Abazdağı Gümüşiçi
Seyhan	Karaisalı	Akdağ
Sivas	Suşehri	Gemin Deresi
Sivas	Suşehri	Tüylü Dere

GÜMÜŞ, Amasya ilinin Gümüşhacıköy ilçesine bağlı bir bucak. Bucak arazisi ilçenin güneybatısındadır. Bucak nüfusu 8 785 (1965), köy sayısı 14, bucak merkezi olan G. kasabasının nüfusu 2 949, denizden yüksekliği 840 m dir. Belediyesi 1903'te kurulmuş olan, çarşısı, pazar yeri bulunan G. bucağının ekilebilir arazisi dardır. Elde edilen tahıl, ihtiyacın yarısını karşılar. Yetiştirdiği başlıca ürünler tütün, sebze (lahana), kendir, çok iyi cinsten elmadır. İçme ve kullanma suyu, çevredeki kaynaklardan künklerle getirtilmiştir. Görgüç Rüstem Paşa camii, Hacı Halim Paşa Medresesi başlıca tarihî eserlerdendir. Kasabanın 5 km batısında Karlık adı ile anılan dağlık yerde mağaralar vardır. Bu mağaralarda her mevsimde kar ve buz bulunur. Buradan kesilen kar ve buzlar, kalıplar halinde ve hayvan sırtında çevredeki kasabalara götürülür. G. kasabası, Gümüşhacıköy'ün 5 km güney - batısında, ovanın kenarındadır. Buradaki dağlık arazide önceleri gümüş elde edilmiş olup, şimdi işlemez haldedir. Bk. AMASYA, GÜMÜŞHACIKÖY.

GÜMÜŞ BALIĞI (Atherina presbyter; Fr. Athérine prêtre: Alm. Ährenfisch; İng. Silver atherine), Kemikli balıklar (Teleostei) takımının Gümüş balığıgiller (Atherinidae) familyasından bir balık türü. Uzunluğu 15 - 16 cm dir. Eti çok lezzetli ve makbûldür. G. B., bol mikdarda avlanan bir balık değildir. Uzunca ve yuvarlak vücudu şeffaf olduğundan ışığa tutulunca belkemiği görülebilir. Alt çenesi uzunca, küçük ve körüklü ağzı elle hissedilmeyecek kadar ufak dişli, gözleri büyük ve siyah, gözbebeklerinin çevresi sedef gibi parlak olur. Vücudu iri, tekerlek pullarla örtülüdür. Sırtı gri, karın kısmı bayazdır. G. B., Nisan sonuna kadar yumurtasını atar; asıl mevsimi Mart ve Nisan ayları ise de, diğer aylarda da az çok avlanabilir. G. B. etçil hayvanlar olup ufak balık yavrulariyle beslenirler.

G. B., Karadeniz'de çok bulunur; fakat yurdumuzda en ziyade İstanbul Boğazında ve Marmara'da ağlarla tutulur. Atlantik'te ve Akdeniz'de de vardır. G. B., levrek avında olta yemi olarak da kullanılır.

GÜMÜŞ BALIĞIGİLLER (Atherinidae), Omurgalı hayvanlardan Balıklar sınıfının Kemikli balıklar takımının Kefallar alt takımına giren bir familya. Denizlerde yaşayan G. B. in tatlı sularda yaşayan bâzı türleri süs balığı olarak kullanılır. Gümüş balığı, çamuka, Küba Kavanoz balığı türleri tanınmıştır.

GÜMÜŞ BEYAZI (Sanayi): bk. ÜSTÜBEÇ.

GÜMÜŞ DAĞI (eski adı; Thorax, [İzmir civarı]): İzmir'den Selçuk'a giden yolun 98. km'sinden sağa doğru ayrılan bir yol, yükselerek, Samson Dağı (sağda) [eski adı: Mykale Dağı] ve G. D. (solda) bulunan iki tepe arasından geçer.

Samson Dağı eteğinde, Samos Boğazının ağzında, şimdiki Çanlı Köyüne yakın bir yerde eski Panionium şehri yükselirdi. Ionia Birliği'ni teşkil eden 12 şehrin toplantıları burada yapılırdı.

Panionium, önce Samos'luların kurmuş oldukları Melia şehrinin bulunduğu yerde, M. Ö. 700 yılında kurulmuştur. Ionia Birliği, burada Poseidon Helikonios adına büyük bir mâbed yaptırmıştı.

GÜMÜŞ JİBON (Hylobates leuciscus) [Zoo.]: bk. JİBON (Gibbon).

GÜMÜŞ MUSTAHZARLARI [Tıp], gümüş nitrat (argentum nitricum) gibi ilâç olarak kullanılan gümüş bileşikleri ile *Collargol* gibi kolloidal gümüş eriyiklerinden ve *Targesin* gibi organik gümüş bileşiklerinden elde edilen mustahzarlar. Bunlar, yüksek konsantre halde olunca aşındırıcı (cehennem taşı = gümüş nitrat), sulandırılmış halde ise büzüştürücü ve mikrop öldürücü tesir yaparlar. Bu sebeple G. M., mide ve bağırsak catarreları (veya nezlesi) ile çıbanlarının, mesâne ve idrar yolları iltihaplarının, konjunktivitlerin ve bilhassa bunların gonokoklardan ileri gelenlerinin tedavisinde kullanılır. Günümüzde G. M. yerine sulfamidlerle antibiyotikler geniş ölçüde tatbik edilmektedir.

GÜMÜŞ NİTRAT (Fr. Nitrate d'argent) [Kim.]: bk. CEHENNEMTAŞI.

GÜMÜŞ PARA, birim değeri, belirli bir gümüş mikdarının değerine bağlanmış olan para. Umumiyetle, gümüş sikkeler tek kanunî ödeme vasıtası olup diğer sikkelerle banknotlar, istenildikte gümüşe tahvil edilebilirler. Bütün ülkelerde altın para G. P. nın yerine geçmiştir. Bâzen, uzunca bir intikal devresi içinde, «çift para» (hem altın, hem gümüş) sürümde kalmıştır. 1930 yıllarına kadar Çin, İran, Etyopya ve Afganistan hâlâ G. P. kullanmakta idiler.

Türkiye'de G. P.: Osmanlı Devletinin kurulmasından önce Anadolu'da ve Ön Asya'da *dirhem* adı verilen bir G. P. sürümde idi. Kuruluştan sonra, 1328'de, Bursa'da *akçe* adıyle 900/1000 ayarlı ilk gümüş sikke basılmıştır. Fâtih zamanında gümüş akçelerin kıratı 6'dan 5'e düşürülmüş ve bu durum 1818 yılına kadar sürmüştür. Bu sırada (II. Murat devri), akçenin yanında, para, kuruş, mangır ve zolate gibi gümüş sikkeler de sürümde bulunuyordu. Sultan Mecit zamanında basılan 20 kuruşluk mecidiyelerle 10, 5, 2 ve 1 kuruşluk gümüş sikkeler Cumhuriyete kadar sürümde kalmıştır. Cumhuriyet devrinin ilk G. P. sı, 12 Şubat 1924 târih ve 441 sayılı kanun gereğince basılan 10, 5 ve 2¹/2 kuruşluklardır. 7 Haziran 1933 târih ve 2257 sayılı kanunla 100, 50 ve 25 kuruşluk gümüş sikkelerin basımına gidilerek 20 kuruşluk mecidiyelerle 10, 5, 2 ve 1 kuruşluklar, 5 Şubat 1936 târihinden itibaren sürümden kaldırılmıştır. Daha sonra da 100, 50 ve 25 kuruşluk G. P. lar 19 Şubat 1947'de kabul edilen 5015 sayılı kanunla 8 Mayıs 1960 târihinden itibaren kaldırılarak yerine bakır - nikel alaşımlı 100 ve 25 kuruşluklar sürüme arz edilmiştir. Bugün sürümde bulunan 250, 100 ve 25 kuruşluklar ise bakır - nikel alaşımlı olmayıp «acmonital» denilen bir çeşit paslanmaz çeliktendir.

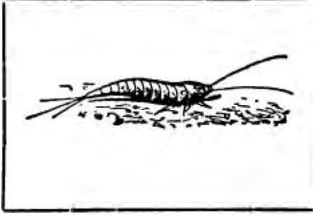
GÜMÜŞ TAVUS KUŞU (Gennaeus nycthemerus) [Zoo.]: bk. SÜLÜNGİLLER.

GÜMÜŞAKAR (eski adı: **Koçkiri**), Erzincan ilinin Refahiye ilçesine bağlı bir bucak. 19 köyü ile birlikte bucak nüfusu 4 246 (1965), bucak merkezi olan G. köyü 476 nüfuslu, denizden yüksekliği 1 820 m dir. Bucak arazisi Refahiye'nin güneybatısında dağlık bir yerde olup, baslıca geçim kaynağı hayvancılıktır. Kemah - Refahiye - Suşehri yolundan ayrılan 23 km lik bir toprak yol G. a uzanır. Bucağın çevresi ile bağlantısını sağlayan başka bir yol yoktur. Bk. REFAHİYE.

GÜMÜŞÇAY, Denizli'nin batısından geçen ve Büyük Menderes Irmağının kollarından olan bir akarsu. Bir dere büyüklüğünde olan bu su, Denizli yakınındaki klasik Laodikeia şehri harabelerinin batısındadır. Bk. BÜYÜK MENDERES.

GÜMÜŞÇAY (eski adı: **Dimetoka**), Çanakkale ilinin Biga ilçesine bağlı bir bucak. 13 köyü ile birlikte bucak nüfusu 7 200 (1965), bucak merkezi olan G. (Dimetoka) kasabasının nüfusu 2 456, denizden yüksekliği 12 m dir. Bucak arazisi ilin kuzey bölümünde, Biga'nın kuzeyinde, düzlük ve tepelik bir alandadır. Deniz kıyıları düz ve çok yerde kumsaldır. Karabiga gümrük kapısı yakınındadır. Halkın geçim kaynağı tarımdır. Bk. BİGA.

GÜMÜŞÇÜN (Lepisma saccharina), Böcekler sınıfının Kanatsızlar (Apterygota) alt sınıfına giren bir eklembacaklı türü. Uzunluğu 8 mm olan G. ün sırtı kubbelidir. Gümüş rengindedir, evlerde yaşar, hızlı koşar.

GÜMÜŞÇÜN

GÜMÜŞDERE (eski adı: **Edremit**), Van ilinin Merkez ilçesine bağlı bir bucak. 11 köyü ile birlikte bucak nüfusu 4 783 (1965), bucak merkezi olan Sarmansuyu köyünün nüfusu 1 401, denizden yüksekliği 1 800 m dir. Bucak arazisi, Van şehrinin hemen güneybatısında, Van ovasının daraldığı bir yerdedir. Yüksekliği 2 400 m yi geçen arazi de vardır. Van şehrinin en güzel mesire yerlerinden biri olan, geniş meyve bahçeleri ve bol suları ile tanınmış bulunan G., Van gölü kıyılarının en güzel yerlerinden biridir. Buradan kıyı yakınında Semiramis Arkı denilen eski bir su yolu geçmiştir. Van - Gevaş asfalt yolu G. den geçer. Kuzeyinde Van hava alanı vardır. Bk. VAN.

GÜMÜŞHACIKÖY, Amasya iline bağlı bir ilçe. Nüfusu 42 564 (1965), yüzölçümü 819 km², ilçe merkezinin nüfusu 10 199'dur. İlçeye bağlı köy sayısı 59, denizden yüksekliği 770 m dir. Merkez bucağından başka, Gümüş, Hamamözü, Saraycık bucakları vardır. İlçede 1 000'den çok nüfuslu 3 köy vardır. İlçe arazisi Amasya ilinin batı bölümündedir.

G. ilçesi toprakları, Orta Karadeniz bölgesinin dağlarının bir bölümü ile bunlar arasındaki düzlükleri içinde toplamıştır. Bu dağların en yüksek yerleri 1 500 - 1 800 m dir. Bu dağlar, Eosen volkanik fasiyesi arazisi ile kretase tabakalarından ve üst kretase volkanik örtülerinden meydana gelmiştir. Gümüş bucak merkezinin çevresinde gümüş ve kurşun yatakları vardır. Kasabanın bulunduğu dalgalı düzlük ise Neojen tabakaları ile örtülüdür. Doğuda Sulucaova'ya doğru alüvyal vadi tabanları başlar. Dağlık yerler arasında batı - doğu uzanışlı çukur bir düzlük olan bu arazi 6 - 7 km genişliktedir. İlçenin başlıca akarsuları Gümüşsuyu ile Köseler Deresi ve Hamamözü'dür. İlçede yaz ayları orta derecede sıcak geçer, kış mevsiminde sert soğuklar az olur. Dağlarda çam, kayın, meşe ormanları vardır.

GÜMÜŞHACIKÖY'den bir görünüş

İlçenin tabiî kaynaklarından olan Hamamözü kaplıcası ile yine Hamamözü yolu üzerinde Arhut Hamamı vardır ki, romatizma ve deri hastalıklarına iyi gelen bu kaplıca sularından çevre halkı faydalanır. Bu kaplıca yerlerinde banyo yerleri, otel ve lokantalar vardır. İlçede elde edilen başlıca tarım ürünleri tahıl, baklagiller, tütün, afyon, şeker pancarı, meyve ve sebzeler, üzümdür. Mevsiminde G. ün kokulu tütünlerinin işlenmiş dizilerine birçok evlerin duvarlarında rastlanır. Hayvancılık ve ürünleri de geçim kaynaklarındandır. G. ilçesinde geniş ölçüde kendir ekilir, yerinde işlenir. Bir kısmı köylerde olmak üzere ilçede 500 kadar urgan çıkrığı çalışır, sicim, halat, ip yapılır. İlçede az miktarda gümüşü bulunan simli kurşun mâdeni vardır.

G. aynı adla anılan düzlüğün ortasına yakın bir yerde, yeşillikler içinde büyümüş bir küçük şehirdir. Su tesisleri, elektiriği, park, bağ ve bahçeleri, okulları, çarşısı, otel ve gazinoları, banka şubeleri ile G. el sanatları ve küçük sanayi şehridir. Burada iyi evsaflı iplik, yün, kıl dokumacılığı, urgancılık, at ve öküz arabaları yapımı, leblebicilik önemli bir yer tutar. Başka yerlere satılan mallar arasında afyon, kendir, kendir ipleri, kendir ve haşhaş tohumu, tahıl, baklagiller, leblebi, tütün ve hayvan ürünleri vardır. Şehirde çeşitli pazarlar kurulur.

Eski yerleşme yerlerinden olan G. yöresinde kasaba bir süre Kimari, daha sonraları Artıkabat adları ile anılmış, yakın bir târihe kadar Has - arpalık (Köprülü Mehmet Paşanın has arpalığı) şeklinde söylenmiş, 1491'de Hacı Ahmet Çelebi adlı bir zat burada gümüş mâdeni nazırı olarak uzun süre kaldığından buraya Hacı Nazır Köyü, daha sonraları da kısaca Hacı Köyü denilmiştir. 1882 yılına kadar bucak merkezi olmuş bulunan Hacı Köyün nüfusu gittikçe arttığından ilçe merkezi olmuş, eski ilçe merkezi olan Gümüşmâdeni bucak durumuna gelmiştir. Bu arada Mecitözü'ne de Hacıköy denildiği için Gümüşmâdeni yakınında bulunan bu Hacıköy'e Gümüşhacıköy denilmiştir. Burada Köprülüler devrinden kalma tarihî eserler (son depremlerde kubbesi ve minaresi yıkılan cami ile han, hamam, taş köprü) vardır. Kasaba, Samsun - Merfizon - Çorum yolu üzerindedir. Amasya'ya iyi bir yol ile bağlıdır. — R. İ.

GÜMÜŞHANE, Türkiye'nin Doğu Karadeniz bölgesinde, Erzurum - Trabzon transit yolu üzerindeki dağlık bölümde bir şehir ve il. G. ilinin güneyinde Erzincan, doğusunda Erzurum, batısında Giresun, kuzeyinde Trabzon ve Rize illeri vardır. İl merkezi olan G., Harşit Irmağı boyunda ve dağınık mahalleler halinde, nüfusu 8 092 (1965) olan küçük bir şehirdir. Şehrin mahalleleri kilometrelerce uzunlukta, dar bir şerit hâlinde bu ırmak boyunda serpilmiştir. Evleri bahçe ortasında, iki - üç katlı, çatılıdır. Son yıllarda beton evler de artmıştır. Şehrin esas bölümü, Harşit vadisi tabanının biraz genişlediği yer ile buradaki yamaçlardadır. Denizden yüksekliği 1 150 m dir. G. ili, 4 il-

GÜMÜŞHÂNE'den bir görünüş

çesi bulunan (Bayburt, Kelkit, Şiran, Torul), 7 bucağı olan (Kale, Yağmurdere, Aydıntepe, Demirözü, Maden, Köse, Kürtün), 508 köyü, 230 bine yakın nüfusu, 10 227 km² yüzölçümü bulunan bir ildir. Bugünkü G. ili, 1840 yılında Kelkit, Şiran ve Torul ilçeleri bağlanarak sancak durumuna getirilmiş, 1870'te Trabzon vilâyetine bağlılığı kaldırılarak bağımsız mutasarrıflık olmuş, Cumhuriyet devrinde vilâyet olmuştur. 1927'de Bayburt ilçesi de bağlanarak sınırları genişletilmiştir.

Tabiî durumu: G. ili arazisi Doğu Karadeniz Dağları (b. bk.) nın bir bölümü olan Trabzon dağlarının güney kesimlerini içine alır, daha güneyde de G. dağları (3 000 3 300 m) yükselir. Üçüncü zaman kıvrımlar kuşağı içinde bulunan ve bugün yükseklikleri 2 000 - 3 000 m olan bu çevre dağlarının yapısında Paleozoik metamorfik kütleler, Jura ve Kretase tabakaları, üst Kretase volkanik serisi, mesozoik ofiolitli seri, Eosen devri tabakaları ile volkanik fasiyesli arâzisi, çeşitli tabakalar arasına girmiş granit, granodiyorit ve kuvarslı diyorit kütleleri ile damarları önemli yer tutmuştur. Daha genç tabakalar olarak Bayburt ve Kelkit ovaları kenarlarında Neojen tabakaları ve en genç tabakalar olarak da ildeki ovaları ve vadi tabanlarını örtmüş bulunan alüvyonlar yer tutmuştur. G. ili arazisinde gümüş ve kurşun ile biraz da altın ihtiva eden piritler bulunmaktadır. Gümüş ile birlikte kurşun elde edilmiş bulunan, adı da buradan gelmiş olan G. nin gümüş ocakları vaktiyle çok ünlü idi. Yapılan yeni araştırmalara göre Merkez ilçesi arâzisinde demir, bakır, manganez, kurşun, pirit, linyit; Bayburt'ta krom, bakır, linyit; Torul'da demir, bakır, mermer; Kelkit'te çinko, bakır, linyit; Şiran'da linyit bulunmaktadır. Bugün Kelkit ve Bayburt'un türlü yerlerinde çokça linyit çıkarılmakta,

GÜMÜŞHÂNE'de Belediye Parkı civarı

çevre kasabalarına ve köylere satılmakta, Erzincan ve Erzurum'a da gönderilmektedir. Torul'un Kürtün bucağında çokça elde edilen mozayik, satış yeri bulmaktadır.

G. ilinin yüksek dağlık arazisi, üç ırmağın (Harşit, Çoruh, Kelkit) yukarı kesimleri ve buradaki kolları ile derin bir şekilde yarılmıştır. Burada Kelkit vadisi 1 400 - 1 450 m ye, G. yakınları 1 100 - 1 200 m ye, Bayburt çevresi 1 500 m ye inecek şekilde alçalmıştır. İlin bu çukur yerleri ile dağların dorukları arasında, çoğunca kısa mesafeler içinde 1 000 - 1 500 m lik nisbî yükseklikler bulunmaktadır ki, bu da il arâzisine çok inişli çıkışlı bir özellik vermiştir. İl arâzisi içinde geniş sayılabilecek düzlükler Bayburt, Kelkit, Şiran bölümlerinde uzanır. Buraları ilin en verimli ovalarıdır. İldeki Köse ve Tarsun Dağları, çam ormanları ile örtülüdür. Kuzeydeki yüksek dağlar ancak Zigana'da geçit verir.

G. ili toprakları Doğu Karadeniz bölgesinde ise de, dağlar deniz etkisinin içeril rine girmesini çokça önlemiş, bu yüzden ilin çok yeri bir iç bölge iklimine geçiş özelliğini almıştır. Karadeniz'in etkilerine açık olan Harşit vadisindeki Torul'da Trabzon iklimini andıran özellik görülürken, denizden dağlarla ayrılmış bulunan Bayburt'ta Erzurum iklimi belirmiştir. Harşit vadisinin iki yamacında ve burava yönelen vâdilerde kışlar ılık, yazlar ise iç bölgelere göre serin geçer. İlkbahar, güz ve kış burada hemen her gün yağışlıdır. Yıllık yağış tutarı 500 - 800 mm dir. Bu miktar, Doğu Karadeniz bölgesinin kıyı boyundaki yerlerinden üç defa daha azdır. İlkbaharda yağmurlar, Kasımdan Marta kadar ise kar, hâkim yağış şeklidir. Mayıstan Kasıma kadar havalar serin gider. Daha güneydeki Kelkit, Bayburt ve Şiran, bir iç bölge iklimi gösterirler. Yılın her mevsiminde Zigana Dağlarından inen sisler, G. ye doğru uzanır. G. bir yayla iklimi gösterdiğinden, burası bir yazlık özelliği kazanmış, yakın vakitlere kadar Karadeniz kıyılarından yazı geçirmek için buraya gelenler, Eski G. (Süleymaniye) de ev kiralayarak veya çadır kurarak yaz mevsimini geçirenler çok olmuştur.

G. ili arâzisi üç ayrı yöne doğru uzanan Harşit, Çoruh ve Kelkit ırmakları ile bölünmüştür. Harşit, Vavuk dağlarından çıkarak, Kale, G., Torul, Kürtün'den geçerek Trabzon arazisine girer. Çoruh, Mescit dağlarından çıkar, Bayburt'ta bir dirsek yaparak Batum'da denize dökülür. Kelkit, Çimen Dağlarından çıkar, Kelkit ilçesinin kuzeyinden geçer, Yeşilırmak ile birleşir. Bunlardan Harşit Irmağı 135 km uzunlukta olup, kısa aralıklarla düşüşler yaparak akar. Bu düşüşlerden faydalanılarak elektrik üretimi için 4 kademeli santraller yapılmak üzere plânları hazırlanmış, bu santrallerden birincisinin yapılmasına 1964'te başlanmıştır. Harşit ve Çoruh, derin vâdiler içinde aktıklarından tarımda yeterince faydalanılamamakta, Kelkit Irmağından ise yer yer sulama işlerinde yararlanılmaktadır.

G. ilinin bitki örtüsü olarak, bir kısım dağlarda iyi ormanlar, birçok yerlerde fundalık ve çalılıklarla otlak ve çayırlar, ekili, dikili yerler halinde görülür. İl topraklarının yaklaşık olarak % 50 si otlak ve çayır, % 25 i ekili ve dikili yerler, % 25 i de kıraç, sarp ve boş arâzidir. Ormanlar yer yer Merkez ve Torul ilçe topraklarında, Köse, Tarsun ve Zigana dağlarındadır. Buralarda çam, köknar, lâdin, meşe ağaçları çok yer tutar. G. Merkez ilçesindeki Dumanlı çevresinde şimşir ağaçları da vardır. Uzun zamanlar tahribe uğramış bulunan orman bölgelerinden yalnız G.

Merkez ilçesinde Kuşakkaya tepesinin yamaçlarında, Daltaban mahallesi yukarısında ve Köse Dağında bir kısım arâzi teraslanarak orman yetiştirilmesine çalışılmaktadır.

Nüfus, ekonomi: G. ili arâzisi eski yerleşme yerlerindendir. Buradaki kaleler ve târihî eserler bunu göstermektedir. İlin merkezi olan G. 1927'de 2 500 nüfuslu küçük bir kasaba iken şimdi nüfusu 8 000 i geçen bir küçük şehir olmuştur. Harşit Irmağı boyunda bahçeler ortasında serpilmiş birbirinden hayli uzak birtakım mahallelerden meydana gelmiş bulunan bu şehrin bugünkü merkez bölümü bu ırmak vâdisinin biraz genişlediği yerdedir. Eski G. ise, burada vâdiye soldan karışan Musalla deresi yamaçlarına basamaklı bir biçimde yerleşerek 1 400 - 1 500 m yükseklikteki bir dağ yamacı kasabası idi. Gerek bu yüksek yerdeki Eski G., gerek Harşit vadisinden geçen yol boyundaki yeni şehir bölümü, I. Dünya Harbinde geniş ölçüde yıkılmış, Cumhuriyetten sonra şehirde gelişme olmuştur. Şehrin ilk kuruluş ve gelişmesinde önemli yeri olmuş bulunan Eski G. çevresinden çıkan gümüş madenlerinin ne zaman işletilmeye başladığı kesin olarak belli değildir. Osmanlılar devrinde bu madenlerin zaman zaman işletildiği, şimdi Eski G. denilen yerde şehrin geliştiği, Süleymaniye adı ile anılan bu semte evler ve Süleymaniye camii yapıldığı, bundan sonra birçok mâden ocaklarının açıldığı, bir darphane de bulunduğu, gümüş mâdenlerinin bu önemli işletme yerinde XVIII. yüzyıl ortalarında kalabalık bir şehrin geliştiği kaynaklarda belirtilmektedir. G. şehri zamanla bir pazar yeri özelliği de kazanmış, başka memleketlerden de buraya gelen ticaret kervanları ve tüccarlar halı, ipekliler, şal, çeşitli kumaşlar, hurma, üzüm, pirinç getirip buradan gümüş ve altın paralar elde ederek memleketlerine dönmüşlerdir. XIX. yüzyılın ilk yarısına kadar iyi bir yaşayışı bulunan G. halkının, daha sonraki savaşlarda huzurları bozulmuş, başka yerlere göç etme durumunda kalınmış, mâdenlerin işletilmesi durmuş, şehir yarı yıkılmış ve küçülmüş bir hâl almıştır.

G. ili nüfusunun çoğu geçimini tarımla sağlar. Toprak çok yerde az verimlidir. Dağlık ve sarp yamaçlı yerler çoktur. Hâlen madenleri yeterince işletilememekte, ticaret faaliyeti de az olmaktadır. Birkaç kavakçılık kooperatifi vardır. Bu çevrede her yıl ilkbaharla birlikte eli iş tutan halkın çoğu şehirlere çalışmaya gider, geri kalanlar da yaz aylarında çalışırlar. Halkın % 80 i çiftçidir. Vâdilerin sulanabilen yerlerinde meyvecilik ve sebzecilik yapılır. İlin iç bölümlerinde ise tahıl ve pancar ekimi başta gelir. Bütün ekili topraklar ortalama % 25 tir. Dağlık yerlerde bu miktar %5 e bile iner. Elde edilen ürünler arasında buğday, patates, arpa, şeker pancarı, mercimek, fasulye başta gelir. G. nin elmacılığı ünlüdür. Dayanıklı G. elması eskiden beri büyük şehirlere gönderilir. Bunun yanında armut, iyi cins vişne, pek ince kabuklu ceviz, erik, dut çok yetişir.

G. ilinin Torul ve Kürtün çevrelerinde bol miktarda menengiç (sakız) ağaçları bulunmaktadır ki, son yıllarda bu ağaçlara Antep fıstığı aşılanmaya başlanmış, bu iş için de Gaziantep'ten aşıcılar ve aşılar getirilmiştir. İlin birçok yerlerinde (Kelkit, Şiran, Bayburt) şeker pancarı son yıllarda başlıca geçim kaynaklarından olmuştur.

G. ilinde, özellikle Kelkit, Şiran ve Torul'da arıcılık ilerlemiş, korunga tarlaları çevrelerinde fennî ve yerli kovanlar çoğaltılmıştır. Bu çevrelerin güzel kokulu balları eskiden beri ünlüdür. İlin iç bölümlerinde hayvancılık halkın geçiminde önemli yer tutmuştur. İlde koyun (350 000), keçi (110 000), sığır (240 000) vardır. İlin türlü yerlerinde hayvan ıslahı işleri de küçük ölçüde yapılmıştır (Bayburt aygır deposu, Kelkit boğa deposu, Karaman ırkı koyun yetiştirme, Torul'da herek denilen kuyruksuz koyun yetiştirme gibi). Başka yerlere canlı hayvan gönderilir, hayvan ürünleri olarak da yün, yağ, peynir satılır.

G. şehri ve ilçelerinin birçok ihtiyaçları, başta İstanbul olmak üzere, Trabzon ve Erzurum ile Erzincan'dan sağlanır. Şehir ve kasabalarda banka şubeleri vardır. Şehir ve kasabalardaki tüccarların çalışmalarına köy pazarları ve yayla pazarları destek olur. İlin büyük köylerinde ve bütün kasabalarda her hafta pazar kurulur. İlin önemli yolu Türkiye - İran transit yoludur. Bu yolun ildeki bölümü Kop Dağından başlar, Bayburt ve G. den geçer, Zigana Dağına uzanır. Bu, Doğu Anadolu'yu Karadeniz'e bağlayan önemli bir yoldur.

Elektrik, su, kültür: G. şehrinin elektrik tesisi (1949'da kurulmuş) şehrin ihtiyacına yetecek kadardır. Bütün mahallelerinde elektrik vardır. Belediyece şehrin ana caddesi boyunca otobüs işletilir. G. şehir suyu 1948'de getirtilmiştir. Daha önce evler ve müesseseler kuyularla çeşmelerden faydalanırlardı. Şehir gün geçtikçe büyüdüğünden, bugünkü 4 su deposu ihtiyaca yetmemeye başlamıştır. Şehirde yeni oteller açılmış, temiz lokantalar yapılmış, dükkân ve mağazaların sayısı artmıştır. G. de haftanın iki gününde iki ayrı gazete çıkar. Şehir ve köylerin birçoğunda radyo vardır. G. de verem savaş dispanseri ile 70 yataklı devlet hastahânesi bulunmaktadır. 1964'te yapılmasına başlanan okullar sitesi 1967'de bitmiştir. Burada İlk Öğretmen Okulu ve lise bulunmaktadır. Şehrin öteki yerlerinde erkek ve kız sanat enstitüleri, İmam - Hatip Okulu vardır. Bütün ilde eskiden beri halkın okumaya büyük isteği olmuştur. Buradan yetişmiş birçok meslek ve siyaset adamları, halk şâirleri (Bayburtlu Zihni, Âşık Hicranî, Âşık Baba gibi) vardır. G. şehrinde bir sinema, 3 spor klübü bulunmakta, kış sporlarına ilde ayrıca önem verilmektedir.

Turizm: G. ilinde turistik değeri bulunan târihî eserlerin yanında sağlam ve güzel havası, tabiî zenginlikleri, güzel manzaraları, orman ve çağlayanları, yemyeşil vadileri, av çeşitleri turistik değeri artırmaktadır. İran - Trabzon transit yolundan özellikle yazın yabancı ve yerli turistler geçer. Eski G. (veya Süleymaniye) mahallesi turistlerin çok uğradığı yerlerdendir. Burada Osmanlı devrinden kalma Süleymaniye camii, o devirlerin mimarisine uygun hamam, su kemerleri, başka cami kalıntıları ile yıkık kiliseler, tabiat güzellikleri, garip biçimli kayalıklar, eski maden ocakları görülecek yerlerdir. Burava her çeşit taşıt işler. Mahallenin 2 km yukarısındaki Göller çevresine turistik yaya yolu vardır. Mahallede iki - üç katlı evler bulunmaktadır. Pazar yerindeki cami ve şadırvan, Daltaban mahallesindeki çeşme, Canca Kalesi görülmeye değer yerlerdir. G. şehrinin Çamlıca mahallesi ile 5 km uzaktaki Çamlıköy, çok güzel manzaralı çam ormanları, maden suları, kaynak suları bulunan yerlerdir. Yine bu çevrelerde Olukdere ile Dağtepe köyleri arasındaki Kov kalesi, Akçakale köyündeki kale ve Kale bucağındaki Keçikale, Tekke ve Pir Ahmet köylerindeki türbeler görülecek eski eserlerdir. G. de Avcılar ve Atıcılar Derneği, 1956'dan beri faaliyette olup, ilde dağ keçisi, keklik, üveyik, alabalık avı yapılır. — R. İ.

Târih: M. Ö. 3000 yıllarına kadar uzanan G. ili târihinde Protohitit, Hitit, İran, Roma, Makedonya, Roma, Bizans,

Emevî, Abbâsî, Bizans, Selçuklular, İlhanlılar, Akkoyunlular ve Osmanlıların sıra ile yer aldıklarını görürüz. Hitit İmparatorluğu devrinde Trabzon'da Tabaritler, Güneybatı Kafkasya'da İbaritler ve Van bölgesinde de Urartu krallıkları hüküm sürüyordu. Urartu'lar Tabaritleri hâkimiyetleri altına alınca, G. de Urartu krallığına bağlanmış oldu. Daha sonraları bu çevre, İran İmparatorluğunun hâkimiyetine girmiştir.

İskender'in Asya seferi üzerine G. çevresi de Makedonya hâkimiyetine girmiştir. Daha sonra İranlılar buraları tekrar almışlardı. Roma, Makedonya, İran mücadelesine sahne olan bölgenin bu karışık durumunu gören Hazar hanları, buraları zapt ederek Peçenek oymaklarını yerleştirmeye başlamışlardır. Fakat bu Türk hükümranlığı, çok kısa bir zaman sonra sönerek bölge tekrar Romalıların eline geçti. 395 taksiminde Bizanslıların hissesine düştü. Bizans hâkimiyeti zamanında bölge VII. yüzyıl sonuna kadar Sâsânî - Bizans çarpışmalarına sahne olmuştur. Iustinianıs, Keçi Kale'yi (Kale Bucağı) ve Bayburt Kalesini bu çarpışmalar sırasında tâmir ve tahkim etmiştir.

699 yıllarında Emevî - Abbâsî - Bizanslılar arasında birkaç defa el değiştirmiştir. Bu durum, Selçuklu akınlarına kadar devam etmiştir.

Tuğrul Bey'in ordusu 1058'de Bayburt üzerinden Trabzon'a akınlar yaparken, İbrahim Yınal Bey de ekonomik öneminden dolayı bu bölgeyi fethetmiştir. Anadolu'nun fethinden sonra burada birçok imâretler kurulmuş, Bayburt, Erzurum'da hüküm süren Saltukoğulları imâretine, G. ve Kelkit ise Erzincan'da kurulmuş olan Emir Mengücük Gazi imâretine bağlanmıştır.

1243'te (Sivas'ın kuzeyinde) Köse Dağı muharebesinde İlhanlılar Selçukluları yenerek buraları zaptetmişlerdir. 1335'te Celâyirliler ve daha sonra da Alâeddin Eretna (b. bk.) tarafından bölge zaptedilmiştir.

1467'de Akkoyunluların idaresine giren G., 1473'te yapılan Otlukbeli savaşından sonra Osmanlı hâkimiyetine geçmiştir. Kanûnî Sultan Süleyman, İran seferleri sırasında Harşit vâdisinden geçerken tamamen ormanlarla kaplı bulunan ve bugün Eskişehir denilen bölgeye gümüş mâdenlerin bulunmasından dolayı G. ismini vermiş olup, Canca mevkiinde bulunan mâdenler bölgesine şehrin nakli için emir vermiştir. Padişahın emri ile buraya 50 kadar ev ve bir câmi (Süleymâniye Câmii) yaptırılmıştır.

Bundan sonra birçok mâden ocakları açılarak gümüş mâdenleri işletilmeğe başlanmıştır. Bu ocaklar yerli beyler idâresinde işletilirdi. Ayrıca İstanbul'dan ocakları kontrola vazifeliler gelirdi. Bu devirlerde Canca'da bir darphâne de vardı. Bugün bile bu darphânede basılmış paralardan antika olarak saklananlar vardır.

Mâden ocaklarının işletilmesinden dolayı G. nüfusu günden güne yükselmiştir. 1750 yıllarında 60 000 i bulduğu rivâyet edilmektedir. Zamanla G. bir pazar yeri durumunu almıştır. İran, Hindistan, Suriye gibi memleketlerden ticâret kervanları ve tâcirler gelerek halı, ipekli, şal, çeşitli kumaş, hurma, üzüm, pirinç v. b. getirerek altın ve gümüş parayla değiştirip memleketlerine dönerlerdi.

G. de mâdencilik en çok IV. Murat zamanında gelişmiştir. Evliyâ Çelebi 1647'de G. yi ziyâret etmiş ve *Seyahatname*'sinde şöyle bahsetmiştir:

«Burada olan gümüş mâdeni hiçbir diyarda yoktur. Şehre Gümüşhane denilmişse de Defternâme - i Âli Osman'da Çatça yazılıdır. Halkı yalnız gümüş işler. 70 kadar ocak olup kimi işler vaziyette, kimi âtıldır.»

Kâtip Çelebi de *Cihannuma*'sında mâden ocakları civarında mâmur bir kasabanın bulunduğunu yazar.

1829 yıllarına kadar Osmanlı idaresinde müreffeh bir hayat süren çevre halkı, Osmanlı - Rus Harbi sırasında ve daha sonraki Osmanlı - Rus savaşlarında huzurları bozulduğu için başka yerlere göç etmek zorunda kalmışlardır.

Osmanlı İmparatorluğunun yıkılışı ile beraber mâdenlerinin işletilmesi de durmuş, şehir eski ehemmiyetini kaybetmiştir.

G., I. Dünya Harbi sırasında Ruslar tarafından işgal edilmiş (7 Temmuz 1916) ve bir buçuk yıl kadar Rus ve Ermenilerin vahşetine sahne olduktan sonra 15 Şubat 1918'de düşman istilâsından kurtulmuştur.

GÜMÜŞÎ MARTI (Zoo.): bk. MARTI.

GÜMÜŞKENT (eski adı: **Salanda**), Nevşehir ilinin Gülşehir ilçesine bağlı bir bucak. 6 köyü ile birlikte bucak nüfusu 4 329 (1965), bucak merkezi olan G. (Salanda, daha eski adı: Alemli) köyünün nüfusu 1 216, denizden yüksekliği 1 000 m dir. Gülşehir ile Hacıbektaş arasında bulunan bucak arâzisi tepelik ve düzlük olup, bir bölümünde Hırka Dağı vardır. Güneyinden Kızılırmak geçer. Nevşehir - Kırşehir yoluna kısa bir yol ile bağlıdır. Geçim kaynağı tarım ve hayvancılıktır.

GÜMÜŞLÜ BALIK (Leuciscus leuciscus) [Zoo.]: bk. SAZANGİLLER.

GÜMÜŞLÜ KÜMBET, Bursa'da, Orhan Gazi'nin ve Şehzâde Abdullah ve Korkut, Nilüfer Hatun, Kasım Bey, Fatma Sultan, Mûsâ Çelebi ve diğer 14 zatın yattıkları türbe. Bu kümbet, Fetih'ten sonra Orhan Câmii'nin yapılmasına kadar geçen sürede, eski bir Bizans kilise veya manastırının bir bölümü bozularak vücuda getirilmişti. 1804 yangınında hasara uğrayan ve zelzele felâketi ile kubbesi çöken G. K., daha sonra onarılmıştır. Bugünkü Orhangazi Türbesi (b. bk.) ise 1863'te Sultan Aziz tarafından yaptırılmıştır. Burada eski manastırdan yalnız yer yer zemin mozaikleri kalmıştır.

GÜMÜŞPALA, Râgıb (Edirne 1897 - İstanbul 1964), Türk generali ve politika adamı. Adalet Partisi'nin kurucusu ve genel başkanı. Babası Topçu Binbaşısı Cemâl Bey, annesi Firdevs Hanım'dır.

27 Aralık 1915'te Kuleli Askerî Lisesi'nin son sınıfında iken Maltepe Tâlimgâhı'na katılan G., 18 Temmuz 1916'da asteğmen olarak Galiçya Cephesi'ne, 20. Tüm. 63. A. Ağ. Mt. Bl. Tk. K. na gönderilmiştir. 28 Aralık 1917'de 63. A. 12. Bl. K. V. vazifesiyle Filistin harekâtına katılan genç teğmen, 2 Ekim 1918'de esir düşmüş ve 6 Ekim 1920'ye kadar esarette kalmıştır. 13 Aralık 1920'de Millî Mücadele cephesine üsteğmen rütbesiyle katılan G., önce M. S. B. Muhafız Ağ. Mt. Bl. K. na atanmış, daha sonra Kütahya, Eskişehir ve Sakarya Muharebeleri ile Büyük Taarruz'da 41. Tümenin 16. Alayı bölüklerinde kumandan olarak yararlı hizmetler görmüştür.

Bulunduğu her savaşta cesurluğu, soğukkanlılığı, üstün askerî meziyet ve kabiliyetleriyle astlarının sevgisini, kumandanlarının takdirlerini kazanan G., Savaş Madalyası, Muhabere Gümüş Liyâkat Madalyası, Alman Demir Salip Madalyası almış, Millî Mücadele'de İstiklâl Madalyası ve T. B. M. M. takdirnâmesiyle taltif edilmiştir.

15 Mart 1925'ten 16 Kasım 1925'e kadar Şeyh Said Harekâtı'nda da başarı ile vazife gören G., 1 Kasım 1931' de girdiği Harp Akademisi'ni Kasım 1934'te tamamlamış;

bundan sonra 23. Tümende ve Gnkur. Bşk. II. Ş. nde kurmay binbaşı olarak vazife görmüştür. Daha sonra sırası ile Erzincan'da 11. A. I. Tb. K. (1937-1938) Tunceli vâli ve K. İstihbarat şefliği'nde (1938-1941); Maraş'ta VII. Kor. I. Ş. Md. nde (22 Mayıs 1941-5 Kasım 1941), Karadeniz boğazı As. Nk. K. (Kasım 1941-28 Ağustos 1942), Kemerburgaz'da 24. Tüm. 5. A. K. M. (1942), Petnahor'da 261. A. K. V. (24 Eylûl 1942-12 Eylûl 1943), İzmir'de XII. Kor. Kur. Bşk. (20 Eylûl 1943-24 Ağustos 1946), Bolayır'da kurmay albay rütbesiyle 422 Tas Top. A. K. (26 Ağustos 1946-16 Eylûl 1947), daha sonraki yıllarda Balıkesir'de 2. Ordu Mf. nde, 65. Tüm. P. Tuğ. K. nda ve Mot. Birlikler Okulu K. nda bulunan G., 10 Mayıs 1950'de Erzurum'a 9. Tüm. K. Yrd. na ve 10 Temmuz 1950'de de 3. Ordu müfettişliği kurmay başkanlığına atanmıştır. Sırası ile İzmir'de 65. Tüm. K. (1 Eylûl 1952-6 Eylûl 1954), Gelibolu'da II. Kor. K. V. (5 Ekim 1954-10 Ekim 1955), VII. Kolordu komutanlığı (29 Ekim 1955-20 Ağustos 1958) yapan G., 29 Ağustos 1958'de Erzurum'daki 3. Ordu müfettişliği'ne tâyin olunmuş ve 5 Haziran 1960 târihine kadar orgeneral rütbesiyle 3. Ordu komutanlığı vazifesini görmüştür. Türk Silâhlı Kuvvetleri'nce yapılan 27 Mayıs 1960 darbe harekâtına 3. Ordu'nun katılıp katılmadığı hususu telefonla General Cemal Madanoğlu tarafından kendisine sorulunca, Orgeneral G., ilk iki telefon görüşmesinde muvafakatini bildirmemiş, ancak harekâtın başında Orgeneral Cemal Gürsel (b. bk.) in bulunduğu bildirilince 3. Ordu'nun da beraberliğini ifade etmiştir. Tam 10 gün sonra 6 Haziran 1960'ta Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisliği (Genel Kurmay Başkanlığı) ne getirilen G., bu en üstün askerî vazifede ancak 58 gün hizmet görebilmiş, birçok subayların ordudan tasfiyesi ile ilgili kararları imzalamadığı için 2 Ağustos 1960'ta bizzat kendisi de Emekli İnkılâp Subayları meyânında emekliye ayrılmıştır. Kısa bir müddet İzmir'de kurulan EMİNSU teşkilâtının başında çalışan G., yeni siyasî partilerin kurulmasına izin çıktığı devrede resmen siyasî faâliyetlere girişmiştir.

GÜMÜŞPALA: Galiçya'da

GÜMÜŞPALA: Genel Kurmay Başkanı

27 Mayıs'tan sonra Demokrat Parti'nin kapatılması (29 Eylûl 1960) milyonlarca yurtsever vatandaşın partisiz kalmasına ve böylece siyasî muvazenenin bozulmasına sebep olmuştur. Bu muvazeneyi kurmak, âdetâ siyasî haklardan mahrum bırakılmış bu temiz Türk evlâtlarını bir bayrak ve bir ideal etrafında toplamak, Türkiye'de gerçek demokrasinin kurulmasına yardımcı olmak gerekiyordu. 1960 Eylûlü başlarında İzmir'de ilk gizli çalışmalarına başlayan G., İstanbul'da Tahsin Demiray ve arkadaşlarının, Ankara'da bâzı eski demokratlarla EMİNSU'ların faâliyetlerini de birleştirmek üzere 1961 Ocak ayı sonunda Ankara'ya geldi. İlk demecini 31 Ocak 1961 günü Gül Palas Oteli'nde düzenlediği bir basın toplantısında veren G., daha sonra İstanbul'a giderek parti kurmak hususundaki temas ve teşebbüslerini geliştirmiştir. İstanbul'da Birlik Partisi va Ankara'da Memleket i Parti ileri gelenlerivle de iş birliği sağlayan G., 11 Şubat 1961 günü saat 11.30 da, Şinâsi Osma ve Dr. İhsan Önal ile birlikte Ankara Askerî Vâliliği'ne giderek Adalet Partisi kuruluş dosyasını (program, tüzük, kurucuların imzalı listeleri ve kanunun gerektirdiği diğer belgeler) Askerî Vâli'ye takdim etmiştir. Böylece kurulan Adalet Partisi'nin ilk 11 kurucusu şu zevattan ibarettir: Em. Org. Râgıb Gümüşpala, Em. Kur. Alb. Şinâsi Osma, tâbi ve nâşir Tahsin Demiray, Ord. Prof. Edhem Menemencioğlu, Dr. İhsan Önal, tüccar Mehmed Yorgancıoğlu, gazeteci Kâmuran Evliyaoğlu, gazeteci Doç. Cevdet Perin, Avukat Emin Açar, Em. Gen. Necmi Öktem ve Muhtar Yazır.

Adalet Partisi kurucuları arasında yapılan vazife taksiminde partinin Genel Başkanı seçilen G., 27 Mayıs sonrasındaki askerî idareden parlâmenter rejime geçiş döneminin mümkün olduğu kadar az sarsıntı ile atlatılmasında, kararlı, fakat yumuşak mizacı ve iyi idaresi sâyesinde çok mühim bir rol oynamıştır.

GÜMÜŞPALA: Adalet Partisi Genel Başkanı

Memleket şartlarının çok sert, ürkütücü ve tehlikeli olduğu bu devrede büyük millet çoğunluğunun «kuyruk» adı altında hakaret iftira ve isnatlara uğradığı günlerde, milyonlarca Türk vatandaşının «kuyruk» değil, vatan ve millet sevgisiyle dolu bir kalp taşıyan bir bütün gövdenin büyük bölümü bulunduğunu cesaretle ilân eden G., «baş» olmak şerefini taşıyan bir siyasî lider vasfıyle milyonlarca Türk'ün sevgi ve güvenini kazanmış; bir siyasî bayrak hâlinde bir anda Türk siyaset kalesinin burcuna yükselmiştir. 15 Ekim 1961 seçimleri sonunda İzmir milletvekili olan ve 70 senatör ve 158 milletvekili arkadaşı ile parlâmentoda Adalet Partisi'ni temsile muvaffak olan G., 25 Kasım 1962'de yapılan Adalet Partisi Birinci Büyük Kongresi'nde tekrar Genel Başkan seçilmiştir. 1961 seçimleri sonunda kurulan ilk C. H. P.-A. P. Koalisyon Hükûmeti'nde A. P. Genel Başkanı bulunduğu halde bakanlık görevi almamıştır. Çeşitli tehdit ve tecavüz olaylarına uğratılan, haksız itham ve iftiralar altında bulundurulan bir kütlenin öncülüğünü yapmak, ağır sorumluluğunu taşımak medenî cesaretini gösteren G., 1960-1964 yılları içindeki siyasî mü-

cadelelerde, mustarip halktan aldığı ilham, güç ve cesaretle Türk milletinin bütün dertlerini dile getirmekten, «Türk milletinin yüzünü güldürmek», sosyal huzurun bütün şartlarını gerçekleştirmek için siyasî mücadeleye devamdan geri durmamıştır. Kendi tâbiriyle «30 milyonun yüzünün gülmesi ve gerçek demokratik düzen» uğrunda atıldığı siyasî mücadelenin son safhasında, 16 Mayıs 1964'ten itibaren 10 000 km lik yurt gezisinde iki kere trafik kazası atlatmıştır. Yakın zaman önce iki defa enfarktüs de geçirmiş bulunan lider, beden ve ruh yorgunluğuna aldırmadan İstanbul'a gelmiş, 6 Haziran Cumartesi günü Saraçhanebaşı'nda düzenlenecek son propaganda mitinginde konuşmaya hazırlanıyordu. G., kaldığı Lido Oteli'nde Cumartesi sabaha karşı 1,30 da ânî bir kalb krizi ile hayata gözlerini yummuştur. Garip bir tecelli ve tesadüfle, en yüksek askerî rütbeye yükseldiği 6 Haziran 1960 gününden tam dört yıl sonra, 6 Haziran 1964'te siyasî yüksek vazifesini de tamamlayan G. nın nâşı, 9 Haziran 1964 Salı günü askerî törenle kaldırılmış, cenâze namazı Teşvikiye Câmii nde kılındıktan sonra Zincirli - kuyu kabristanı'ndaki ebedî istirahatgâhına tevdi edilmiştir. G., evli ve 6 çocuk babası idi. — F. T.

GÜMÜŞOVA (eski adı: **Kışla**), Bolu ilinin Düzce ilçesine bağlı bir bucak. 34 köyü ile birlikte bucak nüfusu 19 206 (1965), bucak merkezinin nüfusu 2 085, denizden yüksekliği 160 m dir. Düzce ile Hendek arasında bulunan bucak arazisi düzlük ve tepelik olup meyve ve sebze bahçeleriyle tarlalar önemli yer tutar. Ankara - İstanbul yolu buradan geçer. Bk. DÜZCE.

GÜMÜŞSU (eski adı: **Homa**), Denizli ilininin Çivril ilçesine bağlı bir bucak. 8 köyü ile birlikte bucak nüfusu 5 136 (1965), bucak merkezinin nüfusu 2 196, denizden yüksekliği 950 m dir. Bucak arazisi Çivril'in doğusunda, çok yeri dağlık ve dik yamaçlı, bir kısmı düzlük olan bir yerdedir. Dağlık yerlerden birçok gür kaynaklar çıkar. Tarım ve hayvancılık geçim kaynağıdır. Çivril - Dinar yolu G. dan geçer. Bk. ÇİVRİL, DİNAR.

GÜMÜŞSUYU ASKERÎ HASTAHÂNESİ, Türkiye'de Haydarpaşa Askerî Hastahânesi (b. bk.) nden sonra yapılmış ikinci büyük askerî hastahâne.

Birçok ilim, kültür, sanayi ve sağlık te'sisleri, câmiler, kışlalar v. b. inşa ettirmiş bulunan Sultan Abdülmecid (b. bk.) in emriyle 1846 (H. 1263) yılında «topçu asâkir - i şâhânesine mahsus olarak» yaptırılmaya başlanmış, iki yılda tamamlanarak, 5 Aralık 1848 Cumartesi günü (17 Zilhicce 1265) bizzat Sultan Abdülmecid tarafından hizmete açılmıştır. *Takvim - i vekayi'* gazetesi, 9 Ocak 1849 (21 Muharrem 1266) târihli 416. sayısında, bu muhteşem açılış töreninin tafsilâtını vermektedir.

İstanbul Boğazı'na ve Marmara'ya hâkim bir tepede kurulmuş olan G. A. H., o zamanın tutunmuş mimarî tarzlarından biri sayılan Hamburger üslûbunda, E şeklinde ve tavanları çok yüksek olarak inşa edilmiştir. Böylece son derece ferah yapılmış binanın her tarafından hava ve güneş alması sağlanmıştır. Girişteki yüksek kapı sütunları ve mermer merdivenleri, binanın özelliklerinden biridir. Kapı methalindeki mermer levha üzerinde bulunan yeşil zemin üstüne altın tâ'lik yazılı kitâbe, tarihî bir değer ve önem taşımaktadır.

Hastahânenin inşâ edildiği yıla kadar Gümüşsuyu semti tamâmiyle bir mezarlık hâlinde idi. Taşkışla'daki topçu er ve subaylarının sağlık işlerini karşılamak amaciyle hastahânenin inşası başlayınca, çevresindeki mezarlıklar kısmen kaldırılmış, bu yüzden de yerlerinden olan işsiz güçsüzlerin tahriki ile halk arasında padişah aleyhinde bir hava yaratılmıştır.

GÜMÜŞSUYU ASKERÎ HASTAHÂNESİ

G. A. H. nin hizmetleri, özellikle Balkan Harbi sırasında başarılı olmuş ve Hindistan'dan gelen sıhhî hey'etle beraber hummâlı bir faâliyet sağlanmıştır. Bir aralık göçmen hastahânesi vazifesini de görmüş bulunan G. A. H. nin Çanakkale Harbi sıralarındaki hizmetleri son derece yararlı olmuştur.

1914 yılında İstanbul'un İ'tilâf Devletleri ve dolayısıyle Gülhâne Hastahânesi (b. bk.) nin Fransızlar tarafından işgali üzerine, o sıralarda Gülhâne Parkı'nda bulunan Gülhâne Tatbikat Hastahânesi, muvakkaten G. A. H. ne taşınmak zorunda kalmıştır. Hastahâne, bahçesinde kurulan barakalarla birlikte 1923 yılına kadar Askerî Tıp Tatbikat Okulu olarak vazife görmüştür.

1943 yılından itibaren Trakya ve İstanbul bölgesinde yapılan askerî yığınaklar yüzünden, âcil cerrahî vak'alara müdâhale edilebilen bir hastahâne hâline getirilen G. A. H., daha önce muhtelif târihlerde restore edilmiştir. Bu meyanda Dr. Süleyman Nûman Paşanın teklif ve teşebbüsü ile hastahânenin alt katı aydınlatılmak üzere hâlen mevcut derin arklar yapılmıştır.

Hastahâne, en büyük imar ve gelişme safhasını 1954 - 1955 yıllarında görmüş ve bu târihten sonra da ömrünü doldurmuş olan 125 yıllık binanın ayakta durabilmesi için devamlı gayretler sarf edilmiştir. 400 yataklı kadrosu olan fakat 250 yatakla çalışan hastahâneyi bina, malzeme ve eleman bakımından bugünkü çok modern hâline getiren son restorasyonu ise 1967'de tamamlanmıştır.

Cumhuriyet devrinde G. A. H. nin bugünkü duruma gelmesinde değerli hizmet ve çabaları geçmiş general ve albay rütbeli başhekimlerden bâzıları şunlardır: Dr. Necmi Tulgar, Dr. Şefik Erdemir, Dr. Muhtar Davaz, Dr. Süleyman Kariçal, Dr. Galip Göker, Dr. Süreyya Alpay, Dr. Mazhar Kipmen, Dr. Sâlim Ayman, Dr. Âbidin Enginsoy, Dr. Zeki Aşkın, Dr. Kemâl Ünlüsü ve Dr. Muhsin Ataç. — F. T.

GÜMÜŞÜ MAVİ LÂDİN (Bot.): bk. LÂDİN.

GÜMÜŞTİGİN (Kümüştigin), Büyük Selçuklu imparatorluğunda veya ona tâbi olarak kurulan Oğuz devletlerinde görev alan birkaç komutan veya hükümdarın adı.

1. G. adını taşıyan komutanların en eskisi Sultan Alp Arslan'ın komutanları arasında bulunmaktadır. 1066-1067 yılında Alp Arslan'ın emri üzerine G., maiyetinde meşhur bir Türk komutanı olan Afşin olduğu halde Murat suyu ve Fırat havzalarına akına memur olmuş, bu yıl Adıyaman (Hısn-i Mansur) ve Nizib'i işgâl etmişti. Kış geldiği zaman kışlamak üzere ordu ile Ahlat'a dönen G., burada sebebi bilinmeyen bir tartışma sonunda Afşin tarafından öldürülmüştü. Afşin, bu olay üzerine Alp Arslan'ın gazabından korkarak kaçmış, fakat bir süre sonra affa mazhar olarak tekrar hizmete alınmıştı. Bk. AFŞİN.

2. **Gümüştigin Bilge Beg:** 1073 olayları sırasında Gaznelilerin Büyük Selçuklu imparatorluğu sınırlarına saldırmaları ve Mahmud'un otağını zaptetmeleri üzerine Melikşah tarafından Gaznelilere karşı görevlendirilmiş ve G. Bilge Beg görevini başarı ile bitirmişti.

3. **Gümüştigin el-Candar,** Büyük Selçuklu imparatoru Melikşah devrinin tanınmış komutanlarından biri. Taşıdığı Candar unvanından da anlaşılacağı gibi, hükümdarın muhafızlarından idi. Nitekim Melikşah 1087'de Bağdad'a girdiği, Halife tarafından taçlanarak kılıç kuşandığı sırada G. el-Candar, padişahın muhafızı olarak onun eteğinin sol ucunu tutmakta idi. 1077'de ise G. i Diyarbakır, Urfa ve Nizip yöresinde Türk kuvvetlerinin başında bulmaktayız. 1092'de Melikşah'ın ölümü üzerine başlayan saltanat mücadelesinde Tacüddevle Tutuş'a karşı saltanatın meşru varisi Berkyaruk'u tutan G, ölünceye kadar ona hizmet etmişti. Tutuş'un Berkyaruk'u Hemedan'da sıkıştırması üzerine, Berkyaruk'un çevresindekiler dağılmış, sadece Emir Porsuk ve Yaruk ile G. onu bırakmavarak Rey'e kaçırmışlardı. 1093'te Rey önünde yapılan, amca-yeğen savaşında ise, G., Tutuş taraftarları elinde öldürülmüştü.

4. G. adına ayrıca, Anadolu fethinde önemli roller oynayan ve efsanevî bir kahraman hâline gelen Danişmend Ali Taylu Gazi'nin çocukları arasında rastlamaktayız. Ancak, kurucusu ve kuruluşu olduğu kadar, bu âilede rastlanan G. adlarının da kimlere delâlet ettiği bugüne kadar kesinlikle anlaşılamayan Danişmendli beyliğinin G. adını taşıyan beylerini şöylece özetlemek mümkündür. Bunlardan M. Halil Yınanc'a göre G., Danişmend Gazi'nin başka bir oğlu olup, İbnü'l-Esir'in ifadesine göre Haçlı komutanı Bohémond'u esir alan odur. Ayrıca Bizans ve Haçlı ordulariyle savaşlarda bulunmuş ve yine Urfalı Matheos'un sözlerine göre babasının 1104'te ölümü üzerine beyliği eline geçiren Melik veya Emir Gazi tarafından öteki kardeşleri ile birlikte öldürülmüştür. Bu teze karşılık İ. H. Danişmend ve O. Turan, G. in tam adının G. Ahmet Gazi olduğu, Danişmendli devletinin hakikî kurucusu bulunduğu, Anadolu Selçuklu sultanı Süleyman Şah'ın dayısı olduğu, Sultan Kılıç Arslan'la birlikte Haçlılara karşı Dorileion savaşına katıldığı, 1100 yılında Malatya'ya ilerleyen Haçlıları yenilgiye uğrattığı, 1103 târihinde ise bu şehri eline geçirdiği ve 1105 yılında ölünce yerine oğlu Emir (Melik) Gazi'nin geçmiş bulunduğu tezini benimserler. Şu halde, G., Melik Gazi'nin kardeşi değil, babası olmaktadır. Nihayet Müneccimbaşı'dan beri *Düvel-i İslâmiye*'ye kadar (H. Ethem tercümesi) olan târihlerde ise, G., Melik Muhammed Gazi'nin adı olarak anılmaktadır. Bütün bu açıklamalardan alınan sonuç, Danişmendli beylerinden birinin G. adını taşımış olması, bu efsanevî kahramanın şöhretinin yaygınlığı yüzünden kaynaklarda ve son araştırmalarda bu zatın bâzan baba, bâzan oğul ve bâzan da kardeş olarak genellikle iki Danişmendli hükümdarı ile karıştırılmış bulunmasıdır. Onun siyasî ve askerî faaliyetleri için ise ister Melik Gazi, ister G. olarak bk. DANİŞMENDLİLER.

GÜN, Güneş'in veya bir yıldızın öğle çemberinden art ardına iki üst geçişi arasındaki zaman aralığı.

Yer küresinin dönmesi sonucu olarak Güneş, Ay ve yıldızlar doğar ve batarlar. Güneşin doğup batması ve sürekli olarak bu olayı tekrarlaması, insanları zaman kavramına götürmüştür. Herhangi bir gecenin bitiminde, ortalık aydınlanır ve sonra güneş doğar, ufkun üstünde bir süre yükselir. Tam güney-kuzeyden geçen, adına öğle çemberi (meridiyen) denilen çembere gelince o en büyük yüksekliğe erişmiştir. Bundan sonra yükseklik azalacaktır. Onun için, Güneş'in ufkun üstündeki öğle çemberinden geçmesine «üst geçiş» denir. Bir süre sonra Güneş batar, gece olur. Canlılardan birçoğu ve insanlar uykuya dalarlar. Ancak aradan bir zaman daha geçince, yine ortalık ağarır ve biraz sonra da Güneş doğar. İnsanlar, art ardına gelen bu iki doğma arasında geçen zamana «1 gün» demişler ve onu zaman birimi olarak seçmişler. Bundan sonra, 1 G. ün yirmi dörtte birine 1 saat (sa), onun altmışta birine 1 dakika (dk) ve onun altmışta birine de 1 saniye (sn) demişlerdir.

Gözlem âletlerinin ve zaman gösteren saatlerin duyarlığı arttıkça çeşitli G. tanımlarına ihtiyaç duyuldu. Her şeyden önce, doğma olayı yerine üst geçişin kullanılması daha uygun bulundu. Çünkü ufuk düzlemini tam olarak tesbit etmek güçtür. Üstelik ufkun doğu yanında dağlar, ağaçlar da olabilir.

Güneş'in gök küresi üzerinde bir gezinti yaptığı, yıldızlara göre her gün yaklaşık 4 dk geride kaldığı, gerileme hızının da mevsimlere göre küçük değişmeler gösterdiği bilinmektedir. Bunun sebebi, Yer'in Güneş çevresinde bir elips hareketi yapması ve bunun sonucu olarak da Güneş'in gök ekvatoruna göre 23° 27′ eğikliğindeki bir çember üzerinde gezinmesidir. Gezinme süresi bir yıldır. Bu olayın doğurduğu en önemli sonuç, G. uzunluğunun mevsimlere göre değişmesi ve bu değişmelere uyabilen mekanik saatlerin yapılamamasıdır. Bu ve buna benzer sebeplerle, aşağıda açıklanacak olan çeşitli G. tanımları yapılmıştır.

Gerçel güneş günü (Gg): Teker biçiminde görülen güneş merkezinin art ardına iki üst geçişi arasında kalan zaman aralığı.

Ortalama güneş günü (Og): Gök ekvatoru üzerinde dairesel hareket yapan, yıllık dolanmasını gerçel güneşle aynı anda tamamlayan ve adına da «ortalama güneş» denilen bir itibarî güneşin art ardına iki üst geçişi arasındaki zaman aralığı. Onun 86 400'de biri 1 sn'dir. Günlük hayatımızda, hemen hemen bütün ilmî ölçülerde kullanılan zaman saniyesi budur. Temel birim olarak kullanılır. Eğer bir ayırım yapılmadan saniye sözü kullanılırsa, ortalama G. e ilişkin saniye akla gelmelidir.

Yıldız günü (Yg): Gök ekvatoru ile tutulum çemberi (ekliptik) iki noktada kesişirler ki onlardan biri «ilkbahar noktası» dır. Güneş bu noktaya yaklaşık olarak 21 Martta gelmektedir. Bu nokta astronomide çok önemlidir. Gök küresi üzerinde kurulan koordinat düzeneklerinin çoğu başlangıç olarak bu noktayı seçer. Onun için, bu noktaya dayanan ayrı bir G., yıldız G. ü tanımı yapılmıştır. Bu tanımda güneş merkezi yerine ilkbahar noktası alınacaktır.

Yıldız G. süresi yalnız Yer'in dönmesine ve ilkbahar noktasının devünmesine bağlıdır. Bu devinme çok küçük, bir yılda 50 kadar, bir G. de yok denecek mertebedendir. Gerçel güneş yıldızlara göre her gün 4 dk kadar doğu yönünde kaydığına göre, 1 Gg veya 1 Og bir yıldız gününden daha uzundur. Astronomların hesabına göre,

$$1\ Yg = 0{,}997\ 296\ 0_g = 86\ 164^{sn} = 1\ 0_g - (3^{dk}\ 56^{sn})$$

dir.

Gök günlüğü günü (gg): Yalnız astronomide kullanılır. Gök günlüğü (efemerid) ve yıllıklarda zaman birimi olarak 1 Ocak 1960'tan bu yana *gök günlüğü saniyesi* (s) kullanılmaktadır. Buna göre:

1s = dönencel yıl 31556925.9747

olarak tanımlanmış ve bundan sonra da

1 gg = 86 400 s

1 jülyen yılı = 365,25 gg

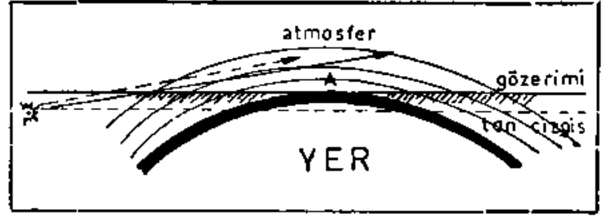
olarak kabul edlilmiştir.

Zaman biriminde yapılan bu değişikliğin en önemli sebebi, Yer yuvarlağı dönme hızının salt olarak düzgün olmayışıdır. Ay'ın yörünge hareketinde küçük düzensizlikler, denizlerdeki kabarma alçalma olayında değişmeler doğurur. Yer'in kutup bölgelerindeki buz kalınlığı zamanla artmakta, böylece Yer'deki kütle dağılımı değişmektedir. Bütün bu sebeplerle, Yer'in dönme hızı azalmakta ve gün süresi artmaktadır. Artma miktarı çok az, her bir yüzyılda $0.^{sn}0016$ dır. Kısa zaman aralıkları için bu artma önemli sayılamaz. Fakat yüzyılları geçen takvim hesapları, tutulma hesapları için ihmâl edilemez.

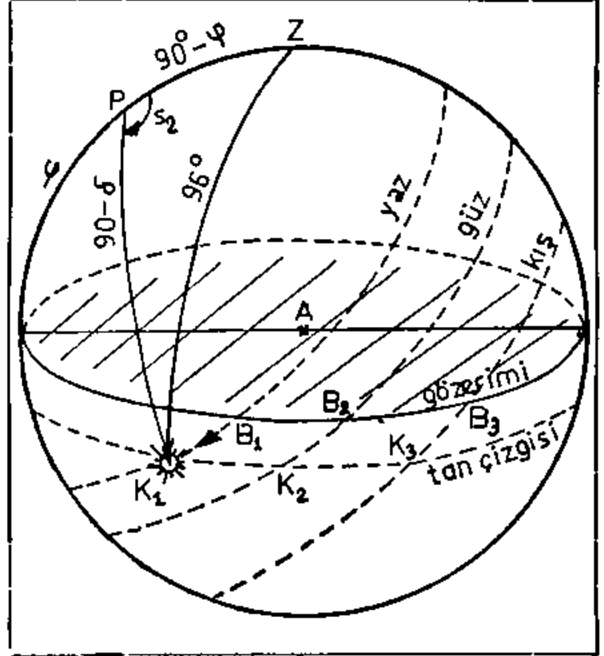
G. kelimesi Türkçede «gündüz» anlamında da kullanılır: «Güneş'in doğmasiyle batması arasında kalan ortalığın aydınlık olduğu zaman süresi». Günler uzadı gibi. Bundan başka, G. kelimesi «Güneş» anlamına da gelir: *Gün doğmadan önce*; *Gün tutulması gibi.* — A. K.

GÜN AĞARMASI (gün kararması), gün doğmadan önce, Güneş battıktan sonra bir süre ortalığın aydınlık olmasına G. A. denir.

Her iki olaya astronomide *tan olayı*, halk dilinde *alaca karanlık* denir. Gün doğmadan bir süre önce ortalığın yavaş yavaş aydınlandığını, önce sönük yıldızların, sonra parlak yıldızların görülmez olduğunu her gün görür dururuz. Bu olaya *gün ağarması* denir. Bu, geceden gündüze geçiş olayıdır. Aynı durum gündüzden geceye geçişte de olur.

Şekil 1: Yeryüzündeki bir A noktasının ufkunda gün doğması ve gün ağarmısı.

Şekil 2: Enlemi 4 olan bir A noktası için üç mevsimde Güneş'in günlük çemberleri ve gün kararma yayları (B_1K_1, B_2K_2, B_3K_3). Z=A nın Zeniti. P= göğün kuzey kutbu

Gün battıktan sonra ortalık birdenbire değil, yavaş yavaş kararır. Bir süre sonra parlak yıldızlar görülmeye başlar, sonra daha sönükleri görülür ve eğer Ay yoksa, bir saat kadar sonra da ortalık kapkaranlık olur. *Gün kararması* denilen olay da budur.

Çeşitli enlemler için ağarma ve kararma (tan) süreleri (Her ayın ilk günü için)

	Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmuz	Ağustos	Eylûl	Ekim	Kasım	Aralık
0°	1 saat 16 dk	1 saat 13 dk	1 saat 10 dk	1 saat 10 dk	1 saat 12 dk	1 saat 15 dk	1 saat 16 dk	1 saat 14 dk	1 saat 11 dk	1 saat 10 dk	1 saat 12 dk	1 saat 15 dk
10°	16	14	11	11	14	18	19	16	12	11	12	15
20°	20	17	14	15	19	24	25	21	17	14	16	19
30°	27	23	21	22	28	36	38	32	24	21	22	26
40°	39	34	31	34	45	2 00	2 04	51	37	32	33	37
50°	2 01	54	49	55	2 21	3 45	—	2 41	2 03	50	52	59
60°	48	2 30	21	2 41	—	—	—	—	3 08	2 25	2 26	2 50
ortalama 40°	Türkiye için kentli tanı süreleri 33 dk	32 dk	31 dk	32 dk	35 dk	37 dk	36 dk	33 dk	31 dk	31 dk	33 dk	34 dk

Gün ağarması ve gün kararmasının temel sebebi Yer yuvarlağının bir hava küresiyle çevrili olmasıdır. İlim dilinde bu gaz küresine atmosfer denir. Onun yoğunluğu yüzeyden dışarı doğru hızla azalır, 200 km nin ötesinde ise yok sayılır. Atmosfer gaz molekülleri, su tânecikleri ve toz parçacıklarından meydana gelmiştir. Onun içine düşen ışığın bir kısmı bu tânecik ve parçacıklar tarafından rastgele doğrultularda yansıtılarak dağılmaya uğrar. Dağılma, düşen ışığın dalga boyunun dördüncü kuvveti (1/4) ile orantılıdır. Buna göre, dalga boyu ne kadar kısa ise, dağılma da o nispette büyük olur. O halde, atmosfer içinde en çok dağılan ışık mor ve mavi ışık olmalıdır. Göğün maviliği bundandır.

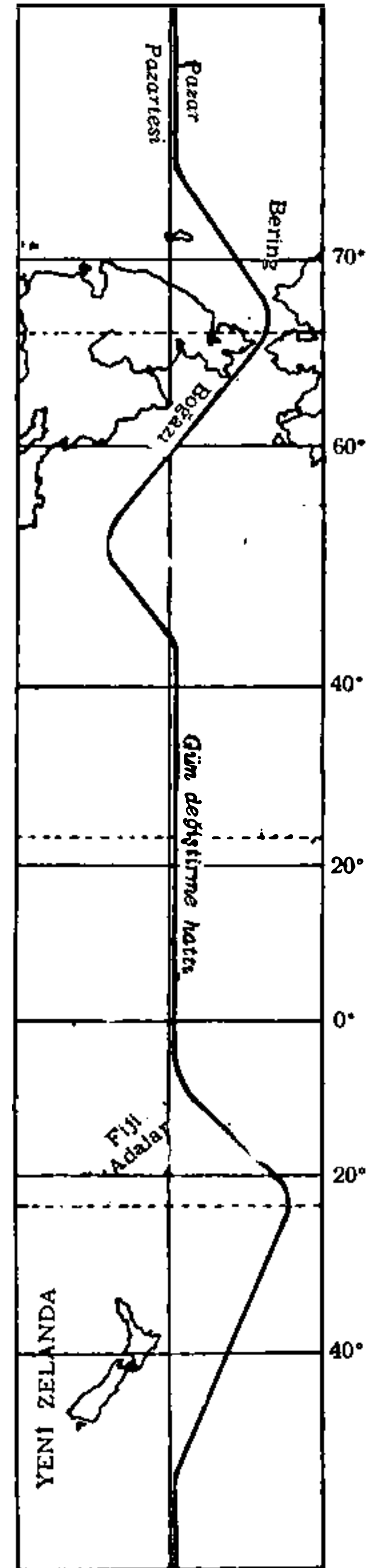
Gün ağarması sebebini kolayca anlamak için Yer küresini, onu saran atmosferi ve yeryüzünde A gibi bir gözlem noktasını göz önüne alalım (Şek. 1). Atmosfer de küre biçimindedir ve kalınlığı sınırlıdır. Güneş ise çok uzaklardadır. A noktasının ufuk düzlemi Yer küresine A noktasında teğet olan bir düzlemdir. Güneş bu düzlemin altındayken görülmez. Fakat ona 6° yaklaştığında ondan gelen ışınlar önce üst atmosferi aydınlatır. Aydınlatma, ufka yaklaştıkça hızla artar. Çünkü Güneş'ten gelen ışınlar gittikçe daha yoğun atmosferde daha çok miktarda dağılmaya uğrar. Demek ki ufuk düzleminin A noktasına göre 6° altında ona paralel düzlem (veya çizgili) düşünecek olursak, gün doğarken Güneş'in bu çizgiye gelmesiyle gün ağarması başlamış olur. Ağarma, daha doğrusu aydınlanma hızla artar. Nihayet ufkun doğu ucunda Güneş'in yavaş yavaş çıktığı görülür. Artık gündüz olmuştur. Ufkun 6° altındaki çizgiye tan çizgisi dersek, günlük hayatımızda kullandığımız tan sınırını vermiş oluruz. Bu demektir ki sabaha doğru, Güneş tan çizgisine geldiğinde *gün başlamıştır*, batmadan sonra aynı çizgiye indiğinde *gün bitmiştir*. Bu çizgiye gelişleri gündüz başlangıcı ve gece başlangıcı olarak da alabiliriz. Günlük hayatta kullanılan bu çizgi *kentli tanı* (sivil tan) tanımını verir. Sabah ezanı, akşam ezanı hemen hemen Güneş'in bu çizgiye geldiği anda okunur. Açık denizlerde G. A. daha erken olur. Onun için denizciler tan çizgisini 12° alırlar ki o da *deniz tanı* tanımını verir. Yıldız gözlemleri yapan astronomi uzmanları için göğün kapkara olması zorunluğu vardır. Denemelere göre, bu durum ancak ufkun 18° altında olmaktadır. Buna da *astronomı tanı* denir. Bu demektir ki Güneş ufuk altına 18° indikten sonra ancak gözlemler başlayabilir; sabaha doğru da 18° yaklaştıktan sonra gözlem yapılamaz, G. A. başlamıştır. Bu ağarma atmosferin 60 km yüksekliğindeki tabakaların aydınlanmasiyle başlar. Daha üst atmosfer aydınlatma yapamayacak kadar seyrektir. Kentli tanında ise atmosfer aydınlanması 11 - 12 km yüksekliklerde başlar.

Ağarma ve kararma süresi Güneş'in çizdiği günlük çemberin ufuk düzlemine göre yaptığı eğikliğe bağlıdır. Bu çember ne kadar eğikse, tan çizgisi ile ufuk arasında kalan yol parçası da o nispette büyük ve bundan böyle süre de uzun olur (Şek. 2). Yer ekvatorunda bulunan noktalarda ($\delta = 0$) Güneş ufka dik olarak iner, çıkar. Oralarda ağarma ve kararma süresi en azdır. Ekvatordan uzaklaştıkça eğiklik ve dolayısiyle süre de artar. Kuzey Finlanda'da, İsveç'te yazın alaca karanlık neredeyse bütün gece boyunca devam eder. O halde, ağarma ve kararma süresi her şeyden önce gözlem yerinin enlemine, ikinci olarak da mevsimlere, yâni Güneş'in inikliği (deklinasyon) ne bağlıdır. Güneş tam B_1 batış noktasında iken onun saat açısı s_1 tan çizgisinde (yâni k_1 de) iken saat açısı s_2 ise, 6° lik tan çizgisi için bu açılar, cos 90° = sin sinδ + cosφ cosδ Cossi cos 96° = sinφ sinδ + cosφ cosδ cos s_2 formülleriyle hesaplanır. Söz konusu süre ($s_2 - s_1$) açısının zaman birimindeki değeridir. 170. sayfadaki çizelgede çeşitli enlemler için astronomi tan süreleri ve Türkiye için ortalama kentli tan süreleri verilmiştir. Herhangi bir enleme ilişkin tan süresi, yâni ağarma ve kararma süresi bu çizelgeden aradeğer hesabiyle çıkarılabilir.

GÜN BALIĞI (Julis Turcica) [Zoo.]: bk. LAPİNAGİLLER.

GÜN ÇİÇEĞİ (Bot.): bk. AYÇİÇEĞİ.

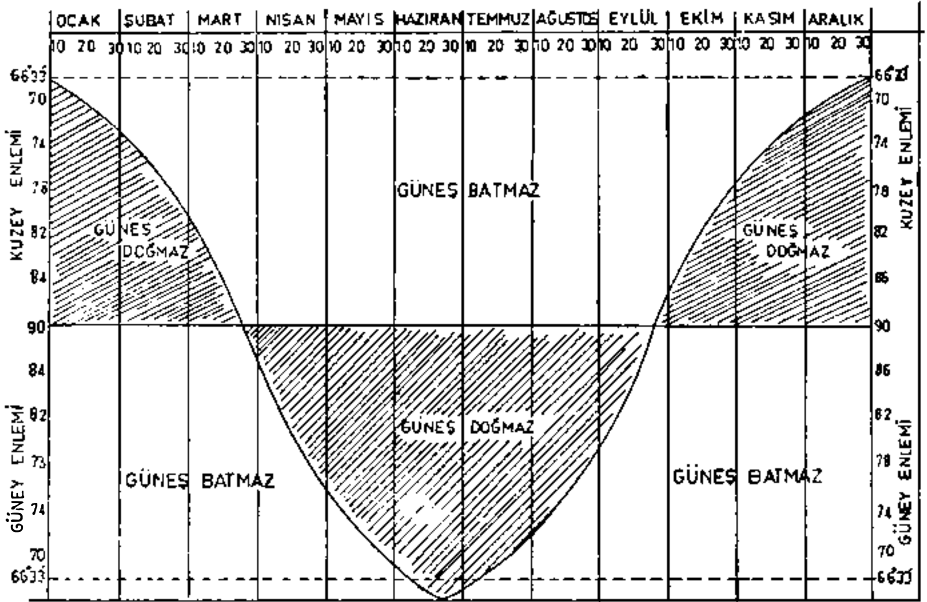
GÜN DEĞİŞTİRME ÇİZGİSİ (Târih değiştirme çizgisi, İng. Date-line), Büyük Okyanusta kuzey - güney doğrultusunda uzanan ve yaklaşık olarak 180° boylam derecesine uyan yerde gün değiştirilen çizgi. Saatler, doğuya doğru artıp batıya doğru eksildiği için G. başlangıç meridiyeninden 180° farklı olan meridyen üzerinde târihler 1 gün farklı olur. 180 derecelik meridyenin batı yanındaki târih, doğu yanındaki tarihten 1 gün fazla olduğundan (doğusunda söz gelişi pazar iken batısında pazartesi), bu meridyen gemi ile geçilirken, doğudan batıya geçiliyorsa, gemideki tâ-

Gün değiştirme çizgisi

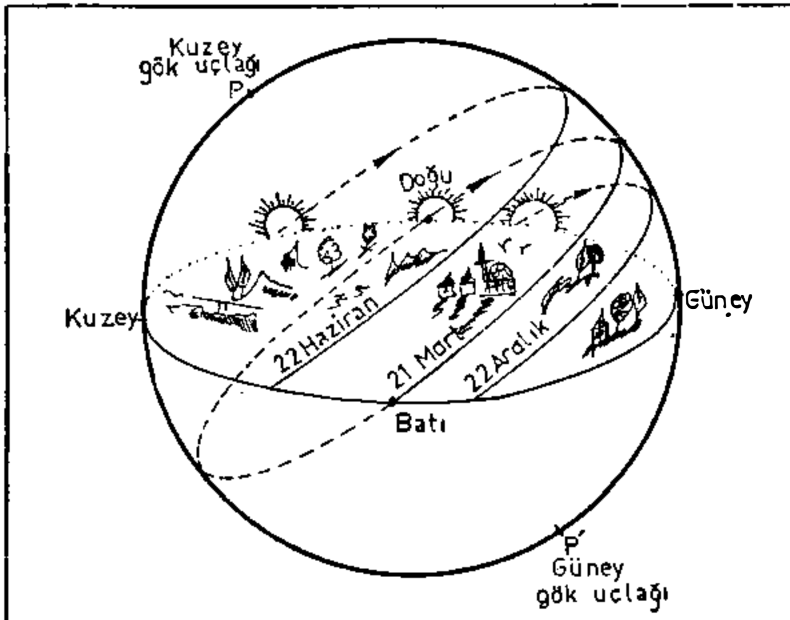
rihe bir gün eklemek (bir gün atlamak) gerekir. Buna karşılık, batıdan doğuya geçiliyorsa, târihi bir gün eksiltmek. yâni o târihi tekrarlamak gerekir. G. D. Ç., meridyene az çck paralel giderse de, dümdüz değil, kırık çizgiler biçiminde uzanır, böylece Bering Boğazının Asya kıyılarını ve Tonga Adalarını batıda, Aleut Adalarını doğuda bırakarak, kimi yerde 180° meridyeninden biraz ayrılır.

Gün (târih) değiştirme gereğini milletlerarası bakımdan düzenlemek üzere Büyük Okyanustan bir G. D. Ç. geçirilmiştir. Gemiler bu çizgiden geçerken, takvimlerindeki tarihi değiştirirler. Dünyayı dolaşma seyahâtleri (devri âlem seyahâtleri) sırasında gün değiştirme gereği ilk defa Magalhães'in seferine katılanlarca duyulmuştur. Bunlar dünyayı dolaşarak 1522 yılında doğu tarafından Portekiz'e döndükleri zaman yolda iken saydıkları Güneş'in doğup batmalarına göre günü 22 Eylûl sanmış, fakat Portekiz'de takvimin 21 Eylûlü gösterdiğini görmüşlerdi. Eğer bunlar seyahâtlerini batıdan doğuya doğru yapmış olsalardı, bu defa dönüşte takvimleri 20 Eylûlü gösterecekti. Bk. SAAT DİLİMLERİ.

Şekil 2: Yer yüzeyi üzerinde Güneş'in doğup batmadığı yerler ve tarihleri. Kuzey Alaska ve Norveç'te ($\varphi = 70°$) 20 Aralık - Ocak arasında güneş doğmaz. 20 gün devamlı gecedir. Antartika Kıtasının hemen hemen bütün kıyılarında aynı târihlerde 20 gün devamlı gündüz olur. Enlemi $\varphi = 66° 33'$ dan daha küçük yerlerde sözgelişi Ankara'da ($\varphi = 39°54'$) gece ve gündüz olayları olağan biçimde devam eder.

GÜN DOĞMASI (gün batması), Güneş'in her gün ufkun üstüne çıkması veya ufkun altına inmesi. İnsanlar, Güneş'in her gün doğup battığını ve bunun sonucu olarak gece ve gündüzün birbiri ardı sıra tekrar ettiğini görürler. Bu görünüşe bakarak, yüz yıllar boyunca insanlar Güneş'in Yer etrafında döndüğünü sanmışlardı. Ayrıca, gök küresi üzerinde görünen Güneş yuvarlağı küçük bir tepsi büyüklüğünde, yâni Yerden çok küçük bir cisim gibi gözükmektedir. Bunun gibi, Ay ve diğer gök cisimlerinin her gün doğup batması aynı yönde ve aynı düzende tekrar etmektedir. Buna bugün astronomide «görünürdeki hareket» denir. Kopernik'ten sonra gerçek hareketin bu olmadığı, Yerin kendi ekseni çevresinde dolanması sonucu olarak, bütün gök küresinin topluca Yer çevresinde döner gibi gözüldüğü anlaşılmıştır.

Şekil 1: Çeşitli târihlerde Güneş'in günlük hareket çemberleri

Günlük hayatta insanlar yalnızca görünürdeki günlük hareketle ilgilenirler. Gerçek hareket araştırıcıların konusudur. Güneş'in doğması, onun günlük harekete katılmasının tabiî bir sonucudur. Güneş'in ışığı bol olduğu için daha o doğmadan ortalık ağarır, canlılar uyanır ve tabiatta yeni bir canlılık başlar. Güneş'in ufuk üzerine çıkmasına halk dilinde «Gün doğmuştur» denir. Bu andan itibaren Güneş ufuk üzerinde yükselmeye başlar. Öğle çemberi (meridiyen) ne geldiğinde en büyük yüksekliğe erişir. Bundan sonra, yüksekliği gittikçe azalır, en sonunda ufkun batı yanında bir noktadan ufkun altına geçer. Bu zaman ortalık yavaş yavaş kararır. Bir süre sonra gece başlar. Ondan sonra da yıldızlar gözükür.

Güneş'in gök küresi üzerinde bir gün boyunca çizdiği çembere onun günlük hareket çemberi denir. Bu çembe-

rin ufkun üstünde kalan parçasına gündüz yayı ve altında kalan parçasına da gece yayı denir. Bir yıl boyunca Güneş'in gök küresi üzerinde çizdiği günlük hareket çemberleri aynı yerde kalmayıp sürekli olarak yer değiştirir. 21 Martta bu çember Ekvator çemberi ile çakışır. Bu zaman gece ile gündüz yayları eşittir. Bu tarihte Güneş'in ufuk üzerinde doğduğu ve battığı noktalar tam olarak doğma ve batma noktalarını tanımlar. Bundan sonra günlük çember kuzeye doğru kayar ve bunun sonucu olarak doğma ve batma noktaları da ufkun kuzeyine doğru kaymış olur. Bu olay 22 Hazirana kadar sürer. Bu tarihte gün yayı en uzun, gece yayı en kısadır. Olay devam eder. Güneş'in günlük çemberi artık güneye doğru kaymaya başlamış (gün dönümü), 23 Eylûlde yeniden Ekvator çemberine gelmiştir. Bundan sonra günlük yay doğma ve batma noktaları güneye kaymaya devam ederler. 22 Aralıkta günlük yay Ekvatordan 23° 27′ güneye inmiştir. Tekrar hareket kuzeye döner (gün dönümü). 22 Aralıkta gündüz yayı en küçük, gece yayı en büyüktür.

Bu irdeleme kuzey yarım kürede Türkiye'nin bulunduğu enlemlerde geçerlidir. Türkiye'den kuzeye gittikçe gece ve gündüz farkları artar. Meselâ, kuzey Finlanda'da yazın gece süresi bir iki saat kadar sürer. Tam Yer'in kutuplarında altı ay gündüz, altı ay gecedir. Orada Güneş yılda bir kere doğar, bir kere de batar. — A. K.

GÜN DÖNÜMÜ, günlerin en uzun olmasından kısalmaya başlaması (22 Haziran), en kısa olmasından uzamaya başlaması (22 Aralık) eylemi. Güneş'in gök küresi üzerinde yaptığı yıllık görünürdeki hareketinde 21 Marttan 22 Hazirana kadar ekvatordan kuzeye doğru kayar. 22 Haziranda 23° 27′ lık bir yüksekliğe erişir. Kısa bir duraklamadan sonra, güneye kaymaya başlar. Kaymanın bu şekilde yön değiştirmesine G. D. denir. Kuzey yarım küredeki ülkelerde 22 Hazirandaki G. D. nde günler en uzun, geceler en kısadır. Bu tarihten sonra geceler uzar, gündüzler kısalır. Halk, bu tarihlerde yaz sıcaklarının başladığını kabul eder.

22 Aralıkta Güneş'in günlük hareket çemberi güney yanda ekvatordan 23° 27′ güneydedir. Bu tarihte yine Güneş'in görünürdeki hareket çemberi duraklama yapmaktadır. Ancak, bu çember bu tarihten sonra kuzeye doğru kaymaya başlar. Bu olay 22 Aralıkta olur ki bu da G. D. dür. Yine kuzey yarım küredeki ülkeler için bu tarihten sonra günler uzamaya, geceler kısalmaya başlar. — A. K.

GÜN DÖNÜMÜ ŞENLİĞİ, her yıl gündönümünden sonra Anadolu'nun birçok şehir ve kasabalarında âdetler uyarınca düzenlenen gündönümünü kutlama güreşlerine verilen ad. Cuma gününden önce şenlik tertipçileri veya kasaba belediyesince vazifelendirilmiş birkaç kişi, ellerinde uzun bir sırığa takılmış Albavrak olduğu hâlde davul zurna ile çarşıdaki bütün dükkânları dolaşırlar. Bunlara, manifaturacı tüccar basma, alaca; kunduracı kundura, fotin; demirci orak, bel, çapa, sapan demiri v. b. gibi her esnaf yaptığı ve sattığı eşyadan bir hediye veyâ nakit para verir. Böylece güreşecek pehlivanlara birçok eşya ve para toplanır. Perşembe günü, kasabanın her yıl kullanılan güreş alanı temizlenir ve çadırlar kurularak hazırlanır. Pehlivanlar Cuma sabahına kadar uzak yakın bütün köylerden kasabaya inmiş bulunurlar. Cuma günü öğleye kadar bütün satıcılar ve esnaf güreş yeri çevresine pazarlarını kurarlar. Cuma namazı kılınır ve câmiden çıkan herkes güreş yerine gider. Köyler ve kasaba âdetâ boşanırcasına güreşleri seyre koşurlar. Önde davul zurna olduğu hâlde pehlivanlar güreş meydanına getirilirler. Güreşten önce, pehlivanlar tasnif edilinceye ve hazırlanıncaya kadar vakit kazanmak ve programı zenginleştirmek için gençler tarafından bâzı oyunlar, yarışlar, at ve merkep koşuları yapılır. Nihâyet eski ünlü yaşlı pehlivanların nezaret ve hakemliğinde gelenek ve göreneğe uygun töreniyle güreş başlar (bk. GÜREŞ). Güreş bitince, yenen ve yenilenler el ele mükâfat yerine gelirler ve toplanmış bağışlardan kendilerine verilen hediyeyi alırlar; ayrıca seyircilerden para toplarlar. Ayağa çıkanlardan başa kalan ayak pehlivanlığının başını alır. Sonra sıra ile ortaya ve başa güreşecek pehlivanlar yağlanarak güreşirler. En sonda birinci gelen, o yılın kasabadaki başpehlivanı ilân edilir. En büyük mükâfatı başpehlivan alır. Bütün pehlivanlar davul zurna ile hamama götürülürler ve ahali dağılarak şenlik son bulur. G. Ş. güreşleri bâzı kasabalarda üç cuma sürer.

GÜN HAN: bk. KÜN HAN.

GÜNAH (İslâmî yönden), ferdin veya toplumun selâmet ve saadetine aykırı olan fiilleri. *Kur'an* ve Sünnet ile yasaklanmış işleri yapmak İslâm dinine göre G. tır. Bu işlerin yapılmasının dünyevî ve uhrevî mesuliyeti vardır. G. olan işleri yapmak da, razı olmak da, zor karşısında kalmaksızın yardım etmek de İslâm dinince yasaktır.

Günah kelimesi kök bakımından Farsçadır. Bunun Arapçadaki karşılığı olarak *cünah* kelimesi gösterilmektedir. Câhiliye devri Arap şâirlerinden Hâris'in bu kelimeyi *Mu'allaka*'sında kullanmış olması ve *Kur'an*'da müteaddit yerlerde geçmesine dayanılarak, Süryanî dilinde bulunmayan bu kelimenin eski Farsçadan Arapçaya geçtiği ifade edilmiş (A. Jeffery, *The Foreign Vocabulary of the Qur'an*) ise de, makul bir delil gösterilmemiştir. Nitekim *cünah* Arapçada «beis, mahzur» gibi anlamlara gelmektedir, oysa *günah*'ın karşılığı «masıyet ve ism»dir.

Müslümanlıkta G., umûmî olarak iki kategoriye ayrılmaktadır: Kebîre (büyük) ve sagîre (küçük) G. lar. Buyük G. lar arasında da bir sıralanmaya gidilmişse de, bu umumî değildir. Genellikle kabul edilen husus, *Kur'an*'da zikredilerek yapılmasından sakınılması emredilen hareketlerin birinci kategoriye girdikleridir. Bunların başlıcaları Allaha ortak koşmak, haksız yere cana kıymak, zina etmek, içki içmek, anababaya karşı gelmek, dedikodu etmek, Allaha, Peygambere ve devlet idarecilerine karşı gelmek, ölçüyü tartıyı eksik tutmak, yenilmesi yasak edilmiş maddeleri yemek gibi hususlardır. Bu gibi hareketlerin cezaları da İslâm hukukunda belirtilmiştir. Bunlara ukubât denir. Hakkında böyle bir ceza hükmü bulunmayan cinsten G. lar da ikinci kategoriye girerler.

Kur'an'a göre, bütün bu hareketler içinde affa uğrama ihtimali bulunmayan tek G., Allaha ortak koşmadır. Bunun dışındakiler Allah tarafından bağışlanabilir.

Peygamberlerin gerek büyük gerek küçük hiçbir G. işlemedikleri hususu kabul edilmiştir. Onların ancak zelle denilen küçük hatalara düşebilecekleri ifade edilmiştir. Şiîler kendi imamlarının da tıpkı peygamberler gibi her türlü G. işlemekten «ma'sûm» olduğunu ileri sürmektedirler. Haricîler büyük veya küçük herhangi bir G. ı işleyen kimsenin dinden çıkmış olacağı görüşündedir. Cebriye insanın alın yazısına göre hareket etmek mecburiyetinde olduğunu, G. işlemek veya işlememenin ihtiyar dışı olduğunu iddia ederlerken, Mu'tezile tam hürriyet bulunduğunu ileri sürüp, Allahın, G. ların cezasını vermek mecburiyetinde olduğunu söylemektedirler. — Y. K.

GÜNAH (Fr. Péché; Alm. Sünde; İng. Sin), Hıristiyanî anlamda, şuurlu ve irâdî olarak Tanrı buyruğuna karşı gelme. Katolik ilâhiyâtına göre G. lar, çeşitleri itibariyle sınıflandırılmış ve derecelendirilmiştir: *Aslî G.* (Lât. pecatum originale) ın karşıtı olan *fiilî G.* (peccatum actuale), tabiî veya ilâhî kanunların çiğnenmesidir. Adem ve Havva cennette günah işledikleri için her çocuk günahkâr olarak doğar. Vaftiz, çocuğu bu aslî G. tan kurtarır. İrade serbest olduğu için, çocuk ilerde işleyeceği G. lardan sorumludur. G. bir yolsuzluk fiili olmakla beraber, işlenen suçun ağırlığı ve işleyenin sorumluluğu nisbetinde derecelenir: *Bağışlanmaz G.* (peccatum mortale) ve *bağışlanabilir G.* (peccatum veniale). G. ın bu ikinci çeşitini işleyenler ilâhî mağfireti kısmen kaybeder, âhirette de bir arınma yeri olan Âraf'ta azap çekerler. Bu G. lar dışında, yasak bir fiili işlemek, dinî bir görevi ihmal etmek, zinâ etmek, istimnâ etmek (Onanizm), yasak bir fiili aklından geçirerek zevklenmek gibi çok çeşitli G. lar vardır. Bütün G. ların kaynağı sayılan 7 *temel G.* (peccata capitale) ise gurur, haset, cimrilik, sefahat, oburluk, öfke ve tembelliktir.

GÜNAH ÇIKARMA (eski ter. İ'tirâf-ı zünûb; Fr. Confession; Alm. Beichte; İng. Confession), Hıristiyanlarda günahların bağışlanmasını sağlamak üzere bunların kabûl ve itirafı. Katoliklerde, günahların, günah çıkaran bir papaz önünde, tövbe ve istiğfarın kabûlü için gerekli olan sözlü açıklanmasıdır. Her Katolik, vaftizden veya tövbe ve istiğfarının son kabûlü târihinden itibaren işlediği bütün ağır günahları en az yılda bir defa itiraf etmekle mükelleftir.

Protestanlarda, Kuddas âyînine hazırlık mahiyetinde bir ibadet olarak kabûl edilmiştir. Bütün günahların kabûl ve itirafı ile mağfiret dileme bir çile ve nefis cezalandırma ile ilgili olmadığı gibi, bir takdis (günah bağışlama) töreni de değildir. Ancak, Luther'in anlayışına göre, Tanrının bir tecellisidir.

Reformasyon Kilisesinde, gühahının bağışlandığı hususunda şahsî bir vait almak isteyen kimseye, pastörü ile görüşmesi tavsiye olunur.

Anglikan Kilisesi, genel G. Ç. ile Komünyon töreni sırasında bir temenni mahiyetinde olmak üzere günah bağışlamayı kabûl eder. Ortodoks Kilisesi'ne göre, G. Ç. nın bizzat İsa'nın huzurunda yapıldığı düşüncesi önemlidir, fakat bu iş belirli bir yerde, meselâ Katoliklerde olduğu gibi bir G. Ç. hücresi önünde yapılmaz.

Doğu dinlerinde günah çıkarma, Hindistan'da alenî (açık) veya ağızdan kulağa yapılan G. Ç. geleneğinin çok eski bir târihi olduğu anlaşılmaktadır: *Manu* kanunları (*Mānava - Dharma - Śāstra*), bâzı ağır günahlar için bu yolu emreder. *Caina* dini mensuplarında da rastlanan bu âdet, daha belirli bir kurtarıcılık karakteri taşır; çünkü G. Ç., günahların bağışlanması ile neticelenir. Buddhistlerin *Vinaya*'sında, din adamları kurulu önünde yapılan G. Ç. nın teferruatlı bir formülü yazılıdır; bunun tatbikinde çile ve ceza unsuru bulunmamakla beraber, günahların silinmesi de yoktur G. Ç. ya Tibet'te, Çin'de ve Japonya'da da rastlanmaktadır; öte yandan, bu ülkelerin hiçbirinde lâikler için G. Ç. mecburiyeti yoktur.

GÜNALTAY, Şemseddin (Kemâliye, 1883 - İstanbul, 19 Ekim 1961 Perşembe), Türk ilim ve devlet adamı. Türkiye Cumhuriyeti Hükûmet'inin 10. Başbakanı (bk. BAŞBAKAN) olan G., Kemâliye (Eğin) li Müderris İbrâhim Edhem Efendi'nin oğludur. Annesi Sâliha Hanım'dır. Üsküdar'da Ravza-i Terakki'de, Vefa İ'dâdîsi'nde okuduktan sonra Dârülmuallimîn-i Âliye (Yüksek Muallim Mektebi'ne girmiş, fen şubesinden mezun olduktan sonra Lausanne Üniversitesi tabiiyat bölümünde öğrenimini tamamlamıştır. G., özel olarak Arapça ve Farsça da öğrenmiş ve icazetnâme almıştır. Kıbrıs İ'dâdîsi'nde öğretmenlik yapmış, Midilli İ'dâdîsi, İzmir ve Gelenbevî liseleri müdürlüklerinde bulunmuştur. 1914 Darülfünun ıslahatında, Edebiyat Fakültesi Türk târihi ve İslâm kavimleri târihi kürsülerine müderris tâyin edilmiş, o zaman en yüksek medrese seviyesinde bulunan Süleymaniye Medresesi'nde dinler târihi ve İslâm felsefesî okutmuş ve İlâhiyat Fakültesi'nin kuruluşunda bu fakültenin başına ve İslâm dini kürsüsü müderrisliğine getirilmiştir. 1915'te Ertuğrul Sancağı'ndan Bilecik milletvekili seçilerek teşriî hayata katılmıştır. G., Mütareke günlerinde, İstanbul Darülfünunu'nda millî dâvâyı kuvvetle savunan ve gençlere yol gösteren başlıca hocalardan biri olmuştur. İstanbul Meclisi dağıtılıncaya kadar mebus kalan G., Ankara'da Millî Hükûmet kurulduktan sonra, İstanbul Belediye Meclisi'ne üye ve başkan vekili seçilmiş, İstanbul'da Müdafaa-i Hukuk Teşkilâtı'nın faâliyetlerine katılmıştır.

Ş. GÜNALTAY

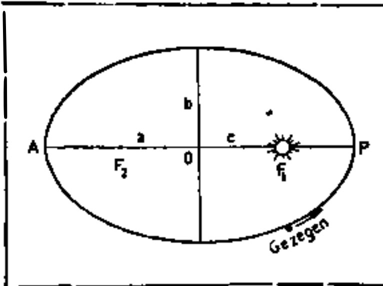
1923'te, Büyük Millet Meclisi ikinci devresinde Sivas milletvekili seçilen G., 1954'e kadar Sivas ve Erzincan milletvekili; bu arada Meclis Başkan-vekili olarak çalışmış; C. H. P. nin Parti Meclisi üyesi olarak partisinin yöneticiliğinde de bulunmuş ve 15 Ocak 1949'da, T. B. M. M, Hükûmeti'nde İcra Vekilleri Hey'eti Reisi ve Türkiye Cumhuriyeti'nde başbakan (b. bk.) zatların 14. sü olarak Başbakanlığa getirilmiştir. G., Başbakanlığı sırasında tek dereceli 2 Seçim Kanunu'nu çıkarmış ve tarafsız bir seçimden sonra 22 Mayıs 1950 târihinde iktidarı Demokratlara devretmiştir. 1954 seçimleri sonucu milletvekilliğinden ayrılarak İstanbul'a gitmiş; 1958-1959 yıllarında İstanbul C. H. P. İl Başkanı olmuştur. En son teşriî vazifesi Temsilciler Meclisi üyeliği olan G., 1961 genel seçimlerinde İstanbul'dan üçüncü bölgeden Cumhuriyet Senatosu üyeliğine seçilmiş bulunuyordu. Tedavi edilmekte olduğu Ortaköy Şifa Yurdu'nda prostat kanserinden saat 16'yı 10 dakika geçe hayata gözlerini yuman G., 20 Ekim Cumartesi günü İstanbul Üniversitesi'nde yapılan törenden sonra Ankara'ya nakledilmiş ve vasiyeti üzerine, Asrî Mezarlık'ta kızının yanına gömülmüştür.

Türk Târih Kurumu'nun 1931'de kuruluşundan beri değerli bir üyesi olarak hizmet görmüş olan G., 1941'de kurumun başkanlığına seçilmiş ve ölümüne kadar bu vazifeyi de yürütmüştür. Sivas ve Erzincan milletvekilliği sırasında İstanbul Edebiyat Fakültesi'nde ordinaryüs profesör olarak târih derslerine devam etmiş olan G., Türk Ansiklopedisi'nin ilk bir - iki cildinde târih müşaviri olarak bâzı maddeler de yazmıştır. Başlıca eserleri: *Mâziden âtiye* [1913]; *Zulmetten Nûra* [1917]; *Hurafattan Hakikate* [1917]; *Târih - i Edyan* [1922]; *İslâm Târihi* [1922-1925]; *İslâmdâ Târih ve Müverrihler* [1923 - 1925]; *İslâm dini târihi* [1924]; *Mufassal Türk Târihi* [5 cilt, 1928 - 1933]; *Uzak Şark Târihi* [1937]; *Eski Suriye ve İbranîler Târihi* [1937]; *Yakın Şark Târihi* [1 - 4 cild, 1937 - 1951]; *Türk Târihinin İlk Devirleri* [1937]; *İran Târihi* [1948]; *Perslerden Romalılara kadar Selevkoslar, Nebatiler, Galatlar, Bitinya ve Bergama Kırallıkları* [1951]; *Hürriyet Mücadeleleri* [1958].

GÜNBATISI (Meteor.): bk. RÜZGÂR, YÖNLERİ.

GÜNBERİ ve GÜNÖTE, Güneş âilesi üyelerinden herhangi birinin yörüngesi üzerinde, Güneş'e en yakın (en uzak) noktası. Dokuz büyük gezegen (Merkür, Venüs, Yer, Mars, Jüpiter, Satürn, Uranüs, Neptün ve Plüton), küçük gezegenler, kuyruklu yıldızlardan birçoğu Güneş çevresinde dolanır (bk. GÖK MEKANİĞİ). Bunların yörüngeleri daire değil, her biri ayrı bir elipstir. Yörüngeler daire olsaydı, dolanma hareketi boyunca onların Güneş'e uzaklıkları daima eşit olurdu. Bu yörüngelerin birer elips olduğunu ilkin J. Kepler gözlemlere dayanarak bulmuştu. Daha Sonra Sir I. Newton, 1687'de matematik olarak yörüngelerin birer konik (elips, hiperbol, parabol, daire) olacağını ispatladı. Gezegenler için yalnız elips yörüngeler vardır. Bazı kuyruklu yıldızlarda parabol yörüngeler gözlenmiştir. Bu durumlarda kuyruklu yıldız sonsuzdan gelir. Güneş yaklaşır ve sonra yeniden uzaklaşarak sonsuza gider.

Yörünge hangi türden olursa olsun, Güneş bu yörüngenin odağında bulunur. Elips ve hiperbol biçimli yörüngelerde iki odak vardır. Bunlardan birinde Güneş bulunur, öbürü boştur. Parabolde bir odak vardır. Dairede iki odak merkezde birleşmiş durumdadır.

Bir gezegenin Güneş çevresinde çizdiği yörünge. F_1 dolu odak, E_2 boş odak, P günberi, A günöte

Gezegenlerin hepsinin yörüngesi birer elips olduğuna göre onlardan her birinin Güneş'e en yakın ve en uzak olmak üzere iki özel noktası vardır (Şek.). Güneş'e en yakın olan P noktasına *günberi* (Fr. périhélie), en uzak olan A noktasına da *günöte* (Fr. aphélie) denir. Bir gezegenin ortalama güneş uzaklığı ve yörüngenin dış merkezliği bilinirse, günberi ve günöte noktasının Güneş'e olan uzaklıkları kolayca hesaplanır. Yörüngenin yarı - büyük eksen uzunluğu (= a) ortalama uzaklık olarak kullanılır. Güneş'in yörünge merkezine uzaklığı $F_1O = c$ ise, dışmerkezlik $e = c/a$ olarak tanımlanır. O halde, a ve e bilinirse $c = ae$ ve bundan dolayı da

$$\text{günberi uzaklığı} : PF_1 = a(1 - e)$$
$$\text{günöte uzaklığı} : AF_1 = a(1 + e)$$

olur. Meselâ Yer yörüngesi için

$$a = 149{,}6 \times 10^6 \text{ km}, \quad e = 0{,}0167$$

ve buna göre Yer'in günberi uzaklığı

$$PF_1 = 147{,}06 \times 10^6 \text{ km},$$

günöte uzaklığı $AF_1 = 152{,}10 \times 10^6$ km, Merkür yörüngesi için $a = 57{,}91 \times 10^6$ km, $e = 0{,}2056$ ve bundan böyle onun günberi uzaklığı $PF_1 = 46{,}00 \times 10^6$ km ve günöte uzaklığı $AF_1 = 69{,}82 \times 10^6$ km dir.

Güneş'in görünürdeki (zahirî) yıllık hareketi incelenirken Yer'in F_1 odağında durduğu ve Güneşin aynı yörüngede dolandığı göz önüne alınır. Bu hareket artı yönde, yani saatin hareketinin karşıt yönündedir. Mevsim hesaplarında, Güneş'in herhangi bir tarihteki yörünge üzerindeki yerinin ve genel olarak kon sayılarının (X, Y, Z) hesabında iki unsur çok önemlidir. Bunlardan biri *günberinin tutulum boylamı* ($=\Gamma$) ve *günberiden geçiş zamanı* ($= t_0$) dır. Buradaki t_0 zamanına herhangi bir yörünge için *günberi geçişi* denir. Astronomi yıllıklarında her yıl için ve t_0 değerleri verilmektedir. Çünkü günberinin boylamı durağan (sabit) değildir. Onun ortalama değerini veren en iyi formül $\Gamma = 281^\circ 13' 15'' \times 0 + 6189'' \times 03\,T + 1'' \times 63\,T^2 + 0'' \times 012\,\Gamma^2$ dır. Burada 36 525 gün = 1 yüzyıl olmak üzere, 011 T^2 dır. Burada 36525 gün = 1 yüzyıl olmak üzere, T = 0,5 Ocak, 1900 tarihinden bu yana geçen yüzyıl sayısıdır. Meselâ 1 Ocak 1970 için T = 0,70 alınacaktır. — A. K.

GÜNDELİK (eski ter. Yevmiye), gün esası üzerinden hesaplanan veya her çalışma günü sonunda, iş yerinden ayrılırken işçiye ödenen ücret. Gündelik olarak hesaplanan ücretlerin, her gün ödenmesi mümkündür, fakat şart değildir.

Borçlar Kanunu'nun 326. maddesi, «mukavele yahut âdet ile daha kısa mehiller tayin edilmemiş ise» işçi ücretinin «amele ve iş sahibi ile birlikte yaşamayan hizmetçilere haftada bir», bunlar dışında kalanlara da «her ay» ödenmesini emretmektedir. İş Kanunu'nun 26. maddesi ise, işçi ücretinin «en geç haftada bir» ödenmesi gerektiğini, fakat «toplu sözleşmeler veya hizmet akidleri ile bu ödeme süresinin en geç bir aya çıkarılabileceğini» hükme bağlamıştır. Bu kanun, 38. maddesinde, «gündelik ücretle çalışan işçilere» Cumartesi günleri için tam ödeme yapılacağını, 41. maddesi, «hafta tatili günü için» «bir iş karşılığı olmaksızın bir G. tutarında ücret» ödeceneğini, 42. maddesi ise, «ulusal bayram ve genel tatil günlerinin aynen hafta tatili gibi» telâkki edileceğini âmirdir. Sözü geçen günlerde çalışılırsa, G. «bir kat fazlasiyle ödenir.»

İş Kanunu'nun 33. maddesi, G. ücretin asgarî haddinin, en geç iki yılda bir tesbitini emreder. Bu hükmün gereği olarak asgarî G. ücret yönünden, Türkiye altı grupa

ayrılmıştır. 6 Haziran 1969 tarih ve 13 216 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan Asgarî Ücret Tesbit Komisyonu'nun 30 Mayıs 1969 tarih ve (1) sayılı kararına göre, bu altı grup için tesbit olunan gündelik ücretlerin asgarî haddi 15,50 lira ilâ 19,50 arasında değişmektedir.

Anne ve babanın çocuklarına ve âile reislerinin, yanlarında ikamet eden gelirsiz kimselere, cep harçlığı olarak her gün verdikleri paraya da G. denir. Bu sonuncunun bir hizmet karşılığı olmadığı âşikârdır.

Gündelikçi, çalıştığı iş yerinden ücretini gündelik olarak alan işçi veya hizmetçi G., umûmiyetle, bir iş verene veya iş yerine devamlı olarak bağlı değildir. Hukukî durumları, toplu iş sözleşmesine veya şekle tâbi bir hizmet akdine dayanmaz. Bu itibarla, Sosyal Sigortalar Kurumu şumûlüne girmemektedirler. Rençber olarak tanınan ve umumiyetle yaz aylarında tarım ve toprak işlerinde çalışan işçiler bu kategoriye girerler. Büyük şehirlerde, evlerde gündelikle çalışan kadın işçilere, özellikle evlere gidip gündelikle dikiş diken terzilere de G. denmektedir.

GÜNDELİK ÜCRET (Mal. ve İkt.): bk. İŞÇİ ÜCRETİ.

GÜNDERODE, Karoline von (Karlsruhe, Batı Almanya, 1780 - Winkel 1806), Alman kadın şâiri. Frankfurt / Main'da bir manastırda başrahibe olarak yaşamıştır. Brentano'ların dostuydu, Tian takma adiyle *Gedichte and Phantasien* (Şiirler ve hayaller) [1804] ve *Poetische Fragmente* (Şâirane parçalar) [1805] adlı eserlerini yayımlamıştır. Bu eserlerde romantik ve akıcı bir üslûpla melânkolik duygularını dile getirmektedir. Heidelberg'li profesör F. Creuzer'e karşı duyduğu talihsiz aşkı, onun intihar etmesine yol açmıştır.

GÜNDEŞLİOĞLU (XIX. yüzyıl), Türk saz şâiri. Güney Anadolu'daki Türkmen oymakları arasından XIX. yüzyılın birinci yarısında yetişmiştir. Türkmen oymakları arasında büyük bir ün kazanmış olan bu şâirin şiirleri hâlâ dillerde dolaşmaktadır.

GÜNDOĞAN, Muğla ilinin Bodrum ilçesi Ortakent bucağına bağlı bir dağ köyü. Eski Çağ'ın Telmesson şehri bu köyün 5 km yakınında idi.

GÜNDOĞDU (eski adı: **Karanti**), Çanakkale ilinin Biga ilçesine bağlı bir bucak. 4 köyü ile birlikte bucak nüfusu 3 257 (1965), bucak merkezi olan G. köyünün nüfusu 846, denizden yüksekliği 25 m dir. Biga'nın batısında uzanan bucak arazisinde küçük bir ova ile tepelik arazi vardır. Tarım başlıca geçim kaynağıdır. Biga - Çanakkale şosesine 7 km lık bir yol ile bağlıdır. Bk. BİGA.

GÜNDOĞDU, Rize ilinin Merkez ilçesine bağlı bir bucak. 14 köyü ile birlikte nüfusu 14 011 (1965), bucak merkezi olan Hamidiye'nin nüfusu 3 551, denizden yüksekliği 50 m dir. Rize'nin doğusunda bulunan bucak arazisi tepelik ve dağlıktır. Mısır, çay, meyva yetiştirilir. Trabzon-Hopa kıyı yolu buradan geçer. Bk. RİZE.

GÜNDOĞMUŞ. Antalya iline bağlı bir ilçe. Nüfusu 16 368 (1965), yüzölçümü 1323 km², ilçe merkezinin nüfusu 1 662, ilçeye bağlı köy sayısı 36, kasabanın denizden yüksekliği 9 30 m dir. Güzelbağ ve Köprülü adlarında 2 bucağı vardır. Köylerin çoğu 200 - 400 nüfusludur. 1936 da kurulmuş olan ilçe, Antalya ilinin doğu bölümündedir.

G. ilçesi dağlık bir bölgededir. Buradaki Söğüt Dağı, Dernek Dağı, Geyik Dağı (2 000 - 2900 m), Torosların birer bölümüdür. Bu dağlık arazide dar ve derin vadiler çoktur. Alara çayının bir bölümü ilçe topraklarından geçer. Gür kaynaklarla beslenen ve *kısık* denilen dar ve derin vadilerden geçen bu çay, yer yer çağlayanlar yaparak akar, kışın ve baharda ırmak görünüşü alır. İlçe arazisi dağlık ve yüksek olmakla beraber, yazlar kurak ve sıcak, kışlar ılık, serin ve yağışlı geçer. İlçenin dağlarında iyi ormanlar çoktur (çam, meşe, sedir, çınar, şimşir ve ıhlamur). İlçede önemli ekonomik işler arasında ormancılık da yer tutmuştur.

G. ilçesinde tarıma elverişli toprak azdır. Çok çalışkan olan halk, dar kayalıklar arasında bile incir ağaçları yetiştirmeye uğraşır. Sığır, koyun, keçi beslenir, arıcılık yapılır, yaylalarda yürükler tulum peyniri yaparlar. Yer yer bağlar da vardır. Tulum peyniri, keçi, ceviz, pekmez, bal, incir, av derisi, ıhlamur çiçeği gibi maddeler Antalya'ya ve çevre ilçelerine götürülerek buğday ve arpa ile değiştirilir. Halkın bir kısmı katır ve develerle taşıma işleri yaptığı gibi, bir kısmı da Aydın ve Antalya'da çeltik işçiliği yaparlar. Evlerdeki tazgâhlarda giyimlerine yetecek kadar kumaş dokunur, ayrıca çadır, çuval, kıl çuval ve keçe yapılır.

G. kasabası, Geyik Dağının güneybatı eteğinde kurulmuştur. Güzel ve sağlam havalı, bir sayfiye yeri özelliğinde, bağ ve bahçelerle süslü, dinlenme yerleri bol bir ilçe merkezidir. İçme suyu Gür Dağından künklerle getirilmiştir. Orta ve ilk okulları, küçük bir çarşısı vardır. Çevresinde serin ve güzel yaylalar bulunur. G. kasabası ve çevresinin iskelesi Manavgat olup, buraya iyi bir yol ile bağlıdır.

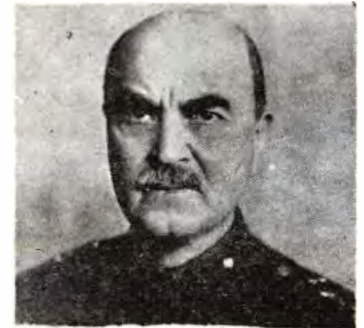
Eski bir yerleşme alanı olan G. ta Roma, Grek, Selçuklu, Osmanlı eserleri bulunmaktadır. Kasabanın 10 - 15 km uzağında Bakırköyü yakınında Ayasofya denilen yıkıntı yerleri, mermer sütunlar, Karadere köyü çevresinde Hisar adı ile anılan harabeler, yaşlı çamlarla çevrili havuz ile Hisar tepesi doruğunda mermer kitabeler vardır. Alara çayının yukarı kesiminde ve kasabanın 10 km doğusunda Selçuklu devrine âid bir köprü, Alanya - Akseki kestirme yolu üzerinde Selçuklulara âid Ali Köprüsü, kasabada Osmanlı devrine âid bir cami ile Hoca Naim'in yaptırdığı Naim Hoca Medresesi, Karadere köyüne başka bir medrese kalıntısı ve eski Türk eserleri bulunmaktadır. Bk. ANTALYA. — R. İ.

GÜNDOĞUSU (Meteor.): bk. RÜZGÂR, YÖNLERİ.

GÜNDÜZ (Astr.): bk. GÜN.

GÜNDÜZ, Aka (Biyog.): bk. AKAGÜNDÜZ (Hüseyin Avni).

GÜNDÜZ, Âsım (Kütahya 1880 - İstanbul 14 Ocak 1970), İstiklâl Harbi kumandanlarından emekli orgeneral. Kütahya'nın çok eski âilelerinden Büyük Müftü Hacı İsmail Efendi'nin torunu Ömer Bey ile Hatice Hanımın oğlu olan G., 1904 yılında kurmay yüzbaşı rütbesiyle Harp Akademisi'nden çıktıktan sonra, dört yıl da Almanya'da muhtelif kıt'a ve kur-

A. GÜNDÜZ

maylık vazifelerinde staj görmüştür. Balkan Harbi'nde Karargâh-ı Umumî Harekât Şubesi'nde ve Umumî Harb'te Karargâh-ı Umumî Müstahkem Mevkiler Şube Müdürlüğü'nde, 20. ve 3. Kolordu kurmay başkanlıklarında ve Filistin Cephesi kurmay başkanlığında ve 48. Fırka Komutanlığı, 2. Kolordu Komutan vekâletinde bulunmuş olan G., II. Şeria Muharebeleri'ndeki yararlığından ötürü fevkalâdeden miralay (albay) olmuştur. Suriye Muharebeleri sonunda İstanbul'da bâzı vazifelerde bulunduktan sonra, İstiklâl Harbi'ne katılmak üzere Ankara'ya gelen G., derhal Garp Cephesi Erkân-ı Harbiye Riyaseti'ne tâyin edilmiş; Sakarya Muharebesi'nde fevkalâde başarısından ötürü altın liyakat madalyası ile taltif ve Afyon Taarruzu'ndan, Dumlu Zaferi'nden sonra da fevkalâdeden livalığa (tümgeneralliğe) terfi olunmuştur. İzmir'in istirdadından sonra İsmet Paşa (İnönü) ile birlikte Mudanya Konferansı (b. bk.) na katılmış olan G., Lozan Andlaşması (b. bk.) ndan sonra Garp Cephesi Karargâhı lâğvedilince, 1923 yılında Genel Kurmay İkinci Başkanlığı'na ve daha sonra 8, 9 ve 5. Kor. Komutanlıklarına tâyin olunmuş; 1926'da korgeneralliğe yükselmiş ve 1928'de ikinci defa Genel Kurmay İkinci Başkanlığı'na getirilerek, 1937 yılında orgeneralliğe nasbedilmiştir. Montreux Mukavelesi'nin müzakerelerinde askerî murahhas olarak bulunmuş ve 1938 yılında Hatay için Fransızlarla Antakya'da yapılan görüşmelerde Türk Askerî Hey'eti başkanı olarak değerli hizmetleri geçmiş olan G., daha sonra Balkan hükûmetleriyle yapılan askerî anlaşmalarda ve II. Dünya Harbi sırasında Fransız ve İngiliz kurmay hey'etleriyle Haleb, Hayfa, Kudüs müzakerelerinde de hükûmetimizi temsil etmiştir. 1928 - 1943 yıllarında Genel Kurmay İkinci Başkanlığı'nda yararlı hizmetleri görülen G., 1943'te Yüksek Askerî Şûra üyeliğine tâyin edilmiş; 1945 yılında yaş haddiyle emekliye ayrılmış ve 1946'da Kütahya'dan C. H. P. milletvekili olmuştur. 1950 seçimlerinde ikinci defa C. H. P. den Kütahya milletvekilliğine seçilen G., 1954'e kadar bu vazifeyi de ifa etmiştir.

61 yıllık 11 nişan ve madalya ile süslü şerefli askeri ve 8 yıllık teşriî hayatından sonra ömrünün son devresini tek oğlu ile Bahariye'deki köşkünde dolduran G., bir yıldır evinden dışarı çıkmıyordu. Ölümünden on gün önce bir kalb krizi geçirmiş ve doktorlar tehlikeyi atlattığını bildirmişlerdi. 14 Ocak akşamı saat 18 de yeni bir kalb krizi ile hayata gözlerini yuman G. ün cenazesi, 16 Ocak 1970 Cuma günü büyük bir askerî törenle Kadıköy'den Dolmabahçe rıhtımına çıkarılmış, namazı Şişli Câmii'nde kılındıktan sonra Zincirlikuyu Mezarlığı'ndaki ebedî istirahatgâhına tevdi olunmuştur.

GÜNDÜZ ALP, Osmanlı Devletinin kuruluşunda yararlıkları görülen efsanevî kahramanlardan biri. Kayı boyu beyi G. A. ın târihî şahsiyeti, yaşadığı devirdeki kaynakların kifayetsizliği sebebiyle kesin olarak tespit olunamamaktadır. Burada sadece birbirini çürüten ifadeleri göstermek suretiyle G. A. hakkındaki rivayetlerin ne kadar çeşitli olduğuna işaret olunacaktır.

Ahmedî, *İskendernâme*'de (N. S. Banarlı bas., Türkiyat Mecmuası VI. 113) Anadolu Selçuklu sultanı Alâeddin Keykubat'ın Bizans ucundaki savaşlarında yanında Ertuğrul Gazi ile birlikte Gök Alp, G. A. gibi Oğuz beylerinin bulunduğunu kaydetmektedir. Bu ifadeden anlaşılacağı gibi, bu beyler arasında bir akrabalık söz konusu değildir. Yazıcızade Ali, *Tarih-i âl-i Selçuk*'ta (Leyden, 1902) bu üç kahramanı kardeş olarak tanıtmaktadır. Enverî ise, *Düsturnâme*'de (M. H. Yınanç bas. İstanbul, 1928), Süleyman Şah'tan sonra bunun iki oğlundan birincisi olan Şah Melik'in ancak 27 gün beylik sürdüğünü, öteki kardeşi Ertuğrul'un beyliği onun elinden aldığını, Şah Melik'in Gök Alp ve G. A. adlı iki oğlu olduğunu, babalarının ölümünden sonra bu kardeşlerin Selçuklu sultanı emrinde birçok hizmetlerde bulunduklarını, buna karşılık kendilerine Sultan Öyüğünün verildiğini, Rum hududuna yerleşen iki kardeşin 3000 yiğitle gazaya katıldıklarını, sonra aralarında anlaşmazlık çıktığını, Gök Alp'ın zehirlenerek öldüğünü, ondan üç yıl sonra da G. A. ın vefat ederek beyliğe oğlu Ertuğrul Beğ'in geçtiğini anlatır. Karamanî Nişancı Mehmet Paşa, Arapça *Muhtasar âl-i Osman* tarihinde (M. H. Yınanç, TTEL sayı 87-94) Osman Gazi'nin atası Kabık Alp'ın H. 656 yılında Ankara civarında Karacadağ'da yurt tuttuğunu, ölümünde yerine Sarkuk Alp, ondan sonra da oğlu Gök Alp'ın geçtiğini, onu ise oğlu G. A ın istihlâf ettiğini, G. A. ın kâfirlerle durmadan savaştığını ve en sonunda Kızıl Saray'da ölünce yerine oğlu Ertuğrul'un geçtiğini söyler. Âşık Paşazade ise *Tarih*'inde (İstanbul. 1332) Süleyman Şah'ın üç oğlu olduğunu, bunların Gündoğdu, Sungur Tigin ve Ertuğrul adını taşıdıklarını bildirir. Bu tarih kitapları dışında *Hacı Bektaş Velâyetnamesi* (A. Gölpınarlı bas.) ne göre ise, Selçuklu sultanı Rum sınırına üç kardeş göndermiştir. Bunların adları Aytoğmuş Alp, G. A. ve Ertuğrul Alp'tır. Bu kardeşlerin gösterdikleri başarılar üzerine Sultanönü sancağı sancakbeyliğine önce Ertuğrul tâyin edilmiştir.

Onun ölümü üzerine oğlu Utman Beğ küçük yaşta olduğundan beyliği G. A. yönetmiş, fakat Utman Beğ. delikanlı olunca Selçuklularla Bizans arasındaki barış durumuna aldırmavarak çevresine topladığı yiğitlerle İznik, Gövnük ve Gölhisar'a akınlarda bulunmuş, bu da Bursa tekfurunun şikâyetlerine sebep olmuştur. Bunun üzerine G. A. tarafından tevkif edilerek Konya'ya gönderilmişse de, az sonra affedilmiştir. Utman Beğ, beyliğe ancak G. A. ın ölümünden sonra getirilmiştir.

Burada anılmayan öteki kaynaklar da bu söylentileri tekrar etmektedirler. Bütün bunlardan G. A ın târihî şahsiyetinin kesin olarak bilinmediği sonucu çıkmaktadır. Buna ilâve olarak Hüseyin, *Bedayi el-vekayi*'de (Moskova, 1961) G. A. ı, Osman Gazi'nin küçük kardeşi olarak Savcı Beğ'le birlikte mütalâa etmekte ve Aya Nikola'nın Kızılcahisar'ın fethi sonucunda meydana getirdiği koalisyonla Osman Gazi'ye saldırması üzerine Domaniç Dağı eteğinde Eğrice'de yapılan savaşta şehit düştüğünü ve bir çam altına defnedildiğini yazarak, «bu eyyama değin (yâni Kanunî Sultan Süleyman devrine kadar) meşhed-i şerif-i birader-i Osman Beğ'de kanadil-i nuranî dırahşende olub ol makam Kandillü Çam namiyle meşhur-i hâs-ü âm olmuştur» demektedir. Ancak, bu ifadede kastolunan G. A. ın ölümünün, Savcı Beğ'in şehadeti ile karıştırıldığı diğer kaynakların açıklamaları ile sabittir (meselâ Neşrî, *Kitab-i Cihannüma*, Ankara, 1949). Nitekim G. A., H. 701 (1300-1301) de Osmanlı Devletinde ilk idarî teşkilât yapılırken Osman Gazi tarafından Eskişehir sancak beyliğine atanmıştır. Bundan sonra onunla ilgili bir bilgiye tesadüf olunmamaktadır. Gerçek olan, G. A. ın Osmanlı Devletinin kuruluşuna katılan ilk kahramanlardan biri olması ve onun hakkındaki söylentilerden en yaygın olan Ertuğrul Beğ'in ikinci oğlu ve Osman Gazi'nin küçük kardeşi olarak tanınmış bulunmasıdır. — İ. P.

GÜNDÜZ YAYI: Güneşin görünürdeki günlük hareketinde gökküresinde çizdiği yayın parçası. Bk. GECE ve GÜNDÜZ YAYLARI ve GÜN DOĞMASI.

GÜNDÜZ YIRTICI KUŞLARI (Accipitres), Omurgalı hayvanlardan Kuşlar sınıfının Kartallar takımının bir alt takımı. İyi uçan kuşları içine alan G. Y. K. nın gagaları çengel, tırnakları sivri ve kıvrıktır. Akbabagiller, Yılan akbabasıgiller, Kartalgiller, Balık kartalıgiller familyaları vardır.

GÜNEBAKAN (Bot.): bk. AYÇİÇEĞİ.

GÜNEŞ (Lat. *Sol*), gezegenler âilesinin ana cismi, ışık ve ısısiyle âileyi (sistemi) besleyen, yuvarlak bir kurs şeklinde görülen, çekim gücüyle âilenin bütün üyelerini kendi çevresinde dolaştıran sıcak ve parlak bir gaz küresi.

Yuvarlak ve parlak bir kurs, bir teker biçiminde gördüğümüz G. her şeyden önce insanların, canlıların hayatını tesiri altında bulundurur. O doğunca gündüz olur, canlılar uyanır, herkes işine koşar. Battıktan sonra sessizlik ve uyku başlar. Ortalığın aydınlanmasıyla havaların ve suların ısınması canlı faaliyetleri üzerinde çeşitli değişmeler yapar. Özetle canlılar günlük hayatlarını G. ten aldıkları güçle sürdürür ve faaliyetlerini onun günlük hareketine göre ayarlar ve düzene koyarlar.

Yer küresinden başka öbür gezegenler, onların uyduları, meteorlar ve kuyruklu yıldızlar G. çevresinde dolanır, dururlar. Uzayda onlar G. le beraber bir âile, bir sistem teşkil ederler (bk. GÜNEŞ SİSTEMİ). G., bu âilenin en cüsseli, en sıcak ana cismidir. Bütün âilenin hayatı ona bağlıdır. Bundan dolayı G. i iyice bilmemiz ve tanımamız bizim için çok önemlidir. Gerçekte G. gökyüzünde gördüğümüz milyonlarca yıldızdan biridir. Orta büyüklükte, orta sıcaklıkta ve sarı renktedir. Bize yakın olduğundan dolayı biz onu çok parlak ve teker gibi görürüz. Onun hareketlerini, yapısını ve diğer hususiyetlerini aşağıdaki sırada öğrenebiliriz:

Görünürdeki hareketleri: G. in her gün doğması, ufuktan yükselmesi, sonra alçalıp batması, onun günlük hareketini teşkil eder. Bir yıl boyunca gözlemler yapılırsa onun, gökküresinin günlük hareketine göre günde dört dakika geri kaldığı, ayrıca gün ve gece yaylarının (ufuk üstünde çizdiği yaya *gün yayı*, altında çizdiği yaya *gece yayı* diyoruz) değiştiği ortaya çıkar. Eğer Yer G. çevresinde dolanmasaydı ve G. de yıldızlar gibi çok uzaklarda bulunsaydı, böyle bir değişiklik olmazdı. Gün ve gece yaylarının yıl boyunca değiştiği herkesçe bilinir. Türkiye gibi kuzey enlemlerde bulunan ülkelerde, yazın günler uzun, geceler kısadır. Buna karşılık kışın geceler uzun ve günler kısadır. Bundan bizim yaz mevsimimizde G. in gök ekvatorunun kuzeyinde, kışın da güneyinde bulunduğunu anlarız. 21 Mart ve 23 Eylûlde gece ve gündüz süreleri eşit olur ve bu günlerde G. gök ekvatorundadır. Onun ekvatordan olan açısal uzaklığı (inikliği) 22 Haziranda en büyük (+23° 27′) ve 22 Aralıkta en küçük (— 23° 27′) tür. Bu iki târihten birincisine *yaz dönencesi*, ikincisine *kış dönencesi* denir. 21 Mart ilkbahar başlangıcıdır. Bu târihten sonra G. her gün azar azar kuzeye kayar, yaz dönencesine gelir ve sonra ekvatora doğru yönelir ve 23 Eylûlde ekvatora gelir. Artık güz mevsimi başlamıştır. Bundan sonra G. güneye kaymaktadır. 22 Aralıkta ekvatordan — 23° 27′ uzaklaşır ve kış dönencesine gelir. Bir süre durakladıktan sonra onun yeniden ekvatora yöneldiği ve 21 Martta ekvatora geldiği görülecektir.

G. in gökküresi üzerinde yaptığı bu hareketleri daha açık olarak izleyebilmek için, onun her gün meridiyene geldiği anda gökküresindeki yeri kon (koordinat) ölçümü ile tesbit edilmelidir. Rasatlardan şu sonuçlar bulunur:

1. G. in her gün, gün ortasında (meridiyene geldiği anda) gökküresindeki yerini belirten noktalar bir çember meydana getirirler. Bu çembere ***tutulum*** (ekliptik) denir.

2. Birbiri ardısıra gelen günlere ilişkin noktalar, doğu yönünde (artı yön) yaklaşık olarak 1°, yâni 4 zaman dakikası aralıklarla dizilidirler. G. in tutulum çemberinde aynı noktaya gelmesi için geçen zaman 365, 2564 gündür (1 yıldız yılı). Buna göre daha kesin olarak, G.in ortalama açısal hızının 59′, 14 olduğunu söyleyebiliriz.

3. Tutulum çemberi ekvator çemberini iki noktada keser ve onunla $\varepsilon = 23° 27' 08'' \times 26$ (1900 yılı için) lik açı yapar. İlkbahar noktası (güneşin 21 Martta bulunduğu nokta), Yer'in yaptığı devinme (presesyon) hareketi sonucu olarak, her yıl yaklaşık olarak 50″ batı yönüne (eksi yön) kaydığından bu açı yıldan yıla az çok değişir. Belli bir yıl için değeri, T = 1900 yılından beri geçen yüzyıl sayısını göstermek üzere,

$$\varepsilon = 23° 27' 08'' \times 26 - 46'' \times 845\ T - 0'' \times 0059\ T^2 + 0'' \times 00181\ T^3$$

denklemi ile bulunur.

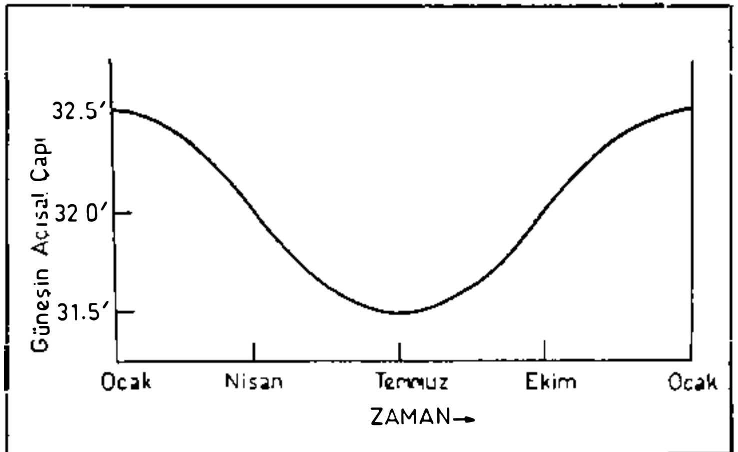
Güneş kursu (diski): G. çok parlak göründüğü ve fazla ışınım enerjisi saldığı için, ona çıplak gözle bakmak hem güç hem de çok tehlikelidir. Bu yüzden bir kara cam (veya islendirilmiş cam) veya teleskopla görüntüsü bir beyaz kâğıda düşürülürse, onun bir daire, bir teker biçiminde göründüğü anlaşılır. Bu görünen tekere *G. kursu (diski)* denir. Gerçekte G., küre biçiminde bir cisimdir ve biz onun gökyüzü üzerindeki dik izdüşümünü kurs biçiminde görmekteyiz. Yer'in G. çevresinde elips yörüngede dolanımdan ötürü yılın her gününde Yer - G. uzaklığı değişiktir. Bu yüzden kursun (gerçekte G. cisminin) görünen açısal çapı yıl boyunca değişir (Şekil: 1).

Güneşin merkezi: G. merkezi denilince, küre biçiminde olan G. cisminin merkezi anlaşılmalıdır. Gözlenebilen G. kursunun merkezi, G. merkezinin gökyüzü üzerindeki dik izdüşümdür. Bir kürenin dik izdüşümü olan dâire ile, kürenin aynı yarıçaplı oluşu (geometrik özellik) bize G. in yarıçapını hesap edebilmek imkânını verir.

Boyutları: G. in bâzı unsurlarını açıkça incelemeden önce sonuçları görmek yararlı olacaktır.

Yer - Güneş uzaklığı

Ortalama uzaklık	149.6 milyon km
Günöte uzaklığı	152.1 milyon km
Günberi uzaklığı	147.1 milyon km

Şekil 1: Yılın her gününde Yer - Güneş uzaklığının değişmesinden ötürü Güneşin görünen yarıçapının yıllık değişimi

Çapı

Ortalama görünen açısal çapı	31′ 59″
Ortalama görünen doğrusal çapı	1.392 milyon km
Hacmi	1.412×10^{18} km^3
Kütlesi	1.99×10^{33} gr = 333 000 Yer kütlesi
Ortalama yoğunluğu	1.41 gr cm^{-3}
Yüzeyindeki çekim ivmesi	27 398 cm san^{-2} = 27.93 Yer yüzeyindeki çekim ivmesi

Ortalama dönme süresi

Sideral	25.38 gün
Kavuşum (sinodik)	27.275 gün

Parlaklığı

	görünür	salt
Vizüel	—26.86 kadir	+4.71 kadir
Fotoğraf (fotoğrafik)	—26.41 kadir	+5.16 kadir
Tümışınım (bolometrik)	—26.95 kadir	+4.62 kadir

Işınımı

Aydınlatma gücü	3.86×10^{33} erg san^{-1} = 3.86×10^{23} KW
Işınım gücü	6.35×10^{10} erg cm^{-2} san^{-1} = 6.35 KW cm^{-2}
Güneş sabiti	1.96 cal cm^{-2} dak^{-1} = 1.374×10^{6} erg cm^{-2} san^{-1} = 1.374 KW m^{-2}
Tayf sınıfı	G2
Işınım sınıfı	V
Etkin sıcaklığı	5785°K

Yer - G. uzaklığının yanılmasız bulunması, astronominin en önemli ve güç meselelerinden biri olmuştur. Önemlidir, çünkü bu uzaklık Yer'in G. çevresindeki dolanımında çizdiği elips biçimindeki yörüngenin yarı büyük eksenidir ve astronomide kullanılan uzaklık ölçümünün temel birimidir. Güçtür, çünkü onu bulmak için yapılan ölçüler o kadar duyarlıdır ki, en küçük bir gözlem yanılması, sonucu çok değiştirebilir. G. in ıraklık açısı (paralaks) nın bulunmasında çeşitli zamanlarda türlü metotlar uygulanmıştır. 1964 Ağustosunda Hamburg'da yapılan Milletlerarası Astronomi Birliği (I A U) toplantısında en son veriler tartışılmış ve G. in ıraklık açısı 8″ · 794, buna karşı gelen ortalama Yer - G. uzaklığı 149.6×10^{6} km olarak kabul edilmiştir. Astronomide bu uzaklığa *gök birimi* (astronomik birim) denir ve kısaca A ile gösterilir.

G. in ortalama görünen açısal yarıçapı 959″ · 63± 0 · ″01 dir. Yer - G. uzaklığında, bu görünen açısal yarıçap 696 000 km veya Yer yarıçapının 109.3 katına karşı gelir.

G. in ortalama hacmi yarıçapından hareketle hesaplanınca 1.412×10^{33} cm^3 = 1.412×10^{18} km^3 bulunur. Kütlesi ise, düzeltilmiş üçüncü Kepler Kanunu'nda Yer'e ilişkin unsurlar (Yer'in kütlesi, dolanım süresi, G. e uzaklığı = 1A) kullanılarak hesaplanır ve sonuçta M = 1.99×10^{33} gr = 333 000 Yer kütlesi bulunur. Hacmi ve kütlesinden ortalama yoğunluğunun 1.41 gr cm^{-3} olduğu kolaylıkla bulunur.

Kütle ve yarıçapının bilinmesiyle G. yüzeyindeki çekim ivmesi ve kaçma hızı da kolayca hesaplanır. Sonuçta, çekim ivmesi g için

$$g\ (\text{Güneş}) = 27.93\ g\ (\text{Yer}) = 27398\ cm\ san^{-2}$$

ve kaçma hızı V için de

$$V\ (\text{Güneş}) = 55.32\ V\ (\text{Yer}) = 617.7\ km\ san^{-1}$$

değerleri bulunur.

G. de birçok gök cisimleri gibi, kendi merkezinden geçen bir eksen çevresinde, artı yönde döner. Bu dönme ya yüzeyinde görülen büyük lekelerin hareketinden veyâ tayfında görülen çizgilerin Doppler kaymasından bulunur. Her iki çeşit gözlemlerden bulunan sonuçlara göre ortalama

Sideral dönme süresi = 25.38 gün

Kavuşum dönme süresi = 27.27 gün

dür. Kavuşum dönme süresi, G. kursu üzerinde gözlenen bir lekenin, aynı yere art ardına iki gelişi arasındaki zaman aralığıdır ve gözlemlerden doğrudan doğruya bulunur. Sideral dönme süresi ise, G. yüzeyindeki belli bir noktanın sabit yıldızlara göre bir kere dönmesi için geçen zamandır. Yer'in dolanımı göz önüne alınarak kavuşum dönme süresinden veya tayf rasatlarından hesaplanır. G., Yer gibi katı bir cisim olmadığından, onun dönme hızı ekvatorundan kutuplarına doğru gidildikçe azalır. Meselâ, ekvatoru üzerindeki bir nokta günde 14° · 4 döndüğü halde, 30° lik enlemindeki bir nokta günde 13° · 6, 45° lik enlemindeki bir nokta ise günde 12° · 6 kadar dönmektedir. Dönme ekseni tutulum düzlemine dik değildir. Bu yüzden G. ekvatoru, tutulum düzlemi ile 7° 15′ lık bir açı yapar.

Güneş sabiti ve aydınlatma gücü: G. in, kendinden 1A uzakta (yâni Yeryüzünde), ışınlarının geliş doğrultusuna dik olan 1 cm^2 lik yüzeye bir dakikada verdiği ışınım enerjisine *G. sabiti* denir. Yapılan ölçülere göre G. sabiti S = 1,96 cal cm^{-2} dak^{-1} veya 1.374×10^{6} erg cm^{-2} san^{-1} dır.

G. sabitinden, onun toplam ışınım gücü veyâ aydınlatma gücü hesaplanır. G. 1A uzaklığında 1 cm^2 lik yüzeye S enerjisini verdiğine göre, bütün uzaya saldığı enerji (= aydınlatma gücü)

$$L = 4\pi\ (1A)^2\ S = 3.86 \times 10^{33}\ erg\ san^{-1}$$

bulunur. Buradan G. in 1 cm^2 sinin bir saniyede uzaya saldığı enerji (= ışınım gücü) hesaplanırsa,

$E = 6.35 \times 10^{10}$ erg cm^{-2} san^{-1} değeri bulunur.

Adı	Etkin dalga boyu
Vizüel	5290 A°
Fotoğraf	4250 A°
Tümışınım	bütün dalga boyları
U	3500 A°
B	4300 A°
V	5500 A°

Görünen parlaklık	Salt parlaklık
m_v = — 26.86 kadir	M_v = + 4.71 kadir
m_{ph} = — 26.41	M_{ph} = + 5.16
m_{bol} = — 26.95	M_{bol} = + 4.62
U = — 26.06	M_u = + 5.51
B = — 26.16	M_B = + 5.41
V = — 26.78	M_v = + 4.79

G., salt parlaklık bakımından oldukça sönük bir yıldızdır.

Güneşin parlaklığı: G. her dalga boyunda ışınım yapar. Bu çeşitli dalga boyundaki ışınımdan, belli bir dalga boyundaki ışınım enerjisinin kadir ölçüsünden karşılığına, G. in o dalga boyundaki parlaklığı denir. Meselâ, her dalga boyunda saldığı toplam ışınım enerjisinin Yer yüzeyinde ölçülen değerinin, yâni G. sabitinin bir saniyedeki değerinin kadir ölçüsündeki karşılığına tümışınım parlaklığı (balometrik parlaklık) $= m_{bol}$ denir. Görülebilen ışığın gözün duyarlı olduğu maksimum dalga boyu için (5290 A°) vizüel parlaklık $= m_v$ ve benzer şekilde etkin dalga boyunun değişik değerleri için değişik parlaklıklardan söz edilir. G. in bu değişik duyarlık bölgelerinde parlaklıkları ve salt parlaklıkları (görünen parlaklıkların 10 parsek uzaklıkta olacağı değerler) 179. sayfadaki çizelgede verilmiştir.

Güneşin yüzey sıcaklığı: Astrofizikte, yıldızlar için çeşitli sıcaklıklar tanımlanır. Biz burada etken sıcaklıktan söz edeceğiz. Etken sıcaklık, aynı enerjiyi dışarıya salabilen karacismin sıcaklığıdır. Etken sıcaklığın bulunmasında üç yol izlenebilir:

a. Stefan — Boltzmann Kanunu ile: T_e etken sıcaklık ile E ışınım gücü arasında

$$E = \sigma T_e^4$$

bağıntısı vardır. Burada σ bir sabit olup, CGS sisteminde değeri $\sigma = 5.72 \times 10^{-5}$ erg cm^{-2} san^{-1} $derece^{-4}$ dür. G. için $E = 6.35 \times 10^{10}$ erg cm^{-2} san^{-1} alınarak G. in etken sıcaklığı $T_e = 5750°$ K bulunur.

b. Wien Kanunu ile: Işınım enerjisinin maksimum olduğu λ_{max} (cm cinsinden) ile T sıcaklığı arasında

$$\lambda_{max} \cdot T = 0.289$$

bulunur.
bağıntısı vardır. G. ışınımın enerjisi mor bölgede $\lambda =$ 4700 A° da maksimumdur. Bu değer kullanılırsa,

$$T = 6150° K$$

c. Planck Kanunu ile: Belli bir dalga boyundaki ışınım gücü ile T sıcaklığı arasında

$$E(\lambda, T) = \frac{C_1}{\lambda^{-5}} \cdot \frac{1}{e^{C_2/\lambda T} - 1}$$

bağıntısı vardır. Burada $C_1 = 3.7403 \times 10^{-5}$ erg cm^{-2} $derece^{-4}$ san^{-1} ve $C_2 = 1.4385$ cm derece değerinde sabitlerdir. Bu kanunla, G. in değişik dalga boylarındaki enerjilerinden yararlanarak ortalama sıcaklığı için $T = 6000°$ K bulunur.

Bu değişik sonuçları, değişik hesap usullerinden ötürü olağan kabul etmeliyiz. Ortalama bir değer olarak G. in etken sıcaklığı 6000° K kabul edilir Öte yandan görünen G. tekerinin her noktasında sıcaklık aynı değildir. Meselâ, tekerin merkezinde 6000° K olan sıcaklık, kenarlara doğru 5000° K ye kadar azalır. G. lekelerinin tam karanlık kısmın çevresinde 4600° K dir. G. in göremediğimiz iç tabakalarına doğru sıcaklığın hızla artması ve ayrıca görünen yüzeyinden dışa doğru gidildikçe sıcaklığın değişmesi beklenmelidir.

Güneşin yapısı: G. öbür yıldızlar gibi ışınım yapan bir gaz küresidir. Onun tüm maddesini çekim kuvveti bir arada tutar. Dış yüzeyden içeriye doğru yoğunluk ve basınç hızla artar ve kütlenin büyük parçası «iç G.» diyeceğimiz merkez kütlesinde toplanmıştır. İç G. in saldığı ışınım dış tabakalarda soğrulur. Merkezden dışarıya doğru gidildiğinde, öyle bir noktaya gelinir ki, bu noktanın üstünde doğan ve salınan ışınımlar dışarı çıkabilir, altındakiler ise çıkamazlar. G. küresinin, bu özelliği sağlayan noktalarının geometrik yeri olan bir küre yüzeyi ile ikiye ayrıldığı varsayılır. Sözü edilen yüzeyin içinde kalan küre iç G., dışında kalan küre kabuğu da ışıkküre (fotosfer) olarak tanımlanır. Işıkküreyi saran iki ince gaz yuvarı (atmosfer) tabakası da göz önünde tutulursa, G. in dört tabakadan meydana geldiği kabul edilir:

1. İç G.
2. Işıkküre (fotosfer)
3. Renkküre (kromosfer)
4. G. tacı (korona)

} G. atmosferi

Bu tabakaları ve onlara ilişkin gözlenen önemli olayları gözden geçirelim:

1. İç güneş: Rasatı mümkün olmadığından teorik olarak incelenir. Hesaplara göre, G. in iç bölgelerine doğru gidildikçe sıcaklık, basınç hızla artmaktadır. Değerler, teorik yapının kuruluşuna göre az çok değişebilir. Ortalama bir fikir edinmek için, bâzı sonuçları vermek alâka çekecektir:

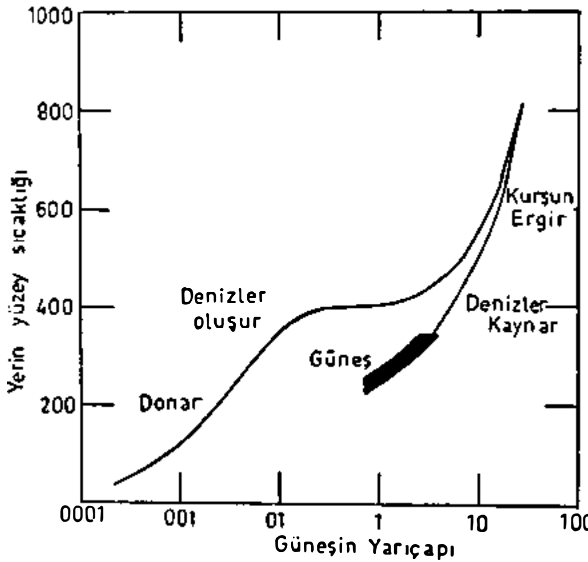
Yarıçapın kesri	Kütlenin kesri	Işınım gücünün kesri	Etkin sıcaklık (10^6 K°)	Basınç (10^9 atmosfer basıncı)	Yoğunluk (gr cm^{-3})	Hidrojen kesri (ağırlık olarak)
0,00	0,000	0,000	17,2	450	355	0,09
0,05	0,020	0,108	16,0	295	225	0,20
0,10	0,126	0,568	13,4	142	92	0,49
0,15	0,223	0.863	11,2	79	56	0,64
0,20	0,350	0,970	9,4	41	32	0,71
0,30	0,588	1,000	6,9	10	11	0,74
0,40	0,760	1,000	5,2	2	4	0,74
0,60	0,922	1,000	3,1	0,2	0,5	0,74
0,80	0,988	1,000	1,2	0,02	0,1	0,74
1,00	1,000	1,000	0,0	0,00	0,0	0,74

Bu örnekte, merkezde sıcaklık $17 \cdot 2 \times 10^6$ K°, yoğunluk 355 gr cm^{-3}, basınç 450 atmosfer basıncıdır.

G. in saldığı ışınım enerjisinin büyük kısmı merkez yöresinde üretilir. Orada sürekli olarak oluşan atom olayları sonucunda (proton - proton ve karbon - azot çevrimleri, bu çevrimlerde H atomları He atomlarına çevrilir ve bir miktar enerji açığa çıkar) madde enerjiye çevrilir. Maddenin enerjiye çevrilmesi $E = mC^2$ denklemine göre hesaplanır. Burada E enerji, m kütle, C ışık hızıdır. G. in bir saniyede uzaya saldığı enerjiyi (aydınlatma gücünü) göz önüne alırsak, bu enerji için dönüşen maddenin

$$3.86 \times 10^{33} \text{ erg san}^{-1} = m\,(3 \times 10^{10} \text{ cm sn}^{-1})^2$$

den $m = 4,28 \times 10^{12}$ gr 4280000 ton olduğunu buluruz. Enerjiye çevrilen bu madde, G. te her saniyede 616×10^6 ton hidrojenin 612×10^6 ton helyuma tahavvülüne karşı gelir. Eğer G. enerjisine sadece bu tahavvülü, bu hızla açığa çıktığı ve G. in tüm kütlesinin hidrojenden meydana geldiği kabul edilirse, proton - proton çevriminin daha 3.2×10^{18} san veya 100×10^9 yıl süreceği bulunur (G. in şimdiki yaşı ise 5×10^9 yıl mertebesindedir). Yeryüzünde canlılığın kaynağı olan G., nazarî sonuçlara göre, canlılığı sona da erdirecektir. Yıldızların oluşu ve evrimi nazariyesine göre, G. in çapı ve ışınımı değişecek, buna bağlı olarak yer yüzeyinde de önemli değişiklikler olacaktır. Bunu bir şekilde özetleyelim (Şekil 2). Gelişim nazariyesine göre

Şekil 2: Güneşin nazarî gelişimine bağlı olarak Yerdeki iklim şartlarının gelişimi

G. orta yaşına yaklasmaktadır. Fakat 5 - 6 milyar yıldan beri ışınım salmaktadır. Bugünkü ışınım salma durumu 6 milyar yıl daha sürecektir. Bu sürede yer yüzeyindeki canlılık devâm edebilecektir. Bundan sonra atom enerjisi salma hızı artacak ve 500 milyon yıl sürece Yer'deki ısı 500°C ın üzerinde olacaktır. Bu durumda Yer'deki tüm denizler buharlaşacak ve canlılığın sonu olacaktır. G. in çapı, bugünkünden 30 kat fazla olacak ve kendisi de kırmızı dev yıldızlar topluluğuna girmiş olacaktır. Sonra çapı küçülecek, ışınımı azalacak, yeniden yer yüzünde denizler oluşacak, soğuma devâm ederek CO_2 de donacaktır. G. bir beyaz cüce yıldız haline gececek ve bu durumda yer yüzeyindeki ısı, bugün Neptün gezegeninin yüzey ısısı kadar olacaktır.

İc G. te üretilen enerji, sürekli olarak dış tabakalara iletilir. Bu iletim daha çok ışınım yoluyla olur. Bir tabakaya içeriden gelen ışınım enerjisi, önce burada soğrulur ve sonra bu tabaka bir karacisim gibi yeniden ışınım salmaya başlar. Özellikle dış tabakalarda ışınım alışverişinden başka, madde akımları da vardır. Bu akımlarda alt tabakalardan dışarıya sıcak madde, dış tabakalardan içeriye soğuk madde sürekli olarak akar durur. Bu da başka yoldan enerji iletimidir.

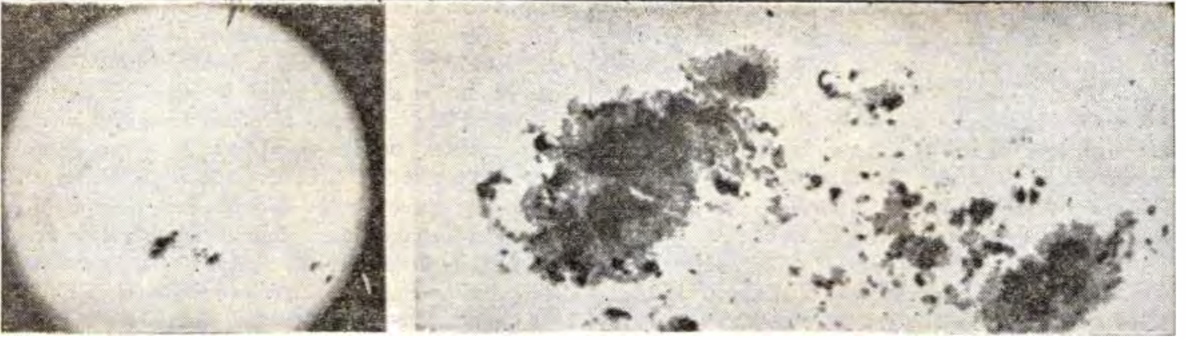
2. *Işıkküre*: Işıkküre, G. atmosferinin en alt tabakası savılır. G. ışığının büyük çoğunluğu ve tayfındaki sürekli ışınım bu tabakadan çıkar. Kalınlığı 400 - 500 km dir. Görünen ışık bölgesinde çekilen G. resimleri, bize onun ışıkküresinin resmini verir. Bu resimlerden ışıkküre tabakasında dört önemli olay dikkati çeker: a. Kenar kararması, b. Lekeler, c. Bulgurlama (granulation), d. Benekler (facula).

a. *Kenar kararması*: Renk süzgeci kullanmadan çekilen bir G. resminin merkezden kenarlara doğru karardığı görülür. Bu görünüş, G. diskinde parlaklık dağılımının düzgün olmadığını, diskin merkezinden dışarıya doğru azaldığını gösterir. Bu olaya kenar kararması denir. G. atmosferinin bâzı özellikleri bu olaydan öğrenildiği için, kenar kararması mühimdir. G. resimlerinden yapılan ölçüler, merkezden kenara doğru gidildikçe ölçülen ışık yeğinlik (şiddet) leri oranlarının önce yavaş, sonra hızla azaldığı ve kenarda % 40'a düştüğünü göstermektedir. Bu olay, G. atmosferinin dışa doğru sıcaklıkları azalan tabakalardan oluştuğu varsayılarak açıklanmaktadır. Nazarî olarak ışıkkürenin kalınlığı, yâni ışığın dışarı çıkabildiği en derin nokta hesaplanmaktadır. Işıkküre için bir nazarî model aşağıdadır.

b. *Lekeler*: G. e dürbünle bakılırsa veya görüntüsü bir beyaz kâğıda düşürülürse, G. diskinde irili ufaklı, rastgele biçimlerde kara lekeler görülür. Bunlara *G. lekeleri* denir. Büyük lekelerden çoğunun ortası kara, çevresi gölgelidir.

Bunlardan ortadakine *umbra* (kara leke), dıştakine de *penumbra* (gölgeli çevre) denir. Lekeler çoğunlukla G. in ± 40° enlemlerinde, gözenek (pore) denilen küçük, yuvarlak, kara bir leke olarak doğar. Bunlardan kimi söner, kimi de gelişerek büyük bir leke biçimine gelir. Bu gelişme esnasında onlar ayrıca G. ekvatoruna yaklaşırlar. Leke-

Güneş yüzeyinden aşağıya derinlik (km)	Salınan ışık enerjisinin bu derinlikten gelen yüzdesi	Sıcaklık (°K)	Basınç (Atmosfer basıncı $\times 10^{-2}$)	Yoğunluk (gr $cm^{-3} \cdot 10^{-9}$)
0	100	4500	1,0	2,8
50	95	4800	1,7	4,2
100	91	5000	2,6	6,2
140	82	5300	3,8	8,7
170	67	5600	5,4	11,5
225	37	6200	8,3	16,0
260	13	6800	11,2	20

Resim 1: 7 Nisan 1947'de gözlenmiş büyük bir leke grubu

lerin gelişiminde, onların parçalandıkları, çoğaldıkları ve böylece leke gruplarının oluştukları görülür. Bundan sonra olay tersine yürür. Grupun lekesi azalır, lekeler küçülür ve sonra sönerler. Gelişmenin en yüksek olduğu enlemler $\mp 15^{\circ}$ kadardır. Lekelerin ömürleri çok değişiktir. Ömürleri birkaç gün olanların yanında birkaç ay ömürlü olanları da vardır. G. lekelerinin ilk şuurlu gözleminin 1610 yılında G. Galilei tarafından yapıldığı kabul edilir. Galilei'nin bulgusundan sonra leke gözlemleri iki yüz yıldan daha uzun bir süre bir yana bırakılmıştır. Ancak XIX. yüzyıl ortalarında H. Schwabe, 20 yıl süreli gözlemlerine dayanarak, leke sayılarının veyâ leke bolluğunun 10 yıllık peryotlarla azalıp çoğaldığını 1843'te ilim dünyasına duyurdu. Zürich Rasathanesinde R. Wolf 1849'da, lekelerin bolluğunu göstermek üzere

$$R = K\ (10\ g + f)$$

ifadesi ile belirtilen «relatif leke sayısı»nı tanımladı. Burada g, G. yüzeyinde sayılan leke grupları sayısı, f bütün gruplardaki tek tek lekeler sayısı, K ise gözlemciye ve gözlem usulüne bağlı «indirgeme çarpanı»dır. Uzun yıllar yapılan gözlemlerle bulunan lekelerin R = relatif sayılarından dikkate değer sonuçlara varılmıştır:

1. Uzun yılları içine alan zaman aralıklarında, leke bolluğu - zaman grafiği çizilirse, leke bolluklarının art ardına en büyük ve en küçük değerlerden geçtiği görülür. Bunlara leke sayılarının maksimum ve minimum değerleri denir.

2. Art ardına gelen iki maksimum veya minimum târihleri arasındaki zaman aralıkları eşit olmayıp 9 - 13 yıl arasında değişmektedir. Art ardına gelen iki minimum aralığına bir *leke çevrimi* denir. Leke çevrimlerinin uzunlukları birbirinden farklıdır. Gözlemlere göre, leke çevrimlerinin ortalama uzunluğu 11.11 yıldır.

Resim 3: 4 Mayıs 1958'de Hα ile çekilmiş Güneş yakınında benekler dikkati çekmektedir.

c. *Bulgurlanma* (*granulation*): Güçlü ve odak uzaklığı 20 m den daha uzun teleskoplarla kısa poz süresi ile (1/1000 san gibi) alınan G. resimlerinde, onun tâneciklere benzer yapıda olduğu ve ışıkkürenin bir bulgur kazanı gibi kaynadığı görülür. Bu tâneciklere bulgurcuk (granüle) denir (Resim 2). Bulgurcukların çapları 1 500 km kadardır ve ömürleri birkaç dakikadır.

d. *Benekler* (meşaleler, facula): Bu olay ancak G. diskinin kenar bölgelerindeki leke gruplarında görülür. Büyük teleskoplarla çekilen resimlerde, lekeleri kuşatan *benek bulgurcukları* (facular granules) dediğimiz parlak tânecikler ve parlak damarlardan örülmüş geniş ve yaygın bir alan görülür (Resim 3). Bunlara G. benekleri (faculae) denir. G. beneklerinin parlaklığı, ışıkküreden % 10 kadar fazladır

Resim 2: Bir Güneş lekesi çevresinde bulgurcuklar

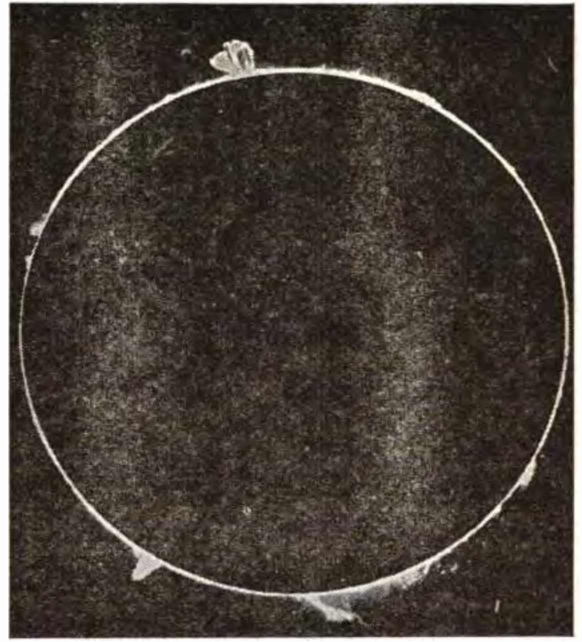
(yaklaşık olarak 6600° K). Buradaki tânecikler de kısa ömürlü, fakat olağan bulgurcuklardan en az on kat kadar daha uzun süre yaşarlar. Benek alanlarının lekelerle yakın ilişkileri vardır. 11 yıllık leke çevrimlerinde benek alanları da lekeler gibi ekvatora doğru hareket etmektedirler. Ayrıca, leke sayılarının maksimun olduğu yıllarda, benek alanları da maksimun, minimum olduğu yıllarda da minimum olduğu görülür. Ayrıca, bir bölgede lekeler doğmadan önce beneklerin görülmesi ve lekelerden bir süre sonra da gözlenmesi dikkati çeken olaylardandır.

3. ***Renkküre*** (kromosfer): Işıkküresini saran daha kalın (hemen hemen 10 000 km kadar) bir tabakadır. Tam G. tutulmalarında, G. kursu Ay tarafından örtülür. Bu zaman ışıkküre tamamen kapanır, kara bir daire gibi görünür. Ender görünen tam G. tutulmalarında, kara daireyi çevreleyen ince, pembemsi bir ışık şeridi dikkati çekmiş ve böylece ışıkküreyi kuşatan bir dış tabakanın varlığı anlaşılmıştır. Ona renkküre (kromosfer) denir.

Belli bir dalga boyuna duyarlı fotoğraf camları ile çekilen G. resimlerinde [özellikle Hα ($\lambda = 6563$ A°) ve iyonlaşmış kalsiyumun K çizgisinde ($\lambda = 3934$ A°)] renkküre ile ilgili bâzı olaylar dikkati çeker.

a. Kalsiyumun K çizgisinde çekilmiş resimlerde G. kursunun her yerine dağılmış irili ufaklı, püskülcük (floculli) denilen çok ufak benekler ve renkküre benekleri denilen daha büyük benekler görülür. Hα resimlerinde lekeler yöresinde görülen püskülcükler uzamış ve burgaç biçimine girmiş görülürler (Resim 4). Bu görünüş, lekeler yöresinde hidrojen bulutlarına ilişkin bâzı akımların varlığını gösterir.

b. Yine Hα resimlerinde kara kara, uzunca ipliğe benzer lekeler görülür. Bunlara iplikçik (filament) denir (Resim 4).

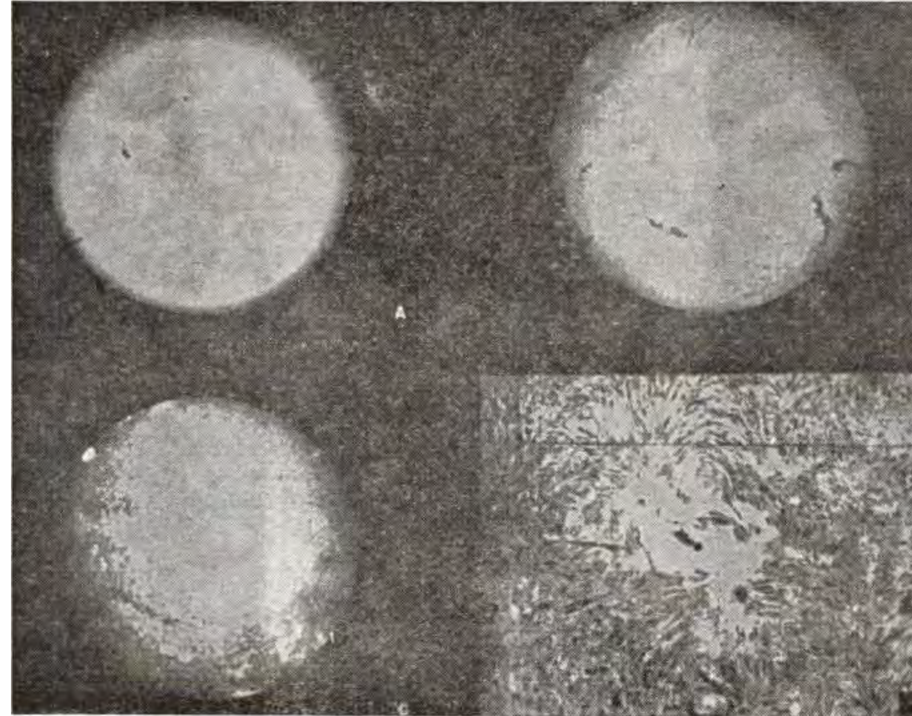

Resim 5: 9 Aralık 1929 tam Güneş tutulmasında fışkırmalar

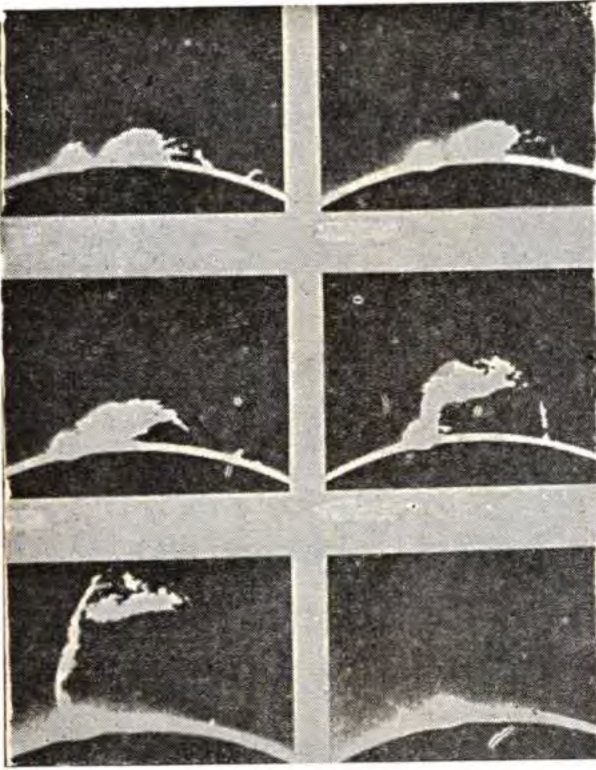
c. Kimi zaman, G. in Hα resimlerinde bir veyâ birkaç beyaz bulut görülür. Bunlara G. püskürtmeleri (eruption) adı verilir.

d. G. tutulmalarında, zaman zaman renkküreden kırmızımsı büyük alevlerin çıktığı görülür. Bunlara fışkırma (protüberans)lar denir (Resim 5). Fışkırmalar sıcak hidrojen bulutlarından oluşmaktadır. Fışkırmaların, G. in içinden fırlayan gaz bulutları olduğu anlaşılmakla beraber, onların hangi tabakaya ilişkin olduğu kesin olarak bilinmiyor. Bir fışkırma olayının doğması ile bitmesi 5-10 saat kadar sürer (Resim 6 da 8 Eylûl 1948 fışkırmasında dört saatlik değişim görülmektedir).

4. *Güneş tacı* (Korona): Bâzı G. tutulmalarında renkküre tamamen örtülebilir. Böyle bir tutulmada G. kursunun gümüş gibi bir ışık çelengi ile çevrildiği görülür ve buna G. tacı (Korona) denir. Onun şekli tutulmadan tutulmaya değişir. Leke bolluğunun en çok olduğu yıllarda tacın biçimi yuvarlık, kursun her yanında hemen hemen eşit kalınlıktadır. Buna karşılık lekelerin minimum olduğu yıllarda tacın iki kutupta basıklaştığı ve ekvatorda da dışa doğru yayıldığı görülür (Resim 7). G. tacı, G. atmosferinin en dış tabakası

Resim 4: A. Beyaz ışıkta Güneş resmi, B. H ışığında Güneş resmi: Kara kara iplikçikler, C. Kalsiyum ışığında Güneş resmi: Her yana dağılmış irili ufaklı püskülcükler (Resim, 15 Eylûl 1949'da çekilmiştir)

Resim 6: 8 Eylûl 1948 fışkırmasında dört saatlık değişim

olup sıcaklığı çok yüksektir (10^6. K kadar) ve yoğunluğu çok azdır. O, G. i gezegenler arasına birleştiren bir geçiş tabakası olarak da düşünülebilir.

Güneş tayfı: Tayflara ilişkin Kirchoff Kanununa göre, bir yıldız tayfı renkli bir zemin üzerinde kara çizgilerden oluşur. Bu, ışıkküredeki elementlerin salma (emisyon) çizgilerinin, daha üstteki soğuk gaz tabakalarında soğurulma (absorbsiyon) sından ileri gelir. G. tayfı da bu türdendir. İlk defa J. Fraunhofer (1787 - 1826) G. tayfında 754 soğurma çizgisi gözledi ve onları inceledi. 1859'da G. Kirchoff (1824 - 1887) ilk olarak Na elementinin bilinen iki sarı çizgisine karşılık, G. tayfında iki kara çizgi gözledi ve böylece G. te sodyumun varlığını ispatladı. Bu târihten bugüne kadar 25 000 kadar soğurma çizgisi gözlenmiş ve onların çoğunun hangi kimyevî elementlere ilişkin olduğu bulunmuştur. Bunlardan özellikle morötesi ve kırmızıötesine ilişkin birkaç bin çizginin hangi kimyevî elemente ilişkin olduğu bilinmemektedir.

G. te kimyevî yapıyı çözebilmek için, sadece görünür ışık bölgesinin kullanılması yetmez. Temel olarak üç imkândan yararlanılır:

1. *Evren* (kozmik) *ışınları*: Bu usul için G. ten gelen ve bozulmamış evren ışınları (birincil ışınlar), Yer atmosferinin dışına gönderilen çekirdek sayıcıları ile ölçülebilir. Bu ışınlar G. tacına ilişkindirler ve bu usulle G. tacındaki elementler bulunur: He, Be, C, N, O, F, Na, Ne, Ar gibi.

2. *Salma* (emisyon) *çizgileri*: Bu usul en çok tam G. tutulmalarında kullanılır. Genel olarak iki dalga boyunda çalışılır.

a. Mor ötesinde: Bu bölgede gözlem Yer atmosferi dışında yapılır. Ancak o zaman renkküre veya G. tacından ışın almak imkânı vardır.

b. Görünür ışık bölgesinde: Bu bölgede G. tutulmaları sırasında veya taççeker (coronograph) ile yasaklanmış salma çizgileri gözlenir.

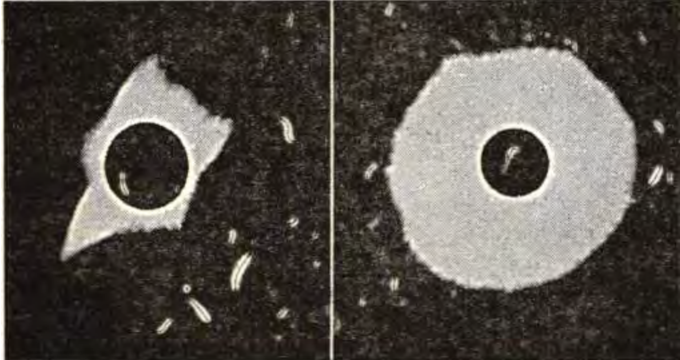
Bu usulle gözlenebilen iyonlanmış maddeler: Ar, Ca, Cr,Mn, Fe, Co, Ni, He, C, N, O, Ne, Na, Mg, Al, Si, P, S elementleridir.

3. *Absorbsiyon çizgileri*: Bu çizgilerin ışınları daha çok ışık küreden gelir ve morötesinden kırmızıötesine kadar geniş bir gözlem imkânı verir. Bu usulle element bulmak daha kolaydır (60 kadar element bulunmuştur).

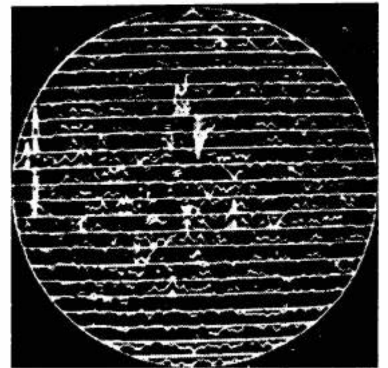
Araştırmalar, G. teki madde çokluğunu hidrojenin meydana getirdiği sonucunu vermiştir. Buna göre, G. in % 81,76 sı H, % 18.17 si He ve geriye kalan % 0,07 si de diğer ağır elementlerden meydana gelmektedir.

Güneşin magnetik alanı: Işınım yapan bir bölge, bir magnetik alan içinde bulunursa, bu ışınımın tayfındaki bir soğurma çizgisi iki veya üç bileşene ayrılır. Buna Zeeman olayı denir. Bu olayın fizik değerlendirmesinden de magnetik alanın şiddeti bulunur. Belli bir dalga boyunda dar bir aralıkla G. yüzeyi taranarak tayfı alınır ve böylece elde edilen magnetik alan şiddetleri tespit edilirse, G. in bir magnetik alan haritası (magnetogram) elde edilir (Resim 8). Bu resimde 10 Temmuz 1953'teki magnetogramı görüyoruz. Yatay çizgiler arası 1 Gauss alan şiddetine, bundan ayrılan çıkıntılar ise magnetik alandaki değişimleri göstermektedir. Bu değişimler umumiyetle G. lekeleri yakınında fazladır.

G. yüzeyinin magnetik alan şiddeti 1 - 2 Gauss arasında değiştiği halde, G. lekelerinde magnetik alanın 100 -

Resim 7: Güneş tutulmasında tacın resmi. Lekeler minimum (sol), lekeler maksimum (sağ) iken çekilmiştir

Resim 8: Güneş magnetogramı (10 Temmuz 1953)

400 Gauss arasında değiştiği gözlenmiştir. Buradan lekelerin kuvvetli magnetik alanları olduğu anlaşılmaktadır. Genel olarak, lekelerin magnetik alanlarının özellikleri şöyledir:

1. Kutuplaşma bakımından leke grupları üçe ayrılır: α grupları: Bu gruptaki tüm lekeler (+) veya (—) dir (unipolaire). Kuzey enlemde görülen böyle bir grupun lekeleri (+) kutuplu ise, onun karşılığı güney enlemlerdeki lekeler (—) kutupludur. Lekelerin % 38'i bu gruptandır.

β grupları: Bunlar iki kutupludur (bipolaire), yâni grupun içinde öyle bir sınır vardır ki, bu sınırın bir yanındaki lekeler (+), diğer yanındakiler (—) grupludur. Bu leke grupu kuzey enlemlerde gözlenmişse, güneyde bu grupa karşı gelen leke grupunun kutuplarının sıralanması (+), (—) biçimindedir. 11 yıllık bir leke çevriminden sonra bu kutuplaşma değişir. Meselâ kuzeydeki grupta önceki çevrimde kutupların (+), (—) biçiminde sıralanması varsa, yeni çevrimde bu sıralanma (—), (+) olur. Lekelerin % 61'i bu gruptandır.

γ grupları: Onlar çok kutuplu (multipolaire) leke gruplardır. Lekelerin % 1'i bu gruptandır.

2. Her lekenin bir magnetik alanı vardır. Alan şiddeti lekenin merkezinden dışarıya doğru azalır ve penumbranın uçlarında sıfır olur.

3. Lekenin magnetik alan şiddeti, onun büyüklüğü ile orantılıdır. Leke doğmadan orada zayıf bir magnetik alan doğar, lekenin gelişimine göre kuvvetlenir ve leke söndükten bir süre sonra o da kaybolur.

Güneşin radyo tayfı: G. her dalga boyunda ışınım salar. Bir mm den daha büyük dalga boyundaki ışınımına radyo dalgaları diyoruz. Böylece radyo dalgalarının uzunlukları için mm, cm, dm, m birimleri veya onların ν frekansları kullanılır. C ışık hızını, λ dalga boyunu göstermek üzere, $\nu = C / \lambda$ formülü frekansın tanımını verir ve birimi kısaca Hertz'dir. Bunun bir katına Kilo Hertz (K Hz), bir milyon katına da Mega Hertz (M Hz) denir. Meselâ $\lambda = 15$ cm dalga boyu 20 M Hz'lik bir frekansla gösterilir. Radyo dalgaları, türlü olaylara ilişkindir. Bunlar genel olarak iki bölümde incelenebilir.

1. Sıcaklıkla ilgili (thermal) salma: Bu bölümde:

a. Kara cismin Plank Kanununa göre yaydığı $\lambda > 1$ mm olan ışını,

b. Elektronun yörüngeden h ı z l a çıkışı anında, yâni serbest serbest geçişi (free - free) esnasında,

c. Nötr hidrojenin $\lambda = 21$ cm deki salması,

d. Bir magnetik alandaki jiromagnetik (gyromagnetic) salınım,

2. Sıcaklıkla ilgili olmayan (nonthermal) salma:

a. Bir magnetik alanda dönen hızlanmış elektronların ışınımı (synchrotron olayı),

b. Plasmanın salınımları sonucunda açığa çıkan ışınım,

c. Bir magnetik alana gelen yüksek hızla parçacığın ışınımı (Çerenkov ışınımı).

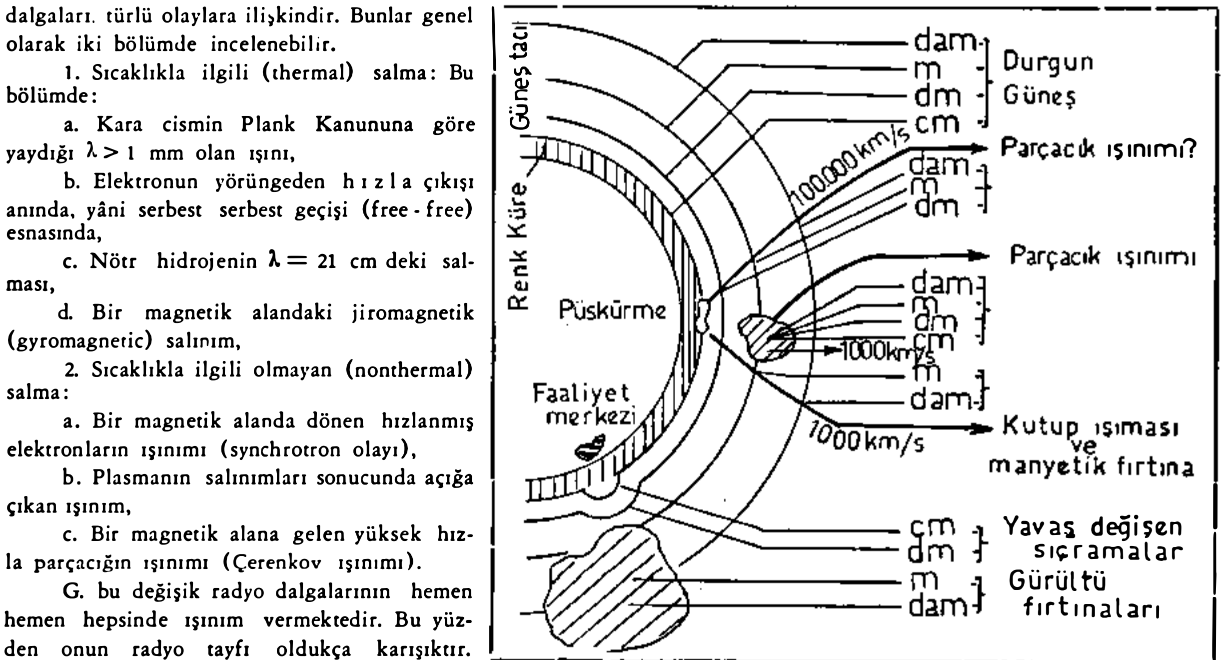
G. bu değişik radyo dalgalarının hemen hemen hepsinde ışınım vermektedir. Bu yüzden onun radyo tayfı oldukça karışıktır. Eğer G. te fazla leke yoksa, onun radyo tayfı süreklidir ve radyo ışınımının çoğunluğu sıcaklıkla ilgili olarak salınır. G. in bu biçim tayf vermesi durumuna durgun G. (quiet sun) denir. G. faal ise, yâni lekeler fazla ise ve püskürme ve fışkırmalar oluyorsa, G. ten gelen radyo enerjisinde değişiklikler, zaman zaman anî çoğalmalar olur. Bunlara sıçrama (outbursts) diyebiliriz. G. tayfında bu biçim sıçramaların elde edildiği anlarda, ona durgun olmayan G. denir.

G. ten gelen radyo dalgalarının, G. in hangi bölgelerinden salındığını basit bir şekilde görmek yararlı olacaktır (Şek. 3).

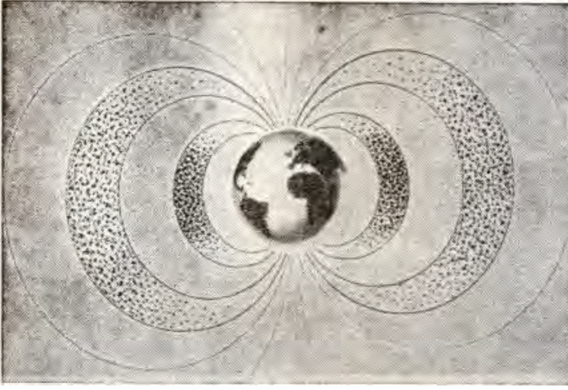
Parçacık ışınımı: G. elektromagnetik ışınımından başka (X ışınları, morötesi ışınım, görünen ışık, kırmızıötesi ışık ve radyo dalgaları) parçacık ışınımı salar. Parçacık ışınımı, yüksek hıza ve elektrik enerjisine sahip proton ve elektronlardan oluşmaktadır. Bâzı araştırıcılar bunlara G. rüzgârı (Solar Wind) derler. G. rüzgârının parçacıkları, yapma uydularla Yer atmosferi dışına gönderilen özel sayıcılarla tespit olunur. Bu ışınım, G. in fazla faal olduğu fışkırma ve püskürmeler halinde fazla salınır ve bir gün kadar sonra da Yer'e ulaşır, Bunların tesiriyle Yer atmosferinin 400 km kadar yükseğinde atomlar iyonlarını yitirir ve böylece iyonlaşmış olur. Atmosferimizin belirli yüksekliğinde kat kat doğmakta olan bu iyonlaşmış tabakaların elektriği iletme, magnetik dalgaları yansıtma özelliği vardır. Radyo dalgaları bu tabakada yansıyarak uzak istasyonlara gidebilme imkânı kazanır.

Öte yandan bu parçacıkların çoğunluğu, Yer yakınlarına geldiğinde, Yerin magnetik alanının tesiriyle yollarını değiştirir ve kalın bir şişe halinde toplanırlır. Onlar şişenin içinde bir yandan Yer çevresinde dolanırlar, iki boyun arasında salınırlar ve sonra enerjilerini yavaş yavaş yitirirler. Parçacıkların ilk hızları ve doğrultularının farklı olmasından ötürü, bu biçim birkaç kuşak oluşur. Bu kuşaklara Van Allen ışınım kuşakları denir (Şek. 4).

Kuşakların içinde hızlı ışınım parçacıkları ve kısa dalga ışınım yoğundur. Yerin kutuplar doğrultusundan, yâni kuşakların ağzından giren parçacık ışınımı hiçbir

Şekil 3: Güneşten radyo dalgalarının çıktığı bölgeler

Şekil 4: Van Allem ışınım kuşakları

engele uğramadan, doğruca Yer atmosferinin iyonosfer ve stratosfer tabakalarına kadar gelirler. Yüksek enerjili bu parçacıklar, hava moleküllerinin elektronlarının yörüngelerini değiştirir ve böylece onlardan yeni bir ışınım doğmasını sağlarlar. «Kutup ışıması» dediğimiz bu olay, kutuplara yakın ülkelerde sık sık görülür. Yeryüzündan 70 - 100 km arasındaki yüksekliklerde doğarlar ve G. faaliyetlerinin arttığı, lekelerin çoğaldığı zamanlarda daha sık görülürler.

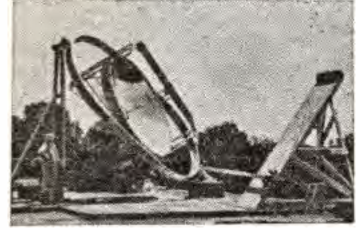
Güneş bataryaları: Selenium, silikon, bakır ve belirli başka kimyevî elementler, bunların oksitleri veya diğer saf metallerle ince levhalar halinde birleştirildiğinde, voltaik hücre (b. bk.) prensipi gereğince, mâruz kaldıkları G. ışığı ile orantılı olarak elektrik akımı üretirler. Bu prensip, G. ışınım enerjisi ile çalışan çeşitli tipte bataryaların imâlini mümkün kılmıştır. Bu tip bataryalar, radyolar ve işaret yayımlayan diğer cihazlar için gerekli gücü doğrudan doğruya sağlayacak kapasitededir. Fakat bunlar sadece, ağır bataryaların kullanılması mahzurlu olan uzay araçlarında tatbik sahası bulmaktadır. G. enerjisinden faydalanılarak kamu hizmetleri için geniş çapta elektrik gücü üretilmesi, aşırı pahalılığı sebebiyle mümkün değildir. Yapılan hesaplara göre, 1 kw elektrik akımı elde edilmesi için gerekli G. enerjisi bataryalarının maliyeti 125 milyon doları aşmaktadır. Bu itibarla, ancak dünya atmosferi üstünde ve kutuplardan geçen dar bir yörünge üzerinde dönerek G. e geniş bir satıh arz edecek bir dünya uydusu veya sâbit bir uzay istasyonu tarafından G. enerjisinin toplanması sayesinde, ileride, dünyamızın bu enerjiden daha yaygın şekilde faydalanması mümkün olabilecektir.

Ticarî tatbikatta, G. enerjisi ile çalışan radyo ve telefon cihazlarının geliştirilmesine başlanmıştır. G. enerjisini değerlendiren portatif bataryalar ise âcil ihtiyaçlarda değerli hizmetler sağlamaktadır.

Güneş çarpması (Fr. Insolation, İng. Sunstroke), ısı bunaltması (Fr. Coup de chaleur, İng. Heat exhaustion) denilen ârızaların en çok rastlanılanı. G. çarpması genellikle pek çabuk meydana gelir. Hasta, vücudunun her tarafında yakıcı bir ısı hisseder; başı ağrır, başı döner, görüşü bulanır, sonra da bayılır. Derisi kızarmış, ateşi 40 dereceye yükselmiş, hattâ bu dereceyi aşmış, kendisi hezeyana başlamıştır.

G. çarpmasında yapılacak ilk iş, hastanın vücudunu soğuk banyo veya ıslak yatak çarşaflariyle soğutmaktır. Başa veya vücuda veya her ikisine birden buz konulabilir. Vücudun ısısı normale dönünceye veyâ yaklaşıncaya kadar bu soğutma işine devam edilir. Soğutma için bir vantilatörden de yararlanılabilir. Her halde, hekim gelinceye kadar hastanın vücut ısısını zararsız bir dereceye düşürmek için vakit kaybetmemek gerekir.

Güneş enerjisi (Fr. Energie solaire; Alm. Sonnenkraft; İng. Solar power): 1. Yoğun bir ısı kaynağı üretilmek üzere, optik vasıtalarla bir odağa teksif edilen; 2. fotoelektrik, termodinamik veyâ termoelektrik usullerle elektrik enerjisinin kullanışlı şekillerine çevrilen güneş ışınımları.

GÜNEŞ ENERJİSİ: Rockhurst Koleji (Kansas City, USA) ndeki Güneş fırını

G. yüzeyinden her saniye uzaya dökülen enerji ışınlarının değeri, G. yüzeyinin cm² si başına 6 25 $\times$ 10^{10} erg veyâ yarda karesi, (0,96 m²) başına 70 000 beygir gücü olarak hesaplanmaktadır. Açısal hacminin küçüklüğü ve G. e olan ortalama 149 500 000 km lik uzaklığı sebebiyle dünyamızın payına bu enerjiden pek cüz'î bir mikdar düşmektedir. Uzayın soğurucu olmadığı bilindiğine göre, dünya atmosferinin dış sınırlarına düşey yönde inen enerji ışınlarının dakikada cm² başına 1,94 kalori veya yarda kare (0,96 m²) başına 1,5 beygir gücü olduğu hesap edilir ki bu da G. in her yönde uzaya akıttığı toplam enerjinin ancak iki milyarda birine tekabül eder. Dünya atmosferi G. enerjisinin % 15 ini soğurur. Troposfer tabakasına ulaşan ışınımların % 43 kadarı ise, başlıcası bulutlar tarafından olmak üzere tekrar uzaya yansıtılır. Böylece G. enerjisinin ancak % 42 si dünyamıza erişebilir ki bunun değeri, saniyede ve cm² ye 2,1 $\times$ 19^{15} erg'tir. Bu ışınımların ancak çok küçük bir bölümü, görülebilen tayfın sınırları içinde yer alır. Atmosferimiz, görülebilen tayfın içinde kalan G. ışınımlarına, aynı zamanda kırmızıötesi ışınımlara âid dalga boylarını hemen tamamiyle geçirdiğine göre, 3 400'den 100 000 Armstrong'a kadar olan dalga uzunluklarındaki ışınımların büyük bir kısmı yer yüzüne ulaşmaktadır. Bu enerjinin zaptedilerek faydalı hizmetlere uygulanmasını sağlayan çeşitli metotlar geliştirilmiştir.

G. ışınlarının optik aynalar vasıtasıyle bir odağa teksif edilerek buhar jeneratörleri sistemi ile ısıl enerjiden mekanik enerjiye çevrilmesine dayanan değişik tipte ısı cihazları bulunmuştur. Nitekim, daha 1913 yılında, sulama hizmetleri için Nil'den su pompalayan buhar turbinlerine G. enerjisi ile çalışan bir kazan vasıtasıyle 50 beygir gücü civarında bir enerji sağlanmıştı.

Bunların dışında, buhar turbini veya sülfür dioksit cihazları kullanılmaksızın, doğrudan doğruya elektrik üretimi için bir termokupl'dan da faydalanılmaktadır. Bu maksatla, G. ışınları, G. in gök yüzündeki seyrini, bulutların durumuna göre takip eden uygun bir mekanizmaya bağlanmış gayet parlak bir dizi parabolik aynanın odağında toplanır.

Güneş enerjisi ile ısıtma: G. enerjisinin biriktirilerek konutların ısıtılmasında kullanılması. Bu sistem, ancak, gün ışığının kış aylarında uzun sürdüğü bölgelerde iktisadî yönden elverişli olmakta ve California, Florida, İspanya, İtalya, İsrail gibi ülkelerde uygulanmaktadır.

Güneş fırını: Fransız Pireneleri doruğunda, atmosferin en fazla ısı soğurma olaylarına konu olan bölgesi dışında, Paris İlmî Araştırmalar Merkezi tarafından **kurulmuş**

olan G. fırını iki parabolik dev aynayı ihtiva eder; bunlardan her biri 96 m^2 lik bir alanı kaplayan birkaç yüz küçük aynadan meydana gelmiş olup, aynaların arkasındaki mekanik parmaklar vasıtasıyle G. ışınlarını istenilen odağa teksif edebilecek şekilde düzenlenmiştir. Bu cihaz ile üretilebilen ısı enerjisi 5 432° Fahrenheit (3 200° C) ın üstündedir. Yüksek fırınlarda, elektrik fırınlarında veya üflemeli fırınlarda üretilebilen ısı derecelerinin üstünde bir sıcaklık ile minerallerin eritilmesi veya üretilmesi bu cihaz sayesinde mümkün olmaktadır.

Güneş günü: G. merkezinin meridiyenden art ardına iki üst geçişi arasında kalan zaman aralığı. Bk. GÜN.

Güneş sistemi: G. in kendisi, onun çevresinde dolanan irili ufaklı bütün cisimler ve onların kapsadığı uzay parçası. G. âilesi veya gezegenler sistemi de denir. Uzaya serpilmiş milyarlarca yıldızlardan biri de G. tir. Onlara göre orta boyda, orta sıcaklıkta sarı bir yıldızdır. Yüzey sıcaklığı 6 000° K mertebesindedir. G. uzayda yalnız değildir. Çevresinde, belli bir hacim içinde, dolanan irili ufaklı binlerce cisimcikler vardır. Onlarla birlikte G. uzayda derli toplu bir âile vasfı gösterir. Bu âileyi ısı ve ışığı ile besleyen G. ise birçok bakımlardan âilenin anası sayılır. Onun kütlesi Yer kütlesinin 333 000 katıdır. Bütün âilenin kütlesinin hemen hemen onda dokuzu G. te toplanmıştır. Yer küresi bir gezegendir, yâni o, G. çevresinde dolanır, ısı ve ışığını ondan alır. Yer'den başka sekiz gezegen de aynı durumdadır. Onlara büyük gezegenler denir. Büyük gezegenlerin çoğunun çevresinde dolanan kendilerinden daha küçük cisimler de görmekteyiz. Onlara da *uydu* (*peyk*) denir. Ay, Yer'in uydusudur. G. ve dokuz büyük gezegen sistemin iskeletini teşkil eder. Onlara âid sayı değerleri Cetvel: 1 de görülmektedir. Bütün uyduların kütleleri toplamı 0, 12 Yer kütlesindedir. Onlardan en büyüğünün çapı (Jüpiter'in Ganimedi) 5 500 km, en küçüğünün çapı (Mars'ın Deimos'u) 10 km dir.

Piazzi adlı bir astronom 8. kadirden sönük bir yıldız görmüştü. Sonra onun gezici olduğunu tesbit etti ve G. çevresinde dolandığını buldu. Bu, küçücük bir gezegendi. Bu gezegene Ceres adı verildi. Sonradan çapının 740 km (Ay'dan çok küçük) olduğu hesaplandı. Demek ki G. sisteminde bildiğimiz dokuz gezegenden başka küçük küçük gezegenler de olabilir.

Bu düşünceyle astronomlar gezegen avına başladılar. Daha ilk çırpıda Pallas (1802), Juno (1804) ve Vesta (1807) gezegenleri keşfedildi. En sonuncusunun çapı 400 km kadardır. Hele 1903'te Heidelberg Rasathanesinde Max Wolf'un fotoğrafçılığı rasat tekniğine getirmesiyle 1915 te küçük gezegen sayısı birden bire 813 ü buldu. Bütün bu küçük üyeler de tutulum (ekliptik) yöresine serpilmiştir. Yörüngeleri daireye yakın, G. e uzaklıkları 2, 1 A ile 5 A arasındadır. (1 A = 149, 6×10^6 km Yer-Güneş uzaklığı). Bugünkü tahminlere göre küçük gezegenlerin sayısı 40 000'in üstünde olmalıdır. Hepsinin toplam kütlesi ise ancak 0, 1 Yer kütlesi etrafındadır.

Kuyruklu yıldızlar (ky), âilenin en süslü ve gösterişli üyeleridir. Ky lar yüz yıl öncesine kadar bir bilmeceydi. Bulutumsu yapıda, ışıklı, saçlı ve kuyruklu nesnelerdir. Beklenmedik zamanlarda göğümüzü ziyaret ederler, bir süre insanlara korku ve dehşet verirler ve sonra kaybolup giderler. Çok eski tarihten bu yana çeşitli büyüklüklerde ky lar göğümüzü süsleyip gitmişlerdir. Sonradan anlaşılmıştır ki ky lar da G. sisteminin üyeleridir, çoğu G. çevresinde dolanmaktadır. Hesaplara göre G. sistemi içinde 10 milyar kadar ky vardır. Fakat hepsinin kütleleri bir araya gelse bir Yer kütlesi etmez.

G. sisteminde bir de *meteor'lar* denen küçük cisimler vardır. Çapları 1 cm'ye kadar düşer. Bunlar da ya sürü halinde ya da tek tek G. çevresinde dolanırlar. Büyük olanları pek enderdir. Toplam kütle belki Yer kütlesinin milyarda biridir. Onlardan Yer'in yakınından geçenler hızla Yer atmosferine çarparlar, ışıklı bir şerit çizerek (akanyıldız) yeryüzüne düşerler. Göktaşları denilen cisimler bunlardır.

Gezegenlerin ve öbür üyelerin dolaştığı uzay parçasının tamamen boş olduğu söylenemez. Arada çok küçük toz parçaları, gaz atomları ve elektronları olduğu anlaşılmıştır. Onlara topluca *gezegenlerarası madde* denir. Bu madde daha çok tutulum (ekliptik) düzlemi etrafında yoğundur.

G. in çekim kuvvetiyle bütün sistem kendi düzenini muhafaza eder. Uzayda G. in yeri sâbit değildir. Onun en önemli hareketi etrafındaki yakın yıldızlara göre, yaklaşık Vega yıldızı istikametinde, 19,4 km sn^{-1} lik bir hızla müstakim olarak gidişidir. Samanyolunun bir üyesi olduğu için onun dönmesine de katılır ve böylece Samanyolu etrafındaki dik yönde 220 km sn^{-1} lik bir hızla etrafındaki yıldızlarla birlikte bir toplu harekette bulunur.

G. sistemi içindeki hareketlerle ilgili hususiyetler şöylece özetlenebilir:

(Cetvel: 1)

Güneş Sisteminin mühim üyeleri

Üye	Yer değerlerine göre			Yüzey sıcaklığı	Uydu sayısı
	Güneş'e uzaklık	Yarıçap	Kütle		
Güneş	0	10,9	333,000	5 700°C	—
Merkür	0,4	0,38	0,05	127°C	—
Venüs	0,7	0,97	0,81	77	—
Yer	1,0	1,00	1,00	27	1
Mars	1,5	0,53	0,11	— 33	2
Jüpiter	5,2	11,24	318,00	— 143	12
Satürn	9,5	9,47	95,22	— 173	10
Uranüs	19,2	3,73	14,55	— 203	5
Neptün	30,1	3,50	17,23	— 223	2
Plüto	39,4	1,13	0,9	?	—

1. Gezegenlerin yörüngeleri daireye yakın elipslerdir. Yörünge düzlemleri tutulum (ekliptik) etrafında bulunurlar.

2. Bütün gezegenlerin dolanma yönleri artı (saatin dönmesinin zıt yönü) dır. Her bir gezegen ve G. kendi eksenleri çevresinde artı yönde dönerler. Yalnız Uranüs eksi yönde döner.

3. Uranüsten başka öbür gezegenlerin ve G. in ekvatör düzlemleri yörünge düzlemlerine göre çok eğik değildir.

4. Uyduların yörüngeleri de daireye yakın elipsler olup dolanmalar artı yöndedir.

5. Sistemin kütle merkezinden geçen ve onun bakışım (simetri) düzlemi sayılabilen bir «değişmeyen düzlem» i vardır.

6. Gezegenlerin G. e olan ortalama uzaklıkları *Titius - Bode* sırası denilen ve n = — 1, 0, 1, 2, 3, ... olmak üzere,

$$a = (0,4 + 0,3 \times 2^n)\ A$$

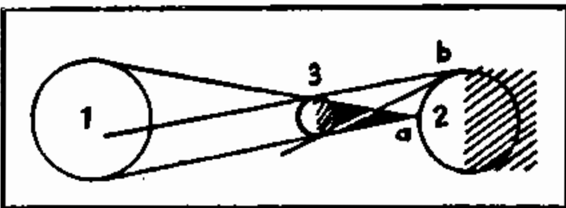
kaidesine göre hesaplanabilen bir kaideye uygun düşmektedir. Burada A = 149,6 milyon km dir.

7. Gezegenler arasında gaz ve toz parçacıkları varsa da, bunlar gezegenlerin hareketini söndürecek vasıfta değildir. Fakat G. merkezli, küresel yapıda bir gaz bulutunun bütün sistemi dışarıdan sarmış olduğuna dair belirtiler vardır. G. bulutsusu denilen bu kürenin iç yarıçapı 150 000 A olarak tahmin edilmektedir. Bugün, kuyruklu yıldızların bu buluttan koptuğu sanılmaktadır.

8. G. kütlesi M_o ise, bütün gezegenler, uydular, meteorlar, ky lar ve G. bulutsusunun toplam kütlesi 0, 1 M_o kadardır. Yalnız gezegenlerin toplam kütlesi ise ancak 0, 001 M_o mertebesindedir.

Güneş tutulması (Fr. Éclipse solaire; Alm. Sonnenfinsternis; İng. Eclipse), Ay'ın Yer yuvarlağı ile G. arasına girmesiyle G. in yer yüzünden görünmemesi olayı. Bu üç gökcisminin boyutlariyle birbirlerinden ortalama uzaklıklarına göre, Ay'ın meydana getirdiği gölge konisinin *a* tepesi, Yer yüzeyinin kâh biraz ilerisine, kâh biraz gerisine düşer. Birinci hâlde, Yer yüzeyini yalayan gölge huzmesi içinde kalan gözlemciler bir *halkalı tutulma*; ikinci hâlde ise, az veyâ çok süreli bir *tam tutulma* göreceklerdir. Tepesi *b* olan yarı - gölge konisi içindeki gözlemciler ise bir *eksik tutulma* olayına şahit olacaklardır.

Eğer Ay yörüngesi eğik olmasaydı, her *kavuşma* (içtima') sırasında bir G. tutulması meydana gelirdi. Yine de G. tutulmaları Ay tutulmalarından üç defa daha sık olur; fakat bunlar, nisbeten daha dar bir yeryüzü bölgesi üzerinden görülürler. *Tam tutulma*'lar ise, gölge konisi tepesinin yaladığı çok dar, en fazla 200 km enindeki bir şeridi kapsamına alabilir. Bir *tam tutulma*, en fazla, ekvatorda 8 dakika; *halkalı tutulma* ise, 12 dakika sürer. *Tam tutulma*'lara aynı yerde çok uzun aralıklarla rastlanır; meselâ 17 Aralık 1912'de Paris yakınlarında gözlenmiş bulunan bir *tam tutulma*, burada bir daha ancak 11 Ağustos 1999 günü meydana gelecektir.

GÜNEŞ TUTULMASI: 1. Güneş; 2. Dünya; 3. Ay

G. tutulmaları periyodik olarak tekrarlar. Ay'ın yörünge düzlemi uzayda sâbit bir istikamet muhafaza etmediği için *düğüm noktaları* çizgisi *ekliptik* üzerinde geriler. Böylece, düğüm noktalariyle 19 *kavuşma devri* 6 585,78 güne tekabül eder ve Ay'ın her 223 dolanımı, yâni Kalde'lilerin *saros* dediği dönem (18 yıl ve 11 gün) sonunda aynı *tutulma* lar tekrarlar. Bu dönem içinde, umumiyetle 41, bir yılda ise en az 2 olmak üzere, bâzan 4 - 5 G. tutulması olur.

[Mitol. ve Astrol.]: Bütün ilkel uluslar, G. ve Ay tutulmalarından, bu gökcisimlerinin esrarlı bir kuvvetle savaştığı anlamını çıkarırlardı. Hint mitolojisine göre, G. ve Ay, Râhu adındaki ifritin gizlice ölümsüzlük şarabından içtiğini G. tanrısı Vişnu'ya haber vermişler; o da bu ifritin başını kesmiş. Bu yüzden Râhu, G. ile Ay'ı paralamak için gökyüzünde kovalarmış. Aynı efsaneye Moğollarda da rastlanır, fakat ifritin adı Araşo'dur. Mesopotamya ve Âsur astrolojisince, G. ve Ay tutulmalarından mânalar çıkarılır, tutulmanın ayı, günü, saati, görünüş şekli, göğün durumu ve gezegenlerin bulundukları mevkilere göre değişik yorumlar yapılırdı. Umumiyetle Ay tutulması, olayın görüldüğü ülke hükümdarının öleceğine, ordunun bir bozguna uğrayacağına, bir kıtlık veya salgın çıkacağına işaret sayılırdı. İfritleri ürkütüp kaçırarak G. i veya Ay'ı kurtarmak için halkın bağırıp çağırması âdeti Yunan Antikitesinden kalmadır; Orta Çağ'da da devam etmiştir. İskandinavlara göre, dünyanın sonunda, Moongram ve Fenris adındaki kurtlardan birincisi Ay'ı, ikincisi G. i parçalayacakmış. Savaş hâlindeki orduların G. tutulması yüzünden korkup paniğe uğradığı çok görülmüştür. Jamaika'da kumanyasız kalan Christophorus Columbus, yerlilere, Ay'ı söndüreceği yolunda bir gözdağı vermiş; gerçekten de o sırada bir Ay tutulması olunca, yerliler dehşete kapılmışlar ve Columbus'a bütün isteдiklerini vermişlerdir.

Eski Türklerde, sonra da Osmanlılarda G. tutulması savaş için uğursuzluk sayılır, bu yolda müneccimlere danışılırdı. G. tutulması sırasında bugün hâlâ bâzan halkımız arasında teneke çalınması, silâh atılması gibi âdetler görülür; bunlar, yukarıda sözü geçen eski efsanelerin, sapık inançların gelenek haline gelmiş kalıntılarıdır. Bk. AY-TUTULMASI.

Güneş yanığı: G. ışınlarının sürekli tesiriyle meydana gelen deri yangısı. G. te esmerleşme sağlığa yararlı olabildiği halde, aşırı derecede yanma ciddî sonuçlar yaratabilir. Derisi G. te yanan bir kimse çok acı çektikten başka, kendisini iyiden iyiye hasta hisseder. Bâzı vakalarda hastanın ateşi de yükselir. İnsan hiç farkına varmadan da G. te yanabilir, hattâ bulutlu günlerde bile, G. in ışınları bulutlar arasından süzülüp geçtiği için, ciddî şekilde yanmak mümkündür. Bir su, buz, kar veyâ kum kütlesinin yüzeyinden yansıyan G. ışınları daha da yakıcı olur ve böylelikle meydana gelen bir yanık birinci veyâ ikinci dereceden olur. G. yanığını önlemenin yolu, tedricen esmerleşmektir. Cilt gitgide esmerleşerek koruyucu bir tabaka meydana getirdikçe G. lenme süresi uzatılabilir. Şayet sürekli olarak G. altında kalmak gerekiyorsa, zaman zaman vücudu herhangi bir örtüyle örtmek gerekir. Zeytin yağı veya iyi cinsten bir esmerleşme yağı da faydalı olur.

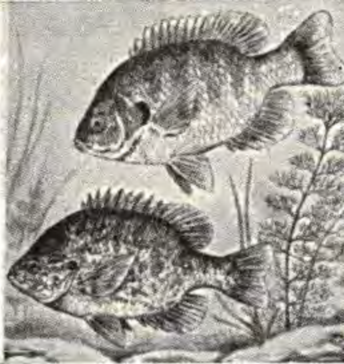
G. yanığının tedavisi için yanığın üstüne kalamin losyonu sürülür. Bu losyon ağrıyı teskin ettiği gibi, elbiseleri de lekelemez. Zeytin yağı ve kakao yağı da ağrıyı kesebilir.

Ağır vakalar için magnezyum sülfat çözeltisine batırılmış sargılar veyâ giyecekler salık verilebilir. Derinin su toplaması hâlinde steril gaz bezi kullanılmalı, hastanın ateşlenmesi hâlinde hekime baş vurulmalıdır.

Güneşleme ve gün banyosu (Fr. Héliothérapie < Yun. *helios* = güneş; *therapein* = tedavi) [Tıp], organizmanın hasta yerlerini çıplak olarak G. ışınlarına tutma yolu ile yapılan tedavi. G. ışımasındaki ültaviyole (morötesi) ışınlarının kuvvetli bir ayrıştırma, oksitleme v. b. etkinliği ve dolayısiyle de canlı dokuları tahrip etme ve bakterileri öldürme gücü vardır. G. tedavisi kemik, eklem, gangliyon ve periton veremi gibi cerrahlık işlemiyle de tedavi edilebilen «cerrahî tüberkülozlar»a, güç kapanan yaralara, çelimsiz, raşitik veya spasmofilik çocuklara ve nihayet bâzı deri hastalıklarına uygulanır ve çok başarılı sonuçlar elde edilir. G. tedavisi akciğer veremi için çok zararlıdır; öteki uygulanmalarında da bir hekim nezaretinde, gerekli ölçüye göre yapılmalıdır.

Hastâhane ve kliniklerde, ültraviyole ışınlarını soğurmayıp geçiren bir madde olan kuvarstan yapılmış civa buharlı elektrik ampulleri kullanılmakta ve aynı derecede iyi sonuçlar alınmaktadır.

GÜNEŞ BALIĞI (Mola mola) [Zoo.]. Kaynaşıkçeneliler (Plectognathi) takımından bir deniz balığı. Geri tarafından kesilmiş gibi kısa, fakat derin bir vücudu, yüksek sırt ve anus yüzgeçleri ve parmaksı bir kuyruk yüzgeci bulunan bu balığın küçücük bir ağzı, kayış gibi sert bir derisi ve ona benzer bir eti vardır. Bu balık bütün sıcak ve ılık denizlerde bulunur ve denizin yüzeyinde tembel tembel dolaşır. Okyanus güneş balıklarının bâzıları 500 kg kadar ağır olur. Bu balık, bir-iki türü olan ve *Ranzania* denilen bir cinsi ile birlikte Ayı balığıgiller (Molidae) familyasını meydana getirir. *Centrarchidae* familyasını meydana getiren *Lepomis macrochirus* ve *Lepomis gibbosus* gibi tatlısu türlerine de genel olarak güneş balıkları adı verilmiştir.

GÜNEŞ BALIĞI

GÜNEŞ DANSI, eskiden, Kuzey Amerika ova yerlilerinin dinî nitelikte bir dansı. Bugün hemen hemen yalnız turistler için yapılmakta olan bu dans, kapsadığı vahşet gösterileri sebebiyle Amerika Birleşik Devletleri hükûmetince birçok yerde yasak edilmiştir.

G. D. her yıl yazın ve güz başında yapılır ve çoğu zaman 8 gün sürerdi. İlk günlerde hazırlık törenleri yer alır, asıl danslar son günlerde yapılırdı. Yerliler, güneş tanrıları adına oynadıkları bu oyunların kendilerine uğur getireceğine inanırlardı. Kabilenin üyeleri, çadırlarını kabile büyücüsünün kulübesi etrafına çepeçevre kurarlardı. Çadırların kapısı güneşin doğduğu noktaya doğru açılırdı. Yerliler vücutlarını parlak renklerle boyarlar ve çadırın orta direği etrafında dans ederlerdi. Her kabilenin ayrı bir anlamı olan çeşitli törenleri vardı ve bunların bâzıları vahşet ve zulüm gösterileri niteliğinde idi.

GÜNEŞ DİL TEORİSİ, dilin türeyişi, felsefesi, psikolojisi ve sosyolojisi alanında, Atatürk tarafından 1935 yılı sonbaharında ortaya konulan bir teori. G.-D. T. hakkındaki ilk haber, Ankara'da 2 Kasım 1935 târihli «Ulus» gazetesinde çıkmış, o günden i'tibâren gazetede her gün bu konuya bir sütun ayrılmış, teoriyi açıklayan *Etimoloji, Morfoloji ve Fonetik Bakımından Türk Dili* adlı eser de, yazar adı bildirilmeden ve *Notlar* alt-başlığıyle, aynı günlerde Ankara'da Ulus Basımevi tarafından yayımlanmıştır (küçük boy 68 sayfa + renkli 2 levha; bu eserin 62. sayfasında sonradan bâzı değişiklikler yapılmış ve bu sayfa ayrıca basılarak sonraki nüshalara eklenmiştir; popüler yayımı: *Etimoloji, Morfoloji ve Fonetik Bakımından Türk Dili Analiz Yolları. «Ulus» un* Dil *Meraklılarına Armağanı,* 14 Kasım 1935 günkü nüshasiyle verilen ilâve, küçük boy 14 sayfa + 2 şekil; Fransızcası: *La méthode d'analyse de la langue turque du point de vue étymologique, morphologique, phonétique et sémantique.* Ankara 1935, İstanbul 1936 ve 1937, küçük boy 18 sayfa + renkli 2 levha).

Bu teoriye göre, târihten önceki bir çağda en eski insanlar «güneş» i her şeyin esâsı olan bir varlık gibi telâkki ederek buna «ağ» adını vermişlerdir. Varlığı ışık ve ısının biricik kaynağı olarak görünen bu objeyi ilk totem, ilk varlık kaynağı olarak saymışlardır.

Böylece, zihinlerde gittikçe çoğalarak kurulan genel kavramları, G.-D. T. nin kurucusu altı grupta toplamıştır:

1. Güneşin kendisi; (bunun gök yüzündeki mümessili) ay, yıldız, yıldırım ve başkaları.
2. Güneşin saçtığı ışık; (vasıf olarak) aydınlık, parlaklık (abstre olarak) zekâ, hassâsiyet, nur.
3. Güneşin verdiği sıcaklık; (yerdeki mümessili) ateş, (abstre olarak) sevgi, duygu, heyecan.
4. Güneşin doğudan batıya hareket yapar gibi; (göründüğü hareketten alınarak) hareket, uzanış, zaman, mesafe, bulut, hayat, büyüme, çoğalma gibi abstre kavramlar.
5. Güneşin ışığı aksederek eşyada görünen muhtelif renkler, güneş ışığıyle hâsıl olan yağmur, su ve gıda maddeleri.
6. (Yıldırım sesinden, yâhut güneşe karşı duyulan vecd ve istiğrakın çıkardığı sesten alınarak) ses, söz.

Bu analiz, *güneş* kavramının insan zihnindeki bütün genel anlamlara nasıl ana kaynak olduğunu gösterir.

Semantik bakımdan zihinde bu tekâmül olurken, fonetik bakımından da insan konuşma cihâzı büyük bir tekâmül geçirmiştir. Bu tekâmülün ilk adımı «a-ağ» ana foneminin vokal ve konsonunda birçok değişmelerle kendini göstermektedir. Her kelimenin etimolojik analizlerinde bu «ağ» (veyâ bunun muhtelif varyantları, «eğ, iğ, üğ, ey, iy» v. b.) fonemi meydana çıkmaktadır. Meselâ:

Theos : eğ + et + eğ + os (ğ)
Deus : eğ + ed + eğ + us (ğ)
Vita : iğ + iv + it + ağ
Hayat : ah + ay + at

Bu analizlerde meydana çıkan «ağ» ve onun değişmiş şekilleri olan «iğ, eğ, iy, ah» v. b. bütün dillerin ilk merhalelerindeki hecelerdir.

Bâzı bilginler G.-D. T. ni N. Marr'ın Yafetik teorisi (b. bk.) ne benzetirler.

Dilin, özellikle Türkçenin, türeyişi ve nizâmı hakkında daha önceki yıllarda bizde birkaç eser ortaya konmuştu: Feraizcizâde M. Şâkir: *Persenk sarf-ı lisan-ı Âdemî ve şükûfenisâr-ı zebân-ı umûmî ve Osmânî,* 1894 (yazma); Sâmih Rıfat: *Türkçede tasrif-i huruf kanunları ve tekellümün menşei,* Ankara, Matbuat ve İstihbarat Matbaası, 1338 (1922); Hüseyin Hüsameddin (Türk Târih Encümeni âzâsından, Amasya müverrihi): *Temel, Türk dilin-*

de harflerin vaziyetleriyle mânâlarını, kelimelerin teşekkülâtiyle iştikaklarını keşf ve ispat eden Temel, I. Dâvâ kısmı, İstanbul 1926.

Dilin türeyişi hakkında Batı dünyasında yayımlanan yüzlerce kitap arasından, bu türeyişi gök cisimlerinden Ay'a bağlayan ve ilk dili Ay kültünün bir ifade vâsıtası olarak kabul eden eserlere de rastlanır: Ernst Böklen: *Die Entstehung der Sprache im Lichte des Mythos*, Stuttgart, 1922. Bu Ay - Dil Teorisi için bk. AY, Dil bölümü.

G. - D. T. nin ana kitabında, Atatürk, «teorinin temelini tevsik için» şu eserleri gözden geçirdiğini söylüyor: 1. Eduard K. Pekarskiy'nin *Slovar' yakutskago yazıka* (Yakut dili sözlüğü) [3 cild, 1917 - 1930]; 2. Hilaire de Barenton: *Origines des langues, des religions et des peuples: I. Les radicaux primitifs des langues concervés dans le sumérien* (Dillerin, dinlerin ve ulusların menşei: I. Sumercede saklı, türlü dillere âid iptidaî kökler) [1932]; 3. Aynı eserin II. bölümü: *Les langues, leur dérivation du sumérien...* (Dillerin Sumerceden türeyişi) [1933]; 4. Baron Carra de Vaux: *La langue étrusque, sa place parmi les langues* (Etrusk dili, diller arasında bunun yeri) [1911]; 5. Meksika maslahatgüzarımız Tahsin Mayatepek'in İspanya'daki Bask'lar, Meksika'daki Maya'lar ve Peru'daki Kiçua (İnka) ların dilleri ve eski Meksika'daki güneş kültü hakkında gönderdiği raporlar; 6. Hermann F. Kvergitch: *La pyschologie de quelques éléments des langues turques* (Türk dillerindeki bâzı unsurların psikolojisi) [makinede yazılmış eser, Viyana, 1935].

G. - D. T. nin doğuşu başlıca şu merhalelerden geçmiştir:

1932'deki I. Türk Dil Kurultayı'ndan hemen sonra, Türk Dili Tetkik Cemiyeti, önce fasiküller, sonra da cild hâlinde, *Osmanlıcadan Türkçeye Söz Karşılıkları Tarama Dergisi* adlı iki cildlik bir eser ortaya koydu (2. cildi: «Türkçeden Osmanlıcaya İndeks», ikisi de İstanbul 1934, II. Kurultaydan önce). Çok acele olarak hazırlanan bu «Karşılıklar Sözlüğü» nde Osmanlıca bir kelimeye karşılık, bâzıları isâbetsiz ve yanlış olmak üzere, birçok, bâzen 60'tan fazla öz Türkçe karşılık gösterilmişti. Meselâ, *akıl* için 28, *hasis* için 66, birçoğu Türkçenin Oğuz kolundan ve Anadolu'dan değil, Kıpçak, Çağatay, hattâ Altay kollarından, Yakutçadan v. b. karşılıklar verilmişti. Yazarlar, bu kitabı açıp zevklerine ve anlayışlarına göre Türkçe karşılık seçerlerdi. Gazete yazıhanelerinde başyazar, makalesini Osmanlıca yazar, bu yazı, «ikameci» denilen bir yardımcıya devredilir, o da *Tarama Dergisi*'ni açıp, Osmanlıca kelimeler yerine, beğendiği bir Türkçe karşılığı koyar, cümle teşkilinde de gereken değişikliği yapmazdı. Bu durum pek tabiî olarak, yazı dilinde bir anarşi, anlaşmazlık ve zevksizlik doğurdu. Bundan başka, özleşme işinde *Tarama Dergisi* yetersiz de görüldü.

1934 yılının Ağustos ayında II. Kurultay toplandıktan sonra, bu kargaşalığa son vermek için yeni bir «Karşılıklar Kılavuzu»nun hazırlanmasına lüzum görüldü. II. Dil Kurultayı'ndan dört ay kadar sonra, bir gün Atatürk, Falih Rıfkı Atay'a: «Çocuk, çıkmaza girmişizdir, dili bu çıkmazda bırakamayız. Tabiî yola döneceğiz» demiştir. O sırada Dil Kurumu başkanı bulunan Saffet Arıkan, Atatürk'e, Falih Rıfkı ve onun gibi düşünen ve edebî zevkleri olan birkaç filolog ve edebiyatçının Osmanlı sözlüğünü Türkleştirme işine memur edilmesini teklif etmiştir.

Böylece Falih Rıfkı Atay'ın başkanlığında «Osmanlıcadan Türkçeye Karşılıklar Kılavuzu Komisyonu» kuruldu ve 24 Aralık 1934 târihinde bu komisyon «Hâkimiyet - i Milliye» gazetesi binasında işe başladı.

Falih Rıfkı Atay, bu «komisyon»a Dil Kurumunun Merkez Hey'eti üyelerini karıştırmak istemiyordu. Atatürk'ün emri üzerine F. R. Atay, Kurum mensuplarını da komisyona almağa mecbur oldu (3 Ocak 1935). F. R. Atay ve arkadaşları, Türk diline mal olan yabancı kökten gelen kelimelere karşılık aramanın boş yere emek harcama olduğunu ileri sürüyorlar, Kurumcular ise *mangal* ile *pencere*'ye bile Türkçe karşılık bulacağız diye direniyorlar ve her kelime sert tartışmalara sebep oluyordu. Bu karma komisyon böylece dört ay çalışarak Osmanlıca 8 000 küsur kelimenin Türkçe karşılıklarını içine alan *Osmanlıcadan Türkçeye Cep Kılavuzu* adlı sözlüğü 1935 yılının Haziran ayında yayımladı. Bu sözlüğün yayımlanmasından dört ay sonra Atatürk Ankara'ya döndü. Rahatsız bulunmasına rağmen yine dil meselesi üzerinde çalışıyordu. *Kılavuz* kelimelerinden faydalanarak Fransızca edebî veyâ ilmî eserlerden bâzı parçaları Türkçeye çevirmeyi denedi. Fakat tercümelerin orijinaldeki mânâyı ifade edemediğine kanaat getirdi. Dil Kurumunun beş yıllık çalışmaları ile elde edilen karşılıklar, Garp medeniyeti dillerinden en fakirinin ifade kabiliyetini bile veremiyordu. Yapmak istediği büyük dil devriminin saplandığı bunalıma Falih Rıfkı «komisyon» unun da bir çâre bulamadığını büyük üzüntü ile görmüş oldu. 10 Ekim 1935 târihinden itibaren «Ulus» gazetesinde «etimoloji anketi» neşrine başladı. Bu «anket»e göre *millet, hadis, hudus, hayat, mühim, müdafaa* gibi kelimeler bile Türkçe sayılarak etimolojik izahı isteniyordu.

II. Kurultayda birçok uydurma veyâ eski Türkçeden karşılıklar teklif eden Ahmed Cevad Emre, bu «anket» günlerine âid bir hâtırasını şöyle anlatıyor (*Atatürk'ün İnkılâp Hedefi*, s. 53 - 54): «Atatürk bir akşam rahmetli Nâim Hâzım Onat'tan bir Arapça gramer istedi. İki üç akşam sonra kendisine verilen Arapça gramerden Arap fiilinin yirmi şu kadar paradigma (emsile) sını kopye edilmiş olarak sofraya getirtip Nâim Hâzım'a okuttu: *ketebe, yektubu, kitaben, kâtibun, mektubun, lem yektub...*

Okuma bitince şöyle buyurdu: «*kitap, kâtip, mektup*, benim, kalanları Arabındır.»

III. Kurultay'dan ve aynı yılın Cumhuriyet Bayramından sonra, 1936 - 1937 kış aylarında, Atatürk, Dolmabahçe Sarayı'na çekilerek, 48 sayfalık bir geometri kitabı yazdı (*Geometri*, İstanbul, Devlet Basımevi 1937). Eğer Atatürk Türkçecilikten tamamen ric'at etmiş olsaydı, *zâviye*'yi, *müselles*'i, *zâid*'i, *nâkıs*'ı, *müsâvi*'yi G. - D. T. ile tahlil edip bunların Türkçe olduklarına kanaat getirir ve *açı, üçgen, artı, eksi, eşit* gibi yeni kelimeler getirmeye lüzum görmezdi.

Atatürk bu «teori» ile dil devrimini çıkmazdan kurtarmak istemiştir. Bu G. - D. T. nin yalnız dilin menşeini açıklayan bir teori olduğunu ileri sürmek çok yanlış bir görüştür. Büyük Atatürk tatbikatçı idi, Türk diline mal edilmiş karşılığı bulunamayan kelimelerin, Türkçede kalmasını istemiştir.

G. - D. T., dilin menşei meselesi üzerine ortaya atılan birçok teoriler, faraziyeler gibi yanlış olabilir. Fakat bu teori, Türk dili üzerinde yapılan spekülâsyonu durdurmuş, Türk dilini «uydurmacılık» tan, muvakkat da olsa kurtarabilmiştir.

GÜNEŞ DÖNENCESİ (Astr.): bk. OĞLAK DÖNENCESİ.

GÜNEŞ GRUBU, Anadolu'daki Millî Mücadele hareketini ve Müdafaa - i Hukuk dâvâsını savunan, temsil eden ve gerçekleştiren Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni desteklemek için işgal yıllarındaki İstanbul'da faaliyette bulunmuş Gizli Gruplar (b. bk.) dan birine verilen ad. Aslında Felâh Grupu diye anılan ve İstanbul'daki müsbet, müseccel grup-

ların en faali olan bu gizli kuruluşun başında önce İstanbullu Kurmay Neşat Bey (daha sonra general ve Lojistik Başkanı olmuştur), onu tâkiben Kurmay Yüzbaşı Seyfi Bey sonra Moskova'ya gönderilen Bekir Sami başkanlığındaki hey'ette bulunmuş, 1923'te Millî Savunma Bakanlığı Ordu Dairesi Başkanı ve general olmuş, 1929-1932 yıllarında Bakanlık müsteşarlığı ve sonra Gümrük Muhafaza Genel Komutanlığı yapmış; 1939'da emekliye ayrıldıktan sonra da siyasî hayata girmiş ve VI, VII ve VIII. dönemlerde Büyük Millet Meclisi'ne Mardin milletvekili seçilmiş olan Seyfi Düzgören (İstanbul 1880-Ankara 1948) bu grup başında vazife görmüşlerdir. Neşat ve Seyfi beylerin Anadolu'ya geçmeleri üzerine Felâh Grubu, Ankara hükûmetince tescil edilmiş; diğer dağınık gruplardan bâzıları da Erkân-ı Harbiye'ce bu gizli grupa bağlanmış; binbaşılığa yükseltilen Kurmay Topçu Ekrem Bey (emekli Korgeneral Baydar) bu grupun başına getirilmiştir. Mim Mim Grupu (b. bk.) ile de irtibat kurmuş bulunan müseccel Felâh Grubu'nda çalışanlardan Topçu Kaymakamı Eyüp Bey de Millî Ordu'ya sağladığı silâh ve cephane ile büyük yardımlarda bulunmuş; albaylığa yükselmiş ve daha sonra meb'us olarak Büyük Millet Meclisine VII. Dönem Çorum temsilcisi seçilmiştir (Eyüp Sabri Akgöl, Manastır 1876). Bu grubun mühim simalarından biri Binbaşı Aziz Hüdâî Bey'dir. İstiklâl Savaşı'ndaki hizmetlerinden ötürü albaylığa yükselmiş, Lausanne Barışı'ndan sonra İstanbul Polis Müdür Muavini olmuş; emekliye ayrıldıktan sonra ise Gümrük Muhafaza teşkilâtında çalışmıştır. Bir müddet gizli askerî teşkilâtta yeniden vazife görmüştür. Müseccel Felâh Grubu'nda yararlı hizmetler görenlerden biri de Topçu Yüzbaşısı Emin Bey'dir. Felâh Grubu'nun İstanbul'da oynadığı rol çok büyük olmuş; birçok vatansever subayları bünyesinde toplamıştır. Bunlar arasında Topçu Yüzbaşısı Rasim, Mülâzım Kerim (emekli Levâzım Yarbayı), Topçu Kaymakamı Cevdet, Topçu Mülâzımı Rıfat (yüzbaşılıktan emekli), Topçu Mülâzım-ı evveli Gözlüklü Ziya, Nakliyeci Yüzbaşı Cemal, Mülâzım İbrâhim beyler, teşkilâtın rütbeli elemanları idiler. O târihte Mülâzım-ı evvel rütbesi ile nakliye zabitliği yaptırılan Ahmed Ağa, gördüğü fevkalâde hizmetlerden ötürü yüzbaşılığa yükseltilerek emekliye sevk olunmuş ve ölünceye kadar Ordumuz kadrolarında sivil vazifelerde bulundurulmuştur. Teşkilâtın sivil elemanları arasında ise Gümrük Manifesto bölümünde çalışan Âbidin Bey, ardiye bekçisi Mahmud Ağa (Millî Mücadele'den sonra Göksu Kasrı bekçisi olmuştur), Liman İnhisar Şirketi Me'murin Müdürlüğü'nde sicil memuru Ahmed Reşad Bey, Eminönü rıhtımı üzerinde ardiye sahibi Himmetzâde Hüseyin Hüsnü Bey (Hüsnü Himmetoğlu), yükleme boşaltmada Süleyman Çavuş ve Hasan Baba bulunmaktadır. Felâh Grubu'ndaki sivillerden biri de Necmeddin Bey'dir ki, İstiklâl Harbi'nden sonra grubun dağıtılması üzerine Reji İdaresi'nde çalışmış; bunun da lâğvından sonra Denizbank'ta vazife almıştır. Anadolu Millî Harekâtı'na katılan on binlerce ümerâ ve zabitleri, tezkiyelerini yaparak başarı ile Ankara'ya ulaştıran müseccel Felâh Grubu'nun iki başarılı kuryesi Serkomiser Salih ve Saffet Beylerdi. İstanbul Posta ve Telgraf Müdüriyetinde hat başçavuşu bulunan Hacı Mümtaz ise, üç buçuk yıl başarı ile kullandığı gizli tek hattan, grubun Ankara ile devamlı haberleşmesini sağlamıştır. Felâh Grubu'nda vazife gören, adları unutulmuş bütün bu vatansever subay ve siviller içinde hizmetleriyle bilhassa temayüz etmiş bulunan Ekrem Bey, gizli yazışmalarda ve faâliyetlerde kendisine takma ad olarak Güneş imzasını kullandığı için, bâzı çevreler ve yazarlarca Felâh Grubu'nun adı, G. G. olarak anılmış ve yazılmıştır.

Baydar, Ekrem (doğ. İstanbul 1885), İstanbul'daki geniş faâliyetleri ile Millî Mücadele'yi destekleyen Gizli Gruplar (b. bk.) ın başkanlarından, emekli korgeneral. Tophâne'de İlyas Çelebi Mahallesi'nde doğmuş olan B. ın babası Topçu Albayı Ragıp Bey, annesi Nâciye Hanım'dır. B. ın büyük babası İstihkâm Feriki Ahmed Sırrı Paşa, Mühendishane'nin ilk istihkâm sınıfındandır. İlk tahsilini Tophâne civarındaki Akarsu Mahalle Mektebi'nde; rüştiyeyi Kabataş'ta Şemsülmekâtip'te yapan B., 1900 yılında Halıcıoğlu'ndaki Mühendishâne-i-berr-i Hümayûn'a girmiştir. Burada üç yıllık i'dâdî tahsilini de tamamlayan B., Harbiye'nin topçu sınıfına ayrıldı. 1905'te mülâzım-ı sâni olarak mümtaz topçu birinci sınıfına giren B., 1907'de üsteğmen olarak Almanya'ya gitmiş ve üç yıl Danzig 36. Sahra Topçu Alayı'nda staj görmüştür. 1910'da yurda dönüşünde Edirne'de 10. Numune Topçu Alayı muallim muavinliğine ve 5. Bölüğüne tâyin edilen B., o yıl yüzbaşılığa yükselmiş ve Harp Akademisi'ne girmiştir. 1911-1912'de Trablusgarp ve Balkan harplerinde Ordu kurmay başkanlığı emir subaylığı vazifelerinde bulunan B., 1913'te tekrar Akademi ikinci sınıfına devam etmiş ve 1918'de I. Kanal Harekâtı'nda, Nâsıra'da, Şam'da muhtelif kurmay hizmetlerinde bulunmuştur. I. Dünya Harbi sonunda 57. Tümen kurmay başkanlığında vazifeli iken Şeria Vâdisi'nde İngilizlere esir düşen B., 1919 yılını Mısır'da Kuveysne esir kampında geçirmiş; 1920'de İstanbul'a dönerek, esasen kurmaylığı 1915'te tasdik edilmiş bulunmakla beraber, yeniden girdiği Akademi son sınıfını tamamlamış ve İstanbul Hükûmeti Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Tâlim ve Terbiye Şubesi'ne tâyin edilmiştir. B., Ankara'dan gönderilen bir kuryenin getirdiği emre uyarak, 1920'de İstanbul'daki gizli gruplarda Millî Mücadele'ye destek olan değerli hizmetlerine başlamıştır. Topçu Kurmay Binbaşısı Ekrem Bey'in takma adı ile G. G. diye de anılan bu gizli grup, ahvâl ve zamana göre gizleme bakımından sırasiyle Hamza, Mücahit, Muharip ve Felâh adlarını almıştır. «Edgar Quinet» Fransız zırhlısı ile Mudanya'ya giden ve 11 Ekim 1922'de sonuçlanan Mudanya Mütarekesi (b. bk.) nde konferansın devamınca gizli vazife gören B., iki yıl kadar süren bu gizli grup hizmetleri ile Anadolu'ya subay, silâh ve cephane sevkinde ve bilhassa haber alma-haber verme işlerinde çok yararlı olmuş; 1922'de fevkalâde olarak yarbaylığa yükselmiş ve 1923 Ekiminde grup vazifesi sona ererek Ankara'ya hareket etmiştir. 27 Ekim 1923'te Erkân-ı Harbiye-i Umumiye İstihbarat Şubesi'nde ve Başvekâlet'te vazifeye başlayan B., 30 Aralık 1924'te Mustafa Kemal Paşa (Atatürk) nın emriyle İstanbul Polis Müdürlüğü'ne tâyin olunmuş ve 22 Haziran 1927'de İzmit 23. Topçu

GÜNEŞ GRUBU: Korg. Ekrem BAYDAR

Alayı kumandanlığına verilinceye kadar bu mühim görevde yeni büyük hizmetler görmüştür. 1928 yılı 30 Ağustos'unda albaylığa yükselen B.. Erzurum'da IX. Kolordu Erkân-ı Harbiye Riyaseti'nde bulunduğu 1931 Eylûl ve Ekiminde, Zeylân isyanı ve Ağrı harekâtı'na katılmış; Mazıdağı, Zinnar Bahçeleri'nde 1 800 kadar silâlı toplatmayı başarmıştır. 30 Ağustos 1934'te tuğ ve 25 Mart 1935'te tümgeneralliğe yükselen B., 1935 - 1936'da Yıldız'daki Büyük Kumanda Kursu'na katılmış ve 1 Ağustos 1936'da İstanbul'da 1. Ordu Kurmay Başkanlığı'na tâyin edilmiştir. 1938 - 1939'da Bursa'da II. Tümen Komutanlığı'nda bulunan B.. 1942 Ağustosunda korgeneralliğe terfi ve III. Kolordu Komutanlığı'na tâyin edilmiştir. 1946 - 1948 yıllarında IV. Genel Müfettiş olarak Tunceli vâliliği ve komutanlığı da yapan B., birinci defa 18 Ekim 1949'da, karar düzeltilmesinden sonra ise 12 Şubat 1950'de emekliye ayrılmıştır. Türk Ordusu saflarında 50 yıl iki ay fiilî ve 11 yıl bir ay itibarî olmak üzere toplamı 61 yıl 3 ay müddetle çeşitli şerefli vazifeler gören B.'nın Millî Mücadele yıllarında Gizli Gruplar Başkanlığı'nda yaptıkları, en önemli ve unutulmaz olan hizmetleridir. — F. T.

GÜNEŞ HAYVANCIKLARI (Lât. Heliozoa; Fr. Hélizoaires; Alm. Sonnentierchen; İng. Sun animacules), Tek-hücreli hayvanlardan Kökayaklılar (Rhizopoda) sınıfına giren bir takım. Küre veya yumurta biçimli vücutları, jelatinli veya sümüksü bir zarla kaplı bir içplazma ve bir dışplazmadan meydana gelmiştir. Bazan da vücutlarını çokyapılı bir dış iskelet korur. Bu iskelet, ya hayvancığın dış yüzeyinde toplanmış yabancı cisimciklerden oluşur ya da kendisi tarafından çıkarılan bir iç salgı ile hâsıl olur. Vücut çevresinde ışın biçimli yalancı bacaklar vardır ve adı bunlardan gelmiştir.

G. H. hem tatlı sularda hem de denizlerde yaşarlar. Merkezî eksenli yalancı bacakların yardımı ile hareket edip yüzebilirlerse de, karadaki gerçek hareket tarzları bir çeşit dönme suretiyle olur: yalnız birkaç yalancı bacak üzerinde dikilen hayvancık, bunları birbiri ardınca kısaltıp uzaltarak bir bilya gibi döner. G. H., bitkisel veya hayvansal canlı organizmalarla beslenirler; bâzıları çürükçüldür; bir cinsi de bir *terliksi hayvanı* (paramecium) üzerinde geçici asalak bir hayat sürer. G. H.'nın yakaladığı av çok büyük olursa, aynı cinsten birçok fertler birbirlerine sarılarak bir «tüketim birliği» meydana getirirler. 1 mm çapındaki *Actinosphaerium*, G. H.'nın iyi tanınan bir cinsidir.

GÜNEŞ KRAL (Fr. Roi Soleil), Fransa kralı XIV. Louis (b. bk.) ye verilen ünvân.

GÜNEŞ KÜLTÜ (Fr. Culte solaire; İng. Sun-worship), iptidaî medeniyetlerin biraz ilerlemiş olanlarında rastlanılan bir mezhep ki, avcılık ve balıkçılık evrelerindeki iptidaî kavimlerde az gelişmiş veya hiç var olmamış, tarımcı kavimlerde en önemli gelişimine ulaşmıştır. Eski Dünyanın Mısır, Babil, Pers ve Kuzey Hint medeniyetlerinde bu mezhep önemli bir yer tutmuştur. Japonlar, yüzyıllar boyunca imparatorlarının doğrudan doğruya ay tanrısının kız kardeşi olan güneş tanrısı Ameterasu'dan indiklerine inanmışlarsa da, bu mezhep Uzak Doğu'da önemli bir gelişme göstermemiştir. Ancak, efsaneye göre Buddha'nın ve Peru İnka'larının kökeni de güneştir. Mısırlılar güneşi tanrı Ra veya Ro ile, sonra da, aynı zamanda ölülerin ve dirilişin tanrısı da olan Osiris ile bir saymışlardır. Akhenaton'un saltanatı sırasında, güneşin ışınları monoteist nitelikte yüksek bir dinin sembolü olmuştur. Eski Yunanistan'da Apollon tanrı-güneş sayılmış, fakat klâsik Yunan devrinde yerini tanrılaştırılmış güneşten başka bir şey olmayan Helios'a bırakmıştır ve bu sonuncu, Zeus gibi büyük tanrıları soğurmuştur. Yeni Dünyada ise güneş mezhebi yalnız Amerika Birleşik Devletlerinin tarımcı güneybatı ve güneydoğu kesimlerinde, yüksek Meksika medeniyetlerinde, Orta Amerika'da ve And Dağları bölgesinde, kavimlerin hayatında önemli bir yer tutmuştur. İnsanların güneşi bir tapma konusu olarak almaları, onun ışık kaynağı olduğu kadar aynı zamanda hayat kaynağı da olduğunu anlamalarından sonra başlamıştır.

GÜNEŞ MECMUASI, 1 Ocak - 1 Ekim 1927 tarihleri arasında İstanbul'da yayımlanmış 15 günlük bir sanat ve edebiyat dergisi. Mesul müdürü Orhan Seyfi Orhon (b. bk.) dur. Dergi ancak 17 sayı çıkmıştır. Daha çok edebî yazı ve şiirlere, Batı ve Doğu edebiyatlarından yapılmış tercümelere yer veren derginin başlıca yazarları arasında şu isimler vardır: Cenap Şahabeddin, Orhan Seyfi (Orhon), Midhat Cemal (Kuntay), Yusuf Ziya (Ortaç), Faruk Nâfiz (Çamlıbel), Necdet Rüştü (Efe), Fâik Âli (Ozansoy), Enis Behiç (Koryürek), Yahya Kemâl (Beyatlı), Ahmed Refik (Altınay), Abdülhak Hâmid (Tarhan), Yahya Sâim (Ozanoğlu), Selâmi İzzet (Sedes), Ercümend Ekrem (Talu), Semiha Cemal, Ziya Gökalp, Abdullah Cevdet (Karlıdağ), Sabri Esad (Siyavuşgil), Osman Cemal (Kaygılı), Salih Zeki (Aktay), Fevzi Lûtfi (Karaosmanoğlu), Münif Fehim, Celâl Esad (Arseven), Ali Cânip (Yöntem), Fâzıl Ahmed (Aykaç), İsmail Habib (Sevük), Halil Nimetullah (Öztürk), Hüseyin Rıfat, Kâmuran Şerif (Saru), Ekrem Reşid (Rey), Sadri Edhem (Ertem), Celâl Sâhir (Erozan), İbrâhim Alâeddin (Gövsa), Suud Kemaleddin (Yetkin), Reşad Nuri (Güntekin), Cemil Süleyman, Şükûfe Nihal (Başar), Fuad Hulûsi (Demirelli), Mehmed Rauf, Emin Recep v. b.

Derginin Süleyman Nazif ve Müftüoğlu Ahmed Hikmet için çıkarılan sayıları bilhassa üzerinde durulacak değerdedir.

GÜNEŞ MECMUASI

GÜNEŞ PUSULASI (Fr. Compas solaire), kutup bölgesinde pusula yerine kullanılan bir âlet. Bölümlere ayrılmış bir yatay dâirenin üzerinde bir saat makinesinin yardımiyle güneşin günlük gidişini tâkibeden küçük bir teleskoptan ibârettir.

GÜNEŞ SAATİ (Fr. Cadran solaire; İng. Sundial), zaman ölçmek için kullanılmış olan en eski âlet. Bu âlettin dayandığı esas, güneşin doğudan batıya doğru ilerlemesiyle birlikte cisimlerin gölgelerinin de bir yandan ötekine yer değiştirmeleridir. G. S. nin en azından M. Ö. 2000 yılından itibâren kullanılmaya başlamış olduğu sanılıyor. Bu çeşit saatlerin ilk tanımını Kalde'li müneccim Berossus (doğ. Babil, M. Ö. 330) yapmıştır. Berossus'un G. S., kenarı ile yere oturtulmuş, içi boş bir yarım küre veya kubbe idi. Bu kubbenin merkezine tesbit edilmiş olan küçük bir boncuğun gölgesi, kubbenin çevresinde çizilmiş ve 12 eşit bölüme ayrılmış olan bir çemberin üzerinde yürürdü. Böylece gün 12 eşit bölüme bölünmüştü. Bu saatlere, mevsime göre değiştikleri için «geçici saatler» denilmiş, «eşit saatler» in tesbit edilmesi ancak 1400 yılında saatin icâd edilmesiyle mümkün olmuştur. XVII. yüzyıldan itibâren güneş saatleri pek az kullanılmıştır.

GÜNEŞ SAATİ (Cepte kullanılmak üzere yapılmıştır)

G. S., kadran denilen bir ayna ile bir dikme (Yun. *stylos*) den bileşiktir. Ayna dört parçaya bölünmüştür ve bölme çizgileri pusulanın dört istikametini gösterir. Yatay G. S. nde ayrıca saatler, yarım saatler, çeyrek saatler işâretlenmiş bulunur. Dikme, yassı bir metal parçasından ibârettir ve aynanın merkezine kuzey kutbunu gösterecek şekilde tesbit edilmiştir. Güney yarım kürede kullanılan güneş saatlerinde bu dikmenin güney kutbunu gösterecek biçimde tesbit edilmiş olması gerekir.

GÜNEŞ TANRISI (Mit.): bk. HELİOS.

GÜNEŞ YILI (Fr. Année solaire): bk. TAKVİM.

GÜNEŞLİ (eski adı: **Muncusun**), Kayseri ilinin Merkez ilçesine bağlı bir bucak. 15 köyü ile birlikte bucak nüfusu 13 193 (1965), bucak merkezinin nüfusu 1 022, denizden yüksekliği 1 150 m dir. Bucak arâzisi, Kayseri ovasının kuzey kenarında olup, bir yamaç ile yukarı düzlüklere çıkılır. Tarım ve hayvancılık geçim kaynaklarıdır. Halkın bir kısmı Kayseri'ye çalışmaya gider. Kayseri - Sivas şosesine bir yol ile bağlıdır. Bk. KAYSERİ.

GÜNEY: bk. YÖNLER.

GÜNEY, Denizli iline bağlı bir ilçe. Nüfusu 15 414 (1965), yüzölçümü 534 km², ilçe merkezinin nüfusu 7 416, ilçeye bağlı köy sayısı 18, kasabanın denizden yüksekliği 850 m dir. G. ilçesi 1948'de, belediyesi 1880'de kurulmuştur. İlin kuzey bölümünde bulunan ilçenin Manisa ve Uşak illeri ile sınırları vardır.

GÜNEY'de Belediye ve civarı

G. ilçesi arâzisi Büyük Menderes Irmağı'nın yukarı kesimindedir. İlçe toprakları bu ırmağın her iki yakasındaki yüksek düzlüklerle bunları çeviren tepeleri içine alır. Büyük Menderes, bu Neojen devri tabakaları ile örtülü düzlükler içine derince gömülmüştür. Burada Akdeniz ikliminin etkileri azalmış, daha çok bir iç bölge iklimi özelliği belirmiştir. İlçenin geniş düzlükleri tarım ve hayvancılık alanlarıdır. Yetiştirilen başlıca ürünler arasında tahıl, tütün gelir. Bağcılık mühim yer tutar. İlçede dokumacılık, halıcılık da bir geçim kaynağıdır. Koyun, keçi, sığır beslenir. Kasabada her hafta pazar kurulur.

G. kasabası, Denizli'ye 76 km uzaklıkta olup buraya iyi bir yol ile bağlıdır. Kasabadan kuzeyde Eşme demiryolu istasyonuna 41 km lik bir yol uzanır. Güneyde ise Sarayköy istasyonuna bağlı bulunmaktadır. Güzel görünüşlü ve bakımlı bir kasaba olan G. de, park, koruluk, düzgün yollar, çarşı ve pazar yeri, orta ve ilkokullar vardır.

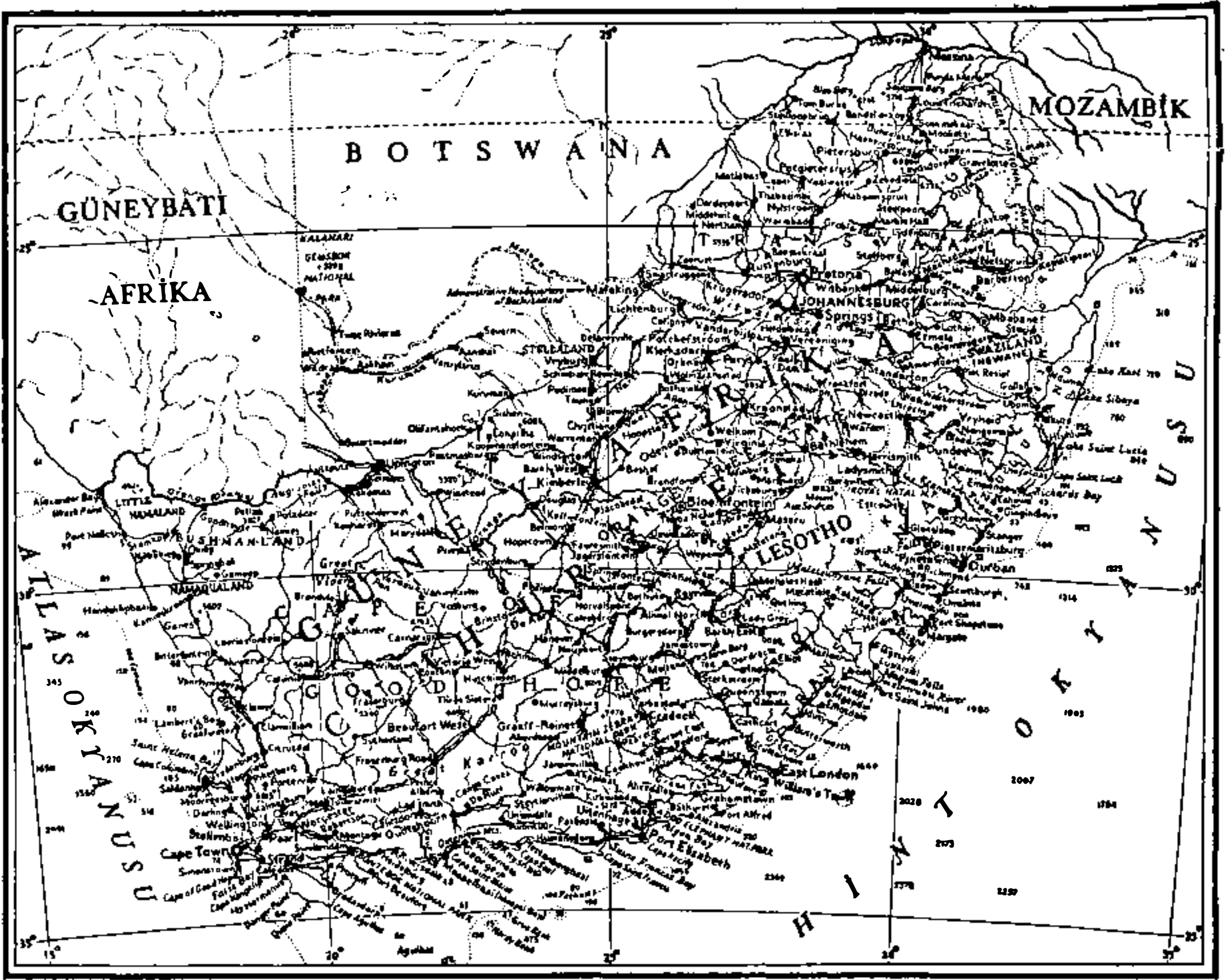
GÜNEY AFRİKA BİRLİĞİ (İng. Union of South Afrika, Afrikaans dilinde: Unie van Suid - Afrika), 1910 yılında güney Afrika'da Ümit Burnu Sömürgesi (Cape Colony), Natal, Orange Nehri Sömürgesi (Orange River Colony) ve Transvaal'dan meydana gelen ve Britanya Commonwealth'ine dâhil olan bir birlik. G. A. B., 1961 yılında Commonwealth'ten tamamiyle ayrılarak müstakil bir devlet olmuştur. Bk. GÜNEY AFRİKA CUMHURİYETİ.

GÜNEY AFRİKA CUMHURİYETİ (Afrikaans: Republiek van Suid - Afrika, İng. Republic of South Africa), Güney Afrika'da bir devlet. Yüzölçümü 1 221 042 km², nüfusu 16 236 000 dir; bunların 3 milyondan fazlası beyazdır. Başkenti Pretoria'dır. Başlıca şehirleri: Johannesburg, Durban, Port Elizabeth, Germiston, Bloemfontein, Pietermaritzburg'tur. G. A. C. Cape ili, Natal ili, Serbest Oranje devleti ve Transvaal illerini içine alır. Walvis Bay toprağı Cape iline bağlıdır. Güney - batı Afrika ise G. A. C. nin vesâyeti altında bulunur ve fiilen onun tarafından ilhak edilmiştir. Fakat toprakları içinde iç toprak (enclave) teşkil eden Basutoland ve Swaziland, İngiltere tarafından idâre edilir.

GÜNEY AFRİKA CUMHURİYETİ ARMASI

Yapısı bakımından G. A. C. toprakları, esas îtibâriyle, eski topraklar (terrains anciens) dan ibaret olup, bunun

GÜNEY AFRİKA CUMHURİYETİ

kenarları yükselir, ortası da kuzey - batıya ve Kalahari leğeni-(cuvette) ne doğru meyilli geniş yaylâlar teşkil eder. Güneyde dağlık kenar özel olarak geniş ve girifttir. Doğuya doğru dağlar çok zarif ve haşmetli bir görünüş alır. Buradaki Drakensberg sıra dağları 3 000 m ye kadar yükselir. Cumhuriyetin en büyük nehri olan Oranje bu bölgeden çıkar.

İklim ve bitki dünyası bakımından G. A. C. çok açık bir tenazür yokluğu karakteri göstermektedir. Doğu bölümü yazın alize ve muson rüzgârları tarafından getirilen yağmurlarla iyice sulanır. Batı bölümü ise çok daha kuru olup Atlantik kıyısı boyunca çöl karakteri alır. İklim tropik ve subtropik tiplerine bağlıdır. Bu bakımdan yalnız Cape'in iklimi ve bitkileri Akdeniz karakterini taşır. Nüfus bakımından da aynı tezatla karşılaşılır; batıda km² başına 1 insan düşer; güney ve doğuda ise bu rakam 1 - 10 arasında değişir. Son 50 yıl içinde nüfus % 140 artmıştır. Bunların % 19'u beyaz, geri kalanı zencidir. Beyazların üçte ikisi Boer üçte biri de İngiliz asıllıdır. Boer'lar, Hollandalı ve Fransız asıllı olup, Felemenkçeden türemiş olan Afrikaans (b. bk.) dilini kullanırlar. % 3 Hintli de vardır. G. A. C., ırk ayırımının en kesin olduğu bir ülkedir.

1867'ye kadar bütün bu bölge geçimini hayvan yetiştirmekle sağlardı. 1867'de elmas, 1885'te de altın bulunduktan sonra zengin bir mâdencilik bölgesi hâline gelmiştir. Susuzluktan dolayı tarım pek gelişmemiştir ve hayvancılık ana geçim kaynağı olarak kalmıştır. Sığır, koyun, keçi, tavuk ve domuz yetiştirilir; sardalya, ringa ve balina avcılığı Atlantik boyunca gelişmektedir. Yetiştirilen bitkiler arasında mısır başta gelir, sonra buğday, arpa ve sorgo gelir. Bütün mâden ocakları ürünlerinin en mühimmi altındır. Değer itibariyle % 80'ini teşkil eder. Dünya altın ürününün % 30 - 40 ı G. A. C. nden gelir.

Endüstri çok gelişmiştir. Güç kaynakları mühimdir, yılda 30 000 ton kömür elde edilir. Demir filizleri de önemlidir. Pelindaba'da bir atom reaktörü uranyum kullanır. Otomobil montaj fabrikaları, gemi yapım tersaneleri, yiyecek maddeleri ve tekstil fabrikaları da vardır. G. A. C. nde 170 000 km uzunluğunda yol vardır, fakat bunun ancak 30 000 i her mevsimde kullanılabilir. Demir yollarının uzunluğu 21 500 km dir.

Ülke her ne kadar az gelişmiş sayılabilirse de, insan başına gelir 1962'de 2 100 Fransız frangı idi. Bu seviye aşağı yukarı İtalya, Avusturya, Japonya, Alçak Ülkeler ve Batı Almanya'nın seviyesiyle mukayese edilebilir. Yalnız beyazların ortalama geliri ise, dünyada beşinci olup, İsveç'ten başka bütün Avrupa milletlerininkinden yüksektir. Cumhuriyetin nüfusu, bütün kıtanın nüfusunun 1/15 olmakla beraber, kıtanın gelirinin 1/5 ini elde eder, yâni ferdî seviye kıtanın öbür ülkelerine göre üç mislidir. Beyaz - zenci anlaşmazlığının sebeb olduğu buhrana rağmen, ülke refâha ulaşmıştır.

GÜNEY AFRİKA CUMHURİYETİ: Pretoria'da «Voortrekker» anıtı

Târih: Birinci devre (1910 - 1939): Cape, Natal, Oranje ve Transvaal topraklarını bir federasyon hâlinde birleştirmek için önce de ortaya atılmış olan fikri, Güney Afrika yüksek komiseri Lord Selborne 1907'de Boer Harbi'nden sonra Boer'larla İngilizleri barıştırmak için tekrar ele alarak 31 Mayıs 1910'da Güney Afrika Birliğini kurmuştur. Birliğin iki resmî dili vardı: İngilizce ve Felemenkçe (bu dilin yerine 1925'te Güney Afrika'da ondan türemiş olan Afrikaans dili geçmiştir). 1910'dan beri ırk problemi ön plânda idi: Beyazlar bir azınlık, zencilerle Hintliler (bunları 1906'da Gandhi müdafaa etmiştir) çoğunluğu teşkil ediyorlardı. Sonuç olarak renkli ırkın hakları daraltılmış ve ayırıma tâbi tutulmuştur. Birlik, 1919 - 1920'de Milletler Cemiyetinden, eski Alman sömürgesi Güney - batı Afrika mandasını almıştır.

1939 - 1945 devresi: II. Dünya Harbi'nde milliyetçi lider Herzog başbakan olarak, parlâmentodan birliğin tarafsızlığını ilân etmesini istemiştir. Başarısız kalan bu taleb İngiltere'den ayrılma hareketinin başlangıcı sayılabilir. 1939-1948 devresinde başbakan olan Mareşal Smuts, Nazi taraftarlarına karşı savaşmak zorunda kalmıştır. 1945'ten 1954'e kadar ayrımcılık hareketi gittikçe gelişmiştir. 1955'te bir referandum ile Birlik, İngiltere Commonwealth'inden ayrılmıştır. 31 Mayıs 1961'de bağımsız G. A. C. ilân edilmiştir. Birinci cumhurbaşkanı C. R. Swart 1961'de seçilmiştir.

Edebiyat: Ülkenin edebiyatı iki resmî dilde, İngilizce ve Afrikaans dilinde yazılmıştır. Bk. AFRİKAANS ve AFRİKAANS EDEBİYATI.

İngilizce edebiyat: Bu edebiyat Thomas Pringle (1789 - 1834) ın 1828 ve 1834'te yayımladığı şiirlerle başlar. Bunların en sevilenleri *Afar in the desert* (Ta uzakta çölde) ve *Bechuana boy* (Bechuana erkek çocuğu) dur. Victor Sampson, William Scully, A. V. Hal, A. S. Cripps, Kingsley Fairbridge ve F. C. Slater XIX. yüzyılın ve XX. yüzyılın ilk çeğreğinin başlıca şâirleridir. Roy Campbell (1901 - 1957) en büyük şâir sayılır. *Flaming Terrapin* (Alevli kaplumbağa) [1924] adlı eseriyle meydana çıkan Campbell, romantik bir şâir ve güçlü bir hicivcidir. Roman, Olive Schreiner (1855 - 1920) in *The Story of an African Farm* (Bir Afrika çifliğinin hikâyesi) [1883] ile başlar; burada mâcera ve tehlikelerle dolu bir geçmiş tasvir edilir. W. C. Scully'nin *Kafir Stories* (Kafre hikâyeleri) [1895] ile açılan çığır, çeşitli ırklar arasındaki çatışmalar konusuna dayanır. R. R. R. Dhlomo *An African Tragedy* (Bir Afrika Faciası) [1928] ile, ilk sesini duyuran zenciler arasındadır. Şimdiye kadar edebiyatta en büyük ün yapmış olan zenci Peter Abrahams (doğ. 1919) tır: *I am not a free man* (Serbest bir adam değilim) [1954] romanında hayatını anlatmıştır. G. A. C. çok mükemmel hikâyeciler de yetiştirmiştir. Smith *The Little Karoo* (Küçük Karoo) [1925] ile en çok sevilenler arasına girmiştir.

G. A. C. nin millî marşının Die Stem (Ses) başlıklı güftesi C. J. Langenhoven tarafından 1918'de yazılmış ve M. L. Villiers tarafından bestelenmiştir.

G. A. C. nin bayrağı üç yatay yoldan ibâret olup, en üstteki portakal rengi, ortadaki beyaz, en alttaki ise mâvi-

GÜNEY AFRİKA CUMHURİYETİ: Cape Town'da bir ticarethâne

GÜNEY AFRİKA CUMHURİYETİ: Pretoria'da hükûmet binaları

dir. Beyaz yolun üzerinde üç küçük bayrak vardır. Bu bayraklardan ortadaki Oranje bağımsız devletinin, solundaki İngilizlerin (Union Jack), sağdaki de Transvaal'ın eski Vierkleur bayraklarıdır.

GÜNEY AFRİKA DAMANI (Zoo.): bk. KIRSIÇANIMSI (Procavia).

GÜNEY AFRİKA HARBİ, Hollandalı yerleşmecilerin güney Afrika'da kurdukları Oranj Müstakil Devleti (Oranje Vrysatsat) ve Güney Afrika Cumhuriyeti (b. bk.) adındaki Boer (Hol. = çiftçi) cumhuriyetleri ile İngiltere arasında çıkan savaş (1899 - 1902). Boer Harbi de denilen bu savaşın sebebi, önceden Hollanda'dan gelip buralara yerleşmiş olan Boer'larla çoğu İngiliz olan Uitlander (Hol. = yabancı) lar arasındaki kıskançlık ve bunun yarattığı düşmanlık olmuştur. Boer'lar İngilizlerin te'siri altına girmemek için Güney Afrika Cumhuriyeti ile Oranj Müstakil Devleti'ni kurmuşlardı. 1884'te Güney Afrika Cumhuriyeti topraklarında altın bulununca bölgeye kütle hâlinde Uitlander akını başladı. İngilizlerin kendi yönetimlerine karışmaları ihtimâlinden endişe eden Boer'lar, başkanları Paul Kruger'in önderliğiyle, Uitlander'ları siyasî haklardan yoksun bırakan kesin tedbirler aldılar. Nitekim, çıkarılan bir kanuna göre, iki cumhuriyetten birinde 50 yıl yaşamamış olan bir kimse vatandaş sayılmıyordu. Uitlander'lar bu kanunu protesto ettiler ve bu hareketlerinde İngiltere tarafından da desteklendiler. Bu protesto silâhlı bir ayaklanma şeklini aldı ve Uitlander'lar 1896'da Jameson Akını denilen bir hareketle Boer'ların üzerine yürüdüler. Jameson ile akıncıları yenilgiye uğradılarsa da, Boer'larla İngiltere hükûmeti arasında barışçı bir çözüme varılamadı. 1899 yılı ekiminde harp ilân edildi ve bu savaşta iki Boer cumhuriyeti İngiltere'ye karşı birlik oldu.

Harbin başında Boer'lar büyük başarılar kazandılar ve Ladysmith şehrini kuşatmalariyle Natal garnizonundaki 12 000 İngiliz askerinden pek çoğu şehirde mahsur kaldı. Fakat İngiliz generali French (ki sonradan Ypres Kontu olmuştur) Boer'ların güneydeki Cape sömürgesine doğru ilerlemelerini önlemiş ve Lord Methuren kuvvetleri de batı doğrultusunda Kimberley'e ilerlemiştir. Sonra, 1900 yılına kadar İngilizler biteviye yenilgiye uğramışlar, o yılın Ocak ayında Lord Kitchener'in getirdiği tâze kuvvetler durumu İngilizlerin lehine çevirmiş ve 27 Şubat 1900'de Boer generali Cronje'nin kuvvetleri Oranj Müstakil Devletindeki Paardeberg'de Lord Roberts'in kuvvetlerine teslim olmuş, ertesi gün de İngilizler aylardan beri sürüp giden Ladysmith kuşatmasını kaldırmayı başarmışlardır. 13 Mart 1900'de Lord Roberts, Oranj Müstakil Devletinin başkenti Bloemfontein'a girmiş ve böylece bu cumhuriyet İngilizlerin eline geçmiştir. 1900 Mayıs'ında Lord Roberts kuzeydeki Vet Irmağı istikametinde saldırıya geçerek Boer generali Louis Botha'yı yenmiş, 31 Martta Johannesburg şehrine girmiş, 5 gün sonra da Güney Afrika Cumhuriyetinin başkenti olan Pretoria İngilizler tarafından alınmıştır. Portekiz'e âid doğudaki dağlık bölgeye geçmiş bulunan general Botha ordusu Eylûl ayında İngiliz kuvvetlerine teslim olmuş, bundan sonra Güney Afrika Cumhuriyeti de İngilizlerin fiilen eline geçmiş, adı Transvaal olmuştur. Boer ordusunun kılıç artıkları dağlara çıkarak gerilla harbine başlamışlar, fakat 1902'de onlar da silâhlarını teslim etmişlerdir. Böylece 95 000 Boer askeri 200 000 kişilik İngiliz ordusunu üç yıla yakın bir zaman uğraştırmıştır.

31 Mayıs 1902'de imzalanan Vereeniging Andlaşması gereğince Boer'lar İngiltere kralı VII. Edward'a bağlılık yemini etmişler, sömürge dışındaki harp esirleri yurdlarına dönmüşler ve savaşa katılan Boer'lar için kovuşturma yapılmamıştır. 1906'da İngiltere'de Liberallerin iktidara gelmesi üzerine Transvaal ile Oranj Müstakil Devleti'nde sorumlu hükûmetler kurulmuş, okullarda Hollanda dilinin okutulmasına ve mahkemelerde de bu dilin kabul edilmesine başlanmış ve bu iki cumhuriyette savaş yüzünden meydana gelen maddî hasarlar 15 milyon İngiliz lirasıyle tazmin edilmiştir. 1910'da iki cumhuriyet, Güney Afrika Birliği (Unie van Suid - Afrika) nin muhtar vilâyetleri olmuştur. Bk. BOER HARPLERİ.

GÜNEY AFRİKA MANGOSU (Zoo.): bk. MANGO.

GÜNEY ALİÇUR DAĞLARI, Doğu Pamir'de, Tacikistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin Dağ Badahşan Muhtar Bölgesi (Gorno - Badahşanskaya Avtonomnaya Oblast') nde bir dağ sırası. Uzunluğu aş. yu. 140 km, en yüksek tepesi 5 706 m dir. G. A. D., Aliçur Irmağı ile Zorkul ve Pamir Irmağı arasında su bölümü çizgisini meydana getirir. Yamaçlarında köklü buzul izleri vardır. Bu dağlar daha çok çöl bitkileri ile kaplıdır.

GÜNEY ALTAY DAĞLARI, Altay Dağları'nın güneyinde, Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinde ve Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetinin Güney Altay il (kray) inde bir dağ sırası. Uzunluğu aş. yu. 130 km dir. En yüksek yeri (Çin'de Çağırtan Dağı) 3 871 m dir. Bir kesimi Sovyetler Birliği ile Çin arasında sınır olarak uzanan bu dağların yamaçları 300 - 700 m ye kadar çöl bitkileriyle kaplıdır. 2 000 m ye kadar çam ormanları vardır. Daha yüksek yerlerde ise dağ çayırlıkları uzanır. G. A. D. nda buzul alanları aş. yu. 116 km² dir.

GÜNEY AMERİKA (Coğ.): bk. AMERİKA.

GÜNEY AMERİKA DİLLERİ, Amerika Kızılderilileri dillerinin üçüncü bölümü (öbürleri: 1. Kuzey Amerika dilleri, 2. Meksika ve Orta Amerika dilleri). G. A. D. denilen bölüme, Antil Adalarında konuşulan yerli diller de girer. Antillerden güneydeki Ateş Eli'nin ucuna kadar serpili bulunan bu 783 dil, 109 dil âilesi meydana getirir. Güney Amerika, dil çeşitliliği bakımından dünyanın en zengin kara parçasıdır. Fakat bu 109 dil âilesinden birçoğu, çok kere ölü olmak üzere, tek bir dille temsil edilmiştir. Buna karşılık, çok yaygın ve hâlâ canlı olan bâzı dil âileleri de vardır. Bunlardan Kiçua âilesine giren Kiçua (b. bk.) dili, Columbus'tan önce Güney Amerika'nın başlıca medeniyet ve edebiyat (Columbus'tan sonra da *Ollanta* adlı piyes

bu dilde yazılmıştır), İnka devletinin de resmî dili olmuştur. Bu dil, merkezi Peru olmak üzere, Bolivya'ya, Ekuador'un güney, Şili ile Arjantin'in de kuzey sınırlarına kadar yayılmıştı. Bugün 3 000 000 kişi bu dili konuşmaktadır.

G. A. D. nin bugün yaşamakta olan öbür başlıca âileleri, kuzeyden güneye doğru şunlardır: Arawak (hep dağınık olarak, Antiller, Guyana'lar, Venezuela, Kolombiya, Brezilya, Peru, Bolivya, Şili, Paraguay); Karib (Karab Denizi adaları, Yel - Üstü ve Yel - Altı adaları, Venezuela, Guyana'lar ve adacıklar hâlinde Kolombiya, Peru, Brezilya); Çibça (Kostarika, Nikaragua, Panama, Kolombiya, Venezuela, Ekuador ve Peru, dağınık olarak); Tukano veya Betoya (Kolombiya, Ekuador, Peru, Brezilya sınır bölgeleri); Guahibo (Kolombiya - Venezuela sınır bölgeleri); Pano (Brezilya, Bolivya); Aymara (Güney Peru, Batı Bolivya, Kuzey Şili); Tupi - Guarini (adacıklar halinde, Guyana'lar, Venezuela, Brezilya, Uruguay, Paraguay, Arjantin); Je [Že] (Doğu Brezilya); Çikito (güney - doğu Brezilya); Karaya veya Karaca (Kuzey-doğu Arjantin); Bororo (Doğu Brezilya); Matako - Maka (Kuzey - doğu Arjantin); Maskoi (Batı Paraguay); Guaykuru (Paraguay - Arjantin sınır bölgeleri); Araukan (And Dağları'nın orta bölgesi, Arjantin - Şili); Puelçe (Orta ve Güney Arjantin); Çon (Güney Arjantin, Patagonya, Ateş Eli ve Ona Adası); Alakaluf (Şili'nin güney ucu); Yahgan (Şili'nin güney ucundaki adalar) Güney Kutbu'na en yakın olarak konuşulan yerli dildir.

G. A. D. nin tipi ve yapısı için bk. AMERİKA DİLLERİ. -- A. D.

GÜNEY ANYUY DAĞLARI, Sovyetler Birliğinde, Çukça Millî Çevresinin Habarovsk el (kray) inde ve Yakutistan'da, Büyük Anyuy (uzunluğu 632 km) ile Küçük Anyuy (571 km) ırmakları arasında uzanan bir dağ.

GÜNEY ARAPÇA, Sâmî dillerinin batı dalının güney kolunun güneyin güneyi bölümünden bir dil grupu. Sâmî dillerin güney kolu, güneyin kuzeyi ve güneyin güneyi olarak ikiye ayrılır: A. Güneyin kuzeyi veya Kuzey Arap: 1. Arap - öncesi (Proto - arabique; Liḥyān, Dedān, Semūd [Thamūd], Şafa, hepsi Hicaz'dan Şam'a kadar uzanan bir alanda; bk. KUZEY ARAPÇA), 2. Arapça (*Kur'an* Arapçası, öncesi ve sonrasıyle birlikte); B. Güneyin güneyi veya Güney Arapça: 1. Asıl Güney Arapça veya Ḥimyerî (veya Yemenî, Yoktanî), 2. Habeşistan Sâmî dilleri (Eski Habeşçe veya Caʿaz dili, Yeni Habeşçe, Tigrinya, Tigre, Amhar, Gafat, Argobba, Harârî, Gurage). Genel olarak G. A. denildiğinde Ḥimyerî grup anlaşılır (Habeşistan Sâmî dilleri için bk. ESKİ HABEŞÇE, AMHAR DİLİ, HABEŞİSTAN DİLLERİ ve öbür diller).

Bu anlamiyle alınan G. A., târih bakımından eski ve yeni çağlara ayrılır. Eski G. A., Arabistan Yarımadası'nın güneybatı bölümünde, yâni bugünkü Yemen ve Güney Yemen (b. bk.) devletlerinin kapsadığı alanda, M. Ö. VIII - M. S. V - VI. yüzyıllar arasında, bir yazıt dili olmuş ve özel bir alfabe ile yazılmıştır. Başlıca anıtları, su barajının yıkılmasını anlatan uzun Mārib yazıtı, Ḥadaḳan yazıtı ve târihî bilgi veren Ṣirwāh yazıtıdır.

Eski G. A. başlıca altı lehçe veya ağıza ayrılır:

1. *Mēʿinî*: Yemen'in eski dilidir. Eskiliği M. Ö. VIII. yüzyıla kadar çıkar. Kızıldeniz'le Ummân Denizi arasında bir ticâret dili olmuş ve kuzeye de sarkarak Ken'ân - Âram halk topluluklariyle de ilişkisi bulunmuştur.

2. *Sebaʾî*: Mēʿinîler egemenliklerini kaybettikten sonra, onların kuzeyinde kullanılmış olan dildir. Meşhur Ṣebaʾ melikesinin dili budur. Mēʿin dili kadar kuzeye yayılmamış, fakat uzun zaman tutunabilmiştir.

3. *Ḥimyerî*: Sebâʾ dili ile savaşmış ve M. S. VI. yüzyıla kadar Yemen'de tutunabilmiştir.

4. *ʾAwsānî*: güney - batıda kullanılmış olan bir dildir.

5. *Ḳatabānî*: güney - batıda, Aden'in kuzeyinde kullanılmıştır.

6. *Ḥaḏramāwtî*: güney - doğuda, bugünkü Ḥaḏramāwt (b. bk.) bölgesinin kıyılarında kullanılmış, fakat yazıt bırakmamıştır.

Bu lehçe veya ağızlardan ʾAwsânî, Ḳatabânî ve Ḥaḏramāwtî, kıyı bölgesinde Ummân'a doğru sıralanmış eski dillerdi. Bıraktıkları yazıtlar az sayıdadır.

Eski G. A., VI. yüzyıla kadar yaşayabildikten sonra İran akınına uğramış, VII. yüzyılda da asıl Arapça bu eski lehçeleri ortadan kaldırmıştır.

Yeni G. A. ise bugün birkaç lehçeye ayrılmış olarak Ḥaḏramāwt ile Ummân arasında ve adalarda konuşma dili olarak yaşamaktadır:

1. *Mehrî*: başlıca lehçedir. Kıyıda Mehre bölümünde konuşulur. Oldukça yaygın ve mühim bir dildir.

2. *Ḳarawî* veya *Gravî*: kıyıda Mehrî lehçesinin doğusunda, dağlık bir bölgede konuşulur. *Şḫawrî*, *Şaharî*, *Ḥakilî*, *Eḫkilî* denilen alt lehçeleri vardır.

3. *Harsusî* ile *Botaharî*: biraz daha doğuya doğru konuşulur. Mehrî dilinin birer lehçesi sayılabilecek kadar ona benzerler.

4. *Minhālî*: Mehrî ile bugünkü Ḥaḏramāwt Arapçası, yâni Güney ve Kuzey Arapça arasında geçiş dilidir.

5. *Sokoṭrî*: Afrika'ya bağlı Sokotra Adalarında ve bunların yakınlarında bulunan adalarda konuşulur.

G. A. lehçelerinden Sebâʾî, *Kur'ân* Arapçasına en yakın olanıdır. Arapçada olduğu gibi Sebaʾ lehçesinde de 3. şahıs zamiri ile fiilin illî (kausatif) şekli *h* esasına göre iken, Mēʿin ve Ḳatabān lehçelerinde, Akkadcada da olduğu gibi, *s* esası vardır: meselâ, «onlar» anlamına Sebaʾ *humu*, Arap *hum(u)*, fakat Mēʿin ve Ḳatabān *sm*, Mehrî *sen*, Akkad. *şunu(ti)*; «adamak» anlamına Sebaʿ *haḳnaya*, fakat Mēʿin ve Ḳatabān *ṣaknaya*. Bundan başka, Sebaʾ *šmj*, Arap *samaʾun*, fakat Mēʿin *šmh* (= sema, gök) gibi bâzı farklar da vardır.

Genel olarak, G. A. ile Arapça arasında kelime hazinesi bakımından da benzerlikler ve farklar vardır: meselâ, öbür Sâmî dillerinde bulunmayan G. A. *ʾhl*, Arap. *ʾahl* (= ahali, halk); G. A. *bn*, fakat Arap. *min* (= ... den; öbür Sâmî dillerinde de *mn* esaslı); G. A. *ṣlm* (= sanem, heykel; öbür Sâmî dillerinde de *ṣlm* esaslı), fakat Arap. *ṣanam*. Mēʿin ve Ḳatabān lehçeleriyle Akkadca arasında görülen benzerliklerden çoğu, bunların birer «çevre» (Fr. périphérie) dili olmasiyle açıklanabilir. Bk. M. Höfner: *Altsüdarabische Grammatik*, 1943; C. Conti Rossini: *Chrestomathia Arabica Meridionalis Epigraphica*, 1931; N. Rhodokanakis: türlü incelemeler, Viyana Akademisi, 1915 - 1933. — A. D.

GÜNEY AVUSTRALYA (İng. South Australia), Avustralya Birliği'ne bağlı bir devlet. Büyük Avustralya Koyu'nun kuzey ve doğusunda bulunmaktadır. Yüzölçümü 984 300 km², nüfusu 1 090 723 (1966) tür. Başkenti Adelaide (dış mahalleleriyle birlikte nüfusu 726 930) şehridir. G. A. kıyı boyunca batıda Nullarbor ovasını ve güneyde kuru tahıl tarımı yapılan Eyre yarımadasını içine almaktadır. Derinlemesine kıyıya giren Spencer ve St. Vincent

Körfezlerinden başlayarak 900 m ye kadar yükselen Flinders sıra dağları kuzeye doğru uzanmaktadır. Bu dağlar güney-doğuda Murray Irmağının döküldüğü bölgeye ve volkanik Gambier Dağı'nın bulunduğu arâziyi Eyre Gölü'nün denizlere akıntısı olmayan ve az yağışlı olan tuzlu havzasından ayırmaktadır. G. A. kuzeyde Musgrave dağ sırasına, batıda ise Victoria Çölünün ortalarına kadar uzanmaktadır. Kuzeyin ıssız topraklarında ancak zaman zaman aş. yu. 2 000 yerli ve melez yaşamaktadır. Beyaz ırktan olan halkın içinde Avustralya'nın diğer bölgelerinde olduğundan daha az nispette İrlanda asıllılar ve daha büyük nispette İngiliz asıllılar bulunmaktadır; Alman göçmenleri de buraya göç etmişlerdir. G. A. devletinin başlıca yerleşme ve iktisadî hayat bölgesi, daha mühim olan güney - doğusudur (bütün nüfusun % 60,8 i burada bulunmaktadır). Buğday, meyve ve üzüm yetiştirilmektedir; çevredeki bozkır bölgelerinde en önemli iktisadî faâliyet koyunculuk ve sığırcılıktır. G. A. da sanâyi Spencer ve St. Vincent körfezlerinde bulunan şehirlere münhasır kalmaktadır: Whyalla şehrinde ağır sanayi gelişmiştir (Iron Knob'tan gelen demir cevheri burada işlenmektedir). Port Augusta şehri, Leigh Creek'ten gelen maden kömürüyle çalışan büyük bir elektrik fabrikası olan bir ticâret merkezidir; şehrin 175 km kuzey - batısında Woomera roket atış meydanı bulunmaktadır. Port Pirie şehrinde Broken Hill'in kurşun - çinko - gümüş cevheri ve Radium Hill'in uranyum konsantre'leri işlenmektedir. Adelaide şehri ticaret, ulaştırma ve sanâyi merkezidir.

Kıyıları 1802'de İngiliz kaptanı Flinders tarafından keşfedilmiş olan G. A., Avustralya'nın diğer federal devletlerinden farklı olarak, menşei bakımından İngiliz Devlet Kilisesinin uygun bir fiyat karşılığında toprak satan bir bahçeli evler kooperatifine dayanmaktadır. G. A. 1836'da bağımsız bir sömürge olarak teşkilâtlanmış, birkaç buhranlı yıldan sonra 1856'da muhtâriyetini elde etmiş ve 1900'de Avustralya Birliği'ne girmiştir.

GÜNEY BALIĞI (Lât. Piscis austrinus), Kova Burcu'nun altında yer alan, zodyak'ın 12. takımyıldızı. Yaklaşık 22 saat 15 dakika açılımda toplanmış olup eğimi - 15° dir. Takımın başlıca yıldızı olan 1,3 kadirdeki Fomalhaut, Ekim başlarında orta kuzey enlemlerden seyredenlere, saat 21 dolaylarında, güney gökküresi ufku üzerinde görünür. G. B. nın öbür yıldızları sönüktür.

GÜNEY BEVELAND (resmî adı: Zuid - Beveland), Hollanda'nın Seeland ilinde, Oosterschelde ile Westerschelde arasında bulunan bir ada. Adada G. B. Kanalı bulunmaktadır.

GÜNEY CAROLINA (Coğ.): bk. CAROLINA, Güney (South Carolina).

GÜNEY ÇİN DENİZİ, Büyük Okyanus'un bir kenar denizi. Güney Çin, Hindiçini, Borneo ve Filipin Adaları arasında uzanır. Derinliği 4 000 m yi geçmektedir.

GÜNEY ÇUY DAĞLARI, Altay Dağları'nın güneyinde, Dağ Altay Muhtar Bölgesi (Gorno - Altayskaya Avtonomnaya Oblast') nde bir dağ sırası. Uzunluğu 120 km dir. En yüksek dağı 3 912 m dir. Bu dağlar birçok buzullarla örtülüdür. Tespit edilen 130 buzulun alanı aş. yu. 140 km² dir. Yamaçları 2 200 - 2 400 m ye kadar taygalarla kaplıdır. Daha yukarılarda ise dağ çayırlıkları ve buzulları uzanır.

GÜNEY DENİZİ (İsp. el Mar del Sur; Fr. Mer du Sud; Alm. Südsee; İng. South Sea), ilk İspanyol kâşiflerinden Bilbao'nun 1513'te Pasifik Okyanusu'na verdiği ad. Kızılderililerin anlattığına göre Panama berzahını aşarak Pasifik kıyılarına varan bu kâşifler, Okyanus sularında yelken açarak, Yeni Dünya'nın daha güney kıyılarında bulunması gereken zengin ülkelere kolayca ulaşacaklarını umuyorlardı.

GÜNEY GEORGIA [*cọciya*] (İng. South Georgia), Antarktika yakınında bir ada. Çok katlanmış ve Silür devriyle Mesozoik zamanında meydana gelmiş kütlelerden müteşekkil olan ve güney kutup dâiresinin biraz kuzeyinde subantarktik iklimde bulunan bir ada. Yüzölçümü 4 143 km², nüfusu de 360 (1951) tır. Başlıca koyu ve limanı Grytviken'dir. Kıyıları fiyordlardan müteşekkildir; adanın içini çok buzullu olan dağlık arâzi kaplamaktadır. Paget Dağı'nın yüksekliği 2 804 m dir. İklimi nemli, çok sisli ve fırtınalıdır (ortalama sıcaklıklar: Şubat 5,2°C, Temmuz 2,2°C; ortalama yıllık yağış 1 485 mm dir). Bitki örtüsü, tussockpolsterleri, tundralar ve yosunlardır, hayvanlar âlemi ise deniz kuşları ve hortumlu fok balıklarından ibârettir. Bu adaya koyun, ren geyiği ve tavşan getirilmiş ve yetiştirilmektedir. G. G., Antarktika kıtası dolaylarında yapılan balina ve fok balığı avı için mühim bir üstür.

G. G. 1904'te Büyük Britanya'ya ilhak edilmiş (bu, Arjantin tarafından tanınmamıştır), 1908'de idârî bakımdan Falkland Adalarına bağlanmıştır (Falkland Islands and Dependencies).

GÜNEY HAÇI (Lât. Crux; Fr. Croix du Sud; İng. Southern Cross), Güney yarımkürenin bir takımyıldızı. Açılımı, yaklaşık, 12 saat 20 dakika, eğilimi - 60° dir. G. H., çok parlak olan dört yıldız ile daha az parlaklıktaki yedi yıldızın çizdiği bir haç şeklindedir. Haçın, tepede Gamma ve tabanda Alfa yıldızlariyle temsil edilen dikey kolu güney kutup istikametindedir. Delta ile Beta ise haçın yatay kollarının uçlarındadır. Bunlardan Gamma yıldızı koyu turuncu, diğerleri mâvimtırak beyaz renktedir. Teleskopla bakılınca, Alfa yıldızının çift olduğu görülür; bu yıldızın dünyamızdan uzaklığı 220 ışık yılı olarak tesbit edilmiştir. Alfa 1,05; Beta 1,50; Gamma 1,61; Delta 3,08 kadirdedir. Samanyolunda görülen karanlık kısım aş. yu. G. H. nın içine düşer.

GÜNEY IŞIĞI (Aurora Australis) [Jeofiz.]: bk. KUTUP IŞIĞI (Aurores polaires).

GÜNEY KAZAKİSTAN BÖLGESİ, Kazakistan Cumhuriyeti'nde bir bölge. 10 Mart 1932 târihinde kurulmuştur. Yüzölçümü 150 400 km², nüfusu 866 000'dir. Merkezi Çimkent (b. bk.) tir.

GÜNEY KORE (Coğ.): bk. KORE.

GÜNEY KÖY, Antalya'nın Gündoğmuş ilçesinin Güzeldağ bucağına bağlı bir köy. Eski Çağa âid Antiokhia ad Oragum şehrinin kalıntıları buraya yakındır. Bu harâbeler, batıda bir kaleyi ve bunun 1 km kadar doğusunda bir yapı grupu kalıntılarını içine alır. Bu iki nokta arasındaki burnun üzerinde bir mezarlık vardır.

GÜNEY KUTUP (Fr. Pôle du Sud; Alm. Sudpol; İng. South Pole): 1. **Bir gökcisminin Güney Kutbu:** gökcismi ekseninin, yüzeyi ile kesiştiği nokta ki, bakılınca, gökcisminin bir saat ibresi yönünde döndüğü görülür. Bu anlamda, meselâ Samanyolu'nun G. K. u denilir. Karşıtı Kuzey Kutup (b. bk.) tur.

2. **Yerkürenin Güney Kutbu:** Güney yarımkürenin ekvatordan en uzaktaki noktası ve bütün meridiyenlerin kesiştikleri nokta. Bu noktada yalnız bir tek yön vardır: kuzey yönü. Güney ve Kuzey kutuplar, dünya üzerinde gün ve saat bölümleri bulunmayan tek iki noktadır. G. K. ta Güneş 23 Eylûlde doğup 21 Martta batarak yılı, G. K. gecesi ve G. K. günü olmak üzere iki zamana böler.

3. **Gök Güney Kutbu:** Yer ekseninin G. K. dışına doğru uzatıldığı düşünülebilirse, bu eksenin gökküre ile birleştiği nokta.

4. **Güney Kutup yerçekimi:** bk. YERÇEKİMİ.

5. **Güney Kutup bölgesi veya Antarktika:** G. K. u çevreleyen kıta ile bu kıtayı çepeçevre saran G. K. denizi. Bk. ANTARKTİKA.

GÜNEY ORKNEY [*ɔrkni*] **ADALARI veya YENİ ORKNEY ADALARI** (İng. South Orkney Islands), Güney Kutup Dairesinin biraz kuzeyinde, subantartik iklimde bulunan takımadalar. Yüzölçümü 622 km² dir. Bitki örtüsü bakımından fakirdir. En büyük adalar Coronation ve Laurie adalarıdır. Laurie adasında Arjantin'in bir meteoroloji istasyonu vardır. G. O. A. 1821'de Powell ve Weddel tarafından keşfedilmiştir.

1908'de, Güney Georgia (b. bk.) ile birlikte idârî bakımdan Falkland Adalarına bağlanmışlardır. Arjantin de G. O. A. üzerinde hak iddia etmektedir.

GÜNEY OSET MUHTAR BÖLGESİ, Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinde muhtar bir bölge (oblast'). 20 Nisan 1922'de kurulmuştur. Merkezi Stalinir kasabasıdır. Nüfusunun büyük çoğunluğunu Oset (% 69) ve Gürcü (% 27) ler meydana getirir. Halkın büyük bir kısmı koyun ve keçi beslemekle geçimini sağlar. Ev sanatları da gelişmiştir.

GÜNEY RHODESIA (İng. **Southern Rhodesia**) veya **RHODESIA,** Güney Afrika'da, İngiltere'ye bağlı bir sömürge. Yüzölçümü 390 622 km², nüfusu aş. yu. 3 857 466 (1961) dır. Başkenti Salisbury'dir. Rhodesia, Limpoo ve Zambezi arasında bir yüksek plâtodur (1 200 - 1 600 m). Doğuda 2 500 m ye kadar yükselen bir dağ vardır. İklim, deniz üstünde yükseklikten dolayı subtropikaldir. Mâdenciliğin büyük ekonomik değeri vardır: krom (dünya üretiminde 2.), altın (6.), asbest (3.). Kömür, endüstrinin değerini artırmaktadır. Tarım alanında büyükbaş hayvan, mısır, tütün, fıstık, pamuk yetiştirilir. Ülke, demiryolu ile Güney Afrika ve Mozambik'e bağlıdır. Rhodesia, Dominion anayasasına benzerî bir muhtâriyetle idâre edilen bir sömürgedir. İngiltere Tacı bir vâli tarafından temsil edilir. İktidar, kanun yapıcı meclisin elindedir. Burada 50 beyaz, 15 Afrikalı üye bulunur. Hükûmet bu meclise karşı sorumludur. Kuzey Rhodesia'nın 24 Ekim 1964'te bağımsızlığını ilân etmesinden sonra, G. R. Rhodesia adını almıştır. Buradaki beyaz azınlık, beyazların hâkimiyeti altında bağımsızlığı elde etmeye çalışmaktadır. 11 Kasım 1965'te G. R. tek taraflı olarak bağımsızlığını ilân edince, İngiltere ile gergin bir durum hasıl olmuştur. İngiltere'nin ekonomik tedbirleri şimdiye kadar verimsiz kalmıştır. Jan Smith hükûmeti «kanunluluğa» geri dönmeyi reddetmiştir. Bk. RHODESIA.

GÜNEY SAHALİNSK (Rusça adı: **Yujno-Sahalinsk**), Sahalin Adasının güney-doğusunda, Rus Sovyet Federatif Cumhuriyetinin Sahalin bölge (oblast') sinde bir şehir. Nüfusu 86 000'dir. Kâğıd ve gıda maddeleri fabrikaları vardır.

GÜNEY SANDWICH [*sændwiç*] **ADALARI** (İng. **South Sandwich Islands**), Antarktika'nın kıyıları yakınında bulunan, kısmen volkanik ve yerleşmeye elverişsiz olan 16 ada. Büyük Britanya'ya bağlı olan Falkland Islands Depencies'e ilhak edilmiştir. Arjantin de bu adalar üzerinde hak iddia etmektedir. G. S. A. nın doğusunda Şubat 1926'da Alman Meteor Keşif Kurulu tarafından Güney Atlas Okyanusunun en derin yeri (Güney Sandwich Çukuru, derinliği 8 260 m) bulunmuştur.

GÜNEY SHETLAND [*şetlînd*] **ADALARI** (İng. **South Shetland Islands**), Güney Kutup dâiresinin biraz kuzeyinde, subantarktik iklim kuşağında bulunan ve 500 km den daha uzun bir sıra teşkil eden takımadalar. Yüzölçümü 4 660 km² dir. Dağlık ve çok buzulludur. Bu adalarda pek az bitki (yosun ve likenler) yetişmektedir ve büyük penguen kolonileri vardır. G. Sh. A., Güney Sandwich Adaları'nın tâbi olduğu idâreye göre yönetilir. En mühim ada Deceptions adasıdır.

GÜNEY TACI (Lât. Corona australis), 4. kadirden, küçük ve soluk bir takımyıldız. Yay burcunun başlıca yıldızlarının hemen güneyindedir. Kuzey-batı köşesi Samanyolu'na düşer. Bu yıldız grubu, 45° kuzey enlemde, güney gökküresi ufku üzerindedir. 10° daha ileride tam ufuk çizgisi üzerine iner.

GÜNEY TİROL (Alm. Südtirol, resmî İta. adı: Trentino-Alto Adige; Alm. Trentino-Tiroler Etschland), İtalya'da muhtar bir bölge, Tirol'un, Brenner geçidinin güneyindeki kısmı. 26 Şubat 1948'de kurulmuştur. Yüzölçümü 13 613 km², nüfusu 826 200 (1967) dür. Genel dilde Südtirol adı şimdi yalnız Bozen eyâleti için kullanılmaktadır.

Kuzey sınırını Ötztaler ve Zillertaler Alplerinin güneydeki tepeleri, batı sınırını da Ortler ve Adamello-Presanella grupları teşkil eder. Bu gruplar Orta Alplere bağlıdır. Judikarien (İta. Giuidicaria; Adamello'nun doğu tarafında bir vâdi bölgesi) in doğusunda Güney Alplere bağlı kireçli Alp bölgesi uzanır. Bu bölgenin en garip şekilleri G. T. dolomitlerinde bulunur. Kuzey kısmı (Bozen, İta. Bolzano eyaleti) hemen hemen tam olarak Almanlarla meskûndur. Güney kısmı (Trient, İta. Trentino eyaleti) hemen hemen tam olarak İtalyandır. Dolomit vadilerinde, Sella grupu çevresinde Ladin'ler yaşar. Faşist iktidarı idaresinde başlayan İtalyanlaştırma politikası sonucunda, Bozen (Bolzano) eyâletine İtalyan işçileri özel surette devamlı olarak gelerek yeni endüstri müesseselerinde iş bulmuşlardır. Burada Almanca konuşan nüfus yüzdesi gittikçe azalmıştır: 1910'da %96 dan 1967'de %55, 4'e gerilemiştir.

En mühim iskân yerleri, en büyük ekonomik değer taşıyan ve ana yolların geçtiği başlıca bölgeler Etsch ve Eisack ırmakları vâdileridir. Daha yüksek yerler, Alpler bölgesine bağlıdır. Büyük vâdilerde, Brixen (İta. Bressanone) ve Meran (İta. Merano) ın ötelerine kadar, üzüm ve meyve yetişir. Bozen ve Meran çevresinde mâdencilik ve taşıt endüstrileri gelişmiştir. Ekonomik değer taşıyan iki unsur da su gücü ve turizmdir.

Târihçe: Alplerin başlıca sırtının her iki yanında Tirol ülkesinin teşekkülü VI. yüzyılda Brenner geçidinin güneyindeki bölgenin Bavyeralılar tarafından iskâniyle başlar. Saint-Germain Andlaşmasının neticesi olarak G. T. 1919'da İtalya'ya verilmiştir. 1919-1920'de verilen muhtâriyet vaadlerine karşı olarak bölge, eyâlet olarak, merkezci İtalyan devletine katılmıştır (önce buna Venezia Tridentina

adı verilmiş, 1926'da da Bolzano ve Trentino provincia'ları denmiştir). İtalyanların, İtalyanlaştırma gayretlerine karşı tedbir olarak Hitler, Mussolini ile 23 Haziran 1939'da Berlin'de bir nüfus mübâdele anlaşması imzalamıştır. Buna göre halka Alman vatandaşlığını seçmek hakkı verilmiştir. II. Dünya Harbi'nden sonra Avusturya Bozen'i İtalya'dan istemiş, fakat elde edememiştir. 1946'da Avusturya ile İtalya arasında yapılan anlaşmada İtalya G. T. e muhtâriyet vermiş, Almancanın kullanılmasına izin vermiş ve ülkeyi terk edenlere İtalyan vatandaşı olarak hakkını tanımıştır. Bu anlaşma 10 Şubat 1947 târihli İtalyan barış andlaşmasına katılmıştır. Fakat muhtâriyet yasası (1948) nın yarattığı bölgede 48 üyelik bir Bölge Parlamentosu ve bir başkan ve 6 assessor (yardımcı) dan kurulu bir Bölge Komisyonu vücuda gelmiştir. Bunlarda İtalyanlar çoğunluktadır. Bunun dışında, eyâletlerin her biri için birer eyâlet parlamentosu ve eyâlet komisyonu, bir de başkan vardır. Fakat bütün mühim problemler İtalyan çoğunluğunun kararına bağlıdır. Bozen provinciasında iki dillilik tanınmıştır. G. T.'-lu çocuklara Almanca öğretilir. Memurların çoğu İtalyandır. Andlaşmanın tatbiki, Almanca konuşan halkın en çoğunu siyasî bakımdan temsil eden G. T. Halk Partisinin protestolariyle karşılaşmıştır. Ocak 1961'de bir sosyalist partisi kurulmuştur. G. T. de 1961'den sonra terrorist suikastlar yapılmıştır. İtalya ve Avusturya arasında görüşmeler yapılmış, fakat 1968'e kadar bir netice alınmamıştır.

GÜNEY ÜÇGENİ (Lât. Triangulum australe), açılımı yaklaşık 16 saat, eğimi —65° olan bir takımyıldız. 2. ve 3. kadirden olan üç yıldız, köşeleri belirttiği için üçgen şekil gayet iyi seçilir. Geri kalan yıldızlar soluktur.

GÜNEY ÜLKELERİ (Fr. **Territoires du Sud**), Cezayir Sahra'sında eski bir idârî bölge. Bu bölge Ain - Sefra ve Ghardaia ülkeleri, Vahalar (les Oasis) ve Touggourt'tan meydana gelirdi.

GÜNEY VICTORIA ÜLKESİ (İng. **South Victoria Land**), Antarktika'da bir bölüm. Doğu Antarktika'nın bir bölümü olan bu bölge, Ross Denizi'nin batı kıyılarını 150° ile 170° doğu boylam arasında içine alır. Güneydeki sınırını 70° güney enlem teşkil eder. Doğuya doğru, çok kesintili dağlık bölge olarak yalçın bir yamaçla Ross Denizi'ne ve Ross Schelfeis (raf buzu) e düşer. Batıya doğru da iç buz plâtosuna karışır. En mühim kıyı sıradağları kuzeyden güneye doğru şunlardır: Prince Albert sıradağları (3 962 m) ve Markham sıradağları (4 572 m). Vâdi buzulları kıyıya veya raf buzuna doğru iner.

GÜNEY VIET - NAM (Coğ.): bk. VIET - NAM.

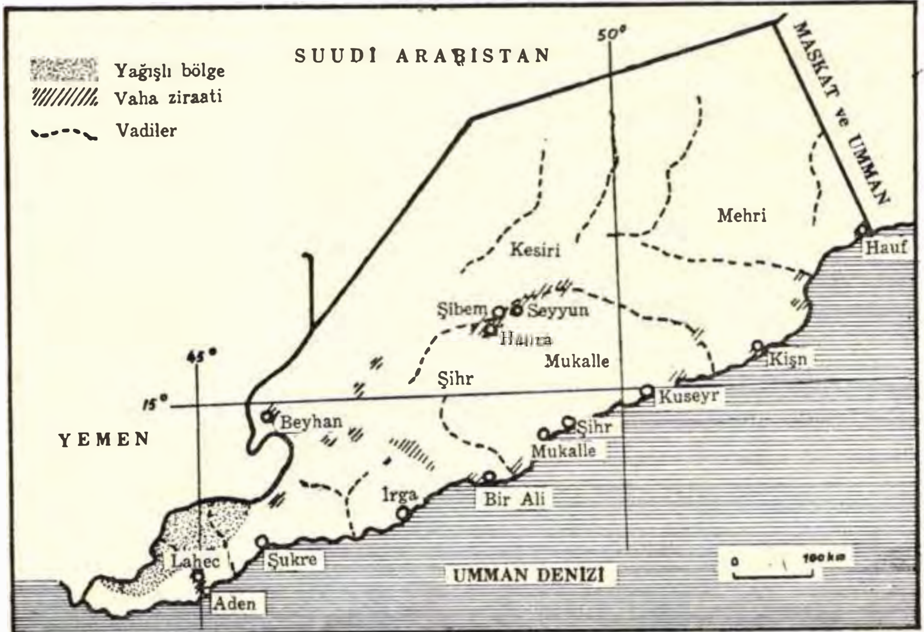
GÜNEY YEMEN CUMHURİYETİ (Cumhuriyet - i Cenubü'l - Yemen eş - Şaabiyye): Ağustos ve Ekim 1967 arasında Güney Arabistan Federasyonunun 17 sultanlığı, Millî Kurtuluş Cephesi (NLF = National Liberation Front) kuvvetlerinin istilâsına uğramıştır. Sultanlar tahtlarından indirilmiş, tahtlarından feragât etmiş ve kaçmışlardır. Aynı zamanda FLOSY (Front for the Liberation of Occupied South Yemen = İşgal altındaki Güney Yemen Kurtuluş Cephesi) NLF'a karşı bir iç harb yapıyor ve İngiliz kuvvetlerini ve sivilleri Aden'de büyük tehlikelere düşürüyordu. Kasımda Birleşik Arap Cumhuriyeti (UAR, United Arab Republic) FLOSY'ye yaptığı yardımı kesti ve ordunun yardımıyle NLF bütün ülkede kazandı. Sonuncu İngiliz askerleri Aden'i 29 Kasımda bıraktı, 30 Kasımda G. Y. C. ilân edildi.

Bayrak: ufkî kırmızı, beyaz, siyah olmak üzere birbirine eşit üç şerit bunların üzerine, gönder tarafında, ortası kırmızı yıldızlı açık mâvi bir üçgen.

Yüzölçümü aş. yu. 160 300 km² olup nüfusu aş. yu. 1,5 milyon olarak tahmin edilmektedir. Başkenti: Medinetül - Şaab (eskiden el - İttahad), Başlıca şehirler: Aden (nüfusu 250 000), Şeyh Osman (30 000), Mukalela (25 000), Little Aden (Küçük Aden, 9 500) (1968). Kamaran adası (Kızıldeniz, 180 km², 1915 - 1967 yıllarında İngiliz işgalinde idi). 1967'de yerliler G. Y. C. nde kalmak istediler. Perim Adası, ilk olarak, 1738'de Fransızlar tarafından işgal olundu. 1799'da, İngilizler reşmen ilhak ettiler; fakat, aynı yıl, yine terk ettiler. İngilizler tarafından Ocak 1851'de tekrar işgal edildi ve sonraları bir kömür alma istasyonu olarak kullanıldı. Kasım 1967'de, yerliler G. Y. C. nde kalmak istediler.

Eğitim: Federasyon ve Protektora'da 314 ilkokul, 38 ikisi arası ve ikinci derecede okul ve hükûmetçe idâre edilen 5 öğretmen yetiştirme merkezi vardı. Bunlardan başka, yardım gören veyâ görmeyen 16 ilkokul ve 22 ikisi arası ve ikinci derecede okul bulunurdu. Aden'de 13 000 kişilik 14 sinema vardır (1965).

Mâliye: Para birimi: Güney Arabistan dinarıdır

GÜNEY YEMEN CUMHURİYETİ

(SAE); bu, 100 fils'e ayrılır. Sterling'in kıymetindedir. Akçeler: 50, 25 fils'lik akçeler vardır. Ayrıca, 5 ve 1 dinarlık, 500 ve 250 fils'lik kâğıd paralar kullanılır.

Bütçe: 31 Martta biten mâlî yıllar için Federasyon bütçesi şu miktarları gösterir:

Yılı	Gelir	Gider
1962 - 1993	3 734 530	3 697 868
1963 - 1964	8 596 637	8 238 981
1964 - 1965	10 563 998	10 779 377
1965 - 1966	13 834 732	13 840 452
1966 - 1967	18 675 725	18 967 184

Savunma: G. Y. C. nin bağımsızlığına kadar ordunun tâlim ve teçhizi için İngiltere sorumlu idi. Aş. yu. 10 000 askerden meydana gelen ordu, Sovyet yardımı ile tekrar kurulmaktadır. Bütün İngiliz subayların hizmetine 1 Şubat 1968'de son verilmiştir.

Donanma: İngiltere'nin verdiği 3 inshore (kıyı içi) mayın toplayıcı (mine sweeper) sından ibârettir.

Hava kuvveti: 1967'de kurulan hava kuvvetinde temel teçhizât olarak 24 uçak ve hafif helikopterler, 6 Beaver hafif muhârebe uçağı vardır.

İstihsal: Ziraat halkın başlıca geçim kaynağıdır. Geniş ölçüde gıda maddeleri istihsal edilir. Bunlar arasında en mühimleri sorgum, susam ve darıdır. Buğday ve arpa da yüksek yerlerde çok yetiştirilir. İhrâcât için II. Dünya Harbi'nden beri yetiştirilmeye başlanan bitkiler gittikçe değer kazanmaktadır. Abyan longstaple cotten (bir pamuk türü), ülkenin en mühim ihracat maddesidir. Az yağmur yağdığından, tarım geniş ölçüde verimli vâdilerle alüvyonlu ve eski usullerle sulanan ovalara münhasırdır. Bunların yerine modern makineler ve pompalar geçmektedir. Daimî tahsisli sulama sistemleri plânları ilerlemektedir.

Ticâret: Aden'in ticâreti başlıca gemiden gemiye nakil ve antrepodan ibaret olup liman, çevredeki ülkeler arasında bir dağıtım merkezi olarak çalışmaktadır. Transit ticareti başlıca pamuklu, t â h ı l, k a h v e, büyük ve küçük deriler ve ucuz istihlâk malları ticaretidir.

Nakliyat: Coğrafî durumunun elverişli olmasından dolayı Aden eskiden dünyanın en çok çalışan petrol verme limanlarından biri idi: ayda 550 gemi ile iş görürdü.

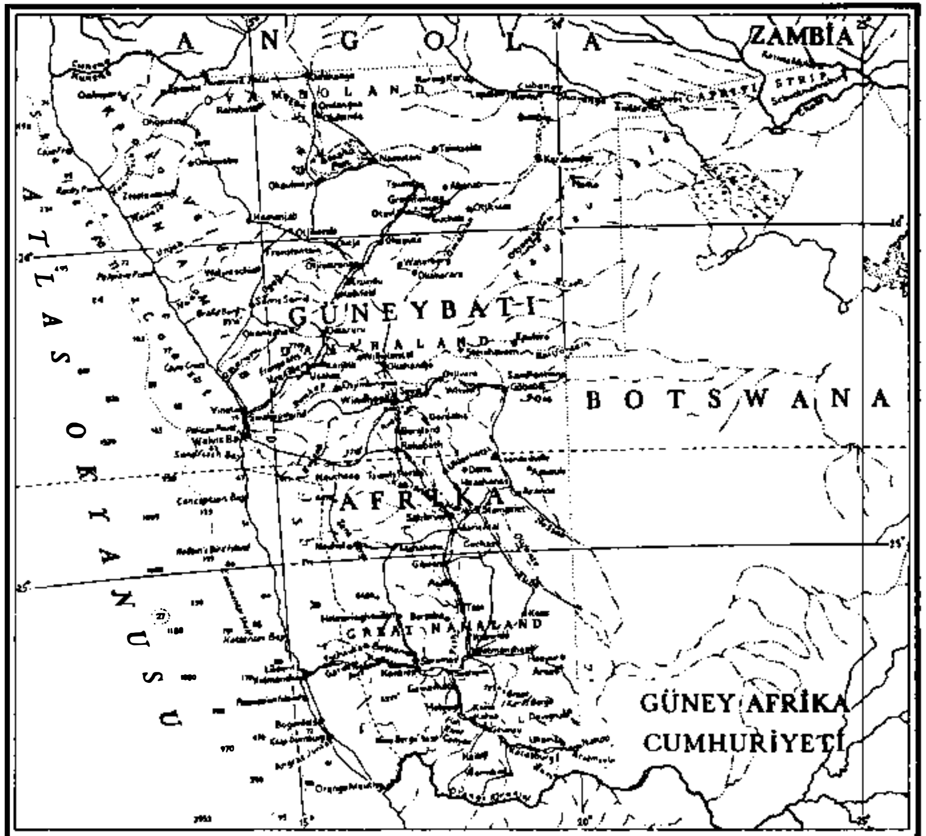
Yolları: Aden'in 140 mil yolu olup, bunların 127 mili asfaltlanmıştır. Kayıtlı motörlü taşıtların sayısı 1965'te 16 789 idi.

Havacılık: Kenya ile (Tanzania ve Uganda'ya uzatmalar), Bombay, Fransız Somalisi, Bahreyn ve Addis Ababa ile 12 hava yolu vardır.

GÜNEYBATI AFRİKA (Afrikaans: Suidwes - Africa, İng. South - West Africa), Güney Afrika Birliği tarafından idâre edilen Kunene ile Oranje arasında uzanan eski bir Alman sömürgesi (Deutsch - Süd - Westafrika). Yüzölçümü 824 295 km², nüfusu 526 004, bunların 73 464 ü beyazdır. Başkenti Windhoek'tir.

G. A., denizden 1 000 - 2 000 m yükseklikte bir yayladır. Güneyde kumlu Kalahari tabakalariyle örtülüdür. Ülkenin en yüksek noktası olan Omatako 2 680 m dir. Oranje ve Kunene'den başka bütün ırmaklar yağmur mevsimi dışında kurur. yaylanın iklimi, kuru kıta iklimi olup, sağlığa elverişlidir. Kıyı boyunca hemen hemen hiç yağmur yağmaz. Ancak kuzeyde tropik iklim hüküm sürer. Hayvanlar dünyası, insanların iskânı yüzünden geriye atılmıştır. Her yerde pars, sırtlan ve antilop bulunur; arslan ve zürâfaya ancak kuzeyde rastlanır. Çekirge akını bâzen felâket hâlini alır.

Nüfus: Yerliler birkaç boya ayrılır. En eksi yerliler Buşman (Buschmann) ve Bergdamara'lardır. Bunlar avcı ve devşiricidirler. Kuzeydeki çapa tarımı yapan Ovambo'larla ülkenin ortasında yaşayan ve 1904 - 1905 ayaklanmasında pek çok ölü veren Hererolar Bantu zencileri grupuna bağlıdırlar. Mamaland'daki Hottentot'lar, muhtemel olarak, tip îtibâriyle çok değişmiş Hâmî'lerdir. Gerek Hererolar, gerek Hottentotlar kendilerine ayrılmış olan topraklarda göçebe olarak yaşar ve hayvan yetiştirirler. Beyazların sayısı 1920'den beri iki kat artmıştır. Bunların çiftlikleri bölgenin özel karakterini teşkil eder.

GÜNEYBATI AFRİKA

GÜNEYBATI AFRİKA: Hükûmet merkezi Windhoek'tan bir görünüş

Devlet ve hukuk işleri: G. A., 17 Aralık 1920'den beri manda bölgesi olarak Güney Afrika Birliği tarafından idâre edilmiştir. 1924'te Walvis Bay (kıyının ortasında bir liman) de idârî bakımdan G. A. ya katılmıştır. 1945'ten sonra Güney Afrika Birliği, G. A. yı Birleşmiş Milletler Teşkilâtının vasîliğine tâbi tutmayı reddetmiştir. 1925 târihli anayasayı değiştiren ve 1949'da çıkan kanuna göre G. A., Güney Afrika Birliği'nin bir ili olarak idare edilir.

Ekonomi: Tarım (özel olarak mısır) ancak sunî sulama yapılan çiftliklerde gelişmiştir. Halk tarımdan çok hayvan yetiştirmekle geçimini sağlar.

Ulaştırma: Demiryolu şebekesi (2 403 km, bunların 567 km si eski Otevi yolunun dar hattıdır). I. Dünya Harbi'nden sonra Upington yolu ile bu şebeke G. A. B. şebekesine bağlanmıştır. Ülkenin ekonomi bakımından mühim parçaları 5 148 km lik otobüs yollariyle ulaştırmaya açılmıştır.

Eğitim: Beyazlar için 64 resmî okulu vardır (1965). Bunların öğrenci sayısı 16 602'dir. Yerliler ve renkliler için ise, 428 okul (27 871 öğrenci) açılmıştır.

GÜNEYBATI DEVLETİ (Alm. Südwest - Staat), Almanya Federal Cumhuriyeti'nde, Baden - Württemberg *Land* (b. bk.) ının eski ve resmî olmayan adı.

GÜNEYBATI TÜRKÇE: bk. TÜRKÇE.

GÜNEYCE, Rize ilinin İkizdere ilçesine bağlı bir bucak. İki köyü ile birlikte bucak nüfusu 4 195 (1965), bucak merkezinin nüfusu 2 640, denizden yüksekliği 775 m dir. Rize'nin güneyindeki dağlık yerlerde bulunan bucak arâzisi, derelerle çok parçalanmış, derin vâdiler açılmış olduğundan inişli çıkışlı bir biçim gösterir, köylerin birçok mahalleleri bulunur. Geçim kaynakları, tarım ve biraz da hayvancılıktır. Rize - İkizdere arasında uzanan ve Erzurum yoluna ulaşan kara yolu buradan geçer. Bk. İKİZDERE.

GÜNEYDOĞU ASYA GÜVENLİK ANDLAŞMASI TEŞKİLÂTI: bk. SEATO.

GÜNEYDOĞU TÜRKÇE: bk. TÜRKÇE.

GÜNEYİK (Bot.): bk. HİNDİBA.

GÜNEYSU, Rize ilinin Merkez ilçesine bağlı bir bucak. 15 köyü ile birlikte bucak nüfusu 16 884 (1965), bucak merkezi olan Ulucâmi köyünün nüfusu 1 414, denizden yüksekliği 500 m dir. Rize'nin güney - doğusunda bulunan bucak arâzisi dağlık ve çok inişli çıkışlıdır. Burada köylerin mahalleleri vardır. Geçim kaynağı tarımdır. Rize'nin hemen doğusundan ayrılan 7 km lik bir yol G. ya uzanır. Bk. RİZE.

GÜN - GECE EŞİTLİĞİ (Ast.): bk. GÜN DÖNÜMÜ.

GÜNGÖRMÜŞ, Trabzon ilinin Maçka ilçesine bağlı Esiroğlu bucağının merkezi. Denizden yüksekliği 160 m dir. Esiroğlu bucağının nüfusu 9 413 (1965), köy sayısı 16, bucak merkezinin nüfusu 669'dur. Bk. TRABZON, MAÇKA.

GÜNLÜK (Fr. Encens), günlük ağacı (Styrax) reçinesinin sarı damlalar hâlinde kurutulmasiyle elde edilen, biraz sertçe, özel kokulu, acı lezzetli bir sakız. Ağacı en çok Hindistan, Arabistan ve Somali'de yetişir. G. elde etmek için ağacın kabuğu yarılarak reçinesi akıtılır.

Adaçayı, ödağacı ve benzeri bitkiler gibi, G. de havayı değiştirmek ve özel bir koku yaymak için eskiden evlerimizde, bilhassa mevlid v. b. gibi toplu ibâdetler sırasında, cenazelerde, bâzan içine sakız da katılarak tütsü olarak yakılırdı. Hıristiyanlar G. ü yalnız kiliselerde ve belirli ibâdet törenlerinde kullanırlar; sert kokusunu hafifletmek ve güzelleştirmek için de aselbent, mürrüsâfî, tarçın ve lâvanta çiçeği gibi maddelerle karıştırırlar.

Eski Mısırlılar, Bâbilliler, Persler, Yunanlılar ve Romalılarda da ibâdet sırasında kötü rûhları ürkütmek için G. yakılması âdetti. Musâ yasaları (Huruç XXX, 7) ise İsrailoğullarına aynı maksatla G. tütsüsünü emreder. Bununla beraber, sinagoglarda G. yakılmaz. Eski Hıristiyanlıkta da paganizmden gelme bu âdet yoktu; ancak V. yüzyıl sonlarına doğru, Roma İmparatorluğu aracılığı ile kiliselere girmiştir.

G., ak G. (erkek G.) ve kara G. (dişi G.) olmak üzere iki çeşittir. Değişik ağaçlardan elde edilen bu cinslerden ikincisi pek makbûl sayılmaz.

Muğla ilinde ve civârındaki bâzı ormanlarımızda G. elde edilen ağaçlar varsa da, toplama masraflarının yüksekliği, buna karşılık değerinin düşüklüğü ve isteğin azlığı sebebiyle geniş ölçüde üretim yapılmamaktadır.

GÜNLÜK AĞACI (Bot.): bk. SIĞLA AĞACI.

GÜNÖTE (Astr.): bk. GÜNBERİ.

GÜNS (Coğ.): KŐSZEG.

GÜNTEKİN, Reşad Nûri (İstanbul 1889 - Londra 1956), Türk roman, hikâye ve piyes yazarı. Askerî doktorlardan Nûri Bey'in oğludur. İlk ve orta öğrenimini İstanbul'da ve babasının vazîfe ile dolaştığı değişik Anadolu şehirlerinde yaptı. İzmir'deki Fransız Les Frères okulunu bitirdikten sonra, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Edebiyatı Bölümüne girerek, 1912'de me'zûn oldu. Me'murluk hayâtına edebiyat öğretmeni olarak başladı. Anadolu ve İstanbul liselerinde on beş yıllık bir öğretmenlikten sonra,

R. N. GÜNTEKİN

maârif müfettişliğine getirildi. Bu arada, birçok hikâyeler, piyesler, romanlar ve mizâhî yazılar yazdığı gibi, 1924'te, «Kelebek» adlı bir mizâh dergisini çıkaranlar arasına da katıldı. 1939 seçimlerinde, Çanakkale'den milletvekili seçildi. Bu görevde bir devre kaldıktan sonra, tekrar maârif müfettişliğine geçti ve başmüfettiş oldu. 1947'de, «Memleket» isimli, günlük bir gazete çıkarmağa başladı ise de, kısa bir süre sonra, başkasına devretti. 1950 yılında, Millî Eğitim Bakanlığı'nın Unesco temsilcisi olarak Paris'e gönderildi ve bu görevde iken emekliye ayrıldı (1954). Bundan sonra iki yıl kadar İstanbul Şehir Tiyatroları Edebî Heyeti'nde vazîfe alan G., akciğer kanserinden tedâvi edilmek üzere gittiği Londra'da öldü (7 Aralık).

G., yazı hayâtına I. Dünya Harbi sonlarında başladı. İlk eserleri hikâye ve tiyatro nevilerine âidtir. 1917'de basılmış olan *Eski Ahbâb* adlı hikâyesi, yayımlanan ilk eseridir. Bunu *Recm - Gençlik ve Güzellik* (1919) ve *Roçild Bey* (1919) adlı hikâyeleri ile *Hakikî Kahramanlar* (1919) adlı ilk piyesi tâkîb etti ve, nihâyet, *Gizli El* («Derisaâdet» gazetesinde tefrika: 1920, kitap hâlinde basılış: 1924) adlı eseri ile ilk roman denemesini de yaptı. Ancak, romancı olarak ilk şöhretini, bu denemeden iki yıl sonra yayımladığı *Çalıkuşu* («Vakit» gazetesinde tefrika ve kitap olarak basılış: 1922) ile yaptı. Aslında *İstanbul Kızı* adlı bir piyes olarak yazılmış olan bu eserini o günün şartları içinde oynatma imkânını bulamayan yazar, onu roman hâline getirmek kararını aldı ve bu karârdan *Çalıkuşu* doğdu. Bu romanın yazara sağladığı şöhret, başka bir roman daha yazmasa da, bütün ömrünce romancı olarak tanınmasına yetecek bir genişlikte oldu ve, teknik yönden oldukça zayıf olan bu romanını çok aşan birçok romanlar daha yazmış olmasına rağmen, adı « Çalıkuşu Yazarı » olarak kaldı. Umûmiyetle otobiyografik bir roman tarzında yazılmış olan *Çalıkuşu*'nun bu büyük şöhrete ulaşmasının başlıca sebebleri arasında; konuşma diline tamâmiyle uyuşu, üslûbunun samîmîliği, kahramânının sevimliliği, vakasının değişik Anadolu şehir, kasaba ve köylerinde geçişi ve böylece Türk roman okuyucusu için yeni olan çevreleri ve yaşayışları tanıtması ve câzib santimantalizmi gösterilebilir. Yazarın, tamâmiyle mizâcından gelen, bu sevimli ve ince santimantalizmi daha sonra yazdığı birçok romanlarında da devâm ettirdiğini görmek mümkündür. Ancak, bunun, yazarı tamâmiyle ferdiyetçi bir çerçeve içinde kalmaya mahkûm edememiş olduğunu da belirtmek îcâb eder. Nitekim, bu santimantalizmin *Dudaktan Kalbe* [1925], *Akşam güneşi* [1926] ve *Bir Kadın Düşmanı* [1927] gibi *Çalıkuşu*'nu hemen tâkîb eden ve daha çok ferdlerin şahsî hayatlarını konu alan romanlarında derinliğine yer almasına karşılık; bunlardan sonra yazdığı ve daha çok sosyâl olaylara yönelen romanlarında ikinci plânda kaldığı görülür. Bunun içindir ki, şöhretini yapan ilk romanlarına bakarak, G. i sâdece hislerin ve bilhassa aşk duygularının tatlı üslûplu bir anlatıcısı olarak kabûl etmek tamâmiyle hatâlıdır. Çünkü romanlarının büyük çoğunluğunda vaka çok değişik sosyâl çevrelerin (şehir, kasaba, köy, me'murluk ve bilhassa öğretmenlik hayâtı); millî âdet, gelenek ve göreneklerin; dînî inançların, bâtıl inanışların ve siyâsî olayların üzerine oturtulmuştur ve yazar, hislerin tahlîlinde olduğu kadar, sosyâl çevrelerin ve olayların tahlîl ve tasvîrinde de büyük bir başarı göstermiştir.

G. de kolaylıkla görülebilecek en belli vasıf, müşâhede kudretindeki büyüklüktür. Kuvvetli ve tenkidci bir zekânın desteklediği bu vasıf ince bir hassâsiyetle de birleşince, yazarı, ister istemez, tatlı bir lirizmin kuşattığı sağlam bir realizme götürmüştür. Gerçekten, G. in bütün eserlerinde, karakter tahlillerinden her türlü olayların tesbît, tasvîr ve tahlîline kadar, her şeyin tam bir realizmle verildiğini görmek dâimâ mümkündür. Bu büyük kudreti sâyesindedir ki; hâfızalardan kolay kolay silinemeyecek kuvvetli ve gerçek karakterler yarattığı gibi; sosyâl çevreler ve olaylar üzerinde tamâmiyle müşâhedeye dayanarak yaptığı tasvîr ve tahlîlleri ile de okuyucuyu onlar üzerinde düşünmeye sevk edebilmiştir. G. in eserlerinde müşâhedenin ön plânda gelmesi, onun, bilhassa ele aldığı sosyâl olaylardan hükme gitmesini önlemiş ve netîcelerin çıkarılmasını okuyucuya bıraktırmıştır. Romanlarında çok değişik sosyâl çevrelerin ve olayların yer alışında ise, şüphesiz, öğretmenlik ve bilhasa müfettişlikle Türkiye'nin hemen her tarafını gezip görmüş olmasının payı büyüktür.

G. in 1908'den sonraki Türk romanında üslûbunun samîmîliği, sevimliliği ve tahkiye kuvveti bakımından da ön plânda gelen yazarlar arasında bulunduğu tereddüdsüz olarak söylenebilir.

XX. asır Türk romanında müstesnâ bir yeri olan G. in, yukarıda kaydedilenler dışında, en tanınmış romanları şunlardır: *Damga* [1924], *Yeşil Gece* [1928], *Acımak* [1928], *Yaprak Dökümü* [1930], *Kızılcık Dalları* [1932], *Gök Yüzü* [1935], *Değirmen* [1944], *Miskinler Tekkesi* [1946], *Kan Dâvâsı* [1960].

Yazı hayâtına hikâye ve piyes yazmakla başlayan G., romana geçtikten sonra hikâyeyi yavaş yavaş bırakmışsa da, tiyatro çalışmalarına sonuna kadar devâm etmiştir. Romanlarındaki muhtevâ, dil ve üslûb husûsiyetlerini hemen aynen taşıyan küçük hikâyelerini, *Tanrı Misâfiri* [1927], *Sönmüş Yıldızlar* [1927], *Leylâ ile Mecnûn* [1928], *Olağan İşler* [1930] adları altında toplamıştır. Daha çok zamânının hafif Fransız komedileri tarzındaki piyesleri arasında ise, başlıcaları şunlardır: *Hançer* [1920], *Eski Rûyâ* [1922], *Taş Parçası* [1926], *Ağlayan Kız* [1947], *Balıkesir Muhâsebecisi* [1953], *Tanrı Dağı Ziyâfeti* [1955], *Bu Gece Başka Gece* [1956].

Bâzı eserlerinde Cemil Nîmet (*Harabelerin Çiçeği*, 1918) ve Hayreddin Rüştü (*Hakikî Kahramanlar*, 1919) ve mizâhî yazılarında da Yıldız Böceği, Ateş Böceği ve Ağustos Böceği takma adlarını kullanan; roman, piyes, biyografi ve inceleme olmak üzere kırka yakın tercüme ve adapte eserin de sâhibi olan G. in, bunlardan başka, maârif müfettişliği sırasında Anadolu'da gezdiği yerlere âid intibâlarını anlatan *Anadolu Notları* [1936] adlı bir eseri ile, *Fransızca - Türkçe Resimli Büyük Dil Kılavuzu* (İsmâil Hâmi Dânişmend, Ali Sühâ Delilbaşı ve Nurullah Ataç ile birlikte) (1935, 3 cild) da vardır.

GÜNTERT [*güntîrt*], **Hermann** (Worms 1886 - Heidelberg 1948), Alman İndogermanisti. 1913 yılında Rostock'ta doçent olan G., 1921'de Rostock'ta, 1926'da da Heidelberg'de profesör olarak çalışmaya başlamış, etimoloji ve kültür târihine dayanarak İndogermenlerin ana yurdunu tesbite çalışmıştır. Genel linguistik (dil bilimi) alanındaki başlıca eseri *Grundfragen der Sprachwissenschaft* (Dil biliminin ana meseleleri) [1925] tır.

GÜNTHER [*güntîr*], **Albert Karl Ludwig Gotthilf** (Esslingen, Württemberg 1830 - Londra 1914), Alman asıllı İngiliz zooloğu. Sürüngenler ve balıklar üzerindeki araştırmalariyle tanınmıştır. 1875 - 1895 yıllarında British Mu-

seum'un zooloji bölümünün başında bulunmuştur. Başlıca eserleri: *Catalogue of the Colubrine Snakes* (Colubridae familyasından yılanların kataloğu) [1858]; *Catalogue of the Batrachia Salientia* (Salientia takımından kurbağagillerin kataloğu) [1858]; *Catalogue of Fishes* (Balıklar kataloğu) [1859 - 1870]; *Reptiles of British India* (İngiliz Hindistan'ındaki sürüngenler) [1864]; *The Gigantic Land - Tortoises* (Dev kara kaplumbağları) [1877]; *Introduction to Study of Fishes* (Balıkların incelenmesine giriş) [1880]; *Reports on the Shore - Fishes, etc. of the Voyage of the Challenger* («Challenger» korvetinin dünya gezisinde kıyı balıkları v. b. üzerine edindiği bilgiler) [1887 - 1888].

GÜNTHER [*güntir*], **Hans F. K.** (doğ. Freiburg, Batı Almanya 1891), Alman antropologu. Önce Jena'da, daha sonra Berlin ve Freiburg'ta profesörlük yapmıştır. G. ın çok yayılmış olan eserlerinde kesin ilmî neticeler sık sık kuzey ırkını idealleştiren fazla bir değer takdirine bağlanmıştır. Onun, meseleleri basitleştirerek tetkik etme tarzı Avrupa ırkları biyolojisinin karmaşık meselelerine ancak kısmen uygun gelmektedir.

GÜNTHER [*güntir*], **Ignaz** (Altmannstein, Yukarı Pfalz 1725 - München 1775), Alman heykeltıraşı. 1743 - 1750 yılları arasında München'da J. B. Straub'un öğrencisiydi. 1751 - 1752 yıllarında Mannheim'da P. Egell'in yanında çalışmış ve 1753'te birinci armağanını kazandığı Viyana Akademisi'ne devam etmiştir. 1754'ten itibâren München'da bilhassa kiliseyle ilgili sipariş verenler için çalışmıştır. Yaratıcı gücü, Egell'in sanat hissiyatını G. R. Donner'ın plâstik sanatının şekil güzelliğiyle birleştirmiştir. Zamanının asaleti ve şirinliği, onun eserlerinde en yüksek ölçüde şahsî bir şekil almıştır.

GÜNTHER [*güntir*], **Johann Christian** (Striegau, Silezya 1694 - Iena 1723), Alman şâiri. Sefâlet içinde yaşamış ve ölmüştür. İkinci Silezya Şiir Okulu'nun te'siri altında olup halk ve üniversite öğrencileri, şarkılarından ilham alarak, aşk şiirleri ve içki sofrası şarkılarından yeni yeni ifâde şekilleri bulmuştur. Bunlar, duyguların ifâdesine dayanan lirik şiir sanatında değer kazanmıştır. Eserleri 1930-1937'de yayımlanmıştır.

GÜNYÜZÜ, Eskişehir ilinin Sivrihisar ilçesine bağlı bir bucak. 16 köyü ile birlikte bucak nüfusu 12 568 (1965), bucak merkezi olan Kozağacı köyünün nüfusu 1 975, denizden yüksekliği 895 m dir. Sivrihisar'ın güney - doğusunda uzanan bucak arazisinin bir bölümü tepelik ve dağlık, bir bölümü düzlük olup buradan Çardaközü çayı geçer. Tarım ve hayvancılık geçim kaynağıdır. Afyon - Ankara ve Eskişehir - Ankara yollarına 30 km lik bir yol ile bağlıdır. Bk. SİVRİHİSAR.

GÜNZ [*günts*], Tuna nehrinin bir güney kolu, uzunluğu 75 km dir. Kempten dolaylarından çıkar ve Günzburg civârında Tuna'ya dökülür.

GÜNZ [*günts*] **BUZ DEVRİ** (Alm. Günz - Eiszeit; Almanya'da, Günz Nehrinin adından), Alpler'in Dördüncü Zaman'a âid en eski buzullaşma devirlerinden biri. Bâzı jeologlar Günz öncesi bir buzullaşmanın da varlığını kabul etmektedir. G. B. D. nin, Villafrancha ve Calabria devirleriyle çağdaş olması mümkündür. Bu devrin varlığı, nisbeten yeni çökeltilerin altında kalmış bez parçalarından veya yaylalar üzerindeki iri kum serpintilerinden anlaşılmaktadır.

GÜNZBURG [*güntsburg*], Federal Alman Cumhuriyetinin güney bölümünde, Bayern (Bavyera) devletinin Schwaben yönetim bölgesinde, Günz ve Tuna ırmaklarının birleştikleri yerde bir şehir. Tarım pazarları, bira, pamuklu dokuma ve makine fabrikaları ve Rokoko tarzında bir kilise (1735) vardır. Rönesans üslûbundaki kalesi XVI. yüzyıldan kalmadır. Nüfusu 11 000 dir.

GÜRAN, Nazmi Ziya (İstanbul 1881 - İstanbul 1937), Türk ressamı. Dâhiliye Nezâreti muhâsebecisi Ziya Bey'in oğludur. İlk öğrenimini özel Şems - ül Maarif Mektebi (İstanbul) nde yaptıktan sonra Mülkiye'ye girmiş, babasının ölüm yılına rastlayan 1901'de, bu okulu bitirmiştir. Daha küçük yaştan resme düşkünlüğünü önlemek için babasının aldığı tedbirler, bu isteği durduramamış, Hoca Ali Rıza (b. bk.) dan ders alarak resme başlamıştır. Mülkiye'yi bitirince de Sanâyi - i Nefîse (şimdiki Güzel Sanatlar Akademisi) ye girmiştir (1902). Warnier, Valeri ve Oskan Efendi'den ders almış, okulu bitirdikten sonra Paris'e gitmiştir (1908). Paris'te kısa bir zaman Julian Akademisinde Marcel Bachet ve Royer'in derslerine devam etmiş, 1909'da Güzel Sanatlar Okulunda ressam Cormon (b. bk.) un atelyesine girerek 1913'e kadar orada çalışmıştır. Almanya ve Avusturya müzelerinde incelemeler yaptıktan sonra İstanbul'a dönmüştür. Aşırı derecede bir tabiat sevgisi, seçtiği konuların hemen hepsinde lirik bir anlatımla açıklanmıştır. G., İstanbul'un çeşitli semtlerini, surlar dışı, Üsküdar, Boğaz'dan, Ada'dan birçok manzaralar, dikkate değer portre ve natürmort ve kompozisyonlar da yapmıştır («Harf inkılâbı»). Sarı, mor, mâvi renklerle sağlanmış ışıklı görünüşler, eşyânın rengini ve biçimini eriterek bütün motiflerin üzerini nemli bir buğu gibi örterek, dinlendirici bir havayı resimlerine getirmiştir. Türk resminde empresyonist bir ressam olarak tanınmış olan G., Batı empresyonistlerinin ehemmiyetle üzerinde durdukları ve Pointilliste'lerin daha da ileri götürdükleri ışık ve renk problemlerine yaklaşık bir tarzı benimsemiş, renkli noktalar hâlinde bir çalışma tarzı yerine geniş fırça vuruşlarının yan yana

N. Z. GÜRAN

N. Z. GÜRAN: «Manzara»

konmasiyle meydana gelen daha değişik bir tarzı resimlerine uygulamıştır. Günün değişik saatlerinde yapılmış resimlerindeki ışık, mâvilik içinde eriyen bir güneşin, duygulu bir anlatımı olarak kalmıştır. G. ömrü boyunca daima devlet hizmetinde çalışmış, sırasiyle me'mur, öğretmenlik, maârif müfettişliği, 1918'den 1921'e ve 1923'ten 1927'ye kadar da iki defa Sanâyi-i Nefîse Mektebinde müdür olmuş ve burada öğretmenlik de yapmıştır. G., üyesi bulunduğu Güzel Sanatlar Birliği'nin Ankara ve İstanbul'da açtığı sergilerle İnkılâp sergilerine katılmış, Güzel Sanatlar Akademisi'nde de özel bir sergi düzenlemiştir (1937). Devlet Resim ve Heykel Müzesi'nde eserlerini bir araya toplayan bir salon, onun adını taşımaktadır. Eserleri arasında: «Haliç»; «Köy Kahvesi», kendi portresi (kalemle desen); «Kandilli Sırtlarından», «Göksu»; «Boğaziçi»; «Sein Nehri» (Paris); «Luxembourg Bahçesi» (Paris); «Han İçi»; kızının portresi; «Beyaz Güller»; «Kurbağalıdere»; «Tahtakale'de bir Sokak»; «Sonbahar»; «Adada Çamlar»; «Kır Kahvesi»; «Langa Bostanı»; «Fabrikalı Manzara»; «Harf İnkılâbı» (kompozisyon) vardır. — R. E.

GÜRAN, Refik (İstanbul 1873 - 21 Şubat 1963), Türk tıp doktoru, profesörü ve parlâmenteri. İlmiyeden Hoca Mehmed Râkım Efendi'nin oğludur. Tıb Fakültesinden doktor çıktıktan sonra beşerî ve hayvanî bakteriyoloji ve bulaşıcı hastalıklar üzerinde ihtisas yapmış bulunan G., fakültenin bakteriyoloji profesörü olmuştur. Aynı zamanda İstanbul Hıfzıssıhha Müessesesi müdürlüğünü yapan G., III. seçim devresinde (2 Ekim 1927) Bursa'dan milletvekili olmuş ve VII. devre (1943) sonuna kadar parlâmentoda hizmet görmüştür.

R. GÜRAN

Tıp alanında aşıların kolaylıkla hazırlanmasına yarayan özel bir cihaz gibi bâzı buluş ve metotları da olan G. ın başlıca eser ve travayları şunlardır: *Bakteriyoloji Dersleri* [2 cild, İstanbul, 1919]; *Yoğurt Âmilleri Hakkında Bakteriyoloji Tetkikatı ve Türk Basili* [Dr. Şadi ile Türk basili adı verilen bu mikrop G. tarafından keşfedilmiştir; İstanbul, 1924]; *Bakteriyoloji* [1. kısım, İstanbul, 1928]; *İstanbul'da ilk Bakteriyolojihâne Târihi Hakkında* [İstanbul, 1947].

GÛRÂNÎ, Molla Şemseddin Ahmed b. İsmail (1416 - 1488), Osmanlı bilgini ve Şeyhülislâmı. Irak'ta Şehrizor'a bağlı Güran kasabasının köylerinden birinde doğmuştur. İlk öğrenimini memleketinde yaptıktan sonra, zamanın usûllerine uyarak tahsilini tamamlamak üzere Bağdad, Diyarbakır ve Hasankeyf'te çeşitli bilginlerin derslerini tâkip etti. Onyedi yaşında iken Şam'a geldi ve bir yıl sonra Kahire'ye giderek İbn. Hacer el - Askalanî'nin Buhârî üzerindeki derslerini tâkip etti. Bu târihlerde artık epeyce bilgisi olan ve fesâhatı ile tanınan G., Memlûk ileri gelenlerinin önünde yapılan tartışmalara katılarak ün yaptı. Az sonra, onu Berkukiye medresesi fıkıh müderrisi olarak görmekteyiz. 1438'de Melik el - Zahir Çakmak hükümdar olunca, bu Memlûk beyi ile olan eski yakınlığının faydasını gördü, o târihe kadar fakir, hattâ çok fakir bir kimse iken gittikçe zenginleşti. Birkaç kere evlendi ve boşandı. Kendisine bir yandan hükümdarın dostu olmasından, bir yandan da bilgisinden ötürü tuhaf bir gurur geldi. Bu yüzden, İmam Ebû Hanîfe'nin torunlarından olan Mevlâna Hamîdeddîn ile olan bir tartışmada, Hazret - i İmâm'a küfredecek hâle geldi. Bunun üzerine yapılan muhâkemede suçlu görülerek, Şam'a sürüldü. Burada iken, izinsiz, hacca gitmek için yola çıktı. Tûr - i Sînâ'da yakalanarak, bu def'a da Fırat Irmağının ötesine sürgün edildi. Bu arada hacdan dönmekte olan Osmanlı bilginlerinden Molla Yegân ile karşılaştı ve onun aracılığı ile Osmanlı hükümdarı II. Murad'a takdim edildi. Sultan Murad onun kültürünü göz önünde tutarak, geçmişine bakmayarak, hemen Bursa'da kendi eseri olan kaplıca medresesi müderrisliğine tâyinini yaptırdı. Ayrıca, padişahın arzusu üzerine, G. de Hanefî mezhebini kabul etmişti. Bir süre sonra ise padişah, G. nin sağlam karakterine bakarak, onu Manisa sancak beyi olan oğlu Şehzâde Mehmed'in hocalığına tâyin etti. G., bu suretle, unutulmaz bir isim olarak Türk târihine geçti. Talebesi Şehzâde Mehmed onun elinde yetişti ve Türk târihinin en büyük kahramanlarından biri olacak karakteri kazandı. Fâtih, hükümdar olunca hocasına vezirlik teklif etmişse de, o bunu kabul etmediğinden kazaskerliğe getirildi. İstanbul'un fethinde bulundu ve talebesinin en güç anlarında onu destekledi. Fâtih'te zaman zaman görülen yılgınlık alâmetlerini geçiştirerek, savaş azmini arttırdı. Kazaskerliği sırasında müstakil olarak hareket etmesi, kimseye danışmadan tâyinler yapması, nihâyet Fâtih'i bâzı tedbirler almaya mecbur etti ve hükümdar hocasını kırmadan Bursa evkafını düzenlemek yetkisi ile onu Bursa kadılığına gönderdi.

Ancak, bu görevde de fazla kalamadı ve padişahın bir fermanını şeriata uygun görmeyerek yırtması üzerine, azledildi. Bu muâmeleden kırılan G., hac bahânesi ile Osmanlı topraklarını terk etti ise de, az sonra 1457'de tekrar İstanbul'a dönmek zorunda kaldı. Mora seferinde olan padişah, onu tekrar Bursa kadılığına tâyin etti. Bir süre sonra meşhur tefsîrini tamamlayarak Fâtih'e ithâf etti ve bunun üzerine şeyhülislâmlığa getirildi. Sekiz yıl bu görevde kaldı ve uzun süren bir hastalıktan sonra öldü. Kendi adına yaptırdığı ve son yol genişletilmesinde kaldırılan medresenin mihrâbı önüne defnedildi.

İstanbul'da bir semte adını verecek kadar tanınan G., Osmanlı din bilginleri arasında sağlam ve sarsılmaz bir ilim haysiyetine sahip, az yetişir kimselerden biridir. Bâzan lüzumsuz gurura kapıldığı ve tefâhhur ettiği görülürdü. Ancak, bu halleri rütbe ve mevkice kendinden ileri olanlara karşı olur, hükümdarları adları ile çağırır, kendinden küçüklere yardım eder, şefkat gösterir, onların ilerlemelerini sevinçle karşılardı. Hocalıktan resmen ayrıldığı halde, özel olarak talebe yetiştirmekten geri kalmazdı. Elde ettiği büyük serveti hayır işlerine harcamış, 4 câmi, dârülhadis ve hamam yaptırmış, öldüğü zaman 180 000 akçalık bir borç bırakmış ve bunu II. Bayezid ödemişti. G., çeşitli alanlarda kıymetli eserler bırakmış bir bilgindir. Eserleri hâlen yazma hâlinde bulunmaktadır. Bunlar tefsîr alanında *Gayetü'l - mesânî fi'tefsiri kelâm ür - rabbânî*; Hadiste Buhârî'nin şerhi olan *el - Kevserü'l - câri ilâ riyâzi Sahîh - el - Buhârî*, kırâat ilminde *Keşfü'l - esrâr an kırâ'ati eimmeti'l - ahyâr*, fıkıh sâhasında *Levami'ül - gurer fî şerhi fevaidi'l - dürer* ile *Bûdurü'l - levâmi* ve ayrıca *Def'ul - hitâm an vakfi hemze*, *Risâletü'l - velâ* ve sâdece adı bilinen *eş - Şâfiye*'dir.

İstanbul fethi dolayısı ile kaleme aldığı *Fetihnâme* bu alanda yazılanlar arasında pek üstün bir yer tutar. Ayrıca şiirleri de vardır. — İ. P.

GÜRCİSTAN (Yunan ve Lâtincede İberya, İverya, İvisya; Arapçada Curzar, Curya, Kurc, Al - Kurc; Avrupalılarda Georgie; Rusçada Gruzya; Türkçe ve Farsçada Gürcistan; Gürcülerde ise, efsânevî cedleri Kartlos'a izâfetle, kendilerine verdikleri Kartvel adından Sakartvelo), batısında Kafkasya ülkesi, kuzey - doğusunda Dağıstan, güney - doğusunda Azerbaycan, güneyinde Türkiye ve Ermenistan ile hududlanmış, başşehri Tiflis olan Sovyetler Birliğine bağlı bir ülke.

Karadeniz kıyıları ile Riyon havzası dışında çok dağlık bir ülke olan G., 69 500 km² dir ve Abazaların yaşadığı Abhazistan (8 600 km², 400 000 nüfus, merkez Sohumkale) ile, Acarların yaşadığı Acaristan (3 000 km², 242 000 nüfus, merkez Batum) olmak üzere iki muhtâr cumhuriyete ve Osetlerin yaşadığı Osetistan (3 900 km², 96 000 nüfus, merkez Stalinir) denilen bir muhtâr ülkeye ayrılmıştır. Asıl G., Tiflis ve Kütais eyâletlerinden meydana gelmiştir. 4 800 000 (1968 sayımı) olan G. nüfusunun % 61 i Gürcü, geriye kalan % 39 u Rus, Türk, Ermeni, Çerkez, Abaza, Acar, Oset ve Çeçendir. 2 450 000 Gürcü nüfusun çoğunluğu Ortodoks, bir kısmı Müslüman, birazı da Katoliktir. Müslümanların (700 000) 300 000 i Türktür.

Kartvel adının Gürcülerin ilk ana yurtları olarak alınan ve Chaldeia (Kalde) ile ilgili sanılan Kardu'dan geldiği iddia edilmektedir. Buna göre İberler, Chaldeia - Urartu câmiasına dâhil iken M. Ö. VI. yüzyılda Van bölgesinden çıkarıldıktan sonra, kendilerinden önceki kavimleri kısmen kuzeye sürerek ve kısmen de onlarla karışarak, Kafkasya'ya yerleşmişlerdir.

M. Ö. VI. yüzyılda bugünkü G. ın Kartvel olmayan kavimler ile meskûn güney - batı bölgesi İranlılara vergi vermekle beraber, İberya'dan tamamiyle ayrı ve müstakil bir devlet hâlinde bulunuyordu. M. Ö. I. yüzyılda Roma ile Pontos Krallığı arasında cereyan eden savaşlar neticesinde, İberya Romalılar tarafından zaptedildi. III. yüzyılda İran ile Roma arasında savaş sahnesi hâline gelen bu memleket, IV. yüzyılda Bizans ile İran arasında taksim olundu. Az sonra: İranlılar bütün İberya'ya hakim oldularsada 563'te G. in batı kısmını kaybettiler.

Bu devirlerde, belki Gürcülerden de önce, bu bölgeye külliyetli miktarda Türk unsurunun gelip yerleştiğini görüyoruz. O zamanlar ve daha sonraları, doğu Avrupa'nın hâkim nüfusunu teşkil eden muhtelif Türk boyları, buraya bâzan akıncı ve bâzan da müttefik sıfatı ile geliyor ve memleketin yaylak ve kışlağa elverişli taraflarında oturuyorlardı.

M. Ö. VII. yüzyıl ortalarında vuku bulan İskit akınlarından sonra, Türklerin kuzeyden G. a akını daha vâzıh ve sistemli bir şekil almıştır. Gürcü vak'anüvisleri, daha İskender zamanında (M. Ö. IV. yüzyıl) Kûr Nehri boyuna Bunturkî ve Kıpçak isminde, iki Türk kavminin gelip yerleştiğinden bahsetmişlerdir.

Ermeni müelliflerinin Hun, Bizanslıların Sabu adını verdikleri Türklerin V. yüzyılın sonları ile VI. yüzyılın ilk yarısı arasında, ilk önce Bizanslıların ve sonra İranlıların müttefiki olarak, bütün güney Kafkasya ile Pontos ve doğu Anadolu'yu istilâ ettikleri mâlûmdur. Daha Arap hâkimiyeti devrinde Anadolu'ya kadar yayılan Hazar Türklerinin VII. yüzyılın ilk yarısında Cebu Hakan ve oğlu Şat'ın kumandası altında Tiflis'i işgal ettiklerini Gürcü, Ermeni ve Bizans müellifleri müttefikan kaydederler.

Umûmiyetle Arap hâkimiyetine tekaddüm eden yıllarda Sâsanîlerden Keykubad devrinin sonlarına doğru Arran (kuzey Azerbaycan), Sisecan ve Vaspurakan ile birlikte G. da Hazarların ve onlara akraba olan Türklerin elinde olmuştur. Bundan dolayıdır ki, Araplar bütün bu ülkelere «Hazarlar memleketi» demişlerdir. G., Selçuklular devrinde bile Hazarlar memleketi'nin bir kısmı addedilmekte devam ediyordu.

643'te başlayan Arap hâkimiyeti, Emevîlerden Hişâm b. Abdûl - Malik (724 - 743) devrinde kuzey ve güney Kafkasya bölgelerinin kâmilen fethiyle devam ederken, Güney Kafkasya, 728'de Arap kuvvetlerini yenen Hazarların tekrar hâkimiyeti altına girdi. Hazar hâkimiyeti 764 - 765 yıllarında Kür ve Aras boylarını, Tiflis'i ve G. ın yedi sancağını içine alacak kadar genişledi.

G. daki Arap hâkimiyetinin zaafa uğraması, başında bir Hazar prensesi ile evlenmiş ve kral II. Leo unvânını almış bir Abaza prensi bulunan ve 800 târihinden itibâren Hazar Türklerinin yardımı ile Bizans'ın hâkimiyetinden kurtulup müstakil bir devlet hâline gelen Abhazistan devletine yayılma imkânı vermişti. Abhazistan'ın en parlak devri olan 850 - 950 yılları arasında Gürcülerden Mingrel, İmeret, Kartli ve Kahet aşîretlerinin memleketleri de Abhazistan'a ilhak edildi. X. yüzyıl sonunda Abhazistan'da kral hânedânı sona erip hâkimiyet sıhriyet dolayısı ile Bagratoğullarına geçince III. Bagrat (980 - 1014) Abhaz ve Kartlilerin kralı unvânını aldı. IV. Bagrat Tiflis'i de, Müslümanlardan aldıktan sonra kendisini «Abhaz, Kartli, Kah ve Ran'lıların kralı» ilân etti. 1049'dan itibaren G. a Selçuklular girmeye başladı. Alp Arslan 1064'te Nahçivan yolu ile memleketin içlerine kadar girip kral Bukrat b. Geyureg'i sulha ve kızını kendisi ile evlendirmeye mecbur etti. 1088'de Tiflis de zaptedildi.

Selçukluların saltanat kavgalarından istifâde eden Bagratoğulları, Kuzey Kafkasya'dan celbetmiş oldukları Kıpçaklar sâyesinde yayılma imkânı buldular. Tamara devri, bu hânedânın en parlak devri sayılmakla beraber, devletin mukadderatına tamâmen Kıpçak Türkleri hâkim bulunuyordu,

1226'da Tiflis'in Celâleddin Harezmşâh tarafından zaptedilmesiyle G. Harezmşâhların idâresine geçti ise de, kısa bir müddet sonra, Moğolların istilâsına uğradı (1231). Bir müddet sonra da, kurulan İlhanlı devleti (1256 - 1344) dâhilinde Abaza ve Gürcistan adı ile bir vilâyet hâline geldi.

XIV. yüzyılın ortalarına doğru, İlhanlıların zayıf düşmesinden istifâde ederek istiklâlini ilân eden G., buna rağmen, İlhanlılar ile Osmanlıları ayıran devir içerisinde Karakoyunlular, Timur ve Akkoyunluların nüfûzu altında kalmıştır.

Timur İmparatorluğunun sukutu üzerine Bagratoğullarından I. Aleksandr (1412 - 1442) zamanında G. millî vahdetini yeniden elde etmeye muvaffak olmuşsa da, bu vahdet uzun müddet devam edememiş ve G. üç krallığa (Kartliya, Kahetiya ve İmeretiya) ve beş beyliğe ayrılmıştır. Bu devirde ve bundan sonra Azerbaycan ve İran'da hükûmet süren Akkoyunlu Bayındırlı sülâlesine (1403 - 1508) harac vermeye devam etmiştir.

İstanbul'un Türkler tarafından fethi üzerine G. ın istinad noktasını teşkil eden Bizans İmparatorluğu'nun târihe karışması ile bu memleket, Rusya'nın Kafkasya dağlarına dayandığı târihe kadar, Hıristiyan devletlerinin Müslüman doğuya karşı bir üssü rolünü oynamaktan çıkmıştır.

II. Bayezid (1481 - 1512) ve I. Selim (1512 - 1520) devrinde, onlardan sonra Kanunî Sultan Süleyman (1520 - 1566) zamanında G. ın güney ve güney - batı bölgeleri Osmanlı İmparatorluğuna ilhak edildi. Osmanlı devletinin mârûf «şark seferleri» esnâsında savaş sahnesi hâline gelen G., Osmanlılar ile Safevîîler arasında müteaddid def'alar taksim ve istilâya uğramıştır. Bu devirde (XVI. yüzyıl) G., Kartliya (merkezi Tiflis), Kahetiya (merkezi Zagemi), İmeretiya (merkezi Kutayis) krallıklarına bölünmüştür. Derebeylik usûlünün son derece inkişâf etmiş olduğu bu devirde bu krallıkların dahilî vahdetleri sözden ibaret idi. Hakikatte her krallık, kralın hâkimiyetini hiçe sayan ve hâricî kuvvetlere dayanarak, ona karşı zaman zaman silâh kullanan birçok ufak siyasî varlıklardan teşekkül ediyordu.

1578'de Tiflis'in Osmanlılar tarafından zaptından sonra G., dört eyâlete taksim edilerek her biri bir beylerbeyine tevcih olundu. Fakat G. istilâ edilmiş olmakla beraber henüz tamâmiyle itâat altına alınmamıştı. Tekrar bir ordu tertip edilerek İran - Gürcistan kuvvetleri mağlûp edildi. Sultan III. Murad zamanında Asya'da Osmanlı hudûdu genişlemiş ve Azerbaycan ile beraber G. da ilhak edilmiş bulunuyordu.

1614'te doğu G., İran tarafından istilâ ve tahrip edildi. G. bu bölgedeki nüfusunun yarıdan çoğunu kaybetti. Birçok şehirler harabe hâline geldi. Ziraat ve ipekçilik söndü, ticaret durdu ve halk İranlıların ağır vergileri altında sefil bir hâle geldi.

Süryânî müelliflerinden İlon Apus Katina'nın M. Ö. II. yüzyıldan itibâren Bulgar Türkleri ile meskûn gösterdiği ve sonraları Hun, Hazar, Ağaçeri, Sabır ve Kıpçak Türklerinin yerleşmesiyle daha da Türkleşen Tao (Tayk) - Klarcet prensliğinin dahil bulunduğu Çoruh havzasındaki Somtshe - Saatabago (Atabeyler ülkesi) krallığı bir Türk - Hıristiyan kırallığı teşkil ediyordu. Daha Tamara devrinde buralarda «İvane atabeğliği» gibi Türk - Hıristiyan prenslikleri kurulmuştu. İlhanlılardan Abaka Han devrinde (1265 - 1282) Ahıska bölgesindeki Çıldır atabeyliği ile bu çevrede yerleşmiş olan Hıristiyan Kıpçaklar İslâmiyeti kabule başlamışlardı. 1625'te Samtshe - Saatabago kralı Beka'nın resmen İslâmiyeti kabul etmesi ile bu memleket kat'i surette İslâm - Türk câmiasına girmiş ve XVIII. yüzyıla doğru Osmanlı devletine tamâmiyle iltihak etmiş bulunuyordu.

XVIII. yüzyılın ilk yarısında istiklâlini ilân eden Şirvan (kuzey Azerbaycan) ile Dağıstan'ın yardımına koşan Osmanlı orduları G. ı bir defa daha geçtiler ve Tiflis'i aldılar. Fakat Nâdir Şâh'ın ölümünden (1747) sonra İran, Kaçaroğullarının hâkimiyeti ellerine almalarına kadar, dahilî kargaşalıklar ile başbaşa kalmış ve Osmanlı devleti de şark mes'eleleri ile meşgul olmaktan vazgeçmiştir. Bu devirde Kartliya kralı II. Teymuraz (ölm. 1760) ve oğlu II. İrakli (ölm. 1798) zamanında doğu G. daki Kartliya ve Kahetiya'dan ibâret iki Gürcü krallığı birleşmeye muvaffak oldu. İmeretiya ve bütün batı G. Osmanlıların idâresinde kalmakta devam ediyordu. Bu târihlerde, diğer taraftan Rusya da Kafkasya dağlarına dayanmış ve Müslüman Kafkasya'nın gösterdiği şiddetli mukavemeti kırmağa çalışıyordu. 1768 - 1774 savaşında Rusya, G. ı Türkiye'ye karşı kullanmayı düşündü ve bunda muvaffak oldu. Fakat G. ın bu savaşta kendisine hiçbir menfaat te'min etmeyen iştiraki, Rusya'nın taarruzlarına karşı kendilerini müdâfaa etmek zorunda kalan komşularının dikkatini artırdı. Çerkezistan, Dağıstan ve Azerbaycan'da Rus istilâsı ile savaş hâlinde bulunan Kafkasya Müslümanları ile Rus isti'lâsının doğrudan doğruya hedefini teşkil eden Türkiye ve İran, G. ın Rus siyâsetine lâkayd kalmadılar. Rusya ile savaşta arkalarını emniyet altına almak için G. üzerine akınlar çoğaldı. G. Avusturya, Venedik ve diğer devletlere mürâcaatta bulundu ve nihayet Rusya'nın himâyesini istemeye kadar gitti. 1783'te Rusya ile bir ittifak muâhedesi akdedildi ve Rus kuvvetleri G. a girdi. Rus imparatoru I. Pavel 1783 muâhedesine göre, bu memlekete yardım edecek yerde, 1801'de G. ı Rusya'nın bir vilâyeti olarak ilân etti. 1810'da İmeretiya kırallığını ve mütaakıp yıllarda diğer Gürcü prensliklerini ilhak etti. 1864'te Çerkezlerin son mukavemeti kırılarak, Abazalar ülkesi de zaptedildi. Batum, Artvin, Ardahan ve Kars işgal edildi.

Rusya'nın bu istilâcı, emperyalist ve Ruslaştırma siyasetine karşı müteaddit ayaklanmalar şiddetle bastırıldı ve Gürcü hânedanı azası ve bu hânedânın dayandığı zadegân zümresi Rusya'ya sürülmek suretiyle tamâmen imhâ edildi.

Bununla beraber, I. Dünya Harbi sonunda başlayan Rus ihtilâlinden fırsat bularak, G., Azerbaycan ve Ermenistan ile birlikte ilân edilen Cenubî Kafkasya Federasyonu dâhilinde istiklâline kavuştu. Batum, Ardahan, Artvin ve Kars sancaklarının Sovyet Rusya tarafından Brest - Litovsk Muâhedesiyle (1918) Osmanlı devletine iade edilmesini kabul etmeyen G., Cenubî Kafkasya Federasyonundan çıkıp, 26 Mayıs 1918'de Tiflis'te istiklâlini ilân etti ise de, adı geçen sancakların Osmanlı kuvvetleri tarafından işgaline mâni olamadı.

Toplanan müessisler meclisi G. ı demokratik bir Cumhuriyet ilân etti. Azerbaycan, Ermenistan ile birlikte büyük devletler tarafından da tanınan G., Milletler Cemiyetine alınmış, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti nezdinde bir sefir bulundurmuş ve 7 Mayıs 1920'de Sovyet Rusya tarafından da tanınmıştı. Bununla beraber, Kuzey Kafkasya'yı, Azerbaycan'ı, ve Ermenistan'ı işgal eden Rusya 6 Mart 1921'de G. ı istilâ ederek bir müddet sonra Sovyet Sosyalist Cemiyetleri Birliğine aldı.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti ile Sovyet Rusya arasında akdedilen 1921 Moskova Muâhedesi ile Brest - Litovsk anlaşmasında, Osmanlı devletine iâde edilen sancaklardan Batum dışında kalanların Türkiye'ye âidiyeti tekrar te'yit edilmiştir.

GÜRCÜ'LER (Gürcü dilinde: K'art'veli; Fr. Géorgiens), Kafkaslı milletlerin güney koluna mensup olup bugün, bilhassa, Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti toprakları üzerinde yaşayan halk. Birçok soya ayrılmış olan G. lerden düzlüklerde oturan İngiloy'lar, İmer'ler, Gur'lar ve Acar'lar asıl G. leri teşkil eder. Ḫevsur'lar, P'şav'lar ve T'uş'lar ise yüksek dağlık bölgelere yerleşmişlerdir. Toplam nüfusları 2 900 000 civarında olup bunun 2 700 000 kadarı Sovyetler Birliğindedir.

G. ler, uzun boylu, ince yapılı insanlardır. Yüz çizgileri düzgün, burunları geniş ve kartal gagası biçimli, göz ve saçları koyu renklidir. Bunlar, Orta Çağ'da ve daha sonraki devirlerde Ruslarca yiğitlikleri ve savaşçılıkları ile tanınmışlardır. Düzlüklerde oturanlar en çok çiftçilik, bağcılık ve meyvecilikle uğraşırlar; dağlılar hayvancılık, bâzan da arıcılık (Gur'lar) yaparlar; İmer'ler ise ipek böceği de yetiştirirler. Aralarında soy birliği bulunan geniş âilelere bugün ancak hücra bölgelerde rastlanır. Bunların başlarında,

kabilece seçilen bir ata ve bir ana bulunur; geleneğe dayanan yasaları bunlar yürütür ve kabîleyi dışarıya karşı temsil eder.

G. ler, erken çağlardan itibaren Ön Asya milletleriyle sıkı münasebet kurmuşlar; sonraları İran'ın kültürel, kısmen de politik nüfuzu altına girmişler; Orta Çağ'da ise Bizans kültürünün tesirinde kalmışlardır.

G. lerin büyük kısmı Ortodoks Hıristiyandır; kilise işlerini kendi katolikos'ları yönetir. Yalnız Acar'lar, Laz'lar ve bir kısım İngiloy'lar Sünnî Müslümandır. Dağlılar arasında sihirbazlığa bağlı sapık inançlar hâkimdir.

G. asıllı olan Stalin'in iktidarı zamanında G. ler, Sovyet yönetiminde büyük nüfuz sâhibi idiler.

Gürcü Dili ve Edebiyatı: Gürcü Dili (yerli adı: K'art'veli ena), Kafkas dillerinin K'art'vel (b. bk.) denilen güney grupunun en mühim dilidir. Gürcistan'da, kısmen de Azerbaycan'da 2 200 000 kişi tarafından konuşulmaktadır. Yakın akrabaları Svan, Mingrel ve Laz (yerli adı: Ç'anuri nena) dilleridir. Yazı dili, Tiflis (Tbilissi) te ve bunun güneyinde konuşulan K'art'luri ve Kahuri lehçeleri üzerine kurulmuştur. Hevsur, T'uş, P'şav, İngiloi (konuşanlar kısmen Müslüman), Mohev, Mt'iul, İmeret, Raç'a, Gur, Acar (Müslüman Acar'lar genel olarak Türkçe konuşur), İmerhev (Meydançık'ta), Fereydan (İran'da), Gürcü Dilinin başlıca lehçeleridir. Eski Gürcücenin en eski yazılı anıtı V. yüzyıldandır; yeni Gürcüce XII. yüzyılda başlar. Gürcü Dili konson bakımından zengin, fakat vokal bakımından fakirdir (yalnız *a*, *e*, *i*, *o*, *u*). Birçok Ön Asya dillerinde olduğu gibi, Gürcü Dilinde de *f* sesi yoktur. Dil, bitişken (agglutinant) tipte olup, yapısı ön-ek, son-ek esasına dayanır. Meselâ *K'art'vel* = Gürci, *Sa-k'art'velo* = Gürcüstan. Fiilde yer ve istikamet ön-eklerle gösterilir; meselâ, «gitmek» anlamına gelen *svl* kökünden, ön-eklerle, «gelmek», «çıkmak», «girmek», «inmek», «tırmanmak», «batmak» v.b. anlamlara gelen müştak fiiller yapılır. Bu dilde gramatikal cins yoktur. İsim çekiminde esas olarak 6 hal varsa da, katılan eklerle bunların sayısı 21'e kadar yükselir. Fiil çekimi tek tiptir; fakat fâil, mef'ule göre şahıs şekli değişir. Fiil, cümlenin sonunda yer alır. Kelime hazinesine Farsçadan ve Türkçeden birçok kelime girmiştir.

Gürcü Dili, V-XI. yüzyıllar arasında Hutsuri (dinî yazı) denilen 38 harfli bir alfabe ile yazılırdı. XII. yüzyıldan beri Mhedruli (şövalye yazısı) denilen yazı kullanılmaktadır; bunda majüskül harfler yoktur; yabancı kelimelerdeki *f* sesi için 39. bir harf icat edilmiştir.

V. yüzyılda dinî, târihî ve felsefî eserlerle başlayan Gürcü edebiyatının en parlak devri, Kraliçe T'amar (1184-1212) zamanına rastlar. Devrin şaheseri, Şot'a Rust'aveli (b. bk.) nin Fars modellerinden mülhem olan *Vephis Tkaosani* (Pars postuna bürünmüş şövalye) adlı büyük aşk ve kahramanlık epopesidir. XIX. yüzyıl rönesansından bu yana, başta şâir ve romancı İlia Çavçavadze olmak üzere, millî dramın kurucusu Giorgi Erist'avi, şâir Akaki Tseret'eli, romancı Alehsandre Kazbegî, günümüzde de yurt dışında dram ve roman yazarı Grigol Robakidze (1884-1962) bu edebiyatın geliştirilmesinde önderlik etmişlerdir. — A. D.

GÜRCÜSTAN (Coğ., Tar.): bk. GÜRCİSTAN.

GÜRÇANÎ, Belûç kabîlesi. Kabîle, Pencab'da Dera Gazi Han havâlisiyle yine aynı bölgede Süleyman Dağları'nın doğu sırası ile irtibâtı olan Mari ve Dragal dağlarında, Şam ve Phaylaveg yaylalarında yerleşmişlerdir. G. ler ırk bakımından karışıktır. Kollarından bir kısmı Sind Raçputlarından olan Dodailere, bir kısmı ise Belûç'lere mensuptur.

Kabîlenin başında bulunan âile Dodailerdendir. Yakın komşuları ile sık sık savaşan bu kabîlenin Leşari ve Dürkani kolları sarp dağlık bir yerde otururlar.

GÜRE, Uşak ili Merkez ilçesine bağlı bir bucak. 14 köyü ile birlikte bucak nüfusu 5 758 (1965), bucak merkezi olan G. köyünün nüfusu 938, denizden yüksekliği 575 m dir. Uşak'ın batısında olan bucak arazisi tepelik olup, yer yer orman ve fundalıklarla kaplıdır. Tarım ve hayvancılık geçim kaynaklarıdır. Uşak-İzmir asfalt yolu buradan geçer. G. köyünün bulunduğu yerde Bagis (b. bk.) adlı küçük bir Eski Çağ şehrinin bulunduğu üzerinde durulmuştur. Bk. UŞAK.

GÜREL (Fel.): bk. DİNAMİK.

GÜRELLİK (Fel.): bk. DİNAMİZM.

GÜRER, Mehmed Cevad Abbas (Niş 1887-Yalova 4 Temmuz 1943), asker ve politikacı, 19 Mayıs 1919'da Atatürk'le Samsun'a çıkanlardan biri. Babası Üsküplü Ahmed Abbas Beydir. G., 1 Aralık 1905'te girdiği Harbiye'yi 19 Ağustos 1908'de bitirerek piyâde mülâzım-ı sâni (teğmen) si olmuştur. Bundan sonra çeşitli bölge ve birliklerde görev almış; başarılı hizmetleri üzerine iki defa birer yıl kıdem zammı kazanmış; Alman Harp Madalyası, 4. Mecîdî Nişanı, gümüş Muhârebe Liyakat Madalyası ile mükâfatlandırılmış bulunan G., askerlik hayatının Çanakkale'den başlayıp parlamentoda biten son bölümünü Mustafa Kemâl Paşa (Atatürk) nın yâveri olarak tamamlamıştır. 21 Ekim 1912'de mülâzım-ı evvel (üsteğmen) liğe ve 17 Ekim 1916'da yüzbaşılığa yükselmiş bulunan G., Atatürk Samsun'a çıktığı zaman kendisine refâkat eden 16 kişilik-III. Kolordu Komutanı Miralay (Albay) Refet (general Bele) ile yâveri mülâzım-ı evvel Üsteğmen Hikmet (hâkim General Gerçeker) bu sayının dışındadırlar-karargâh mensupları içinde Dokuzuncu Ordu Müfettişliği başyaveri bulunuyordu. İtalyan, Balkan, I. Dünya ve İstiklâl savaşlarına katılmış olan G., 1920'de Yozgat İsyanı'nın bastırılmasında hizmet görmüş ve 1 Eylûl 1923'te binbaşılığa yükselmiş, İstiklâl Madalyası ile de mükâfatlandırılmıştır. Erzurum'da Müstahkem Mevki Komutanlığı emrindeki hizmetinden ve Erzurum Kongresi'nden sonra, Hey'et-i Temsiliyye başkitâbeti'nde vazife görmüş olan G., son Osmanlı Meclis-i Meb'ûsânı'na Bolu milletvekili olarak temsilci gönderilmiş ve bu meclisin dağılması üzerine 8 Ocak 1920'de yine Bolu'dan milletvekili

ATATÜRK ve C. A. GÜRER

seçilerek 5 Temmuz 1920'de T. B. M. M. ne katılmıştır. Ankara Hükûmetinin yarı resmî temsilcisi olarak 21 Şubat 1921'de Sofya'ya gönderilen G., İ'tilâf Devletlerinin tâkibi ve Bulgaristan Hükûmeti'ne yaptıkları baskı üzerine Temmuz 1921'de Ankara'ya dönerek tekrar meclise katılmıştır. 3 Ocak 1941'e kadar aralıksız 5 dönem Bolu milletvekilliği yapan G., bundan sonra çeşitli cemiyet ve kültür faâliyetleriyle meşgul olmuştur.

Fransızca ve Bulgarca da bilen G., Atatürk'ün maiyetinde bulunduğu günlerin hâtıralarını *Ebedî Şef Kurtarıcı Atatürk'ün Zengin Târihinden Birkaç Yaprak* [1939] adlı bir kitapta yayımlamıştır. Cevad Abbas'a Gürer soyadının 30 Ocak 1935'te bizzat Atatürk tarafından verildiği, hâtıraları arasında bulunan Atatürk'e âid elyazması bir belgeden anlaşılmaktadır.

GÜREŞ, iki pehlivan arasında, belirli kaidelere uyularak, kuvvet üstünlüğü ve çeşidli oyunlarla biri diğerinin sırtını yere getirmek üzere yapılan spor müsabakası veyâ pehlivan oyunu. G., insanların zekâ ve kuvvvetlerini birleştirerek, arada her hangi bir âlet kullanmadan birbirleriyle yarışma imkânını buldukları başlıca spordur.

Târihi, Eski Çağlardaki Olimpiyadlardan da ileriye giden G., dünya milletlerinin dillerinde üstün insan gücü târif edilirken kullanılan fort comme un turc (= Türk gibi kuvvetli) sözünü, atasözü hâline getirmiş bulunan bir millî Türk sporudur. Eski Yunanlılar ve Romalılar ilk G. yapan milletlerden biliniyorlarsa da, birçok târihî kayıdlar, en eski güreşçi millet olmak kıdemini Türklere tanımaktadırlar. G., Türk târihinin Orta Asya'dan, Karakurum ve Tanrı Dağları çevresinden başlayan en eski çağlarından günümüze kadar gelen bütün devrelerinde, büyük şehirlerden en küçük köylere; otağ ve saraylardan kışlalara; han, hâkan ve pâdişahlardan erlere, çobanlara kadar Türk halkı arasında son derece ehemmiyet verilen yaygın, devamlı ve an'aneleşmiş bir spor, yarışma, eğlence ve oyun olarak görülmektedir. İlim ve fikir üstünlüğünden çok, beden gücünün, atiklik, beceriklilik ve ustalığın makbul sayıldığı çağlarda hanlar, hâkanlar, beyler, pâdişahlar, şehzâdeler, vezirler, kumandanlar, paşalar, aşîret beyleri ve bütün yeni yetişen

GÜREŞ: XVI. yüzyılda bir güreş sahnesi (Topkapı sarayı Müzesi'ndeki minyatürlerden)

gençler, yiğitler binicilikte, atıcılıkta ve G. te usta olmaya çalışmışlardır. İlk çağlardan i'tibâren erlerin savaş gücünü artırmak için Türk Ordusu'nda yaptırılan idman ve müsabakalarda G. e büyük bir yer ve değer verildiği görülmektedir. Kazan Türklerinden Abdülkerim'in, Altın Ordu devletinin Ruslar tarafından yenildiği bir sırada yazdığı kitabın mukaddimesinde, Türk gücünü artıracak olan bu sporu kurtuluşun çârelerinden saydığı görülmektedir. Türklerin bayram, düğün, sünnet düğünü, pazar ve panayır başta gelmek üzere çeşidli millî, içtimâî gün ve şölenlerinde G. tutmak, âdetâ bir töre hâline gelmiştir. Anadolu'nun birçok şehir ve kasabalarında her yıl gün dönümünü G. ler tertipleyerek kutlamak da mahallî geleneklerimizden biridir (bk. GÜNDÖNÜMÜ ŞENLİĞİ). Türkler arasında G. siz geçen bir şenliğin sevinci, yarım kalmış sayılır. Bâzı Batılı yazarların eserlerinde, Orta Asya Türklerinden bahsedilirken: «Bu ülkelerde iyi ata binmeyen ve G. yapmayan erkeğe kız bile vermezlerdi» denilmektedir. Hunların da her ayın onbeşinde ölülerinin mezarları başında güreştikleri bilinmektedir. Çinli Song - Wen, Kivişka'da gördüğü Türk spor bayramlarını şöyle nakletmiştir: «Mâbedlere bağlı spor kuruluşları aralıksız olarak 3 gün 3 gece spor bayramları tertip ederler ve bu bayramlarda pehlivanlar güreşir, insanlar koşar, biniciler at sürer, cirit oynanır, top oynanır, ok atılırdı».

Ayrıca, Türk edebiyatında, Türk kızlarının da güreştiğine, hattâ bâzı cesur ve kuvvetli kızların, varacağı yiğite, önce at yarışında, ok atmakta ve G. te kendisini yenebilmeyi şart koştuğuna dâir kayıdlara rastlanmaktadır (bk. *Dede Korkut Kitabı, Kam Pürenin Oğlu Bamsı Beyrek Destanı*, Muharrem Ergin baskısı, 1 000 Temel Eser, Nu. 1, s. 61).

G., Türklerle birlikte ve göç yolları ile Batıya yayılmış; Anadolu'ya, Balkanlara ve Avrupa'ya gelmiştir. XI. yüzyıldan ve bilhassa İstanbul'un fethinden bu yana, G. in Batıda gelişmiş oyun ve metodlarını, Greko - Romen usûlü G. i de öğrenen Türkler, bu kendi usûllerinden olmayan yeni G. dallarında da yenilmezliğin örneklerini vermişlerdir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun her devrinde G. sevilmiş; pehlivanlık, i'tibarlı bir meslek olarak makbul sayılmış; pehlivanlar pâdişahların takdir, himâye ve ihsanlarına mazhar olmuşlar ve halk arasında pehlivanlığa heves edenler çok görülmüştür.

III. Sultan Ahmed Han'ın saltanatı devresinde (1703 - 1730), şehzâdeleri Süleyman, Mehmed, Mustafa ve Bayezid için yaptırdığı (1718) pek meşhur olan sünnet düğünü, Türk pâdişahlarının başta G. olmak üzere idman ve spora karşı meyil ve meraklarının güzel bir örneğidir. Kırk gün kırk gece süren ve Ok Meydanı'nda düzenlenen şenliklerde çeşidli spor hareketleri meyânında güreşen pehlivanların gösterileri de vardı. Pehlivanlık ve canbazlık, pâdişaha görülen hizmetlerde hususî birer meslekti.

Birçok tanınmış ve hâli vakti yerinde Türk zenginlerinin de G. e gösterdikleri büyük alâkaya, verdikleri ehemmiyete dâir pek çok örnekler mevcuttur. 1894'te Gelibolu Mevlevî Şeyhi Mustafa Dâniş Efendi'nin oğlu evlenirken, elli kadar fakir çocuğu da sünnet ettirerek yaptırdığı düğündeki çeşidli eğlencelerin başında, «Çardak güreşi» vardır. Gelibolu karşısındaki Çardak nâhiyesinde düzenlenen bu yıllarca dillere destan olmuş G. e yüze yakın pehlivan, sekiz on davulla bir o kadar zurna ve çevre vilâyetlerden akın akın gelen görülmemiş bir seyirci kitlesi katılmıştır. Türk G. târihinin sayılı hâdiselerinden biri olarak vasıflan-

dırılmış bu Çardak G. inde «baş» a Koca Yusuf, Adalı Halil, Katrancı ve Kurtdereli güreşmişler; «başaltı»-na çıkanlar arasında da Bursalı Rüstem ile Kara Ahmed bulunmuşlardır. Çardak G. lerinin baş-hakemliğini ise Sultan Aziz'in ünlü pehlivanlarından Aliço yapmıştır.

GÜREŞ: Dünya Şampiyonu Kara Ahmed

Abdülaziz'in aksine, G. i sevmeyen II. Abdülhamid'in saltanat devri ortalarında, İstanbul'da yasaklanmış G. i açıkça koruyan ve yaptıran Prens Said Halim ve Abbas Halim Paşa'ların Hergeleci İbrâhim, Kara Ahmed gibi pehlivanların yetişmelerinde, 1879'da Batı dünyâsında fırtına yaratıp ün salmalarında ve Kara Ahmed'in 1900'de «Dünya Şampiyonu» olmasında büyük yardımları dokunmuştur.

Son zamanlara kadar Riza Tevfik Bölükbaşı, İstiklâl Marşı şâirimiz Mehmed Âkif Ersoy, İsmail Habib Sevük gibi filozof, şâir ve ediblerimizin dahi pehlivanlığa heves etmiş bulunmaları, Türk halkının G. e duyduğu alâkayı gösteren birer örnek sayılabilir. Birçok Türk yazarlarının ve vak'a-nüvislerinin târihlerinde, *Ceh-i Hümâyûn* ve *İhsân-ı Şâhâne* defterlerindeki kayıdlarda, yapılmış büyük pehlivan G. leri hakkında geniş bilgiler verilmektedir.

Ünlü Türk seyyahı Evliyâ Çelebi (b. bk.), *Seyahatnâme*'sinde, İstanbul'da Fâtih zamanından kalma G. tekkeleri olduğundan bahsederek bu spor teşekküllerinden birinin Küçükpazar yanında Unkapanı yolu üzerinde, Selvi Fırını karşısında olduğunu ve Pehlivan Şucâ Tekkesi adını taşıdığını; bir diğerinin de Zeyrek Yokuşu ayağındaki 300 pehlivanın idman yapıp, ders gördüğü ve barındığı tekke olduğunu yazmaktadır. Zeyrek'teki pehlivanlar tekkesinde yetişen pehlivanların ve yurdun dört bir köşesine gönderilen G. öğreticilerin adları kayıdlı defterlerden bir kısmı, Topkapı Sarayı Müzesi arşivlerindedir (Fiş Nu. 529). (Esnâf-ı bâz-ı-bâzân canbâzân pehlivânân) diye saydığı pehlivanların «sûr-i hümâyûn» da, yâni pâdişahların erkek çocukları sünnet edilirken veyâ kızları evlenirken yapılan düğünlerde güreştiklerini zikretmektedir. Ayrıca Arab, Acem, Rum, Hind ve Yemen pehlivanlarından ve At Meydanı'nda ip canbazlığı yapan Üsküdarlı Mehmed Çelebi'nin bizzat pâdişahın yazısı ile başpehlivan tâyin olunduğundan; bunun defterinde kayıdlı pehlivanlar sayısının iki yüz neferden ibâret bulunduğundan bahsetmektedir (Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, c. I, İstanbul 1314, s. 450). Yine Evliyâ Çelebi, 1650 yılında Edirne'de gördüğü ve: «Bu Edirne tekkesinde sayf-ü şitâde yüz çift dervişân-ı kuşte-girân hazır olub âyīn-i pīr-i yâ velî üzre idmân ederler» dediği bir G. tekkesi hakkında da geniş bilgi vermektedir. Bu kayıdlardan, G. çiler tekkelerinin Türk Ordusu'na güçlü, kuvvetli, atik, çevik erler yetiştiren ve asker ocağı ile râbıtası bulunan, pâdişah himâyesinde birer spor okulu veyâ kuruluşları oldukları anlaşılmaktadır (E. Ç. Seyahatnâme, c. III, İstanbul 1314, s. 450-452). Türk Ordusu ile alâkalı pehlivanlar tekkesinden başka bir de «Pehlivanlar Bölüğü» nün bulunduğu, II. Bayazid'e verilmiş bir dilekçeden anlaşılmaktadır (Topkapı Sarayı Arşivi, Nu. 8532).

Sonraları bu G. tekkeleri ve bölükleri dağılmışlarsa da, IV. Murad ve Sultan Abdülaziz gibi bâzı pâdişahlar bizzat G. e merak sardırmışlar; ünlü birer G. çi olarak ad yapmışlar; «huzur G. leri» ne büyük ehemmiyet vermiş ve yenilmeyen G. çileri himâye ederek onların yurtta ve dünyada ün almalarına imkân sağlamışlardır. Sultan Aziz'in başpehlivanı Kavasoğlu İbrâhim, haklı olarak pâdişahın lûtuf ve himâyesine uğramış bu ünlü G. çilerden biridir.

Enderûn târihlerinde, saraylarda yapılan oyun ve eğlenceler üzerine kaleme alınmış eserlerde de G. ve pehlivanlardan bahsolunurken, pâdişahların pehlivanları taltif edip korudukları görülmektedir. Abdülmecid Han'ın: «Şa'bân-ı şerîfin yirmi birinci günü Çinili Köşkü'ne gelüb Silâhdar Bey'i taltiften sonra cümle ağaları huzûr-u hümâyûnlarına çağırıp Enderûn'a mahsus oyunlardan *tomak* dedikleri oyunun oynanması iltifâta sebeb» olduğu yazılan *Târih-i Enderûn*'da, beş on kişinin ayrı ayrı güreştiği Sûhtedoğlu denilen «dev gibi şişman» ve «nâmı ikiz oldu-

GÜREŞ: Adalı Halil ve Kurtdereli Mehmed.

ğu hâlde kendi tek ve müsaade etmedikçe yeryüzünde onu yenecek olmadığı» anlaşılan İkiz Osman Pehlivan'ın pâdişah tarafından baş-pehlivan olarak «münhal bulunan Zeytin Yağcılar Kethudâlığı» na «kayd-ı hayat şartiyle» tâyin edildiği ve ayrıca üç güçlü, kuvvetli oğlunun da «hazîne ve kiler ve seferliye alındıkları» belirtilmektedir (Hâfız Hızır İlyas, *Letâif-i Enderûnîye*, s. 59).

GÜREŞ: Meşhur Mehmed Pehlivanın mezar taşı

Bu G. müsabakalarının bâzen Eski Saray'da, bâzen Gülhâne'de, Yalı Kasrı'nda, Çinili ve diğer köşklerde yapıldığı ve yine Kozbekçiler'de, Veli Efendi Çayırı; Ok Meydanı, Kâğ thâne veyâ Yeniköy'de düzenlendiği, Topkapı Sarayı Arşivi'ndeki vesîkalardan anlaşılmaktadır.

XIX. yüzyıla kadar Osmanlı İmparatorluğu içinde bir millî an'ane ve eğlence olarak devâm etmiş bulunan G., bilhassa Atatürk'ün bizzat büyük alâka ve teşviki ile, Cumhuriyet Türkiyesi'nde yeniden millî bir Türk sporu olarak ele alınmış, teşkilâtlandırılmış ve geliştirilmiştir.

1924 Olimpiyadlarına katılabilmek için Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti'nin bütçesinden tahsisât ayrılıp Maarif Vekili'nin bu işle vazifelendirilmesi sûretiyle ilk olarak devletçe ele alınan spor faâliyetleri, başlangıçta Türkiye İdman Cemiyetleri İttifâkı, Türk Spor Kurumu ve 16 Temmuz 1938 târihinde yayımlanan 3530 sayılı Beden Terbiyesi Kanunu ile kurulmuş ve Başvekâlet'e bağlanmış Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü (b. bk.) gibi yarı resmî ve resmî teşekküller tarafından idâre edilmiştir. Bugün ise, spor ve gençliğe verilen büyük ehemmiyetin sonucu, önce Başbakanlığa, 1942 Haziranından sonra da Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı bulunan Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü, nihâyet, Başbakanlığa bağlı bir devlet bakanlığı yerine doğrudan doğruya Spor ve Gençlik Bakanlığı adıyle, müstakil bir bakanlık kurulmasına ve bu sûretle devletin daha geniş ve büyük yardımı ile bu millî dâvânın yürütülmesine lüzum ve zarûret hâsıl olmuştur.

Bugüne kadar Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü bünyesinde yer almış kuruluşlardan biri bulunan G. Federasyonu, artık G. in her türlü eğitim, temas ve faâliyetlerini devlet yardımı ile yürüten ve idâre eden başlıca resmî teşekküldür. G. çilerimizin, G. antrenör ve hakemlerinin eğitimi, seçimi ve yetiştirilmeleri; yurtiçi çeşidli G. müsabakalarının düzenlenmesi; Olimpiyad müsabakalarına katılmak, bölge toplulukları, milletlerarası, kıt'a ve dünya şampiyonlarının seçilmeleri için yapılan karşılaşmaları millet ve memleketimiz adına tâ'kîp edip yürütmek hususunda Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü'ne düşen vazifeyi bu federasyon görür.

GÜREŞ: XVII. yüzyılda İstanbul'da bir güreş sahnesi (Franz Taeschner'den)

Güreş çeşidleri: Başlıca «alaturka» denilen «kuru» veyâ «yağlı» Türk G. i ile, «alafranga» dediğimiz «serbest» ve Greko-Romen tarzındaki modern G. çeşidleri olarak sıralanabilirler.

a. *Karakucak* denilen ve on asırdır kaidelerini kaybetmeden devam eden millî Türk G. i, çimen üstünde veya toprak meydanlarda, yâhut harman yerinde, vücûdun üst kısmı ve ayak çıplak olarak kıran kırana yapılan bir serbest G. nev'idir. Pehlivanlar, pırpıt denilen kıldan veyâ kanaviçe, yâhut bir nevi yelken bezinden yapılmış ve ıslanınca vücûda yapışan dar pantolonlar giyerek, güreşirler. Bundan başka Hatay bölgesinde, G. çilerin üstlerine aba giyerek, belden aşağıları çıplak, yaptıkları aba G. i, bir bakıma judo (b. bk.) ya benzer ve yenişme ayakta olur. Don, yâhut şalvar G. inde ise, pehlivanlar geniş don, şalvar giyerek üstleri ve ayakları çıplak güreşirler.

Son yıllarda, yurdumuzda yeniden büyük rağbet görmüş olan *karakucak*, Doğu ve Batı Türkistan, Kafkasya, Kırım ve Anadolu Türklerince bilinen en eski G. tarzıdır. Serbest ve Greko-Romen'de ün kazanmış birçok Türk pehlivanlarının yetişmesinde *karakucak*, ilk ve temel devreyi teşkil etmiştir. Yaşar Doğu, Nasuh Akar, Celâl Atik gibi Türk G. nin büyük şampiyonları, hep *karakucak*'tan yetişmiş şöhretlerimizdendir.

Son yılların *karakucak* baş-pehlivanları:

1959	(Amasya)	: Kayserili Râsim Hacıköylü
1960	(Ankara)	: Hâmid Kaplan
1961	(Adana)	: Malatyalı Hâmid Arslan
1964	(Maraş)	: Erzincanlı Dursun Alıcı
1966	(Antalya)	: Ekrem Parlayan
1969	(Ankara)	: Adanalı Hüseyin Atlı

b. *Yağlı güreş*: Türkler arasında yağsız olarak yapılan *karakucak* dışındaki en yaygın G., *yağlı güreş*'tir. Bu, kuru bir yetişme devrinden sonraki asıl G. devridir. Asya Türkleri arasında doğmuş olan kuru G., Anadolu'ya, Rumeli'ye ve Akdeniz bölgesine yayılınca, eski Yunanlılarda ve Romalılarda da görülen şekliyle yağlı G. hâline intikal etmiştir. Literatürde, mermer zemin üzerinde yağlı G. lerin yapıldığına da rastlanmaktadır. Bu G. de pehlivanlar kisbet, kisvet adı verilen meşin, vidala, vaketa gibi derilerden yapılmış dar paçalı bir nevi' pantolon giyerler. Zeytin yağı ile yağlanırlar ve zaman kısıtlanması olmadan, ancak belli kaidelere uymak şartiyle hakemler önünde güreşirler.

Yağlı G. te «deste», «küçük orta», «büyük orta», «baş altı» ve «baş» adını taşıyan beş derece, kategori vardır. Yağlı G. te belli bir zaman yoktur; yenişinceye kadar

GÜREŞ: Kıran kırana G. (yağlı)

güreşilir. En büyük mükâfat «baş» a ayrılmak üzere, her sınıfa ayrı ayrı ikramiye konur. Her pehlivan G. i kazansın veyâ kaybetsin, seyircilerden para toplar. Yağlı G. daha çok batı Anadolu'da, Trakya'da, eski Türk toprakları olan Tuna kıyılarında, Deliorman'da yaygındır.

Kırkpınar güreşleri: Ortaya konulan bir mükâfat karşılığı yapılan yağlı G. lerin en büyüğü ve devamlı gelenek hâlinde yapılanı, her yıl Haziran ayında Edirne'nin Sarayiçi'nde düzenlenen Kırkpınar G. leridir. 1970'te Sarayiçi'nde yapılacak olan G., 608. Kırkpınar G. i olacaktır. Asıl Kırkpınar'ın bulunduğu Ahırköy tarafları Balkan Harbi'nde millî sınırlarımız dışında kaldığı için, İstiklâl Harbi'nden sonra bu an'aneleşmiş millî G., Tunca'nın iki kolu arasında meydana gelmiş bir ada olan ve sık ağaçlarla kaplı bulunan, birçok pâdişah ve şehzâdelere av yeri olmuş Sarayiçi'ne alınmıştır. Yaşlı pehlivanlar, kırk serhad yiğitinin şehid düştükleri yerde kırk pınarın birden kaynadığını, onun için vaktiyle orada tutulmaya başlanmış olan G. lere bu adın verildiğini rivâyet ederler.

Kırkpınar müsabakaları, G. i çok seven Atatürk'ün zamanında düzene girmiş; Şükrü Saraçoğlu'nun başbakanlığı sırasında geliştirilmiş ve bilhassa 1950'den sonradır ki, resmî programlara uyularak tam bir kontrol ve düzen içinde yapılmaya başlanmıştır.

Yurdun dört bir bucağından gelen bütün yiğitlere açık bir er meydanında yapılan Kırkpınar G. lerinin şampiyonu olan ağır sıklet, yâni baş'a güreşen pehlivan, o yıl için «Türkiye baş pehlivanı» ünvânını alır ve birinci mükâfatı kazanır. Üç yıl üst üste baş pehlivan olabilmişse, 40 000 lira değerindeki altın kemere de sâhip olur, onu kuşanır.

Kırkpınar'da her yıl yapılan merâsimler birbirinin aynıdır. Kırkpınar, Cuma günleri başlar. Sabah belediye önünde davullar vurulur. Başda o yılın Kırkpınar ağası, cazgır ve pehlivanlar olmak üzere, heybetli bir kortej Atatürk anıtına çelenk koyar; Kırkpınar G. inde pehlivanların pîri sayılan Adalı Halil ile Şeyh Cemâleddin'in türbe ve kabirleri ziyâret edilir. Birlikte Cuma namazına gidilir ve öğleden sonra 12 çift davul - zurna ile G. ler başlar.

Ekseriyâ emekli, ünlü, sayılan ve sevilen eski pehlivanlardan olan cazgır (b. bk.), kucakladığı bir koç veyâ kuzuyu seyirciler önünde dolaştırarak açık artırmaya koyar. Meydanı devamlı dönerek ağaların, beylerin yükselttikleri fiyata göre paraların toplanmasına yardımcı olur. Belirli bir zamanda kuzuyu en çok artıran ve kuzunun satışı üzerinde kalan kimse, gelecek yılın Kırkpınar Ağası seçilir. Hususî elbisesini, çepkenini giyerek baş köşeye oturan Kırkpınar Ağası, Edirne Belediyesi ile iş birliği yaparak Kırkpınar G. ini düzenlemiş ve misafirleri «kırmızı dipli mum» la birlikte gönderilmiş dâvetiyelerle G. lere çağırmıştır.

Cazgır, güreşecek pehlivanları önüne alır; ellerini arkadan birinin sağ, birinin sol omuzuna kor ve seyircilere bağıra bağıra pehlivanların adlarını, sanlarını, maharetlerini ve tehlikeli oyunlarını sayar ve över. Peşinden duâsını okur, salâvatını getirir:

Hoş geldiniz, safâ geldiniz erler meydânına!
Şeref verdiniz, zümrüt Kırkpınar'a!
Besmele ile;
Kispetleri çektiniz ince bele.
Okudunuz, üflediniz Hazret - i Pîr'e
Söğüt dalından odun olmaz
Moskof kızından kadın olmaz
Her ananın doğurduğundan pehlivan olmaz
Hey! Hey!
Allah Allah illâllah
Hayırlar gele inşallâh
Pîrimiz Hamza pehlivan
Aslımız, neslimiz pehlivan
İki yiğit çıkmış meydana
Biri birinden gerdâne
Biri here, biri kara
İkisinin de zoru para
Alta geldim diye erinme
Üste çıktım diye sevinme
Alta gelirsen apış
Üste çıkarsan yapış
Vur sarmayı kündeden at
Gönder Muhammed'e salâvat.
Seğirttim gittim pınara
Allah ikinizin de işini onara!...

Duâ bitince cazgır pehlivanları yola vurur, meydana sürer. Yedi davul vurmaya, yedi zurna çalmaya başlar. Pehlivanların cazgır önünden meydana doğru gelişlerine «çıkış» denilir. Peşrev, toprak selâmlaması, topuk elleme ve helâllaşma tokasından sonra yürüyüş istikametinde ilerlerken ellerini ağızlarına sürerek temennâ ederler. Tekrar ortada karşılaşarak el ense ederler. Bu sırada boş kalan elleriyle tutuşarak ve sarkık olduğu halde sağa, sola sallarlar. El ve ayak değiştirip tekrar sallarlar. Ayrılırken birbirlerinin sağ ayaklarına veyâ baldırlarına sağ ellerini sürüp başlarına götürürler. Pehlivan bu hareketiyle rakibine: «Sen çok yüce bir yiğitsin, ben senin ayak tozunum» yâhut «sen öyle ünlü bir usta, bir kahramansın ki, ayak tozunun başım üstünde yeri vardır» demek isterler. Hele yenişince veyâ berâbere kalınca, yensin yenilsin, genç yaşlının, çırak ustanın elini, o da ötekinin alnını öpmek ve

eğer yaşıt, akran iseler birbirinin sırtını sıvazlamak an'anedendir. G. b i t t i k t e n sonra davul - zurna önde, pehlivanlar arkada, sokakları, meydanları kurula kurula hep b i r l i k t e geçerek hamama gitmek de merâsimin son âdetidir.

Karakucak'ın yağlısı yapılan Kırkpınar G. lerinde ç i f t l e r ne kadar çok olursa olsun, meydanda hepsi birden güreşirler. Müddet sınırlı değildir. G., pehlivanın biri yenilene kadardır. Yenilenler çıkar, yenenler tekrar tutuşur ve G. bit çift kalıncaya kadar sürer ki, buna «kıran kırana» derler. Her yenişme sonunda, yenen önde, y e n i l e n yanında parsa toplanır. Yalnız, baş'a çıkanlar, yağlanmadan önce parsa toplar ve sonra güreşirler.

GÜREŞ: 1969 Kırkpınar Başpehlivanı Nazmi Uzun

Yağlı güreş'te t a t b i k edilen başlıca oyunların adları şunlardır: El ense, el enseye giriş, el ense çekme, el enseden paçaya, el enseden sarmaya, tırpan, el ensede tırpan, boyunduruk, katır yuları, deve yuları, bastırma, çengel, çırpma yâhut budama, boyundurukla bastırma, boyunduruktan çaprazа, boyunduruktan kazkanadına, boyunduruktan paçaya dalma, çapraz, çaprazda sürme, çaprazda çengelleme, çaprazda budama, çaprazda taban basma, yanbaş, çaprazdan arkaya, kazkanadı, ters kazkanadı, kazkanadı alana çengel, kazkanadından sıyrılma, kazkanadını sökme, kazkanadından paçaya, kazkanadında çengel, tartma, tartmadan sıyrılma, tartıda çengel, tartıda ayak kösteği, tartıda ayak kapma, tartıda bastırma, köstek, ayakla köstek, köstekten sıyrılmak, dalma, dalmayı karşılamak, dalarak tek paça kapmak, dalarak çift paça kapmak, dalarak tek veyâ çift bacak kapmak, dalarak köstek vurmak, paça, kasnak, ters paça, ayakta paça kasnak, yerde paça kasnak, ayakta kasnak ve çengel, iç ve dış kasnak, tek paçayı sökmek, çift paçayı sökmek, tek ve çift paçadan sıyrılmak, yerde sürme, kazık, ayakta iç kazık ve paça, ayakta dış kazık ve paça, ayakta iç kazık ve bacak, ayakta dış kazık ve bacak, sarma, sarmayı sökmek, sarmada ayak elde, sarma ile yaslayıp çevirme, sarma ile yaslayıp kolla çevirme, sarmadan dönme, sarmadan kalkış, sarmadan kalkanı bozmak, köpek kuyruğu, künde, oturak kündesi, kündeyi bozma, tilki kuyruğu, ayak kündesi, şark kündesi, bel kündesi, kepçe, ters kepçe, topuk elleme, kurt kapanı, kılçık atma, payanda, kemâne, kemâne çekmek, kemâneden sarma, kemânede dış kazık, kemânede dış kazık ve çeneleme, kemânede dış kazık ve paça, kemânede taban basma ve çeneleme, kemâneden dönme, kemâneden kurtulmak, kemânede duruş, baldır patlatan, kolbastı.

Profesyonel güreş: Diğer spor kollarında olduğu gibi, G. te de profesyonellik vardır. Avrupa ve Amerika'da çok yaygın olan profesyonel G. e *catch* adı verilir. Evvelce boksun da karışmasiyle yapılan bu tarz G. lere *pankreas* denirdi. Tamâmiyle danışıklı olan, kuvvet ve oyundan çok, gösterişe ve canbazlığa dayanan «keç», oldukça meraklı ve eğlendirici bir G. çeşididir.

Modern güreşler (*Serbest ve Greko - Romen G.*): Modern tarzda G., Batı ülkelerinde XIX. yüzyılda teessüs etmiştir. XX. yüzyılın başlarında Türkiye'de «alafranga» G. diye anılan minder G. inin bizdeki ilk ciddî tatbikatı, Beşiktaş Jimnastik Klübü (bk. BEŞİKTAŞ GENÇLİK KLÜBÜ) nde başlamıştır. 1903 yılında kurulan bu klüpte Mazhar Kazancı, Ahmed Fetgeri, Kenan Bey gibi genç sporcular, Joers adlı bir Fransızdan bu yeni tarz G. i öğren-

Kırkpınar başpehlivanları

1926 — Çoban Mehmed
1936 — Bandırmalı Kara Ali Acar
1937 - 1942 — Tekirdağlı Hüseyin Alkaya
1943 — Babaeskili İbrâhim
1944 — Hayrabolulu Süleyman
1945 — Babaeskili İbrâhim
1946 — Sındırgılı Şerif
1947 — Hayrabolulu Süleyman
1948 — Süleymanköylü Mustafa
1946 — Sındırgılı Şerif
1950 — Hayrabolulu Süleyman (kur'a ile)
1951 — İrfan Atan
1952 — Tarzan Mehmed
1953 — İrfan Atan
1954 — Samsunlu İbrâhim Karabacak
1955 — İrfan Atan
1956 — Samsunlu İbrâhim Karabacak
1957 — Bandırmalı Kara Hasan Acar
1958 — Âdil Atan (kur'a ile)
1959 — Samsunlu İbrâhim Karabacak
1960 — Samsunlu İbrâhim Karabacak
1961 — Sındırgılı Mehmed Ali Yağcı
1962 — Başpehlivan seçilemedi
1963 — Adapazarlı Sezâi Kanmaz
1964 — Sındırgılı Mehmed Ali Yağcı
1965 — İzmirli Kara Ali Çelik
1966 - 1968 — Ordulu Mustafa Büke
(Üç yılda arka arkaya başpehlivan olduğu için altın kemer almıştır.)
1969 — Babaeskili Nazmi Uzun
(Bu son G., 607. Kırkpınar G. leridir.)

mişler; sonra Tatavla (Kurtuluş) Klübü'nde Menelos, bunlara ve bunların yetiştirdiği ilk heveslilere antrenörlük etmiş; bunlar Anadolu, Kasımpaşa klüplerinde ve daha sonra Fâtih'teki «Türk Güreşi Yüksek İntisas Klübü» nde faâliyet göstermişlerdir. I. Dünya Harbi ile bu çalışmalar yarıda kalmıştır. 1923'te Cumhuriyet'in ilânından sonra, Atatürk'ün emriyle, Ahmed Fetgeri'nin başkanlığında Türkiye Güreş Federasyonu kurulmuş ve Macar Paul Péter, Fin Onni Pellinen adlı iki Greko - Romen G. antrenörü getirtilmiş ve bunlar Türk pehlivanlarını çalıştırmışlardır. «Serbest» G. in Karakucak'tan başlıca farkı, «köprü kurmak» diye bel kavisiyle yapılan bir oyundadır. Yenilmiş olmakta da bizimkinde «tek kürek», yâni omuzlardan birinin yere gelmesi kâfi iken, Serbestte iki omuzun da yere gelmesi şarttır. Türk pehlivanların serbest G. e kolayca intibâkı, bu tarz G. te de dünya çapında büyük zaferler kazanmalarını mümkün kılmıştır.

Serbest ve Greko - Romen G. ler, Olimpiyad müsabakaları, dünya, kıt'a şampiyonaları, milletlerarası ve bölge toplulukları müsabakaları ve her çeşid milletlerarası karşılaşmalar, Beynelmilel Güreş Nizamnamesi'ne göre düzenlenir ve yapılırlar.

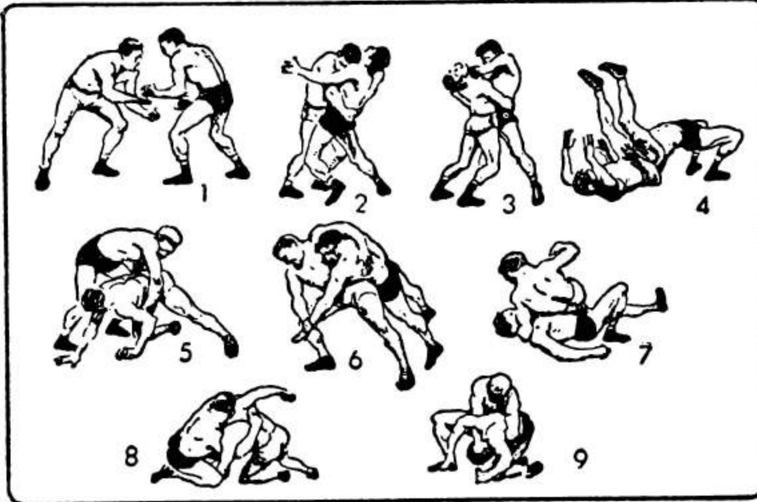
G. kaideleri, Milletlerarası Güreş Federasyonu (F. I. L. A.) tarafından bugüne kadar birçok değişikliklere uğratılmış, yarışma süresi önce 15 dakikadan 10 dakikaya indirilmiş, 1 Ocak 1967'den sonra G. müsabakası, her devre arası birer dakikalık dinlenme zamanı olmak üzere üçer dakikalık üç devreye ayrılmıştır. Üç dakikalık her devre, G. çilerin bir evvelki devre sonundaki durumlarına bakılmaksızın ayakta başlar. Konulan yasak ve kayıtlarla G. in eski sert kaideleri ve kırıcılığı kaldırılmıştır. Rakibin saçlarını, kulaklarını çekmek, mayosundan tutmak, tenâsül organını veyâ etini elle sıkıştırmak, el ve ayak parmaklarını bükmek yasaktır. Kavga etmek, ayağa basmak, tekme atmak, boğaz sıkmak, yarışmacının hayâtını tehlikeye sokabilecek veyâ bir uzvunun kırılması, çıkması ile sonuçlanabilecek bir oyunu kasıtla tatbik etmek yasaktır. Greko - Romen G. te G çiler ayaklarını kullanamazlar. Rakiplerini ancak bellerinin yukarısından tutabilirler. Buna karşılık Karakucak G. i çok andıran Serbest G. te, canını yakmamak, favul yapmamak şartiyle, rakibini her yanından tutmak mümkündür.

GÜREŞ: Koca Yusuf Avrupa'da (sağda), solundaki Filiz Nurullah, onun solundaki Filibeli Kara Osman, oturan Fransız menajeri (Desbonnet'nin kitabından)

Bütün milletlerarası G. müsabakalarında, en az 6 × 6 m eb'adında ve 10 cm kalınlığında bir minder kullanılması mecbûrîdir. Olimpiyad müsabakaları 8 × 8 m eb'adında bir minder üzerinde yapılır. Herhangi bir kazayı önlemek için minderin etrafında 2 m genişliğinde bir kenar boşluğu bırakılır. Bu kenar boşluğu, minderin kalınlığında veyâ ona yakın kalınlıkda 120 cm genişliğinde, değişik renkte minder veyâ kauçuk, plastik sünger gibi yumuşak bir malzeme kullanılarak örtülür. Ringin tahta bölümünde de 80 cm lik serbest bir kısım bırakılır. Minderin köşeleri yeşil ve kırmızı renklerle işaretlenir. Minder, yüksekliği 110 cm yi geçmeyecek bir ring üzerine yerleştirilir. G. ringinde, boks ringlerinde olduğu gibi, köşe kazıkları ve halat bulundurmak yasaktır. Minderin ortasına iç çapı 1 m olan bir dâire çizilir. Bu dâire çizgisinin genişliği 10 cm ve rengi de minderinkinden başka bir renktedir.

Bütün milletlerarası karşılaşmalarda G. idârecileri, bir minder âmiri, bir orta hakemi ve bir yan hakeminden teşekkül eder. müsabaka sırasında yan hakemi veyâ minder âmiri değiştirilemez. Güreşen pehlivanların millet ve memleketinden bir kimse minder âmiri, orta va yan hakemi olamaz. Orta ve yan hakemler beyaz elbise giyerler ve kendi memleketlerinin işâretini taşırlar. Orta hakem, tüzüğe göre idâre edeceği G. müsabakalatının yapılmasından başlıca sorumludur. Çalacağı düdük müsabakayı başlatır, durdurur ve bitirir. Yan hakem ile görüştükten sonra yalnız orta ha-

GÜREŞ OYUNLARINDAN BÂZILARI:
1. Giriş; 2. Greko - Romende suplekse giriş; 3. Greko - Romende suplekse girişi parad; 4. Çırpma; 5. Bel kündesi; 6 - 7. Kafa - kol; 8. Ters çift kle, ters kazkanadı; 9 Çift kle

GÜREŞ: İlk Balkan güreş şampiyonluğunu kazanan Türk takımı (1932). Ayaktakiler (soldan); Nuri Boytorun, Çoban Mehmed, antrenör Paul Peter, Mustafa Çakmak, Sâim. Ortadakiler: G. Federasyonu başkan, asbaşkan ve genelsekreteri. Oturanlar: K. Mustafa, Yusuf Arslan ve Abbas Sakarya.

kem ihtarları ilân eder. Minder dışına çıkış hâlinde yan hakemin ve minder âmirinin kararı ile G. in ayakta, yerde, üstte veyâ altta devâmına karar verilir. Tuşla bitmeyen bir müsabaka ise, yan hakemin kabul edilmiş puvanları değerlendirilerek karar alınır. Bu sebeple bütün oyun ve hareketler, müsabakanın başından sonuna kadar oy pusulasına kaydedilir ve seyircilere aksettirilir. Milletlerarası G. turnuvalarında her sıkletteki G. çi, bir karşılaşmayı tuşla kazanırsa, hiç puvan kay betmez; sayı hesabiyle ve oy birliğiyle galip gelirse 1 puvan, sayı hesabiyle yenilirse 3, tuşla yenilirse 4 fena puvan alır. 5 fena puvan alan G. çi ise turnuvadan elenir.

Eskiden 52, 57, 62, 67, 73, 79, 87 kilo ve ağır diye sıralanan sıkletler, Milletlerarası G. Federasyonu tarafından: 52, 57, 63, 70, 79, 87, 97 kilo ve ağır olarak değiştirilmiştir. Olimpiyad, dünya şampiyonaları ve milletlerarası müsabakalarda kabul edilen son sıklet sınıfları ise şöyledir: 48, 52, 57, 62, 68, 74, 82, 90, 100 ve 100 kilodan yukarısı. Bir G. çi ancak tartı sırasındaki kilosunun gösterdiği veyâ arzusu ile kilosu üstündeki bir kategoride güreşebilir.

Serbest G. te uygulanan başlıca oyunlar şunlardır: El ense çekmek, el ense bağlamak, el ense tırpan, boyunduruk, dalmalar (tek veyâ çift), bastırma, sarma, ters sarma, yassıltma, ters kol kapma, kazkanadı, gerdanlama, ayak kündesi, oturak kündsei, ters künde, ters paça, kepçe, ters kepçe, şark kündesi, ters şark kündesi, çengeller, dana bağı, ayak bravlesi, kol sarması, kol bastı, kütük yuvarlama,kurt kapanı, bohçalama.

Greko - Romen G. te uygulanan oyunlar ise şunlardır: Serbest G. teki el ense bağlamak, el ense çekmek, el ense tırpan, boyunduruk, bastırma, kaz kanadı, kütük yuvarlama oyunları bunda da vardır. Ayrıca bel kündesi, çırpma, tek ve çift kle, burgu, kafa kol, salto, süpleks ve çipe oyunları da tatbik edilir.

Güreştede Türk - Batı temasları: XIX. yüzyıl, G. in Avrupa'da en çok sevildiği ve alâka gördüğü bir çağ olmuştur. Bu yüzyılda Türk G. çilerinin adı bütün dünyaya yayılmış; yurt içinde ve dışında yapılmış, meşhur G. lerin anlatılan menkıbelerinde birçok Türk pehlivanının adı âdetâ birer efsâne kahramanı hâline gelmiştir. XIX. yüzyıl biterken Avrupa ve Amerika'da yapılan ilk Türk - Batı G. karşılaşmaları, dünya spor târihine «Türk fırtınası» diye geçmiştir. Bu fırtınayı yaratan pek çok G. çimizden adları unutulmazlar arasına giren beşi: Koca Yusuf (b. bk.), Hergeleci İbrâhim (b. bk.), Kara Ahmed (b. bk.), Kurtdereli Mehmed (b. bk.) ve Adalı Halil (b. bk.) pehlivanlardır.

Modern G. denilen serbest ve Greko - Romen G. ler-

GÜREŞ: 1960 Roma Olimpiyadları'nda büyük başarı kazanan Türk serbest güreş takımı (soldan): Hâmid Kaplan, İsmet Atlı, Hasan Güngör, İsmail Ogan, Mustafa Dağıstanlı, Ahmed Bilek ve Celâl Atik.

de ilk dış temasımız 1924 Paris Olimpiyadı'nda olmuş, 1927 Avrupa Greko-Romen şampiyonasında da Türk takımı yer almıştır. İlk derece 1928 Amsterdam Olimpiyadları'nda alınmış, 79 kiloda Tayyar, dördüncü olarak Olimpiyad târihine geçmiştir. Türk takımı daha sonra sırası ile 1932, 1933, 1934, 1935, 1937, 1940 yıllarında Balkan G. şampiyonluklarını kazanmış, 1936 Berlin Olimpiyadı'nda serbestte 79 kiloda Mersinli Ahmed üçüncü olmuş, Greko-Romen'de 61 kiloda Yaşar Erkan birinci gelerek ilk altın madalyamızı kazanmıştır. Bu arada 1933'te yapılan Rusya turnesi, 6 mağlûbiyete karşı 36 galibiyetle takımımızın üstün zaferiyle neticelenmiş, 1939'da Oslo'da yapılan Avrupa şampiyonasında ise Türk takımı ikinci olmuştur. II. Dünya Harbi'nin başlaması ile hemen hemen kesilir hâle gelen dış G. temasları, 1946'da tekrar başlamış ve Türk takımı Stockholm Avrupa Serbest G. Şampiyonası'nda 9 mağlûbi-

Şampiyonluk kazanan güreşçilerimiz

SERBEST

Dünya şampiyonları:

52 kilo : Ali Yücel (1951)
Hüseyin Akbaş (1954)
Mehmed Kartal (1957)
Cemâl Yanılmaz (1963)

57 kilo : Nasuh Akar (1951)
Mustafa Dağıstanlı (1954)
Hüseyin Akbaş (1957)
Hüseyin Akbaş (1962)

62 kilo : Nureddin Zafer (1951)
Mustafa Dağıstanlı (1957)
Mustafa Dağıstanlı (1959)

73 kilo : Celâl Atik (1951)
79 kilo : Haydar Zafer (1951)
87 kilo : Yaşar Doğu (1951)
Tevfik Kış (1963)
97 kilo : Ahmed Ayık (1965)
Ağır sıklet: Hâmid Kaplan (1957)

Olimpiyad şampiyonları:

52 kilo : Hasan Gemici (1952)
Ahmed Bilek (1960)

57 kilo : Nasuh Akar (1948)
Mustafa Dağıstanlı (1956)

62 kilo : Gazanfer Bilge (1948)
Bayram Şit (1952)
Mustafa Dağıstanlı (1960)

67 kilo : Celâl Atik (1948)
73 kilo : Yaşar Doğu (1948)
79 kilo : Hasan Güngör (1960)
İsmail Ogan (1964)

87 kilo : İsmet Atlı (1960)
Ağır sıklet: Hâmid Kaplan (1956)

Dünya kupası galipleri:

52 kilo : Hüseyin Akbaş (1956)
57 kilo : Mustafa Dağıstanlı (1956)
Hüseyin Akbaş (1958)

73 kilo : İbrâhim Zengin (1956)
İsmail Ogan (1958)

79 kilo : İsmet Atlı (1956)
Hasan Güngör (1958)

87 kilo : Âdil Atan (1956)
Ağır sıklet: Hâmid Kaplan (1956)

Avrupa şampiyonları:

52 kilo : Ali Yücel (1949)
57 kilo : Nasuh Akar (1949)
62 kilo : Gazanfer Bilge (1946)
67 kilo : Celâl Atik (1946)
Servet Meriç (1949)

73 kilo : Yaşar Doğu (1946)
Celâl Atik (1949)

79 kilo : Yaşar Doğu (1949)

87 kilo : Âdil Candemir (1949)
(Bunların dışında birçok Türk güreşçileri Balkan ve Akdeniz şampiyonluklarını kazanmışlardır.)

GREKO - ROMEN

Dünya şampiyonları:

67 kilo : Rıza Doğan (1958)
73 kilo : Kâzım Ayvaz (1958)
87 kilo : Muharrem Candaş (1950)
Tevfik Kış (1963)

Olimpiyad şampiyonları:

62 kilo : Yaşar Erkan (1936)
Mehmed Oktan (1948)
Müzahir Sille (1960)

70 kilo : Kâzım Ayvaz (1964)
73 kilo : Midhat Bayrak (1956)
Midhat Bayrak (1960)

87 kilo : Tevfik Kış (1960)

Ağır sıklet: Ahmed Kireççi (1948)

Dünya kupası galipleri:

52 kilo : Dursun Ali Erbaş (1956)
57 kilo : Yaşar Yılmaz (1956)

Avrupa şampiyonları:

73 kilo : Yaşar Doğu (1947)
(Ayrıca birçok Türk güreşçileri Balkan ve Akdeniz şampiyonluklarını kazanmışlardır.)

Dünya Serbest Güreş Birincilikleri'nde Türkiye

1951	Helsinki	: 12 millet arasında 1. Türkiye
1954	Tokyo	: 15 millet arasında 1. Türkiye
1956	İstanbul	: 12 millet arasında 1. Türkiye
1957	İstanbul	: 14 millet arasında 1. Türkiye
1958	Sofya	: 14 millet içinde 1. Rusya 2. Türkiye
1959	Tahran	: 16 millet arasında 1. Rusya 2. Türkiye
1961	Yokohama	: 16 millet arasında 3. Türkiye
1962	Toledo	: 15 millet arasında 4. Türkiye
1963	Sofya	: 25 millet arasında 3. Türkiye
1965	Manchester	: 25 millet arasında 4. Türkiye
1966	Toledo	: 32 millet arasında 1. Türkiye
1967	Yeni Delhi	: 22 millet arasında 5. Türkiye ve Bulgaristan

Dünya Greko - Romen Birincilikleri'nde Türkiye

1950	Stockholm	: 16 millet arasında 2. Türkiye
1953	Napoli	: 20 millet arasında 6. Türkiye
1955	Karlsruhe	: 22 millet arasında 3. Türkiye
1956	İstanbul	: 16 millet arasında 2. Türkiye
1958	Budapeşte	: 21 millet arasında 2. Türkiye
1961	Yokohama	: 14 millet arasında 2. Türkiye
1962	Toledo	: 15 millet arasında 2. Türkiye
1963	Helsingborg	: 10 millet arasında 6. Türkiye
1965	Tampere	: 24 millet arasında 9. Türkiye ve Finlanda
1966	Toledo	: 15 millet arasında 5. Türkiye
1967	Bükreş	: 23 millet arasında 5. Türkiye

Milletlerarası Serbest Güreş Karşılaşmaları

52 kilo Dünya şampiyonası:

1951 Helsinki : Gureviç (Rusya)
1954 Tokyo : Hüseyin Akbaş (Türkiye)
1956 İstanbul : Hüseyin Akbaş (Türkiye)
1958 Sofya : Sayanis (Rusya)
1959 Tahran : Aliyev (Rusya)
1961 Tokyo : Aliyev (Rusya)

52 kilo Avrupa şampiyonası:

1946 Stockholm : Vitala (Finlanda)
1949 İstanbul : Ali Yücel (Türkiye)

57 kilo Dünya şampiyonası:

1951 Helsinki : Nasuh Akar (Türkiye)
1954 Tokyo : Mustafa Dağıstanlı (Türkiye)
1956 İstanbul : Mustafa Dağıstanlı (Türkiye)
1958 Sofya : Hüseyin Akbaş (Türkiye)
1959 Tahran : Hüseyin Akbaş (Türkiye)
1961 Tokyo : Saifpur (İran)

57 kilo Avrupa şampiyonası:

1929 Paris : Molin (Belçika)
1930 Bruxelles : Molin (Belçika)
1931 Budapeşte : Zombori (Macaristan)
1933 Paris : Zombori (Macaristan)
1934 Stockholm : Lörincz (Macaristan)
1935 Bruxelles : Mizzola (İtalya)
1937 München : Brendel (Almanya)
1946 Stockholm : Bringer (Macaristan)
1949 İstanbul : Nasuh Akar (Türkiye)

62 kilo Dünya şampiyonası:

1951 Helsinki : Nureddin Zafer (Türkiye)
1954 Tokyo : Sasahara (Japonya)
1956 İstanbul : Shoze (Japonya)
1958 Sofya : Meşugiyan (Rusya)
1959 Tahran : Mustafa Dağıstanlı (Türkiye)
1961 Tokyo : Rubaşvili (Rusya)

62 kilo Avrupa şampiyonası:

1929 Paris : Rottenfluc (Fransa)
1930 Bruxelles : Tasnadı (Macaristan)
1931 Budapeşte : Pihlajamaki (Finlanda)
1933 Paris : Tôth (Macaristan)
1934 Stockholm : Pihlajamaki (Finlanda)
1935 Bruxelles : Pihlajamaki (Finlanda)
1937 München : Tôth (Macaristan)

1946 Stockholm : Gazanfer Bilge (Türkiye)
1949 İstanbul : Nureddin Zafer (Türkiye)

67 kilo Dünya şampiyonası:

1951 Helsinki : Andenberg (İsveç)
1954 Tokyo : Tevfikî (İran)
1956 İstanbul : Bestayev (Rusya)
1958 Sofya : Bestayev (Rusya)
1959 Tahran : Sinyavski (Rusya)
1961 Tokyo : Sanatkâran (İran)

67 kilo Avrupa şampiyonası:

1929 Paris : Malamberg (İsveç)
1930 Bruxelles : Kárpáti (Macaristan)

Milletlerarası Serbest Güreş Karşılaşmaları

1931 Budapeşte : Minden (İsviçre)
1933 Paris : Perret (İsviçre)
1934 Stockholm : Ehri (Danimarka)
1935 Bruxelles : Kárpáti (Macaristan)
1937 München : Nettescheim (Almanya)
1946 Stockholm : Celâl Atik (Türkiye)
1949 İstanbul : Celâl Atik (Türkiye)

73 kilo Dünya şampiyonası:

1951 Helsinki : Haydar Zafer (Türkiye)
1954 Tokyo : Balavadze (Rusya)
1956 İstanbul : İbrahim Zengin (Türkiye)
1958 Sofya : İsmail Ogan (Türkiye)
1959 Tahran : Habibî (İran)
1961 Tokyo : Habibî (İran)

73 kilo Avrupa şampiyonası:

1929 Paris : Roosen (Belçika)
1930 Bruxelles : Roosen (Belçika)
1931 Budapeşte : Földeák (Macaristan)
1933 Paris : Földeák (Macaristan)
1934 Stockholm : Földeák (Macaristan)
1935 Bruxelles : Anderson (İsveç)
1937 München : Schafer (Danimarka)
1946 Stockholm : Yaşar Doğu (Türkiye)
1949 İstanbul : İsmet Atlı (Türkiye)

79 kilo Dünya şampiyonası:

1951 Helsinki : Haydar Zafer (Türkiye)
1954 Tokyo : Zandî (İran)
1956 İstanbul : İsmet Atlı (Türkiye)
1958 Sofya : Hasan Güngör (Türkiye)
1959 Tahran : Şirtladze (Rusya)
1961 Tokyo : Ş. Mehdizâde (İran)

79 kilo Avrupa şampiyonası:

1929 Paris : Söderquis (İsveç)
1930 Bruxelles : Gehri (Amerika)
1931 Budapeşte : Kyburz (İsviçre)
1933 Paris : Jourin (Fransa)
1934 Stockholm : Johansson (İsveç)
1935 Bruxelles : Johansson (İsveç)
1937 München : Johansson (İsveç)
1946 Stockholm : Virtanen (Finlanda)
1949 İstanbul : Yaşar Doğu (Türkiye)

87 kilo Dünya şampiyonası:

1951 Helsinki : Yaşar Doğu (Türkiye)
1954 Tokyo : Engias (Rusya)
1956 İstanbul : Âdil Atan (Türkiye)
1958 Sofya : Efleri (Rusya)
1959 Tahran : Tahtî (İran)
1961 Tokyo : Tahtî (İran)

87 kio Avrupa şampiyonası:

1929 Paris : Aeschlimann (Finlanda)
1930 Bruxelles : Söderquist (İsveç)
1931 Budapeşte : Tunyoghi (Macaristan)
1933 Paris : Papp (Macaristan)
1934 Stockholm : Fridell (İsveç)
1935 Bruxelles : Virág (Macaristan)
1937 München : Cadier (İsveç)
1946 Stockholm : Fahlquist (İsveç)
1949 İstanbul : Âdil Candemir (Türkiye)

Ağır: Dünya şampiyonası:

1951 Helsinki : Antonsson (İsveç)
1954 Tokyo : Mekokişvili (Rusya)
1956 İstanbul : Hamit Kaplan (Türkiye)
1958 Sofya : Ahmedov (Bulgaristan)
1959 Tahran : Ahmedov (Bulgaristan)
1961 Tokyo : Dietrich (B. Almanya)

Ağır: Avrupa şampiyonası:

1929 Paris : Richoff (İsveç)
1930 Bruxelles : Richoff (İsveç)
1931 Budapeşte : Burki (İsviçre)
1933 Paris : Burki (İsviçre)
1934 Stockholm : Sjöstedt (İsveç)
1935 Bruxelles : Haiggeli (İsviçre)
1937 München : Hornsfischer (Almanya)
1946 Stockholm : Antonsson (İsveç)
1949 İstanbul : Antonsson (İsveç)

Milletlerarası Greko - Romen Güreş Karşılaşmaları

52 kilo Dünya şampiyonası:
1953 Napoli : Gureviç (Rusya)
1955 Karlsruhe : Fabra (İtalya)
1956 İstanbul : Dursun Ali Eğribaş (Türkiye)
1958 Budapeşte : Gureviç (Rusya)
1961 Tokyo : Saidov (Rusya)

52 kilo Avrupa şampiyonası:
1947 Praha : Sundin (İsveç)
1950 Stockholm : Johansson (İsveç)

57 kilo Dünya şampiyonası:
1921 Helsinki : Ikonen (Finlanda)
1922 Stockholm : Svensson (İsveç)
1953 Napoli : Terian (Rusya)
1955 Karlsruhe : Stakeviç (Rusya)
1956 İstanbul : Yaşar Yılmaz (Türkiye)
1958 Budapeşte : Karavayev (Rusya)
1961 Tokyo : Karavayev (Rusya)

57 kilo Avrupa şampiyonası:
1925 Milano : Magyar (Macaristan)
1926 Riga : Hansson (İsveç)
1927 Budapeşte : Gozzi (İtalya)
1929 Dortmund : Martinsen (Norveç)
1930 Stockholm : Tuvensson (İsveç)
1931 Praha : Tuvensson (İsveç)
1933 Helsinki : Zombori (İsveç)
1934 Roma : Tuvensson (İsveç)
1935 Kopenhag : Tuvensson (İsveç)
1937 Paris : Perttunen (Finlanda)
1938 Reval : Perttunen (Finlanda)
1939 Oslo : Kusseli (Finlanda)
1947 Praha : Hasan (Mısır)
1950 Stockholm : Hasan (Mısır)

62 kilo Dünya şampiyonası:
1921 Helsinki : Antilla (Finlanda)
1922 Stockholm : Antilla (Finlanda)
1953 Napoli : Andenberg (İsveç)
1955 Karlsruhe : Polyák (Macaristan)
1956 İstanbul : Stakeviç (Rusya)
1958 Budapeşte : Polyák (Macaristan)
1961 Tokyo : Mustafa (Birl. Arap Cumh.)

62 kilo Avrupa şampiyonası:
1925 Milano : Németh (Macaristan)
1926 Riga : Vali (Estonya)
1927 Budapeşte : Vali (Estonya)
1929 Dortmund : Hernström (İsveç)
1930 Stockholm : Pihlajamaki (Finlanda)
1931 Praha : Pihlajamaki (Finlanda)
1933 Helsinki : Pihlajamaki (Finlanda)
1934 Roma : Pihlajamaki (Finlanda)
1935 Kopenhag : Hering (Danimarka)
1937 Paris : Pihlajamaki (Finlanda)
1938 Reval : Pihlajamaki (Finlanda)
1939 Oslo : Pihlajamaki (Finlanda)
1947 Praha : Andenberg (İsveç)
1950 Stockholm : Andenberg (İsveç)

67 kilo Dünya şampiyonası:
1921 Helsinki : Friman (Finlanda)
1922 Stockholm : Westerland (Finlanda)
1953 Napoli : Freij (İsveç)
1955 Karlsruhe : Gamarnik (Rusya)
1956 İstanbul : Rossino (Rusya)
1958 Budapeşte : Rıza Doğan (Türkiye)
1961 Tokyo : Yoridze (Rusya)

67 kilo Avrupa şampiyonası:
1925 Milano : Keresztes (Macaristan)
1926 Riga : Pettersson (İsveç)
1927 Budapeşte : Sperling (Danimarka)
1929 Dortmund : Sperling (Danimarka)
1930 Stockholm : Malmberg (İsveç)
1931 Praha : Sperling (Danimarka)
1933 Helsinki : Reini (Finlanda)
1934 Roma : Reini (Finlanda)
1935 Kopenhag : Koskela (Finlanda)
1937 Paris : Koskela (Finlanda)
1938 Reval : Koskela (Finlanda)
1939 Oslo : Anderson (İsveç)
1931 Praha : Frandfors (İsveç)
1950 Stockholm : Gál (Macaristan)

73 kilo Dünya şampiyonası:
1953 Napoli : Şatvoryan (Rusya)
1955 Karlsruhe : Manaev (Rusya)
1956 İstanbul : Manaev (Rusya)
1958 Budapeşte : Kâzım Ayvaz (Türkiye)

73 kilo Avrupa şampiyonası:
1930 Stockholm : Nordling (İsveç)
1947 Praha : Nordling (İsveç)
1933 Helsinki : Nordling (İsveç)
1934 Roma : Gians (İsveç)
1935 Kopenhag : Svedberg (İsveç)
1937 Paris : Schafer (Danimarka)
1938 Reval : Schafer (Danimarka)
1939 Oslo : Schafer (Danimarka)
1947 Praha : Yaşar Doğu (Türkiye)
1950 Stockholm : Simanainen (Finlanda)

Milletlerarası Greko - Romen Güreş Karşılaşmaları

79 kilo Dünya şampiyonası:

1921	Helsinki	: Tamminen (Finlanda)
1922	Stockholm	: Westergen (İsveç)
1953	Napoli	: Kartozia (Rusya)
1955	Karlsruhe	: Kartozia (Rusya)
1956	İstanbul	: Kartozia (Rusya)
1958	Budapeşte	: Kartozia (Rusya)
1961	Tokyo	: Zennine (Rusya)

79 kilo Avrupa şampiyonası:

1925	Milano	: Braun (Danimarka)
1926	Riga	: Jacobsen (Danimarka)
1927	Budapeşte	: Papp (Macaristan)
1929	Dortmund	: Tunyoghi (Macaristan)
1930	Stockholm	: Kokkinen (Finlanda)
1931	Praha	: Johansson (İsveç)
1933	Helsinki	: Cadifer (İsveç)
1934	Roma	: Johansson (İsveç)
1935	Kopenhag	: Johansson (İsveç)
1937	Paris	: Johansson (İsveç)
1938	Reval	: Johansson (İsveç)
1939	Oslo	: Johansson (İsveç)
1947	Praha	: Belov (Rusya)
1950	Helsinki	: Grönberg (İsveç)

87 kilo Dünya şampiyonası:

1921	Helsinki	: Rosenquist (İsveç)
1922	Stockholm	: Rosenquist (İsveç)
1953	Napoli	: Englas (Rusya)
1955	Karlsruhe	: Tkaçev (Rusya)
1956	İstanbul	: Tkaçev (Rusya)
1958	Budapeşte	: Abaşidze (Rusya)
1961	Tokyo	: Gurics (Macaristan)

87 kilo Avrupa şampiyonası:

1925	Milano	: Westergen (İsveç)
1926	Riga	: Rupp (Danimarka)
1927	Budapeşte	: Szabó (Çekoslavakya)
1929	Dortmund	: Pellinen (Finlanda)
1930	Stockholm	: Westergen (İsveç)
1931	Praha	: Pellinen (Finlanda)
1933	Helsinki	: Svensson (İsveç)
1934	Roma	: Bietags (Letonya)
1935	Kopenhag	: Cadier (İsveç)
1937	Paris	: Akerlindh (İsveç)
1938	Reval	: Cadier (İsveç)
1939	Oslo	: Akerlindh (İsveç)
1947	Praha	: Koperidze (Rusya)
1950	Helsinki	: Muharrem Candaş (Türkiye)

Ağır: Dünya şampiyonası:

1921	Helsinki	: Saliha (Finlanda)
1922	Stockholm	: Nilsson (İsveç)
1953	Napoli	: Antonsson (İsveç)
1955	Karlsruhe	: Kotkas (Rusya)
1956	İstanbul	: Kotkas (Rusya)
1958	Budapeşte	: Bogdan (Rusya)
1961	Tokyo	: Bogdan (Rusya)

Ağır: Avrupa şampiyonası:

1925	Milano	: Svensson (İsveç)
1926	Riga	: Gehring (Danimarka)
1927	Budapeşte	: Badó (Macaristan)
1929	Dortmund	: Gehring (Danimarka)
1930	Stockholm	: Richoff (İsveç)
1931	Praha	: Westergen (İsveç)
1933	Helsinki	: Hornsfischer (Almanya)
1934	Roma	: Hornsfischer (Almanya)
1935	Kopenhag	: Hornsfischer (Almanya)
1937	Paris	: Paluslu (Estonya)
1938	Reval	: Kotkas (Estonya)
1939	Oslo	: Kotkas (Estonya)
1947	Praha	: Kotkas (Estonya)
1950	Helsinki	: Antonsson (İsveç)

yete karşılık 32 galibiyet kazanarak Avrupa şampiyonu olmuştur. 1948'den sonra büyük başarıları devam eden Türk takımı, Londra Olimpiyadı'nda serbestte 4, Greko - Romende 2 şampiyonluk kazanarak 16 puvanla 23 millet içinde serbestte birinci ve 11 puvanla 16 millet içinde İsveç'ten sonra Greko - Romende de ikinci olmuştur.

1950'den sonra, bütün dünya milletleri G. e büyük ehemmiyet vermişlerdir. Her şeye rağmen Türk takımları, zaman zaman aldıkları tatminkâr olmayan neticeler dışında, yine çok def'a ilk sırayı muhafaza etmişler, 1956 Melbourne Olimpiyadı'nda her iki stilde ikinci, 1960 Roma Olimpiyadı'nda ise serbestte 4 altın madalya kazanarak 33 millet arasında birinci ve Greko - Romen'de 3 altın madalya ile 30 millet arasında ikinci olmuşlardır. 1964 Tokyo Olimpiyadı'nda da serbest G. te 27 millet arasında 31 puvanla birinciliğini koruyan Türk G. takımı, Greko - Romen'de 29 millet arasında ancak 10. gelebilmiş. 1968 Mexico Olimpiyadı'nda ise yalnız serbestte 14 puvanla 24 millet arasında yedinci olabilmiş, Greko - Romen'de ise G. târihimizin en kötü örneğini vermiştir. Yeni Gençlik ve Spor Bakanlığı, bütün spor dalları başında Türk G. ini eski seviyesine ulaştırmak ve Türk adını bu ata sporumuzda yeniden en öne geçirecek imkânları sağlamak için kurulmuştur. — **F. T.**

GÜRGÂN (Eski Far. **Vrkâna;** Yeni Far. **Gurgân**), İran'da, Elbruz Dağlarının sarp ve ormanlık bir burun teşkil eden kuzey eteğinde, Hazar Denizi'ne 37 km, Tahran'a 298 km uzaklıkta, bir şehir. Nüfusu 28 525 (1956), çevresiyle birlikte 189 556 (1956) dır. G. civarında Neolitik ve Bronz çağlarına âid yerleşme yerlerini gösteren höyük (Tapph = tepe) ler vardır. G. ın evlerinin çoğu tuğla yapılı, sık ve bol yağmurlar sebebiyle kiremitli ve eğik damlıdır. G. çevresinde tütün, pamuk, keten, pirinç, buğday ve çeşitli meyveler yetişir. Diğer ticaret maddeleri susam yağı, sabun ve halıdır. İran demiryollarının uğrağı olması ticaretinin gelişmesini sağlamıştır. Hazar üzerindeki limanı Bender Şah'tır. G., evvelce G. eyaleti başkenti olup adı Esterâbâd (b. bk.) idi. Bu ad 1930'da G. a çevrilmiş ve şehir, İran'ın II. Eyaleti'ne bağlanmıştır (1938).

Birçok İslâm şâir ve bilgininin doğum yeri olan G., iktisadî ve stratejik mevkii dolayısiyle Antik Çağdan beri önemli sayılmış, çeşitli Türkmen akınlarına sahne olmuştur. Bunların kalıntıları hâlâ Kareh Su'nun kuzey ovasını işgal eder. Bk. CÜRCAN.

GÜRGEN (Carpinus), Gürgengiller (Betulacede) familyasından 26 türü bulunan, yazın yeşil ağaç veya ağaççıklar. Türleri kuzey yarım kürede, Avrupa'dan Doğu Asya'ya kadar olan bölgede, Kuzey ve Orta Amerika'da yetişir. G. elverişli yetişme yerlerinde daha fazla yükseklikte boy meydana getirebilir. Gövde kabuğu kaygan ve açık renktedir. Yaprakları kısa saplı, yumurta veya uzunca yumurta biçiminde, 12 cm uzunluğunda, uca doğru sivri, dip tarafı yuvarlaklaşmış veya yürek şeklinde, 12 - 14 çift damarlı ve tüysüzdür. Yapraklar sonbaharda altın sarısı bir renk alır. Meyvada bulunan yüksek yaprak 3 dilimlidir. İki kenardaki dilimlerin uzunluğu orta dilimin 1/2 si veya 1/3 ü kadardır. Fındıksı meyva oval biçimde, biraz basıktır.

GÜRGEN (Carpinus betulus): 1. İki erkek çiçek durumu, 2. Dişi çiçek durumu, 3. Meyva, 4. Meyva durumu

G. cinsinin yurdumuzda, bütün Karadeniz kıyı ormanları boyunca, yapraklı ağaç ormanlarında meşe, kestane ve diğer yapraklı ağaçlarla beraber yetişen iki türü vardır. Bunlardan biri *Carpinus betulus*, diğeri *C. orientalis*'tir. Birinci tür daha yaygındır. Bâzı bölgelerde, özellikle Çoruh vadisi, Bolu ve Kastamonu ormanları ile Amasya'da, Akdağ'da, saf küçük topluluklar hâlinde bulunur. Güney Anadolu'da Amanos Dağlarında kayınla karışık olarak yetişir.

Yurdumuzda yetişen G. türleri, yüksek boy ve kalın gövde meydana getirmezler. Yalnız dere kenarlarında nemli ve kuvvetli topraklarda yetişenler, oldukça yüksek ve düzgün gövdeler meydana getirebilirler. Daha çok kayın, meşe ve kestane ile birlikte baltalık hâlindeki ormanlarda yetişir. Bol sürgün verirler. Yakma odunu olarak değeri meşeden sonra gelir. — K. K.

GÜRGENÇ, Harezm'in kuzeyinde bir şehir. Şehir, Müslümanlıktan önce kurulmuştur. İlk defa Arap kaynaklarında adı geçen bu şehir, Harezmlilerin ikiye ayrılmasından sonra G. emirinin ülkesi olmuştur. X. yüzyıl Arap coğrafyacıları G. i Harezm'in ikinci büyük şehri olarak gösterirler. O zaman şehir ticaret ve sanayi yönünden süratli bir gelişme hâlinde idi. İki emirliğin birleşmesinden sonra Kas ile G., bu devletin birbirine eşit iki payitahtı olmuştur. Sonraki emir ve valiler devrinde ise G., ilerleyerek Kas'ı gölgede bırakmıştır. Buradan üç fersah uzaklıkta, o zamanlar Küçük G. denilen bir başka şehir bulunuyordu. Moğol istilâsı sırasında şehir tamamiyle yıkılmıştır. Setler tahrip edildiği için buranın Amu Derya'nın suları altında kalmış olması muhtemeldir. Diğer kaynaklar, birçok binanın, bu arada Sultan Tekeş türbesinin tahripten kurtulmuş olduğunu yazarlar. G. in yıkılmasından birkaç yıl sonra başka bir yerde kurulan ticaret şehri için bk. ÜRGENÇ.

GÜRGENGİLLER (Bot.): bk. KAYINGİLLER.

GÜRHAN, Karahıtay'ların hanı y - lyü Ta - şi'ye 1125'ten sonra verilen ünvân. Bk. Çİ - DAN.

GÜRKAN, Kâzım İsmail (doğ. Trabzon 1905), tıp doktoru ve profesörü. Babası Trabzonlu İsmail Hakkı Bey, annesi Emine Veliye Hanım'dır. İlk ve orta tahsilini babasının memuriyeti dolayısiyle gittiği Beyrut'ta Fransız Sörler Mektebi ve S. Gabriel Kolejinde yapan (1913) G., lise öğrenimini Mercan Sultanisi (1916) ve Vefa Lisesi (1920) nde tamamlamıştır. 1926 yılında İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesini bitirerek Gureba Hastahânesinde cerrahî

K. İ. GÜRKAN

ihtisasına başlayan G., 1926 - 1929 yıllarında asistan olarak çalışmış ve 1930'da Paris'e gitmiştir. Prof. Cunéo'nun Hotel Dieu Kliniği'nde modern cerrahî alanındaki ihtisasını genişleterek hazırladığı orijinal tezini kabul ettirdiğinden bu Fransız kliniğine resmî asistan olmuştur. 1932 Martında Haydarpaşa'daki Darülfünun Tıp Fakültesinde açılan müsabaka imtihanını kazanarak I. Cerrahî Kliniğine müderris muavini olan G., 1933 Darülfünun ıslahâtında II. Cerrahî Kliniğine doçent olarak alınmış ve 1939'da profesör, 1952'de I. Cerrahî Kliniğine direktör tâyin edilmiştir. Daha sonra da ordinaryüs profesörlüğe yükselmiştir.

1946'da İstanbul Üniversitesinin tüzel kişilik kanunu uygulanmaya başlanınca G., kurulan ilk senatoya üye olmuş, 1950'de Tıp Fakültesi dekanı, 1951'de ise İstanbul Üniversitesi Rektörü seçilmiştir. Yerli ve yabancı pek çok ilmî akademi ve cemiyetin kurucusu, başkanı veyâ üyesi olan G., hâlen Türk Tıp Târihi Kurumu, Balkan Tıp Birliği Başkanı ve Milletlerarası Cerrahî Cemiyeti İkinci - başkanı, Florence Nightingale Hemşire Okulları Kurucular Meclisi Başkanı ve UNESCO Yönetim Kurulu üyesi bulunmaktadır. Türk tıp kongrelerinden başka birçok milletlerarası tıp ve cerrahî kongrelerine, Balkan ve Yakın Doğu tıp kongrelerine katılan G., bu kongrelerden bâzılarında başkanlık veyâ raportörlük etmiş, ekserisinde orijinal tebliğler sunarak cerrahî alanında haklı bir ün sağlamıştır. G. ın aldığı devlet nişanları şunlardır: Yunan Altın Phénix (1952); İtalyan Yıldız Nişanı (1952), Fransız Légion d'honneur nişanının «officier» derecesi; Yugoslavya ikinci derecede Merit (1953); Bulgar Sıhhiye Nişanı (1958) ve Fransız Millî Tıp Akademisinin Altın Madalyası (1968).

Yurdumuza binlerce değerli doktor ve operatör yetiştiren G. ın Türkçe, Fransızca, Almanca ve İngilizce olarak yayımlanmış iki yüzden fazla tebliği ve makale tarzındaki travayları mevcuttur. Fransızca olarak yayımlanan Balkan Tıp Revüsü ile, Europa Medica'nın yazı heyetlerinde aslî üye bulunan G., Türk Ansiklopedisi'ne de tıbbî ve cerrahî maddeler yazmıştır. Klâsik ders kitabı olarak *Cerrahî Teşhis* [1932], üç defa yayımlanmış iki cildlik *Pratik Cerrahî* [1932] sinden başka, G. ın başlıca eserleri şunlardır: *Gureba Hastahânesi Târihçesi* [1928]; *Safra Yolları Radiolojisi* [1928]; *Cild Kanserleri* [1928]; *Kan Grupları* [1941]; *Kanserle Savaş* [1945]; *İbn - i Sînâ* [1952]; *Sempatik Sistem Cerrahisi* [1958]; *Yanıklar* [1960]; *Süleymaniye Darüşşifası* [1966]; *Türkiye'de Hekimliğin Batıya Dönüşü* [1967].

GÜRLÜK, seslerin şiddetlilik veya hafiflik, yani işitilme kabiliyetinin çokluk veya azlık hâli. Bir sesin G. ü, onu hasıl eden titreşimlerin genişliği arttığı nispette bollaşır. G. derecesinin artması veya azalması hâli, seslerin incelik veya kalınlıklarına te'sir eden bir keyfiyet değildir.

Bir musiki eserinin ihtiva ettiği seslerin G. dereceleri, yâni onların hangi şiddet ve kuvvette icra edilecekleri yuhut G. ün, tedricî bir şekilde olmak üzere, eserin nerelerinde artırılacağı veya azaltılacağı gibi seslerin G. dereceleri ile ilgili bütün hususlar, musiki yazısında portenin altına kaydedilen:

forte (= kuvvetli), *piano* (= hafif), *mezzo - forte* (= orta derecede kuvvetli) gibi terimler veya *ff* (= fortenin bir katı daha kuvvetli), *ppp* (= üç piano derecesinde hafif), *mf* (= orta derecede kuvvetli) gibi harfler yahut *crescendo* (= *cresc.* = < = G. ün tedricen artırılacağı, *decrescendo* (= *decresc.* = *diminuendo* = > = G. ün tedricen azaltılacağı) gibi çeşitli G. işaretleri ile gösterilir.

GÜRMAN, Abdurrahman Nâfiz (Bodrum, Mart 1882 - İstanbul 7 Şubat 1966), Genel Kurmay Başkanlarından, askerî öğretmen ve yazar. Âile adları Aşağı Çayırcık köyünden Usta Recep Oğulları olan G. ın babası, Taşköprülü Hacı Recep Ağanın oğlu Kaymakam Mehmed Nâfiz Bey, annesi Kütahyalı Yzb. Hüseyin Efendinin kızı Hatice Hanım'dır. Babası 1893 Martı'nda Selânik'in Petriç ilçesinde eşkıya takibinde vurulunca, annesiyle Akhisar'a dönen G., ilk öğrenimini burada yapmıştır. 1895'te girdiği Üsküdar'daki Toptaşı Askerî Rüştiyesini bitiren G., 1897'de Kuleli Askerî İdadisi (Lisesi) ne başlamıştır. 1903 yılında Harbiye Mektebini bitirip piyade mülâzım - ı sânisi (teğmen) olan G., Erkân - ı Harbiye namzet sınıfına ayrılarak, 11 Ocak 1905'te mülâzım - ı evvelliğe (üsteğmen) yükselmiştir. 1906 Eylûlünde Erkân - ı Harp Mektebini yüzbaşılıkla bitiren G., Kırklareli'ndeki 77. P. Alayı 2. Tabur 2. Bölük Komutanlığına atanmıştır. 1907 yılı sonunda Bağdad'da açılan Harbiye Mektebine ordu bilgisi ve askerî coğrafya öğretmeni yardımcılığına verilmiştir. 1908 yılında II. Meşrutiyetin ilânı üzerine Bağdad Harbiye Mektebi lâğvedilince G., okulun öğrencileri ve tâlim kurulu ile 1909 Martında İstanbul'a nakledilmiş ve Edirne Harbiye Mektebine aynı derslerin öğretmeni olarak tâyin edilmiştir. 1910 yılında tekrar kıta hizmetine giren G., Bağdad'da tabur komutanı görevinde iken boş kalan zamanını inşaat faâliyetlerine harcamıştır.

A. N. GÜRMAN

Gerare'deki sekiz taburluk Türk piyade livasına ordugâh inşasında ve yine Seyyid Abdülkadir Geylânî Türbesinden Dicle nehrine uzanan sedde ve şosenin, Bâb - ı Âzam'dan İmâm - ı Âzam'a giden elektrikli tramvay yolunun yapımında G. ın büyük emeği geçmiştir. 1911 yılı Nisanında Bağdad'daki görev süresi tamamlanan G., İstanbul'da açılan Piyade Atış Okulundaki kurs sonucunda 2. Kolordu atış öğretmenliğini yürütmek üzere 15. Piyade Alayı 3. Tabur Komutanlığına atanmıştır.

1911 Temmuzunda İşkodra Müstahkem Mevki Erkân - ı Harbiyesinde vazifelendirilen ve 24. İşkodra Nizamiye Fırkası Kurmay Başkanlığı yapan G., 1912 Ekiminde Karadağ Savaşı sırasında kurmay başkanlığı görevinde bulunmuştur. Balkan ve I. Dünya harplerinde ve bu arada 1915 Mayısında Çanakkale'de Anafartalar Grupu Komutanlığı emrinde bulunan G., düşman çekilinceye kadar bu vazifede kalmıştır.

Daha sonra Trablusgarp'ta Afrika Grupları Kurmay Başkanlığı görevini yapan G., 1917'de kaymakam (yarbay) lığa yükselerek Menemen'deki 47. Fırka'nın 148. Piyade Alay Komutanlığına atanmıştır. 1918 Haziranı'nda tekrar Avrupa Grupları Komutanlığı kurmay başkanlığına tâyin edilen G., 1919 Ekim'inde İstanbul'a dönmüş ve burada 12 gün kalarak derhal Yunan işgalindeki memleketi Akhisar'a geçmiş ve Akhisar Cephe Komutanı ve Müdafaa - i Hukuk

Heyetine yardımcı olmuş, bir ay kadar bir süre cephe komutanlığı ve heyet başkanlığını bizzat yapmıştır. Daha sonra Trakya'da bulunan 1. Kolordu Kurmay Başkanlığına atanan G., 25 Haziran 1920'de Trakya'nın tahliyesi üzerine kolordu ile birlikte Bulgaristan'a geçmiş ve üç arkadaşı ile birlikte İtalya üzerinden Antalya yolu ile 2 Mart 1921'de Ankara'ya gelmiştir.

Güney Cephesi Komutanı Refet (Bele) Paşa'nın emriyle Cephe Kurmay Başkanlığı görevini yapan G., daha sonra 1. Fırka Komutanlığına tâyin edilmiştir. Fırkasının başarısı üzerine 12 Eylûl 1921'de albaylığa yükselen ve Mudanya Mütarekesi ile Trakya'ya memur edilen Refet Paşa karargâhına kurmay başkanı verilen G., Lausanne Barış Antlaşması sonunda bu karargâh kaldırılınca, 23 Eylûl 1923'te Konya'daki 2. Ordu Kurmay Başkanlığı'na atanmıştır. 30 Ağustos 1926'da tuğgeneralliğe yükselen G. a 9 Ağustos 1927'de Afganistan Harbiye Müsteşarlığı teklif edilmiş ise de, o bu görevi istememiştir.

20 Ekim 1927'de Tokat'ta bulunan 6. Kor. Komutanlığı'na atanan G., 1928 Mayısında Kayseri'ye nakledilmiş ve 30 Ağustos 1930'da korgeneralliğe yükselmiştir.

Sırası ile Erzurum'da 9. Kor. Komutanlığı'na (1934), Millî Savunma Bakanlığı Müsteşarlığına (1936) ve Eskişehir'deki 4. Kor. Komutanlığı'na tâyin edilen G., 10 Ocak 1940'ta Konya'da 2. Ordu Müfettişliği (komutanlığı) vazifesini vekil olarak yapmış, 30 Ağustos 1940'ta Balıkesir'de 2. Ordu Müfettişi (komutanı) bulunurken orgeneralliğe yükselmiştir. 1945 yılında Askerî Şûrâ üyeliğine tâyin edilen G., 1949'da Genel Kurmay Başkanı olmuştur. 1950'de emekliye ayrılan G., 1961'de Devlet Başkanı temsilcisi olarak Kurucu Meclis'e girmiştir. Damar sertliğinden rahatsızlığı sebebiyle tedavi gördüğü İstanbul Deniz Hastahânesi'nde 7 Şubat 1966 Pazartesi günü vefat eden G., 8 Şubat Salı günü öğle üzeri Şişli Cami'inde kılınan cenâze namazından sonra düzenlenen büyük bir askerî törenle Zincirlikuyu Mezarlığı'na defnedilmiştir. G., Çanakkale Harbi'nde bir Harp Madalyası, bir de Liyakat Madalyası; Afrika'da Alman Başkomutanlığı'ndan bir Harp Demir Salip Nişanı, Viyana'da İmparator Karl tarafından takılmış Avusturya Harp Madalyası ve nihayet İstiklâl Madalyası ile mükâfatlandırılmış değerli bir askerdi. Aynı zamanda iyi bir askerî öğretmen ve yazar olan G. ın başlıca eserleri şunlardır: *Piyadenin Muharebe Tâlim ve Terbiyesi* [1925]; *Takımın Muharebesi* [1928]; *1912 - 1913 Balkan Harbinde İşkodra Müdafaası* (Korgeneral Kerameddin Kocaman ile birlikte, 2 cild) [1933].

GÜRPINAR, Van iline bağlı bir ilçe. Nüfusu 24 209 (1965), yüzölçümü 4 063 km², ilçe merkezinin nüfusu 1 004, ilçeye bağlı köy sayısı 64, kasabanın denizden yüksekliği 2 250 m dir. Merkez bucağından başka, Güzelsu (eski adı: Hoşap), Kırgeçit, Yalınca (eski adı: Norduz) adlı üç bucağı vardır. Köylerin çoğu 200 - 300 nüfusludur. İlçe, 1935'te kurulmuştur.

G. ilçesi, Van ilinin güney bölümündedir. Güneyinde Hakkâri ili ile sınırlıdır. Arazi, denizden çok yüksektedir. İlçenin en alçak yerleri 2 000 - 2 100 m den başlar, 3 000 - 3 300 m yüksekliklere (Koçkıran Dağları gibi) doğru uzanır. İlçe arazisinde 2 300 - 2 600 m yükseklikler gösteren ve çok yerinde yassı biçimde olan geniş yüksek yaylalar, Yalınca (Norduz) yaylaları adı ile söylenir. G. ilçesinin merkezinin bulunduğu yer ve çevresinde bu dalgalı arazi küçük düzlükler hâlindedir. Bu düzlükler hayvan yetiştirme

GÜRPINAR: Hoşap Kalesi

(koyun) alanlarıdır. Buralarda kışlar çok uzun, yazlar ise serin olduğundan, ancak uygun yerlerde arpa, buğday yetiştirilmesine çalışılmıştır. İlçenin çok yerinde çok kar yağar, 6 aydan fazla yeri örter. Kış mevsimi Eylûl ortalarında belirir, çok ağır kuru soğuklar olur.

Van ilinin en seyrek nüfuslu yerlerinin bulunduğu G. ilçesinde köyler küçük, birbirinden uzak olup, 2 500 m den yüksek yerlerde köy yerleşmeleri yoktur. Soğuk bozkırlar görünüşünde olan ve ağacın hemen hemen bulunmadığı bu yüksek yerler, yazın sürüleri ile gelen ve köy halkı ve yaylacılarla kalabalıklaşır. İlçede hemen her âilenin bir koyun sürüsü vardır.

G. ilçesinin merkezi, Türkiye'nin en küçük ilçe merkezlerinden biridir. G., Van şehrine 20 km lik bir yol ile bağlıdır. Burasını Hakkâri'ye bağlayan yol, Kırgeçit bucak merkezinden (440 nüfuslu) ve Karadağ bölümünden geçer. Bu yol boyundaki yerlerde kışın o derecede kar birikir ki, Haziran, hattâ Temmuz ayı içinde buraları karla örtülü olur. Bu yüzden Van - Hakkâri posta yolu, Güzelsu - Başkale üzerinden geçer. Bk. VAN, HAKKÂRİ.

GÜRPINAR, Hüseyin Rahmî (İstanbul 1864 - İstanbul 1944), ünlü Türk yazarı. Hemen her edebî nevi'de eser vermekle berâber, İstanbul halkını bütün husûsiyetleriyle canlandıran roman ve küçük hikâyeleri ile şöhret kazanmıştır. Ağustos'un onyedisinde dünyaya gelen G. ın annesi Safranbolu'da doğmuş olup, Safrancılar Kethudâsı Hacı Mehmed Efendi'nin torunu Ayşe Hanım'dır; babası, Kitâbî Osman Efendi'nin torunu ve Türk - Rus savaşında bir kolunu kaybettiği için Çolak lakabiyle anılan Hüseyin Efendi'nin oğlu, eski tarzda şiirler de yazan Aydınlı Mehmed Said Paşa'dır. S. Paşa Hünkâr Yâveri bulunduğundan, Beşiktaş Sarayı civârında Bağ - odaları adı verilen evlerden birinde oturuyorlardı. G., üç - dört yaşında iken, annesinin yirmiiki yaşında vefâtiyle hayattan yediği ilk darbenin sızısını, yıllarca sonra, yetmiş yaşındayken yazdığı hâtıralarında bütün acılığı ile yaşatmıştır. Babasının me'murluğu dolayısiyle gittikleri Hanya'da dört yaşında mektebe başlatılıp, altı yaşında İstanbul'a gelerek anne - annesinin Aksaray'da Ya'kub - Ağa mahallesinde oturduğu evde büyüdü. Ya'kub - Ağa mahalle mektebine devamı sırasında yediği falaka yüzünden buradan alınarak Çıngıraklı - Bostan'ın yanındaki Taş Mekteb'e verilmiş, daha sonra Mahmûdiye Rüşdiyesi'ne, Mahrec - i Aklâm'a devam etmiş, 1878'de Mülkîye'ye girmişse de, hastalığı yüzünden ikinci sınıfta ve onaltı yaşında iken resmî tahsil hayatı sona ermiştir (1880). Mektep hayatında zekâsiyle dikkati çekmek şöyle dursun, hocalarının takdirsizliği yü-

H. R. GÜRPINAR

zünden haylaz bir talebe te'siri bıraktı; zekâsının parlaklığını ilk sezenler husûsî ders gördüğü Fransızca hocası Tâhir, eniştesi Es'ad, Mülkîye talebeliği sırasında târih hocası ve müdür Abdurrahman Şeref beylerdir.

I. *Hazırlık Devresi*: Çağdaşı roman yazarlarına göre kültür cihetinden başta gelenlerden G., hususî çalışmalariyle kendini yetiştirdi. Çocukken evlerine gelen misâfirlerden, Emine Hanım'dan dinlediği masallarla, onda, hikâye nev'ine karşı uyanan temâyül, yaşı ilerledikçe bu tarz eserler okumakla gelişmiştir; oniki yaşındayken okuduğu kitaplar arasında *Monte - Cristo*, *Lord Hobb* ile, Ahmed Midhat'ın *Paris'te Bir Türk*, *Hasan Mellah* adlı eserlerinin de bulunduğunu söyler (*Bir Muâdele - i Sevdâ*, İst., 1315, s. 4, v. d. *Nâmusla Açılık Mes'elesi*, İst., 1933, s. 67). Ondokuz - yirmi yaşlarında bulunduğu sırada, onu, konağına çağırtan Vidinli Tevfik Paşa'nın bir kütüphâne dolusu Fransızca eser hediyesi nekadar çok sevindirmişse, pek sevdiği doksaniki cildlik *Voltaire Külliyâtı*'nı da içine alan bu kitaplarının, henüz neşredilmemiş kendisine âid bâzı eserlerinin Aksaray yangınında yanması da en çok üzen hâdiselerden biri olmuştur (*Tebessüm - i Elem*, İst., 1923, s. 7). G.ın kendisini yetiştirmeğe çalıştığı bu çağlarda eski tarz eserler, gazeller pek de rağbet görmüyor, yeni tarz şiirler, romanlar, tercemeler kıymet kazanıyordu. Yanılmıyorsak, *Ceride - i Havâdis*'teki *Bir Genç Kızın Âvâze - i Şikâyeti* adlı mensur şiiriyle basın hayatına başlamış (Nu. 5856, 24 Kasım, 1884), bundan çok önce, onikı yaşındayken *Gülbahar Hanım* adlı bir hikâye yazmışsa da, neşredilen ilk hikâyesi *İstanbul'da Bir Firenk*'tir (*Ceride - i Havâdis*, nu. 5861, 29 Kasım, 1884 v. d.). Şöhretini *Şık*, yâhut *Ayna* adlı romanı ile kazanmağa başladı. «Matbû'ât caddesine attığım ilk adım bu *Şık* romanıdır» diyen müellifimiz, bunun baş kısmını basım târihinden iki - üç yıl önce yazıp Ahmed Midhat'a yolladığını (Ahmed Midhat'ın cevâbı, *Tercemân - i Hakikat*, nu. 2858, 17 Aralık, 1887) yazar (*Şık*, 2. Tab'., s. 4 v. d.). Daha önce bu gazetede *Birahânede Edebiyât* v. b. mizâhî musâhabeleri basılmıştı (Nu. 2570, 2648, 2652; 1 Ocak, 7, 12 Nisan, 1887); A. Midhat'ın tavsiyesiyle tamamlanan, sonuna kendi romanlarındaki gibi bir *Hâtime* ekleyerek vak'a kahramanlarının realistliğinden, okuyanları kahkahayla güldürdüğünden bahsettiği *Şık*, bu gazetede tefrikadan (Nu. 2916, 23 Şubat, 1888 v. d.) sonra kitap hâlinde basıldı (1305/1889; neşrinin i'lânı, aynı gazete, 3291, 4 Haziran, 1889; 2. ve 3. basım: 1920, 1964). Çocukça ifâde ve tuhaflıklara, ibtidâî hikmetlere, basit tasvirlere sık - sık rastladığımız, hattâ *Sangsues* adlı hikâyeden naklen sülük hakkında izâhlara bile yer verilen *Şık*'ın mevzûunu, Tanzimat'tan sonra Garp medeniyetini kavrayamayarak ifrâta kaçan, bu yüzden gülünç hâle düşen zümre teşkil eder; aynı mes'eleyi *Felâtun Bey ile Râkım Efendi* romanında ele alan A. Midhat'ın te'sirinde kaldığını söyleyebiliriz. *Alafranga* adiyle *İkdam*'da tefrika olunurken sansür dolayısiyle neşri durdurulan (Nu. 2338 - 59, 1901), 1908'den sonra *Sabah*'ta tefrika edilip kitap hâlinde de basılan (1327/1911, 1946) *Şıp - sevdi* adlı mühim romanının kahramânının nüvesini, *Şık*'ın kahramânı teşkil ettiğine bizzât dikkatimizi çekmiştir. *Şık*'ın basımından önce olduğu gibi, sonra da, *Tercemân - i Hakikat*'te, A. Midhat'ın isteğine uygun olarak ve halkın seviyesini yükseltme maksadiyle bâzısı te'lif, çoğu Fransızca'dan terceme, muktebes makale, musâhabe ve hikâyeler yazdı; güzel bir tasvir mâhiyetindeki *Bülbül Yuvası* ile, *Hâlî Zamânı Olmayan Bir Adam*, *İki Öksüz* v. b. hikâyeleri yanında çoğu edebî kıymetten mahrum bu yazılarının hemen hepsi, *Müntahabât - i Tercemân - ı Hakikat* adıyla G. nâmına üç cilt hâlinde basılmıştır (1305/1889). Emile Gaboriau'dan *Batinyollu İhtiyar* (*Tercemân - ı Hakikat*, nu. 3762, 7 Ekim, 1890 v. d., kitap hâlinde bm., 1307/1890), kimin eserinden çevrildiğini bilmediğimiz *Paris'te Bir Teehhül* (İst., Kitapçı Arakel, 1308/1891), Paul Bourget'den *André Cornelis* (*İkdam*, nu. 1., 5 Temmuz, 1894 v. d. d.) adlı terceme romanlar yazan G., *Tercemân - ı Hakikat*'e, Ahmed Cevdet'in ayrılması üzerine 750 kuruş aylıkla muharrir olarak alındı. Emile Gaboriau'dan çevirdiği *113 Numaralı Cüzdan* münâsebetiyle, Ahmed Midhat, onu vaktiyle okuyucularına takdim etmekle nekadar isâbetli hareket ettiğini, gazetenin yazı hey'etine alındığını, ahlâkı tehzibe yarayan şeylerin «sevdâ - yi mugbeçe», «feyz - i mey» değil, onun yazdığı tarzdaki şeyler olduğunu söyler. Alfred de Musset'den *Frédéric ile Bernérette*'i dilimize çeviren G.ın (*İkdam*, nu. 108, 17 Kasım, 1894; kitap hâlinde bm., 1313/1895), 1890 - 1895 yılları arasındaki yazı hayatını bilhassa terceme romanlara hasrettiği, bundan sonra bu sâhada — Emile Gaboriau'dan çevirdiği *Bir Kadının İntikâmı* (Matbaa - i Âmire; basım tarihi yoktur) ile, Paul de Kock'un *M. Dupont*'undan terceme *Biçâre Bakkal* (*İkdam* Matbaası, 1319/1902) dışında — bu tarz romanları yoktur. Kendi ifâdesine göre, *İffet* adlı romanını, bir iddiâ üzerine, hissî romanlarıyle meşhur Vecihî'yi takliden yazdı (*Cadı Çarpıyor*, s. 46); 17 Mayıs 1896'da tamamladığı bu romanı, devrin eski - yeni meşhur şahsiyetlerini etrâfına toplayan *Servet - i Fünûn*'da değil, *İkdam*'da tefrikadan sonra kitap hâlinde basıldı (*İkdam* Matbaası, 1314/1897). *İffet*'in tefrikası biter - bitmez, karı - koca ve gelin - kaynana münâsebetlerini mevzû aldığı *Mütallaka* aynı gazetede tefrikayı müteâkip, aynı senede kitap hâlinde neşrolunmuştur (Nu. 1086 - 1096, 27 Temmuz - 6 Ağustos, 1897;

2. bm, 1927); yanılmıyorsak, edebiyatımızın mektup tarzında tertip edilmiş ilk romanı olma bakımından kayde değer. Buraya kadar zikrettiğimiz terceme ve te'lif yazıları, G. ın şahsiyetini tamâmıyle aksettirmez; bu yüzden, 1884-1897 yılları arasını, ileride vereceği olgun eserleri için hazırlık devresi saymanın yanlış olmadığını sanıyoruz.

II. *Eserleri*: H. Z. Uşaklıgil'in de işâret ettiği gibi *Mürebbîye* (1897, 2. basımı 1927) ile şöhretinin zirvesine yükselen, bir-az san'at telâkkîsinin ayrılığından, daha çok münzevîliği yüzünden çağdaşlarıyle pek az münâsebet kuran G. (*Kırk Yıl*, IV, 77, 151 v. d.), bu romanından sonra karşımıza artık şahsiyeti teşekkül etmiş olarak çıkar. Şimdi onun, yukarıda kaydettiğimiz tercemeleri dışındaki eserleri, sırasıyle tiyatro, şiir ve tenkid, roman ve hikâye sâhasındaki eserleri üzerinde duracağız.

1. **Tiyatroları:** Bu nevi'de ilk eseri *İstigrâk-ı Seherî* adlı bir perdelik komedisidir. Esas fikri, Nâcî-R. Ekrem tarafdârları arasındaki münâkaşalara dayanır. Beşir Fuad'ın *Victor Hugo* (İst., 1302/1885) adlı eseri hakkında Menemenli Tâhir'in ileri sürdüğü fikirler (*Gayret* mec., nu. 3, 1301, Kânûnısânî/Ocak, 1885), iki taraf arasında romantizm-realizm münâkaşaları hâlinde büyümüştür (Beşir Fuad-Fazlî Necib, *Mektûbât*, İst., 1305, msl., s. 28, 42, 68, 74, 108; mektuplarda bu münâkaşa ile alâkalı fikirlere sık-sık rastlanılır). G., Victor Hugo-Emile Zola müdâfaası mâhiyetini alan bu münâkaşada Nâcî ve Zola tarafını tutanlardandır; Hugo müdâfi'i M. Tâhir'in, tefrikaya başlanan *Sergüzeşt* adlı romanı (*Güneş* mec. nu. 7, 1885, s. 291 v. d.) hakkındaki tenkidi, *İstigrâk-ı Seherî*'nin mevzû'unu teşkil eder; eser, müellifle, M. harfiyle işâret edilen şahıs arasındaki münâkaşa tarzında tertip edilmiştir (*Tercemân-ı Hakikat*, nu. 2515-2518, 3-7 Kasım, 1886; bu münâsebetle Abdülhalim Memduh'un mektubu, *ayn. gazete*, 2520, 9 Kasım, 1886). *Mürebbîye*'nin dramatize edilip Benliyan Kumpanyası tarafından tulû'ât karıştırılarak temsilinden müteessir olan H. G. (*Resimli Kitap* mec., c. ı., nu. ı., Eylûl, 1327), *Mukaddime*'sinde memleketimizde tiyatronun fikrî, medenî terbiyedeki rolünün kavranılmadığından, birkaçı dışında, san'atkârlarımızın en iptidâ'î terbiyeden mahrûm olduğundan şikâyet ettiği *Hazan Bülbülü*'nü (İst. 1332/1914) temsil edilmek için değil, okunmak üzre yazdı; mevzû'u, görmeden evlenme mes'elesinin yarattığı acı neticelerdi. Dârü'l-Bedâyi'in ilk kuruluşunda edebî hey'ete âzâ seçilmişse de toplantılarına katılmadı (R. A. Sevengil, *Yakın Çağlarda Türk Tiyatrosu*, c. 1., s. 94). Bu nevi' hakkında bâzı yazıları *Boş Boğaz*, *İkdam*'da ve bâzı mecmualarda da bulunan (Msl., *Molière'in Bir Arzıhâlı*, *Dârü'l-Bedâyi'* mec., yıl 2, nu. 5, 1930: *Mektup*, *ayn. mec.*, nu. 31, Mart, 1933; *Muharrirler Nasıl Ölürler*, *Türk Tiyatrosu*, nu. 130, 1 Nisan 1941), G., 2 Ekim, 1932 târihli mektubunda tamamladığını söylediği (R. A. Sevengil, *ayn. esr.*, c. 1., s. 94) *Kadın Erkekleşince* piyesinde, Cumhuriyet'ten sonra kadın ve erkeğe verilen eşit hakların nasıl yanlış anlaşıldığını, bunun içtimâî zararlarını ele aldı. *Utanmaz Adam*'daki bir vak'anın (S. 329-73) ana-hatlarına bağlı kalarak piyes hâlinde yazmasının sebebi E. Muhsin'le Küçük Kemal'in teşvikleridir. Tiyatro edebiyatımızın bu güzel eseri, Dârü'l-Bedâyi'de 1932'de temsilinden sonra (*Dârü'l-Bedâyi'* mec., nu. 33, 35, Ekim, Aralık, 1932) İzmir'de, başka şehirlerde de oynanmıştır. Sahne hayatımızın geriliğinden dâimâ şikâyet eden G. ın (*Tebessüm-i Elem*, s. 270; *Kokotlar Mektebi*, s. 195; *Meyhânede Hanımlar*, s. 42 v. d.), *Tokuşan Kafalar* ve *Mes'ûduz* piyesleri basılmamıştır; bir mektubunda «hayr ve şer» mefhûmlarını mevzû alarak yazmağı tasarladığı piyesinden bahsederse de (R. A. Sevengil, *Hüseyin Rahmî Gürpınar*, s. 61, 171) böyle bir eser yazıp yazmadığını bilmiyoruz. *Mürebbîye*'de Molière'in *Les Précieuses Ridicules*'ünden terceme bir sahneye (İst., 1927, s. 131 v. d.), *Billûr Kalb*'de *Zelzele* adlı bir piyesine (İst., 1926, s. 257-86) rastladık. *Efsuncu Baba* 1941'de filme alınmıştır. *Şıp-sevdi*, 1964'de Furûzan H. Tökin tarafından müzikli piyes şekline konularak Aksaray semtindeki Millî Tiyatro'da, *Gûl-yabânî* 1965'te yine müzikli komedi olarak Lâle Oraloğlu tiyatrosunda temsil edilmiştir (Muzaffer Gökmen, *Hüseyin Rahmî Gürpınar-Açıklamalı Bibliyografya*, 1966, s. 78-79).

2. **Şiir ve Tenkidleri:** G., «Ben lakırdı söylemek için vezin ve kâfiye aramağa şaşarım» diyorsa da, şiir yazmağı da denedi. *Enîn-i Sevdâ*, *Rûhuma* başlıklı aşk şiirleri (*Musavver Terakkî* mec., nu. 28, 33, 6 Ekim, 10 Kasım, 1902, s. 28, 259), *Âlî'nin Şahâdeti* (*Yeni Mecmua*, Çanakkal'a Nüsha-i Fevka'l-'âdesi, 1918, s. 115-116) adlı vatanî şiirler neşrettiği gibi, muhtelif eserlerinde şarkı, mânî, türkülerine, kıt'alara, mizâhî manzûmelerine; Türkçe fakat Ermeni şivesiyle bir parçasına rastladık. La Fontaine'in bir mısrâ'ını, Victor Hugo'nun *Angelo* piyesinden bir *şarkî*'sını, ayni şâirin, ihtiyârî menfâsında bir kaya üzerinde III. Napoléon'na hitâben yazdığı *Feryad-nâme*'sini nazmen Türkçe'ye çevirdi. Arûzla, hece ile, bâzan vezin ve kâfiye kaydinden uzak bu şiirlerde yer yer, bilhassa mizâhî güzel mısrâ'lara rastlarız (Bu şiirlerinin hangi eserlerinde bulunduğu hakkında bk., F. A. T., *Hüseyin Rahmî* madd., *İslâm Ansiklopedisi*, s. 663b; *Köy* başlıklı *sonnet*'si: *Çocuk Bağçesi* mec., nu, 39, 9 Kasım, 1905. M Gökmen, *ayn. esr.*, yalnız *Boşboğaz*'da çıkan dört mizâhî şiiri neşredilmiştir: S. 117-18).

G., tenkidlerini, aleyhindeki yazılara cevap vermeğe mecbur kaldığı zaman yazmıştır. *Cadı* adlı romanı (tamamlanması: 4 Haziran 1328; bm. 1330/1912) hakkında Şihâbeddin Süleyman'ın tenkidleri üzerine (*Rübâb* mec., nu. 51 v. d.) *Cadı Çarpıyor* adlı kitabını neşretti (tamamlanması: 3 Mayıs. 1913: bm. 1329/1913). Bu eseri münâsebetiyle Ş. Süleyman ve Hemedânî Nâcî'nin makâlelerine (*Rübâb*, nu. 61 v. d.) karşı cevaplarını *Şakāvet-i Edebîye* adiyle bastırmıştır (Tamamlanması: 1 Ağustos, 1913; bm. 1329/1913; Alî Nâcî'nin *Feth-i Meyt — Şakāvet-i Edebîye'ye Cevap* adlı bir kitabı: İst., H. 1332/1914 vardır. G. ı müdâfaa eden Ak-alınoğlu Sadrî Nüzhet'in *İsyan — Feth-i Meyt'e Cevap* adlı eseri mevcuttur: Tamamlanması: 10 Şubat, 1914; bm. 1329/1914). Muârızlarına kendi dilleri ile cevap vereceği için özür dileyen G.'ın bu iki tenkid eseri oldukça kaba ifâdeyle yazıldığı için âid bulunduğu nevi' bakımından değil, kendi eserlerine, husûsiyetlerine dâir v. b. fikirlerini içine aldığından kayde değer. *Çankaya* gazetesinin ilk sayısında, yazılarının eskiliğine, okunmaz olduğuna dâir iddiâlara cevâbı, 1925'te *Ben Deli miyim* romanının müstehcenliği ileri sürülerek tefrikasının durdurulması üzerine *Müdâfaa-nâme*'si v. b. münferid tenkid makâleleri, uğradığı hücumlar yüzünden zarûrî olarak yazılmıştır (Bu makâleler için bk., M. Gökmen. *ayn. eser.*, s. 127-144).

3. **Roman ve Hikâyeleri:** H. Rahmî'nin şöhretini te'min eden, edebiyatımızda mühim yer tutmasına yol

açan roman ve hikâyeleridir. Tercemeleri, gazete sütunlarında kalanlar dışında, kitap hâlinde basılı kırk romanı vardır. Burada, bunların hepsi üzerinde ayrı ayrı durmağa imkân göremiyoruz; esâsen, bütün romanlarının tedkikinden, mevzû husûsiyetlerine göre, umûmiyetle, içtimâî ve psikolojik olmak üzre iki kısımda toplandığı görülür. İşte bu yüzden, romanlarından bahsederken bunların, önce mevzû ve işlenilen fikirler bakımından, daha sonra da vak'anın geçtiği semtler, kahramanları v. b. husûsiyetlerini aydınlatmağa çalışacağız.

a. Molière'in karı - koca geçimsizliklerini en can alacak noktalarından yakalayıp tahliline hayran olan G., içtimâî romanlarından bir kısmında bu geçimsizlik sebeplerinden gelin - kaynana kavgalarını (*Mutallaka*, 1. basım, 1897; 2. bm., 1927), evlenmenin iki taraftan birinin isteğine aykırı, veyâ âile büyüklerinin baskısıyle oluşunu (msl., *Bir Muâdele-i Sevdâ*, 1899, 1946; *Tesâdüf*, 1900, 1945, 1967; *Sevdâ Peşinde*, 1911, 1948; *Son Arzu*, yazılış: 1919, bm., 1923, 1948; *Tebessüm - i Elem*, yazılış: 1914, bm. 1923, 1967), bâzan da yaş ve karakter farkından ileri gelen geçimsizlikleri mevzû almıştır (*Cehennemlik*, yazılış: 1919, bm. 1924; *Toraman*, yazılış ve bm. 1919).

b. Tanzimat'tan sonra Garp medeniyeti esas alınarak yapılan bâzı yeniliklerin bir zümre tarafından hazmedilmeyişi, orada bile tatbikı imkânsız bâzı âdetlerin benimsenmesi, bu yüzden düşülen gülünç hâller, birçok muharrirlerimiz gibi G. ın da romanlarına mevzû teşkil etti (*Şık*, 1889, 1920, 1964; *Mürebbîye*, 1897, 1927; *Metres*, 1900, 1945; *Şıp - sevdi*, 1911, 1946; *Tutuşmuş Gönüller*, yazılış 1922, bm. 1926; *Dirilen İskelet*, yazılış 1923, bm. 1946). *Meyhânede Hanımlar* (yazılış 1924, bm. 1925, 1947) ile *Kaderin Cilvesi*'nde (Tefrikası, *Tevhid - i Efkâr*, 3 Şubat, 1925 v. d., bm. 1964) ele alınan mevzû, memleketimizde Cumhuriyet'in i'lânından sonra kadın hayatındaki değişikliklerin âilevî bakımdan menfî te'sirleridir.

c. Hâlâ bâtıl şeylere inananların ve bunlar arasında münevverlerin de bulunması, G. a *Garâib Faturası* adı ile te'sis ettiği serideki romanlarını ilhâm etti. Bunlarda, bâtıl şeylerin varlığını anlatan gülünç vak'alar yarattıktan sonra, böyle bir şey olamayacağını isbatlayan vak'alara yer vermiş, 1908'den sonraya âid bu eserlerde halk tabakasının aydınlatılmasını hedef almıştır; kendi ifâdesine göre, bunlar uzun ve mugaddî eserleri arasında salata kabilinden, dimâğa lezzet vererek iştihâ açacak eserlerdir. Matbûat sâhamızı âdî Garp eserlerinin kapladığı bir zamanda bu nevi'den yerli ve millî örnekler vermek, halkın okuma ihtiyâcını tatmin, zihinlerini daha ağırlarını okumağa hazırlamak için yazılmış, roman seviyesine yükseltilmiş birer masaldır (*Kuyruklu Yıldız Altında Bir İzdivac*, yazılış 1910, bm. 1912; *Gûl - yabânî*, yazılış 1911, bm. 1912; *Efsuncu Baba*, bm., 1924; *Mahabbet Tılsımı*, yazılış 1921, bm. 1928; *Şeytan İşi*, yazılış 1928, bm. 1933).

d. Yardım müesseselerimizin yokluğu sebebiyle genç kızlar, kimsesiz kadınlar arasında hayatını nâmûsu ile kazananların azlığı, çoğunun fuhş yolunu tutması (*İffet*, yazılış ve bm. 1896; *Ni'met - şinâs*, yazılış, 1902, bm. 1902, 1927; *Hakk'a Sığındık*, yazılış ve bm. 1919; *Billur Kalb*, yazılış, 1922, bm. 1926), fuhşun alıp - yürümesinin meşrû olmayan çocukların artmasına yol açması da (*Hayattan Sahifeler*, yazılış, bm. 1919; *Kokotlar Mektebi*, yazılış, 1927, bm. 1928) içtimâî romanlarında ele aldığı başlıca mevzûlarındandır.

G. ın psikolojik romanlarındaki kahramanlarının hemen hepsi yarı - akıllı tiplerdir. Tıbbî tedkiklere dayanarak bunların husûsiyetleri hakkında yer yer bilgi de verilmiştir. Bu yarı - akıllıların yetiştikleri muhiti, çocukluk ve gençliklerini, hem - cinsleriyle münâsebetlerini, hayatlarını nasıl kazandıklarını pek câzip vak'alarla canlandırdığı romanlarının ilki *Gönül Bir Yeldeğirmenidir Sevdâ Öğütür* adını taşır (yazılış 1922, bm. 1943). *Ben Deli miyim*'de biri *dègènère inférieur*, öteki *intellectuel supérieur* sınıfına giren iki şahıs aldı; ilki halk arasından yetişmiş bir külhan - beyi, ikincisi az - çok tahsil görmüş bir münevverdir (yazılış ve bm. 1925). *Utanmaz Adam*'ın kahramânı ise, akıllı kimse akılsızların zararına olarak faydalanmağı, yaşamağı bilen düşüncesindeki yarı - akıllı'dır (yazılış, 1930, bm. 1934). *Hallucination hypnogogique*, *hystérie* ruh hastalıkları ile bunların sebep ve tezâhürlerini, *Mezarından Kalkan Şehid* (yazılış 1926, bm. 1929) ile, *Kaynanam Nasıl Kudurdu* (yazılış, 1922, bm. 1927) romanlarında buluruz. Psikolojik romanlarının bâzısında, böyle bir - iki ruh hastalığı üzerinde durmaz; eserin başlıca kahramanları da yoktur; muhtelif ruh hastalıklarına tutulmuş, hepsinde intihâr hissi müşterek birçok kimselerle karşılaşırız (*Ölüm Bir Kurtuluş mudur*, yazılış 1931, bm. 1945). G. ın romanlarının esas mevzûlarına dâir verdiğimiz bilgiye, bunlardan ayrı husûsiyette, cinâyetleri, çapulculuğu ele aldığı iki romanı da bulunduğunu ilâve edelim) (*Kesik Baş*, yazılış 1921, bm. 1942, 1963; *Eşkıyâ İninde*, yazılış 1922, bm. 1935, 1963).

G. ın küçük hikâyelerinin çoğu, mevzû bakımından, romanları gibi içtimâî, psikolojik olmakla berâber daha mütenevvi'dir. Hakkındaki araştırmalarda içtimâî mevzûları ele aldığı, vatanî mevzûları işlemediği kaydedilirse de, *Büyük Ana*, *Kanlı Eldiven*, *Tehlike Karşısında Keçi Fil Oluyor* adlı ve Birinci Cihan Harbi'nden, İstiklâl Savaşı'ndan mülhem heyecan taşan, hissî hikâyeleri vardır. Mahalle mektebine, ilk mektep hayatına âid hâtıraları, çingenelerin yaşayış tarzı ve karakterleri v. b. ona en güzel hikâyelerini ilhâm ettiği gibi, hayvanların hayatını da tedkik etmiştir; msl., bir beygirin, merkebin, kedinin hayat ve karakterlerini anlatan, sevgi ve merhamet hislerimizi uyandıran orijinal hikâyeleri de yok değildir.

G., romanlarının mevzûunu umûmiyetle halk tabakasından aldığı için, vak'anın geçtiği yerler bunların yaşadığı semtlerdir; fakat, daha çok vak'a ve karakterler üzerinde durduğundan yaşanılan çevreye âid tasvirlere yer vermediği, hattâ bu yerin adını bile bâzan kaydetmediği görülür. Vak'a kahramanları pek mütenevvi' olmakla berâber, hemen her romanında muayyen, aynı husûsiyeti gösteren şahıslar üzerinde durduğu göze çarpar: Büyücülükle uğraşan, bâzan hoca hanım rolünde mahalle kadınları, kocakarılar, külhan - beyiler, serhoşlar, meczuplar, *hystérique*'ler, şüpheciler, *hipochondrie* (halk arasında «merak» denilen) illetine tutulanlar, müvâzenesizler, deterministler, bilhassa yarım - akıllılar, fâhişeler ve babası mechûl çocuklar, Mısırlı zenginler, Araplar ve azınlıklar.. Bunları kendi şîveleriyle konuşturmakta usta olan G., meddahlar'ı hatırlatır. Bunları düşünmeden, pervâsız ve ölçüsüz, oradan oraya atlayarak konuşmaları ile vak'aları yürütebilmek için müellifin imdâdına koşan kahramanlardır. Romanlarından ondan fazlası dedi - koducu kadınların konuşmalarıyle başlar; bu pencere, kapı - arası konuşmaları vâsıtasıyle o çevrede olup - bitenleri teferruâtına kadar öğreniveririz. Serhoşların, yarımakıllı ve müvâzenesizlerin konuşmaları sâyesinde muhtelif mes'elelere temâs husûsunda faydalanır. Başlıca husûsiyet-

lerinden biri de, bütün bu tiplerin ilk eserlerinde silik, rollerinin ehemmiyetsiz oluşu, G. ın zamanla şahsiyeti geliştikçe bunların da her cebhesiyle canlanıp, roman veyâ küçük hihâyenin başlıca kahramânı mertebesine yükselmeleridir (bu hususta daha çok bilgi edinmek için verdiğimiz örneklere bk., *İslâm Ansiklopedisi, Hüseyin Rahmî madd.*, 660 a). Küçük hikâyelerinde karakter tahlillerinden çok vak'alar ve mes'eleler üzerinde durmuştur. Romanlarında vak'anın akışını önleyen uzun-uzadı mütâlealar teknik kusur sayılabilir.

III. *Husûsiyetleri ve Şöhreti*: Nârin vücutlu, hareketli, nüktedan, hoş-sohbet olan G., gençliğinde, âilesinin «yazı mesleki karın doyurmaz» yolunda fikirlerine aldırmadı; Ahmed Râsim dışında, yaşadığı devrin, hayatını yazılarıyle kazanan hemen hemen yegâne muharriri oldu. *Şık*'ın neşrinden önce kısa sürelerle bâzı me'murluklarda bulunmuş, 750 kuruş aylıkla *Tercemân-ı Hakikat* yazı hey'etine girince, resmî me'muriyet hayatından uzaklaşmıştı. 1901'de, *Şıp-sevdi*'nin bir tefrikasında geçen «haşerât» kelimesiyle hafiyyeleri kasdettiği mânâsı çıkarılıp, eserin neşri durdurulduğu gibi, neşriyâttan resmen men'edilince, Nâfia'da bir Kalem'e ta'yin edilmiş, az sonra bu me'murluktan ayrılmıştır. Eserlerinden kazancı küçümsenemeyecek derecededir: *Şık*'tan onbeş altun te'lif hakkı aldı; *İffet, Mürebbîye, Bir Muâdele-i Sevdâ*'dan, kendisinden çok kitapçılar faydalanmışsa da, Meşrûtiyet'ten önce *İkdam*'daki yazılarından kazancı bunu telâfî etmişti. Oniki yaşından i'tibâren eser vermeğe başlayan G. için, edebiyâtımızın hemen bütün san'atkârları gibi, 1902-1908 arası kısmen susma devresidir; Birinci Cihan Harbi'nin uyandırdığı rûhî buhran ve sarsıntılar yüzünden o sıralarda pek eser veremedi. «En büyük iztıraplarım, sevdiklerimin ölümü ile tecellî etmiştir» diyen G., 1933'de pek sevdiği arkadaşı Hulûsi Bey'i kaybetti. 1936 da, Kütahya Millet Vekili seçilmiş, Altıncı Devre'de, hastalığı yüzünden toplantılara katılamamış, izinli sayılmıştır (T. B. M. M., sicil). İşte bu yüzden, 1933-1944 arasında, bir-iki eseri hâriç, neşriyâtta bulunamadı. 1921-1924, en verimli yıllarıdır; bu arada yedi roman yazdı. Ayni günde tamamladığı büyük ve mühim iki romanı bulunduğu gibi (*Tutuşmuş Gönüller*, *Billur Kalb*), bir eserini bitirmeden ötekine başladığı da olmuştur; fakat kolay yazdığını sanmamalıdır. *İkdam*'da, tefrika sûretiyle her gün yazarak meydana getirdiği *Mürebbîye* ile *Tesâdüf*'ü kaleme alırken, iyi yazmak endişesiyle bunalıp rûhî buhranlar geçirdiğini, âdetâ hastalandığını kaydeder (*Cadı Çarpıyor*, s. 38). Hemen her bakımdan çağdaşlarınınkine benzemeyen eserler veren G. ın, kendisinden sonra yetişenler arasında da benzeri yoktur. Bu roman üstâdının yazı hayatına atıldığı yıllarda, bu nev'in üstadları henüz yetişmemiştir. Muhtelif vesilelerle Türk edebiyatının muhtelif devirlerine mensup şâirler hakkındaki fikirlerine yer veren müellifimiz, bilhassa Fransız edebiyatının, realistlerin te'sirindedir; eserlerinin tedkiki neticesinde elde ettiğimiz notlar, bu edebiyata âit hangi eserlerin, kendisinin hangi romanlarına ilhâm kaynağı teşkil ettiğini aydınlatır. Eserlerinden bir kısmında vak'alar ve kahramanlar hakikîdir. Claude Bernard'ın tıbba tatbik ettiği tecrübî metodu, Emile Zola gibi, roman için de tedkik usûlü kabûl eder. Ona göre realizmin, naturalizmin ilmî esaslarına göre bir hikâye yazmak geniş ihâtaya ve tedkike muhtaçtır (Daha çok bilgi edinmek için bk., *İslâm Ansîklopedisi, ayn. madd.*, s. 661 a v. d.). Kendisi için, «içtimâiyâtın ilmü'l-maraz muallimi» diyen G., bu fikirlerine bağlı kalarak, san'atın ilmî zemininde yürümüş, eserlerini müşâhede ve tedkiklere dayanarak yazmıştır: *Ben Deli miyim* romanı Grasset'nin yarım-akıllılar hakkında iki ciltlik eserine, Mazhar Osman'dan bu mevzûda aldığı notlara; *Ölüm Bir Kurtuluş mudur*, Durkheim'in *İntihar* adlı tedkikine; *Mezarından Kalkan Şehid* Camille Flammarion'un meçhûl rûhî mes'eleler hakkındaki bir kitabına dayanılarak yazılmıştır. Bir ankete cevâbında, «Balzac'la başladım. Alfred de Musset'yi sevdim; okurken adamın kalbini görürsünüz. Sonra Paul Bourget ve en ziyâde Maupassant, Alphonse Daudet'yi ve şimdikilerden Edmond Leroux'yu severim. Zâten şimdi biribirinden güzel yirmi tâne muharrir var. Filosoflardan Voltaire, Schopenhauer, Nietzsche, Hoffman...» diyen (F. Nâfiz, *Hüseyin Rahmî Beyefendi'yi Ziyâret*, *Yarın* mec., nu. 8, 1921) G., Türk halk edebiyatından geniş ölçüde faydalanmağı da ihmâl etmedi; bâzı kahramanlarını *Karagöz*'deki Narçil Bey'e benzetir; bâzı vak'alar, *Karagöz* oyunlarını (msl., *Yalova Safâsı*, *Timar-hâne* v.b.) hatırlatmaktadır. Tulûât'ta olduğu gibi, cinaslı kelimelerden faydalanarak, iğneleyici hiciv ve komedi unsurları yaratmıştır. Yerine göre msl, külhan-beyileri konuşturURken kullandığı argo kelimeler taranılırsa, bu gibi kelimeleri içine alan eserlerimizde birçokları bulunmayan zengin bir argo lugati teşkil eder. Hayatını kalemiyle kazanması, eserlerinin birçok def'a basımı, onun nekadar çok okunan ve sevilen bir muharrir olduğunu, şöhretini gösterir. Her kitabının neşrinde bir düzine hakâret mektubu alınca, «birçok mürâyînin bam-tellerine, amansız noktalarına» bastığını anlayarak kendini tebrik ediyordu; Almanlar'dan, Fransızlar'dan aldığı takdir mektupları da az değildir. Berlin'de çıkan bâzı mecmualarda kendisinden takdirle söz edildiğini (*Cadı Çarpıyor*, s. 65; *Şakāvet-i Edebîye*, s. 13) biliyoruz. *İffet*'ten bâzı parçaların F. Giese, *Mutallaka*'nın İmhoff Paşa tarafından Almanca'ya çevrilmesi memleketimiz dışında da kazandığı şöhreti anlatır. *Cadı* romanının neşri üzerine aleyhindeki neşriyât sırasında, A. Hâmid'in *İhkāk-ı Hak* adlı şiirinde Türkler'in Emile Zola'sı denilen G., en acı hakikatleri en gülünç noktasından yakalayan keskin zekâsı, kuvvetli müşâhadesi, olgun bilgisi ile meydana getirdiği eserlerinde İstanbul'u ahlâk ve âdetleri, her seviyeden her cins insanları, bütün içtimâî şartları ile yaşatmıştır. San'atsız, süsten uzak, ince değil, fakat sıhhatli ve câzip üslûbu ile, edebiyat târihimize sayıca olduğu kadar, kıymetçe de zengin eserler kazandıran bu mütefekkir roman ve hikâyecimiz, 8 Mart, 1944'de seksen yaşında vefât etti. Ömrünün son otuz yılını kalemiyle başbaşa, münzevî olarak geçirdiği Heybeliada'da, Abbas Paşa mezarlığında gömülüdür.

Bibliyografya: R. A. Sevengil'in eserinde (İst., 1944), müellifimizin hayâtı ve eserleri bütün hâlinde ele alınmamış, bâzı cepheleri üzerinde durulmuştur. Âilesi, çocukluğu, ilk eserleri *Yeni Türk*'teki (Nu. 25, Ağustos, 1934) hâtıralarından naklolunmuş, bâzı eserlerini ilhâm eden hâdiselere temâs edilmiştir. *Ben Deli miyim* romanının muhâkemesine âid vesikaları içine alan eserde, neşriyâtı hakkındaki fihrist noksan olduğu gibi, yanlışları da ihtivâ eder (Msl., *Kadınlar Vâizi* romanları arasında sayılmıştır). Tedkikden çok hâtıralara, G. dan alınan notlara dayanan eseri, müellifin vücut yapısına, husûsiyetlerine, evinin döşeniş tarzına, henüz basılmamış eserlerine dâir notlar, kendisine gönderilen ve bâzı mes'eleleri aydınlatan yirmi mektubu içine alan bahisler kıymetlendirmektedir. Âilesi, bâzı

eser ve temâyülleri çocukluk hayâtı için, F. N. Çamlıbel'in *Mülâkāt*'ı ((*Yarın* mec., nu. 8, 1921) ile, *Eti Senin Kemiği Benim*'deki ilk yazı faydalanılmağa değer. A. C. Yöntem'in makālesi, müellif hakkında isâbetli hükümleri içine almaktadır (*İstanbul* mec., 1 Nisan, 1944); ayni sayıdaki S. Nüzhet'in yazısında eserleri hakkında verilen bilgi eksik, kısmen yanlıştır. Msl., *Cadı* ile *Gûl - yabânî* romanlarının mevzûu karıştırılmış, *Şıp - sevdi*'de kibar mahalle çocuklarının âşıkdaşlık yüzünden uğradıkları sefâletin hikâyesi gösterilmiştir. *The Encyclopaedia of Islām*'da Th. Menzel'in *Hüseyin Rahmî* maddesi yabancı dillerdeki neşriyâta dayanılarak yazılmış, eserlerinin bir kısmından bahsolunmuştur; *Mutallaka* ve *Mürebbiye*'nin basım tarihleri yanlıştır. Hangi eserlerinin kimler tarafından başka dillere çevrildiğine dâir verilen bilgi kayde değer. Ayni ansiklopedinin yeni neşrinde Prof. F. İz tarafından kolayca yazılıveren bu madde, yine araştırma mahsûlü olmayıp *compilation* mâhiyetindedir. *Şık*, *Mutallaka*, *Mürebbîye*'nin basım tarihleri yanlıştır; yalnız 1930'a kadar basılan romanlarından ondokuzu kaydedilmiş, terceme ve tiyatro, tenkid v.b. nevi'deki eserlerinden hiç bahsedilmemiştir (Vol. III., nu. 49 - 50, 1967). Ayrıca bk., *Handbuch der Orientalistik* — *I.* Abt, v. Band, 1. Abschnitt, Leiden/Köln, E. J. Brill, 1963, s. 349, 375, 378.

Eserleri: G. ın bizim görüp tedkik ettiğimiz, tefrika hâlindekiler dışında basılmış 59 kitabı mevcut olup, bunun 3 cildi *Müntahabât - i Tercemân - ı Hakikat*, 5'i terceme roman, ikisi tenkid, ikisi tiyatro, 39'u te'lif roman, 8'i hikâye külliyâtıdır ki, hemen hepsi hakkında (*Kadın mı, Para mı*, 1948; *Deli Filosof*, 1964; *Can Pazarı*, 1968 dışında) bilgi verdik. *İnsanlar Önce Maymun muydu*, *Ölüler Yaşıyorlar mı*, *Nâmuslu Kokotlar* adlı romanları gazete sütunlarında kalmıştır. *Kadınlar Vâizi* (1336/1920), *Nâmusla Açlık Mes'lesi*, *İki Hödüğün Seyahati*, *Kātil Bûse*, *Tunel'den İlk Çıkış* (dördünün de bm. 1933), *Gönül Ticâreti* (1939), *Melek Sanmıştım Şeytanı* (1943), *Eti Senin Kemiği Benim* (1963) adlı kitaplarındaki küçük hikâyelerinin sayısı, mensur bir şiiri dâhil, 71'dir. Meşhur *Ecir ve Sabır* hikâyesi (*Resimli Roman* mec., nu. 1., 1 Mart 1325/1909; *Gönül Ticâreti*, s. 135 v. d.), Şinâsî Siber tarafından başarıyla İngilizce'ye çevrilmiştir (*Sympathy*, *The Week*, 30 Mayıs, 1956). Bâzı eserlerinin yazılış ve basımı arasında 14 (*Eşkıyâ İninde*, *Ölüm Bir Kurtuluş mudur*), 21 (*Kesik Baş*), hattâ 23 (*Dirilen İskelet*) yıl gibi uzun zaman geçtiği görülür. Bunlar beğenmediği, bir şey yazamadığı vakit, veyâ ölümünden sonra basıldığı anlaşılıyor ki, umûmiyetle zayıf romanlarıdır. Ölümünden sonra eserleri 1945'de Hilmî Kitabevi, 1961'de Pınar Yayınları ve bunun devâmı Atlas Yayınları tarafından basılmış ve basılmaktadır. Hakkında, İstanbul Üniversitesi Türkoloji Bölümü talebelerinin hazırladığı iki araştırma (Gökşin Yüzak, *Hüseyin Rahmî'nin II. Meşrûtiyet'ten Cumhuriyet devrine kadar yazmış olduğu romanlarının kronolojik olarak tedkiki*, T. 451, 1950; Sevin Özbaran, *Hüseyin Rahmî'de Argo*, 1961) bulunan G. ın, *50 Yıl* adlı eserdeki (H. T. Us, İst., 1943, s. 87) neşriyâtının listesi pek çok hâtâlı, bilinenlere yeni bir şey ilâve etmemektedir. Bu hususta en iyi bibliyografyayı ilk def'a Muzaffer Gökmen hazırlamıştır (*Hüseyin Rahmî Gürpınar - Açıklamalı Bibliyografya*, İst., 1966); eserde, her nevi'deki yazılarından başka, hakkındaki yazılara da yer verilmiştir; birçok eserlerinin basım tarihleri tesbit edilmemekle berâber, bilhassa tefrikalarına, dağınık yazılarına dâir emekle elde olunmuş malzemeyi içine almaktadır. — F. A. T.

GÜRSEL, Cemal (Erzurum 1895 - Ankara 14 Eylûl 1966), Türk generali, Türkiye Cumhuriyeti'nin dördüncü Cumhurbaşkanı. Babası Jandarma Komutanlarından Erzurumlu Âbidin Bey'dir. Annesi Zekiye Hanım'dır. Ordu İlkokulu'nu ve Erzincan Askerî Ortaokulu'nu bitirdikten sonra Kuleli Askerî Lisesi'ne giren G., I. Dünya Harbi

C. GÜRSEL

başlayınca Harbokulu'ndan (1915) kıt'aya gönderilmiş ve 15. Tüm. 12. Sahrâ Topçu Alayı'nda 1. Batarya Komutanı olarak henüz 19 yaşında iken Çanakkale savaşına girmiştir. Seddülbahir ve Anafartalar savaşına katılmıştır. 1 Eylûl 1915 târihinde teğmenliğe yükselen ve 1917 yılında Suriye'ye gönderilerek Filistin cebhesinde, Cebel - i Lübnan'da bulunan G., batarya komutanı olarak Gazze muharabelerinde savaşmıştır. Bu cebhenin yıkılması sırasında İngilizlere esir düşmüş (19 Eylûl 1918) ve Mısır'daki Kuveysne Esir Kampı'na sevkedilmiştir. 1918'den geçerli olmak üzere nasıp düzeltilmesi ile 1 Eylûl 1920'de üsteğmenliğe yükseltilmiş bulunan G., 14 aylık bir esâret devresinden sonra, 8 Ekim 1919'da yurda dönünce, bir müddet İstanbul'da kalmış ve 1920 başlarında Anadolu'ya geçerek Birinci Tümen Topçu Alayı'nda 4. Batarya Komutanı olmuştur. 1 Eylûl 1922/-1921'de yüzbaşılığa yükselerek Birinci ve İkinci İnönü Savaşları'nda, Sakarya ve Başkomutanlık muharabelerinde cesaret ve başarıyla savaşmıştır. Savaştan sonra İstiklâl Madalyası ile de mükâfatlandırılan G., bir yıl Harbokulu'nda öğrenimini tamamlamış ve 1926'da Harb Akademisine girerek 1929'da Kurmay olmuştur. 30 Ağustos 1931/1929'da binbaşılığa, 30 Ağustos 1936/1935 târihinde yarbaylığa ve 30 Ağustos 1940'ta albaylığa yükselmiştir. Bu rütbede iken Eğridir Dağ Tâlimgâhı Komutanlığı yapan G., daha sonra sırası ile 9. Kolordu 1. Şûbe Müdürü, 2. Çakılı Topçu Alay Komutanlığı görevlerinde bulunmuştur. 30 Ağustos 1946'da tuğgeneralliğe yükselmiş ve 65. Tümen Komutanı olmuştur. Bundan sonra 2. Ordu Komutanlığı Kurmay Başkanlığı'na atanan G., 1948'de tümgeneralliğe terfi ederek 12. Tümen Komutanı olmuş, aynı rütbede 18. Kolordu Komutan-

GÜRSEL: Kara Kuvvetleri Komutanı

lığı ve 2. Yurdiçi Bölge Komutanlığı görevlerinde bulunmuş; 1953'te korgeneralliğe ve 1957 Ağustos'unda da orgeneralliğe yükselmiştir. Erinden generaline kadar bütün Türk Ordusu mensublarınca, alçak gönüllülüğü, babacanlığı, cesaret ve kabadayılığı ile «Aga Cemal» veyâ «Cemal Aga» diye anılan, sevilen ve sayılan G., 7 Aralık 1957'de 3. Ordu Müfettişliğine, 25 Ağustos 1958'de Kara Kuvvetleri Komutanlığına atanmıştır. Demokrat Parti iktidarının bâzı aydın çevrelerde hoşnutsuzluk yaratan tutumunu tenkid eden bir mektup yazarak bunu Millî Savunma Bakanlığı'na gönderdiği için, 3 Mayıs 1960'ta bakanlıkça kendisine mecbûrî izin verilmiştir. Emrindeki Türk Kara Kuvvetleri'ne: «Kara Kuvvetleri Komutanlığı'ndan izinli olarak ayrılıyorum. Ordunun ve taşıdığınız üniformanın şerefini koruyun. Şu sıralarda, memlekette esen hırslı politika havasının zararlı te'sirlerinden kendinizi korumasını biliniz» tarzında bir günlük emir göndererek İzmir'e giden G., Karşıyaka'daki evinde dinlenmeğe çekilmiştir. Bu olaydan 24 gün sonra, D. P. iktidarına karşı yapılan «27 Mayıs 1960 Hareketi» sonucu Türk Silâhlı Kuvvetleri, Türkiye'de idâreye el koyunca, hemen o sabah İzmir'den uçakla getirilerek harekâtın başına geçirilen G., 38 üyeden kurulan Millî Birlik Komitesi'nin başkanı olmuştur. 28 Mayıs 1960 günü, Millî Birlik Komitesi'nin 27 numaralı tebliği ile açıklanan ve üçü asker ondördü sivil zevattan kurulu Millî Birlik Hükûmeti'ne başkan olmuş ve 30 Mayıs 1960 günü bu hükûmetin ilk toplantısına başkanlık etmiştir.

Hükûmet şu şekilde kurulmuştu: Basbakan ve Millî Savunma Bakanı: Cemal Gürsel, Devlet Bakanı: Âmil Artus, Devlet Bakanı: Şefik İnan, Adalet Bakanı: Abdullah Gözübüyük, İçişleri Bakanı: Muharrem İhsan Kızıloğlu, Dışişleri Bakanı: Fahri Korutürk, Maliye Bakanı: Ekrem Alican, Millî Eğitim Bakanı: Fehmi Yavuz, Bayındırlık Bakanı: Dâniş Koper, Ticaret Bakanı: Cihad İren, Sağlık Bakanı: Nusret Karasu, Gümrük ve Tekel Bakanı: Fethî Aşkın, Tarım Bakanı: Feridun Üstün, Ulaştırma Bakanı: Sıtkı Ulay, Çalışma Bakanı: Cahit Talas, Sanayi Bakanı: Muhtar Uluer, Basın-Yayın ve Turizm Bakanı: Zühtü Tarhan, İmar ve İskân Bakanı: Orhan Kubat.

G. bu listeyi açıklarken şu hususu belirtmeyi lüzumlu görmüştü: «Bu hükûmetin teşkilinde dikkat nazarına alınan fikr-i müdir memleket ve dünya çapında şöhret yapmış herhangi bir siyasî partiye resmen mensub olmayan personelden ibâret olmasıdır».

1961 seçimlerine kadar Millî Birlik iktidarının Devlet ve Hükûmet Başkanlıklarını yapan G., bu süre içinde Temsilciler Meclisi ve Kurucu Meclis'in teşkiline, yeni Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın hazırlanıp halk oyuna sunulmasına, seçimlerin bir an önce yapılarak idârenin parlâmenter sivil yönetime teslim edilmesine büyük çaba göstermiştir. Aynı görüşü paylaşmayan ve 14'ler diye adlandırılan Millî Birlik Komitesi üyelerinin komite dışı bırakılıp, dış ülkelerde hâriciye teşkilâtımızda vazifelendirilerek yurttan uzaklaştırılmalarında G. in mühim rolü olmuştur. 13 Kasım 1960 târihinde yayınladığı bir bildiride Devlet Başkanı ve Türk Silâhlı Kuvvetleri Başkomutanı sıfatını kullanarak Millî Birlik Komitesi'nin çalışmaları memleketin yüksek menfaatlerini tehlikeye sokacak bir duruma düştüğünden, Millî Birlik Komitesi üyeleri ekseriyetinin talepleri üzerine G., ilk 38 kişilik Millî Birlik Komitesini lağvetmiş ve 24 kişilik yeni bir M. B. K. kurmuştur.

Yorucu ve üzücü hâdiseler sonucu, 25 Kasım 1960'ta «konuşma güçlüğü ve genel bir halsizlik» şikâyetleriyle rahatsızlanan G. in 26 Kasım'da doktorlarca yapılan muâyenesinde sol tarafında kuvvet zaafı tesbit edilmiş; 29 Kasım 1960'ta ise sol tarafında kat'î belirtileriyle «hemiparezi ve disartri» meydana çıkmıştır. 1 Aralık 1960'ta 10 Türk doktorundan müteşekil bir sıhhî kurul G. i muâyene ede-

GÜRSEL: Türkiye Cumhuriyeti'nin dördüncü Cumhurbaşkanı olarak T. B. M. M. kürsüsünde yemin ederken

rek rahatsızlığına « trombotik mâhiyette sol hemiparezi » teşhisini koymuştur. 3 Aralık 1960'ta Amerika'dan getirtilen Dr. R. Adams'ın da konsültasyonu neticesi tedavi altına alınan G., dört ay kadar yatakta kalmış ve sonra oldukça şifa bularak, doktorlar tarafından bastonla gezmesine müsaade edilmiştir.

Bu sırada bir hususî kurula hazırlatılmış ve yeni Millî Birlik Komitesi'nce kabul edilmiş bir tasarı ile, Demokrat Partililer hâriç tutularak teşkil olunan Kurucu Meclis 6 Ocak 1961 günü çalışmalarına başlamıştır. Rahatsızlığı dolayısı ile G. in, açılışına katılamayıp bir mesaj gönderdiği bu Kurucu Meclis'in hazırladığı yeni Anayasa, 9 Temmuz 1961'de halk oyuna sunulmuş ve 3 milyon 984 bin 558 « hayır » oyuna karşı (oylamaya katılmayanların sayısı ise 3 milyon 189 bin 572'dir), 6 milyon 374 bin 714 müsbet oyla kabul edilmiştir.

Yeni Anayasa gereğince 15 Ekim 1961'de yapılan genel seçimler sonucu, Millî Birlik Komitesi ile G. in vazifeleri sona ermiş; komite üyeleri Anayasaya konulmuş bir madde ile Cumhuriyet Senatosu tabiî üyesi olmuşlardır. G., Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 26 Ekim 1961 Perşembe günkü İkinci Birleşimi'nde seçime katılan 607 Senatör ve Milletvekilinden 434 oy alarak, Türkiye Cumhuriyeti'nin 4. Cumhurbaşkanı seçilmiştir.

Sağlık durumunun ciddî tehlike arz etmesine rağmen G., 22 Şubat, 21 Mayıs gibi silâhlı ayaklanma olaylarının da patlak verdiği, en çetin rejim buhranı içinde geçen Devlet Başkanlığı devresinde büyük çaba sarf etmiş ve bu yüzden 15 Mart 1963'te yeniden hastalanmıştır. Bu defa yalnız sağ bacağında yavaş yavaş zayıflık teessüs eden G., birkaç hafta yatakta tedavi görmüştür. 1964 Temmuz'undan sonra iki üç günlük ateş devreleri, yemekler esnasında veya yemeklerden sonra öksürük nöbetleri ve yutkunma güçlüğü başlayınca ve bilhassa 31 Aralık 1965 günü şiddetli bir bel ağrısı ile yere düşmesi ve sağ ayak bileğinin burkulması ve şişmesi, hastanın moralini çok bozmuştur. G. in «Ben bu kadar perhiz yapıyorum. Bu kadar fizik tedavisi yapılıyor, bu kadar ilâç alıyorum; hastalığım neden düzelmiyor, kötüleşiyor. Acaba bunun başka çâresi yok mu?» demesi üzerine, 28 Ocak 1966 günü Cumhurbaşkanlığı Başhekimi Prof. Dr. Lûtfi Vural, Dr. Rasim Adasal, Dr. Sami Gürün, Dr. Cavit Sökmen, Dr. Nevzat Akabay, Dr. Orhan Sargın, Dr. Selâhaddin Doğulu, Dr. Aziz Sevüktekin, Dr. Hâmi Koçaş ve Dr. Zinnur Rollas'tan müteşekkil bir heyet G. i muayene ettiler. «Şimdiye kadar Türkiye'de bütün tedavi imkânlarının uygulanmış olup, bir kere de Birleşik Amerika Devletleri'nde bu konu ile ilgili bir klinikte tedkik ve tedavisi gerektiği»ne dâir oy birliği ile verdikleri müşterek rapor üzerine G., 2 Şubat 1966 günü A. B. D. Başkanı Johnson'ın özel uçağı ile Amerika'ya götürüldü. Washington'da Walter Reed Army Hospital'ın General Pershing dâiresine yatırıldı. Kendisine son derece ihtimam gösterilerek yapılan tedaviler sonucu başlangıçta bir salâh görülürken, 8 Şubat 1966 Salı günü, sağ tarafında tam gevşek bir paralizi tesbit edilen G., komaya girdi. Ünlü nöroloji profesörlerinden Dr. Houston Merritt ve Raymond Adams'ın konsültasyonları sonunda hastaya hipotermi cihazı kullanıldı; hasta nazogastrik tüple beslendi ve gerektiğinde oksijen çadırına konuldu. Amerika'da tedavi gördüğü 53 günün 47 gününü komada geçiren hastanın iyileşmesinden ümit kesilince, Başkan Johnson, Dean Rusk ve bir merâsim kıtası tarafından uğurlanan G., 25 Mart 1966 Cuma

C. GÜRSEL: Bir basın toplantısında

günü uçakla yurduna hareket etti. 26 Mart 1966 sabahı saat 5.30 da Ankaraya dönen G., Gülhâne Askerî Tıp Akademisi (b. bk.) nde yeniden Türk hekim ve hemşirelerinin bakımına terk edildi. Bütün ihtimam ve çabalara rağmen durumunda hiçbir salâh sağlanamayan G., 7 ay 6 gün süren komadan sonra 14 Eylûl 1966 günü âni bir yeni beyin kanaması ile vefat etti. Büyük bir askerî törenle kaldırılan G. in nâş'ı, Maltepe Câmiînde namazı kılındıkdan sonra, Anıt-Kabir yakınındaki ebedî istirahatgâhına tevdi edildi.

GÜRSEY, Feza (doğ. İstanbul 1921), Türk bilim adamı. 1940'ta Galatasaray Lisesini bitirdikten sonra 1944'te İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Matematik - Fizik kolundan mezun olmuştur. 1944 - 1945 yıllarında İstanbul Teknik Üniversitesinde fizik asistanı olarak çalıştıktan sonra, Londra Üniversitesine gitmiş ve 1950'de Imperial College'nin teorik fizik bölümünde yaptığı çalışmaları bitirerek «bilim doktoru» sanını almıştır. G., Cambridge Üniversitesinde (1950 - 1951) de doktora sonrası çalışmaları yapmış ve 1951 sonunda yurda dönerek, İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Genel Fizik Kürsüsü asistanlığına atanmış, 1953'te doçentlik sınavını vererek 1954'te İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Matematik bölümünde doçent olarak çalışmış, 1956'da yeni kurulan Teorik Fizik Kürsününe doçent olarak atanmıştır.

1957'de Brokhaven Ulusal Laboratuvarında çalışmalar yapmış, 1958'de Princeton'da İleri Etüdler Enstitüsüne çağrılmış, 1960 yılı sonunda Columbia Üniversitesinde «ziyaretçi profesör» olarak ders vermiştir.

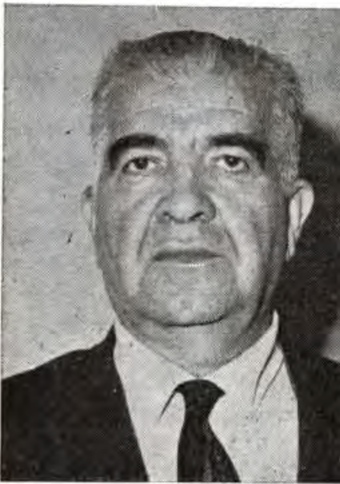
1961'de G. Orta Doğu Teknik Üniversitesinde Teorik Fizik profesörlüğüne tayin edilmiş, 1963'te tekrar Princeton'a davet edilmiş, 1965 - 1967 yıllarında Yale Üniversitesinde «misafir profesör» olarak bulunmuştur. 1968'de Türkiye Bilimsel Teknik Araştırma Kurumunun ilim ödülünü kazanmıştır.

G. modern teorik fiziğin birçok alanlarında uluslararası mecmualarda araştırmalar yayımlamıştır. Genel izafiyet konusunda bilhassa Mach prensipinin Einstein teorisi içindeki yerini aydınlatan araştırması izafiyet teorisine bir katkı olarak telâkki edilerek birçok izafiyet kitabında yer almıştır. Statistik mekanikte bir boyutlu sistemlere atom fiziğinde çift sapmaya âid çalışmalar yanında G. in en önemli çalışmaları partikül fiziğinde simetri özellikleri etrafında toplanmaktadır.

İtalyan fizikçisi Radicati ile (1964) yaptığı ortak bir çalışmada, elementer parçacıkların diğer özelliklerini yakından incelemiş, bunlara âid yeni bağıntılar ve teoriler bulmuştur. G. in simetriler üzerinde 1963'te İstanbul'da tertip ettiği uluslararası seminerdeki çalışmaları kitap halinde basılmıştır (*Group Theoretical Concepts and Methods in Elementary Particle Physics*) :*Elemente*[4] *partikül fiziginde grup teorileri ve metodları* adlı eseri 1964 çıkmıştır.

GÜRSU, Bursa ili Merkez ilçesine bağlı bir bucak. 43 köyü ile birlikte bucak nüfusu 30 012 (1965), bucak merkezi olan G. kasabasının nüfusu 4 331, denizden yüksekliği 180 m dir. Bursa'nın doğusunda olan bucak arazisinin çok yeri, verimli Bursa Ovasının bir bölümünü içine alır. Tepelik arazisi de vardır. Bucak halkının çoğu sebze ve meyve yetiştirir En çok elde edilen ürünler arasında domates (yılda 500 ton), ayva (250 ton), şeftali (150 ton), soğan (100 ton) vardır. Ayrıca çokça tütün (200 ton) ile koza elde edilir. Çarşısı ve pazar yeri vardır. Kasabada her hafta pazar kurulur. Belediyesi 1931'de kurulmuştur. Bursa - Yenişehir şosesi yakınındadır. Bk. BURSA.

GÜRTUNCA, Mehmed Faruk (doğ. İstanbul 1904), Türk şâiri, yazarı ve nâşiri. Babası, Çanakkale şehitlerinden Abdülkadir Bey, annesi, Rumeli akıncılarından Bayraktaroğulları sülâlesinden Pembe Hanım'dır. G., Edirne'de Âsım Bey İlkokulu'nda (1918) ve Muallim Mektebi'nde (1922) öğrenimini tamamladıktan sonra, İstanbul'da Çağlayan, Ortaköy, Balmumcu Öksüz Yurdu ilkokulları ile Galatasaray Lisesi'nde öğretmenlik yapmıştır. Bu arada İstanbul Dişçilik Okulu'nu da bitiren G., 1937'de öğretmenlikten ayrılarak basın ve yayın hayatına atılmıştır. G. nın ilk yazıları 1921' de Selânik'te yayımlanan «Yeni Asır» gazetesi ile «Nefir» dergisinde çıkmıştır. *İlk Memba* adlı şiir kitabı 1923'te yayımlanan G. nın millî ve hamâsî şiirleri «Tercümân - ı Hakikat» gazetesi edebî ilâvelerinde, «Süs», «İçtihad», «Servet - i Fünûn», «Hayat» ve «Türk Yurdu» mecmualarında çıkmıştır. G. nın üç manzum piyesinden *Kanlı Akşam* «Servet - i Fünûn» da, (1926) *Ocak Başı* «Türk Yurdu» nda (1927) ve *Dağ Başında Aşk* «Resimli Hikâye» dergisinde (1927) yer almıştır. 1928'de yayımlanan *Cumhuriyet Çocuklarının Şiir Kitabı* içindeki parçalar, bestekârlar tarafından bestelenerek ilkokulların şarkı ve rond kaynaklarından biri olmuştur. *Cumhuriyet Çocuklarına Türkçe Gramer* adlı kitabı da yazan G., harf inkılâbının ilk dergisi olarak 27 Aralık 1928'de «Çocuk Sesi» ni çıkarmıştır. Daha sonra çocuk edebiyatı yolunda «Genç Liseli» (1932), «Afacan» (1934) ve «Gelincik» (1934) dergilerini yayımlamıştır. 1933'te Ülkü Basımevini, 1934'te Ülkü Kitap Yurdu'nu kuran ve ilkokul öğretmenleri için «Okul ve Öğretmen Dergisi» (1935) ni yayımlayan G., 1939'da yurt ve İstiklâl Savaşı şiirlerini *Anadolu* kitabında toplamıştır. Antalya'mıza göz diken Faşist diktatör Mussolini'ye karşı G. nın yayımladığı, 15 günde dört defa basılan *Dokunmayın Bu Arslana* şiiri, millî bir kükreyişin ifadesi olmuştur.

M. F. GÜRTUNCA

1939'da «Yıldırım Postası» ve «Politika» gündelik gazetelerini ve 1947'de «Her Hafta» dergisini kuran G., 22 yıldan beri başyazarı bulunduğu «Her Gün» gazetesini çıkarmaktadır.

Fuzûlî'nin *Leylâ ile Mecnun*, Ahmed Midhat Efendi'nin *Denizci Hasan*, *Çiftçi Hüseyin* ve Nâmık Kemal'in *Vatan yahut Silistre*'si gibi ünlü eserleri bugünkü dilimize çevirerek yayımlayan G., *Arzu ile Kamber*, *Ferhat ile Şirin*, *Battal Gazi* [3 cild, 1966 - 1967] gibi halk hikâyelerini de sade bir Türkçe ile yazıp yayımlamıştır. 1957 seçimlerinde Demokrat Parti'den İstanbul milletvekili seçilerek teşriî hayata da katılmış bulunan G., 1960'tan sonra çeşitli eski kitaplar üzerinde çalışarak Mustafa Darîr'in *Siyer - ün Nebi'*-sini bugünkü Türkçeye aktarmış ve üç büyük cilt hâlinde yayımlamıştır (1964). G., halk için yayımlamış olduğu manzum ve mensur eserlerinin çoğunu, Münif Fehim gibi Türk ressamlarının tabloları ile de süslemiştir. G. nın diğer eserleri ise şunlardır: *Atatürk'e Ağıt*, *Millete Destan* [1944]; *Bu Vatana Dokunmayın* [1946]; *Tuna Gülü* [1949]; *Kıbrıs Destanı* [1964]; *Mesnevî* (Mevlâna Celâleddin - i Rûmî) [1963]. *1001 Gece Masalları* [2 cild], *1001 Gün Masalları*; *Hadikatüssüedâ* (Fuzûlî); *Leylâ ile Mecnun* (Genceli Nizâmî) [1966]; *Hamzanâme* (Hamzavî).

GÜRÜLTÜ: İşitme duyumları üçe ayrılır: tonlar, vokaller ve gürültüler. Ton'lar, insan ve müzik aletleriyle çıkarılabilen sesler olup, müzik sanatı bunlara dayanır. Vokal'ler, insan dilinin çıkardığı *u*, *o*, *a*, *e* ve *i* gibi seslerdir. G. lere gelince, bunlar periyodik olmayan hava titreşimlerinin ürünleri olup, karakter ve şiddet bakımından, özellikle büyük şehirlerde sayısız şekiller gösteren akustik izlenimlerdir. G. ler ile tonlar arasında şu temel ayrılıklar vardır: Tonlar birleştirilebilir, âhenkli bir bütün haline getirilebilir, buna karşılık G. ler karmaşıktır ve düzene sokulamaz; tonların harmonisi mümkün olduğu halde G. lerin harmonisi mümkün değildir. Estetik bakımdan da tonlar ve ton armonileri, onları işitende bir hoşlanma duygusu meydana getirdiği halde, G. ler nâhoş duygusu meydana getirirler. Ama bu, G. lerin tamamen estetik tesir dışı kalması anlamına da gelmez. Tiyatroda ve müzikte dramatik tesiri artırmak için G. belli anlarda pek âla kullanılır.

GÜRÜN, Sivas iline bağlı bir ilçe. Nüfusu 34 026 (1965), yüzölçümü 2 797 km², ilçe merkezinin nüfusu 6 400 dür. İlçeye bağlı köy sayısı 61, kasabanın denizden yüksekliği 1 250 m dir. 2 bucağı vardır. Köylerin çoğu 300 - 500 nüfusludur. Yalnız Suçatı (eski adı: Telin) 2 400 nüfusludur. 1 000'den çok nüfuslu 3 köyü vardır. G. ilçesi Cumhuriyetten önce, belediyesi 1892'de kurulmuştur.

GÜRÜN'den bir görünüş

İlçe arazisi, ilin güney - doğu bölümündedir. Bu arazi, Fırat'ın kollarından olan Tohma suyu çevresindeki düzlüklerle bunları kuşatan dağları içine alır. Bu dağlık yerler, Tohma suyu ve kolları ile derin bir şekilde yarılmıştır. İklimi çok yerde sert olan G. ilçesinde kar fazla yağar, zaman zaman yolların karla kapandığı olur. Orman bakımından hemen hemen yoksul olan ilçede tahıl ekimi ve meyvecilik başlıca geçim kaynaklarıdır.

G. kasabası, Tohma suyu vâdisinde kurulmuştur. Tohma vâdisi, burada 20 km boyunca 1 - 2 km genişliğinde, bağ ve bahçelerle dolu, yeşil bir şerit halindedir. G. ün düz damlı ve bir kısmı kiremitle örtülü evleri öbek öbek sıralanmıştır. Vâdinin hemen yakınındaki yamaçlar çıplaktır. G. ün bahçelerinde çok miktarda meyve (dut, elma, armut, erik, kayısı, kiraz) yetişir. Buranın dut kurusu ve dut pekmezi tanınmıştır. G. ün en iyi meyvesi elmadır. Bu çevrede çok sebze, bilhassa patates elde edilir. G. de pazar kurulur, yazları daha canlı olan bu pazarlarda meyve, sebze, tahıl, canlı hayvan, yağ alım satımı olur. G. de az miktarda dokumacılık da yapılır. Eskiden G. şalları çok aranırdı. Kasabanın suları kaynaklardan sağlanmıştır. Elektrik vardır. Ortaokulu ve ilkokulları, birkaç bin ciltlik bir kütüphanesi, otel ve çarşısı vardır. Kasabaya 4 km uzakta Üçtepe denilen yerde Hitit yerleşme yeri olduğu sanılan bir hüyük, 8 km mesafede Bozhüyük köyünde iki eski yerleşme yeri, Roma devrinden kalma şehir yıkıntı yerleri ve yıkılmış bir kale vardır. G. e 8 km uzaklıkta bir motel yapılmıştır. G., Malatya - Kayseri yolu üzerinde işlek bir yerde olup, Sivas'a da oldukça iyi bir yol ile bağlıdır. — R. İ.

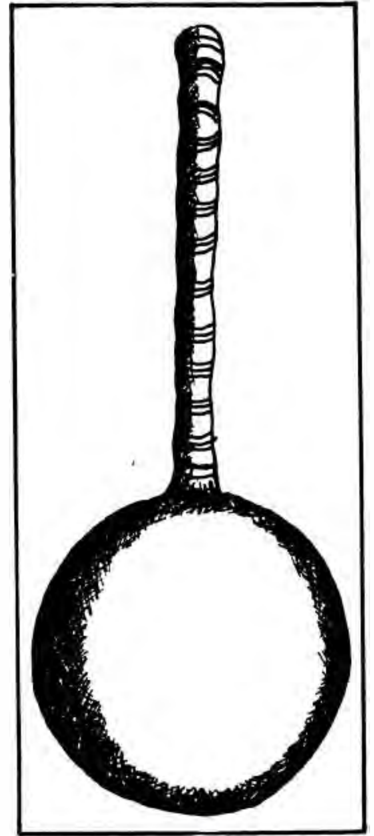
(Arkeo.) [eski adı: **Tilgarimmu**], Geç Hitit ve büyük Asur İmparatorluğu zamanında bir merkez olarak tanınmıştır. Malatya ile Kayseri arasında, strateji bakımından mühim bir yere sahip olan G., M. Ö. VIII. yüzyılın sonunda, VII. yüzyılın başında istilâcı Asur krallarını çok uğraştırmıştır. Büyük Asur kralı II. Sargon (722 - 705) Tilgarimmu'yu zaptettikten sonra yeniden inşâ ettiğini anlatır. Halefi Sanherib (704 - 681) de bu şehrin tahribinden bahseder; fakat onun bir Asur eyaleti haline getirildiğinden söz etmez. Tilgarimmu'nun M. Ö. 695'te Hidi adlı bir kral idaresinde müstakil olduğu anlaşılmaktadır.

G. ün 6 km batısında Tohma suyu kenarındaki dik kayaların yüzünde, bugün de yerlerinde duran Hitit hiyeroglifli iki yazıt vardır.

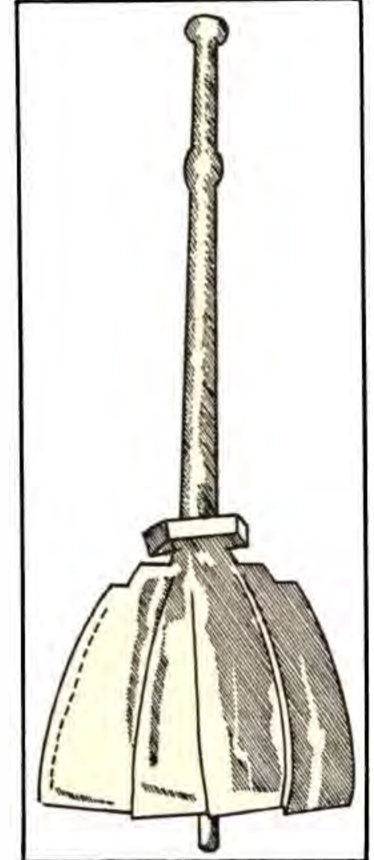
GÜRZ, eskiden savaş âleti olarak kullanılan ağır bir silâh. Sapı san'atkârlar tarafından süslenmiş, demir veyâ taştan yapılmış bir topuzdu. Türkçe adı bozdoğan (b. bk.) idi. Ağırlıkları 10 kgdan 100 kga kadar değişirdi. Süvari ve piyadeler tarafından kullanılan bir silâh olmakla beraber, herkes maharetle kullanamazdı. G. ü maharetle kullanabilmek için, güçlü kuvvetli ve pehlivan yapılı olmakla beraber, uzun spor ve mümareseler yapmak, vücut kuvvetinden başka, bileği ve pazuyu da kuvvetlen dirmek lâzımdır.

G. taşıyan ve kullanan savaşçı, en mahir savaşçı kabul edilir, böyle bir savaşçının karşısına herkes çıkamazdı. Savaşçıların G. ile çeşitli hünerler gösterdikleri, bu hünerleri binlerce insanın seyrettiği, eski hünernâmelerdeki minyatürlerde görülmektedir.

G. ler, şekillerine, ağırlıklarına ve kullanıldığı yere göre çekme G., kesme G., asma G., dökme G., salma G., şeşper (kanatlı) G., dikenli G., demir G., taş G. gibi adlar almakta, Osmanlı askerî tekniği içinde «G., yapan, G. tezyin eden» ayrı bir san'atkârlar grupu bulunmaktaydı. Kullandığı G. ile düşmanı imha eden kahramanın G. ü, câmi kapılarına asılırdı. Târihlerimizde, G. kullanarak savaşan iki kişiden bahsedilir (Sultan Cem ve IV. Murat). «Sultan Cem G. kullanmakta mahirdi. Selçuklu sultanı Alâaddin G. üne,

Tastan yapılmış süvari gürzü

Altı kanatlı gürz

nice ağırlıklar ilâve ederek kullanırdı» denilirken «IV. Murad, G. kullanmakta menendi olmayan bir padişahtı. 102 kg ağırlığında G. kullanırdı» denilmektedir.

Topkapı Sarayındaki Silâh Galerisinde 10 kg ağırlığında şeşper, 17 kg ağırlığında taş, 56 kg ağırlığında kurşun G. ler teşhir edilmektedir.

GÜRZENICH [*gürtsenih*], Almanya'da, Köln şehrinde târihî konser salonu. 1437 - 1444 yılları arasında bir dans salonu olarak yapılmıştır. 1857'den itibâren bu salonda Konser Derneğinin G. Konserleri verilmiştir. G., II. Dünya Harbi'nde tahrip edilmiş ve 1953'ten sonra tamir edilmiştir.

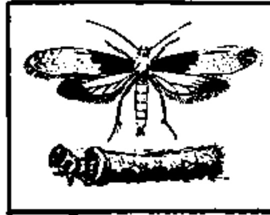
GÜSTROW [*güstro*], Almanya'da, Schwerin Bezirk'inde bir Kreis başkenti. Nüfusu 37 500 (1968) dür. Göller ve ormanlarla dolu bir çevrede yer alır. Demiryolu kavşak noktası ve pazar yeridir. Bir pedagoji enstitüsü ve müzesi vardır. Makine inşaatı, kerestecilik, şehrin eski bölümünde Domkirche (katedral) bulunur. Geç Gotik üslûbunda bir kilisesi vardır. Sarayı (şimdi yaşlılar yurdu olarak kullanılır) 1558 - 1589 yıllarından kalmadır. Bu saray 1695'e kadar Mecklenburg dukalığının ikametgâhı idi.

GÜTERSLOH [*gütirslō*], Batı Almanya'da, Nordrein - Westfalen ilinin Wiedenbrück ilçesinde, Münster ovasının doğu kısmında bir şehir. Nüfusu 48 000, denizden yüksekliği 80 m dir. Sulh mahkemesi, 2 lisesi, hastahânesi, nöroloji ve gençlere mahsus ruh hastalıkları sağlık yurdu ve polikliniği, bitki bahçesi, ahşap duvar gözleri taşla örülü, cephesi tahta oymalarla süslü olan eski evleri, dokuma sanayii, tel halat imalâthâneleri, çamaşır makineleri yapımı, et mâmulleri ve kereste sanayii, Avrupa'nın en büyük fare kapanı fabrikası, basımevleri ve yayınevleri vardır.

GÜTERSLOH [*gütirslō*], **Albert Paris** (asıl adı: **Albert Conrad Kiehtreiber**; doğ. Viyana 1887), Avusturyalı yazar. *Die tanzende Törin* (Dans eden budala kadın) [1911] adlı ekspresyonist bir roman kaleme almıştır. Bundan başka, zamanını yeren birtakım eserler de yazmıştır.

GÜVÂHÎ (ölm. Geyve, 1519), Türk şâiri. Sipahî olarak savaşlara katılmış bulunan G., Yavuz Sultan Selim'in Doğu seferi'nde ve Çaldıran zaferinde bulunmuştur. G., Yavuz Sultan Selim adına Türkçe atasözlerini toplayan *Kenzü'l bedâyi* adlı bir eserle ahlâk üzerine 1891 beyitlik *Pendnâme - i Güvâhî* adlı didaktik bir manzum risâle meydana getirmiştir.

GÜVE (Lât. Tinea; Fr. Teigne, mite), Eklembacaklılar (Arthropoda) dan Böcekler (Insecta) sınıfının Pulkanatlılar (Lepidoptera) takımının Güvegiller (Tineidae) familyası ile başka familyalarına giren ve pek çok türleri ve çeşitleri bulunan cinsler. G. genel adı altında, asıl G. (Tinea) den başka, Tineidae familyasına giren, ekseri depolarda ve ambarlarda barınan kurtçuklar (tırtıllar) ile erzak ve eşyaya büyük zararlar veren bütün küçük kelebekler anlaşılır. Fakat biz, G. denince evlerde rastlanan ve beyazımsı tırtılları, yünlü kumaşları, kürkleri, elbiseleri kemiren parlak böcekleri anlarız: Halı G. si (Trichophaga tapazella), elbise G. si (Tineola biseliella) ve kürk G. si (Tinea pellionella), bunların en zararlıları arasında yer alır. Bu G. lerin ağızları son derece küçüktür. Dişisi, yumurtalarını kürkler, elbiseler, halılar, hattâ at kılından şilteler arasına bırakır. Tırtıl yumurtadan çıkınca, yumurtanın gizlendiği kumaş dokularından kendine bir çeşit kılıf örer ve bunun içinde etrafı dolaşır. Kürk G. si elbise G. sinden daha koyu renkli olur. Halı G. si, ise, elbise G. sinin yakın akrabası olmakla beraber, kılıf örme âdeti yoktur. Buna karşılık, halı tüyleri içinde kurtçuğunun her yönde dolaşabilmesini sağlayacak uzun tüneller açar.

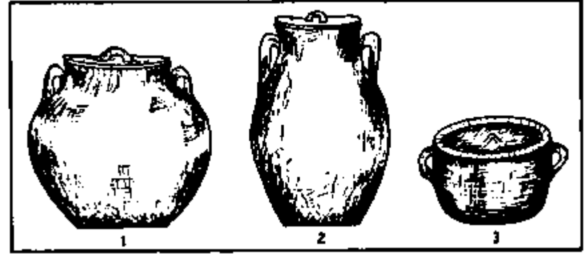
GÜVE

Erişkin G. nin ön kanatları kurşunî - sarı, arka kanatları ise kurşunîdir. Erişkin G. hiçbir şey yemez; zararlı olan tırtıl safhasında bulunan G. dir.

Ev G. leri ışıktan ve açık havadan rahatsız olurlar. Bunun için elbiseler, kürkler ve halılar, bilhassa yumurtlama mevsimi olan Mayıs ve Haziran aylarında kısa aralıklarla fırçalanmalı, havalandırılıp güneşlendirilmelidir. G. ye karşı savaş ilâcı olarak dolap, çekme ve sandıklara nitrobenzol, paradiklorobenzol, DDT v. b. böcek öldürücülerin püskürtülmesi tesirli olur. Kâfuru veya naftalinin fazla etkisi yoktur.

Bu G. ler dışında, buğdaylara, bağlara, meyvelere, sebzelere zarar veren cinsten G. ler de vardır.

GÜVEÇ: 1. killi topraktan yapılmış ve fırınlanmış, kapaklı veya kapaksız tencere; 2. bu tencerede pişirilen yemek. Umumiyetle etlerin ve etli sebzelerin pişirilmesinde kullanılan G. ler memleketimizin birçok yerlerinde kullanılmaktadır. Bu tencerelerde pişirilen yemeklerin daha lezzetli olması için çok zaman kapağının kenarları hamur ile sıvanır ve ateşten alındıktan sonra ayrıca fırına da verilir. G.lerin değişik kalıp ve büyüklükte yapılmış şekilleri vardır.

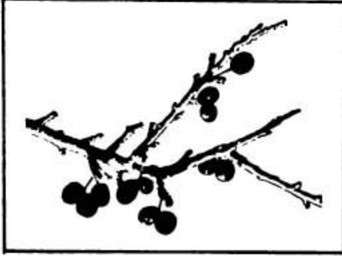

GÜVEÇ: 1. ve 2. Erzincan, 3. Uşak

GÜVEM, Ankara ilinin Kızılcahamam ilçesine bağlı bir bucak. 16 köyü ile birlikte bucak nüfusu 7 992 (1965), bucak merkezi olan G. köyünün nüfusu 470, denizden yüksekliği 1 080 m dir. Kızılcahamam'ın kuzeyinde, dağlık, yer yer orman ve fundalıklarla örtülü bir arazide bulunan G. bucağı halkının başlıca geçim kaynakları hayvancılık ile vâdi tabanlarında yapılan sebzecilik (fasulye) tir. Kızılcahamam kasabasının hemen kuzeyinde, Ankara - Bolu asfalt yolundan ayrılan 13 km lik bir toprak yol G. e, oradan da Çerkeş'e uzanır. Bk. KIZILCAHAMAM.

GÜVEM (Prunus spinosa) Gülgiller (Rosaceae) familyasından yabanî bir erik türü. G., 1 - 3 m boyunda, sık ve dikenli dallı bir ağaççık veya 4 m kadar boylanabilen küçük bir ağaçtır. Genç sürgünleri kadife veya ince tüylüdür. Çiçek sapı tüysüz, çiçekler beyaz renkli, tek tek kısa sürgünlerin ucunda bulunur. Çanak yaprakları çan biçiminde, taç yaprakları 5 adet oval biçimde, erkek organları çok sayıda, başçıklar sarı veya kırmızı renktedir. Dişi organ bir meyva yaprağından meydana gelmiştir. Meyva, drupa 1 - 1,5 cm çapında, küremsi, mâvimtırak siyah renkte, ekşi lezzettedir.

Bu erik türünün, Avrupa, Kuzey Afrika ve Batı Asya ülkeleri olmak üzere oldukça geniş bir yayılma alanı vardır. G. yurdumuzda Trakya, Karadeniz ve Ege bölgesinde, bilhassa İzmir - Isparta arası ile Karadeniz Ereğlisi çevresinde yetişir.

GÜVEM

G. in çiçek ve meyvalarının tıbbî değeri vardır. Laksatif (müleyyin), idrar söktürücü (diüretik) ve kan temizleyici (depüratif) olarak kullanılır. Baş ağrısına karşı da kullanılmaktadır.

Meyvalarının bileşiminde şeker, tanen, vitamin C ve bâzı organik asitler, pektin, renk maddesi, amigdalin vardır. İshale ve karın ağrılarına karşı kullanılır. Bundan başka, yaprakları halk tıbbında kan temizleyici, kök kabukları ateş düşürücü olarak da kullanılmaktadır.

G. yurdumuzda az kullanılmaktadır. Bâzı dağ köylerinde erik ezmesi yapılmaktadır. — K. K.

GÜVEN, Azmiye Hâmî (Konya 1904 - Ankara 1954), öğretmen, şâir ve romancı. Babası Diyânet İşleri Müşâvere Kurulu üyesi müderris Hadimli Mustafa Âsım Bey, annesi Hatice Hanım'dır. G., Konya Kız Öğretmen Okulu'nu bitirdikten sonra Edebiyat Fakültesi'ne devam etmiş, 1922'de Kandilli Lisesi'nde öğretmenlik mesleğine girmiştir. 1926 - 1928 yıllarında Konya'da Muallimler Birliği başkanlığı da yapan G., Antakya ve Edirne'de (1937 - 1939) açılan kız enstitülerinde bulunmuştur.

A. H. GÜVEN

Daha Konya Kız Öğretmen Okulu öğrencisi iken yazı hayatına atılan G., yazdığı ve başrolünü oynadığı *Pontus Fâciası* piyesindeki başarısı üzerine, temsilde Rus elçisi Aralov ile hazır bulunan Atatürk'ün takdirlerini kazanmıştır. İlk hamâsî şiirleri Haleb ve Konya'da çıkan gazete ve dergilerde yayımlanmış olan G. in ilk eseri *And* adlı manzum bir hikâyedir (İstanbul, 1932). *Hemşire Nimet*, *Itırcık* ve *Piç Kurusu* adlı romanları günlük gazetelerde tefrika olunmuş ve bunlardan birincisi Ankara'da kitap hâlinde de yayımlanmıştır (1951).

GÜVEN MEKTUBU veya İTİMATNÂME, bir dış ülke nezdine tâyin olunan diplomasi temsilcisine verilen belge. Gönderen devlet başkanı tarafından temsilciyi kabul edecek devlet başkanına hitaben kaleme alınan G. M. nda temsilcinin sıfat ve sınıfı belirtilerek kendisine itimat edilmesi dilenir.

GÜVEN PARTİSİ, Türkiye'nin mühim siyâsî partilerinden biri. 1961 Anayasası'ndan sonra Cumhuriyet Halk Partisi'nin, «ortanın solu» politikasını tâkibe karar vermesi üzerine, «partinin, programından ve demokratik usullerden ayrılarak sosyalizm yoluna saptırıldığını» iddia eden 47 milletvekili ve senatör, 1967 yılı başlarında bu partiden istifâ ederek G. P. ni kurmuşlardır. Genel merkezi Ankara'da bulunan G. P., 12 Mayıs 1967 târihinde kurulmuştur. Kurucular, partinin genel başkanlığına oy birliğiyle Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu (b. bk.) nu seçmişlerdir. Genel başkan yardımcılıklarına da Orhan Öztrak, Ferit Melen ve Emin Paksüt getirilmişlerdir. G. P., kuruluşundan 9 ay sonra 1 - 2 Mart 1968'de I. Büyük Kongre'sini yapmıştır.

GÜVEN PARTİSİ AMBLEMİ

G. P. organları: a. Büyük Kongre; b. Genel Başkan ve Genel Yönetim Kurulu; c. Yüksek Disiplin Kurulu; ç. Teşkilât Meclisi; d. İl ve İlçe Teşkilâtları; e. Kadın ve Gençlik Kolları ve diğer yardımcı kurullardır.

G. P., temel prensip olarak «milliyetçilik, hürriyetçilik ve ıslahatçılık» görüşlerini benimsemiştir. Partinin amblemi Koç'tur. G. P., Koç işâretinin yiğitlik, hizmet ve iman mânâsına geldiğini ifâde etmektedir. Partinin parolası «Huzur, Hürriyet, Refah» tır.

«Temel görüşler» başlıklı, bir bölümden ve 169 maddeden ibâret olan G. P. programında yer alan görüşlerden başlıcaları şunlardır:

G. P., toplayıcı, birleştirici, yüceltici Atatürk milliyetçiliğini, kalkınmamızı sağlayacak ilham kaynağı ve şaşmaz rehber sayar.

G. P., insan haysiyetine en uygun rejim saydığı demokratik rejim içinde, Türkiye'nin karşılaştığı bütün dâvâların çözüm yoluna ulaştırılabileceği inancındadır.

G. P., temel iktisâdî görüş olarak, Türkiye'nin kalkınmasında, hür teşebbüse de, devlete de önemli görevler düştüğüne inanır. Karma ekonomiyi verimli ve devamlı bir sistem olarak görür. Özel sektöre emir veren değil, yol gösteren demokratik plânlama tekniğini benimser.

G. P., özel teşebbüsün yapıcı gücünü devletin yatırım gücüne katmakla kalkınmanın hızlanacağı; israfların ve bürokrasinin azalacağı; devletin istibdat kurmasına engel olunacağı düşüncesine sahiptir. G. P., vatandaş reyine dayanan hür demokratik rejimin, Türk milletinin haysiyet ve şerefine yaraşır tek idâre tarzı olduğuna inanır.

G. P., cumhuriyetçiliğe aykırı görüşlerin, komünizmin, faşizmin, ırkçılığın ve egemenliği bir şahsa, bir âileleye, bir zümreye, bir sınıfa vermek isteyen her türlü Anayasa dışı cereyanın karşısındadır.

G. P., Türkiye'nin kalkınması ve çağdaş medeniyet seviyesine erişmesi için gerekli bütün ıslahatın, toplum düzenini yıkmadan, vatandaşı şüphe ve huzursuzluk içine atmadan, sosyal barış ve demokrasi içinde yapılabileceği kanaatindedir.

G. P. ne göre, yurttaşları devlet kapısında köle hâline getiren sosyalist - kollektivist sistemler refahta değil, esârette eşitlik sağlarlar. Türkiye'de köyde yaşayan vatandaşlar, en büyük sıkıntılara katlanan yurttaşlarımızdır. Bu sebeplerle, köylünün alın terini ve mahsûlünü değerlendirmek, sosyal adalet yolunda atılacak adımların başında gelir.

G. P., 2 Haziran 1968'de yapılan kısmî Senato se-

çimleri ile, mahallî seçimlere girmiş ve Genel Meclis seçimlerinde 600 binden fazla oy alarak Adalet Partisi ve Cumhuriyet Halk Partisi'nden sonra üçüncü parti durumuna gelmiştir. 12 Ekim 1969 genel milletvekili seçimlerinde de bütün illerde teşkilâtını tamamlayan G. P., kullanılan geçerli oyların 4 229 712 sini alan Adalet Partisi ile 2 487 006 sını alan Cumhuriyet Halk Partisi'nden sonra 597 818 oyla üçüncü parti olmak durumunu yine korumuş ve Millet Meclisi'nde grup kurmayı başarmış üç partiden biri olmuştur.

GÜVENÇ ABDAL, Türkiye'deki 12 Bektaşî ocağı'ndan biri. Hacı Bektaş-i Velî *Velâyetnâme*'sine göre, 1247 - 1248 yılında Horasan'ın Nişabur şehrinde doğan ve 1281'de Türkiye'ye gelen Bektaşilik tarikatının pîri Seyyîd Mehmet Hacı Bektaş Velî'nin, her biri bir «ocak» kuran: Ağu - İçen, Dede Karkın, Galib - Garîb Musa, Gözü Kızıl, Güvenç Abdal, Hıdır Abdal, Pîr Sultan, Sarı Saltuk, Seyyîd Hasan Baba, Şeyh Bircân, Şeyh Çoban ve Şeyh Samut (Sâmit) adlı 12 halîfesinden biridir. G. A. a göre anılan Güvenç Ocağının asıl yeri, Malatya - Adıyaman arasında gösteriliyor.

Menkıbeye göre, G. A., Hacı Bektaş-i Velî'nin bir alacağını tahsil için gittiği Horasan'dan, alınacak meblâğa karşılık Dünya Güzeli ile Kırk Budak adlı 40 mumluk ünlü şamdanı getirmiştir. Bugün Hacı Bektaş Türbesinde, Hacı Bektaş-i Veli'nin bir yanında Dünya Güzeli, öte yanında da G. A. ın kabri bulunmaktadır. Kırk Budak adlı 40 kollu şamdan da, Hacı Bektaş Tekkesindeki Çerağ uyandırma âyîni denilen törenlerde kullanılagelmiş olarak, bugün de Hacı Bektaş Türbesi yanındaki büyük kubbeli bölmededir.

G. A. Ocağı'nın yol oğulları denilen tâlipleri de, Bektaşîlikteki Muharrem ayının, Kerbelâ Vak'asının geçtiği ilk on gününde et - süt perhizi yapar; Şubatta üç günlük Hızır Orucu veyâ Uğutlama tutar; dedelerin geldiği kış aylarında «Görgü - Cem Âyîni», «Kırklar Meclisi» ile «Semah (Semâ) lar» ı, kadınlı erkekli olarak tertip ederler. Erzurum - Kars gibi yerlerde leyleklerin gelişine rastlayan 21 Martta Navruz Kurbanı keserler. *Hüsniye*, *Oranlama* (parola çağırma), *Buyruk*, *Câvidân* ve *Fazîletnâme* adlı kutlu saydıkları beş kitabı okuyan ve bilen G. A. Ocağı Dedeleri, bunları Sünnî komşularından saklar. Köy ve mahallelerinde asla câmi ile mescit bulunmayan ve belli bir tapınma yerleri olmayan G. A. Ocağı'na bağlı Türkmenler de bu dünyada kötülük yaparak günah işleyenlerin ruhunun, öldükten sonra, cezasını çekmek üzere, bayağı dört ayaklı hayvanlara geçtiğine; nice müddet böylece dolaşıp arındıktan sonra yeniden dünyaya insan olarak gelip, ancak tertemiz ahlâklı, yâni, eski yazı ile EDB (Edeb) de baş harflerine işaret olunan, *eline*, *diline*, *beline* düsturuna uyarak doğrulukla yaşadıktan sonra, *Erenler* arasına katılarak, ebedî mutluluğa (Cennete) ereceğine inanırlar.

Malatya - Hekimhan, Hatay - Hâssa ve Merkez, Adana - Karaisalı, Ankara ve Konya'daki Güvenç adlı bucak ve köylerin, bu ocağa bağlı Türkmenlerin hâtırasını taşıdığı anlaşılıyor.

GÜVENÇ, Hatay ilinin Hassa ilçesine bağlı bir bucak. 11 köyü ile birlikte bucak nüfusu 8 574 (1965), bucak merkezi olan Aktepe köyünün nüfusu 1 261, denizden yüksekliği 275 m dir. Hassa'nın güneyinde bulunan bucak arazisinin bir bölümü ova, bir bölümü de tepeliktir. Buradan Karasu geçer. Çeşitli tarım ürünleri yetiştirilir, hayvan beslenir. Antakya - Maraş şosesi buradan geçer. Bk. HASSA.

GÜVENİ KÖTÜYE KULLANMA (Huk.): bk. EMNİYETİ SUİSTİMAL.

GÜVENLİK, Millî (Fr. Sûreté de l'Etat, İng. National Security, Alm. Staats - Sicherheit): bk. MİLLÎ GÜVENLİK.

GÜVENLİK, Sosyal (Fr. Sécurité sociale) [İktisat]: bk. SOSYAL GÜVENLİK.

GÜVENLİK KONSEYİ (İng. Security council): bk. BİRLEŞMİŞ MİLLETLER TEŞKİLÂTI.

GÜVENLİK KURULU: bk. MİLLÎ GÜVENLİK KURULU.

GÜVENTÜRK, Meriç (kızlık soyadı: **Sümen;** doğ. İstanbul 1943), Türk balerini. Sanata ve dansa olan kabiliyeti daha çok küçükken âilesi tarafından sezilmiş ve 1952'de Ankara Devlet Konservatuvarında bale öğrenimine başlamış, 1961'de mezun olmuştur.

M. GÜVENTÜRK

Ankara Devlet Operasında profesyonel olarak çalışmağa başladığı ilk yılda «Les Sylphides» ve «Les Patineurs» eserlerinin başrollerini oynadıktan sonra, Molly Lake ve Travis Kemp'in dâvetlisi olarak İngiliz Krallık Bale Okulunda çalışmalarına devam etmiştir. 1962'de Dame Ninette de Valois tarafından tekrar Londra'ya çağrılmış ve «Uyuyan güzel» i temsil etmiştir.

1964'te kompozitör Adolf Adam'ın «Giselle» balesini sahnede canlandıran sanatçı, daha sonra Hollanda Krallık Balesinde performans çalışmalarına devam etmiştir. 1965'te «Kuğu Gölü» balesinde Odette ve Odile rollerini büyük bir başarı ile oynayan G., adını yabancı memleketlere duyurmayı başarmıştır.

1966'da evlenmiş, bu arada Amerika'ya, İngiltere'ye Pakistan'a, Bulgaristan'a giderek Türk balesini tanıtmaya çalışmıştır. Aynı yıl içinde «Pagodalar Prensi», «Sylvia», «Giselle», «Kuğu Gölü» eserlerini oynamıştır.

1967'de dâvet edildiği Rusya'da, Moskova, Leningrad ve Bakû balerinleriyle çalışmıştır. Aynı yıl içinde tekrar Londra'ya giderek 1968 sezonu hazırlıklarını tamamlamıştır. «Güzel ve Canavar», «Üç Kız Kardeş», «Kanlı Düğün» ve Dame Ninette de Valois'nin sahneye koyduğu «Çeşme Başı» sanatçının oynadığı eserlerdir.

GÜVERCİN (Lat. Columba; Fr. Pigeon, colombe), Güvercinler (Columbae) takımının Güvercingiller (Columbidae) familyasından bir kuş cinsi.

Genel olarak G. adı altında değişik boyda, ekseri kurşunî, kahverengi veya yeşil olmak üzere, türlerine göre değişik renklerde, tüyleri metal parlaklığında yalazlanan

k u ş l a r anlaşılır. G., küçük başlı, kısa boyun ve bacaklı, ucu hafif kıvrık gagalı, sık ve kaba tüylüdür. Gaganın yumuşak kıkırdaklı kökünde uzunca iki burun deliği vardır. Kanatları uzun ve sivri olduğu için iyi uçar. Dallara tüner; tanecil ve yemişçildir; su içerken, öbür kuşların tersine, gagasını daldırarak suyu emer.

KAYA GÜVERCİNİ

G., 1 - 3 yumurta yumurtlar. Çoğu türler yılda 3 - 5 defa kuluçkaya yatarlar. Bu görevi erkek dişisi ile paylaşır. Kuluçka süresi 17 - 18 gündür. Yavrular tüysüz ve gözleri kapalı doğar. Ana ve baba, kursakları içindeki kese biçimli iki bölmede biriktirdikleri besinlerden meydana gelen kesmik süt kıvamında bir salgı ile yavrularını beslerler. Yavru, 3 - 4 hafta sonra, ana babanın yardımı olmadan besinini sağlamağa başlar ve 3 - 4 ay içinde palazlanarak çiftleşme yeteneği kazanır. Yavru 2 - 3 haftalık olunca, dişi G. yeniden yumurtlar. G. ler tek eşlilik düzeni içinde yaşarlar ve birbirlerine sâdık çiftlerdir.

300 kadar G. türü tesbit edilmiştir. Bunlar bütün dünyaya yayılmışlardır. Göçmen cinsleri olduğu gibi, yerleşik yaşayanları da vardır. Güvercingiller familyasına giren cinslerden Avrupa'da bulunanlar arasında Güney Avrupa, Kuzey Afrika ve Asya'nın kayalık bölgelerinde yaşayan kaya G. i (*Columba livia*), kovuk G. i (*Columba oenas*), gerdanlıklı G. (*Columba palumbus*), kumru (*Turtur turtur*) ve eskiden Ön Asya'dan Japonya'ya kadar olan topraklarda yurtlanmışken, ilk defa 1943'te Viyana'da görülen, o târihten beri de Kuzey Avrupa'ya kadar uzanan Türk G. i (*Streptopelia decaocto*) sayılabilir. Yurdumuzda bulunan başlıca türler: tahtalı, kaya G. i, mavi G. ve kumrudur.

Evcil güvercin, kaya G. inden türetilmiş olup atasının uçuş kâbiliyetini, beslenme ve çiftleşme rejimini muhafaza etmiştir. G. in evcilleştirilmesinden beri geçen binlerce yıl içinde, şekil, renk ve desen bakımından husûsiyetler gösteren pek çok ırklar meydana gelmiştir. Bunlardan çoğu G. meraklıları için değer taşır. Bu maksatla beslenen türlü türlü süs G. leri vardır. Bunun dışında G., haberleşmede de kullanılır. Yaban G. i ise av kuşu olarak makbuldür. Batıda çok sürümü o l d u ğ u için kasaplık G. üretilir. Dünyanın hemen her yerinde bulunan bu hayvan, bâzı şehirlerde (meselâ Milano'da) pek çoğalmıştır. Bizde, en fazla İstanbul'da olmak üzere, Bursa, Edirne v. b. şehirlerimizde, sokaklarda, bilhassa c â m i avlularında s ü r ü l e r hâlinde dolaşırlar ve halk tarafından mübarek sayılarak sevilir ve korunurlar. Meraklıları ise G. i G. liklerde muhafaza ederler. Bu hayvanın şaşılacak bir yön bulma kabiliyeti vardır; ne kadar uzaklara uçsa, yine yuvasına döner. Besleme masraflarından tasarruf maksadiyle besleyiciler G. lerini gündüzün dışarı salarlar. Böylece hayvan yemini tarlalardan sağlar.

KOVUK GÜVERCİNİ

Posta güvercini: G. in yön bulma ve evcillik karakterini değerlendiren insanoğlu, onu, çok eski zamanlardan itibaren (M. Ö. 3000 yılları) haberleşme vasıtası olarak kullanmıştır. Telgraf ve telefon gibi haberleşme imkânlarının bulunmadığı zamanlarda veya bunlardan faydalanılamadığı durumlarda, bilhassa ordular hizmetinde bu hayvan çok yararlı olmuştur. I ve II. Dünya Harplerinde de G. postasından faydalanılmıştır. Bu hizmet için yetiştirilecek G., bir aylık palaz haline gelince özel bir eğitime tâbi tutulur. Ona, salındığı y e r e dönmesi, tuzaklardan korunması öğretilir. Bâzı iyi yetişmiş G. lerin 100 km hızla durmadan 15 saat uçarak 1 500 km lik yolu a l d ı ğ ı görülmüştür. Ordu haberleşmesinde G. ler çift olarak uçurulur. Ulaştırılacak haber, ufak bir tüp içinde hayvanın ayağına veya sırtına bağlanır. Aynı haberi taşıyan bu iki G. den biri vurulacak olursa, öbürü yerine varır. Ancak, posta G. leri gece uçamazlar; yağmurlu ve fırtınalı havalar da uçuşa engel olabilir. G., yarış için de kullanılır.

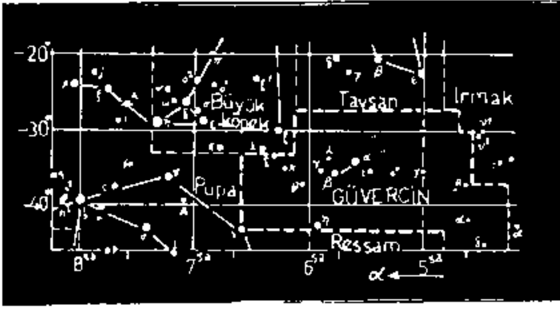

GERDANLIKLI GÜVERCİN

G. e çeşitli hastalıklar musallat olur. Bunlar arasında paratifo, trikomonoz, kapillarioz, askaridioz ve çiçek gibi hastalıklar sayılabilir; bâzı hastalıklar da hayvanın kanat ve bacak eklemlerinde felç meydana getirir. Bunların tedavisi baytarlarca yapılır.

Medeniyet târihinde güvercin: Antik Çağ insanı G. i, dinî bir inançla, bolluk ve bereket tanrıçaları kültüne bağlamış (İştar, Aphrodite), çoğu zaman ona, ruhun kuş şeklinde temessülü gözü ile bakmıştır. *Eski Ahit*'e göre, G. barış sembolü sayılır. Nitekim Nuh'un, Tufan sırasında, suların çekilip çekilmediğini öğrenmek üzere, gemisinden, yedişer gün aralıklarla G. uçurduğu, bir seferinde G. in ağzında bir zeytin yaprağı ile dönmesinden suların çekildiğini anladığı Tekvin bölümünde (VIII, 8 - 12) yazılıdır. Böylece, Tanrı insanlarla barışmış, bu haberi getiren G. ise barış sembolü sayılmıştır. Bu sembol bugün de kullanılmaktadır. *Yeni Ahit*'te ise G., saflığı temsil eder: Hz. İsa, on iki havârisine der ki: «İşte sizi kurtların arasına koyunlar gibi gönderiyorum; imdi, yılanlar gibi akıllı, G. ler gibi sâf olun» (Martta, 16). Orta Çağ sanatçıları ise, «Tanrı'nın su üzerinde süzülen ruhu» (Tekvin, 1, 2) nu bir G. şeklinde temsil etmişlerdir. Bk. KUMRU.

(Astr), Göğün güney yarım küresinde, Oriyonun güneyindeki Tavşan ile daha güneydeki Ressam arasında kalan küçük bir takımyıldız.

Her nedense eski astronomlar bu yıldız topluluğunu güvercine benzetmişler. Takım $\times = 4^{sa}$ ile $6^{sa}\ 30^{dk}$, $\delta = 30°$ ile - 40° arasına dağılmıştır. Enlemi $\varphi = 50°$ nin altında bulunan güney ülkelerinde Ocak, Şubat ve Mart

GÜVERCİN

aylarında görülebilir. Parlak yıldızları: α Col 2^{m}. 6 δ B (uzaklık 160 ışık yılı), β Col 3^{m} · 2 Ko, γ Col 4^{m} · 4 B3, η Col 4^{m} · Ko, ε Col 3 · 9 Ko.

GÜVERCİN GÜBRESİ (Fr. Colombine; Alm. Taubenmist; İng. Pigeon manure), güvencinliklerde biriken ve guano (b. bk.) gibi tarımda gübre olarak kullanılan güvercin tersi. Kümes hayvanları tersi gibi, G. G. de tesirli bir gübreleme vasıtası ise de, guanodan azotça daha fakirdir. Az çok topraklı ve kumlu maddelerle karışık olan G. G., % 20 - 25 oranında organik maddelerden başka, % 1 - 2 kadar azot ile % 0,50 - 1,50 oranında fosforik asit kapsar. Yurdumuzda, münferit durumlar dışında, G. G. kullanılmaz; bunun yerine, özellikle Karadeniz kıyı illerimizde, balık kalıntılarından elde edilen gübreden faydalanılır. Oralarda, mahsulün fazlalığı halinde, satışa arz edilemeyen balıklar doğrudan doğruya tarlalara serpilir. Ticarette satılan balık gübresi ise, kurutulmuş balık kalıntılarından üretilmiş toz gübrelerdir. Yurdumuzda istihsal edilen balık gübresi % 11,20 azot ve % 3,75 kadar fosforlu bileşikler kapsar, bu bakımdan guano ayarındadır.

GÜVERCİNGİLLER (Columbidae), Omurgalı hayvanlardan Kuşlar sınıfının Karinalılar bölümünün Yağmur kuşları takımının Güvercinler (b. bk.) alt takımına giren bir familya. Birçok türü ve ırkı olan G. in, gagalarının kenarları düz, burun delikleri ortadan yarık olup, bir zarla örtülüdür. Kaya güvercini (Columba livia), gök güvercini (C. oenas), tahtalı güvercin (C. palumbus) gibi türleri tanınmıştır.

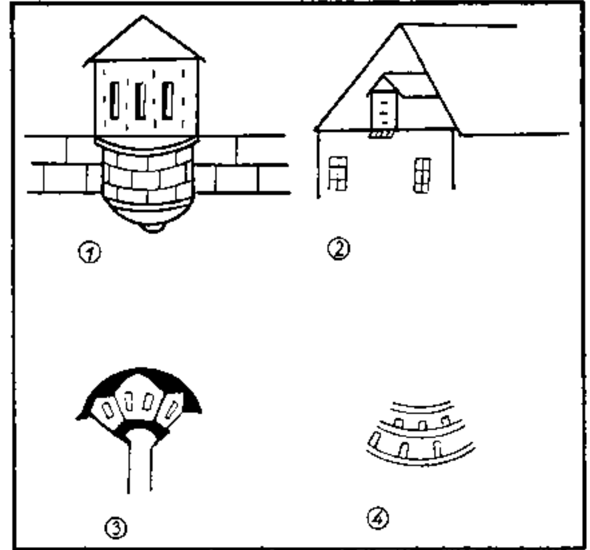
GÜVERCİNGÖZÜ (Bot.): bk. ÖLMEZOTU.

GÜVERCİNLER (Columbae), Omurgalı hayvanlardan Kuşlar sınıfının Karinalılar bölümünün Yağmur kuşları takımına giren bir alt takım. G. in başları küçük, boyun ve bacakları kısa, gagaları hafif kıvrıktır. Kanatları sivri olduğu için iyi uçarlar. Kursaklarından çıkan süte benzer bir sıvı ile yavrularını beslerler. Dünyanın her yanında bulunan G. in Güvercingiller, Kumrugiller, Dişli güvercinler, Dodogiller familyaları vardır.

GÜVERCİNLİK (Sırpça adı: **Golubac,** Macarca adı: **Galambóc**), Yugoslavya'nın Sırbistan bölümünde, Požarevac bölgesinde, Tuna'nın sağ kıyısında bir kasaba. Nüfusu aş. yu. 5 000 dir.

Eski Çağdan beri bilinen G., Türklerin Sırbistan'ı fethettikleri sırada Sırbistan'ın doğusunda, Tuna üzerinde çok mühim bir kale olarak tanınmıştı. 1391 yılında Sultan Yıldırım Bayezid tarafından fethedilmişse de, Macar Péter Perényi tarafından geri alınmıştır. 1427'de tekrar Osmanlı Türklerinin eline geçen G., 1428 yılının Nisan ayında Macar kralı Zsigmond (Sigismund) tarafından kuşatılmıştır. Sultan II. Murad'ın büyük bir kuvvet ile bu mühim kaleyi kurtarmak için gelmesi üzerine Zsigmond üç yıllık barış andlaşması yapmak zorunda kalmıştır. Yapılan andlaşma gereğince G. Türklerin elinde kalmış, fakat Macar ordusunun Tuna'yı geçmesi kabul edilmişti. Fakat Türkler Macar askerlerine saldırmışlar, Macar kralı da Leh artçılarının yardımı sayesinde hayatını kurtarabilmiştir. Türkler bu çarpışmalarda büyük hasara uğrayan G., kalesini tamir ettikten sonra Macaristan'ın güney bölümlerini devamlı olarak tehdit altında tutmuşlardı. Bununla beraber Pál Kinizsi 1483 yılında giriştiği Sırbistan savaşında G. i bir aralık ele geçirmiştir. 12 Haziran 1444 Edirne Andlaşmasına göre II. Murad G. i ihya edilen Sırp Despotluğuna vermiş, G., 1458'de bir ordu ile gelen Mahmud Paşa'ya teslim olarak tekrar Osmanlı hâkimiyeti altına girmiştir. Osmanlıların Tuna nehrindeki ince donanması G. te üslenirdi. Târihî kaynaklara göre Türk hâkimiyeti devrinde G. te 1 câmi, 3 mescit, 1 medrese, 1 dergâh, 1 hamam vardı (Erno Foerk, *Török emlékek Magyarországon.* Budapest, 1918). Bu eski kalenin Türk devrinden kalma surları bugüne kadar muhafaza edilmiştir.

GÜVERCİNLİK, güvercin seven meraklılar veya güvercine acıyan merhametli insanlar tarafından, güvercinler için yapılmış olan, küçük odacıklar yahut silindir biçiminde, duvarlarında kapıları ve pencereleri bulunan küçük kulübecik. Eskiden bütün hayvanları, bilhassa güvercinleri seven ve himaye eden atalarımız, bu konuda vakıflar bile yapmışlardı. Evlerin çatılarında, câmilerin, minarelerin, tür-

GÜVERCİNLİK: 1. Kale ve cami güvercinliği, 2. Çatı güvercinliği, 3. Kule ve ağaç güvercinliği, 4. Minâre ve çeşme güvercinliği

belerin, kalelerin, burçların münasip yerlerinde G. ler yapmışlardır. Taş kulelerin, sağlam ve kalın ağaçların, duvarların üstüne de G. ler yapılmıştır. Yurdumuzun birçok yerlerinde hâlâ G. ler görmek mümkündür.

Eskiden plânlı ve tezyinatlı G. yapan bir san'atkârlar sınıfı türemişti.

GÜZ: 1. Yazla kış arasında kalan, ılık havaların doldurduğu bir mevsim. Havaların değişmesine uygun olarak bir yıl dört zaman aralığına ayrılır. Bu aralıklara mevsimler denir ki her bir mevsim ortalama 3 ay sürer (bk. (MEVSİM). Mevsimler Yer'in Güneş çevresinde dolanma-

sından, dolayısiyle Güneş'in görünürde, ekvatorun iki yanında +23°27' ile —23°27' arasında kalan kuşak üzerinde gezinmesinden ileri gelmektedir. Güneş tam ekvator düzleminde iken (21 Mart, 23 Eylûl) gün - tün eşitliği olur ki tam bu anda Güneş ya ilkbahar ya da sonbahar (güz) ılımına gelmiştir (ekvator ile tutulumun kesim noktaları). Güneş en üst inikliğe, $\delta = +27°27'$, geldiği anda (22 Haziran) kuzey ülkelerinde gün en uzun, gece en kısadır. Ondan sonra günler kısalmaya, geceler uzamaya başlar. Onun için o târihe gün dönümü, Güneş'in o günkü çizdiği günlük çembere yaz dönencesi denir. 23 Eylûlde Güneş yine ekvatordadır ve onu izleyen günlerde her gün biraz güneye doğru kayar. Nihayet 22 Aralıkta $\delta = -23°27'$ olur, yani o kış dönencesine gelmiştir. Bu günde uzun gecelerden kısa gecelere dönüş başlamıştır. Onun için bu tarih de bir gün dönencesidir.

2. Astronomlar için, yaz sonundaki gün - tün eşitliğinden (23 Eylûl) gecelerin en uzun olduğu gün dönümü (23 Aralık) arasındaki mevsimdir. Süresi 89.8 gündür. Günlük hayatımızda ve takvimlerde 1 Eylûl ile 1 Aralık arası «güz» olarak kabul edilir.

G. mevsiminde gece ile gündüz farkı az olduğundan havalar ılık geçer. Bu, yazdan kışa bir geçiştir. Mevsim başlarında havalar yaza göre birden bire değil, yavaş yavaş ılıklaşır. Sonlarda ise soğuklar az az kendini gösterir, kış belirtileri başlar. Havaların değişme hızı kuzey ülkelerine gittikçe artar. Çünkü gece - gündüz farkı Güneş'in konumuna bağlı olduğu gibi, enlemlere de bağlıdır. G. sonunda kuzey enlemlerinde ancak birkaç saatlik gündüz vardır. Tam kuzey kutbunda geceler iyice uzar ve 22 Aralıktan sonra 6 ay gece olur.

GÜZ ÇİĞDEMİ (Bot.): bk. ACIÇİĞDEM.

GÜZEL ve GÜZELLİK: Gündelik dilde güzel bir hareket, güzel bir çalışma, güzel bir memuriyet, güzel bir ispat ve güzel bir ameliyat v. b. gibi diğer iyi, faydalı, doğru ve başarılı gibi değer kavramlarıyle eş anlamlı olarak kullandığımız güzel değeri, aslında özel bir değeri, estetik değeri gösterir. Bu özel ve dar anlamında güzel, estetikçe değerli olan şeyle aynı anlama gelir. Güzel bir manzara, güzel bir tablo, güzel bir şiir v. b. gibi ifadeler, söz konusu objelerin, yâni manzaranın, tablonun, şiirin estetik yönden değerli olduğunu bildirir.

Estetik'in bir temel kavramı olan güzel, estetik sınırları içinde de çeşitli anlamlarda anlaşılır ve farklı şekillerde tanımlanır. Bunun tabiî bir sonucu olarak, çeşitli estetik görüşleri içinde çeşitli güzellik tarifleri bulunur. Bunun için güzel ve güzellik, bir tanımla açıklanması mümkün olmayan bir değer kavramıdır. Güzelin ve güzelliğin kavranmasında ve belirlenmesinde tutulacak yol, târihî - sistematik bir yol olmalıdır.

Böyle târihî sistematik açıdan güzele baktığımızda, onun bâzan obje (yâni güzel dediğimiz şey, meselâ bir manzara, bir tablo, bir şiir v. b. gibi), bâzan da süje (güzel dediğimiz varlıklar, obje'ler karşısında hoşlanma duygusu, haz duyan insan) yönlerinden ele alındığını ve bu yönlere göre de bir obje'den kalkan objektivist güzellik görüşü ile bir süje'den kalkan, sübjektivist güzellik anlayışının ortaya çıktığını görürüz. Objektivist güzellik görüşü de kendi içinde bir muhtevacı metafizik görüş ile bir de biçimci (formalist) matematik güzellik görüşlerine ayrılır.

1. Muhtevacı metafizik görüşü belirli şekilde ilk olarak Eflatun (b. bk.) da görüyoruz. Güzelin ne olduğunu felsefî yönden ilk ele alıp inceleyen ve bunu başlı başına kitap konusu yapan Eflatun olmuştur (*Büyük Hippias*, *Phaidros* ve *Symposion*). Eflatun'a göre, güzel bir idea'dır, bir hakikî varlıktır, bir tözdür. Böyle bir idea ve hakikî varlık olarak güzel, aynı zamanda hakikat ve aynı zamanda iyi'dir. Tabiat, güzel dediğimiz tek tek şeyler, bu hakikî varlıktan, güzel ideasından pay aldıkları ölçüde güzelleşir.

Plotinos (M. S. 204 - 270) ta da yine böyle bir muhtevacı güzellik görüşü ile karşılaşırız. Plotinos'a göre, güzelliğin kaynağı ile varlığın kaynağı aynıdır ve bu da, her şeyin kendisinden türüm (emanatio) yoluyle doğduğu *Bir*'dir. Bir, her şeyin başı olan *Mutlak*'tır. Bu mutlak Bir, aynı zamanda iyi'dir ve iyi olduğu için de Tanrı'dır. Güzellik, *Bir*'in ışığı ile ışımak, karanlıktan, yâni maddeden kurtulmaktır. Ruh, Bir'e ne kadar yaklaşırsa, maddeden ve maddeye bağlı tutkulardan o ölçüde kurtulur ve güzelleşir. Bu, mistik ve panteist bir güzellik görüşünü ifade eder (Plotinos, *Enneades*).

Böyle muhtevacı bir görüşü, entellektüalist bir vasıf ile karışmış olarak Yeni Çağ'da estetik'in kurucusu Alexander Baumgarten (1714 - 1762) da görürüz (*Aesthetica*, 1750-1758). Baumgarten bilgi teorisinden hareket eder ve bilgiyi rasyonal (lojik - matematik) bilgi ile duyulara dayanan (sensitiv) bilgi olmak üzere ayırır, lojik ve matematikte ifâdesini bulan rasyonel bilgi, mükemmellik (perfectio) e ulaştığı zaman hakikî bilgi, yâni *hakikat* olur. Ama, duyulara dayanan (sensitiv) bilgi de mükemmel olabilir. Ne var ki, duyulara dayanan bilginin mükemmelliğine artık hakikat değil de, *güzellik* (pulchritude) denir. Hakikatin ikiz kız kardeşi olan güzellik, duyulur bilginin, yâni duyu ile kavradığımız şeylerin mükemmelliğidir (perfectio phaenomenon).

Alman idealizminin düşünürleri için de güzellik, yine *idea* ile ilgilidir. Friedrich Wilhelm Schelling (1775 - 1854) e göre, güzellik, mutlak sembolik olan şey'dir. Sonsuz olanın sonlu olarak tasviridir (*System des transcendentalen Idealismus*, 1800). Yine bunu tamamlayan bir başka tarifle söylersek: Mutlak güzellik, ide'nin ilk - örnek olan güzelliğidir (*Schelling's Werke* 1[s], 369. s. ; I[4] 226). Chr. Krause'ye göre, güzellik, sonluda görünüşe ulaşan tanrısallık'tır veya Tanrıya benzerlik'tir (*Vorlesungen über Aesthetik*, 1882). G. W. Friedrich Hegel (1770 - 1831) güzelliği, ide'nin duyusal olarak görünüşü diye târif eder (*Vorlesungen über Ästhetik*, 1835,1). Hegel'a göre, güzellik ide olduğuna göre, güzellik ile hakikat bir bakıma aynıdır. Fakat güzellik bir başka bakımdan hakikat'ten ayrılır. Bu ayrılık, ide'nin görünüş hâline gelmesi, duyular ile kavranabilir olması bakımından ortaya çıkar. İşte, ide'nin böyle görünüş hâline gelmesi güzellik olur.

Fransız estetikçisi Paul Soriau (1852 - 1927) da güzelliği apaçık bir mükemmellik (l'évidente perfection) olarak kavrar (*La beauté rationelle*, 1904).

Çağdaş düşünürlerde de böyle muhtevacı metafizik bir güzellik anlayışına rastlıyoruz. Meselâ modern ontolojinin kurucusu Nicolai Hartmann, güzelliği, mânevî varlığın maddî varlıkta görünüşe ulaşması diye tarif eder. Existentialist Martin Heidegger (doğ. 1989) da güzelliği böyle muhtevacı bir yönde anlar. Ona göre, güzellik, varlığın gizlilikten kurtulması, gün ışığına çıkmasıdır. Bu da hakikatten başka bir şey değildir (*Der Ursprung des Kunstwerkes*). Görüldüğü gibi, burada da güzellik bir metafizik muhteva kazanmaktadır.

2. Objektivist güzellik anlayışının öbür dalını biçimci (formalist) matematik görüş teşkil eder. Bu görüş, güzel dediği mizobje'den tabiat varlığı veya sanat eserinden hareket eder ve onda objektiv biçimsel (formel) matematik vasıflar bulur. Bu görüşün de başında yine Eflatun bulunur, fakat yaşlılık devrindeki ve Pythagorasçılık tesiri altındaki Eflatun, şimdi şöyle der: «Güzellik ve fazilet her yerde açık olarak doğru orantıya ve uygun nispete dayanır» (*Philebos*). Doğru orantı ve nispet, güzel dediğimiz bir objenin formel matematik niteliğidir. Nitekim Eflatun bunu yine şöyle dile getirir: «Formların güzelliği deyince, ben, burada büyük yığının bununla düşündüğü şeyi anlamıyorum, meselâ canlı varlıkların veya resimlerin formlarının güzelliğini, tersine, formların güzelliği deyince, düz veya çember şeklinde olan ve buna göre de pergel, cetvel ve iletki ile çizildiği şekilde düzeyleri ve küpleri kastediyorum» (*Philebos*).

Aristo (M. Ö. 384 - 322) da güzelliği formel - matematik yönden belirlemek ister. Ona göre, güzelliğin temel formları, düzen, simetri ve sınırlılıktır; yâni çoğu matematik disiplinler tarafından ispat edilen şeyler (*Metaphysika.* 1078). Yine bu formel - matematik güzellik görüşünü bir başka yerde şöyle ifade eder: «Bundan başka, güzel, ister bir canlı varlık, isterse belli parçalardan meydana gelmiş bir obje olsun, sadece içine aldığı parçaların uygun bir düzenini göstermez. Aynı zamanda onun gelişi güzel olmayan bir büyüklüğü de vardır; zira güzel, düzene ve büyüklüğe dayanır (*Poetika*, 1450 b).

Güzelliğin böyle formel yönden kavranması estetik târihi boyunca sürüp gider. Bu formel prensipler simetri ve proportion'dur, *eurhytmie* ve *harmonie* dir. Simetri, bir figürün parçalarının uygun bir düzenini gösterir; öyle ki, bu düzen içinde belli bir noktadan bütün, tek tek parçaların düzen bakımından mekânda iki eşit yarıya bölünür. *Proportion* da iki büyüklük veyâ bir bütün'ün parçaları arasında hoşa giden bir orantıyı gösterir. Daha İlk Çağdan beri güzelliğin bu formel prensibi araştırılmış ve zaman zaman bütün her şeyin güzelliğini sağlayan bir ideal proportion'un bulunduğuna inanılmış ve bu yolda büyük çabalar sarf edilmiştir. Bu ideal proportion altın kesit (sectio aurea) adı ile adlandırılır. Bunun en hararetli savunucusu A. Zeising olmuştur. Bu altın kesit orantısı, şöyle bir denklem ile ifade edilmiştir: $a:b = b: (a+b)$. Bunu sayılarla ifade edersek: $3:5 = 5 = (3:5)$. Yâni bir bütün'ün küçük parçasının büyük parçasına oranı, büyük parçanın bütün'e olan oranına eşittir. Eurhytmie ise, zaman içinde art arda meydana gelen bir bütünün hoşa giden ritmik bölünmesidir. Harmoni de, hemzaman akustik intibalarının tonların birlikli bir bütünlüğünü gösterir. Nispet ve proportion, mekâna âid güzellikler söz konusu olduğu zaman birbelirleyici güzellik prensibi olarak kabul edildiği halde, eurhytmie ve harmoni ise zamanî güzellikler (müzik gibi) söz konusu olduğu zaman bir güzellik prensibi olarak kabul edilir.

Sübjektivist güzellik görüşü, güzel şeyden haz duyan, ondan hoşlanan varlığa, yâni süje'ye dayanarak güzeli açıklamak ister. Bu da yine iki temel görüş açısı içinde kendini gösterir: felsefî görüş açısı ve psikolojik görüş açısı.

1. Felsefî görüş açısından sübjektivist bir güzellik görüşü, İngiliz ampirist estetikçilerinde görülür. Meselâ Lord Shaftesbury (1671 - 1713) ye göre, güzellik bir iç duygu işidir; şöyle ki, Shaftesbury, düzen, birlik ve harmoni idrakinden bir iç duygu ile güzellik duygusunu elde eder (*Characteristics of Men*, 17). Yine Henry Home (1696 - 1782) da asıl güzelliği duyu ile temellendirir (*Elements of Criticism*, 1762).

Sübjektivist güzellik görüşünü bir sistem halinde temellendiren Kant olmuştur. Ona göre, güzeli analiz etmek (estetik zevk) zevki analiz etmek demektir. Zevk ise, hoşlanma veya hoşlanmama aracıyla bir şey hakkında yargı verme yetkisidir. Böyle olunca, zevk de sübjektif olacaktır. Kant, zevk muhakemesini tıpkı bilgi muhakemesinde olduğu gibi, keyfiyet, kemiyet, relation ve modalite yönünden ele alır. Ama, zevk muhakemesi daima sübjektif bir fenomen olan hoşlanma veyâ hoşlanmamaya dayanır. Şimdi bu dört kategori bakımından güzel hakkında şu gibi tarifler meydana gelir:

a. Keyfiyet bakımından: Zevk, bir obje veyâ bir tasavvur tarzı hakkında bir hoşlanma veyâ hoşlanmama aracıyla, her çeşit faydadan uzak olarak hüküm verme salâhiyetidir. Böyle bir hoşlanmanın objesine güzel denir.

b. Kemiyet yönünden güzel, kavrama dayanmadan genel olarak hoşa giden şeydir.

c. Relation yönünden güzellik bir gaye tasavvurundan uzak olarak bir obje'de idrak edilmesi bakımından o objenin gaye gütme formudur.

d. Modalite yönünden güzel, bir zaruri hoşlanmanın, kavramdan uzak objesi olarak bilinen şeydir (*Kritik der Urteilskraft*).

2. Psikolojik görüş açısından güzellik, özellikle psikoloji ilminin XIX. yüzyılın 2. yarısında kurulmasından sonra bir araştırma konusu olmuştur. Fakat güzellik, psikolojik görüş açısından da farklı şekillerde kavranmıştır. G. in, kâh *Einfühlung*, kâh bir iç taklit fiili, kâh bir duygu ifadesi veya başka bir ilgi ifadesi içinde kavranması gerekir. Bunlar arasında en tesiıli ve yaygın olan görüş *Einfühlung* teorisi olmuştur. Özellikle Theodor Lipps (1851 - 1914) in temsil ettiği bu görüş, bütün estetik olaya ve güzelliği *Einfühlung* olayına bağlayarak açıklamak ister. *Einfühlung*, kendi dışımızda bulunan bir objede kendimizi yaşamamız anlamına gelir. Güzellik de buna bağlıdır. Yalnız bu *Einfühlung* var olduğu sürece biçimler güzeldir. Biçimlerin güzelliği, biçimlerde kendi ideal, hür hayatımı yaşayarak onlardan haz duymamdır. Ama, bunu yapmadığım zaman biçimde veya biçime bakarken içimden hür olmadığımı, kendimi engellenmiş, bir zora yenilmiş duyduğum zaman, bu biçim çirkindir (Lipps, *Ästhetik*, 1903 - 1906). Bütün psikolojik görüşlerde hareket noktası daima süje'nin kendisi, onun duygu ve estetik tavrıdır. — İ. T.

GÜZEL HİSAR, Aydın şehri yakınında küçük bir yayla. Tralleis şehrinin kalıntıları ile meşhurdur. Bk. TRALLEİS.

GÜZEL RUH (Alm. Schöne Seele), Alman filozof ve şâiri. Friedrich Schiller (b. bk.) in ahlâklılık (akıl) ile duyarlığı (duygululuğu) harmonik olarak kendisinde birleştirmiş olan karakter için 1793'te kullandığı bir deyim. Daha önce (1759) J. J. Rousseau bu anlam için *belle âme* terimini kullanmıştır (*Nouvelle Héloise*'de). Aynı alanda 1795'te Goethe'de *Bekenntnisse einer schönen Seele* (Güzel bir ruhun itirafları) adlı bir başlık yer almıştır (*Wilhelm Meisters Lehrjahre*'de). G. R. ta, duyarlık ile akıl, eğilimler ile ödev bir uyum içinde birleşir. Böyle bir ruh, güzel ile iyi değerlerini birbirinden ayırmaz, tersine onları daima birleştirmek ister. Bu anlamda G. R. deyiminin kaynağını eski Yunan düşüncesine kadar götürmek ve G. R. kavra-

mını eski Yunanlıların güzel-iyi (*kalokagathia kaloskai agathos*) kavramına bağlamak mümkündür. Yine güzel-iyi anlamında G. R. kavramı İngiliz moralist estetikçisi Lord Shaftesbury (1671-1713) tarafından kullanılmıştır.

GÜZEL SANATLAR (eski ter. Sanayi-i nefîse; Fr. Beaux-arts; İng. Fine arts), bilhassa resim ve heykel gibi plâstik denilen yaratıcı sanatlara ve teşmil yolu ile de musikiye ve bâzan koreografiye verilen ad. G. S. ın amacı, güzel olan şeyin yarattığı heyecanı ifade etmek, güzel'i yorumlamaktır. Bütün G. S. ın başlıca iki vasfı: ruhîlik ve üniverselliktir. G. S. ın hem yaratılmalarında. hem de değerlendirilmelerinde başlıca rolü ruhî faktörler oynar. Evrensellik vasfı da bu sanatların yarattığı eserlerin değerlerinin zamanla sınırlı olmamalarından ileri gelir.

Yunan mitolojisinde G. S. ın her biri için *musa* denilen bir tanrıça vardır ve Yunan sanatçıları kendilerine ilham vermeleri için bu tanrıçalara yalvarır, dua ederler. Zamanımız sanatçılarının pek çoğu da yaratma güçlerini ilham kabiliyetlerine borçlu olduklarını ileri sürerler.

Atina'daki Parthenon tapınağının sütunları aradan 2 000 yıl geçmiş olmasına rağmen bugün hâlâ güzeldirler. İptidaî kavimlerin oyma eserlerini garip bulmakla birlikte, bunların birçoğunda bugünkü estetik duygularımızı tatmin eden nâdir güzellikler görürüz. Halbuki belirli bir zamanın geçici sanat zevkine göre yapılmış bâzı eserler karşısında iyiden iyiye ilgisiz kalırız.

G. S. modern hayatta güzel ile faydalı'yı bir araya getirmek için de uygulanmaktadır. Bugün ilâncılıkta resim sanatından geniş ölçüde yararlanılıyor. G. S. ın temel amacı *sürekli güzel*'i canlandırmaktır. Bu sanatlar insanları öteki canlılardan ayıran büyük ruh ve duygu vasıflarının başta gelen delilleridir.

GÜZEL SANATLAR AKADEMİSİ (eski adı: Mekteb-i Sanayi-i Nefise-i-Şahane), mimarlık, resim, heykel ve dekoratif sanatlar alanında sanat eğitimi veren yüksek meslek okulu. G. S. A. nin ressam ve arkeolog Osman Hamdi Beyin teşebbüsiyle ticaret nazırı Raif Paşa zamanında açılması kararlaştırılmıştır. Bu okul Sanayi-i Nefise Mekteb-i Âlisi adiyle 3 Mart 1882'de kurulmuş, ticaret nazırı Suphi Paşa zamanında binanın yapımı tamamlanarak öğretime başlanmıştır (1884). 1927 yılı sonuna kadar Sanayi-i Nefise Mekteb-i Âlisi, adiyle anılan bu kuruluş daha sonra G. S. A. adını almış son olarak da Devlet Güzel Sanatlar Akademisi haline getirilmiştir (1969).

Türkiye'de resim ve mimarlık öğretimi, Akademeninin kuruluşuna kadar Mühendishâne-i Berrî-i-Hümâyun (1795), Mekteb-i Harbiye (1834), sonra da Rüştiye-i Askeriyelerde yapılmıştır. 1825'ten önce Mühendishânede okutulan resim dersi, daha çok mühendisliğe, topçuluk istihkâmcılık ve haritacılığa faydalı olacağı düşünülerek okul programına konulmuştur. İlk ressamlarımız da bu okullarda öğretim görmüş subaylar arasından çıkmıştır. Resimde olduğu gibi, Akademinin kuruluşundan önce de, mimarlıkta genç istidatları yetiştiren okul mahiyetinde bir kuruluş olan Hassa mimarları ocağında kayıtlı ünlü mimarlar da vardı. Bu ocak XVIII. yüzyıl sonlarında eski düzenini ve kaliteli mimar yetiştirme gücünü kaybetmiş, yerini Ebniye-i Hassa müdürlüğüne bırakmıştır (1831). Sonraları baş gösteren eleman yetersizliğinin, Mühendishâne son sınıf öğrencileriyle giderilmesi teşebbüsüne rağmen, XIX. yüzyılın 2. yarısı sonlarında birçok mühim işlerin yabancı mimarlara yaptırıldığı bir dönemde, fonksiyonunu kaybeden bu kuruluşlar, artık değerli kişiler yetiştirme imkânını bulamamıştır. II. Mahmut zamanında (1834), Mühendishâne'den yetişen mühendis subaylarından mimarlıkta faydalanılması ve okula «fenni mimarî» dersinin konulması husûsunda Ebniye-i Hassa müdürlüğünce yapılan teklif de bir sonuç vermemiştir. Akademinin kurulmasıyle resim ve heykel gibi mimarlık da bağımsızlığını kazanmıştır. Abdülaziz'in resim sanatına gösterdiği ilgi ve kendisinin resim yapması, Türkiye'de resim sanatının gelişiminde büyük bir yardım sağlamıştır. İlk resim sergileri, ilk özel resim akademisi mahiyetinde resim atelyesi (dershâne) de onun zamanında açılmıştır (1874-1876). Sonraki dönemde ise mimarlık resim öğretimi yapacak resmî bir okul kurulmuş (1877), fakat Osmanlı-Rus savaşı yüzünden faaliyete girememiştir.

Akademinin kuruluşu: Türkiye'de sanat eğitimi veren ilk okul olan Sanayi-i Nefise Mekteb-i Âlisinin kurucusu Osman Hamdi Bey'in müze müdürlüğü ile birlikte Sanayi-i Nefise müdürlüğüne tâyini sırasında (1881-1882) okul, Ticaret Nezaretine bağlı olarak kurulmuş, 1886'da Maarif Nezaretine devredilmiş ve Hamdi Bey'in yönetiminde müze müdürlüğünün idaresi altında çalışmıştır. Okulun ilk binâsı, şimdiki İstanbul Arkeoloji Müzesi karşısına yapılmış, binâ 1892 ve 1911 yıllarında ilâveler yapılarak genişletilmiştir. 60 öğrenci ile öğretime başlayan okulun öğretim kadrosunda Osman Hamdi Bey (müdür); Oskan Efendi (dahiliye müdürü); M. Vallari (fennî mimarî öğretmeni); Salvador Valeri (yağlı boya resim öğretmeni); Varnia-Larzecki (karakalem resim öğretmeni); Aristofanis Efendi (tarih öğretmeni); Kaymakam Hüseyin Fuat Bey (ulûm-i riyaziye [matematik] öğretmeni); Kolağası Yusuf Râmi efendi (teşrih [anatomi] öğretmeni); Hakkâklık bölümü ise Fransa'dan çağrılan Napier'nin öğretmenliğe tâyiniyle ancak 1892'de açılmıştır. Osman Hamdi Bey'in, ölümünden sonra (1910), müze müdür yardımcısı bulunan kardeşi Halil Ethem Bey, müze ve Sanayi-i Nefise Mektebi müdürü olunca okul, müze müdürlüğü yönetiminden çıkarak, Cağaloğlu'nda şimdi Kız Enstitüsünün bulunduğu binâya taşınmış (1919) ressam Halil Paşa da müdürlüğe getirilmiştir (1917). Maarif Nazırı Şükrü Bey zamanında açılmış olan İnas Kız Sanayi-i Nefise Mektebi ressam Sami, Mihri Hanım, ressam Ömer Âdil beyin müdürlüklerinden sonra da bir çatı altında öğretimini sürdürmüştür.

Sanayi-i Nefise Mektebinin ilk devre mezunlarından Avrupa'da öğrenimlerini tamamlayarak 1914'te yurda dönen Çallı İbrahim (b. bk.), Hikmet Onat, Nazmi Ziya Güran (b. bk.) ve Feyhaman Duran (b. bk.) ın öğretmenlikleri sırasında, okulun resim bölümünde büyük bir canlılık başlamıştır. I. Dünya Harbi ve mütareke yıllarında birçok yer değiştiren okul, kira evlerinde öğretim yapmak zorunda kalmış, öğretimden çok, varlığını sürdürmeye çalışmıştır. Bu dönemde ressam Nazmi Ziya, Sami ve Cemil (Cem) beyler kısa sürelerle müdürlükte bulunmuşlardır. Cumhuriyetin ilânından sonra, Maarif Vekili M. Necati Bey zamanında Akademi, Fındıklı'daki eski Meclis-i Mebusan binâsına yerleşmiştir (1926). Akademi müdürlüğüne ressam Namık İsmail (b. bk.) getirilmiş ve adı Güzel Sanatlar Akademisi'ne çevrilmiştir (1927). Teşkilât ve öğretimde gelişmeler kaydeden bu dönemde, tezyinî sanatlar şubesi, bugün yüksek Dekoratif Sanatlar bölümü (1928), Şark tezyinî sanatlar şubesi (1936) açılarak

bölümler 5'e çıkarılmıştı. Tezyinî sanatlar şubesinin kuruluşunda iç mimarî şefliği ve öğretmenliğine getirilen Philip Ginther'den bir süre sonra Akademide esaslı reformlar devri başlamıştır (1936 - 1948). Öğretim, çağımızın sanat anlayışına uygun bir programla yeni bir düzene sokulmuş, öğretim kadrosu, değerli yabancı sanatçılar (Léopold Lévy, Bruno Tout, Rudolf Belling, Marie Louis Lue) ile birlikte Türk öğretmenleriyle de kuvvetlendirilmiştir. Akademinin yanmasıyle (1948) birçok bölümler, özellikle mimarlık bölümü değişik semtlerde öğretime devam etmiş, tâmiri tamamlanan binasına ancak 1953'te dönmüştür.

Akademiye giriş şekli ve öğretim süresi zamanla birçok değişikliklere uğramıştır. Cumhuriyetin ilânı sırasında hazırlık sınıflarından sonra resim bölümü 5, mimarlık ve heykel bölümleri 4'er, hakkâklık (gravür) bölümü 3 yıl süreli öğretim yapmıştır. 1924 târihli yönetmelikle Akademinin mimarlık, heykel, resim ve tezyinî sanatlar bölümleri yüksek dereceli olmuş, hakkâklık bölümü kaldırılmıştır. Mimarlık bölümüne lise mezunu öğrenci alınmasına başlanmış, öğretim süresi de 4 yıl olmuştur. Öteki bölümlere liselerin birinci devrelerini bitiren öğrencilerden giriş imtihanlarında başarı gösterenlerin, öğretmenler kurulu karariyle okula girebilecekleri, şart koşulmuştur. Resim ve heykel bölümlerinin öğrenim süresi 30 yaşına kadar uzatılmıştır. Tezyinî sanatlar bölümünün öğretim süresi 4 yıl olarak kararlaştırılmış ve öğrencilerin, ihtisas atelyelerine ikinci sınıftan sonra devamı, bölümlere öğrenci yetiştirmek amaciyle bir serbest atelyenin açılması, kabul edilmiştir. 1934'te değişen resim ve heykel bölümleri yönetmeliğinde ise öğrenciler geçici ve aslî olmak üzere derecelere ayrılmış, dereceleri atlamak, her yıl yapılacak imtihanlarda gösterilecek başarıya bağlanmıştır. Öğretim süresi 30 yaş olarak bırakılmıştır. 1938 yönetmeliğiyle de mimarlık bölümü liseden sonra 5 yıla çıkarılmış, adı Yüksek Mimarlık Bölümü olmuştur. Bölümler arasındaki derece farklarını kaldırmak maksadiyle mimarlık dışındaki bölümlere yüksek devreler konularak öğrenim sürelerinde değişiklik yapılmış (1940 - 1941), yüksek mimarlık 5 yıl, resim, heykel ve süsleme bölümleri (orta, yüksek) olmak üzere 6'şar yıla çıkarılmış, yalnız Türk süsleme bölümünün 4 yıllık süresi değişmemiştir ve liseden gelenlere hazırlayıcı sınıfa bir yıl devam mecburiyeti konmuştur. 1959'da kabul edilen yönetmelikle de Akademinin bütün bölümlerine liseyi bitirenler seçme sınavı ile alınmaya başlanmış ve bölümlerin öğrenim süresi 10 sömestr (5 yıl) olmuş ve bölümlerin orta devreleri kaldırılmıştır. (Akademi, 30 Nisan 1969'da 1 172 sayılı Devlet Güzel Sanatlar Akademileri Kanunu ile «ilmî muhtariyeti hâiz, Millî Eğitim Bakanlığına bağlı, yüksek dereceli öğretim, inceleme ve araştırma kurumu» olarak Devlet Güzel Sanatlar Akademisi adını almıştır. — R. E.

GÜZEL SANATLAR BİRLİĞİ, Türk san'atının gelişmesinde emeği olan bir sanat kuruluşu. 1908 yılında kurulan bu Birlik, Galatasaray Lisesinde açtığı ilk resim sergisinden (1916) bu yana İstanbul'da ve Cumhuriyet'in ilâniyle de Ankara'da her yıl bir sergi düzenlemektedir. 51'i İstanbul'da, 6'sı Ankara'da, 4'ü Halkevlerinde, 2'si Alay Köşkünde (İstanbul), 1'i Nice'te ve Birliğin adiyle katıldığı devlet sergilerinin 5 ile birlikte 109 sergi açmış, ayrıca Moskova, Bükreş, Belgrad, Atina, Paris uluslararası sergileriyle Devlet Resim ve Heykel sergilerine de grup hâlinde katılmıştır.

Târihçe: Sanayi - i Nefise Mektebi Âlisi (Güzel Sanatlar Akademisi) ni bitiren Türk ressamlarının Meşrutiyetin ilânında kurdukları Osmanlı Ressamlar Cemiyeti (1908), 1921'de Türk Ressamları Cemiyeti adını almıştır. 1926'da bu kuruluş Sanayi - i Nefise Birliği adıyle resim, heykel, müzik, edebiyat, tiyatro ve mimarlık bölümlerini içine alan geniş bir sanat topluluğu meydana getirmiş ve 1929'da adı Güzel Sanatlar Birliği'ne çevrilmiştir. Osmanlı Ressamlar Cemiyeti üyelerinden Ruhi, Çallı, Sami, Şevket, Agâh, Kâzım, Ahmed Ziya, Hüseyin Haşim, Hoca Ali Rıza, Ahmed İzzet, Muazzez, Mahmud, İzzeddin'den kurulu bir grup ilk toplantılarını Şehzadebaşı'nda bir evde yapmıştır, çalışmaların genişlemesi ve üyelerinin artması üzerine cemiyet, merkezini Cağaloğlu'nda Said Bey Konağına nakletmişlerdir. Bu grupa ressam Halil Paşa, Zekâi Paşa, Nazmi Ziya, Feyhaman, Avni Lifij, Murtaza, Midhat Rebii, Rifat ve Müfide Hanım da katılmıştır. Cemiyet, 18 sayıya kadar devam eden «Osmanlı Ressamlar Cemiyeti Gazetesi» adiyle bir dergi de yayımlamıştır (1910). Osmanlı Ressamlar Cemiyeti kurucularından bir kısmı devlet adına ve bâzıları da kendi teşebbüsleriyle Avrupa'ya gitmişlerdi. I. Dünya Harbi başında yurda dönüşlerinde İbrahim Çallı, Ruhi, Fayhaman Duran, Hikmet Onat, Sami Yetik, Namık İsmail ve Şevket Dağ'ın çalışmalariyle gelişen cemiyet, ilk sergisini Galatasaray Lisesinde açmış, bu sergiye 48 sanatçı katılmıştır. 1921'de Osmanlı Ressamlar Cemiyetinin adı Türk Ressamlar Cemiyeti'ne çevrilmiş, I. Ankara Sergisi (1923) nden sonra cemiyetin tüzüğünde değişiklik yapmıştır. Çalışmalarına hız vermek amaciyle Türk Ocağında yapılan kongre sonunda yönetim kurulunda Şevket (Dağ), Sami (Yetik), İbrahim (Çallı), Hikmet (Onat), Feyhaman (Duran), Nazmi Ziya (Güran), Namık İsmail, Vecih (Bereketoğlu) getirilmiştir. Türk Ressamlar Cemiyeti, 1926'da Maarif Vekili Necati ve Güzel Sanatlar Umum Müdürü Namık İsmail'in teşebbüsleriyle Sanayi - i Nefise Birliği adiyle resim, heykel, müzik, edebiyat, tiyatro ve mimarlık bölümlerinden müteşekkil geniş bir sanatçı topluluğunu, Birliğe tahsis edilen Alay Köşkünde (İstanbul) bir araya getirmiş ve 1929'da da adı Güzel Sanatlar Birliği'ne çevrilmiştir.

GÜZEL SESLİ ARDIÇKUŞU (Turdus ericetorum) [Zoo.] : bk. ARDIÇKUŞU.

GÜZELAVRAT OTU (*Atropa belladonna*), Patlıcangiller (Solanaceae) familyasından Avrupa, Asya, Kuzey Afrika, ve Kuzey Amerika'da tabiî olarak yetişen veyâ kül türü yapılan uzun zaman yaşayan ota benzer bir bitki türü. Yurdumuzda yabani olarak Trakya'dan itibaren bütün Karadeniz bölgesi boyunca, nemli orman açıklıklarında yetişir. Güney Anadolu'da, Toros Dağları'nda, Hatay'da, Nur Dağları'nda da yetişmektedir.

GÜZELAVRAT OTU

Bitki 1 - 1,5 m yüksekliğinde, gövdesi dallı ve silindir biçiminde, yaprakları kısa saplı, 5 - 20 cm uzunluğunda, 4 - 10 cm genişliğinde, tam kenarlı ucu sivridir. Yaprakların üst yüzü esmer yeşil, alt yüzü açık yeşildir. Çiçekleri sarımsı mor renkte, yaprakların koltuğundan tek veyâ çift olarak çıkar, kısa saplı, çanak yaprakları 5 parçalı ve tüylü, 5 taç yaprağı birleşerek çan biçiminde ve hafif tüylüdür. Erkek organlar 5, dişi organ 2 meyva yaprağından meydana gelmiştir. Meyva, kiraz büyüklüğünde, küre biçiminde, siyah ve parlak renkli bir bakkadır. Tohumları böbrek biçiminde esmer renktedir.

G. O. nun yaprakları, kök ve yeraltı gövdeleri tıpta kullanılır. Yapraklarından *Folia Belladonnae* drog (ilâç ham maddesi) u elde olunur. Yapraklar çiçek açmadan toplanır ve havadar bir yerde kurutulur. Kökleri ise yaz sonunda topraktan çıkarılarak yıkanır ve havadar bir yerde kurutulur, *Radix Belladonnae* drogu elde edilir. Yaprak ve köklerin bileşiminde atropin ve hiyosiyamin bulunmaktadır. Yapraklardan hazırlanan preparatlar, çok eskiden beri ağrı kesici, antispazmodik, astım nöbetlerine karşı, salgı azaltıcı, olarak kullanılır. Bilhassa veremlilerde ter kesmek, bâzı vakalarda mide ifrazını, emziklilerde fazla süt gelmesini azaltmak için G. O. preparatlarından istifâde edilir. Bunlardan başka, birçok zehirlemelere karşı, morfin ve mantar zehirlemelerine karşı kullanılır. Kökleri de aynı şekilde yaprak gibi kullanılır. — K. K.

GÜZELBAĞ, Antalya ilinin Gündoğmuş ilçesine bağlı bir bucak. 11 köyü ile birlikte bucak nüfusu 4 223 (1965), bucak merkezinin nüfusu 1 232, denizden yüksekliği 500 m dir. Manavgat ile Alanya arasındaki bucak arazisi tepelik, dağlık ve yer yer ormanlarla örtülüdür. Meyvecilik, çiftçilik ve hayvancılık yapılır. Kıyı boyu asfalt yoluna 12 km lik bir toprak yol ile bağlıdır. Bk. GÜNDOĞMUŞ.

GÜZELBAHÇE, İzmir ilinin Merkez ilçesine bağlı bir bucak. 6 köyü ile bucak nüfusu 5 520 (1965), bucak merkezinin nüfusu 2 880, denizden yüksekliği 70 m dir. Bucak arazisi, İzmir'in batısında, İzmir körfezinin güney kıyılarının bir bölümündedir. Arazi tepelik ve yer yer düzlüktür. Çeşitli tarım ürünleri yetiştirilir. İzmir - Çeşme asfalt yolu buradan geçer. Bk. İZMİR.

GÜZELCE ALİ PAŞA: bk. ALİ PAŞA [GÜZELCE, Çelebi].

GÜZELCE HİSAR (Coğ., Tar.): bk. ANADOLU HİSARI.

GÜZELCE KASIM PAŞA (Biyogr.): bk. KASIM PAŞA [Güzelce].

GÜZELHİSAR (Coğ.): bk. AYDIN.

GÜZELLEME, Türk halk şiirinde, konusu kız, pınar, dere, at, çiçek ve başkaları gibi beğenilen herhangi bir şeye, bâzan da iki şeye birden övgü olan ve ekseriyâ $6 + 5 = 11$ yahut nâdiren $4 + 4 + 3 = 11$ hece ölçüsü ile koşma (b. bk.) şeklinde yazılan lirik şiirlerin genellikle türkü formunda bestelenmesi ile meydana gelen bir halk musikisi eseri.

Her makam ve usûlde bestelenebilen G. lerin bâzılarında, dörtlükler arasına «bağlantı» denilen ölçülerle şiir dışında bestelenmiş sözler de eklenmiş bulunur.

GÜZELOLUK, İçel ilinin Erdemli ilçesine bağlı bir bucak. 16 köyü ile birlikte bucak nüfusu 8 183 (1965), bucak merkezinin nüfusu 635, denizden yüksekliği 1 400 m dir. Bucak arazisi dağlık, ormanlık, yer yer fundalıklarla örtülü, güzel havalı ve bol sulu bir bölgededir. Erdemli kasabasına 38 km lik bir yol ile bağlıdır. Başlıca geçim kaynakları hayvancılık, tarım ile ormanlardır Bk. ERDEMLİ.

GÜZELOVA, Erzurum'un 15 km kuzey - doğusunda bir höyük. Köyün ortasındaki höyük 1961 yılında Atatürk Üniversitesi adına kazılmış ve Eski Tunç Çağının M. Ö. 3. binin 2. yarısına târihlenen mühim bir merkezi açığa çıkarılmıştır. G., bu çağda Doğu Anadolu, Batı İran ve Güney Kafkasya'ya has olan yayılma alanını Malatya - Hatay üstünden Filistin'e kadar uzatan bir medeniyete bağlıdır.

GÜZELSU, Antalya ilinin Akseki ilçesine bağlı bir bucak. 5 köyü ile birlikte bucak nüfusu 2 781 (1965), bucak merkezinin nüfusu 491, denizden yüksekliği 1 250 m dir. Akseki ile Gündoğmuş arasında dağlık bir yerde bulunan bucak topraklarında orman ve fundalıklarla otluklar vardır. Hayvancılık, ormandan faydalanma ve tarım, geçim kaynaklarıdır. Akseki'yi kıyı boyu asfalt yoluna bağlayan ve kuzeyde Beyşehir'e uzanan şoseye 13 km lik bir yol ile bağlıdır. Bk. AKSEKİ.

GÜZELSU (eski adı: **Hoşap**), Van ilinin Gürpınar ilçesine bağlı bir bucak. 27 köyü ile birlikte bucak nüfusu 8 358 (1965), bucak merkezinin nüfusu 643, denizden yüksekliği 2 100 m dir. Van ile Başkale arasında bulunan bucak arazisinin düzce yerleri 2 200 - 2 300 m yükseklik gösterir. Yer yer dağlar da vardır. Arazi çıplak ve sert iklimlidir. Hayvancılık başlıca geçim kaynağıdır. Buğday, arpa, çavdar ekilir. Bir tepe üzerine yapılmış olan kalesi ile ün vermiş (Hoşap Kalesi) ve geçmiş çağlarda bakımlı bir şehrin yeri olmuş bulunan G., yolların geçit yerinde bulunmaktadır. Tatvan - Başkale yolu buradan geçer. Bk. VAN.

GÜZELYURT (eski adı: **Gelveri**), Niğde ilinin Aksaray ilçesine bağlı bir bucak. 12 köyü ile birlikte bucak nüfusu 18 879 (1965) dur. Bucak merkezinin nüfusu 2 356, denizden yüksekliği 1 505 m dir. Ağaçlı köyü 2 634, Yeşilköy 2 751, Demirci 2 377, Gürşü 2 000 nüfusludur. Ayrıca, 1 000'den çok nüfuslu üç köyü vardır. Aksaray ile Niğde arasındaki volkanik düzlükler ve tepeliklerde bulunan bucak topraklarından Melendiz suyu geçer. Tarım ve hayvancılık geçim kaynaklarıdır. Aksaray'a iyi bir yol ile ve Niğde'ye toprak yol ile bağlıdır. Bk. AKSARAY, NİĞDE.

GÜZEŞTE, «geçmiş» ve «geçen» mânâsına gelen Farsça bir kelime olup, eski hukukumuzda ve hukukî muamelelerde faiz kelimesi yerine kullanılmıştır. İslâmda ribh (kâr) meşrû, ribâ (faiz) gayri meşrûdur. Ribh'a istihkak için mal, amel (emek) veyâ zamân (tazmin) dan birinin bulunması gerekir (Mecelle: 1348). Nitekim, müdârebe'de emek sahibinin ribh'a istihkakı amel'i (Mecelle: 1425), sermaye sahibinin istihkakı ise mal'ı (Mecelle; 1426) iledir.

Bununla beraber, Tanzimat'tan sonra çıkan kanunlarda faize yer vermek mecburiyeti hissedilmiştir. 1850 târihli Kanunnâme - i Ticaret - i Berriyenin ve daha sonra çıkan Ticaret - i Bahriye Kanunnâmesinin çeşitli maddelerinde bâzan G. kelimesi, bâzan da faiz kelimesi kullanılmıştır (Ticaret - i Berriye 55, 141, 142; Ticaret - i Bahriye 151, 152, 155, 156, 158, 159, 160, 161. maddeleri).

GÜZEY (Fr. Ubac) [Coğ.]: bk. KUZ YÖNÜ.

GÜZİDE SABRİ, Ayşe (Aygün) (doğ. Fındıklı, İstanbul 1883), Türk romancısı. G., Reisülküttap Mustafa Efendizâdelerden ve Adliye Nezareti memurlarından

GÜZİDE SABRİ

Salih Reşad Bey'in kızıdır. Annesi Tepedelenli Ali Paşa torunlarından, şâir Koniçeli Kâzım Paşa'nın yeğeni Nigâr Hanım'dır. Çamlıca'da Koşuyolun'daki köşklerinde büyüyen G., tahsilini orada hususî öğretmenler yardımiyle yapmış ve Hoca Tahir Efendiden edebiyat dersi almıştır. Beyoğlu I. Noteri merhum Ahmed Sabri Bey'in eşi olan G. Sabri, kırk yıldan fazla bir zamandan beri edebiyat âlemimizde hep bu unvan ile ve devamlı surette eserler vererek haklı bir ün kazanmıştır.

İlk eseri *Münevver* 1899'da «Hanımlara Mahsus Gazete» de tefrika edilmiş ve 1901'de kitap hâlinde basılmıştır. 1908'den sonra G. nin bu romanı son şekliyle altı defa daha yayımlanmış (son bas. 1938) ve Sırpçaya çevrilmiştir. İlk önce 1905'te yayımlanan *Ölmüş Bir Kadının Evrâk-ı Metrûkesi* adlı romanı da (son bas. 1942) yedi defa basılmış, Ermeniceye de tercüme olunmuştur. Diğer roman ve hikâyelerinden bâzıları şunlardır: *Yaban Gülü* [1920, 6. bas. 1942]; *Nedret* [1922, 4. bas. 1937]; *Hüsran* [1928, 2 defa basılmıştır]; *Hicran Gecesi* [1937]; *Gecenin Sırrı* [1938, 8 küçük hikâye]; *Neclâ* [1941].

GVADÂNYI [*gvǫdāñi*], **József,** Kont (Rudabánya 1725 - Szakolca, Slovakya 1801), Macar generali ve şâiri. *Egy falusi nótáriusnak budai utazása* (Bir köy noterinin Buda yolculuğu) [1790] adlı manzum hikâyesiyle ün kazanmıştır. Bu eserinin büyük bir ilgi topladığını gören G., 1796'da hikâyenin devamını da yazmıştır: *A falusi nótáriusnak elmélkedései, betegsége, halála és testamentuma* (Köy noterinin düşünceleri, hastalığı, ölümü ve vasiyetnâmesi). G., askerî yazar olarak harp târihi üzerinde de durmuş, *A mostan folyó török háborúra célozó gondolatok* (Şimdi yapılmakta olan Türk harbi üzerine düşünceler) [1790] adlı bir eser kaleme almıştır.

GWĀLİOR: 1. Orta Hindistan'da, Madhya Pradesh'in kuzeyinde bir şehir. Nüfusu 300 600 (1961) dür. Dericilik, pamukçuluk ve çömlekçilik gibi endüstri dalları temsil edilmektedir. Şehrin asıl şöhretini, yanındaki 100 m yükseklikte, en çok 800 m genişlikte ve 2 500 m uzunlukta bir yayla sağlar: burada, vaktiyle birçok Hindû hânedânına başkentlik etmiş ve sık sık el değiştirmiş olan Hindistan'ın en büyük hisarlarından biri yükselir. 1032'de Gazneli Mahmud tarafından kuşatılan, fakat alınamayan kale, 1196'da Dehli nâibi Kutbü'ddin Aybeg (b. bk.) tarafından Parihār'lardan zaptedilmiştir. Kale, 14 yıl sonra yeniden Parihār'ların eline geçmişse de, 1232'de, uzun bir kuşatmadan sonra, Sultan İltutmuş tarafından ilhak olunmutur. Timur fütûhâtına yol açan umumî karışıklıklar sırasında, Tōnvāra racputları burayı almışlar ve uzun süre korumuşlardır. XVI. yüzyıldan XVIII. yüzyıl başlarına kadar, bilhassa raca Man Sing Tomar devrinde (1500 yılları), G. pek ünlü bir şehirdi. Bu raca, meşhur Mān Mandir (Mān sarayı) i ve hisarın büyük kapısını yaptırmıştır. 1526'da Bâbür Şah tarafından zaptedilen G., 1542'de hükümdar nâibi Pathan Şîr Şah Sûrî'ye geçmiştir. Onun ve oğlu İslâm Şâh'ın saltanatında G., Hindistan'ın kültür merkezi hâline gelmiştir. Ekber zamanında, kalenin alt tarafında yaptırılmış olan evliyâdan Mahmud Gavs'in mescit ve türbesi (1563), Dehli'deki Hümâyûn Türbesi ile birlikte, Hind-Moğol İmparatorluğu devri mimarlığının en eski şaheserlerindendir. Yine bu imparatorluk zamanında G. kalesi, siyasî mahkûmlar için hapishane olarak kullanılmıştır. Türk vâli Mu'temed Hân, Güneş Kapısında bir türbe yaptırmış ve Nûr Sâğar Havuzu'nu derinleştirmiştir. G. câmiinin yapılmasına 1605'te başlanmış ve bu muhteşem yapı 60 yılda tamamlanabilmiştir. Cihangîrî Mandir (Cihangîr Sarayı), IV. Hind-Moğol İmparatoru zamanında, Mān Sing Sarayının kuzeyinde, Sûrî hükümdarlarının yıkılan saraylarının arsası üzerinde inşâ edilmiştir. Biraz daha kuzeyde, eski Hümâyûn Sarayının yerinde, Şâhcihânî Mandir (Şâhcihan Sarayı) (158 × 51 m) yükselir. Şah Durrânî zamanında kale, 1761'de Cāt'ların, sonra da Marātha'ların eline geçmiştir. Şehirde başkaca 25 m yükseklikteki Teli-Ka-Mandir tapınağı (VIII. yüzyıl ortaları), Sas-Bahu tapınaklar grupu (1093), kaya duvarlar içine gömülmüş ve çoğu XV. yüzyıla âid Cayn kiliseleri ve heykelleri vardır. 3 km güneyde ise, 1948'e kadar Sindia mihracelerinin başkenti olan Marātha'lar şehri Laşkar yer alır.

GWALİOR: Kale ve ana-kapı'ya giden yol

2. Eski bir Hind krallığının adı. Yüzölçümü 67 400 km², nüfusu 4 000 000 (1941) idi. Bu hânedânın kurucusu, Marātha'ların başbuğu Ranoci Sindhia'dır (ölm. 1745). Bununla ilişik olarak bütün G. kralları Sindia unvanını taşımışlardır. Bu başbuğ, 1726'dan itibaren Peşva vergi mültezimliğinde bulunmakta iken, istiklâlini ilân etmiş; en kudretli Marātha kralı olan oğlu Mahadi (Mehdî), 1782'de İngilizlerle bir barış andlaşması imzalamış ve 1785'te Moğol imparatoru tarafından vekîlü'l-mutlak'lığa yükseltilmiştir. Bunun küçük yeğeni Devlet Rav (1794-1826) ise 1803'te İngilizlere yenilmiş, 1810'da G. Kalesi yakınında sâbit bir ordugâh kurmuş, bunun gelişmesiyle, eski G. şehrinin güneyindeki modern hükûmet merkezi Laşkar şehri meydana gelmiştir. Taht kavgaları, 1843'te İngiliz kıtalarının işgaline yol açmış ve G. krallığına yeniden bâzı topraklar kaybettirmiştir. Böylece, XIX. yüzyıldan itibaren İngiliz hegemonyası altında bulunan G. krallığı, 1857-1858 büyük Hind ayaklanması sırasında da İngiltere'ye sâdık kalmıştır. 16 Haziran 1948 târihinden bu yana G., Madhya Pradesh'e bağlanmıştır.

GWELO [*gvẹlou̯*], Rhodesia'nın ortasında bir idarî bölge merkezi. Denizden yüksekliği 1 418 m dir. Nüfusu 8 800'ü Avrupalı, 30 000'i de Afrikalı olmak üzere 38 800 (1967) dür. Şehir 1894'te kurulmuştur ve bugün gelişmekte olan bir çiftçilik, hayvancılık ve mâdencilik (altın, krom, asbest, elmas) bölgesinin ticaret, sanayi, eğitim ve öğretim merkezidir.

GWYDION [*gwindion*], Kelt mitolojisinde, insanlara medeniyet veren sihirbaz bir gök tanrısı. Güzelliğiyle ün kazanmış olan tanrıça Arianrhod'un hem kardeşi hem de eşi ve Dylon ve Llew Gyffes adındaki ikizlerin babasıdır. Bu tanrı, insanların işine yaraması için «öteki dünya» dan domuzu alarak bu dünyaya getirmiştir. Saman yoluna G. un Evi adı verilmiştir.

GWYN [*gwin*] veyâ **GWIN** [*gwin*], **Nell** veyâ **Eleanor** (Hereford? 1650-1687), İngiliz aktrisi. Rivayete göre, sokakta doğmuş, 15 yaşında iken Durury Lane Tiyatrosu yakınında portakal sattığı sırada tiyatro oyuncularının dikkatini çekmiş, o yıl ilk olarak Dryden'ın «Hind İmparatoru» piyesindeki Cydaria rolünde sahneye çıkmış, çok geçmeden neşesi ve canlılığı ve telâşlı hareketleri gerektiren sevimli rolleri ve bilhassa dansları ile halkın gözdesi hâline gelmiş, çeşitli aşklar yaşamış ve bu arada 1669'da Kralın metresi olmuş, 1682'de sahneden ayrılmıştır. Kral onu ölünceye kadar sevmiş ve son nefesinde kardeşine «Nelly'ciği yoksul bırakmayın» vasiyetinde bulunmuştur. G. in Kraldan iki çocuğu olmuştur. Sonradan St. Albans Dukası olan Charles Beauclerk (1670 - 1726) ile James (1671-1680) G. e büyük paralardan başka Nothingam'daki Bestowed Park ile Windsor'daki Burford House ve daha başka hediyeler verilmiştir.

GWYNEDD [*gwined*], IX. yüzyılın 2. yarısı ortalarında Gallia'nın kuzey - batı bölümünde kurulmuş olan bir Gal krallığı. Başkenti Manş Denizi adalarından Anglesey'deki Aberffraw olan bu ülke, Orta Çağdaki Gal krallıklarının en kuvvetlisi idi. XIII. yüzyılda Llewelyn'lerin idâresinde en kudretli durumuna erişmiş, Gallia'nın İngiliz istilâsına karşı koymasına önayak olmuştur.

GWYNN [*gwin*], Kelt mitolojisinde, Keltlerin «öteki dünya» sı olan Annwn'da ölülerin ruhlarına yol gösteren yeraltı tanrısı.

GWYNNE, H. A. (Kilvey 1866 - 1950), İngiliz gazetecisi. Önce «Times» ın Balkanlar muhabirliğinde bulunmuş; 1896'da Lord Kitchener ile Angola seferine katılmış; 1897 Türk - Yunan harbinde «Reuter» in başmuhabiri olarak çalışmış, Boer Harbi (1899 - 1902) sırasında da bu gazetenin haber alma servisini idâre etmiştir. 1904 - 1911 yılları arasında «Standard», sonra da «Morning Post» gazetelerinin yazı işleri müdürlüklerinde bulunmuştur.

GYANG - TSE, Tibet'te, Lhasa'nın güney - batısında, önemli bir ticaret merkezi. Denizden yüksekliği 4 000 m, nüfusu yaklaşık olarak 5 000 dir.

GYARMATHI [*d'ərmoti*], **Sámuel** (Kolozsvár 1751 - Kolozsvár 1830), Macar dil bilgini. 1782 yılında Viyana Tıp Fakültesinden mezun olmuş, gazetecilik yapmış, 1787'de Hunyad ili tabibliğine tâyin edilmiştir. Fakat dil bilgisi problemlerine karşı ilgi duymaktan geri durmamış ve Viyana'da çıkan bir Macar gazetesi, 1789'da bir Macar grameri yazılması için yarışma açınca G. de buna katılmıştır. *Okoskodva tanító Magyar Nyelvmester* (Düşündürerek öğreten Macar dil öğreticisi) adlı eseri 1794'te çıkmıştır.

S. GYARMATHI

Bu eserinde G., Macar dilinin doğu dilleri ile akraba olduğunu ileri sürmüştür. 1795'te Göttingen'a giden G., Agust L. von Schlözer (b. bk.) ile ilişki kurmuştur. Schlözer'ın tavsiye ettiği kitap ve kaynaklardan yararlanmak suretiyle G., 1798'de meşhur eserini bitirmiş ve 1799'da *Affinitas linguae Hungaricae cum linguis fennicae originis grammatice demonstrata* (Macar dilinin Fin dilleriyle akrabalığı, gramer bakımından ispatı) adı altında Göttingen'da yayımlanmıştır. Bu eser üç bölümden meydana gelmiştir. Kitabın sonunda iki (veya üç) ilâve de vardır.

Yazar, bu eserinde Macar dilinin Fin - Ugor dilleriyle akraba olduğunu gramer benzerliklerine dayanarak ispata çalışmıştır. *Affinitas*'ın I. ilâvesinde Macarca ile Türkçe arasındaki benzerlikler üzerinde durulmuş, II. ilâvesinde ise Rus imparatoriçesi Ekaterina'nın emri üzerine Pallas (b. bk.) tarafından meydana getirilen *Vocabularia linguarum totius orbis comparativa*'da rastlanan veriler toplanmış ve Macar dilinin Slav alıntıları tespit edilmiştir. Eserin bâzı nüshalarında üçüncü bir ilâve de vardır. Bu ilâvede Schlözer'ın yazara gönderdiği bir mektup verilmiştir.

G. nin bu eseri Sajnovics (b. bk.) e göre büyük bir adım teşkil eder. Sajnovics'in Lap - Macar kelime birleştirmelerine karşılık G., Fin - Ugor dilleri arasındaki ilişkileri ispata çalışırken yalnız kelime birleştirmeleriyle yetinmemiş, bu dillerin gramer yapısı bakımından da benzerliklerini belirtmiştir.

G., bu eseriyle mukayeseli dil bilgisinin kurucuları arasında yer almıştır.

Macar diliyle Fin - Ugor dilleri arasındaki yakınlığı ispat ettikten sonra G., Macar diliyle Türk dilleri arasındaki ilişkilere de temas etmiştir. Bu yoldaki araştırmaları sonunda G., Macarcada kullanılan Türkçe kelimelerin alıntı olduğunu ileri sürmüştür. Bu sebeple, bu kelimeler Macar - Türk dil akrabalığına delil olarak kullanılamaz. Ondan sonra yetişen dil bilginlerinin çalışmaları bu görüşü teyit etmiştir.

GYĒS (Yun. mit.), Uranos (Gök) ve Gaia (Yer) nın çocukları olan Hekatonkheir (yüz elli) canavarlardan biri. Elli başı ve yüz kolu vardır.

GYGĒS [*güges*] (M. Ö. 685? - 652 yılları arasında yaşamıştır), Lidya kralı. Mermnadlar hânedanının kurucusu. Anadolulu Yunanlılara karşı savaşta başarı göstermiş, Sardes'in Kimmerler tarafından zaptı sırasında ölmüştür. Yalnız G. in Asur'a (aş. yu. 660) bir elçiler kurulu göndermiş olduğu Asur kralı Asurbanipal'in yıllıklarıyle katiyetle teyit edilmektedir. Yunanlıların onun hakkında rivayetleri inanılmayacak bir roman tarzındadır. Herodotos, Heraklid hânedânından olan son Lidya kralı Kandaules'in G. tarafından tahttan indirilmesini anlatmaktadır. Buna göre, Kandaules G. e güzel zevcesini çıplak olarak göstermiş, bunu kendisine hakaret addeden kraliçe bunun üzerine G. i Kandaules'i öldürmeye ve hükümdarlığı ele geçirmeye zorlamıştır. Eflatun'a göre G., Kandaules'i, görünmez yapan bir yüzüğün yardımiyle öldürmüştür. Hebbel'in 1856'da yazdığı *G. und sein Ring* (G. ve yüzüğü) adlı trajedi, bu efsâneye dayanmaktadır.

GYLDÉN [*yüldēn*], **Hugo** (Helsinki 1841 - Stockholm 1896), İsveçli astronom. 1871'de Stockholm'da Akademi Rasathânesinin müdürü olmuştur. G., gök cisimlerinin hareketleri üzerinde çalışmıştır. Astronomi alanında birçok eserler yazmıştır.

GYLDENLØVES HØJ [*yüldînlövis hoy*], Danimarka'ya bağlı Seeland Adasının en yüksek tepesi (126 m).

GYLLENBORG [*yülînbor*], **Carl Greve** Kont (Stockholm 1679 - Stockholm 1746), İsveçli devlet adamı. «Şapkalar» Partisini kurmuş, 1739'da kançılarya başkanı olmuştur. 1739'da Osmanlı Devletiyle yaptığı anlaşma ve 1741 - 1743'te Rusya ile yaptığı talihsiz savaş, onun politikası için hiçbir başarı sağlamamıştır. Üniversite kançıları olarak büyük başarılar kazanmış, eserlerinden (1737'de temsil edilen, 1740 ve 1907'de yayımlanan) *Svenska sprätthöken* (İsveçli moda delisi) adlı komedisi tanınmıştır.

GYLLENBORG [*yülînbor*], **Gustaf Fredrik Greve,** Kont (Strömsbro, Linköping 1831 - Stockholm 1808), İsveçli yazar, İsveçli devlet adamı Carl Greve Gyllenborg (b. bk.) un oğlu. Bayan Nordenflycht'un etrafında toplanan aydınlardan biri olan G., duygu ile dolu öğretici şiirler, hicviyeler yazmıştır: Eserleri arasında: *Varldsföraktaren* (Dünyayı hakir gören adam) [1762], tasvirci tabiat şiirleri *Arstiderna* (Mevsimler); *Taget öfver Bâlt* (Boğaz üzerinden geçiş) [1785].

GYMKHANA [*cimhana*] «balo salonu, jimnastik salonu» demek olan *gendkhana* kelimesinden gelen İngilizce ve Hindçe bir kelime (*İngilizlerin bahçe eğlencesi*), bir koşu, patinaj, kayak, yüzme, ata binme ve bilhassa otomobil ve motosikletle yapılan spor yarışmalarında verilen maharet vazifeleri.

GYMNASİARKHES (Yun. *gymnasion* = jimnastik yeri; *arkhos* = baş, ustabaşı), jimnastik yerlerini idâre edip kontrol altında tutmakla vazifeli memur.

GYMNASİARKHİA (Yun. = beden terbiyesi), gymnasiarkhos'un vazifesi. Atina'da dêmos ve boy tarafından seçilenlere zorla kabul ettirilen bir konu hizmeti. Bu hâllerde G., Gymnasion'un işlemesi için lâzım gelen masrafları üzerine alırdı.

GYMNASİON (Yun. = beden terbiyesi) [Yun. *gymnos* = çıplak], eski Yunanistan'da jimnastik yapılan yer. G., ekseri bir güreş okulu (Palaistra) ile birlikte bir Gymnasiarkhes (G. başkanı)in idaresinde bulunurdu. Günümüze kadar korunmuş bulunan Priene Olympia'sında ve başka birçoklarında görüldüğü gibi, geniş, üstü açık bir avlunun çevresinde jimnastik âletleri, hazırlanma, antrenman ve yıkanma odaları sıralanmıştır.

GYMNASTES, eski Yunanistan'da beden eğitiminde âtletlerinin antrenörü. Antrenörden, öğrencilerinin bedenî durumunu lâyıkıyle idrâk edip antrenmanlarını gıdaları bakımından idâre etmesi isteniyordu.

GYMNASTİKOS (Yun. tar.): bk. BEDEN TERBİYESİ.

GYMNETĒS (Yun. = fakir), Argolis bölgesinde yaşayan Akhaialı halk. Bunlar Dor istilâcıları tarafından yarı-kölelik hâline getirilmişlerdi. Sparta'nın hilotlarına benzer bir durumda idiler. Orduda, klâsik bir hipoteze göre, hafif silâhlı kuvvetleri teşkil ederlerdi.

GYMNITE [*jimnit*], Eskişehir mâdeni gibi, Arap zamkına benzer, amorf bir mineral. Bu mineral esas itibariyle $Mg_4 Si_3 O_{10} + \times H_2 O$ dan ibâret olup tâneler veyâ plaklar teşkil eder. Rengi çoğu zaman esmerimsi sarı olup oldukça şeffaftır. Kesiti midyemsi, kırılabilir, sertliği 2 - 2, 3 tür. Oldukça nadir bulunan bir mineraldir.

GYMNOPAİDİAİ (Yun. = çıplak çocuklar töreni), Sparta'da Apollon'un şerefine düzenlenen bir şenlik. Dans eden erkek çocukların çıplak olmalarından bu adı almıştır.

GYMNOPHIONA (Zoo.): bk. APODA.

GYMNOSOPHİSTAİ (Yun. = çıplak bilgeler), Hindlilerin *Yogi* veya *Çogi* denilen, dünyadan el etek çekmiş çilecilerine klâsik Yunan devri coğrafyacı ve târihçilerinin verdikleri ad (bk. YOGİ).

GYMNOSPERMAE (Bot.): bk. AÇIK TOHUMLULAR.

GYMNOTUS ELECTRICUS (Zoo.): bk. ELEKTRİKLİ YILAN.

GYMNURA (Zoo.): bk. MALAYA KİRPİSİ.

GYNAİKEİON, eski Yunanlıların evinde kadınlara ayrılan dâire. G., Yunanlıların evlerinde, erkeklerin dâiresinden ayrı olup en çok evin arkasında bulunurdu. Esas i'tibariyle birtakım odalardan ibâret idi. G. daki kadınlar haremdekiler gibi kapanmış olarak yaşamazlardı.

Roma'da ve Bizans'ta en çok kadın çalıştıran devlet fabrikalarına da bu ad verilmiştir.

GYNAİKOKRATİA (Yun. = kadınlar saltanatı), matriarkhat (ana saltanatı) mânâsına da gelen bir terim. Gerçek mânâsı «kadınlar nüfuzu» olup, bu nüfuz çeşitli şekillerde kendini gösterir. Bunun en aşırı şekli, topluluğun kadınlar tarafından siyasî bakımdan idaresidir. Fakat bu hâl Eski Çağdan ve Orta Çağın ilk yıllarından kalan efsânevî hikâyelerden ve ilk coğrafî keşifler çağında görülmüş olduğu bildirilmekle beraber pek yakından incelenmeyen bâzı hâllerden başka hiçbir yerde kesin olarak görülmemiştir. Bununla beraber, bâzı yerlerde, harbe dayanan kadın kuruluşları (Amazonlar) tesbit edilmiş olduğu gibi, kadınların büyük bir siyasî nüfuza sahip olduğu haller ve özel olarak mirasçı kız (Erbtochter) olarak adlandırılan şahsın bir erkek rolünü oynaması müşahede edilmiştir.

GYNANDRAMORPHISME (Biyol.): bk. KARMA CİNSİYET.

GYNÉCOLOGIE (Tıp): bk. JİNEKOLOJİ.

GYNÉCOMASTIE (Tıp): bk. JİNEKOMASTİ.

GYNERGÈNE (Eczacılık): bk. JİNERJEN.

GYNOGENÈSE (Biyol.): bk. JİNOJENEZ.

GYOGİ (670 - 749), Japon Buddhist râhibi. Giyen (b. bk.) in yetiştirmesi olan G., hem filozof hem de ünlü bir mimar idi. Seksenden fazla manastır inşâ etmiş, sulama kanalları açmış, Japon iç denizi üzerinde birçok limanlar tesis etmiştir. Japonya'da ilk nüfus sayımını da G. nin gerçekleştirmiş olduğu söylenir.

GYÖNGYÖS [*d'önd'öş*], Macaristan'da, Heves ilinde, Mátra Dağının eteklerinde bir şehir. Nüfusu 32 000 (1967) dir. Eski bir ziraî alım satım merkezi olarak tanınmış olan bu şehrin çevresinde büyük bağlar vardır.

G. ün kırmızı şarapları meşhurdur. Büyük bir karayolları garı, klâsik üslûpta bir şatosu mevcuttur. G. çevresinde zengin linyit yatakları bulunmuştur. Son yıllarda demiryolu âletleri imâl eden kuruluşları gelişmiştir.

GYÖNGYÖSI [*d'önd'öşi*], **István** (Ungvár 1629 - Rozsnyó 1704), Macar şâiri. İlk şöhretini *Marssal társalkodó Murányi Venus* (Mars ile konuşan Murány Venüs'ü)

[1664] adlı epopesiyle yapmıştır. Bu eserde Ferenc Wesselényi ile Mária Szécsi'nin romantik evlenmesi anlatılmıştır. *Porábul meg-éledett Phoenix, avagy... Kemény Janos... emlékezete* (Tozlarından dirilmiş Föniks veya János Kemény'in hâtırası) [1693] adlı epopesinde ise Erdel prensi János Kemény'in evlenmesi, mücadeleleri, Tatarlara esir düşmesi ve ölümü hikâye edilmiştir.

GYŐR [*d'ör*] (Lât. **Arrabona,** Alm. **Raab,** Osmanlı hâkimiyeti devrinde Türkçe adı: **Yanık**), Macaristan'da, Szigetköz'de, Rába Irmağının Tuna'nın Moson (güney) koluna karıştığı yerde bir şehir, Győr - Sopron ilinin merkezi. Nüfusu 81 000 (1967) dir. Romalılar devrinde Arrabona adiyle tanınmış olan şehir, Avarlar, Franklar ve Macarlar tarafından zaptedilmiştir. Szent István (b. bk.) devrinde piskoposluk merkezi olmuş, XII. yüzyılda şehir statüsünü kazanmıştır. Büyük kilisesi XII. yüzyılda yapılmıştır. Bu

GYŐR'den bir görünüş

şehir kale olarak da târihte önemli bir yer tutmuştur. 1242'de Moğollar tarafından zaptedilmiştir. Mohács muharebesinden sonra Türklerin yaklaşması haberi üzerine şehir komutanı Lamberg tarafından kale ve şehir yakılmış, fakat kral Ferdinand tarafından tekrar tahkim edilmiştir. Osmanlı Türkleri kaleyi 1594'te fethetmişlerdir. Şehir 1598'e kadar Türklerin elinde kalmıştır. 1809'da Fransız kuvvetleri G. de Avusturyalıları, 1849'da da Avusturya kuvvetleri Macarları yenmişlerdir.

G., yüksek okulları, müzeleri ve kitaplıklariyle bir kültür merkezidir. Dokuma endüstrisi (yün, ipek, sunî iplik) gelişmiştir. Vagon, makine, deri ve gıda maddeleri fabrikaları vardır. Şehrin yeni mahalleleri özel bir plâna göre kurulmuştur. Çevresinde tarım gelişmiştir. Kisbér ve Bábolna köylerinde at yetiştirilir.

GYP (asıl adı: **Martel de Janville kontesi Sibylle Gabrielle Marie - Antoinette Riqueti de Mirabeau;** Koëtsal şatosu, Morbihan 1850 - Neuilly - sur - Seine 1932), Fransız yazarı. Ünlü Fransız politikacısı Mirabeau'nun üçüncü kuşaktan yeğeni olan G., devrinin kibar çevrelerini ve politikacılarını tenkid eden yüz cild kadar roman ve hikâye yazmıştır. Başlıcaları arasında *Autour du mariage* (Evlenme etrafında) [1883]; *Autour du divorce* (Boşanma etrafında) [1886]; *Le mariage de Chiffon* (Chiffon'un evlenmesi) [1894; filme alınmıştır]; *Ohé! les dirigeants!* (Heey, yöneticiler!) [1896]; *Cri-Cri* (ad) [1907]; *Les Profitards* (Fırsatçılar) [1918] sayılabilir. G., *Souvenirs d'une petite-fille* (Bir torunun hâtıraları) [1927 - 1928] başlığı ile çocukluk hâtıralarını da kaleme almıştır.

GYPAETUS BARBATUS (Zoo.): bk. KUZU KARTALI.

GYPS (Zoo.): bk. AKBABA.

GYPSUM (Min.): bk. ALÇI TAŞI.

GYRINUS (Zoo.): bk. GİRİNUS.

GYROBUS (Taşıt): bk. JİROBÜS.

GYROCOMPASS (Havacılık): bk. CAYRO PUSULASI.

GYROMAGNÉTIQUE, EFFET (Fiz.): bk. JİROMAGNETİK TESİR.

GYROMÈTRE (Havacılık): bk. JİROMETRE.

GYROSCOPE (Fr.) [Fiz.]: bk. JİROSKOP (Topaç).

GYULA [*d'ulɔ*], Macaristan'da, Békés ilinde, Tisza'nın kollarından Fehér Kőrös Irmağı üzerinde bir şehir. Nüfusu 81 000 (1967) dir. Barok üslûbunda birçok yapıları yanında şehrin ortasında eski bir şato (XIV. yüzyıl) kalmıştır. Kimyevî gübre fabrikası ve et endüstrisi (sosis ve salam) vardır. Ferenc Erkel (b. bk.) in doğum yeri olarak tanınmıştır. Alman ressamı Albrecht Dürer (b. bk.), XV. yüzyılın birinci yarısında Nürnberg'e göç eden G. lı kuyumcu Antal Ajthóssy'nin soyundan gelir.

GYULAFEHÉRVÁR (Coğ.): bk. ALBA IULIA.

GYULAI [*dulɔi*], **Pál** (Kolozsvár 1826 - Budapeşte 1909), Macar yazarı, şâiri ve tenkitçisi. Kolozsvár Üniversitesinde hukuk ve teoloji okumuştur.

Budapeşte Üniversitesinde Macar edebiyatı profesörlüğü yapmış (1876 - 1902) olan G., 1867'de Macar İlimler Akademisi üyeliğine seçilmiş, «Budapesti Szemle» dergisini yönetmiş, 1879'da Kisfaludy - Társaság (Kisfaludy Derneği) nin başkanlığına getirilmiştir. G. şiir ve hikâye türlerinde eserler vermiştir. Fakat asıl ününü edebî tenkit türündeki yazı ve çalışmalariyle kazanmıştır. Şiirlerinde millî klâsisizmin geleneklerine bağlı kalmış olan G., yurt ve aşk üzerine yazdığı lirik şiirlerinde melânkoliktir. Epik şiirlerinde halk edebiyatının tesiri göze çarpar. Edebiyat târihine âid yazı ve çalışmalarında Macar edebiyatının en seçkin simalarının tablolarını çizmiştir (Petőfi, Katona, Vörösmarty, Toldy, Kemény). G., Macar yazı dilinin gelişmesinde büyük bir rol oynamıştır. Belli başlı eserleri: *Vén szinész* (İhtiyar aktör) [1851]; *Petőfi Sándor és lírai költészetünk* (Sándor Petőfi ve lirik şiirimiz) [1855]; *Az újabb epikusok és lirikusok* (Yeni epik ve lirik şâirler) [1855]; *A Nemzeti Szinház és drámai irodalmunk* (Millî Tiyatro ve tiyatro edebiyatımız) [1857]; *Egy régi udvarház utolsó gazdája* (Eski bir konağın son sahibi) [1856]; *Nők tükör előtt* (Ayna karşısında kadınlar) [1863]; *Vörösmarty életrajza* (Vörösmarty'nin hayatı) [1865]; *Katona József és Bánk bánja* (József Katona ve *Bánk bán*'ı) [1883].

Ğ

Ğ Türk alfabesinin dokuzuncu harfi ve bu harfin işaret ettiği ses. Alfabe sırasında konsonlarımızın yedincisi olan bu sesin ve bunu gösteren harfin adı yumuşak *ge*'dir. İnce ünlü (vokal) lerle ön damak, kalın ünlülerle ise art damak ünsüz (konson) lerinin sürekli ve ötümlü (sonore) sü olan bu fonem, Türkçede kelimelerin başında hiç kullanılmaz. Buna karşılık, Türkçede kelime içinde *ğ* fonemi sık sık geçer (*ağaç, ağır, bağır, eğe, sağır, sığır, yağız*...). Bu ses eski *ğ* sesinin karşılığıdır. Kelime sonunda ise bu fonem yalnız bir heceli kelimelerde kullanılır (*ağ, bağ, dağ, iğ, sağ, yağ*).

Türkçede kelime sonlarında *-k* sesine bir ünlü getirildiği zaman, bu ses yumuşak *ğ*'ye çevrilir: *ayak*: > *ayağı*; *bilek*: > *bileği*; *çilek*: > *çileği*; *dilek*: > *dileği*; *yatak*: > *yatağı*. Türkçe *iki* kelimesinden geldiği anlaşılan *yirmi* kelimesinde de *k* sesi *ğ*'ye çevrilmiş (*yiğirmi*) ve daha sonra düşmüştür. Türkçe *gök* (< *kök*) kökünden gelen *göğer-* kelimesinde de *k* fonemi *ğ*'ye çevrilmiştir. Bu bakımdan Türkçe *kurbağa, kaplumbağa* (< *kaplu bağa*), *tosbağa* kelimelerinde geçen *bağa* kelimesi de örnek olarak verilebilir. Çağdaş Türk lehçelerinde daha çok *baka* biçiminde kullanılan bu kelimenin Türkçede ötüm kazanması umumî kaideye aykırıdır. «Kıpçak lehçeleri» nde de buna benzer birçok örnekler vardır: *yağa* (< *yaka*), *bağır* (< *bakır*), *çağır* (= şarap) (< *çakır*), *toguz* (= *dokuz*) (< 9), *segiz* (= 8) (< *sekiz*); *öğüz* (< *öküz*). Eski Türkçe *eder* (= eyer) kelimesi dilimizde *eyer* biçimini almıştır. Ancak, Anadolu ağızlarında *eğer* biçimi de kullanılır. Bunun gibi, *öğle* (gün ortası) (> *öğleyin*) kelimesi de Eski Türkçe *öd* (= vakit, zaman) kökünden gelir. Buna göre, bu kelimenin de *öyle* (> *öğle*) biçiminden geldiği açıktır.

İmlâ: Ğ harfi Türkçede yalnız bir heceli kelimelerin sonunda kullanılır. Bu bakımdan birkaç heceli yabancı kelimelerin sonunda *ğ* harfinin kullanılması doğru değildir. Buna göre, *patolog, katalog* gibi yabancı kelimelerin *patoloğ, kataloğ* biçiminde yazılması yanlıştır.

H

H Türk alfabesinin onuncu harfi ve sekizinci konsonu. Kök Türkçede *h* sesi bulunmadığı için, alfabesinde de bunu gösteren harfe yer verilmemiştir. Soğdak, Uygur, Mani ve Brāhmi alfabelerinde ise *h* ve *ḫ* harfleri ancak yabancı asıldan gelme kelimelerde geçen bu sesleri göstermek için kullanılmıştır; Arap yazısı ile yazılan Karahanlı, Harezm, Çağatay v. b. Türkçelerinde de durum aynıdır. Bâzı eski Türk lehçelerinde yer yer *ḫ*, *γ*'nın bir bir değişiği durumunda bulunmuştur, meselâ Uygur. *ḳaγan* ∾ *ḫaγan*, gibi. Bk. G (resim).

Genel olarak *h*, bir soluk sesi (aspiration, Arap. ـه) olup, tumturaklı (mutbık, Fr. emphatique) ḥ'nın (Arap. ح) ve art damakdan çıkan (vélaire) sızıcı ve ötümsüz (sourde) ḫ'nın (Arap. خ) arkadaşıdır. Türk yazı dilimizde *ḥ* ve *ḫ*, *h*'ya çevrilmişse de, ağızlarda bunlar yaşamaktadır. Eski

Mısır hglf.	Eski Fenike	Eski İbrani	Eski Yunan = e	Klâsik Yunan = e	Batı Yunan = e	Latin
				E		H

Latin H'sının teşekkülü

Mısır dilinde *h*'nin dördüncü bir çeşidi de vardı: ön damaktan çıkan *ḫ*, ki Almanca *ich* kelimesindeki *ch*'ya tekabül eder (aynı dildeki ikinci *ch*, yâni *ḫ*, *ach* kelimesindeki *ch*'dir. İbrancada ve öbür Samî dillerde *h* sesi, *ḫ*'dan ayırt edilir. Çince ve Japonca *h*'yi bilir, fakat *ḫ*'yı tanımazlar. Bu ses grupundan Moğolcada yalnız *ḫ*, Mançucada da yalnız *h* vardır.

Eski Farsça, Avesta dili ve Pehlevîce *h*'yi ve *ḫ*'yı bilirlerdi: Yeni Farsça ise, Arapçanın tesiriyle bu grupa *ḫ*'yı da katmıştır. Sanskritçe soluk sesi olarak *h*'yi tanımakla kalmayıp, bunun yanıbaşında *bha*, *dha* gibi soluklu konsonlara da yer vermiştir. Avrupa dillerinden Yunancada müstakil olarak *h* değil, *ḫ* vardır; bu dilde *h* sesi, *ε*'nin üstüne bir soluk işareti koymakla gösterilir (ἡ). Rusçada ve

Kapital	Unkiyal	Yarı Unkiyal	Minüskül	Kürsif italik
H		h		*h*

Minüskül h'nın teşekkülü

Eski Fenike	Eski Aramî	Muahhar Aramî	Nabatî	Eski Arap	Kûfî Arap	Klâsik Arap

Arap h'sinin teşekkülü

birçok Slav dillerinde (Bulgar, Sırp-Hırvat v. b.) *h* yok, *ḫ* vardır; Rusçada meselâ *Heinrich Heine* adı *Genriḫ Geyne* yazılır. Polcada ve Çekçede hem *ḫ* hem *h* vardır; Çekçede, ayrıca, *g* yerine *h* kullanılır, meselâ *Praga*'nın Çekçesi *Praha*'dır. Latincede, Macarcada ve Fincede bu ses grupundan yalnız *h* vardır.

Eski Fenike	Eski Aramî	Muahhar Aramî	Nabatî	Eski Arap	Kûfî Arap	Klâsik Arap
	H	h				

Arap ḥ'sının teşekkülü

Yazı olarak H harfinin ana şeklini Mısır hiyerogliflerinde *h* sesini temsil eden ve «etrafı çevrili bir avlu» gösteren işarette buluruz. Latin H'sine doğru geçirdiği şekil değişiklikleri şöyledir: (bk. E resim).

Soğdak g, k, h	Uygur g, k, h	Mani h	Brāhmi h	Soğdak γ, h	Uygur γ, h	Manı h

Uygur Türkçesi alfabelerinde h, ḫ, γ, k

Latin kapitalinden h minüskülülü de şu şekilde meydana gelmiştir: (resim)

Arapça ḫ ile ḥ, Samî ana alfabesindeki ḥēt (eski adı: ḥaut = çit?, sargı?) harfinden, h ise ēh (eski adı: hoy = parmaklıklı pencere?) ten istihale yoluyle meydana gelmiştir. Arapça ḫ'nın noktası (ح), bu yazıyı ḥ'dan ayırmak için sonradan ilâve edilmiştir. — A. D.

Türk fonetiği: Türkçede *h* eski bir fonem değildir. Ana Türkçede bulunmayan bir fonem olarak *h* bugün daha çok yabancı dillerden alınma kelimelerde kullanılır. Bugünkü Türkçede *han* (< *kan*), *hangi* (< *kangı*), *hanım*, *hani* (< *kanı*) gibi birkaç kelimede gördüğümüz *h* fonemi, eski *k*- (*q*-) sesine çıkar. Türkçe *hotoz* (< *hotaz*) kelimesindeki *h* fonemi de *k*- (*q*-) sesine dayanır (< *kotas*). Yazı dilimizde *hark*, *höl* (= yaşlık, nem, rutubet), *hörgüç*, *höyük* (= yapma tepe) gibi birtakım Türkçe kelimelerde bu fonem sonradan türemiştir (*ark*, *öl*, *örgüç*, *öyük* < *öy*- [= yığmak]). Anadolu ağızlarında da sonradan türeme (prothétique) *h*'ler çoktur: *apaz* (= avuç) ∾ Anadolu *hapaz*, *hapazlamak* (= avuçlamak), *ayva* ∾ Anadolu *hayva*. Bunlara benzer *h* seslerine Arapça ve Farsça gibi yabancı dillerden gelen kelimelerde de rastlanır: *havruz* < Far. *ābrīz*; *hevenk* < Far. *āveng*.

Divan - ü Lûgat - it - Türk'te Türkçede *h* fonemine nadir olarak rastlandığı belirtilmiştir. *Divan - ü lûgat - it - Türk* yazarı, Hotan ve Könçek ağızlarında *ata* yerine *hata*, *ana* yerine *hana* biçimlerinin kullanıldığını da tesbit etmiştir. Bu duruma göre, sonradan türeme *h* sesine eskiden beri rastlandığı anlaşılıyor.

Yazı dilimizde Arapça ve Farsçadan gelen kelimelerdeki *h* (ح) ve *ḫ* (خ) sesleri İstanbul ağzında *h*'ye çevrilmiştir: Arapça *ḥalka* > *halka*; Farsça *ḫoca* <X^{v}— *āceh*) > *hoca* gibi.

Eski Türkçe (Gök Türkçe, Uygurca) de olduğu gibi, yeni Türk lehçelerinde de *h* fonemine rastlanmaz. Yalnız Başkurtçada dağ lehçelerinde kelime başlarında *h* fonemi sık sık kullanılır. Başkurtçada bu ses, Türkçe *s*- foneminin karşılığı olarak meydana gelmiştir: Türkçe *sal* ∾ Başk. *hål*; Türkçe *saman* ∾ Başk. *håmån*; Türkçe *sağ* ∾ Başk. *håu*. Çuvaşçada da *h* sesi kullanılmaz. Bununla beraber Türk lehçelerinin bir kısmında başka seslerden çıkan *h*'lere rastlanmaktadır. Örnek olarak, Yakutçada vokaller arasında *s* fonemi *h*'ye çevrilmiştir: *usuk* > *uhuk* (= son); *sāsım* > *sāhım* (= yaşım).

Karagas lehçesinde *k* (*q*) fonemleri daha çok *h*'ye çevrilmiştir: Türkçe *kaya* ∾ Karag. *haya*; Türkçe *kal*- ∾ Karag. *hal*- ; Türkçe *kanat* ∾ Karag. *hanat*; Türkçe *göl* (< *köl*) ∾ Karag. *höl*.

Prothétique h fonemine birçok Türk lehçelerinde rastlanır. Örnek olarak, Tarancı lehçesinde Türkçe *araba* kelimesi *hariba* biçiminde kullanılır. Bunun gibi, Türkçe *arı* kelimesi de bu lehçede *herre* biçimine girmiştir. Buna karşılık, Türkçede birtakım kelimelerde *h* sesi düşmüştür. Özellikle Rumeli ağızlarında bu sesin kelime başlarında düştüğünü biliyoruz: *hamam* ∾ Rumeli *amam*; *hangi* ∾ Rumeli *angi*; *henüz* ∾ Rumeli *enüz*. Türkçe *ahçı* kelimesindeki *h* sesi, basit bir disimilasyon olarak izah edilebilir (*aşçı* > *ahçı*).

Eski kaynaklarda bâzı Türkçe kelimelerin *h* ile yazıldığı tesbit edilmiştir: *öküz* yerine *höküz* gibi. Çağdaş lehçelerde de bu biçimlere rastlamak mümkündür (Türkmence *hökiz*, *ökiz*). Buna paralel olarak, Moğolcada da kelime başlarında buna benzer *h*'lere rastlanır (Eski Moğolca *hüker* = öküz). Moğolcadaki bu *h* fonemi, Ana Altaycadaki **p*- sesinin karşılığıdır (bk. G. J.) Ramstedt, *Ein anlautender stimmloser Labial in der mongolisch - türkischen Ursprache* [«Journal de la Société Finno - Ougrienne», XXXII, 2]; P. Pelliot, *Les mots à H iniatale aujourd'hui amuie, dans le Mongol des* XIIIe *et* XIVe *siècles* [«Journal Asiatique», CCVI]; P. Aalto, *On the Altaic Initial *P-* [«Central Asiatic Journal», I]. M. Räsänen'in *Sprachiche Miszellen* («Ungarische Jahrbücher» XIX) adlı yazısında bu yolda verilen örneklerin büyük bir kısmı düzeltilmeye muhtaçtır. — H. E.

H (Mus.) Almanya'da, bugünkü «ana dizi» (Alm. Grundskala: GDEFGAH) nin yedinci derecesini ifâde için kullanılan harf. Anadizide, A ile C harfleri arasında yer almamış bulunan B harfi, Almanlarca «si bemol» noktasına tahsis edilmiştir.

H [Kim.], hidrojen'in sembolü.

[Tıp], X ışınlarının terapötik birimi (Holjknecht) nin sembolü idi. Bugün kullanılmıyor.

[Elektromagnetizm], *Henrys* ile değerlendirilen indüktans'ın sembolü.

[Ask.], bir taarruzun veya herhangi askerî hareketin önceden tâyin edilmiş olup gizli tutulan vaktini bildirir: H saati.

[Mat.], sıra işareti olarak minüskül *h*, bir serinin sekizinci konusunu anlatır. Sayı işareti olarak, Bozulmuş Lâtince'de, 200 sayısını; üzerinde yatay bir çizgi bulunursa ($\overline{H}$) 200 000 sayısını ifade eder. Eski Yunancada sayı işareti olarak H (hektanon) = 100 dür; daha sonraki Yunancada ise H' = 8 dir.

Eski Roma'da, alfabenin, pazar kurulan günleri gösteren ilk sekiz harfinden sonuncusudur (nondinal).

h [Meteor.], zaman birimi olan saatin sembolüdür. [Mat.], birimin 100 ile çarpımını ifade eden hekto'nun sembolüdür.

[Fiz.], kuanta'lar teorisinde, Planck değişmezini anlatan işarettir: $h = 6{,}625 \cdot 10^{-27}$ erg saniye'dir.

ha, yüzölçümü birimi olan hektar'ın sembolüdür,

HA LEVİ (Biyog.): bk. YEHUDA HALEVİ.

HAAB [*hāp*], **Otto** (Wülflingen, Zürich 1850 - Zürich 1931). İsviçreli göz doktoru. 1886'dan ölümüne kadar Zürich Üniversitesi Göz Kliniği profesörü bulunan H., bilhassa göze kaçan ve göz yuvarlağına batan yabancı cisimleri, mâden parçalarını çıkarmak için mıknatıs kullanma metodu (H. Mıknatısı, 1892) nu ilk tatbik etmesi ile tanınmıştır. Serebral korteksin refleksini tesbit eden ve H. refleksi diye anılan muâyene ve teşhis usulü de ilk önce H. tarafından târif olunmuştur (1891). H. ın göz muâyenesi (oftalmoskopi) usullerine (1895, ^{3}1908); gözün dış hastalıklarına (1899, ^{4}1910) ve göz ameliyatı usullerine (1904, ^{2}1920) âid atlasları ve göz muâyenesinde kullanılan oftalmaskopu tıpta büyük bir değer taşımaktadır.

HAABAI [*haabąy*] **veya HAAPİ GRUPU,** Güney Pasifik'te, Fiji ile Cook adaları arasında bulunan Tonga adalarını teşkil eden başlıca üç ada grupundan biri. Tonga adaları Büyük Britanya'nın himayesinde bir krallık teşkil eder. H. adalarının nüfusu 6856 (1937) dır.

HAACK [*hāk*], **Hermann** (doğ. Friedrichswerth, Thüringen 1872), Alman kartografı. 1897'de Gotha'da Justus perthes'in coğrafya müessesesinde çalışmaya başlamıştır.

Stielers Handatlas (S, el atlası) yayımlamıştır (yüzüncü yıl baskısı 1920 - 1925 yıllarında çıkmıştır). Bundan başka, atlaslar, duvar haritaları ve muhtelif coğrafya dergileri çıkarmıştır.

HAAG [*hāg*], **Jules** (Flirey, Meuthe - et - Moselle 1882 - Besançon 1953), Fransız matematikçisi. Besançon Fen Fakültesinde, önce uzay matematiği, sonra da rasyonel mekanik profesörü iken 1927'de aynı şehrin Kronometri (zaman ölçümü) Enstitüsü müdürlüğüne tâyin edilmiştir. 1946'da İlimler Akademisi üyeliğine seçilen H. ın, analiz, geometri, ihtimâl hasapları, mekanik ve kronometri konularında muhtıraları vardır.

HAAG, DEN, La Haye şehrinin Felemenkçe adlarından biri, öbür şekil; 's Gravenhage; bk. LA HAYE ve GRAVENHAGE, 'S.

HAAKON, Norveççe Håkon adının Danca imlâsı. Bk. HÅKON.

HAAN [*hān*], Almanya'nın Düsseldorf Bezirk'inde (Kuzey Rhein - Westfalen) bir şehir. Nüfusu 19 700 (1967) dür. Denizden yüksekliği 150 m dir. Kimya maddeleri, dokuma, sunî maddeler, makina, mâdenî eşya endüstrileri vardır.

HANPÄÄ [*hānpē*], **Pentti** (Pulkkila 1905 - Piippola 1955), Fin yazarı. Köylü asıllı olup, kendi kendini yetiştirmiştir. Ağaç kesimi ve ırmaklar yolu ile deniz kıyısına yapılan nakliyat işlerinde çalışmış, 1930'dan önce «modernist» yazarlarla tanışmıştır. Romanlarında, yurdunun ve gezdiği başka ülkelerin küçük insanlarının yaşayışını anlatır. Başlıca eserleri: *Tuuli köy heidan ylitseen* (Rüzgâr üzerlerinden eser) [1927]; *Noitaympyrä* (Cadılar çemberi) [1931]; *Vääpeti Sadom tapaus* (Konakçı ve iaşeci assubay hâdisesi [1935]; *Isännät ja isäntien varjot* (Efendiler ve efendilerin gölgeleri) [1935]; *Lauma* (Kalabalık) [1937]; *Heta Rahko korkeassa iässä* (Heta Rahko'nun yaşlılığı) [1947]; *Atomin tutkija* (Atom araştırması) [1950]; *Kiinalaiset jutut* (Çin hikâyeleri) [1954].

HAANSTRA [*hānstra*], **Bert** (doğ. Holten 1916), Hollandalı sinema rejisörü. H. 1950'de oynattığı *Spiegel van Holland* (Hollanda aynası) filminden beri milletlerarası en iyi dokümanter filmcilerden biri sayılır. Başka filmleri şunlardır: *Panta rhei* (Her şey akar gider) [1952]; *Glas* (Cam) [1958]; *Zoo* (Hayvanat bahçesi).H. «hayalî film» (fiction) de de denemelere girişmiştir. *Fonfare* (Nefesli âletler bandosu) [1958].

HAAPSALU (Estce, Almanca adı: **Haspal**, Rusça adı: **Hapsalu**) Estonya Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinde, batı kıyısında bir ilçe başkenti ve küçük liman. Nüfusu 9 100 (1963) dür. Çamur banyoları, balık kombinası, dokuma fabrikaları vardır. Piskoposluğa âid XVII. yüzyıldan kalma bir kalenin kalıntıları vardır.

HAAR [*hār*] veyâ **HAARSTRANG,** Batı Almanya'da, Vestfalya'da bir dağ sırası. 390 m ye kadar yükselir. Güney yamacı, Möhne Irmağına ve Ruhr Irmağının orta kısmına doğru alçalır. Rheinischer Schiefergebirge (= R)enanya kayağantaşı dağları)nın kuzey-doğusunu teşkil eden kenar kömür tabakaları, kuzeye doğru yassılarak tebeşir tabakalarının altına dalar. H., Kömürlü Ardey Dağları hâlinde batıya doğru uzanır. Bunların en yüksek noktası 278 m de bulunur.

HAARDT [*hart*] **Georges Marie** (Napoli 1886 - Hong Kong 1932), Fransız seyyahı. Büyük Sahra'yı bir ucundan öbürüne kadar geçen ilk seyyahtır (1929). Yine ilk olarak, otomobille Asya'nın bir ucundan öbür ucuna geçmiştir (1931 - 1932).

HAARKIES (Miner.): bk. MILLERİT.

HAARLA [*hārla*] **Lauri, Sulo Armas** (Korpilahti 1890 - Helsinki 1944), Fin şâiri. Alman Ekspresyonizminin tesiri altında kalmış olan bu tiyatro yazarı, dramlarında mitolojik ve târihî konuları işlemiştir. Sağlam yapılı dramları aşırı üslûp denemelerinden dolayı tenkide uğramıştır. Eserleri: *Saarrettujen näkyjä* (Kovalananların hulyaları) [1919]; *Lemmin poika* (Lemmi'nin oğlu) [1922]; *Synti* (Günah) [1923]; *Uskottomuus* (Zina) [1924]; *Nuori pirkkalaispäällikkö* (Pirkkala'lı genç önder) [1935]; *Kurkien taru* (Turnalar masalı) [1939]; *Kunnian mies* (Şerefli adam) [1941]; *Ritvalani lovalkeat* (Ritvala'daki açık hava şenlik ateşleri) [1943]; *Portinsärkijä* (Kapıyı kıran adam) [1944].

HAARLEM (eskiden Harlem biçimi de kullanılmıştır), Hollanda'da Amsterdam'ın batısında, Kuzey Denizine yakın bir kumsalın üzerinde bir şehir, Kuzey Hollanda (Noord - Holland) eyaletinin başkenti. Bu kumsal'dan Amsterdam'a ve Leiden'e giden kanallar başlar. Nüfusu 173 133 (1968) tür. Şehrin bir Katolik, bir de Eski Katolik Piskoposlukları vardır.

Şehirde birçok ilim enstitüleri, Teyler fen müzesi, Frans - Hals müzesi ve piskoposluğa âid bir müzesi vardır. 1634'ten beri burada bulunan çiçek yetiştirme tesisleri şehrin adını bütün dünyaya tanıtmıştır. H. de bir vagon fabrikası da vardır. H., kibar sınıfın yerleştiği bir şehir olup Haarlemmer Polder'inin kuzey - batısında yayılmaktadır.

H., Orta Çağdan beri Hollanda kontlarının merkezi olarak zengin bir şehirdi. Alçak Ülkeler'in ayaklanması zamanında (1572 - 1576) birkaç defa el değiştirmiş, XVII. yüzyılda da en parlak devresini yaşamıştır. Şehrin en önemli yapıları eski şehirde Büyük Çarşı Meydanında bulunur. Bu binâlar şunlardır: Groote Kerk (XV - XVI. yüzyıl), Et Çarşısı (1602) ve Belediye Sarayı (XV - XVII. yüzyıl). Napoléon tarafından alındıktan sonra H. de bir zaman Louis Napoléon ikamet etmiştir. Şehrin güneyinde uzanan Dün sırtı bir park hâline getirilmiştir. Şehrin batısında Zandvoort deniz sayfiyesi bulunur. Frans Hals Antwerpen'da doğmuş, fakat on yaşında H. e gelmiş ve öğrencilerini burada yetiştirmiştir. Bunların arasında Dirck Hals, Adriaen Van Ostade,

HAARLEM'de Kanal - boyu

Jan De Bray, sonradan da Jacob Van Ruysdae ve Haarlem'li Vermeer sayılabilir.

Şehirde yiyecek mâddeleri endüstrisine kimya maddeleri ve mâdencilik endüstrileri katılmıştır. Plastik madde makineleri, ayakkabı fabrikaları da vardır. Fakat şehrin şöhretini yapan çiçek tarlalarıdır. Bu çiçekler arasında en mühimleri lâleler ve çiçek soğanlarıdır.

HAARLEM DENİZİ, Hollanda'nın Noord - Holland (Kuzey Holland) ilinde bir meskûn yer. XIX. yüzyılın ortalarına kadar 168 km² yüzölçümlü bir göl idi. Bu göl, denizin hücumu ve turba istihsaliyle hâsıl olan çukurun bir neticesi idi. 1840'ta halka şeklinde bir kanal ile bir set veyâ bendin yapılmasına başlanmış ve 1848 - 1852 yıllarında göl pompalarla boşaltılmıştır. Böylece elde edilen Haarlem Polder'i verimlidir. Buğday, şeker pancarı, arpa ve nohut yetiştirilir. H. D. nin şimdiki yüzölçümü 181 km², topluluğunun nüfusu da 51 000 (1966) dir.

HAAS [*has*], **Arthur** (doğ. Brno 1884), Avusturyalı fizikçi. Leipzig ve Viyana'da profesör olarak çalışmış ve 1910'da Planck'ın etki kvantum (Wirkungs quantum) unun atom mekaniğine âid bir esas değişmez olarak ehemmiyetini anlamış ve bunun elektrik elementer kvantum'u ve Rydberg değişmezi ile olan ilişkilerini göstermiştir. Eserleri: *Einführung in die theoretische Physik* (Teorik fiziğe giriş) [1919]: *Die Grundgleichungen der Mechanik dargestellt auf Grund der geschichtlichen Entwicklung* (Mekaniğin esas denklemlerinin târihî gelişme esasına dayanılarak anlatılması) [1929]; *Kosmologische Probleme der Physik* (Fiziğin kozmolojik problemleri) [1934]; *Die Grundlagen der Quantenchemie* (Kuvantum kimyasının esasları) [1929]; *Materiewellen und Quantenmechanik* (Madde dalgaları ve kvantum mekaniği) [1928].

HAAS [*hās*], **Christl** (doğ. Kitzbühel 1943), Avusturyalı kayakçı kadın. 1962'de inişler dünya birinciliğini kazanmıştır. Innsbruck Olimpiyad oyunlarında 1964'te yine aynı spor kolunda birinci gelmiştir.

HAAS [*hās*], **Joseph** (Maihingen, Bavyera 1879-München 1960), Alman bestecisi. M. Reger'ın öğrencisi olan H., Stuttgart Konservatuvarında ve München Akademisinde profesör olarak çalışmıştır. Eserleri: *Tobias Wunderlich* (ad) [opera, 1927]; *Die Hochzeit des Jobs* (Eyub'un düğünü) [opera, 1943]. Orkestra süitleri, dinî ve dünyevî parçalar (oratoryumlar, kantatlar), *Te Deum*, *Deutsche Kindermesse* [Alman çocuk fuarı], *Christnacht* [Noel gecesi], *Schiller-Hymne* [Schiller ilâhisi] gibi eserler de vermiştir.

HAAS, [*hās*], **Monique** (doğ. Paris 1909), Fransız kadın piyanisti. Paris Konservatuvarında okumuştur. Klasik ve özel olarak çağdaş piyano musikisi icracısı olarak milletlerarası şöhrete sahiptir. Besteci M. Mihalovici ile evlidir.

HAAS, [*hās*], **Robert** (Praha, 1886), Avusturyalı müzikolog. Viyana Üniversitesinde profesör olmuş Mozart ve Bruckner'ın biyografyalarını yazmıştır. Bruckner'ın senfonilerini yayımlamıştır. İki eseri büyük ilgi çekmiştir: *Die Musik des Barocks* (Barok müziği) [1928]; *Die Aufführungspraxis der Musik* (Musikinin icra pratiği) [1931].

HAASSE [*hąsī*], **Hella** (gerçek adı: **Helens Serafia van Lelyveld - Haasse;** (doğ. Batavia 1918), Hollandalı kadın yazar, 1938 - 1940 yıllarında Amsterdam'da Skandinavistik öğrenimi yapmış, 1940 - 1943'te Amsterdam'da Tiyatro Okulunda okumuş, 1944'te J. van Lelyveld ile evlenmiştir. H. gerçekçi ve çoğu târihî romanlar yazmıştır. Başlıca eserleri: *Stroomversnellingen* (Akışın hızlanması) (şiirler 1945); *Oeroeg* (erkek adı) [1948]; *Het woud der verwachting* (Bekleme ormanı) [1949]; *De verborgen bron* (Gizli kaynak) [1950]; *De scharlaken stad* (Al şehir) [1952]; *Zelf portret als legkaart* (İskambil kâğıdı falı [pasyans] yazarın otoportresi [1954]; *De ingewijden* (Ermişler) [1957]; *Een kom Water, een test vuur* (Bir çanak su; bir tava dolusu ateş) [1959]; *Cider voor arme mensen* (Fakirler için elma şarabı) [1960].

HAASE [*hązī*], **Hugo** (1863 - 1919), Alman siyaset adamı. Sosyal Demokrat Parti'nin başkanı Bebel öldükten sonra bu partinin başına geçmiş mebus olarak 1914'te savaş kredilerine reyini vermiş, fakat 1915'te bir azınlık grupunun başına geçerek barış taraftarı olmuştur. 1918 Kasım İhtilâlinden sonra, geçici hükûmette çoğunlukta olan sosyalistlerle iş birliği yapmış, fakat çok geçmeden (Aralık sonu) çekilerek ve muhalefete geçmiştir. Siyasî hasımlarından biri tarafından öldürülmüştür.

HÂBA [*hąba*], **Alois** (doğ. Vizovice 1893), Çek bestecisi. Praha, Viyana ve Berlin'de müzik öğrenimi gördükten sonra Praha Konservatuvarı'na öğretmen olmuştur (1924). Çeyrek ton sistemini kullanan ilk Batılı bestecidir; hattâ eski Slav ve Yunan musikisinin 1:6 ve 1:12 lik tonlarına da yer vermiştir. Besteleri arasında: *Matka* (Ana) [1931] operası; orkestra için yazılmış *Hayat yolu* [1934] adlı fantezi; tonal sistemde yazılmış *Yeni ülke* [1936] operası; *Zu uns komme dein Reich* (Saltanatın bize erişsin!) başlıklı bir opera ve birçok senfonik müzik parçası sayılabilir. H. nın müzik teorisine âid eserleri, bunlar arasında bir *Çeyrek tonlu müzik teorisi* [1925] de vardır.

HABAB'LAR (Afrika etnog.), Hâmî asıllı olup Afrika'nın kuzey-doğusunda (Massawa'nın kuzey batısında, Kızıldeniz kıyısı boyunca) yaşayan bir göçebe çoban topluluğu. H. lar yazın sürülerini yüksek plâtolarda otlatır ve kışın kıyı boyunca uzanan ovaya inerler. Eskiden Mısır'ın idaresinde bulunurlardı. Fizik yapı bakımından H. lar ve Beni Amer'ler daha çok Kuşit Beca (Cushitic Bedja) veyâ Bişarin (Bisharin) adını taşıyan ulusa benzerler, fakat dilleri ve gelenekleri H. ları Habeşlere bağlar. XIX. yüzyıla kadar Habeşî Hıristiyan olan H. lar, daha sonra İslâmlığı kabul etmişlerdir.

HABANA [*laavąha*], **La,** Küba Cumhuriyetinin başkenti. Meksika Körfezinde, Legida Nehrinin ağzında kurulmuştur. Nüfusu 787 765 (banliyösü ile 1 198 000) tir. Şehir şahane bir kıyı üzerinde Florida Kanalının çıkış yerinde kurulmuştur. Panama Kanalı ile Kuzey ve Güney Amerika'ya giden deniz ve hava yollarının kesiştiği yerde bulunan H. Yeni Dünyanın kavşak noktalarından biridir. Şehrin eski mahalleleri Morro yarımadası üzerine kurulmuştur ve göz alıcı renklerle boyalı alçak geniş gezi caddeleri, güzel anıtları ve eskiden kalma pek çok kiliseleri vardır. Bu sebeple şehre pek çok turist gelir.

H. limanı dış ticaretin şeker kamışı, tütün, tropikal meyveler üçte ikisini sağlar. Mühim gıda sanayii (şeker, rom, et konservesi, sigara fabrikaları) vardır.

HABANA, La: Meclis binâsı ve meydanı

H. Eyâletinin nüfusu 2 088 000 (1966)dür. H. şehri 1519'da Diego Velázquez tarafından kurulmuştur. XVI. yüzyılda İngiliz korsanlarının veyâ Fransız deniz haydutları tarafından pek çok hücumuna uğrayan H., 1589'da tahkim edilmiştir. Bununla beraber XVII. yüzyılda İspanyol kalyonlarının başlıca uğrak yerlerinden biri olduğu için devamlı surette hedef olmuştur. 1762'de İngilizlerin işgaline uğrayan H., Yedi Yıl Savaşının başında (1763) tekrar İspanyolların eline geçmiştir. XIX. yüzyıl başında H. dünyanın en büyük ticaret merkezlerinden biri olmuştur. İspanyol-Amerikan savaşı, Amerikan kruvazörü «Maine»in H. limanında infilâk etmesi üzerine başlamıştır (1898).

Habana beyannamesi: 21 Kasım 1947'de H. da toplanan Milletlerarası Ticaret ve Çalışma Konferansı tarafından meydana getirilen beyanname. Milletlerarası Ticaret Teşkilâtının temelini teşkil eder. Devletler tarafından tasdik olunmayan bu beyanname, bununla beraber dünya ticaretinin bir nizama sokulması yolundaki bir teşebbüsü ifade eder ve bir sembol değeri taşır. Bu beyanname dünya ticaretinin genişlemesini teşvik etmekle beraber, çalışma ve iç gelişmelerin istikrarını gözeten siyasî hareketleri âhenkli bir surette yürütmenin zaruretine dikkati çeker.

Beyanname, milletlerarası ticarete daha çok serbestî sağlanması ve bu münasebetlerde yasakların tedricen kaldırılması zaruretini bir kere daha ifade eder. Devletler ticaret ve çalışma hayatını aynı anda geliştirmeye davet olunurlar. Beyanname az gelişmiş ülkelerin bağımsız gelişmelerini sağlamak maksadiyle yabancı ülkelerce yapılacak yatırımlar hakkında bir yasanın unsurlarını târife çalışır. Ayrıca, ana istihsal maddeleri hakkında hükûmetlerarası anlaşmaları teşvik eder. Son olarak, bu beyanname «kısıtlayıcı ticarî tutumları» tecziye edecek bir milletlerarası usûlün ihdası imkânlarını ortaya koyar.

Habana Konferansı: Amerikalılararası altıncı konferans (16 Ocak - 20 Şubat 1928). Bu konferansta başlıca Amerika devletleri arasında yarı federal bir teşkilât meydana getirilmek istenmişse de, muvaffak olunamamıştır.

HABANERA [*avanera*] (İspanyolca = Habana'lı kadın), XIX. yüzyılda çok sevilen ve nereden geldiği kat'i olarak bilinmeyen bir dans. Aslen İspanyol olup zenci musikisinin tesirinde kaldıktan sonra Avrupa'ya geri getirildiği sanılıyor. Başka bir iddiaya göre, H. Küba zencilerinin bir dansıdır. Büyük besteciler birçok H. lar yazmışlardır: Bizet, Chabrier Debussy, Aubert, Ravel. H. 2/4, bâzen de 4/8 taktli olup, eşlik ritmi 1-3 tür (♩♫♫). En tanınmış H., Bizet'nin *Carmen* operasında bulunur.

HABAROVSK, Sovyetler Birliği'nde, Sibirya'nın doğusunda, Amur ve Ussuri nehirlerinin birleştiği yerde, Amur Nehrinin sağ kıyısında bir şehir. Nüfusu 448 000 (1968) dir. Büyük bir kara yolları kavşak noktası, ve endüstri merkezidir. Mâdencilik, gelişmiştir. Petrol tasfiyehaneleri, vardır. 1858 yılında kurulmuş olan H., son 25 yıl içinde büyük bir gelişme göstermiştir.

HABAT (Ar.), bir velî mezarının bulunduğu yer. Güney Arabistan'da, Habbân vâdisinde, Vahîdîler ülkesinde bulunan H., bunların en mühimlerindendir. Burada Bâ Marhûl kabilesinden dört velî yatmakta olup, kabirleri ziyâret edilmektedir. Umumiyetle içinde medfun bulunan velînin himâyesinde düşünülen bu yerlere, Harta adı da verilir. Mukaddes kabul edilen bu yerlere sığınanlar masûn addedilip, kendilerine dokunulmaz.

HABBÂN, Güney Arabistan'da, aynı adı taşıyan vâdi üzerinde bir küçük şehir. H. Vâhîdilerin en mühim yerleşme noktasıdır. M. Ö. 400 yılına kadar varan eski bir mâzisi vardır. Bugün nüfusu kesin olarak bilinemiyor; fakat XIX. yüzyılda 4 000 civarında olduğu tahmin edilmiştir. Vâhîdî sultanı şehrin ortasında küçük bir tepe üzerinde bulunan Masna'a Hâkîr'de oturur. Kasabanın etrafında duvar olmamasına rağmen burası surla çevrilmiştir. 9 câmii ve mühim bir kütüphânesi vardır. H. dört mahalleden meydana gelmektedir. Şehirde, 1947 yılında 200 civarında olduğu kaydedilmiş olan Yahudiler, koyunculuk ile uğraşırlar ve sultana vergi vermek zorundadırlar.

HABBERTON [*hæbîrtn*], **John** (Brooklyn, New York 1842 - Glen Ridge, New Jersey 1921), Amerikan yazarı ve gazetecisi. New York'ta çıkan «Herald» gazetesinde (1872 - 1893) ve «Collier's Weekly» de (1897 - 1899) çalışmış, birçok kısa hikâye ve roman yazmıştır. Bunların en çok sevileni *Helen's Babies* (Helen'in çocukları) [1876] tir. Başka eserleri: *Other Poeple's Children* (Başkalarının çocukları) [1877]; *Helen's Babies at Play* (H. in çocukları oyunda) [1908].

HABBÜLHİLÂLGİLLER (Menispermacease) (Bot.), Ranales takımına bağlı bir bitki familyası. Bu familyaya giren bitkiler tırmanan ot veyâ çalı hâlinde olup yaprakları almaşık, sade (simple) ve tam, çiçekleri de küçük ve bir cinsli (unisexue) dir. Bu çiçekler salkım ve yumakcık (glomérule) hâlinde toplanmıştır. Meyvesi drupa veyâ bakka cinsindendir. 350 türü bilinir; bunlar 70 cinse ve 4 kabîle. Bu bitkiler başlıca tropiklerde bulunur.

HABBÜLLEZİZ (Abdülleziz) [Ar. = tatlı tane] (ilmî adı: Cyperus esculentus), Cyperaceae familyasından Afrika asıllı, birkaç yıl dayanan bir bitki. Kökünün biraz yukarısından çıkan tomurcuk hâlindeki filizleri yenir. Eski zamanda bu bitkinin elyafından papirus yapılırdı. Bu bitkiden yağ da çıkarılır.

HABEAS CORPUS [*hąbeas kǫrpus*] (Lât. = vücudunu muhafaza et, ispatı vücud eyle), İngiliz temel kanunlarından biri. Fertlerin hürriyetini teminat altına alır, keyfî tevkifleri ve tutuklamaları önler.

1679 yılında II. Charles zamanında H. C. Act adı ile İngiliz parlâmentosunca kabul edilen kanuna zamanla eklenen yeni yeni kanunlar bugünkü H. C. u meydana getirmiştir.

H. C. a göre, her şahıs bizzat veyâ bir başkası vasıtasiyle (avukat olsun olmasın) Londra Yüksek Mahkemesine

baş vurarak bir H. C. Writ (yazılı bir emir) isteyebilir. Bununla tutuklunun serbest bırakılması veyâ tutuklanmasına sebep olan hâdisenin resmen açıklanması istenir. Şayet tutuklanmaya makul bir sebep gösterilmezse, ilgili derhal serbest bırakılır. Yüksek Mahkemenin herhangi bir hâkimi diğer hâkimler istemeseler de böyle bir emir verebilir.

H. C. a eklenen bâzı Lâtince kelimelere göre kanun her vakaya göre sarahat kazanır.

H. C. ad respondendum, bir tutuklunun bir alt mahkemeden üst mahkemeye sevkini temin eder. Ad Satisfaciendum, bir alt mahkemede hüküm giymiş olan bir kimse tatmin olmak üzere daha üst mahkemeden hüküm alır. Ad prosequendum, testificandum, deliberandum durumlarında ilgili huzura çıkarılmayı, şahit getirmeyi, yerinde muhakeme edilmeyi ister. Ad faciendum et rescipendum ile ise alt mahkemeden en üst mahkemeye kabul edilme hakkı verilmiştir. Bu kanunun «en büyük ve en tesirli hükmü» ad subjiciendum ile temin edilmiştir. Buna göre, hâkim tutuklunun huzura çıkarılmasını, «ispatı vücud eyleme» sini temin eder.

Bir Anglo - Amerikan kanunu hüviyetini taşıyan H. C. un bahşettiği hak ve hürriyetler, değişik adlarla da olsa pek çok milletlerin kanunlarında yer almıştır.

HABECK [*hąbek*], **Fritz** (doğ. Neulengbach, Aşağı Avusturya 1916), Avusturyalı yazar. Viyana'da rejisörlük ve dramaturglukta (1947), radyo müdürlüğünde (1953) bulunduktan sonra serbest yazarlığa geçmiştir. Devri tenkit eden hikâye ve romanlardan başka, biyografya ve târih türünde romanlar da yazmıştır. Tiyatro eserleri, radyo piyesleri ve senaryoları da vardır: *Verlorene Wege* (Kaybedilmiş yollar) [hikâyeler, 1947]; *Zwei und zwei ist vier* (İki kere iki dört eder) [dram, 1948]; *Das Brot kommt nach Mitternacht* (Gece yarısından sonra gelen nîmet) [roman, 1951] v. b., bunlar arasındadır.

HABELSCHWERDT [*hąbīlşverdt*] Doğu Almanya'da (bugün Polonya'da), Aşağı Silezya'da, Glatzer Neisse Irmağının sol kıyısında, Glatzer Bergland (G. dağlığı) ın bir tepesinde bir Kreis şehri. 1939'da nüfusu 7 100 idi. Denizden yüksekliği 360 m dir. Tahta eşya endüstrisi gelişmiştir. Eski surların bâzı kısımları bugüne kadar muhafaza edilmiştir. Şehrin XVI. yüzyıldan kalma Geç Gotik üslûbunda bir kilisesi ve görülmeğe değer evleri vardır. H. 1945'te hiç hasar görmeden Kreis başkenti olarak Polonya'ya verilmiştir (Bystrzyca Kłodzka, Wrocław voyvodalığı). Polonya'ya geçtikten sonra Polonyalıların yerleştirildiği şehrin nüfusu 8 000 (1966) dir.

HABENECK [*abenęk*], **François** (Mézières 1781 - Paris 1849), Fransız kemancısı ve orkestra şefi. Paris Konservatuvarında keman öğretmenliği yapmış ve burada Alard, Léonard, Sainton, Deldevez'i yetiştirmiştir. 1824 - 1847 yıllarında operanın direktörü olmuştur. Berlioz ve Wagner'e göre, zamanında Beethoven'ın senfonilerinin en mükemmel icracısı idi. Kardeşleri Joseph ve Corentin de kemancı olarak şöhret kazanmışlardır.

HABER (Askerlik): *Sembollerle haber*: İlk ve Orta Çağlarda askerî H. ler birtakım sembollerle verilmekte idi ve bunlara «konuşan eşyalar» deniliyordu. Düşman veyâ dost taraflar birbirleriyle yahut karşı tarafla, birtakım sembollerle haberleşiyorlardı. Yüksek dağların tepelerinde, gündüzleri ve kesif dumanlar çıkarmak, geceleri ateşler yakmak suretiyle haberleşiyorlardı. Kendilerini takip eden Dârâ (Darayavahuş) ya İskitler, «kuş, fare, kurbağa ve ok göndermişler, kuş gibi uçamayacağınıza, fare gibi toprağa, kurbağa gibi suya girip elimizden kaçamayacağınıza göre, bir gün sizi oklarımızla yok edeceğiz» demek istemişler, Dârâ da geri dönmeye mecbur olmuştur. Ok, kılıç ve mızrak savaş, kımız ve şarap dostluk ve barış, tuğ, sancak, kös, davul ve zurna istiklâl, başörtüsü, tesbih ve beyaz tüy tahkir sembolü idi. Zamanla konuşan eşyaların yerini, konuşan kâğıtlar aldı ve askerî haberleşme de gelişti. Konuşan eşyalar, şifrenin menşeidir.

Askerî haber: Düşmana, üzerinde harekât yapılacak araziye ve harekâta te'sir edecek hava şartlarına âid elde edilen ve doğruluğu değerlendirilen bilgilere askerî H. denir. Zaferin kazanılmasında H. lerin büyük önemi vardır. H. siz savaş, kör'ün attığı taşının rastgelmesi gibidir. H. in sıhhati, «düşmanın kuvvetine, nerede olduğuna, ne yaptığına, silâhlarına, ikmal ve iaşesine, moraline, sevk ve idaresine, bulunduğu ve geleceği yerin nasıl olduğuna» tam cevap verip vermemesiyle ölçülür. Kumandan, bu soruların cevaplarını kendisi cevaplandıramaz. Çeşitli H. leri toplayıp kendisine verecek bir şahsın yahut bir hey'etin yardımına muhtaçtır. Düşman hakkında bilgi edinmek için bu hey'etin çalışmasına «H. alma», H. i alanlara da «H. alma personeli» denir. Alaydan büyük birliklerdeki bu hey'ete veyâ şubeye «G — 2», alay dahil küçük birliklerdekilere «S — 2» denir.

Askerî H. ler iki türlüdür: 1. Stratejik; 2. Savaş H. leri.

Stratejik haberler: Barışta ve savaşta alınan bütün askerî H. lerdir. Savaş H. lerinin, temeli, yardımcısıdır. Barışta iken dünya, bilhassa komşu ve düşman devletlerin silâhlı kuvvetleri, kuruluşu, konusu, silâhları, teçhizatı, kumanda hey'etinin yetişmesi, kültürü, dikkate değer tarafları, milletin ekonomik, sosyal ve kültürel potansiyeli, târihi, millî emelleri v. b. H. ler, bilgiler toplamak ve tetkik etmek, stratejik H. lerdendir.

Savaş haberleri: Savaşın başlamasından bitmesine kadar, düşman hakkında elde edilen H. lerin toplamıdır. Her gün, hattâ her saat çeşitli kaynaklardan gelen düşmana âid bilgiler, G — 2 veyâ S — 2'ler tarafından toplanır, değerlendirilir ve kumandana arz edilir. İcap ederse ast kumandanlara da bilgi verilir. Her H. in bir kaynağı, bir de vasıtası vardır. Düşmandan alınan esir kaynak, esiri sorguya çeken vasıtadır. Savaş H. i bakımından kaynak da, vasıta da çok mühimdir. Kaynağın yalan, noksan H. vermesi, vasıtanın H. i iyi değerlendirmemesi, kumandanı yanıltır, yanlış ve hatalı karar ve emir vermesine sebep olur.

Kaynaklar pek çeşitli olduğu gibi, vasıtalar da çeşitlidir. H. alma personeli, birlikler, teknik H. alma hizmeti, üst ve komşu birliklerin H. leri, başlıca H. vasıtalarıdır. Zamanımızda H. alma personeli ile birlikler, teknik H. alma hizmeti önem kazanmıştır. Personelin bilgisi, kültürü, zekâsı ve muhakemesi H. i değerlendirme bakımından mühim olduğu kadar, ketum olması, kötü alışkanlık sahibi olmaması, ahlâkî ve millî değerlere sahip olması da mühimdir. H. alma personeli gözetleme yerlerinden, keşif birliklerinden, esirlerden, kaçaklardan, ele geçen düşman evrakından, haritalardan, basından, H. bültenlerinden, MİT mensuplarından H. topladığı gibi, radyo, televizyon, telgraf, telli ve telsiz telefon, fotoğraf, radar, telsiz dinleme cihazları, hava keşif raporları v. b. gibi cihazlardan da H. toplar. Bütün bu cihazların kullanılmasından ve bakımından başka, alınan çeşitli ve karışık askerî H. leri konularına göre tasnif etmek, ehemmiyet derecelerine göre sıraya koymak ve üst makamı aydınlatıcı bilgi vermek, bugün ayrı bir ihtisas konusu hâline gelmiştir.

Haber güvercini: Teknik vasıtaların ilerlemiş olmasına rağmen, ilk çağlardan beri askerî H. getirip götürmede güvercinlerden, istifade edilmektedir. Güvercinin sabit veyâ seyyar yuvasına, yuvasındaki yumurta ve yavrularına bağlılığından istifade edilerek, güvercin H. ulaştırmada kullanılmaktadır. Yuvasından alınan ve ayağına mâdenî bir kapsül bağlanan hayvan savaş alanına ve ileri hatlara, yahut bir kaleden diğerine götürülmekte, gönderilecek olan emir, rapor, kroki kapsüle konulduktan sonra güvercin salınmaktadır. Salınan hayvan yuvasına gelebilmek için hızla uçar ve yuvasına gelir. Bu itibarla güvercin iki taraflı değil, tek taraflı çalışan, emin bir habercidir. Güvercinin gittiği yerden şaşırmadan yuvasına dönmesi için eğitim de yapılır. Bk. GÜVERCİN.

Haber köpeği: Savaşta ileri hatlar ile gerilerdeki savaş idare yeri arasında irtibat temin etmek, H., emir ve kroki getirip götürmede özel olarak yetiştirilmiş köpekler de kullanılır. Güvercinlerin savaş sırasındaki devamlı atışlardan korkup bir yere sığındığı, dolayısiyle H. i yerine geç götürdüğü vaki olduğu halde, iyi yetiştirilmiş H. köpekleri, en şiddetli atışlarda bile yollarından kalmazlar. Boyunlarına bağlanmış olan mâdenî kapsüller içinde H. taşıyan köpekler, büyük bir sadakatle ödevlerini yaparlar.

Haber ajansları: yurtta ve dünyada cereyan eden hadiseleri takip ederek, hadiselerle ilgili H. leri toplarlar. Gazete ve dergilere satarlar yahut kendileri basarlar ve H. bültenleri olarak neşrederler.

Haber filmi: Yedi gün içinde cereyan eden mühim hâdiseleri bir sinema röportajı hudutları içinde gösteren kısa filmdir. İlk defa 1909'da Fransa'da Charles Pathé tarafından «Pathé - Journal» diye düzenlenmiştir. O günden beri bu H. filmi yayınlarına birçok hür ülkelerde devam edilmektedir.

Haber alma hürriyeti: Dünya üzerinde cereyan eden olayları çeşitli vasıtalarla öğrenmeyi sağlayan bir hürriyettir. Radyo, sinema, televizyon, dinleme âletleri, bültenler, H. alma araçlarıdır. Bu araçların en küçük bir sansüre tâbi olmadan işleyebilmesine, H. alma hürriyeti denir. Ancak millî güvenliği, genel ve kişisel ahlâkı korumak için özel bir kanunla sınırlanabilir. Anayasamızın 22. maddesinde bu hürriyetten ve ne zaman, nasıl sınırlandırılabileceğinden bahsedilir (bk. HABERLEŞME HÜRRİYETİ).

Haberci: Savaşta, barışta ast ve üst kumandanlara (Osmanlılar devrinde sadrazama veya padişaha) H., emir, rapor getirip götüren kimse. H. ciler, eski devirlerden i'tibaren yaya, koşarak (meselâ Perslerin maraton'a çıkmak üzere olduğunu gören, bir Yunanlı 30 km yi, altı saatte kat edip Atinalılara haberi ulaştırmış ve düşüp ölmüştü), at ile, sonraki devirlerde otomobil ve motosikletle H. i yerine ulaştırırlardı. Osmanlılar devrinde genellikle *ulak* denilen H. ciler, taşıdıkları H. in önemine göre, «geceyi gündüze katarak, üç konağı bir ederek, yollarda at çatlatarak ve kuş gibi uçarak, kese yollardan geçerek» giderlerdi. İstanbul'dan Bağdad'a olan 2 300 km lik yolu 14 günde alan mahir ulaklarımız veyâ H. cilerimiz olduğunu târihlerimiz yazar. Savaşta olduğu gibi, barışta da ulaklar önemli hizmetler ifa ederlerdi ve tatar teşkilâtı denilen disiplinli bir teşkilâta bağlıydılar.

HABER [*hâbır*], **Fritz** (Breslau 1968 - Basel 1934), Alman kimyageri. Karlsruhe'de profesör olarak çalışmış, 1911'de Berlin'deki Kaiser - Wilhelm Fiziko kimya Enstitüsünün müdürü olmuş ve 1933'te Cambridge'e gitmiştir. Teorik araştırma ile teknik uygulama işlerini birbiriyle kombine etme kabiliyeti, H. ı modern kimyanın en büyük mümessillerinden biri hâline getirmiştir. Azot'un reaksiyonları H. ın başlıca araştırma alanı olmuşsa da, bundan önce elektro - kimya, gaz reaksiyonları termodinamiği, organik kimya (özel olarak nitro cisimleri ve fiziko - kimya (katı elektrolitler, elektrik faz kuvvetleri) alanlarında da çalışmıştır. Bosch ile beraber amonyak'ın sentezi için 1918'de Nobel Kimya armağanını almıştır.

F. HABER

Başlıca eserleri: *Grundriss der technischen elektrochemie* (Teknik elektro - kimyanın temeli) [1898]; *Thermodynamik techniscscher Gasreaktionen* (Teknik gaz reaksiyonlarının termodinamiği) [1905]; *Über die Synthese des Ammoniaks* (Amonyak'ın sentezi üzerine) [1922]; *Die Chemie im Kriege* (Harpte kimya) [1922]; *Über die Hers- iellung des Ammoniaks aus Stickstoff und Wasserstoff* (Amonyak'ın azot ve hidrojenden hazırlanması üzerine) [1924]; *Aus Leben und Beruf* (Hayat ve meslekten) [1927].

Haber Usulü: Bu usul, azot ve hidrojenden amonyak yapmak için kullanılır. Bir amonyak molekülünde azot ve üç hidrojen atomu vardır. Bu iki element çok miktarda bulunur. Çünkü azot, havanın 3/4 ünü teşkil eder, hidrojen ise kolayca sudan elde edilir. Fakat bunlar adi ısı derecelerinde karışırlarsa, birbiriyle reaksiyon yapmazlar. Eğer ısıtılırlarsa, reaksiyon meydana gelir ve bu reaksiyon ısı ile artar. Fakat ısı, aynı zamanda amonyak'ı elementlerine ayırır ve bu suretle elde edilen amonyak hiç değilse kısmen tekrar kaybolur. Basınç, elementlerin birleşmesini kolaylaştırır ve böylece amonyak verimini artırır. H. usulü, bu reaksiyon 400 ile 600° arasında ve aş. yu. 200 atmosferlik bir basınç altında vücuda getirir. Böylece ticarî kazanç bakımından reaksiyon yeter derecede çabuk ve elde edilen amonyak miktarı yeter derecede büyük olur.

Katalizörler reaksiyona daha büyük... verir. Katalizör bir reaksiyonun hızını değiştiren, fakat kendisi degişmeyen bir kimya maddesidir. H. bu maksatla demir oksidi, uranyum, osmiyum, kobalt ve başka metaller karışımı kullanmıştır.

Meydana gelen amonyak gaz hâlindedir. Sonra sıvı hâline getirilir ve böylece gazlar karışımında çıkarılır.

Havanın azotunu işe yarar maddeler hâline getirmek için, H. usulü, en önemli usuldür. Almanya onu kullanarak 1. Dünya Harbinde patlayıcı maddeler yakmıştır ve böylece H. usulü Almanya için büyük bir önem kazanmıştır.

Amonyak, azotik (nitrik) asit için kullanılır, bu ise nitrogliserin, patlar pamuk (fulmicoton, gun cotton), dinamit ve başka patlayıcı maddeler yapmağa yarar.

HABERL, Franz Xaver (Obererlenbach, Bavyera 1840 - Regensburg 1910), Alman müzikologu, Katolik rahibi ve kilise müzisyeni. Palestrina'nın eserlerini X. cildinden i'tibaren çıkarmış ve tamamlamıştır (33 cild, 1880 - 1907).

HABERLER [*hæbirlir*], **Gottfried** (doğ. 1900), Amerikalı iktisatçı, konjonktür nazariyatçısı. Avusturya vatandaşı olarak Viyana Üniversitesinde istatistik okutmuş, 1934 - 1936 yılları arasında Milletler Cemiyetinde malî müşavirlik yapmıştır. 1936'dan beri Harvard Üniversitesinde

profesör olarak çalışmaktadır. 1962'den beri Amerikan İktisat Cemiyeti başkanıdır. Başlıca eserleri: *Prosperity and Depression* (Refah ve buhran) (Cenevre 1937 - 1941), *International Monetary Arrangements* (Milletlerarası para düzenleri) [Princeton, 1964].

HABERLEŞME (Fr. Communication), karşılıklı haber alıp verme. Yönetim alanında H. bir teşkilât içinde veyâ teşkilât ile çevresi arasında her türlü bilgi akımıdır. Bu bilgiler, resmî veyâ gayri resmî, yazılı veyâ sözlü olabilir. Toplum hayatında olduğu gibi, idarede de H. büyük bir önem taşır. Teşkilât çalışmaları için gerekli bilgilerin toplanması, bunların zamanında ve eksiksiz bir şekilde ilgililere ulaştırılması ve onlar tarafından doğru bir şekilde anlaşılması, idarî faaliyetlerin temel taşlarından biridir.

Geleneksel idare anlayışında H. nin daha ziyade resmî ve hukukî yönleri üzerinde durulmaktadır. Buna karşılık modern idare teori ve uygulamasında H. konusu çok daha geniş ve ayrıntılı bir şekilde ele alınmakta, süratli ve tesirli bir H. sisteminin nasıl gerçekleştirilebileceği ana mesele olarak ortaya konulmaktadır. Bu meseleye uygun çözüm yollarının bulunabilmesi için konu bir yandan çeşitli yönleriyle incelenirken diğer yandan da lingüistik, antropoloji, psikoloji, sibernetik, komünikasyon mühendisliği ve teknolojisi, elektronik beyinler gibi alanlarda sağlanan bilgi ve teknik imkânlardan yararlanılmaya da çalışılmaktadır.

HABERLEŞME HÜRRİYETİ, duygu, düşünce ve hâdiselerin duyurulması için insanlar arasında kurulan haberleşme düzeninin yürütülmesindeki serbestlik hakkı. Birbirlerinden haber almak isteyen bütün canlılar arasında mevcut bulunan haberleşme yolları, hayvanlar tarafından da ötüşerek, havlayarak, uluyarak, dokunarak v. b. temin olunur. İnsanlar, çok eski çağlardan beri çeşitli yol ve vâsıtalarla aralarındaki haberleşmeyi geliştirmişlerdir.

Hâdiselerin, duygu ve düşüncelerin ulaştırılmasında kullanılmış son derece çeşitli yolların başında «konuşma ve yazma» gelmektedir. Birtakım işaret, jest ve hareketlerle haberleşmeye başlayan ilk insanlar, çeşitli sesler çıkararak hâdiseleri anlatmayı denemişler, belirli şeyleri anlatabilmek için dâima aynı sesleri çıkarmanın gerektiğini anlamışlardır. Böylece kelimeler meydana gelmiş ve diller doğmuştur (bk. CÜMLE, DİL). Zamanımızdan 6 000 yıl önce yazının icad edilmesi, haberleşme alanında büyük bir yenilik yaratmıştır. Yazı yazmak bir san'at hâline gelmiş ve sonra da edebiyat doğmuştur. Daha sonra hızla gelişen yeni tekniğin getirdiği icadlar, haberleşmede büyük kolaylıklar sağlamaya başlamıştır. Mektup ve gazeteleri taşıyan araba, gemi, uçak, otomobil, jet gibi ulaştırma vâsıtalarının ve bunların yanı sıra telefon, telgraf ve telsizin keşfi ve kullanılışı haberleşmeyi son derece mükemmel bir hâle getirmiştir.

Bütün bu modern imkân ve vâsıtalardan başka, diğer birtakım haberleşme şekilleri de vardır. İşaret fişekleri, filamalar, gemi, tren düdükleri, otomobil kornaları, deniz fenerleri ile gemilerin ve uçakların ışıkları, hattâ trafik işaretleri, ışıldaklar da birer haberleşme vâsıtasıdır. Bugün radyo, sinema, televizyon, teleks, Ay'da ve fezâda kullanılan araçlar, gazete, dergi ve kitap yayını ile insanlar her çeşit duygu ve düşüncelerini, muhtelif hâl ve hâdiseleri en doğru şekilde, en kestirme yoldan sür'atle birbirlerine ulaştırmakta ve duyurabilmektedirler.

5 Ekim 1789'da Fransa'da Mounier başkanlığındaki bir hey'etin kral'a sunarak kayıtsız şartsız kabulünü ve tasdikini sağladıkları XVII maddelik İnsan ve Vatandaş Hakları Beyannâmesi (b. bk.) nin XI. maddesi H. H. ne âid olup şöyledir: «Düşünce ve kanaatların serbestçe beyânı ve müdavelesi, insanın en değerli haklarındandır. Böylece, bütün vatandaşlar serbestçe konuşabilir, yazabilir, yazdıklarını bastırabilirler. Şu kadar ki, bu hürriyetin kötüye kullanılması hâlinde, kanunun belirttiği hususlarda hesap vermekle sorumludurlar.»

Bütün hür milletlerin Anayasalarında (bk. ANAYASA) vatandaşların H. H. ile ilgili maddeler yer almıştır. 1961 Türk Anayasa'sındaki 17, 20, 22, 23 ve 26. maddeler de bu hak ve hürriyeti tesbit etmektedirler:

Madde 17. Herkes, haberleşme hürriyetine sahiptir. Haberleşmenin gizliliği esastır. Kanunun gösterdiği hâllerde, hâkim tarafından kanuna uygun olarak verilmiş bir karar olmadıkça, bu gizliliğe dokunulamaz.

Madde 20. Herkes, düşünce ve kanaat hürriyetine sahiptir; düşünce ve kanaatlarını söz, yazı, resim ile veyâ başka yollarla tek başına veyâ toplu olarak açıklayabilir ve yayabilir. Kimse, düşünce ve kanaatlarını açıklamaya zorlanamaz.

Madde 22. Basın hürdür; sansür edilemez. Devlet, basın ve haber alma hürriyetini sağlayacak tedbirleri alır. Basın ve haber alma hürriyeti, ancak millî güvenliği veyâ genel ahlâkı korumak, kişilerin haysiyet, şeref ve haklarına tecavüzü, suç işlemeye kışkırtmayı önlemek ve yargı süresinin amacına uygun olarak yerine getirilmesini sağlamak için kanunla sınırlanabilir.

Madde 23. Kanun, haber, düşünce ve kanaatların serbestçe yayımlanmasını engelleyici veyâ zorlaştırıcı siyâsî, iktisadî, malî veyâ teknik kayıtlar koyamaz.

Madde 26. Kişiler ve siyasî partiler, kamu tüzel kişileri elindeki basın dışı haberleşme ve yayın araçlarından faydalanma hakkına sahiptir.

Bu faydalanmanın şartları ve usulleri, demokratik esaslara ve hakkaniyet ölçülerine uygun olarak kanunla düzenlenir. Kanun, halkın bu araçlarla haber almasını, düşünce ve kanaatlara ulaşmasını ve kamu oyunun serbestçe kullanılmasını köstekleyici kayıtlamalar koyamaz.

HÄBERLIN [*hębirlin*], **Paul** (Kesswil, Thurgaw, İsviçre 1878 - Basel 1960), İsviçreli fılozof ve eğitimci. Profesör olarak 1914 - 1922'de Bern'de, 1922'den sonra Basel'da çalışmıştır. H. 'in felsefesi kesin olarak metafizik bir temayül göstermektedir. İlk başlangıç noktası «ben» anlamıdır. Kozmolojik bakımdan H. bütün var olan şeylerin ferdiyetini iddia eder. Ona göre, etik ve eğitim «inanç»a dayanır. Bu inanç ise, aksini gösteren bütün tecrübelere rağmen, içimizde kemâl'e yaklaşabileceğimize dair yaşamağa devam eden duygudur. Eserleri: *Der Leib und die Seele* (Beden ve ruh) [1923]; *Der Geist und die Triebe* (Ruh ve iç güdüler) [1924]; *Der Gharakter* (Karakter) [1925]; *Das Gute* (İyilik) [1926]; *Das Geheimnis der Wirklichkeit* (Varlığın Sırrı) [1927]; *Allgemeine Ästhetik* (Genelestetik) [1929]; *Naturphilosophische Betrachtungen* (Tabiat felsefesi üzerine düşünceler) [1939 - 1940]; *Möglichkeiten und Grenzen der Erziehung* (Eğitimin imkânları ve sınırları) [1935 - 1946]; *Das Wunderbare* (Hayret verici şeyler) [1930 - 1940]; *Leitfaden der Psychologie* (Psikolojiye giriş) [1937 - 1949]; *Der Mensch* (İnsan) [1941]; *Ethik in Grundriss* (Etih'in temeli) [1946]; *Logik in Grundries* (Mantık'ın temeli) [1947]; *Handbuchlein der Philosophie* (Küçük felsefe el kitablığı); *Philosophia Perennis* (Ebedî felsefe) [1952].

HABEŞ BEYLERBEYLİĞİ, Osmanlı devletinin «beylerbeyilik» denen eyaletlerinden biri. Bugünkü Habeşistan'-

ın Eritre eyaleti ile daha batı ve güneye doğru uzanan Habeş ülkelerini içine alıyordu. Zaman zaman Hicaz ve Asîr de bu eyalete bağlanmıştır. Beylerbeyilik merkezi, Kızıldeniz üzerinde Massava limanı idi. Bâzan Cidde limanı merkez olmuştur. Bu eyalet 1550 yıllarına doğru Habeşistan fâtihi Özdemir Paşa tarafından Kanunî devrinde kurulmuştur. Kısa bir devir için Yemen eyaleti ile birleştirilmiştir. XIX. asır başlarında bu eyalet teşkilâtı tamamen kaldırılmış, Eritre, Kavalalılar'a geçmiş ve 1885'te İtalyanlar tarafından işgal edilmiş, böylece Habeşistan'daki Türk hâkimiyeti sona ermiştir.

HABEŞ DİLLERİ, Samî dillerin Güney kolundan bir grup. Güney Arapçanın yakın akrabası olan bu grup, eski bir devirde, Arapçadan önce Asya topraklarından Güney Arabistan ve Kızıldeniz yoliyle Afrika'ya geçmiş ve orada, yâni Arapların köle avladığı ve Habasat (= zenci köle memleketi) şeklinde adlandırdığı topraklarda kurulan ilk Samî krallığında kullanılmaya başlamıştır. Bu krallığı kuranlar memleketlerine, sonra Yunanca Aithiopia (= siyahîler memleketi) adına uyarak, İthiokîya demişlerdir.

H. D., eski ve yeni olmak üzere iki çağa ayrılır. Eski çağdan kalma tek bir dil vardır: Ca'az veya Ge'ez dili, ki şimdi Habeş kilisesinin resmî dilidir; bk. GE-EZ DİLİ. Yeni çağa âid olan bugünkü H. D., memlekette kuzeyden güneye doğru şöyle sıralanır: Tigre, Tigrinya, Amhar, Gafat, Hararî, Argobba, Gurage. Bunlandan Amharca bugün Habeşistan'ın resmî dilidir; bk. AMHAR DİLİ. Tigre, kuzey Eritrea'da; Hararî ile Argobba da Addis Ababa'nın doğusunda adacıklar hâlinde Müslümanlar tarafından kullanılır, Tigrinya'yı kuzeyde Hıristiyanlar, Gurage'yi başkentin güneyinde Müslümanlarla Hıristiyanlar kullanır. Gafat, başkentin kuzeyinde, ölmek üzeredir.

H. D.. memleketin yalnız 1/3 ini kaplar. Kalan kısımda Samî - Hamî dillerin yakın akrabası olan Kuşî dillerin bâzı kolları yayılmıştır: kuzeyden güneye doğru: Beca, Afar-Saho, Galla, Sidama, Somali; bk. KUŞÎ DİLLER. Memleketin batı kısımında ise ince bir bir şerit hâlinde kuzeyden güneye doğru Sudan - Gine dillerinin Nil - Çad ve Nil - Habeş gruplarına giren diller konuşulur: Kunama, Şiluk, Aniwak, Dinka v. b. — A. D.

HABEŞ EDEBİYATI (Edeb.): bk. AMHAR EDEBİYATI, GE'EZ DİLİ.

HABEŞÎ'LER (Etnoloji), kuzey - doğu Afrika sakinlerinin başlıca tipi. Bunlar, güney Avrupa dolikosefal tipleri (Akdeniz tipi, orientalid tipi) nin siyahî (negrid) tipi ile karışımından meydana gelmiştir. Fakat aynı zamanda Güney Arabistan'dan gelen bir orientalid - armonid etki de göstermektedirler. Dil ve kültür bakımından bunlar Doğu Hamî (Kuşit) dirler. Başlıca karakteristikleri: uzun boy, ince yapı; dar kafa, uzun ve ince işlenmiş yüz; yüksek, ince, çoğu zaman hafifçe eğri burun; kalın dudaklar; kısa dalgalı veyâ zencilerinki gibi kıvırcık saç; açık kahve rengi arasında bir renk; kahve rengi ve çoğu zaman badem şeklinde gözler. Bu grupun çekirdek (asıl) tipini Galla ve (Batı) Somali'ler teşkil eder. Güneye doğru gidilince europid (Avrupalı) tipin yüzdesi azalır, negrid (siyahî) tipinki artar. Bu değişme, meselâ Masai ve Watussi adını taşıyan uluslarda görülür. Habeşistan'ın yüksek halk tabakalarında (Tigre, Amhara) orientalid - armenid karışımı daha çok göze çarpar. H. ler ya ayrı bir ırk (europid - negrid ara ırkı) ya da bir europiid - negrid karışımı olarak kabul edilirler.

HABEŞÎ NEDİM. Yıldırım Sultan Bayezid zamanında, Bursa da Osmanlı sarayının kuruluşu devrinde ilk pâdişah nedimi. Târih kaynaklarımızda zâlim ve mürteşi kadıların pâdişah gazabına uğramaları vak'asında adı geçer:

«Anadolu ve Rumeli kadılarından seksen kişi terki diyânet ve hukuka ihânet ittiham edilerek zincire vuruldular ve Yenişehir'de bir çatma evde hapsedilerek o ev ile beraber ateşe verilip yakılmalarına ferman çıktı. Sadrazam Çandarlı Ali Paşa şefâate cesaret edemedi. Pâdişahın bir H. N. i vardı, ona yirmi bin akçe vaad edip kadıları kurtarmasını istedi. Habeşî de yol esvabı giyerek pâdişahtan Kostantiniyye'ye gitmeye izin istedi, Yıldırım Bayezid sebebini sordukta, kadılar yakıldıktan sonra yerlerinin boş kalmaması için yüz kadar keşiş getireceğini söyledi. Bu alaylı söz üzerine kadılar affedildiler. Rüşvet ve zulme sebep o zamana kadar kadıların vazifelerini ücretsiz yapmaları, geçim sıkıntısına düşmeleri idi, vak'adan sonra davalarda hüccet yazmak için 25 akçe, sicil kaydı için 7 akçe, nikâh akdi için 12, akçe, miras taksimi için 1 000 akçede 25 akçe almaları kanun oldu» (Solakzâde, 56 - 60).

Evliya Çelebi, bu H. N. e Kör Hasan adını da vererek, aynı fıkrayı naklediyor ve kadıları diri diri yakılmaktan kurtaran Kör Hasan'ın ilk karagözcülerden, hayâli cılcılardan pek usta bir muhallid olduğunu kaydediyor, karagözcü serçeşmesidir diyor, IV. Sultan Murad zamanında namlı karagözcü ve muhallid Mehmed Çelebi'nin onun torunlarından olduğunu yazıyor (*Seyahatnâme*, I, 625 - 653).

HABEŞ KİLİSESİ: 1. Habeşistan'ın resmî kilisesi. Hıristiyanlık Habeşistan'a IV. yüzyılın ilk yarısında Mısır'daki Kıptî (Copte) lerden gelmiş ve kral Ezana tarafından devlet dini olarak kabûl edilmiştir. Khalkedon (Kadıköy) Konsili (451) nden sonra, Mısır Kıptî Kilisesine olduğu gibi, H. K. ne de Monofisitlik (b. bk.) girmiş, Hıristiyanlıkça sapık sayılan bu inancın öbür kiliselere de bulaşmasına İslâmlık engel olmuştur. Kıptî patrik tarafından tâyin edilip Habeşistan'a gönderilen ve abuna (babamız) unvanını taşıyan Kıptî piskoposlardan yalnız biri kalmıştır. Habeşistan birçok piskoposluklara ayrılmışsa da, 1929'dan itibaren yalnız bir piskoposluk mevcuttu. Bir intikal devresinden sonra, H. K. egemen olmuş (1951) ve başına, ilk olarak, bir Kıptî yerine, Habeşli bir *basileios* geçmiştir. Habeşistan'ın 1959'da patrikliğe yükseltilmesinden sonra basileios da *patrik* ve *katolikos* unvanını almıştır.

H. K., Eski Çağ ibadet şekillerinden birçoğunu, bu arada sıkı perhiz nizamlarını muhafaza etmiştir. Vaftiz ile birlikte sünnet usûlü (doğumun 8. günü) de yürürlüktedir. Habeşistan'da pek çok manastır (17 000 kadar) faaliyettedir; fakat kadın manastırı yoktur. Manastırlarda Büyük Antonias (IV. yüzyıl) devrinden kalma kaideler uygulanır. II. Dünya Harbi'nden sonra çeşitli din reformları yapılmış, 1956'da bir Yüksek İlâhiyat Okulu açılmıştır. Monofisit Kiliselerin toparlanmasına bilhassa gayret sarf edilmektedir; zira H. K., bu inanç mensuplarının en kalabalık olduğu kilisedir (8 000 000 kişi). Kilise dili Ge'ez dili (b. bk.) dir. Bk. DOĞU KİLİSELERİ.

2. Doğu kilisesinin bir kolu. Adis - Ababa dinî bölgesinde, Habeşistan'da oturup eski İskenderiye ibadet usullerini uygulayan 73 000 (1965) Birleşik Hıristiyan mensubu vardır.

HABEŞ YAZISI (Paleogr.): bk. GE'EZ DİLİ.

HABEŞİSTAN ARMASI

HABEŞİSTAN (ETHIOPIA; yerli dilde: Yatyopya Niguse Nagast Manguist), Afrika'nın, Kızıldeniz ile Nil Nehri arasında kalan kuzey - doğu bölümünde bulunan bir devlet. Yüzölçümü 1 184 300 km², n ü f u s u 22 997 000 (1966) dir. Başkenti Addis Ababa (nüfusu 644 190) dır. Kuzey ve batıda Sudan Cumhuriyeti, güneyde Kenya, güney - doğuda Somali Cumhuriyeti ve Afar'lar ve İssâlar Ülkesi ile hudutları vardır.

Coğrafya: Fizikî bakımdan H. toprakları dört bölgeye ayrılır: 1. Galla - Somali yaylası, güneyden kuzeye doğru hafif meyillidir (Ogaden'de denizden yüksekliği 1 200 m). Bu verimsiz topraklarda yağmurlar düzenli değildir. Bu yayla göçebe hayvan yetiştiriciler sahasıdır.

2. Güney dağlık bölgesi, yaylayı kuzeyden ve batıdan sarar, gres ve kalker sıra dağları ile bazaltlı yüksek yaylalardan ibarettir; bu verimli topraklar, rakımı sayesinde mutedil iklimi olan bir bölgedir. Vâdiler Akdeniz bitkileri ve sub - tropikal ziraat için elverişlidir; kahve yabanî halde yetişir.

3. Merkezî çukur, doğu Afrika büyük çukurunun bir kısmıdır. Güneyde bir sıra göl çukurcukları (Zevay, Şala, Abaya, Stefanie v. b. gölleri) Avaş Nehri yolu ile kuzeye çekilir. Bundan sonra gelen Danakil ovası, yeryüzünün en sıcak bölgelerinden biridir.

4. Asıl Yatyopya dağlık bölgesi, zor aşılabilen bir dağ topluluğudur. Bagemder ve Gocam'da 1 000 - 2 400 m arasında değişen rakımlar gösteren masa biçimli amba (ambas) larda yüksek tepeler vardır (Daşan 4 620 m, Çoke 4 154 m). Bu yüksek topraklar doğuda çıplaktır, batıya doğru ilerledikçe yavaş yavaş ormanlarla kaplanır. 3 000 m yüksekliklere kadar ziraat yapılır. Bundan sonraki yüksekliklerde hayvan yetiştirilir. Pek çok vâdileri vardır; bunlar umumiyetle dardır, bu yüzden çoğu zaman çok sıcak olurlar.

Birbirine bağlı olan bu üç iklim bölgesinde üç ayrı hayat tarzı vardır: dega, 2 400 m üstünde yüksekliği olan bölgeler, soğuk olur, fakat birkaç gece donu hariç hayvan yetiştiriciliğine müsaittir; woynadega (bağlıklı dega) bir ara bölgedir, yerine göre 2 400 m den 1 800 veyâ 1 500 m ye kadar iner; buna bilhassa Habeş dağlık bölgesinin batısı ile güneyinde ve güney dağlık bölgesinde rastlanır. Akde-

HABEŞİSTAN

niz bitkileri (bağ, yabanî zeytin) ile sub - tropikal bitkiler (kahve, pamuk) yetişen bu bölge tarıma en elverişli olan bölgedir; nihâyet kwolla veyâ kolla bölgesi gelir; bu da 1 800 veyâ 1 500 m altındaki toprakları içine alır: Galla - Somali yaylası, Danakil ovası ve dağlık bölgeler arasında sıkışıp kalmış vâdiler gibi burada bitkiler nemlilik derecesine göre, fışkırırcasına yetişir veyâ hiç yetişmez, ısı her zaman 20° nin üstündedir (kışın ortalama 25°; yazın 32°).

Yağmurlar ülkenin doğusunda yaz musonlarına bağlıdır. Çok yüksek bir buharlaşmaya maruz olup yeterli değildir (250 mm). Bu yüzden göçebe hayatı devam eder (Avaş vâdisi, Danakil ovası, Ogaden). Buna mukabil, batıda, merkez dağlık bölgesi ile Yatyopya dağlık bölgesinde muntazam ve boldur (1 m, bilhassa ilkbahar ve sonbaharda).

Nüfusu bakımından H. halkı ayrılık gösterir. Habeşler (Tigre'ler, Amhara'lar, Şoa'lar) ülkenin iktisadî ve siyasî hayatında başlıca rolü oynarlarsa da, ekseriyeti teşkil etmezler. Tamamı Hıristiyan (Kıptî) olup ziraat ve ticaretle uğraşırlar (Tigre'ler). Ordu ve idarî kademeler ile ruhban sınıfının esası onlardandır. Galla'lar Hâmî soyundan gelirler, hayvancılık ve ziraatle geçinirler, Somali ve Danakil'lerle birlikte nüfusun yarısını teşkil ederler; ekseriyeti Müslümandır. Sidama'lar ziraatçidirler. Siyahîler (Nil boyunda oturanlar ile Bantu'lar) küçük adalar hâlinde otururlar, avcılık ve balıkçılıkla geçinirler veyâ tarım işlerinde çalışırlar. Çoğu hâlen köledir veyâ eskiden kölelik etmişlerdir. II. Dünya Harbi'nden sonra Avrupalılar ve Asyalılar epey azalmış ve şimdi şehirlerde (Addis Ababa, Diredava, Harar, Gondar) toplanmışlardır.

İktisadî bakımdan H. ın kaynakları, ziraat (nüfusun % 90'ı ziraat ile uğraşır) ve hayvan yetiştiriciliğidir. Habeşli elindeki çok iptidaî imkân ve âletlere rağmen iyi bir ziraatçidir; topraklar bir yıl nadas, bir yıl da otlak olarak kullanılır, ancak derin sürülmez. Ekilenlerin başında *durah*, darı gelir; bu, beslenmenin temelini teşkil eder. Kolay yetişir, yağmura dayanır (hâne başına 7 - 8 kental). Ayrıca sorgo, mısır, arpa ve buğday da yetiştirilir. Yabanî olarak yetişen kahve, imparatora veyâ yabancı ortaklıklara âid fidanlıklarda yetiştirilir. Kahve, yağ bitkileri (nug) ile birlikte başlıca ihracat malıdır (% 51). Nihâyet sebze ve meyve de iyi yetişir. İtalyanlar bunları rasyonel bir şekilde yetiştirmişlerdi (muz yetiştiriciliği). Şeker kamışı üretimi şimdi yayılmaktadır.

Hayvan yetiştiriciliği çok mühim yer tutar. Sığır, at, katır yetiştiriciliği bilhassa soğuk bölgelerde (dega) dir, deve ise doğuda ve güney - doğuda yetişir; çeşitli koyun ve keçi cinsleri ise iklime göre muhtelif bölgelere dağılırlar.

Yeraltı servetleri: H. da çok miktarda mâden cevherleri vardır. Tigre veyâ Tegre'de demir, Harar'da bakır, çinko, kurşun bulunur. Fakat bu servetler henüz değerlendirilip işletilememekte, ancak altın Harar'ın güneyine doğru akan ırmaklarda çok eskiden beri işletilmektedir (Adola). Enerji kaynaklarının noksanlığı işletmelere engel olduğu gibi, ülkenin sanayileşmesini de önlemektedir. Sanayi olarak ancak Diredava çimento ve pamuk dokuma fabrikası, Woncei şeker fabrikası ve küçük gıda sanayileri (değirmencilik, bisküi, bira fabrikaları) ile dericilik işletmeleri vardır. Mavi Nil'in Tana gölünden çıkan sularından yararlanmak suretiyle kurulacak olan hidroelektrik tesisleri, ülkenin iktisadî hayatını değiştirebilir.

Sanayiin olmamasaına ve yabancı sermayenin bulunmamasına rağmen H. ın malî durumu sağlamdır. İhracat (bilhassa kahve, zahire, yağ bitkileri, kürk ve deriler, bal mu-

HABEŞİSTAN: Addis Ababa'da bir cadde

mu ve bal), ithalâtı (pamuklular, yünlü kumaşlar, otomobil, kauçuk ve petrol mamulleri, makinalar) değer olarak geçmektedir.

Ulaşım Cibuti'den itibâren demiryolu ile, Massava ve Assab'dan itibâren kara yolu ile, Aden'den ise hava yolu ile yapılmaktadır.

Târih: H. ın coğrafya ve târihi uzun müddet müphem kalmıştır (bk. ETHIOPIA). Afrikalılar ve Doğulular için bir masal ülkesi (Homeros) olan H., Herodotos'a göre, düz kıvırcık saçlı insanlar diyarıdır. Ancak Strabo, Somali halkını tasvir etmiş ve âdetlerini anlatmış, Ptolemaios ise Aksum krallığını hikâye etmiş, böylece H. hakkında daha açık bilgiler elde edilmiştir. Bu durumda yüzyıllar boyunca H. eskiler için «Siyah Afrika» demek olmuştur. İlk H. imparatorluğunun çekirdeği Sudan (Cauş'lar ülkesi) olmuş ve târihe Nubia olarak geçmiştir. Bugünkü H. ın aslı Aksum krallığıdır.

Aksum krallığı H. ı, Güney Arabistan'dan göç etmiş Sâmî kabilelerden (Yemenli Habeşîler dâhil) yerli siyahî ve Hâmî halklar üzerine kurdukları siyasî hâkimiyet sonunda tedricen teşekkül etmiştir.

Suriyeli tüccarlar vasıtasiyle Hıristiyan ülkelerle münasebette bulunan bu krallık, Afrika'nın iç kısımlarından elde edilen altın, fildişi ve buhuru bu ülkelere satıyordu. Aksum krallığı Aezanas'ın hükümdarlığı sırasında (320 - 342) İskenderiye patriği tarafından gönderilen St. Frumence tarafından Hıristiyanlaştırılmıştır. Böylece Mısır kilisesine bağlanan H., Monofisit mezhebini benimsemiştir. Aksum medeniyeti III - IV. asırlarda zirvesine ulaşmıştır. Ziraat ve şehir hayatına dayanan bu medeniyet, Sâmî damgasını taşıyordu. İslâmiyetin doğuşu ve hızla yayılması VII. asırda Aksum krallığının Hıristiyanlıkla olan bağlarını kesti. İslâmiyet Kızıldeniz kıyılarına yerleşince, Hıristiyan Habeşliler güneye doğru çekildiler. X. yüzyılda Habeşliler Eritrea sahiline tekrar ayak bastılar, Dahlak Adalarını yeniden ele geçirdiler ve Yemen'le irtibat kurdular. H. lılerin bu canlanması geçici oldu, asrın sonuna doğru Aksum krallığı Hıristiyanlaşmamış yerli halkların isyanları sonunda tamamen yıkıldı. Bu «karanlık devre»de Zague hânedanı zuhur etti. Agau soyundan olan Zagueler 1149'dan 1270'e kadar Lasta'da hüküm sürdüler. Son Zague kralı yerini Yekuno Amlak'a bıraktı (1270 - 1285). Yekuno Amlak, menkıbelere göre Süleyman Peygamber'in Saba melikesi ile evliliğinden doğduğu rivayet olunan hânedanı temsil ettiğini iddia ediyordu. Süleymanî'ler Şoa'da hüküm sürdüler ve devamlı olarak güneyli ve doğulu İslâmlaşmış halklarla savaştılar. Konuşulan dil

artık Geez dili değil, Amhar dılidir. Krallar aynı zamanda kuzey - batının dinsiz veyâ Yahudileşmiş halklariyle de savaştılar. Yeni alınan toprakların halklarını Hıristiyanlaştırmaya gayret ettiler. Fakat memleketin her tarafında yerli derebeylerinin bağımsızlık gelenekleri, hattâ papazların fikir ayrılıklariyle karşılaşıp yenildiler.

HABEŞ IMPARATORUNUN TAHTI

Lebna Dengel (1508 - 1540) in hükümdarlığı sırasında H. Hıristiyan krallığı, imam Ahmed İbn İbrahim el Râzî (daha çok Solak lâkabiyle tanınır) nin Müslüman orduları tarafından tamamen fethedildi. Hindistan'dan gelen Cristóvão de Gama (1541 - 1542) nın idaresindeki Portekizlilerin yardımı ile Müslüman idaresi kaldırıldı.

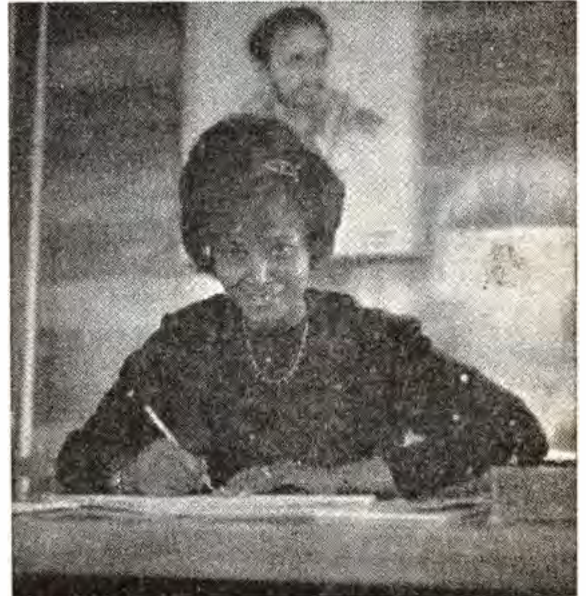
Müslümanlar yeniden harekete geçtilerse de, Hıristiyanlarla savaşa yorgun düştüklerinden güney - doğudan gelen dinsiz Galla'lar tarafından kuzey - doğuya itildiler. H. topraklarının hemen hemen tamamı payen (putperest) Galla'ların eline geçti. Portekizlilerle gelmiş olan Katolik misyonerleri H. krallığını Roma kilisesinin tesiri altına almaya çalıştılar. 1607 - 1632 arasında hüküm süren Susenios, 1626'da Katolikliğe geçti, fakat umumî bir isyan çıktı; kanla bastırılan isyanın sonu gelmeyince Susenios, oğlu Fasiladas (1632 - 1667) lehine tahttan feragat etti. Katoliklik yasak edildi, misyonerler memleket dışına atıldılar. Yeni başkent, Gondar'a nakledildi. Avrupa ile ilişiği kesilen H., etrafı Müslümanlarla sarılı, kapalı bir kap hâlinde gelişmek zorunda kaldı.

Krallar kralı, merkeziyetçi otoritesini ve memleketin birliğini ayakta tutmaya, sınırları müdafaaya ve hattâ genişletmeye çalışırken başlıca eyâletlerin (Kuara, Semien, Tigre, Bagemder, Lasta, Şoa, Gocam) idarecileri sarayda nüfuz rekabetine giriştiler. Bir Galla kadını ile evlenmiş olan II. Yasu (1730 - 1755) hükümdarlığı sırasında bir Galla hizbi (Yecu ve Wollo'lar ki bu arada İslâmiyeti kabul etmişlerdi), sarayda nüfuz yarışına çıkmış olanlara katıldı. XVIII. yüzyılın ikinci yarısının başlarında Tigreli ras (reis) Mikael, krallığı kendi lehine inhisar altına aldı. Bundan böyle büyük derebeyleri, ras adı ile iktidarı ele geçireceklerdir. Müstakbel II. Theodor ise 1853'te ras Ali'yi yenmek suretiyle Galla'lı ras'ların iktidarına son verdi. İki yıl sonra ise kendini krallar kralı ilân etti.

Çağdaş H., XIX. yüzyılda yeniden birleştirilmiş ve iktidar bir merkeze bağlanmıştır. Avrupalıların, bılhassa İtalyanların iktisadî, dinî ve askerî rekabetlerinin âleti hâline gelen H., yavaş yavaş onların tesirinde gelişti. Şoa'yı da işgal eden II. Theodor, taht vârisi Menelik'i rehin aldı. Müslüman düşmanı olan II. Theodor, derebeylerini hükmü altına alıp Galla'ların bir isyanını da bastırdıktan sonra ülkesini Ayrupalılara, bilhassa İngilizlere dayanarak modernleştirme yoluna girmiştir. Fakat çok geçmeden, Protestan misyonerlerinin faaliyetleri, Mısır'dan gelen silâhlı sızmalar, diplomatik anlaşmazlıklar arayı açmış, İngiltere hapsedilen vatandaşlarını ve dıplomatlarını kurtarmak gayesiyle bir askerî müdahaleye karar vermiştir: İngiliz kıtaları, derebeyleri ile Galla'ların isyanından da faydalanarak Habeşlileri perişan etmişlerdir (1867). Necâşî intihar etmiş (1868) ve dört yıl süren bir anarşi devresi açılmıştır. Nihayet Tigre kralı Kossa, duruma hâkim olmuş ve II. Yohannes adı ile taç giymiştir (1872 - 1889). Bu arada hapisten kaçan Menelik, Şoa'nın yeniden istiklâlini ilân etmiştir.

Avrupalıların, Süveyş Kanalının açılması ile artan hırsları karşısında (bu sırada Fransa Obok'a [1881] ve Cibuti'ye [1885] yerleşmişti) ve İtalyan tehlikesini önlemek için (İtalyanlar 1882'de Assab'a, 1885'te Massava'ya yerleşmişlerdi) IV. Yohannes, İngiltere'nin (1839'da Aden'e yerleşmiştir) desteğini sağlamış ve Menelik'i naip ilân etmişti (1878). Menelik ise İtalya'dan destek ve silâh almıştır. 1857'-den beri Mısırlıların istilâlarına uğrayan, 1887 yılında işgal hareketini tamamlamak isteyen Mehdi kıtalarına karşı savaşırken ölen IV. Yohannes'in yerine tahta Menelik geçmiştir (1889).

Bir taraftan genişleme siyaseti güden Menelik, ras Makonnen'in aracılığı ile İtalyanlarla Ucciali anlaşmasını imzalamış (2 Mayıs 1889) ve kendisini imparator tanımak şartiyle İtalyanların Eritrea'yı almalarını ve Asmara'ya kadar yayılmalarını kabul etmiştir. Memleketi modernleştirmiş, Fransız - Habeş ortaklığında bir demiryolu kumpanyası kurmuş, yabancı teknisyenler getirmiş, başkenti Addis Ababa'ya nakletmiştir (1894). İktidarını sağlamlaştırdıktan sonra İtalyanların himâye isteklerine karşı gelmiş, Ucciali anlaşmasını bozmuştur (1893). Adua savaşında İtalyanları mağlûp etmiş ve Addis Ababa anlaşması ile İtalyanlara Habeş istiklâlini tanıdıklarını kabul ettirmiştir. Fakat İtalyan istekleri başka yoldan gerçekleştirilmiştir: İngiltere, Fransa ve İtalya, memleketin toprak bütünlüğünü tanımakla beraber Habeş topraklarını üç nüfuz bölgesine ayırmışlar (13 Aralık 1906) ve paylaşmışlardır. Menelik'e felç gelmesi üzerine bir kraliyet konseyi kurulmuştur (1907). Menelik tahtı on beş yaşındaki oğlu Lic Yassu'ya bırakmış (1910), fakat kraliçe Taitu'nun nüfuzu altında bulunan genç kral, Müslümanlar lehindeki siyasetinden dolayı meydana gelen memnuniyetsizliklere karşı gelememiş ve ras Makonnen'in oğlu ras Tafari tarafından tahttan indirilmiştir. Menelik'in kızı Zauditu kraliçe ilân edilmiştir (1917).

HABEŞLI BİR GENÇ KADIN

Haile Selâsiye'nin Anıt - Kabir'deki deftere Atatürk için yazdıkları (1967)

Naip tayin edilen Tafari, ileri fikirleri ile kraliçenin karşısına geçmiş, kendisini tamamen dış siyasete vererek H. ın Milletler Cemiyetine girmesi (1923) ni ve köleliğin kaldırılması (1924) nı sağlamıştır. Bu arada Briand - Kellog Anlaşmasına da katılmıştır (1924). 1928'de bir darbe ile negus ilân edilen Tafari, 1930'da kraliçe Zauditu'nun ölümünden sonra ve birçok eyâletin isyanlarını bastırdıktan sonra tahta çıkmış, I. Haile Selâsiye adını almıştır. Bir taraftan gerçek reformlara girişen Haile Selâsiye, İtalyanların müstemlekecilik teşebbüslerine karşı gelmek için hazırlıklara başlamıştır. 1931'de ilân ettiği Anayasa ile ilâhî menşeli mutlak idaresini kurmuş, fakat aynı zamanda bir kraliyet müşavir heyetini de kabul etmiştir; böylece sosyal sınıf farklarını silecek bir salâhiyetler değerlendirmesini kabul etmiştir. Bakanları da tâyin eden Haile Selâsiye, onların vazifelerini 1943'te tesbit etmiştir.

İmparator, bir Senato (imparator tarafından seçilen 30 üyesi vardır) ile bir Mebuslar Meclisi (mahallî reisler tarafından tâyin edilen 60 üyesi vardır) nden ibaret bir istişarî Parlâmento da kurmuştur.

İmparator, bütün bu kuruluşları ortaya koyarken, İtalyan Somalisi ile Eritrea arasında kalan bölgenin 1906 anlaşmasına dayanarak ekonomik kontrolünü isteyen İtalyanlara karşı mücadele etmek zorunda kalmıştır. Memleketinin menfaatleri üzerinde tek başına karar vermeye kararlı olan Haile Selâsiye, Japonya ile bir ticaret anlaşması imzalamış ve Amerikan sermayesine baş vurmuştur. İtalyanlar iktisadî menfaatlerinin çiğnendiği bahanesiyle, İngiltere ile Fransanın itirazına rağmen, H. ın istilâsına girişmişlerdir.

3 Ekim 1935'te Ual - Ual karakolunda meydana gelen bir sınır anlaşmazlığı bu istilâya sebep teşkil etmiştir. İmparator İngiltere'ye kaçmış, Milletler Cemiyetine yapılan müracaat (Mayıs 1936) tesirsiz kalmıştır. Böylece H., 1941'e kadar Eritrea ve İtalyan Somalisi ile birlikte İtalyan Doğu Afrikası'nı teşkil etmiştir.

1941'de İngiliz - Fransız kıtaları tarafından kurtarılan H., istiklâline kavuşmuş (İngiltere ile anlaşma, 31 Aralık 1942) ve 1945'te San Francisco Konferansın'da Eritrea ve İtalyan Somalisi üzerindeki târihî haklarını da kabul ettirmiştir.

İmparator, memleketine daha sağlam ve daha ileri bir yapı kazandırma yoluna girmiş ve yeni bir idarî teşkilâtlanma yaparak ülkeyi bakanlara karşı sorumlu ve herhangi bir bölünme hareketini önlemek maksadiyle silâhlı kuvveti bulunmayan bir ras'ın idare edeceği on iki eyâlete ayırmıştır (27 Ağustos 1942). Bunlardan başka, kademeli bir hâkimler sisteminin kurulması (Yüce Divan, Yüksek Mahkeme, eyâlet, bölge, nâhiye mahkemeleri), ceza hukukunun Hıristiyan veyâ Müslüman hukukuna tâbi olanları ayırt edecek şekilde ıslahı (1942) ve seçim yolu ile belediye meclislerinin ihdası (1945) da belirtilebilir. 4 Kasım 1955'te imparatorluğun yıldönümünde yeni bir Anayasa ilân eden imparator, Parlâmento (Senato, devletin yüksek rütbeli şahsiyetleri arasından imparator tarafından tâyin edilen üyelerden, Mebuslar Meclisi ise 200 000 nüfusluk her bölge için iki kişi olmak üzere tek dereceli seçimle seçilen mebuslardan meydana gelir) nun (necâşîye paralel olarak) kanun yapmasına ve müzakerelerin ilân edilmesine müsaade etmiştir.

H. da siyasî partiler yoktur. 1960 Ocak ayında imparatorun Brezilya'yı ziyareti sırasında yüksek rütbeli subayların yaptıkları hükûmet darbesi çabuk bastırılmıştı.

İslâmiyetin kaydetmekte olduğu ilerleme ve Müslüman Somali'nin bağımsızlık istekleri karşısında, Kıptî mezhebinden olan ve Millî Kilise ilân edilen H. Kilisesi, Haile Selâsiye'nin Katolik Kilisesi ile anlaşmasını iyi görmemektedir.

Birleşmiş Milletler Teşkilâtı (1945) nın ve UNESCO'nun üyesi olan H., Eritrea ile (15 Eylûl 1952) bir federasyon kurarak denize çıkma imkânını bulmuştur. Bugün Mavi Nil'in sularını taksim mevzuunda Sudan ile anlaşma yolundadır. Milletlerarası temaslarda, bilhassa Afrika Birliği Teşkilâtı içinde her gün biraz daha söz sahibi olan H., İmparator Haile Selâsiye'nin dirâyeti sayesinde çeşitli dünya meselelerinin hallinde de aracı ve yardımcı olmaktadır. H. nın resmî iki dili vardır: Amhar ve Tigre dilleri. Ülkede kullanılan ikinci dil önceleri İtalyanca idi, şimdi İngilizcedir.

H. ın bayrağı üç band hâlindedir ve yukarıdan aşağıya doğru renkleri yeşil, sarı ve kırmızıdır. Sarı bandın ortasında, bir elinde asası olan, başı taçlı bir arslan vardır. Bk. BAYRAK.

Habeşistan - Türkiye münasebetleri: Oldukça eski bir târihe dayanır. Daha 1538 yılında Kanunî Sultan Süleyman zamanında, Hindistan seferi sırasında Yemen muhafızı Özdemir Paşanın zaptettiği yerler arasında H. ın bir kısmı da vardı (bk. HABEŞ BEYLERBEYLİĞİ). Özdemir Paşa Habeş halkı ile münasebetler kurmuştur. H. da ölen bu büyük Türk kumandanı, oğlu tarafından Massava'da yaptırılan türbeye gömülmüştür. 1700 târihlerinde Habeşlilerle Ermeniler arasında Kudüs'teki kutsal ibâdet yerleri mevzuunda uzun bir mücadele başlamış, Ermenilerin Habeşlilerin ibâdethânelerine ve onların mülkiyetine âid vesikalara el koymaları ve Mısırlı Hıristiyanların Kudüs'teki Der Sultan adlı Habeş manastırını almak istemeleri üzerine 1865 yılında H. imparatoru, Sultan Abdülhamid'den yardım talep etmiştir. Kudüs valisi Reşid Paşa da Sultan Abdülhamid'den aldığı emir üzerine Habeşlilere âid ibâdethâneleri açtırmış ve aynı zamanda Sadık Paşa başkanlığında bir heyet, İmparator II. Menelik'i ziyaret etmiştir. Abdülhamid'in müdahalesiyle Habeşlilerin ibâdet yerlerinin tekrar açılmasından çok memnun kalan H. imparatoru II. Menelik, Sultan Abdülhamid'e bir teşekkür heyeti ile hediyeler göndermiştir.

1520'den itibaren merkezi Harar olan Müslüman Somali Krallığı uzun müddet İstanbul'a bağlı kalmış, bu bağlılık 1885'e (ülkenin İtalyanların saldırı ve işgaline uğramasına kadar) sürmüştür.

H. da ilk Türk temsilciliği (başkonsolosluk) 1912'de Harar şehrinde açılmış, daha sonra Addis Ababa'ya nakledilmiştir. İlk diplomatik temsilcilik 1925'te kurulmuş, H. da 1935'te Ankara'da bir maslahatgüzarlık açmıştır. Addis Ababa'daki ilk büyükelçiliğimiz 1957'de faaliyete geçmiştir. 2 - 6 Mart 1967 târihlerinde H. imparatorunun Türkiye'yi ziyaretinden sonra münasebetler daha da canlanmıştır.

Bu ziyaret sırasında İmparator Haile Selâsiye'nin Anıt-Kabire koyduğu çelenk, H. ın Türk dostluğuna verdiği büyük ehemmiyeti ifade eder. H. da yapılıp getirilen bu çelenk, 900 ayar gümüşten olup, gümüş bir kurdele ile bağlı iki gül dalı şeklindedir ve mermer bir kaideye oturtulmuştur. Üzerinde bulunan İngilizce ithafın, çelenge zincirle takılan bir plâkaya Türkçesi de yazılmıştır.

Haile Selâsiye'nin Anıt-Kabir'e koyduğu gümüş çelenk

Cumhurbaşkanımız Cevdet Sunay'ın 17 - 21 Aralık 1969 târihlerinde H. a yaptığı mukabil ziyaretle Türk - Habeş dostluğu yolunda yeni bir adım atılmıştır.

Memleketimizle H. arasında 3 Mart 1967 târihinde, serbest döviz esasına dayanan bir ticaret anlaşması imzalanmış bulunmaktadır.

HABEŞİSTAN MAYMUNU (Papio hamadyras) [Zoo.]: bk. MAYMUNLAR.

HABEŞ - İTALYAN HARPLERİ: 1. **1894 - 1896 seferi:** İtalyan, Eritrea (1885) ve Somali (1888) de yerleştikten sonra, bu iki sömürge arasında irtibat sağlamak istemiş, fakat iki askerî kolun Dagani ve Saganeiti'de Habeşler tarafından imha edilmesi üzerine, Habeş necâşîsi (negus) Menelik ile Ucciali antlaşması (1889) nı imzalamak zorunda kalmıştır. Bu antlaşma gereğince İtalya, Menelik'in imparatorluğunu tanıyor, o da İtalya'nın Eritrea'daki hâkimiyetini ve Asmara'ya kadar yayılma hakkını kabûl ediyordu. Fakat Menelik, ülkesinde nüfuzunu tesis ettikten sonra, İtalya'nın protektora emellerini haysiyet kırıcı bulmuş ve 1893'te antlaşmayı feshederek Roma ile bozuşmuştur. Bunun üzerine İtalya, Baratieri kumandasında 30 000 kişilik bir ordu gönderek Habeşistan'a sefer açmıştır. 150 000 kişilik bir ordu ile savaşı kabûl eden Habeşler, Amba - Alagi (7 Aralık 1895) ve Adua (1 Mart 1896) da İtalyanları iki bozguna uğratmışlardır. Bu ağır yenilgi üzerine İtalya, Habeşistan'da protektora kurma hevesinden vazgeçmiş ve Addis Ababa barışını imzalamıştır (26 Ekim 1896).

2. **1935 - 1936 seferi:** İtalyanların sömürgeci emellerine karşı koymağa ve ülkesinin menfaatlerini kendi inisiyatifi ile düzenlemeğe kararlı bulunan necâşî I. Haile Selâsiye, Japonya ile bir ticaret antlaşması imzalamış ve yurt kalkınması için Amerikan sermayesine baş vurmuştur. İktisâdî menfaatlerinin zedelendiğini gören Mussolini hükûmeti, Ual - Ual sınır karakolunda çıkan bir olayı bahane ederek, İngiltere ile Fransa'nın itirazlarına rağmen ve harp ilânına da lüzum görmeden Habeşistan'ı istilâya başlamıştır (3 Ekim 1935). Eritrea ve Somali'den taarruza geçen İtalyan ordusu, beşi Karagömleklilerden ve bilhassa Eritrea'dan devşirilmiş önemli sayıdaki yerli kıtalardan ibaret olmak üzere 10 tümen ve bunları destekleyen 10 zırhlı grupu ile 11 uçak filosundan meydana gelmekte idi. Bu ordunun karşısındaki Habeş kuvvetleri ise, necâşînin 4 000 mevcutlu muhafız kıtaları etrafında kümelenmiş, feodal karakterli, düzensiz askerden ibaretti. Önce De Bono, sonra da Badoglio ve Graziani komutasındaki İtalyan kuvvetleri, yedi buçuk ay savaştıktan sonra, zırhlı birlikleri ve hava kuvvetleri üstünlüğü ile zehirli gaz kullanmaları sayesinde istilâyı tamamlamışlardır. Haile Selâsiye, önce Cibuti'ye, oradan da Londra'ya sığınmış, memleketinin kurtarılması için Cemiyet-i Akvâm'a yaptığı müracaat (6 Mayıs 1936) da netice vermemiştir. Böylece, 1941 yılına kadar Habeşistan, Eritrea ve İtalyan Somalisi, Kont Graziani'nin kral nâibi unvaniyle yönettiği İtalyan Doğu Afrikası (Africa orientale Italiana) nı teşkil edecektir.

3. **1940 - 1941 savaşları:** Bunlar, umumî olarak II. Dünya Harbi içine girer. 1940 Ağustos ayından itibaren, İtalyan Doğu Afrikası başkumandanı Aosta dukası, İngiltere'nin boşaltmış olduğu İngiliz Somalisini ve Kassali (Sudan) yi işgal ederek Nairobi (Kenya) yi tehdide başlamıştır. Bunun üzerine, Cunningham'ın komutasındaki İngiliz kuvvetleri İtalyan Somalisine girmişler (Şubat 1941), oradan Habeşistan'a geçerek Addis Ababa'yı almışlar (10 Nisan 1941) ve kuzeye doğru ilerleyerek Patt kuvvetleriyle birleştikten sonra, Fransızların da desteği ile Eritrea'yı istilâ etmişler ve Amba - Alagi yaylasında kuşatılan Aosta dukasını 7 000 askeriyle esir almışlardır (21 Mayıs 1941). Bu temizleme harekâtının bu kadar tez tamamlanmasında, İtalyan istilâsının başlangıcından beri dağlara sığınmış bulunan Habeş vatanseverlerinin açtığı gerilla savaşları büyük ölçüde yararlı olmuştur.

HABEŞ'LER (yerli dilde: İthyop, eski ter. Habeşîler; Yun. *Aithiops* = yanık yüzlüler; Fr. éthiopiens veyâ abyssiniens; Alm. Äthiopier; İng. Ethiopians), menşe ve

medeniyet seviyesi bakımından büyük farklılıklar gösteren Habeşistan halkı, H., Zencîlerle az çok karışmış olmakla beraber, Zencî ırkının, kıvırcık saçlılık ve esmerlikten başka hiçbir hususiyetini taşımazlar. Bilhassa kadınlar arasında beyaz tenli olanlara dahi rastlanır. Eski Mısırlılarla olan benzerlikleri dikkat çekicidir. H. ler çok zayıf, kıvırcık saçlı, uzun boylu, derece derece esmer renkli kişilerdir.

Târih öncesi devirlerde, Kuzey - batı Arabistan'dan Amhara, Tigre (Tegre), Gurage ve Harar'a Samî soydan göçler olmuştur. Habeşistan'ın daha eski yerlileri, Kuşî dili konuşan, Hâmî soydan Beca'lar, Saho'lar, Agav'lar, Sidama'lar, Somali'ler, Galla'lar ve Dankali'lerdir. Zencîler ise nüfusun küçük bir azınlığını teşkil ederler. Samî soydan olan birinciler, çoğunlukta olmamakla beraber, memleketin ekonomik ve politik hayatında mühim bir rol oynarlar. Bâzan Abissin (İthyop) ler de denilen bunlar, tarım ve bilhassa Tigre'ler, ticaretle uğraşırlar; ordu, sivil yönetim ve din işlerinde görev alırlar. Çiftçilik ve çobanlıkla geçinen Galla'lar, Somali'ler ve Dankali'lerle birlikte, nüfusun yarısından fazlasını teşkil ederler. Sidama'lar yerleşik çiftçilerdir. Zencîler (Nilotik ve Bantu) ise dağınık, küçük topluluklar olup avcılık ve balıkçılık ederler veya Abissin'lerin hizmetinde çalışırlar; çoğu eski kölelerdir. Avrupalı ve Asyalı unsur II. Dünya Harbi'nden beri çok azalmış olup bilhassa Addis Ababa, Diredava, Harar ve Gondar gibi şehirlerde toplanmışlardır. Esir ticareti, 1923'te ölüm cezası müeyyidesiyle kaldırılmıştır.

H. ler arasında, Galla'lar, Saho'lar v. b. gibi İslâm olanlar varsa da, çoğunluk Monofisit mezhepli Hıristiyandır (bk. DOĞU KİLİSELERİ, HABEŞ KİLİSESİ). Hz. Muhammed zamanında bâzı sahâbe, Kureyşîlerin zulmünden kaçarak Habeşistan'a sığınmışlardı. Bu ülkede İslâmlığın yayılmasına, Arapların, sonra da Mısır Türklerinin açtığı birtakım başarısız seferler neticesinde Müslümanların orada yerleşip kalmaları, ayrıca da ticaret için giden Müslümanların bu yoldaki gayretleri yardımcı olmuştur. Böylece, geçen yüzyılın 3. çeyreğine kadar. Habeşistan'da Müslüman nüfusun hayli kalabalık olduğu görülür. O zamanlar ticaret Müslümanların elinde idi. Ülkede birçok câmiler yaptırılmış, bâzı şehirlerde kalabalık İslâm mahalleleri teşekkül etmişti. Fakat Mısır Hidivinin oğlu Hasan Paşa'nın Gura yakınında uğradığı yenilgi (1876), Habeşistan'ı Müslümanlığa büsbütün kapamıştır. Kral Yohannes'in 1880 tarihli bir emirnâme ile Müslümanları ya Hıristiyan olmağa ya da ülkeden ayrılmağa davet etmesi üzerine, bunlardan bir kısmı göçmüş, kalanlar ise şuraya buraya dağılmıştır. Esasen Habeş İslâmlığı, birtakım Hıristiyan âdetleriyle karışmış bulunmaktadır. Avrupa'nın öteden beri Hıristiyanlığı yaymak için bu ülkede giriştiği yoğun misyoner çalışmalarına mukabil, İslâm ülkelerinin bu yolda hiçbir teşebbüsü olmamaktadır.

HABET, Suudî Arabistan'da, Mekke ile Medine arasında bir ova.

HABÎB b. MESLEME (ölm. H. 50/670), Muâviye'nin komutanlarından biri. Fihr kabilesinden olup hicretten 6 yıl önce doğmuş olmalıdır. Bu târih göz önüne alınırsa, Hz. Peygamber'in gazvelerine iştirak ettiğine dair rivayetin zayıflığı kolayca anlaşılır. Habîb b. Mesleme, Şam'a yerleşmişti. Muâviye'nin hemen hemen bütün harplerinde bulundu. Muâviye onu daha sonra Rum'a karşı yapılan seferlerde kullandı. Bu seferlerde büyük başarılar kazanmış olan H. in son vazifesi Ermeniye vâliliği olmuştur. H. henüz 50 yaşına varmadan Ermeniye'de ölmüştür.

HABİB EFENDİ

HABİB EFENDİ, Mirza (İsfahan 1835 - Bursa 1893), İranlı şâir, muallim ve mütercim. İsfahan'da tahsile başlayan H. E., gayet mutaassıb bir me'mur olan babası ile serbest fikirlerinden dolayı uyuşamayarak Tahran'a gitmiş ve öğrenimine orada devam etmiştir. Daha sonra Bağdad'da dört yıl edebiyat ve fıkıh okumuştur. Mehmed Han'ı hicvettiğinden sürülmesi kararlaştırılınca, 1866'da İstanbul a kaçmayı uygun buldu. Nâsırüddîn Şâh'ın amcasının oğlu ile İran'ı istibdattan kurtarmağa çalışanlardan biri olan H. E., Şâh taraftarlarının galip gelmeleri üzerine esâsen İran'da kalamazdı. Düşmanları tarafından tâkib edilerek ve yaralı olarak Türk topraklarına sığınmıştır.

Ali Paşa'ya takdim edilen H. E., Sadrâzamın ve Ahmed Vefik Efendi (Paşa) nin himayeleri ile Galatasaray Mekteb-i Sultânîsi'nin ilk kuruluşunda Fârisî ve Arabî muallimi oldu. Ali Suavî vak'asından sonra Galatasaray'dan alınarak Maârif Nezâreti Teftiş Encümeni ve Muâyene âzâlığına tâyin edildi. Şâh'ın sû-i kast teşebbüslerini de önlemek için Osmanlı tâbiiyetine giren H. E., Darüşşafaka'da ve Lisan Mektebinde ders vererek mesleğinde yükseldi. Asabî bir rahatsızlığa tutulan H. E., tedavi için gittiği Bursa'da 58 yaşında iken vefat etti.

Kuvvetli bir hâfızaya sahib olan H. E., kendi ana dili kadar Arapça ve Fransızca da biliyordu. Çağatayca başta, Türk dillerine de hakkıyla vâkıf olan H. E., Şinâsî ve Namık Kemâl'i çok beğenirdi. Fransız hükûmetinden kendisine Akademi nişanı ve Paris Asya Cemiyeti âzâlığı ve fahrî muhabirliği ünvânı verilmiştir. «Ahter» gazetesinde pek çok şiiri yayımlanan H. E., *Hacı Baba-i İsfahanî* adlı kitabını Bombay'da bastırmıştır. Manzum Fârisî *Mevlid-i Nebevî* ve *Târih-i Âl-i Osman* da kaleme alan H. E. nin başlıca eserleri şunlardır: *Düstûr-ı Sühan*; *Debistân-ı Parisî*; *Düstûrçe*; *Rehnumâ-i Fârisî*; *Hat ve Hattatan*; *Merdüm-girîz* (Molière'in *Le misanthrope* piyesinden manzum adaptasyon).

HABİBE HANIM (Hersek 1845 - İstanbul 1891), şâir. Hersekli Ali Paşa'nın kızı ve Hersekli Ârif Hikmet Bey'in halası olan H. H., İstanbul'a gelerek kâtip Mehmed Medhî Efendi ile evlenmiştir. Daha sonra, Konya Defterdarı Nûman Fikri Efendi ile evlenen H. H., Konya'da Mevlevî tarikatına girerek «sikke pûş-ı melâmet» olmuştur. Bu kocası ile de geçinemeyen H. H., vâliye yazdığı bir tezkere ile nikâhının feshini istemiş ve fesihten sonra tekrar İstanbul'a dönmüştür. Mezarı Topkapı Kabristanındadır.

Ciğerde tîg-i gamzen zahmi varken atma peykânın
Yeter ey kaşı yay artık yeter debretme müjgânın

diye başlayan gazel, H. H. ındır.

HABİBÎ (Gökçay, Azerbaycan 1470 - 1475? - Sütlüce, İstanbul 1520?), Azerbaycan'lı Türk şâiri. Hayatı hakkında

tam bir bilgiye sahip değiliz. Ancak kendisi ile beraber büyüdüğü Şah İsmail Safevî'nin oğlu Sam Mirza'nın *Tuhfe-i Sami* adlı tezkiresinde, hakkında ufak tefek malûmata rastlanmaktadır. Tezkireye göre, H., Azerbaycan'ın Gökçay kazasına bağlı Berküşat köyünde doğmuştur. Çocukluğunu çobanlıkla geçirirken bir tesadüf eseri olarak, Akkoyunlu hükümdarı Sultan Yakub (1478-1490) ile tanışmış ve bu hükümdar tarafından himaye edilerek yetiştirilmiştir. Sultan Yakub'un ölümünden sonra Şah İsmail Safevî'nin sarayına alınmıştır. Yeni girdiği muhitte, yazdığı güzel şiirleriyle dikkati çekerek, sarayın Melikü'ş-şuarâsı (şâirlerin sultanı) ünvânını almıştır. Kendisi de üstad bir Azerî şâiri olan Şah İsmail, H. de gördüğü san'atkârlık kabiliyetini ölçmesini bilmis, sarayının edebî kudretine yeni bir kıymet eklemesini başarmıştır.

Sultan Selim'in 1514 tarihinde Tebriz'i fethi üzerine Türkiye'ye göç eden H., kısa zamanda Türkiye şâirler muhitinde de geniş bir şöhret sahibi olmuştur. Bundan dolayıdır ki, Türkiye tezkirecileri H. yi unutmayarak, Türkiye'ye gelişini, Sultan Bayezid devrine (1481-1512) bağlamaktadırlar. Ölüm tarihi hakkında kesin bir bilgi yoktur. Lâtifî tezkiresine göre, 1520'de vefat etmiştir. Evliya Çelebiye göre, Caferâbâd Tekkesi'nde medfundur.

Türkiye tezkirecilerinin târifine göre, H. nin kendine mahsus bir tarzı ve «acemâne edaları» olmuştur. Bu edebî hüküm, büyük bir ihtimalle onun, yaşadığı çevrenin üslûbuna uymayarak, Azerî Türkçesine olan sadakatından ileri gelmiştir. Şiirleri mevzu ve tarz itibariyle saray adabı dışında kalmış, kaside ve medhiye tarzından sıyrılıp çıkmıştır. Şiirleri halk edebiyatına yakın bir üslûptadır. Eserlerinde Hurufîlik tesiri hissedilmektedir. Terennüm ettiği aşk ve mihri vefa temleri, devrinin edebî muhitinde geniş tesirler yaratmış olacaktır ki gazeli, Fuzulî tarafından tahmis edilmiştir. H, Nesimî ile Fuzulî arasında edebî köprü kuranlardan sayılır. Meclisine Kiramî, Berdeli Hâfız, Kılıç Bey, Penahî, Bediî gibi şâirler devam etmekte idiler. H. nin yazdığı bütün şiirleri elimize geçmemiştir. Elde mevcut olan 39 gazel, bir müseddes, bir kıt'a ve bir tevhid de şimdiye kadar toplu olarak yayımlanmamıştır. Azerî-Türk edebiyatının gelişmesinde büyük rolü vardır.

HABİBULLAH HAN (lâkabı: **Şâhid**; Taşkent 1872-1919), Afganistan emiri (1901-1919), Emir Abdurrahman Hanın oğlu. 1901'de babasının yerine tahta çıkmıştır. Babasının ölümünde Ruslar çoktandır bekledikleri karışıklıklara sebep oldularsa da, İngilizlerin aldıkları tedbirler sayesinde Afganistan sınırlarına dokunmadılar.

1905'te İngilizler H. H. ile bir dostluk anlaşması imzalamışlardır. 1907'de H. H. Hindistan'ı ziyaret etmiştir. I. Dünya Harbi'nin çıkması ve bilhassa Türkiye'nin harbe girmesi üzerine H. H. güç bir durumda kalmıştır. Halifeye olan dinî bağlara rağmen Afganistan'ı harbe sokmamış ve tam bir tarafsızlık gütmüş, 1916 yılında Kâbil'e gelen Türk-Alman heyetini Afganistan'ı harbe sokar bahanesiyle ülkesinden çıkarmıştır.

Aydın bir hükümdar olan H. H., 1904'te Habibia Okulu ile bir harp okulu kurdurmuştur. Haftalık «Siracü'l-Ahbar» gazetesini (Farsça) çıkarmış, babasının koydurduğu hafiyelik sistemini ve sert kanunları kaldırmış, Batının tıp usûllerini Afganistan'a getirtmiş, yollar yaptırmış, borularla su getirmiş, otomobil, telefon ve elektriği sokmuştur. İnkılâpları geri düşünceli bâzı Müslüman muhitlerince yadırganmış ise de, mollalar tarafından desteklenen H. H. a «Siracü'l millet ve'ddin» (Halkın ve dinin nuru) adı verilmiştir. H. H., Kalagos alanında, 20 Şubat 1919'da bir suikast sonu öldürülmüştür. Resim için bk. AFGANİSTAN.

HABÎB'ÜN-NECCÂR, Antakya'lı bir velî. Târih ve tefsirlerde, onun Antakya'nın bir kenar mahallesinde oturduğu, hayatını dülgerlikle kazandığı kayıtlıdır. *Kur'an*'da adı geçmekle beraber, müfessirler, Yâsîn sûresi (36. sûre) nin 13-27. âyetlerinde zikredilen hâdise dolayısıyla, kendisinden bahsederler. Mezkûr hâdiseye göre Allah, sapıtmış Antakya ahâlisine, önce iki elçi gönderir; bunlar tekzîbe uğrayınca bir elçi daha yollar. Ancak ahâli, eski sapıklıklarında ısrar ederler. Bunun üzerine şehrin uc mahallesinden H. koşarak gelir ve elçilere uyulmasını ihtâr ederse de, neticede şehit olur.

Araplar, çok ziyâret edilen kabrinin bulunduğu Silpius Dağına onun adını vermişlerdir.

HABICH [*hạbih*], **Ludwig** (Darmstadt 1872-Darmstadt 1949), Alman heykeltıraşı. 1900-1906 yıllarında Sanatkârlar Grupu (Künstlerkolonie) nda bulunmuş ve 1906'dan sonra Teknik Üniversite'de, 1910-1937 yıllarında da Stuttgart Akademisinde profesör olarak çalışmıştır. Dev heykeller, çeşmeler, anıt ve mezarlar yaratmıştır.

HABİL, Hz. Adem ile Hz. Havva'nın ikinci oğlu. Allahın, H. in kurbanlarını kendininkilerine tercih ettiğini gören kardeşi Kabil tarafından öldürülmüştür. Bu hikâye, *Kitab-ı Mukaddes*'in birinci kitabı Yaradılış'ta geçer.

HABİMA TİYATROSU (İbranice *habima* = sahne), 1905 Rus ihtilâlinden sonra Moskova'da N. L. Zemach tarafından kurulan ve sonra büyük şöhrete ulaşan bir İbranî tiyatro kumpanyası. Bir ara oyunlarına ara veren H. T., 1917 İhtilâlinden sonra tekrar genel temsillere başlamıştır; fakat yalnız İbranice oynaması bâzı tenkitlere sebep olmuştur. Kumpanya 1925'te ilk dünya turuna çıkmış ve iki yılda 22 ülkeyi gezmiştir. New York'taki Jolson Theater' da Kasım 1926'da kısa bir «mevsim» (sezon) tertip ederek şu piyesleri oynamıştır: *Dybbuk* (Ansky); *Tufan* (Berger); *Serseri Yahudi* (Pinski); *Yakub'un rüyası* (Beer-Hoffman). Bu temsiller, dinamik örnekleri, atmosfer tepkileri ve stilizasyon yolu ile elde edilen kuvvetleriyle göze çarpmıştır.

1929'da H. T. oyuncuları Filistin'de yerleşmiş ve onlar için Tel Aviv'de yeni bir tiyatro inşâ edilmiştir. Stanislavskiy'nin öğrencisi olan Gnessin, kendi Hatai oyuncularını bunlarla birleştirmiş ve böylece H. T., Filistin kültür hayatının önemli bir elemanı hâline gelmiştir. Mayıs 1948'de H. T. New York City'de 4 piyeslik bir repertuvar göstermiştir.

HABINGTON [*hæbiŋtın*], **William** (Hindlip, Worcestershire 1605-Hindlip 1654), İngiliz şâiri. Katolik olduğundan Avrupa kıtasında okumuştur. 1630'a doğru Birinci Baron Pawis'in kızı Lucy Herbert ile evlenmiş ve onun ismetini *Castara* (İsmetnâme) [1634] genel başlığını taşıyan sone ve başka lirik şiir külliyatiyle terennüm etmiştir. Aşk şiirlerinden başka H. mezamiri nesir olarak İngilizceye çevirmiştir.

ḪABİRİ veyâ **ḪABİRU** (Eski Çağ târihi), Samî asıllı bir topluluk. Bu adın mânası «birleşikler» (confédérés) olsa gerektir. Buna El-Amarna mektuplarında rastlanır. Bâzı bilginler Ḫ. lerin İbranî olduklarını ileri sürmüşlerdir. Fakat bu, hipotezden başka bir şey olmayıp, dil bilimi (linguistique) ile pek desteklenemez. Ḫ. lere daha çok, başlıca savaş işleriyle uğraşan alçak bir sosyal sınıf gözü ile bakılır. Hititlerde Ḫ. ler alçak bir sınıf (caste) ın bir kısmını teşkil ederlerdi. Ordu hizmetine alınırlardı. M. Ö. XIV. yüzyılda, Ḫatti'li Suppiluliuma ile IV. Amenophis arasında yapılan andlaşma, Mısır'a Filistin ve Lübnan üzerinde metbuluk (suzeraineté) verince, Ḫ. ler Filistin'e birçok akınlar yapmış ve bunların sonucunda Mısır'a bağlı (vassal) küçük krallar Mısır'dan yardım istemişlerdir. M. Ö. 1297'de yapılan Kadeş Harbinde Hitit ordusunda hizmet gören Ḫ. ler, kaçmakta olan düşmanı takip edecekleri yerde, Mısırlıların ordugâhlarını yağma etmeğe kapılmışlardır. Bu sayede II. Ramses ordusunu tekrar toplamağa muvaffak olmuş ve Mısırlıların bu savaş hakkındaki iddialarına göre, Hititlerin savaş arabaları Asi (Orontes) nehrinde batmıştır. Ḫ. ler dağılmış ve Filistin'e akınlar yapan yağmacı gruplara katılmışlardır.

HABITUS (Lat.), alışkanlık ve öğrenme ile meydana gelen sürekli bir davranış tarzı. Böyle bir davranışı, içgüdüye dayanan bir davranıştan ayıran vasıf, onun kazanılmış olmasıdır. Ama H. ta da ölçülü bir değişmezlik görülür. H. u, genellikle azalan bir dikkat karakterize eder. H. u sürekli bir davranış tarzı olarak ilk belirleyen Aristo olmuştur.

HABN, arûzda bir ıstılah. Bir sebeb *hafif* ile başlayan bir hecenin ikinci sâkin harfinin düşmesini gösterir (bk. ARUZ). Şunlarda görülür: 1. fâ'ilün (> fa'ilün), 2. müstef'ilün ve müstefi'lün (> mütef'ilün = mefâ'ilün), 3. mef'ûlâtu ve 4. fa'ilâtün (> fa'ilâtün). Şu vezinlerde görülür: medîd, basit, rezec, remel, seri', münserih, hafif, müktezeb, müctess ve mutedârik.

HABOMAY, Kuril takım adalarından biri. 1945'ten beri Ruslarca işgal edilen bu adayı Japonlar geri istemektedirler.

HABOOB [*habub*] (Meteor.) [Ar. = kum fırtınası], Çad ve Sudan'da görülen şimşek veya yıldırımlı bir kum fırtınası. Bu fırtına doğudan batıya doğru kayar. H. da normal olarak güney-batı muson (mousson) unun üzerinde bulunan harmattan (b. bk.) ın ansızın yere doğru çökerek musonun altına geçtiği anlaşılıyor.

HABOR (Eski Çağ târihi), Asurluların ülkesine sürülen 10 kabîlenin yerleştirilmesi bahsinde Gozan ile beraber sözü geçen bir nehrin adı.

Eskiden bunun, Chebar'ın eski adı olduğu tahmin ediliyordu, fakat bugün bu faraziyeden vazgeçilmiştir. Bu nehrin, Eski Çağ yazarlarının bahsettiği ve hâlâ Habur adını taşıyan, Aborrhas (veyâ Chaboras) nehri olduğu şüphesizdir. Bu nehir, bugün Doğu Suriye'de bulunan bir noktada Fırat'a karışır. Çivi yazıtlarında bu ad Habur biçiminde geçer.

HABRA (Oued), Batı Cezayir'de bir nehir. Uzunluğu 240 km dir. Oued el Hammam adı altında Sayda dağlarından çıkar, Oued Sig nehrine dökülür.

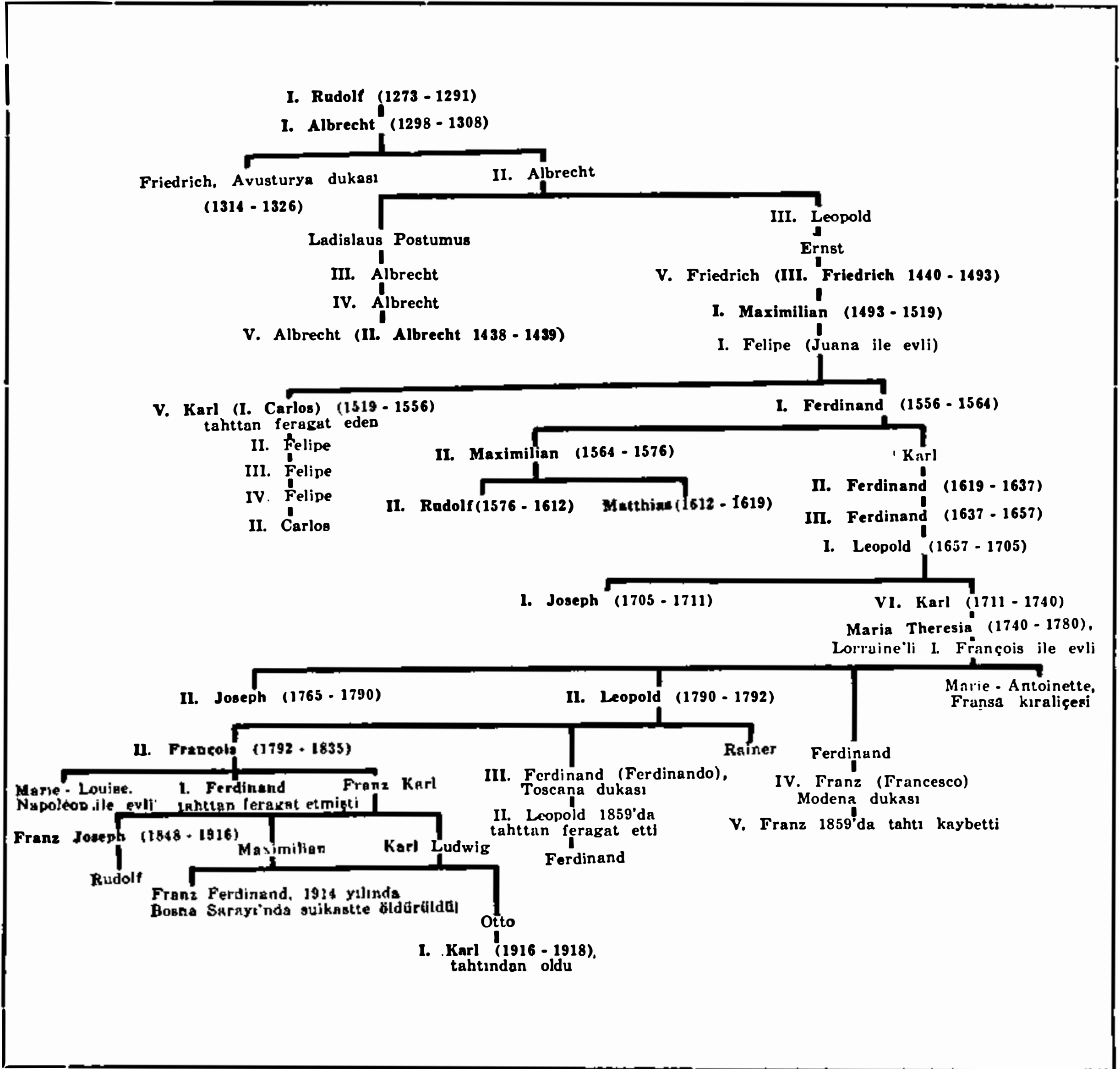
HABSBURG ŞATOSU [asıl şekli: Habichtsburg = aladoğan şatosu], İsviçre'nin Aargau kantonunda, Jura Dağlarının kollarından birinde ve Aare Nehrine hâkim bir noktada (513 m) bir şato. Şato, muhtemel olarak 1020'de Strassburg piskoposu Werner tarafından inşâ edilmiştir.

HABSBURG ŞATOSU

HABSBURG'LAR, Avrupa'nın (ve bilhassa Avusturya'nın) en eski ve en büyük hânedanı. Mensupları önce Roma-Germen (Alman) İmparatorluğu tahtında bulunmuşlar (1273-1438 ve bâzı aralıklarla 1438-1806), İspanya kralları olmuşlar (1516-1700), Avusturya imparatorluğu ile Macaristan krallığını ellerinde tutmuşlardır (1804-1867; 1867-1918). Habsburg adı 1020'de İsviçre'de Aargau kantonunda inşâ edilmiş olan Habichtsburg'tan gelir (Alm. *Habicht* = aladoğan, *burg* = kale). Bu kaleyi Strasbourg (Alm. Strassburg) piskoposu Werner inşâ ettirmiştir. Werner, H. hânedanının kurucusu olmuş ve I. Werner adını almıştır. H. lar asıl XIII. yüzyılda kuvvet sahibi oldular (1250'de Hohenstaufen hânedanından İmparator II. Friedrich'in ölümü sonunda). Vârisleri civar bölgeleri, Luzern beyliğini, yukarı Alsace (Alm. Elsass) ile Zürich kontluğunu da alarak topraklarını genişletmişlerdir. Büyük Interregnum (hükümdarsız çağ) dan sonra H. lardan Rudolf (1273-1291) imparator ve Almanya kralı olmuştur. 1278 Marchfeld zaferi ile Avusturya, Styria (Alm. Steirmark), Carniola (Alm. Krain) da H. topraklarına katılmıştır. Mütaakıp yıllarda, XIV ve XV. yüzyıllarda, İsviçrelilerin istiklâle kavuşmaları sonunda H. lar buradaki topraklarını kaybetmişlerse de, Avusturya'ya iyice yerleşmişler ve «Avusturya hânedanı» adını almışlardır. Veraset bölünmeleri sonunda H. hânedanı yeni toprak kayıplarına uğramışsa da, 1439-1493'te başa geçen Styria'lı Friedrich, İmparator Friedrich adını alarak H. topraklarının bütünlüğünü emniyet altına almıştır. Bu arada ayırıcılık hareketlerine girişen yan âilelerin sönmesiyle artık taht vârisleri arasında yalnız H. lar kalmıştır. Bundan sonra mesut evlenmeler devri açılmış («Tu, felix Austria, nube» = Mesut Avusturya ile evleneceksin) ve H. hânedanı Avrupa'nın en zengin imkânlara sahip olan âilesi olmuştur. Maximilien, Burgonyalı Marie ile evlenerek Hollanda'yı ve Felemenk'i imparatorluk topraklarına katmış (1477); Güzel Philippe de Deli Juana (Jeanne la Folle) ile evlenerek 1496'da Castilla ve Aragón'a sahip olmuştur. 1521'de ise Ferdinand, Anna ile evlenmek sûretiyle imparatorluk topraklarına Bohemya ve Macaristan'ı eklemiştir. H. ların en geniş yayılması V. Karl ve kardeşi Ferdinand zamanındadır.

Ferdinand tahttan feragat edince Avusturya hânedanı ikiye ayrılmıştır. Daha eski koldan olan II. Felipe, Hollanda, Felemenk, Milano, Sicilya krallıklarını ve İspanya'yı almış, daha yeni olan kol, imparatorluk ünvanını muhafaza

HABSBURG'LARIN ŞECERESİ

ederek Alsace'ı, Suabya ve Avusturya dukalıklarını, Bohemya'yı ve Macaristan'ın kalan kısımlarını hükmü altında tutmuştur.

H. ların Macaristan'a sarkmaları ve Balkanlarda dahi menfaatlerinin belirmesi, Viyana'nın Osmanlılar tarafından kuşatılması (1683) ndan sonra başlar. 1700'de eski kolları sönünce Viyana'yı başkent yapmış olan H. lar, Hollanda'yı, Milano, Napoli ve Sicilya krallıklarını da almışlar ve Macaristan'ın tamamını işgal etmişlerdir. 1703'te imzalanan Leopoldina kararı ve bilhassa 1713'te imzalanan Amelî Karar (Fr. Pragmatique Sanction) ile içine Bohemya ve Macaristan'ı da almış olan imparatorluk topraklarının bölünmezliği kabul edilmiştir. Bununla beraber, VI. Karl'ın ölümü (1740) büyük bir buhrana yol açmıştır. Kızı Maria Theresia, Silezya'yı kaybetmekle zararı önlemiştir. Arşidüşesin evlenmesi ile (1736) H. hânedanının adına Lorraine (Lothringen) de katıldığından H. lar Fransız İhtilâli devresini kolaylıkla atlatmışlardır. Hollanda terk edilmişse de, İtalya'ya (Lombardiya, Venedik krallığına) iyice yerleşmişlerdi. Mukaddes Roma İmparatorluğunun sonunun geldiğini sezen II. Franz, 1804'te kendisini Avusturya İmparatoru ilân ettirmiştir. Esasen bu sırada Almanya'da Prusyalılarla rekabet hâline gelen H. lar, bundan sonra Balkanlara daha fazla sarkmışlardır. Macarların direnmesi ise imparatorun küçük oğlu Franz Joseph'in imparator ve kral (1867) olarak ad alması ile neticelenmiştir. 1859'da İtalya'dan, 1866'da Almanya'dan kovulan H. lar, Orta Avrupa bölgesine yerleşmişlerdir. H. lar bu bölgede son bulmuşlardır. Kasım 1918'den sonra, son hükümdar I. Karl bir nâipten başka bir şey değildi. Bugün H. lardan I. Otto kalmıştır ve hâlen Avusturya - Macaristan tahtına taliptir.

HABTE - WOLD, Akilu, Teshafi Teezaz (doğ. 1912), Habeş devlet adamı. Paris Hukuk Fakültesi ve Siyasî İlimler Okulunda okumuştur. 1936 - 1941 yılları arasında imparator Haile Selâsiye'yi Paris'te temsil etmiştir. 1942'de İmparatorluk Mührü Bakanı yardımcısı olmuş, 1943 - 1949'da Dış İşleri Bakanlığı yapmıştır. 1958'den sonra Başbakan olmuş, 1966'dan sonra ayrıca İç İşleri Bakanlığını da üzerine almıştır.

HABÛ veyâ **HABÛS** (Kuzey Afrika hukuku): bk. VAKIF.

HABUR, iki akarsuyun adı. Mardin bölgesinden doğan ve Fırat'a karışan H., Büyük H. adı ile, Dicle'ye dökülen Habur ise Küçük H. adiyle anılır. Küçük H, kaynaklarını II. Zaman sonu - III. Zaman başına âid karışık kütlelerden yapılı, 3 255 rakımlı Çiyayrişk Dağının güneye dönük yamaçlarından alır. Bu kısımda, Faraşin deresi adı ile anılan akarsu, Beytüşşebap ilçesini geçtikten sonra, sağdan Everek, Derekin dereleri, soldan senklınalleri takiben gelen kollarla birleştikten sonra sınırımızı terk eder. Memleketimiz dahilindeki uzunluğu 65 km olan H., eski peneplen sathı eğimine uygun olarak, çok kere 850 - 900 m lik kapızlar içinde köpükler saçarak akar.

H. ile kollarının bizde kalan kısımlarında, rejim özelliklerini gösterecek akım ve seviye ölçü istasyonları kurulmamıştır. Akarsuyun aşağı kesimindeki Zaho (Irak) kasabası köprüsüne yerleştirilen seviye ölçeğinin rasatları ise, çok kısa sürmüştür. Bu sebeple, H. Irmağı akımının yıl içindeki değişiklikleri kesinlikle bilinmiyor. Bununla beraber, H. un aynı yüksek bölgeden doğan Büyük Zap gibi, kar ve yağmurla beslendiği Nisanda kabarıp Ekimde çekildiği söylenebilir.

HABUR ÇAYI (Coğ.): bk. HABUR.

HAC (Ar. = niyet, ziyârete niyet), bütün günahları ve bâzı hareketleri kendine harâm saymağa niyet ederek ve bu kararın işareti olarak ihrâma girerek (başı ve ayağı çıplak olarak, iki ak peştamala bürünerek) bütün diğer hacılarla beraber, Kurban Bayramı arefesinde, Mekke'nin 20 km kadar doğusundaki Arafât ovasında «vakfe» de durup ibâdet etmek (*vukûf*) ve Kurban Bayramında *Mescidü l - Harâm* (*Kur'an*, II/191: bütün günahların ve bâzı hareketlerin yasaklandığı mescid) olan Kâbe (b.bk) yi ziyâret etme. Bu, yüce H. dır (*haccü'l ekber*: *Kur'an*, II/191). Kurban Bayramı dışındaki Kâbe ziyâretine de küçük H. (*haccü l asgar*) veyâ umre (b. bk.) denir (Hamidullah, s. 1096). H. devrinde, fakat Arafât'ta vakfe edilmeden yapılan Kâbe ziyâretine de umre denir.

Kadınlar, yakınlarından bir erkek refâkatinde H. eder ve ihrâma girmez. Yüzleri ve elleri açık kalır, fakat vücûdlarının diğer kısımlarını örten, ekseri beyaz renkte kıyâfet giyerler. Diğer H. şartları, kadınlar ve erkekler için aynıdır.

Kur'an âyetlerinde ve hadîslerde haccın mânâsı: H. ın maksûdu olan Kâbe, âyetlerde (II/125, 191; III/96; V/94 - 97), Tek ve Manevî Allah mefkûresine ibâdet edilen ilk mesciddir. Kâbe, insanlığın «karşısında durmakta» ve onlara, kurtuluş yolunu gösteren «işaretler» telkin etmektedir. Kâbe'nin bulunduğu yerin muayyen sınırlar içindeki çevresi Harem adını taşır, çünkü Harem içinde bâzı hareketler tahrîm edilmiştir. H. esnâsında, ihrâma girdikten sonra, tahrîm edilen hareketler daha da ziyâdedir. Her çeşid günahtan (*fusûk*) çekinmek lâzımdır. Cinsî mukarenet, muhârebe ve münakaşa yasaktır (*Kur'an* II/197). Avlanmak ve balık dışında av eti yemek de memnudur (*Kur'an*, V/94 - 96). H. dışında da, Harem'de günah işlemek, muhârebe etmek, insan öldürmek, (tehlikeli altı hayvan dışında) hayvanların canını almak ve ağaç kesmek yasaktır (Buhârî, *Tecrîd - i sarîh*, metni, tercemesi ve diğer sahîh hadîs kitapları ile mukayesesi, Diyânet İşleri Yayınları Nu. 9, İstanbul, 1939, VI/245, 253, 259). Böylece, Kâbe ve çevresi, insanlara, hayvanlara ve nebâtlara «sığınak ve amân yeridir» (*Kur'an*, III/96).

Beytü'l atîk (Kadîm Ma'bed) adı da verilen Kâbe'nin bânisi İbrâhim Peygamber'dir (*Kur'an*, XXII/29, II/127). *Kur'an* âyetlerinde (XXXVII/83 - 96) İbrâhim, mutlak hakikati arayan bir kişidir. Bu arayış sonunda, hemzamânlarının gelişme mertebesini aşan bir mefhûma ermiştir. En arınmış hislerin timsâli olan, başlangıçsız ve sonsuz

HAC: XVIII. yüzyılda, Türk devrinde, hac kafilesinin Arafât'tan Kâbe'ye gelişini ve Kâbe'nin batı - doğu yönünden görünüşünü temsîl eden bakır basması bir resim (D'Ohsson, *Tableau général de l'Empire Othoman*, Paris 1790). Resmin sağ tarafında, üst köşede Hirâ Dağı gözükmektedir. Hac devrinde mutâd olduğu üzere, Kâbe'nin kisvesi yarı kaldırılmıştır ve böylece mâbedin içine de girilebilir.

HAC: 1962 yılında, Kâbe'nin Türk devri kubbeleri ve minâreleri henüz mevcûd iken görünüşü

bulunan, dâimâ ve her yerde var olan, fakat insan anlayışının hiçbir zaman kavrayamayacağı, manevî Allah mefhûmunu İbrâhim gönlünde bulmuştur. Bu mefhûmun kudsiyeti önünde, doğduğu muhîtte kıymet verilen ve maddî zevklerin timsâlleri olan putlara İbrâhim isyan etmekte ve putları devirmek istemektedir. Geliştirdikleri dünyâ anlayışını yıkmağa kalkan İbrâhim'i, hemşehrîleri hapsetmek ve ateşe atmak isterken, «Allaha doğru giden» (*Kur'an*, XXXVII/99) İbrâhim, kurtuluş yolu diler. Kendisine gösterilen yol zaman çerçevesinin ötesine doğrudur. İbrâhim müstakbel bir insâniyetin «imâm» ı olacaktır (*Kur'an*, II/124). Fakat insâniyeti arındıracak hikmetin tecellisini hazırlamak gerekmektedir (*Kur'an*, II/129). İbrâhim'in kendisi, misâl teşkîl etmek için tercübelerden geçecektir. Maddî kıymetlerden, altından, davardan, hattâ çoluk çocuktan (*Kur'an*, III/13) birer birer kopacaktır. Nitekim, İbrâhim maddî hayâta dalmış şehir muhîtinden âilesi ile birlikte ayrılır ve çöllerde çobanlıkla geçinir. İnandığı manevî Allahın tecellîgâhı da çöllerdedir. Kâbe'nin ileride yükseleceği çölde, oğullarından biri olan İsmâîl'i, onun annesi Hâcer ile bırakır (*Kur'an*, XIV/7). Hazret - i Muhammed, Hâcer'in çölde bırakılmasını şöyle anlatmıştı (Buhârî, hadîs 1381): Dağlar arasındaki Hicaz çöllerinde, bir kızıl kum yığını yanında, kucağındaki çocukla yalnız kalan Hâcer susuzluk çeker. Su arayan Hâcer, ileride Safâ ve Merve adını taşıyacak iki tepe arasında ümitsizce koşarken, Zemzem suyu kum yığını dibinde kaynar. Hâcer ve oğlu kaynağın yanında barınırlar.

Allah yolunda her şeyi, oğlunu da fedâya hazır olan İbrâhim, daha sonra İsmâîl'i kurban etmek isteyecek ve İsmâîl de buna râzı olacaktır. Fakat ilâhî ilhâm ile insan

HAC: Yeni yapılan ilâve inşaatla Kâbe'nin bugünkü görünüşü

HAC: Kâbe - i müşerrefe yanında bulunan İbrâhim Makamı

kurbanı yasaklanacak ve koç kurbanı telkin edilecektir (*Kur'an*, XXVII/102 - 109). Koç kurbanı, insanın Allah için yaptığı fedâkârlık timsâlidir. Çünkü «*Allah'a verilecek armağan onların (kurbanın) eti ve kanı değildir. Allaha verilecek armağan günahlardan çekinmektir* (*Kur'an*, XXII/37). «Kurban eti» ise «*en muhtâc olan fakirleri doyurmağa tahsîs edilir*» (*Kur'an*, XXII/28). Böylece, kurtuluş yolu, kötülükten çekinmek ve insanlığa merhamet ve hizmet etmek şeklinde gösterilmiştir. İnsanlığın arınmasının timsâli olarak «ziyâret edilen Mâbed» (*Beytü l ma'mûr*. *Kur'an*, LII/4) binâ edilecektir. *Kur'an* bu safhaları şöyle anlatır: «*Ve işte İbrâhim ile İsmâîl Mâbedin kaidelerini diktiler*» (II/127). «*Ve işte biz, insanlığa sığınak ve amân yeri olarak Mâbedi yükselttik ve İbrâhim'in makamını salât yeri sayınız*» (*Kur'an*, II/125). «*Ve insanları H. a çağırır. Kimi tek başına, kimi yorgun binekler üstünde, derin uçurumların hepsini aşarak, sana gelecekler*» (*Kur'an*, XXII/27).

İslâmiyetten evvelki devirde hac: Âyetler ve hadîslerden ve H. III. yüzyıl Müslüman kaynaklarından anlaşıldığına göre, İslâmiyetten evvelki devirde, İbrâhim hakkındaki rivâyetler bilinmekte ve menkıbelerden bir kısmının, H. yolu üstünde, muayyen yerlerde cereyân ettiği söylenmekte idi. Başka Yahudî ve Hıristiyan peygamberleri üzerine de H. ile ilgili rivâyetler vardı, fakat bunlar *Kur'an*'da yer almaz.

H. III. yüzyıl müelliflerine göre, İbrâhim ve İsmâîl'den sonra Kâbe'nin muhâfızı olan Arap kabîleleri putperest olmuşlar ve Arafât'tan Kâbe'ye varan yol ile Kâbe içine, put gibi ibâdet edilen büyük taşlar ve heykeller dikmişlerdi. Bu devirde H. merâsiminin *Kur'an*'daki mânâsı ile ilgisi yoktu. Ziyâretler taşlara ve putlara yapılıyordu. Çıplak olarak yapılan çalgılı ve içkili âyinler esnâsında el çırpılıyor ve ıslık çalınıyordu: Putlar ve türbeler muvâcehesinde, çocuklar ile hayvanlar kurban edilirdi. Şiir müsâbakaları yapılır ve en güzel yedi şiir Kâbe'ye asılırdı (*Muallakât - i seb'a*). Bu âyinlerin râhipleri Kureyş soyundan Mekke kibarları *hamâset* kelimesi ile ilgili *Hums* adını taşırdı. *Hums*, herkesten temiz soydan olduklarını iddia ederek halka karışmazlardı. Soylu olmayanların, kölelerin ve yabancıların H. ı, Kâbe'nin 20 km kadar doğusunda ve Harem hudûdları (*Meş'erü'l - harâm*) dışındaki Arafât ovasında başlardı. Dağlar arasında, batıdan doğuya ilerleyen H. yolu (bk. Kroki), 10 km kadar ileride *Meş'erü'l - harâm*'a Muzdelife denen yerde girerdi. İşte *Hums* mensûpları, hacılara ancak burada iltihak ederdi. Bundan sonra, hep beraber Kâbe'ye kadar gidilirdi. H. esnâsında bir de panayır yapılırdı. H. devri muayyen değildi ve her yıl râhiplerce tâyin edilirdi (*Kur'an*, IX/36 - 37. Buhârî, IV/173; X/245 - 275. İbn Hişâm, *Al - Sîratu'l - Nabaviyyah*, Kahire 1936, I/78 - 93, 126 - 28, 211 - 15. El - Kelbî, *Kitâb al - asnâm*, Kahire 1949. H. Lammens, *L'Arabie occidentale avant l'Hégire*, Beyrut, 1928, s. 24, 30 - 37, 101 - 179, 185 - 236. J. Wensinck, *Hacc*, İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1967. E. Esin, *Mecca and Madinah*, Londra 1963, s. 38 - 42).

İslâm haccı: İslâm devrinde, târihi tam bilinmeyen bir hadîs ile H., İslâm'ın beş farzından biri olarak bildirildi (Buhârî, I/8). Allah için H., her Müslümana gerek olmakla berâber, ancak imkân bulanlar için vâciptir (*Kur'an*, III/96).

«İslâm H. ı» mânâsına gelen *haccetü'l İslâm* esnâsında, Hazret - i Muhammed, İslâmî H. ın mânâsını ve «menâsik» ini (*menâsik*, *mensek* cemi: «mensek» ler, merhaleler) öğretti.

«İslâm H. ı» na bilhassa Vedâ H. ı denir. Çünkü bu H. esnâsında, İslâm Peygamberi, 80 gün kadar sonra vuku bulacak ölümüne îmâ etmiş, son vasiyetlerini söylemiş ve Müslümanlardan hakkını helâl etmelerini istemişti.

Hicretin 9. yılında, Mekke'nin fethinde Peygamber, Kâbe'de ve H. yolundaki putları kırdırtmış ve İslâmî H. ı hazırlamıştı (E. Esin, *Mecca and Madinah* s. 109). Aynı yıl, müşriklerin ve çıplakların H. etmesi yasaklandı (Buhârî, VI/156).

Hicretin 10. yılında, Zilhicce ayından beş gün evvel, Hazret - i Muhammed, İslâm veyâ vedâ H. ı için Medine'den çıktı. *Beydâ* denen yerde ihrâma girdi ve bundan sonra saçını kesmedi. Peygamber, *kirân* denen en meşakkatli H. şekline niyet etmişti. Bu şekilde H. ve umreyi beraber yapmağa niyet ediliyor ve Kurban Bayramı'nın ilk gününe kadar ihrâmdan çıkılmıyordu. Vedâ H. ında bulunanların çoğu, *temettu* ve *ifrâd* adlarını taşıyan tarzlarda H. a niyet ettiler. Temettu şeklinde, yine umre ve H. berâber yapılıyor, fakat arada ihrâmdan çıkılıyordu. İfrâd H. cında ise, sâdece H. menâsiki yerine getiriliyordu.

Beydâ'da ihrâma giren Peygamber, yüksek sesle telbiyeyi söyledi. Allah'ın insanı H. a çağrısına cevap teşkil

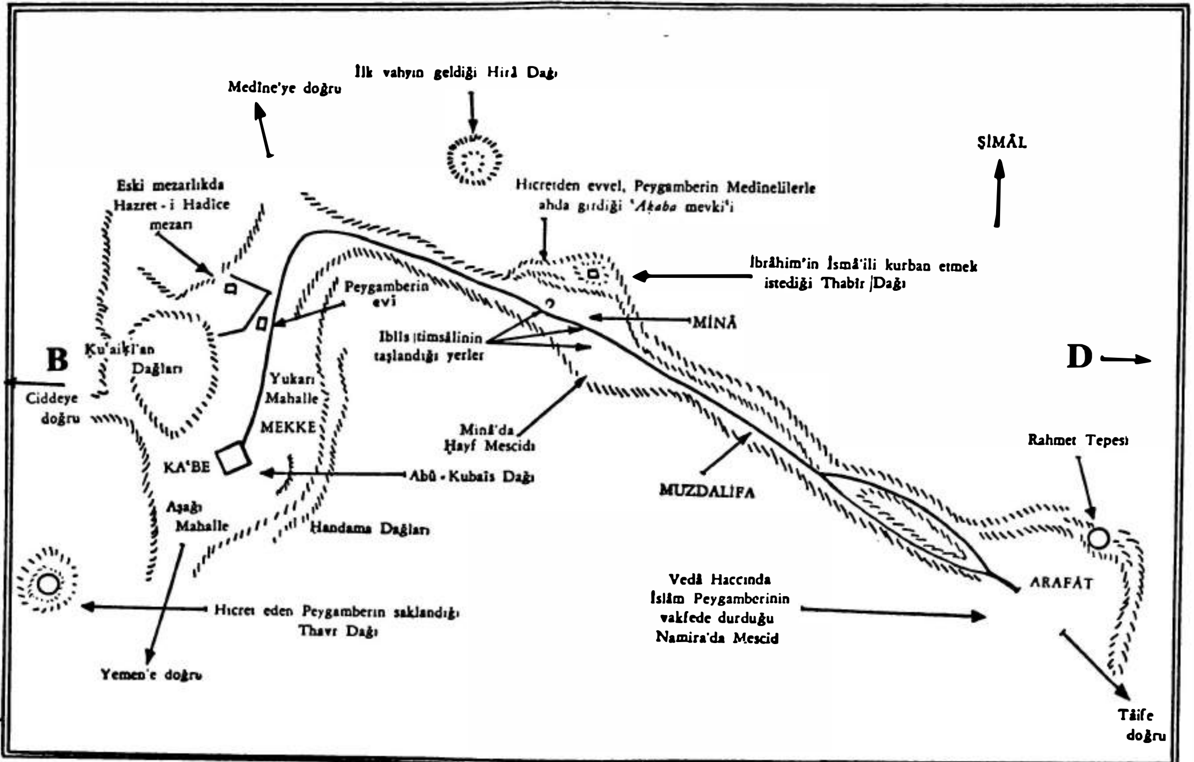
HAC: Türk bayrağı arkasında ilerleyen bir hacı kafılesi (1967)

eden telbiye, «Buyur! İşte geldim!» mânâsına gelen *Lebbeyk!* ile başlar: «Buyur! İşte geldim! Ey Allah! Buyur! İşte geldim! Buyur! İşte geldim, ey Sen ki benzerin yoktur! Buyur! İşte geldim! Hakikaten, hamd Sana gerektir, nimet Sendedir ve mülk Senindir, ey Sen ki benzerin yoktur!»

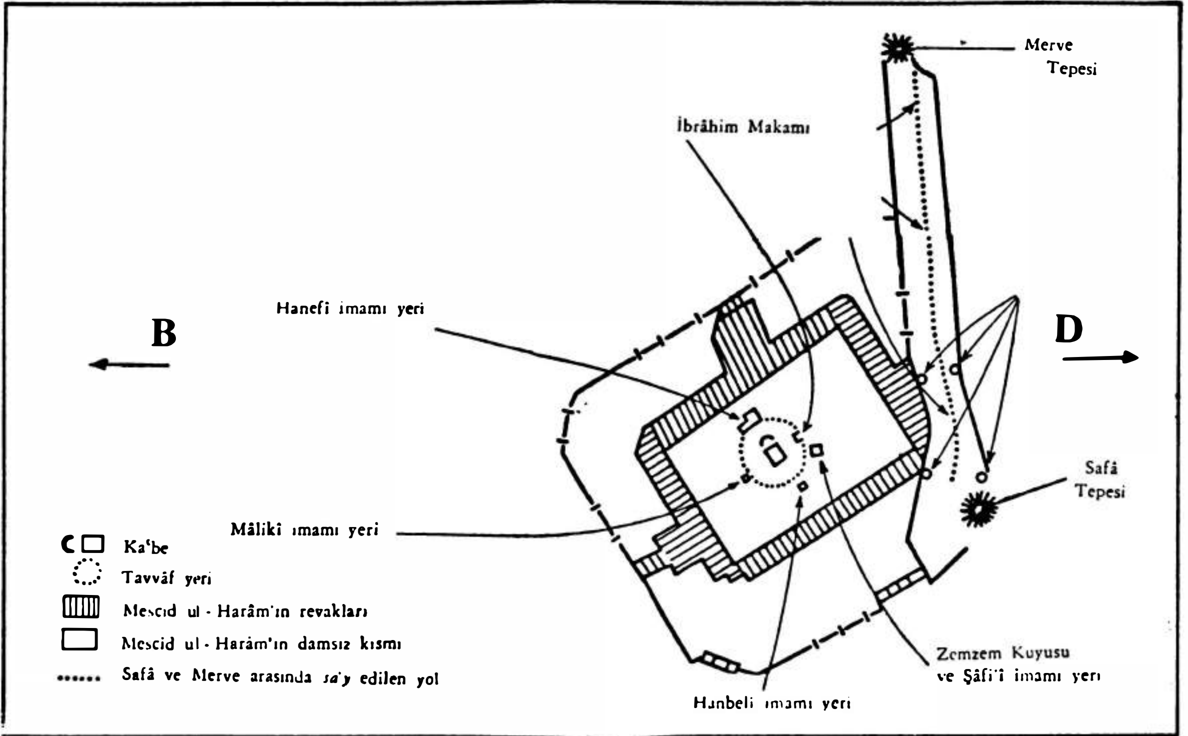
Zilhicce'nin dördüncü günü Kedâ üzerinden Mekke'ye gelen Peygamber, Mescidü'l Harâm'a kendi soyu Abdü'l Muttalib oğullarının kapısından girerek, Kâbe'yi yedi kere tavâf (günahlarının affını Allahtan dileyerek Kâbe'nin etrafında dönme. Her dönüş, Kâbe'nin doğu - güney köşesindeki Hacerü'l Esved'de başlar ve biter) etti. Her dönüş sonunda, Peygamber, Yemen tarafındaki Kâbe köşesinde bulunan bir taşa ve Hacerü'l Esved'e eli veyâ bir değnek ile dokunurdu. İkinci Halîfe Ömer'in naklettiğine göre, İslâm Peygamberi bu taşlara bir kutsiyet izâfe etmiyordu. Ancak, her ikisi de İbrâhim'in binâ ettiği ilk Kâbe'den kalma addediliyordu. Hacerü'l Esved'e dokunmak, Kâbe etrâfında bir dönüşün bittiğine de işâret idi (Buhârî, VI/134, 147, 149). Tavâfı bitiren Peygamber, İbrâhim Makamı adı verilen Kâbe'nin doğusundaki yerde, iki rekât nâfile namazı kıldı. Bu yerin, İbrâhim'in durduğu yer olduğunu Peygamber Ömer'e söylemişti (Buhârî, hadis 1618).

Peygamber, daha sonra, *Kur'an*'ın (II/158) verdiği izne dayanarak, Hâcer'in su arayışının hâtırasını Safâ ve Merve tepeleri arasında koşarak yâd etti. Bu tepeler arasında yedi kere koşmağa *say* derler. Vedâ H.ı yılında sıhhati iyi olmayan Peygamber, *say*'ı devesi üzerinde yaptı. Hazret - i Muhammed, bundan sonra, Zemzem suyundan içti. Yorgunluklardan hastalanan Peygamber, birkaç gün çadırında dinlendi. Zilhiccenin 7. günü Mekke'de bir hutbe verdi.

Yevmü'l terviye denen, hacıların H. esnâsında lâzım olacak suyu tedârik ettikleri ve ekseri hacıların Harem hudûdlarına varıp ihrâma girdiği Zilhiccenin 8. gününde, Peygamber Mekke'nin 5 km kadar batısındaki Mina denen dağlar arası dar boğaza gitti ve orada geceledi.

HAC: HAC YOLU (M. Hamîdullah, *Le pélerinage à la Mecque*'den)

HAC: Mescidü'l harâm'da tavaf yeri ile Safâ ve Merve tepelerini gösteren plân (M. Hamidullah, *Le pélerinage à la Mecque*)

Hazret - i Muhammed, doğuş itibâriyle Kureyş kabîlesi ve Hums mensûbu olduğundan H. a başlamak için Mina'dan ötede Muzdelife denen ve Hums mensuplarının H. a başladığı yere gidip durması bekleniyordu. Fakat Hums'u lâğv olmuştu, çünkü İslâmiyet hem sınıf farkını, hem râhiplik müessesesini kaldırmıştı (E. Esin, *Mecca*, s. 110 ve 81, 94, 10). Vedâ H. ında Hazret - i Muhammed, İbrâhim'in H. etmek için ilk «mensek» i olarak târîf ettiği Arafât'a herkesi çağırdı (Buhârî, X/430). Kendisi de Zilhiccenin 9. Arefe günü, Arafât'ta, Namira denen yerde çadır kurarak vakfe (ibâdet için durma) ve telbiye ile H. a başladı.

Güneş, gök kubbedeki evc noktasından inmeğe başlarken, Peygamber, emektar devesi Kasvâ üzerinde, Arafât ovasının merkezinden, bir rivâyete göre Rahmet Dağından halka hitâp etti. Sesi bütün ovada duyulamadığı için, ovanın muhtelif yerlerinde münâdıler hutbeyi tekrâr ettiler. Peygamber, muhtevâsı aşağıda hulâsa edilecek vasiyetlerini söyledikten sonra halka şunu sordu: «(Risâleti) tebliğ edebildim mi?». Halk cevap verdi: «Evet». Hazret - i Muhammed duâ etti: «Ey Allah! Şâhid ol!». Öğle ve ikindi namazlarını cemâate berâber kıldırdıktan sonra, Rahmet Dağının eteğinde, devesi üzerinde, Peygamber «vakfe»de durdu. Rahmet Dağı hakkında, *Kur'an*'da yer almayan, fakat belki Peygamber devrinden beri bilinen rivâyetler vardır. H. III. yüzyıl müellifleri bu rivâyetleri insan gönlünde ezelî Allah bilgisi hakkında bir âyetle (VII/172) birleştirerek şöyle derler: Cennetten tard olan Âdem, Rahmet Dağında rahmet dilenmiş ve henüz doğmamış insan ruhları ile birlikte Allah bilgisine ermişti (Taberî, *Târîhü'l ümem vel mülûk*, Kahire bas. 1/56 - 82).

Vedâ H. ı esnâsında, arefe günü, Rahmet Dağı eteğinde akşama doğru yüz binlerce kişi arasında İslâm Peygamberi «vakfe» de dururken, İslâm dîninin artık tamamlandığını bildiren *Kur'an* âyeti (V/3) vahy oldu.

Güneş batarken, vakfe sona erdi ve âyetlerde anlatılan şekilde, H. ın ikinci mensek'ine doğru acele hareket edildi: «*Ve Arafât'tan kalabalık ile akın ettiğiniz zaman, ve Meş'erü'l Harâm yanında, Allah'ı hatırlayın. Onun size nasıl yol gösterdiğini hatırlayın*». «*İnsanların kalabalık akın ettiği yerlerden geçerek, Allah'tan (günahlarınızı) örtmesini dilenin. Hakikaten Allah (günâhları) örter ve rahmet eyler*» (*Kur'an*, II/198 - 199). Peygamber de, kalabalık içinde, kimse ezilmesin endîşesinden, «acele etmeyin» diye tenbîh ederek, karanlıkta yol göstermek için, bir ateşin yakıldığı Muzdelife'ye vardı ve geceyi orada ibâdetle geçirdi. Sabah namazını orada kılıp, Kasvâ'ya binerek *Meş'erü'l harâm'a* geldi. Kıbleye karşı duracak orada da vakfede bulundu. Bundan sonra, deve üstünde Mina boğazına vardı. H. III. yüzyıl yazarlarına göre, İbrâhim oğlunu kurban etmeyi düşünürken, İblîs onu bu en büyük fedâkârlıktan cavdırmağa, bu dar boğazda teşebbüs etmişti. Âyetlerde (CXIV/4 - 5) insanın gönlüne vesvese fısıldayan İblîs, bu

HAC: Minâ'da Hayf Mescidi

HAC: İslâm haccı veyâ vedâ haccı esnasında, Peygamberin konakladığı Arafât ovasındaki Namira adlı yerde şimdi bulunan mescid

yerde kaya şeklinde temsil edilmektedir. Peygamber, Samî kavimlerinin kadîm usûlünde kovmak işâreti olarak, İblîs'in timsâline yedi çakıl attı. Sonra, İbrâhim'in yaptığı rivâyet edildiği gibi, Peygamber de burada kurban kesti. Peygamberin görüşünde kurban kesmek H. ın vazgeçilmez bir şartı sayılmıyordu. «Hediyeleri» (kurbanlığı) olmayanlar, İslâm H. ında ekseriyette idi. Bunlar, âyete (II/196) uyarak, H. dan evvel iki gün ve H. dan sonra yedi gün oruç tuttular. Ancak, H. esnâsında oruç tutulmadı. Fakirlerin kurban eti ile doymak fırsatını bulduğu Kurban Bayramı'na «yemek ve içmek günleri» dendi. Kurban kesmeye ancak Kurban Bayramında ve H. esnâsında izin verildi (*Kur'an*, XXIV/33). Kâbe muvacehesinde olmadan, başka yerde, meselâ türbeler önünde kurban kesmek, İslâmiyette günahtır (Ârif, *Bin bir hadis*, Kahire, H. 1319, h. 656).

Minâ'da da halka hitâp eden Peygamber, orada olanların orada olmayanlara, Arafât ve Minâ'da söylediği şu hususları tekrar etmelerini istedi: Al'âha sadakat şarttır. Putperestliğe ve vahşete dönmemelidir. Can, mal, şeref gibi insan haklarına, kadınların, esirlerin, çocukların haklarına hürmet edilmelidir. Zulmetmemek ve zulme tahammül etmemek gerekir. Zayıfları (mazlûmları), diğerleri ile eş şartlarda dovurup giydirmelidir. Ribâ (tefecilik) ve kan davâsı günahtır. Muhârebe ve mücâdelenin yasak olduğu sayılı aylarda H. edilir ve H. zamanı değiştirilmez (bk. *Kur'an*, II/197).

Kurban Bayramının ilk günü, kurban kestikten sonra Peygamber ihrâmdan çıktı. Bu zamanda saçını kestirmek sünnet, fakat şart değildir (Buhârî, hadîs 833). Aynı gün, Peygamber Kâbe'ye gelerek tavâf etti. Zemzem suyundan içti ve Minâ'ya dönerek bayramın sonuna kadar kaldı. *Kur'an* (V/199), bayram bitmeden Mekke'den ayrılmağa izin verir. Peygamber, Yevm'ün nefr (dağılma günü) denen bayramın 4. günü ayrıldı ve Muhassab denen vâdide geceledi. Bayram ertesi Kâbe'ye gelip vedâ tavâfını tamamladıktan sonra, Peygamber Mekke'den ayrıldı. Âyet, H. menâsikinin sonunu şöyle anlatır: «*Ve menâsikin sonuna erdiğiniz an, babalarınızı hatırlar gibi, fakat daha derin bir hatırlayış ile, Allah'ı hatırlayın*» (*Kur'an*, II/200).

Peygamberlerden sonraki devirlerde hac: «İslâm H. ı», Hazret-i Muhammed'in gösterdiği menâsik ile, nesilden nesile bugüne kadar her yıl tekrar edildi. İslâmiyet dünyaya yayıldıkça, birçok illerden. yalnız başına veyâ kafilelerle, uzak yerlerden yaya yürüyen veyâ taşıtlara binmiş, hacılar gelmeğe başladı. Bunların ihrâma girmesi için, Harem hudûdunda ayrı yerler tâyin oldu. Hilâfet merkezinden veyâ diğer büyük şehirlerden çıkan kafileler, H. esnâsında değişen Kâbe örtüsü (kisve) nü de getirirlerdi. Türk Memlûklerinden Baybars, 1271'den beri, hacılarla birlikte deve üstünde mahfe göndermeğe başladı. Mahfe içinde *Kur'an* girmekte idi. Şimdi de mahfe, Mısır'dan gitmektedir. Yolculuk şartlarının kolaylaştığı devrimizde, hacılar, otobüs ve uçak ile de H. a varmakta ve sayıları her yıl çoğalmaktadır. Son yıllarda hacı sayısı bir buçuk milyona yaklaşmıştır.

Türklerin haccı: Orta Çağ hacılarının hâtıralarında (bk. E.Esin, *Mecca*, s. 162 - 170) ve *Geschichte der Stadt Mekka* (Leipzig, 1891) adı altında Wüstenfeld'in neşrettiği ve H. III. yüzyıldan Osmanlı devrinin başına kadar uzanan Arapça metinlerde, Selçuklu ve erken Osmanlı devirlerinde Türk hacıları hakkında bilgi vardır. Türk hacıları, bâzen Suriye, bâzen Mısır kervanına katılırdı. II. Bayezid'in hediye ettiği 1504 târihli Kâbe anahtarı, muhtemelen bir mahfe ile gitti (E. Esin, *Mecca*, res. 86). Türk müverrihleri (Eyyûb Sabrî, *Mir'ât-i Mekke*, İstanbul, H. 1302, s. 861 - 877) Türkiye'den «kisve» gönderilmesini ve Sürre Alayı ve Emîni ile İstanbul'dan mahmel yollanmasını 1517'de ilk Türk halifesi olan Yavuz Selim'e atfederler. Türk mahmeli dörtköşe olup tepesinde ehrâm şeklinde sivri kubbe ve bunun üstünde gümüş top bulunurdu. Mahmel içinde Hicaz fakirlerine sadaka giderdi. Kisve ise, Hilâfet Osmanlılara geçtikten sonra bile, bâzen Mısır'da yapıldı. Ancak, I.

HAC: Haccın ilk mensek'i Arafât ovası

HAC: Minâ'da kurulmuş hacı çadırlarının bir köşeden görünüşü

Ahmed devrinde, H. 1018 (M. 1609) de ve Napoléon'un Mısır'ı işgal ettiği yıllarda, kisve İstanbul'dan yollandı. Türk Sürre Alayı, başta Sürre Emîni, Türk hacıları ve mahmel ile birlikte Kâbe'yi tavâf ederdi. Şimdi Türk hacıları, bayrağımız arkasında, kafile şeklinde ilerler. Tavâf ettikleri Kâbe'nin, H. 1039 (M. 1629) da yapılan son tâmir ve yeniden inşâsı Türk eseridir. Suudî Arabistan hükûmetinin kral Faysal devrinde yaptırdığı son beş yıllık tâmir ve ilâveler, Kâbe'nin çevresini çok geliştirmiştir.

Kitâb-ü menâsikü'l hac adlı Türkçe H. hâtıraları pek çoktur. Hacı ve Derviş Mehmed Edib b. Mehmed'in 1682 târihli eserini Bianchi 1816'da İstanbul'da yayınladı. Nâbî'nin yine 1682'de yazdığı *Tuhfetü'l Haremeyn*'i de şâirin H. hâtıralarıdır.

HAC: Hac devrinde, Arafât'ta Rahmet Tepesi üstünde ve eteğinde duran hacılar

Türk halk edebiyatında H. hâtıraları pek canlıdır. H. 1243 (M. 1827) târihli bir ilâhî mecmuasında Yunus Emre'ye atfedilen (bk. E. Esin, *Lebbeyk*, İstanbul, 1967) bir ilâhî şöyle başlar:

Rûmdan çıktım yürüdüm
Mum olup süzdüm, eridim
Şükür Hakka yüzler sürdüm
Server Nebî, ne güzeldi Hac yolları!

Ay doğarken çıktım yola
Salavât getirdim dile
Gel bile, gidelim bile!
Server Nebî, ne güzeldi Hac yolları! — E. Esin

İslâm dini dışında hac: Din ve âyin maksatlarıyle mukaddes yerlere yapılan ziyâret. Bu ziyâret çoğu zaman grup hâlinde, dualarla ve her rahatsızlığa katlanarak yapılır. Duanın, bâzı mukaddes yerlerde daha tesirli olduğu inancına dayanır. H. gezilerine eski Yunanlılarda Romalı, Mısırlı, İranlı ve Hindlilerde rastlanır. Yahudiler bâzı bayramlarda Kudüs'e, Hıristiyanlar da bilhassa M. S. IV. yüzyıldan beri Filistin'e ve azizlerin mezarlarına H. gezileri yaparlar.

HACAMAT, bir âletle veyâ sülükle, tıbbî lüzum ve zaruretlere göre, vücudun değişik yerlerinden kan alma. H., daha çok tarak biçiminde, vücutta sathî bir sıra çizikler husûle getiren bir âletle yapılır. Bu çizikler üzerine boynuz veyâ bardak çekilir. Kuru boynuz, hastalık olan nahiyeye yakın dokularda kan toplanmasını sağlamak ve bu suretle vücudun o nahiyedeki rahatsızlığını geçirmek düşüncesiyle tatbik edilmiştir. Eski tababette tatbikatı çok olan H. ın birçok endikasyonları göz önüne alınmıştır. H. ile

fazlaca kan alınması hasta için biraz zahmetlidir; fakat temizlik itibariyle sülüğe tercih olunur. H. tan sonra dokularda kalan kanın yabancı bir albümin gibi tesir etmesi de muhtemeldir.

Eski tababette, demevî (kanlı) olanlara H. ile kan alınması bilhassa tavsiye olunmuştur. Eski takvimlerde H. için en uygun mevsim ve günlere isaret edilmesi doğru tarafı az olsa bile, halkta kan almaya karşı olan temayülü artırmıştır. Bu temayülün artmasında muhtelif yerlerinden kan aldıranların hafiflik hissettiklerini söylemeleri ve asabî sebeplerden âdeti geciken kadınlarda kan alındıktan sonra âdetin başlaması da rol oynamıştır.

H. için, eskiden bu işle meşgul olan ve hayatlarını bununla kazananlara baş vurulurdu. H. ta önemli bir yeri olan sülükçülük de, yine bir geçim yolu idi. Sülükçüler yalnız sülük satarlar, kan almazlardı. Batıda ve bizde, bir hayli azalmış olmakla beraber, sülükle kan alınması âdeti henüz tamamen kalkmamıştır.

H. ın tarifi, dinî, tıbbî ve sıhhî mucip sebeplerinin izahı, fayda ve faziletleri, kan alınacakların durumu, zararlı olduğu günler gibi konuları içine alan risaleler bile yazılmıştır.

Bugünkü hekimlikte, zorlayıcı sebepler olmadıkça hastalardan kan alınması yoluna gidilmemektedir. Tıbben icap ediyorsa, kan almak yerine daha çok kuvvetlice bir müshil vererek kanın aşağıya inmesi hususu tavsiye edilmektedir.

Eski H. lar ve kan almaları üzerine folklorumuzda rivayetler, fıkralar ve ata sözleri geniş bir yer tutar.

HACC, Ali, Cezayir dayısı (1809 - 1815). Kan dökücülüğü ile şöhret bulmuştur. Birçok Yahudiyi idam ettirmiş ve 1810'da Fransa konsolosunu kovmuştur. Portekiz, Tunus hükûmeti (régence) ve Amerika Birleşik Devletleri ile harp hâlinde bulunmuştur. Bir katilin kurbanı olmuştur.

HACC ES SALİH, Mısır'daki Bahriye Memlûk sultanlarının sonuncusu. Burcive (b. bk.) denilen kölemen meliklerin ilk hükümdarı sayılan Berkuk tarafından tahttan indirilmiştir (1382).

HACCÂC b. YÛSUF (Tâif 40/660 - 95/714), Emevîler devrinin büyük devlet adamı. Sa- kafî kabilesinden olan H. , dil ve edebiyat ile *Kur'an*'a karşı ilgi göstermişti. Pek fasîh bir dile sahip oluşunda ve *Kur'an*'ın metnine hâkimiyetinde, yaradılışı ile birlikte bu faaliyetlerinin büyük rolü olmalıdır.

H. ın siyasî hayatının ilk devresi müphemdir. Emevî halifesi Abdülmelik bin Mervan (b. bk.), H. ı H. 73 yılında Mekke'de Abdullah b. Zubeyr'in üzerine göndermiştir. Abdullah b. Zübeyr, ağabeyi Mus'ab'ın ölümünü mütaakıp Mekke'de halifelik iddiasında bulunmuştur. Önce Tâif'te konaklayan H. , Abdullah b. Zübeyr'den teslim olmasını ister. Kabul etmeyince Mekke'yi muhasara eder ve Ebû Kubevs tepesinden şehri dövmeye başlar. Abdullah b. Mus'ab, Kâbe civarında 7 ay kadar dayanabilmiş, sonunda cesedi darağacına asılmıştır. Abdülmelik, H. ı bu başarısı dolayısıyle Mekke, Medine, Tâif ve Yemen'e nâip tâyin etti. H. , ilk olarak, kuşatma esnasında zarar gören Kâbe'yi eski hâline döndürdü ve aynı yıl hac kafilesi hazırladı. Bu müddet zarfında orada sükûn iâde olunmuştu. Fakat Irak'ta Hâricîler her zaman baş kaldırıyorlardı. Bu hâle son vermek isteyen Abdülmelik, H. ı Irak'a vâli tâyin etti. H. burada H. 75 yılına kadar kaldı. H., Şamlı askerlerden müteşekkil bir ordu ile Irak'a geldi. Kâdisiye'ye varınca, orduya istirahat emri verdi ve kendisi 12 atlı ile Kûfe'ye girip minbere, yüzünde örtü olduğu hâlde çıktı. Örtüyü çıkarıp edebiyat ve târihte meşhûr hutbesini irât etti. Şehrin ileri gelenlerinin de hazır bulunduğu câmide, bu tehditkâr hutbe karşısında hiç kimse ağzını açamadı. Uzun hutbesinden sonra da Abdülmelik'in, Kûfe halkına gönderdiği mektubu okudu.

Kûfe'den ayrılan H., Basra'ya döndü ve orada da aynı meâlde bir hutbede bulundu. Bundan sonra Hâricîlerle mücadele eden El - Mühelleb b. Ebî Sufra'ya yardımla meşgul oldu.

İbn'ül - Aş'as'ın Haccâc ve Abdülmelik'e karşı isyanı, ortaya vahim bir durum çıkarmıştı. Halifeden ordular isteyen Haccâc, İbnü'l - Aş'as'la Devr'ül - Cemâcim'de karşılaştı. Neticede kaçmak zorunda kalan İbnü'l - Aş'as'ı mağlûp edip başını Kûfe'ye getirdi. Harpte alınan esirlerin büyük bir kısmını öldürttü ve kendisine yardım edenlere ganimet dağıttı.

Böylelikle Irak'ta da asâyişi temin eden H. daha sonra Kûfe ile Basra arasında Vâsıt şehrini kurdu. H. ın bundan sonraki faaliyeti, imparatorluğun doğu taraflarında oldu. Horasan'ın idâresini Irak'a ilhak etti, Muhalleb ve Muslim b. Kuteybe'ye büyük yardımlarda bulundu ve Ummân bölgesini imparatorluğa kazandırdı.

H., bu geniş ülkelerin ıslah ve imârına fırsat bulamadı. Fakat yorulmak bilmez mücadelesi sayesinde I. Velid'e, intizama girmiş bir ortam hazırlamıştı.

H., Vâsıt'ta 27 Ramazan 95'te (Haziran 714) 55 yaşında öldü. Cesedi, herhangi bir tecavüzü önlemek maksadıyle gizli tutuldu. Geriye 300 dirhem tutarında bir para bırakmıştı.

HACC'ÜL ASGAR (KÜÇÜK HAC): bk. UMRE.

HACC'ÜL EKBER (YÜCE HAC): bk. HAC.

HACC'ÜL - VEDÂ: bk. HAC.

HÂCE, hemen hemen bütün Türk lehçelerinde *hoca* şeklinde ve «efendi, ağa, öğretmen, âile reisi, kâtip, tüccar, mal sahibi, ihtiyar» gibi değişik anlamlarda kullanılan bir kelime. Dede Korkut hikâyelerinden ve eski Osmanlı vakâyinâmelerinden beri, târih ve edebiyatımızda, yaşlı ve itibarlı kişilere verilmiş bir sıfat olarak da yaşamaktadır. H. sözünün, aslı bakımından Farsça mı, yoksa Türkçe mi olduğu tartışmalara konu olmuş, ancak bir neticeye varılamamıştır. Bu kelimeye tarihî bir terim olarak da tesadüf edilir.

Eskiden, meselâ Samanoğulları zamanında, devlet erkânından bâzıları ile ayan ve eşraf hakkında H. sözünün sık sık kullanıldığı bilinmektedir. H. unvanının büyük bir ehemmiyet kazandığı ve Divanın, yâni devlet idaresini elinde tutan erkânın bu unvanla vasıflandırıldığı da malûmdur. Protokolda, hükümdardan sonra gelen vezire hâce - i büzürg (= büyük hoca) denilirdi. Sonraları ise bu usul bozulmuş, hâce (hoca) kelimesi âdetâ iptizale uğratılmıştır. Zamanla, bilhassa İran bölgesinde, Safevîler devrinde bu kelimenin mânası kaybolmuştur. Ancak Hindistan'da ve Mâveraünnehir'de H. sözü ehemmiyetini muhafaza etmiştir.

XII. yüzyıldan başlayarak «efendi, sahip, tahsil görmüş adam» v. b. gibi anlamlara gelen H. , kadılar, şehir başkanları, imamlar, devlet teşkilâtında görevli olanlar hakkında kullanılmakta olup, bu sıfatı taşıyanlar başlarına sarık sararlar, cübbe giyerler ve böylece giyinişleri bakımından da geniş halk sınıflarından ayırt edilirlerdi.

Târihî terim olarak, Hoca Ahmed Yesevî tarikatından olup onun sülâlesinden gelenlere H. denildiği gibi, Yese-

vîlikten doğan Nakşbendîlik tarikatı büyükleri için de aynı sıfat kullanılmıştır.

Osmanlılarda, tarîk-ı ilmiyye ricaline ve mensuplarına da H. denirdi. Hâce-i dü serâ, Hâce-i âlem, Hâce-i kâinat gibi adlar Hz. Muhammed'e işarettir.

HÂCEGÂN, Osmanoğulları devrinde Türk devlet dâirelerindeki yazı işlerinin başında ve defterdarlık, nişancılık gibi vazifelerde bulunanlar. H. yerine Hâcegân-ı Dîvân-ı Hümâyûn (b. bk.) da denilirdi. İlhanlılar dîvân kâtiplerine *hâcegi* veyâ *hocegi* dediklerine göre, bu tâbirin Osmanlılara İlhanlılardan geçtiği anlaşılmaktadır. *Fâtih Kanunnâmesi*'nin iki yerinde *hâce* (hoca) unvanına rastlanıyor ki, buna göre H. lığın kuruluş târihi oldukça eski demektir. İlk zamanlarda H. ın sayıları az iken, sonradan birçok kalemlerin ihdası üzerine H. mensupları da artırılmıştır. H. silsilesinin son mertebeleri menâsib-i sitte denilen nişancılık, birinci, ikinci ve üçüncü dereceden defterdarlık, reisü'l-küttaplık ve defter eminliği idi. H. lıktan vezirliğe terfi edilebildiği için bu, mühim bir rütbe sayılıyordu.

HÂCEGÂN-I DÎVÂN-I HÜMÂYÛN, Osmanoğulları devrinde Türk devlet teşkilâtında Dîvân-ı Hümâyûn'daki, Paşakapısı'ndaki kalemlerin şefleri. Bunlardan başka, maliye, kapıkulu ocakları kâtipleri, tersâne emini, şehremini, arpa, matbah ve darbhâne eminleri, teşrifatçı, tophâne, baruthâne v. b. gibi dâire ve hizmetlerin müdür, nâzır ve eminleri H. D. H. denilen rütbe sâhiplerinden tâyin edilirlerdi. Yıllık tevcihlere tâbi olan H. memuriyetleri XVIII. yüzyılda dört sınıf üzerine idi. I. sınıf H., üç defterdar ile nişancı, reisül küttap ve defterdar emini olup bu vazifeye yeniden tâyin edilir veyâ yıllık tevcihlerde bırakılacak olurlarsa, arz odasında padişahın huzuruna girip teşekkürlerini arz ederlerdi. 2. sınıf H., maliyeden büyük ruznâmeci ile başmuhasebeci ve Anadolu muhasebecisidir. Bunlar da tâyinlerinde veyâ yeni yıl içinde aynı vazifede bırakılmaları hâlinde padişah tarafından kabul olunurlardı. 3. sınıf H., tersâne emini (Bahriye Nâzırı) ile sarayın bîrun ağalarından olan şehremini, darbhâne emini, arpa emini ve masraf-ı şehriyârî kâtibi idiler. 4. sınıf H. ise 38 kişidir. Bunların 22 si maliye dâiresinin kalem âmirleri olup, bunlardan başka dört yaya ve dört atlı mukabelecileri, kalyonlar kâtibi, tersâne ambarları emini, tersâne ambarları nâzırı, tersâne reisi, tophâne nâzırı, hazinenin tahsilât ve tediyat müfettişi olan vergi nâzırı, enderun kâğıt emini, bîrun kâğıt emini vardı.

Bir harb vukuunda Sadrâzam «serdâr-ı ekrem» likle İstanbul'dan sefere hareket edince, kendisine mensup ve diğer bütün H. onunla birlikte dâirelerine âid olan mühim evrak ve defterlerle beraber giderlerdi. II. Mahmud zamanında yenilikler yapıldığı ve rütbeler ihdas olunduğu sırada H. da müstakil bir rütbe sayılmış ve buna mahsus nişanlar, resmî günlerde giyecekleri elbise tâyin olunmuştur. Tanzimattan sonra H. rütbesi ehemmiyetini kaybetmiş, küçük bir rütbe olarak kalmıştır.

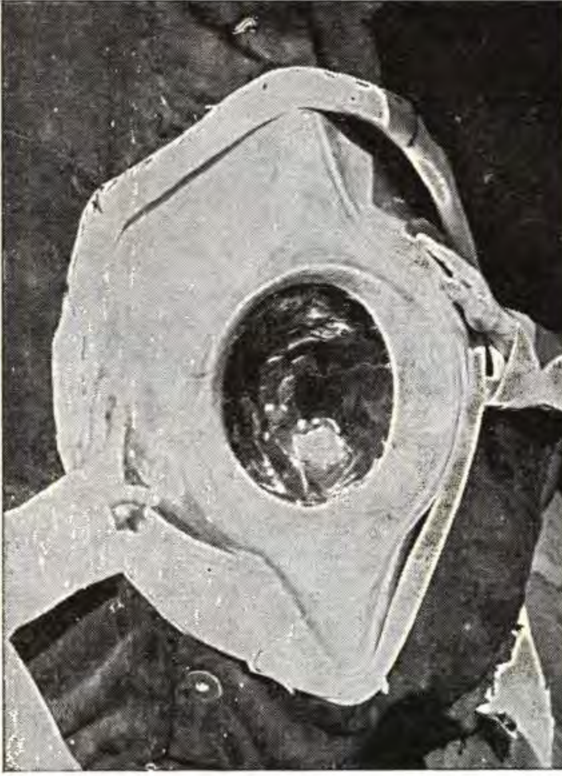
HÂCER, Hz. İbrâhim'in zevcelerinden biri. Önceleri Hz. İbrâhim'in zevcesi Sâre'nin câriyesi imiş. Rivâyetlere bakılırsa, Sâre, çocuğunun olmaması üzerine câriyesi H. i, Hz. İbrâhim'e odalık olarak vermiş ve o da Hz. İsmâil'i dünyaya getirmiştir. Ancak, zamanla Sâre, onun bu mevkiini çekememiş ve kendisini oğlu ile beraber uzaklaştırmış, Hz. İbrâhim de onları Mekke civârında Curhum kabilesi içinde yerleştirmiştir. H. in Sâre'den önce öldüğü de rivâyet edilir.

HACER-İ ESVED (Ar. *Hacerü'l-esved* = kara taş), Kâbe'nin en eski devirlerdeki binâsından kalan, hâlen de doğu köşesine bir buçuk m kadar yükseklikte derc edilmiş bulunan, görünüşte beyzî şekilde, uzun çapı 30 cm kadar, hafif kırmızı ve sarı damarlı, çok parlak kara taş. H. E. tavâfın başlangıcı olan yere işâret eder.

Târih: H. E. in İslâmiyetten evvel Arapların taptığı taşlardan biri olduğunu ileri süren Caetani ve Lammens gibi müsteşrikler, bu tahminlerini teyid edecek hiçbir kaynak gösteremediler. İslâmiyetten evvel de, bugün olduğu gibi, H. E. in, Kâbe'nin doğu köşesine eski devirlerde derc edilmiş ve tavâfın başlangıç yerine işâret eden, tezyînî mâhiyette bir cevher sayıldığı anlaşılmaktadır. En eski kaynaklardan İbn Sa'ad (H. 168-230/M. 784-844) ve Azrakî soyundan iki târihçiye göre (birincisi H. 218/M. 834'te öldü), Âdem cennetten tard edilince, H. E. onunla birlikte dünyâya inmişti. Azrakî, H. E. in aslında bir beyaz yakut olduğunu, fakat günâhkârların istilâm (= tevâzu ile yüz ve el sürme) ı sonunda karardığını ilâve eder. Bu iki eski târihçinin sözleri şuna işâret eder: H. E. Arap putperestliğine değil, Kitab dînlerine bağlı bir mâna ifâde etmekte idi. Nitekim İbn Sa'ad'a göre, Hicretten evvelki yüzyılda, M. 570 etrâfında, Sana vâlisi bulunan ve bir Hıristiyan olan Abraha, Sana'da binâ ettiği kiliseyi Kâbe gibi tavâf ettirmek isterdi. Bu maksatla kilisenin kapısına H. E. e mümâsil bir yakut derc ettirmişti. Mekke'ye hâkim bulunan Kureyş kabîlesinin Peygamber İbrâhim'den indiği ve Kâbe'nin İbrâhim tarafından ilk inşâ edildiği bütün Arabistan'da kabûl olunmakta idi (bk. KÂBE). H. E. in İbrâhim tarafından Kâbe'nin binâsına ithâl edildiğini anlatan Azrakî, Kâbe'nin hangi kısmında bulunduğunu kaydetmemiştir. Ancak, Buhârî (b. bk.) nin naklettiği bir hâdis şunu bildirir: Milâdî 605 etrâfında, Hazret-i Muhammed'e henüz risâlet gelmeden, bir yangın netîcesinde, Kâbe yandı, yeniden, kısmen eski temelleri üzerinde binâ edildi (bk. KÂBE). Bu devirde, Kâbe batı-kuzey tarafından küçültüldü. Böylece, ancak doğu ve güney rükn (köşe) leri, eski temeller üzerindedir. Kâbe'nin rükn'lerindeki taşlardan ikisi, H. E. ve Yemenî denen taş, doğu ve güneyde bulunmakta ve Kâbe'nin eski temelleri üzerindedirler. Bu iki taşa verilen ehemmiyetin bir sebebi de Kâbe'nin temellerini temsîl etmelerindendir.

Milâdî 605 etrâfında Kâbe, İbrâhim'in kurduğu temellere kadar indirilerek, yeniden binâ edilmesi gerek olunca, Kureyş kabîlesinin dört kolundan her biri, bir duvarı örmeğe başlamıştı. O zaman da bilinen şekilde H. E. i Kâbe'nin doğu köşesine yerleştirmek sırası geldi. Bu şerefin kime âid olacağı hakkında münâkaşa çıktı. Kâbe'ye ilk yaklaşan kimsenin hakemliğine mürâcaata karar verildi. İlk yaklaşan kimse, Muhammedü'l-Emîn diye adlandırılıp, emniyet telkin eden bir Kureyş mensûbu, Hâşim kolundan Muhammed b. Abdullah, yâni müstakbel İslâm Peygamberi oldu. Hazret-i Muhammed H. E. i bir örtüye koydu. Kureyş'in dört kolundan birer mümessil, örtünün uçlarından tutarak taşı yükselttiler. Hazret-i Muhammed, H. E. i kendi elleri ile yerleştirdi.

Mekke'nin fethinde, İslâm Peygamberi, Kâbe'deki bütün putları ve dikili taşları yıktı. Ancak, Kitap dînleri ile ilgili hâtıralara, putperestlik ile karıştırılmamış olmak şartı ile, muhâfaza etti (bk. KÂBE). H. E. ve Yemenî taşı, İbrâhim'in binâ ettiği Kâbe'nin bu iki rüknünü muhterem bildi. Buhârî'ye göre, Peygamber bunları istilâm etmiş-

HACER-i ESVED

tir. Ancak, vedâ haccında (bk. HAC), Hazret-i Muhammed'in ölümüne üç ay kadar kala, kendisi hasta idi. Üç kere yaya tavâftan sonra, kalan dört tavâfı deve üstünde ikmâl etti. Deve üstünde iken, H. E. e asâsı ile dokundu. Buhâ î, kalabalıkta tavâf edenlere, H. E e varamazlarsa, Yemenî taşı istilâmı tavsiye eder. Buna da imkân olmazsa, H. E. hizâsına gelince, o cihete doğru sağ kolunu kaldırarak selâm verilir. Bu eski usûlde selâmın ve istilâmın da mânası, Kâbe'nin, bu ilk tevhîd mabedinin, temellerinin anlamını sanki teyid ederek, Allah ile insan arasındaki ahdi yenilemektir.

Halîfe Ömer (H. 13-23/M. 634-644) in, kendi devrinde, H. E. hakkındaki inanışların, İslâmiyetin çizdiği hattı aşmakta ve belki bâtıl inançlara kaymakta olduğunu hissettiği söylenir. Buhârî, Hazret-i Ömer in H. E. e yaklaşırken şöyle dediğini nakleder: «Hakikaten bilirim ki sen bir taşsın. Ne zararın, ne iyiliğin vardır. Allah'ın Resûlünün sana yüz sürdüğünü görmese idim, sana yüz süzmezdim.»

H. 139 (M. 756) da, İslâmiyetin ilk devirdeki şekline sâdık kalmak isteyenler ve başlarında Halîfe Ebû Bekr'in torunu Abdullah b. Zübeyr, Emevîlere karşı Mekke'yi müdâfaa etmekte idiler. Mekke'yi muhâsara eden Emevî kumandanı, şehre mancınıkla taş atarak, yangına ve Kâbe'nin yanmasına sebep oldu. H. E. yangın esnâsında üç parçaya bölündü. Şehit olmadan evvel, Kâbe'yi yeniden binâ eden Abdullah b. Zübeyr, H. E. in üç parçasını gümüş bir çerçeve içine alarak yerine yerleştirdi.

H. 317 (M. 929) de Kâbe'yi basan ve tavâf edenleri kılıçtan geçiren Karmatîler, H. E. i alıp götürdüler. Bahreyn'de, Kâbe'ye mümâsil olmak için binâ ettikleri mabede yerleştirerek, 22 yıl orada tuttular. Karmatî reisi Ebû Tâhir Süleyman'ın vücudunda yaralar çıkınca, korkarak H. E. i Kâbe'ye geri getirdi.

H. 413 (M. 1022) te bir deli, sopa ile H E. e vurarak, üstünden birkaç küçük parça kırdı. Kırık parçalar tekrar yapıştırıldı.

Eyyûb Sabri Paşanın naklettiği, fakat kaynağını vermediği bir rivâyete göre, Hülegû Bağdad'ı yıkmadan evvel, Bağdad Abbâsî halifelerinin sonuncusu Musta'sım Billah (H. 640-656/M. 1242-1258), kendi hilâfet merkezi olan Bağdad yakınında Surre men râ (Samarra) daki Kâbe'ye nazîre sayarak H. E. e mümâsil bir cevher edinmişti. Ziyâretçilerin bu cevheri istilâm etmesini isterdi, fakat dîndar kimseler bu hareketi reddederdi.

Eyyûb Sabri, Türk hilâfeti devrinde, H. E. in gümüş çerçevesinin iki kere yenilendiğini kaydeder. H. 1039 (M. 1629) da Kâbe binasının yine temellerine kadar indirilerek, yeniden inşâsı mecbûriyeti hâsıl olduğu zaman, H. E. in gümüş çerçevesi değiştirildi. H. E. i yerine yerleştirmek vazîfesi, Hint Müslümanlarından bir mühendise verildi. Abdülmecid devrinde (H. 1255-1277/M. 1839-1861) H. E. in gümüş çerçevesi yine değişti. Hâlen bulunan çerçeve bu olsa gerektir ve Eyyûb Sabri'ye göre, Abdülmecid'in tuğrasını taşımaktadır. — E. Esin.

HACER-İ SEMÂVÎ (Jeol.): bk. GÖK TAŞLARI.

HACER'UN NESR, son İdrisîlerden İbrâhim b. Muhammed Kasım tarafından 317 (929) de Fas'ın kuzeyinde, Rîf'in pek yalçın Gomâralar arazisinde inşâ edilmiş bir kale. İslâm coğrafyacıları, Septe Boğazından üç günlük mesâfede bulunan bu kalenin sarp bir dağ tepesinde inşâ edildiğini ve etrafının bahçelik olduğunu zikrederler. Hacerü'ş-şurefâ diye de tanınan bu kalede İbrâhim b. Muhammed in oğullarından Guemin ve Haumin yerleşmiştir. İbn Guemin ise, burayı, Emevî halifesinin himâyesi altında tesis ettiği emâretin merkezi yapmıştı. Emevî kumandanı Galib tarafından 369 (975) da zapted lmiştir.

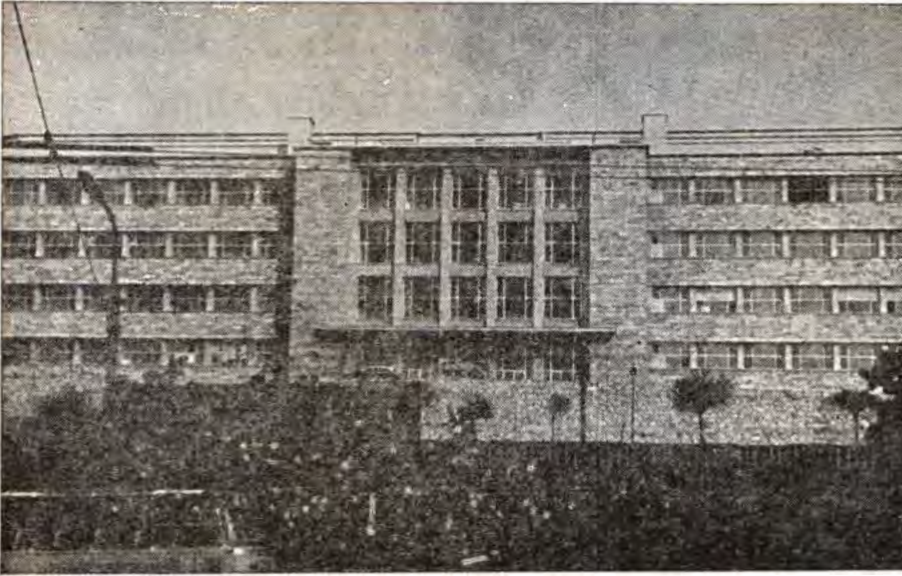
HÂCET PENCERESİ, evliyalığına inanılmış azizlerin türbelerindeki bir pencereye verilen ad. Türbenin, o pencere önünden ziyâretinde, o yatırın ruhu *Kur'an* okunarak şâd edilirken çeşitli dileklerde bulunularak duâ edilir, adak mumları yakılır; bâzan da, bilhassa hastalıklara devâ, şifâ niyâzı ile pencerenin şebîkelerine yâhut demir veyâ tahtadan parmaklıklarına, hastanın çamaşır veyâ elbiselerinden koparılmış bez ve kumaş parçaları bağlanır.

İstanbul'da H. Pencerelerinin en meşhuru Eyyübsultan'da Câmiikebir avlusunda Hâlid bin Zeyd Ebâ Eyyubü'l-Ensârî türbesinin penceresidir. Diğer H. Pencereleri sayılamayacak kadar çoktur.

HÂCETTEPE ÜNİVERSİTESİ (kuruluşu: 8 Temmuz 1967), Ankara'daki en genç Türk üniversitelerinden biri. 892 sayılı kanunla kurulan ve süratle gelişerek yurt içinde ve dünyada örnek üniversiteler seviyesine ulaşan H. Ü. nin ilk teşekkülü, bugün bu üniversiteyi teşkil eden bâzı kısımlarının eski kuruluş târihleri ile çok daha gerilere gitmektedir.

Şifâiye Medresesi: H. Ü. Kayseri Gevher Nesibe Tıp Fakültesi, 1206 yılında Gevher Nesibe Şifâiye Tıp Medresesi olarak kurulmuştur. XX. yüzyılın başlarına kadar, 700 yıl süre ile tıp ve diğer bilim alanlarında eğitime devam eden bu kuruluş, 1969 yılında H. Ü. ne bağlı bir Tıp Fakültesi olarak yeniden ihyâ edilmiş ve hizmete geçirilmiştir.

Çocuk Sağlığı Enstitüsü ve Sağlık Bilimleri Yüksek Okulu: 2 Şubat 1954 târihinde Ankara Üniversitesi Tıp

HÂCETTEPE ÜNİVERSİTESİ

mezun olan genç kabiliyetler, ihtisas, doktora ve araştırma yapmak üzere yurt dışına gönderilmişlerdir. Bu gençlerin hepsi yurda dönmüş ve H. Ü. öğretim kadrosunun çekirdeğini teşkil etmişlerdir.

1965 yılında H. Ü. eğitim kurumlarının koordinasyonunu sağlamak amacıyla Hâcettepe Bilim Merkezi kurulmuş, 1966'da Hâcettepe Tıp Merkezi Hastahânesi hizmete girmiştir.

1967 yılında H. Ü. Vakfı hâline getirilen Ankara Çocuk Sağlığı Derneği'nin malları, üniversite hizmetlerini desteklemeğe devam etmektedir.

Fakültesine bağlı olarak kurulan Çocuk Sağlığı Kürsüsü, Hâcettepe Tıp Fakültesinin başlangıcı sayılabilir. Cebeci semtinde kiralanan bir binanın iki odasında açılan bu kürsü, ilk çalışmalarını çevresinde bulunan hastaların evlerinde uygulamak sûretiyle yürütmüştür. Bir yandan da Hâcettepe Çocuk Hastahânesinin inşasına başlanmıştır.

8 Temmuz 1958'de tüzel kişiliğe sahip Çocuk Sağlığı Enstitüsü kurulmuş ve bu enstitü, Hâcettepe Çocuk Hastahânesinde eğitim, öğretim, araştırma çalışmalarına ve kamu hizmetine başlamıştır. 1961 yılında, Hâcettepe'de hemşirelik, tıbbî teknoloji, fizik tedavi ve rehabilitasyon alanlarında eğitim yapan Sağlık Bilimleri Yüksek Okulu, 1962'de ise Ev Ekonomisi Yüksek Okulu'nun Diyetetik Bölümü hizmete açılmıştır.

Hâcettepe Tıp Fakültesi: Hacettepe Sağlık Bilimleri Yüksek Okulu, 1963 yılında Tıp ve Sağlık Bilimleri Fakültesi hâline getirilmiş, Temel Bilimler, Hemşirelik, Fizyoterapi - Rehabilitasyon, Tıbbî Teknoloji Yüksek Okulları'yla bugünkü Ev Ekonomisi Yüksek Okulu'nun Diyetetik Bölümü, adı geçen fakülteye bağlı olarak yeniden teşekkül etmiştir. Bu gelişmeden üç ay sonra, Fakülteye bağlı Diş Hekimliği Yüksek Okulu da kurulmuştur.

1954 yılından beri bir yandan eğitim-öğretim faâliyetleri yürütülürken, öte yandan da Türk üniversitelerinden

HÂCETTEPE: Çocuk Sağlığı Enstitüsü ve Hâcettepe Çocuk Hastahânesi

1969 - 1970 öğretim yılında bir yandan H. Ü. nin Hâcettepe Tıp, Kayseri Gevher Nesibe Tıp, Sağlık Bilim-

HÂCETTEPE: Sitenin güneyden görünüşü

leri, Fen ve Mühendislik, Sosyal ve İdarî Bilimler, Mezuniyet Sonrası Eğitimi fakülteleri ile Temel Bilimler, Diş Hekimliği, Eczacılık, Hemşirelik, Fizyoterapi - Rehabilitasyon ve Ev Ekonomisi yüksek okullarına öğrenci alınırken öte yandan Tarım Fakültesinin kuruluş hazırlıkları da ilerletilmektedir.

HÂCETTEPE: Kayseri Gevher Nesibe Tıp Fakültesinden bir görünüş

HÂCHA [*haha*], **Emil** (Trhové Sviny 1872 - Praha 1945), Çekoslovak devlet adamı. Hukuk tahsili yapmış olan H., 1925'te Çekoslovakya Yüksek İdârî Mahkemesi birinci başkanı olmuştur. 30 Kasım 1938'de Sudetlerin ayrılması üzerine Eduard Beneš'in yerine Cumhurbaşkanı seçilen H., 15 Mart 1939'da Slovakya'nın müstakil bir devlet hâline getirilmesi üzerine Hitler'in ültimatomuna boyun eğerek Alman himayesinde kurulan Bohemya ve Moravya devlet reisliğine getirilmiş ve bu vazifesinde Sovyet işgaline kadar kalmıştır. Sovyetler tarafından tevkif edilen H., hapiste ölmüştür.

HACHETTE [*aşet*], **Jeanne** (asıl soyadı: **Laisné** veyâ **Fourquet**; doğ. Beauvais, Fransa 1454), Fransız kadın kahramanı. Bir baltacık (hachette) ile silâhlanmış olarak, 1472'de Beauvais'nin Burgundiya Dukası Deli Charles'a karşı savunmasına katılarak bir Burgundiya bayrağını ele geçirmiştir.

HACHETTE, Librairie [*librerî aşet*] (tam adı: Hachette et Co [Compagnie] veyâ Librairie Hachette, S. A.), Paris'te bir kitapçılık - yayın firması. 1826'da Louis Hachette (1800 - 1864) tarafından kurulmuş, 1919'da bir anonim ortaklık hâline gelmiştir. Her alanda eser yayımlar. Firma, Fransa'daki demiryol istasyonları kitap ticaretinin en büyük kısmına hâkimdir. Fransa'da Paris dışında ve dış ülkelerde kitap komisyonculuğunun büyük bir kısmı H. in elindedir.

HACHIMAN [*haçiman*] (Japon mitolojisi), Şinto mitolojisinde harb tanrısı. Halk arasında İmparator Ojin (Ocin)in tanrılaştırılmış şekli olup, geleneğe dayanan tarihi M. S. IV. yüzyıldır.

HACHINOHE [*haçinohe*], Japonya'da, Hondo adasının kuzeyinde, Aomori ilinde, Pasifik Okyanusu üzerinde bir şehir ve liman. Nüfusu 178 000 (1966) dır. Balıkçılık limanı olup, tekstil ve kimya maddeleri sanayiine sahiptir. Çimento fabrikaları da vardır.

HACHIOJI [*haçioci*], Japonya'da, Honshu (Honşu) adasında bir şehir. Nüfusu 208 000 (1965) dir. Tokyo ilinde, bu şehrin batısındadır. Çevresi tarım bölgesi olup, şehir halkı geçimini tarımdan sağlar.

HACI: (Müslümanlık): bk. HAC.

HACI ABDİ EFENDİ [Mühürdar] (Biyogr.): bk. ABDİ EFENDİ, Hacı [Mühürdar].

HACI ÂDİL ARDA (Biyogr.): bk. ARDA, Âdil [Hacı].

HACI AHMED İZZET EFENDİ (Biyogr.): bk. AHMET İZZET EFENDİ, Hacı.

HACI AHMED TAHİR EFENDİ (ölm. 1879), XIX. yüzyıl Türk âlimlerinden. Matematik ve astromomi alanındaki bilgisi ile tanınan H. A., bir süre müderrislik etmiş, daha sonra kazasker olmuş, Maarif Meclisi reisliği ve müneccim - başılık yapmıştır. Üsküdar'da Ayrılık Çeşmesi civarındaki kabristanda gömülüdür.

HACI AHMED VESİM PAŞA (Biyogr.): bk. AHMET VESİM PAŞA, Hacı.

HACI ALİ PAŞA (asıl adı: **Ali Riza**; ölm. İstanbul 1911), II. Abdülhamid'in başmâbeyincisi. Abdülhamid şehzâde iken onu üvey annesi Perestû kadın efendinin Maçka'daki konağında tanımış ve tahta geçtiği zaman (31 Ağustos 1876) saray odun eminliği ile hizmetine almıştır. H. A. P., daha sonra ikinci mâbeyinci tâyin edilmiş ve meşhur başmâbeyinci Osman Bey ölünce de vezir rütbesiyle başmâbeyinci olmuştur. Efendisinin isteklerine göre hizmetten başka bir şey düşünmeyen H. A. P., sofu ve mutaassıp bir kimseydi. Eyüp'te Vâlide Mektebi bahçesinde gömülüdür.

HACI ALİ PAŞA, Çalık (Merzifon 1640 - Kandiye 1698), II. Sultan Ahmed devri Sadr - ı - a'zamlarından. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa tarafından kayırılıp yetiştirilen ve Kapıcılar Kethüdâlığı'na yükselen Çalık Ali, onunla birlikte bulunduğu II. Viyana Muhâsarası (1682 - 1683)'ndan dönünce Hacca gitmiş ve sonra Çavuşbaşılığa getirilmiştir. Vezirlikle Sakız, Hanya Muhafızlıklarında, Erzurum ve Diyarbakır Vâlîliklerinde bulunan H. A. P., Arabacı Ali Paşa (b. bk.) dan sonra 27 Mart 1692'de Sadr - ı - a'zam olmuştur. O da Köprülü - zâdeyi taklid ederek, sarayındaki bütün gümüş eşyayı, sikke kesilmek üzere darbhâneye göndermiştir. 30 Haziran 1692'de Serdâr - ı Ekrem sıfatıyle Edirne'den cebheye hareket eden H. A. P., 2 Ağustos'ta Belgrad'a gelerek cebheyi teftiş ve kaleleri tahkim etmiştir. Teftiş seyahati 5 ay 12 gün süren H. A. P., 12 Aralıkta Edirne'ye dönmüştür. Tam bir yıl sedârette kalan H. A. P., çok değerli, üstün ahlâklı, merd ve sözünün eri bir devlet adamı idi. Padişahın birkaç defa Başdefterdârı Cânibî Efendi'yi haksız yere vazifesinden uzaklaştırmak isteyişini «ne cürm ile müttehem oldu ki azli îcâp eder?» diye son defa da kubullenmemiş ve bu yüzden istifası üzerine 27 Mart 1693'de sadâretten ayrılmıştır. Sultan II. Ahmed'le H. A. P. nın karşılıklı konuşmaları, Pâdişâhın vâlilik teklifini de reddedişi, Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa'nın târihine, örnek ve ibret teşkil edecek surette, aynen geçmiştir (II. 695 v. d.). Çekmece'deki çiftliğine çekilen, daha sonra isteği ile bir müddet Bursa'da oturan H. A. P., ömrünün son yıllarında Kandiye Muhafızlığı'na gönderilmiş ve orada ölmüştür.

HACI ÂRİF, Hattat [Çarşamba'lı] (Biyogr): bk. ARİF [Hacı].

HACI ÂRİF, Hattat [Filibe'li] (Biyogr.): bk. ARİF [Hacı].

HACI ÂRİF BEY (Biyogr.): bk. ÂRİF BEY [Hacı].

HACI ATMACA, Muhiddin (XV. yüzyıl), Türk riyaziye (matematik) bilginlerinden. H. A., Mehmed adında bir zâtın oğlu ve Hacı Atmaca'nın torunudur.

Devlet memurları ve dâire kâtipleri için hazırladığı *Mecma - ül kavaid* adlı, tam ve kesirli sayıların hesabına ve muhtelif hesab kaidelerinin izahına âid olan üç bölümden ibaret kitabını 1493 yılında tamamlamıştır. H. A., XVI. yüzyılın ilk yıllarında vefat etmiştir.

HACI BAYRAM CÂMİİ, XV. yüzyılın ilk yarısında Hacı Bayram - ı Velî (b. bk.) adına yaptırılmış, Ankara'nın en eski ve ünlü câmilerinden biri. Ulus'tan Kale'ye giderken sol tarafa düşen Bayram Caddesi'nin açıldığı meydanda Hacı Bayram - ı Velî Türbesi ve Augustus Tapınağı (b. bk.) yanında Selçuklu mimarisi tarzında yapılmış olan H. C., Mimar Sinan tarafından onarılmış ve XVII. yüzyıl sonunda da ünlü tezyin ustası Mustafa tarafından süslenmiştir. Ta-

HACI BAYRAM CÂMİİ

van, mihrab ve minber süsleri, güzelliği ve san'at değeri bakımından ilgi çekicidir. Câmi yakındaki türbenin ilk ve orijinal kapısı, Etnografya Müzesi nde bulunmaktadır.

HACI BAYRAM - I VELÎ (Biyogr.): bk. BAYRAM, Hacı Bayram - ı Veli.

HACI BEKTAŞ - I VELÎ (Biyogr.): bk. BEKTAŞ, Hacı Bektaş - ı Veli.

HACI BEŞİR AĞA (Biyogr.): bk. BEŞİR [Hacı Ağa].

HACI EMİN EFENDİ (Biyogr.): bk. EMİN EFENDİ, Notacı veyâ Muallim Naci.

HACI EVHAT (Folklor): bk. KARAGÖZ.

HACI FAİK BEY (Biyogr.): bk. FAİK BEY, Hacı.

HACI GİRAY (ölm. Bahçesaray, Salacık 1446), Kırım'da hüküm süren Giray (b. bk.) sülâlesinden olup Kırım Hanlığının kurucusu sayılır. Paralarında kendisini el - Sultan Hacı Kerey b. Gıyâseddin Han olarak anar. Ebü'l Gazi Bahadır Han, onun şeceresini Taş Timur oğlu Gıyâseddin oğlu H. G. şeklinde verir. Onun Devlet Berdi ile aynı şahıs sayılması doğru görünmüyor. Devlet Berdi, bâzı kaynaklarda Gıyâseddin'in kardeşi olarak gösterilmiştir. Devlet Berdi 1429 Ağustosunda hâlâ Solgat (Eski Kırım) ta han idi. Leh kaynaklarına göre Litvanya'da, Troki civarında dünyaya gelmiş ve hanlığa geçmesinde Vitovt (Witold) (ölm. 1430) rol oynamıştır Saray'da yerleşen ve kudretli emir Edigü tarafından desteklenen hanlara karşı Litvanya büyük dukalarının Toktamış Han'ı destekledikleri ve H. G. ın atalarını Litvanya'ya kabul edip himaye ettikleri bir gerçektir. Aynı siyasetin H. G. ın da Kırım'da yerle ip tutunmasında büyük rolü old ğunu göreceğiz. H. G. idaresinde Kırım'da bağımsız bir hanlığın doğmasında rol oynayan esas sebeplerden biri, Altın Ordu'da hâkimiyetin temsili olan başlıca kabilelerin. Şirinler, Konguratlar ve Barınların batıya, Karadeniz kuzeyine ve Kırım yarımadasına geçmeleridir. Devlet Berdi ve Uluğ Muhammed, bu kuvvetlere dayanarak bütün Altın Ordu'ya hâkim olmağa çalıştılar. H. G. ise, hâkimiyetini Kırım ve etrafında toplamaya çalışacaktır. Onun Kırım'da han olarak yerleşip tutunmasında Edigü oğullarının rakibi Şirinlerin beyi Tekine Mirza başlıca âmil olmuştur. H. G. ı 1433 - 1434'te han sıfatiyle Kefe Cenevizlilerine karşı mücadele halinde görüyoruz. O, Kırım limanlarının getirdiği mühim geliri tamamiyle ele geçirmek, Kefe ve diğer limanlara tam mânasiyle hâkim olmak isterdi. Eski Altın Ordu hanları gibi buraları dâima kendi hâkimiyeti altında saymakta idi. 1433 yazında mahmisi Mangup prensi Alexis, Cembalo (Balaklava) yu alırken o da Kefe Cenevizlilerine karşı harekete geçti. Bu ciddî tehdit karşısında ana vatan Cenova'dan Kırım'a 6 000 kişilik bir kuvvetle Carolo Lomellino gönderildi. Lomellino, Cembalo'yu geri aldı, fakat H. G. ın merkezi Solgat üzerine yürürken yolda baskına uğradı (1534 Haziran sonları). H. G. ın kuvvetleri Kefe'yi kuşattılarsa da, deniz kuvvetinden ve toptan mahrum oldukları için ateşli silâhlarla donatılmış Cenevizliler karşısında bir şey yapamadılar. Kefe'yi ele geçiremeyen H. G., ticareti kendi kontrolu altındaki Solgat, Kerç ve İnk rman limanlarına çevirmek ve ticaret mallarını Anadolu'ya Tatar gemileriyle nakletmek için tedbirler aldı.

Saray hanı Seyy t Ahmed'in 1434 târihine doğru Kırım'ı ele geçirdiği, H. G. ın bir daha ancak 1449 Ağustosunda Polonya kralı Kazimierz'in yardımıyle Kırım'da tekrar hâkim olabild ği ileri sürülmektedir. Fakat H. G. ın 1441'de Kırım (Solgat) da, 1443'te Kırım ve Kırkyir'de basılmış sikkeleri malûmdur.

Onun 1442 baharında Kefe Ceneviz hesap defterlerinde *Agicarei Imparatori Tatarorum* unvaniyle Seyyit Ahmed'e karşı bir zaferinden bahsolunmaktadır. H. G. 1445'te Polonya kralı IV. Kazimierz ile bir ittifak yapmıştı. O, Litvanya - Lehistan ile sıkı iş birliğine dâima sadık kaldı. 1552'de Kazimierz'in topraklarına hücum eden Seyyit Ahmed'e geriden saldırarak onu bozdu.

1454 te Kefe'yi Cenevizlilerin elinden almak için Fatih Sultan Mehmet ile bir ittifak imzaladı (Haziran 1454). Osmanlı donanması Kefe önüne geldiği zaman han da 7 000 kişisiyle karadan kuşattı (14 Temmuz 1454). Şehir alınamadı. H. G. daha önce Cenevizlilerin vâd ettikle i yıllık haraca (1 200 altın) razı oldu ve çekildi. Cenevizliler sonra Kırım kabîle beylerini H. G. a karşı çevirmeğe muvaffak olmuş görünmektedirler. Onlar, H. G. ı hanlıktan indirerek yerine oğlu Haydar'ı han yaptılar (1456). Haydar birkaç ay hanlıktan sonra kaçmak zorunda kaldı ve H. G. tekrar han oldu, ondan sonra Cenevizlilerle iyi geçindi.

Altın Ordu'nun eski kudretini ve birliğini tekrar kurmağa çabalayan Seyyit Ahmed Han karşısında H. G., aynı tehdit altında bulunan Litvanya - Polonya ile sıkı ittifaka devam ettiği gibi, Moskova büyük knezi ile de iş birliği yaptı, böylece Altın Ordu'nun dağılmasında kesin bir rol oynadı. 1465 Temmuz sonu veyâ Ağustos başında Seyyit Ahmed Moskova üzerine yürüdüğü zaman H. G. ona Don üzerinde hücum ederek ricata mecbur etti. O sırada Papalığın H. G. ı Osmanlılara karşı kullanma teşebbüsü, onun bu târihte artık Doğu Avrupa'nın başlıca kuvvetleri arasında sayıldığını gösterir.

H. G. ın hanlığı hakkında 8 Mart 1453 târihli tarhanlık yarlığı bilgi vermektedir. O târihte payitahtı olarak Kırkyir'i gösterir. Kendi hâkimiyeti altındaki ye leri de Kırkyir, Kırım (Solgat), Kefe, Kerç. Tuman, Kabada ve Kıpçak olarak zikretmektedir. Kırım'daki kabîle kuvvetleri, Kırım Tumanı (6 - 7 bin kişi) o sırada Şirin beyi İminak kumandası altında idi. Deşt - i Kıpçak'taki kabîlelerin bağlılığına güvenilemezdi. Onun 847 ve 867'de Kırım'da, 847, 858 ve 867'de Kırkyir'de basılmış sikkelerini biliyoruz. Solgat civa-

rında Ordubazar hakkında Pero Tafur'un 1437'de verdiği tasvir hanın göçebe hayata bağlı kaldığını göstermektedir. Fakat Kırkyir, emin, kuvvetli bir hisardı.

H. G. 1466 yaz sonlarında öldü, Bahçesaray yakınında Salacık'ta atalarının türbesine gömüldü. Sekiz oğlu (Devletyar, Nurdevlet Han, Haydar Han, Kutlukzaman, Kildiş, Mingli Giray Han, Yamgucı ve Özdemir) vardı. — H. İ.

HACI GİRAY II. (Kırım 1648 - Rodos 1689), Kırım hanı. Üzengisi Uzun lâkabı takılmış olan H. G., Kalgay Kırım Giray'ın oğludur. Viyana bozgunu (1683) ndan sonra Kara Mustafa Paşa tarafından azledilen Murad Giray yerine Kırım tahtına han atanmıştır (30 Eylûl 1683). O, bozgun sırasında Sancağ - ı Şerîf'i kurtarmakla ün kazanmıştı. Fakat Murad Giray yerine hanlığı kabul etmesi, Kırım mirzaları arasında kötü karşılandı. H. G. ordusunun bir kısmını Azamet Giray kumandasında Eszék (Alm. Essek) te bırakarak Kırım'a doğru yola çıktı. Akkerman civarında yolunu kesmeğe çalışan Lehli Kunicki kumandasında Kazaklardan ve Boğdanlılardan kurulu bir düşman ordusunu perişan etti. Bu mühim başarı İstanbul'da sevinç uyandırdı (1684 başları). Kara Mustafa Paşa idam edilince H. G. aleyhindekiler harekete geçtiler. Kırım mirzaları Akkaya denilen yerde toplanarak isyan bayrağını kaldırdılar. Veziri Bahadır Ağa, Selim Giray'ın oğulları olan Kalgay Devlet Giray ve Nureddin Azamet Giray da el altından onun aleyhinde çalışmakta idiler. Âsilerin hücumu karşısında H. G. Bahçesaray'dan kaçıp Mangup kalesine sığındı. Âsiler Selim Giray'ı han istediklerini İstanbul'a bildirdiler. Zâten Vezirazam İbrahim Paşa da H. G. ı uzaklaştırmak için fırsat bekliyordu. Padişaha onu azlettirdi (Haziran 1684) ve Rodos'a sürgün gönderti. H. G. orada 41 yaşında öldü (1689 Haziran). — H. İ.

HACI HALİFE (Biyogr.): bk. KÂTİP ÇELEBİ.

HACI HÜSEYİN (takma adı: **Mezzo - Morto** [İta. = yarı ölü], Mallorca adası [?] nda doğmuş, Sakız adasında 1701 veyâ 1702'de ölmüştür), Cezayir dayısı. Muhtemelen pek genç iken Berber korsanlarının eline düşmüş ve kendisi de korsan olarak ün kazanmıştır. 1682'de Fransızlara rehine olarak gönderilmiş. fakat kaçarak Cezayir garnizonunu isyana sürüklemiş, Dayı Baba Hasan'ı öldürmüş ve yerine geçmiştir. Duquesne'in donanmasına karşı te'sirli bir direnme göstermiştir. Duquesne'in galiyot (küçük kalyon)ları 1693'te şehri bombardıman etmiştir. H. H., birçok Hıristiyan kölevi öldürmüştür. 1684'te tekrar Afrika kıyıları açığında görünen Tourville'in te'siriyle H. H. XIV. Louis ile bir barış ve dostluk antlaşması yapmıştır. Fakat H. H. bu antlaşmayı çiğneyince, 1688 seferi yer almış ve Maréchal d'Estrées, Cezayir şehrini bombardıman etmiştir. Bunun üzerine yeniçeriler H. H. a karşı ayaklanmışlardır. H. H. önce Trablus'a, sonra İstanbul'a kaçarak Osmanlı donanmasına girmiştir. 1695'te Venediklileri mağlûp etmiş ve Sakız'ı almıştır. Kaptan Paşa (büyük amiral) unvanını almış ve 1697'de Venediklileri Lemnos açıklarında tekrar mağlûp etmiştir. Görevlerine son verilince, Sakız'a çekilmiştir.

HACI HÜSEYİN RIFKI PAŞA (Biyogr.): bk. HÜSEYİN RIFKI PAŞA, Hacı.

HACI IVAZ MEHMED PAŞA (Biyogr.): bk. IVAZ, MEHMED PAŞA, Hacı.

HACI IVAZ PAŞA (Biyogr.): bk. IVAZ PAŞA, Hacı.

HACI IVAZ PAŞAZÂDE AHİ ÇELEBİ (Biyogr.): bk. IVAZ PAŞAZÂDE AHİ ÇELEBİ, Hacı.

HACI İBRAHİM EFENDİ (Biyogr.): bk. İBRAHİM EFENDİ, Hacı.

HACI İLBEĞİ, Osmanlıların ilk Rumeli fetihlerinde (1352 - 1361) büyük rol oynamış bir *uc* (serhad) beyi. İlbeği'nin bir unvan olduğunu düşünenler de vardır. H. İ. aslında Karasi beyliğinde ileri gelen kumandan ve devlet adamlarından idi. 1345 yılına doğru Karasi beyinin oğlu Tursun Bey ile beraber Osmanlıların yanında idi. Osmanlı rivâyetine göre, o, Tursun beyin veziri idi. Bu sıfatla Karasi ülkesinin Osmanlı beyliği ile birleşmesinde başlıca rolü oynadı (bk. KARASİ BEYLİĞİ). Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa Karasi valisi olunca, Yakup Ece ve Gazi Fazıl gibi Karasi ümerası onu Rumeli fethine kışkırttılar. Bunlar arasında şüphesiz H. İ. de vardı. Şeyh Bedreddin Menâkibnâmesine göre H. İ., Gazi Fazıl'ın ve şeyhin babası Gazi İsrail'in akrabası idi. 1352'de Süleyman Paşa Rumeli'de yerleşip fütuhata giriştiği zaman H. İ. onun yanında olmalıdır. O zaman üç yönde *uc*, yâni serhad kuruldu. Birincisi Hayrabolu yönünde, ikincisi Gelibolu kalesine karşı güneyde, üçüncüsü Kongrı Dağı (bugün Saros körfezi kuzeyinde Kuru Dağ) yönünde idi. Birincisi Süleyman Paşa, ikincisi Yakup Ece ve Gazi Fazıl ve üçüncüsü H. İ. kumandası altında idi. Süleyman Paşa bu tarafta Kongrı (veya Kongur) hisarını fethederek H. İ. oraya yerleştirdi (1353 veyâ 1354). H. İ. uc beyi safatiyle buradan Dimetoka yöresine devamlı akınlara girişti. Evrenuz Bey o zaman onun kumandası altında idi. 1357'de Süleyman Paşa'nın ölümü ve şehzade Halil'in Foçalılar eline esir düşmesi üzerine Orhan Gazi Bizanslılarla barış yaptı, H. İ. ve diğer beyler Rumeli'de bir çözülme ve gerilemeyi önlediler. Orhan, ikinci oğlu şehzade Murad'ı lalası Şahin'le beraber Gelibolu'ya Süleyman Paşa yerine gönderdi. 1359'da şehzade Halil'in kurtarılmasından sonra Osmanlılar Trakya'da geniş bir plan içinde fetihlere yeniden giriştiler. Hedef Edirne idi. H. İ. bu saldırıda çok ileri bir noktada Meriç nehri üzerinde *Pythion* kalesini aldı. Türkler bu kaleye *Burgos* veya *İlbeği Burgosu* derler. O bu kaleye sığınarak Dimetoka kalesini ve Edirne'yi sıkıştırmakta idi. O sırada Evrenuz Bey güneyde Keşan'ı fethetmiş, İpsala'yı almağa çalışıyordu. Bu iki uc beyi sayesinde Osmanlı sınırları Meriç ırmağına uzanıyordu. H. İ. 1359 yılında Edirne'yi koruyan çok sarp Dimetoka kalesini almakla büyük bir başarı elde etmiş oluyordu. Böylece Edirne'ye güneyden denizden Enez yoluyle gelecek yardım yolu kesilmiş bulunuyordu. Diğer taraftan şehzade Murad ve Lala Şahin, İstanbul - Edirne yolu üzerindeki kaleleri fethetmek suretiyle Edirne'yi İstanbul'dan tecrid etmeyi başarmışlardı. Edirne üzerine yürüyen Lala Şahin, kaleden çıkan Rum kuvvetlerini Sazlıdere'de yendi ve tekrar kaçıp kaleye kapanmağa zorladı. O zaman H. İ. ve Evrenuz kendi *uc* kuvvetleriyle gelip şehzade Murad ile birleştiler (1361). Onun öncü kuvvetleri hâlinde Edirne üzerine yürüdüler. Ümitsiz bir durumda olduğunu gören Rum kumandanı gece Meriç üzerinden bir kayıkla kaçtı ve ertesi sabah kaleyi içindekiler teslim ettiler (1361).

En eski Osmanlı rivâyeti H. İ. nin Edirne fethinden kısa bir zaman sonra ölmüş bulunduğunu ve *uc* beyliğinin Evrenuz'a verildiğini bildirir. Sırpsındığı savaşı (1364) nda kazandığı başarıdan dolayı H. İ. çekemeyen Lala Şahin'in onu öldürttüğü de başka bir rivâyette ileri sürülür. Rumeli'de beylerbeyi sıfatiyle bütün kuvvetlerin başı bulunan Lala Şahin ile bağımsız harekete alışmış olan *uc* beyi H. İ. arasında rekabet, sonraları beylerbeyiler ile *uc* beyleri arasında sık sık rastlanan anlaşmazlıkların ilki sayılabilir. — H. İ.

HACI İLYAS (Coğ.): bk. İLKKURŞUN.

HACI İZZET EFENDİ [Çaycı] (Biyogr.): bk. İZZET EFENDİ [Çaycı], Hacı.

HACI KADIN (asıl adı: **Mihrişah**; ölm. İstanbul 1540), XVI. yüzyılda yaptırdığı hayrat ile ün salmış ve İstanbul'un bir mahallesine adı verilmiş hayırsever bir Türk kadını. II. Bayezid'in vezirlerinden İskender Paşa'nın kızıdır. H. K. ın Koca Mustafa Paşa semtinde bir câmii, bir tekkesi ve Zeyrek civarında çifte hamamı bulunmaktadır ve bu mahalle hâlâ onun adını taşımaktadır.

HACI KALFA (Biyogr.): bk. KÂTİP ÇELEBİ.

HACI MAHMUD EFENDİ (Biyogr.): bk. MAHMUD EFENDİ, Hacı

HACI MAKSUD MEDRESESİ, Sivas'ta İsmet Paşa İlkokulu karşısında Şifâiye Medresesi (b. bk.) nin 40 - 50 m kuzeyinde bir medrese. H. M. M., Gıyâseddin Keyhusrev (b. bk.) zamanında, 1271'de Muzafferüddin Gazi (b. bk.) tarafından yaptırılmıştır.

H. M. M., dikdörtgen biçiminde olup, gayet güzel tezyin edilmiş bir kapısı vardır. Medrese içinde Muzafferüddin Gazi'nin türbesi bulunmaktadır.

HACI MEHMED ALİ PAŞA (Biyogr.): bk. ALİ PAŞA, Hacı Mehmed.

HACI MEHMED EDİP İBN MEHMED, Derviş (Biyogr.): bk. MEHMED EDİP İBN MEHMED, Hacı.

HACI MEHMED PAŞA (Biyogr.): bk. MEHMED PAŞA [Yeğen], Hacı.

HACI MEHMED PAŞA (Biyogr.): bk. MEHMED PAŞA [Tiryaki], Hacı.

HACI MEHMED TREKİ, I. Cezayir dayısı (1671-1681). Eski bir korsan kaptanı olup, Hacı Ali Ağa'nın halefi olmuştur. Fransa konsolosu Père Le Vacher'nin gayretlerine rağmen Divan 1681'de Fransa kralı XIV. Louis'ye harp ilân etmiştir. Duquesne'in donanmasının tehdidi altında H. M. Trablus'a kaçmıştır. Esasen bütün iktidarı elinde tutan damadı Baba Hasan, H. M. in yerine geçmiştir.

HACI MEHMED ZİHNİ PAŞA (Biyogr.): bk. MEHMED ZİHNİ PAŞA, Hacı.

HACI MURAD (Zai, Hunzah, Avaristan? 1813?-Rusya 1852), Çarlık Rusya'sı hâkimiyetine karşı istiklâl savaşı açmış ünlü Kuzey Kafkasya kahramanı Şeyh Şamil (b. bk.) in en kudretli ve fedakâr naibi. Hayatı hakkında açık ve kesin bilgiye sahip değiliz. Fakat gösterdiği kahramanlıklara âid birçok rivayet ve hikâyeler vardır. Annesi Fadimat, babası ise Hitinav Mahomat'tır. Çocukluğunda Avar hanları âilesinde yetişmiştir. İlk savaşçılık şöhretine Çarlık Rusyası idaresinin Kafkasya'da yerleşmesini destekleyen ve bu yüzden millî istiklâl harekâtını zayıf düşürmeyi gaye edinen Avar hanlığına karşı savaş açmış olan Hamzat Bey'in öldürülmesi hâdisesine (1834) katılmakla ulaşmıştır. Hamzat Bey'in Avar hanının zevcesi olan Pahu Bike'yi evlâtları ile birlikte kılıçtan geçirmesi, halk arasında kendisine karşı derin bir kin ve garez beslenmesine sebep olmuştur. Bu yüzdendir ki 1834 yılının 19 Eylûlünde H. M. ın da katıldığı bir tertip neticesinde camide öldürülmüştür.

HACI MURAD

Hamzat Bey'in öldürülmesinden sonra İmamet tamamiyle Şeyh Şâmil'e geçmiş, Avar hanlığı idaresi de kâmilen Şeyh Şâmil idaresine terk edilmiştir. H. M. ise Hamzat Bey'e karşı tertiplediği suikast hâdisesi dolayısiyle Rus idaresinin gözüne girmişti. Fırsatı elden kaçırmak istemeyen General Fon Klugenau, derhal H. M. ı Rus Ordusu ile Şeyh Şâmil arasında aracılık yapacak bir vazifeye tayin etmişlerdir.

Rusların kendisini Şeyh Şâmil harekâtına karşı kullanacaklarını hisseden H. M., el altından kurduğu temaslarla Kuzey Kafkasya isliklâl mücadelesine destek olmuş. kanı ve canı ile bağlandığı Şâmil'e ve harekâtına dâima yardımcı kalmayı bir vicdan borcu bilmiştir. Nihâyet kendisinden şüphelenen Çarlık idaresi tarafından yakalanan H. M., her tehlikeden selâmetle çıkmasını bildiği için muhafız müfrezesini yararak firar etmesini başarmış ve tekrar sevdiği Şeyhine ve İmamına kavuşmuş, Kafkasya'nın âdeta efsanevî kahramanlığına yükselmiştir.

H. M., Şeyh Şâmil'in kendisine tevdi ettiği bütün askerî harekâtta başarı göstermiş, büyük bir itimat kazanmıştır. Artık İmam Şâmil'in rehberliği ve kumandası altında Rusya'ya karşı mücadeleyi genişletmek zamanı gelmişti. H. M. ın kendisi de artık bir nevi kumandanlık payesi elde etmiş, naipliği ona bu hakkı da tanımış gibiydi. Bunun üzerinedir ki, 1847 târihinde Salta adlı müstahkem mevkii çeviren Rus generali Vorontsov'a karşı Kibit Magoma Danyal Bey'le birlikte, Dağıstan mücahitlerine yardıma koşmuş, ayrıca Ahtı kalesinin müdafaasında büyük başarılar sağlamıştır. Coşkun kahramanlığının hududu yoktu. O kadar ki 1849 yılında, bir avuç mücahitle Temir - Han - Şura şehrini basmış, orduyu teftişe gelen Kafkasya umumî valisini yakalamaya kalkışmıştır. 1850'deki Doğu Gürcistan baskını ile, 1851'deki Tabasaran yürüyüşü de anılmaya değer.

H. M. ın bu cesur çıkışları, şöhretini ve etrafa saçtığı dehşeti bir kat daha artmıştı. Artık ona dur diyecek bir merkez kalmamıştı. Fakat bütün bu harekât, çok kanlı ve sert olmuştu. Yerli halk arasında başlayan ve gittikçe artan memnuniyetsizlik karşısında en ufak bir uygunsuzluğa göz yummayan İmam Şeyh Şâmil de nihâyet H. M. ın harekâtından hoşlanmamaya başlamıştır. Kendisinin belki de ölüm cezasına çarptırılacağını düşünen H. M., kurtuluşu Rusya'ya sığınmada aramış ve bu korkunç akıbeti yaşamıştır.

Rusya'ya sığınması H. M. için, gün geçtikçe tahammül edilmez bir hâl almaya başlamıştır. Artık bütün varlığının ve mücahitlik şöhretinin ortadan kalktığını sezen ve bilhassa Şeyh Şâmil'e karşı bir Rus âleti olmasına tahammülü kalmayan H. M., uzun ve buhranlı günlerden sonra nihâyet kaçmaya karar vermiştir. Lâkin kaçarken yakalanarak Rus askerleri tarafından öldürülmüştür.

H. M. ın kahramanlık ve efsanevî hayatı Rus yazarı L. N. Tolstoy (b. bk.) un *Hadji Murat* adlı romanında bir dereceye kadar aksettirilmiştir.

HACI NÂFİZ PAŞA (Biyogr.): bk. NÂFİZ PAŞA, Hacı.

HACI NÂŞİD PAŞA (Biyogr.): bk. NÂŞİD PAŞA, Hacı.

HACI PAŞA (asıl adı: **Celâleddin Hızır**; ölm. 1420), XIV. yüzyıl sonlariyle XV. yüzyıl başlarında yaşayan ünlü Türk hekimlerinden. Babasının adı Ali'dir. *Şakâik - i Nu'mâniyye*'de Aydınlı olduğu bildiriliyorsa da, Konya'da

doğduğu, daha sonra Aydın'a göç ettiği ve Aydın'da yetiştiği anlaşılmıştır. H. P., medrese tahsilini Türkiye'de tamamladıktan sonra Mısır'a gitmiş ve orada Mübarek Şah Mantıkî'den mantık ve bâzı ünlü etıbbâdan da tıp tahsıl etmiştir. İlk önce kendi kendisini tedavi ederek hekimliğe başlayan H. P. nın tababetteki bılgi ve tecrübesi çok derin ve genişti. Bu üstün bilgi ve tecrübesinin Mısır'da pek çabuk anlaşılması ve yayılması üzerine H. P., Maristân-ı Mısr adlı en büyük sağlık müessesesine baştabip tâyin edilmiştir. Daha sonra yurduna dönen H. P., Aydın melîki Aydınoğlu Mehmed Bey'in teşviki üzerine Ödemiş'e (Berkî'ye) yerleşerek ders vermeye ve eser yazmaya başlamıştır.

Aydınoğlu Mehmed Bey adına Türkçe olarak yazılmış *Müntehibü'ş-Şufa* adlı tıp kitabının bir yazması Feyzullah Efendi Kütüphânesindedir. *Teshl-i Şifâ* adlı kendi el yazısı ile kaleme alınmış diğer Türkçe eseri de Umumî Kütüphânede bulunmaktadır. H. P. nın bu küçük tıp kitabı, Hans Barth tarafından Almancaya çevrilmiştir.

HACI SADULLAH AĞA (Biyogr.): bk. SADULLAH AĞA, Hacı.

HACI ZİHNİ EFENDİ (Biyogr.): bk. ZİHNİ EFENDİ, Hacı.

HACIBEKİR, Ali Muhiddin (doğ. İstanbul 1892), şekerci, ünlü iş adamı. 1777'de Bahçekapı'da açılan H. müessesesinin ilk kurucusu Hacıbekir'in torunu ve Hacı Muhiddin'in oğludur. Annesi Reşk-i Melek Hanımdır.

Hususî tahsil gören ve Fransızca öğrenen H., müessesesinin Bahçekapı merkezinden başka Karaköy, Galata, Tepebaşı, Pangaltı, Çarşıkapı, Beyoğlu (2 tane), Kadıköy, Ankara, İzmir gibi şubelerini açarak yurt içinde gelişmesini sağlamakla yetinmemiştir. Mısır'da Kahire, İngiltere'de Londra ve Kıbrıs'ta Lefkoşe (1912) şubelerini açarak ve İzmir, Polonya, Viyana (1872), Bruxelles (1879), Fransa (1906), New York (1939) fuar ve sergilerine pavyonlar düzenleyip katılarak Hacıbekir lokum, şeker ve şekerlemelerini dünyaca meşhur etmiştir. H., bu fuar ve sergilerde kazandığı altın madalyalarla müessesesini milletlerarası bir ticaret kuruluşu seviyesine yükseltmiştir.

HACIBEKİR: Firmanın amblemi

HACIBEKTAŞ, Nevşehir ilinde, Karahüyük adında bir köy iken, Hacı Bektaş-ı Velî'nin Horasan'dan gelip yerleşmesiyle Hacıbektaş adını alan ve onun ölümüyle Bektaşîliğin merkezi hâline gelen ilçe. İlçe merkezi olan H. kasabasının nüfusu 3 739 (1965) dur.

Kuzeydeki Kızıldağ ile Kızılırmak arasını işgal eden 666 km² lik ilçenin hâkim yüzey şekli, İç Anadolu ikliminin hüküm sürdüğü 1 250 - 1 500 m lik plâtolardır. Plâtoya gömülmüş Kızılırmak yatağında ve onun su bulunduran kollarında elma bahçeleri 3 500 ton elma verir. Bu kısımdaki

HACIBEKTAŞ'tan bir görünüş

patates ziraati de (1 300 ton) oldukça önemlidir. İlçede bulunan 11 199 sığır buralarda beslenir. Step bitkilerinin baharda yeşerdiği plâto yamaçlarında bağlar geniş sahalara yayılır ve bu bağlardan 2 530 ton üzüm kesilir. Kuru plâto satıhları, buğday (22 396 ton) ve arpa (16 445 ton) tarlalarına ayrılmıştır.

Nihâyet sert kristal kütlelerden meydana geldiği için yüksekte kalmış Harko Dağı (1 670 m), tiftik keçisi (6 326) ile koyunların (5 547) otlağıdır.

Hâlen 950 m yükseklikte 600 kadar evden müteşekkil H. kasabası, çevre mahsullerinin ticaretiyle uğraşan, uzaklardan getirilen H. taşının işlendiği bir merkezdir.

HACIBEYLİ, Ceyhun (Şuşa, Azerbaycan 3 Şubat 1891 - Paris 22 Ekim 1962), Azerbaycan istiklâli için mücadele etmiş ilim, fikir ve politika adamı. Büyük Türk bestekârı Üzeyir H. (b. bk.) nin altı yaş küçük kardeşidir. Azerbaycan'da, Karabağ vilâyetinin şâirler ve bestekârlar yurdu sayılan Şuşa şehrinde ve Bakû'da lise, Petersburg Üniversitesi Hukuk Fakültesinde yüksek tahsilini tamamlayan H., iki yıl da Sorbonne'da edebiyat okumuştur. Bundan sonra Türkçe ve ihtilâl öncesi çıkmış Rusça gazete ve dergilerde neşriyata başlayan H., müstakil Azerbaycan Cumhuriyeti (b. bk.) nin kuruluşu (18 Mayıs 1918) ndan sonra, Azerbaycan'ın ünlü siyaset adamı ve Parlâmento Reisi Ali Merdan Bey Topçubaşı (b. bk.) nın başkanlığında Paris'e gönderilmiş olan delegasyonda üye olarak bulunuyordu. «Azerbaycan Murahhas Hey'eti» adıyle târihe geçen bu delegasyon, Versailles Barış Konferansında Millî Azerbaycan Cumhuriyeti'nin hakkını savunarak, 12 Ocak 1920'de büyük devletlerce fiilen tanınmasını sağlamıştır ki, bunda H. nin mühim rolü ve hizmeti olmuştur. Hey'etin basın işlerini yürüten H., Fransız ve Avrupa basını vâsıtası ile, yeni bağımsızlığa kavuşmuş vatanının acele çözüm bekleyen meselelerini hür âleme duyurmuştur. Bütün çabalara rağmen, Azerbaycan Cumhuriyeti de, Kafkasya'nın diğer bağımsız cumhuriyetleri gibi, istiklâl ve hâkimiyetlerine saygı göstereceğini birkaç defa deklarasyonlarla beyan ve taahhüd etmiş bulunan Bolşevik Rusya'nın orduları tarafından 27 Nisan 1920'de istilâ edildi. H., hey'etin diğer üyeleri gibi, Azerbaycan'ın kurtuluşu için dışarıdan, basın yolu ile çalışmaya başladı.

CEYHUN HACIBEYLİ

Daha 1905 - 1917 yıllarında Bakû'da yayımlanan «Kaspi», «Progres», «Bakû», «İrşad» ve «Terakkî» gibi günlük ve haftalık gazetelerdeki yazıları ile basın hayâtına girmiş bulunan H., 1917'de «İttihad» gazetesinin, sonra da Müslüman Millî Komitesinin organı olan «Haberler Bülteni» nin yazı işleri müdürlüğünü yapmıştır. Azerbaycan istiklâle kavuşunca, hükûmetin yayın organı olan «Azerbaycan» gazetesinin redaktörlüğü vazifesini de görmüştür (1919). Daha önce bu vazife, ağabeyi Üzeyir H. nin üzerinde idi. Paris'te geçen 40 yılı aşkın mülteci hayâtı devresinde H., «La Revue du Monde Musulmane», «Le Bulletin du Comité France - Orient», «La Revue Contemporaine», «La Revue Politique et Parlementaire», «La Revue des Jeunes», «Psyché», «Le Figaro» ve «La Revue des Deux Mondes» gibi gazete ve dergilerde çeşitli siyâsî ve ilmî araştırma yazıları yayınla-

mıştır. Bunlar arasında bulunan *İlk Müslüman Cumhuriyeti Azerbaycan* makalesi bilhassa dikkati çekmiştir. Société Asiatique'te de ilmî çalışmaları ile yer alan H., bu cemiyetin düzenlediği bir sıra ilmî konferanslar da vermiş ve etütler neşretmiştir. *Le dialecte et le folk-lore du Karabagh* (Karabağ lehçesi ve folkloru) [«Journal Asiatique», c. CCXXII, 1933] ile *Azerbaycan Matbuat Târihi* [1930] bunlar arasındadır. *Antiislamitskaya propaganda i ego metodı v Azerbaydjane* (İslâm Aleyhtarı Propaganda ve Onun Azerbaycandaki Metodları) adlı son eseri, 1959 yılında München'daki Sovyetler Birliğini Öğrenme Enstitüsü'nce neşredilmiştir. Bu enstitünün muhâbir âzâsı bulunan H., 1961 yılında asil üyeliğe de seçilmiştir. H. ayrıca, 1953'te faâliyete geçen ve hâlen Sovyet rejimi altında esir bulunan millet ve halkların dillerinde neşriyat yapan Radio Liberation (Azadlık [Hürriyet] Radyosu) in de kurucu ve ilk idarecilerindendir. H., Paris'te Fransızca olarak çıkan «Kafkasya» ve München'da Türkçe yayımlanan «Azerbaycan» dergilerinin redaktörlüğünü de yapmıştır. Azerbaycan'ın san'at ve müzik hayâtına da karışmış bulunan H. nin, ağabeyi Üzeyir H. tarafından 1907'de yazılan *Leylâ ve Mecnun* operasının vücuda getirilmesinde emeği vardır. Eserin ilk baskısında «Üzeyir ve Ceyhun Hacıbeyli biraderler» yazılı iken. bolşevik istilâsından sonraki baskılarında komünist idareciler, muhacerette bulunan H. yi müelliflik hakkından da düşürmüşlerdir. — F. T.

HACIBEYLİ, Üzeyir Abdülhüseyinoğlu (Karabağ 17 Eylûl 1885 - Bakû 23 Kasım 1948), Türk bestecisi ve Azerbaycan opera sanatının kurucusu. Azerbaycan'da, Karabağ'ın Şuşa ilçesine bağlı kendi çiftliklerinin bulunduğu Akçabedi (Ağcabedi) Köyü'nde doğan H., çocukluğunu, kendisinde çok iz bırakan, Azerbaycan'da «musikişinasların yurdu» diye tanınan ve «Şuşa'da horozlar da segâh makamında öterler» atasözü ile anılan Şuşa kasabasında geçirmiştir.

ÜZEYİR HACIBEYLİ

Babası Hacıbey, güzel tar çalmakla ve «karatavuklara şarkı belletmekle» meşhurdu. H., ilk ve orta tahsilini Karabağ'da tamamladıktan sonra, 1899'da Tiflis yakınındaki Gori'de bulunan Öğretmen Okulu'na girmiştir. Küçük yaştan i'tibâren musiki ile uğraşan besteci san'atkâr, 1904 yılında birincilikle bitirdiği bu okulda keman çalmasını çok ilerletmiş, müzik nazariyatı üzerindeki bilgi ve tecrübesini artırmıştır. Ayrıca, birçok Âzerî halk türkülerini de işleyerek güzelleştirmiş ve modern bir hâle getirmiştir. 1905'te yerleştiği Bakû'da öğretmenlik ve gazete yazarlığı yaparken, Âzerî halk musikisini incelemiş, folklor üzerinde çalışmış ve Rus klâsiklerini öğrenmiştir. H., 1907'de, büyük Türk şâiri Fuzûlî (b. bk.) nin eserine göre *Leylâ ve Mecnun* operasını yazmıştır. Azerbaycan'ın ilk gazetecilerinden öğretmen ve ünlü sosyolog Hasan Bey Zerdâbî (Zardaplı) nin H. yi bu operayı yazmağa teşvik ettiği söylenmiş ve yazılmıştır (bk. M. Şerkli, *Azerbaycan matbuatının elli yıllığı*. Bakû, 1926, s. 46). Operanın yazılışında kardeşi Ceyhun H. (b. bk.) nin de yardımı dokunmuştur. *Leylâ ve Mecnun* operası, ilk olarak 25 Ocak 1908'de Bakû'da sahneye konmuştur. H., Azerbaycan operasına âid bu ilk eseriyle millî edebiyat, folklor ve modern musiki san'atı arasında başarılı bir münasebet kurmuştur. Bu opera ile haklı büyük bir ün kazanan besteci, bir yandan da edebiyatçılığa ve yazarlığa olan ilgisini geliştirmiştir. Bakû'da Hüseyinzâde Ali, Ağaoğlu Ahmed ve Resulzâde Mehmed Emin beylerin çıkardıkları «İrşad», «Füyûzât» ve «Açık Söz» gazetelerinde siyasî makaleler, küçük hikâye ve fıkralar yazmıştır. 1911 - 1914'te Moskova'da Müzik - Dram Okulu'nda tahsilini artıran H., Moskova Filarmonik Orkestrası'nda ve Petersburg Konservatuvarı'nda tecrübelerini geliştirmiştir. *Leylâ ve Mecnun* operasının bütün dünyada uyandırdığı ilgi ve sağladığı başarının şevki ile san'atçı *Şeyh San'an* [1909]; *Rüstem ile Zöhrab* [1910]; *Şah Abbas ve Hurşid Bânû* [1912] operalarını yazmıştır. *Aslı ile Kerem* [1912]; *Hârun ve Leylâ* [1915]; müzikli komedi *Er ve Avrat* [1909]; *O Olmasın Bu Olsun* [1910]; *Arşın Mal Alan* [1913]; millî karakterleri ve melodileri bakımından *Meşt-i İbât* [1910] dünya çapında ün kazanmışlardır. 10'dan fazla yabancı dile çevrilen *Arşın Mal Alan* opereti, Türkiye'de, Balkan ve Avrupa ülkelerinde ve hattâ Amerika Birleşik Devletleri'nde büyük bir ilgi ile sahneye konmuştur.

Üstün san'at değeri taşıyan çeşidli eserleriyle Bolşevik İhtilâli'nden önce tanınan ve sevilen H., hayatının en mutlu yıllarını Millî Azerbaycan Hükûmeti devri (1918 - 1920) nde yaşamıştır. Ünlü san'atkâr bu yıllarda musiki ile meşgul olmakla beraber, Türk dilinde yayınlanan «Azerbaycan» gazetesinin başyazarlığını da yapıyor; Bolşevizme karşı olan diğer gazete ve dergilerde de mühim makaleler neşrediyordu. Çok samimî bir yurtsever ve Türk milliyetçisi olan H., o zaman Azerbaycan Cumhuriyeti'ni şöyle anlatıyordu: «Azerbaycan Cumhuriyeti sağlam bir milliyet fikri ve Türklük şuuru üzerinde kurulmuştur. İslâm mezhepleri arasındaki zıddiyet ilk defa olarak burada tadile uğramış, Müslümanların tesanüdü fıkrine kıymet verilmiştir. Aynı zamanda Azerbaycan çağdaş bir cemiyet kurmağa, Avrupaî bir zihniyetle çalışmağa azmetmiştir. Bayrağındaki üç renk (mavi, kırmızı, yeşil) bu üç umdenin (muâsırlaşmak, Türkleşmek, İslâmlaşmak) timsâlidir» («Azerbaycan», Bakû 1919, Nu. 109). H., Türk hayatından aldığı örneklerle yazdığı *Arşın Mal Alan* (b. bk.) operetinde Sultan Bey'le Cihan Hala'nın temsil ettikleri geri fikirlerle Asker ve diğerlerinin savunduğu ileri fikirleri çarpıştırır ve kendisinin de sempati beslediği Avrupaî fıkirleri galip çıkartır.

Ayrıca 4 manzum piyes, halk musikisi âletleri ile çalınan fanteziler ve kantatlar da besteleyen H., Millî Azerbaycan Hükûmeti zamanında yaşayan ve söylenen «Azerbaycan Millî Marşı» ile «Azerbaycan Marşı» nı yazmış ve bestelemiştir (tam metin ve notaları için bk. Etem Üngör: *Türk Marşları*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını, Ankara 1965, s. 192 - 193).

Hem bestekâr, hem de musiki yazarı olan H., aynı zamanda eserlerini sahneye koyan değerli bir rejisördü. H., cehâlete karşı şiddetli mücadelesi ile de ün yapmıştır.

Âile durumu, kardeşi Ceyhun'un yurt içi ve yurt dışındaki antikomünist faâliyetleri ve bizzat kendisinin Hür

Azerbaycan Cumhuriyeti yıllarındaki milliyetçi hareket ve mücadeleleri bilindiği halde, san'attaki çok üstün değeri yüzünden öldürülmeyen H., bilâkis kızıl rejim tarafından baş üstünde tutularak kendisine iki defa Stalin Armağanı verilmiştir. 1945'te Azerbaycan İlimler Akademisi aslî üyesi, birinci ve ikinci devresinde Sovyet Yüksek Şûrâsı'na Azerbaycan temsilcisi olan H., yıllarca Akademi'nin san'at bölümünü idare etmiştir. Komünist rejim altında eser vermekte hayli kısırlaşan H., 1936 Eylûl ünde, bestesi baştan sona kadar çargâh makamında olan *Köroğlu*'nu tamamlamış; burada kuvvetli koro, çoklu solist ve balet ile, eski operalarından son derece farklı bir eser ortaya koymuştur. Hayatının son yıllarında H., *Firuze* adlı bir opera yazmaya başlamış, fakat bu eserini tamamlayamamıştır. 1945'te istenen yeni Azerbaycan Millî Marşı'nın bestecisi de H. dir ki, marşın son derece dokunaklı ve güzel bir melodisi mevcuttur. H., 1945'te *Azerbaycan Halk Musikisinin Esasları* adlı kitabını yayınlamıştır. Aynı zamanda değerli bir pedagog olan H., pek çok istidadlı Azerî gencini kendi yolunda yetiştirmiştir. 1927'de kurduğu Azerbaycan Devlet Konservatuvarı, uzun yıllar direktörlüğünü yaptığı için bugün onun adını taşımaktadır. Azerbaycan Millî Korosu'nu da teşkil eden H., komünist rejim altında iken dahi, bütün eserlerini Azerbaycan halk musikisinin millî karakter ve esaslarını muhafaza ederek yazmıştır. Böylece, bugünkü Azerî nesillerinde millî ruh ve şuuru devam ettiren Türk halk ve klâsik musikisinin yaşamasını sağlamıştır. Bütün ters çabalar, hayatının son yıllarını komünist rejimin kaba müdahaleleri ve baskısı altında geçiren H yi, kendi millî târihinden ve Türk kültüründen ayırmaya muvaffak olamamışlardır. H., millî Azerbaycan varlığının temel dayanakları arasında, üstün bir değer hâlinde ebediyen kalacaktır. — F. T.

HACILAR, Burdur'un 25 km batısında, Yeşilova ve Denizli ana yolu üzerinde, H. köyünün 1,5 km batısında bir höyük. Sulak ve bereketli bir yerde kurulmuş olan H. höyüğü, Anadolu'nun Geç Neolitik ve İlk Kalkotilik medeniyetlerinin en zengin temsilcisidir. Bu höyük 1957 - 1960 yıllarında Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsü adına J. Mellaart tarafından kazılmıştır. Yüz yıl devam etmiş olan Geç Neolitik, M. Ö. 5 700 - 5 600 yıllarına târihlenmektedir. Bu çağ, arkeoloji kalıntıları bakımından çok zengindir. Büyük bir yangınla sona eren bu çağın evleri iyi durumda ele geçirilmiş olup, temelleri taştan, duvarları kerpiçtendir. Üst katların ahşap olduğu anlaşılmaktadır. Sırt sırta bloklar hâlinde inşa edilmiş olan evleri bir sur çevrelemektedir. Ziraatle ileri bir seviyeye erişmişler, hayvanların bir kısmını evcilleştirmişlerdir. Kemik ve taştan süs eşyası, savaş âletleri yapmışlar, örgü ve sepet işçiliğinde çok ileri gitmişlerdir. Bakır, çok nadir olmakla beraber biliniyordu. İthal eşyası, sahil bölgeleriyle ve Orta Anadolu ile ticâret münasebetlerine girişildiğini belgelendirmektedir. Çanak çömlek tek renklidir. Pişmiş topraktan ritüelde kullanılan insan başı ve hayvan şeklindeki kaplar, hem teknik hem de şekil bakımından büyük bir gelişmeye erişildiğini göstermektedir. Taş ve pişmiş topraktan yapılmış insan heykelcikleri, çoğalma ve bereketi sembolleştiren tanrıçaları temsil etmektedir. Bu heykelciklerden bâzıları tanrıçayı mukaddes hayvanı üstünde oturur durumda ve çocuğu ile beraber göstermektedir.

HACILAR: Bereket Tanrısı ilâhî ana (pişmiş topraktan yapılmış heykel)

HACILAR: İlâhî ana (oturur vaziyette)

H. da ilk safhayı ikincisi, yâni M. Ö. 5 600 - 5 000 yılları arasına târihlenen Eski Kalkolitik medeniyet izlemektedir. Bu çağın ilk safhasında (M. Ö. 5 600 - 5 250) mimarlık eserlerinin teknik ve plânlarında büyük bir değişiklik olmamıştır. Şehir, daha büyük ölçüde surla çevrilmiş, evler avluların etrafına inşa edilmiştir. Ölülerin çoğu avlulara gömülmüş olmakla beraber, birkaç evin tabanı altında da iskeletlere rastlanmıştır.

Bu çağda seramik boya ile nakışlıdır ve büyük bir gelişmeye erişmiştir. Bu bölgeye has olan nakışlı seramik nevi ve insan biçimli kaplar birer güzel sanat eseri niteliğindedir. Tanrı heykelciklerinin daha önceki devrin anlayış ve üslûbuna göre yapılmış olmaları, inançta bir değişikliğin olmadığına işarettir. Bu medeniyet M. Ö. 5 250 yıllarında büyük bir yangın felâketine maruz kalmıştır. Bu târihten sonra H. a yerleşmiş olan insanların yapıları, seramiği ve heykelcilik sanatı değişmiş, eskiyi yeniye bağlayan unsurlar zayıflamıştır. Eski Kalkolitik medeniyetin bu son safhası da M. Ö. 5 000 yılında ömrünü tamamlamıştır.

HACILAR: Pişmiş topraktan yapılmış bir çömlek

H. da keşfedilmiş olan eserler, Ankara Arkeoloji Müzesinde, küçük bir koleksiyon da Burdur Müzesinde sergilenmektedir.

H. ın kuzeyinde Eski Tunç Çağına âid bir höyük, güney - batısında da Klâsik Çağlara târihlenen bir ören yeri vardır. — N. Ö.

HACILAR LİMANI, İzmir ilinde, Foça'nın güneyinde, denizin takriben 1,5 km kadar içeri sokulduğu mahfuz bir koy. Kenarında Hacılar Köyü bulunur.

HACILAR OTU (Mandragora < Yun. *mandragoras*), Patlıcangiller (Solanacea) den bir bitki. Bizde buna Abdüsselâm otu da denir. Bir gölge bitkisi olan H. O.

nun 3-4 türü Akdeniz bölgesinden Himalaya'lara kadar uzanan bir alanda tabiî olarak biter. Himalaya'lardaki türü *M. caulescens*'tir. Eczacılıkta kullanılmak üzere yetiştirilen tür *M. officinalis* (*Atropa-mandrag.* Linn.) adını taşır. Bu bitki genel olarak sonbaharda çiçek açtığı için, bâzıları ona *M. autumnalis* adını vermişlerdir.

HACILAR OTU

H. O. nun, havuca benzeyen etli kalın kökleri, beyzî veyâ sivri yaprakları, yeşilimsi - morumsu çiçekleri ve yer elmasını andıran sarımtırak kırmızı meyvaları vardır. Bu meyvalardan güzel kokulu ve uyuşturucu alkaloidler (hyoxiamine, scopolamine, mandragorine) çıkarılır. Eski zamanlarda zevk verici, afrodiziyak bir halk ilâcı olarak kullanılırdı. N. Machiavelli'nin *La mandragola* adlı komedisi bunu göstermektedir. İnsan şekline benzeyen kökünden dolayı, H. O., bâzı memleketlerde «adam kökü» adıyle tanınmaktadır. Çin'de *Panax ginseng*, H. O. gibi kullanılır. H. O., zehirli bitkiler arasında yer almaktadır.

HACILAR YOLU (Ast.): bk. SAMANYOLU.

HACIM SULTAN (asıl adı: **Recep**; Hacı Bektaş halîfesi, XIV. ? yüzyıl). Türk sûfilerinden. On İki İmamın onuncusu İmâm Âliyy'ün Natıy (H. 254/868) nin oğlu Hüseyin'in oğludur. Hacı Bektaş'ın yakınlarındandır. Germiyan iline, Karahisar'a, Sandıklı'ya, Seyyid Gazi'ye gezileri anlatılmakta, Uşak'a yakın Susuzköyde yattığı bildirilmektedir. H. S., Bayezid (1481 - 1512) zamanında Uzun Firdevsî (Firdevsî - i Tavîl) tarafından halk rivâyetlerinin toplanmasından meydana gelmiş olan ve *Velâyetnâme* de denen *Menâkıb - ı Hacı Bektâş - ı Velî*'de, Seyyid Cemal'den sonra mertebe bakımından en yüce bir halife olarak anılmaktadır. Bu kitapta H. S. ın kendisine Hacı Bektaş tarafından verilen bâtın kılıcıyla bir merkebi ikiye biçmesi üzerine onun bedduasıyla çolak olduğu, sonra gene onun himmetiyle iyileştiği, bu yüzden Koluaçık diye anıldığı bildirilir. Hacı Bektaş'ın ölümünden sonra Uşak yakınlarında Susuzköyde yurt tuttuğu, Seyyid Gazi'yi ziyaret ettiği, himmetiyle bir ihtiyar kadından, köprücük kemiği delik Otman adında mânevî bir oğlu olduğu, bir ejderhayı öldürdüğü, bir kaynak çıkardığı gibi birçok kerametleri anlatılır. Bunların arasında 1478'de ölen Otman Baba'nın adının geçmesi, kitabın yazılış târihini belirtmesi bakımından önemlidir. Bu menkıbelerin sonunda, H. S. a âid ayrı bir menakıp kitabı olduğu belirtilmektedir. Anlaşılıyor ki H. S. a âid *Velâyetnâme*, en aşağı 1512'den önce toplanmıştır. *Velâyetnâme - i Hacım Sultan* adını taşıyan bu kitap, 1914'te kısa bir önsözle ve metni Arap harfleriyle, sonda tercümesi olmak üzere Dr. Georg Jacob ve Dr. Rudolf Tschudi tarafından Berlin'de yayımlanmıştır. Bu kitaptaki menkıbelerin çoğu, Hacı Bektaş *Velâyetnâmesi*'inde Hacı Bektaş'a isnât edilmektedir. On İki İmam'ın onuncusu İmâm Âliyy'ün - Natıy (H. 254 868) nin oğlu Hüseyn'in oğludur. Hacı Bektaş'ın yakınlarındandır. Germiyan iline, Karahisar'a, Sandıklıya, Seyyid Gazi'ye gezileri anlatılmakta, Uşak'a yakın Susuzköyde yattığı bildirilmektedir. Ahmed Yesevî tarafından, Hacı Bektaş'la beraber Anadolu'ya gönderilen H. S. ın en yakın dervişi, iki *Velâyetnâme*'ye göre de Burhan Abdal'dır. H. S. *Velâyetname*'sine göre bu menkıbeler Dervış Burhan'ın başka bir dilden, meselâ Arapça yahut Farsçadan Türkçeye çevirmiş olduğu sanılmaktadır. Ancak, destan unsurlariyle örülen, Bektaşî geleneğinin ana kaynaklarından biri olan bu kitabın, H. S. dervişlerinden Burhan Abdal'a izâfe edildiğini, menkıbelerin kimin tarafından toplandığını bilmediğimizi, ancak, Hacı Bektaş'ın menakıbından önce toplanmış olduğunu söyleyebiliriz.

Hacı Bektaş menâkıbında da adı geçen, şiirlerinden parçalar alınan, Yunus (H. 720/1320) nazireleri bulunan Said Emre, dört şiirinde Hünkâr diye Hacı Bektaş'ı anmakta, bir şiirinde Hacı Bektaş'ın adını açıklamakta, bir şiirindeyse H. S. a mensup olduğunu bildirmektedir.

Bektaşî meydanında on iki postun biri olan Kilerci postu, Koluaçık H. S. ın makamı sayılır. H. S. Uşak'a üç saatlik bir yerde bulunan Hacım Köyünde yatmaktadır. — A. G.

HACIM SULTAN MAKAMI: bk. HACIM SULTAN.

HACIYAN (yeni adı: **Dikpınar**), Bingöl'de, Genç'in Servi bucağına bağlı, bucak merkezinin 5 - 6 km kuzeybatısında ve Şarikşan Dağı'nın eteğinde, nüfusu 100'e yakın bir köy. I. Zaman arazisi üzerine kurulmuştur. Çok sıcak olan kaplıcasının suları kükürtlü olup, cilt hastalıklarına iyi gelmektedir.

HACIYATMAZ, çocuk oyuncaklarından biri. Baş tarafı hokkabaz, bebek veyâ kadın şeklinde yapılan ve dibindeki ağırlıktan dolayı havaya atıldığı, yere bırakıldığı zaman dâima ayakta duran H., en çok Eyüp'te yapılır ve satılır. Edebiyatta H., hiçbir zaman tepesi üstüne düşmez mânâsında ve mecaz yoliyle h i l e c i, dessiseci kimselerin târifinde kullanılan bir deyimdir.

HACIYATMAZ

HÂCİB (Türkçesi: *tayangu*), aslında «kapıcı, perdeci» mânasına gelen bir kelime. İslâmiyetin ilk zamanlarından başlayarak, muhtelif devirlerde ve devletlerde kullanılmıştır. Hükümdar saraylarında «mâbeyinci» karşılığı olarak yerleşmiş bulunan ve zamanla daha da geniş bir mâna kazanan bu târihî terim, değişik çağ ve bölgelerde farklı gelişmeler göstermiştir.

H. lik müessesesi, bâzı rivâyetlere göre, ilk halifeler zamanında bile mevcuttu. Fakat kuvvetli olan ihtimal, bunun, Emevîlerde saray hayatı başlayınca ortaya çıktığı merkezindedir. Bu unvan ve vazife Endülüs Emevîlerinde olduğu gibi, Abbasî İmparatorluğunda da varlığını muhafaza etmiştir. H. ler, halifelerin mahremleri ve güvendikleri adamlar olarak tanınmıştır. Geniş nüfuzları yüzünden görevlerini kötüye kullandıkları da olmuştur. Bilhassa Abbasîlerde, H. lerin sayısı, debdebe ve ihtişamla orantılı olarak artmıştır. Ancak, bu yüzyıllarda H. lik bir saray hizmeti hüviyetinde olup idarî kuruluşlarda üstünde dikkati toplayabilecek bir ehemmiyete sahip bulunmamıştır.

Endülüs Emevîlerinde, X. yüzyıldan başlayarak H., vezire karşılık teşkil eden bir mâna kazanmıştır. Böylece, askerî ve mülkî idareyi elinde tutan en büyük emîre H. denilmiştir.

Batı İslâm dünyasında olduğu gibi, Samanoğullarında Büyük Selçuklu İmparatorluğuna kadar birçok doğu İslâm

ülkelerinde de bir saray vazifesi olarak H. lik varlığını korumuştur. Bu vazifelere de çoğunlukla hükümdarların köleleri arasından seçim yapmak usul olmuştur. Gaznelilerde de H. ler mühim şahsiyetler olup valiler, komutanlar, umumiyetle bunlar arasından seçilirdi. Hâcib-i büzürg, bu meslekte olanların mevki bakımından en yükseği idi. Bunlarda da H. lik saraya mensupluk ve hükümdarın güvenini kazanmak mânasına gelirdi.

Büyük Selçuklu İmparatorluğu ve onun devamı sayılabilecek diğer Türk devletlerinde de H. lik ehemmiyetini kaybetmemiştir. Meselâ Hârezmşahlar'da bu, böyle olmuştur. Karahanlı Türklerinde de *Kutadgu Bilig* yazarı Yusuf'un «has H.» unvanını taşıması bile, bu müessesenin varlığına bir işarettir. Anlaşılan bir baş H., bir de bundan sonra gelen has H. vardır. Nihayet Anadolu Selçuklularında da H. liğin devam ettiği malûmdur. Mısır-Suriye Memlûkları imparatorluğunda baş H. ler kaza yetkilerinden bir kısmını tasarruf etmişler, Dârü'l-adl'in başına geçmişler ve birçok zamanlarda, şer'î kaza yerine, kendilerinin uğraştığı örfî kazayı geçirmeğe çalışmışlardır. Bu hususiyet, H. lerin ehemmiyetini ön plâna yükseltmiştir.

HÂCİBÜ'L-HÜCCÂB: Emevîler devrinden başlayarak muhtelif İslâm devletlerinde, yerine göre, uluğ has hâcib, başhâcip, hâcib-i kebîr, hâcib-i büzürg ve seyyidü'l-hüccâb gibi — mânaca pek de farklı olmayan — terimlerle ifâde edilen H. H., baş mâbeyinci vazifesine tekabül eden hizmetleri uhdesinde bulunduran zâtın unvanıdır.

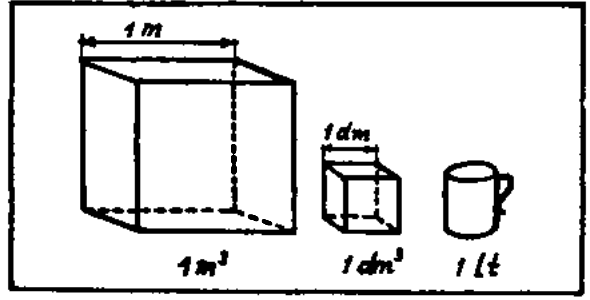
Abbasîler devrinde hâciplerin sayısı artınca bütün hâciplerin âmiri olmak üzere 940 yılında H. H. lık görevi ihdas olunmuştur.

Doğu Karahanlılarından i'tibaren birçok devletlerde ve bu arada Samanoğulları, Gazneliler, Selçuklular ve Hârezmşahlarda çok önemli bir mevki sahipliğine delâlet eden hâcipler, vezirlerden hemen sonra devletin en büyük şahsiyetleri sayılırdı.

Başhâcipliğin en büyük saray memurluğu hususiyeti muhafaza edilmekle beraber, Selçuklular devrinde, hâciplik müessesesi ile ilgili eski kaideler bozulmuştur. Başhâcip, hâciplik mertebesine erişmiş ve sonra da saray hizmetinde veya hariçte emirlik pâyesine yükselmiş olanlar arasından seçilirdi. Anadolu Selçuklularında bu zâtlar hakkında Melikü'l-hüccâb unvanı da kullanılmıştır. Bununla beraber, onların protokolda vezirlerden sonra gelmeleri gibi, üstünlük gösteren durumları kalmamıştır.

Hâciplerle başhâciplerin hususiyetle Türk gulâmları arasından yetiştirilmeleri usuldendi. Mühim saray vazifeleri bunların elinde olmasına rağmen Divan işlerine karıştırılmazlardı. Anadolu Selçuklularında bu gelenek de uygulanmaz hâle gelmiştir. Anadolu Selçuklularında sona eren bu müessese, onları tâkip eden beylikler ve Osmanlı İmparatorluğunda devam etmemiştir. Ancak Eyyûbîlerin mirasçısı sayılabilen Mısır-Suriye Memlûkları imparatorluğunda, bu vazifenin ehemmiyeti ve bu mevkiin Memlûklara inhisar ettirilmesi ve askerî mahiyetini koruması, ayrıca başhâciplerin kazaî bir salâhiyete de sahip olarak askerî ve idarî işlerde herkesin müracaatına açık bir müessese olması, ona, bir hususiyet kazandırmıştır.

HACİM: Bir cisim söz konusu olduğu zaman, onun H. inden söz edilebilir. Bir cismin H. i, cismin uzayda doldurduğu boşluktur.

HACİM: Çeşidli ölçüler

Genel olarak, yüzeylerle sınırlı olan uzay parçası da bir H. dir. Meselâ bir odanın H. i dediğimiz zaman duvarların sınırladığı uzay parçası demektir.

Eğer cisim geometrik cisimlerden birine benziyorsa, bu cisimlerin H. ini ölçmek için matematik formüller biliyoruz. Meselâ:

Bir küb'ün H. i $= a^3$

Bir dikdörtgenler prizmasının H. i $= a \times b \times c$

Bir koni'nin H. i $= \frac{1}{3} \pi r^2 \cdot h$

Bir küre'nin H. i $= \frac{4}{3} \pi r^3$

Bir piramidin H. i $= \frac{1}{3} A \cdot h$

Düzlemde bir eksen etrafında bir eğrinin dönmesinden meydana gelen dönel cismin H. i

$$= \pi \int_b^a y^2 \cdot dx \cdot$$

Geometrik cisimlere benzemeyen cisimlerin, meselâ bir altın külçesinin, bir mermer parçasının H. inin ölçülmesi insanları uzun zaman meşgul etmiştir. Bu tip cisimlerin H. ini hesaplarken fizikte Arkhimedes prensiplerinden faydalanılır.

Bir suya sokulan cisim, H. ine eşit suyun ağırlığı kadar kendi ağırlığından kaybeder. Genel olarak ifade edilirse, bir sıvı içine batırılan cisim, H. ine eşit sıvının ağırlığı kadar ağırlığından kaybeder. O halde:

Bir cismin H. ine eşit sıvının ağırlığı

$$V = P_H - P_S$$

Hacim ölçüleri: Metrik sistemde H. ölçüsü bir kenarı 1 m olan bir küptür. Buna bir metre küp denir. 1 m³ ile gösterilir. Bir kenarı bir desimetre küb denir. 1 dm³ ile gösterilir.

Bir kenarı bir cm olan kübe bir santimetre küb denir. 1 cm³ ile gösterilir.

$$1\ m^3 = 1000\ dm^3$$

$$1\ dm^3 = 1000\ cm^3$$

Desimetre küb ve santimetre küb'e, metre kübün askatları denir.

Uygulamada H. ölçü birimi olarak 1 m³ ve onun askatları kullanılır.

1 dm³ ün özel adı bir litredir. Litre bir sıvı ölçüsüdür. Bk. SIVI ÖLÇÜLERİ.

HÂCİP MANSUR (Biyogr.): bk. MANSUR, Hacip.

HACİVAT (Folklor): bk. KARAGÖZ.

HACİZ, borcunu ödemeyen borçlunun taşınır ve taşınmaz malları ile üçüncü şahıslardaki hak ve alacaklarından, alacağa (alacağın aslı, faizi, masraf ve avukatlık ücreti toplamına) yeter miktarına, adlî veyâ malî makamların emri ile el konulması.

İhtiyâtî haciz: Vâdesinin gelmiş olmasına rağmen borçlunun borcunu ödememesi ve mallarını kaçırmak gibi bâzı işlemler yapması hâlinde alacaklının icra takibinden önce, çoğu zaman borçlunun yokluğunda ve teminat vermek suretiyle mahkemeden karar alarak borçlunun taşınır ve taşınmaz malları ile üçüncü şahıslardaki hak ve alacaklarına derhal el koydurması.

İcrâî haciz: Takip kesinleştikten sonra yapılan haciz.

Haczi kabil almayan mallar: H. den gaye, alacağın karşılanması olmakla beraber, borçlunun yaşama ve geçinme imkânlarını tamamen ortadan kaldırmak değildir. Bu bakımdan borçlunun kendisinin ve âilesinin geçimi ve meslekî çalışmalarının devamı için şart olan mal ve araçlar, ihtiyacı karşılayacak ev, H. i kabil olmayan mallardandır. Devlet malları ile özel kanunlarda gösterilen bâzı mallar, H. kabil olmayan mallar arasında yer alır.

HACKLÄNDER [*haklendır*], **Friedrich Wilhelm Ritter von H.** (Burtecheid. Aachen 1816 - Leoni, Starnberg gölü, Bavyera 1877), Alman yazarı. Cazip gezi kitapları ve eğlendirici yazılar, harp raporları ve komediler yazmıştır. «Über Land und Meer» dergisini kurmuştur. Başlıca eserleri: *Daguerreotypen* (Fotoğraflar) [1842]; *Eugen Stillfried* (ad) [1852]; *Europäisches Sklavenleben* (Avrupa'da köle hayatı) [1871] *Der Roman meines Lebens* (Hayatımın romanı) [1878].

HACKNEY [*hækni*], İngiltere'de, Londra topluluğu (agglomeration) nun kuzey - doğusunda bir şehir. Nüfusu 165 000 (1961) dır. Oradan geçen Lea Nehrinin vadisi H. Marshes (H. bataklıkları) denilen bataklık ve sulu çayırlarla doludur. Bunların bâzıları park hâline getirilmiştir.

HACKWORTH [*hækwırth*], **Timothy** (Wylam, Northumberland 1786 - Sheldon 1850), İngiliz mühendisi. İlk İngiliz lokomotif mühendisi olup pek çok lokomotif inşâ etmiştir. 1824'ten sonra Robert Stephenson'ın Newcastle-upon - Tyne'deki atelyelerini, sonradan da Stockton ve Darlington Railway atelyelerini idare etmiş ve nihayet kendi fabrikalarını kurmuştur. Yaptığı en meşhur lokomotiflere «Royal George» ve «Sans - Pareil» adlarını vermiştir.

HACKZELL [*hakts̩el*], **Antti Verner** (1881 - 1946), Fin siyaset adamı. 1922 - 1927 yıllarında Finlanda'yı Moskova'da temsil etmiştir. 1932 - 1936 yıllarında millî eğitim bakanı olan H, Mannerheim (b. bk.) cumhurbaşkanlığına seçildikten sonra (Ağustos 1944) başbakanlığa getirilmiştir. Eylûl 1944'te Sovyetler Birliği ile mütareke müzakerelerine başlamıştır.

HACLE, Abdülhak Hâmid Tarhan'ın 1886'da yayınlanan dördüncü şiir kitabı. *Makber* de yaşama isteği ve iradesi sarsılmış bulunan şâirin yeniden hayata bağlanma arzusunu dile getiren bu eser, kasîde kafiyesi ile yazılmış, kırk ikişer mısrâlık sekiz bendden ibârettir.

HACO-Yİ KİRMANÎ (H. 689 - 753 [1290 - 1352]), **Ebû - ata Kemalüddin** (bir rivayete göre **Efdalüddin) Mahmud b. Ali,** İran'ın ileri gelen şâir ve mutasavvıflarından. Moğol istilâsı devrinde yaşamıştır. Gazel ve mesnevî vâdisinde çok başarılı eserleri vardır. Kirman'da doğmuş, tahsilini orada yaptıktan sonra Şiraz'a gidip orada Şeyh Eminüddin Muhammed - i Kâzerunî ve Ebû İshak - ı Kâzerunî ile buluşup onların tesiri ile Mürşidiyye tarikatına intisap etmiştir. Şam, Kudüs, İsfahan, Hicaz, Bağdad, Tebriz ziyaret ettiği şehirler arasındadır. Şeyh Rüknüddin Alâüddevle Simnanî nin divanını tertib eden H. K dir. Kuvvetli bir şâir olan H. K. nin divanında gazel, mesnevî, Arapça Farsça kasideler ve diğer şiir nevileri mevcuttur. Bâzı mesnevilerinde tasavvuf esaslarını şerh ve izah eder. Nizamî'nin Hamsesine ilk nazire yapan H. K. nin beş mesnevisi vardır:

1. *Ravzatü'l - Envar* [H. 743] : Tasavvufî bir eser olup Nizamî'nin *Mahzenü'l - Esrar*'ına naziredir. Şah Şeyh Ebû İshak'ın veziri Şemsüddin Muhammed'e takdim edilmiştir.

2. *Kemal - nâme* [H. 744]: Tasavvufî bir mesnevîdir. Bu da Şah Şeyh Ebû İshak nâmına yazılmıştır.

3. *Gül - ü - Nevruz* [H. 742]: Vezir Tacüddin - i İrakî nâmına yazılmış, sonra ilâveler yapılarak Gıyaseddin Keyhusrev'e takdim edilmiştir. Âşıkane bir mesnevîdir.

4 *Güher - nâme*: [H. 746] Manzum ve mensur bir eserdir. Mahmud b. İzzeddin'in veziri Bahaüddin nâmınad r.

5. *Hümâ ve Hümâyûn* [H. 742] :Bağdad'da yazılmıştır. Ebû Said Bahadır Han ve veziri Hace Gıyasüddin Mehmed nâmına yazıldığı hâlde eser bitmeden bu padişah ile veziri vefat etmişler, *Hümâ ve Hümâyûn* mesnevîsi de Tacüddin - i İrakî nâmına ikmal edilmiştir. Âşıkane bir eser olup 1872'de Lâhor'da basılmıştır.

H. K. nin şuara tezkirelerinde ismi geçmeyen altıncı bir mesnevîsi de meşhur müsteşrik Spiegel tarafından bulunan *Sam - nâme*'dir. Meşhur İran pehlivanlarından Sam ile Zal'in anası Periduht'un muaşakalarından bahseden bu eserin mukaddimesinde Ebül - Fetih Mecdüddin Mahmud adlı birini medh eder. İran edebiyatında gazel tarzının en büyük üstâdı Şeyh Sadî - i Şirâzî olduğu hâlde, Hâfız daha ziyade H. K. nin yolunu ihtiyar etmiştir.

HAÇATURYAN, Aram İl'iç (doğ. Tiflis 1903), Rusyalı Ermeni bestecisi. Moskova Konservatuvarında çelo ve kompozisyon öğrenmiş ve 1934'te tahsilini bitirmiştir. Eserleri ve hususî olarak 1937 piyano konçertosu Ermeni halk musikisiyle doludur. Musikisi çok ahenkli olup tonal nüanslar bakımından zengindir. Sovyetler Birliğinde çok sevilen H., dört Stalin armağanı, bir de Lenin armağanı (1959) kazanmıştır.

Başlıca eserleri: iki senfoni [1933, 1942]; iki piyano konçertosu [1936]; bir çelo konçertosu [1940]; bir keman konçertosu; bu, 1953'te David Oistrakh tarafından tamamlanmıştır; birkaç bale: *Gayane* [1942] *Spartakus* [1953]; meşhur kılıç oyunu buradadır.

HAÇEPSUT, eski Mısır kraliçesi I. Thutmosis'in kızı ve üvey kardeşi II. Thutmosis'in esi. M. Ö. 1490 - 1468 yılları arasında hükûm sürmüştür. İdaresinin ilk yıllarında Mısır'ı oğlu III. Thutmosis'in vasîsi ola-

HAÇEPSUT'un yaptırdığı taraçalı mâbed

rak, daha sonra da kendi adına idare etmiştir. H., 1482'de Punt (Afrika'nın Somali kıyısında bulunan ve Mısır yazıtlarında sık sık anılan bir ülke) a bir ticarî sefer tertip etmiş ve Der el-baharî'deki taraçalı mâbedi inşa ettirmiştir.

HAÇİN (Coğ.): bk. SAİMBEYLİ.

HAÇLI BAHÇE ÖRÜMCEĞİ (Zoo.): bk. ÖRÜMCEK.

HAÇLI GÖL, Muş ilinde, Bulanık ilçesinin kuş uçuşu 7,5 km kadar güney-doğusunda bir göl. Yüzölçümü 9,6 km² dir. Kaynaklarını Bilircan Dağlarından alan Bulanık Deresinin yukarı kesiminde IV. Zamana âid bir bazalt lâv akıntısiyle tıkanması ve bu lâv seddinin gerisinde suların birikmesiyle teşekkül etmiştir. Fazla sularını Bulanık Deresine boşalttığına bakılırsa, tatlı bir göldür.

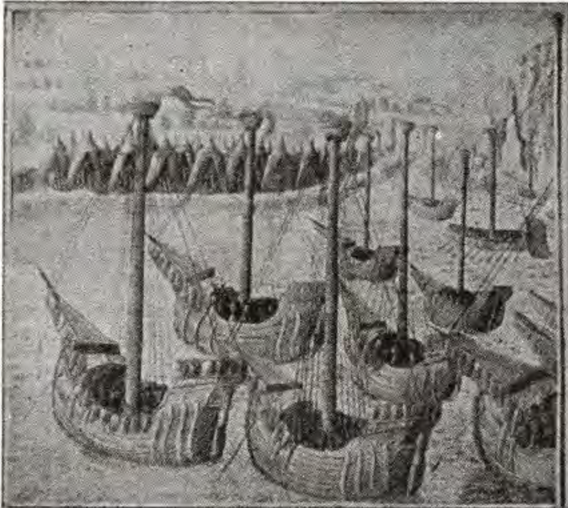
HAÇLI KARA KURBAĞASI (Zoo.): bk. KURBAĞA.

HAÇLI SEFERLERİ: 1096-1270 yılları arasında 174 yıl içinde Hıristiyanlar'ın Müslümanlar'a karşı açtıkları 8 askerî sefere verilen ad. Bu seferlere katılanlara Haçlılar denir. H. S., dünya, bilhassa Orta Çağ târihinin en mühim hâdiseleri arasında yer alır.

1071 Malazgirt zaferinden 10 yıl sonra Türkler, Marmara'ya eriştiler. İznik'i taht şehri yapan Türkiye devleti kuruldu. 1071'de başlayan Türk fütuhatı, baş döndürücü oldu. Bizans, âdetâ bütün Asya topraklarından kovuldu.

Gerçi Araplar da vaktiyle Boğaziçi'ne gelmişler, İstanbul'u muhasara etmişlerdi. Fakat bu teşebbüsler, geçici birer akın mahiyetinden ileri gidememişti. Türkler ise, Anadolu'da yurt ve devlet kurmak azminde olduklarını bilfiil isbat etmişlerdi. Yüz binlerce Oğuz Türkü, doğudan devamlı dalgalar hâlinde gelip Anadolu'ya yerleşiyor, köyler ve kasabalar kuruyor, eski şehirlerde ise Türk nüfusunun yerden bitercesine çoğaldığı, yerli halkı gittikçe azınlıkta bıraktığı görülüyordu.

Türkiye devletinin 1077'de kurulması ve Türkler gibi dünya çapında ve anlayışında müteşebbis ve enerjik bir milletin Anadolu'da yurt kurması, Avrupa'yı dehşet içinde bıraktı. Avrupa'nın en büyük devleti olan ve Asya'ya da yayılan Bizans'ın, Türklerin eline tamamiyle geçmesinin bir zaman meselesi olduğunda tereddüt kalmadı. Bizans'ın düşmesiyle

HAÇLI SEFERLERİ: 4. Haçlı Seferi'ndeki donanma Byzantion (İstanbul) önünde (XV. yüzyıl minyatürü, Paris)

Türkler Avrupa'nın hâkimi olacaklar, hiçbir kuvvet onları durduramıyacaktı. Ne pahasına olursa olsun, Türkler'in Balkanlar'a geçmelerini önlemek, mümkünse onları Anadolu, Suriye ve Filistin'den atmak, Akdeniz'den uzaklaştırmak lâzımdı. Böyle bir harekete ise, hiçbir Avrupa devleti tek başına girişemezdi. Bütün Avrupa birleştiği takdirde ümit vardı.

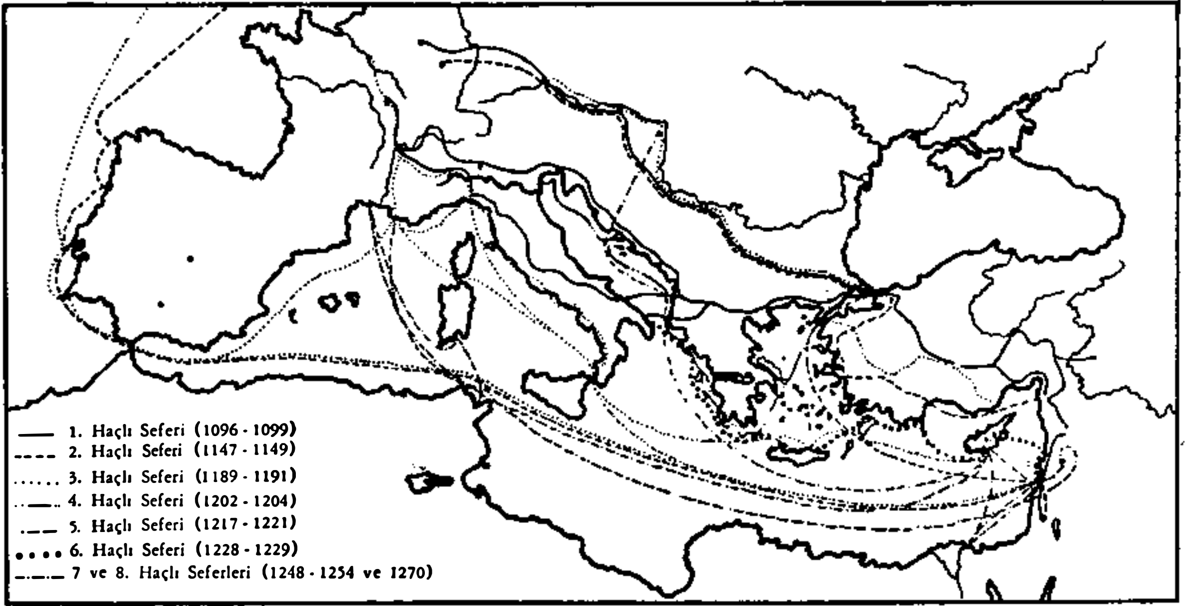
İşte H. S. nin en mühim sebebi, bu Türk meselesidir ki, XI. yüzyılın son yıllarında, Avrupa için âciliyet kesbetmiş ve hayatî bir dâvâ hâline gelmişti. İkinci büyük sebep ise, iktisâdîdir. Avrupa, XI. yüzyılda müthiş bir fakr-u zaruret içindeydi. Hükümdar sarayları bile çıplak taş yığınlarından ibaretti. Altın, değerli taşlar ve mâdenler, tamamen Türklerin ve başka Doğu kavimlerinin elinde birikmişti. Dünyanın bütün zenginliği Asya'da toplanmıştı. İspanya da Murâbıtlar, Anadolu'da Türkler, Avrupa'nın iki yakasını tutmuşlardı. Dünya ticaret yolları, mutlak surette Müslüman'arın elindeydi. Doğu Avrupa'nın - henüz Müslüman olmayan - Türk kavimleri ise, bu taraftan da geniş dış ülkeleri Avrupa'ya kapalı tutuyorlardı. Avrupa, en iptidâî maddeler için bile Doğuya muhtaç bulunuyordu. Bu maddeleri, altınla satın almaya mecburdu. Altın ise, artık Avrupa piyasasında görülmez bir metâ hâline gelmişti, tükenmek üzereydi. 3 asırdan beri Avrupa'da bir tek altın sikke kesilmemişti.

Avrupa'da - milyonluk İstanbul'un dışında - nüfusu yüz bini bulan hiçbir Hıristiyan şehri yoktu. Nüfusu 20 000'i geçen şehir sayısı ise 20'den ibaretti. Doğu'da ise - milyonluk birkaç şehir dışında - her ülkede birkaç tane yüz bin nüfuslu şehir vardı. Şehir ekonomisinin teşekkül edemediği ve burjuvanın doğamadığı Avrupa'da, orta sınıf yoktu; esir ve fakir köylü ile zâdegân diye başlıca iki iktisadî sınıf vardı. Ziraat iptidaî idi. Ziraat âletleri tahtadandı. Sulama sistemi yoktu. Fransa, Almanya, Venedik gibi büyük sayılan Avrupa devletlerinin yıllık geliri, en mütevazı Türk beyliklerinin gelirlerinden azdı. Avrupa'da ancak yedi devletin nüfusu bir milyonu geçiyordu: Almanya, Fransa, İngiltere, Macaristan, Lehistan, Sicilya ve Bizans. Bunların içinde hiçbirinin nüfusu 10 milyona yaklaşmıyordu. Türk imparatorluğu (Selçuklular ve tâbileri) nda ise 100, Çin'de en az 60 milyon insan yaşıyordu.

Bu suretle sanayi mahsullerini âdetâ inhisarlarına alan, dünya deniz ticaretine hâkim olan Müslümanlar, yavaş yavaş Avrupa'yı sömürüyorlardı. İspanya ile Portekiz'in büyük kısmı Arapların elinde olduğu gibi, Akdeniz ve Hind Okyanusu ticareti de Arap hâkimiyeti altındaydı.

Çağ, din fıkrinin milliyet fıkrinden pek çok üstün olduğu çağdı. Avrupa Hıristiyanlık âlemi, tek vücut hâlinde seçkin şövalyelerini yeni fethedilmiş Türk topraklarına sürebilirse, başarı ihtimali mevcuttu. Zira Anadolu Selçukluları, metbûları olan Büyük Selçuklulardan bile yardım görmeyecek şekilde tecrid edilmişlerdi. Yakın Doğu'ya hâkim olan Selçuklular, azametlerine rağmen, Sultan Melikşâh'ın ölümünden beri feodal çıkmazlara girmişler, iç içe metbû ve tâbî devletler, onların tâbileri ve onların da tâbîleri şeklinde büyük siyasî anlaşmazlıklara düşmüşlerdi. Şiî Fâtımî devleti, Selçukluların amansız bir düşmanı hâlinde, âdetâ Hıristiyanların tabiî müttefiki durumundaydı.

Böylesine bir manzara içinde Papa II. Urbanus, Hıristiyanları birleştirebileceğini anladı. Mukaddes Kudüs şehrini «dinsiz Türklerin» elinden almak için büyük bir faâliyet başladı. Kudüs, fazlasıyle bunalan Hıristiyan âleminin âdetâ

HAÇLI SEFERLERİ: 8 seferin yollarını gösteren harita

bir kurtuluş sembolü hâline getirildi. Hazret - i İsâ'ya erişebildikleri anda kurtulacaklarına, dini bütün Hıristiyanlar imân ettiler. Bu suretle Cennet'e kavuşmak ve zengin Doğu ülkelerini yağmalamak mümkün olabilecekti. Mutaassıp ve cahil Hıristiyan kütleleri, Avrupa'da gittikçe içtimâî huzursuzluğu artırıyordu. Yalnız Pierre l'Ermite adındaki yoksul bir Fransız keşişi, çevresine 50 000 Fransız topladı. Her türlü dünya nimetlerinden uzak yaşayan ve bu nimetlere erişmek için de hiçbir ümitleri olmayan bu sürü, Kudüs'e gitmek hulyâsiyle Fransa'dan ayrıldı. Almanya'ya gelince kendilerine 50 000 de Alman serserisi katıldı. Macaristan'da ve Balkanlar'da daha da büyüyen bu sefiller ordusu karşısında irkilen zengin Bizans, bunları acele Yalova'da Anadolu toprağına çıkardı, yâni Türkiye'ye soktu. Bu sürü, yollarda Müslüman ve Hıristiyan farkı gözetmeksizin önlerine çıkanı boğazlayıp soyuyordu. İşte bu hareket, I. Haçlı Seferi'nin Birinci Dalgası adıyle târihe geçmiştir.

I. Haçlı Seferi (1096 - 1099): Bu büyük, fakat hiçbir disiplin ve kumanda altında bulunmayan kafile, Türkiye'nin taht şehri İznik'i almak sevdasıyle bu şehre yaklaştı. Fakat şehir yakınlarında, 1096 Eylûlünde, Türkiye'nin ikinci hükümdarı olan I. Sultan Kılıç Arslan tarafından yolları kesildi. Türkler tarafından tamamen kılıçtan geçirilen bu zavallılar sürüsünün ancak işe yarayanları esir edildi.

Fakat bu sürünün arkasından Avrupa'nın bütün eli silâh tutanlarından, şövalyelerden, kontlardan ve dukalardan müteşekkil gerçek bir ordu geliyordu ki, başında Godefroy de Bouillon vardı. Zira bir milyonluk Pierre l'Ermite kütlesinin hiçbir şey başaramadan imha edilmesi, ancak düzenli askerî birliklerle ciddî bir netice beklenebileceğini göstermişti. I. Haçlı Seferi'nin İkinci Dalgası denen de Bouillon'un ordusu Bizans'a yaklaştığı zaman 600 000 kişiyi bulmuştu. Tabiî bu kütlenin içinde meslekten asker olanların dışında, yolda katılan sürüyle çapulcu da vardı. Güyâ Bizans'ı kurtarmak üzere gelen sürü, imparator Aleksios Komnenos'u gerçekten ürküttü. Genç ve muktedir Bizans imparatoru, bu Avrupalıları başından defetmek için, aralarında aynı topraklarda yan yana yaşamaktan doğan bir yakınlaşma olan Türklerle anlaşmaya taraftardı. Balkanlar'da ve Güney İtalya'da Bizans hâkimiyetini tekrar kurarak Anadolu'nun kaybını bir dereceye kadar telâfiye çalışan imparator, Haçlı kumandanları ile acele bir anlaşma yapıp onları Anadolu'ya, yâni Türkiye devletine geçirdi. Yapılan anlaşmaya göre, Haçlılar Anadolu'da Türklerden koparabildikleri ülkeleri Bizans'a verecekler, ancak Anadolu dışında fetihler yapabilirlarsa, kendileri için alakoyacaklardı. Nitekim öyle olmuştur.

H. S. nin Hıristiyanlar bakımından en başarılısı sayılan bu seferin ikinci dalgasını teşkil eden büyük ordu, 1097 Mayısında Türkiye'nin taht şehri İznik'i muhasaraya başladı. 600 000 kişilik sürüye karşı koyamayacaklarını anlayan ve Haçlıların vahşetini bilen Türkler, İznik'i, medenî saydıkları Bizans'a teslim etmek üzere müzakereye giriştiler. Fakat tam bu sırada Sultan Kılıç Arslan'ın İznik'e yaklaştığı duyuldu. Bundan cesaret alan şehirdeki Türk garnizonu, kaleyi Bizans'a teslim etmekten vazgeçti. Sultan Kılıç Arslan ile Haçlılar arasında geçen ve 10 a 1 nisbetinde kuvvetler arasında cereyan eden meydan muharebesinde her iki taraf da ağır zayiât verdi. Kahredici düşman sayı üstünlüğü karşısında bu ağır zayiâta dayanamayan Sultan Kılıç Arslan, gerilla harbine karar vererek mağlûbiyeti kabûl etti ve geri çekildi. Bunun üzerine İznik, Bizans'a teslim edildi. İmparator Aleksios, Türkiye devletinin ilk başkentindeki Türklere iyi muamele etti. Zira Haçlılar gelip gidecek, fakat Bizans ile Türkler, karşı karşıya, yan yana, hattâ iç içe olan hayatlarını devam ettirmeye mecbur kalacaklardı. İznikli Türklerin fidyelerini vermek suretiyle çekilip gitmelerine de râzı olan imparator, esir düşenler arasında bulunan Sultan Kılıç Arslan'ın zevcesine büyük saygı gösterdi; istediği zaman Türkiye hükümdarının yanına dönmekte serbest olmak üzere kendisini Bizans imparatorluk sarayında ağırladı. Bizans'ın Türklere karşı bu yumuşak siyasetinin bir sebebi de, Ortodoks Bizans halkının, Katolik Lâtin sürülerine karşı nefretidir.

Bundan sonra muzaffer Haçlılar, Eskişehir istikametinde Anadolu'ya daldılar. 30 Haziran 1097'de Haçlılar Eskişehir'de, Orta Çağ'ın en kanlı karşılaşmalarından birini vermek üzere bulunan Türk ordusuyla karşılaştılar. Türk kumandanları, yarım milyon Haçlıyı bir arada görünce dehşet içinde

kaldılar. Sultan Kılıç Arslan, kumandanlarına şu meşhur hitâbede bulundu: «Gördüğünüz gibi, göz alabildiğine dağlar, tepeler, ovalar, vâdiler, düşman sürüleriyle dolmuş. Fakat emirlerimi dinler ve bana inanırsanız, ordumuzu ve yurdumuzu behemehal bu sürünün elinden kurtarırız!»

Çok kanlı vuruşmalardan sonra, ağır zayiâta dayanamayan ve düşmanı imha etmenin imkânsız olduğunu gören I. Kılıç Arslan, tekrar geriye çekildi. Bundan sonra Türklerle Haçlılar arasında Anadolu yaylalarında amansız bir gerilla harbi başladı. Yanında Dânişmend Gazi gibi en büyük ve fâtih Türk kumandanları bulunan Sultan Kılıç Arslan, yaz sıcağı altında, düşmanı yakalayabildiği yerde vurmaya, birliklerini ayrı ayrı çevirip kısa vuruşmalar ve sürpriz baskınlarıyle imhaya muvaffak oldu.

Bu sıralarda Türkler, bir yandan da Bizans ordusu ile savaşıyorlardı. Anadolu'daki Türk ordusunun 150 000 kişiden ibaret olduğu hatırlanırsa, tekmil Türkiye'yi bu kadar kuvvetle bütün birleşmiş Avrupa'ya karşı tutmanın, üstelik Bizans gibi muazzam bir devletle uğraşmanın ne derecelerde müşkül olduğu anlaşılır. Filhakika İmparator Aleksios, fırsattan faydalanarak, Türk askerinden boşalan Batı Anadolu'yu, bu arada İzmir'i, Türklerden geri aldı. Türkler, Anadolu'nun merkez yaylasında sıkışıp en güç şartlar altında vatan müdafaasına koyuldular. Bu sıralarda Toroslar'daki Ermeni beyleri de vakti fırsat bilip Kilikya'da bir Ermeni devleti kurdular.

En büyük Türk kalelerinden biri olan Antakya'yı almak üzere Anadolu'yu terk eden Haçlı kuvvetleri, artık 100 000 kişiye inmiş bulunuyordu. Sultan Kılıç Arslan, Anadolu yollarında, gerilla harbiyle, yarım milyon Haçlı'yı yok etmişti. Henüz 20 yıllık geçmişi olan genç Türkiye devletinin istikbali kurtarılmış ve binlerce yıl için garantiye alınmıştı.

Yarım milyon zayiât pahasına Türkiye'yi baştan başa çiğneyip geçen Haçlılar 100 000 kişiye yaklaşan orduları ile, dünyanın büyük şehirlerinden ve en müstahkem kalelerinden biri olan Antakya'yı muhasara ettiler. I. Kılıç Arslan'ın babası ve Türkiye devletinin ilk hükümdarı Anadolu fâtihi I. Sultan Süleyman Şah'ın ölümünden sonra Antakya, Türkiye'den ayrılmış, doğrudan doğruya Büyük Selçuklular'a, Türkiye'nin de tâbî olduğu dünyanın en büyük devletine bağlanmıştı. Kalenin kumandanı Yağıbasan Bey, Sultan Melikşâh devrinden beri bu vazifede idi.

21 Ekim 1097'de muhasaraya düşen Antakya, 7 ay dayandı. Gene de Haçlılar şehri alamayacaklardı. Fakat kaledeki bir Hıristiyan, Türkler'e ihanet etti ve Haçlılara yol gösterdi. 2 Haziran 1098'de şehir düştü. Bu pek mühim kaleyi kurtarmak üzere Büyük Selçuklular'ın yolladığı Musul umumî valisi Kerbuğa Bey'in kumandasındaki Türk ordusu, Haçlılar'ı, henüz aldıkları Antakya kalesi içinde kuşattı. Kale Türklerin eline geçmek üzereyken, güyâ şehirde Hazret-i İsâ'nın böğrüne saplanan mızrak bulundu. Bu sahte mucize ile Hıristiyanlara âdetâ yeni bir can geldi. 28 Haziranda kaleden beklenmeyen bir huruç yapan Haçlılar, Türk ordusunu dağıttılar.

Antakya'nın Haçlıların eline geçmesi, Latinlerin iki asra yakın Yakın Doğu'da mevzi tutmaları gibi çok mühim ve Müslümanların aleyhine bir netice vermiştir. Antakya düşmeseydi, bu netice asla alınamayacak ve Kudüs de düşmeyecekti. Antakya'da, Urfa'dakinden sonra ikinci bir Haçlı devleti kuruldu.

Haçlılar yola çıktıktan üç yıl sonra, hedefleri olan Kudüs'e eriştiler. Kudüs önlerine geldikleri zaman, yola çıktıkları anda 600 000 kişi olan Haçlı ordusu, 40 000'e düşmüştü. Fakat bu rakamda, Avrupa'nın en elit şövalyeleri mündemiçti. Kudüs bu sıralarda Selçuklular'ın elinden çıkmış, Fâtımîler tarafından geri alınmıştı, yâni Kahire'den idare ediliyordu. Zayıf Şiî Arap savunmasından sonra şehir düştü. Daha Rhin (Alm. Rhein) kıyılarında iken 10 000 Yahudi'yi kılıçtan geçirerek işe başlamış bulunan Haçlılar, Kudüs'te tam 70 000 Müslüman ve Yahudi'yi boğazladılar. Camilere sığınan kadınlar ve çocuklar bile görülmemiş bir vahşetle doğrandı. Şehrin sokaklarından dereler gibi kan aktı; cesetlerden şehrin yolları tıkandı. Haçlılar ve atlar, baştan başa kana batıp kıpkızıl kesildiler.

Bu suretle 467 yıllık Müslüman şehri Kudüs, Katolik bir Latin krallığının merkezi oldu. Bu krallık, bütün Haçlı devletçiklerinin metbûu sayıldı. Mekke ve Medine'den sonra Müslümanlar'ın 3. mukaddes şehri, bu suretle Avrupalılar'ın eline geçti. Haçlılar, her şeye rağmen hedeflerine erişmişlerdi. Hıristiyanların Doğu Akdeniz kıyılarına yerleşmeleri, Türklerce asla müsamaha ile karşılanabilecek bir şey değildi. Türkler, iki asır boyunca, Avrupalıları bu kıyılardan tamamen atmaya ve bütün Anadolu'yu Türk idaresinde yeniden birleştirmeye çalışacaklardır. Bu suretle H. S., târihinin akışını doldurmuş oluyordu. İstanbul'un fethi, 3,5 asır için gecikmiş bulunuyordu.

II. Haçlı Seferi (1147-1149): Türklerin Urfa'yı Haçlılardan geri alması üzerine, II. Haçlı Seferi teşekkül etti. Almanya imparatoru III. Konrad ile Fransa kralı VII. Louis tarafından yönetilen bu seferde ilk hükümdarın kumandasındaki ilk dalga, 75 000 kişilik bir ordu ile Konya ovasına erişti. Burada savıca az ordusu ile düşmanı karşılayan I. Kılıç Arslan'ın oğlu I. Sultan Mes'ud, Haçlı kuvvetlerini yok etti. Almanya imparatoru, 5 000 askeriyle canını zor kurtarıp İznik'e sığındı.

Fransa kralı VII. Louis, 150 000 kişilik bir ordu ile İznik'e geldi ve Almanya imparatorunun döküntü kuvvetleriyle birleşti. Bu büyük orduya karşı meydan muharebesi verip Türkiye'nin istikbalini tehlikeye atmayı doğru bulmayan Sultan Mes'ud, Haçlılar'ı Toros geçitlerine çekti. Toroslar'da müthiş zayiât veren Haçlılar, Antakya'ya sığındılar. Şam'a yaklaştılar. Bu şehrin varoşlarında Türkler tarafından bir defa daha bozulup geriye atıldılar.

III. Haçlı Seferi (1189-1192): III. Haçlı Seferi, tek başarılı sefer olan birincisi gibi, Hıristiyanlar bakımından müsbet netice vermemişse de, bütün seferlerin en meşhurudur. Almanya imparatoru Friedrich Barbarossa, İngiltere kralı Arslan Yürekli Richard, Fransa kralı Philippe-Auguste gibi üç müstesna şahsiyetin bu seferin kumandanlığını ortaklaşa deruhde etmeleri ve Salâhaddin Eyyûbî gibi bir hükümdarla karşı karşıya gelmeleri, III. Haçlı Seferi'ni son derecede meşhur kılmıştır.

Fâtımîleri ortadan kaldırıp Mısır ve çevre ülkelerde iki asırdan beri hüküm süren bu Şiî hanedanı yok eden Salâhaddin Eyyûbî, Sünnî İslâm dünyasında birliği sağlamıştı. 1187'de Kuzey Filistin'de Taberiyye Gölü yakınlarında Hıtıyn'de Latinler'i büyük bir bozguna uğrattı. Bu bozguna dayanamayan Latinler, Kudüs'ü savunmaktan âciz kaldılar. Salâhaddin, Kudüs'e girdi. Bu suretle Orta Çağ târihinde yeni bir devre açılmış oldu. Kudüs'ü alabilmek için Avrupa, milyonlarca ölü vermişti. Mukaddes Şehir'i ne pahasına olursa olsun kurtarmak maksadiyle, III. Haçlı Seferi

düzenlendi. Orta Çağ Avrupa târihinin en şahsiyet sahibi üç hükümdarı, bu seferin tertibini, sevk ve idaresini üzerlerine aldılar.

Bizans imparatoru Manuel Komnenos ile ondan sonra Hıristiyanlık dünyasının en büyük hükümdarı sayılan Almanya (Batı Roma) imparatoru Friedrich Barbarossa arasında, İtalya'nın bâzı bölgelerinde hâkimiyet rekabeti sebebiyle anlaşmazlık, hattâ düşmanlık vardı. I. Mes'ûd'un oğlu ve halefi II. Kılıç Arslan, daha 1173'te Almanya imparatoruna elçiler göndererek Bizans'a karşı ittifakını temin etmeye ve iki Hıristiyan imparatorluk arasındaki rekabetten faydalanmaya çalıştı.

Friedrich Barbarossa, Bavyera'dan hareket etti. Viyana yoluyla güney - doğuya doğru Balkanlar'a geldiği zaman Edirne'de II. Kılıç Arslan'ın elçileriyle karşılaştı. Türkiye hakanı, imparatora Anadolu topraklarına ayak basmamasını ihtâr ediyordu. Bu ihtâra kulak asmayan imparator, sayısı 200 000 ile 600 000 arasında rivayet edilen ve batı ordularında âdet olduğu üzere büyük kısmı asker olmaktan ziyade çapulculardan müteşekkil ordusu ile, Çanakkale Boğazı'nı geçti, Anadolu'daki Bizans topraklarına ayak bastı. Güneye indi. Bizans toprakları olan Batı Anadolu'dan geçiyor, Kılıç Arslan'ın birkaç yıl önce Bizans imparatorunu Myriokephalon'da mahvetmesine benzer bir felâketten dikkatle sakınıyordu. Haçlılar, bundan sonra güney - doğuya kıvrıldılar ve Uluborlu civarında Türkiye sınırını geçip Türk topraklarına intikal ettiler. Türkiye ile Almanya, bu andan itibaren artık fiilen harb hâlindeydi. II. Sultan Kılıç Arslan, bunu engelleyememişti.

Büyük düşman kuvvetleri karşısında ordusunu tehlikeye atmayan II. Kılıç Arslan, gerilla harbine başladı. Haçlıları fırsat buldukça vurdu, ağırlıklarını yağmalattı, zayiât verdirdi. Türk akınları karşısında şaşıran ve bocalayan ve Türk usûlü harbi bilmeyen Haçlılar, Uluborlu'dan Akşehir'e ancak bir ayda gelebildiler. Alman hükümdarlarının en büyüklerinden olan ve ileride imparatorluk hanedanı teşkil edecek bulunan Suab Dukası, ağır yaralı idi. İmparator Barbarossa, Türkiye ile harb hâlinde bulunmadığı gibi garip bir iddia ileri sürüyor, Anadolu tokraklarına dokunmaksızın Suriye yoluyla Filistin'e geçeceğini Türk elçilerine söylüyordu.

Haçlıların Türkiye devletinin taht şehri Konya'ya çok yaklaşması üzerine, Akşehir civarında, II. Kılıç Arslan'ın büyük oğlu Melik Melikşâh'ın kumanda ettiği ve kardeşleririnin de bulunduğu Türk ordusu, imparatorun büyük ordusunu karşıladı. Haçlı ordusunu bozup dağıtmayan Melikşâh, sayı üstünlüğü karşısında, kuvvetlerini daha fazla ezdirmemek için, Konya'ya çekildi. Haçlılar, Konya'ya, Türkiye devletinin merkezine girdi. Şehir ahalisi ya kaleye çekilmiş veyâ iç bölgelere göçmüştü. Kalanlar, kılıçtan geçirildi. II. Kılıç Arslan, Konya kalesinde bulunuyordu. İmparator Barbarossa, kaleyi düşüremeyeceğini anladı ve Türklerle daha fazla uğraşıp yıpranmayı göze alamadı. 5 gün Konya'da kaldıktan sonra, ânî bir baskından korkarak alelacele şehri terk etti. Karaman'a geldi. Karaman'dan sonra Ermeni devletinin toprakları başlıyordu.

Oldukça yıpranmış ve ağır zayiât vermiş olan Haçlı ordusu, Akdeniz kıyılarına erişemeden İmparator Barbarossa, kazaen nehirde boğularak öldü. Bu suretle Haçlı ordusu, başkumandanından mahrum olarak Silifke'ye geldi. Akdeniz sahillerini tâkip etti. Suriye'ye, oradan Filistin'e intikal etti.

İngiltere ve Fransa kralları ise, Akdeniz yoluyla Filistin'e gelmişlerdi. Marsilya'da gemilere binen İngiltere ordusu ve Arslan Yürekli Richard, Bonifacio ve Messina boğazlarını geçti; Mora'nın güneyinden ve Girit'in kuzeyinden Rodos'a, oradan Kıbrıs'a geldi. Kıbrıs, bir Bizans eyaleti idi. Arslan Yürekli, Kıbrıs'ı Bizans'tan aldı, son Bizans valisi Prens İsaakios Komnenos'u adadan kovdu ve Kıbrıs'ta bir Lâtin krallığı kurdu. Fransız Lusignan hanedanından Guy, Kıbrıs'ta kral ilân edildi (Arslan Yürekli Richard da Fransız asıllıdır). Guy Lusignan, vaktiyle Salâhaddin Eyyûbî'ye esir duşmüştü; Turkleri iyi tanıyordu; zevcesi, Kudüs'ün son kralıçesi idi.

Gerek Arslan Yürekli gerek Philippe - Auguste, Akkâ'da karaya çıktılar ve bu mühim kaleyi aldılar. Kudüs'ü alabilmek için, Salâhaddin Eyyûbî ile harbe başladılar. Bu sıralardadır ki Anadolu'dan çıkan ve başsız kalan Alman ordusu da Akkâ'ya geldi.

Evvelâ Philippe - Auguste, sonra Arslan Yürekli, hiç bir netice alamayacaklarını acı tecrübeler ve ağır zayiât vererek anladıktan sonra, memleketlerine döndüler. Kudüs, Müslümanlarda kaldı.

IV. Haçlı Seferi (1202 - 1204): H. S. nin en garibidir. Almanya imparatoru VI. Heinrich tarafından düzenlendi. Venedik Cumhuriyeti, bütün deniz kuvvetlerini sefere kattı. Zengin Bizans'ın önüne gelen Haçlılar, maksatlarını şaşırdılar. Kendilerinden nefret eden Ortodoks Bizanslılardan Doğu Roma'nın taht şehri İstanbul'u aldılar. Bu hâdise, Bizans târihinin o zamana kadar en büyük faciasını teşkil etti. İmparatorluk, târihte ilk defa olarak taht şehri İstanbul'dan çıktı.

IV. Haçlı Seferi'nin vahşî bir şekilde Bizans'a teveccüh etmesi, dünyanın en büyük san'at hazinelerinden birini içine alan muhteşem İstanbul'u tahrip ve yağma ile kalmadı, Haçlıların da Boğaziçi'ne yerleşmesi ile nihâyet buldu. Bizans imparatorluğu, başkent olarak İznik'i seçip Batı Anadolu'ya çekildi. Venedik ve Ceneviz cumhuriyetleri, Yakın Doğu'da büyük nüfuz ve toprak parçaları elde ettiler.

V. Haçlı Seferi (1217 - 1221): Macaristan kralı II. András tarafından düzenlendi. Kahire önlerine kadar gelen Haçlılar, Eyyûbîler tarafından korkunç bir bozguna uğratılıp dağıldılar.

VI. Haçlı Seferi (1228 - 1229): Almanya imparatoru III. Friedrich tarafından düzenlendi. Mühim bir savaş olmadı. Sulh yolu ile Kudüs, Hıristiyanlara geri verildi.

VII. Haçlı Seferi (1248 - 1254): Kudüs'ün gene Türklerin eline geçmesi dolayısıyle düzenlendi. Fransa kralı Saint Louis ve kardeşlerinin kumandasındaki Haçlılar Mısır'a çıktılar. Mısır - Suriye ve çevre ülkeler, henüz Eyyûbîlerden Türk Memlûkler'e geçmişti. 1250'de Mansûre meydan muharebesinde büyük bozguna uğrayan Haçlılar, Fransa kralını da Memlûklere esir vererek dağıldılar.

VIII. Haçlı Seferi (1270): Gene Saint Louis tarafından düzenlendi. Bu sefer Müslümanları batıda vurmak isteyen Fransa kralı Tunus'a çıktı. Fakat bu şehri kuşatırken öldü.

Bundan sonra az zaman içinde Haçlı devletleri ve Yakın Doğu'daki Haçlı toprakları Türkler tarafından alındı. Seferlerin başlamasından iki asır sonra, Yakın Doğu'da Haçlılardan hemen hiçbir iz kalmadı.

Osmanlı Türklerine karşı düzenlenen ve Sırpsındığı, Çirmen, I. Kosova, Niğbolu, Varna, II. Kosova bozgunları ile biten Hıristiyan seferlerine de Haçlı Seferleri denmiştir. Fakat bunlar, ilk sekiz seferden ayrı mütalâa edilmektedir.

H. S.nin neticeleri mühim oldu. Doğu ile Batı birbirine daha çok yaklaştı. Batı'dan uzaklaşan büyük senyörlerin Avrupa'da nüfuzu azaldı. Bundan faydalanan krallar, derebeylerini ezerek merkezî ve kudretli büyük devletler yaratmaya başladılar. Büyük bir ticarî, iktisadî ve kültürel alışveriş oldu. O zamana kadar Batı'da bilinmeyen nesneler ve icatlar Avrupa'da yayıldı. Avrupa saraylarına konfor, hattâ lüks girdi. Bizans, Arap ve Türk medeniyetleri, Avrupa'da büyük rağbet gördü. Pisa, Genova, Venedik gibi İtalyan limanları, Doğu ticareti sâyesinde pek zengin siteler hâline geldi.

Haçlı devletleri: H. S. neticesinde Yakın Doğu'da birtakım Lâtin devletleri kuruldu:

Kudüs Krallığı: 5 Temmuz 1099'da Kudüs'ün Haçlılar tarafından alınmasıyle kuruldu. 1187'de Salâhaddin Eyyûbî, Lâtinleri Kudüs'ten kovdu. Bunun üzerine Lâtin krallığı, aynı adla (Kudüs Krallığı), fakat Kudüs'e sahip olmaksızın, Akkâ'da 1192'den 1291'e kadar devam etti. Böylece tam 187 yıl sürdü. Memlûk Türkleri tarafından ortadan kaldırıldı. Bu müddet içinde çeşitli hanedanlardan 21 Kudüs kralı saltanat sürdü. En ünlüleri, ilki ve ikincisi olan Birinci Haçlı Seferi'nin meşhur simaları I. Godefroy de Bouillon (1099 - 1100) ile ağabeyi I. Baudouin (1100-1118) dir. I. Baudouin, 28 Haziran 1113'te Türkler tarafından esir alınmıştır.

Kıbrıs Krallığı: 1192'den 1489'a kadar 297 yıl sürdü. 30 Mayıs 1191'de Arslan Yürekli Richard, adayı Bizanslılar'dan almıştı. İlk Kıbrıs kralı Fransız Lusignan hânedanından I. Guy (1192 - 1194) oldu. Bu krallık 1426'dan başlayarak Mısır Memlûk Türk imparatorluğunun yüksek hâkimiyetini tanıdı. 18 kralın hükümdarlığından sonra Venedikliler adaya el koydu.

Trablus Kontluğu: 1102'den 1288'e kadar 186 yıl sürdü. Bu müddet içinde 12 hükümdar geçti. İlk hânedan, Fransız Saint - Gilles hânedanıdır. Memlûk Türkleri tarafından ortadan kaldırıldı.

Antakya Prensliği: 1098'den 1268'e kadar 170 yıl sürdü. 3 Haziran 1098'de Antakya'yı Türkler'den alan Haçlılar'dan I. Bohémond (1098 - 1111) ilk prens oldu. 1100 Temmuzunda Dânişmendlilere esir düştü ve 3 yıl esir kaldı. Yerine yeğeni geçti. Üç hânedan tarafından idare edilen bu devlet 1176'ya kadar Bizans'a tâbi idi.

Urfa Kontluğu: 1098'den 1146'ya kadar 48 yıla yakın sürdü. 9 Mart 1098'de Haçlılar, Urfa'yı Türkler'den aldılar. I. Baudouin (1098 - 1100), buraya «kont» unvanıyle hükümdar oldu. İki hânedandan dört hükümdar geçti. Bunlardan II. Baudouin (1100 - 1118), 5 yıl Türkler'in elinde esir olarak yaşadı

İstanbul Lâtin İmparatorluğu: 1204'ten 1261'e kadar 57 yıl sürdü. Bizanslılar, bu sonuncu târihte İstanbul'u yeniden aldılar.

Mora Prensliği: 1205'ten 1428'e kadar 223 yıl sürdü. 4 Fransız hânedanından 12 hükümdar tarafından idare edildi. Bunların ilki Champlitte hânedanından I. Guillaume (1205 - 1209) dur. Bu devlet 1268'de Napoli krallığının, Yıldırım Bâyezid devrinde de Türkiye'nin tâbii idi.

Atina Dukalığı: 1205'ten 1458'e kadar 253 yıl sürdü. 4 hânedandan 27 duka tarafından idare edildi. Bunların ilk ikisi Fransız, sonrakiler Katalan ve İtalyan'dır. Yıldırım Bâyezid devrinde Türkiye'ye tâbi oldu ve Fâtih'in Atina'ya girmesiyle büsbütün târihe karıştı.

Kefalonya Kontluğu: 1194'ten 1483'e kadar Kefalonya, Zanta ve çevresindeki adalarda (İonia Adaları) 289 yıl sürdü. İki hânedandan 11 kont geçti. Bunlar İtalyan Orsini ve Tocco hânedanlarıdır. 22 yıl da Epeiros (Epir) a hâkim oldu. Türkiye tarafından ortadan kaldırıldı.

Naksos Dukalığı: 1207'den 1566'ya kadar 359 yıl sürdü. 21 duka geçti. Önce Türkiye'ye tâbi oldu, sonra doğrudan doğruya Türk Osmanlı devletine katıldı. Naksos ve diğer Kiklad Adaları üzerinde kurulmuştur.

Saint - Jean Şövalyeleri: Bundan önce Akkâ'da, sonra Rodos'ta, daha sonra da Malta'da saltanat sürdüler. Askerî bir tarîkat devletiydi. 22 Aralık 1521'de Rodos'un Kanunî tarafından alınması üzerine 217 yıllık Rodos devleti olmaktan çıktı. V. Karl, bunlara Malta Adasını verdi. Osmanlı Türklerinin pek amansız düşmanı idiler. Esasen tarikatın mevcudiyet sebebi, bilhassa denizde Osmanlılar'ı vurmaktan ibaretti. Sultan Cem'i ellerinde tutup sonra Papa'ya teslim eden bu tarikattır. 268 yıl da Malta'da oturduktan sonra, 1798'de Napoléon Bonaparte tarafından ortadan kaldırıldı. Tarîkat, hâlâ devem etmekte ve toprakları olmamakla beraber hâlâ «hükümran tarîkat» sayılmaktadır. Akkâ'daki hâkimiyetleri 1100 - 1293 arasında 193 yıldır. Oradan Memlûk Türkleri tarafından kovulup Rodos'a atılmışlardı. — Y. Ö.

HAÇOVA MEYDAN MUHAREBESİ: III. Sultan Mehmed (1595 - 1603), 20 Haziran 1595'da Almanya imparatorluğu üzerine sefer - i hümâyûna çıktı. Türkiye - Almanya savaşı, 4 Temmuz 1593'ten beri devâm ediyordu. 24 Eylûlde III. Mehmed'in kumanda ettiği Orduy - ı Hümâyûn, Kuzey - doğu Macaristan'da Almanlar'ın elinde bulunan pek mühim Egri (Mac. Eger) Kalesini muhasara ve 12 Ekimde fethetti. Almanya ve müttefiklerinin büyük ordusu, imparatorun kardeşi Arşidük Maximilian'ın kumandasında, Türk ordusunu vurmak ve kabilse Egri'yi geri almak maksadıyle, bu kaleye yaklaşmaya başladı. 4. Vezir Câfer Paşa, 15 000 askeriyle düşmana çok yakın düşmüştü. Arşidük'ün büyük ordusunu Egri'yi muharasadan kurtarmak için gelen basit bir imdat kolu sanan Sadrâzam Dâmâd İbrahim Paşa, Câfer Paşa'ya taarruz emrini verdi. İşte 22 Ekim 1596'da geçen bu vuruşmaya Birinci Haçova Muharebesi denir ki, 4 gün sonra geçecek olan asıl büyük H. M. M. değildir.

Câfer Paşa, aldığı emri yerine getirmek için çılgınca bir taarruza geçti. Ancak yanındaki Rumeli Beylerbeyisi Velî Paşa, 10 000 askeriyle bu çılgınlığa katılmak istemedi ve geri döndü. Câfer Paşa, 4 500 askerle kaldı. «Şeref - i vezâreti kurtarıp bed - nâm olmamak için» Arşidük Maximilian'ın alaylarına daldı. Akşama kadar yüzlerce şehit verdikten sonra düşman hatlarını gece karanlığında yarıp Orduy-ı Hümâyûn'a can attı. Câfer Paşa'dan izin almadan meydan muharebesini terk eden Velî Paşa azledildi ve Sokullu - zâde Hasan Paşa tekrar Rumeli Beylerbeyliğine getirildi. 1 000 yeniçeri, 100 tımarlı sipahisinin şehit düşmesi ve 43 topun kaybedilmesi ile biten bu vuruşma, 4 gün sonraki büyük meydan muharebesi gibi Tisza (Tisa) Nehrinin batı kıyısında Haçova veyâ Haçovası (Macarca adı: Mezőkeresztes) denen yerde geçti.

25 Ekim cuma günü, Orduy - ı Hümâyûn da Haçova'ya girdi ve düşman ordusu karşısında mevzi aldı. Düşman askerinin büyük kısmını çeşitli Alman devletlerinin birlikleri ile İspanyol, Erdelli Macar, Papalık, Floransa, Leh, Çek, Slovak, İtalyan, Hollanda, Belçika alayları, hattâ Fran-

sız gönüllüleri teşkil ediyordu. Düşmanın 100 topu ve üçte ikisine yakını uşak ve satıcı makulesi olmak üzere 300 000 kişilik kuvveti vardı. Orduy-ı Hümâyûn ise 60 000 tımarlı sipahisi, 55 000 Kapıkulu (yeniçeri v. b.), 25 000 Kırım atlısı, takriben 140 000 kişiydi. Fetih Giray Han'la Cağaloğlu Sinan Paşa'nın kumanda ettiği Türk öncüsü, Alman alaylarına çarptı ve 6 000'e yakın zâyiât verdirdi. Gece, iki tarafın endişeli bekleyişiyle geçti. Ertesi sabah, 26 Ekimde büyük vuruşma başladı.

Almanlar taarruza geçip Türk ordusunu sarstılar. Az sonra Orduy-ı Hümayûn'un mefkezine de nüfuz ettiler. Padişah geri alındı ve atından inip otağına geçti. Sadrâzam, merkezin ardına sığındı ve otağ-ı hümâyûna giderek, sırtında hırka-i şerîf duâ eden padişaha, merkezin berbat vaziyette olduğunu, askerî bakımdan geri çekilmek icab ettiğini arz etti. III. Mehmed atına binip ric'ata hazırlanırken, babası III. Murad'ın 60 yaşındaki hocası müstakbel Şeyhülislâm büyük târihçi Hoca Sâdeddin Efendi, atın gemlerine yapıştı: «Pâdişâhım, dedi; nereye gidersiz? Cengin hâli budur, hâtır-ı şerîfiniz hoşça tutun. Lâzım olan, yeri nizde sâbit ve ber-karâr olmaktır. Peygamberimizin mûcizeleriyle, nusrat-u zafer bizdedir.»

Hocanın bu müdahelesi olmasa veyâ birkaç dakika gecikseydi, yalnız Türk târihinin en büyük ve şeretli zaferlerinden biri kaybedilmiş olmayacak, belki topyekûn savaş, mağlûbiyetle bitecekti.

Orduy-ı Hümâyûn vâızı Şeyh Hızır Efendi, 100 mürîdiyle ön saflara atıldı. Şeyh ve müridleri, ellerinde kılıç, âyetler okuyarak askeri teşci ve kaçanların üzerine Peygamber'in lânetini dâvet ediyorlardı. Bu derviş-gazilerin hemen hepsi ön safta bulundukları için şehid oldular ve zaferden sonra naaşları İstanbul'a nakledilerek muazzam bir bir askerî ve dinî merasimle cenazeleri kaldırıldı.

Bu hengâmede III. Mehmed'i dimdik atının üzerinde, Hoca Efendi'yi onun yanı başında atının gemlerini tutmuş gören akıncılar ve Kırım atlıları, zaferi kazandığını sanan düşmana dehşetli bir taarruza geçtiler. Başkumandan Arşidük'ün emri hilâfına Türk ağırlıklarını yağmalamak için dağılmış bulunan düşmanı ezmek kolay oldu. Neye uğradığını anlayamayan Arşidük de şaşırdı. Yarım saat içinde 20 000 düşman atlısı, Haçova'nın kenarındaki bataklığa sürülüp yok edildi. 50 000 düşman da muharebe meydanında öldü veyâ esir düştü. 100 top, Türkler'in eline geçti. Topçusunu, süvarisini kaybeden, piyadesi büyük zâyiât veren Arşidük, ric'ate başladı. Düşman ordugâhı, büyük ganimetle Türkler'in eline geçti. Bu suretle Osmanlı târihinin son büyük meydan muharebesi kesin şekilde kazanılmış oldu. Fetih Giray Han'la Cağaloğlu Sinan Paşa, öncü kumandanları olarak büyük başarı gösterdiler. Fakat zaferin asıl şerefi, Hoca Sâdeddin Efendi'nin üzerinde kaldı.

Muharebeye muhârip subay olarak katılan büyük târihçi Peçevî İbrahim, Haçova zaferinin, Mohács (Mohaç) zaferinden daha küçük bir askerî başarı olmadığını, fakat Mohaç'tan sonra Macaristan fethedildiği halde Haçova'nın değerlendirilmediğini yazmaktadır (II, 202). Gerçekten Türk ordusunda dehâ sahibi hiçbir kumandan yoktu. Hammer'in (VII, 329) «Sâdeddin'in cesaret ve tesiriyle kazanılan ve Mohaç ve Çaldıran'la mukayese edilen parlak zafer» dediği Haçova'dan sonra Viyana yolu Türkler'e açıktı. Ancak Türk teşebbüs ruhu, 1593'ten beri geniş ölçüde sarsılmıştı. — Y. Ö.

HAÇREŞ DAĞLARI, Muş Ovasını güneyden çeviren dağlar (2 689). I. Zamana âid kalker, kumtaşı ve şistlerden meydana gelmiştir. Murat ile Dicle arasında su bölümü çizgisine tekabül eden bu kıvrımlı, meşe ve ardıçlarla kaplı dağ, Diyarbakır havzasında kışlayan aşiretlerin yazın çıktıkları yaylalardan biridir.

HAÇVAL DAĞI, Artvin'de, Yusufeli'nin 13 km kuzeyinde, granitten yapılı temelin 1 000 m kalınlığındaki II. Zaman sonu-III. Zaman başlarına âid andezit, bazalt lâv ve tüfleriyle örtüldüğü. 3 000 m yüksekliğinde bir dağ. H. ın haşin görünüşü ile 2 750 m yukarısında rastlanan genişçe düzlükler tezat teşkil eder. Etekleri, nemden hoşlanan iğneyapraklıklar (lâdin, köknar) ile kaplıdır. Bu iğneyapraklı ormanlar, 2 000 m nin üstünde yerini Alp çayırlarına terk eder.

Alp çayırları bölgesindeki zirveler, muhtemel olarak son buzul devrine âid buz yalakları (sirkler) nın izlerini taşır. Daha ziyade kuzey ve kuzeydoğuya akan tâlî vâdilerin kaynak kısımlarına yerleşmiş olan bu buz yalaklarının önünde, tabanları moren sedleriyle arızalanmış küçük tekne vâdiler uzanır. IV. Zamanda, aşağılara sarkan buzulların açtığı tekne vâdiler, 1 800 m nin altında yerini normal akarsu vâdilerine bırakır. Güneyde Arcivan, Hohmal, kuzeyde Murgul Suyu ve Hatıla Deresinin yukarı kesimleri, bu türlü tekne vâdilerdir.

HADAD, Sâmîlerin fırtına tanrısı. Hemen bütün eski Batı Asya'da mabetleri vardı, fakat yerlere gore Hadadezer ve Benhadad gibi adlar taşırdı.

HADADEZER veyâ **ADAD İDRİ,** Şam kralı. Asur kralı III. Salmanasar'a karşı Karkar'da harp etmiştir (M. Ö. 854).

HADAMARD [*adamār*], **Jacques** (Versailles 1865-Paris 1963), Fransız matematikçisi. Paris'te Collège de France'ta profesör olarak çalışmış (1897-1953) ve 1912'de Fransız Fen Akademisine girmiştir. Özel olarak enfinitezimal analiz üzerinde çalışmıştır.

ḪADATU (Arkeol.): bk. ASLANTAŞ.

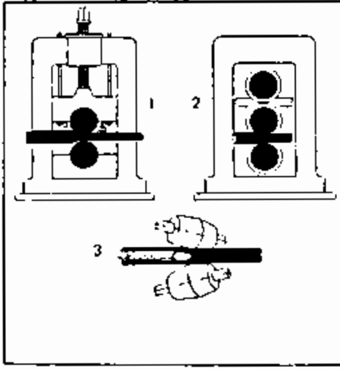
HADBA (Coğ.): bk. MUSUL.

HAḌDA, Afganistan'da, Celâlabad yakınında eski bir Buddha merkezi. Yunan Buddhist üslûbuna bağlı birçok mabet ve stupa (anıt) harabeleri görülür. Bir Fransız arkeoloji heyeti H. da kazılar yapmaktadır.

HADDE, metallerden, istenen çapta tel çekimini sağlayan makina. Teli boşaltma ve çekme-sarma tamburları arasına yerleştirilmiş yüksek dirençli, değişik çaplarda delikler ihtiva eden, sertleştirilmiş çelik levha (lokma), Leier çekme tezgâhı adındaki makinanın esas parçasını teşkil eder. Levha deliklerinin giriş ve çıkış ağızları koniktir. Tel çapında önemli bir küçülme sağlamak için, tezgâh üzerindeki lokmalar seri hâlinde düzenlenmiştir. Telin düzgün olmasını sağlamak amacı ile kalibre delik ağızlarına elmas veyâ tungsten karbürlü astarlar yerleştirilir.

Haddehâne, sıcak veyâ soğuk durumdaki metalleri işlemeye yarayan merdaneli makinaların bulunduğu bir tesis. Bu makinaların. genellikle birbirine paralel ve üst üste konmuş iki veyâ üç merdanesi vardır. Merdaneler, biri diğerine nazaran ters döner ve aralık (paso) ları ayarlanabilir biçimdedir. Levha, saç veyâ yassı demir yapımında kul-

lanılan silindrik merdanelerden başka, profil demirleri yapımı için kalibre kesiti özel, oluklu merdaneler uygulanır. Birçok H. hânelerde d kişsiz boru yapımı için ise birbirine nazaran çapraz olarak konmuş merdaneler ile boru deliğini açacak «malafa» tertibatı bulunur (Mannesmann sistemi).

HADDE: Haddehânede uygulanan merdane tipleri: 1. İkili merdane; 2. Üçlü merdane; 3. Boru yapımı için kullanılan Mannesmann sistemi merdane

Haddeden çekme, akkor hâlindeki çelik kütükler veyâ diğer (sıcak veyâ soğuk durumda biçimlenebilir) metaller, istenen biçimlere göre makaralı bir konveyör üzerinden merdaneler arası (paso) ndan. parça, istenen kalınlık veyâ şekli alıncaya kadar birçok defa ileri geri geçirilme işlemi. Her geçişten sonra üst merdane, sabit olan alt merdaneye özel bir düzenle yaklaştırılır. H. den çekme, çift merdaneli (duo) veyâ üç merdaneli (trio) tek bir makina ile yapılıyorsa, iki yönlü çalışarak işlenecek parça, nöbetleşe makinanın bir tarafından öbür tarafına geçirilir (reverzibl sistem). Eğer dizi hâlinde birçok makinalar varsa, çalışma tek yönlü olur. Çelik H. hânelerinde, H. den çekilecek kütüklerin, yaklaşık olarak 1 250° ısıtılmaları gerektir.

Dikişsiz boru çekiminde (Mannesmann sistemi) özel tipte iki makina kullanılır. Delik açıcı «malafa» lı birinci makinada, yaklaşık olarak 1 200° ye ısıtılmış bodur bir yuvarlak çelik çubuk içinde, boydan boya delik açılır ve çapraz merdaneli ikinci H. makinasına aktarılarak boruda istenen çap sağlanıncaya kadar çekme işlemine devam edilir.

HADDEHÂNE FABRİKASI (Endüstri), mâdenlerin ince levha ve tel hâline getirildiği imalâthâne. Türkiye'de ilk H. F., yelkenli savaş gemilerinin bakırla kaplanması maksadiyle getirilen Fransız mühendislerinin tavsiyeleri üzerine II. Mahmud devrinde kurulmuştur. Abdülâziz devrinde fabrikalar çoğalınca bunlara yetiştirilmiş işçi ve usta te'min etmek için Haddehâne adlı Çarkçı Ameliyat Mektebi açılmışsa da, bu mektep 1908 Temmuz İnkılâbından sonra kapatılmıştır.

HADDINGTONSHIRE (Coğ.): bk. EAST LOTHIAN.

HADDON [*hadin*], **Alfred Cort** (Londra 1855 - 1940), İngiliz etnologu ve antropologu. 1909 - 1926'da Dublin'de zooloji okutman (reader) ı olmuştur. 1888 - 1889'da ve 1898 - 1899'da Torres boğazı adalarını gezmiş ve 1914' te Yeni Gine'ye girmiştir. Başlıca eserleri: *The Races of Man and Their Distribution* (İnsan ırkları ve bunların dünyada dağılışı) [1900]; *The Wanderings of Peoples* (Milletlerin gezileri) [1911]; *History of Anthropology* (Antropoloji târihi) [1919]; *Evolution in Art* (Sanatta gelişme) [1895]; *Magic and Fetishism* (Sihir ve fetişizm) [1906]; *Head Hunter* (Kafa avcıları) [1901]; *Ethnography of the Western Tribe of Torres Sraits* (Torres Boğazının batı aşiretinin etnografyası) [1890]; *The Decorative Art of British New Guinea* (İngiliz Yeni Ginesinin süsleme sanatı) [1894].

HADEKA (Tıp): bk. GÖZ.

HADEN [*heydn*], **Francis Symour** (Londra 1818 - Alresford 1910), İngiliz hakkâki. 1894'te *Sir* unvanını almıştır. Rembrandt'ın ve sonradan Whistler'ın sanatını incelemiş, bunlardan ilham alarak peyizajlar yapmıştır.

HADENDOA, Afrikanın kuzey - doğusunda, Atbara Nehri ile Kızıldeniz arasında yaşayan Hâmî ırkından bir kabile. Güney sınırları Eritrea ve Habeşistan sınırlarına kadar uzanır. Deve sahipleri ile kervan kılavuzlarından meydana gelmiş olan H. kabilesi, göçebe ve yarı göçebe bir topluluktur. Bezavye dili konuşurlar. Asıllarının Arap olduğu yolunda birtakım iddialar varsa da, doğru değildir. Ancak, çeşitli devirlerde Araplarla karışmış oldukları şüphesizdir.

H. lar, İslâm dinini kabul etmişlerdir. Fakat Müslümanlıkları, iptidâî mahiyette bir Müslümanlıktır. Buna karşılık, aralarından islâmî ilimlerde ileri gitmiş din adamları da çıkmıştır.

H. kabilesinin, varlıklarının bilindiği târihlerden bugüne kadar, kendi başlarına hiçbir rolleri olmamıştır. Sadece, Sudan mehdi'si Muhammed Ahmed'in, İngiliz ve Mısır birlikleri ile yaptığı savaşlara katılan H. lar, bu çarpışmalarda cesur insanlar olarak görülmüşlerdir. H. kabilesinin bu savaşlara katılması dinî sebeplerden çok, aslı yarı Türk olan reisleri Osman Digma (Osman Dikma) nın şahsî nüfuzu neticesi olmuştur.

HADÊS (Yunan mitolojisi), Cehennem tanrısı, Yunanlıların büyük tanrılarından biri. Kronos ve Rhea'nın oğlu olup, tanrıların Titanlara karşı kazandıkları zaferden sonra, kendisine yer altı diyarı, ölüler ülkesi verilmiştir. Tepegözler ona sihirli bir miğfer verir. Kuneē adını taşıyan bu miğfer, onu görünmez hâle getirir. Bu, ölümün bir sembolüdür. Halk inancında H., Pluto ile birdir.

HADFIELD [*hadfiild*], **Sir Robert** (Sheffield 1858 - Londra 1940), İngiliz metalürji uzmanı. Öğrenimini Sheffield Üniversitesinde yapmıştır. Endüstri alanına atılan H. kısa zamanda birçok ortaklıkların müdürü olmuştur. Daha sonraları, demir alaşımı ve özel çeliklerin işlenmesinde yararlı çeşitli metalürji usulleri bularak ün kazanmıştır. Bu konularda üç yüzü aşkın bilimsel veya teknik yazı yayınlamıştır. «*Metallurgy and its Influence on Modern Progress* (Metalürji ve çağdaş gelişme üzerindeki etkisi) [1925] adlı eseri dünya çapında ün kazanmıştır.

Hadfield çeliği: Sir Robert Hadfield tarafından 1880 yılına doğru geliştirilmiş, % 1,5 karbonlu ve yüksek tenörde manganez (% 12) li çelik türü. Çarpma ve bilhassa aşınmalara karşı olan yüksek direnci sebebi ile demiryolu makasları, kırıcı makinaları parçaları, zırhlar ve emniyet miğferleri yapımında kullanılır.

HADIM, Konya ilinde, Konya'dan 131 km uzaklıkta, Göksu'yun kaynak bölgesinde bir ilçe. Nüfusu 40 255 (1965) tir. Taşkent ve Aladağ adlarında iki bucağı vardır. İlçede çeşitli ekonomik faaliyet mevcuttur. Dağların Göksu kollarına inen yamaçlarında 1 600 m üzerine çıkmayan bağlar, bunların başında gelir. Elde edilen 71 824 ton üzüm, ulaşım güçlükleri dolayısiyle, kurutularak daha çok Karaman'a sevk-

HADIM: Sağlık merkezi ve civarından bir görünüş

edilir. Göksu kollarında elma, armut, erik ve kiraz bahçeleri bulunur. Yılda 350 ton elma, 208 ton armut, 140'ar tonluk erik ve kiraz kısmen H. ile köylerinde sarf edilir, kısmen de civar kasabalara satılır. H. ilçesinde yetiştirilen ürünler arasında patates (16 000 ton) de önemli bir yer tutar.

Bu yüksek ve arızalı bölgeler, koyundan (28 915 baş) ziyade keçiye (57 810 baş) uygun düşer. Çeşitli ziraatin yanısıra hayvancılığın da yürütüldüğü ilçenin idarî ve ekonomik merkezi rolünü 7 176 nüfuslu Hadım görür.

HADIM VE İĞDİŞ ETME: Eneme, üreme bakımından lüzumlu bir organın kesilmesi veyâ tahribi yolu ile bir ferdin kısırlaştırılması. Bu ameliye insan, hayvan ve bitkilere tatbik edilebilir. En çok erkeklere tatbik edilirdi. Hadım etme insanlar için, eneme hayvanlar ve bitkiler için, iğdiş etme de özel olarak atlar için kullanılır.

HADIM ALÎ PAŞA (Biyogr.): bk. ALİ PAŞA, Hadım.

HADIM CÂFER PAŞA (Biyogr.): bk. CÂFER PAŞA, Hadım.

HADIM GÜRCÜ MEHMED PAŞA (Biyogr.): bk. Mehmed Paşa, Gürcü.

HADIM HASAN PAŞA (Biyogr.): bk. HASAN PAŞA, Hadım.

HADIM MESİH PAŞA (Biyogr.): bk. MESİH PAŞA, Hadım.

HADIM SİNAN PAŞA (Biyogr.): bk. SİNAN PAŞA, Hadım.

HÂDIMÎ (asıl adı: **Ebû Said Muhammed Hâdımî**; Hadım, Konya 1701 - Hadım 1762), Nakşıbendî tarikatına mensup mutasavvıf ve âlim. Babası müderris Hacı Mustafa Efendi, annesi Hediye Hanımdır. Buhara'dan Anadolu'ya gelen ve Fahrü'l Rûm unvanını alan bilgin, şâir ve mutasavvıflar yetiştirmiş köklü bir âilenin evlâdıdır.

H., ilk tahsilini babasından elde etmiş, 10 yaşında *Kur'an'ı* ezberleyerek hâfız olmuştur. Babasından Arapça, Farsça gramer, akaid - i dinîye ve usul - ü felsefe gördükten sonra, 1720'de Konya'ya gelerek Karatay Medresesine yazılmıştır. Buradan 1725'te icâzet (diploma) almış, hocası İbrahim Efendinin tavsiyesi ile İstanbul'a gelmiş ve Kazabadî Medresesinde yüksek tahsilini tamamlamıştır (1728). Dört katır yükü kitapla Hadım'a dönen H., babasının boş bıraktığı Hadım Medresesi kürsüsünde ders vermeye başlamıştır.

Şöhreti memleket sathına yayılan H., III. Ahmed tarafından davet edildigi İstanbul'a gelmiş, bir müddet burada kaldıktan sonra yine Hadım'a dönmüştür. Bundan sonraki hayatı, bir yandan medresede ders vermek, bir yandan da eser yazmakla geçmiştir.

Yetiştirdiği yüzlerce talebe arasında başta İsmail Gelenbevî, Mehmed Kırkağacî. Hâfız Hasan Üskübî, oğullarından Hacı Said Hadımî, Hacı Abdullah, Emin ve Hacı Numan Hadımî gibi bilginler ve müderrisler vardır.

Talebeleri tarafından çoğaltılan ders takrirlerinden başka, bugün hayatta bulunan ahfadı tarafından, 80 kadar eseri olduğu söylenir.

HADIMKÖY, İstanbul ilinde, Çatalca ilçesine bağlı Boyalık bucağının merkezi. İstanbul - Edirne demiryolunun 51. km sinde bir istasyondur. Askerî birlikler sebebiyle nüfusu (1965: 8 279) kabarık görünmektedir.

HÂDÎ, Allah'ın adlarından biri. «Hidâyete erdiren, doğru yol gösteren» mânâlarına gelen kelime. Şiî mezhebine mensup emîrlerin de sevdikleri ve kullandıkları bir lâkaptır.

HÂDÎ, Bayrâmî Melâmîlerinden (Hamzavîlerden) şâir. Hicrî 1035 (1625) Rebiülevvel'inin 21. Pazar günü vefat eden ve İstanbul'da Dâvud Paşa Câmii civarındaki Şah Sultan Mescidi avlusunda medfûm olan Bâyrâmî Melâmîlerinden şâir Lâmekânî Hüseyn'e tam bir vefat târihi söylemesi bakımından aynı yola mensup olduğu anlaşılan ve belki de Lâmekânî'ye mensup bulunan bu şâirin, İstanbul'da Süleymaniye kütüphânesine mülhak Hâlet Efendi kitapları arasında 800 No. da kayıdlı bulunan ve H. 1044 (1634-1635) te tertip edilmiş olan bir mecmuada şiirleri vardır. Vahdet - i Vücûd'u, gerçekten de pek şâirâne bir tarzda terennüm eden, arûzu kudretle kullanan bu şâirin hâl tercemesi hakkında kesin bir bilgiye sahip değiliz. Şeyhî'nin *Şakaik zeyli*'nde ve *Enîsü'l - müsâmirîn*'de bulunan ve H. 1018 (1609) de vefat eden Edirneli Kadı Ahmed Çelebinin Hâdî mahlâsını kullandığı mukayyetse de, bu zâtın H. 1035 (1625) de vefat eden Lâmekânî'ye vefat târihi söyleyemeyeceğini yazmak bile fazladır. Sâlim, Sefâyi, Râmiz, Beliğ ve Fetin tezkirelerinde H. 1140 yâhud H 1143 (1727-1730)'te vefat eden müderris Abdü'l H. olmasına da ihtimâl yoktur.

Bu bakımdan H. nin hâl tercemesi meçhûlümüzdür (A. Gölpınarlı, *Melâmîlik* ve *Melâmîler*, İstanbul 1931, s. 80, 88 - 89). — A. G.

HÂDÎ (1360 - 1384), dördüncü Abbâsî halifesi (bk. ABBASÎLER). Üçüncü halife Mehdî (b. bk.) nin oğludur. Babasının ölümünden sonra yerine geçmiş (1383), fakat ancak bir yıl kadar halifelik ettikten sonra öldürülmüştür. Yerine kardeşi Harun - ür Reşîd (b. bk) halife olmuştur.

HÂDÎ ATLÂSÎ (ATLASOV) (Simbir 1875 - Solovki 1940 ?), Kazan'lı din, siyaset ve ilim adamı. Babası imam olan H. A., ilk tahsilini babasının mektebinde yaptıktan sonra Buva Medresesini ikmal etmiş, Arapça ve Farsça, daha sonra da Rusça ve Almanca öğrenmiştir. 1902 de bugünkü Tataristan'daki Bügülme kazasına bağlı Elmet köyüne imam olarak yerleşmiştir. XIX. yüzyılın ortasında Rusya

içindeki Türkler arasında başlayan ve XX. yüzyılda gelişen «usûl-i cedid» (tâlim ve terbiyede yenilik) cereyanının taraftarı olarak şöhret kazanmış, açtığı mekteplerde bu usûlü tatbik etmiş ve eserleriyle de bu yolu müdafaa ettiği gibi, «usul-i kadim»e karşı da *Ahırzaman İnsanı*, *İdil Boyu*, *Mektep ve Molla* gibi eserler yazmıştır.

HÂDÎ ATLÂSÎ

Rusya'nın 1904-1905 savaşında Japonya'ya yenilmesi üzerine başlayan meşrutiyet devrinde H. A. Samara vilâyetinden ikinci Duma (Rus Parlâmentosu)va mebus seçilmiş ve Türk asıllı 35 mebustan biri olarak Rus hükûmetinin müstemlekecilik siyasetine karşı mücadelesi ile tanınmıştır. Çara karşı yayımlanan beyannâmeye imza atması ve hükûmetinin Müslüman Türkleri Ruslaştırmayı hedef tutan 31 Mart târihli kanun lâyihasını şiddetle tenkid ederek *Yeni Nizam ve Ulemamız* adında bir eser neşretmesi üzerine takıbata uğrayarak bir ay hapiste yatmıştır. Bundan sonra kendisini ilmî araştırmalara vermiştir.

1917 Rus ihtilâlinden sonra, H. A. yine siyasî hayata atılmıştır. 1-17 Mayıs 1917'de Moskova'da toplanan Birinci Rusya Müslümanları Kongresi'nde çok faal rol oynamış, en ateşli hatipler arasında yer almış, hattâ bütün Rusya Müslümanları için müftü olarak gösterilen adaylar arasında da adı geçmiştir. Sonra Kazan ve Ufa'da tertiplenen kongrelere katılmış, Ufa'daki Millet Meclisine mebus seçilmiş ve Kazan'da ilân edilen «Millî Medenî Muhtariyet» oturumuna katılmıştır.

Bolşevik ihtilâli, H. A. n'n millî gayelerine uygun değildi. Dahilî harp esnasında birkaç defa yer değiştirmiş ve 1920'de Bakû'ya gelerek Şark Milletleri Kongresi'ne de katılmıştır. Sonra Bügülme'ye dönerek lisede Almanca ve tabıat dersleri öğretmenliği yapmıştır.

Bolşevik idaresi önce ona dokunmamışsa da, 1929'da hapsedilerek Moskova'ya götürülmüş ve sonra Solovki (Beyaz Deniz'de bir ada) ye sürülmüştür. 1940'ta H. A. yi orada görenler olduğuna göre, o târihten az sonra ölmüş olması mümkündür.

Samimî bir Türkçü-milliyetçi olan H. A. nin ilmî eserleri târih ve dille ilgilidir. Orenburg şehrinde neşredilen «Şûrâ» mecmuası tarafından 1909'da tertiplenen Til yarışı (Dıl yarışı) na katılan H. A., bu müsabakada *Bir Türk Kadınının Oğluna öğüdü* başlıklı yazısı ile birinciliği kazanmıştır. Bu müsabakanın esas şartı, yazıların saf «Türkçe» olması idi. H. A. nin yazısı, konu bakımından da son derece sürükleyicidir (Bu yazı A. N. Kurat tarafından işlenerek önce 1932'de «Azerbaycan Yurt Bilgisi» nde, sonra da 1966'da *Reşid Rahmeti Arat İçin* adlı kitapta yayınlanmıştır). Târih sahasında ilk eseri, *Sibir Târihi* [1912] dir. *Süyüm Bike* (Sevim Hatun) [1912] adlı kitabında Kazan Hanlığının son hükümdarlarından olan Süyüm Bike'nin trajik hayatını canlı ve millî hisleri kamçılayan bir uslûpla anlatır. *Kazan Hanlığı* [1913] adlı büyük eseri ile H. A., artık bir târihçi olarak tanındı. *Altın Ordu Târihi* üzerinde de çalışmağa başlamıştı. — A. T.

HÂDÎ BEY, Yeniköylü Udî (İstanbul ?-İstanbul 1917), Türk ilâhî ve şarkı bestekârı. Tarabya Camii hatîbi ve imamı Hâşim Efendi'nin oğlu ve müzisyen Hacı Fâiz Beyin kardeşidir. Adliye Nâzırı Ali Rıza Paşa'nın himayesiyle genç yaşta Reji'ye girmiş ve bey'iye müfettişliğine kadar yükselmiştir. Şeker hastalığından ölen H. B. Karacaahmed'e babasının yanına gömülmüştür. Kışın Üsküdar'da Ahmediye'de, yazın Yeniköy'de otururdu. Musikide, Yeniköylü Hasan Efendi'nin talebesi ve Fehmi Tokay'ın hocasıdır. İyi bir hânende idi. Gaygaylı okuyuştan nefret ederdi. İlâhîleri çok güzeldir. Günümüze gelen eserleri 2 şugl, 8 ilâhî ve 10 şarkıdır.

HÂDÎ MUHAMMED ABDÜL SELİMZÂDE ŞİRVANÎ (asıl adı: **Ağa Mehmet**; Şirvan 1879-1919), Azerî şâiri. İlk tahsilini mahalle mektebinde gördükten sonra, Azerbaycan yazarlarından Abbas Sehhet'in babasının mektebine devam etmiştir. Tüccar olan babasının erken ölümü, annesinin başka bir adamla evlenmesi gibi sebepler H. yi âile geçindirmek mecburiyeti karşısında bırakmış olmasına rağmen, Mirza Aliekber Sâbir ve Abbas Sehhet gibi aydın hemşehrilerinin teşvikiyle Usul-i Cedid adındaki nispeten modern mektepte tahsiline devam etmiş, Azerbaycan toplum hayatını yavaş yavaş sarmaya başlayan yerli ve millî tiyatro hayatiyle de ilgilenmeye başlamıştır.

H. bu mektepteki tahsili sırasında devrin yazarlariyle, şâirleriyle de tanışmış, Şirvan'ın hatırı sayılır aydın nesline mensubiyeti dolayısiyle az zaman sonra, millî kültür harekâtını dile getirecekler'in başına geçmiş, bu edebî türün ve san'atın yerleşmesine çalışmıştır. Çok genç yaşlarında, muhitin ,gericilerine karşı giriştiği şiddetli mücadele, şâirin âilevî hayat şartlarından ileri gelmiştir. Çocukluğundaki kimsesizliği, acıklı ve yoksul hayatı, ruhunda ümitsizliğe yol açmış, onu mücadeleci yapmıştır.

İlk hamlelerine taassuba karşı mücadeleyle başlayan H., hayatına bir düzen vermek amaciyle öğretmenliğe intisap etmiş, vaktiyle kendisine tahsil imkânlarını sağlayan hocasının daveti üzerine Heşterhan (Astrahan) a gitmiş, hocasının mektebinde öğretmenliğe devam etmiştir. Zaman zaman geçim sıkıntılarını karşılamak üzere, bakkallık ve gazete redaktörlüğü de yapmıştır. 1906'da Bakû'ya gelerek Ali Bey Hüseyinzâde'nin çıkardığı haftalık Türkçe «Feyuzat» adlı dergi âilesine intisap etmiştir.

Ali Bey'in Türkçülük ideolojisi hakkındaki prensipleri genç H. nin ruhunu kamçılayacak kadar etkili idi. Artık H. şiirlerinin temelini millî istiklâl ve vatancılık cephesinde kurmaya koyulmuştur. Ali Bey Hüseyinzâde'nin Türkçülük tesirleri ile birlikte, Türkiye ihtilâlcilerinden «Feyuzat» ta melce bulan E. Kemal'ın düşünceleri, az zaman içinde H. yi o kadar büyülemiştir ki, kalemiyle millî mücadeleye atılmıştır. Millî istiklâli terennüm eden şiirleri, Türkistan ve Hindistan gibi uzak ülkelerde Fars diline tercüme edilerek, Kalküta'da basılmıştır. «Feyuzat» ın kapanması üzerine H., Ahmed Ağaoğlu'nun çıkardığı «İrşad» gazetesi âilesine katılmıştır. Daha sonraları «Taze Hayat», «Terakki», «İkbal» gibi gazetelerde de çalışmıştır.

H. nin bu ilk devir şiirleri, Namık Kemal tesirinde olup, idealist bir hürriyet ve uhuvvet âleminin doğuşunu terennüm etmekte idi. Ana gayesini istiklâl fıkri teşkil ettiğinden şiirlerinde hep bu yoldaki mücadelesine sadık

kalmıştır. Bu mücadelede Ağaoğlu Ahmed, Haşim Bey Vezirli, şâir Sabir gibi yazarlar, kendisini desteklemişlerdir. İran inkılâp hareketlerini teşvik ve tebcil yolunda yazdığı *İran Hürriyet Kahramanları*, *İranlı Kardeşlerim* ve *Sergüzeşt-i İran* adlı şiirleri vatanperlık ruhunu dile getirmiştir.

H. nin bu şiirlerindeki kahramanlar, şanlı insanlar adı altında ebedileşmiştir. H., şiirlerindeki mücahitlere «insan» adını yakıştırmış ve onlardan istıklâl ve hürriyet mücadelesi yapmalarını beklemiştir. H. ana vatanı Azerbaycan ın hürriyet ve istiklâli için çalışırken, insanlık fikrinden ilham alarak, İran Azerbaycanının da hür ve mesut olmasına çalışmıştır. Vatanî şiirlerinde terennüm ettiği istiklâlin bir ucunun Türkiye'de inkişaf ettiğini gören H., 1910 târihinde İstanbul'a gelmiştir. Burası fikrinin gerçekleşmesinde en çok umut beslediği bir Türk merkezi idi. Ona göre, Türkiye'de başlayan milliyetçilik ve hürriyet mücadelesi sönmeyecek, tersine diğer Türk yurtlarının kurtuluşuna da ışık tutacaktır. İstanbul'da da matbuat âlemine katılmış, «Şahbal», «Rebab» «Mehtab» gibi dergilerde şiirler yayınlamıştır. Rejimin tutumundan habersiz bulunan H., yayınladığı «Kadın hürriyeti» hakkındakı şiiri yüzünden, Selânik'e sürülmüş, bir ihbar üzerine casuslukla suçlandırılmış, hayatını kazanmak için hamallık dahi yapmıştır. Fakat bu kadarı da kâfi gelmemiş, Yunan ve Bulgar polislerine teslim edilmiştir. Bunlardan çektiği zulüm ve işkence, kendisini idama kadar götürmüşse de sonunda kurtulmuş, inkılâpçılığına devam etmiştir. H. nin bu ağır şartlar altında geçen hayatı şiirlerinde yer almamıştır. Manevî gıdasını teşkil eden hürriyet, istiklâl, vatan aşkı gibi temler üstün gelmiş ve H. bu ideal uğrundaki ahır hayatından şikâyetçi olmamıştır. H. nin Türkiye devresindeki şiirlerinde ve üslûbunda zamanın Türk şâirlerinin tesiri inkâr edilemez. H. ye vatan aşkını aşılayan Namık Kemal olmuştur. Hümanizm ve sulhseverlik Tevfik Fikret'ten alınmıştır; felsefî düşünceler ve bolca yabancı kelime kullanma gayreti de Abdülhak Hâmid'den geçmiştir. H. nin kendine has tarafları da vardır. Bunların başında bir türlü sükûnet bulmayan «isyankâr ruhu» gelmektedir. Sürgün hayatında zulme ve işkenceye boyun eğmeyen H., 1914'te Azerbaycan'a döndükten sonra 1914 - 1916 yıllarında I. Dünya Harbine katılan gönüllü Türk askerlerinin yaşayışını görmek amacıyle Karpat cephesine gitmiş, burada uzunca bir müddet kalmıştır.

H. nin şiirlerinin «leitmotiv» i vatan ve millet sevgisi olmuştur. Onun ideal fikir ve inancına göre, vatandaşın ve ferdin değeri ve büyüklüğü, vatanına, milletine karşı beslediği temiz ve karşılıksız sevgisindedir. H. edebî tarz ve nevi, hattâ üslûbu bakımından eski klâsik şiir mektebine bağlı kalmakla beraber, fikir ve konu yönünden modern Azerbaycan edebiyatı içinde kalmıştır. Bu bakımdan hayalperest bir romantik şâir edasiyle değil, kaleminde ve şiirlerinde memleketinin bütün hayat cephelerini gerçek bir görüşle aksettirmiştir.

H. nin kitap hâlinde yayınlanan başlıca şiirleri şunlardır: *Firdövsi İlhamat* [1918]; *Şükûfe-i Hekmet* [1914]; *Aşkı Möhteşem yahut Ana Kucağı* [1918]; *Elvahı İntibah yahut insanların Târihî Fâciaları* [1918]. — **A. C.**

HÂDÎ PAŞA (Bağdad? - Berat 1932), Türk generali ve devlet adamı. Abdülhâdî diye de adlandırıldığı malûmdur. 1882 yılında, Harbokulu'ndan teğmen rütbesiyle çıkan H., 20 Temmuz 1885'te Harb Akademileri'ni piyâde kurmay yüzbaşısı olarak birincilikle bitirmiştir. Almanya'da öğrenimini tamamlayan H., 1892 yılında kurmay yarbaylıkla İstanbul'da Genel Kurmay Başkanlığı 4. Şûbede görevli iken, Harbokulu ve Harb Akademileri birleştirilince, burada stratejik coğrafya dersi öğretmenliği yapmıştır. 1912 Balkan Savaşı'nda, Başkomutanlık Kurmay Başkanlığına atanmıştır. 6 Ocak 1914'te Genel Kurmay Başkanlığı görevinde iken Enver Paşa tarafından Birinci Ferik (Korgeneral) liğe yükseltilmişse de, birçok generallerle birlikte emekliye ayrılmıştır. 11 Eylûl 1919 - 8 Şubat 1920 târihleri arasında, tek bakanlık hâlinde birleştirilen Ziraat va Ticaret Bakanlığı'na getirilmiştir. H. P., 31 Temmuz 1920 - 11 Eylûl 1920 târihleri arasında da Maârif Nâzırı olmuştur. Tevfik Paşa'nın «müstakil bir devlet mefhûmiyle kabil-i te'lif» bulunmadığını yazarak imza etmeden döndüğü Sèvres Muâhedesi (b. bk.) ni, 10 Ağustos 1920'de imzalayan bedbahtların başında H. P. bulunuyordu. 21 Eylûl - 21 Ekim 1920'de, ikinci defa Ziraat ve Ticaret Nâzırı tâyin edilen H. P., 1930 yıllarında Arnavutluk'ta oturuyordu.

HÂDÎ PAŞA

HÂDÎ SEBZEVÂRÎ (1797/1778 - 1878), İran'ın tanınmış filizoflarından ve şâirlerinden biri. Devrinin tanınmışlarından Molla Hüseyn'in talebesidir. Hocası ile birlikte gittiği Meşhed'de beş yıl kadar kalmış ve bu müddet içinde öğrenimine devam etmiştir. Oradan İsfahan'a gitmiş ve bu şehirde kaldığı yedi yıl içinde Molla Ali Nuri'nin derslerine devam etmiştir. Daha sonra Mekke'ye gitmiş, hacı olmuştur. Hac dönüşü yerleştiği Sebzevar'da gençlere ders vermeye başlamış ve bu dersler ölümüne kadar devam etmiştir. 1878'de, ders vermekte olduğu bir sırada anî olarak ölmüştür. Gömüldüğü Meşhed kapısı dışındaki makberinin üstüne sonradan bir türbe yapılmıştır.

İnançlarını ve fikirlerini *Asrâr al-Hikma* adlı eserinde toplamıştır. Asrâr, aynı zamanda Hâdî'nin mahlâsıdır. Bu mahlâs ile yazdığı şiirlerini bir divanda toplamıştır.

HADÎCE, Peygamberin ilk eşi. Kureyş'ten Huveyled'in kızı olan H., âilesi tarafından, kendisi ile kardeş çoğuğu olan Varaka İbn Nevfel ile sözlü kılınmakla beraber, Nevfel çokça yaşlı bulunduğu için, onunla aralarında evlilik vâki olmamıştır. H., önce, Ebû Hâle ile evlenmiş ve bundan Hint ve Hâle adında iki çocuğu olmuştur: Kocasının - muhtemel olarak - ölümünden sonra Mahzûm kâbîlesinden Atik İbn Âbid ile evlenen H. nin bu evlilikten de bir kız çocuğu dünyaya gelmiştir ki, onun da adı Hint'tir. Erkek ve kız olarak Hint adlı iki evlât annesi sıfatı ile ona Ümmü Hint künyesi verilmiştir.

Bu ikinci eşinin de ölümü üzerine Hz. Muhammed ile hayatını birleştirmiştir. Bu sırada Peygamber 25, H. 40 yaşlarında idiler. Ancak başka rivâyetlere ve H. nin Hz. Muhammed'den ikisi erkek, dördü kız olmak üzere altı çocuğu doğduğuna bakılırsa, daha genç yaşta bulunduğunu kabul etmek yerinde olur.

Bu evliliğin târihlere geçmiş hikâyesi vardır: Tâhire diye de adlandırılan H., ticaretle uğraşan zengin bir duldu. Filistin'e yollanan kervanlar arasında onun malları diğerlerinden çok fazla idi. El-Emîn şöhretiyle anılan Hz. Muhammed'e H., bir esir hizmetçi refakatinde, malları başında gitmesini ve buna karşılık yüklüce bir meblâğı tek lif etti, Peygamber malları Busrâ'da yüksek bir değerle sattı ve bütün kazancı tam olarak mal sâhibesine verdi. H. de ona, normalin iki katı bir ödemede bulundu. Sonra da bu çok beğendiği insana derin bir sevgi duyarak onunla evlendi.

H. çok merhametli idi. Daima yoksullarının yardımına koşardı. Vahy gelip de İslâm dini ortaya çıkınca ilk olarak Müslümanlığı kabul eden H. olmuştur. Müslümanlara zulüm edildiği yıllarda o, dâima kocasını teselli etmiş, bundan dolayı târihçiler tarafından Vezîretü's-sıdk deyimi ile tebcil olunmuştur. Ölümü hicretten üç yıl önce 10 Ramazan târihindedir. Mekke'de Hacun mezarlığına gömülmüştür. Bugün de mezarı ziyaret yeridir.

HADİCE SULTAN, Osmanoğullarından birçok imparatorluk prenseslerinin adı:

1. **Hadice Sultan b. II. Murad** (doğ. 1425?), 1440'ta 10. İsfendiyar (Cândâr) hükümdarı İsfendiyâroğlu Dâmâd Ebü'l-Hasan İsmail Beyle evlenmiştir.

2. **Hadice Sultan b. II. Bâyezid** (1465?-1500?), 1481 veya 1483'te ölen Vezir Dâmâd Müderris Kara Mustafa Paşa ile evlenmiştir.

3. **Hadice Sultan b. I. Selim** (1498?-1582), 1512'ye doğru Sultan-zâde Dâmâd Mehmed Beyle evlenmiş, küçük yeğeni III. Murad zamanında 84 yaşlarında ölmüştür. 80'ini geçen birkaç Osmanoğlundan biridir. Meşhur Vezîr-i âzam Makbûl İbrahim Paşa ile ikinci defa evlendiği rivayet edilegelmişse de, bu rivayet bugün kabûle şayan görülmemektedir. Kanunî'nin kız kardeşidir.

4. **Hadice Sultan b. Şehzâde Bâyezid b. I. Süleyman** (doğ. 1549?), Kanunî'nin öldürülen oğlu Şehzâde Bâyezid in kızlarındandır. Kiminle evlendiği bilinmiyor.

5. **Hadice Sultan b. III. Mehmed** (doğ. 1590?), Vezir Dâmâd Mîrâhûr Mustafa Paşa ile Kasım 1604'te evlenmiştir.

6. **Hadice Sultan b. IV. Mehmed** (1662 ?-9 Mayıs 1743), 81 yaşlarında, yeğeni I. Mahmud devrinde ölmüştür. 9 Temmuz 1675'te II. Vezir Dâmâd Musâhib Mustafa Paşa ile, onun ölümünden az sonra da 1690'a doğru Sadrâzam Dâmâd Enişte Hasan Paşa ile evlenmiştir.

7. **Hadice Sultan b. III. Ahmed** (20 Kasım 1719-1738), 19 yaşında ölmüştür. 1734'te Kapdân-ı Derya Vezir Dâmâd Hâfız Ahmed Paşa ile evlenmiştir.

8. **Hadice Sultan b. III. Mustafa** (15 Haziran 1766-10 Temmuz 1822), 29 Nisan 1784'te Dâmâd Vezir Seyyid Ahmet Paşa ile evlenmiştir. Şeyh Galib'in ve Melling'in koruyucusu olan III. Selim'in kız kardeşi sultan budur.

9. **Hadice Sultan b. II. Mahmud** (16 Eylûl 1825-19 Aralık 1842), 17 yaşında bir genç kız iken ölmüştür.

10. **Hadice Sultan b. V. Murad** (5 Mayıs 1870-13 Mart 1938), V. Murad'ın (1876) büyük kızıdır. 68 yaşında Beyrut'ta ölmüştür. 2 Eylûl 1901'de Dâmâd Ali Vâsıf Paşa ile evlenmiş, ayrılmış, Meşrutiyet'te ilk sultan evlenmesi olarak 1 Mayıs 1909'da Dâmâd Raûf Hayri Beyefendi ile ikinci izdivacını yapmıştır. Bir oğlu ile bir kızı vardır. Güzelliği ile meşhurdu. Eniştesi Gazi Osman Paşazâde Dâmâd Müşir Kemâleddin Paşa ile sevişmiş ve paşanın zevcesi Nâime Sultandan ayrılmasına sebep olmuştur. Çok güzel piyano çalardı. Batı musikisinde bâzı parçalar bestelemiştir.

Bu 10 sultan dışında, çok küçük yaşta ölmüş, aynı adı taşıyan daha birkaç H. S. la imparatorluk prensesi sayılmayan birkaç Hadice Hanım-Sultan vardır.

HADÎDÎ ÇELEBİ (Ferecik?-İstanbul 1533), XVI. yüzyıl Türk şâir ve târihçilerinden. Bâzı kaynakların kendisinin de demirci olduğunu kaydettiği (*Tuhfe-i Nâilî*, s. 266; *Osmanlı Müellifleri*, III, s. 45; Hammer, *Devleti-i Osmâniye Târihi*, I, s. 32; *Tezkire-i Sehî*. s. 101) H., Edirne civarındaki Ferecik kasabasında bir demircinin oğlu olduğundan H. mahlâsını kullanmıştır (*Osmanlı Müellifleri*, III, s. 45; *Şecere-i Osmanî* II, s. 110; Lâtifî tez. 127; *Kamûs al-a'lâm* III, 1934). Önce kasabanın hatibi olan ve geçimi için demircilik de yapan H., Zeyniyye tarikatı (b. bk.) na mensuptu. Sonraları ilim yoluna girmiş ve müderris olmuştur. Kaside ve gazelleriyle ün salan H., I. Sultan Osman'dan Kununî Sultan Süleyman'a kadarki Osmanlı târihini *Şehnâme* tarzında kaleme almıştır. Kanunî tahta çıkınca (1520) yazılmaya başlanan ve 1530 (H. 937) da tamamlanan *Târih-i Âl-i Osman* veyâ *Şehnâme-i Âl-i Osman* adlı manzûm târibin *Tâcü'ttevârîh*'e kaynak olduğu bâzı kezkire ve târihçilerce belirtilmektedir.

Eserde mevcud (Millî Kıb. MFA. 303-304):

Kitâbın hatmi târih-i Nebînin
Dokuz yüz otuz yedi Hicrînin

kaydı, bu manzum târihin 1530 (H. 937) da tamamlandığını doğrulamaktadır ki, Hammer ve Nailî'nin verdikleri târihlerin hatâlı olduğu anlaşılıyor. Kitabın orijinal nüshaları, Esad Ef. (Süleymâniye Ktb.) Nu. 2081; Ali Emirî Ef. manzum eserler (Millet Ktb) Nu. 1317; T. 127; (Üniversite Ktb) T. 1268; (Berlin Krallık Ktb. = Königliche Bibliothek) Nu. 76'da bulunmaktadır.

HADİKA, aynı adla iki devre (haftalık) ve üçüncü devre (günlük) olarak yayınlanmış Türk gazetesi. Meyve bahçesi mânâsına gelen H., Âşir Efendi tarafından çıkarılmış ve Matbaa-i Fünûn-u Harbiye-i Şâhâne'de basılmaya başlanmıştır. H. nın idâre merkezi, başlangıçta Galata'da Okçu Mûsâ Caddesi'nde idi. Sekiz sahife olarak çıkan ve kendisini «maârif ve sanâyi'den bahseder fünûn gazetesi» olarak tanıtan H. nın ilk sayısı 6 Şubat 1285 (1868) târihinde yayınlanmıştır. 29 Ocak 1286 (1869) ya kadar devam eden birinci seri, 51 sayıdan ibârettir. İkinci seri yine «haftalık» olarak 5 Mart 1287 (1870) târihinde yayınlanmaya başlamıştır ki, öncekinin bir devâmı olduğu, hidrojen hakkındaki kimya tefrikasında rastlanan kayıddan da anlaşılmaktadır. Bu serinin ilk 10 sayısının da Harbokulu Matbaası'nda basıldığı görülmektedir. 11 ve 12. sayıları ise La Turquie Matbaası'nda basılmıştır. H. nın, 9 Kasım 1289 (1872) târihinde Tasvir-i Efkâr Matbaası'nda basılmaya

başlanan ve 56 gün (29 Ocak 1289) (1873) süren «günlük» üçüncü seri yayını da ömürsüz olmuştur. Bu devrede siyâsî bir hüviyet kazanan gazetenin başyazarlığını Ebüzziya Tevfik üzerine alınmıştır (F. A. Tansel, *Ebüzziya* maddesi, İslâm Ansikl. IV, s. 100). Nâmık Kemâl'ın Gelibolu'dan gönderdiği *Hürriyet - i Efkârı Biz İstemezsek Zelil Olmazdık, Acabâ İstanbul'dan Niçin Asker ve Vergi Alınmaz, Meslek Fikri* v. b. makalelerinin de basıldığı H., 56. sayısından itibâren, iki ay ta'til edilince, 15 Mart 1873'te Ebüzziya Tevfik, «Sirâc» ı çıkarmaya başlamıştır. — F. T.

HADİKA - İ MAÂRİF, haftalık edebî dergi. 1 Muharrem 1299 (Kasım 1881) da, Maârif Nezâret - i Celîlesi Te'lif ve Tercüme Dâiresi'nden İmâdeddin Vasfi Bey'in «maârifin ilerlemesine dâir her nevi ilim ve fenden bahseden» diye tanıttığı ve haftalık olarak çıkarmaya başladığı bu edebî dergi de kısa ömürlü olmuştur. — F. T.

HADİKAT'ÜS - SÜEDA (Edeb.): bk. FUZÛLÎ.

HÂDİMÜ'L - HAREMEYNİ'Ş - ŞERÎFEYN (Tar.): bk. HALİFE.

HADÎS, dinî veyâ dinî olmayan tebliğ veyâ rivayet. Sonradan İslâm Peygamberinin ve sahâbelerinin «fiil ve kavil» lerine âid haber mânâsını almıştır.

Araplar, İslâmiyetten önceki hayatlarında atalarının eski «örf» lerini takip etmeyi bir fazilet sayarlardı. Müşriklik devrine âid bu «örf» ler İslâmiyetten sonra yerini Peygamber'in ve sahâbelerinin hâl ve hareketlerinin örnek tutulması şeklini aldı ve bundan sonra bu hususta bilgi toplanmaya gayret edildi.

Bu yolda ilk kaynak, Peygamber'in sözlerini kendisinden işiten ve hareket ve davranışlarını gözleri ile gören sahâbeler olmuştur. Sonraları, bu husustaki bilgileri sahâbeden öğrenmiş bulunan Paygamber'den sonraki ilk nesilden (tâbi'un), daha sonra ise, bu ilk nesil ile doğrudan doğruya münasebette bulunanların (tâbi'ül - tâbi'in) rivayetlerinden faydalanılmaya başlanmıştır. Bu tarz, bir müddet böylece nesilden nesle devam etmiştir.

H. ler, birçok nesiller boyunca, şahsî nakiller şeklinde kalmıştır. Bu sebepten, her tam H., iki kısımdan meydana gelir. Birinci kısım, H. in muhtevasını sıra ile birbirlerine nakletmiş olan kimselerin adlarıdır. Bu kısma, haberin doğru ve sağlam olduğunu bildiren esas mânâsına gelmek üzere «isnad» denir. İkinci kısım ise, nakledilen haberin asıl muhtevasıdır. Buna ise «metn» (metin) adı verilir.

Peygamber hayatta iken hüküm süren dinî fikir ve âdetler, ölümünden sonra değişikliklere uğramaktan kurtulamadı. Bununla beraber, İslâmda, müminler için, Peygamber'in ve eski İslâm camiasının «sünnet» inden başka gerçek bir düstur olamayacağı düşüncesi değişmedi. Fakat bu durum, bir müddet sonra, H. lerin kasten değiştirilmelerine yol açtı. Bu suretle Peygamber'in gerek sözleri gerek hareketleri, yeni devrin düşüncelerine uygun bir şekle sokulmak istendi. Böylelikle istenilen gayeye uygun düşecek H. ler ortaya çıkarıldı. Bu H. lerde, o sırada hangi türlü hareket veyâ düşünce şekli uygun bulunuyorsa, o, Peygamber'in «fiili» veyâ «kavli» imiş gibi gösteriliyordu. Hıristiyan inaçlarından, *İncil*'den, Yahudi fikriyatından, Yunan filozoflarının nazariyelerinden, bir kısım Müslüman çevrelerinde rağbet gören her şey, H. lerde, Peygamber'in sözleri veyâ davranışları imiş gibi yer buldu. Bu suretle, *Kur'an*'da kısaca temas edilmiş olan birtakım hususlar, Peygamber'in sözleri hâline getirildi. Hattâ birtakım yeni inançlar veyâ prensipler üzerine yeni H. ler ortaya çıkarıldı. Bunun neticesi olarak Allah ile insan arasındaki münasebetlere âid birçok hususlar için H. ler ortaya çıkarılmış oldu.

Peygamber'in ölümünden sonraki ilk çağlarda, Müslümanlar arasında birçok meseleler üzerinde büyük ictihad farkları ortaya çıkmıştı. Taraflar, kendi görüşlerini, Peygamber'in hüküm veyâ kararlarına bağlamaya çalışmakta idiler. Fikirler ve görüşler ancak bu suretle hak kazanmakta idi. Peygamber'in «sünnet» ine âid olmak üzere birbirinin aksi mahiyetteki H. ler, bu suretle meydana gelmiştir. Bu sebepten Peygamber'in «sünnet» i hakkında H. lerin bir kısmı güvenilecek haberler sayılamaz.

H. uydurmak saygısızlık sayılmış ve kınanmıştır. Sadece dinî ve ahlâkî prensipler mahiyetindeki sözlere karşı biraz daha müsamahalı davranılmıştır.

İslâm dünyasındaki inanışa göre, bir H. in gerçek sayılabilmesi için, onun, aralıksız bir şekilde sözlerine inanılır kimselerden nakledilmiş bulunması şarttır. Bunun için, İslâm bilginleri çok ciddî araştırmalara girişmişler, H. i nakledenlerin yaşadığı zamanı ve yeri, birbirleri ile olan münasebetlerini, gerçeklere karşı olan meyil derecelerini, sözleri tam bir doğrulukla nakletmeye gayret edip etmediklerini dikkatle araştırmışlardır. Fakat bütün bunlara rağmen, H. in ara rivayetçilerine ne ölçüde inanılması gerektiği hususunda büyük fikir ayrılıkları olmuş, bâzıları tarafından sözleri mutlak şekilde inanılmaya lâyık görülenler, diğer bir kısım için pek inanılmayacak ve hattâ bâzan yalancı dahi sayılmışlardır.

Bu husustaki tartışmalarda nakledicilerden çok, H. in muhtevası mühim sayılmıştır. Bu sebeple, nakillerin doğru olup olmadığı hususu incelenirken, gerçekte, H. lerin zihinleri karıştırıcı mahiyetleri tartılmıştır.

Hicret'in II ve III. yüzyıllarında, ibadet usûlü ve itikat esasları ile en mühim cemiyet meseleleri kararlı bir şekil alınca H. nakledicilerin hemen çoğunun sözlerinin doğruluk dereceleri ile naklettikleri H. lerin değerleri üzerinde bir fikir birliği meydana gelmiş oldu ve zaman ilerledikçe. tartışma konusu olan hususlar bile, öyle büyük bir amelî ilgi uyandıramaz hâle geldi. Hattâ aralarında büyük aykırılıklar bulunan H. ler dahi, ustaca tefsirler ile birbirleriyle bağdaşır bir hâle getirildi. Bu suretle, bir H. in reddedilmesi, ancak, pek mecbur kalınınca baş vurulacak son bir tedbir sayıldı.

Bununla beraber, İslâm bilginlerince bütün H. ler aynı değerde sayılmamış, H. ler çeşitli yönlerden birtakım sınıflara ayırılmıştır.

H. ler, önce «sahih», «hasan» ve «zaif» adları ile üçe ayrılırlar. Doğru olarak kabul edilmesinde hiçbir bakımdan mahzur bulunmayan H. lere «sahih» (= sağlam) denir. Mutlak surette «sahih» sayılmayacak olanlara «hasan» (= güzel), muhtevası yönünden ciddî tenkidlere imkân veren ve nakledenlerden biri veyâ birkaçı şüpheli sayılanlara da «zaif» adı verilir.

Bir başka sınıflandırmada, H. ler «mudrec», «metrük» ve «mevzu» diye üçe ayrılırlar. Peygamber'in sözleri ile nakledicilerin şahsî fikirlerinin birbirlerinden kesin şekilde ayrılamayacak şekilde karışmış olması sebebiyle bir haberin değeri, genişliğini kaybetmiş ise böyle H. lere «mudrec», bir hadis tek bir kişi tarafından rivayet edilmiş olur ve o kişinin salâhiyeti de zayıf sayılırsa, öyle H. lere, «terk edil-

miş» mânâsında «metrük», bir H. kesin olarak yalan sayılmakta ise, ona da «uydurma» mânâsında «mevzu» adı verilir.

H. lerin hepsi Peygamber'in sözleri ve hareketleri ile ilgili değildir. Sahâbelere ve Peygamber'den sonraki ilk nesle (tabi'un) âid bilgi veren H. ler de vardır. İşte bu cephesiyle H. ler «merfu», «mevkuf» ve «maktu» diye üçe ayrılır. Peygamber hakkındaki herhangi bir haberi veren H. e «merfu», sadece sahâbelerin hareketlerini ve sözlerini bildiren H. e «mevkuf», Peygamber'den sonraki birinci nesilden daha ileriye gidemeyen va ancak tabi'un'un hareketlerine ve sözlerine dair olan H. de «maktu» adı verilir.

H. ler, nakillerin mükemmelliği derecesine göre de sınıflandırılır. Bir H hiçbir kesintiye uğramadan, bir silsile şeklinde Peygamber'in ashâbından birisine kadar uzanıyorsa, böyle H. e «müsned» (= mevsuk, sağlam) denir. Nakledicilerin hepsine âid hususî kayıtlar varsa, böyle H. e «müselsel» adı verilir. Bir H. tam bir H. olup son ve ilk nakledicilerr arasında pek az kimse bulunduğundan pek kısa ise, ona da «âlî» denir. Ağızdan ağıza nakil sırasında araya yanlışlıklar karışması ihtimali bu cins H. lerde çok sınırlı olduğundan, âlî H. ler pek makbul sayılır. Nakledicileri kesimsiz tam bir silsile meydana getirmekte olan H. lere «mattasıl», bunun tam aksi olan silsileye de «munkatı» denir. Peygamber'e âid bir haberin, Peygamber'den sonraki ilk nesilden biri tarafından rivayet edildiği, ancak hangi sahâbeden işitildiği tesbit edilememiş bulunan H. e «mürsel» adı verilir. H i birbirlerine nakletmiş kimseler arasında bir veyâ birden çok rivayetçi eksik bulunursa, böyle H. e «mu'zel» denir. Nakledicilerden birisinin adı kullanılmadan, sadece «bir adam» şeklinde gösterilmiş bulunan H. e de «mübhem» denilir.

H. ler çeşitli yollardan yayılma silsilesine göre de şu takımlara ayrılır: Pek çok kimse tarafından nakledilen ve esasen eski çağlardan beri herkesçe bilindiği halde hiç kimsenin tenkidine uğramamış bulunun H. e «mutavâtir» denir. En az üç ayrı nakledici tarafından bildirilen H. e «meşhur» denir. En az iki kişi tarafından rivayet edilerek mutavâtir veyâ meşhur H ler derecesinde yayılmamış olan H. e «aziz» adı verilir. Yalnız tek bir kişi tarafından nakledilmiş olan H. e «ahâd» denilir. Umumiyetle nadir H. ler için de «garib» adı kullanılır.

H. e âid bu ıstılahları, ilk zamanlar, İslâm bilginleri hep aynı mânâda kullanmış değillerdir. Meselâ İmam-ı Şafiî'nin «maktu» ile «munkatı» arasında hiçbir fark görmediği söylenir. Daha sonraki devirlere âid eserlerde de bu sınıflandırmalara âid ıstılahların tariflerinde tam bir fikir birliği içinde bulunulmadığı görülür.

Çeşidli devirlerde birçok bilginler pek çok H. kitapları meydana getirmişlerdir. Bu H. kitaplarının bir kısmı, daha sonraki devirlerde büyük değer ve şöhret kazanmıştır. O kadar ki, Müslümanlar bu kitaplara âdeta dinî bir kanun gözü ile bakmışlardır. Bununla beraber, hiçbir vakit, diğer H. kitaplarını bir kenara itecek, kesin bir mâhiyet taşıyan bir H. mecellesi meydana getirilememiştir.

H. ler, uzun müddet konu'arına göre değil, nakledicilere göre sıralanmışlardır. Bu usul üzerine meydana getirilmiş olan H. kitaplarına «müsned» adı verilirdi. Bu eserlerin en ehemmiyetlisi Ahmed b. Hanbal'ın *Müsned*'idir. Sonraları, aynı şekilde daha başka *müsned*'ler de meydana getirilmiştir.

Bâzı bilginler, büyük H kitaplarındaki H. leri, aramada kolaylık olması için, elifba tertibine göre sıralamışlardır. Diğer bir kısmı ise, tertip şekilleri bakımından bir H. mecmuası gibi hazırlanmış olan kitaplardaki H. leri ayrı bir mecmuada toplamışlardır. Daha sonraki devirlerde ise, H. kitaplarının hemen hepsinde H ler konularına göre sıralanmışlardır. Bu şekilde «bâb» (bölüm) lara ayrılmış olan kitaplara «musannaf» adı verilir. Bu musannaf'ların altı tanesi Sünnî İslâm dünyasında yüzyıllardan beri «hüccet» hüküm ve itibarını taşırlar. Bunların altısı da Hicret in III. yüzyılında hazırlanmışlardır. Bunlar Buhârî, Muslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nasa'î ve İbn Maca'nın eserleridir. Bu eserlere kısaca «Altı Kitap» veyâ «Altı Sahih» adı verilir. Böylece, bu altı kitap, *Kur'an*'dan sonra ikinci derecede mukaddes kitaplar sayılırlar. Bilhassa Buhârî ile Muslim'in kitaplarına karşı pek büyük bir saygı ve itibar vardır. Bunlar diğer dört kitabın üstünde sayıldıklarından «İki Sahih» unvanı ile anılırlar.

Bu iki kitap tamamen doğru sayılması gereken H. lere sayfalarında yer vermişlerdir. Fakat kitaba H. alma bakımından Buhârî'nin ve Muslim'in şartları her zaman aynı olmamıştır. Bundan başka Buhârî, eserine, «bâb» başlığı altında çok kere fazlaya kaçan bir genişlikte mütalâalar ilâve etmiştir. Halbuki Muslim'de böyle bir şey yoktur. Bu iki sahih yalnız şeriat ahkâmına ve «caiz» ve «memnu» olan şeylere dair H. leri değil, târihe, ahlâka ve itikada âid H. leri de toplamışlardır.

Aynı yüzyılda diğer bazı H. mecmualarıı daha hazırlanmıştır. Fakat hiçbiri bu altı kitabın ve bilhassa Buhârî ile Muslim'ın eserleri derecesinde itibar kazanamamışlardır. Daha sonraları daha birçok bilginler yeni H. kitapları meydana getirmişlerdir. Ancak, bu yeni eserler, Altı Sahih ile diğer bâzı H. mecmularından alınmış bilgileri başka bir şekilde tertip etmek suretiyle daha hacimli mecmualar ortaya koymuş kitaplar olmaktan ileri gidememişlerdir. Bu şekilde tertiplenmiş eserler arasında Bagavî nin *Masabih el-Sünne* adlı kitabı büyük itıbar görmüştür. Bunun sebebi, eserin muhteva yönünden zenginliği ve tertip bakımından kullanışlı oluşudur. Bu eserin, VIII. yüzyılda Veli ed-Din el-Tıbrizî tarafından *Miskat el-Mesabih* adı ile meydana getirilmiş olan değişik bir nüshası da büyük şöhret kazanmıştır.

Zaman ilerledikçe, yeni yetişmekte olan İslâm nesillerince H. lerin mânâsı birçok yönlerden iyi anlaşılamamaya başladığından, bu hususta açıklamalar yapılması zarureti ortaya çıkmıştır. Birçok İslâm bilgininin H. kitapları üzerine şerhler yazmak luzumunu duymaları, işte bu zaruretin neticesidir. Bu eserlerde, çoğunlukla, artık kullanılmaz olmuş kelimelerin ve tâbirlerin açıklanması gerekiyordu. Bundan başka, biri diğerine aykırı düşen hükümler üzerinde durmak ve o aykırılıkları ustaca izahlar veyâ teviller ile ehemmiyetsiz bir hâle getirmek icap ediyordu. Bundan başka, H. lerden çıkarılan hükümler ile birçok bilgiiin bu hususlar üzerinde ileri sürdükleri kanaatlerin üzerinde de durulması lâzım geliyordu.

İşte, bu çeşitli hususları nefsinde toplamış H. şerhleri arasında büyük ün kazanmış olanlar İbn Hacar ile el-Kastallanî tarafından Buhârî nin Sahih'i ve el-Navavî tarafından Muslim'in Sahih'i üzerine hazırlanmış şerhlerdir.

Sünnî İslâm düyasına âid olan bu eserlerden başka, Şiîlerin de bu konuda kendilerine mahsus eserleri vardır. Şiîler Ali'den veyâ taraftarlarından gayrısını itimada lâyık saymadıklarından, onlar da, kendilerine göre eserler meydana getirmişlerdir.

Müslümanların, dinî ilmin, bildiğini bir başkasından şifâhî surette öğrenmiş bulunan bir öğreticinin takriri ile öğrenilebileceği yolunda umumî bir kanaatleri vardır. H. ilmi için de, çok eski zamanlardan beri bu kaideye uyulmuştur. Yâni H. i okumak değil, dinlemek veyâ işitmek lâzımdır. Bu sebepten, bilgilerinin sağlamlığı ile ün yapmış kimselerin takrirlerini dinlemek için uzun mesafeler aşmak ve çok uzaklara gitmeyi göze almak dahi âdet olmuştu. Esasen Peygamber de, ilim aramak gayesi ile yapılacak seyahatleri, Allah'ın rızasını kazandıracak bir hareket olarak da, birçok vesilelerle tavsiye etmiştir.

H. dersleri, bir öğretici tarafından takrir edilirdi. Öğrencilerden birinin bir nüshadan okuması ve ötekilerin onu dinlemesi usûldendi. Öğreticinin ise, okunan parça üzerinde, gerektiği zaman düzeltmeler yapması ve lüzumlu izahlarda bulunması, çoğunlukla tatbik edilen bir öğretim tarzı idi. Bir öğreticinin idaresi altında bu şekilde okunan H. leri dinlemiş bulunan kimseler de, onları başkalarına «tebliğ» edebilirlerdi. Bu tebliğ için, hocalarından çoğunlukla «icazet» (H. leri yayabilmek için müsaade) alırlardı. Fakat bu eski usûle her zaman riayet edilmezdi. Çok kere yazılı metinlerin «istinsah» (nüshasını, suretini çıkarma) ve «mukabele» sine (karşılaştırma) ehemmiyet verilerek, takrir usûlü büsbütün bırakılırdı. Bu hâlde, H. leri «istinsah» etmekle yetinilir ve H. ler, sanki doğrudan doğruya hocanın ağzından işitilmiş gibi yayınlanırdı.

H. lerin yazılı tesbiti, önceleri, bâzı çevrelerde makbul bir davranış sayılmazdı. Sadece, inanılır kimselerin hâfızalarında duran ve sözle nakledilen H. lere inanılırdı. Bununla beraber, kâğıda ve kitaba baş vurmaktan tamamen kaçınmış olan bilginler, daima müstesna olarak gösterilirler. H. lerin yazı ile tesbit edilmesi işi en eski çağlarda bile bir teamül hâlini almış olarak görülmektedir. O zamanlarda bu tarz yazı, sadece hâfızaya destek gibi kullanılarak, gerçekte, ilmin satırlarda değil, kalblerde saklanabileceği düşünülüyordu.

HÂDİSE (Fr. Phénomène, Lât. *phenomenon* < Yun. *phainomenon* = görünen şey), mantık ve metodolojinin temel mefhumlarından biri. H., tecrübecilik çığırını açan Aristo'da «reel tabakaları nazariyesi» ne bağlıdır. Bu teoriye göre, en altta fizik, üzerinde «ruh - u nebatî», «ruh - u hayvanî», «ruh - u insanî» tâbirleriyle ifade edilen biyolojik, daha sonra *entelekheia*, yâni psikolojik, nihayet «siyasî bir hayvan olan insan» a âid içtimaî realiteler bu temel kat üzerinde tabakalaşmış durumdadırlar. Tabakaların her birinden insana verilen «madde» ler vardır. *Entelekheia* bu maddelere bir «şekil» vermekte ve böylece H. ler hakkında bilgi elde edilmektedir.

Aristo'nun bu teorisindeki madde, modern metodolojide H. ye tekabül ediyor. Rönesans sonrası felsefeden Descartes ile Bacon başka terminolojilerle Aristo'yu devam ettirmişlerdir. Descartes «illetleri aranan H. nin önce tasvirinin yapılması» nı, Bacon «tabiat ve cemiyet ormanında avlanırken her H. nin kaydedilmesi» ni ileri sürmektedirler. Birincisinin tasvir, ikincisinin kaydetmesi, bir gaye değil, ancak vasıtadır. Asıl gaye H. yi anlamakta toplanır.

Felsefî bir mefhum olan H., kendisinin müteradifi olduğu zannını veren *vakıa*'dan ayırt edilmelidir. H. nefis (sujet) dışındadır ve şuurun hiçbir ameliyesini geçirmemiştirr. Geçirdiği ânda H. kendi sınırını asmış, bir *vakıa* olmuş sayılır.

Gerçekten Aristo gibi bâzı modern filozoflar ve meselâ Kant için de bilgimizin malzeme ve maddesini dıştan, tabiattan alıyoruz. Aristo'ya göre, H. lerin birbirini takip etmesinden başka bir şey olmayan diyalektik, sonradan *entelekheia*'nın süzgecinden geçerek apodiktik sahaya girer ve şekillenir, böylece H bir vakıa olur. Madde, yâni eşya âlemi bizdeki kategorilerin işlemesi için malzeme vermektedir. Bilgi ancak bu suretle mümkün olur. Aristo'yu ve Kant'ı hatırlatan pozitivizm'de de ancak H. olanın bilgisini elde etmek imkânı vardır. Kant gibi Comte'da da ilk illetin, dinî ifadeyle Tanrı'nın bilgisi, ortada H. si olmadığı için elde edilemez. Bununla beraber böyle bir bilginin inkârı yoluna gitmek de hatalıdır. Kant'a göre, noumène, başka bir deyişle chose en soi, H. siz olduğu için nazarî akıl ile bilinemez. Ancak amelî akıl ile inanılması mümkündür. Comte için de illetler illeti olan ilk illet var farz edilebilirse, bilinebilen H. ler arasında değildir ve bundan ötürü bilinemez (inconnaissable) sayılmalıdır.

Psikolojik bakımından H., hâdise olarak kaldıkça «Ben» ile ilgisizdir. Adetâ nefsin dışında bir *şey*'den ibaret olup beş duyumuza vakit vakit çarpmakta ve bâzi vakıa hâline getirmeye adetâ teşvik etmektedir. Gerçekten H. şuur temas ettiği veyâ ettirildiği anda «Ben» in sınırına girmiş, şuur potasında yoğrulmuştur. Mantıkçı L Boisse bu yüzden herhangi bir H. den bahsederken ona *ilmî* sıfatının eklenmesini hatalı bulmakta, ancak zihnî vetîreden geçtikten, yâni *vakıa* olduktan sonra bu vakıaya *ilmî* diyebileceğimizi belirtmektedir.

Batı felsefesi ile temasımıza kadar âlemin kadîm veyâ hâdis olduğu meselesinde kelime bakımından kültürümüzde izi bulunan H., gündelik dilde olup biten bir *şey*, vukua gelen, hâdis olan bir *nesne* mânasına, bâzen çoğul olarak *hâdisât* şeklinde kullanılmıştır. Bu mefhûm XIX. yüzyılda batıyla temasımızdan sonra felsefî bir mânâ kazanmış, bütün batı âleminin *phénomène* terimini karşılamak için vakıayla birlikte, bâzan da yanlışlıkla karıştırılarak kullanılagelmiştir. *Phénomène* yanında, *phénoménologie*, *phénoménalisme*, *phénoménal* gibi felsefî terimler de ekseriya H den yapılmış müştaklar değil, milletlerarası tâbirler tarafından kullanılmış terimlerdir. Son yılların felsefî mefhumlar anarşisinde Türkçe oldukları sanılan *olay*, *olgu*, *oluntu* gibi karşılıklara rastlanmakta. hattâ bunlar yerli ve yabancı lûgatlere de geçmektedir (Meselâ Redhouse'ın yeni baskısında phenomenon karşılığı olarak *olay* phenomenalism mukabili olarak da *olaycılık* zikredilmektedir. Bununla beraber, aynı lûgat bunların bir neolojizm olduğuna da işaret etmektedir. Maamafih bir başka yerde phenomenon karşılığı olarak H. de kaydediliyor).

HADLEY [*hædli*], **John** (Hertfordshire 1682 - East Barnel, Hertfordshire 1744), İngiliz matematikçisi. Kraliyet Cemiyetinin ikinci başkanı olan H., ilk pratik teleskopun bulucusu (1719 - 1720) olarak tanınmıştır.

HADRAMUT, Arabistan'ın güneyinde, Aden Körfezi ile Umman Denizi arasında yer alan güney bölgesi. 1916'da İngiliz idaresine geçmiş, 1967'de Güney Yemen Cumhuriyeti (b. bk.) ne katılmıştır. Yemen'in doğusunda bulunan H. un güneyi deniz, güney - doğusu Mehre ülkesi, kuzey-doğusu, doğusu ve kuzey - batısı Arabistan büyük merkez çölü ile çevrilidir. Bugünkü yüzölçümü 152 000 km², nüfusu (Hadramî'ler) da 450 000 kadardır. Sunî vasıtalarla sulanan vâdilerde hurma, incir, mısır ve tütün yetiştirilir. Sahilde balıkçılığı da vardır.

HADRAMUT: Şibam'da XVII. yüzyıldan kalma yüksek binalar

H., eskiden, şimdikinden daha büyük bir yurttu ve günlük ülkesi olarak meşhurdu. Başkenti Sabbata (Sabata) idi.

Bir Yunan efsanesine göre, günlük ağacının öldürücü bir kokusu vardır. Bu sebepten o ağaçların yetiştiği yere «ölüm diyarı» adı verilmektedir. Arap dilcileri de, H. un adı ile ülkenin sıhhî olmayan durumu arasında bir münasebet kurarak, bu adın *hazr* (= şehir, memleket) ve *mevt* (ölüm) kelimelerinin birleştirilmesiyle meydana gelmiş olabileceğini ileri sürmüşlerdir. Fakat H. un iklimi sıhhî olarak tanındıktan başka, Hazramut adı da yakın zamanlara âiddir.

Peygamber'den önceki devirde, H. ta Şadaf (veyâ Şâdif) kabîlesi otururdu. Peygamber'in doğduğu zamanlarda Bahreyn'den göç eden Kinda kabîlesi de buraya gelip yerleşmiştir.

H., dağlık bir ülkedir. Ortasından büyük bir vâdî ve onun kolları olan diğer birtakım vâdîler geçer. Sahil boydan boya tepedir. Daha sonra büyük bir dağ sırası başlar. Kuzeyde, büyük vâdîden sonra, ikinci bir dağ sırası daha vardır ki, bu, büyük çöle kadar uzanır.

Büyük vâdî batıdan doğuya ve sonra güneye giderek Sayhut balıkçılık köyünün yanında denize varır. Büyük vâdî üzerinde ve en batıda Şabva şehri vardır. H. evliyasının en büyüğü olan Ahmed b. İsa'nın kabri, bu çevre toprakları üzerindedir.

H. un iklimi kuru ve sıhhîdir. Yazın çok sıcak, kışın çok soğuktur. Yüksek dağlarda yazın bile sular donar, yağmur mevsimi Ekim - Şubat arasıdır. Fakat bu devrede de çok az yağmur yağar. Bir damla yağmurun düşmediği yıllar olur. Sadece sahil bölgesinde yağmur bolcadır.

H., hububat, hurma, üzüm, incir, susam, tütün gibi ürünler yetiştirir. Toprak artezyen kuyuları ile sulanır. Evleri tuğladandır. Bedevîler kerpiç kulübelerde veyâ mağaralarda yaşarlar.

H. halkı, belli başlı üç sınıfa ayrılır. Hâkim sınıf kabîlelerdir. Bunların mukaddem adı verilen reisleri saraylarda otururlar. Mukaddem'lerin küçük askerî garnizonları vardır. Ticaret ve sanayi ile uğraşırlar. Şehir halkı bu reislerin reâyâsıdır. Reâyâ sınıfı mukaddem'lere ağır vergiler verirler. Bir de seyyid ler sınıfı vardır. Bunlar ülkenin dinî eşrafıdır. Halk arasında Mukaddem'lerden daha çok itibarları olan seyyid'lerin sayıları hayli kalabalıktır. Bu sınıf çok muhafazakardır. Yeniliğin her çeşidine karşıdırlar. Birtakım âilelere ayrılırlar. Âilede reislik babadan oğula geçer. Seyyid'lerin çoğu evliya gibi saygı görür. Halktan pek çok hediye alırlar. Silâh taşımazlar. Umumiyetle vergi de vermezler.

Bir kısmı ilimleriyle büyük şöhret kazanmışlardır. Kendilerini, Peygamber'in torunu Hasan'ın yedinci göbekten torunu olduğu rivayet edilen (yukarda adı geçmiş bulunan) Ahmed b. İsa'nın sülâlesinden sayarlar. Bundan dolayı da Arabistan'ın en büyük eşrafı olduklarına inanırlar.

H. halkının hepsi Şafiî mezhebindedir. Seyyid'lerle Habeş ve Somali kölelerinin dışındaki halk, atalarının Peygamber'e yardımda bulunmuş Medineli Arapların (Ensär'ın) neslinden geldiklerini iddia ederler.

H. tan, XVIII. yüzyılın sonlarına doğru Malay adalarına ve bilhassa Cava ile Madura'ya mühimce bir göç hareketi başlamıştır.

Yüzyıllardan, beri, H. 'la bir birlik kurulabilmiş değildir. Karışık bir topluluk hâlindedirler.

Batıdan doğuya doğru uzanan sahil boyunca birtakım sultanlıklar vardır. Bunlardan, el - Vahidî sülâlesinin iki dalına mensup Ba'l - haf ve Bir Ali sultanlıkları ile H. 'un en büyük sultanlığı olan el - Şihr, sahil sultanlıklarıdır. İç kısımlarda ise el - Vahidî sülâlesinin üçüncü bir koluna mensup sultanlık ile, al - kasir sülâlesine âid Seyvul sultanlığı, Vadi Masila'nın ortası boyunca uzanan ve başkenti Kasm şehri olan el - Tamimî sülâlesine âid sultanlık, buna komşu olan küçük Barhut sultanlığı ve nihâyet el - Burayk'lara âid bulunan Şabva sultanlığı bulunmaktadır.

Üç sahil sultanlığı Britanya İmparatorluğu ile XIX. yüzyıl sonlarına doğru ayrı ayrı andlaşmalar yapmışlardır. Bu andlaşmalar gereğince, sultanlıklar, İngiltere'nin izni olmadan bir başka yabancı devlet ile münasebette bulunmamayı kabul etmişlerdir. Buna karşılık İngiltere de, andlaşmalarda yazılı bulunmamakla beraber, bu sultanlıklara yıllık ve büyük mıkyasta para yardımı yapmayı kabul etmiştir.

XX. yüzyılın ilk yarısı başlarında, Cava adasındaki ilerlemiş birtakım kolonilerde başlayan milliyet ve ıslahat taraftarı bir cereyan, H. ta da tesirini göstermiştir. Böylece, sultanlıkların, ülkelerinde ıslahat yapmaları ve memleketin birliğini sağlayacak harekete katılmaları, ayrıca seyyid'lerin bütün yeniliklere karşı olan nefret derecesindeki mukavemetlerinin kırılması yolunda ilk adımlar atılmıştır.

HADRIANOPOLIS veyâ **HADRIANUPOLIS,** Edirne'nin eski adı. Bk. EDıRNE.

HADRIANUS, Publius Aelius (Italica, İspanya 76-Baiae 138), Roma imparatoru (117 - 138), Traianus'un vesayeti altında yetişmiş, onun yeğeninın kızı ile evlenmiş (100), Dacia harplerine katılmış, Suriye valisi iken impa rator ilân edilmiştir. H. derhal Traianus'un fütuhat politikasına son vermiş ve imparatorluğun içte kuvvetlenmesine çalışmıştır. Barışçı sıyasetine karşı çıkan generallerin ayaklanmasını bastırmış, zâdegân sınıfı elinde toplanmış olan devlet yönetimi sisteminde değişiklikler yapmış, asker devşirme usûllerinde reform getirmiş, İngiltere'de (H. sûru) ve

HADRIANUS (Vatikan Müzesi, Roma)

Germania'da (Limes) sınırların korunması için surlar yaptırmış, şehirler kurmuş (meselâ Adrianopolis [Edirne]), hukuk işlerinde birlik sağlamış (edictum perpetum), köylüyü kalkındırıcı tedbirler almış, bütün bu ıslahat programına engel olmak isteyen senatoyu sindirmiştir. Eski Yunan'a olan sevgisini göstermek için filozof sakalı bırakmış, Yunan ilim ve irfanının sindirilmesine çalışmış, imparatorluk eyâletlerini gezip dolaşmıştır. Kudüs'te kurduğu Aelia Capitolina sömürgesi yüzünden meydana gelen Yahudi ayaklanmaları (132 - 135) nı kuvvetle bastırmıştır. Çok sevdiği villası (Villa Adriana), Roma'nın 25 km doğusunda, anıtkabri (Moles Hadriani) Roma'dadır. H. un çocuğu olmamış, tahtını evlâtlığı Antonius Pius'a bırakmıştır.

Hadriana de Rudibus Agris (Hadrianus tarım gelirleri kanunu), Roma imparatoru Hadrianus tarafından tarım konusunda hazırlanmış olan emirnâme Metni, Ayn - el - Cemâle ve Ayn - us - Sal yazıtlarından elde edilmiştir. Yalnız mîrî araziye münhasır ka'mayıp bütün ülkede uygulanmak üzere çıkarıldığı sanılan emirnâme, boş toprakların ekilip biçilmesine izin vermekte ve işletme tarzını gayet kesin olarak tâyin etmekte idi. Buna karşılık, mirasçıya intikali de kapsayan ve fiiliyatta bir mülkiyet hakkı demek olan bir intifa hakkı tanınmakta idi. Bu tasarruf, küçük çiftçiyi kalkındırma ve toprakların elden çıkmasını önleme amacını güden H. un umumî siyasetine uygun düşmektedir.

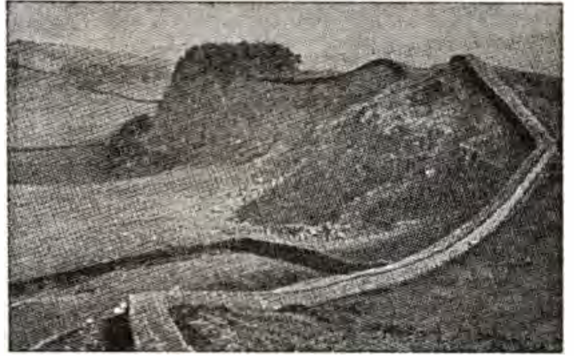
Hadriana Metellis Dicta, Lex (Hadrianus işlenmemiş topraklar kanunu), II. yüzyılda çıkarılmış olup Hadriana de Rudibus Agris'in benzeri olan bir kanun. Kanun, işletilmemiş mâden kuyularının işletecek ellere devredilmesini öngörmektedir.

Hadrianus Villası (Villa Adriana), Roma'nın 25 km doğusunda, eski Libur (bugünkü Tivoli) şehri yakınında

HADRIANUS VILLASI

imparator H. tarafından 118 - 138 yıllarında yaptırılmış olan köşkler grupu. İmparator, eyâletlerde yaptığı geziler sırasında en çok ilgisini çekmiş bulunan Atina akademisi, Agora kemeraltı (Poikilos), Mısır'daki çağlayanla su haznesi, Thesalia'daki Tempe vâdisi gibi anıtları ve yerleri 3/4 km² yüzeyındeki villa arazisi üzerinde temsil ettirmiştir. H V., Roma mimarisinde yeni bir çığır açar: rahatlık ve inzivâ simetriye tercih edilmiş, binâ cepheleri en uygun yöne çevrilmiş, münferit yapılar, geçitler, merdivenler, revaklarla birbirine bağlanmış, aynı zamanda da süslemeye ve perspektife önem verilmiştir. Kaplama, stuka işi, çini işi gibi süslemeler bakımından villa çok zengindir. Bol sayıdaki heykellerden bugün Capitol müzesinde bulunan «Kır tanrısı Fauna ile Santorlar» ve Roma Millî Müzesindeki «Dionysos» sayılabilir. Villanın döşemeleri ve başka eşya arasında akikten yontulmuş Farnese tabağı (b. bk.) meşhurdur.

HADRIANUS SÛRU

Hadrianus Sûru (İng Roman wall), İmparator H. tarafından, Britanya adasındaki Roma eyâletinin korunması maksadiyle 122 - 128 yılları arasında yaptırılmış olan sûr. Solway körfezini Tyne Irmağı ağzına bağlayan bu sûr, 80 Roma mili (118. 54 km) uzunluğunda. 5. 40 m yüksekliğinde ve 3 m kalınlığında, önleri hendeklerle karunmuş çift duvardan meydana gelmekte idi. 17 hisarı, 80 kapısı ve 320 burcu vardı. Birçok kalıntısı zamanımıza intikal etmiş olan sûrun 383 yılından sonra işe yaramadığı sanılmaktadır.

HADRON (Yun. *hadros* = kuvvetli) [Çekirdek fiziği], kuvvetli etkileşmelere elverişli parçacık. Meselâ: nukleon, hiperon ve mesonlar.

HADRUMETUM, Afrika'da eski bir şehir. Fenikelilerin sömürgesi olan H. daha sonra Kartaca'nın idaresine geçmiş, M. Ö. 146'da Romalıların eline düşmüştür. M. S. 434'te Vandallar tarafından tahrip edilmiştir. Kalıntıları Souse civarında görülür.

HADUR, HAZUR, Arabistan'da bir dağ. Bk. YEMEN.

HAECKEL [*hekl*], **Ernst** (Potsdam 1834 - Jena 1919), Alman zooloğu. 1865 - 1908 yıllarında Jena'da profesör olarak çalışmış ve XIX. yüzyılın 2. yarısında biyolojiyi yenilemiştir. Darwin'in türlerin gelişmesi teorisini Almanya'da büyük gayretle savunmuştur. İlk yaradılış (Urzeugung), ve moner teorisi ve biyojenetik prensipi ile Darwin'in gelişme teorisini insana da yaymağa ve takviye etmeğe çalışmıştır. Bu alandaki eserleri şunlardır: *Natürliche Schöpfungsgeschichte* (Tabiî yaradılış hikâyesi) [1868]; *Anthropogenie oder Entwicklungsgechichte der Menschen* (Antropo-

jeni veyâ insanın gelişmesi târihi) [1874]; *Prinzipien der generallen morphologie der Organismen* (Organizma'lar genel morfolojisinin prensipleri) [1906]. Gelişme fikrinin bir dünya görüşü (Weltanschauung) hâlinde genişletilmesi maksadiyle *Welträtsel* (Kâinatın sırrı) [1899], eserini yazmış ve «din ile ilim arasında bir bağ» olarak monismus (monizm = birlik fikri) adlı felsefesini kurmuştur. H., birkaç ilmî gezi neticesinde bâzı resimli monografiler de yazmıştır. H. bâzı hayvan gruplarına yalnız ilmi bakımdan değil, güzellik bakımından da hayran olmuştur: *Kunstformen der Natur* (Tabiatta sanat şekilleri) [1899 - 1903].

HAEDU'LAR, bir Kelt kavmi. Bk. KELTLER.

HAEJU, Kore'nin kuzeyinde, Sarıdeniz kıyısında bir şehir. Nüfusu 82 100 (1962) dür. Deniz ticareti ve balıkçılık merkezidir. Altın tasfiyehâneleri vardır.

HAEMATOXYLON [*hematoksilon*] (Bot.) [Yun. *haima* = kan; *ksylon* = tahtanın rengine izafeten], Campêche tahtası (Fr. bois de campêche) nı veren ağaç. Aslen Meksika'lı olup Antil Adalarına kadar yayılmıştır. Kırmızı rengini hâsıl eden boyanın adı haematoxylin'dir. Fennî adı: Haematoxylon campechianum. Cesalpinaceae familyasına bağlıdır.

HAENDEL (Biyogr.): bk. HÄNDEL.

HAENISCH [*kēniş*], **Erich** (Berlin 1880 - Stuttgart 1966), Alman Sinoloğu. 1904 - 1911 yıllarında Çin okullarında çalışmış, 1925'te Leipzig'te, 1932'de Berlin'de, 1946'da da München'da profesör olmuştur. H., Çin târihi ve Moğolların târihi ve dili hakkında esaslı çalışmalar ve Çin devlet ahlâkına dair araştırmalar yapmıştır. Başlıca eserleri: *Bruchstücke aus der Geschichte Chinas unter der gegenwärtigen Dynastie* (Şimdiki hânedanın idaresi altında Çin târihi parçaları) («T'oung Pao», 11) [1911]; *Altan Gerel* (ad) [1929]; *Untersuchungen über die Yüan - ch'ao Pi - chi* (Yüan - ch'ao pi - chi [= Moğolların gizli târihi] hakkında araştırmalar) [1931]; *Monghol un Niuca Tobca'an* (Die Geheime Geschichte der Mongolen) (Moğolların gizli târihi) [metin, sözlük, çevirme, 3 bölüm; 1937 - 1941], çevirme [1948]; *Lehrgang der chinesischen Schriftsprache* (Çin yazı dilinin öğretimi) [1925 - 1933]; *Die Ehreninschrift für den Rebellengeneral Ts'ui Lih* (Asi general Ts'ui Lih için şeref yazıtı) [1944]; *Sino - mongolische Dokumente* (Çin - Moğol belgeleri) [1952]; *Mandschu Grammatik* (Mançu grameri) [1961]; *Gestalten aus der Zeit der chinesischen Hegemoniekämpfe* (Çin hegemonya savaşları zamanına âid simalar) [1962].

HAESELER [*hezîlır*], **Gottlieb, Graf von** (Potsdam 1836 - Harnecop, Wriezen yakınında 1919), Prusyalı feldmareşal. 1864, 1866 ve 1870 seferlerine katılmış ve 1870 - 1871 harbinin resmî târihçesini yazmıştır. Alman subayları üzerinde derin nüfuzu olmuştur. 1914 - 1916 yıllarında Kronprinz (b. bk.) in askerî müşaviri olmuştur.

HA - EUL - PİN (Coğ.): bk. HARBİN.

HÂF, Horasan'da bir şehir. En eski kayıtlara göre H., Nişabur'un bir nâhiyesidir. O çağlarda nar, üzüm ve kuru üzüm yetiştirilen bir yer olarak tanınmıştır.

Bugünkü H., Hari - Rud'un bir kolu kenarında, Turşis ile Kalay Nazir arasında, Nişabur'dan geçerek Hazar Denizinden Herat'a giden güney yolu üzerindedir. H. deresi boyunca tarlalar ve köyler bulunmaktadır.

HAFA (Sanayi): bk. KIRTAS.

HAFACA, Bağdad'ın 15 km doğusunda, Diyala Nehrinin sol sahilinde bir eski Sumer şehri. Chicago Şarkiyat Enstitüsü adına 1930 - 1931, 1935 - 1937 yıllarında H., Frankfort tarafından kazılmıştır. H., eski Sumer heykeltıraşlık sanatının (M. Ö. 2 800 - 2 470) ilk safhasını en iyi öğreten bir merkezdir. Burada çok önemli iki büyük mabet ve özel evler keşfedilmiştir. Her iki mabette bulunmuş olan tunç ve taştan kadın ve erkek heykelleri, tasvirli adak plakları eski Sumer üslûbunun en güzel örnekleridir.

HAFÂCÎ, Şihabeddin el - Mısrî el - Hanefî (1571 - Kahire 1659) Kahire yakınlarında dünyaya gelen H, dayısı Ebû Bekr el - Şanavanî'nin yol göstericiliği altında yetişmiştir. Hanefî ve Şafiî fıkıhlarını öğrendikten başka, tıp öğrenimi de yapmıştır. İstanbul'da bulunduğu yıllarda ise devrin büyük ilim adamlarından faydalanmıştır. Memuriyet olarak Üsküp ve Selânik kadılıklarında bulunmuş. Mısır kazaskerliğine kadar yükselmiştir. Gözden düşerek uzaklaştırılması üzerine kaleme aldığı şikâyetnâme, kendisine umduğunu sağlamamıştır. H. nin dinî konularda kaleme alınmış birçok eserleri vardır.

HAFFKINE, Waldemar Mordecai (Odessa 1860 - Lausanne 1930), hekim (bakteriyolog). 1893 - 1915 yıllarında Hindistan hükûmetinin hizmetinde, ilk olarak kolera (1895) ve veba (1897) ya karşı, öldürülmüş mıkroplardan hazırlanmış kültür buyon'larının zerkine dayanan koruyucu aşı kullanmıştır.

HÂFIZ, «koruyan, esirgeyen» mânâlarıyla Allah'ın adlarından biri olarak kullanılır.

HÂFIZ (Ar. = ezberleyen, koruyan), *Kur'an*'ı tam ve eksiksiz olarak ezberleyene verilen ad. *Kur'an* çok defa récitatif şeklinde geleneksel bir tarzda taksim edilerek, yâni musiki ile okunduğu için H. ların musıki bilmeleri icap eder. Eskiden H. lar musiki meşk ederlerdi. Bugünkü Türk H. ları içinde ayrıca musiki öğrenmiş olanlar gittikçe azalmaktadır. Onun için bugünkü H. ların çoğu, üstün Türk *Kur'an* tilâveti yerine, zevksiz ve iptidaî Arap usûlüne kaymışlardır. Yakın zamanlara kadar Arap saraylarına İstanbul'dan Türk H. ları dâvet edilir ve Türk okuyuşunun üstünlüğü Arap ülkelerinde de kabul olunurdu. H. lar içinden pek çok bestekâr çıkmıştır. Kız veyâ kadın H. lara da Hâfize denir.

HÂFIZ (1704 - 1149), Fâtımî halifelerinin on birincisi. Kendisinden önceki halifenin erkek vâris bırakmadan öldürülmesi üzerine, yaşlı çağlarında halife nâibi seçilmiştir.

O devirde hüküm süren Şiî inançlarına göre, imamlık, babadan oğula geçebilirdi. Öldürülen halifenin hâmile bulunan karısı bir erkek çocuk doğurursa, imamlık makamı onun olacaktı. Fakat çocuk kız doğdu. H. ın naip seçilmesinin sebebi bu idi.

H. ın devri birçok karışıklıklarla dolu olarak geçmiştir. Yaşlı olduğu için bu hâdiselerde te'sirli bir rol sahibi olamamış ve karışıklıklar içinde ölüp gitmiştir.

HÂFIZ ABDÜLEZEL PAŞA (Biyogr.): bk. ABDÜLEZEL PAŞA.

HÂFIZ AGÂH İBRAHİM PAŞA (Biyogr.): bk. AGÂH İBRAHİM PAŞA, Hâfız.

HÂFIZ AHMED PAŞA (Müezzinzâde): bk. AHMED PAŞA, Hâfız.

HÂFIZ AHMED PAŞA (ölm. 1885), II. Abdülhamid devrinin Zaptiye Nâzırlarından değerli bir Türk askeri. Mühendishâne'de tahsilini tamamlayarak subay çıkan ve askerî mühendis olarak orduya katılan H. A. P., Belçika'da mühendislik tahsilini ilerletmiş, yurda dönüşünde miralay (albay) rütbesi ile Sofya Demiryolları Komiserliğine tâyin edilmiştir. 1876'da Türk - Rus muharebelerinde çeşitli yararlıkları görülen H. A. P., Bosna kumandanı iken Avusturyalılar tarafından esir edilmiştir. Yurda dönüşünde iki defa Zaptiye Nâzırlığı'nda ve bir ara da İşkodra vâliliğinde bulunmuştur.

HÂFIZ AHMED ŞÂKİR EFENDİ (Biyogr.): bk. AHMED ŞÂKİR EFENDİ, Hâfız.

HÂFIZ AHMED ŞEFİK MİDHAT PAŞA (Biyogr.): bk. MİDHAT PAŞA.

HÂFIZ AHMED TALÂT EFENDİ (İzmir ? - İzmir 1905), Türk bilgin ve şâiri. İzmirli Benlerlioğlu âilesinden olan H. A. T., İstanbul'da medrese tahsili görmüş ve Hâfız Şâkir Efendi'den icâzet almıştır. Ömrünün son yıllarını İzmir'de sahaflıkla geçiren H. A. T., Peygamberimize âşık bir şâirdi. Süleyman Çelebi'nin *Mevlid* ini tesdis etmeğe başlamış ve ancak Velâdet bölümünü tamamlayabilmiştir. H. A. T., Karşıyaka'da Soğukkuyu Kabristanı'nda gömülüdür.

HÂFIZ ALİ, Balkan ülkelerinde ve daha çok Bulgaristan'da yetiştirilen bir üzüm türü. Çavuş üzümünün kokulu bir türü olan bu üzüme Bulgarlar son yıllarda Bolgar (= Bulgar) adını vermişlerdir. Bulgaristan'da üzüm bağları alanının % 13'ünde H. A. üzümü yetiştirilir. Olgun H. A. üzümü aş. yu. % 16 şeker ihtiva eder. Kışın taze olarak muhafazası kolay olduğu gibi, taşımaya da dayanır. Bu bakımdan Bulgaristan'ın üzüm ihracatında H. A. üzümü önemli bir yer tutar. Bulgaristan'da yılda ortalama 100 000 ton H. A. üzümü yetiştirilir (1960). Bunun büyük bir kısmı ihraç edilir (52 000 ton, 1960).

HÂFIZ ALİ PAŞA, II. Sultan Mahmud devri (1808 - 1839) vezirlerinden olup Amasya'da doğmuştur. Bâzı vezirlerin hizmetinde bulunarak kapıcıbaşı olduktan sonra İstanbul'a gelmiş. Ergani mâdeni emanetini istihsal ederek vezir rütbesiyle Trabzon valiliğine nasbolunmuştur. 1810'da Kaptan Paşa olarak donanma ile Karadeniz'e çıkmış ve dört ay sonra Vid n'e vali tâyin edilmiştir.

HÂFIZ DERVİŞ VAHDETÎ (Biyogr.): bk. DERVİŞ VAHDETÎ, Hâfız.

HÂFIZ EBRÛ (ölm. 1430), İran'lı coğrafyacı ve târihçi. Herat'ta doğmuş, öğrenimini Hemedan'da yapmıştır. Şahruh tarafından vazifelendirilmesi üzerine iki cildlik bir coğrafya kitabı hazırlamıştır. Daha başka eserleri de vardır. Bu eserlerinde, kendi zamanına âid olarak yer alan hâdiseler, müşahedelerine dayandığı için değer taşır. Eserlerinde, satranç oyununda usta olduğunu ve Aksak Timur'un sarayında bulunup kendisiyle münasebet kurduğunu yazmıştır. Timur'un son savaşlarına, ölümüne ve Şahruh'un savaşlarına dâir yazdıklarının bu yakınlık ile ilgili bulunması mümkündür.

HÂFIZ FAİZ ÖMER EFENDİ (İstanbul? - İstanbul 1875), sohbetinin ve nüktelerinin tatlılığı ile ün salmış bir İstanbul efendisi. Ebedzâde Sâlih Efendi'nin oğlu olan H. Ö., medrese tahsilinden sonra maliye memurluklarında ve defterdarlıklarda bulunmuştur. H. Ö., İstanbul Şehremâneti muâvini iken Abdülaziz'e Paris seyahati (21 Haziran - 7 Ağustos 1867) nde refakat eden seçkin ve kalabalık heyete dâhildi. İstanbul Terkos Su Kumpanyası imtiyâzı o zamanlar bu vesile ile verilmişti. İbnülemin tarafından «zamanının en meşhur nedimlerinden» diye anılan H. Ö., 1871'de Bağdad Kapı Kethüdâlığına tâyin edilince, Vâlî Midhat Paşa'ya «arz - ı hulûs» etmek üzere bir mektup yazılmasını Edhem Pertev Paşa'dan rica eder. O da H. Ö. in hâl ve sözlerine uygun lâtife ve mizâh yollu bir mektup yazar. Mektubu gören Saîd Efendi ise, ciddiyetten hoşlanan Midhat Paşa'ya bunun gönderilemeyeceğini söyleyerek başka bir mektup kaleme alır. İbnülemin, Pertev Paşa'nın mizâh ve lâtife vâdisine mâil, H. Ö. in de o vâdinin ileri gelenlerinden bulunduğunu belirtmektedir (*Son Asır Türk Şâirleri*, s. 1332). H. Ö., ölümünde Yenikapı Mevlevîhânesi'ne gömülmüştür.

HAFIZ FAIZ ÖMER EFENDİ

HÂFIZ HAKKI PAŞA (takma adı: **Virdânî**: Manastır 1879 - Erzurum 12 Şubat 1915), Meşrûtiyet İnkılâbı'ndaki, hürriyet mücadelesindeki ve Kafkas Cephesi'ndeki hizmetleri ile tanınmış Türk kumandanı ve yazarı. Süvari üsteğmeni Hacı Halil Efendi'nin oğludur. Siroz ve Köprülü'de ilk tahsilini yapmış ve hâfız olmuştur. Babası Hacca gidip Mekke - i Mükerreme'de öldükten sonra, annesiyle Manastır'a dönen H. İsmail Hakkı, Askerî Rüşdiye ve İ'dâdiye'sine, sonra İstanbul'a gelip Harbiye Mektebi'ne girmiş ve Enver, Mahmud Kâmil (paşalar) in de bulunduğu sınıfında birinci olarak, 1902'de kurmay yüzbaşı rütbesiyle Harbiye'yi bitirmiştir. Askerliğin üç sınıfında hizmet görmek için sırasıyla Manastır bölgesinde değişik kıt'alara ve Selânik Mıntaka Kumandanlığı emrine tâyin olunan H. H. P, tâlim ve terbiyedeki başarısı yanında, Bulgar ihtilâl komitelerinin yok edilmesinde ve eşkıya tâkiplerinde de büyük yararlıklar göstermiştir. Bulgar eşkıyasının yuvalandığı Yenice Gölü'ne göğsüne kadar girerek su ve bataklıklar içinde âsileri perişan ettiği bir tâkibin sonunda tifoya yakalanmıştır. H. H. P., 1904'te kolağası ve 1908'de binbaşı olmuştur.

HÂFIZ HAKKI PAŞA

Selânik'te Meşrûtiyet İnkılâbı için yapılan çalışmalarda harcadığı çaba ve gösterdiği fedakârlık, Türk hürriyet mücadelesi târihinde H. H. P. adına büyük bir şeref yeri verdirecek kadar üstündür. Adı hürriyet ve Meşrûtiyet kahramanları arasında anılan H. H. P., 1908'den sonra Erkân-ı Harbiye 4. Şûbesine ve Viyana Sefareti ataşemiliterliğine tâyin edilmiştir. 31 Mart İhtilâli'nde, kurulmasında kendi büyük emeği de geçen hürriyet ve Meşrûtiyet rejiminin sarsıldığını görerek, hemen Viyana'dan Selânik'e dönmüş ve Hareket Ordusu (b.bk.) na katılarak İstanbul'a gelmiştir. İttihad ve Terakki Genel Merkez'nin saydığı ve güvendiği subaylardan biri olan H. H. P., 31 Mart 1909 dan sonra kurulan Dîvân-ı Harb-i Örfî Araştırma Hey'eti'ne me'mur edilmiş, bu vazife bitince yeniden Viyana'ya dönmüştür. Ocak 1910'da İstanbul'a çağrılarak ordu ve tümen komutanları ile bakanlık makamının vazife, sorumluluk ve yetkilerini tesbit ve tâyin için kurulan askerî düzenleme komisyonuna me'mur edilmiştir. H. H. P., Nisan 1910'da Viyana'ya dönmüşse de, Eylûlde I. ve II. Ordu'lar tarafından yapılacak manevralarda hakem olarak bulunmak üzere tekrar yurda çağrılmıştır. Aralık 1910'da Erkân-ı Harbiye 3. Şûbesi'ne ve Ocak 1911'de yeni teşkilâtta I. Kolordu Erkân-ı Harbiye İkinci Re'isliği'ne tâyin edilmiştir. Çatalca Müdafaasındaki fedakârlık ve başarısına mükâfat olarak Aralık 1913'te yarbaylığa yükseltilerek Erkân-ı Harbiye 3. Şûbesi'ne getirilmiştir. Balkan Harbi'nin uğursuz neticesinden beri H. H. P., ordunun gençleştirilmesi fikrinin ateşli savunucusu idi. Nihâyet bu dileği gerçekleşmiştir. Yeni değişikliğin uygulanması sırasında H. H. P., Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye (Genel Kurmay Başkanlığı) İkinci Reisliği'ne getirilmiştir. 21 Temmuz 1330 (1914) seferberliğinde Başkumandanlık Vekâleti Erkân-ı Harbiye İkinci Reisi bulunan ve başta Bronzart Paşa gelmek üzere Alman kumandanlarla anlaşamayan H. H. P., 25 Kasım 19 4 te «Mecidiye» kruvazöriyle İstanbul'dan Trabzon'a hareket etmiştir. Üç yıl hazerî kıdem zammı ile albaylığa yükselmiş ve 27 Kasım 1914 târihinde Trabzon'a vardığında, Kafkas Cephesi X. Kolordu Komutanı olmuştur. Gösterdiği başarılar sonucu 23 Aralık 1914'te tuğgeneralliğe yükselmiş ve 18 Ocak 1915'te 3. Ordu Komutanı tâyin edilmiştir. İki ay kadar kısa bir zaman içinde H. H. P., Kafkas Cephesi'nde, hayatını hiçe sayan büyük kahramanlıklar göstermiştir. H. H. P., hasta erlerle pek yakından ilgilenmek için kendini korumakta gösterdiği kaygısızlık yüzünden, 31 Ocak 1915'te titüse yakalanmıştır. 5 Şubat 1915'te Erzurum'a götürülmüş, 12 Şubat 1915'te Erzurum Askerî Hastahânesinde ölmüş ve Kars Kapısı civârına gömülmüştür.

«Şûrâyı Ümmet» ve «Tanin» gazetelerinde Vicdânî takma adı ile veyâ imzasız birçok millî makaleler de yayınlayan H. H. P., mert ve cesur bir asker olduğu kadar, bu üstün vasıflarını kalemi ile de ortaya koymuş başarılı bir yazar ve hatipti. Bosna-Hersek'in Avusturya'ya ilhakı (26 Şubat 1909) nı protesto için Sultan Ahmed Câmii avlusunda düzenlenen mitingde yaptığı ateşli hitâbe, H. H. P. nın bu yoldaki kabiliyetini de ortaya koymuştur.

H. H. P., yazılarında Arapça ve Farsça kelimeleri kullanmamakta büyük bir titizlik gösteren bir Türkçü idi. Fikirlerindeki millî ateşi, halkın ve bilhassa erlerin anlayabileceği sâde, temiz Türkçe kelimelerle okuyucularının kalblerinde de tutuşturmayı başarmıştır. *Bozgun*'unda: «Güzel Rumeli'nin acı, ateşli hâtıraları bana Konya, Erzurum, Bağdad, Mekke için yavrusu çalınan bir kartal şefkati ve hırçınlığı veriyor. Altın mehtaplar, gümüş çağlayanlar, zümrüt ormanlar, güzel göller, çiçekler, şakırdayan bülbüller, cıvıldayan kuşlar bana hep Türklüğün sevgili Rumelisi'ni acı acı düşündürüyor. Artık benim için şafaklar kan, şebnemler gözyaşı, davul sesi inilti, musiki feryattır. Artık benim için hayatın yegâne emeli, biricik gayesi ordunun nâmusuna sürülen kara lekeyi silmek ve inleyen esir kardeşlerimin bir gün imdadına yetişmektir.

Muzafferiyetin en birinci şartı fedakârlık, vatan muhabbetinden, Allah korkusundan, imân kuvvetinden doğar. Allahını bilmeyen, vatanından değil, köyünün hudundan gafil bulunan, dîni, imânı ancak babadan miras kalmış bir gölgeden ibaret kalan insanlar için bugunkü harblerde bozgunluk mutlaktır. Zâbit milletin taptığı yüksek mefkûreye herkesten ziyâde kuvvetli bir imân ile sarılmış olmalıdır ki eline geçecek çürük kalblere azim ve metânet kazandırabilsin» diyen H. H. P. nın basılmış iki eseri, *Şanlı Asker* (1. bas. 1912, 2. bas. 1915) ile *Bozgun* [1914] dur. *Bozgun*'un devâmı olarak kaleme aldığı *Yiğitlik ve Birlik* adlı eseri ise basılamamıştır. H. H. P. *Şanlı Asker*'in «Başlangıç» ını şöyle bitirmektedir: «İleri, dâimâ ileri koş ki zafer, şan, şehâdet hep oradadır. Sen böyle ileri koşarsan ruhları göklerden sana bakan ecdadının; arkandan bakan milletinin yüzü güler, sevgili vatanın şenlenir.»

HÂFIZ HAN (1664 ?- 1773 ?), târihçi. Hindistan'da doğmuş olması muhtemeldir. Târihindeki bir kayda göre 1664 yılına doğru dünyaya gelmiş olması lâzım gelmektedir. Timur sülâlesinin Hindistan koluna dâir yazdığı *Muntahab al-lubab* adlı eseri mühimdir. Eser, Hindistan'ın en dikkate değer târihlerinden biri olarak tanınmıştır. Târihinin en mühim kısımları, haklarında büyük hayranlık duyduğu Şah Cihan ile Evrengzib'e âid bölümlerdir. Müşahedelerine ve babası ile kardeşinden aldığı bilgilere dayanılarak yazılan yerler de ehemmiyetlidir. Eserinde, hükümdarlar ve savaşlar üzerinde çok durmuş olmasına rağmen, kıtlıklar, hastalık salgınları ve iç idare gibi konulara da yer vermiştir.

HÂFIZ HASAN EFENDİ (Biyogr.): bk. GEVREKZÂDE.

HÂFIZ HASAN HAYRULLAH EFENDİ (Biyogr.): bk. HAYRULLAH EFENDİ, Hâfız Hasan.

HÂFIZ HÜSEYİN EFENDİ, Ayvansarayî, İsmail oğlu (Ayvansaray? — İstanbul 1786), XVIII. yüzyılda biyografik eserler yazmakla tanınmış ilim adamlarından. Çok çalışkan bir araştırıcı olan H. H. E., Üsküdar, Galata ve Eyüp'tekiler dâhil, bütün İstanbul câmi, mescid, tekke ve zâviyelerini yaptıran veyâ kuranlarla, bu binâlar çevresindeki mezarlıklarda yatan aziz kimselerin alfabetik sıra ile hâl tercemelerini *Hadikatü'l-cevâmî* adlı kitabında toplamış ve yayınlamıştır. *Terceme-tü'l-meşâyih* veyâ *Vefiyât-ı Ayvansarâyî* adlı diğer bir eseri daha bulunan H. H. E., muhtelif dîvanlardaki mânidar müstezâdları toplayarak *Eş'arnâme-i müstezâdî*'yi vücûda getirmiştir. Ayrıca Âşık Ömer'in dîvânını da toplamış ve tertip etmiştir. H. H. E., 1786'da ölünce Eyüp'te Zal Paşa Câmii mezarlığına gömülmüştür. H. H. E., *Hadika*'sını, Müstakimzâde'nin kendisini uyarması ve gayrete getirmesi sonucu kaleme almıştır. H. H. E., nin san'at ve edebiyat târihi bakımından büyük değer taşıyan bu eserine, 1842'de ölmüş ve Eyüp'e gömülmüş Zileli İmamzâde torunu Ali Sâtı Efendi tarafından 1837 târihine kadar bir zeyl yazılmakla

kalınmamış, aslına da yarısı kadar yeni ilâveler yapılmıştır. Eserin 1864'te Matbaa - i Âmire'de 2. baskısı yayınlanmıştır.

Seyyid Nizam Dergâhı Caddesinin sol tarafında gömülü bulunan Süleyman Besim Efendi tarafından da bu eser, 1859 târihine kadar zeyli yazılarak, tamamlanmaya çalışılmıştır ki, bu zeyl basılı değildir. Sıddıkîzâde Ahmed Reşid Efendi'nin 1832'de kendi yazısı ile kaleme aldığı yazma nüsha, Millet Kütüphânesindedir.

HÂFIZ HÜSNÎ Efendi (Üsküdar 1858 - İstanbul 1919), Türk bestekârı. Harem İskelesi'nde Mehmed Tâhir Efendi Câmii imamı Hâfız Mehmed Efendi'nin oğludur. Mahalle ve Enderûn mektebinde okuyan H. H., 1875'te Hırka - i Saâdet Dâiresi müezzinliğine, 1880'de Enderûn Mektebi *Kur'ân - ı kerim* muallimliğine, 1886'da Hırka - i Saâdet hademeliğine ve 1900'de Hırka - i Saâdet ikinci imamlığına tâyin edilmiştir. Enderûnda bulunduğu sırada, Sermüezzin Rifat Bey ile Hacı Fâık Bey (b. bk.) den mûsikî dersleri alan H. H. nin pek güzel şarkıları vardır. Boğazındaki rahatsızlık için Sultan Mehmed Reşad tarafından ameliyat ettirilmişse de, şifâ bulmamıştır. Her okuduğunu duvarak okuyan H. H. nin Mevlîd okumaktaki husûsiyeti ve kısık sesi ile gösterdiği makam geçkileri son derece içli idi. 1913'te Edirne'nin kurtuluşu gününde Selimiye Câmiinde okuduğu ilk ezan ve Mevlîd'de ağlamayan kalmamıştır. Ferik Ahmed Muhtâr Paşa'nın kurduğu Mehterhâne - i Hâkanî'de ders veren H. H. nin talebeleri arasında Hâfız Sâmi de vardır. Üflediği ney, Sultan Vahîdeddin tarafından satın alınmıştır. Eyüp'te bir sokağa «Bestekâr Hâfız Hüsnü Efendi» adı verilmiştir.

HÂFIZ İSMAİL MÜŞFİK EFENDİ (İstanbul 1825 - Medine? 1877), Hersekli Ârif Hıkmet (b. bk.) in söylediğine göre Haleb'li bir esircinin oğludur. *Osmanlı Müellifleri*'nde ise Manastırlı Emirzâde âilesinden olduğu yazılıdır. Gençliğinde sesinin güzelliği sâyesinde Dîvân - ı Hümâyûn kalemine müezzin olan ve sonra Sadâret Mektubî Kalemi hulefâlığına nakledilen H. İ., Âmedî hulefâlığına namzed iken açılan yere hakkı yenilerek Âli Paşa tarafından kendi dâmadı Salâhaddin Bey memur edilince, bundan üzülerek kalemi bırakmıştır. H. İ. M., çeşidli vaidlerle Sadâret Kalemine döndürülmek istenmişse de, kararından caydırılamamış ve 1840'ta William Churchill adlı bir İngilizin kurduğu ilk Türk gazetelerinden biri olan «Cerîde - i Havâdis» (b. bk.) yazarlığına tâyin edilmiş, Âli Efendi ve Emin Firdevsî ile birlikte bu gazetede çalışmıştır (1851 - 1855). O vaktin edipleri H. İ.M. in yanında çalışmış, gazete idarehânesi ise bir edipler encümeni olmuş ve daha sonra Jöntürk adını alan gençlere bir yuva teşkil etmiştir. Büyük Reşid Paşa, H. İ. M. in makalelerini çok beğendiği için, bir Ramazan onu iftara dâvet ederek kendisine bir altın saat ve 250 altın diş kirası vermiş, bu iltifâta karşı H. İ. M. in yazdığı teşekkürnâme, o zamanlar üslûp bakımından pek güzel ve başarılı bir örnek sayılmıştır. 35 parça manzum ve 50 parça mensur yazıları *Müşfiknâme* adlı eserinde toplanmıştır. H. İ. M. in 1854'te «Cerîde - i Havâdis» matbaasında taş basması ile yayınlanmış bâzı şiir ve yazılarının toplandığı eserin başında ve sonunda adı yoksa da, Fatin Efendi tezkiresinde bunu *Münşeât - ı Müşfikiye* diye zikrediyor. İbnülemin de *Son Asır Türk Şâirleri*'nde «Nâmık Kemâl merhumun kütüphânemde bir mecmuası vardır ki çocukluğunda yazmıştır, «meşâhir - i şuarâdan Hâfız Müşfik Efendi'nin eser - i hâme - i müşkin allâmeleri olan bâzı tesvidât» serlevhasiyle *Müşfiknâme*'deki nesirleri kaydetmiştir» demektedir.

H. İ. M., «Cerîde - i Havâdis» yazarlığında bulunduğu sırada Halvetiye tarikatı sâliklerinden meşhur Kuşadalı İbrâhim Efendi hulefâsından Zeyrek civarında Çinilihamam sâhibi Bosnalı Şeyh Mehmed Tevfik Efendi'ye intisap etmiştir. Bâzı kaynaklarda, bir müddet İstanbul'da deli gibi dolaşarak nihayet Hindistan'a seyâhatle 1857 yılından sonra ad ve sanının duyulmadığı zikredilen H. İ. M. in *Osmanlı Müellifleri*'nde «1294 (1877) te Medine - i Münevvere'de inziva ederek Cebel - i Uhud'da vefat ettiği rivayeti» kaydolunmuşsa da, İbnülemin «bu rivâyetin hakikate muhalif olduğu muhakkaktır» demektedir.

HÂFIZ KÖMÜR EFENDİ (İstanbul ? - İstanbul 1680), Türk bestekârı. Mevlevî, nüktedan, meclislerde aranan bir adamdı. Üslûbu çok parlaktır. 30'dan fazla, dindışı ve dinî eser bestelemiştir. Zamanımıza *Nihâvend - i Kebîr Muhammes*, *Beste*, *Nihâvend - i Kebîr Nakış Aksak Semâî* ve *Hüseynî Nakış Aksak Semâî*'si kalmıştır.

HÂFIZ MEHMED AĞA, Hasırcızâde (Ayıntab 1804 - Ayıntab 1888), XIX. yüzyıl Türk şâirlerinden. Ayıntab (Gaziantep) hânedanından Hasırcızâde Hacı Abdullah Ağa'nın oğludur. Babasının ölümünden altı ay sonra doğan H. M. A., dört yaşında annesini de kaybedince, ağabeyi Hacı Mustafa Ağa himayesinde terbiye ve tahsil görmüştür. Sekiz yaşında *Kur'an*'ı hıfzetmiştir. «İptidâî ılimler» i Ayıntab'daki, «Âlî ilimler» i de dört yıl kaldığı Haleb ve Şam'daki âlimlerden tahsile çalışmıştır. Şam'da Mevlânâ Hâlid Hazretlerine intisap etmiştir. 1827'de Ayıntab'a dönen H. M. A., bu sırada yurtta pek çok ölüme sebeb olan vebâ salgını ile iki küçük yeğeninden başka, âilesinden kimsenin kalmadığını görünce, tahsiline son vermiştir. 1839'da Mısırlı İbrâhim Paşa'nın maiyetinde Maraş'ta bulunan H. M. A., geçim güçlüğü içinde felce müptelâ olunca, ilmî çalışmalarına ve ders vermeğe devam edememiş, yedi yıl yatakta kaldıktan sonra iyileşmiştir. 1863'te İstanbul'a gelerek zamanın vükelâ, rical, edip ve şâirleriyle tanışıp dostluk kurmuş ve kısa zamanda şöhret sahibi olmuştur. Tevfik Efendi *Kafile - i Şuara*'da, H. M. A. nın İstanbul'da uzun müddet kalması üzerine söylenmiş:

Girdiği hânelere kim serilüp yatmakta
Hasr olup kaldı Stanbul'da Hasırcızâde

beytini kaydettikten sonra şunları belirtir: «Gerçekten meclisine doyulmaz, hoş konuşan, zeki ve zarif bir kimseydi. Arap, Fars ve Türk edebiyâtının hâfızı idi.» «Ağa» diye anılmasından memnunluk duyardı. «Efendi diye meşhur olup da kendinden beklenen meselelerde âciz kalarak mahcup düşmekten ise, ağalıkla şöhret bularak beklenmedik faziletler ortaya koymak bir şereftir» derdi. Bir yıl İstanbul'da kalıp Ayıntab'a dönünce yedi yıl evinde, köşesine çekilmiş, daha sonra Haleb'e ve komşu beldelere gidip gelmiştir. Son olarak 1874'te Haleb'e gidip bir yıl kalmış, sonra Ayıntab'dan çıkmamış ve 1888'de ateşli hummadan ölmüştür. Vasiyeti üzerine Ayıntab'da Karlık Kabristanı'nda babasının kabrine gömülmüştür. H. M. A. nın şiirleri bulunan 204 sahifelik mecmuada (Üniversite Kütüphânesi, Nu. 865) on beş gazel, kaside ve târihler bulunmaktadır. Tertip olunmuş dîvânının bir nüshası Millet Kütüphânesindedir.

HÂFIZ MEHMED EFENDİ (Biyogr.): bk. İMAMZÂDE HÂFIZ MEHMED EFENDİ.

HÂFIZ MEHMED EFENDİ, Balıkçı Mevlevî (ölm. 1875 ?), Türk şarkı bestekârı. Hacı Ârif Bey'e yetişmekle beraber, onun tesirinde kalmamış ve Ârif Beyden önceki şarkı ekolünü devam ettirmiştir. Güzel parçalar bırakmıştır. 48 şarkısı elimizdedir.

HÂFIZ MEHMED EFENDİ, Kömürcüzâde (ölm. İstanbul 1835 ?), Türk bestekârı. III. Selim ve II. Mahmud devirlerinin en tanınmış müzisyenlerindendir. Pâdişah musâhipliğine kadar yükselmiştir. Hüzzâm Beste gibi pek üstatça parçalar bırakmış büyük bir san'atkârdır. Şevk-Efzâ faslını Dede Efendi ile ortaklaşa bestelemiş ve bu fasıl makamı bulan III. Selim'e sunulmuştur. Nev-Eser faslını da, bu makamı bulan Dede Efendi ile müştereken yapmıştır. Peserdîde faslının iki parçasını kendi, birini Dede, birini de, makamı yapan III. Selim vücuda getirmiştir. Hüzzâm faslını, Dede ile beraber yapmış, fakat Kömürcüzâde'nin Ağır Semâî'si bugün unutulmuştur. H. M. E., Sâdullah Ağa'nın canlandırdığı Bayatî-Arabân ve Şâkir Ağa'nın bulduğu Ferahnâk ile Dede'nın yaptığı Arabân-Kürdî makamlarından da ilk besteleyenler arasındadır. Vâsıf'ın sonradan pek çok bestelenen meşhur güftesine, Bûselik-Aşîrân'dan çok nefis bir besteyi ilk tatbik eden gene Kömürcüzâde'dir. 14 beste, semâi ve şarkısı kalmıştır.

HÂFIZ MEHMED PAŞA (Biyogr.): bk. ÇERKEZ MEHMED PAŞA.

HÂFIZ MEHMED ZILLÎ (Biyogr.): bk. EVLİYÂ ÇELEBİ.

HÂFIZ MEHMED ZÜHDİ EFENDİ (Trabzon 1854 Vakfıkebir 1914), Türk şâiri ve yazarı. Trabzonlu Hâfız Tayyıb Efendi'nin oğlu olan H. M Z., ilk tahsilini babasından görmüş ve on yaşında hatim indirmiş, hâfız olmuştur. Çarşı Medresesinde tahsiline devam ederek İspirli Hacı Ahmed Efendi'den pek genç yaşta icâzet almış ve hocasına dâmâd olmuştur.

Babasının ölümü üzerine Islâhhâne denilen mektepte din bilgisi, daha sonra Hamidiye Mektebi'nde ve Askerî Rüşdiyede Farsça okutan H. M. Z., bir müddet idâdî muallimliği de yapmıştır.

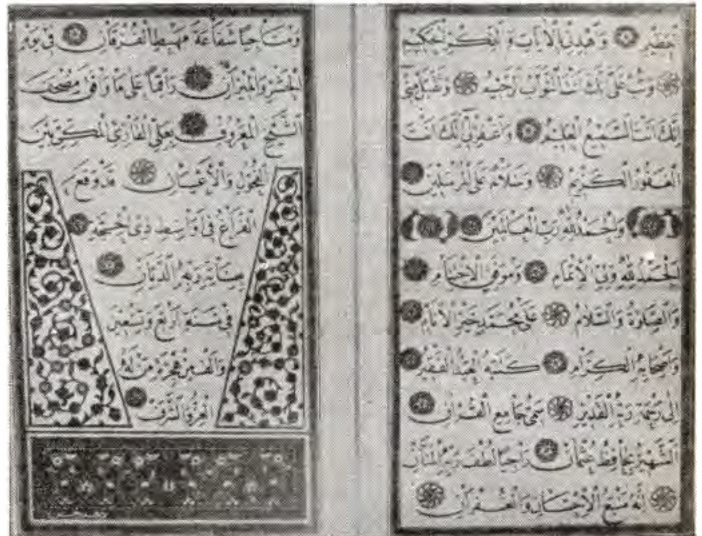
Trabzon icrâ memurluğunda, «Trabzon» Gazetesi ve Vilâyet Matbaası müdürlüklerinde, noterlikte ve istinaf mahkemesi âzâlığında bulunan H. M. Z., Sivas'a tâyini üzerine Trabzon'da kalmağa bir çâre bulmak için 8 Eylûl 1914 akşamı Gümüşyan Kumpanyası vapuruyla İstanbul'a hareket etti. Vapur Vakfıkebır açıklarında batınca, H. M. Z. âilesi ile birlikte boğuldu. Hamâmîzâde «Zühdi Efendiye cây oldu yeni gufran bu sal» diye ona bir târih düşürdü Halvetiye-i Şâbâniye tarikatına mensup bulunan H. M. Z. manzûmelerinde Hâfız mahlâsını, «Saadet» gazetesindeki yazılarında da Beyanî takma adını kullanmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: Fıkra, letaif, güzel söz ve şiirlerinden toplanmış *Mecmua-i Zühdî* [1890]; Peygamber Efendimizin gızvelerinden ibâret olan 4 200 beyitlik *Nazmüssiyer-i Zühdî* [Trabzon 1908]; «Temkin» (1909 - 1910'da Trabzon'da çıkan edebî bir dergi). Gençliğinde kaleme aldığı manzûmelerini topladığı *Nevbâve: Vatan Hediyesi* [Trabzon, 1915] [«Trabzon» ve «Saadet» gazetelerinde çıkan bendleri, «Temkin» deki makaleleri ve bâzı manzûmeleri]; *Mir'atü'l mülük, Defter-i esâmi-i ricâl.*

HÂFIZ MEVLAY (Fas 1875 - Enghien-les-Bains 1937), Fas'ın Alevî sultanı Mulay (Mevlay) Hasan'ın oğlu ve Abdü'l Aziz'in kardeşi. 1902'de Hauz halifesi olan H. M., kardeşine karşı isyan etmiş ve Abdü'l Aziz'in modernizmine karşı, İslâmı ve eski Fas ruhunu müdafaa etmek iddiasına girişmiştir. Ağustos 1907'de, Casablanca'nın Fransızlar tarafından işgalinden hemen sonra Merakeş'te sultan (hükümdar) ilân edilmiştir. Almanya tarafından desteklenen H. M., nihâyet 1 Haziran 1908'de Fas'ta tanınmıştır. Fransa ve devletler onu, 5 Ocak 1909'da, Abdü'l Aziz'in verdiği garantileri verdikten sonra tanımışlardır. 1912'de kardeşi Yusuf lehine tahttan feragata zorlanmış ve Fransa'da yerleşmiştir.

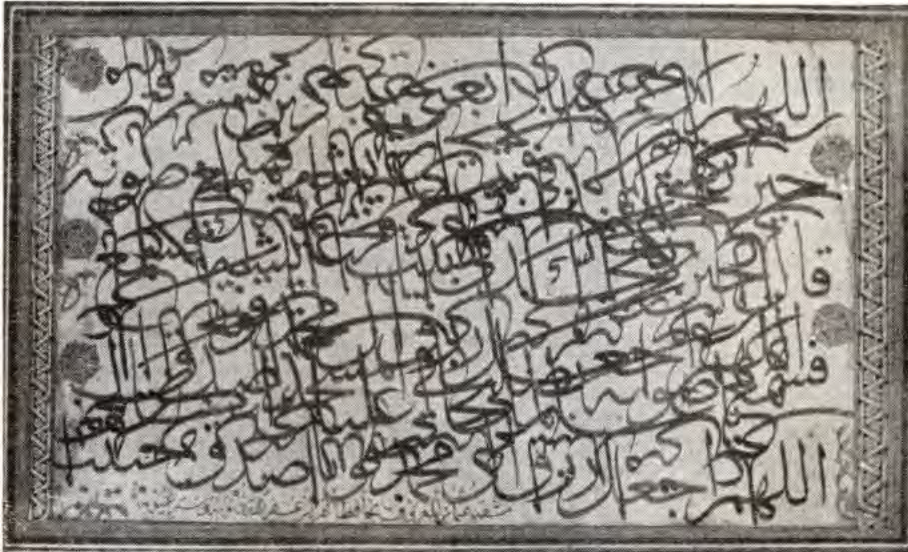
HÂFIZ OSMAN (İstanbul 1642 - İstanbul 3 Ocak 1698), eski hat san'atının büyük üstadlarından sayılan Türk hattatı. Haseki Câmii müezzini Ali Efendi'nin oğludur. *Kur'an'ı* küçük yaşında hıfzedip Köprülüzâde Mustafa Paşa'nın himayesinde yetişti. Yazı san'atına merakı dolayısiyle devrin hat üstadı Büyük Derviş Ali'den ders almaya başladı. Lâkin genç H. O. daki istidadı gören Derviş Ali, bu yaşlı hâlinde, onunla gerektiği şekilde meşgul olamayacağını anlayınca, kendisini, evvelce yetiştirmiş olduğu en güzide talebesinden Suyolcuzâde Eyyubî Mustafa Efendi (ölm. 1097 H. - 1686) ye devretti. Eser vermekte olduğu kadar, hüsnühat tâliminde de devrinin en feyizlilerinden olan Suyolcuzâde, H. O. a ilk hocasından kalan noksanları tamamlayarak H. 1070 (1659) te aklâm-ı sitte (= sülüs, nesih, muhakkak, reyhanî, tevkî, rik'a nev'ilerinde altı cins yazı) den hat icâzetnâmesini verdi. San'atkârın bu devredeki yazıları, tıpkı Derviş Ali'ye benzer.

Bir müddet sonra, H. O., Şeyh Hamdullah (ölm. 1520) üslûbunu daha iyi tanımak için, o esnada bu tavrı en iyi bilen Hattat Nefeszâde İsmail Efendi (ölm. H. 1090 - 1679) ye yeniden, «elif-be» meşkıyle devama başladı ve Şeyh Hamdullah yolunun bütün inceliklerini öğrendi. Hamdullah Efendi'nin eserlerini taklit etti.

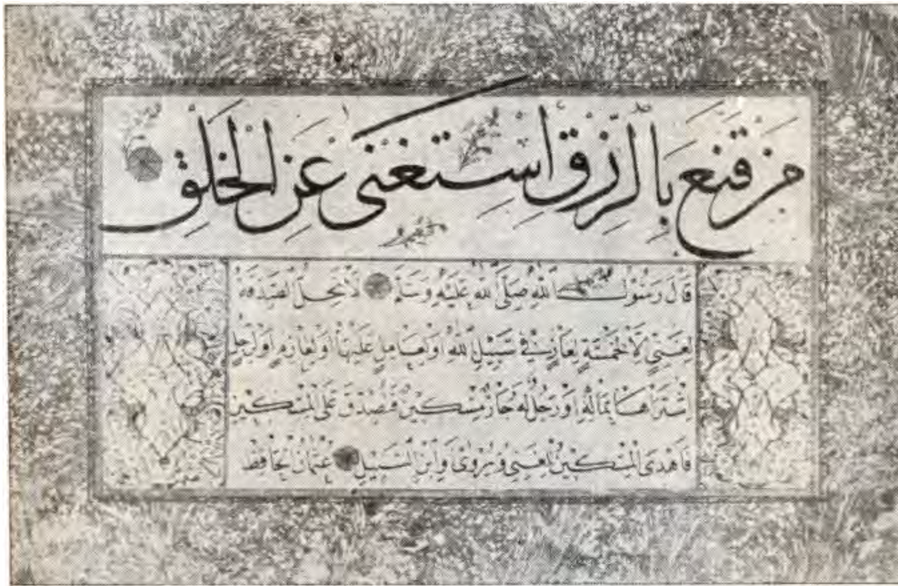
Kırk yaşına yaklaştığı sıralarda, san'atında artık yenilik aramak çağına giren H. O, Şeyh vâdisinde meleke kazanan eli, kendisinden bir buçuk yüzyıl kadar evvel yaşayan bu büyük hat ustasının en güzel harflerini seçerek şahsî zevkini de katabilme kudretini gösteriyordu. 1679'dan itibaren sülüs ve nesih yazılarında, kendi yolunda eserler vermeye başladı. Nasıl ki Şeyh Hamdullah, Yakutü'l Musta'samî tavrını unutturduysa, H O. da Şeyhin üslûbunu

HÂFIZ OSMAN: Kur'an-ı kerimlerden birinin imza sahifesi (nesih hattı ile, H. 1094 [1683], İstanbul Üniversitesi Kütüphânesi)

HÂFIZ OSMAN: Bir sülüs karalaması

HÂFIZ OSMAN: Sülüs - nesih hattıyla bir kıt'a

on beş yıl içinde sildi ve yazı san'atıyla uğraşanlarda «H. O. gibi yazabilmek» arzusunu uyandırdı.

Şehzadeliğinde Sultan III. Ahmed'e, saltanatı sırasında Sultan II. Mustafa'ya olmak üzere, iki Pâdişaha güzel yazı öğreten H. O. ın elli kadar talebesi bilinmektedir. Yetiştirdiği hattatlar arasında, Yedıkuleli Seyyid Abdullah (ölm. H. 1144/1731), Anbarîzâde Derviş Ali (ölm. H. 1128/1716), Hasan Üsküdarî (ölm. H. 1145/1732), Kürtzâde Bursalı İbrahim (ölm. H. 1146/1733), Bursalı Mehmed (ölm. H. 1153/1740), Derviş Mehmed Kevkeb (ölm. H. 1129/1717), Yusuf - ı Rumî (ölm. H. 1121/1709) en başta gelenlerdendir.

H. O., 40 yıllık san'at hayatında durup dinlenmeden eser vermişdir. El alışkanlığının kaybolmaması için, Hacca giderken bile yol boyunca çalıştığı, karalamalar yaptığı bilinmektedir. Verdiği eserler arasında, 25 *Kur'an - ı Kerim*, sayıları tesbit olunamıyacak kadar çok *En'am - ı Şerif*, *Delâilü'l Hayrat*, yazı kıt'aları, karalamalar, murakka'lar mevcuddur. Daha eskiden yazanı görülmediği için, levha şeklindeki Hilye - i Şerif'lerin de mucidi sayılır. Bütün bu eserlerine müze, kütüphâne ve hususî koleksiyonlarda rastlanmaktadır. Hat meraklılarınca, san'at hayatının en muvaffak devresi olarak, H. 1090 (1679) - 1100 (1689) yılları arası gösterilir.

Celî (iri) sülüs yazılarından iki örnek biliniyor: Üsküdar'da Doğancılar - Şehid Süleyman Paşa Câmiinin çeşme ve Karaca Ahmed Mezarlığında, Siyavuş Paşa'nın kabir kitâbeleri... Lâkin H. O. ın celî yazısı, bir asır sonra gelecek olan celî üstadı Mustafa Râkım (1758 - 1826)ın yanında pek iptidaî ve sönük kalır. Ancak, H. O. ın sülüs yazısına getirdiği yenilik, ileride, Râkım'ın celî sülüsteki muvaffakıyetini kolaylaştırmıştır.

H. O ın ta'lik yazıyla uğraştığı söylenirse de, ta'liknüvis olan Hâfız Osman, onun Eyüp'lü bir çağdaşıdır.

Bilhassa yazdığı *Kur'an*'larla şöhret bulan san'atkârımızın, İslâm âleminde bu kadar tanınmasına, geçen yüzyılda Hılâfetin merkezi olan İstanbul'da basılıp, bütün Müslüman memleketlerine gönderilen matbu Mushaf - ı Şerif'leri sebep olsa gerektir.

Yazarken, Sultan II. Mustafa tarafından hokkası tutulacak kadar itibar görmesine rağmen, H. O. tevazuu elden bırakmamış, dervişâne bir ömür sürmüştür.

Hayatının son yıllarında, bir felç geçirip tekrar sıhhate kavuşan ve yazı meşguliyetine devam eden büyük san'atkâr, 29 Cemadelûla 1110 (3 Aralık 1698) Çarşamba günü anî olarak vefat etmiş ve Koca Mustafa Paşa'da mensûbu bulunduğu Sünbül Efendi Dergâhı haziresine gö-

HÂFIZ OSMAN: Sünbül Efendi Dergâhı haziresindeki kabir kitabesi

mülmüştür. Mezar kitâbesini, onu «Hüsnühattı biz bildik, Osman Efendimiz yazdı» sözüyle takdir eden çağdaşlarından Hattat Ağakapı'lı İsmail Efendi (ölm. H. 1118/1706) yazmıştır.

HÂFIZ OSMAN EFENDİ (Biyogr.): bk. OSMAN EFENDİ.

HÂFIZ PAŞA TOPU: Sultan Mecid devrinde ve Kırım Harbi sıralarında (1854) Hâfız Paşa adlı bir sanatkârın yaptığı topa verilen ad. Tophânede dökülen bu top şeşhâneli (altı yivli) idi. H. P. T. savunulması artırılmak istenen Erzurum'a gönderilmiştir. Bu toplar, yabancıların top imâlindeki yenilik ve gelişmelerine de örnek olmuştur.

Hâfız Paşa ayrıca Hâfız Paşa Şeşhânesi adıyle anılan altı yivli bir tüfek modeli de meydana getirmiştir.

HÂFIZ POST, İmâmzâde Hâfız Hacı Tanburî Hânende Mehmed Çelebi (1630? - 1694). XVII. yüzyılın büyük Türk bestekârı. Asıl adı Mehmed olmakla beraber, yalnız H. P. diye tanınmaktadır. Kendisine P o s t adının niçin verildiği k e s i n olarak bilinmemektedir. Vücudunun çok k ı l l ı olması veyâ her gittiği yere oturmak üzere bir post taşıması sebebiyle bu adı aldığını kaydeden iki ayrı söylenti vardır. Genç yaşında hâfız olmuş, büyük şâir Nâilî'nin himâyesinde ve ondan d e r s görerek yetişmiş, üstâdı gibi Halvetî tarîkatına girmiştir. Hacca gidip hacı da olmuştur. Edebî ilimleri Nâilî'den, hattı Tophâneli M a h m u d Efendi'den öğrenmiş ve icâzet almıştır. Kasımpaşalı Osman Efendi'den musiki öğrenmiş, tanbûrî, hânende ve bestekâr olarak devrinde çok büyük ün yapmış, sevimli ve nâzik olduğu için, devlet ricâlinin teveccühünü kazanmıştır. Basit türkülerden en büyük eserlere kadar dinî ve dindışı 1 000 den fazla eser bestelemiş, Itrî hâriç, XVII. yüzyılın en büyük Türk bestekârı sayılmıştır. Divân - ı Hümâyûn'da hâcegân arasında bulunmuş, yâni Osmanlı imparatorluk hükûmetinde kâtiplik yapmış, sonra kâğıt emini olmuştur. IV. Mehmed'in, III. Selim Giray Han'ın huzurunda okumuştur. Talebesi olan Itrî, ölümüne iki ayrı târih düşürmüştür: Pôst'u çâk eyledî şîr - i ecel (tâmiyeli 1015) ve: Dêdi Itrî Hafız'â mevâ olaa yâ Rab cinân (1015). 12 beyitli bir kıt'a olan bu sonuncu târihi ihtivâ eden manzûmeden, H. P. un âile adının İmâmzâde olduğu anlaşılıyor. Fakat Evliyâ Çelebi'nin bahsettiği (I, 634) İmâmzâde Hâfız Yusuf'un, S. N. Ergun'un zannının (I, 47) aksine, bestekâr H. P. ile alâkası olmayacağı, yalnız isimden değil, kronolojiden de anlaşılır. Aynı zamanda devrinin tanınmış bir hattat ve şâiri olan H. P. un şiirlerine tezkirelerde ve mecmualarda tesadüf edilir. Fakat daha hayatında Osmanlı devletinin sınırlarını aşıp bütün İslâm âlemine yayılan ünü, bestekârlığı sebebiyledir. Çağdaş ve sonraki kaynaklarda, bestekâr olarak pek çok övülmüş, hattâ Abdülkadir Merâgî'yi geçtiği söylenmiştir.

HÂFIZ POST

H. P., bir de güfte Mecmûa'sı kaleme almıştır. Bu eserin bir nüshası Topkapı Sarayı Müzesi kütüphânesinde, Revân Köşkü yazmaları arasında (no. I. 724), diğer bir nüshası da Avukat Halil Edhem Arda'nın hususî kütüphânesindedir. İkinci nüshayı görmüş olan S. N. Ergun (I, 50), bu nüshanın daha zengin olduğunu, bunun da Topkapı nüshası gibi H. P. un güzel ta'lik yazısı ile yazıldığını, sonuna Itrî'nin el yazısı ile birtakım ilâveler yapıldığını kaydediyor. Topkapı nüshası 180 yaprak ve 20, 5 $\times$ 14, 5 cm büyüklüğündedir. Her sayfada 3 sütun üzerine çeşitli makamlardan güfteler vardır. Vişne çürüğü cildi ve asıl eser, yer yer kurtlar tarafından yenilmiştir. Sonunda fihrist ve diğer hattatların elinden çıkmış bâzı ilâveler vardır. Beste, semâî, şarkı ve türkü güftelerinin bestekârları, bu arada yazarın kendi eserleri gösterilmiştir. Şu makamları ihtivâ etmektedir: Rast (v. 3 - 6), Pençgâh (7 - 10), Nişabur (11 - 3), Nirîz (Nikrîz) (14 - 24), Mâhûr (25), Rehâvî (26 - 8), Sabâ (29 - 31), Çârgâh (32 - 5), Hüseynî (36 - 49), Muhayyer (50), Kûçek - Sünbüle (50 - 59), Nevâ (60 - 6), Uşşak (67 - 72), Bayatî (73 - 81), Nihâvend (82 - 4), Acem (85 - 91), Acem - Aşîran (92 - 4), Bûselik (100 - 6), Aşîrân (107 - 13), Irak (114 - 25), Evc (126 - 34), Segâh (135 - 42), Bestenigâr (143 - 7), Uzzâl (148 - 52), Şehnâz (153 - 5), Hicâz (156 - 8), Zîrgüle (159 - 60), Hizâr (161 - 79), Arazbâr (180).

H. P. un günümüze gelen eserleri 10 müstesnâ parçadan ibarettir. Bunlar: 1'i Tevşîh, 1'i Durak olmak üzere 2 dinî eser, 5 beste, 1 Ağır ve 2 Yürük Semâîden ibarettir: 1. Hisâr Çenber Tevşih, 2. Acem Durak, 3. Dügâh Sakıyl Beste, 4. Hisâr Devri - i Kebîr Beste, 5. Hüseynî Hafîf Beste, 6. Nevâ Ağır Sakıyl Beste, 7. Uşşak Zencîr Beste, 8. Nikrîz Nakış Yürük Semâî, 9. Rast Sengin Semâî Rehâvî Yürük Semâî, 10. Rast Yürük Semâî. — Y. Ö.

HÂFIZ RAHMET HAN (1708 - 1774): XVII. yüzyılın sonları ile XVIII. yüzyılın başlarında Ganj vadisinin verimli topraklarına Afganistan'dan gelen birtakım Afgan kolonileri yerleşmişti. Sonradan bir kısmı, kendi kabile reislerinin idaresi altında devletler kurmaya başladılar. Bunlar arasında bâzıları dikkati çekecek bir varlık göstermişlerdir. Bareç'lerden Şah Akam'ın oğlu H. R. H., bunların en meşhurudur.

Şah Alam'ın öldürülmesi üzerine, oğlu veya evlâtlığı olan Ali Muhammed, devletin gelişmesi yolunda gayret göstermeye başlamıştı. Bir savaştaki başarısı ve hizmete karşılık olarak nevvab unvanını alması üzerine R. H., kendisine katılarak uzun yıllar zekâsı ve cesareti ile büyük yararlıklar göstermiştir.

Avadh nevvabı Sardar Cang ile arası açılan Ali Muhammed, 1746'da onunla yaptığı bir çarpışmada yenilmiş ve esir düşmüştü. R. H., başkentte asker bulunmadığı bir sırada, kuvvetleriyle ilerleyerek Delhi'ye geldi. Böylece Ali Muhammed'i kurtardı ve kendisini Sirhin valiliğine tâyin ettirdi.

1748'de Ali Muhammed, R. H. ı oğullarına hâfız (yâni vasî) tâyin etti. Aynı yıl öldü. O sırada büyük oğulları rehine olarak başka bir ülkede bulunduklarından, diğerleri ise henüz küçük olduklarından R. H. fiilen hükümdar

durumuna geçti ve bu fiilî hükümdarlığı hayatı boyunca devam etti. Fakat Ali Muhammed âilesinin saltanat üzerindeki iddiasını da söz şelinde kalmak üzere kabul etti.

H. R. H., bundan sonra birçok savaşlar daha yapmış, bir savaşında yenilerek topraklarının bir kısmını kaybetmişse de, az zamanda toparlanarak yeniden yeni ülkelere sahip olmuştur.

H. R. H. ın son savaşı Maratha'larladır. Ayrıca İngilizlerden yardım gören Avadh ordusu ile de çarpışmıştır. Bu çarpışmada hayatını kaybetmiş, yurdunun büyük kısmı da Avadh'ların eline geçmiştir.

HÂFIZ SAMÎ EFENDİ (Biyogr.): bk. SAMİ EFENDİ.

HÂFIZ ŞEYDA, Abdürrahim Dede Efendi (Kudümzenbaşı Neyzen Hacı; İstanbul 1732 ? - Üsküdar, İstanbul 1800), Türk bestekârı. Adı Abdürrahim olmakla beraber, daha çok Hâfız Şeyda [= Çılgın Hâfız] lâkabıyle tanınmıştır. Bir Halvetî dervişinin oğludur. Genç yaşında gözleri kör oldu. Musiki ve ney öğrendi. Mevlevî oldu. Galata Mevlevîhânesinden Yenikapı ve Üsküdar Mevlevîhânesine geçti. 68 yaşlarında kudümzenbaşı olarak öldü, Üsküdar Mevlevîhânesine gömüldü. Nebîl'in 6 beyitlik manzûmesinin târih mısraı şudur: Gitti Şeydâ Dede Yâ - Hû diyerek, Ukbâ'ya (1214). Ölümünden az önce III. Selim'in emriyle Hacca da gitmişti. Aynı zamanda hâfızdı. Şiir de yazmıştır. Yüksek bir bestekârdır. Küçük Mehmed Ağa, Vardakosta Ahmed Ağa ve Sâdullah Ağa ile müştereken besteledikleri Tâhir Kâr ve İsfahân, Hicâzeyn âyinler'i unutulmuştur, yalnız Irak Âyın - i Şerif elimizdedir. Bu eser 1785'te bestelenip ilk defa Yenikapı dergâhında okunmuştur. Irak Âyin'den başka şu 6 eseri elimizdedir: Güftesi kendisinin olan Hüzzam Düyek Kâr - ı Nâtık (18 beyit), Hüzzâm Nakış Yürük Semâî, Hicâz Darbeyn Müstezâd Beste, Rehâvî Remel Beste, Sabâ Zencir Beste ve Rast Nakış Yürük Semâî.

HÂFIZA (Fels.): bk. BELLEK.

HÂFIZÂBÂD, Pakistan'da, Pençab'ın Gucranvala bölgesinde bir şehir. Türk - Hint İmparatorluğunun tanınmış hükümdarı Ekber'in teveccühünü kazanmış olan Hâfız tarafından kurulmuştur.

HÂFIZ - I KÜTÜB (Ar. *hâfız* = koruyan, esirgeyen, Ar. *kütüb* = kitaplar), «kitapları koruyan» mânasına gelen Farsça bir isim tamlaması olup eski kütüphânecilik terimlerindendir. H. K. yerine XIV. yüzyıla kadar hâzin ve hâzinü'l - kütüb terimleri kullanılmıştır.

Kütüphâne vakfiyelerinde H. K. lerin âlim, imânlı, inanılıp güvenilir, iyi ahlâklı, kitapları tanıyan, temiz ve titiz, dindâr kimseler arasından seçilmesi istenmiştir. H. K. ün vazifeleri müracaat sorularını cevaplandırmak, gerekirse okuyucuya hangi eserlerden faydalanabileceğini öğretmek, kitabın kirletilip yırtılmadan okunmasına dikkat etmek, okunan kitapların kaybolmalarına engel olmak, kitapları temiz tutmak, kütüphânenin sayımı sırasında nâzır, mütevelli ve diğer vazifelilerle birlikte bulunmaktır.

İlk Türk - İslâm kütüphânelerinde bir H. K. le kâtib - i kütüb hizmet görürken, sonraları gerek H. K. lerin gerek yardımcılarının sayısı artmış, bunlara bevvab, ferraş gibi kimseler de eklenmiştir. H. K. lük hizmeti babadan oğula geçmekteydi. Zamanla bu sistem bozulmuş, ölen babanın yerine küçük yaşta, hasta ve ehil olmayan çocukları geçmeye hizmetler vekâletle yönetilmeye başlanmıştır. Bunun mahzurları görülünce XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren, kütüphâne vakfiyelerine, hizmetlerin babadan oğula geçmeyeceği, nöbetle ve vekâletle hizmet görmenin yasaklandığı, ek vazife alınamayacağı, vazifenin ehil kimselere verilmesi gerektiği gibi şartlar konulmuştur.

H. K. terimi yerine, XX. yüzyılın ilk yarısında kütüphâne memuru, son yıllarda da kütüphâneci terimleri kullanılmaya başlamıştır. — M. C.

HÂFIZ - I MESNEVÎ, Mevlâna Celâleddin Rûmî'nin 25 700 beyit ihtiva eden Farsça *Mesnevî*'sini ezberleyenlere verilen unvan. Bugün Türkiye'de Mesnevî hâfızları azalmış, belki hiç kalmamıştır. *Mesnevî* hâfızları, Mevlevîler arasından çıkmıştır. Fakat mevlevîhânelerde *Mesnevî* okutan şeyh ve dedelerin hepsi *Mesnevî*'yi ezberden bilmezlerdi.

HÂFIZ - I ŞİRAZÎ, Muhammed Şemsüddin (ölm. H. 791/1388 - 1389), İran şâiri. Hayatı hakkında muhtelif rivâyetler vardır. Doğum târihi malûm değildir. Ancak H.

HÂFIZ - I ŞİRAZÎ (XV. yüzyıla âid bir Arap minyatüründen)

Ş. nin VIII. yüzyılın başlarında Şiraz'da Şeyyâdân mahallesinde doğduğu rivâyet edilmektedir. Şâirin eserini toplayıp divânını tertip eden talebesi Muhammed Gülendam, onun hakkında bize bâzı bilgiler de vermektedir. H. Ş. nin babası Kemalüddin veyâ Bahaüddin, Fars atabeyleri zamanında İsfahân'dan Şiraz'a hicret etmiş ve orada bir müddet ticâretle iştigal ettikten sonra ölerek oğlunu çocuk yaşta yetim bırakmıştır. Bir yandan âilesini geçindirmeğe çalışan şâir, bir yandan da tahsiline devam ederek muhit'nin büyük âlimleri (Seyyid Şerif Allâme, Şah Nuruddin Nimetullah - ı Velî, Şeyh Zeynüddin - i Hâfî) nden istifade etmiş, devrinin naklî ve aklî ilimlerinde şöhret kazanmıştır. Aynı zamanda *Kur'ân*'ı hıfz ederek Hâfız mahlâsını almıştır.

H. Ş. nin yaşadığı devir İran'da Moğol devri diye anılır. O zaman Şiraz siyasî karışıklık içinde idi. Atabeyler saltanatı münkariz olduğu zaman şâirimiz daha gençti. Sonradan Şiraz Moğol valilerinin idâresine geçti. Birbirini takip eden istilâ ve saltanat değişmeleri arasında H. Ş. nin ilk memduhu Ebû İshak İncu'yu görüyoruz. Ebû Said'in tâyin ettiği Mahmud Şah'ın oğlu olan Ebû İshak Şeyh Hüseyin'e isyân ederek Fars hâkimi oldu. İlim ve edebiyâta çok değer veren Ebû İshak, H. Ş. yi takdir ediyor ve ona saygı gösteriyordu. Hâfız'ın bu huzuru çok sürmedi.

Haşin ve mutaassıp bir hükümdar olan Mübarizüddin Muhammed zamanında şâirimiz sıkıntılı bir hayat sürdü. Fakat Mübarizüddin'in gözüne mil çektirerek zindana atıp

yerine geçen Şah Şüca, serbest düşünceli, şâir ve san'atkâr bir insandı. Bu hükümdar zamanında H. Ş. rahat ve mes'ut bir hayata kavuştu. Eğer kendisini kıskanan saray mensupları olmasa idi, bu huzur devam edecekti. Fakat Şah Şüca da şâirlik davasında idi. Kendini H. Ş. ile mukayese ediyor ve kıskanıyordu. Şah Şüca, kardeşi Mahmud'un hücumu ve Fars kıt'asını istilâsı üzerine bir müddet hâkimiyetini kaybetti ise de, kardeşinin ölümü üzerine tekrar eski saltanatını ele geçirdi ve 27 yıl hükümdarlık ettikten sonra H. 786 (1384 - 1385) yılında öldü. Yerine geçen oğlu Zeynülâbidin zamanında Timur (H. 789 - 1387) İran'ın güneyine hücum edip İsfahan'da büyük bir katliam yaptıktan sonra Şiraz'a yürüdü. Zeynülâbidin karşı koymayıp kaçtı. Timur geri çekildikten sonra Şuster hâkimi Şah Mansur Şiraz'ı ele geçirmiş ve şâirimize çok iyi davranmıştır. H. ın kaside yazdıkları arasında Şah Mansur da vardır. Bundan başka, İlhanlı hükümdarlarından Sultan Ahmed'e de kaside yazmıştır.

H. Şıraz'dan ayrılmamıştır. Yalnız Hindistan'da Deken hükümdarı olan Mahmud Şah b. Hasan tarafından yapılan daveti kabul ederek Hindistan'a gitmek üzere Hürmüz limanında gemiye bineceği sırada çıkan bir fırtına bu seyahate müsaade etmemiştir.

H. ın divanı Tahran'ın muhtelif kitaphâneleri tarafından ileri gelen mütehassısların tashih ve nezaretleri altında müteaddit defalar neşredilmiştir.

Hâfız'ın şiiri: Destan şâiri Firdevsî *Şeh - nâme* gibi büyük bir eser verdikten sonra İran edebiyatında tasavvuf cereyanı başlamıştır, tasavvufî gazeller ayrı bir hususiyeti haizdi. İnsan hayatının türlü tecellilerini, zevklerini terennüm eden gazel tarzı ise Rûdekî ile oldukça mühim bir inkişaf göstermişse de, bu tarzın kemâlini H. da görüyoruz. H. ile Sa'dî bu vâdinin iki büyük kahramanı iseler de, H. da bu gaze nev'i başka bir hava taşır. Sa'dî çok cepheli bir şâir ve hakim idi. Her el attığı yolda büyük bir başarıya ulaşmıştı. H. ise ruhunu bir noktada teksif etmiş, fakat o noktada en üstün dereceye varmıştı.

H. İran'ın ön safta gelen şâirlerindendir. Kendinden evvel gelen şâirlerden üçüne san'at peygamberi nazarı ile bakılırdı: destanda Firdevsî, kasidede Enverî, gazelde Sa'dî. H. a gelince: *Bugzar ki an Hoda - yi şi'rest* (Bırak o şi'rin Allahıdır) denirdi. Bu kadar büyük ve geniş şöhrete erişen H. ın bir unvanı da Lisan - ül gayb idi. O, görülen ve duyulan âlemin üstünde bir âlemden sesler getiriyordu. H. zâhirî ilmi ile beraber üstün bır tasavvuf felsefesinin derin görüşüne sahipti. İnsana geniş ve serbest bir görüş, iyimser bir ruh veren bu felsefe, onu bu kadar karışık siyasî bir muhit içinde dimdik tutmuştur. Bütün insanlığı kanatları altına alan bu görüş H. da en geniş ifadesini bulmuştur:

Ceng - i heftad o do millet hemera özr binih
Çon nedidend hakikat der - i efsane zedend

(Yetmiş iki milletin savaşını hoş gör. Hakikati görmedikleri için masal kapısını çaldılar.)

H. hayatın lezzetlerini yüksek bir ruh asaleti ile terennüm etmiştir. İran klâsik ede- biyatının birçok nevilerinde şiirler yazan (kıt'alar, kasideler, terciibend ve *Saki - nâme*, *Muganni - nâme* gibi mesneviler) H. Ş., bilhassa gazel vâdisinde en büyük başarıya ulaşmıştır. San'atın sihirli değneğine sahip olan ve her dokunduğu kelimeye ayrı bir can veren nadir san'atkârlardandır. Eserinde yer yer tasavvufa temas ederse de, bütün yazdıklarını tasavvuf sistemi ile izah etmek doğru olmasa gerektir. Bununla beraber, bu izah yoluna gidenler de pek haksız sayılmazlar. Çünkü o, mecaz ile hakikati birbirine o kadar yaklaştırmıştır ki insan birinden diğerine geçtiğini hissetmez. Esasen his ve heyecanlarının önünde savrulan bir san'atkârda müsbet tefekkürün insicamını aramak mânasızdır. Hele gazel tarzı gibi, şekilden başka hiçbir kayıt ile tahdit edilmemiş olan bir edebî nevide ve H. gibi bir şâirde bu mantıkî tutarlık aranamaz. Şiirinin insanı büyüleyen esaslı karakteri de budur. Derin bir taassup âlemi içinde o büyük bir cesaretle mensup olduğu dinin hakikî ruh ve mânasını en zarif ve ince bir san'at mahareti ile ortaya atmasını bilmiştir:

Mebaş der pey - i azar - o - her çi hânî kon
Ki der şeriat - i ma gayr ez - in günahı nist

(İncitme yolunu tutma, istediğini yap. Zira bizim şeriatımızda bundan başka günah yoktur.)

H. Ş. bütün inceliğine rağmen İran'ın en popüler şâiridir, denebilir. Bu başarıyı üslûbundaki samimiyete ve san'atkâr ruhuna borçludur. Şeyh Sa'di'den bir asır sonra san'at sahasına çıkan H. Ş. de Sa'dî'nin gazel yolundaki tesiri görülürse de, çok cepheli ve çok daha mutedil ve insanî olan Sa'dî'ye birçok hususlarda erişememiştir. Sa'dî'den başka, Hâco ve Selmân - ı Sâveci H. Ş. üzerinde müessir olmuşlardır. H. Ş. de Sa'dî gibi bütün doğu ve İslâm âlemine hâkim olmuştur denebilir. Bütün Asya kıt'asında bu iki büyük şâirin eserleri elden düşürülmemiştir. Yukarıda adı geçen Şah Şüca ile aralarında geçtiği rivayet edilen şu hâdise doğru olmasa dahi onun şöhreti hakkında yayılmış bir kanaatı aksettirir: Şah Şüca H. Ş. ye biraz küsmüş ve onu muaheze etmişti: «Senin gazellerindeki beyitler birbirini tutmuyor. Türlü mevzuları bir gazel içine sıkıştırıyorsun. Halbuki diğer şâirler bu hataya düşmüyorlar.» H. ın verdiği cevap ise şudur: «Bütün bu kusurlarına rağmen yine şöhreti eflâke yayılmıştır. Halbuki sizin beğendiğiniz şâirlerin şiiri Şiraz'ın kapılarından dışarı çıkmamıştır.» Bu iki şiir dehasından sonra yetişen büyük İran şâirlerinde de onların havası sezilir.

H. divanına birçok şerhler yazılmıştır. Türkçe yazılan şerhlerden biri Sururî (H. 966/1558 - 1559) nin, diğeri Şemî (H. 981/1573 - 1574) nin, üçüncüsü de Sudî (ölm. H. 1006/1597 - 1598) nin şerhidir. Farsça şerhlerden biri Muhammed Efdal - i İlâhabadî (Şahcihan zamanında yaşamıştır) nin *Keşf - ül esrar*'ı, diğeri de Ubeydullah Halife'nin *Bahr - ül Firase* adlı eseridir. Farsça şerhler, şâirin anlaşılması güç beyitlerinin izahıdır. Bu nevi şerhlerden biri de Muhammed İbrahim bir Muhammed Said'in şerhidir. Bu eserde birçok güç beyitlerin şerhi yapılmıştır .Gazel vadisinde H. tarzını ihtiyar edenler arasında Kemâl - i Hocendî (Kemâlüddin Mes'ud, Maveraünnehr'in Hocend şehrinde yetişmiştir (ölm. H. 815/1412 - 1413), Siracüddin - i Bisati Semarkandî (ölm. H. 815/1412 - 1413), Azerî (Celâleddin Hamza bin Ali Melek - i Tusî Beyhakî (ölm. H. 866/1461-1462), Emir Yadigâr Bey Seyfi (Şahruh'un emirlerinden, ölm. H. 870/1465 - 1466) gibi şâirleri saya- biliriz. Şâirin divanı 1812 yılında Von Hammer tarafından Almancaya, W. Clarke tarafından 1891'de İngilizceye, 1802'de W. Jones tarafından Fransızcaya tercüme edilmiştir. Türkiye'nin belli başlı kütüphânelerinde H. ın yazma divanları mevcuttur. Birçok yazma divanların kapağının içinde «Ey Hafız - ı Şirazî, sen her sırrı keşfedersin. Bana da bir sırrı açıkla» mealinde Farsça bir kıt'a yazılıdır. H. Ş., H. 791 (1388 - 1389) yılında Şiraz'da ölmüş ve divanında cennette dahi bir benzeri olmadığını söylediği Musalla mesiresine defnedilmiştir.

Bi-din saki mey-i baki ki der cennet ne hâki yaft
Kenâr - ı Ab - ı Rükn abâd - o - gül - geşt - i Musallâra

(Saki, bana baka şarabını ver. Zira cennete dahi Rükn abâd ırmağı ile Musallâ mesiresini bulamazsın).

Babur Şah Şiraz'ı fethettiği zaman (H. 856/1452) sultanının hocası Muhammed Muammayî H. ın kabri üzerine bir türbe yaptırmıştır, sonradan Kerim Han Zend, o türbe etrafına bâzı binâlar ilâve ettirmiştir. Son zamanlarda İran Şehinşahı Muhammed Riza Pehlevî (Aryâmehr) tarafından Sa'dî ve H. ın türbeleri pek ihtişamlı bir hâle getirilmiştir. — A. N. T.

HÂFÎ HAN, HÂFIZ (Biogr.): bk. HÂFIZ HAN.

HAFÎ ZİKİR (Tarikat): bk. ZİKİR.

HAFİD EFENDİ (asıl adı: **Mehmed**), Osmanlı Türklerinin tanınmış bir âilesine mensup kazasker, müellif ve kütüphâne kurucusu. Ünlü Reisülküttâb Mustafa Efendi'nin torunu olduğu için Torun Efendi diye şöhret kazanmış, sonra devrin Arapçacılık geleneği dolayısı ile *torun*'un Arapçası olan *hafid* kelimesiyle adlandırılarak H. E. diye tanınmış ve asıl adı unutularak böylece meşhur olmuştur.

Müellifin önceleri Türkçe olarak Torun Efendi diye tanındığına dâir şimdiye kadar kimsenin dikkatini çekmemiş olan kayıt, onun yine kimse tarafından görülmemiş bir eserinin A yaprağında bulunmaktadır. Teftâzânî'nin *Akaidü'n-Nesefiyye* şerhine Hayâlî tarafından yapılan hâşiyenin hâşiyesi olan bu eser, Lâleli Kütüphânesinde 2195 numaradadır.

H. E., Kastamonu menşeli bir âileden gelmektedir. Bilinen ilk dedesi Kastamonu'nun Göl köyünün imamı olan Mehmed Efendi'dir. Bugün Kastamonu'da biri merkeze, biri Tosya'ya bağlı Göl adlı iki köy olup H. E âilesinin bunlardan hangisine mensup bulunduğu bilinmemektedir.

Mehmed Efendi'nin oğlu Abdurrahman Efendi ve Abdurrahman Efendi'nin oğlu Ahmed Efendi de aynı köyün imamlığını yapmış, üç nesil süren bu imamlıktan sonra Ahmed Efendi'nin oğlu Mehmed, köyün âyânı olarak Mehmed Ağa lâkabını almıştır.

Mehmed Ağa ölünce oğlu Mustafa İstanbul'a gelmiş ve işte bu Mustafa meşhur Reisülküttâb Mustafa Efendi olmuştur. Köy eşrafı âilesinden gelen ve devlette yüksek bir makama kadar çıkmış olan Mustafa Efendi'nin kurduğu vakıf kütüphâne bugün Süleymaniye Umumî Kütüphânesinin içindedir. Mustafa Efendi'nin oğlu olan Âşir Efendi (1142 - 1219=1729 - 1804) Şeyhülislâmlığa kadar yükselmiş, o dabugün Süleymaniye'de bulunan bir kütüphâne vakfetmiştir.

Âşir Efendi'nin oğlu olan Mehmed Hafid Efendi böyle aydın bir âileden geldiği için iyi bir öğrenim görmüş, eserler yazmış, siyasî hayata karışmıştır. Onun vakfettiği bir kütüphâne de Süleymaniye'dedir.

Doğum târihini bilmediğimiz H. E., 1203 Zilkadesinde (24 Temmuz - 22 Ağustos 1789) Eyüp Kazası Mollası, 1213 Zilkadesinde (6 Nisan - 5 Mayıs 1799) İstanbul Kadısı, 1222 Şabanında (4 Ekim - 1 Kasım 1807) Anadolu Kazaskeri oldu. III. Selim'in tahttan indirilmesi hâdisesinin tertipçileriyle iş birliği yapmış olduğu ve padişaha tahttan indirildiğini bildiren heyet arasında bulunduğu için 11 Rebiülevvel 1223 (7 Mayıs 1808) târihinde kazaskerlikten azledildi. Para ve hediye vermek suretiyle idamdan kurtulduysa da, 8 Recep 1223 (30 Ağustos 1808) târihinde Kastamonu'ya sürüldü. 18 Zilkade 1223 (5 Ocak 1809) târihinde II. Mahmud tarafından affolunarak İstanbul'a geldi. Memlekette istikrar sağlandığı için H. E. de ilmi ve şahsiyeti dolayısı ile tekrar mevki sahibi oldu. 1225 (6 Şubat 1810 - 25 Ocak 1811 arası) te Rumeli Kazaskeri oldu. Bu, onun çıktığı en yüksek mevkidir. 5 Zilhicce 1226 cumartesi (21 Aralık 1811) günü ateşli bir hastalıktan ölerek Âşir Efendi Kütüphânesi hazîresinde babasının yanına gömüldü.

Eserleri: H. E.nin türlü konularda altı eseri bilinmektedir: 1. *Kitâbu Câmi' fî Hakki'l-Hilâfeti ve's-Saltana.* Hilâfet ve saltanatı övmek için yazılan bu Türkçe eser, III. Mustafa (1171 - 1187 = 1757 - 1774) ya ithaf olunduğuna göre müellifin ilk eseridir.

2. *Mebâhü'l Meyâh.* H. 1212 (26 Haziran 1792 - 14 Haziran 1798 arası) te'liflidir. İstanbul suları hakkında, orijinal sayılabilecek bir eserdir. H. 1271 (1854)'de İstanbul'da basılmıştır.

3. *Ed-Dürerü'l-Müntehabâtü'l-Mensûre fî islâhi'l-Galatâti'l Meşhûre.* Te'lifi 1 Muharrem 1219 (12 Nisan 1804) târihinde biten bu Türkçe eser şimdiye kadar H. E. nin en mühim eseri sayılmış, *Galatât-i Hafid Efendi* diye şöhret bulmuştur. Aslında fazla bir değeri yoktur. Türklerin söyleyiş ve mânâ bakımından değiştirerek kullandıkları Arapça kelimelerin doğrularını göstermek, yâni daha önce de birçok Osmanlı müellifinin yaptığı gibi Arapçadaki kudretini belirtmek için yazılmıştır. İstanbul'da 1221 (1806) de basılmıştır.

4. *Kırk Hadîs Şerhi.* Osmanlı Türkleri arasında gelenek hâline gelmiş bir eser nev'idir. Arapça olarak kaleme aldığı bu eserde kendi seçtiği 40 hadîsi şerhetmiştir.

5. *Teftâzânî'nin Akâidü'n Nesefiyye şerhine Hayâlî'nin yazdığı hâşiyenin hâşiyesi.* Mühim sayılan eserlere şerh, bu şerhlere hâşiye, hâşiyelere de yine hâşiye veyâ talikat yazmak Osmanlı bilginleri arasında modadır. Kendi eserlerine şerh yazan müellifler bile görülmüştür. Bu da onlardan biridir. Eldeki nüshanın (Lâleli 2195) bizim için asıl ehemmiyeti, metinden önceki boş A yaprağında müelliften Torun Efendi diye bahsolunmasıdır.

6. *Sefînetü'l Vüzerâ.* Hakikatte H. E. nin en mühim eseri budur. Osmanlı Devletindeki derya kaptanlarının târih sırası ile listesini ve her birinin pek kısa biyografisini ihtiva eder. Fâtih'in kaptanı Baltaoğlu Süleyman Bey'den başlayıp Küçük Hüseyin Paşa'ya kadar gelmektedir. Gerçi biyografilerin kısalığı, epey yanlışları ihtiva etmesi bakımından tatminkâr bir eser değildir. Fakat kılavuz kitap olarak daha uzun müddet değerini muhafaza edecektir.

Sefînetü'l Vüzerâ 1952'de İsmet Parmaksızoğlu tarafından notlar ve bir zeyille birlikte neşrolunmuştur. Nâşirin eklediği zeyil, derya kaptanlarını 1283 (1866) yılına kadar getirmektedir. — N. A.

HAFÎF, Arap aruzunun bahir (bahr) lerinden biri. 16 «bahir» den meydana gelen Arap aruzunun on birinci «bahr» i olan H. in normal şekli şudur:

fâ'ilâtün müstef'ilün fâ'ilâtun

Bu «bahir», Türk ve İran edebiyatlarında bilhassa mesnevilerde kullanılmıştır. Vezne gazellerde daha az rastlanır. Bk. ARUZ.

HAFÎF, Türk musikisinde bir büyük usûl. 32 zamanlı ve 25 darblıdır. 32 zamanlı diğer usûller, 14 darblı berefşân ve 22 darblı muhammestir. H. usûlü, berefşândan daha fazla, fakat mehammesten biraz dada az kullanılmıştır. 32/2 Ağır H. mertebesi de çok görülür. 32/8 Yürük H, nâdirdir. Usûl, adından anlaşılacağı gibi, Saktyl'in karşılığı, yâni oynak ve akıcıdır. Nispeten yürük karakterdedir. Kâr, II. beste, peşrev, tevşih ve ilâhilerde çok kullanılmıştır, Bilhassa II. bestelerin çoğu bu usûldedir. 3 çeşitli şekilde dizilmiş 8 tane Sofyân'dan yapılmıştır. Darblarının 7'si uzun (2 zamanlı), 18'i kısa (1 zamanlı)dır. Vuruluşu şöyledir:

Düm (1, kuvvetli), tek (2, kuvvetli); düm (1. kuvvetli), tek (1, zayıf), tek (2, kuvvetli), düm (2. kuvvetli), te (1, nîm kavî), ke (1, zayıf), düm (1, kuvvetli), düm (1, zayıf), tek (2, nîm kavî), düm (2. kuvvetli), te (1, nîm kavî), ke (1, zayıf); düm (1, kuvvetli), tek (1, zayıf), düm (2, nîm kavî); düm (1, kuvvetli), tek (1, zayıf), düm (1, nîm kavî), düm (1, zayıf); tâ-hek (2, kuvvetli), te (1, nîm kavî), ke (1, zayıf).

HAFİF HAPİS (Huk.): bk. HAPİS.

HAFİF İSTİHKÂM KOLU (Ask.)bk. İSTİHKÂM.

HAFİF KERTENKELE (Zoo.): bk. KERTENKELE.

HAFİF MAKİNALI TÜFEK (Ask.): bk. MAKİNALI TÜFEK.

HAFİF PARA CEZASI (Huk.): bk. PARA CEZASI.

HAFİF YAĞ (Fr. Huile légère) [Kim]: bk. YAĞ.

HAFİF-İ EVVEL (Türk mus.): bk. MERTEBE.

HAFİF-İ SANÎ (Türk mus.): bk. MERTEBE.

HAFİF İ TÜRKÎ (Türk mus.): bk. TÜRKÎ-DARB.

HAFİFİYE (Din): bk. TARİKAT.

HAFİK, Sivas ilinin en geniş ilçesi (2 907 km²). Bu ilçenin toprakları boyunca seyreden III. Zamana âid, aralarında alçıtaşı (II. Zamanda teşekkül etmiş yeşil kütleler ve nihâyet alçı taşı seviyesi üzerine çıkılmış III. Zamanın daha yaşlı depoları) yapı elemanlarının yer aldığı diğer bir kuşak üzerinde uzanır.

Kızılırmağın da içinden aktığı purlu kuşak, 1500 m yükseklikteki bir aşıntı sathına akarsuların gömülmesi sonucu teşekkül etmiş bir plâtodur. Bu kuşaktaki pur taşları (gips) nın ve araya giren tuzların yağmur sulariyle kolayca erimesi, kendine has birtakım karstik şekillerin doğmasına sebep olmuştur. Müteaddit tuzlalar, Acıpınar, Acıdere, Gölcük, Kurugöl gibi yer adları, bu bakımdan mânâlıdır. Purlu kuşakta, düdün, koyak, adatepe, göl gibi çok çeşitli karstik şekillere rastlanır. Bunlar arasında en önemlileri, H. in en uzun süre suyunu içtiği 1 295 m lık Kochisar Gölü ve H-Yarhisar arasındaki Lota gölleridir.

HAFİK'ten bir görünüş

Genişliği 1 km den az olan Koçhisar Gölü, sığ (derinliği 2 m den az), Kızılırmağa bağlı bulunduğundan dolayı da suyu tatlıdır. Eski kayaların su altında kalmasiyle vücut bulan Lota göllerinden doğudakinin derinliği 35 m den fazladır.

Yıllık yağış tutarı (400-500 mm) nın esasen yetersiz olduğu ve bir kısmının toprağa düşmesiyle gerçek unsurlu ve purlu depolar tarafından aşağılara sızdırılması, iskân yerlerinin tâyininde suyu ön plâna çıkarmıştır. Bu bölümdeki köyler, tatlı sulu dere kenarları veyâ kaynak başlarına yerleşmiştir.

Yağış azlığından dolayı step bitkileriyle kaplı olan ilçenin bu bölümü, ilkbaharın en yağmurlu mevsim olmasından faydalanan tahıl tarımı ve hayvancılık alanıdır. Tahıl arasında buğday (17 100 ton), arpadan (8 857 ton) daha önemlidir. Yatağında daimî tatlı su bulunan ilçelerde bir miktar patates (1 000 ton) yetiştirilir. Bâdem (?00 ton) de bölgenin sayılı ürünlerindendir. Fakat bu bölüm halkı her şeyden önce hayvancılıkla geçinir. Suyu kıt olan bu bölümde davar (koyun 110 330, keçi 60 833 baş) sayısı, sığır (38 490 baş) sayısından fazladır.

Kuzeyde yükseklik artar (2 000-2 100 m), kışlar daha şiddetli (—8°) bir hâl alır, köyler seyrekleşir. Bu tenhâ kısımlar plâtoda beslenen hayvanların otlak alanlarıdır.

İlçenin idarî merkezi, Sivas-Erzincan yolu üzerinde ve Kızılırmağa kuzeyden karışan bir derenin kenarındaki 300-350 haneli, elektriği ve suyu bulunan H. (nüfusu 2 634, 1965) kasabasıdır. — T. Y.

HAFİYELİK (Ar. *hafî* = gizli; *umûr-u hafiyye* [gizli işler] nin kısaltılmış şekli), bir kişi veyâ makam hesabına belirli bir kimse hakkında gizli yollardan bilgi toplama, II. Abdülhamid devrinde Saray'a bağlı gizli bir siyasî polis teşkilâtına verilen ad. Bu teşkilât mensuplarından ayırt edilmek üzere II. Meşrutiyet'ten sonra zâbıta emrinde ve bir suçlunun araştırılmasında hizmet gören sivil memurlara polis hafıyesi (Fr. détective) denilmişti. Sonraları bunun yerine taharrî memuru, sivil polis adları kullanıldı.

Evhamlı ve kuruntulu bir tabiatta olan II. Abdülhamid, suikast korkusuyla Yıldız Sarayının etrafını askerle çevirterek kuş uçurtmamış, Jön Türk'lerin İstanbul'da bir fesat hareketi çıkararak kendisini tahttan indirmeleri endişesiyle de bir hafiye ordusu teşkil etmiş ve bunları gizli haber alma hizmetinde kullanmıştır. Saray büyüklerinden en aşağı halk tabakasına kadar her sınıf ve meslekten üyesi bulunan bu teşkilât mensupları halk arasına karışarak duyduklarını, gördüklerini, bire bin katarak jurnal denilen raporlarla üstlerine bildirirler, bu hizmetlerine karşılık ya para veyâ rütbe ve mansıpla mükâfat görürlerdi.. *Zılu'llah fil arz* (Allahın yer yüzündeki gölgesi) sayılan Halifeyi korumak için girişilen bu gayretlerin, o zamanki zihniyete göre, önceleri meşru, hattâ makbûl görülmesi tabiî idi. Ancak, hafiyeler, gitgide, doğru bilgi alma ve bunu dürüstlükle değerlendirme yolundan uzaklaşarak daha fazla ihsan koparmak, daha çok göze girmek gayretiyle H. i kârlı bir meslek hâline getirmişlerdir. Bir kimseye kinlenmeleri hâlinde yalan ve iftiradan çekinmezler, jurnalleri bütün bir âilenin sönmesine yeterdi. Halk, hafiyelerce kötüye yorulur endişesiyle her sözünü tartarak söyler, hele idâre, hükûmet ve devlet aleyhinde en küçük bir tartışmaya girişemezdi. Üsküdarlı Talât'ın şu kıtası durumu gayet güzel anlatır:

İstemem devlet aleyhinde evimde kiyl-ü kaal
Korkarım jurnal ederler herkesin namusu var
Serserîden, şeyhten, kıssîsten, küttâbdan
Hazret-i şâh-ı cihânın it kadar casusu var

Sonunda bu baskı o hâle geldi ki, kimse çocuğuna Hamîd adını koyamaz, *burun* kelimesi, alıngan Pâdişahın büyük burnuna telmih sayılabilir diye ulu orta söylenemez oldu. Meselâ: «gökte yıldız var» sözünün altında Yıldız Sarayına âid gizli bir maksat sezilmesi pek olağandı.

Bir zamanlar Batı Avrupa'da cadılık (bk. CADI) suçlamaları nasıl yüzbinlerce ma'sûm insanı Engizisyon mahkemelerine, ölüme sürükledi ise, bizde de nice günahsız kimseler fesatçılık iftirasiyle zulme uğradı, sürüldü veyâ gizlice öldürüldü. Ellerindeki bu silâhtan yararlanan hafiyeler, ırza ve namusa tecavüzden de geri kalmadılar; jurnal tehdidi altında şantajcılık, ev basma. para sızdırma gibi kanun dışı hareketler aldı yürüdü. Halk, keyfince şehir civarında dolaşamaz olmuştu. Meselâ Kadıköy'de oturan bir kimse, gezmek için Boğaz'a gitse, hemen hafiyeler faaliyete geçer, jurnaller yazılır, soruşturmalar açılırdı. Hükûmet erkânı dahi hafiyelerin şerrinden yakasını kurtaramazdı. Bir gün Yıldız'dan Bâb-ı Âlî'ye giden sadrâzam Halil Rifat Paşa, yolda tabiî bir ihtiyacını gidermek için arabasını durdurarak bir karakola girmiş. Hafiyeler o'ayı hemen Saray'a bildirmişler. Alelâcele Yıldız'a geri çağrılan Paşaya: «Karakolda ne işiniz vardı?» suali sorulmuştu. Büyüklerin murakabesinde bir başka yol da şu idi: Pâdişah, vezirlerine câriyeler ihsan eder, bu kızlar, paşanın harem dâiresinde olup bitenleri zaman zaman Yıldız'a bildirirlerdi. Her gün Yıldız'a gelen jurnallerin sayısı 5 - 6 bini bulduğu için, hepsi Pâdişah tarafından okunamaz, birtakım ahlâksız, kötü niyetli kimselere inceletilirdi. Bu adamlar ise fırsattan yararlanarak şantaja veya öc alma yoluna baş vururlardı. Böylece halk, bir süre gangsterin insafına terk edilmişti.

Hafiyeler 4 sınıfa ayrılmıştı: Birinci sınıf hafiyeler Saray erkânından olup jurnallerini yazılı veyâ sözlü olarak doğrudan doğrudan Pâdişaha arz ederlerdi. Ötekiler, bir derece sırası ile birinci sınıfa bağlı idiler. Ser hafiye-i Hazret-i Şehriyârî unvanını alan başhafiyeler emrinde yüzlerce hafiye çalışırdı: Fehim Paşa avenesi, Tahsin Paşa avenesi, Eb'ül Hudâ avenesi gibi.

H. teşkilâtı, İstanbul ve banliyösünü içine alan 21 merkeze bölünmüştü: 1. Yıldız; 2. Beşiktaş (Çırağan, Fer'iye ve Dolmabahçe saraylarından Sarıyer'e kadar); 3. Bâb-ı Âlî; 4. Askerî okullar; 5. Beyoğlu; 6. İstanbul yakası ve Mevlevîhâneler; 7. Üsküdar; 8. Çamlıca ve şehzâde köşkleri: 9. Serasker kapısı; 10. Fâtih; 11. Medreseler; 12. Şeyhülislâm kapısı; 13. Adalar; 14. Limın dâiresi; 15. Bakırköy ve Yeşilköy; 16. Şişli; 17. Tersâne (Kasımpaşa); 18. Anadolu Hisarı, Kanlıca ve Çubuklu; 19. Tekke ve zaviyeler; 20. Kadıköy; 21. Beykoz. Bütün bu merkezler Yıldız merkezine bağlı idi. Ancak, merkez denilince akla kapalı bir toplantı yeri, bir resmî dâire gelmemelidir. Bir merkeze bağlı hafiyelerden birkaçı şehrin ucra bir köşesinde, meselâ Çamlıca'da bir kır kahvesinde, bir ağaç altında veyâ tenhâ bir sokakta buluşurlardı. Bununla beraber halk, kendi semtinde oturan hafiyeleri aş. yu. bilir ve onlardan çekinirdi.

Hafiyeler arasında yalnız bu işle uğraşanlar var idiyse de, çoğunluğu, İstanbul veyâ taşradaki çeşitli memurlar teşkil ederdi. Taşradakiler, zaman zaman, İstanbul'a gelmek için bir bahâne olarak: «Mühim mârûzat için Dersaadet'e celbimi istirham ederim» yollu bir telgrafla hem merkeze gelme izni hem de harcırah koparırlar, sonra da birkaç uydurma haber vererek Saray'dan ihsan alırlardı. H. teşkilâtının köşe bucaktaki küçük üyeleri de hesaba katılırsa, bir kolordu mevcudu kadar kalabalık o'duğu anlaşılır. II. Abdülhamid, H. giderleri için yılda 300 000 altın sarf etmekte idi.

O devrin kalburüstü hafiyeleri arasında Zülflü İsmail Paşa, Kabasakal Mehmed Paşa, Fehim Paşa, Zaptiye Nâzırı Şefik Paşa, Tophâne Müşiri Zeki Paşa, Maarif ve Bahriye Nâzırı Celâl Paşa, Maadin Nâzırı Selim Memlaha, Nâfia Müsteşarı Necip Memlaha, Şurâyı Devlet âzâsı Nazif Surûrî, Cemil Molla, İbrikdar Kâmil Ağa, Hicaz Vâlisi Ahmet Râtip Paşa, Bâsurcu Âgâh Paşa, «Mâlûmat» ve «Servet» gazeteleri sahibi Baba Tahir v. b. sayılabilir. II. Meşrutiyetin ilânında bunlardan bâzıları kaçmış, bâzıları asılmış veyâ halk tarafından linç edilmiş, fakat büyük çoğunluğu cezalandırılamamış ise de, milletin lânetinden kurtulmamıştır. Gerek dinimizin gerek millî seciyemizin reddettiği H. i halka aşılayanlar karşısında duyulan nefreti Namık Kemal:

Köpektir zevk alan sayyad-ı bî-insafa hizmetten

mısraiyle d le getirmiştir. — A. O.

HAFİZÜLMÜLK (Biyogr.): bk. HÂFIZ RAHMET HAN.

HAFNİYUM [Lat. Hafnium, Celtium] (adını Kopenhag'ın eski adı olan Hafnia'dan almıştır), zirkonyum'a benzer nâdir bir metal. H., atom sayısı 72 ve atom ağırlığı Hf veyâ Ct = 178,6 olan kimyevî bir maddedir. G. Urbain tarafından 1911'de bulunmuş, başka maddelerden ayırmayı ise Hevesy başarmıştır. Hf beyaz bir metal olup, 2 500° C de erir. Özellikleri tamamiyle zirkonyumunkine benzer. Çok nâdir olan Hf un kullanılma alanı yoktur.

ḪAFRĒ, Firaun, 4 Sülâleye mensup olup, M. Ö. aş. yu. 2500'de hüküm sürmüştür. Gize'de büyüklüğü bakımından ikinci ehramı inşâ ettirmiştir. Şimdiki hâlde bu ehramın yüksekliği 136,4 m, kaidesinin yanının uzunluğu da 210,4 m dır. Ehramın önünde Ölüler Mabedi yükselir. Bu mabed, vâdide bulunan büyük bir kapıya bir çıkış yolu ile bağlıdır. Bu yolun kuzeyinde Sfenks bulunur. Sfenks, başı kral başı olan, yatan çok büyük bir arslandır. Bu, önce H. nin siması olarak yapılmıştı, fakat sonradan ona güneş ilâhı Ḫarmahisin resmi diye bakılmıştır.

ḪAFRĒ

HAFREK, İran'ın Fars eyâletinde bir bölge. Kur ile Pulvar Rud'un birbirine karıştığı ovadadır.

H. i, şimdiki adı Hafr olan Habr bölgesi ve şehri ile karıştırmamalıdır. Bu bölge Sarvistan'ın güneyinde ve Fasa'nın batısındadır.

HAFRİYAT (Ark.): bk. KAZI.

HAFSA, Halife Ömer'in kızı, Hazreti Muhammed'in eşi. Daha önce Kureyşli Hümaya b. Huzafa ile evli idi. Hümaya b. Huzafa, Bedir Savaşı'ndan az sonra Medine'de öldüğü sırada, H. 20 yaşlarında idi. 624'te Hazreti Muhammed ile evlenmiştir. Bir müddet sonra Peygamber H. yı boşamış, bir müddet sonra, dinî hayatındaki faziletlerini takdir ederek yeniden nikâhlamıştır. Bu ikinci evlenmede Tanrı buyruğu da söz konusu olduğu için H., Ayşe ile aynı mertebede sayılmış ve Peygamber'in öbür eşlerine karşı Ayşe ile iş birliği yapmıştır. H., Hazreti Muhammed'in öteki eşleri gibi Haybar ganimetlerinden hisse almış, Peygamber'in ölümünden sonra ise, kendisine 10 000 dirhem mikdarında yıllık bir para bağlanmıştır.

O çağların Arap hayatında bu derece itibar sahibi olmasına rağmen, H. günlük hayatta devamlı bir faaliyet hâ-

linde bulunan Ayşe'nin tam zıddına bir yol tutmuş, hattâ babası Ömer'in halifeliği zamanında bile pek mütevazı bir rol oynamıştır.

Hazreti Muhammed'den çocuğu olmayan H., Hicret'in 45. yılında, 60 yaşında iken ölmüştür.

HAFSA SULTAN (Bahçesaray? - İstanbul 19 Mart 1534), Kırım hanı Mengli Giray'ın kızı, Yavuz Sultan Selim'ın eşi ve Kanûnî Sultan Süleyman'ın annesi.

H. S., Kırım'da, Bahçesaray'da doğmuş, oğlu Kanunî Süleyman'ı, Şehzâde Selim'in vâliliği sırasında Trabzon'da dünyaya getirmiştir.

Yavuz pâdişah olunca, Manisa Sancak Beyliğine tâyin edilen Şehzâde Süleyman'la birlikte Manisa'ya gelen annesi H. S., sekiz buçuk yıl orada kalmıştır. Yavuz'un ölümü ve Süleyman'ın pâdişah olması üzerine İstanbul'da Topkapı Sarayı'na yerleşen H. S., 929 (1523) târihli vakfiyesiyle, milyarlar değerindeki servetini Manisa'da tesis ettiği külliyesine bağışlamıştır. Câmi, medrese, hânkah, imârethâne, sıbyân mektebi, hamam ve dârüşşifadan teşekkül eden bu muazzam külliye ile Manisa'nın son zamanlara kadar dinî, tasavvufî, ilmî ve içtimaî bütün ihtiyaçları karşılanmıştır. Güzelliği kadar yüksek karakteri, üstün ahlâkı, şefkat, merhamet ve hayırseverliğiyle de tanınan H. S., zamanında saray entrikalarına imkân bırakmamıştır. H. S., İstanbul'da Sultan Selim Câmii hazîresinde, kocası Yavuz'un türbesi yakınında müstakil bir türbede yatmaktadır. Hâlen imârethânesiyle hânkahı yıkılmış bulunan külliyenin, medrese, hamam ve dârüşşifası Vakıflar Genel Müdürlüğünce restore edilmiştir. Târihen sâbit eşkâline uyularak ressam Muammer Saguner'e yaptırılan H. S. portresi, 26 Nisan 1969 târihinde Türkiye'de ilk tıp târihi müzesi olarak açılan dârüşşifasındaki şeref mevkiine özel bir törenle konmuştur. Aynı ârihte P. T. T. idâresi H. S. için bir hâtıra pulu bastırarak tedâvüle çıkartmış, Vakıflar Genel Müdürlüğü de bir H. S. broşürü yayımlamıştır. Bk. MANİSA, MESİR. — N. Y.

HAFSA SULTAN: Hâtıra pulu

HAFSÎ'LER, Kuzey Afrika'da Berberî hükümdar hânedanı. 1228 - 1574 yılları arasında, üç yüzyıldan çok hüküm sürmüş bir âiledir. Bu ad, Hintata'lar reisi Şeyh Ebû Hafs Ömer'den gelir. Ebû Hafs Ömer'in torunları İspanya, Magrib ve İfrikiya eyaletlerinde vâlilik yapmışlardır. Ebû Hafs'ın oğlu Ebû Muhammed, devrin halifesi tarafından İfrikiya vâliliğine tâyin olunmuştu. Bir müddet sonra, Ebû Zekeriya zamanında, H. ler müstakil bir hânedan hâline geldiler. XIII. yüzyılın sonlarına doğru daha güçlü bir hâle gelen H. lerden El - Mustanşir, halife ünvânını aldı. Bu suretle İfrikiya yıllarca sürüp giden bir refaha kavuştu. Tunus şehri de, sadece siyasî yönden değil, ticaret ve irfan bakımından da bütün ülkenin merkezi hâline geldi. Birçok saraylar, câmiler, kütüphâneler, su kemerleri, zaviyeler yapıldı ve kuruldu. Ayrıca, İslâm dünyasının her yanından ve bilhassa Endülüs'ten oraya bilginler ve şâirler getirdiler. Hırıstiyanlarla da dostane münasebetler kurdular.

Bu parlak çağdan sonra bir karışıklık devri geldi ve bir müddet sonra devlet ikiye bölündü. H. ler, birbirleriyle vuruşmaya başladılar. Nihâyet bir anlaşma ile birlik yeniden kuruldu. Fakat bu birlik devam edemedi. Bundan sonra ülkede tam bir birlik bir daha kurulamadı. İç mücadeleler sürüp gitti. Fakat Hırıstiyanlarla olan ticaret anlaşmalarına devam ederek yeni andlaşmalar yaptılar.

XIV. yüzyıl sonlarından i'tibaren Afrika kıyılarında genişleyen korsanlık hareketleri, H. ler ile Hırıstiyanlar arasındaki bu ticarî münasebetleri gittikçe daha güç hâle getirmeye başladı. H. ülkesinin limanları, korsanların devamlı olarak sığınak yerleri hâlini aldı.

1534 te Barbaros Hayreddin, H. emirinin çağırısı üzerine gelip Tunus'a girdi. Fakat bir müddet sonra Tunus'ta yeniden karışıklıklar meydana geldi. Nihâyet 1569'da Oruç Ali, İspanyolların limanı Türkler aleyhine hareket üssü olarak kullanmalarının önüne geçmek üzere, Tunus'u yeniden zaptetti. H. ler, bir müddet sonra şehre yeniden sahip oldularsa da, 1573'te Sinan Paşa Tunus'u yeniden ele geçirdi. H. hânedanının son temsilcisi olan Mulay Muhammed esir edilerek İstanbul'a getirildi. Bu suretle Türkler kesin olarak Tunus'a yerleştiler.

HAFSÜLFERD, Arap kelâm bilgini. *Fihrist*'e göre aslen Mısırlıdır. Bir kayda göre Basra'da mutezile kelâmcılardan Ebû Huzeyl in, diğer bir nakle göre ise önce kadı Ebû Yusuf'un yanında talebelik yapmış, böylece mutezileye katılmıştır. İmam el - Şafiî ile münakaşaları olmuştur. Fakat söylendiğine göre, sonradan ehl - i sünnet mezhebine dönmüştür. Altı eserinden bahsedilir ki bunlardan biri mutezileye, biri ise Hırıstiyanlara karşı yazılmıştır.

HAFT KAL (Coğ.): bk. HEFTKAL.

HAFTA (Far. *heft* = 7), birbiri ardından gelen yedi günlük süre; gün, ay gibi bir zaman ölçüsü. Bir ayda dört, bir yılda elli iki H. vardır. H. nın günleri, sırasıyle pazartesi, salı, çarşamba, perşembe, cuma, cumartesi ve pazardır.

Hafta başı: H. nın ilk iş günü olan pazartesidir.

Hafta arası: İki pazar veyâ pazartesi, cumartesi arasına rastlayan günler.

Hafta sonu: H. nın çalışma günlerinin bitimine rastlayan ve cumartesi öğleden sonra başlayıp pazar akşamına kadar süren dönem.

Hafta tatili: Cumartesi saat 13'te başlayıp pazar akşamı biten ve kanunla tesbit edilen H. lık dinlenme dönemi. Bu döneme H. sonu tatili de denir.

Hafta günü: Bâzı bölgelerde köy halkının kasaba ve şehre inerek alışveriş ettiği, ürünlerini satıp ihtiyacı olan malları satın aldığı gün. H. günü, aynı zamanda kasabada, şehirde toplanma ve eğlenme günü olup her H. tekrarlanır. H. günü, H. nın herhangi bir günü olabilir; bu da bölgenin resmî kuruluşları tarafından tesbit edilir.

Haftalık: Bir H. lık çalışmaya karşılık verilen ücret.

HAFTA, Türk dili ve kültürüne yaptığı hizmetlerle tanınmış ilim ve fikir adamı Şemseddin Sâmi (b. bk.) nin çıkardığı dergilerden biri. Haftalık, «edebiyat, fen ve sanâyi» mecmuası olarak tanıtılan ve sahibi Mihran Efendi olan H. nın ilk sayısı 22 Ramazan 1298 (1880) de yayımlanmış ve ömrü ancak 20 hafta sürmüştür.

Yazıları baştan sona kadar Şemseddin Sâmi tarafından kaleme alınmış bulunan H. da bilhassa şiir, şâir, eği-

tim, okuyup yazma, eğitimle ilerlemenin münasebetleri ve bilhassa dil konuları üzerindeki yazılar çok değerli ve ilgi çekicidir. H. nın son 20. sayısının yayım târihi 21 Sefer 1299 (1881) dur. H., az zaman çıkmış olmakla beraber, «Osmanlı» tâbirinin sâdece bir «devlet ünvânı» olduğu, halbuki Türk dilinin ve Türk milletinin Sultan Osman'dan çok daha eski bir geçmişe sâhip bulunduğu hususu ilk def'a bu dergide ortaya konulmuş ve savunulmuştur. Şemseddin Sâmi burada (Hafta, sayı 12, 1881): «Bu lisanla mütekellim olan kavmın ismi Türk ve söyledikleri lisanın ismi dahi lısân-ı Türki'dir» gerçeğini açıklığa kavuşturduğu içindir ki, H nın Türkçülük ve Türk dilinin gelişmesi târihinde üstün bir yeri ve değeri vardır. — F. T.

HAFTA (Kronol.): bk. TAKVİM.

HAFTA TATİLİ KANUNU (Huk.): bk. RESMÎ TATİL GÜNLERİ.

HAFTAYM (İng. Half-time) [Spor]: bk. FUTBOL.

HAFTLANG (Far. = yedi konak), batı İran'da, Luristan ve Huzıstan bölgelerinde yarı göçebe, yarı yerleşik olarak yaşayan Bahtiyarîler (b. bk.) in bir koluna verilen ad. Bahtiyarîlerin öbür koluna Çaharlang (b. bk., Far. = dört konak) adı verilir.

HAFUN BURNU, kuzey-doğu Afrika'da (Somali) bir burun. Afrika'nın doğuda en uzak noktasıdır. H. B. yarımadası, kumsal bir dil ile bağlanan bir adadan meydana gelir.

HAGAR (Biyogr.): bk. HACER.

HAGEN [*hagın*], Batı Almanya'da, Nordrhein-Westfalya bölgesinde, Ruhr havzasında, Dortmund şehrinin güneyinde buyük bir demiryolu kavşağı üzerinde bir şehir. Şehirden 4 ırmak geçer. Nüfusu 200 800 (1967) dür. Yüksek Pedagoji Okulu, 7 lisesi, 4 Fen Okulu, İnşaat ve Makine Mühendislik Okulu, Ticaret Akademisi gibi okulları vardır. Demir-çelik ağır sanayii yanında hafif sanayii de vardır. Makine, kimya, kâğıt, tekstil, çeşitli âletler, akümülâtör (Varta) sanayileri mühim yer tutar.

II. Dünya Harbinde ağır hasar gören H. bugün yepyeni ve modern bir şekilde kurulmuştur. Geniş meydanlar açılmış, çocuk bahçeleri tesis edilmiş, yüzme havuzları yapılmıştır. Şehir tiyatrosu, orkestrası ve Sanat Müzesi vardır.

HAGENGEBIRGE [*hagıngebirge*], Avusturya ile Bavyera sınırında, Doğu Alpler bölgesinde, Berchtesgaden şehrinin güneyinde uzanan kalker dağları. En yüksek tepesi Raucheck (2 391 m) tir.

HAGENIA ABYSSINICA, Habeşistan (Etyopya) yüksek yaylasında biten ve Gülgiller (Rosaceae) e bağlı bir ağaç. Bunun kurutulmuş çiçekleri flores koso adı altında solucanlara karşı kullanılır.

HAGERUP [*hagırup*], **George Francis** (1853-1921), Norveçli siyaset adamı. 1895-1898'de bir koalisyon hükûmeti kurmuştur. 1903-1905'te tekrar kurduğu hükûmet, İsveç'le olan ihtilâfı halledememiştir. 1921'de Milletler Cemiyetinde Norveç temsilcisi idi.

HAGGADAH (İbranî din târihi), hahamlar geleneğinin bir kısmı (öbür kısmı: Halaha, b. bk.). H. da, âyin veyâ hukuka âid meseleler işlenmeyip, ahlâkî, irşat edici, târihî motifler işlenir. Çoğu zaman bu araştırmalar *Talmud*'un bir yerine dayanır. «Pessah H. sı» Passah (İbranî Paskalyası) yortusunun ilk iki akşamına âid âile âyinlerini ihtiva eder. İbranî edebiyatında Pessah H. sı kadar sık sık resimlerle süslenmiş olarak yayımlanmış hiçbir eser yoktur.

HAGGARD [*hægırd*], **Sir Henry Rider** (Norfolk 1856-Londra 1925), İngiliz yazarı. 1875-1879 yıllarında Transval'de sömürge hizmetinde çalışmıştır. *Cety Wayo and His White Neighbours* (Cety Wayo ve Beyaz Komşuları) adlı eserini 1882'de yayınlamıştır. Toprak problemleri ile ilgili eserleri ve romantik karakterde, garip serüvenleri ile tanınan romanları da vardır: *King Solomon's Mines* (Hazreti Süleyman'ın mâdenleri) [1885]; *She A History of Adventure* (O kadın; bir sergüzeştin hikâyesi) [1887]; *Allan Quatermain* (ad) [1887]; *Cleopatra* (ad) [1889]; *Mantezuma's Daughter* (Mantezuma'nın kızı) [1893]; *Black Heart and White Heart and Other Stories* (Siyah kalb ve beyaz kalb ve başka hikâyeler) [1900]; *Lysbeth, A Tale of the Dutch* (Lysbeth, Hollandalı'nın hikâyesi) [1901]; *A Winter Pilgrimage* (Bir kış Hac'cı) [1901]; *Stella Fregelius* [1904]; *The Brethren* (Kardeşler) [1904]; *Ayesha, or the Return of She* (Ayesha, veyâ o kadın'ın dönüşü) [1905]; *A Gardener's Year* (Bir bahçıvanın yılı) [1905]; *The Poor ant the Land* (Fakirler ve toprak) [1905]; *Fair Margaret* (Güzel Margaret) [1907]; *The Yellow God* (Sarı Tanrı) [1909]; *Regeneration* (Yeniden oluş) [1910]; *Rural Denmark and its Lessons* (Danimarka'da köy hayatı ve ondan alınan dersler) [1911]; *The Mahatma and the Hare* (Mahatma ve tavşan) [1911]; *Marie* (ad) [1912]; *The Holy Flower* (Mukaddes çiçek) [1915]; *When the World Shook* (Dünya sarsılınca) [1919]; *The Ancient Allan* (İhtiyar Allan) [1920].

Eserleri, bilhassa *She* ve *King Solomon's Mines* tiyatro eseri hâline getirilmiş ve filme alınmıştır. Bunların üslûp ve konuları, *He* (O adam) ve *King Solomon's Wives* (Hazreti Süleyman'ın karıları), adlı, yazarları bilinmeyen eserlerde karikatürize edilmiştir.

HAGİ, Japonya'da Honshu (Yamaguchi ilinde) adasının güneyinde, Abu deltası ile Japon Denizi kenarında bir şehir. Nüfusu 41 600'dür. Mori kabilesinin eski başkenti olan H. bugün büyük sanayi merkezidir. Demir-çelik, kimya mamûlleri ve seramik sanayii vardır. H. limanından tahıl, balık konserveleri ve kereste ihraç edilir.

HAGİA SOPHİA (Din ve Güzel Sanatlar): bk. AYASOFYA.

HAGİASMA (Din.): bk. AYAZMA.

HAGİOGRAPHIE (Din): bk. HAJİYOGRAFİ.

HAGİOS OROS (Yun. = Mukaddes dağ) [Coğ.]: bk. AYNAROZ.

HAGUE, La [*la ag*], Fransa'da, Manche Denizi kıyısında, Cotentin yarımadasının kuzey-batı ucunda bir burun. Beaumont-Hague commune'ünde bir plutonyum fabrikası vardır. Burada, E. D. F. reaktörlerinde kullanılan uranyum çubukları işlenir.

HAHA YAYLASI, Batı Fas'ta, Atlantik Okyanusu ile güney-doğuda yukarı Atlas dağları ve kuzey-doğuda Ksob vâdisi arasında bir bölge. Çok kurak olan ve derin yarıklar gösteren bu yaylada mısır ve arpa ekilir, davar beslenir.

HAHAM (Türk mus.): bk. ŞEMOİL MENDİL.

HAHAM, eskiden Yahudi âlimlerine verilen bir ünvan; bugün ise, Yahudi cemaatince seçilmiş ve çoğu zaman devlet tarafından tasdik edilmiş bir Yahudi geleneği öğretmeni. H., *Kitab-ı Mukaddes*'i (Eski Ahd'i ve bilhassa Tevrat'ı) izah ve tâbir etmekle vazifelidir. *Talmud* (İbranice «tetebbu, araştırma» anlamına gelir ve Yahudiliğin şifahî geleneğini ihtiva ettiğine göre, Musa'ya atfolunan

Tevrat'ı tamamlar) u bilmesi icabeder ve dinî ve hukukî problemleri çözmekle mükelleftir. H., aynı zamanda din öğretmeni, vaiz ve ruhanî müşaviridir. Bununla beraber tam mânasiyle bir rahip değildir.

HAHAM AĞA, Avram Mendil (İstanbul 1829 - İstanbul 1881), klâsik Türk musikisi bestekârlarından. Babası da hânende olan H. A., 1849'da Hasköy Sinagogunda babasının yerine hahamlığa getirilince, aynı zamanda Dellâl Zâde'den meşke devam etmiştir. 1852'de Üsküdarlı Hacı Hâşim Bey (b. bk.) e devamla pek çok eser geçmiştir. 1871'de Santurî Efendi'nin Tophâne'de Firuz Ağa Mahallesi'nde açtığı meşkhâneye üç yıl devam etmiştir. 1878'de Galata Mevlevîhânesi Şeyhi Ataullâh Efendi'ye meşk için haftada bir iki gün devam etmiştir. Mûsikî eserlerinden pek azı bize kadar gelebilmiştir.

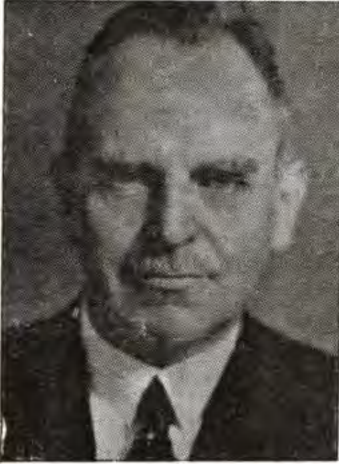
HAHAM BAŞI, Yahudi cemaatinin ruhanî başkanı. H. B., dinî merasimi idare eder, vaız eder, evlenmeleri takdis eder, boşanmaları ilân eder, cenaze merasimlerini idâre eder, dini çocuklara öğretir. H. B. din kardeşleri için bir ahlâkî müşavirdir.

Türkiye'deki H. B. da Türkiyeli Musevîlerin dinî başkanıdır. Maiyetindeki Ruhanî Meclisle istişarede bulunup, Türkiyeli Musevîlerin dinî meselelerini tedvir eder.

Türkiye'deki H. B. ların nasbı Osmanlı İmparatorluğunun ilk devirlerine rastlar. Fâtih Sultan Mehmed Han'ın İstanbul'u fethinden sonra, son Bizans imparatoru Konstantinos devrinde Türkiye H. B. sı olan Rav Moiz Kapsali, birinci H. B. nasbolunmuştur. O târihten bugüne kadar bu makamı 33 H. B. işgal etmiştir.

HAHAMHÂNE (Fr. Maison de rabbinat), haham başı (b. bk.) nın Yahudi mezhep ve cemaatine âid işleri gördüğü yer.

HAHN [*han*], **Otto** (Frankfurt 1879 - 1968), Alman fizikokimyacısı. Marburg ve München'da tahsilini bitirdikten sonra önce Londra'da W. Ramsay'in, bilâhare (1905) Kanada da (Montreal'de) Rutherford'un yanında çalışmıştır. 1912 - 1928'de Berlin'de Kaiser - Wilhelm Enstitüsünde ders vermiştir. II. Dünya Harbi sırasında Almanya'da atom araştırmaları yapmıştır. 1945'te Amerika Birleşik Devletlerine iltica eden H., savaş sonunda Göttingen'a dönmüştür. 1905'te Radiothorium'u, 1907'de Mesothorium'u ve 1918'de Lise Meitner ile birlikte Protaktinium'u bulmuştur. Yine Meitner ile birlikte helyojen radyoaktif atomların geri tepmesi ile nükleer izomeri olayını bulmuştur. 1955'te kurulan H. Fizikokimya Armağanı, Almanya'nın en büyük mükâfatlarındandır. 25 000 DM tutarındaki bu mükafat, fizikokimya araştırmalarını teşvik için konulmuştur. H., F. Strassman ile birlikte ilk defa uranyum ve thorium'un parçalanma nazariyesini tesbit etmiştir (1938), kı bu, atom bombasının geliştirilmesine de yol açmıştır. Bu buluşu ile 1945'te 1944 Nobel kimya armağanını almıştır.

O. HAHN

Başlıca eserleri: *Applied radiochemistry* (Tatbikî radyo - kimya) [1936]; *Von der natürlichen Umwandlung des Urans zu seiner künstlichen Zerspaltung* (Uranyumun tabiî değişmesinden sun'î parçalanmasına giden yol): *Les Prix Nobel en 1946* (1946'da Nobel armağanları) başlıklı eserde; *Die Kettenreaktion des Uran und ihre Bedeutug* (Uranyumun zincirleme reaksiyonu ve bu reaksiyonun mâna ve önemi) [1948]; *Künstliche neue Elemente* (Yeni sunî elementler) [1948]; *Die Nuzbarmachung der Energie des Atomkernes* (Atom çekirdeği gücünün kullanılması) [1950]; *Von Radiothor zur Uranspaltung* (Radyothoryumdan uranyum parçalanmasına giden yol); *Selbstbiographie* (Otobiyografi) [1962].

HAHNEMANN [*hạnîman*], **Samuel Christian Friedrich** (Meissen, Saksonya 1775 - Paris 1843), Alman doktoru ve hastalığı benzeri ile tedavi usûlü olan «homoeopathy» nin kurucusu. Leipzig ve Viyana'da tıp tahsil ederek 1789'da Leipzig'e yerleşmiştir. Ertesi yıl W. Cullens'in *Materia medica* adlı eserini Almanca'ya çevirmiş, kininin sağlam bir vücutta kullanılması ile elde edilen belirtileri dikkate alarak, benzeri arazları gösteren bir hastayı tedavi metodunu kullanmıştır.

S. Ch. HAHNEMANN

Bu müşahede sonucu H., tedavide «benzerlikler kanunu» diye anılan ve birtakım hastalıkların, sağlam bir vücutta benzeri belirtileri meydana getiren ilâçlarla tedavi edilebileceği *similia similibus curantur* veyâ *curentur* nazariyesini ortaya atmış ve savunmuştur. H, bu yeni prensiplerini 1796'da C. W. Hufeland'ın «Journal» inde yayınlamış ve dört yıl sonra da küçük dozlarla ilâçların kullanılmasında tesbit edilen tesir miktarını ve tedavi gücünü meydana çıkarmıştır. En tanınmış eseri olan *Organon der rationellen Heilkunde* [1810] de ileri sürdüğü ve «homoeopathy» dediği nazariyesini savunmuştur. *Reine Arzneimittellehre* [6 cild, 1811] kitabında ise sağlam vücuda birçok ilâçlar tatbiki tecrübelerinin sonuçları tafsilâtı ile verilmiştir. 1821'de çıkarları zarar görenler tarafından Leipzig'i terke zorlanan H., Anhalt - Köthen dükünün dâveti üzerine Köthen'e yerleşmiştir. 14 yıl sonra Paris'e göç ederek ölümüne kadar orada hekimlik etmiştir. Hâtırasına hürmeten Leipzig (1851) ve Köthen (1855) de heykelleri dikilen H. ın diğer mühim eserleri şunlardır: *Fragmenta de viribus medicamentorum positivis* [1809]; *Die chronischen Krankheiten* [1828 - 1830].

HAİDA'LAR, Amerika Kızılderililerinden bir oymak. Bunlar Kanada'ya bağlı Kraliçe - Charlotte (İngiliz Kolombiyası) takım adalarında yaşarlar. Fok, balina ve balık avcılığiyle ve meyve toplamakla geçinen H. lar, XIX. yüzyılın sonlarına kadar müreffeh bir grup teşkil etmişlerdir. Yontmalarla süslenmiş büyük evleri ve dev yüksekliğindeki totem direkleri, san'at sahasında haklı olarak şöhret kazanmıştır.

HAIDARABAD (İng. **Hyderabad**) [Coğ.]: bk. HAYDARABAD.

HAIDINGER [*haydingir*], **Wilhelm von** (Viyana 1795 - Dornbach, Viyana dolayı 1871), Avusturyalı mineralog ve jeolog. 1840'ta Viyana sarayının, eski paralar ve mâdencilik kısmına âid mineraller koleksiyonu müdürlü-

ğüne atanmış ve 1849'da kurulan devlet jeoloji kurumunun ilk müdürü olmuştur. H. ın yönetimi altında «Avusturya Monarşisinin jeognostik haritası» hazırlanmıştır. H., 1845'te «Mineraloji El Kitabı» nı yazmıştır. H. Merceği'ni icat etmiştir.

HAIG [*heyg*], **Douglas, Earl of** (Edinburgh 1861-Londra 1928), İngiliz mareşalı (1917). 1898'de Sudan seferine, 1899 - 1901 yıllarında da Güney Afrika seferine katılmıştır. 1909 - 1910'da da Hindistan'da Genel Kurmay Başkanı olmuştur. I. Dünya Harbinden önce I. İngiliz Kolordusuna kumanda etmiş, 1914'ün sonundan itibaren I. Orduya ve 19 Aralık 1915'ten itibaren de Fransa'daki İngiliz silâhlı kuvvetlerine kumanda etmiştir. Eseri: *Sir D. Haig's Dispatches* (D. H. in telgrafları) [1919].

Sir Douglas HAIG

HAİK, Kuzey Afrika'da erkekler ve kadınlar tarafından kullanılan bir givecek. 10 arşın (6,80 m) boyunda, 3 arşın (2,04 m) eninde, dikdörtgen şeklinde bir bez parçasından ibaret olan H. in çeşitleri vardır:

1. Erkeklere mahsus olan H. yünden yapılır. Doğrudan doğruya çıplak vücuda sarılır veyâ asıl elbise gibi kullanılır. 2. Üst H. i ipek ile yün ipliğindendir. Bir zariflik alâmeti olarak, şehirliler asıl elbiselerinin üzerine giyerler. 3. Alelâde bez veyâ pamuk dokumasından yapılan ve izar denilen dikişsiz kumaş parçası olarak kuzey Afrika'da kabile kadınlarının büründükleri bir örtüdür. 4. Daha çok şehirli kadınlar, ev dışında asıl elbiselerinin üstüne de H. giyerler.

H., kuzey Afrika'da el tezgâhlarında dokunur. Lyon (Fransa) dokuma fabrikalarında kuzey Afrika için hususî surette dokunan ipekten ve yünden H. ler pek makbuldür. Bunlar, dokunduğu yer olan Lyon dahil, hiçbir yerde satılmaz.

HA'İL, Suudî Arabistan'da, kuzey Necid de Cebel Şammar'ın merkezi. Nüfusu tahminen 30 000 (1961) dir. Bağdad - Mekke hac yolu üzerinde öteden beri mühim bir nokta olan H., Türk idaresi zamanında doğudan gelen hac yolunu kontrol ederdi. 1891 - 1902 yılları arasında H. Arabistan çölünün tek merkezi idi. 1921'de Vahabilerin eline geçmekle ehemmiyetini kaybetmiştir.

H. in büyük modern binaları, okulları, hastahâneleri ve oldukça elverişli mahallî hava alanı vardır. Ancak, tabiî kaynakları olmadığından Raşidî hânedanının sona ermesi üzerine H. önemini kaybetmiştir.

HAİLE SELASSİE (Biyogr.): bk. HAYLE SELASSİE.

HAİMOS (Lat. Hæmus), Eski Çağda Balkanlara verilen ad.

HAİN AHMED PAŞA (Biyogr.): bk. AHMET PAŞA, Hain.

HAINAUT (Coğ.): bk. HENEGOUWEN.

HAINAUT FRANÇAIS [*enō frãsę*], Fransa'da bir bölge. Geniş vâdilerle kesilmiş bir yaylalar memleketidir. Genel yatımına dikey olarak akan iki nehri vardır: Escaut ve Sambre; Engeme, Ardenne dağları çemberi sınırına doğudan batıya doğru alçalır Batı Hainaut, zengin tarımı bakımından Cambresis'e benzer. Denain yukarısında kömür havzası uzanır; Escaut vâdisi bir endüstri şeridini meydana getirir (taş kömürü, kimya endüstrileri, demir ve çelik, metalürji). Doğu Hainaut'da Escaut Nehrinin sağ sahili ormanlar ve korular sayesinde tamamiyle yeşildir, memleketin bu kısmı Thiérache'ı hatırlatır (sığır yetiştirilmesi, meyva ağaçları). Koruluklar, bilhassa Sambre Nehrinin dağ sahili boyunca çok yoğundur. Buralarda Ardenne engemesi meydana çıkar. Sambre Nehri boyunca Aulnoye'dan Belçika sınırına kadar uzanan kısımda endüstri sektörü yayılmıştır: metalürji, kuzeyin kömürünü, Escaut'nun çelik ve demirini kullanır. Fakat bu endüstri topluluğu stratejik (Sambre vâdisi eski bir istilâ yolu olmuştur) ve ekonomik (Fransız taş kömürünü Charleroi [Belçika] kömürünün rekabetinden kurtarmak arzusu) sebeplerle nispeten yüzüstü bırakılmıştır. Bunun için bu son sektör, dökme demir ve çelik üretimi için teçhiz edilmemiş olup daha çok metalürjik hazır mamüller işlenmesine hasredilmiştir.

HAINISCH [*haynis*], **Michael** (Aue bei Gloggnitz 1858 - Viyana 1940), Avusturya Cumhurbaşkanı. Hukukçu ve iktisatçı olan H., sosyal politika konularında yazılar yazmıştır. Avusturya kadınlar hareketinin önderi Marianne H. (1839 - 1936) in oğlu olan H., 1920 - 1928 yıllarında Avusturya'nın ilk cumhurbaşkanı olmuştur. 1929 - 1930 yıllarında ticaret bakanlığı yapmıştır. *Die Landflucht* (Köyden kaçış) [1924] adlı eseri tanınmıştır.

HAİ - PHONG [*hayfong*], Kuzey Viet - nam'da, Çin Hindistanı'nda, Viet - nam'ın kuzeyinde, Song - ka Nehrinin deltasında, Thai - Binh Nehrinin bir kolunun sağ kıyısında, denizden 32 km uzaklıkta bir şehir. Nüfusu 370 000 (1965) dir. 1874'te kurulan H., büyük dokları ve gemi inşaat tezgâhları, çimento fabrikaları, ipek ve pamuk ipliği fabrikalarıyle bir modern şehirdir. Hanoi'a giden demiryolunun başlangıcıdır. Tongking'ın başlıca limanı olan H. limanı süratle kumla dolmakta olduğundan, Along Körfezi boyunca yeni bir liman projesi hazırlanmıştır.

HAİ - PHONG

HAITHABU [*haytabu*] (Alman arkeolojisi), 804'te Sliesthop, 850'de de Sliaswich adı ile anılan ve ticârete mahsus bir iskân yeri. Şimdiki Schleswig şehri karşısında, Schlei körfezinin kıyısında bulunuyordu.

HAİTİ CUMHURİYETİ (resmî adı: **République d'Haiti**), Atlas Okyanusunun batı bölümünde, bu okyanusla Karaip Denizi arasında yer alan Hispaniola (veyâ Haiti) adasının üçte bir oranındaki batı bölümünü kaplayan devlet. Yüzölçümü 27 750 km², nüfusu 4 674 000 (1968), başkenti Port - au - Prince (nüfusu 250 000) tir. 1964'te H. C. bayrağındaki mavi (bk. BAYRAK) siyaha çevrilmiştir. 1804'te İmparatorluk bayrağındaki renk de siyahtı. H. C. millî marşının adı La Dessalinienne'dir.

1. **Coğrafya:** Ülke dağlıktır, fakat kıyı ovaları ve çöküntü alanları sulandıkları zaman verimli topraklar hâlini alır. Güneydeki uzun (250 km yi aşkın) Tiburon yarımadasını Hotte masifi ile bütün adanın en yüksek noktası (2 680 m) nın yer aldığı Selle masifi oluşturur. Kuzeydeki yarımadayı meydana getiren dağların yüksekliği 1 000 m yi geçmez. Bu iki bölge arasında yer alan daha küçük masifler

HAİTİ ARMASI

Artibonite Irmağı ile kolları ve Saumâtre gölü tarafından parçalanmış durumdadır. Nüfusun büyük çoğunluğunu sömürge devri kölelerinden türemiş olan zenciler meydana getirir. Melezlerin çoğu şehirlerde oturur. Beyazlar ancak I. Dünya Harbinden sonra mülk sahibi olma hakkını elde etmişlerdir. H. C., Amerika'da Fransızca konuşulan tek devlettir. Fakat nüfusun büyük kısmı Créole (b. bk.) dilini kullanır. Büyük çoğunluğun dini, 1860 anlaşmalarına göre Katolik ise de, köylük yerlerde Afrika'nın Vodu dini de yaşamaktadır. Ülkenin iç bölümlerinde kahve yetiştirilir (yıllık ihracat: 30 000 ton). Öteki ürünler şeker kamışı, agav, pamuk, muz ve kakaodur. Ülkede şeker sanayii ve büyük ölçüde boksit üretimi de vardır. Antiller bölgesinde gitgide daha mühim bir iktisadî rol oynamaya namzet olan H. C., şimdilik, adada işleyen sermayelerin üçte ikisine sahip bulunan Amerika Birleşik Devletlerinin te'siri altındadır.

2. **Târih:** H. C. 1844'te Hispaniola adasının iki ayrı devlete bölünmesiyle oluşmuş, 1847 - 1849 yıllarında bir cumhuriyet, 1849 - 1859 yıllarında bir imparatorluk (I. Faustin İmparatorluğu) olarak yönetilmiş, sonra devletin başında birbirini hızla izleyen fakat hiçbiri bir reform programı ilân edemeyen cumhurbaşkanları bulunmuştur. 26 Temmuz 1915'te başkan V. G. Sam'ın öldürülmesi, daha önce (1898) Dominika Cumhuriyeti (b. bk.) ni de vesayeti altına almış bulunan Amerika Birleşik Devletlerinin müdahalesine yol açmıştır. 11 Kasım 1916 târihli antlaşma ile sağlama bağlanan Amerikan vesayeti (askerî işgal, maliyenin ve ekono-

HISPANIOLA ADASI: HAİTİ ve DOMİNİKA

HAİTİ: Başkentte Arap üslûbunda yapılmış demir kapısı

HAİTİ: Zenci tipleri

minin kontrolü) 1934 yılına kadar sürmüş (askerî işgalin sona ermesi), 1918, 1935 ve 1946 yıllarında da demokrasi yönünde gelişen anayasalar çıkarılmıştır. Ordunun siyasî bir rol oynamak zorunda kaldığı Kasım 1949 kargaşaları sonunda cumhurbaşkanı seçilen albay Magliore, Amerika ile iş birliği siyasetini gütmüş (malî yardım), Aralık 1956'da istifa etmiştir. Karışıklıklarla dolu bir aradan sonra devlet başkanlığına getirilen Duvallier, gergin bir durumu karşılamak zorunda kalmış (sıkıyönetim, 1958), Vodu toplumunun kudretini hesaba katmak, Kilise ile çatışmak, Port-au-Prince başpiskoposunu tutuklamak ve Fransız misyonerlerini ülkeden kovmak durumunda kalmıştır. Duvallier'nin diktatörlük rejimi Temmuz 1964 anayasası ile hukukîleştirilmiştir.

HAJDÚ - BIHAR [*hoydü - bihor*], Macaristan'da Rumanya sınırı boyunca uzanan bir il. Nüfusu 510 000 (1962) dir. Başkenti Debrecen (b. bk.) dir.

HAJDUSÁG [*hoyduşāg*], Macaristan'da Nagykunság (b. bk.) bölgesinin doğu bölümüne verilen ad. Macaristan'da Türk hâkimiyetine karşı savaşmış olan *hajdu*'lar XVII. yüzyılda bu bölgeye yerleştirilmiş, bunun üzerine bölge Hajduság (= hajdu'luk) adını almıştır. H. da hayvancılık gelişmiştir. Bundan başka, buğday, mısır, çavdar ve şeker pancarı yetiştirilir. Bölgenin en büyük şehri Debrecen (b. bk.) dir.

HAJDÚBÖSZÖRMÉNY [*hoydūbösörmēñ*], Macaristan'da şehir. Hajdú-Bihar idarî bölümünde, Tuna-Tisza ovasının kuzey-doğu kısmında bir şehir. Nüfusu 30 000 (1967) dir. Eski Haidu'lar bölgesinde eski bir köy şehri olup sanayii ziraate dayanır.

HAJE [*haye*], bir yılan türü. Naja veyâ Kobra cinsinden olan bu yılanın ilmî adı *Naja haje*'dir. Bütün Afrika'da yaygındır. H., Mısırlı hokkabazların kulladıkları yılan olup, firavunların eski başlıklarının uraeus denilen süsünü teşkil ederdi.

HAJE

HAK, değişik yerlerde ve yıllarda günlük, haftada iki gün veyâ on beş günde bir olarak çıkmış Türk gazeteleri:

a. İlk sayısı 31 Ağustos 1899'da Kahire'de, on beş günde bir olarak yayımlanmaya başlamış olan H. gazetesi, Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin yayın organı idi (bk. GENÇ OSMANLI FIRKASI).

b. 1909-1912 yıllarında Selânik'te haftada iki def'a yayınlanan H. gazetesinin mes'ul müdürü ve yazarı Mehmed İzzeddin Bey'dir.

c. 14 Mart 1912 târihinde İstanbul'da, aynı zamanda başyazarı bulunan Süleyman Nazif (b. bk.) tarafından yayınlanan günlük «siyâsî, edebî, içtimâî» H. gazetesi, politika ve san'at hayatımızda mühim bir yer tutmuştur. İmtiyaz sahibi ve mes'ul müdürü Cemil Mahmud Bey olan H. gazetesinin yazarları arasında, o yılların ve san'at, fikir hayatımızın sonraki yıllarında da ün kazanmış simaları yer almış bulunmaktadır: Abdülhak Hâmid, Köprülüzâde Mehmed Fuad, Ahmed Râsim, Celâl Nuri, Abdullah Cevdet, Midhat Cemal, Hâşim Nâhid, Selim Sâbit, Cevad Sâmi, Hamdullah Subhî, Şehabeddin Süleyman, Ali Canib, Cenab Şehabeddin, Ahmed Refik, Ahmed Kemâl, Bahâ Tevfik, Haydar Rifat, Âyandan Besarya Efendi, Erkân-ı Harbiye Miralayı Pertev, Halil Hâlid, Süleyman Paşâzâde Sâmi beyler, Zöhrab Efendi, Salâh Cimcoz, eski Gümülcüne Mebusu Ârif, Abdurrahman Âdil, Ali Nusret, Fâik Âlî, Mustafa Subhi, Abdülfeyyaz Tevfik, Ebüzziya Tevfik beyler ve Âyandan Manastırlı İsmail Hakkı, eski Şeyhülislâm Mûsâ Kâzım efendiler.

3 Mayıs 1912 târihinde 51 numaralı H. gazetesi ile her cuma ilâve olarak verilmeğe başlanan sekiz sahifelik edebî ve ilmî ilâveye ise, gazeteye yazanlardan birçoğu dışında şu yazarlar da katılıyorlardı: Âynîzâde Hasan Tahsin, Mehmed Câvid, Mehmed Rauf, Kâzım Nâmi, İsmail Müştak, Müfid Râtib, Ahmed Ağaoğlu, Ahmed Hikmet Müftüoğlu, Emin Bülend, Tahsin Nâhid, Celâl Sâhir, Hüseyin Dâniş, Hüseyinzâde Ali, Süleyman Sâib, Süleyman Nesib, Ömer Seyfeddin, Bakteriyolog Osman.

Uzun ömürlü olmamakla beraber, H. gazetesi ve edebî ilâvesinde o yılların en mühim politika ve san'at meselelerine, ekonomik konularına en yetkili kimselerin kalemiyle dokunulduğu görülmektedir. Bu arada Halâskâr Zâbitan Grupu (b. bk.) adı ile beyannâme dağıtan ve tehdid mektupları gönderen birkaç meçhul zâbitin teşkil ettiği gizli ihtilâl komitesi taslağına karşı açılan kampanya, dikkati çeken örneklerdendir (bk. Süleyman Nazif, *Kılıçlı siyâset*, 25 Temmuz 1912, Nu. 133). — F. T.

HAK (Ar.) kişiye âid olan varlık; kişinin yapabileceği davranış; (Hukuk) kişilere tanınan davranış imkânı, davranış yetkisi.

H. lar iki bölümde toplanır: a. Objektif H., toplum hayatını düzenleyen kuralların bütünü. b. Subjektif H., objektif hukuk kurallarının kişilere tanıdığı yetkiler.

Hakkı huzur (Huzur hakkı): Resmî veyâ özel kuruluşlarda yetkili organlar (yönetim kurulu, haysiyet divanı, genel kurul)ı meydana getiren üyelere her toplantı için verilen ücret.

HAKAN, padişahlar için kullanılan bir ululuk unvanı. «Büyük han» veyâ «hanlar hanı» karşılığı olarak, yâni bir nevi «imparator» mânâsında kullanılan H., Türkçe *kağan* kelimesinden gelir.

Türklerde H. lık pek eski çağlardan beri vardır. Türk H. ları, diğer bütün hanların büyüğü ve başı sayılmışlardır.

Türk milleti için H. lık mevkii, pek yüce bir rütbedir. En eski çağlarda Türkler, H. larını yer yüzünde Tanrı'nın vekili gibi sayarlardı. Bu itibarla da H. a karşı büyük saygı beslerlerdi. H., bütün milletin babası sayılırdı. Bu unvan Osmanlı Türklerinde de son padişaha kadar devam etmiştir. Bk. KAĞAN.

HAKANÎ (1126?-1199?), İran şâirlerinin en büyüklerinden biri. Doğum târihi kesin olarak bilinmemektedir. En yakın târihler 1126 ve 1127'de toplanmaktadır. Doğum yeri olarak da, umumiyetle Gence gösterilmiştir. Şirvan'ın merkezi olan Şamahi'nin Malhamlü kasabasında doğduğunu yazan eserler de vardır.

Amcası, güzel konuşması ile dikkatini çeken H. yi yanına alıp öğrenimi ile meşgul olmuş, ona Arapça öğretmiş ve bu yoldan Arap dilinin en güzel eserlerini okumasını sağlamıştır. Daha sonra tefsir, hikmet, tıp, hey'et gibi ilimlerle de meşgul olmuştur. H., bu öğrenim devresinde şiir yazmaya da başlamıştı. İlk mahlâsı Hakayikî idi.

H. henüz genç bir çocuk iken, Ebü'l - Alâ Gencevî'nin Şirvan'a gelmesi üzerine, bir müddet ona çıraklık ederek şiir yolunda ilerlemeye çalıştı. H. mahlâsını kullanma müsaadesini de ondan aldı. Bu suretle, hemşehrileri tarafından Dülgeroğlu diye adlandırılan H., yavaş yavaş şöhret sahibi olmaya başladı. Hocası, kızını da kendisine verdi. Fakat H. uzun zaman geçimini rahatlıkla sağlayamamış hattâ babasının yardımı ile geçinmiştir. Bu hâle düşmesinde hocasının da rolü vardır. Bu sebepten H. Ebü'l - Alâ aleyhine hicviyeler de yazmıştır.

O devirde kasîde, revaçta olan bir nev'i idi. H. de bu yola girmekten geri kalmadı. Azerbaycan hâkimi Selçuklu kumandanı Toğan Yürek'in oğlu Rükneddin Muhammed için bir kasîde yazdı. Daha sonra da Hârezmşahlı Alâeddin Atsız'a bir kasîde gönderdi. Bu kasîde, Atsız'ın saray şâiri olan Reşideddin Vatvat'tan güzel bir medhiye ile cevap aldı. Fakat H. nin Alâeddin Atsız'ın yanında bir mevki elde etmek isteği gerçekleşemedi.

Bu sıralarda ilk koruyucusu olan amcasını kaybetti. Onun için birkaç mersiye yazdı. Yine bu sıralarda Selçuklu hükümdarı Sultan Sencer'in sarayına girebilme teşebbüsü de neticesiz kaldı ve H., çıktığı seyahatten üzüntülü bir hâlde memleketine döndü.

O sıralarda Hakan - ı Ekber Minuçihr, Bakiltan seddini yaptırıyordu. Bu fırsattan istifade edip kendisine iki kasîde yolladı. Fakat ondan da iyi bir kabul görmedi. Bunun üzerine Irak Selçuklularının sarayına girebilme ümidi ile yeni bir seyahate çıktı. Mekke'ye kadar uzayan bu seyahatin hâtıralarını, İran edebiyatının ilk manzûm seyahatnâmesi olan *Tuhfetü'l - Irakeyn* adlı eserinde tafsilâtlı bir şekilde anlatmıştır.

H. Bağdad'a geldiği bir sırada halîfe tarafından kabûl olundu. Halîfe, şâire kâtiplik teklif etti. Fakat bilinemeyen sebeplerle H. bu vazifeyi kabul etmedi. İşte bu sıralarda şaraptan ve diğer günahlarından tövbe ederek hacca gitti. Peygamber'in mezarı başında duydukları, *Tuhfetü'l-Irakeyn*'in en parlak sayfalarını teşkil eder.

Ebü'l - Alâ'nın 1159'da ölümünden sonra, H. nin, hükümdarın sarayına girmeye muvaffak olduğu görülmektedir. Artık şâir, hükümdar âilesinin arasına karışmış gibidir. Yıllık 30 000 dirhem bir tahsisatı vardır. O da kasîdeler yazmakla buna mukabelede bulunmaktadır. Bu arada civar emîr ve sultanlara da kasîdeler göndermekte ve onlardan da câizeler almaktadır.

Minuçihr'in ölümünden sonra, H. nin talihi yine dönmüştür. Yerine geçen Ahistan b. Minuçihr zamanında parası kesilen şâir, iki üç yıl kadar yine sıkıntılı bir hayat geçirmiştir.

Bu hâdiselerden bir müddet sonra, H., bir müddet hapis hayatı yaşamak zorunda kalmıştır. Hapsedilmesinin sebebi hakkında kesin bir bilgi yoktur. Ancak, bâzı mısralarından isyan ile suçlandığı anlaşılıyor. Ayağı zincirli olarak 7 ay kadar hapiste kalmıştır.

Şâirin, ikinci bir hac seferinden dönmesinden sonra, 1176'da, 20 yaşlarına gelmiş olan oğlu Reşideddin öldü. H. bu acıyı unutamadan, şeyhi ve üstadı Umadeddin Muhammed'in ölümü haberini aldı.

H., hayatının sonlarına doğru gittiği Gence'de, İran edebiyatının en büyük mesnevî şâiri ve üstadı Nizamî (b. bk.) ile tanıştı.

Şâir, ıztıraplarla dolu hayatının son günlerini Tebriz'de tamamladı. Ölümünden bir müddet önce, hayatının yâdigârı, sır ve dert ortağı saydığı karısını kaybetti. Daha sonra da, kuvvetli bir ihtimal ile 1199'da öldü. Tebriz'de gömüldü.

H. nin manzûm eserleri arasında en mühimi *Dîvân*'ıdır. 17 700 beyitlik dîvânında kasîdeleri, terci'leri, kıt'aları, gazelleri, rübâîleri ile Arapça şiirleri vardır. Doğu yazmaları bulunan hemen bütün kütüphânelerde bir veyâ birkaç nüshasına tesadüf edilen *Dîvân*'ı basılmıştır.

Şâirin Irak - ı Arab, Irak - ı Acem, Hac ve Şam seyahatlerinden bahseden *Tuhfetü'l - Irakeyn*, küçük bir mesnevîdir. 1157'de 40 gün içinde yazılmıştır.

H. nin dîvânında, hem de birçok yerde, nazmı ile birlikte övündüğü nesirleri olarak bir miktar mektubu ile *Tuhfetü l - Irakeyn* adlı eserinin mensûr mukaddimesi kalmıştır.

İran tezkirecilerinin hemen hepsi, H. yi büyük bir şâir olarak kabul etmekte birleşmişlerdir. Bir kısım İranlılar, daha da ileri giderek, güzel üslûbun H. ile sona erdiği fikrindedirler. Bâzıları da H. nin yeni bir tarz icad ettiği ve bu alanda tek kaldığı düşüncesindedirler.

H. nin genç yaşlarından itibaren elde ettiği bilgiler, her an temas hâlinde bulunduğu dış âlem kadar şuurunda bulunmaktadır. Bu itibarla, şiirlerine konu olan âlem, bu ikisini de içine alan bir âlem idi. H., bu iki âlemi birleştirmede müstesna bir hüner göstermiştir.

H., şiirlerinde, bildiği ilimlere âid ıstılahları kullanıp onlarla çeşitli san'atlar yapabilmiş bir şâirdir. Bunların içine İslâmî eserlerden olduğu gibi, ihtida etmiş bir kadın olan annesinden öğrendiği Hıristiyanlığa âid unsurları da katmak lâzımdır. Meselâ dîvânında İsa adı 200 kere geçer. Meryem adı da çok kullanılmıştır. İşte, bütün bu sebeplerden dolayı, H. nin şiirini herkesin kolayca anlaması mümkün değildir. Bununla beraber, dîvânında bu şekilde olmayan, daha tabiî ve derin bir hassasiyetin mahsulü olan şiirler de vardır.

H. nin şiirlerinde rastlanan konular methiye, fahriye, mersiye, hikmet, aşk ve dünyayı yermedir. Methiyede, hikmette ve yermelerde H., İran şâirlerinin hepsinin üstünde görülmektedir. Bu hususu kendisi de övünerek ifade etmiştir. Aşk, dîvânında pek büyük bir yer tutmaz. Ailesine karşı duyduğu sevgi, çocuklarına karşı olan şefkati, mutaassıp ve koyu bir Sünnî olan H. nin hayatında mühim bir yer tuttuğu için, aşk maceraları içinde bulunması mümkün görülemez. Bu sebepten H. deki aşk, fikrî bir aşkı hikâye etmek veyâ bir güzellik tasvirini yapmaktan pek ileri gidememiştir.

H. nin şiirlerinde görülen belli başlı hususîyetler şunlardır:

Kasîdelerinde kısa vezinleri daha çok kullanmıştır. Kasîdelerinin hemen hepsi, alışık olduğumuzdan çok daha uzundur. Methiyelerinde terkib - i bend şeklini de kullanmıştır. Gazellerinde, gazelle ilgisi olmayan mersiyelere rastlanır. Fakat dîvânında, bugünkü gazel târifine uygun pek çok gazel örneği de vardır. İran edebiyatında gazele son şeklini vermek şerefi H. ye âiddir.

H., kendisini İran edebiyatının en büyük şâiri olarak kabul eder. Hârezmşah Tökiş'e gönderdiği bir şiirde: «Bugün şâir pek çok, ama bu takımın öncüsü benim!» demektedir. Yine bir başka şiirinde: «Söz iklimi için benden iyi padişah yoktur. Yer yüzünde şâirlerin hükümdarlığı bana teslim edildi» der.

H. nin şiirleri, daha hayatından başlayıp bütün İslâm dünyasında büyük şöhret kazanmıştır. Şâirin bu şöhreti ve onunla birlikte te'siri, yüzyıllar boyunca hiç eksilmeden devam etmiştir.

HAKANÎ MEHMED BEY (ölm. İstanbul 1609), Türk şâiri. İstanbullu olan H. nin doğduğu târih gibi, babasının kim olduğu da belli değildir. Kaynaklarda birbirini tutmayan adlar babası olarak gösterilir. Hayatı hakkında da fazla bir bilgi yoktur. Sancak beyliği ve Divân - ı Hümâyûn - ı Sultânî'de muhasebecilik yaptığı, gençliğinde bir aşk macerası geçirdiği ve sonra hacca gittiği, İstanbul'da öldüğü bilinmektedir. Mezarı Edirnekapı'da Mihrimah Câmii hazîresindedir.

H. nin üç eseri bulunmaktadır. Bunlardan en şöhretlisi *Hilye*'sidir. *Hilye*, Peygamber hakkında mesnevî tarzında yazılmış bir eserdir. Arûzun fâılâtün fâilâtün fâilün vezniyle kaleme alınmıştır. Yüksek bir edebî değeri olmamasına rağmen, konunun kutsiyeti dolayısıyla bir zamanlar büyük ün kazanmıştı.

Ziya Paşa *Hilye*'yi «mûcize» kelimesiyle vasıflandırmış, Muallim Naci de, eserin mevzuundaki kutsiyetten dolayı H. yi İran şâiri Hakanî'ye üstün olarak göstermiştir.

H. nin ikinci eseri dîvânıdır. İstanbul kütüphânelerinde yazma nüshaları vardır.

Üçüncü eseri olan *Miftâh - ı Fütuhât*, manzûm bir eserdir. Bunun da İstanbul kütüphânelerinde yazma nüshaları vardır. Eser müfteilün fâilün vezniyle yazılmış uzun bir mesnevîdir. Bu kitap Cığalazâde Sinan Paşa'ya ithaf edilmiştir.

HAKARET, bir kimsenin, toplu veyâ dağınık, ikiden fazla kişi ile görüşerek diğer bir kimseye onun şeref ve haysiyetini kıracak veyâ ona karşı halkın düşmanlığını uyandıracak bir fiil isnat etmesi. H., Türk Ceza Kanununa göre cürüm sayılan bir fiildir ve bu kanunda müeyyideye bağlanmıştır. Buna göre, H. eden kişi fiilinin sâbit olması hâlinde üç aydan üç yıla kadar hapse ve 200 liradan 2 000 liraya kadar ağır para cezasına mahkûm olur. Bu fiil, kendisine H. edilen kimse yalnız olsa bile yanında veyâ kendisine hitaben yazılıp gönderilmiş bir mektup, telgraf, resim veyâ herhangi bir yazı veyâ telefonla işlenirse, fâilin göreceği ceza, dört aydan üç yıla kadar hapis ve 250 liradan 2 500 liraya kadar ağır para cezasıdır. H. fiili halka dağıtılan veyâ teşhir edilen yazı, resim veyâ diğer yayın vasıtalariyle işlenmiş ise, fâilin göreceği ceza altı aydan üç yıla kadar hapis ve 1 000 liradan 5 000 liraya kadar ağır para cezasıdır (T. C. K. Md. 480).

Fâilin isnat ettiği fiilin gerçekliğini beraat amacıyle isbat isteği prensip olarak dinlenmez (T. C. K. Md. 481). Ancak Anayasa'nın 34. maddesi «Kamu görev ve hizmetinde bulunanlara karşı, bu görev ve hizmetin yerine getirilmesiyle ilgili olarak yapılan isnatlardan dolayı açılan H. davâlarında sanık, isnadın doğruluğunu ispat hakkına sahiptir. Bunun dışındaki hâllerde ispat isteminin kabulü ancak isnat olunan fiilin doğru olup olmadığının anlaşılmasında kamu yararı bulunmasına veyâ şikâyetçinin isbata razı olmasına bağlıdır» demektedir. Bu esasa uyan Ceza Kanunu da isbat talebini dört hâlde kabul etmiştir. İsnat ispat olunursa, davâ ve isnatta bulunan şahıs hakkında verilmiş ceza düşer.

İsnat ispat olunmadığı takdirde, fâile Türk Ceza Kanununun 840. maddesinde yazılı cezalar, yarısı kadar artırılarak hükmolunur. Ayrıca, mevkute, yâni Basın Kanununun 3. maddesi mucibince gazete, haber ajansları neşriyatı ve belli aralıklarla yayınlanmış diğer bütün basılmış eserlerin sahibi veyâ mevkute olmadığı takdirde nâşiri hakkında 10 000 liradan 25 000 liraya kadar ağır para cezası hükmolunur.

İspat iddiası yasama organları üyeleri seçimlerinde oy verme gününden önceki 30 gün içinde kabul olunmaz.

Kendisine tecavüz olunan şahıs kendi haksız hareketiyle H. e sebebiyet vermiş ise, fâilin cezası üçte birden üçte ikiye kadar azaltılır. Eğer iki taraf karşılıklı olarak birbirini tahkir etmiş bulunursa, mahkeme icabına göre iki taraf veyâ hangi tarafın sebep olduğunu göz önüne alarak yalnız biri hakkında cezayı düşürebilir (T. C. K. Md. 485).

H. fâilinin mahkûm olması hâlinde mahkeme cürme sebebiyet vermiş olan yazı, resim ve sairenin müsaderesini ve ortadan kaldırılmasını emreder. Masrafı mahkûm tarafından karşılanmak üzere, şikâyetçinin talebiyle hüküm özeti mahkemece kararlaştırılacak en çok üç gazetede bir veyâ iki defa yayınlanır (T. C. K. Md. 487). Basın suçlarından mahkûm olanlar hakkında verilen kesin hükmün tamamen veyâ özet olarak aynı mevkutede ve eğer o mevkute çıkmıyorsa, başka bir mevkutede yayınlanmasına hükmedilebilir (Basın Kanunu Md. 18).

H. dolayısiyle takibat icrası kendisine tecavüz olunan şahsın şikâyetine bağlıdır (T. C. K. Md. 488). Davâcının hüküm kesinleşinceye kadar davâsından vazgeçmesi ile kamu davâsı düşer (T. C. K. Md. 489). H. dolayısıyle davâ açma hakkı fiilin üzerinden altı ay geçmesiyle ortadan kalkar (T. C. K. Md. 490).

HAKAS, Türk boylarından bir grupa verilen ad. Coğrafya ve etnografya yazılarında Yenisey Türkleri veyâ Minusin Tatarları adlariyle anılan Türk boy ve oymakları, 1917 İhtilâli'nden sonra kendilerine millî ad olarak H. adını aldılar ve bulundukları ülkeyi H. Muhtar Ülkesi ilân etmeye hazırlandılar. Bütün Rusya Kurucular Meclisi'nin bu davâ ve taleplerini kabul edeceğine inanıyorlardı.

Kuracakları muhtar cumhuriyet için seçtikleri H. adı, Çinlilerin burada yaşayan Kırgızlara, M. Ö. II. yüzyılda verdikleri ada dayanmaktadır. Bu ad ilk Avrupalı sinologlar tarafından yanlış olarak H. diye okunmuştur. Yeniseyli aydınlar bu yanlış okunuşu tercih etmişlerdir.

Târih: Bugün H. adını taşıyan sahada M Ö. II. ve I. yüzyıllarda Çinlilerin *Gen - gun*, *Kien - kun* adlariyle tanıdıkları Kırgız Türkleri bulunuyordu. I. yüzyıl başlarına kadar Usun Türkleriyle birlikte Hunlara tâbi olmuşlardı. VI. yüzyıl sonlarına doğru Kök Türklerle mücadele ederek Çin devletiyle münasebeti devam ettirmişlerdir. VIII. yüzyıl Kırgız hakanının karargâhı Tannuula dağlarında, Yenisey Irmağının yukarı taraflarında, Orhon Kitâbelerinde Kögmen denilen ormanlarda bulunuyordu. İslâm ülkelerinden gelen ticaret kervanları H. lara kadar uzanırdı. 758'de Uygurlara tâbi oldular. Uygurların te'siri ile Manihaizmin H. lara da girmiş olduğu anlaşılmaktadır. Kuzey Moğolistan'da Sucin Dava denilen yerde bulunan bir kitâbenin sahibi «Kırgız oğluyım» demekte ve oğullarına «marım gibi olunuz» diye vasiyet etmektedir. *Mar* Manihaistlerde «üstad, mürşid» demektir. Kırgızlar 840 yılında Uygur Hakanlığını yıkıp onları Moğolistan'dan çıkardılar. 942'de Moğol ırkından olan Hıtay (Kitan) lar Moğolistan'ı işgal ettikten sonra Kırgızlar eski yurtlarına döndüler. XIII. yüzyıl başlarında bü-

tün Yenisey havzası Moğol İmparatorluğunun bir eyâleti oldu. Kırgız beylerine IX. yüzyılda Aco deniliyordu. Moğol devrinde ise Kırgız feodallerine İnal denilmiş olduğu anlaşılmaktadır. XVI - XVII. yüzyıllarda H. ülkesi Kalmuk-Oyrat Hanlığına haraç vermeğe mecbur olmuştur. Bu devirde Kırgız adını taşıyan boyun büyük kısmı dağıldı.

XVII. yüzyılın başlarında Ruslar H. ülkesini işgale başladılar, XIX. yüzyılda bütün Yenisey kaynakları Rus sömürgesi oldu (bk. SİBİRYA).

H. ların en verimli topraklarına Rus kolonistleri iskân edildi. Rusya'da patates ile kenevir yağından başka gıda görmeyen Rus mujikleri H. ülkesinde ekmek, et, tereyağı yediler. Rus hâkimiyeti yerleştikten sonra yerliler fakirleşti.

Bugünkü H. Muhtar Eyaleti, 1930 yılında kurulmuştur. Kuzeyde ve doğuda Krasnoyar, batıda Kemerovo eyâletleriyle, güney - batıda ve güneyde Altay Dağları ve Tuva Muhtar Eyâleti ile sınırdaştır. Yüzölçümü 61 400 km² dir. H. Eyâleti 8 bölgeye ayrılmıştır, 2 şehri ve 13 kasabası vardır. Yuksek dağları Kuznetsk Aladağı, Abakan ve Sayan Dağlarıdır. En büyük ırmağı Yenisey ve ona dökülen Abakan, Taştıp, Askıs, Uybat, Çulım ırmaklarıdır. H. ülkesinin nüfûsu, 1939 sayımına göre, 275 100 kişi olup bunun ancak % 16,8 ini yerli H. Türkleri teşkil eder.

H. ülkesi nüfûsunun % 16,8 ini teşkil eden Türk unsurunun büyük boyları Sagay, Kaç, Koybal, Beltir ve Kızıl adlarını taşırlar. Bunlardan Sagay ile Kaç'lar H. birliğinin esasını teşkil ederler. Rus istilâsından önce Şor boyu da bu H. zümresine dahildi. Bu boy şimdi Şoriya (b. bk.) adı ile bir Türk eyâleti teşkil ediyor.

Dil ve kültür: H. ülkesinde M. Ö. V. yüzyılda demir kullanıldığı, tunç san'atının çok inkişâf ettiği, tarımda sun'î sulama tatbik edildiği son yıllarda yapılan kazılar ve araştırmalarla anlaşılmıştır (bk. TAGAR KÜLTÜRÜ ve TAŞTIK KÜLTÜRÜ).

H. ülkesinde Kırgızların ve Kök Türklerin hâkim oldukları çağlarda bıraktıkları eski Türk harfleriyle yazılmış kitâbeler yüz elli yıldan beri durmadan meydana çıkarılmaktadır. Büyük Türk imparatorlukları dağıldıktan ve kültür merkezleri batıya ve güneye kaydıktan sonra Yenisey havzasındaki Türk boyları kendi alınyazılariyle baş başa kalmışlar, küçük boylar bey (feodal) lerinin idâresinde dağılmışlardır. XVI. yüzyılın sonlarında İslâm kültürünün yayılmasına bir taraftan Ruslar, diğer taraftan Kalmuk - Oyratlar engel olmuşlardır. Rusların getirdiği Hıristiyanlık, Kalmukların Buddhizmi, kültür bakımından H. ların hayatına te'sir edememiştir. H. lar eski Şamanizm (b. bk.) dininde ve eski istihsal tarzlarında direnmişlerdir.

H. lehçesi Türk dilinin Uygur grupuna dahildir. Bu lehçeyi 58 000 kişi konuşur. H. lar çarlık devrinde zorla kabul ettirilen Rus harflerini, Rus İhtilâlinden sonra bırakıp Latin alfabesini kabul ettiler ve 1939 yılına kadar bütün yayınlarını Latin harfleriyle yaptılar. 1939 yılında Sovyet hükûmeti Çarlık devrinin mîrası olan Rus harflerini tekrar kabul etmeleri için zorladı. O târihten itibaren H. lar Rus harfleriyle öğretim yapmaktadırlar.

H. ların halk edebiyatı zengindir. Kahramanlık destanları, hikâyeler, masallar, ata sözleri (takpak), halk şarkıları (ırlar) gibi halk edebiyatı mahsulleri birçok etnografyacılar, Türkologlar, târih ve folklor meraklıları tarafından toplanmış, incelenmiştir. Bu konu üzerine en önemli çalışmalar Castrén, Radloff, Verbitskiy, Katanov tarafından yapılmıştır. H. destanlarının yalnız Rusça tercümelerini veren V. Titov'u da anmak gerektir. Titov H. destanları üzerine ilk çalışan etnografya yazarıdır.

H. lehçesinin kelime hazinesi, ortak Türkçe kök ve kelimelerden meydana gelmiştir: *azah* (= ayak); *pas* (= baş); *kizi* (= kişi); *suğ* (= su); *çüs* (= 100); *çat-* (= yatmak); *pir* (= bir); *min* (= ben); *sin* (= sen) ... gibi. Eski Türklerin dil hususiyetlerini saklamış olan H. ların dilinde bilhassa hayvancılık terminolojisi zengindir. Mamafih H. lehçesinin kelime hazinesinde komşu dillerin te'siri de göze çarpar. Bu bakımdan bilhassa Moğol dilinin te'siri büyüktür. H. lehçesinde Çince unsurlar da vardır.

H. ların halk edebiyatı ve etnografyası alanında büyük Türkolog W. Radloff'un hizmeti çok büyüktür. Onun *Proben der Volkslitteratur der türkischen Stämme Süd - Sibiriens* (Güney Sibirya Türk boylarının halk edebiyatı örnekleri) [II. cild], 1868 de yayınlandı. 22 hikâye - destan ihtiva eder; bunlardan 20 destan manzûm olup ancak 2 hikâye mensûrdur. Bu destanlar 21 964 mısra ihtiva etmektedir. Bu destan - hikâyelerden başka halk şarkıları da vardır. Yine bu *Örnek*'lerin IX cildi de Yenisey havzası Türk boylarının halk edebiyatıdır ki H. ların Sagay boyundan olan ünlü Türkolog Katanov tarafından toplanmıştır. H ların Castrén tarafından toplanan halk edebiyatı örnekleri akademisyen Anton Schiefner tarafından Almancaya tercüme edilerek yayınlanmıştır. Bu eserde 15 destan vardır.

1927'den itibaren H. Sovyet edebiyatı epeyce ilerledi. Eyâlet idâresinin organı olan «Kızıl Aal» (ağıl) gazetesinin neşrine başlandı. H. dilinde kitaplar yayınlandı. Şiir kitapları, okullar için yazılan kitaplar çıktı. M. S. Kokov H. dilinde ilk dramı yazdı. Bu dram 1942'de yayınlandı. — A. İ.

HAKATA (Coğ.): bk. FUKUOKA.

HAKAYIKÜ'L - VAKAYİ', ilk sayısı 2 Eylûl 1870' te İstanbul'da yayınlanmaya başlamış, «umûmun menâfii için her nev'i havâdisten bahseder gazete». Sâhibi Rüşdî ve Filip Efendi görünen ve «haftada beş def'a Çiçek Pazarı'nda Cemiyet - i İlmiye - i Osmâniye Matbaası'nda çıkarıldığı» belirtilen H. V., 4 Aralık 1873 târihine kadar 1381 sayı çıktıktan sonra lâğvedilmiştir (*Rûznâme - i Ceride - i Havâdis*, Nu. 2337, 9 Kânunuevvel, 1873).

Gazetenin başyazarlığını çok kere Kemâl Paşazâde Said (Lâstık Said) Bey (1848 - 1921) yapmıştır. H. V. de, *Eslâf* yazarı Fâik Reşad Beyin Muhâsebe - i edebiye başlığı ile çıkan yazısı, Nâmık Kemâl ile mektuplaşmaya, yazışmaya sebep olmuştur ki, edebiyat târihimiz için değer taşımaktadır. Nitekim, o târihlerde Magosa'da bulunan Nâmık Kemâl için makale gönderilmeğe değer H. V. den başka gazete olmadığı belirtilmektedir (bk. Fevziye Abdullah Tansel, *Nâmık Kemâl'in Mektupları*, I, 261 - 262).

HAKEM (Ar.) [Huk.], anlaşmazlığın halledilmesi için seçilen tarafsız kişi. H. tâyini, kanun veyâ sözleşme ile olur. Devlet daireleri arasındaki anlaşmazlıkların H. yoluyla halledilmesi kanun gereğidir. Bu anlaşmazlıkları halledecek H. leri de kanun tâyin eder. Özel kişiler arasındaki H. tâyini şekli de sözleşme ile tesbit edilir. Sözleşmede H. seçilmesi hakkında hüküm yoksa, H. i hâkim seçer; hüküm varsa, o tatbik edilir. Sözleşmeye göre bir taraf H. i seçer, diğer tarafa bildirerek ondan H. ini seçmesini ister. Eğer karşı

taraf H. i seçemezse, o zaman mahkemeye baş vurulur. Bu durumda öbür tarafın H. ini de hâkim seçer. H. kararı anlaşmazlığın halledilmesini belirten kararlardır. Bu kararlar, salâhiyetli mahkemeye verilir; mahkemece iki tarafa tebliğ edilir. H. kararlarına karşı Yargıtay'a baş vurulabilir. Kararlar süresinde temyiz edilmez veyâ Yargıtayca tasdik edilirse kesinleşir, ondan sonra tatbik edilir.

HAKEM (Spor), bir spor dalında mücadele eden rakipleri, oyun kaidelerine göre idâre eden, anlaşmazlıkları halleden, verdiği kararlarla bir müsabakayı disiplin ve otorite altında tutarak sevk ve idâre eden kişi.

Her spor dalı ayrı bir hususiyet taşıdığından H. in durumu da o spor dalına göre değişiklik arz eder.

Bir müsabakayı bâzan, sayıları yüz bine varan seyircilerin sahalarda seyrettikleri ve milyonlarca insanın da radyo ve TV kameralarının başında takip ettikleri düşünülürse, H. liğin ehemmiyeti daha iyi anlaşılmış olur.

İşin güçlüğü, müsabakanın, oyun kaidelerini lâyıkiyle bilmeyen seyirciler ve oyunculardan kurulu bir jüri önünde yapılması ve daima kazanmak arzusu ile dolu bu insanların, H. in haklı kararları karşısında bağırıp isyan etmeyi, hırçınlaşıp itiraz etmeyi alışkanlık hâline getirmiş olmalarıdır. İşte H. böyle zor şartlara rağmen, bir maçın mes'uliyetini üzerine almış, şartlar ne olursa olsun, müsabakayı tam bir dürüstlük, ehliyet ve vicdan huzuru içinde idare edeceğine inanmış kişidir. H. in oyunda bir ihlâli müteakip tarafları, şahitleri, bilirkişiyi dinleme ve kitap karıştırmadan saniyenin onda biri içinde karar verme kâbiliyetine sahip olma bakımından tam ve mükemmel bir şekilde yetişmiş olması lâzımdır. H. ve yan H. ler, salâhiyet ve görev konusunda lüzumlu iş birliğine uyarak hareket ederler. Yan H. ler, topun oyun harici olduğu zamanları, korner, avut atışı ve taç atışlarında hangi takımın hakkı olduğunu işaret etmekle vazifelidirler. Bundan başka, oyunun idâresinde H. e yardımcı olurlar. Yan H. lerin yalnız görevleri vardır ve bu görevler ancak H. in kararlarına uymak şartiyle yerine getirilir. Aksi hâlde H., bir yan H. in görevine son verebilir ve yerine bir başkasını tâyin edebilir.

Oyunun başlıca mes'uliyetini taşıyan H. in, oyun kaidlerine, oyunculara karşı kullanacağı salâhiyetleri vardır. Bu selâhiyetler, biri «ceza verme salâhiyeti», diğeri «oyun üzerindeki salâhiyet» olmak üzere iki çeşittir. Ceza salâhiyeti, oyunun geçici olarak durdurulduğu veyâ topun oyun dışı olduğu zamanlarda yapılan hatalarla ilgilidir. Bu takdirde H. o oyuncu veyâ oyunculara ihtar verir veyâ oyundan çıkarır. Fakat takımlar aleyhine bir teknik cezaya hükmedemez. H. in oyun üzerindeki salâhiyeti ise, oyunun başladığını bildiren işareti üzerine yapılacak nizamî bir vuruşla başlar. Topun oyunda olması ve yapılan hatanın oyun sahası içinde bulunması hâllerinde H. bu salâhiyetiyle oyuna hâkim olmaya çalışır. Bu hâlde hatalı oyuncuya vereceği disiplin cezasından ayrı olarak, o oyuncunun mensup olduğu takım aleyhine teknik bir cezaya da hükmedebilir. H. ceza vermekle hata yapan oyuncunun takımı lehine bir hareket yapmış olacağına kanaat getirirse, ceza vermekten de vazgeçebilir. Futbolda bu hâl, avantaj olarak adlandırılmaktadır. Oyunu avantaja bırakan H., farz ettiği avantaj netice vermediği takdirde kararından dönmeyecek, fakat hatalı oyuncuya lüzum gördüğü müdahaleyi yapabilecektir. Bir H. in bu salâhiyetleri dışında, oyunun müddetini hesaplamak, sayıları kaydetmek, kaidelere aykırı bir hareket yapıldığı zaman oyunu durdurmak, hava şartlarının, seyircilerin, idâreci ve antrenörlerin veyâ başka sebeplerin oyunun devamına imkân bırakmaması hâlinde oyunu durdurmak, tehir veyâ tatil etmek gibi görev ve salâhiyetleri vardır. H. in, müsabakaların teknik sonuçları hakkındaki kararları kat'î ve nihaî olmakla beraber, milletlerarası kaidelere aykırı hareket edildiği sabit olduğu takdirde ilgili mercilerce haklarında lüzumlu soruşturma ve inceleme yapılır.

Futbol H. yönetmeliğinin 30. maddesi, futbol H. olabilmek için şu vasıfları aramaktadır: Türk vatandaşı olmak; vücut yapısı düzgün ve sağlam olmak; iyi ahlâk ve hareket sahibi olmak; yaşı 20 - 30 arasında olmak; en az orta veyâ muadili okul mezunu olmak; geçimini sağlayacak bir iş güç sahibi olmak; teşkilâtça 3 aydan fazla bir ceza almamış olmak; klüplerden birinde, H. klüp ve birlikleri yönetim kurullarında görevli veyâ antrenör, menacer ve monitör bulunmamak.

Federasyonlar her yıl münasip gördükleri yerlerde kurs ve seminerler açarak maçları idâre edecek kişilere lüzumlu bilgileri ve oyun kaidelerini öğretirler. Futbolda bu husus, futbol H. yönetmeliğinin 28. maddesi gereğince uygulanır. Bölgelerde açılan namzet futbol H. kurslarında kursiyerler atletik deneme, sözlü ve yazılı sınavlara tâbi tutulurlar; kazanan namzetler en az bir, en çok üç mevsim saha denemelerine tâbi tutularak resmî ve özel maçlarda orta ve yan H. olarak görev alırlar. Bu süre sonunda Bölge H. Komitesinin vereceği referans üzerine H. lere Merkez Hakem Komitesi kararıyle H. lisansı verilir.

Futbol H. yönetmeliği hükümlerine göre, memleketimizde H. ler üç sınıfta toplanırlar: bölge H. leri; millî H. ler; beynelmilel H. ler. Beynelmilel H. ler UEFA ve FİFA olmak üzere iki sınıftır. Bölge H. leri, bölgelerde merkez H. komitesince açılan kurslarda yetiştirilirler. Bölgelerde en az 5 yıl H. lik yapanlar içinde başarıları müsait görülenler millî H. liğe terfi ettirilmek üzere bölge H. komitelerince Merkez H. Komitesine teklif edilirler. Bunlar Merkez H. Komitesince veyâ görevli müşahitler tarafından denemeye tâbi tutulurlar. Milletlerarası H. liğe yükselebilmek için ise, en az 5 yıl müddetle bilfiil millî H. lik yapmış olmak gerekmektedir.

Futbol hakemliğinin târihçesi: H. liğin başlangıcı 1880 yılına rastlar. Futbol oyunu ilk defa İngiltere'de belirli kaidelere bağlanmış ve oyunu idâre etmek üzere bâzı kimseler görevlendirilmiştir. Önceleri, her iki ayrı sahayı ayrı ayrı iki H. idâre etmiş ve saha dışında da bu iki H. in anlaşmazlıklarını nihâî karara bağlayan, sayıları kaydedip zamanı ölçen bir H. bulunmuştur. 1891 yılında *umpire* denilen dışarıdaki H içeri alınmış, saha içindeki iki H. de taç çizgileri boyunca görevlendirilmişlerdir. Daha sonra H. ler bir sisteme bağlanmak suretiyle oyuna yeni bir veçhe verilmiş ve 1904 yılında bugünkü diyagonal sistemin iptidaî bir tarzı tatbik sahasına konulmuştur. Bu sisteme göre, yan H. ler orta çizginin taç hatları ile kesiştiği noktalardan, aksi istikamete ve biri sahanın sağındaki, diğeri solundaki köşegenleri arasında koşarak, her bir orta çizginin taç hattını kestiği kendi tarafındaki nokta, kendi koştuğu istikametteki köşe gönderi ve bu yarı sahada bulunan kalenin tam ortasındaki mevhum noktanın teşkil ettiği üçgenin içinde bulunan sahayı kontrolleri altında bulundururlar ve bu saha dahilinde vuku bulan hâdiseleri H. e işaret ederlerdi. H. de bu iki üçgenin dışında kalan kısmı kontrolu altında bulundururdu. Ancak, bu da yetersiz görüldüğü için 1930 yılında Sir Stanley Rous tarafından ıslah edilerek bugünkü diyagonal sistem, modern şeklini almıştır.

HAKEM, I. (ölm. 822), Kurtube Emevîlerinin üçüncü hükümdarı. I. H., fakihlerin istekleri ve onların reisleri olan Yahya b. Yahya'nın kışkırtmaları ile ayaklanan halka karşı, 20 yıl kadar süren uzun mücadelesi ile tanınmıştır. Kurtube ve Merida'da çıkan ilk ayaklanmalar kısa zamanda bastırıldıktan sonra, müstahkem Tulaytula (Toledo) nın istiklâl dâvâsına kalkışması da, mühtedi vâli Armus'un bir oyunu ile neticesiz kalmıştır. 814 veyâ 817 baharında Kurtube'de meydana gelen ikinci bir ayaklanma ilkinden çok daha şiddetli olmuştur. Bu umumî ayaklanma sonunda, şehrin güney varoşu H. in ordusu tarafından tamamen yakılıp yıkılmış, ahalinin büyük kısmı öldürülmüştür. Sayıları 60 000 kadar tahmin edilen geri kalan halk ise İspanya'dan tehcir edilmişlerdir. Tehcir edilenler Mısır, Girit ve Fas'ta yerleşmişlerdir.

Bu iç karışıklıklar ve mücadeleler, en çok, H. in dış düşmanlarının işine yaramıştır. Asturias ve Galicia kralı II. Alfonso, bundan faydalanarak yurdunu güneye doğru durmadan genişletmiştir. O sıralarda Aquitania kral nâibi bulunan Louis de Barcelona'yı zaptetmek imkânını elde etmiştir.

HAKEM, II. (ölm. 976), Emevîlerin dokuzuncusu ve Kurtube'nin ikinci halîfesi. El-Münteşir bi'llah lâkabı ile tanınmıştır. Castilla-León kralı I. Sancho ve Navarra kralı Garcia'ya karşı başarılı savaşları vardır. 966'da Norman'ları Rio de Silves üzerinde yenmiş ve onların istilâ emellerine sed çekmiştir. Fatımîlerden el-Mu'izz ile müttefiki Tanca İdrîsîlerine karşı açtığı savaş, H. in amirali tarafından Tanca'nın ele geçirilmesi (972) ve kumandanı tarafından da İdrîsîlerin esir edilip Kurtebe'ye gönderilmesi (974) ile sona ermiştir.

II. H. san'at, ilim ve maârif sahalarında cemiyetine büyük faydalar sağlamıştır. Esasen kendisi de değerli bir bilgin idi. 400 000 kadar kitaptan meydana gelmiş zengin bir kütüphâne kurmuştu. Kurtube medresesi, bu suretle Mağrib'de İslâm ilminin en büyük merkezi derecesine çıkmıştır. Bu medrese riyaziye, hey'et ve tıp kollarında büyük gelişmeler kaydetmiştir.

HAKEM B. SA'DÜ'L AŞİRA, Güney Arabistan'da yaşayan bir kabile. Bu kabile Tihama'da Ebû Ariş yakınlarında yaşamakta idi. Hükümdarları Abdü'l-Cedd torunlarıdır.

HAKEMÜ'L HAKEM, Allah'ın adlarından biri.

HAK-ERENLER (Tasavvuf), Türk Sûfileri ve bilhassa Mevlevîlerle Bektaşîler arasında «gerçek erenler, gerçeğe ulaşmış velîler» anlamına kullanılır. Terimdeki *Hak*, «Allah» anlamına olmayıp «gerçek, doğru» anlamına gelir. Bektaşî gülbanginde «H. E. dirlikten, birlikten ayırmaya» şeklinde geçer.

HÂKİ, M. Behzad (Biyogr.): bk. BUTAK.

HÂKÎ EFENDİ (Hüseyin Hâkî; Kandiye ? - İstanbul 1887), Boğaziçi'nde işleyen Şirket-i Hayriye vapurculuğunun kurucularından. Aslen Giritli olan H. E., Kandiye'li Mehmed Emin Efendi'nin oğludur. Gençliğinde Mısır'a giderek Mehmed Ali Paşa'nın hizmetinde bulunmuş, sonra da kızı Zeyneb Hanımın kethudâsı olmuştur. Birkaç dil bilen H. E. nin, *Télémaque*'ı Fransızcadan Türkçeye çevirerek Sadrâzam Yusuf Kâmil Paşa'nın meşhur olan süslü tercümesine esas hazırladığı söylenir. H. E., Şirket-i Hayriyenin ilk kuruluşundan itibâren kırk yıl kadar idâre meclisi reisliğinde ve müdürlüğünde bulunmuş, bu şirkette faydalı hizmetler görmüştür. II. Abdülhamid zamanında bâlâ rütbesi alan H. E., hesap işlerinde çok başarılı bir kimse idi. Üsküdar'da Fenaî Dergâhında gömülüdür.

HAKİK (Min.): bk. AKİK.

HAKİKAT (Din), sözlükte «bir şeyin zâtı, mâhiyeti, tabîatı, gerçek tarafı» anlamlarına gelen Arapça bir kelime. Felsefe ve tasavvufta, Arap belâgat ilminde, Kur'ân-ı Kerîm tefsirinde, İslâm hukuk ve akâidinde terim olarak da kullanılmaktadır.

Kur'ân-ı Kerîmde «Hak» tabîri 227 yerde geçtiği hâlde, aynı kökten gelen H. kelimesine rastlanılmaz. Hadîslerde bu kelime birkaç yerde geçmektedir: «İslâmın H. i», «takvânın H. i», «imânın H. i» gibi. Hazreti Muhammed'in Hârise'ye olan: «Her hakkın H. i vardır. İmdi senin imânının H. i nedir?» hitabında, «bir şeyin mevcud ve sabit oluşu» anlamında kullanılmıştır H., söz ve fiillerde de olabilir: «Onun sözü H. tir», yâni asılsız değil, doğrudur; «falanın fiili H. tir.», yâni hâlisânedir, içtendir. «Dünyâ bâtıl, âhiret H. tir» kelâmında ise «bâkî, gerçek» anlamına gelmektedir.

İslâm hukukunda ve akâidinde H., «konulduğu, tahsis edildiği anlamda kullanılan lâfızdır» diye tarif edilir. Meselâ *salât* kelimesi aslında «duâ» anlamına tahsis edilmiştir. «Namaz» anlamına kullanılması ise mecâzîdir. H. ve bunun karşıtı olan mecazın İslâmî ilimlerde mühim yeri vardır. Bu konulara müstakil eserler bile tahsis edilmiştir.

Eşyânın H. i, «aklî H.» ve H. i Muhammediye gibi tâbirlere bilhassa tasavvufî eserlerde sık sık rastlanır.

(Fel.) [Yun. *aletheia*, *alethes*, Lat. *veritas*, *verum*], felsefenin temel kavram'larından biri. H., nesnelere âid olan ve bizim ampirik olarak kavradığımız bir vasıf olmadığı gibi, kendi başına var olan, real olan bir şey de değildir. H., bilgiye âid bir özelliği, teorik bir bilgi değerini gösterir. Felsefe târihi içinde H. üzerine şu teori tiplerinin bulunduğu görülebilir:

1. Adaequatio (uygunluk) teorisi (correspondence teorisi): Bu, en eski H. kavrayışlarından biri olup, buna göre, H. yargı ile ilgilidir. Var olan hakkında bir iddiada bulunan bir yargı, bu iddiaya karşılık olan bir şey varsa, H. tır (Aristoteles, Met. IV 6,1011 b 26). Buna göre, H. sonradan yargıya katılan bir yüklem olur. Bu H. teorisine *skolastik*'te de rastlanır: *Veritas est adaequatio intellectus et rei* (hakikat, zihin ile nesnelerin uygunluğudur). Burada da H. deyince anlaşılan şey, bilgimiz ile nesneler, yâni bilgimizin obje'leri arasındaki uygunluktur. Leibniz'e göre de, H. önermeler (propositions) in şeyler ile uygunluğu (correspondance) ndan ibarettir (Nouv. Ess. IV, ch. 5, 12). Bu uygunluk teorisine göre, bir önerme veyâ anlam, ancak ona karşılık olan bir şey, bir olgu varsa ve bir durumun ne olduğunu açıklıyorsa, H. tir. Meselâ «şimdi burada yağmur yağıyor» önermesi, gerçekten şimdi burada yağmur yağıyorsa, ancak H. olabilir. Çağımızda B. Russel da *The Problems of Philosophy* (Felsefe problemleri) sinde H. i uygunluk (correspondence) olarak kavrar ve uygunluk deyince de önerme ve olgu elemanları arasındaki bir aynılaştırmayı anlar.

2. Uyum (coherence) teorisi: Bu görüşün temsilcileri, Bradley, Joachim ve Blanshard'dır. Bu teoriye göre de H. önermeler ile ilgilidir. Bir önermenin H. i, o önermenin bir sistemli, bağlamlı önermeler bütün'ünün zorunlu bir üyesi olmasına dayanır (Joachim, *The Nature of Truth*).

Böyle bir önerme, sistemli, âhenkli bir bütün'ün zorunlu elemanlarından biri olduğu sürece hakikattir ve hakikat olarak kalır. B. Blanshard'a göre bir önerme, bu âhenk ne kadar tamsa, o ölçüde H. olur. Bu önermeler bütün'ü de, içine aldığı elemanları gerektiren bir bütün olmalıdır.

3. Pragmatik H. teorisi (W. James, J. Dewey) H. i, hayatta iş görmesi, tatmin etmesi olarak açıklamak ister. Bu anlayışa göre, bir önermenin H. i, bilimde ve hayatta işe yaramasına dayanır.

4. Metafizik H. görüşü. Bu anlayışa göre, H. düşüncelerin mutlak varlık, mutlak gerçeklik ile olan uygunluğudur. Meselâ böyle bir H. kavrayışını Eflâtun'da bulmaktayız. Ona göre, *idea*'lar hakikî gerçeklikler ve öz'lerdir. Bir düşünce, bir anlam, idea'sına uygun olduğu, ona katıldığı derecede H. olur.

5. Ontolojik H. görüşü. Bu görüş, yukarıda işâret edilen H. anlayışlarından belli bir yönden farklıdır. Yukarıdaki H. anlayışlarında H. deyince bilgi ile, önermeler ile ilgili bir değer, bir hususiyet anlaşılıyordu. Ontolojik H. teorisi ise, H. i varlığın bir hususiyeti, vasfı olarak kavramak ister. Bu görüşe göre H., varlığın bilgiye olan uygunluğunu ifâde eder. Meselâ «hakikî altın» deriz. Bu ifâde, değerlendirmek istediğimiz maddeye (metale) âid bir hususiyeti gösterir. Bu «hakikî altın» ifâdesi ile demek istediğimiz şey şudur: «Hakikî altın» olarak vasıflandırdığımız metal, gerçekten altın olarak düşündüğümüz şeye uygundur.

(Huk.): Hukuk gerek ilim, gerek tatbikat olarak daima hayatla iç içe bulunmaktadır. Kanunlar daima hayatın sosyal ve teknik icaplarına cevap verebilecek şekilde değişen şartları ve yeni terakkileri takip etmek mecburiyetindedir. Hayatın ve şartların gerisinde kalan hukuk kaideleri cemiyetin ihtiyaçlarına cevap verebilme kabiliyetini kaybetmiş olurlar. Onlar âdetâ donmuş buz kalıplarından ibâret bulunmaktadırlar.

Hukukun gayesi, H. i arayıp bulmak, gerçeği ortaya çıkarmak suretiyle adaleti temin etmektir. Çünkü hukuk başlı başına bir gaye değildir. O sadece vasıtadır. Esas gaye adaleti gerçekleştirmektir. Adaleti gerçekleştirmenin vasıtası ise hukuk, yâni hukuk kaideleri, kanunlardır. Hukuk bir vasıta olduğuna göre, gayenin elde edilmesi, yâni adaletin gerçekleşmesi, H. in ortaya çıkması için bu vasıtayı kullanmak durumunda olanların çok dikkatli bulunmaları iktiza eylemektedir. Kanunlar, yâni vasıtalar ne kadar mükemmel olurlarsa olsunlar, onu kullanmak durumunda bulunan kimselerin niyetleri kötü ise, o şahıslar âdil değilse, kötü niyetli ellerde bunlar birer zulüm vasıtası olmaktan ileri geçemez. Bu iyi kanunlar nihayet vasıta durumunda oldukları için kötü ellerde, zulme âlet olan hukukçuların ellerinde, H. i, gerçek suçluyu veyâ haklıyı meydana çıkaracak yerde haklıyı haksız, haksızı haklı ilân eder. Mazlûmu zalim, zalimi mazlûm yerine koyar ki bundan büyük adaletsizlik düşünülemez.

Hukukta adaletin gerçekleşmesi. H. in ortaya çıkarılması ve bunun ilân edilmesine bağlıdır. Bâzan veyâ çok defa olabilir ki, bir suç işlenmiştir. Bu suç âmme vicdanını incitmiştir. Bunun suçlusunun bulunmasını halk ister. Ve çok defa, doğru veyâ yanlış bir kimse suçlu zannedilir, yani sanık durumuna düşer. İşte böyle durumlarda H. in mutlaka ortaya çıkarılması, hakikî suçlunun bulunması, o suçu işlemediği hâlde kendisine iftira edilen ve halk vicdanında mahkûm edilmek istenen kimsenin suçsuz olduğunun ortaya çıkarılması zarurîdir. Bu yüzden herhangi bir suç veyâ muayyen bir grup suçlar hakkında genel af çıkarıldığı hâlde, bâzı kimselerin «Hayır ben af istemiyorum. Benim takibatımı durdurmayın. Mutlaka tamamlayın. Çünkü ben böyle bir suç işlemedim. Suçsuzluğumun ortaya çıkıp ilân edilmesini istiyorum. Eğer suçlu olduğum meydana çıkarsa, en ağır cezaya razıyım» diye feryat ettiğine sık sık rastlanması boşuna değildir. Bu bakımdan hak dağıtacak organların, yâni mahkemelerin, hukuk kaidelerinin, yâni kanunların çiğnenmesi hâlinde, evvelâ bunun doğru olup olmadığını, yâni suçun veyâ haksız fiilin işlenip işlenmediğini, başka bir deyişle hukukî bakımdan H. i ortaya çıkarması lâzımdır ki, hak yerini bulsun. Bu şekilde adaleti gerçekleştirmek çok güç ve o derecede şerefli, ama mes'uliyetli bir iştir. Bu yönden hâkimlerin çok dikkatli davranmaları, hiçbir hatır ve gönüle bakmadan, hiçbir korkuya veyâ tesire kapılmadan sanık olarak karşılarına getirilen şahsın veyâ şahısların suçlu olup olmadıklarını, suçlu değilse onları bu şaibeden kurtararak hakikî suçluları ortaya çıkarmaları gerekir.

Fakat iş bu kadarla da bitmez. Yapılan tahkikat sonucunda, gerçek suçlu ortaya çıkarsa, kanunu tatbik durumunda olan kimse veyâ kimseler için önemli bir vazife daha bahis konusu olmaktadır. O da, hiçbir te'sire kapılmaksızın, hiçbir tehdid ve baskıya kulak vermeksizin, suçlu hakkında kanunun hükmünü doğru ve tam olarak tatbik etmektir. Böyle hareket eden hâkim millet nazarında muhteremdir. Aksine hareket eden kanun adamlarını, adaleti dağıtmak görevini yüklenenleri halk daima nefret ve lânetle anar ve bir gün mutlaka onlardan hesap sorar. Bu gibi kimseler, yaptıkları kanunsuzlukların mânevî sorumluluğunu yüklendikleri gibi, hesabını mutlaka vermek durumu ile karşı karşıya bulunurlar. Meselâ bir hâkimin, açıkça suç işlemiş, veyâ mutlaka tevkifi gereken bir suçluyu veyâ sanığı tahliye etmesi veyâ hâkimlerin dokunulmazlığını sorumsuzluk gibi anlayarak, kanuna aykırı bir şekilde beraat ettirmesi yahut herhangi bir savcının şu veyâ bu siyâsî ideolojinin te'siri altında kalarak, muayyen suçları işleyenler hakkında takibat ve tahkikata girişmemesi, aynı şekilde hoş olmayan, hattâ çirkin davranışlardır. Bunlar halkın adalete olan güvenini, kanuna, hukuk devletine karşı itimadını sarsarlar. Onun için hukuku tatbik etmek durumunda olan yargı mercilerinin hiçbir şahsî veyâ siyâsî te'sir altında kalmaksızın, hiçbir tehdid ve korkuya aldırmaksızın tarafsızlık ve ağırbaşlılıkla kanunu herkes hakkında eşit olarak tatbık etmeleri icap eder.

Hukuk ilmi bakımından da H. in önemi büyüktür. Hukuk bilginlerinin kanunları, hukuk mefhumlarını, büyük bir doğruluk ve tarafsızlık içinde yorumlamaları, herhangi bir hukukî mesele hakkında fikirleri sorulduğu zaman, vicdanına ve gerçeğe aykırı mütalâa ve fetva vermemeleri lâzımdır. Çünkü maddî ve mânevî tehdid ve baskı altında da olsa ilmî ve vicdânî kanaatından başkasını ifade etmemek gerekir. Aksi takdirde hukuk bilgini zulme ve gözyaşlarına sebebiyet vermiş ve ilmin haysiyetini ayaklar altına almış olur.

HAKİKAT EHLİ (Tasavvuf): Hakikat, «bir şeyin gerçek varlığı» manâsına gelir ve mecâz karşılığıdır. Bir söz, anlamına tam uygun söylenirse, o sözün vasfı hakikat olur. Fakat anlamından başka bir anlam kastedilirse, anlamında mecâz vardır. «İnsanın insan olması gerek» sözündeki ilk *insan*, gerçek manâsındadır, ikinci *insan*, «insanlığa mahsus olgunlukları kazanmak» manâsına mecâzdır.

Vahdet-i vücuda inanan sufilerce şerîatın «iç yüzü» hakikattır. Hakikatin «dış yüzü» de şerîattır. Sufîler şerîatı, «kulluğa boyun vermek, Tanrı buyruklarına uymak», hakikati de «her şeyin, Mutlak varlığın zuhuru olduğunu bilmek, bu bilgiyi görüş, görüşü de oluş hâline getirmek, izâfî varlığı gerçek varlıkta yok edip gerçek varlıkla var olmak» tarzında târif etmişlerdir. Şerîattan hakıkate ulaşmak için aşılacak mânevî yola «tarîkat» demişler, hakikate varanların, şerîat hükümlerini korumalarına, her şeyi yerli yerinde görüp ona göre hareket etmeye ise «marifet» adını vermişlerdir. İbahaya, yâni her şeyi mübah görmeye düşmeyen sufîler, şerîatsız hakikatin elde edılemeyeceğini, hakikatsiz şerîatın da makbûl olmadığını söylemişler, şerîatın, Tanrı'nın halka teklifini kabûl etmek, hakikatin ise, halkta Hakk'ın tasarrufunu idrâk etmektir demişlerdir. Şerîat, tarîkat, hakikat ve mârifete «Dört Kapı» da denir (*Risâletü'l Kuşeyriyye*, s. 56, 183 - 187, *Tâ'rîfât*, s. 61 - 62). Mevlânâ Celâleddın (H. 672, 1273), *Mesnevî*'nin V. cildinin dîbâcesinde şerîatı, «yol gösteren bir muma», tarîkatı «onunla yol almaya», hakikati «varılacak yere varmaya», şerîatı «kimya bilgisine», yâni «bakırı altın yapmayı öğrenmeye, hekimlik tahsil etmeye», tarîkatı «bu bilgileri tatbik etmeye», hakikati, «bakırın altın olmasına, hastanın iyileşmisine» benzetmekte ve ölümden sonra şerîat ve tarîkatın kalmayacağını, hakikatin zuhur edeceğini söylemektedir (Reynold A. Nicholson bas., Leyden, 1933, s. 1 - 2). H. E., sufîlerce, hakikate erenlerdir. Bunlara «Ehlullah, Allah Ehli olanlar, Erenler» de denir. Kümeyl b. Ziyad (H. 83, 702)ın Hz. Ali'den hakikati sorması ve onun cevapları, son cevabının da, «hakikat ezel sabahında doğan, ışıkları birlik varlıkları üstüne düşen bir nûrdur» olması, sufîlerce pek önemli sayılmış, buna dâir birçok şerhler yazılmıştır (Ma'sum Alişah, *Tarâik - ul Hakaaık*, Muhammed Ca'fer Mahcûb tashihiyle, H., 1339, II. 48 - 85, I. 56 - 64).

Bektaşîlerde tâlip, yâni tarîkata girecek kişi, rehber tarafından meydan (b. bk.) ın ortasından babaya götürülürken bu dört kapıya, her adımda şu suretle selâm verilir: «Es selâmü aleyküm şerîat erenleri, Es selâmü aleyküm tarîkat pirleri, Es selâmü aleyküm hakikat şahları, Es selâmü aleyküm mârifet kâmilleri» (*Erkân - nâme*). H E., sufîlerce mârifet makamına gelmedikçe cezbe âlemindedir ve kemâle ulaşmamıştır; onun için bu makamda durulmaması, mürşidin sâliki, yâni gerçek yolcusunu hemen buradan geçirmesi, mârifet makamına ulaştırması gerektir. Mârifete eren, ilk üç makamda da tahakkuk eder. — A. G.

HAKİKAT-İ MUHAMMEDİYE (Tasavvuf): Varlık birliği (Vahdet - i vücut) ni kabûl eden sufîlere göre mutlak Varlık, yâni her çeşit taayyünden, vasıftan, addan münezzeh olan Tanrı, zâtı bakımından idrâk edilemez; zâtında bütün sıfatlar bulunmakla beraber taayyün etmemiştir. Ahadiyyet (Birlik) denen bu âlemde, Mutlak Varlık'ın zuhura olan meyli bütün yaratıkların, Tanrı'nın bilgisinde sâbit olmasına, bu da onların önce kuvvet, sonra da madde hâlinde zuhuruna sebep olmuştur. Yaratıkların Tanrı bilgisinde sâbit oluşu, ilk taayyündür; ancak bu, zamanla kayıtlı değildir, her zaman böyledir. Bu bakımdan da âlem, zâta nispetle sonradan olmuştur; zuhur bakımından ise önü sonu yoktur. Bu ilk taayyüne H. M. denir ki Hz. Muhammed, bu âleme mazhar olduğundan ilk olarak onun nûru yaratılmış, kâinat da onun için halk edilmiştir, denmiştir.

Bu inanç, önce kaba zâhidlik tarzında beliren tasavvufa, Yunan felsefesinin te'sirinden meydana gelmiştir. Yunan felsefesini İslâmîleştiren ve hukema denen İslâm filozoflarına göre, yaratıcı kudretten bir tek aktif kudret meydana gelmiştir ki buna «bütün akıl» manâsına *aklı küll* denir ve onlarca, birden, ancak bir meydana gelebilir. Aklı küll, pasif bir kabiliyet olan *nefsi küll*'ü meydana getirmiş, bu ikisinden dokuz gök ve bunların aktif ve pasif kabiliyetleri, yâni akıl ve nefisleri meydana gelmiştir. Göklerin dönüşü, dört unsuru (ateş, hava, toprak, su) ve bunların tabiatlarını (sıcaklık, soğukluk, kuruluk, yaşlık) meydana çıkarmış, göklerle unsurların birleşmeleri, cansızları, bitkileri, canlıları (maden, bitki, hayvan) var etmiştir. Mutlak olgunluk olan yaratıcı kudret, kâinat gibi noksan bir varlığı meydana getirmekten münezzehtir, ondan yalnız Aklı küll meydana gelmiştir (Ebû Ya'kub - ı Secistanî, *Keşfü'l - mahcub*, II. makaleden itibaren, Henry Gorin bas. Tahran 1949, S. 14 ve devamı, Nasır - ı Husrev, *Ruşenâyî - Nâme*, Dîvân'la bir arada, Seyyid Hasan Takizâde'nin önsözü ve Aliekber Dehhudâ'nın notları ve Müctebâ Mînovî'nin tashihi ile, Tahran 1304 - 1307 Şemsî - Hicrî, s. 518 - 523). İsmaîlîler tarafından yayılan bu inanç, tasavvufu yoğurmuş, Aklı küll'e karşılık, tasavvufta Mutlak Varlığın ilk taayyünü, yâni zuhura olan meyli, bilgisinde bütün eşyanın sâbit oluşu nazariyesini meydana getirmiştir ki H. M. budur.

Sufîlere göre, Hz. Muhammed'den önceki peygamberler, Hz. Muhammed'den feyz almışlar, bu mazhariyet, Hz. Muhammed'de kemalini bulmuştur. Ondan sonraki velîlerin de hepsi gene bu makamdan, derecelerince feyiz alırlar. Ancak, şerîata uyan sufîlerce bir velînin son makamı, Kadem - i Nebî'dir, yâni mânevî bakımdan en üstün dereceye varınca başı, Hz. Muhammed'in ancak ayağına erişebilir. Bu makama da her zaman bir tek velî mazhardır ki ona, «değirmen taşının mili» anlamına Kutup denir (*Ta'rîfât*, Istılâh kitapları). — A. G.

HAKİKATÜ'L HAKÂYIK (Tasavvuf), Ahadiyyet âlemine verilen bir ad. Hazretü'l - Cem ve Hazretü'l - vücut da denen ve bütün sıfatların, zâtta zuhur etmeden bulunduğu âlemden sonra Vahidiyet adı da verilen ilk taayyün âlemi, Hakikat - i Muhammediye (b. bk.) gelir ve bu âlem, zâtla madde âlemi arasında bir geçit (berzah) kabul edilir (*Ta'rifat*, s. 62, Hakikat - i Muhammediye). — A. G.

HAKİKÎ KÂR (Tic.): bk. KÂR.

HAKİKÎ ŞAHIS (Huk.): bk. ŞAHIS.

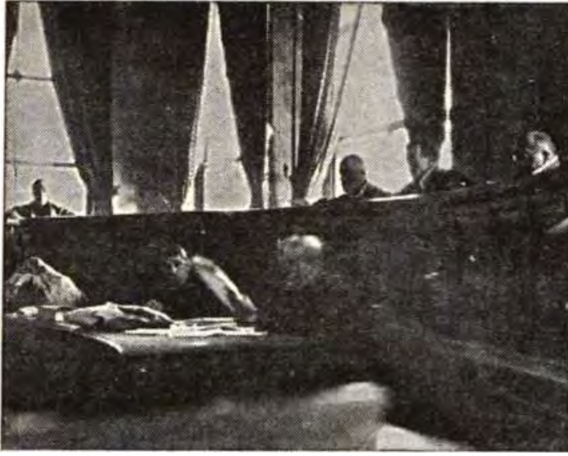
HAKİKÎ ZARAR (Tic.): bk. ZARAR.

HAKİKİYYÛN (Fel.): bk. GERÇEKLİLİK.

HÂKİM (yeni ter. Yargıç; Fr. Juge), kelime karşılığı olarak «hüküm veren» demektir. Eski hukukumuzda H., nâs arasında vuku bulan davâları yasalara göre halletmek için Ulülemr - o devre göre padişah - tarafından nasb ve tâyin olunan zattır.

Teşkilât - ı Esasiye kanununda H., niza ve ihtilâfları hukuka göre kaza yolu ile halletmek için devlet tarafından nasb ve tâyin olunan kimsedir. 1961 Anayasasında ise. H. in bağımsızlığına daha belirli ve daha keskin çizgiler içinde yer verilmiştir.

H., hüküm veren kişi olduğuna göre, hükme varmak için mükemmel bilgisi yanında hak, doğruluk ve takdir ölçülerinde üstünlük göstermesi gerekir. Adlî mahkemeler, Yargıtay, idârî mahkemeler Danıştay mertebesinde son söz yerlerini bulur. Anayasa Mahkemesi en üstün mevkide bulun-

HÂKİM: 1932'de yanan İstanbul Adliye Sarayında bir ağır ceza hey'eti.

maktadır. Bu mahkeme, yasama organlarının anayasaya aykırı düşen kanun çıkarmaları hâlinde bunları anayasa düzenine getirmekte ve aynı zamanda devletin en yüksek temsilcilerini gerektiğinde yargılamaktadır.

H. lerin teminatı konusu Türkiye'de de benimsenmiştir. H. ler için ayrı kanun konulması ve H. lerin özlük işlerinin yürütülmesi için de Yüksek H. ler Kurulunun kurulması yoluna gidilmiştir. Türk milleti adına yargı erkini kullanan H. lerin, iktidarın te'sirinden uzak kalmak için denetimi, bu kurula verilmiştir.

Bir toplum ihkakı haktan uzaklaştığı ölçüde medenîlik vasfına yaklaşır. Mükemmel H. in yerinde hükümleri, toplumu bu seviyeye ulaştıracak kuvvettir.

HÂKİM, Mehmed Efendi (İstanbul ? - İstanbul 1770), Türk târihçisi ve şâiri. Kafesdâr Bıçakçı Emîr Çelebi'nin oğludur. Es'ad Hoca'dan Arapça ve Farsça, Abdi Efendi ile Suyolcuzâde Necîb Efendi'den hat öğrendi. Sadâret Mektûbî Kalemi'ne (başbakanlık özel kalemi) halife (kâtip yardımcısı) olarak girdi. Derece derece yükselerek 4 Mayıs 1753'te vak'anüvîs oldu ve uzun müddet bu görevde kaldı. Küçük rûznâmeci iken 25 Ekim 1770'te öldü. Haydarpaşa'ya gömüldü. Sezâî, İsmail Hakkı, Abdullah Kâşgarî gibi ünlü mutasavvıflardan da faydalanan ve mahlâsı olan Hâkim adıyle tanınan Mehmed Efendi, Nakşibendî idi. Şiirlerini toplayan *Dîvân*'dan başka, 15'e yakın eseriyle devrinin mühim bilginlerinden sayılmaktadır. Eserlerinin çoğu üç doğu dili edebiyatına âid şerhlerdir. Asıl ününü *Târîh*'i ile yapmıştır. Vâsıf'ın kaynaklarından başlıcasını teşkil eden bu eser, İzzî'nin bıraktığı yerden başlar. 1753 - 1756 yıllarını içine alan 4 yıllık resmî imparatorluk târihidir. Eserleri yazma hâlindedir.

HÂKİM Bİ - EMRİLLÂH (585 - ?), altıncı Fatımî halîfesi. Hâkim bi - Emrillâh'ın tahta çıkmadan önceki adı Ebu Ali el - Mansur idi. Bir Hıristiyan anadan dünyaya gelen el - Mansur'a, babasının ölümü üzerine bîat edilerek Hâkim bi - Emrillâh ünvânı verildi ve ölen hükümdarın vasiyeti gereğince vasîliğine tevaşi (hadım edilmiş) köle Barcavan tâyin edildi. Önceleri Barcavan, ordu başkumandanı Mağribi ibn Ammar'a nüfûzunu tanıtamadı. Ancak kumandanın ortadan kaldırılmasından sonradır ki Barcavan, mutlak bir nüfûz sahibi oldu.

Bu nüfûz ile büyük bir gurura kapılan Barcavan, hükûmet idaresini gevşettiği gibi, bir zevk ve safa hayatına da daldı. Bu yüzden, vasîliğini yapmakta olduğu hükümdarın tahsil ve terbiyesiyle dahi meşgul olmamaya başladı. Hattâ birtakım gülünç ünvanlar takarak onu incitti. Fakat bütün bu davranışlarını, sonunda hayatı ile ödedi.

H., idareyi tamamen eline aldıktan sonra, bir yandan İslâmiyetin bâzı emirlerini son derece dar bir anlayış ile tatbik ettirirken, bir yandan da, Sünnî inançlara bağlı olan halk arasında Şiî - İsmâîlî mezhebinin yayılmasını teşvik etmeye başladı. İçkiler ile bâzı yiyeceklerin yasaklanması, kadınlara âid nizamlar hakkında çıkardığı fermanlar, açıkça Sünnîler aleyhine idi. İstibdat ve zulme olan meylinin en büyük kurbanları ise devletin başlıca ileri gelenleri olmuştur. Bu yüzden, o devirde yüksek mevki sahibi olanlardan eceli ile ölenler âdeta yok gibidir.

Bu hareketler, sonunda isyanların doğmasına yol açtı. Büyük güçlüklerle önlenen bu isyanlar sonunda halîfe, Sünnîlerle uzlaşmaya mecbur kaldı, İsmâîlî mezhebi ile ilgili ibâdetleri kaldırdı ve açıkça Sünnîliğe meyletti. Fakat daha sonraki fermanlarında bâzan Sünnîliği bâzan da İsmâîlîliği tutar göründü.

Halîfe H., birtakım te'sirler altında, 1017'de ulûhiyetinin ilân edilmesine razı oldu. Bunun sonucu olarak dinî meselelere karşı büyük bir müsamaha göstermeye başladı. Bu yoldaki cezâî hükümleri de kaldırdı.

Fakat huzursuzluk önlenemiyordu. Nitekim büyük bir ayaklanma oldu. H., emrindeki zencî askerlerle korkunç bir intikam hareketine girişti. Çarpışmaların devam ettiği ve başkentte karışıklığın arttığı bir sırada, 23 Şubat 1021 günü gecesi H., esrarengiz bir şekilde kayboldu. Başkent bu suretle kurtulmuş oldu.

H. in kaybını, öldürülmesi veyâ kaçırılması ihtimaline bağlayanlar vardır. Ancak bu yolda kesin bir hüküm verilememiştir. Mısır'dan kaçmış olması en kuvvetli ihtimaldir.

H., taassuba varan bir din vecdi ile istibdadı nefsinde toplamış bir hükümdârdı. Buna rağmen şahsî ahlâkı ve debdebeden uzak yaşayışı ile tebaasına örnek olmuştur. Dualarda adının en sade bir şekilde anılmasını isteyerek, o zamana kadar sürüp gelen birtakım ululama sözlerini yasak etmiştir.

HAKÎM ET - TİRMİZÎ, Ebû Abdillah Muhammed İbn Ali (ölm. H. 320/932'ye doğru), tanınmış hadîsçi, kelâmcı ve sûfî. Tirmîz şehrindendir. Yazdığı eserler Tirmîz ahâlisinin görüşlerine aykırı olduğu için kâfir sayılmış ve vatanından sürülmek durumunda kalmıştır. Sürülüşünü takiben gittiği Belh halkı kendisine hürmet etmiş, fikirlerini iyi karşılamıştır. Eserlerinden otuz kadarı mevcud bulunmaktadır. Bunlardan *Nevâdirü'l - Usûl fî Ma'rifeti Ahbâri'r - Resûl* ile *Hatmü'l - Evliyâ* basılanlar arasındadır.

HAKÎM SÜLEYMAN ATÂ (ölm. 1186), Ahmed Yesevî'nin müritlerinden. Yesevî'nin üçüncü ve Türkler arasında en tanınmış halîfesidir. Manzûmelerinde Süleyman, Kul Süleymam Bakırganî, Hakîm, Hakîm Süleyman, Hakîm Hoca, Hakîm Hoca Süleyman adlarını kullanmıştır. Eserleri Türkistan'da ve bilhassa yakın zamanlara kadar kuzey Türkleri arasında çok okunmuştur. Buna rağmen, hayatı hakkında birtakım efsanelerden başka bilgimiz yoktur.

H. S. A. hakkında yazılmış, yazarı bilinmeyen *Hakîm Atâ Kitabı* adlı eserde verilen bilgiye göre, Ahmed Yesevî, Süleyman'ı mektebe gider gelirken *Kur'an*'ı öteki çocuklar gibi boynuna asmayıp başının üstünde taşıdığını görmüş ve

bu taşıma şeklini beğenerek öğrenimi ile uğraşmaya başlamıştır. Bu suretle on beş yaşlarına kadar Yesevî'nin yanında *Kur'an* öğrenimi yapan Süleyman, Yesevî'nin müridi olmuştur.

Süleyman'n Hakîm Atâ adını alması, şöyle bir hâdiseye dayandırılmaktadır: Ahmed Yesevî bir gün, talebelerini odun toplamak üzere ormana gönderiyor. Dönüşte yağmura tutulan talebelerin odunları ıslanıyor. Bu sebepten ateşlenmeleri mümkün olmuyor. Sadece, yağmur sırasında elbisesini çıkarıp odunları örtmüş olan Süleyman'ın odunları yanıyor. Yesevî, bu hakîmâne davranışından dolayı Süleyman'a Hakîm lâkabını veriyor. Ve ağzına üflemek suretiyle de kendisine feyiz nuru sunuyor. Süleyman, bundan sonra hikmetler söylemeye başlıyor. Kısa bir müddet içinde olgunluk derecesine yükselen Süleyman, Yesevî'den «icâzet» alıyor. Üstadının öğüdü ile bir deveye binen Süleyman, hayvanın başını serbest bırakıyor. Deve, Türkistan'ın güneyine doğru bir müddet gittikten sonra, nihayet Binava mahallinin arkasında duruyor. Bütün zorlamalara rağmen yerinden ayrılmıyor. Sadece bağırıyor. İşte bu yere bundan dolayı Bakırgan (= bağıran) adı verilmiştir. Burası Buğra Han'ın otlağı imiş. Çobanlar yabancı saydıkları için Süleyman'ı boğmak istiyorlar. Fakat civarındaki ağaçların dalları birden ve her taraftan uzayıp yolları kapatıyor. Bu suretle çobanların hareketlerini önlüyorlar. Çobanlar durumu Buğra Han'a haber veriyorlar. Buğra Han, Süleyman'ın, Yesevî'nin müridi olduğunu öğrenince, ona dokunmuyor. Ayrıca kızını kendisine nikâhlayıp Süleyman'ı damat ediniyor. Kendisi de Süleyman'a mürit oluyor. Bu suretle adı yayılan Süleyman'ın etrafına toplananların günden güne artması ile Bakırgan şehri meydana geliyor.

H. S. A. nın üç oğlu dünyaya geliyor. Onlar da babaları gibi velîlerden sayılıyorlar. Bılhassa küçük oğlu Hubbi Hoca kerâmet sahibi olup yaşlı kadınlar tarafından takdis edilmiştir.

H. S. A., halk arasında, şeyhi Ahmed Yesevî kadar ün salabilmiş değildir. En çok kuzey Türkleri arasında ve daha çok halkın dinî duygularına tercüman olan eserleriyle tanınmıştır.

Edebiyat alanında, Yesevî'nin ilk ve en tanınmış muakkibi olan H. S. A. nın eserleri, gerek ruhu gerek vezni ve şekli ile, Yesevî'nin *Dîvân-ı hikmet*'indekilere çok benzer. H. S. A. san'atta, tasavvufta Yesevî'nin şahsiyetine uymuştur.

H. S. A. ya âid olduğu kabul edilen ve halk arasında çok yayılmış bulunan eserlerden biri *Bakırgan Kitabı*'dır. Pek çok yazma nüshası bulunup ilk defa 1846'da Kazan'da basılan bu eser, Süleyman ınkilerden başka kimselerin şiirlerini de içine alan bir mecmuadır. Eserde H. S. A. ya âid 44 manzûme ve 2 manzûm hikâye bulunmaktadır.

İkinci eser *Âhır Zaman Kitabı*'dır. 16 sayfalık küçük bir risale olarak ilk defa 1847'de Kazan'da basılmış olan bu kitap, Kıyamet gününün belirtileri ve kısaca tasvirinden meydana gelmiş bir eserdir.

Üçüncü eser *Hazret-i Meryem Kitabı*'dır. 8 sayfalık küçük bir eser olan bu kitap, ilk defa 1878'de Kazan'da basılmış'ır. Konu, İsa'nın annesi Meryem'in ölümüdür. H. S. A., bu konuyu güzel bir destan şekline sokmuştur.

H. S. A. ya âid olduğu sanılan bu eserlerin en eski yazmalarının zamanımıza kadar gelmediği sanılmaktadır. Bu sebepten bu eserler hakkındaki bilgiler, daha çok, bunların kuzey Türkleri arasında yazılmış nüshalarına dayanmaktadır.

HÂKİMİYET (Siyaset): bk. EGEMENLİK.

HÂKİMİYET-İ MİLLİYE (kuruluşu: Ankara, 10 Ocak 1920), Türk Millî Mücadelesi ve İnkılâbı yıllarında, Mustafa Kemâl Paşa (Atatürk) nın liderlik ettiği millî hareketi yürütürken, fikir, görüş ve kararlarını yaymak, dâ-

حاكميت مليه

HÂKİMİYET-İ MİLLİYE (Sene 1, Sayı 1)

vâsını savunmak üzere çıkarttığı gazete. H M., Atatürk'ün daha önce Sivas'ta haftalık olarak çıkarttığı «İrade - i Millîye» (b. bk.) gazetesinin bir devamı sayılabilir. Anadolu ve Rumeli Müdafaa - i Hukuk Cemiyeti (b. bk.) Hey'et - i Temsîliyesi 27 Aralık 1919'da Sivas'tan Ankara'ya gelince, ilk sayısı 10 Ocak 1920 târihinde, 28 X 42 cm büyüklüğünde ve dört sahife hâlinde Vilâyet Matbaası'nda basılan H. M., önce haftada iki, üç gün, sonra Cumartesiden başka her gün ve nihâyet günlük olarak yayınlanmıya başlamıştır. Gazetenin kendi adına bir matbaa kurup gelişmesi, ancak 6 Şubat 1921'de sağlanabilmiştir. Şimdiki Ulus Meydanı'nda, İş Bankası karşısındaki Koç Hanı yerinde bulunan yine Koçzâde'ye âid eski ahşap bir han içinde H. M. Matbaası kurulmuştu. Buhranlı savaş yıllarında çeşitli engeller (kâğıtsızlık v. s.) karşısında dahi boyunu küçültmek ve sahifelerini azaltmak suretiyle yayınına aralıksız devam eden H. M., Çankırı Caddesi'nde yeniden yaptırılan büyük binâsına 14 Şubat 1926'da taşınmış ve yeni makinelerle basılmaya başlamıştır. H. M, 1 Aralık 1928'den bu yana yeni harflerle çıkmıştır. Gazetenin Ulus adını alması ise 16 Ekim 1935 târihindedir.

İlk zamanlarda H. M. de yayınlanan yazıların altına imzâ konulmamıştır. Bu imzâsız makalelerin çoğu Mustafa Kemâl Paşa (Atatürk) tarafından dikte edilmek suretiyle yazdırılmıştır.

Gazetenin doğuş sebebini, tutacağı yolu ve Türk Millî Mücadelesi'nin, Türk İnkılâbı'nın mânâsını belirten *Hâkimiyet - i Millîye* başlıklı ilk başyazısı da Mustafa Kemâl Paşa (Atatürk) tarafından aynen not ettirilmiştir. Atatürk'ün millî hâkimiyet anlayışını Türk Cumhuriyeti târihine geçiren bu mühim yazıda aynen şöyle denilmektedir: «Bugünden i'tibâren mevkii intişara çıkan ve sütunlarında bütün Anadolu ile onu alâkadar eden muhitlerin ahvâl ve hâdisâtını ihtiva edecek olan gazetemize bu ismi tesâdüf olarak vermedik. Gazetemizin ismi, aynı zamanda tâkip edeceği tarîk - ı mücahedenin de nev'idir. Şu halde diyebiliriz ki (Hâkimiyet - i Millîye) nin mesleği, milletin müdafaa - i hâkimiyeti olacaktır.»

7 Haziran 1929'da Matbuat ve İstihbârât Müdüriyet - i Umûmiyesi kurulduktan sonra bir süre, Matbuat ve İstihbârât umum müdürleri aynı zamanda H. M. nin başyazarlığını yapmışlardır. Bu sıfatla H. M. de Hamdullah Subhî Tanrıöver (7 Haziran 1920 - 19 Ağustos 1920), Hüseyin Ragıb Baydur (12 Mart 1921 - 31 Ekim 1921), Ahmed Ağaoğlu (24 Kasım 1921 - 11 Ağustos 1923) nun başyazıları yayınlanmıştır. Atatürk, 11 Ekim 1923'te gazetenin idâresini Recep Peker'e, 12 Ağustos 1924'te Siirt Milletvekili Mahmud (Soydan) a ve 30 Temmuz 1931'de ise Bolu Milletvekili Fâlih Rıfkı (Atay) ya vermiştir. 1939'dan sonra H. M. doğrudan doğruya Cumhuriyet Halk Partisi'nin kontrolüne geçmiştir. Bk. ULUS.

HAKİMİYYE (Dîn): bk. TARİKAT.

HAKİMZÂDE, Hamza (takma adı: **Niyazî**; Hokand 1889 - 1929), Özbek yazarı, bestekârı ve ressamı. İlk tahsilini ikmâl ettikten sonra medrese derslerine devam etmiştir. Çağatay edebiyatı ve çağdaş Türkistan ve Azerbaycan edebiyatı üzerinde çalışmıştır. 16 yaşında iken Nevaî tarzında şiirler yazmaya başlamıştır. 1911 - 1915 yıllarında yeni usûlde mektep açarak eğitim hizmetine başlamış ve ilk okul kitapları yazmıştır. 1918 - 1919 yıllarına kadar H. selefleri olan Fırkat ve Mukimi (b. bk.) geleneklerine sadık kalmış, İslâm - Türk millî kültürü için büyük fedakârlıklarda bulunmuş, Türkistan yurtseveri idi. Fakat Rus emperyalistleri, Çarlık devrinde olduğu gibi, 1918 ihtilâlini müteakıp bolşevik Ruslar da onu propaganda vasıtası olarak elde etmeye çalıştılar. H. kızılların propaganda âleti oldu. Bununla beraber, Özbek güzel san'atlarına çok önemli hizmetleri olmuştur. 1926'da Özbekistan halk şâiri unvanını kazanmıştır. H., 1929 yılının 18 Mart günü Fergana'nın en dîndar bir köyünde «Allahsızlar Cemiyeti» kurmak için çalıştığı sırada halk tarafından öldürülmüştür.

HAKKÂKBAŞI FENNÎ EFENDİ (Biyogr.): bk. FENNÎ EFENDİ.

HAKKÂK'LIK, muhtelif kıymetli taş nev'ileri (zümrüt, yakut, fîrûze, yeşim, topaz, akîk, necef, inci...), işlenebilir mâden cinsleri (altın, gümüş, bakır, pirinç...) ve bâzan tahta üzerine, erkek (kabartma) veyâ dişi (oyma) olarak, yazı, resim veyâhut tezyinî şekiller kazma san'atı.

Mermer cinsinden taşlar üzerine, erkek veyâ dişi oymalar yapmaya da *hakk* denir. Lâkin bu işle uğraşanlara hakkâk denilmez, taşçı veyâ taş ustası adı verilir. Yâni hakkâk adı ince, küçük ve san'atlı hakk ile uğraşanlara alem olmuştur.

Hakkâklar, eski para kalıpları, madalya, kalıpları, «şemse» tarzı eski cild kalıpları ve eski matbaa harfi kalıplarını hazırlamakla beraber, imzâ yerine herkesin mühür kullanmak mecburiyetinde olduğu geçmiş yüzyıllar boyunca, en çok mühür hakketmekle tanınmışlardır.

Târihte, en eski medeniyetlerden itibaren hakk san'atının nümûnelerine rastlanır. Bizde de, bilhassa XVI. yüzyıldan bu yana gittikçe tekâmül etmiştir. Evliya Çelebi *Seyahatnâme*'sinde (I, 575), XVII. yüzyılın müntesipleri üç grupta anlatılmaktadır:

A. Esnaf - ı hakkâkân: Dükkân 35, nefer 105'tir. Pîrleri, Hakkâk Abdullah - ı Yemenî'dir. Bunlar da, dükkânlarında akik - i Seylân, pîrûze taşı hakkederek ubûr ederler.

B. Esnaf - ı mühürkünan: Pîrleri Hazret - i Osman'dır. 80 nefer, 35 dükkândır. Bunların Murad Han asrındaki ileri gelen ustaları Mahmud Çelebi, Rıza Çelebi, Ferid Çelebi nam kâmillerdir ki, bir mührü yüz kuruştan beş kuruşa kadar yazarlar, vüzerâ mühürlerini de bunlar kazır.

C. Esnaf - mühürkünan - ı sîm haykel: Bunlar, gümüş mühür ve tılsımat kazır başka bir esnaftır. Akîk - i Yemenîyi kazıyamazlar. Pîrleri, Hazret - i Ükkâse'dir... (Eskiden, esnaf zümrelerinin, kendilerini, mesleğin pîri olarak, ekseriya bir İslâm büyüğüne bağlamaları geleneği vardı).

Bu izahatten, o devirde, mühürcülükle uğraşanların ayrı, sair hakk işleriyle uğraşanların da ayrı bir zümre olduğu anlaşılıyor. Ancak, daha sonrası için, bu şekilde tasnif yapan bir mehazımız yoktur. Hakk işiyle uğraşanların hepsi (mühürcüler de dahil) bir arada mütalâa edilmektedir.

Diğer san'at erbabında olduğu gibi, H. ların da bir reisi vardır ki, serhakkâk (H. başı) ünvânıyla anılır ve meslek mensupları arasından seçilip onların ihtiyaç ve intizamını temin ederlerdi. H. Çarşısı da eskiden İstanbul'un Beyazıt semtinde idi.

H. lar, yaptıkları eserleri, kâğıt üzerine basarak, nümûne mahiyetinde saklarlar, müşterileri bunlardan, kendileri için örnek seçerlerdi. Böyle defterlere H. mecmuası veyâ H. defteri denir.

Hakk ameliyesi, çelik kalem yardımıyla yapılır. Ancak, geçen yüzyılın marûf H. larından olan, Ermeni asıllı

Benderyan'ın kıymetli taşlar üzerine yaptığı hakk işlerinde, çinkografiye benzer bir usûlü, kendi icadı olarak tatbik ettiği ve bu buluşunu gizleyerek kimseye öğretmeden ölüp gittiği bilinir.

H. lar, kazıdıkları mühürlere ekseriya ufacık bir imzâ ve târih koymuşlardır. Eserlerinin, yazı cihetinden güzelliğini temin için, hüsnühat ile meşgul olanları da vardır. Biyografileri pek bilinmemekle beraber, yetişen mühim H. lar bu imzâlar sayesinde ismen olsun malûmumuzdur. Bunlar da, diğer bâzı san'at erbabı gibi, hakiki isim yerine ekseriya mahlâs kullanmışlardır (Aşkî, Azmî, Hüsnî, Mislî, Resmî, Sırrî, Yümnî . . . gibi).

Çinkografi metodu ile klişe alınmaya başlanması, H. ın sönmesine, hele mühür yerine imzâ âdetinin yayılması, tamamen ortadan kalkmasına sebep oldu (bk. MÜHÜR ve MÜHÜRCÜLÜK).

HAKKÂKZÂDE OSMAN BEY (Biyogr.): bk. OSMAN BEY.

HAKKÂRİ, memleketimizin güney - doğu ucunda, İran ve Irak'a komşu bir il. Yüzölçümü 9 521 km², nüfusu 6 129 (1965) dur. Adını Van Gölü güneyinde yaşayan H. aşiretinden almıştır. 1876 - 1888 yılları arasında vilâyet iken, bir ara (1888 - 1935) Van'a bağlanan H., bu târihten sonra, yeniden vilâyet haline getirilmiştir.

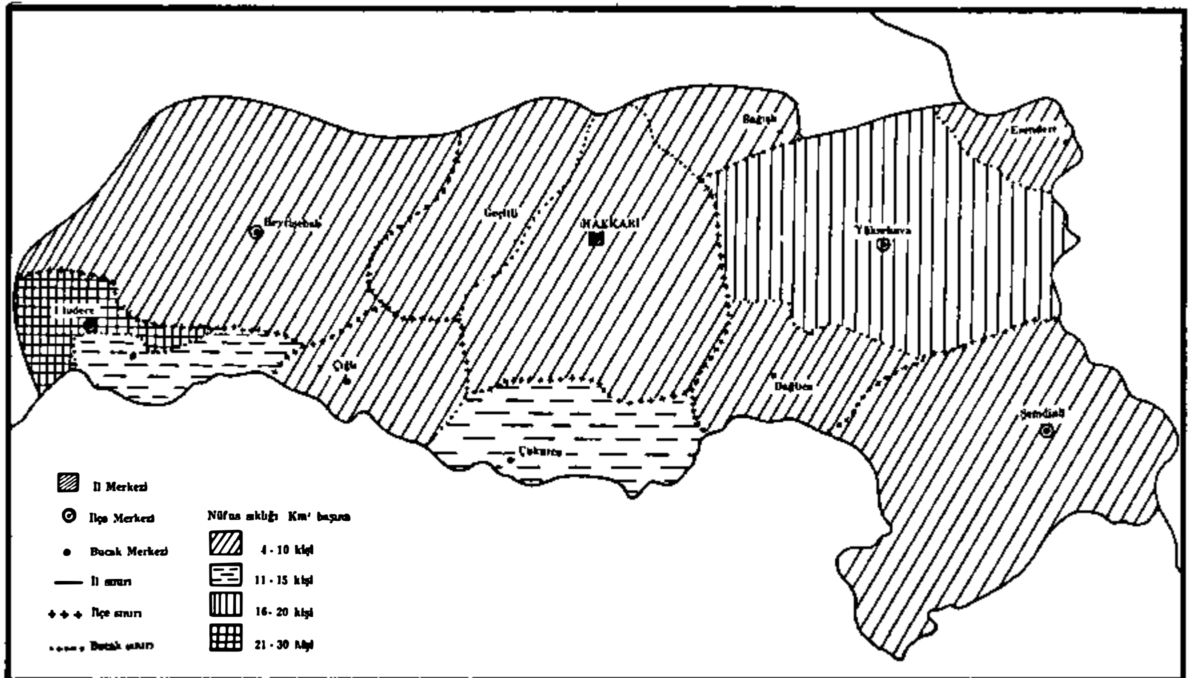
Bu ilin en bâriz hususiyeti, ortalama yüksekliğinin fazlalığıdır Güney-doğu Torosların, Habur Irmağını takiben, hissedilir derecede yükselmesinin bir neticesi olarak, il topraklarının büyük kısmı (% 60'ı) 2 500 m nin üstündedir ve 900 m den aşağı kısımlara rastlamak hemen hemen imkânsızdır. Batıda Habur, doğuda Şemdinan'da nispî bir alçalma gösteren Güney-doğu Toroslar, Cilo Dağına doğru bir kubbeyi andıracak şekilde yükselir. Kubbenin doruğuna oturmuş bulunan Reşko Tepesi (4 168 m), Büyük Ağrı ve Süphan'dan sonra, yurdumuzun üçüncü yüksek doruğudur.

Güney - doğu Torosların bu kısmı, takriben Beytüşşebab - H. - Gevaroki Dağı - Karadağ'dan geçen bir eğrinin kuzeyinde gövde, bu çizginin güneyinde kenar bölge olmak üzere, birbirine lehimlenmiş iki yapı elemanından müteşekkildir.

Gövde kısmı, yaşı (II. Zaman sonu - III. Zaman başı) ve tabiatı (kumtaşı, konglomera, kalker, yeşil kütleler) farklı kütlelerden yapılmıştır. Bu bölümde, gövdenin kenar bölge üzerine sürüklendiği kısımlar dışında, gevşek kıvrımlar hâkimdir. H. kuzeyindeki Çiyayrışk Dağı, Karadağ, gevşek kıvrımların antiklinallerine tekabül eder. Gevar Ovası ise bir senklinaldir.

Daha eski kütlelerin (I. Zaman ile II. Zaman başları) satha çıktığı kenar bölge, İran'ın Zağros Dağlarında olduğu gibi, çok kere batı - doğu, nâdiren kuzey - batı - güney - doğu yönünde birbirine paralel antiklinorium (küme antiklinaller) ve senklinoriumlariyle (küme senklinaller) donmuş, dalgalı bir denizi andırır. Bu antiklinal veya antiklinorium'lardan başlıcaları, kuzeyden güneye doğru Cilo - Gevaroki; Tanin Tanin - Güherç - Berida, Güyan - Serdolu - Samur - Gare, Zavink - Çukurca, Şemdinan batısında ise Salara, Garanda ve Mengole'dir. Bun'ardan Güyan - Gare antiklinoriumu, kuzeyden gelen itmelerin te'siriyle kırılmış ve birbirini örten balık pulları gibi, Zavink - Çukurca antiklinali üzerine kaymıştır. Kenar bölgede bu tip kıvrımlar, daha doğrusu kırık kıvrımlar göze çarpar.

Alp hareketleriyle vücut bulan bu kıvrımlar, aşınarak III. Zamanın sonlarına doğru hafif dalgalı bir ova görünüşü (pénéplaine) nü kazanmışlardır. IV. Zaman başlamadan önce, bölge, kıvrılmaksızın yükselmeye başlayınca, bu gün izlerine 1 500 - 3 000 m lerde rastladığımız eski dalgalı satıh, güney-batıya doğru meyillenmiş, sakin akmakta olan akarsular yükselme ve çarpılmanın te'siriyle bu satha gömülmeye koyulmuşlardır. Büyük Zap, yükselmenin azamî değerine ulaştığı sahayı, peneplen meyiline uygun, fakat kıvrım istikametlerine verev şekilde, antesedan bir boğazla geçmiştir. Ancak Büyük Zap'ın kolu

HAKKÂRİ: Nüfus sıklığı

olan Nehil Çayı, onun kadar kudretli olmadığından dolayı Gevar senklinalini takip etmek mecburiyetinde kalarak, hiç değilse 40 km boyunca ters yönde akmış, Irak düzlüklerine kavuşmak için Şemdinan Suyu, Habur'a ulaşmak için Rapozik Deresi senklinallerinden faydalanmıştır. Bu günkü manzara, esas itibariyle akarsuları, 1 000 - 1 500 m derinliğindeki *kapız* (kanyon) lara hapseden, düzleşmeden önceye âid bir kısım antiklinalleri tekrar meydana çıkaran, bâzan de eski senklinallerin asılı kalmasına yol açan (Sümbül Dağı tünemiş seklinali) son epirojenik hareketlerin eseridir.

IV. Zamanda iklimin soğuması ve yağışların artmasiyle birlikte, dağların 2 800 m yi aşan tepelerinde buz yalakları (cirque) teşekkül etmiş, bu yalaklardan taşarak vâdiler boyunca 2 000 m ye kadar inen buzullar, topografyanın yüksek kısımlarını tıraş etmişlerdir. O sırada Cilo Dağı buzullarının uzunluğu 10 km yi bulmaktaydı. İklimin zamanla ısınması karşısında, kar sınırı dağların doruklarına doğru çekilerek, 3 500 m de duraklamıştır. Hâlen Cilo Dağının Reşko tepesinde, 2 800 m ye kadar sarkabilen, 4 km uzunluğunda buzullar vardır. Kalkerlerin geçirimliliği yuzünden Cilo Dağlarında pek görünmeyen sirk göllerinin en güzelleri ise, Sat Dağlarında bulunur.

H. yüksek bölgesi, komşu Irak plâtolarına nazaran fazla yağış (Hakkâri 757,7 mm; Şemdinli 975,8) alır. Dağların yüksek kısımlarında yağış 2 m yi bulur. Fakat güney - batı rüzgârlarını kesen dağ sıraları gerisinde bu miktar (Yüksekova'da 559,7 mm) hayli azalır. H. bölgesinde yıllık yağışların büyük kısmı (% 40 - 42) ilkbahara isabet eder. Bu hâliyle bölge, kış yağışlarının galebe çaldığı Akdeniz ile yaz yağışlarının ağırlaştığı Erzurum - Kars bölgesi arasında bir geçiş karakteri arz eder. İlkbaharı sıcak (Ankara Temmuz ortalaması 23,2°, H. 25°) ve kurak bir yaz takip eder. Arkadan Eylûl sonu - Mayıs başına kadar 7 ay süren kış bastırır. Bâzan 2 m yi bulan kalın bir kar örtüsü toprağı örter. Kar, yüksek tepelerden yazın da kalkmaz. H. kışları (Ocak ortalama sıcaklığı — 5,7°), Sivas (Ocak ortalaması — 4°) ve Erzincan'dan (— 3,7°) daha soğuk geçer.

Yağış rejimi ile H. bölgesi akarsularının akım değişiklikleri arasında, az çok bir uygunluk vardır. Nisanda azamî değerine ulaşan yağışa, kıştan arta kalan karların erimesinden meydana gelen suların eklenmesiyle ırmaklar ekseriya Mayısta taşar. Büyük Zap'ın Mayıs akımı 1 010 m^3/sn dir. Çoğu yıllarda kar örtüsünün ortadan kalktığı, buharlaşmanın şiddetlendiği kurak yaz boyunca ırmakların

HAKKÂRİ'den bir görünüş

suyu azalarak Ekimde asgarî değerine (Büyük Zap'ın bu ayda ortalama akımı 112 m^3/sn) iner. Bu hâlleriyle H. akarsuları, kar ve yağmurla beslenen ırmakların bütün husûsiyetlerine sahiptirler.

Doğu Anadolu ile Irak arasında daha yağışlı bir saha olarak beliren H. bölgesi aslında ormanlıktır. Derinlere gömülmüş kuytu vâdilerde çınarlar, ceviz ağaçları arasına karışmış Antep fıstığı gibi, bozulmuş Akdeniz iklimine has bitkilere rastlamak mümkündür. Daha yükseklerde meşeler, yabanî elma ve armut ağaçlariyle bir arada bulunur. Soğuğa karşı daha dayanıklı olan ardıçlar, 2 400 m den itibaren ormanın üst sınırına kadar tırmanır. Kuraklığa kendini alıştırmış bulunan ardıçların yukarısında tabiî çayırlar başlar. Büyük ölçüde tahribe uğrayan bu ormanların kalıntılarına, hâlen bölgenin daha çok batısında rastlanır.

Bu arızalı bölgede, tek katlı ve düz damlı, taştan yapılmış birkaç evden müteşekkil yerleşme merkezleri, sulanabilir vâdi tabanları ile yamaçlardaki düzlüklere sığınmıştır. Birbirinden uzak mahallelerden kurulu köylerin ortalama nüfusları 721 (Uludere köyleri) ile 388 (Şemdinli köyleri) arasında değişir. Köyler kadar il ve ilçe merkezleri de tenha sayılır.

Bundan 50 - 60 yıl önce 20 dükkânlı çarşısı ve câmi'i ile 4 600 nüfuslu gerçek bir kasaba olan H. şimdi 500 - 600 nüfuslu bir köy durumundadır. Fakat belediye sınırlarına alınan 8 mahalle sayesinde, 1965 nüfusu istatistiklerimize 6 129 olarak geçmiştir. Bölgenin tenhalığı hakkında bir fikir vermek üzere H. ili nüfusu tamamının (83 932 kişi), sadece Adapazarı kasabasında oturanlardan (86 124 kişi) daha az olduğu söylenebilir. Bu durum biraz da yakın târihimizdeki göçlerin eseridir. Çünkü il dahilinde, evvelâ yaşamakta olan kalabalıkça bir Nasturî kütlesi, I. Dünya Harbi'ni takiben bu toprakları terk etmiş ve bu savaş sırasında bir ara İran Azerbaycanı üzerinden Rus saldırısına uğrayan H lilerin bir kısmı, komşu illere sığınmıştır. Geri dönenler arasında dağ ve yamaç köylerinde oturanlar, kendilerine ova ve vâdilerde yeni yerleşme yerleri kurmuş ve bu yüzden terk edilmiş olan eski dağ köyleri zamanla harap olup gitmiştir.

Çok arızalı olan H. ilinin ancak % 6'sında (5 867 he) tarım yapılabilmektedir. Yazların kurak geçmesi, atmosfer nemi itibariyle fakir, yüksek yerlerdeki şiddetli buharlaşma sebebiyle, esasen dar olan bu ekim alanlarından mahsul kaldırılabilmesi sulamaya bağlıdır. Hâlen bölgedeki tarlaların % 89'u sulanmaktadır.

H. tarım alanlarının büyük kısmı (% 70) tahıla tahsis edilmiştir. Kışların erken gelip geç sona ermesi dolayısıyle bitki devresinin kısa olduğu bu bölgede, yazların hayli sıcak geçmesi, tahıl grupu içinde buğdaydan sonra ikinci sırayı işgal eden arpanın 2 450 m yükseltiye kadar çıkmasına fırsat verir.

Soğuklara arpa kadar dayanıklı olmayan buğday, daha aşağılara iltica etmiştir. İlin kuzey bölümü (Yüksekova, H. merkez ve Beytüşşebap) buğday istihsali (1968'de 1 842 ton) nin % 88'ini verir. Buğday gibi arpa üretiminde de Yüksekova başta gelmektedir.

Bu kısım, aynı zamanda H. nin önemli bir mısır ve darı istihsal bölgesidir. H. mısır istihsali (1968'de 1 063 ton) nin % 82'si, darısının (1968'de 421 ton) % 78'ini elde eden bölge halkı, ekmeğini mısır - darı karışığı undan yapar. Fakat üretilen tahıl, ihtiyacı karşılamadığından komşu illerden tedariki cihetine gidilir. Bu alanda, Orta İklim

kuşağının kuzey sınırına kadar sokulabilen patates ekimi de ehemmiyet kazanır. H. de patates istihsali (1968'de 492 ton) nin yarıdan çoğu (% 55) nu Beytüşşebap, H. Merkez ilçesi ve bilhassa Yüksekova sağlar.

İlin kuzey bölümünde, ekonomik hayatın ağırlık merkezi hayvancılıktır. Tarım sahasının genişleyip yekpare bir hâl aldığı Yüksekova'da, çift sürmede insana yardımcı olan sığır (27 205 baş) ve manda (1 840 baş) sayısı artar. H. nin yegâne traktörü de buradadır. Gevar ovası dışındaki yerlerde kışın devşirilen dallarla ahırlarda beslenen, yazın yaylalarda otlayan davarın hususî bir yeri vardır. H. koyununun (630 470 baş) % 67'si, kıl keçisinin (292 740 baş) ise % 53'ü bu bölgede beslenir. Ancak, ulaşım güçlükleri yağ, peynir, deri gibi hayvanî ürünlerin mahallinde sarfını gerektirmektedir.

Bir yandan küçük ve dağınık tarlalardan kaldırılan mahsülün yetersizliği, öte yandan hayvanî ürünlerin ulaşım güçlüklerinden dolayı lâyıkıyle değerlendirilememesi, bu bölümde nüfûs sıklığı (km² başına 4 - 10 kişi) nın Türkiye ortalamasının çok altında kalmasını izah eder. Tarım alanlarının genişlediği ve hayvan sayısının arttığı Yüksekova'da bu değer 20'ye çıkar.

Akarsularla daha fazla parçalandığı, bu yüzden de Irak düzlüklerinin, ırmaklar boyunca içerilere sokulma imkânını bulduğu güney kısımda durum değişir. Tahıl ve patates ekimi mevcudiyetini muhafaza etmekle beraber, kuzeydeki önemini kaybeder. Güneyin daha alçak ve daha sıcak vâdilerinde pirinç (bilhassa 140 tonluk üretimiyle H. istihsalinin yarıdan çoğunu sağlayan Çukurca) ve meyva hâkim duruma geçer. Şemdinli, H. nin en çok elma, erik, dut yetiştiren ilçesidir.

Tarımın çeşitlilik kazandığı güneyde davar sayısı da azalır. Kuzeyin kıl keçisi, burada yerini tiftik keçisine bırakır. Şemdinli 1 500 m yi aşmayan plâtolarda otlayan tiftik keçisinin büyük kısmı (11 314 baş) nı besler.

Kârlı çeltik ekimi sayesinde Çukurca'da nüfûs sıklığı (km² başına 11 - 15) artar. Çeşitli sebze ve meyve yetiştiren Uludere merkez bucağında ise azamî değerine (km² ye 20 - 30 kişi) ulaşır. Ziraî ve hayvanî ürünlerin yeterince değerlendirilemediği Şemdinli ilçesi gene tenhadır.

H. de dağlık kütlenin, güney - doğu Toroslara kenar kıvrımların eklenmesiyle genişlemesi, yükseltinin fazlalığı, bölgeyi içine girilmesi güç, yol şebekesi bakımından fakir bir alan durumuna düşürmüştür. Çok kere yüksek boyunlar, sık sık sel ve çığ tehlikelerine marûz, dar tabanlı derin vâdiler, yollar için elverişli değildir. Van'ı H. üzerinden Çukurca'ya bağlayan 163 km lik kamyon yolu, 3 000 m lik boyunlardan aşmak mecburiyetinde kaldığından kışın kardan kapanmakta, nakliyat yaz mevsiminin ancak birkaç ayında yapılabilmektedir. H. nin soğuk mevsimde Van ile bağlantısı, daha kuytu olan Zap vâdisini takiben ilerleyen bir patikayla sağlanırsa da, bâzan bu yol da geçit vermemektedir. HARİTA İÇİN bk. BİTLİS. — T. Y.

Târih: H. bölgesi ve ilinin adı, burada yaşayan 12 Pınyanış ve 12 Artuşi (Hertuşi) oymağı birliği 24 oymaklı Akara (Akarı, Hakâri) boyunun 639 yılında ilk İslâm Araplar geldiği sırada Habur ve Yukarı Zap başlarında kalabalık oluşlarından, Hakâriyye (Hakkâriyye) diye tanınmalarından kalmadır. Bu Dicle Akara (Akarı, Hakâri) larının adaşı ve boydaşı, 109 km lik Akara (Hakâri) Çayında adı yaşayan oymağıdır. Bugün H. de Merkez bucağı ile Yüksekova'nın Oramar bucağında birer köy, hâlâ Akar (Akarı) biçiminde anılmaktadır. Karabağ'da Zengezor Yaylağından doğarak Aras'a karışan Berküşet Çayının bir kolunun üzerindeki sancağa, buradaki eski oymağın hâtırası ile 1593 Gence Eyâleti tahrir defterinde Hakâri denildiği gibi, 1887'de İstanbul'da basılan Karabağlı Mir Hamza Nigârî'nin Türkçe dîvânında hep Hakkâri Irmağı denilmektedir.

H. bölgesi, Türkiye'nin dağlık, sarp ve yolsuz bölgesi olduğundan, târih boyunca burada şehir kurulamamıştır. Küçük ve sarp kalelerde kışlayan boy ve oymak beyleri, komşu devletlere tâbi kalarak, 1847 yılına kadar beyliklerini sürdürmüşlerdir. H. bölgesi, 1054'te Selçuklu idâresine girmiş, sonra Musul Atabekleri (1127 - 1262) buraya hâkim olmuştur. Atabek İmâdeddin Zengi 1142'de Âşib Kalesi yerinde İmâdiyye şehrini kurup, ordu kışlağı yaptı. 1262'de İlhanlılar'a bağlanan ve Abbasîler'den geldiğini ileri süren H. beyleri, Moğol (Uygur?) yazısı ile temliknâmeler alıp, beyliklerini yaşattılar. 1349'da Karakoyunlu Bayram Hoca H. ye sâhip oldu. Üç yıllık Calayırlı işgalinden sonra 1366'da yine Karakoyunlular'da kalan H. yi, 1387'de tâbi kılan Timur, Van kalesinde teslim aldığı H. hâkimi İzzeddin Şir Beye altamga ile ülkesini vermişti. 1405'te yine Karakoyunlular'a geçen H., sadakatle onlara bağlanmıştı. Akkoyunlu Uzun Hasan'ın gönderdiği Sofi Halil ile Arabşah beyler, 1468'de H. beylerini kırıp Dümbüllü Türkmenleri yerleştirerek bölgeye hâkim oldular. Çölemerik'teki en güzel san'at eseri olan Meydan Medresesi, 1472'de biten Akkoyunlu yapısıdır. 1468'de H. beylerinden Gülâbi oğlu Esedüddin adlı bir genç Mısır'a kaçarak, Kölemenlerin hizmetine girmişti. 1496'da Akkoyunlular içinde büyük karışıklıklar çıktığı sırada, Diz (Gevar) bölgesinden Mısır'a işçi olarak giden Nasturîlerin yardımiyle gizlice H. ye gelen Esedüddin, bir Şenbe (Cumartesi) günü Nasturîlerle onların kılığında taraftarlariyle birlikte Diz Kalesine girip, baskınla Dümbüllüleri kırıp kovarak, bölgeye hâkim oldu. Zafer gününün hâtırasiyle onun sülâlesine Şenbolar denildi. Esedüddin'den sonra oğlu Zâhid Bey, Gevaş ile Aktamar'a da sahip olup, 1503'te Safevîlerden menşur alarak tâbi oldu. Zâhid'in oğullarından Seyyid Mehmed Vastan'da, Melik Bey Çölemerik'e 4 km güneydeki Bay Kalesi'nde hâkimdi.

Büyük oğlu Zeynel, Bay'ı baskınla alınca, Melik Bey Vastan'a kaçtı. Az sonra Seyyid Mehmed, Bay Kalesini ele geçirip, 1545'te bütün H. ye hâkim oldu. 1534 Haziran'ında Van'la birlikte Osmanlılara itaat eden H. bölgesi, 1535 Eylûlünde yine Safevîlere bağlandı. 1548 Ağustos'unda Van fethi sırasında Osmanlılara itaat eden Seyyid Mehmed Bey'e Hakâri (Hertuşlu) ile Pınyanış (Beytüşşebab - Vastan) sancakları, rakibi Hasan Beye de Mahmudî (Hoşap - Saray) sancağı «ocaklık» verilerek, Van Eyâletine bağlandı. Serkeşliği görülen Seyyid Mehmed ile bir oğlu 1550'de idam edilerek H. bölgesi yeğeni Zeynel Beye ocaklık verildi. Bay bozulduğundan, Çölemerik Kalesi'ni merkez edinen Zeynel Bey, burayı imâr ile 18 km güney - batıdaki Dize (Üzümcü) köyündeki simli kurşun ve başka yerdeki üstün vasıflı kükürt ocaklarını işlettirdi. Bütün istihsali Van'da işlenen H. deki bu mâdenlerden, 1571'de Trabzon üzerinden İstanbul'a 2 000 kantar «a'lâ sâf kükürd»ü Zeynel Bey göndermişti. Yararlıkları görülen Zeynel Beyin dileğiyle Albak

(Başkale) sancağı, oğlu İbrahim'e verilmişti. 1583 Tebriz Seferi sırasında Merend'de şehid olan Zevnel Beyin yerine oğlu Zekeriya Bey geçti. XVII. yüzyılda Van Eyâletine bağlı olan H. bölgesinden Hakkâri ve Mahmudî «hükûmet», Kotur ile Şatak (Çatak) ve Möküs sancakları «ocaklık» idi, Hepsinin «harâcları, Van Kulu'na aklâm bağlanmış»tı; Vastan, Gevaş, Norduz, Albak ve İmadiye'yi de içine alan H. deki 16 «nâhiye»den 20 000 kılıç (atlı asker) çıkardı.

Son «ocaklı» H. beyi Şenbolu Nurullah ile Cizreli Bedirhan beyler birleşerek 1843'te Tiyari ve 1846'da Tuhum nâhiyelerindeki Nasturîleri kırıp yağmaladılar. Osman Paşa 1847'de gelip her ikisinin «ocaklık» hakkını kaldırdı, devlete yardımcı olan Şembolu İzzeddin Şir'i Cizre'de ikamete memur kıldı. 1853'te Ruslar Türklere savaş açınca, Dağıstan'da Şeyh Şâmil ile irtibatı bulunan Şemdinlili (Büyük) Seyyid Tâhâ, düşmana karşı cihâd ilân etmişti. Ölünce kardeşi Şeyh Sâlıh, Azerbaycan ve Türkiye Kürtlerini Ruslarla savaşa teşvik etti. Fakat, Van Vâlisi Selim Paşa'ya düşman olan Cizre'deki menkûp İzzeddin Şir'i Ruslar elde ederek, isyan çıkarttılar. Yezidî ve Nasturîlerle birleşen İzzeddin Şir, 1854'te Musul ve Bitlis'e kadar işgal ile yağmada bulundu. «Başıbozuklar» kumandanı Diyarbekirli Hacı Timur Ağa ile gönüllüler 1855 ilkbaharında âsileri tenkil ettiler. 1865'te Van Sancağı içinde H. nin Albak, Çölemerik, Gevar, Beytüşşebab, Çal - Tiyari, Şemdinan ve Kotur adlı kazâları, büyük Erzurum Vilâyeti'ne bağlandı. 1875'te Van Vilâyeti kurulunca, bunlar da oraya geçti. 1878'de Kotur, İran'a verildi. 1880 - 1896 arasında Mahmudi (Saray) ve İmadiye kazâları da H. Sancağına bağlıydı.

Çölemerik'in Koçanis köyündeki Mar Şem'ûn lâkaplı patrik sülâlesine bağlı Nasturî (Asurî) Hıristiyanlar, 1910 yıllarında 35 000'den çok olup, beş oymağa ayrılırdı. I. Dünya Harbi'nde Ruslar, 24 Mayıs 1915'te Çölemerik'i işgal edince, Haziranda Mar Şem'ûn'u Hoy'a götürdüler. Onun emriyle bütün Nasturîleri isyan ettirip, silâhlandırarak Türk ordusuna karşı kullandılar. Bu yüzden 1915'te H. İslâmları, Rus ve Nasturî mezaliminden kaçıp dağılarak, çok perişan oldular. 1818'de 15 Mayısta Çölemerik, 23 Mayısta Gevar (Yüksekova) kurtulunca, komşularına ihanet eden âsi Nasturîler, bol silâhlariyle Urmiye bölgesine çekildi. Mütârekeden sonra, eski köylerine yerleşmek icin, silâhsız İslâmlara saldırdılar. Bunun üzerine Vâli Hadar (Vaner) Bey idaresindeki Türk kuvvetleri Nasturîleri kovdu. Şemdinlili Şeyh (Küçük) Tâhâ ile Şakaklı Simıko (İsmail Ağa), XV. Kolordu kumandanı Kâzım Karabekir le iş birliği ederek, Millî Mücadeleye çok hizmet ettiler, Ermeni ve Nasturîlerin sokulmasına engel oldular. 1919 Erzurum Kongresinde H. Sancağını Van'ın iki mümessili temsil ediyordu.

1926'da Musul ile birlikte H. nin beş bölgeciği de sınır dışında kaldı; Çölemerik, Gevar, Şemdinan adlı üç kazâlı H. Vilâyeti kuruldu. 2885 sayılı kanunla 1936'da H. Vilâyetine yeniden düzen verildi. Eski Çölemerik, Dağgülü Mahallesinde olup, Bulak Düzü'nde il yapıları ve çarşısı ile Yeni H. kurulup gelişmektedir. — M. F. K.

HAKK - EL YAKIYN (Tasavvuf), Yakıyn, «şüphesiz bilgi, ölüm» manâsına gelir (Kamûs terc. III. Bulak, 1250, s. 721). *Kur'an*'da «ölüm» manâsında geçer. XXXVII. sûrede de «doğru haber» manâsına gelir. «İlm - el yakıyn» ve «aynel yakıyn» sözleri de «gerçek olarak, şüphesiz bir hâlde bilmek ve gözle görmek» manâlarını verir. İki sûrede geçen H. Y. sözüyse «şüphesiz olarak gerçek, gerçeğin ta kendisi» manâsındadır. Bu âyetlerin tefsirinde, bütün müfessirler birleşmişlerdir, aralarında bir ayrılık yoktur. Sufîlere göre ise ilm - el yakıyn, akla dayananların, ayn - el yakıyn, bilgi sahibi olanların, H. Y. ise maârif erbabının, yâni Allah katından kendilerine ilham edilenlerin inancıdır (*Risâletü'l - Kuşeyriyye*, Bulak, 1284, s. 108). Onlar, yakıynı, keşif ve ilham olarak kabul ederler (s. 108-110). Onlarca H. Y., kulun, «Tanrı'da yok olması», yalnız bilgiyle değil, bilgi, görgü ve hâl bakımından «Tanrı ile var olmak» makamına ermesidir. İlm - el yakıyn, şerîatın dış yüzü, ayn - el yakıyn, şerîat hükümlerine öz doğruluğu ile riayet, H. Y. ise bu hükümlerde Tanrı'yı görmektir (Seyyid Şerif - i Cürcanî, *Kitab - ı Ta'arifat*, İstanbul 1300 s. 62, 175, Yakıyn maddesi). İbn Arabî'nin *El - Fütûhatü l - Mekkiye* sinde geçen terimlerin toplanmasından meydana gelmiş olan *Istılâhât*'ta da değişik bir anlatışla aynı şeyleri görüyoruz (*Ta'rifat* sonundaki basım, s. 6).

Türk sufîlerinden Hacı Bayrâm - ı Velî (b. bk.), bu üç mertebeyi daha açık olarak bir şiirinde «bilmek, bulmak, olmak» sözleriyle anlatmaktadır.

Varlık birliği (Vahdet - i vücud) ne inanan sufîlerce, varlığın Tanrı'ya mahsus olup âlemin ve âlemdekilerin varlıklarının, Mutlak'ın varlık'ın zuhurundan başka bir şey olmadığına inanmak bakımından, her şeyin Tanrı zuhuru olduğunu bilmek İlm - el yakıyn, bu bilginin görüş hâline gelmesi Ayn - el yakıyn, bu görüşün oluş hâline gelmesi ise H. Y. dir. — A. G.

HAKKI, Ispartalı, Mustafa (âile adı: **Ağlarcızâde** veyâ **Ağlarcazâde**; Isparta 1867 - İstanbul 5 Şubat 1923), Türkçenin sâdeleştirilmesine çalışmış bir fikir, san'at ve politika adamı. H., orta halli bir dokumacı âilesinin, Ispartalı Ahmed Ağa'nın oğludur. Isparta (o günkü adıyla Hamidâbad) da medrese tahsili gören H., 13 yaşında hâfız olmuştur. 1883'te Isparta Rüşdiyesini birincilikle bitiren H., devlet dâirelerinde kitâbet vazifesi ile çalışmaya başlamıştır. Çok okuyan ve kendi kendisini yetiştiren H., Fransızca ve Farsçayı Türkçeye eser çevirecek kadar öğrenmiştir. Kâtip olarak girdiği Menâfi Sandığı, Ziraat Bankası hâline gelince (1892), H. nın da önce bu bankanın Konya, Şâm şûbelerinde vazife görmesi istenmiş, 1896 Nisanında Ticaret ve Nâfıa Nezaretince Suriye, Beyrut ve Kudüs'teki Ziraat Bankası şûbe ve sandıklarını teftişe gönderilmiştir. Bir buçuk yıl sonra merkeze alınan H., İstanbul'a yerleşince yazı hayatına katılmış, özel okullarda Türkçe ve edebiyat öğretmenliği yapmış, öte yandan İstanbul Hukuk Fakültesi'ni bitirmeyi başarmıştır. 1905 - 1908 Meşrutiyetinden sonra siyâsi hayâta giren H., Meclis - i Meb'ûsân'ın ikinci ve üçüncü devrelerinde (1912 - 1918) Isparta'dan milletvekili seçilmiştir.

I. M. HAKKI

İlk yazı hayatına Konya Vilâyet gazetesi ile Bursa'daki «Fevâid» ve Ferâizcizâde Şâkir'in çıkardığı «Nilüfer» gibi taşra gazete ve dergilerinde başlayan H., İstanbul'da haftalık «Resimli Gazete», «İkdam» (1898), «Şûrây-ı Ümmet» (1908), «Sırât-ı Müstakim» (1909-1910), «Türk Derneği» (1911), Konya'da «Babalık» (1911-1912), «Tanin» (1912-1913), «Türk Yurdu» (1912-1916), «Tercümân-ı Hakikat» (1913-1615), «İslâm Mecmuası» (1916-1917), «Sebîlü'r-Reşad» (1918-1919) gibi dergi ve gazetelerde yayın faâliyetlerine devam etmiştir. Bu yazıları arasında imlâ ve Türkçe öğretimi konularına da geniş yer veren H., *Dilimiz içindeki hurda şeyler*'e ve *harflerimizin ıslâhı*'na dikkati çekmiş ve *Türkçenin sadeleştirilmesi hakkında hasbıhâl*'ler kaleme almıştır. 16 Şubat 1912'de Darülfünûn Konferans Salonu'nda toplanan Harf Islâhçıları Kongresi'nde dikkate değer bir konuşma yapmıştır. 1916'da Maarif Nezaretine *Usûl-ü imlâ risalesi ve imlâmızın usûlü üzerine* adlı raporunu sunan H., 1921'de imlâ değişikliği için vekâlette kurulan encümene de görüş ve düşüncelerini bildirmiştir. Meclis-i Mebusan'daki açık ve ileri düşünceli, cesur konuşmaları tenki yaratan H., mücadeleden yılmamıştır. Milâdî takvimin kabûlü yolunda da çabası görülen H., hayatının son yıllarında ileri derecede şeker hastalığına yakalandığı için Bezm-i Âlem İnâs Sultânîsi (Kız Lisesi)nde aldığı (25 Kasım 1919) Türkçe ve edebiyat öğretmenliği ile bir kenara çekilmek istemiştir. 23 Ağustos 1922'ye kadar devam edebildiği bu öğretmenlik, onun son resmî vazifesi olmuştur. Samimî ve ateşli bir Türkçü olan H., Cumhuriyetin ilânını duyamadan ölmüştür. Merkezefendi Mezarlığında gömülüdür.

HAKKI BEY, İbrahim [Üsküdarlı], (Mi ori/Mora 1822- İstanbul 1895), Türk şâiri. Boğaz nazırı adı ile de tanınan, Kumbarabaşı İsmail Paşa'nın oğludur. Babası bir aralık gözden düşerek 1827 den 1842'ye kadar Gelibolu'da ikamete memur edildiği için ancak bu târihten sonra İstanbul'a gelebildi. Defter-i Hakani'de ve Evkaf Nezaretı'nde memur olarak çalıştı. 1873'te bir akıl hastalığına tutularak emekliye ayrıldı. 1885'te tekrar iyileşti ise de, bir gözü sakat kaldı. Bu sebeple «Kör Hakkı» ve İstanbul'a geldikten sonra hep Üsküdar'da oturduğu için de «Üsküdarlı Hakkı» olarak tanınır.

Eski tarzda yazılmış ve oldukça büyük bir hayal gücü taşıyan şiirlerini bir dîvân halinde yayımlamıştır. Şiirlerini daha çok Nef'i yolunda yazdığı için Nef'i-i zaman olarak adlandırılmıştır.

HAKKI BEY, Mehmed [Adanalı] (Adana 1853-İstanbul 1912), Türk şâiri. Adana'nın ileri gelenlerinden Anamur'lu Yeğen Ağa'nın oğludur. Vali Ziya Paşa'nın aleyhinde bulunduğu için tevkif edildi. II. Abdulhamid in de aleyhinde bulununca İstanbul'a nakledildi. Adana'dan başlayarak birçok memuriyetlerde bulundu. Bir araya getirilip yayınlanmamış olan şiirlerinde daha çok hicve yönelmiştir.

HAKKI DERMAN (doğ. Kabataş, İstanbul 1907), Türk keman san'atkârı. Ali Bey ile Mebrûre Hanım'ın oğludur. 12 yaşında Beşiktaş Mûsiki Cemiyeti'ne girdi. 1926'da eczacılık mektebini bitirdi. 1928'de keman san'atkârı olarak İstanbul Radyosuna girdi. 1936'da Ankara Radyosu açılınca buraya geçti. 1937-1940'ta Refik Saydam Enstitüsü'nde kimya ihtisası yaptı ve Ankara Belediyesi kimyageri oldu. Ankara Radyosunda Cevdet Kozanoğlu ve Şerif İçli ile beraber hâlâ unutulmayan güzel fasıl programları dinletti. 1945'te İstanbul'a döndü. İstanbul Radyosunda ve piyasada çalıştı. Konservatuvar icrâ heyetindedir. Radyoda Büyük Jüri Denetleme Kurulu, Repertuar Kurulu ve Eğitim Kurulu üyesi olarak hizmet gördü. Türk mûsikisinin hayatta bulunan en iyi keman san'atkârı sayılmaktadır.

HAKKI DERMAN

HAKKI HUZUR (Huk.): bk. HAK.

HAKKI KILIÇOĞLU (Biyogr.): bk. KILIÇOĞLU, HAKKI.

HAKKI PAŞA (Biyogr.): bk. HAFIZ HAKKI PAŞA.

HAKKI PAŞA (Biyogr.): bk. KOCA HAKKI PAŞA.

HAKKI PAŞA, Divitçi İsmail (Biyogr.): bk. İSMAİL PAŞA, Divitçi.

HAKKI PAŞA, İbrahim (İstanbul 1863-Berlin 1918), Türk devlet adamı ve diplomatı. Şehremâneti Meclis Reisi Sakızlı Mehmed Remzi Efendi'nin oğludur. Subyan Mektebinde, sonra Beşiktaş Rüşdiyesinde okuyan H., bir yıl mahrec-i aklâma devam etmiş, yeniden açılan Mekteb-i Mülkiye'ye girerek beş yıl tahsilden sonra 1882'de sınıfında birincilik kazanarak me'zun olmuştur. 1882'de Hâriciye Tahrirat Kalemi'ne memur adayı olarak girmiş, 1884'te Mabeyin Mütercimliğine, 1886'da ek olarak Hukuk Mektebi târih ve siyasî hukuk, idârî hukuk, devletler hukuku ve 1889'da Hamidiye Ticaret Mektebi ekonomi ve ticaret hukuku muallimliklerine tâyin edilmiştir. Almanya İmparatoru II. Wilhelm'in İstanbul'u ilk ziyâretinde maiyetine memur edilmişti. Geçici görevle İtalya ve Yunanistan'a gönderilmiş, Chicago sergisine komiser tâyin edilerek iki defa Chicago'ya gitmiştir. İstanbul'a gelen Siyam kralının kardeşi Prens Damberg'e mihmandar olmuştur. 1894'te Mabeyin Mütercimliği vazifesi üzerinde kalmakla berâber Sıhhiye Meclisi azâlığına ve Bâb-ı Âlî hukuk müşavirliğine tâyin edilmiştir. İstanbul'a gelen Sırp kralı Aleksandar'ı karşılamaya ve dönüşünde Niş'e kadar uğurlamaya

İ. HAKKI PAŞA

memur edildi. Değişik târihlerde Rumeli şimendöferi, Beyrut rıhtımı v. b. gibi çeşitli meselelerin araştırma ve halledilmesi için kurulan komisyonlarda vazife görmüştür. Gizli memuriyet ile Bulgaristan'a gönderilmiş, Yunan hükûmeti ile imzalanan eşkıya, mücrimlerin iâdesi, tâbiyet ve konsolosluk anlaşmalarını müzakere, tazminat - ı şahsiyesini dağıtma komisyonu âzâlık ve reisliklerinde, anarşistlere dâir devletlerce alınacak tedbirleri kararlaştırmak için Roma'da toplanan konferans murahhaslığında, bu konferansın kararlarını tetkike memur komisyon âzâlığında, Türkiye ile Bulgaristan arasındaki anlaşmazlıkların incelenmesi, İzmir - Alaşehir hattı geliri hakkındaki anlaşmazlığın halli, Kosova Vâlisi hakkındaki şikâyetin tahkiki, Sırbistan, Yunanistan, Bulgaristan ve İran ticaret anlaşmalarının ve daha birçok konulardaki dış münasebetler hey'et ve komisyonlarında temsilci veyâ başkan olarak başarılı vazifeler görmüştü.

1908'de Maarif Nâzırı olan H. P., Kâmil Paşa Kabinesinde nâzırlıkta kalmış ve ayrıca Dahiliye Nâzır vekili olmuştur. Dahiliye Nezâretine tâyin olunan Reşid Âkif Paşa'nın i'tirâzı üzerine aynı yılda asil olarak Dahiliye Nâzırı ve vekil olarak da Maarif Nâzırı olmuştur. 1908'de Roma sefirliğine tâyin edilen H. P., aynı yıl Hüseyin Hilmi Paşa'nın istifası üzerine Sadrâzam (başbakan) lığa getirilmiştir. Dört buçuk ay Ticaret ve Nâfıa Nazırlığını da vekâleten üstüne alan H. P., Hâriciye Nâzırı Rifat Paşa'nın Paris sefirliğine tâyini üzerine 1911'de Sadârete ilâve olarak Hâriciye Nâzırlığı da yapmıştır. 17 Eylûl 1911'de Sadâretten istifa eden H. P., 1 Ağustos 1915'te Berlin sefiri olmuş, 28 Temmuz 1918'e kadar bu vazifede kalmıştır. 1917'de sefirlik vazifesi üzerinde iken Âyân âzâsı olmuştur. Alman imparatoru Wilhelm'in 23 Ekim 1917'de üçüncü defa İstanbul'a gelmesinden birkaç gün önce İstanbul'a gelmiştir. 1917'de Âyân ve Meb'usan Meclisleri açıldığında yemin töreninden sonra Berlin'e dönmüştü. Sefirliği sırasında Brest - Litovsk müzakerelerine katılan Türk hey'etinde bulunmuştur. 1918'de Berlin'de ölen H. P. nın cenazesi İstanbul'a getirilmiş, Yahya Efendi Türbesi'ne gömülmüştür.

Fransızca ve İngilizceye tam mânâsı ile vâkıftı. Arapça, Farsça, Almanca ve İtalyanca da bilen H. P. nın basılmış eserleri şunlardır: *Târih-i hukuk - i beyne'd - düvel* [1885]; *Medhal - i hukuk - i beyne'd - düvel* [1885]; *Hukuk-i düvel* [t. y.]; *Târih - i umûmî* [3 c., 1887-1888]; *Muhtasar İslâm tarihi* [Mehmet Azmi ile birlikte, 1888, 6. bas. 1905]; *Küçük Osmanlı târihi* [1890]; *Hukuk - i idâre* [2 c., 1890, 1894]; *Mukaddeme - i ilm - i hukuk* [1901]; *Muhtasar Kıbrıs coğrafyası* ve *Muhtasar Kıbrıs târihi* [Mustafa Midhat ile birlikte, 1919].

HAKKI PAŞA, Mehmed (ölm. İstanköy 1811), III. Selim ve II. Mahmud devirlerinin ünlü vezirlerinden. Sopasalan lâkabiyle meşhur Vezir Ahmed Kâmil Paşa'nın oğludur. Bâb - ı Âlî'den yetişmiş, Reîsülküttâb vekilliği ve Sadâret kethüdâlığında bulunarak 1795'te vezirlikle Rumeli vâlisi olmuştur. Haydutları tepelemekte büyük başarı gösteren H. P. yı III. Selim sadrâzamlığa getirmek istemişse de, kendilerine zararı dokunacağından korkanlar «H. P., delidir, sizin için de tehlike olur» diyerek pâdişahı bu tasavvurundan vazgeçirtip Haleb vâliliğine tâyin ettirmişlerdir. Haleb'e giderken, korkudan kendisini kabûl etmek istemeyen Söğütlü kasabasına zorla girdiği için vezirliği alınarak İstanköy'e sürülen H. P., sonra tekrar Rumeli vâlisi olmuş, Akdeniz Boğazı muhafızlığı, Konya ve Diyarbakır vâliliği yapmıştır. Tekrar vezirliğe alınarak İstanköy'e sürülmüş ve orada ölmüştür. H. P. nın Tepedelenli Ali Paşa'ya gönderdiği emirnâme ile Silivri nâibine yazdığı kısa mektubun kuvvet ve şiddeti, resmî yazışmada meşhur olmuştur

M. HAKKI PAŞA

HAKKI PAŞA, Müşir İsmail (âile adı: **Hatunoğlu**; Kars 1818 - Üsküdar 1896), Sultan Abdülmecid, Abdülaziz ve II. Abdülhamid devrindeki muharebelerde ve devlet idâresinde yararlık ve başarı göstermiş ünlü asker ve devlet adamlarından. Karslı Şerif Bey'in oğludur. Zeki ve kurnaz oluşundan halk arasında Kurt diye anılan H. P., 25 yaşlarında iken Kars ilçelerinden birine kaymakam tâyin edilmiş, sonra binbaşı rütbesiyle orduya alınmıştır. Kırım Harbi'ne yarbay olarak katılan H. P., uzun yıllar Rus ve İran sınırındaki illerde kumandanlık ve vâlilik etmiştir. Aşiretlerin ıslahı ve ayaklanmaların bastırılmasında başarı sağlamıştır. Erzurum vâli ve kumandanı iken 1876 Türk - Rus Muharebesinde yararlıklar gösteren H. P., daha sonra Şûray - ı Devlet üyeliğine getirilmiş, Yâver - i Ekrem ve Hassa Müşîri olmuştur. II. Abdülhamid başkanlığındaki Teşkilât - ı Askeriye Komisyonu ikinci başkanı iken ölen H. P., Üsküdar'daki Yeni Câmi hazîresine gömülmüştür. Bk. ERZURUM MUHAREBELERİ.

İ. HAKKI PAŞA

HAKKI SÜHA (Biyogr.): GEZGİN, Hakkı Süha.

HAKKI ŞİNÂSİ PAŞA (İstanbul 1869 - Moda, İstanbul 1941), tanınmış Türk doktor ve politikacısı. Harbiye Nezâreti memurlarından Ali Şinâsi Bey'in oğludur. Bahriye Rüşdiyesi'nden sonra, 1890 yılında Askerî Tıbbiye'den deniz tabib yüzbaşı rütbesiyle mezûn olan H. Ş. P., Kasımpaşa Deniz hastahânesinde iç hastalıkları ihtisası yaparken bilgisini artırmak üzere 1893'te Almanya'ya gönderilmiş, Berlin, Hamburg ve München üniversitelerinde çalışmıştır. H. Ş. P., 1896'da yurda dönerek Deniz Hastahânesi

HAKKI ŞİNÂSİ PAŞA

TÜRK SARAY HALISI
(XVI. yüzyıl; kesit)

Türk Halısı (XVII. yüzyıl, Topkapı Sarayı)

BUHARA HALISI (Türkmen)

LÂDİK SECCADESİ

UŞAK HALISI

GÖRDES SECCADESİ

mütehassıs kadrosuna ve Şişli Çocuk Hastahânesi'ne tâyin edilmiştir. 1904'te albay bulunan H. Ş. P., II. Abdülhamid'e verilen bir jurnal üzerine Bursa'ya, sonra Konya'ya sürülmüş, 1908 Meşrutiyet İnkılâbı üzerine İstanbul'a dönerek Deniz Hastahânesi başhekimi olmuş, 1917'de amiralliğe yükselmiştir. 1915'te Varşova Tıb Kongresi'ne katılan ve Almanya, Avusturya, İsviçre sanatoryumlarını tetkik eden H. Ş. P., 1916'da Kütahya, İzmir ve Bursa'da sanatoryum yerlerinin araştırılması ve tesbiti için vazifelendirilmiştir. İstanbul Belediye Meclisi reis vekili iken Büyük Millet Meclisi'nin 2 ve 3. devresinde İstanbul'dan, 4. döneminde Erzurum'dan, 5 ve 6. dönemlerinde yine İstanbul'dan milletvekili seçilmiştir. Sosyal faâliyet ve hizmetleri ile de tanınmış olan H. Ş. P., cerrahî profesörü Şinasi Hakkı Arel'in babasıdır.

HAKKI TARIK (Biyogr.): bk. US, Hakkı Tarık.

HAKLUYT [*hąklut*], **Richard** (Londra 1552 - Londra 1616), İngiliz coğrafyacısı. Oxford'da okumuştur. 1583-1586'da Fransa'daki İngiliz büyük elçisi Sir Edward Stafford'ın yanında çalışmıştır. 1603'te Westminster Kilisesin'de görev almıştır. Fransa'da iken Peter Martyr'ın *De Orbe Novo* (Yeni dünya hakkında) adlı eserinin ve Laudonniere'in Florida Seferi hikâyesinin açıklamalı bir baskısını yayınlamıştır. En büyük eseri *The Principal Navigations and Discoveries of the English Nation* (İngiliz milletinin başlıca deniz seferleri ve keşifleri) adı altında çıkmıştır (1589; yeni bas. 5 cild, 1809 - 1812). Eser, İngilizlerin keşif seyahâtlerini ve denizlerdeki faâliyetlerinin hikâyesini kapsar.

H. un eserleri çok değerli bir bilgi kaynağıdır. Yazıları İngiliz sömürgeciliğini ve keşiflerini teşvik etmeyi amaç edinmiştir. H., Güney Virginia Ortaklığı'nın üyesi idi. 1846 yılında Londra'da kurulan H. Society, onun adını almıştır. H. Society, eski gezi tasvir ve hikâyeleri yayınlamaktadır.

HAKODATE, Japonya'da Hokkaido adasının güney kıyısında bir liman şehri. Nüfusu 243 000 (1965) dir. Uzun zaman Hokkaido adasının başşehri olmuş iken sonradan yerini Sapporo almıştır. Honshu adasına feribotla bağlıdır.

H. 1854'te Birleşik Amerika ticaretine, 1857'de ise dünya ticaretine açılmış, 1934 yılında büyük bir yangında harap olmuş, fakat yepyeni bir şehir olarak kurulmuştur. Başlıca sanayii balıkçılıktır. Balık, pirinç, kükürt, de ve kereste ihraç eder. Fakat iç ticareti dış ticaretten da... mühim yer tutar. Demir, gemi inşâatı ve kereste sanayii vardır. Şehrin doğusundaki Yunokava sıcak suları ile tanınmıştır.

HÅKON (Danca şekli: **Haakon,** eski Skandinavca şekli: **Hakon),** yedi Norveç kralının adı.

Håkon, I. Adelsteinsfostre (= İyi) (aş. y. 920 - Fitjar 960), Norveç kralı (aş. yu. 935 - 960). Harald Hårfager'in oğlu olup, İngiltere'de Hıristiyan olarak büyümüştür. Babası ölünce, kral ilân olunan üvey kardeşi Erik Blodöks'e karşı savaşmak için Norveç'e gelmiştir. Toprak sahiplerinin yardımı ile galip gelmiş, fakat Hıristiyanlığı ülkeye kabul ettirmeğe muvaffak olamamıştır. Erik'in oğullarına karşı savaşırken ölmüştür.

Håkon, II. Magnusson Toresfostre veyâ **Hårdebred** veyâ **Herdebreid** (= geniş omuzlu) (1147 - 1162), Norveç kralı (1157 - 1162). Rakibi Inge'ye karşı savaşarak ülkenin kuzeyine hâkim olmuştur.

Håkon, III. Sverresson (= Sverre oğlu) (ölm. 1204), Norveç kralı (1202 - 1204). Babası Sverre'nin halefi olmuş ve dinî savaşlara son vermiştir. Zehirlenerek öldürülmüştür.

Håkon, IV. Håkonsson (= Håkon oğlu) **den Gamle** (= İhtiyar) (Skarpsborg civarında 1204'te doğmuş, Kirkwall [Orkney adaları] da 1263'te ölmüştür), Norveç kralı (1223 - 1263). III. H. un gayri meşru oğlu olup babasının ölümünden sonra doğmuştur. 1217'de kral ilân edilmiş, fakat Kilise onu gayri meşru doğumundan dolayı kabul etmediğinden, ancak 1223'te kral olarak tanınmıştır. Hebrides Adalarını fethetmek için İskoçyalılarla savaşmış ve Orkney Adalarına dair haklarını ilân etmiştir. İrlanda ve Grönlanda'yı hâkimiyetine kabul etmiştir. İngiltere, Japonya, Almanya ve Papalık ile münasebetler kurmuştur.

Håkon, V. Magnusson (= Magnus oğlu) (1270 - 1319), Norveç kralı (1299 - 1319). Magnus Lagaböter'in oğlu olup, duka ünvaniyle ülkenin güneyini idâre etmiş ve kardeşi Erik ölünce (1299) kral olmuştur.

Danimarka ve sonra İsveç'e karşı harb etmiştir (1309). İçeride asılzâdelere karşı cephe almıştır. Norveç ticaretini Hansa tüccarlarına karşı korumuştur. Oslo'yu ülkenin başkenti yapmıştır.

Håkon, VI. Magnusson (= Magnus oğlu) (1340 - 1380), Norveç kralı (1343 - 1380), VI. Magnus Eriksson'un oğlu ve halefi. İsveç kargaşalıklarına katılıp kendini bu ülkenin kralı ilân ettirmiş (1362), fakat İsveçliler Mecklenburg'lu Albrecht'i ona tercih etmişlerdir. 1363'te Danimarka kralının Margaret adındaki kızını almıştır. Oğulları Olaf, babası ölünce Norveç ve Danimarka kralı olarak tanınmıştır.

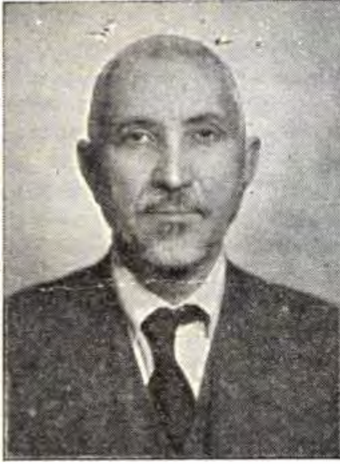
Håkon, VII. Karl (Charlottenlund, Danimarka 1872-Oslo 1957), Norveç kralı (1905 - 1957), Danimarka kralı VIII. Fredrik'in ikinci oğlu. 1896'da İngiltere kralı VII. Edward'ın kızı Maud ile evlenmiştir. İsveç ile Norveç birbirinden ayrılınca (1905), Norveç Storting (Parlâmento) i onu Norveç kralı olarak seçmiştir. Almanlar Norveç'i istilâ edince, onların adamı olan Quisling'in hükûmetini tanımayarak İngiltere'ye kaçmıştır (Haziran 1940). Oradan savaşa devam etmiştir. 1945'te Norveç'e dönmüş ve ülkesini liberal bir şekilde yeniden teşkilâtlandırmıştır. Büyük bir nüfûz sahibi idi.

VII. HÅKON

HAKONE, Japonya'da, Honşu (Honshu) da, Sagami Körfezi ile Fuji-Yama arasında volkanik sıra dağlar (1 550 m). Manzarası çok güzeldir. Tokyo'nun 90 km güney - batısında yükselir. Fuji-Yama ve Amagi ile birlikte Tokyo ile Kyoto arasında başlıca engeli meydana getirir.

HAKSES, Ali Rıza (doğ. Kayseri 1892), Diyânet İşleri başkanlarından. Saracık'lı Osman Efendi'nin oğludur. İlk tahsilini Üsküdar'da bitirmiş ve sonra Vanlı Hâfız Zekeriya Efendi'den ders görmüş, ulûm-u âliyeyi de Medrese-i Sahında tamamlamıştır. H., 1908'de, Üsküdar Hacı Selim Ağa Kütüphânesi hâfız-ı kütübü olarak me'muriyet hayatına girmiştir. 1936 - 1951 yıllarında Kadıköy, Muğla,

Fâtih'te müftülük ve Ege Bölgesinde gezici vâizlik yapan H., 15 Şubat 1966'da Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu üyeliğine getirilmiş, bu kurula başkanlık etmiş ve 25 Ekim 1966'da Diyânet İşleri Başkanı olmuştur. 15 Ocak 1968'de emekliye ayrılmıştır. Basılmamış eserleri vardır.

A. R. HAKSES

HAKSIZ FİİLLER: Hukuk yönünden fiilleri hukuka uygun ve hukuka aykırı fiiller olarak ikiye ayırmak mümkündür. H. F., hukuka aykırı fiillerdir. Borçlar Kanunu'nun 41 - 60. maddeleri «Haksız muâmelelerden doğan borçlar» a tahsis olunmuştur. Kanun, «haksız muâmeleler» deyimi ile H. F. i kasdeder. Borç münâsebetine aykırı hareket, haksız fiile vücut vermez, haksız fiil, hukuka, yâni hukukun herkesin riayetle mükellef olduğu umumî kaidelerine aykırı davranışlarla vücut bulur.

Haksız fiilde dört unsur vardır:

1. Kusur: Zarar meydana getiren, bir fâile isnad edilebildiği için tazmini gereken bir fiildir. Kusur, ya «kasıt» (bir fiili işleme irâdesi) ya da «ihmal ve teseyyüb veyâ tedbirsizlik» (hâlin ve şartların gerektirdiği dikkat ve ihtimamı göstermeme) şeklinde tecelli eder.

2. Haksızlık, yâni hukuka aykırılık hâli: Fiil, bir hukuk kaidesine riâyetsizlik teşkil etmelidir. Ahlâk ve adâba aykırılık da haksız fiile vücut verebilir. Ancak, bu takdirde, fâilde kasıt aranır. Kanun, «meşrû müdafaa», «ıztırar» ve «kendi hakkını vikaye için kuvvet kullanma» hâllerini haksız fiil saymaz (B. K. 52).

3. Zarar: Haksız fiile mâruz kalan hak sahibinin maddî ve mânevî kıymetlerinde husûle gelen kayıp ve hasardır. Zarar, maddî ve mânevî oluşuna göre, maddî veyâ mânevî, yahut hem maddî hem de mânevî tazminâtı gerektirir.

4. İlliyet bağı: Fiil ile zarar arasındaki sebep - netice münasebetine denir. Haksız fiil fâili, kusuru ile mağduru zarara uğratmış olmalı, yâni zarar, fiil yüzünden meydana gelmiş bulunmalıdır.

Haksız bir fiilden bahsedilebilmesi için bu dört unsurun varlığı şarttır. Haksız fiilden dolayı sorumluluk, bu takdirde vücut bulur. Ancak, kanun, şu üç hâlde sorumluluk için kusur aramamıştır: 1. İstihdam edenlerin sorumluluğu (B. K. 55); 2 Hayvanların yaptığı zarardan dolayı sorumluluk (B. K. 56, 57); 3. Binâ veyâ tesis olunan şeylerden sorumluluk (B. K 58, 59).

H. F. akit ve haksız iktisap gibi borç doğuran (borç münâsebeti yaratan) kaynaklardandır. Bir haksız fiilin vuku bulması ile, daha önce aralarında bir hukukî bağ bulunmadığı hâlde, haksız fiil fâili, zarara uğrayan kişiye tazmin borcu ile yükümlü olur.

Bir haksız fiil, aynı zamanda Cezâ Kanunu'na göre suç teşkil edebilir. Cezâ dâvâsı, Cezâ Mahkemesinde, tazminât dâvâsı ise Hukuk Mahkemesinde görülür. Cezâ Mahkemesinin kararı, Hukuk Mahkemesini bağlamaz; sanık olarak muhakeme edilen kişiyi Cezâ Mahkemesi berâat ettirse dahi, Hukuk Mahkemesi aynı kişiyi haksız fiilinden ötürü tazminâta mahkûm edebilir.

Haksız fiil sebebiyle tazminât isteyecek olan kişinin dâvâ hakkı, fiili ve fâilini öğrendiği târihten başlayarak bir yıl veya öğrenmediği takdirde, fiilin vuku bulduğu târihten i'tibaren on yıl geçmekle zaman aşımına uğrar. Şâyet fiil Cezâ kanunu yönünden bir suç teşkil eder ve Cezâ Kanunu'nda daha uzun bir zaman aşımı söz konusu bulunursa, tazminât dâvâsı da bu zaman aşımından istifade eder.

HAKSIZ İKTİSAP: İktisap «edinmek» demek olup hukuk'ta, bir malın mâmeleke katılması anlamına gelir. Eğer iktisap satım veyâ bağışlama akdine veyâ başka bîr hukukî sebebe dayanıyorsa, haklı bir iktisap, hukukî bir sebebe dayanmıyorsa haksız bir iktisap söz konusu olur. Borçlar Kanunu'nun 61 - 66. maddeleri «Haksız bir fiil ile mal iktisabından doğan borçlar» a tahsis olunmuştur. H. İ. ta «haksız bir fiil» in yeri olmadığı için, kanunun bu deyimi tenkitlere mâruz kalmıştır. H. İ. a «sebepsiz iktisap» diyenler de vardır. «Haklı bir sebep olmaksızın iktisap» demek daha doğru olur.

H İ. ile bir mâmelek, diğer bir mâmelekin azalması veyâ eskilmesi nispetinde artar veyâ zenginleşir. Bu artışı veyâ zenginleşmeyi haklı gösterecek bir sebep ortada bulunmadığından da «kaabız» (haksız iktisapta bulunan) için, haksız olarak iktisap ettiği şeyi mutazarrıra (asıl mâlikine) iade etmesi şeklinde bir borç doğar.

H. İ. ın dört unsuru vardır:

1. Haksızlık: İktisap için ortada haklı bir sebep mevcut olmamalıdır.

2. İktisap: Taraflardan birinin mâmelekinin artması, zenginleşmesidir.

3. Zarar: Diğer tarafın mâmelekinde meydana gelen azalma veyâ eksilmedir.

4. İlliyet bağı: Tarafların mâmeleklerindeki artma ve azalma arasındaki sebep - netice münasebetidir. Bir tarafın mâmelekindeki artma, diğer tarafın mâmelekindeki azalma yüzünden meydana gelmiş olmalıdır.

H. İ. ta mâmelekinde azalma olanın diğer tarafa edâda bulunma niyeti vardır; fakat ona menfaat sağlama niyeti yoktur. Zirâ iktisap için ortada haklı bir sebep mevcut değildir. Binaenaleyh H. İ. hatalı bir edâ ile vücut bulmaktadır.

Kanun, H. İ. teşkil eden hâllere dört örnek vermiştir: 1. Mûteber olmayan sebebe, 2. Tahakkuk etmemiş sebebe, 3. Vücudu nihayet bulmuş sebebe dayanılarak bir şey alınması (B. K. 61); 4. Hataen kendini borçlu sanan kimsenin vermesi sonucu bir şey alınması.

Haksız olarak iktisap edilen şeyin asıl mâlike iadesi gerekir. Ancak, kanun şu üç hâlde geri almaya müsaade etmemiştir: 1. Zaman aşımına uğrayan borcunu ödeven kimse, verdiği şeyi geri isteyemez. 2. Ahlâkî bir vazifeyi ifâ için verilen sadaka veyâ hediye de geri alınamaz (B. K. 62). 3. Haksız veyâ ahlâka (âdâba) aykırı bir maksat elde etmek için verilen şey de geri istenemez (B. K. 65).

İade borcunun şumûlü, H. İ. ta bulunanın, iktisap ettiği şeyin hüsnüniyetle veyâ sûiniyetle «elinden çıkmış» olmasına göre değişir. İyi niyetle elden çıkma hâlinde, iâde zamanında elde ne kadar kalmışsa, o iâde olunur. Kötü niyetle elden çıkma hâlinde ise, «kaabız» (haksız iktisapta bulunan), diğer tarafın (asıl mâlikin) mâmelekinde meydana gelen eksilme kadar iâde ile borçlu olur (B. K. 63).

H. İ. ta, kaabızın yaptığı masrafların ödenip ödenmeyeceği, masrafın zarûrî, faydalı veyâ lüks evsafta olmasına göre olduğu gibi, onun iyi veyâ kötü niyet sahibi bulunmasına göre de değişiktir.

H. İ. dolayısiyle açılacak istirdat dâvâsının, mutazarrır (mâmelekinde azalma olan) ın sebepsiz bir edâda bulunduğunun farkına vardığı târihten i'tibaren bir yıl ve her hâlde dâvâ hakkının doğduğu târih'en i'tibaren on yıl zarfında açılması gerekir. Aksi takdirde dâvâ hakkı zaman aşımına uğrar.

HAKURAN veyâ **İSHAK KUŞU** (Zoo.): bk. KUMRU.

HAL (Dil.): bk. ÇEKİM.

HAL: Tasavvufta *hal* kelimesi, «yapmacıksız şekilde kalbe gelen mânâ, cezbe, baygınlık, coşkunluk» demektir. Bu, «makam» denilen, çalışılmak suretiyle elde edilmiş bir netice değil, «kul» un hiçbir çalışması ve kasdı olmadan meydana gelen bir sonuçtur.

Felsefede H. «nefs» in gelip geçici ruhî hâletlerine delâlet eder. Bunlar ruhta daimîleşip yerleşmişse, meleke adını alırlar.

Kelâm ilminde H., bu telâkkiyi kabul edenler için bir mevcuda taallûk eden sıfattır. Fakat kendisi ne vardır, ne de yoktur.

Tasavvufta H., doğrudan doğruya ve Allah'ın lûtfu ile bir an için insanda doğan şevk, hüzün, keder gibi bir ruhî hâlettir. Bu, bir gayret neticesinde elde edilemez. Gürcânî'ye göre bu H., ona mâruz olur. İşte buna «makam» adı verilir. Fakat alelâde insan gayreti ile elde edilen «makam» lar, Allah'ın lûtfu olan «ahval» (H. ler) den kesin bir surette ayırt edilir. «Ahval», Tanrı âleminde, huzur gayesine erişmek için mürîdin geçmesi gereken merhalelerdir. «Niyet» ve «amel» ile erişilen bu merhaleler için yapılması gerekli birtakım davranışlar olacaktır.

HAL (Fr. Halle), şehir ve kasabalarda meyva, sebze gibi yiyecek maddelerinin satıldığı yer. H. yapılarının önleri veyâ ortaları geniş meydan biçiminde olur. Meyva ve sebzelerin üretim bölgelerinden gönderildiği H. e toptancı H. i denir. Sebze ve meyva, toptancı H. inden pazarcılar, manavlar ve gezici satıcılar tarafından alınır ve perakende olarak satılır.

HALAC, İran'da yaşayan bir Türk boyu. Bk. HALAÇ'LAR.

HALACÎ, eski Türk kabilelerinden Halaç'lar, bilinmeyen bir târihte Türkistan'dan göç edip batı Afganistan'a yerleşmiştir. Bu kabilenin mensupları asker ve devlet adamı olarak büyük ün salmışlardır. İçlerinden birçoğu Gazne ve Gur hükümdarlarının hizmetinde bulunmuşlar ve daha sonraları Hindistan'da büyük mevkiler elde etmişlerdir. Bengale'yi zapteden Muhammed Bahtiyar, Delhi'de saltanat süren H. lerin kurucusu Firuz ile bunun büyük kardeşi Nasireddin'in torunu Malva'da H. sülâlesini kuran Mahmud, bunların en meşhurlarıdır. Delhi de 1451 - 1526 yılları arasında saltanat sürmüş olan Lodiler de bir H. âilesidir.

HALACÎ, 1436 yılında Mahmud Halacî tarafından kurulmuş ve Malva'da saltanat sürmüş bir hânedan. Mahmud, Delhi Halacîlerindendir. Uzun süren saltanatının başlangıç yılları, kışkırtmalarla çıkan isyanları bastırmakla geçmiştir. Daha sonra komşuları ile uzun savaşları olmuştur. Bunların çoğunda Mahmud galip gelmiştir. 30 Mayıs 1469'da ölmüştür.

Yerine geçen oğlu Gıyaseddin, daha çok harem idâresi işleriyle meşgul oldu. Bu konuda nizamnâmeler hazırladı. Memleketin idâresini ise, önce vezirine, sonra kendisine başvezir yaptığı oğlu Nasireddin'e bıraktı. Saltanatının son yılları iç mücadelelerle geçti. Nihâyet 1500 yılı sonlarında Nasireddin tahtı ele geçirdi. Birkaç ay sonra da Gıyaseddin, oğlu tarafından tertiplenmiş olduğu şüphesini uyandıran bir zehirleme neticesinde öldü.

Nasireddin, savaşçı bir ruha sahipti. Sert davranışları yüzünden ayaklanan emîrlerinin isyanlarını bastırmada bu vasfından faydalandı. Son yılları sefahat içinde geçti.

1511'de ölümü üzerine yerine üçüncü oğlu, II. Mahmud unvanı ile tahta geçti.

Mahmud da çok cesurdu. Fakat başka meziyetleri yoktu. Ehil olmayan gözdelerine mevkiler vermesi, kendisine bağlı olanları sarstı. Bunlardan biri, öc almak emeliyle kardeşi Sahib Han'ı hükümdar ilân etti. II. Mahmud bundan ve karşılaştığı diğer gailelerden kurtulmasını bildi. Bir ara tahtını kaybetti, fakat yine elde etti. Nihâyet yakalanıp hapishâneye kondu ve kaçmasından şüphe eden muhafızları tarafından 12 Nisan 1531'de öldürüldü. Bu suretle H. sülâlesi de sona erdi.

HALACÎ, Afganistan'ın Gılzay (veya Gılcay) kabilesinden Celâleddin Fîrûz tarafından kurulup Delhi'de saltanat süren bir kabile. Afganistan'da uzun müddet kalmış bulunduğu için Afganlı diye bilinen bu kabile, kendisini Türk kökünden gelme saymaktadır.

Celâleddin Fîrûz 13 Haziran 1290'da hükümdar olmuş, 12 Temmuz 1296'da yeğeni Alâeddin Muhammed tarafından öldürülmüştür.

Öldürdüğü amcasının oğullarının gözlerine mil çektiren ve çocukların annelerini de hapse attırıp bütün mallarına el koyan Alâeddin, bundan sonra birtakım savaşlara girişmiştir. Bu savaşlar sonunda Varangal ve Dvaravatipura krallıklarının topraklarını ülkesine katmıştır. Bu arada meydana gelen isyanları da şiddetle bastırmış ve sert kanunlar çıkarmıştır. Saltanatı zamanında çıkardığı emirnâmeler içinde en yararlıları, zarurî ihtiyaç maddelerinin fiyatlarını tesbit edenlerdir. Buna karşılık, en kötü ve kınanacak hareketi de İslâmiyeti kabul etmiş olan 20 000 veyâ 30 000 Moğolu, kendisine bağlılıklarından şüphe ettiği için öldürtmesidir. Alâeddin Muhammed, 2 Ocak 1316'da öldürülmüştür.

Alâeddin'in ölümünden sonra taht için kavgalar olmuş, sonunda Fîrûz'un oğlu Kubbeddin Mübarek tahta çıkmıştır. Mübarek, babası zamanında çıkarılan sert kanunları kaldırarak büyük sevgi kazanmıştır. Fakat sefahat hayatına dalınca, bu sevgi nefrete dönmüş, çıkan bir isyanı bastırdıktan sonra kardeşleri Hizr Han, Şadi Han ve Şehabeddin Ömer'i öldürtmüştür. Yüz kızartıcı sefahatlarla herkesin nefretini üzerinde topladıktan sonra kendisini Allah'ın vekili ve en yüksek dinî reis ilân etmiştir.

Bu çılgınca hayat, Hindistan'ın en aşağı kastlarından birisine mensup olan ve gözdesi bulunan Hüsrev Han'ın 14 Nisan 1320'de kendisini öldürmesiyle sona ermiştir. Hüsrev, tahtı ele geçirince, kendi kastından olanlara imtiyazlar vermek ve Hindûluğu Delhi'de yeniden üstün bir duruma getirmek gayretlerine girişmiş, fakat çok geçmeden yaptığı bir savaşta yenilip esir düşünce idam edilmiştir.

HALAÇ'LAR, Türk kabilesi. X. yüzyıldan beri İslâm kaynaklarında H. adına rastlanmaktadır. Türk millî menkıbelerinde (meselâ Oğuz Kağan Destanı'nda) bu ad Kalaç şeklinde yer almıştır.

İlk İslâm coğrafyacılarının kayıtlarından, H. ların, X. yüzyıldan çok daha önce Ceyhun Nehrinin batısına ve güneyine geçerek bugünkü Afganistan'ın güney bölümlerinde yaşadıkları anlaşılmaktadır. İslâm Arap orduları İran içlerine ve kuzey Afganistan'a doğru ilerlerken, daha Emevîler zamanından başlayarak H. Türkleriyle karşılaşmışlardı. Samanoğulları zamanında da güney Afganistan'da H. ların bulunduğu bilinmektedir. Hattâ H. reisleri olarak Kara Tegin, Baytuz ve Toğan gibi adlar da malûmdur. Gazneliler ordusunda bulunan H. lar, Gurlu sultanlarının hizmetinde de bulunmuşlardır.

Delhi'de saltanat süren H. lardan Fîrûz ile başlayıp Alâeddin ile son haddine yükselen devir ise bu kabilenin en parlak zamanıdır. Yine Malva'daki H. lar sülalesi de bu kabilenin târihinde mühim bir devirdir.

H. beyleri arasında *bilge* ve *yuğruş* gibi İslâm öncesi devirlere âid Türk unvanlarının devam etmiş olması da çok dikkate değer bir husustur.

XI - XIII. yüzyıllarda bâzı H. zümrelerinin orta ve batı İran'a, kuzey Azerbaycan'a ve hattâ Anadolu'ya gelip yerleştikleri bilinmektedir.

Bugün İran'da yaşayan H. lar hâlâ Türkçe konuşmaktadır. Oturdukları sahaya Halacistan denilmektedir. İran'da yaşayan H. ların dilleri eski hususiyetlerini bugüne kadar devam ettirmiştir. Son yıllarda bu H. kolları dil bakımından araştırılmıştır.

H. lar, çeşitli kollara bölünerek bâzan büyük yabancı çevrelerde erimişler ve ana dillerini unutarak kaybolmuşlar; bâzan da daha büyük kabileler arasında adlarını muhafaza ederek yaşamışlardır.

Bugün Türklerin yaşadıkları sahalarda hâlâ H. adını taşıyan köyler vardır. Anadolu'da Halaç, Halaçlar ve Halaçlı adlı köyler bulunmaktadır.

HALAF, Tell (Ark.): bk. TELL HALAF.

HALAF B. ABDÜL - MELİK (Biyogr.): bk. İBN BAŞKUVAL.

HALASI - KUN [*hǫlǫşi - kun*], **Tibor** (doğ. Zagreb, Avusturya-Macaristan 19 Ocak 1914), Macar Türkologu. Budapeşte Ünüversitesinde okumuş, Gyula Németh'in idâresinde meydana getirdiği *Gennadios török hitvallása* (Gennadios'un Türkçe itikatnâmesi) [«Kőrösi Csoma - Archivum», I. Ergänzungsband, 1936, 139-247] adlı çalışmasıyla doktorluk unvanını kazanmıştır. 1937 - 1942 yıllarında Budapeşte Üniversitesinin Türk Filolojisi ve Macar Anatârihi Enstitüsünde asistan olarak çalışmış, 1943 - 1948 yıllarında ise Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesinde Hungaroloji profesörlüğü yapmıştır. 1952 yılında Columbia Üniversitesinde görev alan H. - K., 1952 - 1959 yılları arasında Türkoloji öğretim üyesi olarak çalışmış, 1959 yılında Columbia Üniversitesinin Yakın Doğu Dil ve Kültürleri Bölümü başkanlığına getirilmiştir. H - K., bu görevini 1966'ya kadar sürdürmüştür. 1963 - 1968 yılları arasında Türkiye'de Amerikan İlmî Araştırmaları Enstitüsü başkanlığında çalışmıştır. Bulgaristan (1932), Türkiye (1934, 1938, 1939, 1952, 1954, 1957, 1961, 1963, 1964, 1965, 1966, 1967, 1968), Lübnan (1967, 1969) ve Suriye (1969) de arastırma gezileri yapmıştır. H. - K., 1946'da Hungaroloji Enstitüsü Yayınları'nı çıkarmaya başlamış (2 cilt), 1950'de Hasan Eren ile birlikte «Türk Dili ve Târihi Hakkında Araştırmaları» dergisinin I. cildini yayınlamış, 1962 yılından i'tibaren «Publications in Near and Middle East Studies» (Columbia Üniversitesi) dizisini idâre etmiştir. Son olarak, Halil İnalcık'la birlikte «Archivum Ottomanicum» dergisini çıkarmaya başlamıştır (1969).

T. HALASI - KUN

Belli başlı yayın ve çalışmaları: *Oszmánli jövevényszavaink hangtanához* (Osmanlıca alıntılarımızın fonetiği üzerine) [«Magyar Nyelv», XXXIV, 1938, 287 - 306]; *Osmanisch paša ∾ ungarisch basa* (Osmanlıca *paşa* ∾ Macarca *basa*) («Annali del R. Istituto Orientale di Napoli», N. S. I, 1940, 97 - 102); *Die mameluk - kiptschakischen Sprachstudien und die Handschriften in Stambul* (Memlük - Kıpçak dil araştırmaları ve İstanbul yazmaları) [«Kőrösi Csoma-Archivum», III, 1940, 77 - 83]; *La langue des Kiptchaks d'après un manuscrit arabe d'Istanboul* (Bir İstanbul yazmasına göre Kıpçakların dili) [II. cild, Budapeşte, 1942]; *Monuments de la langue tatare de Kazan* (Kazan Tatarlarının dline âid yâdigârlar) [Analecta Orientalia memoriae Alexandri Csoma de Kőrös dicata, Budapeşte, 1942 - 1947, 138 - 155]; *Philologica* (Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi V, 1947, 1 - 37; VII, 1949, 415 - 465; VII, 1949, 690 - 740); *Orta - Kıpçakça* q, *k - ϕ meselesi* (Türk Dili ve Târihi Hakkında Araştırmalar, I, 1950, 45 - 61); *Avrupa'daki Osmanlı yer adları hakkında araştırmalar* (a. y. 63 - 104); *Sixteenth - century Turkish Settlements in Southern Hungary* (XVI. yüzyılda Güney Macaristan'da Türk yerleşmeleri) [«Belleten», T. T. K., XXVIII, 1964, 1 - 72]; *The Ottoman Elements in the Syrian Dialects* (Suriye lehçesinde Osmanlı unsurları) [«Archivum Ottomanicum, I, 1969]. Fuad Köprülü'nün siyasî yazılarını *Demokrasi yolunda* (On the Way to Democracy) adı altında (London - The Hague - Paris, 1964) toplamış olan H. - K., «The Encyclopedia Americana»da Türk dili, Türk edebiyatı ve Türk târihi ile ilgili birçok yazılar yazdığı gibi, J. Reychman ile A. Zajączkowski'nin *Handbook of Ottoman - Turkish Diplomatics* adlı eserini de yayınlamıştır. *The Sanjak of Segedin in 1578* (1578'de Segedin Sancağı) [Ankara] ve *The Language of Mamluks* (Memlûklerin dili) [Budapest] adlı eserleri çıkmak üzeredir.

HALÂSKÂR GAZİ, Millî Mücadele'nin zaferle sona ermesi ile, vatanı kurtaran Mustafa Kemâl Paşa'ya Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce verilen «Gazi» lik unvanının Türk milletinin dilinde «Kurtarıcı Gazi» mânâsında kullanılmış şekli. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 19 Eylûl 1337 (1921) Pazartesi günkü 79. oturumunda Saruhan Meb'usu İbrâhim Süreyya (Yiğit) Bey'le 62 arkadaşının «Büyük Millet Meclisi Reisi Başkumandan Mustafa Kemâl Paşa Hazretlerine Gazi'lik unvanı i'tâ ve Rütbe - i Müşîrî tevc hine dâir kanun» teklifi ittifakla kabul olunarak kanunlaşmış (No. 153) ve Gazi Mustafa Kemâl Paşa (Atatürk) kürsüye gelerek Türk Ordusu ve şahsı adına Büyük Millet Meclisi'ne şükranlarını arz etmiştir. İstanbul Belediyesi de Osmanbey'den Şişli'ye giden yol üzerinde Atatürk'ün oturduğu evin bulunduğu caddeye Halâskâr Gazi Caddesi adını vermiştir.

HALÂSKÂR ZÂBİTAN GRUBU veyâ **HALÂSKÂRÂN ZÂBİT GRUBU** (kuruluş yeri ve târihi: İstanbul Haziran 1912), Arnavutluk isyânı ve dağa çıkan zâ-

bitler vak'asından sonra, İttihad ve Terakki iktidarının meşru olmadığını iddia ederek milletçe seçilmiş Meb'usan Meclisi'ni feshettirmek ve hükûmeti düşürmek için İstanbul'da yeraltı faâliyetinde bulunan bırkaç subayın teşkil ettikleri, arkasında bâzı mühim sivil şahısların da yer aldığı gizli bir tehdid ve baskı kuruluşu. Bir askerî cunta taslağı olan ve Halâskâran Cemiyeti diye de anılan bu ihtilâlci gruba ecnebîler, Hey'et-i Zâbitân diyorlardı. Grubun ilk kurucuları şunlardır: Kur. Bnb. Gelibolulu Kemâl (Millî Mücadele yıllarında İstanbul Hükûmeti'nin Jandarma Genel Komutanı Kemâl Paşa); Kur. Önyzb Kastamonulu Hilmi; Süvari Yarb. Receb; Deniz Bnb. İbrâhim Aşkî; Yzb. Kudret; Merkez Taburu Kumandanı Rosinyol Hüsnü; Teğ. Hasan Âlî ve Tevfık beyler.

Vazife ile Makedonya'da bulunan Kemâl Bey, böyle bir faâliyet ve hareket için ortamı elverişli bulmuş, bir grup beyannâmesi kaleme almış. Skalyeri (Scalieri) adlı bir Rum aracılığı ile Prens Sabahaddin Bey'le temasa geçip kendisinden destek ve para yardımı sağlamıştır. Görünüşte ileri sürülen gaye: «İttihad ve Terakki istibdâdının yıkılması ve ordunun siyâsete karışmaması» idi. Fakat her şeyi ordu yaptığına ve desteklediğine göre, aynı ordu sebep olduğu kötülükleri de temizleyecek, hükûmet ve Meclisi bertaraf ettikten ve gûyâ bu müesseseleri meşru yollarla kurduktan sonra, siyâsete başka bir suretle karışmayarak, kendisini yurt savunmasına hasredecektir. Grup bu prensipler ile kadrosuna sivil eleman almamış ve mensuplarının da memuriyet kabul etmelerini yasaklamıştır. Prens Sabahaddin Bey'in desteğinden başka, eski askerlerden emekli Yzb. Tevfik Hamdi (Burunsuz), H. Z. G.na kurucular derecesinde yardım etmiştir. Ayrıca Dr. Rıza Nur, Satvet Lûtfi (Tozan), Mâhir Said, Kemâl Midhat, Melâmî Şeyhi Terlikçi Sâlih, Kur. Yarb. Yusuf Râsih ve Tğm. Boşnak Sâlih beylerin de grupla sıkı iş birliğinde bulundukları anlaşılmıştır. Nitekim, cemiyetin mühürü Halâskârân Zâbitan Grubu diye Tevfık Hamdi Bey tarafından kazdırılmıştır. Dr. Rıza Nur Bey, H. Z. G. nun faâliyetlerinde Prens Sabahaddin, Nâzım ve Kâmil paşalarla olan münasebetleri belirttikten ve evini grup toplantılarına tahsis ettiğini açıkladıktan başka, «... biz kendimizi ve bütün sivilleri gizleyerek bu harekete, sırf bir askerî hareket süsü veriyorduk» demektedir. H. Z. G. toplantılarının en mühimleri, 1912 Haziranı sonuna doğru Üsküdar (Bağlarbaşı) da yapılanlarla, Bostancı, Heybeliada ve Beyoğlu toplantılarıdır. H. Z. G., İstanbul'da için için bir ordu kaynaşması olduğu kuşkusunu başarı ile uyandırmış, broşür hâlinde ve gazetelerde yayımlanan Grup Beyannâmesi Şûrâ-i Askerî Reisliği'ne ve bu kanalla da Pâdişah V. Sultan Mehmed'e sunulan diğer bir beyannâmesi, Meb'usan Meclisi Reisi Halil (Menteşe) ve Mâbeyin Başkâtibi Hâlid Ziyâ (Uşaklıgil) beylere yazılan ve evlerine Mülâzım Sâlih Efendi tarafından bırakılan 24 Temmuz 1912 târihli tehdit mektupları Meclis'te, ordu çevresinde ve basında sert tepkiler ve protestolarla karşılanmış bulunmalarına rağmen, bâzı kimselerce ciddiye alınmış ve H. Z. G. mensuplarının, muhaliflerin ve Arnavut isyancıların bir kısım dilekleri yerine getirilmiştir. İttihad ve Terakki bir sarsıntı geçirmiş ve kısa bir zaman, güven oyu almasından henüz 24 saat geçtikten sonra (17 Temmuz gecesi) Said Paşa Hükûmeti'nin istifası ile iktidârı bırakmıştır. Meclis, meşru bir hükûmet teşkilinde tekrar açılmak üzere reis tarafından dâvet edilinceye kadar tâtile girmeyi kararlaştırırken, Gazi Ahmed Muhtar Paşa, 4 Ağustos 1912 (28 Temmuz 1328) târihli İrâde-i seniyye'yi bulabildiği birkaç meb'us ve âyâna okuyunca, Millî Meclis kapanmıştır. Bundan sonradır ki, ordunun siyasetle uğraşmaktan menedilmesi faâliyetine geçilmiş, bu işin başarılması Nâzım Paşa'dan beklenmiş ve Pâdişah zâbitlerden siyâsetle uğraşmayacaklarına dâir yemin istemiş, onlar da yemin ederek bu hususta birer de senet vermişlerdir. Büyük Kabine'nin iktidara gelmesinden kısa bir müddet sonra (18 Ekim 1912) Balkan Harbi (b. bk.) başlamış, H. Z. G. mensupları mecburî olarak harbe katılmışlardır. Harb sırasında Bâb-ı-Âli baskını (b. bk.) olunca (23 Ocak 1913), H. Z. G. nun Harbiye Nâzırı sayılan Nâzım Paşa vurulmuş, Kâmil Paşa hükûmetten çekilmeğe zorlanmış ve diğer nâzırlarla birlikte göz altına alınmış, Mahmud Şevket Paşa derhâl Sadârete getirilerek iktidar tekrar İttihad ve Terakki Partisi'ne geçmiştir. Böylece H. Z. G. mensupları başta olmak üzere, İttihad ve Terakki düşmanı muhtelif kimseler tâkip ve tevkif edilmişlerdir. Prens Sabahaddin ve arkadaşlarının Mahmud Şevket Paşa hükûmetini düşürmek gayretlerine, prensin evinde saklı bulunan H. Z. G. kurucusu Kemâl Bey de katılmış, İstanbul halkına dağıtılmak için kaleme alınan beyannâmeyi o hazırlamış, tâkip ve tutuklamalar başlayınca Kemâl ve Kudret beyler Mısır'a, oradan da Arnavutluk'a kaçmışlardır. Elverişli zemin ve zamanda geniş muhalefet kitlesinden ve hükûmet düşürmek isteklerinden faydalanarak kurulmuş ve kısa bir süre gelişme ve geçici başarı göstermiş olan H. Z. G., İttihad ve Terakki'nin tekrar iktidâra gelmesiyle tamâmen dağılmıştır. — F. T.

HALAT, mâdenî veyâ nebatî ince iplerin bir araya getirilerek bükülmesinden meydana gelen çeşitli kalınlıkta kuvvetli ip.

Halat babası, gemi ve iskelelerde H. ları bağlamak için kullanılan, baş tarafı kalınca, kısa kütük ve demirler.

Halat bosa, denizcilikte demir aldıktan sonra, demir ağırlığının ırgat üzerine yüklenerek ırgadı hırpalamaması için kullanılan, çımaları güvertede çakılı mapa (b. bk.) lara kilitlenmiş, demir tarafında kalan çımalarına da ceviz (halat düğümü) ve filador (ağaçtan yapılmış yuvarlak bir nevi makaraya dolanan halat) yapılmış H. lar.

Halat burması, H. gibi burmalı şekilde taştan ve ağaçtan oyulmuş silme (duvar veyâ tavan gibi yerlerde yapılan kabartma kenar).

Halat örgüsü, kalın H. şeklinde silme.

Halat sardırma, bir H. ın unutularak içeri çekilmemesi hâlinde, suların tesiri ile pervaneye sarılma hâli.

Halat süngeri, gemilerde ötede beride birikip kalmış suları almak ve yaş yerleri kurulamak için, eski H. ların telleri açılmak suretiyle hazırlanan paspas.

Halat zinciri, bir salvo (b. bk.) uzunluğunun bedeni üzerine sıra ile birçok ilmikler yaparak kısaltılmış hâli. Silistire kordonlarında ve kik yekeleri donanımlarında görülür.

HALAT ÇEKME (İng. Tug-of war), bir spor kolu. İki eşit grupa ayrılmış, belirli sayıdaki oyuncular, kalın bir ipin iki ucundan tutarak birbirlerini çeker ve yere çizilmiş bir çizginin üzerinden öbür tarafa sürüklemeğe çalışırlar.

HALAY, Doğu Anadolu (Erzurum, Erzincan, Sıvas ve çevresi) da oynanan halk rakslarından biri. Bar (b. bk.) adı verilen oyun havaları eşliğinde, kol kola tutunmak suretiyle bir küme kadın-erkek tarafından oynanır. Bu topluluk, elinde

mendil tutan ve en başta bulunan oyuncu marifetiyle idâre edilir. Önce ağır karakterde iken, sonlara doğru yürükleşir. H. çekmek tâbir edilir.

HALAYIK: bk. CARİYE.

HALBE [*hąlbī*], **Max** (Güttland, Danzig 1865 - Gut Neuötting, Oberbayern 1944), Alman yazarı. *Jugend* (Gençlik) adlı natüralist dramı ile büyük bir te'sir yapmıştır. Başka eserleri: *Mutter Erde* (Yer ana) [dram, 1897]; *Der Strom* (Akar su) [dram, 1904]; *Die Tat des Dietrich Stobäus* (Dietrich Stobäus'un hareketi) [roman, 1911]; *Jo* (ad) roman [1917]; *Generalkonsul Stenzel* (Başkonsolos Stenzel) [roman, 1931]; *Ring des Lebens* (Hayat çemberi) [kısa hikâyeler, 1904]; *Scholle und Schicksal* (Toprak ve mukadderat) [otobiyografik yazı, 1933]; *Jahrhundertwende* (Yüzyıl dönümü) [1935].

M. HALBE

HALBERSTADT [*hąlbīrstat*], Doğu Almanya'da, Holtemme suyu üzerinde, Brunswick'in 40 km güney doğusunda, Magdeburg'un güneybatısında bir şehir. Nüfusu 46 300 (1968), denizden yüksekliği 115 m dir. Büyük bir demiryolu kavşağı olan H., IX. yüzyıldan kalma çok eski bir şehirdir. II. Dünya Harbi sırasında burada uçak fabrikaları olduğu için hava akınları sonunda çok zarar görmüştür. Hâlen Doğu Almanya'nın Magdeburg idâre bölümü (Bezirk) nün başşehridir. Büyük bir kuş müzesi vardır. Dericilik, dokumacılık, ziraî âletler, gıda maddeleri, çikulata, eldiven, duvar kâğıdı, sabun ve şeker fabrikaları vardır.

HALBWACHS [*halbvąks*], **Maurice** (Reims 1877 - Buchenwald kampı 1945), Fransız sosyoloğu. H. Bergson ve E. Durkheim gibi filozof ve sosyologların öğrencisi olarak yetişmiş, Caen (1918), Strasbourg (1919) ve Paris (1935) üniversitelerinde profesörlük yapmış, bilhassa hayat seviyeleri ve ihtiyaçların tekâmülü konularını incelemiştir. Başlıca eserleri: *La Classe ouvrière et les teveaux de vie* (İşçi sınıfı ve hayat seviyeleri) [1913]; *La théorie de l'homme moyen* (Ortalama insan nazariyesi) [1919]. H., aynı zamanda sosyal olaylara uygulanan ihtimalî hesap ve istatistik uzmanı olmuştur. Bu alandaki eserleri arasında *Les cadres sociaux de la mémoire* (Hâfızanın sosyal sınırları) [1925]; *Les causes du suicide* (İntihar nedenleri) [1930]; *Morphologie sociale* (Toplum morfolojisi) [1934] v. b. anılabilir.

HALDANE [*hǭldeyn*], **John Scott** (Edinburgh 1860 - Oxford 1936), İngiliz bilgini, fizyoloji uzmanı ve filozofu. Edinburgh Üniversitesinde tıp doktoru olduktan sonra Jena Üniversitesinde de çalışan H., Dundee Üniversite Kolejinde ders vermiş, 1887'de Oxford Üniversitesine nakledilmiş, burada profesör olmuştur. 1892 - 1900 yılları arasında yaptığı araştırmalarla kanda gazların te'sirini inceleyen yeni metodlar bulmuştur. Kömür mâdenlerinde boğulmaya sebep olan gazların te'sirlerini ve ocaklardaki patlamalardan sonra meydana gelen karbon monoksid'in fizyolojik te'sirlerini tetkik eden H., 1896'da ocaklardaki infilâklerde ölüm sebeplerini bulmuş, böylece kömür ocaklarında emniyetin nasıl sağlanacağını keşfetmiştir. H. ayrıca solunumu tetkik ve kandaki gazların tahlili için meydana getirdiği âlet sayesinde solunumun tanziminde karbon dioksidin ehemmiyetini tesbit etmiştir. Daha sonra dalgıçların su altında nefes alma durumlarını incelemiş ve boğulmalarını önleyici usûllerini vazetmiştir. 1912'de Mâden Ocakları Araştırma Lâboratuvarları müdürü olan H., 1924 - 1928'de Mâden Ocakları Mühendisleri Kurumu'nun başkanlığını yapmıştır. Sanayi hastalıklarının incelenmesinde gösterdiği başarılara karşılık pek çok mükâfat, madalya kazanmıştır. Başlıca eserleri: *Methods of Air Analysis* (Hava tahlili metodları) [1912]; *The New Physiology* (Yeni fizyoloji) [1919]; *Respiration* (Solunum) [1922]; *The Sciences and Philosophy* (İlimler ve felsefe) [1929]; *The Philosophy of a Biologist* (Bir biyoloji bilgininin felsefesi) [1935].

HALDANE [*hǭldeyn*], **Richard Burdon** (Cloan, İskoçya 1856 - Cloan 1928), **Viscount Haldane of Cloan,** İngiliz devlet adamı, hukukçusu ve filozofu. Edinburgh ve Göttingen üniversitelerinde okumuştur. İngiltere'ye dönünce avukatlığa başlamış, siyasî hayata 1855'te Liberal Parti mebusu olarak girmiştir. 1905'te yeni başbakan Sir Henry Campbell - Bannerman tarafından Harbiye Nazırlığına tâyin edilmiş, 1912'ye kadar bu görevde kalmıştır. Bu sırada İngiliz ordusunda köklü değişiklikler yapmıştır: Önce acele seferber edilebilecek bir seferî kıta kurdurmuş, sonra bir dahilî kuvvet meydana getirmiş, nihâyet bir Erkân - ı Harbiye tesis etmiştir. Bu değişiklikler yapılmamış olsaydı, I. Dünya Harbi'nde İngiltere çökmüş olacaktı. H. tahsilini Almanya'da tamamladığı için kendisine «Alman taraftarı» gözü ile bakılıyordu. Bu sebeple Asquith'in kurduğu koalisyon kabinesine (1915) Muhafazakârların baskısı üzerine alınmıştır. H. bundan sonra sola kaymış ve 1925'te İşçi Partisinin başına geçmiştir. Bir yıl önce ise James Ramsay MacDonald'ın kurduğu işçi hükûmetinde Lord Chancellor (başhâkimlik) vazifesini kabul etmişti. Annesine çok bağlı olan H., ömrü boyunca annesine her gün mektup yazmıştır (annesi 100 yaşında ölmüştür). Hiç evlenmemiş olan H. ile âile erkek tarafından sönmüştür. Eserleri: *Education and Empire* (Eğitim ve imparatorluk) [1902]; *The Pathway to Reality* (Gerçeğe giden yol) [2 cild, 1903 - 1904]; *Before the War* (Harbden önce) [1920]; *An Autobiography* (Bir otobiyografi) [1929].

HALDEN [*hąldin*] (1928'e kadar: **Frederikshald**), Norveçin güneyinde, İsveç sınırı üzerinde bir şehir. Nüfusu 10 000 (1967) dir. XVII. yüzyıldan kalma bir kalesi vardır. İsveç kralı XII. Karl (Demirbaş) 1718'de burada yapılan muharebede vurularak, ölmüştür.

Halden reaktörü: ağır su reaktörü.

HALDER [*hąldir*], **Franz** (doğ. Würzburg 1884), Alman generali. I. Dünya Harbi'nde Genel Kurmay Başkanlığında çalışmış, 1935'te 1. tümen komutanı olmuş, 1936'da Oberquartiermeister II, 1938'de de ordu Genel Kurmay başkanı olmuştur. 24 Eylûl 1942'de Hitler tarafından azledilmiş, 20 Ocak 1944'ten sonra da tevkif edilmiştir. Harbin sonuna kadar toplama kamplarında kalmıştır.

ḪALDİ DİLİ: bk. URARTU DİLİ.

HALDİZEN DAĞI, Of'ta denize karışan Solaklı Derenin kaynaklarını aldığı bir dağ (3 150 m). Granit ve diyarit gibi iç püskürük (III. Zaman'a âid) kütlelerden ya-

pılıdır. Çoruh ve Karadeniz'e dökülen ırmakların su bölümü çizgisini meydana getiren bu dağ, kuzeyden çok heybetli bir görünüşe sahiptir. Dağın 'lerin vâdilerle parçalanmış olan kuzey yamacı, 1 900 - 2 000 m ye kadar lâdin, köknar gibi iğneyapraklı ormanlarla kaplıdır. Güney yamaçlar, 2 300 m nin altında, önce kuraklığa daha dayanıklı sarı ve kara çam; eteklerde ise, meşe ve ardıç ormanlarının kalıntıları ile örtülüdür.

HÂLE (Fr. Halo) [Meteor.], birçok ve pek küçük parçacıkları içine alan bir ortamın arasından görülen bir ışık kaynağının etrafında hasıl olan dağılma, kırılma ve yansıma olayları. Işık kaynağının etrafında beliren bu ışık alanının parlaklığı çok çabuk azaldığından, bir kenarın mevcut oldugu intibaını verir, fakat bu intıba aldatıcıdır. H ler, özel olarak Güneş ve Ay'ın etrafında görülür. Bunlar, küçük buz kristallerinden mürekkep bulut perdelerinden geçerken kırılan ve yansıyan ışık ışınlarından doğar. Parçacıklar yeknesak büyüklükte olursa, halkalar hasıl olabilir. Bu halkaların yarıçapı, ışığın parçacıklara çarparak istikamet değiştirmesinde görülen müteccah (yeğ) kırılma açılarına bağlıdır. Bu açı dalga uzunluğuna bağlı ise, halkalar renkli olur. Güneş ve Ay'da görülen halkalarda da kırılma hâlinde kırmızı içeride; dağılma hâlinde görülen halkalarda ise kırmızı dışarıdadır.

HÂLE

Atmosferde, bâzı akıntılar neticesinde, kar kristalleri belirli bir istikamet alırsa, H. ler çok girift şekiller alabilir. Bâzan Güneş'in yanında ikinci bir aldatıcı güneş belirebilir.

HALE [*heyl*], **Edward Everett** (Boston 1822 - Roxbury, Boston, Massachusetts 1909), Amerikalı yazar, Nathan Hale (b. bk.) in yeğeni. Belirmiş bir âilenin üyesi idi. Babası Boston'da çıkan günlük «Daily Advertiser» ın redaktörü ve sahibi, dayısı Edward Everett ise hâtip ve devlet adamı idi. Harvard Üniversitesi'ni 1839'da bitirdikten sonra hususî olarak ilâhiyat tahsil etmiş ve 1842'de vaız etmeye başlamış ve rahip olmuştur. Köleliğe karşı ve halk eğitimi için çalışmış ve Amerikalıların hayatına derin bir tepki yapmıştır. Altmıştan fazla kitap yazmış veyâ yayınlamış (roman, seyahât, vaız, biyografya, târih) ve birçok gazete ve dergi için yazılar yazmıştır. Başta *The Man Without a Country* (Vatansız adam) [«Atlantic Monthly» [1863] olmak üzere sevilen eserleri şunlardır: *My Double and How He Undid Me* (Çift'im ve beni bozguna uğratışı), (1859'da «Atlantic Monthly» de çıkan kısa hikâye); *Philip Nolan's Friends* (Philip Nolan [Vatansız adam]ın ahbapları) [1867]: *Ten Times One is Ten* (On kerebir ondur) [1870]; *In His Name* (Onun adına) [1873]; *Kansas and Nebraska* (Kansas ve Nebraska) [1854].

HALE [*heyl*], **George Ellery** (Chicago 1868 - Pasadena 1938), Amerikalı astronom. Bilhassa Güneş'in fiziğini tetkık etmistir. 1908'de Güneş lekelerindeki magnetik alanları keşfetmiştir. Pasadena (California) daki Mount-Wilson rasathânesini H. kurmuştur.

HALE [*heyl*], **Nathan** (Coventry, Connecticut 1755 - Long Island 1776), Amerikalı ihtilâl kahramanı. Yale'de tahsilini bitirmiş, 1773 - 1775 yıllarında öğretmenlik etmiştir. Continental Army (Kıta ordusu) de 1775'te teğmen olmuş, 1776'da da yüzbaşılığa terfi etmiştir. Long Island'da tehlikeli casusluk vazifesini fedaî olarak kabul etmiş (1776) ve 21 Eylûl 1776'da İngilizler tarafından asılmıştır. Son sözleri: «Yurdum için kaybedecek ancak bir tek hayatım olduğuna esef ediyorum» (*I only regret that I have but one life to lose for my country*) olmuştur.

HÂLE ASAF (1905 - Paris 1938). Türk kadın ressamı. Önce Almanya'da resme çalışmış olan H. A. sonradan İstanbul Güzel Sanatlar Akademisini bitirerek Paris'e gitmiş ve orada kaldığı uzun yıllar zarfında akademilere devam ederek resmi ilerletmiştir. Paris'te Raoul Dufy ve Henri Matisse'ten ders almış ve arkadaşları arasında temayüz etmişti. Hayatı Paris'te geçen ve modern san'ata bağlı bir ressam olan H. A. ın basit çizgili şematik şekilleriyle göze çarpan resimlerinde mavi, turuncu ve yeşil ahenklerini husûle getirdiği bir volupte vardır. Bâzı eserleri Paris'te Montparnasse'ta satılmış ve Petit Palais'de teşhir olunmuştur.

Tabiatı kendine vergi bir duyguyla ifâdede gösterdiği hassasiyet eserlerine ayrı bir hususiyet vermektedir. Muvazeneli ve biraz deformasyonlu şekiller içindeki renklerin birbirleriyle uyuşmasına çok dikkat eden H. A., modern resim anlayışında büyük bir kabiliyet göstermiştir. 33 yaşında daha genç iken ölümü kendisinden beklenen değerli eserlerden bizi mahrum etmiştir.

HALEB (Avrupa dillerinde adı: **Alep, Aleppo**, Eski Çağdaki adı: **Ḫalba**), Suriye'de, Kuvayk ırmağı kenarında bir şehir. Nüfusu 550 000 (1965), denizden yüksekliği 390 m dir. Şehrin çevresindeki ovada yarı çöl tipi bir iklim hüküm sürer. Yağmuru hem azdır, hem de intizamsızdır. Sert, fakat sağlam bir havası vardır.

H. in başlıca gelir kaynakları buğday ve pamuk ile koyunculuktur. Şehrin mühim bir hususiyeti olarak da Şam fıstığı ağaçları vardır.

H. in târihi çok eski çağlara kadar uzanır. M. Ö. XX. yüzyılda, burada kurulmuş olan krallık, Anadolu Hititleri ile münasebette bulunmuştur. M. Ö. XIX. yüzyılda Hitit kralı Murşl'in H. i tahrip ettikten sonra hazinelerini götürdüğü bilinmektedir.

Yüzyıllar boyunca çevresindeki toplulukların ihtiraslarına hedef olan H., ancak Romalılar zamanında hayli uzun bir devrevi barış içinde geçirebilmiştir. Bizans devrinde ise canlı bir iktisadî hayata kavuşmuştur.

HALEB'in umumî görünüşü

H. târihinde, I. Keyhüsrev zamanındaki istilâ (540), büyük bir darbedir. 616 târihindeki Arap ordularının istilâsı sonunda ise H. de ilk câmi kurulmuştur. Emevîler zamanında H. mühim bir idarî veyâ siyasî rol oynayamadığı gibi, Abbâsîler devrinde de bir taşra kasabası gibi sönük kalmıştır.

H. in bir devlet merkezi olması Hamdanî hükümdarı Seyfü'd-Devle (944) zamanındadır. Bu devirde H. aynı zamanda bir ilim ve edebiyat merkezi hâline de gelmiştir. Bu parlak devir Nikephoros Phokas'ın şehri zapt ve tahrip etmesiyle kapanmış ve H. uzun bir zaman birbirini takip eden istilâlara uğramıştır.

Türklerin H. önlerinde görünmeye başlamaları XI. yüzyıl sonlarına doğrudur. Ancak, H. de bu çağlarda kesin bir Türk hâkimiyeti kurulamamıştır. Bir ara Haçlıların hücumuna uğrayan H. istikrarsız bir hayat yaşamaya devam etti. 1260'ta Hülâgu tarafından alınan şehir, Osmanlı Türklerinin Kölemenlerden zaptı ile târihinin en iyi devrine girdi. 1348'deki büyük taun ve ardından Aksak Timur'un istilâsından sonra, XV. yüzyıldan i'tibaren H. büyük kervanların buluşma yeri hâline gelerek büyük bir iktisadî ehemmiyet kazandı. Şehirde büyük hanlar, kalabalık mahalleler kurulmaya ve Altun Boğa, Ak Boğa, Mengli Boğa câmileri gibi minareli câmiler yükselmeye başladı. 24 Ağustos 1516'daki Merc-i Dâbık zaferinden sonra H. vilâyet merkezi oldu.

HALEB: Babü'l-ferec Meydanı

HALEB: Sefahiye Câmii

H. târihindeki en ağır devirlerden biri, 1831-1839 yılları arasındakí Mısır işgali devridir. Şehir bu kısa devirde ağır vergiler ve diğer malî yükler yüzünden çok sıkıntı çekmiştir.

Osmanlı hâkimiyeti müddetince bir Türk vilâyeti olarak kalan H., I. Dünya Harbi sonunda Suriye'ye bağlanmıştır.

Bu uzun hayatı içinde, H. in her bakımdan en mutlu devri, bir Türk vilâyeti bulunduğu devirdir. Bu devir hem ticaret hem de iktisat yönlerinden H. in en parlak zamanıdır. H. çevrede rakip şehirlerin ortaya çıkmasından sonra da bu durumunu muhafaza etmiştir. Meselâ, 1775 yılı ihracatı 700 000 liradır ki, o çağlara göre çok mühim bir yekûndur.

Osmanlılar zamanında yapılan hanlar, câmiler ve diğer yapılar, şehrin hususiyet taşıyan en bakımlı âbideleridir. Dukaginzâde Mehmed Paşa ve İbrahim Hanzâde Mehmed Paşa vakıfları bunların en meşhurlarıdır. Birincisi büyük bir câmi ile üç han, mesken, dükkân ve imalâthânelerden meydana gelen bir yapılar grupu ve dört çarşıdan, ikincisi bir gümrük hanı ile içinde 334 dükkânı bulunan iki çarşıdan meydana gelmişlerdir. Dukaginzâde vakfı 3 hektarlık, İbrahim Hanzâde vakfı ise 8 000 m^2 lik bir sahayı kaplamaktadır.

H. Osmanlı Türkleri zamanında yapılmış olan bu yapılar sâyesinde dünyanın en güzel çarşılarına sahip olmuştur. Ayrıca, İstanbul'da yapılan câmilerin yapı tarzı H. de de tatbik edildiğinden, bu şehrin câmıleri, bu yönleri ile de güzel eserlerdir. Hüsrev Paşa ve Behram Paşa câmileri ile Ahmediye, Şabaniye ve Osman Paşa medreseleri bunlar arasındadır.

H., son devirlerde hem ticaret, hem sanayi, hem de siyaset ve fikir merkezi hâline gelmiştir.

Haleb Atabegleri: bk. ZENGÎLER.

Haleb Çıbanı [Tıp] (Lat. Leishmaniasis cutaneous, dermal l.; Fr. Leishmaniose cutanée), Urfa, Gaziantep, Diyarbakır, Elâzığ, Kayseri gibi vilâyetlerimizde ve Sûriye sınırlarına yakın bölgelerde oturan kimselerde sık rastlanan kronik, ülseratif, endemik bir granuloma çeşidi. Şark Çıbanı, Bağdad, Nil, Salek. Yemen, Biskra, Delhi, Lahor, Kandahar ve yıl çıbanı gibi adlarla da anılan ve Asya, Afrika, Ortadoğu ve Akdeniz ülkelerinde görülen H. çıbanı yüzde, kaşlar kenarında, burunda, dudaklar çevresinde, çenede veyâ ellerde beş kuruştan bir mâdenî lira büyüklüğüne kadar değişik ölçüde ve bâzen de beş, on, hattâ daha çok sayıda olur. Parlak, düz bir satıhda delik deşik, girintili çıkıntılı izler bırakan H. çıbanı'nın âmili olan protozoan parazit, Amerikalı patolog James H. Wright tarafından bulunmuş ve *Helcosoma tropicum, Leishmania tropica* diye adlandırılmıştır. Hastalık, insandan insana sürünerek geçtiği gibi tatarcık cinsinden kanatlı ufak hayvancıklarla (Phlebotomus) da taşınır ve bulaştırılır. *Leishmania tropica*'yı alan kimse, hemen hastalığı meydana vurmaz. Kısa bir süre veyâ 15 günden, üç-yedi aya kadar kuluçka devri devam eder. Çıbanın başlangıçı, bir pire ısırığı veyâ zehirsiz ufak bir böcek dalaması gibidir. Yavaş yavaş büyür ve üzeri, ince bir pulcuk hâsıl eder. Kenarlarında küçük yavrucuklar görülür. 3-4 ay sonra çıban ve çevresi parlak koyu kırmızı şarap rengini alır. Leblebi, fındık kadar büyüyünce açılarak bir yara hâline gelir ve kanlı bir kabukla örtülür. 6-7 aydan sonra yaranın kapanma devresi başlar ve 11 ayda çıban sona erer. Önce pembemsi bir leke ile başlayan yara izi, gittikçe ve zamanla beyazlaşır, cild rengini alır. Bir yıldan önce biten H. çıbanı'na rastlandığı gibi, yıllarca sürdüğü de tıp literatüründe yazılmıştır. Çıbanı bir çıkaran bir daha çıkarmayacağı için, hastalığın yaygın olduğu çevrelerde bilhassa kız çocuklarının yüzlerini korumak için, çirkin düşmeyecek kol veyâ kalça gibi görünmeyecek yerlerine hastalık bilhassa zerkedilerek aşılanırdı. Bugün tedavisisi bulunan H. çıban'ı, geçmiş yıllara nazaran yok denecek kadar azalmıştır.

Haleb Kumaşı (Alépin): Çözgüsü ipek, atkısı yün olan bir kumaş. Dokunuşu bakımından şayak'ın bir çeşididir.

Adını Haleb şehrinden aldığı anlasılan H. K. nın eni genellikle 1,10 m olup rengi siyahtır. En iyi kalitesine *barpur* adı verilir. Düşük kaliteli kumaşlar su geçirmez hâle getirilmek amacı ile kauçukla astarlanır.

Haleb Mermeri (Fr. Marbre d'Alep): mermerlerin breş (Fr. brèche) denilen cinsinden sarı bir taş. Bk. BREŞ ve MERMER.

Haleb Sedef Otu (Ruta chalepensis) [Bot.]: bk. SEDEF OTU.

Haleb Süpürge Darısı (Sorghum Halepense) [Bot.]: bk. SÜPÜRGE DARISI.

HALEBÎ, Burhâneddîn İbrâhim el-Adevîel-Halebî, İslâm hukukçularından. İbn Şıhne adıyle tanınmış Halebli Ebû'l-Velîd İbrâhim ibn Muhammed (M. Ö. 882-1477) in, otuz fasıl üzerine plânlamış bulunduğu ancak 21. faslın «el-kerâhiyye» bâbına kadar yazabildiği *Lisânu'l-Hukkâm fî Ma'rifeti'l-Ahkâm* adındaki eserini *Gâyetu'l-Merâm fî Tetimmeti Lisani'l-Hukkâm* adlı eseriyle H. i tamamlamıştır (1015-1606). Her iki eser ilk defa olarak 1299 (1882) de İskenderiye'de bütün hâlinde basılmıştır.

HALEBÎ, İbrahim b. Muhammed (1459-İstanbul 1549), Arap fakîhi. Haleb'lidir. Haleb'de ve Kahire'de okumuş, sonra İstanbul'a gelerek burada vâızlık ve müderrislik yapmış ve 90 yaşında iken İstanbul'da ölmüştür.

Eserleri arasında en tanınmışı *Multaka'l-ahbur*'dur. Bu eser Şeyhîzâde'nin şerhleri ile İstanbul'da 1241 ve 1310'da, el-Haskafî'nin şerhleri ile yine İstanbul'da 1258, 1287 ve 1310'da basılmıştır.

HALEBÎ, Nureddin b. Burhaneddin (1567-Kahire 1634), Arap yazarı. Kahire'de Salahiye Medresesinde müderrislik yapmıştır.

H. nin birçok eserleri vardır. Peygamber'in hayatı hakkındaki eseri, Şemseddin el-Salihî'nin eseri esas tutularak hazırlanmıştır. Ancak H. tarafından da birçok ilâveler yapılmıştır. Eser Kahire'de [1280, 1304 ve 1308] basılmıştır.

HALEBİD (Hint târ. ve ark.), Hindistan'ın Mysore devletinde, Hassan'ın kuzey-batısında bir köy. Hoysala sülâlesinin Dorasamudra adlı başkenti burada yer almıştı. Bunu Müslümanlar 1310 ve 1326'da yağma etmişlerdir. Bu sülâlenin en muhteşem mâbedi buradadır.

HÁLEK [*hạlek*], **Vitězslav** (Dolinek 1835-Praha 1874), Çek şâiri. Neruda (b. bk.) nın yanında yeni Çek şiir ekolünün kurucusu olarak tanınmıştır.

HALES [*heylz*], **Stephen** (Bekesbourne, Kent 1677-Teddington, Middlesex 1761), İngiliz kimyacısı. Protestan rahibi olan H., 1717'de Londra Kraliyet Cemiyeti (Royal Society) ne girmiş ve 1753'te Paris İlimler Akademisi (Académie des Sciences) üyesi (membre associé) olmuştur. İlk olarak gazları su ile dolu bir kapta toplamak yolunu bulmuş ve bilhassa hidrojeni, karbon oksidini (CO), karbonik gazı (CO_2), kükürt gazını (SO^2), metanı ve başka maddeleri tetkik etmiştir. H., bu gazlara, içine başka maddeler karışmış olan hava diye bakıyordu. İlk defa olarak kan tansiyonunu ölçmüştür. Bitkilerde usarenin yükselme kuvvetine dâir denemeleri klâsik literatüre geçmiştir.

HALESOWEN [*hẹyzloụïn*], İngiltere'de, Worcester kontluğunda, Birmingham'ın 21 km güney-batısında bir endüstri şehri. Nüfûsu 44 000 (1961) dür. 1652'de kurulmuş bir Latince okulu ve demir eşya fabrikaları vardır.

HÂLET BEY, İbrahim (Üsküdar, İstanbul 1837-İstanbul 1878), Türk yazar ve şâiri. Abdülkadir-i Geylânî sülâlesinden Maliye Nâzırı Mehmed Halid Efendi'nin oğludur. Eski Sadrâzamlardan Mahmud Nedim Paşa'nın yardımıyle Hariciye Nezareti Mektubî Kalemine memur olmuş, bir taraftan da ünlü mesnevîhan Hoca Hüsameddin Efendi'den Arapça, Farsça okumuş, Ayasofya Câmiinde devrin ileri gelen âlimlerinden ders almıştır. Çok genç yaşında «Ceride-i Havadis» gazetesinde yazarlığa başlayan H. B., bu gazetede uzun zaman çeşitli yazılar, edebiyata dâir makaleler yazmış ve *Napolyon Târihi'ni* gözden geçirip düzelterek tefrika etmiştir.

İ. HÂLET BEY

Bâzı küçük memuriyetlerde, bu arada Samsun rüsumat (gümrük) kâtipliğinde bulunduktan sonra Haleb vâlisi Cevdet Paşa'nın maiyetine girmiş, bir müddet sonra rütbe-i saniye ile Haleb mektupçu muavinliğine getirilmiş, 1867 târihinde de mektupçuluğa yükseltilmiştir. Bu vazifede iken resmî «Furat» ve gayri resmî «Gadirü'l-Furat» gazetelerini çıkaran H. B., ayrıca *Fihrist-i Vilâyet-i Haleb* adında istatistik bilgileri veren ve büyük bir takdirle karşılanan bir *Salnâme* hazırlamıştır. Bu salnâmeden bütün vilâyetlere birer tane gönderilerek her vilâyet için bir salnâme çıkarılması emredilmiştir.

Cevdet Paşa'nın aracılığı ile 1869'da Divan-ı Ahkâm-ı Adliye başkâtipliğine tayin edilmiş, bu vazifeden azledildikten bir süre sonra da teklif edilen Bağdad mektupçuluğunu kabul etmemiş, bunun üzerine Maarif Nezareti mektupçusu olmuştur (1876). Bu târihten iki yıl sonra ölen H. B., Eyüp'te Hazret-i Hâlid Türbesi civarına gömülmüştür.

Şiir, târih, edebiyat, biyografi, tiyatro gibi çeşitli sahalarda eserler vermiş, gazetelerde makaleler yazmış ve devrinde oldukça tanınmış olan H. B., şiirlerinin bir kısmını *Hâletü'ş-Şebab* adlı eserde; «Ceride-i Havadis», «Furat» ve «Gadirü'l-Furat» gazeteleriyle «Dolap» ta yayınlanmış yazılarından seçtiklerini de *Âsar-ı Tarumar*'da toplamıştır. Diğer eserleri şunlardır: *Âl-i Osman* (Osmanlı Devletinin başlangıcından i'tibaren, her padişahın saltanat devrinin iç ve dış hâdiselerini, âlimlerini ediplerini içine alacak şekilde düzenlenmiş olan bu eserin ancak bir cildini tamamlayabilmiştir); *Mebde-i Kitabet*; *Sefinetü'l-İnşâ*. Bunların dışında Hoca Hüsameddin, Lûtfullah Efendi ve Fuad Paşa'nın biyografilerine âid eserleri, birkaç tiyatrosu ve «Dolap» ta yayımlanmış bâzı eserleri vardır. Bu eserler oğlu Hâmid Bey tarafından Fatih'teki Millet Kütüphânesine verilmiştir.

HÂLET EFENDÎ, Mehmed Said (İstanbul 1760-1823), Türk devlet adamı. Kırımlı Kadı Hüseyin Efendi'nin oğludur. Devlet ricâlinin maiyetinde küçük memuriyetlerle mesleğe başladı, Manastır ve Yenişehr-i Fenâr'a gitti. Şeyh Galib'e kapılanarak Mevlevî oldu ve onun himayesi sâyesinde yükseldi. Hâcegân, sonra başmuhâsib pâyesi aldı. 24 Aralık 1802'de Paris büyükelçisi tâyin edildi ve 22 Eylül 1803'te Paris'e geldi. Birinci konsül, sonra imparator olan Napoléon Bonaparte ve Talleyrand ile müzakerelerde bulundu. 3 yıl içinde, Paris'in siyasî atmosferinde birinci derecede rolü olan yabancı diplomatlar arasında yer aldı.

11 Eylül 1806'da geri dönünce beylikçi ve iki ay sonra reîsülküttâb (dışişleri bakanı) oldu. Bir yıl için Kütahya'ya sürüldü. Geçici görevle Bağdad ve Musul'a gönderildi. 1811 başında rikâb-ı hümâyûn kedhudâlığına (içişleri bakanı) getirildi.

Bu sıralarda H. E. Osmanlı devletinde nadir görülen bir nüfûz kazandı. Hiçbir devlet işi ondan sorulmaksızın yapılamaz oldu. Bu sebeple büyük ölçüde düşman edindi. Yeniçeri Ocağı'na dayanıyor, Fenerli Rumları himaye ediyordu. Tepedelenli Ali Paşa'nın ezilmesinde müessir oldu. Yeniçeri Ocağı'nı kaldırıp modern ordu kurmak isteyen II. Mahmud'u, fevkalâde zekâsı ile devamlı şekilde oyalıyordu. 12 yıl kadar bu durum devam etti. 1823'te Bursa'ya, oradan Konya'ya sürüldü. Sonunda idamına ferman çıktı ve infâz edildi. Cesedi Konya'ya, İstanbul'a getirilen başı da Galata Mevlevîhânesi'ne gömüldü. Kindar olmasına rağmen, ilim, san'at ve musikiyi himaye ederdi. İzzet Molla, onun yakın dostu idi. İyi konuşan ve her türlü entrikada üstat olan H. E. nin Dîvân'ı 1842'de İstanbul'da basılmıştır. Galata Mevlevîhânesi'ne yaptırdığı kütüphâneye vakfettiği pek değerli yazmalar bugün Süleymaniye Kütüphânesi'ndedir.

ḤÂLETÎ, Mustafa b. Azmîzâde Hâletî (İstanbul 1570 - İstanbul 1631), Türk edebiyâtının meşhur âlim ve şâirlerinden, bilhassa rubâ'îleri ile şöhret kazanmıştır. Babası, Defterdâr Pīr Ahmed Çelebi'nin oğlu Pīr Mehmed Azmî Efendi, çağının başta gelen ilim adamlarından Kâdızâde 'Alī Çelebî'den mülâzemet aldıktan sonra İstanbul'un muhtelif medreselerinde müderrislik etmiştir; ömrünün son iki yılında, Şehzâde Mehmed'in hocası bulunuyordu. *Mihr-ü Müşterî* mesnevîsini Farsça'dan Türkçe'ye çeviren, *Mekârim-i Ahlâk* adlı eseri ilim çevrelerinde çok tutunan M. Azmî'nin ('Aṭâyî, *Şaḳāyıḳ Ẕeyli*, s. 267 v. d., 449, 481, 703) oğlu Hâletî, 23 Ocak, 1570 (15 Şa'bân, 977) de doğdu.

1. **Hayâtı:** H., âlim ve şâir babasının yolunda yürüyerek medrese tahsili sâyesinde lüzumlu bilgileri edindikten sonra, devrinin meşhur hocası Sa'deddin Efendi'den mülâzemet aldı; ilk vazifesi kırk akçe ile ta'yin olunduğu Hâcce Hâtun Medresesi müderrisliğidir. Rütbesi gittikçe yükselerek Mehmed Ağa Medresesi'nde (Şubat - Mart, 1590), Eyub (Şubat - Mart, 1595), Sahn-i Süleymânîye (Ağustos - Eylûl, 1596), Sultan Selīmi Kadim (Eylûl - Ekim, 1599), Süleymânîye (Mayıs - Haziran, 1600), Hâkânîye (Ocak - Şubat, 1602) medreselerine müderris ta'yin edildiğini biliyoruz. 1602 Aralık (veyâ 1603, Ocak) ında Şam, 1604 Haziran'ında Kâhire Kadılığı'na getirildi. Asker isyânı sonunda Mısır Emīrü'l-Ümerâsı Haci İbrâhim Paşa şehit düşünce Kaymakamlığı ele alan H., isyânı önleyemediği için suçlu görülüp azledilmiştir (Ekim - Kasım, 1604). İki yıl kadar açıkta kalıp, 1606 Aralık'ında Bursa Kadılığı'na getirildi ise de, 1607 Şubat'ında Bursa'nın Kalender-oğlu tarafından kuşatılarak yağma edilmesi üzerine buradan ayrılmağa mecbur kaldı; ancak iki sene sonra Ahyolu kazâsı arpalık olarak verildi. 1611 (Haziran - Temmuz) de Edirne Kadılığı'na getirilen H. ye bahtı yine yâr olmamıştı: Bir kadı'ya gafletle hakāreti yüzünden halk aleyhinde birleştiği için, buraya ta'yininden dört - beş ay geçince Şam Kadılığı'na nakledilmişse de, yerine bir başkasının ta'yini sebebiyle bura kadılığı'ndan da ayrılmış (Mayıs - Haziran, 1613); bir yıl kadar sonra İstanbul Kadılığı tevcih olunmuştur (Ağustos - Eylûl, 1614); ancak, bir - iki ay sonra bu vazifesi de elinden alınıp bir seneye yakın açıkta bırakılmış, 1615'de Gümülcine Kadılığı arpalık olarak verilmişti. Sultan Osman II. ın tahta çıkmasından beş - altı ay sonra, ikinci def'a Mısır Kadılığı'na getirilmesinde (Ağustos - Eylûl, 1618), ona sunduğu arz-i hâlin te'siri bulunduğu söylenilir; fakat, aradan bir yıl bile geçmeden bura kadılığına bir başkası ta'yin edilince kendisine mahalle kadılığı verilmiş (Temmuz - Ağustos, 1619), iki ay sonra bu vazife de elinden alındığı için İstanbul'a gelmiştir. 1621 (Şubat - Mart) de Uzunca - Ova Kadılığı'na ta'yin olunan H., Murad IV. ın tahta çıkmasını müteâkıp Anadolu Sadrı mevki'ine getirilmişse de (Eylûl - Ekim, 1623), ertesi yıl Rusçuk arpalık'ı teka'üdlüğü verilmiş, üç yıl süren bu teka'üdlüğünü müteakıp, nihayet Rumeli Kadıaskerliği'ne nâil olabilmiştir (Aralık - Ocak, 1627 - 1628). Bu me'murluğu da uzun sürmedi; 1629 (Nisan - Mayıs) da, Silistre arpalığı ile yetinmeğe mecbur kaldı; bu hâl bir buçuk yıl sürmüş, 1631 (Ocak - Şubat) de buna ek olarak Yahyâ Efendi mahlûlünden Süleymânîye Dârü'l-Hadîs'i verilmiştir. İstanbul'un en meşhur medreselerinde ders okutan, Anadolu, Rumeli Kadıaskerlikleri gibi en yüksek me'murluklarda bulunan H. nin kırk yıllık resmî hayâtı sürekli iniş - çıkışlarla dolu olduğu görülüyor. Biraz önce kaydettiğimiz vazifesine başladıktan bir - iki ay geçince, ıztıraplarla dolu ömrü de sona ermiş. 30 Mart, 1631 (26 Şa'-ban, 1040) de hayâta gözlerini yummuştur. Sofular'daki evinin karşısında bulunan ve ta'mir ettirdiği mektebin bahçesinde gömülüdür.

2. **Eserleri:** H. nin yaşadığı XVII. asır, *kaside*'de Nef'î, *gazel*'de Nâbî, Nâ'ilî, Neşâtî, Şeyhü'l-İslâm Yahyâ ve Bahâ'î v. b. Türk edebiyâtının en meşhur şâirlerini yetiştiren en zengin devirlerindendir. *Dīvân*'ını, Riyâzî'nin ifadesine göre, Mehmed III. adına tertip eden H. nin, Ahmed I. e sunduğu *Kaside*'si, Eğri Seferinden dönmesi üzerine Mehmed III. adına *Kaside*'si, A. C. Yöntem'in de kaydettiği gibi, o devrin meşhur şâirlerinin eserleriyle karşılaştırılınca kendisine pek de üstünlük kazandırmaz. *Şeh-Nâme* vezniyle yazdığı, beşvüz beyti aşan *Sâkî-Nâme*'si *başlangıç*'dan sonra onbeş *makāle*'ye ayrılmıştır; *hatm-i kelâm* ve *münâcât* ile nihâyet bulan bu mesnevîsi sûfîyâne aşk ve vecdin hikâyesidir. Her türlü cinsî aşk ve ihtirastan uzak bir aşk hikâyesi olan *Mihr-ü Müşterî* mesnevîsini, XIV. asır Acem şâirlerinden 'Aṣṣār (bk. MUHAMMED ŞEMSEDDİN) ın bu isimdeki Farsça eserinden Türkçe'ye çevirmiştir. Atâyî'nin ifâdesine göre H., babası Azmî Efendi'nin 1 000 beyit kadarını çevirip tamamlayamadığı bu mesnevîsine 500 beytin tercemesini eklemiş, fakat sona erdirememiştir (*Ayn. esr.*, s. 267; eserinin bir başka yerinde bir - iki yüz beyit eklediğini yazmıştır: s. 740). Yine Atâyî'nin kaydına göre *Menâr İbn Melek*'e, *Durer-ü Gurer*'e hâşiyeleri, *Mugnī'ü'l-Lebīb*'e şerhi, *Tefsīr-i Şerīf*'e âid *Kelimât*'ı, *Hidâye Mişbah* şerhlerine *Ta'līkāt*'ı vardır. Nesirlerini, devrinin geleneklerine uygun sûrette, *Münşe'at* mecmuası hâlinde tertiplemiştir. Gibb, bunlara ilâve olarak, *Rieu Katalog*'una göre, *Pend-Nâme* adlı eserinden de bahseder. Ancak, H. nin adı anıldıkça hemen hatırlanan ve onu ayakta tutan eseri, şübhesiz, kâfiyelerinin son harflerine göre tertip ettiği rubâî'lerini içine alan *Rubâ'iyât-ı Hâletî*'dir.

3. **Şahsiyeti ve şöhreti**: Babasını, on iki yaşında iken kaybeden H., onun yolunda yürüyerek, yirmi yaşına varmadan, hayâtını müderrislikle kazanmağa başlamıştır. Nâmî mahlasını kullanan şâir ve âlim amcası Nişancı Mehmed Paşa, beş kızından her birini müderrislerle, birini de H. ile evlendirmişti. Bu evlenmeden doğan kızının, ahmaklı-

ğıyle meşhur müderris Mustafa Efendi ile evlendiğini biliyoruz (*Şakāyık Zeyli*, s. 338, 746). Necib ve anlayışlı oğlu Ahmed genç yaşında, şâirimizin Şam Kadılığı sırasında, 1613'de ölmüştür; ora şâirleri bu münâsebetle *mersiye*'ler söyledikleri gibi, kendi *Dîvân*'ında da bu acıyı dile getirdiği *mersiye*'si vardır (A. C. Yöntem, *İslâm Ansiklopedisi*, *Hâletî* mad.). Âilevî ıztırapları altında ezilen H. ye meslek hayâtında da tâlı'i yâr olmamıştır; onu yakından tanıyan Atâyî, daimâ güçlüklerle karşılaştığını, ilim ve hünerinin zararından başka eserini görmediğinden ve her adımda önüne çıkan engellerden üzülerek bahsettiğini, şiirlerinin çoğu bu ıztıraplarının ifâdesi olduğunu, çağdaşları arasında onun gibi araştırıcı zihniyetle kitap okuyan pek bulunmadığını, vefâtında, kendi el yazısıyle tashih edilmiş ve hâşiyeler yazılmış üç - dört bin kitap bıraktığını, şiirleri, seçilmiş metinleri içine alan yüzden çok mecmuasını gördüğünü, ilmin muhtelif kollarında eserler veren ve Anadolu şâirlerinin üstad tanıdığı bu âlim şâirin son derece zarîf, nâzik, cömert, ilmî seviyesinin üstünlüğü sâyesinde mükemmel bir insan mertebesine yükseldiğini yazmıştır. Kâtip Çelebî de, Kınalı 'Alî Çelebî dışında, XVI. asırda bu kuvvette âlim bulunmadığını ileri sürer (A. C. Yöntem, *ayn. mad.*). Şam Kadılığı sırasında H. ile tanışan Bağdadlı Rûhî, onu, sözünde duran, sohbetine doyulmaz, âdil bir şahsiyet olarak vasıflandırır; mürettep *Dîvân*'ını görmüştür ve şiirlerinin selisliğinden bahseder (*Rûhî Dîvânı*, İst., 1287, s. 43 - 6). Ölümü üzerine târih düşüren Kisbî, hakkında «fâzıl» sıfatını kullanmış, çağdaşları için pek ağır hicviyeler yazan Nef'î, H. nin münâfıklığından bahsederse de, bir beytini nakille, ilim ve irfan sâhibi olduğunu inkâr etmemiştir. Çağdaşlarından Ganîzâde Nâdirî'nin, H. nin *Dîvân*'ını medh, şiirlerinin ifâdece açık ve güzel olduğundan bahseden kıt'ası *Atâyî*'nin eserinde mevcuttur (s. 740). *Kaside*'de Nef'îyi üstün bulan Nedim, H. yi, *rübâî*'nin en yükseldiği sâhada uçan ankâya benzetir (*Nedim Dîvânı*, İst., 1338 - 40, s. 40). Onu, en mâhir ve fâzıl şâirlere göre ikinci derecede bir san'atkâr sayan Muallim Nâcî, her vâdide güzel şiir söylediği, bilhassa hicviyelerinde tam mânasıyle başarı gösterdiği düşüncesindendir (*Esâmî*, İst., 1308, s. 100). Fuad Köprülü'ye göre *kaside*, *gazel*, *mesnevî*'de üstad olan H ye şöhret kazandıran rubâî'leridir (*Encyclopaedia of İslâm, Türks* mad., s. 952 a). A. C. Yöntem, Gibb'in, *rubâî*'de H. nin, «Hayyâm'ın orijinalite ve derinliğine mâlik olmadığı» düşüncesine iştirâkle berâber, böyle bir karşılaştırmayı haklı olarak yersiz bulur; çünkü, «Hayyâm kendi hadsine tâbi, ser - âzâd bir dâhîdir», ona dünyâ çapında şöhret kazandıran da bu husûsiyetidir. H. ise, İslâmî tasavvuf telâkkilerini Türk şâirleri arasında «hemen hiçbir kimsenin muvaffak olmadığı bir mehâretle, *rubâî*'ler ile ifâdeye muktedir olmuştur. İşte ona millî muhit içinde şöhret te'min eden, Üstâd - ı Rubâî unvânını verdiren bu kudretidir. Bâzı mecmualarda onun eserlerine işâret edilirken Hayyâm - ı Rûm ta'birinin kullanılışı, H. nin Hayyam'ı taklit ettiğine değil, onun da Hayyâm gibi *rubâî*'leri ile şöhret kazandığına delâlet eder (*Ayn. mad.*). Bütün bu hükümlerden, H. nin manzum, mensur muhtelif nevi'lerdeki eserleriyle şöhret kazandığı, fakat, Türkler arasında XII. asırdan beri tutunan ve nazım tekniği bakımından çok güç olan *rubâî* sâhasında gitgide daha çok şöhret kazandığı anlaşılır. H. nin, *rübâî*'lerini elmasa benzetenlere karşı, her ikisi yanyana getirilince elmastan daha parlak olduğunun apaçık ortaya çıkacağını bir şiirinde ifâdesi, *rübâî* üstâdı olduğu hakkındaki hükümlere kendisinin de katıldığını göstermektedir.

Bibliyografya: Madde dâhilinde kaydedilenler dışında bk., H. ye dâir en eski ve sağlam en çok bilgiyi içine olan kaynak Nev'îzâde Atâyî'nin *Şakāyık Zeyli*'dir (İst. Dârü't - Tıbâ'atü'l - Âmire, 1268, s. 379 - 41); hakkındaki yazıların hemen hepsinde bundan faydalanılmış, fakat yukarıya kaydettiğimiz üzere, eserin bütününde yer yer rastlanılan, bilhassa âile hayâtını aydınlatan notlar kimsenin dikkatini çekmemiştir. Madde dâhilinde zikrettiklerimiz dışında ayrıca bk., *Na'îmâ Târihi* (C. III., İst., Matbaa - i Âmire, 1280, s. 69), Nâcî mahlâslı Hüseyin Kürdî'nin düşürdüğü, *Rūh - i pākine dembedem rahmet*: روح پاکنه دمبدم رحمت târih mısrâ'ı, H. nin mezar taşına kazılmıştır. Hâletî mahlasını kullanan Kadı Abdullah Çelebî (ölm. H. 974 / 1566 - 7), Derviş Mehmed (ölm. H. 1012 / 1603 - 4)'den başka bizim H. nin hayâtı, şiirlerinden örnekler (M. Tevfik, *Kāfile - i Şu'arâ*, İst., 1290, s. 124 v. d.). Ziyâ Paşa, *Harâbât*, c. II., İst., 1292. s. 65, 111, 120, 129. *Surûrî Mecmuası*, İst., 1299, s. 17. Ganîzâde Nâdirî hakkında ölüm târihi (Belîg, *Güldeste - i Riyâz - i İrfân*, Hudâvendigâr Matbaası, 1302, s. 314). Muallim Nâcî, *Numûne - i İntihâb - Azmîzâde Hâletî* (*Mecmua - i Muallim*, nu. 59. 10 Rebi' 1., 1306/14 Kasım, 1888). *İhyâ - yi Âsâr - Rubâ'iyât - ı Hâleti* (Mekteb mec., c. II., nu. 16 - 25, 27, Rebi' 1., 1310 / 27 Eylûl, 1894 - 3 Ramazan, 1312 / 28 Şubat, 1895), 139 *rubâ'î*si basılmıştır. Süreyyâ Bey *Sicill - i Osmânî*, c. II., İst., 1311, s. 103. Hayâtı ve eserleri hakkında bilgi veren F. J. W. Gibb, *Sâki - Nâme* nüshasını tedkik etmiş, bundan 14 *beyt*'i, ayrıca 1 *gazel*'i, 16 *rübâî*'sini nazmen İngilizce'ye çevirmiş, Arap harfiyle asıllarını da neşretmiştir (*A History of Ottoman Poetry*, c. III. London, 1901 / 1963, s. 221 - 36, c. VI., s. 183 - 7). Bursalı Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, c. II., İst., 1338, s. 311 v. d. Fuad Köprülü, *Türk Klasik Nazmında Rubâî Şeklinin Eskiliği*, *Türkiyât Mecmuası*. c. II., İst., 1926, s. 437 v. d., A. C. Yöntem, *Hâletî ve Rübâ'îleri*, hayâtı hakkında kısaca bilgi, Hâlis Efendi Kütüphânesi'ndeki müstakil iki *risâle* ile, Nûr - i Osmânîye Kütüphânesi'nde bulunan ve şâir Fennî tarafından toplanmış büyük mecmuadaki kâfiyelerine göre tertiplenmiş *rübâ'î*'lerinin tedkiki, bunlardan yedisinin neşri (Güneş mec., nu. 1., 1 Mayıs, 1927). Hayâtı hakkında bilgi, 23 *rübâî*'sinin metni (Fuad Köprülü, *Dîvân Edebiyâtı Antolojisi*, İst., 1934, s. 328, 349 v. d.). Th. Menzel'in yazısında, 1258'de Kâhire'de basılan *Hâlet Dîvânı*, Hâletî'ye âit gösterilmiş, bâzı eserlerinin adı yanlış olarak okunmuştur (*The Encyclopaedia of İslâm*, 1927); Fâhir İz, *ayn. mad.*, *ayn. ansiklopedi*. New edition, c. III., Fasikül 41 - 42, Leiden, London, 1965, daha önceki ansiklopedik neşriyâta ek olarak *Yazma Dîvânlar Kataloğu*'ndan faydalanılmış, yeni bir şey pek katılmamıştır.

İstanbul kütüphânelerinde H. nin eserleriyle alâkalı onüç yazma tesbit edilmiştir; Murad IV., a mesnevî şeklinde iki *'Arz - i Hâl*'i, 3 *Kaside*, 2 *Mersiye*, 3 *Kıt'a - i Kebîre*, 569 *Rubâ'î*, 5 *Târih*, 330 *beyt*'i, hakkındaki mensur fıkra için bk., *İstanbul Kütüphâneleri Türkçe Yazma Dîvânlar Kataloğu*, c. II., İst., 1959, s. 265 - 67. *Hâletî Dîvânı*'nın Topkapı Sarayı Müzesi'nde yazma üç nüshası vardır; bunlardan biri, H. nin ölümünden önce Kınalızâde 'Alî B. Hüseyin eliyle H. 1026 (1617)'de istinsâh edilmiş olup mevcut yazmaların en eskisidir. Yazma muhtelif mecmualarda da şiirlerine raslanılır (*Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmalar Kataloğu*, c. II., İst., 1961, s. 141 v. d., 249, 250, 262 - 3, 265). *Münşe'ât - ı Azmîzâde Hâletî*, *Abd'ül - Kerim*

Çelebî Münşeâtı'nın 38 - 71 inci varakalarında yer alır (*Ayn. esr.*, c. I., İst., 1961, s. 437). Antoine Galland, 1672 yılına âid hâtıralarında, H. nin büyük boyda yazma bir *Dîvân*'ını gördüğünü kaydetmiştir (*İstanbul'a Âit Günlük Hâtıralar*, çev. Sırrı Örik, c. I., Ankara - Türk Tarih Kurumu yayını, 1949, s. 35). — F. A. T.

HALEVÎ, Judah ben Samuel (Toledo aş. yu. 1085 - Filistin aş. yu. 1140), Yahudi şâiri, Orta Çağın en büyük İbranî şâiri. *Cuzari* adını taşıyan bir felsefî mükaleme yazmıştır. Beş faslı içine alan bu eser, Kırım'daki Hazar Krallığının din olarak Yahudiliği kabul etmesi târihî hakikatini işler. Orta Çağ Yahudi yazarlarının birçoğu gibi, H. de hekim idi. Çok zarîf ilâhiler ve kasideler yazmıştır. *Cuzari*, Hirschfeld tarafından İngilizceye çevrilmiştir.

HALÉVY [*alevi*], **Jacques Fromental** (asıl adı: **Lévy**; Paris 1799 - Nice 1862), Fransız bestecisi. Cherubini'nin öğrencisi olan H. 30'dan fazla opera bestelemiştir. *La juive* (Yahudi kadını) [1835] «büyük opera» kategorisine giren çok tesirli bir eserdir. *L'éclair* (Şimşek) [1835] ise küçük bir komik operadır.

HALÉVY [*alevi*], **Joseph** (Edirne 1827 - Paris 1917), Fransız doğu bilimleri uzmanı. Türk yurttaşlığından Fransız yurttaşlığına geçen H., Yemen'de bir misyon yapmış (1869 - 1870) ve buradan zengin bir «Sabéen» yazıtları koleksiyonu getirmiştir. Sumer sorusuna âid polemiği şöhret kazanmıştır. Eserleri arasında *Mélanges d'épigraphie et d'archéologie sémitiques* (Samî epigrafi ve arkeolojiisi hakkında yazılar) [1874]; *Recherches bibliques* (Kitab - ı Mukaddes hakkında araştırmalar) [1886 - 1892] anılabilir.

HALÉVY [*alevi*], **Ludovic** (Paris 1834-Paris 1908), Fransız yazarı, Léon Halévy (1802 - 1883) nin oğlu, Fransız bestecisi Jacques Halévy (b. bk.) nin yeğeni. Çok genç yaşta sahne için yazı yazmaya başlamıştır. En çoğunu arkadaşı Henri Meilhac (b. bk.) ile beraber yazdığı opera bouffe'ların musikisi Offenbach tarafından yazılmıştır. Bunlar: *La Belle Hélène* (Güzel Helen) [1864]; *La Vie parisienne* (Paris hayatı) [1866]; *La Grande Duchesse de Gérolstein* (Gérolstein büyük düşesi) [1867]; *La Périchole* (Périchole, kadın adı) [1868]; *Les Brigands* (Şakiler) [1869]; *Le Petit Duc* (Küçük duka) [1878] tür. Bunlara ayrıca *Carmen* Komik operasının librettosunu katmak gerekir [1875]. Yine Meilhac ile beraber birçok vodvil ve komedi vermiştir: *Fanny Lear* (kadın adı) [1868]; *Froufrou* (kadın adı) [1899]; *Tricoche et Cacolet* (T. ile C.)]1872]. H. romanlar da yazmıştır: *Un mariage d'amour* (Bir aşk evlenmesi) [1881]; *L'abbé Constantin* (Rahip C.) [1892]. Parlak olmakla beraber cilvede bile duygulu ve acı olan Paris ruhunu temsil eder.

HALFETÎ, Urfa iline bağlı bir ilçe. Aynı adı taşıyan plâtonun batı kenarında yer alır. Nüfusu 22 367 (1965) dir. Bu yönde ilçeyi Fırat Nehri sınırlandırır. Taşkın ayı olan Nisanda, bu kesimdeki yatağından saniyede 2 941,3 m³ su geçiren ve bu sebeple yol vermeyen Fırat'ın, sadece H. ye değil, aynı zamanda Urfa ve Gaziantep illerine sınır teşkil ettiğini anlamak güç değildir. Bu nehri, akımının asgariye indiği Eylûlde (218,6 m³/s) geçmek mümkündür. Bu türlü geçit yerlerinde de, çok eskiden beri köprü başı vazifesini gören, karşılıklı iskân yerleri kurulmuştur. H., Fırat yayının doğusundaki birçok köylerin

HALFETİ'den bir görünüş

karşı yakaya kayık veyâ keleklerle geçmek için tercih ettikleri mühim köprü başlarından biriydi ve bu maksatla kurulmuştu. Evvelce Birecik'e bağlı bir bucak iken, ilçe merkezi seçilmesinin sebebini, kısmen bu fonksiyonunda aramak icap eder. Ancak, modern Birecik köprüsü, bu kasabanın süratle gelişmesine (bugün nüfûsu 2 622) engel olmaktadır. Alt Tersiyer'in kumtaşı, konglomera gibi geçirimli kalkerlerin ayrışmasından meydana gelen sıcak toprakların bulunduğu ilçe ziraat alanlarında en geniş yeri (20 000 ha) bağlar işgal eder. İl dahilindeki bağlık alanların % 35 i H. ilçesindedir ve Urfa ili üzüm istihsali (114 416 ton) nin % 30 (35 392 ton) unu H. vermektedir.

Alan ve istihsal bakımından ikinci sırayı tahıl işgal eder (5 800 ha buğday, 5 200 ha arpaya âid olmak üzere 11 000 ha). H. 1968'de 6 000 ton buğday, 5 567 ton tahıl elde etmiştir.

Kurak devrenin 6 - 7 ay sürdüğü ilçede, akarsu yatakları, hususiyle Kızıldağ'ı kuzeyden kuşatan dere yatağı, darı (3 000 ton), mercimek (2 100 ton) tarlaları, Akdeniz kıyılarımızda gördüğümüz incir (1968'de 53 ton), Antep fıstığı, erik (52 ton), armut (40 ton) ve kayısı (36 ton) bahçeleriyle kaplıdır.

Evvelce 600 m nin üstündeki yerleri kaplayan ormanların ortadan kaldırıldığı, kısa otların yetiştiği plâtolarda, ziraatın yanı sıra koyun (29 229 baş), keçi (23 454 baş) beslenir. Fırat kıyıları, mandaların (137 baş) hoşlandığı kısımlardır.

Saydığımız çeşitli ziraî gelirler, ilçe nüfûs yoğunluğunu (km² ye 39 kişi) Türkiye ortalamasına çok yaklaştırmıştır. — T. Y.

HALHA (Coğ.), Moğolistan'da bir gölün, bir ırmağın ve bir topluluğun adıdır. H. Nehri, Halha Gölünden çıkıp Moğolistan ve Mançurya arasındaki sınırda Buyir Nor Gölüne akar.

(Etnogr.), Moğolların başlıca boyu. Bunlar XVI. yüzyıldan beri Gobi Çölünün kuzeyinde Altay ve Büyük Şingan Dağları arasında 12 oymak olarak yaşamaktadırlar. Hepsinin atası olarak tanınan zat Geresentse Calayr Han Tayci'dir. Calayr Han Tayci, Moğolistan'ın son hükümdarı olan Dayan Han'ın torunu idi. H. lar, XVI. yüzyıl sonlarında Buddhist olmuşlardır. Dilleri, Moğolistan Halk Cumhuriyeti'nin resmî dilidir. Bk. MOĞOL'LAR ve MOĞOL DİLİ.

HALHAL, daha çok Arap ve Hind kadınlarının günlük süslerinden olarak, ayak bileklerine taktıkları gümüşten veyâ altından yapılmış halka, ayak bileziği. Süs oluşlarından çok, raksederken veyâ yürürken çıkardıkları tatlı

âhenkli ses ve tempo için kullanılan H., bizde ancak çengi kızlar ve köçek oğlanlar tarafından takılırdı. Sarı mâden, gümüş veyâ altından yapılan H., son yılların ayak bileklerine takılan tek altın zincir modası ile karıştırılmazsa, bizde artık görülmez ve kullanılmaz olmuştur.

HALHAL, Güney Azerbaycan'da, Erdebil'in güneyinde, Miyaniç'in doğusunda, Kızıl Ören Irmağı ile kollarının suladığı toprakların içinde bir vilâyet. Merkezi Hıroabad (Hirabâbâd) dır. Bu sahada çeşitli Türk boyları oturmaktadır.

Bugünkü H. vilâyetinde Türkler yaşamaktadır. Bunların bir kısmı yarı göçebedir ve hayvancılıkla geçinmektedir. Diğer büyük bir kısmı ise ziraat ve ticaret ile meşgul olur. Buğday, arpa, üzüm, tütün en çok yetiştirilen ürünlerdendir. H. topraklarında bakır, taşkömür ve kurşun gibi mâdenler de vardır. Ancak bu zengin mâdenlerden gereği gibi faydalanılamamaktadır. Halk, sadece kendi ihtiyaçlarına yetecek şekilde mâden kömürünü basit usullerle elde etmektedir. Vilâyet beş sancağa ayrılmıştır. Bu sancaklarda 300'den çok meskûn yer bulunmaktadır.

H. dan kumandan, devlet adamı, ilim ve fikir adamı ile edip ve şâir yetişmiştir. Bütün Azerbaycanca tanınan Muhammed Bekir Han, bunlardan biridir.

ḪALḪİN GOL, doğu Moğolistan'da ve Çin'de bulunan bir nehir. Uzunluğu 275 km'dir. Kaynağı Çin'de Büyük Şingan'ın batı yamacında, orta ve son kısmı ise Moğolistan Halk Cumhuriyetindedir. Buyir Nor gölüne aktığı noktadan 10 km kadar önce bir delta teşkil eder. Göle ancak soldaki baş kolu erişir, sağ kolu ise gölün etrafından aktıktan sonra, Buyir Nor'u Dalay Nor'a bağlayan Orşun'a karışır.

HALI ve HALICILIK, güzel san'atların bir koludur. H., büyük bir zevkin yarattığı değerli ve sevimli bir eserdir. H. cılık, geometri şekillerine ruh veren, onları bir biçime sokarak bir dokuma üzerine nakşeden ve tabiatın renklerini süzerek onları ipliklerle belirten bir san'at koludur. H. da bir baharın göz alıcı renklerini görmek kabildir. Doğunun bütün şaşaasını, batının tatlı pembeliğini aksettiren H lar vardır. Renkler, nakışlar, kıvrımlar arasındaki uygunluk ve tenazur, büyük bir kültüre alâmettir. H., Türk zekâsının ve Türk zevkinin yüksekliğini ve yaratıcılığını gösteren ölmez bir tanıktır.

H., eski çağlarda kızların çeyizlik olarak dokudukları nakışlı, havlı bir yaygıdır. Bu yaygı çadırlarda, odalarda yere serilir, üzerine oturulur. Sandığın, yükün üstüne örtülür. İslâmlıktan sonra da üzerinde namaz kılınır. İlk zamanlarda H. nın ticaret, iktisat bakımından büyük bir değeri yoktu. Hemen her ev kendisine gerekli olan H. yı, kilimi, yaygıyı kendisi yapardı. Milletler arasında münasebetler arttıkça H., ticaret alanında yer almış, çeşitlenmiş, büyümüş, genişlemiş, bu günkü değerini kazanmıştır.

Her san'at eseri iptidaî maddelerin bol ve tabiî olarak yetiştiği çevrelerde meydana gelir. H. cılık da bu ana kaidenin dışında kalamaz. Orta Asya'da bol bol yetişen bitkilerden, türlü çiçeklerden rengini ve boyasını, geniş yaylalarda beslenen koyunlardan yününü alan H. cılık oraların mahsulüdür.

Koyunlar ıslak yerlerde yatırılırsa, yünlerinin alt kısımları sertleşir, katılaşır. Çobanlar yünün ıslatılarak sıkıştırılması yoluyla keçeyi bulmuşlardır. Keçe yapıldıktan sonra topraktaki aşı boyasiyle boyamak fikri gelmiştir ki bu suretle renkli ve nakışlı keçeler yapılmıştır. Nitekim bugün bile Konya'da ve Afyon Karahisar'da nakışlı keçeler yapılmaktadır. Keçe, çadırlara, yüklere örtü, yerlere yaygı, sırtlara kepenek olmuştur. Bk. KEÇE.

Dokumacılık ve örmecilik başladıktan sonra çul (b. bk.) doğmuştur. Çulda renkli iplerle nakışlar yapmakla da kilim elde edilmiş, çadırın kapısına, evin penceresine ve kapısına perde yapmak arzusundan zarif biçimler meydana gelmiş, ilk tezgâhlar dar olduğundan kilimler dar ve iki parça olarak dokunmuş, dokuma bittikten sonra parçalar karşılaştırılıp dikilmiştir. Kilimin nakışları kabartma olmayıp atkı iplerinden yapıldığı için her nakış kilimde birtakım deliklerin meydana gelmesine sebep olmuştur.

Kilimden sonra zili (sili) gelir ki zilinin nakışları kabartma suretiyle yapıldığı için dokumanın sathı da deliksizdir. Ziliyi kilimden ayıran başlıca hususiyet, zilinin parçalı olmayışıdır. Zili tezgâhı daha geniş olduğundan yekpare olarak dokunur. Zili artık unutulmak üzeredir. Vaktiyle zilinin en güzel örnekleri Uşak köylerinde yapılırdı. Bu gün bu san'at yalnız Banaz köylerinde kalmışsa da, eski nefasetten uzaklaşmıştır.

Kilim ve zili devri uzun sürmüş, çeşitli ve güzel kilimler dokumak işi yayılmış, düz kilimlerin dikey gelen telleri arasına yer yer uzunca uçlu ipler bırakılarak hopan denilen örtü (battaniye) vücut bulmuştur. Son zamanlara kadar hopan, battaniye yerine kullanılırdı. Hopan, H. nın

Halı dokuyan Türk kadınları

HEREKE SECCADESİ (ipek, 1 dm^2 de 4 000 düğüm)

BANDIRMA HALISI

müjdecisi olmuştur. Hopan dokunurken dokumanın arasından uzunca bırakılan ip parçalarının iki tele düğümlenmesi ve düğümlerin çoğaltılması, uçlarının bir sırada kırkılıp düzeltilmesi işinden H. çıkmıştır.

Bu suretle H., dört dokuma devresinden sonra elde edilmiştir. Bütün bu devrelerin hepsine de bu gün kü Türk hayatında tesadüf edilmekte ve izleri hâlâ yaşamaktadır. İşte, böylece uzun bir gelişme devresi geçirmiş olan H. cılık Orta Asya'dan yayılmıştır.

Halının ilk yurdu: H., Orta Asya'dan çıkmıştır. Oradan dünyaya yayılmıştır. Türk nereye gittiyse H. yı da birlikte götürmüştür. H. nın ilk yurdu için bilginler yanlış bir fikre saplanmışlardır. Onlara göre H., ilk olarak Erzurum taraflarında Kalikala şehrinde dokunmuştur. Buna kaynak olarak Hamalı Yakut'un *Mu'cemülbüldan*'ını ve İbni Havkal'in *El - memâlik ve'lmesâlik*'ini gösterirler. Halbuki bu iki eserde H. nın ilk dokunduğu yerin Kalikala olduğu hakkında bir kayda rastlanmamaktadır.

İstanbul'da Süleymaniye Kitaplığında bir nüshası bulunan *Mu'cemülbüldan*'ın Kalıkala maddesinde «bu kalı adındaki yaygılar, Kalıkale adındaki şehirde yapılır» denilmektedir.

İbni Havkal'e gelince: Leyden'de basılan *El - memâlik ve'lmesâlik* kitabında (s. 435) Kalikala adı geçiyorsa da, burada H. dokunduğuna dair hiçbir kayıt yoktur. Gerek bu sahifede gerek 436. sahifede bu bölgelerde kırmız böceğiyle ip boyandığından çok güzel kumaşlar dokunduğu belirtilerek şöyle denilmektedir: «Azerbaycanlılarla Ermeniler sedir, yaygı, perde, minder, koltuk gibi şeyler yaparlar. Bunların yeryüzünde benzerleri yoktur.» Bu sözlerden H. nın ilk vatanının Kalikala şehri olduğu mânâsı çıkar mı? Hele İbni Havkal, *halı* ve *kalı* kelimelerini hemen hiç kullanmamıştır. Yakut'un kaynağı İbni Havkal'dir. Halbuki İbni Havkal «H. nın ilk yurdu Kalikala'dır» dememiştir. Bu, Yakut'un uydurmasıdır.

Yakut, H. VII. yüzyılın başlarında yaşamıştır. Bu devirden çok önce, hattâ İbni Havkal'den önce Türkler batıya, Azerbaycan'a, Suriye ve Irak'a yerleşmişler, siyaset ve san'at yolunda büyük te'sirler yapmışlardır.

Arapçada *halı* kelimesinin karşılığı yoktur. Arapçada bir *tınfese* kelimesi vardır ki asıl anlamı «hasır» dır. *Ferşi*, *vesat*, *zuliye* gibi kelimelerin hiçbiri aslında «H.» anlamına gelmez. İslâm Ansiklopedisi *zili*, *cecim*, *palas*, *kilim* gibi kelimelerin Farsça olduğunu söylüyorsa da, doğru değildir.

H. nın ilk yurdunu Orta Asya'dan başka bir yerde aramak gayreti şu iki sebepten ileri gelmektedir: 1. Bundan 100 - 150 yıl öncesine kadar Türk illerini gezmek için gelen Avrupalılar her şeyden önce kendi elçiliklerine veyâ konsolosluklarına baş vururlar, onlardan Anadolu'daki Hıristiyan büyüklerine tavsiye alırlar, İstanbul'dan aldıkları fermanları veyâ emirnâmeleri de çantalarına koyup yola çıkarlardı. Bu seyyahlar Türklerden daha ziyade Hıristiyan halkı görürler ve onların te'sirleri altında kalırlardı. Bu çevrelerin verdikleri yanlış bilgileri ve garaz dolu haberleri hakikat gibi yazarlardı. Nitekim 1832'de Charles Texier adında bir Fransız, Anadolu'ya bir seyahat yapmıştır. Charles Texier Uşak'ta H. dokuyanların Hıristiyan olduklarını kaydeder ki hakikatle hiçbir ilgisi yoktur.

Eskiden Uşak'ta 10 mahalle Türk, 1 mahalle Rum, küçük bir mahalle de Ermeni vardı. 20 000 Türk nüfusuna karşı 500 kadar Rum, 300 kadar Ermeni yaşıyordu. Bu azınlık H. dokuma bilmezlerdi, kadınları delik kilim adında bir çeşit kilim dokurlardı.

Hıristiyanlık gayreti de birçok olaylarda kendini göstermiştir. Uşak'ta bundan iki yüz yıl kadar önce H. işleri yapmaya başlamış olan ve bundan kırk yıl öncesine kadar devam etmiş olan bir âile ortaklığı vardı. Yılancıoğulları adı verilen bu ortaklığın son başkanı bulunan Bekir Beye göre, bu âile iki yüz yıllık bir geçmişe sahiptir ve dedeleri gününden beri H. cılık yapmıştır. Bu âileden başka birkaç eski âile daha vardı ki hepsi öteden beri H. işleri ile uğraşmışlardır. Hıristiyanlara H. cılığı Doğu Halı Ortaklığı öğretmiştir.

Bundan 80 - 85 yıl önce Kaçar, Tekeli gibi Türk oymakları gelip Uşak'a yerleştiler ve Yörükler Mahallesi adiyle bir mahalle kurdular. Bu mahalle halkı ince, zarif, hilesiz çok güzel H. dokurlardı. Bu işte yerlileri geçmişlerdi.

H nın ilk yurdunun İran olduğunu söyleyenler de vardır. İranlılar bile bu fikirde değildir. Arapların Medayin Savaşında ele geçirdikleri Bahari Husrev adındaki incilerle, yakutlarla, elmaslarla süslenmiş olan dokuma kilimdir. Birçok yazarlar bunun böyle olduğunda birleşmişlerdir. Londra'daki Victoria and Albert Müzesi'nin H. işleri uzmanı C. E. Tattersalle, H. nın vatanını Türkiye ile Orta Asya arasındaki memleketler olarak göstermektedir. Başka bir eserinde H. nın beşiğini, Himalayaların kuzeyindeki, geniş ülkelerdeki göçebe halkın yurtları olarak kabul etmektedir. Bu san'atın buralardan batıya doğru yayıldığını ve en eski H. nın İsa'dan XV. yüzyıl öncesine kadar gittiğini bildirmektedir. Aurel Stein, Doğu Türkistan'da yaptığı kazılarda birtakım H. kalıntıları bulmuştur. R. Neugebauer ile Siegfriedtrol'un eserinde Doğu Türkistan'daki H. buluntularından bahsedilirken Konya'daki eski H. larla bunların yakınlığı üzerinde durulmaktadır.

A. von Le Coq, Doğu Türkistan'da bulmuş olduğu H. ların VIII veyâ IX. yüzyıla âid olduğunu söylüyorsa da, tahmini pek kısa tutmuş olduğu meydandadır.

Gerek Dış Moğolistan'da gerek Türkistan'la Sibirya arasında bulunan Pazırık yaylasındaki kurganlardan çıkarılan eşya arasında ilkel H. ve renkli keçe parçaları bulunmaktadır. Pazırık'ta bulunan eşya hemen hiç bozulmamıştır. Bk. PAZIRIK.

H. nın ilk yurdunun Orta Asya olduğunu Rus yazarları da söylemektedir. 1937'de Leningrad Rus Akademisi tarafından bastırılmış olan eserde bu cihet açıkça gösterilmektedir. Pazırık'ta bir kurganda bulunmuş olan keçe ve dokuma parçalarının en az M. Ö. V. yüzyıl öncesine kadar gittiği anlaşılmaktadır. Bu kurganda mezarların duvarları çeşitli renklerle süslenmiş keçelerle kaplı imiş. Keçeler altın çivilerle tutturulmuş. Bunlardan başka, Noynula mezarlarında birçok büyük küçük H. parçaları bulunmuştur ki bu H. ların Hun Türklerine âid olduğunda şüphe kalmamıştır.

H., Türklerle birlikte Çin'e, Hind'e, İran'a, Macaristan'a, Mısır'a kadar gitmiştir. Her ülkede dokunan H. lar az çok dokunduğu yerin damgasını, hususî nakışlarını taşımaktadır. Hele Çin ve Japon H. ları ilk bakışta kendi hususiyetinin göstermektedir.

Bizde Türk H. cılığı üzerinde kıymetli bir eser yazmış olan Kâzım Dirik de H. nın ilk yurdunu Orta Asya olarak göstermektedir. Ona göre, H. İsa'dan XXIV. yüzyıl önce başlamıştır.

Halı kelimesini, Hamalı Yakut Kalikala kelimesinden getirmekte, bir de efsane uydurmaktadır. *Kalı* ayrı bir kelime, *kala* da ayrı bir kelime imiş ve *kalı* «ihsan» demekmiş, Kalikala, Ahlat taraflarında bir şehir imiş.

BERGAMA SECCADESİ

İZMİR HALISI

İşin doğrusu, «güzel» manâsına olan kelime *kalı* değil, *kalo*'dur ve Rumcadır. *Kalı* kelimesi eski Türkçe bir kelimedir. Yenisi *halı*'dır, Uşak H. cıları yakın vakte kadar *kaliça* derlerdi. Türkçemizde *k* sesi birtakım bölgelerde *h* olur. İşte bu değişme yüzünden eski *kalı* kelimesi bizde *halı* şeklini almıştır. Radloff, büyük Türkçe sözlüğünün II. cildinde *kalıg* kelimesinin «çeyiz» manâsına geldiğini yazmaktadır. *Kalı* ve *kalıg* kelimeleri eski Türkçede «çeyiz» manâsında kullanılmıştır.

Feridüddin Attar, bir şiirinde *kalın* kelimesini *yalın* kelimesiyle kafiye olarak kullanmıştır. Farsçada *halı* kelimesinin başka bir karşılığı yoktur. İran'da konsolosluk yapmış olan rahmetli Sami Çölgeçen'in araştırmalarına göre, İran'da H. ya âid bütün kelimeler Türkçeden gelmiştir. Bugün İran'da *halı*, *kaliça* kelimeleri kullanıldığı gibi, Arapçadan alınan *ferş* kelimesi de kullanılır.

Bugün Türkmencede ve Batı Türkçesinde *halı* şeklini almış bulunan bu kelimenin kökü *kalmak* fiilidir. Çeyiz uzun zaman kaldığı için bu kelime «çeyiz» manâsına kullanılır olmuştur. Genç kız, kuzu yününü kendi eliyle tarar, eğirir, ip yapar, gelinliği için namazlağı (= seccade) dokur. Gerdek gecesi güvey bu namazlağı üzerinde iki rekât namaz kılar. Namazlağılardan başka, Yörük kızları sandıklarına, yüklerine örtülmek üzere kilim de dokurlar.

Halının dünyaya dağılışı: Târihten önceki ve târihten sonraki çağlarda Türkler zaman zaman doğuya, batıya, güneye akmış durmuşlar, ilk zamanlarda daha çok Çin ile münasebette bulunmuşlardır. Sık sık yapılan bu akınlarda Çin'e birçok şeyler verdikleri gibi, Çin'den de birçok şeyler almışlardır. H. da bu arada Çin'e girmiş olabilir. Çin'de nüfûs çok az, tarla az, bu yüzden yaylımları da azdır. Büyük ölçüde koyun yetiştirmeğe elverişli yerleri olmadığından yün ve yapağı gibi şeyler az yetişirdi. H. nın ilkel maddesi ise yündür. Çin'e girerek yerleşen Türkler ana yurtlarından getirdikleri san'atı oralarda da yaymışlardır. Çin zevki, Çin nakışları H. işinde de te'sirini göstermiştir. Çin'e gelip yerleşen, Çinlileşen Türkler de bu san'atı yapmaya devam etmiş olabilirler. Japonya'da da H. dokunmaktadır. H. işleri Japonya'ya Kore yoluyla girmiş olmalıdır. Japon H. cılığı geniş ölçüde değildir.

İran: H. işleri bugün İran'da belli başlı bir ticarî meseledir. H. cılık İran'ın hemen her yanında yayılmış, millî bir san'at hâlini almıştır. İslâmlıktan sonra İran'a girmiş olan H. cılık büyük bir gelişme göstermiştir. İran'daki H. cılık Türklerin oturdukları bölgelerdedir. Azerbaycan bölgesi en çok H. çıkaran bir bölgedir. Diğer bölgeler Azerbaycan'a erişemezler. İsfahan, Hemedan, Şiraz, Meşhed gibi yerler ikinci ve üçüncü derecede kalır. İran'da dokunan H. lar da san'at ve değer itibariyle birtakım ayrı vasıflar gösterir. İran H. cılığı en zengin ve en renkli çağını Safevîler zamanında yaşamıştır. Şah Tahmasp kendi eliyle H. resimleri yaparmış. Büyük Şah Abbas zamanında dokunan H. lar pek müstesna bir güzelliğe maliktir. Avrupa müzelerini süsleyen bu H. lar hep Türkler tarafından dokunmuştur. İran hükûmeti H. işlerine ve boya meselelerine çok değer vermektedir. Avrupa boyalarının memlekete girmesini yasak etmiştir.

Türkmenler: İran'ın doğusunda, Meşhed şehriyle Hazar Denizi arasındaki bölgede, İran Türkmenistanı'nda da H. dokunur. Buraların H. cılığı eskidir. Asıl Türkmenistan'da dokunan H. lara benzerler. Türkmen H. larına Buhârâ H. sı denir. Semerkand ve Orta Asya H. ları da bu adı alırlar. Buralarda dokunan H. lar bugün Ruslar tarafından batı piyasalarına satılmaktadır. Dünyanın kıymetli H. ları eskiden beri buralarda dokunmuştur.

Kafkas: Kafkasya'da da eskiden beri H., namazlağı gibi şeyler dokunmaktadır. Kafkas H. ları, Türkmen H. ları gibi asaletini kaybetmemiştir. Bugün Kafkas H. ticareti de Rusların elindedir.

Macaristan: Türkler H. yı Macaristan'a da götürmüşlerdir. Eski devre âid bâzı kıymetli parçalar Avrupa müzelerindedir. Erdel (Mac. Erdély) H. sı adı verilen bir H. nın XV. yüzyıla âid olduğu tahmin edilmektedir.

Mısır, *Suriye*: Mısır'da, M. Ö. VI. yüzyılda yapıldığı anlaşılan birtakım dokumaların H. tipinde olduğu ileri sürülmüşse de, bunların tam H. olmadığı açıktır. Mısır'da Bizanslılar zamanında da H. dokunmuş olduğuna dair bâzı ip uçları elde edilmiştir. Suriye'de eskiden pek az H. dokunmuştur. Son yıllarda Fas'ta ve Cezayir'de H. dokunmaya başlanmıştır.

Hindistan: Hindistan'a da H. Türkler eliyle girmiştir. Baburoğulları zamanında epeyce gelişme göstermiştir. Sarayların ve câmilerin süslenmesi için büyük çapta güzel H. lar dokunmuştur. Ekber Şah zamanında Lâhor, Ağra, Fetihpur gibi şehirler Hint H. cılığının merkezi hâline gelmiştir. Hint H. cılığında İran'ın te'siri büyüktür.

Türkiye: Türklerden önce Küçük Asya'da H. dokunmuş olduğunu gösteren H. lar yoktur. H. işleri İran'a olduğu gibi, Küçük Asya'ya da Selçuklular eliyle gelmiştir. Selçuklular Konya'da yerleştikten sonra saray ve câmiler için H. yaptırmaya başlanmıştır. Gerek İstanbul müzelerinde gerek şahıslarda 6-7 yüzyıllık H. parçaları bulunmaktadır.

H. işleri Küçük Asya'da dört devre geçirmiştir:

1. devre: Selçuklu devridir. Bu devrede H. işleri hususî âile san'atı çerçevesi içinde kalmış, ticarî ve iktisadî bir varlık gösterememiştir. Bu devrede Küçük Asya'da ve Yörük obalarında H. dokunmuşsa da bunlar büyük parçalar değildi. Elimize geçen parçalardan anlaşıldığına göre, en büyük H. ların boyları 3, enleri 2 m yi geçmemektedir. Bu tip H. lar saraylar ve câmiler için yapılmışa benziyor. O devirlerde daha ziyade küçük çapta H. lar ve namazlağılar yapılmıştır. Batı Anadolu'ya kuvvetli Türkmen oymakları yerleşmiştir. Kınık, Teke, Yamut, Kaçar, Avşar, Karakeçili, Kayı gibi oymakların bir kısmı şehirlere, bir kısmı da köylere yerleşmişler, bir kısmı göçebe hâlde yakın vakitlere kadar yaylak, kışlak hayatı yaşamışlardır.

Batı Anadolu'nun sıcak kıyıları, geniş ovaları, Murad Dağı, Ahır Dağı, Bulgar Dağı gibi yüksek dağların yaylaları, göçebe hayatına elverişli geliyordu. Köylerden kasabalara yerleşmiş olanların bir kolu da aşiretler idi; bunlarla ilgi kesilmemişti. Oymak kızları kendi tezgâhlariyle H., kilim, aba, kebe gibi şeyler dokuyorlardı. Köylerde ve kasabalarda olanlar da bu gibi şeyleri dokumakta devam ediyordu. Bu yüzden Batı Anadolu'da H. cılık yerleşmiş oldu. Uşak, Kula, Demirci, Gördes, Bergama, Milâs gibi kasabalar H. cılıkla şöhret almışlardır.

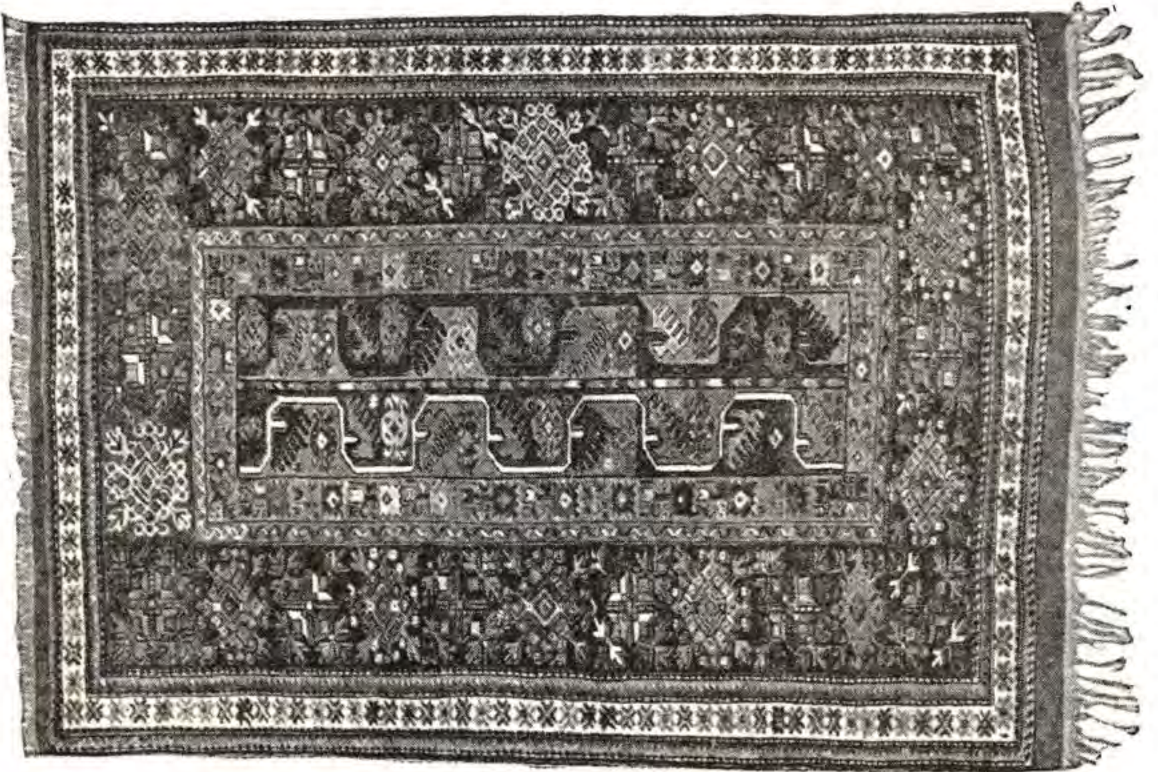
Orta Anadolu'da Lâdik, Konya, Kırşehir, Avanos, Niğde, Bor, Maden gibi yerlerde eski devirlerde de H. dokunmakta idi.

Doğu Anadolu'da H. dokunmuş ise de, bu H. lar mühim bir yer alamamıştır.

Selçuklu devrinden sonra Osmanlı devri başlamıştır. Osmanlı ülkesinin genişlemesi ve servetin artması yüzünden H. işleri ehemmiyet kazanmıştır. Osmanlı büyükleri de sa-

KULA SECCADESİ

MİLÂS HALISI

raylar ve câmiler için buralarda büyük ölçüde H. dokutmuşlardır.

2. devre: İlk Osmanlılar devridir. Bu devirde H. işleri eskisine nazaran daha hareketli olmuştur. Bursa ve Manisa saraylarına H. lar dokutturulmuştur. Henüz Avrupa'ya H. satışı başlamamıştı. H. yalnız iç pazarlar için bir meta idi. Bu devrenin tipleri Selçuklu devri H. larına benzerdi.

3. devre: Avrupalıların Türk H. larına ve el işlerine değer vermeleri bu devrede başlar. Avrupa'da zenginlik sömürgelerle başlamıştır. Makina hayatının başlaması da Avrupa'nın zenginliğini artırmıştır. XV. yüzyılın sonlarına doğru Avrupalılar ve hele Hollandalılar, İngilizler, İzmir'den Türk H. ları satın almaya başlamışlar, satın alınan H. lar kiliselere, saraylara, şatolara konmuştur. İyi bir Türk H. sına sahip olmak, zenginlik ve kibarlık belgesi sayılmıştır. İngilizlerden sonra Almanlar ve Avusturyalılar H. alıcısı olmuşlardı.

4. devre: Avrupalıların sömürgeleri arttıkça servetleri de artmış, lüks eşyaya, eski devirlerden kalmış olan el işlerine çok para verir olmuşlardır. XVIII. yüzyılın sonlarına doğru H. cılık büyük bir gelişme göstermiştir. Evvelce hazır dokunmuş olan H. ları alan Avrupalılar, kendi zevklerine uygun ısmarlama H. lar da yaptırmışlardır. Bu alışveriş için İngiltereli ve Hollandalı tüccarlar İzmir'e gelip yerleşmişler, H. çıkaran yerlerin H. cılarına para vermişler, tezgâhların çoğalmasına yardım etmişlerdir. XVIII ve XIX. yüzyıllar böyle geçmiş ve Anadolu H. cılığının altın devri olmuştur. XX. yüzyılın ilk yarısı da Anadolu H. cılığı için bir gelişme devri olmuştur. İzmir'deki H. ticaretinin büyük kısmını elinde tutan İngilizler, 1891'de Doğu Halı Ortaklığı adında bir ortaklık kurdular. Bu ortaklık, daha ucuza mal etmek için H. yapımını İç Anadolu'ya, Sivas'a, Kayseri'ye, Niğde'ye, Merzifon'a, Maraş'a, Isparta'ya kadar götürdüler. Bu da yetmedi, işçi ücretleri daha ucuz olan Hindistan'da da H. tezgâhları açtılar. I. Dünya Harbi'ne kadar bu hâl devam etti. I. Dünya Harbi'nden sonra İngilizlerle başka Avrupa milletleri lüks eşyaya para vermek istemediler. Kanada'da, Ottawa'da yapılan bir konferansta İngilizler H. ya ağır gümrük resmi koymayı kararlaştırdılar. Bu yüzden H. işleri sarsıldı. Bu, çok sürmedi. Dünya Harbi'nde yanan yıkılan yerler çabuk onarıldı. Yeni yapılara H. aranmaya başlandı. H. dokuyan merkezlerde bir kımıldama görüldü. Doğu Halı Ortaklığının Orta Anadolu'da açmış olduğu yeni merkezlerde dahi H. dokunur oldu. Kütahya, Isparta köylerinde, Bor, Merzifon, Maraş, Sivas, Kayseri, Simav gibi yerlerde H. yapılıyordu.

II. Dünya Harbi H. cılığa önemli bir balta vurdu. Avrupalılar süs saydıkları H. ya dönüp bakmaz oldular. Amerikalılar da H. lara, Türk H. larına ağır gümrük resmi koydular. Bugün dış memleketlere H. satışımız çok düşmüştür.

Halı çıkaran memleketler: H. çıkaran memleketler arasında İran başta gelir. İran'ın H. yüzünden elde ettiği para miktarı hakkında sağlam bir rakam yoksa da bütçesinin büyük bir kısmını H. gelirlerinden kapattığı bilinmektedir. Bu yüzden İran hükûmeti H. işlerine büyük önem vermektedir.

Türkiye ikinci derecededir. I. Dünya Harbi'nden önce Türkiye'ye H. yüzünden yılda 8 milyon altın lira girerdi. Bugün bu miktar azalmıştır.

H. yapmakta ve satmakta Kafkasya ve Türkistan mühim yer tutarlarsa da, elde edilen kazanç hakkında hiçbir şey bilmiyoruz. Oralarda her türlü alışveriş hükûmet eliyle yapılır, dışarıya satılan H. lar ve getirdiği para hakkında hiçbir bilgi verilmez.

Çin ve Japonya hakkında da sağlam bir bilgi yoktur. II. Dünya Harbi'nden önce Doğu Halı Ortaklığı Kütahya'da Çin örnekleri üzerine H. yaptırmıştı.

Hindistan'daki H. cılığın durumu derinliğine incelenmiş değildir. Mısır ve Suriye'de H. cılık yok denecek hâldedir. Mısır'ın ancak eski şöhreti yaşamaktadır. Bir aralık Türkiye'den Yunanistan'a geçen Rumlar orada H. yapmaya kalkıştılar. Hükûmetleri bu işe çok önem verdi, göçmenleri teşvik etti. Fakat bir türlü ileri götüremediler. Çünkü H. ya lâzım olan yün ve yapağı, oralarda azdı. İzmir'den, hattâ Uşak ve Isparta'dan boyanmış ip alarak H. dokumaya çalıştılarsa da, iş devam edemedi.

İran, yalnız H. işinde başta gelmekle kalmaz; İran topraklarında yaşıyan Türk ve Kürt oymaklarının yaptıkları çok ince ve zarif kilimler yüzünden de hayli faydalar elde etmektedir.

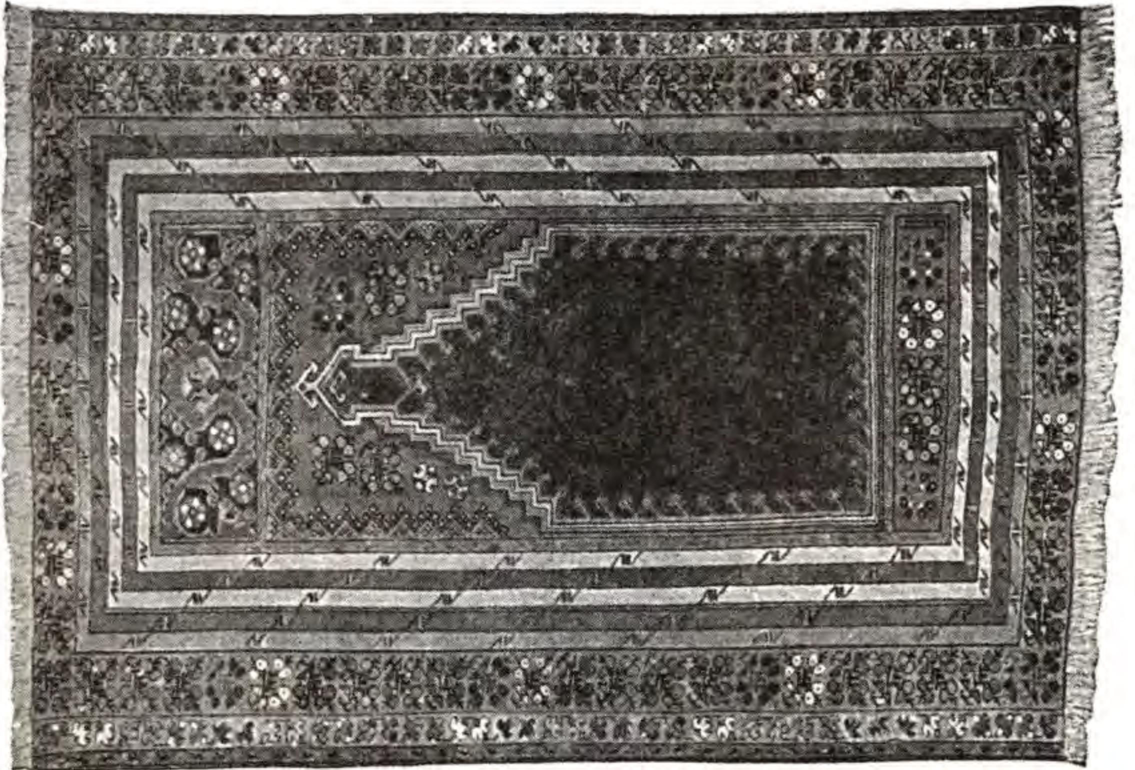
Halı çeşitleri: H., ilme (düğüm) bakımından başlıca iki çeşittir: 1. Türk veyâ Gördes düğümü; 2. Sinne veyâ İran düğümü. Türk düğümü daha sağlam ve daha bağlantılıdır. Türk ilmesinin nasıl yapıldığı H. nın tekniği bahsinde anlatılacaktır. H., dokuma bakımından ince, orta, kaba (barhana) olmak üzere üçe ayrılır. İnce H. ların havları kısa, dokumaları sık ve kemikli olur. Türkiye H. ları arasında bu çeşit H. lar da vardır. Uşak'ta yörükler bu tip H. lar dokurlardı. Simav'da da ince H. lar yapılır. Hereke bu çeşit H. yapmakta başta gelir. Sivas'ta da ince H. lar dokunmaktadır. Şimdi Bünyan'da böyle ince H. lar dokunuyor. Azerbaycan, İsfahan, Sinne gibi yerlerde dokunan H. ların çoğu bu tip ince H. lardır. İkinci nevi H. lar daha çok Türkiye'de dokunur. H. iktisadî ve ticarî bir ehemmiyet kazandıktan sonra Uşak H. larının başlıca alıcısı olan İngilizler ve Hollandalılar kaba tüylü H. alır olmuşlardır. Çünkü memleketleri rutubetlidir. Yüksek tüylü H. lar rutubeti önleyebilir. Anadolu'nun mühim H. merkezleri ikinci tip H. dokur olmuşlardır. Barhana adı verilen H. lar pek kabadır. Bunu da İngilizler alırdı. Birtakım H. uzmanları, H. ları üç tip üzere sınıflamışlardır. Saraylar için dokunan H. lar çok ince ve emekli olur. Dokunmasında, nakışlarında büyük bir dikkat gösterilir. Bu H. lar birinci sınıf H. lardır. İkinci sınıf H. lar câmiler ve tekkeler için olanlardır. Bu H. lara fazla dikkat olunmaz. Üçüncüsü, halkın kendi evi için dokuduğu H. lardır. Bunlara da o kadar dikkat olunmaz. Üçüncü tip H. larda ilme ipi iki katlı olur. Hattâ ikinci tiplerde de iki katlı yapıldığı olur. İnce H. larda ilme ipi tek katlıdır ve incedir. Havları yüksek değildir.

Anadolu halıları: Anadolu H. ları yukarıda dört devreye ayrılmıştır. Anadolu H. ları resim, nakış, dokunuş yönünden göz önüne alındığında önce Selçuklu devri H. ları gelir. Gerek İslâm Müzesi'nde gerek başka yerlerde görülen parçalarda husûsiyet şudur: Renkler parlak, boyaları solmaz, başlıca renkler pancar kırmızısı, lâcivert, kahverengi, koyu siyah, koyu mavi, deve tüyü beyaz, az sarı, az yeşil, az açık kırmızıdır.

Nakışlara gelince: Nakışlar Türk H. cılığının ana nakışlarını göstermektedir. Türkistan ve Türkmen H. larında görülen şekiller hemen hemen aynı ile Selçuklu devri H. larında da görülür. Bu H. larda nakışlar hendese şekillerinden doğmuştur. Bunlarda tabiatta görülen yaprak, sarmaşık,

ISPARTA HALISI

KIRŞEHİR SECCADESİ

gül, çiçek görülmez. Türk kızı hendese çizgilerini hulyalı kafasında bin bir şekle sokarak H. üzerine nakşeder. Tabiatı taklit etmeyi düşünmez. H. nın asâletini kendi yaratmıştır. Onun rengini engin ufuklardan, pembeliğini tan renginden köşeli madalyonları da yıldızlardan almıştır. Selçuklu H. larında göbek ve köşe üçgenleri yoktur. Bu H. lar birçok yıldızlarla madalyonlardan meydana gelmiştir. Çok kere iç içe girmiş madalyonlardaki tenazur pek ahenklidir. H. nın zeminine büyük bir ustalıkla yerleştirilmiş olan madalyonların aralarında bağ yoktur. Her nakış bağımsız bir varlıktır. H. nın zeminine dağılmış olan madalyonlar, yıldızlar bir iki kenar suyu ile çevrelenmiş ve kuşatılmıştır.

Selçuklu H larının havları orta, dokumaları sıkıcadır. Meydan H. ları bu vasıfta ise de, namazlağılar bir parça kabadır. Başka Türk H. larında olduğu gibi, Selçuklu devri H. larında da her şey yündür. Selçuklu H. larının dış sularında çok kere kûfî yazılarına benzer nakışlar görülmektedir. Bu nakışlar köşe hatlarının keskince kıvrılmalarından doğmuş hendese şekillerinden ibarettir. Kûfî yazısına benzeyişi bir tesadüftür. XV. yüzyıldan sonra dokunmuş olan Anadolu H. ları kendi millî vasıflarını yavaş yavaş kaybetmeye başlamış, Avrupa ısmarlamalarına uygun H. yapma devrinden sonra millî değerli vasıfları çok zayıflamıştır. XVII. yüzyılda Batı Anadolu H. ları ana üslûplarından daha çok uzaklaşmış. Doğu Anadolu'da ve oymaklarda dokunan H. lar temel vasfı muhafaza etmişlerdir. Fakat bunların H. ları ancak dokundukları yerlerde veyâ yakınlarında kalmış, uzaklara kadar gidememiştir.

Eski halıların vasıfları: A. Eski Anadolu H. larının belli başlı vasıflarından biri renkleridir. Bu H. ların renkleri son derece parlak ve göz alıcıdır. Yakın vakitlere kadar Uşak'ta dokunan H. ların renkleri de aş. yu. bu vasıfları taşırdı. Sipariş üzerine yapılan H. larda solgun ve ölgün renkler yer alır olmuştur. Eski Türk H. larında görülen renk imtizacı, renklerin uyuşması, Kafkas ve Türkmen H. larından başka H. larda görülemez. Boyasının parlaklığı ve renklerinin uyumu bakımından Türk H. larını ilk bakışta tanımak imkânı vardır.

B. Türk H. larının bir vasfı da nakışlarıdır. Bu H. ların nakışları seyrek, hâkim, vakarlı bir durumdadır. Bu nakışlar kâh yıldıza benzer, kâh iç içe girmiş madalyonlar hâlini alır.

Buhâra ve Kafkas H. larında da temel nakışlardır. Çizgiler ve hendese şekilleri o kadar çok çeşitlendirilir kı insan birkaç çizgiden neler yapılabildiğini hayretle seyreder. Bu H. larda her nakış ayrı bir varlıktır. Bâzı kere nakışların araları zarif ve köşeli bir erik çiçeğiyle süslenmiş, çiçeğin iki başı iki madalyonu birleştirmiştir. Bu tip H. ların pek azında yaprak, gül, kuş, insan resimleri de bulunabilir, fakat bu tip H. lar daha sonraki yıllara âid olsa gerektir. Bunların hepsinde de hatlar keskin köşeli ve canlıdır.

C. Türk H. larının bir vasfı da mihraplı namazlağılardır. Mihrabın iki yanında ya birer veyâ ikişer sütun bulunur. Mihraklar eğri değildir. Kıvrılarak kapanmaz, burada da çizgiler kırıktır. Tatlı köşeler yaparak kapanır. Gördes namazlağıları bahsinde bu yolda bilgi verilecektir.

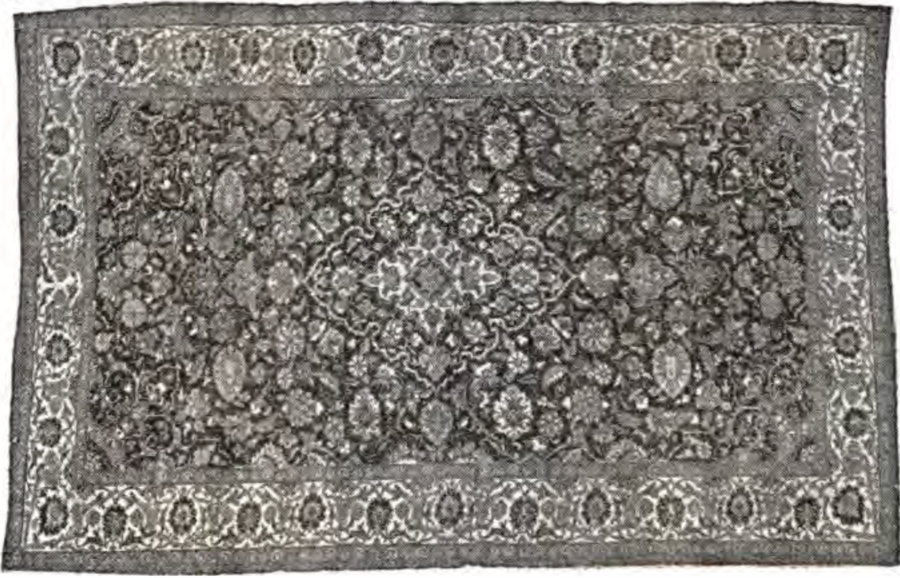
D. Türk H. larını tanımak için bir de ilme (düğüm) işine bakmak gerekir. Düğümler Türk düğümü ise H. nın Türk H. sı olduğuna hükmetmek doğru olur. Bâzı Kürt oymakları da Türk düğümü yaparlar. Zaten bu oymakların H. larını Türk H. ları arasında saymak yerinde bir iş olur.

E. Türk H. larının bir vasfı da erişinin ve argacının yün olmasıdır. Bizim san'atta olan Buhâra ve Kafkas H. larında da durum böyledir. İran'da çok kere ebriş, argaç pamuktur. Bizde de Isparta H. larının erişi ve argacı pamuktur. Bu hâl asâleti bozan bir şeydir.

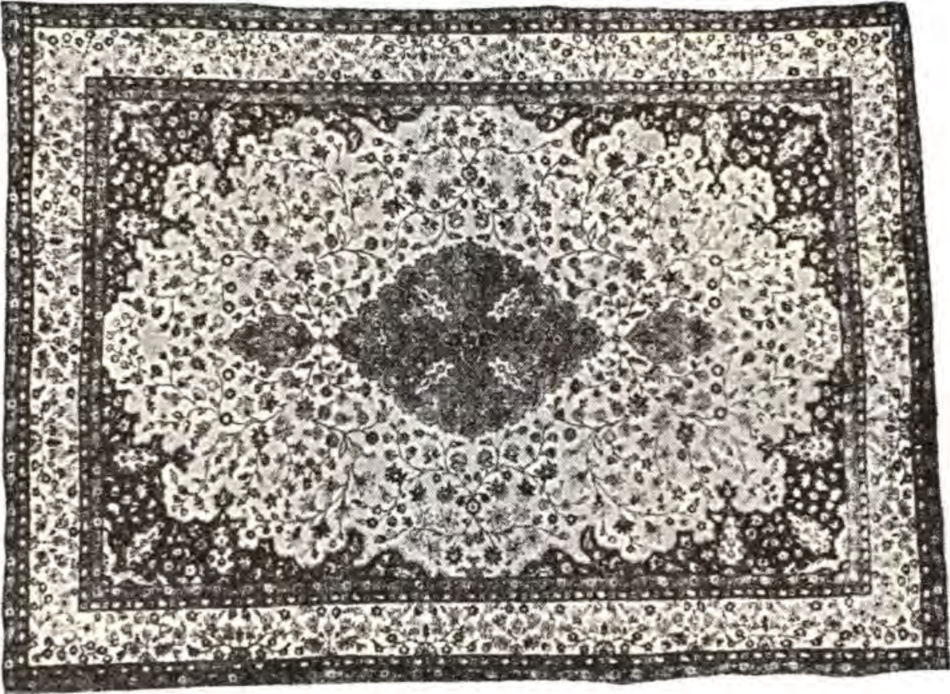
F. Türk H. larını baş taraflarından da tanımak çok kolaydır. H. nın iki başından önce, yâni nakışlar başlamadan önce saçakla nakış arasında oldukça geniş bir kilim parçası dokunur. Bu kilim parçası, oymak ve Türkmen H. larında 10 ve 15 cm genişliğinde olur. Kasabalarda dokunanlarda bu kilim parçası daha darca yapılır. Bu parçalar H. nın çabuk eskimemesi için dokunur. Bu çeşit uç. Afgan ve Belûç oymaklarının dokudukları seccadelerde de bulunur.

G. Türk H. larının baş taraflarında birer kilim dokusu bulunduğu gibi, yan taraflarında da sağlam şeritler bulunur. Bu şeritler argaçların dış tellere dolanmasıyle yapılır ki bunlar da H. nın sağlamlığını temin eder.

Osmanlı devri halıları: *Uşak*: Osmanlıların ilk çağlarındaki H. lar Selçuklu devri H. larına çok yakındır. Yavuz Sultan Selim in ve oğlu Süleyman'ın Azerbaycan'dan birtakım san'at sahiplerini Anadolu'ya ve İstanbul'a getirdiklerini biliyoruz. Bu arada H. ustaları da getirilmiş olmalıdır. Bunlar eskiden beri H. dokumakla şöhret almış olan kasabalara yerleştirilmiş olsa gerektir. Böylelikle Uşak'a, Kula'ya, Azerbaycanlı birkaç âilenin yerleşmiş olması kuvvetli bir ihtimaldir. Bizi bu hükme götüren birkaç emare vardır. Biri, Uşak'tan son zamanlarda bir iki âile vardı Bunların Muharrem aylarında ve bâzı kışlarda Göğen adındaki Alevî köyüne gittikleri, âyin - i cem'e girdikleri söylenirdi. Bu âileler diğer halka pek karışmazlardı; gürültücü, kavgacı hâlleri vardı. Emarelerin biri de Uşak'ta Acemoğulları adında bir âile yaşardı. Bu âile kendilerinin Kula'dan gelmiş olduklarını söylerlerdi; daha öncesini bilmiyorlardı. Bu âilelerin Azerbaycan'dan getirilerek Kula'da yerleştirilmiş olma ihtimali çok kuvvetlidir. Uşak'ın yeri ve havası Kula'dan daha iyi olduğundan 200 yıl önce Uşak'a gelmiş olmalıdırlar. Bu âile Uşak'ta yerleştikten sonra derebeyliği yapmaya kalkışmışlar. Bir üçüncü emare de Azerbaycan savaşından sonra da Anadolu H. cılığına başka bir çeşit H. katılmış olmasıdır. XVII. yüzyıla kadar Uşak H larında hendese şekılleri, köşeli toplar, madalyonlar görünmekte iken sonraları bu gibi motifler yavaş yavaş yerlerini çiçeğe, dala, sarmaşığa bırakmıştır. Eski Uşak H. ları birçok İtalyan ve Avusturya ressamlarına ilham kaynağı olmuş, birçok tablolar bu yolda vücuda getirilmiştir. Üzerinde Montagu âilesinin arması olan bir H. bu soydandır. Eski Uşak H. sı karakterini muhafaza eden bu tip bir H. da XVII. yüzyıla âid Erdel H sı denilen H. dır. Erdel H. sının en güzel örneğini Emil Schmutzlep Leipzig'de renkli olarak bastırdığı bir resimle vermiştir. Macaristan kiliselerinde bulunan 450 eski H. dan biridir. Bu H. nın zemini deve tüyü renginde olup zeminin her iki başı da mihrabı andırmaktadır. Mihrabın kemeri birtakım tatlı ve köşeli büküntülerle kapanmakta, kemerlerle kenar suyunun arasında kalan köşeler koyu mavi renktedir. Bu köşelerde iki büyücek madalyon vardır. İçleri hendesî çizgilerle doldurulmuştur. Buralarda sekiz tane bıçkı biçiminde selviler görülür. H. nın zemininde iki ucda iki vazo bulunmaktadır. Vazolar köşelidir, çizgiler keskindir. Vazolardan birtakım dallar çıkar, bu

BÜNYAN (Kayseri) HALISI

SİVAS HALISI

dallara takılmış köşeli güller ve çiçekler vardır. Bunların hepsinde de çizgiler serttir. Nakışlar karışık değildir. Renklere gelince. kiremit rengi kırmızı, koyu mavi, koyu sarı, deve tüyü, pek az açık mavi bulunur. Bu dört renk o kadar ustalıkla işlenmiştir ki insan bakmakla doyamaz. Zemini çerçeveleyen su da deve tüyü rengindedir. Burada sekiz köşeli bir topun içinde sekiz köşeli yıldızlar yerleştirilmiştir. Büyük suya gelince, dört köşede dört top vardır. Sekiz köşeli olan bu top'ların içleri boş değildir. İki köşeli topunun yanında iki levha görülür. Bunların zemini de deve tüyüdür. Levhaların içinde çok orijinal motifler, köşeli güller, birbirini kucaklayan kollar vardır. İki levhanın arasında köşe toplarına benzeyen bir top bulunur. Bu levha ve toplar birbirine çok sade ve ince dallarla bağlanmıştır. Büyük su boyunca da üç levha vardır. Bu suyun rengi koyu mavidir. H. nın erişi ve argacı yündür. Saçaklardan sonra genişçe bir kilim dokusu vardır. Bu H. Macaristan'a göçmüş olan Türkler eliyle yapılmış olabilir. Erdel H. ları üç dört çeşit ise de, hepsinde orijinal nakışlar bulunur, İran tesiri görülmez. Erdel H. sına benzeyen eski bir Uşak H. sı parçası kendi müzemizdedir. En az 250 yıllık olan bu H. iyice eskimişti, boyu 3 m, eni 2 m 30 cm kadardı. Bu H. dokunuşuna ve malzemesine bakılınca tam Uşak H. sıdır. Zemini deve tüyü renktedir. Zeminine bir baştan öbür başa kadar tespih gibi birtakım madalyonlar sıralanmıştır. Madalyonların biri büyük, biri küçüktür. Her iki madalyonun arasında kilim motiflerine benzer motifler bulunur ki madalyonları birbirine bağlamaktadır. Büyük madalyonların içleri de daha küçük madalyonlarla, yıldızlarla doldurulmuştur. İç nakışlar birbirinin aynıdır. Büyük madalyonların zemini kiremit kırmızısı, küçüklerin çimen yeşilidir. Çok eski Türk H. larında yeşil pek az kullanıldığı hâlde, bu H. da epeyce çok kullanılmıştır. Bu yüzden bu H. nın ikinci devrenin sonlarına doğru dokunmuş olduğu kanaati hasıl olmaktadır. Zemini çerçeveleyen küçük su kırmızıdır ve kilim nakışlariyle işlenmiştir. Büyük suya gelince, burada sırasiyle bağımsız altı ve sekiz köşeli toplar görülür. Bu toplar da büyük ve küçük olmak üzere sıralanmıştır. Büyükler Erdel H. sına benzer. Topların renklerine gelince: Köşe topu kırmızı, yanındaki koyu sarı, onun yanındaki deve tüyü, ondan sonraki kahverengidir. Dış kenar suyu zikzaklı hendese şekilleriyle süslenmiştir. Bu çağlarda Anadolu H. larında ve namazlağılarında eski asâleti korumak işi devam etmiş ise de, meydan H. larında hendese şekillerinden çok sarmaşıklar, dallar, yapraklar belirmeye başlamıştır. Osmanlı çağı H. larında çok görülen nakışlar, yıldız, bulut, asma dalı, sarmaşık, gül, mum, selvi, karşılıklı kenar köşelerin, ortada göbek ve bunların birbirleriyle bağları çengel, gamalı ve gamasız haç, tespih, kalbur gibi şeylerdir. Fakat bu gibi nakışlar eşyanın hakikî resminden çok taslakları idi. Eski Türk H. larında ve Türkmen H. larında görülmeyen orta göbek ve köşeler Azerbaycan etkisindedir. Yakın vakitlere kadar Uşak'ta Acem örneği diye iki H. çeşidi vardı. Bu H. larda göbek ve köşeler bulunurdu. Bâzı H. larda göbekle köşelerin arası boştu. Bâzılarında da bu arada sarmaşıklar ve güller bulunurdu. Renkler koyu ve derindi, dört esaslı renk vardı (kırmızı, koyu mavi, az açık mavi, az sarı). Bu dört beş rengin uyuşmaları pek ustalıklı idi. Süleymaniye'de son cemaat yerinde, Şehzâde câmiinde, Ankara'da Karacabey Câmiinde bu tip H. lar hâlâ serilmektedir. Bu H. larda üç tane kenar suyu bulunur. Zemini kaplayan ilk su dardır. Bu suda hendese şekillerinden doğmuş kıvrımlar, erik çiçekleri bulunur. Büyük sudan dört köşede dört büyük top vardır. Bu topların kenarları küçük yıldızlarla donanmış, içleri de nakışlarla doldurulmuştur. Köşe topunun az ötesinde daha küçük bir top bulunur. Bu toplar dallarla ve sarmaşıklarla birbirine bağlanmıştır. Uşak H. cılığının altın devri XIX. yüzyılın ortalarında başlar, XX. yüzyılın ilk çeyreği süresince devam eder. O sıralarda Uşak'ta 1 500 H. tezgâhı vardı. Bu tezgâhlarda 4 000 - 4 500 kadar işçi çalışırdı. Bundan elli yıl öncesine kadar Uşak H. ları çok rağbette idi. Gece gündüz tezgâhlar çalışırdı, dışarıdan gelen siparişler tüccarlar için çok kâr bırakırdı. Uşak'ta dokunan H. lar 5 - 6 çeşitti; sipariş H. ları bu çeşitler arasında değildir. Çok kaba ve gevşek dokunan bir H. çeşidi vardır ki adına barhana denir. Erişi, argacı yün olmakla beraber, döküntü ve kırıntı yünlerden yapılır. Hâkim rengi kırmızı ve koyu mavi idi. Dört rengi geçmez, renkler parlak ve göz alıcıdır. Nakışlar da eski nakışlardır. Bunu en çok İngilizler çekerdi, şimdi içeride satılıyor. Barhanadan başka, eski H. çeşitleri arasında sarp kilit, Kula, yaprak, Acem, Çerkez, Kürt örnekleri gibi çeşitler vardır. Bu çeşitler çokça evlerde dokunur ve tüccara satılır. Bâzı kere tüccar bunları sipariş olarak da dokuttururdu. Uşak'ta en çok para getiren H. lar Avrupa siparişleri idi. Amerika pek az H. alırdı. Amerika daha çok ince dokunmuş H. ları çekerdi. Sipariş üzerine yapılan H. ların resimleri çok kere Avrupa'dan İzmir'deki H. tüccarlarına gelir, onlar da Uşak'a, Kula'ya ve başka yerlere gönderirlerdi.

Uşak'ta vaktiyle meydan H. ları dokunduğu gibi, çok güzel namazlağılar da dokunmuştur. Uşaklılar bu işte Gördesliler kadar ileri gitmemişlerse de, yüksek değerde seccadeler dokumuşlardır. H. işlerinin daha kârlı bir hâl almasından sonra seccade ve kilim işi bırakılmıştır. Sipariş üzerine H. yapımından önce bâzı âileler kendi hesaplarına evlerinde H. veyâ seccade dokurlar, bunların iplerini kendileri hazırlarlar, boyattırırlardı. H. veyâ seccade bittikten sonra H. pazarı adı verilen yere götürüp sererlerdi; oradan tüccarlar satın alırlardı. H. satımı öğleye kadar sürerdi. Satılmayan H. lar öğleden sonra sahipleri tarafından evlerine götürülür, başka bir gün yine satışa çıkarılırdı. Uşak'ın eski H. larından çok güzel parçalar bugün Viyana, Berlin, Londra, Paris, Peşte müzelerinde bulunmaktadır. XV. yüzyılda dokunmuş olan Uşak H. larının her biri altın para ile 40 - 50 bin liraya satılmıştır. Eski Uşak H. ları birçok İtalyan ve Avusturyalı ressamlara ilham kaynağı olmuştur. Türk H. ları XV. yüzyıldan itibaren toplanmaya başlamıştır. Kral saraylarına padişahlar tarafından armağan edilen değerli H. lar Avrupa müzelerini süslemektedir. Londra'daki Victoria and Albert Museum bu bakımdan başta gelir. Bugün Uşak'ta 600 H. tezgâhı vardır. Bu tezgâhlarda 1 600 işçi çalışır. Her yıl H. sayesinde Uşak'a iki buçuk - üç milyon lira girmektedir. Yılda 36 veyâ 40 bin m^2 H. dokunmaktadır. Son 25 yıldan beri dış ülkelere Uşak H. sı gitmemektedir. Uşak H. ları alizarin boyalarıyla boyanmış ipleri kullanır. Yüksek vasıfta H. ların beher cm karesinde 4 bin, barhana H. larda 3 bin ilme bulunur.

Kula: Batı Anadolu H. cılığında Uşak'tan sonra Kula gelir. Eski zamanlardan beri bu kasabada da H. dokunurdu. Kula'da meydan H. ları yapıldığı gibi, seccade de yapılmıştır. Kula H. ları Uşak'ın eski tip H. larına çok benzer. Seccadeler de aynı gibidir. Kula seccadeleri Uşak'la Gördes arasında bir geçit gibidir. Kula seccadelerinde Uşak sec-

MUCUR SECCADESİ

YÖRÜK HALISI

cadelerinde görülen köşeli nakışlar bulunduğu gibi, Gördes seccadelerindeki şal motifleri de vardır. Kula seccadelerindeki bellıbaşlı vasıf, kenardaki küçük suların çokluğudur. Bunlar şerit hâlinde uzanır gibidirler. İçleri doldurulmuştur. Kula H. larında hâkim renk kırmızı, koyu mavi, deve tüyü, sarıdır. Eriş ve argaç yündür, dokunuş ortadır. Kula'nın Uşak'a çok yakın olması yüzünden H. ların nakışında, boyasında, dokumasında birbirine yakınlık görülmektedir.

Gördes: Gördes kasabası eski H. cılık merkezlerinden biridir. Burası meydan H. sı yapmaktan çok namazlağı yapmakla ün kazanmıştır. Eski Gördes seccadesi pek nefis idi. İzmir Müzesinde, İslâm Eserleri Müzesi'nde görülen parçalar son derece değerlidir. Avrupa müzelerinde değer biçilemeyecek güzellikte Gördes seccadeleri vardır. Bu seccadelerde şal taklidi şerit hâlindeki nakışlar çok görülür. Gördes seccadelerinde hâkim renkler kırmızı, açık yeşil, deve tüyü ve sarıdır. Arasıra kahverengi de bulunur. Eski Gördesler İran'ın en yüksek H. larından daha çok değer taşır. Bu H. ların şaşmaz vasıfları mihraplı ve sütunlu olmasıdır. Çok kere içleri doldurulmuş şerit gibi küçük sular vardır. Büyük suyun ortasında zemin bulunur. Zemini çerçeveleyen iki yahut dört sütun bulunur. Sütunlar ince nakışlarla doldurulmuştur. Sütunların yukarı tarafları bir mihrapla sona erer. Sütunların ortaları bâzı H. larda boştur. Bâzılarında mihrabın baş tarafından takılmış bir kandil ile süslenmiştir. 150 yıldan beri Gördes H. larında eski güzellik görülmemektedir. Charles Texier o zamanlarda Gördes H. larının çok yüksek fiyatla satıldığını, bunun Uşak H. larının değerinden dört beş katı olduğunu yazar.

Demirci: Batı Anadolu'da H. yapan kasabalardan biri de Demirci'dir. Burası bugün H. yapmakta hayli gerilemiştir. Gülistan denilen kaba H. lar burada dokunur.

Bergama: Bergama'da eskiden dokunan H. lar ve seccadeler yüksek değer taşırdı. Son yıllarda Bergama H. ları değerlerinden hayli şeyler kaybetmiştir. Bergama H. larında kırmızı renk hâkimdir. Bu H. larda da her şey yündür. Dokuma çok sık değildir. Bergama H. larında da sütunlar görülür. Fakat bu sütunlar mihrapla nihayetlenmez. Bergama H. larında da hendese şekillerinden doğmuş nakışlar bulunmaktadır. Bu H. ların iki başında da genişçe kilim dokuması vardır. Bu dokunun arasında yer yer püsküller sarkmaktadır Bu bakımdan Bergama H. ları Yürük H. larını andırmaktadır.

Konya: Konya'da Selçuklular zamanında H. ve namazlağı dokunmuş olduğuna şüphe yoktur. Bugün bu H. lardan pek az parça bulunur. Hazreti Mevlâna türbesinde ve bâzı şahıslarda, Konya'da Sultan Alâeddin türbesinde, Niğde'de Sungur Bey Câmiinde Aksaray'da Ulu Câmi'de Konya H. ları parçaları vardı. Selçuklu devrinde Konya merkezinde H. dokunmuş olduğu gibi, Karapınar, Sille, Aksaray, Karaman gibi kasabalarda da H. dokunmuştur. Eskiden Konya ve yöresinde dokunmuş olan H. ların hepsinde de nakışlar hep hendese şekillerinden doğmuştur.

Selçuklu sultanları zamanına âid H. larda, dokumaların arasına altın ve gümüş teller atıldığı, mevcud örneklerden anlaşılmaktadır. Bu tip dokumalardan bir kilim ve bir yastık yüzü Besim Atalay özel müzesindedir.

Aksaray: Selçukluların yazlık başkenti olan Aksaray'da da H. lar dokunmuştur. İbni Battuta bundan bahseder. Aksaray ve Konya H. ları evsafça birbirinin aynıdır.

Lâdik: Lâdik H. cılığı da eskidir. Lâdik namazlağıları çok değerlidir. Bunlarda nakışlar hep hendese şekillerinden doğmuştur. Köşeli toplar ve madalyonlar bulunduğu gibi, bâzılarında da mihrap bulunur. Daha eski Lâdiklerde mihrap yoktur. Lâdik seccadelerinde büyük ve küçük suların nakışları bugünkü Kırşehir, Avanos. Dilmason seccadelerindeki nakışlara benzemektedir. Dokumaları çok sert değil, yumuşaktır. Koyu kırmızı, koyu mavi, az sarı renkler bulunur.

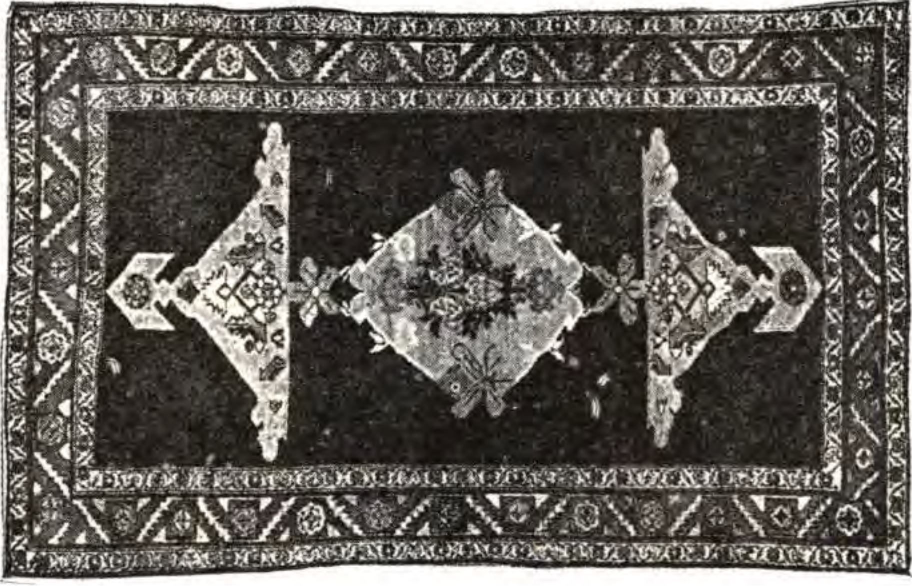
Kırşehir: Kırşehir, Mucur, Avanos gibi yerlerde eskiden dokunmuş olan namazlağılar hayli nefîsti. Hele Avanos'un sarı zemin üzerine yapılmış olan eski seccadeleri bugün altın değerindedir. Bu yerlerde yapılan H. lar ve seccadeler bugün eski nefâsetinden ve değerinden hayli şeyler kaybetmiştir.

Niğde: Eski zamanlarda Niğde, Bor, Sinne, Sut, Ortaköy gibi yerlerde ve köylerde seccade dokunmuştur.

Maden: Niğde ile Kayseri arasında bulunan Maden'de de yakın vakitlere kadar güzel seccadeler dokunmuştur. H. lar her rengini bitkilerden alırdı. Sonraları, bunlar da anilin boyası kullanmaya başlamışlardır. Bu yüzden H. lar değerini kaybetmiştir. Birçok araştırmalardan sonra zemini pancar kırmızısı, mihraplı eski bir Maden seccadesi bulunmuş, ancak Uşak'ta Yunan işgalinde yanmıştır. 100 yıla yakın bir zamandan beri Niğde, H. işlerini Bor'a bırakmıştır. Yalnız Doğu HalıOrtaklığı Niğde Hıristiyanlarına H. yı yeniden öğretmiş, birkaç tezgâh açılmıştı.

Yağcı Bedirler: Batı Anadolu'nun kuzey bölgelerinde, Balıkesirle Sındırgı taraflarında, yarı göçebe bir Türk oymağı bulunur. Bu oymak namazlağı dokur. Tezgâhları basittir. Yakın vakitlere kadar bunlar da bitki boyaları kullanırlardı. Seccadenin her şeyini kendileri hazırlarlardı. Dokuma orta sertliktedir. Tüyler de orta yükseklıktedir. Renkler üç veyâ dördü geçmez. Siyah, lâcivert, kırmızı, deve tüyü, belli başlı renklerdir. Nakışlar hep hendese şekillerinden, yıldızlarla madalyonlardan ibarettir. Bu seccadeler bugün Anadolu'da eski Türk H. cılığının bir devamı gibidir.

Isparta: Isparta'da çok eski çağlarda H. dokunmuştur. Bir aralık Isparta merkezinde H. cılık unutulmuşsa da, köylerinde ve yakın kasabalarda dokunmaya devam edilmiştir. 1891 târihinde Isparta'da mutasarrıf bulunan Babanoğullarından Zihni Paşanın himmeti ile ve Ispartalılardan Süleyman Sami Efendinin çalışması ile bir ortaklık kurulmuş, ortaklık bâzı köylerde ve kasabalarda H. dokutmaya başlamışsa da, İngiltere'ye gönderilen H. ların bedelinin dolandırılması üzerine ortaklık dağılmıştır. Fakat Zihni Paşa işin arkasını bırakmamıştır. Bu arada Isparta Rumları da bir ortaklık kurmuşlardı. Yine o sırada İzmir'de tatlısu Frenkleri ile İngiliz H. tacirleri de Oriental Carpet adında bir ortaklık kurmuşlardır. Bu ortaklık Isparta H. cılığını yeni baştan diriltmiş, kasabada ve köylerde H. yapımı birdenbire hız almıştır. O sıralarda İngiltere ve Avrupa çok H. çekmiş, dokunan H. lar hemen satılmıştır.

KARABAĞ HALISI

ŞİRVAN HALISI

Cumhuriyetten sonra Isparta'da H. işleri daha çok gelişti. Bunun iki sebebi vardır. Birincisi, Isparta Ticaret ve Sanayi Odasının H. iplerinin boyanmasında, hazırlanmasında ve H. nın dokunmasında gösterdiği ilgi ve titizliktir. İkincisi, halkın ve tüccarın dikkatidir. Bu sebepler yüzünden Isparta H. cılığı bugün yurdumuza hayli döviz getirmekte ve günden güne değerini artırmaktadır. Bugün Isparta çeşitli H. tipleri yapmakta ve daha çok meydan H. ları dokumakta, içeride dışarıda bu tip H. lar her zaman alıcı bulmaktadır. Isparta H. larının çoğu dokunduktan sonra yıkanmakta, bu yıkama H. nın rengine parlaklık vermektedir. Bu H. la'ın beher cm^2 sinde 900 ilme bulunur. Eski arşının sekizde birinde, yani bir girahta 22 dikey tel vardır. Isparta H. larının tüyleri yüksekçedir. Çok ince H. lar da yapılmaktadır. Boyaları sâbittir. Alizarin boyası ile boyanır. Çok kere erişleri ve argaçları pamuktur. İlmeleri İran ilmesidir. Nakışları son yüzyılın nakışlarını andırır. Daha çok İran nakışlarına doğru bir akış göze çarpmaktadır. Yalnız Isparta'da değil, yakın kasabalarda ve köylerde de H. dokunmaktadır. Isparta ilinde 25 720 (1967) kadar H. tezgâhı vardır. 61 728 (1967) işçi çalışır. 1967 yılında bu tezgâhlarda 1 054 600 m^2 H. dokunmuştur. Usta bir işçi günde 10 000 veyâ 12 000 ilme yapar.

Kayseri: Ticaret âleminde Kayseri H. ları adı ile anılan H. ların pek çoğu Bünyan kasabasında dokunur. Bünyan H. cılığı da büyük bir gelişme göstermektedir. Bünyan'da daha çok ince H. lar yapılır. Bu H. ların tüyleri kısa, dokusu sağlamdır. Bünyan'da başarı ile Buhâra H. ları taklit edilmekte ise de, gerek renkçe gerek dokumaca hayli geridedirler. Bugünkü Türkiye H. ları arasında bu H. lar daha yüksek fiyatla satılmaktadır. Eskiden daha fazla olan H. tezgâhı sayısı yün Dokuma Fabrikasının kurulmasından sonra azalmışsa da son zamandaki halk el sa'natlarını teşvik üzerine yeniden çoğalmaya başlamıştır. Bünyan'da H. cılık 25 yıl öncesine bakınca bir kat artmıştır. Bir cm^2 H. da 5 binden 35 bine kadar ilme bulunur.

Sivas: Sivas H. cılığı Doğu H. Ortaklığı'nın yardımı ile kurulmuş ve çok güzel, çok ince H. lar dokunmuş ise de, son yıllarda önemli bir gelişme gösterememiştir.

Hereke: Hereke H. cılığı Sultan Aziz zamanında başlamış, Sultan Hamid devrinde devam etmiştir. Saraya lâzım olan H. lar burada dokunmuştur. Hereke'de dokunan H. lardan bâzıları da yabancı hükümdarlara armağan edilmiştir. Hereke H. ları harcıâlem değildir. Çok lüks, çok pahalıdır. Burada büyük bir gelişme görülmemektedir. Hereke, İran'ın en şöhretli H. ları ile boy ölçüşecek durumdadır.

Yeni Konya: Kemal Seli Konya'da H. cılığı yeni baştan diriltmiş, değerli H. lar yaptırmayı başarmıştır.

Umurbey: Umurbey'de de Kâzım Taşkent'in yardımı ile H. tezgâhları kurulmuş, nefis H. lar dokunmuştur. Monako prensi Rainier'ye düğünü dolayısiyle burada dokunmuş olan bir H. armağan edilmiştir.

Türkiye'nin hemen her yanında az çok H. , namazlağı dokunmakta ise de, bunların hepsinden burada bahsetmek çok uzun olacaktır.

Doğu halıları: Doğu H. ları başlıca 3 kısımdır: İran, Türkistan ve Kafkas. İran bu işte başta gelir. Ruslar Türkmenistan ve Buhâra H. cılığını yeni baştan diriltmeye çalışmaktadırlar. Kafkas H. cılığı da onların elindedir.

İran: İran'a H. cılık Türkler eliyle girmiştir. İran'ın Avrupa ile münasebete başlaması üzerine H. işleri birdenbire parlamıştır. Asılları Türk olan Safevîler H. dokunmasına çok ehemmiyet vermişlerdir. Bu yüzden H. da harikalar vücut bulmuştur. Bugün gerek İran'da gerek Avrupa müzelerinde eski İran H. ları pek yüksek bir güzellikte ve değerdedir. Bugün dahi İran'da güzel ve değerli H. lar yapılmaktadır. İran'da H. cılık, seccadecilik, kilimcilik hayli revaçta olan san'atlardır. İran'da her bölgede H. dokunursa da, meşhur olan bölgeler şunlardır: Tebriz, Sinne, Hemedan, Ferrağan, İsfahan, Şiraz, Horasan ve İran Türkmenistanı.

İran H. larında hendese şekillerinden çok bağ, bahçe, çayırlık, çimenlik, dağ gibi manzaralar bulunur. Çiçek, gül, saksı, sarmaşık, dal, yaprak, ağaç ve servi gibi şeylerle doldurulur. Sünnî olan Türklerin H. da pek az nakşettikleri hayvan resimleri, Şiî olanların dokumalarında sık sık görülür. Bu H. ların bâzılarında içki ve işret âlemleri, avcılık hayatı da yer alır. Şah Tahmasp devrinde ressamlara yeni yeni H. resimleri yaptırılırdı. Bu resimlerde daha çok arslan, kaplan gibi hayvanlar bulunurdu. İran H. larında görülen bir hususiyet de bâzı H. ların kenar sularında levhalar içinde Farsça beyitlerin bulunmasıdır. Bu beyitler hemen her zaman işrete, aşka dâirdir. İran'ın başka san'at eserlerinde, dokumalarda, bakır ve gümüş işlerinde de bu çeşit beyitler bulunur. Türk H. cılığında yazı pek az yer almıştır. Türkiye'de H. yı kadınlar ve kızlar dokumaktadır. İran'da ise şehir ve kasabalarda H. yı çok kere erkekler ve çocuklar dokur. Oymaklarda kadınlar dokumaktadır. İran H. larında, daha doğrusu seccadelerde bâzı *Kur'an* âyetleri de işlenmiştir. Anadolu'da, İstanbul'da vaktiyle dokunmuş olan birkaç parçada âyet ve hadîs işlenmiş olduğu da görülmüştür.

Yukarıda sayılan bölgelerden başka İran Belûcistan'ında da değerli seccadeler dokunmaktadır. İran'da eski nakışlarla yapılan H. lar, seccadeler, aşiret ve oymaklar tarafından yapılan dokumalarda görülür. Karagözlü, Afşar, Kaçar, Türkmen, Kaşkay, Şahseven gibi aşiretler eski tipi oldukça yaşatmaktadırlar. İran'da Kürt aşiretleri de seccade dokurlar. Bunların tüyleri kaba, dokunuşları seyrektir.

İran H. larında dört köşede dört bucak bulunur. Bir de ortada göbek vardır. Artık öbür nakışlar hep bunların etrafında dolaşır durur. İran'da H. çıkaran yerlere gelince:

Tebriz: Tebriz H. ları eski Türk zevki ile İran geleneklerinin kaynaşmasından doğmuş bir san'at eseridir. Bu H. larda Doğunun, Herat ve Semerkand san'atının tesirleri pek açık görülmektedir. Havları çok kısa, dokumaları sıktır. Bugünkü Tebriz H. larında hemen her renk bulunur. 100 cm^2 de 3 - 4 bin düğüm vardır. Tebriz H. larında çok kere eriş ve argaç pamuktur. Tebriz'de ipek H. lar da dokunur.

Sinne: Sinnee H. ları ince ve zarîftir. 100 cm^2 de 3 - 4 bin ilme vardır. Tebriz'de olduğu gibi, Sinne'de de ipek seccade ve H. lar yapılır. H. da renklerin uyuşması şartiyle hemen her renk bulunur. Sinne H. larında Hint şalı taklit edilir. Baş tarafları eğri Hint armutları da motifler arasındadır.

Ferrağan: İran'da dokunan H. ların en değerlileri Ferrağan'da yapılır. H. da her renk vardır. Lâcivert rengin çokluğu bu H. ların hususiyetlerindendir.

Şiraz: Şiraz'da ve yörelerinde dokunan H. lar da değerlidir. Bunlar renk, nakış, dokuma bakımından eski Türk H. ları ile yeni İran san'atının bağdaşmasından doğan yüksek eserlerdir. Şiraz H. ları ile İsfahan H. ları birbirine çok

İSFAHAN HALISI

ŞİRAZ HALISI

yakınlık gösterir. Şiraz etrafında Türk soyundan gelen Kaşkay oymağının dokudukları H. lar da değerlidir ve asâletini korumaktadır.

Horasan: Horasan bölgesi geniştir. En meşhur H. çıkaran şehirleri Meşhed ve Herat'tır. Meşhed ve Herat H. ları birbirine çok benzer. Bu H. larda eski nakışlar büsbütün unutulmamıştır. Türkistan ve Türkiye yolu üzerinde bulunan Horasan, san'at ve zevk bakımından eski asâletini kısmen koruyabilmiştir. İmâm Rıza'nın türbesindeki çok değerli H. lar, H. cılık san'atının şaheserleridir. Horasan H. larının beher cm^2 sinde 1 400 - 2 000 ilme bulunur. Horasan H. larının çoğunda eriş ve argaç yündür.

Türkmen: Meşhed'in kuzeyinde ve Hazar Denizi'nin güneyindeki İran Türkmenistanı bölgesinde de değerli seccadeler dokunur. Bu seccadeler Buhâra seccadelerine benzer. Köşeli motiflerle süslenmiştir. Renkler kırmızı, koyu mavi, deve tüyüdür. Hint H. larında görülen kıvrık armut motifleri de bulunur.

İran H. ları başlıca iki kısma avrılır: 1. İran'dı bulunan Türk, Kürt, Belûç oymaklarının dokudukları seccadeler ve H. lar ki buna Aplanî derler. Bu H. ların nakışları eski usûldedir. Köşeli madalyonlar, iç içe girmiş yıldızlar başlıca motiflerdir. Türkiye'de oymakların dokudukları seccadelere çok benzerler. 2. Şehir ve kasabalarda dokunan H. lar. İran'ın en büyük H ticareti şehirlerde dokunan H. lara dayanır. Bu işte Tebriz önde gelir.

Kafkas: Kafkas şehirlerinde Türkler ve Ermeniler eskiden beri H. ve seccade dokurlar. Kafkas H. cılığı ile İran H. cılığı birbiri üzerine kuvvetli tesirler yapmıştır. Bununla beraber, Kafkas dokumalarında eski asâlet yaşamaktadır. Bu bakımdan Buhâra H. larına benzeyen yerleri çoktur. Kafkasya'da başlıca H. şehirleri şunlardır: Şirvan, Şeki, Şemahi, Karabağ, Kuba. Bu şehir ve kasabaların içinde en meşhur olan Şirvan H. larıdır. Bu H. lardaki renk uyuşması pek yüksektir. Al renk en çok kullanılan renktir. Bundan sonra deve tüyü, beyaz gelir. Lâcivert, açık mavi, az yeşil başlıca renklerdir. Renkler çok parlak, dokunuş ise yumuşaktır. Havları ince ve kısadır. Motif bakımından oymak H. larına benzerler. Dağıstan ve Kazak H. ları da Kafkas H. ları sınıfına girer. Yalnız Kazak H. larında çizgiler daha keskin, motifler daha köşelidir.

Türkistan: H. , Türklerin millî bir dokuma san'atı hâlinde gelişmiştir ki, bugün de İran, Afganistan, Çin v. b. gibi ülkelerde H. dokunan bölgelerin bilhassa Türk asıllı kabilelerle meskûn bulunuşları, bu gerçeğin bir îfadesidir. H. nın yurdu olan Türkistan'ın her yanında H. dokunmuştur. Bugün de Türkistan'da H. dokunmaktadır. Türkistan H. larının en meşhurları Buhâra ve Türkmen H. larıdır. Bu H. lar evsaf bakımından birbirinden ayrı şeyler değildir. Renkleri çok kere beşi geçmez (kırmızı, koyu mavi, deve tüyü, beyaz, siyah). Açık renkler hemen bulunmaz gibidir. Bu H. ların al rengi pek tatlıdır. H. bir gelincik tarlası, bir gelin tülü gibidir. Orta Asya'da Hive, Buhâra, Semerkand, Merv, Kâşgar, Hotan, Aksu şehirlerinde de H. dokunur. Bu dokumaların hemen hepsi birbirine benzer. Nakışlar hayalîdir ve tabiatı taklit eden şeyler bulunmaz. Kâşgar ve Semerkand H. larında Çin te'siri görülür. Türkistan'da şehirlerden başka Teke, Yamut gibi oymaklar da seccade yaparlar. Orta Asya H. ları arasında kadife kadar inceleri bulunur. Havları yüksek değildir. Bu H. lar eskidikçe parlaklıkları artar. Vaktiyle Buhâra'da dokunan H. ların Çin'e götürüldüğünü Buhâra târihi sahibi Nerşehî yazmaktadır.

Belûç ve Afgan: Belûcistan ve Afganistan'da da namazlağı dokunur. Bu seccadelerin renkleri de Türkmen seccadelerine benzer.

Hindistan: H. Hindistan'a Türkler eliyle girmiş, Timur oğulları zamanında gelişmiştir. Lâhur ve Delhi sarayları ve câmiler için büyük çapta H. lar yapılmıştır. Hindistan H. larında İran te'siri görülür. İngilizler Ottawa Konferansı'ndan sonra Hind'e H. cılığı yeniden götürmüşlerdir.

Mısır ve Suriye: Gerek Mısır'a gerek Suriye'ye H. Türkler eliyle girmiştir. Mısır'da yerleşmiş olan Akşitlıler ve Tolun oğulları Bağdad halîfelerine armağan etmek için Mısır'a ustalar getirtmişler, orada H. dokutmuşlardır. H. işleri Kölemenler devrinde de yaşamıştır. Kölemenler devrinden sonra H. yapımı Mısır'da bir süre daha devam etmiştir. 1585'te III. Murad Mısır'dan İstanbul a 11 H. getirmiştir. Seyyah Thévenot 1665 yılında Kahire'ye yaptığı bir geziyi anlatırken orada dokunan H. lardan söz açar ve bu H. lara Türk H. sı denildiğini ve Avrupa'ya satıldığını söyler. Her san'at eserinde çevrenin, görgünün büyük te'siri vardır. H. işleri de bu genel kaide dışında kalamazdı. H. ustası olarak oraya giden Türk kadınlarının çocukları bir kuşakta Araplaşmış olabilirler. Bu yüzden zevkleri ve duyguları yerlileşmiş ve çevrenin san'ata te'siri kaçınılmaz bir hâl almıştır. Ele geçen Mısır H. larındaki nakışlar karışık çöl yolları gibi bir şeydir. Neresinden girilip neresinden çıkılacağı belli değildir. Çizgiler, dallar, yapraklar birbirine girmiş dolaşmıştır; bir uç bulmak kolay olmaz. Türk tipi bir H. da nakışlar seyrek, hâkim ve açıktır. Karışıklık yoktur, sâdedir, fakat vakarlıdır. Selçuklu ve Türkistan H. larında görülen belirlilik, seçkinlik o H. larda görülmez. Mısır H. larında nakışlar Arap saçı gibi karmakarışıktır. Suriye'de önemli H. lar dokunmamıştır. Bugün Mısır'da H. cılık kalmamıştır.

Çin: Çinlilerin eski Türklerle olan komşulukları bilinen bir şeydir. Târihten çok önce başlamış olan komşuluk ve münasebet yüzlerce yıl devam etmiştir. Çin'de koyun çok yetişmez. Oraya yün Orta Asya'dan gider. H. da buralardan gitmiştir. Nitekim eski târihçiler Türkistan'dan Çin'e H. gittiğini yazmaktadırlar. Türkler eliyle Çin'e girmiş olan H. cılık orada yerli bir şekil almıştır. Çin dokumalarında sık sık görülen kanarya sarısı, H. işlerinde de başlıca renk olmuştur. Çin H. larında her renk bulunur. Çin'in bâzı bölgelerinde H. dokunursa da, en iyi H. lar Türk ellerine yakın olan batı Çin'de dokunanlardır. Çin H. larında nakışlar çok husustdir. Bâzı köşeli madalyonlar varsa da, daha çok bir köşk, bir gül, bir köprü, bir salkım söğüt, bir saksı, tek bir çiçek, mor salkım gibi şeyler görülür. Bu H. lardaki motifler, dallarla sarmaşıklar birbirine bağlı değildir. İran H. larına hiç benzemezler. Selçuklu H. larında olduğu gibi, her nakış bağımsızdır. Nakışlar açıktır. Karışıklık yoktur. Tek tek kondurulmuş olan bu nakışlar gelişigüzel zemine serpilivermiştir. Zemini iki küçük, bir büyük su çevrelemiştir. Bu sularda da Çin'e vergi motifler bulunur. Çin'de yün az bulunduğu cihetle çok kere eriş ve argaç pamuktur. Çin'de ipek H. lar da yapılır. Çin H. larında ilme Site düğümdür. Çinlilerin dış ülkelere H. satmaları XVIII. yüzyılda başlamıştır. H. işi Çin'de büyük bir ehemmiyet taşımaz.

SEMERKAND HALISI

FERGANA HALISI

Her millet kendi san'at eserlerine kendi hususî damgasını vurur. Hattâ bu hususiyet şehirden şehire, oymaktan oymağa değişebilir. İlk bakışta bir H. nın veyâ kilimin hangi memleket malı olduğunu tanımak güç bir iş değildir. Nakışlar, renkler, dokunuş, ip gibi şeyler bu hususiyeti pek güzel gösterebilir. Türk, İran, Çin, Mısır H. larını tanımak kolaydır. Yalnız her ülkede dokunan H. ların bölgelerini tanımak pek kolay değildir. Bu iş çok tecrübe, bilgi ve uzun süren bir çalışma ister.

Japonya: Japonya'da H. dokunmakta ise de, orada yün az olduğundan H. cılık büyük bir gelişme gösterememiştir. Japon H. ları da Çin H. larına benzer.

Halının tekniği: Gerek Türkiye'de gerek Türkistan'da ve İran'da H. iki türlü dokunur: 1. Pek iptidai olan tezgâhlarda yapılır. Bu tezgâhlar en eski H. tezgâhlarıdır. H. lar önce oymaklarda dokunmuş olduğuna göre, yaylaktan kışlağa, kışlaktan yaylağa taşınması kolay olan yatay tezgâhlar kullanılır. Bu tezgâhlar büyücek çerçeveden ibarettir. Yaylakta başlanmış olan bir H., kışlağa göçme zamanına kadar bitmemiş ise, yarım H. tezgâhla birlikte dürülür bükülür, deveye yükletilerek götürülür. Bâzı H. lar olur ki birkaç defa yaylakla kışlak arasını dolaşır durur. 2. Tezgâhların bir türlüsü de şehirlerde ve kasabalardaki tezgâhlardır. Bunlar dikeydir ve sökülüp götürülemez.

Yün: H. nın iptidai maddesi yün ve yapağıdır. Bu da koyunlardan alınır. Göçebelerle köylüler koyunu yılda iki kere kırparlar. İlkbaharda kırpılana yapağı, güzün kırpılana da yün denir. Yapağıların telleri daha uzun ve kirli olur. Yünlerin telleri daha kısa, fakat daha yumuşaktır. Kuzular güzün kırpılır. Kuzu yünleri yapağıdan daha değerlidir. Kuzu yününden dokunan H. ve kilimler daha yumuşak ve daha parlak olur. Oymaklar ve köylüler elde ettikleri yapağı ve yünü iyice yıkarlar. Orta Anadolu yapağıları yıkandıktan sonra yarı yarıya eksilir. Yıkanmış olan yapağıyı bu iş için yapılmış olan taraklar (bu taraklar son yıllarda görülmez olmuştur) 20 cm eninde, 35 cm boyunda yatay bir tahta parçasının üzerine yine bu genişlikte iki tahta parçası, üçgen yapılmak üzere çakılır. Üçgenin üst bucağının üzerine bir demir şerit üzerine geçirilmiş dişler takılır. Dişler karşılıklı iki sıradır, yükseklikleri 15 cm dir. Dişler çelikten yapılmıştır. Ucları sivridir. Kadın bir parça yapağıyı elleriyle alır, ellerini, biri önde, biri arkada olmak üzere hareket ettirir ve elindeki yapağıyı tarağın dişlerine vurur. İyice açılana kadar buna devam eder. Tarakta teller açılır kapanır. Sümek denen bir hâl alır. Oymak kadınları sümeği sol kollarına dolarlar, gezerken, konuşurken, davar güderken kirmanla eğirirler. Bu işi erkekler de yaparlar. Köy kadınları ve eskiden şehir kadınları, bilhassa yaşlı kadınlar sümeği çıkrıkta eğirirlerdi. Erişin, argaçın ve H. da ilme yapılacak olan ipin eğiricileri ayrı ayrıdır. İlme olacak ip kabaca bükülür, ince H. için ise bir parça ince bükülür. Argaç ilme ipinden daha sıkı bükülür. Eriş her ikisinden de sık eğrilir. Çünkü eriş, H. nın dikey telleridir. H. nın kemiği demektir. Sağlam olması gerektir. Son yıllarda bu işlerin hemen hepsi fabrikalar tarafından yapılmaktadır. Fabrikada yapılan ipler daha düzgün ve daha çabuk olmaktadır. Bâzı bölgelerde eriş ve argaç pamuktan yapılmaktadır.

Bundan 65 yıl öncesine kadar H. malzemeleri elde yapılırdı. İlk defa Feshânede kurulan 1 - 2 tezgâhta Hereke H. ları için makina ile ip yapılmağa başlanmıştır. Daha sonra Uşak'ta üç büyük H. taciri birleşerek bir ortaklık kurdular. H. ipi ve battaniye yapmaya başladılar. Daha sonra İzmir'de, Isparta'da bu yolda fabrikalar kurulmuştur.

Boya: H. cılıkta boya başta gelen bir şeydir. İlk zamanlar bitki boyaları kullanılırdı. Uşak'ta yıkılmış olan Tuzpazarı Câmiinin yanında küçük bir han vardı. Orada küpler içinde ip boyanırdı. Artık bu devirden sonra büyük küçük teneke kutular içinde gelen yapma kimyevî boyalar kullanılır oldu. Bitki boyaları, nar kabuğu, soğan kabuğu, yeşil ceviz kabuğu, sığır kuyruğu denilen bitkinin yaprağı, yarpız yaprağı, sumak, eğliz otunun kökü, kök boya, cehri, ayva yaprağı, bâzı yosunlar, kuşburnu kabuğu v. b. şeylerden elde edilirdi. Bugün artık bu boyalar büsbütün unutulmuştur. Çünkü kimyevî boyalar hem ucuz hem boldur. Bitki boyaları ile boyanmış olan bir H. veyâ kilim parçalansa da rengini atmaz. Eskidikçe rengi güzelleşir. Yakın vakitlere kadar Maden kasabasında ve göçebelerce bitki boyası kullanılırdı. Bugün artık kimyevî boyalar bütün dünyaya yayılmıştır. İşin en kötü tarafı anılın boyaların kullanılmasındadır. Kırşehir ve Niğde taraflarında bu boya kullanılmaktadır. H. dokunan ve bu işi geçim vasıtası yapan yerlerde boyacılık ayrı bir meslek ve san'at hâlini almıştır. İpler büyük kazanlarda boyanır. Bâzı yerlerde kazan odunla, pek az yerde de istimle ısıtılır. H. ipi boyamak için ayrı ustalık ister. İstenilen rengi elde etmek için kazana atılacak ipin ve boyanın miktarını bilmek lâzımdır. Bu da yetmez. Kaynamı derecesini ve süresini de bilmek gerekir. Hele dokunmakta olan H. nın bir çeşit rengi tükenecek olursa, eksik olan ipin tamamlanması için bir miktar daha ip boyanmak ister. Boyacı ustalığını işte burada gösterir. Yeniden boyanacak olan parçanın rengini dokunmuş olan ipin rengine tutturmak gerekir. Yeni boyanacak olan parçanın az açık veyâ az koyu olması, H. nın renginde bir kesiklik yapar. Bu da H. nın değerini çok düşürür. Bâzı H. larda görülen kesiklik ve aynı rengin birbirini tutmaması, ip boyamanın iyi yapılmamış olmasındandır. Eski ve yeni rengi birbirine tutturmak için şaşılacak kudrete sahip ustalar vardı. İpler boyanırken sık sık büyük bir dayakla ip keleplerini karıştırmak lâzımdır. Ustabaşı kazanda kaynamakta olan ipten küçük bir parçasını kurutur. Işığa tutar veyâ elinde bulunan eskiden boyanmış parça ile onu buruşturur. Renk tutuyorsa, hemen ipler kazandan çıkarılır. Tutmuyorsa, bir parça daha kazanda kaynatılır. İpler çıkarıldıktan sonra soğuk su ile yıkanır. H. nın iskeleti olan eriş tellerinin iki başı da boyanır. Argaç da boyanır. Çok kere bunların rengi kırmızıya boyanır. Renge parlaklık vermek için boya kazanına bir parça şap atarlar. Rengin solmaması için de neft yağı atılır. Her H. tüccarının bir boyahânesi vardır. Boyacılar da tatlı bir kırmızı yapabilmek için kırmızı boyaya bir miktar sarı katarlardı. Koyu sarı bir renk elde etmek için bir miktar kırmızı karıştırılırdı. Mavi rengi elde etmek için bir parça kahve rengi, bir miktar da mor boya katıştırılır. Bunun için çivit de kullanılırdı. Siyah boya için ipler önce pırnal yaprağı ile birlikte kaynatılır. Bulunursa, ceviz yaprağı da bu işi görürdü. Ondan sonra bir miktar zâc-ı Kıbrıs denilen siyah boya atılır. Bâzı eski seccadelerde ve H. larda siyah renkteki ipin öbür renkteki iplerden daha önce çürüyüp dökülmesine sebep bu boyanın tesiridir.

Dokunacak olan H. nın boyuna göre yere ölçülerek aralıklı iki kazık çakılır. Kazıkların araları H. ların boyundan 15 - 20 cm geniş tutulur. Bu 15 - 20 cm fazlalıktan H. nın iki başında kilim ve saçak doğar. Dokunacak olan H.

nın enine göre kaç tel konacaksa, o kadar tel, eriş yumağından kazıklara dolanır. Dolamak için bir adam elinde ağır eriş yumağı ile tel sayısınca kazıkların arasında gider gelir. Kazıkların arkasında birer çocuk yere oturur. Kazığa takılmış olan teli daha önce takılmış olan tele bağlar. Böylelikle tellerin karışmasına meydan verilmemiş olur. Kazıklara eriş dolama işine H. dökme denir. Bu iş bittikten sonra bu iskelet boyanır, kurutulur. Tezgâha gerilir. Tezgâh büyük bir çerçevedir; küçüğü olabilir. Tezgâhın yüksekliğî 2 m kadardır. Eni 2 m den 4 - 5 m ye kadar gidebilir. Tezgâhın iki yanında 4 - 5 cm kalınlığında iki kalas bulunur. Bu kalasların alt kısmında yerden 30 - 35 cm yüksekliğinde büyücek birer delik vardır. Kalasların yukarı başlarında da hilâl şeklinde oyulmuş iki uçkurluk bulunur. Bu iki kalas tezgâh çerçevesinin yanlarını teşkil eder. Çerçevenin alt kısmını teşkil eden yuvarlak bir ağaç merdane vardır. Bu ağacın iki başı yandaki kalastan altındaki deliklere geçirilir. Çerçevenin üst kısmını da yine böyle yuvarlak bir ağaç teşkil eder. Bu ağacın iki başı kalasların ucundaki hilâle konur. Yuvarlak ağaçların her iki ucuna yakın birer delik açılmıştır. Bu deliklere burgu ve yatı denilen iki ağaç parçası sokularak H. nın iyi gerilmesi temin edilir. H. nın argacını atabilmek için telleri çapraz bir duruma getirmeye yarayan bir de kücü denilen bir ağaç parçası vardır. Bir de varangelen denilen uzunca tahta parçaları bulunur ki bunlar iskeletin, yâni dikey tellerin arasına sokulmuştur. Kazıklardan çıkarılan eriş yığını iskelet boyandıktan sonra önce tezgâhın üst tarafındaki yuvarlak ağaca takılır. Yavaş yavaş telleri açarak ağaç döndürülür ve bu ağaca sarılır. Saçak denilen bu eriş kelebinin alt tarafı da alt ağaca, yâni alttaki merdaneye takılır. Artık H. nın iskeleti kurulmuş olur. Tezgâh zeminden 40 - 50 cm lik bir çukurun içine yerleştirilmiştir. H. dokundukça alt merdaneye sarılır. Dokuyucu kadınlar ayaklarını bir çukura sarkıtarak çalışırlar veyâ bağdaş kurarlar.

H. nakışlarını işlemek iki türlü olur: 1. Eski usûlde H. nın usta başısı olan kadın, H. nın enini boyunu bilir. H. ya ne kadar zemin, ne kadar kenar suları yapılacağını kendi kafasında ölçer, konacak olan nakışları da ona göre tasarlar. Nakışlarda çarpıklık, tenazursuzluk olmamasına dikkat eder. Usta kadının eskiden beri dokunmakta olan bir örneğin bütün nakışları ezberindedir. Onları H. nın genişliğine göre kondurur veyâ bir H yı örnek yapar. Eski doğu H. ları hep bu şekilde yapılmıştır. 2. Dokunacak olan H. nın nakışları kâğıt veyâ tahta üzerine yapılmış olur. Bu da iki türlüdür. Birinci türlüsü son 45 - 50 yıl öncesine kadar tatbik edilen usûldür. Bu usûle göre dokunacak olan H. nın dörtte biri veyâ bütünü bir kâğıt üzerine renkli olarak resmedilir. Kâğıdın boyu 10 veyâ 20 cm i geçmez. Bunu bir çerçeve içine koyarak işçilerin karşısına asarlar. Usta kadın, resimdeki bir nakışın ne kadar yer tutması lâzım geleceğini yine kendi kafasında tasarlar. Etrafındaki işçilere ona göre emir de verilir. Bu çeşit örneklerden H. dokumak pek kolay değildir. Karşılıklı olarak iki çiçekten biri büyük. biri küçük olabilir. Bâzan da H. biter, resimdeki nakışların bir kısmı için yer kalmamış olur. Bu gibi aksaklıklara meydan vermemek için çok dikkat etmek gerektir. Bu usûlde H. yapmak Uşak'ta bugün dahi devam etmektedir. H. resimlerinin bir türlüsü de son yılların buluşudur. Daha doğrusu Doğu H. Ortaklığı'nın icadıdır. Yapılacak olan H. nın resmi kâğıt, mukavva üzerine mm hesabı ile dörtgenlere ayrılır. Her top, her çiçek H. da yer tutacaksa, o kadar dörtgene o çiçek resmedilir. Artık bunda tenazursuzluk, çarpıklık olamaz. Hem de en acemi çıraklar bile ustaya sormadan istenilen nakışı istenilen büyüklükte yerine kondururlar. Isparta H. ları bu usûlde dokunmaktadır. Isparta'da H. resmi yapan gençler yetişmiştir. Fakat bu resimciler eski Türk zevkine uygun resim yapmamakta, Avrupa'dan sipariş üzerine vaktiyle gelmiş olan resimleri taklit etmektedirler. Orijinal Türk motifleri pek az görülür. Türk H. cılığının eski değerini kazanmak için standart bir tip yaratmak lâzımdır. H. mızın asâleti kaybolmak üzeredir. Kâzım Dirik, H. resmi işinin bir san'at akademisine verilmesini yazmıştır ki çok haklıdır. Çünkü H. da nakış onun çehresidir. Halbuki orijinal Türk motifleri boldur. Çiniler, havlular, peşkirler, eski tavan nakışları, müzelerdeki ve câmilerdeki H. lar yeni resimcilere pek güzel kılavuz olabilir.

H. ları yıkayarak satışa çıkarma işi yenidir. Eskiden böyle bir şey bilinmezdi. Bu iş Doğu H. Ortaklığı'nın icadıdır. Hâlâ birçok bölgelerde H. lar yıkanmadan satışa çıkarılır. Dokunmuş olan H. büyük H. merkezlerine getirilir, orada eksiği gediği varsa düzeltilir, taşkın ilmeler varsa, kesilir kırpılır, büyük süpürgelerle süprülür, temizlenir, daha sonra dürülür. Bugün gerek Isparta'da gerek İzmir'de H. yıkama yerleri bulunur. Her ne kadar yıkama işi az çok H. yı örseliyorsa da, rengin parlaklığını temin etmektedir. Yıkama işinin bir faydası da, iplerin boyanmasında bir hile varsa, meydana çıkarması ve böyle boyası hileli olan H. nın dışarıya gönderilmemesidir. Yıkama işinde kullanılan başlıca madde kireç kaymağıdır. Sudkostik gibi kimya maddeleri de katılır. H. yı yıpratmamak için bu işi ustalıkla yapmak gerekir.

Gerek Türkiye'de gerek Türkistan'da H. lara canlı insan ve hayvan resmi yapılmaz. Sünnî olan Türkler böyle bir şeyi günah saymışlardır. İslâmlıktan önceki devirlerde bu gibi şeyler yapılmıştır. Orta Asya'da mezarlardan ve kumlar altından çıkarılmış olan parçalarda bu çeşit resimler görülür. Bu resimler arasında bir kuşun bir geyiği pençeleri arasına aldığı görülmektedir. Türkler bu çeşit nakışı Anadolu'ya da getirmişler, fakat pek az kullanmışlardır. Eski bir Anadolu seccadesinde iki hayalî kuşun iki geyiği pençeleri arasına aldığı görülür. Eski bir Anadolu H. sında insan ve at resimleri bulunur. Bununla beraber, bu çeşit resimler H. da pek az yapılmıştır. İran'a gelince: İran H. larında insan ve hayvan resimleri bol bol nakşedilmiştir. Eski Türk H. larında ve dokumalarında görülen bir kuşun bir geyiği parçalaması yolundaki motiflerin Çin dokumalarında görülen ejderha resimlerine bir yakınlığı olsa gerektir. Bir kuşun bir geyiği pençesi arasına aldığı yolundaki resim Osmanlılar tarafından da kullanılmıştır.

Halı nasıl dokunur ve ilme nasıl ilmiklenir: Tezgâha takılmış olan erişler, tezgâhın üst merdanesini döndürerek saz teli gibi iyice gerdirilir. Her işçi kadına 55 çift tel sayılıp verilir. Eğer kadın çalışkan ve usta ise, daha çok tel alabilir. Bu sefer 82 çift tel almış olur. 55 çift tellik mikdara yer denir. Bir tek ilme iki telin birbirine bağlanmasıyle yapılır. 55 çift ilme bu suretle hesap olunur. İki ilme bir çifttir. 55 çiftlik bir yerde 110 ilme bulunur.

Türk ilmesi: İşçi ileceği ipin ucunu eline alır, iki telin arasına sokar. Soldaki telin arkasına dolaştırarak önünden çıkarır. Bu sefer sağdaki telin önünden geçirir, arkasından dolaştırır. Uçları önde birleştirir. Hemen yumağa bağlı olan ucu keser, bu suretle bağlanan uçları yavaşça öne doğru çeker. 55 veyâ 82 çift teli dol-

durur. Buna sıydım veyâ sıyırdım derler. Sıydım dolunca varangeleni hareket ettirir, tellerin arasına yatay olarak argacı yerleştirir, kirkit adı verilen bir tarakla argacı döver. H. çok ince olacaksa, bir tek argaç atılır, az kaba ve orta tip olacaksa, iki yahut üç argaç atılır. Bir işçi kısa günlerde 40 sıydım yapabilir. Uzun günlerde 50 - 60 yapılabilir. Kırkit ne kadar çok vurulursa, H. o nispette sağlam ve kemikli olur. İşçinin alacağı para sıydım hesabı ile yapılır. Buna da haftalık denir. İlmeler ilindikten ve sıydım tamam olduktan sonra, işçi eliyle ilmelerin uzununu düzeltir. Buna siftme denir. Siftme hem ilmeleri pekiştirir hem ilmeleri düzeltir. Bu iş de bittikten sonra sındı adı verilen özel bir makasla taşkın uçlar kırpılır. Böylelikle H. nın yüzünde girinti ve çıkıntı bulunmamasına çok dikkat edilir. H. dokunurken işçilerin elleri makine gibi işler.

Argaç atılmasa H. halı olmaz. Birtakım şeritlerden ibaret bir nesne olur. Argaç ilmeleri birbirine bağlar. H dokumak kolay bir iş değildir. Türk kızları alışmışlardır. Türküsünü söyleyerek hiç başka bir yana bakmadan işlerini yaparlar. Bâzı zamanlarda hepsi birden coşarlar. Bir ağızdan bir türkü tuttururlar. Bu içli sesler dalga dalga dışarılara kadar taşar. H. dokundukça yükselir. Dokunmuş olan kısım alttaki merdaneye sarılır. Yukarıdaki merdaneden de teller boşandırılır.

Sinne düğümünün nasıl yapıldığına gelince: İşçi ilinecek olan ipi eline alır, soldaki telin önünden ve arkasından dolaştırır. Önden çıkarır. İpi keser, böylelikle ilme yalnız sağ daki telin önünden ve ardından bağlanmış olur. Soldaki telin ancak ardından dolaşmış bulunur. İlme ipi bu düğümde bir kere iki telin arasından geçer. Türk düğümünde ilme ipi iki kere tellerin arasından geçirilir. Usta bir işçi günde 12 000 ilme ilebilir. Çıraklar 5 000 ile 8 000 arasında iler. H. nakışlı olmayıp da düz renkli olursa, daha çok ilme yapılır.

Orta Asya'da âile san'atı hâlinde başlamış olan H. giderek çok mühim bir ticaret malı olmuştur. Elde bulunan parçalara bakılacak olursa, Eski Çağ H. ları bugünkülere kıyasla hem dokunuş hem nakış hem boya yönünden şaheser denilecek kadar yüksek bir san'at mahsulüdür. Elden çıkanı ayniyle geri getirmek kolay bir iş değildir. Yapılabildiği kadar eski örnekleri bulup çıkarmak, boyaları düzeltmek, pamuk ve yün meselesini yoluna koymak, işi yeni baştan ele almak gerekir. Biz birkaç yönden H. cılığı korumak zorundayız. Orta Anadolu'nun toprakları verimsizdir. Yağmurları azdır, tarlaları gübresizdir. Buralarda toplanmış olan halka iş bulmak gerekir. Bundan başka, Orta Anadolu'nun yapağıları kıllaşmıştır. Çul, kilim, H. gibi şeyler yapılabilir. İnce dokumaya yaramaz. Eski İzmir H. ları (İzmir'de hiçbir zaman H. dokunmamıştır. H. ların satış yeri ve ihraç edilenlerin de merkezi İzmir olduğundan böyle denilmiş) Uşak ve Gördes seccadeleri, dünyaca büyük bir şöhrete sahipti. Sipariş üzerine H. yapmak ve daha çok kazanmak hırsı yüzünden eski H. tipi, nakışı ve boyası unutulmuştur. Kendi husust vasfını bozmamış olan Yağcı Bedirler oymağının yaptığı seccadeler bugün bile piyasalarda kapışılmaktadır.

Halının ticarî durumu: Dünyaca H. nın en büyük pazarı yakın vakitlere kadar İstanbul idi. İstanbul'da hanlar ve depolar bulunurdu. Orta Asya'nın, İran'ın, Anadolu'nun H. ları burada satılırdı. I. Dünya Harbi'nden sonra bu pazar dağıldı. İstanbul 3 ve 4. basamağa düştü. Orta Asya ve Kafkas H. larını Ruslar ellerine aldılar. İran H. larının mühim bir kısmı da yol değiştirerek Basra Körfezi'ne gitti. Oradan da Londra'ya yöneldi.

İstanbul'dan sonra da Ege bölgesi H. larının piyasası İzmir idi. Orası da eski haraketliliğini kaybetmiştir. I. Dünya Harbi'nden önce H. yüzünden yurdumuza 7 milyon sarı lira girerdi. H. dokunan kasabalardaki zenginlik ve refah hep bu yüzdendi. Türk H. ları uzun yıllar H. piyasasına hâkim idi. İngiltere, Fransa, Hollanda, Avusturya, İskandinavya ülkeleri Türk H. larının baş alıcıları idi. H. işlerinde yapılan bâzı hileler, yolsuzluklar yüzünden H. cılığımız sarsıldı. Daha sonra da 1929'daki iktisadî buhran geldi. Bu da çok önemli bir darbe idi. I. Dünya Harbi'nden sonra H. alışverişi biraz kımıldadı. 1927'de Uşak'a H. yüzünden banknot para olarak 2,5 milyon girmiştir. Dokunan H. miktarı da 450 000 m idi. II. Dünya Harbi H. yapımını durdurdu. Hele meşhur İngiliz perhizi H. pazarını büsbütün kapattı. Bugün gerek Uşak'ta gerek Niğde, Kırşehir, Bor, Kayseri gibi yerlerde dokunan H. lardan dış ülkelere bir tek H. satılmamaktadır.

Türkiye'de H. tezgâhlarının ve işçilerinin sayısı kesin olarak söylenemez. Sıra gelir tezgâh artar, işçi çoğalır. Yaz kış mevsimleri bu işe hayli tesir yapar.

Modern halıcılık ve halıcılığın geleceği: H. işleri az çok çağımızın icaplarına uymuş ise de, tam anlamı ile günün tekniğine ve ihtiyaçlarına uymamıştır. H. ipi eskiden el ile, kirmanla, çıkrıkla bükülürken bugün bu işler makine ile görülmektedir. Makine ipi ile yapılan H. lar daha düzgün olmaktadır. Büyük H. merkezlerinde, Uşak'ta boya işleri de hayli ilerlemiş, birtakım yenilikler yapılmıştır. Fakat dokuma yerlerinde esaslı bir düzenlenmeye doğru gidilmektedir. İran'da, Tebriz'de dokuma yerleri az çok ıslahat görmüştür. Türkiye'de de Hereke, Isparta, Konya ve Uşak bu yönden daha ileridedir.

Tezgâh yerlerinin soğuktan, sıcaktan, rutubetten korunması, işçinin durumu, sağlığı, gündeliği sağlam esaslara bağlanmalıdır. H. cılık artık bir âile san'atı olmaktan çıkmış, ticarî ve iktisadî bir ehemmiyet kazanmıştır. Büyük H. merkezlerinde H. işleri fabrikasyon hâlini almalıdır. Fabrikasyon şeklinde işçinin durumu her gün göz önünde bulunur. H. nın ipinde ve boyasında hile yapılamaz. İşler daha düzenli bir hâle girmiş olur. Ayrı ayrı iş gören H. cılar birleşmeli, büyük ortaklıklar vücuda getirilmelidir. Avrupa'nın her yanında ve Amerika'da H. ticareti ile uğraşan birçok İranlı tacirler vardır. Türk H. tüccarlarının da alıcının ayağına gitmesi gerekir. Türk H. sının eski şöhretinden faydalanarak propagandasını da yapmak lâzımdır.

Büyük salonları döşemek, merdivenlere sermek, odaların tabanına döşemek, rutubetten korunmak, duvarları süslemek için H. ya, kilime ihtiyaç vardır. Fakat bu ihtiyaç günden güne şekil değiştirmektedir. Amerika'da naylon iplerinden makinada H. yapımına başlanmıştır. San'atseverler için el işleri her zaman değerini kaybetmeyecektir. H. bugün 3. derecede bir ihtiyaç metaıdır. Odayı ve salonu rutubetten koruyacak birçok buluşlar meydana çıkmaktadır. H. lüks eşyadan sayılmaktadır. Onun alışverişi büyük servete dayanır. Savaş yıllarında ve savaştan sonra gelen yıllarda H. yapımı ve alışverişi durur. Bir memlekette işçi daha kârlı bir iş

bulursa, çok yorucu olan H. işinde çalışmaz. Bu takdirde de uzun yıllar Anadolu halkını geçindirecek fabrikalar ve iş yerleri açamayız. Halkı alışmış oldukları bir işle uğraştırmak ve Orta Anadolu yapağılarını işlenmiş hâle getirmek gerektir. Atalardan beri sürüp gelmiş olan ve dünyaca tanınmış bulunan bu nefis san'atı öldürmek en büyük bir suçtur. H cılığı yaşatmanın bir faydası da Türk zekâ ve kabiliyetini yaşatmaktır. — B. A.

HALİ, Arabistan'da, Konfude'nin güneyinde, Hicaz ile Yemen sınırında, Vâdi Aşr üzerinde bir şehir. Marsa Hali adını taşıyan küçük bir limanı ile Ra's Hali adlı bir burnu vardır. Eskiden şehrin adının H. b. Ya'kub olduğu, işlek bir limanı ile güzel binaları ve muhteşem bir câmii bulunduğu İbn Battuta tarafından belirtilmiştir.

ḤALİB'LER (Yun. Khalybes; Yun. *khalyps* = çelik), Küçük Asya'da yaşayan, demiri işlemekteki mahareti ile şöhret bulmuş ve çeliği Yunanlılara tanıtan bir millet. Kroisos (Crésus) zamanında Karadeniz'in güneyinde yerleşmişlerdi.

HALIBURTON [*hęlibırtın*], **Thomas Chandler** (1796-1865), İngiliz asıllı Kanadalı târihçi ve mizah yazarı. 1820'de avukatlığa başlamış, sonra hâkim olmuştur. 1856'da bu vazifeyi bırakıp İngiltere'ye dönmüştür. Kanada'da hâkimlik ettiği sırada Halifax'ta yayınlanan bir gazeteye Sam Slick, takma adı ile yazılar yazan H., mizahçılığını ortaya koymuştur. 1826'da mahallî parlâmentoya milletvekili seçilen H., iktidarın kötü idâresinden dolayı karşısına çıkmış ve bir ara reformcu bir partinin başkanlığını yapmıştır. Edindiği tecrübelerle bilhassa Amerikan (Yankee) tüccarlarını yenen H., Amerikan mizahçılığının kurucusudur. Yazılarında bir edebiyat dili olarak orta Amerikancayı ilk kullanan yazardır. 1859'da İngiltere Parlâmentosuna Launceston milletvekili olarak girmiştir. Başlıca eserleri: *The Clockmaker or Sayings and Doings of Samuel Slick of Slickville* (Saatçi veyâ Slickville'li Samuel Slick'in sözleri ve yaptıkları) [1837-1840].

HALICZ (Coğ.): bk. GALİÇYA.

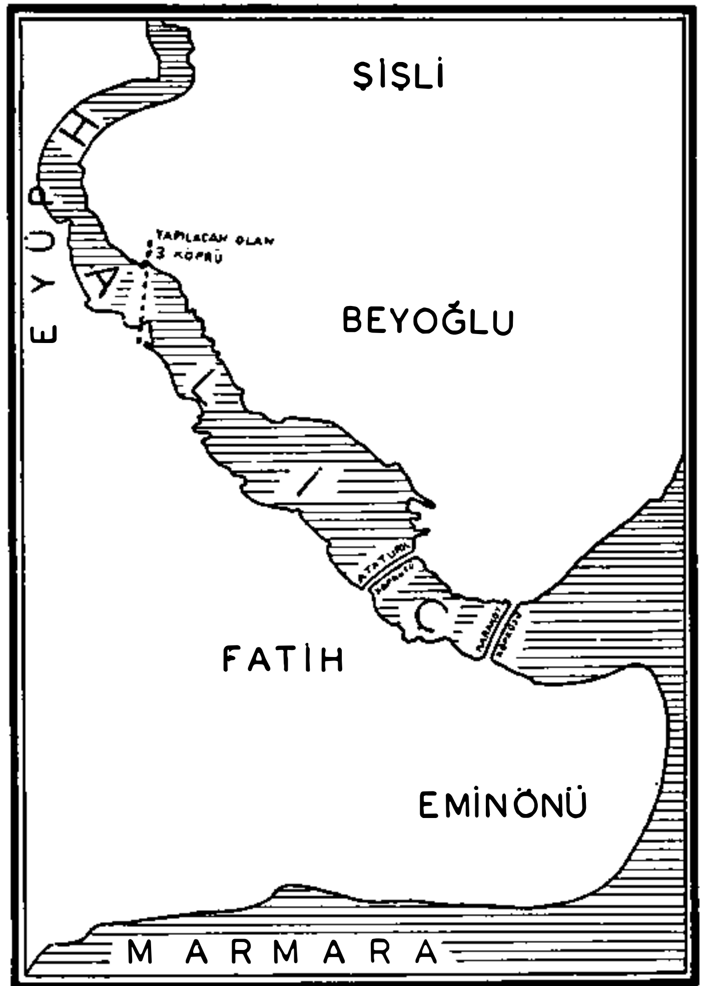
HALİÇ, Saray Burnu Yarımadası üzerine yayılmış iskân sahasiyle Beyoğlu ve devamındaki yerleşme alanları arasına sokulan bir iç liman. Uzunluğu takriben 8 km, en geniş yeri (Kasımpaşa - Cibâli arası) 700 m dir.

H. in dik yamaçları, onu çevreleyen düzlüklerle tezat hâlindedir. Değişik yaştaki kütleleri keserek, güneyden (125) kuzeye doğru tedricen yükselen bu düzlükler, III. Zamanda teşekküllerini tamamlamış aşıntı satıhlarının kalıntılarıdır. Yukarı ve orta kesimlerinde, fay hatlarını takip eden Alibey ile Kâğıthane dereleri, bu düzlüklere oldukça derin bir şekilde gömülmüşlerdir. Her iki derenin ağız kısmı, Bronz Çağı sıralarında, karanın alçalması veyâ deniz seviyesinin yükselmesi neticesi sular altında kalmıştır. Böylece teşekkülünü tamamlayan H., şekil itibariyle, dereler tarafından getirilen enkaz (alüvyonlar) ın gelgit akıntılariyle boşaltıldığı, vâdi yamaçlarının daha yayvan ve daha basık olduğu, coğrafî mânâdaki haliç'ten biraz farklıdır. İstanbul Haliç'i, hakikatte, nispeten yüksek, akarsularla derince yarılmış eski bir kütlede, vâdi ağızlarının deniz istilâsı görmesiyle vücut bulan Ria tipi bir kıyı şeklidir.

İlk İstanbul, iyi bir iç liman olan H. in güneyinde, Boğazın giriş kapısını kontrol edebilecek bir yerde bulunan Saray Burnu Yarımadasında kurulmuştur. Bu iskân merkezinin zamanla gelişmesi, gittikçe genişleyen halkalar hâlinde, şehri Marmara ve H. yönünden gelecek saldırılara karşı emniyete alan yeni surların inşâsını icap ettirmiştir. Marmara kıyısındakilerin aksine, H. in 5 km uzunluk ve 10 m yükseklikteki eski surlarından, bize fazla bir şey intikal etmiş değildir.

Vâdi düzlüklerinde fabrikaların, yamaçlarında işçi evlerinin her geçen gün hızla yükseldiği, rüzgârlara karşı kapalı kıyılarında tersanelerin kurulduğu H., Alibey ve Kâğıthane derelerinin taşıdığı molozlarla dolmaya başlamıştır. Bu yüzden şehir hattı gemileri, Eyüp'ten sonra, çamura saplanmamak için, ağır seyretmek zorunda kalmaktadırlar. — T. Y.

Târih: İlk Çağda *Khrysokeras* (= Altın boynuz) olarak, Bizans devrinde ise sadece *Keras* (= Boynuz) olarak adlandırılan H., dünyanın en güvenilir tabiî limanlarından biri olarak târihte ün kazanmıştır. Bu ad ona

HALİÇ

boynuza benzeyen biçiminden olduğu kadar, bir bereket boynuzu gibi kıyıları ve arkasının verimli topraklarının ürünlerini kolaylıkla dışarı akıttığından dolayı verilmiştir, denilir. Miletos'lu Hesykhios'un kanaatine göre, bu ad, baştanrı Zeus ile İo'nun kızları ve Byzas'ın annesi Keroessa'dan gelmektedir. Bu da Byzantion (b. bk.) un kuruluş efsanesi ile ilgilidir. H. e dökülen iki akarsu, onun kuzeye kıvrılan dip ucunu, gerideki arazinin içerilerine doğru uzatır. Bunlardan güneydeki Alibey deresi evvelce Kydaros, diğeri Kâğıthane deresi ise Barbyzes olarak adlandırılmıştı. H. e ayrıca Hasköy ve Kasım Paşa dereleri de dökülür ve bu akarsuların hepsi de ufak dere ve sel yataklarından beslenirler.

Çok erken çağlarda İstanbul'un ilk iskânının, gemilerin rahatça girebildikleri ve her türlü rüzgâra karşı korunmuş olan bu tabiî limanın dibinde, iki akarsu arasındaki toprak parçasında yapılmış olabileceğine de ihtimal verilebilir. Her iki kıyısı ufak koylar, çıkıntılar ile işlenmiş ve yeşillikler ile kaplı olan H., Byzantion şehri geliştikçe ehemmiyet kazanmıştır. II. Theodosius zamanında 412'den i'tibaren şehrin Ayvansaray'a kadar genişlemesi ve H. kıyısı surlarının da buna göre uzatılmasına rağmen, H. in güney kıyısı daima iskele ve liman arazisi hüviyetini muhafaza etmiştir. Hattâ Roma çağından sonra şehrin Marmara kıyılarındaki limanları, lodos rüzgârlarına açık olduklarından, ihmale uğrayarak H. tercih edilmiştir. Bunun sebebi, H. in denizciler için emin bir sığınak olması kadar, düşman hücumlarına karşı da emniyetli olmasında aranılmalıdır. Surların dışında, H. in yukarı bölgesinde ise Bizans devrinde Kosmidion denilen bir yer vardı. Azizlerden Kosmas ile Damianos için burada kurulan şöhretli bir manastırdan dolayı böyle adlandırılan bu yerin, bu günkü Eyüp ile surlar arasındaki tepe üzerinde olduğu tahmin edilir. H. in ağzında, kuzey kıyısında ise geriye doğru yükselen bir tepenin eteğinde incir ağaçları ile kaplı Sykai kasabası kurulmuştu. Şehrin XIII. bölgesini teşkil eden bu kasaba sonra Galata (b. bk.) olmuştur. Kasım Paşa deresinin ağzında olduğu tahmin edilen Eksartysis denilen yerde ise Bizans devrinde gemiler donatılıyordu. Her hâlde H. in kuzey kıyısındaki tepelerde bâzı manastırlar vardı. Buraların o devirde ormanlık olduğu, Hasköy ile Kâğıthane arasında Armamentareas'ta III. Mikhael (842 - 867) in ava çıkmasından anlaşılır. Gerideki iki akarsuyun üzerinden geçişi sağlayan birer köprünün de yapıldığı anlaşılmaktadır. Bunlardan Kamelogephyra (= Deve köprüsü) adı verilen Kâğıthane dedesi üstünde idi ve başında, her hâlde bu akarsuyun H. e kavuştuğu yerde Hagios Theodoros kilisesi ile sarayı vardı ki, 922'de Bulgar akıncıları buraya kadar inmişlerdi.

Bizans devleti, H. in girişini Saray Burnu'nda Kentanarion burcundan, Karaköy'de Kastellion ton Galatau (= Galata hisarı) na gerilen bir zincir ile kapattığından yüzyıllar boyunca H. e düşman gemileri girememiş, buradan şehre büyük bir tehlike gelmemişti. Şehrin H. kıyısındaki surları 698 ve 713'te tamir görmüş, 838 - 841 yılları arasında İmparator Theophilos bunları büyük ölçüde elden geçirmiştir. VII - VIII. yüzyıllardaki Bizans - Arap savaşlarında, Arap donanmasının H. e girip giremediği anlaşılamamaktadır. 668 - 669 yıllarındaki kuşatmada Ebû Eyüp el - Ensarî'nin şehadeti olmuş ise de, H. e girildiğine dair bir bilgi yoktur. 674 - 680 yıllarındaki uzun kuşatmada ise, kışları Arap donanmasının Arvad adasına çekilmesi ve yazları yeniden İstanbul önüne gelmesi, H. e girilemediğini isbat eder. Mesleme bin Abdü'l Melik'in kuvvetleri 715 - 717'de tekrar kuşattığında ise, Süleyman idaresinde gelen donanma, Leon'un zinciri kaldırmasında bir savaş hilesi sezerek, H e girmekten kaçınmıştır. Halbuki şehrin H. tarafındaki surları hem yalınkat hem de fazla yüksek olmadıktan başka, önlerinde baştan kara edecek gemileri tehlikeye düşürecek akıntı ve rüzgâr tehlikesi yoktu. Nitekim 1203'te Bizans'ı kuşatan Dördüncü Haçlı seferi ordusu, 6 Temmuz'da önce zincirin bağlandığı Galata hisarını ele geçirmiş ve Venedik donanması H. e girmiştir. Bir yandan da şehir H. in üstünden kuşatılarak, bir kale hâline getirilen Kosmidion manastırı alınmıştır. H. surlarına yanaşan Venedik gemileri, Bizanslılar hesabına isteksizce Vareg (ücretli kuzeyli asker) ler tarafından savunulan surları kolayca aşarak şehre girmişlerdir. Latinler ile Bizanslılar arasında anlaşmazlık çıkıp (bk. HAÇLI SEFERLERİ), 1204 yılı başlarında şehir yeniden kuşatıldığında H. te bâzı çarpışmalardan sonra 1 Ocak gece yarısı Bizanslılar içlerinde yanıcı maddeler dolu olarak tutuşturulmuş gemileri Venedik donanması üzerine koyvermişlerse de, Venedikliler kayıklardan çengeller atarak ateş gemilerini H. in ağzına kadar çekmişler ve buradan da akıntıya bırakarak Marmara'nın ortasına doğru uzaklaştırmışlardır. Bizanslılar H. ten hücumu önlemek için, surların yukarı kenarlarını kalaslar ile yükseltmişlerdir. 12 Nisanda çıkan sert poyraz fırtınası iki Haçlı gemisini kıyıya iyice yanaştırmış, hattâ birinin bodoslaması bir burca dayanmıştır. Böylece burca atlayan Haçlılar, buradan kolaylıkla şehre girebilmişlerdir.

İstanbul 1261'de tekrar Bizans idaresine geçtiğinde H. tarafı surları VIII. Mikhael ve 1347 - 1354 yılları arasında da İoannes VI. Kantakuzenos tarafından tamir ettirilmiştir. 1453'te Türk donanması zincir yüzünden H. e girememiştir.

HALİÇ'te Yağkapanı İskelesi

18 Nisan günü zincir zorlanmışsa da, başarı elde edilememiş, ancak dik mermi yollu topçu ateşi ile Galata'yı aşırarak H. teki Bizans ve Avrupa gemilerine zarar vermeğe çalışılmıştır. Fakat bunlar Ceneviz devletine âid Galata kıyısına sokulduklarından bu atış bir fayda sağlamamıştır. Marmara'da cereyan eden, Türkler için başarısız 20 Nisan deniz çarpışmasında yaralanan dört Hıristiyan gemisi, H. ten kaptan Trevizano idaresinde çıkan iki kadırga tarafından çekilerek H. e alınmıştır. Bu durum karşısında Fâtih Mehmed, H. e hâkim olabilmek için, buraya donanmasının bir kısmını karadan geçirmeyi düşünerek 70 parça kadar gemiyi Dolmabahçe'den 22 - 23 Nisan gecesi kızaklar üzerinde çektirerek, Galata'nın arkasından Kasımpaşa'da H. e indirtmiştir. Bizanslılar ve müttefikleri Avrupalılar bu küçük deniz kuvvetini imha için bir baskın hazırlamışlarsa da, bu teşebbüs bir buçuk saat içinde tam bir mağlûbiyet ile sona ermiştir. Ayrıca 23 Nisan günü, H. in yukarı ucunda Kumbarahâne - Defterdar arasında (?) büyük fıçılar ve kayıklar yan yana bağlanıp üzerlerine kalaslar döşenmek suretiyle Zağanos Mehmed Paşa tarafından bir nev'i tombaz köprü kurulmuştur. Toplar ile korunan ve üzerinde yan yana beş kişinin yürüyebileceği kadar geniş olan bu köprünün bir resmi, İstanbul muhasarasını tasvir eden eski bir Fransız minyatüründe görülebilir. 3 Mayıs'ta Bizanslılar iki Türk gemisini batırmışlar, Hıristiyan donanması ise Galata'nın dibine Kasımpaşa deresi ağzındaki koya sığınmıştır. H. ten hücuma geçileceğini tahmin eden Bizanslılar, donanmalarını yeniden nizama sokmuşlar ve 3 Mayıs'ta bir Türk gemisine benzetilmiş bir kadırga H. ten çıkarak yardım getirecek olan Amiral Loredan'ı aramış, fakat bulamadan dönmüştür. Bu da H. in yukarı bölgesinin Türk kontrolünde olmasına karşılık, ağız kısmının hâlâ Bizans ve müttefiklerinin kontrolünde kalabildiğini gösterir. Nitekim 16 - 21 Mayıs günleri arasında dışarıdaki Türk donanmasının zincire karşı yaptığı bütün zorlamalar neticesiz kalmıştır. Donanma içerideki filodan bir yardım da görmemiştir. Şehrin alındığı büyük hücumda H. ten taarruz eden Türk kuvvetleri fazla bir başarı göstermemiştir. Kara tarafından şehre girildikten sonra H. teki gemiler surların dibine baştan kara etmişler ve buradan da şehre girilmiştir. İlk olarak H. tarafında Odun Kapısı denilen kapıdan içeri girildiği kabul edilmektedir. Donanma erlerinin hepsi şehre yayıldıklarından, şehirdekilerden kaçmak isteyenler kolayca H. teki Hıristiyan gemilerine sığınmışlar, Venedikli Diedo kumandasındaki bu gemiler zinciri kesmek suretiyle H. ten dışarı çıkmışlar ve şehrin fethinin ertesi günü uygun bir poyraz rüzgârı ile denize açılmışlardır. İçeride kalan beş Bizans gemisi ile birkaç Cenova ve Ancona gemisine el konulmuştur.

Türk idâresinde H., devletin en büyük harp ve ticaret limanı olarak gelişmiştir. Surların kapıları önünde iskeleler yapılmış, H. te karşıdan karşıya geçiş ise, Bizans devrinde de olduğu gibi hafif, özel biçimli kayıklar ile sağlanmış, hattâ bunların ücret narhları muntazam tarifeler ile tesbit edilmiştir. H. in iki yakasının bir köprü ile bağlanması düşünülmüş ve ünlü İtalyan sanatkârı Leonardo da Vinci (b. bk.) modern uzmanların görüşüne göre tatbiki imkânsız bir köprü projesi hazırlamışsa da, bu, tasarı olarak kalmıştır. Sonraları Michelangelo'nun da yine böyle bir tasarı ile ilgili olarak davet edildiği, fakat kendisinin gelmediği bilinir. XV. yüzyıl sonlarına kadar Gelibolu'da olan Türk donanma ana üssü, XVI. yüzyılda H. e alınmıştır. Bu da H. in ehemmiyetini artırmıştır. Kasımpaşa deresi önündeki koy, H. teki Türk tersanesinin merkezi olmuş ve pek yakın târihlere gelinceye kadar da öyle kalmıştır. Burada Fâtih'in ilk tesisleri kurduğuna dair kesin bir bilgi yoksa da, I. Selim zamanında Cafer Paşanın aynı yerdeki bâzı tesisleri genişlettiği bilinmektedir. Büyük tersane Kanunî Süleyman devrinde ve bilhassa Güzelce Kasım Paşanın gayreti ile kurulmuş ve Kaptan Paşalık makamı da ihdas edilerek makamı H. kıyısında Kasımpaşa'da yapılmıştır. III. Ahmed H. 1135 (1722 - 1723) te Kaptan Paşa Divanhânesini yeniden yaptırmış, fakat bu II. Mahmud zamanında ve sonraları yenilenmiştir. Tersane gözleri artırılmış, nihayet III. Selim zamanında H. 1217 (1802 - 1803) de büyük kâgir havuzların inşasına başlanmıştır. Kasımpaşa tarafındaki ilk havuzu III. Selim yaptırmış, H. 1292 (1875) de Abdülâziz genişletmiştir. Ortadaki havuzu H. 1241 (1825 - 1826) de II. Mahmud, üçüncüsünü H. 1273 (1856 - 1857) te Abdülmecid yaptırtmış, bu sonuncuyu H. 1286 (1869 - 1870) da Abdülâziz genişletmiştir. H. ayrıca yatak ve boşaltma limanı olarak işe yaradıktan başka, kıyılarında ufak birçok gemi tezgâhı kurulmuştu.

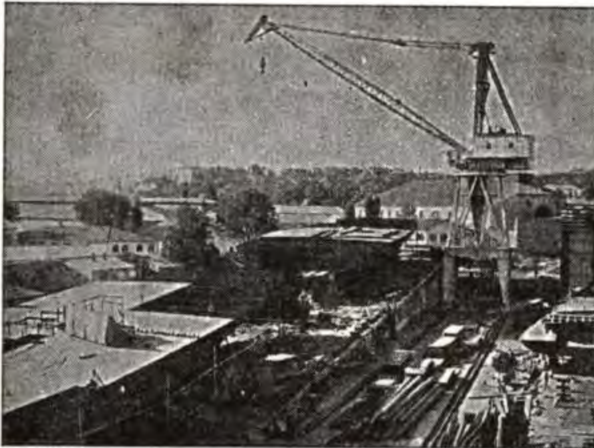
XVI. yüzyıl ortasında İstanbul'da bulunan ressam Melchior Lorch (Lorichs) un büyük İstanbul panoramasında, H. in canlılığı çok güzel görülür. H. kıyılarındaki geçiş iskelelerinin başlarını ağaçlı küçük meydanlar, birer câmi ve çeşmeler süslüyordu. Bunlardan Azapkapısı'ndaki Çeşme Meydanı'nın İstanbul folklorunda özel bir şöhreti vardır. İskelelerden, Eminönünde Çardak iskelesi, suçlu yeniçerilerin hapis veya idam edilmek üzere bir kaleye gönderilirken kayığa bindirildikleri yer olarak meşhur idi. Galata tarafında Meyit iskelesi ise, karşı yakadan büyük Kasım Paşa mezarlığına getirilen cenazelerin karaya çıkarıldıkları iskele idi. Cibali - Fener arasındaki kalafat yerlerinin şehrin yangın felâketine uğramasında büyük payları olmuştur. Buralarda parlayan ziftler, sert poyraz rüzgârı ile bütün şehrin yanmasına sebep olmuştur. H. kıyısının bir kısmında, bir içkale gibi surla çevrili Petrion denilen yerde, XVII. yüzyıl başlarından itibaren Patrikhane (b. bk.) yerleşmiştir. Fener'li Rumlar denilen Türk hizmetindeki Ortodoksların kâgir evleri ise H. kıyısında Fener semtinde sıralanıyordu. Osmanlı devri boyunca, XIX. yüzyılın ortalarına kadar H. in iki kıyısının yukarı kısımlarında geniş bahçeler içinde, muhteşem sahil sarayları, yalılar vardı. Hasköy'de Aynalıkavak kasrı bunların son hâtırasıdır. Mimar Sinan, Ali Paşa için Eyüp'te iki defa ahşap saraylar yapmıştı. Eyüp'te Esma Sultan'ın sarayının pek ihtişamlı divânhânesinin Thomas Allom (b. bk.) elinden çıkan güzel gravürü, bu yalıların zenginliği hakkında bir fikir verebilir. H. her yandan deniz yolu ile gelen malların kolay boşaltıldığı liman olduğundan, iki kıyıda Unkapanı, Yağkapanı gibi tesisler de kurulmuş, toptancı esnafı da H. çevresinde yerleşmiştir. Modern halin de H. kıyısında oluşu aynı sebeptendır. Fakat XIX. yüzyılın ortalarından i'tibaren önce devlet fabrikalarının H. kıyılarında kurulması, arkasından da her çeşit atelye ve fabrikanın kıyıları istilâ etmesi, mezbaha gibi tesislerin buraya yerleşmesi H. in görünüşünü tamamen değiştirmiştir. H. e dökülen iki akarsuyun temizliğine artık değer verilmemesi ve fabrikaların pisliklerini bu sulara dökmeleri, ayrıca artık top dökümüne kalıp yapmak üzere Kâğıthane deresi çamuruna ihtiyaç duyulmaması, H. in hızla dolmasına ve kirlenmesine yol açmıştır. Bu arada yukarı kısımlarda bâzı adacıklar meydana gelerek, bunlar gittikçe genişlemiş ve çoğalmıştır.

H. in bâzı şiddetli kışlarda donduğu hakkında bilgiler vardır. Bunun ne derecede doğru olduğu anlaşılamamaktadır. Bizans devrinde 401, 755, 763 ve 1232 târihlerinde, Türk devrinde ise 1621, 1669, 1755, 1823 ve 1862'de H. te donma olmuştur. 24 Ocak 1621'de karşıdan karşıya yaya geçildiği söylenir. 11 Ocak 1755'te ise Defterdar ile Sütlüce arasında karşıdan karşıya geçmek mümkün olmuştur. Hattâ Vâsıf bu olayı bir târih ile de ebedîleştirmiştir.

H. te Bizans devrinde Eyüp ile Sütlüce arasında bir köprü olduğu rivayeti esassız bir rivayettir. İlk köprü Hayratiye köprüsü (Cisr-i Atik de denir) adı ile Azapkapısı - Unkapanı arasında yapılarak 3 Eylûl 1836'da açılmıştır. 1845'te Bezm-i Âlem Vâlide Sultan Cisr-i Cedîd adıyle Karaköy Eminönü arasında ikinci köprüyü yaptırtmıştır. Bu köprünün yerine 1863'te yenisi yapılmış, aynı yıl Ayvansaray Pirî Paşa arasında Cezayirlioğlu Mıgırdıç tarafından geçit parası alarak kazanç gayesi ile Yahudi köprüsü denilen kazıklı bir köprü daha yapılmış ise de, zarara uğrayan kayıkçılar tarafından yakılmıştır. 1870'te Karaköy - Eminönü köprüsü üçüncü olarak dubalı ve demirden olarak yapılmıştır. 1912'ye kadar kullanılan bu köprü sonra Azapkapı - Unkapanı arasına çekilerek orada da 1936'ya kadar kullanılmıştır. Burada 1875'ten beri duran ikinci Hayratiye köprüsü de kaldırılmıştır. Her ikisi de Avrupa'da yaptırılan, dördüncü Karaköy - Eminönü köprüsü 1912'den beri, yine dördüncü Azapkapısı - Unkapanı köprüsü (Atatürk Köprüsü) 1940'tan beri H. in iki yakasını bağlamaktadır. H. in Karaköy'den iki yakası iskelelerine küçük vapurları ile sefer yapan bir vapur şirketi de vardır. Son yıllarda Yemiş, Ayvansaray, Hasköy, Halıcıoğlu iskeleleri kalktığından 1968'de pek seyrek olarak sadece Cibali, Kasımpaşa, Fener, Balat, Sütlüce, Defterdar ve Eyüp iskelelerine sefer yapılıyordu. — S. E.

HALİÇ CÂMİALTI TERSANESİ, Haliç'in kuzey kıyısında ve Kasımpaşa ile Hasköy arasında bulunan ve ilk olarak 1939 yılında Liman İşletmesine bağlı Liman Atelyesi adı altında kurulmuş olan tersane.

Bu atelye, 1944 yılına kadar Liman İşletmesine âid mavna, duba, şat ve makineli deniz vasıtalarının bakım ve tâmir işlerini yapmış ve Devlet Denizyolları İşletmesi Genel Müdürlüğü'nün aynı yıl Devlet Denizyolları ve Limanları İşletmesi Genel Müdürlüğü hâline ifrağ edilmesi üzerine bu yeni idareye devredilmiştir.

HALİÇ CÂMİALTI TERSANESİ: Yeni inşâ edilen 140 m boy ve 24 m eninde kızak, üzerinde hâlen inşâ hâlinde olan 2 adet araba vapuru

HALİÇ CÂMİALTI TERSANESİ: Kapalı filikahâne, geri plânda işçi sosyal tesisleri ve atelyeler.

Yeni Atelye adı altında o devirde Haliç Fabrika ve Havuzlar İşletmesi Müdürlüğüne bağlı bir başmühendislik hâlinde faaliyet gösteren bu tesis, 1952 yılında Denizcilik Bankası T. A. O. nın kuruluşunu müteâkip 1953 yılında Câmialtı Tersanesi Müdürlüğü olarak teşekkül etmiştir.

Tersane, yeri ve kapladığı saha itibariyle bilhassa yeni gemi inşâatına çok müsait bulunmuştur. Bu sebeple, o târihten itibaren cem'an 72 000 karelık bir alanı kaplayan bu iş yerine büyük yatırımlarla yeni inşâ kızakları, muhtelif atelyeler ve işçi sosyal tesisleri inşâ ettirilmiş, böylelikle yurdumuz modern bir tersane kazanmıştır.

Tersanede 20 000 tona kadar tanker, 15 000 tona kadar yük ve cevher gemileri ile 150 m boya kadar her çeşit yolcu ve özel tipte gemi inşâatı mümkündür. Kuru veya yüzer havuzu yoktur.

Tersanede işçi, memur, teknisyen ve mühendis olarak hâlen 1 100'ün üzerinde personel çalışmaktadır.

400 m kadar rıhtım boyu bulunan bu iş yerinde 2 adet yeni inşâ kızağı mevcuttur.

Ayrıca, tâmir için küçük çapta 6 adet kızak bulunmaktadır. Bu kızaklara 35 m boyunda ve 300 tona kadar kapasitede tekneler çekilebilmektedir.

Tersanenin kapalı bir filikahânesi bulunup, burada muhtelif tipte yelkenli spor tekneleri ve gezinti motorları inşâ edilmektedir.

HALİÇ GAMBOTU, romörkör olarak inşâ edilmiş ve Osmanlı bahriyesi tarafından ganbot olarak kullanılmak üzere iki adet 37 mm lik Hoçkis ve bir adet Nordenfelt topu ile silâhlandırılarak sahil muhafaza hizmetleri görmek üzere Kızıldeniz'e me'mur edilmiş bir gemi. Türk - İtalyan Harbi başlarında kuzey Kızıldeniz'de bulunuyordu. 6 Aralık 1911 günü Akabe limanında demirli yatarken Binbaşı Lobetti kumandasında 2 538 tonluk, 15 ve 12 cm lık toplarla mücehhez «Puglia» kruvazörünün taarruzuna uğradı. H. G. bayrağının şerefini korumak üzere kendisi ile kıyaslanamayacak kadar büyük ve güçlü İtalyan kruvazörüne küçük topları ile kahramanca mukabelede bulundu ve cephanesi bitinceye kadar 55 dakika müddetle ateşe devam etti. Cephanesi bittikten sonra deniz musluklarını açarak kendisini batırdı ve teslim olmadı. H. G. nun sulara gömülmesine rağmen İtalyanlar ateşe devam ettiklerinden filika ile sahile çıkmakta olan gemi personelinden ikinci kumandan Üsteğmen Nafi Efendi şehit olmuş ve diğer personel düşmanla savaşa devam etmek üzere en yakın askerî kıtaya iltihak etmişlerdir.

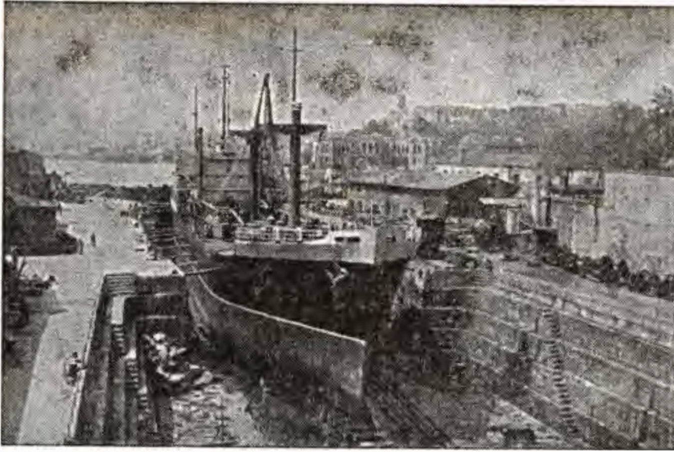
HALİÇ KÖPRÜLERİ, Haliç'in iki yakasını bağlayan köprülerin adı. Başlangıçta her birinin özel adları varken, sonraları Azapkapısı - Unkapanı arasında olanı Unkapanı, Karaköy - Eminönü arasında olanı ise Karaköy veya Galata köprüsü adı ile tanınmıştır. İstanbul'u Galata'ya bağlayacak ilk köprü teşebbüsünü Sultan II. Bayezid (1486 - 1512) düşünmüş ve bunun için tanınmış İtalyan sanatkârı Leonardo da Vinci (b. bk.) ile temasa geçilmiştir. 1502 veyâ 1503'te yapılan bu teşebbüs ile ilgili olarak sanatkâr bir de taslak çizmiştir. Tek gözlü ve her ucu çifte ayaklı olan bu köprünün genişliği 24 m, uzunluğu 350 m (?), su seviyesinden yüksekliği 41 m kadar olacak idi. Ancak uzmanların görüşüne göre, teknik bakımdan bu köprünün inşâsı imkânsızdı. Aynı yıllarda (1504 - 1506 ?) Michelangelo (b. bk.) da aynı iş için İstanbul'a davet edilmişse de, sanatkâr bu isteği reddetmiştir. İlk Haliç köprüsü, Cisr - i Atik de denilen Hayratiye köprüsüdür. Sultan II. Mahmud'un emri ile 1836'da Kapudan - ı derya vekili Fevzi Ahmed Paşa tarafından tersanede yaptırılarak 3 Eylûl 1836'da açılmıştır. Üstünden geçiş parasız olan ve Azapkapısı - Unkapanı arasında kurulan bu köprü, 600 arşın boyunda ve 10 m kadar genişlikte idi. İki ucunda altından kayıkların geçebilmesi için kavisli birer göz vardı, ortası ise gerektiğinde açılabiliyordu. Bezm - i Âlem Vâlide Sultan 1845'e doğru, Karaköy - Eminönü arasında Cisr - i Cedîd de denilen Vâlide Köprüsünü yaptırtmıştır. Bu da tersanede yapılarak 18 yıl kullanılmıştır. III. Napoléon'un İstanbul'u ziyareti ve burada açılan büyük sergi münasebetiyle 1863'te Vâlide Köprüsünün yerine ikinci Karaköy - Eminönü köprüsü yapılmıştır. 1875'e kadar 12 yıl kullanılan bu köprünün ortaya doğru yükseldiği ve tam ortada yan yana bir çift gözü olduğu bilinir. Aynı yılda, Ayvansaray - Pirî Paşa arasında Cezayirlioğlu Mıgırdıç adında biri tarafından Yahudi köprüsü denilen ahşap bir köprü yapılmışsa da, üzerinden para ile geçilen bu köprü, zarara uğrayan sandalcılar tarafından 10 gün sonra yakılmıştır. Üçüncü Karaköy - Eminönü köprüsü için gerekli tamaslara 1870'te geçilerek önce Fransız Forges et Chantiers de la Méditerranée firması ile anlaşma yapılmış, fakat Fransız - Alman savaşı yüzünden 1872'de sipariş İngiliz G. Wels firmasına verilmiştir. Ethem Paşa'nın teşebbüsü ile yapılan bu köprü, 1875'te bitmiş ve 105 000 altın liraya mal olmuştur. Demirden ve 24 dubalı idi, uzunluğu 480 m, genişliği ise 14 m idi. Burada 1912'e kadar kullanılan üçüncü Karaköy - Eminönü köprüsü, bu târihte Azapkapısı - Unkapanı arasına götürülerek orada da 1936'ya kadar faydalı olmuştur. Fransızlar ile 1870'te yapılan anlaşma, 1875'te Azapkapısı - Unkapanı arasında ikinci köprü için yürürlüğe sokulmuş, 135 000 altın liraya mal olan demirden, 26 dubalı, 480 m boyunda ve 18 m genişliğinde bir köprü yapılmıştır. 1912'de sökülen bu köprünün yerine de üçüncü Karaköy - Eminönü köprüsü getirilmiştir. Böylece üçüncü Azapkapısı - Unkapanı köprüsü olarak görevine devam eden eski Karaköy köprüsü, 1924 - 1925'te tamir edilmesine rağmen, sert rüzgârlara dayanamaması ile şöhret bulmuştu. Nihayet 1936'da 12 Şubat gecesi çok şiddetli bir fırtına neticesinde tekrar koparak parçalarının dağılması yüzünden tamamen kaldırılmıştır. Dördüncü (bugünkü) Karaköy - Eminönü köprüsü, Alman MAN firması tarafından 1910 - 1912'de yapılarak 350 000 altına mal olmuştur. 466 m 50 boyunda ve 25 m genişliğinde olan bu köprü, 12 parçadır ve ortasında geniş iki geçidi vardır. Dubalar ile köprü tablası arasındaki boşluklardan da istifade edilen bu köprü, klâsik Türk san'atından ilham alınarak yapılmış, şebekeli parmaklıkları ile kendisine has bir görünüşe sahiptir. Azapkapısı - Unkapanı arasındaki köprünün 1936'da kullanılmaz hâle gelmesinden önce, aynı yerde Atatürk Köprüsü adı verilen yeni bir köprü inşası kararlaşmış ve 1935'te 1 585 000 liraya bir Fransız firmasına ihale edilmiş idi. İnşâsı 1940'ta biten Atatürk Köprüsü 2 200 000 liraya mal olmuştur. 477 m uzunluğunda, 25 m genişliğindedir ve 24 duba üzerindedir. Yapıldığında dünyanın en mükemmel dubalı köprüsü olduğu söylenen Atatürk Köprüsünün mimarisi çok sade olup, altında diğer köprüde olduğu gibi geçitler yoktur. Karaköy - Eminönü köprüsünün şehrin yakın târihi ve günlük hayatındaki çok hareketli ve renkli durumuna, Azapkapısı - Unkapanı arasındaki köprü hiçbir zaman sahip olamamıştır. — S. E.

HALİÇ TERSANESİ: Bütün denizci milletlerin yüzyıllardan beri çok büyük bir önem verdikleri deniz ulaştırması ve ticareti hakkında büyük Türk denizcisi Barbaros'un: «Denizlere hâkim olan ticarete hâkim olur, ticarete hâkim olan dünyaya hâkim olur» şeklinde ifade ettiği hakikat, dün olduğu kadar bugün de önemini muhafaza etmektedir.

Üç tarafı denizlerle çevrili olan memleketimizde denizciliğin önemi idrak edilerek, 1843 târihinde Fevâid - i Osmaniye'nin kurulması ile deniz işletmeciliğinin temelleri atılmış ve sırasiyle 1870'te İdare - i Aziziye, 1878'de İdare - i

HALİÇ'TE TERSANE - İ ÂMİRE

HALİÇ TERSANESİ: 1 numaralı havuz

Mahsusa, 1910'da Osmanlı Seyrisefain İdaresi, 1923'te Türkiye Seyrisefain İdaresi, 1933'te Akay İşletmesi, Denizyolları İşletmesi ve Fabrika Havuzlar Müdürlüğü, 1938'de Denizbank, 1939'da Devlet Denizyolları İşletmesi Umum Müdürlüğü, 1944'te Devlet Denizyolları ve Limanları İşletmesi Umum Müdürlüğü ve nihayet 1952'de Denizcilik Bankası T. A. O. gibi unvanlar altında denizle ilgili çeşitli konuları bir araya toplayan bir müessese hâline inkılâp etmiştir.

Memleketimizin deniz ticaret hayatında sarf edilen emek ve çalışmalarla meydana getirilen bu teşekküllerde, gemi ve deniz vasıtalarının işletilmesiyle beraber bunların bakım, tutum ve onarımları da dikkate alınarak gerekli tamir atelyeleri kurulmuştur. İşte bu amaçla kurulup bugün H. T. adiyle anılan tesis, emsallerinin en eskisini teşkil etmektedir. Tersanenin nüvesi yukarıda anılan kuruluşlardan çok daha önce atılmıştır. İstanbul'un fethinden sonra 1455 târihinde Kasımpaşa Deresi ile Câmialtı arasında donanma inşâsına mahsus birkaç göz ile bir divânhâne ve askerlerle işçilerin namaz kılmaları için bir mescitten ibaret olarak kurulan bugünkü tersanenin tesisine XVIII. yüzyılda başlanmıştır. İlk olarak I. Mahmud devrinde, bugün 3 numaralı havuz adıyle anılan havuzun inşâsına başlanmış, bu inşâat 1788 yılında III. Selim devrinde sona ermiş ve ayrıca Abdülâziz devrinde tevsî edilmiştir. Bugün 2 numaralı havuz olarak adlandırılan havuzun inşâsına II. Mahmud devrinde başlanmış ve 1825 yılında bitirilmiştir. Nihayet bugün 1 numaralı havuz olarak adlandırılan havuzun inşâsına Abdülmecit devrinde başlanmış ve padişahın ölümü ile bir müddet inkıtaa uğradıktan sonra 1886 yılında Abdülâziz devrinde sona ermiştir.

1910 yılına kadar Türk Bahriyesi emrinde hizmet gören Tersane, bu târihten sonra sivil idareye verilmiştir. Cumhuriyet devrinde denizciliğe büyük önem veren Atatürk'ün: «En güzel coğrafî vaziyette üç tarafı denizle çevrili olan Türkiye; endüstrisi, ticareti ve sporu ile en ileri denizciler yetiştirmek kabiliyetindedir. Bu kabiliyetten istifadeyi bilmeliyiz. Denizciliği Türk'ün büyük millî ülküsü olarak düşünmeli ve onu az zamanda başarmalıyız. Yeni gemiler inşâ ettirmek ve bilhassa eski tersaneyi ticaret filomuz için hem tamir, hem yeni insâat merkezi olarak faaliyete getirmek esbabını temin etmek lâzımdır» şeklinde çok veciz beyanları üzerine bu gayeye erişmek için gereken faaliyete geçilmek istenmişse de, II. Dünya Harbi'nin patlak vermesi bunu geciktirmiştir.

H. T., Denizcilik Bankası T. A. O. nın kuruluş târihi olan 1952'ye kadar Haliç Fabrika ve Havuzlar İşletmesi adı altında bir müdürlük şeklinde ve bünyesinde Câmialtı ve Hasköy atelyelerini de birer başmühendislik olarak bulundurmak suretiyle faaliyetini devam ettirmiş ve genellikle gemilerin bakım, tutum, onarım ve tâdil işlerine hasretmiştir.

1952 yılından sonra Banka, yeni gemi inşâsı meselesini ciddî olarak ele almıştır. Evvelâ Câmialtı ve Hasköy atelyeleri tersanenin bünyesinden çıkartılarak ayrı birer tersane hâline getirilmiş, H. T. de tamiratla birlikte yeni gemi inşâsını da mümkün kılacak şekilde ve modern bir tarzda tevsî ve ıslah edilmiştir.

Bu tersane, Haliç'in kuzey sahilinde, Atatürk Köprüsü ile Kasımpaşa arasında, 75 000 m² lik bir saha işgal etmektedir. Târihî bir değeri olan üç kuru havuzu ve iki inşâ kızağı vardır. Havuzların boyu:

No.	Boyu	Genişliği	Derinliği
1	118,00 m	20,13 m	13,50 m
2	83,00 m	16,00 m	10,50 m
3	153,00 m	16,33 m	9,56 m

Tersanenin inşâ kızakları 80 m boyunda, 3 000 D. W. tonluk saç tekneleri inşâ edebilecek kapasitededir.

Tersanede saç ve köşebent atelyesi, makine atelyesi, oksijen imalâthânesi, dökümhâne, marangozhâne, elektrik atelyesi ve müteaddit yardımcı atelyeler vardır. Ayrıca, tersane içinde, bu ve benzeri diğer iş yerlerine eleman yetiştirmek amaciyle kurulmuş 300 mevcutlu bir Orta Sanat Okulu bulunmaktadır. Gemi sanayiinde teknolojinin ilerlemesi ve iş kapasitesinin artması dolayısile daha yüksek kalitede elemanlara ihtivaç hisseden Denizcilik Bankası, bu okulu son birkaç yıl içinde Erkek San'at Enstitüsü hâline getirmiştir.

H. T., bugün modern tesisleri, târihî havuzları, mühendis, memur, teknisyen ve işçiden mürekkep 2 000'in üzerinde personeli ile memleketimizin gemi sanâyii alanında önemli bir yer tutmaktadır.

Yerli ve yabancı gemilerin havuzlama ve her türlü tâmir işlerini yapmakta olan bu tersanede, 1953 yılından i'tibaren yeni gemi ve deniz taşıtlarının inşâsına da başlanmıştır. Tersanede bugüne kadar inşâ edilen teknelerden bâzıları şunlardır: İstanbul Şehir Hatları İşletmesi için: «Kartal», «Kabataş», «Hürriyet», «Orhan Erdener», «Hüseyin Hâki», «Sirkeci» adlı araba vapurları; Devlet Demiryolları İşletmesi için: «Demiryolu I.», «Demiryolu II.» tren ferileri; Karayolları İşletmesi için: Asfalt Tankerleri; Deniz Kuvvetleri için; muhtelif çıkarma gemileri, İstanbul Liman İşletmesine, Devlet Demiryolları İşletmesine ve Ereğli Kömürleri İşletmesi için: muhtelif tip ve kapasitede römorkörler ve kılavuz motorları; Van Gölünde işleyen yolcu ve yük gemileri.

HÂLİD b. Abdullah el - Beclî, Emevîler devrinin tanınmış idâre adamlarından. Mekke, Irakeyn ve Kûfe vâliliklerinde bulunmuştur. Güzel konuşmasiyle meşhurdur. Hıristiyan olan annesine bir kilise yaptırması dedikodulara sebep olmuştur.

Son vazifesi olan Kûfe vâliliğinden alındıktan sonra, yerine geçen Yûsuf bin Ömer tarafından önce hapsedilmiş, sonra türlü eziyetlerle öldürülmüştür.

HÂLİD b. Bermek, Emevî sülâlesinin yıkılıp yerlerine Abbasîlerin geçmesinde gayreti ve hissesi olanlardan bir vezir. Birinci Abbasî halîfesi Ebü'l-Abbas Abdullah'ın vezirliğini yapmış, ikinci Abbasî halîfesi Ebû Ca'fer Mansur'un zamanında Beytül-mâl'e me'mur edilmiştir. Bk. BERMEKİLER.

H. B. in çocukları ve torunları vezirlik yapmak suretiyle büyük ün kazanmışlardır.

HÂLİD b. Esaf, sahabeden ve İslâmiyetin yayılması için yapılan savaşlara katılanlardan. Başta Uhud olmak üzere katıldığı bu savaşlarda yararlıklar göstermiştir. Kendisinden bâzı hadîs nakilleri kalmıştır.

HÂLİD b. Esid, İslâmiyetin ilk yıllarında hizmeti görünenlerden. Mekke'nin fethi sırasında Müslüman olmuştur. Oğlu Abdurrahman vasıtası ile kendisinden bâzı hadîsler nakledilmesi ile de tanınır. Mekke'de ölmüştür.

HÂLİD b. Sa'd, sahabeden ve Ebû Bekir zamanında Müslüman olanlardan. Bu sebepten babası kendisine düşman olmuş ve H. memleketinden ayrılıp Habeş ülkesine gitmek zorunda kalmıştır.

Müslüman Arap ordularının yaptığı savaşların bir kısmına katılan H. bir savaşta ölmüştür.

HÂLİD b. Velid (ölm. 642), Arap târihinin tanınmış kumandanlarından. İslâmiyetten hemen önceki yıllar ile İslâmiyetin ilk yıllarında yaşamıştır. Kureyş'in ileri gelenlerinden olduğu için, önceleri Müslüman Arap kuvvetlerine karşı Kureyş saflarında vuruşmuş, daha sonra İslâmiyeti kabul ederek Mekke'nin fethinde Peygamber'in maiyetinde bulunmuştur. Bir savaşta bâzı kimseleri lüzumsuz yere öldürmesi Peygamber'i kırmış, ele geçirilen ganimet mallarından bir kısmının savaşılan kabileye geri verilmesiyle bu yersiz hatânın tamirine çalışılmıştır.

H., Şam, Cezîre ve Irak bölgelerinde yaptığı savaşlarla büyük şöhret kazanmıştır. Savaşları arasında en meşhuru çok küçük bir kuvvetle 100 000 kişilik bir ordunun kumandanı bulunan Herakleios'u yenmesidir. H., Peygamber'den sonra Ebû Bekir ve Ömer zamanlarında da savaşlara katılmış, Farslar ve Rumlara karşı zaferler kazanmıştır.

H. zaferlerden elde ettiği servet ile gösterişli bir hayat yoluna sapmış ve bu tutumu Halife Ömer'i kızdırmıştır.

HÂLİD, b. Yezid, Arap târihinde, Kureyşliler arasında, fen bilgileri alanında çalışmış ve bu yolda şöhret yapmışlardan biri. En çok tıp ve kimya dallarında söz sahibi sayılmıştır. Bu konularda yazılmış kitapları vardır. Ayrıca şiir ve Arap edebiyatı üzerinde de çalışmıştır.

HÂLİD BEY (Müezzinbaşı Kanûnî Hüseyin Hâlid Efendi (1853-1920), Türk bestekârı. Ali Haydar Bey (b. bk.) in kardeşidir. Enderûnda yetişmiş ve padişah müezzinbaşılığına kadar yükselmiştir. İlâhîler ve şarkılar bestelemiştir. 5 ilâhî ve 2 şarkısı elimizdedir. Suzinâk yürük aksak şarkısı (*Hoş değildir sevdiğim*) ünlüdür.

HÂLİD BEY, [Kurmay Albay] (soyadı: **Akmansü**; Daday 1884-İstanbul 10 Şubat 1953), Millî Mücadele kahramanlarından. Yunan generali Trikupis'i esir alan 5. Kafkas Tümeni Komutanı ve Büyük Millet Meclisi 2. Dönem Kastamonu milletvekili. Babası, Dadaylı Hatip İsâoğlu Hüseyin Efendi, annesi Müderris Hüseyin Vehbi Efendi kızı Necibe Hanım'dır. H. B., 1095'te Daday İlkokulu'nu bitirince Kastamonu Sultânîsi'ne verilmişse de, asker olmaya heveslenerek Askerî Rüşdiye'ye girmiş, 1900'de burasını, 1903'te de Bursa Askerî İdâdîsi'ni birincilikle, 1906'da Harbokulu'nu ikincilikle, 1909'da da Harb Akademisi'ni yüzbaşı rütbesiyle bitiren H., merkezi Şam'da bulunan 5. Ordu emrine tâyin edilerek, 25. Topçu ve 40. Piyade alaylarında staj yapmış ve 1910'da patlayan Dürzî İsyânı'nın bastırılmasında 2. Tümen, sonra da Şâkir Paşa komutasındaki müfrezenin kurmay başkanlıklarına verilmiştir. 1911'de Haleb Redif Tümeni, 1913'te Bağdad'daki XIII. Kolordu, altı ay sonra da Şam'daki VIII. Kolordu Kurmay Başkanlığı'na nakledilen H. B., 1914 Ekiminde Süveyş Kanalı harekâtının hazırlanmasında çalışmış ve 12 Haziran 1915'te Kûtü'l Emâre'de Irak Komutanlığı Karargâhı'na katılmıştır. 103 ve 105. alaylardan kurulu birliğin komutanlığına verilen H., Selman Pâk Savaşları ile I ve II. Felâhiye mevzilerindeki şiddetli savaşlarda XIII. Kolordu Kur. Başk. Vekilliği ve 25. Tümen Kur. Başk. lığı görevlerinde bulunmuştur. 1917'de binbaşılığa yükselerek VI. Ordu Harekât Şûbe Müdürü, sonra XVIII. Kolordu Kur. Başk. ı olan H. B., Irak ve Musul'un savunulmasında büyük gayret göstermiştir. 1919 Temmuz'unda bir Türk kurmay hey'etinin başında Almanya'ya giden H. B., bir buçuk ay sonra 6. Ordu Kurmay Başkanlığı'na atanmıştır. Bağdad ve Musul bölgesinde üç buçuk yıl I. Dünya Harbi'nin en güç şartlarını yaşayan H. B., 9 Şubat 1919'da 6. Ordunun XIII. Kolordu'ya çevrilmesi ve karargâhın Diyarbakır'a taşınması üzerine Kolordu Kur. Başk. ı olarak güney-doğu illerimizin çeşitli güç hareketlerinde de başarılı hizmetler görmüştür. Sıvas Kongresi'nin çalışmalarını baltalamak isteyen İngiliz Bnb. E. W. Noel ve Elâzığ Vâlisi Kur. Alb. Ali Galib'le birlikte harekete geçen kuvvetlerin «Malatya Hâdisesi» nde, verdiği emirler ve aldığı tedbirlerle Millî Mücadele düşmanlarını başarısızlığa uğratması, Sıvas Kongresi'nin selâmetle çalışmasında büyük yardım sağlamıştır. Bunun üzerinedir ki, Kongre Başkanı Mustafa Kemâl (Atatürk), 9 Eyûl 1336 (1919) târihli takdir ve teşekkür yazısı ile: «Zât-ı âlî-i birâderîleri gibi âmâl-i millîyeye hasr-ı vücûd etmiş kıymettar bir arkadaşımızın göstermiş olduğu bu hizmet-i vataniye pek büyük alkışlar ve şükranlarla karşılandı. Kongre, müttefikan zât-ı âlîlerine teşekkür ve âmâl-i mukaddesenin husulü emrindeki icrâât-ı vatanperverânelerinde muvaffakıyet temenni eylemektedir» şeklinde Kongre'nin şükranlarını H. B. e bildirmişlerdir. Türkiye'de Ermeni ve manda meselesini inceleyen General Harbord (b. bk.), 15 Eylûl 1919'da Diyarbakır'a gelince, ona bölgenin özelliklerini, İngilizlerin Türkler aleyhindeki tertiplerini ve Ermenilerin iddialarındaki haksızlığı ilk açıklayan ve ona Türkler lehinde fikir ve görüşlerini bildiren H. B. olmuştur. 1920 Ağustos'unda rahatsızlık ve yorgunluğu yüzünden

HÂLİD BEY

Daday'a gelen H. B., 1920 Aralık ayı sonunda Ankara'da M. Kemal Paşa ile görüşmüş ve Millî Savunma Bakanlığı Sevkiyat ve Nakliyat Umum Müdürlüğü'ne tâyin edilmiştir. Bir ay sonra bu vazifeden affını isteyen H. B., Millî Savunma Bakanlığı Harbiye Dâiresi Reisliği'ne getirilmişse de, cepheye gönderilmesini istemiştir. Mustafa Kemal Paşa trenle Eskişehir'e giderken H. B. i de birlikte götürmüş ve orada Cephe Komutanı İsmet Bey'e tanıtılarak Bilecik Bölge Komutanlığı'na tâyin edilmiş, ek olarak Eskişehir'deki Anadolu - Bağdad Demiryolları Genel Müdürlüğü vazifesi de Vekiller Hey'etince kendisine verilmiştir. H. B., 6 Şubat 1921'de bu göreve de başlamış, büyük hizmetler görmüş ve başarılar sağlamıştır. 1921 Nisan'ında yarbaylığa yükselerek 4 Ağustos 1921'de 3. Kafkas Tümeni Komutanlığı'na atanmıştır. Sakarya Meydan Muharebesi'nde ve bilhassa Mezartepe, Yanıktepe ve Sivri Dede mevkilerindeki çetin savaşlarda kahramanca çarpışan 3. Kafkas Tümeni, Afgan kralınca gönderilen madalyalarla taltif edilen en başarılı üç tümenden biri olmuştur. 27 Ocak 1922 târihinde IV. Kolordu'ya bağlı 5. Kafkas Tümeni Komutanlığı'na atanın H. B., 26 Ağustos 1922 günü, düşmanın Afyon'daki müstahkem mevkilerine I. Ordu birliklerimizce yapılan plânlı ilk taarruzun en çetin kısmında ve Büyük Taarruz'da, 30 Ağustos Başkomutanlık Meydan Muharebesi'nde Adatepe'nin zaptında görevlendirilen tümenlerden 5. Kafkas Tümeni'nin komutanı olarak büyük yararlıklar göstermiştir. Yunan kuvvetlerinin İzmir isikametinde geri çekilmeleri sırasında 2 Eylûl 1922 günü, Muraddağı güneyindeki Elmadağı eteklerinden köyleri ateşe vererek Uşak'a yöneldikleri anlaşılınca, H. B., Göğem köyü ve çevresinde savaş tertibi aldırarak, önce süvari bölüğünü, sonra da diğer birlikleri Elmadağı güneyine sevketmiştir. O gün, sabahın erken saatlerinde Muraddağı'ndan yürüyüşe geçen bozulmuş, ürkmüş ve yorgun düşman birlikleri Aşağı Karacahisar köyüne geldikleri zaman, kendilerine yaklaşan Türk kuvvetlerini görünce büsbütün telâşa kapılmışlardır. Yunanlı erlerin savaştan çekinmeleri ve isyân derecesine varan davranışları sonucu herhangi bir savunma plânı uygulanamamış, ancak beyaz bayrak çekerek teslim olmak zorunda kalmışlardır. İkindi üzeri, Kosura Deresi'nden Aşağı Karacahisar sırtlarına yaklaşan süvari birliğimizle düşmanın kısa süren bir ateş düellosundan sonra, karşı tarafta silâh sesleri tamamen kesilmiş ve akşam olurken, Tümen Komutanı H. B. in yanına General Trikupis'in teslim olma şartlarını bildiren bir Yunan parlâmenter getirilmiştir. Kendisine gerekli tâlimat verilerek çevrilmiş ve H. B., teslim alma işleriyle Tugay Komutanı Kurmay Yarbay Ali Rıza Bey'i görevlendirmiştir. 2 - 3 Eylûl 1922 gece yarısına doğru Süvari Bölük Komutanı Ahmed Bey'in 5. Kafkas Tümeni Karargâhı'na getirdiği esir Yunan komutanları, şimdi anıt dikilen yerde yakılmış ateş çevresinde bir süre istirahat ve sohbetten sonra çadırlarda yatırılmışlar, ertesi sabah saat sekizde yine süvari bölüğü muhafazasında Uşak'taki IV. Kolordu Komutanlığı'na gönderilmişler, sonunda Türk Başkomutanı'na teslim edilmişlerdir. Bunlar Yunan I. Kolordusu Komutanı ve Başkomutan Vekili General Trikupis (Tricoupis), II. Kolordu Komutanı General Dionis, 13. Tümen Komutanı Albay Vandelis, II. Kolordu Kur. Baş. ı Albay İuannis, Albay Kalinalis ve mâiyeti erkânıdır. Burada ayrıca 391 subay ve astsubay, 4 385 er, 700 hayvan, 1 296 tüfek, 4 top v. b. harb malzemesi teslim alınmıştır. 3 Eylûl 1922 târihinde Uşak'tan, Başkumandan Mustafa Kemâl imzası ile gönderilen takdir ve tebrik yazısında H. B. in Afyonkarahisar - Dumlupınar Meydan Muharebesi'nin büyük zaferindeki şeref payı belirtiliyor ve albaylığa yükseldiği tebşîr ediliyordu.

1922 Nisan'ında Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemâl Paşa'dan Tümen Karargâhında H. B. in şahsına gelen şifrede, yeni yapılacak seçimde hangi vilâyetten meb'us olmak istediği soruluyordu. 16 Temmuz 1923 Pazartesi günü yapılan seçimlerde Kastamonu'dan en çok oyla milletvekili seçilen H. B., dört yıl müddetle cesur, sözünü esirgemez, son derece ahlâklı ve şerefli bir parlâmenter olarak 1 Kasım 1927'ye kadar teşriî vazife de görmüştür. H. B. in sâkin ve mütevazı yaradılışına karşı, hayli hareketli ve faal geçen parlâmenter hayatındaki mühim bir husus, onun, C. H. P. nden ilk istifa eden ve 3 Mart 1924 gününden itibâren bağımsızlığı seçmiş meb'uslardan biri olmasıdır. Hayatının son yıllarını bir siyâsî menkûp hâlinde devamlı surette okumak ve ibâdetle ve büyük maddî sıkıntılar içinde geçiren H. B., kendisine birkaç defa yapılan milletvekilliği ve meclis - i idâre azâlığı gibi teklifleri kabul etmemiştir. 1936 yılı sonunda üst üste iki enfarktüs nöbeti geçiren H. B., hayatının son yıllarını tam bir sükûnet içinde tamamlamış ve 4 Şubat 1953'te bir beyin kanaması ile komaya girerek altı gün sonra ölmüştür. Karacaahmed Câmii yakınına gömülen H. B., evli ve dört çocuk babası idi. — F. T.

HÂLİD FAHRİ (Biyogr.): bk. OZANSOY, Hâlid Fahri.

HÂLİD ŞÂZÎ (İstanbul 1869 - İstanbul 1912). Türkiye'de dişçiliğin kurulmasına hizmet etmiş operatör doktor. Mâbeyin kâtiplerinden Mihalzâde Şâzî Bey'in oğludur. Lise tahsilini Galatasaray'da tamamladıktan sonra, 1896'da Tabıb Yüzbaşı rütbesiyle Askerî Tıbbiye'den de me'zun olan H. Ş., önce okulda Müze Müdürlüğü, Cerrâhî Kliniğinde muavinlik ve muallimlık yapmıştır. Daha sonra Genel Sağlık ve Hijiyen Müfettişliğine tâyin edilen H. Ş., 1896 Yunan Harbi'nde operatör olarak Alasorya'da hizmet görmüştür. 1907' de İstanbul'da ilk Dişçi Mektebi açıldığı zaman Doktor Binbaşı H. Ş., burada diş hastalıkları profesörlüğüne getirilmiş ve askerlikten emekliye ayrıldıktan sonra, ölümüne kadar orada çalışmıştır. Aslında operatör doktor iken, kendi çabası ile dişçiliği öğrenen ve bir ara Avrupa'ya da giderek bilgi ve görgüsünü artıran H. Ş., dişçilikte hâlâ kullanılan bâzı âletleri kendi bulmuş ve yapmıştır. Mûsikî ve resimde de ün kazanmış olan H. Ş. nin eli her işe o kadar yatkındı ki, evinin ve kıymetli bitkiler yetiştirdiği serinin kaloriferlerini de kendisi yapmış, terzilikle bile uğraşmıştır.

Dr. HÂLİD ŞÂZÎ

HÂLİD ZİYA (Biyogr.): bk. UŞAKLIGİL, Hâlid Ziya.

HÂLİD ZİYÂEDDİN (Karadağ, Şehrizor H. 1193 [1779] - Şam 1242 [1826]), Nakşıbendîyye'nin Hâlidiyye şubesi kurucusu. Ahmed b. Hüseyin adlı birinin oğludur. Pîr

Mîkâil-i Kürdî'ye dayanır. Kürtler arasında «altı parmak» karşılığı Şeşengoşt diye tanınan bu zâtın, üçüncü halîfe Osman soyundan olduğu iddia edilmiştir. Hâlidîler tarafından Mevlânâ Hâlid diye anılan H. Z., ilk tahsilini memleketinde yapmış, sonra Süleymaniye'ye, daha sonra Bağdad'a giderek tahsilini tamamlamış. 1213'te (1798) Abdülkerîmü'l-Berzencî'nin medresesine müderris olmuş, 1220'de (1806) hacca gitmiş, Medine'de Hz. Peygambere Farsça bir kasîde yazmış, kendisini, bir hadîse dayanarak hicretin ikinci bin yılında İslâm dînini yenileyen kişi olarak tanıttığı için «Müceddid-i elf-i sânî» diye tanınan ve müntesiplerince ikinci halîfe Ömer'in soyundan geldiği kabûl edilen, «İmâm-ı Rabbânî» diye anılan Nakşıbendîyye'nin Müceddidiyye kolunu kuran Ahmed Fârûkıyy-i Serhindî'nin (ölm. H. 1035, 1626) yoluna mensup Abdullâh-ı Dihlevî intisap etmiş, onunla Cihanabad denen Dehli'ye gitmiş, oradaki zaviyede 1224'te (1809) beş ay kalmıştır. Abdullâh-ı Dihlevî H. Z. e Nakşıbendîyye, Kadiriyye, Sühreverdiyye, Çeştiyye ve Kübreviyye tarîkatlarından icâzet vermiştir. Şeyhinin emriyle Abdülazîz b. Veliyyullah-el Hanefî'ye ulaşmış, ondan da Ehl-i Sünnet'in *Sıhâh-ı Sitt* denen altı hadîs kitabını okumuş, bunları ve bâzı evrâdı okumaya icâzet almış, memleketine dönüp beş ay kaldıktan sonra tekrar Bağdad'a gitmiş, Abdülkadir'in mezarını ziyaret etmiş, sonra yine Süleymaniye'ye dönmüş, 1228 (1813) de yine Bağdad'a gidip bir müddet kaldıktan sonra Şam'a giderek oraya yerleşmiştir. Şam'da tâûndan ölmüştür, Cebeli Erbâin'de gömülüdür. Sakız muhassılı Ali Ağa'nın oğlu olup zamanındaki olayları kaydetmek suretiyle târih bakımından pek değerli mecmualar tertip eden Süleyman Fâik (ölm. H. 1253, 1837), H. Z. in 1243 (1827) te öldüğünü kaydeder.

Şeyh Muhammed b. Süleymânî'l-Bağdâdî, *Hadîkatü'n-Nediyye ve'l Behceti'l-Hâlidiyye*'de menâkıbından bahseder. *El-Mecd'üt-Tâlid fî Manâkıb'ış-Şeyh Hâlid*'de, bilhâssa H. Z. in matbû olan *Câliyetü'l-ezkâr ve's-Seyfü'l-bettâr fi's-Salâti ale'n-Nebiyyi'l Muhtâr* adlı Arapça salavâtının sonunda, Beyrut Müftüsü Abdülbâsıt Fâhûrî, H. Z. in hâl tercemesinden bahsedilmektedir.

H. Z. in Farsça bir dîvânı tamamlanmamış *Şerhu'l-Makaamât'il-Harîrî*'si, Farsça *Şerh-i Hadîs-i cebr*'i, kelâma âid *El-İkdü'l-Cevherî* adlı bir risâlesi, İrâde-i Cüz'iyeye, Râbıtaya âid Arapça risâleleri, Şerh-i Akaid haşiyesi, Seylekûti'ye tâlîkatı vardır.

H. Z. in, yukarıda adı geçen salavâtı ve dîvânı basılmıştır. Dîvânında, kendisi Şâfiî olmakla beraber On İki İmâm'ın sekizincisi İmâm Alî b. Mûsa'r-Rızâ' (ölm. H. 203, 818)ya medhiyesinde On İki İmâmı da anmakta, hattâ On İkinci İmâm'ın, Mehdî olduğunu açıkça bildirmektedir ki (İsttanbul, 1260, 7-10) buna göre onun bir aralık Şia'ya temayül ettiğini, hattâ bu medhiyeye göre Meşhed'e de gittiğini söyleyebiliriz. Dîvânında Abdullâh-ı Dihlevî'yi de öven H. Z., bilhâssa İran şâirlerinden Hâfız'ın te'siri altındadır. Dîvânında Arapça kasîdeler bulunduğu gibi, biri Hz. Peygamber'in ecdâdının adlarını ihtiva eden dört tane de Kürtçe şiirleri vardır (87-89). Bu dîvânın tab'ına Arapça bir, Türkçe dört, Farsça bir târih düşürülmüştür (96-99). — A. G.

HÂLİDE EDİP (Biyogr.): bk. ADIVAR, Hâlide Edip.

HÂLİDE NUSRET (Biyogr.): bk. ZORLUTUNA, Hâlide Nusret.

HÂLİD-İ ERZURUMÎ, Türk hattatı. XVI. yüzyılın ikinci yarısında Erzurum da doğmuştur. Babasının adı İsmail'dir. Hat dehâmız Şeyh Hamdullah ile uzaktan akrabalığı olan H. E., İstanbul'a gelmiş ve XVI. yüzyıl sonlarının büyük hat ustalarından Hasan-ı Üsküdarî ye (ölm. 1023 [H.-1614]) devam ederek, başta sülüs-nesih yazıları olmak üzere, «aklâm-ı sitte»yi öğrenmiştir. Şeyh Hamdullah-Şükrullah Halîfe-Pîr Mehmed bin Şükrullah ve Hasanı-ı Üsküdarî sırasını takiben kendisine kadar gelen «Şeyh üslûbu» nu, devrinde en iyi bir şekilde yürütenlerdendir. Yetiştirdikleri arasında, Büyük Derviş Ali (ölm. H. 1084 [1673]) ve Nefeszâde İsmail (ölm. H. 1090 [1679]) efendiler en mühimleridir ki, bu iki hat üstadı da, meşhur Hâfız Osman (1642-1698)a ayrı ayrı zamanlarda hocalık etmişlerdir. 1631 (H. 1040) den sonra vefat eden H. E. nin eserlerine nadiren tesadüf olunmaktadır.

HÂLİDİYE Nakşıbendiyye'nin Müceddiyye kolunun şubesi.

Müceddiyye kolundan Hâlid Ziyâeddin (b. bk.) tarafından kurulan bu kol, tam Sünnî bit karakter taşımakla ve şerîate uymayı şiar edinmekle beraber, râbıtaya da (bk. RÂBITA) pek fazla önem verirler; namazda bile şeyhlerini göz önüne getirirler. Geleneğe göre Hz. Peygamber, Ali'ye cehrî zikri, Ebû Bekr'e de hafî zikri telkin etmiştir; fakat gerek zikir telkini, gerek hırka ve taç giydirme ve semâ' hakkındaki hadîsler tamamiyle uydurmadır (Aliyyü'l-Kaarî: *Mevzûâtu Kebir*; İst., 1289, s. 62-93). Ziyâeddin Hâlid'in tarîkat zinciri, beş vâsıtayla Ahmed Fârûkıyy-ı Serhindî'ye, ondan da yedi vâsıtayla Bahâeddîn-î Nakşıbend'e, onun tarîkat zinciri de, gene geleneğe göre on iki vâsıtayla Selmân-ı Fârisî'ye, Selman vâsıtasiyle de ilk halîfe Ebû Bekr'e ulaştırılır. Fakat Selmân'ın Ebû Bekr ile böyle bir münasebeti olmadığı gibi, Selmân'dan sonra Kasım b. Ebû Bekr'in On İki İmâm'ın altıncısı Ca'ferü's-Sâdık'a telkinde bulunduğu, Ebû Yezîd-i Bistâmî'nin de Ca'ferü's Sâdık'a nisbeti, târihe ve gerçeğe aykırıdır. Bâyezîd'in ölümü H. 261 (874) dedir; İmâm Ca'ferü's-Sâdık H. 148 (765) de vefat etmiştir; hattâ bunu dikkate alanlar, İmâm Ca'fer'e ulaşan Bâyezîdi Bistâmî'nin, H. 234'te (848) 103 yaşında vefat eden ve Bâyezîd-i Ekber diye anılan başka bir Bâyezîd olduğunu söylemek zorunda kalmışlardır. (Mâsum Alişah, *Tarâık'ul-Hakaaık*, Muhammed Ca'fer Mahcûb tashîhi ve haşiyeleriyle; Tahran, 1339-1345 Şemsî Hicrî, II, 428-437).

H., Nakşbendiye'nin hafî zikrini kabûl eden, râbıtayla dili damağa yapıştırıp soluk, mümkün olduğu kadar alınmadan Lâ ilâhe illâllah sözü zikre esas olarak kabûl eder; her soluktan sonra nefes zaptedilerek aynı tarzda zikredilir; savıya dikkat edilmez; ancak soluk alınacağı vakitlerde, «Allahım, dileğim sensin, isteğim de senin rızâlığındır» meâlindeki Arapça söz gönülden geçirilir. Nakşıbendîlerin on yer esasını Hâlidîler de kabûl ederler (bk. NAKŞIBENDİYE). Zikir yalnız olarak, kimsenin göremeyeceği bir yerde, çok defa da baş, vücûdu örtecek kadar geniş bir beyaz örtü örtülerek, sağ elin baş parmağının son ucuna geçirilen tesbih sallanıp yürütülerek yapılır. Bu esnada ölüm soru meleklerinin gelişi, verilecek cevap, kıyâmet v. s. de düşünülür. Toplu olarak da Hatm-i Hâcegân icra edilir ki bu da, sessizce yirmi beş istiğfar, yedi Fâtiha (*Kur'an*, I. sûre), on salâvat, yetmiş dokuz İnşirâh sûresi (XCIV. sûre), üç yâhut bin İhlâs (CXII. Sûre), tekrar yedi Fâtiha okuyup yüz kere salâvat getirmek, Allah adını,

yukarıda târif ettiğimiz gibi sessiz olarak zikretmektir. Hatm - i Hâcegân'a başlanırken ve sonunda birer dua okunur ve hatim bitince toplu olarak tatlı bir şey yenir ve sofra duası okunur. Bu hatim, herhangi bir isteğin kabûl olması için de yapılır.

Hâlidîlerde tekke olmakla beraber, hususî bir kisve yoktur. Şeyhler ve ileri gelen dervişler ilmîye kisvesi giyerler. Son zamanlarda bir kısmı, beyaz takke üstüne beyaz sarık sarmayı, namazlarda sarığın ucuna, arkalarına bellerine kadar sarkıtmayı âdet etmişlerdi; bu yüzden halk, bunlara «ak takkeliler» derdi.

Süleymân Fâik (ölm. H. 1253 1837), Hâlidîlerin, esas itibariyle Nakşıbendiyye'den tamamiyle ayrıldıklarını, maksatlarının, halkın arasını açmak, hattâ hükûmete karşı durmak olduğunu, Ziyâeddin Hâlid'in, Abdülvahhab adlı adamını İstanbul'a gönderdiğini, fakat maksadı anlaşıldığından İstanbul'dan sürüldüğünü, 1235'ten 1245'e kadar (1819 - 1829) Hâlid'e mensup olanların İstanbul'a gelip Sultan Mehmed Türbesi odalarında, Şehzâde türbesi civarındaki kavyum odalarında faaliyette bulunduklarını, fakat bunların da zaman zaman sürüldüğünü, böyle olmakla beraber birçok nüfûzlu kimselerin bu yola girdiğini, II. Mahmud (saltanatı H. 1223 - 1255, 1808 - 1839) un, bunları bizzat teftiş ettiğini, ülkeden sürdüğünü, 1257'ye kadar (1841) adları duyulmadığını, gizlendiklerini yazmaktadır (*Mecmua*, İstanbul Üniv. K. Türkçe Yaz. 9577, 4 a - b).

Hâlidîler, Vahdet - i vücûd'u kabûl etmezler. Çoğu Hâlid Ziyâeddin gibi Şâfiî mezhebine mensuptur (Târih boyunca Nakşıbendîlerin, bilhassa Hâlidîlerin gericilik faaliyetleri için A. Gölpınarlı'nın *100 soruda Türkiye'de mezhepler ve tarikatlar* adlı eserine bakınız. İstanbul 1969, s. 217 ve devamı).

Erbil, Kerkük, Musul, İ'madiye, Antep, Halep, Şam, Mısır ve Hicaz'da, doğu illerimizde ve Hindistan'da bu tarîkatın mensupları vardır. — A. G.

HALIFAX [*hælifæks*], İngiltere'de, Calder River yakınında, Yorkshire'da, West Riding'de bir şehir. Nüfûsu 94 280 (1968) dir. Engebeli bir arazide kurulmuş bulan H. ziraate elverişli civar arazilere rağmen yün ve yünlü dokumalariyle XV. yüzyıldan beri büyük servetler toplayan bir yer olmuştur. Modern görünüşüne rağmen H. ta hem çok eski târihî binalar hem de sanayi şehri olduğunu belirten fabrikalar vardır. Büyük parkları olan şehir, büyük şöhretler yetiştirmiştir (Daniel Defoe, Bronte kardeşler gibi).

Başlıca sanayii dokumacılık ve bilhassa halıcılık olmakla beraber, demir sanayii, makineleri, çelik demir çubukları, ölçü âletleri ve makineleri de meşhurdur.

Şehrin büyük park ve bahçeleri vardır. Çevredeki kömür ve demir mâdenleri, sanayiin gelişmesini sağlamakta, ticarî hayat ise ihracatı kolaylaştırmaktadır.

HALIFAX [*hælifæks*], Kanada'da Nova Scotia (Yeni İskoçya) nın başşehri, eyâletin büyük ticaret, kültür ve sanayi merkezi. Nüfûsu 86 792 (1966) dir. Kayalık küçük bir yarımada üzerinde kurulmuştur. Körfez ve tabiî limanları ile çok müsait bir liman şehridir. Asma bir köprü ile (1 km den uzundur) Dartmouth H. a bağlanmıştır. Stratejik vaziyeti itibariyle H., I ve II. Dünya Harbleri'nde Kanada'nın en büyük ve en ehemmiyetli limanı vazifesini görmüştür. Her tütlü düşman hücumundan masun kalabilmiş olan H. ta, 1917'de TNT, patlayıcı asidler ve benzin dolu bir Fransız gemisinin bir Norveç gemisi ile limanda çarpışması sonunda 2 000 kişi ölmüş, bir o kadar kişi yaralanmış, 70 km civarındaki bütün evlerin camları kırılmış, 1 000 kg lık bir çapa iki buçuk km uzağa fırlamış, şehir alt üst olmuş, 35 milyon dolarlık zarar görmüştür.

H., Kanada'nın en büyük limanı, zengin bir ticaret ve sanayi merkezidir. Üç büyük demiryolu şebekesinin nihaî noktası burasıdır (Kanada Millî Demiryolu Ortaklığı, Atlantik Dominyon Demiryolu Ortaklığı ve Kanada Pasifik Demiryolu Şebekesi). Ayrıca iki büyük hava limanı bulunan H. ta demir sanayii gelişmiştir; petrol, gemi inşâatı, çeşitli balık ve gıda sanayii fabrikaları, kereste, boya, dokuma, elektronik makineler de yapılır. Eski üniversitelere sâhiptir. Târihî güzel binaları ve parkları ile H. aynı zamanda güzel bir şehirdir.

H. 1749'da kurulmuş, iki yüz yıl içinde büyük bir gelişme göstermiştir.

HALIFAX [*hælifæks*], I. Halifax kontu (Devon 1881 - York 1959), (Earl) Edward Frederick Lindley Wood'un ünvanı, İngiliz devlet adamı. 1910'da Avam Kamarasına seçilmiş ve 1925'e kadar bu görevde kalmıştır. I. Dünya Harbi sırasında Yorkshire Ağır Süvari Birliğinde binbaşı rütbesiyle hizmet etmiştir. Hindistan Genel Vâliliği'ni kabul etmeden önce (1925 - 1931) Sömürgeler Bakanlığı (1921), Eğitim Komisyonu Başkanlığı (1922 - 1924), Tarım ve Balıkçılık Bakanlığı (1924 - 1925) görevlerinde bulunmuştur.

Hintli prenslerin İngiltere ile ilişkilerini düzeltmekte başarılı olmuşsa da, Mohadas Gandhi ile yaptığı birçok görüşmelere rağmen Hind milliyetçileri arasındaki «swaraj», yâni bağımsızlık hareketini bastırmak için giriştiği çabaların pek azında bir gelişme kaydedebilmiştir. İngiltere'ye dönerek tekrar Eğitim Komisyonu Başkanlığı yapmıştır (1932 - 1935). Babasının ölümünü takiben H. Vikont'u ünvanını almış (1934) ve Lordlar Kamarası'nda Muhafazakâr Parti Başkanlığı'na getirilmiştir (1935 - 1938). Bunlara ilâveten Dışişleri Bakanlığı'na atanmadan önce (1939 1940), Savaş Bakanlığı (1935), Kraliçe'nin Mühürdarlığı 1985 - 1937 ve Lordlar Kamarası Başkanlığı yapmıştır. Lordlar Kamarası Başkanlığı'nda bulunduğu sıralarda München Antlaşması'na (Eylûl 1938) yol açan müzakerelerde faal rol oynaması yüzünden Almanya'da Hitler rejimine karşı barışçı bir politika güdülmesinin aleyhinde olanların şiddetli tenkitlerine hedef olmuştur. Anthony Eden tarafından dışişlerine atanan Lord H., 1941'de Amerika Birleşik Devletleri'ne İngiltere büyük elçisi sıfatıyla gönderilmiş ve 1946'ya kadar Washington'da kalmıştır. Bu görevi sırasında, 1944'te I. H. Kontu ilân edilmiştir.

Söylevleri 1932'de *Indian Problems* (Hindistan problemleri), 1940'ta *Speeches on Foreign Policy* (Dış politika üzerine söylevler) ve 1947'de *Amerikan Speeches* (Amerika söylevleri) başlıkları altında yayınlanmıştır.

HALIFAX [*hælifæks*], **George Saville** (Thornhill, Yorkshire 1633 - Londra 1695), İngiliz devlet adamı ve siyasî yazarı. Değişen fikirleri yüzünden The Trimmer adı verilmiştir. Kuvvetler arasında denge kurmak için dâima mutedil rol oynamaya çalışan H., hem Katolik baskı kurmaya çalışanlar, hem de cumhuriyetçi fikirler taşıyanlar tarafından tenkid edilmiştir. Bununla beraber sohbeti, sağduyusu ile Sarayda tutunmuş, devamlı olarak, gerçek bir millî hükûmet kurulması için çalışmıştır. Dikkate değer siyasî yazıları vardır. *The Character of a Trimmer* (Orta yolu tutan bir siyasînin karakteri) [1688]; *Character of King Charles II* (Kral II. Charles'ın karakteri) [1688, bas. 1750].

HALÎFE (Ar. halef = nâip, birinin yerine geçen vekil), Hazreti Muhammed'den sonra, kendisinin yerine geçen ve dolayısıyle İslâm âleminin reisi olan kimselere verilen ünvan. Kelimenin çoğulu *hülefâ*'dır.

Hilâfete imâmet de denildiği için, H. ye imâm adı da verilir. Ancak, bu tâbiri, cemaata namaz kıldıran imâmdan ayırmak için, ötekine imâmet-i kübrâ denilmiştir.

H. ve hülefâ kelimeleri *Kur'an*'da sık sık geçer. Fakat kelimenin «Peygamber'in vekili» mânâsında ilk defa Ebû Bekir tarafından kullanıldığı, İslâm târihçileri tarafından kabûl olunur. Hz. Ömer zamanından i'tibaren emirü'l-mü'minîn tâbiri de kullanılmaya başlamıştır.

Peygamber'in vekili olan H. nin, mevkii icabı birtakım vasıflar taşıması gerektiği düşünülmüş ve İslâm bilginleri, H. makamına çıkacak kimsenin, şu dört vasıf veyâ şartın sahibi olması gerektiğini ileri sürmüşlerdir: İlim, adâlet, kifâyet, âzâ ve havasta selâmet.

H. kelimesi, İslâm târihinde, sadece bu en büyük makamın sahipleri için kullanılmış bir ünvan olarak kalmış değildir. Kelime, başka birçok yerlerde de kullanılmıştır.

Tarikatlarda, bir mürşîdin, dervişleri içinden kendisi gibi bir mürşîd olmaya ve derviş yetiştirmeye kaabiliyetli gördüğü kimselere, usûlüne uygun şekilde talîmât vererek irşâd için vazifelendirmesi mânâsına da kullanılır.

H. ünvanının daha az ehemmiyetli mevki sahipleri için kullanıldığı yerler de vardır. Meselâ, Babur'un sarayında, bütün hizmetçi kadınların reisi mevkiinde olan kadına H. denilirdi.

Türkiye'de Osmanlı çağının son devirlerinde, devlet dâirelerindeki kalem kâtiplerine de bu ünvan verilmiştir. Hattâ kalem efendiliği H., halîfe-i sâni ve halîfe-i evvel olmak üzere üç derece idi. Bu ünvanlar Tanzimât'tan sonra kaldırılmıştır.

Eski mahalle mekteplerimizde hoca efendilerin yardımcıları için kullanılan *kalfa* kelimesi, H. den bozmadır. Başka mânâlardaki H. lerden ayırmak için, mektep H. lerine halîfe-i mektep denilirdi. Kâtip Çelebi'nin, batılılar tarafından kullanılan Hacı Halife (Kalfa) adındaki H. sözü, devlet kalemlerinde H. lik (kâtiplik) etmiş olmasından dolayıdır.

İslâm dünyasının başka ülkelerinde ve çeşitli devirlerde de bu kelime ayrı mânâlarda kullanılmıştır. Meselâ, Hicret'in daha ilk asrından i'tibaren devlet merkezinde oturan ve oradaki maliye me'murlarının topladıkları paraları kendisine teslim ettikleri me'mur için de H. ünvanı kullanıldığı görülür. Fas'ta, şehir vâli muavinlerine de bu ünvan verilir.

HALÎFE HÜCRESİ: bk. MEVLEVÎLİK.

HALÎFE ORDUSU: bk. HİLÂFET ORDUSU.

HALÎFELİK: bk. HİLÂFET.

HALÎFEZÂDE TAHİR EFENDİ (Türk mus.): bk. TAHİR EFENDİ.

HALİKARNAS BALIKÇISI (asıl adı: **Cevat Şakir Kabaağaçlı**; doğ. İstanbul 1886), Türk roman ve hikâye yazarı. Şakir Paşa'nın oğludur. Eserlerini H. (sürgün gittiği Bodrum'un Antik Çağ'daki adı) B. takma adıyle yazdığı için bu adla tanınmıştır. Çocukluk yıllarında bir müddet Atina'da bulunmuş, sonra İstanbul'a gelerek ilk öğrenimini Büyükada Mahalle Mektebi'nde, orta öğrenimini Robert College'de yapmış (1904), yüksek öğrenim için İngiltere'ye gidip Oxford Üniversitesinin Yeni Çağlar Târihi bölümünü bitirmiştir (1908).

İstanbul'a dönünce «Resimli Ay» ve «İnci» dergilerinde yazı yazmaya, kapak süslemeleri ve karikatürler çizmeye başlayan H. B., asker kaçaklarının muhakeme olunmadan idam edilmelerini tenkit eden bir yazısı yüzünden 1924 yılında Bodrum'a sürülmüştür. Üç yıllık sürgün cezası bittikten sonra da, çok sevdiği bu sahil kasabasından ayrılmayıp süngercilik ve balıkçılıkla uğraşmış, 1947'de İzmir'e taşınmıştır. Birkaç yabancı dil bilen H. B., şimdi gazetecilik ve turist rehberliği yapmaktadır.

Yazı hayatına İngiltere dönüşü başlamış olmakla beraber, adı Bodrum'da iken yazdığı eserlerle duyulmuştur. Sonsuz bir hayranlıkla bağlı olduğu denizi, bütün târihî devirleriyle, mitolojisiyle çok yakından tanıdığı Ege'yi, Akdeniz'i, üzerlerinde ve kıyılarında geçen hayatı, balıkçısı, dalgıcı, süngercisi ve gemicisiyle roman ve hikâyelerine konu almıştır. Zengin bir denizci sözlüğünden, Ege ve Akdeniz mitolojisinden yararlanarak işlenen bu roman ve hikâyelerde üslûp ve teknik ihmale uğramıştır. Eserleri şunlardır: *Aganta, Burina, Burinata* [roman, 1946, 1963]; *Ötelerin Çocuğu* [roman, 1956]; *Mavi Sürgün* [hâtıralar, 1961]; *Uluç Ali Reis* [roman, 1962]; *Ege Kıyılarından* [hikâyeler, 1939]; *Merhaba Akdeniz* [hikâyeler, 1947, 1962]; *Ege'nin Dibi* [hikâyeler, 1952]; *Yaşasın Deniz* [hikâyeler, 1954]; *Gülen Ada* [hikâyeler, 1957]; *Anadolu Efsaneleri* [1954, 1957]; *Anadolu Tanrıları* [1955, 1962].

HALİKARNASSOS (Târ. - Coğ.): bk. BODRUM.

HALİL, b. Ahmed, İmam (711? - 787?), Arap dilcisi ve gramercisi. Devrinin tanınmış kimselerinden hadîs ve dil tahsil etmiş, hocası Eyyub'un tavsıyesiyle Ebadî mezhebinden çıkarak Sünnî olmuştur. Dindarlığı ile tanınmış olan H. in hayatı fakirlik içinde geçmiştir. Her yıl hacca gider veya cihada katılırdı. 780 - 791 yılları arasında 75 yaşında iken ölmüştür. Talebeleri arasında en tanınmışları Şirazlı Sibeveyhî El-Esmaî, El-Leys ve El-Nezr'dir.

Hal tercümeleri sahipleri, Arap aruzuna âid kaidelerin H. tarafından keşfedildiği hususunda birleşmişlerdir (bk. ARUZ). Bu konuyla ilgili olmak üzere, eserlerinden ancak birçok eserlerde tekrarlanan beyitler kalmıştır.

Bundan başka, ilk Arapça sözlük olan *Kitabü'l-Ayn* da H. tarafından kaleme alınmıştır. Bu eseri, talebelerinden El-Leys'in veya El-Nezr'in yazdığı iddiaları gerçeğe pek uygun düşmemektedir. Eser 1914 te Bağdad'da P. Anastase tarafından yayımlanmıştır. Hint fonetikçilerinin alfabe sırasını tatbik ederek harfleri, yâni sesleri gırtlaktan dudağa kadar olan mahreçleri sırasıyle düzenlemiş ve sonuna da hemze ve ye harflerini eklemiştir (bk. ARAP YAZISI).

H. e atfedilen daha başka eserler de zamanımıza kadar gelmiş ise de, bu eserlerin H. e âid olduğunu tevsik etmek mümkün olmamıştır.

HALİL, b. İshak (ölm. Kahire 1365?), Mısırlı tanınmış Mâlikî fakihi. El-Cundî adı ile de anılır. Babası Hanefî olan H., hocasının tesiri ile Mâlikî mezhebini kabul etmiştir. Hocasının ölümünden sonra Şeyhuniye Medresesinde müderrislik yapmıştır. «Muzaffer Muhafızlar» kıtasında da vazife görmüştür. İskenderiye'nin Hıristiyanlardan alınmasına (1365 - 1366) iştirak edenler arasında o da bulunmuştur.

H., Mısır ve Mağribî temayüllerinin Mâlikî mezhebinde karışması ile meydana gelen ve biraz da Şâfiî mezhebinin tesiri altında kalan fıkhı temsil eder. *Muhtasar*'ı, Cezayir'de hâlâ okunan bir fıkıh kitabıdır.

HALİL BEY [Dulkadıroğlu] (1326 - 1386), Dulkadıroğullarının ilk emîri Karaca Bey'in oğlu.

Karaca Bey'in, Mısır Sultanı tarafından öldürülmesinden sonra, Dulkadırlı boy ve oymakların başlarına geçen oğullarının etrafa akın etmeye başlamaları üzerine, Mısır Hükûmeti, H. B. i Elbistan emâretine tâyin etmişti. H. B. in kumandayı ele aldıktan sonra ilk hareketi, babası Karaca Bey'i Mısırlılara teslim ederek ölümüne sebep olan Eretnaoğlu Mahmud Bey'den öc almak için, onun topraklarına saldırmak ve şehirleri ile kasabalarını yakmak oldu. Bu arada Haleb bölgesini de tehdit etmeye başlayınca, Haleb Vâlisi, H. B. in üzerine yürüdü, fakat büyük bir bozguna uğrayarak geri çekildi. Bir ara Harput'u kuşatarak ele geçiren H. B., Mısırlılaın saldırısına uğradı ise de, Haleb Vâlisinin kumandasındaki ordu hiçbir başarı elde edemeden geri döndü.

H. B., bu başarılarından sonra Mısır'a gitti. Orada çok iyi ağırlandı. Kendisine hil'at giydirildi. Fakat az sonra yine bozuşuldu. Mısır orduları tarafından kuşatılınca teslim olmak zorunda kaldı. Lâkin Mısır Sultanı H. B. i yine Elbistan emâretinde bıraktı ve hil'at giydirerek gönderdi.

H. B., yine rahat durmayıp Mısır Hükûmetini memnun etmeyen birtakım hareketlere girişince, yerine ümerâdan Mübârekşah tâyin olundu. Mübârekşah, Haleb ordusu ile 1378 Temmuz'unda Elbistan'a geldi. Kendisine karşı çıkan H. B. i ilk çarpışmada yendi. Fakat iki ay kadar sonra yapılan ikinci vuruşmada savaşı kaybetti ve H. B. tarafından öldürüldü.

Bu hâdiseden üç yıl sonra, Haleb Vâlisi bütün kuvvetlerini toplayarak H. B. in üzerine yürüdü. Fakat H. B. savaşta Mısır ordusunu perişan etti. Bu büyük başarıdan sonra Türkmenler, Haleb şehrinin kuzey kısımlarını ellerine geçirdiler. Durum böyle tehlikeli bir hâl alınca, Mısır Hükûmeti, Suriye'deki bütün vâlilerin kuvvetlerini birleştirip Haleb Vâlisinin emrine verdi. Bu büyük kuvvete bir kısım Türkmen boyları ile çeşitli Kürt ve Arap aşiretleri de katıldılar. Bu ordu, 1381 Temmuz'u sonlarında Maraş önlerine geldi. H. B. in küçük kardeşi Süli Bey'in kumandasındaki Türkmenler, bu orduya saldırdılar, fakat yenildiler. Ancak, bütün gayretine rağmen, Mısır ordusu Türkmenler üzerinde bir hâkimiyet kuramadı. Bu arada H. B. ile kardeşlerinin, sultana itaat edeceklerini bildirmeleri, başarı kazanmaktan ümit kesen Mısır ordusunun geri çekilmesi ile neticelendi.

H. B., Kadı Burhaneddin ile dostluk kurduktan sonra, Türkmenler, 1384 yılında Elbistan ile Maraş'ı yeniden ellerine geçirdiler. Bunun üzerine Haleb Vâlisi büyük bir ordu ile Maraş'a geldi. Çarpıştığı Türkmenleri yendi ve onları dağlara kaçırdı.

1385'te H. B. in, kardeşi Süli Bey ve diğerleri ile arası açıldı. Lâkin bu geçimsizlik, H. B. in Mısır için büyük tehlike olmakta devam etmesini engelleyemedi.

Mısırlılar, bir türlü itaat altına alamadıkları bu Türkmen beyini hile ile yok etmeye karar verdiler. Bu iş için Haleb'de bulunan İbrahim Umuroğlu Bey'i vazifelendirdiler. İbrahim Bey, kurulan plânı tatbik ederek H. B. i pusuya düşürüp öldürdü. Böylece büyük kısmı savaş meydanlarında geçen bir hayat, bu suikast ile sona ermiş oldu. H. B. in başı kesilerek Mısır'a gönderildi ve orada teşhir olundu.

1353 - 1386 yılları arasında Dulkadırlılara beylik yapan H. B. fevkalâde kahramanlığı, aşırı derecede cömertliği ve çevresindekilerden iltifatlarını esirgememesi ile tanınmıştı.

H. B. in öldürülmesinden sonra Dulkadırlıların çoğu, küçük kardeşi Süli'nin etrafında toplanmışlardır.

HALİL BEY, Sûfî Musullu, Akkoyunluların siyasî ve askerî târihinde mühim rol oynamış bir atabey. Akkoyunlu Hükümdarı Sultan Yakub'un, oğlu Baysungur'a atabey tâyin ve hastalığı sırasında kendi yerine getirilmesini vasiyet ettiği H. B., Sultan Yakub'un 1490 yılının son günlerinde ölümü üzerine, Baysungur'u sultan ilân ve kabul etmiş, fakat devletin idâresi tamamen kendi eline geçmiştir.

H. B. in bütün oğullarını ve akrabası olan kimseleri devletin mühim yerlerine yerleştirmesi, Akkoyunlu prensleri ile diğer beyleri huzursuz bir hâle getirmişti. Bunun neticesi olarak, Uzun Hasan'ın oğlu Mesih Mirza'yı sultan ilân ettiler ve onun etrafında toplandılar. Sonra meydana getirdikleri ordu ile Tebriz üzerine yürüdüler. Yapılan savaşı H. B. kazandı. Mesih Mirza ve prenslerin bir kısmı hayatlarını kaybettiler. Bu zafer, H. B. in hâkimiyetini kuvvetlendirdi.

Mağlubiyetle biten savaşta ölümden kurtularak kaçmaya muvaffak olanlardan Mahmud Mirza'nın, Mesih Mirza yerine sultan ilân olunması üzerine H. B. genç hükümdar Baysungur'u da yanına alarak üzerlerine yürüdü. Dergez'in yakınlarında yapılan savaşta H. B. galip geldi. Mahmud Mirza yakalanarak öldürüldü. Arkadan birkaç ayaklanmayı daha bastıran H. B., artık devlete tamamen hâkim olmuş duruma geçti.

Fakat diğer boy ve oymakların beyleri, gerek H. B. in gerek mensup bulunduğu Musullu oymağı beylerinin tahakkümlerini çekememekte idiler. Bunlar aralarında gizlice anlaşarak, Sultan Yakub'un atabeyliğini yapmış bulunan Süleyman Bey Biçenlü'nün etrafında toplandılar. Bu birleşmenin sonu savaş oldu. 869 Eylûl'ünde Süleyman Biçenlü ile H. B. karşı karşıya geldiler. Çarpışmalar bir ay kadar sürdü. Fakat bir netice alınamadı. Kış mevsimi başlayınca H. B. Tebriz'e çekildi. Süleyman Bey de onun ardından Tebriz'e doğru yürüdü. H. B. in taraftarlarından bir kısmı ondan ayrılmaya ve Süleyman Bey'e katılmaya başladılar. Zor duruma düşen H. B., Uzun Hasan'ın tanınmış beylerinden Emir Bey Musullu'nun oğlu ve Erzincan Vâlisi Gülâbî'yi üzerlerine gönderdi Tebriz Ovasında yapılan çarpışmayı yine Süleyman Bey kazandı. Gülâbî Bey de hayatını kaybetti.

H. B., ilerleyen Süleyman Bey'i durdurabilmek için bütün kuvvetlerini toplamak zorunda kaldı. Sultan Baysungur'u da yanına alarak, ilerlemekte olan Süleyman Biçenlü'yü karşıladı. Savaşın bütün şiddeti ile devam etmekte olduğu bir sırada, Sultan Baysungur'u, Süleyman Bey'in yanına kaçırdılar. Süleyman Bey, küçük Baysungur'u kucağına aldı ve dövüşmekte olan iki orduya gösterdi. Bu, karşısındaki kuvvetlerin çoğunun kendi tarafına geçmesini sağladı. Fakat buna rağmen H. B. ve öteki Musullu beyleri ve askerleri savaşa sonuna kadar devam ettiler H. B. in ordusu böylece eridi. Fakat kendisinden hiçbir iz elde edilemedi.

HALİL EDHEM (Biyogr.): bk. ELDEM, Halil Edhem.

HALİL EDİB BEY [Halilağazâde] (Bursa 1862 - Eyüb, İstanbul 1911), tanınmış Türk edib, şâir ve yazarlarından. Emlâk tahrir memuru Ali Mülkî Efendi'nin oğludur. İlk tahsilini Isparta'da görmüş, Rüşdüyeden sonra hususî

ders alarak Fransızca öğrenmiştir. Şûrây - ı Devlet ve Maarif Nezareti kalemlerinde memurluk, rüşdiyelerde öğretmenlik eden H. E., Maarif Nezareti Rüşdiye Mektepleri Müdürü ve Ecnebî Mektebler Müfettişi olmuş; Darüşşafaka Mercan İ'dâdisi ve Galatasaray'da öğretmenlik etmiştir. Orta derecede bir şâir olan H. E.'in gazetelerdeki makale ve şiirlerinden başka kitap hâlinde çıkan eserleri şunlardır: Alexandre Duma Fils'den tercüme, *Sezarin* (İstanbul 1302/1886); *Bir mektub paketi* (Bursa, t. y.); *Gümüş Mahfaza Güvercin Mükâfatı* (İstanbul 1305); Lamartin'den *Jeneviève, Bir hizmetçi kızın sergüzeşti* (İstanbul 1303/1887); ayrıca *Âşıkane bir dram*; *Mesîre - i Etfal*; *Cümle - i Hikemiye - i Ecnebiye*; Terkib - i - bend; *İki Refika yâhud bir nümûne - i izdivaç* (İstanbul 1304/1888); Sâ'y Mecmuası; *Paris Esrarı*; *Mis Mary yâhud Mürebbiye*; *13 Numaralı Araba.*

HALİL EDİB BEY

HALİL EFENDİ (Cerrahpaşa Müezzini) (- 1735?), Türk bestekârı. Zamanımıza şu 4 parlak söz eseri kalmıştır: *Mâye Ağır Remel Beste*, *Mâye Nakış Ağır Aksak Semâî*, *Hicâz Muhammes Beste* ve *Isfahân Darbeyn Beste.*

HALİL EFENDİ, Kara (Mecidözü 1804 - İstanbul 1880), Sulan II. Abdülhamid'in ilk Şeyhülislâmlarından. Amasya, Konya ve İstanbul medreselerinde tahsil görmüş, Müderris ve Meşîhat Dâiresi ne, memur olmuş H. E., Askerî Kassamlıkta, Fetvâ Eminliğinde, Evkaf Müfettişliğinde, Meclis - i Tedkikat - ı Şer'iye ve Mecelle Cemiyeti üyeliklerinde bulunmuştur. 1877'de Avân Meclisi'ne de üye seçilen H. E., o yıl Şeyhülislâmlığa getirilmiş ve yirmibir ay bu makamda bulunmuştur. Fâtih Câmii bahçesinde gömülüdür. Din ilimlerindeki bilgisi ile tanınmış H. E. nin Arapça bâzı eserleri vardır.

HALİL EFENDİZÂDE, Mehmed Said (? - Ölm. Bursa 1755), I. Mahmud (1730 - 1754) devri ulemâsından. Meşhur Birgili Halil Efendi'nin oğludur. Memuriyet hayatına Yenişehir mollası olarak başlamış ve ulemâ rütbe derecelerini birer birer aşarak en yüksek mevki olan şeyhülislâmlığa kadar çıkmıştır. 1749'da şeyhülislâm olan H. E., dik kafalılığı ve haşinliği yüzünden bu mevkide ancak 10 ay kadar kalabilmiştir. Şeyhülislâmlıktan düştükten sonra Bursaya sürülmüş ve orada ölmüştür. Kabrı Emirsultan yakınlarındadır.

H. E., bilgili, kalemine sahip ve vazifesini hakkıyla yapabilen bir insan olarak tanınmıştır. Oğulları ve torunları arasında birçok fıkıh bilgini vardır.

HALİL FEVZİ EFENDİ, [Filibeli] Filibe 1805-Taif 1883), XIX. yüzyıldaki Türk din âlimlerinden. (Büyük Filibeli Hoca) diye anılan H. F. E. nin soyu Bursa'lıdır. Bursa'da âlim ve hatib olarak tanınmış büyük babası Abdullah Efendi XVIII. yüzyıl ortalarında Filibe'ye göçerek yerleşmiştir. H. F. E. nin babası da Filibe'de (Ayaklı Kütübhâne) diye anılan Mustafa Efendi'dir. 1824'te İstanbula gelerek Müderris olan H. F. E., Sultan Abdülmecid devrinde Saray Hocası tâyin edilmiştir. Kadılıklarda dolaştıktan sonra 1865'te Fetvâ Emîni, 1866'da Ders Vekili olan H. F. E., Anadolu ve Sonra Rumeli Kazaskeri rütbelerini almıştır. 17 yıl bulunduğu Ders Vekilliğinden emekli olunca Hıcaz'a gitmiş ve Taif'te vefat ederek Abdullah bîn Abbas'ın türbesine gömülmüştür.

H. F. E., Ahmed Cevdet Paşa başkanlığındaki heyette *Mecelle* yi meydana getiren din âlimlerimizdendir. Elliden fazla Arapça eseri bulunan H. F. E. nin *Süyüf - ül Kavatî* adlı kitabı, Ayasofya'da ilk açılan Darülfünûn'da ders veren Afganlı Cemaleddîn'e cevap olmak üzere Abdülmecidin emriyle yazılmıştır.

H. F. E. nin kendisinden üç yaş küçük kardeşi Filibeli Abdullah Efendi (Filibe 1808 - İstanbul 1868) de o devrin tanınmış din âlimlerinden bulunduğu için, iki kardeş (Filibeliler) ve (Akaveyn) diye anılmışlardır. Abdullah Efendi'nin de fıkha ve dile dâir Arapça risaleleri, hâşiye ve şerhleri vardır. Filibelizâde Mustafa Asım Bey bu zâtın oğlu, İbrahim Alâaddin Gövsa (b. bk.) ise torunudur.

HALİL HÂLİD BEY [Çerkeşşeyhizâde] (Ankara ?- İstanbul 1934). Türk öğretmeni ve yazarı. Hayatı hakkında geniş bilgi bulunamayan H. H., ancak 1903 de Londra'da *Diary of a Turk* (Bir Türk'ün günlük hâtıraları) başlığı altında yayınlanmış otobiyografisinden öğrenildiğine göre, Ankara'da doğmuştur ve tahsilini İstanbul Hukuk Fakültesi'nde tamamlamıştır. 1902-1906 yıllarında Cambridge Üniversitesi'nde Türkçe öğretmenliği yapan H. H., İngiltere'yi ilk defa 1894 yılı başlarında ziyâret etmiş, az sonra Türkiye'ye dönmüş ve Aralık 1894'te yeniden İngiltere'ye gitmiştir. Başlangıçta, Türkiye'nin sosyal ve siyâsî durumu ile ilgili yazılar yazmak suretiyle gazetecilik yaparak hayatını kazanan H. H., 1902 Ekiminden 1911 yazına kadar Cambridge Üniversitesi öğretim kadrosuna girmeyi başarmış ve burada Türkçe öğretmenliği yapmıştır. 1902'de İngiltere'nin Pembroke Üniversitesi'nden M. A. (Master of Arts) pâyesini alan H. H., 1902'den 1906'ya kadar (The Board of İndian Civil Service Studies = Hindistan Me'murin Araştırmaları Dâiresi) tarafından öğretmen kadrosunda çalıştırılmış ve 1906'dan 1911'e kadar ise, Dışişleri mensuplarının yetiştiği Dış Hizmetler (Foreign Service) Okulu'nda Türkçe okutmuştur (bk. *Historical Register of The University of Cambridge* = Kembriç Üniversitesi târihî kayıtları). 1902'de (The Royal Asiatic Society of Great Britain and Irland = Büyük Britanya ve İrlanda Kraliyet Asya Cemiyeti) 'nin üyesi olan H. H. in bu üyeliği 1911'e kadar devam etmiştir.

HALİL HÂLİD BEY

H. H., 1905 ilkbaharında Cezayir'e gitmiş ve bu seyahatına âid hâtıralarını bir yıl sonra Kahire'de yayınlamıştır. H. H., Arabist - İranist E. G. Browne'la çalı-

şırken, ünlü Doğu bilgini ve Türkolog E. J. W. Gibb (b. bk.)'e de çalışmalarında yardımcı olmuştur (bk. E. J. W. Gibb. *A History of Ottoman Poetry*, 1900, Preface IX.). 1912 Ocak ayından sonraki üniversite görevlileri listelerinde artık adına rastlanamayan H. H in Cambridge Üniversitesi'nden 1911 Sonbaharı bitiminde ayrıldığı anlaşılmaktadır. 1905'de Sudan dilinde iki yazmayı, 1907'de kendi iki matbu eserini ve 1908'de dokuz Türk gazetesinin kolleksiyonlarını ve yine 1908'de basılmış ve elyazması iki eserini bu üniversitenin kütüphânesine veren H. H.'den bunlardan başka iki Arapça yazmanın kütüphâne müdürlüğünce satın alındığı, mevcud kayıdlardan anlaşılmaktadır.

H. H. 'in başlıca eserleri şunlardır: *The Diary of a Turk* (Bir Türk'ün günlük hâtıraları) [London, 1903]; *A Study in English Turcophobia* (İngiltere'de Türk düşmanlığı üzerine bir araştırma) [London, 1904]; *Cezâir Hâtırâtından* [Kahire, 1906]; *Hilâl ve Salib münazaası* [Kahire 1325/1907] (aynı eser *The Crescent versus the Cross* adı ile Londra'da 1907'de İngilizce olarak yayınlanmıştır); *İslâm ile nasrâniyetin münâsebât-ı asliyyesi* (İstanbul, 1326/1908]; *Rodos fethinde Sultan Süleyman'ın tedâbir-i siyâsiyesi* [İstanbul. 1326/1908]; *Türkler ile İngilizlerin ilk temâsı* [İstanbul, 1326/1908]; *Fusûl-u mütenevvia* 1-3 [İstanbul, 1326/1908]; *Şehzâde Cem vak'asında mesele-i hamiyyet* [İstanbul, 1327/1909]; *The British Labour and the Orient* (İngiliz işçisi ve Doğu) [Berne, 1919]; *Türk hâkimiyeti ve İngiliz cihangirliği* [İstanbul, 1341/1925]; *Her günkü hayâtın iktisâdiyâtı* (H. Penson'dan) [İstanbul, 1926]; *Tâcirliğin mübâdîsi* (M. Clark'dan) [İstanbul, 1926]. — F. T.

HALİL HAMİD PAŞA (Burdur 1736 - Bozcaada 1785), I. Abdülhamid devrinin ıslahatçı Sadrâzamlarından. Babası Hacı Mustafa Efendi, annesi Zeynep Hanımdır. İlk tahsilini Burdur'da yapmıştır. Babasının ölümü üzerine annesiyle Burdur'dan Isparta'ya gelip yerleşmişlerdir. Âilece mahrumiyete düştüklerinden tahsilini yarıda bırakarak Isparta'da Hacı Abidın Efendi Câmiine imam olmuştur.

1762'de İstanbul'a gelen ve Yeni Câmi avlusunda arzuhalcılık yapmaya başlayan H. H., bir müddet sonra Bâbıâli'ye me'mur tâyin edilmiştir. Bu vazifede iken Raif İsmail Paşa'nın teveccühünü kazanarak büyük tezkerecilikte, 1779'da reisülküttaplıkta, ve sadaret kaymakamlığında bulunmuştur. 1782'de de, Sadrâzam Yeğen Mehmet Paşa vefat edince sadrâzam olmuştur. İki yıl dört ay sadrâzamlık ettikten sonra azledilen H. H., Mekke şeyhülharemliğine ilâveten Cidde ve Habeşistan Vâlisi tâyin edilmiş, fakat yeni vazifesine gitmekte iken arkasından yetişen Karakethüdazâde Ali Bey tarafından Bozcaada'da başı kesilerek öldürülmüştür. Mezarı, Selimiye'de İbrahimağa Karakolundan Karaca-Ahmed'e giderken solda, set üzerindedir. H. H. sadrâzam olduğu zaman devlet, malî gücünü kaybetmiş, orduda disiplin, idârede otorite, toprak, timar ve zeamet idâresinde düzen kalmamıştı.

Önce ithalât işlerine el atmış, dışarıdan kumaş alınmasını yasaklayarak yerli malı kumaş ve aba giyilmesini mecbur etmiştir. Ziraî üretimi artırmayı düşünerek. ordu masraflarında tasarruflara girişmiştir. Yeniçeri ocağından rüşveti kaldırmak istemiştir. Evvelce mevcut olan lâğımcı ve kumbaracı ocaklarını, tersaneyi ıslah ve donanmayı takviye ettiği gibi, Hasköy'deki sürat topçularını daha iyi yetiştirmek için Fransa'dan mühendis subaylar getirtmiştir. Mühendis subaya olan ihtiyacı görerek Hendesehâne'yi açmış ve müessesenin idâresini Fransa'dan getirttiği öğretmenlere vermiştir. Bu gibi ıslahat ve icraat hareketleri bâzı menfaatperest devlet adamlarını, menfaatlerine set çekilen zümreleri ve mahafazakâr grupları, paşanın aleyhine birleştirdi. Onu padişah nezdinde dinsizlik ve hırsızlıkla itham ettiler. «Maksadı sizi halledip Şehzâde Selim'i padişah yapmaktır» diyerek paşayı çekiştirmeye başladılar ve bu suretle azline, sonra da katline sebep oldular.

Kabiliyetleri himaye eden, iyiliği seven H. H., okul, câmi, kütüphâne, çeşme gibi eserler yaptırmış, İstanbul, Isparta ve Kayseri kütüphânelerine kitaplar vakfetmiştir.

HALİL BRAHİM PAŞA (ölm. Taşköprü, Kastamonu - 1869), Sultan Abdülâziz devri kaptan paşalarından. Mühendishânede vazife almış, teknik kabiliyeti, çalışkanlığı sayesinde rütbeler alarak müşürlüğe kadar yükselmiştir. 1859 yılında Tophâne müşürlüğüne tâyin edilmiş ve 1865 Mayıs ayı sonlarında Tophâne imâlat nazırlığı uhdesinde olmak şartiyle Amiral Hacı Vesim Paşa'nın yerine Kaptan-ı Deryalığa getirilmiştir. On ay kadar bu vazifede kaldıktan sonra 15 Nisan 1866 târihinde tekrar Tophâne Müşürlüğüne nakledilmiştir. Tophânenin ıslah ve terakkisinde büyük emeği geçmiştir.

HALİL İBRAHİM PAŞA, [Galatalı], (Galata, İstanbul 1862 - Maltepe, İstanbul 1917), Bahriye Nazırlığı yapmış Türk amiralı. Babası Bahriye kolağasılarından Veli Bey, annesi Hayriye Hanım'dır. İlk tahsilini Kasım Paşa Bahriye Rüştiyesi'nde yaptıktan sonra Heybeliada Bahriye Mektebi'ni bitirmiş (1883) ve asteğmen olarak donanmaya tâyin edilmiştir. 1887 yılında İngiltere'ye deniz ateşesi olarak gönderilmiş ve bu vazifenin sonunda İngiltere donanmasında dört yıl tatbikî eğitim ve staj görmüştür. 1897 Yunan Harbi sırasında «Hamidiye» zırhlı firkateynine ikinci kumandan olmuş ve müteakiben de Donanma Kurmay Başkanlığına getirilmiştir. 1897 yılında İspanya - Amerika Harbi'nin tetkikine me'mur yabancı devletler heyetine Türkiye mümessili olarak katılmış, liva amiralliğe (tuğamiral) yükseldikten sonra (1904) Şurayı Bahriye azalığı ve daha sonra da Nizam Dâiresi reisliği yapmış Sultan II. Abdülhamid tarafından Girit asîlerini tedip için 1908 yılında adaya gönderilen filoya kumandan tâyin edilmiştir. İsyanın bastırılması ve asayişin iadesinden sonra «Hamidiye» kruvazörü ile İstanbul'a dönen H. İ. P., Birinci ferikliğe (koramiral) terfi ettirilmiştir. 31 Temmuz 1908'de Bahriye Erkân-ı Harbiye Reisliğine getirilmiş ve 1910 yılı Aralık ayında Sadrâzam İbrahim Hakkı Paşa kabinesinde Bahriye Nazırı olarak görev almış olan H. İ. P., 29 Mayıs 1911 târihinde istifa ederek bu vazifeden ayrılmıştır. Mezarı Maltepededir.

HALİL İBRAHİM PAŞA

Amiral H. İ. P. dürüst, disiplinsever, çalışkan, bilgili bir kumandandı. Bulunduğu vazifelerin hepsinde muvaffak olmuş uzun yıllar okul gemilerinde öğretmenlik ve kuman-

danlık ederek birçok subay yetiştirmiştir. İngilizce ve İtalyanca bilen H. İ. P.'nın torpito ve elektrik konularında yazılmış eserleri vardır.

HALİL MENTEŞE: bk. MENTEŞE.

HALİL NİHAT (Biyogr.): bk. BOZTEPE, Halil Nihat.

HALİL PAŞA (Elbasan 1656 - Kandiye 1733), Sultan III. Ahmed devri Sadrâzamlarından. Büyük kardeşi Sinan Ağa Bostancıbaşı iken saray hizmetine giren H., Kalaylıkoz Ahmed Paşa'nın maiyetinde Satırcıbaşı olarak Bağdat'a gitmiş, dönüşte Bostancıbaşı, sonra Erzurum Vâlisi olmuştur.

Avusturya seferinde Niş Kalesi'nin tâmirinde hizmeti görülerek Diyarbakır Vâliliğine gönderilmiş, sonra da Belgrad Muhâfızı olmuştur. Bu sırada Sadrâzam Ali Paşa vurulduğundan ve H. P., orduda iyi nam kazanmış bulunduğundan Sadrâzam ve serdar olmuş, ancak 1716'da Belgrad civarındaki muharebede başarısızlığı yüzünden azledilmiştir. Öldürülmekten korkarak iki yıl gizlenen H. P., ihtiyarlığına hürmet edilerek bağışlanmış ve Boğazhisar Muhâfızı tâyin olunmuştur. Kethüdasının halkı soymaya başlaması üzerine kethüda öldürülmüş ve H. P. Midilli'ye sürülmüştür. Biraz sonra Vezirliği geri verilerek Eğriboz, Kandiye ve Hanya Muhafızlığına gönderilmiş, ikinci defa Kandiye Muhâfızı iken vefat etmiştir,

HALİL PAŞA (soyadı: **Sözel**; İstanbul 1857 - İstanbul 1939), ünlü Türk ressamı. Harbokulu'nun kurucularından Tophâne Askerî Mektepler Nazırı Ferik Selim Paşa'nın oğludur. Askerî Rüşdiye'yi tamamladıktan sonra 1869'da Mühendishâne - i Berri - i Hümayûn (Topçu Okulu) a girmiş ve 1873'te teğmen rütbesiyle mezun olmuş, aynı zamanda yâveran silkine alınarak saraya girmiştir. Mektep Nâzırı Galip Paşa, H. P. nın üstün kabiliyetini görerek onu resim dersi muallim muavinliğine tâyin etmiştir. 1874'de Yüzbaşı rütbesiyle Askerî İdadî'ye resim muallimi tâyin olunmuştur. Üç yıl kadar bu vazifede çalışan ve 1876'da kıdemli yüzbaşılığa yükselen H. P., II. Abdülâziz'in takdirine mazhar olmuş ve 1880'de resim san'atını ilerletmek üzere Paris'e gönderilerek orada Güzel San'atlar Akademisi'ne girmiştir. Courtois (b. bk.), Gérôme (b. bk.) gibi ünlü san'atkârların atelyelerinde sekiz yıl kadar çalışan H. P., 1888'de İstanbul'a dönmüş ve bize çağdaş san'atı getirmiştir. Aynı yıl binbaşı ve 1895'te yarbay, 1897'de albay olmuştur.

HALİL PAŞA

H. P., bu devreler içinde ve daha sonra gerek Fransa'da gerek diğer ülkelerde açılan milletlerarası sergilere katılmıştır. 1888 Paris resim sergisinde bir tablosu ile «Sanayi - i Nefîse Madalyası» almıştır. 1900'de Paris'te Salon des Artistes Français'deki resim sergisinde eserlerini teşhire muvaffak olmuş ve «Mme X'in portresi» tablosu ile bronz madalya kazanmıştır.

HALİL PAŞA: Mme X'in portresi

Paris'te resim öğrenen diğer arkadaşlarına göre üstün bir dereceye varan H. P., empresyonist tekniği ile resim yapan ilk Türk ressamı sayılabilir. Bilhassa Boğaziçi yalılarının denize akseden hayallerini, Bostancı, Maltepe sahillerinin güneşli kayalıklarını tasvirde gösterdiği kudret, takdire şâyandır. Resimlerindeki kırmızımtırak sarı renkler ve pembe maviler H. P. nın eserlerine bir hususiyet ve karakter vermektedir. H. P., Paris'te iken daha çok figüre ve portreye çalışmıştır.

H. P., 1888'den 1900 yılına kadar Kuleli Askerî Lisesi ve Tıbbiye İdadîsi'nde resim muallimliği yapmış ve 1905'te Umumî Müze müdür muavinliğine tâyin olunmuştur. 1906'da general olarak Harbiye Mektebi'ne resim muallimi tâyin edilmiş ve 1908 İnkılâbı sonrası tasfiye kanunu geleğince rütbesi yarbaylığa indirilerek emekliye sevk edilmiştir. H. P., bundan teessüre kapılmamış, olanca gücü ile kendisini san'atına vermiş, devamlı çalışma ve başarısı sonucu, müze müdürlüğü ile ilişiği kesilip muhtar bir müessese hâline getirilen Sanâyi - i Nefise Mektebi'ne 1919'da müdür olmuştur. H. P., burada büyük bir başarı sağlamış, öğrencileri tam bir disipline sokmuş ve düzenlediği modern programlarla faydalı sonuçlara varmıştır. İdâre işleri kadar, resim ve heykel galeri ve atelyelerindeki çalışmaları da kontrol eden H. P., bu yıllar içinde birçok değerli san'atkâr yetiştirmiş, Nazmi Ziya gibi değerlere ışık tutmuştur. Genç yaşta ölen ressam Müfide Hanım (bk. Halil Edhem: *Elvâh - Nakşiye*, İstanbul 1924, s. 33) ve değerli asker ressamlardan Ali Rıza Bayazıt ve Sâdık Gökmen, H. P. nın bilhassa meşgul olup hususî ders verdiği öğrencilerindendir.

1936 yılında Viyana milletlerarası sergisinde teşhir ettiği bir natürmort tablosundan dolayı birinci derecedeki madalyayı kazanan H. P., Said Halim Paşa'nın dâvetlisi olarak gittiği Mısır'da da birçok manzaralar yapmıştır.

HALİL PAŞA: «Natürmort»

Manzara resimlerinde olduğu kadar, portre ve figür resimlerinde de üstün bir başarı gösteren H. P., bilhassa denizin ve havanın ışık ve akislerini çok iyi ifâde eden ve empresyonizme kayan realist bir ressamdı. Kotrasında resim yapmaktan çok hoşlanırdı. Osman Hamdi Bey, Zekâi Paşa ve H. P., klâsik Türk resminin son san'atkârları ve Zekâi Paşa ile H. P., ikinci zümre ressamlarının üstadları sayılabilirler. Bâzı ressam yazarlar, H. P. nın san'attaki yerini Şeker Ahmed Paşa, Zekâi Paşa, Seyid Bey ve Ali Rıza Bey ile bir tutmaktadırlar (S. Pertev Boyar: *Türk Ressamları*, Ankara, 1948, s. 54).

H. P. nın eserleri iki devreye ayrılabilir. Birinci devredeki resimlerinde Avrupa'da tahsil ettiği yılların klâsik ve realist cereyanlarının te'siri, ikinci devrede ise empresyonizmin izleri görülür. İlk resimlerinde her şeyi en küçük teferruata kadar işleyen H. P., yaşlandıkça empresyonizme daha fazla kıymet vermeğe çalışmış ve bu sebeple bizde bu çığırın önderlerinden sayılmıştır.

İstanbul'un ışığını bize en canlı ve iyi ifâde eden H. P. olmuştur. Eserlerindeki şahsiyet o kadar belirlidir ki, onları görenler, imzasız olsalar bile derhal H. P. nın olduğunu tanırlar. H. P., Hamdi Bey'den sonra Türk resim san'atını Avrupa'ya tanıtan ressamların ikincisidir. 82 yaşına kadar sehpasının önünden ayrılmayan bu çalışkan üstad, yüzlerce tablo vücuda getirmiştir. H. P. nın Paris ve Viyana sergilerinde kazandığı madalyalar, Türkler için birer iftihar nişanı olmuştur. H. P. nın husuŝî koleksiyonlardan, yabancı müze ve ellerden başka, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi ile Ankara Ordu Evi'nde ve bâzı Bakanlıklarda da bulunan eserleri arasında «Göksu'da sabah», «Eski İstanbul'da bir han içi», «Kapı», «Mme X'in portresi», «Ziraat», «Kış», «Salacak», «Maltepe yolunda», «Bir kadın portresi», «Mısır'da deveci», «Mangal», «Çengelköy», «Rumeli Hisarı», «Sokak ve câmi» ve «Atatürk'ün İstanbul'da karşılanması» meşhur yüzlerce tablosundan birkaçıdır.

21 Ağustos 1939'da Beylerbeyi'ndeki yalısında hayata gözlerini yuman H. P., 22 Ağustos Salı günü büyük bir törenle kaldırılmış, Beylerbeyi Câmii'nde öğle namazı kılındıktan sonra motorla Rumeli Hisarı'na nakledilip, buradaki âile mezarlığına gömülmüştür. H. P. nın üç oğlundan biri (Ali Sözel), babasının san'atı yolunda resim öğretmeni olmuştur.

HALİL PAŞA, Candarlı (Biyogr.): bk. CANDARLI HALİL PAŞA.

HALİL PAŞA, Damad (ölm. İstanbul 1603), Sultan III. Mehmed devri kaptan paşalarından. Hammer târihinde H. P. nın İtalya'nın Ancona şehrinde doğduğu ve adının Paci olduğu kaydedilmekte ise de, Naîmâ ve Kâtip Çelebi, Bosnalı olduğunda müttefiktirler. H. P., genç yaşında saraya alınmış ve burada terbiye edilerek yetiştirilmiş, imrahur ve yeniçeri ağası olmuştur. Sultan III. Murad'ın kızı Fatma Sultan'la evlenerek (6 Aralık 1593) damad olduktan sonra da kaptan-ı deryâ tâyin edilmiş (26 Haziran 1595) ve bu vazifede üç yıla yakın bir zaman bulunarak 8 Nisan 1598 târihinde azledilmiştir. Sadrâzam Damad İbrahim Paşa'nın Uyvar (Mac. Újvár) seferi için İstanbul'dan ayrılışında sadaret kaymakamlığına getirilmiştir (15 Mayıs 1599). Sadrazam Yemişçi Hasan Paşa'nın Belgrad seferine çıkışında ikinci defa olarak sadaret kaymakamlığı ile vazifelendirilmiştir (9 Ağustos 1601).

HALİL PAŞA, Demirkazık (Bolu?-Erzurum 1635), Yeniçeri ağalığı, vâlilik ve kumandanlıkta bulunmuş Osmanlı devri paşalarından. Aslen Bolu'lu olmakla beraber, Rumeli'de yetiştiği için Çıtak diye de anılan H. P., Abaza Mehmed Paşa ile birlikte bulunmuş ve Demirkazık diye ün salmıştır. Vezir rütbesiyle Diyarbakır ve Erzurum vâliliklerinde bulunan H. P., İran muharebelerinde Murtazâ Paşa ile kumandanlık rekabetine girişmiştir. Murtazâ Paşa sadâret kaymakamı olunca, IV. Murad'ı kandırarak H. P. nın ölümüne ferman almış ve H. P. Erzurum'da düşmana karşı savaşırken çadır içinde boynuna kemend atılmak suretiyle boğulmuştur.

HALİL PAŞA, Goşançalı (ölm. 1810), Türk kumandanı. İsakçı muhafızlığında ve vâlilıklerde bulunmuş olan H. P., Sultan II. Mahmud zamanındaki Rus muharebelerinde Belgrad'daki yararlığından dolayı vezir rütbesi kazanmış, bir yıl sonra Rusçuk'u kurtarmak üzere düşmanın üstün kuvvetlerine karşı kahramanca savaşırken alnından vurularak şehid düşmüştür.

HALİL PAŞA, İvazzâde (İstanbul 1724-Nallıhan 1777), Türk Sadrâzamı. Nasrullahzâde Hacı İvaz Mehmed Paşa'nın oğludur. İmrahur, çavuş başılık gibi yüksek saray görevlerinde bulunduktan sonra, tütün gümrüğü emîni, sadâret kethudâsı, Rumeli beylerbeyi, Hotin muhâfızı oldu. Sadârete getirildiği zaman (12 Aralık 1769) 45 yaşında idi. Serdâr-ı ekrem (Başkumandan) ünvânını da alarak Rusya cephesine gitmiştir. 1 Ağustos 1770'te Kartal Meydan Muharebesi (1 Ağustos 1770) nde Ruslar'a yenilince azledildi. Vezîr pâyesi kaldırılarak Filibe'de ikamete memur edildikten az sonra affedilip rütbesi iâde olunmuştur. Eğriboz muhâfızı, Bosna beylerbeyi, Selânik mutasarrıfı, Sivas beylerbeyi olmuştur.

HALİL PAŞA, Kayserili (Zeytin köyü, Kayseri ?-1629), Sultan I. Ahmed, Sultan I. Mustafa, Sultan II. Osman ve Sultan IV. Murad devirleri Sadrâzam ve kaptan paşalarından. Sarayda terbiye edilerek yetiştirilmiştir. Sultan III. Mehmed'in maiyetinde doğancıbaşı olarak 1596'da Macaristan seferine iştirak etmiş, Egri ve Haçova muha-

rebelerinde bulunmuştur. 1601'de yeniçeri ağalığına tâyin edilmiş ve Anadolu'da Celâlî isyanlarının bastırılmasında yararlıkları görülmüş ve bilâhare kaptan-ı deryâlığa yükseltilmiştir. 1609 yılında Malta gemilerini yakalamak üzere Kıbrıs sularına gitmiş, Maltızlardan 6 gemi zaptederek ellisi şövalye olmak üzere 500 esir almış ve bu başarısından dolayı üç tuğlu vezirlik pâyesiyle taltif edilmiştir. 1610 yılında, Mısır dönüşü kaptan-ı deryâlıktan alınan H. P., 1613 yılı Kasım ayında ikinci defa kaptan paşalık mevkiine getirilmiştir. Toscana, Malta ve Sicilya gemilerinin Akdeniz'de ve Ege de sık sık vuku bulan tecavüzlerini önlemek üzere Akdeniz'e çıkan (1614) H. P., Malta'ya hücuma geçmiş, köyleri tahrip ve yağma etmiş, bir hayli esir ve ganimet elde etmiştir. Malta'dan Trablusgarb'a geçmiş ve baş kaldıran, Sefer Dayı adındaki zorbayı yakalayarak idam etmiş ve mallarını müsadere etmiştir. Trablus'tan Navarin yolu ile İstanbul'a dönen H. P., 17 Kasım 1616 târihinde, Kara Mehmed Paşa'nın yerine sadâret makamına getirilmiştir. H. P., Serdar-ı ekremlikle İran seferine me'mur edildiğinden, 15 Haziran 1617 târihinde İstanbul'dan hareket etmiş, Van dolaylarında Kırım Hanı ile buluştuktan sonra Tebriz üzerine yürümeğe başlamıştır. Kırım Hanı ile bâzı Osmanlı birliklerinin, Pul-i Şikeste mevkiinde İranlıların pususuna düşüp, ağır bir mağlûbiyete uğramalarına rağmen H. P., Erdebil'i tahrip etmek üzere yürüyüşe geçmiştir. Bu yürüyüş İranlılarca tehlikeli görüldüğünden Şah Abbas, elçi göndererek sulh müzakeresi talep etmiş ve yapılan görüşmeler sonunda H. P., İran ile eski muahededeki hükümleri devam ettiren yeni bir muahede imzalamağa muvaffak olmuş ise de, Pul-i Şikeste mağlûbiyeti sebebiyle sadrâzamlıktan azledilmiştir. Bunun üzerine müridi bulunduğu Şeyh Aziz Mahmud Hüdaî Efendi'nin Üsküdar'daki zâviyesine çekilen H. P., 1620 yılında tekrar ve üçüncü defa kaptan paşalığa getirilmiştir. 1621 yılında Sultan II. Osman'ın Lehistan seferi sırasında, ordunun Tuna'dan emniyetle geçişini sağlamak ve Lehlilerin müttefiki olan Dnepr Kazaklarıyle muharebe etmek üzere Karadeniz'e çıkmıştır. Bir Kazak filosu ile yapılan muharebede 5 şaykayı batırmış, 18 şaykayı da zaptederek 200 esir almıştır. Bu muvaffakıyetinden ötürü hil'atlar giydirilerek mükâfatlandırılan H. P., İsakçı'da yapılan köprünün muhafazası için buraya bir kale inşâ ettirmiş ve Sultan II. Osman'ın Lehistan'dan avdetine kadar bu köprüyü muhafaza etmiştir. 1621'de kaptan paşalıktan azledilmiş, Sultan Mustafa'nın tekrar tahta çıkmasında kendisine sadrâzamlık teklif edilmiş ise de, kabul etmemiştir. Bir müddet sonra dördüncü defa kaptan paşalığa getirilmiş ise de, 1623'te tekrar azledilerek Malkara'ya sürülmüştür. 1 Aralık 1626 târihinde Sultan IV. Murad tarafından ikinci defa sadrâzamlığa getirilmiştir. Abaza Paşa isyanının bastırılmasındaki başarısızlık üzerine sadrâzamlıktan alınarak dördüncü defa vezirliğe getirilmiştir (1628).

Cesur, dirayetli ve dindar bir vezir olan H. P., korsan gemileri ve filoları ile yaptığı mücadelelerde muvaffakıyetli sonuçlar almış muktedir bir kumandan idi. İstanbul'da, Fâtih'te kendi adını taşıyan bir câmi inşâ ettirmiştir.

HALİL PEHLİVAN, Adalı (Ada 1866 - Edirne 10 Şubat 1925), ünlü Türk başpehlivanlarından. Türk pehlivanlarının pîrlerinden sayılan H. P., Balkan Harbi'nden sonra Yunanistan'da kalan Ada bucağının Kilise Köyü'nden pehlivan Kara Mehmed Ağa'nın oğludur. Boyu 187 cm, ağırlığı 140 kg, göğüs çevresi 125 cm ve boynu 50 cm olan H. P., çok genç yaşta güreşe başlamıştır. Boğça ilçesinden Hüseyin ve Ahmed adlı iki pehlivan kardeşin yetiştirdiği H. P., 16 yaşında iken ustaları ile katıldığı bir düğün güreşinde onlar yenilince baş'a çıkmış ve ustalarını yenen pehlivanın sırtını yere getirerek ilk defa baş'ı kazanmıştır. H. P., 19 yaşında iken Koca Yusuf (b. bk.) la karşılaşmış ve dev güçlü iki Türk pehlivanı yenişememişlerdir. H. P., bu güreşten sonra, Suyolcu Mehmed Pehlivanın koruduğu Hergeleci İbrahim (b. bk.), Molla Mü'min ve Katrancı Mehmed. Kazandere'li Memiş, Şumnu'lu Kuru Rüstem, Pamukçu Osman gibi zamanın ve çevrenin ünlü pehlivanları ile güreşmiştir. H. P.'ın yetişmesinde zamanının ünlü başpehlivanı Kel Aliço'nun da mühim rolü olmuştur. H. P., güreşe kırıcı, ezici bir taktikle başlar, sonra yorgun hasmını kolayca yenerdi. 1894 yılı Ağustosunda, Türk güreş târihinin sayılı hâdiselerinden biri olarak anılan Çardak Güreşi'nde (bk. GÜREŞ) H. P., Katrancı Mehmed'i yendikten sonra, Kurtdereli (b. bk.) yi yenen Koca Yusuf (b. bk.) la karşılaşmış, parmağı sakatlanmışsa da, iki saat güreşmiş ve neticede yine yenişememişlerdir. Hava kararınca, meş'aleler yakılarak güreşe devam edilmesi teklifini H. P., ertesi güne bırakılsın diye reddedince yenik sayılmıştır. Çardak Güreşi'nden birkaç ay sonra Koca Yusuf Avrupa'ya gittiğinden H. P.'ın Yusuf'la karşılaşması bir daha mümkün olmamıştır. Koca Yusuf'un Amerika dönüşü 4 Temmuz 1898'de «Bourgogne» transatlantiğinin batması ile boğulmasından az sonra H. P., 1898 yılı Eylûl sonlarında önce Amerika'ya gitmiş ve bâzen gecede iki güreş yaptığı bu turdan hiç yenilmeden ve Koca Yusuf'un kazandığı şan ve şöhreti daha da yükselterek dönmüştür. Amerika'nın serbest güreş şampiyonu Tom Jenkins'i bir buçuk saat kovalayıp altına alınca bastıran ve kaburga kemiklerini kırarak baygın hâle sokan H. P., linç olunmaktan zor kurtulmuş, Türk pehlivanlarının adını bir kere daha bütün dünyaya yaymış ve Batı'da «Sultanın Arslanı» ünvânını almıştır.

HALİL PEHLİVAN

1900 yılında Amerika'dan yurda dönen H. P., Sultan II Abdülhamid tarafından Saraya dâvet edilerek Molla İbrahim'le güreştirilmiş ve 4 dakikada rakibinin sırtını yere getirmiştir. Aynı yılın Kasım ayında Paris'teki cihan pehlivanlığı güreşlerine katılmak isteyen H. P., müsabakaları düzenleyen gazetenin teklif ettiği ücreti az bulduğundan kendisiyle anlaşma yapılamamıştır. Bunun üze-

rine Çorlu'lu Kara Mustafa ile 1901 yılı Ocak ayında yapılan Hamburg güreşlerine katılan H. P., karşısına çıkan bütün pehlivanları en çok beş dakika içinde yenmiştir. İkinci Koca Yusuf diye anılan H. P., Kurtdereli ve Koç Mehmed'le birlikte 9 Şubat 1901'de başlamış olan Berlin şampiyonasına katılmış, burada da altı güreşin hepsinde rakiplerini yenerek birinciliği kazanmıştır. 1904 yılı başlarında Kurtdereli Mehmed pehlivanla İngiltere'ye giden H. P., karşılarına çıkacak rakip bulamayınca, kendi aralarında yağlı güreş gösterisi yapıp yurda dönmüşlerdir. H. P., Türkiye'deki son güreşini, 1910 yılında Taksim'de Tâlimhâne Meydanı'nda kurulan sirkte yapmıştır. Yıllarca Amerika ve Avrupa'da Türklük şerefine, hiç yenilmeden güreşerek Türk Arslanı, Sultanın Arslanı, Cihan Pehlivanı, İkinci Koca Yusuf ünvanlarını kazandıran H. P., Balkan Harbi'nin getirdiği felâketle arâzisi Yunan ve Bulgar topraklarında kalınca, Edirne'ye yerleşmiştir. 1924 yılı 23 Nisan Bayramı'nda Sarayiçi'nde yapılan güreş müsabakalarında tekrar kisbet giyinerek meydana çıkan H. P., o günden bu yana her yıl düzenlenen Kırkpınar Güreşleri (b. bk.) nde, Türk pehlivanlarının pîrlerinden sayılmıştır. Kırkpınar Güreşleri başlamadan önce yapılması gelenek olan törende, Adalı H. P. ın Kasım Paşa Câmii önündeki kabri ziyaret edilir.

HALİL RİF'AT PAŞA (Lika Köyü, Siroz 1827 - İstanbul 9 Kasım 1901), Türk devlet adamı, Sadrâzam. Bölükbaşı diye anılan Nevrokop'lu İbrâhim Ağa'nın oğludur. Üç yaşında iken âilesi Siroz'a nakledince H. R., Sıbyan mektebinde okumuş, 1884'te Siroz tahrirat kalemine girmiştir. Daha sonra Selânik'te tahrirat ve meclis kalemlerine devam etmiş, bâzı vâlilerin dîvân kitâbeti ile Vidin ve Yanya vilâyetlerinde bulunmuştur. 1852'de muhasebe-i maliye meclisi mazbata odasında altı ay hizmet görmüş, 1852 yılı sonlarından 1860'a kadar Edirne, Harput ve Erzurum'da dîvân kitabetinde vazifelendirilmiştir. 1860'ta vâlây-i ahkâm-ı adliye mazbata odası hulefâsından olmuş, 1861'de dîvân kitâbetiyle Silistre'ye gitmiştir. 1864'te Tuna vilâyeti meclis-i idâre başkitâbetine, üç ay sonra Tuna mektupçuluğuna, 1868'de Varna, 1869'da Tırhala, 1873'te Vidin mutasarrıflıklarına tâyin edilmiştir. 1875'te kendisine Rumeli beyliği pâyesi verilen H. R. P., 1876'da vezir rütbesi ile Tuna vâliliğine nasbedilmiştir. Daha sonra Haleb, Kosova ve Selânik (1878) vâlıliklerine tâyin olunan H. R. P., Selânik'te eşkıya çeteleri çıkması üzerine vilâyetin idaresi güçleşti diye vazifesinden istifa edince, 1880'de azlolunmuştur.

HALİL RİF'AT PAŞA

Daha sonra Umûr-u Nafia Komisyonu âzâlığına ve Sivas vâlılığine (1882) nasbedilen H. R. P., 1885'te Aydın, 1886'da Bağdad vâlılıklerine tâyin olunmuştur. 1887'de Manastır, 1889'da (ikinci defa) Aydın vilâyetine değiştirilen H. R. P., 1891'de Dahiliye Nezâreti'ne nasbedilmiştir. 1895'te ek vazife olarak kendisine Şûrây-ı Devlet Riyaseti vekâleti de verilen H. R. P., aynı yıl içinde, devletin en mühim ve güç ânında Kâmil Paşa'nın azli ile Sadâret makamına getirilmiştir. Çeşitli iç ve dış zor meselelerden başka, ilk Ermeni hareketlerinin izleri henüz ortada idi. Türk olmayan unsurların ihtilâl ve ayaklanmaları, Anadolu'nun hemen her tarafına yayılmıştı. İhtilâl komiteleri, Makedonya'ya, Yanya'ya ve Girid'e çeteler saldırtarak âsâyişi ve ahâlinin huzurunu bozuyorlardı. H. R. P., aldırdığı askerî ve mülkî tedbirlerle İstanbul'daki birinci ve ikinci Ermeni hareketlerini bastırmış, Anadolu'daki güven ve düzenin yeniden sağlanmasını başarmıştır. Yunan hükûmetinin tecavüzlerine karşı harb ilânı için padişahı ikna eden H. R. P., kazanılan zaferle devlet itibarının yükselmesine, Yunanlıların, çetelerin ve ecnebilerin tecavüz ve taarruzlarından yurdu bir müddet daha korumaya hizmet etmiştir.

Oğlu, Şûrây-ı Devlet âzâsından Cavid Bey'in Köprü üstünde Yanyalı Mustafa adlı bir Arnavut tarafından öldürülmesi, H. R. P.'yı perişan etmiştir. Bu fâcia üzerine birkaç defa istifa etmişse de, kabul olunmamıştır. H. R. P., her türlü kuvvetini kaybederek Bâb-ı Âlî'ye gelip gitmiş, nihayet hastalığı şiddetlenerek, iyileşme ümidi kalmayınca, padişâhın kendisine gösterdiği derin muhabbet ve incelıkle Adliye Nâzırı Abdurrahman Paşa sadâret vekâletine tâyin kılınmıştır. Sadrâzamlık vazifesi üzerinde bulunduğu hâlde vefat eden H. R. P. nın cenazesi tantanalı bir törenle kaldırılıp deniz yolu ile Eyüb'e götürülmüş ve Mihrişah Sultan Türbesi yakınında eski Sadrâzam Hayreddin Paşa'nın kabri yanına gömülmüştür. H. R. P., şu nişan ve madalyaları kazanmış bulunuyordu: Murassa imtiyaz, iftihar, Osmanî ve Mecidî, altın ve gümüş imtiyaz, altın liyakat, Girid ve Yunan Muharebesi madalyaları, ayrıca Almanya, Rusya, Habeşistan, Bulgaristan, İran, Rumanya ve Sırbistan'ın birinci rütbe altın nişanları.

HALİL RİF'AT PAŞA, Damad (ölm. 1855) Sultan II. Mahmud ve Sultan Mecid devirlerinde büyükelçilik, kapıanpaşalık, Meclis-i Vâlâ azalığı ve reisliği ve seraskerlık vazifelerinde bulunmuş bir devlet adamı. Çocuk iken Kafkasya'dan İstanbul'a getirilmiş ve Koca Hüsrev Paşa'nın konağında yetiştirilmiştir; Arapça ve Farsça öğrenmiş, Fransızca ve İtalyanca dersler almıştır. Hüsrev Paşa kumandasındaki donanmada, paşanın maiyetinde bulunmuş bilhassa İpsara Adasının zaptında yararlıkları görülmüştür. Donanmada bulunduğu süre içinde Avrupa bahriyelerinde olduğu gibi muntazam kıyafetli, disiplinli, çevik hareketli bir kıt'a hazır-

HALİL RİF'AT PAŞA

layan H. R., Sultan Mahmud tarafından tebrik ve takdir edilerek kaptanı deryalık hazinedar ağalığına terfi ve tâyin edilmiş, kısa bir zaman sonra da kendisine paşalık rütbesi verilmiştir. Avrupa askerî teşkilâtına âid kitapları ve talimnâmeleri okuyarak tedkik eden H. R. P., yetiştirdiği ve eğitimini yaptırdığı askerlerin çoğalmasına ve mükemmeliyetine çalışmıştır. Edirne Sulh Muahedesi'nin imzalanmasından sonra, muahedenin ağır şartlarını hafifletebilmek maksadiyle Sultan Mahmud tarafından Petersburg'a fevkalâde salâhiyetle büyükelçi olarak gönderilmiştir. Zekâ ve dirâyetiyle Rusya'da muvaffakıyetli çalışmalar yapmış ve Petersburg'da kendisine büyük bir itibar gösterilmiştir. H. R. P., Rusya'da bulunduğu süre içinde Rus san'at hayatını, sanayiini, sosyal durumunu inceleme fırsatını bulmuştur. 1830 yılında kaptan paşalığa tâyin edilen H. R. P., 1832'de Tophâne müşîrliğine nakledilmiş ve 1833 yılında da Sultan Mahmud'un kızı Saliha Sultanla evlenerek damad olmuştur. Koca Hüsrev Paşa'dan sonra Seraskerlik, kısa bir süre Ticaret Nâzırlığı, Meclis-i Vâlâ âzâlığı ve reisliği, dört defa kaptan-ı deryalık yapmıştır. «Eğer Avrupa'yı taklitte acele etmez isek, Asya'ya çekilmeğe mecbur olacağız» kanaatiyle Batılaşmayı şiddetle müdafaa eden ileri görüşlü, resim dersleri almış ve başarılı portreler yapmış bir san'atsever ve kıymetli bir devlet adamı olan H. R. P., bilhassa kaptan-ı deryalık ve Tophâne müşîrliği vazifelerinde bulunduğu zamanlar yapmış olduğu ıslahat ile yurda büyük hizmetler görmüştür.

HALİL SULTAN MİRZA, Sultan Muhammed (Margav 1384-1411), Timur'un halefi. Timur'un üçüncü oğlu Mîrânşâh Mirza'nın 7 oğlunun üçüncüsüdür. Annesi Çingiz hanedanından Hanzâde Süyünbeğ Hanımdır. Timur'un eşlerinden Saraymülk Hanım'ın nezaretinde mükemmel bir tahsil ve terbiye görmüştür. 1399'da büyük babasının Hindistan seferine katılmıştır. 1402 Ankara muharebesinde sol kanat kumandan muavini idi. Aynı yılın sonunda Türkistan sınırı başkumandanlığına getirilmiştir. 18 Şubat 1405'te Çin seferi yolunda ölen Timur'un yerine orduca imparator ilân edilmiştir. Halbuki babası, amcası Şâhruh ve iki ağabeyi hayatta idi. Büyük babasının ordusunun sağ kanat kumandanı iken birden 21 yaşında yeryüzünün en büyük ve güçlü devletinin tahtına oturmuştur. Saltanatı 4 yıl 2 ay 25 gün sürmüştür. Bu müddet içinde taht şehri Semerkand'da amcası Şâhruh'la savaşarak vakit geçirmiştir. 13 Mayıs 1409'da amcasına esir düşmüştür. Rey (Tahran) kendisine verilmiştir. 4 Kasım 1411'de çok sevdiği eşi Şad Mülk Ağa ile beraber intihar ettiği zaman 27 yaşında idi. H. S., Türkçe ve Farsça dîvân sahibi şâir, kudretli bir asker, fakat zayıf bir idareci idi. Küçük yaşta ölen bir oğlundan başka, Şâhruh'un oğlu Sultan Uluğ Beğ Mirza ile evlenen Hüsn-i Nigâr Hânike Begim (Begüm) adlı bir kızı vardı. — Y. Ö.

HALİL ŞERİF PAŞA (ölm. 1878), Sultan Abdülâziz devri büyükelçi ve Hâriciye Nâzırlarından. Mısırlı Büyük Şerif Paşa'nın oğludur. Tahsilini Avrupa'da tamamlayan H. Ş., önce Mısır Hidivliği işlerinde çalışmış, sonra İstanbul'a gelerek Hâriciye'ye girmiştir. 1856'da Atina'ya, 1861'de Petersburg'a, 1868'de de Viyana'ya elçi olmuştur. 1871'de Vezirlik rütbesi ile Hâriciye Nâzırlığı'na getirilmiştir. Bundan sonra 1875 ve 1877'de iki defa daha Paris Büyükelçisi olmuştur. Mısırlı Mustafa Fâzıl Paşa'nın kızı Nazlı Hanım'la evli bulunan H. Ş. P., bilgili, tecrübeli bir diplomat ve devlet adamı olarak tanınmıştır.

HALİL ŞERİF PAŞA

HALÎLE (Türk. mus.): bk. ZİL.

HALÎLÎ (?-H. 890/1485), Fâtih II. Mehmed devrinde yaşamış, *Firkat-Nâme* adlı mesnevîsi ile şöhret kazanmış Türk şâiri. Doğum yeri, âilesi hakkında kesin birşey bilmiyoruz. Bâzı kaynaklarda Diyâribekir'den, bâzılarında «Diyâr-ı Şark'tan», II. Mehmed devrinde, kendi ifâdesine göre, «Acem mülkünden» İznik'e geldiği kaydedilmekle yetinilmesi, bu husûsları karanlık bırakmaktadır. Yine kendi ifâdesine göre, gençliğinde câmi ve medreselere devamla fıkıh v. b. ilimleri tahsil etmiş, huzûrunu tasavvuf yolunu tutmakta bulmuş, bilgisini artırmak için, bir arkadaşının teşvikıyle, yaşadığı devrin ilmî, edebî merkezlerinden biri sayılan İznik'e gelmiştir. Hayatının geri kalan kısmını, İstanbul'da bulunduğu bir yıl dışında, İznik'te kurduğu tekkenin şeyhi olarak geçirmiş, burada vefat etmiştir.

Çağdaşlarından Şeyh Zarifî'nin bir beytinde, vukuf sâhibi ve olgun bir mürşid olarak övdüğü, yetiştiği muhit bakımından Âzerî sâhasına yabancı olmayan H.'nin, kendinden önceki devrin büyük şâiri Nesimî te'sirinde kaldığı, şiirlerinin tedkikinden açıkça anlaşılır. H. yalnız tasavvufî şiirler yazmakla kalmamış, çağdaşlarının çoğu gibi, baştan başa âşıkane, hikemî, her beytinde başka fikri isleyerek mevzû birliğinden uzak gazeller, Arapça-Türkçe mülemma'lar da yazmıştır. San'atlı kafiye kullanmakta usta olan, bir gazelinin makta' beytinde *Dîvân* tertip ettiğini söyleyen şâirimizin en güzel eserlerini *Terkîb* ve *Terci'-i Bend*'leri ile *Murabba*'ları teşkil ederse de, şöhretini *Firkat-Nâme* adlı mesnevîsi ile kazanmıştır. Pek sâde ve samimî ifâde ile kaleme aldığı, bâzı kaynaklarda yanlış olarak *Firak-nâme* diye bahsedilen bu eserinin adı, ebced hisâbiyle, 876 (1471-1472)'da tamamlandığını göstermektedir. Tasavvufî bir hikâye olan *Firkat-Nâme*'yi görmeyenler, bunu, kendi cinsine karşı duyulan bir aşkın hikâyesi sanmışlardır. Şâirimizin hayâtının, XVI. asır Osmanlı şâirlerinden olup, bu cins mâcerâları ağızdan ağıza dolaşan Halil-i Zerd (Sarı Halil)'in hâl-tercemesiyle karıştırılmasının, öte yandan, II. Murad devri Osmanlı şâirlerinden Hümâmî'nin bu cins bir aşk hikâyesi olan *Sî-Nâme*'sine *Firak-Nâme*, *Firkat-Nâme* denilmesinin böyle yanlış bir tefsıre yol açtığını sanıyoruz.

H., Ahmed Paşa ve Şeyhî, Necâtî gibi, devrinin başta gelen şâiri olmamakla berâber, çağdaşları arasında oldukça mühim yer tutar. Şiirleri, Habibî ve Fuzûlî, XVI. asırda Şeyh Ahmed Hayâlî, XVIII. asır şâirlerinden olup, Hafîd v. b. mahlaslar kullanan İbrâhîm Paşa tarafından tanzir edilmiştir. Çağdaşları gibi, II. Mehmed'in meşhur *Şarkı*'sına

nazire yazan, devrinin meşhur şâirleri ile müşâ'arelerde bulunan H.'nin, ölümünden sonra tertip edilen birçok şiir mecmualarında eserlerine yer verilmesi, kayde değer bir şâir olduğunu, şöhretini göstermeğe kâfîdir.

Bibliyografya. H.'nin hayatı, eserleri hakkında bilgi edinmek, şiirlerini içine alan başlıca kaynaklar için bk., Sehî, *Tezkire*, İst., 1325, s. 58, 64-5; Latîfî, *Tezkire*, İst., 1314, s. 147. Atâ'î, *Şakāyık Zeyli*, c. II., İst., 1269, s. 324. E. J. W. Gibb, *A History of Ottoman Poetry*, c. II., London, 1965, s. 379-83. Th. Menzel, *Encyclopaedia of İslām*, *Ḥalīlī* mad. Alî Emîrî, *Tezkire-i Şu'arâ-i Âmid*, İst., 1328, s. 277, 280, 289, 291; Bursalı Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, c. II., İst., 1333, s. 159, 162. W. Pertsch, *Handschriften-Verzeichnisse der Königlichen Bibliothek zu Berlin*, VI. 370, nr. 377. Fuad Köprülü, *Edebiyât Fakültesi* mec., c. III., nu. 5, 1932; *İslâm Ansiklopedisi*, *Âzerî* mad.; *Millî Edebiyât Cereyânının İlk Mübeşşirleri*, İst., 1928, s. 61 v. d.; *Edebiyât Araştırmaları*, Ankara, 1966, bk. *Umûmî İndeks*; *Dîvân Edebiyâtı Antolojisi*, İst., 1934, s. 117. Haci Kemal, *Câmi'ü'n-Nezâ'ir*, Bayezid Ktb., nu. 5782. Edirneli Nazmî, *Mecma'ü'n-Nezâ'ir*, Nûr-i Osmânîye Ktb., nu. 4222. Pervâne B. Abdullâh, *Mecmû'atü'n-Nezâ'ir*, Topkapı Sarayı Bağdad Köşkü Ktb., nu. 406. Peşteli Hisâlî, *Metâli'ü'n-Nezâ'ir*, Nûr-i Osmânîye Ktb., nu. 4252/4253; *Câmi'ü'n-Nezâ'ir*, Üniversite Ktb., Rizâ Paşa Yz., nu. 1547 E. Blochet, *Catal. d. Mss. Turcs*, 1932-1933, nu. 387, 1212, 1214. Rieu, *Catal. of the Turkish Mss.*, 210ᵃ. Ziyâ Paşa, *Harâbât*, c. II., İst., 1292, s. 75. Recâ'îzâde Ahmed Cevdet, *Nevâdirü'l-Âsâr*, Bulak, 1256, s. 50. Muharrem Ergin, *Câmi'ü'l-Me ânî'deki Türkçe Şiirler*, *Türk Dili ve Edebiyâtı* mec., c. III., nu. 3-4, 31 Mart, 1949. H.'ye dâir daha çok ve zikrettiğimiz bu kaynaklar hakkında tenkidli bilgi edinmek için bk., tarafımızdan yazılan *Halîlî* mad., *İslâm Ansiklopedisi*, İst., 1949. — F. A. T.

HALİLULLAH (Biyogr.): bk. İBRAHİM, Hz.

HALİLÜ'R-RAHMAN, Filistin'in güneyindeki Halil adlı şehrin Türkler arasındaki adı. Habrun, Habra veyâ Mescid-i İbrâhim adları ile de anılır.

Bir rivâyete göre, Hz. Peygamber, şehrin dört mahallesini, İslâmlığı kabûl etmiş olan yağ ve kandil ticareti ile meşgul Tamim b. Avs el-Dari'ye ve çocuklarına vakıf olarak vermiştir.

Şehir, Emevîlerin, Haçlıların, Moğolların ve nihâyet 1517-1917 yılları arasında 400 yıl Osmanlı Türkleri'nin hâkimiyetinde kalmıştır.

Bugünkü H., 7 mahalleye ayrılmış durumdadır. Nüfusu 1922'de 17 000'e çıkmıştı. Bu nüfusun 1 500 ü Yahudi idi.

HALİM, Allah'ın ad ve sıfatlarından. Bk. SIFÂT-I İLÂHİYE.

HALİM DESTANI, Kırım Türklerinin, kendilerini her türlü insan haklarından mahrum bırakmış, Rus idâresine karşı protestolarını ve millî mücadele hareketlerini aksettiren bir millî destan. 8 Nisan 1783'de Kırım Hanlığı (b. bk.) nın Rusyaya bağlanmasiyle, Kırım Türklerinin müstakil bir devlet hâlinde yaşamaları yerine, Kırımda bir koloni rejimi kurulmuştu. Bu rejim, Kırım Türklerinin yerli idare ve maarif müesseselerini ortadan kaldırarak, iktisâdî hayatı düşük bir seviyeye indirdiği gibi, medeniyet eserle-

HALİLÜ'R-RAHMAN CÂMİİ ve GÖLÜ

rinin yok edilmesi, yarımadadaki mîrî arazilerin Rusya devlet hazinesine geçmesi ve nihâyet yerli Türk halkının kısmen imhâsı ve 1785 yılından başlayıp bütün XIX. yüzyıl boyunca devam eden Türkiye'ye göçleri (bk. GÖÇ) sonucunu yaratmıştı. Topraklarının gaspı ve XIX. yüzyılın ikinci çeyreğinde uzun yıllar sürdürülen mahkemeler Türkleri bezdirmiş ve uğradıkları hakaret, haksızlık ve zulümler onları Rus idâresine, mahkeme ve me'murlarına karşı nefret ve isyanla doldurmuştur. Kırım Türkleri'nin Çarlık rejimine ve baskısına karşı en büyük, kuvvetli ve yerinde protestoları, 1840 yılı sonlarında olmuş ve ifâdesini Kırım halk kahramanı yiğit Halim'in şahsında bulmuştur. H., kendisinden otuz yıl sonra, yâni 1880 yıllarında Kırım Türkleri arasında başlayan millî kurtuluş hareketinin âdetâ ilk başlatıcısı, öncüsü rolünü oynamıştır.

Hazamat adlı bir köylü âilesinden olan, Orta Kırım'daki Karasu bölgesinde Köprülü köyünde yaşayan ve hapisten kaçtıktan, silâhlanarak dağa çıktıktan sonra zâlim Rus memurlarına, hâkimlerine karşı mücadeleleri ile destanlaşan H., Kırım Türkleri'nin millî şuurlarında derin izler bırakmış ve zamanla Kırım Türkleri'nin folklorunda, tıpkı İsviçre kahramanı Wilhelm Tell (b. bk.) gibi, protesto ve millî hürriyet mücadelesinin sembolü olmuş, Kırım'ın efsaneleşen halk kahramanı hâlini almıştır. Yıllarca tek başına Çar rejimi ile mücadele eden H.i Kırım Türkleri saklamış, ona sığınak vermişlerse de, nihâyet 1849 yılı sonlarında tekrar Rus polisinin ağına düşmüş ve çeşitli işkencelerden sonra, 14 Nisan 1850'de, Sibirya'daki mâden ocaklarına ağır işçi olarak sürülmüş ve orada öldürülmüştür.

H. D. nın türlü varyantlarına rastlanmaktadır (bk. Dr. M. Edige Kırımal, *Die Sage von Halim*, München 1952).

HALİM EFENDİ, Kozyatağı Rifâî Şeyhi Tanbûrî, Neyzen ve Sînekemânî (Beyazıt, İstanbul 1824 - Erenköy, İstanbul 1897), Türk virtüözü ve musiki bilgini. Asıl adı Abdülhalim'dir; fakat H. E. olarak tanınmıştır. Tâhir Efendi'nin oğludur. Üsküdar'da Tabaklar Rifâî tekkesi şeyhi Nûrî Efendi'ye kapılandı. Sonra, Nûrî Efendi'nin halifesi olan Odabaşı Rifâî tekkesi şeyhi Abdullah Vehbî Efendi'den icâzet aldı. Erenköyü'nde Kozyatağı'nda kendi parasiyle Şeyh Halim Efendi Câmii denen câmii ve Rifâî dergâhını yaptırdı. Ölünceye kadar kendi dergâhında şeyhlik, câmiinde de hatiplik ve imamlık yaptı. 73 yaşlarında öldü. Dergâhının haziresine gömüldü.

Yerine oğlu Şeyh Rizâ Efendi geçti ki, babasından tanbur ve ney öğrenmiş, 22 Nisan 1930'da ölmüştür. Rizâ Efendi. babasının yerine geçmeden önce Temyiz Mahkemesinde kâtipti. H. E.'nin küçük oğludur. Büyük oğlu Tâhir Bey baytar binbaşılığından emekli idi.

H. E., kışın İstanbul'daki evinde, yazın Kozyatağı'ndaki dergâhın yanında yaptırdığı köşkünde, mükellef bir hayat geçirdi. Kendisine şeyh sıfatıyle kapılananlar arasında devrin Nâfıa Nâzırı Vezir Zihni Paşa, Maarif Nâzırı Vezir Zühdü Paşa, Maliye Nâzırı Vezir Reşad Paşa, Şâir Müşir Kâzım Paşa, Refik Halid Karay'ın babası, Maliye Nezâreti Başveznedârı Halid Bey gibi pek çok devlet adamı vardı.

H. E., XIX. yüzyıl Türk musikisinin başlıca virtüözlerindendir. Ünlü ney virtüözü Deli İsmail Dede'den ney öğrendi. Aziz Dede'nin de tasdik ettiği gibi, devrinin en iyi neyzeni oldu. Deli İsmail Dede ve Kazasker Mustafa İzzet Efendi ile, H. E.'nin talebesi olan Şeyh Hüseyin Fahreddin Dede arasındaki neyzenlerin en iyisidir. Sînekemânî Agop'tan sînekemânı, piyasa sâzendelerinden Tanburî Nikoli'den de tanbur öğrendi. Tanburda, hemen hemen ney'de gösterdiği üstün seviyeye ulaştı. Bu, 1865 yıllarında Kuyumcu Oskiyam'dan 2 - 3 yıl yeni baştan tanbur öğrenmesiyle mümkün oldu. Nikoli'den, piyasa usûlünde tanbur meşk etmişti. Asıl geleneksel Türk tanbur üslûbu ise kaybolmak üzereydi. Bu üslûbun XIX. yüzyılın ilk yıllarında büyük üstadı, Tanbûrî İsak'tı. III. Selim, Zeki Mehmed Ağa, Kuyumcu Oskiyam ve Tanbûrî Mehmed Efendi İsak'ın başlıca 4 talebesidir. H. E. devrinde yalnız Zeki Mehmed Ağa ile Oskiyam hayattaydı. Kimseye bir şey öğretmemek âdetinde olan, hattâ oğlu Tanbûrî Büyük Osman Bey'i de başkasından tanbur öğrenmeye mecbur eden Zeki Mehmed Ağa, H. E. pek gençken öldü. Hayatta, İsak'ın tek talebesi olarak Oskiyam kaldı. Onun ölümüyle, geleneksel Türk tanbur üslûbu sarsılacaktı. İşte H. E., kendi tâbiriyle «fevkalâde metodlu, piyano çalar gibi» olan eski Türk tanbur üslûbunu Oskiyam'dan elde etti ve sonradan Dr. Subhi Ezgi'ye öğretti. H. E., Hamparsun notasını biliyordu. Batı notasını. son yıllarında, talebesi Dr. Subhi Ezgi'den öğrendi. Klâsik Türk musikisi'nde bilgisi derindi. Bilhassa saz eserlerinde devrinin en salâhiyetli siması idi. Klâsik musikiye ve musiki bilgisine eğilmeleri için Dr. Subhi Ezgi, Şeyh Hüseyin Fahreddin Dede, Ahmed Irsoy, Cemal Dede gibi talebesini teşvik etti ve onlara çok faydalı oldu. Tanburacı Osman Pehlivan'ın da ilk saz hocası H. E.'dir. Yüzlerce peşrev ve saz semâîsini eski şekilleriyle ezberden biliyordu ve çoğunu Dr. Subhi Ezgi'ye meşk etmiştir. Bestekârlıkla fazla uğraşmadı. Bu ünlü virtüözün devrimize kalan tek eseri, bir «İsfahân Saz Semâîsi»nden ibarettir.

HALİM GİRAY (1772 - Çatalca 1842), Türk şâiri ve târihçisi. Kırım hanlarından Şahbaz Giray'ın oğludur. Uzun müddet İstanbul'da oturmuş olan H. G., şiiri kuvvetli, hayali geniş bir şâirdir. Dilinde Çağatay lehçesinin özelliklerinden hiçbir belirti yoktur; doğrudan doğruya batı Oğuz lehçesiyle şiir söylemiştir. Bir rubaîsinden Kâdirî tarîkatına mensup olduğu anlaşılmaktadır. Şiirde Halîmî mahlasını kullanan H. G.'ın *Gülbün-i Hânân* [1870, 1909] adı altında kırk dört Kırım hanının hâl tercemesini ihtiva eden bir kitabı da vardır ki özel bir şuarâ tezkiresidir. Divanının yazma nüshaları İstanbul Üniversitesi Kütüphânesiyle Ali Emirî ve İbnülemin Mahmut Kemâl kütüphânelerindedir. — A. G.

HALİM PAŞA, Vezir Kavalalı Prens Mehmed Abdülhalim Paşa (Kahire 25 Mart 1830 - 4 Haziran 1894), Türk devlet adamı ve müzisyeni. Kavalalı Mehmed Ali Paşanın 8 oğlunun 7. sidir. Babasının ölümünde 24 yaşında idi. Yeğeni İsmail Paşa Mısır valisi olunca, ondan ancak 2 ay 2 hafta küçük olan H. P., vilâyetin 2. vârisi oldu. Bu durum 18 Aralık 1863'ten 28 Mayıs 1866'ya kadar devam etti. Bu sonuncu târihte Sultan Abdülaziz'in bir fermânı ile Mısır vilâyetinin Kavalalılar için verâset şekli değiştirildi: En yaşlı prens yerine, valinin büyük oğlunun geçmesi takarrür etti. Bu suretle, Mustafa Fâzıl Paşadan sonra vali olması icap eden H. P. bu hakkını kaybetti. Fakat yeğeni Fâzıl Paşa gibi Bâb-ı Âlî ile açık bir mücadeleye girişmedi. Osmanlı devletinin en yüksek rütbesi (vezir) ni kazanan Paşa, bir ara devlet bakanı (mecâlis-i â'liye'ye me'mur) da oldu. Çok büyük servet sahibi idi. Bebek'te sarayı, Alemdağı'nda çiftliği vardı. Çiftliğinde 64 yaşında öldü ve Sultan Mahmud Türbesi'ne gömüldü.

HALİM PAŞA

Ressam ve tanbûrî idi. Elimizde yalnız bir Sultânî - Segâh peşrevi vardır. Türk musikisini geniş ölçüde himâye etti. Şöhreti, meydana getirdiği büyük Türk musikisi nota koleksiyonu dolayısıyledir. Bu büyük koleksiyon bugün dağılmış, bâzı kısımları Arel Kütüphânesi'ne geçmiştir. Bu koleksiyon için meselâ Mâye faslından 4 eserin notasını yazdırmak için 500 altın verdiği meşhurdur. Zengin kütüphânesinin bir kısmı, büyük torunu Abdülhalim Türkkan'ın ölümü üzerine Hayat (Tifdruk-) müessesesi tarafından satın alınmıştır. Vicdan ve Terâne - Dil hanımlarla evlenen H. P.'nın, hemen hepsi müzisyen ve Türk musikisinin tanınmış koruyucuları olan on bir çocuğu olmuştur. Bu prens ve prenseslerin içinde Sadrâzam Said Halim Paşa (b. bk.) ile Abbas Halim Paşa (b. bk.) tanınmıştır.

HALİM PAŞA (Biyogr.): bk. SAİD HALİM PAŞA.

HALİME, Gassan emîri el - Haris b. Cebele'nin, eşsiz güzelliği ile ün salmış kızının adı. Cahiliye çağı Araplarının eyyamü'l - arab adını verdikleri en meşhur savaş günlerinden biri olan yevm-i H., H.'nin veyâ Merc H. denilen çayırlığın adından dolayı bu adı almıştır. H. Savaşı, Gassan emiri el - Haris b. Cebele kumandasındaki Gassa-

nî'ler ile Lahmî'ler arasında olmuş ve rivayete göre, savaşın şiddetinden dolayı yerden kalkan tozlar güneşi kapladığı için gün ortasında yıldızlar görünmüştür. H., bu harbde babasının askerlerini coşturduğu, onlara cesaret ve heyecan verdiği için, bu harb onun adıyle anılmış ve bu husus «H. günü bir sır değildir» manâsında bir atasözü hâline gelmiştir. Bu atasözü «herkesçe bilinen ve gizli bir tarafı olmayan şey» hakkında kullanılır.

HALİME, Bint Ebi Zu'eyb es - Sa'diyye, Hz. Peygamber'in süt anası. Sa'd b. Bekr kabilesine mensuptur. Kocasının, yâni Hazreti Muhammed'in süt babasının adı ise Hâris b. Abdi'l - Uzzâ'dır.

O devirde hâli vakti yerinde olan âileler yeni doğan çocuklarını yaylalardaki süt analarına verirlerdi. Temiz, sütü bol, sıhhatli yayla kadınları o devirde Mekke'ye gelir, emzirecekleri çocukları alıp geri dönerlerdi. Ancak bunlar yetim çocuklara rağbet etmezlerdi. Nitekim H. de Hazreti Muhammed'i alırken epey tereddüt geçirmiştir. Böylece doğumundan kısa bir müddet sonrasından sütten kesilinceye kadar Hazreti Muhammed bu süt anasının yanında kaldı. Evvelâ birkaç günlüğüne ilk süt anası Suveybe (b. bk.) tarafından emzirilmişti ki, bunun oğlu Mesrûh Hazreti Peygamberin süt kardeşi olmaktadır.

Hazreti Muhammed'in ilk çocukluk yıllariyle ilgili bilgileri H. den Abdullah b. Cafer b. Ebi Tâlib rivayet etmektedir. H. kendisine Hazreti Muhammed'in bâzı mucizevî hâllerinden de bahsetmiştir. Küçük Muhammed'i yanına alışından itibaren evinde büyük bir bereket ve bolluğun hissedilmesi, südünün birden bollaşması, müstakbel peygamberin kalbinin yıkanması, bulutların kendisini takib edişleri keyfiyeti bunlar arasındadır. Hazreti Muhammed'in bakımında H. nin kızı Şeymâ nın da büyük emeği geçmiştir. Diğer süt kardeşleri Abdullah, Uneyse ve Huzeyfe'dir. Süt babası Hâris, Hazreti Peygamberi Mekke'de ziyaret etmiştir ki, bu zaman, vahyin başlangıcı sırasına rastlamaktadır. Daha sonra Hâris de İslâm olmuştur.

H., Hazreti Muhammed'in Hazreti Hatice ile evlenmesinden sonra da Mekke'de kendilerini ziyaret etmiştir. Daha sonraları Hazreti Peygamber Ciirrâne'de iken Hazreti H. gelmiş, Peygamber onu «annem, annem» diyerek karşılamış, yere serdiği kendi ridasına oturtmuş, iltifatlarda bulunarak bütün ihtiyaçlarını karşılamıştır. Hazreti H., Hz. Peygamber'den hadisler rivayet etmiş bir sahâbiyedir.

Hazreti Muhammed, H. nin vefat ettiğini öğrenince çok müteessir olmuş, gözleri yaşarmış, fakat diğer taraftan süt kardeşlerinin sağ olduklarına sevinmiştir.

HALİMÎ (Biyogr.); bk. ABDÜLHALİM ÇELEBİ, **Halimî.**

HALİMÎ EFENDİ (Biyogr.); bk. ABDÜLHALİM HALİMÎ EFENDİ, **Ahizâde.**

HALIOTIS (Zoo.): DENİZ KULAĞI.

HÂLİS EFENDİ, Zâkirbaşı Kadirî Şeyhi Hâfız Hüseyin (İstanbul? - İstanbul 2 Ekim 1919), Türk ilâhî bestekârı. İstanbul'da doğdu. Döşemeci İbrahim Efendi'nin oğludur. Şehremini'nde Kadirî Remlî dergâhının şeyhi ve evkaf mahkemesi mümeyyizi idi. Zâkirbaşısı olarak ün yaptı. 1885'te doğan kardeşi Râşid Efendi de, 1924'ten önceki yılların en ünlü Kadirî zâkirbaşı idi. H. E., musikide, Hâfız Hasan Efendi'nin talebesidir. Tekkesinin hazîresine gömülüdür. 3 ilâhisi kalmıştır.

HÂLİS EFENDİ, Yusuf (İstanbul 1805 - Eyüp 1882), manzum ve mensur bâzı eserleri ve Türkçe - Fransızca lûgat tarzındaki manzum kitabiyle tanınmış yazarlarımızdan. Akkâ'da Osmanlı hükûmetine karşı isyan etmiş olan Tahir Ömer âilesinden ve şâir Enderunlu Fâzıl'ın akrabasındandır. Gençliğinde Bâb - ı Âli kalemlerine girmiş, Fransızca öğrenmiş ve 1853'te Nâmık Paşa Londra elçisi iken başkâtip olarak orada bulunmuştur. Bâb - ı Âli Tercüme Odası ikinci mütercimi iken ölmüştür. *Şehnâme - i Osmanî*, *Kıyafetnâme - i Cedıd*, *Miftah - ı Lisan* ve *Sulhnâme - i Halis* adlı dört küçük risalesi basılmıştır. Bunlardan *Miftah - ı Lisan*, şâir Vehbi'nin *Tuhfe* adlı eserine benzer. Yalnız H. E. bu eserinde Arapça ve Farsça kelimeleri değil, Fransızcayı Türkçe ile karşılaştırmıştır.

HÂLİSİYE, Kadirî tarîkatından bir kol. Hâlis Abdürrahman Ahmed Tâlebânî tarafından kurulmuştur. Hâlis Abdürrahman, H. 1212'de (1797) Kerkük'te doğmuş, 1275'te (1858) aynı şehirde vefat etmiş, kurduğu Kadirî tekkesine defnedilmiştir. Kadiriye'nin yedi adla (Esmâyı Seb'a) sulûkünü Lâ ilâhe illallah ve Allah adlarına hasretmesi ve öbür Kadirîlerde olmadığı hâlde, zikirde kudüm çaldırması, kendisinin bir şûbe sahibi olarak kabûlüne sebep olmuştur.

Hâlis mahlâsını kullanan Abdürrahman Ahmed Tâlebânî, *Mesnevî*'nin ilk on sekiz beytini, elli dokuz beyitlik bir başlangıç ve on iki beyitlik bir hâtimeyle beraber iki yüz elli sekiz beyitle, mesnevî tarzında ve aynı vezinde şerhetmiş, bu esere *Kitâbü'l - Maarif* adını vermiştir. Bu eser, yirmi sekiz gazel, bir mülemma gazel, on iki tahmis, iki muhammes, iki rubaî ve bir sâkinâmeyi ihtiva eden dîvânı ile 1284'te Muhammed Ali b. Hacı Molla Sadık - ı Horasânî'nin ta'lik yazısıyle Merhaba Efendi Basmahânesinde basılmıştır. Şiirlerinin çoğu Farsça olup Mağribî'ye, Hâfız'a, Kassâb'a, Kaasım - ı Envar'a ve Kadiri Nûr - Ali'ye tahmisleri olduğu gibi, Fuzûlî'ye de iki tahmisi vardır. Bu son iki tahmisle altı gazeli ve iki muhammesi Türkçedir. Ayrıca Nurüddin Ebülhasan Ali B. Yusuf (ölm. H. 713/ 1313) un Abdülkadir Geylâni menakıbına âid Farsça *Behcetü'l-Esrâr*'ını da çevirmiştir. — A. G.

HALİTA (Kim.): bk. ALAŞIM.

HALK, İslâmiyette sâdece Allah'a mahsus olup «yaratma, yoktan var etme» mânâlarına gelen bir tabîr. *Kur'an*'a göre, her şeyi H. eden Allah'tır. Yâni *Kur'an*'da H. Allah'ın, sâdece başlangıçtaki yoktan var edişine değil, âlemin ve insanın vücûda gelmesine, var olan her şeye âid «yaratıcı faaliyet» ini dile getirmek için de kullanılmıştır.

Kâinat altı günde H. edilmiştir. Bunun ilk iki günü dünyanın kendisine, sonraki iki günü dünya üzerinde bulanan diğer varlıklara, son iki günü ise yedi gök âleminin H. ına âiddir.

H. ediliş bakımından, Arz'ın ve yedi gök âleminin yaratılışı ile insanın yaratılışı arasında fark vardır. Arz ile gökler mutlak yokluktan, insan ise tozdan, balçıktan veyâ kilden H. edilmiştir. Yine yedi gök âleminin yaratılışı insanın yaratılışından daha büyüktür.

Allah'tan başka hâlik (yaratan) yoktur. Yedi gök âlemi ve Arz belirli bir zaman için yaratılmıştır. Bu belirli zaman, Kıyamet gününe kadar olan devredir. Yer yüzündeki her şey ve bilhassa hayvanlar, insanlar için H. edilmiştir.

HALK (İng. Folk, Alm. Volk, Fr. Peuple), «yaratma» mânâsına gelen Arapça *halk* kelimesine Türk Dili, ne

Arapçada, ne de Arapça te'siri altında kalan diğer Müslüman halkların dillerinde (meselâ Farsçada) görülmeyen bir ikinci mânâ kazandırmıştır. Bu kelime çoğu zaman *millet* ile aynı mânâda kullanılmaktadır.

Gerçekten dilimizde Arapçadaki H. ın müştak'ı olan hilkat, hâlik, mahlûk (= yaradılış, yaradan, yaradılmış) tan ayrı olarak, bir ırk ve kökten gelen yahut çeşitli târihî ve sosyal şartlar gereğince başka ırkların da karışımı olabileceği bir sosyal topluluk H. diye adlandırılır.

Gerek târih boyunca gerek zamanımızda cemiyeti idâre edenler dışında kalan bütün sosyal sınıf ve tabakalar; etnik birliğe sahip olmayan bir cemiyet içinde çeşitli etnik ve kültürel belirtiler gösteren topluluklar; aynı etnik ve kültürel husûsiyetlere sahip bulunan, fakat başka devletlerin sınırları içinde yaşayanlar; nihâyet belli bir kültür seviyesine yükselmiş cemiyetlerde bu seviyeyi bulamamış çeşitli tabakalar için umumiyetle H. mefhumuna idhal edilirler.

Bununla beraber statik mahiyet taşımayan H. mefhumu muhtelif kültür çevrelerinde değişiklik geçirmiştir. Bunun en açık ve değişmeyi aydınlatıcı misalini 1789 Fransa'sında buluyoruz. İhtilâlden önceki Fransa'da *peuple*, aristokrasi ve ruhban dışında kalan bütün sınıflar için kullanılırdı. Bu kullanış içinde başlıca şu üç sınıf yer almaktadır: köylü, amele, burjuva. 1789 bu üç sınıflı *peuple*'ün kendilerini H. ın dışında ve üstünde gören I ve II. sınıflara, yâni Saray'ı da kucaklayan aristokrasiye ve ruhbana karşı ayaklanmasıdır. Belli bir târihe kadar H. içinde topraksız köylü, himayesiz işçi ile vergi yükü kendisine yüklenen III. sınıf, yâni burjuvazi, ihtilâl arifesinde iki evvelkî sınıfla dâva beraberliği yapmıştır. İhtilâlin neticeleri, *peuple*'ün üçüncü unsuru olan burjuvayı iş başına geçirir geçirmez H. birliği bozulmuş, Fransızcada bir atasözü olmuş A chacun son champ (Herkese kendi tarlası!) isteği gerçekleşerek köylü sınıfını tatmin ettikten ve Tiers-état (yâni üçüncü tabaka, sınıf şuuruna ermiş burjuvazi) iktidar piramidinin zirvesine oturttuktan sonra H. 1789 öncesi mânâsını kaybetmiş, yerini Nation (Millet) a bırakmıştır. Bununla beraber işçi sınıfı, İhtilâlden tatmin edilmemiş olarak çıkmış, I ve II. sınıflara karşı birlikte savaştığı III. sınıftan çok kısa zamanda kopmuş, yalnız *peuple*'ün temsilciliğini yapmağa devam etmiştir. Bu durumu en açık şekilde gösteren târihî vesikanın 1848'in mahsulü Marx-Engels Beyannâmesindeki ifâde ve üslûptan çok daha şiddetli olan Babeuf Beyannâmesi olduğu bilinmektedir. Bugün dahi Fransız H. ı ile kendi sınıfı arasında bir ayniyet olduğunu düşünen Fransız Sol'u karşısında 1789'un H. a verdiği yeni sosyal yapı ile karşılaşıyoruz.

Almanya'da H., bilhassa Orta Çağ sonlarından sonra romantik bir mânâ kazanmış, Luther ve Dürer'le, daha sonraları Goethe ve Herder'le, nihâyet Volksgeist (Halk ruhu) felsefesinin sahibi Hegel'le dinî, edebî ve felsefî hayata hâkim bir ana mefhum hâlini almış bulunuyor. Lâtin kültür çevresinde *peuple* adı ile *populaire* sıfatı *Nation* mefhumunun te'siri altında gerilere itilirken Cermen kültür çevresinde *Volk* adı ve *völkisch*, *volkstümlich* sıfatları üstün bir kıymet hükmünü ifâde için kullanılmıştır. Bunun yanında *Volk*, *Naturvolk*, *Völkerpsychologie*, *Volksbank*, *Volksschule*, *Volkskunde*... gibi çeşitli sosyal ilimlerin ve tâbirlerin adlandırılmasına da giriyor. Lâtin milletlerde *peuple*, *populaire* kelimelerinin iç örgülerinde iptidâîlikle ilgili vasıflar hissedilirken *Volk* ve *völkisch*... üstün kültürel ve siyasî değerlerle bezenmiş olarak tasavvur edilir I ve II. Dünya harpleri arasındaki Alman Nasyonal-Sosyalizmi siyasî literatürde H. mefhumunu ağırlık merkezi yapmış, hattâ resmî organı olan gazetenin adına H. tan yapılma bir *völkisch* sıfatını eklemiştir. Böylece H. ın bir başka yönden statik bir mefhum durumunda kalmadığı görülmektedir.

İslav âleminde de H. ın bilhassa 1917 İhtilâli'nden sonra Sovyetizmin elinde vasıta olarak kullandığı görülüyor: *Narod*, Çarlık devrinde ırkî ve dinî bir mahiyet taşıyor ve hattâ Bizans vârisliği iddiası için istismar ediliyordu. 1917 sonrası devrede ve bugün ırkî ve dinî örgüsünden zahirde tecrit edilerek Orta Asya, Azerbaycan, Kazan ve Kırım... gibi Türklük sahalarını ve Türkleri de içine alan bir *Sovyet halkı* tabirine meydan vermiştir. 1918-1922 arasında kısa bir müddet istiklâllerine kavuşan Türk H. ları şimdi İslavcı bir temsil politikasına tâbi tutulmakta, fakat bu siyaset tek bir *Sovyet halkı* formülü altında yürütülmektedir.

Divân edebiyâtımızın târihçileri sayılan tezkirecilerin büyük şehirlerin, bilhassa İstanbul'un yukarı tabaka çevrelerine mensup şâirleri için şehrî, yâni lûgat mânâsı ile kentli, burjuva sıfatını, H. dilini kullanan taşra şâirleri için de «avâmî», «H. tan», hattâ «Türk», «Etrâk'ten» diye tavsif ettikleri, tezkirecilerin bu bakımdan H. ı menfî bir değer hükmü altında düşündükleri görülür. XIX. yüzyılın sonlarından, daha ziyade II. Meşrutiyetten i'tibaren H. dil ve vezninin menfî telâkkî edilmesine karşı yeni bir davranışa şahit oluyoruz. Bu ândan i'tibaren Türkçede H., müsbet bir değer hükmüne konu olacaktır. Selânik'te «Genç Kalemler» dergisi, İzmir'de «Hizmet», Erzurum'da «Hadika» gazeteleri ve İstanbul'da Millî Edebiyât cereyanı bu davranışı beslemiş, H. kelimesi ve mefhumu gittikçe ehemmiyet kazanan yeni bir kıymet hükmüne bağlanmıştır. Divân edebiyâtı çağında aşağı görülen H. ve onun dili ve şiiri artık yukarıya yükselmeğe başlayacaktır. Belirtileri XIX. yüzyılın uzağı gören bâzı müstesna edebî şahsiyetlerinin yazılarında da görülen ve sonraları «Halka doğru» diye formüllenecek olan bu davranış, gerek Türkçede, gerek Türk kültür çevrelerinde H. mefhumuna yeni bir dinamizm aşılamıştır.

H. kelimesinin edebî sahadaki bu ehemmiyeti, 1919-1923 arası Millî Mücadele devrinde siyasî ve hukukî sahaya geçiyor. Ziya Gökalp, bir yandan ilim adları geleneğine dayanmış, öte yandan İngilizcedeki *Folklore* ve Almancadaki *Volkskunde*'ye benzer *halkiyat* tâbirini mânevî bilgiler zümresine sokarken, yeni kurulan siyasî partiye H. kelimesinin eklenmesine yol açmıştır. Aynı devrede İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresi'ni açan Mustafa Kemâl Paşa, açış konuşmasını şu sözlerle kapatacaktır: «Dâhil olduğumuz H. devrinin târihini yazabilmek kalemlerin, sapanların işi olacaktır. Bence H. devri iktisat devri mefhumu ile ifâde olunur.» (A. Gündüz, *Türkiye İktisat Kongresi*, Ankara, 1968, 256).

Rönesans başlangıçlarında Lâtin kültür ifâdelerinin Batının kültür çevrelerine nüfuzu sırasında bir Lâtin vecizesi (*Vox populi, vox dei*) Almancada *Volkes Stimme, Gottes Stimme* tercümesiyle birlikte yayılmıştır. Bizde Cumhuriyet'e kadar ne ruhuna, ne de Türkçeye çevrilmiş ifâdesine rastlanmayan bu vecize, ancak Millî Mücadelenin hazırladığı zemin üzerinde 1923'ten sonra *Halkın dediği, Hak'kın dediği* şeklinde bir Türk atasözü hissini verecek kadar dil ve kültür hayatımıza nüfuz etmiş bulunmaktadır.

HALK BANKALARI, esnaf (bakkal, manav, lokantacı v.b.) ve küçük san'at erbabı (berber, terzi, saatçi, de-

mirci v.b.) gibi, geçimini daha çok bilgi ve el gücüyle sağlayan orta sınıfın ve kooperatiflerin kredi ihtiyacını karşılamak için kurulmuş bankalar. H. B., gelişemeyen orta sınıf ve bu sınıfa mensup kişileri desteklemek suretiyle toplum kalkınmasında geniş ölçüde yardımcı olurlar. H. B. nın açtıkları kredilere halk kredisi denir. Bu krediler, küçük ve orta çaptaki sınaî kuruluşlarının kurulması ve işletilmesi bakımından çağımız bankacılığında önemli yer tutar. Halk kredileri, genel olarak orta ve uzun vâdeli, az fâizli ve denetimli kredilerdir. Bu sâyede küçük sınaî işletmelerinin kurulması ve çalışması için gerekli ortam hazırlanır, tefecilik önlenir, aynı zamanda kredilerin amaca göre kullanılması sağlanır.

HALK BANKASI (Türkiye), küçük sanayici, esnaf ve küçük san'atkâra kredi sağlamak amacıyle kurulmuş olan bir bankanın adı. 18 Haziran 1933 günlü ve 2284 sayılı kanunla kurulması kararlaştırılan 3 milyon liraya kadar sermayeli H. B. nın kurulması yetkisi İktisat (Ticaret) Bakanlığına verilmişti. Maliye Bakanlığının 1 milyon lira ile katılacağı banka anonim şirket statüsünde olacak ve şûbe açamayacaktı. Bankanın amacı, kanunun 3. maddesinde, gereken yerlerde halk sandıkları adı altında ve anonim şirket hâlinde küçük kredi kuruluşlarını teşkil ve bunlara yardım etmek, halk sandıklarının gelişmelerini sağlamak için gerekli işlemleri yapmak şeklinde tesbit edilmiştir. Kanunda bankanın ancak halk sandıklarına kredi açabileceği de belirtilmiştir.

Bu sandıkların sermayesi isme yazılı hisse senetlerine ayrılmıştı. Muhtelif teşekküller ve İktisat (Ticaret) Bakanlığının kabul edeceği gerçek ve tüzel kişiler bu sandıkların sermayesine hissedar olarak katılabilirlerdi. Kanun gerek bankanın gerek sandıkların mevduat kabul edebileceklerini belirtmiş, ayrıca il özel idareleri ile belediyelerin her yıl gelirlerinin % 1/2 sinden aşağı olmamak üzere ayıracakları ödenekle banka sermayesine ortak olmalarını da mümkün kılmıştı. Bu kanuna rağmen banka 1938 yılına kadar kurulmamış, ancak 27 Ocak 1938 günlü ve 3331 sayılı yeni bir kanunla hizmete girebilmiştir. 1950 yılında sermayesi 10 milyon liraya yükseltilmiş ve Maliye Bakanlığının katılma payı bir milyon 200 bin liraya çıkarılmıştır. Sermayenin geri kalan kısmının il özel idarelerinin ve belediyelerin her yıl gelirlerinden ayıracakları % 1/2 den az olmayan katılma payları ile bankalar, kooperatifler, halk, esnaf ve tüzel kişilerin katılmalariyle tamamlanacağı hükmü getirilmiştir.

Aynı kanun bankanın yurt içinde şûbe ve ajans açmasını kabul etmiş, 5652 sayılı kanunda bankanın amacı daha açık olarak tesbit edilmiştir: Esnafın ve esnaf dernekleri ve küçük san'at kooperatifleri gibi esnaf teşekküllerinin kredi ihtiyaçlarını karşılamak ve halk sandıklarına kredi açmak ve diğer banka muamelelerini yapmak. 2 Ocak 1964 günlü ve 358 sayılı kanunla halk sandıkları ve ajansları bankanın birer şûbesi hâline getirilmiştir. 12 Mart 1964 târihinde çalışmalarında özerkliğe sahip bir iktisadî devlet teşekkülü olmuştur.

Bankanın yetkili organları genel kurul ve yönetim kuruludur. Banka, yönetim kurulunun alacağı kararlar uyarınca genel müdür tarafından yönetilir. Kuruluş kanunu ile kendisine verilen görevleri imkânları ölçüsünde yerine getiren banka, hizmetlerini halka götürebilmek için yurdun her yanına yayılmağa çalışmaktadır. 30 Eylûl 1969 günü i'tibariyle yurt içindeki şûbe sayısı 173'e yükselmiştir. Banka, amacıyle ilgili kredileri güvenlikle dağıtabilmek ve muhatap olduğu kütleyi teşkilâtlandırabilmek amacıyle Esnaf Kefalet Kooperatifleri'nin kurulmasına ve gelişmesine de öncülük etmektedir.

H. B., amacı ile ilgili kredileri meslekî krediler adı altında toplamaktadır. Bu krediler, işletme kredileri, tesis ve edindirme kredileri ve yatırım kredileri olarak gruplandırılabilir. Bu ana grupların yanında sanayi bölgeleri ve küçük sanayi çarşı ve siteleri yapımının finasmanına da banka aracılık etmektedir.

31 Aralık 1968 günü i'tibariyle bankanın ödenmiş sermayesi 183 600 000 TL, mevduatı 484 700 000 TL, meslekî krediler 777 300 000 TL., kârı 10 900 000 TL olup personel sayısı 2 892'dir.

HALK BİLGİSİ: bk. FOLKLOR.

HALK BİLGİSİ DERNEĞİ, Türkiye'de ilk olarak kurulan folklor derneği. Ziyaeddin Fahri (Fındıkoğlu) nin teşebbüsü ile kurulan derneğin ilk üyeleri Mehmed Hâlid (Bayrı), İstanbul Konservatuvarı Müdürü Yusuf Ziya (Demirci), İshak Refet (Işıtman), öğretmen İhsan Hamdi idi. Merkezi Ankara'da bulunan bu kuruluş, folklor severler arasında ilgi ile karşılanmış, Millî Eğitim Bakanlığı yöneticileri, lise, ve orta okul öğretmenleri başta olmak üzere pek çok kimse derneğe üye olmuşlar, ellerinde bulunan folklor malzemelerini derneğe göndermişlerdir.

Derneğin İstanbul şûbesi 1928'de M. Hâlid (Bayrı) in teşebbüsü ile olmuş, temsilciliğe Yusuf Ziya, üyeliklere de Mehmed Hâlid, Ahmed Kutsi (Tecer), İzzet Âdil, Raife Hakkı seçilmişlerdir. İstanbul şûbesi, konservatuvarda kendisine verilen bir odada çalışmalara başlamış, ilk iş olarak şûbeler tüzüğünü hazırlamıştır.

H. B. D., birinci kongresini 18 Mart 1928'de, ikinci kongresini 18 Mart 1929'da yapmıştır. Bu kongrelerden sonra yurdun birçok yerlerinde şûbeler açılmıştır. 1928'de dernek genel merkezi tarafından «Halk Bilgisi Mecmuası», İstanbul şûbesi tarafından da «Halk Bilgisi Haberleri» adı ile iki dergi yayınlanmıştır. Birincisi yalnız bir sayı çıkmıştır. Bu dergide 189 sayfa içinde tetkikler, maddeler, notlar, vesikalar, terbiyevî makaleler, kitabiyat tenkitleri ve halk bilgisi haberleri bölümleri altında türlü yazılar çıkmıştır.

1929'da çıkmaya başlamış, olan «Halk Bilgisi Haberleri», 19 sayı çıkmış. maddî imkânsızlık yüzünden kapanmıştır. Hâlid Bayrı'nın yönetiminde çıkan bu dergi, iki yıllık tatiladan sonra, halkevlerinin açılması üzerine İstanbul Eminönü Halkevi tarafından ve başında yine Hâlid Bayrı olmak üzere 1933'te tekrar çıkmaya başlamış ve 124. sayıdan sonra 1942'de kapanmıştır.

H. B. D., 1933'te Halkevlerinin açılması üzerine kapanmıştır.

HALK EDEBİYÂTI, İslâmiyetten sonra teşekkül eden Türk aydınlar sınıfı'nın, halkdan ayrı bir disiplinle, yeni bir edebiyâta başlamaları üzerine (bk. DÎVAN EDEBİYÂTI) halk toplulukları arasında meydana gelen popüler edebiyâta Türk H. E. denir.

H. E., aslında, İslâmiyetten önceki şifâhî edebiyât'ın, müslüman Türk halkı arasında bir devâmıdır. Ancak İslâmiyetten sonra, Türk H. E. da dil, kültür ve ideoloji bakımından, İslâmdan önceki Türk edebiyâtından mühim farklarla ayrılır.

Bu edebiyâtın dili, yine halk arasında yaşayan ve konuşulan lisandır. Başlangıçta, bu dilde, Allah ve Peygamber kelimeleri dâhil olmak üzere, birçok islâmî adlar ve

kelimeler için Türkçe sözler kullanıldığı halde, asırlar ilerledikçe halk lisanına da Allah'ın Arapça adları ile Hz. Muhammed'e, onun gazâlarına, gazâ arkadaşlarına, İslâm târih ve coğrafyasına âid, çok sayıda arabî ve fârisî kelime girmiştir.

Namaz, oruç, Kur'an, âyet, hadîs v. b. islâmî terimler, isimler ve kavramlar başta olmak üzere, İslâm dîn, kültür ve medeniyetine âid nice sözler, Türk halk lisanına da işlemiş ve yayılmıştır.

Zamanla, başka ülkelerde yeni vatanlar kuran Türklerin ise halk diline o ülkelerde yaşayan bütün halkların dilinden, hayâtından, coğrafyasından, târihinden, toprak mahsullerinden ve eşyâsından yine birçok isimler ve kelimeler girmiştir. Bu kelimelerin mühim bir kısmı Arapça ve Acemce ise de diğer büyük bir kısmı da Rumca, İtalyanca, Ermenice, Kafkas ve Balkan kavimlerine âid sözlerdir.

Kısaca, İslâm medeniyeti çağlarındaki halk lisânı da, aydınların dilleri gibi, yeni dîne, yeni medeniyete ve yeni coğrafyalara âid kelimelerle zengindir.

Halk dili, İslâmiyetten önceki edebiyat kalıntılarına bile islâmî bir rûh ve mâhiyet verecek; onları, İslâmiyet zamanında söylenmiş gibi, yeni îmânla kaynaştıracak kadar, İslâmiyeti benimsemiştir.

Şu şartla ki, H. E. eserlerinin dilinde, halkın bilmediği, zamanla halkın malı olmamış, girift, külfetli ve aşırı derecede yabancı sözler ve söyleyişler yoktur. Esâsen bu sözlerin pek çoğu, halk ağzında, halkın söyleyişine, halkın kelimelere ses ve mânâ verişindeki millî üslûba uymuş; halk Türkçesi'nin fonetiğine ve estetiğine uygun bir âhenk alarak Türkçeleşmiştir.

Bir cümle ile, H. E., İslâm medeniyeti asırlarının, Türk halkı arasında vücûda getirdiği yeni hayatın edebiyâtıdır.

Bu edebiyâtın, nazım'da vezni hece vezni'dir. Başlangıçta hâkim vezinler, eski Türk hece'sinin yedili, sekizli, onikili vezinleridir. Zamanla, onikili veznin yerini onbirli hece vezni almıştır. Bu veznin, Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün gibi, yâhut Mefâ'ilün mefâ'ilün fa'ûlün gibi, hece sayıları onbir tutan arûz vezinleriyle söylenip halk arasına yayılan dînî - destânî manzûmelerden ve tasavvufî ilâhî'lerden doğduğu görülmektedir.

Bilhassa Âzerbaycan ve Türkiye Türkçesi'nde bir millî vezin değeri kazanan onbirli vezinle, sonraki asırlarda, çok sayıda destanlar, koşmalar ve türküler söylenmiştir. (Halk şâirlerinin arûz vezniyle ve Dîvan nazım şekilleriyle şiir söylemeleri Dîvan şiiri'nin tesîri altında ve asırlar ilerledikçe çoğalacaktır.)

Halk Edebiyatı'nın nazım şekilleri, umûmiyetle, İslâmiyetten önceki Türk şiirinin millî nazım şekilleridir. Dörtlüklerle ve dörtlük birimleriyle söyleyiş, Türk Halk Şiiri'nde en köklü bir zevk ve an'ane hâlinde, bütün Türk târihi boyunca, devâm etmiştir.

Ellerinde sazları, dillerinde sözleri, diyar diyar dolaşan sazşâirleri (bk. **AŞIK VE ÂŞIK EDEBİYÂTI**), bu edebiyâtın bellibaşlı sîmâlarıdır. Bu bakımdan Türk H. E., bir çok milletlerin halk edebiyatlarından hayli zengin ve hareketlidir: Onun, halk arasında alışılmış, gelenek hâlini almış söyleyişlerden meydana gelen, tamâmıyle anonim mahsulleri yanında, isimleri, aydınların isimleri kadar tanınmış, sevilmiş sazşâirleri ve bu şâirler tarafından söylendiği bilinen şiirleri vardır; halk toplantı yerlerinde, içtimâî - kahramânâne veyâ güldürücü hikâyeler söylemekle tanınmış, şöhretli kıssahân veyâ meddah'ları vardır; yine halk toplantı yerlerinde büyük alâka uyandıran, ortaoyunu, kukla oyunu, gölge oyunu (Karagöz) gibi tiyatro çeşitleri ve sanatkârları vardır. Türk H. E. 'nın atasözleri gibi, mânîler ve türküler gibi, kimin tarafından söylendiği çok kere bilinmeyen, tamâmıyle anonim hikmetleri, şiirleri, hikâye ve masalları vardır. Fakat aynı edebiyâtın Yunus Emre gibi, Pîr Sultan Abdal gibi, Karaca Oğlan, Emrah (b. bk.) ve Dertli (b. bk.) gibi, büyük ve çok tanınmış şâirleri de vardır.

Müslüman halk şâirleri, dîndışı mâhiyette şiirler de söylemekle berâber, hemen her türlü şiirlerine, Türk halkının samîmî dindarlığından duygular da işlemişlerdir. Bu arada geniş ölçüde dinî veyâ tasavvufî şiirler, ilâhîler söylemişlerdir. Bilhassa müslüman olmıyan kavimler ve milletlerle yapılan savaşların destanlarında, islâm îmânı daha zengin bir terennüm mevzûu olmuştur. Bu savaşlarda elde edilen her zaferi, Türk halkı, îman gücünün bir zaferi saymış; destanlarını bu inanış ve bu anlayışla beslemiştir.

Millî dili, millî nazım şekillerini, millî ve târîhî söyleyiş geleneklerini ısrarla yaşatarak târîhî ve içtimâî hayat hâdiselerini halk gözüyle görüp halk sesiyle terennüm eden ve aydınlar edebiyâtına nisbetle daha geniş kütlelere hitap eden Türk H. E., asırlar ilerledikçe âdetâ klâsik bir mâhiyet kazanmıştır. Bu edebiyâtın, tıpkı klâsik edebiyâtlardaki gibi, değişmez vezinleri, şekilleri ve ortak bir söyleyiş üslûbu vardır. Birbirlerini yetiştiren üstadlıkları ve üslûplarıyle, Türk Edebiyâtı'nın bir başka klâsikleri de Türk Saz şâirleridir.

H. E., belli başlı olarak, Halk Şiiri, Halk Hikâyesi, Halk Tiyatrosu ve (Atasözleri gibi) Halk Felsefesi nevîleri dâhilinde gelişmiştir.

Ortaasya'da: Eski ve şifâhî Türk Edebiyâtı'nın İslâmiyetten sonraki bir devâmı olduğunu belirttiğimiz, H. E. nın ilk örneklerine Karahanlılar Devri'nde rastlanır. Doğu Türkistan'da ve Mâverâünnehir'de devlet kuran Karahanlılar devri H. E. nın elimize geçen ilk örnekleri, Kâşgarlı Mahmud'un *Dîvânü Lûgaati't - Türk* adlı eserinde görülür. Aynı eserde İslâmiyetten önceki şifâhî Türk edebiyâtından da örnekler ve hâtıralar bulunması, H. E. nda İslâmiyetin değiştirmeğe başladığı hususlar hakkında bize mühim bilgiler verir. Bunlar arasında Müslüman Türklerle budist ve putperest Uygurlar arasındaki îmân savaşları dolayısiyle söylenen destanlar bilhassa ehemmiyetlidir. Aynı eserde, Türk Halk Şiiri'nin karakteristik şekli olan dörtlüklerle söylenmiş, tabiat güzellikleri şiirleri, bahar ve aşk şiirleri dikkati çeker. Umûmiyetle yedili, sekizli vezinlerle, yarım kafiyelerle söylenen bu şiirler arasında, Ortaasya şiirinin bir millî vezin hâline koyduğu onikili vezinle söylenmiş şiirlerden parçalara da rastlanır. Eserin diğer kıymetli bir tarafı da, bize bütün o çağ'ardaki halk tefekküründen hâtıralar saklayıp, Türk halk felsefesinin derinliğine uzanmamızı sağlayan atasözlerinden çok sayıda örnek vermiş olmasıdır.

Yine Karahanlılar Devri'nde teşekkül eden ilk İslâmî Türk destanlarından Satuk Buğra Han Destanı (b. bk.), Mîlâdın XI - XII. asırlarında, Türkistan'da Yedısu çevresinde doğmaya başladığı tahmîn edilen Manas Destanı bu çağların en ehemmiyetli H. E. verimlerindendir. Manas Destanı (b. bk.), İslâm îmânının kabûlü, yayılması ve bu uğurda yapılan gazâ'lar etrafında söylenmekle berâber, daha eski Türk destanlarından da türlü motifler ve zengin hâtıralar saklayan bir H. E. verimidir. Bunun sebebi, Manas Destanı'-

nın, büyük bir destan hayâtına ve destan an'anesine sâhip ve hâfızası destan hâtıralarıyle zengin bir milletin bağrında teşekkül etmiş olmasıdır.

Ortaasya'da XIII. asırda doğan ve zamanla genişleyen diğer bir islâmî Türk destanı da Cengiznâme'dir. Bu destan, bir Moğol cihangîri olan bu hükûmdârı, tâ Oğuzhan soyundan gelme, bir Türk hükûmdarı gibi gösterir. Esâsen destanda Oğuz Destanı'ndan da bâzı akisler vardır. Orta Türkler arasında Cengiz'in İslâm dîni uğrunda savaşan bir gazâ kahramanı gibi gösterilmesi ve meselâ Cebrâil gibi güzel diye tanıtılması, bu hususta dikkate değer çizgilerdendir.

Yine Türkistan'da başlayan ve ileride Tasavvufî H. E. olarak gelişecek, büyük bir H. E. kolunun da ilk ve örnek eserleri, XII. asırda, ilk Türk tarîkatini kuran Ahmed Yesevî (b. bk.) tarafından verilmiştir. Ahmed Yesevî'nin *Dîvân-ı Hikmet* adı verilen eserinde *Hikmet* adlı, tasavvuf manzûmeleri, umûmiyetle, halk şiiri an'anesi içinde söylenmiştir. Bu şiirlerde dil, vezin ve nazım şekilleri gibi dış unsurlar, daha çok, halk şiirinin târihî-an'anevî ifâdesine uygundur. Lisânı da sâde ve tabiî bir halk Türkçesidir. Arûz'la söylenmiş olanları da bulunmakla berâber bu şiirlerde çok kere yedili, onikili hece veznileri kullanılmıştır. Onikili hece vezninin aynı asırlarda Ortaasya Türkçesinde bir millî vezin mâhiyeti kazandığı düşünülürse Yesevî Hikmetleri'nde halka sesleniş bakımından ne kadar yerli ve millî bir ifâde kullanıldığı meydana çıkar. Bu şiirlerin şekilleri umûmiyetle dörtlüklerle söylenen Halk Şiiri tarzındadır, kafiyeleri de yine Halk Şiiri'nin karakteristik yarım kafiye'leridir. Yesevî Hikmetleri'nin Türkistan'da yetiştirdiği, çok sayıda muakkiplerden başka, XIII. asırda Anadolu'da başlayan Tasavvufî H. E. na da kaynak oluşları bilhassa mühimdir.

Âzerbaycan, Anadolu ve Balkanlar Türkiyesi'nde H. E., Türkistan'daki hayâtına, yukarıda belirtilen esaslar dâhilinde devâm ederken, Âzerbaycan, Anadolu ve Balkanlar Türkiyesi'nin fetih, kuruluş ve yükseliş asırlarında bu yeni vatan topraklarında daha büyük bir gelişme göstermiştir.

Anadolu'da halk toplantı yerlerinde halk için ilk edebiyât verimlerinin, Hz. Alî gibi, Hamza, Ebû Müslim v. b. gibi İslâm kahramanlarına ve Hz. Muhammed'in gazâlarına dâir, destânî manzûmeler olduğu istidlâl edilmektedir. Bu arada Seyyid Battal Gaazî'nin kahramanlıkları etrâfında da manzum menkıbeler söylendiği bilinmektedir (bk. BATTAL maddesindeki *Battalnâme*). Bu gibi manzum ve popüler, destânî eserlerin umûmiyetle Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün gibi veyâ Mefâ'ilün mefâ'ilün Fâ'ûlün gibi, kısa vezinlerle söylendiği de bu hususta elde edilen bilgiler arasındadır.

Türkler Anadolu'ya an'anevî halk edebiyâtlariyle birlikte geldiklerinden Türk halk hikâyeciliğinin şâheseri olan Dede Korkut Hikâyeleri (b. bk.) nin de Anadolu'ya tam bir ordu millet hâlinde gelen Oğuz Türkleri tarafından getirildiği anlaşılıyor.

Diğer taraftan, daha Sultan Birinci Kılıç Arslan zamânında (1092-1107), epik ve satirik mâhiyette bir Halk Tiyatrosu'nun (bir nevî ortaoyunu hâlinde) mevcudiyeti bilinmektedir: Ayağındaki goutte sancıları yüzünden Türklerle harbe girişemiyen İmparator Alexius Comnenos'un bu hareketini onun korkaklığına veren Türklerin bu mevzûu ele alıp seyircileri şiddetle güldüren bir komedi tertipledikleri Bizans târihçisi Anna Comnena haber veriyor (*Alexias*, Leipzig, 1884, c. II, s. 284-285).

XIII. asırda Anadolu'da, Konya çevresinde kukla oyunu'nun mevcûdiyeti ise, Sultan Veled'in «Yerle gök çadır gibi, halk da oyuncular gibi» mânâsındaki bir mısraından öğreniliyor. Çünkü eski Türklerin kukla oyunu'na çadır hayâl dedikleri bilinir.

Aynı asırda Türk-Bizans savaşlarından doğan destanlar vardır. Bizanslıların Akritas isimli destanlarına karşılık, Türkler arasında, Gaaziler ve Alplar etrâfında teşekkül eden destanların en mühimleri *Battalnâme* ve *Dânişmendnâme* isimli eserlerdir. Bu eserlerde müslüman Türk savaşçılığı ve müslüman Türk ülkücülüğü, bütün ahlâkî vasıflarıyle bellidir.

Fakat XIII. asırda Anadolu'da daha çok gelişen ve en büyük şâirini yetiştiren H. E., Tasavvufî H. E. dır:

Daha XII. asırda, halk arasında dînî-kahramânâne rivâyetler hâlinde teşekkülle başlayan ve ileride *Battalnâme*, *Dânişmendnâme* gibi kitaplar hâline gelecek olan Anadolu'nun fethi destanları arasında, müslüman Türk ordularının önünde yalın kılıç, yalın vücud, «baş açık, ayak yalın» yürüyerek harbeden dervişler vardı. Anadolu'nun fethi târihinde aktif vazîfe görmüş bu savaşçı dervişler, yeni vatana, evvelce Ahmed Yesevî tarafından sistemlendirilen Ortaasya Türk tasavvufunu getirenlerdendi. Bu asırda Anadolu'da tasavvuf, müslümanlığın rûhu ile birleşerek halk arasında büyük bir îmân hâline gelmişti. Tasavvuf edebiyâtı ise, bir taraftan, Mevlânâ Celâleddîn gibi, daha çok, yüksek sınıfa hitap eden bir büyük panteist yetiştirmiş, öte yandan, halk tasavvuf edebiyâtı'na ve halk Türkçesine mûcizeler söyleten Yûnus Emre gibi bir imzâ kazanmıştır. Yûnus Emre, müstesnâ nefes'leri ve ilâhî'leriyle Anadolu'da Tasavvufî H. E. nın büyük kurucusu olmuştur. (bk. YUNUS EMRE).

XIV. Asır, Anadolu Türkçesi'nin, Dîvan Edebiyâtı olarak da H. E. olarak da, geçen asırda atılan temeller üzerinde geliştiği asırdır. Bu asırda halk çoğunluğu yine tekke'lerin çevresinde toplanmış ve Tasavvufî H. E., başta Said Emre (b. bk.) ve Kaygusuz Abdal (b. bk.) olmak üzere, hepsi de Yunus Emre'nin izinde yürüyen, çok sayıda tasavvuf şâiri yetiştirmiştir. Bu derviş şâirler, mensup oldukları tekke'lerden başka diyar diyar dolaşarak, halk topluluklarına Allâha varma'nın duyuş, düşünüş ve heyecanlarını tanıtıyorlardı.

Bu arada, Yunus Emre talebeliğini, Yunus'da fânî olma tevâzu ve heyecânına kadar yücelten bir kısım derviş şâirler, söyledikleri nefes'lerde, ilâhî'lerde Yunus imzâsını kullanıyorlardı. Bu söyleyişte, zamanla, Yunus Emre'nin şiirleriyle talebesinin şiirlerini ayırdetmeği güçleştirecek kadar Yunus üslûbuna uyuluyordu. Bâzan da halk arasında Yunus tarzı şiirlerin en güzelleri, söyleyeni kim olursa olsun, Yunus Emre'ye mal edilerek, halkın, büyük şâire olan sevgisinin yeni bir tezâhürü oluyordu.

Asrın destânî edebiyâtı ise, aralarında bâzı orijinal, manzum parçalar da bulunan Dede Korkut Hikâyeleri'nin, bilhassa doğu Anadolu, Âzerbaycan bölgesinde yayılıp, yeni coğrafyaya ve yeni târîhe uyması sûretiyle gelişmiştir. Dede Korkut Hikâyeleri (bk. KİTÂB-I DEDE KORKUT) nin şifâhî söyleyişlerden yazıya geçirilişi muhtemelen XV. asır sonunda olmakla berâber, bu hikâyelerin geniş ölçüde anlatılıp hemen hemen son şekillerini bulduğu asır, XIV. asırdır. Bu hikâyelerin manzum parçalarından başka nesirle söylenen kısımlarda da vezin, kafiye, redif ve alliterasyon gibi, zengin ses unsurlarıyle birleşmiş, âhenkli bir lisan vardır. Aynı lisan, daha Gök-Türk Kitâbeleri'nden başlaya-

rak, eski Ortaasya Türkçesine âid dil ve söyleyiş hâtıralariyle zengindir. Yine bu hikâyelerde, gelişme târîhini Yunus Emre'nin şiirinden beri tâkîp edebildiğimiz, müşterek bir tasvîr ve güzelleme üslûbu vardır. Hikâyelerde Türkçenin dehâsından başka, Türk târîhi, Türk içtimâî hayâtı, âile ahlâkı, misâfirperverlik, devlet teşkîlâtı, çadır medeniyeti, giyim ve kuşam, su, at, ağaç ve tabîat sevgisi, zengin bir mûsıkî hayâtı, hikâyecilik sanatı, atasözleti, halk dilinde Türkçeleşmiş kelimeler saltanatı v. b. gibi, Türk târih ve edebiyâtına âid, çok zengin çizgiler, hâtıralar ve malzeme vardır.

XV. asırda H. E., bir taraftan gittikçe millîleşen tekkelerde, halk tasavvuf şiirleriyle devâm etmiş; bir taraftan da bilhassa Osmanlı Sultanları tarafından kazanılan büyük ve köklü zaferlerin destanlarını söylemeğe başlamıştır.

Asrın halk diliyle ilâhîler söyleyen sôfî - şâirlerinin başında Hacı Bayram Velî (b. bk.) vardır, Sayıları çok az olmakla berâber arûz'la olsun, hece ile olsun, tamâmıyle akıcı bir dille söylediği, çok âhenkli ilâhîleriyle Hacı Bayram Velî, asırlarca halk hâfızasında derin iz bırakmış bir velî - şâir'dir. Onun, vecidli ve kendisi gibi âlim talebesi ve Fâtih Sultan Mehmed'in hocası Ak Şemseddîn (b. bk.) de halk diliyle ilâhîler söylemiş şâirlerdendır. Fakat XV. asrın halk tarzı ilâhîleriyle tanınmış ve şiirleriyle bir Dîvan tertiplemiş şâiri Eşref Oğlu'dur. Yine bir Hacı Bayram talebesi olan ve bu büyük şeyh tarafından dâmâd edinilen Eşref Oğlu, Rûmî unvânıyle tanınmış ve Eşrefiyye adlı tarîkat kurmuş bir halk tasavvuf şâiridir. Şiirlerinde, yer yer Yunus Emre'yi hatırlatan ve Yunus Emre Mektebi'nin devâmı sayılacak bir aşk, bir düşünüş, duyuş ve söyleyiş vardır. Bu asırda Âzerbaycan ve Anadolu edebiyâtındaki Mevlid Çığırı da hesâba katılırsa, asrın tamâmıyle dînî ve tasavvufî mâhiyetteki zengin, halk için edebiyât hareketleri yanında dîn dışı mevzûlarda gelişen bir H. E. nın da yeni izlerine rastlanır. Dîn dışı halk edebiyâtının şâirleri ve hikâyecileri, tabîatiyle müslümandırlar. Bu sebeple eserlerinde o asırların atmosferik dînî hayâtından akisler vardır. Söyledikleri halk destanları da tabîatiyle dînî - kahramanlık şiirleridir. Ancak aynı edebiyâtın, dînle alâkası olmayan mavzûlarda meselâ beşerî aşk duyguları, tabîat güzellikleri ve sosyal hâdiseler üzerinde şiirler söyleyip hikâyeler anlatan halk sanatkârları da yetiştirdiği hakkındaki tahminleri destekleyen haberler de vardır.

XV. asırda H. E., daha çok, gelecek asırlarda, şehirlerde gelişecek ve şehirlerden tekrar köylere yayılacak Âşık Edebiyâtı'nı hazırlayıcı bir vazîfe görmüştür.

Eski târih ve edebiyât kaynaklarından derlenen bilgiye göre, XV. asırda halk şâirleri, Germiyan ve Osmanlı saraylarıı çevresinde mevki almaya başlamışlardı. Halk hikâyecilari, halk toplantı yerlerinde, Dede Korkut Hikâyeleri çeşidinden millî, ahlâkî, kahramanlık hikâyeleri söylemişlerdir. Türk halk zekâsının bir şahlanışı hâlinde söylenen Nasreddin Hoca Lâtîfeleri de, yazılı edebiyâtda bu asırdan îtibâren görülmeğe başlamıştır. Bu lâtîfeler, bilhassa Tımur istîlâsı'nın ve Moğol zulmü'nün Anadolu vicdânında uyandırdığı büyük tepki dolayısıyle, gitgide, halk zekâsının ortak mahsulleri olarak zenginleşmiştir.

Halk Fıkra Edebiyâtı: Sosyal hayâtın çeşitli hâdiseleri karşısında, duyan, düşünen, gören ve öğrenen, geniş hayat tecrübesine sâhip, zekî bir milletin halkı arasında hayat hâdiselerini mizaha almak sûretiyle meydana gelmiş, geniş ve şifâhî bir fıkra edebiyâtı olması tabîidir.

Türk halk fıkracıları, insanların sosyal hayattan kaptıkları gülünç huyları karikatürize etmekte; kazâ ve kaderin türlü tecellîleri karşısında rindce düşünmekte ve bunları zekî fıkralar hâline koymak için Türkçenin bütün imkânlarını kullanmakta mahâret göstermişlerdir.

Türk halkının komedi zekâsı, trajik temâyüllerinden üstün olduğu için, şifâhî fıkra edebiyâtı, halk arasında her an yeni fıkralar yaratacak kudrette, büyük bir mektep vazîfesi görmüştür.

Anadolu'da hür düşünceli halk zekâsının birçok karakteristik fıkralarını söyleyenler, Bektâşî Tarîkati mensuplarıdır. Ancak Bektâşî Fıkraları'nın herhangi adı belli bir sîmâsı mevcud değildir. Bu fıkralar, umûmiyetle, «Bektâşî'nin biri» girizgâhıyle söylenir. Buna mukabil, bilhassa dîn dışı mevzûlarda söylenmiş çok sayıda ve çok zekî fıkraların kendisine atfedildiği Nasreddin Hoca (b. bk.) hakkında mübhem ve eksik de olsa azçok bilgimiz vardır.

Nasreddin Hoca bir XIII. asır zekâsı olduğu halde, halk an'anesi onu, Anadolu'ya Hoca'nın ölümünden 116 sene sonra gelen Timurlenk'le karşılaştırmış, böylelikle Şark'ın Hızır'ına benzer bir hayatla, Nasreddin Hoca, Türklüğün, Türkiye topraklarındaki bütün asırlarında yaşamış ve hayâtın çeşitli zorluklarını önce zekâsıyle mağlup eden bir milletin, tükenmez neş'esi, yenilmez silâhı olmuştur: Türk halkı nerede ve ne zaman bir nükte söylemişse bunların en uygun ve olgunlarını Hoca'ya mal ederek, onu, kendi nükteciliğinin ölümsüz temsilcisi bilmiştir.

Osmanlı Destanları: XV. asrın, elimizde güzel hâtıraları bulunan en kıymetli H. E. mahsulleri, Osmanlı Destanları'dır. Daha çok, anonim *Tevârîh - i Âl - i Osman*'da ve bu halk târihleriyle aynı üslûpta yazılmış, popüler Osmanlı Târihleri'nde gördüğümüz bu destânî menkıbeler, dikkatle gözden geçirilirse, bunların, o târihlerde halk arasında teşekkül etmiş birtakım kahramanlık terennümlerinden aksetmiş olduğunu tahmîn çok kolaylaşır.

Bu destanlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun bu asırlardaki büyük hamlelerinden doğmuştur. Osmanlı ordularının bilhassa müslüman olmayan kavimlerle savaşarak onların birleşik ordularını yenmeleri; bütün bu savaş ve zaferlerin, bilgili ve sistemli bir askerî ve idârî teşkîlât içinde kazanılması; hele İstanbul'un fethi ile Anadolu ve Balkanlar Türkiyesi'nin sağlam ve heybetli bir bütün hâline konulması, pek tabiî olarak, Anadolu ve Rumeli Türkleri arasında Osmanlı İmparatorluk âilesine karşı derin ve köklü bir hayranlık uyandırmıştı. Osmanlı Destanları, bu hâdiselerden doğdu. Halk arasında, devrin halk için yazılan târihlerine aksedecek kadar, heyacanlı rivâyetler ve destanlar söylendi. Elimizde bulunan menkıbeler, XIV. ve XV. asırlardaki manzum şekilleri bize kadar gelemiyen Osmanlı Destanları'nın, halk hâfızasında yaşayan en eski destan hâtıralarıyle birleşerek teşekkül ettiğini gösterecek mâhiyettedir. Meselâ Osman'ın Rü'yâsı menkıbesindeki ağaç, nehir, kılıç, ay ve bir nevî yadataşı demek olan yüzük, daha Yaratılış Efsânesi'nden beri, Türk destanlarında ısrarla rastlanan, millî destan unsurlarıdır. Esâsen, bu menkıbenin bir benzeri, Moğollar Devri târihçisi Reşîdüddîn'in *Câmi ü't - Tevârîh*'inde de vardır.

Süleyman Paşa'nın sallarla Rumeli'ye geçişi hikâyesi de Oğuz Kağan'ın İtil Suyu'nu geçişine çok benzer bir

ifâdeyle anlatılmıştır (bk. *Oğuz Kağan Destanı*, W. Bang, R. Rahmetî neşri, İst. 1936, s. 22, 23). Sultan Osman'ın Bilecik şehrini, ağırlık göndermek bahânesiyle yolladığı yüklerin içerisine asker saklayarak fethedişi efsânesi de (yer ve şahıs isimlerinin değişmesiyle) bir XIII. asır destanı olan *Dânişmendnâme*'de vardır.

Bu menkıbelerde Sultan Osman'ın dedesi gibi gösterilen Süleyman Şâh'ın, Câber Kalesi önünde, Fırat'da boğulması ve bundan bir Türk Mezarı çıkarılması hikâyesi de Anadolu fâtihi Kutulmuş oğlu Süleyman (b. bk.) ın 1086 da Haleb civârında şehid olması hâdisesiyle; Câber Kalesi'ni kuşattığı sırada kölesi tarafından şehîd edilen Haleb ve Musul Emîri Atabeg Zengî'nin burada mezarı bulunmasından birleştirilmiştir.

Sultan Osman'ın rü'yâsı ise Oğuz Kağan Destanı'ndaki Uluğ Türk'ün gördüğü rü'yânın Osmanlı târihinde bir tekrârıdır.

XVI. asır, halk şiirinin yanlız Tekke Edebiyâtı verimleri değil, dîndışı duygularla söylenmiş manzûmelerinin de, yazılı olarak elimize geçmeğe başladığı asırdır. Sazşâirleri, bu asırda isim yapmaya, şöhret kazanmaya, ad bırakmaya başlamışlardır.

Bu şâirler, aşk türküleri, mânîler, destanlar. koşmalar, serhad, savaş ve gemici türküleri söylüyorlardı. Ölen kahramanlar için, kaybedilen sevgililer için ağıt'lar yakıyorlardı. Şiirlerini günün içtimâî hayâtından aldıkları mevzûlarla da söylüyor; Türk halkının millet hâlinde yaşadığı târîhî, içtimâî hayâtı ve hâdiseleri şiirlerine işliyorlardı.

Halk hikâyecileri de, aynı mevzûlarda hikâyeler söylüyorlardı: Askerî hayat, idârî hayat, köy ve şehir hayâtı, büyük adamların hayâtı, aşk, korsan, haydut ve eşkıyâ mâcerâları; türlü sanat ve meslek insanlarının hayâtı bu hikâyelere işleniyordu.

Hikâyecilerin yaptıkları işi, gölge oyunu, Karagöz sanatkârları da o zamânın beyaz perdesine aksettirerek halkı eğlendiriyor, halk zekâsını ve halk neş'esini geliştiriyorlardı. Divân şâiri Edirneli Nazmî'nin dünya ehli için söylediği «Sanâsun kuklalardur kalkışurlar herbirî dik dik» mısraından anlaşıldığı gibi bu asırda Türkiye'de kukla oyunu da gelişmiş bulunuyordu.

Yine XVI. asırdan başlayarak H. E. nın da yüksek zümre edebiyâtı gibi, kendine mahsus bir muhîti, yetiştirici bir çevresi vardı. Kışlalar, hudud kaleleri, tekkeler, Mağrib Ocakları, bozahâneler, kahvehâneler, panayırlar, kısaca, halkın toplandığı, eğlendiği, saz çalıp oyunlar tertiplediği yerler hem halk kültürünün hem de H. E. nın her şûbesiyle rağbet görüp geliştiği yerlerdir.

Bu asırda Tekke Edebiyâtı, en üstün örneklerini Yunus Emre'de gördüğümüz, Yûnus tarzı ilâhîler söylemeğe devâm etmiştir. Tekke şâirleri içinde medreseden yetişen ve Dîvan tarzı şiir söyleyenler de vardı, Fakat halk arasında tutunan şiir, yine Yûnus tarzı ilâhîler'di. Bu asrın tasavvuf şâirleri arasında Şeyh İbrâhim Gülşenî, Ahmed-i Sârban, Ümmî Sinan gibi isimler unutulamaz. Fakat asrın bilhassa Kızılbaş, Alevî ve Bektâşî zümreleri arasında büyük şöhret kazanan, menkıbeleri ve şiirleri asırlarca dillerden düşmeyen şâir Pîr Sultan Abdal (b. bk.) dır.

XVI. asırda dîndışı mevzû ve heyecanlara şiir söyleyen sazşâirleri içinde bize isimleri ve şiirleri ulaşanlardan en eskileri Bahşı ve Ozan unvanlı şâirlerdir. Bunlardan birincisinin elimizde Mısır Seferi'ne âid bir destan parçası vardır. Bu şâirin kullandığı bahşı unvânının, eski Horasan, Türkmen an'anesinden kaldığı tahmîn edilmektedir (bk. BAHŞÎ). Aynı asırda eski ozan unvânını yaşatarak, bu isimle şiir söyleyen bir şâirin elimizde bulunan tek şiiri, Ozan'ı, Yunus Emre têsîriyle şiir söyleyen â ık'lar arasında görmemizi îcap ettirecek bir söyleyiş içindedir.

Fakat bu asrın, bu iki şâire nisbetle bize daha çok şiir bırakan şâirleri, sırasiyle: Osmanlı devlet adamlarından olduğu halde Âşık tarzı ile şiirler söyleyen, Üveys Paşazâde Kul Mehmed; Ferhad Paşa kumandasındaki Türk-İran savaşları dolayısiyle söylediği şiirleriyle tanıdığımız Öksüz Dede; Çıldır (İran seferi) hakkında iki şiirini bildiğimiz, muhtemelen, Kırım Hanlığı dâhilinde yetişen Hayâlî ve bilhassa bu asrın sonlarında Doğu Anadolu bölgesinde merdâne şiirleriyle şöhret kazanan ve Özdemir Oğlu Osman Paşa kumandasındaki İran seferlerine katıldığı şiirlerinden anlaşılan, büyük şâir Köroğlu'dur (bu şâirler h. kendi bahislerine bakınız). Bu şâirlerden Kul Mehmed ve Hayâlî, aynı zamanda Dîvan Şiiri te'sîri altında halk şiiri söyleyen ilk şâirlerdendir.

Bu asrın sazşâirleri arasında bize Tunus ve Cezâyir'de yapılan deniz savaşları mevzûunda destanlar ve türküler bırakan Garb Ocakları'na mensup sazşâirleri de asırlar ötesine ses ve şiir bırakmış âşıklardandır. İspanyol gemicileriyle yaptıkları deniz savaşlarında bu gemicilere Akdeniz ve Mısır yolunu kapayacak kadar mühim varlık gösteren, bu arada Cezâyir'de, Fas'ta kara savaşları da yapan Türk kuvvetleri arasında yaşayan bu şâirler, bize yaşadıkları hayâtın hâtıralarını aksettiren şiirler bırakmışlardır. Bu gemici şâirlerin Mağrib Ocakları'na Türkiye'nin muhtelif şehirlerinden gidip oralara Türk dilini ve kendi yaşadıkları çevrelerin Türk kültürünü götürdükleri bilinir. Bunlardan Çırpanlı mahlâslı şâir, oraya Filibe civârındaki bir kazâ'dan gitmiştir. Cezâyir şâirleri içinde Oğuz Ali'yi, Turgud Reis'in ölümü üzerine söylediği bir ağıt'la tanıyoruz. Dîğer Garb Ocakları şâirlerinden Kul Çulha, Gedâ Muslu ve Armudlu mahlâslı şâirleri de Paris Millî Kütübhânesi'nde bulunan bir cönkteki şiirleriyle tanımış bulunuyoruz.

XVI. asır Halk Hikâyeciliği de bize eser ve isim bırakmış bir H. E. sâhasıdır. Daha Gök-Türkler devrine âid olduğu ileri sürülen eski bir Kûroğlu Destanı ile XVI. asrın destan şâiri veyâ hem şâir, hem eşkıyâ Köroğlu Destanı, bu asrın, zamanla hikâyeleşmiş H. E. verimleri arasındadır.

Aynı asırda halk toplantı yerlerinde hikâyeler anlatan kıssahân'lar içinde Şirvan'lı Nutkî, Bursalı Mustafa Baba, Derviş Hasan gibi, kıssa anlatıcılar, bu devrin tanınmış kıssahân'larıdır. Meddah Eğlence ile birlikte, bunların Sultan III. Murad'ın sarayına kadar nüfûz ettikleri bilinmektedir. Bunlardan Mehdî mahlâsıyle bir Dîvan tertip edecek kadar, Dîvan kültürüne de vâkıf bulunan Derviş Hasan'ın *Esrâr-ı Hikmet* adıyle yazıya geçirilmiş bir eseri halk arasında *Hikâye-i Ebû Ali Sînâ* adıyle tanınmıştır. Meşhur âlim İbni Sînâ'nın başından geçtiği tasavvur edilen, birtakım hayâlî, esrarlı, kerametli vak'alarla dolu bir büyük hikâye ölçüsündeki bu eser, XVII. asırda, Seyyid Ziyâeddîn Yahya adlı bir hikâyeci tarafından ve *Gencîne-i Hikmet* adıyle bir daha yazılmıştır.

XVII. asır: Bu asır, Türk H. E.'nın altın devrini yaşadığı asırdır. Halka, aydınların edebiyâtından daha yakın şiirler veren Tekke şâirlerinden başka, anonim veyâ sahipleri bilinen H. E. eserlerinin de bu asırda geniş hayâtı olmuştur. Anadolu ve Balkanlar Türkiyesi'nde

sazşâirlerinin en büyükleri bu asırda yetişmiş; Türk H. E.. bu asırda, halk klâsisizmi denilebilecek; nevîleri, şekilleri, kaideleri belirli, yetiştirici bir mektep derecesine ermiştir.

Halk Şiiri, Halk Hikâyesi ve Halk Tiyatrosu nevîleri dâhilinde, bu asırda büyük gelişme olmuştur. Asrın H. E., yalnız halk arasında kalmamış, bu edebiyâtın, dili ile, vezin ve şekilleriyle; birçok da yerli ve millî söyleyişleriyle aydınlar edebiyâtına nüfûz edişi, yine bu asırda göze çarpar bir manzara almıştır. Sazşâirleri, halk hikâyecileri. Karagöz ve Ortaoyunu gibi halk tiyatroları, saraylar dâhil olmak üzere, yüksek zümre arasında varlığı hissedilir, hattâ rağbet görür bir hayat ve itibar kazanmaya başlamıştır.

Sazşâirlerinin, aynı asırda, diğer esnaf teşkîlâtı gibi husûsî hayat ve sanat şartlarına bağlı bir sınıf meydana getirmeğe başladıkları bilinir. Dîndışı şiirler söyleyen sazşâirlerinin âşık unvânı alışları veyâ âşık unvânıyle şöhret buluşları da yine bu asırdadır. Âşık, Âşık Ömer. Gazî Âşık Hasan v. b. gibi şöhretli şâirlerin unvânları, bu kabîldendir. Âşık, aslında, kendilerini dîndışı mâhiyette şiir söyleyen şâirlerden ayıran tekke şâirleri'nin unvânıdır ve hak aşığı mânâsındadır. Fakat bu hak âşıklığı, zamanla, tekke dışı sazşâirlerininin de unvânı olmaya başlamıştır: İnanışa göre, sazşâirleri, saz çalıp şiir söyleme iznini ve kabiliyetini, kendilerine ekserivâ rü'yâda görünen bir velî'den ve çok kere Hızır'dan alıyorlardı: Rü'yâlarında bir velî ile karşılaşıyorlar, onun telkîni ve müsâadesiyle, evvelce hiç bilmedikleri halde saz çalıp şiir söylemeğe başlıyorlardı. Bir tasavvuf teriminin ifâde ettiği gibi, onların kilidi bu rü'yalarda açılıyordu. Sazşâirleri, böylelikle, tekke şâirlerinin yalnız âşık unvânını benimsemekle kalmıyor; onların ideolojilerini de benimsiyorlardı. Bu sûretle, aslında dindışı mâhiyette şiirler söyleyen şâirlerini de, halk, Hak âşıkı gibi görüyor, onlar da şiirlerine tekke şâirlerinin duygu düşünce ve heyecanlarını işliyorlardı.

Bu asırda Tasavvufî H. E., bir Mevlevî şâiri olduğu halde, Dîvan Şiiri tarzındaki Türkçe ve Farsça tasavvuf şiirlerinden başka, hece ile ve Yunus tarzında ilâhiler de söyleyen Âdem Dede gibi; Türkiye'deki sünnî tarîkatlardan Celvetiyye Tarîkati'nin kurucusu Âziz Mahmud Hudâyî; yine Yunus tarzı ilâhîleriyle halk tekkelerinde büyük şöhret ve sevgi kazanan, Halvetiyye Tarîkati'nin Mısrıyye şûbesinin kurucusu Niyâzî-i Mısrî gibi çok mühim sîmâlar yetiştirmiştir. Tasavvufî Halk Şiiri'nin, bu en tanınmış sîmâlardan başka, daha birçok imzâları da vardır.

Fakat XVII. asır, asıl Sazşâiri olarak bize çok sayıda isim veren asırdır. Geçen asırlarda da böyle başlamakla berâber, bu asırda Yeniçeriler, sipâhîler, levendler gibi muhtelif askerî topluluklar arasında, hudud kalelerinde, kahvehâne, bozahâne. panayır ve mesîre yerlerinde saz şâirleri, hem çok yetişen hem de çok aranan ve sevilen insanlardı. Bâzıları, ordu ile birlikte savaşlarda hattâ denizaşırı savaşlarda bulunuyorlardı. Saz şiiri ile Dîvan şiirinin karşılıklı olarak birbirine en çok te'sîre başladıkları asır da yine bu asırdı. Geçen asırda Seydî Ali Reis tarafından söylenen Âşık tarzı, denizcilik türküleri, halk zevkine bir temâyüldü. Seydî Ali Reis, o asırda bu zevke eğilmekte, şüphesiz tek başına değildi. XVII. asırda Dördüncü Sultan Murad'ın saray kadınlarından Afîfe Sultan gibi, yâhud Kırım Hanı Mehmed Giray gibi, kadınlı erkekli, saray insanlarının da Âşık tarzı şiirler söyledikleri biliniyordu. Dîvan şâirlerinin halk arasında şarkı gibi. bestelenerek terennüm edilen murabba'ları da bu iki şiiri birbirine yaklaştırıyordu. Bu asırda Nedîm gibi, Şeyh Galıb gibi büyük Dîvan şâirlerinin Âşık tarzı şiirler, türküler söylemeleri ve Türk Edebiyâtında bir «Mahallîleşme Cereyânı» uyanması gibi hâdiselerde H. E. ndaki büyük gelişmenin de mühim te'sîri vardır.

Fakat, XVII. asır, sazşâirlerinin, sayıları çoğaldığı ölçüde, isimlerinin, hayâtlarının ve şiirlerinin de birbirine karıştığı asırdır. Âşık Edebiyâtı, kendi gelenekleri içinde klâsikleşmiş bir edebiyât olduğu için, esâsen şâirlerin söyleyişlerinde benzerlikler çoktur. Şâirlerin, şiirlerinde aynı deyimleri kullandıkları; mısrâlarını aynı kafiyelerle seslendirdikleri, hattâ birçok şâirin, şiire aynı ilk mısrâlarla başladıkları çok görülmüştür. Bu şiirlerin destan, koşma, semâî, varsağı gibi şekillerinin son dörtlüklerinde şâirler, kendi adlarını söylerlerse de bir şifâhî edebiyât cilvesiyle, halk hâfızası, bu isimleri değiştirip, yerine kendi bildiği veyâ sevdiği bir şâirin adını koyabilir. Diğer taraftan Dîvan Şiiri'nde olduğu gibi, Halk Şiiri'nde de nazîre vardır. Ayrıca, halk şiirlerini bir araya toplayan «cönk» adlı mecmûaları yazanların da, her türlü araştırma ve şüpheden uzak kalarak, bu isimleri yanlış yazdıkları olmuştur.

Bundan başka sazşâirlerinin âşık gibi, kul gibi, öksüz gibi sıfatlarda iştirâkleri vardır. Kul Mehmed gibi, Kul Mustafa gibi Kuloğlu gibi isimler çok kere başka başka Mehmed'lerin, başka başka Mustafa'ların, hâsılı başka başka şâirlerin isimleridir. Kara Oğlan, Karacaoğlan; Demiroğlu, Demircioğlu gibi isimler de çeşitli sebeplerle birbirine karıştırılmıştır.

Bütün bunlara rağmen bu asrın büyük şöhret yapmış sazşâirleri, son araştırmalarla, XVI. asrın ikinci yarısında yaşadığı meydana çıkan meşhur Karaca Oğlan ile Gevherî ve Âşık Ömer başta olmak üzere, Kuloğlu, Kâtibî, Kayıkçı Kul Mustafa, Âşık, Âşık Halil, Üsküdârî, Keşfî, Seyyâhî, Memioğlu, İbrâhim, Kul Deveci, Kâmil, Benli Ali, Demircioğlu ve Tamışvarlı Gazî Âşık Hasan gibi şâirlerdir. Her biri hakkında kendi maddelerinden bilgi alınması gereken bu şâirlerden:

Kuloğlu: Dîvan tarzında da şiirler söylediği bilinmekle berâber, bilhassa halk söyleyişi'nin incelik ve güzelliklerini dile getirmiş şâirlerdendir.

Bir koşma'sındaki «Kayıkçı, Kuloğlu, Kâtibî gedâ - Hakk'un emri ile dile gelmiştir.» mısrâlarıyle, sazşâirlerinin ilâhî bir kaynaktan aldıkları izinle dile geldiklerini belirten Kâtibî, aynı zamanda Kayıkçı Kul Mustafa ve Kuloğlu ile yakınlığını da ifâde eder. Her iki şâir de Sultan IV. Murad'dan iltifat görmüş şâirlerdendir. Kayıkçı Kul Mustafa, IV. Murad'ın Bağdad Seferi için söylediği destandan meşhur Genç Osman Hikâyesi doğan şâirdir. Öksüz Ali, şiirlerini, Öksüz, Öksüz Âşık, Öksüz Ali gibi mahlâslar söyleyen ve Tuna nehri için, büyük bir ihtimalle onun söylediği bir türkü, asırlarca dillerde kalan bir XVII. asır şâiridir.

Girid'de sazşâirleri: XVII. asırda, kaderin kendilerini Girid'de topladığı, Hanya'nın, Kandiye'nin muhâsara ve fetihlerinde bulunmuş, Ordu Şâirleri vardır ki bunlar, Âşık Edebiyâtı Târihi'ne, bilhassa Girid Harbi için söyledikleri şiirlerle yerleşmişlerdir. Bu şâirlerin başında, Hanya'nın zaptını, devrin hükümdârlarına bir şiirle müjdeleyen Âşık vardır. Aynı savaşta bize âdetâ günlük hâtıralarını

yazar gibi şiirler bırakan ikinci mühim şâir Seyyâhî'dir. Girid'de harbin uzaması dolayısiyle sıla sızısı duymaya başlayan bu şâirler, bu uzak fetih savaşında zafer neş'eleri kadar, muhâsara uzamasından doğan elem duyguları da duymuşlardır. Girid Savaşı'nın dîğer şâirleri Keşfî, Üsküdârî, Yamak, Kul Muslu, Memioğlu, Şâhinoğlu ve Mecnun mahlâslı şâirlerdir. Bu şâirlerin elimizde bulunan türküleri, umûmiyetle Kandiye Muhâsarası yıllarında çekilen ıztırâbın manzum vesîkaları mâhiyetindedir. Köprülü Fazıl Ahmed Paşa'nın ise el atması ile Kandiye fetholunup, Girid Harbi'nin 1669'da parlak bir zaferle sona erdiğini ise bize bildiren halk şiirleri, Keşfî'nin türküleridir. Bütün bu şâirlerin, Girid Savaşı mevzûundan başka duygularla söylenmiş diğer bir kısım güzel şiirleri de elimizdedir.

Bu asırda IV. Murad'ın Bağdad Savaşı için de muhtelif saz şâirleri, destanlar ve türküler söylemişlerdir. Bunlardan Kayıkçı Kul Mustafa'nın bir destanıyle bir hikâye doğduğunu yukarıda belirtmiştik. Bağdad Savaşı için şiir söyleyen çok sayıda sazşâiri içinde Demircioğlu, güzel bir destanıyle ve Derviş Ali, Sultan Murad'a saygı ve sevgi ifâde eden şiirleriyle dikkati çekerler.

Buna mukabil yine bir ordu şâiri olan Tameşvarlı Gazî Âşık Hasan da aynı asırda Balkanlar ötesindeki hudud boylarında kaybettiğimiz illerin ve yerlerin acısını terennüm etmiştir. Onun bilhassa Budin Türküsü, o zamanki Türk vatanının birçok yerlerinde ve bu arada Osmanlı şehzâdeleri arasında derin teessürle okunmuştur. Sazşâirlerimizin kaybedilen topraklarımız için ıztırap şiirleri söylemeleri bilhassa gelecek asırlarda artacaktır. Bir rivâyete göre, Gazî Âşık Hasan'ın, aynı zamanda Bektâşîler tarafından benimsenen ve Bektâşî Evliyâları arasında yer verilen bir mânevî hayâtı vardır. Bu rivâyet doğru ise bir XV. asır Bektâşî - Alevî şâiri olduğu söylenen Hasan Dede'ye âidiyeti ileri sürülen «Eşrefoğlu al haberi - Bahçe biziz, gül bizdedir» başlangıçlı şiirin, Âşık Hasan'ın olması da bir ihtimâldir.

Bu asrın en büyük ve çok eser bırakmış sazşâirleri olan Karacaoğlan, Gevherî ve Âşık Ömer ise, birincisi, halk dili'nin ve halk zevki'nin bütün incelikleriyle terennüm ettiği, çok yerli ve şûh şiirleriyle; dîger ikisi, hem Karacaoğlan tarzında hem de Dîvan Şiiri tesirleriyle birleşmiş manzûmeleriyle ve şiirini söyledikleri, çok çeşitli, millî - beşerî duygularıyle, haklı şöhret kazanmışlardır (Bk. KARACAOĞLAN, GEVHERÎ, ÂŞIK ÖMER.).

Bu asırda Türk Halk Şiirinin dörtlük birimleriyle söylenen Mânî, Koşma, Destan, Türkü, Semâî, Türkmânî, Varsağı v. b. gibi nazım şekillerinin birer şekil ve nevî olarak son tekâmüllerine ulaştıkları asırdır. Aynı nazım şekilleriyle söylenen ve Ağıt, Koçaklama, Güzelleme, Taşlama v. b. gibi isimler alan şiir çeşitleri de yine bu asırda tamâmıyle karekterini bulmuştur. Bundan başka Aruzla söylenen sazşiiri de yine Dîvan, Semâî, Kalenderî Satranç v. b. gibi nazım şekillerini, gerek vezin gerek şekil olarak bu asırda çok sayıda örneklerle ortaya koymuştur.

XVII. asırda Anadolu'da halk hikâyeciliği de büyük gelişme göstererek, yeni, güzel ve şöhretli hikâyeler vermiştir. Bunlar arasında destanlardan doğan ve Osmanlı devletine bağlı, sünnî Türkler arasında yayılan Genç Osman Hikâyesi'ne karşı, şiî İran ve Âzerbaycan çevrelerinde, VI. Murad'a mukabil, Şah Abbas'ı büyük kahraman gösteren Şah Abbas Nağılı gibi hikâyeler teşekkül etmiştir.

Fakat XVII. asırda daha çok gelişen halk hikâyeleri Kerem ile Aslı, Âşık Garîb gibi, aşk hikâyeleridir. Âşık Kerem ve Âşık Garib unvanlı sazşâirlerinin, kendi aşkları için söyledikleri şiirlerden doğduğu ve halk arasında yapılan manzum ve mensur ilâvelerle genişlediği tahmin olunan bu hikâyelerde orta ve doğu Anadolu'da yaşayan Türk halkının o asırlardaki duygu ve düşünce dünyâsı vardır. Bunlar gibi zengin bir halk hikâyesi de, vakıaları, Erzurum, Erzincan, Tercan, Murad Suyu gibi, yine Doğu Anadolu bölgelerinde geçen Âsüman ve Ziycan Hikâyesi'dir (Ercisli Emrah ile Selvi Han Hikâyesi de, muhtemelen bu asırda teşekkül etmiştir).

Bu çok tanınmış hikâyelerden başka Arzû ile Kanber, Kirman Şâh, Tâhir ile Zühre hikâyeleri gibi, daha bâzı hikâyeler de vak'aları Horasan, Herat, Mısır gibi İmparatorluğun komşu ülkelerinde veyâ uzak bölgelerinde geçen fakat hem nazım hem nesirle anlatılışı birincilerden farklı olmayan hikâyelerdir ki bunlar, Şark'ın bu bölgelerinin mâmur ve makbûl olduğu ve hâtıralarının hâfızalarda yaşayıp gönül'erde yer ettiği devirlerin mahsulleridir.

Bunlardan başka, Dîvan Edebiyâtı'nın klâsik mesnevîlerinden halk diline ve halk hâyatına yayılan Leylâ ile Mecnun gibi, Ferhad ile Şirin gibi, meşhur Şark hikâye ve efsâneleri de halk hikâyecileri tarafından işlenmiş, bunlara, Türk halkının millî diline, millî zevkine ve hikâye an'anesine uygun şekiller verilmiştir. Ancak bu hikâyelerin teşekkülünde Dîvan kültürü'nün têsîri pek bellidir.

O kadar ki bu hikâyelerin nesir diliyle anlatılan bölümleri arasında yalnız hece ile söylenmiş şiirler değil, arûz'la terennüm edilmiş manzûmeler de vardır.

Aynı asırda, bütün bu çeşitli halk hikâyelerinden başka, şöhretli meddahlar tarafından söylenen güldürücü hikâyeler de büyük rağbet görüyordu. Halk arasında yetişen, çok zekî meddahlar, mevzûlarını günün içtimâî hayâtından aldıkları güldürücü ve taklitli hikâyelerini halk toplantı yerlerinde söylemeğe devâm ediyorlardı. Bu hikâyeler Karagöz tiyatrosunda olduğu gibi, bir kişi tarafından anlatılıyor ve bu bir kişi, çeşitli halk zümrelerine, mesleklere ve karakterlere mensup insanları konuşturarak veyâ Türk topluluğu içindeki Rum, Ermeni, Yahudi v. b. zümrelere mensup tipik insanları kendi karakterleri, kendi değişik ve bozuk Türkçe söyleyişleriyle taklîd ederek komik hikâyesini, bir temsil gibi anlatıyordu. Bu asırda yalnız İstanbul'da 80 tanınmış meddah vardı. Bunlar arasında IV. Murad'ın nedîmi Tıflı bilhassa meşhurdu.

Meddahların hikâye mevzûları ve yukarıda isimlerini saydığımız çeşitli hikâyeler, asrın halk tiyatrosu'na da aksettiriliyordu. Gölge Oyunu (Karagöz) ile Ortaoyunu'nun halk arasında gördüğü rağbet gittikçe genişliyordu. Bunlardan Karagöz hakkında, daha geçen asrın oyuncularından bahseden târihçi Gelibolulu Âlî'nin, yine geçen asrın son yıllarında yazdığı *Mevâ'idü'n - Nefâis Fî Kavâidü'l - Mecâlis* adlı eserinde dikkate değer bir kayıd vardı: Âlî, bu eserinde zıll - i hayâl oynatan ve taklîd - i takrîr'de kudret gösteren oyunculardan bahsediyordu. Bunların, bir perde arkasında yalnız kendilerinin bulundukları ve kendileri söyledikleri halde, perdede çeşitli şahıslar gösterip konuşturan mâhir ustalar olduklarını yine Âlî söylüyordu: Vahdet - i vücûd sırrını hicâb - ı şühûd arkasından gösteren Şeyh Küşterî Hazretleri gibi, bunların da muhtelif şahısların sûretlerini zuhûra getiren yeni îcadlar gösterici mukallidler olduklarını belirtiyordu (s. 96).

XVIII. asır: Geçen asırda altın devrini yaşayarak şöhretli şâirler yetiştiren H. E. nın, yurd sathındaki yaygın ve hareketli hayâtı, XVIII. asırda da, yine çok sayıda şâir yetiştirerek devâm etmiştir. Kendilerine, millî bir duygu ve düşünce âlemini; hayat hâdiselerini; yurd ve dünyâ meselelerini; eski, yeni târih vak'alarını; dîn ve dünyâ târihini; tasavvuf îmânını; halk gözüyle görüp halk diliyle söyleyen şâirlerini, Türk halkı, bir ihtiyaç gibi, sevgi ve alâka ile karşılamıştır.

Halk hikâyesi ve halk tiyatrosu sâhasında da H. E., aynı hayât, duygu ve düşünce dünyâsını kendi üslûbuyle ifâdeye devâm etmiştir. Ancak bu asırın sayı bakımından pek bol olan sazşâirleri gibi, hikâye ve tiyatro vâdîsindeki H. E. da, ortaya konulan eserler bakımından, geçen asırdakiler kadar üstün değildir.

Sazşâirlerinin daha XVI. asırda başlayan arûz'la şiir söyleme temâyülleri, XVII. asırda biraz daha arttıktan sonra XVIII. asırda daha yaygın bir hâl almıştır. Ancak sazşâirleri, arûz'la söyleyişte başarılı sayılamazlar: Âşıklar, arûzu, sazlarla şiir söylemenin têsîriyle, fazla imâleli kullanmışlardır. Ancak, onların arûzla ş ir şöyleyişleri, Dîvan şâirleri arasında îtibar görmelerini sağlamış, bu çevrede onların isimlerinden, şiirlerinden bahsedenler olmuştur. Tezkireci Safâî ve Sâlim'in, klâsik şâirler arasında bir iki sazşâirine de yer vermeleri bundandır.

Bu asırda, İstanbul'da, Bursa'da, İzmir'de ve diğer tarîkat çevrelerinde Yunus'dan beri devâm edip gelen ilâhî an'anesinin birtakım derviş ve şeyh şâirleri yetişmekle berâber, asrın daha büyük şöhretleri Diyarbekir gibi, Erzurum gibi, Anadolu'nun, tarîkatlere çok bağlı îmân kütlelerinin bulunduğu yerlerde yetişmiştir. Aynı asırda çok sayıda yazılmağa başlanan ilâhî cönkleri'inde Yunus Emre'nin ve onun eski asırlarda yetişen talebesinin şiirleri yanında Bektâşî - Alevî nefes ve ilâhîlerinin çokluğu dikkati çeker. Bu gibi cönklerde Pîr Sultan Abdal'ın ve onun têsîrindeki derviş şâirlerin şiirleri de mühim bir yer tutar.

Asrın en mühim sazşâirleri, İmparatorluğun savaş meydanlarında, seferler için veyâ seferlerde şiirler söyleyenlerdir. Geçen asırda bu tarz şiirlerin başlıca mevzûları, Girid Savaşı, İran ve Avusturya savaşlarıydı. XVIII. asırda İran'la ve Avusturyalılarla yapılan savaşların Âşık Edebiyâtı'ndaki akisleri devâm etmiştir. Fakat asrın savaş şiirleri edebiyâtında birinci plânda yer almaya başlayan mevzû, Moskof savaşları olmuştur. Türk - Moskof Savaşları'na âid göze çarpan ilk şiirler 1711'de Baltacı Mehmed Paşa'nın Prut Harbi'ne dâir bir destandır: Âşık Ravzî isimli bir şâirin «Yine baş kaldırdı Moskof Kralı»; mısraıyle başlayan ve «Tâ Kızıl Elma'da nişânımız var» gibi mısrâlarla devâm eden şiiri III. Sultan Ahmed zamânındaki bu harbin 1711 veyâ 1713 safhalarına âid görünmektedir.

Aynı asırda, muhtemelen III. Mustafa zamânındaki 1768 Rus Harbi dolayısıyle Âşık Mustafa isimli bir ordu şâirinin söylediği destanda, Rus Çariçesi II. Katerina'nın ihtirâsından doğan bu savaş dolayısıyle yurdda bir rüzgâr gibi esen te'dib duyguları âşikârdır. Aynı şiirde söylenen «Donanma ederüz Kızıl Elma'da» mısraı da destanın dikkate değer söyleyişlerindendir. Asırlardan beri ya İstanbul, yahut Roma olan Kızıl Elma'nın, geriye dönüp Moskova oluşu çok mühimse de, 1768 Savaşı'nın başında söylenen bu destandaki ümit dolu duygular sâdece söylenmiş olmakla kalmıştır.

1770 ve 1789'da ise, II. Bayezid devrinden beri bir Türk beldesi olan Bender şehri, Rusların işgaline uğramıştı. Bu acı hâdisenin de asrın halk şiirinde hicranlı yankıları olmuştur. Bunlardan biri Âşık Kâmil isimli sazşâirinin Bender Destanı'dır.

Bu asırda Mevlevî şâiri Derviş Mûsâ'nın 1715 Türk - Venedik Harbi için söylediği bir Dîvan, aruzla söylenen halk şiirlerindendir. Diğer taraftan devâmeden Avusturya Savaşları dolayısıyle, yeni Nemçe Destanları söylenmiştir. Kabasakal Mehmed'in diğer bir ordu şâiri Âşık Mehmed'in ve daha başka şâirlerin bu yollardaki destanları, halk gözüyle görülüp halk diliyle terennüm edilen târîhî - içtimâî vak'aların şiirleridir.

Dış savaşlar yanında, İmparatorluk dâhilinde baş kaldıran kimselerin halk üzerinde bıraktıkları te'sirleri ve tenkillerini terennüm eden destanlar da vardır ki bunlar, memleketin iç ahvâli üzerinde mühim bilgiler verirler.

Hac Emîrliği ve Şam vâlîliği gibi, devletin mühim hizmetlerinde bulunan Osmanoğlu Nasuh Paşa için, Bulgaristan'da Vidin çevresinde başına buyruk bir idâre kurmaya çalışan Pazvandoğlu Osman için söylenen destanlar bunlar arasındadır.

Yine bu asırda Cezâyir'deki Mağrip Ocakları'nda vazîfeli ordu şâirlerinin de Cezâyir Destanları, İmparatorluk Türkçesi'nin Afrika ülkelerinde devâmeden seslerindendir. Bu şiirler, Afrika'nın şimâl sâhillerinde, asırlarca nasıl zengin bir H. E. yaşadığının açık delilleridir. Barbaros gibi, Murad Reis gibi, büyük deniz kahramanlarının menkıbeleri de bu şiirlerde bir tılsım gibi yaşayan hâtıralardır. Cezâyir'de geçen asrın sonlarında yaşamış Benli Ali isimli sazşâirinin, Osmanlı Padişâhına bağlılık ifâde eden bir Cezâyir koçaklama'sı; Kara Hamza, Seferlioğlu, Mağriplioğlu v. b. gibi şâirlerin daha başka şiirleri bize deniz kuvvetlerimizin Cezâyir'de geçen hayatlarını bildirir.

XVIII. asırda, bu ve bunun gibi târihî, içtimâî şiirler söyleyen sazşâirleri yanında, çeşitli insan tipleri, berberler, bekçiler v. b. gibi çeşitli meslek erbâbı hakkında ve daha başka mevzûlarda destan tertipleyen şâirler de vardır. Daha çok sayıda sazşâirleri ise, aşk ve tabîat şiirleri; türküler ve koşmalar söylemişlerdir.

Koşma, Türkü, Semâî v. b. tarzı aşk ve tabîat şiirleri söyleyen bu asır şâirleri içinde, başta meşhur minyatür ressamı Levnî olmak üzere Âşık Kıymetî, Şermî, Mahdûmî, Bursalı Âşık Halil gibi isimler zikredilebilir.

Daha geçen asırda Osmanlı topluluğundaki azınlıklar arasında, Rum, bilhassa Ermeni kavimlerine mensup bâzı âşık - şâir'lerin yetiştiğine rastlanıyordu. Başta Bektâşî Tekkesi olmak üzere halk tekkelerindeki hür îmân anlayışı ve samîmî Allah ve insan sevgisi câzibesine kapılarak bu tarîkatlere intisap eden Rum ve Ermeni, derviş - şâir'lere de öteden beri tesâdüf ediliyordu. XVIII. asırda, bilhassa Ermeniler arasında bu yollarda kuvvetli şâirler yetişmişti. Ermeniler, Türk saz şâirleri, bilhassa Tekke şâirleri gibi şiirler söyleyen böyle şâirlere. öteden beri Aşuğ diyorlardı. Aşug veyâ Aşuğ meşhur âşık kelimesinin Ermeni telâffuzunda aldığı şekildi. Geçen asrın sonlarıyle bu asrın başlarında Türkçe koşmalar, destan ve semâîler; arûzla dîvan ve gazeller söyleyen Ermeni sazşâirleri içinde Âşık Vartan gibi, Âşık Mecnûnî gibi, Âşık Civan gibi, hayli şöhret kazanmış şâirler yetişmiştir. Bu şâirlerde esaslı bir Müslüman - Türk kültürü; şiirlerinde İslâmî terimler dikkati çeker. Aynı şâirlerin yetişme an'anesi, o kadar Türk âşık'larına benzer ki, Evliyâ Çelebi, Ermeni-

lerin de saz çalmak ve şiir söylemek için tıpkı müslüman-Türk âşık'ları gibi, mukaddes bir yerden izin aldıklarını ve bu yüzden üstâdâne fasıllar yaptıklarını bildirir. Bu iznin Ermeni âşıklarına meselâ Muş'daki Çanlı Kilise'den hattâ bu kilişe derûnunda yatan bir Ermeni azîzi tarafından verildiği zannında bulunduklarını söyler.

XIX. asır: XIX. asırda H. E., geçen asırların edebî mîrasları üzerindeki hayâtına devâm etmiştir. Tekkelerde yine Yunus tarzı ilâhîler söylenmiş; Halk toplantı yerlerinde yine Karacaoğlan'ların, Âşık Ömer'lerin, Gevherî'larin şiirleri okunmuş ve onların izinde yetişen yeni şâirler, yine sazlarla birlikte, karşılıklı şiir yarışmaları yapmışlardır. Bu asırda halk şiirinin, kendi klâsik vezinlerini, şekillerini, nevîlerini yaşatanlar olduğu gibi, Dîvan tarzı söyleyişe daha çok yaklaşanlar da olmuştur. Bunlar arûzla gazeller, dîvan'lar, müseddesler, müstezad'lar söylemişlerdir. Asrın, hece'ye bağlı kalan şâirleri arasında da, dil bakımından, Dîvan şiiri'nin klâsik tepkip'lerini, kelime ve mazmunlarını hattâ edebî sanatlarını, halk şâirlerine mahsus bir edâ ile kullananlar çoğalmıştır.

Daha 1828 Türk - Rus Savaşı'ndan başlayarak, 1853 de yine Ruslarla yapılan Kırım, Sivastopol, Silistre savaşlarından' 1897'deki Türk - Yunan Harbi'ne kadar; yahut, Yeniçeriliğin ilgaası mânasındaki Vak'a - i Havriyye'den, Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın isyânından doğan Nizib Muhârebesi'ne kadar, asrın çeşitli iç ve dış mücâdeleleri, halk şâirlerine türlü destanlar söyletmiştir.

İkinci Sultan Mahmud devrinde yapılan kıyâfet inkılâbı gibi yenilik hâdiseleri de halk şâirlerinin tasvipkâr şiirlerine mevzu olmuştur. Kısaca Halk Edebiyâtı, söyleyiş şekli ne olursa olsun, târîhî ve an'anevî içtimâîliğini bu asırda da kuvvetle devâm ettirmiştir.

Bu asırda sazşâirlerinin büyük şehirlerde toplandıkları hattâ teşkilatlandıkları daha iyi bilinir. Bu bakımdan Halk şiirinde göze çarpan bir yenilik, şehir hayâtı, şehir mevzûları ve şehir tipleri üzerinde şiirler söylemesidir. Tabiî, saltanat merkezi İstanbul, bu şehirlerin başındadır. Asrın sazşâirlerini İstanbul'da saray'ın himâye ettiği, diğer şehirlerde de bu şâirlerin, hükûmet adamlarından, memleket âyan ve eşrâfından alâka ve yardım gördükleri bilinir.

İstanbul âşıklarının Tavukpazarı'nda bir kahvede toplantılar yaptıkları, reislerinin saray'a ve Sultan Mahmud, Mecid ve Aziz gibi hükümdarların huzûruna dâvet edildikleri, bu şâirlerin, saray'da fasıllar tertipleyip hükümdarlardan iltifat gördükleri haber verilir. Osmanlı iktidârının, halk arasında siyâsî, içtimâî, askerî propagandaya lüzum gördüğü zamanlarda halk şâirlerinden faydalanmaya başlaması da bu devrin yenilikleri arasındadır.

Bu asır halk edebiyâtının dîğer nevîlerinde de yine şehirler içine yayılan bir gelişme olmuştur. Taklitli, karakter yaratıcı, güldürücü hikâyeler anlatan meddah'lar, şehir kahvehânelerinde zevkle tâkîbedilen halk hikâyecileridir. Meddah hikâyelerinin taklitli tipleri, tekerleme ve nükteleri, çeşitli hicivleri ile Karagöz oyunu'nun aynı vasıftaki sözleri ve hareketleri, asrın ikinci yarısında, Avrupaî Türk Edebiyâtı nın tiyatro hattâ roman nevîlerine te'sir edecek kadar yaygın ve te'sirli olmuştur.

Karagöz, en çok İstanbul da gelişmek, İstanbul tiplerini ve vak'alarını sahneye koymakla beraber diğer şehirlerde de yaygındır. Ortaoyunu ise canlı aktörleri, farce tipi komedilerde olduğu gibi, tekrarlanan, güldürücü hareketleri; Karagözdeki şahsiyetlere, nüktelere, kelime oyunlarına, taklitlere pek benzeyen vasıflarıyle bilhassa bu asırda çok yaygın bir hayâta sahip olmuştur.

Kerem ile Aslı ve Âşık Garib gibi hikâyelerin, ayrıca Leylâ ile Mecnun, Ferhad ile Şirin gibi, klâsik edebiyattan aksetme hikâyelerin, bu asırda daha küçük ölçüde benzerleri meydana gelmiştir. Kırklareli çevresinde teşekkül eden Ferhad ile Şerîfe Hanım Hikâyesi bu hâdisenin tipik bir örneğidir.

Asrın destanları içinde, İspartalı Âşık Seyrânî'nin Vak'a - i Hayriyye Destanı, Âşık Ali'nin Nezip Destanı, Âşık Mehmed, Âşık Sefvet, Âşık Kayserili Hasan Baba ve daha başka şâirler tarafından söylenen 1897 Yunan destanları, asrın unutulmaz söyleyişleridir. Fakat bu asrın en dikkate değer destanları yine Türk - Moskov Savaşları dolayısıyle söylenenlerdir. Bunlar arasında Âhû adlı bir şâirin, bütün Türk - İslâm memleketlerinden gelen maddî ve mânevî kuvvetlerin Moskov üzerine yürüyüşünü sayıp döktüğü, büyük bir târih, coğrafya ve din kültürüyle meşbû, Önünce redifli destanı; Âşık Sürûrî'nin 1853 Silistre Savaşı dolayısıyle söylediği, Serdar Ömer Paşa'nın medhiyle süslü, Yürüdü redifli, Yürüyüş Destanı; yine bir ordu şâiri olan Âşık Hayâlî'nin, bir Tuna sevgisi, Moskof nefreti ve bir zafer destanı havası içinde söylediği Silistre Destanı, asrın en mühim destanları arasındadır.

An'anevî halk irfânıyle ve halk kültürüyle zengin Halk Edebiyâtı, aynı asırda yine çok sayıda, dindışı şiirler de söyleyen âşık şâirler yetiştirmiştir. Bu asrın ikinci yarısında ve XX. asırda Türkistan ve Âzerbaycan belgeleriyle, Anadolu ve Balkanlar Türkiyesi'nde bütün genişliğiyle devâm edecektir. Türkistan ve Âzerbaycan edebiyâtı, uğranılan Rus istilâları ve baskılarıyle muztarip ve hicranlıdır. Anadolu edebiyâtında ise, Kayserili Seyrânî, Tokatlı Nûri, Ruhsatî, İspartalı Âşık Seyrânî, Âşık Ali, Beşiktaşlı Gedâî, Silleli Sürûrî, Figaanî, Nigârî, Sümmânî, Ceyhûnî, Benderli Remzî, Hengâmî, Tıflî, Deli Boran, Beyoğlu v. b. gibi, çok sayıda sazşâirleri içinde en şöhretlileri: Bayburdlu Zihnî (b. bk.), daha çok Karacaoğlan tarzı şiirler söyleyen ve bir XVII. asır şâiri olduğu tahmîn edilen Ercişli Emrah'la karıştırılan Erzurumlu Emrah (b. bk.); Sultan İkinci Mahmud'un kıyâfet inkılâbı dolayısıyle, fes hakkında söylediği bir kâsîdesiyle hükümdârın il ifâtına mazhar olan Âşık Dertli (b. bk.); Anadolu'nun cenup bölgelerinde Karacaoğlan Mektebi'nin yetiştirdiği, göçebe Türkmen şâiri Dadaloğlu (b. bk) gibi unutulmaz isimlerdir.

XX. asır: Yirminci asırda H. E., Türkiye'de aydınlar edebiyâtının halka yaklaşmasına rağmen, kendi târîhî - an'anevî hayâtına devâm etmiştir. Eski asırlardaki gibi büyük şâirler yetiştirememekle berâber, bir taraftan dindışı duygular ve içtimâî mevzûlar üzerinde, çok sayıda türkü, koşma v. b. şiirler söylenmiş, diğer taraftan büyük târîhî hâdiseler, halk edebiyâtında yine derin yankılar uyandırmıştır. Başlangıçta Trablus - Garp Harbi, Balkan Harbi, Birinci Dünyâ Harbi gibi büyük hâdiseler için hicranlı destanlar söylenmiş, sonra bu edebiyâtın yüzünü İstiklâl Savaşı için söylenen destanlar güldürmüştür.

Türkistan ve Âzerbeycan'da komünist iktidârın elinde kalan halk şâirlerine orada yeni rejimin propagandası için şiirler söyletildiği öğrenilmiştir.

H. E., bu tarz propagandaya son zamanlarda Türkiye'deki solcuların da âlet etmeğe çalıştıkları olmuştur. Buna mukabil bâzı milliyetçi derneklerin sağ duygulu halk şâirlerini aydınların salonlarına dâvet ederek onların yine sağ duygulu şiirlerini alkışladıkları da olmuştur.

XX. Asırda H. E., nın âşık Veysel gibi, Türk'ye radyoları vâsıtasıyle geniş ölçüde şöhret yapan şâirleri de vardır.

Daha Nedîm ve Şeyh Galip devrinden beri aydınlar edebiyâtına sesini duyuran ve bu büyük Dîvan şâirlerine âşık tarzı şiirler söyleten H. E., XX. asırda bu sâhada yapılan ilmî araştırmalarla, aydınlar tarafından çok daha iyi bilinir ve sevilir bir edebiyât olmuştur. Yûnus Emre'den beri H. E., büyüklerinin ve eserlerinin iyi tanınması neticesinde Türkiye'de aydın şâirlerin halk tarzı şiir söylemeleri, bir aralık bir çığır derecesi almıştır.

H. E., te'sirleri, Tanzimat devri şâirlerinde de görülmekle berâber, XX. asırda bu te'sir Rizâ Tevfık'in şiirlerinden bu yana, bilhassa genişlemiştir.

Orhan Seyfi' Fâruk Nafiz v. b. gibi millî Edebiyât Cereyânı mensuplarının ve daha sonraki şâirlerden bâzılarının bu yolda güzel şiirler verdikleri görülmüştür. Türkiye de klâsik edebiyatları yıkmaya çalışan yeni edebiyat cereyanının da; aykırı ideolojiler için çalışan ve her bakımdan yıkıcı hareketlerde bulunan cereyanların da türlü sebeplerle halk şiirinin söyleyiş ve motiflerinden istifâde ettikleri de asrın gerçekleri arasındadır.

Bütün bunlara rağmen, Türk H. E., öyle görünmektedir ki, bundan sonraki hayatına da, şerefli mâzisine yakışır bir vatanperverlikle devâm edecektir. — N. S. B.

HALK EĞİTİMİ, sosyal yapıda sorumluluk almış yetişkinlerin okuma - yazma öğrenmelerini, temel bilgiler kazanmalarını, meslek sahibi olmalarını, mesleklerinde gelişmelerini, çalışma güçlerini artırarak yaşayış seviyelerini yükseltmelerini, millî ve insanî mezivetlerini geliştirmelerini sağlamak amacıyle plânlı, sistemli ve sürekli bir şekilde yürütülen okul dışı eğitim.

Bu eğitimin temel prensiplerini, demokratik davranışlar çerçevesinde ikna, irşat ve gönüllülük teşkil eder. İnisyatifin, çalışmaların yöneleceği fert ve toplumlardan gelmesi esastır.

Târihçe: H. E. nin ortaya çıkışı insanlık târihi kadar eski olup, insanların birbirlerine te'sir etmeleri ile başlamıştır. Bu anlamda eğitim, plansız ve sistemsiz bir eğitim hareketi olarak kendiliğinden doğmuştur. Bu hareket zamanla teşkilâtlanarak okul ve H. E.'nin başlangıcını teşkil etmiştir.

Batı'da, bu günkü anlamda, sistemli bir H. E.'nin XIX. yüzyılda başladığı görülmektedir. Avrupa'da, bilhassa İskandinav ülkele inde H. E. yapan yatılı okullar açılmıştır. Bu okullarda, okul eğitiminden geçmemiş yetişkinler eğitilirdi. Kış aylarında erkekler beşer aylık, kadınlar da üçer aylık kurslara katılır, bu kurslarda yetişkin erkek ve kadınlara temel bilgiler ve çeşitli maharetler kazandırılırdı. Kazandırılan başlıca maharetleri, kadınlar için ev ve âile yönetimi, erkekler icin tarım, hayvancılık, avcılık, balıkçılık ve el san'atları teşkil etmekteydi.

Türkiye'de Halk Eğitimi: Bizde H. E. nin çok eski bir yeri olup, eski Türk devletlerine kadar uzanmaktadır. Selcuklu ve Osmanlı devletlerinde bu eğitimin daha şuurlu hâle geldiği, ahi kuruluşları, loncalar, medreseler ve ordu bünyesinde teksifî şekilde yürütüldüğü görülmektedir. Bu müesseseler bünyesinde H. E., Tanzımât devrine kadar dolaylı yollardan devam etmiştir.

Tanzimâtı takiben 1861 yılında yayımlanan Cemiyet - i İlmiye - i Osmaniye Nizamnâmesi ile H. E. sistemleştirilmeye başlanmış ve ilk defa resmî bir hüviyet kazanmıştır. Bu nizamnâmede halkın yayın yolu ile aydınlatılması, halka dersler verilmesi, dinî ve siyasî istismarın önlenmesi isteniyordu. 1865 yılında İstanbul'da açılan Çırak Okulu ile de ilk resmî H. E. müessesesi kurulmuş oldu.

HALK EĞİTİMİ: Zonguldak Kuzyaka Eğitim Odası'nın açılışı

İkinci Meşrutiyet'in ilânından sonra H. E konusundaki çalışmalar daha da gelişmiş, Türk Ocaklarında halkı aydınlatmak için kurslar açılmış, konferanslar düzenlenmiştir. 1913 târihli Tedrisat - ı İptidaiye Kanunu Muvakkatı'nda da H. E. ne yer verilmiştir. Fakat bu çalışmalar İstanbul sınırlarını aşamamıştır.

Cumhuriyetin ilânı ile beraber H. E. ne gereken önem verilmiş ve devrin maarif vekili tarafından halkın eğitimi konusunda vâlilerin görüşleri istenmiştir. Ayrıca, Halkı Tenvir Müdüriyet - i Umumiyesi'nin teşkili düşünülmüşse de, bu teşkilât kurulamamış, ancak 1926 yılında Maarif Vekâleti bünyesinde Halk Terbiyesi Şubesi vücuda getirilmiştir.

H. E. dâvâsının bütünü ile halli için 1928 yılında harf inkilâbı yapılmış, Atatürk'ün önderliğinde açılan «millet mektepleri» ile 1 500 000 yetişkine okuma yazma öğretilmek ve temel bilgiler kazandırmak suretiyle dünyanın en büyük H. E. hareketi gerçekleştirilmiştir.

Bu büyük hareketi takiben halkevleri (1932), eğitmen kursları (1936), gezici kadın ve erkek kursları (1938), halk yayınları ve okul vasfındaki diğer kuruluşlar ile H. E. hizmetleri müesseseleştirilmiş ve vatan sathına yayılmıştır.

1952'de Amerika'lı H. E. uzmanı Watson Dickerman yurdumuza dâvet edilerek mütalâası alınmıştır. Aynı yıl içinde Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde H. E. Bürosu kurulmuştur. Bunu, köylerde halk okuma odalarının (1953), ilçelerde H. E. merkezlerinin (1956) açılması takip etmiştir.

HALK EĞİTİMİ: Balıkesir Halk Dershânesi çalışma hâlinde

HALK EĞİTİMİ: Balıkesir Halk Eğitim Merkezi'nde yabancı dil kursu

H. E. konusu VI. Millî Eğitim Şûrasında bütün detayları ile ele alınarak tartışılmış ve Halk Eğitimi Örgüt ve Görev Kanunu Taslağı hazırlanmıştır. Bütün bu gelişmeler sonunda 29 Ağustos 1960 târihinde «milletçe başarmağa azimli ve mecbur olduğumuz kültür seferberliği icaplarını yerine getirmek ve halkımızın okul dışı eğitim ihtiyaçlarını karşılamak» gerekçesine dayanılarak alınan bir muciple Millî Eğitim Bakanlığı bünyesinde bir Halk Eğitimi Genel Müdürlüğü kurulmuştur.

Bu genel müdürlüğün kurulması bu alanda mühim bir hamle olmuştur. Genel müdürlük, merkez ve taşra teşkilâtını süratle kurarken, bir yandan H. E. kavramını yurt ölçüsünde yaymaya, H. E. nin metod ve tekniklerini geliştirmeye, halk eğitimcisi yetiştirmeye, bir yandan da muhtelif kuruluşlarca yapılmakta olan eğitim hizmetlerinin belirli ve tutarlı programlar hâlinde halka götürülmesini sağlayıcı tedbirleri almaya başlamıştır.

H. E. alanında önemli ikinci hamle, VII. Millî Eğitim Şûrasının H. E. konusuna ciddiyetle eğilmesi olmuştur. Bu çalışmalarında Eğitim Şûrası H. E. nin târifini, yurdumuz için gereğini ve önemini, prensiplerini tesbit etmiş, H. E. hizmeti yapan kuruluşları belirterek bu kuruluşların H. E. hizmetlerinin neler olması gerektiğini de açıklamıştır. Şûra, ayrıca, bir Halk Eğitimi Kanunu Taslağı da hazırlamıştır. Ancak, H. E. Genel Müdürlüğünün 1964 yılında Köy İşleri Bakanlığına bağlanması, 1967 yılı sonunda tekrar Millî Eğitim Bakanlığına dönmesi, hazırlanan bu taslağın kanunlaşmasına engel olmuştur.

Halk Eğitimi Genel Müdürlüğünün kuruluşu ile yurt ölçüsünde başlayan teşkilâtlanma, Eğitim Şûrasınca yapılan çalışmalardan da yararlanarak şu sonuçlara ulaşmıştır.

1. 1962'de çıkarılan Halk Dershâneleri Yönetmeliği ve müfredat programı ile dörder ay süreli A, B, C bölümlerine ayrılan temel bilgi öğretimi dershâneleri kurulmuştur. Bunlardan A bölümünde okuma - yazma bilmeyen yurttaşlara okuma - yazma ve basit aritmetik öğretmek, B bölümünde okuma - yazma bilen yurttaşlara hayat ve geçimlerinin, yurttaşlık haklarının gerektirdiği temel bilgileri vermek, C bölümünde ise yurttaşlara daha üstün bilgiler kazandırmak üzere eğitim - öğretim faaliyeti yapılması programa bağlanmıştır.

2. İllerde yapılmakta olan H. E. çalışmalarının daha verimli bir şekilde yürütülmesine, hizmetin bir bütün olarak ele alınmasına yardımcı olmak üzere Millî Eğitim Müdürlükleri bünyesinde birer H. E. Başkanlığı ihdas edilmiş, 1963 yılında çıkarılan H. E. Başkanlığı Yönetmeliği ile illerin bu alandaki hizmetlerine açıklık ve kesinlik kazandırılmıştır.

3. İl ve ilçelerde muhtelif kuruluşlarca yapılmakta olan H. E. çalışmalarını ortak programlar hâline getirerek uygulamaya koymak üzere illerde vâlilerin, ilçelerde kaymakamların başkanlığında ilgili kuruluşlar temsilcilerinin iştirakı ile H. E. Plânlama ve İş Birliği Kurulları kurdurulmuştur.

4. İlçelerde bizzat H. E. hizmeti yapan H. E. merkezleri ile köylerdeki halk okuma odalarının sayıları hızla artırılmaya başlanmış, okuma odası açılmayan köylerde okuma köşeleri kurulmuştur. 1963'te çıkarılan H. E. Merkezleri Yönetmeliği ile bu müesseselere, toplumun sosyal, kültürel ve ekonomik kalkınmasında eğitim yoluyla faydalı olacak fonksiyonlar kazandırılmış, çeşitli eğitim araçlarıyla donatılmasına hız verilmiştir.

5. H. E. çalışmalarında yararlanılmak üzere il ve ilçelere gezici halk eğitimcilerinin tâyinine başlanmıştır.

Yurdumuz H. E. çalışmalarında başka bir hamle de II. Beş Yıllık Kalkınma Plânı ile getirilmiştir. Plân, H. E. ni önemle ele almış ve H. E. programlarının, «halkı okur yazar duruma getirmek, temel bilgi ve alışkanlıkları kazandırmak ve öğrenme, daha ileri, daha iyi bir hayat seviyesine ulaştırma isteği uyandırmak, meselelerini kavramalarına, çözmelerine ve bu yönden teşkilâtlanmalarına yardımcı olmak, kişilerin meslek edinmelerini ve mesleklerinde ilerlemelerini sağlamak, halkın ilgisini çeken konularda çeşitli çalışmalar yapmak, kişileri çevrelerinin gereklerine göre eğitmek ve ilgilerini geliştirmek amacına yöneltilmesini» öngörmüştür. Ayrıca, çeşitli kamu kuruluşlarınca yürütülmekte olan H. E. hizmetleri arasında ilişki kurulmasını ve bu ilişkinin Millî Eğitim Bakanlığınca sağlanmasını istemiştir.

Yurdumuzda H. E. yapan çeşitli kuruluşlar vardır. Bu kuruluşlardan bâzıları, kendi hizmetlerindeki verimi artırmak için lüzumlu ortamı hazırlamak maksadiyle H. E. çalışmaları yapmakta ve H. E. metod ve tekniklerinden yararlanmakta, bâzıları ise doğrudan doğruya H. E. ile uğraşmaktadır.

Doğrudan doğruya veyâ dolaylı olarak H. E. yapan kuruluşların başlıcaları şunlardır:

1. Bakanlıklar; 2. Mahallî idareler; 3. Akademik kurumlar; 4. İktisadî devlet teşekkülleri; 5. Özel ve gönüllü kuruluşlar. Gerek H. E. hizmeti yapan bu kuruluşlar arasında lüzumlu iş birliğini sağlamak gerek plânın öngördüğü mânâda H. E. programları yapılmasına yardımcı olmak maksadıyla H. E. Genel Müdürlüğünün organizatörlüğünde, ilgili kuruluşlar temsilcilerinden meydana gelen merkezî kademede bir Koordinasyon ve İş Birliği Grupu

HALK EĞİTİMİ: Kayseri Halk Eğitim Merkezi'nde müzik çalışmaları

HALK EĞİTİMİ: Eskişehir Halk Eğitim Merkezin'de folklor çalışmaları

kurulmuştur. Bu grup belirli H. E. meselelerini ele almakta, çözüm yolları aramakta ve aldığı neticeleri illere ulaştırarak İl H. E. Plânlama ve İş Birliği Kurullarının daha verimli H. E. programları yapmalarına imkân hazırlamaktadır.

1970 yılında çıkarılan bir yönetmelikle köylerdeki okuma odaları adlarının eğitim odaları olarak değiştirilmesi, bu müesseselerin daha verimli çalışmasına imkân verecek hükümlerin getirilmesi ve yeni bir H. E. Kanunu Taslağının hazırlanması son gelişmeler olmuştur. Bu arada bir H. E. Enstitüsü kurulması da taslakta yer almıştır.

H. E. Genel Müdürlüğünün kuruluşunu takiben, 1963 - 1968 yılları arasında, yetişkinlere okuma - yazma öğretme ve temel bilgiler kazandırma konusunda yapılan faaliyetlerden 250 456 kişinin yararlanması sağlanmış, H. E. merkezleri yoluyla yapılan sosyal ve kültürel çalışmalarla 9 milyondan fazla yurttaşa hitap edilmiş, 107 çeşit eserden 4 537 500 adet bastırılarak dağıtılmış ve H. E. alanında 18 972 personel eğitimden geçirilmiştir.

HALK ETİMOLOJİSİ (Fr. Étymologie populaire, Alm. Volksetymologie), kök, anlam ve yapı bakımından anlaşılmayan kelimelerin halkça bilinen kelimelere benzetilerek yapılan açıklamalara dil bilgisinde verilen ad. H. E. örneklerine çokluk bir dilde kullanılan yabancı kelimelerde rastlanır. Çünkü bu kelimeler halk için kök, yapı ve anlam bakımlarından kolay kolay anlaşılmayan birtakım hususiyetler gösterir. Bu sebeple, kullanıldığı dilin her kelimesini yapı ve anlam bakımlarından anlamak ihtiyacını duyan halk, yabancı dillerden gelen kelimeleri ses bakımından kendi diline uydurmaya çalıştığı gibi, yapı ve anlam bakımlarından da ana diline benzetmeye önem verir. Geniş halk yığınlarının yaptığı bu açıklamaların, dilin târihî gelişmesini göz önünde tutmak suretiyle dil bilginleri tarafından yapılan etimolojilere uymayacağı ve gerçeği aksettiremiyeceği tabiîdir. Bk ETİMOLOJİ. Örnek olarak Türkçeye Fransızcadan girmiş olan ve «giyecekleri saklamaya yarayan dolap» analmına gelen *gardrop* (Fr. *garde - robe*) kelimesi halk arasında birçok yerlerde *gardolap* biçiminde kullanılır. Fransızca *gardrop* kelimesinin anlamını kavrayamayan halk, bu kelimeyi dilimizde kullanılan *dolap* kelimesine benzetmek yoluyla açık bir anlama kavuşturmaya çalışmıştır. Bunun gibi, Fransızcadan alınmış olan ve «organizmanın bir yerinde dokuların ölmesi anlamına gelen *gangren* (Fr. *gangrène* lât. *gangraena* yun. *gaggraina* = çürüme) kelimesi de halk arasında *kan kıran* biçimini almakla az çok bir anlam kazanmıştır. Fransızca *soutache* (= şerit) kelimesi de Türkçede *su taşı* biçimine girmiş, böylelikle Türkçeye benzetilmiştir. Halbuki Fransızcaya Macarcadan girmiş olan bu kelimenin Türkçe *su* ve *taş* kelimeleriyle hiçbir ilgisi yoktur. Yine Fransızcadan alınmış olan *sutyen* (= göğüs askısı) kelimesinin halk arasında *sütyen* (Kıbrıs'ta *sütgen*) biçiminde kullanılması da bir H. E. örneğidir.

Kelime hazinesinde olduğu gibi, yer adlarında da H. E. örneklerine sık sık rastlanır. Arapça *Tahte'l - kal'a* adının Türkçede *Tahta - kale* biçimini alması, güzel bir H. E. örneğidir. *İstanbul* adı eskiden bir süre *İslâmbol* biçiminde kullanılmıştır. Türkçenin gramer kaidelerine uymayan *İslâmbol* biçimi de *İstanbul* adına Türk dilinin yaıdımıyle bir açıklık kazandırmak gayretine dayanmak'adır. Fakat *İstanbul* adının İslâmbol biçimine sokulması H. E. ndan çok bir bilgiç etimolojisi (Fr. étymologie savante) örneği sayılabilir.

HALK HİKÂYELERİ: bk. HALK EDEBİYATI.

HALK İŞTİRÂKİYÛN FIRKASI (Türkiye), 7 Aralık 1920 târihinde Ankara'da kurulan ilk legal komünist partisi. Bu parti, 14 Temmuz 1920'de gizli olarak kurulmuş (Hafî Türkiye Komünist Partisi)'nin, 7 Aralık 1920'de Hükûmetten resmen müsaade alındıktan sonra «komünizm» lâfını halkın kötü karşılayacağı düşüncesiyle, yerine «İştirâkiyûn» tâbiri kullanılarak (Türkiye H. İ. F.) adı ile meydana çıkmış şeklidir (bk. Dr. Fethi Tevetoğlu, *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faâliyetler 1910 - 1960*, Ankara 1967, s. 184 - 199). Bu parti bünyesinde de, tıpkı Halk Zümresi' (b. bk.) nde olduğu gibi, kapatılmış Yeşilordu (b. bk.)'nun komünist elemanları yer almışlardır. Umûmî Merkez Teşkilâtı, Matbuat, İrşad, Maliye, Teşkilât şûbelerinden ve Hakem Hey'eti'nden meydana gelen H. İ. F.'nın belli - başlı kurucu ve yöneticileri arasında: Tokat Meb'usu Nâzım (geçici Başkan), Bursa Meb'usu Şeyh Servet (Akdağ), Afyonkarahisar Meb'usu Mehmed Şükrü, Baytar Sâlih Hacıoğlu (Sümbül) (Sekreter), Hakkı Behiç (Bayiç), Ârif Oruç, Sâlih Zeki, Ziynetullah Nûşirevan bulunmaktadır. Abdülkadir'in Mesul Müdürü bulunduğu *Emek* ve Afyonkarahisar Meb'usu Mehmed Şükrü'nün çıkardığı *İkaz* ve kısmen *Yeni Dünya* gazeteleri bu partinin yayın organı idiler. Bunlardan *Emek*, 16 Ocak 1921 târihli ilk sayısındaki başyazısında, komünizmin İslâmiyetle çatışmadığını ispata kalkmıştır. Çerkes Edhem'le birlikte, Ankara'daki Millî Hükûmeti devirmek çabasına girişen T. H. İ. F. mümessili Baytar Sâlih Hacıoğlu'nun gûya Yeşilordu'dan, Hafî Türkiye Komünist Partisi'nden ayrılıklarını belirtmek üzere kullandıkları yeni «Türkiye Halk İştirâkiyûn Bolşevik Fırkası» adı ve «Emek» parolası, kimseyi inandırmayan bir basit kamoflaj oyunu idi. H. İ. F.'nın gerçek hedef, plân ve programı, İstiklâl Mahkemesi'nde aydınlığa kavuştuğu gibi, ilk sayısı 1922 Aralık ayında Moskova'da çıkan *Kızıl Şark*'da bizzat Türk komünistlerinin yayınladıkları yazılar ve (Türkiye B. M. Meclisi Hükûmeti'ne Karşı Türkiye Halk İştirâkiyûn Fırkası'nın Protestosu) başlıklı beyannâme, bu faâliyetlerin Komünist Internasyonali'nin 21. şartındaki 8. maddeye uygunluğunu; Salih Hacıoğlu'nun T. H. İ. F. Kâtib - i Umûmîsi ve Komünist Internosyonal 3. Kongresi'ne katılan murahhas hey'et'in reisi bulunduğunu da ortaya koyuyordu. 11, 27, 28 Ocak 1921'de tutuklanarak İstiklâl Mahkemesi'ne sevk ve 9 Mayıs 1921'de çeşidli ağır hapis cezalarına çarptırılan H. İ. F. mensupları, 29 Eylûl 1921 târi-

hinde çıkan 155 numaralı kanunla affa uğrayınca, H. İ. F., faâliyetlerini yeniden canlandırmıştır. 18 Mart 1922'den i'tibaren *Yeni Hayat* dergisini yayınlamaya başlamışlardır. Affa uğradıkları hâlde yıkıcı komünist faâliyetlerine devam eden H. İ. F. yöneticileri, tahmin ve isteklerinin aksine, 17 Temmuz 1922'de Hükûmet'in Sivas Meb'usu Rauf (Orbay) Bey tarafından kurulduğunu öğrenince bütün ümidlerini yitirmişlerdir. Yeni Hükûmetin, 21 Temmuz 1922'de her türlü komünist propagandasını kat'i olarak yasaklamasından sonra, 15 Ağustos 1922'de ilk kongresini yapmak isteyen H. İ. F.'na önce izin verilmiş; fakat son anda, yabancı ülkelerden delegelerin katılmaları kanunsuz görülerek bu izin kaldırılmıştır. Bu yüzden T. H. İ. F. Birinci Kongresi kanunsuz ve yarı gizli yapılmıştır. Kısa bir müddet sonra Rauf Bey Hükûmeti, bu parti mensublarından bâzıları hakkında «Rusya hesâbına casusluk» tan tahkikat açtırmıştır. H. İ. F. da «bu sırada memleketin pek çok muhtaç olduğu emel ve fikir birliğini muhafaza maksadıyla faâliyetini tâtil eylediğini» açıklayarak kapanmıştır (bk. *Açık Söz*, 10 Şubat 1337, Nu. 120, s. 2). — F. T.

HALK MUSİKİSİ, klasik musiki (b. bk.) yâhut san'at musikisi (b. bk.) dışında kalan, halk dehâsının umumî, müşterek mahsulü olan ve bestekârları meçhul bulunan musiki. Basit, sade, san'at tekellüflerinden uzak, yüksek bilgi ve teknik isteyen hususiyetlerle ilgisiz bir san'attır. Klâsik musikinin şekil, üslûp ve hususiyetlerinden mahrum olmakla beraber, yer yer fevkâlâde güzellikte mahsuller veren bir musiki dalıdır.

Türk H. M., en geniş mâna ve mefhumuyla dünyanın en geniş sahalarına yayılmış, tesiri büyük olmuş en eski bir halk san'atıdır. Bütün Türk dünyasının H. M., ülkeden ülkeye büyük farklar göstermekle beraber, müşterek hususiyetler de taşır. Ancak Türkistan, Kafkasya, İdil - Ural, Kırım, Sibirya gibi Türk ülkelerinin halk musikileri bu konunun dışında bırakılmıştır. Fakat Osmanlı İmparatorluğunu teşkil eden ve bugün Türkiye dışında kalmış bilhassa Rummeli ve Kuzey Irak gibi ülkeler, konuya dahildir ve bu ülkelerin halk musikileri, Anadolu'daki halk musiki san'atı ile tamamen aynıdır.

Dar mânâsiyle «Türk H. M.» dediğimiz zaman, Anadolu ve çevresindeki ülkelerde yaşayan veyâ yaşamış olan H. M. ni anlıyoruz. Bu musiki, büyük merkezlerden uzaklaşıldıkça, klâsik musikimizden uzaklaşır, yaklaştıkça, klâsik musikimize yaklaşır. Meselâ İstanbul, İzmir, Bursa, Edirne, Konya gibi büyük târihî Türk kültür merkezlerinde ve hemen hemen Meriç'ten Avusturya sınırlarına kadar Balkan Türklüğü'nün vaktiyle yaşadığı ve umumîyetle Rumeli dediğimiz ülkelerdeki H. M., hemen hemen tâmamen klâsik Türk musikisi kaidelerine dayanmaktadır ve üslûp farkları bile ehemmiyetsizdir. Buna karşılık, Doğu Karadeniz bölgesi köyleri gibi, merkezlerden uzak ve XV. yüzyıldan önce Türk toplumuna girmemiş bölgelerdeki halk musikimiz, iptidâidir ve klâsik musikimizle irtibatı hiç yok denecek kadar azdır.

Anadolu Türk H. M. nde, kendine mahsus şekiller vardır. Bu şekiller, çok defa bestelenen şiirin formunun adını taşır: Koşma, destan, varsağı, mânî, dîvân, kalenderî karşılama, semâî... gibi (bu maddelere bk.). Kompozisyon bakımından, şarkı (b. bk.) formunun daha serbest bir çeşidi olan türkü (b. bk.) şekli çerçevesinde mütalâa edilebilirler. Usûl ve üslûpça da isimlenir: maya, bozlak, uzun hava, kırık hava gibi. Büyük merkezlere yakın çevrelerde teşekkül eden H. M. mahsulü ve sahibi meçhul türkülerin, çok defa klâsik musikimizin şarkıları ile ayırt edilebilmeleri imkânsızdır. Bunların, çok kabiliyetli, dehâ sahibi meçhul bestekârların eserleri olduğu anlaşılmaktadır.

Klâsik Türk musikisinin büyük formları ve büyük usûlleri, halk musikimizde hiç kullanılmaz. Buna karşılık, küçük usûller ve makamlar tamamen aynıdır. Kültür merkezlerinden uzak çevrelerde, yolsuz köylerde meydana gelen parçalarda makam yapısı, mükemmel değildir. Perdeler ve musiki sistemi aynı olmakla beraber, musiki tabiatı dışında hiçbir musiki bilgisi edinememiş olan meçhul halk bestekârı, makam seyirlerini iyi bilmez. Durak yerine güçlü de veyâ diğer bir perdede kalabilir. Bâzı çevrelerde makamlar, klâsik musikimizdeki adlarıyle değil, tamamen aynı makamlar olmakla beraber, başka adlarla anılırlar. Bilhassa Güney-doğu Anadolu musikisinde böyledir. Küçük usûllerin yapısında da bâzı değişik hususiyetler görülebilir. Zaten bâzı makam ve usûller, H. M. nden klâsik musikiye geçip yerleşmiştir.

H. M. nde, musiki kaideleri daha serbest ve kaygısız kullanılmıştır. Nağmeler parlak ve beste yapısı başarılıdır. Bu husus Türk'ün mâşerî dehâsını gösteren en mühim hususiyetlerden biri olarak kabul edilebilir. Güfte, çok defa laf kalabalığından ibarettir. Bestenin bir söz üzerinde bulunması lüzumundan başka bir endişe taşımayan güfteler çoktur. İyi güfteler de bulunduğu gibi bir tek mısrâ'ın, zayıf mısrâlar arasında parıl parıl yandığı güftelere de tesadüf edilir. Birçok güfte, hece veznine uymadığı gibi, kafiyeler de zayıf, şiir formu sakattır. Yarım kafiye çok kullanılır.

Türkiye, H. M., hususiyetleri bakımından 6 bölgede toplanabilir:

1. İstanbul ve Rumeli bölgesi: Anadolu H. M. nden farklı ve klâsik musikiye fevkalâde yakındır. Türk musikisinin en yüksek san'at mahsulleri arasında bulunan yüzlerce parça bu bölgelerde teşekkül etmiştir (bk. RUMELİ TÜRKÜLERİ, İSTANBUL TÜRKÜLERİ).

2. Ege bölgesi: İzmir, Aydın, Manisa, Balıkesir, Çanakkale, Muğla, Antalya, İçel ve çevresidir. Bilhassa İzmir - Aydın'da klâsik musiki te'sirleri şiddetlidir. Bu bölgenin H. M. çok renkli ve zengindir (bk. İZMİR TÜRKÜLERİ, ZEYBEK OYUN HAVASI).

3. Karadeniz bölgesi: Trabzon, Rize, Artvin, Giresun çevresi. En dar sahada bulunan ve musiki hususiyetleri bakımından dar, yeknesak, az renkli bir bölgedir. Hususiyet bakımından bâzı Kafkas ülkeleri ile yakınlık gösterir. Klâsik musiki te'sirlerinin asgarîye indiği bölge burasıdır (bk. HORON, HORA).

4. Doğu Anadolu bölgesi: Kars, Van, Siirt, Bitlis, Muş, Ağrı çevresi. Azerî Türk H. M. nin hususiyetlerine yaklaşır. XV. yüzyıldan sonra ayrılan Azerî ve Osmanlı musikilerinden birincisi dairesinde kalmış, ikincisi ile fazla yaklaşamamıştır (bk. AZERÎ MUSİKİSİ).

5. Güney - doğu Anadolu bölgesi: Gaziantep, Mardin, Malatya, Urfa, Hatay ve çevresi. Klâsik musiki te'sirleri fazladır. Güney - doğuya inilip Kerkük - Erbil bölgesine, bugün Irak'ta kalan Türk topraklarına geçilince, renk değişir ve tekrar Azerî musikisi te'sir sahası ile karşılaşılır.

6. Orta Anadolu bölgesi: Anadolu H. M nin en büyük sahayı kaplayan bölümüdür ve ayrıca bölgelere bölünebilir. Ankara, Sivas, Konya, Erzurum, Kastamonu, Bolu, Bursa, Çankırı, Adana, Maraş, Elazığ, Şebinkarahisar, Bayburt, Çankırı ve bütün çevresini içine alır. Bursa, Konya gibi merkezlere yakın yerlerde klâsik musiki te'sirleri âzamî

haddedir. Erzurum'a doğru bu te'sir zayıflar. Fakat henüz Erzincan'da çok kuvvetlidir. En doğuda Azerî, en batıda Ege bölgesi te'sirleri başlar (bk. BAR, HALAY). Koregrafik bakımdan zengindir (bk. TÜRK KOREGRAFİSİ).

Türk H. M.nin sazları basit enstrümanlardır. Ney, tanbur ve kemençe gibi klâsik Türk sazlarının iptidâî şekilleri kullanılır (bu sazlara âid maddelere bk.).

Klâsik Türk musikisi ile Türk H. M., aynı kökten gelen aynı perdeleri, makamları ve usûlleri kullanan, çok defa şekil ve üslûp yakınları göstermekten de geri kalmayan san'atlardır. Sistem itibariyle aynı Türk musikisi sistemini kullanırlar. Aradaki fark, muhit ve çevreden hâsıl olmuştur.

HALK OYUNLARI: bk. MİLLÎ DANS ve OYUNLAR.

HALK SAN'ATLARI, her memleketin çeşitli bölgelerine göre hususî bir karakter taşıyan ve o yer halkının umumiyetle evlerinde yaptıkları küçük el san'atları. Yerleşik hayatın başladığı devirlerdeki ilk insanlar H. S. na yaşama ihtiyaçlarını sağlayacak faaliyetler hâlinde başlamış, meydana gelen eserler insan kabiliyetine, yaşama husûsiyetlerine, iklim şartlarına uygun gelişmeler göstermiştir. Başlangıçta basit ve yalnız fayda gayesi ile yapılan bu işler, zamanla şahsın ve topluluğun kabiliyetlerini içine alarak süsleyici san'atlar sahasına giren bir mahiyet kazanmıştır. Bu gibi eserlerden etnografik değer taşıyanlar dünyanın bütün müzelerinde bulunmaktadır.

Ayrı ayrı şahısların emeği şeklinde başlayıp kollektif bir faaliyet hâline gelen H. S. el, ev ve çarşı san'atları olarak üç kısma ayrılabilir. Bu san'atlar yurdumuzun çeşitli bölgelerine göre hususî bir karakter taşır. Doğu Anadolu ile Batı Anadolu'yu, Güney Anadolu ile, Kuzey Anadolu'yu birbirinden ayırır. Orta Anadolu diğer bölgelere göre çok ayrı bir karakter taşır. Bir bölgenin el san'atları arasında diğer bölgelerden daha çok beliren semt husûsiyetleri de bulunur. Meselâ Mardin'in iğne dantelleri, Bursa, Konya, Alaşehir'in oyaları, Sivas'ın çorapları gibi çoğu kadınlar tarafından yapılan bu san'atlar için «kadınlar san'atı» da denebilir. Bunlar başka memleketlerde olduğu gibi, bizde de örgü ve diğer çeşitli işler şeklinde kendini gösterir ve âile fertlerinin aslî işleri dışında ikinci plândaki işlerden sayılır.

Bu san'atlar bugün Anadolu'nun her bölgesinde eski geleneğini koruyamamış olmakla beraber, karakterlerini de pek kaybetmemiştir.

Kadın el san'atları, biri kadın ihtiyaçlarını, diğeri de erkek ihtiyaçlarını karşılayan iki kısımda mütalâa edilebilir. Her ikisi de süs isteği ile gelişmiştir. Daha sonra menfaat ve ihtiyaç artmış, iş bölümü yapılmış, kazanç yolu ortaya çıkmış ve bu işlerin birçoğu erkeklerin eline geçmiştir. Anadolu'da yakın zamana kadar bu san'atlardan birini veyâ birkaçını bilmeyen genç kızlara, evlenmeye hak kazanmamış gözüyle bakılmakta idi. Kızların çeyizlerini kendi elleriyle hazırlamış olmaları Anadolu'da hâlâ aranmakta olan bir husustur.

Gaston Richard, Türkmen kızlarının yaptıkları halıları «harika» olarak vasıflandırmış bu arada başka bir yabancının şu sözlerini de nakletmiştir: «Hiçbir âlete, hiçbir modele, teknik mahiyette hiçbir tahsil ve terbiyeye mâlik olmayan Türkmen kızının taklit edilmesi imkânsız nakışlarla müzeyyen çok nefis halılar vücuda getirebilmesi ancak bir san'at sevkitabiîsine mâlık olmasiyle izah olunabilir».

Bütün târih boyunca Türk kadını çadırında, sarayında, evinde, yuvasını güzelleştirebilmek, ihtiyaçlarını karşılamak, erkeğine maddî yönden yardımcı olabilmek için san'atını icra etmiştir.

Bu çeşit herhangi bir san'at eserinin üzerinde, geleneğe dayanan bir karakter, millî san'at zevki, yaratıcılık fikri, âilenin bediî zevki ve san'at terbiyesi, ruhî hayatın aksi ve tekâmülü gibi husûsiyetleri görmek mümkündür. Çorap, oya (b. bk.) ve çeşitleri, çeşitli işlemeler, çeşitli keseler, cicim, sili, Antep işleri, kilim, kuşak ve kolon, nakışlı çuvallar, halı, şal, kaşık, sepet, heybe, tarak, hasır, oyuncak, bebek v. b. halk el san'atlardan verebileceğimiz mühim örneklerdir.

HALK SANDIKLARI (Bankacılık): bk. HALK BANKALARI.

HALK ŞÛRÂLAR FIRKASI: bk. İSLÂM İHTİLÂL CEMİYET - İ İTTİHÂDİYESİ.

HALK ZÜMRESİ, Birinci Büyük Millet Meclisi'nin ilk günlerinde Meclis dışında Türkiye Halk İştirâkiyûn Fırkası (b. bk.) kurulurken, Meclis içinde teşekkül eden komünizan bir grup. «Yeni fikirler, yeni dinî inanışlarla meydana atıldığı, memlekette kayıtsız şartsız halkı hâkim kılmak için kurulduğu ve sermâye sâhiblerinin, zorbaların ve derebeylerin esâretinden halkı kurtarmayı gaye edindiği» iddiaları ile faâliyete geçen bu grup, yayınlanan 28 maddelik programındaki: maksad ve meslek (M. 1 - 6), hal kve hükûmet (M. 7 - 12), idâre (M. 13 - 14) ve umûmî hizmetler (M. 15 - 28) bölümleri, Komünist Partisi programı ile aynı görülmesine ve grupa önderlik eden şahısların partinin de kurucuları arasında bulunmalarına rağmen (H. Z. İdâre Hey'eti adına: Bursa Meb'usu Şeyh Servet ve Tokat Meb'usu Nâzım) imzaları ile basında şu açıklamayı yapmıştır: «Halk Zümresi'nin resmen müteşekkil Komünist Fırkası ile bir alâkası olmadığı ilân olunur». Bu grupun asıl kurucularının gerçek maksatları anlaşılınca, Meclis içindeki faâliyetleri de başarısızlığa uğramış; 9 Aralık 1336 (1920)'da Kastamonu'da çıkan «Açık Söz» gazetesinde resmen kuruluşunu ilân ettikleri Halk İştirâkiyûn Fırkası, 10 Şubat 1337 (1921) târihli aynı gazetede faâliyetine son verdiğini bildirmiştir ki, H. Z. de bundan sonra Meclis içinde hiçbir sonuç sağlayamadan dağılmıştır. — F. T.

HALKA (Fr. Anneau) [Astr.]: bk. SATÜRN.

HALKA DOĞRU, Türkçülük idealinin Türk gençleri ve halkı arasında hızla geliştiği ve yayıldığı yıllarda çıkan milliyetçi dergilerden biri. Haftalık olarak Türk Yurdu tarafından İstanbul'da yayınlanmıştır. 11 Nisan 1329 (1914)'dan 3 Nisan 1330 (1915) târihine kadar 52 sayı çıkmış bulunan H. D. dergisinin Müdürü, şâir Celâl Sâhir Bey'dir (bk. EROZAN, **Celâl Sâhir**). Derginin dâimî yazıcılar kadrosunda şu ilim, fikir ve san'at erbâbı vardır: Hâlide Edib (Adıvar), Akçuraoğlu Yusuf, Ağaoğlu Ahmed, Hüseyinzâde Ali (Turan), Hamdullah Subhî (Tanrıöver), Âkil Muhtar (Özden), Ali Cânib (Yöntem), Ali Ulvi (Elöve), Köprülüzâde Mehmed Fuad (Köprülü), Ziya Gökalp, Mehmed Emin (Yurdakul), Memduh Şevket (Esendal), Celâl Sâhir (Erozan), Enis Behiç (Koryürek), Tevfik Nûreddin, Abdülfeyyaz Tevfik, Galib Bahtiyar, Mehmed Ali Tevfik, Aka Gündüz, Feyzullah Sâcid, M. Nermi, Kafkasyalı Hüseyin Câvid v. b. Dil, fikir ve edebiyat yolunda halka hizmet için çıkarılan H. D. dergisinin «Halkın dedikleri» başlıklı ilk yazısında, aydın evlâtlarınca unutuluşundan yakınan ihtiyar bir kadının ağzından şöyle denmektedir: «Ben, sırası geldikçe bütün suçları üzerine attığınız halk'ım. Kendi

خلقه دوغرو

HALKA DOĞRU (1914)

nâmına hüküm sürdüğünüz, hâkimiyetinin vekilleri olarak meydana çıkdığınız ahali'yim, millet'im. Siz kâğıtlar içinde gömülmekten başka birşeye yaramayacak kanunlar, nizamlar yaptınız; ben kendi âdetlerimi, canlı kanunlar yaparak hayâtımı bugüne kadar sakladım. Siz anlamadığım lûgatlerle dolu yığın yığın kitaplar, cerideler (gazeteler) çıkardınız. Ben Âşık Garib'ler, Kerem'ler, Köroğlu'lar düzerek rûhumu onlarla avuttum. Siz kelâmlar, tasavvuflar, felsefeler, derin derin ilim kitapları yazdınız. Ben onlardan hiçbir şey anlamadığım için dînimi Mızraklı ilm-i hâl'lerden, ilâhîlerden öğrenmeğe çalıştım. Siz beni aramadınız, ben sizi anlamadım».

«.... Önce bana bir dil, bir edebiyat lâzım. Dînî, ahlâkî, iktisâdî, ictimâî mâlumât lâzım. Bunları kendi kendime edineceğim. Eski yıpranmış âletlerimi atarak yeni makineler kullanacağım. Toprak sürmeği, hayvan beslemeği, köy idâre etmeği, yol yapmağı, mekteb açmağı öğreneceğim. Gizli duygularımı, şuursuz mefkûrelerimi kalbimden çıkararak ortaya koyacağım. Dînimin esaslarını bularak gerçekden İslâm ümmeti olacağım.»

«.... Siz de benim evlâdlarım değil misiniz? Siz de yapma dilinizi, yabancı bilgilerinizi, boş ve faydasız gururlarınızı bırakarak bana gelir, benimle berâber çalışır mısınız?»

H. D. dergisini çıkaranlar bu duyuş ve düşüncelerle halka yönelmiş; Türk dilini sâdeleştirerek, çeşitli alanlarda halka yararlı yayın hizmetine koyulmuşlardır. H. D., Türk halkçılık ve milliyetçilik hareketlerinde öncü ve örnek dergilerden biri olmuştur. — F. T.

HALKA DOĞRU CEMİYETİ, «halk arasında ilmî ve harsî terbiye» yi yaymak ve geliştirmek için kurulmuş halkçı ve milliyetçi bir dernek. Ziya Gökalp (b. bk.) in Türkçülük adını verdiği Türk milliyetçiliğini, kültür alanında geliştirmek ve gerçekleştirmek için kurulmuş olan Türk Ocağı (b. bk.) nın ve yine sosyal ve kültürel alanlarda Türkçü, milliyetçi bir faâliyet programı uygulayan İttihad ve Terakki Cemiyeti (b. bk.) nin çalışmalarına paralel olarak milliyetçi bir halk hizmetini, Selânik ve İstanbul'daki gibi, İzmir ve çevresinde de geliştirmek isteyen Celâl Bey ve arkadaşları, 1918 yılı yazında İzmir'de H. D. C. ni kurmuşlardır (bk. BAYAR, Mahmud Celâl). H. D. C. nin kurulması ilkönce. İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin İzmir kâtib-i mes'ulü Mahmud Celâl (Bayar), 1918 yılı yazında İzmir'e gelen Dr. Nâzım ve Vâli Rahmi beyler tarafından kararlaştırılmıştır. Bu uğurda toplanan para 20 000 lirayı bulmuştur. Cemiyetin sandık eminliği ile mutemetliğini eski Haleb Vâlisi Tevfik Bey üzerine almıştır. Cemiyetin umûmî kâtibi ve yayınlamaya başladığı «Halka Doğru» mecmuası (b. bk.) nın mes'ul müdürü de Mahmud Celâl Bey'dir. Bilhassa orta sınıf halk tabakasının fikir ve kültürünü yükseltmek için faâliyete geçen bu kuruluşun, Türk halkçılık ve milliyetçilik târihinde mühim bir yeri vardır. Cemiyet, İzmir Kütüphânesi salonunda düzenlediği konferanslarda mütehassıslar ağzından birçok millî meselelerin halka ve dinleyicilere açıklanmasını, öğretilmesini sağlayarak gayesinin tahakkukuna çalışmıştır. Cemiyetin nizamnâmesine göre (*Tanin*, 8, 15, 19 Kânunuevvel 1333), yayınladığı dergi, İzmir vilâyetindeki bütün okullara, öğretmenlere bedâva dağıtılmıştır. Cemiyet adına bastırılan kitaplar halkın büyük ilgisini çekmiş ve istifadesini sağlamıştır. Mahmud Celâl Bey İzmir'den uzaklaştırılmak, Tevfik Bey hapsedilmek, ve paralar Öksüzler Yurdu'na devrolunmak suretiyle H. D. C. nin faâliyetlerine 1919 Nisanında son verilmiştir. — F. T.

خلقه دوغرو مجموعه سی

HALKA DOĞRU MECMUASI (1919)

HALKA DOĞRU MECMUASI, İzmir'de Halka Doğru Cemiyeti (b. bk.) nin 1 Şubat 1919 târihinde «ilmî bir halk risâlesi» olarak onbeş günde bir çıkarmaya başladığı halkçı, milliyetçi dergi. Mes'ul Müdürü Mahmud Celâl (Bayar) Bey bulunan H. D. M.'n'n, kendileri tarafından yazılmış önsözünde, bu derginin «havas zümresi denilen» aydınlardan ve ileride ayrı bir programla hizmetlerine koşulacak köylülerden çok, bilhassa «Türk milletinin orta sınıf tabakasına millî benlik ve içtimâî varlığını duyurmağı gaye edinmiş bir hars mecmuası» olduğu belirtilmiştir. Maksat ve mesleği anlatılırken: «İsminden de anlaşılacağı üzere bu mecmuayı halk için te'sis ediyoruz. Halk tâbirinden maksadımız da milletin tahsil ve terbiye, idrak ve irfanca orta sınıfını teşkil eden tabakadır» denilen H. D. M.'nın Türkiye'deki «halkçılık» faâliyetlerinde kronolojik bakımından da târîhî bir yeri ve değeri vardır. H. D. M.'nda, «Turgut Alp» takma adiyle, başyazılar millî ekonomi ile ilgili makaleler kaleme alan Mahmud Celâl Bey'den başka, İstanbul'un Ömer Seyfeddin, Ahmed Râsim gibi ünlü, milliyetçi fikir ve san'at adamları da yazı yazıyorlardı. Ayrıca H. D. M.'nda: İsmail Hakkı, Kâzım Nâmi, Doktor H. Râgıb, Muallim Ahmed Talât, Ahmed Aziz, Selim Sırrı, Ali Rıza Seyfi v. b. gibi imzalar da vardı. İzmir vilâyetindeki bütün okul ve öğretmenlere parasız dağıtılan H. D. M.'ndan ancak sekiz sayı çıkabilmiş; Celâl Bey İzmir'den uzaklaştırılmak, para işlerine bakan Tevfik Bey de hapsolunmak sûretiyle dergi ve dernek faâliyetleri durdurulmuştur (bk. Celâl Bayar, Ben de yazdım, c. 5, 1551 - 1552). (Ayrıca bk. BAYAR, **Mahmud Celâl**). — F. T.

HALKA TAKIMADALARI (Coğ.): bk. KIZIL TAKIMADALARI.

HALKALI KURTLAR (Lât. Annelida, *annelus* = ağız), Çok hücreli hayvanlardan Birincil ağızlılar (Protostomia) filumunun bir dalı. Vücutları uzun, yassı veyâ yuvarlak olan H. K. ın kısa bir baş kısmının hemen altında çember gibi bölüt (zigotun bölünmesinden sonra, embriyonda meydana gelen ve az çok birbirine benzeyen parçalardan her biri) lerden meydana gelen uzun bir gövdesi bulunur. Renksiz veyâ çeşitli renklerde olan H. K. ın vücutları sağlam bir kütikül ile örtülüdür. Vücut duvarı ile bağırsakları arasında ikinci karın boşluğu (sölom) bulunur; ayrıca her bölütde bir çift sölom vardır. Kırmızı renkte kan taşıyan bir damar sistemine sahiptirler. Bölütlerde ekstremitelere benzeyen hareket hâlinde olan yapılar bulunur. İp merdiveni tipi sinir sistemleri gelişmiştir. Yenileşme kabiliyetleri çok fazladır. Bâzılarında erkeklik ve dişilik organları birlikte bulunur. Bâzıları ise ayrı ayrı erkek veyâ dişidir. Gelişmelerinde trohofor lârvası vardır. Kıllı Ayaklılar H. K. ın en büyük sınıfıdır.

HALKALI KURTLAR

HALKALI OMURLULAR (Lât. Cyclospondyli), Omurgalı hayvanlardan Balıklar (Pisces) sınıfının Köpek Balıkları takımına bağlı bir alt takım. Omurgayı yapan kemikte kireçleşmiş olan kısım sentrum (omurgayı yapan kemiğin orta bölgesi) un ortasına toplanmış durumdadır. Dikenli veyâ dikensiz olabilen iki sırt yüzgeçleri vardır, anüs yüzgeçleri bulunmaz, Camgözlüler familyası tanınmıştır.

HALKALI SÜLÜN (Zoo.): bk. SÜLÜN.

HALKALI ZİRAAT OKULU, İstanbul'un Bakırköy ilçesine bağlı Büyük Halkalı köyündedir. Şehir merkezinden 22 km uzaklıkta, Yeşilköy'ün 10 km kuzeyindedir. Batı sınırlarında Küçük Çekmece Gölü ile okul arazisi arasında kalan sağrı üzerinde Nükleer Araştırma merkezi kurulmuştur. Aradaki derede bulunan Halkalı tren istasyonu da okula 3,6 km uzaklıktadır.

Bu okul kurulmadan önce ilk olarak, bugün okulun Yeşilköy yakınlarındaki Ayamama çayırında, 1848 yılında bir ziraat okulu tesis edilmişti. Bu, Paris büyük elçiliğinden İstanbul'a sadıâzam olarak dönen Büyük Reşit Paşa tarafından, modern ziraati yerleştirmek amacı ile açılmış 4 yıl süreli bir okuldu. Ancak, bu okul 2 yıllık bir öğretimden sonra öğrenciler arasında çıkan bir isyan üzerine kapatılmıştı.

Uzun yıllar sonra Suphi Paşanın bayındırlık bakanlığı zamanında yeniden bir ziraat okulu açılmasına karar verilerek bu günkü okulun yeri olan ve Hurşit Paşanın eşi Prenses Rukiye'ye âid arazi satın alındı. 1893 yılında, bir yıl önce kurulmuş bulunan Baytar Mektebini de içine alarak Halkalı Ziraat ve Baytar Mekteb - i Âlisi adı altında okul burada öğretime başladı ve Ankara'da Yüksek Ziraat

HALKALI ZİRAAT OKULU: Yandan görünüş

Enstitülerinin açılmasına kadar da çalışmalarına devam etti. Bu süre içinde okuldan değerli teknik ve bilim adamları ile idarî elemanlar yetişmiş, edebiyat alanında da İstiklâl şâirimiz Mehmet Akif Ersoy ve Ahmet Kutsi Tecer gibi değerler de bu okuldan mezun olmuşlardır. Akif in okulda edebiyat öğretmenliği de vardır.

Yüksek öğretimin Ankara'ya intikalinden sonra, yâni 1930 - 1931 öğretim yılından i'tibaren, İstanbul Ziraat Mektebi adı altında lise dengi bir meslek okulu olarak faaliyete geçmiş, yurdun çeşitli bölgelerinde görev alan, hususî olarak çalışan, çok sayıda değerli elemanları yetiştirmeğe devam etmiştir. 1967 yılına kadar bölge ziraat okulu olarak öğretim yapan okul 1967'den i'tibaren II. Beş Yıllık Kalkınma Plânında tarım eğitim ve öğretimi ile meslekî öğretimi de öngören prensiplere uvgun olarak bölge ziraat okulu ile aynı seviyede ziraat meslek okulu hâline getirilmiştir. Çalışmalar şimdi bu yönde geliştirilmektedir. Orta okula dayalı üç yıllık öğretim süresi olan okulun mezunlarına ziraat teknisyeni diploması verilmektedir.

Okulun amaçlarını gerçekleştirmek için dershâne ve lâboratuvarlarından başka, pratik çalışmaların yapıldığı ve yine okul müdürlüğüne bağlı olarak yönetilmekte bulunan 5 000 dekarlık bir Döner Sermaye Çiftliği vardır. Tarla ürünleri, hayvancılık, küçük evcil hayvanlar, bağ - bahçe ürünleri, ziraat san'atları ve ziraat âlet ve makineleri gibi bölümlere ayrılmış olan okul ve çiftliğin kuruluşu, öğrencilere bu kollardaki çeşitli ziraat konularında teknik ve pratik bilgi vermektedir.

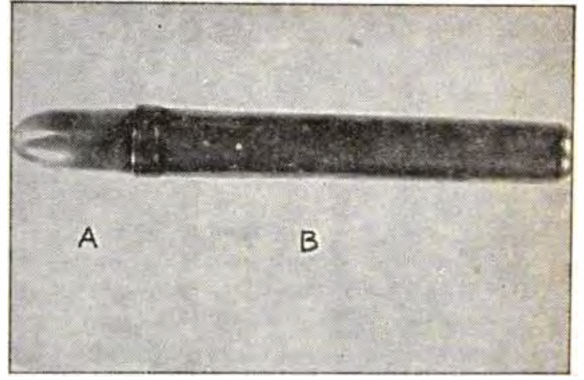
HALKALILAR, H. Milne Edwards'in teklif ettiği tasnife göre hayvanların ayrıldığı dört dal (embranchement) ın ikincisi (annelés; annèlides). Bugünkü tasnifte Halkalı Kurt (vers annelés) ları ihtiva eden dal. Bu kurtların gövdesi birbirine çok veyâ az benzeyen halka veyâ parçalardan mürekkeptir. Üç büyük grupa ayrılırlar: 1. Denizde yaşayan poliket (polychacta; poly = çok, chacte = saç); 2. Tatlı sularda veyâ kara'da yaşayan oligoket H. 'lar (oligochacta = az saçlı); 3. Yine tatlı suda yaşayan aket H. lar (achacta = saçsız). Bu son grupun tipi sülük'tür.

HALKAMSI GÜNEŞ TUTULMASI (Ast.): bk. GÜNEŞ (Güneş tutulması).

HALKÂRÎ: Arapça'da Halli, «yaldızlama, süsleme mânâsına gelen bir kelime olup, Hallikârî yaldızlama işi demekdir. Bu kelime, zamanla Halkârî, Halkâr, hattâ halk arasında Helkâr, Herkâr şekline dönmüşdür.

Halkâr, klâsik süsleme san'atımızda, geniş mânâsıyla «altınla işlenmiş tezyinat» demek ise de, aslında bu kadar şumullü bir mânâ ifade etmez, yâni altınla işlenmiş her tezyinat, Halkâri değildir. Meselâ, masif (sıvama) altın sürülmekle yapılan tezyinat veya yazılar Zerendud (= altın sürülmüş) adiyle anılır. Halkâr adı, klâsik san'atımızda, altınla yapılan tezyinatın tahsîsen bir cinsine verilmiştir.

Halkâr'ın hazırlanması için, evvelâ, lüzumlu olan altın varak (bk. ALTIN VARAK), derinliği keskin hatlı olmayan, ortalama 20 - 30 cm çapında, dairevî ve münhanî çini bir tabakta ezilir. Altın ezme ameliyesi şöyle yapılır: Yağdan ve tozdan ârî, bu «altın ezme tabağı» nın ortasına, kullanılacak altın mikdarına göre, 3 - 5 damla koyu Arap zamkı mahlûlü veyâ süzme bal konulur. Yine sabunla iyice yıkanıp kir ve yağdan temizlenmiş sağ elin orta parmağının ucu, bu zamk veyâ bala değdirilip, altın varak defterinden bir yaprak altın alınır. Tabaktaki zamkın içinde ve

HALKÂRÎ: Zer - mühre A. Altın parlatmada kullanılan ve «Süleymanî» taşından hazırlanmış parlak kısım. B. Mâdenî sap kısmı.

dar bir sahada parlaklığı koybolana kadar ezilir, sonra bir ikinci yaprak, aynı ameliyeye tâbi tutulur. Böylelikle, bütün ezilecek altın, zamk veyâ balın içinde hamur edilir. Artık, bu altın hamuru, dar çevreden biraz yayılarak ve kuvvetle bastırarak, birkaç parmak ile ezilmeye başlanır. Zamkta, parmak yürüyemeyecek kadar kuruma olursa, ocakta kaynamakta olan bir su kabından çıkan buhara parmaklar tutulup nemlendirilir, bu olmazsa, bir damla su damlatılarak iyice ezmeye devam edilir. Fazla su ilâvesi ezilmeye engel olur. Ezilmenin tamamlandığı şu tecrübelerle anlaşılır:

1. Ezilmiş altından küçük bir zerre, avuç içinde parmakla yayılır. Altın zerreleri gözle görülmeyecek kadar ufalmışsa, ezilme tamamdır.

2. Ezilmiş altın üzerine bir damla temiz su damlatıldığında, altın zerreleri, bu damlanın yüzeyine çıkıp hareket ederse, altın ezilmiş demektir.

Ezilmiş altını Arap zamkından temizlemek için, tabağın içine bol su doldurulur. Bir fırça yardımıyla zamklı altının suya karışması sağlanır. Bir müddet sonra, zerreler tabağın dibine çökmeye başlar. Ne kadar geç çökerse, altın o kadar ince ezilmiş demektir ki, makbul olanı da budur. Ezilmeden kalan ve hemen çöken altın parçalarına «müşair» denir ki, bunların yeniden ezilmesi icap eder.

Altın, tamamen dibe çökdükten sonra, zamklı su, tabak sarsılmadan yavaşça dökülür. Altın, yeniden su ile çalkalanır, durulup çökmesi beklenir ve su tekrar yavaşça dökülür. Bu ikinci temizlik ameliyesinden sonra, altın, bu defa az su ile çalkalanır ve muhafaza edileceği küçük bir tabağa suyu ile birlikte aktarılır. Çökmesi beklenir, suyu duru olarak atıldıktan sonra ya kendi kendine veyâ hafifçe ısıtılarak kurumağa terk edilir.

İnce tezyinatta, çok ince ezilmiş altın kulanılabileceğinden, ezilen altının incesini ayırt etmek için suyla çalkaladıktan bir müddet sonra, nispeten kalınca ezilen kısım kabın dibinde toplanır. İnce ezilmiş olan altın, suyun içinde muallakda kalır, zira o daha geç çökecektir. Bu su, başka bir kaba aktarılır ve uzunca bir zaman sonra, suyun içindeki ince altın da orada çökmüş olur. Bu ayırmaya göre ince ezilmiş altından ince işlerde, daha kalın ezilenden de iri tezyinatta faydalanılır.

Ezilmiş altını tezyinatta kullanmak için, jelâtinli suyla karıştırılarak fırça ile sürülmesi icab eder. Eğer jelâtinin sudaki kesâfeti az olursa, bununla işlenmiş tezyinat, üzerinde el dolaştırıldığından silinir. Jelâtin kesâfeti fazla

HALKÂRÎ: Üstte; bir kitap kabı içinde kahverengi zemine sarı ve yeşil altın ile yapılmış Halkârî tezyinat. Altta; bir kitap kabı dış nda lâke tarzında Halkârî tezyinat. Her iki eser de XVII. asrın meşhur müzehhibi Üsküdarî Ali'ye â ddir. (İst. Üni. Kütp. T. 5650 ev T. 5657 den)

ise, bu defa altın sürüldüğünde parlamaz ve tabakta kalanı da çapaklanır. Bu sebeple, jelâtin mahlûlünün kesâfetini iyi ayarlamak lâzımdır.

Diğer taraftan, işlenecek olan halkâr deseni, yapılacağı yerin ölçüsüne göre bir kâğıda taslak hâlinde çizilir. Bu türlü tezyinatta, stilize edilmiş olarak, bilhassa tekli, üçlü (sebeık), beşli yapraklar (enginar, asma, çınar, yonca . . .), çiçekler (gül goncası, sünbül, yıldız çiçeği, nergis, lâle, menekşe . . .), ağaç (servi, çam kozalağı . . .), kuş gövde ve münhanîler yer alır. H. tezvinata hususiyetini veren gölgeli yapraklara Berk - i halkârî (= halkâr yaprağı) adı verilir. Bunları terkip ederek, ortaya çok çeşitli kompozisyonlar çıkartmak, artık sanatkârın zevk ve meharetine kalmıştır.

Kâğıt üzerine çizilen taslak, boyalı fırça veyâ kurşun kalem yardımıyle ince kâğıda geçirilir. Deseni çoğaltmak için, altına birkaç kat daha kâğıt konup, kalem biçiminde vidalı bir saatçı mengenesine sıkıştırılmış ince dikiş iğnesi yardımıyle, çizgilerin üzerinden sık olarak iğnelenmeğe başlanır. Böylece, H. kalıbı hazırlanmış olur. Sıhhatli bir kalıp elde etmek için iğnenin dik vurulması lâzımdır. İğnelik eğri tutulursa, delikler de eğri olacağından hem de tam yerinde çıkmayabilir. Üzerinde desen çizili olan iğnelenmiş kâğıda üst kalıp, sadece iğne delikleri olan alttaki birkaç kâğıdın her birine alt kalıp denir. Üst kalıp kirlenmemesi için kullanılmaz ve örnek olarak saklanır. Ancak H., yerine altınla işlenirken sıhhatli resmetmek için üst kalıba bakılır.

H. yapılacak zemin açık renk ise, ince dokunmuş bir bez çıkın içine doldurulmuş tercihan söğüt kömürü tozu, zemin koyu renk ise, tebeşir sürülmüş bir çuha, tezyinatın yapılacağı zemine kaymayacak şekilde tesbit edilen halkâr alt kalıbının üstünde hafifçe vurarak dolaştırılır. Buna «kalıp silkelemek» denir. Tozlar, kalıbın deliklerinden geçerek, alttaki zemine deseni aktarmış olurlar. Kömür tozu izleri, ince kurşun kalemle hafif olarak tesbit edildikten sonra silinir. Zira altın sürülmesinden sonra, siyah leke bırakır. Halbuki tebeşir tozu izleri kolayca çıktığı için koyu zeminde kaleme çizilmeden de işlenebilir. Yeter ki, bitmeden tebeşir tozları silinmiş olmasın, zira desen kaybolur.

Halkârın iyi cins «tercihan ahârlı» kâğıt üzerine işlenmesi iyi netice verir. Zira altın, kâğıdın dokusuna nüfuz etmemelidir ki güzelliğini göstersin.

Desenlerin ortası sulu altınla gölgelendirildikten sonra, kenarlarına koyu altınla tahrir çekilir. Gölgelendirme işi halkârın esas güzelliğini temin ettiği için, gölgelerin de açıklık ve koyuluğuna dikkat edilir. Kenar hatlarında, yerine göre, fırçanın inceli kalınlı kullanılması da güzelliği tamamlar. Halkârda, tezyinî unsurların bir kısmı sarı, bir kısmı da yeşil (bk. ALTIN VARAK) altın kullanmak suretiyle, yerine göre iki renk altınla bir başka letâfet kazandırılabilir. Desenlerin altınla çizilip gölgelendirilmesinden sonra sıra parlatılmasına gelir. Altının parlatılması için, zer - mühre denilen ve ucu parlak bir cins taş olan küçük el presinden istifade edilir. Eğer «Süleymanî» taşından yapılan bu zer - mühre, altın üzerine doğrudan

HALKÂRÎ: «Tahrirli Halkârî» nin bir kitap tezyinatında bordür olarak kullanılması. Şeyh Hamdullah'ın En'am'ından bir sahife (XVI. asır). Desenlerin kenarına kırmızı tahrir çekilmiştir. (İst. Üni. Kütp. A 6641)

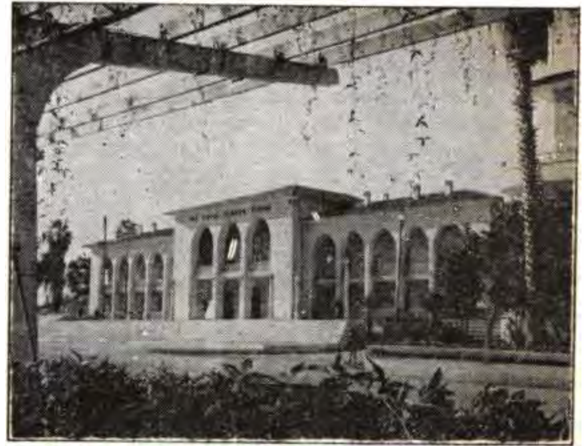
HALKÂRÎ: Renkli Halkâr'a misâl: Muhibbî (Kanûnî) divanından bir sahife. XVI. asrın büyük müzehhibi Karamemi tarafından işlenmiştir. (İst. Üni. Kütp. - T. 5467 den).

doğruya sürülürse, tezyinat parlak olur. Fakat halkâr'da umumiyetle mat parlaklık aranır, çünkü altın daha iyi gösterir. Gözü rahatsız etmeyen bir asâlet kazanır. Bunun için, zer - mühre ile parlatılırken, araya saman kâğıdı dediğimiz ince, yarı şeffaf ve parlak kâğıt konur. Bâzan desenlerin bir kısmı parlak bırakılmak süretiyle halkâra ayrı bir hususiyet verilir.

Bilhassa açık renk zemine yapılan halkârların daha iyi göstermesi için desenlerin dış kenarına, yakışan bir renkde tahrir (Fr. contoure) çekilir. Bu cinse tahrirli halkâr denir. Yine açık zeminde H. desenler boya ile renklendirilir. Bu, bâzan desenlerin içine uygun renkler koymakla, bâzan da dışına uygun renkler püskürtmekle yapılır. Böyle halkâra renkli halkâr, boyalı halkâr «zer - şikâf» denir.

H. tezyinat, pervaz (bordür) olarak yazı ve minyatür kenarlarında (kitap ve levhalarda), eski tarz şemse cildlerin dış ve içinde, lâke (rugan) işlerde (kitap üstü, kutu, yay, kubur denilen kalem kutusu ve yazı altlığı tezyinatında), kitap boğazlarında, hattâ çini desenlerinde geçmiş asırlarda çok kullanılmış ve örneklerine müzelerde, kütüphânelerde rastlanacak çok eserler verilmiştir.

HALKEVLERİ, okul tahsilinin yanında halk eğitimi yapmak ve halkı birlikte çalıştırmak, bütün kuvvetleri ulvî bir maksat etrafında toplamak ihtiyacının duyulması üzerine Atatürk tarafından 1931 târihinde kurulmasına karar

HALKEVLERİ: Mersin Halkevi

verilen ve 19 Şubat 1932'de açılan Kültür Ocakları'nın adı. Tüzüğündeki esaslara göre, partili partisiz herkesi toplayacak, birleştirecek ve tanıştıracak olan bu millî kültür ve eğitim yuvaları milliyetçilik, lâiklik ve devrimcilik prensipleri içinde çalışmalarına başladı. Sınıf, yaş ve seviye farkı gözetmeksizin kadın, erkek, yetişkin bütün yurttaşların serbestçe girip çalışabileceği çok feyizli birer kültür ve halk eğitimi merkezleri hâlini aldı. Milleti şuurlu, birbirini anlayan, birbirini seven, millî ideale bağlı bir topluluk hâline getirmek için teşkilâtlanan H. nin Türk İnkılâbı değerlerinin korunmasına, yayılmasına, halk tarafından benimsenmesine çalışmak da gayeleri arasında idi.

H. medeniyet târihimizde ilk defa olarak aydınlar eliyle kurulmuş, fakat halk kıymetleri üzerine oturtulmuş bir halk eğitimi kurumu meydana getirilmiştir. H. nde halk oyunlarına, halk musikisine halk şiirine geniş yer verilmiş ve bu yoldaki incelemeleri ve yayınları teşvik etmek suretiyle açılan çığır genişlemiştir. Bu maksatların tahakkuku için bütün eleman vasıta ve şartlardan istifade edilebilmesi, her türlü ihtisas, kabiliyet ve heveslere göre her yurttaşın beğeneceği bir faaliyet meydanı bulabilmesi gayesi ile H. 9 şubeye ayrılmıştır: I. dil, edebiyat. 2. güzel san'atlar; 3. temsil; 4. spor; 5. sosyal yardım; 6. halk dersaneleri ve kurslar; 7. kütüphâne ve yayın 8. köycülük; 9. târih ve müze. Sonraları köylerde de bu çalışmalara paralel olarak fakat çalışma kolları olmamak üzere «halk odaları» kurulmuştur.

HALKEVLERİ: Mersin Halkevi

Kuruluşundan 8 Ağustos 1951 târihindeki kapanışına kadar yurt sathında şehir ve kasabalarda 474 H. ve bu çalışmaları köylerde uygulayacak 4306 halk odası kurulmuştur. Bu müddet içinde geniş halk topluluğu için okuma - yazma dershâneleri ve çeşitli kurslar açılmış, birçok eserler yayınlanmış, hemen birçok illerde fikir san'at'edebiyat dergileri çıkarılmış. Türk folklorunun canlandırılması, korunması ve yayılması, mahallî târihlerin derlenmesi Türk resim, müzik ve tiyatrosunun inkişafı, kitaplıklar kurulması temin olunmuştur.

Çeşitli bütçelerden yapılan yardımlarla şehir ve kasabalarda büyük H. binâları inşâ olunmuştur. 19 yıl içinde H. nin çalışmalarına ve binâ inşaatına çeşitli kaynaklardan 48 637 780 lira yardım yapılmıştır.

1946 yılında çok partili hayata girilmesinden sonra C. H. P. Yedinci Büyük Kurultayı (1947) nda H. nin partiye bağlı kalmak şartiyle partili partisiz bütün yurttaşların istifade edebileceği bir tesis hâline getirilebilmesini derpiş eden rapor kabul edilmiş olmasına rağmen gerçekleştirilmemiş ve böylelikle H. nin bütün siyâsi partilerin benimseyecekleri, sevebilecekleri ve ortak olarak istifade edebilecekleri bir müessese olarak yaşaması sağlanamamıştır.

Daha sonra 8 Ağustos 1951 târih ve 530 sayılı kanunla C. H. P. ne bağlı olan H. ve halkodaları kapatılmış, menkul ve gayri menkulleri hazineye intikal etmiş, binâlar hastahânelere, okullara ve resmî dairelere tahsis olunmuştur.

27 Mayıs ihtilâlinden sonra, H. yerine Türk Kültür Dernekleri kurulmuş, bu derneklerin kamu menfaatine yararlı dernek olarak kabulü Bakanlar Kurulunca tasdik olunmuştur.

Sayıları 85'i bulan Türk Kültür Derneklerinin adı 22 Nisan 1963 târihli olağanüstü kongrede yeniden Halkevi'ne çevrilmiştir. 1965 târihli yeni H. tüzüğünün 2. maddesi derneğin tüzel kişi olarak siyasetle uğraşmayacağı ve hiçbir siyasi partiye bağlanamayacağı hükmünü getirmiştir. Bu gün H nin il ve ilçe merkezlerinde 190 şûbesi, köylerde de 60 halkodası vardır. — N. E.

HALKLA İLİŞKİLER (Yönetim), bir teşkilâtın amaçları ve çalışmaları hakkında halka bilgi vermek için yapılan faaliyetlere genel olarak verilen ad. Ancak bu genel tarifin, H. İ. kavramının bâzı hususiyetlerini belirtecek şekilde açıklanması gerekir. Tarifteki *halk* terimi, halkın bütününü kapsayabileceği gibi, teşkilât yönünden ehemmiyet taşıyan belirli bir kütleyi de ifade edebilir: Bir sivil savunma teşkilâtının bütün memleket halkına sivil savunma konularında verdiği bilgiler birinci duruma, bir sıtma savaş kuruluşunun sıtmanın yaygın olduğu bir bölgedeki çalışmalar hakkında o bölgede yaşayanlara verdiği bilgiler ikinci duruma birer örnek teşkil eder.

H. İ., ilgili teşkilât ve yöneldiği halk kütlesi bakımından çeşitli amaçlar güdebilir. Bu amaçların başlıcaları şunlardır; halka bilgi vermek; teşkilâtı ve çalışmalarını tanıtmak, benimsetmek ve beğendirmek; teşkilât çalışmaları için halktan yardım ve destek sağlamak; halkın teşkilâtla ilgili işlerini kolaylaştırmak; onların teşkilât çalışmaları ve bu çalışmalarda uygulanan usuller hakkındaki görüş ve te'sirlerini anlamak, değerlendirmek ve ortaya çıkan duruma göre teşkilât yönünden gerekli değişiklikleri yapmak.

H. İ. kamu kuruluşları için olduğu kadar genellikle büyük çaplı hususî kuruluşlar, hattâ bâzan toplumda mevki sahibi kişiler için de söz konusu olabilir. Bu amaçla birçok ülkelerde çeşitli kamu kuruluşlarında ve hususî kuruluşlarda hususî büroları kurulduğu gibi, ayrıca yalnız bu işle uğraşan bir hususî ortaklıklar ortaya çıkmıştır. Diğer yandan H. İ. alanında yapılan incelemeler konuyu bır uzmanlık ve eğitim alanı hâline getirmiştir.

H. İ. çalışmaları iki yönlüdür: Bu çalışmalarda bir yandan halkın desteğini ve işbirliğini sağlamak için basın, radyo, televizyon gibi kütle haber vasıtaları veyâ hususî surette hazırlanmış broşürler, afişler v. b. kanalıyla bilgiler verilirken diğer yandan da gezilerden, şikâyet ve müracaat bürolarından ve halkla en yakın ve sık temaslarda bulunan personelden halkın istek ve dilekleri hakkında derlenen verilerin analizi ve varılan sonunçlara göre gerekli tedbirlerin alınması yoluna gidilir.

Açıklanan bu vasıfları dolayısıyle H. İ. konusunun propaganda, reklâmcılık, halkın yönetime te'siri ve katılması gibi hususlarla yakın ilgisi vardır.

HALKOYU: bk. REFERANDUM.

HALL, [*hɔl*] **Asaph** (Goshen, Connecticut 1829 - Annapolis. Maryland 1907). Amerikalı astronom. Planetler, kuyruklu yıldızlar, asteroidler ve çift yıldızlar hakkında birçok araştırmaları vardır. 1877'de Mars (Merih) ın iki uydusu olan Phobos ve Deimos'u keşfetmiştir.

HALL [*hɔl*], **Charles Francis** (Rochester 1821 - Robesonsund 1871) Amerikalı Kuzey Kutbu kâşifi. 1860 - 1871 yıllarında Hudson Körfezinin kuzeyinde ve Smithsund boyunca uzanan bölgelerle burada yaşayan Eskimoları araştırmıştır. Başlıca eserleri: *Arctic Researches and Life among the Esquimaux* (Kuzey Kutbuna dair araştırmalar ve Eskimolar arasında yaşayış) [1864]; *Narrative of the Second Arctic Expedition* (İkinci Kuzey Kutbu gezisinin hikâyesi) [1879].

C. F. HALL

HALL [*hɔl*], **Charles Martin** (Thompson, Ohio 1863 - Daytona, Florida 1914). Amerikalı kimyacı. 1886, Fransa'da Héroult ile aynı zamanda, aliminyum'un endüstride istihsali için bir elektrolitik metod bulmuştur.

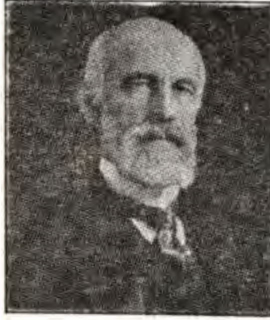
HALL [*hɔl*], **Edwin Herbert** (Gorham, Maine 1855 - Cambridge, Massachusetts 1938), Amerikalı fizikçi. Baltimore Üniversitesinde asistanlık yapmış, sonra da Cambridge (Birleşmiş Devletler) Üniversitesinde profesör olmuştur. Çeliğin termik ve elektrik iletkenliği (conductibilité) hakkında araştırmalar yapmıştır. 1879 (veyâ 1880)'da adını taşıyan elektrık fenomenini keşfetmiş olup, geniş şöhretini buna borçludur.

Hall fenomeni: E. H. Hall tarafından 1879 veyâ 1880'de târif edilmiş olan elektrik tepkisi. Çok ince bir plaktan geçen bir elektrik akımı, plak düzlemine dikey bir magnetik alana sokulunca, yo-

E. H. HALL

lunu değiştirir. Eğer plak bir dereceye kadar kalınlaşırsa, bu te'sir kaybolur.

HALL [*hōl*], **Granville Stanley** (Ashfied, Massachusetts 1846 - Woreester, Massachusetts 1924), Amerikalı terbiyeci ve psikolog. 1881 - 1888 yıllarında Johns - Hopkins Üniversitesinde profesörlük yapmış, 1888'de Clark Üniversitesi başkanlığına seçilmiştir. İktisap edilen karakterin torunlara geçtiği tezini savunmuştur. Eserleri: *Adolescence* (Olgunlaşma zamanı) [1904]; *Founders of Modern Psychology* (Modern psikolojinin kurucuları) [1914]; *Senescence* (İhtiyarlama) [1922]; *Life and Confessions of a Psychologist* (Bir psikoloğun hayatı ve itirafları) [1923].

G. S. HALL

HALL [*hōl*], **Margaret Radclyfee**; (Bournewouth 1886 - Bournewouth 1943), İngiliz şâir ve romancısı. Öğrenimini Londra'da King's College'de ve Almanya'da yapmıştır. Kamu oyunda büyük tartışmalar doğuran *The Well of Loneliness* (Yalnızlık kuyusu) [1928] adlı romanın yazarı olarak tanınmıştır.

Şiir kitapları: *Twixt Eari and Siars* (Dünya ile yıldızlar arasında) [1906], *Poems of Past and Present* (Geçmişin ve geleceğin şiirleri) [1910], *Songs of the Three Counties* (Üç vilâyetin şarkıları) [1913], *The Forgotten Island* (Unutulmuş ada);

Romanları: *The Uulit Lamp* (Yanmayan Lâmba) [1924], *A Saturday Life* (Bir Cumartesi hayatı) [1925], *Adam's breed* (Adem soyu) [1926], *The Master of the House* (Evin efendisi) [1932], *The Sixth Beatitude* (Altıncı saadet) [1936].

Kadın seviciliğinin konusunu işleyen *The Well of Loneliness*, büyük tartışmalara yol açmış ve adlî takibata konu olmuştur. Bir Amerikan yargıcı gerek eserin temasının, gerek konusunun işleniş şeklinin ahlâk dışı olmadığına karar verinceye kadar Londra ve New York'ta yasaklanmıştır. H., İngiltere'de Shaw, Wells, Bennett, Huxley, Hugh Walpole, Virginia Woolf, V. Sackville ve Amerika'da Sherwood Anderson, Sinclair Lewis, H. L. Macken ve Theodore Dreiser desteklemişlerdir.

HALL [*hōl*], **Marshall** (Basford, Nottingham 1790 - Brighton 1857), İngiliz tıp doktoru ve fizyoloji bilgini. Bir pamuk imâlâtçısının oğlu olan H., Edinburgh'de tıp tahsili yaptıktan sonra Kraliyet Hastahânesi'ne doktor tâyin edilmiştir. İki yıl sonra bu hastahânedeki vazifesinden istifa eden H., Paris, Berlin ve Göttingen Tıp fakültelerini ziyaret etmiş ve dönüşünde Nottingham'daki Memleket Hastahânesi'ne yerleşmiştir. 1826'da Londra'ya giderek çalışmalarına orada devam etmiştir. Kan alma (1830) ve bilhassa kıl damarlarda kan dolaşımı (1831) konularını denemelere dayanarak inceleyen ve araştıran H., tıp ve fizyoloji alanında büyük değer taşıyan refleks hareketleri ile Medulla oblongata ve Medulla spinalis ilişkilerini 1832'de yayınlamıştır. Omurilik ve motor sistemin sinirleri üzerindeki buluşlarını da 1837'de ortaya koymuştur. Sinir sistemi bozuklukları ile ilgili vak'alarda başlıca otorite olarak ün kazanan H., suda boğulma hâllerinde ve asılarak intihar vak'alarında ölmüş sanılan insanın yeniden nefes alıp dirilişinde (resuscitation) kullanılan sun'î teneffüs metodu ile binlerce kişinin tekrar hayâta dönüşünü sağlamıştır.

HALL OF FAME [*hōl ïv feym*], Amerika Birleşik Devletlerinde, New York Üniversitesinde büyük Amerikalılar için dikilmiş olan bir anıt. Manhattan Adasının kuzey ucu yakınında bulunan bu anıt, yay biçiminde uzanan, üstü kapalı bir sütun dizisi ile buna bitişik küçük bir binadan ibarettir. Sütunlar arasında 150 büyük adam büsıü için yer vardır. 1900'de kurulmuştur.

HALL OF FAME

HALLAC-I MANSÛR (asıl adı: **Hüseyin,** H. M. adıyla tanınmaktadır. ; Tur İran 244 / 857 - Bağdat 309/ 922), büyük islâm sofîsi. Babasının adı Mensur'dur. Dedesi, Muhemma adında bir Mecusî'dir. Sahabeden Ebu Eyyubul - Ensari'nin ana tarafından torunlarından sayılarak ensarî lâkabını almıştır. H. M. un çocukluk hayatına ve tahsiline dâir fazla bilgimiz yoktur. Küçükken babasının Dicle üzerinde bulunan Vasıt şehrine geldiği ve buruda 12 yaşında Kur'an'ı ezberleyip Hâfız unvanını aldığı ve ana dili Farsçayı unuttuğu görülür.

20 yaşında Tuster'den Basra'ya gitmiş Tuster'de iki yıl Sehl b. Abdullah'tan tasavvuf okumuş, Basra'ya gidince bir buçuk yılda Amr b. Osman Mekki'den tasavvuf öğrenmiş ve ondan tasavvuf hırkasını giyme salâhiyetini aldığı zaman Basra'lı Ebû Yakup Akta'ın kızı Ummul - Hüseyin Karnabaiya ile evlenmiş, üç erkek ve bir kızı olmuştur. Mekke'ye gidip hacı olmuş orada bir yıl kalmış, bu bir yıl içinde vaktini oruç tutmak ve susmakla geçirmiştir. Hactan Bağdad'a dönünce âilesi ve çocuklarını alarak. Tuster'e gitmiş. Orada kaldığı bir yıl zarfında halk tarafından tutulmaya başlanmıştır. Buna rağmen Amr Mekkî'nin yazdığı büyük ithamlarla dolu mektuplar üzerine sofîlik kıyafetini değiştirip halk kılığına giren H. M. beş yıl Horasan, Maveraünnehir, Kirman ve Sicistan taraflarında kendi başına dolaştı. Kendisine ayrıca, insanların gönüllerinde dolaşanları açıkladığı için «sırları pamuk gibi atan» manasında «Hallac ül - Esrar» da denmektedir. Bu lâkabın babasından kaldığını söyleyenler olduğu gibi çok güzel pamuk attığı için alındığını söyleyenler de vardır. Çocuklarını Ehvaz'da bırakarak Basra'ya gelip bir müddet kaldıktan sonra ikinci haccını yapmak üzere Mekke'ye gittiği zaman, kendisine birçok şahıslarla beraber, dört yüz talebesi de refakat etmişti. Mekke'de eski sofî arkadaşları kendisini sihirbazlıkla ve cincilikle itham etmişti. Bu ikinci haccdan Basra'ya ve oradan Ehvaz'a gidip âilesini ve ileri gelen bir cemaati Bağda'da götürdü. Bir yıl sonra çocuklarını dostlarına emanet

ederek putperest diyarı olan Hind'e, oradan Horasan'a. Türkistan'a Çin sınırına kadar seyâhat etmiş ve insanları Allah'a davet etmişti. Her memlekette bir ad ile adlanmıştı. Kendisine Hindistan'dan gelen mektuplarda Mugis, Çin ve Türkistan'dan gelenlerde Mumeyyiz, İran'dan gelenlerde Ebû Abdullah Zahid ve Huzistan'dan gelenlerde Şeyh Hallacul-Esrar olarak hitap edilmekteydi. Bağdad'da bir kısım halk «Mustalem» ve Basra'da Muhayyir lâkabını vermişti. Türkistan seyahatinden dönünce aleyhindeki dedikodular arttı. Bunun üzerine üçüncü olarak H. 288/ M. 900'de hacca gitti ve iki yıl orada kaldıktan sonra döndü. H. 296/M. 908 yılında Abbasî devletinde idârî ve ahlâkî ıslahat için karşı bir hareket yapıldı. Bu hareket âlimler tarafından istenen ve Hanbelîlerin te'sirinde Sehli Sünnetin hazırladığı bir hareketti. H. M., da bu harekete katılmıştı. Hareketin muvaffak olmaması üzerine kaçarak bir Hanbelî şehri olan Sus şehrine gitti ve orada üç yıl kaldı. Burada iken bir hâın tarafından ihbar edildi ve Sünnî olan Vasıt Vahsi Hamid tarafından yakalatılıp Bağdad'a gönderildi. Dokuz yıl süren hapis ve muhakeme hayatı başladı. H. M. hapiste iken yine sihirbazlık ve hile ithamlarının etrafta anlatılması, sapık Şiîlerden olan Şalmagam'ın aleyhteki propagandası devam etti. Vasit vâlisi olan Hamid, sünnî olmasına rağmen, önemli işlerinde bu aşırı Şiî olan Şalmagani'ye danışırdı. Malî sıkıntıdan H. 306/M. 919 yılında yeni hükûmet kuruldu ve bu hükûmete Vasit vâlisi Hamid de vezir oldu. Bu arada bir açlık isyanı başgöstermiş, hapishâneler açılmış, zahire ambarlarına hücum edilmiş ve Hamid Bağdad'dan Vasıt'a kaçmış ise de, H. M. kaçmayı reddetmişti. Mısır'da Âbbasî devletini Fatımîlerden kurtaran kumandan Münisin yardımıyle Hamid Bağdad'a dönebildi. Hamid, H. M. un saray adamlarını yoldan çıkardığını etrafa yaymıştı. H. M. un adamı Hanbelî İbn Ata, Hanbellilerin teşvikiyle Hamid'in malî politikasını tenkit ve kurtarmak için Hamidin aleyhine protesto hareketi yapmaya başladı ise de, muvaffak olamadı. Böylece Hamid nizamı korumaya me'mur edildi ve İbn Ata'yı mahkemeye sevketti. İbn Ata H. M. aleyhine şahitlik etmeyi reddetti. Bunun üzerine İbn Ata'ya işkence edildi ve aldığı yaralar sonunda hapiste H. M. dan onbeş gün önce öldü. H.M. un mahkemesine bakacak Melikilerin kadısı Ebu Ömer b. Yusuf ile de Hamid anlaştı. H. M. Karmatılerin Kabe'yi yıkan isyanlarına benzer bir ısyan hazırlamakla ıtham edilerek idama mahkûm edildi. Saray kumandanı Nasr ile halifenin annesi idam hükmünü kaldırmağa muvaffak olmuşlarsa da, Hamid, işe bir isyan süsü vererek halifeyi kandırmayı başarmış ve idam hükmünü tasdik ettirmişti. H. 309'da (23 Zılkade) polis âmiri İbn Abdissamed'e teslim edildi. Ve ertesi gün ayın 24 ünde büyük bir topluluğun önüne getirilip kendisine bin çomak vurulmuş, elleri ve ayakları kesilmiş ve ondan sonra asılmıştır. Asıldığı zaman henüz ölmemişti. Sonra yakılmış, külü minareden Dicle'ye atılmıştır (26 Mart 922). Bibliyografyadan adları geçen eserler içinde onun muhakemesinin safahatı hakkında yeterli bir bilgi olmadığı ve dolayısıyle idamını gerektiren asıl sebebin tesbiti de imkânsız görülmektedir. Din bakımından ileri sürülen suçlamalar şöylece sıralanabilir:

a) H. M. un keramet için gösterdiği hilebazlıklar;

b) Peygamberlik ve hattâ rububiyet (Allahlık) iddia ettiği ve mektuplarından birinde H. «Rahman ve Rahimden fulana» diye mektup yazdığı ve bundan dolayı «Rab olduğunu mu iddia ediyorsun» diye sorguya çekildiğinde «hayır, bizim terimimizle buna tam birleşme (aynül-cem) denir, Yazan Allah'tır, ben ve elim sadece âlettir» diye cevap verdiği iddia edilir. (*Târihi Bağdad 8/127, 133*). (*Sılet târih et-Taberi, b. Sa'd el-Kurtubi 62, 72*).

c. H. M. in ölüleri diriltti̇ği ve cinlerin kendisinin istediği ve arzuladığı şeyi yaptığı ve birkaç kuşa can verdiği ve Allahlık iddia ettiği kendisine sorulunca bunların hepsini inkâr ettiği görülmektedir. (*Târihi Bağdad 8/132-33*), (*Târih et-Taberi 8/255*), (*Sılet târih et-Taberi 60*) Ebû Ali Miskeveyh, (*Tecarub el-Umen 1/76*).

a. İbadetlerin sakıt olacağını iddia ettiği ileri sürülmekkedir. Meselâ bir kimse hiç yemeden üç gün üç gece oruç tutsa, Ramazanı tutmuş sayılır. Akşamdan sabaha kadar iki rekat namaz kılana ömründe namaz kılmak gerekmez v. s. (*Sılet et-Tabarı 73*).

H. M.un neşredilmiş eserlerine baş vurduğumuz zaman şu hususlar dikkati çeker:

a. Canı bedenine sığmayan, varlığından muztarip olan bir şey olarak yok olmak isteyen bir coşkun şuurluluk içindedir. Bize öğle geliyor ki, bu insanlığın ıstırabıdır. Dünyaya gelmeden ne olduğu nerede olduğu kaygısında değildir. Ama giderken ne olarak gidecek ve nereye gidecek düşüncesi, insanı düşünmeğe başladığından beri meşgul ediyor. Yeniden var olurken veyâ yok olurken ıstırap çekip çekmeme ve bu ıstırabın devam edip etmeme meselesidir. Bu noktada bir çözüme gönlü yatmayan ve aklı varmayan kimse, kurtuluşu sırf yoklukta bulmakta ve bundan ötürü Allah'ın varlığını inkâr etmektedir. Allahsızların böylece bir sükûna kavuştukları ileri sürülemez. Zira insan oğlunun yaradılışında varlığını devam ettirmesini düşünmesi esastır. H. M., bu dolgun şuurluluk haletini en hâlis bir abid gibi Allah'a yalvarırken, bir deâniden işi alaya alırcasına bağırıp haykırmaya ve bağırırken âniden hüngür hüngür ağlamaya başlayarak gösterirdi. Kendini ebedileştirmesine engel olan bu fâni bedeninden kurtulmaya uğraşır (*Ahbar Hallac 25, 54*) ve ona eza etmeyi herkesin gözünü çekecek dereceye vardırırdı. Birinci defaki hacc'ında bir yıl tabii ihtiyacının dışında câmiden çıkmamış (*Ahbar Hallac 43*), diğer haccında yakıcı güneşin altında kayalar üzerinde günlerce durmuştur. (*Târihi Bağdad 8/119, Ahbar'ul-Hallac 14*). Bunlardan sonra da kendini yitirmek, yok olmak istediğini görüyoruz (*Divanul-Hallac* 33-34). O geleceğini ancak böyle kazanacağına inanmıştır. Belki de onu böyle yapmağa sürükleyen, Mutlak varlığa beslediği sevgi ve bu sevginin şuuruna hakim olması ve bunun devamını istemesidir ki, bu da ancak bu fâni vücuttan ayrılmakla mümkündür. Fakat, meşru yolda, kanını heder etmemek ve ölürken de mertebe kazanmak yoluyla olmasını sağlamak için şehid edilmesini istemektedir (*Ahbar'ul-Hallac 75, Şahsiyat Kalıka 69*).

b. Vahdeti Vücud ve hulûl fikirlerine rastlanmaktadır. Vahdeti Vücud ile hulûl arasında fark vardır. Vahdeti Vücud nazariyesi bütün varlığı ilgilendiren, Allah'ın varlığı ile bütün varlığın arasında bir ayniyet gören, Allah'ın varlığının şiddeti, kuvveti altında diğer bütün varlıkların gölge olduğunu ve bu gölge varlıkların Allah'ın varlığı yanında görünmez olduklarını ileri sürerek tek Allah'ın varlılığını gören bir nazariyedir. Hulûl görüşünde Allah'ın bir şahsa veyâ nesneye girdiği böylece o şahıs veyâ nesneye Allahlık isnad edildiği görülmektedir. Bunda bir yandan tecsim, Hıristiyanların inkarnasyonu yâni şahsa Allahlık isnad etme, diğer yandan putperestlik vardır. Bunun için,

bu görüşün tevil edilip hoş görülecek hiçbir tarafı görülmemiştir. H. M. bu ikisi ile de itham edılmişti. (*Divan'ul Hallaç 12, 30, 41, 52, 69, 75, 77, 92, 93, Târihi Bağdad 8/115*) un mucidi olduğu *Enel-Hak* Hak Ben'im sözü Vahdeti Vücud için kullanıldığı gibi Allahlık iddia etmeyi göstermek için kullanılagelmiştir. Ancak, bu sözün Vahdeti Vücuda gerektirdiği fakat Allahlık davasına gelmediğini ileri sürenler de olmuştur.

Bu sözü H. M., divanında şöyle kullanmıştır: «Ben hakkım, zira hak için olan hak, özünü örten (giyen) haktır ve arada fark yoktur» (*Divan'ul-Hallac 75, Abbarul-Hallac 104*).

c. H. M.ın ittihad yâni Allah'la birleşme, birleşip bir olma iddiası bulunduğu ileri sütülmektedir. İttihad, hulûl ve Vahdeti Vücuddan ayrılır. İttihatta, şahsın Allah katına yükselip onunla birleşmesi ve Allah olması söz konusudur. Bu ittihat da Vahdeti Vücud anlamıyla birleşirse de, bunda bütün varlık değil, tek şahsın varlığının Allah'la birleşmesi iddia edilir. Bu hususu en iyi açıklayan H. M. 'un şu sözüdür.

«Seninle benim aramda benimle çekişen bir varlık (inniyet) vardır. Varlığımı senin varlığınla aradan kaldır» (*Abbarul Hallac 76*; *Divan'ul-Hallac 90*).

d. H. M. samimi ve gerçek Müslüman olduğunu gösteren sözleri olduğu gibi namaz gibi ibadetlere devamlı olduğunu gösteren rivayetlerde vardır. «Gönüller onu ihata etmez, gözler kavramaz, mekanlara sığmaz, yönler kuşatamaz, vehimlerle tasarlanamaz, fikirlerle hayal edilemez, vasfa girmez, açıklama ve vasıfla anlatılamaz. Sen hareket ettiğin, durduğun ve nefes aldığın her an seninle beraberdır. Öyle ise nasıl yaşadığına bir bak» (*Abbarul-Hallac 56, 80, 82*)

H. M. hakkında fikir beyan edenlerin üç grupta toplandıklarını görüyoruz:

1. Onun kâfir olup Allahlık tasladığını ileri süren a. fâkihler: Zahirî olan Muhammed b. Davud, İbn Hazm, İmamî olan İbn Babuya, Ebu Cafer Tusî, Hanbeli olan İbn Teymiye, Mâlikî olan Ebû Ömer, Turtuşî, Iyad, İbn Haldun, b. Kelâmcılardan küfrüne kail olan Ebû Ali Cubbaî, Şiî Müfıd, Ebu Bekir Bak llanî, İbn Kemal Paşa, Maarrî, A. Y. Kazvini, İmamul Haremeyn (Cuveynî) c. Sofilerden aleyhinde olan Amr. b. Osman Mekki ve ilk mutasavvıflar.

2. H. M.'u velî kabul eden a. fakihler: Şusterî, Amili, Abdarî, Duluncavî, İbn Akil, Tevfî, Nabulusî, Makdısî, Yafiî, Şaravî, Heysemî, İbn Akila, Seyyid Murtaza. b. Kelâmcılar: Nasreddin Tusî, Meybuzî, Emir Damad, İbn Hafıf, Gazalî, Fahreddin Razi, Kari', İbn Tufeyl, Suhreverdi, Sadreddin Şirazî c. Sofiler: Ebul Abbas b. Atâ, Şibli, Faris, Kelibazî, Nasrabazî, Sulemî, Hucvirî, İbn Ebil Hayr, Abdulkadir Ceylânî, Baklî, Attar, İbn Arabî, Celâleddin Rumî.

3. H. M. hakkında bir hüküm vermekten çekinen fâkihler: Hanefi olan İbn. Behlûl, Şafiî olan İbn Sureyc, İbn Hacer, Suyutî, Urdî. Sofiler: Husrî, Dakkak, Kuşayrî, Ahmed Rifaî ve Abdulkerim Cilî'dir.

HALLÂCİYE, Ebü'l-Mugıys Hüseyn b. Mansûr'ül-Bayzâvî'ye mensup solfîlere verilen ad. Hüseyn b. Mansûr'un Nişapurlu, Reyli, Talkamlı, Mervli olduğu, Bayzâ civarındaki Tûr kasabasında doğduğu hakkında rivayetler vardır. Büyük babası Muhammâ adlı bir Zerdüştî'dir, sonradan bu zatın sahâbeden Ebû Eyyûb'ül-Ensârî'nin soyundan geldiği hakkında bir rivâyet ortaya atılmıştır.

Hüseyn b. Mansûr, gençliğinde, Vâsıt, Tuster ve Basra'da bulunmuş, Sehl b. Abdullâh-ı Tusterî'ye (H. 283, 890) ve Cidde kadısı Amr-ı Mekkî'ye (H. 296, 908) intisap etmiş, kendisini çok şiddetli riyâzetlere vermiş, vaazlarda bulunmuş, bir aralık sınırlarda savaşlara karışmış, üç kere hacc etmiş, son haccında Arafât'ta, nefsini aşağılatmak için halkın kendisine azab etmesini istemiş, Halîfe El-Mu'tazıd zamanında (hilâfeti H, 279-289, 892-902) Bağdad'da, halka, şerîatın emrini yerine getirmeleri için kendisini öldürmelerini söylemeye başlamış, Zâhiriyye mezhebi mensuplarıyla Nevbahtîlerin düşmanlıklarını kazanmış, 301'de (913) Sûs'ta tutuklanmış, mahpusken bâzı risâleler yazmış, sonunda Hâlife El-Muktedir zamânında (hilâfeti H. 295-320, 908-932), Mâlikî kadısı Ebû-Ömer Hammâdî'nin fetvâsıyla H. 309 yılının Zilkade'sinin 24. günü vücûdu parça parça kesilmek suretiyle öldürülmüş, dâr ağacına asılıp teşhir edilmiş, sonra da yakılmıştır (26 Mart 922).

Hallâc'ın, biri onun inançlarına uyduğundan dolayı aynı yılda, Hallâc'dan önce öldürülüp, Ebü'l-Abbâs b. Atâ'ya hitâben yazılmış altı mektubu, Ebû-Abdü rahmân Sülemî'nin (ölm. H. 412, 1209) kaydettiği vecîzeleri, *Abbâr'ül Hallâc*'da vaazlarının hülâsaları ve 80 parça manzûmesi, *Kitâb'üt-Tavâsîn*'i meydana getiren yazıları, bâzı mensûr parçaları vardır, *Kitâb'üt-Tavâsîn*'de, noktalara, harflere dâir, sonradan Hurîliğin temellerinden birini atan sözler bulunduğu gibi, «da'valara girişmek, Şeytan'la Ahmed'den (Hz. Muhammed) başkasına düşmez, çünkü İblîs'e, secde et dendi, etmedi. Ahmed'e bak dendi, ne sağına baktı, ne soluna» (LIII. sûrenin 17. âyetinden) gibi İblîs'i yücelten, hattâ İblîs'le Fir'avn'ı yiğit sayan, sonradan İbn Arabî'ye mesned olan sözler (L. Massignon bas., 1913, s. 41-43, 50-52), «Ben Hakk'ım, çünkü ebedî olarak Hakk'layım, ondan hiç ayrılmadım» gibi iddialar (a. y., s. 52), Arapça şiirlerinden meydana gelen divânında, «Ey dileyen kişinin dileği, senin yüzünden şaşırdığım gibi, kendime de şaşmadayım, beni kendine öylesine yaklaştırdın ki seni, ben sandım. vecde düşüp kendimi öyle yitirdim ki kendinde yok ettin beni» (L. Massignon, *Journal Asiatique*, Paris-1931, Janvier-Mars, s. 30), «tenzih ederim maddî âlemi izhâr edeni, Tanrılığını böylece göstereni, sonra da halkı meydana çıkarıp kendını yiyen içen göstereni» gibi şerîata uymayan lâfları (a. y., s. 41) ve bunlara benzer şathiyeleri (s. 33), gerçekten de tevîle sığmayacak ve aleyhinde bulunanlara hak verdirecek kadar aşırıdır. Bu bakımdan onu bir ruh hastası olarak görenlere hak vermemek mümkün değildir.

Sonradan Hüseyn b. Mansûr'un İblîs hakkındaki kanaatlerini Ayn'ül-Kuzât-ı Hemedânî (H. 533, 1140) daha yavmış daha ileri gitmiştir ki Yezîdî mezhebinin (bk. YEZÎDÎ, YEZÎDÎLER) zuhûrunda bu inançların büyük bir te'siri olduğu muhakkaktır. Aynı kanaatler, Azîzüddin Nesefî'de de (H. 616, 1219) vardır. A. Gölpınarlı: *100 soruda Türkiye'de mezhepler ve tarîkatlar* (İst. 1969, s. 137-142).

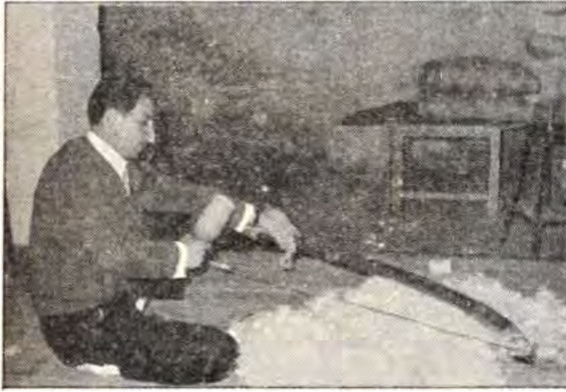
Şîa'ya göre Hüseyn b. Mansûr, iktidardaki Şiîlere, kendisini Şiî gösterir, Ehli Sünnî görünür, aynı zamanda Onikinci İmâm'ın «bâb»ı, yâni nâibı olduğunu iddia ederdi. İmâm, bir yazısıyla (Tevkıy') ona lânet etmiş, onunla hiçbir ilgisi olmadığını bildirmişti. Abbâs-ı Kummî: *Sefînet'ül-Bıhâr ve Medînet'ül-Hikem-i ve'l-âsâr* (Necef, 1352, I, s. 296-297); Abdullâhil-Mamkanî: *Tenkıyh'ul-makaal fî Ahvâl'ir Ricâl* (Necef, 1352, I, s. 346-347).

Sofîlerin bir kısmı, Hüseyn b. Mansûr'un aleyhinde bulunmuş, bir kısmı ise onu, «Hallâc'ül - Esrâr» görmüş, pek ulu tu'muştur. Katlinin mânevî sebepleri hakkında da çeşitli menkıbeler uydurulmuş, hattâ onun ruhâniyetinin, yıllarca sonra Attâr'ı irşâd ettiğine inanılmıştır (Nefahât terc. İst. 1289, s. 119 - 206, 519).

Hüseyn b. Mansûr, Mansûr ve Hallâc diye anılmış, Şark - İslâm klâsik edebiyâtında âdeta bir fedâilik sembolü olmuştur. Sofî şâirler, onun eserlerini görmeden onu kutlamışlar, birçok şiirlerde adı anılmıştır. Bektâşî meydanında (bk. MEYDAN) odanın orta yerine «Dâr» ve «Dâr-ı Mansûr» adı verilmiştir. Tasavvûfî halk edebiyâtında da Mansûr'un önemli bir yeri vardır.

Hallâc'a uyanların yoluna H. denmiştir. Bir tarîkat yâhut mezhep olan bu yola mensup olanlar, Hallâc'ın öldürülmediğine, ona benzer bir Allah düşmanının, Hallâc diye öldürüldüğüne inanırlardı. Hallâc'da Tanrının tecelli ettiğine inanan bu yolun başka hususiyetlerini bilmiyoruz. — A. G.

HALLAÇ (Ar. pamuğu çekirdeğinden çıkaran kişi), pamuğu atarak kabartma işini meslek edinen kimse. H atıp

HALLAÇ

kabarttığı pamuktan yatak, yorgan ve yastık yapılır. *H. yayı*: yay ve kirişten meydana gelen âleti. *Tokmak veyâ tokmağı* yayına vurmak için kullandığı tokmak.

HALLAÇ USULÜ, Anadolu halk musikisinde davul - zurna parçalarında kullanılan usul. Yüzyıllardan beri kullanılan bu usule, bu adı 1954'te Haydar Sanal vermiştir. Modern Türk musikisi bestekârı Burhan Uysal (b. bk.) bâzı eserlerinde bu usulü kullanmıştır.

ḪALLÂL, Ebû Muhammed Abdullah ibn Necm el - Cüzâmî, es - Sa'dî, (ölm. 616/1219), Mâlikî mezhebinden sayılı bir hukuk bilgini, fâkih. Mısır'da müderrislik yapmış, Haçlıların Dimyât'ı işgali üzerine cihad niyetiyle oraya gitmiş ve orada ölmüştür.

El - Cevâhiru's - Semîne fî (veyâ alâ) *Mezhebi Âlimi'l - Medîne* adlı Mâlikî mezhebi üzerine yazdığı eser, Mısır Mâlikîlerinin ellerinden düşürmedikleri bir eser olmuştur. Gazâlî'nin, Şafiî mezhebince yazdığı *El - Vecîz*'i tertibindedir. Bağadlı İsmâil Paşa'ya göre, *Kerâmâtu'l - Evliyâ* adlı bir başka eseri de vardır.

HALLAL Ebû Seleme, Hafs ibn Süleyman el - Hallâl, el - Hemdânî (ölm. 132/750), İslâmiyette ilk olarak «vezîr» unvânını taşıyan zat. Yemen'in Hemdân adlı büyük bir kabîlesine mensuptur.

Evvelâ Kûfe'de, adını kendisinden almış olduğu Derbu'l - Hallâlîn'de oturmuştur. Servetinin büyük bir kısmını Emevîler aleyhine, Abbâsîlerin davası yolunda sarf etmiştir. Bu gayeyle Horasan'a gitmiştir. Abbâsîlerin ilk halifesi olan Ebu'l - Abbâs es - Seffâh'a dört ay vezirlik yapan H., Abbasîler lehinde çalışırken, Seffâh'ın kardeşi İmam İbrahim'e bîat etmek lâzım geldiğine inanıyordu. Fakat bu zatın idamı üzerine, vaziyet Seffâh'ın lehine döndü. Seffâh İbrahim lehinde çalıştığını bildiği halde H. ı kendisine vezir yaptı. Bununla beraber onun Alevîlere mütemâyil olduğu hususundaki şüphesini Ebû Müslim el - Horasânî'ye bildirdi ve fikrini sordu Ebû Müslim kötü niyeti dolayisıyle H. ın idamı gerektiği cevabı verdi. Buna rağmen Halife: «Bu adam bize hizmet ve nasihat yolunda malını mülkünü bitirdi, her ne kadar bir hata işlemişse de, biz onu bağışlarız» diyerek idamı yoluna gitmedi. Halifenin bu kararı üzerine, -bir rivayete göre- Ebû Müslim'in adamları bir gece Halifenin yanından ayrılıp tek başına evine dönmekte olan H. ı kılıçla öldürdüler. Halk arasında çıkarılan bir şâyiaya göre de H. ı Hâricîler öldürmüştür.

HALLAND, İsveç'in güneyinde, Kategat Boğazı kıyısında bir vilâyet. Nüfûsu 179 900 (1966) dür. Halkın başlıca işi, tarım ve kıyı boyunca balıkçılık, turizm ve endüstridir. Merkezi Halmstad'dır.

HALLE, Doğu Almanya'da, Saale Nehri üzerinde, distrikt başkenti olan bir şehir. Nüfûsu 266 000 (1968) dir. Eski bir Hansa şehri (XIII - XV. yüzyıl) olup, Orta Çağın sonlarından ve XVI. yüzyıldan kalma birçok dinî binalara sahipti. Bugün bir idarî, kültürel ve sınaî merkez olup, linyit, potasyum ve tuz yatakları civarındadır. Kimya ve makine endüstrileri vardır. Kauçuk imal edilir. Yiyecek maddeleri (şeker), elbise, kundura fabrikaları da vardır.

HALLE: Pazar yeri ve Roter Kulesi

1806 - 1814 yıllarında H., Westfalen krallığına bağlı idi. Viyana Muahedeleri bu şehri Prusya'ya geri vermiştir. Başkenti olduğu distriktin nüfûsu 1 984 000 (1962) dir.

HALLE [*hælı*] **Morris** (Liepaia, Letonya 1923), Amerikalı dilci. Chicago, Columbia ve Harvard üniversitelerinde tahsil ettikten sonra 1951'den i'tibaren Massachusetts Teknoloji Enstitüsü'nde profesör olmuştur. Başlıca eserleri: *Fundamentals of Language* (Dilin esasları) [R. Jakobson ile beraber, 1956]; *Sound Patterns of English* (İngilizcenin ses modelleri) [N. Chomaky ile beraber, 1967].

HALLEİN [*hallayn*] Avusturya'da, Salzburg'ta Salzach Nehri üzerinde bir merkezi Kreis ve tuzla tedavi yeri. Nüfûsu 13 300 (1961) dür. Denizden yüksekliği 450 m. dir.

Tahta ve taş işlenmesi, elektrokimya endüstrisi ve başka endüstri kolları vardır.

HALLER, [*hạllir*] **Albrecht von** (Bern 1708 - Bern 1777), İsviçreli doktor ve şâir. Öğrenimini Bern'de tamamlayarak burada doktorluk eden H., 1736 - 1752 yıllarında Göttingen Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde profesör olarak anatomi, botanik ve cerrahî dersleri okutmuştur. 1753'den sonra tekrar İsviçre'ye yerleşen H., biyoloji denemeleri üzerinde çalışmış; edebî alanda da kendisinden sonra gelen şâirlere örnek olan değerli lirik eserler vermiştir. İsviçre edebiyâtı ve bilhassa şiiri hakkında araştırmalar yapmış, siyasî romanlar da yazmış olan H. in edebî eserlerinden en ünlüsü *Die Alpen* (Alpler) (1792) dir.

A. von HALLER

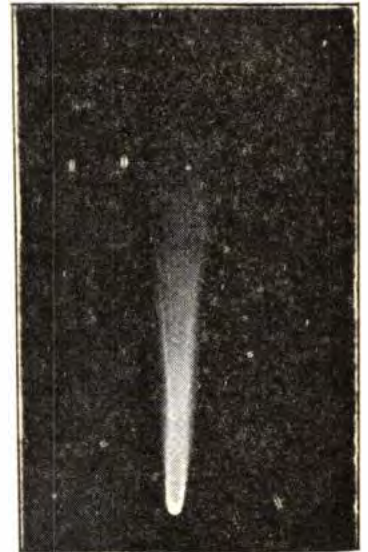
HALLER [*hạllir*], **Hermann** (Bern 1880 - Zürich 1950), İsviçreli heykeltıraş. Almanya'da resme çalışmış, Roma'da (1905 - 1909), sonra Paris'te (1909 - 1915) heykeltıraşlıkla uğraşmış, önceleri Maillois'nın san'atı te'sirinde kalmıştır. Yarattığı birçok çıplak kadın heykellerinde tatlı bir şehvetin zarif ifadesi görülür (Winterthur, Zürich ve Bern müzeleri). H. ın eserleri arasında A. Hombert. H. Höfflin ve Marie Laurencin'in büstleri, Bern'deki Havacılar anıtı ve Zürich'teki Waldmann anıtı sayılabilir.

HALLER [*hạllir*], **Jozef** (Jurczyce, Galiçya 1873 - Londra 1960), Polonyalı general. 1912 ye kadar Avusturya genel kurmayında hizmet görmüş, 1914'ten i'tibaren Polonya ordusunda İtilâf Devletleri safında çarpışmış, Brest - Litowsk Barışı'ndan sonra (Şubat 1918), komutasındaki 2. Tugaydan geri kalanlarla birlikte Rusya safına geçmiştir. 1918 yazında Fransa'da Polonyalı harb esirleri ve kaçak askerlerle «Mavi Ordu» yu kurmuş, bu ordu ile 1919'da Polonya'ya dönerek Lwów (Alm. Lemberg) a ulaşmış ve Sovyet Rusya'ya karşı 1920 harbinde kuzey - doğu cephesine kumanda etmiştir. H., Piłsudski'ye muhalefetinden dolayı 1926'da emekliye ayrılmıştır. 1937'de Katolik eğilimli İşçi Partisini kuran H., Sıkorski'nin muhaceret hükûmetinde eğitim bakanlığı (1939 - 1943) yapmıştır. *Pamietniki* (Hâtıralar) [1964] adlı bir kitabı vardır.

HALLEY [*hạ'i*], **Edmond** (Haggerston 1656 - Greenwich 1742), İngiliz astronomu. Oxford'da geometri profesörlüğünde, 1672'den i'tibaren de Greenwich Rasathânesi müdürlüğünde bulunmuş, bu görevi sırasında, ilk olarak, Merkür'ün Güneş önünden geçişini bütün safhalariyle gözlemiş, Güneş - Dünya uzaklığının tâyininde Venüs'ün geçiş müşahedelerinin esas tutulmasını tavsiye etmiş ve 1679'da bir *Catalogus stellarum australium* (Güney yarımküre yıldızları kataloğu) yayımlamıştır. H. Newton'un *Principia mathematica*'sının kendi hesabına yayımını sağlamış, 1693'te, ilk defa olarak, hayat sigortası hesaplarına esas teşkil edecek bir «ölüm cetveli» tertiplemiş ve 1701'de ilk izogonal haritayı hazırlamıştır. Barometre ile irtifa ölçümlerine âid formül ve yer çekimi ile kutup ışıklarının münasebeti hakkındaki buluş da H. nin eseridir. Kendi adını alan H. Kuyruklu Yıldızı'nın 1682'den sonra tekrar geçişinin 1758 - 1759 yıllarına rastlayacağını 1705'te haber veren yine H. olmuştur.

E. HALLEY

Halley Kuyruklu Yıldızı: Dolanma süresi 76 yıl olan ve çıplak gözle görülebilen peryodik bir kuyruklu yıldız. Târih kaynaklarına göre M. Ö. 187 yılından beri bilinmektedir. 1758 - 1759 yılında tekrar görüneceğini 1705'te ilk defa haber veren Edmond Halley (b. bk.) nin adına atfen bu adı almıştır. 1910'da son görünüşü sırasında dünyamıza çok yakın seyretmiş, kuyruğu bütün gökyüzünü kaplamış ve bir çarpışma ihtimalinden söz edilerek dünyalılara dehşet dolu saatler yaşatmıştır. Memleketimizde de büyük heyecan uyandıran bu olay, Hüseyin Rahmi Gürpınar'a *Kuyruklu yıld.z altında bir izdivaç* adlı romanını ilham etmiştir.

HALLEY Kuyruklu Yıldızı

HALLGRIMSSON [*hạdlgrīsson*], **Jónas** (Hraun, Öxnadalur 1807 - Kopenhag 1845), İslandalı şâir. Alman ve Danimarka romantizminin te'siri altında lirik şiirler ve hicviyeler yazmış, kır hayatına âid uzun hikâyesi *Grasjerö* (Yosun arayıcı) [1847] ile yeni İzlanda nesir san'atına yön vermiştir. «Ejölnir» [1835 - 1847) adlı derginin kurucularındandır.

HALLOYSİT (Fr. Holloysite) [Miner.], kaolen'e yakın, ince tabakalı, tabiî alüminyum hidrosilikatı. $Al_2 Si_2 O_5 (OH)_4$, $2H_2O$ · Sıkı, kenarları yarı şeffaf, kırılma yüzeyleri midye kabuğunu andırır ve balmumuna benzer. Dile yapışır bir maddedir. Olağan rengi süt beyazı veyâ opalinkine benzer olmakla beraber, bâzen, içinde oksit metalik silikatlar bulunması hâlinde değişik renkte olabilir.

HALLSTATT [*hạlştat*] Avusturya'da bir köy (Târih öncesi istasyon), Salzkammergut bölgesinde 1494'ten beri Marktgemeinde (Pazar yeri) ve sayfiye. Yukarı Avusturya'da Omunden kazasına bağlı olup, H. Gölünün batı kıyısında, Hallstätter Salzberg Dağı'nın eteğinde kurulmuştur. Burada, dağa çıkan bir de demir yolu vardır. Denizden yüksekliği 512 m. dir. Nüfûsu 1 310 (1964) tır. H.'da Doğramacılık Teknik Okulu, târihten öncesini ve Romalılar çağını içine alan bir müze, Avusturya'nın en büyük kaya tuzu ocağı vardır. Tuz. eritme yolu ile elde edilir (Sole). Tuzlu su, tuzun ayrılması için 49 km uzunluğunda bir boru ile Ebensee'ye götürülür.

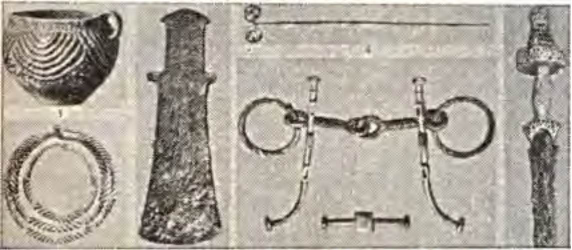
Târihçe: (Kap tarlaları zamanı) kadar eski bir devirde bile buradan tuz elde edilirdi. Ve Latene (M. Ö. aş. yu. IX - II. yüzyıl) devrinde de bu istihsâlin yapıldığı muhakkaktır Muhtemel olarak Romalılar zamanında da Salzberg-tal'dan tuz elde edilirdi.

HALLSTATT: Zwölferkogel ve Hierlatz dağları eteğinde

H., Devrinde, Haselgebirge % 80 nispetinde mâdencilik yolu ile istismar edilmiştir 390 m uzunluğunda bâzı galeriler kısmen duvarcılık usulleriyle takviye edilmiştir. Mâdencilik âletleri (bronz çapalar, deri çantalar, deriden pelerinler, demetlenmiş çam tahtası parçalarından yapılmış meşaleler) arasıra da kazaya uğramış mâdenci cesetleri de tuz ocağında bulunmuştur. Latene devrinde yüksekte uzanan Dammwiese (baraj çayırı) de tuzu suda eritme ve suyu kaynatarak elde etme usûlü tatbik edilmiştir. Romalılar, şimdi Lahn adını taşıyan yerde bir villa mahallesi kurmuşlardır. Katolık Kilisesi, L. Astl'ın eseri olup, bunda, Gotik üslûbun son devresine âid süsler vardır.

Hallstatt Kültürü: 1846'da, H.'ta tuz ocaklarına yakın bir yerde 1 000 kadar mezarı ihtiva eden bir mezarlık bulunmuştur. Böylece H. adını ilk demir devrine vermiştir. 1 000'den 700'e kadar uzanan I. H. devrinin karakteristikleri şunlardır: Bronz kılıçlarla büyük demir kılıçlar.

HALSTATT Kültürü: Süs eşyaları, silâh ve âletler (M. Ö. 750 - 400)

II. H. devrinde (700 - 500) kısa bir kılıç belirir, süsler de çoğaldıkça çoğalır. Devrenin her iki kısmı esnasında da Akdeniz ülkeleri ile H. arasında faal bir ticaret cereyan etmiş olduğu anlaşılıyor. H. ta ithal edilmiş birçok şeyler (hususiyle bronzdan mühürler, kazanlar, kadehler v. b.) ele geçmiştir. Mezarların en çoğu VII ve VI. yüzyıllara âiddir. Cesetler bâzen yakılır bâzen de gömülürdü; erkekler daha çok yakılırdı. Mezarlık eşyası savaşçıların zırhlarını ve savaş arabalarını, erkeklerin ve kadınların süslerini, döner kurs kullanmadan yapılmış, geometrik şekiller kazılmış vazolar içine alır. Kılıçlar büyüktür; arabalar ise küçük, çoğu zaman dört tekerlekli idi. Savaşçıların bıyık ve sakalları tıraş edilmiştir.

HALLSTEIN [*hạlştayn*], **Walter** (doğ. Mainz 1901), Alman hukuk profesörü. 1930'da Rostock'ta, 1941'de de Frankfurt - Main'de mukayeseli hukuk, milletlerarası iktisadî münasebetler ve siyasî hukuk profesörlüğü yapmıştır. Paris'te Schuman planı üzerindeki müzakerelerde Alman delagasyonu başkanlığında (1950), Federal Kançılarya müsteşarlığında (1950), Dışişleri Bakanlığı müsteşarlığında (1951), ve Avrupa İktisadî Birliği başkanlığında (1958) bulunmuştur. Başlıca eserleri. Şunlardır: *Die Aktienrechte der Gegenwarth* (Zamanımızda hisse senetleri kanunları) [1931]; *Die Berichtigung des Gesellschafts Kapitals* (Ortaklık sermayesinin tashihi) [1942]; *Wiederherstellung des Privatrechts* (Hususî hukukun ihyası) [1946]; *Wissenschaft und Politik* (İlim ve politika) [1949].

Hallstein Doktrini: 1955'ten beri Federal Almanya'nın dış politikasına hâkim olmuş olan bu doktrinin esası şudur: Eğer Federal Almanya, anayasası gereğince, bir devlette tek temsil hakkına sahip ise, bu devlette, ikinci bir Alman devletinin temsilcisinin bulunmasına razı olunamaz. (Sovyetler Birliği bu hususta bir istisna teşkil eder). Eğer bir devlet, Demokratik Alman Halk Cumhuriyetini diplomatik yoldan tanırsa, Federal Almanya bu harekete o devletle olan münasebetlerini kesmekle mukabele eder (1957'de Yugoslavya, 1963'te de Cuba ile münasebetlerin kesilmesi). Fakat Federal Almanya, Rumanya (1967) ve Yugoslavya (1968) ile diplomatik münasebetler kurarak H. D. ni bizzat bozmuştur.

HALLSTRÖM [*hạlström*], **Per** (Stokholm 1866-Stokholm 1960), İsveçli şâir. Edebiyata, geçen yüzyıl sonlarında yeni romantizm üslûbunda yazmağa başladığı roman ve hikâyelerle girmiş, sonraki eserlerinde ise realizme dönerek vazife ve toplum ile ilgili konuları tercih etmiştir. Romanları arasında *Hårda tider* (Zor zamanlar) [1891]; *Lille Karl* (Küçük Karl) [otobiyografi, 1895]; *En skälroman* (Bir hilekârın romanı) [1906]; hikâyeleri arasında *Vilsna fåglar* (Yolunu şaşırmış kuşlar) [1894]; *De fyra elementerna* (Dört element) [2 cild, 1906] sayılabilir. Denemeleri ve sanat üzerine yazıları da vardır.

HALLWACHS [*hạlvaks*], **Wilhelm** (Darmstadt 1859-Dresden 1922), Alman fizikçisi. Dresden'da Technische Hochschule'de 1893'te elektroteknik, 1900'den i'tibaren de fizik profesörü idi. Hocası H. Hertz'in tavsiyesi ile, bu zat tarafından müşahede edilmiş bulunan, ışınların elektriksel kıvılcım boşalmaları üzerindeki te'sirini araştırmış ve 1888'de, kendi adını alan Hallwachs - Effekt'i bulmuştur.

HALLUCINATION [*halüsinasyọ̃*], bir duyu aldanmasını ifade eder. Böyle bir duyu aldanmasında hatırlama tasavvuru gibi salt psişik ve sübjektiv bir olay, gerçek bir duyu algısı, yâni objektiv bir gerçeklik olarak kavranır. H. a götüren tembih, organizmanın dışında değil de (tembihi organizmanın dışında bulunan duyu aldanmalarına *illusion* denir), organizmanın içinde, yâni duyu organında veyâ beyin kabuğuna kadar uzanan duyu sinirinde bulunur. Normal durumlarda organizmada bulunan böyle bir tembih, bir duyum meydana getirir: işitme alanında kulak uğultusu, görme alanında karanlık noktalar gibi. Ama bu duyum, hatırlama tasavvuru ile ilgi içine girerse, o zaman kulak uğultusu sesler, karanlık noktalar şekiller hâlini alır. H. un fizyolojik sebepleri, hyperamie (= beyin kabuğunun fazla kanla dolması) ve anemie'dir (gıdasızlıktan ötürü beyin kabuğunun kansız kalması). Bunların dışında, morfin, haşhaş, alkol, eter ve kloroform gibi bâzı zehirli maddeler de H. a sebep olur. H. çeşitleri: Görme H. la-

rına *vision*, işitme H. larına *akoasm* adı verilir. Koku, tat ve dokunma H larına ise pek ender rastlanır. Doğuştan kör ve sağırlarda ise bu duyularla ilgili hiçbir H. a rastlanmaz.

HALMAHERA veyâ **CILOLO CAILLOLO** (İndonezce: «ana vatan» veyâ «büyük ülke»), İndonezya'da Moluku Takımadalarının en büyüğü. Yüzölçümü 17 998 km², nüfusu 80 000 (1955) dir. Dört yarımadaya bölünmüş olan H., mesozoik ve III. Zamana âid, büyük ölçüde kıvrılmış kaya tabakalarından meydana gelmiştir: üst tabakalar IV. Zamana âiddir. Kısmen faal yanardağlar (Gamkonora, 1 580 m) vardır. Yaz kış yaprak dökmeyen ormanlar adayı kaplar. H. nın ilk sâkinleri olan Alfur'larla Papua'lar, Malayalılarca dağlara püskürtülmüştür. Ada, iktisadî yönden değersizdir. Halk, çorak tarlalarda yetiştirdiği sago, pirinç ve mısır ile hayatını kazanır. Başlıca ihraç maddesi kopra (kurutulmuş Hindistan cevizi kabuğu) dır.

HALMSTAD [*hąlmstād*], İsveç'in Halland eyaleti başkenti ve Nissa nehri (Kattegat) ağzında bir liman. Nüfûsu 41 000 (1966)dir. Danimarka ile kesif bir deniz ulaşımı, çelik fabrikası, un değirmenleri, metal ve dokuma endüstrileri vardır. Kilisesi XIV. yüzyıl, şatosu XVII. yüzyıl yapısıdır.

HALOFİL (Fr. Halophile; Yun. *halos* = tuz, *philos* = seven), bitkiler hakkında «tuz'u ortamı seven» anlamına kullanılır. Deniz sahillerinde H. bitkiler daha kolay yaşayabilir.

HALOFİT (Fr. Halophyte; Yun. *halos* = tuz, *phyton* = bitki): Bk. TUZCUL BİTKİLER.

HALOFİT'LER (Fr. Halophytes) [Bot.]: bk. TUZCUL BİTKİ.

HALOJEN (Fr. Halogène) [Kim.]: bk. TUZVEREN.

HALOJENÜR'LER (Fr. Halogénures), kimyada, bir halojen'in başka bir elemanla teşkil ettiği birleşim. Halojenleşmiş bir hidrasid (hydracide) in tuzu ve erer'i (alkol halojenürü [*halogénure d alcoyle*]). Dört tip H. vardır: fluorür, klorür ve iyodür.

HALORAGASE (Haloragaceae), İkiçeneklilerden, Mersingiller familyasına yakın küçük bir familya. Çoğunlukla, su bitkisi olan ota benzer yapıda cins ve türleri içine alır. Tatlı sularda yaşayan, ince parçalara ayrılmış yaprakları bulunan Myriophyllum bitkisi, familyanın tanınmış bir üyesidir.

HALPHEN [*alfęn*] **Georges Henri** (Rouen 1844 - Versailles 1889), Fransız matematikçisi. Paris Teknik Okulunda çalışmıştır. Başlıca çalışma alanları: cebir, geometri, diferansiyel denklemler, eliptik fonksiyonlar, sayı teorisi. Başlıca eserleri: *Traité des fonctions elliptiques et de leurs applications* (Eliptik fonksiyonlar ve bunların tatbikatı ana kitabı) [1889 - 1891].

HALPHEN [*alfęn*] **Louis** (Paris 1880 - Paris 1950), Fransız târihçisi, matematikçi Georges H. (b. bk.) ın oğlu. Bordeaux'da (1910 - 1928), Paris'te (1934) profesörlük yapmış olan H. Orta Çağ mütahassısıdır. Başlıca eserleri: *Les Barbares* (Barbarlar) [1926]; *L'essor de l'Europe* (Avrupa'nın kalkınması) [1932]; *Charlemagne et l'empire Carolingien* (Büyük Karl ve Karolingler İmparatorluğu [1949].

HALS, Frans (Flandra 1580 - 85 - Haarlem 1666), Hollandalı ressam. Haarlem'de çalışmış ve açık renklerle, neşeli ve canlı bir şekilde hareket hâlinde bulunan insan resimleri yapmıştır. Önceleri resimlerindeki simalar katılık ve gerginlik gösterir, sonraları, hareketleri gittikçe daha gevşek ve serbest bir hâl alır. Daha sonra, tasvir ettiği insanlar daha sakin bir hâl alır ve kullandığı renkler her tablonun esas ve genel rengine uyma temayülünü gösterir. Son devirlerinde simalar daha ziyade eskizimsi bir mahiyet kazanır. Yüzlerin ifadesi ciddileşir, renkler grileşir ve karaya meyleder. H., portreler (Descartes), janr tabloları (müzisyenler, sarhoşlar ve önce «Hille Bobbe», şimdi «Malle Bobbe» adını taşıyan tablo) ve her şeyden ziyade grup resimleri bırakmıştır ki bunlarda çehreleri ve vücûtları serbest hareket hâlinde tasvir eder. Bunların en çoğu Haarlem'deki F. H. Müzesi'ndedir.

F. HALS: Çingene kadın (Louvre Müzesi)

HALSEY [*hąlsī*], **William Frederick** (Elizabeth, New Jersey 1882 - Fishers Island, 1959), Amerikalı deniz subayı ve II. Dünya Harbi'nde Pasifik bölgesinde 3. Donanmanın kumandanı. 1904'te US. Naval Academy (Amerika Bahriye Yüksek Okulu)yi bitirmiş, 15 Mayıs 1935'te deniz uçağı pilotu olmuş, 1938'de tuğamiralliğe, 1940'ta oramiralliğe, 1942'de de amiralliğe terfi etmiştir. Pasifik donanmasının havacılık koluna kumanda ettikten sonra, H. 19 Ekim 1942'de Güney Pasifik kuvvetinin ve Güney Pasifik bölgesinin kumandanı olmuştur. H. nin kumandasındaki deniz birlikleri Japonları 26 Ekim 1942'de Santa Cruz Muharebesi'nde, 12 - 15 Kasım 1942'de Guadalcanal Deniz Muharebesi'nde ve bâzı daha küçük çarpışmalarda mağlûp etmiştir. 15 Haziran 1944'de 3. Donanmanın kumandanı olmuş ve uçak gemisi vazife kuvvetlerinin birtakım parlak hava taaruzlarını idare etmiştir. Leyte körfezi için yapılan muharebede, donanması Japonların 4 uçak gemisini ve bir zırhlısını batırmıştır. Harbin 28 Mayıs - 2 Eylûl 1945 aylarında Okinawa'da cereyan eden son deniz ameliyelerinde Amerikan kuvvetlerini idare etmiştir. Japonlar 2 Eylûl'de teslim olmuşlardır. H. 12 Aralık 1945'te donanma amiralliğine terfi etmiş ve 1947'de emekliye ayrılmıştır.

HÄLSINGBORG [*hęlsiŋbor'*], İsveç'te, Sund (boğaz) un en dar noktasında (4,5 km) ve Danimarka kıyısındaki Helsingör (demiryolu araba vapuru limanı) un karşısında bir liman. Nüfûsu 80 648 (1967) dir. Şeker rafineleri, bakır fabrikaları, makina, tekstil, kauçuk endüstrileri vardır. Kärnan adını taşıyan bir kulesi meşhurdur.

HÄLSINGBORG: Kärnan Kulesi

HÄLSINGLAND [*kęls'ŋland*], İsveç'te, Norrland bölgesinde eski bir vilâyet. Bothniya Körfezinin kıyısında uzanan bu bölge, Gövleborg Lön'inin içine alınmıştır. Başkenti Södeıhamn nüfûsu 11 300 (1954) dır. Ziraate pek elverişli olmayan bu topraklar, göl, nehir ve ormanlarla kaplıdır. Tarım yapıldığı gibi, hayvan, özellikle sığır da beslenir. Deniz yakınında selüloz fabrikaları ve tahta atelyeleri vardır. Söderhamn'dan başka, Hudviksvall (nüfusu 8 500, 1954) kasabası anılabilir.

HALSKE, Johann Georg (Hamburg 1814 - Berlin 1890) Alman teknisyeni. 1847'de, Werner Siemens'le beraber, Berlin'deki Siemens und Halske firması adlı telgraf makineleri fabrikasını kurmuştur. 1867'de bu firmadan ayrılmıştır.

HALSTED, [*h'ɔlstɘd*] **William Stewart** (New York City 1852 - Baltimore 1922), Amerikan operatörü. Öğrenimini Yale Üniversitesi, Andover Akademisi'nde ve Columbia Üniversitesi'nde tamamlayıp 1877'de doktor çıkan H., New York'da Bellevue Hastahânesi'nde stajını da bitirdikten sonra Viyana, Leipzig ve Würzburg Üniversitelerinde (1878 - 1880) anatomi ve ambriyoloji üzerinde ihtisas yapmıştır. Dönüşünde çeşitli hastahânelerde operatör olarak çalışan H., bu yıllarda (1880-1886) kokain zerkederek lokal anestezi yapmak usulünü bulmuştur. Üç yıl (1886 - 1889) William H. Welch lâboratuvarında çalışan H., 1890'da, bir yıl önce kurulmuş Johns Hopkins Üniversitesi'ne cerrahî (şirürji) profesörü tâyin edilmiştir. Ameliyatlarda lâs ik eldiven kullanma usulünü koyan da H. dir. Bilhassa fıtık, göğüs kanseri, safra kesesi ve kanalları, tiroid ve paratiroid bezlerin ameliyatları üzerinde çalışan H., bağırsak dikişleri ile büyük arterlerin ve anevrizmaların ameliyatında da yeni metodlar getirmiştir. H., Johns Hopkins Hastahâne ve Üniversitesin'n gelişmesini sağlayan «Dört Büyük» den biri olmuştur ki diğer üçü Osler, Welch ve Kely'dir. H. 1919 ve 1922'de bizzat geçirdiği safra kesesi ameliyatlarından ikincisi sonunda ölmüştür. Cerrahî vak'a ve yayınları, ölümünden sonra (1924) Walter C. Burket tarafından *Surgical Papers by William S. Halsted* adlı bir eserde toplanmıştır.

HALTER, milletlerarası kaidelere göre *Pres*, *Koparma*, ve *Silkme* stilinde üç kaldırış esâsına dayanan bir ağırlık kaldırma sporu. H. in elle tutulan kısmına bar denilir. Bar, çok iyi esneyebilen, tercihan mikro 82 evsâfında çelikten yapılmış, çapı 2.8 cm, boyu 220 cm olan bir mildir. Bu mil üzerine dökümden yapılmış 20, 15, 12.5, 10, 5, 2.5, 1.250, 1.000, 0.500 kilogramlık plaklar her iki tarafa eşit miktarda takılarak atletin istediği kilo elde edilir.

H., müsabakaları eni ve boyu 4 metre ve yüksekliği 10 cm olan tahtadan bir ring üzerinde yapılır.

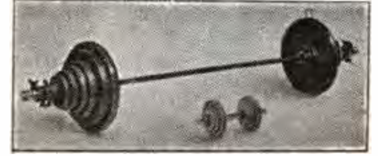
Müsabakaları, biri ring âmiri olan üç hakem ile beş kişiden müteşekkil bir jüri ve bir spiker ile, sekreter idâre ederler.

Atletin hareketinin müsbet sayılabilmesi için üç hakemden en az ikisinin beyaz işâret vermesi gerekir.

HALTER

H.. müsabakalarına iştirak edecek atletler dokuz sıklete ayrılarak müsabaka yaparlar: 52 Kilo *Sinek siklet*; 56 kilo *Horoz siklet*; 60 kilo *Tüy siklet*; 67,5 kilo *Hafif siklet*; 75 kilo *Orta siklet*; 82,5 kilo *Yarı ağır siklet*; 90 kilo *Orta ağır siklet*; 110 kilo *Ağır siklet* ve 110 kilodan ağır olanlar da *Süper ağır siklet'tir*.

Atletin her stilde üç kaldırış denemesi hakkı vardır. *Pres* stilinde atlet H. i omuza aldıktan sonra vuruş vaziyeti alır ve hakemin işâretini bekler; hakem işâretini verdikten sonra dizlerini kırmadan ve ayaklarını oynatmadan omuz ve kol kuvveti ile H. i başının üzerine kaldırarak dirseklerini düz vaziyete getirir ve yine hakemin yere işâreti ile indirir; ikinci defa aynı denemeyi asgari beş kilo artırarak yapar ve üçüncü denemeye geçer. Atletin bu stilde yapmış olduğu derece, kg olarak hakemler tarafından tesbit edilir ve ikinci stil olan *Koparma* hareketine geçilir. Atletin istediği kilo bara takıldıktan sonra atlet hakem işâretini beklemeksizin ve dirseklerini kırmadan H i doğrudan doğruya başının üzerinde bloke eder. Bu stilde yapılan üç denemedeki en fazla kilo da hakemler tarafından tesbit edilerek üçüncü kaldırış sitiline geçilir.

HALTER

Silkme stilinde atlet istedigi ağırlığı bara takdırdıktan sonra H. i omuzuna alır ve hakemin işâretini beklemeksizin bacak, omuz ve kol kuvveti ile başının üzerinde bloke eder ve hakemin «yere» işâreti ile indirir. Atletin bu stilde de yaptığı üç denemenin en iyi kg derecesi, diğer iki stilde yapmış olduğu en iyi derecelerle toplanarak olimpik toplam yâni müsabaka derecesi meydana çıkar. Örnek: Pres 180 kg, Koparma 160 kg, Silkme 200 kg ise, olimpik müsabaka derecesi: 180 + 160 + 200 = 540 olur.

H in vücut yapıcı hususiyeti büyüktür. Bu sebeple, sporun diğer branşlariyle meşgul olan sporcular muayyen dozda H. yapmak suretiyle fızıkî yapı ve kudretlerini artırarak daha ileri rekorlara erişebilirler.

Memleketimizde H. sporu, 1900 yılında Batı'dan gelmiştir; ancak târihimizde, çok eski devirlerde kuvvet idmanları için yapılan bâzı ağırlık çalışmalarına da rastlanmaktadır. Eski Türk erlerinin kılıç, pala, gürz, kalkan gibi araçları tüy gibi kullanabilmeleri ve XV. yüzyılda açılan güreş tekke ve okullarında güreşçilerin kuvvet kazanmaları için çeki taşını yerden kesme ve on adım götürme, su dolu bir küpü kucakta taşıma, bu yükle merdiven çıkma, ağır taşları bel yardımı ile uzaklara fırlatma, alçak tavan kirişlerini omuzlayıp kaldırma, kalın gövdeli ağaçları yerden sökmeğe uğraşma gibi ağırlık çalışmaları yapıldığı tesbit edilmektedir.

Türkiye'de ancak I. Dünya Harbi sıralarında, hemen hepsi Ordu mensubu olan halterciler, Olimpik sistemle çalışmağa başlamışlar ve ilk defa 1924 - 1928 Olimpiyatları'nda haltercilerimiz yabancı haltercilerle boy ölçüşmüşler ve 1928 Olimpiyatları'nda Cemâl Gülıeci beşinci olmuştur.

Bizde modern H. 1940 yılında yerleşmiş ve ancak bu târihten i'tibaren programlı bir çalışma devresine girilmiştir. Müstakil olarak Türkiye Halter Federasyonu 1960 yılında kurulmuştur.

HALVETİYE, Ebû - Abdullah Sırâcüddîn Ömer b. Ekmelüddîn - Lâhicî'ye mensuptur. Sırâcüddîn Hârezm'e gidip amcası Ahî Kerîmüddin Muhammed b. Nûr'ül - Halve-

ti'ye intisap etmiş, H. 717'de (1317) amcası ölünce yerine geçmişti. Hoy'da, Mısır'da bulunan, hacca giden, Sultan Üveys'in (saltanatı H. 757 - 776, 1356 - 1374) daveti üzerine Herat'a giderek H 800'de (1397 - 1398) vefat eden Sırâcüddin'e bir ağaç kovuğunda halvet ettiği, bir rivâyete göre kırk erbaini, yâni kırk gün yalnız başına ibâdet ve riyazeti biribiri ardınca kırk kez tekrarladığını, başka bir rivâyete göre de yalnız olarak zikrettiği için «Halvetî» denmişti. Bu zâtın tarîkat zinciri, amcası Ahî Kerimüddîn Muhanmed'den Sadeddîn - i Ferganî vasıtasiyle İbrahim Zâhid-i Giylânî'ye ulaşır. Kendisine, amcasına ve onun şeyhi İzeddin'e «Halvetî», İbrahim Zâhid - i Giylânî'ye İmâm'ül Halveti'ye dendiğine göre *Halvetî* adının İbrahim Zâhid - i Giylânî'den i'tibaren başladığını söyleyebiliriz. Sîracüddîn'in amcası Kerîmüddîn Muhammed'e Ahî denmesinden açıkca anlıyoruz ki bunlar, aynı zamanda Fütüvvet ehlinin de şeyhlerindendi; Ahî Evren soyundan geldiği hakkındaki rivâyet, sonradan yakıştırmadır. Ahî Kerîmüddîn'e «İmre» sıfatı da verilmektedir ki bu söz, «âşık» anlamına gelmektedir (bk. İMRE - EMRE).

Halvetîlik, Seyyid Yahya Şirvanî'nin Bakû'da 867 yahut 869'da (1463 - 1464) ölümünden sonra dört ana kola ayrılmış, bu kollardan da bir hayli şubeler kurulmuştur.

Birinci kol. Dede Ömer Rûşenî ile başlar ve bu kola Rûşeniye denir. Dede Ömer, Aydınlı olduğu için Rûşenî mahlâsını almış, Bursa'da tahsil etmiş, Bakû'ya gidip Seyyid Yahya Şirvanî'ye intisap etmiş, onun emriyle Gence, Karabağ ve civarında Halvetîliği yaymış. Akkoyunlulardan Uzun Hasan'ın (Saltanatı H 871 - 882, 1453 - 1478) ve Sultan Yâkub'un (H. 883 - 896, 1478 - 1490) davetiyle Tebriz'e gitmiş. 892'de orada ölmüştür (1486 - 1487). Rûşenî kuvvetli bir sofî şâirdir.

Halvetîler, Esma - yı Seb'a denen yedi adı (Lâ ilâhe illallâh, Allah, Hû, Hak, Hayy, Kayyûm, Kahhâr) zikrederek Etvâr - ı seb'ayı, yâni nefsin yedi mertebes'ni (Nefs - i Emmâre, Levvâme, Mülhime, Mutmainne, Râdiye, Mardiye, Sâfiye yahut Zekiye) aştıklarına (bk. NEFİS), rüya, keşif gibi mistik rûhî haletleri mürşitlerine söyleyerek bu adların birinden öbürüne ve bu suretle de bir nefisten diğerine geçenlerine, böylece nefsin yedi mertebesini aşıp sülûku tamamladıklarına inanırlar. Sofilere göre, İbrahim Zâhid - i Giylanî'ye kadar esmâ ile sülûk, «Lâ ilâhe illallâh, Allah, Hû» adlariyle olurken Zâhid - i Giylânî, bu üç adı yediye çıkarmıştır. Rûşenî bu adlara beş ad daha katarak bir kol kurmuştur.

Rûşenîlikten, Rûşenî'nin halîfesi olup Mısır'a giderek tarîkatı yayan ve Kahire'de ölen Muhammed Demirtaş (ölm. H. 935, 1528 - 1529) a nispetle Demirtâşiyye ve Diyarbakırlı İbrahim Gülşenî'ye nispet edilen Gülşeniyye kolları çıkmıştır. İbrahim Gülşenî, Tebriz'de Ömer Rûşenî'ye intisap edip hilâfet aldıktan sonra orada yerleşmiş, Kanûnî Süleymân zamanında, inançlarının şeriata aykırı görülmesi yüzünden teftiş için İstanbul'a getirtilmiş, padişahın saygısına mazhar olmuş, bir müddet sonra Kahire'ye gitmiş, 940'ta (1533) orada ölmüştür. *Sîmurg-Nâme*, *Çoban-Nâme*, *Tâiyye nazîresi*, *Risâlet'ül - Etvâr*, *Pend - Nâme* adlı manzum ve mesnevî tarzında risâleleri ve *Mesnevî*'ye, *Ma'nevî* adını verdiği kırk bin beyitlik bir nazîresi, küçük de bir dîvânı vardır. Gülşenîlik, Halvetîlikle Mevlevîliğin birleşmesinden doğmuş bir koldur. Gülşenîler, Mevlânâ'nın bir beytinde Rûşenî ve Gülşenî'nin geleceğini müjdelediğine inanırlar. Fakat bu beyitlerin bulunduğu gazelde, beytin biri tahrîf edilmiş, öbürü de dileğe göre yorumlanmıştır; halbuki bu beyitleri muhtevî gazel *Dîvân - ı Kebîr*'de Şems'e hitap eden gazellerdendir. A. Gölpınarlı; *Mevlânâdan sonra Mevlevîlik*, [İstanbul, 1953, s. 322 - 328].

Şeyh - ül - İslâm Ebû's - Süûd (H. 982, 1574) un, İbrahim Gülşenî, müritleri ve *Manevî* hakkında, onları ilhadla töhmetleyen pek şiddetlî fetvaları vardır (İst. Millet Kütüphânesi, Ali Emîrî kitapları, Şer'iyye. 80, s. 267),

Gülşenîlikten Sezâiyye ve Hâletiyye kolları ayrılmıştır. Sezâiyye kolu, önce Bektaşî iken sonra Gülşenî olan, Gördes'li Hasan Sezaî tarafından kurulmuştur. Hasan Sezaî, Edirne'de yerleşmiş ve 1151 Ramazan ayının ortalarında ölmüş, tekkesine gömülmüştür (1739). Divânı, sonunda Niyazî'nin bir gazeline yazdığı şerh ve mürşidi La'lî Fenâî'nin divançesiyle Bulak'ta (1256), mektupları İstanbul'da basılmıştır. (Hâl tercemesiyle, 1289). Ayrıca adına bir de Menâkıp yazılmıştır (İst. Üniv. K. Türkçe yaz. 424). Basılan mektupları, yazmalara nisbe le eksik olduğu gibi, bâzı mektupları da kısaltılmıştır.

Hâletî'nin adının Hasan olduğu rivâyet edilmişse de, bu zâtın adı Muhammed'dir; bir dîvânı da vardır (İst. Üniv. K. Türkçe Yaz. 783). 1023 Recebinin ilk günü (1614) Dervîş Ahmed tarafından yazılan bu dîvânın sonunda, Hâletî'nin, İbrahim Gülşenî oğlu Hayâlî Ahmed'in oğlu Safvetî Ali'nin oğlu olduğu kayıtlıdır (63 b.). Sabri Kalkandelen'in tertip ettiği *İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Yazma Dîvânlar Kataloğu*'nda Hâletî'nin soy zinciri aynı tarzda kaydedilmiş, 960'ta (1553) doğup 989 (1581)'da öldüğü bildirilmiştir (Bk. HÂLETÎ). Millî Eğitim Bakanlığının yayınladığı *Türkçe Yazma Dîvânlar Kataloğu*'nda da Ali Emîrî'nin *Tezkize - i Şuarâ - yı Âmid*'inden naklen aynı bilgi verilmektedir. (Cilt I. seri: II, XII-XVI. Asır, İst. 1947, s. 167). «Nâil Bey Kataloğu» nda, Uyûnî'nin, Hâletî'nin ölümüne, 989 yılını gösteren târihi kayıtlıdır; ancak adının «Mecelle»de İbrahim olduğu bildirilmektedir (H. harfi, s. 724).

Bütün bu bilgilerden sonra şunları söylemek zorundayız: İbrahim Gülşenî'nin oğlu Hayâlî Ahmed, 978 (1570)' de ölmüştür (*Osmanlı Müellifleri*, I. s. 65 - 66). Hâletî'nin, bu zatın ölümüne biri müfred olarak iki târihi vardır (*Dîvân*, 55, a, 61. a). Her iki târihte de, Hayâlî'nin, kendisinin atası olduğuna dair küçük bir îma dahi yoktur. Altı gazelinde Hayâlî'yi övüyor; fakat hiçbirinde, soyca ona nisbeti olduğunu söylemiyor (18. b, 31. b, 35. a - b, 40. a, 45. b, 46. a). Hayâlî'nin oğlu Safvetî Ali'ye medh yollu bir kâsîdesinde (2. b - 3. b) ve bir kıt'asında da (57. b) böyle bir nisbet iddiası yoktur. Rûşenî, Gülşenî, Gülşenî'nin oğlu Hayâlî Ahmed, onun oğlu Safvetî Ali've andığı şiirlerde de böyle bir şeye rastlanmıyor. Safvetî Ali'nin ölümünden bahsetmediğine göre, o sağken Hâletî ölmüştür ve bu soy zinciri, dîvânın sonundaki ketebeden meydana çıkmıştır; ancak bütün bu açık delillere bakılırsa, dîvânı yazan Derviş Ahmed'in kaydı, bel oğullarını değil, yol oğullarını göstermektedir ve buna nazaran Hâletî, önce İbrahim Gülşenî'nin oğlu Hayâli Ahmed'e, ondan sonra da Safvetî Ali ye intisap etmiştir. Dîvânda amcasının adının Hasan olduğunu bildirdiğine göre (61. b), Hâletî'nin adının Hasan olduğu rivâ eti de bu beyitten çıksa gerektir. Kudretli bir şâir olduğu dîvânından anlaşılan Hâletî'nin kurduğu yolun hususiyetlerini bilmiyoruz.

İkinci kol, Cemâliyye koludur. Hacı Halîfe denen Amasyalı Cemâleddin - i Aksarâyî tarafından kurulmuştur.

Şirvanlı Yahya'nın halîfesi Erzincanlı Muhammed Bahaeddîn'e intisap eden ve bir aralık İstanbul'a gelip Koca Mustafa Paşa'da cami, medrese, hamam ve îmâret yaptıran Cemâleddin, H. 899 (1494) da Şam'a üç konaklık bir yerde ölmüştür.

Bu koldan, Merzifon'un Borlu kasabasından yetişen ve Cemâl-i Halvetî'den sonra Koca Mustafa Paşa'da şeyh olan, «Risâlet'ül-İhvân» adlı devran ve sema'nın şer'an helâl olduğuna dâir Arapça ve Türkçe iki risâlesi bulunan Sünbül Sinan Yûsıf tarafından Sünbüliyye kolu kurulmuştur. Koca Mustafa Paşa'da ayrı bir türbede yatan, şiirleri de bulunan Sünbül Sinan, 936 (1530)'da vefât etmiştir.

Gene bu koldan, (H. 1048-1638) Ahmed'ul-Harîyy'il-Assâlî tarafından Assâliyye, Mekke'de ölen Muhammed'ül-Bahşivy'ül-Halebî (H. 1098, 1687) tarafından Bahşiyye kolları kurulmuştur.

Aynı koldan, Kastamonu'nun Taşköprü kasabasında doğan, İstanbul'da tahsil eden ve Cemâl-i Halvetî halifesi Hayrüddîn-i Tokatî'ye intisap edip hilâfet aldıktan sonra Kostamonu'ya giderek Hisaraltı denen yerde kendisine yapılan tekkede tarîkatını yayan, 976 (1568)'da ölüp tekkesine gömülen Hacı Şâban-ı Velî, Şa'baniyye kolunu kurmuştur. Bu kol Mustafa'l-Bekrî tarafından Hicaz'da da yayılmıştır. Ömer-i Fuâdî'nin yazdığı menakıbı 1293'te Kastamonu'da basılmıştır.

Şa'baniyye'den Alâeddîn Aliyy'ül Atval tarafından kurulan kola Karâbaşiyye denmiştir. Arapgir'li Aliyy'ül Atval, Istanbul'da tahsil etmiş, boyu pek uzun olduğu için Atval, siyah sarık sardığından da Karabaş diye anılmıştır; bu ikinci lâkapta bir iltibâs bulunduğunu da düşünürsek, düşmanları tarafından takıldığına hükmetmemiz gerekir. Şeriata aykırı sözleri yüzünden Limni'ye sürülmüş, sürgün müddeti bittikten sonra hacca gitmiş. Kahire'ye üç konaklık Gaylan denen yerde 1098 (1687)'de ölmüştür. İbn Arabî'nin *Fütûhâtu Mavsıliyy*'sinde bu zatın müjdelendiğine inananlar vardır. A. Gölpınarlı: *Mevlânâdan sonra Mevlevîlik* (s. 106 ve aynı sayfadaki 199. not).

Karabaşiyye'den Bekriyye, Bekriyye'den Kemâliyye, Semmâniyye, Hufniyye, bu son koldan ve 1085 (1674)'te Fas'ta ölen Seyyid Ahmed-i Tecânî'ye mensup Tecâniyye, Dırdiriyye, Sâviyye, Semmâniyye'den de Feyziyye kolları ayrılmıştır.

Karabaşiyye kolundan İstanbul'lu Seyyid Nasûhî Muhammed, Nasûhiyye kolunu kurmuştur. 1058 (1648)'de yahut 1063 (1652-1653)'te İstanbul'da doğan, risâleleri ve dîvânçesi bulunan, bir aralık Kastamonu'ya sürülen, 1130'da (1718) İstanbul'da ölüp Üsküdar'da Doğancılardaki tekkesinin cami ve mukâbele-hânesinin türbe kısmına gömülen Nasûhî, Mevlevîliğe de muhibdi (*Mevlânâdan sonra Mevlevîlik*, 212-214).

Nasûhiyye'den 1229 (1814)'da ölen Çerkeşli Mustafa'ya mensub Çerkeşiyye onun halîfelerinden Hacı Halil'e mesup Halîliyye, Çerkeşiyye'den de İbrahimmiyye yahut Kuşadaviyye kolu zuhur etmiştir.

Bu son kollar içinde en mühimi, İbrahimiyye koludur. Kuşadası'nın Çınar köyünde, 1178 (1764)'de doğan İbrahim, bir müddet İstanbul da Fatih'teki Fethiyye Medresesinde oturmuş, Mısır'a gitmiş, dönüşünde Aksaray'da, Sinekli Bakkal'da Usturacı Halil Dergâhında irşada başlamış, on iki yıl sonra Dergâh yanmış, II. Mahmud, Dergâhı yaptırmak istemişse de, Kuşadalı, Dergâhlardan feyiz kalktı diyip yapılmasına engel olmuş, 1264 (1848)'de haccdan dönerken Râbığ'da ölmüştür. Bu zat, tacı, zikri, giyim kuşam hususiyetini ve esmayı kaldırmış, melâmet yolunu tutmuştur. Mektupları ve birkaç şiiri bulunan Kuşadalı hakkında Enderunlu Âlî (H. 1273, 1856), *Vâridât'ül-Velî fî Manâkıbı Kuşadalı* adlı bir manakıp kitabı yazmıştır; bu kitap basılmıştır.

Kuşadalı'nın bir halîfesi, bir aralık, Çinili Hamamı işlettiği için Hammâmî diye anılan Bosnalı Tevfîk'tir (H. 1283, 1866). Onun halîfelerinden Fâtih türbedarı Bekir'in halîfesi Ahmed Amiş, Kuşadalı'dan daha da fazla melâmeti benimsemiştir. Kendisine uyanları bir törene dahi tâbi tutmayan Hacı Ahmed Amiş, 1338 (1920)'de ölmüş, Fâtih Cami'i haziresine gömülmüştür. Bu kol, bilhassa Ehl'i-Beyt'e muhabbetle tanınmıştır.

Üçüncü kol, Şemsüddîn Ahmed'in kurduğu koldur. Manisa'nın Marmara kazasında doğan ve bu yüzden Marmaravî diye anılan Şemsüddîn Ahmed, aynı zamanda fütüvvet şeyhlerinden olup teşkilâtta yiğit başılık makamını temsil ettiği için Yiğitbaşı diye de tanınmıştır. 910 (1504)'da Manisa'da ölmüştür. Halvetîler bu kola «orta kol» derler.

Bu koldan 909 (1542) da Afyon'da doğup 1025 (1616)'te Koca Mustafa Paşa yolundaki camiin avlusuna gömülen Ramazanüddîn Mahfî, Ramazaniyye kolunu kurmuş, bu koldan da 1039 (1629) da ölen Muhammed Buharî'ye, 1170 (1656-1657) te ölen Raûf Ahmed'e ve Nureddîn-i Cerrâhî'ye mensup Buhâriyye, Raûfiyye, Cerrâhîye şubeleri ayrılmıştır.

Cerrâhiyye kolu, Emîrâhor Abdullâh'ın oğlu olup 1083 (1672)'de İstanbul'da doğan, Karagümrük'te bir tekke kuran ve 1133 (1721)'de ölüp tekkesinin mukabelehânesine gömülen Nureddîn Cerrahî tarafından görülmüştüt. Ba zatın da 994 (1585)'te ölen Şarnûbî Ahmed b. Osmân'ın *Tabakatu Şarnûbî* diye anılan *Tabakatu Evliyâ*'sında müjdelendiği iddia edilir (Şarnûbî için Serkis'in *El-Mu'cem' il-Matbûât'il-Arabiyyeti ve'l-Muarrebe*'sine b. Mısır-1346 H. 1928, c. I. s. 1118-1119).

Zamanına âid ve zamanına yakın en mühim olayları kaydederek muhim bilgileri ihtiva eden mecmualar tertip eden Süleyman Fâik (H. 1252, 1837), bir mecmuasında, Şarnûbî tabakatının baştan başa saçmalarla dolu olduğunu, fakat kutupluğu hep Araplara hasretmesi dolayısıyle Nûreddîn'in adının bu kitaba sonradan eklendiği ihtimâlini bildirmekte, Nûreddîn in Koca Mustafa Paşa şeyhiyle arası açık olduğunu, onun ölümü için müridleriyle kahriye okuduğunu, fakat bu sırada kendisinin ölüverdiğini, bu zata birçok kerametler atfedildiğini bildirir (İst. Üniv. K. Türkçe Yaz. 9577, 4b.-5a.).

1074 (1663)'te ölen Cihangirli Burhâneddîn Hasan'a mensup Cihangiriyye, bugün müntesibi kalmayan ve hâl tercemesini bilmediğimiz Hâyatî Muhammed tarafından kurulan Hayâtıyye İstanbul'da, Eyüp'te Oluklu Bayır'daki tekkesinde gömülü olan dîvan sahibi Ümmi Sinân'a mensup (H. 958, 1551) Sinâniyye 1009'da ölen (1784-1785) Muslihiddin Mustafa'ya mensup Muslıhıyye, 1157 (1744)'de ölen Ahmed Zeheri'ye mensup Zeheriyye kolları Ramazaniyye'den ayrılmıştır.

1001 (1592)'de İstanbul'da ölen Hasan Hüsameddin'in kurduğu Uşşâkıyye kolu da Ahmediyye'den ayrılan kollardandır. Uşşâkiler, Bektaşîliğe çok yakındır; birçok Uşşakî şeyh ve dervişi, aynı zamanda Bektaşiliğe girmişlerdir. Bu koldan Cahid Ahmed'e mensup (H. 1070, 1669-1670) Cahidiyye, şiirleri, tasavvufî şerhleri bulunan Selahî Abdullah Selâhaddin'e mensup Selâhiyye kolları meydana gelmiştir.

Ahmediyye'nin en önemli şubesi, âdeta bağımsız bir tarîkat kuran ve sürüldüğü Limni'de 1105 Recebinin 20. günü ölen (1694) Niyâzı-i Mısrî'ye mensup Mısriyye yahut Niyâziyye denilen koldur (bk. NİYÂZI-İ MISRÎ).

1182 (1768) de Mısırda ölen ve Şafiî Mezhebinden olan Nûreddin Aliyy'il-Beyûmî'nin kurduğu Beyûmiyye kolu da Ahmediyye'den ayrılmıştır. Bu kolda dudaklar yumularak, birbirine kesilmeden ulanan, inilti tarzında seslerle yapılan bir çeşit zikir vardır ki buna beyûmî zikri denir. Rıfaîler, bazı kere mukbele sırasında bu zikri geçerlerdi. Nureddîn Ali'nin Arapca eserleri de vardır.

Dördüncü kol Şemsüddîn Ahmed Sivasî'nin kurduğu Şemsiyye yahut Sivasiyye denen koldur. Bu kol sonradan, Şemsüddîn'in halîfesi Abd'ul-Ahad Nuri tarafından temsil edilmiştir.

Şemsüddîn Ahmed, 1122 (1700-1701),de Zile'de doğmuş, Yahya Şarvânî'nin halîfesinin halîfesi Amasya'lı Muhyiddîn'e ve gene o koldan gelen Şarvanlı Abdülmecîd'e intisap etmiş, tahsilden sonra İstanbul'da tedris hayatına atılmış, sonunda kendisini tasâvvufa vermişti. Esmerliği yüzünden Kara Şems diye anılan Şemsüddîn, son zamanlarını Sivas'ta geçirmiş, 1006 (1597) da orada ölmüştür. Otuzdan fazla eseri ve bir dîvânı olan bu zat, Hanefî mezhebine pek bağlı olup Bayrâmî melâmîlerinin (Hamzavîlerin), Şîâ'ya temayülleri yüzünden, şiddetle aleyhindeydi (İslâm Ansiklopedisi'nde Abdülbâki Gölpınarlı tarafından yazılan Şemsiye mad. sine b. cüz 115, İst. 1968, s. 422-423; Halvetî'lerin ve diğer tarîkatların taclarının özellikleri, giyim kuşamları için, Ansiklopedimizdeki «Tac» maddesine bakınız).

Halvetîlerdeki kol bolluğu yüzünden bu tarîkata, tasâvuf erbabı, «Tarîkat kuluçkası» derdi; sonradan bu terim, «Tarîkat fabrikası» diye söylenmeye başlamıştı. — A. G.

HÂM (İbr.; Vulgata'ya göre Ham), Nuh'un üç oğlundan biri ve Hâmî (b. bk.) soydan gelenlerin atası. Öbür oğulları Sâm ve Yâfes'tir.

HAM MADDE (eski ter. Madde-i iptidaiye; Fr. Matière première; Alm. Rohstoff; İng. Raw material), tüketiciye ulaşmadan önce zanaatçı veyâ sanayici tarafından işlenmesi gereken hayvanî, nebatî veyâ mâdenî asıllı tabiî ürünler. Yeni bir H. M. elde edilmesi için tekrar işlenmeğe tâbi tutulan maddelere de H. M. denir. Çelik üretiminde kullanılan demir gibi.

En başta gelen H. M. ler: enerji üretiminde kullanılan kömür ve petrol, metal endüstrisinde kullanılan mâdenler, ağaç sanayiinde kullanılan ağaçlar, dokuma sanayiinde kullanılan lifli maddeler, gıda sanayiinde kullanılan besin maddeleridir. Kükürt, tuz, kauçuk ve elmas da mühim H. M. ler arasındadır.

Yeterli bir H. M. serveti, her ülkenin millî ekonomisi için hayatî bir ehemmiyet taşır. H. M. tedarikinin emniyet altına alınması, bir millet için iktisadî varlığının temelidir. H. M. darlığı, sınaî işletmenin gelişmesini güçleştirir veyâ durdurur, mevcut endüstriyi kötü ise duruma düşürür.

H. M. savaşı, özellikle harp sanayii için stratejik ehemmiyeti olan H. M.'ler konusundaki mücadeleler, rekabetler, sık sık milletlerarası siyasette ağır ihtilâflar doğurur, hattâ harblere yol açar.

H. M. üretimi ve H. M. ihtiyaçları periyodik farklılıklar gösterir. Nitekim 1929-1937 döneminde dünya H. M. üretimi endüstri üretimini aşmakta idi. 1945'ten sonra ise endüstri üretimi, harb yüzünden kesilmiş olan ihtiyaçların giderilmesi için hızla yükselmiş ve H. M. üretimi seviyesini aşmıştı. Bu duruma paralel olarak, H. M. fiyatları 1937'den önce düşük iken, Kore Harbi sebebiyle (Corea Boom) 1945'ten i'tibaren artmağa başlamış ve 1951'de en yüksek seviyesine erişmiştir.

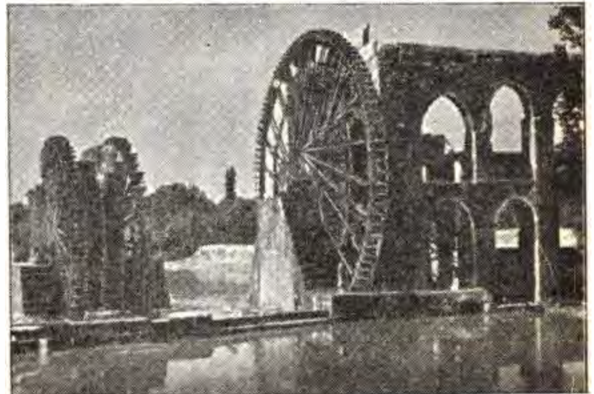
Başta gelen H. M. üretici memleketler Birleşik Amerika Devletleri ile Kanada (bunlar aynı zamanda en fazla H. M. tüketicilerdir), Batı Avrupa (İngiltere dahil) ve Sovyet Rusya'dır. Ötekilere nispetle daha az H. M. kaynaklarına sahip olan İngiltere, Commonwealth ile ilişkileri sayesinde hatırı sayılır bir H. M. üreticisi olmuştur. Her cinsten H. M. ihraç eden Lâtin Amerika, özellikle Birleşik Devletler için mühim bir satıcıdır. Geniş H. M. üretim sahalarına sahip olanlar arasında nebâtî maddeler için güney-doğu Asya, gittikçe güçlenen ve mâdenî H. M. ler de çıkaran Afrika, sonra doğu Asya (Çin) ve özellikle hayvanî H. M. ler bakımından Avustralya ile Yeni Zelanda yer alır. Antarktika (Güney Kutup arazisi) da H. M. alanı olarak dünya piyasasında az çok bir rol oynar. Almanya'nın I. Dünya Harbi'nden sonra sınırlanmış olan H. M. kaynakları, II. Dünya Harbi ile daha da daralmıştır.

H. M. ekonomisi, memleket içinde H. M. üretimini artırmayı, bilhassa henüz el atılmamış H. M. servetlerini işletmeyi, eski, hurda ve döküntüleri yeniden işleyerek değerlendirmeyi, yabancı menşeli H. M. lerin girişini önlemeyi hedef tutar. Birçok H. M. lerin yerine az çok benzerleri (Ersatz'ları) teknik usullerle yapılabilmektedir, kimya yoluyla elde edilen dokuma iplikleri, sun'î kumaşlar, sentetik kauçuk (Buna) gibi.

Tekelciliği önlemek ve H. M. lerin bir plân gereğince birçok milletlerin yararına işletilmesini sağlamak üzere 1951 yılında Batılı devletler arasında Milletlerarası H. M. Konferansı (International Material Conference, IMC) kurulmuş ve bu kuruluşa 28 devlet, denizaşırı ülkeleriyle birlikte katılmıştır. Doğuda ise, Sovyetler Birliği, Doğu Bloku devletlerinin H. M. ekonomisi üzerine kesin bir şekilde tesir etmektedir.

HAM MÂDEN (Miner.): bk. CEVHER.

HAMĀ, Orta Suriye'de, Âsî (antik Orontes) Nehri üzerinde, denizden 271 m yükseklikte bir şehir ve eyâlet başkenti. Nüfûsu 170 000 (1968) olup çoğunluğu Müslümandır (aş. yu. 25 000 Hıristiyan). Çok verimli, kesif nüfuslu bir ovanın ortasında bulunan şehir ve dolayları, Suriye'de yapılan toprak reformuna kadar, büyük

HAMA: Eski sulama te'sisleri

çiftlikler bölgesinin merkezi idi. H. etrafındaki Âsî vâdisi bugün hâlâ büyük ilkel bostan dolapları (naûrâ) ile sulanmaktadır. H. ipekli ve pamukluları ünlüdür, fakat zanaatçılar çok eski usûllerle çalışırlar.

H. eyâleti (Muhafaza)nin yüzölçümü 8 861 km², nüfûsu 416 000 (1964) dir.

Târih: H. nın eski sâkinleri Hititler idi. M. Ö. 720'de şehir Âsur İmparatorluğu'na katıldı. Helenistik çağda IV. Antiohos Epiphanes şehre Epiphania adını verdi. Hicretin 16. yılında (633) şehir, kendi halkı tarafından İslâmlara teslim edildi ve 400 yıl askerî bölge (Hims cund)sine bağlı olarak idâre edildi. X. yüzyılda Atabeylerle Selçuklular arasında el değiştirdikten sonra 1197 de Salâhaddin Eyyûbî tarafından zaptedilerek yeğeni El - Mâlik'e timar olarak verildi. El - Mâlik'in torunları XIV. yüzyıl başlarında Memlûkları metbu tanıdılar. Bu târihlerde sülâle evlât bırakmadan son bulunca, son sultanın yeğeni Ebü'l - Fidâ, Memlûk sultanı Muhadded - el Nâsır'dan H. timarını ve sultanlık pâyesini aldı. Fakat oğullarının kötü idaresi yüzünden 1364'ten sonra şehir Memlûk sultanlarının adamları tarafından idare edildi.

Osmanlı devrinde H., önce bir eyâlet olarak idare edildi, sonraları Şam, Trablus,. Trablusu Şam eyâletlerine bağlandı ve nihayet Suriye eyâletinin bir sancağı oldu.

Orta Çağa âid hisarın yerini. enkaz yığınlarından meydana gelmiş bir tepe belli eder. Hisarın taşlariyle Abdülkadir Geylânî âilesine bir saray inşa edildiği söylenir. Şehirde birçok cami ve türbeler (bu arada Ebü'l - Fida türbesi) vardır.

HAMADA veyâ **HANMADA,** Afrika'da taşlı yaylalar. Büyük Sahra (Sahara)'da bulunan H. lar yassı kayalardan ibarettir. Bu kayalar çoğu zaman göl kalkerleri veyâ yeni kalker kabuklardır. Reg adını taşıyan şekiller H. ın kalıntılarıdır.

HAMADAN (Coğ.): bk. HEMEDAN.

HAMADRIYAT (Yun. Mit.): bk. HAMADRYAS.

HAMADRYAS (Yun. mitol.) [Yun. *hama* = beraber; *drus* = meşe], Ormanlar perisi. H. lar bir ağaçla beraber doğarlar ve yine onunla ölürlerdi.

HAMÂİL, muska (= nusha) nın Türkler arasında kullanılan bir başka adı. İçinde Allah'ın, meleklerin, efsânevî kişilerin adları, *Kur'ân*'ın sûreleri, duâlar, işâretler, resimler gibi çeşitli şeyler bulunan muskaların bir hastalığı, bir kotülük veyâ zararı önleyeceğine yâhut kaldıracağına inanılır. Umumiyetle küçük bir kese veyâ madalyon içine konulan H. veyâ muska, boyuna asılır, yahut kola takılır. Sarığa bağlandığı da olur. Varlıklı kimseler arasında, muskalıklarını altından veyâ gümüşten yaptıranlar da bulunur.

Muska taşımak, İslâm memleketlerinde halk arasında yaygın bir âdettir. Çeşitli İslâm ülkelerinde muskanın türlü adları bulunduğu gibi, mâhiyetleri bakımından da farkları vardır.

İslâm kelâmı sihri reddetmekle beraber, muska taşınmasına da karşı çıkmamıştır. Muskalar. tarîkatlara mensup şeyhler tarafından yazılır, vâsıta ile değil de, doğrudan doğruya yazan dervişin elinden alınması takdirinde faydalı olacağı söylenir.

HAMAK (Fr. *Hamac*, İsp. *hamaca*; Karaip dilinden alınmıştır), tayfaların ve bâzı milletlerin dinlemek için kullandıkları her iki ucundan asılan dörtgen şeklinde kumaş veyâ ağ yatak. H. ı esasen bir kanaviçe dörtgen teşkil eder. Bunun astarı vardır. Astarın içine şilte sokulur. H. ın her iki ucunda, kenarlar boyunca delikler bulunur; bu deliklerden geçirilen ipler, her uçta toplanıp bir halkaya bağlanır. Bu halkalar da desteklere bağlanır. Bâzı milletlerde yük taşımak için de H. kullanırlar. Yük taşımak için Japonya ve Afrika'da H. bir sırığa asılır; Doğu Asya'da ise iki sırık kullanılır.

HAMAK

HAMALİYE, hamallık; hamallara, mal taşımalarına karşılık olarak verilen para.

HAMAM, yıkanmaya mahsus yer ve binâlara verilen ad. H. târihi çok eski çağlara kadar uzanmaktadır. En eski H. lar, çok iptidâî mâhiyette idi. Anadolu'da ve Mısır'da yapılan kazılarda, H. ın en iptidâî şekillerine rastlanmıştır.

M. Ö. IV. yüzyılda Yunanistan'da H. bulunduğu bilinmektedir. Ancak bu H. lar bedenî terbiye ve tedâvî yerleri idiler. Roma da ise, imparatorluk çağında büyük H. lar yapılmıştır ki bunlar arasında Caracalla, Titus, Diocletianus ve Constantinus en meşhurlarıdır.

Önünde avlular bulunan Roma H. larının cümle kapısından soyunma yerlerine girilir, buradan da soğuk su ve sıcak su dâirelerine geçilirdi. Soğuk su kısmı daha çok yüzme sporları ve müsâbakalar içindi. Sıcak su kısmında ise yıkanmak için tekneler ve terlemek için sıralar bulunurdu. Külhanda yakılan odun ile hem üstündeki su deposunda bulunan su, hem de H. ısıtılmış olurdu. Zamanla bu tesisler daha mükemmelleşmiş ve ihtiyaçları daha iyi karşılar bir hâl almıştır.

Roma H. larındaki hizmet işleri köleler ve esirler tarafından yapılırdı. Bu H. ların bir husûsiyeti de, zengin âilelerin H. lara sohbet etmek, dinlenmek ve eğlenmek için de gitmeleri idi. Bu hâl, Bizans devrinde de devam etmiştir.

İslâm dünyasında H. ların en güzelleri Türkler tarafından yapılmıştır. Emevîler zamanında, VIII. yüzyılda Suriye'de yapılan H. lar hem süsleme, hem de yapı tekniği bakımından Bizans H. larına benzemekte idi. Türklerin yaptıkları H. lar ise, başka milletlerinkine göre, ayrı husûsiyetlere sahiptir.

Hıristiyan milletler, H. larında, tekne içinde yıkanırlardı. Müslüman milletler ise mutlaka akar su aramışlardır. Bu sebepten Türk H. larında yıkanma havuzları ve banyo tekneleri düşünülmemiştir Yine bu sebeple Türk H. larının mimârî şekilleriyle Roma ve Bizans H. larınınkiler arasında büyük bir bağlılık bulunmamaktadır.

Selçuklu Türkleri, bir yandan vücut bakımı, bir yandan da dinin emrettiği temizlik ve geleneklere göre, H. lar yapmışlardır. Fakat Türk H. ı, asıl, Osmanlılar çağında en mükemmel hâlini almıştır.

Osmanoğulları zamanında ilk H. Bursa'da I. Murad tarafından yaptırılmıştır. Fakat Osmanlı çağı Türkiye'sinin en büyük H. ları, İstanbul'un fethinden sonra yapılmaya başlanmıştır. Bizzat Fâtih Sultan Mehmed 5 H. yaptırmıştır ki bunlar sırasıyla: Ağa H., Âsaplar H. ı, Ebûveka H., Eyüb H. ı ve Çukur H. dır.

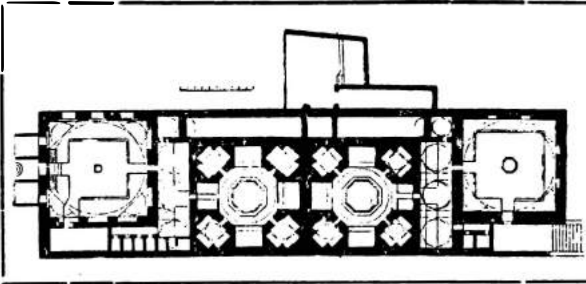
Türklerin H. a ve dolayısiyle temizliğe verdikleri önemin derecesini anlamak için, Evliyâ Çelebi'nin, eserinde kaydettiği bâzı rakamları hatırlamak yerinde olur. Evliyâ

HAMAM: Afyon'da Gedik Ahmed Paşa Hamamı'nın dış görünüşü

Çelebi, Bursa'daki husûsî H. ların sayısını 3 000 olarak kaydetmiştir. İstanbul'da ise büyük halk H. larının sayısının 168 olduğunu yazmaktadır. İstanbul'daki husûsî H. sayısının 4 536 olduğunu kaydetmesi ise, Türklerin, İstanbul'un çeşitli bol sularından nasıl faydalanmaya çalıştıklarını göstermektedir.

Halk için yapılmış Türk H. ları süsten ve lüksten uzak yapılardır. Bu yapıların asıl hedefi temizliği sağlamaktır. Türk halk H. ları çift oldukları yerlerde, dâimî olarak, biri kadınlara, diğeri erkeklere ayrılmıştır. Tek oldukları yerlerde ise, kadınların ve erkeklerin H. ı kullanma zamanları belirli günlere ayrılmış ve günler, H. kapılarına asılan renkli havlular ile belirtilmiştir. Bu H.'ların çoğu sultanlar veyâ hayır sahibi varlıklı kimseler tarafından hayrat olarak yaptırılmıştır.

HAMAM: Ayasofya veyâ Haseki Hamamı'nın plânı (Glück'ten)

Türk saray H. ları ise ince zevkler ile işlenmiş ve süslenmiştir. Bu H. larda, ince oymalarla süslü mermer kurnalar ve bu kurnalara sıcak ve soğuk su akıtan altın ve gümüş musluklar, soyunma yerlerinde altın ve gümüş kakmalı sedirler vardır. H. ortasında ise sultana âid yıldız şeklinde bir yıkanma yeri, bu husûsî yıkanma yerinin kenarlarında ise, gözdelerinin hücreleri bulunur.

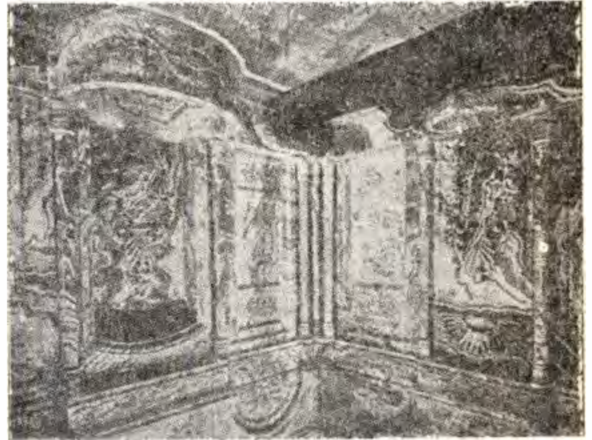

HAMAM: Ayasofya Hamamı'nın yan taraftan görünüşü

Türk halk H. larında soyunma yerleri ile ılık ve sıcak mahallerin birtakım husûsîyetleri vardır: H. a gelenler bir rüzgârlıktan geçtikten sonra soyunma yeri (câmekân) ne gelirler. Buradan H. ın ikinci kısmı olan yer (soğukluk) e geçilir. Bu kısım, vücudu daha içerdeki sıcak kısma alıştırmak içindir. Burada lüzumu kadar durulduktan sonra üçüncü kısma (sıcaklık) gelinip yıkanılır ve aynı yol ile câmekâna dönülür. Câmekân, umumiyetle, ısıtılmayan bir yerdir. Soyunma yerinin duvarlarının çevresinde dolaşan 100 - 120 cm boyunda taştan veyâ tahtadan bir seki üstünde sedir bulunur. Soyunma yerinin genişliği ise 1,50 - 2,50 m arasındadır. H. ın bu kısmında, süs mâhiyetinde, fıskıyeli bir havuz vardır.

Soğukluk kısmında, duvar kenarlarında alçak mermer sedirler bulunur. Külhandan çıkarak iç H. a geçen kanallar, döşeme altlarında ve duvar içlerinde dolaşarak soğukluğu da ısıtırlar. Fazla sıcağa dayanamayanların burada yıkanmaları da mümkündür.

Asıl yıkanma yerinde (sıcaklık), umumî bir yıkanma yeri ile tek yıkanma yerleri vardır. Bu yerin duvarı kenarları yerden 20 cm kadar yüksektir. 70 - 100 cm arasındaki mermer

HAMAM: Dolmabahçe Sarayı'nda pâdişâha mahsus hamamın içi

sedirlerle çevrilidir. Bunların üzerinde sıcak ve soğuk su tesisleri bulunan mermer kurnalar vardır. Tek yıkanma yerlerinin kapıları yoktur. Çoğunlukla havlu ile örtülürler.

H. ı ısıtma tesisleri, yapının arka tarafında bulunur.

Türk H. larının H. kısmı duvarları çok dayanıklı şekilde yapılır. Kemer ve kubbelerin malzemesi her zaman tuğladır. Soyunma yeri kubbelerinin dışı kurşun ile örtülüdür. Büyük H. larda, kapıların iç ve dış çerçeveleri Türk motifleri ve stalâktitlerle süslenmiş mermer taştan yapılır. Renkli mermerle olanlar da vardır. Soyunma yerinde döşeme çoğunlukla mermerdir. Ortadaki havuz ise mermerden oyulmuş ve güzel Türk motifleriyle işlenmiştir. Büyük H. larda câmekân duvarları üzerindeki pencerelerin kenarları da mermerle kaplı olur. İç H. kısmında döşeme ve duvar kaplamaları, sütunlar, kurnalar için çoğunlukla mermer kullanılmıştır.

Türk H. ında duvar, her zaman taşıyıcı unsur olmuş ve üst kısımları umûmiyetle bir korniş ile nihâyet bulmuştur. Pencereler, soyunma yerlerinde bir veyâ iki sıra olarak yapılmış, alt sıradakilere demir veyâ tahta parmaklık konmuştur.

Sütunlar, umumiyetle, duvardan biraz uzakta bulunur. Sütunlar ve duvar kısımları arasındaki açıklıklar Türk mî-

HAMAM: Büyük bir kadınlar hamamı

mârisinde her zaman kemerle bağlanmıştır. Kemer şekilleri arasında ençok kullanılan sivri kemerlerdir.

Türk H.'ında en mühim yer kubbedir. Kubbeler dört veyâ sekiz köşe üzerinde yapılır. Fakat kubbe, içten ve dıştan, her zaman küre şeklindedir. Bâzı küçük H.'ların kubbelerinde yumurta şekline de rastlanır.

Türk H.'larında ışık, tepeden ufak cam gözlerle sağlanır. Işık H.'ın her yerine eşit miktarda dağılır.

H.'ın dışı, meselâ Yunanlılarda olduğu gibi, renkli tezyînat ile süslenmez, daha çok tek renk ile yetinilir. Türk H.'ının dışı renkten çok yapı maddeleri ile te'sirli hâle getirilmek istenmiştir.

Türk mîmârisinde hâkim olan sâdeliktir. Hıristiyan Avrupa san'atındaki hüzün ve kasvet Türk mîmârisinde görülmez. Dış te'sir olarak asâlet ve yapıda mantık göze çarpar. Türk mîmârisinin esas vasfı olan millî karakter bu şekilde korunmuştur. Yine Türk yapılarında âhenksizlik ve zevk eksikliği gibi kusurlar görülmez. Türk yapıları tabiat ile tam bir âhenk içindedir. Türk milletinin bu mîmârî husûsiyetleri, H.'larında da mevcuttur.

Hamam Bohçası: H. takımının sarıldığı bohça.

Hamam Nalını: H.'larda kullanılan yüksek ayaklı nalın. Bunların sedef kakmalı, gümüşlü ve işlemeli olanları da vardır.

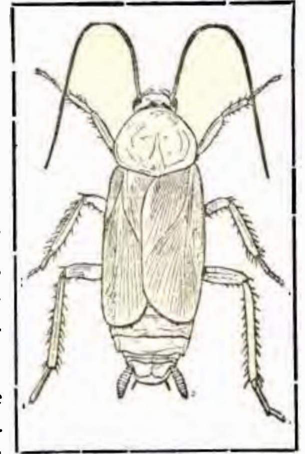
Hamam Odası: Eski büyük konaklardaki husûsî H. ların soyunma odaları. Bir kapı ile H. ın soğukluğuna geçilen bu odalar câmekânlı olduğu için bu yere camagâhtan bozulma *câmekân odası* da denirdi.

Hamam Ustası: Kadın H.'larında ayrı bir ücret karşılığında, müşterileri yıkayan kadın H. ustası'na «natır», erkek H. larındaki erkek yıkayıcı H. ustası'na da «tellâk» denilir.

Hamam Takımı: H.'da kullanılan peştamal, havlu, kese, tas, tarak v. b.

Hamam Tası: H.'da kurnadan su alarak ve üste dökülerek yıkanmağa yarar, geniş ağızlı, bakır, gümüş gibi mâdenlerden yapılmış bir kab.

HAMAM BÖCEĞİ (*blatta*), düz kanatlılardan bir böceğin adı. Binden çok türü vardır. Böceklerin en hızlı koşanlarından olan H.'nin birkaç türü dünyanın her yerinde, fırınlarla mutfaklarda yaşar ve buralarda ekmeği unu, deriyi, kâğıdı ve hattâ kumaş ve tahtayı kemirerek zararlara sebep olur. Temas ettikleri şeylerde fena bir koku bırakırlar. *Blatta* cinsi Blattida familyasına, bu da *Orthoptera* takımına girer. Bâzı bilginler, ayrıca H. böcekleri için *Blattaria* adlı bir takım kurmuşlardır.

Doğu Hamam böceği (Blatta orientalis)

HAMAM ÇAYI, Ege bölgesinde, Gediz'in güneyindeki dağ gruplarına dahil bulunan Kumalar Dağından çıkan 105 km uzunluğundaki çayın adı. Büyük Menderes Nehrini besleyen çaylardan biridir.

HAMAMATSU, Japonya'da, Honşu Adasında, Şidsuoka eyaletinde bir şehir. Nüfûsu 393 000 (1965) dir. Çay ziraati yapılır; tekstil fabrikaları vardır.

HAMAME veyâ **HAMMANET,** Tunus'un doğu kıyısında, H. Körfezi üzerinde bir şehir. Nüfûsu 11 600 (1966) dür. Küçük ve eski bir şehirdir. Açık hava tiyatrosu, narenciye çiftlikleri vardır. Plaj şehridir.

HAMAME - İ NUH [Ast.], bir takım yıldızının adı. Güvercine benzediği için bu ad verilmiştir.

HAMAMELİS, iki çeneklilerinden Hamamelidacae familyasından, yaprak ve kabukları tıpta kullanılan, Kuzey Amerika'da ve Uzak Doğuda yetişen, sarı çiçekler açan, 4 - 5 m yükseklikte bir ağaççık. Bitkinin küçük ve basit yapıda olan çiçekleri rüzgârla tozlaşmaya uygun özelliktedir.

HAMÂMÎZÂDE, İhsan (Ortahisar, Trabzon 1884 - İstanbul 11 Mayıs 1948), XX. yüzyılın son divan şâirlerinden Hâfız Ahmed Efendi'nin oğludur.

Trabzon'da, sırasıyle Sübyan Mektebini, Islâhane Merkez İptidaisini, Trabzon Rüşdiye ve İdadisini birincilikle bitirdikten sonra emlâk ve arazisini idare etmesi hasebiyle özel surette şiir ve edebiyat, târih ve kitabiyat ve folklorla meşgul olmuştur. Daha sonra yine sırasiyle asaleten ve vekâleten Trabzon İdadî ve Sultanîsinde edebiyat, kitabe, Trabzon Askerî Rüşdiyesi ile Erkek Öğretmen Okulunda Osmanlı ve İslâm târihi öğretmen ve müdürlüklerinde, daha sonra da resmî Trabzon Gazetesi yazarlığında bulunmuştur.

İ. HAMÂMÎZÂDE

1923'te Yüksek Ticaret Mektebi'nde Türkçe muhaberat ve neşriyat öğretmenliği, Darüşşafaka, Menbaul irfan, Kabataş ve İstanbul Erkek Liseleri ve İstiklâl Lisesi ile Bakırköy Bezezyan Okulunda Türkçe ve edebiyat öğretmenlikleri yaptıktan sonra 1924'te tekrar Trabzon Yüksek Ticaret Okulunu te'sis ederek okulun öğretmenliğini ve müdürlüğünü yapmış ve daha sonra İstanbul'a naklederek yine Yüksek Ticaret Mektebi Türkçe muhaberat ve neşriyat öğretmenliği ile Galatasaray Lisesinde Türkçe ve edebiyat öğretmenliği yapmıştır. İstanbul'da çıkan birçok gazete ve dergilerde mensur ve manzum yazılar yazmış, birçok eserler bırakmıştır: *Kâtip, Yolculukta, Tüccar Kâtibi, Türk Edebiyatı Numuneleri, Divan-ı İhsan, Hamsiname, Bilmeceler, Baba Salim, Ticarî Muhaberat, Ticarî Neşriyat, Trabzonda İlk Kitapçı* (Kitabî Hamdi Efendi ve Yayınları), *Lâf Olsun Diye, Ömer Hayyam Rubâileri* adlı eserleri yayımlanmıştır. Bunlardan başka, *Edatlar, Manzumeler, Trabzon Şairleri, H. Ailesinin Târihçesi, Mezarlar ve Hal Tercemeleri, Trabzon Basını Matbaa ve Kütüphaneleri, Trabzon Manileri, Gölgeler, Divançe-i Yaran, Trabzon Ağzı, Rize Ağzı, Osmanlı Türkçesinin Kaideleri, Fatih Camii Şerifi Haziresi, Trabzon Şehrinde Osmanlı Kitabeleri, Türk Rubaileri, Şair Yaşar Sadi, Hayatı ve Şiirleri, Vatan ve Cumhuriyet Kasidelerinin Tahmisi, Trabzon Masalları, Türkçe Gramer, Gülistan Tercemesi, Divan-ı Nedim ve Divan-ı İhsan'dan taramalar, İstanbul ve Çevresinde bâzı Cami ve Tekke Hazirelerindeki Mezar Kitabeleri, Şâir Figanî, Hayatı ve Şiirleri, Hâtıralar, Divan-ı İhsan'ın Nesre Çevrilmesi, Türk Edebiyatı Numuneleri* (II. cild). adlı eserleri basılmamıştır.

HAMAMİZÂDE İSMAİL DEDE: bk. DEDE-EFENDİ.

HAMÂMÎZÂDE ÖMER EFENDİ (ölm. İstanbul 1768), reîsülküttâb. Kethüdâ kâtibi odasında yetişerek iki defa bu kitabette, Şehremanetin'de ve Yeniçeri kitabetinde bulunan H. Ö., 1764'te Yağlıkçızâde Mehmed Emin Paşa nişancı olunca, reîsülküttâb tâyin edilmiştir. H. Ö., 1767 yılında Kâşif Emin Efendi ölünce, sadâret kethüdâlığına getirilmiş. 1768'de hastalanarak ölmüştür. Atik Ali Paşa'da gömülüdür.

HÂMÂN *Kur'an*'da adı Fir'avun ile birlikte geçen ve Musevî düşmanı olarak bilinen İranlı vezir. Her ikisi de, Mûsâ'nın doğmak üzere olduğunu öğrenince bütün erkek çocukların öldürülmesini, sadece kız çocukların yaşamasını tavsiye etmişlerdir. Mûsâ peygamber ortaya çıkınca da, kendisini yalancılıkla suçlamışlardır. Ne *Kur'an* tefsirlerinde, ne de Arap târihçilerinin eserlerinde, H. ın şahsiyeti ve rolü hakkında hiçbir bilgi bulunmamaktadır.

J. G. HAMANN

HAMANN [*hąman*], **Johann Georg** (Königsberg 1730 - Münster 1788), Alman filozofu ve yazarı. Ömrünü Königsberg'te geçirmiş, ve sonra, kısa zaman F. H. Jacobi ve Prenses Gallitzin'in teşkil ettikleri birlikte bulunmuştur. Yazılarının kâhinlik karakteri ve anlaşılmasının güçlüğü, kendisine «Magus des Nordens» (Kuzeyin peygamberi) lâkabının verilmesine yol açmıştır. XVIII. yüzyılda yayılan Aufklärung (Aydınlanma) a karşı cephe almış, ve duygulara ve inanca dayanan bir felsefeyi savunmuştur. XVIII. yüzyıl sonunda Alman düşüncesine büyük bir tesir yapan H., Fransa'dan gelen rasyonalizm ve klasisizme karşı cephe almış, böylelikle Herder ve Goethe'ye çalışma sahası açmıştır. Şiir dilini «insan oğlunun ana dili» olarak vasıflamıştır. Eserleri: *Socratische Denkwürdigkeiten* (Sokrata dair ve dikkate değer şeyler) [1759]; *Kreuzzüge eines Philologen* (Bir filologun Haçlı Seferleri) [1762].

HAMAR, Muhammed İbnü'al (ölm. 1273), Gırnata'nın ilk hükümdarı ve Alhamar sülâlesi (1237 - 1492) nin kurucusu. Yahya ibn Mazar'ın yeğeni ve ordunun kumandanı olan H., bu sırada Arjona, Baza, Guadix ve Jaen'ı zaptederek Jaen'de kendini kral ilân ettirmiş ve bu şehirlere Loja ve Alhama şehirlerini de ilâve etmiştir. Kuvveti günden güne artan H. 1242'de, Ramazanın son günlerinde büyük bir ordunun başında Gırnata'ya girmiştir. III. Fernando, Jaen'i muhasara ederken, H. ın generali Hisn-Bulullos'u Gırnata civarında mağlûp etmiştir. Bundan sonra H., Hıristiyanların yaptıkları taarruzları önlemeğe çalışmıştır. Az sonra Castilla kralı III. Fernando ile bir ittifak akdine muvaffak olarak kendini bu kralın vasalı ilân etmiş ve ona yardım etmiştir. Fernando'nun ölümünden sonra, X. Alfonso ile yeni bir ittifak akdetmiş ve isyan etmiş olan bâzı vâlilerin, sülâlesini tahttan kovma'arını önlemek için, en büyük oğlu Muhammed'i halefi ilân etmiştir. Asî vâlilerin gizlice, Hıristiyan hükümdarın yardımından favdalandıklarından şüphelenen H., Fas sultanı Ebû Yusuf'un yardımını istemiştir. Ordusunun başında asîlere karşı yürümeğe hazırlanırken, ansızın hastalanmış ve ölmüştür. H. sanat ve ilmin büyük bir koruyucusu olmuştur.

HAMARDABAN, Buryat Moğol Muhtar Cumhuriyeti'nde sıra dağlar. Baykal Gölünün güney ve güney-doğu kıyısı boyunca, Dzon-Murin Irmağı vadisinden doğuya doğru, Selenga Irmağı ağzının bulunduğu bölgeye kadar uzanır. Uzunluğu 350 km, genişliği 30 km dir. Batı kısmında bulunan en yüksek tepesi 2 384 m dir. Katlanmış gneis, billûrlaşmış arduvaz, kalker ve bazalttan meydana gelmiş H. ın yamaçları derin ve dar vâdilerle kesilmiştir. Su bölümü çizgisi aşınmıştır. Eski buzlanma izlerine rastlanır. Kuzey yamaçları yüksek köknar ve sedir ormanlarıyle güney yamaçları ise iğne yapraklı çeşitli çam ağaçlarından mürekep ormanlarla kaplıdır. Yamacın alt kısımlarında ormanların yanında step bitkileri de görülür. Yüksekliği 2 000 m yi geçen yerlerde dağ ve tundra bitkileri bulunur.

HAMAROS LİMANI (Coğ.): bk. AMAROS LİMANI.

HAMARUYE (Ḫumareweyh). **Ebu'l-ceyş b. Tolur** (864?-Şam 895), Mısır'da kurulan ilk Müslüman-Türk devletinin ikinci hükümdarı. Tolunoğulları (Ar. Beni-Tolun) hânedanı (868-905) nın ilk hükümdarı Ahmed b. Tolun (835-884) un oğludur. Babasının ölümü üzerine 20 yaşında iken devletin başına geçmiştir (884). Hükûmdar olunca, babasının zamanında isyan ettiği için hapsedilmiş olan kardeşi Abbas'ı öldürttüğünü yazan kaynakların yanında, bu hâdisenin daha önce (882) vuku bulduğunu kaydeden kaynaklar da vardır. H., Ahmed b. Muvaffak ile, Şam'da yaptığı iki muharebede yenilmiş ve Mısır'a dönmeye mecbur olmuştu. Halife Mû'temid'in ölümünden sonra I. Mu'tezid ünvânıyle halife olan Muvaffak'ı, kıy-

metli hediyeler gönderek tebrik eden ve karşılığında hil'at, kılıç ve taç alan ve Mısır eyâletinin idâresi 30 yıl için kendisine terk edilen H., kızı Katru'n-Neda'yı da henüz 14 yaşında iken halifeye vermiş (893), muhteşem bir alay ve kıymetli çeyizlerle Mısır'dan Bağdad'a göndermiştir.

11 (veya 12) yıl hükûmet sürdükten sonra, hademeleriyle cariyeleri tarafından Dımışk'ta öldürülen H. nin nâşı Mısır'a getirilerek babasının türbesi yanına gömülmüştür.

HAMATH (Tar. Coğ): bk. HAMA

HAMAVEND XIX. yüzyılın 2. yarısında Musul'un güneyinde Dicle sahillerini devamlı olarak yağma etmeleri ile tanınmış bir Kürt aşireti. Bu bölgeye İran'ın güneyinden göç ederek gelmişlerdir. Türkler, bu yağmacı Kürt aşiretini, üzerlerine birkaç sefer yapmak suretiyle itaat altına almışlardır.

HAMAYLI DAĞ, Batı Toroslar'da Teke yöresinde 1750 m yüksekliğinde bir dağ.

HAMBA, Ali Baş (Tunus 1879 - İstanbul 30 Kasım 1918), Tunus istiklâli için Fransızlarla mücadele etmiş hürriyet mücahidi. H., liseyi Tunus'ta bitirdikten sonra Fransa'ya giderek Paris Üniversitesi Hukuk Fakültesinde yüksek tahsilini tamamlamıştır. Yurduna dönünce kısa bir süre Sadıkiyye Koleji müdürü olarak millî eğitim kadrosunda çalışan H., daha sonra avukatlığa başlamış ve basın hayatına atılarak *Tunus* gazetesini çıkarmıştır.

A. B. HAMBA

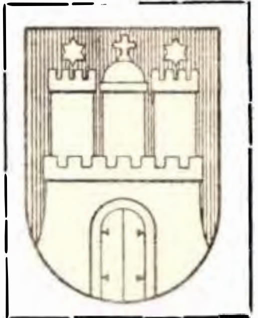
1881 yılında Fransızlar Tunus'u resmen işgal etmişlerdi. Müslüman Türk kardeşlerinin âdil idareleri yerine başlayan Fransız baskısı ve sömürgeciliği, Tunuslu aydınlara büyük acı verdi. İslâm ülkelerini yabancı boyunduruğundan ve keyfî idareden kurtarmak için, mücadeleye atılan Tunuslu ilk mücahitlerden ikisi H. ve Salâh Şerif, İslâm âlemindeki birçok istik'âl hareketlerini destekleyen Emîr Arslan ile Cenevre'de temasa geçmişlerdir. Hürriyyet mücadelesi yolunda halkı ve gençliği her fırsatta uyandıran ve teşkilâtlandıran H. nın gizli ve açık davranışları, Fransızları kuşkulandırmıştır. 1911 Martında tramvay işçilerini greve teşvik suçu ile yargılanan H., sürgün cezasına çarptırılmış ve sınırdışı edilmiştir. İstanbul'a gelen H., üstâdı Emîr Arslan'ın da dostu olan Enver Paşa tarafından yardım görmüş ve Umûr-u Şarkiye Müdürlüğüne getirilmiştir. Bu vazifede sadakatla çalışan H., sömürgeci devletlere karşı gizli teşkilât vasıtasıyle savaşmış ve böylece kısa ömrünü yalnız Tunus'un ve Türkiye'nin selâmeti için harcamıştır. Mondros Mütarekesinin imzalandığı gün bir kalb krizi sonunda vefat eden H, Beşiktaş'ta Yahya Efendi Tekkesi civarına gömülmüştür. Tunus Cumhurbaşkanı Habib Burgiba, 11 Nisan 1957'de yapılan bir törende, 8 Nisan 1938 târihinde sömürgecilerle mücadelede canlarını fedâ etmiş kahramanların aziz hâtıralarını anarken, bu yolda büyük şeref payı olan H.'yı hatırlatmış ve mezarının Tunus Hürriyet Şehitliği'ne nakledilmesi lüzumunu belirtmiştir. Bu istek, 7 Nisan 1962 günü, Türk Hükûmeti tarafından yerine getirilmiş ve içinde H.'nın kemikleri bulunan sanduka, Yeşilköy'de, Türk Hava Kuvvetlerine âid bir askerî uçağa törenle konularak bir Türk hava üstsubayı refakatinde Tunus'a götürülmüştür. — F. T.

HAMBACH [*hąmbah*], Batı Almanya'nın Rheinland-Pfalz eyaletinde, Hardt Dağı'nın doğu yamacında, Neustadt şehrinin güneyinde bir kasaba. Nüfûsu 4 400 (1967) dür. Burada 27 Mayıs 1832'de Hambacher Fest (H. yortusu) adı altında târihe giren bir gösteri yapılmıştır. Binlerce dinleyici karşısında hatipler Almanya'nın birleşmesini ve buna demokratik ve cumhuriyetçi bir anayasa verilmesini istemişlerdir. Bu gösteri Bundestag (Parlamento) da sert tepkilere yolaçmış, 28 Haziran 1832'de basın hürriyeti kaldırılmış ve H. törenini tertip edenler hapsedilmiştir.

HAMBEL, Ahmed bin muhammed bîn (Biyogr.): bk. AHMED **bin muhammed bin Hanbel.**

HAMBELÎ (Tasavvuf.): bk. HANBELÎ.

HAMBURG [*hąmburg, hąmburh*], Batı Almanya'yı meydana getiren devletlerden biri (resmî adı: Freie und Hansestadt Hamburg) ve bunun başkenti olan şehir. Elbe Nehrinin Kuzey Denizine aktığı yere yakın bir noktadadır. Yüzölçümü 747 km², nüfûsu 1 841 000 (1967)'dir. H., Berlin'den sonra Almanya'nın ikinci büyük şehri ve dünyanın en büyük limanlarından biridir. St. Michaels Kirche, 132 m yüksekliğindeki Der Grosse Michel adını taşıyan kulesi ile şehrin sembolü hâline gelmiştir. Diğer kilise ve târihî binâları şunlardır: Jakobikirche, Katharinenkirche (1380-1426); Borsa (aş. yu. 1840); Belediye Sarayı (1886-1909); Chilehaus (Şili Evi) (1920-1923); Shellhaus (1929-1931). H., şu işleri ve ba'ıkçılıkla ilgili Alman makamlarının merkezidir. Şehir Oberlandesgericht ve Landgericht mahkemeleri, üniversitesi, H. Dünya Ekonomisi Arşivi, Tropik Hastalıklar Enstitüsü, Devlet Tababet Toplum Ekonomisi (Gemeinwirtschaft) Akademisi, Münakalât Akademisi, Alman Deniz aşırı Entitüsü, Alman Elektron sinkrotonu, Musiki ve Grafik Sanatlar Yuksek Okulu, mühendislik okulları, birçok özel okullar (özel olarak gemi personeli ve gemi inşaatı okulları) Almanya'nın en eski operası (1678), birkaç tiyatrosu, müzeleri, kütüphaneleri film atelyeleri, neşriyat evleri, Devlet Arşivi, planetarium, rasathâne, geo-fizik ve meteorolojik rasathânesi. Planten un Blomen adlı sergi alanı, hayvanat bahçesi ile ilim, san'at ve kültür merkezi ve Avrupa'nın en mühim şehirlerinden biridir. H. un ekonomik merkezi limanıdır (bunun 1577 ha. lık bir serbest limanı vardır). En büyük gemilerin girebildiği bir «meddücezir limanı» olan bu limanın 450 m uzunluğunda, Elbe'nin altından geçen bir tüneli vardır. Doğu Almanya gümrük sınırının yakınlığı H. un hinterlandını her ne kadar daraltmış ise de, 1967'de H. a her ülkeden 20 000 gemi gelmiştir (35 715 000 ton). II. Dünya Harbi'nden önce H.

HAMBURG (arma)

HAMBURG'tan bir görünüş

dünyanın 3. en büyük limanı idi. Bugün en büyük Alman limanıdır. H. büyük Alman gemicilik firmalarının merkedir. Ekonominin % 50'si limana bağlıdır: tersâneler (Bolhm ve Voss, Stülcken, Deutsche Werfr, Howaldtswirft) gemi inşaatı için lüzumlu malzeme satış yerleri, balık piyasası, kâhve ve şeker borsaları, ithal edilmiş ham madde işletmeleri, çeşitli endüstriler, petrol tasfiyehâneleri, gıda maddeleri, kahve, tütün fabrikaları, elektroteknik, tahta, kimya ve eczahâne endüstrileri, uçak fabrikaları H. u büyük bir ticaret ve sanayi şehri hâline getirmiştir, Şehir ayrıca turistik te'sisleri, fuar ve sergiler 74 km uzunluğundaki bir yeraltı yolcu nakliyatı şebekesi, Fuhlsbuttel hava meydanıyle daha da önem kazanmıştır.

Târih: H., 808 yılında yapılmış bir kale yanında kurulmuştur. 831'de piskoposluk iken, 834 - 847 yıllarında başpiskoposluk hâline gelerek, kuzeyde Hıristıyanlığı yayan misyonerlerin hareket noktası olmuştur. XII. yüzyılda yeni bir şehir eskisine katılmıştır. En büyük gelişmesine Hanse (1450 ye kadar) devresinde kavuşmuştur. Sonradan, Reformasyona ve 1529 târihli yeni anayasasına kadar ekonomik ve siyasî bakımdan gerilemiştir. Büyük bir deniz ticaret limanı hâline gelmiş olan şehir Danimarka'ya karşı bağımsızlığını kabûl ettirmiştir. Yedi Yıl Harbi ve kıta bloküsü (kontinentalsperre) şehre büyük zararlar getirmiştir. 1810 - 1814 yıllarında Fransa'ya 1815'ten sonra Alman Birliği (Deutscher Bund) ne 1866'dan sonra da Kuzey Alman Birliği (Norddeutscher Bund) ne bağlanmış, 1871'de Alman İmparatorluğuna katılmıştır.

HAMBURG USULÜ: bk. CARİ HESAP.

HAMD: bk. HAMDELE.

HAMDÂN KARMAT İsmâilî dâîsi ve Karmatî mezhebinin kurucusu. Aslında bir köylü olan H. K., son derece akıllı, çok becerikli, insanlara hulûl etmesini bilen, harîs ve iktidar sâhibi bir insandı.

H. K., Hüseyin el - Ahvazî'nin irşadı ile İsmâilî mezhebine girmiş ve onun ölümünden sonra «dâî» sıfatı ile kendisinin yerine geçmiştir. Kendisine makam olmak üzere yaptırdığı Dârü'lhicra (sığınma yeri), taraftarlarının toplanma yeri olmuştur.

H, K., Suriye'ye gittikten bir müddet sonra ortadan kaybolmuştur.

HAMDÂNÎLER, 929'dan 1003'e kadar 74 yıl devam eden bir Arap hânedanı. Adını Hamdûnu't - Taglibî'nin oğlu Hamdân'dan alır. Bu zat, 893'ten 900 yıllarındaki ölümüne kadar Abbâsîlerin Mardin vâlisi idi. Oğulları: Kum, Kâşân, 914'te Diyâr Rabıa vâlisi olup 918 de bir erkek çocuk bırakarak ~ Dürülseyn, 924'te Nihâvend, 935'te Musul valisi olup aynı yıl içinde öldürülen Ebu'l Alâ Saîd, 919 - 920'de Diyâr Rabîa valisi olan İbrahim, 921'de aynı vâlilikte bulunan Davud, 905'ten 2 Mart 929'd'ki katline kadar 24 yıl Musul valisi olan Ebu'l - Hevcâ Abdullah ve onun yerine geçip 934'te öldürülünceye kadar 5 yıl Musul'u idare eden en küçükleri Ebu's - Serâyâ Nasr. Ebu'l - Alâ Saîd'in, amca oğlu Seyfüddevle ile evlenen bir kızından başka iki oğlu olmuştur: Büyük şâir Ebû Firâs ve El - Hüseyn. 968'de 66 yaşında öldürülen Ebû Firâs, Menbic valisi olup 962 - 966 arasında 4 yıl İstanbul'da esir kalmıştır. El - Hüseyn ise 944'te 5 ay Haleb vâliliği yapmış ve 949'da ölmüştür.

Hânedan, Ebû'l Hevcâ Abdullah'ın iki oğlundan yürümüştür. Büyükleri Ebû Muhammedü'l - Hasan Nâsıruddevle, Musul kolunun kurucusudur. 929 - 967 arasında 38 yıl saltanat sürmüş, önce Abbâsîlere, sonra 957'den i'tibaren Büveyhoğulları'na tâbî olmuştur. Esasen 920'den beri Musul eyaletinde vali vekili olarak bulunuyordu. 11 Nisan 942'de Halife'den Nâsıruddevle adını almış, 21 Nisan 942'de emîrü'l - umerâlığı (Abbâsî halifeliği başkumandanlığı) getirilmişse de, 13 ay sonra uzaklaştırılmıştır. Halefinin annesi Fâtıma b. Ahmed'le evli olan Nâsırüddevle, tahttan indirildikten bir yıl sonra 968'de öldürülmüştür. Cemîle adında bir kız kardeşi vardı. Yerine oğlu Azzuddevle Fazlu'llah Ebû Taglibi'l Gazanfer geçti. 979'da öldürülünceye kadar 12 yıl saltanat sürdü. 39 yaşında ölen Musul kolunun bu ikinci hükümdarının yerine kardeşi Ebû Abdillaahi'l Hüseyn geçti 991'e kadar kardeşi Ebû Tâhir İbrahim'le ortaklaşa 12 yıl saltanat sürdü. Nâsıruddevle'nin diğer çocukları şunlardır: 942 de Halife Müttekıy ile evlenen bir emîre, Muiz, 970'de Mardin vâlisi olan Hamdân, Ebu'l - Kasım Hibetullah ve 969 da ölen Ebu'l Berekât. Musul kolunun yerini Büveyhîler ve Ukaylîler almıştır.

Haleb kolunun kurucusu Ebu'l Hüseyn Ali Seyfüddevle, Nasıruddevle'nin kardeşidir. Seyfüddevle (b. bk.), Bizans'a karşı çok ünlü gazâları sebebiyle Halîfeden aldığı isimdir. 29 Ekim 944'ten 8 Şubat 967'ye kadar 22 yıl 3 ay, 10 gün saltanat sürdü. Haleb'den başka Hıms, Antakya, Maraş'ı eline geçirdi. 23 Aralık 962'de birkaç hafta için Bizanslılara Haleb'i kaptırdı. Ölümünden sonra 28 Ekim 969'da Bizans, Antakya'yı geri aldı. Amcası Saîd'in kızı ile evli olan Seyfüddevle, yalnız gazâları ile değil, ilim, edebiyat, san'at ve musikinin büyük koruyucusu olarak da çok parlak bir hükümdar sıfatıyle İslâm târihine geçmiştir.

Seyfüddevle'nin yerine geçen ikinci Haleb hükümdarı oğlu Ebu'l Ma'âlî Şerîf Sâ'du'd - Devle'dir. 981'e kadar önce Takıy'nin niyabeti altında 24 yıl saltanat sürdü. Kardeşi Ebu'l Muzaffer Hamdân, 968'de bir yıl için Nuseybin de hükümdarlık etmiştir. Sâ'du'd - Devle'nin yerine oğlu Ebu'l Fazâil Saîd Saîdu'd Devle, 1002'de öldürülünceye kadar 11 yıl tahtta kaldı. Kendisi ile beraber öldürülen Lu'lu (b. bk.) nun kızı ile evlidi. Yerine oğulları Ebu'l - Hasan Ali (1002 - 1003) ve Ebu'l Ma'âlî Şerîf (1002 - 1003) geçti. Bu beşinci Haleb hükümdarı ile Hamdânîler târih sahnesinden çekildi. Haleb kolunun yerini Şiî Fâtımîler aldı. Hamdânîler Sünnî idi. — Y. Ö.

HAMDANOĞULLARI (Tar.): bk. HAMDANÎLER.

HAMDELE, «yontulmuş» (menhute) bir kelimedir. Arapçada iki kelimeden meydana getirilen kelimelere bu ad verilir. Meselâ «hayale», «Hayye alessalat» «Heylele», «Lailahe illallah» ve «Hamd» kelimesi, (kökü, HAMD) ile «Allah» kelimesinden meydana getirilmiş olan H. de

«el - Hamdulillah» demektir. Hamd «övmek, methetmek, iyi ve güzel anlamak» manasındadır. Bir şeyin veya durumun iyi olduğunu ifade etmek için de kullanılan, Türkçede «el - Hamdulillah» dediğimiz gibi, bunun Türkçeleşmiş şekli olan «Allaha hamd olsun» tâbirini de kullanırız. Burada aynı anlamda kullanılan üç kelime vardır. Aralarındaki farkı gösterdiğimiz zaman hepsinin manası daha iyi anlaşılacaktır. Bunlar: şükür, hamd ve medih'tir.

Hamd, «övmek, övülmeye lâyık olanı övmektir. Övülmeye lâyık olmak iki şekilde anlaşılmaktadır. Birincisi, övülen nesnenin kendi iradesine bağlı olmayan vasıflarında olur. Yâni övülen şahsın övülmesine sebep olan vasıf ve hususiyetlerini, o şahıs kendi arzu ve isteğiyle kazanmamıştır. Böyle, doğuştan yaratılış itibariyle ve isteği dışında haiz olduğu iyi ve güzel hususiyetlerinden ötürü övülmenin içine cansız varlıkların da övülmesi girer. İnsanın güzelliğinin, vücut yapısının övülmesi, bir bahçenin ağacın, çiçeğin övülmesi bu türdendir. İşte, bu tür övmeye *medih* denebilir; fakat *hamd* denmez. İkincisi, övülmeye sebep olan vasıf ve hususiyetler irade ve istekle elde edilmeleri gereken vasıflardır. İnsanın çalışkan, cömert, bilgin, hoş görür olması gibi vasıfları bu türdendir. Hamd ancak böyle irade ve hür irade ile seçmeye dayanarak elde edilen vasıf ve hususiyetleri övmede kullanılır. Hamdın irade ile bu sıkı ilgisi onun ile övülenin irade sahibi olduğunu ve bu kelimenin irade anlamını iltizam ettiğini ortaya koymuştur. Bunun neticesinde «el - Hamdulillah» cümlesinde Allah'ın irade sıfatı da iltizam yoluyla anlatılmış olduğuna Fahreddin Razi değinmiştir. (Mefatıhul gayb 1/170) Fakat medih bu ikinci tür övmede de kullanılır. Bu yönden Medih hamdden daha umumî bir anlam taşır. Ebû Hilâl Askerî, *Furuk ü'l-Lugaviye*'sinde (37) *medih* ile *hamd* arasındaki farkı, medhin hem sıfat hem de fiilde, *hamd*'in ise yalnız fiilde kullanıldığını söyleyerek tesbit etmiştir. Demek ki insanın yaptığı işten ötürü ve kendi kazancı olmayan sıfattan ötürü övülmesi medih sözü ile yapılabilir, yaptığı işten dolayı övülmesi hamd ile olur. Hamd, yalnız işten doğan ve iş neticesinde meydana gelen haklılığı gerektiren bir övmede kullanılır, başka yerde kullanılmaz. Bundan dolayıdır ki Ebu Hılal Askerî aynı yerde «Allah'a Kadirdir, Alimdir Hakîmdir diye hamd edilmez, ama bu sıfatlardan dolayı Allah medhedilir» der; ki Allah'a hamd ancak fiil sıfatlarından dolayı yapılır. Molla Fenarî, usule dâir «Telvih» haşiyesinde hamd'in mecazî olarak, Allah'ın zatî kemal sıfatlarından dolayı övmede kullanılabileceğini söylemesi çelişikliği gerektirmez (1/24).

Hamd'in Türkçe karşılığı övmektir. Medhin Türkçe karşılığı da beğenmektir. Biz, «gülün kokusunu övdü» demeyiz de, «onu beğendi» deriz. Beğenmek hem sıfatlarda hem de yapılan işlerde kullanılır. Bir kavram ve kelime bâzen zıddı ile daha kolay anlatılabilir. Hamd'in zıddı *zemm*'dir. Zemm, kınamak ve yermek anlamınadır. Bu iki anlamda, zemm medhin de zıddı olur. Zemm kınama manasına alınınca hamd'in zıddı ve yermek mânâsına alınınca medhin zıddı olur. Yermek, kınamaktan daha geniş anlamdadır.

Hamd ile *Şükür* kelimesini karşılaştırdığımızda, arada farkın olduğu ortaya çıkar. *Şükür* sözünde asıl olan karşılık vermektir. Bu, gelen bir iyiliğe mukabelede bulunmak ve onu umursamaktır. Bu, en az bir şeye karşı da böyle davranılmasını gerektirir. İbn Faris *Mu'cem Mukayıs*'ta (3/208) dört asıl mana verdiği bu şükür kelimesinin birinci manasının «az şeye razı olma» anlamına dayandırmaktadır. Karşılık üç şekilde ortaya konmuştur. Şükürden bahseden bütün kaynaklar bu üç çeşit şükre temas eder. Biz şükür kelimesini «Allah'a şükür» deyiminde kullanırız. Aynı kökten gelen teşekkürü de insanlarda kullanırız. Şükür, «iyilik bilme ve ona karşılık olarak davranma» dır. Bu üç türlü olur demiştik. a. verilen nimeti, yapılan iyiliği düşünme, tasavvur ve gönülden kabul etme, b. bunu dil ile söyleme, c. bedenin gereken uzuvlarıyla ona cevap ve karşılık vermedir. Şükürde bir şart ileri sürülmektir. Bu şart, verilen nimetin ve yapılan iyiliğin şükredene, şükretmeden önce ulaşmasıdır. Bundan dolayı, bir kimseye yapılan bir iyiliğe başka biri şükredemez. Hamd şükürle yalnız (b) manasında birleşir. Fakat, hamd, insana ulaşmayan iyilik ve nimet için de olabileceğinden şükürden ayrılır. Burada şöyle bir noktayı açıklamaya gelmiş oluyoruz. Bir öven ve bir de övülen vardır. Övülen yönünden bakıldığı zaman onun övülmesi gereken vasfı hâiz ve işi yapıp yapmadığı göz önünde bulundurulur ve onu övmek için hamd ve medih kullanılır. Burada medih kullanılmaz. Ama, öven yönünden işi ele aldığımız zaman övülmesi gereken işin övene ulaşıp ulaşmaması söz konusudur. Eğer iyilik ulaşmışsa, şükre hak kazanmıştır, yoksa değil. Hamd ve medihte nimetin ve iyiliğin ulaşması şart değildir. Çünkü onlarda çıkış noktası ve kaynağı düşünülür, şükürde ise varış noktası mühimdir. Şükrün zıddı nankörlüktür. Şükür yapma âleti ve vasıtası bakımından hamd ve medihten geniş anlamdadır. Zira şükür düşünme ve kalb ile dil ile ve uzuvlarla yapılır. Hamd ve medih yalnız sözle, yâni dil ile yapılır. Bir bakıma hamd ve medih daha geniş anlam taşır. Çünkü bunlarda iyilik ve nimetin övene ulaşması şart değildir. Ama sözle yapılan övme, verilen karşılık apaçık ve herkese belli olduğu için «hamd şükrün başıdır. Allah'ı övmeyen (onu hamdetmeyen) kimse, ona şükretmiş sayılmaz» (Lisan 3/156) denmiştir. H. «el - Hamdulillah» sözünü söylemektir. Hamd ise bu sözle veyâ başka iyi sözlerle övmek demektir.

H. ile ifade edilen «el - Hamdulillah» sözü *Kur'an*'da 23 yerde kullanılmıştır. Bunlardan dördü (16/75, 29/63, 31/25, 39/29) «hayret şaşma ve ünlem bildirme» anlamı taşır. Bu kullanış dilimize geçmiş olup biz de Türkçede herhangi hayret verici bir iş ve durum karşısında «el - Hamdulillah» deriz. Geri kalanlar yukarıda anlatılan esas içinde kullanılmıştır. Yâni Allah'ın insan ve varlıkla ilgili bir işi yaptığı veyâ yapacağı için övülmeye hak kazandığı ifade edilmiştir. «Lehul - Hamd» sözü dört yerde de bu ikinci anlamda kullanılmıştır. «el - Hamdulillah» sözünün dört esası hem bir arada hem de ayrı ayrı göstererek kullanıldığı görülür: a. ilk yaratma, b. ilk yaratılanı devam ettirme, c. ikinci yaratma, d. ikinci yaratılanı devam ettirme. a ile b şıkları dünyanın yaratılışı ve onun devamı, c ve d bentleri de ahiretin var edilmesi ve onun devamıdır. Bu esas beş surenin başında anlatılmıştır. Yalnız, *Kur'an*'ın ilk suresi olan Fatiha'da bu dört esas bir araya getirilmiştir. Bu dört esas, aynı sûrelerle diğer sûrelerde de açıkça ifade edilmiş ise de, *hamd* sözüne bağlanmamış, daha doğrusu bu dört esası gerçekleştirdiğinden dolayı başka yerlerde hamd'in Allah'a tahsisi söz konusu edilmemiştir.

Fatiha'da özetlenen bu dört esas sıra ile «elhamd» ile başlayan surelerin başlarında ayrıca ehemmiyetle belirtilmiştir. a. Fatihada «âlemlerin Rabbı» ile kâinatın yaratılışı gösterilmiş ve bu, «Enam» suresinin başında tafsilâtla anlatılmış ve «gökleri, yeri, ışığı ve karanlığı yaratana övgü» diye ifade edilmiştir. b. Fatihada «Acıyan ve merhamet eden»

sözü ile kâinatın devamına işaret edilmiş ve Kehf suresinin başında bu bekanın ancak, insanların doğru dürüst çalışıkları, sapıklık yapmadıkları zaman olacağını, bunu temin için «kendısinde bir yamıklık bırakmayan, kuluna (peygambere) kitabı indirene övgü» sözüyle insanoğluna iyilıkte bulunmasıyla «medıh» i hak ettiği anlatılmıştır. c. Fatiha'da «Hesab gününün maliki» sözü ile ahiretin yaratılacağına değinilmiş, bu da, Sebe suresinin baş tarafındaki âvetlerde ahireti inkâr edenlere reddiye olmak üzere «göklerde ve yerde olanların kendisinin olana övgü, ahirette de medih onadır» sözüyle açıklanmıştır. d. Fatihada «ancak sana kulluk ederiz» sözü de ahirette devam edecek hayatın garantisi gösterilmiş ve bu da Fatır suresinin başında «meleklere çeşitli kuvvetler veren, gökleri ve yeri yaratana «medih» ifadesi ile ahiretteki işleri meleklerin yürüteceği belirtilmiştir (Taftazânî, *et-Telvih ve Hâşiyetül Fenarî* 1/22-26).

İslâm Ansiklopedisi'nin Türkçe tercümesinde ve İngilizcesinin yeni baskısında da H. kelimesi hakkında iki peşin hüküm verildiği görülmektedir. Biri, besmelenin İslâm öncesi Arapçada kullanılmış olduğunu ileri sürmesidir. Ömer b. Rabia (ölümü 93/M. 718) nın divanında (234 Beyrut 1934) besmele kelimesinin bulunması cahiliyet devrinde olmasını gerektirmez. Sonra besmele, H. ve heylele, hellele kelimeleri İslâmî kel melerdir. Cahil yete âid kaynaklarda bulmayınca böyle bir hükmün doğruluğundan şüphe etmek gerekir. Diğeri, H. kelimesinin ortaya çıkışını ve dile mal oluşunu, ancak, Misbah (H. 784/M. 1382) lügatıyla tesbit edilebildiğini ve ondan sonra gelen Firuzabadı'nın (H. 816/M. 1413) Kamusunda yer aldığının ileri sürülmesidir. H. kelimesini Yakub b. Sikkît'ın (Ö. 244/M. 858) *Islahul-Mantık* adlı eserinde zikretmiş olduğunu Ebû Abdullah Kurtubî (Ö. 671/M. 1272) *el-Camî' Ahkâmil-Kuran*'da (1/97) ve *Suyutî el-Muzhir* (1/483) de göstermiş bulunmaktadır. H. kelimesinin, kelime olarak kullanılmasının daha öncelere gitmesi mümkündür. Ancak «el Hamdu lillah» ifadesi besmele gibi Kur'anda mevcuttur. İslâm geleneklerine göre konuşma ve yazışmada üç terim birbiri ardından kullanıla gelmiştir. 1) Besmele, 2) H., 3) Salvele, Hz. Peygamberin mektuplarına besmele ile, hutbelerine hamdele ile başladığı görülmektedir. Aynı şeyi Ebû Bekir ve Ömer'in mektup ve hutbelerinde de görüyoruz. Sibaî Beyyumî, *Tarihul-Edeb-el, Arabi* (2/169-172) Bâzan da Ebû Bekir'in H. ve salvele ile hutbesine başladığı kaydedilmektedir. İbn Kuteybe, *Uyunul-Ahbar*, (2/232) Salvele de Kur'anda mevcuttur. (23/56) Salvele Hz. Peygamber'e duadır. Günümüzdeki kullanışlarına gelince Cuma hutbelerine H. ve salvele ile başlanmaktadır. Üçü birden, yâni, besmele. H. ve salvele, yalnız dinî eserlerin başında ve bunları takliden bâzı kimselerin mektuplarında görülmektedir. «El-Hamdulillah» Allah'a şükretmenin ve onu övmenin başı olmakla Müslümanlar tarafından sık sık söylenmesi öğütlenir. Beş vakit namazdan sonra çekilen doksan dokuz tesbihin üçte biri olan otuzüçünü H. teşkil eder. İnsanın her şeyini kendisine veren Allah olduğu için her zaman onu övme ve hatırlamı bir ibadet sayılmıştır ki, böylece insan, kendinin dâima Allah'ın huzurunda olduğunu düşünür de kötülük yapmaz. Bir Müslümana sıhhatının nasıl olduğu sorulduğunda «El-Hamdulillah» diye cevap verdiği gibi, işleri de sorulduğunda aynı sözü cevap olarak söyler. «El-Hamdulillah» dua makamında kullanıldığı zaman haber mânasını ifade eder. Bir soruya cevap teşkil ettiği vakit inşa mânasını anlatır. Birincisine göre tercümesi «medih Allah'a mahsustur», ikincisine göre mânası «Allah'a medihler olsun» dur.

HAMDÎ, Ahmed, [Akseki] (Akseki 1887 - Ankara, 9 Ocak 1951), Türk din âlimi, mütefekkir ve yazarı. Cumhuriyet devrinin üçüncü Diyânet İşleri Reisi'dir. Güzelsu nâhiyesi Câmii'nin imamı, Akseki'li Mahmud Efendi'nin oğludur. Önce, G ü l s u d a Mecidiye Medresesi'nde Abdurrahman Efendi'den derse başlayan H., sonra Ödemiş'e giderek Aksekili Hacı Mustafa ve Gerçekli İsmail Hasib efendilerden üç yıl Arabca, Farsca okumuş, fıkıh'a ve islâm i'tikadına dâir dersler almıştır. Fâtih dersiâmlarından Bayındırlı M. Şükrü Efendi'den de ders gören H.. imtihanla girdiği Süleymâniye Medresesinin kelâm ve hikmet şûbesinden icazetnâme (diploma) almıştır. 1911-1915 yılları arasında Dâru'l-Fünûn Ulûm-u Âliye-i Dîniye Fakültesi'ne devamla yüksek tahsilini, Türkçe, Arabca ve İngilizce bilgisini tamamlamıştır. 17 Mart 1332 (1916)'de Şeyhü'l-İslâm Mustafa Hayri Efendi tarafından Heybeli Ada'daki Mekteb-ı Bahriye-i Şâhâne've din dersleri, din felsefesi ve ahlâk dersleri öğretmeni tâyin edilen H., Pertev Niyal Vâlide Sultan Câmii'nde Kürsü Şeyhliği, muhtelif medreselerde felsefe târihi, nefs ilmi müderresliği yapmıştır. Millî Mücâdele başlayınca, İstanbul'daki vazifesini bırakarak Anadolu'ya geçen H., 1922'de Ankara Lisesi'ne din bilgisi öğretmeni verilmiş, 1 Mart 1338 (1922)'den, 1 Mayıs 1340 (1924) a kadar Evkaf Vekâleti Tedrîsat Umum Müdürlüğü vazifesini görmüştür. 1 Mayıs 1924'te Dâ.ü'lfünûna hadis ve târih müderrisi olan H., aynı zamanda Diyânet İşleri Başkanlığı Danışma Kurulu'na üye seçilmiştir. 21 Temmuz 1939'dan 30 Nisan 1947'ye kadar Diyânet İşleri Başkanvekili vazifesini yapan H., bu târihte Diyânet İşleri Başkanı olmuş, vefâtına kadar bu hizmet ve vazifede bulunmuştur.

HAMDİ AKSEKİ

Mustafa Kemâl Paşa (Atatürk), 5 Şubat 1923'te Konya'ya geldikleri sırada, Dârü'l-Hilâfe Medresesi'ni teftiş etmiş, Fransızca, hadîs, fıkıh, kelâm, coğrafya derslerinde bulunmuş ve öğrencilerle uzun uzadıya meşgul olmuşlar ve ayrılırken şöyle demişlerdir:

«Memnûniyetle görüyorum ki, tedris ve tederrüs cidden hakîkat-i dîniyye dâiresindedir. İnşallah memleketimizi ve milletimizi ihyâ edecek asrî ve hakikî ulemâ, faziletkâr müderrislerimiz sâyesinde siz olacaksınız. Kıymetli ve hakîkî ulemâmızın mevkii yüksektir. Ulemâmızın ve erbâb-ı ilim ve irfânımızın hizmeti ve irşadları ile inşallah İbn-i Rüşd'ler, İbn-i Sînâ'lar, Fârâbî'ler, İmam Gazâlî'ler milletimizin içinden çıkacak ve bu asrın tekâmülâtiyle mücehhez olarak ihyâ-yı hakîkat-ı dîniyye eyliyeceklerdir. Aksekili Ahmed Hamdi Efendi'yi tebrik ve kendisine teşekkür ederim» (*Hâkimiyet-i Miliye*, 6 Şubat 1341, nu. 771).

1908 yılında yayın hayatına da katılan H., *Sebilürreşad* dergisinin başlıca yazarlarından olmuştur. Basılmış ve

basılmamış 70'den fazla eseri bulunan H., ilk olarak el-Hüseynî'den Türkçeye çevirdiği «*Mezâhibin telfîki ve İslâm'ın bir noktaya cem'i*» adlı kitabı yayınlamıştır (İstanbul 1916). Eserlerinden başlıcaları şunlardır: *Dinî Dersler*, 3 kitap, (İstanbul, 1920 - 1921); *Hâtem - ül - enbiyâ hakkında en çirkin bir isnâdın reddiyesi* (İstanbul 1922); *Ahlâk Dersleri*, nazarî ve amelî, (Ankara 1924); *Askere Din Dersleri* (İstanbul 1925, 1944); *Köylüye Din Dersleri* (İstanbul 1928); *Müslümanlıkta İktisat'ın ehemmiyeti* (Ankara, 1932); *Çocuklarıma Armağan* (İstanbul 1932); *Yavrularımıza Din Dersleri* (2. Baskı, İstanbul 1943); *İslâm fıtrî, tabiî ve umûmî bir dindir* (İstanbul 1943); *Öğretmen ve öğrencilere yardımcı açıklamalı din dersleri* (1. Kitap, Ankara 1949); *A. H. Akseki'nin Ramazan - ı şerîf münasebetile Müslümanlara hitabı* (İstanbul 1952); *Prophet Muhammed* «metin Türkçe ve Almancadır» (Ankara 1956); *Namaz Sûrelerinin Türkçe Tercüme ve Tefsîri.* (5. Baskı, Ankara 1969), Eserleri arasında en çok okunanı, ya'nız Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 1950 - 1970 yıl ları arasında 20 defa bastırılan ve toplamı 315000 nusha olan *İslâm Dîni* kitabıdır.

HAMDİ, Elmalılı (Biyogr.): bk. YAZIR, Elmalılı Mehmed Hamdi.

HAMDİ, Kavuklu (Eyüp 1841, 1850? - İstanbul 1911), ortaoyunu ve tulûatta ün kazanmış büyük Türk san'atkârı. Umumiyetle üstün bir başarı gösterdiği «kavuklu» rolüne çıktığı için bu adla anılır. Hayatı hakkında fazla bir bilgimiz olmayan H. nin ümmî olduğunu iddia edenlerin yanında, yalnız okuma bildiğini söyleyenler de vardır. Muhakkak olan yazma bilmediğidir. San'attaki kabiliyetini sahnede kendi kendine geliştirmiştir. XIX. yüzyıl İstanbul temaşa hayatında, cahilinden aydınına ve hattâ yabancı san'atkârına kadar herkesi kendisine hayran eden H. nin hangi mektepte okuduğunu öğrenmek isteyen yabancılar onun: «Tuhaflığın mektebi mi olur?» cevabına rağmen tahsilsız bir kimsenin bu derece başarı gösterebileceğine inanamazlardı. Böyle büyük bir şöhret kazandığı hâlde hayatı ve hele ömrünün sonları tam bir zaruret ve sefalet içinde geçmiştir.

K. HAMDİ

Çocukluğundan beri san'ata karşı büyük temayülü olan H., mesleğe Kavuklu Kör Mehmed idâresindeki ortaoyunu takımında, sonraları H. gibi meşhur olan Küçük İsmail (doğ. 1853) ile beraber başlamış ve hazırcevaplığı ile kısa zamanda tanınmıştır. Küçük İsmail'in hâtıralarından bu tarihin 1865 - 1866 olduğu anlaşılmaktadır. Bir müddet sonra Gedik Paşa Tiyatrosu (b. bk) na geçen H. nin burada Direktör Âli Bey (1844 - 1898) in *Ayyar Hamza* adlı eserindeki Esirci kolcusu Ziver rolüne çıktığı bilinmektedir. Kör Mehmed'in ölümü üzerine tiyatrodan ayrılarak tekrar ortaoyununa dönmüş ve Kör Mehmed'in ortaoyunu takımının idâresini ele almıştır. Daha önceleri «Tiryaki taklidi»ne çıkan bu halk san'atçısı bu târihten i'tibaren «Meşhur kavuklu H.» olmuş ve onun elinde «kavuklu» tipi ortaoyununa renkli bir unsur olarak girmiş ve unutulmaz bir tip hâline gelmiştir.

H. nin ortaoyununda 30 - 35 kadar tekerlemesi vardı. Kendi buluşu olan bu tekerlemeler, bilhassa gayr-i müslimlerin taklitlerinden ve oyunun konusu başlamadan anlatılan ve sonunda rüya olduğu ortaya çıkan hayalî, gülünç maceralardan ibaretti. Ortaoyununda Pişekâr'a çıktığı vaki ise de, daha çok Kavuklu rolünü tercih eden H. nin mensup olduğu oyun kolu «Zuhurî kolu» dur. Oyunda terbiye sınırlarını aşarak adiliğe düştüğü görülmezdi. Cinaslarında ve nüktelerindeki zarafet, san'atının seviyesine bir delil olduğu kadar. kabiliyet ve zekâsının da şaşırtıcı tezahürleridir.

Tahsilsiz olduğu hâlde düzgün ve güzel konuşan H., ortaoyunundaki başarısını sahnede de devam ettirebilmişti. onunla Türk sahne hayatında yeni bir san'at kolu olarak «tulûat» doğmuştur. Küçük İsmail'in hâtıralarında tulûatın doğuşu şöyle anlatılır: «1877'de ilk def'a ortaoyununu sahneye çevirerek tulâat sistemini dört arkadaş icat ettik. «jon prömiye» ye bendeniz, «ihtiyar» a Agâh, «komik» e Hamdi, «tiran» (hain cani haydut rolü) a da Büyük İsmail çıkıyordu. Agavni ve Aratik adında iki kadın da bulduk. Bir orkestra takımı ile Aksaray'da Şekerci Sokağı'ndaki tiyatroda ilk def'a tulûat oyununu verdik, çok iş yaptık. Haftanın muayyen günlerinde Aksaray'da tiyatro oynuyor, diğer günlerde Çavuş'un bağında Hamdi ile ortaoyununa devam ediyorduk.» Küçük İsmail'in bu sözleri târihteki iki yıllık fark hariç, hemen hemen «Haval» dergisinin 12 Ekim 1875 târihli sayısında «Kavuklu H. nin Aksaray'da Zuhurî kolu tiyatrosu açtığı, Gedik Paşa Tiyatrosu repertuvarındaki *Pinti Hamid* (Teodor Kasap, 1835 - 1905) piyesinden bozma *Hasis zengin* komedisini oynadığı Güllü Agop'un hükûmete imtiyazına tecavüz edildiği iddiasiyle şikâyette bulunduğu» hakkında çıkan haberle benzerlik içindedir.

H., ayrıca Beyoğlu'nda Kule Kapısı'nda Pirinççi'nin gazinosunda. Güllü Agop'tan ayrılan Fasulyaciyan'la da bir müddet çalışıp *Çıngırak* komedisini oynamıştır. Bu eserlerin dışında rol oldığı eserler şunlardır: *Zor Nikâhı* (Molière; A. Vefik Paşa); *İşkili Memo* (Molière, Teodor Kasap); *Köylü Kibarı* (Molière, A. Vefik Paşa: Pirpiri Kıbar basılmamıştır. Sahneye koyanlar tarafından adı değiştirilmiştir). H. nin *Köylü kibarı* komedisinden yarattığı kaba adam tipindeki başarısı tıpkı Kavuklu'daki başarısı gibi emsalsizdi.

H., 1908 Meşrutiyetinden sonra da bir müddet hem ortaoyununa, hem tulûat tiyatrosuna devam etmiştir.

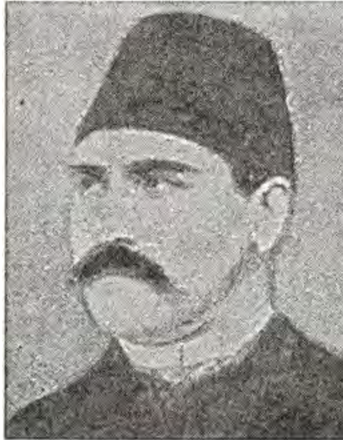

K. HAMDİ: Ortaoyunu'nda

HAMDİ BEY, Ahmed (ölm. İstanbul 1909), Türkiye'de ilk modern eczahâneyi açan Türk farmakoloğu. Avrupa tekniği ile modern eczacılığı Türkiye'de yalnız Rum, Ermeni ve Mûsevî eczacılar yaparken, Türkler Mısır Çarşısı'nda aktarlık ediyorlardı. İlk defadır ki 1895 - 1896 târihlerinde H. B., İstanbul'da Zeyrek Yokuşu'nun alt başında modern Türk eczahânesini açmıştır. H. B.'den sonra Türkler arasında modern eczacılık gelişmiş ve Edhem Pertev Aksaray'daki, Mehmed Kâzım Beşiktaş'taki eczahâneleri kurmuşlardır. H. B., Türk gençlerinden çırak, kalfa yetiştirerek mesleğinin Türkler arasında yayılmasına çalışmış ve ilk olarak bâzı yerli hazır ilâçlar da yapmıştır. H. B., sonraları Vezneciler civarında ve en son Şehzâdebaşı'nda Letâfet Apartmanı'nın altında büyük eczahânesini kurmuştur.

A. HAMDİ BEY

HAMDİ BEY, Ahmed, «Nâzımü'l - hikem» (İstanbul 1850 - İstanbul 1916), Türk şâiri ve eğitimcisi. Aslen Dağıstanlı olan H. B., Yenibahçe'de Gureba Hastahânesi ikinci tabibi İsmail Bey'in oğludur. Dârü'l - maarif ve Mahrec - i aklâm'da okuyarak 1871'de diploma alan H. B., Fâtih müderrislerinden Şâkir ve Bingazili Şeyh Ahmed Şetvan Efendi'nin derslerine devam etmiştir. Hariciye mektubî kalemine, imtihanla Kuleli Askerî İ'dâdîsi kitabet öğretmenliğine giren H. B., daha sonra Altıncı Dâire Belediye kontrol başkâtibi oldu. Aksaray'da Medrese - i edebîye adlı bir özel okul açan H. B., yıllarca bunu idâre etmiştir. Daha sonra Matbuât - ı dahiliye (iç basın) sansür me'murluğuna getirilen H. B., buradan Maarif Meclisi üyeliğine naklolunmuş ve Meşrûtiyet ilânında emekliye ayrılmıştır. Türk, Arap ve Fars edebiyatlarını iyi bilen H. B.'in şiir külliyâtı basılmamışsa da, gazete ve dergilerde birçok şiirleri çıkmıştır. Muallim Nâci «Tercüman - ı Hakîkat»'ın edebiyat bölümünü idâre ederken ona, hikmet yolundaki yazılarından ötürü Nâzımü'l - hikem unvânını verdiğinden, H. B. edebiyatçılar arasında bu adla anılmıştır. Ayrıca, onu diğer Hamdi'lerden ayırmak için de, birçok gazeller tahmis ettiğinden kendisine Hamdî - i muhammis denilmiştir. Çamlıca'da ölen H. B., Selâmî Dergâhı haziresine gömülmüştür.

A. HAMDİ BEY

HAMDİ BEY, Osman (İstanbul 1842 - Eski Hisar, Gebze 1910), Türk ressamı ve arkeoloğu. Sadrâzam Edhem Paşa'nın oğludur. Daha 16 yaşında Mekteb - i Maarif - i Adliye'de öğrenci iken (1857) ilk kara kalem resimleriyle dikkati çekmiş, babasiyle birlikte gittiği Viyana'da, her şeyden çok müze ve sergilerle ilgilenmiştir. Aynı yıl hukuk öğrenimi için Paris'e gitmiştir (1857). San'ata olan merak ve sevgisi, çalışmalarını resim alanına yöneltmiştir. Paris Güzel Sanatlar Okulu'nda ressam Boulanger (1806 - 1867) ve Gérome (1824 - 1904)-un idâresi altında ve özel resim atelyelerinde çalışmıştır. Paris'te bulunduğu 12 yıl içinde bir ara Paris genel sergisinde Osmanlı hükûmetinin temsilcisi olarak vazife almıştır (1867). İstanbul'a dönüşünde Mıdhat Paşa'nın yanında umûru ecnebiye müdürü olarak Bağdad'a gitmiş, sonra da İstanbul'da yabancı elçilerin protokol işlerinde görevlendirilmiştir (1871 - 1875). Türkiye'nin de katıldığı Viyana Uluslararası Sergisi idâreciliğinde bulunmuş (1874), 1881 yılına kadar basın müdürlüğü ile birlikte birçok vazifeler de almıştır. Bu arada resim çalışmalarına da devam etmiştir. II. Abdülhamid devrinde müze işleri için getırılmiş olan P. Dethier yerine Osmanlı Müzesi müdürlüğüne tayin edilmiş (1881), Sanayi - i Nefîse Mekteb - i Âlîsi (bugünkü adı: Devlet Güzel San'atlar Akademisi) ni kurmuştur (1883). Bu temel teşebbüslerinin yanında, resim müzemizin çekirdeğini teşkil eden çalışmaları da yer almıştır. Uluslararası ün yapmış san'atçıların eserlerinden kopyalar yaptırmış, bunları Türk

O. HAMDİ BEY

O. HAMDİ BEY: Silâh satıcısı (Türk Ocağı, Ankara)

ressamlarının eserleri ile birlikte o zamanki Sanayi-i Nefîse Mektebi'nin büyük salonunda sergilemiştir (1915). Bu ufak müzenin 1915'te aldığı şekli göremeden ölmüştür. Bu eserler bugün dağınık bir hâlde bulunmaktadır (Halil Ethem, *Elvâhı Nakşiye Koleksiyonu*, 1924).

H. B., batı resim ve tekniğinin Türk resminde uygulandığı ilk dönem ressamlarının son kuşağı içinde yer alan çağdaşları arasında çeşitli yönü olan bir sanatçı olarak tanınmıştır. Arkeoloji alanındaki bilgisi de resimden daha az olmamıştır. H. B., çağdaşları gibi, geleneğe bağlı, görüneni resimle anlatma amacını güden objektif bir görüş içinde eserler vermiştir. Akademik bir ifade ile işlenmiş konular, teknik uygulamada, şahsî bir anlam kazanmıştır. Form ve renk, eşyanın yapısını ve hususiyetini bozmadan ve bunlara bir şey de katmadan, oldukları gibi gösterilmiş, ayrıntıların çokluğu tablonun bütününde değer almıştır. Işık-gölge ile sağlanmış biçimlerde eşyanın kendi rengi kullanılmıştır. Türk resmine konuyu getirmiş olan H. B., işlediği kompozisyonlarda sosyal hayatımızın güzel ve çekici yönlerini seçmiştir: göz kamaştıran giyecekler, çiniler, fildişi işler, kılıç, miğfer gibi silâhlar, Türk ev içleri, tablolarının başlıca hususiyetini teşkil eder; figürlü kompozisyonlarında çoğunlukla kendisini model olarak almıştır.

H. B. arkeoloji alanındaki başarılarıyle de yurt dışına taşan bir ün kazanmıştır. Müze-i Hümayun (Arkeoloji Müzesi, İstanbul) müdürlüğüne tayin edilen (1881) H. B., Çinili Köşk'te üst üste yığılı duran eserleri ilmî tasnife göre yeniden düzenlemiş ve kazılardan çıkardığı birçok değerli eserlerle zenginleştirmiştir. Bu çalışmalarını müzeci ve san'at târihçisi Salomon Reinach (b. bk.) ile birlikte yürütmüştür. Ayrıca, dış ülkelere eser kaçırılmasını önlemek amacıyla eski eserler tüzüğünü değiştirerek (1883), izinle kazı yapılmasını, kazıda çıkacak eserlerin müzeye mal edilmesini güvenlik altına almıştır. Giriştiği kazılarda da başarılı sonuçlar sağlamıştır. İlk iş olarak daha önce başlanmış olan kazılarla ilgilenmiştir. Eski Aitolia'da yeraltı lâhitleri ve Sister tarafından başlanmış olan Nemrut Dağındaki kazılar(1298) bunlar arasındadır. Başlıca kazıları Adana ili İncirli mevkiinde yapılanıdır. Bu kazıda sonradan Carl Humann ve F. von Luschan'ın çalışmalariyle Hitit yazısı olan birtakım levhalar, bâzı figürler ortaya çıkarılmıştır (Eski Eserler Müzesi, İstanbul). 2. Sayda (Sidon) kazısı (1887-1888), uluslararası bir ün sağlamıştır. Bu kazısında ünlü eski lâhitler ile dünyaca tanınmış olan ünlü İskender lâhdi bulunmuştur (Eski Eserler Müzesi, İstanbul).

H. B. in araştırma yaptığı yerler daha çok Aydın dolaylarında olmuştur. Ayrıca müze adına yaptığı kazılarda Milâs ilçesi içinde Hekate anıtını kuşatan süslü kabartma frizler (1891-1892); Aydın ili içinde Tralles'te mermer eserler (1902); eski Menderes Maniası yerinde Diana'ya bağışlanmış tapınak frizinin büyük bir kısmıyle birçok eserler de ortaya çıkmıştır. Daha önceleri Trallis'te (1888) Humann, Rorphield ve Kaufmann tarafından yapılmış olan kazılarda da bir Roma imparatorunun büyük heykeli bulunmuştu (Eski Eserler Müzesi, İstanbul). H. B. in bu başarıları yurt dışında da büyük bir ilgi uyandırmıştır. Atina'daki Fransız Okulunun 50. kuruluş yılı, Oviedo (İspanya) Üniversitesinin 100. yılı ve Friedrich Müzesi (Berlin)nin kuruluş yılı (1904) dolayısiyle bastırılmış olan madalyalar kendisine armağan edilmiştir. H. B., uluslararası ilim ve san'at kuruluşlarında da yer almıştır (Institut de France, Londra, Berlin, Viyana, Boston, Philadelphia arkeoloji enstitüleri; Arkeoloji Derneği [Atina] üyelikleri; İngiliz Mimarlık Akademisi şeref üyeliği; Avustuya Güzel San'atlar Müzesi haberleşme üyeliği). Ayrıca Pennsylvania ve Oxford üniversitelerinde doktorluk unvânını almış, Güzel San'atlar Akademisi (Londra) üyesi olmuştur.

O. HAMDİ BEY: Rahatlık (İhsan İpekçi koleksiyonu)

Bilim dünyasında şerefli bir yer almış olan H. B., müzeye tayin edilmesinin 25. yılı dolayısıyle (1906), Bonn, Heidelberg, Aberden üniversiteleri kendisine doktorluk ve Leipzig Üniversitesi de şeref üyeliği unvânını vermiş ve Berlin müzelerinden, Heidelberg ve Halle üniversitelerinden, Alman Arkeoloji Enstitüsü'nden tebrik mektupları gönderilmiştir. Kurucusu bulunduğu Sanayi-i Nefise Mektebi (Devlet Güzel San'atlar Akademisi) nin 75. kuruluş yılı dolayısiyle anılmış, âilesindeki ve hususî koleksiyonlardaki eserlerinden 29'u Akademide açılan bir sergide sergilenmiştir (1957). Eserleri: «Câmiden çıkış» (kompozisyon); «Şehzade Câmii türbesi içi» (kompozisyon); «Konuşan hocalar» (kompozisyon); oğlu «Edhem Beyin çocukluk portresi»; karısı «Naile Hanım'ın portresi»; «Bir İtalyan kızı»; «Balıkçı»; yeğeni «Tevfik Bey in portresi» (Resim ve Heykel Müzesi, İstanbul). Dış müzelerdeki eserleri: «Halı satıcısı» (kompozisyon, Berlin Müzesi); «Abıhayat çeşmesi» (kompozisyon, Londra Müzesi); «Silâh Satıcısı» (kompozisyon, Türk ocağı, Ankara, Londra Müzesi); «Gezintide kadınlar» (kompozisyon, Boston Müzesi); «Okuyan erkek» (kompozisyon, Liverpool Müzesi). Hususî koleksiyonlardaki eserleri: «Hamam» (kompozisyon, Haldun Simavi); «Sultan Ahmed Câmii kapısı önünde kadınlar» (kompozisyon, Celâleddin Paşa); «Okuyan kadın» (kompozisyon, Union Française); «Kaplumbağalı derviş» (kompozisyon, kızı Leylâ Hanım'da); «Rahatlık» (kompozisyon, İhsan İpekçi); «Satıcı», «Türbe kapısı önünde kadınlar» (kompozisyon, Mimar Refik Gökhan); kızı «Leylâ Hanım ın portresi» (oğlu Edhem Eldem); «Dicle kıyısı» (Bağdad); «Eski Hisar»

(Edhem Eldem); kızı «Nazlı Hanımın portresi», karısı «Naile Hanımın portresi», torunu «Nimet hanımın portresi»; «Eski Hisar», «Despina'nın portresi» (Cenân Sarç koleksiyonu); «Din adamı» (Avusturya İmparatorunun hususî koleksiyonu).

H. B., tükenmek bilmeyen bir çaba ile ömrünün sonuna kadar çalışmıştır. Mezarı Gebze'ye bağlı Eski Hisardaki köşkünün arkasında, sağlığında seçtiği servi ve zeytin ağaçlarının bulunduğu tepe üzerindedir.

HAMDİ BEY, Simavî (Beyrut 1848 - Sakız 1907), II. Sultan Abdülhamid devrinin ömrünü sürgünlerde geçirmiş aydın ve hür düşünceli mutasarrıflarından. Süleyman Paşa'nın oğlu olan H. B., tahsilini hususî sûrette yapmış, mükemmel Fransızca öğrenmiş ve çok genç yaşta me'muriyet hayatına atılarak, Tuna vilâyetinde Midhat Paşa'nın maiyetinde çalışmıştır. Midhat Paşa'nın Bağdad vâlisi olunca beraberinde götürdüğü müze müdürü Osman Hamdi Bey ve yazar Ahmed Midhat Efendi gibi me'murlar arasında H. B. de vardı. II. Abdülhamid'in tahta çıkmadan önce Midhat Paşa ile haberleşmesini aracı olarak H. B. sağladığı için, Abdülhamid pâdişah olunca onu mâbeyin kâtibi almıştır. Fakat hür ve ileri düşünceli olan H. B., daha sonra Midhat Paşa'nın adamı diye önce saraydan ve nihâyet İstanbul'dan uzaklaştırılmıştır. Şûrây - i Devlet Başmuavini iken Musul'a mektupçu tâyin edilen H. B., orada merkez mutasarrıfı olmuştur. Daha sonra sırası ile Siroz ve Samsun mutasarrıflıklarına getirilmiştir. Samsun'da uzun zaman vazife gören ve halkça çok sevilen H. B., oradan mutasarrıf olarak tekrar Sakız'a gönderilmiştir. H. B., «Hürriyet» gazetesinin kurucusu Sedad Simavî (b. bk.) nin babasıdır.

HAMDİ BEY

HAMDİ EFENDİ, Ahmed (Biyog.): bk. AHMED HAMDİ EFENDİ [Şirvanlı].

HAMDİ PAŞA (Biyogr.): bk. MACAR MAHMUD HAMDİ PAŞA.

HAMDİ PAŞA, Ahmed (Biyogr.): bk. AHMED HAMDİ PAŞA.

HAMDİ PAŞA, Ahmed Hamdi (Siroz 1852 - Trabzon 1907), 1897 Yunan Harbinde yararlıklar göstermiş bir Türk paşası. Hafız İshak Efendi'nin oğludur. Öğrenimini Siroz Rüştiyesi, Manastır İ'dâdîsi ve Harbiye Mektebi'nde yaptıktan sonra, 1875'te erkânıharb yüzbaşısı olarak orduya katılmış, Karadağ ve Yunan harblerinde bulunmuş ve bilhassa Yunan Harbi'ndeki kahramanlıklarıyle tanınmıştır. Trabzon'da uzun müddet tümen komutanlığı yapmış olan H. P., Kadri Bey (Paşa) in yerine Trabzon vâlisi olmuştur. Aklî muvazenesi bozuk bir subay tarafından öldürülmüştür.

HAMDİ SUAD (Biyogr.): bk. AKNAR, Hamdi Suad.

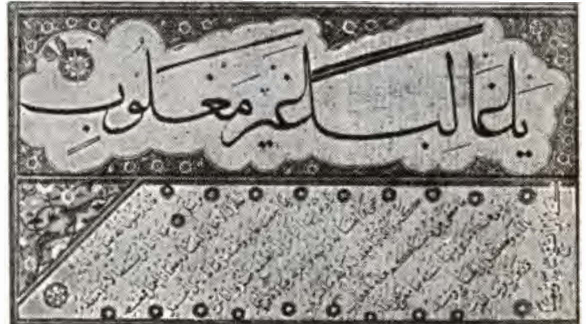
HAMDULLAH EFENDİ, Şeyh (Amasya 1429?, 1436? - İstanbul 1520), hattatlığın san'at olarak başlangıç noktası sayılabileceği XV - XVI. yüzyılın büyük Türk hattatı. Babası, Amasya'ya hicret eden Buhara Türklerinden ve Sühreverdi tarikatı şeyhlerinden Mustafa Dede'dir. Bu sebeple H. E. yazılarında adını bâzen H. ibni'ş şeyh (= Şeyhoğlu H.) şeklinde yazardı.

Şeyh Hamdullah'ın, Fâtih'in hususî kütüphânesi için istinsah ettiği *Kitab - ı mesailü'l ebdan ve'l enfes* adlı tıbbî bir eserin imza sahifesi. Buradaki nesih hattı, Şeyh'in, henüz Yakutü'l Musta'samî vâdisinde yazı yazdığı devirlere âiddir (Ayasofya Kütüphânesi)

İlim tahsilinin yanı sıra, Hayreddîn - i Mar'aşî'den Yâkutü'l Musta'samî (XIII. yüzyıl) vâdisinde hüsnühat öğrendi. Fâtih'in şehzâdesi Bayezid, Amasya'da vâli olarak bulunduğu yıllarda, Şeyh H. 'la arkadaşlık ederek ondan yazı dersi aldı ve babasının ölümü üzerine 1481'de İstanbul'a padişah olarak gidince, hocasını da yanına çağırdı. Bu dâvete icabet eden Şeyh H., İstanbul'a geldi ve Saray'da yazı hocası oldu.

Bundan sonra, şeyhin san'at hayatının en mühim ve muhteşem devresi başladı. Yazarken, hokkasını tutacak kadar kendisine hürmet gösteren II. Sultan Bayezid, Hattat Yâkutü'l Musta'samî'nin yazı üslûbundan yeni bir şîvenin ortaya çıkarılmasını H. E.'ye söyledi ve tetkik etmesi için, Hazine - i Humayûn'da mevcud olan Yâkut yazılarının en güzellerini verdi. Bu hâdise, tahminen 1485 yılına rastlar. Böylece, bir «yazı çilesi»ne giren H. E., Yâkut şîvesi üzerinde çalışmalar yaparak, birkaç erbain (= kırkar günlük ibadet yalnızlığı) çıkardı. Nihâyet kendine has yazı vâdisini buldu ve daima o yolda eser vermeğe başladı. Öyle ik H. E. hakkında:

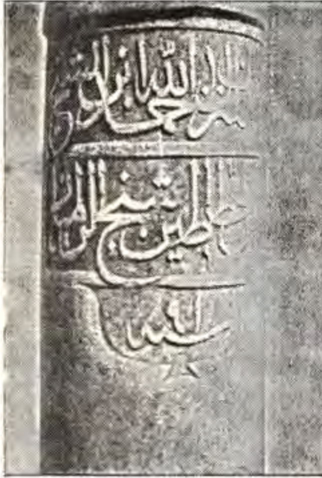
HAMDULLAH: Kendine has yazı tavrına sahip olduktan sonra yazdığı sülüs - nesih bir kıt'a (İstanbul Üniversitesi Kütüphânesi)

Şeyh oğlu Hamdi hattı, tâ kim buldu zuhûr
Âlemde bu muhakkak, nesh oldu hatt-ı Yâkut

beyti söylenmiştir.

Ondan sonra, yazı san'atımızda bu «Şeyh vâdisi» hâkim oldu, bu san'at arada yetişen büyük üstadlar eliyle, daha da süzülüp saflaştı ve en mükemmel şekliyle zamanımıza kadar geldi. Bu sebeple, H. E. için Kıbletü'l küttab (= yazıcıların teveccüh noktası) tâbiri kullanılır.

H. E., «aklâm-ı sitte» denilen altı cins yazıda (sülüs, nesih, muhakkak, reyhanî, tevki', rikaa') üstad olmuş ve *Kur'an* (47 aded), *En'am-ı-Şerîf*, *Kur'an* cüz'leri, dua mecmuaları, kıt'a ve murakka'lar, meşk mecmuaları v. b. ile ömrünü değerlendirmiştir. Bütün bu eserlerinden zamanımıza kadar intikal edenler, müze, kütüphâne ve hususî koleksiyonlarda saklanmaktadır.

HAMDULLAH EFENDİ: Ok Meydanındaki menzil taşı

Bayezid, Fîruzağa, Davud Paşa câmilerinin kitâbeleri ve Edirne Kapısı üzerindeki Kelime-i Tevhîd, «celî» yazısına örnek olarak verilebilirse de, bu yazılar, sonraki celî telâkkisine göre iptidaî kalır.

H. E., aynı zamanda okçulukta da söz sahibidir. Zâten Şeyh unvânını almasına sebep, İstanbul'un fethinden sonra tesis edilen Ok Meydanı'ndaki Okçular Tekkesi'nin şeyhi olmasıdır. Onun 1505 târihli menzil taşı, hâlâ Ok Meydanı'nda dikili durmaktadır. Şeyh'in avcılık ve yüzücülükle de uğraştığı ve hattâ usta bir terzi olduğu da rivayet edilir.

H. E.'nin yetiştirdiği öğrencilerin sayısını kat'iyyetle tesbite imkân yoktur. Fakat en başta gelenleri, babasının adını verdiği, oğlu Mustafa Dede ve damadı Şükrullah Halife'dir. Bunların çocukları da yazı ile meşgul olarak, sonraki nesillere hüsnühat öğretmişlerdir. San'at târihimizde en çok hattat yetiştiren âile, H. E.'nin âilesidir.

HAMDULLAH EFENDİ: Karacaahmed Mezarlığı'ndaki kabir kitâbesi

Yavuz Sultan Selim'in pâdişah oluşundan sonra, Sultan II. Bayezid'e çok bağlı olan H. E., âdeta bu hareketi protesto edercesine, Üsküdar-Alemdağı'ndaki Sarıkadı köyünde inzivaya çekilmiştir. Şeyh'in yazılarına meraklı olanlar, sonradan bu köyde onun yazılarını bulmak ümidiyle ararlarmış. Yavuz'un ölümüne kadar, H. E.'nin İstanbul'a inmediğinden bahsedilir.

Kanunî Sultan Süleyman pâdişah olduktan sonra, onu huzuruna dâvet ederek kendisine bir Mushaf-ı Şerîf yazdırmak arzusunda olduğunu söylemişse de, H. E. ihtiyarlığı dolayısiyle mâzur görülmesini rica ve dayızâdesi Muhiddin-i Amasî'ye yazdırılmasını tavsiye etmiştir. Mezarı, Üsküdar'da, Karacaahmed Câmii civarında Şeyh sofası diye ma'ruf olan yerdedir. Sonradan yetişen hattatların bir kısmı, onun yanına defnedilmeyi şeref saymışlardır. Yazıya yeni başlayanların kalemleri de, bu büyük hat üstadının kabir toprağına bir hafta müddetle gömülür ve çıkartıldıktan sonra, bu kalemle yazı öğrenmeye başlamaktan mânevî bir feyiz umulurdu.

HAMDULLAH HAMDİ, Akşemseddinoğlu (Göynük, Bolu 1449 - Göynük 1503? 1508?), Türk şâiri. Fâtih devrinin büyük mutasavvıflarından Akşemseddin (b. bk.) in en küçük oğludur. On yaşında iken babasının ölümüyle yalnız ve himayesiz kalmış, kardeşlerinden hiçbir ilgi ve şefkat görmemiştir. Bütün bu şartlara rağmen iyi bir medrese tahsili yapmış, kuvvetli bir edebiyat kültürü edinmiş, hattâ ilm-i nücûm ve musiki sahalarında da geniş bilgi sahibi olmuştur. Bir aralık Bursa'da Çelebi Mehmed Medresesi'nde müderrislik ettikten sonra memleketi olan Göynük'e çekilerek kendisini tamamen ilim, tasavvuf ve şiire vermiştir. Bâzı eserlerinde kardeşlerinin davranışlarından ve zamanın ilgisizliğinden acı acı şikâyet eden H. H., ciddî bir tahsil gördüğü ve iyi yetiştiği hâlde hayatında bir mevkî sahibi olamamıştır. Bu sebeple, memleketinde münzevî ve muztarip bir hayat sürmüştür.

XV. yüzyılda Türk edebiyâtının mesnevî türünde en

HAMDULLAH HAMDİ: *Yusuf ve Zeliha* adlı eserindeki bir minyatürden

başarılı ve verimli bir şâiri olan H. H., hamse ve dîvan sahibidir. Beş mesnevîsi içinde kendisine büyük şöhret sağlayanı, İran şâiri Câmî'nin aynı addaki eserinin te'siri altında yazılmış olan *Yusuf ve Zeliha* [1491] dır. Bu eser, dili, üslûbu ve konuyu işleyişi bakımından Türk edebiyâtında o târihe kadar yazılmış *Yusuf ve Zeliha*'ların en başarılı olanıdır. Diğer mesnevîleri içinde en orijinali, küçük bir aşk hikâyesi olan *Tuhfetü'l uşşak*'tır. Hamsenin diğer mesnevîleri şunlardır: *Leylâ ve Mecnun* [1499]; *Kıyafetnâme*; *Mevlid*. Bunların dışında Yazıcızâde Mehmed'in *Muhammediye*'sine nazire olarak yazılmış *Ahmediye* veyâ *Muhammediye* ile *Mecalisü'l-tefâsir* adında iki eseri daha vardır. — A. N. A.

HAMDULLAH MÜSTEVFÎ (1281?-1350), İranlı coğrafya ve târih bilgini. Kazvin'in eski bir Şiî âilesine mensuptur. Büyük atası Hurr b. Yezid-ü'l-Riyâhî, Kerbelâ vak'asında Hüseyn'in maiyyetinde bulunmuştur. Bu sülâleden Nasr, Irak vilâyetine mustavfî (= mâliye tahsildarı) olduğu, torunları da aynı vazifede bulundukları için, âile Mustevfî lâkabı ile anılır olmuştur. H. da Kazvin, Ahbar, Tarim ve Zencan müstevfilıklerinde bulunmuştur.

H.'ın *Zafernâme* ve *Târih-i Güzide* adlı târihleriyle *Nüzhetü'l Kulûb* adlı coğrafya eseri vardır. *Zafernâme*, Hz. Peygamber'in doğumundan kendi zamanına kadar olan devrin târihini içine alan 75 000 beyitlik manzum bir târihtir. Üç bölümdür. Birinci bölüm 25. 000 beyitlik İslâm târihi; ikinci bölüm İslâmiyet devrinde İran'da hüküm süren sülâlelerin târihi; üçüncü bölüm ise Türk ve Moğul târihidir.

HAMDULLAH PAŞA, Bostancıbaşı (Biyogr.): bk. ABDULLAH PAŞA (Hamdullah Bostancıbaşı).

HAMDULLAH SUBHÎ: bk. TANRIÖVER, Hamdullah Suphi.

HÄME (İsveççe adı: **Tavastland**), Finlanda'da bir il. Yüzölçümü 19 422 km², nüfûsu 581 000 (1967) dir. Güney Finlanda'da uzanan bu bölgenin başkenti Hämeenlinna (b. bk.) dır. Finlanda'nın orman ve göllerle kaplı güney-batı ovalık bölgesini içine alır.

HAMEDOREA (Lat. Chamaedorea), bir cins palmiye. Orta Amerika'da yetişen 60 kadar türü içine alır. Bu türlerden bâzıları Avrupa'da ev bitkisi olarak yetiştirilir.

HÄMEENLINNA [*hęmēnlinna*] (İsveççe adı: **Tavastehus**), Finlanda'da, Vanaja Gölü kenarında bir şehir, Häme (b. bk.) ilinin başkenti. Nüfûsu 30 400 (1966) dür. Tekstil fabrikaları, kitap basım evleri vardır.

HAMEL BURCU (Astr.): bk. KOÇ BURCU.

HAMELN [*hąmīln*], Batı Almanya'nın Niedersachsen (Aşağı Saksonya) eyâletinde, Weser Nehri üzerinde bir şehir ve liman. Nüfûsu 47 200 (1968) dür. Eski bir Hansa şehridir (XV-XVI. yüzyıl). Limanda som balıkçılığı yapılır. XI-XIV. yüzyıllarından kalma kiliseleri, eski evleri, mâden dökümhâneleri vardır. İlâç, mefruşat, yorgancılık, çanak çömlek, gıda maddeleri fabrikaları da vardır.

HAMEVÎ, Sadeddin Muhammed b. el-Mu'eyyed b. Hammuye (ölm. Horasan 1252), Arap mutasavvıfı. Doğum yılı belli değildir. En tanınmış eseri *Ulûmü'l Hakaik*'tir.

HAMÎ (Komul), Doğu Türkista'nda, Sinkyang Uygur Çevresinde bir şehir. Nüfûsu 100 000, denizden yüksekliği 860 m dir. Kervan yollarının Pekin-Urumçi demiryoluna ulaştığı mühim bir kavşak noktasıdır. Çok zengin yeraltı servetlerine sahip olan bu bölgede, kömür ve mâden ocakları işletilmekte, makine ve çimento sanayii de kurulmuş bulunmaktadır.

HÂMÎ (asıl adı: **Ahmed Âmidî**; Diyarbakır 1679-Diyarbakır 1747), XVIII. yüzyıl Türk şâirlerinden. İlim, fen ve san'at merkezlerinden biri olan Âmid (Diyarbakır) deki İbrâhim H. Âmidî, Derviş Âğâh (Âğâh-ı Semerkandî-i Âmidî) gibi ünlü âlimlerden ders görüp icâzet alarak 1709'da İstanbul'a gelen H., Sadâret Kethudâsı Müsalihanzâde Abdullah Paşa'ya intisap etmiş ve Dîvân-ı Sultânî kâtipleri mümtaz sınıfına girmiş, bir müddet Abdullah Paşa'nın dîvân kâtipliğinde hizmet görmüştür. H., 1716'da Diyarbakır'a vâli gönderilen Köprülüzâde Hacı Abdullah Paşa'nın dîvân kâtipliğine tâyin olunarak kendi memleketine gelmiştir. Köprülüzâde Abdullah Paşa'ya dîvân efendisi olan H., hayırsever ve yardımsever bir kimse idi. Van Kalesi muhâfızları ahaliye kötülük ve yolsuzluk ettikleri için 1717 yılında Abdullah Paşa, Pâdişah tarafından bunların cezalandırılıp yola getirilmelerine me'mur edilince, H.'de onunla birlikte gitmiştir. Paşa, bütün görüşme ve danışmalarını H. ile yapar ve her emrini ona yazdırırdı. Abdullah Paşa'nın, Âmid (Diyarbakır) esnafına yaptırdığı bir çadırın tamamlanışı münasebetiyle H.'nin yazdığı kaside, Paşa tarafından o kadar çok beğenilmiştir ki, şâir, armağan ve bağışlarla karşılanmış ve kasîdesinden bâzı parçalar, bu iç açıcı çadırın uygun yerlerine üstad hattatlar tarafından yazılmış süs levhaları hâlinde astırılmıştır. 1719'da Abdullah Paşa, Erzurum Vâliliğine verilince H. de efendisi ile birlikte oraya gitmiş ve üç yıl Erzurum'un ünlü şâir ve ediplerinin sohbet ve toplantılarına katılmıştır. 1723'te Abdullah Paşa, İran Seraskeri tâyin edilince, 1724'te Tebriz'in fethedilip ele geçirilişinde H., gördüğü başarılı hizmetler karşılığı hâcegân (b. bk.) lık rütbesine yükseltilmiştir. H. nin, Âzerbaycan muharebelerini ve Tebriz fethini, Hacı Abdullah Paşa'nın vasıflarını da anlatarak tanzim ettiği (üzre) kasîdesi, tam 375 beyittir. Abdullah Paşa bu kasîdeden o kadar memnun kalmıştır ki, H.'yi bir daha dünyada ihtiyaç yüzü görmeyecek kadar bol hediye, ihsan ve altınlara boğmuştur. 1725'te Abdullah Paşa, İran Seraskerliğinden ayrılınca, H.'de me'murluk hayatından çekilmiş ve Diyarbakır'daki ünlü kâşânesi ve şehir dışında, Dicle üzerindeki kasrını yaptırmağa koyulmuştur. H., 1730'da tekrar bir İstanbul seyahati yapmıştır. III. Sultan Ahmed'in tahttan indirilişi ve I. Mahmud'un tahta çıkışı gibi vak'alara rastlayan o yılların İstanbul'u, şâiri son derece üzmüştür. Vebâ salgını da ortalığı kasıp kavurduğu için, zorlukla memleketine dönebilen H., 268 beyitlik bir manzûmesinde bu seyahati dile getirmiştir. 12 yıl Diyarbakır'da ilim ve san'at erbâbı ile şâirâne bir hayat geçiren H., 1743'te bâzı eski dostların dâveti üzerine Erzurum'a giderken Erzurum-Kığı arasındaki korkunç bir boğazda eşkıya saldırısına uğramıştır. Adamlarından iki kişi öldürülmüş, H.'nin kendisi de yaralanmış; bütün para, eşya ve silâhları yağma edilmiştir. Yalın ayak, baş açık bir hâlde dağ başlarında sıkıntılar çekerek evine dönebilen şâir, daha sonra Erzurum Vâlisi ve Şark Seraskeri olan Ahmed Paşa'ya yazdığı meşhur bir kasîdesinin başında bu acı vak'ayı tasvir etmiştir. Çetecizâde Abdullah Paşa gibi san'at ve ilim seven bir zâtın Diyarbakır vâliliğine verilmesi, H.'nin son yıllarına büsbütün refah ve saadet getirmiştir. Kışın evi,

yazın kasrı tıpkı bir ilim ve san'at akademisi (encümen-i-dâniş) gibi dolmuş boşalmıştır.

Çağının bütün ünlü şâirlerine nazireler söylemiş, bâzen İran şâirlerinin ve diyâr-ı Rûm ediplerinin eserlerini de örnek almış olan H.'nin basılmış *Divân*'ı 1 937 beyitten ibârettir.

HÂMÎ DİLLER, Hâmî-Sâmî diller (b. bk.) in bir bölümü. Asıl H. D. bölümünü Eski Mısırca ile Kıptîce (Copte) meydana getirir. Birbirinin devamı oldukları için Eski Mısırcaya Eski Hamîce, Kıptîceye de Yeni Hamîce denmektedir. Bk. MISIR DİLİ, KIPTİ DİLİ. Hâmî-Sâmî dillerin Hamî bölümüne bağlı bir kol olarak da, eski çağlarda Mısır sınırlarından Kanarya Adalarına kadar kuzey Afrika'yı kaplamış olan Libya-Berber dillerini buluruz. Bu kolun Libya kanadı eski çağlarda yok olmuş, Berber kanadı ise Arapçanın akınına göğüs gererek hayatını günümüze kadar sürdürebilmiştir. Bk. LİBYA-BERBER DİLLERİ, BERBER DİLİ. H. D.'e bağlı başka bir kol da, ağırlık merkezi doğu Afrika'da Kızıldeniz'in batı kıyıları ile bunun güneydoğusundaki çıkıntıda bulunan Kuşî (Eski Mısırca: Koş) dil topluluğudur. Eski Kuşî dillerden yalnız, eski çağlarda Mısır'ın güney-doğu bölgesinde konuşulmuş olan Meroe dilini biliyoruz. Yeni Kuşî diller, Somali'ye kadar yayılmış olup hâlâ yaşamaktadırlar.

HÂMİD (Edeb.): bk. TARHAN, Abdülhak Hâmid.

HÂMİD b. el-Abbas Ebû Muhammed (837-Vasit 923), Abbasîler devrinde halifelerin en kudretli mâliye me'murlarından biri. 918 yılında vezir olmuş ve nâiplik yapmıştır. Yürüttüğü malî siyaset, Bağdad'da ayaklanmalara yol açmış, bu yolda kullandığı şiddet, sonunda düşmesine sebep olmuştur. Yeni vezir ile oğlundan gördüğü hakaret ve eziyetler dolayısıyla Vasit'e gitmiş ve orada, muhtemel olarak zehirlenmek suretiyle ölmüştür.

HÂMİD BEY (İstanbul 1776-İstanbul 1832), Reisülküttâb. Doğramacızâde Abdullah Efendi'nin oğludur. Önce Âmedî odasına devam ederek Hâcegân'dan olmuştur. 1811 yılında Baş Muhasebe pâyesiyle İngiltere'ye elçi tâyin edilmişse de, sonra bundan vazgeçilerek odaya devamı emredilmiştir. 1813'te Küçük Tezkireci olan H. B., yedi ay sonra Sadrâzam Hurşid Paşa'yı kızdırdığından Bolu'ya sürülmüştür. 1815'te Silâhdar Kâtibi tâyin edilmiş, Preveze meselesinden ötürü me'muriyetle Yanya'ya yollanmış, döndükten sonra 1818'de Akkâ'ya gönderilmiştir. Oradan gelince de Cânib Efendi ile birlikte Rusya ile akdedilecek muâhedenin görüşülmesi için vazifelendirilmiş ve Nişancı tâyin edilmiştir. 1820'de Cânib Efendi'nin yerine Reisülküttâb olmuşsa da, Rus elçisi ile münakaşasında ihtilâflı sınır meselesini düzeltmek için ileri sürdüğü hâl şekli, Hâlet Efendi tarafından kabul edilmediğinden 1821'de azil ve Sivas'a sürgün edilmiştir. Hâlet Efendi'nin idamından sonra affa uğrayan H. B., İstanbul'a gelerek, sürgüne gönderilen Reis Ârif Efendi'nin yerine tâyin edilmiştir. 1828 yılına kadar Büyük Ruznâmecilikte, Defter Eminliğinde ve Baş Muhasebecilikte bulunmuş, 1829'da azledilmiş olarak yalısında oturken, Orduda Kethudâlık ve Reis vekili vazifeleriyle Şumnu'ya gönderilmiş, aynı yıl içinde İstanbul'a getirilerek ikinci defa Reisülküttâb olmuş ve 1830 yılında vazifeden ayrılmıştır. Lâleli'de Koca Râgıb Paşa Kütübhânesi bitişiğindeki mezarlığa gömülmüştür.

HAMİD BEY, İsmâil (İstanbul 1861-1931), modern muhasebe öğretiminin ve modern matbaacılığın kurulmasında ve gelişmesinde büyük emeği bulunan bir Türk öğretmeni. 1883'te Mülkiye Mektebini bitirdikten sonra, çeşitli illerde maarif müdürlüklerinde ve diğer idâre kademelerinde hizmet etmiş, 1895 yılında Matbaa-i Âmire ruznâmeciliğine tâyin olunarak İstanbul'a gelmiştir. Bu göreve ek olarak Hamidiye Ticaret Mekteb-i Âlîsi'nde muhasebe muallimliğinde ve 1906-1908 yıllarında aynı okulun müdürlüğünde bulunmuştur. Bu sırada, Rumeli'de okullar açılması vazifesi ile Manastır ve Yanya vilâyetlerine gönderilmiştir. Resmî vazifeyle Avrupa'da bulunduğu sırada I. Dünya Harbi'nin çıkması üzerine, ancak 1921'de memlekete dönebilmiştir. 1923'te Galatasaray Lisesi'nde hesab-ı ticarî ve usûl-ü defterî muallimliğine tâyin olunmuş, emekliye ayrılmasından sonra, şahsî teşebbüsü ile H. Matbaası'nı kurmuştur. Bu sıfatla, Harf İnkılâbında, yeni harflerle ilk kitabı basan kişi olmuştur. Muhasebe dersleri ile ilgili olarak, *Mufassal Usûl-ü Defterî* ve *Malûmat-ı Ticariye* adlı eserleri yanında, ikisi tercüme olmak üzere, dört eseri daha vardır.

HÂMİD BEY, Kızılaycı: bk. KIZILAYCI HÂMİD BEY.

HÂMİD EFENDİ, Mahmûd [Çivizâde dâmâdı] (Konya 1494-İstanbul 1577), III. Sultan Murad Han devri Şeyhülislâmlarından. Osmanlı İmparatorluğu'nun 15. Şeyhülislâmı olan H. E., Yenişehir kadısı Mehmed Efendi'nin oğludur. Şeyhülisâm Çivizâde Muhiddin Efendi (b. bk.) ye dâmâd olduğu için bu adla anılmıştır. Tahsilini Konya'da tamamladıktan sonra 1516'da İstanbul'a gelerek, Çivizâde v. b. gibi o çağın ilim âlemindeki üstadlara intisab etmiştir. En çok Sultâniye müderrisi Kadri Efendi'den faydalanan H. E. nin 1522'de Kadri Efendi'ye tezkirecilikle başlayan devlet vazifesi 1547'de Manisa Müftülüğü ile devam etmiş, 1548'de ise Şehzâde Medresesi müderrisliğine getirilerek Bursa, Kütahya ve İstanbul'da uzun süre dersler vermiştir. 1549'da Şam, 1550'de Mısır kadısı tâyin edilen H. E., iki yıl sonra azledilerek İstanbul'a dönmüştür. Az bir zaman içinde Bursa (1554) ve İstanbul kadılığına (1556), Rumeli kadı-askerliğine (1557) verilen H. E., on yıl kadar bu mühim vazifede bulunmuştur. Avusturya'ya karşı açılan seferlere katılan H. E., Szigetvâr seferinden dönüşte Belgrad'da, içkiye düşkün II. Selim'e: «Şarâbı babanız merhûm kaldurmuşlar idi, nolayki sizün zamân-ı şerîfinüzde dahi memnû olaydı!» dediği için 1566'da emekliye ayrılmış ve ancak yedi yıldan fazla bir süre sonra, Ebussuûd Efendi'nin vefatında fetvâ yetkisi kendisine verilmiştir (1574). H. E., 3 yıl, 1 ay, 24 gün Şeyhülislâmlıkta bulunmuştur. 1577'de vefat edince Ebû Eyyûb-il-Ensarî civârına gömülmüştür. En meşhur eseri *Fetâvâyi-Hâmîdîyye*'dir.

HÂMİD FAHRÎ, Kurmay Süvari Albayı (Edirne 1881-El-Hasa-Zered Vâdisi «Katranî» 25 Ocak 1918), I. Dünya Harbi'nde Tafile (Suriye) hareketinde şehit düşen Türk kahramanlarından. Babası, 1877-1878 Türk-Rus Harbi'nden sonra Kafkasya'dan Edirne'ye göç etmiş olan Yusuf Ağa, annesi Havva Hanım'dır. Türkiye'ye kabullerinin şükrânı olarak adı Abdülhamid konulan H. F., küçük yaşta babasını kaybedince, annesi ile birlikte Bilecik'in Söğüt ilçesine bağlı Kavalça köyüne iskân edilmişlerdir. İlk tahsilini Edirne Sanayi Mektebi'nde, orta ve lise tahsilini Edirne Askerî Rüşdiye ve İdâdîsinde birincilikle tamamla-

yan H. F., 1 Mart 1899'da Harb Okulu'na girmiştir. Harbiye ve Erkân-ı Harbiye'de Atatürk'ün yakın sınıf arkadaşlarından biri bulunan H. F., süvari sınıfına ayrıldı ve 1901 Ekiminde teğmen rütbesiyle mezun olarak 2. Ordu emrine verildi (sicil numarası: Sv. 1317-4). 22 Kasım 1902'de üsteğmenliğe ve 29 Aralık 1904'te mümtaz süvari yüzbaşılığına yükselerek Serez'deki 7. Süvari Alayının 1. Bölüğüne gönderildi. Dokuz ay sonra Edirne'deki 8. Süvari Alayının 3. Bölük komutanlığına tâyin edildi. 12 Temmuz 1909'da müsabaka imtihanını kazanarak Almanya'da, Münster'da 13. Süvari Alayında ve muhtelif süvari okullarında staj ve eğitim gördü. 15 Nisan 1910 târihinde Kalender adlı bineğiyle katıldığı yarışlarda Almanlardan gümüş sürahi ve üstün dereceler kazandı. Gazetelerden, bir Türk satın alma hey'etinin Rusya ve Macaristan'a hareketini öğrenen H. F., yerli hayvanlarımız lehinde ve yurdumuzda cins hayvan yetiştirmek hususunda gönderdiği raporla bu hey'etin Türkiye'ye geri dönmesini sağladı. 9 Ekim 1911'de Almanya'dan yurda dönerken pek çok Avrupa memleketlerini, müze ve san'at merkezlerini gören, 1910 Bruxelles, 1911 Londra sergilerini incelemiş bulunan H. F., Almanca, Fransızca ve İngilizce bildiğinden, berâberinde yüzlerce kitap getirmiştir. Köstence'den vapurla İstanbul'a dönünce, Selânik'te 26. Süvari Numune Alayı'na komutan muâvini verildi. 15 Kasım 1911'de binbaşılığa yükselerek 11. Kolordu'ya bağlı Van'daki 23. Süvari Alayı'na tâyin edildi. Vekil olarak bu alayın komutanlığını yaptı. Kürt eşkıyanın tepelenmesi meselesinde Müşir Osman Paşa ile uyuşamayan H. F., Balkan Harbi patlayınca, gönüllü olarak nakil ve tâyinini istemiştir. İstanbul'a alınarak Selimiye Kışlası'ndaki Mardin Süvari Tümeni'nin yetiştirilmesine me'mur edildi. Maslak'taki Süvari Küçük Zâbit Mektebi müdürlüğü ile birlikte, Yıldız'da 20. Süvari Alayı komutanlığında bulundu. 15 Eylûl 1913'te Büyük ve Küçük Komuta Kursu süvari öğretmenliğine tâyin edildi. 20 Temmuz 1914'te 27. Süvari Alay komutanlığına atandı. 13 Kasım 1914'te Yeşilköy civarındaki Rus anıtını yıkan millî kuvvetlere komuta etti. I. Dünya Harbi başlarında 27. Süvari Alayı ile Edremit ve Ayvalık civarında bulundu. 14. Piyâde Alayı ile Çanakkale, Anafartalar muharebelerine katıldı. Başarıları üzerine Harb ve Gümüş Liyakat muharebe madalyaları ve bir yıl seferî kıdem zammı ile taltif edilmiş, 1 Mart 1917'de yarbaylığa yükselmiştir. Gelibolu'da Başkomutanlık ihtiyatı 26. Tümen'e komutan tâyin edilen H. F., Rumanya cephesindeki hizmetlerinden ötürü Muharebe Gümüş İmtiyaz madalyası ve bir yıl seferî kıdem zammı kazanarak albaylığa yükselmiş, Diyarbakır civarındaki 48. Piyade Tümen komutanlığına tâyin edilmiştir. H. F., Tafile harekâtı sırasında 30'dan çok subay ve 350 kadar erin Kerek üzerinden çekilmelerini bir destan kahramanlığı ile sağladıktan sonra, 25 Ocak 1918'de şehit düşmüştür. Mezarının Amman'da iken, daha sonra Şam'ın Kuneytre kazasına nakledildiği söylenmiştir.

HÂMİD FAHRİ

HÂMİD HAMZA PAŞA (ölm. Arafat 1769), Osmanlı sadrâzamlarından. Bâzı kaynaklarda «Şehrî», yâni İstanbullu gösterilirse de, Kayseri'nin Develi kazasındandır. Sadâret Mektubî Kalemine devam ederek kitâbet tahsil eden H. H. P., Ragıp Paşa'nın mektupçuluğu sırasında başhalife (1730), on yıl bu vazifede kaldıktan sonra mektupçu (1740) ve 1755 yılında da Reisülküttâb olmuştur. Aynı yıl Sadâret Kethudâlığı'na ve Defter Emirliği'ne, 1757 yılında azledilmişken ikinci defa Sadâret Kethudâlığına getirilen H. H. P., 1758'de muamelesinde görülen gevşeklik sebebiyle tekrar azledilmiştir. 1759'da Büyük Ruznâmeci, Çavuşbaşı, 1760'ta tekrar Sadâret Kethudâsı olmuşsa da, yine azledilmiştir. Ragıp Paşa tarafından kendisine Nişancılık tevcih edilen ve 1762'de Vezirlik rütbesi ile Kubbenişîn olan ve kendisine Selânık sancağı verilen H. H. P., Ragıp Paşa rahatsızlanınca Kaymakam (Sadrâzam vekili) tâyin edilmiş ve Paşa'nın ölümü üzerine de Sadrâzam nasbolunmuştur (8 Nisan 1763). Korkak ve kuşkulu olması yüzünden Hükûmetin ve Dîvânın işleri aksayınca, yedi aylık sadrâzamlıktan sonra, 1 Kasım 1763'te azledilmiştir. Kandiye Muhafızlığına ve aynı yıl Girit'e ve 1766 yılında Mora muhassıllığına tâyin olunan H. H. P., 1768'de tekrar Girit'e ve 1769'da Cidde ve Habeş eyâletine nakledilmiş ve aynı yıl Arafat'ta ölmüş ve Gureba mezarlığına gömülmüştür.

HÂMİD SADÎ (Biyogr.): bk. SELEN, Hâmid Sâdî.

HÂMİD VEHBİ (Biyogr.): bk. VEHBİ, Hâmid

HAMİDABAD (Coğ.), 1891 yılında Isparta sancağına verilen ad. Bk. ISPARTA.

HAMİDABAD (Coğ.), Sivas iline bağlı İmranlı ilçesinin eski adı. Bk. İMRANLI.

HÂMİDE BÂNÛ BEGÜM (1527-1604), Hind-Türk İmparatorluğu hükûmdarlarından Hümâyun Şah (b. bk.) ın eşi ve I. Ekber Şah (b. bk.) ın annesi. Hayır ve hasenâtından ötürü H. B. için, ölümünden sonra Hind târihlerinde kullanılan unvân Meryem Mekânî'dır. Çeşidli kaynaklarda ve *Hümâyûnnâme*'de Ahmed Câmî soyundan ve Mîr Baba Dost (Ali Ekber?) un kızı, kendisine Mah Çicem diye hitab eden Hoca Muazzam'ın ablası olduğu belirtilen H. B., hısımı bulunan Hümâyun Şah'a: «...öyle birine varacağım ki elim onun yakasına varabilsin; elimin eteğine bile varamayacağını bildiğim birine varmak istemiyorum» diyerek kırk gün kadar direnir, zorluk çıkarır. Nihâyet, 1541 Ağustos'unda, Pâtr'da evlenirler. Nikâhları, ulemâdan Mîr Ebu'l-Baka tarafından kıyılan Hümâyun ve H. B.'nun ilk evlâdları Ekber, 6 Ekim 1542'de Ömerkut (Amr Kut) ta dünyaya gelmiştir. Kandahar, Askerî'nin elinde bulunduğu sırada, oraya yaklaşan Hümâyun, Askerî'nin baskını ile geri çekilir; karısı H. B. ve 30 kişi ile İran'a sığınır (1542). Fakat henüz süt ana kucağındaki oğlu Ekber, Askerî'nin eline geçer. Hümâyun'la birlikte birçok çetin çöl seferlerinde hazır bulunan H. B., kocası ile bâzı dinî ziyaretler de yapmış, ceddi Ahmed'in makberesinin bulunduğu Câm şehrine de gitmiştir. 1554'te Sebzvar'da bir kız çocuğu doğuran H. B., oğlu Ekber'i ancak 15 Kasım 1545'te görebilmiştir. H. B., az sonra Mah Çuçek'i ortak olarak kabule mecbur kalmıştır. 1556'da kocasının öldürülmesinden sonra Ekber tahta geçirilince H. B., Gülbeden ve hânedandan diğer birkaç hatunla birlikte,

HAMİDE BÂNÛ BEGÜM: Ekber'in doğumu dolayısiyle yapılan bir şenlik (yüzü örtülü kadın H. B. olmalıdır)

oğlunun hükûmdarlığının ikinci yılında (1557), onun yanına gitmiştir.

Delhi, Agra v. b. gibi şehirlerde birçok hayratı bulunan H. B. Hacdan dönerken, Haremeyn ahâlisinden 300 kişiyi beraberinde Delhi'ye getirmiş ve Arap Saray adlı imâretini yaptırarak, Hindistan'a göç eden bu Müslümanlara iş ve gelir sağlamıştır. H. B., Delhi yakınındaki Hümâyun Şah Türbesi'nde gömülüdür.

HAMİDELİ (Coğ.), Isparta sancağının eski adı. Bk. ISPARTA.

HÂMİDÎ (İsfahan, 1439-40 - — ?), Fâtih Sultan Mehmed'in Musâhip'lerinden olup, kasideleri ile ün almış Türk şâiri. Fâtih'in Acem şâir, âlim ve mutasavvıflarına verdiği kıymet, onları himâyesi sebebiyle, soyca Türk olan H., saray çevresinde nüfûz ve ehemmiyet kazanmak için kendisini Acem olarak tanıttığından Hâmidî-i Acemî, Hâmidî-i İrânî diye anılır.

1. **Hayâtı.** H.'nin muhtelif şiirleri, bilhassa *Hasb-i Hâl* adlı mesnevîsi sâyesinde tahsil ve hayâtına dâir epeyi bilgi edinmekteyiz. Rûhunun, Vahdet Burcu'ndan başlayarak Çarh-ı Atlas, Zuhal, Müşterî v. b. mânevî âlemlerde «seyr» den sonra Kevn ve Fesad âlemine (dünyâya) erişip, Anâsır-ı Erba'a'dan geçerek nihâyet rûh-ı hayvânî mertebesine sefer ettiğini anlatan H., doğuşunu, böylece, tasavvuftaki Kavs-i Nüzûl felsefesine dayanmak sûretiyle ifâde etmiş oluyor. Daha sonra nefs-i insânî mertebesi'ne erişmiş, Rabbânî ilimleri tahsil sâyesinde insan oğlunun mecâzî dünyâsında Allah'ın binlerce nûrunu sezmeğe başlamıştır. Babası, onun tahsil görmesini istediği için, «her bâbtan ilim, fazl ve âdâb» bilgisi edinmişse de, kaderine şâirlik düşmüştür (*Külliyât-ı Dîvân-ı Mevlânâ Hâmidî*, s. 23-36). İsfahan'da doğup (H. 843) yetişen, önce Şirvanşahlar Sarayı'na intisâb eden H. (Fuad Köprülü, *Edebiyat Araştırmaları*, s. 139), burada şâirlere kıymet verilmediğini görerek, dostlarını perişan hâlde bırakıp sefere çıkmış, her şehirde bir yıla yakın bir «kemal sâhibi» nin hizmetinde bulunmuş, otuz yıl süren bu seyahâti sırasında birçok yerleri gezip dolaştıktan sonra, gariplerin himâye olunduğu Anadolu'ya gelmiştir (*K. D. M. H.*, s. 136 v. d., 167). Acem âlim, şâır, doktor ve mutasavvıfların iltifat görüp himâye edildiği H. 864 (1459-1460)'de Fâtih'in sarayına intisabla, kendisini Acem olarak göstermiş ve ona Musâhib olmuştu. Hakkındaki medhiye ve gazellere altunlar, hattâ bir gazel için on altun ihsân eden bu nüktedân pâdişah, bu tarz şiirlerinden dolayı H.'ye her yıl beş köle, at ve hil'at ihsânında bulunuyor, ömrü yirmi yıla yakın bu ni'metler içinde geçiyordu. 881 (1476)'de Keffe'nin fethi üzerine yazdığı *kaside* için hil'atlardan başka, iki câriye de ihsan olunmuştu. İhtiyatsızlık ederek bunlar yerine, «erâzî, bir çift öküz bahşetse idiniz de köşeme çekile idim» demesiyle Fâtih'i gücendirdiğinden, I. Murad'ın türbe ve imâreti şeyhliği vazifesi ile Bursa'ya gönderilmesi emredilmiş, bunu kabûl etmemek istemişse de, devlet büyüklerinden birinin, pâdişah kahrından çekinilmesi lâzım geldiğini söylemesi üzerine Bursa'ya gitmiştir (*Ayn. esr.*, s. 14, 37-41). Kendisini çekemeyenlerin haset ve iftirâları yüzünden, İskenderiye fethi sırasında gönlü gamlı, gözü yaşlı hâlde Sultan'dan uzak bulunduğundan dert yanan H., ettiği küstahlıktan pişman, fakat yeni vazifesinden memnundu. Bu sırada yazdığı *kaside*'lerinin hemen hepsinde, çektiği vicdan azâbından şikâyetle, Fâtih'ten afvedilmesini diler. Yine kendi şiirlerinden, Murad I.'ın türbesini her gün ziyâretle *Kur'ân* okuduğunu, mevcut otuz Hâfız'dan herbirinin günde birer cüz okuduklarını, *Kur'ân*'ı yanlış okuyarak sayfaları çeviren küçük hâfızlardan memnun kalmadığını, kısacası, bu vazifesindeki çalışmalarını öğreniyoruz; kendisini ziyârete gelenlerden, İmâret'in nasıl idâre edildiğinden, çevresinde memnunluk uyandırdığından da bahseder. Köleleri, kadın ve çocukları, dostları Mısır'a, veyâ Acem diyârına gitmesini söylemişlerse de, o, Fâtih'in mülkünden ayrılmak istememiş, hâline kanâat ve sabırla bir yıl Bursa'da beklemiştir. Sonunda, Pâdişah'ın yakında sefere çıkacağını, kendisine ordusunda Mülâzimlik verildiğini bildiren emri alır (*Ayn. esr.*, s. 41-54). Bundan sonraki *Kaside*'lerinde, *Terci'-i bend* v. b. şiirlerinde Konya sahrâsında Gevele Kal'ası'nın ve Konya'nın, Agriboz'un fethi, Edirne'ye gelişleri, bayram, ramazan tebrikleri, bahâriyeler, Midilli ve Eflâk'in fethi, Arnavudluk seferi, Keffe'nin, Karaman Kal'ası, Yemen'in fethi, v. b. ordu'nun İstanbul'a dönüşüne kadarki hâdiseler yer alır; bu arada Fâtih'in kılıcını, otağını, atını, kasr ve ordusunu, yaptırdığı hamamları tasvir eden medhiyeleri de az değildir (*Ayn. esr.*, s. 54-323).

Hayâtına dâir bilhassa kendi şiirlerinden faydalanarak bilgi edindiğimiz H.'nin 875 Cemâdâ 11. (1470)'de doğan Aziz Mahmud (*Ayn. esr.*, s. 158), hemen bütün kaynaklarda hayâtından ve eserlerinden bahsedilen ve devrinin tanınmış şâirlerinden Celîlî (S. N. Ergun, *Türk Şâirleri*, c. II., İst., 1941, s. 948) olmak üzre iki oğlu vardır. Şâirimizin ne zaman, nerede öldüğü mes'elesine gelince, bu hususta bilgi edinmek şimdilik mümkün olamadı.

2. **Eser ve Husûsiyetleri, Şöhreti.** H.'nin çoğu Farsça, birkaçı Arapça, azı Türkçe şiirlerini içine alan *Dîvân*'ının kendi el yazısıyle, Fâtih'e sunduğu iki yazması ele

geçmiş olup, fotokopisi basılan nüshanın sonundaki kayidden H. 886 Ramazanı ortalarında (Kasım, 1481) tamamlandığı anlaşılıyor. Bir nüshası kitapcı Râif Bey'de bulunan Farsça *Fal-Nâme* (başka adı *Câm-ı Suhangûy*), yine kendi el yazısı ile olup Fâtih'e sunulmuştur. Manzum *Tevârih-i Âl-i Osmân*'ı ise henüz ele geçmemiş bulunuyor. Pek de iyi hattât olmamakla berâber, çağdaşlarınınkiyle karşılaştırılınca işlek ve pişkin yazısı olan H., Fâtih'in emriyle ve kütüphânesi için istinsâh ettiği *Delâyilü'l-İ'câz, Istılahât, Müfredât-ı İbn Baytar* adlı eserlerin yazma işinin sona ermesi münâsebetiyle *târih*'ler düşürmüştür; bunlardan, henüz ele geçmeyen ilk ikisinin tamamlanması H. 867 (1462-63), bir nüshası Kayseri Umûmî Kütüphânesi'nde Râşid Ef. yazmaları arasında mevcut *Müfredât-i İbn Baytar*'ın ise 868' dedir (*Ayn. esr.*, s. 338 v. d.).

H.'nin eserleri arasında mühim olanı, tertip bakımından biraz karışık sayabileceğimiz, 530 sayfa tutan *Dîvân*'ıdır; dağınık sözleri toplamaktan tevbe ettiğini söylemesi de, bunu tertiplerken epeyi sıkıldığını anlatır (*Ayn. esr.*, s. 528). *Dîvân*'ı, hayatıyle yakın alâkası dolayısıyle yer yer üzerinde durduğumuz *Medhiye*'leri, *Hasb-i Hâl-Nâme* adlı mesnevîsi dışında *Gazel, Kıt'a, Mu'ammâ, Rübâ'î, Muvaşşah*'larını içine alır. *Târih kıt'aları*'nın çoğu, kasideleri gibi bilhassa kendi hayâtı, Fâtih'in zabtettiği yerler, yeni yaptırdığı hisar ve kervan-saraylar v. b. ile alâkalıdır. Tebrizli bir şâirle karşılıklı söylediği bir *Mu'ammâ*'sı da bulunan H.'nin bu tarz şiirleri, yakından tanıdığı, bâzıları çok mühim kimselere dâir fikir verdiğinden kayde değer. Sayıca az olmayan *rübâ'î*lerinde, bu nazım şeklinin başlıca husûsiyetini teşkil eden felsefî fikirlere hemen hiç yer vermemiştir. Bunlardan onikisini, Fâtih'in, iç ve dışını tasvir ettiği otağı, beşini kılıcına nakşedilmek için yazmış, H. 872 (1467-68) târihini göstereni, otağının kapısına nakşedilmiştir; hamam v. b. tasvirlerini içine alan *rübâ'î*'leri de yok değildir. *Muvaşşah*'larında da, ele aldığı mevzûlar bakımından hemen bütünüyle *kıt'a, mu'ammâ* ve *rübâ'î*lerinin hususiyetlerini görürüz. H.'nin *Dîvân*'ı, yalnız kendisinin hayât ve husûsiyetlerini değil, Fâtih devrine dâir muhtelif hâdiseleri, Türkler'den başka Arap, Acem, Hind âlim, şâir, mutasavvıf, mûsıkîşinâsları, doktorları, din adamları ve şeyhler, san'at sâhipleri v. b. hakkında çok mühim notları içine aldığından, Fâtih devri üzerinde çalışanlar için muhakkak gözden geçirilmesi lâzım gelen bir kaynak sayılabilir.

Şiirin baştan sona kadar âhenkli, selis, san'atlı, tekrarlardan uzak, renkli, her sözünün yerinde kullanılmasına tarafdâr olan H.'nin, bir gecede Fâtih'i medih yollu uzun *Kaside, Terkib-i Bend* yazıvermesi, Vâhidî'nin Bursa'dan yolladığı *Gazel*'ini hemen cevaplandırması, insanı şaşırtacak ölçüde nekadar çabuk şiir söyleyebildiği husûsiyetini ortaya koyar (*Ayn. esr.*, s. 19, 274, 180, 527). Fâtih'in medhinde *Defter-ü Dîvân* düzdüğünü, zaferlere âid şiirlerinin çokluğu yüzünden kendisine «şâir-i fethiye-gû», «şâir-i medhiye hvân» denildiğini söyleyen bu velûd şâire ün kazandıran muhtelif nazım şekilleriyle yazdığı medhiyeleridir (*Ayn. esr.*, s. 264, 267). Nazirelerinin çoğu, tuttuğu bu yolu rü'yasında bile görmeyen Selman'ın kasidelerinedir; bu meşhur Acem şâirine Fâtih'in emriyle yazdığı *Terkib-i Bend*'i de vardır (*Ayn. esr.*, s. 120, 124, 129, 135, 285). Şiirlerinden beyitler naklettiği Zahir Faryâbî'ye de nazireler yazdı (*Ayn. esr.*, s. 98, 111, 121). Beğendiği başka Acem şâirleri bilhassa Şirazlı Hâfız, bir *Muammâ*'sına Fâtih'in ad ve ünvanlarıyle cevap verdiği Câmî'dir (*Ayn. esr.*, s. 342, 525, 528, 474, 487). Şiirlerini Tebriz bülbüllerinin önünde okuduklarını söyleyerek kendisini öğen H.'nin bir gecede yazdığı kasideye naziresi olan Kabûlî (*Külliyât-ı Dîvân-ı Mevlânâ Kabûlî*, İst., 1948, s.178 v. d.), Sehâbî. takrir ettiği *Hadis*'le de yüz yanlış bulunduğundan, câhilliğinden dolayı hicv ettiği Vâhidî hakkındaki ölüm târihlerinden onlarla dostluğu da anlaşılır (*K. D. M. H.*, s. 429, 340, 524). Artık çok yaşlandığını söylediği Alî 'Udi'nin, şiirlerini Râst makamında çaldığına dâir mühim notu (*Ayn. esr.*, s. 524), eserlerinin mûsikî toplantılarında kazandığı şöhreti de göstermektedir.

Bibliyografya. Fuad Köprülü, 1925-1926'da basılan *Meddahlar*, 1934'de neşredilen *Ozan* adlı makalelerinde faydalandığı, Fâtih devri siyâsî ve edebî hayâtı için mühim bilgileri içine alan *Hâmidî Dîvân*'ına dikkati çekmiş, bir nüshasının Târih-i Osmânî Encümeni, ötekinin İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde bulunduğundan, İbrâhim Aczî'nin bir yazması İ. Ü. Kütüphânesi'nde mevcut *Karaman târihi*'nde verdiği oldukça geniş bilginin Necib Âsım'ın *İkdam*'daki *Mechûl Bir Şâir: Molla Hâmidî* başlıklı makalesinde hulâsa edildiğinden, H.'nin, sanıldığı gibi hiç de bilinmeyen bir şâir olmayıp, Belig'in *Güldeste*'sinde oğlu Celilî'ye dâir bilgi, *'Atâ Târihi*'nde (İst., c. V., 1292, s. 160-224) şiirlerinden seçilmiş parçalar bulunduğundan bahsetmiştir (*Edebiyat Araştırmaları*, Ankara, 1966, s. 139, 200, 377). T. O. Encümeni'ndeki *Dîvân*'ı bu gün Türk Târih Kurumu Kütüphânesi'ndedir; İsmâil Hikmet Ertaylan tarafından fotokopisi *Külliyât-ı Dîvân-ı Mevlânâ Hâmidî* adıyle, baş kısmına *Hâmidî-i İsfıhânî ve Eserleri* başlıklı araştırmanın ilâvesiyle (S. VI + 92) basılmıştır (İst., 1949). İ. H. Ertaylan, zikretmemekle berâber, F. Köprülü'nün yukarıda kaydettiğimiz notlarından (Krş., s. 3, 8, 10), başka kaynaklardan, bilhassa H.'nin *Dîvân*'ından faydalanmıştır. Bu yazmada değil, İ. A. Müzesi'ndeki nüshada bulunan mühim şiirinin neşri ve tahlili için bk.. Ahmed Ateş, «*Fetihten Az Sonra Bir İstanbul Tasviri*», *Fâtih ve İstanbul*, c. I., nu. 1., İst., 1953, s. 2 v. d. Biz, bütün bunlardan başka, madde dâhilinde kaydettiklerimizden anlaşılacağı üzre, bilhassa *Hâmidî Dîvânı*'nı tedkik sûretiyle elde ettiğimiz notlardan faydalandık. — F. A. T.

HÂMİDÎ MÜSLİM ÇELEBİ (Biyog.): bk. MÜSLİM ÇELEBİ, Hâmidî.

HAMİDİYE (Coğ.), Kastamonu iline bağlı Azdavay ilçesinin eski adı. Bk. AZDAVAY.

HAMİDİYE (Coğ.), Adana iline bağlı Ceyhan ilçesinin eski adı. Bk. CEYHAN.

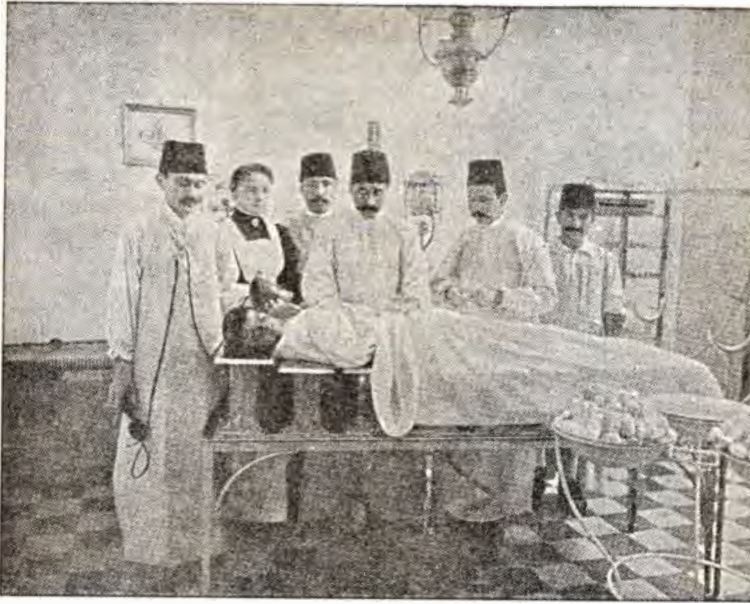
HAMİDİYE (Coğ.), Zonguldak iline bağlı Devrek ilçesinin eski adı. Bk. DEVREK.

HAMİDİYE (Coğ.), Balıkesir ilinin Kepsut ilçesine bağlı Durak bucağının eski adı. Bk. DURAK.

HAMİDİYE (Coğ.), Niğde iline bağlı Ulukışla ilçesinin eski adı. Bk. ULUKIŞLA.

HAMİDİYE ÇARŞISI: bk. ŞAM.

HAMİDİYE ETFAL HASTAHÂNESİ (Şişli Çocuk Hastahânesi), II. Sultan Abdülhamid tarafından yaptırılmış, modern bir tıp okulu hizmeti de görmüş bulunan ünlü Türk hastahânelerinden biri. II. Sultan Abdülhamid'in kızı Hadice Sultan'ın ölümü üzerine pâdişah, bir çocuk

HAMİDİYE ETFAL HASTAHÂNESİ: Hasta başında

hastahânesi kurulmasını emretmiştir. Almanya'da uzun müddet eğitim görmüş «Etibba - i Hazret - i şehriyârî» den Dr. İbrahim Bey, yapılacak inşaatın kontrolünde vazifelendirilmiştir. Dr. İbrahim Bey'in pâdişaha sunduğu Berlin'deki Çocuk Hastahânesi'nin resim ve plânları beğenilmiş ve buna göre İtalyan mimarı M. Valeuri tarafından H. E. H.'nin plânları hazırlanmıştır. İnşaat, Saray - ı Hümâyûn mimarlarından Neverman tarafından bitirilmiştir. 1898 Mayıs'ında Şişli'deki arsada kazıya başlanmış, kurbanlar kesilip temel atılmış ve 1899 Haziran'ında Şehzâde Abdürrahim Efendi'nin ve 671 çocuğun sünneti ile hastahânenin hizmete açılış töreni yapılmıştır. Kapısı üstündeki mermer levhaya güzel bir ta'lik yazı ile «Firdevs - i âşiyân merhûme Hadice Sultan Hazretleri nâmına» ibâresi ve sülüs ile Hamidiye Etfal Hastahânesi adı kazılmış ve şu târih düşürülmüştür:

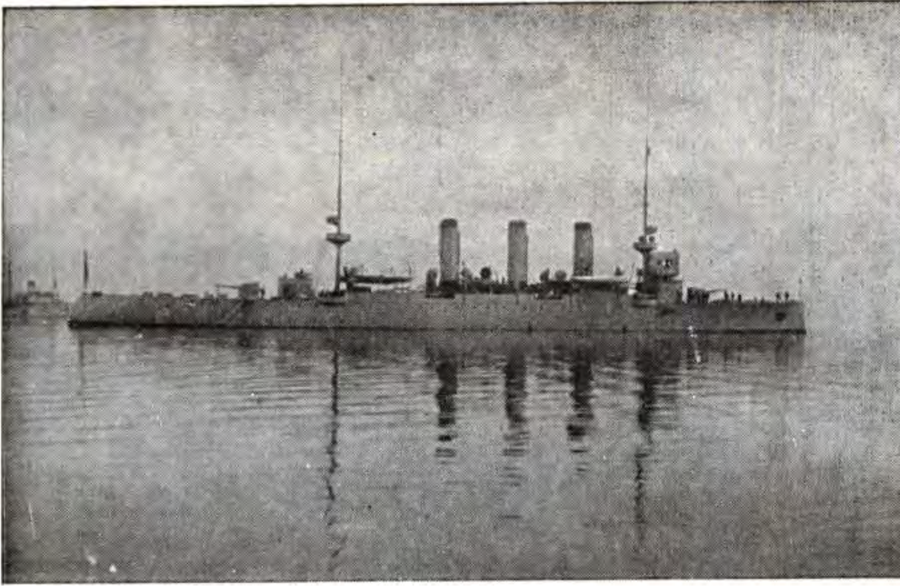
Görünce söyledim târihini birden
Yapıldı bu tedâvihâne etfâle
1317 (1899)

Bahçeleri o zamanki Alman mühendisleri tarafından düzenlenmiştir. Ressam Mehmed Bedri Bey'in yaptığı yağlı boya H. E. H. tablosu pâdişaha sunulmuştur ki, hâlen Güzel San'atlar Akademisi Müzesi'ndedir. Bütün masrafları pâdişahın kendi kesesinden karşılanan H. E. H., başlangıçta yalnız çocuk hastalıklarına tahsis edilmişken, 1903'te Bulgaristan'daki eşkıyâ ile çarpışmalarda yaralananlar da buraya yatırılarak tedâvi edilmişlerdir. Kuruluşunda 120 yatak olan H. E. H.'ne, din ve mezhep farkı gözetilmeden bütün hastalar kabul edilerek bunların muâyene ve tedavileri parasız yapılır, ilâçları da hastahâne eczahânesinden bedâva verilirdi. Aynı zamanda bir tıp araştırma merkezi hâline getirilen H. E. H.'nde, 1902 yılında, Fransa'da yetiştirilmiş Bakteriyolog Dr. Süleyman Nuri Bey tarafından bir kızıl serumu hazırlama lâboratuvarı açılmıştır. Aynı yıl Berlin Hemşireler Cemiyeti'nden getirtilen beş Alman hastabakıcı hemşire, modern Türk hemşirelerinin yetiştirilmesinde örnek ve öğretmen olmuşlardır. Avrupa'daki Bremer usulü sanatoryumların yurdumuzdaki ilk modeli, H. E. H.'nde yaptırılmış ve 19 Ağustos 1904'te törenle hizmete girmiştir. 1906'da pâdişahın irâdesiyle elektrik'e kavuşturulan H. E. H.'ne çocukların jimnastik yapabilecekleri fizik - tedavi te'sisleri de kazandırılmıştır. 1907 yılında, Şişli tramvay caddesinden hastahâneye yolun başlangıç noktasına, zarif iki mermer sütun dikilmiş ve birine Türkçe, diğerine Fransızca «Hamidiye Etfal Hastahâne - i âlisi medhali» ibâresi yazılmıştır. 1907'de Şehremini Reşid Paşa'nın nezâretinde hastahâne mimarı Mahmud Şükrü Bey tarafından, hastahâneyi teşkil eden pavyonların tam ortasında, 150 m² lik bir yere mescit ve ayrıca minâre vazifesi de gören 20 m yüksekliğinde zarif bir saat kulesi inşâ edilmiştir.

Doktorların tıbbî çalışmaları kadar, hastahânenin o zamanki durumunu da aksettiren *Mecmua - i Tıbbiye*'lerde, hastahânede düzenlenmiş sünnet düğünleri, yemekler, eğlenceler, çocuklara ve âilelerine dağıtılan hediyeler, ihsanlar gibi yıllık sosyal faâliyet haberlerine de yer verildiği görülmektedir. Bir gelenek hâlinde, kuruluştan i'tibaren her yıl, Ağustos ayında ilân edilen târihte, H. E. H.'nin düzenlediği sünnete fakir zengin binlerce çocuk getirilir ve hastahâne operatörleri tarafından sünnet edilirlerdi. 1905'te sekiz gün süren sünnet düğününde 2 026, 1906'da 2 737 çocuk sünnet edilmiştir. Çocuklara zarif gecelik entarileri, hırkalar, ayakkabılar, çoraplar, mendiller, nazarlıklar, oyuncaklar verilir; velilerine de yemek ziyafetleri, hokkabaz, Karagöz oyunları ve konserler düzenlenirdi. Kuruluşundan bu yana yüz binlerce çocuğun ve hastanın şifa, on binlerce Türk doktor ve hemşirenin staj ve ihtisas gördükleri H. E. H., bugün 550 yataklı Şişli Çoçuk Hastahânesi olarak da, târihî sosyal ve ilmî hizmetlerine devam etmektedir.

HAMİDİYE KRUVAZÖRÜ, 1894 - 1896 yıllarında çıkan Ermeni hâdiselerinde zarara uğrayan İngiliz uyruklulara ödenecek tazminatın, Türk umumî efkârında yaratacağı menfi te'sire meydan vermemek maksadıyle tazminat bedelini inşaat bedeline ilâve suretiyle doğrudan doğruya II. Sultan Hamid tarafından 1903'te İngiltere'ye sipariş edilmiş olan 3 805 tonluk bir kruvazör. Elswick tezgâhlarında 1904'te inşaatı tamamlanan ve «Abdülhamid» adı ile Türk donanmasına katılan bu gemi, 104 m uzunluğunda, 14,4 m genişliğinde olup 4,9 m su çekiyor ve iki adet 15, sekiz adet 12, altı adet 4,7 cm lik ve altı adet 37 mm lik Armstrong topuna malik bulunuyordu. Sür'ati 22,2 mil idi.

1908 yılında Sisam Adası isyanını bastırmağa memur filoda kumandan gemisi olarak bulunmuş ve Ferik Amiral Galatalı Halil Paşa forsunu bu gemiye çekmiştir. Bu seferi esnasında Edirnekapılı Albay Hakkı Bey kumandasında bulunan «Hamidiye», Sisam isyanının bastırılmasında faal bir rol almış ve mütaakıben Karyot Adası'na giderek hükûmetin emirlerini şiddet gösterilmesine lûzum kalmadan bura halkına kabul ettirmiştir. 31 Mart olaylarını bastıran Hareket Ordusu kumandanı Mahmud Şevket Paşanın Yeşilköy'e gelip karargâh kurduğu zaman, Hareket Ordusuna katılan donanma birlikleri arasında bu gemi de bulunuyordu. Adı sonradan «Hamidiye» olarak değiştirilen gemi, İngiliz ıslahat hey'eti başkanı Amiral Gambel'in yaptığı tensikatta donanma birinci fırkasına ithal edilmiş ve 1910 yılında Girit yakınında Kerpe Adası'na kadar uzanan Akdeniz donanma tatbikatına katılmıştır. 1911 yılında donanmanın Suriye

HAMİDİYE KRUVAZÖRÜ

seyahâtine de iştirak eden ve avdette Sakız sularında iken İtalya'nın Türkiye'ye harp ilânını haber alan donanma ile birlikte Çanakkale'ye gelmiş ve Boğaz müdafaasına katılmıştır. Balkan Harbi'nde evvelâ Karadeniz'de, Anadolu'dan Rumeli cephelerine yapılacak askerî nakliyatın korunmasına memur edildi, daha sonra Bulgaristan sahillerinin kontrolü vazifesini aldı. 38 tonluk «Çar Ferdinand» guletini muayene ve zaptederek İstanbul'a gönderdi. Kavarna ve Varna'yı bombardıman etti. Rumeli'deki Şark Ordusunun üstün Bulgar kuvvetleri karşısında geri çekilmesi esnasında İstanbul'u Bulgar işgalinden kurtarmak üzere donanma tarafından Karadeniz ve Marmara sahillerinde girişilen müdafaa harekâtına katıldı ve çok mühim vazifeler ifa etti. Daha sonraları Köstence - İstanbul nakliyâtını himaye için Karadeniz'e çıktığında Bulgar torpidobotları tarafından torpidolandı. Tamirini müteâkıb Çanakkale Boğazı'na gitti ve donanmanın Yunan deniz kuvvetleri ile karşılaşmak üzere boğazdan çıkış hareketlerine katıldı. İmroz ve Bozcaada civarında gördüğü Yunan muhripleri ile muharebe etti ve onları karakol sahalarından uzaklaştırdı. Yunanlılar tarafından abluka edilen Çanakkale Boğazı'ndan harekâtta bulunacak donanma ana kuvvetinin işini kolaylaştırmak ve düşman donanmasından kuvvet ayrılmasını temin için Akdeniz'e tertip edilen akın harekâtı için «Hamidiye» tefrik edildi.

«Hamidiye», kıdemli yüzbaşı Hüseyin Rauf (Orbay) Bey kumandasında olarak 14 Ocak 1912 günü düşman kuvvetlerine gözükmeden Boğazdan çıktı, evvelâ işlek bir ticaret limanı, tamir atelyeleri, barut fabrika ve depoları bulunan Şıra limanını bombardıman etti. Barut fabrika ve depolarını, elektrik santralını, telgrafhâneyi, limanda bulunan «Makedonya» adlı yardımcı kruvazörü tahrip etti. Bu hareket Atina ve Pire'de büyük bir telâş ve endişe yarattı. Ticaret muharebesi yapmak üzere Akdeniz'e indi, ikmal yapmak için Kızıldeniz'e geçti. Tekrar Akdeniz'e geldi. Adriya ağzı ve Malta Adası sularında Yunan ticaret gemisi aradı, Adriya Denizine girdi ve yakaladığı «Leros» adlı bir Yunan ticaret gemisini mahmuzlayarak batırdı. Draç limanını bombardıman etti ve buradaki Sırp çadırlı ordugâhını dağıttı. Şingin limanını ve limandaki içi asker ve cephâne yüklü nakliye gemilerini bombardıman ve tahrip etti. Akdeniz'e döndü, İskenderiye, Gazze ve Beyrut'a uğradı. Karaman sahillerinde «İspandis» adlı bir Yunan yelkenli gemisini müsadere etti. Tekrar Kızıldeniz'e geçti. Sulhun akdinden sonra, 6 Eylûl 1912 târihinde İstanbul'a geldi. Sekiz ay müddetle düşman hâkimiyeti altında bulunan denizlerde icrâ edilen bu cesûrâne akın, Yunan halk, hükûmet ve genel kurmayına çok endişeli günler yaşatmış, Yunan donanmasından bir zırhlı ve dört muhribin ayrılmasına sebep olmuş ve Türk deniz harp târihine parlak bir sahife ilâve ettirmiştir.

I. Dünya Harbi'nde Yarbay Kasımpaşalı Vâsıf Muhiddin Bey kumandasında çok mühim vazifeler alan «Hamidiye», 29 Ekim 1914 günü Kırım'ın güneyindeki Kefe (Feodosiya) deki liman tesislerini, istasyonu, su deposunu ve zahire ambarlarını bombardıman etmiş, Kırım sahilleri boyunca harekâtta bulunmuş, tuz yüklü 300 tonluk bir yelkenliyi personelini gemiye aldıktan sonra mahmuzlayarak batırmış ve daha sonra 1 223 tonluk «Schure» adlı bir ticaret gemisini durdurmuş, mürettabatını gemiye alarak bu gemiyi de deniz musluklarını açarak batırmıştır. 13 Kasım 1914'te «Midilli» kruvazörü ile birlikte Karadeniz'e çıkmış ve X. Kolordunun Ordu, Ünye, Samsun, ve Giresun limanlarından yapılan nakliyatında himaye görevi yapmıştır. 20 Kasım 1914'te Tuapse'yi bombardıman ederek yağ sarnıçlarını ve telsiz istasyonunu tahrip etmiştir.

H. K , I. Dünya Harbi süresince «Midilli» kruvazörü ve «Yavuz» muharebe kruvazörü ile birlikte defalarca Karadeniz'de harekâta iştirak etmiş, nakliyeleri himaye etmiş, Rus muhrip, kruvazör ve ana kuvveti ile karşılaşarak çarpışmıştır. Geminin yıpranan İngiliz yapısı topları I. Dünya Harbi içinde Alman Krupp toplariyle değiştirilmiştir. «Hamidiye», donanma ve İstanbul için hayatî ehemmiyeti olan kömür nakliyatının korunmasında da vazife almış ve nihayet Almanların Sivastopol'u işgal hareketleri sırasında Rus donanmasını zararsız hâle getirmek maksadıyle Sivastopol'a gitmiş ve Odessa'da batan ve Ruslar tarafından yüzdürülerek tâmirine başlanılan «Mecidiye» kruvazörünü yedeğinde İstanbul'a getirmiştir. Novroseski'de bulunan ve Bolşevikler tarafından teslim edilmek istenilmeyen esirleri kurtarmış, Azak Denizi'nde Bolşeviklere karşı yapılan temizleme harekâtında nakliyeleri himaye etmiştir.

I. Dünya Harbi'nin Türkiye aleyhine neticelenmesi ve Mondros Mütarekesi'nin imzasını müteâkıb Haliç'e girmiş ve diğer donanma gemileri gibi Mütareke süresince burada bağlı kalmıştır. Bu süre içinde «Hamidiye», okul gemisi olarak kullanılmış ve 29 Ekim 1923'te 101 pâre top atarak Cumhuriyeti selâmlayan donanma gemilerinden biri yine H. K. olmuştur. 1924 yılı başında Deniz Harbokulu öğrencileri ve mühendisleri (asteğmenler) ne tatbikat yaptırmak ve sahillerde sancak göstermek maksadıyle Fethiye'ye kadar bir seyahat yapan « Hamidiye», uğradığı limanlarda

halkın coşkun tezahüratiyle karşılanmış, yıllardan beri bir Türk harp gemisine hasret çeken şehirli ve köylü sayısız vatandaş gemiyi gezmiş, bayrağını öpmüş ve sevinç gözyaşları dökmüştür. Atatürk, 12 Eylûl 1924 târihinde başlayan Karadeniz seyahatini «Hamidiye» ile yapmış, Trabzon, Giresun, Ordu ve Samsun limanlarını bu gemi ile ziyaret etmiştir. Atatürk, güçlü bir Türk donanmasının lüzumuna inandığını ve bunu gerçekleştirmek için her türlü tedbiri alacağını vaat eden yazısını «Hamidiye» nin hâtıra defterine bu seyahat sırasında (20 Eylûl 1924) yazmıştır.

1925 yılında Rize köylerinde meydana gelen şapka aleyhindeki olayların büyüyerek civar ilçe ve illere sirayetine meydan vermemek üzere «Hamidiye Rize'ye gönderilmiş, olaylara sebebiyet verenler yakalanıp İstiklâl Mahkemesi görevini bitirinceve kadar Rize'de kalmıştır. 1926'da Hariciye Vekili Tevfik Rüştü (Aras) Beyi, Rus Hariciye Komiseri Çiçerin'le mülâkat için Odessa'ya «Hamidiye» gemisi götürmüştür.

«Hamidiye» uzun bir süre, tamirleri ikmal edilerek faaliyete geçen ve eğitime başlayan nüve hâlindeki Cumhuriyet donanmasının kumandan gemiliğini yapmış, Atatürk'ün İstanbul'a ilk defa gelişi olan 1 Temmuz 1927 târihinde kendisini İzmit'te 21 pâre top atarak selâmlamış ve donanmanın diğer gemileriyle birlikte İstanbul'a kadar «Ertuğrul» yatına refakat etmiştir. 2 Eylûl 1928 târihinde bizzat Atatürk tarafından «Ertuğrul» yatından idâre edilen donanma tatbikat ve manevrasında «Hamidiye» donanma kumandan gemisi olarak görev almıştır. Atatürk'ün İstanbul'da yapılan cenaze merasiminden sonra na'şının «Yavuz» güvertesinde İzmit'e nakledildiği 19 Kasım 1938 günü denizde yapılan merasime «Hamidiye» de katılmıştır. «Yavuz» gemisinin faaliyete geçirilmesinden sonra «Hamidiye» uzun süre okul gemisi olarak hizmet etmiş, gerek ana vatan gerek yabancı memleket sahil ve limanlarına birçok tatbikat seyahatleri yapmış ve bir süre de ihtiyat filo sancak gemisi olarak görevlendirilmiştir. Fesih ve kuvveden düşülmesini müteakıp bir süre hâtıra olarak muhafaza edilmiş ve nihayet 10 Eylûl 1964 târihinde hurdacılara satılmıştır.

HAMİDİYE KRUVAZÖRÜ MADALYASI

Hamidiye Kruvazörü Madalyası: Rumeli'nin ve Ege adalarının elden çıkmasına sebep olan Balkan Harbi felâketinin Türk milletine verdiği yeis ve kederi kısmen gideren ve milleti biraz olsun tesellî eden H. K.'nün Akdeniz'de yaptığı cesûrâne akın harekâtına minnet ve şükran hâtırası olmak üzere bu kruvazörün personeline ve geminin akını esnasında kömür ve sâir levâzımını hazırlamaya me'mur diğer iki zata mahsus olmak üzere 14 Şubat 1913 târihli nizamnâme ile ihdas edilmiştir. Madalya tunçtan ve bir gümüş mecidiye büyüklüğünde olmak üzere 393 aded olarak hazırlanmıştır. Madalyanın bir yüzünde V. Sultan Mehmed Reşad'ın tuğrası, diğer tarafında H. K.'nün resmi ve bunun altında da madalya sahibinin adı ve târih bulunmaktadır. Madalyanın kurdelâsı kırmızı ve ortasında 8 mm genişliğinde yeşil renk bulunmaktadır. Bu madalya, sahibinin ölümünde en büyük çocuğuna veyâ ahfâdına intikal eder.

HAMİDİYE KÜTÜPHÂNESİ, I. Sultan Abdülhamid tarafından 1780 yılında İstanbul'un Bahçekapı semtinde kurulmuş olan bir kütüphâne. İmaret, mektep, medrese, sebil, türbe ve çeşmelerden müteşekkil küçük bir külliyenin bir parçasıdır. Gerek ilim gerek san'at yönünden büyük değer taşıyan yazma eserleri (1 504 aded) çoğu Topkapı Sarayındaki koleksiyondan seçilmiş olup içinde pâdişahın vakıf mührü, evkaf müfettişi Ali Behçet'in tescil yazısı ve mührü bulunmaktadır. H. K., yabancıların istifadesine açık bir kütüphâne olduğu için, Batılı yazarların yakından tanıdıkları ve eserlerinde övdükleri bir müessesedir. Bu yazarlar arasında J. v. Hammer, Toderini, Ch. White, M. A. Ubicini de bulunmaktadır.

Kütüphâneye 1784 yılında Lala İsmail Efendi tarafından ikinci büyük ve değerli bir koleksiyon daha vakfedilmiştir. 1864'teki sayıma göre bunların sayısı 762'dir. Kütüphânenin fihristi aş. yu. 1884 yılında Maarif Nezareti tarafından Selim Sâbit Bey'in muhtırasıyla birlikte basılmıştır. Kütüphâne koleksiyonu 1914'te Sultan Selim'deki Medresetü'l-Mütehassisin'e götürülmüş, 1924'te Çarşamba'daki Murat Molla Kütüphânesine taşınmış, 1954'te de bu değerli koleksiyon Süleymaniye Kütüphânesine devredilmiştir.

HÂMİDİYE TİCÂRET MEKTEB-İ ÂLİSİ, modern ticâret kültürü ile teçhiz edilmiş Türk gençleri yetiştirmek maksadiyle II. Sultan Abdülhamid tarafından 16 Ocak 1883 târihinde Ticâret ve Ziraat, Orman ve Maâdin Nezâreti'ne bağlı olarak Avusturyalı Grati'ye kurdurulmuş olan bir okul. İstanbul'da Kadırga yolunda bir ahşap binâda, adı geçen profesörün müdürlüğünde öğretime başlamıştır. 21 Aralık 1889 târihinde Maarif Nezâreti'ne bağlanan bu okul, bir ara (1893) lâğvedilmiş ise de, sonra yeniden açılmış (1897) ve şimdiki Kız Lisesinin bulunduğu semtte ahşap bir binâya taşınarak Meşrutiyette, Ticâret Mekteb-i Âlîsi adı altında faâliyetine devam etmiştir.

Cumhuriyet devrinde Ûlûm-u Âlîye-i Ticâriye Mektebi adı altında faâliyetine devam ederken, adı Yüksek İktisat ve Ticâret Mektebi'ne çevrilmiş ve bu ad altında uzun süre çalıştıktan sonra İktisadî ve Ticârî İlimler Akademisi adını almıştır. Hâlen İstanbul'dakine ilâve olarak Ankara, Eskişehir ve Adana'da da iktisadî ve ticârî ilimler akademileri mevcuttur. İzmir'deki akademi, fakülte hâline getirilerek Ege Üniversitesine bağlanmıştır.

HAMİDİYE TORPİDOBOTU, 1900 yılında İtalya'nın Ansaldo tezgâhlarında inşâ edilmiş, 55 m uzunluğunda, 5,5 m genişliğinde, 145 tonluk bir torpidobot. Silâhları iki adet 37 mm lik top ve iki torpido kovanı olup sür'ati 26 mil idi. II. Sultan Abdülhamid zamanında donanmanın diğer gemileri gibi Haliç'te bağlı kalmış, Meşrutiyetin ilânından sonra faâliyete geçirilmiş, Amiral Gambel kumandasında Marmara'da eğitim yapan filoda bulunmuş ve bilâhare asayişin muhafazası ve kaçakçılığın önlenmesi maksadiyle Adriya Denizinde Preveze komodorluğu emrine gönderilmişti. Şingin'den Preveze'ye kadar sahilleri karakol görevi alan H. T., 28 Eylûl 1911 günü sabahı «Alpagot» torpidobotu ve «Trablusgarp» yatı ile birlikte Preveze'den hareket etmiş ve aksam üzeri Reşadiye limanına demirlemişti. Bu gemiler 28 Eylûl 1911 günü öğle vakti bitecek olan İtalyan ültimatomundan haberdar olmadıkları gibi, Türkiye'ye harp açmağa karar vermis olan İtalyan hükûmetinin bu sulara Abruzzi Dukası kumandasında bir filo göndererek Türk deniz birliklerini uzaktan gözetlediklerinden de malûmatları bulunmuyor, yalnız Türkiye ile İtalya arasındaki siyasî münasebetlerin iyi olmadığı hakkında söylenti kabilinden bilgilere sahip bulunuyorlardı. Yarbay Guido Biscotti kumandasında bulunan İtalya dördüncü yarım muhrip filotillası ise 27 Eylûl 1911'den beri Preveze açıklarında bulunuyordu. 30 Eylûl gecesi «Hamidiye» kumandanı, Preveze'deki komodordan aldığı bir telgraftan İtalyanların 29 Eylûl günü Preveze'yi topa tuttuklarını öğrenmiş ve ikinci bir telgrafla da bulunduğu limanı terk etmeyerek bir taarruza mâruz kalırsa, gemisini baştan kara oturtması emrini almıştı. Bu emir üzerine «Hamidiye» kumandanı sabaha kadar muharebe hazırlıkları ile meşgul oldu. 30 Eylûl günü, 380 tonluk ve dörder 12 funtluk topla mücehhez «Corazziro» ve «Artigliere» adlarındaki İtalyan torpidoları Reşadiye limanına girerek 4 000 m mesafeden Türk gemilerine ateş açmışlardı. «Hamidiye» kumandanı derhal mukabelede bulunmuş ve 37 mm lık toplarıyla İtalyanlara cevap vermiştir. «Hamidiye» nin top atış mesafeleri kısa olduğundan attığı mermiler düşmana ulaşamamış ise de, İtalyanları da geminin daha yakınına sokmamıştır. İtalyanlar gemiye isabet teminine başladıktan sonra «Hamidiye» kumandanı insan zayiatına meydan vermemek için gemisini karaya oturtmuş ve personelini başka yerlerde savaşa devam ettirebilmek üzere sahile çıkartmıştır. «Hamidiye» ateş kestikten sonra İtalyan torpidoları sahile sokulmuşlar ve torpidobotu tahrip etmişlerdir.

HAMİDİYE TORPİDOBOTU

HAMÎDÎZÂDE MUSTAFA EFENDİ: bk. MUSTAFA EFENDİ, Hamîdîzâde.

HAMÎDOĞULLARI, Batı Anadolu Türk beyliklerinden biri ve bu devletin başındaki hânedan. Asıl H. ve Tekeoğulları olarak iki dala ayrılır. H.'na Isparta, Tekeoğulları'na Antalya şubesi de denir. Isparta şehrine Hamîdâbâd, bölgesine Hamîd veyâ Hamîdeli, Antalya bölgesine de Teke veyâ Tekeeli denmiş ve bu tâbirler, 1924'e kadar yürürlükte kalmıştır.

Isparta şubesi 1280 yıllarından 1324'e kadar 44 yıl, sonra 1327'den 1391'e kadar 64 yıl, cem'an takriben 108 yıl sürmüştür. Tekeoğulları ise, 1300 yıllarından 1423'e kadar takriben 123 yıl devam etmiştir; yalnız 1392 - 1402 arasında 10 yıllık bir fâsıla vardır. Kuruluştan 1308'e kadar takriben 28 yıl Selçuklular'a tâbî olan bu beylikler, 1324'e kadar İlhanlılar'a tâbî olmuş, hattâ Hamîd dalı 1324 - 1327 arasında İlhanlı devletine katılmıştır. Bu 3 yıllık fâsıladan sonra tekrar İlhanlılar'a tâbî olmuş, bu durum 1335'te sona ermiştir. 1374'te H., Osmanlılar'a tâbî olmuş ve 80 000 altın karşılığında Akşehir, Yalvaç, Beyşehri, Karaağaç, Seydişehri'ni I. Murad'a terketmiş, çok küçülmüşlerdir. Bu suretle Beyşehri gölünün batısına çekilen prenslik, Eğridir, Uluborlu, Keçiborlu, Şuhut, Isparta ve Burdur'da devam etmiştir. 1391'de Yıldırım Bâyezid tarafından Osmanlı birliğine katılmış, 28 Temmuz 1402'de Ankara Muharebesi'nden sonra Timur tarafından ihyâ edilmeyen nâdir beyliklerden biri olmuştur. Zira ihyâ edilseydi, bu durum, Osmanlılar kadar Karamanlılar'ın da aleyhine olurdu. Karamanoğulları ise, Orta Anadolu'da, Osmanlılar'a karşı en büyük seddi teşkil ediyordu.

Asıl H. beyliğinin başkenti 1310 yıllarına kadar Uluborlu iken, bu târihlerde sonradan Dündâr Bey'e izâfetle Felekâbâd denen Eğridir'e nakledilmiştir.

Beyliğin her iki dalı en geniş şekliyle bugünkü Burdur ve Isparta illerinin tamamını, Şuhut, Akşehir, Beyşehir, Seydişehir ilçelerini, Antalya'nın merkez ilçesi ile Elmalı, Korkuteli, Serik, Manavgat, Akseki ilçelerini, hattâ tâbiiyet yoluyla Menteşeoğulları'na âid Kaş ve Finike'yi içine almıştır. Bu arazinin büyüklüğü takriben 30 000 km²'dır. Bunun 14 000 km²'si Tekeoğulları'na, 16 000 km²'si ise asıl H.'na âiddi. I. Murad'a satılan topraklar 8 000 km² kadardı.

1332'ye doğru asıl Hamîd beyliğinde 300 000 ve Teke dalında 80 000 nüfûs yaşadığı hesaplanabilmektedir.

Beyliğin kurucusu, Türkmen beylerinden Hamîd Bey'in oğlu I. İlyâs Bey'dir. Onun ölümünden sonra iki oğlu arasında prenslik bölüşülmüştür. Felekeddin Dündâr Bey, Hamîd (Isparta), diğer oğlu Yûnus Bey ise Teke (Antalya) dallarının kurucusu olmuşlardır. Dündâr Bey öldürüldükten sonra Isparta şubesi 3 yıl ortadan kalkmış, sonra Dündâr Bey'in oğlu Hızır Bey tarafından ihyâ edilmiştir. Hızır Bey'in yerine kardeşi Necmeddin İshak Bey, onun yerine de, her ikisinin kardeşi Gölhisârı beyi Mehmed Bey'in oğlu Muzaffereddin Mustafa Bey geçmiştir. Hızır Bey'in oğlu, 1370'e doğru ölen Muizeddin İbrâhim Bey'dir. Mustafa Bey'den sonra oğlu II. Hüsâmeddin İlyâs Bey, sonra onun oğlu Kemâleddin Hüseyin Bey tahta geçmiştir. Onun oğlu Mustafa Bey, Osmanlı sancak beyi olmuş ve 1389 Kosova Muharebesi'ne katılmıştır. Bu şekilde H., Osmanoğulları ve Karamanoğulları arasında paylaşılarak ortadan kalkmıştır.

Teke dalına gelince, Yûnus Bey'in yerine sırasiyle oğulları Mahmud Bey'le Hızır Bey geçmiştir. Diğer kardeş Korkuteli beyi Sinâneddin Çalış Bey, tahta geçememiştir. Hızır Bey'i oğlu Sinâneddin Bey ve onun oğlu Dadı Bey tâkib etmiş, sonra Mahmud Bey'in oğlu Zincirkıran Mübâ-

rezeddin Mehmed Bey ve onun oğlu Osman Bey tahta geçmişlerdir. Osman Bey'in kardeşi Ali Bey'dir. Osman Bey'in neslinden Mehmed Paşa ise Osmanlı hizmetinde 1554'te Şam (Suriye) beylerbeyliğine kadar yükselmiştir. Osman Bey, ikinci saltanatında yalnız Korkuteli'nde saltanat sürmüştür. Teke dalı, Ankara Muharebesi'nden sonra Timur tarafından ihyâ edilmekle beraber, az sonra I. Sultan Mehmed (1413 - 1421) e tâbî olmuş ve II. Murad'ın saltanatının 2. yılında da Osman Bey öldürülerek, prenslik, kesin olarak Osmanlı birliğine katılmıştır.

Teke dalının başkenti 1300 yıllarından 1361 Ağustosuna kadar 61 yıl kadar Antalya, 1373 - 1392 arasında 19 yıl gene Antalya olmuş, 1361 Ağustosundan 1373'e kadar 12 yıl ve sonra 28 Temmuz 1402 Ankara Muharebesi'nden 1423'e kadar tekrar 21 yıl Korkuteli başkentlik yapmıştır. 1361 - 1373 arasında Antalya şehri, Kıbrıs krallığı tarafından işgal edilmiştir. Ankara Muharebesi'nden sonra da Osmanlılar bu limanı Tekeoğulları'na bırakmamışlardır.

Her iki daldan kalma elimizde kitâbeler vardır. Fakat her iki dalın hiçbir sikkesi bugüne kadar bulunamamıştır. Teke beyliği, küçük bir prenslik olmasına rağmen, denizci bir devletçik olarak ehemmiyet kazanmıştır.

Hamîdoğulları (1280? - 1324 = 44? + 1327 — 1391 = 64 = 108?):

1. Hâmidoğlu I. İlyâs Bey (1280? - 1300? = 20?)
2. Feleküddin Dündâr Bey (1300? - 1324 = 24?)
3. Hızır Bey (1327 - 1328 = 1)
4. Necmeddin İshak Bey (1328 — 1340? = 12?)
5. Muzaffereddin Mustafa Bey (1340? - 1355? = 15?)
6. Hüsâmeddin II. İlyâs Bey (1355? - 1370? = 15?)
7. Kemâleddin Hüseyin Bey (1370? - 1391 = 21).

Tekeoğulları (1300? - 1392 = 92? + 28. VIII. 1402 - 1423 = 21 = 113):

1. Yûnus Bey (1300? - 1324? = 24?)
2. Mahmud Bey (1324? - 1328? = 4?)
3. Hızır Bey (1328? - 1355? = 7?)
4. Sinâneddin Bey (1355? -)
5. Dadı Bey (- 1360?)
6. Zincirkıran Mübârezeddin Mehmed Bey (1360? - 1380? = 20?)
7. Osman Bey (1380? - 1392 = 12? + 28. VIII. 1402 - 1423 = 21 = 33?). — Y. Ö.

HAMÎDÜDDÎN AKSARAYÎ, Ebû Hamid, Hamîd Kayserî (ölm. Aksaray 1412), Somuncu Baba diye de anılan tanınmış bir mutasavvıf. Abdullah oğlu Musa'nın oğludur. Kayseri'de doğmuş Şam'da Bayezid Bestâmî zaviyesinde hizmet etmiş, Tebriz'de Alâeddin Erdebilî'den tasavvuf öğrenmiştir; devrinin sayılı bilginlerinden olduğu hâlde, kendini ümmî tanıtarak Bursa'da Molla Fenarî Mahallesinde ekmekçilik yapmıştır; fırını hâlâ ziyaret edilir. Emîr Sultan'ın delâletiyle Bursa Ulu Câmiinde ilk hutbeyi okumuş, sonra Aksaray'a yerleşip zaviyesini kurmuştur. Hacı Bayram'ın mürşididir. Mistik bir ifadeyle yazdığı *Şerh - i Hadis - i Erbain* adlı kitabının bir nüshası Kahire Millî Kütüphânesi'nde eski Hıdiv Kütüphânesi'nden nakledilen koleksiyon içindedir. — M. C.

HAMÎDÜDDÎN (HAMÎD HÜSEYNÎ) EFENDİ, Efdalzâde (ölm. İstanbul 1502), Osmanlı İmparatorluğunun II. Sultan Bayezid Han devrindeki 7. Şeyhülislâmı. H. E., ibtidâî ilimleri, zamanın bilginlerinden olan babasından tahsil etmiştir. Bursa'da Kaplıca, İstanbul'da Murad Gazi Medresesi'ne müderris tâyin edilen H. E., İstanbul'da Vebâ salgını çıkması üzerine çoluk çocuğu ile evini şehir dışı bir bucağa taşıdığı hâlde buradan yine derslerine devam etmiştir. II. Sultan Bayezid zamanında şan ve şöhreti bir kat daha artan H. E., İstanbul Kadısı olmuştur. 1496'da Şeyhülislâm'lığa getirilen ve ölümüne kadar yedi yıl bu makamda bulunan H. E., Ebû Eyyûb - il - Ensârî civârına gömülmüştür. H. E.'nin, Edirnekapısı'nda bir mescidi, Şekerciler Hanı yakınında bir medresesi vardı. Âlim, doğru ve çalışkan bir zat olan H. E.'nin bâzı ders kitaplarına âid açıklamaları vardır.

HAMILCAR (Biyogr.): bk. HAMİLKAR.

HAMİLELİK (Tıp): bk. GEBELİK.

HAMÎ'LER (Nuh'un oğlu Ham'ın adından), Afrika'nın kuzeyi ve kuzey - batısında yaşayan ve dil yakınlığı gösteren milletler grupu. Aynı ırka bağlı olmayan H.'ler Batı ve Doğu H. ler olmak üzere iki kola ayrılırlar. Batı H. lerin ırkî temeli, eski Akdeniz ırkıdır. Bu ırka Doğu Akdeniz bölgesinden Paleolitik devrin sonundan beri gelen Berberîler de bağlıdır. Târihî zamanlarda yine bu bölgeye gelen Araplar, bunlarla kısmen karışmışlardır. Doğu H. ler (Bedye - Somali, Galle v. b.) in ırkî temeli, eski bir europid - negroid karışımıdır.

H. Bouman (1940) a göre Doğu H. lerin büyük baş hayvan yetiştirme kültürü, Afrika'nın temel kültürlerinden biridir. Bugün antropolog ve etnologlar, esas itibariyle dile dayanan H. terimini kullanmaktan kaçınırlar.

HAMİLİNE MUHARRER SENET (Tic.): bk. SENET.

HAMİLİNE MUHARRER TAHVİL (Tic.): bk. TAHVİL.

HAMİLKAR [Punca = Melkart'ın kölesi], Kartacalı birkaç generalin adı. Bunların en mühimi H. Barkas (Punca = yıldırım) tır. M. Ö. 229 - 228 kışında harbde ölmüştür. Hannibal'ın babasıdır. I. Pun Savaşı esnasında 247-246'dan 241'e kadar Sicilya'nın batısında Heirkte ve Eryx adlı dağ kalelerine dayanarak Romalılara pahalıya mal olan bir gerilla harbi yapmıştır. Afrika'ya döndükten sonra, orada paralı askerlerin ayaklanmasını bastırmış ve Kartaca'nın batıdaki sömürgelerinde başkumandan olmuş, İspanya'ya geçmiştir (237).

HAMİLKAR BARKAS (Biyogr.): bk. HAMİLKAR.

HAMILTON [*hæmiltın*], İskoçya'da, Lanark Kontluğunda, Clyde Irmağı üzerinde bir şehir. Nüfûsu 45 917 (1966) dir. Bu iskân yerinin gelişmesi XVIII. yüzyılda, pamuk sanayiinin kurulmasiyle başlamış, sonra da kömür ve demir istihsali gelişmiştir. Bugün mâdencilik ve radyo, halı ve kumaş fabrikaları merkezidir.

HAMILTON [*hæmiltın*], Kanada'da, Ontario eyaletinde, Ontario Gölü'nün batı ucunda bir şehir ve liman. Nüfûsu 286 000 (1967) dir. Merkezini teşkil ettiği iskân bölgesinin nüfûsu ise 460 000'dir. Manchester Üniversitesi bura-

HAMILTON: Ontario Gölü kıyısındaki çelik te'sisleri ve mâden yükleme limanı

dadır. H., Kanada'nın demir ve çelik endüstrisinin merkezidir. Bundan başka, makine, kimyevî maddeler, kauçuk, elektrik âletleri ve gıda maddeleri fabrikaları vardır.

HAMILTON [*hæmiltın*], Amerika Birleşik Devletlerinin Ohio Devleti'nde, Cincinnati şehrinin kuzeyinde bir endüstri şehri. Nüfûsu 80 163 (1967) tür. Yakınındaki Middletown (nüfûsu 49 685, 1967) şehri ile birlikte bir ekonomik birlik teşkil eder. H. daki Armco Concern'in kok fabrikası ve yüksek fırınına âid çelik fabrikası ve haddehâne Middletown'dadır. Her iki şehirde demir ve çelik işleyen makine ve taşıt endüstrileri gelişmiştir.

HAMILTON [*hæmiltın*], Yeni Zelanda'nın kuzey adasında, Waikato Irmağı kıyısında bir şehir. Nüfûsu 67 700 (1968) dür. Zıraî mahsullerin satışı için Auckland'ın güneyindeki merkezlerin en büyüğü olup, tarım makinaları, konserve ve gübre fabrikaları vardır. Tarım ve hayvancılık araştırmaları yapan fennî enstitülere sahiptir.

HAMILTON [*hæmiltın*], **Alexander** (Nevis Adası, Antil Adaları 1757 - New York 1804), Amerikalı devlet adamı. 1777 - 1781 yıllarında Washington'un yâveri olmuş, sonradan New York'ta avukat olarak çalışmıştır. 1786'da Annapolis Convent'i (parlâmentosu) üyesi, 1787'de Philadelphia'nın Anayasa Kurucu Parlâmentosu'nun üyesi olarak H. Birleşik Devletlerin merkezî iktidarını takviye etmek için çalışmış, hattâ cumhurbaşkanı ve senatörlerin ölünceye kadar bu makamlarda kalmaları için çalışmıştır. Amerika anayasasının hazırlanmasında önemli rol oynamıştır. G. Madison ve J. Jay ile birlikte birtakım yazılar yayınlamıştır. Bunlar sonradan «The Federalist» Külliyatında çıkmıştır. H., Birleşik Devletlerde federalizm cereyanını kuvvetlendirmeye çalışan Federalist Partiyi kurmuş ve idare etmiştir. İlk Hazine Kâtibi (Maliye Nâzırı) (1789 - 1795) olarak enflâsyonun harap ettiği iktisadî ve malî hayatı başarı ile yeniden tanzim etmiş ve İngiliz modeli üzerine bir millî banka kurmuştur. Ülkenin XIX. yüzyılın başlarındaki ekonomik gelişmesi onun eseridir. İç politikada, merkezî iktidarı takviye etmek için otoriter tedbirlerden hiç de çekinmemiştir. Böylece 1798'de hükûmeti herhangi bir şekilde tenkit etmek yasak edilmiştir. Dış politikada, muhafazakâr felsefesine göre, ihtilâlci Fransa'ya karşı İngiltere'ye bağlanmıştır. H. ın devlet görüşü, sonradan Cumhuriyetçi Partinin programına te'sir etmiştir. H. ın, Birleşik Devletlerin birliğini takviye ve endüstriyi geliştirmek için tavsiye ettiği yol, Birleşik Devletlerce kabul edilmiştir. Siyasî hasmı A. Burr ile yaptığı düelloda H. ağır yaralanmış ve ölmüştür. Başlıca eserleri: *Report on Public Credit* (Kamu kredisi üzerine rapor) [1790; yeni bas. 1908]; *Report on Encouragement and Protection of Manufactures* (Fabrikaların teşviki ve himayesi üzerine rapor) [1791].

A. HAMILTON

HAMILTON [İng. *hæmiltın*, Fr. *d'amiltõ*], **Antoine d'** (İrlanda 1645 - Saint - Germain - en - Laye, 1719), İskoçya asıllı Fransız yazarı. Çok eğlendirici *Mémoires de Grammont* (Grammont'nun hâtıraları) [1713] adlı eseri yazmıştır. Bundan başka, doğu masalları tarzında hikâyeler yazmıştır.

HAMILTON [*hæmiltın*], **Lady Emma** (kızlık adı: **Lyon**; Great Neston, Cheshire aş. yu. 1765 - Calais 1815), güzelliği ile meşhur İngiliz kadını. Aşağı halk tabakalarına mensup olan bu kadın, 1791'de İngiltere'nin Napoli elçisi olan Sir William H. (1730 - 1803) ile evlenmiştir. Kraliçe Carolina'nın nedimesi olarak siyasî rol de oynamıştır. 1798 - 1805 yıllarında Nelson'ın sevgilisi olmuş ve ona iki kız vermiştir.

Lady HAMILTON

HAMILTON [*hæmiltın*], **Mount,** Amerika Birleşik Devletleri'nde bir dağ ve rasathâne. California kıyısı boyunca uzanan sıra dağların Sierra del Monte Diablo adını taşıyan kısmında, 135 m ye yükselen bir tepede J. Lick, bir rasathâne yaptırmıştır. Bu rasathâne 1888 de açılmıştır. 1958'den beri bu rasathâne, 305 cm çapında bir aynalı teleskopa sahiptir.

HAMILTON [*hæmiltın*], **Sir Ian Standish Monteith** (Korfu 1853 - Londra 1947), İngiliz generali. 1878-1880'de İkinci Afgan Harbi'ne katılmış, 1881'de Güney Afrika ayaklanmasında hizmet görmüş, 1884 - 1885'te Nil seferine, 1886 - 1887'de Üçüncü Birmanya seferine, 1897 - 1898'de Tirah seferine ve 1899 - 1901'de de Boer Harbi'ne katılmıştır. 1901 - 1902'de Kitchener'in genel kurmay başkanı olmuş, 1903 - 1904'te karargâh kumandanlığı yapmıştır. 1904 - 1905'te Japon ordusu ile birlikte Mançurya seferine katılmıştır. 1914'te general olan H., 1915'te Akdediz seferine katılan İngiliz - Fransız ordusuna kumanda etmiş, fakat Gelibolu'da büyük ölçüde asker çıkarma teşebbüsü başarısız kalınca kumandası kendisinden Ekim 1915'te alınmıştır. Çanakkale'deki davranışı sert tenkidlere yol açmıştır. Eserleri: *The Millennium?* (Altın Çağı mı?) [1918]; *Gallipoli Diary* (Gelibolu günlüğü) [1920]; *Jean* (kadın adı) [karısı Lady H. ın hâl tercümesi, 1942)].

HAMILTON [*hæmiltın*], **Sir William** (Glasgow 1788 - Edinburgh 1856), İskoçyalı filozof. Hukukçu olarak hayata atılan H., 1821'den i'tibâren Edinburgh'de târih profesörü olarak çalışmış, 1836'dan i'tibâren de yine orada

mantık ve metafizik profesörü olmuştur. H., Thomas Reid ve Kant'ın tesiriyle iç tecrübe'yi hareket noktası olarak seçmiş ve böylece onun için felsefe ruh bilimi hâline gelmiştir. Felsefesi şu kısımlara ayrılır: Empirik felsefe (fenomenoloji) buluntuları tarif eder; rasyonel felsefe (nomoloji) düşünme, duygu ve istemenin kanunlarını inceler; bulucu felsefe olay (fenomen) ların bilinmeyen prensipini, özünü bulur, meydana çıkarır (ontoloji). Mantıkta, H. ın quantification of the predicate adı altında, hükümleri denklem hâline getirme teşebbüsü, G. Bentham'ın 1827'de sarf ettiği buna benzer gayretler gibi, büyük bir te'sir yapmıştır. Eserleri: *Discuscions on Philosophy and Literature* (Felsefe ve edebiyat üzerinde tartışmalar) [1852, 1866]; *On Truth and Error* (Doğru ve yanlış üzerine) [1856]; *Lectures on Metaphysics and Logic* (Metafizik ve mantık dersleri) [1859-1861, 1861 - 1866].

HAMILTON [*hæmiltîn*], **Sir William Rowan** (Dublin 1805 - Dunsink 1865), İrlandalı matematikçi. 1827'de Dudlin Üniversitesinde astronomi profesörü olmuştur. *Ona General Method of Dynamics* (Dinamik'e âid bir genel metod) [1834] adlı eserinde kuvvet fonksiyonunu dinamik'e sokmuştur. Bu kavramı Gauss, potential (potansiyel) adı altında ilim dünyasında genel olarak yaymıştır (H. prensipi). Hiperkompleks (had derecede karmaşık) sistemlerin temelini teşkil eden kvaterniyon (quaternion) ların mûcidi H. dır. Başka eseri: *Elements of Quaternions* (Kvaterniyon'lara giriş) [1866].

Hamilton - Jakobi teorisi (Mekanik): Hareket denklemlerinin husus bir matematik formülâsyon şekli. Bu yoldan, bunların integrasyonu geniş ölçüde kolaylaşır. Bu teorinin bedihi temeli, mekanikî hareket eğrileri (Bahnkurven) ile (eğri) ışık ışınları arasındaki benzerliğe dikkati çekmiş olmaktır. Bu benzerliğin derin fizikî mânâsı ancak Louis de Broglie (b. bk.) tarafından keşfolunan madde dalgalarıyle belirmiştir.

H. - J. T. nde H. fonksiyonu mühim bir rol oynar. Bu fonksiyon, muhafazakâr sistemlerde güç toplamı (Gesamtenergie) nı ifade eder. Dalga mekanik'inde ise, mekanik büyüklüklerin yerine bunlara tekabül eden operatörler (Operatoren) in geçtiğine göre, bu fonksiyon H. operatörü (Energie operator) şekline girer.

HÂ - MÎM (ölm. 931?), Berberîlerin Benî Zervâl kabîlesinden olan ve yeni bir din kurmaya çalışması ile tanınan biri. İbâdet yönünden çok akîdeler bakımından İslâmiyetten doğmuş gibi görünen bu dinde, İslâmın beş vakit namazından yalnız sabah ve akşam namazları kabul edilmiştir. Ramazan orucu kaldırılarak, yerine, Ramazan ayının son 3 (veyâ 10) günü ile her hafta çarşamba sabahı ile perşembe günü orucu konmuştur. Dinin bu nizamlarına uymamanın cezası 6 öküz vermektir. Hac, abdest ve ve gusül de kaldırılmıştır. Bu dinde domuz eti yemek mümkündür. Buna karşılık, boğazı kesilmemiş balık etinin ve herhangi bir hayvanın başı ile kuşların yumurtalarının yenilmesi yasak edilmiştir.

Bu dini kabul edenler, H.'in halası ile kızkardeşinin kâhine olduklarına inanırlardı.

H., Tanca yakınlarında yaptığı bir savaşta ölmüştür.

HAMINA [İsveççe adı: **Fredrikshamn**], Finlanda Körfezinin kıyısında bir kasaba. Nüfûsu 10 500 (1966) dür. Belediye binâsı bir tepenin üzerinde bulunur ve sokaklar, bu noktadan, yelpaze biçiminde dağılarak, kasabaya karakteristik şeklini verir. 17 Eylûl 1809 târihli Fredrikshamn Sulhu ile bütün Finlanda Rusya'ya verilmiştir,

HÂMÎ - SÂMÎ DİLLER, güney - batı Asya ile kuzey Afrika'da en eski çağlardan beri konuşulagelen bir dil âilesi. Âileye bu ad, Nuh'un oğullarından Sam'a ve Ham'a izafeten verilmiştir. Dilciler bu âileyi son zamanlara kadar Hamî ve Samî olarak ikiye ayırırlardı. Şimdi bu dil topluluğunu 1. Samî, 2. Eski Mısır ve Kıptî (Copte), 3. Libya - Berber, 4. Kuşî şeklinde dört kola ayırmak daha uygun sayılmaktadır. Âilenin yayılma alanı, Arabistan Yarımada'sını, Irak'ı, Kuveyt'i, Bahreyn Adalarını, İran'ın güney - batı bölgesini, Suriye'yi, Lübnan'ı Ürdün'ü, İsrail'i, Mısır'ı, Habeşistan'ı, Sokotra Adasını, Somali'yi, Sudan'ın kuzey bölümünü, Libya'yı, Tunus'u, Cezayir'i, Malta Adasını, Fas'ı, Büyük Sahra'yı, Mavritanya'yı boydan boya kaplar. H. - S. D., bugün 55 milyon kişi tarafından konuşulmaktadır. Fakat bu dillerin te'sirine, Samî bölümünden olan Arapçanın sâyesinde, Balkanlarda, Sovyetler Birliğinde, Türkiye'de, İran'da, Afganistan'da, Çin'de, Hindistan'da, Pakistan'da, İndonezya'da, Pasifik'te, Filipin Adalarında ve bütün İslâm dünyasında rastlanmaktadır. — A. D.

HÂMÎTÂBAT TORPİDOBOTU, 1906 yılında Fransız tezgâhlarında inşâ edilmiş 97,5 tonluk dört torpidobottan biri. 38 m boyunda, 4,5 m genişliğinde olup 1,5 m su çekmekte idi. 27 mil sür'atinde olan bu bot, silâh olarak iki adet 37 mm lik top ve iki adet 45 cm lik torpido kovanına malik bulunuyordu. II. Sultan Hamid devrinde Haliç'te bağlı kalmış ve Meşrutiyetin ilânından sonra faaliyete geçirilerek Amiral Gambel kumandasında eğitim yapan filoya dahil olmuş ve yapılan manevra ve tatbikatlarda en muvaffak gemi notunu almıştır. Türk - İtalyan harbi başladığı zaman İstanbul'da eğitim ile meşgul idi. Harbin başlaması ile Çanakkale'ye, donanma emrine gönderildi. Boğaz müdafaasına katıldı. Mayın geçitlerinin kontroluna memur edildi. Balkan Harbi'nde evvelâ muharebe fırkasına, sonra da üçüncü muhrip fırkasına dahil oldu. Donanmanın düşman ile muharebe etmek üzere boğazdan çıkışlarında boğaz önünün tarassut ve donanmanın avdet yolunu muhafaza ile vazifelendirildi. I. Dünya Harbinde, Marmara'da düşman denizaltı gemileri ile mücadelede vazife aldı. Karadeniz boğazında «Yavuz» un ve kruvazörlerin boğazdan çıkışlarında mayın tarama veya düşman denizaltı gemilerine karşı boğaz ağzında emniyet vazifeleri gördü.

HÂMİTÂBAT TORPİDOBOTU

29 Ekim 1917 günü İğneada'ya istinaden mayın tarayacak motorlara refakat etmek ve onların benzin ikmallerini yapmak üzere boğazdan çıktı. 31 Ekim 1917 günü İğneada'da bulunurken Rus muhriplerinin hücumuna uğradı. Aldığı isabetlerden güvertesinde bulunan benzin infilâk etti ve bot battı.

HAMİYET HANIM (İstanbul 1877 - İstanbul 13 Şubat 1930), Himâye - i Etfal Cemiyeti'nin kurucularındna, hayırsever bir Türk kadını. Vükelâdan Moralı Subhî Paşa'nın kızı olan H. H., 9 yaşında yetim kalmış ve 1878 Rus Harbi fâciasından sonra muhacir kızlarını sefaletten kurtarmak için babasının kurduğu iki okuldan biri olan Kız Sanayi Mektebinden me'zun olmuştur. 1901'de Mekâtib - i İbtidâiye Müfettişi Hulûsi Bey ile evlenen H. H. ın iki evlâdından kızı Subhiye'nin ölümü üzerine Tevfik Fikret *Subhiyecik İçin* başlıklı manzûmeyi yazmıştır. Kocasının ölümünden sonra Erenköy Kız Lisesinde piyano dersi vererek öğretmenlik hayâtına giren H. H., Balkan muhacirlerine yardım etmek için, kendisi gibi gayretli arkadaşlar bulmuş ve Sitâre Ahmed Ağaoğlu, Nâciye Hurşid, Sâniye Muhtar, Sabiha Süleyman, Matlûbe Ömer hanımların da katılmasıyle 1912 yılında Himâye - i Etfal Cemiyeti (Çocuk Esirgeme Kurumu, b. bk.)'ni kurmuştur. H. H., 27 Mart 1912'de kendi evinde toplanan kadın arkadaşları ile Hilâl - i Ahmer Hanımlar Merkezi'nin kuruluşunda da mühim vazife görmüştür. Ayrıca bir san'at evi teşkil ederek millî san'atın devamını ve gelişmesini sağlamışlardır. Cemiyetlerde yetiştirip çalıştırdıkları genç hanım ve kızlardan başka, birçok muhtaç kadınlara da evlerinde nakış, dikiş gibi işler bularak yardım etmişlerdir. Ayrıca Türk Ocağı, Türk Kadın Birliği ve Millî Tasarruf Cemiyeti faâl yetlerine de katılan H. H., on yıl müddetle Himâye - i Etfal Cemiyetini idare etmiştir. 1926'da New York Kadın Birliğinin Türkiye'den sorduğu «en faziletli anne» örneği olarak Türk Kadın Birliği'nce H. H. seçilmiştir. H. H. ın ölümünden sonra, şefkatli arkadaşlarının büyük gayretlerine rağmen, kurduğu esirgeme derneği faâliyetini ancak on yıl öncesine kadar sürdürebilmiştir.

HAMİYET HANIM

HAMLA, kürekli filikalarda ve kayıklarda küreğin suya bir defa daldırılıp çekilmesi. Küreklerin çok kısa fasılalarla suya batırılıp çıkarılmasına sık H., suya batırılan küreğin su içinde ağır olarak çekilmesine ağır H., kürekçilerin öne yatarak kürekleri suya daldırıp arkaya yatarak sudan çıkarmaları şekline uzun H. ve bir filikada kuvvetli kürek çekilmesine de kuvvetli H. denilir. Birden fazla kürek çekilen filikalarda kıçtan itibaren birinci kürekçinin oturduğu oturağa H. oturağı, bu oturakta oturarak kürek çekene H. cı, H. cının çektiği küreğe de H. küreği denilir.

Saltanat kayıklarında kürek çekenlere de genellikle H. cı denilmiştir. Padişah kayıklarında kürek çeken H. cılar, sarayın en kıdemli bostancılarından ve güvenilir kişilerinden seçilirler ve özel bir eğitime tâbi tutulurlardı. Kendilerine mahsus kıyafetleri vardı. H. cıları idare eden ve onlara kumanda eden kişiye H. cı başı, H. cıların oturdukları yerlere de H. koğuşu denilirdi. Daha sonraları Sirkeci mıntakasında bulunan H. cı koğuşu Beşiktaş'a taşınmış ve buraya H. cılar dairesi denilmiştir.

HAMLAÇ (Üfleç), kuyumculukta altın ve gümüşün işlenmesinde kullanılan mâdenî ince boru. Bu mâdenlerin eritilmesi gereken yerlerine alev, H. vasıtasıyle ve üflemek suretiyle gönderilir. Aynı boru kimya tecrübelerinde de kullanılır.

HAMLET [*hæmlet*], Shakespeare (b. bk.) in dünyaca tanınmış bir trajedisi ve bu trajedinin kahramanının adı. Konusu: Olay Danimarka'da geçer. Kardeşi Claudius, yüksek ruhlu Danimarka kralını öldürerek tahta çıkmış ve dul kraliçe ile evlenmiştir. Almanya'da öğrenimini yaparken babasının ölümü üzerine yurduna dönen tahtın hukukî vârisi H., babasının anî ölümü, annesinin hemen evlenmesi karşısında şüpheye düşmüştür. Bir gece sarayın bahçesinde dolaşırken babasının hayaletini görür. Hayalet, bir cinayete kurban gittiğini, yeni kralın kardeş katili olduğunu söyler, H. in öcünü almasını ister. H., babasının ruhuna, onun intikamını alacağına dair söz verir. Fakat tereddüd eder ve düşünmeye olan meyli hareketine mâni olur. Vuku bulan katil hareketinin, ayrı bir olay olmayıp, devlet ve dünyanın içinde bulunduğu karışıklığın bir işareti olduğunu anlar. H., kendisinin yalnız olarak, ahlâka dayanan bir dünya düzenini kurabileceğine inanmaz. Düşünmesini ve felsefî araştırmalarını saklamak için, başkalarına deli görünmeğe gayret sarf eder. Kendisine âşık olan Ophelia'yı zalimâne bir soğuklukla karşılar ve amcasını öldürmeyi tasarlarken Ophelia'nın Polonius'u. kendisi ile anası arasında cereyan eden bir konuşmayı gizlenmiş olarak dinlerken öldürür. Ophelia deli olur ve kendisini suya atarak intihar eder. Ophelia'nın erkek kardeşi Laertes, babasının intikamını almak ister. Böylece, temelleri sarsılmış olan tabiatı içindeki bozukluğu kendinden imha etmeğe ve hayatı yenilemeğe hazırlandığı gün gelir. H., bu hesaplaşma için bir âlet olarak kendini hazır tutar. H. ve Laertes düello yaparken, kraliçe, kralın H. için hazırlamış olduğu bir zehiri içerek ölür. Bunun üzerine H., kralı bıçaklar ve öldürür. Laertes ile H. birbirlerini öldürürler. Yüksek ruhlu ve enerjik Norveç prensi Fortinbras, Danimarka tahtını ele geçirir.

HAMLET

H. in karakteri Shakespeare'ciler tarafından çeşitli şekillerde yorumlanmış, derin derin düşünen, hareket için enerji bulamayan bir insan», «cesur bir intikamcı», «kara sevda (melankoli) ya kapılmış bir genç» ve «Oidipus kompleksine kapılmış bir psikopat» olarak anlatılmıştır.

Eser, muhtemelen 1601'de yazılmıştır. Bunun birbirinden oldukça farklı iki şekli vardır. Bunların birincisi (1603) kısa ve yer yer bozukluklar gösteren bir metindir,

ikincisi (1604) ise, sonradan 1623'te basılan büyük metnin aynıdır. Bu efsanenin hiçbir târihî örneği bilinmiyor, menşei hakkında da fikir birliği yoktur. Brutus - Lucretia efsanesinden ilham alınarak yazıldığı sanılmıştır. H. efsanesine ilk defa olarak *Şiirli Edda* da değinilir. Bu efsanenin birinci şekline Saxo Grammaticus (1150 - 1220)'un *Historia Danica* (Danimarka târihi)'sında rastlanır. Efsanenin, halk masalı yolu ile İngiltere'ye gelmiş olması muhtemeldir. İngiltere'de ilk olarak Th. Kyd bu adı taşıyan bir dram yazmış ise de, eser kaybolmuştur. Shakespeare'in trajedisi, Almanya'da yazılmış olan *Der bestrafte Brudermord* (Cezalandırılmış kardeş katili) [1710] adındaki drama çok benzer. Bu tema, Almanya'da Freiligrath [1884], Brachvogel [1876], Gutzkow [1835], Hauptmann [1942], ve başkaları tarafından tekrar tekrar işlenmiştir.

HAMM [*ham*], Batı Almaya'nın Rheinland - Westfalen eyaletinde, Ruhr bölgesinde, Lippe Irmağı kenarında bir şehir. Nüfusu 50 500 (1967) dür. Büyük bir demiryolu kavşağıdır. Kömür ocakları, tuzlu su kaplıcaları vardır. Kimya ve makina endüstrileri gelişmiştir.

HAMMÂD, Ebû İsmail bin Süleyman (ölm. 737), VIII. yüzyıl din bilginlerinden. İmâm - ı - âzam Ebu Hanîfe Hazretleri'nin hocası olan H., fıkhı Enes bin Mâlik'ten ve hadîsi İbrâhim Nah'î'den öğrenmiştir.

HAMMÂD İbn Bulukkîn (ölm. Kal'a 1028). Mağrib hükümdarı (1017 - 1028). 1014 yılında Hammadîler sülâlesini kurmuştur. Önce kardeşi El - Mansûr, sonradan yeğeni Kayravanlı Bâdîs namına Mağrib'i vâli olarak idare eden H., bölgeyi istilâ etmiş olan Zenâtalara ve Zîrî prenslerine karşı savaşmıştır. Hodna Dağlarında bir müstahkem şehir kurarak bunu başkent hâline getirmiştir (1007). Bâdîs onu vâlilikten azletmek isteyince, ona karşı isyan ederek bağımsızlığını ilân etmiştir (1016). Kalede muhasara edilen H., hasmı ölünce kurtulmuştur. Bâdîs'in oğlu El - Mu'ız, H.'ın bağımsızlığını tanımıştır (1017). H., Fatımîlerin hükümranlığını reddederek Abbâsîlerinkini ilân etmiştir.

HAMMÂDÎLER: bk. ZÎRÎLER.

HAMMAM MESKUTİN (Ar. = Cehennemlikler Hamamı), Cezair'de bir kasaba, Bône departmanında, Numidya sıra dağla ındadır. 94 - 98° sıcaklıkta yerden fışkıran sülfat, kalker arsenik, demir ve klorlu kaplıcaları vardır. Romalılar bu kaplıcalara Aquae Thibilitanae adını verirlerdi.

HAMMÂMÂT [Ar. = Güvercinler vâdisi], Mısır'da bir vâdi. Yukarı Mısır'da, yâni Del a'nın güneyinde, Arabistan sıra dağları arasındaki bu vâdiye Eski Mısırlılar Rohanu vâdisi adını verirlerdi. Firavunların ve hattâ özel şahısların lâhitlerinde kullanılan taşlar buradan çıkarılmıştır. XXVI. sülâleye bağlı Saıs'li hükümdarlar ve Kambuciya (Kâvus, Kambyses), Darayavahuş (Dara, Dareios), Hşayarşa (Sarhas, Xerxes) ve I. Artxerxes'in idaresinde Mısır valiliği eden İranlılar da mezarları için lüzumlu taşları buradan almışlardır.

HAMMAMİZADE, İsmail: bk. DEDE EFENDİ.

HAMMAM - LİF, Kuzey Tunus'un doğu kıyısında, Tunus şehrinin 17 km güney - doğusunda bir kaplıca ve plâj şehri. Cebel Bu Kurnin'in kuzey yamacındadır. Nüfusu 22 161 (1966) dir. H. L te radyoaktivitesi yüksek, sıcaklığı 49° olan ve klorid, sülfat, soda ve kalsiyum bulunan iki kaplıca vardır.

HAMMARSKJÖLD [*hamarşöld*], **Dag** (Jönköping 1905 - Ndola, Kuzey Rhodesia 1961), İsveçli siyaset adamı, ekonomi profesörü, malî problemler mütehassısı, devlet nazırı (1951 - 1953). Babası Hjalmar H. (1862 - 1953) de tanınmış bir siyaset adamıdır. Memleketini birkaç defa milletlerarası kuruluşlarda temsil ettikten sonra, Birleşmiş Milletler genel sekreteri seçilmiştir (7 Nisan 1953). 26 Eylûl 1957'de bu vazifeye tekrar seçilmiş, fakat Afrika'da resmî vazife ile Léopoldville'den Ndola'ya giderken bir uçak kazasında ölmüştür. 1961 yılında, Barış Armağanı H. e verilmiştir.

D. HAMMARSKJÖLD

HAMMERFEST [*hamîrfest*], Kuzey Norveç'te, Kvalöy Adasında bir liman kasabası. Finnmark eyaletinin başkenti olup nüfûsu 6 800 (1967) dür. Avrupa'nın en kuzeydeki şehridır. 1944'te Almanlar tarafından tamamen tahrip edilmiştir. Almanlar burada bir denizaltı üssü kurmuşlardı. Önemli bir balıkçılık limanıdır. Konserve ihraç eder.

HAMMERFEST

HAMMER - PURGSTALL, Joseph Freiherr (Baron) von (Graz 1774 - Viyana 1856), ünlü Avusturyalı müsteşrik, târihçi ve şâir. Tanınmış bir hukukçu ve maliyecinin oğlu olan H., 1788 de Viyana'da Prens Kaunitz'in kurduğu Doğu Dilleri Akademisi'ndeki tahsilini 1796'da bitirmiştir. Meninski'nin Arap, Fars ve Türk dillerine âid büyük sözlüğünü yayınlayan von Jenisch'e sekreterlik ve mesai arkadaşlığı eden H., 1799'da Papa'nın temsilcisi Baron Herbert'in maiyetinde elçilik tercümanı olarak İstanbul'a gelmiştir. Birkaç ay sonra Mısır'a gönderilen H., orada İngiliz - Türk askerî işbirliği çalışmalarında vazife görmüştür. H., Mısır'dan Avusturya İmparatorluk Kütüphânesi'ne zengin bir Arapça yazma eserler koleksiyonu ve

J. HAMMER - PURGSTALL

ayrıca mumyalar, üzerlerinde hiyeroglif yazılar bulunan eski taşlar, tabletler v. b. dan ibâret târihî nâdîde eşyalar getirmiştir. 1802'de Graf (Kont) Sturmer maiyetinde tekrar İstanbul'a elçilik kâtibi olarak gelen H., 1806'da Iaşi (Yaş) Konsolosu tâyin edilmiştir. 1807'de Viyana'ya İmparatorluk tercümanı ve Dışişleri Bakanlığı müşaviri olarak getirtilen H., Herzogin (Düşes) Marie - Louise'nin Paris'e gidişinde kendisine refakat etmiş ve orada Fransız şarkiyatçısı Silvestre de Sacy (b. bk.) ile tanışmıştır. 1817'de Aula Yüksek Mahkemesi'ne müşavir seçilen H., 1835'te Styria'daki son Purgstall Kontesi'nin mülküne tevarüs etmiş ve Freiherr von unvânını almıştır. Viyana'da geçen uzun yıllar sırasında Doğu kaynaklarını, Türk - Avusturya ilişkilerini arşiv ve belgelerden inceleyen H., 1847'de Viyana Bilimler Akademisi kurulunca, buraya ilk başkan seçilmiş ve 1849'a kadar bu vazifede bulunmuştur.

Doğu dillerini iyi bilen H., hayâtının otuz yılını Türk târih ve edebiyâtı üzerindeki çalışmalarına harcamıştır. Servetinin büyük bir bölümünü de bu uğurda kullanan H., 1810'da başladığı iki cildlik *Die Staatsverfassung und Staatsverwaltung des Osmanischen Reiches* (Osmanlı İmparatorluğu'nun Devlet Teşkilâtı ve İdâresi)'ini dört yılda tamamlamıştır [Viyana. 1814 - 1816]. En mühim eseri, *Geschichte des Osmanischen Reiches* (Osmanlı Devleti Târihi) [1827 - 1832] tir. Almanca'da on ve Fransızca'da on sekiz cild tutan bu eser, tarafsızlığa uymayan bâzı görüşleri bulunmasına rağmen, bugün de değerini kaybetmemiştir ve benzerlerinden üstündür. Birinci cildi Esad Câbir Paşa tarafından, tamâmı da Fransızcadan on cild hâlinde Mehmed Atâ Efendi (bk. ATÂ, Mehmed) tarafından *Devlet - i Osmaniye Târihi* adı altında [1913 - 1921 ve 1947] Türkçeye çevrilmiştir. *Osmanlı Devleti Târihi* nin cild kapaklarındaki desen, Sultan Abdülaziz tarafından yapılmıştır.

H., Türk, İran, Arap târihi ve kültürü üzerinde bir kütüphâne teşkil edecek kadar çok eser vermiş, bu dillerin edebiyât ve târihini Avrupa'ya tanıtmıştır. Joseph adını Yusuf olarak alıp 1207 (1792 - 1793) de Hakkâk Rahmî'ye ve 1223 (1808)'te Hakkâk Azmî'ye mühürler kazdıracak kadar (bk. Süheyl Ünver, Hammer'in Kitapları ve Mühürleri, Hayat Tarih Mecmuası, yıl 5, sayı 9, s. 19 - 20) kendisini Doğu İslâm âleminin târih ve kültürüne adayan H.'in adı, bugün Viyana'da Hammer-Purgstall - Gesellschaft adlı derneğine verilmiştir. H.'in şiirlerini, eserleri hakkında yazılanları, hâtıralarını toplayan ve 1960'tan beri *Bostan* adlı bir de dergi yayınlayan dernek, Viyana'ya tahsile gelen Türk, Arap ve İranlıların Almanca öğrenmelerine de yardımcı olmaktadır. H.'in Viyana yakınında bir köyde hayatı boyunca oturduğu kitâbeli evi ile bu köy mezarlığındaki Türk usûlü mezar taşları ve kızının, üzerinde ay - yıldız bulunan ve bir yüzü Türkçe yazılı mezar kitâbesi, onun Türk târih ve kültürüne olan bağlılığının örnekleridir. Geothe, *West - östlicher Diwan* (Batı - Doğu Dîvânı) adlı eserini, H.'in 1812 - 1813'te Tübingen'de yayınlanmış olan *Diwan des Hafis* (Hâfız Dîvânı)'ından yararlanarak yazmıştır.

J. HAMMER - PURGSTALL

«Wiener Jahrbücher» (Viyana Yıllıkları) ve Viyana ve München» akademileri «Mémoire»'larında, «Journal Asiatique» v. b. dergilerde pek çok makaleleri çıkan H., Kont Reviczki ile birlikte *Die Fundgruben des Orients* yayınını kurmuş ve 1810'dan 1819 a kadar devam ettirmiştir.

HAMMER: Solda, Hammer'in kitapları için kullandığı ilk mühür (1792 - 1793), sağda, kütüphânesindeki bütün kitaplara bastığı ikinci mühür (1868).

H.'in diğer bâzı eserleri şunlardır: *Enzyklopädische Übersicht der Wissenschaften des Orients* (Doğu İlimlerine Ansiklopedik Bir Bakış) [2 cild, Leipzig, 1804]; *Rosenöl, oder Sagen und Kunden des Morgenlandes* (Gülyağı veyâ Yakın Doğu'dan Efsaneler ve Bilgiler) [2 cild, Tübingen, 1813]; *Geschichte der schönen Redekünste Persiens* (İran Hitabet San'atı Târihi) [Viyana, 1818]; *Geschichte der Assassinen* (Haşhaşîn'ler Târihi) [Tübingen, 1818, Fransızca tercümesi, Paris, 1833]; *Geschichte der osmanischen Dichtkunst* (Osmanlı Şiir San'atı Târihi) [4 cild, Peşte, 1836 -

HAMMER - PURGSTALL'ın mezarı

1838]; *Gemäldesaal moslimischer Herrscher* (Müslüman Hükümdarların Resim Galerisi) [6 cild, Darmstadt, 1833-1839]; *Geschichte der Goldenen Horde im Kiptchak* (Deşt-i Kıpçak'ta Altın Ordu'nun Târihi) [Peşte, 1840]; *Geschichte der Ilchane* (İlhanlılar Târihi) [Darmstadt, 1854]; *Geschichte der Chane der Krim* (Kırım Hanları Târihi) [Darmstadt, 1856]. — F. T.

HAMMERSMITH [*hęmĭrsmith*], İngiltere'de, Middlesex Kontluğunda bir şehir. Nüfusu 197 590 (1968) dır. Londra'nın batı banliyösü olan H. te bulunan St. Paul's School binası, II. Dünya Harbi'nde General Eisenhower (b. bk.)'ın karargâhı olarak kullanılmıştır.

HAMMERSTEIN [*hąmĭrştayn*], **Kurt Freiherr von H.-Equord** (Hinrichshagen, Waren 1878 - Berlin 1943), Alman generali (1934). I. Dünya Harbi'ne kurmay subay olarak katılmış, 1930-1934 yılları arasında W. Heyes'in halefi olarak ordu kumandanlığında bulunmuştur. 1 Şubat 1934'te, Nazizme karşı nefretini açıkça belirterek askerlikten ayrılan H., 1939'da batıda bir ordu grupunun kumandanlığını kabul etmiştir. H., «direnen askerler grupu» nda çok faal bir rol oynamış, fakat Hitler'i tevkif etmek için hazırladığı plânı tatbik edemeden azledilmiştir.

HAMMOND [*hęmĭnd*], Amerika Birleşik Devletleri'nin Indiana Devletinde, Minchigan Gölü kenarında, Chicago'nun güneyinde bir şehir. Nüfûsu 111 698 (1960) olan H. da makina ve kimya maddeleri endüstrisi gelişmiştir.

HAMMUDA (1759-1814), Tunus beyi. Hüseynîler sülâlesinden Alı Bey'in oğlu ve halefi olup 1782-1814 yılları arasında beylik yapmıştır. Venedık'e karşı mücadele etmiş (1784-1786) ve I. Napoléon ile oldukça dostane münasebetler kurmuştur. Kâtibi tarafından zehirlenerek öldürülmüştür.

HAMMÛDÎ'LER, Endülüs Arap devleti ve hânedânı. Hânedâna adını veren Hammûd, gûyâ 10. kuşakta Hazret-i Alî'ye dayanmaktadır ve 5. kuşaktan da İdrîsîlerden Ömer'den inmiştir. Devlet kurucusu olan hükümdar, bu Hammûd b. Meymûn'un küçük oğlu Ali Nâsır li-dîni'llah'tır. Endülüs Emevîleri'nin Tanca ve Septe (yeni Rîf = Kuzey Fas) vâlisi iken, 1016'da Malaga (İsp. Málago)'da saltanatını ilân etmiştir. Aynı zamanda Kurtube'de de Emevîlerin yerine emîrü'l-mü'minîn unvânıyle halîfe ilân olunmuştur. Bu iki sıfatla 1018'e kadar 2 yıl taht'ta kalmıştır.

Yerine ağabeyi I. el-Kaasimu'l-Me'mûn, Benî Hammûd'dan ikinci hükümdar olarak tahta geçti. Küçük kardeşi halîfe iken el-Cezîre (Algeziras) vâlisi olan bu zat, 1018-1021 arasında 3 yıl ve 1023'te tekrar çok kısa müddet halife, 1018-1021 ve 1022-1025 arasında iki defa da cem'an 6 yıl da Malaga kralı oldu. Oğlu Muhammedü'l-Mehdî, 1039-1058 arasında 19 yıl süren el-Cezîre prensliği dalının kurucusu oldu. 1039-1048 arasında 9 yıl el-Cezîre tahtında oturdu ve yerine oğlu el-Kaasimu'l-Vâsık (1048-1058) geçti. El-Cezîre dalı, Abbâdîler tarafından söndürüldü.

I. el-Kaasim'in yerine, ilk hükümdar Ali'nin büyük oğlu Yahyâ'u'l-Müte'âlî-bi'llah geçti. Üçüncü Malaga (Ar. Mâlaka) kralı olarak 1021-1022 ve 1025-1035 arasında iki defa da cem'an 11 yıl saltanat sürdü. Gene bu hânedandan üçüncü halîfe olarak 1021-1023 ve 1025-1027 arasında iki defa da cem'an 4 yıl halîfelik yaptı. Benî Hammûd, bu suretle 3 halîfe ile 9 yıl Kurtube (İsp. Córdova) tahtında oturdu.

Yahyâ'nın 7 erkek kardeşi vardı. Bunlardan I. İdrîs el-Müeyyed-bi'llah, 4. hükümdar olarak (1035-1039) onu tâkip etti. I. İdrîs'in 4 yıllık saltanatından sonra tahta geçenler şunlardır: Yahyâ'nın oğlu el-Hasanu'l-Müstansır-bi'llah (1039-1042), kardeşi II. İdrîs el-Â'lî-bi'llah (1042-1046 + 1053), I. İdrîs'in oğlu I. Muhammed el-Mehdî-bi'llah (1046-1052), I. İdrîs'in küçük oğlu III. İdrîs el-Muvaffak-bi'llah (1052-1053), yukarıda anılan el-Kaasimu'l-Vâsık (1054-1055, II. Kaasim el-Müstâ'lî bi'llah sanıyle), 10. melik olarak II. İdrîs'in oğlu II. Muhammed (1054-1057). 41 yıllık Malaga meliklerinin sonuncusu olan bu zâtın kızı Zeyde, Kastilya kralı VI. Alfonso ile evlenmiş, Elisabeth adını almış, 1095'te ölmüş ve çocukları olmuştur. Bu suretle 19 yıl el-Cezîre prenslik, 41 yıl Mâlaka krallık, 19 yıl da Kurtuba imparatorluk tahtını işgal eden H.'ler son bulmuştur.

II. Muhammed'in kardeşi Emîr Abdullah, onun oğlu Emîr Muhammed, onun oğlu da büyük coğrafya bilgini eş-Şerîfü'l-İdrisî Ebû-Abdullah Muhammed (1100-1166)'dir. Bk. **İDRÎSÎ.** H.'lerin yerine Muvahhid hânedânı geçmiştir.

HAMMURABİ (M. Ö. 1728-1686), kanunlarıyle meşhur Babil kralı. M. Ö. 2000'den sonra Babil'e gelen Ken'anlı tabakaya bağlı idi. Siyasî hedefi, M. Ö. 1950'den sonra birçok önemsiz küçük devlet hâlinde parçalanan Babil'i tekrar birleştirmek idi. Bu hedefe, Larsa kralı Rims Sin'i yendikten sonra erişmiştir (M. Ö. 1700).

H., Babil hukukunu tedvin için yapılan en büyük teşebbüse adını vermiştir: *Codex Hammurabi.* Bu eser Sumer dilindeki Urnammurun ve Lipitiştar'ın ve Akkad dilindeki Bilama'nın kodeksleri gibi eski kanun külliyatına dayan-

HAMMURABİ

makla beraber, zenginlik ve düzen bakımından onlardan çok üstündür. Çivi yazısını kullanan bütün dillerdeki kodeksler Codex H. nin değeriyle mukayese edilemez. Codex H. nin aslı, 2,25 yüksekliğinde olup 1902'de Susa'da keşfedilen ve şimdi Louvre'de bulunan bir diyorit sütunudur.

H., kanun alanındaki bu faaliyetinden başka, idareci olarak da çok önemli ve büyük faaliyetlerde bulunmuş, ekonomi ve kültür bakımından da mükemmel bir me'mur kütlesine dayanarak ülkesini yüksek bir seviyeye eriştirmiştir.

HAMP [ã], **Pierre** (asıl adı: **Henri Bourillon**; Nice 1876 - Le Vésinet 1962), Fransız yazarı. Aşçı ve Chemin de fer du Nord Kumpanyasında me'mur olarak çalıştıktan sonra Nafia Okuluna girmiş ve mühendis olmuştur. Natüralistlerin izinde yürüyen bir gerçekçi olarak, mesleklerı inceleyen birtakım romanlar yazmıştır. *La Peine des hommes* (İnsanların gücü) genel başlığı altında çıkan bu romanlar, 12 cild tutar. Bu arada ayrıca *Enquêtes* diye adlandırdığı araştırmalar yayınlamıştır [5 cild]. Bu eserler *Gueules noires* (Kararmış yüzler) [1938]; *En passant par la Lorraine* (Lorraine'den geçerken) [1947] gibi eserlerdir. İkinci bir seriyi de *Gens* (İnsanlar) genel başlığı altında çıkarmıştır. Bunlar *Braves Gens de France* (Babacan Fransızlar) [1939]; *Gens de cœur* (İyi Yürekli İnsanlar) [1941] dür.

HAMPARSUM LİMONCUYAN (**Kemânî Baba**; İstanbul 1768 - H a s k ö y İstanbul - 1839), Ermeni asıllı bestekâr ve nota mûcidi. Harputlu Serkis'in oğludur. Beyoğlu'nda Ağa Câmii yakınlarında, Çukur Sokaktaki bir evde doğdu. Âilesi fakirdi. İlk tahsilden sonra bir terzinin yanına çırak girdi. Pek zengin ve tanınmış, aynı zamanda mûsikisever b i r Ermeni âilesi olan Düzyan'lar tarafından himâye edildi. Onların Kuruçeşme'deki sarayımsı yalılarına devama başladı ve mûsiki öğrendi. Mevlevîhânelere ve Ermeni kiliselerine gitti. Beşiktaş Mevlevîhânesi'nde kudümzenlik yapan Büyük Dede İsmail Efendi ile tanıştı. Ders aldı ve teşvik gördü. III. Selim'in huzuruna kabûl edildi ve bu padişahın teşvikiyle meşhur notasını icad etti (bk. NOTA YAZISI). Kiliselerde müzisyen olarak hizmet etti. Yaptığı nota dolayısıyla kıskançlıklara mâruz kaldı. Hasköy'deki evinde musiki dersleri verdi. 71 yaşında öldü ve Beyoğlu'nda Surp Agop Ermeni mezarlığına gömüldü. 6 çocuğu oldu. Biri, neyzenlikle tanınmış Zenop Lımoncuyan'dır.

HAMPARSUM LİMONCUYAN

H., kemandan başka biraz tanbur da çalar, aynı zamanda iyi okurdu. XVIII. yüzyıl Türk klâsiklerini III. Selim'in emriyle yaptığı nota ile 6 defter hâlinde yazdı. Bu defterlerden 4'ü kaybolmuştur, 2 si elimizdedir (İstanbul Belediye Konservatuvarı Kütüphânesi No. I. 617 ve İstanbul Belediye Kütüphânesi). Fakat ondan alınmış ve yazılmış defterler vardır. H. notası, Batı notasının kesin yerleşmesine kadar çok tutulmuştur. Ermenice, fakat emsali gibi Türk makam ve usulleri ile yazılmış ilâhilerinden başka, 18 Perner Kâr - ı nâkıt, beste, semâi ve şarkısı zamanımıza kalmıştır ve H. un yüksek bir bestekâr olduğunu gösterir.

Hamparsum notası: bk. NOTA YAZISI.

HAMPDEN [*hæmpdīn*], **John** (Londra 1595 - Thame 1643), İngiliz siyaset adamı. Hükümdarların keyfî siyasetine karşı cephe alarak ship money (= gemi parası) vergisinin tahsiline engel olmuştur (1637). Büyük İhtar (Grand Remonstrance) ı yazanlardan biri olup, iç savaşta Cromwell (b. bk.) ın ordusunda çarpışmıştır.

HAMPSHIRE [*hæmpşir*], İngiltere'nin güneyinde, Manş Denizi kıyısında bir kontluk. Nüfûsu 1 336 794 (1961), yüzölçümü 4 273 km² dir. Merkezi Winchester'dır.

HAMPSTEAD [*hæmpstīd*], Londra'nın kuzey - batısındaki banliyölerden biri. Şehir merkezinden 6 km mesafedeki bu semtin nüfûsu 98 900'dür. Uzun süre hukukçular, sanatkârlar ve yazarların tercih ettiği bir yer olmuştur.

HAMPTON COURT [*hæmptīn kɔrt*], Greater London'ın güney - batısındaki kraliyet şatosu. Thames kıyısında ve güzel bir park içinde bulunmaktadır. Kardinal Wolsey tarafından 1526 yılında VIII. Henry'ye armağan edilmiş olan H. C., II. George devrine kadar kral konağı olarak kalmıştır. İnşa ettiren de Kardinal Wolsey'dir. III. William'ın iradesiyle Ch. Wren 1689'dan i'tibaren bu eski Tudor şatosunun onarımı ile meşgul olmuştur. Şato halkın ziyaretine açıktır ve burada kraliyet resim koleksiyonunun bâzı kısımlarıyla değerli goblenler vardır.

HAMRİN, Cebel, Irak'ta bir dağ sırası. Dicle'nin doğusunda, kuzey - batıdan güney - doğuya uzanarak, Zagros'un dağ önü alüvyon ovası ile Mesopotamya ovası arasında 300 km uzunluğunda bir sed teşkil eder. Dicle, Şatt'ül - Adaim ve Diyâlâ nehirlerinin açmış oldukları dar vâdiler H. dağlarını keser.

HAMSE, biri Güney Azerbaycan'da, diğeri de İran'ın Fars eyâletinde olan iki idârî bölgenin adı:

Azerbaycan H.'si, doğudan ve güneyden Kazvin ve Hemedan eyâletleri, batıdan Afşar ve Gerrus sancakları, kuzey - batıdan Azerbaycan ve kuzeyden Gilân eyâletleri ile çevrilmiştir. İdâre merkezi Zencan (Zengân) şehridir. Vilâyet, çok eski çağlardan beri çeşitli Türk boylarının yaylak ve kışlak hayatları için çok uygun ve elverişli bir saha olmuştur. Azerbaycan H.'si, tamamen Türklerin yaşadıkları bir bölgedir. Esas kütleyi, Şahseven adı altında toplanan Türkler meydana getirir. Bunların en önemli kolu Afşarlardır. Bunlardan başka, ayrı kabile adı taşıyan Türkler de vardır. Usanlu, Mukaddem, Bayat, İnanlu, Hudâbendelü, Çekni, Yılmaç, Tırpahlu (Torpahlu = Topraklu) gibi.

Sâsânîler devrinde kuzey ve güney Azerbaycan'ın çeşitli yerlerine yerleştirilen veyâ o toprakları ele geçirerek yerleşen Ak Hun ve Kaçarların da dahil bulunduğu Ağaçeriler ile Sabır Türkleri de V ve VI. yüzyıllarda bu topraklara gelip yerleşmişlerdir.

Sâsânîler devrinde Nûşirvân, Türkleri Kuzey Azerbaycan'dan boşaltmak veyâ hiç değilse bu bölgede Türk çoğunluğunu azaltmak için türlü çârelere baş vurmuştur. Türklerin güney bölgelerine sürülüp onların yerlerine Farsların getirilmesi, işte bu tarihî Fars siyâsetinin neticesidir.

Sâsânîlerden sonra, Arap hâkimiyeti devrinde, H. ve çevresinde Türk unsuru yeniden artmaya başlamıştır. Türkistan'dan gelen Türkmenler Güney İran ile birlikte Hemedan, Kazvin ve H. bölgelerine yerleşmişlerdir.

Gazneli Sultan Mahmud ve oğulları zamanında, Türkistan ve Horasan taraflarından kalkan ve Selçukluların öncüleri sayılan Oğuz Türkleri, büyük topluluklar halinde Acem Irak'ı, Rey, Isfahan, Hemedan ve bütün Azerbaycan'ı ellerine geçirmişler ve gelenlerin büyük çoğunluğu buralarda yerleşip kalmışlardır. Bu bölgelerde Türk unsurunun gittikçe artmakta olduğunun tarihî delillerinden biri de, Selçuklular zamanında Rey, Hemedan, Kazvin, Cebel ve Deylem taraflarında ve Bağdad'dan Azerbaycan'a giden yol üzerinde Türkçe adlar taşıyan şehir, kasaba ve kale sayısının çokluğudur.

Oğuz Türklerinin güneyden Azerbaycan'a akın etmeleri Celâleddin Hârezmşah devrinde daha çok artmıştır. Bu bölgedeki Türk nüfûsu. Moğollar devrinde en yüksek seviyesine çıkmıştır. H. de, bu devirlerde Türklerin yerleştiği bölgelerin en önemlilerinden biri olmuştur. Ekber ve Zencan şehirleri arasındaki Sultaniye şehri bu devirde kurulmuştur. Ayrıca, bu şehrin kuzeyinde 35 kadar Türk köyü meydana gelmiştir. Bu Türk çoğunluğu. birçok yerlerin adlarının da Türkçeleşmesi neticesini vermiştir.

1813'teki Gülistan Barışı ile Kuzey Azerbaycan hanlıklarının Rusya'nın hâkimiyeti altına girmesi ve Rusların daha güneye inebilmek için fırsat gözlemeye başlamaları üzerine, Feth Ali Şah Kaçar, 1826 - 1828 savaşlarına hazırlanırken, bu bölgeye büyük önem vermişti. Sultaniye'yi, Sultanâbad adı ile yeniden kurarak buraya bir kale yaptırdı. 1826 savaşı başlarken, Abbas Mırza Kaçar, 65 000 kişilik ordusu ile burada toplanmıştı. Fakat 1828 de İran'ın imzaladığı Türkmençay barışı ile, İran hükûmeti H. üzerindeki bütün faaliyetlerini sona erdirdi.

Bugünkü H. vilâyeti bölük ve bölükât adı altında 7 sancağa ayrılmıştır. Sancaklar Zencan, Zencan - Çay, Ekber - Çay. İc - Çay, Engûrân, Tarumat ve Hudâbendelü'dür. Vilâ etin merkezi olan Zencan'ın nüfûsu 20 000 kadardır. Azerbaycan'ı İran'a bağlayan Tebriz - Kazvin demiryolu da buradan geçer.

H , II. Dünya Harbi'nden sonra Tebriz'de kurulan muhtar Azerbaycan hükûmeti ile Tahran hükûmeti arasında anlaşmazlık konusu olmuştur. Tebriz hükûmeti H.'yi, Kazvin ile Hemedan'a kadar, Azerbaycan'ın ayrılmaz bir bölümü sayarak kendine bağlamış ve bu bölgeyi savunmaya karar vermişti.

Fars H.'ne gelince, resmî taksimâta göre burası, Fars eyâletinin 8 vilâyetinden biridir. Fakat eyâletin merkezi bulunan Şiraz'dan çok uzakta olması dolayısıyle, fiilen müstakil denebilecek bir hâldedir. 14 sancağa ayrılmıştır. Nüfûsu 250 000 - 300 000 arasındadır. Bu vilâyetin de büyük çoğunluğu Turktür. Türklerin büyük çoğunluğu da, Fars eyâletinin diğer birçok vilâyetlerinde de yine çoğunluk hâlinde bulunan Kaşkay Türklerinin bir koluna mensup olanlardır.

HAMSE (Ar. = beş), İran ve Türk edebiyatlarında, umumiyetle, beş mesnevîden vücuda gelen ve bir san'âtkâr tarafından yazılan mecmualara verilen ad. Bu mânada ilk olarak, *Penç - genç* adı ile beş mesnevî kaleme alan Nizamî - i Gencevî (ölm. H. 597/1200) tarafından kullanılmıştır. Onun H. si *Husrev ü Şirin*, *Leylî vü Mecnun*, *Heft - peyker*, *İskendernâme* ve *Mahzenü'l - esrar* adlı eserlerden meydana gelmiştir Ondan sonra Husrev - î Dihlevî (1253 - 1325) *Şirin ü Husrev*, *Matlau'l - envâr*, *Mecnun ü Leylî*, *Âyine - i İskenderî* ve *Heşt - behişt*'ten mürekkep bir H. yazmıştır. Onu da Hâcûy - i Kirmanî (1290 - 1352) mesnevîlerinden kurulu H. siyle tâkip etmiştir.

Abdurrahman Câmî (1414 - 1492) nin *Heft - evreng*'inin bir kısmını teşkil eden H. si şu mesnevîleri içine alır: *Tuhfetü'l - ahrar*, *Sübhatü'l - ebrar*, *Yusuf ü Züleyha*, *Leylî vü Mecnun* ve *Hırednâme - i İskenderî*. Ayrıca Hât fî (ölm. 1521) nin, Hilâlî (ölm. 1529) nin. Feyzî (1547 - 1595) nin ve daha birkaç şâirin H. leri olduğu bilinmektedir.

Türk edebiyatında H. edebî nev'inin ilk ünlü şahsiyeti Çağatay şâiri Mir Ali Şîr Nevâî (b. bk.) olmuştur. Onun Nizamî ve Husrev tarzında tertip ettiği ve 1484'te tamamladığı H. si, aş. yu. 64 000 beyit tutmaktadır. Bu H. nin ilk mahsulü *Hayretü l - ebrar*'dır. Diğerleri de *Ferhad ü Şirin*, *Leylî vü Mecnun*, *Seb'a - i Seyyâre*, *Sedd - i İskenderî*'dir.

Nevâî, H. sinde çok beğendiği klâsik İran edebiyatının ince ve yüksek hayallerini, Türkçe olarak ifâde ederken kendiliğinden de çok şeyler katmış, millî ve sosyal hayattan da buraya canlı levhalar eklemesini bilmiştir. Abdurrahman Câmî'nin, onun H sinin Nizamî ve Husrev'inkilere bile üstün olduğunu söylemesinde mübalâğanın pâyı bulunsa bile, bu H. de millî gayeye uygun bir plân tasavvur edildiğini söylemek yanlış olmayacaktır. İranlı üstadlar bu neviden eserlerinde olayların akışındaki teferruata fazlaca yer verdikleri halde, Nevâî böyle yapmamış, daha çok san'at ve ibda gücünü göstermek istemiştir. Ayrıca, sırası düştükçe devlet idaresi hakkında da görüşlerini telkin etmek gayretini göstermiştir.

Osmanlı edebiyatında H. sahibi oldukları şuarâ tezkireleri ve diğer kaynaklarda kaydedilen şâirler bir hayli oldukları hâlde, bunlardan, H. leri elde bulunanlar azdır. Bizde ilk H. yazanlar II. Bayezid (1481 - 1512) devri şâirlerinden Çakerî ile Akşemseddinzâde Hamdullah Hamdi (1449 - 1503) dir. Çakerî'nin H. sini teşkil eden eserler şunlardan ibarettir: *Yusuf ve Züleyha*, *Leylâ ve Mecnun*, *Vamık ve Azra*, *Hüsn ve Nigâr*, *Süheyl ve Nevbahar*.

Şöhretli mutasavvıf Akşemseddin'in en küçük oğlu olup hemen bütün hayatı Göynük'te geçen Hamdullah Hamdî'nin H. si ise şu mesnevîlerden meydana gelmiştir: *Yusuf ve Züleyha*, *Leylâ ve Mecnun*, *Tuhfetü'l - uşşak*, *Kıyafetnâme* ve *Mevlid*.

Osmanlı edebiyatında H. lerin altın çağı XVI ve XVII. yüzyıllarda yaşanmıştır. 30 kadar eser sahibi bulunan Lâmiî Çelebi (1472 - 1532) nin H. kaleme aldığı şüphesiz olmakla beraber, mesnevîlerinin sayısı beşin çok üstünde bulunduğundan, bunlardan hangilerinin H. ye girdiğini kesin olarak söylemek güçtür. Bununla beraber şu beş mesnevîyi burada belirtmekte mahzur yoktur: *Vamık ve Azrâ*, *Vaysa u Ramin*, *Maktel - i Hüseyin*, *Şehre - engiz*, *Absâl ve Salamân*. Hâmidizâde Celilî (ölm. 1536) nin de H. teşkil etmek üzere bilinen mesnevîleri şu şekilde sıralanmıştır: *Husrev ve Şirin*, *Leylâ ve Mecnun*, *Gül - i Sad - berg*, *Cevher - nâme* ve *Yusuf ve Züleyhâ*.

Yine XVI. yüzyılın tanınmış mesnevî san'atçılarından Kara Fazlî (ölm. 1563) nin H. sinin şu eserlerinden kurulu olduğu bilinmekte ise de, bunların hepsinin değil, yalnız bâzılarının yazmaları kütüphânelerde bulunabilmektedir: *Gül ve Bülbül*, *Hümâ ve Hümayûn*, *Leylâ ve Mecnun*, *Lüccetü'l - esrâr*, *Nahlistan*. Buna mukabil Dukakinzâde Taşlıcalı Yahya (ölm. 1575) nın H. sine giren beş mesnevînin hepsi de İstanbul kütüphânelerinde mevcut olup şu başlıklarla adlandırılmışlardır: *Gencine - i Râz*, *Kitab - i Usul*, *Şâh ve Gedâ*, *Yusuf ve Züleyhâ*, *Gülşen - i Envâr*.

XVI. yüzyıl şâirleri arasında beş mesnevî sahibi oldukları bilinen, fakat eserlerinin tamamının veyâ bir kısmının adlarından başka yazma nüshalarına kütüphânelerde

tesadüf edilmeyen H. cilerden şunları da kaydedeceğiz: Behiştî (ölm. 1569), Fıkrı (ölm. 1574), Muidî (ölm. 1585)...

XVII. yüzyılda ise en tanınmış H. üstadı Nev'îzâde Atâî (1583 - 1635) olmuştur. Onun, edebiyatımızın belki en başarılı H. örneği durumunda olan mesnevîleri şunlardır: *Nefhatü'l - ezhâr*, *Sohbetü'l - ekbâr*, *Sâkînâme*, *Heft - hu'ân*, *Hılyetü'l - efkâr*. Bunlardan *Sâkînâme*'nin bir adı da *Âlemnümâ*'dır. Sadece bu eserin İstanbul kütüphânelerinde otuz dört nüshası bulunduğu düşünülürse, Nev'îzâde'nin mesnevîlerinin ne kadar yaygın olduğu kolayca anlaşılabilir. *Hilyetü'l - efkâr* müstesna, diğerlerinin de İstanbul'daki nüsha sayısı otuz civarındadır. Bu sonuncunun ise yalnızca dört nüshası bilinmektedir.

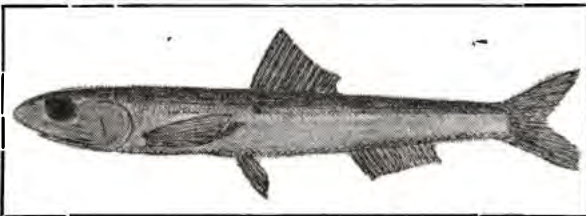
Umumiyetle manzûm olarak yazılan H. nev'inde, ilk defa, nesirle bir yenilik ve değişiklik XVII. yüzyılda yapılmıştır. Mensur H. Nergisî (1591 - 1635) tarafından vücuda getirilmiştir. Secili, tasannulu nesrin örnekleri arasında sayılan ve İstanbul kütüphânelerinde 20 civarında bulunan yazmalarından başka, üç ayrı baskısı da mevcut olan Nergisî H. si, şu beş eserden mürekkeptir: *Gazavât - i Mesleme*, *Kanunu'r - reşad*, *Meşaku'l - uşşak*, *İksîr - i saadet*, *Nihâlistan*. Ayrıca *El - Vasfu'l - kâmil* adlı eserini de H. sine idhal etmeyi deneyenler olmuşsa da, bununla sayı altıyı bulduğundan, hariç tutulması daha uygun mütalâa edilebilir.

Eski Türk edebiyatında, bilebildiğimiz son H. Suphîzâde Feyzî (ölm. 1739)'nindir. Dört mesnevîden başka bir de divanı eklenmek suretiyle meydana getirilen ve *Hamse - i Feyzî* adıyle anılan bu H. de de şu eserler yer almıştır: *Divan*, *Heft - seyyâre*, *Mir'ât - i Â'emnüma*, *Asafnâme* ve *Aşknâme*.

Bütün bu saydıklarımızdan ayrı olarak da H. sahibi olduklarına işaret edilen, fakat ya eserleri ortada olmayan ya da H. lerini teşkil eden eserlerden sadece birkaçının adından başka bilgi bulunmayan kişiler de vardır. Karamanlı Figanî (ölm. 1506?), Ârif Çelebi (ölm. 1561), Hulvî Mahmud (ölm. 1653) bu arada zikredilebilir.

H. ler, umumiyetle İran edebiyatında da işlenen ve İslâm âleminde çokça bahis konusu edilen *Yusuf ve Züleyha*, *Leylâ ve Mecnun*, *Ferhad ve Şirin*, *Vamık ve Azrâ*, *Gül ve Bülbül* gibi aşk ve hicran hikâyelerinden seçilmiştir. Ayrıca, Türk edebiyatında *Şehr - engiz*, *Sâkînâme* ve benzeri millî ve mahallî hususiyetleri de aksettiren konular da bunlarda ele alınmıştır. Türklerin bu nev'e bir yenilik getirdiği ve onu olgunlaştırıp zenginleştirdikleri rahatça söylenebilir. — A. K.

HAMSİ BALIKLARI, sıcak ve mutedil denizlerin dibi kumsal sahillerinde pelajik olarak yaşayan bir balık cinsi. Sırt tarafları yeşil - mavi veyâ hemen hemen siyaha yakın koyu mavidir. Yan ve karın tarafları parlak gümüşî beyazdır. Vücut iğ şeklinde hafifçe yassılaşmış, lateral taraftan yuvarlaktır. Üst çene alt çeneden uzuncadır. Boyları ortalama olarak 10 - 13 cm kadardır. Üremeleri yumurta iledir. Yumurtalar pelajiktir. Marmara'da Nisan - Ekim, Karadeniz'de Haziran - Ağustos aylarında yumurtlarlar.

HAMSİ BALIĞI

Dört yıl yaşarlar. İkinci yaşta olgunluğa erişirler. Üremek ve beslenmek üzere sahil bölgelerine doğru sürüler hâlinde göç ederler. Başlıca gıdalarını plânktonik organizmalar teşkil eder. Taze, tuzlu, ançuez olarak ve ayrıca balık unu ve balık yağı imâlinde kullanılır.

HAMSİGİLLER (Clupeidae), Omurgalı hayvanlardan Balıklar sınıfının, Kemikli balıklar takımının Yumuşak yüzgeçliler alt takımına giren bir familya. Vücutları yandan basık, kuyrukları çatallıdır. Sırtları mavi - yeşil, karınları beyazdır. Yan çizgileri yoktur. Hamsi, ringa balığı, çaça balığı, tirsi balığı, dişli tirsi, sardalya H.'in tanınan türlerindendir.

HAMSİN, elli gün yeline veyâ eskiden erbaîn (b. bk.) adı verilen karakıştan sonra gelen ve elli gün süren kışa verilen ad. Bu elli günden sonra kış sona ermiş sayılır.

Libya ve Mısır'ın kıyıya yakın bölgelerinde çok sıcak, kuru ve tozlu, sirokko, samyeli özelliğinde olan bu rüzgâr canlılar üzerinde çok kötü te'sir yapar, insanların derilerini kurutur, nefes almalarını güçleştirir, bitkinlik yapar. H. bâzı hâllerde kumları da sürükleyerek, bunların kayalara çarpması ile kayaları aşındırır.

Mart, Nisan, Mayıs aylarında aralıklı olarak eser. Bu rüzgâr Büyük Sahra'nın doğu bölümü ile Doğu Akdeniz teknesi arasındaki basınç ayrılığından doğar.

HAMSTER (Cricetus cricetus, Türkçe adı: cırlak sıçan), Cricetidae (veyâ Muridae = Sıçangiller) familyasından bir sıçan türü.

Vücudu 20, kuyruğu 3 cm uzunluğundadır. Sırtı kırmızı, karnı kara, diğer yerleri ise açık kahverengidir. Göğsünde bir küçük beyazlık bulunur. Yanaklarında keseleri vardır. Doğu Avrupa ve Batı Asya'da yaşar. Çiftçilerin tohumlarını, yer altında yaptığı mahzeninde biriktiren H., çok zararlı olup, yalnız yaşar.

HAMSTER

HAMSUN, Knut (asıl adı: **Pedersen**; Garmostæet 1859 - Nörholm 1952), Norveçli yazar. Quisling'in Nazi Partisinin üyesi olan H., 1940'ta Almanlar Norveç'i işgal edince, Hitler Almanya'sı lehine bir beyannâme yayınlamıştır. 1945'te tevkif edilmiş ve 1948'de yüksek bir para cezasına çarptırılmıştır. Psikolojik romanlarında, çoğu zaman, ruhî huzursuzluk içinde yer yer dolaşan orijinal insanlar tasvir eder. Daha sonraları, yer değiştirme sevdası ve maceraperestlikten çok toprağın ve kök salmış bir hayatın verdiği bereket ve saadeti övmüştür. Eserleri: *Fra det moderne Amerikas Aandsliv* (Modern Amerika'nın ruh hayatı hakkında) [1889]; *Sult* (Açlık, Türk. terc. 1934, 1956) [1890]; *Pan* (Pan [Yunan tanrısı], Türk. terc. 1954); *Ny Jord* (Yeni

K. HAMSUN

toprak) [1893], *Victoria* (ad, Türk. terc. 1940, 1952) [1898]; *Under Høststjernen* (Sonbahar yıldızları altında, Türk. terc. 1949) [1906]; *En Vandrer* (Göçebe, Türk. terc. 1967) [1909]; *Rosa* (ad, Türk. terc. 1968) [1908]; *Børn av Tiden* (Zamanın çocukları) [1913]; *Markens Grøde* (Dünya Nimetleri, Türk. terc. 1949 - 1950) [1917]; *Landstrykere* (Derbeder) [3 kısım, 1934]. Karısı Marie H. (kızlık adı: Andersen) da çocuk hikâyeleri yazmıştır. H. 1920 yılı Nobel edebiyat mükafatını kazanmıştır.

HAMTİ, Birmanya'da bir topluluk. Kuzey-doğu Hindistan, güney Çin ve Birmanya'da yaşayan Tai'ların bir grupunu teşkil eden Şan'lara bağlı olan H.'ler, Tai'ların Assam'a karşı yaptıkları taarruzdan sonra, Kuzey Birmanya'da, Kaçinler tarafından tecrid edilmiştir. Buddhist olan H.ler, ziraat ve zanaat ile geçinirler.

HAMULE SENEDİ (Tic.): bk. SENET.

HÂMÛN - İ HİLMEND, İran'ın doğusunda bir bataklık. İran - Afganistan sınırında, Hilmend Nehrinin içine akıp kaybolduğu bir göl havzası. Denizden yüksekliği aş. yu. 480 m dir. Bu sahanın su seviyesi çok değişir: kuraklık zamanında sahanın iki ucunda etrafı kamışlarla sınırlanmış iki gölcük kalır. Hilmend deltasındaki sulanan ziraat toprakları, Orta Çağda çok daha büyük bir saha kaplardı.

HAMUR, Ağrı ilinde, kuzeyde Eleşkirt - Ağrı - Taşlıca oluğuna kadar sokulan, güneyde ise Bozdağ (3 000 m)'a dayanan bir ilçe. Doğusunda Aladağ bölümlerinden Kandil Dağı (2 840 m) ve batısında Sekir Dağı (2 350 m) bulunur. Murat Irmağı, il merkezi Karaköse'den sonra güneye dönüp derin ve yanları sarp kayalık olan H. Boğazından geçer.

Kuzeyden (1 750 m) güneye (3 000 m) doğru yükselen bu bölgede kışlar çok soğuktur (Ocak ayı ortalaması —10,4°). Burası, Kars'tan sonra, memleketimizin kışı en şiddetli geçen yeri, hattâ mutlak asgarî sıcaklık (Karaköse —43°, Kars —37°) bakımından Kars'tan daha soğuktur. Bu yüzden, kalınlığı bâzan 180 cm ye varan kar örtüsü, her yıl ortalama olarak 124 gün yerde kalır ve ancak Mayıs ayı sonlarında tamamiyle ortadan kalkar. Çünkü burada, Mayıs sıcaklığı (12.3 santigrat), Akdeniz kıyılarımızın kış sıcaklığından fazla değildir. Yurdumuzun, en uzun olarak karla örtülü kalan bölgesi burasıdır. Buna karşılık yazlar kısa ve nisbeten sıcak (Temmuz ortalaması 20,9 santigrat) geçer.

H. ve çevresi, Doğu Anadolu'nun en az yağış alan (yıllık ortalama 541,6 mm) bölgelerinden biridir. Yılın en yağışlı mevsimi, İç Anadolu'da olduğu gibi, ilkbahar (195,3 mm) ise de yazların oraya nazaran daha yağışlı (86,2 mm) geçmesi, bölgenin İç Anadolu ve Karadeniz yağış rejimleri arasında bir intikal karakteri arz ettiğini gösterir.

Bu durum tesirini, ilçenin kuzey - batısını keserek geçen Murat Irmağının rejiminde de hissettirir. Kış boyunca birikmiş karlar, bir yandan sıcaklığın yükselmeye başlaması, öte yandan ilkbahar yağmurlarının kar erimelerini hızlandırması sebebiyle Mayısta taşar. Mayısta Murat, saniyede 392 m³ su akıtır.

Yağışların yetersizliği dolayısıyle ilçe arazisinin büyük kısmı steplerle kaplıdır. Bu step örtüsü, 1 800 m ye kadar yükselir. Bu sınır üstündeki ormanlar tahrip edildiğinden Bozdağ gibi yüksek yerler çıplaktır.

Kışların uzun ve şiddetli, yazların kısa sürdüğü ilçede, çeşitli ziraat yapmaya imkân yoktur. Bu itibarla, Malhas'tan geçerek Murat'a karışan derenin katettiği Neojen oluk tabanındaki bir miktar şalgam ve lâhana gibi kış sebzeleri dışında, ilçenin başlıca ürünü arpa (1 790 ton), sonra buğday (867 ton) dır.

Şiddetli soğuklara karşı taştan inşâ edilmiş. toprağa bir miktar gömülmüş, düz damlı evlerden yapılı köyler gibi, Ağrı - Van karayolu üzerinde 1 486 nüfuslu, fakat köylerden farksız ilçede oturan halkın başlıca meşgalesi, bazalt plâtolarının düz satıhlariyle, bu satıh üzerinde yükselen dağlarda koyun (1968'de 89 425 baş), plâtoya gömülmüş vâdi yataklarında sığır (32 580 baş) yetiştirmektir. Bu hayvanların bir kısmı Erzurum tüccarlarına satılır. — T. Y.

Târih: Soldan Murat Irmağına karışan H. çayı ile bunun geçtiği derince dereye açılan güneydeki Kurudere arasında bulunan ve doğudan batıya doğru uzanan yarımada gibi sarp bir kayalık üzerinde kurulan târihî H. Kalesinin biricik kapısı, güneye açılmaktadır. H. Kalesinin bugün eski sur ve burç izleri ile câmi, Kalebeyi Konağı ve Deve Hanları kalıntıları ile harabeleri görülmektedir.

H. bölgesi, Malazgirt zaferinden sonra Selçuklular'a geçmiştir. Daha sonra Hârezmşahlar'a geçti ve Iğdır - Tuzluca'daki Sürmelü Emirliğ'ne bağlandı. Daha sonra sırasıyle Çingizli (1239), İlhanlı (1256), Çobanlı (1338), Altın Ordulu (1356), Calayırlı (1358) ve Karakoyunlular (1374) H. bölgesine hâkim oldular. 1590 yılından kalma Osmanlı tahrîr defterinde H. bölgesinde Uyrat (Oyrat) adlı köylere rastlanır. Aynı defterdeki Karaböık (lü) köyünün de, 1356'da Dağıstan'dan getirilen Karabörklü (Karapapak) ulus'undan kaldığı anlaşılıyor.

Calayırlılara bağlı Karakoyunluların Sahatlu boyu, Sahat Çukuru (Revan), Sürmelü Çukuru (Aralık - Iğdır - Tuzluca) ve Eleşgirt (H. dahil) ovalarında hâkim olup, bunların Aydınlu oymağına göre 1387 - 1394 yılları arasında Timur târihlerinde anılan Aydun Kalesi'nin H. Kalesi'nden ibaret olduğu anlaşılıyor. Yukarı Murat bölgesinin en sağlam kalesi sayılan H., 1421 yazında yapılan Eleşgirt savaşından sonra yine Timurlu istilâsından kurtulup Karakoyunlulara geçti. 1467'de Akkoyunlular ve 1502'de Safevîler hâkim oldu. I. Şah İsmail, Sünnî Türkmen oymaklarını kırıp bölgeden kaçırtarak, H. çevresine Şiîliği benimseyen Pazuklu (Pazuki) adlı oymağı yerleştirdi. I. Tahmasp da Sahat Çukuru (Revan) vilâyetine bağlı Eleşgird Sancağının Ocaklı beyliğini Pazuklu oymak beylerine vermişti.

1578 ilkbaharında başlayan Osmanlı - Safevî savaşları sırasında, Van beylerbeyisi Köse Hüsrev Paşa idaresindeki eyalet askerleri sınırları aşarak, Pazuklu boyu ile İranlı koruyucuları yenip kaçırtarak, Eleşgirt ve Beyazıd sancakları ile birlikte H. bölgesini de 1578 yazında Osmanlı ülkesine kattılar. 1590 tahrir defterinde adı geçen H. kalesi henüz tamamiyle şenlenmemiş gösteriliyor.

Osmanlı fethinden sonra Van eyaletine, 1864 - 1921 arasında ise Erzurum vilâyetinin Bayazıd sancağına bağlanıp, sonra da Bayazıd ve Ağrı (1934) ilinin bir nâhiyesi olarak idare edilen H. bölgesi, 1870 - 1914 arasında Diyadin kazâsına bağlı 79 köylü bir bucak idi.

Bugün ıssız ve harap olup, eteğindeki dere üzerinde değirmenler bulunan H. Kalesinden başka, kasabada Karaköse - Tutak yolunun geçtiği ana yolun doğusundaki düzlükte bulunan mezarlıkta târih ve san'at değeri taşıyan, üzeri tonoslu (yerli Türkçe ile kabunlu) bir türbe vardır. Mahmut Paşa Künbedi denilen bu yapı 11,16 X 5,47 m boyunda ve aksarı taştan yapılma, karataş kuşaklı olup kuzeyden güneye doğru içinde beş lâhit bulunmaktadır. Batıda kapısı üzerindeki tek taşta bulunan manzûm Türkçe yazıtını Ermeniler bozmuşsa da, son 5. satırdaki 1221 (1806)

târihi güçlükle okunabiliyor. 1915 Rus istilâsında künbedin tepesinin doğu kesimini top güllesi uçurmuş, H. ahalisi de kaçarak Aydın ve İzmir'e değin göçmüşlerdir. 1918 Nisanındaki kurtuluştan sonra, kasaba halkının yarısı yerlerine dönmüşlerdir. 1958'de 7 033 sayılı kanun ile H. ilçesi kurulmuştur. 52 basamaklı güzel bir minaresi olan câmii 1964'te yapılmıştır.

HAMUR ve HAMUR İŞLERİ, unun su ile karıştırılarak yoğurulmuş hali. H.'un hazırlanmasında bâzan su yerine süt de kullanılır ve bâzan yumurta da ilâve edilir. Bu iş için unların has, özlü ve bozulmamış olmalarına dikkat etmek gerekir. Çok beyaz veyâ sarıya meyyal, ele yumuşak gelen unlar has; esmer ve ele kalın gelen unlar kepekli; kalın öğütülmüşler kalitesiz; kesik bir hal almış ve kokulu unlar da bozuk sayılır. Gluteni az unlar özsüz olur. Bu tip unlar hem kuvvetsizdir hem iyi netice vermezler. Her ne şekilde hazırlanmış olursa olsun iyi netice almak için H'u bir süre dinlendirmek faydalı olur. Bu müddet, yapılan H. çeşidine göre yarım saat ile iki saat arasında değişir. Ancak bu dinlendirme esnasında H. un konulan yere yapışmaması ve üzerinin kabuklanmaması için altına un serpmek, üstünü nemli bir bezle örtmek gerekir. Daha iyi netice almak için H. topağı hafifçe yağlanmış bir vağ kağıdına sarılarak dinlendirilebilir. Bundan sonra H.'u merdane ve oklava ile açma sırasında yine altına ve üstüne arada bir un serpmek lâzımdır.

Tatlı ve tuzlu çeşitleri ile millî yemeklerimizin en mühimlerinden olan H. işleri Türk sofralarının en lezzetli yiyecekleri arasında yer alır. H. ile hazırlanan yemekler bir hayli ustalık, bilgi ve emek ister.

Türk mutfağında H.'dan yapılan çeşitli yemekler, börekler ve tatlılar vardır. Bunların başında baklava ve börek gelir. Ayrıca mantı ve Tatar böreği çok sevilen H. yemeklerindendir.

H. yemekleri haşlama, yağda kızartma ve fırında pişirme suretiyle hazırlanır. Tuzlu ve tatlı H. yemeklerinin yurdumuzda mahallî husûsiyetleri vardır. Meselâ Kayseri'de yapılan ve Kayseri mantısı adı ile anılan mantı çok meşhurdur. Ayrıca, şehirlerimizin hepsinde ayrı ayrı adlarda tatlı ve tuzlu H. yemekleri yapılmaktadır.

Tuzlu H. yemeklerinden börek başta gelir. Börekler de çeşitli adlarla çeşitli şekillerde hazırlanırlar. Tuzlu H. yemeklerinin başında Tatar böreği, mantı, piruhi, poğaça, su böreği, puf böreği, gözleme, tepsi böreği, talaş böreğini sayabiliriz. Bu börekler hazırlanırken içlerine maydanoz, dereotu, yumurtalı peynir, kıyma, kuşbaşı et, tavuk eti, ıspanak v. b. konulur. Ayrıca mahallî H. yemeklerinden ağzı-açık, altüst böreği, ay böreği, bohça böreği, bişi, burma böreği, düzbörek, etli bükme, gökçemen hamursuzu, gömme poğaça, ısırgan pidesi, tandır böreği, içli kete, katık böreği, katmer, kete, nukul (lokul), tel böreği, süt böreği, Uluborlu böreği de yurdumuzun çeşitli yerlerinde yapılan millî H. yemeklerindendir.

Tatlı hamur yemeklerinden ise baklava, tel ve yassı kadayıftan, revani, kadıngöbeği, dilberdudağı, vezirparmağından başka, mahallî H. tatlılarından hurma baklavası, Balıkesir kaymaklısı, ballıbörek, cennet künkü, cızlama, demirtatlısı, dövmece, düğün helvası, gavut, balhelvası, haşlama tatlısı, haşhaş helvası, höşmerim, kadıboğan, kalbur tatlısı, karakuş, kazlokması, Kırım baklavası, sarığı burma, mafiş, Nuriye tatlısı, oklavaç baklavası, samsa, saraylı böreği, siron, telhelvası, un helvasını sayabiliriz. Bunların bâzıları Selçuklular devrinden beri devam edip gelmektedir. Lokma ve bişi, kandil gibi dinî günlerimizde hazırlanarak fakirlere de dağıtılır.

HAMURPET GÖLÜ, Türkiye'de, Varto ilçesinin Karaköy bucağı sınırları içinde, bucak merkezine 5 km mesafede, Hamurpet Dağı'nın güney-batıya bakan bölümünde, 3 km uzunluk ve 1 km genişlikte küçük bir göl. 1850 dekar olan H. G. nün doğusu kayalık ve ormanlık, güneyi düzlük, kuzeyi yüksek kayalık ve fundalık, batısı kısmen düzlük ve kayalık olup Bingöl Dağı üzerindedir. H. G. suyundan faydalanılarak 550 hektar arazi sulanmaktadır.

HAMURSUZ BAYRAMI (İbr. Pesaḫ), İsrailoğullarının Mısır'dan çıkmasını hatırlatan bir Yahudi bayramı. Nisan ayının 14'ünde, yâni ilkbaharın ilk mehtaplı gecesinde bir âile ziyafeti ile kutlanır. Bu yemekte kuzu eti (Paskalya kuzusu), hamursuz ekmek somunları ve bâzı acı otlar yenir.

HAMY [*ami*], **Théodore Jules Ernest** (Boulogne sur-Mer 1842 - Paris 1908), Fransız antropologu, etnografya ve arkeoloji bilgini. Hekimlik tahsil eden H., 1880'de, Musée d'ethnographie du Trocadéro adı altında Paris'te bir etnografya müzesi kurmuş ve bunu 1892'ye kadar profesör olarak idâre etmiştir. J. L. A. de Quatrefages ile beraber, *Grania ethnica* (Milletlerin kafatasları) [1882] adıyle kafatasları hakkında dünyanın ilk büyük eserini yazmıştır.

HAMZA, Peygamberin en genç ve kendisinden dört yaş büyük olan amcalarından biri. Babası Abdülmuttalib'in birkaç karısı vardı. H. nın anası Hâle ez-Zuhriye idi; Abdülmuttalib ile anneleri ayrıydı.

H. üç defa evlenmiş ve birçok çocukları olmuştu. Ancak onun neslinden kimse kalmamıştır. İlk oğlunun adı Umâre olduğundan kendisine Ebû Umâre denilmiştir.

H. zamanını avlanmakla geçirir, cesaretli bir savaşçı idi. İslâmın ilk altı yılında yeğeninin getirdiği yeni dinle de ilgilenmemiş, fakat Ebû Cehl'in Hz. Muhammed'e kötü muamele ettiğini öğrendiği bir av dönüşünde, yaralanan kabile izzet-i nefsi ve Peygamberi korumak duvgusunun da te'siri altında, hemen Müslüman olmuştur. Peygamber, H. yı, azatlı kölesi Zeyd İbn Hârise ile kardeş yapmıştır. Şehadeti esnasında H. mirasını Zeyd'e vasiyet etmiştir.

Peygamber, Medine'ye göçünce H. da onu tâkip etti. İslâm'da ilk askerî sefere o komutanlık etmiştir. Yanbu yakınlarında vurulacak olan Mekkeliler kervanı, o bölge şefinin iki tarafın da dostu olması ve araya girmesi dolayısiyle kurtulmuştur. Büyük Bedir Savaşında H., müşriklerin birkaç ünlü kişilerini öldürmüştür. Bunlar arasında Ebû Süfyan'ın oğlu, kayınbabası ve kayınbiraderi de vardı. Bundan bir yıl sonra vukua gelen Uhud Savaşında, Ebû Süfyan'ın karısı, zenci Vahşî'ye H yı öldürdüğü takdirde imrenilecek mükâfat vaadında bulunmuş, bu adam da H. nın iki eliyle kılıç salladığı ve sırtının kendisine dönük olduğu bir sırada uzaktan attığı bir mızrakla onu şehit etmiştir. Ebû Süfyan'ın karısı H. nın karnını yarmış, ciğerini ısırmıştır.

Peygamber, H. nın şehadetine çok üzülmüştür. Zaman zaman Medine'den Uhud'a giderek amcasının mezarını ziyaret ederdi. Türklerin Hicaz'a hâkim oldukları devirde burada şanlı şöhretli bir kabir ve güzel bir kütüphâne vardı. İbn-i Suud zamanında bunlardan eser kalmadı. Peygamber bu amcasına Allah'ın ve Resûlünün Arslanı lâkabını vermiştir. Türk edebiyatında H. nın kahramanlıklarını anlatan destanî karakterde *Hamzanâme*'ler vardır.

HAMZA b. Ali b. Ahmed, Dürzîler (b. bk.) in dinî akâidinin kurucusu ve bunların mukaddes kitaplarına geçen birçok eserin yazarı. Hayatı hakkında çok az bilgi vardır. İran'ın Zavzan (Zûzan) ahâlisinden ve keçeci amelesinden olduğu rivâyet edilir. Akîdelerini 1017'den i'tibâren yaymaya başlamıştır. Bu bakımdan 1017 yılı Dürzî târihinin başlangıcı sayılır. Mısır'a gidip akîdelerini Kahire câmilerinde yaymaya başlayınca kendisine karşı çıkılmaya başlanmıştır. Fakat halife kendisini korumuş ve bu yüzden bir müddet gizlenmek zorunda kalmıştır. Ancak ortadan bu şekilde çekilişinden sonra kendisine bir daha rastlanmamıştır.

HAMZA AĞA (Kemanî Mevlevî Hamza Efendi; ölm. 1830?), Türk bestekârı. Ağır Düyek Sabâ bir saz eseri ile tanınmıştır. *Mevlevî - hâne Peşrevi* ve ondan bozulmuş olarak *Mevlânâ Peşrevi* denen eser, aslında serbest yazılmıştır; hattâ oyun havası denebilir. Mükerrer nağmelerle tasavvuf duygularını büyük başarıyla aksettirmiştir. Avrupa'da bile ün yapmıştır.

HAMZA BEY (İzmiroğlu) : bk. İZMİROĞULLARI.

HAMZA EFENDİ, Küçük, Yazıcızâde (ölm. İstanbul 1622), Reîsülküttâb. 1599'da ölen Mûsâ Çelebi'nin yerine Reîsülküttâb tâyin edilmiş, Sadrâzam İbrâhim Paşa ile sefere memur olmuş ve 1600 yılında Kanije (Mac. Kanizsa) feth'ne gidilirken gelen Eflâk Voyvodası Mihal'in elçisi Dimo'yu İstanbul'a götürmekle vazifelendirilince yerine Hasan Beyzâde (b. bk.) reis nasbedilmiştir 1603' e tekrar Riyasete getirilen H. E., Sadrâzâm Yemişçi Hasan Paşa'nın idamından sonra müftünün şikâyeti üzerine azledilerek Bostancıbaşı hapsine konulmuşsa da, para ve hediyeler dağıtarak kurtulmuş ve yerine kâtip M. İbrahim tâyin edilmiştir. H. E., 1606 ve 1616 yıllarında tekrar Reîsülküttâb olmuştur.

HAMZA GRUBU, Millî Mücadele yıllarında, Anadolu'daki Millî Ordu'yu desteklemek için kurulmuş gizli yeraltı mukavemet teşekküllerinden biri. H. G.'nun ilk kuruluşu şu emirle olmuştur:

Erkân - ı Harb Yüzbaşı Neş'et Bey'e:

Riyâsetiniz altında Anadolu'ya eşhas ve malzeme göndermek ve istihbârât yapmak üzere İstanbul'da mahrem bir teşkilâtın kurulması lûzumlu görülmüştür. Muktezâsının îfâsını rica ederim.

Erkân - ı Harbiye - i Umûmîye Reisi
Miralay
İsmet

H. G.'nun kuruluşuna sıra ile, çiçek bozuğu olduğu için Çopur diye anılan Kurmay Yüzbaşı Neş'et, telsizci Y. Mühendis İhsan (Em. Gnl. İ. Aksoley), Topçu Yzb. Rasim (Gözlüklü), Topçu Yzb. Kerim (sonradan yüksek levâzım tahsili yaparak levâzım sınıfına geçmiştir) beyler katılmışlardır. Neş'et Beyin ansızın İstanbul'dan ayrılması üzerine, yerine önce o târihte İstanbul Erkân - ı Harbiye - i Umûmîye İstihbârât Şubesi'nden Kur. Yzb. Seyfi (Gnl. Seyfi Akkoç), bir müddet sonra da Kur. Topçu Yzb. Ekrem Bey (Em. Korg. E. Baydar; bk. GÜNEŞ GRUBU) getirilmişlerdir. İlk kuruluşta, Neş'et Beyin kazdırdığı mühür ile adı Moltke Grupu olan teşkilât, Eminönü'nde Balıkpazarı'na dönen köşedeki Hüseyin Hüsnü Eczahânesi'nin tavan arasında çalışmaya başlamıştır. Bâzan da Mühendis İhsan'ın Selimiye'deki evi ve Neş'et Beyin Beylerbeyi'ndeki Hâzım Paşa yalısı bu faaliyetlere merkez olmuştur. Moltke adı çok sürmemiş, Neş'et Beyin reisliği sırasında grubun adı sırası ile Hamza, Mücahid ve Muharib olmuştur. H. G., daha sonra Seyfi Beyin başkanlığında Felâh G. ve Ekrem Beyin başkanlığında da Güneş Grubu (b. bk.) adlarını almıştır. Bk. GİZLİ GRUBLAR. — F. T.

HAMZA İSFAHANÎ: bk. İSFAHANÎ.

HAMZA MÂHİR PAŞA (Karahisar 1727 - Gelibolu 1803), III. Mustafa devri sadrâzamlarından. Babası Niğde'nin Karahisar eşrâfından Mehmed Ağa'dır. Gençliğinde İstanbul'a gelerek Saray'a giren H. M. P., Enderûn'da biraz tahsil görmüş, III. Mustafa tahta çıkınca önce peşkir ağası, sonra silâhdâr olmuştur. Pâdişahın bir yaşındaki Hibetullah Sultan adlı kızına namzed olduğu için vezir rütbesiyle Mora ve Rumeli valiliğine uzaklaştırılan H. M. P., bir ara Vidin muhâfızı ve Hotin valisi iken vezirliği alınarak Dimetoka'ya sürülmüştür. Vezirliği geri verilerek Selânik, Mısır ve Haleb'e vali olan H. M. P., daha sonra İzmir muhâfızlığına getirilmiştir. Anadolu beylerbeyi iken 7 Ağustos 1768'de sadrâzamlığa tâyin edilen H. M. P., Kütahya'dan İstanbul'a gelinceye kadar, Nişancı Mehmed Emin Paşa, Sadâret Kaymakamlığı'nda bulunmuş ve H. M. P., 22 Eylûl günü İstanbul'a vararak vazifeye baslayabilmiş, ve ancak 28 gün fiilen sadârette bulunmuş ve israfçılığı sebebiyle 20 Ekim 1768'de azledilmiştir.

Azlinden hemen sonra Hanya valiliğine gönderilen ve sonra Gelibolu'ya sürülen H. M. P. 1803'te ölmüştür.

HAMZA PAŞA (ölm. İstanbul 1605), II. Sultan Selim, III. Murad ve III. Mehmed devirleri reîsülküttâb ve nişancılarından. 1573'te Feridun Ahmed Bey'in yerine reîsülküttâb ve 1580'de Boyalı Mehmed Paşa yerine nişancı tâyin edilmiştir. 1581'de Köstendil sancağına tâyinini, azlini göze alarak reddetmiştir. 1584'te Vezîr - i âzam Özdemiroğlu Osman Paşa sefere memur edilince, tekrar reîsülküttâb olan H. P. ile 1586'da reîs tâyin edilen Tezkereci Taçzâde Mehmed Çelebi onun refakatine verilmişlerdir. 1585'te Özdemiroğlu'nun ölümü üzerine Mühr - ü Hümâyun, Kaymakam Mesih Süleyman Paşaya verilince, seferden dönen Hamza Beyin geçen hizmetlerine karşılık vazifesinde bırakılması hususu padişahtan rica edilmiş ve böylece Hamza Bey de vazifesine devam etmiştir. 1586'da H. P., emektarlığına ve ehliyetine rağmen 400 000 akçe has tasarruf ediyor diye azlolunarak timarları hass - ı hümâyun'a katılmış, yerine de Taçzâde Mehmed Çelebi tâyin edilmiştir. Daha sonra tekrar reîsülküttâb tâyin olunan H. P., 1589 yılı sonunda Sadrâzam Sinan Paşanın haksız bir azarına uğrayınca: «böyle riyasetten ne beklenir» diye istifa ederek reîsülküttâblıktan dördüncü defa ayrılmıştır. 1591 yılında nişancı tâyin edilmiş, 17 Ocak 1595'te III. Mehmed'in tahta oturmasından sonra da aynı me'muriyette bırakılmış, hizmetlerindeki bilgi ve başarısından ötürü Anadolu Beylerbeyi pâyesine yükseltilmiştir. 1596 yılında istifa etmiş, 1597'de tekrar nişancı tâyin edilmiştir.

HAMZAHACILI, Afyon ilinde, Emirdağ merkez bucağında târihî kalıntıların bulunduğu bir köy. Nüfûsu 782 (1965) dir. Emirdağ kasabasına 12 km lik bir araba yoluyla bağlıdır.

HAMZANÂME, aslı Farsça olup birçok Asya dillerine tercüme edilmiş olan bir kahramanlık destanı. Eserin ne zaman ve kimin tarafından yazıldığı bilinmemektedir.

Hümayun ve Ekbar (XVI. yüzyıl) ın sarayında yazılmış büyük bir yazması (aş. yu. 1554-1569 arasında) vardır. Bunun mevcut 100 den fazla yaprağının 60'ı Viyana San'at Müzesindedir. Bu yazması aslında 1 400 yapraktan müteşekkil 14 cilddi. Bu yaprakların her birinin üst sahifesi resimli olup, alt sahifesinde metin bulunur. Gucarat'tan gelen ve aş. yu. 1500'de yazılmış olan resimli bir yazması da Tübingen'da muhafaza edilmektedir.

HAMZAVÎLİK: Hacı Bayram'ın ölümünden sonra halifelerinden Akşemseddin İstanbul'un fethinde bulunmuş, daha sonra da Göynük'e gidip orada yerleşmiştir. Hacı Bayram'ın halifelerinden olan ve bıçakçılıkla geçinen ve bu yüzden «bıçakçı» mânasına gelen Sikkînî adiyle anılan Ömer Dede de Göynük'ü yurt edinmiştir. Hacı Bayram'ın zâhitliğini, esmâ ile sülûk esasını Akşemseddin temsil ediyordu, Emîr Sikkînî ise Melâmet neş'esine vâris olmuştu. Hacı Bayram, ölümünden önce içtiği suyun artığını ona içirmişti. Bunu gerçek verâsete bir işaret sayanlar, Sikkînî'ye uymuşlardı. Akşemseddin Göynük Câmiinde cuma namazından sonra zikir halkasını kurar, Sikkînî ise bir köşeye çekilerek kendisine uyanlarla sohbet ederdi. Akşemseddin bir gün buna itirazda bulunmuş, «halkamıza gelmezse, Sikkînî'den Hacı Bayram'ın tâcını ve hırkasını alırız» diye haber göndermiştir. Bu menkıbeye göre, Sikkînî cuma günü tâcı ve hırkayı Akşemseddin'e vereceğini bildirmiştir. Cuma günü Göynük kasabasının meydanına odun yığdıran Sikkînî, namazdan sonra Akşemseddin'e: «Keramet taçta, hırkada ise biz yanarız, onlar kalır, onları alırsınız, bizdeyse onlar yanar, biz kalırız» der, alev alev yanan ateşe girer, semâ'a başlar Taçla hırka yanar, Sikkînî'ye bir şey olmaz. İşte bu zamandan başlayarak Bayramî Melâmîleri taç, hırka gibi şeylere itibar etmezler.

Sikkînî H. 880 (1475) de ölmüştür. Ona uyanlar, daha sonra Ayaşlı Binyâmîn'i yollarının ulusu olarak kabul etmişlerdir. Binyâmîn de H. 916 (1510) veyâ 926 (1526) da ölmüştür. Ondan sonra Melâmîler, Konya Aksarayında doğmuş olan Pîr Ali Bahaüddin'e uymuşlardır. Melâmîlik Osmanlı topraklarında epeyce yayılmıştı. Kanunî Sultan Süleyman 940 (1533) ta Irak seferine giderken Aksaray'da Pir Ali Bahaüddin'le görüşmüş, onu İstanbul'a çağırmıştır.

Yavuz Sultan Selim zamanından başlayarak Osmanlılarla Safevîlerin arası açılmıştır. Ehl-i beyt sevgisinden bahseden her şeyh, «Şah kılıcı sallıyor» diye suçlandırılıyordu. Çaldıran seferinden önce Anadolu'da 45 000 kişi Alevîlik yüzünden kılıçtan geçirilmişti. Sultan Süleyman zamanında da Bayramîler hükûmet nazarında şüpheliydi. Pîr Ali H. 945 (1538) te Konya'da ölmüştü. Oğlu İsmail Ma'şûkî, İstanbul'a gelmiş, sonra Bursa ve Edirne'ye gitmiştir. Ona mürit olan askerlerin sayısı binleri aşmıştır. Bunun üzerine İsmail Ma'şûkî H. 945 (1539) yılı sonlarında At Meydanında on iki müridiyle şehid edilmiştir. İsmail Ma'şûkî'den sonra başlayan bu tutum karşısında Sarbân Ahmed, Hayrabolu dan ayrılmamışsa da, Ankaralı Hüsameddin Ankara'da asılmış, Bayramî Melâmîlerini idâre eden Bosnalı Hamza Bâlî, İstanbul'a getirtilerek Deveoğlu Yokuşunda şehid edilmiştir. Ondan sonra Bayramî Melâmîleri Hamzavî adını almışlardır.

Hamza Bâlî'den sonra Hamzavî'leri İdris-i Muhtefî ve Tırhalalı Hacı Ali Bey idâre etmiştir. Hamzavîlerin son şehidi Fenerbahçe'de boğularak cesedi denize atılan Sütçü Beşir Ağa'dır.

Ondan sonra Hamzavîlerin idâresi Seyyid Haşim (H. 1088 = 1677), Paşmakçızâde Seyyid Ali (H. 1124 = 1712), Şehid Ali Paşa (H. 1128 = 1716) ya geçmiştir. Daha sonra da H. in idâresini Bosnalı Seyyid Reşad'a intisap eden Belhli Seyyid Süleyman'ın oğlu Seyyid Abdülkadir Belhî (ölm. 1923), ondan sonra da oğlu Seyyid Ahmed Muhtar (ölm H. 1352 = 1933) yüklenmiştir.

H. geniş halk yığınlarını kucaklayan bir yoldu. Bu yola girmenin büyük bir töreni yoktu. Melâmîliği temsil eden ve «kalbe bakıcı» denen zat, güvenilir iki veyâ bir kefil tarafından getirilen kişiye, ihvandan birtakım kimselerin bulunduğu bir toplulukta niçin geldiğini sorar, o da gereken cevabı verir, H. e girmiş olurdu. Bu yola girenlerin çoğu esnaf ve san'at erbabıydı. Kalbe bakıcı da fütuvvet yolunun esnaf ve şeyhiydi. Bu bakımdan fütuvvet yolundaki esas unsurlar, meselâ mahkemeye baş vurmamak, yaptığı kötülüğü şeyhe söyleyip cezasını çekmek, halka düzen yapmamak, kazancının bir kısmını loncaya vermek gibi şeylere bu yolda da riayet edilirdi.

H.'te Ehl-i beyt (b. bk.) sevgisi birinci plânda yer alıyordu. Hamzavîler aleyhindeki tenkil hareketleri, onların Şiî oluşları, hükûmet içinde bir hükûmet gibi yaşayışları, aralarında çok sıkı bir dayanışma bulunan gizli bir topluluk oluşları ve zaman zaman baş kaldırmaları yüzünden ileri geliyordu.

Son yıllara kadar Kırkçeşme'deki han, Hamzavîleri toplayan bir yerdi. Bu han Çırçır yangınında kül olmuş ve H. târihe karışmıştır.

HAN, Türk devletlerinde «devlet başkanı, hükümdar» anlamında kullanılan bir unvân. Târihî kaynaklardan anlaşıldığına göre, bu unvân eskiden Türkler arasında *kan* biçiminde kullanılmıştır. Bu *kan* biçiminin eski Türk hükümdarlarına verilen *kağan* adından geldiği anlaşılıyor. Türkçe *kağan* unvânı daha sonraki çağlarda birçok yerlerde *hakan* (b. bk.) biçimini almıştır.

H. veyâ kan unvânı, bütün eski Türk devletlerinde kullanılmıştır. Osmanlı hükümdarlarının da bu unvânı kullandıklarını biliyoruz (Mehmed Han, Selim Han gibi). Bağımsız bir H.'ın idâresi altında bulunan devletlere Türkçede H.'lık adı verilmiştir. Kazan H.'lığı, Kırım H.'lığı gibi. Çingiz'in de bu Türk unvânını kullandığını biliyoruz. Oğuzların efsanevî atası Oğuz Han da bu unvânı kullanmıştır. Oğuz Han'ın çocukları da bu adı devam ettirmişlerdir.

Türkçede kullanılan *hanım* kelimesi H. unvânından gelir (*han* + *ım*). Bu kelimedeki *-ım* eki, iyelik ekidir. Türkçe *beg* kelimesinden gelen *begim* biçimi gibi. Bk. KAĞAN.

HAN, tüccarları, iş adamlarını, yolcuları seyahât yolları üzerinde hayvanlarıyle ve eşyalarıyle birlikte barındıran ve onlara yatacak güvenilir bir yer ve yiyecek sağlayan yapılara verilen ad. Eskiden ana yollar üzerinde inşâ edilmiş olan bu yapılara kervansaray adı da verilirdi. Kervanların, yâni yolcu kafilelerinin hareketlerini güvenle sağlayabilmek için doğu ülkelerinde eski çağlardan beri bugünkü otel ve motellere benzer birtakım yapılar yapılmıştır. Büyük kervan yolları üzerinde yolculara konak ve sığınak olarak yapılan H. ve kervansaraylar, her ülkenin iktisadî ve ticarî hayatında mühim bir yer tutmuştur.

Batı ülkelerinde de bunlara benzer kuruluşlar vardır. Ceneviz ve Venedikte bu kuruluşlara *fondaco* (< Ar. *fun-*

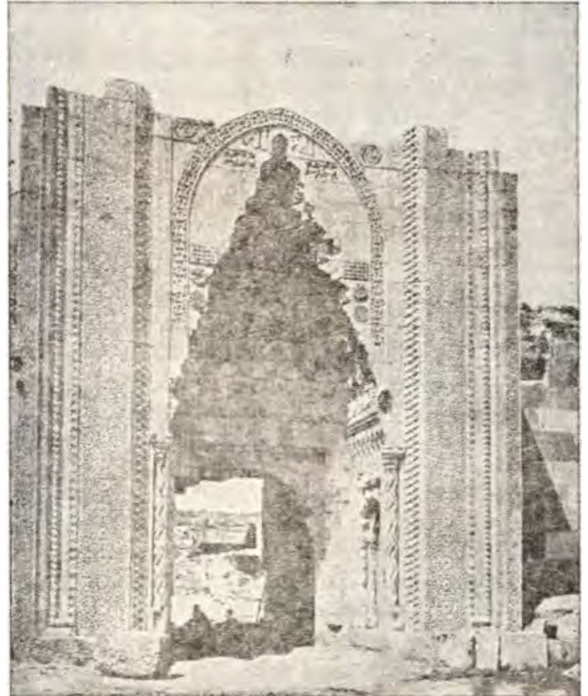
HAN: Konya - Aksaray arasındaki Sultan Hanı'nın dışarıdan ve arka cepheden görünüşü (bugünkü hâli)

duk) adı verilirdi. Venedik'te Fondaco dei Tedeschi (Alman H.'ı) ve Fondaco dei Turchi (Türk H.'ı) meşhurdu. İtalyanca *fondaco* kelimesi *funnacu* biçiminde Sicılya'da günümüze kadar eski anlamını devam ettirmiştir.

Eskiden posta hizmetleri de atlı tatarlar tarafından görülüyordu. Bu atlı tatarlar bir istasyondan diğerine giderler, orada at değiştirirler ve aralıksız olarak yollarına devam ederlerdi. Kervanlar ve posta tatarları menzil adı verilen her konakta inerler, yemek yerler, geceyi geçirirlerdi. Böylelikle her menzilde, yerin yol ve yolcu durumuna göre küçük veyâ büyük bir H. bulunurdu. İki menzil arası normal şartlar altında yaya yürüyüşle 8 - 10 saati geçmezdi. Yol durumu uygun olmayan yerlerde menziller arasındaki uzaklıklar daha küçük olurdu. Kervanlar bir menzilden sabah kalkarlar ve gün kararmadan önce başka bir menzile varırlardı. Türkler hâkim oldukları yerlerde yol şebekelerini geliştirmeye büyük önem vermişler, bu yollarda H., kervansaray gibi adlar taşıyan konak yerleri yapmışlardır. Orta Asya'da ana yollar üzerinde konak yerleri meydana getirildiği gibi, Anadolu ve Balkanlarda da birçok H.'lar ve kervansaraylar inşâ edilmiştir. Çin ve Hint ticaret yollarını Anadolu'ya, Batı ülkelerine bağlayan yollar üzerinde birçok H.'lar vardı. Bu H.'ların sayısı Selçuklular devrinde artmıştır. Büyük bir devlet kuran Osmanlı Türkleri ticarî ve iktisadî sebeblerle Selçuklulardan kalan bu yol şebekesini genişlettikleri gibi, H. ve kervansaray kuruluşlarını da artırmışlardır. Osmanlı Türkleri fethettikleri yerlerde de yeni H.'lar yapmışlardır. Bu suretle, muhtelif devirlerde şehirlerde ve yollar üzerinde, Tuna Nehrine kadar uzanan Osmanlı topraklarında birçok H.'lar yapılmıştır. Bu H.'lar çokluk taş ve tuğladan yapılmış, kale gibi sağlam yapılardı. Fakat arasıra kerpiç ve ahşap H.'lar da yapılmıştır.

H. ve kervansarayların mimarî taksimatı, büyüklüğü hakkında eski kaynaklarda dikkate değer bilgiler vardır. Örnek olarak XVII. yüzyılda Evliyâ Çelebi, H.'lar ve H.'lar içindeki hayat hakkında şahsî müşahedelerine dayanan değerli bilgiler vermiştir. Ona göre, Ulukışla'da bulunan büyük bir H., bu şehrin bir kalesi sayılabilir. 170 ocak olan bu H.'ın develiği, at ahırı, harem odaları, haremin ortasında büyük bir havuz, kileri, imareti vardır. Her akşam ocak başına birer bakır sini ile beşer tas buğday çorbası, beşer ekmek ve her at başına birer torba yem verilir. Bu H.'da 300 kadar dükkân vardır. Bu yapıların hepsi kâgir ve hepsi kurşunla örtülüdür. Şam seyahâti münasebetiyle Kadife Hanı adlı bir H.'ı tasvir eden Evliyâ Çelebi, Yemen fâtihi Sinan Paşa'nın vakfı olan bu H.'ın on bin adamı atıyle, devesiyle aldıktan sonra «yine bir kısmı boş kalır.» Müteaddit bölmeleri, beş bin at alan ahırı, develiği, harem odaları, imareti, kileri, fırını, kırk adet dükkânı, hamamı, paşalara mahsus sarayı vardı. Duvarları silâh asacak demir çengellerle, her tarafı atları bağlamaya yarayan demir halkalarla doluydu. Ortasında da büyük bir havuzu vardı. Yazar, her gece konuklara birer bakır sini içinde yemek verildiğini de belirtmiştir. Yine Evliyâ Çelebi, Rumeli seyahâti münasebetiyle Mimâr Sinan tarafından yapılmış olan Burgaz kervansarayını tasvir ederken bunun kaleye benzer 150 ocaklı bir büyük H. olduğunu bildirmiştir. Haremli, develikli, ahırlı olup sadece ahırı üç binden çok hayvan alır. Her akşam kapıda mehterhâne çalınıp kapı kapanır. Bekçiler kandiller yakıp kapı dibinde yatarlar. Eğer gece yarısı konuk gelirse, kapıyı açıp içeri alırlar: «. . . amma cihan yıkılsa içeriden dışarıya bir adam bırakmazlar, şart - ı vâkıf böyledir. Tâ cümle misafirin kalktıkta yine mehterhâne döğülüp herkes malından haberdar olur. Hancılar, dellâllar gibi: -Ey ümmet - i Muhammed, malınız, canınız tamam mıdır, diye rica edip nidâ ederler, misafirin: - Cümlesi tamamdır, Hak, sahib - i hayrata rahmet eyleye dediklerinde» kapıcılar kapıları açıp kapı dibinde yolculara dua ve nasihatlar ederler. Belgrad'dan Üsküp'e kadar buyüklü küçüklü H.'ların inşâ olunduğunu yine Evliyâ Çelebi'den öğreniyoruz. Busbeck (b. bk.) de 1553 yılında İstanbul'a gelirken her yerde bir H.'a rastladığını bildirmiştir. Bunun gibi, 1655 yılında İstanbul'a gelen Fransız seyyahı Jean de Thévenot (b. bk.) da İstanbul H.'ları hakkında değerli bilgiler vermiştir: Bir H.'da oda tutmak için H.'ın oda başına baş vurulur; bütün anahtarlar ondadır, ona bir çeyrek kuruş veyâ yarım kuruş verilir, buna açım parası diyorlar. Oda kiraları da gün üzerinden hesaplanır, odanın değerine göre gün üzerinden bir iki akçe verilir.

Türkistan, İran, Suriye, Şam ve Mısır H. ve kervansarayları yapı ve mimarî düzen bakımından Türk H.'larına benzer. İran'dan doğuya ve batıya giden bütün ticaret yolları muhafız birliklerin himâyesi altında idi. Kervan soyanlara çok ağır cezalar veriliyordu. Böylelikle, memleketin iktisadî

HAN: Konya - Aksaray arasındaki Sultan Hanı'nın kapısı

hayatı bakımından büyük bir değer taşıyan kervan yolları üzerinde güvenlik kesin olarak sağlanmış bulunuyordu.

Memlûkler devrinin sonlarında ticaretin gelişmesi üzerine Haleb'de birçok H.'lar yapılmıştır. Süveyş Kanalı açılmadığı için, dünyanın en büyük iki ticaret yolu Haleb'den geçerdi. Bunlardan biri Divarbakır, Musul ve İran'dan geçerek Orta Asya'ya ve Çin'e uzanır, diğeri de Fırat Nehrini takip ederek Bağdad yoluyle İran'a varırdı. Burada yapılan H. ve kervansaraylar, plân bakımından, mahallî şart ve hususiyetlere uymakla birlikte, Türk H. ve kervansaraylarının plânlarına benzer.

Türklerin yapmış olduğu H.'lar başlıca üç tiptir. Bunlardan birinci ve ikinci tip H.'lar çokluk büyük yollar üzerinde kurulmuştur. Buna göre bu H.'larda daha çok geçici yolcuların ihtiyaçları göz önünde bulundurulmuştur. Üçüncü tip H.'lar, şehirlerde kalanların ihtiyaçlarını karşılamak düşüncesiyle yapılmıştır. Bu bakımdan bu H.'lar birinci ve ikinci tipin çok gelişmiş bir şeklidir.

Birinci tip H.'lar kare veyâ dikdörtgen biçiminde yapılardır. Bu yapılarda yolcular kendilerine zeminden yükseltılmiş yatacak yer, ocak ve bölme (hücre) bulurlar. Bundan başka yüklerini zemin seviyesinde H.'ın ortasında bir yere indirirler, hayvanlarını da yakın bir yere bağlarlar. Bu yapılar taştan veyâ tuğla ile karışık taştan inşâ edilmiştir. Çatıları, salon içine taksim olunmuş kâgir ayakların taşıdığı kubbe, tonoz veyâ ahşap çatılardır. Üzerleri çokluk kurşun örtülüdür, fakat kiremit veyâ toprak örtülü H.'lar da vardır. H.'ın bir kapısı vardır. Dört cepheye taksim edilmiş olan pencereler çok küçük ve çok yüksektedir Bu tipe örnek olarak Konya'da Ruzbe Hanı, Tokat'ta Çiftlik Hanı, Gebze'de Çoban Mustafa Paşa Hanı gösterilebilir.

İkinci tip H.'lar, birinci tipin gelişmiş bir şeklinden başka bir şey değildir. Bu tipte, yolcuların geceyi geçirmelerine tahsis edilen salonun önüne bir avlu ve bu avluyu

HAN: Antalya'da Evdir Hanı'nın kapısı

üç taraftan çerçeveleyen ve avlunun üç iç cephesini teşkil eden yapılar ilâve edilmiştir. H.'ın bir kapısı vardır. Avlunun bir yanında arabalık ve ahırı, öbür yanında hamam veyâ odalar ve kapının sağında ve solunda da otel hizmetine âid odalar yer alır. Avlunun ortasında ise bir çeşme veyâ bir mescid bulunur.

Bu tip H.'larda yolcuların yatması için ayrı bir salon vardır. Bu salon birinci tipteki salona benzer. Kayseri çevresindeki Karatay Kervansarayı, Tokat yolu üzerindeki Hatun Hanı, Konya'daki Sultan Hanı, Kayseri'deki Sultan Hanı bu tipe örnek olabilir. Sivas'ta Yeni Han veyâ Edırne'de Ekmekçioğlu Kervansarayı da bu tipe girer.

Üçüncü tipe gelınce: Bu tipe giren H.'lar tamamiyle Osmanlı devrinde yapılmış şehir içi H. ve kervansaraylardır. Bunlar ikamet bakımından büyük bir gelişme gösterirler. Bu tip H.'lar çokluk iki katlıdır. Bunların zemin katları tamamiyle depo ve ahırlara ayrılmıştır. Birinci kat ise münferit odalar hâlinde ikamete ayrılmıştır. Alt ve üst kat odaların önlerinde birer direkli galeri vardır. Bu tip H.'lar iki katlı direkli ve kemerli bir galeriyle çerçevelenmiş, kare veyâ dikdörtgen bir avlu veyâ birkaç avlu etrafında toplanmış yapılar olarak görülürler. Bu tip H. ve kervansaraylar, ikamet anlayışı bakımından Türk evlerinden farksızdır. Yalnız bu H.'lar evlere nispetle daha büyüktür, sonra, yapı malzemesi bakımından da fark vardır. Bu H.'lar tamamiyle kâgir olduğu halde, evler ya tamamiyle ahşap veyâ esası ahşap olmak üzere kâgir karışıktır. Taşhan (Bergama) bu tipleri örnek olabilir. Bu tipin daha gelişmiş örnekleri olarak Edirne'de Rüstem Paşa Hanı, Bursa'da Koza Hanı anılabilır. İstanbul'da da bu tipe giren H.'lar vardır. Fakat İstanbul'da bu tip içinde özel bir yer tutan daha gelişmiş H. tipi de vardır. Bu H.'lardan bir kısmı ahırlıdır. Fakat bu ahırlara, bir rampa ile bodrum katına inilmek suretiyle girilir. Üç avlusu olan Valide Hanının üçüncü avlusunda rampa ile inilen ahırlar vardır. Lâleli'de Çukurçeşme Hanında da rampa ile ahırlara inilir. Diğer bir kısım H.'lar ise bir veyâ iki avluludur, fakat bunlarda çokluk ahır yoktur. Bu H.'larda alt katta depolar, üst katta oturma odaları bulunur. Evliyâ Çelebi, bu H.'lara hacegân H.'ları adını verir. Bu yapıların bugünkü büro binâlarına, iş H.'larına tekabül ettiği anlaşılıyor. Kürkçü Hanı, Vezir Hanı, Çuhacı Hanı, Büyük Yeni Han gibi. Bu H'ların iki katının da tüccar odaları olarak kullanılmak üzere yapılmış tipleri bulunduğu gibi, yalnız misafirhâne olarak kullanılmak üzere inşâ edilmiş olanları da vardır. Elçi Hanı veyâ Hasan Paşa Hanı gibi. Bugün İstanbul'da ticaret bölgelerinde birçok H.'lar yarı harap hâlde ayakta durmakta olup hemen hepsi tüccar yazıhâneleri ve tüccar malları için ardiye olarak kullanılmaktadır.

HAN (Çin târihi), Çin'de birkaç hükümdar sülâlesinin ve birkaç devletin taşıdığı ad. 1. H. sülâlesi (M. Ö. 206 - M. S. 220) iki kısma ayrılır: İlk veyâ Batı H. Sülâlesi M. S. 8'de devrilmiştir; son veyâ doğu H. sülâlesi ise, sülâlenin tekrar yerine geçmesi târihinden Çin'in ilk taksimine kadar hüküm sürmüştür (M. S. 25 - 220). 2. Hunların H. sülâlesi (M. S. 303 - 329): Bu sülâle M. S. 317'den i'tibaren bütün Kuzey Çin'i idâre etmiştir. 3. Sonraki H. sülâlesi: Çin'in kuzeyinde 947 - 950 yıllarında hüküm sürmüş olan sülâleden Kuzey H. sülâlesi ayrılmış ve 951 - 979 yıllarında hüküm sürmüştür.

HAN FEİ (ölm. M. Ö. 233), Çin filozofu. Taoizmin metafiziğinin bir mümessili olmasına rağmen, kuvvete dayanan çok sert bir ahlâk felsefesini ve devlet teorisi sahasında, hükümdar mutlakıyetini kabul etmiştir. Eserleri, «kanuncu» ların en önemli yazılarıdır.

HAN TENGRİ, Orta Asya'da Tiyen - şan Dağlarının yükseklik bakımından ikinci dağ grupu. Kazakistan - Kırgızistan sınırında uzanan bu dağ, etraftaki dağlardan daha yüksektir (6 995 m). 75 km uzunluğundaki İnilçık buzulu buradan çıkar. Bk. TANRI DAĞI.

HANA, M. Ö. XX. yüzyılda, Fırat'ın orta kesiminde, merkezi Tirka olan bir krallık. Deyr ez - Zor'un güneyinde bulunan bu şehir, bugün Tell - Aşara adını taşır. Fransız arkeologları (E. Dhorme ve Fr. Thureau - Dangin) nı 1923'te burada yaptıkları kazılarda ele geçen bâzı eserler Louvre Müzesi'ndedir.

HANABAD, Afgan Türkistan'ında bir şehir. Nüfûsu 20 000 (1902) dir. Çevresinde pirinç ve pamuk yetiştirilir.

HANAK, Kars iline bağlı bir ilçe. Nüfûsu 33 236 (1965), yüzölçümü 1570 km², ilçeye bağlı köy sayısı 46 dır. Merkez bucağından başka Damal adlı bir bucağı vardır. İlçe merkezi olan H. ın nüfûsu 1 906'dır. Kars'ın dağ sıralarına paralel seyreden Ardahan depresyonu içinde Sovyet sınırı - Yalnızçam silsilesi - Kura üçgeni arasında ve Kars - Pasof karayolu üzerinde, Kars'a 126 km uzaklıktadır.

3 000 m ye varan ve bazalt lâvlariyle örtülü dağlar (Cin Dağ, Kel Dağ) ortasında 1 750 - 2 000 m yükseklikteki H. ovası (neojen volkanik ve kısmen alüvyonlarla kaplı), yurdumuzun kışları en uzun (Ekim - Nisan sonu) ve en şiddetli (Kars'ta Ocak ayı ortalaması — 12 °C) geçen bir bölgesidir. Yazlar çok kısadır. Yaz sıcaklığı 20 °C i geçmez. 600 mm den ibaret olan yağışın en büyük kısmının (Kars'ta % 35) yazın düşmesi ve yağışın sağanak hâlinde olması, beklenen faydayı sağlayamamaktadır. Bu yüzden H. ilçesinin 1 900 - 2 000 m yüksekliğe kadarki kısımları steplerle kaplıdır. Bu steplerde otlar sık ve boylu olduktan başka, içlerinde alpin cinslere de rastlanır.

Otlakların genişliği, H. halkını daha çok hayvancılığa sevk etmiştir. Burası yaylalar (Damal, Kırpışin, Ahaşin) bölgesidir. Beslenen hayvanlar arasında, steplerden hoşlanan koyun başta gelmekle beraber (65 110 baş), sığır, yurdumuzun diğer ilçelerinden farklı olarak, büyük bir önem kazanır (56 560 baş). Koyunlar arasında iri cüsseli, dayanıklı ve bol sütlü Mazık, sütü az, fakat eti lezzetli Herik cinsleri yaygındır. Sığırlar içinde de Göle, Çıldır ırkı gibi iri ve dayanıklı veyâ bol süt veren (günde 14 - 20 litre) Zavot ırkı hâkim durumdadır.

H. ilçesinde lâhana, şalgam, patates (150 ton) gibi kış sebzeleri yanında buğday (1968'de 400 ton) dan çok, yetişme devresi daha kısa, soğuğa daha dayanıklı ve verimi daha fazla olan arpa (750 ton) yetiştirilmektedir. Bu sebeple halk, daha çok arpa ekmeği yer.

İlçede yerleşmeler, kuytu vâdi tabanları ile ovanın en çukur kısımlarında toplanmıştır. Evler taştan ve yağışlı bir bölgede olmasına rağmen düz damlıdır. Toprağın bâzan Nisan sonuna kadar karla örtülü kalması, yerleşme merkezleri arasındaki bağlantıyı uzun süre keser. Kışın ulaşımı ancak kızaklı araçlar temin eder. Kasabanın yegâne ulaşım damarı, Göle'yi Sovyet sınırına bağlayan stabilize yoldur.

Târihçe: H. ilçesi Ardahan'ın H. ve Posof'un Damal bucakları birleştirilerek 1958'de kurulmuştur. XVI. yüzyıl Osmanlı tahrir defterlerindeki gibi halk arasındaki adı Meşe Ardahan'dır. Sultan Alp Arslan, 1068'de Ardahan bölgesini Selçuklu ülkesine katmıştı. 1124'te yeni Ortodoks Kıpçak Türkleri, Yukarı Kür ve Çoruh bovlarını Selçuklulara tâbi Türkmen beyliklerinden alıp yerleşince, H. oymağı da burada yan yana üç köy kurmuştu. Osmanlılar H. bölgesini 1551'de fethetmişlerdi. 1559 yılı Ardahan Sancağı defterinde 111 köy arasında adı geçen bu köyler Küçük H., Orta H., Yukarı H.'tır. Bugün de bu köyler vardır ve mahalle hâlinde kaymakamlık yeri Orta H.'a bağlıdır.

1578'de Ahıska'nın fethiyle merkez yapılan Çıldır Eyaletine Ardahan sancağının bir nâhiyesi olarak bağlanan H. bölgesi, 1829'da Ahıska Ruslara bırakılınca, merkezi Oltu olan Çıldır Sancağına yine Ardahan kazâsı içinde bağlandı. 1878'de Ruslara savaş tazminatı yerine bırakılan üç sancak bölgesine Hıristiyan kolonileri yerleştirilirken, Küçük H. a da Anadolu'dan Rumlar getirilmişti. 1915 Ocağı başında Rusların giriştiği Ardahan katliâmında H. halkı da çok kırıldı, yağmalandı. 3 Nisan 1918'de anayurda kavuşan H., mütarekeden sonra Kars Millî Şûrası tarafından idare edildi. 20 Nisan 1919 - 23 Şubat 1921 arasında Gürcü askerî işgalinde kaldı. Yıldızeli müfrüsü iken ölen son büyük Türk bilgini ve şâir Mehmed Tevfik Balcı (1874 - 1943) H. lıdır.

HANAKA TEPE, Özbekistan Sovyet Cumhuriyeti'ne bağlı Surhan Derya Vilâyeti'nde, Denav'da 1960 yılında bulunan eski bir yapının adı. Bu binâ Milâddan bir asır önce inşâ edilmiştir. Kaşan İmparatorlarının saraylarından biridir. Harab olmuş olan bu binâ ve etrafında yapılan araştırmalar devam etmektedir.

HANAKİN, Doğu Irak'ta bir petrol bölgesi. Diyala eyaletinde, Irak - İran sınırı yakınlarında, Zağros Dağları'nın eteğinde bir petrol tasfiyehânesi bulunan H.'in nüfûsu aş. yu. 5 - 10 000 arasındadır.

HANAU [*hanau*], Batı Almanya'nın Hesse land (eyalet) ında, Main Nehri üzerinde, Frankfurt'a yakın bir yerde bulunan bir şehir. Nüfûsu 58 800 (1968) dür. H. önemli bir kuyumculuk merkezidir. Şehirde teknik okul, elektrik âletleri, deri, tahta ve plâstik maddeler fabrikaları vardır. Adı ilk defa 1234'te geçer. XVI. yüzyılda hükûmet merkezi olmuştur. Main yolu ile yapılan ticaret, şehri geliştirmiştir.

HANAU: Eski Belediye binâsı

HANBALIK (Türkçe = han şehri), XIII ve XIV. yüzyıllarda Çin'de Peking (Çince = Kuzey başşehri) şehrine verilen Türkçe ad. 1264 yılında Moğol İmparatorluğunun başşehri Peking'e nakledilmişti. Moğollar devrinde Peking şehrinde de Türklerin nüfuzu çok büyüktü. Bu sebeple, şehre verilen ad da Türkçedir (Türkçe *balık* [= şehir] kelimesinin Moğolca karşılığı *balgasun*'dur). Marco Polo ve diğer Avrupalılar H. adını *Cambaluc* biçiminde yazmışlardır.

Çin'de Moğol hâkimiyeti 1368'de sona erdikten sonra da Moğollar H.'a âid hâtıraları destanlarında saklamışlardır. Sanang Seçen, son Moğol hanı Toğan Temür'ün bu şehri

özleyerek söylemiş olduğu birtakım Moğolca şiirleri nakletmiştir.

Timur ve oğulları zamanında da Peking'in Türkçe adı kullanılmıştır. Bunun gibi, XIV ve XV. yüzyıl Avrupa kaynaklarında da Cambaluc adının devam ettiğini biliyoruz.

HANBEL, Ahmet bin Muhammed bin (Biyogr.): bk. AHMET bin Muhammed bin Hanbel.

HANBELÎ MEZHEBİ, meşhur dört fıkıh (b. bk.) mezhebinden biri. Kurucusu, Bağdad İmamı diye şöhret kazanan fakîh ve hadîsçi Ahmed b. Muhammed b. Hanbel (780-855) dir. Kendisi Arap asıllıdır. Küçük yaşta yetim kalmasına rağmen hayatını fıkıh ve hadîs öğrenmeye hasretmiştir. Peygamberin sözlerini tespit etmek için Irak, Suriye, Hicaz ve Yemen'e birçok defa seyahat etmiş, gittiği yerlerdeki tanınmış bilginlerden ders görmüştür. Hadîs konusunda Hicaz ekolünü tercih etmiş olan Ahmed b. Hanbel'in *Müsned* adlı eseri günümüze kadar gelmiştir. Oğlu ve öğrencisi Abdullah tarafından tasnif edilen ve bâzı ilâveler yapılan bu eser, metod bakımından bu konudaki diğer koleksiyonlardan ayrılmaktadır. Ahmed b. Hanbel, eserinde konuların değil, rivâyetçilerin tasnifini tercih etmiştir. Zamanındaki çeşitli kelâm mezheplerinin görüşlerini ele alarak incelemiş, *er-Reddü ala'z-Zenadika ve'l-Cehmiyye* ve *Sunne* adlı eserlerini yazmıştır. İbn Hanbel, *Kur'an* âyetlerinin kelimeleri hangi anlama geliyorsa, aynen alınması, herhangi bir tevile gidilmemesi fikrindedir. Çeşitli anlama gelebilen âyetlerin (muteşabihât) üzerinde görüşünü bildirmeyi, daha doğrusu ihtimallerdin birini tercih etmeyi benimsememiştir. Allah'a el, yüz, yön v. b. izafe eden bu kabil âyetlerin «keyfiyetsiz» olarak kabul edilmeleri, üzerlerinde tartışmaya girişilmemesi tezini savunmuştur. *Kur'an*ın Allah'ın sözü (kelâmı) ve yaratılmamış (gayr mahlûk) olduğu görüşünü benimseyerek, zamanındaki mezhep akımlarından Mu'tezile ve Cemiyye'ye cephe almıştır.

Abbasî halifesi Me'mûn'un son yıllarına doğru, bu halifenin Mutezile doktrinini kabulü ile devletin siyaseti değişmiştir. Halifenin emri ile Mutezile'nin görüşlerini kabul etmeyenler aleyhinde takibata girişilmiştir. Târihte Mihne (çile) devri diye bilinen bu yıllarda yapılan baskılardan İbn Hanbel de kurtulamamıştır. *Kur'an*'ın, yâni Allah'ın kelâmının kadîm ve ezelî değil, sonradan yaratılmış (mahlûk) olduğu görüşünü kabule zorlanmıştır. Eski görüşünde ısrar eden İmam, siyasî otoriteler tarafından tevkif olunup zincire vurulmuş, halifenin huzuruna o halde götürülürken, halifenin ölümü üzerine hapsedilmiştir. Mu'tasım zamanında, iki yıl kaldığı hapisten çıkarılmışsa da, evinde göz hapsine alınmıştır. Mihne devri ölümünden 8 yıl kadar önce sona erince ders vermesine müsaade edilmiştir.

İbn Hanbel 75 yaşında Bağdad'da ölmüştür. Fıkıh sahasında görüşlerini kesin şekilde ortaya koyarak, kendisinden sonra bunların kaide hâline gelmemesini istemisse de, koyduğu prensipler öğrencilerinin çalışmaları ile bir mezhep şeklinde ortaya çıkmıştır. Görüşünün esasını, her türlü tevilden uzak olarak *Kur'an*'ın lâfzına ve Peygamberin sünnetine uygun hareket etmek teşkil etmektedir. Bu iki kaynaktan sonra ancak Peygamberin arkadaşları (Sahâbe) nın fetvaları ile İcmaa önem verir. Sahâbenin her birinin imam sayılacağı fikrinde olan İbn Hanbel, «rey»'i tamamen reddeder, bir dereceye kadar «kıyas»'ı kabul eder. Görüşleri ile daha sonraki yıllarda İbn Teymiye ve Muhammed b. Abdü'l-vehhab'a te'sir etmiştir.

HANCIYAN, Levon (Hasköy, İstanbul 1857 - Bakırköy, İstanbul 1947), Ermeni asıllı bestekâr. Babası Çakmakçılar'da Sümbüllü hanın oda başısı olan Nazaret, lâvta çalardı. Annesi Ertik de Markar'dan meşk etmişti. Genç yaşında Dede'nin üç telebesinden, Zekâi Dede, Mutâfzâde ve Yağlıkçızâde'den ders görmüştür. Maamafih bu husus sabit değildir ve bestekârın kendi ifâdesine dayanmaktadır. Yine kendi ifâdesine göre Dellalzâde'nin de talebesi olmuş, hattâ bâzı dostlarına söylediğine bakılırsa, Dede Efendi ile de görüşmüştür. Bunlara yetişmiş olmak için, 1833'te doğduğunu ileri sürmüştür. Bu takdirde 114 yaşında ölmüş olması lâzımdır. Bir kaynağımız da 106 yaşında öldüğünü yazmıştır. Fakat daha çok 90 yaşında öldüğü söylenmiştir. 1857'de doğmuşsa, Dellâlzâde'nin talebesi olması ihtimali bile hemen hemen ortadan kalkar. Çünkü bu takdirde, Dellâlzâde öldüğü zaman 12 - 13 yaşında bulunacağı, o kadar büyük bir üstadın da bu kadar küçük yaşta bir çocuğa ders vermeyeceği muhakkak gibidir. Musiki eserleri hakkında da doğru olmayan mütalâalarda bulunmayı âdet edinen H., Tıbbiye'nin son sınıfından ayrılmış, sağlık subayı olarak 93 (1877 - 1878) Türk - Rus Harbine katılmış, sonradan yüzbaşı olmuş, ordudan ayrılmış, Bulgaristan, Rumanya ve Mısır'a gitmiş, şehzâdelere, sultanlara, ileri gelenlere ve bunların çocuklarına musiki dersi vermiş, Batı musikisi, hattâ Çin ve Japon musikileri üzerine çalışmıştır.

Piyano, ud ve keman çalar ve öğretirmiş. Bütün bunların kendinden başka şâhidi yoktur. Evlenmeyen H., daha çok hânende olarak tanınmıştır. Dârülelhân'da çalışmış, Bakırköy Akıl Hastahânesinde ölmüş ve Bakırköy Ermeni mezarlığına gömülmüştür. Pek çok bestesi olduğunu söylemişse de, saz eseri, beste ve şarkı 19 eseri bilinmektedir.

HANČAR [*hançar*], **Franz** (doğ. Viyana 1893), Avusturyalı âlim. 1944 ten beri Viyana'da profesör olan H., Kafkas ve Kuzey Asya târih öncesi üzerinde çalışmış, Doğu Avrupa ve Kuzey Asya'nın târih öncesi devrine âid araştırmalar yapmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Urgeschichte Kaukasiens* (Kafkasya'nın ana târihi) [1937]; *Das Pferd in prähistorischer und frühhistorischer Zeit* (Târihöncesi ve erken çağlarda at) [1956].

HANÇER, ucu eğri ve sivri, iki tarafı keskin, düz veyâ kavisli, kamaya benzer büyük bıçak. Tanzîmâttan önceki çağlarda H., erkeklerin bellerindeki kuşağın kıvrımına yerleştirdikleri, mertlik, kabadayılık işâreti de sayılan mühim süslerinden biri olmuştur. Erkek çocuğun delikanlılık çağına geçişi, belinde H. taşıması ile başlardı. H. in kabzası ve kını bilhassa yurdumuzda, yüzyıllar boyunca, kuyumculuk san'atının bir mühim konusunu teşkil etmiştir. Sedeften irili ufaklı zümrüt, yakut, elmas ve pırlanta taşlara, incilere kadar çok zengin ve pahalı mücevherlerle süslenmiş, kıymetlerine pahâ biçilmesi güç en muhteşem H. ler, Osmanlı padişahları tarafından bizzat taşınmış, vezirlere, serdarlara, yabancı hükümdarlara hediye olarak verilmiş, gönderilmiştir. İstanbul'da Topkapı Sarayı Müzesi hazinesinde dünyanın en güzel, en değerli H. leri bulunmaktadır. Edebiyâtımızda eski şâirler, güzellerin, sevgililerinin kaşlarını ve bakışlarını çok defa H. e benzetmişlerdir.

HAN - ÇUNG (Coğ.): bk. NANÇUNG.

HANDAN VÂLİDE SULTAN, III. Sultan Mehmed'in kadınlarından olup III. Mehmed den sonra tahta geçen I. Sultan Ahmed'in annesi. H. V. S., I. Sultan Ahmed'den başka onun küçük kardeşi olup kendisinden

sonra iki defa kısa müddet Osmanlı tahtında bulunan I. Sultan Mustafa ile, adı bilinmeyen sultan, 1604'te Kara Davud Paşa ile evlendirilmiştir.

H. V. S.'ın hangi ırktan bir harem kadını olduğu ve doğum târihi belli değildir. Büyük çocuğu I. Ahmed, 1590'da doğduğuna göre bu târihten aşağı yukarı 20 yıl önce doğmuş olacağı düşünülebilir. Handan'ın Sarayda verilen bir ad olduğu muhakkaktır. Ölüm târihini Hammer 12 Kasım 1605, *Sicill-i Osmânî* 26 Kasım 1605 olarak vermektedir. H. V. S., kocası III. Sultan Mehmed'in türbesine gömülmüştür. Zehirlenerek öldüğü ve bunda oğlunun dahli olduğu rivâyet olunmaktadır. I. Ahmed'ın, anası ölür ölmez, bir haftalık mâtemi beklemeden Bursa'ya gitmek üzere Mudanya'ya hareket etmiş olması, bu rivâyetin doğru olduğu hakkında bir intiba uyandırmaktadır.

HANDBALL: bk. HENDBOL.

HÄNDEL [*hendil*], **Georg Friedrich** (Halle, Saale 1685 - Londra 1759), Alman bestekârı. Hukuk tahsil ettikten sonra kendini tamamen müziğe vermek kararıyle Hamburg'a gitti (1703) ve kemancı, çellocu olarak çalışmağa başladı. Fakat az zamanda opera bestekârı olarak dikkati üzerine çekti. 1709 yılında Venedik'te sahneye konan *Agrippina* operası ve iki oratoryosu sayesinde şöhrete ulaştı. Londra'da da *Rinaldo* adlı İtalyanca operası ile üne kavuştu. 1714 yılından i'tibaren de Saray Bestekârı unvanını almıştır. 1716 yılında Cannons'ta, Chandos dukasının orkestrasını yönetmiş ve ilk İngilizce oratoryosu olan *Esther* [1720] i meydana getirmiştir. 1719 târihinde H. Londra'daki Academy of Music'in yönetmeliğini yapmış ve burada oynanmak üzere on dört opera bestelemiştir. Opera Cemiyetinin iktisaden çökmesi H.'ın mânen yıkımına yol açmıştır. Üstelik olağanüstü bir çalışma temposu san'atkârın sağlığını da sarsmıştı. İyileştikten sonra H. kendini bütün gücüyle oratoryo türü üzerindeki çalışmalara verdi. 1738 yılında *Saul* (ad) ve *Israel in Ägypten* (İsrâil Mısır'da) adlı eserleri, koro orotoryoları devresinin öncülüğünü yapan eserler olmuştur. *Messias* (Mesih) ın 1742 târihinde Dublin'deki dünya prömiyeri, H.'ın hayatındaki önemli bir dönüm noktasını teşkil eder. Müteakip on yıl içinde ara vermeksizin bu tür eserler bestelemeğe devam ederek İngiliz burjuvazisinin bu alandaki dinî ihtiyaçlarını karşılamıştır. H. bu sâyede refaha kavuşmuş ve derin saygı görmeğe başlamıştır.

G. F. HÄNDEL

Händel'ın müziği: Zachow'un derin ve i'tinalı üslûbu, Corelli'nin melodizmi, Scarlatti tarafından ustaca kullanılan ve napoliten arya operasında rastlanan hissî dalgalanmaların müzikal ifâdesi, İngiliz koro müziği, H.'ın bestekâr olarak etkilendiği tarzlardır ve san'at karakteri, bu tarzların bir karışımıdır. Geniş ufuklara ve hareket serbestîsine yönelen iç âlemi, sürükleyici dramatik üslûbu, onu J. S. Bach'tan ayırır. H.'ın başlangıçta opera san'atı ile şekillenmiş olan san'atı, İncil kıssalarından ilham alarak yarattığı dramlarda ve oratoryolarda zirveye ulaşır. H., G. Carissimi'nin koro orotoryosu üslûbunu devam ettirmiştir. Orkestra için yazdığı eserlere gelince: H., yarattığı concerti grossilerde ve birkaç açık hava müziğinde Barok müziğin şaheserlerini meydana getirmiştir. Bu arada *Feuerwerksmusik* (Donanma müziği) ve *Wassermusik* (Su müziği) ilk hatıra gelenlerdir.

Başlıca eserleri şunlardır: Operalar: *Almira* [1705]; *Rodrigo* [1707]; *Il pastor fido* (Mesut çoban) [1712]; *Acis und Galatea* (Acis ile Galatea) [1720]; *Ottone* [1723]; *Giulio Cesare* [1724]; *Rodelinda* [1725]; *Scipione* [1726]; *Alessandro* [1726]; *Admeto* [1727]; *Ezio* [1732]; *Orlando* [1733]; *Arianna* [1734]; *Atalanta* [1736]; *Serse* [1738].

Oratoryolar: *Trionfo del tempo e del disinganno* [1708]; *Passion nach Brockes* [1717]; *Athalia* [1733]; *Alexanderfest* [1736]; *Cäcilienode* [1739]; *Samson* [1742]; *Belsazar* [1744]; *Herakles* [1744]; *Judas Makkabus* [1746]; *Jephta* [1751].

HANDEL - MAZZETTI [*handil - matseti*], **Enrica von** (Viyana 1871 - Linz 1955), Viyanalı kadın yazar. Uzun târihî romanlar kaleme almıştır. Özellikle tercih ettiği konular mezhep ayrılıklarından doğan çatışmalardır. Gerek üslûbunda gerek eserlerinde derin bir Katolik iman gücünün te'sirleri göze çarpar. Eserlerinden bâzıları şunlardır: *Meinrad Helmpergers denkwürdiges Jahr* (Meinrad Helmperger'in dikkate şayan yılı) [1900]: *Jesse und Maria* (İsa ve Meryem) [1906]; *Die arme Margaret* (Zavallı Margaret) [1910]; *Stefana Schwertner* (ad) [3 cild, 1912 - 14]; *Karl Sand* (ad) [1924 - 1926]; *Graf Reichard* (Kont Reichard) [1938 - 1939].

HANDEŞ, Hindistan'da bir bölgenin adı. Kuzeyden Narbada, doğudan Berar eyâleti, güneyden Acanta Dağları ve batıdan Gucarat ile çevrilmiştir.

H., 1382'de Raca Ahmed de denilen Ahmed Fârûkî'nin eline geçince müstakil bir devlet olmuş, ancak zaman zaman çevresindeki devletlere bir dereceye kadar tâbî olarak yaşamıştır.

H. in idâre merkezi Burhanpur idi. Ekber, 1601'de bu hânedanın 17. si ve sonuncusu olan Bahadur zamanında H. 'i haritadan silmiş ve şehzâde Danyal'ı H. topraklarını da içine alan Dekken'e kral nâibi tâyin etmiştir. Babası, Danyal'ın şerefine o bölgeye Dandeş adını vermişse de, bu yeni ad hiçbir zaman H.'in yerini tutamamış, bölge yine H. diye anılmıştır.

HANDİKAP [(İng. Handicap *hændikæp*), = engel] esas i'tibariyle İrlanda'da mutad olan bir değiştokuş usûlü. Bu işlemde farklı iki eşyanın değeri tarafsız bir kişi (Handicapper) tarafından tesbit edilir ve kıymeti daha düşük olan malın sahibi aradaki farkı para olarak tamamlardı. Sonraları anlamı değişerek bir yarışma şekli için kullanılmağa başladı, ki bunda bilirkişiler tarafından bütün yarışmacıların başlangıç pozisyonları; mesafe, ağırlık ve puvan bakımlarından denkleştirilerek hepsinin eşit şartlar altında mücadeleye başlaması sağlanır. Bu mânada H. kelimesi hâlen dengelendirilmiş yarışma (ağırlık dengelendirilmesi) yerine kullanılmaktadır. Mecazî olarak «dezavantaj, engel, köstek» anlamında da kullanılır.

HANDL, Jakob (asıl soy adı: **Petelin;** takma adı: **Gallus Jacobus**) (Reifnitz, Unterkrain 1550 - Praha 1591), Avusturyalı bestekâr. Katolik kilise musikisinin en büyük üstadlarından biridir. Özel olarak Venedik üslûbundan birkaç korolu motetler bırakmıştır.

HÂNDMİR, Gıyâseddin (Herat 1475-1535), Timurlular devri İran târihçisi. Babası, Semerkand hükümdarı Sultan Mahmud Mirza'nın adamlarındandı. H. büyük babasının yanında ve Ali Şîr Nevâî'nin himâyesi altında terbiye görmüş ve bu suretle Hüseyin Baykara ve Ali Şîr Nevâî devrinin genç edip ve bilginlerinden biri olmuştur. Bir müddet siyâset işlerinin içine girmişse de, bu alanda bir varlık gösterememiş, daha sonra kendisini ilmî çalışmalara vermiştir.

Hayatı mâceralı geçen H.'in, Hindistan savaşları ile meşgul bulunduğu sırada Bâbur Şah'a sokulması, hem kendisi hem de Bâbur için memnunluk verici olmuştur. Bâbur, hâtıralarında bunu kendisini sevindiren bir hâdise olarak kaydetmiştir. H., Bâbur'un ölümünden sonra Humâyun Mirza'nın yanında kalmış ve *Kanûn-i Humâyûnî* adlı eserini yazmıştır. Humâyûn, 1534-1535 yıllarında yaptığı Gucerat seferine H.'i de götürmüştür. H.'in mezarı Delhi'dedir.

Eserleri şunlardır: *Hulâsatü'l-ahbâr*; *Makarimü'l-ahlâk*; *Habîbü's-Siyer fî ahbâr-i afrâdü'l-beşer*. Bu eser H.'i ilim dünyasında büyük ve inanılır bir târihçi olarak kabul ettirmiştir.

HAND-SCHÜLLER-CHRISTIAN HASTALIĞI, vücudun retiküloendotelyal sisteminin kronik, yaygın bir hastalığı. Lipid metabolizması bozulmuştur. İçleri kolesterol, gliserolipid ve fosfolipidlerle dolmuş olan yağ hücrelerinde ve histiyositlerde artma görülür. Hastalığın karakteristik granulomaları bu yolla teşekkül eder; sebebi henüz bilinmiyor.

Hastalık genel olarak 2-5 yaşları arasında tesbit edilir; 30 yaşından sonra nadir olarak rastlanır. Klâsik klinik tabloda: a. tek veyâ çift taraflı eksoftalmus, b. şekersiz diabet, c. kafa kemiklerinde ve diğer membranlı kemiklerde yumuşak sahalar üçlüsü bulunur. Hastalarda ayrıca orta kulak iltihabı, deride ufak deri plakları, lenf bezlerinin ve dalağın büyümesi, kansızlık, röntgenle kafa kemiklerinde ve yassı kemiklerde defektler tesbit edilir. Kan kolesterolü birçok vak'alarda normaldir.

Belirli bir tedavisi yoktur. Yağı az bir yemek rejimi ve lokal lezyonların tedavisi için de röntgen şualaması tavsiye edilir.

HÂNE (Far. = ev), Türk musikisi kompozisyonunda, eserin bölündüğü ana kısım. Klâsik Türk musikisinde umumiyetle dört H. esası vardır. Nakış olmadıkları takdirde beste ve semâiler, kâr, peşrev ve saz semâilerinin pek çoğu, hattâ oyun havaları ve şarkıların çoğu dört H.'dir. Dört H.'nin umumî plânı şöyledir: Zemin ve mülâzıme (I. H.) + nakarat yahut mülâzıme (II. H.) + miyân ve mülâzıme (miyân-H. veyâ III. H.) + nakarat yâhut mülâzıme (IV. H.). Bu, umumî plândır. Peşrev ve saz semâilerinde şekil şudur: Aa + Ba + Ca + Da. Beste, semâî ve şarkıda ise dört H.'li plânın umumî şekli şöyledir: A + B + C + B. İlk H.'ye «eser-H.», son H.'ye «son H.». ekseriya III. H. olan büyük geçkinin yapıldığı H.'ye «miyân-H.» denir. 5 H.'li bir eserde, meselâ 5 H.'li peşrevde, son H.'ye «zeyl-H.» ve IV. H.'ye yine «son H.» denmiştir.

HÂNEDÂN-I ÂL-İ OSMAN NİŞANI (İng. Order of Illustrious Ottoman Dynasty), II. Sultan Abdülhamid devrinde 18 Sefer 1311 ve 18 Ağustos 1309 târihinde çıkarılmış olan bir altın nişan. Oval biçimde olan bu nişanın ortasındaki levhada II. Sultan Abdülhamid'in el-Gazi unvânlı tuğrası ve bunun yukarısında «El müstenid bi'l tevkifatü r-rabbaniye» ve tuğranın altında «Melikü'l Devletü'l Osmânîye» yazılıdır. Tuğra evini çeviren kırmızı mineli çerçeve üzerinde, yukarıda, Osmanlı Devletinin kuruluşunu gösteren 699 yılı, aşağı kısımda ise nişanın çıkarıldığı 1311 târihi yer almıştır. Bu nişan bir kılade ile boyuna asılmaktadır.

HÂNEDÂN-I ÂLİ-OSMAN NİANIŞ

H. A. O. N., hânedandan münasip görüleceklerle maddî ve mânevî yardımı dokunan yabancı hükümdarlara ve hânedanlarına ve büyük hizmeti geçen devlet ricâline verilirdi. Nizamnâmesinin 6. maddesi gereğince bu nişan bizzat Pâdişah tarafından merasimle takılırdı. Nişanı kazanan kimse dışarıda ise, nişan ve beratı bir me'mur ile gönderilirdi. Sultan Reşad zamanında Ingiltere kralına H. A. O. ve murassa imtiyaz nişanları Londra'ya Bâb-ı âlî hukuk müşaviri Reşid Bey tarafından götürülmüş ve krala sunulmak üzere Londra sefirimiz Tevfik Paşa'ya teslim edilmiştir.

HANEFÎ MEHMED EFENDİ (Biyogr.): bk. MEHMED EFENDİ.

HANEFÎ MEZHEBİ: İslâm fıkhında mezheplerin kuruluşu, müçtehit imamlar dediğimiz büyük İslâm fakihlerinin çağından i'tibaren başlamıştır. Bu çağ, Hicretin II. yüzyılının başlarına rastlar. Bu devir, Emevî halifeliğinin sonlarını ve Abbasî halifeliğinin ilk devirlerini içine almaktadır.

İslâm dünyasında hâlen yaşamakta olan dört Sünnî mezhepten biri ve ilk kurulanı H. M.'dir. Sünnî Müslümanlardan H. M.'ne tutunanlar, bütün çağlarda Mâlikî, Şafiî ve Hanbelî mezheplerine bağlı olanlardan sayıca daha çok olmuştur.

H. M.'nin kurucusu İmâm-ı A'zam lâkabını almış olan, büyük âlim Nu'man İbni Sâbit'tir. Kendisi Ebû Hanife künyesi ile anılır. Ebû Hanife Irak'ın Kûfe şehrinde H. 80 (699) yılında doğmuş, 70 yıllık bir ömürden sonra Bağdad'da 150 (767)'de ölmüştür. Ebû Hanife, önceleri kelâm ilmi konusunda derinleşmiş, daha sonra fıkıh alanına geçerek bu ilimde derin bilgi sahibi olmuştur.

Ebû Hanife, küçük yaşta iken birçok sahâbeyi gördüğü için kendisi «tâbiîn»den sayılmıştır. Ebû Hanife'nin Hammad adındaki oğlu da babası gibi takva ve ilim sahibi idi. Hammad'ın oğlu İsmail ise Abbasî halifesi Me'mun zamanında Basra kadılığında bulunmuştur. İmâm Şâfiî'nin naklettiğine göre, İmâm Mâlik İbni Enes'e «Ebû Hanife'yi gördün mü?» diye sorulduğunda: «Evet, gördüm. Öyle bir kimse idi ki eğer bu sütûnun altından yapılmış olduğunu iddia etse, muhakkak delil ve hüccetini getirir ve isbat ederdi» demiştir. Şu cümleler de İmâm Şâfiî'ye âiddir: «Sahih hadîs isteyen kimse Mâlik'e, cedel isteyen kimse Ebû Hanife'ye, tefsir öğrenmek isteyenler de Mukâtil İbn Sü-

leyman'a müracaat etsinler. Fıkıhta derinleşmek isteyenler Ebû Hanife'ye muhtaçtırlar. O, fıkhı Hammad İbni Ebû Süleyman vasıtasiyle İbrahim en-Nehaî rivâyetinden almıştır.»

Ebû Hanife doğruluktan ayrılmayan bir tüccardı. İlimle uğraşırken de ipek ticaretine devam ettiği anlaşılmaktadır. Temiz bir İslâm âilesinde yetişen İmâm, *Kur'an*'ı küçükken ezberlemişti. Kıraât ilmini meşhur İmâm Âsım'dan öğrenmiştir. Ebû Hanife, o zamandaki Irak'ın ikinci büyük şehri olan Kûfe'de yetiştiği için, etrafında bulunan dinî, felsefî mezhep sahipleriyle ilgilenmiş ve o kültürü almıştır. Kelâm ilminde bir hayli ilerlemiş olan Ebû Hanife, bu alanda bize kadar gelen şu eserleri meydana getirmiştir: *Kitâbü'l-fıkhi'l-ekber*, *el-Bustî'ye Risâle*, *Kitâbü'l âlim ve'l-müteallim*, *er-Red ale'l-Kaderiyye*.

Sonradan, fıkıh ilminin kendisine daha faydalı olacağı kanaatına varan Ebû Hanife, Kûfe Câmiinde Hammad İbni Ebû Süleyman'ın okuttuğu fıkıh derslerini dinlemeye başladı. Bu talebelik Hammad'ın ölümüne kadar 18 yıl sürmüştür. Ebû Hanife, Mekke'li âlimlerden Atâ, İkrime ve Nafi'den de ilim öğrenmiştir. Ayrıca, çağdaşı bulunduğu Şiî imâmlardan *el-Mecmû* adlı fıkıh kitabının sahibi İmâm Zeyd ile ve İmâm Ca'fer-i Sâdık'la da görüşmüş, onların ilimlerinden de yararlanmıştır.

Hocası Hammad'ın ölümünden sonra ders halkasının başına geçmesini isteyen talebelerin isteğine olumlu cevap veren Ebû Hanife, kendisini talebelerin yetiştirilmesine vakfetti. Onun Kûfe mescidindeki ilim halkası, öteki âlimlerin ilim halkalarının en büyüğü oldu.

İmâm Ebû Hanife, kıymetinin bu kadar yüce olmasına rağmen, Emevîler devrinde kendisine teklif edilen kadılık görevini kabul etmemesi yüzünden kırbaçla dövülmüştür. Abbasî halifeliği zamanında da aynı teklifi kabul etmediği için, İmâm Bağdad'da hapsedilmiş ve kendisine yapılan eziyet sonunda ölmüştür.

Ebû Hanife, fıkıh ilminde birçok talebeler yetiştirmiştir. Bu talebelerin birçoğu hocaları gibi müçtehitlik derecesine ulaşmışlardır. Ebû Hanife'nin yetiştirdiği en meşhur talebeleri arasında İmâm Ebû Yûsuf, İmâm Muhammed İbni Hasen eş-Şeybânî, İmâm Hasen İbni Ziyâd ve İmâm-ı Züfer'i sayabiliriz. Bu imâmlar hocalarının içtihatlarını kendi talebelerine öğretmişler, bizzat yaptıkları içtihatlarını da bunlara katarak Hanefî fıkhının ana kitaplarını meydana getirmişlerdir.

İmâm Ebû Yûsuf'un adı Yakûb'dur. Sahâbeden Sa'd İbn Habta el-Ensârî'nin neslinden olup, İmâm Ebû Hanife'nin en ileri gelen tilmizidir. H. 113 (731) yılında Kûfe'de doğmuş, H. 182 (795) de ölmüştür. Ebû Yusuf, Abbasî halifesi Mehdi zamanında doğu Bağdad kadılığına tâyin edildi. Halife Hârûnü'r-Reşîd zamanında ise bütün ülkenin başkadılığına getirildi. Devletin bütün ülkelerinin kadısı olduğu için Ebû Hanife'nin mezhebinin yayılmasında büyük yardımı olmuştur. Ebû Yusuf ilk defa İbni Ebi Leyla'dan fıkıh öğrendi. Sonra Ebû Hanife'nin talebesi oldu. Sonra İmâm Malik'in yanına Medine'ye gitti. Onunla bir kısım fıkıh meseleleri hakkında münazara ettikten sonra kendisinden ilim aldı. Ebû Yusuf re'y eshabından oldu H. M.nde ilk kitap yazan kendisi olmuştur. *Kitâbü'l-Harâc*, *Kitâbü'l-Mahâric fi'l-Hiyel*'den başka, talebesi İmâm-ı Şâfiî'nin *el-Umm* adlı kitabından naklettiği eserleri, *Kitâbü'l-Âsâr*, *İhtilâfu Ebi Hanife* ve *İbni Ebi Leylâ* ve *er-Red alâ Siyeri'l-Evzâî* adını taşımaktadır. Bu kitaplarda Ebû Yusuf, hocasının ve diğer müçtehit imâmların fikir ve görüşlerini anlatmaktadır. Birçok meselelerde Ebû Hanife'ye tâbi olduğu görülen Ebû Yusuf, meseleleri imlâ etmiş bulunmaktadır. H. M.'ne göre usûl-ü fıkıh kitapları da yazdığı rivâyet edilen Ebû Yusuf, İmâm-ı A'zam'ın fıkhını dünyaya yaymıştır.

İmâm Ebû Hanife'nin vefatında henüz genç kalan Muhammed İbni Hasen eş-Şeybânî, Ebû Yusuf'un derslerine 7-8 yıl kadar devam edip, Medine'de İmâm Mâlik'in derslerini 3 yıldan fazla dinledikten sonra Ebû Yusuf'un da kaza işlerine başlaması üzerine Ebû Hanife'nin usûlleri üzerine dersini açtı ve Ebû Hanife ve Ebû Yusuf'tan tuttuğu imlâlar ile kendi içtihadlarını tesbit etmeğe başladı. Önce *el-Asl*'ı meydana getirdi. İkinci olarak *el-Câmiu's-sagîr*'i, sonra sıra ile *el-Câmiu'l kebîr*'i, *ez-Ziyâdât*'ı ve *es-Siyeru'l-kebîr*'ı yazdı. Bu metinler, *ez-Zâhiru'r-Rivâyât* adı ile H. M. nin ana kitapları sayılır.

El-Hâkimü'ş-Şehid el-Mervezî (ölm. H. 334) bu kitapları tek bir nüshada toplamış ve kitabına *el-Kâfî* adını vermiştir. Daha sonra Muhammed İbni Muhammed İbni Ebi Sehl es-Serahsî (ölm. H. 490) yazdığı *el-Mebsût* kitabiyle *el-Kâfî*'yi şerh etmiştir.

İşte, bütün bu metodlu ve uzun çalışmalarla temel ve esasları kurulup, tasnif ve tedvin edilen Hanefîlik, bir medrese ve mezhep olarak İslâm dünyasına yayılmaya başladı. En çok yayıldığı ülkeler Irak, İran, Hindistan, Türkistan, Yemen, Mısır, Suriye ve diğer ülkelerdi.

Mısır, Abbasîlerin idaresinde kaldığı müddetçe, H. M. orada diğer mezheplerden daha üstün bir durumda idi. Fakat Mısır'a Mâlikî ve Şâfiî mezhebinden olan kadılar da tâyin ediliyordu. H. 358'de Fatımîlerin Mısır'ı ellerine geçirmesinden sonra Şiî mezhebinden olan kadılar tâyin edilmeye başlandı ve burada Şiî mezhebi yayıldı. Fatımî saltanatı sona erdikten sonra H. 567'de Mısır Eyyûbîlerin eline geçince burada birçok medreseler inşâ edilerek Sünnî mezheplere âid derslerin okutulmasına başlandı. H. 923'te Mısır Osmanlıların eline geçtikten sonra, kadılık makamına, devletin resmî mezhebi olması hasebiyle yalnız H. M.'nden olanlar tâyin olunmuştur. Şimdi H. M. Mısır'da daha çok şehirliler arasında yaygındır.

Cezayir, Tunus ve Libya'da az da olsa hâlen H. M.'nden olanlar vardır. Adları geçen ülkelerden her birine H. M. ya ilk zuhurunda intikal etmiş veyâhut çeşitli zamanlarda Hanefi âlimlerinin oraya gitmesiyle veyâhut da oralara tâyin edilen Hanefî müftü ve kadılarının te'siriyle intikal etmiştir. Genellikle H. M. İslâm ülkelerinin hepsinde bulunmaktadır.

Ebû Hanife'nin fıkhında gözettiği umumî davranışlarını beş esasta toplayabiliriz: 1. Muâmelâtta ve ibâdetlerde kolaylık; meselâ bir kimse üçüncü bir şahsın emri ile ve onun için bir mal satın alsa, eğer bu mal ayıplı ise, o şahıs hazır bulunmaksızın müşteri malı satıcıya iade edebilir. İbni Ebi Leylâ ise o şahsın hazır olup ayıba râzı olmadığına yemin etmesini şart koşmaktadır. 2. Fakir ve zayıfın korunması; fakihler, altın ve gümüş ziynet eşyasına zekâtın farz olup olmadığında anlaşamamışlardır. Ebû Hanife ve arkadaşları, bunlar için zekât vermenin farz olduğunu söylemişlerdir. 3. İnsan tasarruflarının imkân nisbetinde meşrû sayılması; bir kimse diğerine bir evde oturma hakkını veyâ terekenin üçte biri veyâ daha azı olmak üzere bir arsanın veyâ bir bahçenin gelirini vasiyet etse, Ebû Hanife'ye göre bu câizdir. İbni Ebi Leylâ ise: «Bu, câiz değildir» demektedir.

4. İnsanlık hürriyetlerinin gözetilmesi; Ebû Hanife, bülûğa ermiş bir kadının, kendisi için hayırlı gördüğü adamla evlenme hürriyet ve irâdesine hürmet etmekte, kadının velisi için onun üzerinde hâkimiyet tanımamaktadır. Evlenme akdinin mutlaka iki erkek şâhidin huzurunda yapılmasını şart koşan İmâm Şâfiî'ye karşı Ebû Hanife evlenmede bir erkek ve iki kadının şahitliğini kâfi görmektedir. 5. Devlet başkanı (imâm) nın şahsında devletin hâkimiyetinin gözeltilmesi; Ebû Hanife, birçok meselelerde milletin hâkimiyetini imâmın mümessilliğinde gözetmektedir. Bir kimse sahipsiz bir arzı ihyâ etse, oraya mâlik olmak için mutlaka devlet başkanının iznini alması gereklidir, fikrindedir.

HÂNENDE (Far. = okuyucu), Türk musikisinde kadın veyâ erkek okuyucuya son zamanlara kadar verilen ad. Bugün ses sanatkârı denmektedir.

HÂNENDELİK, hânende olabilmek için öğrenilmesi lâzımgelen musiki bilgileri. Bu bilgiler, vasat bir hânende için, Türk musikisinde nazariyat, makamlar, usûller, solfej, imlâ, şan, armoni başlangıcı, prozodi ve edebiyattır.

HANGAR (Fr.), tarım âlet ve vasıtalarının, mahsûlün vevâ sâir eşyanın konduğu, etrafı açık, üstü örtülü yer. Güdümlü balonların, uçakların muhafaza edildiği kapalı depolara da H. adı verilir.

HANGAY, Moğolistan'ın batısında, Altay Dağlarının kuzeyinde bir dağ silsilesi. En yüksek tepesi 4 031 m dir.

HANG - ÇOV (İng. **Hangchow**). Çin'de Çö - Kiang eyaletinin merkezi olan şehir. «Büyük Kanal» ın güney ucunda, Şang - hay'ın güney - doğusundadır. Nüfûsu 184 000 (1969) dir. Katolik piskopusluk (piskoposu kovulmuştur) olan şehir Güney Song sülâlesinin eski başşehridir (1127 - 1280). Bu sülâle zamanında Çin'in başlıca san'at merkezi olmuştur. Şehirde çay, ipek ve jüt yetiştirilir.

HANI, İşan Hoca (Taşkent 1885/1886 - Hindistan 1934), Türkistanlı din adamı ve mücâhid. Babası Han Hoca'nın okulunda ilk tahsilini aldıktan sonra. Münevver Kâri'nin okulunda okumuştur. 1908'de Taşkent'te Usûl - i Cedit okulunu açmış ve talebelerine insanların milletine ve cemiyetine borcu olduğunu öğretmeğe gayret etmiştir. Onun kurduğu okuldan Türkistan millî hayatında mühim rol oynamış insanlar yetişmiştir. İşan Hoca 1916'da Türkistan isyanına, 1917-1929 arasında da Türkistan millî mücadelesine iştirak etmiştir. 1930'da Doğu Türkistan'a gitmek zorunda kalmış ve burada da Çinliler aleyhinde millî mücadeleye katılmıştır. H., Sâbit Damulla'nın başbakanlık yaptığı Doğu Türkistan Millî Cumhuriyeti'nde 12 Kasım 1933'ten i'tibaren) Sağlk Bakanı olarak çalışmış ve aynı zamanda Doğu Türkistan İstiklâl Cemiyeti'nin başkanlığını yapmıştır. 12 Temmuz 1934'te Çin ve Rus hücûmları ağırlaştıktan sonra dağa çıkmış ve Hindistan'a iltica etmeğe teşebbüs etmiştir. Hindistan yolunda iken dağda hastalanmış ve vefat etmiştir. H., şuurlu hayatının başladığı zamandan ölümüne kadar Türkistan millî mücadelesine sadakatle hizmet etmiştir. — B. H.

ḪANIKOV, Nikolay Vladimiroviç (Kaluga 1822 - Rambouillet 1878), Rus doğu bilgini ve seyyahı. Orta Asya alanında çalışmış olan harita uzmanı Yakov Vladimiroviç H. (1818 - 1862) un kardeşidir. Çin'e karşı girişilen savaşa katılmış (1839 - 1840), Kafkasya ve Orta Asya'da birçok geziler yapmıştır. 1843 yılında çıkan *Opisanie Buḫarskogo ḫanstva* (Buhara hanlığının tasviri) adlı eseriyle ün kazanmıştır. Bu eseri İngilizceye de çevrilmiştir (Londra, 1845). Ḫ., Hazar Denizinin sevivesinde görülen değişiklikler üzerinde de durmuştur. 1858 - 1859 yıllarında Horasan çevresine giden bir araştırma kurulunun başında bulunmuştur. Bu araştırmalarının sonuçlarını *Mémoire svr la partie méridionale de l'Asie centrale* (Orta Asya'nın güney bölümü üzerine araştırma yazısı) [1861] ve *Mémoire sur l'ethnographie de la Perse* (İran'ın etnografyası üzerine araştırma yazısı) [1866] adlı eserlerinde toplamıştır. Ḫ., 1874 yılında Karl Ritter'in «Die Erdkunde» adlı eserinin VIII. cildinin bir bölümünü ilâve ve notlar ekleyerek Rusçaya çevirmiştir.

HANIM, Türkçede han zevcelerine verilen ad, Çingizoğulları sülâlesinin prenseslerine verilen unvân: Kutluğ H. gibi. XVIII. yüzyıldan i'tibaren Osmanlı toplumunda yavaş yavaş hâtun kelimesinin yerini almış, önce belirli bir içtimaî seviyedeki kadınlara, son zamanlarda ise bütün kadın ve kızlara H. denmiştir.

HANIM BÖCEĞİ veya GELİN BÖCEĞİ: bk. UĞUR BÖCEĞİ.

HANIM İĞNESİ: bk. KAYIK.

HANIMELİ (Lonicera), Hanımeligiller (Caprifoliaceae) familyasından, park ve bahçelerde yetiştirilen. güzel kokulu bir süs bitkisi. Çoğunlukla sarılıcı olan bu bitki cinsinin en yaygın türü *L. caprifolium*'dur. Memleketimizde bunun yabanisine de rastlanmaktadır: *L. xylosteum.* Çiçek yapısı tek simetrili (zigomorf)'dir. Koyu kırmızı renkteki eriksi meyveleri acı ve kısmen zehirli olduğundan, yenildiğinde kusma, ishal v. b. gibi rahatsızlıklara sebep olur.

HANIMELİ

HANIMELİGİLLER (Caprifoliaceae), İkiçeneklilerden bir bitki familyası. Örnek bitkisi hanımeli (b. bk.) dir.

HANIMSULTAN, Osmanlı hânedanında, ana tarafından hânedandan, yâni annesi sultan (imparatorluk prensesi) olan prenseslere verilen unvân. Bu kız cocukların babaları damad - ı şehriyâridir. Bir sultanla bir damadın çocuğu erkek olursa, sultanzâde, bâzan beyzâde denir ve resmen beyefendi unvânını taşırdı. Bunlar ve H.'lar, prens ve prenses sayılmakla beraber, sultanlar ve şehzâdeler gibi imparatorluk hânedanına mensup addedilmezler. Ancak anneleri tarafından Osmanoğlu kanı taşırlar.

HANİ, Diyarbakır iline bağlı bir ilçe. Nüfûsu 15 876 (1965), yüzölçümü 415 km², ilçeye bağlı köy sayısı 17'dir. İlçe merkezi olan H.'nin nüfûsu 4 766 (1965) dır.

Diyarbakır'ın kuzey kısmına düşen bu ilçenin yüzey şekilleri bakımından iki bölümü vardır. Meyelerin oldukça

HANİ: Genel görünüş

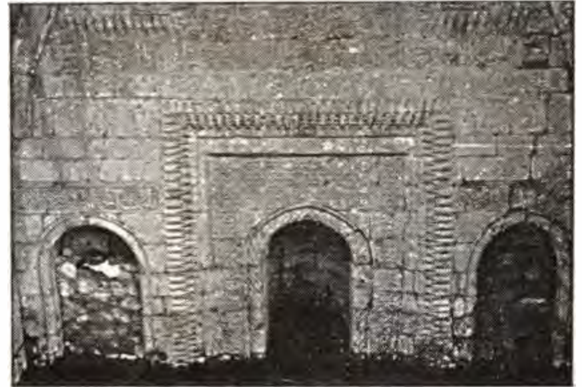
geniş bir alan kapladığı dağlık bölge, doğu-batı yönlü birbirine paralel antiklinallere tekabül eder. II. Zaman'a âid yeşil kütlelerin, Neojen tortullarını yırtarak satha çıktığı Nerib Dağı, bu antiklinallerden biridir. İkinci bölüm ise, Koti deresinin kıvrım mihverini dik bir açı ve 150 m derinlikte dar bir boğazla geçtiği serpantin çekirdekli Besan antiklinalidir. Her iki antiklinal arasına alüvyal tabanlı H. senklinali sokulur. 1 000 m yükseklikteki Nerib ve 1 050 m lik Neribalıyan kapalı havzalarının, Neojen kalkerleri içinde oyulmuş karstik bir oluk mu, yoksa bir senklinal mi olduğu hususu kesinlikle bilinmemektedir.

HANİ: Ulu Câmi ve altında saniyede 600 litre su akıtan Ayn-ı Kebir havuzu

HANİ: Seyyid Câferi Tayyar Türbesi ve minâresi

Dağlık bölümün güneyinde Dicle ile kollarının daha az gömüldüğü plâtolar yer alır. Burası H.'nin en önemli sığır (1968'de 57 163 baş) yetiştirme alanıdır. Diyarbakır sığırlarından 1/5'nin beslendiği bu bölümde, bağlar da geniş bir alan (675 ha) kaplar. Bağlardan 2 682 ton üzüm elde edilmektedir. Bağların eteğindeki kuru plâto satıhları, buğday (1968'de 4 400 ton), arpa (2 700 ton) ekim alanlarıdır. Plâtolarına gömülmüş sulu vâdiler ise, elma (430 ton), badem (300 ton) ve ceviz (120 ton) ağaçları ile kaplıdır.

H., bu çevrenin ziraî pazarıdır. Kasaba tüccarlarının bir kısmı, köylerden topladıkları pekmezi Erzurum'a,

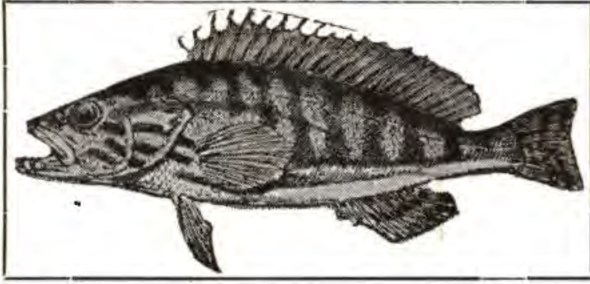

HANİ: Zeynep Hatun Medresesi

sebzeyi Bingöl çevresine, tereyağla değiştirmek üzere götürür.

HANİ BALIĞI (Serranus cabrilla), Kemikli balıklar takımından Hanigiller (b. bk.) familyasının bir balık türü. En büyüğünün ağırlığı 500 gr, uzunluğu 25 cm dir. 1 000 gr olanları varsa da, çok azdır. Umumiyetle derin suların taşlık yerlerinde yaşarlar. Yazın kıyılarda da bulunurlar.

Çağanoz ve küçük balıkları yemekle geçinirler. Derin sularda yaşayan H. B., çokluk olta ile avlanır. Bu balıkların yeri balıkçılarca çok iyi bilinmektedir. Yurdumuzda Marmara'nın kuzey kıyıları ile Akdeniz'de bulunur. Karadeniz'de H. B.'na rastlanmaz. Biraz kılçıklı olmakla beraber, lezzetli bir balıktır.

Ağzı büyük, alt çenesi üst çenesinden daha uzundur. Her iki çenede ve damakta değişik büyüklükte dişleri vardır. Gözleri büyük ve birbirine yakın olup, rengi kırmızıdır. Bu balığın rengi, yaşına ve mevsime göre biraz değişir.

HANİ BALIĞI

Üreme zamanlarında daha parlak olurlar. Sudan çıkarken çokluk kırmızı olan rengi, gittikçe açılır, bâzan da sincabî sarı olur. Yanlarında bulunan turuncu ve gri çizgiler başından kuyruğuna kadar uzanır. Sırtından karnına doğru da parmak kalınlığında çizgiler vardır. Fakat bunlar karnının altına kadar gitmez. Başının üstü kahverengi olup, yanaklarında gri ve turuncu beneklerle eğik çizgiler bulunur. Karnı ve çenesinin altı pembedir. Vücûdu pullarla kaplıdır. Yumurtalarını Nisan ve Mayıs aylarında bırakırlar. H. B.'nın sırt yüzgeçleri tek parça olup ensesinden kuyruğuna kadar uzanır. Yüzgeçlerinin rengi açık turuncudur, üzerinde beyaz noktalar vardır.

Yurdumuzda üç çeşit H. B. bulunmaktadır. 1. *Asıl H. B.*; 2. Yanaklarında yazıyı andıran işaretler bulunan *yazılı H. B.* 3. *Benekli H. B.* Bunlardan başka *sarı H. B.*, *berber balığı* ve *iskorpit* balığını da sayabiliriz.

HANÎF, Allah'ın birliğine inanan ve Hak dinini kabul edenler hakkında kullanılan bir kelime. Peygamber'den önce, Araplar arasında bir Allah'a inananlar için de kullanılmıştır. *Kur'an*'da sık sık geçen H., gerçek ve saf din yolunda olanları dile getirmektedir: «İbrahim (Peygamber) Yahûdî veyâ Nasrânî değildi. O, müşriklerden olmayıp H. bir Müslüman idi» meâlindeki âyet bunlardan biridir. H. kelimesinin İslâm dünyasında daha sonraki çağlarda kullanılış şekli de, *Kur'an*'daki bu mânâsına uygun olmuştur.

HANÎF İBRÂHİM EFENDÎ (ölm. İstanbul 1802), XVIII. yüzyıl Türk şâir ve bilginlerinden. Dîvân-ı Hümâyûn hocalarından olan H., resmî vazifesinden ayrılarak Hacca gitmiş ve İstanbul'a döndükten sonra, hayatının sonuna kadar bütün zamanını dinî ve edebî konular üzerinde çalışmaya harcamıştır. Bursalı Tâhir, H.'in eserlerinden yirmi bir tânesini kaydetmektedir ki (*Osmanlı Müellifleri*, c. I, s. 281-283), hiçbiri basılmamıştır. Bunlardan biri de, Türk atasözlerini toplayan *Durûb-u emsâl-i Türkiye* mecmuasıdır. H.'in şiirleri, din ve tasavvuf yolundadır. H.'in elyazısı ile kaleme alınmış ve eserlerinin çoğunu bir cild içinde toplamış olan bir yazma, Tire Kütüphânesi'nde bulunmaktadır.

HANİGALBAT, M. Ö. XIV. yüzyıl çivi yazılı vesikalarında Mitanni krallarının memleketine verilen ad. Fakat bu memleketin sınırları kesin olarak çizilemiyor. Bâzı bilginlere göre ise, Mitanni ülkesi Nusaybin ile Dicle arasındaki toprakları, H. memleketi ise, Habur ile Fırat arasındaki bölgeyi kapsıyordu. Orta Asur devri vezirleri, diktirdikleri stellerde kendilerine «H. memleketi kralının büyük veziri» unvânını veriyorlardı. Bu vezirlerin H. krallarının Asur'a hâkim oldukları devirlerde yaşadıkları sanılıyordu. Fakat Asarhaddun zamanında Abiramu adlı bir eponime (Asurca Limuya) «H. memleketinin vâlisi» denildiği için, bu şahısların, Asur krallarının H. memleketi üzerinde hâkim oldukları zamanda yaşadıkları anlaşılmıştır.

M. Ö. XIV. yüzyılın en önemli vesikalarından Amarna mektuplarında da H. memleketinden bahsedilir. Meselâ Asur kralı I. Asuruballit, Firavun IV. Amenofish (M. Ö. 1380-1363)'e yazdığı bir mektubunda (EA 16): «Mısır'dan babasına 20 talent altın, bir o kadar mikdar altın da H. kralına gönderildiğini» hatırlattıktan sonra: «Ben H. kralına eşit miyim» diye kendisine yollanan altının azlığından şikâyet etmekte idi.

Boğazköy (Hattuşaş)'de bulunan Hitit devlet arşivinin M. Ö. XIV. yüzyıla âid vesikalarında da H. memleketi geçmektedir. Meselâ adı bilinmeyen bir H. kralından bir Hitit kralına gönderilmiş iki mektup parçası vardır ki, bunlar hâlen Ankara Arkeoloji Müzesi koleksiyonunda korunmaktadır. H. G. Güterbock tarafından *Siegel aus Boğazköy* (II, 37) de yayınlanan bu mektup parçalarından, çok kırık oldukları için esaslı bir mâna çıkmıyor. Yalnız biz Şuppiluliuma'nın Mitanni kralı tâyin ettiği damadı Mattiwaza (Kurtiwaza) ile akdettiği muahede vasıtasiyle H. memleketinin âkıbeti hakkında bilgi ediniyoruz. Böylece yeniden kurulan Mitanni devleti, Asur krallarının «batıya doğru» politikasına karşı yıllarca mukavemet etmiş ise de, nihâyet Asur kralı I. Adad-Nirari (1311-1279) zamanında H. memleketi kralları olan Şuttatarna ve Wasaşatta yenilmişler ve H. memleketi bir Asur eyaleti olmuştur. — F. K.

HANİGİLLER (Serranidae, *serra* = testere), Omurgalı hayvanlardan Balıklar sınıfının Kemikli balıklar takımının Dikenli yüzgeçliler alt takımına giren bir familya. 550 kadar türü olan H.'in çoğu denizlerde yaşar. Berber balığı, hani, benekli hani, yazılı hani, sarı hani, levrek gibi türleri tanınmıştır.

HANKA, Václav (Hořiněves 1791-Praha 1861), Çek şâir ve dilcisi. H. şarkılar yazıp tercümeler yapmış ve Çek filolojisi hakkında eserler kaleme almıştır. 1818 yılında sözde bir yerde bulduğunu iddia ederek yayımladığı Königinhof yazması ile yine aynı yılda yayınladığı Grünberg yazması, bugün H.'nın bir uydurması olarak kubul edilmektedir.

HANKAH (Far.), tarikat müesseselerinin merkezi. Bektaşîlerde H. yerine pir evi, pir makamı adları kullanılırdı. H.'a bağlı olan kuruluşların büyüklerine *tekke*, küçüklerine de *zaviye* adı verilirdi. Tekke ve zaviyeler, bağlı bulundukları H.'lar yoluyle maddî ve mânevî ihtiyaçlarını sağlarlardı. Bu bakımdan H. postunda oturan şeyh, tarikatın en büyük şeyhi sayılırdı. Tarikatların bir kısmında tekke ve zaviyelerin şeyhleri de onun tarafından seçilirdi. Bk. TEKKE, ZAVİYE.

HANKAU (Coğ.): bk. VUHAN.

HANKEL [*hankil*], **Hermann** (Halle, Saale 1839-Schramberg, Schwarzwald 1873), Alman matematikçisi. Leipzig, Erlangen ve Tübingen'da profesör olarak çalışmıştır. Kompleks (girift) sayı ve fonksiyonlar, silindir fonksiyonları, projektif geometri ve matematik târihi hakkındaki çalışmaları, genç yaşta ölmesi üzerine tamamlanamamıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Vorlesungen über die komplexen*

Zahlen und ihre Functionen (Kompleks sayılar ve bunların fonksiyonları üzerine dersler) [2 bölüm, 1867]; *Zur Geschichte der Mathematik im Altertum und Mittelalter* (Eski Çağ ve Orta Çağda matematik târihine âid yazılar) [1874, yeni bas. 1965].

HAN-KİANG, Çin'de iki nehir: I. Han-ho veyâ Han-şuy adlarını da taşıyan bu nehir, Orta Çin'deki Yangtsekiang Nehrinin bir kolu olup, mühim bir su yoludur. Tsinlingşan Dağlarının güney yamaçlarından çıkar ve 1 400 km lik bir akıştan sonra Wuhan civarında Yangtsekiang'la birleşir. 2. Kanton lehçesinde Hankong adını taşıyan bir nehir. Güney Çin'de, Kuangtung'dan çıkar ve aş. yu. 400 km lik bir akıştan sonra, Şantou şehrine yakın bir noktada Güney Çin Denizine dökülür.

HANKO (İsveççe adı: **Hangö**), Finlanda'da bir kasaba. Finlanda'nın en güneydeki uzantısı (Fince adı: Tulliniemi; İsveççe Tulludden) üzerinde bulunan H., 9 400 (1966) nüfusa sahiptir. Helsinki'nin kış limanı olan H. 1874'te kurulmuştur. Sevilen bir plajı ve gıda maddeleri endüstrisi vardır. 1940 barış andlaşması gereğince Sovyetler Birliğine kiralanmış, fakat daha sonra H. yerine Porkkala yarımadasında bulunan bir üs verilmiştir (1944).

HANN [*han*], **Julius von** (Schloss Haus, Linz 1839 - Viyana 1921), Alman meteoroloğu. Viyana'da ve 1897 - 1900 yıllarında Graz'da profesörlük, 1877 - 1897 yıllarında Viyana'daki Meteoroloji Merkezî Kurumu müdürlüğü yapmıştır. H. «Meteoroloji Dergisi» nin kurucularından biri ve uzun süre yazı işleri müdürü olduğu gibi, aynı zamanda o sıralarda bütün dünyaya önderlik etmiş bulunan Avusturya Meteoroloji Ekolü'nün en mümtaz simasıdır.

Önemli eserleri: *Die Erde als Ganzes, ihre Atmosphäre und Hydrosphäre* (Bir bütün olarak yeryüzü, atmosferi ve hidrosferi) [1896]; *Handbuch d. Klimatologie* (Klimatoloji elkitabı) [3 cild, 4. baskının I. cildi 1932'de K. Knoch tarafından yayınlanmıştır]; *Lehrbuch d. Meteorologie* (Meteoroloji ders kitabı) [2 cild, I. cildin 5. bas. 1939, II. cildin 5. bas. 1951].

HANNAK'LAR, Orta Moravya'daki Büyük Hanna ve Küçük Hanna halkı. H.'lar Horaklar, Zahoraklar, Slovaklar ve Lahlar ile birlikte Moravya'nın en önemli kavimlerini teşkil ederler. Müreffeh sanayi köylüleridir. H. dili bir Çek lehçesidir. Eski H. evleri sıkıştırılmış kerpiçten yapılmadır. Sokak kapısının önünde bulunan ve üstü kiler olarak kullanılan bölüm H. mimârîsi için karakteristiktir.

HANNİBAL (M. Ö. 247 - Bitinya [Bithynia] 183), Kartaca (Carthago)'lı kumandan ve devlet adamı. Hamilkar Barkas'ın oğludur. Romalılardan nefret duyguları içinde eğitim gören ve Roma'yı yok etmeye kararlı olarak yetişen H., 221 yılında ordunun başına geçerek, İspanya'yı sulha kavuşturmuş ve zengin kaynaklarını sömürmüştür. Sonra, Roma'nın müttefiki olan Saguntum'a taarruz etmiş (219) ve böylece ikinci Kartaca harbinin patlamasına sebep olmuştur. Büyük bir ordunun başında, kara yolu ile İspanya'dan güney İtalya'ya kadar yayılan bir sefer tertip etmiş ve fevkalâde askerî kabiliyetini göstermiştir. Pirene ve Alp dağlarını aşarak Ticinus (şimdi Ticino)'ta, sonradan yine Trebia (şimdi Trebbia) da (218), Trasimenus (şimdi Trasimeno) Gölü kenarında (217) ve Cannae (şimdiki Barletta civarı)'da Romalıları yenmiş ve Campania (Roma civarı) da birkaç yıl geçirmiştir. 211'de, Roma'yı gafil avlamak için bir teşebbüste bulunmuştur. 202'de Zama'da Romalılara yenilmiş, suffes (Kartaca'nın idarecilerine verilen ad) olarak Kartaca devletini intizama sokmaya teşebbüs etmiştir. Siyasî düşmanları tarafından Romalılara ihbar edilen H., doğuya kaçarak önce Suriye kralı Büyük (III.) Antiokhos'un hizmetine girerek Roma'ya karşı çalışmış, sonradan da Bitinya'ya sığınarak, Romalılara teslim edilmemek için zehir içip ölmüştür. Mezarının Kocaeli'nin Gebze ilçesinde, Eskihisar'a 2 km uzaklıkta bulunduğu rivayet edilir. Mezar iki selvi arasında dikilmiş iki büyük taşla belirtilmiştir.

HANNİBAL

HANNO, Kartacalı seyyah. M. Ö. V. yüzyılın ilk yarısında donanma ile yapılan bir deniz seferini idâre etmiştir. Maksadı, Afrika'nın batı kıyısı boyunca seyrederek, yeni ticaret yolları bulmaktı. Muhtemel olarak Senegal Nehrinin ağzını geçerek Gine Körfezine kadar ilerlemiştir. Seyahatnâmesi, Melkart Mabedinde bulunan bir levhanın üzerine yazılmıştır. Bu seyahatnâmenin Yunanca bir tercümesi vardır.

HANNO (M. Ö. III. yüzyıl), Kartacalı general ve siyaset adamı. «Büyük» lâkabını almıştır. Afrika'da topraklar fethetmiştir. Asılzâdeler Partisinin başkanı ve Barkas'ların hasmı olarak, paralı asker ordularının ücretlerini ödemeyi reddetmiş, bunların isyanına sebep olmuştur (241 - 238). Hannibal Barkas İtalya'da iken, H. bütün nüfuzunu kullanarak, ona yardım gönderilmesine engel olmuştur. Zama'dan sonra (202) Scipio ile anlaşmıştır.

HANNONG [*anǫ*] **ÇİNİLERİ,** 1721 - 1780 yılları arası Strasbourg Çini Fabrikasında Hannong âilesi yönetiminde imâl edilen çiniler. Şekillerinin zarafet ve zenginliği hem Fransız hem de Alman te'sirlerini bağdaştırır.

HANNOVER [*hanovïr*], Batı Almanya'da, Aşağı Saksonya'nın başkenti ve bölge merkezi olan bir şehir. Leine Nehrinin iki yakasına yayılmış olan H.'ın nüfûsu 527 192 (1967)'dür. Verimli topraklara sahip bir bölgede bulunan şehir, iki yol üzerinde önemli ve eski bir kavşak noktasıdır. XII. yüzyılda kurulan bu şehir, XIV. yüzyılın sonundan beri Hansa (b. bk.) ya bağlı olmuştur. H. krallığı (b. bk.) nın başkenti olan şehir, 10 Nisan 1945'te Amerikalılar tarafından işgal edilmiştir. H. ve onu çeviren iskân bölgeleri şu kısımlara ayrılır: Leine'nin sol kıyısında bulunan eski şehir; Leine'nin sağ kıyısını kaplayan daha yeni semtler. Eski belediye sarayı, arşivler sarayı, St. Markos (XIV. yüzyıl) ve Neustadt (Leibniz burada gömülüdür) kiliseleri, II. Dünya Harbi'nde çok hasar görmüş olan Herrenhausen şatosu gibi önemli ve büyük binâlar şehrin bu kısmındadır. XIX. yüzyılın 2. yarısında şehir önemli bir demiryolu, ticaret ve endüstri merkezi olmuştur. Mittelland

HANNOVER: Arma

HANNOVER: XVIII. yüzyıldan Herrenhausen Şatosu

kanalı bu iskân bölgesinin kuzey kenarından geçer ve H.'ı dünyaya bağlar. H.'da tekstil (pamuk), kimyevî maddeler, cam eşya, plâstik maddeler, kauçuk (otomobil lâstikleri), otomobil, traktör, lokomotif, makine endüstrileri çok gelişmiştir. H. bölgesinin nüfûsu 1 427 200 (1962) dür.

HANNOVER [*hanovır*] **KRALLIĞI,** Kuzey Almanya'da bir Alman krallığı. Bu krallığın toprakları, 1814'ten önce bir dukalık ve seçmen prensliği idi. 1814'te Viyana Kongresi ile bir krallık hâline getirilmiş ve İngiltere kralı III. George'a verilmiştir. 1866'da Prusya'nın bir eyâleti olmuş, 1945'te de Almanya'nın Aşağı Saksonya Land (memleket) ı hâline gelmiştir.

HANÔH, Metuşael (Mathusalem) in babası (*Kitab - ı Mukaddes, Ahd - i Atik, Tekvin*).

HANOH KİTABI, *Ahd - i Atik*'in gizli (apocryphe) bir kitabı. M. Ö. I ve II. yüzyıllarda yaşamış birkaç yazarın eseri olan bu kitap o günlerin bilgilerini özetler.

HANOT HASTALIĞI (İng. Hanot's Hipertrophic Biliary Cirrhosis), karaciğer içindeki en ince safra yollarının iltihaplanması ile beliren bir siroz türü. Hastalık 1875'te Fransız hekimi V. Hanot tarafından bütün ayrıntıları ile târif edilmiştir.

Hastalık, kolangiolitik hepatitisin son safhası olarak düşünülmektedir. Karaciğer dışı safra yolları salimdir. Genel olarak 20 - 30 yaşları arasındaki gençlerde ve % 85 nispetinde erkeklerde görülür. Bâzı hallerde âilevî ve irsî bir nitelik gösterir.

Hastalık ateşli karın ağrılarıyla ve sarılıkla seyreder. Hastalar en çok kaşıntıdan şikâyet ederler. Karaciğer ve dalak büyümüştür. Diğer siroz türlerinin aksine karında asit (su toplaması) nispeten nadir vakalarda görülür. Hastalara genel semptomatik siroz tedavîsi tatbik edilir.

HANOTAUX [*anoto*], **Gabriel** (Beaurevoir, Aisne 1853 - Paris 1944), Fransız târihçisi ve nâzırı. 1894'ten 1898'e kadar dış işleri bakanlığı yapmıştır. Marchand'ın teşebbüsünü desteklemiş ve Fransa'nın Uzak Doğu'daki işgalini takviye etmiştir. 1897'de Fransız Akademisine seçilmiştir. Eserleri: *Histoire du Cardinal de Richelieu* (Kardinal Richelieu'nün târihçesi) [1893 - 1936]; *Histoire des colonies françaises et de l'expansion de la France dans le monde* (Fransız sömürgelerinin ve Fransa'nın dünyada yayılmasının târihi) [A. Martineau ile beraber, 1930 - 1934]. H., *Histoire de la nation française* (Fransız milletinin târihi) adlı eseri de idare etmiştir [15 cild, 1920 - 1929).

HANOTEAU [*anoto*], **Louis** (Decize 1814 - Decize 1897), Fransız generali ve dil bilgini. Hemen bütün meslek hayatını Cezayir'de geçirmiştir. Tuareg yazıtlarını çözmeğe çalışmıştır. Başlıca eserleri: *Essai de grammaire kabyle* (Kabil dili grameri taslağı) [1858]; *Essai de grammaire de la langue tamachek'* (Tamaşek dili grameri taslağı) [1860].

HANOVER HÂNEDANI, İngiliz kral hânedanı, Braunschweig - Lüneburg Dukası Ernst August (1629 - 1698) tan gelen bir soy. Bu zat önce Braunschweig - Lüneburg dukalığını, 1692'de Hannover (İng. Hanover) seçmen prensliğini, daha sonra da 1714'ten 1837'ye kadar İngiltere ve Hannover seçmen prensliğini idâre etmiştir. Bu son devlet 1814'te krallık olmuştur. 1837'de bu iki devlet «lex salice» (kadınları veraset dışı bırakan prensip) ye riayet ederek tekrar birbirinden ayrılmıştır. 1866'ya kadar Hanover'ı idâre eden hânedan kolundan Braunschweig - Lüneburg dukaları doğmuştur. İngiltere kraliçesi Victoria (1837 - 1901) 1840'ta Saksonya - Coburg - Gotha hânedanından Albert ile evlenince, İngiltere hânedanı, Hanover - Saksonya - Coburg - Gotha adını almıştır. Almanya ile olan bağlarını kesmek maksadiyle Kral V. George, 1917'de hânedanını Windsor hânedanı olarak ilân etmiştir. Battenberg (küçük) kolu adını Mountbatten olarak İngilizleştirmiştir. Bk. HANNOVER.

HANOY (Fr. **Hanoi**), Kuzey Vietnam'ın başkenti. Kuzey Vietnam'ın merkezî bölgesini kaplayan göller arasında, Song - ka (Kızıl ırmak)'nın sağ kıyısında, denizden 130 km uzaklıkta, Güney Asya'nın pirinç yetiştiren en büyük, en kalabalık bölgelerinden birinin ortasındadır. Banliyösüyle beraber nüfûsu 850 000 (1965) dir. Üniversitesi, fen enstitüleri, müzeleri ve çok gelişmiş ticaret hayatı olan H da gıda maddeleri, tekstil, kimya maddeleri fabrikaları, metal işleyen fabrikalar ve çanak çömlek fabrikaları vardır. Eski zamandan kalma merkeze, geniş sokaklar ve ağaçlı yollarla süslü Avrupalı semti katılmıştır. Şehrin batısında kale, kışlalar, eski Vâli Konağı ve Bitki Bahçesi uzanır. H., M. S. III. yüzyılda Ke - ço adı altında Annam'ın merkezi idi. 1887 - 1946 yıllarında da Fransa'ya bağlı Hind - i Çinî'nin merkezi olmuştur.

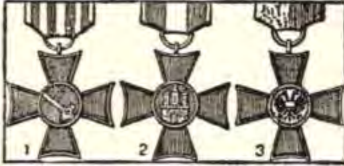

HANOY: Bir ana cadde

HANSA (Almanya târihi) [Germence Hanse (= küme, rup, birlik, ortaklık)'nin Lâtinceleştirilmiş şekli], Orta

Çağda, Almanya dışında yaşayan imtiyazlı bir Alman tüccarlar birliğine verilen bir ad. Bu tüccarların en çoğu Almanya'nın batı, kuzey, doğu ve ortasından olup Lübeck'in idâresi altında bulunan Alman şehirlerine mensup idi. Meşhur H., XII. yüzyılın ortalarından sonra Alman tüccarlarının Westfalyalılar (Soest)'ın idaresi altında Baltık Denizinde ekonomik hâkimiyeti kazanmalarından sonra teşekkül etmiştir. Bu tüccarlar, evvelâ Wisby (Gotland) de bir birlik teşkil etmişler, sonra da Novgorod (Petershof) ve Brugge (Bruges) de H.'ya âid Hansekontore adı verilen yerleşme yerleri kurmuşlardır. XIII. yüzyılının sonundan beri, Lübeck, herkesçe kabul edilen bir hâkimiyete erişmişti. Lübeck, Hansetage (H. Kongresi)'sini tertip eder ve H.'nın siyasetini tâyin ederdi. H. hiçbir zaman bir devletler topluluğu şeklini almamıştır. Ancak Kontor'lar anayasalara sahip idi. H.'ya mensup şehirlerin sayısı büyük değişmelere uğramıştır (XV. yüzyılda bu sayı 160'a çıkmıştır).

H. ekonomik kudretinin merkezi, Baltık Denizi ticareti idi. Bu ticaret, Batı Avrupa ticaretine sıkıca bağlanmıştır. Danimarka kralı IV. Valdemar'a karşı yapılan ve 1370'te Stralsund sulhu ile biten başarılı harb, H. için bir buçuk yüzyıl süren bir refah devri açmıştır. H., bütün Avrupa'nın kuzeyinde ekonomik hâkimiyere sahipti. Fakat Lübeck, Grafenfehde (Kontlar Kavgası) [1534-1536] denilen harbde yenilince (Wullenwever), Skandinavya H.'nın hâkimiyetinden çıkmıştır. Hollandalılar, Baltık Denizinde hâkim bir vaziyete geçmişler, H.'nın İngiltere'de sahip olduğu imtiyazlar 1575'te kaldırılmış, Stalhof da 1598'de kapatılmıştır. 1669'da toplanan H. Kongresine ancak 6 şehir katılmıştır. H. şehri adını ve geleneklerini yalnız üç şehir muhafaza etmiştir (Lübeck, Hamburg ve Bremen).

HANSA: 1. Bremen, 2. Hamburg, 3. Lübeck

HANSA (asıl adı: **Tu'mâzır**), Arapların en büyük kadın şâiri. Süleym kabîlesinden Emr b. el-Şarid'in kızıdır. Kendi kabîlesinden Abdü'l-Uzze ile evlenmiş ve oğlu Ebû Şecere Abdullah, Peygamber'in ölümünden sonra meydana gelen irtidad (dinden dönüş) hareketinde önemli rol oynamıştır.

Ömer'in halifeliği zamanında 4 oğlu ile birlikte katıldığı Kadisiyâ Savaşında, hepsini kaybetmek gibi büyük bir felâkete uğramıştır.

H., bilhassa mersiye tarzında büyük ün kazanmıştır. Şiirlerinde Câhiliye devrinin duygularının dile getirilmiş olması dikkate değer. Uhrevî hayattan bahsetmediği şiirlerinde, öldürülmüş olanların kanının öcünü ister ve onların yiğitliklerini över.

Kendisinden sonra yetişmiş birçok mersiyecinin üzerinde büyük te'siri olmuştur.

HANSA ŞEHİRLERİ (Târ.): bk. HANSA.

HANSE (Târ.): bk. HANSA.

HANSE BİRLİĞİ (Târ.): bk HANSA.

HANSEN [*hęnsin*], **Alvin Harvey** (doğ. Viborg, Amerika Birleşik Devletleri 1887), Amerikan iktisatçısı, Harvard Üniversitesi Litvanya Okulu profesörlerinden. F. D. Roosevelt'in ekonomi danışmanıydı. Eserleri: *Business Cycle Theory* (Konjonktür teorisi) [1927]; *Economic Stabilisation in an Unbalanced World* (Dengesini kaybetmiş bir dünyada ekonomik istikrar) [1932]; *Full Recovery or Stagnation* (Tam şifaya kavuşma veyâ yerinde sayma) [1938]; *Fiscal Policy and Business Cycles* (Malî politika ve konjonktürler) [1941]; *Economic Policy and Full Employment* (İktisadî politika ve tam istihdam) [1947].

HANSEN [*hansin*], **Christian Fredrik** (Kopenhag 1756-Kopenhag 1845), Danimarkalı mimar. C. F. Harsdarff'un talebesi olan H., 1784-1802 yıllarında Holstein dukalığının «memleket mimarı» olarak Altona'da yaşamıştır. 1804'te başmimar unvânını almış ve 1816-1838 yıllarında Kopenhag'da akademi müdürü olarak çalışmıştır. Danimarka-Kuzey Almanya klâsisizminin üstadlarından biri olarak H. süslü olmayan sâde bir üslûpla Altona'nın Palmaille'sinde hususî evler, Kopenhag'da da Belediye Sarayı (1811-1829)'nı, mahkeme binâsını ve Meryem Kilisesini inşâ etmiştir.

HANSEN [*hansin*], **Gerhard Henrik Armauer** (Bergen 1841-Bergen 1912), Norveçli doktor. Bergen'da lepra (cüzzam)'lıların tecrid ve tedavisi için kurulmuş vakıf hastahânesinde baştabib olarak çalışmış ve 1869'da lepra'nın âmili olan, morfoloji ve histo-şimik benzeyiş bakımından Koch tüberküloz basilini andıran, Mycobacterium leprae'yi keşfetmiştir ki, bu sebeple bu hastalık, H. hastalığı diye de anılmaktadır.

HANSEN [*hansin*], **Peter Andreas** (Tønder, Danimarka 1795-Gotha 1874), Danimarkalı astronom. Bilhassa gök mekaniği ile meşgul olmuş ve gezegenlerin hareketlerinde görülen aksaklıkları daha yakından tetkik etmiştir. Bu sahada, kendi adını taşıyan ve klâsik hâle gelmiş olan bir metod bulmuştur.

HANSSON [*hanson*], **Ola** (Hönsinge 1860-Büyükdere, İstanbul 1925), İsveç şâiri. Yurt sevgisini konu edinmiş, empresyonist şiirler ve psikolojik realist hikâyeler yazmıştır. Nietzsche'nin te'siri altında kalmış olup zaman zaman natüralizmin aşırı bir hasmı ve neoromantizmin temsilcisi olmuştur. Belli başlı eserleri: *Dikter* (Şiirler) [1884]; *Notturno* (Gece nağmeleri) [1885]; *Ung Ofegs visor* (Genç Ofeg'in şarkıları) [1889]; *Nya visor* (Yeni şarkılar) [1907]; *Sensitiva amorosa* (Duygulu sevgili) [1887]; *Parias* (Paryalar) [1890]; *Före giftermålet* (Düğün sofrasından önce) [1894].

HANSTEEN [*hanstēn*], **Christopher** (Kristiania [Oslo] 1784-Kristiania 1873), Norveçli astronom ve jeofizikçi. Arz magnetizması meseleleri mütehassısı olan H., yer elektrik sahasının ufkî unsurunun günlük değişmelerini bulmuş ve ispat etmiştir (1821).

C. HANSTEEN

HANSWURST (Alm. *Hans* = kişi adı; *Wurst* = sucuk), Alman tiyatrosunda, iyi tabiatlı, hislerini gizlemeyen, oldukça kaba şakaları seven bir insan tipi. Edebiyatta ilk defa olarak Sebastian Brant'ın *Narrenschiff* (Budalalar ge-

misi) [1519]'i Aşağı Almanca (Niederdeutsch)'ya tercüme edilince bu tip, Hans Worst adıyle karşımıza çıkar. Sahne tipi olarak H., İngiliz aktörlerinin Pickelhering adlı tipinin te'sirinde kalmıştır. İtalyanların Commedia dell'arte'sinin te'siri ile de Harlekin (Arlecchino) şekline girmiştir. Bu şekilde XVII ve XVIII. yüzyıllarda Alman sahnesine hâkimdir. Neuberin, 1737'de onu tiyatrodan çıkarmıştır.

ḪANTỊ - MANSỊYSK, Batı Sibirya'da Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliğine bağlı muhtar bir bölge. 1940 yılına kadar Ostyak - Vogul Millî Bölgesi adıyla anılmıştır. Nüfûsu 165 000 (1965) dir. Başşehri Irtış'ın doğu kıyısında bulunan Ḫantı - Mansiysk (nüfûsu [24 000 1965]) tir. Bu bölgenin halkı Ob'un aşağı havzasında yaşayan Nenets'lerden farklıdır. Halk su boylarında yerleşmiştir ve balıkçılıkla geçimini sağlar.

HANYA (Eski Çağdaki adı: **Cydonia**; Yun. **Khania,** İta. **La Canea**), Girit'in kuzey - doğu bölgesinde, H. Körfezi kenarında bir şehir. Nüfûsu 38 467 (1962), H. eyâletinin nüfûsu 126 500 (1962)'dür. Ticaret merkezidir. 1204'ten beri Girit'e hâkim olan Venedikliler H. şehrini 1252'de kurmuşlardır. Şehir 1645'ten 1897'ye kadar Türklerin idâresinde kalmış ve bu devrede yapılan birçok binâlarla bir hayli gelişmiştir.

HANYANĞ (Coğ.): bk. VUHAN.

HAN - YU (Nanyang, Honan 768 - Çang - an 824), Çinli filozof ve edip. H., zamanında çok büyük nüfûz kazanmış olan Buddhizm'e karşı cephe almıştır. Çin nesir san'atının bir üstadı olan H., aynı zamanda tanınmış bir şâirdir.

HANZÂDE BEĞİM (Fergana, Ahsı 1478 - Kabalçak 1545), Timuroğullarından imparatorluk prensesi. Ömer Şeyh Mirzâ ile Kutluğ Nigâr Hanım'ın ilk çocuklarıdır. Bu suretle ana baba bir, 5 yaş büyük ablası olduğu Bâbur Şâh gibi ana tarafından Çingiz Han'a, baba tarafından Timur'a erişmektedir.

Önce 23 yaşında 1501'de Özbek imparatoru Şaybak Han'la evlendi. Bâbur, Semerkand'dan kurtulabilmek için, ablasının en büyük düşmanı ile evlenmesine rızâ gösterdi. Fakat Şaybak bir müddet sonra, H. B.'i de boşadı. H. B., Şaybak'ın kumandanlarından Seyyid Hâdî ile evlendi. 2 Aralık 1510 Tâhirâbâd meydan muharabesinde, Şâh İsmail Safevî'ye karşı, H. B.'in her iki zevci de vuruşarak öldüler. H. B., 1512'ye doğru 34 yaşlarında, kardeşi Bâbur'un kumandanlarından ve Çingizoğullarından Mehdî Hoca Çağatay'la evlendi. İkinci kocasından dul kalınca Kunduz'a gelip Bâbur'a katılan H. B., 1528'de Hindistan imparatoru olan kardeşinin taht şehri Agra'ya yerleşmişti. Şaybak'tan olan oğlu Hurrem Şâh, 1512'de 10 yaşında öldü. Son evlenmesinden doğan oğlu Câfer Hoca Çağatay, 1527 Nisanı sonunda, 14 yaşlarında olduğu halde, babasının yerine dayısı Bâbur'un Atâva vâlisi olmuştur. Timuroğulları sarayında Ake Cânım diye anılan kendinden 15 yıl önce ölen kardeşi Bâbur Şâh'ın Kâbil'deki türbesine gömüldü. Bâbur Şâh'ın hâtıraları, ablası için çok canlı pasajlar ihtivâ etmektedir.

HANZÂDE SULTAN, Osmanoğullarından 4 prensesin adı:

Hanzâde Fatma Sultan (1495? - 1532/1533), II. Bâyezid (1481 - 1512) in oğullarından Şehzâde Mahmud'un kızı. 38 yaşlarında ölmüştür.

2. **Hanzâde Sultan** (1555? - ?), Kanûnî Sultan Süleyman (1520 - 1566)ın oğullarından Şehzâde Bâyezid'in kızı.

3. **Hanzâde Sultan** (1609? - 1650), I. Ahmed (1603-1617) in kızı. 41 yaşlarında ölmüştür. Önce 1622'ye doğru Vez'r - i âzam Dâmâd Lâdikli Bayram Paşa ile, onun ölümü üzerine de 1644'te Dâmâd Nakkaş Mustafa Paşa ile evlenmiştir.

4. **Zehrâ Hanzâde Sultan** (doğ. 1923), II. Sultan Abdülmecid (1922 - 1924) in oğlu Şehzâde Ömer Fâruk Efendi'nin ortanca kızı. Annesi, VI. Mehmed Vahîdeddin (1918 - 1922) in küçük kızı Sabîha Sultan'dır. 1940 Eylûlünde Kahire'de Kavalalı prens Dâmâd Mehmed Ali Bey ile evlenmiştir. — Y. Ö.

HANZALE, Ma'add (b. bk.) grupuna mensup bir Arap kabilesi. Harpte Lâhmî (b. bk.) lerin melîki Amr bin Hind (b. bk.), Dârim kolundan 100 H.'liyi diri diri yaktırmış veyâ gömdürmüştür. Bundan dolayı Amr'in el - Muharrik (Ar. = yakıcı) lâkabını aldığı ileri sürülür.

HAỌMA (Orta Far. *hom*), Ephedra türünden iyileştirici ve büyüleyici hassalara sahip bir bitkinin eski İranca adı. Bundan sarhoş edici bir içki elde edilir ki eski Aryanî, eski Hind ve eski İran kurban merasimlerinde önemli bir rol oynardı. Zerdüşt tarafından yasaklanmıştır.

HAOŞYANGA veyâ **HOŞENG,** Eski İran mitolojisinde, evrensel hükümdarlığın kurucusu ve Pişdanî sülâlesinin ilk hükümdarı. Gayomart'ın oğlu, Maşya'nın oğlu, Siyamak'ın oğlu, Fravak'ın oğludur. Mazana'nın cinlerine karşı savaşmıştır.

HAPARẠNDA (Fince adı: **Haaparanta**), İsveç'in en kuzeyinde, Botniya Körfezinin kuzey ucunda, Torncalv Nehrinin ağzında bir liman. Nüfûsu 4 000 (1966) e yakın olup halkının bir kısmı Fince konuşur. Şehrin ticareti ve turizmi çok canlıdır. Liman 1812'de Finlanda'nın Tornio (İsveççe Torneo) limanının karşısında inşâ edilmiştir.

HAPİRU veyâ HABİRU, Babil, Mesopotamya, Suriye, Filistin ve Anadolu'nun ziraat toprakları etrafında göçebe hayatı süren bâzı gruplara verilen ad. M. Ö. II. bin yıla âid çivi yazısiyle yazılmış metinlerde geçen H. lar, çoğu zaman eşkıya çeteleri hâlinde medenî bölgeleri istilâ ederler ve bâzan da hükümdarların hizmetine girerek saraylarda yüksek mevkilere yükselirlerdi. Bu adın İbranice İbri adiyle ilgisi olup olmadığı katî olarak bilinmemektedir.

HAPİS (Huk.): bk. CEZA.

HAPİSHÂNE (Huk.): bk. CEZAEVİ.

HAPLOİD (Fr. Haploïde), hücre çekirdeği içinde, organizma için karakteristik olan kromozomlardan birer tane bulunmak üzere yalın kat kromozom takımı ihtiva eden hücrelerin sitolojik niteliği. Döllenmeyi sağlayan yumurta ve sperma hücreleri (gametler) H. hücrelerden ibarettir. Döllenme sonucu meydana gelen hücre(zigot), iki kat kromozom takımı ihtiva ettiği için diploid (Fr. diploïde) karakterdedir.

HAPLOMİ (Zoo.): bk. TEK - OMUZLULAR.

HAPLONT (Fr. Haplonte), döllenmiş hücreyi temsil eden zigottan gayri, hayat devresi tamamen haploid fazdan ibâret olan bitkilerin sitolojik niteliği. Bk. DİPLONT.

HAPTOTROPİZM (Fr. Haptotropisme; Yun. *hapto* [ek], *trepein* = dönmek), uyartı yönüne göre oluşan tropizm (yönelim) hareketinin özel bir türü. H.'in meydana gelmesinde rol oynayan etken, dokunma uyartısıdır. Genel olarak sarılıcı bitkilerde ve bunların sülüklerinde bu tip yönelim hareketi görülür. Bk. TROPİZM (YÖNELİM).

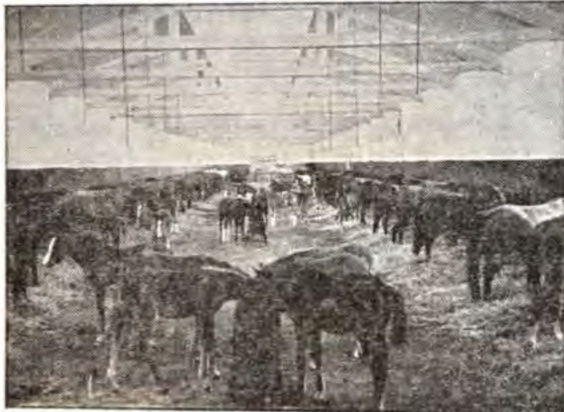
HARA (Fr. Haras), yakın zamana kadar at yetiştirilen, at neslinin ıslahı ile uğraşan, sonraları atla birlikte sığır, koyun, tiftik keçisi gibi hayvanların da ıslah ve üretilmeleri işini çalışma sahası içine alan resmî kurum veyâ çiftliklere verilen ad.

HARA: Karacabey Harası'nın merkez binâsı

Dünya zootekni târihinde H.'cılık sisteminin çok eski bir gelenek ve mazisi vardır. Modern zootekni faaliyetinde başlı başına mühim vazifeler yüklenmiş olan H.'lar evvelâ Fransa'da kurulmuş. bilâhare Almanya, Avusturya, Macaristan ve İtalya'da dünyaca tanınmış H.'lar meydana getirilmiştir. Türkiye'de ilk defa ilmî metodlarla çalışmak üzere Aziziye (Çifteler, Eskişehir) de bir H. kurulmuştur (1913). I. Dünya Harbinin başlaması ile istenilen gelişmeyi gösteremeyen bu müessese, İstiklâl Savaşı esnasında Yunanlıların Eskişehir'i istilâsı üzerine göç mecburiyetinde kaldığından aygır ve kısrakların mühim bir kısmını kaybetmiş, damızlık at bakımından büyük zararlara uğramıştır.

Millî Mücadelenin sona ermesi üzerine Ankara'nın Esenboğa bölgesinden tekrar Çifteler çiftliklerine nakledilen Aziziye H.'sı, modern Türkiye H.'cılığının nüvesini teşkil etmiştir (1923).

HARA: Karacabey atlarının ahırında yemleme saatlerinde genel görünüş

HARA: Karaköy Harası'nda yetiştirilen ve bir lâktasyon devresinde 3000 litre süt veren ve sütteki yağ oranı % 6 - 7 yi bulan Jersey ineği.

1924 yılında Karacabey çiftliklerinde Türkiye Cumhuriyetinin ilk modern H.'sı kurulmuş ve bu müessese teknik elemin ve damızlık bakımından diğer H.'ların kurulması ve gelişmesine de hizmet etmiştir.

Bu H.'da at, sığır, koyun materyali üzerinde ilmî metodlarla ıslah ve yetiştirme yapılarak memleket şartlarına uygun en verimli numuneler elde edilmiş, hayvan yemleri ziraatı ile çayır ve mer'a ıslah işleri teknik metodlarla iyi bir hâle getirilmiştir.

Bugün devlet H.'larında yetiştirilen saf kan Arap atlarında, sür'at, mukavemet, asalet ve zarafet gibi ideal bir attan beklenen vasıfların hemen hepsi toplanmış bulunmaktadır. Çeşitli hizmetlere en mükemmel şekilde cevap verecek vasıfta yetiştirilen «üniversel Karacabey atı», ideal bir at örneğidir.

Köylünün tarım ve diğer hizmetlerinde kolaylıkla kullanılan ve ekonomik şekilde yetiştirilen Haflınger atının bütün deneme ve araştırmaları da sona ermiştir.

Süt, et ve iş istikametinde yetiştirilen Karacabey montafonu, başarılı bir sığır tipi olmuş ve yurdun hemen her köşesine yayılmıştır. Daha yüksek vasıflı, elit materyali üretmek amacıyla İsviçre esmeri, Holstein, Jersey gibi kültür ırkları üzerinde geniş ölçüde çalışmalar yapılmaktadır.

HARA: Karacabey Harası'nda yapağı, et ve süt için yetiştirilen Türk merinos koyunu

Karacabey H.'sında yetiştirilen Türk merinos koyunu, yapağı, et ve süt bakımından özel bir değer taşıyan mükemmel bir koyun örneğidir.

Çeşitli bölgelerin damızlık ihtiyaçlarını karşılamak amacıyle Karacabey H.'sından başka, aynı maksat ve gayelerle muhtelif târihlerde, Çifteler, Sultansuyu, Çukurova, Konya, Karaköy ve Altındere H.'ları kurulmuştur.

867 sayılı kanunla kurulmuş bulunan Devlet H.'ları, ilim metodlarıyla çalışan döner sermayeli ıslah ve yetiştirme kurumlarıdır.

HARAÇ (Ar. = «bir yerin hâsılatından veyâ işçi olarak çalıştırılan kölelerin ve çocukların emeğinden elde edilen şey»), toprak mülkiyeti dolayısiyle devletin fertlerden aldığı paranın adı, şeriatte Müslüman olmayanlara kesilen vergi. Bk. CİZYE.

HARAKİRİ, Seppuku [Japonca = karın kesme], Japonlarda hususî bir intihar şekli. H.'ye, asker sınıfı tarafından şahsî namusu korumak (esir düşmemek, cezadan kaçmak, efendiye karşı sadakati ispat) maksadiyle baş vurulurdu. Fakat H. ceza olarak da kullanılırdı. Bâzı merasimli kaidelere riayet ederek intihar etmek isteyen kimse soldan sağa doğru karnını kama ile yarar ve aynı zamanda bir arkadaşı onun başını keserdi. 1868'den sonra mecburî H. yasak edilmiştir. Kendi isteği ile yapılan H.'ye nâdir olarak rastlanır (1912, 1945).

HARALD, I., Hārfagri (= Güzel saçlı) (ölm. aş. yu. 940), Norveç kralı. IX. yüzyılın sonlarında, Hafrsfjord savaşında Norveç'i teşkil eden bölgeleri bir devlet hâlinde birleştirmiştir. 930'da tahtını oğlu Eirik Blodøks'e terk etmiştir.

HARAN (İng. **Kharan**), Belûcistan'da, Kelat (veyâ Kalat) devletinin kuzey - batısında bir devlet. Kuzeyde Chagai, batıda ise İran'la sınırdaştır. 1947 yılından beri Pakistan sınırları içinde yer almaktadır.

HARAPPA, Pencab (Batı Pakistan) da târihten önceki bir şehir. Şehrin harabeleri XIX. yüzyılda, demiryolu yapılırken meydana çıkmıştır. Kalesi, balçıktan yapma tuğladan inşâ edilmiş duvarlarla çevrili olup 365 m × 182 m boyundadır. Yapılan kazılarda bâzı kısımlarla beraber, istihkâmlarla Ravi Nehri arasında bulunan ve kamp barakalarını andıran ikamet blokları ve nihayet silolar ortaya çıkarılmıştır. Bu şehir, bundan 640 km uzaklıktaki Muhenco Daro şehri ile İndus medeniyetinin en önemli kalıntısını teşkil eder.

HARAR veyâ **HARRAR,** Etyopya (Habeşistan) da H. eyâletinin başkenti. Aden Körfezi'ne yakın bir yerde bulunan H.'ın denizden yüksekliği 1 855 m, nüfûsu 41 000 (1965) dir. Halkı Galla ve Somalilerden mürekkeptir. Eskiden verimli bir bölgede zengin bir ticaret merkezi olan H., Addis Ababa - Cibuti demiryolunun inşâsından beri eski önemini kaybetmiş, şehir her ne kadar kara yolu ile demiryoluna bağlanmış ise de, eski önemini tekrar kazanamamıştır. H., bahçeler ve kahve, muz, durrha (darı) çiftlikleri ile çevrilidir.

HARARET (Fiz.): bk. ISI.

HARAUCOURT [*arokur*], **Edmond** (Bourmont, Haute - Marne 1856 - Paris 1941), Fransız şâiri, roman ve tiyatro yazarı. İlk eserlerini Sire de Chambly takma adıyla yazmıştır. Şiirlerini *La légende des sexes* (Cinsiyetler Efsanesi) [1883] ve *L'âme nue* (Çıplak Ruh) [1885] adlı eserlerinde toplamış. 1922'de de *Histoire de France expliquée au musée de Cluny* (Cluny Müzesinde Anlatılmış Fransa Târihi) yi yayımlamıştır. *Rondel de l'adieu* (Vedalaşma şarkısı) başlığı altında ve *Partir, c'est mourir un peu...* (Yola çıkmak biraz ölmektir) mısraı ile başlayan şiiri büyük ün kazanmıştır.

HARAZ, Güney Arabistan'da, Vâdî Saham ile Vâdî Surdud arasında bir dağ silsilesi. Volkanik menşeli ve kat kat taraçalar şeklinde yığılmış kayalardan meydana gelmiştir. Yüksekliği 2 600 m dir. Dağda çok sayıda kahve ağacı vardır. Kayısı, şeftali, üzüm ve ceviz H.'ın meşhur meyvalarıdır. H. da yaşayan halkın bir kısmı Şiî, bir kısmı da İsmailîdir.

HARAZİYYE (Din): bk. TARİKAT.

HARB, iki devlet arasında (dış harb) veyâ bir memleketteki iki hasım taraf arasında cereyan eden (iç harb) silâhlı çarpışmaya verilen ad. Bu çarpışma, başka yollardan elde edemedıklerini şiddet yoluyla elde etmek; iddialarını zorla kabul ettirmek veyâ kendilerini başkalarının iddialarına karşı korumak isteyen iki hasım arasında da vuku bulabilir. H. hâli, çarpışmanın açılmasına dâir üçüncü La Haye antlaşması (1907) nın taleb ettiği H. ilânından itibâren yürürlüğe girer. Bu, antlaşmaya dayanan devletler hukukunun bir kaidesi olmuştur. Geleneksel devletler hukukunda ise Anglo - Saksonların bu husustaki doktrinine uyularak H. ilânına, yapılması arzuya bağlı bir formalite gözü ile bakılmıştır. H. hâlinde otomatikman diplomatik münasebetler kesilir. Bâzı antlaşmalar hükümsüz kalır ve H. hâlindeki devletler arasındaki işler durur. Prensip itibâriyle çarpışılan devletin vatandaşları hayat ve malları ile H.'in te'sirinden muaf tutulmaları icab ederse de, I. Dünya Harbi'nden beri bu vatandaşlar temerküz kamplarına kapatılmakta, malları da ellerinden alınmaktadır.

Harb kanunları: Pagan Çağlarda (Hıristiyanlıktan önceki eski zamanlarda) H. bilhassa vahşi olup, yenilen hiçbir hak iddia edemezdi. Bu, meşhur Vae victis (yenilenlerin vay hâline) sloganın ifâde ettiği hâldir. Toprak, mallar, şahıslar muzaffer devletin eline verilmiş bulunuyordu. H. esirleri öldürülür veyâ köle olarak satılırdı. Vâkıa Roma, çıkarlarını göz önüne alarak hâkimiyetini kabul eden milletlere bir nevi himaye tatbik etmişse de, boyunduruğuna karşı koymak isteyenleri öldürmekte tereddüt etmezdi. Sonraki çağlarda yenilenlerin korunması yolunda birtakım teşebbüsler yapılmıştır. Milletler hukuku (ius gentium; droitdes gens) bu gayretlerin neticesidir. Silâhların te'siri arttıkça bu gayretler de artmış, XIX. yüzyılda Cenevre Antlaşması (24 Ağustos 1864) bilhassa yaralılarla meşgul olmuş ve Milletlerarası Kızıl Haç (Müslüman memleketlerde Kızılay ve buna benzer adlar kullanılmıştır) teşkiline götürmüştür. Sonra Petersburg Beyannâmesi (11 Aralık 1868) bilhassa bâzı öldürücü mermileri yasak etmiştir. İki La Haye Konferansı (1899 ve 1907) H.'i zapturapta almağa gayret etmiştir. Milletlerarası Adalet Dıvânı kurulmuş, Cenevre'de de 1929'da H. esirlerine âid yeni bir antlaşma imzalanmıştır. Bu antlaşma 1949'da ve 1954'te tekrar ele alınmış ve genişletilmiştir. Her ne kadar bu antlaşmaların te'siri tam olmamış ise de, II. Dünya Harbi'nden sonra III. Reich'ın yaptığı hareketlerin H. suçu olarak vasıflandırıldığı görülmüş ve Milletlerarası Adalet Teşkilâtı tarafından kaidelere bağlanmıştır.

Ahlâkçılar ve sosyologlar, H. problemiyle meşgul olmuşlar, H.'in vahşetlerini takbih ve sebeblerini tetkik etmek ve «sulh projeleri» hazırlamak için gayret sarf etmişlerdir. Böylece birtakım H. teorileri meydana gelmiştir:

1. H. bir «ilâhî kanun»'dur. Pek eski olan bu inancı H. tanrıları (Yunanistan'da Ares, Roma'da Mars, Gallia'da Teutates, Germania'da Waton) temsil eder. Tanrı'ya «ordular tanrısı» gözü ile bakılmıştır. Bossuet, Joseph de Maistre, Maurras, Moltke, sonra Pangermanizm ve en son olarak Nazizm, bu fikri kabul etmişlerdir. Buna karşı dinlerin çoğu «sulh ideali» ni müdafaa etmektedir.

2. H. insanların ihtiraslarından doğar. Eflatun ve Fransız filozofu Alain bu fikri müdafaa etmiştir. Onlara göre H. hiddet, gurur ve nefretten doğar.

3. H. biyolojik bir zarurettir. Bir tabiî seçim (sélection naturelle) olup, kuvvetlilerin zayıfları ortadan kaldırması için bir yoldur. Nietzsche, Malthus ve birtakım ırkçılar bu fikri müdafaa etmiştir. Ernest Renan'a göre H. ilerlemenin bir sebebini teşkil eder. Birçok icadlar (meselâ atom gücü) H.'ten çıkmıştır.

4. H. demokratik muvazeneyi tekrar kurar. Bir nevi «hacamat» sayılan bu durum işsizliği ortadan kaldırır. Bu görüş, Malthusçuların teorisi olan 3. teoriye pek yakındır.

5. H. zorbaların zorbalıklarından, despotların ihtiraslarından doğar. Bu teori bütün sorumluluğu liderlere atfeder.

6. Enternasyonalistlerin görüşlerince H. devletlerin mevcudiyetinin sonucudur. Vatan ve millet mefhumlarını tanımayanların gerçeğe aykırı bu iddiası «Sınırları kaldırın, H.'ler de kalkar» sloganiyle yıkıcı bir komünist propagandası olarak kullanılır.

7. H. ekonomik olaylardan doğar ve târihi maddeciliğe dayanır (Jaurès, Marx).

Bugün H. tehlikesine karşı milletlerin dayanışması hareketi artmıştır. Silâhsızlanma fikri, eski *Si vis pacem, para bellum* (Hazır ol harbe eğer ister isen sulh ve salâh) fikrinin tam zıddıdır. Günümüzde, H.'in önüne geçilmez bir zaruret olduğu fikri gerilemektedir. İnsanlığı tehdid eden bu korkunç olayı önlemek ve ona hâkim olmak için sarf edilen çabalar gün geçtikçe artmaktadır.

HARB AKADEMİLERİ, Türk ordusunun kurmay subaylarının yetiştirildiği ve sınıf subaylarının meslekî bilgilerinin geliştirildiği yüksek öğrenim kurumunun adı.

Türk Ordusu için kurmay subay yetiştirilmesi ilk defa 1786 yılında düşünülmüş ise de, bu fikrin uygulanabilmesi ancak 1845'te mümkün olabilmiştir. 1845 târihine kadar kara ordusunda kurmay görevleri, yurd içinde veyâ dışında okumuş üstün vasıflı subaylara «mühendis» unvânı verilerek gördürülmüştür. 1835 - 1838 yılları arasında, öğrenimlerini tamamlamak üzere Viyana, Paris ve Londra'ya 26 subay gönderilmiş ve yurda dönüşlerinde kendilerine «tevcih suretiyle kurmaylık» verilmiştir. Bu unvânın verilmesine 1845'te Sultan Abdülmecid zamanında da devam edilmiştir. 1845 yılında, Avrupa okullarında olduğu gibi, kurmay subay yetiştirilmek üzere Harbokulu'na sınıflar eklenmesi kararа bağlanmış, 1848 târihinde de Fransa'daki sisteme göre Mekteb - i Fünûn - ı Harbiye - i Şâhâne Erkân - ı Harbiye sınıfları kurularak Fransa ve Almanya'dan öğretmenler getirilmiştir. Bu sınıflarda taktik ve strateji (harb fenni), Fransızca, binicilik, topçuluk ve süvari taktiği, arâzi taksimi, harita yapımı, sahrâ ve dâime tahkimatı, astronomi, manej, askerî mimarlık, meç ve kılıç tâlimleri gibi dersler okutulmuştur.

1848'de Harbokulu'nun 3., yâni son sınıfını teğmen olarak bitiren subaylardan birinciden beşinciye kadar derece alanlar. Harbokulu'nun devamı kabul edilen iki yıllık kurmay sınıflarından birinci sınıfı, bir def'aya mahsus olmak üzere, okumadan kurmay yüzbaşı olmuş ve son sınıfa geçirilmiştir. 1849 târihinde yapılan imtihanda beş subay kıdemli yüzbaşılığa terfi ettirilerek H. A.'nin ilk mezûnu olmak şerefini kazanmışlardır. Öğretmen ve öğretmen - yardımcısı olarak okulda alıkonulan bu subaylardan dördü daha sonra mareşalliğe kadar yükselmişlerdir.

1864 târihinde ilk defa bir *Erkân - ı Harbiye Nizamnâmesi* yayınlanmış ve yine aynı târihte Deniz Harbokulu'nun devamı ve Kara Harbokulu'na muvazi olmak üzere «kurmay sınıfları» nın kurulmasına dâir bir karar alınmış ve fakat bu kararın tatbikine 1887 yılına kadar imkân bulunamamıştır.

H. A.'nin kuruluşundan 1874 yılına kadar piyade, süvari, topçu gibi ayrı bir sınıf olan kurmaylık, bu târihten sonra piyade, süvari, topçu ve istihkâm kurmayları diye bir ayırıma tâbi tutulmuş ve bu suretle sınıf ihtisasına dayalı bir hâle getirilmek istenmiştir.

1870 - 1871 Alman - Fransız Harbi'nde Fransızların yenilmesi ve 1877 - 1878 Osmanlı - Rus Harbi'nin aleyhimize neticelenmesi üzerine, Harbokulu ve H. A.'nde bu târihe kadar tatbik edilegelmiş bulunan Fransız eğitim sistemi terk edilmiştir. 1880 yılında, iki yıl olan öğretim süresi, Alman eğitim sistemine göre üç yıla çıkarılmış, 1884 târihinde de kurmay öğrenciler «askerî» ve «fennî» diye iki grupa ayrılarak değişik öğrenim görmeye başlamışlardır. 1899 yılından i'tibâren Akademiye çok sayıda subay alınıp kurmay sınıflarına «kurmay adayı sınıfları» adı verilmiş, öğrenciler Akademiden kurmay yüzbaşı olarak me'zun olmuşlar ve iki yıl içinde de kıdemli yüzbaşılığa yükselmişlerdir. 1902 yılında, Akademi'den çok iyi derece ile me'zun olanlara «kurmay», iyi derece ile me'zun olanlara da «mümtaz» unvânı verilmeye başlanmış ve bu usûl 1909'a kadar devam etmiştir.

1909 târihine kadar Harbiye semtindeki Harbokulu'nda, Taşkışla'da, Saraybumu'nda ve nihayet tekrar, Kırım Harbi sırasında yandıktan sonra yeniden inşâ edilen Harbiye'de, Harbokulu ve H. A. karması olarak faâliyette bulunan mektep, daha sonra Yıldız'daki Şehzâdeler Dâireleri'nin bulunduğu binâlarda Erkân - ı Harbiye Mektebi adı altında ve Erkân - ı Harbiye - i Umûmiye Riyasetine bağlı olarak öğretimine devam etmiştir. Öğrenci alınması usûllerinde değişiklikler yapılarak mektebe, en az iki yıl kıt'a hizmeti görmüş ve müsbet sicil almış teğmen, üsteğmen ve bir def'aya mahsus olmak üzere de yüzbaşılar arasında düzenlenen giriş imtihanında başarı kazananların kabûlü yoluna gidilmiştir.

1911 - 1922 yılları arasında, birbirini tâkip eden savaşlar yüzünden devamlı olarak öğretim yapamayan Akademi, 1923 târihinde Beyazıt'ta Harbiye Nezaretinin bulunduğu binâda Mekteb - i Âlî - i Askerî adıyla yeniden öğretime açılmış, 1924'te de Yıldız Sarayı'nda, bugün bulunduğu binâlara taşınarak Erkân - ı Harbiye Mektebi adını almıştır. 1927'de adı H. A.'si Müdürlüğüne, bilâhare müdürlük de Komutanlık'a çevrilmiştir. Daha sonra, 1927'de açılan Yüksek Levâzım Okulu, Levâzım Üst Subay Kursu ve Levâzım Okulu ile general ve üst subaylara mahsus Yüksek Komuta Kursu da H. A.'ne bağlandığından, Akademi'nin

adı Askerî Akademiler Komutanlığı olmuştur. Akademi Komutanlığına bağlı olarak 1930'da Deniz Harb Akademisi, 1937'de de Hava Harb Akademisi, öğretime açılmıştır. 1942-1947 yılları arasında İngiliz ve Amerikalı uzmanlardan faydalanılmış, Alman eğitim sistemi ile İngiliz eğitim sistemi karma olarak tatbik edilmiştir. 1947'de Avrupa ve daha çok Amerika'ya Akademi öğretmeni yetiştirilmek üzere kurmay subaylar gönderilmiş, II. Dünya Harbi'nde elde edilen denemelere göre ihtisaslaşmaya geniş ölçüde yer verilmiştir. 1948 - 1949 öğretim yılında Yüksek Levâzım Okulu kapatılmıştır.

1919 yılında H. A. Komutanlığı adını alan Akademi'nin öğretim süresi, aralarında en az iki yıl fâsıla bulunacak şekilde üç yıldan iki yıla indirilmiş ise de, 1955'te aralıksız iki sınıflı olarak öğretime devam edilmesi daha uygun görülmüştür.

Bugün H. A.'nin bünyesinde faâliyet hâlinde bulunan diğer öğrenim kurumları şunlardır: Millî Güvenlik Akademisi [1964] (Millî Savunma Akademisi, 1952); Silâhlı Kuvvetler Akademisi [1964] (Müşterek Harb Akademisi, 1954; Yüksek Komuta Akademisi, 1956); Kurslar Komutanlığı: Hava - Kara - Deniz İşbirliği Kursu; Özel Komuta Kursu; Karargâh Subay Kursu; Nükleer Silâhlar Kursu; Araştırma ve Geliştirme Kurulu; Silâhlı Kuvvetler NBC Okulu.

HARBOKULU VE AKADEMİLERİNDE KOMUTANLIK YAPMIŞ ALBAY VE GENERALLER

HARBOKULU KOMUTANLARI

1834 - 1836	Alb. Mustafa Mazhar
1836 - 1837	Alb. Azmi
1837 - 1841	Tümg. Selim Satığ
1841 - 1847	Tümg. Emin
1847 - 1848	Tümg. Rıfat

HARBOKULU VE HARB AKADEMİLERİ KOMUTANLARI

1848 - 1848	Tümg. Abdülkerim Nâdir (2 - 3 ay)
1848 - 1853	Tümg. Ahmed
1853 - 1860	Tümg. Kimyager M. Emin Derviş
1860 - 1863	Tümg. Mahmud Mes'ud
1863 - 1870	Tümg. Galib (Sarı Galib)
1870 - 1871	Tümg. Selim (Sakızlı)
1871 - 1871	Tümg. Galib (Sarı Galib, 2. defa)
1871 - 1872	Tümg. Şevket
1872 - 1873	Tümg. Hüseyin Fevzi
1873 - 1874	Tümg. Galib (Sarı Galib, 3. defa)
1874 - 1875	Alb. - Tümg Süleyman Hüsnü
1875 - 1876	Mareşal Said
1877 - 1883	Tuğg. - Tümg. İbrahim Edhem
1883 - 1908	Tuğg. Mustafa Zeki
1908 - 1908	Tümg. Tevfik (Hâfız)
1908 - 1909	Tuğg. - Tümg. İsmail Fâzıl

(Harb Akademilerinin ayrı bir yere geçmesi üzerine)

1909 - 1911	Yb. - Alb. İ. Cevad Çobanlı
1911 - 1911	Yb. İbrâhim Halil Sedes
1914 - 1914	Alb. Von Legat
1919 - 1921	Alb. Sedad Doğruer
1923 - 1925	Alb. - Tuğg. Kenan Dalbaşar
1925 - 1927	Alb. - Tuğg. Sedad Doğruer
1927 - 1931	Tuğg. Basri Saran
1931 - 1943	Korg. Ali Fuad Erden
1943 - 1945	Korg. Ş. Tâhir Taner
1945 - 1947	Korg. Bâkî Vandemir
1947 - 1952	Korg. Feyzi Mengüç
1952 - 1954	Korg. Fehmi Türesel
1954 - 1956	Org. Feyzi Mengüç
1956 - 1957	Korg. - Org. Fâzıl Bilge
1957 - 1958	Korg. Fasih Kayabalı
1958 - 1960	Org. Fâzıl Bilge
1960 - 1960	Korg. Hüseyin Ataman
1960 - 1962	Alb. - Tuğg. Faruk Gürler
1962 - 1964	Tuğg. - Tümg. Semih Sancar
1964 - 1967	Tümg. - Korg. Nüzhet Bulca
1967 - 1968	Korg. Kâmil Güzey
1968 - ——	Korg. H. Doğan Özgöçmen

HARB ARABASI, savaşlarda kullanılan bir çeşit arabanın adı. Arabanın icadının öküzün ve eşeğin ehlileştirilmesi ile hemen hemen aynı zamana rastladığı sanılmaktadır. İlk arabalar, boyunduruğa koşulmuş eşekler tarafından çekilirdi. Arabalar esas i'tibariyle iki tekerlek üzerinde bir sandıktan ibaretti; oklar arabaya sabit olarak bağlı idi. Doğuda H. A. pek eski zamanlardan beri kullanılmıştır. H. A.'na binmek, cesaret isterdi. Diğer doğu milletleri henüz atın terbiyesini bilmedikleri bir çağda, H. A.'na binmek uzun zaman Hurilerin bir sınıfın imtiyâzı olarak kalmıştır. H. A. nisbeten çabuk hareket edebilmesine rağmen taarruza açık ve kolay tahrip edilir bir silâhtı. İranlılar ve Makedonyalılar, H. A.'nın tekerleklerine tırpanlar takarak, göğüs göğüse mücadeleyi imkânsız hâle getirmek istemişlerdi. Çok geçmeden Roma ordusunda H. A muharebe silâhı olarak kullanılmaz olmuştu. Tırpanlı H. A. nın son olarak Manisa Muharebesi (M. Ö. 191) nde kullanıldığı tahmin edilmektedir. Fakat iki veyâ dört atlı arabaların zafer alaylarında ve koşularda kullanılmasına devam edilmiştir. Eski zamanlarda insan ve eşyaya mahsus nakil vasıtası olarak kullanılan arabalar çok farklı tiplere ayrılırlardı. Germenler, tekerlekli arabaları, muhtemelen step milletlerinden almışlardır.

HARB ARABASI

HARB GEMİLERİ: bk. DONANMA ve GEMİ.

HARBA, bugün Cisr H. denilen ve Duceyl kazasında, Balad hurmalıklarının batısında, Dicle'nin eski yatağı olan Sutayt'ın batı kıyısında bulunan harâbelerin adı.

Gerek ad gerek mevki, İslâmiyetten önceki zamanlardan gelmedir. H.'da pamuklu kumaş dokuma sanayiinin ilerlemiş olduğu bilinmektedir. Bugünkü harâbeler arasında çanak çömlek parçalarının çok miktarda görülmesi, burada çömlekçiliğin ilerlemiş olduğunu göstermektedir.

HARBE, kısa mızrak. Arap târihinde ilk defa Hicret'in 2. yılında görülür. Başlangıçta, namaz kılarken korunma düşüncesiyle bir sütre dikilirdi. H. kumandan ve kabile reislerinin alâmeti olarak da kullanılmıştır.

HARBİN (Çince adı: **Ha örl pin**), Çin'de, Kuzey Mançurya Ovası'nda bulunan Haylungkiyang vilâyetının merkezi. Bir ara kısa bir süre için Pinkiyang adını da taşımıştır. Sungari Irmağı kıyısında bulunan bir liman şehridir. Fakat limanı kaplayan buzlar ancak Nisan ortalarında çözülürler. Hava alanı da bulunan bir trafik kavşak noktası ve önemli bir ticaret ve endüstri şehridir. Nüfûsu 1 800 000 (1962) dir.

H. XIX. yüzyıl'da inşâ edilmiş bulunan Doğu Çin Demiryolu dolayısıyla bir Rus köprübaşı olarak güney Sungari kıyılarında teşekkül etmiştir. Garın her iki tarafını kaplayan büyük mahallede, aslen her yerde kaybolmağa yüz tutmuş Rus tesiri henüz bâriz bir şekilde kendini hissettirmektedir. 1925 yılında şehrin Rus nüfûsu 80 0(0'i buluyordu. Nehir yönündeki aşağı taraflarda daracık ve eğri büğrü sokaklarıyla asıl Çinliler kesimi yer almaktadır. Her iki bölüm de 1932 târihinden i'tibaren başlayan Japon hâkimiyeti esnasında süratle gelişmiştir. Fakat esas süratli gelişme ve endüstrileşme 1949 yılından bu yana kendini göstermiş ve göstermektedir. Bu gelişimin bir yönü de H.'in, Amur Bölgesi'ndeki en önemli kültür merkezi hâlini almasıdır. Eskiden ticaret malı olarak başrolü oynayan tarım ürünleri bugün artık hemen hemen tamamen ikinci plâna itilmişler ve yerlerini endüstri ürünlerine terk etmişlerdir. Gerek şehrin sınırları gerek yöresine kurulmuş olan çok sayıda fabrika ve işletmeler, bisikletten kamyona ve dolma kalemden klima cihazlarına kadar çok çeşitli cinsten âlet ve eşyalar imâl etmektedirler. Bir üniversite, birçok meslekî yüksek okullar, orta seviyeli meslek okulları, kütüphâneler ve müzeler, iktisadî hayatın aynı hızla gelişebilmesi için gerekli kalifiye eleman ve ilim adamlarının yetişmesine yardımcı olmaktadırlar.

HARBİYE: bk. HARBOKULU.

HARBİYE HİDRO - ELEKTRİK SANTRALI: Hatay ilinin merkezi Antakya'ya bağlı bulunan Harbiye bucağında, aynı adı taşıyan şelâlenin sularından istifade edilmek suretiyle İller Bankası tarafından tesis olunmuş ve 30 Mart 1953 târihinde işletmeye açılmıştır. Santral, şelâle sularının biriktirildiği bir toplama havuzu ile beslenmektedir. Bu santraldan Antakya, İskenderun, Belen, Soğukoluk, Nergizlik, Harbiye, Kırıkhan, Samandağı ve Altınözü şehir ve kasabalarına enerji verilmektedir. İstihsal kapasitesi 20 000 000 Kwh / yıl olan santralın kurulu gücü, beheri 1450 PS. olan 3 âdet türbo - jeneratör grupundan müteşekkildir. Türbinler Francis tipinde olup 174 m net

HARBİYE HİDRO - ELEKTRİK SANTRALI: Toplama havuzu

HARBİYE HİDRO - ELEKTRİK SANTRALI: Cebrî borunun genel görünüşü

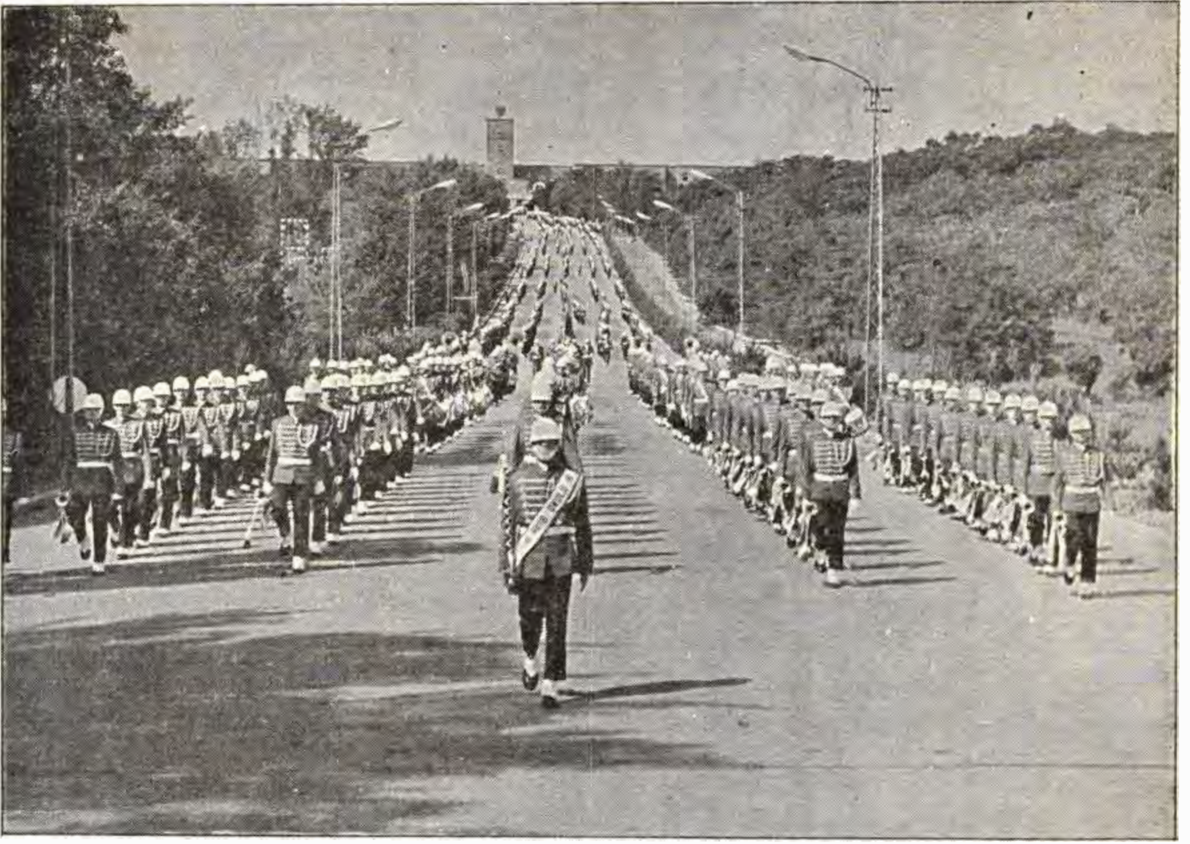
şutta ve 733 litre / san. su ile çalışmaktadır. Jeneratörlerin devri türbinlerinkine uygun olarak 1 500 d / dak. dır. Jeneratörlerin gerilimi 6,3 KV. tur. Bu gerilim açık havada tesis olunan 3 X 1250 KV gücündeki transformatörlerle 33 KV.'a yükseltilmekte, aynı gerilimdeki enerji nakil hatları ile yukarıda adı geçen şehir ve kasabalara dağıtılmaktadır. Tesis, inşaat kısmı 1 400 065 TL, elektrik ve makina kısmı 2 150 779 TL olmak üzere toplam 3 550 844 TL ya ikmâl edilmiştir.

HARBİYE NEZARETİ: bk. MİLLÎ SAVUNMA BAKANLIĞI.

HARBOKULU, Türk Ordusuna subay yetiştiren okulun adı. Hassa Ordusu müşiri Ahmed Fevzi Paşa, Selimiye'deki Hassa Ordusunun yaşları ve kabiliyetleri müsait ve müstait olan erlerinden bir miktarını ayırarak bunlara sübyan bölükleri adını verdi. Bu tesis, H.'nun temeli, bölük erleri de ilk harbiyeliler oldu (1831).

Sübyan bölükleri teşkil edilirken, bir de École Militaire binâsının inşâ edilmesi düşünülmüş, fakat bu düşünce Mehmed Ali Paşa'nın isyanı sebebiyle yarıda kalmıştır. Bu hâdiseden sonra 1834'te Maçka kışlası tamir ve tadil edilerek, sübyan bölükleri askerleri buraya taşınmıştır. 1 Temmuz 1835'te II. Mahmud okula gelmiş ve H. nu resmen eğitime açmıştır. Bundan sonra okula, bâzan eski bir alışkanlıkla Mekteb - i Hassa veyâ École Militaire denilirken, bâzan da Mekteb - i Harbiye, öğrencilere de Harbiyeli denilmeye başlanmıştır (Takvim - i Vakayi, yıl 1250 ve 1251, 99 ve 107).

H., ilk açıldığı zaman ilk, orta ve lisenin 1. sınıfı seviyesinde idi. 9 sınıftan ibaret olan okulun 8 sınıflık

HARBOKULU: Bugünkü Harbokulu binâsı önünde bir merasim kıt'ası

ilk kısmına Birinci Okul, imtihan olunduktan sonra 9. sınıfta okumaya hak kazanan öğrencilerin okuduğu sınıfa da İkinci Okul deniliyordu. 1844'te kabul edilen bir kanunla H. öğretimine 4 yıl daha ilâve edilmiş, bu suretle okul lise öğretimi üstünde bir seviyeye çıkarılmıştır.

H. açıldığı zaman ve hattâ çok sonralara kadar sınıf usûlü yoktu. Yıl ve bitirilmesi icap eden kitap vardı. Bir kitabı bitiren öğrenci ikinci kitaba geçer, hattâ sınıf geçer, ehliyeti görülenler subay olurlardı.

Ordunun ihtiyacı olan subay kadrosunu yetiştirmek düşüncesiyle açılmış olan H.'nu kendisinden bekleneni yerine getiremediği ve gayesinden uzaklaştığı için, dört yıllık bir öğretimle savaş bilgisi veren müstakil bir meslek okulu hâline getirmeğe karar verildi. Bu gerekçeyle mevcut öğrenciler ciddî bir imtihandan geçirildiler. Üstün başarı gösteren 104 öğrenci Mekteb - i Ulûm - u Harbiye, orta başarı gösteren 204 öğrenci de Mekteb - i Fünun - u İdadiye öğrencisi kabul edildiler. İdadî öğrencileri Maçka kışlasında, H. öğrencileri Küçük Taksim'de yapılan binâda 1845 yılında derse başladılar. Böylece H. istiklâle kavuşmuş ve askerî liseler de kurulmuş oldu. Her iki okul 10 Ekim 1846 da Abdülmecid tarafından kendi binâlarında resmen açıldı ve derse başladı.

H. 1846'dan sonra yeni bir devreye girdi. Nizamlar ciddiyetle tatbik edilmeye, eğitim ve öğretime daha çok itina edilmeye, hattâ etamajör (kurmay subay) yetiştirmeye başlandı.

İstiklâline kavuşan ve eğitim süresi 4 yıl olarak kabul edilen H.'nun 1. sınıfında cebr - i âlâ, müstevi müsellesat, kürevî müsellesat, cerri eşkâl, mahrutiyat, hendese - i resmiye, rakım sathı, gölge ve manzara, tabiîye, Fransızca, piyade er tâlimi; 2. sınıfında hafif istihkâm, makine ve şekilleri, arazi tahdidi, kimya, Fransızca ve piyade bölük tâlimi; 3 sınıfında tabur talimi ve nazariyatı, sefer hizmeti kanunnâmesi, piyade dahilî hizmet kanunnâmesi, arazi tahdidi ameliyatı, haritacılık, Fransızca, meç ve kılıç tâlimi; 4. sınıfta harb fenni, Fransızca, piyade alay tâlimi ve nazariyatı, arazi tahdidi, meç ve kılıç tâlimi gösteriliyor, ayrıca 3 ve 4. sınıflarda binicilik nazariyat ve ameliyatı okutuluyordu. Okulda din, ahlâk, Farsça ve Arapça da gösteriliyordu. Okulda bu dersler 1846 - 1866 yılları arasında okutulmuştur.

1866 - 1908 arasında Harbokulu: Muhtelif kumandanlardan sonra, okul kumandanlığına getirilen Galib Paşa (1863 - 1870; 1873 - 1875) nın zamanında, öğretim üç yıla indirilmiş ve idadîlerin öğretmen ihtiyacını karşılamak için askerî öğretmen sınıfı ihdas edilmiştir. Galib Paşa, okulda en çok Fransızca ve spor derslerine önem vermiştir. Okulda edebiyat ve târih öğretmeni olarak bulunan Süleyman Paşa'nın kumandanlığı zamanında, ilim ile tâlim eşit tutulmuştur. Süleyman Paşa bir yandan disiplin ile askerî eğitimin temellerini atarken, bir yandan da bizzat yazdığı târih kitaplarıyle öğrencilerde millî şuurun uyanmasına çalışmıştır. Piyade ve süvari eğitim'erinin esasını, Fransız Saint - Cyr okulundan, topçuluk esaslarını da Prusya topçu okulundaki esaslardan alarak tatbik etmiş, ilk defa askerî rüşdiye (orta okul) leri açtırmıştır.

Okulda uzun zaman kumandanlık edenlerden biri de Mustafa Zeki Paşa (1884 - 1808) dır. Zeki Paşa'nın uzun zaman H. kumandanlığında kalmasının sebebini önce bilgin bir paşa olmasında, sonra da Sultan Abdülhamid'in kendisine karşı beslediği itimatta aramak icap eder. Millî Müca-

deleyi idare eden paşalar, Zeki Paşa'nın zamanında yetişmişlerdir.

Zeki Paşa, öğrencilerin iyi yetişmesine önem veriyordu. Padişaha te'sir ederek, II. Wilhelm'den bu işten anlar ehil elemanlar gönderilmesini istetmiştir (Başbakanlık Arşivi irade defterleri, Dahiliye 70 340). II. Wilhelm de bu işe Berlin Harbokulunun harb târihi öğretmeni Bnb. Von der Goltz (b. bk.)'u memur etmiştir. Kendisine paşalık rütbesi ve askerî okullar müfettişliği vazifesi verilen Goltz Paşa, okulda ciddî ıslahata girişmiştir. Abdülhamid'in bir fermanı ile İstanbul'dan başka Manastır, Şam, Bağdad, Erzincan ve Edirne'de de beş tane harb okulu açılmış, fakat 1907 - 1908'de hepsi kapatılmıştır.

H. açıldığı günden i'tibaren kütüphâne, lâboratuvar, manej, kapalı spor salonu gibi araçlarının teminine ve bunların kullanılmasına ayrı bir önem verilmiştir. Lâboratuvar malzemesinin hepsi, kitapların bir kısmı Fransa'dan, İngiltere ve Almanya'dan getirtilmiştir. Bu arada, okul açılmadan önceki yıllardan başlayarak Cumhuriyet devrine kadar, muhtelif yıllarda Viyana'ya, Paris'e, Berlin'e ve Londra'ya pek çok öğrenci gönderilmiş ve oralardan öğretmenlik etmek üzere subay getirilmiştir.

1908 - 1920 yılları arasında Harbokulu: II. Meşrutiyet devri havası içinde okulda disiplin, inzibat, ders, üst itaat namına bir şey kalmamıştı. Okulu bu durumdan kurtarmak için Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa, demir pençeli bir kurmay subav olarak bilinen Bnb. Vehib Beyi H. kumandanlığına tâyin etti (1909 - 1912). Bnb. Vehib Bey, millî fikirlerin kuvvetlenmesine çalışmış, derse ve tâlimlere aynı derecede önem vermiş ve bilhassa disiplinin teessüsü için gayret sarf etmiştir. Okul iki sınıftı. Öğleden önce ders, öğleden sonra tâlim yapılırdı. Almanya'dan celp edilen «askerî ıslahat heyeti» orduyu yeniden teşkilâtlandırırken, H.'nun teşkilât ve öğretimini de değiştirdi. 1913-1914 öğretim yılı sonunda okulda bulunan kıdemli I. sınıflar «müstacel devre» kabul edilerek 1914 öğretim yılı sonunda mezun oldular. Aynı yıl I. sınıflar II. sınıfa geçmişlerdi ki I. Dünya Harbi başladı. Subaya ihtiyaç olduğundan bunlar da kıdemsiz asteğmen olarak hemen mezun edildiler ve okul 4 Ağustos 1914'te kapatıldı. 1913 - 1914'te mezun olup staj için birliklere gönderilmiş olan öğrencilerle yedek subay öğrenciler birleştirildiler ve 9 Ağustos 1914'ten 5 Nisan 1915'e kadar Pangaltı'daki Harbiye binâsında öğretim gördükten sonra Kartal Maltepesindeki Endaht Okulu'na taşındılar. Bu okula Maltepe İhtiyat Zabit Namzetleri Talim gâhı adı verildi. Pangaltı'daki Harbiye de hastahâne oldu.

Mondros Mütarekesi imza edilince İhtiyat Zabit Namzetleri Tâlimgâhı lâğvedilirken aynı yerde Muvazzaf Zabit Namzetleri Tâlimgâhı açıldı. Yeni tâlimgâhın öğrencileri askerî liselerden yeni mezûn olup gelenlerle tâlimgâhta bulunan, fakat henüz mezun olmayan askerî öğrencilerdi.

12 Aralık 1918'de H. binâsı işgal edildiği günlerde Kartal - Pendik arasının İngilizler tarafından işgal edileceğinin bildirilmesi üzerine Tâlimgâh Bostancı'ya taşındı ve burada 5 Ağustos 1919 da lâğvedildi. Bostancı'da, biri Edirne, öteki Kuleli Lisesi'nden gelen öğrencilerden iki bölüklü bir tabur teşkil edildi (Harb Okulu Taburu). Beş buçuk yıllık bir fasılâdan sonra H. yeniden 5 Ağustos 1919'da açılmış oluyordu. Okul buradan 20 Aralık 1919 da Halıcıoğlu'na taşındı ve buradaki Topçu Harbiyesi ile birleştirildi. Adı da Muhtelit Harbiye Mektebi oldu. Bu okul da İngilizler tarafından işgal edildiğinden, H. 20 Nisan 1920'de yeniden kapandı. Dağılmış olan öğrenciler

HARBOKULU: Giriş kapısı

Kuleli'de toplandılar. Fakat 5 Temmuz 1920'de Kuleli de işgal edilince, H. ve Kuleli öğrencileri önce Kâğıthâne'de çadırlı ordugâha, sonra Eyüp'teki İplikhâne'ye, buradan da 20 Aralık 1920'de Maçka Kışlası'na ve nihayet Zeytinburnu Kışlası'na taşındılar, 15 Eylûl 1921'den Ağustos 1922'ye kadar burada kaldıktan sonra Harbiye veya son adıyle Zabitan Mektebi lâğvedildi.

H. öğrencilerinden birçoğu millî bir heyecan ile Anadolu'ya geçmiş ve bunların çoğalması ile Ankara'da Abidin Paşa Köşkü'nde Cumhuriyet devri Harbiyesinin temeli demek olan Ankara Tâlimgâhı açılarak eğitim ve öğretime başlamıştır.

Cumhuriyet devrinde Harbokulu: İstanbul'daki Tâlimgâhın 5 Temmuz 1920'de Kağıthâne'de çadırlı ordugâha geçmesinden bir müddet sonra, 15 Temmuz 1920'de Ankara'da, Cebeci'de, Abidın Paşa'daki barakalarda Sunuf - u Muhtelife Zabit Namzetleri Tâlimgâhı açıldı. Bu tâlimgâh 1 Nisan 1923'te H. adını aldı. İstanbul'un geri alınmasından sonra 25 Eylûl 1923'te Ankara'daki H. İstanbul'a, Pangaltı'daki eski binâsına taşındı. 13 yıl İstanbul'da kaldıktan sonra 7 Eylül 1936'da Ankara'daki binâsına alındı.

Eskiden H. yalnız piyade ve süvari subayı yetiştirirdi. Topçu, istihkâm ve muhabere sınıflarının subayları Halıcıoğlu'ndaki Topçu Harbiyesi'nde okurlardı. Fakat Ankara'da tâlimgâh olarak faaliyete başladığı 1920 târihinden bu yana bütün sınıflar (hattâ Hava Harb Okulu açılıncaya kadar) (1951) birleştirilmişlerdir.

1946'da H.'nda önemli bir değişiklik oldu; 1945'te verilen bir emirde «Harbokulu yine iki sınıflı olmakla beraber, ekli programda gösterilen dersler okutulacaktır» [Harbokulu arşivi, Erkân - ı Harbiye - i Umûmiye Reisi Kâzım Orbay'ın 28 Eylûl 1945 târihli emri] deniliyordu. Bunun üzerine, okulda şimdiye kadar yalnız askerî dersler okutulurken, teknik ve sosyal (kültürel) dersler de okutulmaya başlandı. Derslerin oranı, ortalama olarak % 40 askerî, % 30 teknik ve % 30 sosyal dersler şeklinde idi. Bu emir 1946 - 1947 öğretim yılından itibaren tatbik edilmeye başlandı ve 1962 - 1963 öğretim yılına kadar devam etti. Fakat ders çok, zaman azdı. Bunun için 1948 de Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Salih Omurtak'ın bir emriyle «Harbokulu'nun tahsil süresi, biri meslek hazırlama sınıfı olmak üzere üç yıla» çıkarıldı. Okul, 1962 - 1963 öğretim yılına kadar bu usul üzere öğretime devam etmiş, fakat 1962 - 1963 öğretim yılında meslek hazırlama sınıfı kaldırılarak okulun öğretim süresi 1948'den önceki gibi iki yıla indirilmiştir. Son bir kararla, 1970 - 1971 öğretim yılından itibaren uygulanmak üzere öğretim süresi tekrar üç yıla çıkarılmıştır.

HARBOKULU KOMUTANLARI

1834 - 1836	Alb. Mustafa Mazhar
1836 - 1837	Alb. Azmi
1837 - 1841	Tümg. Selim Satığ
1841 - 1847	Tümg. Emin
1847 - 1848	Tümg. Rıfat
1848 - 1848	Tümg. Abdülkerim Nâdir (2 - 3 ay)
1848 - 1853	Tümg. Ahmed
1853 - 1860	Tümg. Kimyager M. Emin Derviş
1860 - 1863	Tümg. Mahmud Mes'ud
1863 - 1870	Tümg. Galib (Sarı Galib)
1870 - 1871	Tümg. Selim (Sakızlı)
1871 - 1871	Tümg. Galib (Sarı Galib, 2. defa)
1871 - 1872	Tümg. Şevket
1872 - 1873	Tümg. Hüseyin Fevzi
1873 - 1874	Tümg. Galib (Sarı Galib, 3. defa)
1874 - 1875	Alb. - Tümg. Süleyman Hüsnü
1875 - 1876	Mareşal Said
1877 - 1883	Tuğg. - Tümg. İbrâhim Edhem
1883 - 1908	Tuğg. Mustafa Zeki
1908 - 1908	Tümg. Tevfik (Hafız)
1908 - 1909	Tuğg. - Tümg. İsmail Fâzıl
1909 - 1912	Kur. Bnb. Vehib
1912 - 1912	Kur. Alb. Ali Kemâl (5 ay)
1912 - 1913	Kur. Yb. Kara Vâsıf (5 ay)
1913 - 1913	Alb. Celâl (7 ay)
1913 - 1914	Yb. Bach (Alman) (10 ay)
1914 - 1919	Kur. Alb. Nâci
1919 - 1922	Alb. Hasan Tosun
1922 - 1923	(bir fasıla)
1923 - 1925	Kur. Alb. İzzet
1925 - 1926	Kur. Alb. Hayri (3 ay)
1926 - 1926	Kur. Alb. Cemil Hamdi (3 ay)
1926 - 1928	Kur. Alb. İzzet (2. defa)
1928 - 1930	Kur. Alb. Cemil Hamdi (2. defa)
1930 - 1932	Kur. Alb. Cemil Taner
1932 - 1933	Kur. Alb. İzzet (3. defa)
1933 - 1935	Kur. Alb. Rauf Yener
1935 - 1936	Kur. Alb. Mehmed Ağustos
1936 - 1939	Kur. Alb. Hamid Doğruer
1939 - 1940	Kur. Alb. İskender Erdener
1940 - 1941	Kur. Alb. Behzad Köker
1941 - 1944	Kur. Alb. Mustafa Eren
1944 - 1947	Kur. Alb. Vedad Garan
1947 - 1950	Kur. Alb. Fâzıl Bilge
1950 - 1952	Kur. Alb. - Tuğg. Nizâmeddin Karacebe
1952 - 1952	Kur. Alb. Remzi Hasdal (2 ay)
1952 - 1955	Kur. Alb. - Tuğg. Kemâl Yükep
1955 - 1958	Kur. Alb. Muhiddin Okyayuz
1958 - 1960	Tuğg. Sıtkı Ulay
1960 - 1960	Alb. Müşteba (2 ay)
1960 - 1960	Kur. Alb. Tevfik Gürcan (2 ay)
1960 - 1960	Kur. Alb. Faruk Gürler (2 ay)
1960 - 1962	Kur. Alb. Talât Aydemir
1962 - 1963	Tuğg. Kemâlettin Eken
1963 - 1963	Tuğg. Burhan Ercan (4 ay)
1963 - 1968	Tuğg. - Tumg. Nâmık Kemâl Ersü
1968 - 1969	Tümg. Hamza Günalp
1969 - 1970	Tümg. Cemal Özkan

Harbokulu Marşı: Harbokulu'muzun açılışından 94. yılına kadar bir marşı yoktu. İlk olarak 1928'de, o sıra Topçu Yüzbaşısı bulunan Cevdet Şâkir Çetiner, yine Topçu Yüzbaşısı olan arkadaşı Hüsnü Öncü'nün yazdığı şu şiiri okul marşı olarak bestelemiştir :

Yıldırımlar yaratan bir ırkın ahfâdıyız
Tûfanları gösteren târihlerin yâdıyız
Kanla irfanla kurduk biz bu Cumhuriyeti
Cehennemler kudursa ölmez nigâhbânıyız

Yaşa vârol Harbiye yıkılmaz satvetinle
Göklerden gelen bir ses sana ne diyor dinle
"Türk vatanı üstünde sönmez bir güneşsin sen"
Kartal yuvalarında hürdür millet seninle

Yüz senedir Harbiye bu Orduya şan verir
Çıkardığı dehâlar semâlara yükselir
Baştanbaşa târihtir mektebin her zerresi
Sarsılmayan azminle çelik kaleler erir

Şâhikalar üstünde meydan okur bu erler
Yaklaşacak düşmana mezar olur bu yerler
Bağlayamaz bir kuvvet bu kasırga milleti
Târihlere sorun ki bize ölmez Türk derler !

HARBORD [*hārbīrd*], **James Guthirie** (Bloomington, Illinois 1866 - Rye, New York 1947), Amerikan generali, Amerikan Radyosu Anonim Şirketi başkanı, askerî yazar ve 1919'da Türkiye'ye gönderilen Ermenistan'la ilgili Amerikan Hey'eti başkanı. George W. ve Effie Critton (Gault) H.ın oğludur. Manhattan'da Kansas Eyâleti Tarım Koleji'ndeki eğitiminden sonra (1886), Piyâde ve Süvari Okulu'nu tamamlamıştır (1895). Askerî Harb Akademisi'ni 1917'de bitirmiştir. 1889 yılından i'tibâren Amerikan Ordusu piyâde ve süvari birliklerinde hizmet gören H., 5 Ağustos 1917'de tümgeneralliğe yükselmiştir. 18 Ağustos 1903'ten 1 Ocak 1914'e kadar Filipinler'de kurulan Askerî İdare'de kumandan muavini olarak yerli halkın derin sevgi ve güvenini kazanarak başarılı bir görev görmüştür. İki defa (15 Mayıs 1917'den 6 Mayıs 1918'e ve 25 Mayıs 1919'dan 30 Haziran 1921'e kadar) Fransa'da bulunan Amerikan askerî kuvvetlerinin kurmay başkanlığını yapmıştır.

J. G. HARBORD

Türkiye'den Amerika'ya göç etmiş Ermenilerin kesif propagandaları te'sirinde kalan Amerika Birleşik Devletleri başkanı Woodrow Wilson'un Ermeniler yararına ve Türkler zararına gerçekleştirmeğe kalkıştığı yanlış karar ve tasarrufları, o zaman The American Relief Commission başkanı bulunan Herbert C. Hoover (b. bk.)'ın Amerikan Senatosu'nca kabul olunan mühim bir teklifi sâyesinde durdurulmuştur. 4 Eylûl 1919'da toplanmış olan Sivas Kongresi'nin 9 Eylûl 1919'da ittifakla aldığı bir karar, Sivas Kongresi adına Reis Mustafa Kemâl Paşa, Reis vekili Hüseyin Rauf Bey, İkinci Reis vekili İsmail Fâzıl Paşa ve kâtiplerden İsmail Hâmi (Dânişmend) ve M. Şükrü beylerin imzalarını taşıyan bir telgrafla Amerika Birleşik Devletleri Âyan Meclisi Reisliği'ne gönderilmiştir. Bu karar ve telgratla Amerika Birleşik Devletleri Senatosu'ndan şu husus istenmiştir:

«Âzânızdan mürekkep bir komiteyi Osmanlı İmparatorluğu'nun her köşesine göndermenizi diliyoruz. Bu komite, hususî menfaat ve alâkaları olmayanlar ve bir millete has olan berrak görüşle, Osmanlı İmparatorluğu'nda fiilî suretle hüküm süren hal ve şartları tetkikten geçirmelidir. Böyle bir tetkik, Osmanlı İmparatorluğuna âid nüfûsun ve arazinin mukadderâtı hakkında bir sulh muâhedesi mûcibince keyfî kararlar verilmesine meydan bırakılmazdan evvel yapılmalıdır.»

Millî Mücadele'ye girişmiş Türklerin bu isteğine değer vererek konuyu Amerika Birleşik Devletleri Senatosu'nda savunan Hoover'ın «Türkiye'de manda idaresi ve Ermeni meselesi» konularını yerinde incelemek için bir askerî hey'et gönderilmesi ve Ermeni meselesi hakkında bu hey'etin vereceği rapor üzerine daha isâbetli bir karar alınması teklifi

kabul edilince, Başkan Wilson, gönderilecek American Military Mission to Armenia adlı 46 kişilik askerî hey'etin başkanlığına, o esnâda Fransa'daki Amerikan Silâhlı Kuvvetleri Kurmay Başkanı bulunan Tümgeneral H. ı vazifelendirmişdir. Tuğgeneral Frank R. McCoy, Tuğg. George Van Horn Moseley gibi generallerin, askerî doktor, mühendis ve deniz subaylarının da dâhil bulunduğu 15 askerî personel içinde Binbaşı Şekerciyan, Üsteğmen H. Kaçadoryan ve yine misyonun tercüman v. b. gibi 31 yardımcı personeli arasında da Aram Kojessar, Dikran Sericanyan, Dik Ohanesyan gibi Ermeni unsurların bulunmasına rağmen, General H. ın Türkler lehinde bir yargıya vararak objektif bir rapor vermesi, onun, şahsî çıkarını hiçe sayan dürüst bir insan olduğunu açıkça göstermektedir. Amerika'daki Ermeni vatandaşların propagandalarına, Ermeni asıllı misyon mensuplarının çabalarına, Wilson'ın önergesinde açıklanan Hıristiyan Ermenilerin savunulmasına ve «Chicago Tribune»da yer almış 28 Ağustos 1919 târihli Paris menşeli bir habere göre kurulacak Ermenistan'da askerî Amerikan mandası idaresi başına General H. ın getirileceği kararına rağmen, bu hakbilir Amerikan generali, Türklerin hak ve hukukunun çiğnenmesine taraftar olmamıştır.

General H. başkanlığındaki Ermenistan'la ilgili Amerikan Askerî Hey'eti, Anadolu ve Kafkaslar'da 30 gün süren inceleme ve araştırmalarda bulunmuştur. Vapurla İstanbul'a gelmiş olan hey'et, Bağdad Demiryolu ile Adana'ya varmış, burada iki gün kalarak Tarsus ve Mersin'i ziyâret etmiştir. Daha sonra Haleb üzerinden trenle Mardin'e ve oradan otomobille Diyarbakır, Harput, Malatya, Sivas, Erzincan, Erzurum, Kars, Erivan ve Tiflis'e gidilmiş, oradan da trenle Bakû ve Batum'a geçilmiştir. Hey'et üyeleri arabalarla Ulukışla'dan Sivas'a, Sivas'tan Samsun'a, bilhassa Merzifon'a da uğramışlar, Trabzon'dan Erzurum'a, atlarla Horasan'dan Bayazıd'a, Erivan'dan Nahçivan'a gelmişlerdir. Anadolu'yu bir baştan bir başa, Kafkasları yukarıdan aşağı ve doğudan batıya dolaşan ve inceleyen hey'et, dönüşte Batum'dan Trabzon ve Samsun'a gelmiş ve bütün bu bölgelerdeki pek çok yerli ve yabancı kimselerle temas etmiştir. Bu arada birtakım Türk, Ermeni, Rum, Kürt, Gürcü, Rus, Acem, Yahudi, Arap, İngiliz ve Fransız şahıslar, temsilcilerle, şehir ve bölgelerin ileri gelen eşrafı ve çeşitli kuruluşların, mücadele hareketlerinin liderleriyle konuşmuş, temas sağlamıştır. Bu tanışma ve görüşmelerin târih ve Türkler için en önemlisi, 20 Eylûl 1919'da Sivas'ta gizlice vuku bulan 3 saatlik Mustafa Kemal Paşa - General H. görüşmesidir. Bu görüşmede H.'ın Mustafa Kemal Paşa'dan sorduğu soruların başlıcaları şunlardır:

1. Kuvvâ - yi Milliye'nin başlangıç teşkilâtı ve bugünkü kuvvet derecesi ve şumûlü.

2. Gayri müslim unsurlar ve bilhassa Ermeniler hakkındaki görüşünüz.

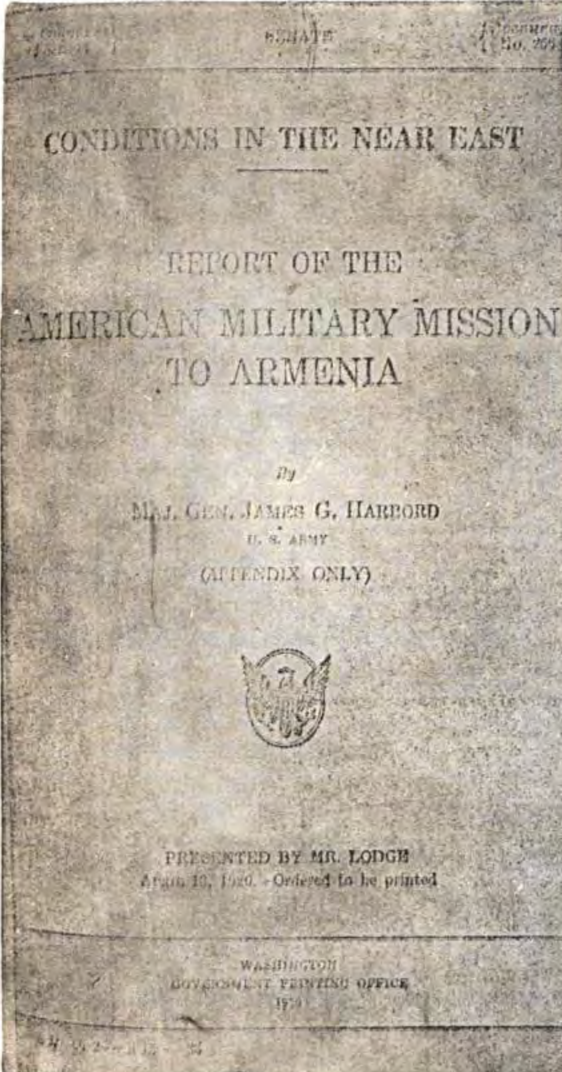
3. Muavenet ve müzaheret hakkındaki fikriniz.

24 Eylûl 1919 târihinde Mustafa Kemal Paşa tarafından General H. a verilen uzun ve etraflı muhtırada ise:

«Kendileriyle çok uzun bir zaman bir arada yaşadığımız gayri müslim vatandaşlarımız (Ermeniler, Rumlar, Yahudiler v. b.) hakkında en iyi niyetlerle samimî duygular beslemekten ve onları da bizimle tam bir eşitlikte düşünmekten başka bir görüşümüz ve hissiyatımız yoktur.»

«... Bolşeviklere gelince, bizim memleketimizde bu doktrinin hiçbir şekilde yeri olamaz. Dinimiz, âdetlerimiz ve aynı zamanda sosyal bünyemiz tamamiyle böyle bir fikrin yerleşmesine müsâit değildir. Türkiye'de ne büyük kapitalistler, ne de milyonlarca zanaatkâr ve işçi vardır. Diğer taraftan ziraî bir problemimiz yoktur. Son olarak, sosyal bakımdan dinî prensiplerimiz bolşevizmi benimsemekten bizi uzak tutmaktadır. Türk milletinin bu doktrine karşı hiçbir temayülü olmadığının ve hattâ lüzumu hâlinde mücadeleye hazır olduğunun» aynen belirtildiği sâbittir. General H.'ın, Mustafa Kemâl Paşa'nın bu izahlarından meseleyi tamâmen kavradığı ve samimî bir güven ile Türkiye'den ayrıldığı 9 Ekim 1919 günü Samsun'dan, «Martha Washington» gemisinden yolladığı çok samimî yazıdan da anlaşılmaktadır. Nitekim H.'ın Başkan Wilson'a ve Senato'ya verdiği rapor, Türkiye'de Ermeni meselesi ile ilgili gerçek durumu ortaya koymuş ve Amerikan Senatosu'nun 1 Haziran 1920 günkü oturumunda 23'e karşı 52 oyla kabul olunarak mesele Türklerin lehine sonuçlanmıştır.

H., Amerika'ya döndükten sonra Texas'ta Camp Travis'de bulunan II. Tümen'in komutanlığına atanmış ve burada Genel Kurmay II. Başkanlığı'na getirildiği 1921 yılına kadar vazife görmüştür. 1922 Aralığında Genel Kurmay II. Başkanı iken emekliye ayrılmıştır. 1942 yılı Temmuz'unda, emekli listesinin korgenerallik sırasında bulunan H., 1 Ocak 1923'te RCA (Radio Corporation of America) idâre hey'eti başkanlığına getirilmiştir. Daha sonraki yıllarda birçok mühim Amerikan şirket ve teşekkülleri-

SENATE

CONDITIONS IN THE NEAR EAST

REPORT OF THE AMERICAN MILITARY MISSION TO ARMENIA

By MAJ. GEN. JAMES G. HARBORD U. S. ARMY

(APPENDIX ONLY)

PRESENTED BY MR. LODGE

Ordered to be printed

WASHINGTON GOVERNMENT PRINTING OFFICE

HARBORD: Amerikan Senatosu'na sunulan Yakın Doğu'daki durum ve Ermeni meselesi ile ilgili rapor

nin aslî veyâ fahrî başkanlığına seçilen H., kara, deniz kuvvetlerindeki eski hizmetlerinden ötürü kendi milletinden ve Fransa, İngiltere, Belçika, İtalya, Panama ve Filipinler gibi birçok yabancı dost memleketten şeref madalyaları almıştır. 20 Ağustos 1947'de ölen H., Arlington Millî Mezarlığı'nda gömülüdür. Washington'daki Library of Congress'in yazmalar bölümünde mevcut Türkiye ve Atatürk'le de ilgili elyazması askerî hâtıralardan başka, H.'un başlıca yayınlanmış eserleri şunlardır: *Leaves from a War Diary* (Harb hâtıralarından yapraklar) [1925]; *America in the World War* (Dünya Harbinde Amerika) [1933]; *The American Army in France 1917 - 1919* (Amerikan Ordusu Fransa'da, 1917 - 1919) [1936].

HARBORNE [*hạrboụrn*], **William** (ölm. Great Yarmouth, Mundham, Norfolk 9 Eylûl 1617), İngiliz diplomatı, ticaret ve politika adamı. III. Murad'ın pâdişahlığı zamanında Kraliçe Elizabeth tarafından Türkiye'ye gönderilen ilk İngiliz elçisidir. 1572'de Yarmouth'taki icra memurluklarından birine tâyin edilmiş, 1575'te Yarmouth'dan Parlâmentoya temsilci seçilmiştir. 20 Kasım 1582'de Windsor mahreçli bir atanma emri ile H., resmen Türkiye bölgesinde Kraliçe Elizabeth'in elçiliğini veyâ ajanlığını yapmak üzere vazifelendirilmiştir. 1 Temmuz 1578'de Londra'dan hareketle Lehistan üzerinden kara yolu ile İstanbul'a gelmiş, seyahati sırasında Lehistan, Buğdan ve Eflâk'taki ekonomik şartlar ve siyâsî durum hakkında fikir edinmiştir. Lehistan'da Türk elçisi sıfatıyla bulunan Ahmed Çavuş ile birlikte yolculuk ederek 28 Ekim 1578 târihinde İstanbul'a varmışlardır. H., Bâbıâli ile temaslarını ve kendisine verilen icâzet - i hümâyun'u, Divan tercümanlarından Macar asıllı Mustafa Çavuş aracılığı ile sağlamıştır. H. İstanbul'a geldiği zaman Osmanlı İmparatorluğu tahtında III. Murad ve Sadâret makamında ise Sokullu Mehmed Paşa bulunuyorlardı. H. ile ilk defa başlayan Türk - İngiliz ilişkilerinde Sokullu'nun mühim rolü olmuştur. 1579'da H. ile Mustafa Çavuş arasında imzalanan anlaşma sonucu, İngiltere'de ilk Türk kumpanyası kurulmuştur. H., 13 Ağustos 1588'e kadar İstanbul'da 63 ay İngiltere'yi temsil etmiştir. Bu müddet içinde İngiliz kumpanyaları ve tâcirleri yararına, o zamana kadar Fransız, Venedikli, Polonyalı ve Alman tâcirlere tanınmış ticaret haklarından çok daha fazla imtiyazlar elde etmiştir. İngiliz uyruklu kimseleri hapisten kurtarmış ve gelecekte bütün Doğu Akdeniz kıyılarında sefer yapacak İngilizlerin seyahat emniyetini sağlamıştır. H., dönüşünde Lehistan ve Hamburg'da kalarak 1580 Aralığında İngiltere'ye gelince, Mundham (Norfolk) a yerleşmiş ve hayatının sonuna kadar burada kalmıştır. Eserleri: 1. 1588 de İstanbul'dan Londra'ya yaptığı seyahatin tafsilâtı; Hakluyt'un Büyük Seyahatler koleksiyonunda basılmıştır. 2. 1577'de başlayıp 1588'de biten Grand Signior'un Dominion'larına münasebet kurmayı sağlamak için on yıl süren dış seyahatlerim. 3. Elçiliği ile ilgili birçok mektupları ve resmî yazışma dokümanları, British Museum'da Lansdowne ve Oxford'da Bodleian Kütüphânesi Tanner yazmalar bölümlerinde bulunmaktadır.

HARCAMA (Ar. harc), umûmiyetle «sarf etme» anlamında kullanılır. Devletin, kamu hizmetlerini görmek veyâ yatırım yapmak maksadiyle yaptığı masraflar ve katlandığı malî külfetler H.'dır. Gerek iktisadî devlet teşekküllerinin gerek husus î işletmelerin, işletme konusunu teşkil eden faaliyetlerde bulunmak (hizmet veyâ mal istihsal etmek) için katlanmak zorunda oldukları masraflar, zararlar, maddî mânevî fedakârlıklar H. kavramı içine girer. Bu bakımdan, H. masraf (gider) kavramını da içine alan geniş bir mânâ taşır.

HÂRCE, Libya çölünde güney vâha gruplarından birinin adı. H., kuzeyden güneye uzanan 150 km boyunda ve ortalama 20 km genişliğinde bir büyük vâdîdir. Yakın zamanlara kadar H.'ye pek güç gidilirdi. Bir müddetten beri ise, 160 km lik dar hatlı bir demiryolu, vâhanın bugünkü idâre merkezi H. kasabasını dış âleme bağlamaktadır.

1910'da vâhanın nüfûsu 7 000 kadardı. Başlıca ticaret kaynağı hurmadır. 70 000 civarında hurma ağacı vardır. Mısır'ın en iyi hurması H.'den elde edilir.

HARCIRAH (Ar. - Far.) [yeni ter. Yolluk], çalıştığı yerden görevli olarak başka bir yere gönderilen veyâ tâyin edilen memur ve hizmetliye yol masraflarını karşılamak üzere verilen para.

Harcırah Kanunu, genel bütçeye bağlı dairelerle katma ve özel bütçeli (köyler hariç) idarelerin ve bunlara bağlı sabit ve değişik sermayeli kurumların, özel kanunlara göre kurulmuş bir kısım banka ve teşekküllerle sermayesinin yarısından fazlası bunlara âid teşekkül ve kurumların memur ve hizmetlilerine ve âile fertlerine verilecek H.'a âid hükümleri ihtiva eden kanun.

HARÇ, sınaî ve ticarî bir karakter taşımayan âmme hizmetlerinden faydalananların, bu hizmetler karşılığı olarak ödedikleri para.

1. İdârî H.'lar: Kamu idâreleri tarafından yapılan belli hizmetler karşılığı alınan paralardır. Mahkeme ve pasaport H.'ları gibi.

İdârî H.'lar, a. Alınan H. karşılığında bu H.'ı ödeyenin şahsına mutlaka bir hizmet yapılması, b. Genellikle ıhtiyârî olması bakımından vergilerden farklıdır.

2. Vergiye benzer H.'lar: Resmî ve yarı resmî vasıftaki ekonomik ve sosyal kuruluşların yaptıkları hizmetler karşılığında bu hizmetlerden direkt ve endirekt bir şekilde faydalanan veyâ faydalanacak olanlardan çeşitli adlarla aldıkları paralardır.

Bu tip H.'ların vergiye benzerliği cebrîlik karakterinden, H. ile olan ilişkisi ise bir kıymet karşılığı oluşundan doğmaktadır. Sosyal güvenlik veyâ sosyal sigortalar teşkilâtına belirli oranda kanunî âidat ve primlerin belli zamanlarda ödenmesi mükellefiyeti gibi.

HARÇ (Fr. Mortier), kumla kirecin veyâ kumla çimentonun su ile karıştırılmasından meydana gelen ve binâ yapımında kullanılan halita. H.'lar el veyâ makine ile yapılır. El ile yapıldığında malzemeler, ufkî bir sâha üzerine yayılır ve bir kürek veyâ tarakla karıştırılır ve su ilâve edilerek H. hâline getirilir. Makineli i'mâlde, karıştırıcı (malaxeurs) ve ezici (broyeurs) makineler kullanılır. H.'ın dozajı, ekseriyâ bağlayıcı malzeme (kireç veyâ çimento) nin kg ile ifâde edilmiş ağırlığının kuru kumun m^3 hacmine olan nisbeti olarak ifâde edilir. Bu dozaj, kullanılan bağlayıcı malzemenin mâhiyeti ve H.'ın kullanma maksadına göre değişir. Ortalama H. için, bağlayıcı malzemenin ağırlığı 350 - 450 kg dır. Normal dozaja nazaran daha çok bağlayıcı malzeme kullanılarak yapılan H.'lara yağlı (gras), bağlayıcı malzemesi az olan H.'lara ise yağsız (maigre) H. adı verilir.

Bahçe ziraatında toprak, kum ve gübre karışığına da H. denir. H., yetiştirilecek bitkinin isteğine göre birbirinden farklı olarak hazırlanır. Birçok saksı çiçeklerinin yetiştirilmesinde H. içine yaprak çürüntüsü, funda toprağı ve komposto da katılır.

H.'ın karakteristikleri şunlardır: Ezilmeye karşı mukavemet, yapışkanlık, suyu geçirmezlik ve hacmin sâbitliği. Bunlar, bağlayıcı malzemenin kalitesine, kumun mâhiyetine, dozaja ve başka şartlara bağlıdır.

HARDAL (Sinapis), Turpgiller (Cruciferae) familyasından, tohumları baharat olarak kullanılan bir bitki cinsi. Bitkinin acı ve yakıcı lezzette olan tohumlarından, ezilmek ve sirke ile karıştırılmak suretiyle, et yemeklerinde baharat olarak kullanılan H. macunu yapılır. Başlıca beyaz ve siyah H. olmak üzere iki cinsi vardır.

HARDAL ESANSI (Fr. Essence de moutarde synthétique) [Eczacılık], içinde en az % 97 allilsenevol (C_3 H_5 NCS, M. t. 99,15) bulunan bir cins sentetik esans. H. E., berrak, renksiz veyâ sarımsı renkli, keskin ve göz yaşartıcı kokulu, ışığı şiddetle kıran ve polarize ışığa dokunmayan bir sıvıdır. H. E. buharı çok tahriş edicidir ve akciğerler için pek tehlikelidir. Eczahânelerde ayrı bulundurulan ilâçlardandır.

HARDAL GAZI: bk. DİKLORDİETİL SÜLFÜR.

HARDAL KÂĞIDI (Fr. Papier moutarde, Sinapismes en feuilles) [Eczacılık], bir yüzüne, yağı alınmış siyah hardal tozu sıvalı kâğıt. Hardal tabakası kâğıda sıkı yapışmış olmalıdır.

HARDAL TOHUMU, Siyah (Fr. Moutarde noire), siyah renkli, yuvarlak, 1 - 1,5 mm çapında bir cins tohum. H. T. kokusuzdur; fakat su ile ezilirse hardal esansı gibi kokar. Tadı önce hafif ekşimsi, sonra keskin yakıcıdır. Hardal kâğıdı (b. bk.) yapmakta kullanılır.

HARDANGER FJORD, Norveç'in güney - batısında,

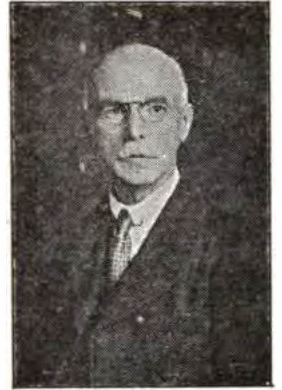
HARDANGER FJORD

Kuzey Denizi kıyısında, uzun bir fjord. Karaların içine 100 km den fazla sokulur. H. F. un kenarları yer yer 1 000 m den yüksek kayalarla kaplıdır.

HARDECANUTE [*hardikînyut*] (1019? - 1042), Danimarka (1035 - 1042) ve İngiltere (1040 - 1042) kralı. Babası II. Canute (b. bk.), annesi Normandiya dukası I. Richard'ın kızı Emma'dır. 1028 yılında kral nâibi tâyin edilmiş ve 1035'te babasının ölümünden sonra Danimarka tahtına geçmiştir. İngiltere krallığını üvey kardeşi Harold'a bırakmaya zorlandığı için, büyük bir donanma ile İngiltere'ye gitmiş, fakat Harold daha önce öldüğü için 1040 yılında İngiltere kralı olmuş ve İngilizlere karşı çok zâlimce davranmıştır.

HARDEN [*hardîn*], **Maximilian** (asıl soyadı: **Witkowski**; Berlin 1861 - Montana, Vermala, İsviçre 1927), Alman yazarı. 1892 - 1923 yılları arasında haftalık «Die Zukunft» (İstikbâl) dergisini yayınlamış ve bu dergide Kayzer II. Wilhelm ile mücadele etmiştir. Bismarck'ın iktidardan düşmesinden sonra takip edilen yeni politikaya karşı Prens'in bir mücadele âleti olmuştur. 1906 yılında Prens Philipp Eulenberg ve diğer saray erkânına karşı akisleri olan dâvâlar açmıştır. I. Dünya Harbi'nden sonra radikal sosyalizmin savunucusu olmuştur. H. aynı zamanda kuvvetli bir edebiyat tenkitçisiydi. Edebî tenkitlerini *Köpfe* (Başlar) [1910] adlı eserinde toplamıştır.

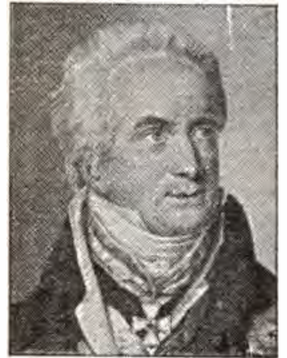
HARDEN [*hardn*], **Sir Arthur** (Manchester 1865 - Londra 1940), İngiliz kimyageri. Öğrenimini Manchester ve Erlangen'da yaptıktan sonra 1888'de Manchester'da öğretim üyeliğine ve 1897'de Londra Üniversitesine biyokimya profesörlüğüne tâyin edilmiştir. Şekerin canlı hücreler tarafından kullanılmasını tetkik etmiştir. Tahammur (fermentation) mekanizması, enzimler ve vitaminler hakkındaki çalışmalarıyle 1929 yılında Nobel kimya armağanını kazanmış ve bunu H. von Euler - Chelpin ile paylaşmıştır. 1912'de «Biochemical Journal» mecmuasını çıkarmaya başlamıştır.

S. A. HARDEN

HARDENBERG, Friedrich von (Biyogr.): bk. NOVALIS.

HARDENBERG [*hardînberg*], **Karl August** (Essenrode, Hannover 1750 - Cenova 1822), Prusyalı devlet adamı. 1804'te Prusya dışişleri bakanı olmuş, 1807'de Napoléon'un işten çekilmesini istemiştir. 1810'da kançılar olan H., kendisini Prusya'nın ıslahına vermiş, köleliği kaldırmış, asılzâdelerin lonca (corporation) ların vergi sahasındaki imtiyazlarını kaldırmış, bir arazi vergisi ve ihtira beratı ihdas ederek derebeylik haklarının para karşılığında geri alınabileceğini ilân etmiştir. Viyana (1815), Aachen (1818), Troppau (1820), Laibach (bugün Ljubljana) ve Verona (1822) kongrelerinde Prusya'yı temsil etmiştir.

K. A. HARDENBERG

HARDING, Carl Ludwig (Lauenburg 1765 - Göttingen 1834), Alman astronomu. 1803'te küçük Juno gezegenini keşfetmiş ve Göttingen Rasathânesi müdürlüğüne tâyin edilmiştir. *Atlas novus caelestis* (Yeni gök atlası) [1808 - 1823] adlı eseri tanınmıştır.

HARDING [*hardiŋ*], **Sir John** (doğ. Yeovil, Somersetshire 1896), İngiliz mareşali ve Kıbrıs vâlisi. 1942'de El - Alemeyn'de 7. zırhlı tümene kumanda etmiştir. Sonra

İtalya'da Alexander'ın genel kurmay başkanı olmuştur. 1952'de İngiliz İmparatorluğu Genel Kurmay Başkanlığına tâyin edilmiş, sonra da Kıbrıs vâliliğine getirilmiştir (1955 - 1957). 1958'de Lord unvânını almıştır.

HARDING [*hạrdiŋ*], **Warren Gamaliel** (Blooming Grove, Ohio 1865 - San Francisco 1923), Amerika Birleşik Devletlerinin 29. başkanı (1921 - 1923). 1915 yılından i'tibaren Cumhuriyetçi Parti'nin senatörü olan H., 1920 yılında W. Wilson'ın reform hareketi ve I. Dünya Harbi'ndeki siyasetinin muhaliflerinden biri olarak başkan seçilmiştir. Cumhuriyetçi Parti teşkilâtının büyük iktisadî menfaatlerinin koruyucusu ve yayıcısı olarak bizzat bir siyasî görüş sahibi olmaksızın Hughes, Hoover ve Mellon gibi kabiliyetli bakanların yardımıyla bu yıllardaki ekonomik gelişmeye önayak olmuştur.

W. G. HARDING

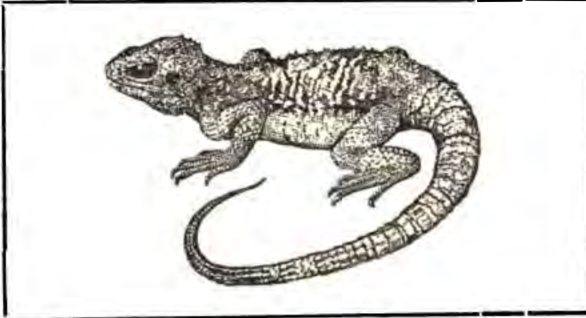
HARDINGE [*hạrding*], **Charles** (Londra 1858 - Londra 1944), I. Penshurst Baronu (1910), İngiliz devlet adamı ve I. Lahor Vikontu Henry Hardinge'in torunu. Dünyanın çeşitli ülkelerinde uzun yıllar süren diplomatlık hayatından sonra 1904 yılında Büyük Britanya İmparatorluğu'nun St. Petersburg büyük elçiliğine tâyin edilmiştir. 1906-1910 ve 1916 - 1920 yılları arasında H. devlet müsteşarlığı görevlerinde bulunmak suretiyle E. Grey'in müşavirliğini yapmış ve VII. Edward'ın diplomatik seyahâtlerinde kendisine refakat etmiştir. 1910 ve 1916 yıllarında Hindistan kral nâipliği görevini îfâ ederken, Bengal eyâletinin bölünmüş durumunu ortadan kaldırmış ve Yeni Delhi'yi kurmuştur. 1920 - 1923 arasında Paris büyükelçisi iken İngiltere ile Fransa arasında münasebetlerin kesilmesi tehlikesini önlemiştir.

Eserleri: *Old Diplomacy* (Eski diplomasi) [1947]; *My Indian Years* (Hindistan yıllarım) [1948].

HARDOUIN - MANSART [*ardwẹ̃ - mãsạr*], **Jules**: bk. MANSART.

HARDT veyâ **HARD, HAARDT, HART** [= orman], Fransa ile Almanya arasında bir bölge. Güneyinde Zaberner Steige, batısında Westrich, kuzeyinde de Saar - Nahe - Bergland bölgeleri vardır. Kalmit adını taşıyan en yüksek tepesi 673 m dir. Ormanlarından istifâde edilir. Rhein ovasına bakan dik yamaç ve tepelik bölgesinde meyve yetişir, bağcılık yapılır. Bölgede Reichsveste Trifels, Hambacher Schloss gibi birçok eski kale ve şato vardır.

HARDUN (Agama stellio), Sürüngenler (Reptilia) sınıfının Pullu sürüngenler takımının Agamagiller (Agamidae) familyasından bir sürüngen türü. Bk. AGAMA.

HARDUN

HARDWAR veyâ **GANGADWARA**, Hindistan'ın Uttar Pradesh eyâletindeki şehirlerden biri. Ganj (Ganga) Nehri'nin Siwalikler'den çıktığı yerde bulunan bir Hindû hac yeridir. 12 yılda bir kutlanan büyük dinî bayramlar sırasında H.ı ziyarete gelen hacı adaylarının sayısı 2 - 3 milyonu bulur.

HARDY [*ardị*], **Alexandre** (Paris 1570? - Paris 1632), Fransız tiyatro yazarı. Çok verimli bir yazar olan H.'nin ancak otuz dört piyesi yayınlanmıştır. H. trajedi ve trajikomediler yazmıştır. *Didon se sacrifiant* (Kendini kurban eden Dido) [1603] trajedi, *La force du sang* (Kanın kuvveti) ve *Elmire* (kadın adı) ise trajikomedidir. Trajedilerinde Aristo'ya atfolunan kaidelere riâyet etmiş, trajikomedilerinde Shakespeare'in ve romantik tiyatronun serbest tekniğini kullanmıştır.

HARDY [*hạrdi*], **Godfrey Harold** (Oxford 1877 - Cambridge 1947), İngiliz matematikçisi. 1920 yılında Oxford'da ve 1931 yılında da Cambridge'de profesör olan H., matematik analiz ve rakam nazariyatı konularında otoriteydi. Eserleri: *A Course of Mathematics* (Bir matematik kursu) [1915, 7. bas. 1938]; *The General Theory of Dirichlet's Series* (Dirichlet sıralarının genel teorisi) [1915, M. Riez ile birlikte]; *Some Famous Problems of the Theory of Numbers, in Particular Waring's Problem* (Sayılar teorisine âit bâzı meşhur problemler, özel olarak Waring problemi) [1920]; *Inequalities* (Eşitsizlikler) [1934].

G. H. HARDY

HARDY [*hạrdi*], **John George** (Sotteville, Rouen, Fransa 1851 - Viyana 1914), İngiliz mühendisi ve mucidi. H., 1878'de Londra'daki Vacuum Brake Company'nin Avrupa müdürlüğüne tâyin edilmiş ve trenlere mahsus müstakil tek odalı emme frenini icat etmiştir.

HARDY [*hardi*], **Oliver** (asıl adı: **Oliver Norvelle Hardy**; Atlanta, Georgia 1892 - Hollywood 1957), Amerikan aktörü. Birkaç yıl sahnede komedi oyuncusu olarak çalıştıktan sonra Hal Roach (b. bk.) ile bir anlaşma yaparak beyaz perdeye geçmiş, 1926 yılında Stan Laurel (b. bk.) ile birleşerek Laurel - H. çiftini meydana getirmiştir. Laurel ile H., sesli sinemanın ilk on yılında en komik çift olarak ün yapmışlardır. Filimlerinde fizikî farklılıklarından ya-

O. HARDY: S. Laurel ile

rarlanmışlardır. H. çok şişman ve uzun boylu, Laurel ise çok zayıf ve kısa boylu idi. Bk. LAUREL, Stan.

HARDY [*hardi*], **Thomas** (Upper Bockhampton, Dorset 1840 - Max Gate, Dorset 1928), İngiliz şâiri ve yazarı. Bir duvarcı ustasının oğludur. Dorchester ve Londra'da mimarî eğitimi gören H. ilk romanını 1868'de yazmış, fakat bastırmamıştır. 1871'de bir cinaî hikâye olan *Desperate Remedies*, 1872'de köy ve kır hayatını işlediği *Under the Greenwood Tree* romanları yayınlanmış, 1873'te *A Pair of Blue Eyes* (Bir çift mavi göz) tefrika hâlinde çıkmıştır. 1874'te büyük romanlarının ilki olan *Far from the Madding Crowd* (Çılgın kalabalıktan uzak) adlı eserini yazmıştır.

Th. HARDY

Emma Gifford'la evlenmiş (1874), fakat karısının aklî dengesizliği yüzünden mutlulukları uzun sürmemiştir. Buna rağmen, 1912'de karısının ölümünden sonra, H. en iyi şiirlerinde onu anmıştır.

H. bir köy çocuğu olduğu için tabiatı, küçük köy toplumunun hayatlarını dile getirmiştir.

1878'de kaleme aldığı *The Return of the Native* adlı eserinde Egdon Heath, çok haşin ve insanlara karşı eski tanrılar kadar ilgisiz olarak tasvir edilmiştir. *The Mayor of Casterbridge* (Casterbridge belediye başkanı) [1886] ve *The Woodlanders* (Ormanlıkta yaşayanlar) [1887] adlı eserlerinde şehir hayatını yermiştir. *Tess of the Durbervilles* [1891] adlı eserinde eski düzeni çok trajik bir şekilde yıkmıştır. Son romanı olan *Jude the Obscure* [1896] adlı eserinde geleneksel köy insanının acı kaderini dile getirmiştir.

H. hayatı boyunca şiir yazmasına rağmen ilk kitabı *Wessex* şiirleri adıyla 1898'de yayınlanmıştır, 1901'de ikinci şiir kitabı olan *Past and Present* (Dün ve bugün) çıkmış ve bu arada şiir alanında en büyük epik eseri olan ve Napoléon savaşlarını anlatan *The Dynasts*'ı hazırlamış ve 1901, 1904 ve 1908 yıllarında üç bölüm olarak bastırmıştır. Daha sonra beş şiir kitabı daha yazmıştır.

H., hem şiir hem de roman alanında büyük başarı sağlayan nâdir kişilerden biridir. Dorset'teki hayatın bütün gerçeklerini göz önüne sermesi, tabiata olan sevgisini, mizahî yeteneklerini ve diyaloglardaki başarısını belirtmiştir ki, bunda şâir yönünün büyük rolü olduğu bir gerçektir.

HARE [*hær*], **Raymond Arthur** (doğ. Martinsburg, West Virginia 1901), Amerikan diplomatı. 1924'te A. B. Grinnell College'den me'zun olan H., İstanbul'daki Robert Kolej'e tâyin edilmiş ve burada dört yıl öğretmenlik etmiştir (1924 - 1927).

1926 - 1927'de Doğu Akdeniz bölgesinde Amerikan Ticaret Odaları temsilciliğini de yapan H., bu târihten sonra diplomatik kariyere girmiş ve İstanbul'da muavin konsolosluk vazifesi gördükten sonra (1927 - 1929), Amerika Birleşik Devletlerinin Paris, Kahire, Beyrut, Tahran ve Londra elçiliklerinde kâtiplik etmiştir (1929 - 1935). Daha sonra Washington'da merkez teşkilâtında çalıştırılan (1935 - 1939) H., Kahire ve Cidde'de 2. kâtiplik vazifesi görmüş (1944-1945), bu arada, Milletlerarası Kuruluşlar hakkında düzenlenen Dumbarton Oaks görüşmelerinde Amerika Birleşik Devletleri grubunun müşavirliğini yapmıştır. 1945 - 1949 yıllarında yeniden Washington'da merkez teşkilâtında vazifelendirilen H., 1946'da Londra'da ilk toplantısını yapan Birleşmiş Milletler Asamblesi'ne Amerika Birleşik Devletleri delegasyonu siyâsî müşâviri olarak katılmıştır. National War College (1946 - 1947) de ve Nepal (1947)'de vazife gören H., Suudî Arabistan (1950 - 1952), Lübnan (1952 - 1953), Yemen ve Mısır'da (1956 - 1959) Amerikan büyük elçisi olmuştur. Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanlığı Siyasî İşler Müsteşar - yardımcısı tâyin edilen H., 1961'de Türkiye'ye büyük elçi olarak gönderilmiş ve 1965 yılına kadar Ankara'da vazife görmüştür. Türkiye'den dönüşünde Dışişleri Bakan yardımcılığına atanan H., daha sonra Washington'daki Middle East Institute müdürü olmuş ve üniversite profesörlüğüne getirilmiştir.

R. A. HARE

HARE [*hær*], **Robert** (Philadelphia 1781 - Philadelphia 1858), Amerikan kimyacısı. 1818'den 1847'ye kadar Pennsylvania Üniversitesinde kimya profesörü olarak çalışmış ve endüstride ve kimya tahlilinde ilk olarak civa katodunu kullanmıştır. Bilhassa oksijen ve hidrojenli lehim âletinin mûcidi olarak ün kazanmıştır.

HAREKÂT-I MİLLİYE REDD-İ İLHAK ve **REDD-İ İŞGAL HEY'ETLERİ,** Millî Mücadele başlarken, yurdun düşmanlar tarafından işgal ve ilhakını protesto etmek ve buna karşı durmak, mâni olmak için sivil ve asker vatanseverler tarafından kurulmuş, silâhlı kuvvete de sâhip, mahallî - millî mücadele teşekkülleri (bk. REDD - İ İLHAK HEY'ET - İ MİLLİYESİ).

HAREKE (Ar. = hareket), Arap yazısında vokalleri belirtmek için harflerin üstüne veyâ altına konulan özel işaretlere verilen ad.

Yazı sistemleri yalnız konsonları gösteren harflerden meydana gelmiş olan Araplar, bilhassa *Kur'an*'ı doğru okuyabilmek maksadiyle vokalleri belirtmek üzere VIII. yüzyılda harflerin üstünde (*a* ve *u* için) ve altında (*i* için) birtakım işaretler kullanmaya başladılar. H. adı verilen bu yardımcı işaretler şunlardır: *fetha* (Osm. *üstün*), kısa *a* değerinde; *kesre* (Osm. *esre*), kısa *i* değerinde; *zamme* (Osm. *ötre*), kısa *u* değerinde.

HAREKET (Mus.): bk. KONTRAPUNT.

HAREKET DUYUMLARI (Kinestetik duyumlar) (Psik.), organ ve kaslarımızın hareketlerine bağlı deri kas ve oynak yerlerin duyumları. Bu duyumlar aracıyla insan kendi bedeninin durum ve hareketlerini kavrar. Kinestetik duyumlar, bize, kaldırdığımız nesnelerin ağırlık ve dirençlerini de bildirirler ve bizde mekân tasavvurunun meydana gelmesinde önemli bir rol oynarlar. Kinestetik duyumlar ayrıca estetik için de önemlidir. *Einfühlung* (başkasının ruhî vaziyetine uyabilme kabiliyeti) adı verilen estetik duygunun temelinde de bu kinestetik duyumlar bulunur. Her hareket idraki, aynı hareketin yapılması için bizde bir uyarım meydana getirir ve bu da nesneleri, objeleri içten yaşayarak kavramamızı mümkün kılar.

HAREKET ORDUSU, 31 Mart Vak'ası (31 Mart 1325 - 13 Nisan 1909; b. bk.) üzerine, bu silâhlı ve kanlı ayaklanmayı bastırmak için Selânik ve Edirne'den İstanbul'a gelen askerî kuvvetin adı. «Çarpışan tarafların duygularına dokunmasın, herkes tarafından benimsenebilsin» düşüncesiyle, yürüyüş hâlinde bulunan askerî birliklere Fransızca «mouvement» mânâsına gelen Hareket adını koyan, H. O.'nun ilk komutanı Hüseyin Hüsnü Paşa maiyetinde kurmay başkanı bulunan Kolağası Mustafa Kemâl Bey (Atatürk)'dir. İstanbul'daki kanlı irtica olaylarına âid ilk telgraf Selânik'e, İsmâil Canbolat imzası ile çekilmiştir. II. Meşrûtiyet İnkılâbı'nı yapan politikacılar, eserlerinin yıkılmak tehlikesi ile karşılaştıklarını anlayınca, hemen en şiddetli tedbirleri almak lüzumunu duymuşlardır. İttihatçıların ileri gelenleri, 3. Ordu Komutanı Mahmud Şevket Paşa'yı inandırarak, ayaklanmayı askerî bir kuvvetle bastırmaya karar vermişlerdir. Şark Şömendöferler İdâresi ile yapılan temaslar da müsbet sonuçlanmıştır. Mahmud Şevket Paşa, Edirne'de bulunan 2. Ordu Komutanı Sâlih Hulûsi Paşa ile haberleşerek, onun da desteğini sağlamıştır. Başlangıçta H. O. komutanı bulunan Hüseyin Hüsnü Paşa'nın imzâsı ile, Kurmay Başkanı Kolağası Mustafa Kemâl Bey tarafından kaleme alınmış birer telgraf İstanbul halkına ve Kurmay Başkanı Ahmed İzzet Paşa'ya çekilmiştir. Bu telgrafla H. O., isyancılara ve İstanbul halkına isteklerini bildirmiştir. İlk günden beri 3. Ordu Komutanı ve Rumeli Genel Müfettiş Vekili sıfat ve yetkisiyle duruma hâkim olan, H. O. nu emri altında bulunduran Mahmud Şevket Paşa ile Harbiye Nâzırı Edhem Paşa arasında da karşılıklı telgraflar çekilmiştir. Sâlih Hulûsi Paşa da 2. Ordu'nun görüşünü Mebusan Meclisi'ne bir telgrafla bildirmiş, bunun bir sûretini de Mahmud Şevket Paşa'ya yollamıştır.

Hüseyin Hüsnü Paşa kumandasındaki kuvvetler 15/16 Nisan 1909 gecesi Selânik'ten hareket etmişlerdir. Bunlara Edirne'den Şevket Turgut Paşa kumandasında bir tümen daha katılmıştır ki, bunun kurmay başkanı da Kolağası Kâzım Karabekir'dir. Mahmud Şevket Paşa Selânik'ten 21 Nisan 1909 târihinde ayrılarak H. O. karargâhına gelmiş, emir ve kumandayı fiilen eline almıştır. Mahmud Şevket Paşa, H. O. nun, siyâsî partilerin nüfuzundan ayrı, tam mânâsı ile askerî bir kuvvet olduğunu göstermek istemiş ve bu yolda azimli davranmıştır. Hüseyin Hüsnü Paşa, karargâhında rütbe ve kıdem esâsına göre bâzı yeni tâyinler yaptırmıştır. Halkalı Karargâhı'nda hastalanan Kolağası Mustafa Kemâl Bey'in de daha sonraki hareketlerde adı duyulmamıştır. Mahmud Şevket Paşa, 22 Nisan 1909'da Yeşilköy'e geldiği sırada, İstanbul'dan birçok Askerî Tıbbiye, Harbiye ve Mühendishâne öğrencileri, apoletlerini sökerek er kıyafetinde H. O. na katılmışlardır. İstanbul'da telâşlanan nâzırlar, Topçu Feriki Hurşid Paşa ile ulemâdan Hâlis Efendi'yi Mahmud Şevket Paşa'ya göndermişler; Meşrûtiyet'in mahfuz, hükûmetin duruma hâkim olduğunu bildirmişlerse de, bu teşebbüs hiç dikkate alınmamıştır.

İstanbul'dan kaçıp kurtulan mebuslarla Âyân Meclisi üyelerinden bir kısmı da Yeşilköy'de Klüp binâsında toplanmışlar, Âyân Reisi Said Paşa'nın başkanlığında, Meclis-i Millî'yi teşkil etmişlerdir. Bu Millî Meclis, H. O. ile fikir birliğinde olduğunu, Ordunun halka bildirdiği gâye ve maksada aykırı her davranışın suç sayılacağını ilân etmekle işe başlamıştır. Donanma da H. O. na yardımcı olarak Yeşilköy açıklarında demirlemiş, Hüseyin Rauf (Orbay) karaya çıkmış ve H. O. ile temas kurmuştur.

H. O. nun İstanbul üzerine yürüyüşü başlaladığı zaman kolbaşlarında komutan olarak Hürriyet kahramanı Enver Bey (Enver Paşa; b. bk.), Kurmay Bnb. Ali Fethi Bey (Okyar; b. bk.), Kur. Bnb. İsmail Hakkı Bey (bk. HÂFIZ HAKKI PAŞA), Kur. Bnb. Ali Hikmet Bey (Org. Ayerdem), Kur. Bnb. Muhtar Bey gibi zamanın tanınmış değerli subayları bulunuyordu.

H. O. nun kuvveti 25 piyâde taburu, 7 sahrâ, 2 cebel bataryası, 10 süvari bölüğünden ibâretti. H. O. nun şiddetli saldırıları karşısında, âsîlerin kumandanı, askerî plânları yoktu. Ancak sığındıkları yerlerden savunma hâlinde vuruşuyorlardı. H. O., yerine göre mitralyoz, top gibi ağır silâhlar da kullanıyordu. Karşılıklı çarpışmalar sonunda H. O., 24 Nisan'da Sirkeci, Aksaray, Edirnekapı cihetlerinden İstanbul'a girmiş, İstanbul ve Beyoğlu bölgelerini ele geçirmiş, Yıldız'daki 2. Tümen ve Sultan Hamid'in şahsına bağlı «silâhşorlar» dan ibâret muhâfız kuvvetleri, Hâkan'ın mukabele istemeyip bütün saray kapılarını kapattırması ve işi oluruna bırakması üzerine, Yıldız da kolayca H. O. nun eline geçmiştir. Bu arada öncü müfrezesi kumandanlarından Kur. Bnb. Muhtar, Taksim'den Harbiye'ye doğru ilerlerken, avcı askerlerinin bir kurşunu ile şehid düşmüş ve büyük törenle Hürriyet-i Ebediye Şehitliği'ne gömülmüştür.

H. O., sayıları on bini bulan âsî askerlerin silâhlarını toplayarak, ayaklanmanın kanlı safhasını kapatmıştır. 25 Nisan 1909'da Dîvân-ı Harb-i Örfî kurulmuştur. Üç dâireye bölünen Sıkıyönetimin başında Tophâne Nâzırı Hurşid Paşa, Topçu Livâsı Hasan Rıza Paşa ve Nazif Paşa bulunmaktaydı. Bu sırada Yeşilköy'de bulunan Mebuslar ve Âyân, halkın alkışları arasında İstanbul'a dönmüşler ve yine Âyân Reisi Said Paşa'nın başkanlığında müzakerelere başlamışlardır. Ayasofya'daki Meclis binâsında toplanan 240 milletvekili ve 34 senatör içinde tereddüt edenler çoktu. Bâzıları, Sultan Hamid'e tahtından feragat etmesi teklifinin yapılmasını istedilerse de, İttihatçılar buna yanaşmadılar ve Talât Bey'in te'sirli gayreti ile Meclis, Abdülhamid'in hal'ine karar vermiştir. Âyân Meclisi üyesi ve pâdişahın yâverlerinden Koramiral Gürcü Ârif Hikmet Paşa, Meclis-i Mebusan üyesi Draç milletvekili Jandarma Tuğgenerali Arnavud Es'ad Toptânî Paşa, Ermeni Katolik cemaatinden senatör Aram Efendi ve Mûsevî cemaatinden Selânik milletvekili Emanuel Karaso Efendi'den kurulu bir hey'et, Meclis-i Millî adına, Sultan Abdülhamid'e tahttan indirildiğini bildirmiştir. Yerine, V. Sultan Mehmed adıyle, Velîahd Mehmed Reşad Efendi tahta çıkarılmıştır (27 Nisan 1909). O gece H. O. kumandanlarından Hüseyin Hüsnü Paşa, Albay Galib ve Kur. Bnb. Ali Fethi (Okyar) beylerden kurulu bir hey'et Abdülhamid'e, Selânik'e naklolunacağını Ordu adına - Hüsnü Paşa tarafından saygılı bir tavır ve düzgün bir dille - bildirmiş, Çırağan Sarayı'nda kalmak ve muhafaza edilmek isteği reddolunan Abdülhamid, o gece yarısı 38 kişilik maiyetiyle birlikte ve Bnb. Fethi (Okyar) Bey'in muhafazası altında hususî bir trenle Selânik'e hareket ettirilmiş ve 28 Nisan akşamı Selânik'e varan tahttan indirilmiş sultan, burada Alatini Köşkü'ne yerleştirilmiştir.

H. O. nca kurulmuş üç Dîvân-ı Harb-i Örfî ve beş Tahkik Hey'eti tarafından 31 Mart Vak'ası ile ilişiği görülen asker, sivil bütün ihtilâlciler muhakeme edilmiş ve elebaşıları şiddetle cezalandırılmıştır. — F. T.

HAREKET-İ ARZ MADALYASI, 1895 yılında Türkiye'de olan yer sarsıntısı münasebetiyle ihdas olunan

bir madalya. İki ayrı boyda çıkarılan bu madalyaların kordelâları yukarıdan aşağıya doğru yeşil ve beyaz yollu olup, küçük tipi 2 cm genişliğinde idi ve dört yeşil, üç beyaz çizgisi vardı. Büyük tipin kordelâsının genişliği ise 3,5 cm olup altı yeşil, beş beyaz çizgi bulunuyordu. Kordelânın her iki kenarında da kırmızı iplikler vardı. H. A. M. altın, gümüş ve bakır olmak üzere üç çeşitti.

HAREM: İslâm toplum hayatında ve kadınların ya-

HAREM'de bir oda: Tandır başında oturan kadınlar (Eski bir gravürden)

bancı erkeklere karşı şer'an târif edilmiş şekilde örtünme (tesettür) ye, mecbur oldukları devrede, çatısının altında âileye mensup olmayan ve çeşitli hizmetler gören erkeklerin de yaşadığı, barındığı büyük evlerde, konaklarda ve saraylarda kadınlara mahsus olan dâire. H., dilimize Arapçadan alınmış bir kelime olup «zevce» anlamında da kullanılır. Sadece H. denildiği gibi, H. Dâiresi de denilir; pâdişahlara mahsus köşklerde de, sâhilsaray ve saraylardaki H. dâireleri de Harem-i Hümâyûn adını taşır.

Büyük evler, konaklar ve saraylar âile hizmetindeki yabancı erkeklerin (erkek aşçılar, aşçı yamakları, uşaklar, ayvazlar, kâhyalar, vekilharçlar, erkek çocuk lalaları, kâtipler, arabacılar, kayıkçılar, seyisler, bahçıvanlar, efendi tarafından himâye altına alınmış genç erkekler, âileye intisap etmiş şeyhler, dervişler, bulûğ çağını idrâk etmiş köleler, günlük misâfirler, gece yatısı misâfirleri, diyar garibi misâfirler) bulunduğu, yaşadığı kısma da selâmlık denilmiştir.

H.'le selâmlık arasındaki bağlantı kısma da Mâbeyin ismi verilirdi.

Büyük mutfak selâmlıkta bulunurdu, fakat ekseriya H'. in de ayrı mutfağı olurdu ve o mutfakların aşçıları da kadın olurdu.

Konak ve saraylarda H.'de ve selâmlıkta mutlaka iki hamam bulunurdu, büyük evlerde H.'de mutlaka bir hamam yapılır, selâmlık halkı için civardaki bir çarşı hamamından faydalanırlardı. Uşaklardan biri külhancılık hizmeti görürdü. Binâda hamam külhanları selâmlıkta olurdu.

H.'in ve selâmlığın bahçeleri de ayrı olurdu.

H. ve selâmlıklı evlerin, konakların yakın geçmişte gazetelerde görülen satış veyâ kirâ ilânları çok kıymetli vesikalardır; o ilânlarda ekseriya büyük ev ve konak sâhibinin isimleri de toplum içinde mevkileri de kayıtlı olduğu için ayrıca bir kıymet taşırlar. Üç örnek alıyoruz:

Ev. Salkımsöğütte Hazîne-i hassa mektupçusu Semihâ Beyin evi: Haremde üst katta 4 oda 1 sofa, 1 cihannümâ, 1 hamam ve câmekân, alt katta 4 oda, 1 sandık odası, maltataşı döşeli 1 teşkil, 1 kiler, 1 sarnıç, 1 çamaşırlık, 800 arşın harem bahçesi; selâmlıkta altlı üstlü 4 oda, 1 uşak koğuşu, 1 tütüncü odası, 1 ayvaz odası, selâmlıktan kullanılır 1 kâgir mutfak, 1 geniş taşlık, 1 000 arşın selâmlık bahçesi, 1 limonluk, 1 havuz, 1 aşçı odası, 1 kiler, 1 odunluk kömürlük, 8 hayvan alır 1 ahır ve samanlık.

Konak. Mahmudpaşa civarında mâliye muhasebeciliğinden emekli Hamdi Efendinin konağı: Haremde üst katta 4 oda, 1 büyük sofa, 1 sandık odası, 1 kiler, orta katta 4 oda, 1 sandık odası, alt katta 2 oda, 1 kiler, 1 kâgir hamam ve hamamın câmekân odası; selâmlıkta üst katta 4 oda, 1 büyük sofa, alt katta 1 kahve ocağı, kâgir mutfak, üstünde aşçı odası, geniş ahır, üstünde samanlık, meyva ağaçlı 2500 arşın bahçe, çiçek bahçesi, havuz, limonluk, sokak kapısı yanında arabalık.

Yalı. Kandillide Osman Bey yalısı: Harem ve selâmlıkta 19 oda; haremde 1 salon, kâgir hamam ve hamam cemâkânı, kâgir mutfak, 1 kiler, 1 câriye odası, harem bahçesi ve bahçede havuz; selâmlıkta 1 bahçe, limonluk, havuz, 4 kayık alır 1 kayıkhâne; bahçede arka tarafta 3 uşak odası, 1 kahve ocağı, 6 hayvan alır ahır, arabalık, mutfak, bir havuz ve havuz yanında 3 odalı selâmlık köşkü, köşkün kahve ocağı.

«Ceride-i Havadis» (1276-1277/1859-161) gazetesindeki bu ilânlar Türkiye'de H.'in yaşadığı devrede, bir büyük ev, konak halkının ne kadar kalabalık olduğunu aydın olarak gösterir. (Bir saray H.'i, H.'i Hümâyûn için bk. TOPKAPI SARAYI).

O devrede H. ve selâmlık diye ayrılmamış orta halli âile meskenlerinde hiç olmazsa sokak kapısı yanında b i r erkek misâfir odası ve bir uşak odası bulunurdu.

HAREM: Hamam kısmı (Haldûn Simavî Koleksiyonu)

HAREM AĞASI, eskiden saraylarda ve büyük konaklarda haremle selâmlık arasında hizmet gören hadım. H. A., başka erkeklere mahrem sayılan ve kadınların bulun-

dukları yerlere rahatlıkla girip çıkabilirdi. Çok eski zamanlardan beri tatbik edilen bu âdet, Osmanlı saraylarında da devam etmiştir. H. A. umumiyetle Arap olurdu. Eski Çağlarda Roma'da ve Doğu'da, Orta Çağlarda Abbasî ve Memlûk saraylarında da H. A. bulunurdu.

Osmanlı saraylarında Harem - i Hümayûn'da bulunan H. A., saraya Mısır valileri tarafından gönderilir, bunlardan kabiliyet gösterenler yüksek mevkilere çıkartılır, mühim vazifelere tâyin edilirdi.

Osmanlı sarayında H. A. müessesesinin kaldırılması için zaman zaman bâzı teşebbüslerde bulunulmuş, fakat tatbik edilememiştir. III. Ahmed zamanında, Sadrâzam Şehid Damad Ali Paşa, 1715 yılında Mısır ve havalisinde Habeşlerin hadım edilmemeleri için Mısır vâlisine bir hüküm göndermiş ise de, bir yıl sonra ölümü bu hükmün tatbikini durdurmuştur.

HAREMEYN (Ar. = «iki harem»), İslâmın en büyük iki mâbedi olan Kâbe'ye ve Peygamberin Medînedeki Câmi'i (Mescidü'n - Nebevî)'ne verilen ad. Her iki mâbedde ve belirli sınırlar içinde etraflarındaki bölgede, her türlü günah işlemek, savaşmak, kavga etmek, ne sûretle olursa olsun insan öldürmek, zararlı olanlar dışında hayvan öldürmek, ağaç kesmek gibi hareketler tahrîm edilmiştir (haram kılınmıştır). Halîfelere Hâdimü'l haremeyn (= İki haremin hizmetkârı) adı verilirdi (bk. HAREM - İ ŞERÎF, HACC, KÂ'BE, MEKKE, MEDÎNE).

HAREMEYN NİŞANI

Haremeyn Muhteremeyn pâyelilerine mahsus nişan (İng. Order of the Clergy - First class - Mullas of the Honored Holy Cities - Mecca and Medina), Sultan Abdülmecid zamanında (1839 - 1861) kabul edilmiş nişanlardan biri.

HAREMEYN VAKIFLARI: bk. VAKIFLAR.

HAREKETLİ MAKARA (Fiz.): bk. MAKARA.

HAREMHAB, Horemhab (Yun. Harmais), Mısır kralı (18. sülâle). M. Ö. 1333 - 1306 yılları arasında hüküm sürmüştür. Tut - enkh - Amun ve Aya'nın idâresi altında H., başkumandan ve başbakan idi. Nofretetes adında bir prensesle evlenen ve Amarna devresinin karışıklıklarından sonra tahta çıkan H., dış politika sahasında, ilerleyen Hititlerle mücadele etmiş, içeride idâre ve ekonomi sahalarında reformlar yapmış ve böylece Mısır'ın kalkınmasına yardım etmiştir.

HAREM - İ ŞERÎF, Kâbe'ye verilen ad. *Kur'an*'da Kâbe, Mescidü'l Harâm adını da taşımaktadır (bk. HACC, KÂBE, MEKKE). Harem adı ve husûsiyetleri, Medîne'de Peygamberin Mescidine de teşmîl edildi (bk. MEDÎNE). Harem sınırları, iki câmi'in bulunduğu Mekke ve Medîne şehirlerini ve etraflarındaki bölgenin bir kısmını da içine alır.

HÂREZM, Türkistan'ın en eski kültür bölgelerinden biri. Bu bölgede İslâmdan önce ve İslâm - Türk devrinde Hârezmşahlar devleti hüküm sürmüştür.

Hârezm (Hive) Hanlığı (1511 - 1920). Timur İmparatorluğu'nun parçalanmasından sonra, Özbek Türkleri H. bölgesini de işgal etmişlerdi, Özbek Türklerinden İlbars 1511'de H.'de bağımsız bir devlet kurdu. Bu devlet bağımsızlığını 1873'e kadar muhafaza etti. Rus Çarı Pëtr (Petro) H. yoluyla ve Amuderya üzerinden Hindistan'a girme emrini verdi. 1716 - 1717'de Bekoviç - Çerkaskiy komutanlığında H.'e 6565 asker göndermişti. Bekoviç - Çerkaskiy hanlık başkenti Hive'ye girmişti. H. hanı Şir Gazi Han, Rus askerlerinin evlerde kalmalarını istemiş ve hepsini imha ettirmişti. Ruslar 1839'da Perovskiy komutanlığında tekrar hücûm etmişler, fakat bu sefer de Ruslar için mağlûbiyetle sona ermiştir. Rus ordusu 1873'te Orenburg, Kafkasya (Hazar Denizi) ve Taşkent taraflarından H.'in işgali için cepheler açmıştı. Rus askerleri ciddî savaşlardan sonra 29 Nisan 1873'te Hive'yi işgal etmişlerdi. Hanlık 18 Ağustos 1873'te Rusların barış şartlarını kabul etmek zorunda kaldı. Hanlık topraklarından 76 km² lik bir bölümün Rusya'ya âid olduğu Ruslar tarafından ilân edilmiş ve hanlık Rusya'nın kontrolü altında yaşamağa başlamıştır.

1917 ihtilâlinden sonra H. Hanlığında Rusya hâkimiyetinden kurtulma hareketleri ciddileşti. 25 Kasım 1918'de hanlıkla Cuneyd Han önderliğinde Sovyet Rusya askerî kuvvetleri arasında muharebe başladı. 9 Nisan 1919'da Kızıl Ordu'nun Tört kol şehrindeki garnizonuna hanlığı işgal etmesi için hazırlık yapması emri verilmişti. Kızıl Ordu 25 Ocak 1920'de hanlığın başkenti Hive şehrini işgal etti. Bu askerî hareketi Ruslar «H. halkının ihtilâli» diye ilân etmişlerdi. Çünkü Ruslar'la birlik hareket etmiş bir grup H.'li vardı. 1 Şubat 1920'de hanlık sistemi kaldırıldı. Böylece bu Türk devleti Rusya'ya bağlanmış oldu.

Hârezm Halk Cumhuriyeti: Kızıl Ordu H.'i işgal ettikten sonra Rusya idarecileri iç ve dış siyasî sebeplerle H.'i hemen Rusya'nın bir parçası hâline getirmemişlerdi. Hanlık kaldırılınca yerine H. Halk Cumhuriyeti'nin kurulduğu ilân edildi. Hükûmet idaresi Genç Hiveliler'e verilmiştir. Çünkü H.'de Komünist Partisi üyeleri yoktu. Şubat 1920'de H. Halk Cumhuriyeti Hükûmeti seçildi. Bu cumhuriyetin ilk Cumhurbaşkanı Pehlivan Niyaz Hacı Yusuf ve başbakanı Ahun Salimoğlu olmuşlardı. 13 Eylûl 1920'de Sovyet Rusya ve H. H. C. hükûmetleri arasında 24 maddelik bir muahede imzalanmıştır. Bu muahedenin birinci maddesinde Rusya Hükûmeti H. H. C.'nin bağımsızlığını tanımıştır. H. H. C. Hükûmetinin millî siyaset yolunda devam etmesi Rusların hoşuna gitmiyordu. Bu sebepten Hive şehrindeki Kızıl Ordu Garnizonu, Mart 1921'de Cumhurbaşkanı Pehlivan Niyaz'ı ve hükûmetini tevkif etti. H. 2. Kurultayı 15 Mayıs 1921'de Ata Mahdum'u Cumhurbaşkanı seçmiştir. Ruslar 28 Kasım 1921'de Ata Mahdum ile hükûmetini de tevkif ettiler. Ata Mahdum 1922'de hapishâneden kaçarak Sovyetler aleyhinde dövüşmekte olan mücahitlere katıldı. Ata Mahdum'un tevkifinden sonra hükûmet H.'li komünistlere verildi. 17 Ekim 1923'te Halk Cumhuriyeti tâbiri yerine H. Sosyalist Cumhuriyeti adını kabul ettiler. H. Komünist Partisi (1920'de kurulmuştu), Moskova'nın emrine uyarak Mart 1924'te H. H. C.'ni lâğv etme kararı aldı. 29 Eylûl 1924'te 5. H. Kurultayı toplanmıştı. Sovyet Rusya'nın Hive şehrindeki siyasî temsilcisi

Bik Kurultay Binası'nı kızıl askerlere işgal ettirmiş ve Kurultaydan H. H. C.'nin ortadan kaldırılması için karar almasını istemişti. Kurultay, Cumhuriyet'in ortadan kaldırıldığına karar vermek zorunda kalmıştır. Kasım 1924'te H. toprakları, Özbekistan ve Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri arasında taksim edilmiş ve bu yolla H., Sovyetler Birliği sınırları içine alınmıştır. Moskova 13 Eylûl 1920'de imzalanan ve iki tarafın yetkili organlarınca kanun olarak tasdik edilen anlaşmayı yalnız Rusya menfaatleri lehine çiğnemiştir. Böylelikle bir zamanların meşhur H.'i 1924'ten sonra bir vilâyet hâline getirilmiştir.

Hârezm Vilâyeti: H. devletinin topraklarının bir kısmı Taşhavuz vilâyetine (Türkmenistan), bir kısmı Kara Kalpakistan vilâyetine, bir kısmı da Özbekistan'a verilmişti. Özbekistan'a verilen topraklar üzerinde 15 Ocak 1938'de H. Vilâyeti teşkil edilmiştir (4 500 km^2). Urgenç şehri vilâyetin merkezi olmuştur. Böylelikle H.'in eski merkezi Hive'nin de târihî ehemmiyeti yok edilmiştir. Bugünkü H. V.'nde pamuk, pirinç, ipek ve meyve yetiştirilmektedir. Çırçır fabrikaları da kurulmuştur.

HÂREZM TÜRKÇESİ, Orta Asya edebî Türk dilinin XIII. yüzyıldan başlayarak Hârezm'de ve Sırderya'nın aşağı kesiminde Karahanlı Türkçesinden meydana gelen lehçeye verilen ad. Karahanlı (Hakaniye) Türkçesi ile H. T. arasında ses bakımından birtakım farklar vardır. Eski *e* (açık *e*) sesinin *i* (veyâ *è*?) ye çevrilmesi, eski *d* sesinden gelen δ sesinin *y*'ye çevrilmesi, *-ğ* ∾ *-g* akkusatif ekinin kalkması gibi... H. T. adının doğuda da belirli bir lehçeye ad olarak kullanıldığı Ali Şir Nevâî'nin *Mecâlisü'n - nefâ'is* adlı eserinden anlaşılıyor. Nevâî bu eserinde Hârezmli bilgin Hüseyin Hârezmî'nin H. T. ile (*Hârizmîçe Türk tili bile*) şerhler yazdığını belirtmiştir. H. T.'nin XIV. yüzyılda büyük bir gelişme gösterdiğini biliyoruz. XIV. yüzyılda H. T. yalnız dar anlamiyle Hârezm'de ve aşağı Sırderya bölgesinde değil, Altın Ordu devletinin başka kültür merkezlerinde ve bilhassa Altın Ordu'nun başşehri Saray'da kullanılıyordu. Bu geniş sahada kullanılan bu dilin kesin bir birlik sağladığı düşünülemez. H. T.'nde eski ve yeni biçimlerin birtakım yerli lehçe özellikleriyle karışması tabiîdir. Bu dil evresi Timurlular devrinde sona ermiş, yerini Çağatay lehçesi almıştır. Bk. ÇAĞATAY DİLİ.

Hârezm bölgesi Sırderya'nın aşağı kesimiyle birlikte daha Moğol çağından önceki devirlerde Kâşgar yanında ikinci bir edebî merkez olarak önemli bir yer tutuyordu. Bu bölge XI - XII. yüzyıllarda Oğuz ve Kıpçak boyları tarafından Türkleştirilmişti. Türk dili bu bölgede gittikçe artan bir önem kazanıyordu. Muhammed b. Kays (b. bk.), Hârezmşahların en sonuncusu olan Celâleddin (ölm. 1231) adına *Tibyânü'l - lûgati't - Türkî alâ lisânü'l - Kankli* adlı bir sözlük yazmıştı. Hârezmşahlar devletinin bilhassa son yıllarında bütün Hârezm sahasında Kanglı'ların mânen ve maddeten çok büyük bir önem kazandıklarını biliyoruz. Bu sebeple, Muhammed b. Kays'ın bir Kanglı sözlüğü yazması çok tabiîdir. Hârezm sahazı ve Sırderya'nın aşağı kesiminde uzanan topraklar Altın Ordu çağında da önemini muhafaza etmişti. Bu bölge uzun süre siyasî bakımdan da Altın Ordu'ya bağlı kalmıştı. Bu bakımdan Moğol akını bu bölgede İslâmî Türk edebiyatının gelişmesine engel olamamıştır. XIII. yüzyılın sonlarına doğru Hârezm'de ve aşağı Sırderya bölgesinde kültür faaliyeti yeniden canlanmıştı. XIV. yüzyılda Saray ve Kırım da bu çalışmalara katılmıştı. Hârezm'den birçok bilgin, şâir, yazar ve sanatçılar Altın Ordu topraklarına göç ederek Hârezm'de kullanılan Türk yazı dilinin Altın Ordu sınırları içinde yayılmasına yol açmışlardı (Altın Ordu'da konuşulan Türk lehçesi, H. T.'ne benzemeyen yerli bir Kıpçak lehçesi idi). Moğol hâkimiyeti Hârezm bölgesinin etnik yapısında da birtakım değişikliklere sebep olmuştur: Doğudan mühtelif Türk etnik gruplarının batıya gelip yerleşmesi üzerine Hârezm'de yaşayan birtakım Oğuz ve Kıpçak boyları güneye, batıya veyâ kuzey - batıya çekilmişlerdir.

H. T., Karahanlı (Hakaniye) Türkçesinden Çağatay Türkçesine bir geçiş evresi teşkil eder. Orta Asya Türk yazı birtakım dönemlere ayrıldığı ilk olarak A. N. Samoyloviç dilinin tarafından tesbit edilmişti (*K istorii literaturnogo sredneaziatsko - tureckogo yazıka.* Sbornik Mir Ali Şir. Leningrad, 1928). Kutb'un *Hüsrev ü Şirin*'ini ve Hârezmî'nin *Muhabbetnâme*'sini dil bakımından karşılaştıran Samoyloviç, Orta Asya Türk yazı dilinin üç döneme ayrılabileceğini ileri sürmüştür: 1. Karahanlı (Hakaniye) Türkçesi veyâ Kâşgar Türkçesi dönemi (XI - XII. yüzyıllar); 2. Oğuz - Kıpçak dönemi (XIII - XIV. yüzyıllar); 3. Çağatay dönemi (XV - XX. yüzyıl başları). Samoyloviç'in yapmış olduğu bu tasnif dil târihi verilerine uymakla beraber, H. T.'nin teşekkülünde Oğuz - Kıpçak unsurlarının rolünü büyütmüştür. Samoyloviç, henüz *Mu'înü'l - mürîd* ve *Nehcü'l - ferâdis* gibi eserlerin varlığından habersizdi. Bu unsurlara rağmen, H. T. ana çizgileriyle bir «doğu» lehçesidir. Karahanlı ve Çağatay lehçeleri gibi. Oğuz - Kıpçak baskısı, daha çok Oğuz ve Kıpçak lehçelerine âid birtakım kelimelerin kullanılmasından ileri geçememiştir. F. Köprülü, İslâm Ansiklopedisi'nde çıkan Çağatay edebiyâtı maddesinde, Samoyloviç'in bu tasnifini kabul etmeyerek, Hârezm sahasında yazılan eserlerin dilini «Çağatayca» saymıştır.

H. T.'nin grameri bugüne kadar yazılmamıştır. Çünkü bu bölgede yazılan eserlerin büyük bir kısmı ele geçmemiştir. Bu sebeple, C. Brockelmann'ın *Grammatik der islamischen Literatursprachen Mittelasiens* (Leiden, 1954) adlı eserinde de H. T.'ne lâyık olduğu yer verilememiştir.

H. T. döneminin birinci eseri *Kısâsü'l - enbiyâ* adlı dergidir. *Kısâs - i Rabgûzî* adiyle de anılan bu eseri Nâsıreddin b. Burhaneddinü'r - Rabgûzî'ye borçluyuz. Rabgûzî, bu eseri H. 710 (1310)'da Ribat - i Oğuz'da Moğol emiri Nâsıreddin Tok Buğa adına Farsçadan Türkçeye çevirmişti. Bu eserin birçok yazmaları vardır. *Kısâs - i Rabgûzî*'nin en güvenilir yazması (Londra yazması) K. Grønbech tarafından 1948'de yayınlanmıştır (Rabghuzi, *Narrationes de prophetis.* Kopenhagen 1948, Monumenta Linguarum Asiae Majoris IV). Bu eserin Londra yazması Jakob Schinkewitsch tarafından gramer gramer bakımından işlenmişti (*Rabgūzīs Syntax*: MSOS, 1926).

Hârezm'de H. 713 (1313)'te yazılmış olan *Mu'înü'l - mürîd* de H. T.'ne âid bir eserdir. Bu eserin bilinen tek yazması Bursa'da Orhan Kütüphânesindedir.

Muhtemel olarak Hârezm'li olan Altın Ordu şâiri Kutup, Tınıbek Han (1341 - 1342) ve karısı Han Melek Hatun adına *Hüsrev ü Şirin* adlı bir eser yazmıştır. Nizamî'nin aynı addaki mesnevisine dayanan bu eserin yazması Paris'te bulunmuştur (Bibliothèque Nationale). Bu yazma H. 785 (1383)'te yazılmıştır. Kutb'un bu eseri Ananiasz Zajączkowski tarafından yayınlanmış, işlenmiştir.

Hârezmî (b. bk.)'nin muhtemel olarak Sığnak'ta Mehmed Hoca Bey'in sarayında yazmış olduğu *Mubabbetnâme* de bu döneme girer. Bu eserin iki yazması vardır. Bunlardan biri Uygur yazısiyle H. 835 (1432)'te Emir Celâleddin Firuz Şah adına yazılmıştır. Arap yazısiyle yazılmış olan ikinci yazma ise XVI. yüzyıldan kalmadır.

H. T.'nin en büyük eseri *Nehcü'l-ferâdis*'tir. Bu eserin yazarı (Mahmud b. Ali?) *Nehcü'l-ferâdis*'i 1358'den önce Hârezm'de veyâ Saray'da yazmıştır. İstanbul'da Yeni Câmi'-de bulunan yazması üzerinde 1926'da A. Zeki Velidi (Togan) durmuştur. Yazmanın tıpkıbasımı Türk Dil Kurumu tarafından yayınlanmıştır [1956].

H. T.'ne âid belge ve eserler daha çok Arap yazısiyle yazılmıştır. Fakat Uygur harfleriyle yazılmış yazmalar da vardır.

H. T.'nde kullanılan vokaller: *a*, *e*, (*ė* ?), *ı*, *i*, *o*, *ö*, *u*, *ü*.

H. T.'ni Orta Asya Türk yazı dilinden ayıran belli başlı fonetik ve morfoloji özelliklerine gelince:

İlk hecede *e* > *i*: Eski Türkçede kullanılan *e* sesi Karahanlı Türkçesinde muhafaza edilmişse de, H. T.'nde bu sesin yerine daha çok *i* (*ė* ?) kullanıldığı göze çarpıyor: *eşit-* > *işit-*, *yel* > *yil*.

H. T.'nde dudak benzeşmesi (labialisation), dudak konsonları yanında geçer: *savuk* (= soğuk) < *soğık*, *yavuz* (= kötü) < *yabız*, *yavız*.

Dudak benzeşmesi daha çok birtakım eklerde göze çarpar: *-ım* > *-um*: *yem-üm* (= yemeğim); *ev-üm* (= evim); *-nıŋ* > *-nuŋ*: *anam-nuŋ* (= anamın); *kim-nüŋ* (= kimin); *tam-nuŋ* (= duvarın); *karındaşım-nuŋ* (= kardeşimin); *-ıp* < *-up*: *tap-up* (= bulup); *çapup* (= çapıp); *ev-üp* (= acele edip, evip); *-lığ* > *-luğ*: *imam-luk* (= imamlık); *-ığ* > *-uğ*: *sevüg* (= aşk); *-ınç* > *-unç*: *sevünç* (= sevinç); *-ın-* > *-un-*: *sevün-* (= sevinmek); *-ış-* > *-uş-*: *yap-uş-* (= yapışmak).

Vokal uyumu, Türkçe kelimelerde tamamiyle kaideye uygundur. Buna karşılık, Arapça ve Farsça kelimelerde - Karahanlı Türkçesinde ve Çağataycada olduğu gibi - kalın konsonlu ekler kullanılır: *dīn-ġa* (= dine); *kâfir-ġa* (= kâfire); *kâfir-lık* (= kâfirlik).

Dudak uyumuna uyan ekler: 1. İyelik ekleri: *-ım/-um*, *-ıŋ/-uŋ*, *-ımız/-umuz*, *-ıŋız/-uŋuz*; 2. *-nıŋ/-nuŋ* genitif eki, 3. *-ın/-un* instrumental eki; 4. Geçmiş zaman: *-dım/-dum*, *-dıŋ/-duŋ*, *-dıŋız/ duŋuz/-duŋız*; 5. Emir: *-ıŋ/-uŋ*, *-ıŋız/-uŋız*; 6. *-ıp(an)/-up(an)*, 7. *-lığ/-luğ*; 8. *-lık/-luk*; 9. *-sız/-suz*; 10. *-ığ/-uğ*; 11. *-ım/-um*; 12 *-ış-/-uş-*; 13. *-ık/-uk*; 14. *-ıl-/-ul-*; 15. *-ın /-un-*; 16. *-ıt-/-ut-*.

Bunların yanında dudak uyumuna uymayan ekler de vardır: 1. Üçüncü şahıs iyilik eki: *-(s)ı*; 2. *-nı* ve *-ın* akkusatif eki; 3. *-dın* ablatif eki; 4. Geçmiş zaman üçüncü şahıs: *-dı*; 5. Emir *-ġil*; 6. *-mış*; 7. *-ġınça*; 8. *-çı*; 9. *-ı*: *konş-ı* (= komşu); 10. *-ınçı/ -unçı*; 11. *-lı*.

Dudak uyumu konusunda *-ınç/-unç* ve *-di/-dü* gibi eklerde kararsızlıklar da vardır: *um-ınç* ∾ *um-unç* (= ümit); *üç-inç* ∾ *üç-ünç* (= üçüncü); *ög-di* ∾ *ög -dü* (= övdü).

Konsanlar: H. T. Karahanlı Türkçesine benzer. *δ* (ذ) ve *β* sesleri artık *y* ve *v*'ye, çevrilmeye başlamıştır.

H. T.'nde *b* sesi saklanmakla beraber (*ısbarla-*[= ısmarlamak], *yalbar-*[yalvarmak] veyâ *yalβar-*), *b* > *v* değişmesine de rastlanır: *karabaş* ∾ *karavaş* (= halayık). *Toprak* ve *yaprak* gibi kelimelerde *p* sesi kalmıştır.

Dental konsonlara gelince: Kelime başlarında *t*- sesi kalmıştır. Oğuzcadan alınan *dudak* biçimi *Nehcül'l-ferâdis*'-te kullanılmıştır. Eklerde *d/t* sesleri yan yana görülür.

Eski *-δ-*, *-δ* (< *-d-*, *-d*) sesi saklanmış, fakat arasıra artık *y*'ye çevrilmeye başlamıştır: *eδer* (= eyer), *aδak* (= ayak), *boδ* (= boy), *küδegü* (= güvey), *kuδruk* (= kuyruk); *uδ* (= inek), *uδ-* (=uymak), *uδı-* (= uyumak).

Kelime içlerinde *k* ve *q* sesleri saklanmıştır. Ancak, *q* sesi bâzı hâllerde *ḫ*'ya çevrilmiştir (*aḫsak* [= aksak]).

Kelime başlarında *y*- sesine rastlanır: *yığaç* (= ağaç), *yığla-* (= ağlamak), *yinçü* (= inci).

H. T.'nde *l* sesi arasıra düşmüştür: *keltür-* veyâ *oltur-* gibi biçimler yanında *ketür-* veyâ *otur-* biçimleri de geçer.

Çoğul ekleri: *-lar/-ler*.

İsmin halleri: 1. Genitif: *-nıŋ*, yuvarlak vokallerden sonra *-nuŋ*; 2. Akkusatif: *-nı*, 3. şahıs iyelik ekinden sonra *-nı* veyâ yalnız *-n*; 3. Datif: *-qa/-ke*, *-ġa/-ge*; 4. Lokatif: *-da/-ta*; 5. Ablatif *-dın* (veyâ *-tın*); 6. İnstrumental: *-n*, *-ın*, *-un*; 7. Ekvatif *-ça*; 8. Direktif: *-ra*, *ru*, *-ġaru/-gerü*.

İyelik ekleri: tekil 1. şahıs *-(ı, u)m*, 2. şahıs *-(ı, u)ŋ*, 3. şahıs *-(s)ı*; çoğul 1. şahıs *-(ı)mız*, *-umuz*, 2. şahıs *-(ı)ŋız*, *-(u)ŋuz*, 3. şahıs *-ları*.

Karşılaştırma: *-rak/-rek*. Sayılar: *bir*, *ik* (*k*) *i*, *üç*, *tört*, *beş*, *bėş*, *biş*, *altı*, *yet*(*t*)*i*, *yėt*(*t*)*i*, *yit*(*t*)*i*, *sek*-(*k*) *iz*, *tok* (*k*) *uz*, *on*, *yigirmi*, *ot*(*t*)*uz*, *kırk*, *ellig*, *illig*, *altmış*, *yetmiş*, *seksen*, *toksan*, *yüz*, *yüz yigirmi*, *beş yüz*, *miŋ*, *hezār* (< Far.). Sıra sayıları *-nç*(*ı*), üleştirme sayıları ise *-ar* ekleriyle yapılır. Belgisiz sayılar: *köp*, *öküş*, *telim* (= çok); *az*, *qaç*, *bir qaç*, *niçe*, *bar*(*ı*), *barça*, *qamuġ*, *tegme*, *tegme bir*, *tükel*.

Edatlar: a. Nominatifle kullanılan adatlar: *ara*, *asra*, *birle*, *bile*, *çağlığ*, *yaŋlığ*, *içre*, *öze*, *sarı*, *sıŋar*, *sayu*, *tapa*, *taparu*, *teg*, *tėg*, *tig*, *üçün*, *üze*, *üzre*; b. Datifle kullanılan edatlar: *karşu*, *tegi*, *tegrü*, *tigrü*, *utru*; c. Ablatifle kullanılan edatlar: *aδın*, *aşnu*, *başka*, *berü*, *bėrü*, *bėsre*, *burun* (*rak*) *kıδin*, *narı*, *oza*, *öŋ*, *öŋin*, *ötrü*, *özge*, *soŋ*, *soŋra*, *taş*.

Zamirler: şahıs zamirleri: *men*, *sen*, *biz*, *bizler*, *siz*, *sizler*. İşaret zamirleri: *bu*, *ol*, *uşbu*, *uşol*. Soru zamirleri: *kim*, *ne*, *nė*, *ni*, *nişe*, *neme*, *nime*, *neke*, *neteg*, *neçe*, *neçük*, *nelük*, *qayu*, *qaçan*, *qanı*, *qança*, *qanda*, *qayda*, *qandın*, *qaydın*.

Fiil çekimi: Şimdiki zaman: *-a* (*-u*, *-yu*) *turur* + şahıs zamiri: *bara turur men*, *bara turur sen*, *bara turur*; *bara turur miz*, *bara turur siz*, *bara tururlar*.

Di'li geçmiş: *-dım/-tım*: *aydım*, *aydıŋ*, *aydı*, *ayduk*, *aydıŋız*, *aydılar*; *kördüm*, *kördüŋ*, *kördi*, *kördük*, *kördüŋüz*, *kördıler*.

Miş'li geçmiş: *-mış* + şahıs zamiri: *bolmış men*, *bolmuş sen*, *bolmış*, *bolmış miz*, *bolmış siz*, *bolmışlar*.

HÂREZMÎ (XIV. yüzyıl), Doğu Türk edebiyâtının en başarılı ve en ünlü şâirlerinden biri. Hayâtı hakkında bilinenler sadece *Muhabbetnâme* adlı mesnevîsinden öğrenilenlerden ibarettir. Hac için Hârezm'den ayrılarak Mehmed Hoca Bey'in yanına gelen ve onun isteğiyle bir müddet yanında kalıp eserini yazan H.'nin mahlâsından ve eserinin dil özelliklerinden bir Hârezm Türkü olduğu sanılmaktadır. *Muhabbetnâme*'sindeki bir beyitte eserini Seyhun kıyılarında yazdığını söylemektedir. Farsça ve Türkçe şiirlerinin ünü yalnız Hârezm'de değil, Altın Ordu'da da yayılmış olan H.'nin bu şöhreti sâdece yaşadığı coğrafî sahayı aşmakla kalmamış,aynı zamanda devrini de aşarak müteakip yüzyıllara kadar uzanmıştır.

Nitekim, *Letafetnâme* şâiri Hocendî'nin *Muhabbetnâme*'den saygı ile bahsetmesi, XIV. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış Seyf Sarâyî adlı bir şâirin de H.'nin Türkçe bir gazelini mecmuasına alıp ona bir nazire söylemesi, *Muhabbetnâme*'nin bâzı parçalarına İstanbul'da Millet Kütüphânesi'ndeki bir mecmuada rastlanması, Şahruh devrinin nüfûzlu kişilerinden Emîr Celâleddin Firûz Şah adına 1430'da Uygur harfleriyle yazılmış bir mecmuada yine H.'ye tesadüf edilmesi, British Museum'daki *Muhabbetnâme* nüshasının XVI. yüzyıla âid olması ve nihâyet Ali Şir Nevâî'nin *Mizanü'l-Evzan*'ında *Muhabbetnâme* adında bir besteden söz edilmesi H.'nin şöhretinin ne derece geniş bir sahaya yayıldığını ve ne derece devamlı olduğunu gösterir.

H.'nin Çağatay edebiyâtında önemli bir yer tutan *Muhabbetnâme* mesnevîsi, mefâ'îlün, mefâ'îlün, fa'ûlün vezniyle yazılmış 11 küçük nâmeden meydana gelmiştir. Eserde ayrıca kıt'a adiyle bâzı gazeller, Farsça bâzı parçalar da vardır. Klâsik nazım tekniğini çok iyi bilen H., zengin bir hayâl gücüne sahip bir san'atkârdır. — A. N. A.

HÂREZMÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Yusuf (X. yüzyılın ikinci yarısı), eski bir İslâm ansiklopedisi olan *Matâtîhü'l-ulûm*'un yazarı. Bu eser zamanının İslâm ilmi ve kültürü hakkında bilgiler vermekte olduğu için büyük bir değer taşır.

H., Nişapur'da Samanoğullarından II. Nuh'un sarayına mensup idi. Bu önemli eserini hükümdarın veziri Ebü'l-Hasan Ubeydullah'a ithaf etmiştir. Kitabından, idârî bir me'muriyeti de olduğu anlaşılan H.'nin bir nisbeti de el-Belhî'dir. Bu bakımdan Belh'te doğmuş bir Türk olması da mümkündür.

H., Horasan'da çok bulunması dolayısıyla Doğuyu iyi bilmekte idi. Bu sebepten birçok konuları vâkıfâne işlemiştir.

Eserinde ilimleri yerli ve yabancı olarak ikiye ayırmıştır. Birincisinde fıkıh, kelâm, sarf ve nahiv, kitâbet usûlü, aruz, şiir ve târih yer almıştır. Felsefe, mantık, tıp, hesap, hendese, astronomi, mekanik, kimya ve mûsiki ise yabancı ilimler bölümüne sokulmuştur.

HÂREZMÎ, Ebû Abdullah Muhammed İbn Mûsâ el (ölm. 850 ?), matematik (riyaziye), astronomi ve coğrafya bilgini. Abbasî halifelerinden Me'mûn'un sarayında yaşadığı ve onun kütüphânesinde hafız-ı kütüpluk etmiştir. İlim çevrelerinde büyük bir ün kazanmış olan risalelerini o zaman vücuda getirdiği anlaşılıyor.

H.'nin matematik (riyaziye) alanındaki ünü XVI. yüzyılda bütün Avrupa'da yayılmıştır. O devrin büyük İtalyan matematikçisi Gerolamo Cardano (b. bk.) *De Subtilitate Rerum* [1581] adlı meşhur eserinde ona dünyanın 12 en büyük düşünürü arasında yer vermiştir. Batı dillerinde H.'nın adı türlü biçimlere sokulmuştur onun Lat. Alkhorismi). Algoritma (Fr. algorithme) terimi adından gelir. H.'nin en tanınmış eseri *Kitabü'l muhtasar fi hisâbü'l cebr ve'l-mukabele*'dir.

Bu eserin adının tercümesinde Avrupalı yazarlar güçlük çekmişlerdir. Arapça *cebr* kelimesi «bir kırık kemiği yerine koymak, düzeltmek» mânasına gelir. Avrupalılar, *El-cebr ve'l-mukabele* adını Lâtincede aynı biçimde kullanmışlardır. Lâtincede *algebre* (*algebra*) biçiminde yazılan bu kelime sonradan Avrupa dillerinde «cebir» manâsını alarak büyük bir ilim koluna ad olmuştur. İşte bu eser, Doğuda ve Batıda birinci defa olarak cebir üzerine yazılmış bir kitap olması ve adını cebir (algebra) ilmine vermiş olması bakımından çok değerlidir. Bu kitapta H. «altı örnek» dediği birinci ve ikinci dereceden denklemlerin ispatsız çözüm yolunu vermiştir. Bundan başka, H.'nin *Kitabü'l-muhtasar fi'l hisâbü'l hindî* adlı hesaba âid bir eseri de vardır. Bu eserin Cambridge Üniversitesinde Lâtince bir tercümesi bulunmuştur (*Agoritmi de numero indorum*). Johannes Hispalensis (XII. yüzyıl) tarafından Lâtinceye çevrilen *Liber alghorismi de practica arismetrice* adlı şerh de H.'nin Arapça aslı bilinmeyen bir eserine dayanmaktadır. Bu şerh H.'nin hesap kitabını daha açık bir hâle koymuştur. H.'nin bu eseri bugün kullanılan sisteme, yani 10'ar 10'ar sayıp yazmak ve 9'dan sonra rakamın sağına bir 0 (sıfır) koyarak bir 10'lar hânesi vücuda getirmek sistemine temel teşkil etmiştir, Bu sisteme Hind sistemi, rakamlara da adı verilmiştir. Daha sonra bu sistem Arap sistemi, rakamları adını almıştır. H.'nin astronomiye âid birtakım eser ve çalışmaları da vardır.

HÂREZMÎ, Ebû Bekr (935-993), Arap yazarı. Babası Hârezmli, annesi Taberistanlıdır.

H., tanınmış bir mektuplar dergisi olan *Resâil*'in yazarıdır. İlim ve irfanını Bağdad ve Haleb gibi merkezlerde ilerletmiş, Buhara, Nişapur gibi şehirlerde bulunmuş ve maceralı bir hayat yaşamıştır. Yazdığı bir hicviyeden dolayı Nişapur'da bir müddet hapiste yatan H., Horasan sultanı ve bir Sâmânî veziri hakkındaki küfür ve hakaretler ile dolu hicviyeler yazması üzerine tevkif edilmiş, bunun sonunda mallarının elinden alınması ve dilinin kesilmesi cezasına çarptırılmıştır. Fakat hapishâneden kaçarak Curcan'a gitmiş, bir müddet sonra da malları geri verilmiştir.

Şöhretini şiirlerinden çok mektupları ile kazanmıştır. Bu mektuplar akıcı, zarif ve sık sık yapmacığa kaçan bir üslûp ile yazılmıştır. Bu sebepten mektupları târih veyâ hâl tercümesine dair belgeler olmaktan çok, edebî birer örnek vasfını taşımaları yönünden değerlidirler.

HAREZMÎ, Kâmil, Abdullahoğlu Niyaz Muhammed (1825-1899), Türk şâiri. Hârizm'de dünyaya gelmiş, Hive medreselerinde tahsil görmüş, Hârezm hanı II. Muhammed Rahim Hanın sarayında çalışmıştır. Sarayda önce kâtip, sonra Divan beyi vazifelerinde bulunmuştur. H., Hârezm makamındaki şarkıları nota ile yazmıştır. Hayatının son zamanlarına doğru gözlerini kaybetmiş, fakat eser vermeğe devam etmiştir. Önemli şiirleri hayatında taş basması olarak neşredilmiştir. Yazma hâlinde kalan şiirleri Taşkent'te Şarkiyat Enstitüsü'nde saklanmaktadır. — B. H.

HÂREZMÎ, Nişatı (XVII. yüzyıl) Türk şâiri. Hive şehrinde doğmuş, hayatının uzun bir kısmını Buhara'da geçirmiştir. Hayatı hakkında bilgi yoktur. Yalnız *Hüsn-ü Dil* destanı sayesinde tanınmış şâirlerden biri olduğu anlaşılıyor. Bu eserin 1777'de yazıldığı anlaşılmaktadır. *Hüsn-ü Dil* konusunda Doğuda birçok eserler yazılmıştır. H.'nin bu konudaki eseri 7 000 beyitten ibarettir ve Doğu Türk edebiyatı'nın bu konuda yazılmış en büyük eseridir.

Şâirin hayatı ve eseri bugüne kadar araştırılmamış, eseri el yazması olarak kalmıştır.

HÂREZMŞAHLAR, Hârezm'de hüküm süren hânedanların İslâmiyetten önceki çağlardan beri taşıdıkları unvan. Fakat Hârezm'in büyük bir imparatorluk merkezi olması, târihte ilk ve son defa Anuş Tegin çocukları zamanına rastlar. Bu sebeple H. adı, bu Türk hânedanının kurduğu devlete ad olmuştur.

Bu sülâlenin atası, Anuş Tegin adlı bir Türk kölesidir. Selçuklu sarayında bulunurken zekâsı ve anlayışı sâyesinde mühim mevki sahibi olmuş bulunan Anuş Tegin, Oğuzların Beğdili kolundandır.

Anuş Tegin'in büyük oğlu Kutbeddin Mehmed, H. sülâlesinin gerçek kurucusu sayılır. Selçukluların umumî vâlisi olarak Hârezm'i 30 yıl idâre eden Kutbeddin, değerli bir devlet adamı idi. Vâliliği süresince Selçuklu hânedanına ve bilhassa Sultan Sancar'a karşı bağlılıkla vazife görmüş, fakat bir yandan da Hârezm'de nüfuzunu ve gücünü kuvvetlendirmeye çalışmıştır. Selçuklu sarayına yıllık vergiyi bir yıl kendisi, bir yıl büyük oğlu Atsız getirirlerdi.

Kutbeddin'in ölümünden sonra yerine büyük oğlu Kızıl Arslan Atsız tâyin edildi. Kuvvetli bir edebî kültürü olan ve kendisi de şiirler yazan Atsız, daha babası zamanında Selçuklu sarayında büyük i'tibar kazanmıştı. Vâliliğinin ilk zamanlarında Sancar'a karşı tam bir bağlılık ile hareket ederek, birçok seferlerinde bulunmuştur. Fakat bir müddet sonra askerî bakımdan mühim bâzı merkez'eri ele geçirmesi ve siyasî nüfuzunu Seyhun ötelerine kadar götürmesi, Sancar'ın dikkatinden kaçmadı. Nihayet, sultanın iznini almadan giriştiği Cend ve Mangışlak fetihleri, iplerin kopmasına sebep olmuştur. Sancar, kendisine tâbi olan ve kâfirler ile cihad hâlinde bulunan bu yerlerin halkının kanlarını döktüğü için Atsız'ı kınamış, bunu fırsat sayan Atsız da istiklâlini ilân etmiştir. Bunun üzerine, o sırada Belh'te bulunan Sancar, topladığı büyük bir ordu ile Hârezm üzerine yürüdü (1138). 15 Kasım günü yapılan savaşı Sancar kazandı. Atsız, 10 000 kadar ölü ve hayli de esir verdi. Esirler arasında bulunan oğlu Atlığ hemen serbest bırakıldı. Atsız'ın kaçamayan kuvvetleri de bağışlandılar ve sultanın ordusuna katıldılar. Sancar, Hârezm'in idâresini yeğeni Süleyman'a vererek Merv'e döndü. Fakat Süleyman'ın Hârezm hâkimiyeti uzun sürmedi. Atsız'ın idâresinden memnun olan yerli halk, askerî idârenin kötü davranışları ile rahatsız bir hâle gelmişlerdi. Bunlara, büyük bir irâde gücüne sahip olan Atsız'ın çalışmaları da eklenince, Süleyman Hârezm'den ayrılmak zorunda kaldı ve Atsız yeniden hâkimiyetini kurdu. Fakat Sancar'ın sultanlığını da tanıdı. Ancak, bu durum uzun sürmedi. Sancar'ın Karahıtaylar ile yaptığı Katavan savaşında büyük bir mağlûbiyete uğraması üzerine Atsız, yeniden istiklâlini ilân etti. Sonra, Selçuklu nüfûzunun sarsılmasından istifâde ederek hızla Horasan'a yürüdü ve Sancar'ın başkenti olan Merv'i zaptetti. 1142'de de Horasan'ın mühim merkezlerinden biri olan Nişapur'u aldı. Fakat buralardaki hâkimiyeti uzun sürmedi. Sancar, Horasan hâkimiyetini yeniden ele geçirdi. Sancar 1143 - 1144'te Hârezm üzerine yürüdü. Neticede Atsız Selçuklu hâkimiyetini tanıdıktan başka, Merv'de ele geçirdiği hazineleri de geri vermek zorunda kaldı.

Sancar ile Atsız arasındaki bozuşup anlaşmalar sürüp giderken, 1153'te Horasan'da meydana gelen Oğuz ayaklanmasında, sultan âsîlerin eline esir düştü. 1156'ya kadar süren bu tutsaklık sırasında, Atsız, yeniden Horasan'a yöneldi. Fakat bu seferki hareketi, sultanın haklarını korumak ister gibi bir mânâ taşımakta idi. Sancar'ın kurtulmasından sonra da âsî Oğuzlar ile Sancar arasında şefaatçılık teşebbüsünde bulundu. Fakat bu teşebbüsü bir sonuç vermeden, 30 Temmuz 1156'da öldü. Yerine oğlu İl Arslan geçti.

Bir ferman ile İl Arslan'ın Hârezmşahlığını kabul eden Sancar'ın bir yıl kadar sonra ölümü üzerine, İl Arslan tam müstakil bir hükümdar gibi harekete başladı. Onun en mühim meselesi Karahıtayların istilâ hareketlerini önlemeye çalışmaktı. Bu yüzden onlara vergi veriyordu. Bir verginin zamanında ödenmemesi üzerine Karahıtayların Hârezm'e karşı giriştikleri askerî hareket (1171 - 1172), İl Arslan devrinin en mühim hâdiselerinden biridir. İl Arslan, bu hâdiseler sırasında 1172'de öldü.

İl Arslan öldüğü sırada küçük oğlu ve veliahd Sultan Şah, annesi Melike Terken ile birlikte Hârezm'de bulunuyordu. Hârezmşah olunca, büyük kardeşi Tökiş'i Hârezm'e çağırdı. Tökiş, emre uymayarak Karahıtaylara sığındı ve askerî yardım istedi. Bunu fırsat bilen Karahıtaylar isteğini kabul ettiler. Tökiş, güçlü bir Karahıtay ordusu ile Hârezm üzerine yürüyünce, bu büyük güce karşı duramayacağını anlayan Sultan Şah, taraftarları ve hazinesi ile birlikte Hârezm'den ayrıldı. Bu suretle, Hârezm tahtı Tökiş'in eline geçmiş oldu.

Tökiş (veyâ Töküş), bu sülâlenin en mühim şahsiyetidir. Hârezmşahlığı devrinde, devletin büyük bir imparatorluk olmasını sağlamıştır. Daha ilk yıllarında kardeşi Sultan Şah'ın sığındığı Irak Selçukluları nâibi durumunda bulunan Melik Ay Aba'nın saldırısına uğradı. Fakat hasmını gafil avlayan Tökiş, onu hem yendi hem de öldürttü (1174). Sultan Şah ile Terken kaçtılarsa da, arkalarını bırakmayan Tökiş, Terken Hatun'u zaptettiği Dilhistan'da ele geçirdi ve onu da öldürttü.

Tökiş'in Karahıtaylarla olan dostluğu uzun sürmedi. Vergi ve hediyelerini almak için Hârezm'e gelmiş olan bir Karahıtay elçisinin gururu Tökiş'i çok kızdırdı. Geleneğe uygun olmamakla birlikte elçiyi öldürttü. Bunu fırsat bilen Sultan Şah, Karahıtaylarla birleşip güçlü bir ordu ile ağabeyinin üzerine yürüdü. Tökiş, araziyi Ceyhun suları altında bırakarak düşman ordusunun hareketini güçleştirdi. Fakat bununla da yetinmeyip başkentte büyük savunma tertibatı aldı. Karahıtay ordusu başarı kazanamayacağını anlayınca çekilmek zorunda kaldı. Sadece isteği üzerine Sultan Şah'ın emrine askerî bir kuvvet verdiler. Bu suretle Merv, Serahs ve Tus şehirleri ile dolaylarında küçük bir emâret kurmasını sağlamış oldular. İki kardeş arasındaki saltanat kavgası en çok Nişapur üzerinde kendini hissettirmiş, sonuç olarak Horasan'ın bu mühim merkezi 1187'de Tökiş tarafından zaptedilmiştir. Sultan Şah'ın 1193'te ölümü üzerine ise, kendisine tâbi olan memleketler ile ordusu ve hazinesi de Tökiş'in eline geçmiştir.

Sultan Şâh'tan kurtulduktan sonra Tökiş, önce doğu, sonra Rey yakınlarında Selçuklu ordusunu yenerek batı İran'ı ele geçirdi. Acem Irak'ındaki birçok Selçuklu kalelerini aldıktan sonra ise, Selçuklu saltanatının vârisi olmak hakkını elde etmiş oldu. Sikkelerine «sultan» unvânını koydurttu. Halifenin ordusunu da yendikten sonra, artık Tökiş'in nüfuzu çok geniş bir alanı kaplamış oldu. 1200 yılında öldüğü zaman H. güçlerini bütün çevrelerine tanıtmış bir hâlde idiler.

Babasının ölümünden sonra tahta geçen Alâeddin Mehmed'in ilk mücadelesi Gur sultanları ile oldu. Gur ordusu, Karasu'da Hârezm ordusunu yenip başkenti kuşattılar. Fakat Karahıtayların gelmesi üzerine geri çekilmek zorunda kaldılar. Böylece Horasan, yeniden H.'ın hâkimiyetine girmiş oldu. Bu hâdiselerden sonra Alâeddin'in karşısında bulunan tek büyük kuvet, Karahıtaylılar olmuştu. Alâeddin, 1207'de Mâverâünnehir'e karşı giriştiği sefer ile bu büyük harekete başlamış oldu. Bu sefer Karahıtayların mağlûbiyeti ve Buhara'nın zaptı ile sonuçlandı. H.'ın kudret

ve nüfûzları İran ve Afganistan'da durmadan artmakta idi. 1215'te Gazne ve havalisi de Alâeddin'in hâkimiyetine girince, artık İslâm dünyasında onunla boy ölçüşebilecek bir hükümdar kalmamış oldu. Alâeddin, halife el - Nâsır'ı da kendi nüfuzu altına almak ve ilk Selçuklu saltanatı zamanında olduğu gibi, hilâfeti sadece bir «rûhânî reislik» hâline getirmek için de çalışmışsa da, bunu başaramamıştır.

Alâeddin'in saltanatının dış ihtişâmı ile en yüksek noktasına ulaştığı sıralarda, doğuda büyük bir kuvvet doğmakta idi. Bu kuvvet, ileride Asya'nın en büyük imparatorluğuna sahip olacak Çingiz'in devleti idi. Bu iki kuvvet, önce, aralarında ticaret anlaşmaları ile dostluk kurmuştu. Fakat ticaret anlaşması üzerine H. ülkesine gelen 500 kişi kadar bir ticaret kervanının Otrar'da casusluk suçu ile tutulmaları, bütün mallarının ellerinden alınmasından sonra öldürülmeleri ve Çingiz'in bu hâdise üzerine ileri sürdüğü isteklerin Alâeddin tarafından hakaretle reddedilmesi, savaşı kaçınılmaz bir hâle getirdi.

Çingizliler ile H.ı karşı karşıya getiren bu savaşta, Çingiz Han'ın ordusu 150 000 - 200 000 kadardı. Alâeddin'in ordusu ise daha çoktu. Ancak, Çingiz orduları gerek intizam ve disiplin gerek sevk ve idâre bakımından H.'dan üstündü. H. hakkında kendisi için lüzumlu bilgileri elde ettikten sonra, Çingiz, ordularını ileri sürdü ve Mâverâünnehir'deki müstahkem mevkileri birer birer ele geçirmeye başladı. Dayanmak isteyen kaleler zaptedildikten sonra büyük katliâma uğramakta idiler. Mâverâünnehir'in en kuvvetli savunma merkezi olan Semerkand'ın zaptından sonra, Çingiz orduları çeşitli kollara ayrılarak ilerlemeye devam ettiler. Alâeddin, bu büyük kuvvet önünde tutunamayacağını anlayınca, düşmanlarının eline geçmemek için kaçmayı en emin yol olarak buldu. Çingizliler ise her yerde kazandıkları zaferlerle ilerlemekte idiler. Devletâbâd civarında yapılan çarpışmada Çingiz ordularının elinden güçlükle kurtulan Alâeddin, Abiskun'da küçük bir adaya sığındı ve az sonra hastalanarak orada öldü (1220).

Alâeddin, ölümünden az önce oğullarından Celâleddin'i velîahd tayin etmişti. Babasının ölümü üzerine, henüz Çingizlilerin eline geçmemiş olan Hârezm'e giden Celâl, orada tutunamayacağını anlayınca, kendisine sâdık küçük bir kuvvetle Horasan'a geçti. H.'ın son hükümdarı sayılan ve büyük bir kahraman olan Celâl, Çingiz ordularının istîlâsına uğrayan toprakları üzerinde, onlardan koparabildiği yerlerde vücûda getirdiği kuvvetler ile düşmanlarının önüne geçici sedler çekmeyi başardı. Fakat, müstesna şahsiyetine ve büyük kahramanlığına rağmen, o büyük seli durdurmak imkânını bulamadı. H. imparatorluğu böylece târihten silindi.

Asya'da büyük imparatorluklardan birini kurmuş olan H.'da hâkimiyet telâkkisi, hükümdar ile âile arasındaki münasebetler, lâkaplar, unvanlar, saray teşkilâtı ve diğer belli başlı birçok hususlar hemen umumiyetle Selçuklu İmparatorluğu'ndan alınmıştır. Ancak, devletin siyâsî tekâmülü ile birlikte müesseseler de geliştirilmiştir. Devletin askerî teşkilâtı da, esasları ile, Selçuklulardan alınmıştır. Büyük süvari orduları imparatorluğun her yanına dağılmış bir durumda idi. Ayrıca, bir de doğrudan doğruya hükümdarın emrinde bulunan bir hassa ordusu vardı ki bunlar başkentte ve yakın çevrede emre hazır olarak bulunurlardı. Bundan daha mühim olarak da, Kanglı - Kıpçak kabile reislerinin emrindeki paralı Türk birlikleri vardı ki, bunlar hassa ordusunun mühim bir unsuru idiler. Devletin sınırlarını genişleten zaferlerde bunların büyük rolleri olmuştur. Bunlardan başka, eyâlet merkezlerinde, şehzadelerin veyâ valilerin emirlerinde bulunan birlikler de vardı. Bunlar sınır boylarında ve diğer ehemmiyetli yerlerde bulunurlardı.

H. devletinin adlî teşkilâtı ise, Orta Çağ'ın bütün Müslüman Türk devletlerindeki gibi, şer'î kazâ ile örfî kazânın birbirinden ayrılması temeline dayanmakta idi.

HARF ÇEŞİTLERİ (Matbaacılık): bk. BASIM.

HARF İNKILÂBI, yurdumuzda Arap harfleri yerine Lâtin esasından alınan «Türk Harfleri» nin kabul edilmesi yolunda 9 Ağustos 1928'de Atatürk tarafından girişilen reforma verilen ad.

Türkler, Arap yazısından önce Eski Türk (Gök Türk) yazısı, Uygur yazısı gibi birtakım yazı sistemleri kullanmışlardı. Eski Türk yazısının kökeni meselesi karışıktır. Ancak Uygur yazısının Soğdaklardan alındığını biliyoruz. Türkler arasında uzun zaman kullanılan bu yazıyı Uygurlardan Moğollar da almışlardır. Bu yazı sistemleri yanında Türkler Nasturî - Süryanî, Brahmî yazıları gibi birtakım yazılar daha kullanmışlardır. İslâmlığın Türkler arasında yayılması üzerine Türkler Arap yazısını kabul etmişler ve bu sistemi Osmanlı İmparatorluğunun çökmesini takip eden yıllara gelinceye kadar kullanmışlardır. Ancak, Millî Mücadele sona erdikten ve Ankara'da millî bir hükûmet kurulduktan sonra, siyasî ve iktisadî meseleler yanında birtakım kültürel meseleler de tartışma konusu olmuştu. Bu konular arasında alfabe meselesi önemli bir yer tutar.

1923 yılı Şubat ayında İzmir'de toplanan İktisat Kongresine katılan İzmirli Nazmi ile iki arkadaşı, Lâtin harflerinin kabulü yolunda bir teklif yapmışlardı. Fakat bu teklif toplantıda okunmayarak reddedilmişti. Kongre başkanı Kâzım Karabekir Paşa, bu teklif konusunda düşünce-

HARF İNKILÂBI: Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yeni Türk Alfabesi levhası

lerini açıklayarak Lâtin harflerinin kabul edilemeyeceğini bildirmişti («Hakimiyet-i Milliye», 5 Mart 1923). Kâzım Karabekir Paşa'nın düşünceleri tepki ile karşılanmış, gazete ve dergilerde alfabe konusunda türlü yazılar çıkmıştır. Lâtin harflerinin kabulünü istemeyenler Kâzım Karabekir Paşa'nın düşüncelerini savunuyorlardı. Fakat onun ileri sürdüğü düşüncelere katılmayan yazarlar da vardı. Kılıçzâde Hakkı, «İçtihad» dergisinde çıkan üç yazısında Paşa'ya cevap vermiş ve Lâtin harflerini savunmuştu). («İçtihad», 1 Haziran 1923, 154. sayı, 1 Temmuz 1923, 155. sayı, 1 Ağustos 1923, 156. sayı). Hüseyin Cahid (Yalçın)'de «Resimli Gazete»'de çıkan bir yazısında Arap harflerinin güçlüğünü belirtmiş, Lâtin harflerinin kabulünü teklif etmiştir (22 Eylûl 1923).

Bu konu 1923-1928 yılları arasında Türk basınında ve Büyük Millet Meclisinde sık sık tartışılmıştı. Meclis'te 1924 yılı bütçesi konuşulurken İzmir Milletvekili Şükrü Saracoğlu, 25 Şubat 1924 Perşembe günü Lâtin harflerini savunmuştur. Ali Seydî (*Lâtin hurufu lisanımızda kabil-i tatbik midir?* İstanbul 1924), Köprülüzade Mehmed Fuad *Harf meselesi* «Millî Mecmua», 1 Kânunuevvel 1926, VII, 75 sayı) Avni (Başman) (*Lâtin harfleri meselesi*, «Hayat» 30 Kânunuevvel 1926,1,5. sayı), Zeki Velidî (Togan) (*Türklerde hars buhranı* «Türk Yurdu», Kânunuevvel 1926, IV, 24. sayı), Abdullah Battal (*Harflerimizin müdafaası*. İstanbul, 1926), Avram Galantî (*Arabî harfleri terakkimize mâni değildir*. İstanbul, 1927), Halil Hâlid Bey (b. bk.) (*Lâtin hurûfu ve hakkı kelâm* «Tevhid-i efkâr» 8 Mayıs 1927)... gibi birtakım yazarlar bu konudaki düşüncelerini bildirmişlerdi. Saracoğlu, Maarif Vekili olarak 27 Şubat 1928'de Meclis'te tezini tekrar savunmuştur. Bu yolda sağlam bir adım olarak Meclis 24 Mayıs 1928'de milletlerarası rakamları kabul etmiştir. M. Necati Beyin Maarif Vekilliği zamanında Heyet-i Vekile 23 Mayıs 1928'de bir Dil Heyeti seçmiştir. Bu heyet Falih Rıfkı (Atay), Fâzıl Ahmed (Aykaç), Rûşen Eşref (Ünaydın), Ragıb Hulûsi (Özden), Ahmed Cevad (Emre), İbrahim Grandi (Grantay), Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), Mehmed Emin (Erişirgil) ve Mehmed İhsan (Sungu) dan kurulmuştu. İlk toplantısını 26 Haziranda yapan bu heyet, alfabe ve gramer konusundaki raporunu Ağustos ayı başında Atatürk'e vermiştir. Bu rapora dayanan Atatürk, 9 Ağustos 1928 Perşembe akşamı İstanbul'da Sarayburnunda verdiği bir nutukla H. İ.'na girişmişti. Atatürk bu nutkun da yeni harflere âid düşüncelerini açık olarak belirtmiştir: «Arkadaşlar, bizim âhenkdâr zengin lisanımız yeni Türk harfleriyle kendini gösterecektir. Asırlardan beri kafalarımızı demir çerçeve içinde bulunduran anlaşılmayan ve anlamadığımız işâretlerden kendimizi kurtarmak ve bu lüzumu anlamak mecburiyetindeyiz. Anladığımızın âsârına yakın zamanda bütün kâinat şahid olacaktır. Buna katiyetle eminim.»

Atatürk'ün bu nutkundan sonra alfabe seferberliği ilân edilmiştir. İbrâhim Necmi (Dilmen) 11 Ağustos 1928'de Dolmabahçe Sarayında açılan alfabe dersleri öğretmenliğine getirilmiştir. Başöğretmen olarak Atatürk de Rumeli, Karadeniz ve Orta Anadolu bölgelerinde belediye salonlarında ve meydanlarda ders vermiştir. Bu derslerden sonra Atatürk görüş ve inançlarını anlatmıştı: «Arap harfleriyle hiç yazmak, okumak bilmeyenlerin Türk harfleriyle derhal ünsiyet etmiş olduklarını gördüm...» «Yüce Türk milletinin, hayırlı olduğuna kanaat getirdiği bu yazı meselesinde bu kadar yüksek şuur ve intikal, bilhassa istical göstermekte olduğunu görmek benim için cidden çok büyük saadettir.»

1 Kasım 1928'de 3. seçim döneminin 2. toplantı yılının 1. oturumunda çalışma yılını açan Atatürk, H. İ. üzerinde de durmuştu: «... Büyük Türk milleti cehaletten az emekle kısa yoldan, ancak kendi güzel ve asil diline uyan böyle bir vasıta ile sıyrılabilir. Bu okuma yazma anahtarı ancak Lâtin esasından alınan Türk alfabesidir... Hiçbir muzafferiyetin hatıralariyle kıyas kabul etmeyen bu muvaffakiyetin heyecanı içindeyiz... Yüksek ve ebedî yadigârınızla büyük Türk milleti bir nur âlemine girecektir.»

3 Kasım 1928'de 1353 sayılı kanunla Arap harfleri yerine Lâtin esasından alınan «Türk Harfleri» kabul edilmiş, böylelikle H. İ. başarılmıştır.

HARFANG (İsveççe), koyu benekli, beyaz tüylü bir çeşit büyük kukumav (b. bk.). Uzak k u z e y d e yaşar. Kar H.ı (Nyctea scandiaca) lemming'leri avlar ve takriben dört yılda bir güneye doğru hicret eder.

HARFANG

HARFAZ (Coğ.): bk. BARINÇ.

HARFF, Arnold, Ritter (Şövalye) von (doğ. aş. yu. 1471), A l m a n seyyahı. Köln çevresinde, Wedburg'da oturan Jülich asılzâde soyuna mensuptur. 1496-1499 yılları arasında Avrupa, Afrika ve Asya'da bir seyahate çıkmış ve üç yıl süren bu seyahatten döndükten sonra Aşağı Rhein lehçesiyle bir seyahatnâme yazmıştır. H., bu seyahatinde İtalya, Suriye, Mısır, Arabistan, Etyopya (Habeşistan), Nubya, Filistin, Türkiye, İspanya ve Fransa'yı dolaştığını söyler. Ancak. onun bütün bu ülkeleri gerçekten görüp görmediği katî olarak bilinmiyor. Habeşistan, Hindistan, Sokotra ve Madagaskar hakkında verdiği bilgileri ya Marco Polo (b. bk.) dan ya da başka seyyahlardan almış olabileceği sanılmaktadır. H.'ın gerçekten görmüş olduğu ülkeler hakkında verdiği güvenilir bilgiler ise dikkate değer. Onun yapmış olduğu uzun seyahâtin asıl amacı Kudüs'ü ve diğer mukaddes yerleri ziyaret olduğu hâlde, o bununla yetinmemiş, başka ülkelere de uğramıştır. Gittiği yerlerde şövalyeliği bir yana bırakarak halkın arasına girmiş, bilhassa tüccarlarla temas kurmuş ve rastladığı Almanlardan gördükleri ülkeler hakkında bilgi toplamıştır. H.'ın o zamanki Kahire hakkında verdiği bilgiler hâlâ büyük bir değer taşımaktadır. H. bir yandan doğunun hususiyetlerine hayran olurken, öte yandan çağının şövalyelik görüşüne uvgun olarak endüstri, san'at, târih, politika, coğrafya ve tabiat bilgileriyle ve dillerle ilgilenir. Kültür târihi bakımından büyük bir önem taşıyan H. seyahatnâmesi E. von Groote tarafından Köln'de yayınlanmıştır (1860).

H. Doğuda yapmış olduğu seyahâti esnasında Suriye'den sonra Adana, Karaman, Lârende, Konya, Bursa üzerinden İstanbul'a gelmiş ve burada Sultan II. Bayezid'in huzuruna çıkma imkânını bulmuştur. Bu bakımdan H., eserinde Türkiye ve İstanbul hakkında şahsî müşahedelerine dayanan bilgiler de vermiştir. Ayrıca 50'den fazla Türkçe kelime ve kısa cümle tesbit etmiş ve bunların Almanca karşılıklarını da göstermiştir. Onun verdiği Türkçe (ve Arapça) dil örnekleri Hans Stumme tarafından işlenmiştir (*Das Arabische und das Türkische bei Ritter Arnold von Harff*. Festschrift für Ernst Windisch. Leipzig, 1914).

HARFÛŞ, Baalbek emîrleri âilesi. Bunların iktidarı ellerine geçirişlerinin şekli ve zamanı hakkında bilgi yoktur. Osmanlı Türkleri zamanında bu şehirdeki hâkimiyetleri 1839 Tanzimat Fermanı ile başlayan ıslahat hareketlerine kadar devam etmiştir.

HARGEISA [*hargeysa*], Somalia'da, Etyopya (Habeşistan) sınırına yakın bir şehir. Nüfûsu mevsime göre 25 000 - 45 000 arasında değişir.

HARGHITA [*hargita*] (Rumence adı: Munţii Hăr ghitei), Rumanya'da, Doğu Karpatlarda bir volkanik dağ. En yüksek tepesi 1 801 m dir. Bu bölgede yedi sönmüş krater ve birkaç kaplıca vardır.

HARGRAVE [*hargreyv*], **Lawrence** (Greenwich 1850-Sydney 1915), İngiliz asıllı Avustralyalı öncü uçuş pilotu. 1884'ten sonra Sydney'de uçak modelleri ile tecrübeler yapmıştır. Bu modeller saat makinaları, lâstik motorları veyâ tazyikli hava motorlariyle işliyordu. 1889'da, buhar veyâ tazyikli hava ile işleyen, yıldız şeklinde çarklı bir motor icat etmiştir. 1893'te icat etmiş olduğu hücreli veyâ kutulu uçurtmalariyle ün kazanmıştır. A. Santos - Dumont bu icada dayanarak iki katlı uçaklarını yapmıştır (1906).

HARGRAVES [*hargreyvz*] (yanlış olarak **Hargreaves**), **James** (Stanhill, Lancashire 1740 - 1750 - Nottingham 1779), İngiliz dokumacısı. 1764'te «spinning jenny» adını taşıyan dokuma makinesini icat etmiştir.

HARGREAVES [*hargreyvz*], **James** (Hoarstones, Lancashire 1834 - Widnes 1915), İngiliz kimyageri ve sanayicisi. Sabunların imalini mükemmelleştirmiş, 1873'te, asit kloridrik'i imal için yeni bir ameliye ve sodanın elektroliz yolu ile imalini icat etmiştir.

Hargreaves ameliyesi: 1870 veyâ 1873'te icat edilen bu ameliye ile, havanın oksijenini, pirit fırınlarından gelen anidrit sülfürik'i ve su buharını, 400 - 500° ısıda, sofra tuzu veyâ potasyum kloride te'sir ettirme yolundan sodyum sülfatı veyâ potasyum sülfatı ve asit kloridrik elde edilir.

HARGUŞÎ, Ebû Said (Nişapur, Harguş ? - Nişapur 1016), hastahâne ve buna benzer hayır müesseseleri kurmakla tanınmış ve saygı kazanmış bir yazar. Hac dolayısıyla Bağdad ve Mekke gibi şehirlerde bulunmuştur. Üç eseri vardır. Bunlardan birincisi Peygamber'in hayatına âid hadisleri bir araya toplayan 8 cildlik *Şerefü'l Mustafa*'dır. İkincisi *Kitâbü'l Bişara ve'l - nizara fi ta'birü'l rü'ya*, üçüncüsü ise sûfîlik mesleği üzerine olan *Tehzibü'l esrâr*'dır.

HARHARİYAS (Carcharodon carcharias; Yun. *karkharias* = köpek balığı), köpek balıklarının en korkunçlarından bir tür. Geniş ağızlı, hançere benzeyen büyük ve çatal dişli, her türlü balığa hücum eden vahşi ve obur bir balıktır.

HARHARİYASGİLLER (Carchariidae), Omurgalı hayvanlardan Balıklar sınıfının Köpek balıkları takımının Yıldız omurlular alt takımına giren bir familya. H.'in derileri şeffaf, solungaç yarıkları ve dişleri küçüktür. Hemen hemen bütün denizlerde yaşarlar. Yavrularını doğururlar. Harhariyas (b. bk.), öz köpek balığı, pamuk balığı gibi türleri tanınmıştır.

HARI, Mata (Biyogr.): bk. MATA HARI.

HARÎ RÛD veyâ **HERÎ RÛD,** kısmen İran - Afganistan, kısmen de Afgan - Sovyet sınırını meydana getiren bir nehir. Uzunluğu aş. yu. 1 000 km dir. Sovyet Türkmenistan'ından da geçen ve burada Tedyen adını alan bu nehir, Kuh - i Baba'dan çıkar, batıya doğru akar ve birçok vahaları suladıktan sonra kuruyup yok olur. Eski zamanda Areos veyâ Arius, bâzen de Okhos adını taşırdı.

HARÎB, Güney Arabistan'da bir bölgenin adı. Eski Arabistan'ın yüksek kültür merkezlerinden biri olan H., Vâdî Ayn'ın mecrâsı üzerindedir.

H.'in idare merkezi Vâdî Ayn ile Vâdî Mukbal arasında bulunan Derb el - Ali'dir. H. halkının büyük kısmı şerifler, yâni Peygamber neslinden gelenlerdir.

HARİCÎ İSKONTO: bk. İSKONTO.

HARİCÎ KAMBİYO: bk. KAMBİYO.

HARİCÎLER, Müslümanlığın Peygamberin ölümünden sonraki yıllarda ortaya çıkan kelâmî mezheplerinden birinin adı. El - muhakkimetü'l - ulâ, Nasibiye şeklinde de adlandırılan H. in zuhuruna sebep olan hâdise, mezhepler târihinden bahseden eserlere göre Ali ile Muâviye arasındaki Sıffîn savaşıdır. Ali b. Ebi Tâlib, Muâviye ile arasındaki iktidar geçimsizliğinin halledilmesini iki hakeme bırakmaya razı olmuştur. İşte sonradan târihte H. adıyle anılan grup bu anda ortaya çıkmış ve «Allah'ın Kitabı ile değil de, hakemlerin hükmü ile sonuca varmak dine aykırıdır ve sapıklıktır, hüküm vermek ancak Allah'a muhsustur» görüşünü ortaya atmıştır.

Ali'nin hakem konusundaki görüşünü beğenmeyenler ondan ayrılmışlar ve Harûra adlı yerde toplanmışlardır. Halife Ali b. Ebi Tâlib, bunların yanlarına gelerek nasihatte bulunmuş, hareketlerinin muhasebesini yapmıştır. Bunun sonucu olarak toplananlardan bin kişi kadarı görüşlerini değiştirmişlerse de, geri kalanlar Nehrevân adlı yere gitmişlerdir. 658 yılında Ali bir ordunun başında, üzerlerine yürümüştür. Savaştan önce bunların büyük bir kısmı fikirlerini değiştirmişlerse de, bir kısmı iddialarında ısrar etmişlerdir. Liderleri Hurkus b. Zuheyr şöyle düşünüyordu: «Biz hakem konusunda başlangıçta muhalefet etmedik, fakat buna sonradan pişman olduk. Ey Ali, şimdi sen de bu konuda sapıklık ettiğini kabul ve itirafla hakemleri reddedersen, biz de sana döneriz.» Halife Ali'ye göre ise durum başkadır: «Hakemleri kabul etmek sapıklık değildir; ancak bir yanılmadır. Fakat artık bir defa ahitte bulunulmuştur, sonuna kadar gitmek lâzımdır. Hakem müessesesini kabul demek, onların vereceği her türlü kararı peşin olarak kabul etmek demek değildir. Bu yola gidiş, Müslümanların kanının dökülmemesi için bir yol arama gayretinden ibarettir.» Bu son görüşlerde iki taraf da ısrar ettiğinden savaş kaçınılmaz bir hâl almış ve 658 yılında Nehrevân'da toplanan H. kılıçtan geçirilmişlerdir.

Nehrevân'da başlayan savaş Emevîlerin bütün saltanatları boyunca ve sonra Abbasîler zamanında Kuzey Afrika'da, bilhassa Fatımilerle uzun yıllar devam etti. Pek çok kan döküldü X. yüzyıldan sonraya kalmış pek az H. grupları sayılabilecek şekilde ortadan kaldırıldılar. Ancak istilâ yollarından ve stratejik mevkilerden uzak bölgelerdekiler varlıklarını muhafaza ederek zamanımıza kadar gelebildiler.

685 yıllarında başlarında Nafi b. el - Ezrak olduğu hâlde Emevîlere karşı isyan eden H.'in artık sadece siyasî bir grup olmaktan çıkarak bir mezhep hüviyetine girmiş oldukları görülmektedir.

Târihte H. genel adı altında birçok mezhepler gelip geçmiştir. Belli başlı kolları ve görüşleri kısaca şöyledir:

Ezarika: İbn el - Ezrak'ın adı ile anılan bu kolun kendilerine has görüşleri şunlardır:

1. Allah, Halife Ali için şu âyeti inzal buyurmuştur: «Dünya hayatı üzerine sözü senin hoşuna giden, pek azılı bir düşman iken kalbinde olana Allah'ı şâhid tutan, başına geçince yeryüzünde bozgunculuk yapmağa, ekin ve nesli yok etmeğe çalışan insanlar vardır». Ali kâfirdir. Onu katleden İbn Mülcem gayet doğru ve yerinde hareket etmiştir. Ali'den başka Osman b. Affan (üçüncü Halife), Talha, Zübeyr, Ayşe ve Abdullah b. el - Abbas da kâfirdirler. Adı sayılanlar temelli olarak cehennemde kalacaklardır.

2. H.'in giriştikleri isyan hareketlerine katılmayan kimseler de dinden çıkmış sayılırlar. Gerek bunların, gerek bu gibilerin çocuklarının ve kadınlarının katli mübahtır.

3. *Kur'an*'da açıkça zikredilmediği için, zinâ eden bir kimse recmedilemez.

4. Putperestlerin cehennemde kalmaları tabiîdir. Bunun yanısıra onların henüz bülûğ çağına ermeden ölen çocukları da babaları ile birlikte cehennemde kalacaklardır.

5. Ne sebeple olursa olsun kişi fikir ve hareketlerinde olduğundan başka türlü görünmemelidir.

6. Allah'ın, peygamberliğinden sonra kâfir olacağını bildiği veyâ peygamberliğinden önce kâfir olan bir kimseyi peygamber olarak görevlendirmesi câizdir. Günahların büyükleri ile küçükleri arasında fark gözetmeyenler ile peygamberlerin büyük veyâ küçük herhangi bir günahı işleyebileceğini söyleyenler dinden çıkmış sayılırlar.

7. Büyük günahlardan birini işleyen kimse dinini inkâr etmiş olur ve diğer kâfirlerle beraber cehennemde temelli olarak kalır.

8. Çaldığı az da çok da olsa, hırsızın elinin kesilmesi şarttır.

9. Verdiği emir doğru da yanlış da olsa, bir başkana itaat şarttır, onun emrine karşı gelen kimse idam edilmelidir.

Necedât: Bir önceki mezhebin görüşlerine ve liderine karşı çıkan Necdet b. Amir tarafından kurulmuştur. Bunların görüşüne göre:

1. Din iki bölümdür. Birincisi Allah'ı, peygamberlerini, Allah katından gelmiş olanların hepsini ve Müslümanların kanlarının dökülmesinin haram olduğunu bilmektir. Bunları bilmek farzdır ve bilmemek aslâ özür sayılmaz. İkincisi ise bu sayılanların dışındaki hususlardır. İnsanlar, haram ve helâl veyâ haram olan hususlarda delil gösterilene kadar, bilgisizliklerinden ötürü mâzur sayılırlar.

2. Kendileriyle andlaşma yapılanların kan ve malları helâldir. Bunu haram sayanlardan ayrılmak, onları terk etmek gereklidir.

3. Dinî sebeplerle cezalandırılan kimseleri Allah her hâlde affeder; şâyet affetmezse, azabı ateş dışında bir şeyle yapar ve sonunda onları muhakkak cennetine koyar.

4. Küçük de olsa, yalan söyleyip bu yalanında ısrar eden kimse dinden çıkmış, bu hareketi ile Allah'a ortak koşmuş olur. Buna karşılık zinâ eden, içki içen, hırsızlık yapan bir kimse bu hareketlerinde ısrar etmezse, Allah'a ortak koşmuş olmaz.

5. Eğer can korkusu varsa, bir kimsenin söz ve hareketinde olduğu gibi görünmemesi câizdir.

6. İnsan topluluklarının başında mutlaka bir idârecinin bulunması şart değildir.

Beyesiye: Mezhep, adını Beyhes b. el - Heysem'den almıştır. Görüşleri:

1. Bir kimse Allah'ı, peygamberleri, Hazreti Muhammed'in tebliğlerini bilip, ayrıca dînen yasak olan hususları öğrenip kabul etmedikçe Müslüman sayılmaz. Bunları ismen bilip de teferruatını bilmezse zararı yoktur; ama kesinlikle bilmediği hususta durması, müsbet veyâ menfi bir fikir beyan etmemesi lâzımdır.

2. İman, bütün hak olanları bâtıldan ayırdetmektir. Söz ile ifade ve amel ile göstermeksizin sâdece kalben inanmakla da iman olur.

Acaride: Abdülkerim b. el Acred'in adına izafetle kurulmuştur. Belli başlı görüşleri şunlardır: 1. Yusuf süresi sadece bir aşk hikâyesidir, aslında *Kur'an*'ın bir bölümü değildir.

2. Büyük günah işleyenler dinden çıkmışlardır.

3. Müslümanların H. e katılmaları dinen farz değil, ancak fazilettir. Katılmayanların dinden çıktığı söylenemez.

4. Girişilen savaşlara katılmayanlar, eğer dinlerine bağlı kimselerse, düşman sayılmazlar.

5. Putperestlerin çocuklarının da temelli cehennemde kalacakları hakkındaki Ezarika'nın görüşü doğru değildir.

Acaride'nin on beş kadar kolu vardır. Bunlar gerek ana mezhepten gerek birbirlerinden küçük farklarla ayrılırlar. Adları şunlardır: Meymuniye, Halfiye, Hamziye, Şuaybiye, Hazimiye, Malumiye, Mechuliye, Saltiye, Se'âlibe, Ahnesiye, Ma'bediye, Şeybaniye, Ruşeydiye ve Uşriye, Mukremiye, Etrafiye,

Sufriye: Ziyad b. el - Asfar'a mensup olanların kurdukları mezheptir. Görüşleri şöyle özetlenebilir:

1. Kendileriyle beraber isyan edip de savaşa katılmayanlar, din ve itikatta kendilerine uyuyorlarsa, kâfirliklerine hükmolunamaz.

2. Zinâ edenin öldürülmesi gerektiği hakkındaki hükmü kabul ederler.

3. Allaha ortak koşanların çocuklarının cehennemde temelli kalacaklarını kabul etmezler.

4. Takiyyenin amelde değil, sadece sözde câiz olduğunu söylerler,

5. Dinî yönden cezayı gerektiren zinâ, hırsızlık, iftira gibi fiilleri işleyenlere kâfir veya müşrik denilemez. Fakat bu dünyada cezayı gerektirmeyen büyük günah işleyenlere, meselâ namazı, orucu terk edenlere kâfir denilir, derler.

İbadiye: VII. yüzyıl sonlarında yaşamış olan Abdullah b. İbad'ın kurduğu bu mezhep, H. in zamanımıza intikal etmiş yegâne koludur. Arap Yarımadasının bâzı bölgelerinde, Uman, Libya ve Madagaskar'da, Kuzey Afrika ülkelerinde ve Cerbe adasında yaygın hâlde bulunmaktadırlar. Mezhepler târihi kaynakları, bu mezhebin görüşlerini şöyle belirtmektedirler:

1. Müslüman olan fakat kendilerine muhalif olan kimseler, bu hareketleri sebebiyle müşrik sayılmazlar. Bu gibiler kâfirdirler. Onlarla nikâhlanmak câiz ve mirasları helâldir. Bu gibilerle savaşıldığında ele geçirilen silâh, sürü v. b. ganimet olarak alınır, bunun dışında kalanlar haram sayılır.

2. Muhaliflerinin şahitlik etmeleri câizdir.

3. Büyük günah işleyenler Allah'ın birliğini kabul etseler bile katiyen mümin sayılmazlar.

4. Kulların işledikleri fiiller her bakımdan Allah'ın yaratığıdır. Kul bu fiilleri mecâzen değil, gerçekten «iktisab» eder. İş yapma gücü bir arazdır, fiil onun sebebi ile meydana gelir.

Târihte bilhassa Kuzey Afrika'da Fâtımîlere karşı isyanları ile meşhur olan İbadîler devamlı olarak tenkile tâbi tutulmuşlardır. Yalnız Uman'da kurdukları imâmet, VII. yüzyıldan zamanımıza kadar varlığını muhafaza edegelmiştir.

Kuzey Afrika İbadîleri yeniden bir devlet kurma çabasına 1905 yılında Libya'da Süleyman Barunî ile girişmişlerdir. II. Abdülhamid tarafından hareketleri şüphe ile karşılanan bu lider, İstanbul'a dâvet edilince, Mısır'a kaçmış ve orada çalışmalarına devam etmiştir. Meşrutiyetin ilânından sonra ise Meclis-i Mebusân'a Cebel Nefûse mebusu olarak çağrılmıştır. İtalyanların Trablusgarb'ı işgal teşebbüsünde harekete geçerek İtalyanları püskürtmüştür. Atatürk'ün daha birkaç arkadaşı ile yardıma gelmeleri bu sıralardadır. S. Barunî'nin 1919 yılında kurduğu Trablus Cumhuriyeti İtalya tarafından tanınmışsa da, iki yıl sonra ortadan kaldırılmıştır.

İbadîlerin itikat ve fıkıh yönünden diğer Müslümanlardan büyük farkı yoktur. Ayrılıkları, bilhassa ameli, imanın bir parçası saymalarından ileri gelmektedir. — Y. K.

HARİCİYE NEZARETİ: bk. DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI.

HARİCİYE VEKÂLETİ: bk. DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI.

HÂRİD, Güney Arabistan'da, Cevf'te bir vâdi ve Arabistan'da bir nehir. Nehrin kaynağından 200 m kadar sonra genişleyen kısmında bol miktarda balık bulunur. Bu bakımdan nehrin iktisâdî yönden önemi büyüktür. Nehrin suları büyük bentlerde toplanır ve kurak mevsimler başlayınca arazi sulamasında kullanılır. Doğu Sarat'ın en önemli akarsuyu olan H., bütün San'a, Havlan ve Sanhan bölgelerini sular.

HARİHARA (Hint mitol.), Vişnu ve Śivâ'nın vasıflarını kendi içinde birleştiren bir ilâhe. Bilhassa Hamer san'atı bunu tasvir eder. Sağ tarafı, başında Tiyara'yı taşır ve Vişnu'nun alâmetlerini elinde tutar; sol tarafı ise başında saç topu ve alnının ortasında bir yarı gözden meydana gelmiştir; elinde de Śiva'nın alâmetlerini tutar.

HARÎK, Necd'de, ‹Yamâma'nın güneyinde ve Büyük Sahra'nın yanında bir bölge. Çok sıcak olan bu bölgenin idare merkezi Huta'dır.

HARİKAN (İng. Hurricane, İsp.: huracán, Kızılderili dillerinden), çok şiddetli bir kasırgaya verilen ad. H. esnasında rüzgâr 12 şiddetinde (120 km./sa veyâ daha da fazla) eser.

HARİM, Antakya'nın 33 km doğusunda bir ilçe merkezi ve Haçlı Seferleri sırasında adı çok geçen bir kalenin adı. Haçlı orduları, 1098 yılında Antakya'nın kuşatılması sırasında burayı zaptetmiş ve hisarını yeniden yapmışlardı. Fakat 1163'te Nureddin'in Hıristiyanlara karşı o bölgede kazandığı büyük bir zaferden sonra H., yeniden Müslümanların eline geçti. Önemi dolayısıyle Haçlılar H.'i geri almak için birkaç kere teşebbüse geçmişlerse de, başarı gösterememişlerdir. Eyyûbilerden Aziz, 1332'de burada sun'î bir tepe üzerinde bir kale yaptırmıştır ki, kalıntıları hâlâ durmaktadır.

HARİMÎ: bk. KORKUT (Şehzâde).

HARING [*hęring*], **Hugo** (doğ. Biberach 1882), Alman mimarı. Tahsilini Stuttgart'ta, Th. Fischer ve Dresden'da P. Wallot'un yanında tamamlamıştır. 1921 yılından i'tibâren Berlin'de faaliyette bulundu ve burada 1923 yılında kendisi tarafından kurulan Der Ring (Halka) Mimarlar Birliği ile 1935-1943 yılları arasında «Şekillendirme, San'at ve Eser Okulu» adlı teşekkülleri yönetti. Sonra Biberach'da yaşamağa başladı. H., «Yeni inşâ» adını verdiği organik inşâ tarzının yaratıcısıdır.

Yapıları: Berlin-Zehlendorf'taki konutlar (1926); Berlin-Siemensstadt'taki konutlar (1929-1930); Berlin'de Badenweiler'da, Tutzing'de ve Biberach'da evler. Yayınları: *Wege zur Form* (Biçime Giden Yollar) [1925, Die Form, 1. sayı]; *Neues Bauen* (Yeni İnşâ) [1947]; *Geometrie und Organik* (Geometri ve Organizma) [1951]; *Vom neuen Bauen* (Yeni İnşâ üzerine) [1952].

HARINGTON [*hąrıngtın*], **Sir Charles** (Chichester 1872-1940), İngiliz generali. 1892 yılında Kral'ın Liverpool alayına atanan H., Güney Afrika Harbi'ndeki başarılarından sonra çeşidli kurmaylık hizmetlerinde vazife görmüş ve I. Dünya Harbi patlayınca, Fransa'ya giderek Genel Kurmay kadrosunda çalışmıştır. Başarı ve kabiliyeti sonucu sür'atle yükselen H., 1916 Haziranında tuğgeneral rütbesiyle 2. Ordu Kurmay başkanlığına getirilmiş, 1918 Nisanında Kraliyet Genel Kurmayı İkinci Başkanı olmuştur. 26 Eylûl 1920'de Gen. George Francis Milne'nin yerine, İstanbul ve Karadeniz bölgesindeki İngiliz, aynı zamanda İ'tilâf Devletleri Kuvvetleri Başkomutanı tâyin edilmiştir.

8 Kasım 1920'de İstanbul'da vazifesine başlayan H., daha ilk günden i'tibâren Mustafa Kemâl Paşa'ya büyük önem vermek zorunu duymuştur. Nitekim, Rumbold'un 20 Ocak 1921 târihli raporunda da: «H., Mustafa Kemâl'i bir çeteci saymanın faydasız olduğu fikrindedir» denilmektedir.

H., 13 Haziran 1921'de Bnb. Henry ve Sturton adlı iki subayı İnebolu'ya göndererek, Mustafa Kemâl Paşa'yı bir torpito ile İstanbul'a gelmeye ve kendisiyle Boğaziçi'nde işgal ettiği yalıda barış esasları üzerinde anlaşmaya dâvet etmiştir. Bu haberciler, İngilizlerin, Türk istiklâlini tam olarak kabul ettiğini ve Yunanlıların topraklarımızdan çıkarılacaklarını, başka meseleler üzerinde de tartışma yapılabileceğini söylemişlerdir. Mustafa Kemâl Paşa, İstanbul'a gitmeyeceğini, H. un İnebolu'ya gelip o sıra orada bulunan

HARINGTON: Mudanya'da İsmet Paşa (İnönü) ile

Re'fet Paşa ile görüşmesini cevab olarak bildirmiştir. 18 Haziran 1921'de İstanbul'da Hâmid Bey (bk. KIZILAYCI HÂMİD BEY) den Mustafa Kemâl Paşa'ya gelen telgrafta da «İngilizlerin sür'atle barışa varabilmek için görüşme istedikleri» bildiriliyordu. Ankara'nın Hâmid Bey'e cevabı: «Müzakerelere hazırız» yolunda idi. 5 Temmuz 1921'de Zonguldak'a gelen bir İngiliz torpitosu ile H.'dan Mustafa Kemâl Paşa'ya yollanan mektupta: «Zât-ı âlîlerince uygun görülecek bir günde İnebolu'da veyâhud İzmit'te zât-ı âlîlerine mülâki olmak üzere Ajaks Zırhlısı ile gelmek için Britanya Hükûmeti tarafından me'zuniyeti hâiz bulunuyorum ve vaziyet hakkında arzu buyurulduğu takdirde son derece açık ve serbest bir surette fikir teâti etmeğe hazırım» denildikten sonra, âdetâ, görüşmek isteğinin Mustafa Kemâl Paşa'dan geliyormuş gibi bir ifâde kullanılıyordu. Gerçek bunun tersi olduğu için Mustafa Kemâl Paşa sert cevabında: «Millî taleplerimiz zât-ı âlîlerince malûmdur. Millî topraklarımızın düşmanlardan tamamiyle temizlenmesi, millî sınırlarımız içinde siyasî, malî, iktisâdî, askerî, adlî, harsî tam istiklâlimiz esas kabul edildiği takdirde müzakereye girmeğe hazır olduğumuzu beyan ederim» diyerek H.'u İnebolu'da torpito içinde değil, karada görüşmeğe çağırmıştır. Yazıda son olarak da: «Maksad-ı âlîniz, sâdece vaziyet hakkında fikir alışverişi ise, bunun için arkadaşlarımızdan birini me'mur edebiliriz» denilmektedir. H.'dan hiçbir cevap gelmemiştir. Ancak 7 Temmuz 1921'de İstanbul'da Hâmid Bey'e gelen İngiliz maslahatgüzârı Mr. Ratigan'dan, H.'un, İngiliz esirlerinin yer ve durumlarını araştırmak için Bnb. Henry'yi vazifelendirdiği ve Türk millî kuvvetlerinin İstanbul'a doğru hareketlerine devam edip etmeyeceklerinin Mustafa Kemâl Paşa'dan öğrenilmesini istediği anlaşılmıştır.

Ümidi kırılan H., 26 Mayıs 1921 târihli raporunda War Office'e «Yunan zaferi şüphelidir» diye yazmıştır. 26 Eylûl 1921'de İstanbul'dan ayrılan H., az sonra tam tarafsızlığını belirtmiş (bk. HÂKİMİYET-İ MİLLİYE, 9 Kasım 1921) ve Mareşal Wilson da kendisine yazdığı 14 Aralık 1921 târihli mektupta: «İstanbul'u tamâmen terk etmek ve Türklerle dost olmak en iyi politikadır» tavsiyesinde bulunmuştur.

8 Nisan 1922'de Paris'den İstanbul'a dönen H., 3 Haziranda verdiği: «Hiçbir taraf zafer kazanamayacak!» demeciyle hâlâ gerçeği göremiyordu. H.'un 5 Eylûldeki: «Mustafa Kemâl karşısında tâviz vermenin nereye kadar gideceği» sorusuna karşı, İngiliz Kabinesi H.'a bir takviye kıt'ası gönderilmesine karar vermiş; fakat bütün bunlar Türk hakkının tecellîsini önleyememiş ve Türk zaferinin doğmasını durduramamıştır.

11 Ekim 1922'de Türk, İngiliz, Fransız ve İtalyan delegeleri arasında imzalanan Mudanya Mütarekenâmesi (b. bk.) görüşmelerinde İngiltere'yi temsil eden H., o gün Mustafa Kemâl Paşa (Atatürk)'dan şu telgrafı almıştır:

«Mudanya Konferansı sırasında Türkiye delegesi General İsmet ile Ekselânsınız arasındaki karşılıklı ciddî anlayış hislerinin bizde çok derin bir memnuniyet uyandırdığını arz etmekle şeref duyarım. Sulhun te'sisi için sarf edilen gayretlerin başarıyla sonuçlanmasını bütün insanlık adına arzulamakta ve ümid etmekteyim. Ayrıca Ekselânsınızın benimle görüşmek üzere izhar ettiği arzuya teşekkür eder, Ekselânsınızı selâmlarım.»

1923 Ekiminde Hindistan'daki Kuzey, 1927'de Batı bölgesi kumandanlığına atanan H., 1931'den 1938'e kadar Cebelüttârık Vâlisi olmuştur. H.'un, *Tim Harington Looks Back* (London 1940) adlı, Türkleri de ilgilendiren bir kitabı vardır. — F. T.

HARÎRÎ, Ebû Muhammed el-Kasım b. Ali b. Muhammed (Maşâh 1054-1122), Arap dilcisi ve yazarı. Basra'da okumuştur. Sarayda istihbârat âmirliği yapmış ve bu bakımdan başkentte bulunan yüksek rütbeli kişilerle temas etmiştir.

En tanınmış eseri *makâmât*'tır. H. bu eseriyle büyük ün kazanmıştır. Eserdeki hikâyeler hem İslâm câmiasında, hem de Yahudiler ve Hıristiyanlar arasında rağbet görmüştür. H.'nin bu eseri Lâtinceye de çevrilmiştir. Resim için bk. MAKAMAT-I HARÎRÎ.

HARÎRİYE, Rifâiye tarikatının bir kolu. H., Ali b. Ebi'l-Hasan ül-Harirî el-Mervârî tarafından kurulmuştur.

HÂRİS b. CABALE (El-), Suriye'de hüküm süren Gassânî'ler (b. bk.) hânedanının en büyük hükümdarı. Monophysit Hıristiyan olan bu hânedanda monophysit kilisesinin başmüdafii H. idi. Bizans imparatoru İustinianos 529 yılında H. i Suriye'deki bütün Hıristiyan Arap kabilelerinin reisi olarak ilân etmiş, kendisine imparatordan sonra en yüksek derece olan phylarkhos ve patrikios unvânlarını vermiştir. Aynı yılda Bizanslarla birlikte Samirî ayaklanması seferine katılmıştır. H in zamanının çoğu Hira hükümdarı III. Munzir'e karşı savaşmakla geçmiş ve 528 yılında bu hükümdarı yenmiştir. Tahminen 10 yıl sonra Dimeşk ile Palmyra (Tedmür) arasındaki Strata denilen bir arazi yüzünden aralarında bir anlaşmazlık çıkmış, 541 yılında H, Belisarios kumandasındaki Bizans ordusu ile beraber Mesopotamya'da savaşmış, fakat belirli bir zafer kazanamamıştır. Dönüşte Bizans ordusundan ayrılarak Suriye'ye başka yoldan geldiği için, imparatora ihanetle suçlandırılmıştır. Bundan sonra 544 yılına doğru Munzir ile aralarında yapılan bir savaşta oğullarından biri Munzir'e esir düşmüş ve Munzir tarafından el-Uzza tanrıçasına kurban edilmiştir.

544 yılında Kinnesrin bölgesindeki el-Hiyar'da yapılan savaşta H. savaşı kazanmış, Munzir ise bu sırada öldürülmüştür. Munzir'in yerine geçen oğlu Amr, bir süre sonra babasının öcünü almak için Suriye'ye akınlar yapmıştır. H. bu durumu Bizans İmparatoruna bildirmek ve alınacak tedbirleri konuşmak üzere 563'te İstanbul (Kostantiniye) a gitmiştir. Bu sırada yerine geçecek kimseyi tâyin için de imparatorla görüşmüştür. Yerine oğlu el-Munzir geçirilmiştir.

HARİS il-Haris b. Ka'b veyâ **BALHARİS,** Yemen grupundan bir Arap kabilesi. Nacran'da oturur ve Câhiliye devrinde bir kısmı Yagus putuna tapardı, bir kısmı da Hıristiyan idi.

Hz. Peygamberin ünü Arabistan'a yayılınca, onunla karşılaşmak istediler. Fakat Hz. Muhammed'in, Allah'ın elçisi olduğuna kanaat getirince bu karşılaşmaktan çekindiler. Peygamber, 632 yılında, H.'leri İslâmlığı kabule zorlamak için üzerlerine 400 savaşçı gönderdi. Bunun sonucu olarak puta tapanlar ile muhtemelen Hıristiyanların bir kısmı İslâmiyeti kabul ettiler.

HÂRİSE b. Bedr (623-686), eski Arap târihini iyi bilen, meclislerde zekâsı kadar hoşsohbet oluşu ile de tanınan ve birçok savaşlara da katılmış olan bir Arap. Cemel gününde Ali'ye karşı savaşa girip sonra Ali tarafına geçmiştir. Haricîlere karşı savaşları vardır. Bâzan kazanmış, bâzan yenilmiş ve bir vuruşma sırasında suda boğularak ölmüştür.

HARİTA (Fr. carte) yeryüzünün tamamının veyâ bir parçasının, belli bir ölçeğe göre küçültülerek, bir düzlem üzerinde gösterilen şekline verilen ad. İnsan ve toplum hayatında büyük bir yeri olan H., çeşitli alanlarda, birçok maksatlarla kullanılmaktadır. Plânlı olarak araziden geniş ölçüde faydalanmak; sulama, kurutma, ormancılık, mâden arama; şehirlerin imarı, tapu - kadastro işleri; kara ve demiryollarının yapımı; su kuvvetinden enerji istihsâli; deniz, kara ve havayolları seferleri; jeolojik, coğrafî ve arkeolojik araştırmalar gibi hemen hemen her sahada yapılacak çalışmalarda, yurt savunmasında ve daha birçok işlerde H., önemli bir yer tutar. Bu sebepledir ki, ekonomik kalkınma plânlarının tanziminde H. işleri ön plânda gelir.

H. lardan faydalanabilmek için, yeryüzünün hangi ölçüde küçültülmüş olduğunun H.'nın bir köşesinde gösterilmiş olması lâzımdır. Bu küçültme ölçüsüne «ölçek» denir. Ölçekler, «kesirli ölçek» ve «grafik ölçek» olmak üzere iki çeşittir. Kesirli ölçek (1/25 000 gibi) te, pay H. üzerindeki, payda ise paya tekabül eden arazi üzerindeki uzunluğu gösterir. Grafik ölçek, H.'daki uzunluğun gerçekte ne kadar bir uzunluğun karşılığı olduğunu gösteren, üzeri bölmelere ayrılmış bir doğru parçasıdır.

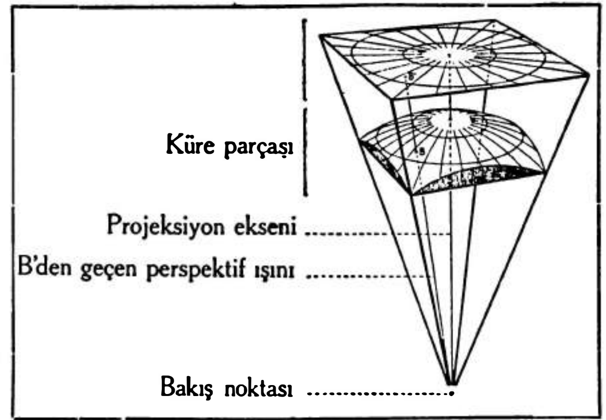
Çok büyük ölçekte yapılanlar dışında hiçbir H., gösterdiği toprak parçasına tam olarak benzemez. Bunun sebebi, küre biçiminde olan toprak parçasının bir düzlem üzerine aynen geçirilmemesidir. Bundan dolayı aslına en uygun H., kürevî bir yüzey üzerine yapılan H.'dır.

H.'lar, geniş anlamda topografik H.'lar ve genel H.'lar olarak iki sınıfa ayrılır. Genel H.'lar, özel amaçlar için yapılan, kullanış ve yapılışlarına göre çeşitlere ayrılan H.'lardır. Bu H.'lar ya topografik H.'lardan güçültülerek veyâ türlü kaynaklardan derlenerek hazırlanır.

Topografik H,'lar ve plânlar, yeteri büyüklükte bir ölçekte çizilen ve cisimlerin çoğunun tabiattaki büyüklüğünü, ölçeğe göre ayrıntılı olarak gösteren H.'lardır.

Bu genel tasnif dışında, H.'ları ölçeklerine, kullanış amaçlarına, yapılış tarzlarına göre de sınıflandırmak mümkündür. H.'lar ölçeklerine göre, küçük ölçekli, orta ölçekli ve büyük ölçekli H.'lar gibi üç grupta toplanabilir.

H.'ları kullanış amaçlarına göre de şu çeşitlere ayırmak mümkündür: Kara H.'ları (yeryüzünün umumiyetle karalarla kaplı bölgelerini ve bu bölgelerin karalarla ilgili özelliklerini gösteren H.'lar); deniz H.'ları (ele aldığı bölgenin sadece denizle ilgili özelliklerini, deniz derinliklerini, kıyıların girinti çıkıntılarını, deniz fenerlerinin yerlerini gösteren H.'lar); hava H.'ları (uçakların gidiş gelişlerini kolaylaştırmak için hava ile ilgili bilgileri gösteren H.'lar); kadastro H.'ları (mülk sınırlarını gösteren şehir plân ve H.'ları); coğrafya H.'ları (ölçekleri 1/500 000'den küçük olan H.'lar, atlaslar, duvar H.'ları); beşerî coğrafya H.'ları (nüfus sıklığı, nüfus hareketleri, ırklar, diller ve dinleri gösteren H.'lar); askerî H.'lar (askerî maksatlar için kullanılan H.'lar) (1/25 000); siyasî H.'lar (ülkeleri, sınırlarını veyâ bir ülkeyi ve o ülkenin içindeki idarî bölgelerin sınırlarını gösteren H.'lar; dünyanın belirli bir bölgesinde, belirli bir dönem içindeki siyasî bölümleri gösteren târihî H.'lar); jeoloji H.'ları (o bölgenin jeolojik yapısını gösteren H.'ları); orman H.'ları (orman kümelerini ve sınırlarını gösteren H.'lar); bitki H.'ları (bitki cinslerini, dağılışlarını, kümelerini gösteren H.'lar); meteoroloji H.'ları (yağış, nem, rüzgâr gibi hava olaylarını gösteren H.'lar); yol H.'ları (karayolu, demiryolu ve denizyolu); ekonomik H.'lar (tarım ve çeşitli endüstri merkezlerini, tabiî kaynakları gösteren H.'lar). Bâzı H.'larda bu H. çeşitlerinden birkaçının unsurları bir arada gösterilebilmektedir.

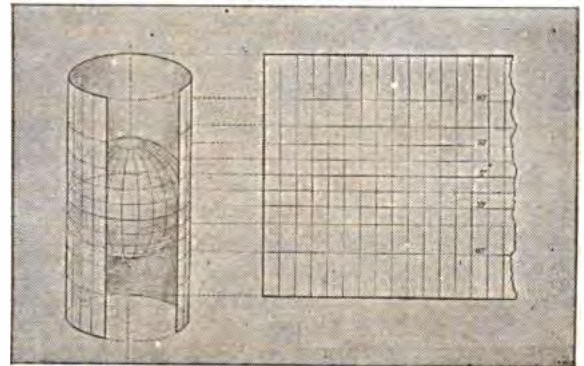
(Şekil: 1)
HARİTA: Projeksiyon

H.'lar yapılış usullerine göre de topografik, plânimetrik, fotogrametrik H.'lar ve istikşaf H.'ları gibi çeşitlere ayrılır. Plânimetrik H., yatay durumu, topografik H., yatay ve düzey durumları; kabartma H. ise yer şekillerini üç boyutlu, gövdeli olarak gösterir. H.'lar bunlardan başka münhanili, gölgeli ve taramalı gibi özelliklerine göre de sınıflandırılır.

Umumiyetle küreye benzeyen ve «geoid» adı verilen yer yuvarlığını üzerindeki bütün şekilleriyle, bir düzlem üzerine, geometrik bağıntıları bozulmaksızın, uygun matematik denklemlerle aktarmak için birtakım sistemler kullanılır ki, bunlara izdüşüm (irtisam; projeksiyon) denir (Şekil: 1) Aktarma sırasında uzunluklar, açılar, yönler ve şekillerin, ölçeğe göre, tabiattakine eşit ve benzer olması istenir. Fakat bu geometrik vasıfların hepsini üzerinde toplayan bir izdüşüm mevcut değildir. Ancak, H.'ların kullanış amacı ve H.'sı yapılacak bölge göz önünde tutularak, bu amaca ve bölgeye en uygun izdüşüm sistemi seçilir ve tatbik edilir.

Bâzı izdüşüm sistemleri şunlardır:

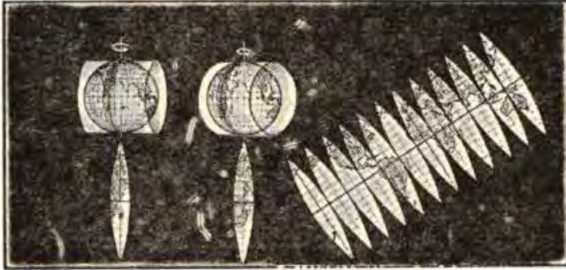
Merkator sistemi: Esası bir silindire dayanır. Küreye ekvatorda teğet olarak bir silindir geçirilip paralel ve meridyen dairelerin izdüşümleri bunun üzerine alınır. Silindir açıldığı zaman paralel ve meridyenlerin gerçekte olduğu gibi birbirlerini dikey olarak kestikleri; meridyenlerin birbirine eşit; paralellerin ise, ekvatordan kutuplara doğru

(Şekil: 2)
HARİTA: Merkator projeksiyonu

gidildikçe aralıklarının açıldığı ve nihâyet kutup noktalarının sonsuzda olduğu görülür. Bu izdüşümde şekiller tabiattakine uygun, fakat alan ve uzunluklar ekvatordan uzaklaştıkça büyümektedir. Denizcilik ve havacılıkta kullanılan H.'larda en önemli ve aranan vasıf, yönlerin doğru bir şekilde gösterilmesi olduğundan, bu H.'ların yapımında bu vasfı taşıyan Merkator izdüşümü tercih edilir (Şekil: 2).

Gauss - Kruger izdüşümü: Askerî H.'larla büyük, orta ve küçük ölçekli topografik H.'larda açı, uzaklık ve şekil bakımından tabiattakine eşitlik ve benzerlik istenir. Bu üç şartı da, H.'da yapılacak ölçme hatlarının sınırları içinde kalarak, özellikle küçük alanlara inildikçe, kendisinde toplayan izdüşüm, Gauss - Kruger izdüşümüdür. Bu izdüşümde silindir, yeryüzüne bir meridiyen boyuna teğet olarak geçirilir ve yeryüzünün izdüşümü matematik denklemlerle bu silindirin üzerine alınır (Şekil: 3).

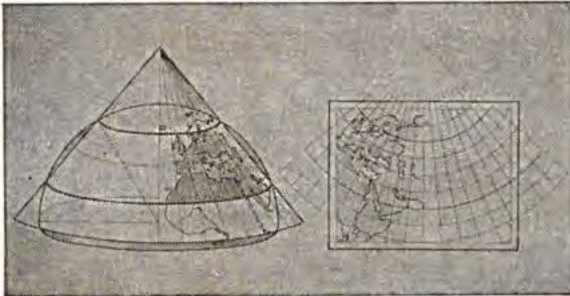

(Şekil: 3)
HARİTA: Gaus - Kruger projeksiyonu

Stereografik izdüşüm: Yeryüzüne kutup noktasında teğet olarak geçirilen bir düzlem üzerinde, 80° enlem yukarısında bulunan kutup bölgesinin izdüşümü alınır. Bu izdüşümde boylam dâireleri H. üzerinde, kutup noktasından çap şeklinde çıkan doğrular; enlem dâireleri de merkezleri kutup noktasında bulunan eşmerkez dâireler olarak görünür. Bu izdüşüm, yeryüzüne kutup noktasında teğet olarak konulan bir şeffaf düzleme, Kutup Yıldızından kuşbakışı bakılması hâlinde, yeryüzünün şeffaf düzlem üzerindeki görüntüsü gibi tasarlanır. Üç boyutlu, gövdeli izdüşüm (stereografik izdüşüm) adı da buradan gelmektedir (Şekil: 1).

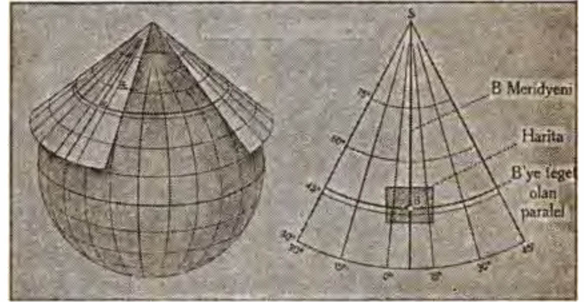
Bu izdüşüm sistemlerinin, diğer birçok izdüşüm sistemlerine nazaran daha elverişli oldukları uzun tecrübelerle anlaşılmış ve bütün dünya milletleri bu sistemleri kullanmaya başlamışlardır. Daha önce birçok bilginler tarafından bulunup uygulama alanına konulmuş olan Lambert, Bonn gibi çok sayıdaki izdüşüm sistemleri ve matematik denklemleri artık kullanılmamaktadır (Şekil: 4, 5, 6, 7).

H.'ların alınmasında ikinci önemli problem, yeryüzündeki her noktanın konumu ile yüksekliğinin tesbit edilerek

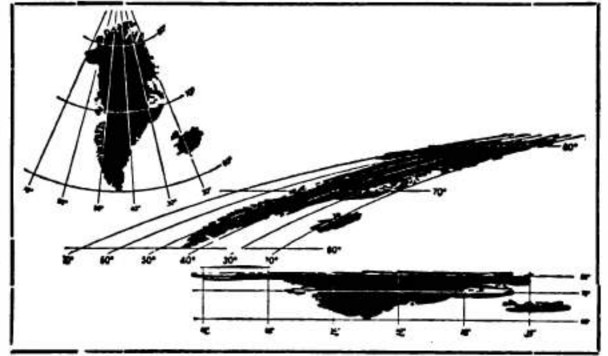
(Şekil: 4)
HARİTA: Lambert projeksiyonu

kanava üzerine geçirilmesidir. Bu noktaların dağılım şemasını yapmak için, o noktanın önceden bulunmuş enlem - boylam derecelerinden, üçgenleme usûlünden veyâ havadan fotoğraf çekme yolundan yararlanılır. Büyük Sahra, Amazonas'ın Rio havzası, Orta Asya çölleri gibi pek meskûn olmayan bölgelerin H. ları enlem - boylam derecelerinden yararlanılarak, nüfus yoğunluğu fazla bölgelerin H.'ları ise öteki iki metoda göre yapılır.

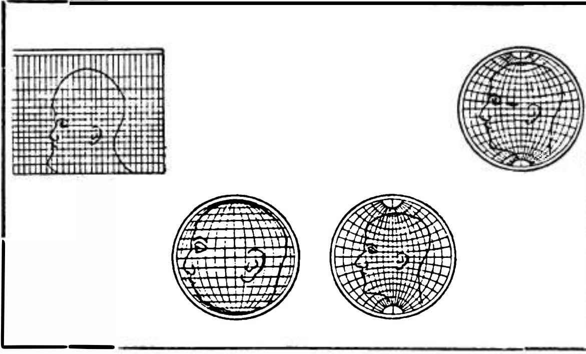
(Şekil: 5)
HARİTA: Bonn projeksiyonu

Topografya H.'sı hazırlamada en iyi sonuçlar veren metod, 1615 yılında Hollandalı Snellius tarafından bulunmuş üçgenleme metodudur. Bu metoda göre H.'sı yapılacak büyük bir bölge veyâ ülke, ilk önce uzunlukları aş. yu. 200 km olan üçgen, dörtgen zincirlerinden müteşekkil birinci derecede nirengi poligonlarıyle kaplanır. Bu zincirlerdeki üçgenlerin kenarları ortalama 30 km dir. Üçgen, dörtgen zincirlerinin kenar ve köşegenleri ölçülür. Ölçme işinde bir

(Şekil: 6)
HARİTA: Değişik üç projeksiyonda Grönland'ın görünüşü

tek ölçü ile yetinmeyip birkaç defa ölçü ve kontrol ana prensiptir. Böylece ölçü hatâları ortalanır, dengelenir ve kaba hatâlar önlenir. Ölçülen üçgen, dörtgen veyâ zincirlerinin bir noktasından geçen meridyenle ekvator başlangıç olarak alınır. Bunların keşişme noktasından başlayarak meridyen üzerinde enlem, ekvator üzerinde boylam değerleri açı cinsinden ölçülür ve sayılar. Üçgen açılarının ölçülmesinde gündüz helyotrop (güneş ışığını ayna ile aksettiren âlet), gece pırıldak ışıklarına bakmak suretiyle çok hassas teodolit (açı ölçen âlet)'ler kullanılır. İzdüşüm sonunda H. üzerinde görülen ve H.'nın çizimine yarayan bu değerlere düz koordinat değerleri denir. Bu koordinatların gösterdiği yere, noktaya da konum yeri adı verilir. Konum yeri bilinen bir noktadan denklemlerle diğer noktaların koordinatları hesap edilir (geodezinin ana problemi). Üçgenleme zincirler hâlinde veyâ dolgu şeklinde olsa da, bütün üçgen kenarları yeryüzünde düz bir ovada üstün incelik

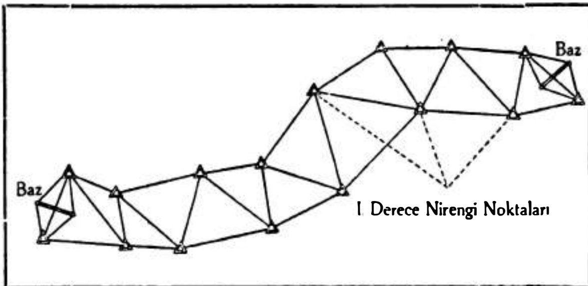
(Şekil: 7)
HARİTA: İnsan başının çeşitli projeksiyonlarda görünüşü

ve doğrulukla ölçülen başlangıç uzunluğuna dayanır. Buna baz (dıl - ı esas) denir. Geodezide ölçülen bazların doğruluk derecesi, ortalama hatasının bazın uzunluğuna olan oranı ile gösterilir.

Bugün geodezik ölçme işlerinde «İnvar» adı verilen ve hararet karşısında genişlemesi az olan % 36 nikel karışımlı çelik şeritleri veyâ telleri kullanılır. Baz birkaç telle 6 - 12 - 24 defa ölçülür ve bu ölçülerin ortalama değeri bulunur. Ayar, hararet, eğim ve deniz seviyesine indirme için gerekli düzeltmeler hesapla yapılır. Üçgenleme zincirlerinde veyâ dolgu üçgenlemesi içinde her 100 - 200 km de bir ölçülen bazları bir ucunda veyâ baz büyütme ağının bir noktasında geodezik astronomi usulleriyle bu noktanın yeryüzündeki astronomik enlem, boylam ve diğer bir üçgenleme noktasına olan astronomik azimut (semt)'u ölçülür. Üzerinde astronomik boylam ve astronomik azimutu ölçülmüş olan üçgenleme noktasına Laplace noktası adı verilir.

Ölçülen bu bazların değerleri, teşkil edilen baz büyütme şebekeleri vasıtasiyle birinci derece, yâni ortalama 30 km uzunluktaki ana üçgenleme kenarlarına, baz büyütme ağı denilen üçgen veyâ dörtgenlerle aktarılarak kenarın uzunluğu bulunur. Baz büyütme ağında kenar hesabına giren açılar, 90° ye yakın seçilir. Bu suretle yapılan ve çok taraflı bilgiyi gerektiren bir istikşaf sonunda memleket ana üçgenleme zincirleri veyâ ağları kurulmuş olur.

Birinci derece nirengi poligonları içindeki boşluklar sırasiyle mesafeleri ortalama 15 km olan ikinci derece nirengi noktaları, bunlar da araları ortalama 8 km olan üçüncü derece nirengi noktaları ve nihayet araları ortalama 2 - 3 km olan dördüncü derece nirengi noktalarıyle sıklaştırılarak bütün bölge nirengılenmiş olur. (Şekil: 8). Toprak altına beton veyâ taş işaretlerle tesbit edilen bu nirengi noktalarının ölçü ve hesapları yapılarak koordine ve yükseklik değerleri bulunur. Yükseklik, bir noktanın ortalama deniz

(Şekil: 8)
HARİTA: I. derecede nirengi

seviyesinden olan uzaklığıdır. Bir veyâ birkaç noktanın yüksekliği bilinirse, bu noktalardan başlayarak yeryüzünde diğer noktaların yükseklikleri türlü usullerle tâyin edilir. Bu usullerden en çok kullanılanları nivelman, trigonometrik yükseklik tâyini ve barometre ile yükseklik tâyini metodlarıdır. Geniş bölgelerin H.'larının alımında veyâ küçük ölçekli H. ve plân işlerinde, yükseklik tâyini için nivelman metodu kullanılır ve yükseklik farklarının tesbiti nivo adı verilen ölçme âletiyle yapılır.

Yeryüzünün tabiî şekilleri (dağlar, tepeler, ırmaklar v. b.) ile sun'î te'sisler (yol, binâ v. b.), evvelce teşkil edilmiş nirengiye istinaden arazi üzerinde ya plânçete ile veyâ büyük ölçekli H. alımında takeometre âletiyle topografik olarak veyâhut da yerden ve havadan alınan fotoğraflardan faydalanılarak fotogrametri usulü ile kâğıt üzerine geçirilir.

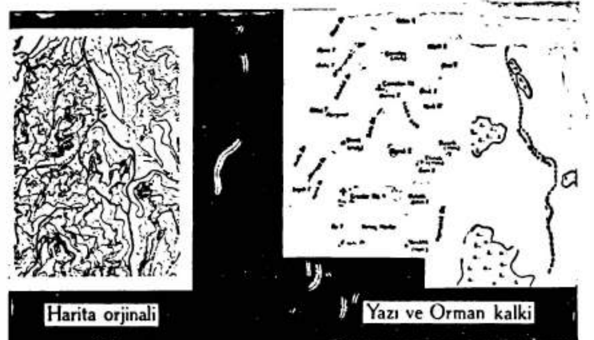

(Şekil: 9)
HARİTA: Havadan fotoğraf alımı

Merkezî izdüşüm kurallarına uygun olarak alınan fotoğraflardan yararlanarak cisimlerin boyutlarını ölçme ve çizim metodlarını araştırma bilimi olan ve son yıllarda bir hayli geliştirilmiş bulunan havaî fotogrametri usulü ile H. ve plânlar daha çabuk ve ekonomik olarak yapıldığından artık topografik usul terk edilmiş gibidir.

Yer fotogrametrisi, su bentleri, yapı işleri, mimarlık gibi özel ve küçük işlerde uygulanır.

Havadan fotoğraf alımı için otomatik çalışan hava kameraları, özel duyarkartlar, büzülmesi ve genişlemesi az filimler, üstün vasıfta objektifler ve özel yapıda uçaklar kullanılır. Hava fotoğrafı yeryüzünün bütün ayrıntılarını da gösteren geometrik vasıfta bilgi ve değerlerle dolu bir H.'ya benzer. Bu metodla H. alımında özel yapıdaki uçağa yerleştirilen özel fotoğraf makineleriyle H.'sı yapılacak bölgenin şeritler hâlinde fotoğrafları alınır (Şek. 9). Bu fotoğraflar şerit istikametinde % 60 - 70 ve yanlama % 20 - 30 arasında

(Şekil: 10)
HARİTA: Bütünleme

birbirine binecek şekilde çekilir. Bu suretle aynı arazi parçası birbirine bindirilerek çekilmiş iki fotoğrafta da bulunduğundan, bu ortak sâha steroskopik (mücessem) bir model teşkil eder. Bu fotoğraf modelleri havadan alınan fotoğrafları H.'ya çevirmeye yarayan âletlere konur. Her çift fotoğrafta bulunması lâzım gelen dört veyâ daha fazla nirengi noktasının hesaplanmış mesafe ve râkımları yardımiyle ve istenilen ölçeğe göre modeller makinada ayarlanıp değerlendirilir. Yâni değerlendirme âletinin müş'iri modelde mücessemî görülen arazide, meselâ bir yola tatbik edilerek istikameti üzerinde yürütülecek olursa, müş'irle irtibatı bulunan kurşun kalem de âletin tersim masası üzerindeki kâğıda istenilen ölçekte yolu çizer. Müş'ir 200 m rakıma göre ayarlanıp modelde bir tepe üzerinde araziye temas suretiyle gezdirilecek olursa, kurşun kalem de kâğıda bu tepenin 200 m tesviye münhanisini çizmiş olur. Böylece model üzerindeki tekmil tabiî şekiller ile sun'î te'sisler ve istenilen irtifadaki münhaniler de kâğıt üzerine çizilerek H orijinali hazırlanır. Zamanla yeryüzünde olan değişiklikler haritaya ölçme ve çizimle aktarılır. Buna bütünleme denir (Şekil: 10, 11). Bu şekilde meydana getirilmiş H. orijinallerinden çıkarılan kopyalar foto - mekanik usulile çinko veyâ alümin-

(Şekil: 11)
HARİTA: Araziden haritaya geçiş

yum levhalara nakil suretiyle meydana getirilen baskı kalıplarından ofset makinelerinde renkli H.'lar basılır.

H.'ların çoğaltılması için basım işinde önceleri tahta kalıplar (1475 Lübeck; Almanya) la, bakır kalıplar (1472 Ptolemy; İtalya) kullanılmıştır. Taşbasma (litografya) usulünün bulunuşu H. basımını artırmış ise de, ağır, pahalı ve kırılır oluşu yüzünden bugün yerini çinko ve alüminyum levhaları almıştır.

H.'nın iskeleti hangi projeksyonla çizilirse çizilsin, bunlar üzerine yer şekillerini geçirmek için birbirinden farklı metodlar bulunmuştur. Bunlar tarama, bölgeleme, hipsometri ve tesviye eğrileri metodlarıdır.

Tarama metodunda arazi şekilleri, belli iki yükseklik eğrisi arasına, eğim doğrultusunda yan yana çizilen kısa hatlarla gösterilir.

Gölgeleme metodunun esası ise, araziyi kabartma farz ederek, kuzey - batı yönünden 45° lik bir eğimle geldiği kabul edilen ışığın, bu arazi üzerinde gölgelediği yerleri koyu renklerle, fazla ışık alan yerleri de açık renklerle boyamaktır.

Hipsometri metodunda yer şekilleri, deniz seviyesinden başlayarak belirli bir yüksekliğe kadar yeşil, daha sonra, sıra ile, sarı, açık kahverengi ve umumiyetle 2 000 m den yukarısı da kırmızımtırak renkte boyanır.

Tesviye eğrisi metodunun esası ise şudur: Tesviye eğrisi yeryüzünün aynı yükseklikte olan noktalarını birleştiren eğridir. Bunların elde edilebilmesi için sıfır kabul edilen deniz seviyesinden i'tibaren eşit yüksekliklerden, meselâ 10, 20, 50 ve 100 er m den geçen deniz seviyesine paralel hayalî düzlemlerin araziyi kestiği noktaların birleştirildiği farz edilmiştir. Tesviye eğrileri iç içe bulunan birtakım kapalı eğrilerdir. İçerde kalan eğriler daha yüksek, dışarıdakiler ise alçak yerleri gösterir. Tesviye eğrilerinin sık geçtiği yerlerde arazinin eğimi fazla, seyrek geçtiği yerlerde ise azdır. Bugün en çok kullanılan modern metod budur.

H.'lara konacak yer adlarının inanılır kaynaklardan alınması, H.'da gösterilmesi istenen cisimlerle ilgili bulunması, H.'yı okunmaz hâle sokmaması, kolaylıkla okunur şekilde olması ve o milletin yazdığı gibi yazılması gerekir.

H.'lar üzerinde ölçme: Yeryüzündeki iki nokta arasındaki en kısa yol, bu iki noktadan geçen büyük dâire yayıdır. Yeryüzündeki iki nokta bir meridiyen ve ekvator üzerinde ise, bu iki nokta arasındaki uzaklık, özel olarak bu amaçla hazırlanmış olan hesap tablolarından alınır. Başka başka meridiyenler üzerinde bulunan iki nokta arasındaki uzaklık ise matematik denklemler yardımıyle hesap edilir. Her iki noktanın enlem ve boylam değerleri H.'dan okunur ve kürevî trigonometri denklemleriyle çözümü yapılır. Topografik H,'lar, uzaklık ölçmekte en doğru sonucu verir. H.'lardan uzaklık ölçme için çeşitli âletler yapılmıştır.

Alanların ölçülmesi: Gauss - Kruger gibi şekil ve alan koruyan izdüşümlü H.'larda alanı ölçülecek bölgenin üzerine bir kareler ağı çizilir. Tam kareler sayısı ve sınırlardaki bölümlerin ondaları toplanır. Bir karenin H. ölçeğine göre gösterdiği alan sayısı ile çarpılır ve istenilen alan bulunur.

Türk haritacılığı ve Harita Genel Müdürlüğü: Bugünkü bilgilerimize göre, en eski Türk H.'sı, büyük Türk dil bilgini Kâşgarlı Mahmud'un *Dîvânü lûgat - it - Türk* adlı eserindeki dünya H.'sıdır. Bu H. XI. yüzyılın 2. yarısındaki bilgilere göre çizilmiştir. Kâşgarlı Mahmud bu H.'da o zamanki dünya kavimleri arasında Türklerin yayılmış olduğu coğrafî sahaları da belirtmiştir. İlim çevrelerinde büyük bir ilgi ile karşılanan bu H., 1935 yılında «Imago Mundi» dergisinde Albert Hermann tarafından yayınlanmıştır (*Die älteste türkische Weltkarte*, 1076 n. Chr., «Imago Mundi», 1935). *Dîvânü lûgat - it - Türk*'ün yurdumuzda çıkan baskılarında da bu H. verilmiştir. Akdeniz'de Türk hâkimiyetinin sağlanması için denizcilerimiz, bu denizdeki ada, liman ve kıyıları dikkatle incelemişler, H.'larını çizmişler ve değerli eserler bırakmışlardır. 1456 yılında Türk donanmasından İbrâhim Mürsel tarafından meydana getirilen Akdeniz H.'ları, 1513 yılında Pirî Reis'in Amerika, Afrika ve Atlas Okyanusunu kapsayan renkli H.'sı, deniz klavuzları ve plânları, Türk denizcilerinden Seydi Ali Reis'in birçok renkli H.'ları içine alan Basra Körfezi ve Hind Denizi'ne âid *Mirâtül Memâlik* adındaki coğrafya kitabı ile H.'cılığa âid *Mirâtül Kâinat* adlı kitabı önemli eserlerdendir.

Ceylân veyâ deve derisi üzerine çizilerek dokuz renkli olarak hazırlanmış bulunan ve 21 paftadan müteşekkil olan Pirî Reis H.'sının elimizde ancak bir paftası mevcuttur. Bu pafta hâlen Topkapı Sarayı Müzesi'nde saklanmaktadır.

Türkiye'de matbaa 1727 yılında İbrâhim Müteferrika (b. bk.) tarafından kurulmuştur. Bu târihten i'tibâren muhtelif eserlerin yanında H. ve atlasların basımı ile gelişen matbaacılık, Genel Kurmay H. Şûbesinin kurulması ile H.'cılığımıza da girmiş bulunmaktadır.

(Şekil: 12)
HARİTA: İlk basılan Türkçe atlasın bir sahifesi

Türkiye'de ilk mükemmel yeni atlas, 1803 yılında Dârü'l Tabaül Âmire adını taşıyan matbaanın müdürü Müderris Abdurrahman Efendi tarafından, Üsküdar'da yaptırılan Tabı'hâne - i Hümâyûn'da basılmıştır (Şekil: 12). Bu atlas, birçok kaynaklardan ve Avrupa'da yapılan atlaslardan yararlanarak meydana getirilmiştir. Atlasın başında astronomi ve coğrafya bilgilerini kapsayan 79 sayfalık bir bölüm bulunmakta, bunu renkli H.'lar takip etmektedir. Müderris Abdurrahman Efendi, III. Selim zamanında Mühendishâne - i Berri - i Hümâyun'da geometri öğretmenliği yapmıştır.

H.'cılık çalışmaları Silâhlı Kuvvetlerin ihtiyaçlarından doğmuştur.

Harbokulu'nun kuruluşundan sonra batı bilim ve tekniğine yönelme ihtiyacı duyularak, genç subaylar Fransa, İngiltere ve Prusya'ya öğrenime gönderilmiştir. Bu genç subaylar arasında Türk H.'cılığının esaslarını kuran çok değerli H. subayları vardır. 1862 yılında Paris'te öğrenimde bulunan Üsteğmen Hâfız Ali (Ali Şeref Paşa) 1868 yılında kendi gayretiyle Yeni Atlas adlı bir atlas hazırlamıştır. H. Genel Müdürlüğü Müzesi'nde saklanan 23 X 33 cm ölçüsündeki bu atlas, renkli olarak 22 adet H.'yı kapsamaktadır. Bu atlasta mevcut Osmanlı İmparatorluğunun o târihteki hudutlarını gösteren H.'lar büyük önem taşımaktadır.

Harbokulu'nun kuruluş târihi olan 1834 yılından i'tibâren öğretim programlarında modern H.'cılığın topografya, H. tersimi, menâzır, gölge, tarama, geodezi, ve yol güzergâhı tâyini gibi konuları yer almıştır. 1876 yılında hazırlanan Harbokulu öğretim programlarında coğrafya ve topografya sınıfları için öğretmen yetiştirmek üzere özel programların uygulanmasına başlanmıştır.

1880 yılında Genelkurmay Başkanlığı 5. Şûbesi, H. ve Fen İşleri Şûbesi olarak kurulmuştur. O zamanın H. ihtiyaçlarını sağlamak üzere bu şûbeye Batı Anadolu ile Balkanlar bölgesindeki Türk topraklarının H.'larını yapmak görevi verilmiştir.

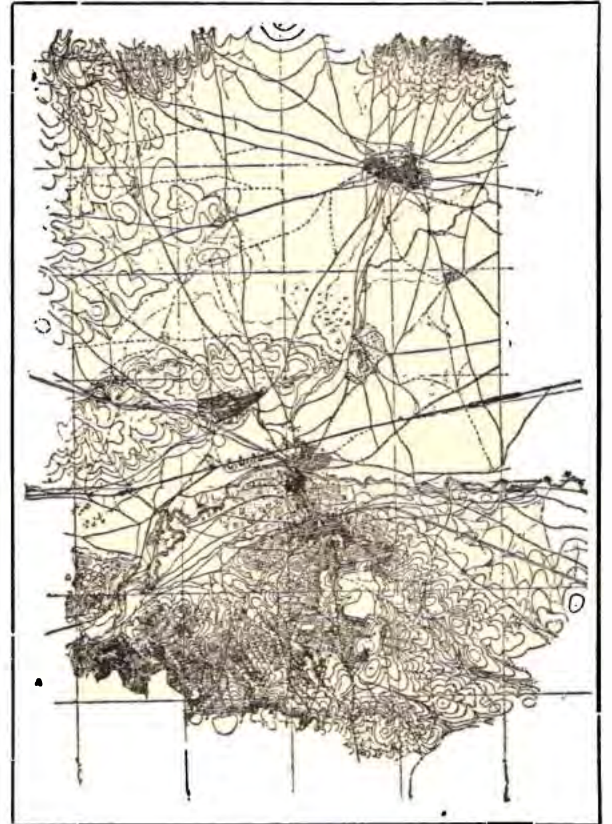
1895 yılına kadar Genelkurmay Başkanlığının lüzûm gördüğü yerlerin mevziî H.'ları ve bölge plânları yapılmış, bu H.'lar o günkü ihtiyaçları karşılamıştır.

1895 yılında Fransa Coğrafya Dâiresinden getirtilen H. uzmanlarından Yarbay Defforges ve Yüzbaşı Barisien'le Fransa'da geodezi öğrenimi gören Kurmay Yarbay Rıza, kurmay yüzbaşılardan Hakkı ve Mehmed Şevki, Genelkurmay 5. Şûbesine bağlı olarak kurulan H. Komisyonunda görev almışlardır. Bu gaye ile Fransa'dan teodolit, astronomi ve basit gravimetri âletleri getirtilerek, 1895 yılında baz ve nirengi şebekesine dayanan ilk modern H. çalışmalarına Vardar havzasında, 1896 yılı Mayıs ayında Eskişehir bölgesinde arazi üzerinde başlanmıştır. Bu çalışmalar sonucunda bir baz ölçülmüş, bu baza dayanılarak 1/50 000 ölçeğinde Eskişehir ve Ağapınarı paftaları yapılmış, ayrıca 1/10 000 ölçeğinde Eskişehir plânı meydana getirilmiştir. Eskişehir'de yapılan çalışmalarla meydana getirilen H.'ların orijinalleri H. Genel Müdürlüğü Müzesi'nde saklanmaktadır (Şekil: 13,14).

H. Komisyonu, 1897 yılı baharında tekrar arazi çalışmaları için hazırlık yapmış, fakat arazide yapılacak bu çalışmalara II. Abdülhamid yönetiminin kuşkulu tutumu yüzünden imkân verilmemiştir. Bu durum II. Meşrutiyetin ilânına kadar devam etmiştir.

II. Meşrutiyetin ilânı olan 10 Temmuz 1324 (1908) târihine kadar arzulanan H. işleri tahakkuk etmemiştir.

9 Ağustos 1325 (1909) târihinde yeniden kurulan H. Komisyonu'nun bünyesindeki Nirengi Kısmı, yurdun nirengi

(Şekil: 13)
HARİTA: 1896 yılında yapılan 1/50 000 ölçekli Eskişehir haritası

(Şekil: 14)
HARİTA: 1896 yılında yapılan 1/10 000 ölçekli Eskişehir plânı

şebekesini kurmakla, Topografya Kısmı, bu şebekeye dayanarak topografik H. ve plânlarını yapmakla, Komisyon'a 1911 yılında eklenen İstikşaf Kısmı da seri nirengiye dayanarak Osmanlı İmparatorluğunun Anadolu ve Asya bölümündeki topraklarının 1/200 000 ölçeğindeki istikşaf H.'larını meydana getirmekle görevlendirilmiştir.

H. Komisyonu'nun hazırladığı programa göre, yurdun H.'ları aşağıdaki esaslara göre yapılacaktı:

1. Önemli bölgelerin (müstahkem mevki) 1/25 000,
2. Rumeli, Anadolu, Suriye ve Irak'ın 1/50 000,
3. Arabistan Yarımadası ile Trablusgarp ve Bingazi'nin 1/100 000,
4. Asya kıtasındaki Osmanlı İmparatorluğunun toprakları ile Trablusgarb'ın 1/200 000,
5. Balkan Harbinden sonra Rumeli'de kalan toprakların 1/25 000 ölçekli H.'ları yapılacak, bu H.'ların yapımında Bonn projeksiyon metodu kullanılacak, boylam başlangıcı olarak Ayasofya Câmii kubbesi aleminden geçen boylam dâiresi alınacak ve bütün paftalar 40 X 50 cm ölçüsünde yapılacaktı.

Bu program gereğince H. Komisyonu, 25 Ağustos 1325 (1909) târihinde arazi çalışmalarına 1/25 000 ölçekli Bakırköy paftasından işe başlamıştır (Şekil: 15).

Bu yılkı çalışmalarda 4396 703 m uzunluğundaki Bakırköy bazı ölçülmüş, Bakırköy paftasının nirengisi kurulmuştur. Ayrıca nirengi şebekesi Maltepe'ye kadar uzatılmış, 1910 yılı içinde Kâğıthâne, İstanbul ve Çamlıca paftalarının nirengi ölçüleri yapılmıştır. Bakırköy paftasının topografik bütünlemesi yapılarak 4 aylık bir arazi çalışması sonunda İstanbul'a merkeze dönülmüştür.

1911 yılında komisyona eklenen İstikşaf Kısmı, Türkiye'nin 1/200 000 ölçeğindeki 124 adet istikşaf paftasını 19 yıl gibi kısa bir zamanda başarı ile tamamlamıştır.

Trablusgarb, Balkan Harbi, I. Dünya Harbinin yarattığı güçlükler, komisyonların plânlı çalışmalarını aksatmıştır. Çanakkale ve Suriye cephelerinde olduğu gibi, ancak cephe hatları gerisinde H. alma işlerine devam edilebilmiştir. Bu dönemde Bakırköy, Edirne, Adapazarı, Erzurum, Haleb, Medine; daha sonraları İzmir bölgesindeki çalışmalarla Anadolu, Rumeli bölgesinde H.'lar yapılmıştır. Böylece baz ve nirengiye dayanılarak Anadolu, Rumeli, Suriye ve Filistin'de toplam olarak 480 000 km² lik bir alanın nirengi şebekesi kurulmuş, bu şebekeye dayanılarak 365 000 km² lik bir bölgenin çeşitli ölçekte H.'ları yapılmıştır.

1916'da iki sınıflı H. Okulu yeniden açılmıştır. Aynı yıl matbaa ve fotoğrafçılık hizmetlerini geliştirmek üzere Berlin ve Viyana'da etüdler yapılmış, Almanya'dan baskı ve fotoğraf makina ve malzemeleri getirilmiş, bu hizmetlerde yetiştirilmek üzere ve ayrıca fotogrametri öğrenimi için Berlin ve Viyana'ya H. subayları gönderilmiştir.

Genelkurmay H. Şubesine bağlı olan H. Komisyonu 1918 yılında Harbiye Nezareti (Millî Savunma Bakanlığı) na bağlı H. Dâiresi hâline getirilmiştir.

Millî Mücadelenin başlaması üzerine H. Dâiresinde görevli subaylar, Anadolu'ya kaçarak Ankara'ya gelmişlerdir. Millî Ordumuzun ihtiyacı bulunan birçok H. ve malzeme de Felâh ve Vatan Grubu (bk. GİZLİ GRUBLAR, GÜNEŞ GRUBU) aracılığıyla Ankara'ya gönderilmiş, böylece Millî Savunma Bakanlığı H. Dâiresi Ankara'da teşekkül etmiştir.

H. Dâiresi, İstiklâl Harbi süresince Genelkurmay Başkanlığınca önemli görülen bölgelerin çeşitli ölçekteki H.'larını yapmıştır.

Atatürk, 1 Mart 1923 târihli nutkunda İstiklâl Harbindeki H.'cılık hizmetlerini şu cümlelerle ifade etmiştir:

«H. Dâiresinin bir sene zarfında Orduya yetiştirdiği H.'ların son zaferin iktisabında dahli olmuş, Ordu bu H.'lar sâyesinde hedef-i zafere suhuletle vasıl olmuştur.»

İstiklâl Harbini müteakip H. Dâiresi, memleketin bütün H. işlerini yapmak üzere 2 Mayıs 1925 târihinde 657 sayılı kanunla Millî Savunma Bakanlığına bağlı H. Genel Müdürlüğü olarak yeniden teşkilâtlandırılmıştır.

(Şekil: 15)
HARİTA: 1909 yılında yapılan 1/25 000 ölçekli Bakırköy haritası

HARİTA: 1909 yılı çalışmalarına katılan Harita Komisyonu idâreci ve subayları Genelkurmay Başkanı Ahmed İzzet Paşa ile beraber

Yeni kuruluşunda, Geodezi, Topografya, Plân ve Kadastro, Fotogrametri ve Kartografya Şubeleriyle H. Bölüğü, H. Okulu ve Fen Kurulu yer almıştır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında H.'cılık hizmeti yurt savunması ve kalkınması yönünden büyük önem kazanmıştır. Büyüyen teşkilât karşısında H. görevlerini yürütecek teknik elemanların temini için kuruluş kanunu gereğince 1925 yılında Harita Yüksek Okulu yeniden açılarak yeteri kadar H. subayı yetiştirildikten sonra 1929 yılında kapatılmıştır. Hâlen H. Yüksek Teknik Okulu ile H. Astsubay Okulu öğretimine devam etmektedir.

H. Genel Müdürlüğü yalnız yurt savunmasıyla ilgili H. ve plânların yapılmasından değil, aynı zamanda 203 sayılı kanunla yurt kalkınması için gerekli çeşitli H.'ların yapılmasıyla da görevlendirilmiştir. 2 Ocak 1961 târihinde 657 sayılı kanuna ek olarak çıkarılan 203 sayılı kanunla kurulan Bakanlıklar-arası H. İşlerine Koordinasyon ve Plânlama Kurulunca çeşitli bakanlıkların kalkınma ile ilgili H. plân ve hava fotoğraf ihtiyaçları bir plân dâhilinde tesbit edilmektedir.

Kurulca her yıl hazırlanan plâna uyularak Devlet Su İşleri, Mâden Tetkik Arama, Karayolları, Orman Genel Müdürlüğü, Elektrik İşleri Genel Müdürlüğü, İller Bankası, Toprak Su, belediyeler ile diğer kuruluşlara özellikle 1/5 000 ölçekli H.'lar yapılmaktadır. Ayrıca, Karayolları Genel Müdürlüğü ile diğer müesseselerin avanprojeleri için gerekli etüd H.'taları (rezervuar haritaları) ve şehir plânları da yapılmaktadır.

Deniz Kuvvetleri Komutanlığına bağlı Deniz H. Şubesi, 1928 yılında H. Genel Müdürlüğü teşkilâtına alınmış, 22 yıllık bir faaliyetten sonra, 1950 yılında tekrar ayrılarak Hidrografi Dâiresi Başkanlığı adı altında Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'na girmiştir.

1929 yılında yapımı biten 1/200 000 ölçekli H.'lardan 8 paftalık 1/800 000 ölçekli Bonn ve 21 paftalık 1/500 000 ölçekli Gauss-Kruger projeksiyonlu memleket H.'ları da yapılmıştır.

Türkiye'nin ana H.'tası olan 1/25 000 ölçekli H.'lar bitirilmiş, bu H.'ların revizyon işlerine başlanmıştır. 1/5 000 ve diğer ölçekli H.'ların yapımına devam edilmektedir. Tahvil suretiyle yapılan 1/50 000 ve 1/100 000 ölçekli memleket H.'ları da bitirilmek üzeredir.

H. Genel Müdürlüğünün geniş çaptaki çalışmaları, yaptığı H.'taların miktarı ve sıhhati, kullandığı metod ve cihazlar, milletlerarası fotogrametri ve coğrafya kongrelerinde neşredilmiş, H.'cılık çevrelerinde takdirle karşılanmıştır.

1920 yılından bu yana H. Genel Müdürlüğü'nü aşağıdaki komutanlar yönetmiştir:

Mehmed Şevki Paşa	23. 4. 1920 - 2. 6. 1926
Kâzım (Kıvılcım) Paşa	25. 7. 1926 - 29. 8. 1928
İ. Hakkı (Erdener) Paşa	23. 9. 1928 - 1. 12. 1933
Korg. Sedat Doğruer	2. 1. 1933 - 9. 3. 1940
Tümg. İ. Hakkı Erdener	11. 3. 1940 - 27. 8. 1945
Korg. Ö. Kadri Koray	30. 8. 1945 - 3. 7. 1950
Korg. İhsan Şeref Dura	26. 8. 1950 - 3. 8. 1960
Tümg. Celâl Erikan	3. 8. 1960 - 16. 9. 1960
Tuğg. Eşref Akıncı	7. 9. 1960 - 2. 8. 1962
Tuğg. Halim Kural	13. 8. 1962 - 26. 8. 1964
Korg. Şefik Erensü	14. 9. 1964 - 16. 1. 1968
Korg. Kemaleddin Eken	12. 2. 1968 - 29. 8. 1969
Korg. Şükrü Olcay	29. 8. 1969

H. Genel Müdürlüğü'nde H. yapımı ile ilgili teknik çalışmalar üç ana grupta toplanmaktadır:

HARİTA: H. Komisyonu'nun ilk çalışmalarını yaptığı karargâh binâsı (İstanbul'da Bayezid'de Dişçi Okulu)

I. *Geodezi çalışmaları*: Memleket H.'sının yapımı için gerekli baz, astronomi, nivalman ve nirengi ölçüleri H. Genel Müdürlüğü Geodezi Dâiresince yapılmaktadır.

Türkiye de ana H. için 1/25 000 ölçeğini kabul etmiştir. 1938'de, H. alımında kullanılan Bonn projeksiyon metodu terk edilmiş, yerine Gauss - Kruger (Üniversal Transverse Merkator Utm) projeksiyonu uygulanmaya başlanmıştır. 1/25 000 ölçekli ve daha küçük ölçekli H.'lar için 6 derecelik, 1/5 000 ve daha büyük ölçekli H. ve plânlar için 3 derecelik dilimler uygulanmaktadır.

Arazi üzerinde geodezi çalışmaları baz ölçüsü ile başlar. Türkiye'de uzunlukları 6 - 10 km arasında değişen 41 adet 1. derece bazları ölçülmüştür. İnvar telleri ile ölçülen bazlar, baz büyütme adı verilen geometrik şekillerle büyütülerek büyük kenarlar elde edilmektedir. Aegeoid adı verilen arz yüzeyinin hakikî şeklini tâyin etmek ve geodezik ölçülere gravite düzeltmesi vermek gayesiyle yurdumuzda gravite ölçü şebekesi kurulmuştur. Magnetik H.'lar yapmak amaciyle magnetik ölçü ve hesaplar da yapılmaktadır.

1. derece nirengi ve nivelman şebekelerine dayanan 2. derece nirengi şebekesi 1/25 000 ölçekli H.'nın yapımına esas olacak bir şekilde tamamlanmıştır. Ayrıca yurt kalkınması için yapılan 1/5 000 ölçekli standart memleket H.'sında, gerekli sıklıkta nirengi şebekeleri kurulmaktadır. Gerek nirengi değerleri, gerek nivelman kotları özel gayelerle memleket nirengisine bağlı olarak ölçme işlemleri yapmak isteyen resmî dâirelere verilmektedir.

Türkiye ana nirengi şebekesi, üçgenlerin teşkil ettiği nirengi zincirleri hâlindedir. Nirengi zincirlerinin kapanmaları ile 1. derece nirengi poligonları teşkil edilmiştir. 1. derecede poligonları içinde kalan alanlar, 2. derece adı verilen ve daha kısa kenarlı üçgenlerle meydana getirilen nirengi ağı ile doldurulmuştur. Böylece bütün yurt sathı arasında 15 - 20 km uzaklık bulunan noktalarla kaplanmıştır. Her bir baz büyütme şebekesinde ve bazlar arasını birleştiren 1. derece zincirlerinin birleştikleri yerlerde ve nirengi zincirlerinin ortalarında, belirli 1. derece noktalarında astronomik rasat ve hesaplarla enlem, boylam ve semt ölçü ve hesapları yapılarak Laplace noktaları tâyin edilmiştir.

(Şekil: 16)
Hava fotoğrafı (Beyşehir)

İlk Harita Genel Müdürü Mehmed Şevki Paşa

Ortalama deniz yüzeyini tâyin için yurdumuzu çevreleyen denizlerde kurulmuş olan marograf istasyonlarından başlayarak, ana yollar üzerinde yapılan 1. derece nivelman ölçüleriyle nirengi noktalarına deniz üstü yükseklikleri (rakımlar) ulaştırılır. Yaklaşık olarak 20 000 km uzunlukta olan nivelman şebekesinin ölçüleri tamamlanmıştır. Bu arada, Anadolu ve Trakya toprakları üzerinde yapılan nivelman ölçüleri, İstanbul ve Çanakkale boğazlarında optik nivelmanla birbirine bağlanmıştır.

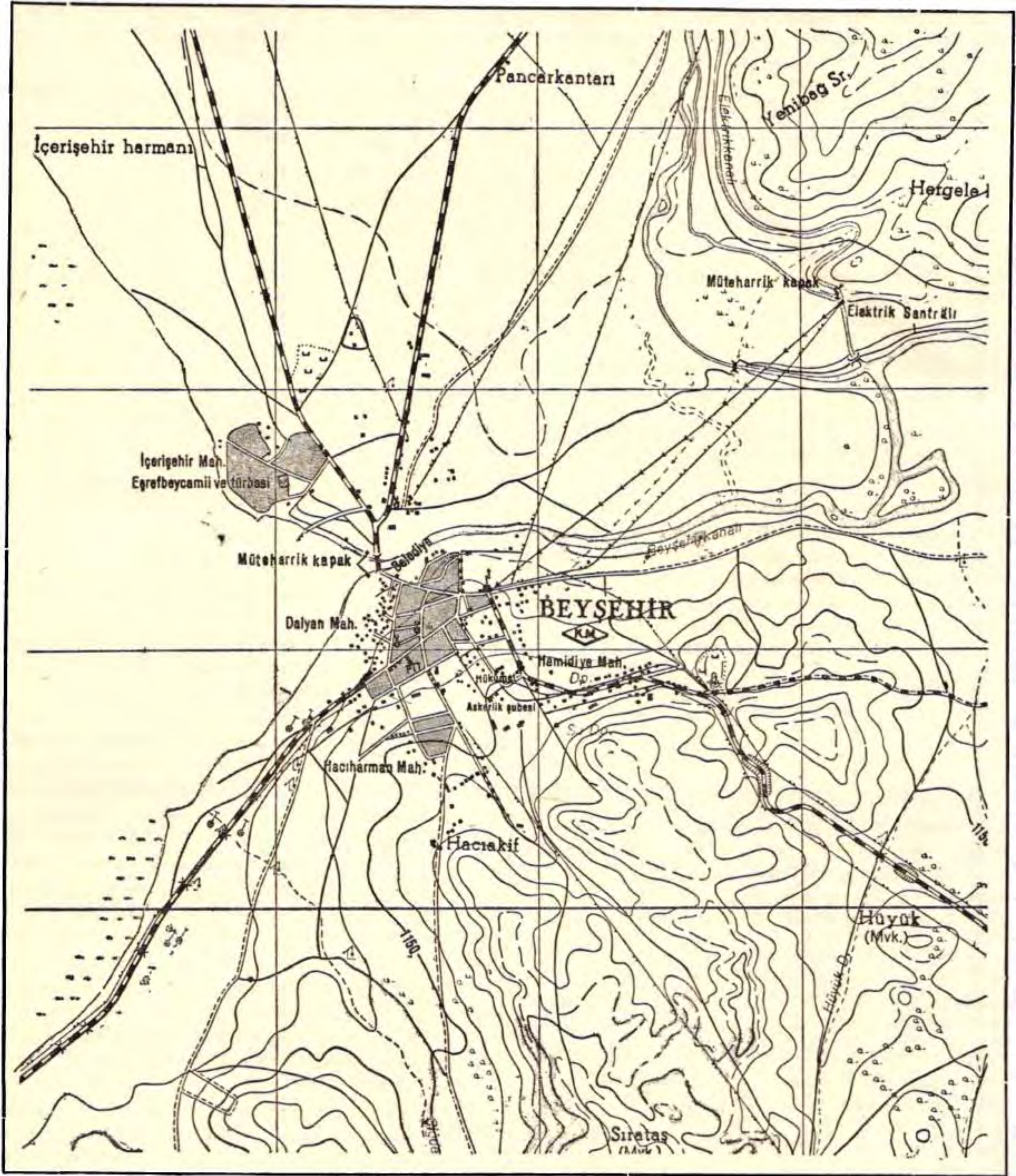
II. *Fotogrametri - Topografya çalışmaları*: Türkiye'de 1929 yılından i'tibaren yersel fotogrametri metodu ile yapılan H.'lar, 1937 yılında yerini havaî fotogrametri metoduna terk etmiştir. 1/25 000 ve daha büyük ölçekli H.'lar bu metodla yapılmaktadır.

Koordine ve kotları geodezik hesaplarla tâyin edilmiş bulunan noktalara dayanılarak, hava fotoğrafları, stereoskopik görüntü prensipinden faydalanılan fotogrametrik cihazlarla H. hâline getirilmektedir. Hava fotoğrafları, H. Genel Müdürlüğü uçaklarıyla çekilmektedir. Fotogrametri yoluyla H. hâline getirilen hava fotoğrafları üzerinde bâzı detaylar tanınmamakta ve ayrıca yerlerin adları konulamamaktadır. Dılsiz olarak hazırlanan bu H.'ların orijinal hâle getirilmesi için topoğraflar tarafından araziye götürülerek adlandırılması yoluna gidilmekte ve noksan detaylar konularak bütünlemesi yapılmaktadır.

Havaî fotogrametri metodu ile yapılan H. alımında ayrıca havaî nirengi metodu da uygulanmaktadır. Havadan alınan %60 - %65 ileri ve %30 - %35 yan bindirmeli resimlerin ortak bölgelerinde yapılan ölçü ve hesaplarla yeryüzündeki belirli noktaların sağa, yukarı ve yükseklik değerlerinin tâyini suretiyle yapılmaktadır.

Havaî nirengi metodunun denemesine 1935 yılında başlanmış, 1940 - 1945 yıllarında Türkiye'nin güney - doğu bölgesinde iki paftada başarılı sonuçlar alınmıştır. 1968 - 1969 yılı çalışmalarında güney - doğu bölgesinde bu metodun tatbikiyle 100 paftalık bir bölgenin 1/25 000 ölçeğinde H.'sı yapılmıştır (Şekil: 16, 17). Bunun dışında 1/5 000 ölçekli H.'la- rın yapımında da bu metod uygulanmış, müsbet sonuç alınmıştır. İleriki yıllarda çeşitli ölçekli H.'ların yapımına bu metodla devam edilecektir.

III. *Kartografya çalışmaları*: Topograflar tarafından

(Şekil: 17) HARİTA: 1/25 000 ölçekli modern harita (Hava fotoğrafından faydalanılarak yapılmıştır)

arazide bütünlenerek basıma verilen orijinaller, uzman kartograflar tarafından i'tina ile yeniden tersim edilmektedir. Her renk için ayrı kalıplar hazırlanarak basıma hazır duruma getirilmektedir. Tersim Şubesinden gelen renk kalıpları, Basım Şubesinin Fotomekanik Kısmın'da baskı makinalarında kullanılan çinko levhalara intikal ettirilmektedir.

Kartografya Dâiresinin önemli çalışmalarından biri de 1/25 000 ölçekli H.'lardan daha küçük ölçekli H.'ların hazırlanmasıdır. 1/50 000, 1/100 000, 1/500 000 ve 1/1 000 000 ölçekli H.'lar bu meyandadır. Büyük ölçekli H.'lardan faydalanılarak gerekli ayıklama ve değişikliklerden sonra hazırlanan orijinal kalıplarla Ofset tekniğiyle H. basımı yapılmaktadır.

1885 yılında İstanbul'da Harbokulu'nda görevli subaylar tarafından Osmanlı İmparatorluğu'nun muhtelif bölgelerine âid kabartma H.'lar yapılmıştır. Bu H.'lar, H. Genel Müdürlüğü Müzesi'nde korunmaktadır. Münferit çalışmalarla yapılan bu H.'lardan sonra Türkiye'de ilk olarak 1969'da H. Genel Müdürlüğü bünyesinde modern metod ve âletlerle çalışan bir Kabartma H. Şubesi kurulmuştur. Silâhlı Kuvvetlerin ve sivil kuruluşların ihtiyacı olan kabartma plâstik H.'ların yapımına devam edilmektedir.

HARİTA DİLİ (Lingua geographica): Mahdut yerlerdeki epitel kalınlaşması sonucu dil bir harita manzarasını alabilir. Dilde husûle gelen bu türlü hiper topık bölgeler bâzan yer değiştirirler veyâ sâbit kalırlar. Mûtad olarak bu hâl ağrısız olmakla beraber bâzen dilde yanmalara sebep olabilir. H. D.'nin etyolojisi kesin olarak bilinmiyor; konjenital bir bozukluk veyâ nörolojik hastalıkların bir dıl belirtisi olması muhtemeldır.

HARIVAṂŚA (Hari'nin, yâni Krişṇa olarak insan hâline gelen Vişṇu'nun nesli), 16 374 beyitlik eski Hind destanı. *Mahābhārata*'nın eki olarak telâkkî edilirse de, aslında *Purāṇa* adı verilen dinî şiir tarzı içine girer. Krişṇa'nın efsanevî hayat hikâyesidir.

HÂRİZM: bk. HÂREZM.

HÂRİZMŞAHLAR: bk. HÂREZMŞAHLAR.

HARLEM [*hạrlîm*], New York'un zenci semti. Manhattan Adasının kuzey - doğusundadır. Amerika Birleşik Devletlerinin en büyük zenci cemaati (400 000'den fazla) burada yaşar.

HARLEY [*hạrli*], **Robert** (Londra 1661 - Londra 1724), İngiliz siyâset ve devlet adamı. İngiltere'nin İskoçya ile birleşmesinde hizmeti görülmüştür. 1710 - 1714 yılları arasında Başvekillik yapmış ve South Sea Company (Güney Denizi Ortaklığı) yi kurmuştur (1711). Avrupa devletleri arasındaki savaşlara son veren Utrecht Andlaşması'nın imzâlanmasında baş rolü oynamıştır (1713).

HARLEZ, [*arlẹ*], **Charles de** (Liège 1832 - Louvain 1899), Belçikalı Doğu bilgini. Louvain Üniversitesinde Doğu dilleri profesörlüğü yapmıştır. Belçika Krallık Akademisi üyeliğine seçilmiş olan H., Filoloji ve din târihi alanlarında birçok eserler yazmıştır.

Altay dilleri alanında *Manuel de la langue Maindchoue* (Mançu dili el kitabı) [1884] adlı eseriyle tanınmıştır. Alman Türkologu W. Bang (b. bk) Louvain Üniversitesinde H.'nin yanında yetişmiştir. Bundan başka Türkoloji ile ilgili yazılara geniş yer vermiş olan «Le Muséon» dergisini de redaktör olarak H. idâre etmiştir.

HARLINGEN [*hạrliyî*], Hollanda Frieslandı'nın en önemli limanı. Nüfûsu 12 600 (1965) dür. İngiltere ve Skandinavya ile canlı ticarî münasebetleri vardır. Ayrıca, bir kanal şebekesinin bitim noktasıdır.

HARLOW [*hạrlọu*], **Jean** (asıl adı: **Harlean Carpenter**; 1911 - 1937); Amerikan aktrisi. Zengin bir âileye mensup olan H., 16 yaşında evinden k a ç ı p Hollywood'a giderek ufak roller almıştır. Oyun hayatı 1930 yılında Howard Hughes'un yaptığı *Hell's Angels* adlı filimle başlamıştır. 1931 yılında başka bir stüdyo ile anlaşarak beş filim daha çevirerek adını duyurmuştur. 1932'de V i c t o r Fleming'in *Red Dust* ve 1933'te George Cukor'un *Dinner at Eight* adlı filimleriyle san'atının zirvesine çıkmıştır. Bu filimlerden sonra H., kendine vergi bir gerçekçiliğe s â h i p başarılı bir yıldız olarak ün yapmıştır. Clark Gable (b. bk.) ile *Saratoga* [1937] filmini çevirdiği sırada ününü kaybetmiş ve ölmüştür.

J. HARLOW

HARMAN (Far.) [Zir.], ekin tânelerini saptan ayırmak ve sapları saman hâline getirmek üzere yapılan dövme işi. Olgunlaşıp biçilen ve H. yerine taşınan ekinlerin tânelerini sap ve kavuzlarından ayırmak için düven (b. bk.) adı verilen bir H. aracı kullanılır. Düven, H. yerine yayılan sapları sürekli hareketi ile keser, yumuşatır ve saman hâline getirir. Düven, sapların istenilen yumuşaklığa gelmesini sağlar. Tâneleri samandan ayırmak için rüzgârdan yararlanılır. H.'da dövülen ekin sapları rüzgâra karşı savrulur. Buna H. savurmak adı verilir. Tâneden ayrılan saman, hayvanlara yedirilir. Yurdumuzda hayvan beslenmesinde saman, önemli bir besin olduğundan düven yumuşak saman elde etmek için kullanılır. Modern H. makineleri ve biçer - döver (b. bk.)'ler sapları düven gibi yumuşatamadığından bu makinelerden elde edilen saplar hayvan yemi olarak kullanılmaz Bununla beraber, modern tarımda bugün daha çok biçer - döver adı verilen makine kullanılmaktadır. Bu makine, orak makinası (b. bk.) ile H. makinesinin birleştirilmesinden meydana gelmiştir. Biçer - döver, tarlada yürürken ekini biçer, H. aygıtına gönderir, burada sapla tâneyi birbirinden ayırır, tâneyi saman kavuz ve diğer yabancı maddelerden temizler, temizlenmiş olan tâneyi bir depoda toplar veyâ çuvallar.

HARMAN: (Nâmık İsmail)

Birçok hallerde ekinlerin biçer - döver ile biçilip H. edilmesi her zaman mümkün olmaz. Böyle hâllerde biçme ve H. ayrı ayrı yapılır. O zaman ekinler önce orakla veyâ orak makinesiyle biçilir ve tarlada nemli hâlinde kurumaya bırakılır. Kuruduktan sonra toplanarak H. edilir.

HARMÂNÎ veyâ **HARMÂNİYE,** bilhassa erkeklerin, askerlerin taşıdığı bir çeşit pelerin. II. Sultan Mahmud devrindeki kıyafet inkılâbından sonra Orduda zâbitler arasında H. kullanmak moda olmuştur.

HARMANKAYA, XIII. yüzyılın sonu ve XIV. yüzyılın başlarında, Uludağ (Keşiş Dağı)'ın eteğinde, Gazi Köse Mihal'in hâkim olduğu kale. Osman Gazi'nin Bursa'yı kuşatmasından sonra Yenişehir'e döndüğü sırada, Köse Mihal, Osman Gazi'nin huzuruna gelerek Müslüman olmuş, H.'da bu suretle Osmanlı topraklarına katılmıştır.

HARMATTAN (Meteoroloji), Afrika'da doğu ve kuzey-doğudan esen çok kuru bir rüzgâr. Büyük Sahra ve Batı Afrika üzerinden geçen bir rüzgâr olup, istikameti kuzey-doğu alize rüzgârı ile güney-batı rüzgârı arasındadır. Olağanüstü kuruluğu ağaçların dallarına, insanın gözlerine ve derisine zarar verir.

HARMONİ (Dil): bk. ARMONİ.

HARMONİ (Harmonie) [mus.]: bk. ARMONİ.

HARMONİ (Psik.), bir «bütün» ü meydana getiren parçaların teessürî olarak hoşa giden uygunluğu. Böyle bir uygunluk içinde, farklılıklar ve karşıtlar bir birlik hâlinde birleşmiş olur. Felsefede H., kâinatın kavranmasında bir amaç olarak düşünülür. Pythagoras'çılara göre, kâinatta her şey H. ilgilerine göre düzenlenmiştir. Herakleitos da, kâinat düzenini ve kanunluluğunu çatışan karşıtların H. si olarak açıklar. Leibniz'e göre de, monad'lardan meydana gelmiş olan kâinatta her şey, önceden belirlenmiş bir H. (harmonie préétablie) ile düzenlenmiştir. Estetikte H., doğrudan doğruya duyulan bir haz duygusunu ifade eder ve bu haz duygusu da, aynı zamanda alınan çeşitli izlenimler ile bağlıdır. Meselâ bir resimde renklerin uygun düzeni, bir müzik parçasında tonların uygun düzeni gibi. Ahlâkta H., hassasiyetle ahlâklılığın harmonik olarak birleştirilmesinde görülür (bk. GÜZEL-RUH).

HARMONİA (Yun. = âhenk, uyuşum), efsanevî Yunan şahsiyeti. Ares ile Afrodite'nin kızları, Kadmos ile evlenmiştir. Sonraları dirlik, düzenlik ve âhenk sembolü olmuştur.

HARMONICA (Ağız mızıkası): bk. ARMONIKA.

HARMONİKLER (Mus.): bk. SELENLER.

HARMONIUM (Yun. *harmonia* = âhenk), bir musiki âleti. Serbest anşlı, borusuz, bir hava üfürme sistemi ve bir klâvye ile mücehhez olup, pratik bakımdan oldukça dar yerlerde orgun yerine geçmek için yapılmıştır. Ayaklarla harekete getirilen iki körük vasıtasıyle bir büyük kaba hava doldurulur. Klâvyenin dillerine basınca tazyikli hava anşları titretir. Bu H. lar bilhassa dinî mûsikide kullanılmıştır.

HARMONIUM

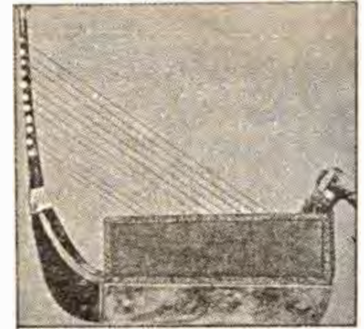
Başlangıçta âletler ancak 5 oktav ihtiva ederdi; sonraları oktav sayısını artırmak bâzı kısımlar ilâve edilerek basılan her dilin yazılı notasına ilâve olarak üst ve alt oktavlar notasının da işitilmesi sağlanmıştır. Böylece, onbeş «oyun», iki klavye ve bâzan da pedal tertibatı ihtiva eden H. lar yapılmıştır.

HARMSWORTH (Biyogr.): bk. NORTHCLIFFE VE ROTHERMERE.

HARNÖSAND [*hernosąnd*], İsveç'te, Bothnia körfezine dökülen Angermanalv Nehrinin deltasındaki Harnö Adasında bir liman ve sanâyi şehri. Nüfûsu 16 800 (1967) dür. Bu şehirde önemli kereste ticareti, bıçkıhâneler, makine ve sellüloz endüstrisi ve tütün fabrikası mevcuttur. H., Läns Västernorrland idâre bölgesinin merkezidir.

HAROLD II. (aş. yu. 1022-1066), son Anglosakson kralı. Wessex Kontu Godwin'in ikinci oğludur. 1066 Ocağında Mutekid Edvard'ı takiben tahta çıkmış, aynı yıl Norveç kralı Hardraade'yi yenilgiye uğratmış ve sonra Hastings mevkiinde Normandiya dukası Guillom'a yenilmiş ve bu savaşta ölmüştür. Hayatı bâzı roman, şiir ve dramlara konu olmuştur.

HARP (Germence Harp; Fr. Harpe; Alm. Harfe; İta. Arpa; İsp. Harp; İng. Harp; Yun. Harpē; İbr. Hereb), telli mûsiki âleti. İki elle tellerine dokunulmak, telleri hafifçe çekilmek suretiyle çalınan üçgen şeklinde bir çalgıdır. Sir Leonard Wolley'in Küçük Asya'nın Ur şehrinde yaptığı kazılarda, M. Ö. 3 000 yılından kalmış olduğu tahmin edilen H. lar bulunmuştur. Mısır'da kullanılmış en eski zamanlardan kalma eğri hatlı H., Afrika'da hâlâ mevcuttur. Orta Çağ'da H., köşeli bir şekil almıştır. Rönesans'ta H. gözden düşmüştür. Rönesans'tan sonra İrlanda ve İtalya'da üç sıra telli H. lar yapılmış ve Monteverdi Orfeo (1607) bunların bir çeşidini kullanmıştır. Hochbrücker, pedallı bir H. yapmış (1720) ve buna «tek hareketli» H. adı verilmiştir. Fransa'da özel olarak XVIII. yüzyılın 2. yarısında bir H. okulu kurulmuştur. Madernann ve Cousinean'ın yaptıkları çok güzel H. lardan bâzıları Paris Konservatuvarı Müzesi'ndedir. Sébastien Erard, âleti modernleştirerek Londra'da hâlâ kullanılan «çift hareketli» H. şeklini meydana getirmiştir. 1811'de bu âletin telleri muayyen bir mekanizma sâyesinde üç çeşitli ses çıkarabilir. H. ın başlıca kısımları küvet, rezonans kutusu, sütun ve konsoldur. Gamın yedi notasına tekabül eden pedallar küvete bağlıdır. Bugün H. imâl eden başlıca firmalar şunlardır: Fransa'da Erard; İngiltere'de Morley; Amerika Birleşik Devletleri'nde Lyon ve Healay.

HARP: Ur şehrinde bulunmuş Kraliçe Şub-Ad'a âiddir (British Museum)

HARP: 47 telli zamanımızda kullanılan tip

HARPAGOS, asil bir Medyalı. Pers kralı Kuruş (Kyros) un tarafını tutarak ve onun kumandanı sıfatıyla M. Ö. 545 sıralarında Küçük Asya'daki Yunan şehirlerine boyun eğdirmiştir.

HARPER AND BROTHERS [*harpîr ind bradhirz*], New York'ta bir Amerikan yayınevi. 1817 yılında James Harper (1795 - 1869) tarafından kurulmuştur. Londra'da da bir şubesi vardır. Yayınevinin faaliyet alanları, edebiyat, biyografi, seyahatnâmeler, gençlik edebiyatı, okul kitapları, tıbbî eserler, teknik, sanat ve dinî edebiyattır. Yayınevi, «Harpers Magazine» ve «Harpers Weekly» dergilerini yayınlar. Yayınevi 1952 yılında piyasaya sunduğu 278 kitapla Amerika'da dördüncü sırayı işgal etmekteydi.

HARPIGNIES [*arpinyi*], **Henri** (Velenciennes 1819-St. Privé, Yonne 1916), Fransız ressamı. Barbizon Okulu (bk. BARBİZON MEKTEBİ) nun etkisi altında kalmış, Fransa ve İtalya'ya âid birçok peyizajlar bırakmıştır. Bunlar Lille, Orléans, Grenoble ve Louvre (Paris) müzelerindedir.

HARPİYALAR (Yun. mit.) [Yun. *harpyia* = kapıp götüren dişi varlık], Thaumas ve Elektra'nın Aellō (= Ânî fırtına), Ōkupetē (= Çabuk uçan) ve Kelarō (= Karanlık) adlarındaki kızları olan H., Yunan mitolojisinde üç kanatlı cinlerdir. Kuşlar gibi kanatlı tırnaklı kadınlar olarak tasvir edilirler. Hırçın ve zorba karakterlidirler.

HARPOKRATİON, Valerius (Balerios) (İskenderiye'de M. S. II. yüzyılda yaşadığı tahmin edilir), Yunan yazarı ve gramercisisi. Hukuk sözlüğü ve Attike'li on hatibe dâir bir sözlük yazmıştır. Bu sözlükte bilhassa muhakeme usûlleri ve anayasa üzerine değerli bilgiler bulunur. ***Leksikon ton deka rhetoron*** (Attikeli on hatip hakkında sözlük) başlıklı bu eser, Dindorf tarafından 1824'te ve 1853'te Oxford da bastırılmıştır.

HARPUT, Doğu Anadolu'da. Murat Irmağı vâdisine yakın bir yerde, Uluova'nın kuzeyinde, Elazığ şehrinin 5 km kadar kuzey-doğusunda Anadolu'nun çok eski kale - şehirlerinden biri ve bugün Elâzığ iline bağlı bir bucak merkezi. Nüfûsu 2 205 (1965) tir. Bucağa bağlı 20 küçük köy bulunup, köyleri ile birlikte bucak nüfûsu 7 900 dür. H. geniş ovalara ve vâdilere hâkim kayalıklar üzerine kurulmuş târihî bir şehirdir. Denizden yüksekliği 1 280 m dir. 100 yıl öncesine kadar kültür (10 medrese ve okul, 8 kütüphâne, Amerikan Koleji) ve ekonomi (12 han, 800 dükkân, dokuma tezgâhları) bakımından parlak geçmişi bulunmuş olan H.'un kısa bir süre içinde hızla sönükleşerek yerini Elazığ şehrine bırakmasında kayalık yerinin ve yükseklik farkının çok önemli te'siri olmuştur.

H.'un en eski târihi iyice bilinmiyorsa da, Anadolu'nun birçok eski şehirleri gibi, burasının da çok eski bir yerleşme yeri olduğu anlaşılıyor. H.'un adının «taş kale»

HARPUT: Ulucâmi

HARPUT: Kalenin bitişiğindeki kilise

anlamına geldiği bilinmektedir. Sarp ve savunulması kolay bir yerde kurulmuş bulunan H., elde edilmesi güç bir kale ile çevrilmiştir.

Zamanla çok yeri yıkılmış bulunan H. kalesinin iç ve dış olmak üzere iki bölümü olmuştur. Dış kalenin doğu ve güney yanları aşılamaz kayaların üstüne rastlar. H.'un Kayabaşı adı verilen yeri, bu yüksek kayaların üstündeki düzlüklerden biridir. Batı yanına da çıkan bir yol olmadığından, kaleye ancak kuzeydeki kapıdan girilirdi. Dış kalenin içindeki iç kalede eski H.'un yıkıntıları vardır. Burada eskiden 1 000 den çok ev, yüzlerce dükkân, bu arada çok sayıda kuyumcu dükkânı, yiyecek ve su depoları, saraçlık te'sirleri ve ipekli kumaş dokuma yerleri olduğu bilinmektedir.

Bâzı kaynaklara göre XIV. yüzyıl sonlarına doğru 3 000 e yakın evin bulunduğu H.'un nüfûsu 25 000 i bulmuş, bâzı kaynaklara göre hemen aynı devrede şehrin nüfûsu 20 000 olmuştur. Şehirde birçok eski Türk eserleri (Ulucâmi, Sârâ Hatun Câmii, Hisarlar gibi) yapılmış, şehir bir harâbe hâline geldiği hâlde, bunlardan bir kısmı zamanımıza kadar kalmıştır.

Osmanlı İmparatorluğunun eyâletlere bölünmesi devrinde Diyarbekir eyâletinin bir livasının merkezi olan H., sonraları eyâlet olmuş, daha sonra mutasarrıflık durumuna getirilmiş, böylece uzun süre büyük idâre bölünüşlerinin merkezi olmuştur.

Bulunduğu yerin yüksek ve ulaşımı zorlaştıran bir özellik göstermesi, yollarının karla kapanması dolayısiyle zaman zaman yakacak ve besin maddelerinin taşınmasındaki güçlükler yüzünden, daha XIX. yüzyıl başlarında sancak beyleri H.'tan ova köylerine inerlerdi. 1834'te doğu illerinde çeşitli durumları düzeltmeye gönderilmiş bulunan Reşid Mehmed Paşa, ovada Mezra veyâ Mezre adı verilen yeri vilâyet merkezi yapmış, daha sonra Mâmuretülaziz adı verilen bu yer sancak veyâ vilâyetin merkezi olmuş ve H.'tan ayrılmıştır. Bundan sonra, bu güzel havalı ve manzaralı H. şehri buraya inmeye başlamış, hele I. Dünya Harbi'nden sonra bu iniş daha da hızlanmış, 260 m aşağıda, ovada, yol uğrağı olan bu yeni yere, şimdiki Elâzığ şehrinin bulunduğu alana, âdetâ akmıştır. Modern bir şehir olarak yeni kurulan ve H.'un yerini alarak büyüyen Elâzığ, ona âid şöhret ve ihtişamı yeniden kurmak ve yaşatmak yoluna gitmiştir.

Yaklaşık olarak yarım yüzyıldan bu yana gittikçe sönükleşen, hattâ bir ara yıkıntılar arasında 70 - 80 hâneli, sessiz ve ıssız bir köy görünüşüne bürünen H.'un son yıllarda bir turistik yer olarak canlandırılmasına çalışılmış, güzel manzaraları, temiz havası, târihî eserleri, hemen kuzey - doğusunda Buzluk adı verilen yazın buzlarla dolu

mağaraları, 25 km güneyindeki Hazar Gölü, yapılmakta olan ve H.'un yakınlarına uzanacak olan Keban Barajı (b. bk.) nın büyük gölü gibi görülmeğe değer varlıkların bulunması ile bir turistik yer olma yoluna girmiştir (bk. ELÂZIĞ). — R. İ.

HARPUTLU İSHAK EFENDİ: bk. İSHÂK EFENDİ, Harputlu.

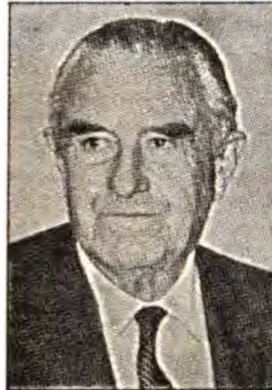
HARRACH [*harah*] **RESİM GALERİSİ,** Kont Harrach'ın sarayında bulunan Viyana'nın son önemli zadegân galerisi. Kont F. Bonaventura tarafından kurulmuştur. Madrid'deki ikameti esnasında İspanyol üstadlarının bâzı nefis eserleri de galeriye intikal etmiştir. Daha sonraları Kont Bonaventura, Hollanda ve Flaman ekollerinin san'âtkârlarından da birtakım eserleri koleksiyonuna katmıştır. Galerideki Napoli Barok tasvir san'âtı ile ilgili kısım, oğlu Kont Alois Thomas Raimund (1669 - 1742) un ve XVIII. yüzyıl ortalarına âid eserler ise Kont Ernst Guido (1732 - 1783) nun gayreti ile sağlanmıştır. XIX. yüzyıl başlarında Kont Johann Nepomuk, galeriyi İtalyan ve Felemenk eserleriyle zenginleştirmiştir.

HARRAN (Altınbaşak), Urfa ilinin Akçakale ilçesine bağlı bir bucak. Nüfûsu 12 013 (1965), bucak merkezi olan H. ın nüfûsu 776 (1965) dır. H. çok eski bir iskân yerinde kurulmuştur. H. da Sin adını taşıyan Ay - İlâhının bir mâbedi vardı. Hazreti İbrâhim'in âilesi, H. dan Ken'an'a hicret ederken H. da bir zaman kalmış ve burada, *Kitab - ı Mukaddes*'e göre, M. Ö. XIX. yüzyılda, Allah tarafından tek tanrı (monoteizm) inancını kabûle çağrılmıştır. Romalı general Crassus, H. da Part (Parthes) lar tarafından yenilgiye uğratılmış ve öldürülmüştür (M. Ö. 53).

İslâmiyet devrinde, H., Şabaniyye tarikatının merkezi olmuştur. Bunlar arasında, X. yüzyılda birçok Yunan eserleri mütercimleri yetişmiştir. 1104'te, Haçlıların doğuya doğru ilerlemeleri H. da durdurulmuştur. Çünkü burada Hıristiyan orduları, Musul atabeği ve Diyarbakır emîri tarafından mağlûp edilmiştir. H. da Bizans ve Emevîler devrine âid harabeler vardır.

HARRASSOWITZ [*haraşovits*], **Otto,** Batı Almanya'da, Wiesbaden'da bir kitabevi ve yayınevi. 1872 yılında Leipzig'te Otto H. tarafından kurulmuştur. Müessese Doğu Almanya'daki devletleştirme hareketlerinden sonra 1949'da Wiesbaden'a intikal etmiştir. Bu yayınevi özellikle doğu araştırmaları, Slavistik, İndogermanistik, Doğu Avrupa târihi, kitapçılık ve kütüphânecilik sahalarına âid eserlerle ilgilenir.

HARRIMAN [*hærimîn*], **William Averell** (doğ. New York 1891), Amerikan bankacı ve politikacısı. Tanınmış Amerikan iş adamı Edvard Henry H. ın oğludur. 1941 yılında Moskova'ya olağanüstü elçi olarak gitmiş ve sonra 1942 - 1946 yılları arasında yine aynı başkentte büyükelçilik yapmıştır. 1946 târihinde de Londra büyükelçiliğinde bulunmuştur. F. D. Roosevelt'in danışmanı olarak Casablanca, Tahran ve Potsdam konferanslarına katılmıştır. 1946 - 1948 yılları arasında ticaret bakanı, 1948'den 1950'ye kadar Marshall Plânı (b. bk.) özel görevlisi, 1955-1959 yılları arası New York Eyâleti vâlisi ve 1961 - 1963 arası Uzak Doğu mes'eleleri için bakanlık müsteşarı olarak vazife görmüştür. 1961 yılınının Ocağından Kasımına kadar Başkan J. F. Kennedy'nin olağanüstü elçisi sıfatıyla çeşitli misyonlarla seyahât etmiştir. 1956 yılından i'tibâren de Başkan L. B. Johnson'ın olağanüstü elçiliği görevini üzerine almıştır. H., 1968 Mayısından 1969 Ocağına kadar Paris'te Amerika Birleşik Devletleri ile Kuzey Vietnam arasındaki hazırlayıcı barış görüşmelerinde Amerikan delegasyonuna başkanlık etmiştir.

W. A. HARRIMAN

HARRIOT [*hæriît*], **Thomas** (Oxford 1560? - Sion House, Isleworth, Surrey 1621), İngiliz matematikçisi. 1585 - 1586 yıllarında Sir Walter Raleigh'in isteği ve te'siri üzerine Virginia'ya yapılan bir inceleme ve keşif seyahâtine katılmıştır. 1601 yılında ışığın kırılma kanununu keşfetmiş ($\sin \alpha \; 1/\sin \alpha \; 2 = \text{const.}$), fakat bunu yayınlamadığı için kanun daha sonra Snellius tarafından ilim âlemine duyurulmuştur. H., 1603 yılında esirî üçgenin muhteva formülünü bulmuş ve bundan enterpolâsyon formülleri çıkarmıştır. Ayrıca Vie'te'in denklem öğretisini geliştirmiştir. Eserleri: *A Briefe and True Report of the New Found Land of Virginia* (Yeni keşfedilmiş Virginia ülkesine âid kısa ve gerçek rapor) [1588]; *Artis analyticae Praxis* (Analiz san'atının tatbıkatı) [1631].

HARRIS [*hæris*], **Frank** (asıl adı: **John Thomas H.**; Galway, İrlanda 1856 - Londra 1931), İngiliz yazarı ve gazetecisi. Max Beerbohm, G. B. Shaw ve O. Wilde'ın dostlarındandı. Meydan okuyucu bir açıklık ve serbestlik içinde hâtıratını yazmıştır. Eserleri: *The Man Shakespeare* (Shakespeare adlı adam) [oyun, 1909]; *The Women of Shakespeare* (Shakespeare'in kadınları) [oyun, 1911]; *Oscar Wilde* (biyografi) [1920]; *Contemporary portraits* (Çağdaş portreler) [beş bölüm, 1915 - 1927]; *B. Shaw* (biyografi) [1931]; *My Life and Loves* (Hayatım ve aşklarım) [otobiyografi, 4 cild. 1922 - 1927, 1964-1966, Paris]; *On the Trail: My reminiscences as a Cowboy* (Yollarda: Kovboyluk Hâtıralarım) [1930].

HARRIS [*hæris*], **Joel Chandler** (Eatonton, Georgia 1848), Amerikan yazarı ve Zenci folklorcusu. Yoksulluk içinde geçen çocukluğu esnasında Güneyin pamuk tarlalarındaki hayatı yakından tanımak fırsatını elde etmişti. Zencilerden derlediği tabiatla ilgili efsâneleri, hayvan masallarını ve masalları Zenci ve muzipçe bir mizah anlayışıyla kahramanı Uncle Remus'a anlattırırdı. Yazarlık hayatındaki başarısı sâyesinde kendini tamamen Amerikan folkloru üzerindeki araştırmalara vermek imkânına sahip olmuştur. 1900 yılında «Uncle Remus's Magazine» adlı dergiyi kurmuştur. Eserleri: *Uncle Remus, his Songs and Sayings* (Remus Amca, şarkıları ve hikâyeleri) [1880]; *Nights with Uncle Remus* (Remus Amca ile geçirilen geceler) [1883]; *Uncle Remus and his Friends* (Remus Amca ve arkadaşları) [1892]; *Uncle Remus and Br'er Rabbit* (Remus Amca ile Tavşan Kardeş) [1907].

J. C. HARRIS

Onsekizinci cildin sonu

ON SEKİZİNCİ CİLTTE DÜZELTİLMESİ GEREKEN BAŞLICA YANLIŞLAR

Sayfa	Sütun	Satır	Yanlış	Doğru
11	2	16	Gülpınar	Gölpınar
113	2	29	GULLISTRAND	GULLSTRAND
142	2	3., 4. satır arası	Aşağıdaki GÜL - DESTE maddesi, işâretli sayfa, sütun ve satırdaki yere girecektir.	
155	1	13	bulunmuktadır.	bulunmaktadır.
166	2	56	Muhabere	Muharebe
167	1	6	sı ası	sırası
167	2	10	demokra larla	demokratlarla
167	2	16	Memleket i	Memleketçi
168	2	10	1914	1919
307	2	9	3 Ocak	3 Aralık
307	2	23	rik'a	rikaa
330	2	31	XVII. yüzyılın müntesipleri	XVII. yüzyılın hakk müntesipleri
330	2	39 - 40	yüz kuruştan beş kuruşa	yüz kuruştan beş yüz kuruşa
330	2	41	haykel	heykel
348	1	1	varakalarında	varaklarında
383	2	11	HALİL BRAHİM PAŞA	HALİL İBRAHİM PAŞA
383	2	49	Girit	Sisam
410	1	10	kuş gövde ve münhanîler yer alır.	kuş gövde ve kanatları, bâzı tezyinî unsurlar (rumî, hatâî, penç...) mutelif hendesî şekil ve münhanîler yer alır.
412	2	18	**Alsaph**	**Asaph**
423	1	35	Hâmî (b. bk.) soydan	Hâmî soydan
435	2	45	öyle ik	öyle ki

GÜL - DESTE (Far. = Gül demeti), Türk musikisinde, sonradan Hüseyin Sadettin Arel (1880 - 1955, b. bk.) tarafından adlandırılmış eski bir birleşik makam.

Sırasiyle, bûselik (si) perdesi üzerine göçürülmüş zengûle makamı dizisi ile hüseynî - aşîrân (mi) perdesi üzerine göçürülmüş bir bûselik makamı (rûhnevâz) dizisi ve sonunda da rast (sol) perdesi üzerine göçürülmüş bir çargâh makamı (mâhûr) tam dizisinin veyâ bu diziden bir kısmının birbirlerine eklenmesinden meydana gelmiştir.

Durağı rast (sol) perdesi, güçlüsü birinci derecede hüseynî (mi) perdesi, ikinci derecede bûselik perdesindeki zengûle makamının durağı ve hüseynî - aşîrân (mi) perdesindeki bûselik makamıı (rûhnevâz) nın güçlüsü olan bûselik (si) perdesidir Donanımına (fa) için bir küçük mücenneb diyezi konulur. Rast perdesi üzerindeki çargâh makamı (mâhûr) ndan başka birleşimine giren zengûle ve rûhnevâz makamlarının kullanılmalarını gerektireceği - bu makamların sırasına göre - kürdî (bakıye diyezli la) ile nim - hisâr (bakıye diyezli re) perdeleri için icab eden değiştirme işaretleri ise nota içinde gösterilir.

Rağbet görmemiş olan bu makam, bestekârı bilinmeyen ve Suphi Ezgi (1869 - 1936, b. bk.) nin, Sâlih Dede (ölm. 1888) nin üslûbuna benzediğini ileri sürdüğü muhammes usûlündeki eski bir peşrevde görüldüğü gibi, kendisini teşkil eden makamların - yukarıdaki sıraya göre - birinden diğerine geçmek suretiyle inici olarak seyreder. — İ B. S.